HET

AMBOINSCH KRUID-BOEK,

DAT IS,

BESCHRYVING

VAN DE MEEST BEKENDE

Boomen, Heesters, Kruiden, Land- en Water-Planten,

DIE MEN IN AMBOINA,

EN DE OMLEGGENDE EYLANDEN VIND,

Na haare gedaante, verscheide benamingen, aanqueking, en gebruik:

MITSGADERS VAN

EENIGE INSECTEN EN GEDIERTENS,

Voor 't meeste deel met de Figuuren daar toe behoorende,

Allen met veel moeite en vleit in veele jaaren vergadert,
en beschreven in twaalf Boeken,

DOOR

GEORGIUS EVERHARDUS RUMPHIUS,

Med. Doct. van Hanau, Oud Koopman en Raadspersoon in Amboina, mitsgaders onder de naam van *Plinius Indicus*, Lid van de Illustre *Academia Naturæ Curiosorum*, in 't Duitsche en Roomsche Ryk opgerigt.

Nagezien en uitgegeeven door

JOANNES BURMANNUS,

Med. Doct. en Botanices Professor in de Hortus Medicus te Amsterdam, Medelidt van het Keyzerlyke Queekschool *der Onderzoekers van de Natuurkunde;*

Die daar verscheide Benamingen, en zyne Aanmerkingen heeft bygevoegt.

VYFDE DEEL.

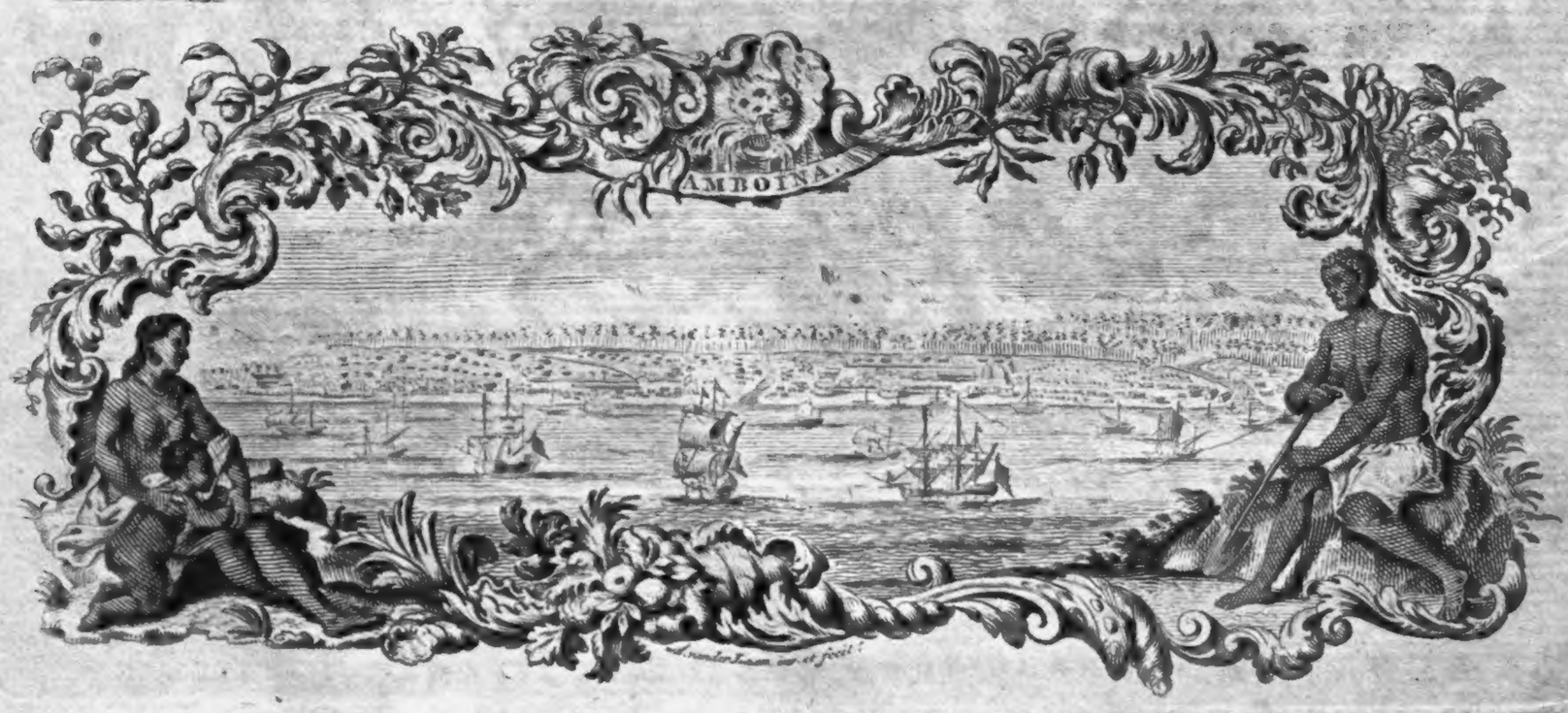

Te AMSTERDAM, By François Changuion, Hermanus Uytwerf.
In's HAGE, By Pieter Gosse, Jan Neaulme, Adriaan Moetjens, Antony van Dole.

M. DCC. XLVII.

GEORG. EVERH. RUMPHII,

Med. Doct. Hanavensis, Mercatoris Senioris, & in Amboina Consulis, nomine
PLINII INDICI celeberis, & Membri Inlustris Societatis
Academiæ Nuturæ Curiosorum Germaniæ.

HERBARIUM AMBOINENSE,

Plurimas conplectens Arbores, Frutices, Herbas, Plantas terrestres,
& aquaticas,

QUAE IN AMBOINA,

ET ADJACENTIBUS REPERIUNTUR INSULIS,

Adcuratissime descriptas juxta earum formas, cum diversis denominationibus,
cultura, usu, ac virtutibus.

Quod & insuper exhibet

VARIA INSECTORUM ANIMALIUMQUE GENERA,

Plurima cum naturalibus eorum figuris depicta.

Omnia magno labore ac studio multos per annos conlecta,
& duodecim conscripta libris

Nunc primum in lucem edita, & in Latinum sermonem versa
Cura & Studio

JOANNIS BURMANNI,

MED. DOCT. ET IN HORTO MEDICO AMSTELAEDAMENSI PROFESSORIS
BOTANICI, ACADEMIAE CASAREAE NATURAE CURIOSORUM SOCII;

Qui varia adjecit Synonyma, suasque Observationes.

PARS QUINTA.

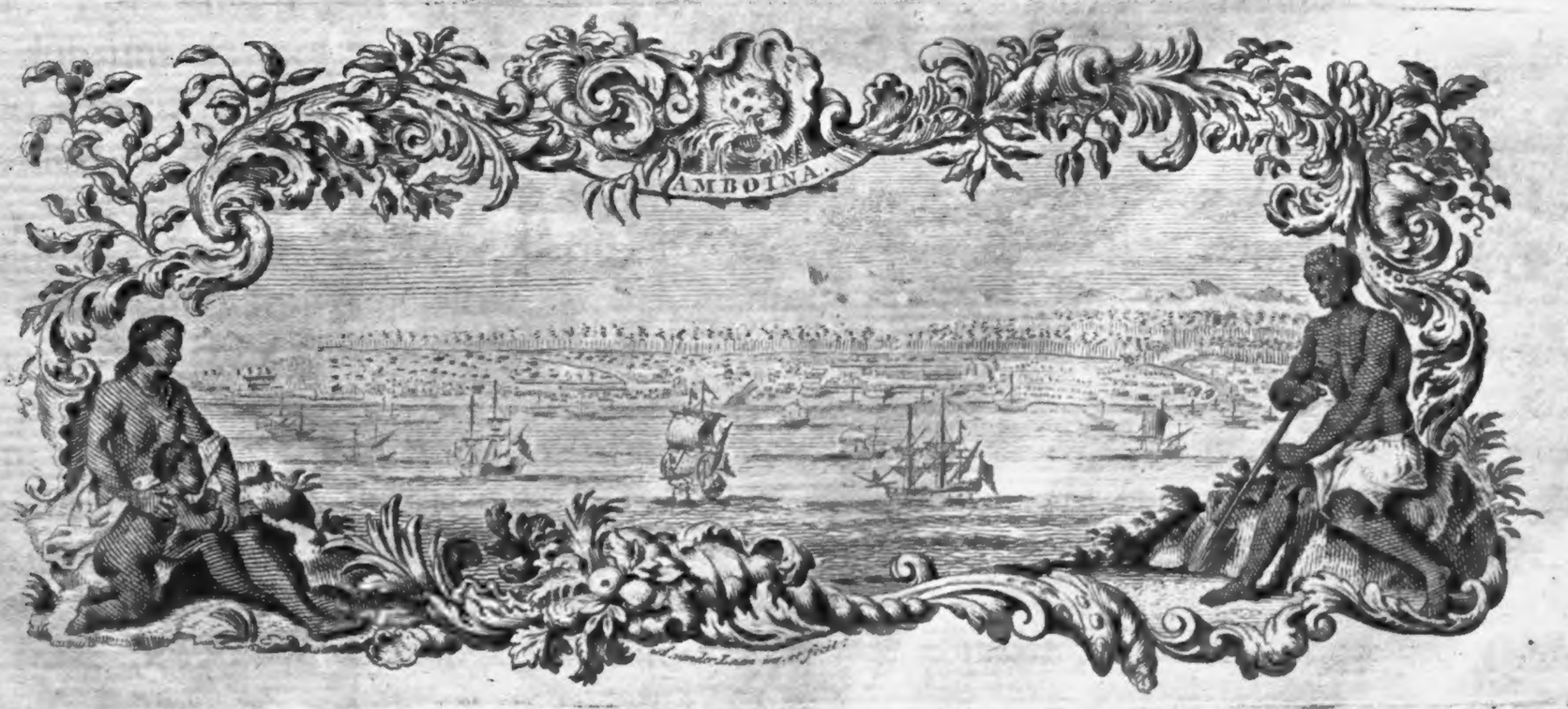

AMSTELÆDAMI, Apud FRANCISCUM CHAGUION, HERMANNUM UYTWERF.
HAGÆ COMITIS, { Apud PETRUM GOSSE, JOANNEM NEAULME, ADRIANUM MOETJENS, ANTONIUM VAN DOLE.

M. DCC. XLVII.

AUCTORIS PRÆFATIO.

BEnevolus ſciat Lector, quasdam conditiones, & admonitiones in præfatione primi tomi Amboinenſis hujus Herbarii eſſe propoſitas, quæ in hoc itidem tomo obſervandæ ſunt, ac præſertim pronunciatio vocabulorum quorumdam Barbarorum, quæ ibi inquiri, & detegi poteſt.

Notum porro ſit, me in hac altera hujus operis parte obferre ſex ultimos libros, qui ſilveſtres continent funes, domeſticas, ac ſilveſtres herbas, tam erectas quam volubiles, atque in ultimo libro deſcribi Lithodendra, Corallia, aliasque marinas plantas, quæ viridem, ac vegetativam habent formam, quæque omnia tam dilgienti induſtria, & inprobo labore inveſtigata, & conquiſita ſunt, inda ando ipſarum uſum, utilitatem, & qualitates, quam exacte a me fieri potuit. Tot ac tanta tamen ſuperſunt, tam ad majorem explorandum ipſarum uſum, ac vires, quam ad detegendas novas plantas, ut ſat laboris, & operis curioſo ſuperſit naturæ ſcrutatori. Ego tamen intra ſpatium quadraginta duorum annorum, quibus in Amboina vixi, & in illis per viginti quinque annos oculorum uſu deſtitutus, non plura detegere, vel elaborare valui, plus enim unius hominis vitâ ad tale opus perficiendum, & conſummandum requiritur.

Cunctis porro capitibus neceſſariæ adjectæ ſunt plantarum icones, exceptis paucis quibusdam, quum ultimis hiſce menſibus virides plantarum rami conquiri non potuerunt, occurrunt itidem quædam, quæ floribus, vel fructibus deſtituuntur, ſed quæ tempore forte ſuppleri, & colligi poterunt. Quum huic jam operi finem inpoſueram, vel in ordinem id redegeram, quædam antea mihi ignotæ nec obſervatæ, quædam etiam ex aliis delatæ regionibus tanquam novæ,

VOORREEDE VAN DEN AUTHEUR.

DEn gunſtigen Lezer believe te weeten, dat eenige Conditien en aanwyſingen in de Voorrede van het eerſte Deel des Amboinſen Kruidboeks daar neder geſtelt, in dit tweede Deel ook gelden, inzonderheit de pronunciatie van eenige onduitſe woorden, weshalven ik my daar aan gedrage.

Voorts maak ik bekendt, dat ik in dit tweede Deel, preſenteere de ſes laaſte Boeken, behelſende de Boſch-touwen, tamme, en wilde kruiden, zoo ſtaande, als ſlingerende, en in 't laatſte boek de Zeeboompjes, Coraalzoorten, en andere Zeegewaſſen, die de gedaante van een groeijend ding hebben, alles met zodanige neerſtigheit, en moeite onderzogt, in 't uitvragen van haar gebruik, en eigenſchappen, als my mogelyk is geweeſt. Daar ſchiet egter nog zoo veel over, zoo wel, om meerdere kragten, en gebruik van het beſchreevene uit te vorſchen, als met nieuwe planten te vermeerderen, dat 'er nog werks genoeg voor andere Liefhebbers over blyft. Immers ik heb in die twee-en-veertig jaaren van myn reſidentie in Amboina, en daar onder vyf-en-twintig zonder gezigt doorgebragt, niet meer kunnen uitrigten, dewyl dog meer dan eens menſchen leven daar toe vereiſchtwerd.

Alle Capittelen zyn met noodige figuren verſien, behalven eenige weinige, waar toe men in de laatſte maanden geen groene takken heeft kunnen vinden, en dan zynder ook eenige, waar aan het bloeizel, of vrucht manqueerd, en miſſchien metter tydt nog konnen volmaakt raaken. Onder 't opmaaken, en ſluiten van dit werk, zyn nog eenige te vooren onbekende, deels ook van andere landen nieuw ingebragte planten tot myne kenniſſe gekomen, dewelke ik

ſpare

novæ, & exoticæ plantæ ad meam pervenerunt notitiam, quas in ſingularem conjiciam librum AUCTARIUM mihi dictum, quem per aliquot reſervabo, ſi vita ſuperſit, annos, donec nil amplius detegere, vel addere poſſim.

Curioſi itaque Botanophili interim hiſce contenti ſint, ac præſertim ii, qui Medicam profitentur artem, ut in ſuos convertant uſus, præcipue vero illi, qui in hiſce degunt Indiæ terris, qui multo tutius fidere poſſunt efficaciſſimis hiſce, ac multiplicis uſus plantis, quas in hiſce regionibus recentes conquirere poſſunt, quam multis enervatis, & viribus deſtitutis medicamentis, quæ nobis ex Europa huc advehi ſolent.

Summam quoque, quam potui, adhibui diligentiam, ut in plurimis adnotarem capitibus, quæ nomina alii inpoſuerint iſtis plantis Auctores, & quibus in partibus ipſarum differentia maxime ſit conſtituta, quæ præ aliis quam evidenter inſervire poterunt ad illuſtrationem *Horti Malabarici* a Nobili Dno. *Henrico van Rheede* conſcripti, cujus nomina Malabarica non ita noſtræ nationi ſunt nota.

Præceps porro vitandum eſt præjudicium, quum alicui in aliis interdum regionibus una alterave occurrat planta, alium gerens florem, vel folium, quam in hoc opere deſcribitur, ne mox ab inperito tanquam alia cenſeatur planta, vel quis opus meum tamquam vitioſum perſtringat, cujus rei præ aliis exemplum dedi libro ſexto in deſcriptione Lagondæ, quæ aliis in regionibus dentata gerit folia, quum in hiſce ſimplicia & integra proferat. Reliqua æquo Lectoris judicio commendata ſunto. Vale ac fave.

Amboinæ ex Caſtello Victoria ultimo Decembris MDCXCV.

ſpare tot een byzonder boek, 't welk den naam van AUCTARIUM *zal dragen, en het zelve nog eenige jaaren onder my vermeene te behouden, tot dat ik niets byzonders meer kan opdoen.*

De Liefhebbers, en inzonderheit dewelke profeſſie van de Genees-konſt maken, werden dan verzogt hier mede voor lief te nemen, en tot haren beſten te gebruiken, voornamentlyk die geene, dewelke hier in Indiën moeten zwerven, en haar veel ſeekerder verlaten konnen, op de koſtelyke en veelvoudige planten, dewelke zy in deze landen verſch konnen bekomen, dan op veele oude, en verlebte dingen, die men ons uit Europa toebrengt.

Ik heb mede neerſtigheit aangewendt, by de meeſte Capittelen aan te halen, met wat namen dezelve planten by andere Autheuren beſchreeven werden, waar in het verſchil beſtaat, het welk onder anderen zal kunnen dienen tot merkelyke verklaring van den Hortus Malabaricus, *door den Edelen Heer Commiſſaris* Hendrik van *Rheede beſchreeven, wiens Malabaarſche namen by onze Natie zoo niet bekend zyn.*

En dan moet men zig ook wagten van het baaſtige oordeel, als men zomtyds in andere landen de een, of ander plant met een ander blad, of bloem vindt, dan in dit werk beſchreeven werd, het zelve ſtraks voor een ander plante uit te kryten, en myne ſchriften voor abuſief te houden, waar van ik onder anderen een exempel aangewezen heb, in het ſesde boek, in de beſchryving van de Lagondi, dewelke in andere landen gekertelde bladeren heeft, en in deze geweſten ſlegte. De reſt zy de beſchydentheit des Leſers bevolen. Vaart hier mede wel.

Amboina aan 't Caſteel Victoria, den laatſte December 1695.

BENEVOLIS,
ET
ÆQUIS REI
HERBARIÆ
AMATORIBUS.

MUlta jam præfari, vel conmentari nec lubet, nec opus eſt, quum in primo Herbarii hujus Amboinenſis tomo præſtantiam, utilitatem, & argumentum hujus operis luculenter ſatis, ut opinor, enarraverim atque explicuerim. Quædam tamen cum Auctore noſtro hic admonenda habebam, ac primo non omnibus capitibus junctas eſſe icones, quod fatali inprimis adſcribendum eſt incendio in Amboina anno 1687 exorto, in quo Auctoris noſtri domus, & cum hac multæ etiam chartæ, ac plantaum delineationes vaſtatæ ſunt, uti id patet ex *libro* VIII *cap.* XLIX de *Datura*, ubi hæc ſcribit; „ Sic quoque expertus „ fui, hoc ſemen longos per annos in ter„ ra incorruptum manere, quod intra ſex „ annos in horto meo non excreverat, „ quum domus mea incendio conmuni an„ no 1687 vaſtaretur &c.

Adde, quod plurimæ occurrant in hoc tomo plantæ, ex remotiſſimis ſilvis, ac montibus, aliisque peregrinis regionibus petitæ, quæ non ita omnibus ſuis partibus abſolutæ, vel incorruptæ ſimul etiam non conquiri, vel delineari potuerunt, quod melius effici potuiſſet, ſi in ſola tantum Amboinæ inſula fuiſſent excretæ, vel conlectæ, ſed quantus non deſideraretur tum plantarum numerus? quæ ex circumjacentibus inſulis, & regionibus conquiſitæ, & adductæ jam in unam quaſi digeſtæ ſunt familiam, ſibi mutuo adfines, & familiares, ita ut hic parvus hujus Operis defectus facile ab æquis rerum exoticarum æſtimatoribus, & juſtis ponderatoribus condonari & tolerari poſſit.

AAN DEN
Goedgunſtige, en Billyke
BEMINNAARS
DES
KRUYDKUNDE.

HEt is thans niet nodig, ook en luſt my tegenswoordig niet een groote voorrede, ofte uitwydingen, over dit werk hier neder te ſtellen, dewyl ik in het eerſte Deel van dit Amboinſch Kruidboek deszelfs voortreffelykheit, nuttigheit, en inhout, klaar genoeg, zoo ik meen, heb vermelt, en uitgelegt. Zommige dingen egter had ik met onzen Schryver nog te vermanen, en wel voor-eerſt, dat by alle de Hooftſtukken geen afbeeldingen gevoegt zyn, het geen voornamentlyk toe te ſchryven is aan dien ongelukkige brand in Amboina, in het 1687 *jaar ontſtaan, waar in het huis van onzen Schryver, en met het zelve ook veel papieren, en aftekeningen der planten vernielt zyn, zoo als dit blykt uit het* VIII boek, cap. XLIX *over de* Dutra, *alwaar hy ſchryft;* „ *zoo* „ *heb ik ook ervaren, dat dit zaad in de* „ *aarde lange jaren onbedorven kan blyven,* „ *want het was in geen zes jaren in myn tuin* „ *gezien, doen myn huis afbrande in den al*„ *gemeene brand, in het jaar* 1687 *&c.*

Doet hier by; dat in dit Deel zeer veele planten gevonden werden, uit de ver afgelegene boſſchen, en gebergte gehaalt, ofte uit andere vreemde landen toegebragt, welke niet alle geheel en onbedorven, zoo ligt te gelyk hebben kunnen verzamelt, ofte afgetekent werden, het geen gemakkelyker te doen zoude zyn geweeſt, indien dezelve maar alleen in het Eiland van Ambon waren voortgebragt, ofte vergadert, dog hoe een groot getal van gewaſſen zouden 'er dan niet ontbreken, welke uit de omleggende Eilanden en landſchappen by een verzamelt, en toegebragt, nu als in eene familie te zamen gevoegt zyn onder elkander, als verknogt, en naaſtbeſtaande, zoo dat dit kleine gebrek van dit werk, ligt van de ware Liefhebbers, en billyke Oordeelders der vreemde, en uitheemſche zaken, en gewaſſen kan verſchoont en geleden werden.

Adde quod ſenex noſter per quartam ſeculi partem luminis uſu orbatus fuerit, ita ut magis admirandum ſit, Auctorem hunc talia exſequi potuiſſe, quam quemdam occurrere, ſed non magni momenti, operis defectum, quum totæ reperiantur plantarum hiſtoriæ, uti *Ruellii*, & *Raji*, in quibus cunctæ deficiunt plantarum icones; forte & alter quodam tempore exorietur in iſtis terris *Plinius Indicus*, qui curam geret, hujus ſenis opere tanquam ſtimulo incitatus, ut reliqua, quæ ſuperſunt, abſolvantur, & perficiantur.

Voegt hier by, dat onzen ouden man een vierde gedeelte van een euw, van het gebruik zyns gezigts verſteken is geweeſt, zoo dat meer te verwonderen is, dat zodanig een Schryver diergelyke dingen heeft kunnen uitvoeren, dan dat 'er eenig gebrek, ſchoon van weinig belang, in zodanig een werk gevonden werd, daar geheele Hiſtorien der planten voortkomen, gelyk die van Ruellius, *en* Rajus, *waar in al de figuren der gewaſſen ontbreken: Mogelyk komt op den een ofte andere tyd een tweede* Indiſche Plinius, *in die landen te voorſchyn, die door het werk van deze oude man, als door een ſpoor aangezet, bezorgen zal, dat het geene nog overig is, afgemaakt, en voltooit werd.*

Hic tamen tomus ſat elegantes, & numquam antea notas continet plantas, quæ curioſorum naturæ ſcrutatorum oculos delectare, & ſupremi rerum Artificis opera animo repræſentare valent, immo plures in hoc volumine inveniuntur plantæ, quam prius animo conceperam, quum in tranſitu viderim hunc tomum in domo Societatis Indicæ adſervatum, ubi hic per ſemiſeculare delituit ſpatium, ita ut ſi numerus Tabularum major, & auctior ſit, quam in computatione operis antea fuerat conſtitutus, Lectores æqui bonique conſulant, præferenda enim eſt copia defectui.

Dit Deel egter bevat in zig zeer fraaye, en nooit te vooren bekende planten, welke de oogen der nyverige Onderzoekers der natuur kunnen vermaken, en de groote wonderwerken van den Alvermoogende zig verbeelden, ja in dit Deel komen meer gewaſſen voor, als ik my voorgeſtelt heb gehad, wanneer ik dit ſtuk ter loops gezien heb, op het Ooſt-Indiſche huis bewaart werdende, alwaar het een halve eeuw lang verborgen heeft gelegen, zoo dat, indien het getal der plaaten grooter zy, en meer vermeedert, als in de oprekening van dit werk te vooren vaſtgeſtelt is, de goedgunſtige Lezers dit niet qualyk zullen duiden, want de overvloed is beter dan het gebrek.

Reſtat jam, ut ultimam, ſeu ſextam in lucem proferam partem, quam intra anni ſpatium, proſperâ fruens valetudine, nec nimis continua diſtractus Praxi medica abſolvere conabor.

Nu is nog overig, dat ik het laatſte, ofte ſesde Deel te voorſchyn brenge, het geen ik in de tyd van een jaar, wanneer ik gezont blyf, en niet te veel door de dagelykſche Medicynſche Practyk werd afgetrokken, zal tragten af te maken.

Hæc erant, quæ intranſcurſu nunc notanda, & ſignificanda & ſi habebam, noſtros labores haud ingratos, neque inutiles eſſe cognoverim, erit de quo mihi gratuler: hiſce interim fruimini, ac valete.

Dit was, het geen ik ter loops ter neer te ſtellen, aan uw goedgunſtige Lezers, mede te delen had, en indien ik verſtaan mag, dat deze onze arbeid niet onaangenaam, en voordeelig zy, zoo zal ik my daar over zeer gelukkig agten, ondertuſſchen gebruik deze, en Vaar wel.

, *Dabam Amſtælod.*
16 *Januarii*
MDCCXLV.

Gegeeven in Amſteld.
16 January 1745.

BERICHT AAN DEN BOEKBINDER.

Om de banden van dit Werk wat egaalder van dikte te maken, moet dezelve het negende Boek van dit Werk, beginnende met Tt 3. Pagina 333 en de plaat N°. 116 voegen by het Sesde Deel.

HET

HERBARII AMBOINENSIS

LIBER SEPTIMUS.

De funibus agens ſilveſtribus & Fruticibus reptantibus.

CAPUT PRIMUM.

Folium Linguæ. Daun Lida Lida.

HIc liber ulterius nos introducet in Amboinenſes ſolitudines, nobisque exhibebit peregrinam ac miram plantarum ſpeciem, Europæ noſtrique mundo penitus incognitam, quas plantas *Funes ſilveſtres* ac Malaice *Tali utan* vocamus, quæ proprie ſunt frutices gracili ac lignoſo ſtipite ſeu flagello, forma funium arbores adſcendentes, vel juxta terram multis gyris prorepentes, quibus addimus tales frutices, qui proprie tales funes non formant, attamen longis ſuis flagellis aliis incumbunt fruticulis, quorum nullum melius exemplum proferre poſſum ex noſtra patria, quam Vitem, quæ aſſerculis inponitur: Reliquæ autem convolvulaceæ plantæ, non permanentem vel lignoſum gerentes ſtipitem, ſed herbaceum, ſimul libro nono ſunt deſcriptæ.

Maximus ac mirabiliſſimus funis eſt *Folium Linguæ*, qui vulgo pedis craſſitiem habet, atque non perfecte rotundus ſed anguloſus eſt, acſi bini funes ſibi adcreti eſſent, cortice obductus glabro, ex cinereo ruſſo, & ſubtiliter ſtriato: Tali craſſitie juxta adſtantes adſcendit arbores, quum in multos laterales dividitur ramos, ex rotundo compreſſos, & ab utraque parte prominens formantes dorſum, quo ab aliis facile diſtinguitur funibus.

Hi laterales rami miros formant gyros, atque ſæpe adeo intricate ſibi innectuntur plurimis gyris ac ſinibus, acſi per hominum manus & arte ita eſſent formati, ita ut verum nodum gordium conſtituant: Reliqui ſibi non ita inpliciti multos formant volvulos inſtar cochleæ, alii inſtar ſerpentis ſeſe erigentis adſurgunt. Ad ſupremam partem in plurimos alios breves ac lentos ramulos ſeu rachides ſeſe dividunt, quæ hic & illic nodos quosdam ſed nullos formant gyros, quibus folia inſident ſolitaria longiusculis in petiolis, prope ortum geniculatis.

Folia hæc Sirii foliorum magnitudinem habent, ſuntque tres ac quatuor pollices longa & lata, peculiaris formæ, quæ cum nulla re melius comparari poteſt, quam cum bifida lingua, qualis in Apoſtolorum capitibus vulgo depingitur, quum in Pentacoſtes feſto congregati eſſent, uti & ſæpius audivi concionatores, quum incolis hisce naturalem velint delineare Pentacoſtis ignem, Amboinenſibus hæc folia in ſua patria orta haud male repræſentant, atque ſibi imaginantur, præſertim quum hæc natio melius exemplis quam verbis edoceri poſſit; quodvis enim folium inferius rotundum eſt ac cordatum, quod ſuperius in binos finditur apices, quorum fiſſura ad tertiam folii partem excurrit, ubi in medio angulo brevis erigitur apex ſpinulam referens, qui in vetuſtis plerumque decidit foliis, ita ut bina folia ſibi videantur adcreta.

Tenera folia complicata ſunt inſtar libri, interne penitus viridia & glabra, externè quodvis ſegmentum per ſex virides coſtas longitudinales diſtinguitur, atque ruffum, & ad tactum inſtar ſerici molle eſt, ſine notabili tamen lanugine, & quodammodo ſplendens: Seniora folia ſeſe aperiunt ſeu explicant, ſuntque ſuperne viridia, inferne gilva, ſaporis fatui cum levi adſtrictione inſtar folii Crocodili præcedenti libro deſcripti: Eadem ruffa lanugo in petiolis & ramulis ſupremis obſervatur, quoque folia ſint vetuſtiora, eo magis inferne glauca ſunt.

HET AMBOINSCH KRUYD-BOEK.

HET SEVENDE BOEK.

Behelzende de Boſch-touwen en kruypende Heeſteren.

I. HOOFDSTUK.

Tongeblad.

DIt Boek zal ons wat verder in de Amboinſche Wilderniſſe brengen, en ons vertonen een vreemd ſlag of manier van gewaſſen in Europa en onze Wereld onbekend, die wy Boſch-touwen, *in 't Maleyts* Tali utan *noemen, het welk zyn heeſteren met een lange en houtagtigen ſtam in maniere van een touw de boomen oplopende, of langs de aarde met veele bogten kruypende, waar by wy voegen zodanige heeſteren, die wel geen touwen formeren, egter met hare lange ranken op andere ſtruyken ruſten, waar van ik in onze Wereld geen nader exempel geven kan, als van den Wynſtok, den welken men op latten leyd. Maar andere omſlingerende planten of winden, die geen houtagtige of overblyvende, maar een kruydagtige ſteel hebben, zyn by malkanderen beſchreven in 't negende Boek.*

Het grootſte en wonderlykſte touw is het Folium linguæ, *zynde in 't gemeen een been dik, niet regt rond maar boekig, als of 'er twee touwen tegen malkanderen gegroeyd waren, met een evene uit den graauwen roſſe en fyn geſtreepte ſchorſſe. In deze dikte loopt het ſtrax de naaſte boomen op, daar het zig dan eerſt in veele zydetakken verdeeld, uit den ronden gedrukt, en aan weerzyden een uitſteekende rugge hebbende, waar aan men ze van andere touwen onderſcheiden kan.*

Deze zyde-takken maken wonderlyke bogten, en ſlingeren zomtyds zo door malkanderen met veele knopen en ſlagen, als of het door menſchen handen gedaan was, en een regte Nodum gordium *maken: de andere die niet door malkander loopen, maken veele drajingen, als een wendeltrap, andere als een opgeſchoten ſlangh. Verder gelopen zynde verdelen zy haar in veele andere korte en taaye ryskens, die hier en daar al wederom knopen, maar geen bochten maken, en waar aan de bladeren ſtaan, enkeld op lankachtige ſtelen, en by haren oorſpronk noch al met een kniëtje.*

De bladeren zyn in de groote van Siri-bladeren, 3 en 4 duymen lank en breed, maar van een beſondere gedaante, die men met niets beter gelyken kan, dan met de gedeelde tongen, zodanig als men ze ſchilderd op de hoofden van de Apoſtelen, doen zy op het Pinxter-feeſt vergaderd zaten, gelyk ik ook dikwils geboord hebbe, dat de Predikanten, willende de Inlanders de eygentlyke gedaante van het Pinxter vuur verbeelden, de Amboinezen niet qualyk wyzen op deeze bladeren in haar land groeijende, dewyl doch deze Natie beter met exempelen dan woorden te leeren is, want ider blad is agter rond of hert-formig, maar verdeeld zig voor in twee ſpitzen, wiens kloof wel tot een derde van 't blad ingaat, in wiens binnenſte Loek een kort ſpitsje ſtaat, aan de oude meeſt afgevallen, zo dat het ſchynt als of twee bladeren tegen malkanderen gegroeyd waren.

De jonge zyn t'zamen gevouwen als een boekje, binnen gebeel groen en glad, buiten is ider deel met zes groene ribben in de lengte doortogen, ros, zo zagt in 't aantaſten als fulp, zonder merkelyke wolachtigheid en eenigſints glimmende. De oude openen haar, zyn van boven gras-groen, van onderen vaal, ſmets van ſmaak, met een kleine zamentrekking als het Folium Crocodili *in 't voorgaande Boek beſchreven. Dezelfde roſſe wolachtigheid ziet men ook aan haare ſteelen en de voorſte ryskens, en hoe ouder de bladeren worden, hoe meer zy van onderen na 't blaauw-groene trekken.*

Flores rari ſimul excreſcunt, atque explicantur inſtar illorum *Criſtæ Pavonis*, ex quinque flaccidis petalis primo albicantibus, dein flaveſcentibus conſtantes, in horum centro tria alba locantur ſtamina, longiuſculas gerentia antheras uti in Liliis, atque præter hæc aliud incurvum erigitur corniculum inſtar literæ S, quod inferne latum & ruffum eſt, ſuperne viridi coronatum capitulo, quod viſcoſo obducitur muco, odoris debilis ſed grati. Flori ſubcreſcunt quinque viridia petala ſtellata, quæ ſenſim ad petiolum incurvantur, cujus media pars, flori proxima, craſſiuſcula eſt ac ſtriata.

Ex cornu iſto medio fructus excreſcit, qui ſiliqua eſt tenuis ac plana, ſemi pedem vel palmam longa, pollicem lata, cultri dorſum craſſa, dura, glabra, & ex nigro fuſca, intus ſex vel octo locantur rotunda & plana officula, formam referentia biobuli Hollandici, ſed craſſiora, nigra, & argenteo quaſi lymbo ſeu circulo juxta oras aucta.

Hujus fruticis ſtipes aliquando crus craſſus eſt, formam retinens duplicati funis, quique plurimis ſerpentum in modum gyris per herbas prorepit, ita ut per aliquot centenos paſſus vel ſclopeti projectum eum proſecutus fuerim, antequam ejus primarium ſtipitem inveſtigaverim, ſeu draconem ipſum in nido ſuo detexerim, ubi Calappi craſſitiem adtigerat, atque ibi variis circulis ſupra terram ſeſe elevabat, ac denuo ſub terra ad aliquam diſtantiam ſeſe abſcondebat.

Per flagella ſua binas tresve ſæpe altas arbores ita connectit & amplectitur, ut una ſine altera excidi nequeat, plerumque autem, uti dictum fuit, in ſilvis non ultra pedis craſſitiem excreſcit.

Ejus lignum internum fungoſum eſt atque poroſum, lentum, ex longitudinalibus conſtans fibris, & foraminulis punctatum, ex quibus copioſus exſtillat liquor viſcoſus inſtar pultis ſeu Papedæ, qui in molle exſiccatur gummi, primo pellucidum inſtar Succini, dein opacum inſtar Gummi noſtratis vulgaris, ejusdemque ſaporis.

Hujus *litoreæ ſpecies alba* dicta, priori ſimilis eſt, ejus vero funis non tam craſſus eſt, inque ramos dividitur firmiores. Ejus folia paulo majora ſunt, & rotundiora, ſubtus non ita ruffa, nec adeo mollia, ſed gilva, ac ſuperne glauca, tredecim majoribus nervis longitudinalibus pertexta, flores albi ſunt & inodori: Siliquæ, ipſarumque officula ejusdem ſunt formæ, ſed circulo iſto argenteo deſtituta: Primum foliorum germen congeries eſt racemoſa quaſi ex ſquamis compoſita, ita ut flores eſſe quis putaret, quæ locantur inter claviculas binas longas ſuperne inſtar uncorum inflexas ſeu incurvatas.

Nomen. Latine *Folium Linguæ.* Malaice *Daun Lidâ Lida*, h. e. linguæ folium ab ejus forma, & *Daun Lolâh Mulut*, h. e. folium os aperiens. Ternatice *Mada Kacka.* Amboinice *Saliſou* & *Sariſou*, h. e. inveſtiga ortum ſeu os, ob rationem infra dandam.

Locus. Prima vulgaris ſpecies ubique creſcit in ſilvis fruticoſis, tam in planitie quam in montibus, nullibi autem remote a litore, atque vulgaris in Amboina & Moluccis. Litorea ſpecies nullibi obcurrit niſi in ora maritima fruticulis ſeſe convolvens.

Uſus hujus ſilveſtris funis parum huc usque innotuit niſi ſuperſtitioſus iſte & incolis familiaris; qui hæc ſumunt folia, atque ante ora puerorum, qui tarde loquuntur, disrumpunt, ipſisque verba quædam præfuſurrant, uti Pater, Mater &c. credentes hinc meliorem loquelam illos prolaturos eſſe ac procaciorem, unde & hoc folium apud Amboinenſes ſuum ſortitum eſt nomen: Quidam hos ſumunt funes, inque fruſta ſcindunt, quæ recenti infundunt potui Saguero defectu alius Ubat, qui inde non amarus ſed auſterus eſt, ipſis enim ſatis eſt, quum dulcis Saguerus per auſteras aliquas res inter potandum non reddat alvum laxam.

Ternatenſes ejus folia quoque coquunt in olus ſeu Sajor, vel cum piſcibus cruda coquunt & Bocaſſar inſtar Daun Boaya. Radicis fruſtum ſeptem ſpithamas ſongum, in fruſta conſciſſum & aquæ incoctum inſervit febricitantibus pro balneis ad ardorem febrilem exſtinguendum.

De bloemen ſtaan weinige by malkander, uitgebreyd in de gedaante van Criſta Pavonis, *van vyf ſlappe eerſt witachtige, daarna geele blaadjes gemaakt, in de midden ſtaan drie witte draden, waar op lankachtige noppen ſtaan als aan de Lelien, en nog een ander krom boorntje als de letter S, beneden breed en ros, boven met een groen knopje, daar een kleverige vogtigheid aanhangt, ſlap, dog zoet van reuk. Onder de bloem ſtaan vyf groene blaadjes als een ſterretje, doch met 'er tyd zich na den ſteel omkrommende, wiens helft de bloemen naaſt dikachtig en geſtreept is.*

Uit het middelſte boorntje werd de vrucht, zynde een dunne platte houwe, een half voet of een hand lang, een duym breed, en de rugge van een mes dik, hard, even, en ſwart-bruyn; binnen leggen zes of acht ronde platte boonen, in gedaante als Hollandſche dubbeltjes, doch dikker, ſwart, en met een ſilveren ring of kring langs de kanten omgeven.

Den ſtam van dit gewas werd ſomtyds een dye dik, noch al de gedaante van een dubbeld touw behoudende, en met veele ſlange-bogten door de ruigte kruypende, zoo dat ik ze ſomtyds eenige bondert treden of een Roer-ſchoot vervolgt hebbe, eer ik dezen ouden Draak in zyn neſt gevonden heb, daar by wel zo dik was als een Calappus-boom, en van daar verſcheide malen met bochten boven de aarde zig verhief, en dan weder een ſtuk weegs onder de aarde paſſeerde.

Hy kan ook met zyne ranken twee en drie hooge boomen zodanig omvatten en doorvlegten, dat men den eenen zonder den anderen niet omvellen kan, doch in 't gemeen, als gezegt, en in het kreupelboſch, werd hy niet boven een been dik.

Het hout van binnen is voos en poreus, taay, langdradig, en vol kleine gaatjes, waar uit rykelyk een ſlymerig zap loopt, als Papeda, dewelke opdroogt tot een weekt gom, eerſt klaar als Bernſteen, daar na vuyl als onze gemalen gom, ook van dezelfde ſmaak.

De ſtrandzoorte, hier van bygenaamt de witte, is de vorige gelyk, zyn touw word zoo dik niet, en is in ſtyvere takken verdeeld. De bladeren zyn wel zo groot en ronder, van onderen niet ros noch zo zagt in 't aantaſten, maar vaal en boven blaauw-groen, met dertien groote zenuwen in de lengte. De bloemen witachtig, zonder reuk. De houwen en zaden van het zelfde fatzoen, doch zonder den ſilveren Circul. Het eerſte ſchepſel der bladeren is een trosje van ſchubben gemaakt, zoo dat men 't voor het bloeyzel zoude aanſien, ſtaande tuſſchen twee lange en van voren omgebogene clavieren, als lange baken.

Naam. *In 't Latyn* Folium Linguæ. *Maleyts* Daun Lida lida, *dat is Tongeblad, van de voorſchreve gedaante, en* Daun Lolâh Munut, *dat is, blad de mond openende. Op Ternataans* Mada Kacka. *Amboinſch* Saliſou *en* Sariſou, *dat is, zoekt den mond, om reden hier onder.*

Plaats. *De eerſte gemeene zoorte waſt overal in allerhande kreupel-boſch, zo wel op de vlakte als in 't gebergte, doch nergens verre van ſtrand, gemeen in Amboina en de Moluccos. De ſtrand-zoorte vind men nergens dan aan de zeekant, onder de ruygte ſlingerende.*

Gebruyk. *Van dit woeſte touw is noch weinig gebruyk bekend, behalven den gemeene en ſuperſtitieuzen by de Inlanders, dewelke deze bladeren nemen, en de kinders, die langſaam leeren ſpreken, voor de mond in ſtukken ſcheuren, en haar eenige woorden voorzeggen, als Vader, Moeder, &c. gelovende, dat zy hier door gaauw zullen ſpreeken leeren, waar van dit blad in 't Amboinſch zyn naam heeft. Zommige nemen de touwen, ſnydenze in ſtukken, en doenze in den verſchen Sagueer by gebrek van ander Ubat, dewelke daar van niet bitter maar wrang werd, want zy houden het genoeg, als den zoeten Sagueer door eenige wrange dingen in 't drinken de loslyvigheid benomen word.*

De Ternatanen koken ook de bladeren als ander Sajor, of etenze raauw met Viſch en Bocaſſan, gelyk het Daun Boaya. *Een ſtuk van de wortel, zeven ſpannen lang in ſtukken geſneden, en in water gekookt, dient om de koortſige menſchen daar in te baden, om den brand uit te trekken.*

Gummi

Het

a

Gummi ejus non vel raro exſtillat, ni funes diſſecentur, nullius autem eſt uſus, ſed credo defectu vulgaris ad atramentum componendum poſſe adhiberi: Ad omnes memoratas res eligenda eſt ruffa ſeu terreſtris ſpecies, neutiquam litorea, quæ in nullo eſt uſu. Ipſius rachides inſtar viminum adhibentur ad quævis onera conliganda.

Naga Valli vel *Mandaru Valli*, Portugallice *Prapadeira* da *Cobra*. Belgice *Aal-klim*, in *Hort. Malab. part.* 8. *Fig.* 29. deſcripta, noſtrum *folium Linguæ* erit, in textu vero nec ejus flores nec fructus deſcribuntur. Vide & arborem *Belutta Mandaru part.* 1. ſimilia gerentem folia, cujus in *Figura* 30 & 31 latifolia depingitur ſpecies, cujus planus & intortus ſtipes cum Amboinenſi melius convenit, nomen vero *Nagu Valli* declarat funem eſſe anguiformem, quales gyri in *folia Linguæ* obſervantur.

Het gom druypt 'er niet of ſpaarſaam uit, als men de touwen niet doorkapt, en is ook van geen gebruik, hoewel ik achte, dat men 't by gebrek van 't geemene, tot het maken van den inkt zoude konnen gebruiken. Tot al het voornoemde moet men de roſſe of landzoorte verkiezen, en niet de ſtrandelyke, dewelke ongeacht is. De ryskens werden als teenen tot bindwerk gebruykt, om allerhande laſten zamen te vinden.

Naga Valli *of* Mandaru Valli. *Op Portugeeſch* Prapadeira da Cobra. *Op 't Duitſch* Aal-klim. *in* Hort. Malab. part. 8. fig. 29. *beſchreven, wil ons* Folium Linguæ *zyn, doch in den text werd het zonder vruchten en bloemen beſchreeven: Ziet ook den Boom* Belutta Mandaru, *in 't eerſte Deel, met diergelyke bladeren, waar van in de* 30 *en* 31 *Figuur een grootbladig geſtelt werd, wiens platte en gedraayde ſtam met het Amboinſche beeter overeen komt, doch den naam* Nagu Valli *bewyſt, dat het een Slange-formig touw zy, diergelyke bochten aan 't* Folium Linguæ *te ſien zyn.*

Tabula Prima

Fruticem exhibet *Folium Linguæ* RUMPHIO dictum, floribus ac ſiliquis conſpicuum, cum *officulo a* ſeparato.

De eerſte Plaat

Vertoont een Struyk het *Tong-bladt* van RUMPHIUS genaamt, met zyn bloemen en houwen behangen, en de *Saatkorn a* afzonderlyk.

OBSERVATIO.

Hæc planta vera *Baubiniæ* ſpecies eſt, ſed volubilis, quum reliquæ vulgo erectæ obcurrant, quarumque variæ ſpecies tam in *H. Malab. Cliffort.* quam in *Theſ. Zeyl.* & *Plukn. Almag.* recenſentur, a quo *Mandaru* hoc genus vocatur, uti & ab *Herman.* in *Parad. Bat. Pr.* reliquos porro adlegatos ſcriptores de hoc genere vide in *Theſ. Zeyl. p.* 45 & 46.

AANMERKING.

Dit is een waare zoort van de *Bauhinia*, dog die omſlingerende is, daar de andere zoorten hier van in 't gemeen regt overeind groeyen, waar van verſcheide zoorten zo in de *H. Malab.* & *Cliffort.* als in de *Theſaur. Zeylan*, en *Plukn. Almag.* aangehaalt werden, van welke laatſte dit geſlagt *Mandaru* genaamt wert, als mede van *Herman* in de *Parad. Bat. Pr.* de overige Schryvers over deze gewaſſen ziet in de *Theſ. Zeyl. p.* 45 en 46.

CAPUT SECUNDUM.

Funis Viminalis. Lian.

SEcundus craſſus funis ſilveſtris ultra pedis craſſitiem habet, craſſo obductus, nigricante, & fiſſo cortice, ejus vero craſſiſſimi funes ſeu dracones non tantam habent longitudinem quam præcedentis, ſed mox proximam adſcendunt arborem, ſeſeque in laterales dividunt ramos, hastam craſſos, rotundos, & in ampla genicula diviſos, quæ circa ſtipitem protuberant, uti in ſilveſtri & arboreo Sirio.

Ejus folia cum illis *Lingoæ* conveniunt, ſed ſunt firmiora, quatuor, quinque, & ſex pollices longa, binos cum dimidio & tres lata, ex nigro virentia, paucis atque inregularibus venulis donata, curtis petiolis inſidentia: Ipſorum venulæ eodem decurrunt modo intricatæ uti in foliis *Funis perplexi*, folia vero hæc ingratum magis habent ſaporem, unde neque cibo inſerviunt: Rachides hinc inde craſſas emittunt claviculas, quæ proximis ſeſe inplicant ramis, ac figunt, uti in *Caju Lacca*, nullæ autem ſpinæ in hoc obſervantur fune.

Ejus cortex ſatis craſſus eſt, interne obſcure flavus ſeu ruffus, ac ſiccus, lignum albicat ſeu flaveſcit, ſiccum quoque & poroſum, nigrisque lineis ſeu venulis hic & illic diſtinctum ſeu variegatum, in inferiore nempe ſtipite. Rami & rachides adeo lentæ ſunt, ut disrumpi nequeant, atque in aqua marina præ reliquis durabiles. Flores fructusque in hoc vimine nondum fuere obſervati, ſaltem tam raro progerminant, ut nemo illos noverit.

Nomen. Latine *Funis Viminalis.* Malaice & Amboinice *Lian*, quibusdam *Dotto Ducku* & *Tali Bubut.* In Luhua *Bapaſay.*

Locus. Tantummodo circa oram creſcit maritimam vel ſaltem non longe inde in locis ſaxoſis, atque inter majores arbores, quas flagellis ſuis amplectitur & obtegit.

Uſus. Ejus longa & lenta flagella quotidiano in uſu ſunt illis, qui victum quærunt piſcatura, ac primum ad reſtes formandas, per quas naſſas in mare projiciunt, ut fundum petant, ſecundo ad fulcra machinarum Serien dictarum, in quibus piſcatores pedes figunt,

II. HOOFDSTUK.

De Teenachtige Touwe-ſtruyk.

HEt tweede dikke boſch-touw is ruym een been dik, met een dikke, ſwartachtige, en geſcheurde ſchorſſe bekleed, zyn dikſte touwen zyn zoo lang niet als van 't voorgaande, maar lopen ſtrax den naaſten boom op, en verdelen haar in zyde-takken, in de dikte van een ſpies, alle rond, en in wyde leden verdeeld, die rondom den ſtam uitpuylen, gelyk aan de wilde en boomachtige Siri.

De bladeren gelyken die van Lingoo, doch zyn ſtyver, vier, vyf, en zes duymen lang, derdehalf en drie breed, ſwart-groen, met weinige en onordentlyke ribbekens doortogen, op korte ſteeltjes ſtaande. De adertjes lopen op dezelfde manier door malkander, gelyk aan de Funis perplexus, *doch de bladeren zyn veel vieſer van ſmaak, en niet eetbaar, de ryskens hebben hier of daar dikke claviertjes, dewelke zich om de naaſte takken ſlingeren, en vaſt maken gelyk het* Caju Lacca *doet, doch gants geen doorns of iets ſteekeligs vind men aan dit touw.*

De ſchorſſe is redelyk dik, van binnen donker-geel of ros en droog; het hout witachtig of bleek-geel, mede droog, zeer taay en poreus, met ſwarte linien of adertjes hier en daar geſpikkeld, te weten aan de onderſte ſtam. De takken en ryskens zyn zo taay, dat menſe niet afbreeken kan, in zeewater boven andere durabel. Vruchten en bloeyzel heeft men nog daar aan niet geſien, immers zy komen zo zelden voort, datze niemand bekend zyn.

Naam. *In 't Latyn* Funis Viminalis. *Op Maleyts en Amboinſch* Lian. *By zommigen* Dotto Ducku *en* Tali Bubut. *Op* Luhu Bapaſay.

Plaats. *Het waſt alleenlyk omtrent de zeekant, of niet verre daar van af op ſteenige plaatſen, en onder het groot geboomte met zyne ranken dezelve bedekkende.*

Gebruyk. *Zyne taaye en lange ranken zyn in dagelyx gebruyk by die geene, die hare nering met viſſchery zoeken, voor eerſt om de zelen daar van te maken, waar mede men de viſch-fuyken of bobbers in de zee laat ſinken, ten tweden tot ſtegel-repen in de hoofden van de*

Serien,

nunt, quum poſitas mattas adtrahant, tertio ad incurvos ſinus alarum minorum navigiorum, quibus ligna fluctuantia adligant, quæ tria opera ex lenta & in aqua durabili materie ſeu ſubſtantia conſtructa eſſe oportet: Hunc itaque in finem hi funes eliguntur, qui ſupra ignem calefiunt, ut lenti ſint, ac dein contorquentur inſtar viminum Salicum, quique conligantur, & in fumo ad uſum conſervantur.

In veruſtiſſimis ſtipitibus ad rachidum extremitates obſervavi racemum quendam brevem in paucos minores diviſum, qui flores non exhibebat, ſed rarum quoddam fructus rudimentum; Primo enim in calículo capitulum locatur magnitudine minoris Catjang ſeu Piſi, quod album & rotundum continebat granulum inſtar Coriandri, quod ſemen forte erit: Huic capitulo foliolum inſidet minimi digiti circiter articulum longum, medio nervo diſtinctum, ſed non diviſibile, primo viride, dein flavum & nigricans inſtar reliquorum ſiccorum foliorum, qua in re cum Caju Lacca quoque convenit.

In Leytimora vocatur *Wary Lavian*, h. e. funis millepedum.

Serien, waar in de Viſſchers hare voeten ſetten, als zy nederdalen om de matten op te ligten, ten derden tot de kromme ellebogen aan de vlerken van de Praauwen, waar aan zy de dryfbouten binden, welke drie van een taay en in zeewater durabel hout moeten zyn. Tot dezen eynde neemt men deze touwen, maaktze wat warm over 't vuur, dat ze leenig werden, draaydze als dan gelyk wilgen, bind ze t'zamen, en verwaardze in den rook.

Aan de oude ſtokken heb ik bevonden aan de uyterſte ryskens een kort trosje in weinige zyde takjes verdeelt, daar aan geen bloeyzel te bekennen was, maar wel een raar ſchepzel van een vrucht: Want eerſt in een kelkje ſtaat een knopje in de grootte van een kleene Catjang, daar in lag een wit en rondt korreltje als Coriander, welk het zaad wil zyn, op dit knopje ſtaat een blaadje omtrent een lidt van een pink lank, met een middel-zenuwe, doch niet deelbaar, eerſt groen, daar na geel en ſwart, gelyk andere drooge bladeren, waar in het met de Caju Lacca *overeen komt.*

Op Leytimor biet het Wary Lavian, *dat is, duyzentbeens touw.*

Tabula Secunda

Ramum exhibet *Funis Viminalis*, cum ejus *fructu a linguæ-formi.*

De tweede Plaat

Vertoont een Tak van de *teenagtige touwe ſtruyk*, met deszelfs vrucht *a* afzonderlyk in de *gedaante* van een *tong.*

CAPUT TERTIUM.

Funis quadrifidus. Tali Bubut Habiat.

HIc eſt raro obvius funis, qui in Amboinæ ſilvis pauca obcurrit copia, non rotundus, ſed ſemper ex quatuor quaſi viminibus compoſitus, qui ſibi adunati & concreti videntur, unde & hic funis quadragonus eſt & ſulcatus, qui non recte adſcendit, ſed ſemper obliquus & intortus eſt, ita ut unius articuli ſulci non ſemper quadrent cum illis alterius, totus autem funis plerumque brachium & aliquando pedem craſſus eſt, inque articulos diviſus, qui per ſpithamæ ſpatium diſtant: Sique diſſecetur, lympidam emittit aquam, quæ mox in fuſcam degenerat, atque amara eſt nec potabilis, funisque cito exſiccatur. Per aliquot prorepit ulnas tam juxta ſolum quam ad arbores, antequam in laterales dividatur ramos, quorum ſemper bini ſibi ſunt obpoſiti, & ex articulo excreſcunt quadragoni ſemper usque ad minimum furculum: Quod vero quam maxime peculiare eſt in hoc fune, tria quatuorque flagella aliquando ita ſeparata ſunt, ut totidem peculiaria referant flagella, quorum quodvis proprio obductum eſt cortice, ac nihilominus tamen ſuperne atque inferne concreta ſunt, hoc autem non niſi in vetuſtis obſervatur ſtipitibus, ac ſoli expoſitis.

Idem quoque obſervatur, ſi hujus funis pars quædam per aliquot dies in aqua maceretur, quum in quatuor ſeparetur flagella ſeu ſegmenta, quæ antea unita erant, hoc autem melius peragitur in aqua marina quam in dulci: Quumque hic funis in tot laterales dividatur ramulos, qui omnes in longa excreſcunt flagella, hinc horrendam format congeriem intricatam, in extremis porro ramulis, quadratis quoque, nec ultra pennam vel digitum craſſis folioſæ excreſcunt rachides, binæ ſibi obpoſitæ, ac quatuor ſimul crucem formantes, quarum quævis ſuperne in tres dividitur partes more plantarum trifoliatarum, binæque inferiores partes bina ac terna proferunt foliola, quorum quodvis binos ac tres pollices longum eſt, atque uno latius, ſuprema vero pars ſemper terna gerit folia majora inferioribus, quatuor & quinque pollices longa, binos lata digitos, integra, ac ſubtus ſinuoſis coſtis pertexta.

Ex ſuprema ala folioſorum petiolorum ingens excreſcit racemus florifer, ultra pedem longus, qui in quatuor ac quinque lateralia paria dividitur, quæ capitula ſuſtinent minima flava ſeu albicantia ac numeroſiſſima, quæ ſeſe aperientia floſculos exhibent minimos flavos ſeu albicantes, ex ſex minimis petalis conſtantes, inque iis totidem brevia locantur ſtamina cum

III. HOOFDSTUK.

Het Vierhoekig Touw-gewaſch.

DIt is een zeldzaam touw, diergelyke men in de Amboinſche wildernis weinig vindt, niet rondt, maar altyt uit vier ſtrengen ſchynende zamen gezet, merendeels aan malkander vaſt gegroeyt, waar door het touw vierkant, en met groeven afgedeelt is, niet regt, maar ſchuyns, en gedraayt, lopende zo, dat de groeven van 't eene lidt niet altydt accorderen met die van 't andere, want het gebeele touw is door de bank een dunnen arm en zomtyds een been dik, en in leeden verdeelt, dewelke omtrent een ſpan lank van malkanderen ſtaan; als men 't doorgekapt heeft, geeft het een klaar water uit, doch ſtraks in bruyn veranderende, bitter en onbequaam om te drinken, en 't touw droogt dadelyk op. Dit touw loopt zoo eenige vademen voort, zoo langs den gront als op de bomen, eer het zig in zyde takken verdeelt, waar van altyt twee tegens malkander over, uit een lidt ſtaan, en al mede vierkant zyn tot het minſte ryſken toe; 't zeltzaamſte aan die touw is, dat men zomtyds zyne drie of vier ſtrengen zodanig ſiet verdeelt en van malkander afgezondert, dat het zoo veel byzondere ſtrengen maakt, yder met eygene ſchorſſe omgeven, en niet te min aan malkander voren en agter vaſt gegroeyt zyn, dog dit ſiet men niet dan aan de oude ſtammen, en die wat ter Sonne ſtaan.

't Zelve gebeurt ook, als men een ſtuk van 't zelfde touw eenige dagen in water legt, wanneer het zich in vier ſtrengen verdeelt, daar het te voren maar een was, doch dit geſchiet lichter in zout dan in verſch water, en dewyl dit touw zich in zoo veel zyde-takken verdeelt, welke alle tot lange touwen werden, zoo maakt het een geweldige verwerring; aan de uiterſte ranken nu, die nog al vierkant, en niet boven een ſchagt of vinger dik zyn, komen de blad-dragende ſtelen of ryskens voort, twee en twee, tegens malkanderen met hun vieren in't kruys, yder verdeelt zig van vooren in drie delen na de maniere van de driebladige gewaſſen. De twee agterſte delen dragen twee en drie blaadjes, yder twee en drie duymen lang, en ruym een breedt, het voorſte heeft altyd drie bladeren, grooter dan de agterſte, vier en vyf duymen lang, twee vingers breedt, met evene kanten, en van onderen met bochtige ribben.

Uyt de voorſte ſchoot van de bladt-dragende ſteelen, komt de groote bloeyende tros, ruym een voet lang, en daar aan vier a vyf paar zyde-takskens, daar aan ziet men eerſt kleine knopjes in troepen vergadert, dewelke haar openende, zeer kleine geele of vuyl-witte bloempjes vertonen, waar aan men even zes kleine blaadjes bekennen kan, en daar in zoo veel korte draadjes, met een mid-

a

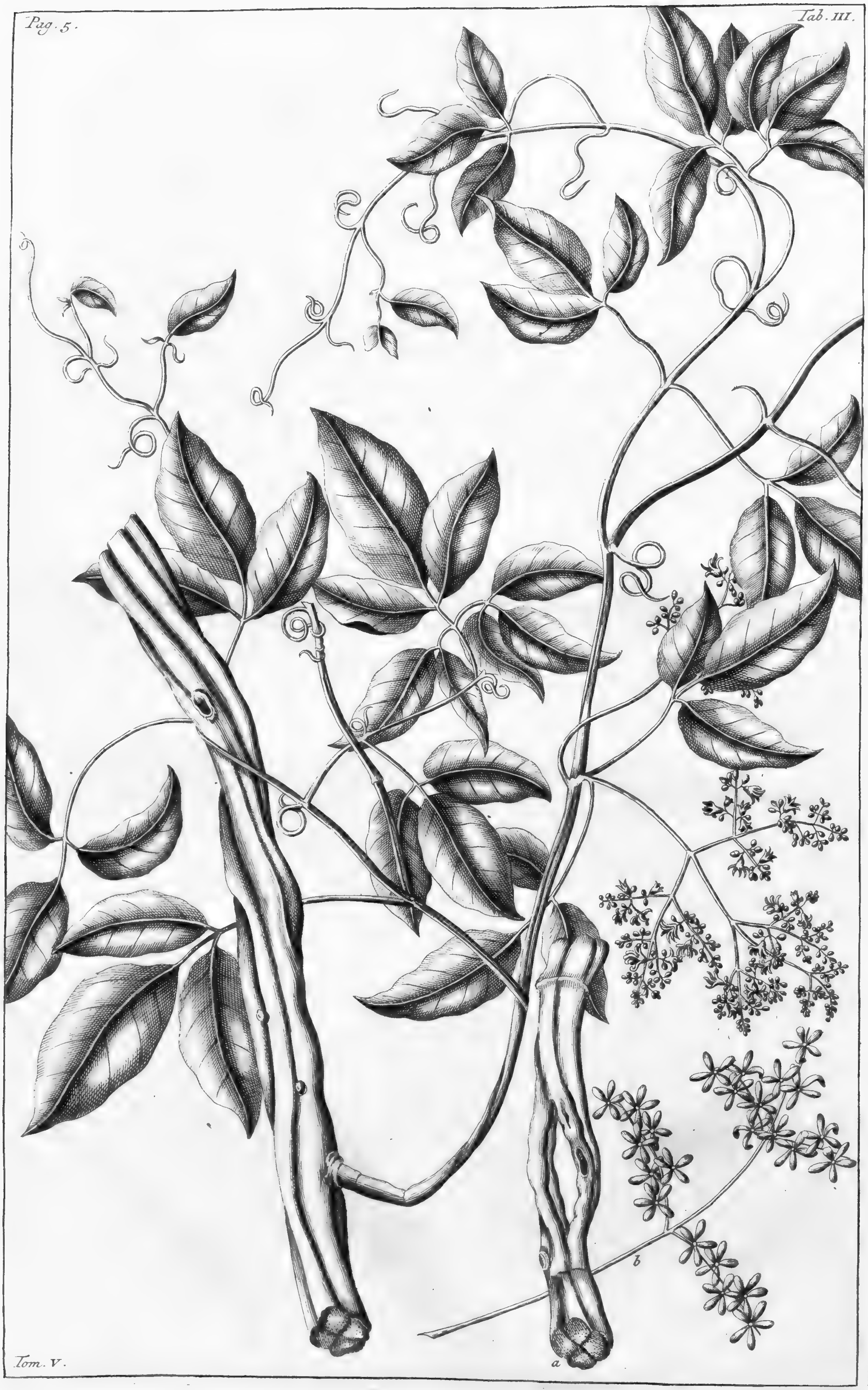
b
a

cum piſtillo medio bifido inſtar linguæ Lacertæ: Ipſorum odor ingratus eſt & nauſeoſus, qui convenit cum odore florum *Coculi Indi.* Sub piſtillo iſto capitulum locatur, caput aciculi referens, quod ſenſim nigricat, & in fructum excreſcit, tandem totus marceſcit ac decidit racemus ſeu corymbus.

Quum folia ex petiolis decidunt, horum extremitates incurvantur, ac claviculas mentiuntur, quæ tamen in hoc fune non obſervantur; ſique per terram prorepit, vel non alte ſupra hanc elevatur, longa ac tenuia emittit fila ad ſolum, quæ ibi radices agunt, claviculæ autem ejus nihil aliud ſunt quam rachides incurvatæ ac circinnatæ, quum & in his aliquando etiam quædam obſervantur foliola, atque hunc obſervant ordinem, quum nempe clavicula talis una locatur parte, in ſubſequenti articulo ſimilis locatur obpoſita, in ſupremis quoque ramis clavicula locatur obpoſita petiolo folioſo.

Nomen. Latine *Funis quadrifidus.* Malaice *Tali Bubur*, h. e. funis naſſarum, quod nomen commune eſt cum præcedenti. Amboinice *Habiat* & *Seruwary.*

Locus. In denſis creſcit minoribus ſilvis, ut & in humidis vallibus circa Sagu ſilvam, humilesque trans arbores prorepit.

Uſus. Ejus funes lentiſſimi ſunt & flexiles, ita ut fere disrumpi nequeant, unde & multum adhibentur ad reſtes, præſertim quibus naſſæ ad fundum dimittuntur, unde & nomen obtinuit, item ad anchorarum funes navigiorum Corre Corre dictorum, in aqua enim marina durabiliſſimi ſunt, unde & ad reſtes retium ductilium eliguntur. Folia cum ferri ærugine contrita Amboinenſium variolis inliniuntur ad hasce exſiccandas.

middel ſtyletje in twee ſpitzen verdeelt, als een ſlangetongsken. De reuk is vuyl en walgelyk, overeen komende met het bloeyzel van Coculi Indi. *Onder het voornoemde ſtyletje vind men een klein knopje als een ſpelde-hooft, 't welk met ter tyd ſwart word, zynde de vrucht daarvan, eyndelyk verſlenſt den gebeelen tros en vald af.*

Als de bladeren van hare ſtelen afvallen, zoo krullen haar de eynden om, zoo dat menze voor Clavieren aanziet, dewelke nogtans aan dit gewas niet te zien zyn; als dit touw langs de aarden kruypt, of niet boog daar boven verheven is, zoo zendt het lange en dunne draden na beneden, dewelke in de gront wortelen; dewyl de Clavieren anders niet zyn dan de gekrulde zyde-ryskens, zoo ziet men dikwils nog eenige blaadjes aan dezelve, en zy houden ook deze ordre, die als de Claviere aan de eene zyde ſtaat, zoo vindt men ze aan 't volgende lidt aan de tegen over ſtaande, ook ziet men aan de voorſte takken meeſt overal een Claviertje tegen over een bladt-dragende ſteel.

Naam. *In 't Latyn* Funis Quadrifidus. *Op Maleyts* Tali-Bubur, *dat is*, Funis Naſſarium, *een naam gemeen met het voorgaande. Op 't Amboinſch* Habiat *en* Seruwary.

Plaats. *Het waſt in dichte kreupel-boſſchen, en in vogtige Valleyen omtrent 't Sagoe-boſch, en loopt maar over het lage geboomte.*

Gebruyk. *De touwen zyn zeer taay en buygzaam, en ſchier onverbrekelyk, werdende daarom veel gebruykt tot diverſche zeelen, inzonderheid waar mede men de Viskorven na de gront laat, waar van het den naam heeft. Item tot ankertouw aan de Corre Corren, want het is in zeewater durabel, daarom men het ook tot touwen aan treknetten neemt. De bladeren met yzer-roeſt gevreven, ſmeert men op de Amboinſche pokken, om die te drogen.*

Tabula Tertia

Ramum exhibet *Funis quadrifidi* cum ejus ſtipite *a* diſſecto & ſeparato, ac corymbo florifero *b*.

De derde Plaat

Vertoont een Tak van het *Vierhoekig Touw-gewas*, met deſſelfs Struyk *a* afgeſcheyden, en de bloemtros *b* afzonderlyk.

CAPUT QUARTUM.

Faba marina. Parrang.

EUropæi noſtrates huc usque putarunt, hunc fructum provenire ex planta marina vel maritima, quum hic plerumque fructus in litore reperiatur, ac proinde *Faba marina* vocatur, licet autem hæc opinio ſit erronea, notam tamen ac vulgarem denominationem ſervare volui, præterquam quod plurima Indica & incerta gerat nomina, ac re vera maxima ex parte circa oras maritimas creſcat.

Planta itaque, Fabam marinam proferens, inter præcipuas eſt plantarum convolvulacearum, quas Indicæ alunt ſilvæ, quæque longe lateque ſeſe extendit, ita ut ſæpe difficillimum ſit verum ejus invenire ortum, licet ejus truncus non tam craſſus ſit, quam ille *Folii Linguæ.* Plerumque ultra pedem craſſus eſt, a radice ipſa non diviſus ad binas tresve orchias, ſeſeque inſtar arbuſculæ erigit, quumque tener adhuc ſit, vicinam aliam adſcendit arborem, quum adtingere eam poſſit, alioquin terræ incumbit, atque dein ſeſe in plurima dividit flagella miris gyris inſtar cochlearum vel ſerpentinum ductuum inflexa, in quibus ſæpe etiam ab utraque parte dorſum adparet, non autem ita diſtinctum & acutum quam in *folio Linguæ*, atque hæc flagella ſic adſcendunt ſine foliis proximas amplectentia arbores, ita ut ſæpe ſex octove arbores ſimul per hæc flagella intricatæ atque adunatæ ſibi conjungantur, nec una ſine alia excidi nequeat, quæ viva eſt imago Amboinenſium ſolitudinum ac deſertorum, nudis enim ramis quum jam adtigerit illarum vertices, nec quidquam ulterius inveniat, quod amplectatur, undique deorſum ſua dimittit flagella, quæ tum demum ſeſe in plurimos tenues ac virides dividunt ramos ac rachides, ex quibus folia dependent.

Hæc

IV. HOOFDSTUK.

Zee-boonen en Meyr-boonen.

ONze Europianen hebben tot nog toe gemeent, dat deeze vrucht een zee-gewas zy, of in zee zelve, of op een plante omtrent de zee voortkomende, dewyl men de vruchten gemeenelyk op ſtrand vind, en daarom dezelve Faba marina, *dat is Meyr-boonen en Zee-boonen genaamt werd; hoewel nu deze meening op abuyzen gegrond is, zoo heb ik egter de bekende en gemeene benaminge willen houden, om dat die plante in de Indiſche talen te veel en onzekere namen heeft, en in der daad voor het meeſte deel omtrent de zeekanten groeyd.*

De plante dan, waar van de Faba marina *komt, is mede een van de voornaamſte ſlinger-touwen, die men in de Indiſche boſſen vind, zoo wyd en zyd zig uitbreidende, dat men dikwils moeyte heeft om den oorſpronk te vinden, hoewel den ſtam zo dik niet word als die van 't* Folium linguæ. *In 't gemeen is hy ruym een been dik, van de wortel aan twee en drie vademen lang, onverdeeld, en zig oprigtende als een boompje. Zo hy jong zynde, in zyn buurt een andere boom kan vinden, loopt hy dezelve op, want anders blyft hy op de aarde leggen; van daar verdeeld hy zig al gaande weg in veele ranken, met zeldſame bochten en wendeltrappen als ooit een Slange maken kan, daar aan men ook zomtyds te weerzyden een rugge ſiet, doch zoo duydelyk en ſcherp niet als aan het* Folium linguæ. *Deze touwen lopen zoo op noch al zonder bladeren, alle de naaſte boomen bevattende, dat dikwils een geheel troup van zes of acht boomen met deze touwen verwerd aan malkander hangt, en de eene zonder de ander niet omvallen kan, een levendige vertoninge van de Indiſche wilderniſſen, want met zyne bloote takken nu al den top derzelver beklommen hebbende, en niets meer vindende dat hy omvatten kan, zoo laat hy van alle kanten zyne zelen om leeg hangen, die zig dan eerſt verdelen in veele dunne groene takken en ryskens, daar aan de bladeren hangen.*

Hæc autem flagella ab illis *Folii Linguæ* diſtingui poſſunt, quod ipſorum cortex vere cinereus ſit, inæqualis, rugoſus, inque majores diviſus ac fiſſus lamellas, tenuiores rami quoque hic & illic geniculati ſunt.

Longa iſta viridia flagella ad latera plurimos emittunt breves transverſales ramulos, quorum quivis in binos dividitur petiolos, quibus folia inſident per bina plerumque paria directe ſibi obpoſita, raro tria vel unum modo par.

Tenera folia optime referunt illa Syderoxyli feminæ, ſunt autem minora, inferius rotunda, ſuperius in obtuſum apicem deſinentia, quatuor & quinque digitos longa, tres lata, breviſſimo petiolo inſidentia, læte virentia, glabra, ſplendentia, ac vix notabilibus venulis diſtincta, ſeniora ſunt breviora, firmiora, rotundiora, & obſcure virentia ſeu nigricantia. Hæc autem folia adeo denſe & copioſe arborum ramis inhærent, ut ipſarum veram frondem vix dignoſcere poſſimus, quumque hæc flagella Syderoxyla plerumque adſcendant, hinc multi ſunt, qui putant ipſorum folia horum eſſe frondem, atque ipſorum ſiliquas horum eſſe fructus, in qua etiam opinione quondam verſatus fui.

Ex ala folioſorum petiolorum alter ſimplex rectus ac tenuis excreſcit pedunculus, ſpithamam vel ſesqui pedem longus, qui arcte & copioſe plurima gerit capitula, ſeſe aperientia in floſculos albos muscoſosque, qui nihil aliud fere conſpiciendum præbent quam decem brevia ſtaminula: Plurima autem horum floſculorum pars decidit, exceptis paucis quibusdam in inferiore parte poſitis, qui in fructus excreſcunt, quorum rudimenta etiam plurima decidunt, quæ nempe rotunda & brevia ſunt, longitudinalia vero & acuminata excreſcunt.

Fructus hi maximæ & longiſſimæ ſunt ſiliquæ, quas unquam quædam produxit planta, tres nempe & tres cum dimidio pedes longæ, quinque digitos latæ, ad utrosque fines rotundæ, ac porro planæ, perque varios iſthmos transverſaliter diſtinctæ & gibboſæ ſeu protuberantes juxta numerum fabarum, quæ in illis continentur, ad oras ſinuoſæ, quædam rectæ, aliæ inſtar acinacis incurvæ, ad ſummum binæ tresve ſimul dependentes altæ in arboribus, ita ut e longinquo tantum conſpici poſſint, acſi longæ thecæ pectinariæ in officina venales ſuſpenſæ eſſent.

Quævis ſiliqua duplicem gerit corticem, primus atque exterior craſſus eſt, viridis, ac duriusculus, qui ab interiore ſeparatur, quum ſiliquæ matureſcant, ac ſurſum convolvitur, alter ſeu interior tenuis eſt, gilvus ſeu flaveſcens, durus ac lentus inſtar fortiſſimæ chartæ, magisque in ſulcos & iſthmos diviſus eſt illo externo, quique nunquam niſi vi aperitur.

Intus reconduntur fabæ ſeptem, octo, novem, ad quindecim, planæ & magnæ, craſſitie & magnitudine diſcorum luſoriorum, non recte rotundæ, ſed parum oblongæ & cordiformes, quarum quædam ad latera parum compreſſæ ſunt, prout in ſiliquis ſibi adcubuerunt, in ſuprema ipſarum parte in quibusdam ſulcus conſpicitur uti in corde, ſed non profundus, in quibusdam in hoc ſulco elevatur capitulum quoddam ſeu hilus, cui venula adhæret, per quam ſiliquæ fuit nexa: Quum hæc aperitur ſiliqua, fabæ ejus obductæ ſunt ſucco emplaſtro argillaceo quaſi, quod facile abradi poteſt, tumque maturæ fabæ vere ſpadiceæ ſunt, duræ, & ſplendentes, in medio parum protuberantes, ibidemque radiatæ inſtar ſubtilis ſolis. Amboinenſes fabæ binos transverſales pollices longæ & latæ ſunt, craſſitiem habentes diſcorum, ex nigro fuſcæ, ac plerumque oblongæ: Reliquæ in Occidentalibus Indiæ partibus creſcentes majores ſunt, rotundiores, craſſiores, elegantioris formæ; magisque pallide fuſcæ, non autem adeo glabræ quam Amboinenſes, in omnibus oræ ſunt craſſiusculæ & latæ, in quibusdam rotundæ, in quibusdam ſulco notatæ. Sub externa dura pellicula locatur alba, duriuscula, & ficca medulla, quæ in cunctis reperitur fabis atque bifida eſt, ſed ſaporem habet fatuum cum quadam amaritie, & inedulis eſt.

Ligni ſubſtantia interna penitus poroſa eſt uti in arundinibus Rottang dictis, ſed ampliora gerit foramina, ex quibus copioſa itidem exſtillat lympha, quum illa diſſecetur: Vetuſtus trunci & craſſorum ramorum cortex ſenſim rubris notatur maculis, ſique Soli bene ſint expoſiti, gummi exſudat pellucidum, ele-

Deze zeelen kan men van 't Folium Linguæ *daar aan onderkennen, dat de ſchorſſe regt graauw is, zeer oneffen, ruyg, en grover geſcheurt; de dundere takken hebben mede hier en daar eenige knien of leden.*

De lange groene ranken geven ter zyden uyt veele korte dwers takjes, ider zig in twee andere ſtelen verdelende, daar aan de bladeren ſtaan, gemeenlyk met twee paren regt tegen malkanderen, zelden drie of een paar.

De jonge bladeren gelyken zeer wel het wyfken van het Yzer-hout, doch zyn kleender, agter rond, vooren met een ſtompe ſpits, vier en vyf vingers lang, drie breed, op een zeer kort ſteeltje, ligt of blyde-groen, glad, glimmende, met pas kennelyke adertjes. De oude werden korter, ſtyf, ronder, en ſwart-groen. Deze bladeren hangen dan zo dik om en door de takken van den boom, dat men deszelfs eygen loof qualyk bekennen kan, en dewyl deze touwen gemeenlyk de Yzer-houte bomen oplopen, zoo zyn 'er veele, die het voor deszelfs loof, en zyne houwen voor vruchten van 't Yzer-hout aanſien, waar onder ik zelver eertyds geweeſt ben.

Uit den ſchoot der blad-dragende ſtelen komt een ander enkelde regte en dunne ſteel voort, een ſpan of anderhalf voeten lank, dicht bezet met kleine en witte knoopjes, waar uyt werden witte moſchagtige bloempjes, waar aan men ſchier niet dan tien korte draadjes ziet. Het meeſte deel van dit bloeyzel vald af tot op weinige van de agterſte, waar uyt vruchten worden. Onder de ſchepzelen van de vruchten is ook een onderſcheid, want die haar kort en rond vertonen vallen af, maar de lankwerpige en toegeſpitſte, komen tot perfectie.

De vruchten zyn de grootſte en langſte houwen, die men ooit van eenig gewas gezien heeft, drie en vierdehalf voeten lang, vyf vingers breed, aan beyde eynden rond, voorts plat, overdwers in verſcheide voorens gedeeld, en tuſſchen dezelve bultig naar het getal der boonen, die daar in leggen, aan de kanten digt gezoomd, ſommige regt, ſommige gekromd als een Sabel, ten hoogſten twee of drie by malkander, hangende boog aan de boomen, zoo dat men ze van verre zien kan, als of men lange kambuysjes in een winkel zag hangen.

Ider houwe heeft een dubbelde ſchorſſe, de eerſte en buytenſte is dik, groen, en hardachtig, die zich van de binnenſte ſepareerd, als de houwen ryp werden, en haar opwaarts t'ſamenrold, de tweede of binnenſte is dun, vaal, of bleek-geel, hard en taay, gelyk het ſterkſte pergament, duydelyker in vooren en bulten verdeeld dan de buytenſte, en die zig nooit dan met geweld opend.

Van binnen leggen 7, 8, 9 tot 15 platte en groote boonen, in de grootte en dikte van tiktakbord ſchyven, niet rond, maar wat lankwerpig en hertformig, ſommige aan de zyde wat gedrukt, na dat ze in de houwen tegens malkanderen geperſt gezeten hebben. Aan de bovenſte kant ſtaat aan ſommige een kloofje gelyk aan een hert, doch niet diep, aan zommige is in het zelve kloofje een verheven knopje te zien, daar aan een adertje ſtond, waar mede ze aan de houwe vaſt was. Als men ze eerſt opend, zo zyn de boonen bekleed met een droog pleyſter als kley, het welk zig ligt laat afwaſſchen, als dan zyn de rype boonen regt Caſtanje-bruyn, hard, en blinkende, in de midden wat verheven, en aldaar fyn geſtraald als een Zonnetje. De Amboinſche zyn twee dwersduymen lang, en twee breed, in de dikte van de voornoemde ſchyven, ſwart-bruyn, en meeſt lankwerpig. De andere in de weſterlyke delen van Indiën waſſende, zyn groter, ronder, dikker, beter geformeerd, en ligter-bruyn, maar zo glad niet als de Amboinſche, aan alle zyn de kanten dikachtig en breed, aan zommige rond, aan zommige met een vooren rondom. Onder de buytenſte harde ſchaal leyd een wit hardachtig en droog merg, gelyk in alle boonen, dat zig in twee laat delen, ſmets van ſmaak, met een kleine bitterheid, onbequaam tot eten.

De ſubſtantie des bouts van binnen is gantſch poreus. gelyk aan de Rottangs, doch wyder gegaat, waar uit ook overvloedig water vloeyd, als men ze doorkapt. De oude ſchorſſe aan den ſtam en dikke takken gewind metter tyd rode plekken, en als die wel ter Sonne ſtaan, zo ſwetenſe een helder gom uyt, den ſchoonſten bernſteen gelyk,

elegantiſſimo ſuccino ſimillimum, ſi vero ultra annum conſervetur, obſcurum eſt & molle inſtar *Gummi Ceraſorum*: Menſe Decembri flores in conſpectum veniunt, ſiliquæ vero ultra annum ex arbore dependent, atque fere nunquam decidunt niſi vi, inque deciduis cortex internus firmiter clauſus eſt & adhæret.

Parrana nigra priori ſimilis eſt modo creſcendi, ſed in omnibus partibus minor: Fabæ vero ejus inregulares ſunt, articulum longæ, ſemi digitum craſſæ, ac quædam quadratæ cum oris compreſſis, quædam vero inſtar ſemi plenæ lunæ, ad unam nempe partem planæ ſeu parum compreſſæ, ad alteram gibboſæ ſeu rotundæ, cunctæ autem nigræ ſunt ac ſplendentes, ipſarumque ſiliquæ ſunt breviores, rugoſiores, paucioresque gerentes numero fabas.

Inter *Parran* ſpecies cunctæ exoticæ fabæ numerandæ ſunt ex India Occidentali & Guinea deductæ, atque a *Cluſio* deſcriptæ *libro tertio exoticorum cap.* 1, 7 & 8. ſub nomine *Lobi Braſiliani ingentis*, *Fabæ arboreſcentis*, & *Cordis Sancti Thomæ*, quæ apud ipſum porro examinari poſſunt, quum illas in India Orientali non obſervaverim.

Nomen. Latine *Faba marina* juxta vulgarem morem. Belgice *Zee-boonen* & *Meyr-boonen*, licet cum fabis non conveniat niſi quoad ejus fructus. Latine hinc vocavi *Parranam majorem*, uti ſecunda ſpecies mihi dicitur *Parrana nigra* & *minor.* Malaice & Bandanice *Calembemba*, in Bengala *Killa*, in Java *Villuru.* Ternata *Oli Oli.* Macaſſara *Gondu* ſeu *Gandu.* Boega *Bambalu.* Amboinenſibus planta vocatur *Parran*, quod nomen derivatur a Malaico *Parrang*, h. e. Amboinenſi gladio ſeu acinaci, quem incurvæ quodammodo referunt ſiliquæ, fabæ ipſæ peculiariter vocantur *Paran batun.* In Hitoea *Oſſil.* In Loehœa *Satore.* Baleya *Piccat.* Sinice *Kapihut.* Altera ſpecies Amboinenſibus *Parran mette* dicitur.

Locus. Potiſſimum amat creſcere circa litora & ripas, quibus altæ adſtant arbores, ac præſertim Metroſidoros, unde & non ita mirandum eſt, quod ejus ſiliquæ putentur eſſe ad primum intuitum illarum arborum fructus, præſertim quum folia inter ſeſe conveniant, uti & fructus ac ſemina Metroſidori cum parva Parrana quodammodo quadrant, uti id ſupra libro quarto fuit dictum; quumque hic flagelloſus funis potiſſimum in vallibus & ad fluminum ripas creſcat, immo plerumque in talibus arboribus, quæ præruptis & inclinantibus inponuntur rupibus circa litora, ubi & maturæ fabæ in aquam decidunt, & in litore hinc inde projiciuntur, hinc creditum fuit, fructus eſſe plantæ marinæ: Eſtque porro notus hic funis non tantum in cunctis Amboinenſibus, & Moluccenſibus, ſed in cunctis itidem aquoſæ Indiæ inſulis, a Sumatra per Malaccam usque in Bengalam & Sinam auſtralem: Inveni quoque has fabas in litore Capitis Bonæ Spei, maximæ nempe ſpeciei, qualis in Sumatra obcurrit, unde & concludo has quoque creſcere in Orientali Africæ ora.

Diſtinguendus eſt ab alio *fune ſilvatico* ſeu *Tali utan*, qui in altis creſcit ſilvis, ac varias itidem per flagella ſua connectit arbores, per quæ has quoque adſcendere poſſumus, non autem tam mirabiles formant gyros quam *Parran*, uti & Parran non vel raro denſas intrat ſilvas, ſed tantum ipſarum oras ambit, ac præſertim ubi in quodam campo congeries arborum quarundam reperitur, quæ ſibi arcte adſtant.

Uſus. Quondam hæ fabæ tanquam rariſſimæ in Europam deducebantur, ex quibus ciſtulæ tabacariæ præſertim naſales formabantur, quæ ad oras argento obducebantur & connectebantur, quales potiſſimum conſpiciuntur in Hiſpania, Portugallia, & Gallia, quæ forte ibi primum ex Africa delatæ fuere, quum maximæ & rotundiſſimæ huic præſertim conducant operi, tenues vero ac planæ Amboinenſes non ita apte. Hoc autem tempore vulgares ſunt ac viles. Hunc in finem foraminulum in ſupremo ſulco effoditur, tumque deponuntur in loco, qui a formicis maxime frequentatur, quæ internam medullam cito comedunt, vel adeo conminuunt, ut inſtar farinæ decidat.

In India teneræ ſeu ſemi maturæ fabæ, nondum fuſcæ, ſed pallide rubentes, ad caput lavandum adhibentur, quum ipſarum interna ſeu mollis farina cum aqua conteratur in pultem tenuem, quæ capiti inlinitur,

gelyk, doch over 't Jaar verwaard zynde, werd donker en weekachtig, het Gummi Ceraſorum *gelyk. In de Maand December ziet men het bloeyen, maar de bouwen hangen over 't Jaar aan den boom, en vallen ſchier nooit af, dan door geweld, en aan de afgevallene blyft de binnenſte ſchorſſe noch al vaſt geſloten.*

Parrana nigra *is de vorige gelyk aan wasdom, doch in alle delen kleinder. De boonen zyn ongeſchikt, een lid lang, en eenen halven vinger dik, zommige vierkantig met ingedouwde zyden, zommige als een halve maan, te weten aan de eene zyde plat of wat ingedouwt, aan de andere bultig of rond, alle blinkende, ſwart, hare bouwen zyn korter, rimpeliger, en hare boonen weiniger in 't getal.*

Onder de geſlachten van Parran, *moet men reekenen alle de vreemde boonen uit Weſt-Indiën en Guinea gebragt, en beſchreven by* Cluſius *in 't derde boek*, Exotic. cap. 1, 7, *en* 8. *onder de naam van* Lobus Braſilianus ingens, faba arboreſcens, *en* Cor Sancti Thomæ, *dewelke men by hem lezen mag, want ik ze in Ooſt-Indiën niet gezien hebbe.*

Naam. *In 't Latyn* Faba marina *na de gemeene gewoonte, en in 't Duytſch* Zee-boonen *en* Meyr-boonen, *hoewel ze met de boonen geen andere gemeenſchap heeft, dan aan de vruchten. Ik hebze in 't Latyn genaamt* Parrana major, *gelyk de tweede zoorte* Parrana Nigra *en* Minor. *Op Maleyts en Bandaas* Calembemba. *In Bengale* Killa. *Op Java* Villuru. *Ternaten* Oli Oli. *Macaſſaars* Gondu *of* Gandu. *Boegis* Bambalu. *Amboinſch het gewas* Parran, *afkomſtig van't Maleytſche* Parrang, *dat is een Amboinſch ſweerd, of houwmes beduydende, waarna de kromme bouwen enigſints gelyken. De boonen in 't byzonder bieten* Parran harun. *Op Hitoe* Oſſil. *Op Loeboe* Satore. *Baleyts* Piccat. *Sinees* Kapihut. *De tweede zoorte biet op 't Amboinſch* Paran Mette.

Plaats. *Het waſt liefſt omtrent de ſtranden en waterkanten, daar hoge boomen zyn, inzonderheid Yzer-boute boomen, daarom het zo vreemd niet en is, dat men deeze bouwen voor de vruchten van dien boom aanziet, te meer alzo de bladeren malkander ook wat gelyken, als mede de vruchten en zaden van 't Yzer-hout met de kleine Parran, eenigzints overeenkomende, gelyk boven in 't vierde Boek gezegt is; dewyl ook dit touw meeſt in Valleyen en aan de waterkanten waſt, ja gemeenlyk aan zulke boomen, die op ſteyle en overhangende klippen aan ſtrand ſtaan, alwaar de rype vruchten in 't water vallen, en als dan op ſtrand heen en weder verſmeten liggen, zoo heeft men gelooft, dat het een zee-gewas zy; voorts is ze bekend niet alleen in alle Amboinſche en Moluxe, maar alle andere Eylanden van Water-Indiën, van Sumatra door Malacca tot in Bengala en zuyder-Sina toe. Ik heb ze mede gevonden op den ſtrand van de Cabo de Bon Eſperance, te weten van de grootſte zoorte, gelyk men op Sumatra vind, waar door ik giſſe, dat zy op de Ooſt-kuſt van Afrika mede waſſen.*

Men moet ze onderſcheyden van een ander Funis ſilvaticus *of* Tali utan, *dewelke in de booge boſſen waſt, en mede een troep boomen aan malkander vlegt, waar aan men ook de boomen kan oplopen, maar zulke wonderlyke krullen niet maakt als de* Parran, *gelyk ook de* Parran *niet zelden in het digte boſch komt, maar alleen deszelfs randen bezit, inzonderheid als hier of daar in 't veld een bosje of troep van boomen by malkander gevonden werd.*

Gebruyk. *Eertyds maakte men een groote rariteyt van deze Meyr-boonen, die men na Europa voerde om doosjes tot ſnuyf-tabak daar van te maken, die men dan met ſilver beſloeg, gelyk men ze meeſt ziet in Spanjen, Portugal, en Vrankryk, zynde miſſchien aldaar eerſt gebragt uit Africa, want de grootſte en rondſte daar toe beſt dienen, maar de platte en dunne Amboinſche zo wel niet. Nu ter tyd zyn ze gemeen en veragt geworden. Tot het voorſchreven eynde maakt men een gaatje in het bovenſte kloofje, legt ze op een plaats, daar veel Mieren zyn, die het binnenſte merg uit-éten of zodanig verbryzelen, dat het als meel uitvalt.*

In Indiën worden de jonge en halfrype boonen, die nog niet bruyn, maar licht-rood zyn, gebruykt, om het hoofd mede te waſſchen, het binnenſte en noch weeke merg met water vryvende, tot dat het een dunne pap word, die

men

nitur, quod inde egregie depuratur, præſertim a fœdis iſtis furfuribus, Malaice *Calamumor* dictis, quod vulgare ac frequens in India eſt malum, ac feminis deteſtabile, quæ eleganti ac ſplendente capillitio alioquin comuntur.

In me ipſo expertus fui, quod ſi bis terve ſucceſſive fuerit inſtitutum, Cephalalgia inde orta fuerit, unde & ſuadeo, raro tantum eſſe adhibendum.

Plebs Baleyenſis, Javana, & Sumatrenſis, recentes fabas carbonibus inponunt ac torrent, donec exterior dehiſcat pellicula, medullamque inſtar Caſtanearum edunt, licet amaricet. Melius eſt, ut toſtam medullam per viginti quatuor horas in aqua macerent, ac dein coquant inſtar oleris, ſi enim non rite ſit præparata, caput gravat. Quidam tenera ejus coquunt inſtar Sajor-Bajang, ſeu oleris folia, ipſorumque primam effundunt aquam, quod in Hitoea vidi. Hunc in finem tales eligunt plantas, quæ in vallibus ac in ipſa creſcunt terra, quum hæ folia gerant majora & latiora, ac dulcioris ſint ſaporis, acidula nempe, inſtar foliorum Metroſidori, notandum enim eſt, hæc folia inter ſeſe quodammodo varia eſſe, quædam enim oblonga ſunt & ampla, multosque gerunt folioſos petiolos in ramulis, alia breviora ſunt & rotundiora, pluresque aliæ obcurrunt varietates vix notatu dignæ.

Succum ex diſſectis ramis exſtillantem potant Amboinenſes cum Saguero contra abdominis tormina: Ejus vimina ſeu flagella rapſata, & in aqua conquaſſata inſtar ſaponis ſpumeſcunt, qua veſtes & capillitium lavare poſſumus, quod apud Ternatenſes in uſu eſt. Minor nigra ſpecies nullum peculiarem ac notum habet uſum.

In Macaſſara in hoc fructu *Meſtica* ſeu *Parranites* reperitur eandem cum fructu formam habens, ſed quodammodo minor eſt, rotundior, ac hilo deſtituta, ab utraque autem parte & in medio protuberat, ex nigro fuſca eſt & dura inſtar cotis, uti & aurum atque argentum ad illam explorari poteſt: Macaſſarenſes illam æneo cingunt vinculo, atque ad corpus cum aliis meſticis gerunt; ut felices ſint in bello, licet ſine ratione & experientia. In ſexto noſtro libro de animalibus deſcribitur ſub nomine *Paranites*.

In *Hort. Malab. part.* 8. *Tab.* 32, 33, & 34. *Faba marina* deſcribitur ſub nomine *Perim-Kaku Valli*. Portugallice & Belgice *Gairo*, ſed Amboinenſis noſtræ ſiliquæ non ita ſunt incurvæ & intortæ, quam ibi in figura exprimitur, nec noſtra *Parranga* tantum format ſtipitem, qui per quatuor vel quinque viros vix ulnis complecti poteſt, ni modo ſit error interpretis, qui forte determinare voluit, quod ejus ſtipes ſit quatuor vel quinque ulnas longus, nec noſtra planta purgantes poſſidet virtutes, quantum mihi notum eſt. Quidam vero incolarum experti fuere, quod ſemi matura ac mollis fabarum medulla recenter contrita, & cum aqua propinata vomitum cauſſet, ac proinde optimi ſit uſus in Cholerica paſſione, uti & ſi quis a noxio quodam cibo ſit anxius, ut hunc vomitu rejiciat, qui ſtomacho nocet, alii quoque gloriantur ſeſe expertos fuiſſe, ſimili modo adhibitam ipſarum medullam Macaſſarenſium toxicum enervaviſſe, quod per deleteria tela corpori inmittitur.

Tabula Quarta

Ramum exhibet *Parranæ majoris*, cum ſiliquis ejus & oſſiculo ſeu *faba marina* vulgo dicta.

OBSERVATIO.

Hæc eſt *Lens Phaſeoloides* foliis ſubrotundis, obpoſitis, flore ſpicato, pentapetalo, lobis latiſſimis, fructu orbiculato fuſco. *Theſ. Zeyl. p.* 139. & *Lens Phaſeoloides*, maxima, Indica, Caſſiæ foliis, ſemine maximo cordiformi *Breyn. Prodr.* 2. *pag.* 63. & *Phaſeolus* alatus Indicus, fructu fuſco, orbiculato maximo, lobis latiſſimis & longiſſimis *Herm. H. Lugd. Bat. p.* 494 &c. reliqua vide in *Theſauro meo Zeylanico.*

men dan op 't hoofd ſmeerd, het welk daar van treffelyk gereynigd word, inzonderheid van de afzienlyke ſchubben, in 't Maleyts Calamumor *genaamt, eene gemeene plage in Indiën, en aan het Vrouw-volk afzienlyk, die met een ſwart glinſterend haayr moeten pronken.*

Ik heb aan my ervaren, dat het tot twee a driemaal kort na malkander gebruykt zynde, eenigzints hooft-pyn veroorzaakte, derhalven ik rade, dat men het niet dan altemet gebruyke.

Het arme Volkje op Bali, Java, en Sumatra, braden de verſche boonen op kolen, tot dat de buytenſte ſchaal afſpringe, en eten de kern als Caſtanjen, hoewel het noch al bitterachtig is. Beter doenze, als zy de gebradene beeſten een etmaal in water weken, en daar na koken als ander moeskruyd, want als zy niet wel uitgewerkt zyn, bezwaren zy het hoofd wat. Zommige nemen ook de jonge bladeren, en kookenze als Sajor Bajang, *het eerſte water weg gietende, gelyk ik op Hitoe gezien hebbe. Hier toe verkiezen zy zodanige planten, die landwaart, en in de Valleyen waſſen, dewelke grotere en bredere bladeren hebben, oak zoeter van ſmaak zyn, te weten ſmets, gelyk die van het Yzer-hout; want het ſtaat te merken, dat deze bladeren eenigſints verandering onder malkanderen hebben, zynde zommige lankwerpig-breed, en veele geblade ſteelen aan hare takken, andere zyn korter en ronder, en miſſchien van meer veranderingen, die niet de pyn waard zyn om aan te teykenen.*

Het zap uit de doorgekapte takken vloeyende, drinken de Amboinezen met Saguweer tegens het buyk-krimpſel, de zeelen geraſpt en in water gerammaſt, ſchuymen gelyk zeep, waar mede men ook de klederen en 't hooft waſſchen kan, by de Ternatanen gebruykelyk. De kleine ſwarte zoorte heeft geen bekend gebruyk.

Op Maccaſſer werd in deze vrucht een ſteen gevonden of Meſtica, *van dezelfde fatzoen als de vrucht, doch wat kleender, ronder, en zonder keep, te weerzyden in de midden uytpuylende, ſwart-bruyn, hard als een toetsſteen, gelyk men ook goud en zilver daar op toetzen kan. De Maccaſſaren vatten hem in een kopere bandje, en dragen hem aan 't lyf nevens andere Meſticas, om gelukkig in den oorlog te zyn, hoewel zonder reden en experientie. In ons zesde Boek van de Dieren werd hy beſchreven onder den naam van* Paranites.

In Hort. Malab. part. 8. fig. 32, 33 *en* 34. *werd de* Faba marina *beſchreven onder de naam van* Perim-Kaku Valli. *Op Portugeeſch en Neerduitſch* Gairo, *hoewel onze Amboinſche houwen zo krom en gedraayt niet en zyn als de Figuur aldaar uytwyſt, ook zet ons Parrang ver een zo grooten ſtam niet, dat hem 4 a 5 man omvademen moeten, zo het maar geen abuys van den Overzetter is, dewelke miſſchien heeft zeggen willen, dat den ſtam 4. a 5. vademen lang zy, ook zyn van ons Parrang geen purgeerende kragten bekend. Doch hebben zommige van onze Inlanders ervaren, dat het half-rype en nog weeke merg van de boonen, verſch gevreven, en met water ingenomen, braken verwekt, en dierhalven gebruykt wert in Cholerica Paſſione. Item zoo iemand zig qualyk gevoeld van eenige ſchadelyke koſt, om door braken uyt te werpen, wat den maage binderlyk is; andere roemen ook ervaren te hebben, dat het op gelyke manier gebruykt, het Maccaſſaarſe ſpatte gift verdooft, welk door de venynige pylen in 't lyf geſchoten wert.*

De vierde Plaat

Vertoont een Tak van de *groote Parang-ſtruyk*, met deszelfs gekrulde houwen en de boon, dewelke de *Zee-boon* in 't gemeen genaamt wert.

AANMERKING.

Dit is de *Lens Phaſeoloides*, met rondagtige tegensgeſtelde bladeren, en een vyfbladige geaairde bloem, met zeer brede houwen, en een ronde bruyne boon. Van de *Theſ. Zeyl. p.* 139. en de grootſte *Lens Phaſeoloides* van Indie, met bladen als de Caſſia, en een zeer groot hartformig zaadt van *Breyne* in zyn tweede *Prodr. p.* 63. en de Indiſche gevleugelde *Phaſeolus* ofte boon met een ronde bruyne vrucht, en zeer breede en groote houwen van *Herm.* in de *Hortus Lugd. Bat. p.* 494. het overige ziet in onze *Theſaur. Zeylanicus.*

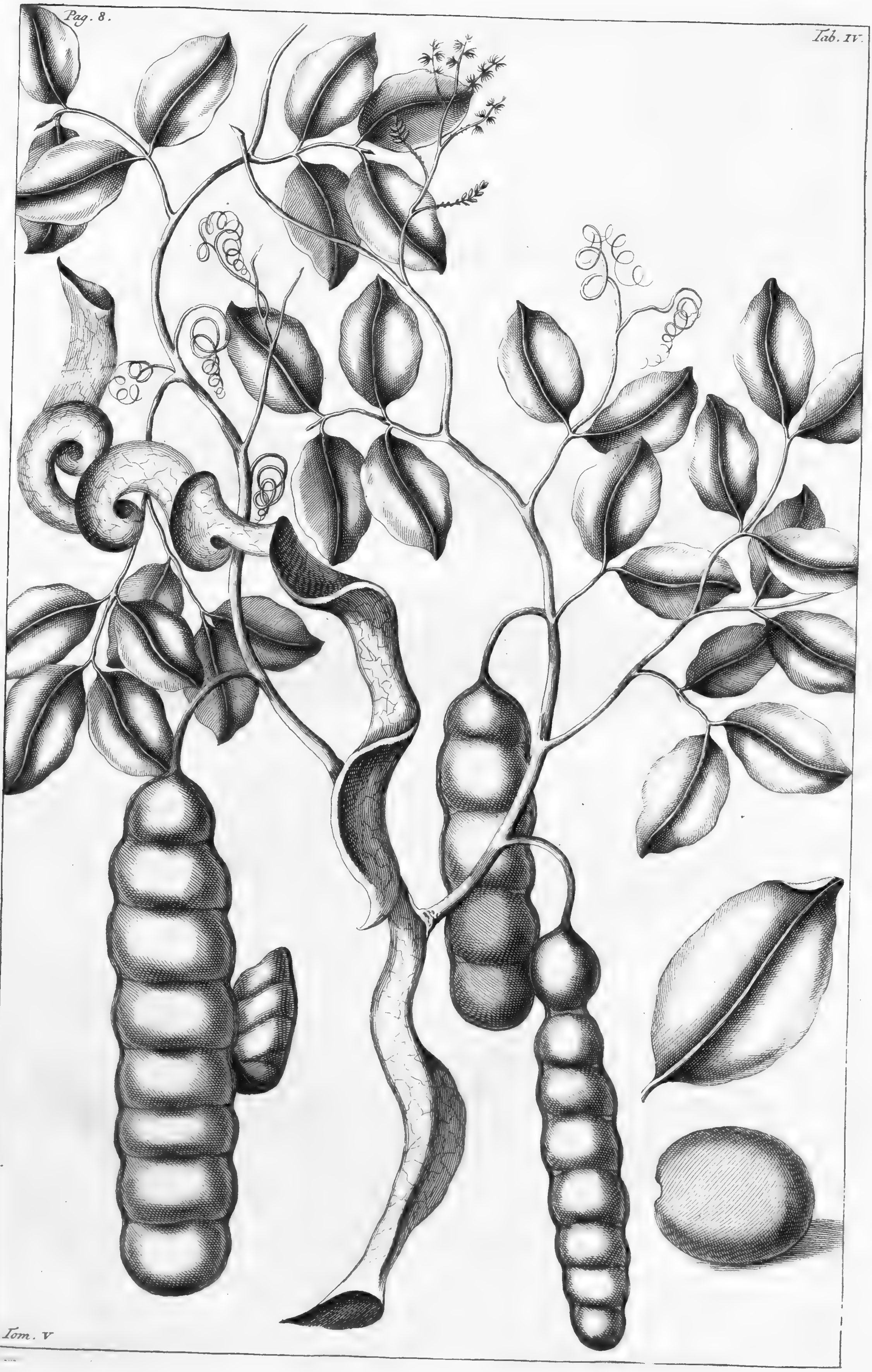

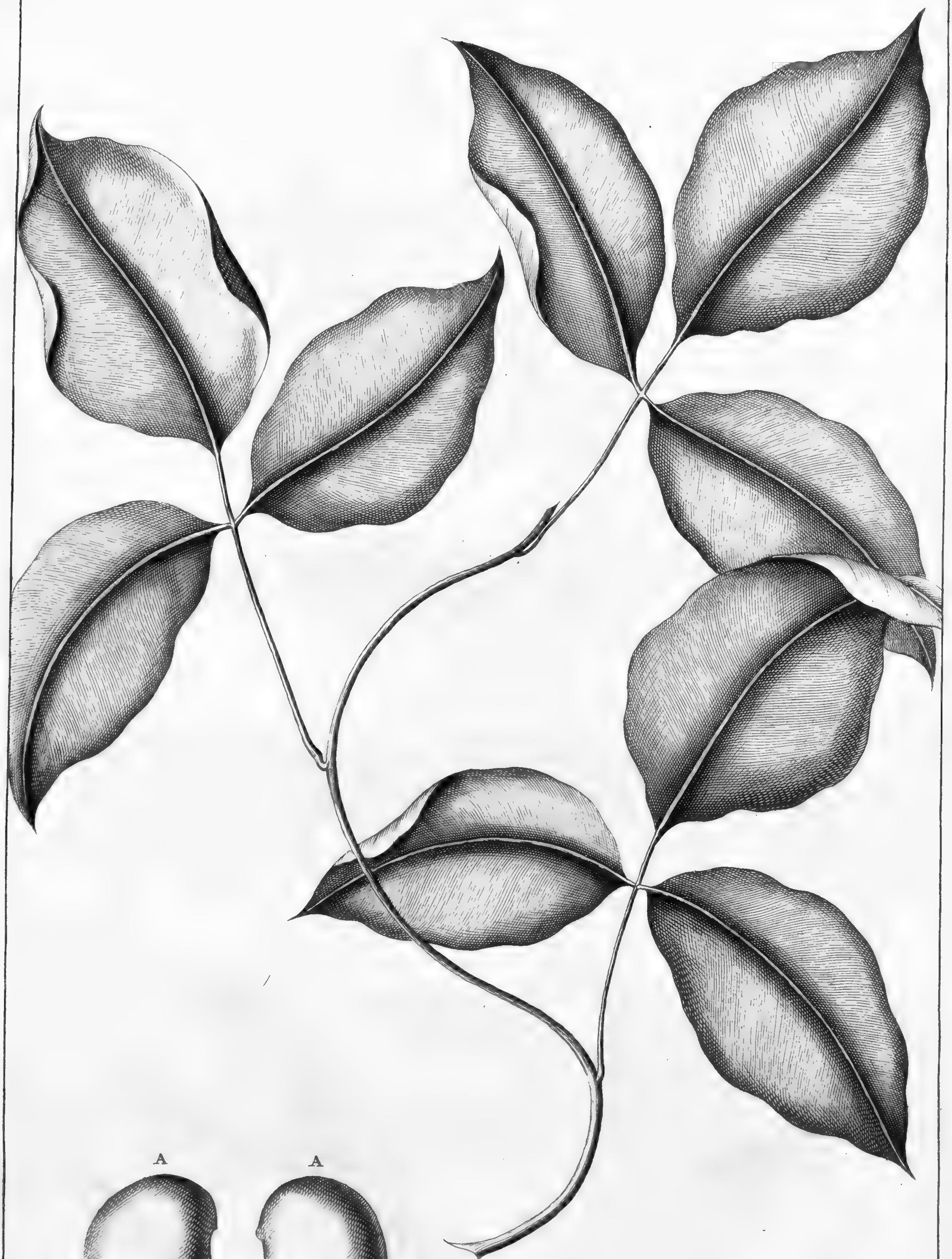

A

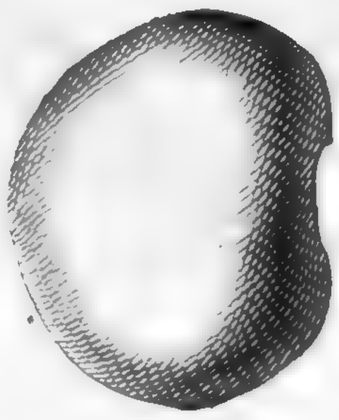

A

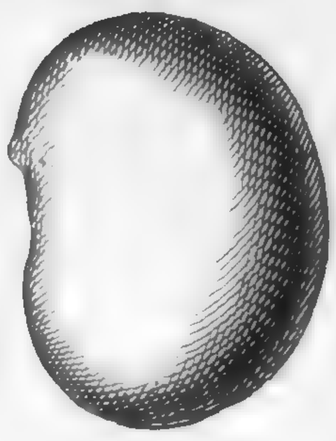

CAPUT QUINTUM.

Parrama rubra. Parrœ Mera.

HUjus frutecis tantum fructus noti ſunt, qui melius fabas referunt quam præcedentes: Sunt vero plerumque rotundi, inſtar diſci luſorii minoris, plani, & in medio protuberantes, coloris aliquando lætè purpurei, aliquando eleganter rubri, plerumque maculis notati, glabri, & ſplendentes, juxta oras ſinus decurrit, interne niger, non totum ambiens fructum, ſed ad quartam circiter ejus partem deliquium patiens, ubi ipſius oræ ſunt glabræ, ac latus rectum eſt, alioquin perfectè ſphærici eſſent hi fructus, quorum longitudo pollicis articulum obtinet, in medio minimi digiti craſſitiem habent, ipſorumque putamen adeo craſſum ac durum eſt, ut vix diſſecari poſſint, medulla interna eſt ſicca & dura, quæ bifida eſt uti in prioribus.

Hæc planta in Amboina non eſt obvia, ſed in magna Ceramia & Boarone, unde ejus fabæ per mare in hanc proſiciuntur littora, quarum nuclei in horto meo plantati & progerminati longum ac rotundum produxerunt funem, vix minimum digitum craſſum.

Ejus folia cum illis Phaſeoli conveniunt, ſed ſunt minora, craſſiora, & ex flavo virentia. ternata temper more Phaſeolorum, mollia peulus & lanuginoſa, quales & cuncti ſunt petioli. Tenera folia alba erant, denſa, tenuique lanugine obducta, atque inſtar albi ſerici ſplendentia. Longum emittebat racemum, in quo plures flores ſimul collecti erant, formam habentes Cephenum vollendum, coloris violacei, qui ſimillimus erat floribus herbæ Virginalis infra libro nono deſcriptæ; tandem cuncti hi flores decidebant, ac ſtipes peribat, quod mihi dolebat, quum varias Parrang ſpecies ſimul plantaveram, nec diſtinguere potueram, ex quonam fructu huc progerminaſſet.

Plures alios terræ commiſi, ſed non propullularunt, forte quod iplorum fabæ nimis diu in littore decubuerant.

Circa Hilam quoque ad litus in ſilva fruticoſa talem obſervavi funem, cujus folia majora, elegantiora, magisque allientia erant illis, quos plantaveram, ſex ſeptemque pollices longa, quinque lata, ſtamineque corymbus priori ſimilia, ſed albi coloris, in quo primum ſquamoſa & acuminata progerminant capitula uti in Virginali herba, cum cujus floribus hi quoque conveniunt, ſeu cum illis *Celala*, qui ex quatuor petalis conſtant, ex albo virentibus, quorum ſupremum ſeu maximum petalum retroflexum eſt, bina lateralia ſunt inſtar alarum, inter hæc inferius locatur carinæ-forme, inque hoc undecim ſtrata continentur ſtamina inferius coalita.

Ovarium flos concavo, viridi, & barbato inſidet calículo, atque tres pollices longus eſt, ſubtilibus ac ruffis pilis obductus, non pungentibus, Idem frutex meo tempore, quam ibi moratus, nullos protulit fructus, ita ut dengere nondum potuerim, quonam produceret fructus, juxta Hiſtoricum relatum rubrum Parang produceret: Quemnam porro etiam laterem apud Ceramenſes dein inſtituerim, ut fructus pro me decerperent ex tali frutice, mihique transmitterent, nullam obtinere potui, vel accepi, ſemper prædantes tam raro illos obcurrere fructus. Non autem tam intereſſet, licet alio deſtituerem, cum nullus ſit uſus, ni illam delideraverem in horto meo ob elegantem ejus & rarum fuliaturam.

Tabula Quinta

Ramum exhibet *Parrang rubra*, quæ vera *Phaſeoli* ſpecies videtur, uti ex ejus *ſpecialibus* AA ac foliorum patet.

V. HOOFDSTUK.

De Roode Parran.

VAn dit gewas is nog niet meer bekend dan de vruchten, dewelke beter na boonen gelijken dan de voorgaande. Zy zyn meeſt rond als een dambord ſteentje, plat, in de midden uytſpringende, van couleur ſomtyds ligt purper, ſomtyds ſchoon rood, en met veele vale plekken, glad en blinkende, langs de kanten loopt een voort, die van binnen ſwart is, met randen ſluitende, maar ontrent de ſteeltjen afgeſneden, daar de kanten even, en haar zyde wat regt is, anders zouden zy regt rond zyn; haar lengte is omtrent een lid van een duym, in de midden een pink dik, zoo dik en hard van ſchaal, als de quaſi daer te vinden is, binnen met een droog en hard merg, dat zig in twee deelen laat aan het voorgaande.

Dit gewas vind men in Amboina niet, maar wel op groot Ceram en Boure, van waar de boonen door de Zee op deze kanten uitgeſpuld worden. De bolle in myn tuyn geplant en opgemaakt, bragten een lang en rond touw voort, ſchaars een pink dik.

De bladeren gelyken die van Roomſche boonen, doch zyn kleender, dikker, en geel-groen, ſtaande altyd drie by malkanderen na de manier van boonen, gantſch zagt en wollachtig, gelyk ook alle ſteelen. De jonge bladeren waren wit, eigt, met ſyne veelle haren, en hingen als een tuyn. Het bragt een langen tros voort, daar aan veele bloemen by malkanderen hingen, gelykvormig als Harſſelen, die uitgeen willen, violet van couleur, naar gelyk de bloemen van 't Maagdekruyd, hier onder in 't 9de Boek beſchreven, eyndelyk vielen alle deze bloemen af zonder eenige vrucht te geven, en den ſtam ging wyt, het welk my ſpeet, alzoo ik verſcheide ſoorten van Parran by malkanderen had geplant, en alzoo niet weten kon, waar van de afgevallene geweeſt zyn.

Ik heb 'er veel meer geplant, maar die quamen niet op, misſchien om dat de boonen te lang op ſtrand gelegen hadden.

Noch heb ik omtrent Hila aan ſtrand in het krenpelboſch diergelyke touws gezien, waren bladeren grooter, ſchoonder, en nog veeler waren aan die ik geplant had, 6 en 7 duymen lang, 5 breed, den tros en bloemen de zelfde gelyk, doch veel van couleur. Derſelver vruchten geſchubde en torgeſpitſte ſnaeren waar aan waren, gelyk aan het Maagdekruyd, waar het welke de bloemen uit gelyken of na de Celala, gemaakt van vier bladjes, uit den witten naar 't groene trekkende, waar van het voorſte of grootſte bladje agterwaarts omgebogen is, twee ſtaan ter zyden als vlangen. Tuſſchen in vind het onderſte als een kiel, en daar inne elf ſtyve draden, die egter een malkanderen vaſt zyn.

Der bloem ſtaat in een bal, groen, en gebaard leidje, en is wel 3. duymen lang, met ruſſe en ſyne haaren bekleed, die niet ſteken, derzelve ſtruyk heeft tot hier toe myn reſidentie aldaer ook niet willen dragen, zoo dat ik niet weten konde, wat vruchten daar van zoude komen, allereerſt naar het zeggen der Hiſtoriën zouden de roode Parran daar aan waſſen. Wat moeyte ik ook aangewend hebbe by de Cerammers, om de vruchten van den ſtruyk zelve of te ſnyden, en my toe te zenden, hebbe egter niets kunnen bekomen, alzoo 't ſeer ongemak, dat men die ſtruyken zoo weinig aantreffen konde. Aan het derven derzelve zoude ook niet gelegen zyn, want daar geen gebruyk by is, indien ik het niet dede om de ſchoone en rare bladeren derzelve in mynen tuyn te hebben.

De vyfde Plaat

Vertoont een Tak van de roode Parrana, welke een ſoort zoude van Limoen ſchynen te zyn, gelyk uyt derzelve hardo noedra en bladeren blykt.

CAPUT SEXTUM.

Lobus Litoralis. Parran Kitsjil.

COnmunis *Parran* denominatio horum fruticum me vulgarem juſſit ſequi methodum, præcedentem nempe *Parranam rubram*, & hunc *lobum litoralem* ad *Parranas* reducere, a quibus tamen multum differunt, ac potius ad *Cacaram pruritus* ſeu herbam Virginalem pertinent, quæ Phaſeoli ſpecies eſt.

Lobus litoralis eſt Parrana parva, ac nigra, cujus binæ ſunt varietates, ſimpliciter nigra, ac maculata. Ejus ſarmentum eſt longum & convolvulaceum, in litore ſub arbusculis prorepens, non craſſo vel annoſo flagello, quo plerumque gaudent hujus libri plantæ, ſed gracili quaſi funè vix digitum craſſo.

Ejus folia ſemper ternata ſunt juxta Phaſeolorum modum, parum oblonga, palmam circiter longa, tres quatuorque digitos lata, flava in una, ac viridia in altera ſpecie, glabra & tenuia, ſiccataque, nigerrima.

Flores ſunt uti præcedentis *Parranæ rubræ*, ſed minores, ex albo virentes colore, Cephenem quoque referentes, ſupremum vero inflexum ac bifidum ipſorum petalum externe nigricat, quales & ſunt binæ extremitates alarum, quivis flos tres pollices longus eſt.

Fructus plurimi ſimul dependent, ſuntque planæ & quadratæ ſiliquæ inſtar *Lobi Cartilaginei* a *Cluſio libr.* 3. *Exotic. cap.* 9 & 10. deſcripti, quem eundem cum hoc *Lobo litoreo* habeo, quævis autem ſiliqua quatuor, quinque, ac ſex pollices longa eſt, ultra binos lata, ab utraque parte amplo dorſo notata, in quo duplex decurrit ſinus, a petiolo nempe usque ad apicem, externe penitus nigra ſeu terrea, firmis tenuibus ac ruffis pilis ſed vagis hirta, qui cortici adcumbunt, ac parvum excitant pruritum, quum alicujus cutim tangant.

Ejus oræ tenuibus ſed firmis pelliculis circinnatis ac ſinuoſis obſitæ ſunt, atque inter has tenuis decurrit ſutura, juxta quam ſiliqua aperiri poteſt inſtar cruſti, exterior vero pellicula fragilis eſt, ſeu uti *Cluſius* dicit, cartilaginea, intus tres vel ad ſummum quatuor locantur fabæ, quot nempe iſthmi externe notantur, quæ in peculiari continentur ſacculo, ex alba & tenui pellicula conſtructo.

Fabæ ſunt fere rotundæ, paulo majores biobulo Belgarum, ſeu inſtar minoris diſci alveoli, in medio protuberantes, ac fere undique circa oras ſulco ſeu hilo notatæ, in quo nervus locatus fuit, quo ſiliquæ fuere junctæ.

Biformes ſunt, quædam enim penitus nigræ ſunt, quædam hepaticæ, & in fundo nigris maculis ac characteribus diſtinctæ, qui tamen majorem conſtituunt partem ipſo fundo, intus repletæ dura, alba, & ſicca medulla; ſi autem adcurate adtendatur, comperiet quis, nigram ſpeciem majora, & magis obſcure virentia gerere folia quam maculata, uti & variegatæ fabæ quoque tenuiores ac planiores ſunt, harum vero multæ ſenſim quoque nigreſcunt.

Nomen. Latine *Lobus Litoralis*, *Cluſio Lobus cartilagineus.* Malaice & Amboinice *Parran Kitsjil*, & *Parrun Mette*, meliore jure vocatur *Maboa Pantey*, ſeu herba Virginalis litorea.

Locus. In litore creſcit ſub fruticulis, arbores itidem adſcendens, quum has adtingere poſſit; juxta *Cluſii* relatum *l. c.* in inſula S. Mauritii quoque creſceret.

Uſus horum fructuum huc usque parum innotuit. *Cluſius* putat *lobum* ſuum *cartilagineum* eſſe edulem, nullus vero horum incolarum id imitari cupit, communis enim hic opinio ſeu monitio eſt, nullas fabarum ſpecies in litore creſcentes cibo eſſe adhibendas, quum plerumque vel ventrem vel caput conmoveant, quæ autem harum ſint edules, illas loco ſuo conmemorabimus.

Parrana miniata ſimilis frutex, eſt longa emittens, rotunda, lenta, ac pollicem craſſa flagella, quibus arbores adſcendit.

Cujus

VI. HOOFDSTUK.

De Strand-Peul.

DE gemeene benaming Parran *van deze gewaſſen, heeft my het gemeene gevoelen doen volgen, de voorgaande* Parranam rubram *en dezen* Lobum litoralem *onder de* Parrans *te reekenen, waar van zy nochtans veel verſchillen, en veel meer onder de* Cacara pruritus *of Maagdekruyd beboren, het welk een zoort van boonen is.*

Lobus litoralis *is een kleene ſwarte Parran, verdeeld in twee veranderingen, enkeld-ſwarte en geſpikkelde. Het is een lang en ſlingerend zeel, op ſtrand onder het lage geboomte kruypende, met geen dikken of veeljarigen ſtam, gelyk dezes Boeks planten beboren te hebben, maa met een ranke touw, ſchaars een vinger dik.*

De bladeren ſtaan 3. *en* 3. *by malkanderen, naar der boonen manier, wat langwerpig, omtrent een hand lang,* 3 *en* 4. *vingers breed, geel-groen aan de eene, en gras-groen aan de andere zoorte, glad en dun, droog geworden zynde, pik-ſwart.*

Het bloeyzel is als aan de voorgaande Parrana rubra, *doch kleender, mede uyt den witten groenachtig, en een Horſel gelyk, alleenlyk het bovenſte omgebogen, en in tween geklovene blaadje, is van buyten ſwartachtig, gelyk ook zyn de eynden van de* 2. *blaadjes aan de wangen, en ider bloem is drie duymen lang.*

De vruchten hangen veele by malkanderen, zynde platte en vierkante bouwen, gelyk den Lobus cartilagineus *by* Cluſ. libr. 3. Exotic. *cap.* 9 *en* 10. *beſchreven, die ik voor het zelfde houde met deze* Lobo litorali. *Ider bouwe is* 4. 5 *en* 6 *duymen lang, meer dan* 2. *breed, aan wederzyden met een breeden rug, daar aan een dubbelde kam ſtaat, van de ſteel tot de ſpits toe gaande, van buyten gantſch ſwart of aardverwig, met ſtyve, fyne, en roſſe haayrtjes ydel bezet, tegens de ſchaal aanleggende, en een kleen jeuken veroorzakende als zy iemand op de huyd komen.*

De kanten zyn dunne doch ſtyve velletjes, gekruld, en met bogtjes, en tuſſchen dezelve is een fyne naad rondom gaande, langs dewelke men de bouwen openen kan, gelyk een paſteyken, zynde de buytenſte ſchelle bros, of gelyk Cluſius *zegt, kraakebeenachtig, binnen leggen* 3. *of ten hoogſten* 4. *boonen, zoo veel bulten van buiten te zien zyn, t' zamen in een byzonder zakje van een wit en dun velletje gemaakt.*

De boonen zyn ten naaſten by rond, wat grooter dan een Hollandſch dubbeltje, of als een kleine Dambordſchyve, in de midden wat uytpuylende, en ſchier rondom aan de kanten met een voore of geute omgeven, daar in de zenuwe gelegen heeft, waar mede zy aan de bouwen vaſt waren.

Zy zyn van tweederley fatzoen, want zommige zyn gebeel ſwart, zommige leververwig, op den grond met ſwarte plekken en Characteren, welke egter meer zyn dan de grond, binnen met een hard, wit, en droog merg uytgevuld, als men naauw oplet, zal men bevinden, dat de gebeele ſwarte zoort grooter en donker groender bladeren heeft dan de geſchilderde, gelyk de geſchilderde boonen ook dunder en platter zyn, doch veele van dezelve worden metter tyd ook ſwart.

Naam. *In 't Latyn* Lobus litoralis, *by* Cluſius Lobus cartilagineus. *Op Maleyts en Amboinſch* Parran Kitsjil *en* Parran Mette: *beter noemd men ze* Mahoa Pantey, *of Strand-Maagdekruyd.*

Plaats. *Het waſt op ſtrand onder de lage ruygte, ook de boomen oplopende als het dezelve vind. Na 't ſchryven van* Cluſius loco citato. *zoude het ook op 't Eyland Mauritius waſſen.*

Gebruik. *Tot noch toe is van deze vruchten geen gebruyk bekend.* Cluſius *houd zynen* Lobus cartilagineus *wel voor eetbaar, doch niemand van deze Inlanders wil hem zulks nadoen, want men houd albier voor een gemeene waarſchouwing, dat men geenderley boonen-zoorten op ſtrand waſſende, ligt tot de koſt gebruyken moet, om dat zy gemeenlyk of den buyk of het hoofd beroeren, welke nu daar van eetbaar zyn, zullen wy op zyn plaats aanwyzen.*

Parrana miniata *is een diergelyk gewas, met ronde, duym-dikke, lange, en taaye ranken de boomen opklimmende.*

Blade-

Cujus folia ac flores cum illis priorum conveniunt, hujus vero paulo majora ſunt, glabra, & ex nigro virentia, ternata quoque, longisque petiolis inſidentia, & ample diſtantia.

Flores, uti dictum eſt, quoad formam cum illis præcedentium conveniunt, ſunt autem læte rubri ſeu minii coloris, decem autem ipſorum ſtamina alba ſunt cum antheris nigris; caliculus, cui flos inſidet, vireſcit, & inſtar ſerici ſplendet. Ejus fructus nondum vidi, quum hic frutex raro obcurrat, atque unicum tantum obſervavi in Hitoea circa fluvium *Wackahuli*.

Lobus hic *litoralis* in *Hort. Malab. part.* 8. *fig.* 36. deſcribitur nomine *Kaku Valli*. Portugallice *Faba Coſeira*. Belgice *groot Maagdekruyd*. Amboinenſis vero planta non ita piloſa eſt, ejusque virtutes Medicinales vide in *H. Malab. l. c.*

Bladeren en bloemen zyn van maakzel als de voorgaande, de bladeren zyn wel zoo groot, glad, en ſwartgroen, 3. *by malkanderen, op lange ſteelen aan dezelve wyd van malkander ſtaande.*

De bloemen zyn, als gezegt, van maakzel als de vorige, ligt ſcharlaken of menie-rood, maar de 10. *binnenſte draden zyn wit met ſwarte noppen. Het kelkje, daar de bloem in ſtaat, is groenachtig, en glimd als zatyn. De vruchten heb ik daar aan nog nooit gezien, want den ſtok word weinig gevonden, en ik hebbe maar een aangetroffen op Hitoe, omtrent de Rivier* Wackahuli.

Deze Lobus litoralis *werd beſchreven in* Hort. Malab. part. 8. fig. 36. *onder den naam van* Kaku Valli. *Op Portugeeſch* Faba Coſeira. *In 't Neerduyts* groot Maagdekruyd, *doch de Amboinſche beeft zoo veel niet van de baayrtjes, en de Medicinale krachten daar van ziet* loc. cit.

Tabula Sexta

Ramum exhibet plantæ, quæ *Lobus Litoralis* Rumphio dicitur, ac vera *Phaſeoli* ſpecies eſt.

OBSERVATIO.

Hæc eſt Phaſeolus Indicus, ſiliqua cartilaginea, rugoſa, fuſca, duplici criſta ſinuoſa donatus *Cat. H. Amſt. p.* 276. & *Plukn. Almag. Bot. p.* 292. & Phaſeolus Indicus ſiliqua majore pungente *Commel.* in notis ad *H. Malab.* & *Fl. Malab. p.* 53. ubi vide reliqua; uti & in *Theſ. Zeyl. p.* 191. ubi vocatur Phaſeolus Indicus, lobis villoſis, pruritum excicantibus. *Muſ. Zeyl.* 60.

De zesde Plaat

Vertoont een Tak van een Plant, welke de *Strand-Peul* van *Rumphius* genaemt wert, en een regte zoort van *Boonen* is.

AANMERKING.

Dit is de Indiſche *Phaſeolus* ofte *Boon* met een kraakbeenige houwe, die ruyg, ros, en met een dubbelde bogtige kam omgeven is, in de *Catal.* van de *Amſterd. tuyn p.* 276. en van *Plukn. Almag. Botan. p.* 292. en de Indiſche Boon met een groote ſtekende houwe van *Commelin* in de aantekening op de *H. Malab.* en de *Fl. Malab. p.* 53. alwaar het overige ziet, als mede in de *Theſaur. Zeylan. p.* 191. alwaar ze genaamt wert *Indiſche Boon* met ruyge houwen, die jeuken verwekken van het *Muſ. Zeyl. p.* 60.

CAPUT SEPTIMUM.

Funis Gnemoniformis. Taii Gnemon.

TAli *Gnemon* ſilveſtris quoque funis eſt, ultra pedem vel crus craſſus, cujus inferior & longiſſimus ſtipes terræ incumbens ſæpe magnis gyris ſerpentis in modum, paucisque porro flagellis arbores adſcendit, quæ in ampla diſtincta ſunt genicula, undique protuberantia uti in *Gnemone arbore*. Interſtitia autem ex rotundo parum compreſſa ſunt, atque in plana parte ſulco quoque notata.

Trunci cortex craſſus eſt, glaber, ſiccus, viridis, & muſcoſus, flagellorum fuſcus. Folia in articulis bina ſibi ſunt obpoſita, rara & vaga, illis Gnemonis arboris ſimilia, ſed majora, craſſa, glabra, ex nigro virentia, & ſplendentia, illis *Tapanawæ* ſimilia, juniorum octo & novem, vetuſtorum fruticum ſex & ſeptem pollices longa, binos & binos cum dimidio lata, ſuperius latiſſima, in obtuſum apicem definentia, ipſorum venæ transverſales ſubtiles ſunt & arctæ, uti in Caryophyllis, cunctæque in ſinum excurrunt, qui cum oris paralelus eſt.

Fructus magis cum illis Gnemonis conveniunt, quam reliquæ hujus plantæ partes, ſunt autem plerumque majores, forma majorum glandium, ſed cupula deſtituuntur, tres digitos transverſales longi, tenuique obducti carne, quæ facile decidit, quum ſit ſiccus ac fragilis; tumque reſtans fructus oblonga nux eſt ejusdem longitudinis, ultra digitum craſſa, ab utraque acuminata parte, externe duro & ſulcato putamine obducta, in quo quatuordecim acuti ſulci adparent per totum decurrentes fructum, atque inter tales binos ſulcos alii minores obſervantur, ſed non eo usque excurrentes, coloris hepatici.

Sub hoc lignoſo putamine oblongus locatur nucleus in rotundos deſinens fines, externe glaber & gilvus, interne albus, ſiccus, & durus inſtar Gnemonis, nuces hæ carne ſua obductæ raro conſpiciuntur, quum funes hi altiſſimas adſcendant arbores, ubi tam diu dependent, donec exterior caro computruerit, tumque ſulcati decidunt fructus, inque ſupremo apice in binas dehiſcunt partes, ubi longus provenit ſurculus ſeu germen, quod in novam excreſcit arborem.

VII. HOOFDSTUK.

De Gnemon-vormige Touwe-Struyk.

TAli Gnemon *is mede een woeſte touw, ruym een been of dye dik werdende, met den onderſten en zeer langen ſtam op de aarde leggende, dikwils met groote bogten als een Slang, en voorts met weinige ranken de bomen oplopende; zy zyn in wyde leden verdeeld, die rondom uytbuylen, gelyk aan de* Gnemon-boom. *De tuſſchen-plaatzen zyn uyt den ronden wat gedrukt, en aan de gedrukte zyde met een vlakke geute of voore.*

De ſchorſſe des ſtams is dik, effen, droog, groen, en moſchachtig, aan de ranken bruynachtig. De bladeren ſtaan aan de leden 2. *en* 2. *tegen malkanderen, met weinige en ydele paren, die van den boom* Gnemon *gelyk, doch grooter, dik, glad, ſwart-groen, en glimmende, die van* Tapanawa *gelyk, aan de jonge* 8. *en* 9. *aan de oude* 6. *en* 7. *duymen lang,* 2. *en* 2½ *breed, na voren toe breedſt, met een ſtompe ſpits, hare dwers-aderen zyn fyn en digt, gelyk aan de Nagelbladeren, eyndigen haar ook alle t' zamen in een ſoompje, het welk met de randen paraleel loopt.*

De vruchten gelyken meer na de Gnemon, *dan de andere delen van deze plante, doch zyn doorgaans grooter, in gedaante van groote Eekelen, doch zonder buysjes,* 3. *dwersvingers lang, met een dun vleeſch bekleed, het welk ligt afvald, om dat het droog en bryzelig is, en dan blyft de reſterende vrucht een lankwerpige note in dezelfde lengte, en ruym een vinger dik, agter en voren toegeſpitſt, buyten met een harde en geribde ſchale bedekt, waar aan men* 14. *ſcherpen ribbe ziet, van het eene eynd tot 't ander gaande, en tuſſchen beyde noch enige kleendere, die niet doorgaan, leververwig van coleur.*

Onder deze houtachtige ſchale leyd een langwerpige korl met ronde hoofden, van buyten effen en vaal, van binnen wit, droog, en hard gelyk Gnemon, *deze nooten met haar vleeſch omgeeven ziet men zelden, om dat haare touwen hooge boomen oplopen, daar zy zoo lange hangen, tot dat het buytenſte vleeſch afgerodt is, als dan vallen de geribde vruchten om leeg, berſten aan 't voorſte eynde in tween, waar uyt een lange ſcheute komt, die tot een nieuwen boom word.*

Ejus lignum internum eſt ſpongioſum, vagisque ex poris conſtat, atque ex trunco ſuccum emittit tenuem, viſcoſum, ac læte rubentem, ex flagellis autem, ſi diſſecentur, lympida exſtillat lympha.

Nomen. Latine *Funis Gnemoniformis.* Malaice *Tali Gnemon.* Amboinice in Hitoea *Waliſoa*, in Leytimora *Wariſoa*, erronee *Soa wale*, & *Soa abbal*, quæ nomina ſequenti competunt plantæ. Macaſſarice *Culang beſaar.*

Locus. In altis creſcit montibus, atque ibi in ſilvis deſertis ſed non copioſe, fructus ejus huc & illuc projecti inveniuntur, quum magnam Hitoes viam permeamus, quidam etiam in litus per flumina deferuntur.

Uſus. Penuriæ tempore decidui conliguntur fructus, qui ſub cineribus calidis torrentur, donec exterius dehiſcat putamen, ac depurati nuclei inſtar Gnemonum eduntur, ſunt autem lenti, nec grati ſaporis. Ejus flagella, non ultra digitum craſſa, adhibentur inſtar illorum *funis quadrifidi*, ex quibus reſtes formantur, quibus naſſæ in mare demittuntur. Tenera flagella, quæ nondum folia produxerunt, in tenuia finduntur loramenta, atque in fumo conſervantur, quibus hamos cum reſtibus nectunt & adligant. Quum fructus in terram prolapſus putreſcat, atque germen emittat, exterius putamen ſemi decidit, internusque nucleus integer remanet, in ſumma parte progerminans, tumque optime glandem refert Europæorum.

Het hout is van binnen ſpongieus, wyd gegaat, en geeft uyt den ſtam een dun kleverig en lichtrood zap, maar uyt de ranken een weinig klaar water, als men ze doorkapt.

Naam. *In't Latyn* Funis Gnemoniformis. *Op Maleyts* Tali Gnemon. *Amboinſch op Hitoe* Waliſoa, *op Leytimor* Wariſoa, *qualyk* Soa Wale *en* Soa abbal, *welke namen de volgende toekomen. Maccaſſaars* Culang beſaar.

Plaats. *Het waſt in 't hooge gebergte in 't wilde Wout, en aldaar ook niet veel. De Vruchten vind men hier en daar verſmeten, als men de groote landweg van Hitoe overgaat, zommige ook op ſtrand door de rivieren uitgedreven.*

Gebruyk. *By hongersnood vergaderd men de afgevallene vruchten, braadze in de heete aſſche, tot dat de buytenſte ſchaale berſt, de ſchoongemaakte korls eet men als* Gnemon, *maar zy zyn taay en ſlegt van ſmaak. De ranken, die niet boven een vinger dik zyn, werden gebruykt als het voorgaande* Funis Quadrifidus *om zeelen daar van te maaken, waar mede men de Viſch-fuyken of bobbers in de zee laat zinken. De jonge ranken, die noch geen bladeren voortgebracht hebben, ſplyt men in dunne riemen, en verwaardze in den rook, om de visboeken en bare lynen daar mede aan malkander te binden. Als de vrucht op de aarde rot, en uyt wil ſchieten, zoo vald de buytenſte ſchaal half af, en de binnenſte korl blyft heel, aan 't voorſte eynd uytſpruytende, als dan gelyken ze heel wel na een Vaderlandſche eekel.*

Tabula Septima

Ramum exhibet *Funis Gnemoniformis* cum ejus fructu integro *a* carne obducto, & ab ea denudato *b*, in quo putamen ſtriatum ſeu ſulcatum & acuminatum conſpicitur.

De zevende Plaat

Vertoont een Tak van de *Gnemon-vormige touwe-ſtruyk*, met deszelfs *geheele vrugt a*, zo als die nog met het Vlies bekleedt is, en *b* dezelve ontbloot; en met de geſtreepte ofte gevormde en ſpitſe ſchaal bedekt.

CAPUT OCTAVUM.

Gnemon funicularis. Gnemon Tali.

Gnemon tali eſt frutex prorepens, cujus funis haud ultra brachium craſſus eſt, quique, quum parum proſerpſit, longe lateque in plurimos ſeſe dividit ramos, qui iterum in articulos ſeu genicula dividuntur inſtar reliquarum *Gnemonis* ſpecierum, præſertim vero ejus minimi ramuli, quibus folia increſcunt, omnes enim hujus funis partes melius cum illis veri Gnemonis, *libro primo cap.* 58 & 59 deſcripti, conveniunt illis præcedentis.

Ejus folia bina ſibi ſunt obpoſita, quinque & ſex pollices longa, binos & binos cum dimidio lata, firma & ſuperne glabra, inferne paucis & ſinuoſis admodum coſtis donata.

Flores ſunt virides & nodoſi juli uti in *Gnemone mare*, plurimi ſimul in racemo congeſti, qui minimum digitum longus eſt, & culmum craſſus, ex cujus articulis ſeu verticillis fructus excreſcunt eodem modo uti in *Gnemone femina.*

Qui ex magnis nempe dependent racemis plures ſimul, oblongi inſtar ſemi perfecti Gnemonis fructus, forma ovi, primo virides, dein aurantii, ac tandem minii coloris. Ipſorum baccæ binis gaudent corticibus, quorum exterior mollis eſt & carnoſus, interior durior, ex firmis quaſi pilis conſtans inſtar apiculorum ſqamarum Oryzæ, qui apices ingratum cauſſant pruritum, quum cutim tangant. Maturi nuclei amaricant, unde crudi inedules ſunt, qui Decembri & Januario obſervantur.

Nomen. Latini *Gnemon funicularis.* Malaice *Gnemon Tali.* Macaſſarice *Culan.* Amboinice *Soa Wali*, & *Soa Wari*, ſeu *Soa Abbal.*

Locus. In umbroſis creſcit vallibus & ad montium pedes, non autem in denſis ſilvis uti præcedens. In Leytimora obcurrit poſt Caſtellum Victoriam in valle fluvii Waytombo, & circa Batu Medji.

Uſus. Fructus ejus maturi aquæ incoquuntur, in Sole exſiccantur, ac parum ſupra ignem torrentur, donec exterius dehiſcat putamen, quod facile fit, quum ſit tenue,

VIII. HOOFDSTUK.

De Touwachtige Gnemon-ſtruyk.

GNemon tali *is een kruypende heeſter, wiens touw niet boven een arm dik is, en naar een weinig kruypen, zig wyd en zyd in veele takken verdeeld, en dezelve in knien of leden gelyk alle zoorten van* Gnemon, *inzonderheid haare takjes, daar de bladeren aan ſtaan, want alle delen van dit touw komen nader overeen met de regte* Gnemon, *in 't eerſte Boek, cap. 58 en 59. beſchreven, dan de voorgaande.*

De bladeren ſtaan 2. en 2. tegen malkanderen, 5 en 6. duymen lang, 2. en 2½ breed, ſtyf, en boven glad, beneden met weinige en zeer hoobtige ribben.

Het bloeyzel zyn groene en geknoopte ſteertjes, gelyk aan Gnemon bet Mannetje, veele by malkander aan een trosje, een pink lang, een ſtroobalm dik; uit de werwels aan deze ſteerten groeyen de vruchten, op dezelfde manier als Gnemon bet Wyfken.

De vruchten hangen aan groote troſſen, veele by malkander, lankwerpig als een half-waſſen Gnemon vrucht, in gedaante van een Vogel-ey, eerſt groen, daar na Oranje, en dan Menie-rood. De beſiën hebben 2. ſchorſſen, de buytenſte week en vleesachtig, de binnenſte harder, van ſtyve haayren gemaakt als de ſpitze van Padi-ayren, welke ſpitzen een moeyelyk jeuken veroorzaken, als ze op de huyd komen. De rype korls zyn bitterachtig van ſmaak, en daarom onbequaam raauw te eten. De rype vruchten vind men in December en January.

Naam. *In 't Latyn* Gnemon funicularis. *Maleyts* Gnemon tali. *Op Macaſſars* Culan. *Amboinſch* Soa Wali, *of* Soa Wari, *en* Soa abbal.

Plaats. *Het waſt in ſchaduwachtige Valleyen, aan 't hangen der bergen, maar in geen dikke boſſchen gelyk de voorgaande. Op Leytimor beeft men bet agter bet Caſteel Victoria, in de Valleye van de Waytombo, en omtrent Batu Medji.*

Gebruyk. *De vruchten ryp zynde, werden in water opgekookt, in de Sonne gedroogd, en een weinig op het vuur geroost, tot dat de buytenſte ſchaal afſpringt, het*

welk

b
a

tenue, tumque nucleus internus edulis eſt, & grati ſaporis inſtar Gnemonis domeſtici. Juniorum truncorum corticem ſumunt Macaſſarenſes, in fila ſcindunt, & in retes contorquent, tenera folia in olus ſeu Sajor quoque coquunt inſtar illorum Gnemonis.

Ula Bramin. *Oulaſſo* vel *Macuda Gangoli.* Portugallice *Fruita Pemacho.* Belgice *Harlaar* ſupra deſcriptus *Gnemon Tali* erit *Hort. Malab. part. 7. fig.* 22. deſcriptus.

welk ligt geſchied, om dat ze dun is, als dan is de binnenſte korl eetbaar en ſmakelyk als tamme Gnemon. De ſchorſſe van de jonge takken nemen de Maccaſſaren, ſnydenze in draden, en draayen daar hun Viſch-lynen af. De jonge bladeren worden ook gekookt tot Sajor, als die van Gnemon.

Ula *Braminees* Oulaſſo vel Macuda Gangoli. *Portugeeſch* Fruita Pemacho. *Op 't Duitſch* Harlaar, *wil 't bovenſtaande* Gnemon tali *zyn.* Hort. Malab. part. 7. fig. 22. *beſchreven.*

Tabula Octava

Ramum exhibet *Gnemonis funicularis.*

De achtſte Plaat

Vertoont een Tak van de *touwachtige Gnemon-ſtruyk.*

CAPUT NONUM.

Funis urens. Tali Api.

TAli Api funis eſt non ingens, attamen lignoſa & tenuia emittit flagella, dividiturque in binas ſpecies, primo in aſperam ſeu vulgarem, ſecundo in glabram.

Aſpera ſeu rugoſa *Tali Api* rotunda & recta gerit fila, digitum circiter craſſa, quorum craſſiſſima brachium circiter craſſa ſunt, atque in laterales quosdam ſeſe dividunt ramos, quibus folia inſident, quique in longas & nudas deſinunt claviculas.

Folia vero rugoſa ſunt, & ad tactum ſcabra, præſertim circa ipſorum extremitates, ita ut facile tangentem lædant vel prætereuntem, ſi inproviſo illa nudâ cute tangat, vel ſurſum fricet. Inſtar cultri ſcindunt, non quidem profunde, ſed tamen ſatis dolorifice, acſi quis ſeſe uſſerit, craſſiores vero & infimi rami glabri ſunt, & æquali cortice obducti.

Folia quodammodo cruciata ſunt, non autem directe obpoſita, brevibus in petiolis, triaque ac quatuor paria una in rachide, vulgaris formæ inſtar illorum Cerafi, ſed breviora, quatuor & quinque pollices longa, binos lata, dura, ſicca, rugoſa, ad oras acute ſerrata, multisque parallelis coſtis donata, per quas rugoſa ſunt, hirtisque ac vix viſibilibus pilis obſeſſa in ſuprema parte, inferius enim tantum rugoſa ſunt, dentes vero ad oras, plurimi circa apicem obſervantur in ſpinulas deſinentes breves, qui inferius potiſſimum deciderunt.

Quum hæc ſpecies in ventoſis, ſaxoſis, & ſterilibus creſcat locis, ac ſæpius a ſurculis ſeu flagellis defraudetur, humilis eſt frutex, in plurimos ſeſe dividens ramos, qui longos emittunt racemos, quique in fine folioſarum rachidum excreſcunt, atque capitula gerunt vaga, viridia, & rugoſa, quæ ſeſe primo aperiunt in quatuor petala, inſtar calicis extenſa, hisce inſidet alter acutior & durior conus, paulo major grano Oryzæ gluma ſua contento, hic in binas finditur partes, ſeu duo ſegmenta dura, atque in fundo faſciculum exhibet ſtaminum minii coloris, in triangulo poſitorum, & penicillum referentium, quæ inferius connexa ſunt, aliudque ambiunt fuſcum ac ſplendens granulum, magnitudine viridis ſeminis Catjang, quod durum eſt, & interne repletum medulla alba, in qua vis ſeminalis latet.

Craſſi & perfecti funes diſſecti magnam lymphæ emittunt portionem inſtar arundinis Rottang, quæ defectu alterius potabilis eſt. Longa & aſpera flagella majora & molliora gerunt folia, vaga quoque, atque ex hisce vulneratis pallidum exſtillat lac, ſed pauca copia; Rugoſa folia ad lignum poliendum adhiberi poſſunt, quibus & Macaſſarenſes telorum vaginas lævigant.

Glabra ſpecies flagella ac folia gerit priori ſimilia, ſed non ſerrata, nec ita rugoſa, utrimque acuminata, ſubtiliores & pauciores habentia coſtas, unde nec ita ſcabra ſunt. Ipſius flagella inſtar longarum chordarum proximas complectuntur arbores & herbas, quibus firmiſſime ſeſe circumvolvunt, ac profunde has etiam penetrant, atque ab altiſſimis ramis perpendicularia demittunt flagella, quæ terram tangentia radices iterum agunt, ac latius prorepunt.

IX. HOOFDSTUK.

De brandende Touwe-ſtruyk.

TAli api *is geen groot touw, niet te min met houtachtige en dunne ranken, verdeeld in 2. zoorten.* 1. *Het ſcherpe of gemeene,* 2. *'t gladde.*

Het ſcherpe of raauwe Tali Api *beeft ronde rechte touwen, omtrent een vinger dik, en de dikſte als een dunne arm, die zich hier en daar in zyde-takken verdeelen, daar aan de bladeren ſtaan, en daar buyten met lange en bloote ranken voortlopen.*

Deze zyn rouw en ſcherp in 't aantaſten, inzonderheid omtrent hare eynden, zodanig dat zy iemand ligt verzeeren, die onverhoeds voorby gaat, en met de bloote huyd dezelve aanraakt of na voren ſtrykt. Zy ſnyden als een mes, wel niet diep, egter redelyk ſmertende, als of men zig verbrand hadde, maar de dikkere en agterſte takken zyn effen, en glad van ſchorſſe.

De bladeren ſtaan eenigſints in 't kruys, doch niet regt tegen malkander, en aan korte ryskens, met 3. a 4. paren van gemeene fatzoen als Kerſſe-bladeren, dog korter, 4. en 5. duymen lang, 2. breed, hard, droog, ruyg, aan de kanten ſcherp gezaagd, met veele paraleele ribben, die ze rimpelig maken, met ſteekelige en pas zienlyke baayrtjes bezet aan de bovenſte zyde, want van onderen zyn ze ſlegts rimpelig, de tanden aan de randen ziet men meeſt omtrent de ſpitze met korte dorentjes uytſtekende, en naar agteren zyn ze meeſt vergaan.

Als deze zoorte aan luchtige, ſteenachtige, en magere plaatzen ſtaat, en dikwils van zyn jonge ſcheuten berooft werd, zoo blyft het een laage beeſter, zich in veele takken verdeelende, die lange troſſen voortbrengt. Deze troſſen zyn aan 't eynde van de geblade ryskens behangen met ydele groove en ruyge knopjes, die hun openen voor eerſt in 4. blaadjes, dewelke uytgebreid ſtaan als een voetje. Hier in ziet men een ander ſpitzen en harden kegel, wat grooter dan een ryskorl in zyn bolſter, deze ſplyt in 2. harde ſchalen, en vertoond van binnen een bosje vermilioen-roode draadjes, in een triangel, in gedaante van een quasje, dewelke beneeden aan malkander vaſt zyn, en omgeven met een ander bruyn en blinkend korltje, in de grootte van een groene Catjang, hard, en van binnen uytgevuld met een wit merg, daar in de zaadkragt ſteekt.

De dikke en volwaſſene touwen doorgekapt, geven veel waters uyt, gelyk Rottangs, dat men ter nood drinken kan. De lange en ſcherpe ranken hebben grooter en weeker bladeren, die ook ydel ſtaan, en uyt deze gequetſte ranken komt een bleeke melk, doch ſchaars. De ruyge bladeren kan men tot het ſchuren van 't hout gebruyken. De Macaſſaren ſchuren haare kriſſcheeden daar meede.

De gladde zoorte beeft ranken en bladeren gelyk de voorgaande, doch ongezaagd, en zoo ruig niet, agter en voren gelyk toegeſpitſt, met fynder en weiniger ribben, dierhalven zo rimpelig niet. Haare ranken lopen als lange koorden door het naaſte geboomte en ruigte, daar zy haar zeer vaſt omſlingeren, diep in dezelve inſnydende, en dan van de boogſte takken regte ranken na beneden ſchietende, en als zy de aarde raaken, weder inwortelen, en dan verder lopen.

Sauciati funes ſeroſum effundunt lac, atque flagella rugoſa parum ſunt, attamen nec urunt nec ita vulnerant quam præcedentis, qui mas habetur, atque hæc ultima ſpecies femina cenſetur.

Nomen. Latine *Funis urens.* Malaice *Tali* & *Daun Api.* Baleyice *Boën Api.* Amboinice *Haſſat.* Ternatice *Gumi uccu.* Macaſſarice *Ampellas*, quod nomen etiam gerit *Folium Politorium.*

Locus. Ubique creſcit ad fluminum ripas, atque in vallibus ventoſis & ſaxoſis, ſi vero nimis vento exponatur, nulla emittit flagella, fruticemque refert, qui *Haſſat Cotel* vocatur.

Uſus. Cuncti hi funes non ultra minimum digitum craſſi ab Amboinenſibus quotidie adhibentur ad colligendas ſerias, naſſas, aliaque ligacula, quam lentiſſimi enim ſunt, alii illos conligant, atque poſt tres dies ſupra ignem parum exſiccant, unde miteſcunt, tumque apti ſunt ad reſtes naſſarum, alasque navigiorium connectendas.

Hujus funis maxime nociva pars ſunt tenuia & ſemi nuda flagella, quibus rara inſident folia, quæque denſe obſita ſunt firmis & vix viſibilibus uncis, qui retroflexi ſunt, cutimque lædunt, ſi ſurſum fricentur, vulnera ejus tamen non magni ſunt momenti, ac ſponte exſiccantur & curantur.

De gequetſte touwen geven een weinig weyachtige melk van haar, de ranken zyn mede wat ruyg, echter branden noch verzeeren zy niet als de voorige, het welk men voor het mannetje houd, en dit voor het wyfken.

Naam. *In 't Latyn* Funis urens. *Op Maleyts* Tali *en* Daun Api. *Baleyts* Boën Api. *Amboinſch* Haſſat. *Ternaats* Gumi uccu. *Maccaſſaars* Ampellas, *gemeen met het* Folium Politorium.

Plaats. *Het waſt overal aan de kanten van de Rivieren, en in de Valleyen, daar het luchtig is, en ſteenig, maar al te luchtig ſtaande, ſchiet het geene ranken, en gelykt een ſtruyk, 't welk men* Haſſat Cotel *noemd.*

Gebruyk. *Alle deze touwen niet boven een pink dik zynde, werden by de Amboinezen dagelyks gebruykt tot het binden van de Serien, bobbers, en alle andere bindwerken, want zy zyn uyttermaaten taay; andere rollenze t'zamen, en naar drie dagen houdenze die wat over 't vuur, waar door zy leenig worden, als dan zynze bequaam tot de touwen van bobbers, en de vlerken van Corre Corren daar mede te binden.*

Het zorgelykſte dat van dit touw is, zyn de dunne en meeſt kaale ranken, daar aan nog weinige bladeren ſtaan, want zy zyn digt bezet met ſtyve en pas ſienelyke baakjes, dewelke naar agteren zien, en de huyd verzeeren als men ze na voren ſtrykt. De quetzuren hebben egter niet te beduyden, en men laatſte van zelfs opdrogen.

Tabula Nona

Ramum exhibet *Funis urentis* cum ejus *corymbo florifero* A ſeparato.

De negende Plaat

Vertoont een Tak van de *brandende Touwe-ſtruyk*, met deszelfs afzonderlyke *bloeme-tros* A.

CAPUT DECIMUM.

Funis Papius. Papi Apepe.

Hic funis adfinis videtur *Tali Gnemoni* capite ſeptimo deſcripto, uti & ab incolis cum hoc confunditur, unumque gerit nomen, malui autem hic illum tanquam peculiarem deſcribere fruticem.

Papi ingens eſt funis ſilveſtris, dividiturque in latifolium & anguſtifolium. Primo *Papi latifolius* ingens eſt funis ſilveſtris crus circitur craſſus, rotundus, & glaber, multis longis gyris per ſolum prorepens, arboresque itidem adſcendens, tenuiora flagella pollicem craſſa ſunt, fuſca, vere rotunda, & glabro obducta cortice, in multos articulos diviſa, qui ad pedis vel ulnæ ſpatium diſtant, ac diſtincti ſunt verticillis protuberantibus, acſi funiculi ibi eſſent circumvoluti, ex diſſectis nullum exſtillat lac, ſed pauca lympida aqua. Ex verticillis iſtis ramuli laterales transverſi oriuntur, plerumque autem ex quolibet tantum unicus, rotundus quoque, ac viridi cortice obductus, per quos magnum obcupat locum, inque his lateralibus ramulis folia locantur, per quinque ſex & ſeptem paria directe ſibi obpoſita, ac quodammodo cruciata.

Folia hæc quodammodo cum illis Lanſii conveniunt, ſed craſſiora & glabriora, a quinque ad ſeptem pollices longa, binos lata, nervus medius ac laterales venæ plerumque paralelæ decurrentes parum protuberant ab utraque parte, ſuperne nempe & inferne, inferius tamen magis acute, inque ſinus ad oras concurrunt. Flores ignoti ſunt.

Fructus peculiarem habent formam, ſunt enim inſtar facci acuti anguſtati, in obtuſum apicem excurrentes, inferius vix digitum craſſi, ac quinque pollices longi, externe virentes & glabri, ac ſemper bini ſibi ſunt obpoſiti, atque inferiore parte adeo adunati, ut unicum perpetuum referant fructum, in anteriore parte dorſum decurrit leve, juxta quod maturi dehiſcunt.

Fructus ipſe ex craſſo conſtat & herbaceo putamine ſeu cortice, qui apertus alium exhibet conum, qui in binas findi poteſt partes, atque externe obducitur multis, magnis, fuſcis, & longiusculis ſquamis, quæ omnes ad inferiorem coadunantur partem, inque ſuperiore parte, ſub priore latitante, oblongum & anguſtum conſpicitur penicillum.

Atque

X. HOOFDSTUK.

De breedbladige Papie-touw.

Dit touw ſchynd uyt de maagſchap te zyn van Tali Gnemon, *in 't 7. Cap. beſchreeven, gelyk het ook by de Inlanders met het zelve vermengt wert, en een naam draagt, doch ik heb het liever albier voor een byzonder gewas willen beſchryven.*

Papi *is een groote Woutzeel, verdeeld in groot en kleenbladig.* 1. Papi *het grootbladige, is een groot Woutzeel, omtrent een dye dik, rond, en effen, met veele ſlangebochten langs de grond kruypende, en dan de boomen oplopende: De dundere ranken zyn een duym dik, bruyn, regt rondt, en effen van ſchorſſe, in veele leeden verdeeld, dewelke een voet of een elle van malkander ſtaan, en onderſcheyden met uytſteekende wervels, als of 'er touwtjes om gebonden waren. Uyt den doorgekapten komt geen melk, maar een weinig klaar water. Uyt de voornoemde wervels komen de zyde-takken regt dwars, doch gemeenlyk uyt ider wervel maar een, meer rond en grasgroen van ſchorſſe, waar door het een groote plaats beſlaat, en aan deze zyde-takken ſtaan de bladeren met vyf, zes, en zeven paren regt tegen malkander, en eenigſints in 't kruys.*

Deze zyn eenigſints de Lance-bladeren wat gelyk, doch dikker en gladder, van 5. tot 7. duymen lank, 2. breed. De middel-zenuwe en zyde adertjes, die meeſt paralleel lopen, buylen ter wederzyden uyt, te weeten onder en boven, doch van onderen ſcherper, en ſluyten haar by de randen met bogen. Het bloeyzel is onbekend.

De vruchten hebben een zeldzaam fatzoen, want zy hebben de gedaante van een ſpits ſaxken met een ſtompe ſpits, achter ſchaars een duym dik, en vyf duymen lang, groen en glad van buyten, en ſtaan altyd twee tegen malkander, met de billen zoo digt aan malkander, dat het een doorgaande vrucht ſchynd: Aan de voorſte zyde loopt een donkere rugge, langs dewelke zy openberſten in de rypheid.

De vrucht beſtaat uyt een dikke kruydachtige bolſter, dewelke geopent zynde vertoond een anderen keegel, die zig mede in twéen laat ſplyten, en van buyten bezet is met veele groote, bruyne, en langachtige ſchubben, al te zamen naar agteren geſtapelt, en aan 't voorſte eynd, 't welk onder de anderen ſchuylt, bezet met een lang en ſmal penceeltje.

Deze

A

Atque hæ plumæ ſuperius concurrunt, ibidemque acutum formant conum, inſtar albi ſerici ſplendentem, quum vero iſtæ ſquamæ parum modo tractentur, mox ſeparantur & decidunt. In toto autem fructu nullum obſervatur lac.

Trunci lignum eſt poroſum, ſtratisque ſibi incumbit, atque per ramenta ſeparari poteſt, ſed admodum lentum eſt. Ejus cortex ex tribus conſtat partibus, externo enim rugoſo ſeu fuſco cortice abraſo viridis conſpicitur, atque ſub hoc albus locatur liber, qui in tenuia findi poteſt filamenta inſtar Lini, unicaque pars eſt, quæ ex hoc deſideratur fune, ſaporis amaricantis, non tamen ingrati, fere inſtar Pulaſarii, cui hi funes adfines ſunt.

Nomen. Latine *Funis Papius*, juxta Amboinenſe vel Hitoenſe *Papi*, in Leytimora *Apipe Daun Beſaar*, ſeu *Apapa*. In Celebes ora orientali vocatur *Gambir*.

Locus. In altis creſcit ſilvis.

Secundo *Apepe* parvifolius, funis eſt rotundus, pollicem circiter craſſus, externe cinereus, ac plerumque multis punctulis notatus, nullum gerens lac vel quendam notabilem liquorem, quam lentiſſimus & flexilis, non ita protuberantia gerit verticilla, niſi ubi in laterales dividitur ramos, annuli obſcuri notantur. Laterales hi ramuli multo magis multiplicantur & diviuntur quam in priore ſpecie, quam intricatiſſimi & inregulares. Rachides culmum circiter craſſæ ſunt, ſeptemque ac novem gerunt foliorum paria, directe ſibi obpoſita, quæ glaberrima ſunt & firma, quatuor pollices longa, binosque digitos lata, ſuperne glabra, inferne ſubtiles quasdam & paucas gerunt venulas, ſaporis ex dulci & amaro mixti inſtar illius fere Pulaſſarii.

Flores in parvis ac vagis progerminant racemis, qui primo parva ſunt capitula avenacea, in floſculos ſeſe aperientia albicantes ac vix viſibiles.

Fructus ſunt bina cornua recta ſeu ſacculi uti in præcedenti, ſed multo minores, tres nempe pollices longi, ſemi digitum lati, & ad oras binis acutis dorſis ſeparati, quorum bini ſemper ſibi ita juncti ſunt latiſſima parte, acſi unicus eſſet fructus, externe virentes, interne ſquamas & penicilla gerentes, inſtar præcedentis, hujus vero ſquamæ ſunt minores & rariores, ſed penicilla multo longiora ſunt. Ejus cortex multo magis fragilior eſt quam prioris, unde non aptus eſt ad fila findenda, ſed præparari oportet, uti infra indicabitur.

Nomen. Latine *Funis Papius parvifolius*. Amboinice *Papi*, & *Apepe Daun Kitsjil*.

Uſus. Latifoliæ ſpeciei flagella non ultra pollicem craſſa, magno in uſu ſunt ad ſubtilia fila ex illis præparanda, ipſorum enim internodia diſſecta ſumuntur, ipſorumque cortex exterior abraditur, donec interna alba conſpiciatur pellicula, quæ etiam abraditur cum cultro ex Bambu arundine confecto, quam tenuis requiratur, tumque in fila finditur inſtar Lini ſubtilia, atque hæc fila primo ſubtiliter connectuntur, tumque, quatuor, quinque, vel ſex ſimul contorquentur, ita ut vulgare conquiratur filum, ex quo retia formantur projectilia & excipula, in quorum parte inferiore ſemper craſſiſſima ſunt fila.

Chordulæ ſeu ſubtiles funes ex illa itidem nectuntur, præſertim in talibus retibus, quibus annuli plumbei adpenduntur. Sævi montium incolæ chordas etiam arcuum ex illa fabricant, hæc enim fila in craſſitiem formari poſſunt, quæ deſideratur, quæ vero ex radice *Varingæ parvifoliæ* fiunt, fortiora ſunt.

Parvifolius Papius hunc in finem non conducit, quum ejus cortex, uti dictum fuit, nimis ſit fragilis, defectu tamen majoris ſpeciei aliquando adhibetur, tumque ejus fruſta primum aquæ incoquuntur, ac dein raduntur ac finduntur, uti ſupra fuit dictum. Ejus tenuia flagella in ſilvis conducunt ad lignum pro foco conligandum, ad naſſas autem non adhibetur, ex interna ejus pellicula chordæ quoque contorquentur, quibus corallia adligantur.

Alia hujus porro obcurrit ſpecies, quæ rugoſior & craſſior eſt funis, punctulisque magis notatus, nulla habens verticilla, cujus ſuperiora flagella pennam craſſa ſunt, cinerea quoque, & in ramulos inregulares diviſa. Quibus folia bina quoque ſibi obpoſita ſunt, ac quodammodo cruciata, & baſi fere connexa, ſex ſeptemque paria una in rachide.

Sunt

Deze penceeltjes lopen aan 't voorſte eynd t'zamen, en formeeren een ſpitzen keegel, glimmende als witte zyde, en als men de ſchubben maar een weinig handelt, vallenze van malkaar. Voorts in de gebeele vrugt is mede geen melk te vinden.

Het hout des ſtams is poreus, en leydt met rollen boven malkander, laat zig ook met ſplinteren van malkander trekken, doch zeer taay. De ſchorſſe is wel van 3. deelen gemaakt, want het buytenſte graauw of bruyne afgeſchrapt zynde, komt men op een groen, en daar onder leyt een witte baſt, dewelke zig in dunne draden laat ſplyten als vlas, en het eenigſte dat men aan deze touw zoekt, van ſmaak bitterachtig, doch niet onaangenaam, ſchier als Paluſari, van wiens maag ſchap deze touwen zyn.

Naam. *In 't Latyn* Funis Papius, *na 't Amboinſche of Hitoëze* Papi, *op Leytimor* Apepe Daun Bezaar, *of* Apapa. *Op Celebes Ooſt-kuſt biet het* Gambir.

Plaats. *Het waſt in 't hooge Woud.*

2. Apepe *het kleenbladige, beſtaat mede uyt een ronden touw, omtrent een duym dik, aſch-graauw van buyten, en doorgaans met veele puntjes bezet, zonder melk of merkelyke vochtigheyt, zeer taay en buygſaam. Het heeft zulke uytſteekende wervels niet, behalven daar het zich in zyde-takken verdeelt, ziet men donkere kringen. De zyde-takken verdeelen zich veel meer dan aan 't voorgaande, zeer verwert en onordentlyk. De ryskens zyn omtrent een ſtroo halm dik, bezet met 7. tot 9. paar bladeren, ook regt tegen malkander, dezelve zyn zeer glad en ſtyf, 4. duymen lang, en 2. vingers breed, aan de boven zyde glad, van onderen heeft het weinige en ſubtiele ribbekens, van ſmaak uyt den zoet en bitteren gemengd, en die van Pulaſary naby komende.*

Het bloeyzel komt voort aan ydele en kleene trosjes, bezet met groene knopen, als ſpelde-hoofden, die zich in kleene en vuyl-witte bloempjes openen, dewelke men effen bekennen kan.

De vruchten zyn 2. regte boornen of ſaxkens, gelyk aan het voorgaande, doch veel kleender, te weten, ieder drie duymen lang, een halve vinger breed, en aan de kanten met 2. ſcherpe ruggens bezet, mede twee regt met de billen tegen malkander, als of het eene vrucht was; van buyten groen, van binnen met ſchubben en penceeltjes gevuld, gelyk het voorgaande, doch de ſchubben zyn kleinder en weiniger, maar de penceeltjes veel langer. De ſchorſſe is veel breekzamer dan 't voorgaande, en dierhalven niet bequaam om raauw tot draden te ſplyten, maar moet geprepareerd worden, als hier na volgt.

Naam. *In 't Latyn* Funis Papius parvifolius. *Amboinſch* Papi, *en* Apepe Daun Kitsjil.

Gebruyk. *De ranken, die niet boven een duym dik zyn, van het grootbladige, zyn in groot gebruyk, om fyn garen daar uyt te maken, want men neemt de ſtukken van lidt tot lidt gekapt, ſchrapt de buytenſte ſchorſſe af, tot dat men het binnenſte witte velleken bekomt, het welk men dan nogmaals ſchraapt met een mes van Bamboes gemaakt, zoo dun men wil, en dan werd het geſpleeten tot draden, zo fyn als vlas. Deze draden werden eerſt ſubtiel aan malkanderen geknoopt, en dan met 4. 5. of 6. boven malkander gedraayd, dat 'er een gedwernt gaaren van wert; hier van maakt men werpnetten en ſchepnetten, altyd de dikſte draaden onderneemende.*

Chordulen en dunne touwtjes worden 'er ook van gemaakt, inzonderheid aan de nette, daar men de loode ringen aanhangt. De wilde bergwoonders maaken ook peezen daar van tot haare bogen, want men kan deze draden zoo dik maaken als men wil, doch die van de wortel van Varinga parvifolia *gemaakt werden, zyn ſterker.*

Het kleenbladig Apepe, raauw gebruykt, dient hier toe niet, om dat, als gezegt, zyn ſchorſſe breekſaam is, egter by gebrek van 't grootbladige werd het zomtyds genomen, als dan werden de ſtukken eerſt in water opgekookt, en daar na geſchraapt, en geſpleeten als boven. Zyne Chordulen of dunne ranken werden gebruykt, om brandhout in 't boſch te binden, maar tot bobbers gebruyken zy het niet. Item uyt het binnenſte velleken werden ſnoeren gedraayd, daar aan men alderhande Coralen rygt.

Noch een andere zoorte hier van heeft een ruiger en dikker touw, te weeten, digter met puntjes bezet, en zonder wervels; de voorſte ranken een ſchaft dik, zyn meede graauw en onordentlyk in zyde-ryskens verdeelt: De bladeren ſtaan meede 2. en 2. tegens malkander, en eenigſints in 't kruys, ook met haare voetjes na malkander gedraayd, 6. en 7. paar aan een ryske.

Zy

Sunt autem hæc folia firmiſſima & glabra, nullisque notabilibus venis pertexta, nervus vero medius ab utraque protuberat parte.

Totus hic funis viſcoſo refertus eſt lacte, inſtar Pulaſarii amaricante, cum cujus foliis hæc etiam conveniunt, ita ut hi bini ultimi funes ad ſpurium Pulaſarium referri poſſent, uti & in Cerama hos promiſcue & intricate vidi creſcentes, ac proinde vix diſtingui poſſint, quum nulla in illis inveniantur folia, niſi quum altas adſcenderint arbores.

Fructus in rachidum extremo provenit ſolitarius, oblongo rotundus, tres pollices longus, in obtuſum deſinens apicem, externe viridis ac parum flaveſcens. Sub craſſo ſed non duro cortice ſicca reconditur caro, in multas partes diviſa, coloris aurantii, atque cuivis parti durum adpendet oſſiculum fabaceum, per longitudinem ſulco notatus eſt hic fructus, glaber, ac maturus niger & ſplendens, interne ſiccus, albus, & turgidus; abrupta folia paucum quoque exſtillant lac. Cortex hujus funis potiſſimum ad fundas adhibetur, uti ſupra notatum eſt.

Zy zyn zeer ſtyf en glad, zonder merkelyke ribbekens, doch de middel-zenuwe buylt ter weder-zyde meer uyt.

Het gebeele touw is vol kleeverige melk, en bitter als Pulaſary, waar na de bladeren ook gelyken, zoo dat men deze twee laatſte touwen voor baſtard Pulaſary zoude mogen houden, gelyk ik ze op Ceram door malkander hebbe zien groeyen, en dierhalven qualyk te onderſcheiden zyn, vermits men geene bladeren daar aan vind, als aan 't geene de booge boomen opgelopen is.

De vrucht komt voort aan 't eynde van de ryskens, enkeld, langwerpig-rond, 3. duymen lang, in een ſtompe ſpits eindigende, van buyten groen, wat na den geelen trekkende. Onder een dikke doch niet harde ſchaal, vind men een droog vleeſch in veele klonteren verdeelt, oranje-geel, en aan ieder klontje hangt een harde korrel, als een boone, in de lengte met een doorgaande geut, en in zyn ſwartigheid glimmende, van binnen droog, wit, en uytgevuld, de afgebrookene bladeren geven ook een weinig melk van zich. Den baſt daar van werd meede tot werpnetten gebruykt, als boven ſtaat.

Tabula Decima

Ramum exhibet *Funis Papii latifolii.*

De tiende Plaat

Vertoont een Tak van de *breedbladige Papie-Touw.*

Tabula Undecima

Ramum exhibet *Funis Papii parvifolii.*

De elfde Plaat

Vertoont een Tak van de *kleynbladige Papie-Touw.*

OBSERVATIO.

Hæ binæ ſpecies veræ *Periplocæ* ſpecies ſunt, uti ex ipſarum partibus fructificationis ac deſcriptione facile patet.

AANMERKING.

Deze twee zoorten zyn waare zoorten van de *Periplocæ*, zoo als uyt derzelver vrucht-deelen, en beſchryving, ligt af te nemen is.

CAPUT UNDECIMUM.

Funis Cratium. Tali Racu Ceru.

Hic funis eſt tenuis, non ultra minimum digitum craſſus, ſed longo flagello tam juxta ſolum prorepens, quam arbores adſcendens, ac dependentibus fibrillis ſeſe utrisque infigens, ubi & rugoſus eſt, ſubſequentes vero ejus partes ſenſim magis magisque glabriores ſunt, ſed tribus quatuorque obſcuris ſulcis longitudinalibus diſtinctus eſt. Genicula per palmæ ſpatium diſtant, quæ verticilla mentiuntur, atque ex his laterales ramuli ſeu rachides binæ ſibi obpoſitæ excreſcunt, quibus folia inſident per quinque & ſex paria ſibi obpoſita.

Folia vulgaris ſunt formæ, inferius rotunda, ſuperius acuminata, tres quatuorque pollices longa, binos digitos lata, integra, glabra, & firma, ſubtilibus incurvisque venulis notata, inferius parum protuberantibus. Ex abruptis petiolis paucum exſtillat album lac.

In rachidum extremo flores excreſcunt, minimis ex corymbis, qui minimi ſunt, & ſordide albicantes, ex quinque incurvis petalis conſtantes, in quorum centro cavitas vacua reperitur.

Fructus bina ſunt cornua, uti in *Nummularia lactea*, minimum digitum longa, pennam craſſa, ſecundum longitudinem binis acutis dorſis notata, per quæ quodammodo plana ſunt, coloris nigri, quum matureſcant, ab interiore parte dehiſcunt, inque iis quinque vel ſeptem tenuia conſpiciuntur penicilla, inferius ſtriata, officulo inſtar ſeminis Coriandri notata, quod ſemen eſt.

Superior ejus pars, ſi parum tractetur, ſeparatur inſtar plumæ albæ, ſeu flocci ſericei. Trunci lignum viret, ſubtile eſt, porisque notatum, uti Arundines.

Nomen. Latine *Funis Cratium.* Malaice *Tali Racu Ceru.*

Locus. Circa litus obcurrit, & in minoribus ſilvis.

Uſus. Funis hic tenuis & quaſi junceus magno in uſu eſt, ad retes & naſſas connectendas, eſt enim non modo lentiſſimus, ſed etiam in aqua marina durabilior Rottanga.

Hujus

XI. HOOFDSTUK.

Het Touwgewas Cratium.

Dit is een dun touw, niet boven een pink dik, doch met een lang zeel, zoo langs de grondt, als de bomen oplopende, en met afhangende veezeltjes zich hier en daar in die beyde vaſt makende, alwaar het touw ook ruyg is. Het volgende werd allengskens gladder, doch met drie en vier donkere groeven langs been afgedeelt. Een hand lang van malkander ſtaan de leden, dewelke eenige wervels gelyken, en uyt dezelven komen de zyde-takskens of ryskens, twee tegens malkander; aan dezelve ſtaan de bladeren met vyf en zes paaren in ryen tegens malkander.

Het bladt is van gemeen fatzoen, agter rondt, en voren toegeſpitſt, drie en vier duymen lang, twee vingers breedt, met evene kanten, gladt en ſtyf, met fyne kromme ribbetjes, beneden wat uytſtekende. Uyt de afgebroken ſteelen komt een weinig witte melk.

Aan 't uyterſte van de ryskens komt het bloeyzel voort, aan zeer kleine trosjes, 't welk zyn zeer kleine vuylwitte bloempjes, uyt vyf omgekromde witte blaadjes gemaakt, met een ydel bol in de midden.

De vruchten zyn twee horens, gelyk aan de Nummularia lactea, *een pink lang, en een ſchagt dik, langs de zyde met twee ſcherpe ruggen afgedeelt, die ze wat plat maken, ſwart van couleur in de rypheyt, aan de binnenzyde berſten zy open, en daar in vindt men 5. en 7. ſmalle penceeltjes, agter met een geſtreept voetjen, na een Comyn-korrel gelykende, 't welk het zaadt wil zyn.*

Het voorſte een weinig gehandelt zynde, gaat van malkander, als een pluympje witte vlok-zyde. Het hout van den ſtam is groenachtig, en fyn gegaat, als Rottang.

Naam. *In 't Latyn* Funis Cratium. *Op Maleyts* Tali Racu Ceru.

Plaats. *Men vind het omtrent ſtrand, en op ander kreupel-boſch.*

Gebruik. *Dit dun en biesachtig touw heeft een groot gebruyk om de Viſch Cerien aan malkander te vlechten, want het is niet alleen zeer taay, maar ook in zout water duurzamer dan Rottang.*

Men

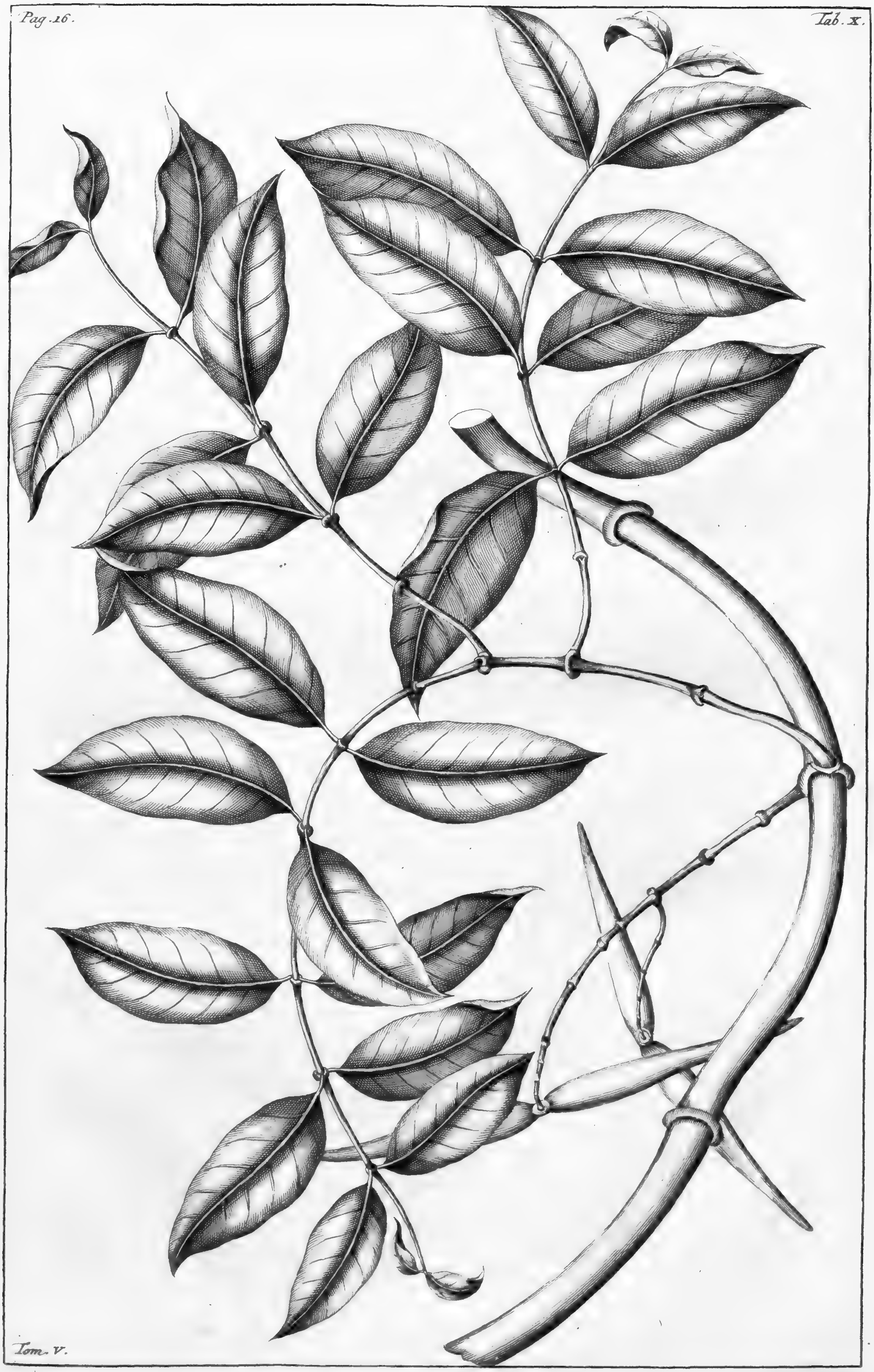

Hujus & varietas reperitur inter litoreas crescens ſpecies, tenuiſſimis & intricatiſſimis flagellis inſtar funium ſibi inmiſtis, quibus & folia bina ſibi ſunt obpoſita, multoque breviora illis præcedentis, abruptaque paucum exſtillant lac.

Fructus bini ſibi quoque ſunt obpoſiti ejusdem formæ & magnitudinis cum prioribus, ſed non nigricantes externe, non ſibi adſtantes ſed remoti, intus multo plura inveniuntur ac breviora penicilla cum ſimilibus ſeminibus ſibi inpoſitis.

Men beeft hier van een verandering, onder de ſtrandzoorten groeyende, met zeer dunne ranken als ſeyl-garen verwerdt door malkander lopende, daar aan de bladeren ook twee en twee tegens malkander ſtaan, en veel korter zyn dan de vorige, de afgebrokene geven ook een weinig melk.

De vruchten ſtaan ook twee en twee by malkander, van dezelfde fatzoen en groote gelyk de vorige, dog niet ſwart van buyten, ook niet na malkander, maar van malkander afgekeert, van binnen vindt men veel meer, en kortere penceeltjes, met diergelyke zaden boven malkander geſtapelt.

Tabula Duodecima

Funem exhibet *Ceratium* Rumphio dictum, qui itidem vera *Periplocæ* ſeu *Apocyni ſcandentis* ſpecies eſt.

De twaalfde Plaat

Vertoont het *Touwgewas Ceratium* by Rumphius genaamt, het welk meede een regte zoort van *Periploca*, ofte *klimmende Apocynum* is.

CAPUT DUODECIMUM.

Lacca Lignum. Caju Lacca.

INter ſilveſtres funes quidam etiam obcurrunt, qui aromatici ſunt, vel pretioſum quoddam gerunt lignum, quorum cohortem quandam producemus, omittentes lignum Sappan præcedenti libro deſcriptum, quod alioquin hic etiam locum obtinere poſſet.

Huic ſubcedit *Caju Lacca*, quod aromaticum & obſcure fuſcum eſt lignum inſtar Sanguinis Draconis, quod conligitur ex ſilveſtri & horrendo funе ſilvatico, non tantum ob ejus ſpinas ſed etiam ob denſos & intricatos ipſius ramos, qui longe lateque ſeſe extendunt, plerumque aliis incumbentes arboribus, ſeu potius ipſis claviculis ſuis firmiter adhærentes, rami enim ipſi ſeſe non circumvolvunt.

Ejus truncus inferior decumbentem æmulatur arborem, cujus cortex rugoſus admodum eſt ac fiſſus, ac præterea carioſus, foveis & cavitatibus refertus, acſi plures funes ſibi eſſent adcreti: Ubi autem rotundus incipit eſſe, ſeſe dividit longe lateque in craſſos ramos, qui obducti ſunt ſolido, glabro, & cinereo cortice, ubi ſpinæ ſenſim in conſpectum veniunt, quæ in quibusdam fruticibus ſunt rariores, in quibusdam adeo frequentes, denſæ, & ingentes, ut vix tractabiles ſint, atque hoc plerumque obtinet in ramis brachium craſſis.

Hæ ſpinæ inæquales admodum ſunt, ac reliquiæ minorum ramulorum in ordine quodam poſitorum, per trium quatuorve digitorum ſpatium diſtantium, quorum media digiti longitudinem habet, recta eſt, in obtuſum deſinens apicem. Poſt has ac transverſaliter aliæ minores locantur ſpinæ, vix articulum digiti longæ, atque prope illorum ortum binæ tresve aliæ ſpinæ inæqualis magnitudinis, omnes vero rectæ ſunt & firmæ inſtar ſpinarum Limonum, magisque vulnerantes, licet non adeo ſint acutæ, quum pedibus calcentur, unde & hæ ſilvæ adeo periculoſæ ſunt pro deambulationibus: In reliquis ramulis, digitum modo craſſis, bini tresve, immo aliquando plures excreſcunt uno ex puncto ramuli, quinque, ſex, & ſeptem folia excreſcunt alternata, uti in Lingoa.

Horum ramulorum quidam decidunt, alii prorepunt, & in ramos excreſcunt, alii vero in ſpinas degenerant incurvas, quæ in teneris ramis inſtar hamorum aduncæ ſunt, quumque hæ alium adtingere poſſint ramum, ſeſe circa hunc inſtar claviculæ circumvolvunt, quæque miris aliquando circinnis incurvantur, & ipſum ſuum quaſi intrant truncum, quæ in vetuſtis ramis in rectas iſtas eriguntur ſpinas, quæque nunc ſimplices, nunc duplices progerminant.

Folia maxime conveniunt cum illis *Caju Lingoo*, tam quoad formam, quam quoad ſitum, ita ut quis diceret Caju Laccam eſſe ſpeciem repentis Lingoæ: Folia vero hæc inæqualis ſunt magnitudinis, plerumque vero ſupremum, quod in rachidibus ſolitarium locatur, quatuor transverſales digitos longum eſt, binos latum, inferiora dimidio circiter minora ſunt, ſubrotunda, tenuia, brevibusque petiolis inſidentia, paucis obliquis coſtis donata, nervusque medius in ſupre-

XII. HOOFDSTUK.

Lacca-Hout.

ONder de wilde boſch-touwen of wout-zeelen, vind men ook zommige, dewelke ſpeceryachtig of koſtelyk van hout zyn, waar van wy nu een troep zullen opvoeren, overſlaande het Sappan-hout, in 't voorgaande Boek beſchreven, 't welk hier anders plaats hebben moeſte.

Naaſt het zelve zetten wy het Caju Lacca, *een ſpeceryachtig donker-bruyn hout, als* Sanguis Draconis, *het welk komt van een woeſte en moeyelyke bos-touw, niet alleen wegens haar doornen, maar ook wegens hare digte en verwerde takken, die zig wyd en zyd uytbreyden, meeſt op andere boomen ruſtende, of hier en daar met hare ſtyve Clavieren aan derzelver takken zich vaſt makende, want zelfs vlegten zy haar niet om.*

De onderſte ſtam gelykt een leggende boom, zeer ruyg en geſcheurd van ſchorſſe, daar en boven war, vol kuylen of groeven, als of 'er verſcheyde touwen aan malkander gegroeyd waren. Daar by nu begind rond te werden, verdeeld by zig wyd en zyd in dikke takken, bekleed met een digte, evene, en lichtgraauwe ſchorſſe: Hier aan beginnen de doornen haar allenxkens te openbaren, dewelke aan zommige ſtruyken weinig zyn, aan zommige zoo veel, digt en groot, dat men ze qualyk handelen kan, en dat meeſt aan zoodanige takken, die een arm dik zyn.

Deze doornen zyn zeer ongelyk, en allegaar overblyfzels van kleine takjes in zekere ryen, 3. a 4. vingers breed van malkander ſtaande, waar van de middelſte ruym een vinger lang is, en regt met een ſtompe ſpits. Agter en overdwers ſtaan andere kleine doorns, qualyk een lid lang, en by den oorſpronk noch 2. en 3. andere doorns, van ongelyke groote, doch alle regt en ſtyf, als Lemoen-doorns, wel zoo ſcherp niet, egter makenze een quade quetzure, als men daar in trapt, die moeyelyk te genezen is, daarom deze boſſchen zorgelyk te doorwandelen zyn, aan de verdere takken, die maar een vinger dik zyn, komen 2. a 3. en meer zyde-taxkens voort, uyt eenen oorſpronk, waar aan 5. 6. en 7. blaadjes ſtaan, verwiſſeld tegen malkander, gelyk aan het Lingoo.

Van deze ryskens vallen zommige af, zommige lopen voort, en worden tot takken, zommige tot kromme doornen aan de jonge takken, omgebogen als baken, en zoo deze een ander tak aantreffen, krommen zy haar daarom gelyk een clavier, zomtyds met verſcheide krullen klugtig door malkander, en in haar eygen ſtam lopende: Aan de oude takken werden het de voornoemde regte doornen, die zomtyds enkeld, zomtyds als gezegt, dubbeld ſtaan.

De bladeren hebben groote gelykeniſſe met die van Caju Lingoo, zoo wel van fatzoen, als van ſtand, dies men zeggen zoude, dat de Caju Lacca een kruypende Lingoo zy. De bladeren zelfs onder malkander zyn ongelyk van groote, in 't gemeen is het voorſte, dat aan de ryskens alleen ſtaat, 4. dwersvingers lang, 2 breed, de achterſte zyn omtrent de helft kleender, met een ronder ſpitze, dun en op korte ſteeltjes ſtaande, met weinige ſchuynze ribben, makende de middel-zenuwe aan de boven-

ſuprema parte ſulcum format, ſuntque porro glabra, & ſuperne læte virentia, inferne griſea, ſaporis fatui & ingrati, quæ vero in junioribus excreſcunt fruticulis, paulo majora ſunt illis Lingoæ, quinque & ſex nempe pollices longa, tres digitos lata, qualia ex Ternata mihi fuere transmiſſa, in omnibus vero fruticibus a me plantatis non tanta inveni; contra in adultioribus ſtipitibus ſupremum folium binos tantum digiti articulos longum eſt, inferiora unicum modo.

Flores plantatorum fruticum Octobri progerminabant, erantque puſilla ex viridi flaveſcentia capitula, parvis corymbis inpoſita, quæ in flosculos ſeſe explicabant ex binis petalis conſtantes, quorum unum deorſum dependens ab altero tegebatur, primo albicantes ac dein flaveſcentes, talique modo quotannis hi progerminabant flores, nullis inſequentibus fructibus, qui plurimis quoque incolis ignoti erant.

Vetuſti porro trunci, concavi, carioſi, & crus craſſi, atque in quibusdam locis fiſſi, & cortice lacerato obducti, nullisque ſpinis ſed nodis inæquales ac verrucis, maturi cenſentur, ut odoratum præbeant lignum, quod interne abſconditum eſt, & albo cingitur ligno inſtar albaſtri, quod digitum circiter craſſum eſt. Hoc albaſtrum totum computruiſſe oportet, antequam illud conligatur lignum, quod ut fiat, vetuſti iſti trunci eo usque exciduntur, quo usque laceratus eſt cortex, atque diſſecantur in fruſta brachium craſſa, quæque in palude ſepeliuntur vel cænoſo ſolo, quæ ibi tam diu relinquuntur, donec iſtud conſumptum fuerit albaſtrum, tumque internum iſtud tollitur lignum, ac depuratur ab adhærente cæno, quæque ſuperſunt fruſta, binorum circiter digitorum craſſitiem habent, quorum quædam ſunt ſolida & gravia, plurima vero concava & carioſo corde repleta, aliquando etiam tam inregularia, ut gracilem referant piſcem fuſtiarium.

Ipſa ligni ſubſtantia, uti dictum fuit, obſcure rubet inſtar ſanguinis congrumati, vel Sanguinis Draconis, craſſis ex fibris conſtans, brevis, ſique findatur, pingues quasdam ac ſplendentes exhibet venas inſtar Antimonii, quoque copioſiores ſint hæ venæ, eo melius eſt lignum, ad ipſius extremitatem aliquando guttæ quædam inſtar ſiccæ reſinæ conſpiciuntur, indicio, multum pinguedinis continere hocce lignum: Vulgaris ipſius color eſt obſcure rubens, qualis in ſolidis ſeſe habet fruſtis, quæ vero ſunt carioſa & concava, pallidiorem habent colorem.

Tertia inſuper hujus ligni ſpecies detegitur, colorem gerens ruſſum inſtar lateris cocti, quod ſatis durum & ſolidum eſt, ſed fragile, quum incidatur: Hiius ſapor ac odor eſt aromaticus, gratus, ad illum corticum Citri adcedens, ſi maſticetur vel carbonibus inponatur, quum & pinguedinem exſudat. Ex fuſco nigra fruſta carbonibus inpoſita non tam gratum ſpirant odorem, ſed ſunt pinguiſſima: Contra ruſſa ligni ſpecies magis gratum fundit odorem, ad pinguem & vetuſtam Lingoam adcedens, licet gracile & aridum videatur eſſe lignum.

Tenerum ac recens arborum lignum, quum maſticetur, in ore ſatis aromaticum eſt & molle, ſed acre & linguam vellicans, unde & ardorem excitat levem in faucibus, quod in vetuſto non ita obtinet. Quum maſticetur vel ſupra porphyritim conteratur cum aqua, ſaliva & aqua ex purpuro rubet. Quod ex Ternata & Gelolo adducitur, plerumque cor habet carioſum, quod ad minimum pennam craſſum eſt, ac circa hoc poroſus locatur annulus, ruſſa ſpecies ſolida ſatis eſt, uti & omne, quod in Javanorum metropolis reperitur, quodque plerumque ex nigro magis fuſcum eſt & gravius.

Lignum hoc ſatis vegetativum eſt inſtar Lingoæ, atque per ramos facile propagari poteſt. Ex Ceramа boreali fruſta juſſi deferre viridium ramorum, brachium ac pedem craſſorum, quos prope Caſtellum Victoriam plantavi, quique omnes fere progerminarunt, atque adeo luxurioſe & incompte ſeſe extendebant, ut coactus fuerim quosdam iterum exſtirpare.

Inter cætera cum delectatione obſervavi quandam amicitiam ſeu Sympathiam eſſe inter Caju Laccam & Lingoo: Bini enim Caju Laccæ ſtipites ab utraque horti parte poſiti ad ſepem quandam, longa ſua emittebant flagella transverſaliter per hortum in altum, donec comam Lingoæ adtingerent, quæ in horti

zyde een groeve, voorts glad en blyde groen van boven, van onderen graauw-groen, ſmets van ſmaak, en onaangenaam; die van de jonge ſtruyken zyn ruym zoo groot als die van Lingoo, te weten 5. a 6. duymen lang, 3 vingers breed, gelyk my uyt Ternaten toegezonden zyn, maar aan alle die geene, die door my geplant, opquamen, waren zy zo groot niet te zien; daar en tegen aan de oudere ſtokken is het voorſte blad maar 2. leden van een vinger lang, het agterſte een lid.

Het bloeyzel aan de plante kwam voort in December, en waren kleene bleek-groene knopjes, aan kleene kroontjes ſtaande, dewelke baar openden in zeer kleene bloempjes van 2. blaadjes gemaakt, waar van het eene nederwaarts hing, en het ander daar over gebogen ſtond, eerſt wit, en daar na naar het geele trekkende, en zoo quamen zy jaarlyx voort, zonder dat ooit eenige vruchten daar op volgden, gelyk ze ook de meeſte Inlanders onbekend zyn.

De oude ſtammen nu, dewelke hol, war, en een dye dik zyn, hier en daar geborſten, met een gelapte ſchorſſe, zonder eenige doornen, maar wel met knoeſten en wratten, houd men voor ryp, om het welriekende hout uyt te geven, het welk van binnen verborgen leyd, omgeven met een wit hout als ſpint, omtrent een vinger dik. Dit ſpint moet gebeel en al vergaan zyn, eer men 't hout vergaderd, om het welk te weege te brengen, kapt men de oude ſtammen, zo verre de gelapte ſchorſſe gaat, in ſtukken van een arm lang, vergraaft dezelve in een moeras of modderige grond, en laat ze daar zo lang leggen, tot dat al het ſpint geconſumeerd zy; als dan neemt men het binnenſte hout, en zuyverd het van den aanhangenden ſlyk, het welk dan ſtukken zyn van omtrent 2. vingers dik, zommige maſſief en ſwaar, doch de meeſte hol en met een vermolſemd hert, ook zomtyds zoo wanſchapen, dat zy een magere Stok-viſch gelyken.

De ſubſtantie des houts zelfs is, als gezegt, donkerrood, gelyk geronnen bloed, of het Sanguis Draconis, grofdradig, kort, en als men 't van malkander klooft, eenige vette en blinkende aderen vertonende, gelyk het Antimonium, en hoe meer het van deze aderen heeft, hoe beter het is; aan de eynden van de afgebouwene ſtukken, ziet men zomtyds eenige droppels als gedroogd hers, tot een teeken, dat 'er veel vettigheid in dit hout ſteekt. De gemeene couleur is donker rood, gelyk aan de maſſive ſtukken, maar die war, en hol zyn, hebben een lichter couleur.

Zoo vind men nog een derde zoorte, dik van hout, ros van couleur als een welgebakken ſteen, wel hard en maſſief, doch bryzelig als men daar in kapt. De ſmaak en reuk is ſpeceryachtig, lieflyk, en na de Citroen-ſchellen trekkende, te weten, geknouwd, of op koolen gelegt, daar 't ook een vettigheyd uytſweet. De ſwart-bruyne ſtukken zyn zoo lieflyk niet op de kolen, hoewel de vetſte. Daar en tegen de roſſe zoorte is aangenamer, van reuk na 't oude en vette Lingoo trekkende, hoe wel het dor en mager ſchynt.

Het jonge hout van de verſche boomen genomen, is wel ſpeceryachtig in de mond, en week in 't knouwen, maar ſcherp op de tong, en verwekt een kleene brand in de keel, het welk het oude zo niet en doed. Geknouwd of op een ſteen met water gewreven, werd het ſpeexel en water purper-rood. Het geene uyt Ternaten en Gelolo komt, heeft meeſt allegaar een vermolſemd hert, de minſte een ſchaft dik, en rondom dezelve een poreuſe kring, het roſſe is meeſt maſſief, als mede al 't geene men vind in de Javaanſche Koop-ſteden, het welk egter doorgaans ſwart-bruynder en ſwaarder is.

Het is een licht groey-hout, zo als het Lingoo, en laat zig met de takken licht verplanten. Ik heb van Noord-Ceram ſtukken laten halen van groene takken, een arm en een been dik, en dezelve aan 't Caſteel Victoria geplant, dewelke meeſt alle opgekomen zyn, zo weeldrig en ongeſchikt hun uytbreydende, dat ik er een party weder uytkappen moeſte.

Onder anderen heb ik met vermaak aangemerkt een zonderlyke vriendſchap of Sympatie tuſſchen Caju Lacca en Lingoo: Want twee Caju Laccas-ſtokken te wederzyden van den thuyn aan de Pagger ſtaande, ſchoten bare lange ranken dwers over den thuyn heen, in de lucht, tot dat zy de kruyn van een Lingoo bereykten, die in de mid-

horti medio poſita erat, quamque ſpinoſis claviculis amplectebantur, reliquas prætereuntia adſtantes arbores.

Quum hæc flagella per ſolum prorepunt, ſæpe fit, ut cænum ita in foveas penetret, ut putreſcant, unde vetuſta ipſorum fruſta adeo inregularia ſunt, ut piſces fuſtuarios referant.

Nomen. Latine *Lacca Lignum.* Malaice *Caju Lacca,* quid *Lacca* denotet, in præcedenti innuimus libro in capite *Alcannæ*, cuncta nempe talia ligna, folia, & gummata, quæ rubra ſunt, vel ex quibus rubra extrahitur tinctura, ſicuti & hoc lignum ex obſcure rubro colore ſuum ſortitum eſt nomen. Macaſſarice *Terre Djangan.* Sinice *Kangſchin.* Amboinenſibus ignotum eſt. Javanis *Batari* dicitur.

Locus. Hoc lignum nullibi creſcit niſi in calidis regionibus, ſimulque modice humidis, quoque hæ ſint calidiores, eo melius hoc cenſetur lignum. Tales ſunt regiones iſtæ, quæ directe ſub polo ſunt ſitæ ad quatuor gradus auſtralis latitudinis, qualis eſt Gelolo, atque ante hanc ſitæ Moluccæ & Papoënſes inſulæ, item borealis Ceramæ plaga, regio Macaſſarenſis, Zephyrea pars Borneæ & Sumatræ, qualis eſt Palimban & Jambi, unde magna copia venalis adfertur ad Javanorum metropolas, ubi Pickol ſeu centum Sinenſum pondera aliquando pro uno inperiali vendi poſſunt, quidam dicunt ad borealem quoque poli partem in Siama creſcere. Non autem in montibus obcurrit, ſed ſemper in planis ſilvis, cænoſisque, ſed non multum aqua irriguis, qualis inter reliquas eſt Halemahera, occidentalis Gelolo pars, & in Cerama provincia Purmatta, & in parva Cerama borealis ejus plaga Aſſahoedi dicta.

Uſus. Hoc lignum in breves cæſum fuſtes, binos pedes longos, ubique venale proſtat in Javanorum metropolis, præſertim Banthama & Griſecca, atque inde per totam defertur Indiam, ut ſuffimigiis inſerviat. Divites autem in ædibus ſuis focum ex hoc exſtruunt ligno ob præſtantem ipſius odorem, ac præſertim Sinenſes in patriam ſecum ducunt, ut idolis ſuis in templis ſuffimigio ſit, magnates porro in tenues id ſcindunt bacillos, quos lento inponunt igni, ut per totum diem fumo ſuo odorato cameras inpleat, in quibus adceſſum aliis præbent. Meo judicio præferrem ejus odorem, tanquam gratiorem multis vulgaris Agallochi ſpeciebus, putoque in Europa quoque plurimis præpoſitum iri ſpuriis lignis, quæ pro Aloës ligno venduntur, quum ibi notum eſſet, non novi enim huc usque ibi fuiſſe deductum.

A Malaienſibus & Macaſſarenſibus multum adhibetur aliis mixtum odoratis lignis in celebri iſto ſuffimigio *Dupa* vocato, quod mihi *Cyphi Macaſſarenſe* dicitur, ac ſupra *libr.* 2. *cap.* 20. in *Caju Galedupa* deſcriptum eſt, Caju Laccæ autem doſis proportionalis ſit minima, quum cætera alioquin ligna odore ſuo ſuffocet. Malaienſes enim contrariam fovent opinionem, quam Sinenſes, qui Caju Lacca vilius cenſent reliquis vulgaribus Agallochi ſpeciebus, ego autem cum Sinenſibus conſentirem, qui Caju Lacca ſolum adhibent ac cremant, quum cæteris lignis ſemper *Unguis odoratus*, atque alia odorata addantur Gummata.

Hujus ligni ſpinæ, licet obtuſæ, magnum cauſſant dolorem, ſubſequentis vero Cudrani ſpinæ vehementiorem, quum inprudenter pedibus calcentur, Xulanenſes ridiculoſe credunt vulneratum oportere ſilere nec conqueri, ſed adeundam eſſe & inveſtigandam arborem excæcantem, cujus lac inungendum eſt, cum pauxillo Allii contriti cum Limonum ſucco.

Lignum hoc maxime convenit, ni idem ſit, cum ligno quodum Occidentali, quod noſtratibus *Stokvisbout* ſeu lignum fuſtuarium vocatur, quum tali forma in naves deferatur, refert enim vetuſtas & putridas quaſi radices, quæ reperiuntur in inſulis Curaſſao, Bonayro, & Aruba, ſitis per triginta quatuor ſtadia a Cartagena. In Hollandia hoc adhibetur ad tingendum ſericum, cui rubrum firmumque conciliat colorem, uti & ad quædam medicamina, accenſum quoque gratum ſpirat odorem, ac Malaienſes quidam illud quoque adhibent ad tingendum ſericum album cum Ligno Sappano & Gummi Lacca, ut colori ſtabilitatem addat.

midden ſtond, en daar ze hun met haar doornachtige clavieren vaſt maakten, als of zy hem ombelzen wilden, andere boomen ongemoeyd latende, die haar langs de Pagger nader ſtonden.

Als de touwen langs de grond lopen, zo gebeurd het dikwils, dat de ſlykige grond zig in kuylen indringd, en dezelve doed uytrotten, waar door dan die oude ſtukken zo wanſchapen werden, dat zy Stok-viſſchen gelyken.

Naam. *In 't Latyn* Lacca lignum. Op *Maleyts* Caju Lacca; *wat Lacca beduydt, hebben wy in 't voorgaande Boek gezegt, in 't Capittel van* Alcanna, *te weten alle zoodanige houten, bladeren, en gommen, die rood zyn, of waar meede men rood verft, gelyk dan dit hout zynen naam beeft van de donker roode coleur. Maccaſſaars* Terre Djangan. *Sinees* Kangſchin. *By de Amboinezen is het onbekend. Javaans* Batari.

Plaats. *Dit hout waſt nergens dan in beete landen, die daar by maatig vochtig zyn, en hoe heeter die zyn, hoe beter men het acht. Zodanig zyn de Eylanden, dewelke regt onder de linie leggen, tot op 4. graden zuyderbreete, gelyk Gelolo, en de daar voor gelegene Moluxe en Papoeſe Eylanden. Item de Noord-kuſt van Ceram, het land omtrent Macaſſar, het Zuyder deel van Bornëo en Sumatra, als Palimban en Jambi, van waar het in groote meenigte te koop gebragt werd in de Javaanze Koop-ſteden, daar men een Pickol of honderd Sineeſe ponden zomtyds voor een Ryxdaalder kopen kan, zommige zeggen, dat het ook benoorden de linie in Siam vald. Het waſt niet op bergen, maar overal in vlakke boſſen, daar het ſlykig is, doch juyſt niet vol water, gelyk onder anderen is Halemahera, 't Weſter-deel van Gelolo, en op Ceram de Provintie Purmatta, en op kleen Ceram de Noord-hoek Aſſahoedi.*

Gebruyk. *Dit hout in korte knubbels gekapt van een paar voeten lang, werd overal te koop gezet in de Javaanze Koop-ſteden, voornamentlyk te Bantham en Griſſeke, en van daar door gheheel Indien vervoert, om tot reukwerk te gebruyken. De ryke luyden branden 't in bare huyzen tot pleyzier, van wegen zyn goede reuk, inzonderheid de Sineezen vervoeren 't naar haar land, om in tempelen van de Afgoden te branden, als mede de groote Heeren ſnyden 't in dunne ſtokjes, en houden 't over een ſmeulend vuur, een gheheele dag daar mede in hare Zalen rokende, daar ze audientie geven. Mynes oordeels is het aangenamer van reuk dan veele zoorten van 't gemeene Agel-hout, en ik agte dat het in Europa ook voor veele baſtaard houten, die men voor* lignum Aloës *verkoopt, zoude geprefereerd worden, indien 't daar bekend wierd, gelyk ik niet weet, dat het tot nog toe uytgevoerd is.*

Van de Maleyers en Maccaſſaaren werd 't veel gebruykt onder ander welriekend hout, in dat vermaarde reukwerk Dupa, *'t welk ik* Cyphi Maccaſſarenſe *noeme, en hier boven in 't tweede Boek, cap.* 20. *in* Caju Galedupa *heb beſchreven, doch* Caju Lacca *moet 't minſte in proportie daar onder zyn, om dat het anders met zyn reuk, meeſter word van de andere houten. Want de Maleyers zyn van contrarie gevoelen, met de Chineezen het* Caju Lacca *ſlegter houdende dan andere gemeene zoorten van Agel-hout, dog ik zoude het met de Sineezen houden, die* Caju Lacca *alleen branden, daar men by de andere altyd* Unguis odoratus, *en welriekende Gommen moet mengen.*

Zyne doornen, hoewel ſtomp, verwekken groote pyn, zo wel van dezen, dog voornamentlyk van de volgende Cudrang-doornen, als men onvoorzichtig daar op trapt. De Xulanezen geloven belagchelyk, dat de gequetſte ſtil moet ſwygen, en niet klagen, maar heene gaan, en zoeken de melk van den boom Arbor excœcans, *die daar op ſtrykende, en dan verder een weinig geſchraapt look met Limoen-ſap daar over bindende.*

Het heeft groote gemeenſchap, zo het niet het zelfde is, met een hout, dat uyt Weſt-Indiën komt, Stokvis-hout by de onze genaamt, om dat het in die gedaante aan boord komt, want het zyn als oude en verrotte wortelen, die men vind op de Eylanden Curaſſau, Bonayres, en Aruba, gelegen 34. *mylen van Cartagena. 't Werd in Holland gebruykt tot het verwen van de zyde, aan dewelke het een vaſte roode verwe geeft, als meede tot eenige medicynen; gebrand zynde geeft het een lieffelyken reuk. Sommige Maleyers in Indiën gebruyken 't ook alzoo tot het verwen van witte zyde, met Sappan-hout en* Gummi Lacca, *om vaſtigheid aan de coleur te geven.*

Nomen Maccaſſarenſe *Terre Djangan* derivatur a *Djangan*, quæ purpurea eſt avis, cum cujus criſta hoc comparant lignum; tanquam vulnorarium illud quoque habent, cuncta enim recentia vulnera cum recenter maſticatis foliis curantur, adſervantes in vulnere tantum ſanguinis, quantum continere poſſunt, qui ſtatim quoque coagulat, quum hæc folia illi inponantur.

Ex *Caju Lacca* minutim conſciſſa & contuſa, atque ollæ inpoſita, per deſcenſum oleum deſtillari poteſt ſpiſſum, rubrum, & viſcoſum, odoris dulcis ſed quodammodo fumei, quod ad inveteratas & putridas ulcerationes curandas adhibetur, quæ variolas mentiuntur, quodque pluma ſuperlinitur, atque in initio parum vellicat, ſi vero bis terve repetatur, non amplius perſentitur. Eodem itidem modo ex *Caju Mattabuta* oleum ſpiſſum ac viſcoſum exuritur inſtar picis, quod cum pingui Calappæ lympha ſupra ignem reſolvitur, quod omni ſcabiei itidem inlinitur ad banc curandam.

Rami ex Ceramæ ora boreali, uti & ex Ternata deducti indicarunt *Caju Laccam* duplicem eſſe, quam in marem ac feminam divido. Marem puto eſſe talem, qui lignum gerit obſcure fuſcum, atque Caju Lacca vera eſt, qualis in Ternata creſcit, & in Ceramæ ora boreali in ſinu Hatuwenſi.

Hujus folia paulo latiora ſunt illis ſubſequentis, ſuperius rotundiora, ſique adcurate adtendatur, parum ſulcata ſunt, ubi & apex parvus erigitur directe ad nervum medium: Rachides vix uncis armatæ ſunt, vetuſti vero rami, brachium vel pedem craſſi, horrendis craſſis ac longis ſpinis obſiti ſunt, quarum tres quatuorve ſimul uno in centro locantur, quales ſupra deſcriptæ ſunt.

Femina mihi habetur, quæ ex *Aſſaboedi* deducta eſt in hortum meum, uti ſupra dictum eſt, ubi luxurioſe excreverat, cujus folia minora & acutiora erant, ac furculi miras gerebant circinnas ſeu hamos, in craſſioribus vero ramis vagæ ac ſolitariæ conſpiciuntur ſpinæ, in trunco autem nullæ. Ultra quindecim annos in horto meo colui, donec trunci eſſent crus craſſi, anguloſi, intorti, & lacerato obducti cortice, atque hi diſſecti, nullum huc usque gerebant cor fuſcum, unde concludo, feminam nullum vel pauciſſimum exhibere lignum aromaticum, niſi ſterile Amboinæ ſolum forte hanc cauſſaverit varietatem, atque aromatici ligni defectum: Tandem mihi ſucceſſit, hanc ultimo memoratam arborem in horto meo fructus produxiſſe, qui parvæ erant ſiliquæ magnitudine unguis digiti, & oblique acuminatæ, externe flaveſcentes, intus continebant officulum planum ac fere quadragonum, in medio protuberans, ad oras tenue, externæ pelliculæ nexum, quæ decorticanda erat: Hæ ſiliquæ plerumque ſolitariæ dependent ex corymbis floriferis.

Per *Caju Laccam* Javani aliam quoque intelligunt hic ignotam, & altam arborem, cujus lignum rubrum eſt, & rubrum tingit colorem, uti & ejus fructus dentes rubro inficiunt colore.

Tabula Decima Tertia

Ramum exhibet arboris, quæ *Lignum Laccæ* profert, cum ejus ſtipite Spinis horrido & ſegmento trunci *a* transverſim diſſecto, ut ejus cor fuſcum adpareat, quod odoratum & aromaticum eſt.

OBSERVATIO.

Ex Rumphii teſtimonio lignum maxime conveniret cum illo, quod *Stokvis-hout* noſtratibus dicitur, quodque eſt Liguum inſulæ Bonaire, Belgis *Stokvis-hout* dictum, apud *Laet. libr.* 18. *cap.* 15. *p.* 688. & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 213. quodque eſt Erythroxylum Curaſſavicum, piſces funarios redolens *Stokvis-hout* vulgo. *Herm. Par. Bat. Pr.* & Cytiſo quodammodo adfinis, arbor quadrifolia, ſpinoſa, Americana, flore luteo odorato, ſiliqua plana membranacea admodum compreſſa, per medium planitierum, ſecundum longitudinem, ſerræ leguminoſæ in modum ſeſe aperiente *Breyn. Prodr.* 2. *p.* 40. & *Pluk. Almag. p.* 219. &c.

CAPUT

De Maccaſſaarſe naam Terre Djangan, *komt van* Djangan, *'t welk de Purper-vogel is, met wiens roode kuyf zy dit hout vergelyken. Zy houden 't voor een wondkruyd, want alderley verſche wonden verbindenze met de vers-geknouwde bladeren, houdende zo veel bloeds in de wonde, als ze konnen, 't welk ook terſtond ſtelpt, als men deze bladeren daar op bind.*

Uyt Caju Lacca, *in kleene ſtukken geſneden, of gekapt, en in een pot gedaan, kan men een dikke, roode, en kleeverige oly deſtilleren, zoet van reuk, dog wat rookachtig. Men gebruykt het tot oude en verrotte Ulceratien, die na pokken gelyken, met een veertje op de kanten geſtreken, in 't eerſt byt het wat, maar 2. of 3. maal gedaan, gevoelt men het niet meer. Op dezelfde manier brand men ook uyt* Caju Mattabuta *een dik kleverig oly als teer, het welk met vette Calappus-melk over 't vuur geſolveerd, ſmeert men insgelyks op alderhande ſcburftheid om die te geneezen.*

Uyt de takken van Cerams Noord-kuſt, als mede van Ternaten gebragt, heb ik bemerkt, dat Caju Lacca *tweederley moet zyn, 't welk ik in manneken en wyfken verdeele. Voor 't manneken houde ik al 't geene, dat een donker-bruyn hout heeft, en het eygentlyke Caju Lacca is, gelyk al het geene in Ternaten groeyd, en op Cerams Noord-kuſt in de bogt van Hatuwe.*

De bladeren hier van zyn wat breeder dan 't volgende, voren ronder, en zo men naauw op let, hebbenze een kleen kloofje, daar in een kleen ſpitsje ſteekt, regt op de middelſte zenuwe. De ryskens hebben weinige haaken, maar de oude takken een arm en been dik, zyn met eyſſelyke dikke, en lange doornen bezet, 3. en 4. in een troep, gelyk zy hier boven beſchreven ſtaan.

Voor het wyfken moet ik houden 't geene my van Aſſaboedi toegebragt is, in myn thuyn als boven gemelt, weeldrig opkomende, wiens bladeren wat kleender en ſpitzer zyn, de telgen met klugtige haaken en krullen bezet, maar aan de dikkere takken ziet men weynige en enkelde doornen, en aan den ſtam niet met al. Ik hebze over de 15. jaren in myn thuyn geduld, tot datter ſtammen van geworden zyn, een dye dik, hoekig gearaayd en met een gelapte ſchorſſe. Verſſe doorgekapt, hebben nog geen bruyn hert gehad, waar uit ik beſluit dat 't wyfje geen of weynig doorgekapt hout geeft, ten ware dat de magere Amboinſe grond, deze verandering en ſchaarsheid van 't welriekend hert veroorzaakt hadde. Eyndelyk is 't myn ook gelukt, dat het laaſte genoemde in mynen thuyn zyne vruchten vertoont heeft. De zelve waren kleene bouwen, in de groote van een nagel aan een vinger, vooren met een ſpitze die wat ſcheef ſtaat, buyten warenze bleek-geel, binnen vond ik een platte en byna vierkante korl, in de midden buykagtig, aan de kanten dun, aan het buytenſte velleken vaſt houdende, dat men affchillen moeſt. Men ziet gemeenlyk deze vrugten enkeld hangen aan de troſſen daar aan 't bloeyzel geſtaan heeft.

Door Caju Lacca verſtaan de Javanen nog een anderen hier onbekenden boogen boom, wiens hout rood is, en rood verft, gelyk ook zyne roode vrugten doen aan de tanden.

De dertiende Plaat

Vertoont een Tak van een boom, die het *Lacca-hout* draagt, met deſſelfs ſtruik met doornen bezet, en een moot van de ſtam *a* door midden gezaagt, op dat deszelfs bruyn hout gezien wert, het geen eigentlyk het welriekende en ſpeceryagtige hout is.

AANMERKING.

Dit hout komt volgens het getuyge van Rumphius zeer overeen met dat hout, het welk *Stokvis-hout* by de Hollanders genaamt wert, en is het hout van het Eiland Bonaire, *Stokvis-hout* by de Hollanders geheeten van *Laet.* 18 Boek, 15 *Hooftſtuk p.* 688. en van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 213. het Curaſſauſche Erythroxylum, na Stokvis riekende, *Stokvis-hout* in 't gemeen genaamt, van *Herman.* in zyn *Parad. Bat. Pr.* en de vierblaadige doornagtige Americaanſche boom, eenigſints met de Cytiſus overeenkomende, met een geele riekende bloem, en een platte, vlieſige, en zeer gedrukte houwe, in het midden van zyn platte, volgens de langte zig openende, als de Serra leguminoſa van *Breyn. Prodr.* 2. *p.* 40. en van *Pluk. Almag. p.* 219. &c.

XIII.

a

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

Spina Vaccarum. Tali Carbou.

HÆc ſilveſtris ſpecies *Caju Laccæ* videtur, nil aromaticum gerens, quæque minor eſt, ac flagella emittit tenuia, longa, rotunda, & lignoſa, quæ proximis incumbunt herbis, ſed ipſis neutiquam leſe circumvolvunt.

Ejus folia ſunt ſolitaria, illis Cudrani ſimilia, ſed breviora & molliora, magisque læte virentia, quatuor pollices longa, vix binos digitos lata, atque prope inferiora folia firma & erecta locatur ſpina, uti in Groſſularia Europæorum, ſuperiores vero rachides ſpinis iſtis ſunt deſtitutæ, licet hæ ipſæ ſint firmæ, nec ſpinas mentiantur.

Fructus ejus ſunt baccæ ſimplices, magnitudine & forma ovorum Lacertæ, quum maturæ ſint, flaveſcunt, atque intus officulum continent durum ac fuſcum, magnitudine officuli Limonis: In vetuſtis quoque ramis nullæ obſervantur ſpinæ, ſunt enim hi rotundi & glabri, plurimos emittentes ramulos laterales, in quibus nullæ itidem conſpiciuntur ſpinæ, ſed hami incurvi, inflexi penitus, ac circulum formantes, hami hi craſſiſſimi ſunt & firmi, aliquando in tres apices diviſi, atque facillime prætereuntium veſtes dilacerant, qui inprudentes per hos tranſeunt, quidam etiam interſunt, qui duplicem formant circulum, atque in apice folia gerunt, qua in re cum *Caju Lacca* conveniunt. Foliorum ſapor primo adcedit quodammodo ad Culilawan. Fructus autem Octobri obſervantur.

Nomen. Latine *Spina Vaccarum.* Malaice *Duri Carbou*, ſeu melius *Tali Carbou*, quum non veras gerat ſpinas, quæ enim ſpinæ cenſentur, nihil aliud ſunt niſi reliquiæ ramulorum, qui in ſupremo ramo recti manent, quum vetuſtiores incurventur in hamos: Amboinenſibus nullum huc usque obtinuit nomen niſi vulgare *Warimetten*, h. e. funis niger.

Uſus. Apud Amboinenſes non eſt in uſu, ſed apud Baleyenſes ad ſepes connectendas, quum ipſius longa & lenta flagella regulariter flectuntur circa ipſorum hortos, ut vaccas ſilveſtres, quæ copioſiſſimæ ibi ſunt, a ſuis hortis arceant, licet hæ ament tenera depaſcere folia. Ex longis flagellis Baleyenſes fila nectunt, quibus vaccas adligant, ex craſſioribus autem fila quoque flectuntur, quibus naſſæ in mare demittuntur.

Ut præcedentia melius intelligantur, ſciendum eſt, primarium truncum infantis brachium craſſum eſſe, parumque anguloſum, ex quo longa excreſcunt flagella, inſtar Calbaharæ nigra, obtuſas gerentia ſpinas, quæ ramulorum reliquiæ ſunt: Rachides inordinarie locantur, nullasque gerunt ſpinas, ſed aduncos hamos, ac ſæpe circulos, quibus flores inſident, qui floſculi ſunt ex ſex craſſiusculis & flavis conſtantes filamentis.

Tabula Decima Quarta

Ramum exhibet Fruticis, qui *Spina Vaccarum* Rumphio dicitur.

XIII. HOOFDSTUK.

Doorn van de Koebeeſten.

DIt ſchynt een wilde zoorte van Caju Lacca te zyn, niets ſpeceryachtigs uytgevende, ook kleender van gewas, met dunne, lange, ronde, en boutachtige ryskens, die op de naaſte ruygte leggen, en haar geenſins omſlingeren.

De bladeren ſtaan enkeld, die van Cudrang gelykende, dog korter en weeker, ook ligter-groen, 4. duymen lang, geen 2. vingeren breed, by de agterſte bladeren ſtaat boven ieder een regte ſtyve doorn, gelyk aan onze kruys of weegs doorens, dog de voorſte ryskens hebben geen doorns, hoewel ze zelfs ſtyf zyn en geen doorne gelyken.

De vruchten zyn enkelde beſien, in de groote en gedaante van een bagediſſen-ey, als ze ryp zyn, ligt geel, van binnen met een harde bruyne ſteen, in de groote van een Lemoen-korl; aan de oude takken ziet men geene doornen, want dezelve zyn rond en glad, vol korte zyde-takken hier en daar, daar aan men ook geen doornen ziet, maar wel kromme baaken, die gebeel omgebogen zyn, en een circul ſluyten. De baaken zyn beel dik, en ſtyf, somtyds in 3. ſpitzen verdeeld, en ſcheuren de klederen van die geenen zeer ligt, die onvoorzichtig voorby gaan. Men vind 'er ook, die een dubbelde circul maaken, en aan de ſpits nog al bladeren hebben, waarin ze met het Caju Lacca *overeen komen, de ſmaak der bladeren trekt in 't eerſt wat na* Culilawan. *De vruchten vind men in October.*

Naam. *In 't Latyn* Spina Vaccarum. *Op Maleyts* Duri Carbou *ofte beter* Tali Carbou, *om dat het geen eygentlyke doornen beeft, zynde het geene men voor doornen aanziet, anders niet dan overblyfzels van takjes aan de voorſte takken regt blyvende, aan de oudere hun omkrommende tot baaken, by de Amboinezen heeft het geen naam, behalven de gemeene naam* Warimetten, *dat is, ſwarte touw.*

Gebruyk. *By de Amboinezen heeft het geen gebruyk, maar wel by de Baliers om gevlogten beyningen daar van te maaken, zyne lange en taaye ryskens ordentelyk door malkander vlegtende, rondom hare thuynen, om daar door de koebeeſten, waar van haar land vol is, van dezelve of te weeren, hoewel de koebeeſten de jonge bladeren geern eten. Uyt de lange ryskens vlegten de Baliers touwen, om de koebeeſten aan te binden: van de dikkere takken draayt men ook touwen om viſfuyken in zee te laten.*

Tot meerder verſtant van het voorgaande, zo moet men weten, dat de booftſtam een kinder arm dik is, en wat boekig, daar aan lange ſtyve gerten, ſwart als Calbahaar, met ſtompe doornen, zynde de reſtanten van de takjes. De ryskens ſtaan zonder ordre, hebben geen doornen, maar kromme baaken, en somtyds Cirkels, daar aan het bloeyzel zit. 't Bloeyzel zyn kleene bloempjes van 6. dikke en geele draadjes.

De veertiende Plaat

Vertoont een Tak van een Struyk, welke de *doorn van de Koebeeſten* by Rumphius genaamt wert.

CAPUT DECIM. QUARTUM.

Cudranus. Cudrang.

AB Amboinenſibus hic frutex ad ſpecies Limonum ſilveſtrium refertur, ſed absque ratione, ac potiſſimum ob ſpinarum ſimilitudinem exiguam.

Hujus binas obſervavi ſpecies, quarum prima ſeu verá in Amboina exotica eſt, atque hinc a me cognominatur Bimenſis ſeu Javana; altera eſt Amboinenſis, quæ ſilveſtris, ſeu ſpuria ejus habenda eſt ſpecies.

Primo *Cudranus Bimanus* ſive *Javanus*, qui verus Cudranus eſt, in arbuſculam excreſcens primo erectam, ſed quæ mox ſeſe dividit in plurimos ramos, qui in longa & craſſa deſinunt flagella, non convolvulacea, ſed aliis incumbentia herbis: Inferior autem truncus ultra pedem craſſus eſt, fulcis & foveis excavatus, atque fiſſo obductus cortice. Ejus rami ſunt glabri, rotundi, pallide cinerei, flavisque punctulis notati. Rachides ſunt longæ, rectæ, & firmæ, quibus folia inſident quodammodo per binos ordines, in paucos ac breves laterales ramulos diviſæ, rotundos quoque & firmos, hisce folia increſcunt ſolitaria, & inregularia uti & in rachidibus. Supra quodvis folium transverſaliter erigitur longa rectaque ſpina uti in Limonio, quarum plurimæ articulum longæ ſunt, ac ſæpe minori ſpinula laterali augentur. Râmorum vero & trunci breviores ſunt, ſine foliis, omnes acutæ & maxime vulnerantes.

Folia quodammodo cum illis Citri conveniunt, ſed ſunt minora, integra, nec ſerrata, in apicem incurvum deſinentia, tres pollices longa, ac binos digitos lata, brevibus inſidentia petiolis, ſuperne glabra & intenſe viridia, infeine plurimis transverſalibus & protuberantibus venulis donata ſunt, quæ in arcus prope oras concurrunt. Ipſorum vero ſapor nullo modo adcedit ad illum Limonis, ſunt enim fatua & dulceſcentia cum levi adſtrictione.

Rami brachium vel pedem craſſi nullas vel paucas admodum gerunt breves ſpinas, multisque gyris inſtar funium per herbas decurrunt, ubique emittentes plurimos rectos & firmos furculos inſtar ramorum Limonum, atque copioſum exſtillant lac tenue ac ſeroſum, nihilominus tamen viſcoſum, & adſtringens, quod in vetuſtis & detruncatis ſtipitibus circa cor rubet, & concreſcit inſtar ſanguinis: Juxta rachides ſeu ramulos fructus proveniunt breviſſimis inſidentes petiolis, ſolitarii vel gemini: Sunt autem rotundæ baccæ, primo magnitudinem habentes granorum Piperis, albicantes, & ex meris ſquamis conſtantes, dein magnitudinem adquirunt Fragorum, coloris pallide flaveſcentis, atque hæ ſquamæ ſimul lignoſum formant putamen, in cujus cavo ſex cellulæ conſpiciuntur, inque iis pallide fuſca locantur ſemina oblongo-acuminata.

Vetuſti autem trunci, ultra pedem craſſi, ac fiſſo ſeu lacerato muſcoſoque obducti cortice nullas vel paucas admodum gerentes ſpinas breves, ramis ac rachidibus deſtituti, maturi cenſentur, ex quibus flaveſcens & tinctorium colligi poteſt lignum, illi itaque in fuſtes diſſecantur, binos tresve pedes longos, externo ligno ſeu albaſtro privatos, quod leve & poroſum eſt, dein internum adquiritur cor, quod Malaienſes *Dras*, Latini & Græci *Melandryon* vocant, quod lignum eſt ſolidum ac compactum, corneam habens duritiem, coloris hepatici, aliquando pallidius eſt inſtar Ockreæ Agrippinæ, nullum peculiarem exhibens ſaporem, atque hoc requiritur ad viridem & luteam tincturam linteis inbuendam, unde lutea ſunt, ſi vero lintea fuerint prius Indigo inprægnata, colorem viridem conciliat, atque hoc infectorium lignum in ramis non detegitur, ſed in craſſiſſimis truncis & radicibus, immo Javani plurimum radices adhibent.

Secundo *Cudranus Amboinicus*, potius ſilveſtris ſeu ſpuria eſt ſpecies, quum nullam præbeat tincturam: Silveſtris magis eſt, inregularis, & altior excreſcit, longè lateque longis ramis ſeſe ſupra frutices extendens. Ejus truncus, quum maxime inregularis eſt, ex variis quaſi muſculis componitur, unde foveis excavatus eſt, ac laceratum gerit corticem, qui fiſſus eſt, atque ex quo pelliculæ dependent.

Ejus

XIV. HOOFDSTUK.

De Cudrang-Struyk.

BY de Amboinezen werd deze heeſter onder het geſlagt van wilde Limoenen gerekend, dog met kleene reeden en meeſt wegens de geringe gelykheid der doornen onder malkander.

Ik heb 2. zoorten daar van aangemerkt, waar van de eerſte of opregte in Amboina uit-landiſch is, en daarom door my bygenaamt de Bimaſe of Javaanſe; de 2. is de Amboinſche, dewelke men voor een wilde of een baſtard-zoorte mogte houden.

1. Cudranus Bimanus *ofte* Javanus, *het opregte* Cudranus. *Het boompje zelfs ſtaat in 't eerſte wat overeynd, maar verdeeld zig ſtrax in veele takken, die tot dikke en lange ranken werden, zig nergens omſlingerende, maar op ander geboomte ruſtende. Den onderſten ſtam is ruym een been dik, vol groeven en kuylen, en met een gelapte ſchorſſe behangen. De takken zyn even, rond, ligt-graauw, en met geele puntjes geſpikkeld. De ryskens zyn lang, regt en ſtyf, daar aan de bladeren eenigſints in 2. ryen ſtaan, in weinige en korte zyde-taxkens verdeeld, meede rond en ſtyf. Hier aan ſtaan de bladeren enkeld, en zonder order rondom de ryskens. Boven ieder blad ſtaat overdwers een langen regten doorn, gelyk aan de Limoen-boomen, de meeſte een lid lang, en dikwils ter zyden met nog een kleender doorentje. Aan de takken en ſtam, zynze korter en dikker, zonder bladeren, alle ſcherp, en zeer quetzende.*

De bladeren gelyken eenigſints na de Citroen-bladeren, dog kleender, met evene en ongezaagde kanten, en een merkelyke ſpitze, 3. duymen lang, en 2. vingers breed, op korte ſteeltjes. Boven zynze glad en hoog-groen, beneden hebbenze overdwers veele uytſteekende ribbetjes dewelke met bogen langs de kanten t'zamen ſtuyten. Haar ſmaak heeft gants niets gemeens met de Limoenen, want zy zyn zoetachtig, en laf, met een kleene zamentrekking.

De takken een arm of een been dik, hebben geene of weinige korte doornen, loopen met veele bochten als touwen door de ruygte, overal opſchietende veele regte en ſtyve ſcheutjes, gelyk de Limoen-takken, geven overvloedig een dunne weyachtige melk uyt, niet te min kleverig en t'zamentrekkende, dewelke aan de oude en doorgekapte ſtammen omtrent het hert dik en rood beſterft, als bloed. Langs de ryskens of takjens, groeyen de vruchten op zeer korte ſteeltjes, een of twee by malkander. Dit zyn ronde beſiën, eerſt in de groote van peper-korls, witachtig, en uyt enkelde ſchubbekens gemaakt, daar na werdenze zo groot als Aard bayen, bleek, of bleek-geel van coleur, en de ſchubbekens maken t'zamen een boutachtigen ſchaal, in welkers holligheid men 6. celletjes ziet, en daar in ligt-bruyne zaden, lankwerpig toegeſpitſt.

De oude ſtammen nu, die ruym een been dik zyn, en een geſcheurde of gelapte en moſchagtige ſchorſſe hebben, met geene of weinige korte doornen, zonder takken of ryskens, werden voor ryp gehouden, om dat geelachtige verw-hout uit te leveren. Zy worden dan in knuppels doorgebouwen, van 2. en 3. voeten lang, van 't buytenſte hout of ſpint gezuyverd, 't welk is ligt en poreus, zo bekomt men 't binnenſte hert, het welk de Maleyers Dras, *de Latynen en Grieken* Melandryon *noemen, zynde een digt en maſſief hout, van boornachtige hardigheid, lever verwig, zomtyds wat lichter, gelyk donker Keulſe Ooker, van geen zonderlyke ſmaak, en dit is 't gene men tot groen en geel verven zoekt, te weten eygentlyk geel, maar het lywaat te voren met Indigo blaauw geverwd, werd groen. Dit verw hout vind men niet in de takken, maar in den dikſten ſtam en wortelen, ja de Javanen gebruyken meeſt de wortelen.*

2. Cudranus Ambonicus. *De Amboinſche Cudrang is veel eer een wilde of baſtaard-zoorte, dewyl ze geen verw uytgeeft. Ze ſchiet veel wilder, wanſchikkelyker, en boger op, wyd en zyd met lange takken over 't kreupelboſch zich uytbreydende. De ſtam is zeer war, uyt verſcheide ſpieren gemaakt, en daar door vol kuylen en voorens, de ſchorſſe zeer geſcheurd, gelapt, en met vellekens behangen.*

De

Ejus rachides ſeu ramuli rotundi quoque ſunt, ac flavis punctulis notati. Spinæ non tam longæ ſunt quam in Bimanenſi, ſed craſſiores, & retroflexæ, quædam directe ſupra folia, quædam ad latera, inferiores vero breviores ſunt, magisque incurvatæ inſtar uncorum, in ſummis ac teneris ramulis nullæ obſervantur, immo longa flagella innoxie tractari poſſunt. Hiſce folia inſident per ordines ſibi obpoſita, non directe ſed alternata, in transverſalibus ramulis ſolitaria & inordinata. Sunt autem majora, quam in Bimanenſi, cæterum ejusdem formæ, cum eodem venarum decurſu, ſuntque quatuor & ſex pollices longa, binos lata, ſuperius in longum apicem deſinentia, ſuperne glabra, inferne plurimis transverſalibus coſtis donata, quæ in arcus concurrunt, ſaporis oleracei. Quæ craſſioribus inſident ramulis, breviora ſunt & rotundiora, atque quodvis ad latus vel ſuperne ſpinam gerit.

De ſchcutjes of ryskens zyn mede rond, en met geele ſtipjes bezet. De doornen zyn zo lang niet als aan 't Bimaſe, maar dikker, en ſtaan alle agterwaarts gekeerd, zommige regt boven de bladeren, zommige ter zyden, de agterſte zyn korter en merkelyk gekromd, mede naar agteren, als haaken, aan de voorſte en jongſte ryskens ziet men geene, ja zelfs de lange gerten kan men zonder ſchroom handelen. Aan deze lange gerten ſtaan de bladeren in ryen meeſt tegen malkander, niet regt, maar verwiſſeld, aan de dwers-ſchcutjes enkeld en zonder ordre. Deze zyn groter dan aan het Bimaſe, anders van dezelfde fatzoen en beloop der aderen, te weten van 4. tot 6. duymen lang, 2 breed, vooren met een lange ſpits, boven glad, beneden vol dwers ribben, die met bogen ſluyten, moeskruydig van ſmaak. Die aan de dikkere ryskens ſtaan, zyn korter, en voren ronder, ieder op zyde of boven een doorn hebbende.

Flores fructusque Amboinenſis tam raro gerit, ut ſterilis vulgo habeatur: Ramulus vero ex Xulanenſibus inſulis delatus, atque in horto meo plantatus, adeo luxurioſe excreſcebat, ut ſæpius ejus ramos amputare oportuerit. Hic perfectus quotannis fructus proferebat Auguſto & Septembri, qui ſunt albæ & ſquamoſæ baccæ, binæ ternæve ſimul provenientes, magnitudinem habentes granorum Piperis, non autem tantam, quam adquirunt Javanæ. Intus repletæ erant medulla tantum alba, in qua nigricantia locabantur granula inſtar arenæ, atque prope quodvis folium binæ quatuorve excreſcebant, quæ porro decidebant, ex feminibus vero nunquam plantulæ progerminarunt.

Bloemen en vruchten draagd het Amboinſche zoo zelden, dat het voor onvruchtbaar gehouden werd, maar een takken uyt de Xulaſe Eylanden my toegebragt, en in myn thuyn geplant, ſchoot zo weelderig op, dat ik dikwils zyne takken moeſte afkappen. Dit nu volwaſſen zynde, bragt jaarlyx in Auguſtus en September zyne vrucht voort, zynde witte, en ſchubagtige beſiën, 2. en 3. by malkander, zo groot als Peper-korls, maar wilde zoo groot niet werden als op Java. Binnen was niet dan een wit merg, en daar in ſwartachtige korls als zand, by ieder blad 2. of 4. ſtaande, en vielen voorts af, doch het zaad heeft nooit plantjes willen voortbrengen.

Lignum eſt luxurioſum, & quam maxime vegetativum, quodque per ramos tranſplantatos facile propagatur, immo fruſta vidi vetuſtorum ac putridorum ramorum, qui in ſolum projecti erant, ibidemque aliquamdiu relicti, novas iterum radiculas deorſum ac ſurculos ſurſum emiſerunt.

Het is een weeldrig groey-hout, latende zich met de takken licht verplanten, ja ik heb ſtukken van oude verrotte takken gezien op de grond weg geſmeten, en lang gelegen hebbende, dit weder wortelen na beneden, en nieuwe ſcheuten na boven voortbragten.

Tinctorium lignum nunquam mihi Amboinenſe præbuit, licet trunci eſſent quam craſſiſſimi & vetuſtiſſimi, circa cor enim concavi vel carioſi erant, vel pallide flavum gerebant lignum tingendo ineptum; licet Xulanenſes dicant, in ipſorum ligno ſimile quoque inveniri.

Bequaam verw-hout heb ik aan het Amboinſche nooit kunnen vinden, hoe dik en oud ook de ſtammen waren, want omtrent het hert warenze of war en vermolſemd, of hadden een bleek hout, tot 't verwen ondeugend, hoewel de Xulaneſen zeggen, dat zy aan haare ſtruyken het zelve vinden.

Nomen. Latine *Cudranus.* Malaice *Cudrang*, *Kudrang*, & *Codrang.* Javanice *Idem.* Bimanice *Tſchira.* Macaſſarice *Menjom Bulu*, quum tincturam præbeat adeo intenſe viridem, qualis eſt arundo viridis. Amboinice *Auſſi abbal*, h. e. Limones ſilveſtres, quum inperiti hi Botanici Cudranum ad Limonum ſpecies referant. D. *Herbertus de Jager*, illum vocat *Rhamno Rubum*, & *Rhamno Morum*, quum ejus folia & ſpinæ ad Rhamnum, fructus vero ad baccas Rubi ſeu Mori adcedant. Putat quoque hujus ſpeciem eſſe Braſilienſium *Tatai-iba*, quam *Piſo* deſcribit, *pag.* 163. ac *Marcgravius pag.* 119. quæ tantummodo in eo differt, quod Cudrani folia non ſubtiliter ſerrata, uti *Piſo*, vel ſimpliciter ſerrata ſint, uti *Marcgravius* dicit, ſed integra penitus, nec quidquam ſerrata, licet in Piſonis icone nullæ omnino conſpiciantur crenæ, uti & una Marcgravii ad latus dextrum integra eſt, alteraque videatur dein ad latus ſiniſtrum ex deſcriptione compoſita.

Naam. *In 't Latyn* Cudranus. *Op Maleyts* Cudrang, Kudrang, *en* Codrang. *Javaans* Idem. *Bimaneers* Tſchira. *Maccaſſaars* Menjom Bulu, *om dat men zo boog-groen daar mede verwen kan, als de groene Bamboezen zyn. Amboinſch* Auſſi abbal, *dat is, wilde Lemoenen, om dat deze ſlegte Herbariſten, de Cudrang onder de Limoen-zoorten reekenen. De H.* Herbert de Jager, *noemd het* Rhamno Rubus *en* Rhamno Morus, *om dat de bladeren en doornen na* Rhamnus, *maar de vruchten na de beſiën van* Rubus *of* Morus *gelyken. Hy ſuſtineert ook, dat hier van een meede-zoorte zy, de Braſiliaanſche* Tatai-iba, *dewelke* Piſo *beſchryft pag.* 163. *en* Marckgravius *pag.* 119. *verſchillende alleenlyk daar in, dat de bladeren van onze Cudrang niet* Subtiliter ſerrata, *gelyk* Piſo, *of* Simpliciter ſerrata, *gelyk* Marckgravius *zegt, maar t'eenemaal ongeſneden of ongezaagd zyn, hoewel de figuur by* Piſo *ſtaande, geen de minſte geſchaartheid betoond, gelyk d'eene van* Marckgravius *aan de rechterzyde, ſchynende de andere aan de ſlinker-zyde, namaals uyt de beſchryving daar by geſtanſt te zyn.*

Vocem *Cudrani* derivo ab Arabico *Chadira* viruit, unde eſt *Chadrat* viror, olus viride, conſonatque cum Hebræo *Chazir* gramen, quia hoc lignum ad viridem tincturam adhibetur.

Het woort Cudran *deriveer ik van het Arabiſche* Chadira, *d. i. het is groen, waar van komt* Chadrat, *groen hout, of groen moes, en komt overeen met het Hebreeuwſche* Chazir *gras, om dat dit hout om groen te verwen gebruykt wert.*

Moluccani & Xulabeſſenſes Cudranum videntur cum præcedenti *Caju Lacca* confundere, vocantes odoratum lignum *Lacca Garo*, & hunc Cudranum *Lacca Cuning*, atque hinc evenit, quod confuſe quoque mihi indicaverint ſpinarum noxam, unde quod ſupra notatum fuit in capite *Caju Laccæ* de ſpinarum noxia qualitate, præſertim de Cudrani ſpinis intelligendum ſit, Caju Laccæ enim ſpinæ, quum ſint ingentes, conſpicuæ, & obtuſæ, facile evitari poſſunt.

De Moluccanen en die van Xulabeſſi, ſchynen de Cudrang met het voorgaande Caju Lacca *te vermengen, want beyde zynze myonder die naam toegezonden, noemende het welriekende hout* Lacca Garo, *en dit Cudrang* Lacca Cuning; *hier van komt het, dat ze de ſchadelykheid van de doornen, ook confuus my hebben opgegeven, weshalven het geene boven ſtaat in 't Capittel van* Caju Lacca, *aangaande de ſchadelykheid der doornen, moet inzonderheid plaats hebben in de Cudrang, want voor de doorne van Caju Lacca, als zynde groot, ſienlyk, en ſtomp, kan men zig wel wagten.*

Locus. In ſaxoſis creſcit locis tam circa litus inter minores frutices, quam in acutis & ſaxoſis montibus, ubique inacceſſam præbens congeriem, qui in Amboina creſcit, paucæ ac nullius fere eſt virtutis, quum nullum præbeat tinctorium lignum, ſed ejus cor plerumque ſit putridum, ac proinde ſilveſtris & inutilis habea-

Plaats. *Het waſt op ſteenachtige plaatzen, zoo omtrent de zee onder het kreupelboſch, als op ſcherpe en ſteenachtige bergen, overal een ontoegankelyke verwerring makende. 't Geene in Amboina waſt, is weinig en van geen valeur, om dat het geen verw-hout uytleverd, maar meeſt verrot van hert is, en dierhalven voor een wild en ondeu-*

habeatur ſpecies. Hic & illic ejus frutex obcurrit in Hitoënſibus montibus, copioſius autem in locis planis circa litora in fruticoſis ſilvis. Porro in Cerama parva circa Lucellam, in Uliaſſerenſibus, in Xulanenſibus & Moluccenſibus inſulis, ad Euri plagam circa Tenemmeram & Couweram, rarius in Celebe & Macaſſara. Copioſius in Java, Baleya, & adjacentibus inſulis, optimus vero in Bima obcurrit, ac tota inſula Sumbawa, unde mercaturæ gratia per totam devehitur Indiam, quumque in Bima Sappanum quoque obcurrat lignum, hinc fieri potuit, noſtrates Belgas Cudranum Sappanum flavum vocaviſſe.

Uſus Ejus maximus eſt ad tingendum colorem flavum & viridem, primus color ſua ſponte, alter caſu conquiritur. Primo enim ejus ramenta macerantur ſeu raſura in aqua per noctem, dein tam diu ac fortiter coquitur, donec fuſcum contrahat colorem inſtar Cereviſiæ vel Mellis, tum per filtrum cribratur, ac liquori inmittitur alumen album contuſum, unde tinctura hæc mox flaveſcit, atque huic inponuntur alba lintea, ut flaveſcant, quæ iterum coquenda & ſubigenda ſunt tam diu, donec lintea iſta tinctura ſatis ſint inbuta, cujus rei ſignum eſt, quum Oryzæ ſpica, vel grana quædam non desquamata ſimul cum illis coquantur, quumque gluma ſeparetur, coctio peracta erit. Dixi alumen album addendum eſſe, quum incolæ binas componant Aluminis ſpecies, album nempe, quod ipſis dicitur *Tauwas Cudrangen*, alterum rubens *Tauwas Lolan* dictum, quod in Sappani tinctura adhibetur. Puto autem inutile eſſe diſcrimen, cujus inveſtigationem tinctoribus demando.

Quum lintea deſiderentur viridia, a Sinenſibus in Indigo prius tingantur colore cœruleo, quæque legitime ſiccata tincturæ iſtæ flavæ inmittantur ſine coctione, ſed ſubige tam diu, donec homogeneus color viridis ubique obſervetur, atque hinc error ſubortus eſt, quod quidam credant, ex hoc ligno nullam aliam tincturam poſſe componi niſi viridem.

Quasdam etiam poſſidet vires ac uſus in re Medica, ſupra porphyritim enim hoc lignum contritum cum aqua in pultem tenuem, conducit corpori inlinitum ardenti febri laborantibus pro refrigerio, hunc in finem quoque interne adſumitur, cum aqua contritum.

Tenera folia cruda cum Bocaſſan eduntur, ſaporem enim fere habent edulium Varingarum, vetuſta autem non valent ad hunc ſcopum. Vaccæ quoque amant depaſcere tenera hæc folia, quæ facile adtingere poſſunt, quum furculi ſpinis ſint deſtituti, quod non nocet hisce flagellis, quum alioquin ſeſe nimis extendant, ac craſſiorem forment truncum.

Regibus Bimanenſibus olim Macaſſarenſium ſubditis inpoſitum erat tanquam tributum ſolvere hocce depuratum lignum inperio Macaſſarenſi, ubi vendebatur, uti in prioribus temporibus Lignum Sappanum ac Sandalum Timorenſe.

Hic ſpinoſus frutex a plurimis jam annis Bataviæ plantatus eſt circa muros & in urbis vallibus, ut ſepem prebeat vivacem ac ſpinoſam ſub nomine Oxyacanthæ Batavicæ, quod in initio etiam ſucceſſit, quam diu tenuibus ramis ac flagellis inflecti poterat, hodie autem comperiunt, quod quum in majorem excreverit formam, non ita ſepibus eſſe adcommodatum, quum cuncti ipſius ſtipites terræ conmiſſi nimis craſſos & altos generent truncos, atque hinc cum reliquis non rite conjungi poſſint, multo minus huic ſcopo ſatisfacit Amboinenſis, ex quo itidem tentavi vivam formare ſepem, longis vero firmisque ſuis flagellis ac ramis adeo incompte & inregulariter ſeſe extendit, vaccæque continuo longa iſta depaſcebant flagella, ita ut exſtirpare denuo illam coactus fuerim.

Limonellus littoreus, ab Amboinenſibus *Auſſi Abbal* quoque vocatus, litoreus eſt frutex, multum a Cudrano differens, longis, tenuibus, ac lignoſis flagellis per herbas prorepens, atque ita vocatus, quum fructus gerat inſtar parvorum Limonum, ſaporis quoque aciduli, nullas vero habet ſpinas, ac nullius uſus, creſcit vero in Huamohela circa litus Wey Puti.

Videtur hæc planta in Sina quoque eſſe nota, quæ in ipſorum lingua dicitur *Kekatsji*, tinctorium vero ejus lignum non ex ſtipite ſed ex radicibus expetitur, ejusque folia ad Anthraces ibidem adhibentur.

Alia & ſilveſtris *Cudrani* Amboinenſis ſpecies in Auctuario meo obcurrit, quam hic inſeram.

Tabula

deugend zoorte gehouden werd. Hier en daar vind men een ſtruyk op 't Hitoeze gebergte, doch meer in de laagte, omtrent de ſtranden, in 't kreupelboſch. Voorts op kleen Ceram, omtrent Lucella, in de Uliaſſers, in de Xulaze en Moluxe Eylanden, om de Zuyd-Ooſt in Tenemmer en Couwer, weinig op Celebes en Maccaſſar. Overvloediger heeft men 't op Java, Baly, en de omleggende Eylanden, doch het beſte vald op Bima, en 't gebeele Eyland Sumbawa, van waar het voor koopmanſchap door gebeel Indiën vervoerd werd, en dewyl op Bima meede het Sappan-bout vald, en aldaar gehandeld word, zo kan het gebeurd zyn, dat onze Nederlanders het Cudrang geel Sappan-bout noemen.

Gebruyk. *Zyn meeſte gebruyk is tot 't geel en groen verwen, 't eerſte van zig zelven, 't ander by geval: Men weekt voor eerſt de ſpaanderen ofte 't baxel een nagt in 't water, daar na kookt men 't zoo lang en ſterk, tot het zo bruyn werd als bier of honing, dan zeygt men 't door een doek, ſmyt geſtooten witten alluyn daar in, zo werd de tincture terſtont geel, bier in doet men dan het wit linnen, dat men geel wil hebben, kookt en kneed 't op 't nieuw zoo lang, tot dat 't linnen de tincture genoeg aangenomen heeft, waar van 't teeken is, als men een ayre rys of eenige ongepelde rys t' zamen met het voorige kookt, en als de bolſter van de korls afgaat, zo houd men het voor genoeg gekookt. Ik heb gezegt van wit alluyn, om dat de Inlanders tweederley alluyn maken, te weten de beel witten, die ze* Tauwas Cudrangen, *den anderen roodachtige* Tauwas Lolan *noemen, die men by 't verwen met het Sappan-bout gebruykt. Ik giſſe, dat 't een onnodige preciſiteyt is, waar van ik 't onderzoek aan de Verwers late.*

Als men 't linnen groen wil hebben, zo laat het door de Sinezen in vogtige Indigo blaauw verwen, het zelve ter degen droog zynde, doopt in de voornoemde geele ſop, zonder kooken, en kneed het daar in zoo lang, tot dat 't overal eenparig groen werde, hier van komt dat abuys, dat zommige geloven, men kon met dit bout anders niet dan groen verwen.

Het heeft ook eenig Medicinaal gebruyk, want op een ſteen met water gevreven tot een dun Papje, werd op 't lyf geſtreken van die geene, die een beten koortze hebben, daar 't matelyk verkoelt, tot dien einde werd 't ook binnens lyfs gegeven met water gevreven.

De jonge bladeren werden raauw met Bocaſſan gegeten, want zy ſmaken bykans als de eetbare Waringen, maar de oude deugen daar toe niet. De Koebeeſten weyden ook de jonge bladeren gereed af, daar ze gemakkelyk kunnen by komen, om dat de jonge ſcheuten geene doorens hebben. Dit is egter voordeel voor deze touwen, op datze haar niet te wyd uytbreyden, maar een dikkere ſtam zetten.

De Koningen van Bima, eertyds onder Maccaſſar ſtaande, moeſten dit ſchoongemaakte bout tot tribuyt opbrengen aan de regeeringe van Macaſſar, daar 't dan eerſt verkogt wierde, gelyk in vorige tyden mede geſchiede met het Sappan en Timorze Sandel-bout.

Dezen doorn heeft men in veele Jaren op Batavia beginnen te planten, rondom de Veſtingen, op de hermen van de ſtad, om een levendige doorn-begge daar van te maken, met de naam van Bataviſche hagedoorn, 't welk ook in 't eerſte gelukt is, zo lang het met dunne takken en gerden zig leyden liet, doch hedendaags bevind men, dat wanneer ze groot werd, zig niet wel tot een heyninge ſchikken wil, om dat alle de inſteekzels daar van al te dikke en te hoge ſtamme krygen, en aldus met den andere geene goede voegingen maken; veel min is daar toe de Amboinſche bequaam, waar uyt ik meede gepoogd hebbe een levendige begge te maken, maar 't breyd zich met zyne ſtyve takken zoo wilt en onbeſuyſt uyt, en de Koebeeſten baalden geduurig de lange gerten daar uyt, dat ik 't weder uytroeyen moeſte.

Limonellus littoreus, *by de Amboinezen ook* Auſſi abbal *genaamt, is een ſtrand-gewas, veel van de Cudrang verſchillende, met lange, dunne, en houtachtige ranken door de ruygte loopende, en alzo genaamt, om dat 't vruchten draagd als kleene Lemoentjes, ook zuurachtig van ſmaak, doch zonder doornen, voorts zonder gebruyk, en waſt op Huamobel, omtrent het ſtrand van Wey Puti.*

Het ſchynt dat deze plante in Sina ook bekent moet zyn, want ze noemenze in haar taal Kekatsji, *doch het verwhout halenze aldaar niet uyt den ſtam, maar uyt de wortelen, ook gebruykenze aldaar de bladeren tot bloedt ſweren.*

Noch een andere wilde zoorte van 't Amboinſche Cudrang, *ziet in 't Auctuarium, het geen ik hier zal byvoegen.*

De

Fig. 1.

Fig. 2.

a

Tabula Decima Quinta

Ad *Figur. Primam* ramum exhibet *Cudrani Amboinenſis* cum *ſpinis aduncis.*
Figura Secunda ramum fiſtit *Cudrani Javanenſis* cum *ſpinis erectis & acutis.*

Cudranus Amboinenſis ſilveſtris. Cudrang Utan.

In Leytimora poſt Caſtellum Victoriam prope fluvium mortuum dictum, verus obcurrit ſilveſtris *Cudranus*, tales gerens ramos ac folia, qualia ſupra libro ſeptimo ſunt deſcripta, ni hæc paulo majora ſint, quatuor & quinque pollices longa, atque in majoribus flagellis ramuli laterales directe transverſaliter excreſcunt, & ad cujusvis ortum ſpina aduncа, firma, & retrorſum poſita.

Anno 1691. prima vice fructum in hac ſilveſtri obſervavi ſpecie, quodammodo convenientem cum illa, quem D. *De Jager* antea deſcripſit in Cudrano Javanenſi, qui ipſi dicitur *Rhamno Rubus*, eſt enim fructus tuberculoſus, ex tribus quatuorve tuberculis compoſitus, quorum quivis magnitudinem habet vulgaris Rubi idæi, granuloſus quoque, nec ruber, ſed pallide & ſordide virens; Fructus hi carnem gerunt dulcem, ab illa Rubi Idæi haud multum diverſam, atque in ſua carne abſcondunt quinque vel ſeptem granula oſſea, glabra, & Lenti formia, coloris inſtar officulorum Ceraſi, ſupra quoque umbilicata, ad unam nempe partem, qua per venulam carni adhærent, illi in Julio obſervantur menſe.

In Celebe circa diſtrictum Tambocco hic quoque obcurrit ſpinoſus frutex, ejus autem lignum ibi ad tingendum non adhibetur; Fructusque vespertilionibus inſerviunt cibo, teneraque ac decidua folia depaſcunt Vaccæ. *Cudranus* Sinenſibus dicitur *Kekacktsji*, ejus radix in Sina, atque hic loci lignum ad tingendum adhibetur, foliaque anthracibus inſerviunt.

De vyftiende Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* de *Amboinſche Cudrang* met zyn *kromme doornen.*
De *Tweede Plaat* vertoont een Tak van de *Javaanſche Cudrang* met *regte ſpitze* doornen.

Amboinſche wilde Cudrang.

Op Leytimor, agter 't Caſteel Victoria, by 't doode riviertje, vind men het regte wilde Cudrang, met zodanige takken en bladeren als boven in 't 7 Boek beſchreven ſtaat, of deze wilde bladeren moeſten wat grooter zyn, te weeten 4. en 5. duymen lang, en aan de hooftranken komen de zyde-takkens regt dwers voort, en by ieder oorſpronk een kromme, ſtyve doorn, agterwaarts gekeerd.

Anno 1691. *heb ik de eerſtemaal de vrucht aan deze wilde zoorte gezien, eenigſints overeenkomende met het geene de Heer* de Jager *voor dezen geſchreven heeft van zyn Javaans Cudrang, het welke by* Ramno Rubus *noemt, want het is een knobbelige vrucht, uyt 3. of vier knobbelen t' zamen gezet, ieder zo groot als een middelbare Bramboose, mede korrelig, doch niet rood, maar ligt vuyl groen; zy beſtaan uyt een zoet vleeſch, van Bramboose niet veel verſchillende, doch verbergen in haar vleeſch 5. a 7. ſteen-harde korls, gladt, en linze-formig, van coleur als de Kerſſe-ſteenen, ook met een naveltje aan den eenen hoek, alwaar ze met een adertje aan 't vleeſch vaſt hangen. Men vindze in July.*

Op Celebes, omtrent het diſtrict van Tambocco, vindt men dezen doorn ook, doch zyn hout is aldaar tot verwen onbekend. De vruchten werden voor de Vleermuyzen gelaten, en 't jong afvallend loof eeten de Koebeeſten. Cudrang *heet in 't Sinees* Kekacktsji. *De wortel verwt in Sina, en hier het hout, en de bladeren dienen tot bloedſweren.*

Tabula Decima Sexta

Ramum exhibet *Cudrani Amboinenſis ſilveſtris* fructibus onuſtum, & alterum ramulum juniorem a ſpinis armatum.

Limonellus funicularis montanus.

Præter *Limonellum litoreum* alia obcurrit montana ſpecies, Leytimorenſibus *Uſſe Wary Ewan* dicta, quæ autem meo judicio potius ad *Cudrani* ſpeciem referenda eſt.

Eſt vero funis firmus, lignoſus, ac tenuis, nullibi ſeſe circumvolvens, ſed recte arbores adſcendens, ubi in plures expanditur laterales ramos, binos ſibi obpoſitos, parum obliquos, ac parum retrorſum flexos, atque hi iterum ſeſe dividunt in minores rachides, in quibus poſtrema folia fuere decidua, inque ultimo ſeu inferiore articulo bini incurvi ſed breves conſpiciuntur hami retroflexi, uti in Cudrano, in ſubſequenti articulo unicus tantum locatur hamus, tumque inſequuntur folia, quæ bina ſibi quoque ſunt obpoſita, illis Cudrani quodammodo ſimilia, ſed inæqualis magnitudinis, quædam enim quinque ac ſex, quædam octo pollices longa ſunt, quatuor & ſex transverſales digitos lata, ſuperne ſubrotunda, & in apicem terminantia brevem, multis obliquis admodum coſtulis donata, ſuperne glabra, inferne ſcabra, ſaporis dulcis & oleracei.

Floſculi in brevibus excreſcunt corymbis, cum illis Jaſmini convenientes, ſed minores, ex longis nempe tubis conſtantes, ſeſeque in quinque alba petala ſtelliformia explicantes, in horum centro longus erigitur ſtilus, cui ſuccoſum inſidet capitulum, dulcis ſed debilis odoris.

Fructus ignoti ſunt. Creſcit in montibus Amahuſſu, atque aliquando cum vero Cudrano alias adſcendit arbores.

N. B. Binæ hæ plantæ ex *Rumphii Auctuario*, quum hic pertineant, inſertæ ſunt.

De zeſtiende Plaat

Vertoont een Tak van de *Amboinſche wilde Cudrang* met zyn vruchten behangen, en nog een ander *jong takje met doornen* gewapent.

De touwachtige Berg-Limis-Struyk.

Behalven den Limonellus litoreus, *heeft men nog een bergzoorte, by de Leytimoreezen genaamt* Uſſe Wary Ewan, *doch myns oordeels kan het beter voor een medezoorte van Cudrang gehouden werden.*

Het is een ſtyve, houtachtige, en dunne rank, zich nergens omvolegtende, maar regt de boomen oplopende, en in veele zyde-takken verdeelt, die twee tegens malkander ſtaan, regt dwers, of een weinig agterwaarts gebogen, deze verdeelen hun wederom in kleendere ryskens, daar aan de agterſte bladeren afgevallen zyn, en aan 't agterſte lid ziet men twee kromme doch korte doornen agterwaarts gebogen, gelyk aan den Cudrang, dan 't naaſt daar aan volgende lid ſtaat maar een baak, en daarop volgen de bladeren; dezelve ſtaan ook twee en twee tegens malkander, die van Cudrang eenigſints gelyk, van ongelyke grootе, want zommige zyn 5. en 6. zommige 8. duymen lang, 4. en 6. dwers-vingers breed, van voren rond toeloopende, met een kort ſpitsje, met veele zeer ſchuynze ribbens, boven glad, en van onderen uytſtekende, zoet en moes-kruydachtig van ſmaak.

De bloempjes komen aan korte trosjes voort, gefatzoeneerd als jonge Jasmynen, te weeten lankbalzig, in vyf witte blaadjes zig openende, als een ſterretje. In de midden ziet men een lang ſtylet, en daar op een ſappige knop, van een zoete, dog ſlappe reuk.

De vruchten zyn onbekend. Het ſtaat in 't gebergte van Amahuſſu, en loopt zomtyds met een regten Cudrang andere boomen op.

N. B. *Deeze twee planten zyn uyt het* Auctuarium van Rumphius, *wyl ze hier beboorden, ingevoegt.*

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

Camunium. Camuneng.

CAmunium nobis in India repræſentare videtur Buxum, quoad nempe ejus lignum, neutiquam vero quoad formam, magnam enim habet ſimilitudinem cum præcedenti *Caju Lacca*, ſed non ita proſerpit, at magis ſeſe erigit, inque binas dividitur ſpecies, primo in vulgarem ſeu Amboinenſem, ſecundo in Javanenſem, quæ tamen haud multum differunt.

Primo vulgare ſeu Amboinenſe *Camunium* ad Caju Laccam quam proxime adcedit, quum quodammodo prorepat, primo ſeſe inſtar arbuſculæ erigens, dein vero ſeſe inflectit, atque inſtar funis prorepit, aliis modo incumbens arboribus; ejus truncus vulgo pedis craſſitiem habet, ad ſummum, ſi cruris craſſitiem adtingat, raro ad illam hominis adcedit, nunquam rotundus & ſolidus, ſed per longitudinem profundis ſulcis & foveis excavatus eſt, unde cariosi admodum ac raro ſolidi ſunt, formamque præbent, acſi varii concreti eſſent ſtipites, multoque profundiores ſunt ejus ſulci quam in Caju Laccæ truncis, eſtque porro obductus tenui, gilvo, & fiſſo cortice.

Reliqui rami rotundi ſunt, tenui ac lento cortice veſtiti, qui facile decorticari poteſt, uti in Salicibus, ex hisce rachides plurimæ excreſcunt rectæ & plerumque elevatæ, in plurimos laterales ramulos diviſæ, quorum bini plerumque uno ex ortu progerminant. Hisce folia inſident eodem modo locata uti in Caju Lacca, alternata nempe, quinque, ſeptem, & octo uno in ramulo; ſuntque illis Caju Laccæ quam ſimillima, ſeu inſtar illorum Varingæ Microphylli, firmiora & glabriora illis Caju Laccæ, in longum apicem deſinentia. Supremum, quod ſemper ſolitarium & maximum, prope ortum geniculatum eſt, quatuor transverſales digitos longum, ac binos latum.

Inferiora vero vix articulum longa ſunt, ac digitum lata, ſuperne quam maxime viridia & glabra, inferne paulo magis flava, & ad tactum mollia inſtar Serici denſioris, præſertim in vetuſtis foliis: Nervus medius inferne acutum format dorſum, atque coſtæ raræ ſunt, inferne autem magis protuberantes quam in illis Caju Laccæ, ſaporis acris & ingrati, qui linguam parum vellicat uti Limonum folia. Vetuſta ac decidua albicant.

Flores tarde ac raro progerminant, unus alterve uno ex ortu, ex quinque ſexve petalis conſtantes forma illorum Jasmini, ſed rariores ac firmiores, tubo brevi & amplo inſtar campanæ donati, in cujus centro decem adparent ſtamina cum intermedio craſſiore, quod piſtillum eſt, & in ſummo capitulum gerit flavum: Ipſorum odor gratus eſt, ſed debilis, ad Jasminum adcedens, potiſſimum veſpertino tempore claro & placido cœlo: Florum petala facile decidunt, nec multum tractari poſſunt, quum medium remanet piſtillum, quod in fructum excreſcit; qui oblonga eſt bacca, omnino ſimilis illi Capſici minoris, tam forma quam colore, digiti unguem longa, interne bina locantur oblonga officula, ſibi adunata, & quodammodo lanuginoſa, carne obducta rubente ac molli, quæ rubente tegitur pellicula, qualem habent fructus Cynosbati, odoris gravis, officula iſta ſunt ſemina, quæ facile progerminant, quum terræ committantur. Novembri & Decembri floret, fructusque menſe Martio matureſcunt.

Ejus lignum albaſtro deſtitutum eſt, atque ſub tenui cortice ſubſtantia locatur homogenea, ſolidiſſima, ſubtilis, dura, & gravis, coloris pallidioris Buxino ligno, cum quo cæterum ſubſtantia & gravitate penitus convenit, præſertim vetuſtorum truncorum circa radicem, ubi & magis flaveſcit, circa cor autem colorem habet melleum & nigricantem, quorum colorum quædam flammæ ſeu maculæ hinc inde in ligno adparent, quodque plurimas tales habet venas, optimum cenſetur. Quidam trunci nullum omnino tale gerunt lignum variegatum, ſed homogeneum & æqualiter flaveſcens, inſtar eboris, ſi nempe elaboretur, alii raras quasdam gerunt circa cor maculas ac prope radicem.

Ele-

XV. HOOFDSTUK.

De Camuneng-Struyk.

CAmuneng *wil ons hier in Indiën den Buxboom of Palm-bout verbeelden, namentlyk met zyn bout, maar geenſints met zyn gedaante, het heeft groote gelykeniſſe met het voorgaande* Caju Lacca, *doch is zo kruypende niet, maar regt zig meer overeynd, en is verdeeld in 2. zoorten.* 1. *Het gemeene Amboinſe,* 2. *het Javaanſe; weinig van malkander verſchillende.*

1. *Het gemeene of Amboinſe* Camuneng *komt het Caju Lacca naaſt, om dat het eenigſints kruypt, zig eerſt overeynd regtende als een boompje; maar voorts buigt het zig, en kruypt als een touw, ſlegs op andere boomen rustende. Den ſtam is ordinaris een been dik, op het dikſte als een dye, en zelden als een man in zyn middel, nooit rond en maſſief, maar langs beenen met diepe groeven en kuylen, waar door ze zeer war zyn, en weinig maſſief hebben, als of 'er verſcheide ſtammen aan een gegroeyd waren, veel dieper ingekeept dan de* Caju Laccas *ſtammen, voorts behangen met een dunne, vale, en geſcheurde ſchorſſe.*

De verdere takken zyn rond, met een dunne en taaye ſchorſſe bekleed, die zig laat ſchillen als aan de Wilgen; daar aan ſtaan veele regte ryskens, meeſt overeynd, en in veele zyde-takjes verdeeld, waar van gemeenlyk 2. uyt een oorſpronk komen. Aan dezelve ſtaan de bladeren op dezelve manier gelyk aan Caju Lacca, *te weten verwiſſeld tegen malkander, met 5. 7. en 8. aan een taxken. Zy zyn ook die van Caju Lacca zeer gelyk, of als die van* Varinga Microphyllos, *ſtyver en gladder als die van Caju Lacca met een lange ſpits, het voorſte, het welk alleen ſtaat, en het grootſte is, heeft by zyn oorſpronk een knietje, 4. dwers-vingers lang, en 2. breed.*

De agterſte zyn pas een lid lang, en een vinger breed, boven boog groen en glad, van onderen wat geelder, en zagt in 't aantaſten, als ſulp, meeſt aan de oude bladeren, de middel-zenuwe maakt van onderen een ſcherpen rug, en de ribbens zyn weinig, en puylen van onderen meer uyt dan aan Caju Lacca, van ſmaak wat ſcherp en onlieffelyk, op de tonge wat bytende, gelyk Limoen-bladeren. De oude afgevallen bladeren worden witachtig.

De bloemen komen langſaam en weinig voort, 1. of 2. by malkander, gemaakt van 5. of 6. witte blaadjes, in gedaante van Jasmynen, dog kleender en ſtyver, met een kort en wyd balsje als een klokxken, in de midden ziet men 10. draadjes met nog een dikker, daar een geel knopje op ſtaat. Haren reuk is lieflyk, doch ſlap, naar de Jasmynen trekkende, en dat meeſt by ſtille en klare avondſtonden. De blaadjes van de bloemen vallen ligt af, en willen niet veel gebandeld zyn, nalatende het middelſte pilaartje, waar uyt de vrucht werd; dezelve is een langwerpige beſië, gants gelyk een kleen ritsje aan gedaante en coleur, de nagel van een vinger lang; binnen leggen 2. lankwerpige korls, tegen malkander ſtaande, en wat wolachtig, omgeven met een roodachtig en week vleeſch, en het zelve met een rood huydeken, gelyk de vruchten van den Eglantier, wat ſwaar van reuk, en de voorſchreven korls zyn de zaden, die ligt opkomen, als ze de aarde raken. Het bloeyd in November en December, en de vruchten worden in Maart ryp.

Het bout beeft geen ſpint, maar is onder de dunne ſchorſſe van eenparige ſubſtantie, zeer digt, fyn, hart, en ſwaar, van coleur wat bleeker als het Palm-bout, 't welk het anderſints aan ſubſtantie en ſwaarte gants gelyk is, inzonderheid aan de oude ſtammen omtrent de wortel, alwaar het geelder is, omtrent het hert honingverwig en ſwartachtig, van welke coleuren men hier en daar eenige vlammen of plekken in het bout ziet, en het welk de meeſte vlammen beeft, werd voor het beſte geacht. Zommige ſtammen hebben 'er niet met al af, en zyn eenparig bleek-geel, of in 't werken als Ivoor, zommige hebben 'er maar weinige omtrent het hert en by de wortel.

Het

Elegans eſt oculis lignum, ſed non magna opera ex illo formari poſſunt, quum adeo concavum ſit, & in quadratas partes diſſectum, tam paucam ſolidi ligni exhibeat quantitatem, atque præterea tam facile findatur, ſi modo paululum Soli exponatur, recens autem elaboratum fortem ac gravem ſpirat odorem inſtar Cofaſſini vel Buxini ligni.

Het is een ſchoon bout van aanzien, maar men kan 'er weinig groots van maken, om dat 'het zo war is, en in 't vierkant gekapt, zo luttel maſſief bout beeft, daar en boven zo lichт ſcheurd, als het maar een weinig in de Zonne komt, en het verſch gebandelde ruykt wat ſterk als Cofaſſu of Buxboom.

Secundo *Camunium Javanicum* elegans eſt arbuſcula, altitudinem Granati habens, non alte ſupra terram ſeſe erigens trunco ſimplici, mox enim ſeſe dividit in varios craſſos & ſinuoſos ramos, qui plurimas gerunt breves rachides, quæ denſam formant comam.

2. *Javaans* Camuneng *word een cierlyk boompje, in de boogte van een Granaat-boom, niet boog boven de aarde, met een enkelde ſtam, maar ſtraks zig verdeelende in verſcheide dikke en bochtige takken, en dezelve vol korte ryskens, die een dichte kruyn maken.*

Folia ejusdem ſunt formæ, eodemque locantur modo in ramulis, quinque, ſex, & ſeptem uno in ramulo, ſunt autem breviora, firmiora, & glabriora illis præcedentis ſpeciei, ſubtus non lanuginoſa, ſupremum minimum digitum longum eſt, reliqua inferiora breviora, atque inter illa quædam articulo breviora, ſaporis acrioris quam in prioribus, ad illum foliorum Limonum magis adcedentis.

De bladeren zyn van dezelfde gedaante, en ſtaan op dezelfde manier aan bare takkens, met 5. 6. en 7. aan yder, doch zyn korter, ſtyver, en gladder dan de vorige, van onderen niet wolachtig, het langſte is een pink lang, de anderen na agteren korter, en daar onder zommige geen lid lang, aan ſmaak ſcherper dan de vorige, en de Limoen-bladeren naarder komende.

Flores fructusque ſunt uti in antecedente, flores autem hujus ſpeciei frequentiores ſunt, magisque gratum ſpirant odorem, ita ut calidis veſperis totam repleant, in qua locati ſunt, aream; per totum fere æſtatis tractum proveniunt ſucceſſive nunc flores nunc fructus, a gallinis autem arcere illos oportet, quum illæ flores fructusque quam avidiſſime devorent, continuo ad hasce advolantes arbuſculas.

Bloemen en vruchten zyn als aan 't voorgaande, doch de bloempjes komen wat rykelyker voort, en rieken lieflyker, zo datze by warme avond-ſtonden een gebeel plyn vervullen, daarze ſtaan. Men beeft ze ſchier de gebeele goede Mouſſon over, en dat met verſcheyden beurten na malkander, dan bloemen, dan vruchten dragende, maar men moetze wel voor de boenders bewaren, dewelke bloemen en vruchten greetig eten, geſtadig op deze boompjes vliegende.

Lignum ejusdem eſt coloris & ſubſtantiæ cum priore, fuſcæ vero iſtæ maculæ in hoc non conſpiciuntur, unde & hæc ſpecies potiſſimum ob arboris formam & elegantiam expetitur, uti præcedens ob lignum, ſi vero quis iſtas maculas non curet vel deſideret, hoc Javanenſe lignum ſolidius & copioſius eſt, quum ejus trunci non adeo ſint inregulares ac ſulcati quam Amboinenſis ſpeciei, quæ magis prorepit, illiusque ſegmenta conquiri poſſunt ſolida, cruris craſſitiem habentia.

Het bout is van dezelve coleur en ſubſtantie als 't vorige, doch de bruyne vlammen vind men daar in niet of weinig, daarom deze zoorte meeſt om de frajigheid van de boom gezogt word, gelyk de vorige wegens het bout, maar zo men op de vlammen niet wil zien, zo kan men van het Javaanze meer maſſief bout krygen, want deze ſtammen zyn zo war en gevoorent niet dan het Amboinſche of kruypende, en men kan gemakkelyk ſtukken daar van krygen, zo dik als een dye, van zuyver bout.

Licet per totum anni tractum ſiccum flores quidam in hac conſpiciantur arbuſcula, obſervavi tamen, medio circiter Decembris per tres continuos dies floribus copioſiſſimis onuſtam eſſe, qui progerminant nunc decimo ſexto Decembris, nunc ſicciſſimo progreſſo tempore nono ejusdem menſis die, poſt quos dies flores decidunt, ac copioſi ſubcreſcunt fructus, ſic quoque obſervavi, cuncta granula & ſemina ſub hac arbuſcula projecta, immo in ſicca arenoſaque area, multo melius progerminare quam aliis in locis, cujus rei cauſſam puto eſſe frigidiusculam umbram, quam per denſam ſuam cauſſat comam.

Hoewel de gebeele drooge Mouſſon eenige bloemen daar aan gezien worden, zo heb ik nogtans opgelet, dat het omtrent 't midden van December drie dagen na malkander zeer vol bloemen ſtaat, eens beginnenze op den 16 December, en eens by een voorgaande droogte op den 9 dito, na welke dagen de bloemen afvallen, en veele vruchten voortbrengen; zo heb ik ook gemerkt, dat alderhande korls en zaden onder dit boompje geworpen, zelfs op een droog zandig plyn veel beter opquamen dan op andere plaatzen, waar van ik de oorzaake giſſe te zyn, de koele ſchaduwe, die hy met zyn digt loof maakt.

Nomen. Latine *Camunium.* Malaice, Javanice, & Macaſſarice *Camuneng*, ac quibusdam *Caju Moni* & *Caymoni.* Sinice *Tsjauw Tsjeen.*

Naam. *In 't Latyn* Camunium. *Maleyts, Javaans, en Maccaſſaars* Camuneng. *By zommige* Caju Moni *en* Caymoni. *Sinees* Tsjauw Tsjeen.

Locus. Repens ſeu flagelloſum *Camunium* in hisce orientalibus Amboinæ plagis non creſcit, ſed in Buorone, ad orientalem Cajeli ſinum, in Bonoa, boreali Huamohelæ parte, in Moluccis, in Mackia, Mothira, & Morothia, uti & in boreali Gelolæ parte, atque in quibusdam parvis ante Macaſſaram inſulis, & in ſinu Boegico ante Boelo Boulo, ubique in ſaxoſis locis, quoque ſicciores, magisque ſaccoſi ſint loci, eo melius cenſetur Camunium: atque hinc puto Bouronenſe tam facile fiſſuras pati, quod in ſaxoſo quidem, ſed plano ſimul & humido creſcat ſolo. Altera ſeu arborea ſpecies in Java, Baleya, & Borneo obcurrit, uti & in Zephyrea Sinæ parte.

Plaats. *Het kruypende of zeelige* Camuneng, *waſt in deeze Ooſterſche quartieren in Amboina niet, maar wel op Bouro beooſten, de bogt van Cajeli op Bonoa de noortzyde van Huamobel, in de Moluccos, op Mackian, Mothir, en Morothia, het noorder-deel van Gelolo, en op zommige kleene Eylanden voor Macaſſar, en in de Boegiſe bogt voor Boelo Boulo, overal op ſteenige gronden, en boe drooger en ſteeniger de plaats is, boe beter Camuneng by geeft. Daarom giſſe ik, dat het Bouroneſe zoo ligt ſcheurd, om dat het wel op ſteenige, dog vlakken en vochtige grond waſt. De tweede of boomachtige zoorte vald op Java, Baly, Borneo, en het zuyder-deel van Sina.*

Uſus. Amboinenſis repens ſpecies potiſſimum adhibetur ad tortilia, minoraque opera ex ipſa formanda, uti ſunt cancelli, ſedilia, globuli acicularum operi inſervientes, cultrorum manubria, ſimiliaque: Duriſſimis & quam maxime fuſcis ſegmentis utuntur Javani, & Macaſſarenſes ad telorum manubria ex iis formanda, quæ artificioſe elaborantur, vel ſi elegantes maculæ in iis detegantur, poliuntur, ſunt enim adeo cupidi & amantes venas & maculas hujus ligni, ut pro fruſtulo ex ipſorum voto multum pecuniæ numerent ac ſolvant. Ex craſſioribus ligni fruſtis pharethras formant, ſed oportet, ut illa eleganter quoque ſint undulata, in Amboinæ autem inſulis hoc lignum non adeo craſſeſcit. Ad cuncta opera adhiberi poſſet, ad quæ Buxinum requiritur lignum, ſi tam craſſum foret.

Gebruyk. *Het Amboinſche kruypende geſlacht, word meeſt tot het drayen gebruykt, om kleen werk daar van te maken, als tralien tot ſtoelen, kloſſen tot ſpeldewerk kuſſen, en begten tot meſſen. De bruynſte en bardſte ſtukken gebruyken de Javanen en Maccaſſaren om kris-begten daar van te maken, die zy dan konſtig uytſnyden, of zo zy mooye vlammen daar in zien, glad laten, want zy zyn zo curieus of veel meer verzot op de aderen en vlammen van dit bout, dat zy voor een ſtukje na haren zin gevlamd, veel geld derven geeven. Uyt de dikke ſtukken maken zy bare kris-ſcheden, doch die moeten mede gewaterd zyn, maar zo dik vald het in de Amboinſche Eylanden niet. Men zoude het tot alles konnen gebruyken, waar toe het Palm bout diend, indien men 't zo dik hebben konde.*

Javani jubent, ut, ſi trunci cædantur, ſuperne & inferne ſimul amputentur, credentes flammas ſeu maculas alioquin terrefactas avolaturas eſſe, atque hinc ex Bourone & Bonoa illud requiſiverunt, quum Javanicum illis maculis & undis ſit deſtitutum: licet plantetur tam in Java & Baleya, quam in quibusdam Sinæ Provinciis Quantung, & Maccauenſibus inſulis circa ædes & in areis tam ob elegantem ejus formam, denſamque comam, quam ob odoratos flores.

Quum hoc lignum exſcindere vel elaborare, ac præſertim perterebrare velimus, in aqua prius macerandum eſt, atque externe obvolvendum, nec in ſole deponendum, quum facillime findatur. Ad manubria a Maccaſſarenſibus inprimis laudantur radices, vel partes ipſis proximæ, quum hæ quam maxime ſint venoſæ, uti radices Buxi in Gallo-provincia & Delphinatu, quod vulgo vocatur lignum Gallo provincicum. Optimum Macaſſarenſes petunt ex Mandara & Tibaroua, quæ loca ſunt ad borealem Macaſſaræ plagam ſita.

Medicatas quoque poſſidet virtutes, ejus enim folia ac cortex in aqua contrita, & cum pauxillo Lampujang mixta, propinantur contra Aſthma. Folia acrimoniam & fervorem habent, qualis in Limonum foliis percipitur, præſertim Javanicæ ſpeciei, atque hæc inlinita contractos calefaciunt artus, qui ex frigore Paralytici facti ſunt.

Quum domeſticum *Camunium* per ramos transplantare velimus, ſequenti id peragitur modo, cortex parum contunditur, qui obvolvitur pingui & optima terra, quæ linteis ſuſtinetur, ac fiſſa arundine per ſesqui menſem ita relinquitur, dein ſeca hunc ramum brevi poſt ligamen iſtud, ac terræ committe novæ.

In Macaſſara & Mandara hujus ſpecies obcurrit *Camuneng Batu* dicta, nodoſa penitus, minoraque gerens folia vulgari. Ex hac regum ſolæ pharethræ formantur, quum lignum hoc eleganter ſit variegatum ex venis flavis, læte rubentibus, & albis. Quasdam porro exoticas Camunii ſpecies vide in Auctuario.

De Javanen gebieden, dat men de ſtammen te gelyk boven en onder moet kappen, want anders zoude de vlammen verſchrikken en vervliegen, en daarom hebben zy het van Bouro en Bonoa geeyſcht, om dat het Javaanſe zonder vlammen is, daar en tegen dit werd geplant zo op Java en Baly, als in zommige Sineeſe Provintien, Quantung, en de Maccauſe Eylanden, omtrent de buyzen, en op de plynen, wegens de fraaye gedaante van zyn dichte kruyn, als om de welriekende bloemen.

Als men dit hout znyden of handelen wil, inzonderheid booren, zo moet men het in water weken, en buyten iets ombinden, en in geen Son laten komen, want het zeer ligt ſplyt. Tot de begten pryzen de Maccaſſaren de wortelen of de ſtukken naaſt dezelve, om dat dezelve meeſt geaderd zyn, gelyk de wortelen van oude Buxboomen in Provence en Delphinaat, het welk men Provencehout noemd. Het beſte halen de Maccaſſaren uyt Mandar en Tibarou, plaatzen benoorden Maccaſſar gelegen.

Tabula Decima Septima

Ramum exhibet *Camunii*, floribus & fructibus conſpicuum.

In *Rumphii Auctuario* CAMUNIUM SINENSE, ſeu *Tsjiulang* ſequenti deſcribitur modo.

Hæc arbuſcula ex Sina delata eſt, altitudinem attingens ac craſſitiem *Camunii* Javanorum, ipſius vero cortex nigricat, ramosque gerit paucos, craſſos, & ſinuoſos, qui in plurimas ſeſe dividunt breves rachides, denſamque conſtituunt comam, hæ vero in ſummo quam copioſiſſimæ ſunt, foliaque gerunt terna, quaterna, & quina, quorum inferiora ſibi ſunt oppoſita, vix pollicis articulum longa, vix digitum lata, illis Camelani ſimillima, ſunt autem craſſiora, glabriora, & pallide virentia, nec ad oras ita ſerrata.

In rachidum ſummo atque inter petiolos folioſos plurimi excreſcunt corymbi, capitula gerentes vaga & laxa, paulo majora ſemine Cæpæ, coloris aurantii, illa autem non in flores vel fructus excreſcunt, ſed quum diu arbuſculæ inſederint, marceſcunt.

Foliorum ſapor amaricat ſine acrimonia: Continuo hæc arbor coma ſua læta ac capitulis iſtis aurantiis onuſta eſt, unde & ornamenti gratia a Sinenſibus primoribus in areis ante ædes ipſorum plantatur: Per ramos autem craſſos transplantatur, quorum cortex parum contunditur, atque per menſis ſpatium bona terra & ſimo obvolvitur, donec radiculas emiſerint, qui dein diſſecantur ac transplantantur.

Nullo alio huc usque innotuit nomine, niſi Sinenſi *Tsjiulang*.

Ulteriore indagine comperi arbuſculam iſtam eſſe ſpeciem Camunii Sinenſis, cujus binæ ſpecies in libro ſeptimo deſcriptæ ſunt, unde & hæc ſpecies ſine dubio ex Sina in has deducta eſt terras: ibi autem eſt arbor vulgaris, ac ramulorum rachides adeo denſe ſibi adſtant, foliis onuſtæ, ut ipſarum ramuli vix conſpici poſſint.

De zeventiende Plaat

Vertoont een Tak van de *Camuneng-Struyk*, met zyn bloemen en vrugten.

In het Auctuarium van *Rumphius* werd de *Sineſee Camuneng-Struyk*, ofte de *Tsjiulang*, op de volgende wyze beſchreven.

Dit is een boompje uyt Sina gebragt, in de hoogte en dikte van een Camuneng Java, *doch de ſchorſſe is ſwartachtig, met weinige bogtige, en dikke takken, die zich in veele ryskens verdeelen, en een digt loof maken. De ryskens ſtaan aan 't voorſte, digt op malkander, bekleed met 3. 4. en 5. bladeren, waar van de agterſte tegens malkander ſtaan, ſchaars een lidt van een duym lang, ſchaars een vinger breed, gelykende die van Camelan, doch zyn dikker, gladder, ligt groen, en aan de randen zo niet gekarteld.*

Aan 't voorſte der ryskens, en tuſſen de geblade ſteelen komen veele trosjes voort, daar aan ydele knopjes agter malkander ſtaan, wat grooter dan Ajuyn-zaad, oranjegeel; daar werden geen andere bloemen of vruchten uyt, maar lang aan den boom geſtaan hebbende, verdrogen voor niet met al.

De ſmaak der bladeren is bitterachtig, zonder ſcherpte; hy ſtaat gedurig met zyn jeugdig loof en geele knoppen beladen, daarom werd hy maar tot cieraad van de Sineeſe groote, in haar erven, op de plynen voor haar buyzen geplant. Men verplant hem met dikke takken, waar aan men de ſchorſſe kneuſt, een maand lang met goede aarde en miſt omwindt, tot datze worteltjes geſchoten hebben, en daarna afzaagt en verplant.

't Is tot nog toe met geen andere naam bekend, als met den Sineezen Tsjiulang.

By nader onderzoek bevind ik, dat het voorgaande gewaſch een zoort is van het Sineeſe Camuning, waar van in het 7. Boek twee zoorten beſchreven ſtaan. Wesbalven deze zoorte buyten twyffel uyt Sina in deze landen gebragt is. Aldaar werd het een redelyke boom. De ryskens ſtaan aan de takjes digt agter malkander zo vol bladeren, dat men de takjes ſchier niet zien kan.

Fig. 1.

Fig. 2.

Rachidibus tria utcunque insident folia, sæpius vero quina, quorum maximum summum est ac solitarium, reliqua inferiora sibi sunt obpósita, quorum plurima ac vetusta digiti articulum longa sunt, quædam unguis longitudinem habent instar illorum Buxi. Alia ac juniora binos articulos longa sunt, inferius angustata ac superius subrotunda, superna parte plana & glabra, inferna paucis obliquis costis donata, saporis ingrati, & linguam vellicantia.

Flosculi, uti dictum fuit, capitula sunt lutea, vix sese aperientia, gratum spirantia odorem, sed debilem, saltem hisce in terris, in Sina enim ad suffimigia adhibentur, ubi & sine dubio fructus subsequentur in ejus senectute, qui capitula sunt nigricantia, hic autem terrarum nil aliud conspicitur nisi in flosculis capitula pusilla: Alia quarta & parvifolia hujus species, quæ Camunium Japonense est, infra describitur.

Aan de ryskens staan 3. dog meest 5. bladeren, het grootste vooruyt alleen, en de andere ter zyde tegen malkander, de meeste en oudste zyn een lid van een vinger lang, zommige ook zoo kort als een nagel, en die van Buxus of palm gelyk. Andere en jongere zyn 2. leeden lang, na agteren toe smallende, en voor rondachtig, aan de bovenzyde vlak en glad, van onderen met weinige schuynze ribben, onaangenaam van smaak, en op de tong bytende.

De bloempjes zyn, als gezegt, geele knopjes, die hun qualyk openen, welriekend, doch slappelyk, immers hier te lande, want in Sina werdenze tot reukwerk gebruykt, aldaar zal het ook vruchten dragen uit ouderdom, zynde kleene swarte knopjes; doch hier te lande ziet men anders niet dan weeke knopjes in de bloempjes. Nog een vierde en kleenbladige zoorte, zynde de Japanse Camuning, ziet hier onder.

In Auctuario *Camunium Japonense*, seu *Camuneng Japon* porro sequentem in modum describitur.

Supra libro septimo binas vulgares *Camunii* descripsimus species, atque in Auctuarii cap. 43. Sinensem speciem Tsjulang dictam, post illud autem tempus quarta præterea ejus species in Amboinam delata est, minima quidem, sed omnium elegantissima quoad ramos ac folia, quod Camunium Japonense vulgo dicitur, licet in Sina quoque obvium sit.

Arbuscula hæc magnitudinem habet Camunii Javanensis, ramos vero elegantius ac latius extendit, hisce vero in terris arbuscula est humilis, elegantem gerens extensamque comam. Breves habet rachides, inque laterales sese dividit ramulos, qui folia gerunt adeo densa; ut rami isti vix dignosci possint.

Illis vero folia quinque, septem, & novem insident, quorum supremum seu longissimum digiti articulum longum est, reliqua proportionaliter breviora, cumque illis *Tsjulang* conveniunt, quum & inferius angustentur: Pari numero etiam aliquando observantur, quod fit; quum summum seu longissimum in bina quasi dispescatur, quæ breviora sunt, cumque illis Buxi optime conveniunt; sunt autem tenuiora & longiora, alternata autem locantur, qua in re differunt ab iis Tsjulang, suntque superne glabra & læte virentia, inferne gilva, ac vix notabilibus venulis pertexta, ac porro integra: Foliorum sapor est acris, ac linguam vellicans tanquam aroma quoddam.

Flosculi brevibus insident corymbis, octo ac decem simul, quorum inferiores facillime decidunt, non longos gerunt tubos instar illorum Camunii vulgaris, sed instar calicum sese aperiunt in quinque petala parum retro flexa, alba penitus, odoremque spirantia uti vulgaris Camunii, sed debiliorem. In ipsorum centro quinque alba adparent stamina, atque inter illa ordo quidam minorum staminum, quæ omnia antheras gerunt luteas: In horum medio crassum erigitur pistillum, virens, ac capitatum, quod in fructum excrescit. Tot fructus excrescunt fere, quot in Lauro, cum quibus conveniunt, in brevem & crassiusculum desinentes apicem, qui maturi rubent, atque intus repleti sunt visco lento, in quo nucleus locatur solitarius, ad unam partem sulcatus, ubi & filamentum adparet. Truncus ejus non ultra pedem crassus est, lignumque nulli inservit usui.

Vulgo vocatur *Camuneng Japon*, Latine *Camunium Japonense*, quum Japonenses primum ex Japana hoc Bataviam deduxerint, atque Sinenses mihi adfirmant, æque in Sina quam in Japana reperiri, qui illud vocant lingua sua *Asi-Lian*.

Nullus ejus usus mihi notus est, nisi quod Sinenses & Japonenses illud delectationis caussa plantent ob elegantem ejus formam, uti ambæ istæ nationes quam maxime talibus delectantur arbusculis, quæ foliaturam nempe brevem ac densam gerunt.

In het *Auctuarium* wert de *Japanse Camuneng-Struyk*, ofte *Camuneng Japon* op de volgende wyze beschreven.

Wy hebben in 't 7. Boek, de twee gemeene zoorten van Camuneng beschreven, en hier boven cap. 43. een Sineese zoorte genaamt Tsjulang; *zedert is noch in Amboina gekomen een 4de zoorte, zynde wel de kleenste, doch de mooyste van takken en bladeren, bygenaamt de Japanse, hoewelze in Sina mede bekend is.*

Het boompje werd zo groot als Camuneng Java, doch breyd zyne takken verder en mooyer uyt; maar hier te lande blyft ze een laag boompje, met een cierlyke wytgebreyde kruyn. Het beeft korte ryskens, die hun wederom in zyde takken verdeelen, en zyn zo digt bezet met bladeren, dat men de takken qualyk bekennen kan.

Aan de ryskens staan 5. 7. en 9. bladeren, waar van het voorste of langste een lid van een vinger lang is, de andere na advenant korter, accordeerende met die van Tsjulang, *om datze na agteren toesmallen. Men ziet ze zomtyds ook effen in 't getal, 't welk zo bykomt, dewyl het voorste of langste zich zomtyds in twee verdeelt, welke iets korter zyn, gelykende zeer wel na die van Palm- of Buxboom, doch dunner en lankwerpiger. Zy staan verwisseld tegens malkander, waarin ze verschillen van die van* Tsjulang, *boven glad en blydig groen, beneden wat vaal en met pas kennelyke ribbetjes; voorts met effene kanten. De smaak der bladeren is scherp en bytende op de tong, met eenige speceryachtigheid.*

De bloemen komen aan korte trossen voort, 8. en 10. by malkander, waar van de agterste ligt afvallen. Zy hebben geen lange halze gelyk de gemeene Camuneng, maar zyn alle kelkjes, en openen haar in 5. blaadjes, wat agterwaarts gebogen, gebeel wit, van reuk als de gemeene Camuneng, doch slapper. In haar bolligheid ziet men 5. witte draatjes, en binnen dezelve nog een rye kleendere, alle met geele nopjes. In de midden staat een dik steeltje, groenachtig, met een knopje, waar uyt de vrucht werd. Zo veel vruchten komen ook voort, gelykende na Bakelaaren, met een kort dik spitsje, in de rypheid regt rood, binnen gevult met een taay slym, en daar in legt een enkelde korl, aan de eene zyde met een keep, daar in een draatje leyt. Zyn stam is niet boven een been dik, het bout tot niets gebruykelyk.

Men noemd het in 't gemeen Camuneng Japon, *in 't Latyn* Camunium Japonense, *dewyl het de Japansvaarders erst uyt Japan op Batavia gebracht hebben, doch de Sineezen verzeekeren my, dat het in Sina zo wel te vinden is, als in Japan, en hieten het in haare taal* Asi-Lian.

My is geen ander gebruyk daar van bekend, als dat het de Sineezen en Japaners maar tot pleyzier planten, wegens zyne cierlyke gedaante, gelyk die beide Nation zodanige boompjes beminnen, die kort en dicht van loof zyn.

Tabula Decima Octava

Ad *Fig.* 1. Ramum exhibet *Camunii Sinensis.*

Fig. 2. Ramum sistit *Camunii Japonensis.*

De achtiende Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* een Tak van het *Sineesch Camuning.*

De tweede Figuur wyst aan een Tak van de *Japonsche Camuning.*

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

Cortex conſolidans. Caju Rapat.

HIc eſt funis ſilvaticus, ſeu frutex prorepens, flagella emittens ultra pollicem craſſa, cortice obducta rugoſo & fiſſo, qui lac fundunt album ac viſcoſum, quum vulnerentur, uti & ex abruptis foliis, ubique longiſſima ac tenuia profert flagella, quæ inſtar chordarum non tantum ſeſe aliis inplicant arboribus, ſed etiam tam firmiter ipſis increſcunt, acſi per ſulcos inmitterentur vel adglutinata eſſent.

Folia cum illis Varingæ parvifoliæ conveniunt, ſunt autem paulo anguſtiora, quatuor ac quinque pollices longa, binos digitos lata, glabra, ſplendentia, ac læte virentia, paucis pertexta incurvis venis, quæ ſubtus parumper protuberant: Bina ſibi ſunt obpoſita per ampla intervalla, ipſorumque quatuor ſimul obliquam formant crucem, haud copioſa in uno ramo. Sapor eorum eſt acidulus, quam maxime in teneris, quæ ſaporem habent Acetoſæ ſilveſtris, atque hæc pallide fuſca ſunt, flaccida, & elegantem præbent adſpectum inter reliqua viridia folia.

Flores in corymbis excreſcunt, quorum petioli cruciati ſunt uti in Caryophyllorum corymbis, hisce minimi inſident floſculi, ex quinque albis conſtantes petalis, ac brevibus tubis, qui veſpertino tempore penetrantiſſimum fundunt odorem, capiti quodammodo moleſtum.

Fructus nondum obſervavi, licet enim ex Java fruticulum juſſu meo accepiſſem, quem horto conmiſi, ac quotannis copioſos produceret flores, ex quavis fere foliorum ala corymbum, ubi & folium brevi poſt decidebat, nunquam tamen fructus fuere ſubſecuti. Hujus rei cauſſam quodammodo puto eſſe, quum anni tempora in Java ac Amboina ſint diverſa, flores enim ejus in Amboina ſemper progerminabant pluvioſis menſibus, quum in Java æſtus eſt, ac tempus anni ſiccum. Planta itaque hæc in peregrinum deducta Clima, fructus ſine dubio proferre non valuit, quum ſemper naturali ſuo tempore per frigidas pluvias id inpeditum fuerit: Immo ex Javanorum relatu fructus non progerminant niſi in vetuſtiſſimis ſtipitibus, qui ſimiles ſunt fructibus Varingæ minoris, illi autem non rubent, ſed virides ſemper ſunt, nec nucleos gerunt, at intus concavi ſunt inſtar junioris Pinangæ.

Ejus lignum eſt album, lentum, non ſolidum, & inutile, ſique findatur vel diſſecetur, plurimæ exſudant quaſi circa illud gummi cujusdam guttulæ, quæ ex corticis lacte profluunt: Iſtud vero mirabilem habet qualitatem, ſi enim ejus fruſtulum abrumpatur, licet ſit ſiccum, ac lente ducendo extrahatur, in illo plurimæ ſubtiles ac lentæ adparent venulæ, quumque abruptum dimittatur, ad reliquum ac ſuperfluum denuo adcedit per venularum iſtarum contractionem, adeoque politum ita ſeſe contrahit, acſi non fuiſſet disrumptum, non autem iterum concreſcit ac conſolidatur, cortexque, qui hoc nequit ſubire experimentum, inutilis cenſetur: Ex radice plures ſimul progerminant rami quam intricatiſſimi varioque decurrentes modo, ſi ſuæ conmittantur naturæ, immo ipſa tenuia eorum flagella, foliis plerumque orbata, nec culmi majorem craſſitiem habentia, quæque ad tactum rugoſa ſunt.

Videntur quædam arbores cum hoc frutice inimicæ quaſi eſſe ſeu antipatheticæ, ſaltem obſervavi, quasdam arbores luxurioſe cæteroquin creſcentes ac vegetas ad illos ramos perire, qui ab hisce chordulis convoluti erant: Contra quam maximus amicus videtur eſſe Caju Laccæ, cum cujus incurvis ac prorepentibus ramis ſeſe ita conmiſcet, ut ſibi invicem penitus increſcant, ac vix diſtingui poſſint, præſertim quum utrarumque foliatura ſibi adeo ſimilis ſit, ut ſolummodo per truncum ac foliorum ſaporem diſtingui poſſint, folia autem Caju Rapat ſibi ſunt obpoſita & acidula, Caju Laccæ vero ſunt alternata & inſipida: Sic quoque obſervavi hosce magis adcreſcere alii ligno, licet putridum ſit, quam ſibi invicem.

Radi-

XVI. HOOFDSTUK.

De genezende Schorſſe.

DIt is een funis Sylvaticus *of kruypende beeſter, met takken ruym een duym dik, buyten met een ruyge geborſtene ſchorſſe, daar een witte en kleverige melk uytloopt, als men ze quetſt, gelyk mede uyt de afgebrokene bladeren, het ſchiet overal zeer lange en dunne ranken uyt, die zich als Chordulen om andere boomen niet alleen vlegten, maar ook zo vaſt daar aan groeyen, als of ze met groeven daar in gelaten en gelymd waren.*

De bladeren gelyken die van kleenbladige Waringen, doch zyn wat ſmalder, 4. en 5. duymen lang, 2. vingers breed, glad, blinkende, en blyde-groen, met weinige kromme aderen, die van onderen ſlegts wat uytbuylen. Zy ſtaan 2. en 2. tegen malkander, in wyde tuſſchen-plaatzen, en met hun vieren makenze een ſchuyns kruys, niet veele aan een taxken. Haren ſmaak is zuurachtig, doch merkelyker aan de jonge, die de ſmaak hebben van wilde Suringh. De jonge bladeren zyn lichtbruyn, ſlap, en geven een fraay aanzien onder de andere groene.

Het bloeyzel komt voort aan kroontjes, daar van de ſteeltjes in 't kruys ſtaan, gelyk aan de Nagel-kroontjes, daar aan komen zeer kleene bloempjes voort, van vyf witte blaadjes gemaakt, op korte balsjes ſtaande, in de avondſtonden eenen ſterken reuk van baar gevende, die het hooft eenigzints beſwaard.

De vruchten zyn van my nog niet gezien, want hoewel het geene ik van Java hebbe laten brengen, en in myn thuyn geplant, jaarlyks veele bloemen voortbracht, ſchier uyt ider ſchoot der bladeren een kroontje, daar het blad dan kort daar naar afviel, zo zyn 'er nogtans nooit vruchten op gevolgt. Hier van acht ik eenigzints de oorzaak te zyn, om dat de Moeſſonnen van Java en Amboina verſchillen, want de bloemen in Amboina quamen telkens voort in de regen-Mouſſon, wanneer het op Java zomer en droog weer is. De plante dan onder een vreemde Hemel komende, beeft buiten twyffel geene vruchten konnen voortbrengen, als telkens op haar natuurlyke tyd belet werdende door een koude regen. Naar het zeggen der Javanen zelfs, zal de vrucht niet voortkomen dan aan gebeel oude ſtokken, en gelyk zyn den vrucht van kleene Waringen, doch word niet rood, maar blyft groen, binnen zonder korls, met een kleene holligheid, als jonge Pinang.

Het hout is wit, taay, niet vaſt, en ongebruykelyk, als men 't doorkapt, zetten zich veele droppelen van een gom daar rondom, die voortkomen uyt de melk der ſchorſſe. Dezelve beeft een wonderlyke eygenſchap, want als men een ſtukje daar van afbreekt, al is het aan de drooge, en zoetjes van malkander trekt, zo ziet men veele fyne en taaye draadjes of adertjes tuſſchen beyde; het afgebrokene dan los latende, zo vaart het weder tegen 't grotere aan, door 't zamentrekken van die adertjes, en nypt zo effen toe, als of het niet gebroken was, doch het werd geenzints wederom vaſt, en welke ſchorſſe deze proeve niet kan uytſtaan, werd voor ondeugend gehouden: Uit de wortel komen veele takken te gelyk voort, zeer verwerd door malkander lopende, als men ze begaan laat, en zelfs de dunne ranken, die meeſt blood van bladeren, en niet boven een ſtroobalm dik, zyn ruyg in 't aantaſten.

Het ſchynd dat eenige boomen een vyandſchap of antipathie daar meede hebben, immers ik heb gezien, dat zommige boomen, die anders weeldrig ſtonden, aan die takken uytgingen, dewelke van deze Chordulen omſlingerd waren; daar en tegen is het een groote maat van Caju Lacca, met wiens kromme en kruypende takken het zich zoo vermengd, dat zy t' eenemaal in malkander groeyen, en men ze qualyk onderſcheyden kan, om dat het loof van beyde malkander zo gelyk is, alleenlyk aan den ſtam en ſmaak der bladeren te onderſcheyden, want die van Caju Rapat *ſtaan regt tegen malkander, en zyn zuurachtig, die van Caju Lacca ſtaan verwiſſeld en zyn onſmakelyk. Zo heb ik ook gemerkt, dat deze takken eer aan een ander hout (al is het verrot) vaſt groeyen, dan aan malkander zelfs.*

De

. Radices in multas ſeſe dividunt fibrillas, longe lateque ſub terra prorepentes, ac ſæpe ſupra hanc ſeſe elevantes per craſſa fila inſtar ſetorum erecta, aliquando etiam novas emittentes plantulas, unde puto magnum obcupare locum, ac miram formare intricatamque congeriem ſeu molem in Javanorum deſertis, in quibus ſponte creſcit, omnes enim rami, terram tangentes, mox radices agunt, ac novum formant truncum.

Nomen. Latine *Cortex conſolidans* ſeu potiùs æquans juxta Malaienſe *Caju Rapat*, quum fractus cortex tam æqualiter iterum coadunetur & quaſi concreſcat, ſeſeque contrahat, aceſi non fuiſſet disruptus.

Locus. In Amboina cunctisque Orientalibus inſulis ignotus eſt funis, ſed anno circiter 1675. rogatu meo plantulæ quædam mihi fuere transmiſſæ per ſtrenuum D. *Andream Cleyerum* Medicinæ Doctorem Bataviæ habitantem, quæ erant fruſta quædam abſciſſa hujus funis ex Javanorum ſilvis petita & transmiſſa in ciſta repleta argilla pingui & cinerea, quæ in Amboina deſtribui, ubi luxurioſe creſcit, ac nunc magnos exhibet frutices, qui vel ſupra aſſeres ducendi ſunt, vel ſilveſtri adponendi arbori, ad quam adſcendit, ac ſeſe extendit hic funis, frugifera enim arbor periculum ſubit ſuffocationis per ipſius flagella: In Javæ ſilvis copioſe ſua ſponte creſcit, & quam maxime in ipſa regione ejus media circa Cæſaream urbem Mataram, unde & ipſius forma ipſis Javanis litoreas ſeu marinas urbes inhabitantibus ignota eſt. In Baleya quoque creſcit, ſed non magna copia, ubi & iſta natio ejus cortice utitur, cujus formam primum hic in Amboina vidit.

Uſus. Hujus fruticis cortex tantum in uſu eſt, ſive ſolus ſive cum ligno adſervatus, difficulter enim abraditur, ac ſemper ligni pars ipſi adhæret. Exterior autem rugoſa ejus pars primo abraditur, funisque in parva diſſecatur ſegmenta ſemi pedem longa, tum enim cortex melius ſeparari poteſt, qui in ventoſo exſiccatur loco, ac colorem contrahit ruſſum ſeu pallidiorem illo Cinnamomi; ſive ſolus ſive cum ligno fuerit ſiccatus, in clauſo loco non bene conſervatur, quum facile ibi cariem contrahat, ſed in aprico & ventoſo, uti dictum eſt, loco, ac ſubfrigidulo, vulgo autem non diu durabilis eſt, nec ultra binos annos durari poteſt. Ipſius ſapor nullo modo acris vel aromaticus eſt, ſed debilis ac dulceſcens, ſique in ore maſticetur, lentus eſt, & maſticata refert fila in diſſectis ſegmentis, quæ licet per aliquot menſes ſiccata fuerint, gummi iſtud tamen exſudant, ſique in diſſectione hoc non amplius obſervetur, corrupta habentur, unde & fortiter conpingenda ſunt in faſciculos parvos, cum Charta Javanica vel linteo obvolvenda, atque in frigido loco adſervanda.

Javani, Baleyenſes, & Malaienſes magna promittunt miracula inſtituere cum hoc ligno in vulnerum curatione, potiſſimum vero ab ipſorum uxoribus adhibetur, quæ ex hoc cortice aquæ incocto cum Madja Kling, & Madja Kaan, fructus Gilingdaro, Gelam, & Bongaſari potum præparant, quem propinant novis ſponſis ad ementiendam virginitatem: Tenera folia cruda edi poſſunt inſtar cæteri Ulang Ulang, quæ & Lactucæ aliisque oleribus admiſcentur loco Acetoſæ.

Ejus corticem conterunt Baleyenſes in pultem tenuem, quam cum aqua vel cibis propinant & exhibent contra Diarrhæam & Dyſenteriam, quum refrigeret & conſtipet: Ejus cortex ac folia in cataplasma contrita externe adplicantur cunctis corporis ardoribus.

In quibusdam teneris flagellis ternata ſimul inveni folia, quum bina alioquin folia ſibi ſint obpoſita. Obſervavi quoque ſtipitem matricem ex Java mihi delatam, atque in Javanica terra plantatam quatuor ac quinque produxiſſe funes, quorum quisque binos digitos craſſus erat, rami vero Amboinenſi conmiſſi terræ multo graciliores excreſcebant, ac flores producere recuſabant. Sic quoque intellexi, Bataviæ aliquando ante ſupremos juſtitiæ judices miras motas fuiſſe de hoc cortice quæſtiones, feminam nempe ab alia exprobratam fuiſſe, atque hinc in jus vocatam ab illa, quæ ipſi injunxerat, per hujus corticis potum defloratam virginitatem ſponſo ſuo obtuliſſe; atque

De wortelen verdelen hun in veele Vazelingen, wyd en zyd onder de aarde lopende, en zomtyds boven dezelve met dikke draden als borſtelen uytſteekende, zomtyds ook nieuwe planten voortbrengende, waar door ik giſſe, dat het een groote plaatze moet beſlaan, en een wonderlyke verwerring maken in de Javaanſe Wilderniſſe, daar het van zelfs waſt, want ook alle de takken, daar zy de aarde raken, ſtraks inwortelen, en een nieuwen ſtam formeren.

Naam. *In 't Latyn* Cortex conſolidans, *of veel meer Aequans, naar het Maleytſche* Caju Rapat, *om dat de gebrokene ſchorſſe zoo effen weer op malkander ſlaat en toerypt, als of ze niet gebroken was.*

Plaats. *In Amboina en alle de Ooſterſche Eylanden is het onbekend, maar omtrent Anno* 1675. *zyn op myn verzoek my enige plantjes toegezonden door den Eren-veſten Heer* Andreas Clyer, *der Medicynen Doctor op Batavia reſiderende, het welk waren eenige afgebouwene ſtukken van het touw uyt de Javaanſe boſſen gehaald, in een kas vol vette en graauwe Kley geplant, het welk ik in Amboina uytgedeeld hebbe, daar het weeldrig opquam, en nu met groote ſtruyken te zien is; men moet het of op Parre Parren lyden, of by een wilde boom planten, daar het oplope en zich uytbreyde, want een vrucht-boom loopt pericul, dat hy door zyne ranken verwurgt werde. In de Javaanſe boſſen groeyd het overvloedig van zelfs, doch meeſt landwaart, omtrent de Keyzerlyke Stad Mataram, wesbalven zyn gedaante ook de Javanen zelfs in de Strand- of Zee ſteden wonende, onbekend is. Op Baly waſt het ook, hoewel weinig, daar dezelve Natie nogtans deze ſchorſſe meeſt gebruyken, en eerſt in Amboina zyn regte gedaante hebben gezien.*

Gebruyk. *De ſchorſſe alleen van dit gewas is in gebruyk, het zy in 't bezonder, 't zy met het bout beſwaart, want ze laat haar moeyelyk afſchillen, en niet als met een gedeelte van 't bout daar aan vaſt blyvende. De buytenſte ruygte werd eerſt afgeſchrapt, het touw in kleene ſtukken gekapt van* 1½ *voet lang, zo kan men de ſchorſſe te beter afnemen; die men dan aan een lugtige plaatze droogd, zoo werd de ſchoongemaakte ros, of bleker dan Caneel. Met of zonder het bout gedroogd, wil het in geen beſlotene plaatzen bewaard worden, want het uldaar licht vermolſemd, maar als gezegt, aan een open en luchtige plaats, en daar het koel is, doch in 't generaal is het niet durabel, als boven de* 2 *jaren niet goed blyvende. De ſmaak is gantſch niet ſcherp of ſpeceryachtig, maar ſmets, en zoetachtig; in de mond geknouwd is ze taay, en gelykt gekaauwde draden. Aan de afgekapte ſtukken, al hebbenze eenige maanden te drogen gelegen, ziet men nog al het voornoemde gom uytſweten, en als men 't zelve niet meer ziet in 't doorſnyden, acht men het voor verdorven, dies men het vaſt t'zamen moet binden in kleene bondeltjes, met een ſtuk Javaans papier of linnen omwinden, en dan in een koele plaats verwaren.*

De Javanen, Balyers, en Maleyers, beloven groote miraculen met dit bout te doen, in het genezen van wonden, doch men ziet het meeſt bare Vrouwen gebruyken, die uyt deze ſchorſſe in water gekookt met Madja Kling en Madja Kaan, de vruchten van Gilingdaro, Gelam, en Bongazari een drank maken, welke zy geven te drinken aan nieuw getrouwde, als zy hun maagdom hebben verlooren. De jonge bladeren kan men raauw eten, en als ander Ulang Ulang. Item onder ſalade en andere warmoes in plaats van ſuuring.

Zyn ſchorſſe wryven de Baliers tot een dun papje, dat zy met water of andere koſt ingeven tegen buyk- en bloedloop, zynde verkoelende en ſtoppende. Schorſſe en bladeren tot een pap gewreven, werden van buyten opgeſmeerd in allerhande verbittingen des lyfs.

Aan zommige jonge ranken heb ik 3 *en* 3 *bladeren by malkander gevonden, daar anders* 2 *ſtaan. Ook heb ik gemerkt, dat de moederſtok my van Java toegezonden, en in Javaanſe aarde gezet, met* 4 *en* 5 *touwen opſchoot, ieder* 2 *vinger dik, maar de takken in Amboinſe aarde geplant, quamen veel magerder op, en wilden geen bloemen dragen. Zo heb ik ook verſtaan, dat op Batavia zomtyds voor de Raad van Juſtitie of Schepens, klugtige proceſſen over deze ſchorſſe gemoveert werden, namentlyk dat de eene Vrouw quansuys geinjurieerd een andere voor 't recht roept, die haar nagegeven hadde, dat ze door den drank van deze ſchorſſe een geconterfyte maagdom haren Bruydegom toegebragt hadde.*

atque hanc ob rationem multæ mulierculæ timent ac ſollicitæ ſunt hunc emere corticem, vel in ædibus conſervare, ne ſuſpectæ ſint illius ope indigere.

badde. Om deze reden zyn veele Vrouwen ſchroomagtig deze ſchorſſe te kopen, of in huys te hebben, om niet verdagt te werden, dat zy dezelve van noden hebben.

Tabula Decima Nona

Ramum exhibet *frutticis funicularis*, qui *cortex conſolidans* Rumphio dicitur.

De negentiende Plaat

Vertoont een Tak van een *touwachtige Struyk*, welke de *heelende ſchorſſe* by Rumphius genaamt wert.

CAPUT DECIM. SEPTIMUM.

Pulaſſarium. Pulaſſari.

PUlaſarium eſt cortex albus & odoratus, qui venalis adfertur in faſciculos conlectus, atque pro Canella alba haberetur, multo autem mollior ac fragilior eſt, conligitur autem ex ſilvatico fune, cujus flagella cum præcedenti Caju Rapat maxime conveniunt, non autem folia.

Inferior autem talis flagelli pars ad ſummum brachii craſſitiem habet, quod per ſolum prorepit vel alias per herbas: Hæc autem in altum alia emittunt tenuiora flagella, non ultra pollicem craſſa, rotunda, ac tenui fiſſoque cortice obducta, qui tamen non ita rugoſus eſt quam Caju Rapat, ſuntque porro glabra & nuda usque in arborum vertice, ubi primum in longa folioſaque ſeſe dividunt flagella, quæ tenuia ſunt, rotunda, & glabra, quibus per ampla ſpatia folia inſident bina ternaque ſimul, uti & in ipſorum ſummo tria quoque locata ſunt, hæc autem cum Caryophyllorum foliis conveniunt, ſed minora ſunt & craſſiora, trés quatuorque pollices longa, unum lata, intenſe viridia, glabra, & ſplendentia, tenuibus ac transverſalibus venulis pertexta, quæ ad nervum medium ac firmum concurrunt, qui in ſuprema parte ſulcatus eſt.

Ex abruptis foliis album ac ſpiſſum exſtillat lac, uti & ex cortice, ſed pauca copia, non acre, ſed ſaporis amaricantis, quod inſtar calcis exſiccatur.

Funes ejus plurimi ſimul aliquando dependent, atque adeo intricate ſibi innectuntur ac involvuntur, ut verum videantur formare truncum, qui mihi prima vice talis ab incolis quoque demonſtrabatur in locis, quos raro homines frequentant, rem vero adcuratus inquirens & examinans comperi, medium ſeu centrum illarum congerierum arbuſculam eſſe putridam, juxta quam tenera flagella adſcenderant altiores petentia arbores, quibus ſeſe inplantaverant, ac ſenſim plura alia ſibi hisce junxerant & circumvolverant.

Flores fructusque in deſertis ſilvis nunquam obſervavi, quum inferius nil niſi nuda conſpiciantur flagella. Quod autem in horto meo plantatum ac ſupra aſſerculos late extenſum erat, poſt binos annos flores produxit, qui parvis inſidebant corymbis, quorum petioli cruciati erant uti in Caryophyllorum corymbis, quique longos gerebant inſtar florum Jasmini tubos, ſed breviores; ſuntque conſtructi ex quinque craſſis ſordide albicantibus, & retroflexis petalis, quique in centro gerunt filamentum firmum ſeu piſtillum, quod poſt floris lapſum remanet. Flores hi maxime conveniunt cum illis arboris *Pule* ſupra *libro tertio cap.* 39. deſcriptæ, cum cujus foliis & hæc quodammodo quadrant, ita ut haud inproprie hoc Pulaſſarium tanquam repens Pule haberi poſſet.

Ejus fructus baccæ ſunt oblongæ baccis Lauri ſimiles, ſupra coronatæ ſeu umbilicatæ, primo virides, dein luteæ, intus oſſiculum reconditur ſiccum ex binis ſegmentis conſtans, quæ per obliquam lineam ſibi juncta ſunt inſtar officulorum Anthophylli, atque hæ baccæ eodem modo creſcunt quo Anthophylli. Aliquando hi fructus gemini ſunt, vel bini ſupra ſeſe invicem locantur, acſi binæ Lauri baccæ ſibi inpoſitæ eſſent, atque ex viridi fructuum pellicula lac quoque exſtillat, quum incidatur.

Flagellorum cortex tantum aromaticus eſt, qui ſordide cinereus eſt & externe muſcoſus, ubique laceratus, atque plurimis in locis fiſſus, interne albus & fragilis, licet ſit humidus & lacteus, ſaporis amaricantis ſed odoris jucundi inſtar Iriæ Florentinæ.

XVII. HOOFDSTUK.

De Pulaſſari-Schorſſe.

PUlaſſari is een witte welriekende ſchorſſe, die men te koop brengt in kleene bosjes, en men zoude het voor witte Caneel aanzien, doch het is veel weker en broſſer. Het komt van een wilde bos-touw, aangaande de ranken met het voorgaande Caju Rapat groote gelykeniſſe hebbende, maar niet in de bladeren.

Het onderſte touw werd op 't boogſte een arm dik, kruypende langs den grond, of door andere ruygte. Deze geeft om boog andere dunnere ranken, niet boven een duym dik, rond, met een fyne geſcheurde ſchorſſe, zoo ruyg niet als die van Caju Rapat, voorts even en kaal tot in 't boogſte der boomen, daar zy hun eerſt in lange ranken en bladeren verdeelen. De ranken zyn dun, rond, en glad, daar aan ſtaan in wyde tuſſchen-leden de bladeren, 2 en 3 by malkander, aan de voorſte eynden ook 3. deze gelyken de Nagelbladeren, doch zyn kleender en dikker, 3 en 4 duymen lang, een breed, boog-groen, glad en blinkende, met fyne adertjes overdwers geribt tegen een ſtyve middel-zenuwe, dewelke aan de bovenſte zyde gevoornt is.

Uyt de afgebrokene druypt een witte en dikke melk, als mede uyt de ſchorſſe, doch ſpaarſaamlyk, niet ſcherp, maar bitteragtig van ſmaak, en droogd op als kalk.

Deze touwen hangen somtyds veele by malkanderen, en ſlingeren haar zodanig door malkanderen, dat zy een formeelen ſtam ſchynen te maken, 't welk my ook in 't eerſte van de Inlanders zodanig aangewezen wierde, op plaatzen, daar weinig menſchen komen, doch de zake nader onderzoekende, bevond ik, dat in 't midden van die vergadering een ander verrot boompje was, langs het welke de jonge ranken waren opgeſchoten na hogere boomen, en haar aldaar vaſt gemaakt hadden, en metter tyd hadden zig andere meer daarom gevlogten.

Bloeyzel en vruchten heb ik in de wilde boſſen nooit daar aan konnen vinden, om dat men beneden niets dan de kaale ranken ziet, maar aan 't geene in mynen hof geplant en op Parre Parren breed uytgebreyd was, hebben zig naar 2. jaren dezelve vertoond. Het bloeyzel quam voort aan kleene kroontjes, met de ſteelen in 't kruys ſtaande, gelyk de Nagel-kroontjes, met lankachtige balzen, gelyk de Jasmynen doch korter. De bloempjes zyn gemaakt van 5 dikke blaadjes, vuyl-wit, en agterwaarts gebogen, hebbende in de midden een ſtyf draadje, het welk na 't afvallen van de bloem ſtaan blyft. Zy hebben groote gelykeniſſe met het bloeyzel van den boom Pule, boven in 't derde Boek cap. 39. beſchreven, waar na de bladeren ook eenigſints aarden, zoo dat men niet onbillyk dit Pulaſari voor een kruypende Pule zoude achten.

De vruchten zyn lankwerpige beſiën, de Bakelaaren gelyk, met een kroontje voor op, eerſt groen, daar na geel, binnen in leyd een droge korl, gemaakt van 2 delen, die met een ſcheeve knie aan malkander hangen, gelyk de binnenſte korls van de moer-nagelen, ſtaande deze beſiën ook zodanig aan hare kroontjes gelyk de Nagelen. Somtyds vind men deze vruchten dubbeld, of 2 boven malkander, als of 2 Bakelaaren op malkander gezet waren, en uyt de groene ſchelle der vruchten loopt mede melk als men daar in ſnyd.

De ſchorſſe van de ranken is alleen ſpeceryachtig, zynde vuylgraauw en moſchachtig, van buyten over al geſcheurd, en op veele plaatze geborſten, binnen wit en bros, hoewel vochtig en melkachtig, bitteragtig van ſmaak, maar lieflyk van reuk, gelyk Irias florentina.

Lignum

Het

Lignum eſt album, molle, & inodorum, ac proinde inutile; unde & abjicitur, quum ejus cortex leviter ſit abraſus, cui ſemper major minorve ligni pars adhæret, quum alioquin nimis fragilis ſit. Exterior rugoſa ac muſcoſa ejus pars prius abraditur, quum prius integri ſtipites parumper ſint contuſi, dein interior decorticatur corticis pars, quæ in parvos conligitur faſciculos, albamque refert Canellam, gratum ſervans Iriæ odorem ad binos annos, ejus vero amaritiés cito diſparet. Hic cortex optimus cenſetur omnium, qui ex flagellis desquamatur digitum craſſis, ac per terram prorepentibus, atque hinc inde fiſſis. Obſervavi vero in tenuibus flagellis præſtantiorem eſſe quam in craſſis; & ubi terram adtingunt, radices emittunt per longa fila, ibique novum iterum formant fruticem. Ipſa autem radix majoris trunci ſupra terram denudata eſt, atque in multa brachia diviſa, ubique emittentia longas, rotundas, as tenues chordulas; quibus pauca inſident folia, per quas in arborum vertices ſeſe elevant, ac figunt, ita ut quis in admirationem adtollatur, quo modo ibi pervadere poſſint. Flores in plantata arbore menſe Martio provenerunt, fructus vero ejus tarde matureſcunt.

Het hout is wit, week, geen reuk hebbende, en dierhalven ondeugend, en werd weg geworpen, als men de ſchorſſe zoetjes daar van afgeſchild heeft, blyvende min of meer van 't hout daar aan hangen, om dat ze anders te bros is. De buytenſte mosachtige ruygte moet men eerſt afſchrappen, als men de geheele ſtokken eerſt wat geklopt heeft, en dan het binnenſte afſchillen, dat men dan t'zamen bind in kleene bondeltjes, en gelykt als dan witte Caneel, behoudende zynen lieflyken Iris-reuk by de 2. jaren, maar de bitterheid vergaat meeſt. Deze ſchorſſe houd men voor de beſte, dewelke genomen werd van de ranken, die een vinger dik zyn, langs de grond lopen, en hier en daar geborſten zyn. Doch ik heb bevonden, dat ze aan de dunne ranken wel zoo goed is als aan de dikke; daar zy de aarde raken, wortelen zy met lange draden in, en formeeren aldaar weder een nieuwen ſtruyk. De wortel zelfs van den principalen ſtam, leyd boven de aarde in veele takken verdeeld, overal uytſchietende lange, ronde, en dunne Chordulen; daar aan weinige bladeren ſtaan, en zig boven in de hoge boomen vaſt maken, zoo dat men zig verwonderen moet, hoe zy daar op komen. Het bloeyzel aan het geplante quam voort in Maart, doch de vruchten wierden langzaam ryp.

Nomen. Latine *Pulaſſarium.* Malaice *Pulaſſari*; quo nomine per totam Indiam notum eſt, acſi aromaticum Pule diceretur. Noſtri Amboinenſes ac Ceramenſes illud depravate parum vocant *Puraſane.*

Naam. *In 't Latyn* Pulaſſarium. *Maleyts* Pulaſſari, *met welke naam het door geheel Indien bekend is, als of men ſpeceryachtige* Pule *zeyde. Onze Amboinezen en Cerammers noemen het verdraayd* Puraſane.

Locus. In deſertis creſcit ſilvis, quas raro homines permeant, in ſolo pingui & argilloſo ad montium pedes, ubi frequentes ſunt arbores, ſub quarum umbra excreſcit, ipſarumque ramis ſeſe innectit. In Amboina non obcurrit niſi in boreali plaga *Lien* dicta, pauca copia invenitur in parva Cerama circa Lielam, Combello, & in parva Hatuaha, ibique potiſſimum a ſilveſtribus abraditur & calcatur vaccis, majori copia creſcit in ejus regione obpoſita Caybobbo, optimum vero ex Cerama Orientali deducitur, Keya, Arua, aliisque inſulis ad Eurum ſitis, unde in faſciculos conligatum Javam defertur, licet & ibi creſcat.

Plaats. *Het waſt in de wilde boſſchen, daar weinig gang van menſchen is, op een vette kleygrond, in het hangen der bergen, daar het vol geboomte is, onder wiens ſchaduwe het opſchiet, en om derzelver takken zig vlecht. In Amboina heeft men 't niet, behalven aan de N. O. boek* Lien, *een weinig vald op kleen Ceram ontrent Liela, Combello, en kleen Hatuaha, doch werd meeſt aldaar van de wilde Koebeeſten opgegeten en vertrapt. Meerder vald tegen over op Caybobbo, doch het beſte komt van Ooſt-Ceram, Key, Aru, en andere Z. O. Eylanden, waar van het in bosjes gebonden na Java gevoerd werd, hoewel het aldaar ook waſt.*

Usus. Albus ac depuratus horum funium cortex ſolummodo fere in uſu eſt ob gratum ipſius odorem, atque per totam circumfertur Indiam in feminarum uſum, quæ ejus faſciculos veſtibus adponunt, ut ipſis gratum concilient odorem, admiſcetur quoque raſuræ aliorum odoratorum lignorum ac florum, quæ cum Oryza & aqua conteruntur, ex quibus albi formantur trochiſci, quibus mulierculæ utuntur in corporum lotione, non tantum, ut ipſi gratum concilient odorem, ſed etiam ad refrigerium, ac cerebrum corroborandum, quum rapſato vel conſciſſo admiſceantur Agallacho, fruſtulo arundinis ſaccharifera fuſcæ, Tacari radicibus, Ungui odorato, & Benzoino, quæ ſimul vulgare ac quotidianum præbent ſuffimigium, quod carbonibus inponitur ad veſtes odore inprægnandas, qui poſt binos annos magna ex parte perit in hoc cortice, ſed aptus tamen eſt ad iſtos trochiſcos, cum quibus corpus fricatur.

Gebruyk. *De witte en ſchoongemaakte ſchorſſe van de touwen is ſchier alleen in gebruyk wegens haren lieflyken reuk, en werd door geheel Indien vervoerd voor de vrouwen, die de bondeltjes by de klederen leggen om dezelve een aangenaame reuk te geven, ook werd ze met ſchraapzel van ander welriekend hout en bloemen onder ryſt en water gewreven, en daar uyt witte koekjes gemaakt, dewelke de Vrouwen gebruyken in het waſſen van het ligbaam, niet alleen om het zelve een goeden reuk te geven, maar ook om te verkoelen, en de herzenen te ſterken, gemengd onder het geſchraapte of gekapte Agel-hout, een ſtukje van bruyn zuyker riet, wortelen van Tacari, Unguis Odoratus, en Benjoin, geeft een dagelykze reukwerk, op koolen gelegt om de klederen daar mede te beroken. Na 2 jaren vergaat den reuk wel voor 't meeſte deel, maar is als dan nog bequaam tot de voornoemde pap, om het lichaam daar mede te wryven.*

Flores a Javanis ſiccantur, inque ciſtis ſuis adſervantur ac venduntur, quum adhibeantur ad pulticulas, quibus infantes febribus correpti fricantur. Interne cortex hic aliis admiſtus medicamentis, quæ æſtuantem ſedant ventriculum, itidem exhibetur.

De bloemen werden van de Javanen gedroogd, en in haare kruyd-dozen verkogt, om dat men dezelve gebruykt tot papjes, waar mede men de kinderen beſtrykt als zy koortzig zyn. Binnens lyfs werd de ſchorſſe ook gemengd onder Medicynen, die de verbitte magen te regt helpen.

Prope atque inter Pulaſſarium alter prorepit funis Pulaſſario ſimillimus, ſed inutilis, nec ullo modo aromaticus. Hoc Pulaſſarium ſpurium funes gerit rotundiores & glabriores, albicantes, ac punctulis ſeu verruculis notatos, ſed nullo modo fiſſos aut rugoſos, uti verum Pulaſſarium; lac quoque fundit album, ac fere ſimilem habet ſaporem, nullum vero odorem: Credoque incolas ſæpius hosce funes promiſcue cædere ſive præ ignorantia ſive lucri cauſſa, difficile ſaltem mihi fuit illos diſtinguere, quum inferius intricati decurrerent, atque ſuperius in altis arboribus ipſorum folia conſpici nequeant.

By en onder de Pulaſari loopt een ander touw, het Pulaſari zeer gelyk, doch onnut, en gantſch niet ſpeceryachtig. Dit baſterd Pulaſari heeft ronder en evener touwen, witachtig, met puntjes of wratjes bezet, maar de ſcheurtjes en ruygte niet hebbende als de regte Pulaſari. Zy heeft ook witte melk, en ſchier diergelyke ſmaak, maar geen reuk. Ik gelove, dat ze de Inlanders dikwils onder malkander kappen, het zy uyt onwetenheid het zy uyt winzugt, immers ik hadde moeyte die beyde te onderſcheiden, om dat zy beneden onder malkander lopen, en boven op de hooge boomen kan men de bladeren niet bekennen.

Qui verum Pulaſſarium plantare cupit, ut ſibi adducantur fruſta quædam ipſius funis curam gerere oportet, cum nodis & adhærentibus radiculis, ſimul cum adhærente terra argillacea, in qua nempe creſcunt, ac tali modo in hortis deponantur ac plantentur, quam maxime autem cavendum eſt, ne quædam ipſorum folia decerpantur, quum excreſcant, unde facile pereunt. Quum adoleſcant, aſſerculis inponenda ſunt ipſorum flagella, quum cuncta ipſorum folia aromatica ſint, & apta, quæ in ore maſticantur, licet parum amara ſint.

Die de regte Pulaſari wil planten, moet zich eenige ſtukken van de touwen laten brengen, daar aan wat knoeſten en worteltjes zyn, t'zamen met de kleygrond, waar op zy waſſen, en zo in de Hoven zetten, zich wel wagtende eenige bladeren daar af te breeken, wanneer zy noch in 't groeyen zyn, waar door zy anders licht uytgaan. De opgeſchotene moet men op Parre Parren leggen, zo worden alle de bladeren ſpeceryachtig, en bequaam in de mond te knouwen, hoewel wat bitter.

Pulaſſarii lignum, cortice orbatum, quendam etiam habet uſum, ex quo contrito pulticulæ præparantur, quibus febricantes homines, ac præſertim pueri obliniuntur ad refrigerium.

Cannelli itti Canni in *Hort. Malab. part.* 10. *Fig.* 5. deſcriptum quodammodo convenit cum Pulaſſario noſtro quoad folia, ſpiſſum ipſius lac, ac creſcendi modum, eſt enim planta funicularis, tenuis, ac lignoſa, ſeu funis, qui ſeſe arbori Casjam adeo circumvolvit, atque ipſi tam firmiter increſcit, ut folia, flores, ac fructus utriusque intricati quam maxime ſint & concreſcant: de ipſius autem grato odore nil ibi conmemoratur, ſolummodo autem de ipſius foliis adnotatur, quod aquæ incocta ædematoſos curent pedes, quos hæc natio putat ex magorum incantamentis oriri, idem quoque præſtabit ejus cortex cum Oryza contritus & inlinitus.

Het hout van Pulaſari, daar de ſchorſſe afgenomen is, beeft ook noch eenig gebruyk, om papjes uyt het gewrevene te maken, waar mede men koortſige menſchen, inzonderheid kinders beſmeerd, om matig te verkoelen.

Cannelli itti Canni *in* Hort. Malab. part. 10. fig. 5. *beſchreven, beeft eenige gelykenis met ons Pulaſari, aangaande de bladeren, de dikke melk, en de manier van groeyen, want het zal een dunne boutachtige plant zyn of touw, die zig om den boom Kasjam zoodanig ſlingert, en daarom zo vaſt groeyt, dat bladeren, bloemen, en vruchten van beyde door malkander ſtaan, egter van zyn goeden reuk wert niets vermelt, alleenlyk dat zyne bladeren in water gekookt genezen de geſwolle voeten, welke deze Natie zegt van tooverze belezing te komen, het zelfde zal ook doen de ſchorſſe met ryſt gewreeven en opgeſmeerd.*

Tabula Vigeſima

Ramum exhibet *Pulaſſarii vert.*

De twintigſte Plaat

Verroont een Tak van de waare *Pulaſſarie Struyk.*

In Auctuario *Funis Pulaſſarius*, ſeu *Caju Pule* ſequenti deſcribitur modo.

Caju Pule ſeu *Lignum ſcholare*, h. e. *Pule* libr. 3. deſcriptum adfinem ſibi habet funem ſylvaticum *Tali* dictum. *Pulaſſarium* præterea aromaticum *libr.* 7. deſcriptum ſilveſtrem quoque habet ſpeciem. Saltem hic funis, quem nunc deſcribemus, utrisque adfinis eſt. Non eſt funis craſſus, ſed ſeſe dividit & extendit in plurimos graciles laterales ramos, atque hi iterum in alios minores, in quibus folia ſibi ſunt oppoſita, illis *Pulaſſarii* ſimilia, ſeu paulo latiora, craſſa, glabra, & firma; nullis notabilibus coſtis donata: Ex abrupto uti & ex ſauciato cortice album & viſcoſum exſtillat lac, ſed pauca copia. Nullus aromaticus odor vel ſapor, uti in vero Pulaſſario, detegitur in hujus cortice, vel foliis. Flores ignoti ſunt.

Fructus oblongus eſt, utrimque acuminatus, minimum digitum circiter longus, ac digitum craſſus, externe virens, ad latera ſulco ſeu canali diſtinctus, juxta quem maturi dehiſcunt. Sub herbaceo cortice cavitas reperitur, atque in hac latera undique repleta granis, inſtar illorum frumenti Turcici ſeu Mays Indici, coloris obſcuri inſtar Coffe, quæ per albam venam cortici adnectuntur. Quodvis iterum granulum interiore ſua parte granulatum eſt granulis Sinapios ſemina mentientibus, coloris aurantii, atque præterea in fructus centro cavum ſuper eſt, uti in Papayæ fructibus. Ex fructu aperto & ſciſſo viſcoſum etiam exſudat lac.

Nomen. Malaice vocatur *Tali Pule.* Latine *Funis Pulaſſarius.*

Locus. Ad ſilvarum oras obcurrit, uti & in vallibus, ſed non copioſe, unde nec ejus peculiaris innotuit uſus, niſi quod ejus flagella adhibeantur ob tenacitatem ad nectendas Amboinenſium naſſas Bobbers dictas.

In het Auctuarium wert het *Pulaſſari Touw-gewas* aldus beſchreven.

Caju Pule *of het* Lignum ſcholare, *dat is* Pule libr. 3 *beſchreven, beeft in zyn maagſchap een boſch-touw of* Tali: *of het ſpeceryachtige* Pulaſari libr. 7. *beſchreven, beeft noch een wilde zoorte. Immers dit touw, dat wy nu beſchryven, beeft gemeenſchap met die beyde: Het is geen dik touw, maar dat zig in veele ranke en zydetakken verdeelt, en dezelve al wederom in andere, daar aan ſtaan de bladeren tegen malkander, die van* Pulaſſari *meeſt gelyk of wat breeder, dik, glad, en ſtyf, zonder kennelyke ribben; uyt de afgebrokene, als mede uyt de gequetſte ſchorſſe, loopt een witte en kleverige melk, doch ſchaars. Noch in de ſchorſſe, noch in de bladeren is de gewoonlyke ſpeceryachtigheid van Pulaſſari. Het bloeyzel is onbekend.*

De vrucht is langwerpig, agter en voren toegeſpitſt, omtrent een pink lang, en een vinger dik, van buyten groen, en ter wederzyde met een naat of geut, langs dewelke de rype openberſten. Onder een kruydachtige ſchorſſe vind men een holligheid, en daar in de zyden rondom bezet met korrels als Turkze tarwe, en van Coffycoleur, met een witte ader aan de ſchorſſe vaſt. Ider korl aan de binnenſte zyde is wederom bezet met kleene korreltjes, als moſtaard-zaad, regt oranje-geel, en dan blyft in de midden der vrucht noch een holligheid, gelyk in de vruchten van Papaya. Uyt de opgeſneden vrucht komt mede een kleverige melk.

Tabula Vigeſima Prima

Ramum exhibet *Funis Pulaſſarii.*

De een-en twintigſte Plaat

Vertoont een Tak van het *Pulaſſarie Touw-gewas.*

CAPUT DECIM. OCTAVUM.

Tuba Baccifera. Coculi Indici, & Tuba Bidji.

TUba nobis in India illos exhibet coculos, quibus piſces & aves enecantur. Hujus tres obcurrunt ſpecies præter aliam minorem ſpeciem, quæ ad peculiare refertur genus: Primo nempe *Tuba baccifera.* Secundo *Tuba radicum.* Tertio *Tuba flava.* Quarto *Folium lunatum minus:* Cuivis autem ſingulare tribuemus caput.

Primo *Tuba baccifera* funis eſt ingens, ſilveſtris, & inregularis, plerumque brachium craſſus, aliquando pedem, corticem gerens craſſum, laceratum, & maxime rugoſum, laterales rami ſeu flagella, plerumque quinque ſex immo plures orchias longa, in firmas deſinunt claviculas, quæ ſeſe aliis innectunt ramis, illis folia inſident per ordines, ſed alternata, ſolitaria, & vaga, ingentia, & inſtar chartæ firma, cordiformia, in obtuſum apicem exeuntia, palmam vel ſpithamam longa, novem digitos lata, ſuperne intenſe viridia, inferne maxime flava, & quodammodo lanuginoſa, longis inſident firmisque petiolis, qui prope ortum inflexi ſeu ſinuoſi ſunt, unde plurima folia retroflexa ſunt

Ex craſſioribus flagellis longi excreſcunt racemi, ſesqui pedem longi, in plurimos laterales diviſi, in quibus primo conſpiciuntur capitula illis acuum ſimilia, quæ ſeſe aperientia floſculos exhibent ex ſex albis & retroflexis petalis conſtantes, in horum centro capitulum locatur, cui tria quatuorve granula inſtar arenæ inſident, quæ in fructus excreſcunt.

Flores ingratum ſpirant odorem, uti *Phallus Dæmonum*, vel aqua inpura, quos plurimi inſequuntur fructus inſtar Uvarum collecti, ſed paulo minores hisce, diu albentes, dein rubri, ac tandam ex purpureo nigricantes, plerumque bini tresve, rarius quatuor ſimul cinereo inſident pedunculo craſſiuſculo, pyramidali, & rugoſo. Sub externa molli carne nucleus locatur rotundus, Ceraſi officuli formam habens, ſed paulo major, rugoſus, & granulatus, qui ex duriusculo componitur putamine ſed fragili, quique ad unum latus fiſſuram ſeu aperturam habet, intus medullam continet albam bifidam. Hujus funis lignum lentum eſt ac pordſum, quod in flagellis fere diffringi nequit, odoris ingrati & nauſeoſi.

Nomen. Latine *Tuba Baccifera:* in Pharmacopæis *Cucculi* ſeu *Coculi Indi.* Malaice *Tuba Bidji.* Amboinice *Tuba* & *Tube*, peculiariter vero hæc ſpecies vocatur *Tuba Tuni.* In Hitœa *Camulu Habua*, in Lohœa *Mehu hŏa.* Ternatenſibus proprie dicitur *Bori*, præcedens enim *Bori libr. 6 cap.* 49 deſcriptum ipſis vocatur *Boruro.* Bandice *Tube* & *Tube.* Javanice *Boproŏn.* Baleyice *Bunproŏn.*

NB. *Tuba* Malaïce quævis denotantur res, ſemina nempe, fructus, & folia, quibus piſces & aves enecantur. Per Ternatenſium vero *Bori* ſeu *Boruro* ſignificantur quævis res, quæ ingentem excitant vomitum.

Locus. Circa oras maritimas creſcit, ubi ingentes rupes & ſaxa reperiuntur, ſub altarum arborum umbris. In Amboina raro obcurrit, copioſius in parva Cerama circa Combello & Lœhœ veterem, ubi ejus funes vidi pede craſſiores, arboresque adſcendentes, quorum racemi frugiferi juxta craſſos iſtos dependebant funes. In Bandenſium inſula *Lonthoir* dicta itidem creſcit, copioſiſſime autem in Celebe, quæ mater eſt omnium toxicorum, præſertim in provinciis juxta Boegenſem ſinum ſitis.

Uſus. Baccæ hujus plantæ ſolummodo in uſu ſunt, quibus piſces capiuntur & enecantur, ſemi maturæ hujus eliguntur baccæ tam integræ, quam ſine externa ipſarum carne, tam recentes quam ſiccatæ, quæ conteruntur cum cancellis Koeman dictis, qui in vacuis Limacum cochleis reperiuntur, quidam etiam portiunculam addunt excrementi humani, atque ex hac maſſa pilulas formant magnitudine Ceraſorum,

XVIII. HOOFDSTUK.

De bes-dragende Tuba-Struyk.

TUba *geeft ons in Indien de nootjes, waar mede men Viſſchen en Vogelen vergeeft. Men heeft daar van* 3 *zoorten, behalven nog een kleender, die men voor een bezonder geſlacht houd: te weten* 1. Tuba baccifera, 2. Tuba radicum. 3. Tuba flava. 4. Folium lunatum minus: *zullende ieder zyn byzonder Capittel hebben.*

1. Tuba baccifera *is een groote wilde ranke, in 't gemeen een arm dik, zomtyds ook een been dik, met een groove geſcheurde, en zeer ruyge ſchorſſe; de zyde-takken of ranken (die gemeenlyk* 5, 6 *en meer vademen lang zyn) eyndigen in ſtyve Clavieren, die zich om andere takken vaſt maken, daar aan ſtaan de bladeren meeſt in ryen tegen malkanderen, doch verwiſſeld, enkeld, en in wyde tuſſchen-plaatzen. Dezelve zyn groot, ſtyf als pergament, hertformig, met een ſtompe ſpits, een hand of een ſpan lang,* 9 *vingers breed, boven hoog-groen, beneden hoog-geel, en wat wolachtig. Zy ſtaan op lange ſtyve ſteelen, by haren oorſprong een bogt hebbende, waar door de meeſte bladeren agterwaarts gebogen ſtaan.*

Aan de dikke ranken groeyen lange troſſen, wel 1½ *voet lang, en in verſcheide korte takken verdeeld, daar aan men voor eerſt knopjes als ſpelde-hoofdjes ziet, dewelke haar openende vertonen bloempjes in zes witachtige blaadjes verdeeld, die agterwaarts omgebogen zyn, in de midden met een knopje, waar op* 3 *a* 4 *zandkorreltjes ſtaan, waar uyt de vruchten werden.*

Het bloeyzel is vuyl van reuk, gelyk Phallus Dæmonum, *of ſpoelwater, hier op volgen veele vruchten druyfsgewys by elkander hangende, wat kleender dan druyven, langen tyd wit, daar na rood, ten laatſten uyt den purperen ſwartachtig, gemeenlyk ſtaan* 2 *en* 3, *zelden* 4 *by malkander; op een graauw voetje, 't welk dik is, pyramidaal, en gerimpeld. Onder het buytenſte weeke vleeſch vind men een ronde korl, in de groote van een kerſſeſteen, of wat groter, rimpelig of gegranuleerd, beſtaande uyt een hardachtige ſchaal, doch die zich ligt breeken laat, en aan de eene zyde een opening of ſcheur heeft, binnen met een witte heeſt, dewelke zig in tween laat delen. Het hout van 't touw is taay en poreus, aan de ranken ſchier onverbreekelyk. Reuk en ſmaak van de gewrevene beſiën is onlieflyk, vies, en walgelyk.*

Naam. *In 't Latyn* Tuba Baccifera, *in de Apotheken* Cucculi *of* Coculi Indi. *Op Maleyts* Tuba Bidji. *Amboinſch* Tuba *en* Tuhe; *en in 't byzonder biet deze zoorte* Tuha Tuni. *Op Hitoe* Camulu hahua, *en op Loeboe* Mehu hŏa. *By de Ternatanen biet zy eygentlyk* Bori, *gelyk zy de voorgaande* Bori *in 't* 6 *Boek cap.* 49 *beſchreven,* Boruro *noemen. Bandinees* Tube *en* Tuhe. *Javaans* Boproŏn. *Baleyts* Bunproŏn.

NB. Tuba *in 't Maleyts zyn allerhande dingen, zaden, vruchten, en bladeren, waar mede men Viſſchen en Vogelen vergeeft. Maar het Ternataanze* Bori *of* Boruro, *zyn dingen, die ſterk braken maken.*

Plaats. *Het waſt omtrent de Zeekant, daar het ſteenachtig is, en groote klippen ſtaan, beſchaduwd van hooge boomen. In Amboina vind men het weinig, meer op kleen Ceram omtrent Combello en oud Loeboe, alwaar ik touwen gezien hebbe dikker dan een been, de boomen oplopende, en de vruchd-dragende troſſen hingen langs de dikke touwen. Het waſt ook op 't Bandaze Eyland* Lonthoir, *maar het meeſte heeft men op Celebes, de Moeder van alle venynen, principalyk in de Provintien langs den Boegizen bogt gelegen.*

Gebruyk. *Alleen de beſiën van deze plante zyn in gebruyk, om de Viſſen daar mede te doden; men neemt de half rype beſiën, met en zonder het buytenſte vleeſch, zo wel verſch als gedroogd, wryft dezelve t'zamen met de kleene Cancellis of Krabbetjes, Koeman genaamt, in de verlatene ſlekke huysjes zich opboudende; zommige doen 'er ook een klontje* Excrementum humanum *daarby, maken daar van pillekens, in de groote van Kerſſen, die zy*

quas aquæ injicuunt tam dulci quam falſæ ſeu marinæ, præſertim vero in foveis ſtagnantis aquæ marinæ. Piſces avidiſſime hanc petunt paſtam, omnesque, qui hanc devorarunt, moriuntur ac vertiginoſi prius ſupra aquam circumnatant, ita ut facillime capi poſſint, atque innoxie comedi, omnes enim Tubæ ſpecies non lethale exhibent venenum, ſed tantum vertiginem cauſſant in flaccidis piſcium & avium cerebris, putoque, ſi tales vertiginoſi piſces in recentem inmitterentur aquam, quod reconvaleſcerent, uti id in alia tentavi planta, quæ vero debilior erat, ac minorem præſtabat effectum ſeu operationem quam vera Tuba.

In Hitoea experimentum etiam fuit inſtitutum in corpulentis hominibus, qui binas tales baccas innoxie adſumere poterant, ut ipſorum corpus per hasce purgaretur. Hisce baccis Papoenſium inſularum incolæ aves Paradiſiacas capiunt, quæ minores nec ita elegantis ſunt coloris quam Aruaenſes. Aves hæ coagmentatæ ſimul quotannis præciſo advolant tempore in hasce inſulas, atque in Zephyream Gelolo partem, Weda dictam, potumque ſuum quærunt in foveolis altarum arborum, in quibus aqua pluvialis ſtagnat, illarum una quaſi ab aliis mittitur ad guſtandam iſtam aquam, quæ ſalva rediens aliis perſuadet, ut ibi advolent ac potent. Papöenſes interim alacriter has adſcendunt arbores, & aquam hanc infectant per hosce nucleos contritos, omnes itaque aves, quæ hanc hauſerunt aquam, vertiginoſæ in terram decidunt, ita ut facillime ſint capiendæ.

Macaſſarenſes ac Boegenſes albas & inmaturas has baccas, ſed fumo induratas ſecum ducunt, quum trans mare alias petant peregrinas terras, ut cito piſces capi poſſint, quum in quibusdam morentur locis.

Cancelli iſti ab *Ambroſio Pareo* depinguntur, vocanturque ipſi *Bernhard l'Heremite.*

Hæc planta in Zeylana itidem ac Malabara creſcit, ubi incolæ ſilveſtres vaccas & hircos capiunt, contuſos ſumentes ejus nucleos, quos inliniunt fructibus *Jacas* ſeu Socci apertis, quorum recenti pulpæ inſpergunturque vaccæ iſtæ avidiſſime expetunt, unde vertiginoſæ evadunt, ita ut facillime capi vel transfodi poſſint.

Javani hos ſumunt nucleos, conteruntque cum Pipere, allio, & lumbricis, paſtamque hanc torrent, atque ex hac globulos formant, quos aquarum fundo inponunt, mox ad hosce piſces tendunt alliciti penetranti iſto odore, quique hosce comedunt vertiginoſi ſupernatant, ut capi poſſint.

In *Hort. Malab. tom.* 7. *Fig.* 1. Malabarice vocatur *Matsjatam.* Bracmanis *Garundo Pala*, Portugallice *Fruita Matta Peyre.* Belgice *Water-quaat*, ubi deſcriptio cum noſtra ſatis quadrat, ſed icon differt, ex quanam vero cauſſa me latet. Adnotator vero D. *Commelinus* in iſtud adnotat caput, eosdem hosce nucleos in Pharmacopæis vocari *Coculos Indos.* Italis *Coculo d'Indiano* & *Galuſſa de Levance*, non autem adſentiri poſſum, reducendos eſſe ad *Solani furioſi* ſpecies, quum nulla inter hasce plantas ſit convenientia, quin ad Solana aliæ quoque referantur plantæ, quæ furioſam, ac piſces enecandi poſſident qualitatem.

Tabula Vigeſima Secunda

Tubam exhibet *Bacciferam* miris flagellis & gyris intricatam, cum baccis racemoſis, quæ *Coculi Indi* a Pharmacopæis vocantur.

Litt. A flores denotat naturali magnitudine, & B *baccas* naturali ſua forma.

dan op 't water ſtroyen, zo wel zoet als zout water, doch inzonderheid in kuylen van het ſtaande zee-water. De Viſſchen dan ſchieten graag na dit aas, en alle die 'er van eten, ſterven of dryven duyzelig boven op het water, dat men ze gemakkelyk vangen kan, zynde niet te min onſchadelyk te eten, want alle ſoorten van Tuba zyn geen dodelyk vergift, maar maken ſlegts een duyzeling in de ſwakke herſſenen van de Viſſchen en Vogelen, en ik gelove, zo men deze duyzelige gaſten ſtrax in verſch water ſmeet, dat zy wederom bekomen zouden, gelyk ik aan een ander plante geprobeert hebbe, dog die ſlapper van werking was dan de regte Tuba.

Op Hitoe is het ook geprobeerd, dat Corpulente menſchen 2 van deze korls zonder ſchade konden innemen, om een purgatie daar van te hebben. Met deze korls vangen de Inwoonders van de Papoeze Eylanden de Paradys-vogels, Soffu *genaamt, zynde kleender en ſlegter van coleur dan de Aruaanſe. Deze Vogels vliegen met troepen, en komen jaarlyks op haar beſtemden tyd gevlogen in de Papoeze Eylanden, en op het Zuyder-deel van* Gelolo, Weda *genaamt. Haren drank zoeken zy in de kuyltjes van de booge boomen, daar het regen-water ſtaan blyft, daar heen zenden zy een uyt haar allen om te proeven, die dan wederkerende, en geen letzel gevoelende, den gebeelen troup beweegt om daar uyt te drinken. Doch ondertuſſchen klimmen de Papoezen veerdig in de boomen, en vergeven dat water met deze korls gewreven. Alle de vogels dan, die daar uyt drinken, werden duyzelig en vallen ter aarde, zoo dat men ze gemakkelyk vangen kan.*

De Maccaſſaren en Boegis voeren deze korls noch wit of onryp geplukt en in den rook gedroogd, by hun, als zy op Zee na vreemde plaatzen varen, om matter haaſt Viſſen te vangen, daar zy pleyſteren.

De voornoemde Cancelli zyn die krabbetjes, dewelke by Ambroſius Parêe *afgeſchilderd, en genaamt werden* Bernhard l'Heremite.

Deze plant waſt mede op Ceylon en Malabaar, alwaar de Inwoonders de wilde Koebeeſten en Bokken weten te vangen, nemende de geſlotene korls en ſmeren dezelve op de vruchten Jacas of Soorzakken, te weten opgeſneden, en op derzelver vleeſch geſmeerd, waar na de Koebeeſten zeer gretig, en daar van duyzelig werden, dat men ze gemakkelyk vangen of ſchieten kan.

De Javanen nemen deze korls, wryven ze met peper, look, en pire, braden het, en maken bolletjes daar van, en leggenze in water op de grond, zoo ſchieten ſtrax de Viſſchen daar na, door den ſterken reuk aangelokt, en werden duyzelig, dat men ze vangen kan.

In Horto Malab. Tom. 7. fig. 1. *wertze in 't Malabaars* Matsjatam, *in 't Brammees* Garundo Pala, *in Portugeeſch* Fruita Matta Peyre, *in 't Nederduytſch* Water-kwaat *genoemt; waar in de beſchryving met de onze redelyk wel overeenkomt, doch de aftekening verſchilt, uyt wat oorzaak, weet ik niet. Den Adnotator* Commelinus *op 't zelve Capittel, merkt dat het dezelve korrels zyn, die men in de Apotheken* Coculus Indi *noemt. In 't Italiaanſch* Coculo d'Indiano *en* Galuſſa de Levance, *doch ik kan niet toeſtaan, dat men het onder de zoorten van* Solanum furioſum *zoude brengen, vermits gantſch geen gelykenis tuſſen die twee planten is, of men moeſte onder de* Solana *noch meer diergelyke gewaſſen brengen, die een dolmakende, en Viſch-dodende kragt hebben.*

De twee- en twintigſte Plaat

Vertoont de *Tuba baccifera*, met wonderlyke ſtrengen door elkander gevlogten, en zyn beſſen, welke de *Coculi Indi* by de Apothekers genaamt werden.

Lett. A. wyſt aan de *bloemen* in zyn natuurlyke groote, en B de *beſſen* in haar natuurlyke gedaante.

OBSER- AAN-

A
B

OBSERVATIO.

A plurimis auctoribus hi fructus nomine *Cocculi Indi* deſcripti obcurrunt, quorum plurimos conlegit *Sam. Dale* in *Pharmacol.* in 4*to. p.* 345. & *Valent.* in *Hiſt. ſimpl. reform. p.* 224. eſtque arbor Indica Cocculos Officinarum ferens *Breyn. in nov. edit. p.* 45. & *Commel. Fl. Malab. p.* 24. vide & notas ad *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 1. quæ planta ibi depicta a noſtra penitus aliena videtur, uti & Cocculus Officinarum a Natsjatam H. *Malab.* a *Plukn. in Mantiſſ. p.* 52. plurimum diverſa cenſetur, quam tamen in *Almag. p.* 349. cum illis conjungit ad Solanum lignoſum ſeu ſcandens, rotundifolium, Indicum, fructu duriore racemoſo. Natsjatam H. Malab. ibique ab ipſo additur Frutex Malab. pentapetaloides ſcandens fructu racemoſo, qui *Coculus Indi*, & *Coculæ Officinarum* dicitur.

De horum porro uſu & variorum auctorum opinione vide *Joh. Bauh. Hiſt. pl. libr.* 3. *cap.* 155.

AANMERKING.

By de meeſte Schryvers komen deze vruchten voor onder den naam van *Coculus Indi*, waar van de meeſte aangehaalt werden by *Sam. Dale* in zyn *Pharmac.* in 4*to. p.* 345. en by *Valent.* in de *Hiſt. ſimpl. reform. p.* 224. en is de Indiſche Boom de Coculus van de Apotheken voortbrengende, van *Breyn* in de nieuwe uytgaaf *p.* 45. en *Commelin Fl. Malab. p.* 24. ziet ook de aanteekeningen op het zevende deel van de *Hort. Malab. p.* 2. welke plant aldaar afgebeeldt, egter geheel en al van de onze verſchillende ſchynt te zyn, gelyk ook de Coculus der Apotheken van de *Natsjatam* in de *Hortus Malab.* voorkomende van *Plukn.* in zyn *Mantiſſ. p.* 52. geheel verſchillende geoordeelt wert, welke hy egter in zyn *Almag. p.* 349. met die t'zamenvoegt by de houtachtige of klimmende Indiſche Solanum met ronde bladeren, en een harde trosachtige vrucht; de Natsjatam van de Hortus Malab. by dewelke van hem geplaatſt wert de Malabaarſche Struyk, met een vyfbladige bloem, klimmende, en vruchten in troſſen voortbrengende, welke zyn de *Coculi Indi* en *Coculæ* in de Apotheken.

Ziet verder van derzelver gebruyk, en van de verſchillende gevoelens der Schryvers hier over *Joh. Bauh. Hiſt. pl. derde boek cap.* 155.

CAPUT DECIMUM NONUM.

Tuba Radicum. Tuba Ackar.

SEcunda Tubæ ſpecies in binas dividitur ſpecies, in albam & nigram: Alba vulgatiſſima eſt, ac potiſſimum ſimplices gerit radices, & longa flagella, quæ nil niſi folia producunt: Radices rotundæ ſunt, digitum circiter craſſæ, partim ſupra, partim infra nigram ac cænoſam prorepentes terram, lignoſæ, attamen intus aquoſa medulla repletæ, ex fuſco nigricantes, ubique fibrillas emittentes, quarum quævis in binas alias minores ſubdividitur. Eandem fere ſubſtantiam ac formam habent flagella, quæ hinc inde tres quatuorve laterales emittunt ramos, qui prope ortum conlecti craſſi & geniculati ſunt.

Quivis ramulus quatuor ac quinque foliorum paria gerit ſibi fere obpoſita, brevibusque petiolis inſidentia cum inpari extremo, Lanſii foliis ſimilia, ſed anguſtiora & flaccidiora, ad ſummum latiſſima, ſeptem pollices longa, tres digitos lata, ſubtus albicantia ſeu pallide cinerea. Radicum fibrillis adpendent plurimi nodi ſeu baccæ quaſi, glandulas mentientes, quarum quædam majores, aliæ minores ſunt inſtar ſeminum Catjang, anguloſæ & acuminatæ, intus plerumque concavæ ſeu carioſæ: Alii flores fructusque nunquam in hac conſpiciuntur planta, licet multos per annos in horto meo hanc coluerim, ubi quam maxime luxurioſe ſeſe extendebat.

Nomen. Latine *Tuba Radicum.* Malaice *Tuba Acker.* Amboinice tantum *Tuba.* Bandice *Djomurut.* Ternatice *Bobota.*

Locus. In umbroſis creſcit vallibus ad fluminum ripas, ac potiſſimum ubi ſolum eſt cænoſum, uti & in dulcibus ſtagnis, circa litus frequentibus in Hitoea, ac cunctis Amboinæ inſulis.

Uſus. Ejus tantummodo eſt ad piſces inficiendos: hunc in finem nigræ eliguntur radices cum cunctis fibrillis & adhærentibus nodis, quæ ſimul minutim contundantur inter binos lapides, atque cum manibus conterantur ac commiſceantur ſupra ſtagnantem quandam aquam, ſive in aprico mari circa ſinum tranquillum, ſeu in foveis quibusdam poſt aquarum defluxum; tum piſces ibi degentes vertiginoſi ſunt ac ſemi mortui ſupernatant, non quia hanc devorant maſſam, ſed quod Tubæ ſuccus ipſorum oculos vellicet, ac totam infectet aquam, uti & inter fricandum hæ radices gravem fundunt odorem: Quæ in humidis & cænoſis creſcunt locis, efficaciores ſunt, quæque multo graviorem ſpirant odorem illis, quæ in ſicca creſcunt terra: In Banda tamen omnis *Tuba* ſeu *Djomurut* in ſicco reperitur Solo, ubi radices hæ cum ſquillis minoribus & ſtercore humano contunduntur, & miſcentur ad piſces capiendos, qui tamen inde non penitus moriuntur, ſed vertiginoſi ſunt, ita ut manibus capi poſſint.

Tuba

XIX. HOOFDSTUK.

De witte Tuba Wortels.

DE tweede zoorte van Tuba is onderdeeld in witte en ſwarte. De witte is de gemeenſte, en beſtaat meeſt uyt enkelde wortelen en lange ranken, daar aan niets dan bladeren te zien zyn. De wortelen zyn rond, omtrent een vinger dik, ten deele boven, ten deele onder een ſwarte en ſlykige grond kruypende, boutachtig, doch binnen met een waterachtig hert, uyt den bruynen ſwartachtig, overal Vazelingen uytſchietende, waar van ieder zich in 2 andere worteltjes verdeeld, ſchier van dezelfde ſubſtantie en gedaante zyn de ranken, welke hier en daar 3 en 4 zyde-takken uytſchieten, by den oorſpronk vergaderd in een dik en knobbelig knietje.

Ieder taxken heeft 4 en 5 paren bladeren, ſchier tegen malkanderen op korte ſteeltjes ſtaande, met een voor uyt alleen, de Lanſe-bladeren gelyk, doch ſmaller en ſlapper, na vooren toe breedſt, 7 duymen lank, 3 vingers breed, van onderen witachtig of licht-graauw: aan de Vazelingen van de wortelen hangen veele knopen of beſiën als klieren, zommige groot, zommige kleen, als Catjang, boekig of toegeſpitſt, van binnen meeſt hol en war. Andere vruchten of bloemen worden nooit aan deze plante gezien, hoewel ik ze veel jaren in mynen thuyn gevoed hebbe, daar ze haar zeer weeldrig uytbreyde.

Naam: *In 't Latyn* Tuba Radicum. *Op Maleyts* Tuba ackar. *Amboinſch ſlegts* Tuba. *Bandanees* Djomurut. *Ternataanſch* Bobata.

Plaats. *Het waſt in ſchaduwachtige Valleyen aan de kanten van de rivieren, doch liefſt daar een ſlykige grond is, gelyk aan zoete krieken, die omtrent de ſtrand zyn, gemeen op Hitoe, en alle de Amboinſche Eylanden.*

Gebruyk. *Zyn gebruyk is alleen om de Viſſchen daar mede te vergeven; hier toe neemt men de ſwarte wortelen met alle hare Vazelingen en knopjes, ſtoot of ſtampt die kleen tuſſchen 2 ſtenen, en wryft ze met de handen op eenig ſtaande water, het zy in openbare zee omtrent een ſtille bogt, of in allerly kuylen by aflopend water, zoo worden de Viſſchen daar in duyzelig, en dryven half dood boven op, niet om dat zy van dit goed eten, maar om dat den zap van de Tuba hun in de ogen byt, en het gebeele water infecteerd, gelyk ze ook in 't wryven een ſwaren reuk van haar geeft. Die in vochtige en moddrachtige grond waſt, houd men voor kragtiger, gelyk ze ook veel ſterker riekt, dan die op 't droge land waſſen. In Banda waſt egter alle de Tuba of Djomurut meeſt op het droge, waar van men de wortelen met kleine Garnaalen ſtampt, en met menſchen miſt vermengd om de Viſſchen te vergeven, dewelke egter niet gebeel dood daar van blyven, maar in ſwym geraken, zoo dat men ze met de handen kan vangen.*

Tuba radicum terreſtris ſeu nigra dicta in ſicco creſcit Solo, in vallibus nempe & ad montium pedes, quæ longa itidem gerit flagella pollicem craſſa, externe ex fuſco nigricantia, teneris maculis notata, parumque rugoſa. Ipſorum lignum internum eſt durum, ſed poroſum, ſique amputetur, pauca exſtillat lympha, lignumque exſiccatur pallide flaveſcens. Non tam fortem ſpirat odorem, quam quæ ad paludes creſcit, ſed fere inſtar odorati *Siri Utan*. Arbores adſcendit per funes ſuos, e quibus incurvos ac breves emittit ramulos nodoſos, articulum circiter longos, e quibus quatuor quinqueve excreſcunt rachides nodoſæ quoque, quibus tria, quatuor, & quinque foliorum paria inſident directe ſibi obpoſita, quorum quædam quatuor pollices longa ſunt, binos digitos lata, quædam ſeptem & octo pollices longa, & quatuor digitos lata, non ita inferius anguſtata quam præcedentia, ſed plerumque latiora, ſubtus glauca.

Tenera foliola flaveſcunt; menſe Octobri hæc planta flores profert, ex iſtis nodis progerminantes, qui racemoſi longis inſiſtunt pedunculis.

Flores hi magnitudine & forma conveniunt cum floribus Fabarum, amplum nempe petalum ſeu vexillum retroflectitur, cui ſubponitur alterum minus petalum carinæ forme, in quo cornu continetur firmum, horum color eſt læte purpureus, odoris grati, inſtar florum Lingoæ, ſed paulo debilioris, ſapor Violarum adcedit ſapori, antequam ſeſe aperiant hi flores, colorem habent pallide viridem, atque ad tactum molleſcunt, viridibus inſidentes calicibus.

Hæc ſpecies vocatur *Tuba Radicum nigra*, Amboinice *Tuba Mette*, quum ejus folia ab inferiore parte non ita alba ſeu cinerea ſint quam præcedentis: item *Tuba abbal* ſeu ſilveſtris Tuba, quum prior aliquando colatur ad piſces capiendos: Silveſtris vero hæc ſpecies non ita efficax eſt, nec ad piſces inficiendos adhibetur.

De eygentlyke landzoorte, de ſwarte bygenaamt, waſt op het drooge, te weeten in de Valleyen, en aan de voeten der bergen, beeft meede lange touwen, een duym dik, van buyten bruyn-ſwart, met graauwe plekken bezet, en wat ruyg. Het bout van binnen is hard, doch vol gaatjes. Als men het afkapt, loopt 'er een weinig water uyt, en het bout beſterft bleek-geel. Het riekt zo ſterk niet als dat aan de Moeraſſen waſt, maar bykans als het welriekende Siri Utan. *Het loopt de boomen op met zyn touwen, en ſchieten daar kromme en korte takjes als knoeſten uyt, omtrent een lidt lang, daar aan 4 en 5 dunne ryskens ſtaan op ſtyve knietjes, en daar aan 3. 4. en 5 paaren bladeren, regt tegen malkander. Zommige zyn vier duymen lang, 2. vingers breed, zommige 7. en 8. duymen lang, en 4 vingers breed, zo ſmal niet naar agteren als de voorige, maar doorgaans breder, van onderen blaauwgroen.*

De jonge blaadjes zyn geelachtig, in de maand October gewind dit gewas bloemen, voortkomende uyt de voorgenoemde knoeſten, op lange ſteelen met troſſen.

De bloemen zelfs zyn van groote en faizoen het boonenbloeyzel gelyk, te weeten een breed blad agterwaarts gekeert, en van onderen een ander blaadje, als een ſchuytje geformeert, daar in een ſtyf boorentje legt, van verwe ligt-purper, van reuk lieflyk, als Lingoo-bloemen, doch wat ſlapper, den ſmaak is als Violen. Eer ze opengaan, zynze bleek-groen, en zagt in 't aantaſten, agter in groene buyskens ſtaande.

Deze zoorte noemd men Tuba Radicum nigra, *in 't Amboinſch* Tuba Mette, *om dat de bladeren aan de onderſte zyde zo wit of licht-graauw niet zyn gelyk aan de voorgaande. Item* Tuba abbal *of wilde Tuba, om dat de voorgaande zomtyds gebavent en aangequeekt werd tot de Viſch-vangſt. Deze wilde daar en tegen is verre zoo kragtig niet, en wert tot het Viſch-vangen niet gebruykt.*

Tabula Vigeſima Tertia

Tubam radicum exhibet *album*, quæ ad plantas ſiliquoſas floribus papilionaceis, foliisque compoſitis pertinet.

De drie- en twintigſte Plaat

Vertoont de *witte Tuba wortel*, welke tot de peuldragende planten behoort, met kapel-formige bloemen, en t' zamengevoegde bladeren.

CAPUT VIGESIMUM.

Tuba flava. Daun Bulan ſeu Tali Coening.

TErtia ſeu flava Tubæ ſpecies cum prima magis convenit, ejus enim inferior funis brachium ſeu pedem craſſus eſt, rugoſo fiſſoque obductus cortice, ſubſequentium vero ramorum, binos tantum digitos craſſorum, rotundus eſt & glaber, ſeu parum ſtriatus: Craſſus iſte funis ad magnam prorepit diſtantiam, antequam in alios minores ac tenuiores ſeſe explicet funes, qui mox ſeſe dividunt in alias tenues rachides, pennæ ſeu culmi craſſitiem habentes, atque ubique ſeſe adſtantibus inplicant arboribus ac herbis per extremitates, quæ inſtar clavicularum inflectuntur.

Folia ejus ſolitaria ſunt, tereti firmoque inſidentia petiolo, qui inferius nodoſus ac ſinuoſus eſt, atque in cunctis Tubæ ſpeciebus obſervatur, ſunt autem cordiformia, ſed inferius non excavata, eandemque fere latitudinem quam longitudinem habent, a ſex ad octo novemque pollices, inferius prope petioli ortum quinque concurrunt coſtæ, ac ſuperius in brevem & obtuſum deſinunt apicem: Tenera folia rotundiora ſunt fere inſtar plenæ lunæ, albicantia & mollia, licet jam viridia ſint, quumque leviter fricentur vel comprimantur, nigra ſupermanent ipſius veſtigia, teneraque ejus folia ſiccata nigreſcunt.

Ex ſtipite ac craſſiſſimis flagellis ſimplices excreſcunt petioli, ſesquipedem circiter longi, qui in breves ac flaccidos laterales dividuntur racemos, digiti articulum circiter longos.

XX. HOOFDSTUK.

De geele Tuba-Struyk.

DE derde of geele zoorte van Tuba, beeft met de eerſte meer overeenkomſt, want het onderſte touw is een arm of een been dik, met een ruyge geſcheurde ſchorſſe, maar aan de volgende takken, die maar twee vingers dik zyn, is de rond en effen, of een weinig geſtreept. Het dikke touw loopt een groot eynd voort, eer het zich in andere dundere verdeelt, maar de andere verdeelen haar dan ſchielyk in andere dunne ryskens, in de dikte van een ſchaft of ſtroobalm, die zich overal aan de naaſte ruygte en boomen ſlingeren met haare eynden, die zich als Clavieren omkrommen.

De bladeren ſtaan enkeld, ieder op een lange, dunne, ſtyve ſteel, agter met een bochtig knietje, gelyk alle Tuba geſlachten; zy zyn hertformig, doch agter zonder inwyk, omtrent zo breed als lang, van 6. tot 8 en 9 duymen, agter by den oorſprong des ſteels, hebben ze vyf ribben t'zamen ſtotende, vooren in een korte en ſtompe ſpits eyndigende. De jonge bladeren zyn ronder, bykans als een volle maan, witachtig, en week, ſchoon ze al groen geworden zyn, als men met een nagel zoetjes daar over ſtrykt of drukt, zo worden ſwarte lidtekenen, die ook zo blyven, en de gebeel jonge bladeren gedroogt zynde, worden ſwart.

Uyt den ſtam of dikſte ranken komen enkelde ſteelen voort, omtrent een en een half voet lang, dewelke zig in korte en ſlappe zyde takjes verdeelen, omtrent een lid van een vinger lang.

Hi

De-

Hi capitula gerunt albicantia magnitudine feminis Sinapios, quæ ſeſe aperiunt in minimos ac vix notabiles floſculos, in quibus vix quinque dignoſci poſſunt petala albentia, non ample extenſa, odorem ſpirantia dulcem ſed debilem. In horum centro piſtillum flavum arenoſum quaſi erigitur, quod in fructum excreſcit, plurima autem florum pars inutiliter decidit, ita ut in quovis laterali racemo unicus tantum conſpiciatur fructus: Flores hi ſub finem Septembris progerminant.

Dezelve zyn bezet met witachtigé knopjes, in de groote van Moſtard-zaad, die hun openen in zeer kleene en pas kennelyke bloempjes, waar aan men effen vyf vuyl-witte blaadjes bekennen kan, niet ver geopent, en van een zoeten, doch ſlappen reuk. In de midden ziet men een geel zandig heuveltje, waar uyt de vrucht werd, doch het meeſte bloeyzel vald voor niet met al af, zoo dat men aan ieder zyde takje niet meer dan een vrucht ziet hangen. Dit bloeyzel komt voort in 't laatſt van September.

Fructus referunt Prunos rotundos minores, qui ex rotundo parum plani & compreſſi ſunt inſtar minoris Boa Rau, qui copioſi, unus poſt alterum nempe dependent longiſſimo ex racemo orchiam longo. Fructus hi externe ſordide flaveſcunt punctulis quibusdam notati, ſed non coronati, interne carnem gerunt mucoſam, in qua ingens reconditur officulum, ex rotundo planum & obliquum inſtar burſæ repletæ, durum, & ruffum.

De vruchten zyn als kleene ronde Pruymen, of uyt den ronden een weinig plat gedrukt, als een kleene Boa Rau, veele na een ander aan lange troſſen hangende, die wel een elle lang zyn, van buyten zyn ze vuyl-geel met eenige puntjes, zonder kooontje, van binnen bebbenze een ſlymerig vleeſch, en daar in een groote ſteen, uyt den ronden plat en ſcheef, als een gevulde beurze, hard, en ros.

Craſſi rami, quum diſſecantur, interne eleganter flaveſcunt inſtar Curcumæ, ſunt autem fungoſi & lenti, atque ex hisce exſtillat pauca flaveſcens amara lympha; totusque frutex ingratum viroſumque fundit odorem, cum alia quavis re haud facile comparandum, qui in fructu tamen minimus percipitur: Baccæ hæ curtis craſſisque inſident pedunculis, uti in prima Tuba, diuque ſuperſunt haud facile decidentes, quæ Octobri obſervantur.

De dikke takken, als men daar in kapt, zyn ſchoongeel, als Curcuma, doch voos en taay, daar uyt loopt een weinig bleek-geel water, bitter van ſmaak, en het gebeel gewas beeft een ſterken onlieflyken reuk, die men niet ligt met iets anders vergelyken kan, doch in de vrucht voelt men bem minſt. De beſiën ſtaan op korte dikke ſteeltjes, gelyk de eerſte Tuba, en blyven langen tyd daar aan zitten, niet ligt afvallende, en men vind ze in October.

Vetuſtorum ramorum lignum transverſaliter diſſectum volvulos exhibet ſibi quaſi inpoſitos, qui tamen non arcte ſibi adcumbunt, ſed interſtitia quædam habent foraminulis diſtincta, acſi cultris diſſecta eſſent, quales Muſæ ſtipites conſpiciuntur. Quum juniores incidantur rami, ipſorum lignum nigreſcit, uti & omnes res ipſorum ſucco inbutæ: Quum lignum hoc ſeneſcat, ejus odor ingratus maxima ex parte diſparet, ipſius tamen decoctum haud facile epotari poteſt, quum nimis ingratum & amariſſimum ſit, qualis & ſuccus eſt ex amputatis deſtillans ramis.

Het bout van de oude takken dwers doorgekapt, ziet als of het met rollen over malkander gelegt was, doch dezelve liggen niet digt by malkander, maar bebben eenige tuſſen-ſpatie, met eenige gaatjes, als of ze met meſſen geſteeken waren, gelyk men aan den Piſſang ſtronken ziet. Als men in de jonge takken kapt, zoo beſterft het bout ſwart, als mede al het geene daar den zap aanraakt. Als het bout ter degen oud is, zoo vergaat den onlieflyken reuk meeſten deel, egter het decoctum is moeyelyk te drinken, om dat het te vies en zeer bitter is, gelyk ook het zap, die uyt de afgekapte takken vloeyd.

Nomen. Latine *Tuba flava*, & *folium lunatum majus.* Malaice *Daun Bulang*, h. e. folium lunæ ex rotunda tenerorum foliorum forma, & *Tali Coening* h. e. funis flavus a flavo ligni colore. Amboinice *Wari* ſeu *Wali Hulan*, quidam etiam hanc vocant *Soelamu Ambon*, quum eodem modo, quo Ternatenſium *Soulamu* uſurpetur. Ternatice *Caju Bobata.*

Naam. *In 't Latyn* Tuba flava, *en* folium lunatum majus. *Malaice* Daun Bulang, *dat is* Maan-blad, *na de ronde gedaante van de jonge bladeren, en* Tali Coening, *dat is* geel touw, *van de geele couleur des bouts Amboinſch* Wari *of* Wali Hulan, *zommige noemen het ook* Soulamu Ambon, *om dat het op de manier van het Ternataanze* Soulamu *gebruykt werd. Ternaten* Caju Bobata.

Locus. In ſaxoſis creſcit litoribus, vel locis haud longe inde diſſitis, in Hitœa in litore *Waccal Nanibatoe*, item in *Laba.*

Plaats. *Het waſt op ſteenachtige ſtranden, of niet ver daar van. Op Hitoe op de ſtrand van* Waccal Nanihatoe. *Item in de* Laha.

Uſus. De hujus plantæ fructibus incolæ mihi diverſiſſima narrarunt, Hitoenſes enim dicunt, hisce fructibus piſces æque infici poſſe quam aliis Bori, uti quoque ex gravi & ſulphureo ramorum odore quis colligeret, noxiam nempe eſſe plantam: contra alii Amboinenſes, Bangayenſes, & Ternatenſes concedunt hoc cum fructibus peragi poſſe, ſed ligno craſſorum & vetuſtorum funium peculiarem tribuunt virtutem medicam, exhibentque interne ſine metu, ex craſſo enim ejus fune, radici proximo, quod interne lignoſum eſt, decoctum præparatur cum dimidio Limone Swangi, quod propinatur hominibus ictericis, flaccidis, & leucophlegmaticis, immo ipſis pueris exhibetur ſingulo matutino tempore ejus cyathus, quo tempore ægri ſibi quam maxime caveant a pinguibus cibis, comprobatum quoque medicamentum eſt contra quævis abdominis inteſtinorumque vitia, ex viſcoſis & depravatis humoribus obſtructa, uti & contra Cacochymiam, vermes, &c. In parva ſcinditur hoc lignum fruſta, coquiturque cum fruſto Sirii & iſto Limone in olla cum aqua ad dimidium.

Gebruyk. *Van de vruchten dezer planten hebben my de Inlanders zeer verſchillend opgegeven, want de Hitoezen zeggen, dat men met die vruchten de viſſchen zoo wel vergeven kan als met ander Bori, gelyk men ook uyt een ſterken en ſwavelachtigen reuk der takken oordeelen zoude, dat het eene ſchadelyke plante moeſte zyn; daar en tegen andere Amboinezen, de Bangayers en Ternatanen, ſtaan wel toe, dat men zulks met de vruchten verrigten kan, ſchryven egter het bout van de dikke en oude touwen een byzonder medicinaale kragt toe, en geven het onbeſchroomt binnens lyfs, want uyt het dikke touw, welk naaſt de wortel, en van binnen regt boutachtig is, maakt men een decoctum met een halve Lemoen Swangi, het welk men te drinken geeft aan Perzoonen, die geelzuchtig, ſlap van vleeſch, en ongezond van coleur zyn, ja zelfs aan kinderen ieder ogtend een redelyk kopje vol, by welke curen zig men van vette koſt onthouden moet. Het is mede een beweerd medicament voor alle gebreken des buyks en darmen, als die van ſlymerige en ongezonde humeuren vervuld zyn, en tegens Cacochymia, Wormen, enz. Men ſnyd het in kleene ſtukjes, en kookt het met een ſtuk Siree, en de voornoemde Lemoen in een pot met water tot de helft.*

Hujus decocti cyathus matutino ingeritur tempore, quod ingentem abdominis cauſſat commotionem ſed absque dolore, hanc ob cauſſam ab Amboinenſibus pro ipſorum Soulamu habetur, h. e. Pharmaco magno, quum adeo amarum ſit, eodemque uſurpetur modo, quo Ternatenſium Soulamu, de quo brevi poſt agetur; quod notandum eſt ad confuſionem vitandam, dum Amboinenſes hoc Tali Coening pro Soulamu femina habent, uti ſubſequens amarum Sirium pro mare.

Hier van drinkt men 's morgens een thee-kopje vol, het maakt groot gerammel in het lyf, doch zonder pyn. Om deze reden werd het van de Amboinezen voor haar Soulamu, dat is Pharmacum magnum, *gehouden, dewyl het zoo bitter is, en op dezelfde manier gebruykt werd, gelyk het Ternataanze Soulamu, waar van kort hier na, het welk men noteren moet om confuſie te vermyden, dewyl de Amboinezen deze Tali Coening voor Soulamu het wyfken houden, gelyk de volgende bittere Siri voor 't mannetje.*

Primo

Primo meo adpulſu in hasce terras audivi a quibusdam, in Amboina quoque Rhabarbarum repiriri, quod tam elegantem ac flaveſcentem gerebat radicem, quam genuinum, quodque inſtar Braſſicæ ampla produceret folia, quum vero mihi demonſtrarent locum, in quo creſcebat, comperi præcedens Tali Coening eſſe; quod re vera cum Rhapontico conveniebat. Amboinenſes raſuram craſſi hujus ac flavi funis ſumunt, quam Emplaſtri forma malignis inponunt variolis ſeu Bobbæ, ad illas depurandas ac curandas.

Ik heb ook by myn eerſte aankomſt in deze Landen, voorzeker hooren zeggen, dat in Ambon Rhabarber gevonden werden, zoo ſchoon en geel van wortel, als de regte, met groote bladeren als kool, en als ik op die aangeweze plaats nazogte, bevond ik, datze de voorgaande Tali Coening daar mede meenden, dewelke in der daat een gelykeniſſe met de Rhaponticum heeft. De Amboinezen nemen ook het ſchrapzel van den dikken of geelen touw, en leggen zulks plyſters gewys op quaadaardige pokken of Bobba, dewelke zy daar meede zuyveren en genezen.

Tabula Vigeſima Quarta

Ramum exhibet *Tubæ flavæ.*

De vier- en twintigſte Plaat

Vertoont een Tak van de *geele Tuba-Struyk.*

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

Folium lunatum minus. Gamat.

AD Tubæ familiam quoque pertinet Gamat, licet non ſit funis lignoſus, eſt enim convolvulaceus frutex, plurima emittens tenuia flagella, vix culmum craſſa & herbacea, nihilominus adeo dura, ut frangi nequeant, rotunda ac piloſa.

Folia ſimplicia firmis inſident petiolis, prope ortum ſinuoſis: Sunt autem cordiformia ſed non ſinuoſa ſeu excavata, ſed petiolus inplantatur directe ad oram prope rubram maculam, ubi & quinque nervi concurrunt, ſuperne flaveſcentia, inferne glauca, ac tenuiſſimis pilis hirta, tres quatuorque pollices longa, totidemque lata, ſeu paulo latiora, in obtuſum apicem excurrentia.

Flores parvis increſcunt racemis, ſuntque puſilli floſculi ex ſex petalis conſtantes, ex viridi flaveſcentes, ſex ſtamina gerentes, hosce inſequuntur baccæ puſillæ, ex rotundo parum compreſſæ, rotundo inſidentes pericarpio, inſtar fructuum Pſeudo chinæ, vix magnitudinem habentes granorum Piperis, primo pallide virentes, dein rubræ, ac tandem ex purpuro nigricantes ac molles, ſub tenui pellicula aquoſa reconditur medulla, quæ compreſſa manus purpureo inficit colore inſtar baccarum Sambuci, odoris fortis & ingrati, intus vero reconditur oſſiculum ſubrotundum, planum, parumque granuloſum, & pallide virens. Floret Julio, fructusque Auguſto matureſcunt. Nullas emittit claviculas ſed tam firmiter adſtantibus ſeſe inplicat herbis, & fruticulis, ut ipſorum cortices intret, copioſamque gerit frondem.

Nomen. Latine *Folium lunatum minus.* Malaice & Baleyice *Gamat*, & *Daun Boelan Baboeloe.* Amboinice in Hitoea *Wali Hulan Hakulu.* Ternatice *Gumi ginati*, h. e. *funis lentus.*

Locus. In deſertis creſcit hortis, & in apricis vallibus ſub fruticibus, ſed raro obcurrit.

Uſus. Multum adhibetur contra capillorum profluvium calidioribus diebus, & ut denſiores excreſcant, hujus folia in eum finem in aqua contunduntur, ipſorumque ſuccus manibus exprimitur, dein per noctem rori exponitur, unde pallide virens ſupernatat gelatina, ſub qua obſcure fuſca ſtagnat aqua inſtar cereviſiæ craſſioris, cum gelatina iſta pili obliniuntur, quod bis terve repetitur, quum ſicci ſint, atque ſub noctem caput lavatur: Flava iſta gelatina interne quoque exhibetur contra lienem induratum, febresque inde ortas, cujus tumores inde decreſcunt ac flacceſcunt. Quidam inter hanc curam clamdeſtinam adhibent artem, contrita ejus folia externe indurato adplicantes lieni, quum Papeda iſta talibus neſciis prius interne fuerit exhibita, dein tollunt folia, quæ aquæ inponunt, quum ægro gelatinam iſtam oſtendunt, ipſique perſuadent, partem eſſe lienis indurati, quæ per folia iſta extracta eſt, majorique argumento obſcura iſta rubens aqua ſanguis ejus fingitur eſſe, quum mirabundus æger ſeu incola hæc credit, ac curatrici ſat magnam pecuniæ ſolvit partem cum grato animo.

Am-

XXI. HOOFDSTUK.

Het kleyne Maan-formig bladt.

TOt de maagſchap van Tuba beboord ook Gamat, hoewel ze tot geen houtachtige touw werd, want het is een ſlingerende beeſter, met veele dunne ranken, quaalyk een ſtroobalm dik, en krydachtig, niet te min zoo taay, dat menze niet breeken kan, rond en bayrig.

De bladeren ſtaan enkeld op ſtyve ſteeltjes, die by haar oorſprong een bogt hebben. Zy zyn hertvormig, doch zonder klove, of met een vlak bogtje, en digt by de kant van onderen wert den ſteel ingelaten by een rood plekje, alwaar ook vyf nerven t'zamen ſtoten, boven ligt of geel-groen, van onderen blaauw-groen, en met fyne baayrtjes bezet, 3 en 4 duymen lang, even breed, of wat meer, met een ſtompe ſpits.

Het bloeyzel ſtaat aan kleene dollen, en zyn kleene blommetjes van 6 blaadjes gemaakt, groen-geel van coleur, met 6 draadjes binnen, daar op volgen kleene beſiën, uyt den ronden wat gedrukt, in een rond bolleken ſtaande, gelyk de vruchten van Pſeudo China, *pas zoo groot als peper korls, eerſt ligt-groen, daar na root, ten laatſten uyt den purperen ſwartachtig en week. Onder een dun huydeken leyt een waterachtig merg, in't drukken, de handen purper verwonde, gelyk de vlier-beſiën, ſterk en onlieflyk van reuk. Binnen leyt een rondachtig, plat, wat gekertelt en ligt-groen ſteentje. Het bloeyd in July, en rypt in Auguſtus. Het beeft geen clavieren, maar vlegt zig egter zoo vaſt om de naaſte ruygte, dat het in derzelver ſeborſſe ſnyd, en is overvloedig van loof.*

Naam. *In 't Latyn* Folium lunatum minus. *Maleyts en Baleys* Gamat, *en* Daun Boelan Baboeloe. *Amboinſch op Hittoe* Wali Hulan Hakulu. *Ternaten* Gumi ginati, *dat is, taaye touw.*

Plaats. *Het waſt in verlatene thuynen, en in opene Valleyen, onder het kreupel boſch, doch men vind het weinig.*

Gebruyk. *Het werd veel gebruykt tegens het uytvallen van het haayr, in heete dagen, en om het zelve weder digt te doen waſſen; men kneuſt de bladeren in water, en drukt den zap met de handen uyt, daar na ſtelt men het een nacht in den douw, zoo komt boven op een ligt-groen Gulert of lil, en onder blyft een donker bruyn water, als mom. Met het bovenſte lil ſmeert men het haayr, en laat het droogen tot 2 a 3 vyzen, en tegen den avond waſcht men het hoofd; de voornoemde geele Papeda gevenze ook binnens lyfs tegens de mild zucht ende koortzen daar uyt ontſpringende, wiens ſwellingen het doet ſlenzen en verſmelten. Zommige bedryven een aardig bedrog met deze Cure, leggende de gewrevene bladeren van buyten op de verharde milt, als ze de voornoemde Papeda hem eerſt verborgen ingegeven hebben: daar naar de afgenomene bladeren in water leggende, vertoonenze den patient het ſtyfzel, en maken hem wys, dat zulks de geſwollene milt zy, die zy hem uyt het lyf getrokken hebben, tot meerder bewys den voornoemden rooden zap als quanswys bloed wyzende. Den verbaſterden Indiaan gelooft zulx, en betaald de Meeſtereſſe voor haare konſt al gewillig.*

De

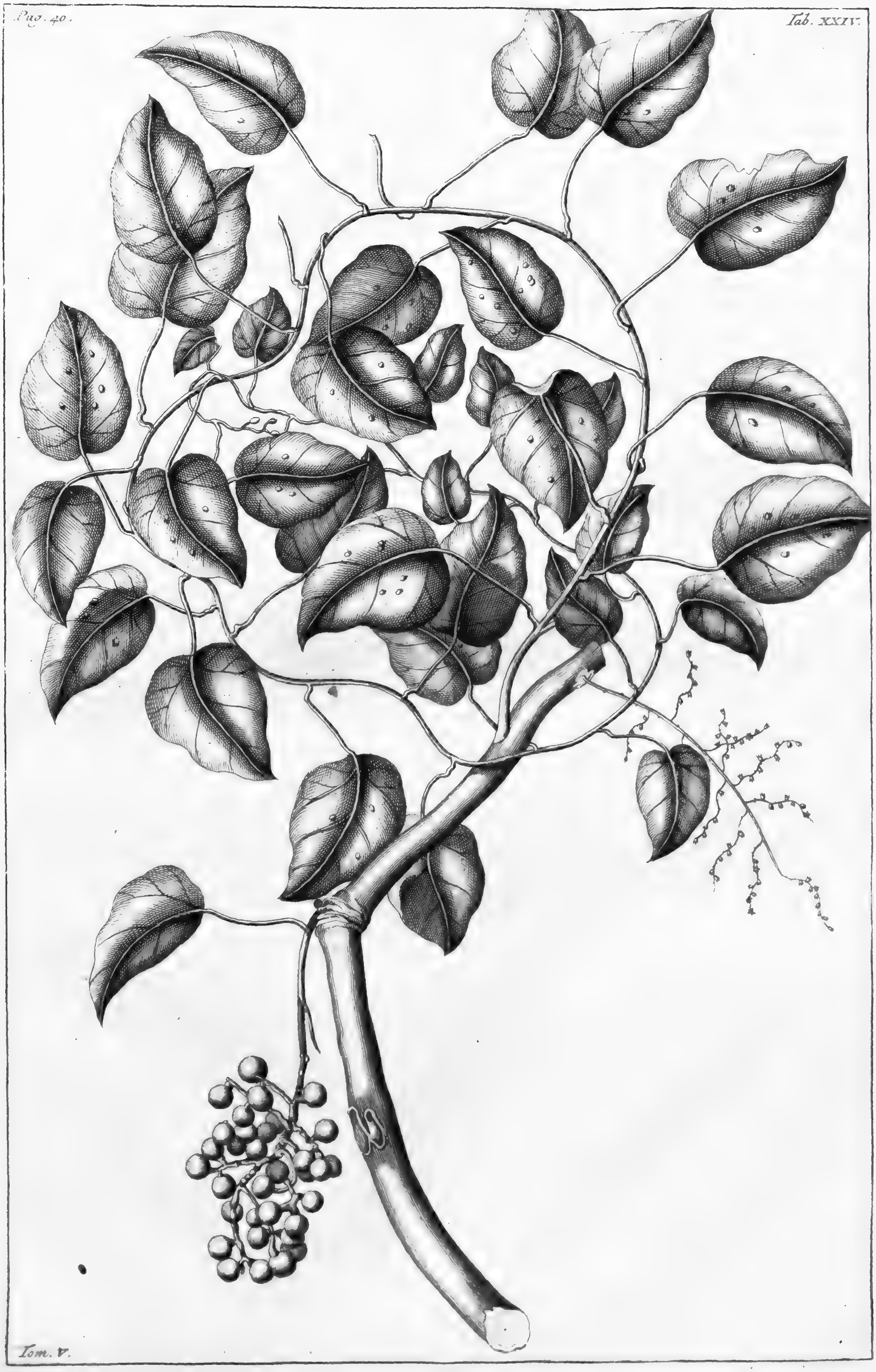

Fig. 2.

Fig. 1.

Amboinenſes confundunt hoc parvum Daun Boelan cum Convolvuli ſpeciebus *Ampas Ampas* dictis, quæ forma modoque creſcendi tam arcte inter ſeſe conveniunt, ut vix diſtingui poſſint. Ampas Ampas autem folia paulo majora ſunt, flaccidiora, & acutiora, atque inferius decem gerunt rubentes ſeu purpureos nervos, rubrumque emittunt ſuccum, ſed nullam Papedam, quæ poſtea libro nono ulterius deſcribentur.

De Amboinezen vermengen dit kleene Daun Boelan met de zoorte van Convolvulus, *eygentlyk* Ampas Ampas *genaamt, aan gedaante en manier van waſſen met malkander zoo na overeenkomende, dat men ze qualyk onderſcheyden kan. Doch de bladeren van* Ampas Ampas *zyn wat grooter, ſlapper, en ſpitzer, hebben van onderen* 10 *roodachtige of peerze zenuwen, geven ook een rooden zap, maar geen Papeda, en zullen hierna in 't 9de Boek naarder beſchreeven werden.*

Tabula Vigeſima Quinta

Ad *Fig.* 1. Ramum exhibet *Folii lunati minoris*, quod vera *Smilacis* ſpecies eſt.
Fig. 2. ramulum exhibet *Tubæ ſiliquoſæ*, quæ ad *plantas leguminoſas foliis compoſitis* pertinet.

De vyf- en twintigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* een Tak van het *klyne maanformig bladt*, het geen een waare zoorte van *Smilax* is.
De *tweede Figuur* verbeeldt een Takje van de *Tuba ſiliquoſa*, welke tot de *peuldragende* gewaſſen met *t' zamengeſtelde bladeren* behoort.

CAPUT VIGESIM. SECUNDUM.

Tuba ſiliquoſa. Tuba Parampoean.

CUm præcedenti Gamat maxime convenit *Tuba ſiliquoſa*, quæ ejus femina cenſetur, dividiturque in majorem & minorem, quarum poſteriorem tanquam vulgatiſſimam & maxime notam deſcribemus.

Parvifolia itaque Tuba ſiliquoſa, frutex eſt denſus, qui omnes adſtantes herbas chordulis quaſi complectitur, quum plurimos emittat laterales ramulos, quibus vulgo tria inſident foliorum paria cum inpari extremo, atque plerumque binæ tresque rachides ſimul excreſcunt, quæ prope ortum geniculatæ ſunt, qui character eſt omnium Tubarum, unde & parum ad latera ſeu retrorſum flectuntur.

Folia elegantis ſunt formæ, Lingoæ foliis ſimilia, inferius nempe rotunda, ac ſenſim in acutum deſinentia apicem, ſuntque porro glabra, firma, & coſtis notabilibus deſtituta, binos tresque pollices longa, binos digitos lata, & directe ſibi obpoſita ſunt.

Flores ſunt inſtar illorum Lentis, albi cum pauxillo purpurei intermixti coloris, longis inſidentes racemis. Fructus ſunt ſiliquæ tenues, planæ, parumque rugoſæ, fere rotundæ, digiti articulum longæ, quæ continent unum alterumque oſſiculum, magnitudine planorum & compreſſorum Piſorum, quæ hilo notata ſunt, ubi venulam emittunt, qua ſiliquæ parieti adhæret, primo virides, ac dein flaveſcentes.

Racemi hi floriferi in craſſioribus quoque conſpiciuntur ramis inſtar fibrillarum radicalium dependentes. Ejus ſtipes vix digitum craſſus eſt, rugoſus, ac verrucis obſitus, durus, lentus, ac fere diffringi nequit.

Nomen. Latine *Tuba ſiliquoſa.* Malaice *Tuba Parampoean.* Amboinice *Camubut*, & *Tube Abbal.* Hitoenſes illam vocant *Camat.*

Locus. In litoribus creſcit ſub arboribus, ut & ad majorum fluminum ripas in Hoeloea & Hitoes ora.

Uſus. Quum ex Tubæ familia ſit, hinc vires quoque habet piſces inebriandi, hunc in finem ejus flagella ſumuntur cum foliis, quæ ſimul conſcinduntur, & contunduntur in paludibus maris refluxu, vel in areis, quæ lapillis cinctæ ſunt, in quibus Sardæ degunt, quæ per hanc mixturam vertiginoſæ evadunt ac ſupernatant. Eſt tamen minime nocens omnium Tubæ ſpecierum, quod ex ejus ſapore & odore adparet, qui multo debilior eſt, quam in præcedentibus ſpeciebus, unde & maxima ejus folia eligi poſſunt, & adhiberi ad volvulos Tabacarios, cæterum in ſilvis optimas præbet chordulas, quibus onera ac ſupellectilis quædam genera conligari poſſunt, quum non facile frangantur, ni modo Soli exponantur, unde ſenſim exſiccantur ac finduntur.

XXII. HOOFDSTUK.

De Peul-dragende Tuba-Struyk.

MEt het voorgaande Gamat heeft groote gelykeniſſe de Tuba ſiliquoſa, *dewelke men voor het wyfken houd, en is verdeeld in groote en kleene, waar van wy de laatſte als meeſt bekende, beſchryven zullen.*

Het kleenbladige dan is een digte ſtruyk, die al het omſtaande als Chordulen omvlegt, daar aan veele korte zyde-takjes ſtaan, en aan dezelve gemeenlyk 3 *paar bladeren, met een alleen vooruyt, en ſtaan gemeenelyk* 2 *a* 3 *ryskens by malkander, hebbende by haaren oorſpronk een knietje, het merkteeken van alle Tubas, waar door ze wat ter zyde of agterwaarts gebogen ſtaan.*

De bladeren zyn van moove gedaante, de Lingoo-bladeren gelyk, te weten agter rondt, en allenxkens in een ſtyve ſpits toelopende, voorts glad, ſtyf, en zonder kennelyke ribben, 2 *en* 3 *duymen lank,* 2 *vingers breed, en ſtaan regt tegen malkander.*

De bloemkens zyn als het Linze bloeyzel, wit, met een weinig purper aan lange troſſen. De vruchten zyn dunne, platte, en wat gerimpelde bouwen, bykans rond, een lid van een vinger lang, daar in leggen een of twee dunne boonen, in de groote van plat-gedrukte erweten, doch met een naveltje, daar aan een adertje, 't welk aan de kant van de bouwe vaſt hangt, eerſt groen, daar na geelachtig.

Deze vruchtdragende ſteelen vind men ook aan de dikkere takken, als Vazelingen van wortelen afhangen. Den ſtam is ſchaars een vinger dik, ruyg, en met wratte bezet, hard, taay, en ſobier onverbreeklyk.

Naam. *In 't Latyn* Tuba ſiliquoſa. *Maleyts* Tuba Parampoean. *Amboinſch* Camubut, *en* Tube Abbal. *De Hitoëzen noemen het* Camat.

Plaats. *Het waſt op geboomde ſtranden, en aan de kanten van groote rivieren op Loehoe, en de kuſt van Hitoe.*

Gebruyk. *Dewyl het uyt de maagſchap van de Tuba is, zoo beeft het ook de krachten om de viſſchen dronken te maken; men neemt de ranken met bladeren en al, ſtootze en ſnytze in plaſſen by het aflopent zee-water, of plekken, die men met ſteenen omzet heeft, en daar zig Sardynen ophouden, die door deze mixture duyzelig worden, en boven dryven. Het is egter wel het onſchadelykſte van alle Tubas zoorte, uytwyzende den reuk en ſmaak van de gekneusde ſteelen, die veel ſlapper is dan in de voorgaande Tubas, weshalven men ook de grootſte bladeren daar van gebruyken kan, om bonkes van Tabak daar van te maaken, anders geeft dit de bequaamſte Chordulen om in 't bos alderhande laſten, en buysraat daar mee te binden, die niet ligt breken, zo men ze maar niet in de Zonne legt waar door ze metter tyd opdrogen en ſplyten.*

CAPUT VIGESIM. TERTIUM.

Pharmacum magnum, ſeu Sirium ſilveſtre. Soulamoe tali.

SIrium ſilveſtre tres habet ſpecies arboreas, quæ lignoſum formant funem, ac proinde hinc pertinent, reliquas ſervans ſpecies ad librum nonum.

Prima ſpecies, quam in hoc deſcribemus capite, nobilis funis eſt, vix a ſilveſtri Sirio diſtinguendus quoad externam formam, excepto quod nullum aliud Sirium tam craſſum gerat ſtipitem vel funem: Hujus binæ tresve obcurrunt varietates, quum vero potiſſimum varient diverſitate loci ac ſoli, hinc ſimul illas hic deſcribam.

Prima ac maxima ſpecies, quæ paululum a litore remota creſcit, ac craſſo fune arbores adſcendit, ac ſimplici longoque excreſcit fune, quo altas complectitur arbores, ab una ad aliam tendens arborem, antequam in tenues dividatur ramulos, plerumque brachium vel pedem craſſos, rotundos, ſordide cinereos ac virentes, multis articulis ſeu protuberantibus annulis diſtinctos, qui inferius ad trium quatuorve digitorum diſtantiam locantur, ac ſuperius ſenſim magis remoti ſunt.

Cortex minimi digiti craſſitiem habet, fragilis, & in minimas facile frangens partes, præſertim ſi ſiccus ſit; ejus ſubſtantia interna fungoſa eſt, acſi chartarum quædam pars convoluta, ac circa axem diſpoſita eſſet, quæ tenuem & fungoſam ambit medullam ſeu cor, uti in omnibus Sirii ſpeciebus.

Ejus rachides breves ſunt, atque inter ſeſe quam maxime intricatæ, firmiores illis Sirii, in annulos & articulos quoque diviſæ, quibus adhærent fibrillæ quaſi radicales, quivis autem articulus folium ſuſtinet, Sirii folio ſimile, ſed minus, & firmius, nec auriculatum, tribusque nervis longitudinalibus diſtinctum.

Fructus ſunt tenues quaſi caudæ, quales in *Siri Daun* conſpiciuntur, raro autem obcurrunt, ac plerumque inutiliter decidunt. Plurimi incolæ hujus funis nec folia nec fructus norunt, quum non obſerventur, niſi jam ſummas adtigerint arbores, ac tantum ad extremas ejus partes, ac proinde inpoſſibile foret hunc funem ab aliis diſtinguere, ni peculiarem haberet ſaporem, qui in has ſpecie maxime notabilis eſt, fere ac ſolummodo amarus, non tamen ingratus, qui in tota quidem percipitur planta, potiſſimum vero in ejus cortice, in ejus nempe parte infima ad craſſiſſimam funis partem, quo facillime ab aliis diſtinguitur Siriis. Si funis hic amputetur, lympida ex eo deſtillat aqua, uti ex aliis ſilveſtribus Siriis, ſed non ita copioſe, amaricans tamen.

Secunda hujus ſpecies in præruptis & ſaxoſis creſcit litoribus, ſimili fune arbores adſcendens, quum has adtingere poſſit, alioquin per nudos prorepit ſcopulos, qui in plurimos quoque dividitur articulos, ac pedis craſſitiem habet.

Ejus folia multo minora ſunt, illis Populi ſimilia, tribus craſſioribus coſtis ſubtus donata, quæ multo validiores ſunt quam in priore, immo quædam inſtar corii denſæ & firmæ ſunt, ſed glabræ, ſaporis amaricantis cum quadam ſalſedine, ſique hæc folia maſticentur, inſtar ſemper vivi ſtrepitum edunt.

Ejus fructus primo ſunt caudæ quoque tenues, uti priores, ſed ſenſim in incurvos ac breves excreſcunt digitos, longo Piperi quodammodo ſimiles, fructus enim hic longum refert Piper, ſed brevior eſt, craſſior, magisque rugoſus, quumque matureſcat, rubet, ſeu ex flavo rubens & granuloſus, non acris ſed amarus, qualis eſt cortex ac folia, maturiſſimi vero rubent, molles ſunt, & ſaporem habent fatuum, unde & virides decerpendi ſunt, & ſiccandi, uti longum Piper, ſalſedinem contrahunt folia a vicino mari, quæ enim in media creſcunt terra, illa deſtituuntur.

Tertia ſpecies frutex eſt ample extenſus, quum ſub & inter rupes creſcat, nec arbores adtingere poſſit, uti & mihi pro peculiari demonſtrabatur planta ſub nomine *Maritsja Laut*, ſeu piper marinum.

Multa

XXIII. HOOFDSTUK.

De wilde Siri-Struyk.

DE wilde Siri beeft drie geſlagten, welke boomachtig zyn, of een boutachtig touw zetten, en dierhalven in dit Boek behooren, laatende de andere zoorten wagten tot in 't negende Boek.

Het eerſte geſlacht, welke wy in dit Capittel beſchryven, is een edele touw, qualyk van de wilde Siri te onderſcheyden aangaande de uytterlyke gedaante, behalven dat geen andere Siri zoo dik van ſtam en touw wert. Men beeft 2 of 3 veranderingen daar van, doch dewyl ze meeſt by de plaats of grond veroorzaakt werden, zal ik ze hier by malkander beſchryven.

1. *De eerſte en grootſte zoorte, dewelke wat van ſtrand afgroeyd, en met een dik touw de boomen oploopt, waſt met een enkelde lange touw op, waar mede het de booge boomen oploopt, van den eenen op den anderen, eer het zig in dunne ryskens verdeeld, gemeenlyk een arm of been dik, rond, vuyl-graauw, en groen, met veele leeden of uytbuylende kringen onderſcheyden, beneden 3 a 4 vingers van malkander, en na boven allenxkens wyder.*

De ſchorſſe is een kleene vinger dik, bros, en bryzelig, inzonderheid als ze droog is; de binnenſte ſubſtantie is voos, als of men een party pampieren t'zamen gevouwen, en rondom een middelpunt geſtelt hadde, 't welk een dun en voos hert is, gelyk alle de Siri hebben.

De ryskens zyn kort en onder malkander verwert, ſtyver als die van Siri, ook in leeden verdeelt, aan dewelke men eenige vezeltjes als worteltjes ziet, aan ieder lidt ſtaat een blad; het Siri blad gelyk, doch kleender, en wat ſtyver, zonder ooren agter, en maar met 3 zenuwen in de lengte.

De vruchten zyn dunne ſteerten, gelyk men ziet aan de Siri Daun, *doch worden zelden gevonden, en vallen voor niet met al af. De meeſte Inlanders kennen noch bladeren, noch vrucht, van dit touw, om dat men ze niet ziet dan op de booge boomen, en aan 't uyterſte der ryskens, en zoude dierhalven onmogelyk zyn dit touw van andere boſch-touwen te onderſcheyden, zoo zy geen bezonderen ſmaak hadden. Want de ſmaak van dit gewas is zeer kennelyk, te weten regt of klaar bitter, doch niet onaangenaam, die in de gebeele plant is, doch voornamentlyk in de ſchorſſe, te weten de onderſte aan het dikſte touw, waar door het zeer ligtelyk van andere Siris onderkent wert. Als men het touw afkapt, zoo loopt 'er een klaar water uyt, gelyk uyt andere wilde Siri, doch zoo veel niet, en mede bitter.*

2. *De tweede zoorte waſt op ſtyle en klippige ſtranden, met diergelyke touw de boomen oplopende, zoo ze dezelve beryken kan, of anders over de bloote klippen kruypende, meede in veele leeden verdeelt, en een been dik.*

De bladeren zyn veel kleender, te weten de Populierbladeren gelyk, met 3 ſchynbare ribben van agteren, en veel dikker als de voorgaande, zommige zoo dik en ſtyf als leer, doch even en glad, van ſmaak bitter, met ziltigheid gemengd, in 't knouwen krakende als Semper Vivum.

De vruchten zyn in 't eerſt, meede kleene dunne ſteerten, als de bovenſtaande, maar met ter tyt worden het korte kromme vingers, den peper eenigzints gelyk. Want de vrucht gelykt wel den langen peper, maar is korter, dikker, en gekronkelder, als zy ryp is, roodachtig, of uyt den geelen rood, en ook zo korlig, niet ſcherp, maar bitter, gelyk de ſchors en bladeren, doch de overrype worden rood, week, en laf van ſmaak, daarom men ze groen moet afbreeken, en drogen, gelyk men met de lange peper ook doet; de ziltigheid hebben de bladeren van de naburige zee, maar die landwaart groeyen, hebben dezelve niet.

3. *De derde zoorte blyft een wyd uytgeſpreyden ſtruyk, dewylze onder en tuſſchen de klippen groeyd, en geen boomen bereyken kan, gelyk het my ook voor een bezonder gewas getoond wierde, onder de naam van* Maritsja Laut, *of Zee-peper.*

Het

Multa gerit flagella intricata ac folia, quorum illa in plurimos articulos ſunt diviſa, uti vulgare Sirium, ac quivis unicum ſuſtinet folium, huicque obpoſitæ fibrillæ quædam, radicales quaſi; Folia cum illis *Siri Andjing* conveniunt, ſed glabriora ſunt, & firmiora, tres pollices longa, binos ac binos cum dimidio lata, per longitudinem ſtriata, tribus majoribus, ac binis minoribus nervis donata, intenſe viridia, & craſſiuscula: in vetuſtioribus foliis petiolus ſubtus inplantatur, uti in Umbilico Veneris, in teneris vero prope oras inmittitur.

Fructus duplicem gerunt formam, primo enim ſunt caudæ tenues, culmum craſſæ, binosque digiti articulos longæ, dein craſſæ ſunt, breves, & incurvæ, uti ſupra de priore notatum eſt, per maturitatem rubræ, molles, carnemque habent fatuam, ejus vero granula, uti in Pipere longo, amara ſunt. An ſenſim in funem excreſcat, me latet, quum ſemel unicum modo obſervaverim fruticem inter difficiles ſcopulos creſcentem, nullis ipſi adſtantibus arboribus, qui dein per inundationem quoque raptus fuit: Puto autem gracilem tantum fuiſſe prioris ſpeciem, quam poſtea modo detexi.

Het ſtaat met veele ranken en bladeren door malkander verwerd, de ranken in veele leden verdeeld, gelyk een gemeene Siri. Aan ieder lid ſtond een blad, en tegen over zommige vezelingen, gelyk worteltjes. De bladeren waren als die van Siri Andjing, *doch gladder en ſtyver, 3 duymen lang, 2 en 2½ breed, in de lengte geſtreept, met 3 groote en 2 mindere zenuwen. boog groen, en dikachtig. Aan de oude bladeren werd de ſteel van onderen ingelaten, gelyk aan het Navelkruyd, maar aan de jonge ſtaat by digt by de kanten.*

De vruchten zyn van tweederley gedaante, te weten de eerſte zyn dunne ſteerten, een ſtroobalm dik, en 2 leden van een vinger lang. De oudere zyn dik, kort, en krom, gelyk hier boven ſtaat, in de rypheid mede rood, week, het vleeſch laf van ſmaak, maar de korls, die daar in ſteken, gelyk in de lange peper, zyn bitter. Of het metter tyd een touw word, kan ik niet zeggen, dewyl ik maar een ſtruyk gezien heb, tuſſchen moeyelyke klippen ſtaande, zonder boomen omtrent, namaals ook door een inundatie weg geſpoeld. Maar ik kan wel bezeffen, dat het anders niet is geweeſt, dan een magere zoorte van 't voorgaande, het welk ik na dien tyd eerſt heb leeren kennen.

Nomen. Omnes has ſpecies ad unum redigo nomen Latinum *Pharmacum* nempe *magnum*, Ternatice *Soulamu*, quum inde prima ac potiſſima origo & notitia hujus plantæ, ad diſtinctionem vero aliarum Soulamu ſpecierum, quas ſupra libro ſecundo deſcripſimus, hanc vocabimus *Soulamu Tali* ſeu *Pharmacum magnum funis*, alii autem hanc Ternatice vocant *Gumi Momadi*, h. e. *funis amarus*, ac ſic Malaice *Tali Payt* & *Siri Payt*, apud Amboinenſes nullum ſingulare obtinuit nomen.

Naam. *Ik breng alle deze zoorte onder een naam, te weten in 't Latyn* Pharmacum magnum, *in 't Ternataans* Soulamu, *dewyl van dezelve wel de eerſte en meeſte kenniſſe van dit gewas komt, doch tot onderſcheyd van de andere Soulamu, die wy boven in 't 2 Boek beſchreven hebben, zal men dit* Soulamu Tali *noemen, of* Pharmacum magnum funis, *doch anderen noemen het in 't Ternataans* Gumi Momadi, *dat is* bittere touw, *en zoo in 't Maleyts* Tali Payt *en* Siri Payt. *By de Amboinezen heeft het geen bezondere naam.*

Locus. Ternata atque Moluccæ inſulæ tam magnæ quam parvæ ejus ſunt Patria, optima vero reperitur in ſaxoſis ſcopuloſisque promontoriis, tam in ſilvis quam circa litora: præferuntque illam, quæ in parvis creſcit inſulis, in quibus prærupti & horrendi obcurrunt montes, quoque ſint ſaxoſiores, eo melior cenſetur hæc planta. In Amboina raro reperitur, quæ tamen æque præſtans eſt, quam Ternatenſis, præſertim quæ creſcit circa ſiccum promontorium Ciele, quod extremum eſt cornu parvæ Ceramæ, uti & in ſaxoſis montibus parvæ Hatuahæ. Satis copioſe in Manipa quoque obcurrit circa ejus ſcopuloſam oram Orientalem Sela dictam, uti & pauca copia in Nuſſanives ora, ſed potiſſimum ibi exciditur ob incolarum inperitiam.

Plaats. *Ternaten en de Moluccos zyn zyn regte Vaderland, zoo wel op groote als kleene Eylanden, doch het beſte vald op klippige Capen of uythoeken, zoo wel in 't boſch, als ontrent de ſtrand. Zy verkiezen het geene op kleine Eylanden vald, die een ſcherp en akelig gebergte hebben, en hoe ſteniger de plaats is, hoe beter men het houd. In Amboina hebben wy het weinig, doch zo goed als het Ternataanze, inzonderheid het geene men vind omtrent den drooge rysboek op Ciel, zynde de uyterſte ſnuyt van kleen Ceram, en op 't klippige gebergte van kleen Hatuaba. Men heeft ook redelyk veel op Manipa, ontrent deſſelfs klippige Ooſt-hoek Sela, als mede een weinig op den hoek van Nuſſanive doch werd meeſt aldaar uytgekapt, door onkunde van den Inlander.*

Usus. In re Medica hæc planta magnum habet uſum, ac præſertim binæ ejus priores ſpecies, primo enim ipſarum cortices conducunt variolarum reſiduis, Cormentos dictis, qui nodi ſunt tophacei circa articulos hærentes, quales in Lue Venerea obſervantur, hunc in finem hos cortices aquæ incoquunt cum alio fune, Ternatenſibus *Gumi Suſu* dicto, quod decoctum filtrant, quum cortices hi quam maxime fragiles & arenoſi ſint, hoc decoctum matutino tempore calide & jejune propinatur, ſpumaque, quæ inter decoctionem ſupernatat, nodi iſti eluuntur.

Gebruyk. *In de Medicynen beeft dit gewas een groot gebruyk, te weten in de twee eerſte zoorten: want voor eerſt dient de ſchorſſe tegens het overblyfzel van de Amboinſche pokken, die men Cormentos noemd, dewelke zyn* Nodi Tophacei *ofte harde bobbelen, die haar omtrent de gewrigte zetten, even eens als men in de* Lue Venerea *zet; tot dien einde kokenze dezelve in water met nog een touw, in 't Ternataans* Gumi Suſu *genaamt, het welk zy doorkleynzen, om dat de ſchorſſe zeer bryzelig en zandig is; dit water word 's morgens warm en nuchteren gedronken, en met het ſchuym, 't welk in 't koken opkomt, waſſen zy de bobbelen.*

Gumi Suſu eſt *Solulus funicularis* ſeu *Solulo Tali*, qui funis eſt folia gerens Soluli, ſed minora & anguſtiora, fere inſtar illorum *Turii*, corticem gerens glabrum, ſaporis & odoris dulcis, quum excidatur. Quum lignum ac cortex Soulamu in minores ſcindatur partes, ac coquatur & propinetur, conducit illis, qui colorem habent flavum tetrumque, ſeu Cacochymici ſunt.

Gumi Suſu *is de* Solulus funicularis, *of* Solulo Tali, *een touw met bladeren als* Solulo, *doch kleender en ſmalder, ſchier als* Turi, *met een evene ſchorſſe, zoet van ſmaak en reuk in 't kappen. Als men dit hout en ſchorſſe van Soulamu kleen ſnyd, en aldus kookt en drinkt, helpt het die geene, die een lelyke geele coleur, en ongezond ligbaam hebben.*

Tertio quoque curat abdominis tormina, uti & febrim quartanam; decoctum hoc itidem propinatur contra *Pangaraſſam* & *Malumis*, h. e. Nephritidem, & Gonorrhæam tam virorum quam mulierum, atque cum radice Pule decoctum propinatur cum ſucceſſu contra Pleuritidem & Colicam: Quum iſtos Cormentos curare velimus, inter coctionem *Bongæ Labe* addendum eſt, ſolummodo aquæ incoctum, vel quoque Limo Swangi additur, quod pueris exhibetur jejuno ſtomacho vermibus laborantibus, uti & adultis Cacochymicis, & Ictericis, per penetrantem enim ejus amaritiem omnes aperit ac reſolvit viſcerum obſtructiones.

Ten derden geneeſt het ook het krimpen in de buyk: als mede de derdendaagze koortze; de voorſz. drank drinkt men ook tegens het Pangaraſſa *en* Malumis, *dat is tegen het graveel en* Gonorrhæam tam virorum quam mulierum, *met de wortel van Pule gekookt en gedronken is goed voor het pleuris en colyk. Als men de voornoemde Cormentos genezen wil, moet men in 't koken de* Bonga Labe *daar by doen. Alleen in water gekookt, of een halve Lemon Swangi daar by gedaan, geeft men de kinderen 's ogtens te drinken, die vol wormen zyn, als mede oude luyden, die een geele en ongedane coleur hebben, en met de geelzucht beladen zyn, want met zyn doordringende bitterheid, opend het alle verſtoppingen des ingewants.*

Quum itaque hoc lignum cum ipſo cortice difficulter ſiccetur, quum copioſus liquor fungoſo huic ligno inhærens hoc brevi putreſcere faciat, hinc craſſorum ſegmentorum cortices, quantum fieri poteſt, abradendi ſunt, ac ſeparatim ſiccandi, quum in ipſis plurimæ lateant vires. Tenuia flagella, brachium craſſa, per longitudinem findenda ſunt in quatuor vel ſex partes, ita ut cortices cum ligno conjuncti ſiccentur; hoc non peragitur ad ſolem, ſed in culina ſuſpendendæ ſunt tales partes non directe ſupra ignem, ſed paulo ad latera remotæ, ubi per octo circiter dies rite exſiccantur, quæ tum auferuntur & abſtergentur, atque in tabulato vel ciſtis deponuntur, quumque obſervetur hoc lignum denuo molleſcere vel fragile eſſe, ſignum eſt, non rite eſſe ſiccatum, unde de novo fumo exponendum eſt, alioquin enim cito putreſcit hoc lignum.

Folia apud incolas ſpecificum dant remedium contra abdominis apoſthemata, quum externe velint ſeſe aperire, recipe tum hæc folia cum Sandalo & Curcuma oblinita, parumque calefacta inpone, tumor iſte brevi disrumpetur, remove hæc denuo, ne ipſa carnis pars extrahatur, dein tenerum fume Calappi ramum; cujus externus viridis cortex quam tenuiſſime abradatur, vulnerique inpone ad depurationem, ac demum exſicca illud cortice Parun, ſeu Mangii minoris.

Reſpectu Piperis litorei ſeu marini, quum mihi tanquam peculiaris demonſtraretur planta, ejus vires, quæ mihi de ipſo prædicabantur, ſuſpectas habui, atque plerumque obſervavi Amboinenſes nullam vel parvam admodum hujus funis habere notitiam, quidam enim ejus folia noxia eſſe putabant, dicentes vertiginem cauſſare, quum uſurpentur, alii majorem oſtentantes notitiam, tanquam alexicacum habebant, dicentes incantatos pueros maſticatis fructibus eſſe conſpergendos.

Ne quis fruſtra hunc funem horto ſuo committat ſive per coronas, uti Sirſa plantantur, ſive per ſegmenta aut radices, quum nunquam mihi ſucceſſerit, adeo adſuetus eſt ſilveſtribus locis. Tandem quoque hujus funis ſegmenta ultra crus craſſa accepi, ſed magna ex parte putrefacta, quum qui illa adportabat, non obſervaverat cæſas partes erectas ſervare, ut copioſa effluere poſſet lympha, ac mox exſiccari, uti ſupra notatum fuit.

Dewyl nu dit hout t'zamen met de ſchorſſe moeyelyk te drogen is, want de overvloedige vochtigheid in dat vooze hout zittende, maakt dat het in 't kort verrot, ofte goor werd, daarom zal men van de dikke ſtukken de ſchorſſe afſchillen, zoo heel men kan, en dezelve byzonder drogen, want daar in de meeſte kragt ſteekt. De dunnere touwen, die maar een arm dik zyn, moet men in de lengte kloven in 4 of 6 ſtukken, dat hout en ſchorſſe aan malkander blyve, en zoo drooge. Dit geſchied niet in de Son, maar men moet het in de keuken ophangen, niet regt boven 't vuur, maar wat ter zyden, zoo dat het ter degen gedroogt werd een dag of acht, daar na afgeveegt, moet men het op een drooge Solder, ofte in kiſten bewaren, maar zoo men ziet dat het begint weder week of bryzelig te worden, zoo is het een teeken, dat het niet genoeg gedroogd is; dan moet 't al weder na de rook toe, want anders bederft het in 't kort.

De bladeren zyn by de Inlanders een toegeeygend remedie tegens de Apoſthemen des buyks, als die na buyten willen breeken, neemd de bladeren met Sandel en Curcuma beſmeerd, wat warm gemaakt, en legt ze daar op, zoo breekt het geſwel in 't korten; legt ze dan niet meer daar op, om geen ſtuk vleeſch daar uyt te halen, maar neemt een jonge Calappus tak, ſchrapt de buytenſte groene ſchorſſe zoo fyn als gy kundt, bind die daar op om te zuyveren, ten laatſten droogd het met ſchorſſe van Parun *of kleine* Mangi Mangi.

Aangaande de ſtrand of Zee-peper, dewyl het my voor een bezonder gewas wierd opgegeven, zoo hiel ik ook de kragten voor ſuſpect, die daar van verhaald wierden, en ik heb doorgaans gemerkt, dat de Amboinezen geene of geringe kenniſſe hebben van dit touw, want zommige bielden de bladeren voor ſchadelyk, zeggende dat zy duyzelig maken, als men ze nuttigd. Andere, die wat meerder kenniſſe ſchenen te hebben, bielden het voor een Alexicacum, *zeggende dat men de betoverde kinders met de geknouwde vruchten zal beſproeyen, om te genezen.*

Men behoeft het ook niet te bezoeken dit touw in zynen thuyn te planten, het zy met kranzen, gelyk men met de Sirſ doed, het zy met moten of wortelen, want het heeft my nooit willen lukken, zoo zeer is het aan de wilderniſſe gewend. Eyndelyk heb ik ook moten of ſtukken van dit touw gekregen, dewelke ruym een dye dik waren, doch meeſt bedorven, dewyl den Brenger vergeten had de afgekapte ſtukken overeynd te ſtellen, op dat het water had konnen uytlopen, en dan zonder uytſtel drogen, gelyk boven ſtaat.

Tabula Vigeſima Sexta

Ad *Figuram primam* ramum exhibet *Pharmaci magni vulgaris*, cum trunci ſegmento *a*.

Figura Secunda ramum ſiſtit *Pharmaci magni parvifolii*, cum craſſiſſimis ejus fructibus.

De ſes- en twintigſte Plaat

Wyſt aan in de *eerſte Figuur* een Tak van het *groote en gemeene Geneesmiddel*, met een ſtuk van zyn Stronk *a*.

De *Tweede Figuur* toont aan een Tak van het *kleynbladige groote Geneesmiddel*, met deszelfs zeer dikke vruchten.

OBSERVATIO.

Hæ cum binis ſubſequentibus plantis veræ *Saururi Plumieri* ſunt ſpecies, quod genus *Piper longum* a *Plukn.* & *Sloaneo* in *Catal. Pl. Jam.* vocatur, ubi variæ obcurrunt ſpecies cum hisce convenientes.

AANMERKING.

Deeze met de twee volgende planten, zyn waare zoorten van de *Saururus*, zo als die by *Plumier* genaamt werden, welk geſlagt *lange Peper* van *Pluknet* en *Sloane* in zyn *Catal. Pl. Jamaic.* genaamt wert, alwaar verſcheide zoorten gevonden werden met deze overeenkomende.

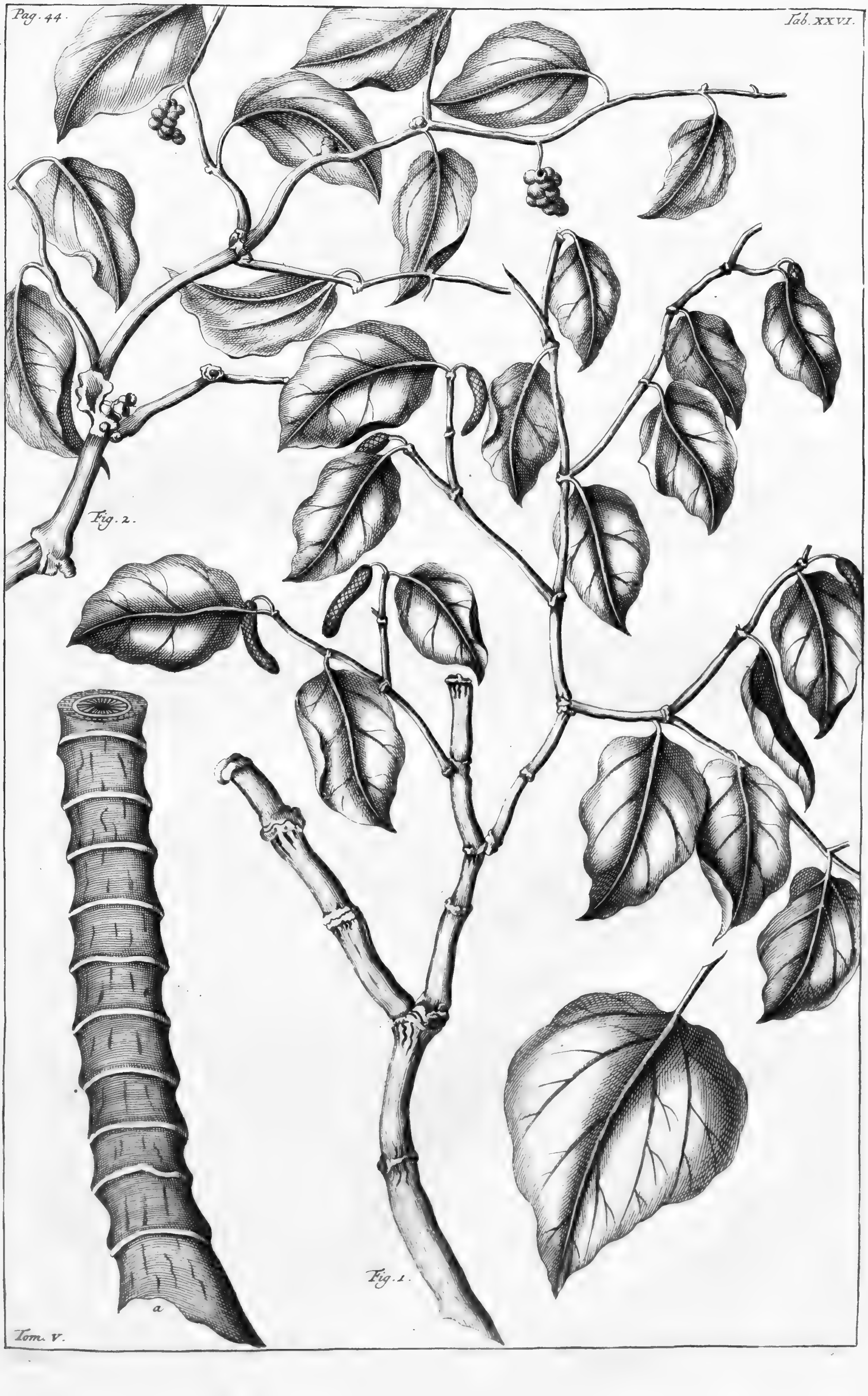

Fig. 2.

Fig. 1.

a

CAPUT VIGESIM. QUARTUM.

Sirum decumanum. Siri Tallang.

SEcunda Sirii ſilveſtris & arboreſcentis claſſis tenuiſſimum gerit funem ac maxima folia, ejus enim funis vix pollicem craſſus eſt, in multos diſtinctus articulos, qui lignoſi ſunt, & fiſſo obducti cortice, atque interne fungoſi admodum, leves, & plicis notati circa centrum poſitis, uti in præcedentibus.

Ejus folia pedem circiter longa ſunt, quorum quædam ſunt longiora, quædam breviora, quinque ac ſex pollices lata, tribus quatuorve obliquis coſtis ab utraque parte nervi medii per longitudinem donata, quæ in inferiore folii parte quam maxime protuberant, harum interſtitia craſſis & transverſalibus venis pertexta ſunt, ita ut rugoſa vel ſcabra ſint: brevibus curtisque inſident hæc folia petiolis, inferiorque folii dimidia pars plerumque paulo brevior eſt ſuperiore, atque in auriculam ſubrotundam deſinunt, quæ ſolitaria ſeu ſimplicia flagellis inſident; coloris ſuperne ex nigro virentis, inferne pallide virentis.

Fructus *Siriboam* refert, ſed multo craſſior, longior, & rugoſior eſt, primo pallide viridis, dein inferius fuſcus eſt, granuloſus, & flaccidus, ac tandem inſtar putrefacti Sirii decidit.

Nomen. Latine *Sirium decumanum*, quum omnium Siriorum maxima gerat folia. Malaice *Siri Tallan.* Amboinice *Ammelaun Tallan*, ſic dictum ab ave Tallan, quam *Scheer-vogel* vocamus, cum cujus extenſis alis hæc comparant folia, hoc vero cognomen pluribus aliis tribuunt rebus, quæ planæ ſunt, vel amplam habent oram.

Locus. In levibus creſcit ſilvis, in deſertis hortis, ſed maxime in fruticoſis ſilvis circa litus, atque radicibus ſuis ſeſe infigit arborum truncis.

Uſus. Craſſorum flagellorum lignum incolæ multum ſervant ad medicamenta contra incantamenta, quod contritum propinant, atque externe obliniunt, plerumque tamen illud minutim conſcindunt & masticant cum Siri Pinang, addito pauxillo Zingiberis minoris, atque hanc ob rationem *Ubat Swangi* vocatur, h. e. medicamentum antimagicum.

Hujus folia parum aqua irrorata, atque in altero folio convoluta ſub cineribus vel ſupra ignem torrentur, ac calide inponuntur partibus œdematoſis, vel Paralyſi adfectis, quæ intra breve temporis ſpatium titillationem in illis excitant inſtar levis flammæ, ac tali modo malignos extrahunt humores partem iſtam infectantes. Mirandum vero eſt hæc folia integræ parti inpoſita, nullum vel paucum admodum ardoris ſenſum excitare, contra adfectis partibus applicata, ſeu fronti in Cephalalgia inpoſita, tantum cauſſant ardorem, qui Europæis fere intolerabilis eſt, uti & cutim non modo rubentem faciunt, ſed ſæpe etiam veſiculas excitant, præſertim quum Iſciaticæ inponantur parti.

Hujus & alba obcurrit ſpecies ſubrotunda & cordiformia gerens folia, ſeptem pollices longa & craſſa, in brevem apicem deſinentia, ſeptemque nervis donata, qui tamen omnes non directe ad petiolum concurrunt, bini enim ſuperiores parum ſupra petioli ortum deſinunt, ſunt autem non ita ex nigro virentia hæc folia quam in priore ſpecie, ac glabriora, minusque rugoſa, nec penetrantis odoris.

Majores caules ſeſe in plures dividunt laterales ramulos, ſuntque glabriores ac viridiores quam in præcedente, unam alteramque acutam oram habentes, hisque folia inſident plerumque ſolitaria, raro enim bina in uno obſervantur geniculo, breves emittentes radiculas, vel loco obpoſiti folii fructus excreſcit formam gerens longi Piperis, ultra digitum longus, vix minimum digitum craſſus, rugoſus & granuloſus, diu ex cinereo virens, ac dein luteus, ac tandem rubens, quum molleſcit, & decidit per parva ac mollia granula, inſtar maturæ Siriboæ, nullum peculiarem habens ſaporem, niſi ſilveſtrem acrimoniam. Hi fructus ſemper eriguntur, vel parum oblique locantur eodem modo, quo longum Piper, qua in re differunt ab aliis *Siri Utan*, immo ab ipſa *Siri Boa*: Non craſſum format funem, nec ultra pollicem craſceſcit.

Nomen.

XXIV. HOOFDSTUK.

De grootſte Siri-Struyk.

HEt tweede geſlagt van de wilde boomagtige Siri, is bet dunſte van touw, en grootſte van bladeren, want zyn touw is pas een duym dik, in veele leden verdeeld, boutachtig, en met een geſcheurde baſt; binnen is het zeer voos, ligt, en met vouwetjes rondom een Centrum ſtaande, gelyk aan de voorgaande.

De bladeren zyn omtrent een voet lang, zommige langer, zommige korter, 5 a 6 duymen breed, met 3 a 4 ſchuynze ribben, te wederzyden van de middelrib in de lengte geſtreept, die aan de onderſte zyde beel ver uytbuylen. De ſpatien tuſſchen beyde zyn wederom met grove dwers aderen doorregen, zoo dat ze gerimpeld, of ruyg ſchynen. Zy ſtaan op korte dikke ſteelen, ook is de agterſte helft van 't blad doorgaans een weinig korter dan de voorſte, en ſteekt met een rond oor uyt, ſtaande enkeld aan de ranken, van coleur boven ſwart-groen, beneden bleek-groen.

De vrucht is als een ander Siriboa, *doch veel dikker, langer, en ruyger in 't aantaſten, eerſt bleek groen, daar na begind ze van agteren bruyn te werden, korlig, en ſlap, en ten laatſten vald ze als een verrotte Siri af.*

Naam. *In 't Latyn* Sirium decumanum, *om dat het de grootſte bladeren heeft van alle Siris. Maleyts* Siri Tallan, *alzoo genaamt van den Vogel Tallan, welken wy* Scheer-vogel *noemen, met wiens uytgebreyde vlerken zy deze bladeren vergelyken. Doch deze by-naam geven zy aan meer andere dingen, die plat zyn, ofte een breede rand hebben.*

Plaats. *Het waſt in de ligte boſſen, in verlatene thuynen, doch meerendeels in 't kreupel-boſch, omtrent het ſtrand, en maakt zig met zyne wortelen vaſt in de ſtammen der boomen.*

Gebruyk. *Het bout van de dikke ſtengels bewaren de Inlanders veel tot hunne medicamenten tegens tovery, het zelve gewreven ingevende, en het lyf daar mede beſmeerende, doch gemeenlyk ſnyden zy het kleen, en knouwen het met Siri Pinang, een weinig kleene Gember daar by doende, en om deze reden word het* Ubat Swangi *genaamt, dat is baat tegen tovery.*

De bladeren hier van een weinig met water bevogtigd, in een ander blad onder de aſſche, of over 't vuur gebraden, en zoo warm opgelegt op een zuchtig lid, dat geſwollen is, of na de Beri Beri trekt, verwekt na korte poos een tinteling daar op, als een zagte brand, en trekt zoo met eenen uyt de quade winden, die het zelve lid infeſteren. Het is te verwonderen, dat deze bladeren op een gezond lid gelegd, geen of weinig gevoelen van brand daar op verwekken; daar en tegen op ontſtelde leden gelegt, of op 't voorhoofd in de hooftpyn, verwekken zulken brand, dat het voor Europeanen qualyk te dulden is, gelyk zy ook niet alleen de huyd rood maken, maar ook somtyds blynen verwekken, inzonderheid als men ze in de Iſciatica *op de bloote heupe moet leggen.*

Men heeft noch een witte zoorte hier van, met rondachtige en hertformige bladeren, 7 duymen lang en breed, met een korte ſpitze, en 7 zenuwen door het blad verſpreyd, die juyſt niet alle by den ſteel, maar de 2 voorſte een weinig boven den oorſprong des ſteels t' zamen ſtoten, zoo ſwart-groen niet als het voorgaande, gladder, en min gerimpeld, van geen ſterken reuk.

De hooft ſtelen verdelen zich in veele korte zyde-takkens, gladder en groender dan aan 't voorgaande, met een of twee ſcherpe kanten, daar aan de bladeren meeſt enkeld ſtaan, zelden 2 aan een knie, met korte worteltjes, of in plaats van het tegen overſtaande blad groeyt een vrucht, in de gedaante van lange peper, ruym een vinger lang, ſtbaars een pink dik, ruyg en korlig, langen tyd graauwgroen, ten laatſten geel en roodachtig, wanneer ze week word, en afvald met kleene waake korls, gelyk rype Siriboa *gevuld, van geen zonderlyke ſmaak, behalven een wilde ſcherpigheid. Deze vruchten ſtaan altyd overeynd, of een weinig ſchuyns, op de manier van lange peper, waar in zy verſchillen van andere* Siri Utan, *en zelfs van de* Siri Boa; *het zet geen dik touw, en werd niet boven een duym dik.*

Nomen. Latine *Sirium decumanum album.* Malaice *Siri Seytan*, & *Siri Swangi.* Amboinice *Ammelaun Tallan Puti*, & *Ammelaun Tallan Mamuri*, h. e. Magorum Sirium, & *Ammelaun Nitu*, h. e. Sirium diabolicum. Ternatice *Tjacca Mabido.*

Uſus. Amboinenſes Rhizothomi veteres ſervant hujus Sirii ſtipites, habentque hos tanquam alexipharmacum magicum magis quam præcedens Ubat Swangi, h. e. medicamentum contra incantamenta, per quod intelligunt omnes tales morbos, ac corporis laſſitudines, quarum vera origo & natura ipſis incognita eſt. Hunc in finem horum ſtipitum eligunt radices, vel inferiorem trunci partem, quam in ore maſticant, vel conterunt cum pauxillo Zingiberis minoris, Nucis Moſchatæ, & Siriboæ, ac veteri Pinanga, illaque paſta adſpergunt vel fricant dolentes artus. Alii hoc ad opus primam præferunt ſpeciem, quæ vertigini itidem conducit, quem putant alicui ſupervenire ex adſpectu Magi ſeu Swangi, quum ejus radix vel craſſus ſtipes ore maſticetur, & fronti inliniatur.

Notandum porro eſt, primam ſpeciem aliam quoque producere ſpeciem vel varietatem, cujus folia non ita ex nigro virent, fructusque non fuſci ſed albi, ac proinde pro vero *Ammelaun Tallan Puti* habenda: In altis ſilvis ambo hi fructus quam maximi ſunt, ultra pedem nempe longi, ac binos digitos craſſi, foliaque magnitudinem habent minoris ſcuti, quæ inſerviunt latebris Leguanorum, qui plerumque ſub talibus ſeſe abſcondunt arboribus.

Naam. *In't Latyn* Sirium decumanum album. *Maleyts* Siri Seytan *en* Siri Swangi. *Amboinſch* Ammelaun Tallan Puti, *en* Ammelaun Tallan Mamuri, *dat is Tovenaars Siri, en* Ammelaun Nitu, *dat is Nickers Siri. Op Ternataans* Tjacca Mabido.

Gebruyk. *De Amboineze Wortel-mannen verwaren de oude ſtokken van deze Siri, en houden die voor een alzoo groot Ubat Swangi als het voorgaande, dat is Mecyne tegens tovery, waar onder zy verſtaan alle zodanige ziekten en vermoeydheden des lichaams, waar van men geen zeker reden kan geven. Hier toe nemen zy de wortelen van deze ſtokken, of het onderſte van de ſtam, knouwen die in de mond, of wryvenze met een weinig kleene Gember, Note muſchaat, en Siriboa met oude Pinang, beſproeyen of beſtryken daar mede de leden, die zeer doen. Andere verkiezen tot dit werk de eerſte zoorte, dewelke ook diend tot de duyzelingen en drayingen des hoofts, dewelke na haar zeggen mede iemand overkomt door aanſchouwen van een Swangi of Tovenaar, als men de wortel of dikke ſteel in de mond knouwd, en op het voorhoofd ſmeerd.*

Noch ſtaat te merken, dat de eerſte zoorte noch een ander onder-zoorte heeft, wiens bladeren zoo ſwartgroen niet zyn, de vruchten niet bruyn, maar wit, en daarom voor het eygentlyk Ammelaun Tallan Puti *te houden. In 't booge wout werden deze beyde vruchten zeer groot, te weten meer dan een voet lang, en 2 vingers dik, de bladeren zoo groot als een kleen ſchildeken, dienende tot ſchuylplaatzen voor de Leguaanen, die gemeenlyk zich in zulke boomen ophouden.*

Tabula Vigeſima Septima

Ramum exhibet *Siri decumani.*

OBSERVATIO.

Hujus *Saururi* plures obcurrunt ſpecies in *Plumier deſcript. des Pl. de l'Amerique* a *pag.* 50 ad 62.

De ſeven- en twintigſte Plaat

Vertoont een Tak van de *grootſte Sirie-Struyk.*

AANMERKING.

Van deze *Saururus* werden veele zoorten gevonden by *Plumier deſcript. des Pl. d'Amerique* van *pag.* 50 tot 62.

CAPUT VIGESIM. QUINTUM.

Sirium arboreſcens tertium. Tsjabe Utan.

TErtia arboreſcentis Sirii claſſis ſilveſtre & longum quaſi Piper eſt, uti a Malaienſibus vocatur, hoc autem Sirium nullo alio modo cum longo Pipere convenit, quam foliorum ac fructuum forma, ſapor autem ejus non eſt aromaticus.

Ejus funis plerumque pedem ſeu brachium craſſus eſt, qui nempe in litore altas adſcendit arbores, qui enim in minoribus ſilvis ſupra humiles prorepit fruticulos, funis eſt haud pollice craſſior, & præcedenti Soulamu adeo ſimilis eſt, ut vix diſtingui poſſint, immo ne ab ipſis quidem indigenis Rhizothomis, præſertim quum folia non obſerventur: qui vero adcurate adtendit, comperiet, genicula breviora eſſe, nec ipſorum annulos adeo protuberantes quam in Soulamu, immo ne ipſe funis adeo rotundus eſt quam in Soulamu, ſed magis compreſſus ac per longitudinem ſulcatus.

Hujus cortex non adeo craſſus eſt, ſed durior, ſiccior, ac quam fragiliſſimus. Ejus ſubſtantia interna chartam quoque complicatam refert circa centrum convolutam, quæ durior & craſſior eſt quam in Soulamu.

Corticis ſapor quam maxime diſtinctionem facit, uti enim in Soulamu vere amarus eſt, ſic in ſilveſtri Sirio primum ad domeſticum Sirum adcedit, quam diu recens eſt, in ſicco autem ad moſchum adcedit, quoque ſiccior ac vetuſtior eſt, eo penetrantiorem ſpirat odorem, hoc autem laborat vitio, quod nempe in ramenta facile diſſolvatur, ac fragilis ſit, cutisque pruritum excitet, unde & in ore maſticari nequit. Ejus articuli non ample diſtant, ac tranſciſſi pallide ruffi ſunt, & copioſam emittunt aquam, quæ alius defectu potabilis eſt, præſertim iſtorum funium, qui juxta ſolum prorepunt.

In

XXV. HOOFDSTUK.

De derde boomagtige Siri-Struyk.

HEt *derde geſlacht van de boomachtige Siri, is een wilde lange Peper, zoo hem de Maleyers noemen, want anders heeft deze Siri geen andere gemeenſchap met de lange Peper, als de gedaante van bladeren en vruchten, zonder deszelfs ſmaak of ſpeceryachtigheid.*

Zyn touw werd ook meeſt een been of een arm dik, te weten het geene op het ſtrand booge boomen oploopt, want het geene in 't kreupel-boſch over laage ruygte loopt, heeft zyn touw of hooft ſteel niet dikker dan een duym. De dikke hooft touw nu is het voorgaande Soulamu zoo gelyk, dat men ze qualyk onderſcheyden kan, zelfs by de Inlandze Wortel-mannen, inzonderheid als men de bladeren niet ziet; doch die naauw oplet, zal bevinden, dat de leden korter zyn, en de kringen aan dezelve zoo zeer niet uytbuylen als aan Soulamu, ook het touw zelfs is zoo rond niet als aan Soulamu, maar meer gedrukt, en in de lengte gevoornd.

De ſchorſſe is zoo dik niet, maar harder, droger, en ligt bryzelende. De ſubſtantie van binnen gelykt mede t'zamengevouwen papier rondom een centrum gezet, harder en grover als aan Soulamu.

De ſmaak van de ſchorſſe geeft het beſte onderſcheid, want gelyk dezelve aan Soulamu klaar bitter is, zoo bevind men dezelve aan de wilde Siri eerſt na tamme Siri trekkende, zoo lange zy verſch zyn, maar aan de drooge merkelyk na muſcus trekkende, en hoe droger ze werd, hoe ſterker dezen reuk zig openbaard, doch ze heeft die foute, dat ze zeer ſplinterig en bryzelig is, en op de huyd een jeuken veroorzaakt, daarom ook in de mond niet te handelen is; de leden ſtaan digt by malkanderen, het doorgekapte ſchynd ligt-ros, geeft ook veel water uyt, het welk men ter nood drinken kan, zonderlyk van de touwen, die langs de grond lopen.

Het

Tab. XXVII.

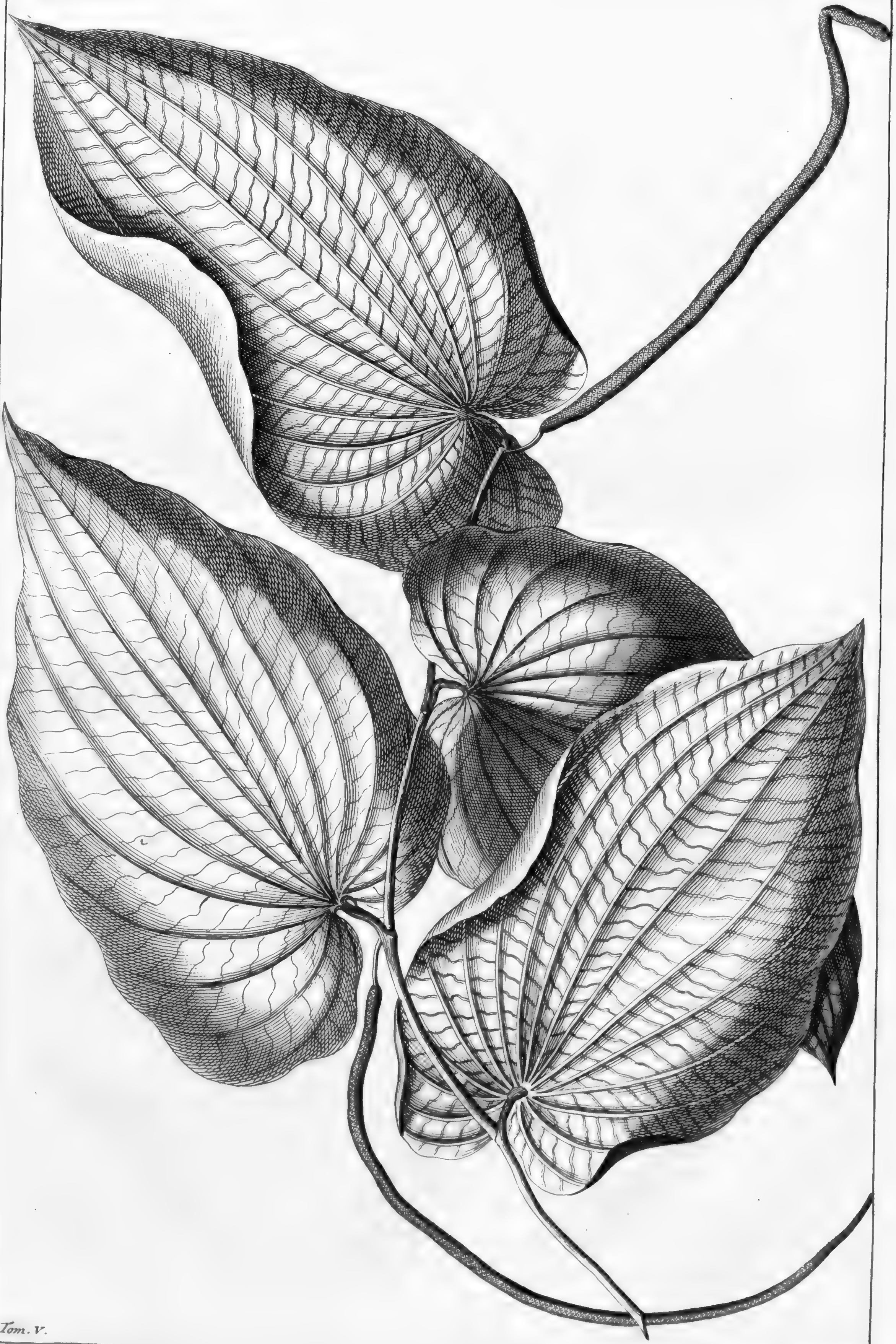

In multos dividitur hic funis, brevesque laterales ramulos, uti cuncta Siria, qui viro non ſunt ſtriati ſed rotundi, hisce folia inſident, in quovis nempe geniculo unicum, atque huic obponuntur breves raduculæ more Siriorum.

Het verdeeld zich in veele korte zyde takken, gelyk alle Siris, niet geſtreept, maar rond, daar aan de bladeren ſtaan, aan ieder lid een, en tegen over korte worteltjes, na gewoonte van Siris.

Ejus folia oblonga ſunt, quatuor & quinque pollices longa, ultra binos digitos lata, in acutum apicem exeuntia, quæ cuspidem haſtæ referunt, ſed inferius ampla ſunt, vel quæ Amboinenſes comparant cum ſpecie quadam latarum Sardarum: ſuperne vero hæc folia ex nigro virent, inferne ex cinereo viridia, ac quinque nervis donata ſunt, quorum tres majores acute protuberant, atque ad ſummum excurrunt, bini extremi ſeu laterales breviores ſunt ac tenuiores, atque ipſorum interſtitia tenuiſſimis venulis transverſalibus pertexta ſunt, firma, ſicca, ſaporis & odoris aeris, uti in cunctis Siriis.

De bladeren zyn lankwerpig, 4. en 5. duymen lang, ruym 3 vingers breed, met een ſcherpe ſpits, gelykende bet yzer van een piek, doch agter breed, of gelyk onze Amboinezen willen, na een zeker ſlag van breede Sardynen. Boven zyn ze ſwart-groen, van onderen graauw groen, en aldaar met 5 zenuwen, waar van de 3 grootſte ſcherp uytbuylen, en tot aan 't eynde gaan; de 2 uyterſte zyn korter en dunner; de ſpatie daar tuſſchen met ſubtiele dwers-adertjes uytgevuld, ſtyf, droog, van een ſcherpe Siri-achtigen ſmaak en reuk.

Fructus ſunt caudæ longæ ac tenues inſtar junioris Siriboæ, ultra quatuor pollices longæ, culmum craſſæ, & flaccidæ, primo virides dein flavæ, acres, inſtar reliquorum Siriorum, ſed eſui ineptæ, unde inutiliter decidunt. Quum in umbroſis creſcit locis, ejus folia multo ſunt majora & latiora, fructusque craſſiores, qui tamen una eademque eſt ſpecies. Quum fructus penitus ſint maturi, parum dehiſcunt, ac granuloſi ſunt. In ventoſis creſcit collibus, tam in litore, quam ipſi vicinis montibus, potiſſimum vero in incultis inſulis, ubi ſupra rupes prorepit, & altiſſimas etiam adſcendit arbores, quarum corticibus ſeſe infigit per radiculas e geniculis provenientes.

De vruchten zyn lange dunne ſteerten, als jonge Siriboa, ruym 4 duymen lang, een ſtroobalm dik, ſlap, eerſt groen, daar na geel, ſcherp, Siri-achtig van ſmaak, doch ondeugend tot het eten, vallen dierhalven voor niet met al af. Als het aan lomberachtige plaatzen ſtaat, zoo werden de bladeren veel grooter en breder, de vruchten dikker, het welk men egter voor geen bezondere zoorte moet houden. Als de vruchten geheel ryp zyn, zoo ſplytenze wat van malkander, en werden korlig. Het waſt op luchtige heuvelen, zoo wel op ſtrand, als op de naaſte bergen, doch liefſt op onbewoonde Eylanden, daar het over de klippen loopt, en de hoogſte boomen beklimt, in welker ſchorſſe het zig over al vaſt maakt met de worteltjes, die by ieder knie ſtaan.

Nomen. Latine *Sirium arboréſcens tertium*, & *Macropiper ſilveſtre.* Malaice *Siri Utan*, nomine nimis generali, magis autem proprie dicitur *Tsjabe Utan*, h. e. *Piper longum ſilveſtre*; item *Siri Utan Babau*, h. e. odoratum ſilveſtre *Sirium*, ob corticis odorem moſchatum. Amboinice *Ammelaun tallan laun maun*, h. e. Sirium ſilveſtre anguſtifolium. Alii Amboinenſes illud vocant *Ammelaun Maäke.* In Loehœa vocatur *Camu Maäte*, juxta quandam Sardarum latarum ſpeciem, Amboinenſibus *Maäke* dictam, & in Loehœa *Maäte.*

Naam. *In 't Latyn* Sirium arboreſcens tertium, *en* Macro Piper ſylveſtre. *Maleyts* Siri Utan, *met een al te gemeenen naam, eygentlyker* Tsjabe Utan, *dat is wilde lange Peper. Item* Siri Utan Babau, *dat is welriekende wilde Siri, wegens den muscus-reuk in de ſchorſſe. Amboinſch* Ammelaun Tallan laun maun, *dat is ſmalbladig wilde Siri. Andere Amboinezen noemen het* Ammelaun Mäake. *Op Loeboe* Camu Mäate, *na een zeker breedſlag Sardynen. In 't Amboinſch* Maäke, *en op Loeboe* Maäte *genaamt.*

Locus. Ubique in Amboinenſium inſulis creſcit, præſertim in Amboinenſi ſinu prope Batu Luban & Ayer Guro Guro, item in cunctis parvis ſcopuloſisque inſulis, ipſarumque tractibus aquoſis inter hanc Provinciam & Javam ſitis, ac porro in toto Archipelago di St. Lazaro.

Plaats. *Het waſcht overal in de Amboinſche Eylanden, inzonderheid in den Amboinſchen Inham by Batu Luban en Ayer Guro Guro. Item op alle kleene en klippige Eylanden, in 't Vaar-water, die men tuſſchen hier en Java ontmoet, en voorts in de geheele Archipelagus de St. Lazaro.*

Uſus. Ejus folia ac fructus nullum peculiarem præbent uſum, craſſi vero hujus plantæ funes aliquando trans mare navigantibus uſui ſunt, quum in incultas adpellant inſulas, ac ſiti laborent, hi enim diſſecti copioſam emittunt aquam, quæ alius defectu potabilis eſt; contra ejus cortex magno in uſu eſt apud Malaienſes, Javanos, & Baleyenſes, qui vero hisce Amboinenſibus ignotus eſt.

Gebruyk. *De bladeren en vruchten werden zonderlyk niet gebruykt; doch de dikke touwen komen de Zee-varende zomtyds te pas, als zy op onbewoonde Eylanden komen, en dorſt lyden, want dezelve doorgekapt, geven veel water uyt, dat men ter nood drinken kan; daar en tegen de ſchorſſe is in groot gebruyk by de Maleyers, Javanen, en Baliers, maar onze Amboinezen onbekend.*

Hic autem cum aqua contuſus & filtratus inſervit ad veſtimenta in hac aqua eluenda, quæ gratum ipſis conciliat odorem, qui incolis placet, noſtræ autem nationi nimis gravis eſt. Veſtimenta quoque ſuffimigio melius inprægnari poſſunt, quum prius huic aquæ fuerint inmerſa, iterum ſiccata, ac dein cum Dupa odorata adſperſa. Fragilis hic cortex a cute externa arcendus eſt, nec ſolus in ore maſticandus, quum pruritum excitet. Bangayenſes hoc fine utuntur, uti Ternatenſes ſuo Soulamu, in fruſta conſciſſo; & aquæ incoctus propinatur ictericis, pulticula itidem ex hoc conficitur febricitantibus, inquietis pueris, & ſenibus conducens, qui gravi oris halitui obnoxii ſunt: Hunc in finem adhibetur Pulaſarii, veri Sari, & Sandali, ana una pars, corticis hujus ſilveſtris Sirii, Aniſi, Putsjock, & Benjoin ana ſesqui pars, quæ ſimul conteruntur in pulticulam, qua corpus oblinitur.

Dezelve in 't water gekneuſt en doorzegen, dient om de kleederen in dat water te waſſen, op dat ze een goeden reuk bekomen, by de Inlanders aangenaam, doch voor onze Natie wat ſwaar. Ook nemen alle klederen de Dupa beter aan, als zy te voren in dat water gedompeld zyn, weder uytgedroogd, en dan met de Dupa berookt werden. Men moet de bryzelige ſchorſſe niet op de buyd laten komen, noch in de mond alleen kauwen, dewyl ze jeuken veroorzaakt. De Bangayers gebruyken dit touw gelyk de Ternatanen haar Soulamu, in ſtukken geſneden, in water gekookt, en gedronken, voor geelzuchtige menſchen; men maakt 'er een papje van voor koortſige en onruſtige kinders, ook oude luyden, die een quaden reuk hebben: Daar toe neemt men Pulaſari, regte Sari, en Sandel-hout, ieder een deel, ſchorſſe van deze wilde Siri, Anys, Putsjock en Benjoin, ieder 1½ deel, wryft 't al te zamen tot een papje, en ſmeerd het lyf daar meede.

Totus funis cum adhærente ipſi cortice in pavimento ſervari poteſt, non autem in ciſtis, moſchatus enim iſte odor in ſiccato cortice ſenſim magis penetrantior eſt. Si quis lancinationes vel dolores artuum perſentiat ſpasmodicos quaſi ex frigore ortos, tum hic cortex maſticatur, vel quod melius eſt, ſupra porphyritim conteritur cum pauxillo Zingiberis, Caryophyllorum, ac Nucum Moſchatarum in pulticulam, quæ artibus inlinitur, unde titillatio perſentitur, ac ſimul dolor extrahitur, ſic quoque recentia folia cum aqua contrita & fronti inlinita Cephalalgiam tollunt.

Het gebeele touw kan men met ſchorſſe en al bewaren op een zolder, maar niet in kiſten, want den muscus-reuk komt hoe langer hoe ſterker aan de gedroogde ſchorſſe. Als iemand groote ſteekten en pyn in de leden gevoeld, als een kramp, door koude veroorzaakt, zoo knouwd, of 't welk beter is, wryft men de ſchorſſe op een ſteen, met wat Gember, Nagelen, en Note-muſchaten tot een papje, het welk men op de leden ſmeerd, waar van een kleen tintelen komt, maar met een de pyn uyttrekt. De verſche bladeren met wat water gevreven, en op het voorhooft geſmeert, trekken de hooftpyn uyt.

Quum

Als

Quum alicujus naſus infectus ſit, ita ut externe cærulei ſit coloris, hujus virides ſume caules, quos contere ſubtiliter ſupra porphyritim; ex qua pulticula fiat Emplaſtri forma exterius naſo adplicanda, ſimulque aquam iſtam propina.

Amboinenſes nolunt aquam ex diſſectis funibus potare, quum vero illud a Malayenſibus audiverim, inquirendum porro eſt, an non aliud ſit Sirium ſilveſtre in talibus incultis inſulis creſcens, quas per naves frequentamus.

Altera ſpecies *Tsjabe Utan* melius cum Tsjabe ſeu Pipere longo convenit, quam præcedens ſpecies; Ejus funis binos digitos craſſus eſt, ac mox ſeſe dividit in majores quosdam ramos, qui incurvi ſunt, ſolidi, articulati, ac fragiliſſimo cortice obducti, qui acredine omnino deſtituitur, quæ in aliis ſilveſtribus percipitur Siriis: Ejus folia majora ſunt quam in prima ſpecie, quinque ac ſex pollices longa, palmam lata, ſex ſeptemque acutis nervis obliquis & longitudinalibus pertexta, quorum ſummus ultra pollicis ſpatium a petiolo ad medium nervum excurrit uti in *Siri Java:* Inter cunctas *Sirii ſilveſtris* ſpecies hæc minime de Sirii ſapore participat.

Fructus digitum longi ſunt, craſſitiem habentes vulgaris Siriboæ, ſed multo rugoſiores ſunt, primo ex cinereo virides, dein lutei, ac tandem rubri, interne quam maxime granuloſi, inque medio diſtincti lento nervo, ſaporis fatui: Creſcit, uti reliqua Siria, in minoribus ſilvis, & aliquando arbores adſcendit, quibus ſeſe non ita firmiter infigit quam prima ſpecies.

Nomen. Latine vocari poſſet *Macropiper ſilveſtre fatuum*, quum hoc ſaporem gerat omnium ſilveſtrium Siriorum quam maxime fatuum, ac ſic Malaice *Tsjabe Utan Tauwar:* Sunt quidam, qui præ ſe ferunt, quadraginta ſpecies Siriorum ſilveſtrium poſſe oſtendere, quas tamen varietates tantum priorum eſſe puto, ac facile ad unam alteramve harum ſpecierum reduci poſſunt, factum autem fuit viginti ſpecierum folia conlecta fuiſſe, quæ homini cuidam ſimul abdomini adplicata fuere, ac tantopere illud conmovere, ac ſi purgans quoddam adſumſiſſet medicamentum.

Amolago. Hort. Malab. part. 7. *fig.* 16. Bracmanis *Miriſſo.* Portugallis *Pimento Macho.* Belgis *Peper, het mannetje*, repræſentare videtur ſupra deſcriptum *Tsjabe Utan*, ſeu *Sirium arboreſcens tertium.*

Als iemands neus verdorven is, dat by van buyten gebeel blaauw werd, zoo neemt deeze groene ſteelen, vryft ze fyn op een ſteen, en maakt daar van een pleyſter buyten op de neus gelegt, geeft daar van aan hem ook te drinken.

De Amboinezen willen het water uyt de afgekapte touwen niet drinken, doch dewyl ik zulx van Maleyers geboord hebbe, zoo ſtaat het te onderzoeken, of het miſſchien niet een ander Siri Utan zy, op zodanige onbewoonde Eylanden groeyende, die wy bevaren.

De tweede zoorte van Tsjabe Utan, *komt beter met het Tsjabe of lange Peper, dan de voorgaande zoorte overeen. Zyn touw is* 2 *vingers dik, en verdeeld zich ſtrax in eenige booft-takken, krom, digt, geleed, met een zeer bryzelige ſchorſſe, daar geen ſcherpigheid in is, van binnen geplooyd, gelyk andere wilde Siri. De bladeren zyn grooter dan aan de eerſte zoorte,* 5 *en* 6 *duymen lang, een hand breed, met zes en zeven ſcherpe zenuwen, ſchuyns in de lengte doortogen, waar van de voorſte ruym een duym breed van de ſteel tegens de middelſte zenuwe ſtoot, gelyk aan* Siri Java. *Onder alle* wilde Siris *is dit het minſte van de Siri ſmaak hebbende.*

De vruchten zyn een vinger lank, in de dikte van gemeene Siriboa, doch veel ruyger, eerſt graauw groen, daar na geel, ten laatſten rood, van binnen zeer korlig, en in de midden met een taaye zenuwe, gantſch ſlap van ſmaak, het waſcht gelyk andere Siri in 't kreupelboſch, beklimd zomtyds de boomen, daar aan het zich zoo vaſt niet hegt gelyk de eerſte zoorte.

Naam. *Men mag het in 't Latyn noemen* Macropiper ſilveſtre fatuum, *om dat dit het laffſte van ſmaak is van alle de wilde Siris, en zoo in 't Maleyts* Tjabe Utan Tauwar. *Daar zyn zommige, dewelke hun vermeten* 40 *zoorten van wilde Siri te kunnen aanwyzen, dewelke ik ſlegts voor veranderinge van de voorgaande houde, en kunnen ligt onder de een of de andere zoorten gebragt werden. Immers het is gebeurt, datze de bladeren van* 20 *zoorten by malkanderen hebben gebragt, dewelke een perzoon onder malkander op den buyk gebonden, den zelven zoodanig beroert hebben, als of hy een purgatie ingenomen hadde.*

Amolago. Hort. Malab. part. 7. fig. 16. *Braminees* Miriſſo. *Portugeeſch* Pimento Macho. *Op 't Neerduitſch* Peper, het mannetje, *wil het bovenſtaande* Tsjabe Utan, *of* Sirium arboreſcens tertium *zyn.*

Tabula Vigeſima Octava

Ad *Figur.* 1 exhibet frutícem, qui *Sirium arboreſcens tertium Rumphio* vocatur.
Figur. 2 Ramum denotat *Piperis Canini.*

De acht- en twintig ſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* een Struyk, welke het *derde boomachtige Sirie* van *Rumphius* genaamt wert.
De *tweede Figuur* wyſt aan een Tak van de *bonde Peper.*

OBSERVATIO.

Saururus hic videtur eſſe idem, qui Saururus alius humilis folio carnoſo acuminato vocatur *Plumier. deſcript. pl. Americ. pag.* 54. eſtque Piper, qui Saururus foliis ſeptinerviis, oblongo acuminatis. *Theſ. Zeyl. p.* 193. *Tab.* 83. *Fig.* 2. & Piper Indicum ſilvaticum. *Muſ. Zeyl. pag.* 20 & 24. & Piper longum arboreum, altius, folio nervoſo, minore, ſpica graciliore, & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 44. & Piper longum ſilveſtre. *Ray. tom.* 3. *p.* 641. reliqua vide in *Theſ. Zeyl. l. c.* & *Commel. Fl. Malab. p.* 54.

AANMERKING.

Deze Saururus ſchynt dezelve te zyn, welke de laage Saururus met een puntig en vleeſig blad genaamt wert by *Plumier deſcript. pl. Americ. p.* 54. en is de Peper ofte Saururus, met bladen, die zeven zenuwen hebben, en uyt den lankwerpige puntig zyn, van de *Theſ. Zeyl. p.* 193. *Tab.* 83. *Fig.* 2. en de Indiſche wilde Peper van het *Muſ. Zeyl. p.* 20 en 24. en de lange hooge boomachtige Peper, met een kleinder zenuwachtig blad, en een dunne kortere aair van *Sloan. Catal. van de Jamaice planten p.* 44. en de lange wilde Peper by *Ray. tom.* 3. *p.* 641. het overige ziet in de *Theſ. Zeyl.* op de *aangehaalde plaats*, en by *Commel. Fl. Malab. p.* 54.

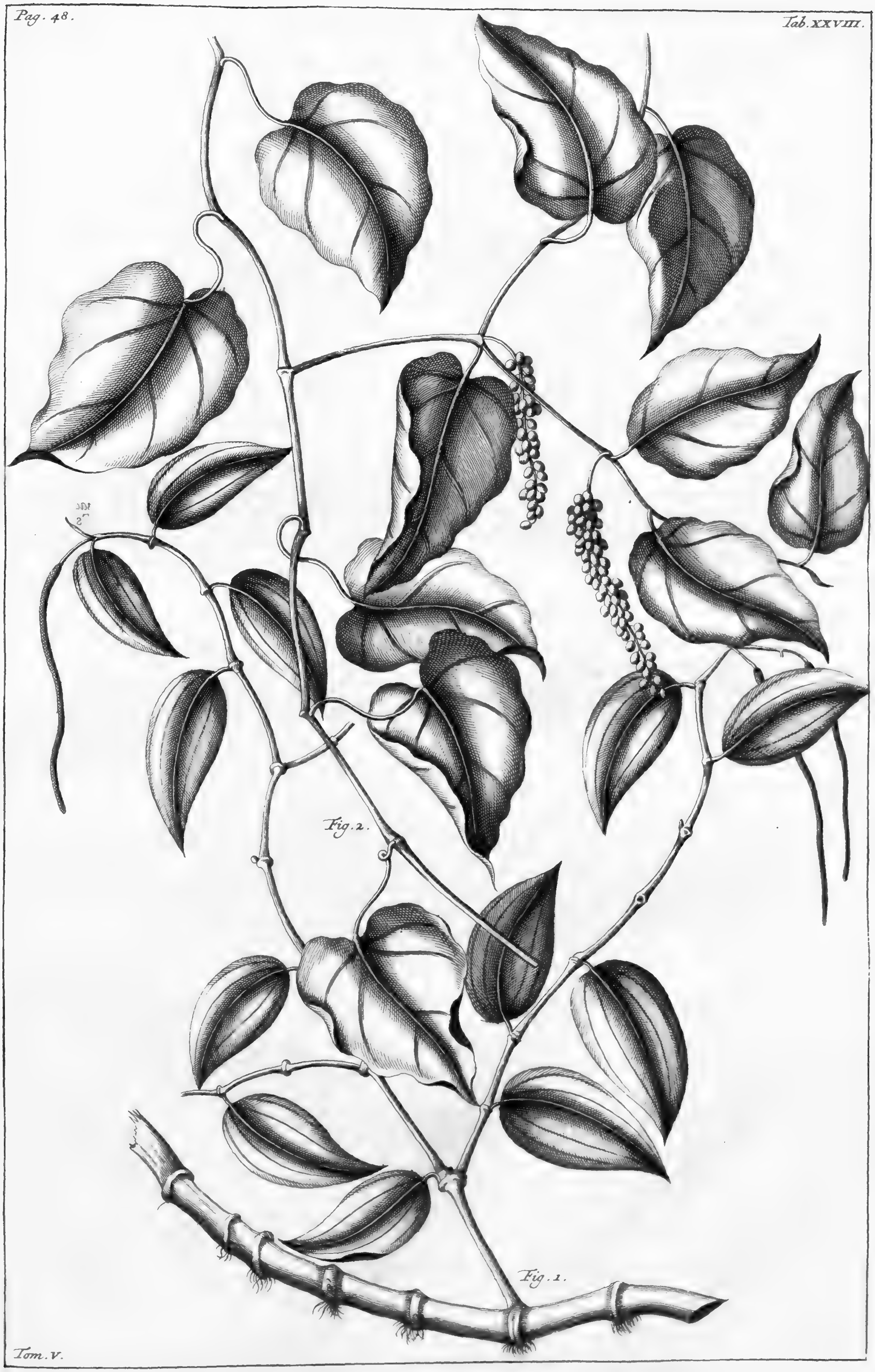

Fig. 2.

Fig. 1.

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM.

Piper Caninum. Lada Andjing.

QUarta *arboreſcentis Sirii* ſpecies eſt *Lada Andjing*, ſeu *Piper Caninum*, quod non craſſum formam funem, ſed in plurimos ſeſe dividit ramos, atque hi iterum in plures rachides, ita ut in amplum ſeſe extendat fruticem, attamen ſeſe arborum corticibus infigit per flagella, quæ has adtingere poſſunt. Primarius vero ejus funis modo pollicem craſſus eſt, vel, ſi ſolitarium obcupet locum, minoris brachii craſſitiem adtingit, atque interna ejus ſubſtantia albior eſt ac durior quam in aliis ſilveſtribus Siriis, ex transfecto itidem fune copioſa exſtillat lympha, odoris ac ſaporis inſtar Siriorum, rachides & flagella rotunda ſunt, multoque tenuiora quam in prioribus, quibus folia eodem modo inſident, illis Javanenſis Sirii ſimilia, ſed anguſtiora, ultra quinque pollices longa, binos lata, tribus majoribus nervis longitudinalibus, binisque minoribus lateralibus donata: Horum ſapor odorque ad illum Siriorum adcedit, ſed qui magis ſilveſtris eſt; cuivis folio obponitur racemus frugifer uti in Pipere, digitum longus, immo longior; granula autem multo minora ſunt, ac parum oblonga, glabra, & inſtar Corallii rubra, inter hæc quoque petiolus conſpicitur uti in *Siriboa*.

Baccæ externe mollem gerunt carnem, ſaporis dulcis & aniſati, intusque reconditur albicans & oblongum granulum, quod ſemen eſt. In minoribus creſcit ſilvis circa pagos ad fluminum ripas in ventoſis locis. Fructus Aprili matureſcunt.

Nomen. Latine *Piper Caninum*. Malaice *Lada Andjing*, h. e. Piper Caninum, quum vilem habeat Piperis formam, neutiquam vero ejus ſaporem vel odorem.

Uſus Ejus huc usque nondum innotuit.

CAPUT VIGESIM. SEPTIMUM.

Sirioides. Tali Siri.

UTi ego ſupra libro quarto arborem deſcripſi *Sirifolium* mihi dictam, ob foliorum ſimilitudinem cum *Sirio*, ſic nunc funem deſcribam eandem ob rationem *Sirioidem* mihi vocatum, licet natura ſua ac qualitate multum a Sirio differat.

Funis eſt longus, craſſitiem habens brachii infantis, arbores adſcendens, in obſcuros diviſus annulos ſeu articulos.

Lignum ejus eſt album, poroſum, ſiccum, & craſſis ex fibris conſtat, acſi ex ſimplicibus longisque fibris adunatum & compoſitum eſſet.

Cortex tenuis eſt, amarus, ſed magis fatuus quam Soulamou, ipſi cæterum proximus, hujusque amaricies in initio non multum percipitur, ſed ſi aliquamdiu fuit maſticatus, inque ſicco plurimum perit: Ex craſſo hoc fune alii excurrunt funiculi, minimi digiti craſſitiem habentes, in obſcuros quoque annulos diviſi, ac longiſſimi, ex hisce oriuntur breves rachides bina foliorum paria gerentes. Superiores vero rachides quinque ac ſex foliorum paria producunt, quorum inferiora decidunt, ac genicula relinquunt.

Folia cum illis Siriboæ conveniunt, ſunt autem longiora & firmiora, glabra, & ex nigro virentia, vetuſta, quatuor & quinque pollices longa, binos & binos cum dimidio lata, juniora ſeptem, octo, decem, & undecim pollices longa, quatuor, quinque, & octo lata, in ſenioribus tres, in junioribus quinque nervi longitudinales decurrunt, horumque interſtitia plurimis transverſalibus venulis pertexta ſunt, per quas folium inferius parum rugoſum eſt. Breviſſimis ac curtis inſident petiolis directe ſibi obpoſita, ſemper ad ſeſe invicem vergentia, ſique maſticentur, primo ſicca & fatua ſunt, dein vero levem præbent amaritiem, ſubtilem admodum, ac diu in ore ſupermanentem.

XXVI. HOOFDSTUK.

De Honds-Peper.

HEt vierde geſlagt van boomachtige Siri *is het* Lada Andjing *of bonds-peper, het welk niet dik van touw werd, maar zig in veele takken verdeeld, en dezelve in veele ryskens, zoo dat het een breede ſtruyk maakt, en egter met zyne ranken, zig aan de ſchorſſe der bomen vaſt begt, die het bereyken kan.*

De hoofttouw is maar een duym dik, of, zoo het aan een eenzame plaats ſtaat, een kleene arm dik, van binnen is een witter en harder ſubſtantie dan aan andere wilde Siris, uyt de doorgekapte touw loopt mede rykelyk water, Sirieachtig van reuk, en ſmaak. De ranken zyn rond, veel dunder dan aan de voorgaande, daar aan de bladeren op dezelfde manier ſtaan, de oude Javaanſe Siri gelyk, doch ſmaller, ruym 5. duymen lank, 2 breed, met 3 groote zenuwen in de lengte, en 2 kleene daar agter. Reuk en ſmaak trekt na de Siri, doch veel wilder, by ieder blad tegen over waſt een ſteel vol vruchten, gelyk Peper-troſſen, een vinger lang, of wat meer, maar de korls zyn kleender, en wat langwerpig, glad, en rood, als coralen, tuſſchen de beſiën ziet men den ſteel, als in de Siriboa.

De beſiën hebben van buyten een week vleeſch, zoet, en Anys-achtig van ſmaak, binnen een witachtig en lankwerpig korreltje, het welk het zaad is. Het waſt in 't kreupel-boſch, omtrent de Negoryen, aan de kanten van de rivieren, op luchtige plaatzen. De rype vruchten vind men in April.

Naam. *In 't Latyn* Piper Caninum. *Maleyts* Lada Andjing, *dat is Honds-peper, om dat hy maar een ſlegte gedaante heeft van peper, maar geenſints den reuk of ſmaak.*

Gebruyk. *Tot noch toe is hier van niets bekend.*

XXVII. HOOFDSTUK.

De witte wilde Syring.

GElyk ik boven in 't vierde Boek een boom beſchreven hebbe, en Sirifolia *genaamt, wegens de gelykeniſſe der bladeren met het* Siri, *zoo zullen wy nu beſchryven een touw, om dezelfde reden* Sirioides *genaamt, hoewel het in aart en eygenſchap veel van de Siri verſchild.*

Het is een lang touw, in de dikte van een kinder arm, de boomen oploopende, in donkere leden of knietjes hier en daar verdeeld.

Het hout is wit, poreus, droog, en grofdradig, als of het van enkelde lange draden aan malkander gezet was.

De ſchorſſe is dun, bitter, doch ſlapper als Soulamu, anders dezelve nader by komende; deze bitterheid werd men in 't eerſte niet ſtrax gewaar, maar als men ze wat geknoud heeft, en aan 't gedroogde vergaat ze meeſt. Uyt het dikke touw lopen andere touwtjes, in de dikte van een pink, mede in donkere leden verdeeld, zeer lang, daar aan ſtaan korte ryskens met 2 paren bladeren. De voorſte ryskens hebben 5 à 6 paren, doch de agterſte paren vallen af, en maken nieuwe knietjes.

De bladeren gelyken na de Siriboa, doch zyn langer en ſtyver, glad en ſwart-groen, de oude 4 en 5 duymen lang, 2 en 2½ breed, de jonge 7. 8. 10 en 11 lang, 4. 5 en 8 breed, aan de oude lopen 'er 3, en aan de jonge 5 zenuwen in de lengte, zynde de tuſſchenſpatie met veele dwars-adertjes doorregen, die het blad van onderen wat rimpelig maken. Zy ſtaan op zeer korte en dikke ſteeltjes, regt tegen malkanderen, en altyd wat na malkander gebogen, in 't knouwen eerſt droog en ſmets, agter aan met een kleine bitterheid, doch die zeer ſubtiel is, en lang in de mond blyft.

Fructus nunquam in hoc obſervati fuere, licet craſſiſſimos juſſerim exſtirpari funes & divelli, hinc inde autem firmæ & bifidæ conſpiciuntur claviculæ, quæ vicinis ſeſe inplicant ramis. Funis hic nullos vel paucos admodum format ſinus vel arcus, nudaque ejus flagella adeo recta arbores adſcendunt, ut tenſas mentiantur chordulas. Radix ejus eſt valida, & in longas ſeſe extendit fibras.

Nomen. Latine *Sirioides*, & *Sirium Alexiacum.* Malaice *Tali Siri.* Amboinice in Hitoea *Wale Ammelaun*, h. e. *funis Sirifolius*, aliis *Aywäa Umali.* Malaice *Accar Pamali*, h. e. radix contra vertigines magicos.

Vruchten zyn 'er nooit aan gezien, hoewel ik van de dikſte touwen hebbe laten afkappen, en geheel om laag halen, doch hier en daar ziet men ſtyve, en in 2 geklovene clavieren, die zich om de naaſte takken vaſt vlegten. Zyn touw maakt geene of weinige bochten, en de bloote ranken lopen zoo regt de boomen op, zoo dat zy ſtaan als geſpanne Cordulen. De wortel is ſterk, en verſpreyd zyn lange Vazelingen.

Naam. *In 't Latyn* Sirioides, *en* Sirium Alexiacum. *Maleyts* Tali Siri. *Amboinſch op Hitoe* Walé Ammelaun, *dat is* funis Sirifolius, *by andere* Aywäa Umali, *in 't Maleyts* Accar Pamali, *dat is wortel tegen betoverde duyzelingen.*

Locus. In planis ſiccisque creſcit locis haud procul a litore in humilibus ſilvis, in Hitoea obcurrit ad promontorium Hila, in Amboinenſi ſinu in promontorio Laha & e regione Uritetto: Raro reperitur, atque incolis huc usque parum innotuit.

Plaats. *Het waſt op droge vlakten, niet verre van ſtrand, in 't kreupel-boſch. Men vind het op Hitoe, op den hoek vau Hila, in den Amboinſchen Inham, op den hoek van de Laba, en tegen over op den hoek van Uritetto. Het werd weinig gevonden, en is de Inlanders ook nog weinig bekend.*

Uſus. Patticubu, qui gubernator Eli erat, ac ſimul celebris rhizothomus, hunc fruticem habebat tanquam ſummum arcanum contra graves morbos, ac præſertim contra incantamenta, quum magi ſeu Swangis noxio ſuo adſpectu vel venenato halitu aliquem lædant vel infeſtent, quod *Hismu* vocant, contra quod hunc exhibebat funem tanquam alexiacum, licet ipſi nullum peculiare inponere poſſet nomen, uti & hæc natio talibus plantis, quas tanquam arcanum habent contra quosdam graves morbos, nullum peculiare ſolet inponere nomen.

Gebruyk. Patticuhu, *Regent en vermaarde Wortelman van Eli, bield dit gewas voor een groot ſecreet tegens eenige ſwaare ziekten, inzonderheid tegens betoveringe, wanneer hare Tovenaars of Swangis met haar quaad gezicht of venynige aaſem iemand beſchadigen of belezen, 't welk zy* Hismu *noemen, dat was dan zyn* Alexicacum *of tegen-baat, hoewel hy hem geen zeker naam koſt geven, gelyk deze Natie in gebruyk heeft zodanige planten, die zy voor een ſecreet tegens eenige ſwaare ziekten houden, geen vaſte benaminge te geven.*

Hunc in finem longas eligunt radices, ſub terræ ſuperficie prorepentes, quas forti inpetu e terra evellunt matutino tempore, ita tamen, ne umbra Rhizothomi radicem tangat; quæ ſupra porphyritim conteritur cum aqua & aceto, addito fruſtulo minoris Zingiberis, talique propinatur modo.

Conducit itidem Pleuritidi tali modo uſurpata, item contra anxietatem & vertiginem ex eſu noxiorum piſcium, Cancrorumque. Cum minore Zingibere & Pinanga maſticata adſpergitur in artus incantatos, in quibus *Hismu* latet, quod ſæpe tantum eſt Eryſipelas, aliquando etiam totum inficitur corpus, ſimulque propinant hanc radicem cum aceto contritam.

Hier toe nemen zy de lange wortelen, die onder 't riſch van de aarde kruypen, dezelve met een ſterken ruk uyttrekkende des morgens vroeg, zodanig dat de ſchaduwe van den uytgraver niet over de wortel valle. Zy werd op een ſteen gevreven met water en azyn, ook met een ſtukje kleene Gember, en alzoo gedronken.

Ze helpt ook tegen het pleuris, op dezelfde manier gebruykt, als mede tegens de benaautheid en duyzeling, die iemand overkomen door 't nuttigen van ſchadelyke Viſſen en Krabben. Met kleene Gember en Pinang geknouwd, beſproeyen zy de betoverde leden, daar het Hismu *zit, het welk zomtyds de roze is, ook het gebeele lichaam, en drinken te gelyk de wortel met azyn gewreven.*

Ternatenſes quidam hoc quoque vocant Soulamu, a quo tamen multum differt, ac tantummodo ob hanc fit rationem, quod magnum nempe ſit Alexiacum, hoc enim nomen, uti dictum fuit, *Pharmacum magnum* denotat.

Zommige Ternataanen noemen het ook Soulamu, *waar van het nogtans veel verſchild, alleen uyt die oorzake, dat het een groot* Alexicacum *is, want die naam, als gezegd, beduyd* Pharmacum magnum.

Dein alteram parvifoliam *Funis Sirioidis* ſpeciem inveni, quæ copioſos profert flores, ac mihi *Sirioides alter* vocatur, forma & modo creſcendi haud multum a priore differens, quod ſequenti deſcribam modo.

Naderhand heb ik noch een kleenbladige zoorte van Funis Sirioides *gevonden, overvloedig vruchten dragende, dewelke ik* Sirioides alter *noeme, aan gedaante en wasdom niet veel van de bovenſtaande verſchillende, 't welk ik nu beſchryven zal.*

Funis hic non ultra binos pollices craſſeſcit, atque inferius breviſſimum ac ſinuoſum format ſtipitem, qui mox ſeſe in plurimas breves & firmas dividit rachides, arboribus autem adſtans has per longa adſcendit flagella. Prope rachidum ortum hinc inde firma conſpicitur clavicula hisce obpoſita, bifida, & quam firmiſſime adſtantes continens quasvis res.

Het touw werd niet boven twee duymen dik, en zet van onderen een zeer korten en bochtigen ſtam, die zich ſtrax in veele korte en ſtyve ryskens verdeelt, maar by boomen groeyende, loopt het dezelve met lange Zeelen op. By den oorſpronk van de ryskens, ziet men hier en daar een ſtyve clavier aan de andere zyde, die zich in tween verdeelt, en zeer vaſt houden, het geen zy omvatten kan.

Folia bina ſibi quoque ſunt obpoſita, triaque quatuorve horum paria uni inſident rachidi, uno inpari extremo, quæ breviſſimis petiolis connivent, a quinque ad ſeptem pollices longa, tres quatuorque digitos lata, atque inferius ad ipſorum ortum tres magni concurrunt nervi, ac præter hos bini alii minores ad ipſorum oras excurrunt, ſed non per totum decurrunt folium, cætera interſtitia plurimis transverſalibus venulis, non tamen multum protuberantibus, obpleta ſunt. Folia ipſa ſcabra ſunt, ſuperne ex nigro admodum colore virentia, inferne pallidiora. Flores huc usque me latent.

De bladeren ſtaan mede twee en twee tegens malkanderen, met 3 en 4 paaren aan een ryſken, en een voruyt, met haare korte ſteeltjes na malkander gekeerdt, van 5 tot 7 duymen lank, 3 en 4 vingers breed, agter by den oorſpronk ſtoten 3 zenuwen te zamen, behalven die, ziet men noch 2 mindere, digt aan den rand, dewelke niet doorgaans uytlopen. De reſt heeft veele dwersribbetjes, die niet zeer uytbuylen, ſtyf, boven hoog ſwartgroen, van onderen bleeker. Het bloeyzel is nog onbekent.

Fructus magno inſident racemo, illi Vitis ſimili, qui in plurimos ſeſe breves & intricatos dividit laterales racemulos, quorum quivis binos tresve ſuſtinet fructus, brevibus inſidentes pedunculis, ac magnitudinem habentes globulorum ſclopeti manualis, ſunt autem paulo oblongiores, externe primo virides, dein lutei, ac tandem pallide Corallii rubri coloris, glabri, & æquales, ſaporis dulcis inſtar Caſtanearum, intus in flava ac cartilaginea carne nucleus locatur rotundus, magnitudinem habens Piſi, ab una tamen parte notatus fovea plana, inſtar fructuum Ligni Colubrini ſeu Nucis Vomicæ, ſæpe etiam in hisce

De vruchten ſtaan aan een groote tros, gelykende een druyve-tros, die zig verdeelt in veele korte, en verwerde zyde-takjes, dragende ieder 2 a 3 vruchten, op korte voetjes, in de groote van een Musquet-kogel, doch wat langwerpig; van buyten eerſt groen, daar na geel, en ten laatſten bleek coraal-rood, effen en glad, en zoet van ſmaak als Caſtanien. Binnen in een geelachtig en kraakebeenig vleeſch, leydt een ronde korrel, ruym zoo groot als een Penning, doch aan de eene zyde met een vlak kuyltje, gelyk de vruchten van Slangenhout of Nux Vomica, *ook vind men dikwils in de vruchten meer dan een korrel, te weeten, 2 3 en 4, doch die zyn aan de binnen-*

zyde

Fig. 2.

Fig. 1.

hisce fructibus plures uno reperiuntur nucleo, bini nempe, terni, ac quaterni, hi autem ab interna parte non concavi ſunt, ſed protuberantem quaſi gerunt coſtam, quæ etiam in quibusdam Ligni Colubrini detegitur fructibus, cujus hanc puto prorepentem eſſe ſpeciem.

Ejus radix fibras emittit longiſſimas laterales, ſub terræ ſuperficie prorepentes, quæ a rhizothomis effodiuntur.

Trunci lignum ſolidius ac durius eſt quam aliorum Siriorum, circulos gerens rotundos, quum transverſum diſſecetur.

Nomen. Latine *Sirioides alter.* Leytimorenſes vero hunc vocant *Wari Ammo*, h. e. Malaice *Tali Siri* ſeu *funis Sirioides.* & *Tali Siri Kitsjil*, h. e. parvus *Siri Tali.*

Locus. In diſtrictu Amahuſſu obcurrit prope promontorium patibuli dictum, locosque amat ſaxoſos.

Uſus. Leytimorenſes ejus radice utuntur cum Pinanga maſticata contra abdominis tormina, item minutim contuſa adplicatur debilibus articulis ac genibus, quæ in Paralyſi Indica ſeu Beriberi dolent; atque inceſſum inpediunt, ſimulque ejus propinatur pars quædam. Sapor primo debilis eſt, ſed maxime ad illum Ligni Colubrini adcedit, diuque in ore ſuper eſt: Externa cartilaginea fructuum caro editur vulgo contra abdominis tormina, quæ ex flatibus oriuntur.

zyde niet hol, maar hebben een uytſtekende ribbe, 't welk men ook aan zommige vruchten van Slangen-hout ziet, waar van ik oordeele dit een kruypende ſoorte te zyn.

De wortel ſchiet ter zyden uyt zeer lange Vazelingen, dewelke onder 't riſch der aarden lopen, en van de Wortel-mannen uytgegraven werden.

Het hout van den ſtam is digter en harder dan eenige Siri, mede in 't ronde geſtraalt, als het dwers gekapt wert.

Naam. *In 't Latyn* Sirioides Alter. *Die van Leytimor noemen het* Wari Ammo, *dat is in 't Maleyts* Tali Siri, *of* Siri touw, *en* Tali Siri Kitsjil, *dat is kleyne* Siri Tali.

Plaats. *Het wert gevonden in 't diſtrict van Amahuſſu, beweſten den Galg-boek, en bemind ſteenachtige plaatzen.*

Gebruyk. *Die van Leytimor gebruyken de wortelen met Pinang geknouwd, tegens buykpyn: Item kleen geſtooten wert het over ſlappe knien gebonden, dewelke in de Beri Beri zeer doen, en het gaan beletten, als mede daar van wat ingenomen. De ſmaak is in 't eerſt wat ſlap, dog trekt merkelyk na Slangenhout, en blyft lang in den mond. Het buytenſte kraakebeenig vleeſch van de vrucht, wert meede gegeten tegens gemeene buykpyn, dat van winden komt.*

Tabula Vigeſima Nona

Ad *Figur. Primam* ramum exhibet Funis ſilvatici, qui *Sirioides alter* Rumphio dicitur.

Figura Secunda ramum ſiſtit fruticis ſarmentoſi, qui *flos pergulanus*, ſeu *Syringa alba repens* Rumphio vocatur.

De negen en twintigſte Plaat

Wyſt by de *eerſte Figuur* een Tak van een *boſch-touw*, het welk de *tweede Sirioides* by Rumphius genaamt wert.

De *tweede Figuur* vertoont een Tak van een kruypende Struyk, welke de *Flos Pergulanus* of *witte wilde Syring-Struyk* van Rumphius genaamt wert.

CAPUT VIGESIM. OCTAVUM.

Flos Pergulanus. Pele Tsjedangan.

Hic frutex eſt repens, *Syringam albam* æmulans, cujus truncus inferius brachium vix craſſus eſt, qui autem mox in plura dividitur flagella inſtar Vitis, comam gerens denſam.

Ejus folia utraque parte uniformia ſunt, illis domeſticæ Gumiræ ſimilia, quatuor & quinque pollices longa, binos cum dimidio ac tres lata, craſſa, pinguia, ſplendentia, craſſisque & albicantibus venis pertexta; bina ſibi ſunt obpoſita, quatuorque ſimul crucem efformant, atque viridibus & flaccidis inſident flagellis. Ex abruptis foliis, uti & ex læſis ramis lax exſtillat ſpiſſum, flavum, & viſcoſum.

Ex foliorum alis breves laxæque excreſcunt umbellæ, alba ſuſtinentes capita, tubuloſaque, quæ ſtellato inſident calici, ex quinque amplis radiis conſtructo.

Flores quodammodo cum illis Jasmini conveniunt, ſed breviores gerunt tubos, ex quinque craſſiusculis petalis conſtantes, coloris albentis, quæ ad tertiam partem concreta ſunt inſtar florum Borraginis. In floris centro erigitur piſtillum, quinque albiſſimis capitulis circumdatum, inſtar lapillorum ſplendentibus, floris autem fundus vireſcit, hujusque odor fortis eſt, incolis gratus, noſtratibus vero hircinus, &, ut vera dicam, ad recentem adcedens Oryzam, qui odor Malaienſibus *Wangi* vocatur. Ipſius petala plerumque complicata ſunt, nec ullos profert fructus, unde per ſurculos propagatur, qui transplantantur. In areis prope ædes colitur, ac ſupra aſſeres vel pergulas ducitur, quum denſam format frondem, elegantemque præbet umbram.

Nomen. Latine *Flos Pergulanus*, quia uſus ejus maximus eſt ad umbroſas pergulas. Malaice & Baleyice *Pele Tsjedangan*, & *Pliſſe dangan.*

Locus. In Amboina raro obcurrit, atque huc delatus eſt ex Java & Baleya, ubi vulgatior eſt.

Uſus ejus hucusque mihi nullus alius innotuit, niſi quod ſupra pergulas ducatur ob denſam ipſius umbram & odoratos flores, quos Malaienſes mulieres amant capillis innectere.

XXVIII. HOOFDSTUK.

De Luyfel-Bloem.

Dit wil een Syringa Alba *zyn, en 't werd een kruypende Struyk, met een ſtam, beneden een kleene arm dik, maar die zig ſtrax in veele ranken verdeeld, gelyk den wyngaard, digt van loof.*

De bladeren lopen achter en voren eenparig toe, de tamme Gumira wat gelykende, 4 en 5 duymen lank, 2½ en 3 breed, dik, vetachtig, blinkende met grove witte aderen. Zy ſtaan 2 en 2 tegen malkanderen, en met hun 4 in 't kruys, aan groene en ſlappe ranken. Uyt de afgebrokene bladeren, als ook uyt de gequetſte takken, vloeyd een dikke, geelachtige, en kleverige melk.

Uyt den ſchoot der bladeren komen korte en ydele dollen voort, dragende witte knopen met een hals, op geſternde voetjes ſtaande, van vyf groote ſtraalen gemaakt.

De bloemen gelyken enigzints de Jasmynen, doch korter van hals, van 5 dikachtige blaadjes gemaakt, vuyl of geel-wit, met haar derde deel aan malkander vaſt, gelyk de bloemen van Borrago. In de midden ſtaat een pilaartje, ombangen met 5 ſpier witte knopjes, blinkende als ſteentjes, en de grond van de bloem is groenachtig. De reuk is ſterk, by de Inlanders aangenaam, by de onze bokachtig, doch om eygentlyk te zeggen, na verſſche rys riekende, welken reuk men in 't Maleyts Wangi *noemd. De bladeren ſtaan meeſt een weinig t' zamengevouwen, en het draagd geene vruchten, daarom men het met jonge ſcheuten verplanten moet. Men voed het op de pleynen by de huyzen, en leyd het op latten of luyffels, wanneer het een digt loof maakt, en fraaye ſchaduwe geeft.*

Naam. *In't Latyn* Flos Pergulanus, *om dat zyn meeſte gebruyk is tot de ſchaduwe op de luyfels. Maleyts en Baleyts* Pele Tsjedangan, *en* Pliſſe dangan.

Plaats. *Men vind het in Amboina weinig, zynde herwaarts gebragt uyt Java en Baly, alwaar het gemeender is.*

Gebruyk. *Tot nog toe is my anders niet bekend, als dat men 't op luyffels leyd, wegens zyne dichte ſchaduwe en welriekende bloemen, die de Maleytſche Vrouwen geerne in de haayren dragen.*

CAPUT VIGESIM. NONUM.

Flos Manoræ. Bonga Manoôr.

Hic omnium florum Indorum nobiliſſimus eſt, licet ejus forma ſit vilis, ad Jasmini genus pertinens, ſed foliis ab ipſo multum differt. Eſt frutex lignoſus, partim erectus, partim juxta ſolum & ſupra humiles prorepens fruticulos, non autem longa emittit flagella, prope radicem plerumque ejus ſtipes digitum craſſus eſt, pallide cinereo & glabro obductus cortice, qui mox in breves laterales ſeſe dividit ramulos.

Ipſius folia bina ſibi ſunt obpoſita, in ramis procumbentibus per binos ordines locata, in erectis autem quodammodo cruciata, ſuntque ſimilia Aurantii foliis, ſed breviora & rotundiora, nec adpendice iſto cordiformi donata, ac integra. Suprema & juniora in obtuſum deſinunt apicem, ad illa Aurantiorum magis adcedentia, minimum digitum circiter longa, binos pollices lata. Inferiora & vetuſtiora breviora ſunt, ſuperius rotundiora, aliquando etiam bifida, ex nigro virentia, glabra, & ſplendentia, in medio parumper gibboſa ſeu rugoſa. Curtis inſidentia petiolis, fere ramo adcumbunt & connivent.

In ramulis extremis umbellulæ excreſcunt, tres vel quinque ſuſtinentes flores, quorum tres uno in ordine ac bini ſubtus ac transverſaliter locantur, quod in Caryophyllorum corymbis itidem obtinet, plerumque vero tres tantum flores ſimul obſervantur. Qui primo bini ſunt quaſi nodi, cum brevi tubo, ſtellato inſidentes calici, ex octo novemque radiis ſeu foliolis compoſito.

Aperti fere floſculi albiſſimi ſunt, optime referentes flores Aurantiorum, ipſorum vero petala latiora ſunt & copioſiora, non introrſum ſed extrorſum flexa, octo novem & decem numero ſibi incumbentia, ita tamen, ut non bina ſeparata forment ſtrata. In floris centro concavus erigitur tubus, quod brevibus ambitur ſtaminulis, ipſorum odor gratiſſimus eſt, cerebro amicus, ad odorem florum Aurantiorum vel Lilii convallii proxime adcedens.

Noctis ſoror & amica eſt, poſt Solis enim occaſum ſeſe modo iſti aperiunt, quum horum odor penetrantiſſimus eſt, apertique manent per totam iſtam noctem ab ſubſequentem diem, quum decidunt, nullis ſubſequentibus fructibus, ſed diu ſupermanentibus ſtellatis ipſorum calicibus.

Per ſurculos propagatur juxta terram prorepentes, qui prope foliorum genicula radiculas emiſerunt, & amant creſcere in nigro argilloſoque Solo, quale circa ædes obcurrit, ubi & luxurioſe excreſcunt, & aſſeres adſcendunt, ac ſupra ipſorum ſtratum ſeſe ample extendunt. Si vero talis locus ſibi relinquatur, ac homines domicilia ſua mutent, tum hic ſtipes quam maxime marceſcit ac perit

Quidam volunt ex hoc frutice arbuſculam erectam formare, multis tamen adſurgentem ſtipitibus, quum ſæpius ipſius frondem amputant. Hinc multos quidem profert flores, ſed puſillos ac viles. Optime autem ſuccedit, ſi aſſerculis vel pergulis inponatur, ita ut ample ſeſe extendere poſſit, eodem modo, quo Jasminum, tumque ſub veſperam copioſos ac ſemi apertos proferunt flores, pingues, ac matutino tempore per rorem inprægnatos, & elegantes. Ejus radix eſt longa, dura, lignoſa, raras emittens fibras.

Bonga Manoôr tudju lapis, ſeu *plenus*, folia gerit fruticis rotundiora, ac tardius ſuos profert flores, qui prioribus ſunt ſimiles quoad magnitudinem & colorem, ſed præter tria externa ſtrata faſciculum petaloſum gerunt in medio, qui fere nunquam ſeſe aperit, licet exteriora marceſcant.

Debiliorem quoque fundunt odorem, ac proinde magis curioſitatis gratia quam ob gratum coluntur odorem, atque ex Java primum in has deductus eſt terras.

Anni tempus. Stipites hi per totum fere anni tractum floriferi ſunt, præſertim ſiccis menſibus, quoque magis ejus flores ac caules decerpuntur, eo copioſiores illos profert.

Qui

XXIX. HOOFDSTUK.

De Manora Bloem.

Dit is eene van de edelſte bloemen in Indien, boewel ſlegt van gedaante, uyt het geſlagte der Jasmynen, boewel in bladeren veel verſchillende. Het is een boutachtigen beeſter, ten deelen overeynd ſtaande, ten deelen langs de gronden en over de lage ruygte kruypende, doch met geene lange ranken, by de wortel gemeenlyk een vinger dik, met een licht-graauwe evene ſchorſſe, en voorts in korte zyde takjes verdeeld.

De bladeren ſtaan 2 en 2 tegen malkanderen, aan de takken, die plat neerleggen, in 2 ryen, maar aan de ſtaande ryskens eenigſints in 't kruys. Zy gelyken de bladeren van de Oranje appel, doch korter en ronder, zonder het agterſte hertje, en met evene kanten. De voorſte en jongſte ſpits, de Oranje bladeren gelyker, omtrent een pink lang, 2 duymen breed. De agterſte en oudſte zyn korter, vooren ronder, somtyds ook in 2 gekloven, ſwartgroen, glad, en blinkende, in de midden een weinig bultig, of rimpelig. Zy ſtaan op korte ſteeltjes, ſchier tegens den tak aan, en wat na malkander gebogen.

Aan de uytterſte ryskens komen kleene kroontjes voort, 3 en 5 bloemen dragende, te weten 3 in eene rye, en 2 daar onder overdwers, gelyk men aan de kroontjes van de nagelen ziet, doch gemeenlyk ſtaan maar 3 by malkander. Eerſt zyn het 2 witte knopen, met een kort balsje, op een geſternd voetje, van 8 of 9 ſtraaltjes, of baardekens gemaakt.

De geopende bloempjes zyn ſpier wit, geopend, zeer wel gelykende het bloeyzel van den Oranje appel, doch de blaadjes zyn breder, en meerder in 't getal, niet inwaarts, maar uyt waarts gebogen, 8. 9 en 10 in 't getal op malkander leggende, zoo nochtans, dat zy geene 2 diſtincte lagen maaken. In de midden ziet men een hol pypje, daar niets in ſtaat als korte draadjes, haren reuk is zeer lieflyk, en de herſſenen aangenaam, den reuk van 't Oranje-bloeyzel of Lilium convallium *naby komende.*

Het is een dochter des nachts, want na Sonnen ondergang openen haar de knopen, wanneer haar reuk op het kragtigſte is, en blyven zoo geopend ſtaan de gheele nacht, en den volgenden dag over, daar na vallen ze af zonder vruchten, latende de geſternde voetjes nog lang op den ſtok ſtaan.

Men plantze voort met ryskens, die langs de grond lopen, en by de knien der bladeren worteltjes geſchoten hebben. Zy waſſen geerne in een ſwarte kleygrond, gelyk ontrent de buyzen is, alwaar zy weeldrig opſchieten, de Paggers oplopen, en op derzelver dak zich uytbreyden. Zoo men de plaats laat verwilderen, en de menſchen van daar verhuyzen, zoo treurd den ſtok oogenſchynlyk, en gaat uyt.

Zommige willen dezen ſtruyk ſtaande maken tot een boompje, met veele ſtammen opſchietende, wanneer zy hem dikwils by de kruynen affnyden. Hier door dragen ze wel veel bloemen, maar kleen en onzienlyk. Den beſten wille heeft men 'er van, als men ze op latten of opgemelde Paggers leyd, dat ze haar ter degen mogen uytbreyden, gelyk men met de Jasmyn ook doed, als dan ſtaan zy 's avonds vol luykende en vette bloemen, des morgens met den douw beſwangerd, en ſchoon om aan te zien. De wortel is lank, hard, boutachtig, en met weinige Hazelingen.

Bonga manoôr tudju lapis *of* dubbelde, *beeft ronder bladeren aan den ſtam, en brengt zyne bloemen langſaam voort, dezelve zyn de vorige gelyk aan groote en coleur, maar hebben behalven de 3 buytenſte lagen nog een bos bladeren in de midden, die zich ſchier nooit opend, al beginnen de buytenſte te verwelken.*

Zy zyn ook ſlapper van reuk, en werden dierhalven meer tot een rariteyt dan aangenaambeid gehavend, zynde van Java eerſt in deze Landen gebragt.

Sayzoen. *De ſtokken dragen ſchier het gheele Jaar door, inzonderheid de gheele droogen Mouſſon over, en hoe meer men hem van bloemen en ſteelen berooft, hoe beter hy draagd.*

Die

Qui hisce floribus quæſtum exercere ſtudent, omni ſemi anno ejus vetuſta decerpant folia, ac rachidum quandam partem, tum amplius ſeſe extendet, ac copioſiores producet flores; in tubo iſto concavo ſerenis diebus dulcis reperitur ſuccus ſeu ros, qui exſugi poteſt.

Proſp. Alp. Pl. Ægypt. cap. 19. *T.* 19. hos deſcribit flores ſub nomine *Syringæ albæ*, ubi dicit in Cairo in Ægypto frutex obcurrit eleganter ramoſus, qui prorependo ſenſim altitudinem adtingit: Ejus folia cum illis Aurantii conveniunt, floresque gerit albicantes illis Jasmini ſimiles, ſed majores, odoratiores, & gratiores, vocaturque *Syringa Arabica*, & *Jasminum Arabicum*, Arabice & Ægyptice *Sambac*, item *Jesmen*, & *Gelzeminum Arabicum.* Ejusque ſtipes ad trium quatuorve pedum altitudinem adſurgit, qui inferius minorem digitum craſſus eſt, durus, & lignoſus, atque ad palmæ latitudinem ſupra terram ſeſe dividit in plures ramos uti Jasminum. In Ægypto per ſex continuos menſes flores producit ab Aprili nempe usque in Octobrim.

Flores hi albi ſunt, geruntque novem, decem, & undecim petala per bina ſtrata ſibi incumbentia, qui gratiorem ſpirant odorem Jasmino Catalonico. Caduces admodum ſunt, tubumque gerunt longum inſtar illorum Jasmini, quo calicibus vix inhærent.

In iſtis regionibus ejus rachides Jasmini ſtipiti inoculantur, ac tali modo poſt binos annos jam flores gerunt: Ex Ægypto in Europam deducti per longum durant tempus.

Nomen. Latine *Flos Manoræ.* Malaice *Bonga Manoór.* Ternatice *Saja Manure.* Indoſtane & Portugallice *Fula Magori* & *Mogoli.* Javanice *Camban Malatte.* Amboinice *Copa Puti*, quibusdam autem Malaienſibus *Malori* vocatur. Macaſſarice *Balur.* Bandice *Bonga Wungan.* Sinice *Bacti hoæ.* Malabarice *Madiapu.* Arabicum *Proſperi Alpin.* nomen ſupra conmemoratum fuit.

Locus. Nobiles hi flores fere per totum Orientalem obcurrunt tractum ab Ægypto per Arabiam & Indoſtanam usque in aquoſam Indiam, atque ſine dubio ab hominibus in hasce delati ſunt terras, ſponte enim nullibi creſcunt, atque, uti dictum fuit, hominum conſortio & ædibus adeo adſueti ſunt, ut extra illud territorium facile degenerent ac pereant.

Per nomen *Fula Magori* denotatur *Flos Magorenſis*, aeſi Mogorenſis populus, qui feroces ſunt Tartari, atque hodie ſummam Indiæ partem inhabitant, quique vulgo *Mogolli* vocatur, primum hosce flores in uſum & æſtimationem adduxiſſet, atque ab hoc nomine reliqua Malaienſium nomina *Manoór*, *Manure*, *Malori*, & *Balur* ſuam habent originem.

Uſus. Magis ad ornamentum & oblectamentum quam ad uſum Medicum hic frutex adhibetur, quod & teſtatur *Proſp. Alpinus*, in Ægypto nempe hosce flores a mulieribus magis ornamenti cauſſa quam rei Medicæ in uſum vocari. Uſitati enim ſunt & grati cunctæ conditionis hominibus, tam viris quam feminis, præſertim vero juvenibus, qui capillis hosce innectunt, ac veſtibus adpendent ornamenti gratia. Hunc in finem circa Solis circiter occaſum talia capitula decerpenda ſunt, quæ iſto veſperi ſeſe aperirent, poſt horæ enim ſpatium, quo decerpta fuere, ſeſe aperiunt ſponte, ac penetrantiſſimum fundunt odorem, dein a radiatis ſeparantur calicibus, amentis adligantur, vel in faſciculos varios connectuntur, & capillis innectuntur. Talesque colligatos ſeu connexos flores Malaienſes nominant *Carang* a forma alborum Coralliorum, quæ in mari creſcunt, ac nodoſos gerunt ramos, ex quibus calx exuritur, quæque a *Carol. Cluſ. libr. exotic.* 6. *cap.* 7. delineantur & deſcribuntur ſub nomine *Plantæ ſaxeæ Abrothanoides*; atque a me loco ſuo libro nempe duodecimo deſcribuntur ac vocantur *Lithodendron Calcarium.*

Hisce floribus cubilia & lintea alba etiam ſpergunter, quod calidis diebus gratum eſt, & cerebrum refocillans. Flores vespertino tempore decerpti, & recenti infuſi aquæ, ita ut per ſex octoque horas infuſi & tecti ſupernatent, hanc tam forti inprægnant odore, ut aqua Roſarum habeatur, qua facies lavatur ad refocillandum, ardentesque oculos refrigerandos.

Die geene, die met deze bloemen winſt zoeken, moeten hem alle halve jaar van de oude bladeren, en een party ryskens ontbloten, zoo breyd hy zig beter uyt, en draagd meer bloemen. In 't bolle pypje vind men by klaren dag een zoete zap of douw, die men uytzuygen kan.

Prosper Alpinus Pl. Ægypt. cap. 19. T. 19. *beſchryft deze bloemen onder den naam van* Syringa Arabica, *zeggende te* Cairo in Ægypten *vind men een welgetakte ſtruyk, die kruypende, allengskens zyn hoogte gewind. De bladeren gelyken die van den Oranje boom, hy draagd witachtige bloemen, de Jasmynen gelyk, doch groter, welriekender, en aangenamer, men noemd ze* Syringa Arabica, Jasminum Arabicum. *In 't Arabiſch en Ægyptiſch* Sambac, *als mede* Jesmen *en* Gelzeminum Arabicum. *De ſtok verheft hem tot de hoogte van* 3 *a* 4 *voeten, beneden is de ſtam een kleene vinger dik, hard, en boutachtig, maar een hand boog boven de aarde, verdeeld hy zich in veele takken, gelyk de Jasmyn. In Ægypten is hy zes maanden na malkander met bloemen beladen, te weeten van April tot in October.*

De bloemen zyn wit, en hebben ook 9, 10 *en* 11. *blaadjes in* 2 *lagen boven malkanderen, welriekender dan de Spaanſche Jasmynen, hebbende een gemengde reuk van Oranje-bloeyzel en Jasmynen. Zy vallen ligt af, en hebben een lange hals, gelyk de Jasmynen, waar meede zy loſſelyk aan haare voetjes ſtaan.*

In die Landen werden de ryskens op een ſtok van Jasmynen geënt, en zo dragen zy in de eerſte 2 *jaren. Zy konnen ook, uyt Ægypten in Europa gebragt, lang duuren.*

Naam. *In 't Latyn* Flos Manoræ. *Maleyts* Bonga Manoor. *In 't Ternataans* Saja Manure. *In 't Indoſtaans en Portugeeſch* Fula Mogori *en* Mogoli. *Op Javaanſch* Camban Malatte. *Amboinſch* Copa Puti, *by zommige Maleyers* Malori *genaamt. Maccaſſaars* Balur. *Bandanees* Bonga Wungan. *Sinees* Bacti hoæ. *Malabaarſch* Madiapu. *De Arabiſche namen van* Prosper Alpinus *ziet boven.*

Plaats. *Deze edele bloemen, vind men ſchier door het gheel Ooſten van Ægypten, door Arabien en Indoſtaan tot in water-Indien, zynde buyten twyffel in alle deze Eylanden gebragt door menſchen, want van zelfs waſſen zy niet, zynde, als gezegt, zoodanig aan de bywooning van menſchen gewend, dat zy buyten dezelve ligt verwilderen en uytgaan.*

De naam Fula Mogori *wil zeggen* Flos Mogorenſis, *als of ze de* Mogoren, *dat zyn wilde Tartaren, dewelke hedendaags Opper-Indien bezitten, en die men in 't gemeen Mogollen noemd, eerſtelyk in gebruyk of eſtime hadden gebragt, en van die naam zyn de andere Maleytze woorden,* Manoor, Manure, Malori, *en* Balur *verdraayd.*

Gebruyk. *Ze werd meer tot cieraat en vermaak, dan tot de Medicynen geoeffend, gelyk ook* Prosper Alpinus *getuygt, dat ze in Ægypten meer tot cieraat der Vrouwen, dan in de Medicynen dienen. Zy zyn gebruykelyk en aangenaam by allerhande Stands-perzonen, zoo Mannen als Vrouwen, doch inzonderheid het jonge volk, die het hoofd-haayr daar mede behangen, en de klederen daar mede beſteken. Hier toe moet men omtrent Sonnen ondergang zodanige knopen afbreeken, die den zelven avond ſtaan open te gaan, want omtrent een uur na het afbreeken, gaan zy van zelfs open, en zyn dan op 't kragtigſte van reuk; dan werden ze van de geſternde voetjes afgeplukt, aan ſnoeren geregen, of aan ruykertjes van verſcheide fatzoen geſteken, in de haayren gedragen. Zodanig aan malkander geregen of geſteeken bloemen, noemen de Maleyers* Carang, *na de gelykeniſſe van de witte kraal-ſteenen, die in Zee waſſen met geknoopte takken, en waar uyt men kalk brand, by* Carol. Cluſ. Exotic. libr. 6. cap. 7. *afgeſchetſt onder de naam van* Planta ſaxea abrothanoides, *doch van my op zyn plaats* Lib. 12 *beſchreven, en genaamt* Lithodendron Calcarium.

Men beſtrooyd 'er ook de bedſteden en 't witte linnen met deze bloemen, het welk by heete dagen aangenaam is, en de herſſenen verquikt. De bloemen 's avonds afgeplukt, en in verſch water gedaan, zoodanig dat zy daar op dryven, 6 of 8 *uuren daar op gelaten en toegedekt, geven het zelve een zoo ſterken reuk, dat men 't voor rooswater zoude aanzien, waar mede men 't aangezicht waſt om te ververſchen, en de verbitte ogen te verkoelen.*

Pulticula ex teneris ejus foliis ac floribus præparata conducit ad infantum corpora refrigeranda, ubi inflammata sunt, eadem hæc bina cum Oryza, Anisо, & Pulasario contrita optimam præbent pulticulam, quæ conducit omni cutis inflammationi & exanthemati, ad refrigerandum & exliccandum. Radix sive sola, sive cum illa *Caju Baru* seu *Bonga Raja Puti*, in aqua contrita & propinata, febrium æstum exstinguit.

Prosp. Alp. l. c. dicit, ex floribus sui Sambac oleum in Ægypto componi *Oleum Sambacinum* dictum, sine dubio per florum macerationem in alio quodam oleo, quod ibi adhibetur contra quosvis tumores duros, Scirrhos matricis, & nodos in partibus genitalibus, hoc enim oleum virtutes habet emolliendi ac modice calefaciendi, uti & plures ejus usus & utilitates ibi laudat, quas omittimus, quum nobis ignotus sit ejus præparandi modus in Ægypto.

Ex iisdem quoque floribus Portugalli aquam destillant, uti & ex istis arboris tristis, quæ in India usurpatur loco aquæ Rosarum, quæ dulcis est, odorata, cor refocillans in Lypothymia & summis ardoribus. Diximus, flores tantum per sex octove horas in aqua esse macerandos, si enim diutius relinquantur, putrescunt, & aquam mucilaginosam & acidulam reddunt, sub vesperam vero recentia iterum capitula eidem aquæ infundi possunt. Flores, qui per diem aperti fuere, non adhibentur, quum ipsorum penetrantissimus odor per radios solares in auras avolaverit, quod plerumque in cunctis albis obtinet floribus.

Curam gerere oportet, ne hujus fruticis flagella per terram prorepant, quum talia flagella producent copiosa folia nullos vero flores, quos magna profert copia, quum omnes ejus rami ad quatuor vel quinque pedum altitudinem adtollantur & ducantur.

Mulieres Indicæ hosce macerant flores cum illis Sampaccæ, Canangæ, & Jasmini in recenti Calappi oleo, quod per tres dies Soli exponunt, omni autem die novos infundentes flores, talique modo oleum adquirunt odoratum, quo juvenes præsertim tam mares quam feminæ, capillos inungunt, quod inter ipsos summum habetur decus & ornamentum, sed a quo nostra natio abhorret ob fortem olei Calappi odorem, cujus loco melius eligitur oleum Cassambi, quod dein irroratur Benzoino & Agallocho. In ardenti febre radix ejus contrita cum succo Saccarebo fronti inlinitur, ad æstum & dolorem tollendum.

In Celebe, ac præsertim in Macassara in cunctis sæpe fructibus dendrites quædam reperiuntur, ubi inter alia in hoc quoque frutice talis detecta fuit, quæ loco floris inventa fuit anno 1672 in horto quodam Germani ibi habitantis, quæque mihi biennium post transmissa fuit. Formam habebat capituli, seu instar veri floris *Bonga Manoôr*, nondum aperti, eratque alba & dura instar Silicis, seu Alabastri, inventa autem fuit in tubo veri floris, atque petiolum habebat ex ligno & lapide sensim compositum, quique hanc invenerant, inprudentur in mensa deposuerant, Limonum succo conmaculata, qui subito ejus portionem consumserat, atque post sex annorum spatium ipsius albus color in cinereum ac mortuum fere degenerabat colorem.

Dendrites hæc *Manorites*, ac Malaice *Mestica Manôor* vocari potest, quales plures *Plinius libr.* 37. *cap.* 10. & 11. enumerat ex forma animalium & plantarum denominatas, in quibus forte crescunt, quales margaritariis hodiernis ignotæ sunt, ac fabulæ fuere habitæ, sed quæ magis magisque producuntur.

Veræ Jasmini species hisce in terris quoque obviæ sunt sub nomine *Bonga Gambir*, quæ alba species est, ac potissimum capillorum ornamento inservit mulieribus, inter quas quædam tam mirum habent judicium, ut florum odorem comparent cum fimo gallinaceo, atque hinc *Bonga Tay ayam* vocent.

Litoream quoque Jasmini speciem detexi, sed semel tantum in Saxoso *Caytetto* promontorio, quæ Hitoës ora est, illa autem mixtam gerebat formam Manoræ & Jasmini. Frutex erat per scopulos prorepens, folia gerens Camuneng seu Lingoæ, inferius nempe rotunda, & in obtusum desinentia apicem, paucis per-

Een papje gemaakt van de jonge bladeren en bloemen, diend om de jonge kinderen daar meede te bestryken, die brandig van lyf zyn om te verkoelen; dezelfde 2 met rys, Anys, en Pulasari, geven een papje, bequaam op alle verhitheid en vurigheid des huyds te stryken, die het verkoeld en opdroogd. De wortel, 't zy alleen, 't zy t'zamen, met die van Caju Baru *of* Bonga Raju Puti, *met water gewreven en gedronken, verslaat den brand in de koortze.*

Prosper Alpinus loco cit. *zegt, dat van zyn Sambax-bloemen in Ægypten een olie gemaakt wordt,* Oleum Sambacinum *genaamt, buyten twyffel door 't weeken van de bloemen in eenig ander oly, het welk aldaar gebruykt werd tegen allerley verhardinge, voornamentlyk van de lyfmoer en knopen in de Vrouwelyke deelen, want deeze oly heeft de krachten om te weeken, en matelyk te verwarmen, gelyk by nog meer nuttigheden aldaar bybrengt, die wy moeten overslaan, om dat ons onbekend is, hoe het zelve in Ægypten gemaakt werd.*

Uyt dezelfde bloemen distilleren de Portugezen een water, gelyk ook uyt die van Arbor tristis, *dewelke men in Indiën gebruykt voor Rooze-water, zeer verquikkende het hart in flaauwte of groote hitte. Wy hebben gezegt, dat men de bloemen maar 6 of 8 uuren in 't water moet weeken, want zoo ze langer daar in blyven, zoo verrottenze, en maken 't zelve goor, maar tegens den avond mag men verscbe knopen in dat zelfde water doen. Dewelke bloemen over dag geopend gestaan hebben, werden niet gebruykt, om dat haar meeste reuk door de Sonnestralen uytgetrokken is, het welk gemeenlyk aan alle witte bloemen geschied.*

Men moet deze struyk met zyne ranken niet veel langs de grond laten kruypen, vermits zodanige ranken veele bladeren, maar geen bloemen dragen, gelyk by anders doed, als men alle de takken 4 of 5 voeten hoog leyd.

De Indiscbe Vrouwen weeken deze bloemen met die van Sampacca, Cananga, en Jasmynen in verscbe Calappus-oly, die zy drie dagen in de Sonne stellen, doch dagelyks de bloemen vernieuwende, en zo hebben zy een oly na haar lands aart welriekende, waar mede 't jonge Volk, zoo Mannen als Vrouwen het haayr smeren, gevende onder haar luyden een groote bevalligheid, doch onze Natie is daar vies van, wegens den sterken reuk van den Calappus-olye, in wiens plaats men beter neemd de oly van Cussambi, die men daar na berookt met Benjoin en Agelhout. In de brandende koorts smeerd men de gewrevene wortel met het zap van Saccarbebe, op het voorhooft, om de pyn van den brand te verminderen.

Op Celebes, inzonderheid Macassar, vind men in allerley vruchten dikwils eenige steentjes, onder anderen ook zomtyds aan dezen struyk, diergelyke een in plaats van een bloem is gevonden Ao. 1672. *in een thuyn van een Duytsman, aldaar woonachtig, die my 2 jaren daar na geworden is. Hy was gefatzoeneert als een knoop, of een regte Bonga Manbor, die nog niet geopend is, wit, en hard, als een Kegel-steen of Allabaster, hy hadde gestaan in de holle pyp van de regte bloem, aan een steel vast, die niet scbielyk, maar allenxkens van hout en steen toeliep, die het vonden, leyden 't onvoorzichtig op de tafel, daar Limoen-zop gestort was, 't welk hem met der haast een boekje afbeet, en 6 jaren daar na begon hy allengskens zyn witte coleur te verliezen, en doods of graauwachtig te werden.*

Dezen steen mag men Manorites, *in't Maleyts* Mestica Manôor *noemen, diergelyke* Plinius libr. 37. cap. 10 *en* 11. *veele verhaald, zoo hy zegt naa de gelykenisse van gedierte en planten genoemt, daar in ze misschien wassen, onze hedendaagze Juweliers meest onbekend, en voor fabulen gehouden, dog die allenxskens voor den dag komen.*

De regte Jasmynen zyn in deze Eylanden ook bekend onder den naam van Bonga Gambir, te weeten de witte, en werd meest tot vercierzel van 't booft-haayr by de Vrouwens gebruykt, zommige zyn zoo wonderlyk van oordeel, dat ze den reuk derzelver vergelyken by boenderdrek, en daarom Bonga tay ayam.

Ik hebbe ook een strandzoorte van Jasminum gevonden, doch maar eens op den klippige boek van Caytetto, der kust van Hitoe, hebbende een gemengd fatzoen van Manoor en Jasmynen. Het was een struyk op de klippen kruypende, met bladeren als die van Camuneng of van Lingoo, te weten agter rond, en in een stompe spits toelopen-

A

pertexta venulis, binos cum dimidio pollices longa, ſesqui lata, læte virentia, ac bina ſemper ſibi obpoſita, curtis inſidentia petiolis. Floſculos gerit paucos ſimul in racemo vel corymbo, formam habentes illorum Jasmini, longos gerentes tubos ſed anguſtiores, quique compoſiti ſunt ex quinque, ſex, & octo petalis, albis, in quorum medio longus erigitur tubus piſtillum continens: Horum odor eſt inſtar Jasmini ſed debilior. Fructus mihi ignoti ſunt, ac forte nullos profert, uti & incolis parum notus eſt hic frutex, nec invenitur niſi in magnis & nudis rupibus, ad montium pedes ſitis in terra.

Anno 1683 menſe Auguſto gravi & inſolito imbre præter hujus fruticis naturam fructus inventus fuit illi domeſticorum Jasminorum ſimilis, unicum nempe modo granulum eo loci, quo flores locati fuere, magnitudinem habens Amboinenſis rubri ſeminis Catjang, ſed anguſtius & acutius, ac ſuperne parum fiſſum, roſtrum quaſi gerens prominens inſtar roſtri Anatis, anterius fuſcum, poſterius viride, ad tactum molle & aquoſum, ita ut videretur aqua eſſe repletum, ſemen gerens parvum nondum maturum, intra diei vero ſpatium exſiccatum penitus erat in tenue granulum.

Anno 1688 ſub finem pluvioſorum menſium in ſinu Sinenſi Jasmini fructus iterum fuit obſervatus, qui granum referebat acutum uti in priore, ſed intus ſemen continebat nigrum & ſplendens inſtar *Bliti* vel *Sajor Bajang*.

Quum hujus *Jasmini litorei* unicam modo obſervaverim plantam, alterum vero Jasminum litoreum ſeu *Gambir Laut*, magis notum infra ulterius deſcripſi.

Nomen ſupra memoratum *Madja Pu* a ſene quodam Malabarico accepi, in *Hort.* autem *Malab. part. 6. Fig.* 50. Malabarice vocatur *Nalla Mulla*. Portugallice *Foela Magori*. Belgice *Moggari*, ubi & dicitur aut nunquam hunc fruticem, aut non niſi in ſumma ſenectute fructus proferre.

lopende, met weinige adertjes, 2½ duymen lang, 1½ breed, ligt-groen, en altyd 2 tegen malkandor ſtaande, op korte ſteeltjes. De bloempjes komen weinig by malkander, aan een dolle ofte tros, van gedaante als Jasmynen, met lange halzen, doch ſmalder, gemaakt van 5 a 6 en 8 blaadjes, wit, en in de midden met een bol pypje, daar in een ſtieletje ſtaat. De reuk is als aan Jasmynen, doch ſlapper. De wruchten zyn onbekend, en 't draagd miſſchien gene, gelyk 't ook de Inlanders weinig bekend is, en niet te vinden dan op groote en bloote klippen, aan de voet van de bergen op 't land leggende.

Anno 1683. *in Auguſtus, by de ſwaare en ongewoone regen-Mouſſon, is buyten gewoonte van die ſtok gevonden een vrucht aan de tamme Jasmynen gelyk, te weeten maar een korl, daar de bloeme geſtaan hadde, in de groote van een Amboinſche roode Catjang, doch ſmalder en ſpitzer, aan 't voorſte een weinig geſpleeten, met een overhangende ſnuydt, als een Eende ſnavel, voren bruyn, en agter groen, gants vochtig en waterachtig in 't aantaſten, dat ze ſcheen vol enkeld water te zyn, met kleen en fyn zaad daar in, 't welk niet ryp was, en binnen een etmaal droogt 't gants op tot een dunne korl.*

Anno 1688. *in 't uytgaan van de regen-Monſſon, is in de Sineze ſtraat de vrucht van Jasmyn weder gezien, zynde een ſpitze korl als te vooren, maar binnen wierd ſwart en blinkend zaad gevonden, als dat van* Blitum *of* Sajor Bajang.

Dewyl ik nu van 't voornoemde Jasminum litoreum *maar eene plante gezien hebbe, zoo heb ik in 't vervolg dezes boeks een ander* Jasminium Littoreum, *of* Gambir Laut, *met die naam beter bekent beſchreven.*

De bovenſtaende naam Madja Pu, *heb ik van een ouden Malabaar geboort, doch in* Hort. Malab. part. 6. Fig. 50. *wert het genaamt in 't Malabaars* Nalla mulla. *Portugeeſch* Fœla Mogari. *In 't Duytſch* Moggari, *alwaar mede getuygt werdt, dat deeze Struyk of nooit, of alleen in hoogen ouderdom vruchten voortbrengt.*

Tabula Trigeſima

Ramum exhibet fruticis, qui *flos Manoræ* Rumphio vocatur,
Ubi Litt. A. ramulum *flore pleno majore* onuſtum denotat.

De dertigſte Plaat

Vertoont een Tak van een Struyk, welke de *Manora bloem* van *Rumphius* genaamt wert,
Alwaar Lett. A. een *takje* aanwyſt met een *dubbelde grooter bloem.*

OBSERVATIO.

Hæ plantæ veræ Jasmini ſpecies huc usque habitæ ſunt, tantummodo floribus differentes, ſunt nempe hujus Jasmini ſpecies, quæ flores gerunt ſimplices majores ac minores, tum & plenos majores quoque & minores, dein & foliatura etiam variat, nunc ſcilicet obpoſita nunc alternata & etiam ternata: Eſtque Jasminum Indicum Mali Aurantiæ foliis, flore albo pleno minore *Breyn Prodr. 2. p. 59.* & Jasminum Limonii folio conjugato, flore odorato pleno vario *Theſ. Zeyl. p.* 128. *Tab.* 58. *Fig.* 2. & Jasminum Arabicum folio Aurantii flos pleno *Muſ. Zeyl. p.* 32. & Jasminum Arabicum foliis Limonii conjunctis, flore albo pleno odoratiſſimo *Boerh. Ind. H. L. B. p.* 2. *p.* 217. Syringa Arabica flore duplici *Park. Theat. p.* 1467. reliqua vide in *Theſ. Zeyl.* &c.

Ex hisce plantis *Linnæus* ſingulare conſtituit genus, quod flores ſint monopetali, faciesque externa penitus diverſa, vocavitque *Nyctanthem* ſeu Noctis florem, quum ſub veſperam flores ſeſe aperiant, per noctem albi niteant, & Oriente Sole decidant: Eſtque Nyctantes caule volubili, foliis ſubovatis acutis *H. Cliffort. p.* 5.

AANMERKING.

Deze planten zyn tot hier toe voor waare zoorten van de Jasmynen gehouden, alleen door de bloemen onderſcheiden, want daar zyn zoorten van deze Jasmynen, welke enkelde bloemen grooter en kleinder voortbrengen, als meede die dubbelde grooter en kleinder vertoonen, zoo verſchillen zy ook in hun blaaden, welke, te weeten, dan tegens elkander over, dan verwiſſelt ſtaan, en ook drie bladen byeen geven: en is de Indiſche Jasmyn met bladen van de Oranje-boom, met een kleinder witte bloem van *Breyne Prodr. 2. p.* 59. en de Jasmyn met het zamengevoegde Limoen-blad, met een dubbelde ruykende en verſcheide bloem van de *Theſ. Zeyl. p.* 128. *T.* 58. *Fig.* 2. en de Arabiſche Jasmyn met het blad van de Oranje-boom, en een dubbelde bloem in het *Muſ. Zeyl. p.* 32. en Arabiſche Jasmyn met t' zamengevoegde bladen van de Limoen met een dubbelde zeer ruykende bloem van *Boerh.* Ind. H. L. B. p. 2. pag. 217. en Arabiſche Syringe met een dubbelde bloem van *Parkins. Theatr. p.* 1467. het overige ziet verders in de *Theſ. Zeyl.* op de aangehaalde *plaats.*

Uyt deze planten heeft *Linnæus* een byzonder geſlagt gemaakt, om dat de bloemen eenbladig zyn, en de uytwendige gedaante geheel verſchillende, en heeft het zelve *Nyctanthes*, dat is nagt-bloem genaamt, om dat de bloemen zig tegens den avond openen, de ganſche nagt ſchoon wit blinken, en met het opgaan van de Son weder afvallen, en is de Nyctantes met een omſlingerende ſteel, en rondagtige puntige bladeren in de *Hortus Cliffort. pag.* 5.

CAPUT TRIGESIMUM.

Flos Coeruleus. Bonga Biru.

BOnga *Biru* funis eſt, eandem habens craſſitiem, quam præcedens *Bonga Manoor*, ſed longiora emittit flagella, quibus mediocres adſcendit arbores, quæque ramis ſeſe adeo firmiter inplantant, ut in corticibus ipſarum ſulcos relinquant. Mox autem ab ortu hic funis ſeſe in plures dividit ramos, atque hi iterum in tenues ac virides rachides, quibus quatuor vel ſex inſident folia, directe ſibi obpoſita, inpari uno extremo.

Folia hæc optime conveniunt cum illis Lathyridis Japanenſis, vel cum illis Corallariæ parvifoliæ, pollicis articulum longa, unumque lata, ſuperne rotunda, flaccida, viridia, ac parum rugoſa, ſeu piloſa, inferne glauca.

Rachides, quibus inſident, digitum longæ ſunt, ſatisque ample diſtant, nihilominus tamen hic frutex frondem gerit denſam. Ex alis foliorum rachidum alter provenit petiolus, in ſummo incurvum gerens geniculum, atque ex hoc flos excreſcit ſolitarius, campanæ formam habens, ſed inæquales in oras ſeſe explicans, ab una enim parte deorſum dependet, & quaſi apertus eſt, ubi & interne bina alia minora conſpiciuntur petala, quæ complicata ſunt, ac ſimul album obtegunt capitulum, ſub qua alba quædam latitant ſtaminula; Ipſius color eſt intenſe cœruleus inſtar Indigo, ad oras violaceus, floris vero fundus pallide flaveſcit, ac parumper ſtriatus eſt, uti in *Viola tricolore*. Tubus autem floris viridi inſidet ac barbato calici, atque hic inter bina alia barbata foliola.

Fructus ſunt ſiliquæ tenues & anguſtæ, ultra digitum longæ, ac vix dimidium latæ, in quibus decem vel duodecim locantur tenuia officula nigricantia, incurvisque lineolis notata, paulo minora fabis Sinenſibus, ac tenuiora & glabriora. Hujus plantæ ſapor dulcis eſt uti in Trifoliis.

Flores per totum annum in hoc obſervantur frutice, qui magnum hortis præbent ornamentum, non autem aliis adponendus eſt arbuſculis, quum ipſarum ramuljs nimium ſeſe inplicet, ipſosque tandem ſuffocet, ſed in ſeparato horti angulo deponendus eſt, vel ſupra aſſerculos ducendus.

Nomen. Latine *Flos Cæruleus.* Malaice *Bonga Biru*, alia quoque adpropriata gerit nomina ſed minis incondita, uti Malaice *Bonga Calente*. Ternatice *Saja Cotele*, & *Bokyma Cotele*, h. e. *Flos Clitoridis* ſeu *Clitoris Principiſſæ*, atque hinc Portugallis dicitur *Fula Criqua*. Malaienſes enim *Calente* vocant, & Ternatenſes *Cotele* eam partem in concha feminea, quæ apud Muhammedanos circumciſioni feminarum dicata eſt, nempe Nymphas utrasque, & Clitoridem, quamvis eo nomine etiam indigitent carunculas in hiante concha conſpicuas, quas hic flos magis refert. Quidam porro Malaienſes hunc quoque vocant *Bonga Tallan*, & *Bonga Naſſi*, quum coctam Oryzam hoc flore tingant, atque hinc Portugallice vocatur *Fula arróz*.

Locus. Non copioſe creſcit in Amboina, ſed frequentior eſt in Java, inque hortis colitur, atque ſupra pergulas ducitur, ob ejus umbram, licet quoque hunc obſervaverim in Hitoea ſponte creſcentem inter gramina in duro argilloſo ac ſaxoſo Solo.

Uſus. Hirci & oves amant hæcce depaſcere folia, ſunt enim dulcia, ac ſicca, & temperatæ qualitatis uti Trifolii folia. Flores cum Calappi lympha coqui poſſunt ac edi, olus enim præbent molle ac tenerum. Hi autem potiſſimum adhibentur ad coctam Oryzam cæruleo tingendam colore, in Indorum enim conviviis elegantia cenſetur, quum cocta Oryza tribus quatuorve variis coloribus diſtincta menſis inponatur. Iidem hi flores aceto & aquæ infuſi, vel cum his contriti tincturam exhibent, qua alba lintea cæruleo inprægnantur colore, ſed qui non admodum durabilis eſt vel perſiſtit.

Licet hujus plantæ flores campanam referant cæruleam, maxime tamen differunt a Campana cærulea in Europæorum herbariis præſertim a *Dodonæo libr.* 3. *cap.* 7. deſcripta, uti & a *Granumbile*, ſeu *Bel*, & *Grano Indico*

XXX. HOOFDSTUK.

De blaauwe Clitoris-bloem.

BOnga Biru *is een touw van dezelfde dikte als de voorgaande* Bonga Manoor, *doch langer van ranken, met dewelke het middelbaare boomen oploopt, en om derzelver takken zoo vaſt ſlingerd, dat het ook kepen in de ſchors maakt. Strax van zyn oorſpronk verdeeld het zich in veele takken, en dezelve wederom in dunne en groene ryskens, daar aan 4 of 6 bladeren ſtaan, regt tegen malkander, met een voor uyt alleen.*

De bladeren gelyken beſt die van de Japanſe Aardakers, of van den boom Corallaria parvifolia, *een lid van een duym lang, en een breed, voren rond, ſlap, boven gras-groen, en wat ruyg-haayrig, onder blaauwgroen.*

De ribbekens of ryskens, daar aan zy ſtaan, zyn een vinger lang, en die ſtaan wat wyd van malkander, niet te min is de gebeele ſtruyk digt van loof. Uyt den ſchoot der blad-dragende ſteelen komt een ander ſteeltje voort, op zyn top een krom knietje hebbende; daar aan waſt een enkelde bloem, in gedaante van een klok, doch ongelyk van randen, want aan de eene zyde is zy neergelaten en als geopend, alwaar men van binnen 2 andere blaadjes ziet, die t'zamen gebogen ſtaan, en bedekken een wit heuvelken, waar onder eenige witte draadjes ſchuylen. De coleur is hoog-blaauw, gelyk Indigo, aan de kanten ook violet, maar de grond van de bloem is licht-geel, en wat geſtreept, gelyk aan de Viola tricolor. *De bals van dit kloxken ſtaat in een groen gebaard kelkje, en 't zelve tuſſchen 2 andere en gebaarde blaadjes.*

De vruchten zyn dunne en ſmalle bouwen, ruym een vinger lang, en ſchaars een halve breed, daar in 10 *à* 12 *dunne boontjes leggen, ſwartachtig, met enige kromme linien geteykend, wat kleender dan Sineeze boontjes, dunner en gladder. De ſmaak in de plante is zoet, gelyk in de klaveren.*

De bloemen vind men 't gebeele Jaar door aan den ſtok, gevende een grooten cieraat aan de thuynen, doch men moet het niet by andere boompjes zetten, om dat het deszelfs takken te zeer omſlingerd en eyndelyk verwurgt, maar hem een byzondere hoek in den thuyn laten, of op latten leyden.

Naam. *In 't Latyn* Flos Cœruleus. *Maleyts* Bonga Biru, *doch by heeft eygentlyk nog andere namen, die wat ongeſchikt zyn: als in 't Maleyts* Bonga Calente, *Ternataans* Saja Cotele, *en* Bokyma Cotele, *dat is* flos Clitoridis *of* Clitoris Principiſſæ, *en daarom by de Portugezen* Fula Criqua. *Want de Maleyers noemen* Calente, *en de Ternatanen* Cotele, *dat deel van de Vrouwelyke ſchulp, het welk by de Muhammedanen in de Vrouwen beſneden wert, te weeten byde de Nymphen en de Kittelaar, ſchoon door dit woord ook betekent werden de kreuken zig vertoonende in de geopende ſchulp, welke deeze bloem meer verbeeldt. Sommige Maleyers noemenze* Bonga Tallan, *en* Bonga Naſſi, *om dat men de gekookte rys daar meede verwd, en zoo in 't Portugeeſch* Fula arróz.

Plaats. *Het waſt niet veel in Amboina, maar meer op Java, men voed het in de thuynen en op luyfels, die men wegens ſchaduwe maakt, hoewel ik het op Hitoe in de velden ook gezien hebbe van zelfs waſſen, onder het gras, op een harde kleyachtige grond, met ſtenen gemengd.*

Gebruyk. *De Bokken en Schapen eeten deze bladeren geerne, want zy zyn zoet, hoewel droog getemperd, in hoedanigheid gelyk klaveren. De bloemen kan men met Calappus melk koken en eeten, doch zy geven een week en mals zoet moes. De bloemen werden meeſt gebruykt om de gekookte rys blaauw te verwen, want by de Indianen op bare maaltyden werd het voor een fraayigheid gehouden den gekookte rys van* 3 *of* 4 *coleuren op te zetten. Dezelfde bloemen met azyn en water gewreven, geven een tinctuur, om het witte linnen blaauw te verwen, doch ze is niet beſtendig.*

Hoewel de bloem van dit gewas mede een blaauw kelxken gelykt, zoo verſchild ze nochtans merkelyk van de Campana Cœrulea, *in de Europiſche Kruydboeken, met namen by* Dodonæus libr. 3. cap. 7. *beſchreven, als*

Indico ab *Avicenna* & *Serapione* depicto, quod juxta ipsorum relatum virtutem habet calidam ac purgantem, quæ in cærulea hac Campana per totam fere Indiam nota non observatur.

Gallinæ hæc quoque folia quam maxime expetunt, sæpe enim hisce involant fruticibus, ubi folia depascuntur, ac pullis suis objiciunt, cuncta tamen hæcce animalia frondem hanc spernunt, quum hanc reperiant inter abrupta & projecta flagella. Anno 1690 e Java in Amboinam delatus est hujus speciei flos plenus, qui citissime marcescit, quum decerpatur, atque ad candelam ex purpureo rubet colore.

Schanga Cuspi Malabarorum, *Gocarni* Bracmanis, *Fabas d'Brhammane* Portugallis, *Smalt-kruyt* Belgis, in *Hort. Malab. part.* 8. *Fig.* 38. descriptum, supra memoratus est *Flos Cæruleus*, præsertim secunda ejus seu cærulea species in textu descripta, ac *Breynio Cent.* 1. *cap.* 31. dicta *Flos Clitorius* Ternatensium. Ternatice *Bokyni Coteli.*

als mede van het Granumbile *of* Bel, *en* Granum Indicum *by* Avicenna *en* Serapio *afgemaald, welke na haar schryven, een heete en purgerende kragt zal hebben, waar van in onze blaauwe klokken niets bespeurd werd, hoewel zy meest door gebeel Indien bekend is.*

De Hoenderen zyn ook gretig op deze bladeren, en men ziet de Klok-Hennen op den stok vliegen, de bladeren afplukken, en hare Kuykens voorwerpen. Egter ziet men alle de voornoemde dieren dit loof verachten, als zy 't onder afgebrokene en weggeworpene ranken vinden. In't Jaar 1690 *is van Java in Amboina gebragt een dubbelde of gevulde zoorte bier van, dewelke zeer ligt verslenst, als men ze afbreekt, en by de kaars schynen zy purper-rood.*

Schanga Cuspi *by de Malabaren, Braminees* Gocarni, *Portugeesch* Fabas d'Brhammane. *In 't Duitsch* Smaltkruyt, in Hort. Malab. part. 8. fig. 38. *beschreven, is het bovenstaande* Flos Cœruleus, *inzonderheid de tweede of blaauwe zoorte in de text beschreven, by* Breynius Cent. 1. cap. 31. *genaamt* Flos Clitorius Ternatensium. *In 't Ternataans* Bokyni Coteli.

Tabula Trigesima Prima

Ramum exhibet fruticis, qui *Flos Cæruleus* & *Clitoridis* vocatur.

OBSERVATIO.

Hic est *Flos Clitorius* flore cæruleo. *Thes. Zeyl. p.* 100. & Flos Clitorius *Breyn. Cent. pag.* 76. Phaseolus Indicus Glycyrrhizæ foliis, flore amplo cæruleo. *H. Amst. Tom.* 1. *pag.* 47. & Phaseolus Indicus purgans, seu Galega Phaseoloides Zeylanica flore cæruleo *Mus. Zeyl. pag.* 10 & 31. Phaseolus Indicus Glycyrrhizæ foliis, flore cæruleo amplo, sive *flos Clitorides Breyn. Prodr.* 1. *pag.* 43. & Clitoria foliis pinnatis *H. Cliff. p.* 360. & *Royen. Fl. Leid. Pr. p.* 369. reliqua vide in *Thes. Zeyl. l. c.*

De een- en dertigste Plaat

Vertoont een Tak van een Struyk, welke de *blaauwe* ofte de *Clitoris bloem* genaamt wert.

AANMERKING.

Dit is de *Flos Clitorius* met een blaauwe bloem van de *Thes. Zeyl. p.* 100. en de *Flos Clitorius* van *Breyne Cent. p.* 76. Indische Phaseolus met het blad van het zoet-hout, en een breede blaauwe bloem van de *Hort. Amst. Part.* 1. *p.* 47. en Indische purgeerende Phaseolus, ofte Galega na boonen gelykende van Zeylan. met een blaauwe bloem in het *Mus. Zeyl. p.* 10 en 31. en Indische Phaseolus met bladen van het zoet-hout, met een breede blaauwe bloem, ofte de *Flos Clitorides* van *Breyne Prodr.* 1. *p.* 43. en Clitoria met gevleugelde bladen in de *Hort. Cliff. p.* 360. en in van *Royens Fl. Leid. Pr. p.* 369. het overige ziet in de *Thes. Zeyl.* op de aangehaalde plaats.

CAPUT TRIGESIM. PRIMUM.

Abrus frutex. Zaga.

ZAga subfrutex quoque est volubilis ac prorepens, cujus funis crassior ac lentior est binis præcedentibus, non tamen ita lignosus, ejus enim substantia magis juncea est, ac proin difficilius frangitur, intusque parvam gerit cavitatem.

Funis hic non rotundus est sed planus, acsi bini concreti essent, ex cinereo & ruffo variegatus. Ejus truncus seu stipes mox sese supra radicem in pauca sed longa & flexilia dividit flagella, atque hæc iterum sese in alia minora, quæ cuncta proximis sese firmiter involvunt arboribus vel stipitibus, sique hos adtingere nequeant, sibi invicem sese inplicant, miramque formant intricationem, atque hæc ubique ad latera novos tenues ac plerumque transversales emittunt petiolos, qui retroflexi sunt, simplices, & inregulares, hisce foliola insident bina sibi obposita per duodecim, tredecim, ac quatuordecim paria.

Foliola hæc cum illis Tamarindi conveniunt, sed sunt tenuiora, glabriora, & pallide virentia h. e. flavescentia, quæ tam lætum præbent adspectum, quam in ulla alia quavis planta, vetusta vero penitus sunt viridia, ac fere paralelogramma formant, h. e. figuram longam & quadragonam, articulum longa, ac vix semi digitum lata.

Miram habent proprietatem Solisequam, Solis cursum adeo præcise observantia, ut in nulla alia tam perfectam observaverim planta, licet *Tamarindus* & *Crista Pavonis* similem quoque sed non ita regularem habeant naturam, matutino enim tempore, quum Sol oritur, sese explicant, totusque frutex laete viridi & tenera ornatus est coma, meridiano tempore sursum sese claudunt, quædam magis, quædam minus, prout Soli magis exponuntur, mox dein sese iterum explicant usque ad Solis occasum, quum sese firmiter deorsum contrahunt ac claudunt sub rachide, ita ut supe-

XXXI. HOOFDSTUK.

De Abrus-Struyk.

ZAga *is mede een dunne kruypende beester, dikker en taayer van touw dan de* 2 *voorgaande, doch min boutachtig, want zyne substantie is meer biesachtig, en daarom qualyk te breeken, binnen met een kleene bolligheid.*

Dit touw is niet rond, maar plat, en als van tweën aan malkander gegroeyd, uyt den graauwen en rossen gemengd. De stam verdeeld zig strax boven de wortel in weinige, doch lange buygzame ranken, en dezelve weder in andere, hun alle om de naaste boomen ofte staken zeer vast slingerende, en zoo zy dezelve niet aantreffen, vlegten zy haar om malkander zelfs, makende een wonderlyke verwerringe, overal ter zyde uytschietende andere dunne steeltjes meest overdwers, veele ook agterwaarts gebogen, die enkeld, en zonder ordre zyn, daar aan de blaadjes staan, in 2 *ryen over malkander, met* 12. 13 *en* 14 *paren.*

Deze blaadjes gelyken die van de Tamarinde, doch zyn dunner, gladder, en ligt gras groen, dat is geel-groen, zoo blyde van aanzien, als men aan eenig gewas vinden mag, doch de oude worden regt-groen, schier als een Paralelogram van gedaante, dat is lang vierkantig van figuure, een lid lang, en schaars een halve vinger breed.

Zy hebben een wonderlyke Sonnen-volgende eygenschap, den loop der Sonne zoo precies waarnemende, als ik aan geen andere plante zoo volkomen gezien hebbe, hoewel den Tamaryn *en* Crista Pavonis *dezelve aard merkelyk mede hebben, want des ogtends, als de Sonne opgaat, breyden zy haar uyt, en de gebeele stok pronkt met zyn jeugdig groen; des middags sluyten zy haar toe na boven, zommige min, zommige meer, naar dat zy in de Sonne staan; strax daar na breyden zy haar weder uyt tot na Sonnen ondergank, dan sluyten ze haar vast toe beneden de steel, zodanig dat als dan de bovenste zyde, 't welk anders de binnenste is, buy-*

ſuperior ipſorum pars, quæ interna proprie eſt, externa ſit, contrario modo quam in *Criſta Pavonis*, quæ internam ſemper foliorum partem abſcondit, hæc omnia in teneris obtinent foliis, Solique bene expoſitis, vetuſta enim nec Soli obpoſita non tam præciſe hunc obſervant ordinem: Folia maſticata primo ſaporem præbent amaricantem, mox autem dulceſcentem, ac dein proxime ad *Glycyrrhizam* adcedentem.

Flores peculiari ac craſſo ex petiolo ſeu racemo excreſcunt, qui in ſuprema parte inſtar hami aduncus eſt, plurimaque gerit coadunata & acuta capitula, quæ in elegantes ſeſe explicant flores, illis Lentis ſimiles, pallide cœruleos, ac parum purpuraſcentes. Plurima horum florum pars decidit, qui veſtigia quædam verrucoſa relinquunt. Perſiſtentes breves proferunt craſſasque ſiliquas, vix minimum digitum longas & craſſas, retroflexas quoque, & inſtar hami aduncas, quumque maturæ ſint gilvi coloris, & ad unam dehiſcunt partem, ubi officula exhibent rubra, eleganti & vivaci rubedine ſplendentia. Officula hæc magnitudinem habent Viciarum, ſeu paulo majora ſunt, ex rotundo acuminata inſtar ovulorum, in acuto apice hilo nigro notata, & excavata, ubi venula locatur, per quam ſiliquæ junguntur, reliqua officulorum pars eleganter rubet ac ſplendet inſtar politorum Coralliorum, glabra eſt, & lapidea. Quum hæc officula nimis cito decerpantur, vel recenter decerpta in obcluſo deponantur loco, ſenſim penitus nigreſcunt, vel ex fuſco colore ſordent.

Hujus radix longiſſima eſt ac tenuis, longe ſub terra prorepens, non autem tam dulcem gerit ſaporem quam folia.

Notandum porro eſt, ſupra memoratam Soliſequam proprietatem turbari, quum tempus ſit pluvioſum, quod plerumque obtinet in omnibus talibus plantis, quæ pinnata gerunt folia; idem quoque obtinet, uti dictum fuit, quum nimis ſub aliarum arborum umbra locentur, vel talibus inponantur ramis, qui a Solis radiis non tanguntur.

Nomen. Latine *Abrus frutex*, & ſimpliciter *Abrus*, ſive *Abrus Alpini*, ad diſtinctionem arboris *Abrus* dictæ, quæ *Corallaria* eſt ſupra *libro quinto* deſcripta. A *Cluſio* vocatur *Vicia Africana*, aliis dicitur *Phaſeolus de Jemen*, id eſt *Arabiæ felicis*. Malaice *Zaga*, ejusque officula *Bidji Zaga*. Aliis *Condori* ſeu *Condorin* parvum, veri enim Condori ſunt ſemina *Corallariæ parvifoliæ*. Belgice *Coraal-kruyd*. Ternatice *Ide Ide Malacco*, h. e. *oculi Sturnorum* a forma officulorum. Amboinice *Aylaru Pidjar*, h. e. granula obturationi inſervientia ad diſtinctionem *Aylaru Pohon*, quod eſt ſupra memorata Corallaria. In Hitœa *Aylalun*, Banda *Caju Lale*. Sina *Tsjontsjo* ſeu *Tsjontsjii*, ſeu uti Germani ſcribunt ac legunt *Zongzi*, h. e. *pupilla oculi*, licet Sinenſium granula paulo ſint minora.

Abrus Græca eſt vox, qua ſignificatur *Mollis*, tener, quum ejus folia ſint tenerrima; *Zaga* origine Arabicum eſt, *Zaga* enim denotat artem Aurifabrorum exercuit, unde *Mello Zagati* ſal aurificum h. e. Borax, grana enim hæc Aurifabris in uſu ſunt, uti infra dicetur.

Locus. In cunctis fere obcurrit aquoſæ Indiæ inſulis, ſatisque copioſe in Amboina, ubique tamen quantum videtur, per homines plantatus, ac dein ſive per aves ſive per alium caſum inter alios frutices per officula propagatus. In aliis quoque Indiæ Orientalis regionibus notus eſt usque in Sinam auſtralem. *Proſp. Alpinus* hunc in Ægypto obſervavit ac deſcripſit. In noſtras terras primum deductus eſt ex Guinea. *Honorius Bellus* in Candia illum invenit, ſed ibi primum adlatus eſt ex Africa. In Braſiliæ campis nunc quoque copioſe reperitur. Oportet autem, ut ſolum, in quo creſcit, ſit durum, argilloſum, ac lapillis mixtum, in molli enim arena hæc officula diu decumbunt, antequam progerminant.

Apud *Cluſium libr.* 4. *exotic. cap.* 15. legitur, quemnam inpenderit laborem, ut officula hæc ex Africa ipſi adlata progerminarent, atque quo modo compererit, horum quædam poſt trium annorum decurſum incorrupta penitus in terra decubuiſſe. Obſervavi quoque poſt annum a ſationis tempore in terra argilloſa ſterilique modo progerminaſſe, in argilla autem nigra pingui & ſaxoſa multo præcocius excreſcebant.

Uſus.

buyten komt, contrarie met de Criſta Pavonis, *dewelke altyd de binnenſte zyde verbergt, dit alles is te verſtaan aan de jonge bladeren, en die wel ter Sonne ſtaan: want de oude, en die niet veel Sonne uytſtaan, onderhouden die order zoo precies niet. De ſmaak van de geknouwde ſchynt in 't eerſte wat bitterachtig, maar werd ſtrax zoet, en ten laatſten zeer eygentlyk het zoetbout verbeeldende.*

Het bloeyzel komt voort aan een bezondere dikke ſteel of tros, aan zyn opperſte eynde krom, als een haak, digt bezet met ſpitze knopen, waar uyt worden ſchoone bloemen, het Linze-bloeyzel gelyk, ligt-blaauw, een weinig na het peerze trekkende. De meeſte van deeze bloempjes vallen af, nalatende eenige wratten aan den ſteel. De andere brengen korte dikke houwen voort, ſchaars een pink lang, en dik, ook agterwaards gebogen met een krom haakje voor aan, als zy ryp zyn, muys-graauw, herſten aan de eene kant open, en vertonen hare roode korls of zaden, met een levendige roodigheid blinkende. Deze korls-zyn in de groote van Vitzen, of wat grooter, uyt den ronden wat toegeſpitſt als een Eytje, aan het ſpitze eynd een ſwart plekje hebbende, en in het zelve een kuyltje, daar in een adertje ſtaat, met het welk zy aan de ſchalen hangen, de reſt van de korls is ſchoon blinkend-rood, als gepolyſte Coralen, even, en ſteen-hard. Als men deeze korls te vroeg afbreekt, of de verſch afgebrokene in een bedompte plaats verwaard, zoo werden ze met 'er tyd gebeel ſwart, of leelyk bruyn.

De wortel is zeer lang, en dun, verre onder de aarde kruypende, zoo zoet niet als de bladeren.

Het ſtaat te merken, dat de bovenſtaande Sonne-eygenſchap geturbeerd werd, als het regen-achtig weer is, gelyk gemeenlyk gebeurd in alle zodanige planten, die gepaarde blaadjes hebben. Het zelve geſchied ook, als gezegt, als zy te veel onder de ſchaduwe van andere boomen ſtaan, of aan zodanige takken, die van de Son niet geraakt en worden.

Naam. *In 't Latyn* Abrus frutex, *en alleen* Abrus, *ofte* Abrus Alpini, *tot onderſcheyd van een* Abrus Arbor, *het welk is de Corallaria, boven in 't 5de Boek beſchreven.* Cluſius *noemd ze* Vicia Africana, *andere* Phaſeolus de Jemen, *dat is* Arabiæ felicis. *Maleyts* Zaga, *en de korls daar van* Bidji Zaga. *By andere* Condori *of* Condorin, *het kleene, want de regte* Condorins *zyn zaden van de* Corallaria parvifolia. *In 't Duitſch* Coraal-kruyd. *Ternataans* Ide Ide Malacco, *dat is* Spreeuwen ogen, *van de gedaante des korls. Amboinſch* Aylaru Pidjar, *dat is* Soldeer korls, *tot onderſcheyd van de* Aylaru Pohon, *het welk is de voorſz.* Corallaria. *Op Hitoe* Aylalun. *Bandanees* Caju Lale. *Sinees* Tsjontsjo *of* Tsjontsjii, *of gelyk de Hoogduytſche ſchryven en lezen* Zongzi, *dat is* Pupilla oculi, *boewel de Sineeze korls wat kleender zyn.*

Abrus *is een grieks woort, het geen betekent zagt, teer, om dat deszelfs bladen zeer teer zyn. Zaga is van Arabiſche afkomſt, waar van* Mello Zagati, *dat 's zout van de Silverſmits, ofte de Borax; de korrels hier van zyn by de Goudſmids in gebruyk, zoo als beneden gezegt zal werden.*

Plaats. *Men vind het ſchier in alle de Eylanden van water-Indien, redelyk veel in Amboina, doch overal eerſtelyk, zoo men bemerken kan, door menſchen geplant, en daar na door 't gevogelte, of ander toeval, in de naaſte ruygte gebragt, met de korls. In andere ryken van Ooſt-Indien is het ook bekend, tot in zuyder-Sina toe.* Prosper Alpinus *beeft 't in Ægypten beſchreven. In onze Landen is het eerſt gebragt uyt Guinea.* Honorius Bellus *beeft het in Candia gevonden, doch is aldaar eerſt gebragt uyt Africa. In de Velden van Braſil vind men 't ook nu overvloedig. De grond, daar het waſt, moet kleyachtig, hard, en met kleene ſteenen gemengd zyn, maar in 't mulle zand blyven de korls lang leggen, eer ze opkomen.*

By Cluſius libr. 4. Exotic. cap. 15. *kunt gy lezen, wat moeyte by gedaan heeft, om deze korls, hem uyt Africa toegebragt, te doen opkomen, en hoe hy bevonden heeft, dat 'er zommige na drie jaren noch onbedorven in de aarde lagen. Ik hebbe ervaren, dat zy een jaar na het zaayen eerſt opquamen, in een magere kleygrond, maar in een ſwarte en vette kley, daar ſteenen onderliepen, quamen zy veel vroeger op.*

Gebruyk.

Uſus. Hic frutex ſubtilibus ex partibus conſtat, dulcis eſt, ac ſimul parum detergens, ejus vero oſſicula flatulenta ſunt, & ventriculum gravantia; foliola vero ejus hisce in terris loco Glycyrrhizæ adhibentur ad binos faucium morbos, ad raucedinem nempe, ac tonſillarum tumores, unde & Malayenſibus tanquam ſpecifica gutturis planta cenſetur. Foliola hæc cum Siri Pinanga maſticantur, vel fervidæ infunduntur aquæ, ac loco potus Theæ bibuntur, ipſorum autem dulcedo multo magis nauſeoſa eſt quam Glycyrrhizæ, obſervavique, ſi per aliquot continuos dies uſurpentur, in lingua amaritiem producere, ita ut videantur in ſtomacho bilem generare, ad primum enim guſtum ſubtilis perſentitur amarities.

Zaga ab hisce incolis ad cibum non adhibetur, uti contra *Proſp. Alpinus cap.* 21. de *plantis Ægyptiis* teſtatur, Ægyptios hujus Zagæ oſſicula coquere, & inſtar Lentum edere, *Piſo* autem teſtatur apud *Bontium cap.* 43 Phaſeolum Indicum rubrum in Braſilia, ubi copioſe creſcit, neque ab incolis neque a peregrinis ad cibum adhiberi, ubi addit, oſſicula hæc noxium ac flatulentum præbent nutrimentum. Granula hæc macerata intumeſcere ac flatulenta eſſe, edoceri poteſt ab aurifabris, quum hæc cum pauxillo aquæ conterant, tum unum granulum in ſatis extenſam glebam ſeu pulticulam ſeſe diſſolvit, quæ viſcoſa eſt ac tumida, cum hac conmiſcent contritum vel contuſum oblinimentum, quod ex minerali quodam conficitur, vel Boraci etiam admiſcetur, atque hoc obliniunt aureorum operum extremitates, quas tali modo conſolidant.

Inſcii non adcurate adtendentes, quid iſti admiſceatur pulticulæ, putant hæc oſſicula ſola ad conſolidationem adhiberi, quod erroneum eſt, hæc enim pulticula tantum adhibetur ad minerale oblinimentum conmiſcendum, ac melius adglutinandum. Defectu verorum Condoriorum, quæ ſemina ſunt Corallariæ parvifoliæ, atque in paucis creſcunt regionibus, hæc Zagæ oſſicula in uſum vocari poſſunt, quæ hinc quoque Condoria parva vocantur, non autem adeo æquale habent pondus quam Condoria genuina, quorum decem unicum Maas conſtituunt, ac decem Maas unum Tayl ſeu decem cirtiter Drachmas Hollandicas continent, contra viginti quatuor, ſique majora ſunt, viginti & unum Zagæ oſſicula unum Maas ponderant, quod pondus circiter eſt nummi aurei Hollandici ducaat dicti.

Contra aphthas radix Liqueritiæ cum Zagæ foliis aquæ incoquenda eſt pro gargarismate.

Ante ſexaginta vel ſeptuaginta annos hæc oſſicula apud Europæos magno erant in pretio ob elegantem ipſorum colorem ac duritiem, quum primum nempe ex Guinea in Hollandiam adlata eſſent, matronæ enim tum ſolebant hæc terebrata amentis adligare, vel ſola vel cum margaritis interpoſitis, quæ amenta vel manibus vel collo adpendebant inſtar Coralliorum.

Hanc Zagam unam eandemque eſſe plantam cum *Abro Alpini* facile patet ex ejus deſcriptione *loc. cit.* quæ omnino cum noſtra convenit, ſi modo hoc non aliquem obſendat, quod *Abrum* ſuum arborem vocet, ſed cunctos frutices ſuo more arbores nominat.

Si Zagam cum Europæa quadam planta comparare velimus, optime convenit cum *Orobo Pannonico ſecundo* a *Carol. Cluſ. libr. 6. rarior. plant. cap.* 44. deſcripto.

Car. Rochefort. Hiſt. Antil. cap. 9. *art.* 4. hujus fruticis mentionem facit, vocatque illum *Corallium lignum*, quod creſcit in Antillis, ſeu Caribæis inſulis.

Alii Sinenſes hanc Zagam lingua ſua vocant *Tsjendikithoe*, h. e. aliquid, quod ſeſe extendit. Tota ejus ſubſtantia cum aceto & Sale contrita tumores curat poſt aures inlinita.

Abrus frutex deſcribitur in *Hort. Malab. part.* 8. *Fig.* 39. ſub nomine *Konni.* Portugallice *Fruita Contsji.* Belgice *ronde weeg-boom*, atque hujus generis tres alias ſpecies Adnotator conmemoravit ex Surinama adlatas ſub nomine in India Occidentali uſitato *Anacok.*

Gebruyk. *Dit gewas is fyn van deelen, zoet, en daar by wat afvagende, maar de korls zyn winderig, en ſwellen op. De blaadjes gebruykt men hier te lande in plaats van de* Glycirrhiza, *tot veelderley gebreken van de keele, inzonderheid tegens de heeſchheid, en het ſwellen der Amandelen, wesbalven het by de Maleyers voor een toegeeygend kruyd voor de keel gehouden word. Men knouwd de blaadjes met Siri Pinang, of men doed ze in heet water, en drinkt ze als den Thee, doch haar zoetigheid is vry wat walgelyker als die van zoet-hout; en ik hebbe gemerkt, als men ze eenige dagen na malkander gebruykt, dat zy de tonge bitter maken, zoo dat het ſchynd, dat ze in de maage de galle verwekken, want als men ze eerſt proeft, werd men een ſubtile bitterheid gewaar.*

De Zaga werd by deze Inlanders geenſints tot de koſt gebruykt, gelyk daar en tegen Proſp. Alpinus cap. 21. *de* Plantis Ægyptiis *betuygt, dat die van Ægypten deeze Zaga koken, en eten als Linzen; maar* Piſo *getuygt mede by* Bontius cap. 43. *van de* Phaſeolus Indicus ruber, *dat het in Braſil, daar het overvloedig waſt, noch by de Inlanders, noch by de Vreemdelingen tot de koſt gebruykt wert, daar by zeggende, dat zy een quaad en winderig voedzel geven. Dat deze korls geweekt zynde, zig opblazen, en winderig zyn, kan men bemerken by de Goudſmeden, als zy dezelve met een weinig water wryven, wanneer men ziet, dat een korl een redelyk groot klontje pap word, lymachtig, en opgeblazen; hier mede mengen zy het gewrevene of geſtoote ſoldeerzel, het welk van Mineraal gemaakt werd, of onder Borax, en ſtryken zulx op de eynden van het goud-werk, 't welk zy als dan ſolderen.*

De onwetende, die 'er niet opletten, wat zy onder dit papje mengen, meenen, dat deze korls alleen ſolderen, 't welk een abuys is, want dit papje alleenlyk gebruykt werd om het Mineraale ſoldeerzel daar meede te mengen, en gevoeglyker op te ſmeren. By gebrek van de regte Condoryns, 't welk zyn zaden van de Corallaria parvifolia, *dewelke in weinige Landen waſſen, kan men deeze Zaga-korls gebruyken, die men ook kleene Condoryns noemd, maar zy zyn ongelyker van ſwaarte dan de regte Condoryns, van welke* 10 *een Maas maken, en* 10 *Maas maken een Tayl of omtrent* 10 *Drachmas Hollandſch gewicht, daar en tegen* 24, *en zoo zy groot zyn,* 21 *Zagakorls wegen een Maas, zynde omtrent een Hollandſche ducaat zwaar.*

Tegens de ſpruw, kookt zoet-hout-wortel met de bladeren van de Zaga in water, en daar meede gegorgeld.

Voor 60 *a* 70 *jaren, waren deze korls vry wat in agting by de Europeanen, wegens haare ſchoone coleur en hardigheid, doen zy eerſt uit Guinea in Nederland gebragt wierden, want de Juffrouwen plagten ze te laten doorboren, dezelve alleen, of met peerlen gemengd aan ſnoeren te rygen, en aan handen en hals te dragen, als coralen.*

Dat deze Zaga een en dezelfde zy met de Abrus Alpini, *kan men genoegzaam uyt dezelve beſchryvinge op de aangehaalde plaats zien en beſpeuren, want dezelve volkomentlyk met de onze overeenkomt, als men zig maar daar aan niet ſtoot, dat by zynen* Abrus *eenen boom noemd, het welk by na zyn manier met alle beeſteren doed.*

Als men de Zaga met eenige Europiaanſche plant vergelyken wil, kan men 't beſt doen met den Orobus Pannonicus ſecundus *by* Carol. Cluſius. libr. 6. rarior. plantar. *cap.* 44. *beſchreven.*

Car. Rochefort. Hiſt. Antil. cap. 9. artic. 4. *maakt gewag van dit gewas, en noemd het zelve Coraal bout, mede groeyende in de* Anthilles *of Caribiſche Eylanden.*

Andere Chinezen noemen deze Zaga in haar taal Tsjendikithoe, *dat is iets, dat zich ver uitbreyd. Zyn gebeele ſubſtantie met azyn en zout gewreven, geneeſt de geſwellen achter de oren opgeſmeerd.*

Het bovenſtaande Abrus frutex, *werd beſchreeven in* Hort. Malab part. 8. fig. 39. *onder de naam van* Konni. *Portugeeſch* Fruita Contsji. *Op 't Neerduytſch* ronde weeg-boonen, *hier van heeft den* Annotator *noch drie zoorten aangeteykent uit Suriname komende, onder de Weſt-Indiſche naam* Anacok.

Tabula Trigeſima Secunda

Ramum exhibet fruticis, qui *Abrus* vocatur: cum ejus *ſiliqua a* aperta, & *ſſiculis b b ſeminalibus.*

OBSERVATIO.

Hic eſt Abrus *Dalech. ſuppl.* & *Hort. Cliffort. p.* 488. & Phaſeolus ruber, Abrus vocatus, *Alp. Pl. Ægypt. p.* 40. *T.* 40. & Orobus Indicus, *Abrus Alpino* dictus, fructu coccineo, macula nigra notato. *Theſ. Zeyl. p.* 177. & Vicia Zeylanica, tota parte dulceſcens, fructu coccineo, rotundo, hilo nigro notato *Herb. Hort.* & Glyzyrrhiza Indica, fructu coccineo rotundo, hilo nigro notato *Muſ. Zeyl. p.* 16. & Cicer Indicum fructu rubro &c., vel Abrus *Amm. Char. pl. p.* 338. &c. reliqua vide in *Theſ. Zeyl. l. c.*

De twee- en dertigſte Plaat

Vertoont een Tak van een Struyk, welke de *Abrus* genaamt wert, met deszelfs geopende peul *a*, en de zaatkorrels *b b*.

AANMERKING.

Dit is de *Abrus* van *Dalechamp ſuppl.* en in de *Hortus Cliffort p.* 488. en de roode Phaſeolus *Abrus* genaamt van *Alpin.* over de *plante van Ægypten p.* 40. *T.* 40. en de Indiſche *Orobus*, *Abrus* by Alpinus genaamt, met een roode vrugt, met een ſwarte vlak getekent in de *Theſaur. Zeylan. p.* 177. en Zeylonſche Vicia geheel zoet, met een roode ronde vrugt, met een ſwarte ſtee van *Hartogs Herbar.* en Ooſt-Indiſch zoet-hout, met een roode ronde vrugt met een ſwarte ſtee in het *Muſ. Zeyl. p.* 16. en Ooſt-Indiſche Cicer met een roode vrugt &c. ofte Abrus van *Amm. charact. Pl. p.* 338. &c. het overige ziet in de *Theſaur. Zeylan.* op de aangehaalde plaats.

CAPUT TRIGESIMUM SECUNDUM.

Viſcum Amboinicum. Tay Burong.

MIra plantarum genera, quæ Viſcum vulgo vocantur, in hisce quoque obcurrunt inſulis, vocoque hoc Viſcum Amboinenſe, quum ibi tantum obſervaverim, licet in aliis quoque creſcat regionibus.

Potiſſimum hoc obſervavi in hisce tribus arboribus, in *Canario*, *Capok*, ac *Limonio*, plerumque eandem habens formam, quod & primam voco ſpeciem: Altera rubra ſpecies hic & illic creſcit tam in arboribus quam in rupibus, utræque vero ramos gerunt lignoſos, unde & ad frutices pertinent.

Prima *Viſci Amboinici* ſpecies in craſſis iſtarum arborum creſcit ramis, caules gerens multos firmos & lignoſos inſtar denſi fruticuli ad binorum triumve pedum altitudinem, qui cortice obducti ſunt pallide cinereo, ac fragiles ſunt.

Folia vulgaris ſunt formæ, latiora illis Oleæ, craſſiuscula, firma, & glabra, digitum longa, pollicem lata, quædam vero breviora & craſſiora, quædam ſolitaria locantur, plurima autem bina ſibi ſunt obpoſita, & oblique cruciata. Quod Anonæ increſcit, folia gerit inſtar illorum Gendaruſſæ, firma, & glabra, ex nigro virentia, quum tenera ſint, flaveſcentia, quum vero ſint adulta, colorem imitantia foliorum iſtius arboris, cui inſident: Paucas gerunt arenoſas quaſi verrucas, nec laterales habent venas.

Flores copioſi ſimul proveniunt ex foliorum alis uni inſidentes petiolo, tubum gerentes longum inſtar Jasmini, ſed ruberrimi, qui ſeſe aperiunt in quinque anguſta petala retroflexa, & ex rubro lutea. In tubo iſto medio quinque crocea locantur ſtamina, cum alio longiore intermedio, inodora.

Hos inſequuntur oblongæ & oviformes baccæ, breves mentientes Caryophyllos, craſſiusculæ, & coronatæ, primo pallide virentes, dein læte Minii ſeu rubri coloris, intus refertæ lento muco ſeu viſco.

Omnes rami circa radicem craſſum formant nodum, qui undique circa arboris ramos geniculatos emittit ſurculos verrucis obſitos, fere inſtar ſetorum piſcis Polypi dicti. Hi juxta ramum prorepunt, atque ad latera fibrillas emittunt, quibus ſeſe adeo figunt, ut evelli nequeant, per quas nutrimentum ex arboribus exſugunt, atque matricem ſuam adeo augent, ac ſeſe multiplicant, ut intra unum anni ſpatium totum obcupent ramum, atque inſtar herpetis prorepant, ita ut ſilvam fere conſtituant in ramo, qui totus tandem amputandus eſt, quin & ſponte pereat. Adeo luxurioſe propullulat hoc Viſcum, ut ſupra abruptos quoque ſeſe extendat ramos, ipſorumque vulnera cicatrice ſeu cortice obſolidet. Ejus flores Decembri obſervantur, ac fructus Januario, quum & vetuſta folia ſint cinerea & rugoſa, ac plerumque decidant, ſed non in omnibus ſpeciebus.

Alte-

XXXII. HOOFDSTUK.

De Amboinſche Miſtel.

DE vreemde manier van gewaſſen, die men Marentakken of Miſtels noemd, hebben wy ook in deeze Eylanden, en ik noemze Amboinſche Miſtels, om dat ik ze aldaar maar gezien heb, hoewel zy in andere Eylanden ook waſſen.

Ik heb ze meeſt gezien op deeze drie boomen, Canari, Capok, en Lemoen-boomen, meeſt van eenerley gedaante, die ik de eerſte zoorte noeme. De tweede of roode zoorte waſt hier en daar, zoo op boomen als op klippen, beyde met boutachtige takken, en daarom onder de ſtruyken behorende.

De eerſte zoorte van 't Viſcum Amboinicum, *waſt op dikke takken van voornoemde boomen, met veele ſtyve en boutachtige ſteelen, als een digt ſtruykje, 2 en 3 voeten hoog, met een licht graauwe ſchorſſe bedekt, en breukſaam.*

De bladeren zyn van gemeen fatzoen, breder als die van den Olyf-boom, dikachtig, ſtyf, en glad, een vinger lang, een duym breed, zommige korter en dikker, eenige ſtaan alleen, doch de meeſte met 2 tegens malkander, en in een ſchuyn kruys. Het geen op den Anona-boom waſt, beeft bladeren als de Gendaruſſa, *ſtyf, en glad, ſwartgroen, als zy jong zyn, maar geelachtig, als zy oud werden, namentlyk, volgende de coleur der bladeren des booms, waar op zy ſtaan. Zy zyn met weinige zandige wratjes bezet, en bebben geene zyde aderen.*

De bloemen komen veele by malkander uyt den ſchoot der bladeren, op een ſteeltje geboopt, gemaakt van lange balzen, gelyk de Jasmynen, doch coraal-rood, die haar openen in 5 ſmalle blaadjes, agterwaarts gebogen, en rood-geel. In het middelſte pypje ſtaan vyf Saffraan-geele draadjes, met nog een langer in de midden, zonder reuk.

Daar op volgen lankwerpige of eyformige beſiën, als korte Garioffel nagelen, met een dikachtige buyk, en een kroontje boven op, eerſt bleek-groen, daar na ligt Menie-rood, binnen vol taaye ſlym of lym.

Alle de takken maken omtrent de wortel een dikken knoop, dewelke rondom des booms takken knoppige afzetzels uytſchiet, met wratten bezet, eenigzints als de baarden van den Viſch Polypus. *Deze kruypen langs den tak, en ſchieten ter zyden haar armtjes uyt, waar meede zy zich zoo vaſt maaken, dat men ze niet afrukken kan, en het voedzel uit de boomen zuygen, ook den Miſtel zodanig vermenigvuldigen, dat ze binnen een jaar den gebeelen tak beſlaat, als een Herpes voortkruypt, en een bosje maakt, dat men eindelyk den tak moet afkappen, want hy doch uytgaat. Het loopt zoo greetig voort, dat het ook over de afgebrokene takken heenen waſt, en de wonde met een Cicatrice of ſchorſſe bedekt. De bloemen ziet men in December, en de vruchten in January, wanneer de oude bladeren graauwachtig en ruyg werden, ook meeſt afvallen, doch niet aan alle zoorten.*

a
b
b

Altera *Viſci Amboinici* ſpecies eſt rubra, folia gerens majora, flaccidiora, & glabriora, ex rubro vel fuſco virentia, ac plerumque lateralibus venis deſtituta. Flores fructusque ſunt uti in priore, ſeu paulo majores: Circa litus creſcit in humilibus arboribus, uti in Gajang Laut, & aliquando etiam in deciduis ramis, in talibus decumbentibus ſcopulis, qui pauca tecti ſunt terra vel herbis, vel in putrido quodam ligno, quod cum Viſco ibi projectum fuit, ac computruit.

Ambæ hæ ſpecies originem ſuam ducunt ex ſtercore aviculæ, quæ Reguli ſpecies eſt, Amboinenſibus *Cacopit* dicta, in Loehua *Saſupite*, Malaice *Tſchui*, quæ nunquam terræ inſidet, ac roſtrum gerit longum & incurvum, quo ſuccum ex cunctis exſugit floribus, uti in Europa Viſcum putatur generari ex fimo Turdorum.

Incolæ putant ſtercus iſtius aviculæ adeo vegetativum eſſe, ut ridiculo metu credant, ſi hoc caſu quodam in alicujus caput vel corpus decidat, nec cito ſeſe aqua abluat, Viſcum e corpore ſuo propullulaturum eſſe, vel quod magis vero adcedit, infortunium quoddam timent, quum omnes rami, quos hoc Viſcum obcupat, & perambulat, pereant: Sic enim ſæpe ingentia ſunt Canaria & Eriophora, hisce Viſcis obſita, quorum rami fructibus ſatis ſunt onuſti, ſed foliis fere deſtituti.

Nomen. Latine *Viſcum Amboinicum.* Malaice *Tay Burong*, Amboinice *Manutayn* & *Manutay*, h. e. avium fimus dictam ob rationem. Macaſſarice *Caju Puli*, h. e. planta cum arbore ſimul virens. Altera ſpecies cognominatur tantum rubra. Baleyice *Bappa Silan.*

Sunt quædam aliæ plantæ, quæ aliis quoque increſcunt arboribus, more Viſcorum, atque oriri videntur ex fimo quarundam avium, vel ex ſubtili quodam ſemine in rugoſo ac muſcoſo arborum cortice deciduo, quales ſunt cunctæ *Angreci* ſpecies, *Nummularia lactea*, & Varinga parvifolia, quas plantas ſuis deſcribimus locis, quæ tamen arbores non ita ſuffocant quam hoc *Viſcum.* Non tamen credendum eſt, hasce ex ſimplici avium ſtercore ſuam ducere originem: ſed vero adcedere videtur, aviculam iſtam Cacopit maturas comedentem baccas aliorum Viſcorum, inde viſcoſum ejicere fimum, qui in rugoſum arborum corticem decidens, ibi adhæret, atque ex vegetativa ſua natura novam producit plantam.

Sic quoque pro vero adfirmant Sturnos baccas iſtius Varingæ comedentes ipſarum ſemina dein per ſtercus ejicere in fiſſuras Calapporum, vetuſtorum murorum, ac putridorum lignorum, e quibus dein excreſcunt. Hisce autem non adnumerandæ ſunt multæ Filicum ac Polypodiorum ſpecies, quæ ſemina non proferunt, & tamen ex muſcoſo arborum cortice excreſcunt.

Locus. In Amboina, Moluccis, Celebe, & cunctis reperitur regionibus, in quibus iſtæ creſcunt arbores. Rubra ſpecies raro obvia eſt. In Leytimora obcurrit circa Amahuſſu, circa litoreos ſcopulos, ac præſertim in quodam *Batu Tsjapeo* dicto ob formam pilei baculo inpoſiti.

Uſus. Viſcum apud Amboinenſes raro in uſu eſt, non enim norunt ex ejus baccis Viſcum præparare, quod conficiunt ex viſcoſo lacte arboris *Socci* ſupra *libr.* 1. *cap.* 23. deſcriptæ; mulieres folioſos ramos in aqua macerant, qua infantes lavant, credentes hinc præcoces fore, ac naturam adquirere ſtabilem, qualis in hac obſervatur planta. Macaſſarenſes hoc ligno utuntur contrito ad Aſthma, ac mulierculæ ad lochia expellenda. In India vulgatiſſimum eſt, ac cuique notum, plurima arborum ac plantarum ſemina vegetativam ſuam naturam non modo incorruptam ſervare in ventriculis quarundam avium, animalium, ac hominum, ſed etiam inde excitari & augeri, ita ut tales arbores multo magis luxurient, & elegantiores excreſcant reliquis ex vulgari ſemine provenientibus. Tali modo Nuces Moſcatæ, Caryophylla, & Canaria propagantur ac ſeruntur per palumbes, ipſarumque ſpecies, Nucivoras Bandenſes dictas, item per aves Cacatoes & Caſuarios Lanſia, & Guajavi per homines ac animalia, & Varinga iſta per Sturnos &c.

Atque

De tweede zoorte van het Viſcum Amboinicum, *is de roode, met grooter, ſlapper, en gladder bladeren, uyt den roden of bruynen en groenen gemengd, ook meeſt zonder zyde-aderen. De bloemen en vruchten zyn als aan 't voorgaande, of wat groter; het waſt omtrent de ſtrand, op laage boomen, gelyk op de Gajang Laut, en zomtyds op afgevallene takken, die op zodanige klippen leggen, daar op een weinig aarde of ruygte is, of op eenig verrot-bout, dat met den Miſtel daar op gevallen, en vergaan is.*

Beyde deze planten hebben haren oorſpronk uit den drek van een kleen Vogeltje, zynde een zoorte van Regulus, *in 't Amboinſch genaamt* Cacopit, *op Loehu* Saſupite, *in 't Maleyts* Tſchui, *nooit of zelden op de aarde rustende, een lang krom ſnebbetje hebbende, daar mede het den zap uit allerley bloemen zuygt, gelyk men in Europa den Miſtel zegt voort te komen uit den drek van een Lyſter.*

De Inlanders houden den afgank van voornoemde Vogeltjes zoo groeyzaam, dat zy met een belachelyke vreeze geloven, als het zelve hy geval iemand op de kop, of het lyf kakten, en hy zich niet dadelyk met water afwaſt, dat de Miſtel op zyn lyf zal groeyen; of 't welk waarſchynelyker is, dat hy voor eenig ongeluk bange zyn: want alle takken, daar deeze Miſtel opkomt, en de overhand krygt, gaan uit. Zoo ziet men dikwils groote Canari en Capok-boomen met deeze Miſtels beladen, die wel vol vruchten hangen, maar weinige bladeren hebben.

Naam. *In 't Latyn* Viſcum Amboinicum. *Maleyts* Tay Burong. *Amboinſch* Manutayn *en* Manutay, *dat is* Vogel-drek, *om voorſz. reden. Macaſſaars* Caju Puli, *dat is een gewas, dat t'zamen leeft met den boom. De tweede zoorte werd maar bygenaamt de roode. Baleyts* Bappa Silan.

Daar zyn eenige andere planten, die meede op andere boomen waſſen, in maniere als de Miſtels, en haar oorſpronk ſchynen te hebben, of van den afgank eeniger Vogelen, of uit eenig ſyn zaad in de ruyge en moſchagtige ſchorſſe der boomen vallende, als daar zyn alle de zoorten van Angrec, Nummularia lactea, *en de kleenbladige Waringe, die wy op zyn plaats beſchryven, doch dewelke de boomen zoo licht niet verſtikken als de gemelde Miſtel. Echter moet men niet geloven, dezelve uit den enkelen drek der Vogelen haren oorſpronk te nemen, maar het is waarſchynlyk, dat het voornoemde Vogeltje* Cacopit, *de rype beſiën van andere Miſtels etende, daar van een lymachtigen afgang krygt, dewelke op de ruyge ſchorſſe der boomen vallende, daar aan beklyft, en uit zyn aangeboorne zaadkragt, een nieuwe plante voortbrengt.*

Zoo houd men voor zeker, dat de Spreeuwen de beſiën van deze Waringe etende, dezelve daar na door den afgang zaayen in de kepen van de Calappus-boomen, oude muuren, en verrotte balken, daar zy dan uyt groeyen. Hier onder moet men niet rekenen veele zoorten van Vaaren en Polypodium, die geen zaad hebben, en egter uit de moſchagtige ſchorſſe der boomen groeyen.

Plaats. *Men vind het in Amboina, Moluccos, Celebes, en alle plaatzen, daar de voornoemde boomen waſſen. Het roode werd zelden gevonden. Op Leytimor beeft men 't omtrent Amahuſſu, omtrent de ſtrand-klippen, met namen op eene die men* Batu Tsjapeo, (*naar gedaante van een hoed op een ſtok ſtaande*) *noemd.*

Gebruyk. *De Miſtel beeft by de Amboinezen weinig gebruyk, want zy weten uyt zyne beſiën geen Vogel-lym te maken, 't welk zy doen met de kleverige melk des booms* Soccun libr. 1. cap. 23. *beſchreven. Hare Vrouwen gebruyken de geblade takken in water geweekt, om de jonge kinderen daar meede te waſſchen, gelovende, dat zy daar van haaſt zullen groeyen, en een hardlevende natuur bekomen, gelyk dit gewas beeft. De Maccaſſaren gebruyken dit bout gewreven en ingenomen tegens de engborſtigheid, en de Vrouwen om de nageboorte uit te jagen. Het is in Indien zeer gemeen, en alle man bekend, dat veele zaden van boomen en planten haar groeyende kragt niet alleen onbedorven behouden in de mage van zommige Vogelen, Gedierten, en Menſchen, maar ook dat dezelve daar door opgewekt en vermeerderd werden, zoo dat dezelve boomen veel weelderiger en ſchoonder groeyen door zodanig uytgeworpen zaad voortkomende, dan die anders gezaayd worden. Zoo worden Nooten, Nagel, en Canari-boomen gezaayd, door de wilde duyven, en haar meede-zoorten de Bandaze Noot-eeters; item door de Vogels Kakatoea en Caſuari de Lanſen, en de Gajaven door menſchen en beeſten, de voorn. Varinga door Spreuwen &c.*

Atque cum hac re optime quadrat illud *Plinii*, quod mihi hic lubet addere, ex *libr.* ejus 16. *cap. ultimo.* ubi dicit.

Quædam plantæ in terra gigni non poſſunt, & in arboribus naſcuntur, uti Viſcum, nam cum ſuam ſedem non habent, in aliena vivunt, ac dein: nam ſatum nullo modo naſcitur, nec niſi per alvum avium redditum maxime palumbis & turdorum. Hæc eſt natura, ut niſi maturatum in ventre avium non proveniat. &c.

Uti in Europa obſervatur, quædam Viſca per hyemem folia ſua deponere, qualia ſunt Quercui & Caſtaneæ increſcentia, quædam vero hæc retinent, qualia ſunt, quæ Pino inſident, ſic Viſcum hoc Amboinenſe eandem ſequitur naturam, quod enim Canario & Eriophoro increſcit, ſua partim dejicit folia, quum hæ arbores fructus ſuos proferant, quum & hæ maximam vetuſtorum ſuorum foliorum partem demittunt, contrarium vero obtinet in illis, quæ Limoni inſident.

Factum etiam fuit, licet hoc ſit rariſſimum, ac potiſſimum in Baleya obſervetur, Viſca hæc ex nuda propullulaſſe terra, ſub carice nempe in ſolo duro & argilloſo, cui avicula iſta forte fortuna inſedit, ac ſimum ſuum ibi depoſuit. Hoc inveſtigant Baleyenſes quam diligentiſſime, cum quo magnas & obcultas exercere volunt artes, quæ me huc usque latent. Hoc Viſcum gramineum puſillum admodum eſt, nec ultra palmam excreſcit.

Mihi ſatis notum eſt, Bauhinum aliosque hodiernos auctores negare, Viſca ex ſtercore quodam avium ſuam ducere originem, putantes ex ipſa arborum ſubſtantia excreſcere, uti verrucæ aliæque excreſcentiæ ex hominum corporibus, hanc vero opinionem huc usque amplecti nequeo, quum in omnibus Viſcis, quæ unquam ex arboribus ſuſtuli, nunquam detegere potuerim, Viſci lignum ex arboris ligno immediate provenire, ſed ſemper externo cortici tantum adhærebat, quaſi ipſi foret adglutinatum, atque licet quam firmiſſime ipſi eſſet junctum, bina tamen iſta ligna facile ſeparari poterant; quo modo etiam tot Viſca homogenea in diverſis provenirent arboribus, quæ tam diverſa gerunt folia, quales inter reliquas ſunt tres iſtæ memoratæ arbores; contrarium ſaltem nos docet Varinga parvifolia ex putrido ligno & muris excreſcens.

In *Ganitro oblongo* Amboinenſi, ſeu *Tay Gigi* aliam Viſci ſpeciem quoque inveni, cujus folia ultra quinque pollices longa, ac transverſalem manum lata erant, ſuperne ſubrotunda ſeu obtuſa, craſſa, & glabra, ſex, ſeptem, & octo nervis longitudinalibus pertexta, qui circa folii extremum concurrebant. Baleyenſes folia cunctarum harum ſpecierum adhibent contra abdomina tumentia & Hydropica, contrita nempe ipſis inponuntur, humores enim adtrahunt & exſiccant.

Hier op ſtaat zeer wel, het geene al voor lang Plinius *geſchreven heeft, het welk my luſt hier by te zetten, uit zyn 16de Boek cap.* ultimo. *in 't Duytſch aldus luydende:*

Sommige planten konnen op de aarde niet voortkomen; maar waſſen op boomen, want haar eygen zitplaatze niet hebbende, leven op een vreemde, gelyk de Miſtel, want gezaayd zynde, loopt het geenzints voort, maar uytgeworpen door den afgank van zommige Vogelen, merendeels door de wilde Duyven en Lyſters; dit is zyn natuur, dat het niet voortkoome, dan ryp gemaakt in den buyk der Vogelen, &c.

Gelyk men nu in Europa ziet, dat zommige Maretakken des winters haar loof afwerpen, gelyk die op den Eyken- en Caſtanje-boom waſſen, zommige ſteeds behouden, gelyk die op den Pynboom, zoo volgt ons Amboinſch Viſcum *dezelfde natuur, want het geene op den Canary en Capok-boom groeyd, werpt zyn loof ten deelen af, als dezelve boomen rype vruchten dragen, wanneer zy het meerendeels van haar oude bladeren mede afwerpen, en ter contrarie het geen op de Lemoen boom waſt.*

Het gebeurd ook, hoewel zeer zelden, en meeſt op Bali, dat men deze Miſtels uyt de bloote aarde groeyen vind, te weten onder het ſny-gras, daar een harde kley-grond is, en het voorſchreve Vogeltje gezeten, en by geval zynen afgang gemaakt heeft. Dit zoeken de Baliers zeer neerſtig, en willen groote en verborgene kunſtjes daar meede doen, die my nog onbekend zyn. Deze gras-Miſtel blyft zeer kleen, en word niet boven een hand hoog.

Het is my wel bekend, dat Bauhinus *en andere heden-daagze Schryvers ontkennen, dat de Miſtels uyt eenig drek der Vogels haren oorſpronk zoude hebben, maar ſuſtineren, dat hy uit des booms ſubſtantie zelfs groeyd, gelyk wratten en andere misgewaſſen uyt des menſchen lichaam. Deze meening kan ik tot nog toe niet aannemen, dewyl ik by allerley Miſtels, die ik ooit van boomen afgenomen hebbe, nooit hebbe kunnen bevinden, dat des Miſtels-hout, uit het hout des booms onmiddelbaar voortquam, maar altyd bayten op de ſchorſſe deszelfs vaſt geplakt was; en hoe vaſt zy daar dan bingen, evenwel konde men de beyde houten gemakkelyk van malkander ſcheyden. En hoe zouden ook zoo veele Miſtels van eenerley gedaante op verſcheide boomen konnen voortkomen, die zoo verſchillend loof hebben, gelyk onder andere de drie voornoemde boomen doen. Immers het tegendeel leerd ons het uitſpruyten van de kleenbladige Waringe uit verrotte houten en muuren.*

Op het Amboinſche Ganitrum oblongum, *of* Tay Gigi, *hebbe ik nog een andere zoorte van* Viſcum *gevonden, waar van de bladeren ruym vyf duymen lang, en een dwershand breed waren, voren rond of ſtomp, dik en glad, met zes, zeven, en acht zenuwen in de lengte, dewelke omtrent het agterſte t'zamen ſtieten. De Baliers gebruyken de bladeren van alle deeze gewaſſen, tegens geſwolle en waterachtige buyken gewreven, en daar op geſmeerd, want zy trekken de vogtigheid na zig, en drogen op.*

Tabula Trigeſima Tertia

Ramum exhibet *Viſci Amboinenſis albi.*

De drie-en dertigſte Plaat

Vertoont een Tak van de *witte Amboinſche Miſtel.*

OBSERVATIO.

Variæ Viſci ſpecies ab aliis etiam recenſentur auctoribus, quarum tamen nullæ cum noſtra quadrant, in primis a *Sloane* in *Hiſt. Jam. tom.* 1. *p.* 250. & *tom.* 2. *p.* 92. & *Catal. Pl. Jam. p.* 76 & 168. & *Plukn. Alm. p.* 390. & *Ray. Hiſt. pl. tom.* 3. *p.* 591. ac Viſci aucuparii præparatio invenitur in *Valent. Hiſt. ſimpl. p.* 231. & *Dale Pharmac.* in 4to. *p.* 392. atque hoc Viſcum aucuparium ex corticibus Agrifolii etiam præparatur, quod deſcribitur ab eodem *Dale* in *Pharmac. p.* 352.

AANMERKING.

Verſcheide zoorten van de *Viſcum* werden van andere Schryvers ook aangehaalt, dog geene, die met deze overeenkomen, voornamentlyk by *Sloane* in zyn *Hiſtor.* van *Jamaica tom.* 1. *p.* 250. en *tom.* 2. *p.* 92. en in zyn *Catal. p.* 78. en 168. en by *Plukn. Alm. p.* 390. en by *Ray* in het *derde deel. p.* 591. De manier om de *Vogel-lym* te maken, vint men by *Valent.* in zyn *Hiſtor. ſimpl. reform. p.* 231. en by *Dale* in zyn *Pharm.* in 4to. *p.* 342. welke Vogel-lym meede uit de ſchorſſe van de Hulſt gepræpareert wert, het geen beſchreven wert by dezelve *Dale* in zyn *Pharmacol. p.* 352.

CAPUT TRIGESIM. TERTIUM.

Funis Uncatus. Daun Gatta Gambir.

Daun Gatta Gambir non proprie funis eſt, ſed frutex repens, longa emittens flagella, vicinis fruticulis incumbentia inſtar Vitis, binæ ejus ſunt ſpecies, quæ parum differunt, latifolia nempe & anguſtifolia.

Daun Gatta Gambir latifolia vulgatiſſima eſt, ſeu femina, quæ ſubtus truncum gerit rotundum, non ultra binos digitos craſſum, qui ſeſe ad latera dividit & extendit in longa lignoſa & firma flagella, quorum ſuprema viridia ac quadragona ſunt, hisce folia inſident ſibi obpoſita, atque ex quovis nodo alii excreſcunt rotundi & firmi caules, pennam craſſi, quibus per ampla intervalla bina quoque & cruciata inſident folia. Hi quoque caules ſenſim quadragoni ſunt, atque poſt quodvis folium recurvus locatur hamus, viridis, ſed firmus, qui in vetuſtis ramis non conſpicitur. Caules virides concavi ſunt, aquoſa medulla repleti, craſſi vero rami diſſecti aquam quandam emittunt, ac mox ruffeſcunt.

Caules quadragoni interſtitia habent ſpithamam diſtantia, dein alterum ſubſequitur foliorum par cruciatim poſitum, ſimiles emittens rotundos caules; Extremum quadragonorum caulium ad palmæ circiter ſpatium molle eſt, flaccidum, & per quatuor ſulcos diſtinctum, in ſummo foliola gerens bina inſtar burſæ obcluſa, & ſibi inpoſita.

Folia cum illis ſilveſtris Sirii majoris conveniunt, ſuntque integra, quinque & ſex pollices longa, tres quatuorve lata, ſubtus protuberantibus & obliquis admodum coſtis donata, tenuia, nihilominus firma, & quodammodo rugoſa, ſaporis parum amaricantis & adſtringentis ac ſimul detergentis, pauca vero ſunt integra, plurimaque horum pars ab Erucis exeſa, ruffisque maculis ferrugineis quaſi notata eſt.

Flores forma globulorum progerminant, magnitudine Limonis Nipis, vel paulo minor eſt hic globus, qui componuntur ex plurimis anguſtis & longis flosculis, longo tubo gaudentibus, acſi minoris Jasmini flores eſſent, qui quam arctiſſime adunati ſunt, quisque autem floſculus ſordide albicat, atque ex quinque conſtat apicibus, ac totidem ſtaminulis, cum uno longiore filamento in medio: Quisque vero globus longiusculo inſidet petiolo ex foliorum ala producto, gratumque ſpirat odorem inſtar olei Cinnamomi, ac provenit ſub initium Februarii, quum rami paucis hamis ſint armati, ſed anguſta & firma folia; floſculi hi tam penetrantem fundunt odorem, ut in camera depoſiti hanc odore ſuo per aliquot dies repleant, ac tandem ſordide purpuraſcunt, ſed plerumque inutiliter decidunt.

Secundo *Daun Gatta Gambir anguſtifolia*, ſeu mas, ſimilis eſt frutex, flagella emittens longa, tenuia, ac plerumque rotunda, quibus per ampla intervalla inſident folia fere cruciata, prioribus ſimilia, ſed anguſtiora, inferius rotunda, ſuperius acuminata, tres, quatuor, ac quinque pollices longa, ultra binos lata, ferrugineis quoque maculis adſperſa, bina ſibi obpoſita, ſaporis amaricantis. Juxta quodvis folium aduncus locatur hamus, circinnatus quaſi, qualis in priore ſpecie ſub folio locabatur, qui ſeſe extendens in firmum explicatur petiolum, minorem digitum longum, cuivis extremitati increſcit globus florifer, uti in præcedente, ſed minor, magnitudine nempe bulborum Allii. Reliqui hami poſterioribus adpoſiti foliis craſſiores ſunt, & incurvi manent, nec flores producunt.

Flores ejusdem ſunt formæ cum prioribus, ſed minores, læte purpuraſcentes, ipſorum vero ſtamina ſordide albicant, flores referentes Trifolii, inodori. Poſt horum lapſum fructus quidam excreſcunt oblongi menſe Julio, ſuntque breves & anguſtæ ſiliquæ, articulum digiti circiter longæ, parum anguloſæ, & incurvatæ, quæ lanugine tenui repletæ ſunt. Vetuſti rami modo binos digitos craſſi ſunt, rugoſo & fiſſo cortice obducti, fungoſam habentes ſubſtantiam, quumque diſſecentur, lympida exſtillat aqua ſatis copioſa, bona, & ſalutarem præbens potum.

Nomen.

XXXIII. HOOFDSTUK.

Het weerhaakige Touw.

DAun Gatta Gambir *is geen eygentlyke touw, maar een kruypende ſtruyk, met lange ranken, op het naaſte kreupel-boſch zig uitbreydende, gelyk een wyngaard. Hy beeft 2. zoorten, doch met een kleene onderſcheyd, breedbladig, en ſmalbladig.*

1. Daun Gatta Gambir, *het* breedbladige, *is het gemeenſte, of wyfken, beeft van onderen een ronden ſtam, niet boven 2 vingers dik, die zig ſtrax ter zyde uit in lange en ſtyve ranken verdeeld, waar van de voorſte groen, en regt vierkantig zyn, daar aan de bladeren tegen malkander ſtaan, en uyt ieder ſcboot groeyen anderen ronder en ſtyver ſteelen, een ſchaft dik, daar aan met wyde tuſſen-plaatzen insgelyks 2 en 2 bladeren in het kruys ſtaan. Deze ſteelen worden allenxkens mede vierkant, maar agter yder blad ſtaat een kromme baak, agterwaarts gebogen, als een visboek, groen, egter ſtyf, dewelke aan de oude takken niet gevonden werd. De groene ſteelen zyn bol, en met waterachtig merg gevuld, de dikke takken afgekapt, geven eenig water uyt, en beſterven ſtrax ros.*

De vierkante ſteelen hebben tuſſchen-plaatzen, een ſpan lang, daar na volgt een ander paar bladeren in 't kruys, met diergelyke ronde ſteelen ter zyde uyt. Het uyterſte van de vierkante ſteelen, omtrent een band lang, is week, ſlap, en in 4 voren verdeeld, aan baar eynde bebbende 2 kleene blaadjes, als een beursje tegen malkander geſlooten.

De bladeren zyn als die van de wilde Siri, van 't groote geſlagt, met effene kanten, 5 en 6 duymen lang, 3 a 4 breed, van onderen met uytpuylende, en zeer ſchuynze ribben, dun, en niet te min ſtyf, van aanzien wat gerimpeld, van ſmaak een weinig bitter, wat t'zamentrekkende en afvagende, weinige beel, maar de meeſte van wormen doorvreeten, en met roode vlekken als roeſt vlekken bemorſt.

Het bloeyzel komt voort aan ronde bolletjes, in de groote van een Limoen Nipis, of wat minder, gemaakt van veele ſmalle en lankbalzige bloempjes, als of het kleene Jasmynen waren, digt in een gedrongen, yder bloempje is vuyl-wit, in 5 ſpitsjes gedeeld, en daar in zoo veel draadjes, met een langer in de midden. Ider bol ſtaat op een lankachtig ſteeltje uyt den ſchoot van zyn blad, riekt lieffelyk, als Caneel-olye, en werd gezien in 't begin van February, bebbende als dan de takken weinige baaken, maar ſmalle en ſtyve bladeren. Deze bloempjes zyn zoo ſterk van reuk, dat ze in een kamer gelegt, dezelve met haren reuk eenige dagen vervullen, en werden ten laaſten vuyl-peers, en vallen meeſt vergeefs af.

2. Daun Gatta Gambir, het ſmalbladige *of manneken is een diergelyke ſtruyk, met lange, dunne, en meeſt ronde ranken, aan dewelke met wyde tuſſen-plaatzen de bladeren ſtaan, ſchier in 't kruys, de vorige gelyk, doch ſmaller, agter rond, en toegeſpitſt, 4 en 5 duymen lank, ruym 2 breed, mede met yzere plekken beſprengd, 2 tegen malkander, en bitteracbtig van ſmaak. Bezyden elk blad ſtaat een krom baakje in malkander gekruld, gelyk het aan de eerſte zoorte onder het blad ſtond, het welk zich uytrekkende tot een ſtyf ſteeltje word, een kleene vinger lang, aan wiens top het bloeyzel voortkomt in een bolletje, gelyk aan 't vorige, doch kleender, te werten in de groote van Look-bollen. De andere baakjes, die by de agterſte bladeren ſtaan, zyn dikker, en blyven krom, zonder bloeyzel voort te brengen.*

De bloempjes zyn van dezelfde gedaante als de voorgaande, doch kleender, ligt purper, of peers, maar de draadjes zyn vuyl-wit, gelykende de klaver-bloemen, zonder reuk. Na het afvallen van deze, volgen eenige lankachtige vruchten, in de maand Julio, zynde korte en ſmalle bouwetjes, omtrent een vinger lank, een weynig boekig, en wat krom, bebbende binnen een wolachtig pluxel. De oude takken zyn maar twee vingers dik, met een ruyge en geſpleetene ſchorſſe bedekt, van geen vaſte ſubſtantie, en als men ze doorkapt, loopt 'er een klaar water uyt, en dat in redelyke quantiteyt, goed, en gezond om te drinken.

Naam·

Nomen. Latine *Funis uncatus*, ac prima ſpecies peculiariter Malaice vocatur *Daun Gatta Gambir*, ob amarum foliorum ſaporem, qualis percipitur in trochiſcis *Gatta Gambir* dictis, quorum arborum ſapor adeo convenit, ut putaret quis hosce trochiſcos ex ſucco horum foliorum eſſe compoſitos, quod tamen non ita ſeſe habet, uti infra indicabitur; Item *Daun Catsjo*, h. e. *Lycium Indicum.* Amboinice *Kay Kayl*, *Kakabil*, & *Kakabir*, acſi quis diceret hamorum funis. Baleyice *Jidjubu*, & *Gitta Gambir*.

Altera ſpecies anguſtifolia nempe, Latine vocatur *Funis uncatus anguſtifolius.* Amboinice *Kakabir*, uti præcedens.

Locus. Prima ſpecies in apertis creſcit campis, & in ventoſis, ſaxoſis, & gracilibus locis, ſoli tamen bene expoſitis, ubique obcurrit in Amboina, Celebe, Baleya, & Sumatra circa Palimban.

Altera anguſtifolia ſpecies in levibus creſcit ſilvis vel ad ipſarum oras, uti & in vallibus inter alios fruticulos, potiſſimum vero in litore. In altis ſilvis raro vel non obcurrit, ſed frequens eſt in altis montibus, ſi modo ſilvæ non minis ſint denſæ vel opacæ.

Uſus. Prima ſpecies in foliis ſuis qualitatem habet detergentem & exſiccantem per ipſorum amaritiem, quæ tamen non magna eſt, ſed ſatis tolerabilis ori. Folia hæc cum Sirio & calce loco Pinangæ maſticantur, rubro enim colore quoque tingunt, ipſumque depurant, ipſorum ſapor quam maxime conducit illis, qui Aphthis laborant: Idem quoque ſuccus cum rubigine miſtus inlinitur Amboinenſium variolis, quum exſiccandæ ſint.

Secundæ ſpeciei uſus in eo maxime conſiſtit, quod ejus aqua conligatur, quum per ſilvas iter inſtituatur, nec alia ad manus ſit aqua, quo in caſu optime convenit.

In utriusque ſpeciei deſcriptione porro adnotari oportet, quod hami foliis adſtantes plerumque hunc obſervent ordinem, quod nempe ad unum foliorum par bini locentur ad unam partem vergentes, ac folia ad alteram partem ipſis ſint obpoſita: dein ad ſubſequens foliorum par ſimplex locatur hamus ſeu ſolitarius, ac dein iterum bini, ſed, uti dictum eſt, non ita præciſe ſemper hunc obſervant ordinem. Quum aqua deſideretur potabilis, inferior trunci pars amputanda eſt paulo ſupra radicem, ubi ſinum format.

Javani & Baleyenſes primam ſpeciem prope ædes ſuas plantant ob præſtantem florum odorem, ejusque folia aliquando loco Pinangæ maſticant; ſupra indicatum fuit, non putandum eſſe, acſi planta, quam hic deſcribimus, ſit una eademque cum illa, ex qua trochiſci *Gatta*, ſeu Malaice *Gitta Gambir* dicti componuntur, illa enim tota alia eſt planta, uti hoc mihi adparuit ex ramulo quodam, qui anno 1684 mihi a D. *Herberto de Jager* ex Malacca transmiſſus fuit, cujus & figuram curaveram formari, ut hic ſimul locari poſſet, ſed quæ cum ramo aliisque chartis tres annos poſt per magnum incendium conſumpta fuit, ita ut illam jam proferre nequeam. Confido autem dein iſtam plantam deſcriptam fore per *Dominum de Jager* in aliis ſuis operibus, ad quæ lectorem ablego. Hoc unum adhuc addendum eſt, quod ab illo intellexerim auctore, in Sumatra nempe ac forte in Java aliam quoque eſſe plantam repentem *Gitta Gammir Akar* dictam, cujus folia loco Pinangæ adhibentur, eodem modo, quo de noſtra *Daun Gatta Gambir* diximus, quæ forte unæ eædemque erunt plantæ, ac verbum *Akar* Malaienſibus denotat non tantum radicem, ſed repentem quoque fruticem: Sic quoque ſciendum eſt, noſtras plantas cognominatas eſſe *Gambir*, h. e. *Jasminum*, non ob foliorum vel florum ſimilitudinem, ſed, uti puto, ob gratum florum odorem primæ nempe ſpeciei, qui quam maxime ad Jasminum adcedit.

Tabula Trigeſima Quarta

Ad Litt. A. ramum exhibet *Funis Uncati latifolii.*

B. ramulum denotat *Funis Uncati anguſtifolii.*
C. ramulum ſiſtit *Funis Uncati latifolii.*

Naam. *In 't Latyn* Funis Uncatus. *De eerſte zoorte in 't bezonder biet in't Maleyts* Daun Gatta Gambir, *na den bitteren ſmaak der bladeren, diergelyke men vind in de koekjes* Gatta Gambir *genaamt, welker beyde ſmaak zoo overeen komt, dat men zeggen zoude, de koekjes waren van het zap dezer bladeren gemaakt, 't welk nogtans zoo niet en is, gelyk hier onder zal gezegt werden. Item* Daun Catsjo, *dat is* Lycium Indicum, *Amboinſch* Kay Kayl, Kakahil, *en* Kakahir, *als of men zeyde, visboeks-touw. Baleyts* Jidjubu, *en* Gitta Gambir.

De tweede of ſmalbladige zoorte noemd men in 't Latyn Funis Uncatus anguſtifolius. *Amboinſch* Kakahir, *gelyk het voorige.*

Plaats. *De eerſte zoorte groeyd in opene velden, en op lugtige plaatzen, die ſteenig en mager zyn, en wel ter Sonne ſtaan, men beeft het overal in Amboina, op Celebes, Bali, en Sumatra, omtrent Palimban.*

De tweede ſmalbladige zoorte waſt in de ligte boſſen, of aan de kanten van dezelve, als mede in de Valleyen onder ander kreupelboſch, doch meeſt op het ſtrand. In de booge boſſen vind men 't weinig of niet, maar veel op booge bergen, als maar de boſſen niet te donker zyn.

Gebruyk. *De eerſte zoorte beeft in haar bladeren een bitter, afvagende, en opdrogende eygenſchap, doch de bitterheid is niet groot, maar verdragelyk in den mond. De bladeren werden met Siri en kalk in plaats van Pinang gegeten, want zy verwen den mond mede rood, en zuyveren den zelven. Het zap daar van is zonderlyk goed voor die de ſprouw in de mond hebben. Het zelfde zap met yzer-roeſt gemengd, werd opgeſmeerd in de Amboinſche pokken, als het tyd is om dezelve te drogen.*

Het gebruyk van de tweede zoorte is meeſt om het water daar van te vergaderen, als men in het boſch reyſt, en geen ander drinkwater krygen kan, in welk geval het treffelyk te pas komt.

In de beſchryving van de beyde zoorten ſtaat nog aan te merken, dat de baken by de bladeren ſtaande, gemeenelyk deze ordre houden, datter by het eene paar bladeren twee ſtaan, na de eene zyde gekeert, en de bladeren na de andere. Daar na aan 't volgende paar bladeren ſtaat een enkelen baak, en daar weder twee, doch, als gezegt, zy houden zoo precies deze ordre niet; als men drinkwater daar uyt wil hebben, moet men den onderſten ſtam afkappen, kort boven den wortel, daar by een bogt maakt.

De Javanen en Baliers plan[illegible] eerſte zoorte by haare buyzen, om den goeden reuk [illegible] de bloem, en de bladeren zomtyds in de plaats van Pinang te eeten. Boven is gezegt, dat men niet meenen moet, als of deze plante, die wy hier beſchryven, een en dezelfde zy met die genen, waar van de koekjes Gatta, *of in 't Maleyts* Gitta Gambir *genaamt, gemaakt werden, want dit is een geheel andere plant, uytwyzende zeker takjen, 't welk my Anno* 1684. *door den Heer* Herbert de Jager, *van Malacca toegezonden is, waar van ik ook een figuur gemaakt hadde, om neffens dezen te vertonen, doch is dezelve figuur en tak, nevens meer anderen myner papieren, drie jaren daarna door een grooten brand vernielt, zoo dat ik dezelve nu niet kan tonen; doch betrouwe, datze navolgens zal beſchreven zyn door den gemelden Heer, onder zyn andere Werken, waar heen ik den Leezer wys. Eens moet ik hier nog byvoegen, het geen ik van gemelde Heer verſtaan hebbe, dat op Sumatra en miſſchien ook op Java, nog een ander kruypende plante zy,* Gitta Gammir Akar *genaamt, wiens bladeren in plaats van Pinang gebruykt werden, op dezelfde manier als wy van ons* Daun Gatta Gambir, *gezegt hebben, zullende miſſchien een en dezelfde planten zyn, en het woord* Akar *beduyt by de Maleyers niet alleen een wortel, maar ook een kruypende beeſter, zoo moet men ook weeten, dat onze planten den bynaam van* Gambir, *dat is* Jasminum *bekomen heeft, niet van eenige gelykenis der bladeren of bloemen, maar zoo ik giſſe van den lieffelyken geur der bloemen van de eerſte zoorte, dewelke vry na Jasmynen trekt.*

De vier- en dertigſte Plaat

Vertoont by Lett. A. een *Tak* van het *breedbladige baakige touw.*
B. Wyſt aan een *Takje* van het *ſmalbladige baakige touw.*
C. Verbeeldt een *Takje* van het *wolagtige gebaakte touw.*

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

CAPUT TRIGESIMUM QUARTUM.

Funis Uncatus Lanoſus. Daun Gatta Gambir, Bulu Bulu.

Daun Gatta Gambir lanuginoſa ſimilis eſt frutex, qui laterales ramos ample extendit, ſed non aliis ſeſe circumvolvit rebus, ac bini ſemper rami ſibi directe ſunt obpoſiti, aliquando etiam quaterni ad unum ortum proveniunt, qui ubique cruciati ſunt.

Ramus inferior ex rotundo anguloſus eſt, binos gerens ſulcos, ac rugoſus eſt & nodoſus, brachium circiter craſſus, internaque ejus ſubſtantia ſolidior eſt illa priorum, ſimili repleta medulla, ac ſatis copioſam effundens lympham, potiſſimum ex ejus ligno.

Rami ejus quadragoni ſunt, inſtar cornu firmi, horumque bina latera prima parum concava vel ſulcata ſunt, bina alia excavata ſeu plana, ſuperiores vero ex quatuor ſulcis conſtant, ac herbacei ſunt, horumque ſupremum plurima exhibet foliola convoluta, inter quæ binæ reconduntur pilulæ, longo inſidentes petiolo, quædam in flores ac fructus excreſcunt.

Folia bina ſibi quoque ſunt obpoſita ac cruciata, ſed majora ac firmiora quam in prioribus, ſeptem, octo, & novem pollices longa, quatuor, quinque, & ſex lata, inferius multis obliquis coſtis donata, quarum quatuor vel ſex prope petiolum concurrunt, flava lanugine obducta, coſtæ autem ruffeſcunt. Folia inferius in binas quoque anguſtas deſinunt auriculas, præſertim ipſorum latiſſima, unde & cordiformia eſſe videntur.

Rami ad tactum molles quoque ſunt inſtar ſerici, ipſorumque oræ fuſcæ ſunt, lateralesque rami non ita rotundi ſunt quam in prioribus, ſed magis quadrati. Hami incurvi eundem ſervant ordinem uti in præcedentibus, inque foliorum alis locantur, ſed parum ad ipſorum latera poſiti ſunt, ita ut inter bina folia videantur reconditi hoc ordine. Inferius foliorum par unum gerit hamum, ſubſequens binos, ac ſic porro, non autem ſemper tam præciſe hunc ſervant ordinem, hamique ſemper ad unam partem, folia autem ad alteram inclinant: Inferiora bina vel tria hamorum paria incurva ſunt, nec quidquam aliud proferunt, ſuperiores vero hami molles ſunt, & extenduntur in petiolum firmum ultra digitum longum, qui ad extremum ſtellulam gerit ex ſex brevibus foliolis compoſitam, atque ex hoc iterum petiolus excreſcit parvus, pilulam ſuſtinens Fragiformem, multa gerentem capitula, ex quibus propullulant flores longis ex tubis conſtantes, ex albo & flavo mixti colore, in quinque apices ſeſe aperientes, in quorum centro longum erigitur filamentum ſeu piſtillum: Hæ pilulæ majores ſunt, nec peculiarem ſpirant odorem: Poſt flores fructus excreſcunt, quorum quivis longo inſidet pedunculo, & anguloſus eſt ac ſtriatus, lanuginoſus, in binas dehiſcens partes, ac ſupra umbilicatus, ubi & emarcidus adparet floſculus, intus porro nil conſpicitur niſi ſicca ac fuſca filamenta; Poſt florum ac fructuum lapſum capitulum ſupereſt Fragum referens, non ita granuloſum, ſed durum ac planum.

Ejus truncus circiter brachium craſſus eſt, ex duro & firmiſſimo conſtans ligno, ejusque aqua ebulliens quaſi profiliens lympida eſt & dulcis inſtar aquæ fluviatilis, ſi vero parum ſtagnat, levem contrahit amaritiem & adſtrictionem.

Nomen. Latine *Funis Uncatus lanoſus.* Malaice *Daun Gatta Gambir, Bulu Bulu.* Alii hunc Malaice vocant *Tali Ayer*, h. e. *funis aquoſus.* Amboinice *Kakabir* & *Abair mas*, quum prior *femina* habeatur. In Hitœa *Kakailo.* Ternatenſes comparant cum *Cobebba Magolo Tsjiffi*, h. e. aquilæ unguibus ob uncorum formam, quod nomen alioquin eſt *Folii Polypi.* Diſtinguendus quoque eſt ab alio *Tali Ajer*, qui eſt *Funis Murænarum latifolius* in *Auctuario* deſcriptus.

Locus. In fruticoſis obcurrit ſilvis ad montium pedes, atque, uti audivi, in parvis etiam ſcopuloſisque & incultis inſulis, ubi trans mare iter facientibus ſæpe conducit, quum aquam deſiderent pro potu.

XXXIV. HOOFDSTUK.

Het wolachtige hoekige Touw.

Het wolachtige Daun Gatta Gambir, *is een diergelyke ſtruyk, die zig met zyn zyde-takken verre uitſpreyt, doch nergens omſlingert, en altyd ſtaan twee takken regt tegens malkander, zomtyds ook vier by eenen oorſpronk, en overal regt in 't kruys.*

De onderſte ſtam is uit den ronden boekig, met twee geuten, ruyg en knoeſtig, en omtrent een arm dik, binnen digter van ſubſtantie dan het voorgaande, met diergelyke merg, redelyk veel water uytgevende, doch meeſt het hout.

De volgende takken zyn vierkant, ſtyf als een horen, en van de vier zyden zyn de twee eerſte een weinig hol, of gegeut, de twee anderen uytgevult of vlak, maar de allervoorſten hebben 4 geuten, en zyn kruydachtig, het uyterſte derzelve vertoont veele blaadjes in malkander gerolt, tuſſchen haar verbergende twee pillen op een lange ſteel, waar uyt namaals vruchten en bloemen werden.

De bladeren ſtaan meede twee en twee tegens malkander, en in 't kruys, grooter en ſtyver dan aan 't voorgaande, 7. 8. en 9 duymen lang, 4. 5. en 6 breedt, beneden met veele ſchuynze ribben, waar van 4. of 6. by den ſteel ſchier zamen ſtoten, met een geele wolachtigheid bezet, doch de ribben zyn ros. De bladeren lopen ook agter met twee ſmalle billen toe, inzonderheid de breedſte, waar door ze hertformig ſchynen.

De takken zyn meede zagt, in 't aantaſten als fulp, en hare kanten bruyn, ook zyn de zyde-takken zoo rond niet als aan 't voorgaande, maar meer vierkant. De kromme baaken houden dezelfde ordre als aan 't voorgaande, en ſtaan in den ſchoot der bladeren, doch een weinig ter zyden gebogen, zoo dat ze tuſſchen de bladeren ſchynen in te ſtaan, te weeten met deze ordre; het agterſte paar bladeren heeft eenen baak, het volgende paar twee baaken, en zoo vervolgens, doch zy houden zoo precies deeze ordre niet, en de baaken ſtaan ook altyd na de eene, en de bladeren na de andere zyde geboogen. De agterſte 2 of 3 paar baaken blyven krom, en dragen anders niets, maar de voorſte zyn week, en rekken haar uyt tot een ſtyven ſteel, meer dan een vinger lang, omtrent het uyterſte met een ſterretje van 6 korte blaadjes gemaakt, en dan weder een klein ſteeltje, daar op een pilletje als een Aard-beſië ſtaat, met veele korreltjes bezet. Hier uyt komen voort langbalzige bloemen, uyt den geelen en witten gemengt, in 5 ſpitzen haar openende, met een lang draadjen daar in, doch zyn grooter van bollen, van geen zonderbaren reuk; agter de bloemen groeyen de vruchten, yder op een langen ſteel, boekig, of geſtreept, en meede wolachtig, en geſpleten in tween, met een balsje of kelkje boven op, daar in men de verdroogde bloem nog ziet; binnen ziet men niets dan drooge bruyne vezeltjes, na 't afvallen van de vruchten en bloemen, blyft een diergelyke knop, als een Aard-beſië, doch zoo korrelig niet, maar hard en plat.

De ſtam is omtrent een arm dik, van een hard en zeer ſtyf hout, het water al kokende daar uyt komende, is klaar en zoet, als revier-water, doch als het wat ſtaat, zoo krygt het een kleene bitterheid en zamentrekking.

Naam. *In 't Latyn* Funis Uncatus lanoſus. *Maleyts* Daun Gatta Gambir Bulu Bulu. *Anderen noemen het in 't Maleyts* Tali Ajer, *dat is* funis aquoſus. *In 't Amboinſch* Kakahir *en* Ahair *het* mannetje, *dewyl ze het voorgaande voor het* wyfken *houden. Op Hitoe* Kakailo. *De Ternatanen maaken een* Cohebba Magolo Tsjiffi, *dat is* Arends-klauwen, *daar van, na de gedaante der baaken, 't welk anders den naam is van* folium Polypi. *Men moet het ook onderſcheiden van een ander* Tali Ajer, *'t welk is de* Funis Murænarum latifolius, *in 't* Auctuarium *beſchreeven.*

Plaats. *Men vind het in 't kreupel-boſch, op 't voorſte gebergte, en zoo ik verſta, op kleene, klippige, en onbewoonde Eylandjes, daar het den Zeevaarenden dikwils te pas komt, als zy om drinkwater verlegen zyn.*

Uſus. De hoc fune jam dictum eſt, quod ex ejus inferiore & craſſiſſima parte diſſecta lympida exſtillet lympha, qua alius defectu ſitis exſtingui poteſt, ſciendum vero eſt, non cunctos hosce funes hanc emittere aquam, nec omnibus in locis vel temporibus, quod experientia edocendum eſt. Incolæ ſaltem Leytimoræ hanc lanuginoſam ſpeciem non pro vero aquoſo habent fune, ſed præcedentem *anguſtifoliam Daun Gatta Gambir*, quod tamen contrarie obſervavi, ita ut funes ſicci per experientiam diſtinguendi ſint.

Ex firmo & lento trunci ligno incolæ tenues norunt fabricare aſſerculos, quos in circulum inflectunt, orisque inſerviunt ipſorum orbium *Atittens* dictorum, qui planæ ſunt patinæ ex arundinibus Bambu vel Rottang nexæ, quæ ſuperius orbem gerunt altum inſtar cribrarum Europæarum, quæque inferius quoque circulum habent, cui inponuntur uti patinæ, in quibus cuncta ciborum genera venalia proponunt. Ex eodem itidem ligno & ramis incurva fabricari poſſunt tenacula navigiorum, quibus *Sammet* ſeu fluctuantes pali transverſalibus lignis ſeu Nadjos adligantur.

Gebruyk. *Hier van is alreede gezegt, dat men uyt het onderſte en dikſte touw doorgekapt, een klaar water kan krygen, waar uyt men ter nood den dorſt verſlaan kan, doch men moet weeten, dat niet alle deze touwen dit waater geeven, noch op alle plaatzen en tyden, het welk men by ervarenheid leeren moet. Immers de Inlanders van Leytimor houden dit wolachtig geſlacht niet voor het regte water-touw, maar het voorgaande en* ſmalbladige Daun Gatta Gambir, *waar van ik echter andere ondervinding hebbe, zoo dat men de drooge ſtokken moet leeren kennen.*

Uyt het ſtyve en taaye hout des ſtams, weeten de Inlanders dunne plankjes te maaken, die zig in een Cirkel laaten buygen, en dienen tot randen aan haare Atittens, *'t welk zyn vlakke ſchootels van Bamboezen of Rottangs gevlogten, boven met een booge rand, gelyk de Siften in ons Land, met diergelyke rand van onderen, waar op men het zetten kan als een ſchootel, en waarin zylieden alderhande Eetwaren te koop brengen. Uyt het zelve hout en takken kan men ook de kromme ooren maaken aan de Vaartuygen, daar men de* Sammet *of Vlothouten aan de dwers-houten* Nadjos *vaſt bind.*

CAPUT TRIGESIMUM QUINTUM.

Funis Muræna rum. Tali Morea.

Hic frutex aliquando ſolitarius erigitur, longaque emittit flagella, proximis fruticulis incumbentia, aliquando etiam, quum arbori adſtet, hanc longo adſcendit fune, qui ſeſe circa genicula in ipſius corticem per fibrillas figit, ubi alia recta & lateralia emittit flagella; dividitur autem in marem ac feminam.

Primo *Funis Muræna rum mas*, frutex eſt ample extenſus, multis adſurgens ſtipitibus pollicem circiter craſſis, qui omnes prope radicem concurrunt. Ad latera plures alii & recti excreſcunt rami, digitum craſſi, ex fragilliſſimo conſtantes ligno, viridi & aquoſa repleti medulla, corticem gerentes tenuem & externe cinereum, ſub quo alter viridis ſeu liber locatur. Rami hi quodammodo quadrati ſunt & ample geniculati, quodvis ipſorum laterum per longitudinem auctum eſt duplici ſed tenuiſſima pellicula, quæ ſinuoſa eſt ſeu inflexa, & aliquomodo refert pinnas dorſales anguillarum.

Ad genicula quatuor locantur folia cruciata cum illis Plantaginis latifoliæ quodammodo convenientia, inferius autem anguſtata ac ſuperius lata, a quinque ad novem pollices longa, binos cum dimidio ac quatuor lata, per longitudinem quatuor nervis donata, qui inferius maxime protuberant, ac quodammodo acuti ſunt ac rubentes, quorum bini medii in nervum medium terminantur ad pollicis circiter ſpatium ab ipſius folii ortu. Seſſilia ſunt in ramis, intenſe glauca, nec notabiles gerunt venulas in interſtitiis, quæ in ſuprema folii parte vix conſpici poſſunt, ſuntque porro craſſiuscula, pinguia & acidula, ſaporis inſtar Braſſicæ fermentatæ, cum ſilveſtri adſtrictione.

Si hæc quatuor deciderint folia, ex ipſorum alis bini tres ac quatuor breves ac rubentes excreſcunt petioli, quorum quivis ſuſtinent quinque ſexve oblonga capita, teneras glandes referentia, quorum dimidia & inferior pars calicem conſtituit ex purpureo rubentem, ſuperior capitulum eſt album, quod ſeſe in florem explicat, qui ex quinque, rarius ex ſex craſſis, concavis, & albis conſtat petalis, in circulo poſitis, & retroflexis inſtar floris *Folii Linguæ.*

In ejus centro decem firma & alba locantur ſtamina, antheras gerentia flavas teliformes, inque horum medio longius cornu viridi inſidens capitulo ſeu germini; Stamina hæc inſtar acinacis parum incurvata ſunt, ac parum prominent. Horum decem Staminum quinque ſemper majora ſunt quinque aliis obpoſitis, inque capitulis mox ſeſe aperientibus combinata ſunt cum antheris elevatis inſtar linguarum avium.

Poſt

XXXV. HOOFDSTUK.

Het Aale-Touw.

DEzen ſtruyk ſtaat zomtyds op zich zelven, en breyd zich met lange ranken uyt, die op de naaſte ruygte leggen, zomtyds als by by een boom ſtaat, loopt by dezelven met een lange touw op, die haar omtrent de leden in deſſelfs ſchorſſe met kleene worteltjes vaſt maakt, en andere regte ranken ter zyden uytſchiet: Hy is verdeeld in Manneken en Wyfken.

1. Funis Murænarum *het* Manneken, *word een wyd uytgeſpreyden ſtruyk, met veele ſtammen opſchietende, omtrent een duym dik, die alle by de wortel t'zamen ſtoten. Overdwers komen veele anderen en regte takken, een vinger dik, van een zeer bros hout, binnen met een groen en waterachtig merg, buyten met een dunne graauwe ſchorſſe, daar onder een groene leyd. Zy zyn enigſints vierkant, en in leden verdeeld, die wyd van malkander ſtaan, ieder van de vierkanten is langs benen bezet met een dubbeld, doch ſmal velleken, gekrult of gefronſt, gelykende eenigſints de vinne op den rugge der Aalen.*

In de leeden ſtaan vier bladeren regt in 't kruys, de Weegbre bladeren enigſints gelyk, doch achter ſmal, en vooren breed, van 5 tot 9 duymen lang, 2½ en 4 breed, in de lengte met 4 zenuwen doortogen, van onderen zeer uytpuylende, en eenigſints ſcherp en roodachtig, waar van de twee binnenſte in de middel-zenuwe ſtoten, ontrent een duym van den oorſpronk des blads. Zy ſtaan zonder ſtelen tegens den tak aan, boog zee-groen, zonder merkelyke adertjes in de tuſſchen-plaatzen, die men aan de bovenzyde even bekennen kan, dikachtig, vet, en zuur van ſmaak, gelyk ſuure kool, met een wilde zamentrekking.

Als deeze 4 bladeren ſchier alle afgevallen zyn, zoo waſſen uyt derzelver ſchoot 2. 3. en 4 korte roodachtige ſteelen, ieder dragende 5 of 6 lankwerpige knopen, jonge Eekelen gelykende, waar van de onderſte helft een purper-rood kelkje is, de bovenſte heeft een witte knoop, waar uyt de bloem word, dewelke beſtaat uyt 5. of zelden 6 dikke, holle, en witte bladeren, in een kring ſtaande, en agterwaarts gebogen, gelyk de bloem van het Folium Linguæ.

Binnen ſtaan 10 *ſtyve en witte draden, op haare toppen dragende geele haaken, gelyk pylen, en in de midden een langer hoorntje op een groen heuveltje ſtaande; de draden zyn ook wat krom, gelyk Zikkels, en ſteken ver uyt. Onder deze* 10 *Zikkels zyn de* 5 *altyd groter, dan de andere* 5 *aan de overzyde ſtaande. In de knopen, die eſſen ontluyken, liggen zy t'zamen gevouwen met de pylkens boven uytkykende, als Vogeltongetjes.*

Poſt horum lapſum inferior calix magis craſſeſcit, coronulamque format ſuperius coarctatam uti in Anthophyllis, hic autem fructus brevior eſt, paulo major baccis Oxyacanthæ, externe ex ſummo purpureo rubet colore, interne viridis, multis granulis repletus inſtar fructuum Varingæ; ſed mollior eſt, ac primo acidulus, dein maturus, dulcis, ac fatui ſaporis, quum & hic fructus molleſcit, multæ quoque interſunt baccæ non penitus purpureæ, ſed viridi diſtinctæ colore.

Na het afvallen van dezelve, word het onderſte kelkje dikker, met een geſloten kroontje, boven op als een Moernagel; doch korter, wat grooter als de beſiën van de Hagedoorn, buyten hoog purper-rood, binnen gras-groen, met veele korls vervuld, als de vruchten van Waringa, doch weker, eerſt zuuracbtig, in de rype zoet of ſmets, wanneer ook de vrucht week word; veele beſiën zyn ook niet geheel purper, maar met groen gemengd.

Secundo *Funis Murænarum femina*, ſeu glaber, ſimilis eſt frutex, ſed rariores gerens ramos, qui rotundiores & glabriores ſunt, in ampla quoque diſtincti genicula, ac fere alis iſtis, ſeu pelliculis deſtituti lateralibus, quarum quædam modo veſtigia in ſummis adparent geniculis.

2. Funis Murænarum *het* Wyfken, *of gladde, is diergelyken ſtruyk, doch weiniger van takken, dewelke ronder en gladder zyn, ook in wyde leden verdeeld, ſchier zonder de voornoemde vellekens aan de kanten, waar van men ſlegts eenige voetſtappen ziet aan de voorſte leden.*

Folia itidem quatuor ſimul cruciata locantur, ſed ſunt glabriora & anguſtiora quam in mare; ac tres quoque tantum gerunt coſtas, quæ in una ſpecie albæ, in altera parum rubræ ſunt, ſaporis aciduli cum ſilveſtri adſtrictione.

De bladeren ſtaan mede 4 en 4 in 't kruys, maar zyn wat gladder en ſmaller dan aan het Manneken. Zy hebben maar 3 ribben, die aan de eene zoorte wit, aan de andere een weinig rood zyn, mede zuurachtig van ſmaak, met een wilde zamentrekking.

Flores ſunt uti in priore ſpecie, ſed minores, ac pallide virenti inſident caliculo. Fructus etiam ſunt uti præcedentis, ſed rariores numero, & majores, fere inſtar juniorum Mespilorum, ac ſuperius coronula ornati, quæ ex majoribus componitur ſquamis; illi vero externe albicant, & interne pallide virentem habent medullam, quæ per maturitatem ruffeſcit, ac granuloſa eſt uti in *Siri Boppar*, ſaporis aquoſi. Maris fructus plerumque rotundi ſunt & rubri, feminæ autem oblongi ſunt & albi.

Het bloeyzel is als aan 't voorgaande, doch kleender, en ſtaat in een bleek-groen kelkje. De vruchten zyn mede als de vorige, doch weiniger in getal, en groter, bykans als jonge Mispelen, met een kroontje boven op, van groter ſchubben gemaakt, buyten witachtig, en van binnen een licht-groen merg, en in de rype wat ros, korlig, als in de Siri Boppar, *waterachtig van ſmaak. De vruchten van het Manneken blyven meeſt rond en rood, maar die van het Wyfken blyven lankwerpig en wit.*

Utræque ſpecies florent Novembri & Decembri: ac fructus matureſcunt Januario & Februario.

Beyde bloeyen in November en December. De vruchten ziet men ryp in January en February.

Huc & tertia pertinet ſpecies, plerumque funicularis, in ſimilia diviſa genicula, ac folia gerens uti femina, ſed multo majora, ſpithamam nempe longa, ac palmam lata, ſaporis parum aciduli ac multo magis fatui. Ejus flores fructusque mihi hucusque ignoti ſunt, quum raro obcurrat, & fere nullius ſit uſus.

Hier toe beboord de derde zoorte, dewelke meerendeels een touw werd, met diergelyke leden en bladeren als het Wyfken, maar veel groter, te weten een ſpan lang, en een hand breed, veel laffer van ſmaak, en met weinig zuurte. Vruchten en bloemen zyn my noch onbekend, want het werd weinig gevonden, en is van kleen gebruyk.

Nomen. Latine *Funis Murænarum*, juxta Malaienſe *Tali Morea.* Amboinice in Hitœa *Wali Malubu*, in Leytimora *Wari Marubu*, *Malubu* ſeu *Marubu* eſt Malaienſe verbum *Malucco*, quod anguillam denotat, quæ vulgo Malaienſibus ex Portugallica derivatione *Morea* vocatur, quod deſcendit a Latinorum *Muræna*, hujus ratio ſupra data eſt, ac infra latius explicabitur. Hitoenſes primas priores ſpecies vocant, *Wali Malubu laun maun*, h. e. parvifolia *Tali Morea* ad diſtinctionem *Wali Malubu laun ela*, h. e. latifolia, qua tertiam denotant ſeu ſilveſtrem ſpeciem. Prima ſpecies cognominatur *mas* ſeu *rubra*, altera *femina* ſeu *glabra.*

Naam. *In 't Latyn* Funis Murænarum, *na het Maleytſche* Tali Morea. *Amboinſch op Hitoe* Wali Maluhu, *op Leytimor* Wari Waruhu. Maluhu *of* Maruhu, *is het Maleytſche woord* Malucco, *het welk een* Aal *wil zeggen, dewelke men in 't gemeen Maleyts uyt het Portugees noemd* Morea, *afkomſtig van het Latynſche* Muræna, *dē reden ziet hier boven, en noch meer hier onder. De Hitoeëzen noemen de twee eerſte zoorten* Wali Maluhu laun maun, *dat is kleenbladige* Tali Morea, *tot onderſcheid van* Wali Maluhu laun Ela, *dat is grootbladige, waar mede zy de derde ofte wilde zoorte beteekenen. De eerſte zoorte werd bygenaamt het* Manneken *of* roode, *de tweede het* Wyfken *of* gladde.

Aylaun Nya, h. e. *Herba Serpentum* a Hitoenſibus mihi dicta eſt ſimilis eſſe planta, in marem ac feminam diviſa, cujus prima ſpecies frutex eſſet quodammodo erectus, altera funis, quantum vero ex ipſorum deſcriptione concludere poſſum, putarem unas easdemque cum *Tali Morea* eſſe plantas.

Aylaun Nya, *dat is* Herba Serpentum, *is my van de Hitoëzen opgegeven, te zyn een diergelyk gewas, verdeeld in Manneken en Wyfken, waar van het eerſte een ſtruyk zoude zyn, eenigſints overeynd ſtaande, het andere een touw; maar zoo veel ik uyt haar beſchryvinge bemerken konde, giſſe ik dat het een en het zelfde is met* Tali Morea.

Locus. Prima ſpecies in frigidis creſcit vallibus, & ad fluminum ripas, ubi arbores & denſi locantur fruticuli. In Amboina obcurrit in Valle Waytommo & Batu Medji. In Macaſſara & Celebe quoque reperitur. Tertia ſpecies in montibus magis creſcit, & ad ſilvarum oras ſaxoſas.

Plaats. *De eerſte zoorte waſt in koude Valeyen, en aan de kanten van de rivieren, die met geboomte en digte ruygte bezet zyn. Men vind het op Amboina, in de Valey Waytommo, en Batu Medji. Op Macaſſar en Celebe vind men 't ook. De derde zoorte waſt meer in 't gebergte, en aan de randen van het boſch, daar het ſteenig is.*

Uſus. Si exterior cinereus cortex leniter abradatur usque ad viridem, tum ſtipites hi inſtar anguillarum glabri ſunt & mucoſi, quod & nominis origini anſam dedit. Amboinenſes illum ad cibum non adhibent, ſed Macaſſarenſes ejus folia piſcibus adcoquunt, quum acidulum præbeant condimentum: In re Medica æqualis pollent viribus, licet Hitoenſes marem præferant, ac Leytimorenſes contra feminam.

Gebruyk. *Als men de buytenſte graauwe ſchorſſe zoetjes afſchrapt tot op de groene, zoo werden deze ſtokken zoo glad en ſlymerig als een Aal, het welk mede een reede van zyn naam is. De Amboinezen gebruyken het niet in de koſt, maar de Maccaſſaren koken de bladeren by Viſſchen, om dat zy een zuure ſouce maken. In de Medicynen zyn zy beyde even kragtig, hoewel de Hitoëzen meer van 't Manneken houden, gelyk de Leytimorezen daar en tegen meer van 't Wyfken.*

Hitoenſes gloriantur multo cum ſucceſſu vulnera & ulcera curaviſſe, quum fibrillæ eligantur, quibus ſeſe arborum corticibus inplantat, atque hæ depuratæ contundantur, & Emplaſtri forma inponantur: Hoc itidem extrahet fragmenta globorum & telorum, quæ alicujus corpori inhærent ſive abrupta ſive inmiſſa: Viridis ejus cortex interius morſum curat Murænarum.

Op Hitoe roemen zy veele ondervinding daar van te hebben, om vleeſch-wonden en Ulceratien te geneezen. Als men de kleene worteltjes neemd, waar mede het zig in de ſchorſſe der boomen vaſt hegt, de gezuyverde ſtoot, en als een pleyſter opgelegt: Het zelve zal ook ſtukken van kogels en pylen uyttrekken, die iemand in 't lyf geſchoten, en daar in afgebroken zyn. De voornoemde groene binnen-ſchorſſe geneeſt de beet van den Commer Aal.

Hitoenſes dicunt ipſorum *Aylaun nya* eſſe balſamum vulnerarium ſerpentum, quo inflicta curant vulnera,

De Hitoeëzen zeggen, dat haar Aylaun Nya *een wondbalzem van Slangen zy, waar mede zy haar genezen, als*

immo ipſorum oſſium, ut & artus luxatos actumentes. Leytimorenſes viridem feminæ ſumunt corticem ad cuncta carnis vulnera curanda. Tenerum folium tam maris quam feminæ (quod in mare pallide fuſcum eſt), cum aqua marina & pauxillo Curcumæ, externe Cadel & Noman inponitur, quæ Lepræ ſiccæ ſunt ſpecies. Tali Morea vulnera quoque curat tribulorum, uti & ejus mucoſus cortex cum minore Zingibere contritus, ſi calefactus vulneri inponatur.

Altera ſpecies ſeu femina, quum arbores adſcendit, varietas eſt prioris, a qua differt. Ejus funis pennam circiter craſſus eſt, brevibusque ſpinulis armatus, quæ in fibrillas longas excreſcunt, arborum ramos complectentes, obducitur autem cortice admodum mucoſo, lateralesque emittit breves ramulos, quibus quinque ſexve inſident folia ſolitaria, non in orbem, uti in rugoſa ſpecie: Illa autem ſunt glabra, tenuia, quatuor, quinque, & ſex pollices longa, binos lata, tribus nervis longitudinalibus donata: Cortex exterior viſcoſus abraſus anthracibus inponitur ad hasce maturandas.

zy gewond zyn; item dat het diend in een beenbreuk, verſtuyte en geſwolle leden. De Leytimorezen nemen de groene ſchorſſe van het Wyfken, om allerhande vleeſchwonden toe te beelen. Het jonge blad zoo van 't Manneken als van 't Wyfken (zynde van 't Manneken lichtbruyn) met zee-water en een weinig Curcuma gewreven, werd van buyten op het Cadel en Noman gelegt zynde zoorten van Lepra Sicca. Tali Morea *geneeſt de quetzuure van Voet-angels, als men de ſlymerige ſchorſſe met kleene Gember wryft, warm maakt, en op de quetzure bind.*

De tweede zoorte of Wyfken, als het de Boomen oploopt, zoo maaktze een verandering, van het boovenſtaande verſchillende. Het touw is omtrent een ſchaft dik, met korte dorentjes bezet, waar uyt lange worteltjes werden, die de ſtammen omvatten, bekleed met een zeer ſlymerige ſchorſſe. Hier uyt komen korte zyde takjes, daar aan 5 a 6 enkelde bladeren ſtaan, niet in een kring, gelyk aan 't ruyge geſlagt. Deze zyn glad, dun, 4. 5. en 6. duymen lang, twee dito breed, met drie ſenuwen in de lengte. De ſlymerige buytenſte ſchorſſe afgeſchrapt, werd gelegt op bloed-ſweren om die te rypen.

Tabula Trigeſima Quinta

Ad *Figur. primam* ramum exhibet *Funis Murænarum*, qui *Mas* vulgo vocatur.

Figura Secunda ramum ſiſtit *Funis Murænarum*, qui *femina* cenſetur.

Funis Murænarum latifolius in Auctuario ſequenti deſcribitur modo.

Præter binas *Funis Murænarum* ſpecies, ſupra libro ſeptimo deſcriptas, tertiam obſervavi latifoliam, quam hic adcurate deſcribam. ~~Hæc tertia ſpecies~~ multo craſſiore ~~ſuno arbores~~ adſcendit, ſeſe in plures ~~laterales~~ dividens ramos, longe lateque dependentes, qui rotundi ſunt, ac pelliculis iſtis extantibus deſtituuntur, quæ in vulgari *Taly Morea* obſervantur, atque repleti ſunt medulla viridi & aquoſa, ex ſauciatis ramis lympida quoque exſtillat lympha, quæ alius defectu potabilis eſt, ſed mox craſſeſcit & viſcoſa eſt inſtar tenuis viſci, uti & ejus cortex admodum viſcoſus eſt.

Folia quoque ab illis *Tali Morea* differunt, ſolitaria enim proveniunt, ab octo ad decem pollices longa, quinque & ſeptem lata, craſſa, firma, in longum apicem deſinentia, ſubtus decem vel undecim obliquis coſtis donata, ipſorumque interſtitia multis venis pertexta ſunt, inſtar foliorum Sirii magni ſilveſtris, Amboinice *Amelaun Tallan* dicti.

Ex ramis ampli excreſcunt corymbi, formam umbellarum referentes, ex rubris petiolis compoſiti, hisce inſident primo plurima viridia capitula, magnitudinem habentia ſeminis Sinapios, quæ fibrillas habent virides ac breviſſimas. Capitula hæc rubent, ac ſuperius veſiculam gerunt formam Peponis, quæ purpuraſcit, ac pellucida eſt, atque interne dulci repleta aqua, alios fructus in hoc non obſervavi frutice.

Amboinenſes hunc funem vocant *Tali Morea* marem, pro quo ſupra *libro* 7. *cap.* 34. aliam deſcripſimus plantam, unde & hic ad diſtinctionem *Funis Murænarum latifolius* mihi dicitur, alii illum vocant generali nomine *Tali Ayer* h. e. funis aquoſus, a ſubſequenti ejus uſu.

Locus. In Amboina obcurrit in vallibus prope fluvium *Batoe Gantong*.

Uſus ejus non multum notus eſt, excepto quum in ſilvis ſitis aliquem vexet, tum ejus aqua potui inſervire poteſt, quæ fatue dulcis eſt, uti & reliquæ ejus partes: Viſcoſus ejus cortex fiſſuris adglutinatur canalium, in quibus Sagu Manta ſubigitur ad illas obturandas. Quum aqua potabilis deſideretur, ejus ſegmentum orchiam circiter longum amputandum eſt, ejusque ſuperior pars ore efflanda eſt, tum aqua inferius ſtrepitu exſtillat, quæ inſtar aquæ fluvialis dulciſſima eſt.

Amboinenſes hunc quoque referunt ad *Ay Laun*, ſeu *Wary Warubu*, h. e. *funis Murænarum*.

Diſtin-

De vyf- en dertigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* een Tak van het *Aale-Touw*, het welk in 't gemeen het *Mannetje* genaamt wert.

De tweede Figuur verbeelt een Tak van het *Aale-Touw*, het welk voor het *Wyfje* gehouden wert.

Het *breedbladige Aale-touw* wert in het Auctuarium op de volgende wyze beſchreven.

Behalven de twee zoorten van Funis Murænarum, *boven in 't 7. Boek beſchreven, heb ik noch een derde breedbladige gevonden, dewelke ik uitvoerlyk hier aanhaalen zal: Deze derde zoorte loopt met een veel dikker ſtam de boomen op, zich in lange en veele zyde takjes verdeelende, die wyd en zyds afhangen, rond, en zonder die velletjes of vlerken, dewelke aan de gemeene* Taly Morea *zyn, met een kleen, groen, waterachtig bert; uyt de gequetſte takken loopt een klaar water, 't welk men ter nood drinken kan, maar ſtrax dik en ſlymerig wert, als een dunne lym, gelyk ook de ſchorſſe beel ſlymerig is.*

De bladeren verſchillen meede van Tali Morea, *want ze ſtaan enkeld, van 6 tot 10 duymen lank, 5 en 7. breed, dik, ſtyf, met een ſtompe ſpits, van onderen met 10 a 11 ſchuynze ribben, en de tuſſen-plaatzen met veele aderen doorweeven, gelykende de bladeren van de groote wilde Siri, in 't Amboinſch* Amelaun Tallan *genaamt.*

Uyt de takken komen breede troſſen in de gedaante van dollen, gemaakt van roode ſteelen; hierop zitten eerſt veel groene knopjes, in de groote van moſtard-zaad, bezet met groene en zeer korte vezeltjes. Dezelve knopkens werden rood, en dragen boven op een blaasje, in de gedaante van een Kalbasje, na 't peerze trekkende en doorſchynend, van binnen met niets dan met zoet water vervuld, andere vruchten zyn daar aan niet gezien.

De Amboinezen noemen 't Tali Morea, *'t Mannetje, waar voor wy boven in 't zevende Boek, cap. 34. een andere plante beſchreven hebben, daarom ik deeze tot onderſcheyd* Funis Murænarum latifolius *noem, andere noemen 't met een gemeene naam* Taly Ayer, *dat is water-touw van zyn volgende gebruyk.*

Plaats. *Men vind het op Ambon in de Valleyen, by de Rivier* Batoe Gantong.

Gebruyk. *Daar van is niet veel bekend, behalven als men in 't boſch dorſt heeft, zoo kan men ter nood zyn water drinken, zynde laf zoet al wat aan de plante is. De kleverige ſchorſſe plakt men tegens de ſcheuren aan de geuten, daar in men de Zagu Manta kneet om die te ſtoppen. Als men drinkbaar water daar uyt hebben wil, moet men zoo een ſtuk van een vadem lank afkappen, op 't boveníte eynd ſterk blazen, zoo loopt het water met een gedruys daar uyt, zoo zoet als eenig Rivier water.*

De Amboinezen rekenen het meede voor haar Ay Laun, *of* Wary Waruhu, *dat is* Funis Murænarum.

Men

Fig. 1.

Fig. 2.

Diſtinguendus eſt ab alio *Fune Aquoſo* ſeu *Taly Ayer* ſupra libro ſeptimo deſcripto, qui eſt *Daun Gatta Gambir* ſeu *Ahayer*, ac potabilem quoque ſubpetit aquam.

Men moet het onderſcheyden van een ander Funis Aquoſus *of* Taly Ayer, *boven in 't* 7. *Boek beſchreeven, 't welk is het* Daun Gatta Gambir *of* Ahayer, *'t welk meede drinkbaar water geeft.*

Tabula Trigeſima Sexta

Ramum exhibet fruticis, qui *Funis Murænarum latifolius* Rumphio in *Auctuario* dicitur.

De ſes-en dertigſte Plaat

Vertoont een Tak van een Struyk, welke het *breedbladige Aale-touw* van Rumphius in zyn *Auctuarium* genaamt wert.

CAPUT TRIGESIM. SEXTUM.

Funis convolutus. Tali Bacompol.

Tali Bacompol omnium fere fruticum intricatiſſimus eſt, prope ortum vix brachium craſſus, ac mox ſeſe in multa, longa, lenta, & rotunda dividit flagella, quæ ſeſe circa proximas circumvolvunt herbas, ſique hic frutex ſolitarius locetur, miris giris ſibi ipſis ſeſe inplicant, ac denſam quaſi formant ſilvam vel congeriem: Flagella hæc obducta ſunt ex nigro fuſco & æquali cortice, ac ſeſe ad latera undique extendunt in plurimas lentas rachides, prope ortum geniculatas ſeu nodoſas. Majora flagella longo ac nudo fune prorepunt, qui ſeſe plurimis inſtar claviculæ convolvit arbuſculis, ac porro excurrens ſeſe iterum in alias dividit rachides. Truncus juxta terram prorepit, atque intus repletus eſt ſicca & ruffa medulla, quæ vero in flagellis major eſt.

Cuivis rachidi bina ternave foliorum inſident paria directe ſibi obpoſita cum inpari extremo, eodem modo uti in Metroſidero vel Faba Marina. Hæc autem cum illis Mali conveniunt, ſed ſunt majora, vel magis proprie cum illis Fabæ Marinæ quadrant, a quatuor ad ſex pollices longa, binos cum dimidio ac tres lata, utrimque ſubrotunda, paucis lateralibus venulis pertexta, firma, glabra, craſſiuscula, plerumque conniventia, ſaporis dulcis, ſiccique, cum levi adſtrictione, gratiora tamen illis Metroſideri, teneraque apta ſunt, quæ cruda edantur.

Supra frutieis extremum racemi floriferi ſeſe extendunt, quorum quivis petiolus pedem longus eſt, capitula ſuſtinens obſcure lutea, ex hisce flores excreſcunt illis Fabarum ſimiles, unum nempe latum petalum retroflexum eſt; reliqua quatuor minora & anguſtiora firma quædam abſcondunt ſtamina albicantia.

Fructus ſunt ſiliquæ tenues ac planæ inſtar illarum Metroſideri, ſed tenuiores & graciliores, peculiarem habentes formam, quædam enim ſimplex, aliæ duplex referunt ſpecillum, quatuor ac ſex pollices longæ, ultra unum latæ, quædam enim ex binis, aliæ ex tribus conſtant ſegmentis ſeu cameris, anguſtis collis ſeu iſthmis ſibi adhærentes, quæ ad extremitates rotundæ ſunt, prope iſthmos parum incurvatæ, perfecte uti in ſpecillo, quædam unicam tantum habent cameram, eſtque brevis ac plana tum ſiliqua. Externe fumeum habent colorem, intricatis venulis notatæ & rugoſæ. Intus fabæ locantur tenues planæ, & oblongæ, ad unam partem acuminatæ, ubi per venulam ſiliquæ nectuntur, parum quoque rugoſæ, ac pallide ruffæ inſtar lateris cocti.

Quum creſcit in locis maritimis, latiores & glabriores gerit ſiliquas, ac craſſiora folia, quæ non tam grati ſunt ſaporis quam terreſtris ſpeciei. Floret Decembri & Januario: Fructusque matureſcunt Aprili, ac ſubſequentibus pluvioſis menſibus, ſed raro conſpiciuntur, quum frutex hic ſit humilis, ac ſæpe depaſcatur.

Nomen. Latine *Funis convolutus* juxta Malaienſe *Tali Bacompol*, & Amboinenſe in Hitoea *Wali Ahuun*, h. e. funis convolutus ob rationem ſupra dictam: Quidam hunc vocant *Tali Dingin*, h. e. funis refrigerans. In Java dicitur *Tataru Mäa.*

Locus. In apricis creſcit campis ad fluminum ripas, uti & in locis maritimis, copioſus eſt in Leytimora circa Caſtellum Victoriam, rarior eſt in Hitoes ora.

Uſus.

XXXVI. HOOFDSTUK.

Het ſamengerolde Touwe-Struyk.

Tali Bacompol *is een van de verwerdſte ſtruyken, by zyn oorſpronk ſchaars een arm dik, die zig ſtrax in veele lange, taaye, en ronde ranken verdeeld, dewelke haar of om en door de naaſte ruygte ſlingeren, of zoo den ſtruyk alleen ſtaat, met een wonderlyke verwerring door malkander lopen, een digt boſch of klomp makende. De ranken zyn bekleed met een ſwart-bruyne evene ſchorſſe, en verſpreyden hun ter zyden uit in veele taaye gerten of ryskens, die by haren oorſpronk een knobbel of knie hebben. De hooft-ranken lopen met een lank en kaal eynd voort, het welk zig om de naaſte boompjes ſlingerd, gelyk een Clavier, en verder lopende zich al weder in andere ryskens verdeeld. De ſtam kruypt langs de aarde, en beeft van binnen een droog en ros merg, het welk in de ranken groter is.*

Aan ieder ryskens ſtaan 2 of 3 paren bladeren regt tegens malkanderen, met een alleen voor uyt, na de order of ſituatie van Yzer-bouts bladeren, of die van Faba Marina. *Zy zelfs gelyken de bladeren van de Appelboomen, doch zyn grooter, of eygentlyker na voornoemde Faba Marina, van 4 tot 6 duymen lank, 2½ en 3 breed, agter en voren ſchier even rond, met weynige zyde-adertjes, ſtyf en glad, dikachtig, meerendeel wat t'zamen luykende, van ſmaak zoet, droog, met een kleene zamentrekking, aangenamer dan die van 't Yzer-bout, en de jonge bequaam om raauw te eeten.*

Boven de boogte van den ſtruyk, ſteeken de bloemdragende troſſen uyt een enkelde ſteel, een voet lang, en met donker geele knoppen bezet. Hier uyt worden bloempjes, het bone-bloeyzel gelyk, namentlyk een breed blad ſtaat agterwaarts geboogen, de andere vier kleendere en ſmallere verbergen eenige ſtyve draadjes, alle witachtig van coleur.

De vruchten zyn dunne en platte bouwen, gelyk die van 't Yzer-bout, doch dunder en magerder, van een bezondere fatzoen, gelykende zommige een enkelden, zommige een dubbelden bril, 4 en 6 duymen lank, ruym een breed, want zommige zyn van 2 of 3 delen of kamertjes gemaakt, met een ſmalle bals aan malkaar hangende, aan de eynden rond, en by de balzen een weinig gebogen, regt als een bril, zommige beſtaan maar uyt een kamer, uytmakende een korte platte bouwe. Buyten zyn zy rookverwig, met verwerde adertjes geteekend en rimpelig. Binnen leggen dunne, platte, en lankwerpige boonen, aan 't eene eynd wat toegeſpitſt, alwaarze met een adertje aan de ſchaal vaſt hangen, meede wat rimpelig en lichtros, als gebakke ſteen.

Als het aan de Zeekant waſt, beeft het breder en gladder bouwen, ook dikker bladeren, die zoo ſmakelyk niet zyn als de landelyke. Het bloeyd in December en January. De rype vruchten ziet men in April, en de volgende regen maanden, doch zelden, vermits deze ſtruyk laag blyft, en van het Vee dikwils afgeweyd word.

Naam. *In 't Latyn* Funis convolutus *na het Maleytſche* Tali Bacompol, *en het Amboinſch op Hitoe* Wali Ahuun, *dat is een t'zamengerolde touw of ſtruyk, om reden als boven ſtaat. Zommige noemen het* Tali Dingin, *dat is verkoelende touw. Op Java* Tataru Mäa.

Plaats. *Het waſt in opene Velden aan de Oevers van de Rivieren, als meede op de kanten van de Zee, veel op Leytimor rondom het Caſteel Victoria, weinig op de kuſt van Hitoe.*

Usus. Vim habet refrigerantem & exsiccantem, tenera ejus ac juniora folia, pallide virentia cruda eduntur instar *Ulang Ulang* ad Bocassan, Sagum, & Canarios, non autem tam bene sapiunt illis Varingæ, circa pagos quoque tenera hæc folia raro reperiuntur, quum vaccæ aliaque animalia plerumque hæc depascant, quod tamen ipsi frutici non adfert damnum, quum eo densius crescat.

Amboinenses aliquando hæc adcoquunt folia Catjang seminibus instar aliorum olerum: Folia hæc parum contusa, in aqua macerata, seu parum ebullita julapium præbent in febribus aliisque inflammationibus utile, præsertim pueris, illas enim tollit per leves sudores: Omnibus vero hisce usibus inepta est litorea seu maritima species, quum nimis dura ac ingrata ejus sint folia.

Gebruyk. *Het heeft een verkoelende en opdrogende kragt. De jonge malze bladeren, die licht groen zyn, eet men raauw als* Ulang Ulang *tot Bocassan, Zagu, en Canari, doch zy zyn verre zoo smakelyk niet als de Waringen, ook omtrent de Negoryen zyn de jonge bladeren zelden te vinden; om dat zy van de Koeyen en ander Vee gestadig afgeweyd worden, waar van egter den struyk zelfs geen letzel krygt, want hy te digter uytschiet.*

De Amboinezen koken somtyds dezelve bladeren by Katjang, gelyk ander Moeskruyd. Een weinig gekneust, in water geweekt, of wat opgekookt, geeft een koeldrank in koortzen en andere inwendige verbitting, inzonderheid by de Kinderen, want het doed dezelve verdwynen door een zagten sweet. Tot al het voorgaande is onbequaam het geene op strand wast, als zynde te hard en onsmakelyk van bladeren.

Tabula Trigesima Septima

Ad *Figuram Primam* ramum exhibet *funis Convoluti.*

Figura Secunda ramum exhibet *Clompani funicularis.*

De zeven- en dertigste Plaat

Vertoont in de *eerste Figuur* een Tak van het *samengerolde Touwe-struyk.*

De *tweede Figuur* wyst aan een Tak van de *touwagtige Clompan-struyk.*

CAPUT TRIGESIMUM SEPTIMUM.

Clompanus funicularis. Tali Bocompol Mera.

Clompani funicularis species videtur præcedentis *funis convoluti*, sed qui altior excrescit, ac rotundis suis lentisque flagellis ample sese extendit. Folia directe sibi quoque sunt obposita brevibus in rachidibus, atque in inferioribus bina paria sunt cum impari extremo. In superioribus tria folia uni insident petiolo, acsi planta esset trifoliata. Acutiora sunt quam in præcedente, magisque conveniunt cum illis Varingæ parvifoliæ, suntque firma, glabra, ac fere venis destituta, parumque conniventia instar libri semi aperti, quinque & sex pollices longa, superiora vero breviora sunt, saporis dulcescentis ac fatui, uti in priore fune.

Flores quoque sunt uti in præcedenti, sed minores, in longo itidem Corymbo progerminantes: Hosce copioli insequuntur fructus, qui parvæ sunt siliquæ, formam habentes *Clompani minoris*, sed multo minores, digiti articulum longæ, ac transversalem digitum latæ, quæ ad unam partem, ubi dorsum est, rectæ sunt, ad alteram ventricosæ instar semi lunularum, ubi & dehiscunt, durum gerentes apicem ad extremitatem: Externe Kermesini sunt coloris instar *Clompani minoris*, interne flavæ, inque iis reconditur officulum nigrum, glabrum, & splendens, hilo suo incumbens carnem habens luteam: Hoc vero officulum pellicula tegitur nigra, sub qua reconditur altera tenuis ac gilva pellicula, quæ ipsam, tanquam nucleum, ambit fabam, quæ in bina segmenta dividi potest, substantiæ ex viridi flavæ, saporem habens Pisorum crudorum, sed magis adstringentem. Fructusque hi Januario observantur.

Nomen. Latine *Clompanus funicularis*, non quum sit veri Clompani species, sed ob fructuum formam. Amboinenses summo jure adfinem putant præcedenti funi, ac Malaice hinc vocatur *Tali Bacompol Mera*, & Amboinice in Leytimora *Wari Abuun* & *Wari uun*, cum cognomine rubri, uti prior alba ejus species habetur.

Locus. Raro obcurrit, atque ad fluminum ripas crescit in vallibus montis rubri prope Castellum Victoriam.

Usus ejus huc usque magna ex parte ignotus est, excepto quod Amboinenses ejus tenera folia Catjang adcoquant tanquam olus, supra asserculos duci posset ad umbracula formanda, quum adeo flexilis sit, ac densam præbeat frondem.

P. S. Ulterior subsequitur florum descriptio, qui plures simul racemosi excrescunt, & calici insident albicanti seu pallide virenti, in quinque apices divisо, uti & flores in quinque divisi sunt alba petala cum totidem in centro staminibus, quivis autem flavum continet capitulum seu germen, totusque flosculus haud major est grano Oryzæ.

CAPUT

XXXVII. HOOFDSTUK.

De Touwagtige Clompan-Struyk.

DE Clompanus funicularis *schynd een meede-zoorte te zyn van de voorgaande* Funis convolutus, *boger opwassende, en met zyn ronde taaye ranken zich verr uytbreydende. De bladeren staan ook regt tegen malkanderen aan korte ryskens, aan de agterste twee paren met een enkeld voor uyt. Aan de voorste staan 3 bladeren by malkaar op eenen steel, als of de plante driebladig van aart was. Zy vallen wat spitzer dan de voorgaande. en gelyken meer na de kleenbladige Varinga, styf, glad, schier zonder aderen, en wat t'zamen luykende, als een half geopend boekje, vyf en zes duymen lang, doch de voorste zyn korter, van smaak zoetachtig en smets, gelyk aan het voornoemde touw.*

Het bloeyzel is meede als aan het voorgaande, dog kleender, aan een langen tros voortkomende, de vruchten volgen daar op, veele op malkander geboopt, dezelve zyn kleene bouwen, van fatzoen als Clompanus Minor, *dog veel kleender, een lid lank, en een dwersvinger breed, hebbende de eene zyde, het welk de rugge is, regt, en de andere of den buyk bultig, als halve Maantjes, daar zy ook open gaan, met een hard spitsje aan de voorste hoek. Buyten zyn zy scharlaken-rood, gelyk de voorsz* Clompan, *binnen geel, en daar in leyd een swarte, gladde, en blinkende Boone, met het agterste eynde in een dooyr-geel vleesch steekende. De Boone zelfs is bedekt met een swart en onder het zelve met een ander vaal en dun velletje, en daar onder de beest als een Boone, die zig ook in tween laat deelen, groen-geel, van substantie en smaak als raauwe Erweten, doch met meer zamentrekking. Men vind de vruchten in January.*

Naam. *In 't Latyn* Clompanus funicularis, *niet om dat het eenige maagschap van de regte Clompan zy, maar na de gelykenisse van de vruchten. De Amboinezen houden het met goede reden voor een meede zoorte van 't voorgaande, en noemen het in 't Maleyts* Tali Bacompol Mera, *en in 't Amboinsch op Leytimor* Wari Ahuun, *en* Wari uun *met de bynaam van rood, gelyk het de voorgaande voor het witte houden.*

Plaats. *Het werd weinig gevonden en wast aan de Rivier-kanten in de Valeyen van den roden berg, by 't Casteel Victoria.*

Gebruyk. *Zyn gebruyk is noch merendeels onbekend, behalven dat de Amboinezen zyne jonge bladeren in Katjang koken tot Moeskruyd; men zoude het op latten konnen leyden om Galderyen daar meede te bedekken, om dat het zoo buygsaam is, en digt vol loof.*

P.S. *Nader beschryving van het bloeyzel. Het bloeyzel komt veele by malkander aan trosjes, daar aan ziet men een vuyl-wit of bleek-groen kelkje, in 5 spitzen verdeeld, en daar in 5 witte blaadjes met zoo veel draadjes in de midden, ieder bezet met een geel nopje, en 't gebeele bloempje is niet grooter dan een ryst-korrel.*

Tab. XXXVII.

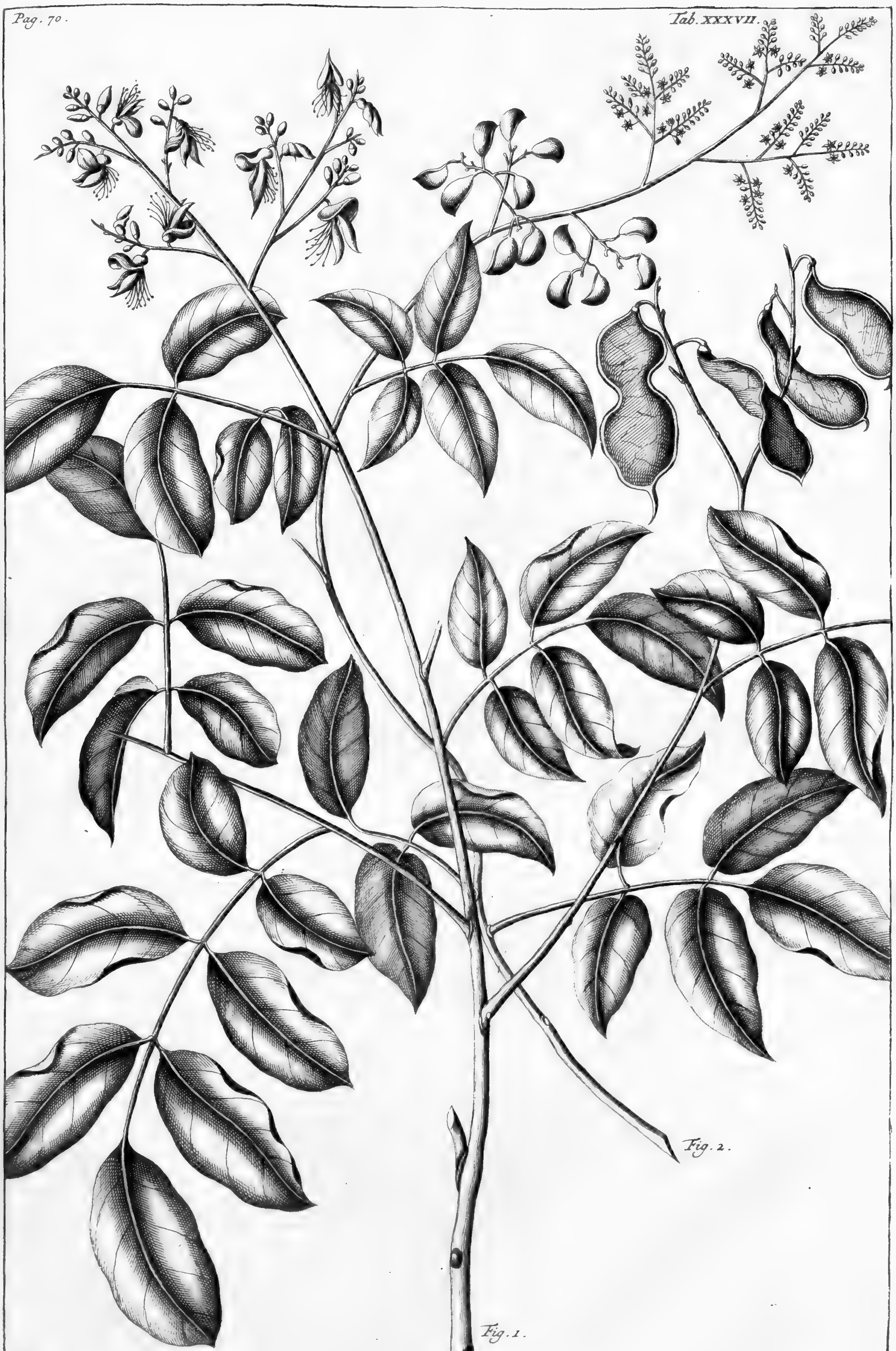

Fig. 2.

Fig. 1.

CAPUT TRIGESIMUM OCTAVUM.

Quis qualis. Udani.

U*Dani* planta eſt exotica ex Celebis regionibus in hasce delata, ubi & nunc luxurioſe progerminat, tam miram & inregularem exhibens formam, ut ſi nomen ſuum a Batava quadam natione accepiſſet, jure diceretur *quis qualis* eſſe vocandam loco *Udani*, quum enim modo progerminans intueatur, arbuſculam repræſentat erectam, quæ non altiorem adtingit altitudinem, quam trium vel trium cum dimidio pedum, quæque nil aliud porro exhibet: Poſt longum dein tempus longum ac rectum emittit flagellum, quod in funem excreſcit, cui folia inſident ſolitaria & inordinata, nunc per paria, nunc alternata, nunc tria in triangulo locantur, in uno loco flagella ſunt ſpinoſa, in alio inermia, ita ut pro certo dici nequeat, quis & qualis ſit planta.

Hunc itaque Proteum deſcribemus a prima ſua origine usque ad ſenectutem, qualis ſeſe in horto meo obtulit, ubi nullam niſi exoticam admitto plantam, ubi & ingentem obcupavit locum, ac difficilem cauſſabat intricationem, donec ejus notitiam adquirerem.

Obſervavi itaque unam alteramve excreſcere arbuſculam, ultra tres pedes altas, atque erectas, raris inregularibus ramis ſeſe extendentes, e quibus folia ſolitaria & inordinata proveniebant, unde putabam ejus venditorem mihi inpoſuiſſe, ac mendacem eſſe, quum cum tradito pretio pronunciaverat plantam eſſe convolvulaceam; poſt ſemi annum circiter e radice alterum longum progerminabat flagellum, glabro & pallide cinereo cortice obductum, intermixto luteo colore, hoc autem multo craſſius erat ipſis arbuſculis, quod ſeſe ſenſim inflectebat, & in funem excreſcebat, qui ſuper & per adſtantes prorepebat arbores, multis ſeſe inflectens gyris antrorſum & retrorſum, nullibi autem ſeſe circumvolvebat, quum funis hic nimis firmus eſſet ac rectus, qui ſenſim brachii craſſitiem obtinebat, cujus cortex in quibusdam partibus fiſſus erat in teneras lamellas chartaceas quaſi, primæ autem iſtæ arbuſculæ eodem in ſtatu manebant, donec tandem perirent. In ipſo fune, quam diu in ramos ſeſe non explicet, folia alio ſitu locantur, tria nempe in triangulo, non directe juxta ſeſe poſita, ſed tertium ſemper paulo altius excreſcit binis aliis, curtis ac firmis inſidentia pedunculis, qui folia ſurſum elevant; quo funis hic fit vetuſtior ac longior, eo remotiora ſunt hæc tria folia, ita ut in remotis flagellis nulla ternata conſpiciantur folia, ſed ſolitaria ibi ſint, quæ decidua ex petiolis relinquunt craſſas & firmas ſpinas.

Ex ala unius horum foliorum longus excreſcit ſurculus ſeu ramulus lateralis, cui folia inſident non in triangulo, ſed per paria, ac fere directe ſibi obpoſita, per quinque ſexve paria, peculiari ſitu locata, unum nempe extrorſum parumque retrorſum, alterum introrſum, acſi unum aliud inſequeretur, in aliis lateralibus ramulis hic ordo inverſus eſt, in iis nempe folia alternata ſunt nec per paria, nec ſpinulæ in hisce adparent rachidibus.

Folia ipſa quodammodo conveniunt cum illis Cannæ fiſtulæ, inferius nempe rotunda, ac ſenſim anguſtata, in longum anguſtumque terminantur apicem, quatuor & ſex pollices longa, binos ac tres digitos lata, integra ac tenuia, ſuperne viridia, inferne plurimis obliquis admodum & protuberantibus coſtulis donata, quæ per ſinus in arcus ſuperne concurrunt, odorem ſpirant fortem & ingratum, fere inſtar foliorum Daturæ ſeu Stramoniæ, ſeu inſtar potus Japonenſium Sacki, qui etiam percipitur ab adſtantibus, manibusque adhæret, quum tractentur: ipſorum tamen ſapor haud ingratus eſt, ad illum Raphani minoris adcedens, crudaque edi poſſunt inſtar foliorum Sinapios.

In ſummis & extremis ramulis parva excreſcit umbellula quaſi; ſeu corymbus, ex plurimis oblongis & viri-

De wonderlyke Hoedanig-Struyk.

U*Dani is een uytlandiſch gewas, uyt de Celebiſche Landen hier in gebragt, alwaar het nu weeldrig voortkomt, van zulke twyffelagtige en ongeſtadige gedaante, dat indien het zyn naam by eenige Duytſche Natie gekreegen hadde, men zeggen zoude, het moeſte Hoedanig, dat is* quis qualis, *genoemt zyn, in plaats van* Udani; *want zoo men 't eerſt voortkomende aanziet, gelykt 't een regt overeynd ſtaand boompje, 't welk niet hoger dan* 3 *en* 3½ *voeten werd, en daar van verders niet komt; een tyd lank daar na ziet gy een langen en regten rank voortkomen, dewelke verder tot een touw word: Hier ziet gy de bladeren enkeld en zonder ordre, daar met paaren en ryen eenigſints tegen malkanderen, op een andere plaats drie in een drie-angel. Hier zyn de ranken doornagtig, daar niet, zoo dat men niet vaſt kan zeggen, Hoedanig by eygentlyk zy.*

Wy zullen dan dezen Proteus beſchryven, van zyn eerſte geboorte tot zyn volkome ouderdom, gelyk by zig vertoond heeft in myn thuyn, daar ik hem als een vreemdeling zyn moetwille toegeſtaan hebbe, hoewel by een groote plaats beſloeg, en een moeyelyke verwerringe maakte, tot dat ik hem kennen leerde.

Ik zegge dan dat in 't eerſte een of twee boompjes voortkomen, ruym 3 *voeten hoog, regt overeynd ſtaande, en met weinige ongeſchikte takken zig uitbreydende, daar aan de bladeren enkeld en zonder ordre ſtonden, waar over ik den brenger van leugen verdagt hielt, om dat by 't my voor een ſlingerende plante verkogt hadde. Omtrent een half Jaar daar na quam uit de wortel een ander lange ranke, met een effene licht-graauwe ſchorſſe bekleed, daar wat geels onder liep, veel dikker dan de boompjes, dewelke zig allenxkens omboog, en tot een zeel wierde, 't welk over en door de naaſte boomen kroop, met veele bogten heen en weer, doch zig nergens omvlegtende, want het touw was te ſtyf en regt, 't welk met der tyd zo dik als een arm werd, daar aan men de ſchorſſe hier en daar geſpleeten ziet, in dunne lappen als pampier, en de eerſte boompjes bleven voor niet met al ſtaan, tot datze allenxkens vergingen. Aan het touw, zoo lang het zig niet in takken verdeeld, ſtaan de bladeren in een ander poſtuur, namentlyk drie in een drie-angel, niet regt nevens malkander, maar het derde altyd wat hoger dan de twee andere, op korte en ſtyve ſteeltjes, die het blad opwaarts buygen. Hoe ouder en langer het touw werd, hoe verder deze drie bladeren van malkanderen koomen, zoo dat men aan de verdere ranken geen drielings meer ziet, maar de bladeren ſtaan weder enkeld. Dezelve afvallende, zoo werden uyt haar ſteelen dikke ſtyve doornen.*

Uyt den ſchoot van eenen dezer drie, komt een lang ryſken of zyde-taxken, waar aan de bladeren niet meer in drie-angels ſtaan, maar met paren en ſchier in reyen tegen malkanderen, met 5 *a* 6 *paar, en dan in een byzonder poſtuur, te weten het eene uytwaarts, een weinig na agteren toe, en het ander inwaarts, als of 't eene het ander vervolgde, aan de verdere zyde takken ziet men deze ordre al weder veranderd, want daar aan ſtaan de bladeren verwiſſelt tegen malkander, en niet meer in ryen; ook vindmen geen doornen aan de ryskens.*

De bladeren gelyken wat na die van Canna Fiſtula, *te weten agter rond, en allenxkens toeſmallende, tot een lange ſmalle ſpitze,* 4 *en* 6 *duymen lank,* 2 *en* 3 *vingers breed, met effene kanten en dun, boven glad, beneden met veele zeer ſchuynze en uytſteekende ribbekens, dewelke met bogen na voren loopen, van reuk is 't wat ſterk, en onlieflyk, ſchier als aan de Dutra bladeren, of den Japanſchen drank Sacki, dewelke men ook geware word als men daar by ſtaat, en aan de handen blyft, als men ze handelt, de ſmaak al evenwel is wat radys-agtig, en laat zig raauw eten, gelyk als moſtaart-bladeren.*

Aan de voorſte en uyterſte ryskens komt een kleene dolle of tros voort, van veele lankwerpige groene knoppen, waar

viridibus conſtans capitibus, quorum unum ſemper longius eſt altero, quæque ſucceſſive ſeſe aperiunt.

Flos ipſe longum gerit tubum inſtar Jasmini, tres transverſales digitos longus, ſuperne in quinque diviſus petala, ſtellæ in modum locata uti in Jasmino, ſed breviora, atque apicibus ſuis parum ſurſum elevata, matutino tempore albicantia, poſt meridiem pallide rubentia, ſub veſperam roſea, & ſubſequente die ſanguinea, ita ut hic flos tricolor vel quadricolor ſit uno tempore eodem in frutice, qui plenos aliquando etiam profert flores, ſed non tam copioſos quam ſimplices. In floris centro novem vel decem locantur ſtamina, antheras gerentia obſcure luteas, quæ paulo ſupra tubum eminent, cum ſtilo nudo in medio, quæ omnia non ad ipſum floris fundum penetrant, ſed circa tubi medium ejus lateri adcreſcunt: Floris petala inferne quinque incumbunt apicibus, in quæ tubus ſuperne determinatur, qui albicat.

waar van de eene altyd langer is als de andere, dewelke baar ſucceſſivelyk openen.

De bloem heeft een langen hals, gelyk de Jasmynen, drie dwers vingeren lang, boven verdeeld in 5 blaadjes, ſterrens-gewyze geopent, gelyk Jasmynen, doch korter, en met haar ſpitzen een weinig opwaarts gekromt. In de morgen-ſtonden wit, na de middag bleek-rood, des avonds rooze rood, des anderen daags bloed-rood, zoo dat deze bloem van drie of vierderley coleuren op een tyd aan dezen ſtok te zien is; men vind 'er ook met dubbelde bloemen, maar die dragen zoo veel niet als de enkelde. In de midden van de bloem ſtaan 9 a 10 vezeltjes of draadjes, met donker-geele noppen, effen buyten de pyp uytkykende, met nog een bloot ſtieletje in de midden, alle welke niet tot op den grond van de bloem gaan, maar omtrent de midden van de pyp aan de zyde vaſt zyn; de blaadjes van de bloem ruſten beneden op 5 ſpitzen, waar in de pyp boven eyndigt, dewelke witachtig blyft.

Fructus racemoſi quaſi ſeu adunati dependent magnitudine glandium, digiti articulum longi, ab utraque parte acuminati, ex quinque exſtantibus alis formati, quarum alæ parum inflexæ ſunt, tali modo, ut in quovis fructu binæ conſpiciantur alæ, parum magis apertæ, atque oris ſuis parum ſeparatæ, talique modo planum latus formantes, primo ex viridi flaveſcentes, dein fumei coloris. Nunquam hi fructus ſeſe aperiunt, ſed maturi a vento dejiciuntur, & clauſi in terram decidunt, ubi facillime progerminant. Intus locatur officulum oblongum & pentagonum inſtar Olivæ officuli, ſed majus, ſubſtantia & ſapore, ad Nuces avellanas adcedens, ſi maturum ſit, ſemi maturum vero, nec penitus album amarum Raphani minoris præbet ſaporem. Quum ad cibum expetantur hæc officula, fructuum alæ divelluntur, atque officulum eximitur.

De vruchten hangen in bosjes by malkanderen, in de groote van Eekelen, een bid van een vinger lang, een vinger dik, agter en vooren toegeſpitſt, van 5 uytſteekende vlerken gemaakt, welkers kanten wat omgeboogen zyn, met zoodanige ordre, dat men aan ieder vrucht 2 vlerken ziet, wat wyder dan de andere geopent, ook met haare kanten van malkander afgekeert, en aldus een vlakke zyde makende, eerſt groen-geel, daar na rookverwig. Zy gaan nooit open, maar ryp zynde werden van de wind afgeſlagen, en vallen geſlooten op de aarde, daarze dan zeer ligt weer uytſchieten. Binnen leyd een lankwerpige vyfhoekige korl, als een Olyve-ſteen, dog grooter, van ſubſtantie en ſmaak de Hazel-noten gelyk, aan de rype, doch aan de halfrype, en die niet ter degen wit zyn, is by wat bitter en Raapachtig. Als men ze eeten wil, trekt men de vruchten met de vlerken van malkaar, en neemt den korl daar uyt.

Vetuſtorum truncorum lignum ſatis durum eſt, album, & ſolidum, cor gerens parvum ac fungoſum, craſſi vero ac molles laterales rami intus concavi ſunt, aquoſa medulla repleti: Ubi hujus fruticis flagella terram adtingunt, ipſi adeo firmiter ſeſe infigunt, acſi compreſſa ipſam perforarent, ubi & novas in ipſam inmittunt radiculas. Trunci radices longiſſimæ ſunt, transverſaliter per terram prorepentes, paucas gerentes fibrillas, eundem habentes Raphani minoris odorem ac ſaporem. Nullos, niſi ſit biennis, profert fructus, intra quod tempus illas ſubit mutationes, atque ut juſtum præbeat commodum, oportet, ut ſupra aſſerculos ducantur ejus flagella longe lateque diſperſa inſtar Vitis, quæ aliquando etiam amputanda ſunt, quam primum truncus binorum digitorum craſſitiem adtigerit.

Het hout van de oude ſtammen is redelyk hard, wit, en digt, met een kleen voos herdt, maar de dikke en weeke zyde-takken zyn binnen hol, met een waterachtig merg; waar deeze ranken de grond raaken, daar drukken zy zoo vaſt in, als of ze geperſt wierden, ſchieten ook nieuwe wortelen in de aarde. De wortelen des ſtams zyn zeer lang, dwers in de aarde kruypende, met weinige vezels, van den zelfden radysachtigen ſmaak en reuk. Het moet 2 jaren oud zyn, eer het zyne vruchten voortbrengt, in welken tyd alle de bovengemelde veranderingen voorvallen, en als men goeden dienſt daar van hebben wil, zoo moet men 't op latten leggen, de ranken been en weer lydende, gelyk de Wyngaard, ook zomtyds beſnoeyen, zoo dra den ſtam twee vingers dik geworden is.

Nomen. Hæc planta mihi Latine *Quis qualis* vocatur, acſi juxta Belgicum *Hoedanig* denominata eſſet, atque hoc nomen ipſi inpoſui ob multiplices, quas ſubit, mutationes, & variabilem formam. Malayenſibus, Baleyenſibus, & Macaſſarenſibus dicitur *Udani.* Sinenſes mihi adfirmarunt in ſua regione tales fructus vendi ſub nomine *Succun Tsjii*, non provenientes in Provinciis maritimis, ſed ex aliis deductos locis, & Occidentalibus regionibus. Bataviæ Portugallice dicitur *Catappa de Mato.*

Naam *Ik heb dit gewas in 't Latyn* Quis qualis *genoemd, als of ik hem na het Duytſche* Hoedanig *geformeerd hadde, en dat wegens zyne veele veranderingen en ongeſtadige gedaante. By de Maleyers, Baliers, en Maccaſſaren biet by* Udani. *De Sinezen verzekeren my, dat in haar land zulke vruchten verkogt werden onder den naam van* Succun Tsjii, *in de Zee Provintien niet groeyende, maar van andere plaatzen op Weſtelyke Landen aangebragt. Op Batavia in 't Portugeeſch* Catappa de Mato.

Locus. Obcurrit in Baleya, Celebe, & Macaſſaræ regione, ſponte in campis & circa fluminum ripas, ubi & intricatam format ſilvoſam congeriem: Inde anno 1682. huc in Amboinam juſſi per ſemina transferri, ubi nunc luxurioſe creſcit, & magnum obcupat locum, ut rite ſeſe extendere poſſit.

Plaats. *Men vind het op Baly, Celebes, en het Land van Macaſſar, van zelfs in de Velden, en omtrent de Rivierkanten, daar het een verwerde Boſſchagie maakt. Van daar heb ik 't Anno* 1682. *door zaad hier in Amboina laten brengen, daar het nu weeldrig groeyd, en een groote plaats vereiſcht, op dat het zich ter degen uytbreyden mag.*

Uſus. Apud incolas ejus fructus magno in uſu ſunt loco ſeminis Zedoariæ ad vermes puerorum expellendos. Bina ternave ipſorum ſumuntur officula recentia, quæ viridem ac Raphanaceum iſtum habent ſaporem, vel penitus matura, & inſtar Nucum avellanarum dulcia, quinque ſimul pro una doſi in infante, quæ cum aqua conteruntur, & matutino tempore propinantur bono cum ſucceſſu, immo ſæpe magis hoc profuit quam ipſum *Semen Sanctum*, quod aliquando tali in caſu nil operatum fuit.

Gebruyk. *By de Inlanders zyn deze vruchten in groot gebruyk, in plaats van Worm-zaad tegens de buyk-wormen der Kinderen: Men neemt 2 of 3 verſche korls, daar den groenen en radysachtigen ſmaak noch aan is, of van de rype (die zoet zyn als Hazelnoten,) vyf ſtux voor een Kind, wryft ze met water, en geeft ze de Kinderen 's ogtens te drinken, het welk van goed ſucces is, ja zomtyds geholpen heeft, daar het* Semen Sanctum, *of Worm zaad niets gedaan heeft.*

Mulieres Baleyenſes hujus folia conterunt cum Putsjoc & Sari, ac cum ſtaminibus florum Nagaſſari, quæ pueris exhibent ac propinant contra tumens & induratum abdomen, ſive per vermes, ſive Lienem induratum, ſeu Tehatu.

De Baliſche Vrouwen wryven de bladeren met Putsjoc en Sari, of vezels van de bloemen Nagaſſari, geven zulx de Kinderen te drinken, die een harde geſwollen buyk hebben, het zy van Wormen, of van de Milt, of Tehatu.

Tenera

De

C
B
A

Tenera folia ex fuſco flava, inſtar alius Ulang Ulang cruda edi poſſunt ad Bocaſſan & Piſces, immo Lactucæ admiſta haud ingratum præbent ſaporem.

Maturi quoque fructus crudi edules ſunt, dulcem enim inſtar nucum avellanarum habent ſaporem, ſed miram præbent in quibusdam hominibus operationem, quidam enim innoxie horum decem vel duodecim edere poſſunt, quod & ipſe delectationis gratia ſine noxa feci, alii contra poſt binorum triumve officulorum comeſtionem nauſeoſi erant, & inde gravi laborabant ſingultu. Medici Sinenſes *Succun Tsjci* præſcribunt ad quasvis Diarrhæas ſiſtendas, ſi officula hæc in ſemi excavato ovo torreantur ſub cineribus ignitis, ac ſimul cum ovo edantur; contra febres etiam illa adhibent, ſed ad vermes horum ope expellendos hi ignorant, quum ipſam arboris formam neſciant, incertum eſt, an una eademque ſit cum hoc *Udani*.

Incolæ monent maturos fructus inpari numero eſſe exhibendos, ne ſingultus ſuperveniat, quod tamen fabuloſum eſt. Singultus quoque non mox poſt adſumptionem ſubſequitur, ſed circa meridiem, atque mirandum eſt, hosce fructus adeo dulces, qui inſtar illorum Coryli commode edi poſſunt, tales poſſidere contra abdominis vermes virtutes tam in adultis quam junioribus hominibus, qui cæteroquin per tam amara expelluntur medicamenta.

In Java quoque ſponte creſcit, ubi a noſtratibus vocatur *Catappan de Mato*, fructus vero ibi profert minores Macaſſarenſibus, in Formoſa quoque obcurrit, ibidemque *Malo* vocatur, ejusque fructus primum parum torrentur ad ligneum verruculum, quum infantes avidius illos comedant, nec adeo ſingultibus ſint obnoxii.

De jonge bladeren, dewelke bruyn-geel zyn, kan men als ander Ulang Ulang raauw eten tot Bocaſſan en Viſſchen; zelfs onder Salade gemengd, zyn zy niet onaangenaam.

De rype vruchten kan men ook raauw eten, want zy ſmaken zoo zoet als Hazelnoten, doch hebben mede een wonderlyke werkinge by diverſe menſchen, want zommige konnen zonder ſchade 10 *of* 12 *korls na malkander eten, gelyk ik zelfs uyt pleyzier gedaan hebbe, zonder eenig letzel daar van te gevoelen. Andere, die maar* 2 *of* 3 *korls gegeten hadden, wierden daar op qualyk, en met een ſwaren bik overvallen. De Sineeze Artzen ordineeren haar* Succun Tsjci *om allerley buykloop te ſtoppen, als men de korls doed in een half uytgehold Ey, in beete aſſche braad, en zoo t'zamen eet. Zy gebruykenze ook tegens de koortzen, doch van Wormen te verdryven, weten zy niet; en dewyl zy de gedaante des booms zelfs niet kennen, zoo is het onzeker, of het een en het zelfde zy met onze* Udani.

De Inlanders willen hebben, dat men de rype vruchten oneven zal ingeven, zoo zoude men geen bik daar op gevoelen, maar dit is beuzelachtig bevonden. Men krygt ook de bik niet ſtrax na 't eten van de vruchten, maar eerſt tegen de middag; en het is te verwonderen, dat deze vruchten, die zoo zoet ſmaken als Hazel-noten, en zoo gemakkelyk gegeten worden, zulke krachten hebben tegens de buyk-wormen, zoo wel aan oude als jonge menſchen, die men anders met zulke bittere dingen verdryven moet.

Het vald mede op Java in 't wild, alwaar het by de onze genoemd word Cattappan de Mato, *doch de vruchten zyn wat kleender dan het Maccaſſaarſe. Op Formoſa vald het mede, en biet aldaar* Malo, *daar zy de vruchten eerſt een weinig braden aan een houte ſpeetje, zoo eten 't de kinders lievet, en krygen de bik zoo ſwaar niet.*

Tabula Trigeſima Octava

Fruticem mirum exhibet, qui & hinc *Quis qualis* Rumphio vocatur, ubi Litt. A. ejus *corymbum floriferum*, majori exhibet forma, & B. *fructum pentagonum* cum *alis exſtantibus*, ac C. ejus *furculum*.

De acht- en dertigſte Plaat

Vertoont een *wonderlyke Struyk*, welke hierom van Rumphius *Hoedanig* genaamt wert; alwaar Lett. A. zyn *bloem-tros* in grooter gedaante verbeelt, en B. de *vyfhoekige vrucht* met de *uytſteekende vleugels*, en C. *een jonge ſcheut* ofte *uytſpruytzel*.

CAPUT TRIGESIMUM NONUM.

Sinapiſter. Tali Saſawi.

Sinapiſter frutex eſt prorepens, cujus rami ſeſe nullis circumvolvunt rebus, attamen per claviculas ſeſe ubique figunt. Ejus truncus circiter brachium craſſus eſt, non rotundus, ſed ex flagellis quaſi compoſitus, longa firmaque emittens lateralia flagella, quæ cortice obducuntur albicante: Hisce folia inſident ſolitaria, vulgaris formæ, ſeptem & octo pollices longa, ultra tres lata, ad oras obſcure & ample dentata, quatuor vel quinque obliquis coſtis pertexta, obſcure virentia, & ad unam inclinantia partem, ſicca, & firma. Tenera ejus folia contrita & maſticata odorem ſaporemque habent foliorum Sinapios, qui in hisce penetrantior eſt, quam in vetuſtis & firmis foliis.

Ex alis ſuperiorum foliorum longæ & fortes excreſcunt claviculæ, quæ ſeſe proximis figunt herbis, atque præter has ex iisdem alis longæ & nudæ quoque excreſcunt rachides, plurimas gerentes claviculas. Ejus lignum ex craſſis conſtat fibris, firmum eſt, ſed facile fiſſuras agit, ſique findatur transverſaliter, in diametro ſuo radios exhibet. Fructus ejus huc usque ignoti ſunt.

Nomen. Latine *Sinapiſter*. Malaice *Tali Saſawi*, h. e. funis Sinapios ob foliorum ſaporem. Amboinice in Hitoea *Wali Saſawi*, & *Wali Puti*.

Locus. Raro obcurrit, ac tantummodo hunc obſervavi circa Hilam in plano promontorio Eli, inter fruticulos circa litus in ſolo arenoſo ac ſaxoſo, ac licet per totum annum ipſum obſervaverim, nullos tamen ejus detegere potui fructus.

De wilde Moſtert-Struyk.

Sinapiſter *is een kruypende ſtruyk, wiens takken hun wel nergens omſlingeren, maar egter met clavieren zich overal vaſt maken. Zyn ſtam is omtrent een arm dik, niet rond, maar als van ſtrengen gemaakt, lange en ſtyve takken ter zyde uytſchietende, met een witachtige ſchorſſe bekleed. Daar aan ſtaan de bladeren enkeld, van gemeen fatzoen,* 7 *en* 8 *duymen lang, ruym* 3 *breed, aan de kanten donker en wyd getand, met* 4 *of* 5 *ſchuynze ribben doortogen, donker groen, en naar de eene zyde bellende, droog en ſtyf. De jonge bladeren gewreven of geknouwd, rieken en ſmaken na Moſtert-bladeren, en dat ſterker dan de oude en ſtyve bladeren.*

Uyt den ſchoot der voorſte bladeren groeyen lange en ſterke clavieren, die zig om de naaſte ruygte vaſt maken. Daar en boven uyt derzelver ſchoten groeyen langer en bloote ryskens, die vol clavieren zyn. Het hout is grofdradig, ſtyf, doch ligt ſplytende, en als men 't overdwers kapt, zoo ſchynd het in de rondte geſtraald. De vruchten zyn noch onbekend.

Naam. *In 't Latyn* Sinapiſter. *Op 't Maleyts* Tali Saſawi, *dat is Moſtaard-touw, na de ſmaak der bladeren, Amboinſch op Hitoe* Wali Saſawi, *en* Wali Puti.

Plaats. *Het word weinig gevonden, en ik heb 't alleenlyk gezien omtrent Hila, op den vlakken boek van Eli, onder de ruygte omtrent het ſtrand, daar een zandige en ſteenige grond is; en hoewel ik een gheel Jaar daar op gelet hebbe, egter geene vruchten daar van vinden kunnen.*

Uſus. Folia in pultem contrita, & per noctem inlinita, grandines emolliunt ſeu diſſipant, ut decidant: Eadem folia quævis etiam levia curant vulnera: Radix optimum præbet antidotum contra eſum noxiorum Piſcium, contra ictum Piſcis Aranei, ican Swangi, ſimiliumque, externe & interne adhibita.

Minor *Sinapiſtri* ſpecies in litore Halong creſcit, *Wale Poeti* quoque dicta, multos in racemo proferens fructus, Udani omnino ſimilis, ſed minor & inſipida. Ejus folia ſolitaria ſunt, paulo majora illis Udani, cujus eſt ſilveſtris ſine dubio ſpecies, primo autem ſunt inſipida, dein levem habent acrimoniam inſtar Sinapios, ita ut hæ tres Tali ſpecies congeneres ſint.

Cum hoc convenire videtur Pongolam. *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 59. deſcriptum. Bracmanis *Sammana.* Portugallice *Raiz da Moſtarda.* Belgice *Kerswortel*, nihil autem certi determinari poteſt, quum neque flores neque fructus ibi deſcribantur, atque juxta textum non obſerventur, uti & in prima ſeu majore ſpecie illos neque detegere potui.

Gebruyk. *De bladeren gewreven tot een pap, en een nacht opgeſmeerd, verdryven de harde ſteen-puyſten, en doen dezelve uytvallen. Dezelfde bladeren geneezen ook alderhande ligte wonden. De wortel is een tegenbaat in 't nuttigen van quaade Viſſen, tegens de ſteken van den Viſch Araneus, Ican Swangi, en diergelyke ſchadelyke koſt, binnen en buyten 's lyfs gebruykt.*

Een kleender ſlag van Sinapiſter *vald op het ſtrand van Halong, insgelyks* Wale Poeti *genaamt, draagt veele vruchten by malkander aan een tros, t' eenemaal het* Udani *gelyk, doch kleender en zonder ſmaak. De bladeren ſtaan enkelt, wat grooter als die van* Udani, *wiens wilde zoorte het buyten twyffel is, in 't eerſt ſmaaken zy laf, daar na met een kleene ſcherpigheid als Moſtaard, zo dat deze* 3 *Talis van een geſlagt zyn.*

Hier meede ſchynt overeen te komen Pongolam. *Bramines* Sammana. *Portugeeſch* Raiz da Moſtarda. *In 't Duitſch* Kerswortel, *beſchreeven in* Hort. Malab. part. 7. Fig. 59. *doch men kan niets zekers raamen, dewyl noch bloeyzel noch vrucht beſchreeven wert, en volgens de text dezelve niet en heeft, gelyk ik ze aan de eerſte of groote zoorte ook nooit gevonden heb.*

Tabula Trigeſima Nona

Ad *Figuram Primam* ramum exhibet *Sinapiſtri.*

Ad *Figuram Secundam* ramus *Amaræ litoreæ* repreſentatur, cum ramulo *a florifero.*

De negen- en dertigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* een Tak van de *wilde Moſtert-ſtruyk.*

In de *tweede Figuur* wert een Tak verbeeldt van de *bittere Strand-ſtruyk*, met een *kleyn bloemdragend takje a.*

CAPUT QUADRAGESIMUM.

Amara litorea. Paria Laut.

Paria Laut frutex eſt gracilis, qui erectus ſtare nequit, ſed flagellis ſuis per alias prorepit herbas, nec ullibi ſeſe convolvit. Ejus flagella ſunt longa, firma, lenta, rotunda, vix digitum craſſa, & glabro atque obſcure fuſco cortice obducta, qui ſuccoſus & viſcoſus eſt, quum decorticetur, intusque fungoſa repleta medulla. Raros gerit transverſales ramulos, qui inregulares admodum, transverſales, & retroflexi, atque alternati locantur, virides & firmi, atque ex ipſorum ortu folium in ramo excreſcit.

Folia ſolitaria & inregularia petiolis inſident puſillis ac ſupra ſulcatis. Folium ipſum quodammodo cum illis Urticæ convenit, cordato oblongum, glabrum, & læte virens, ad oras ſubtiliter, ſed obtuſe dentatum, inferius ſubrotundum: Subtus vero ab utraque nervi medii parte tres coſtæ obſervantur, oblique admodum ſurſum excurrentes, quarum binæ majores prope ortum ſuum concurrunt; Odor ſaporque cum *Gumira domeſtica* convenit, cujus hæc planta prorepens videtur eſſe ſpecies.

Ejus amarities pauca eſt, ac ſimul viſcoſa & herbacea, unde neſcio, cur incolæ hanc plantam ad *Amaræ* ſeu *Papari* reduxerint genus, quin forte ob odorem foliorum contritorum amaritiem præ ſe ferentem factum fuerit, qui meo judicio magis hircinus eſt, uti in *Gumira.* In ramis atque ex foliorum alis breves excreſcunt racemuli, obſcure virentia gerentes capitula, quæ in floſculos excreſcunt ſtellatos ſeu radiatos ac pentapetalos, coloris viridis, intus continentes tuberculum flavum ſeu germen acuminatum, circa quod decem brevia locantur ſtamina.

Hosce inſequuntur baccæ rotundæ inſtar illarum Juniperi, ſed ſuperius parum planæ, externe tribus ſulcis notatæ, ac maturæ fragiles & flaveſcentes inſtar foliorum deciduorum. In tribus iſtis cameris ſub tenui putamine interne locantur tria nigricantia ac trigona officula ſeminalia.

Hæ baccæ diu rotundo inſident calici, nec facile decidunt, ita ut totæ rachides diu hisce refertæ conſpiciantur, licet foliis ſint orbatæ.

Folia fortem ſpirant odorem ac ſaporem ad Apium accedentem cum levi amaritie, quam proxime cum Gumira convenientem, ita ut ejus repens videatur eſſe ſpecies.

XL. HOOFDSTUK.

De bittere Strand-Struyk.

PAria Laut *is een ranke beeſter, die op zich zelve niet ſtaan kan, maar met zyne gerten door andere ruygte kruypt, doch zich nergens omſlingert. De gerten zyn lang, ſtyf, taay, rondt, ſchaars een vinger dik, met een effene ſwart-bruyne ſchorſſe bedekt, die zappig en ſlibberig is, als men ze aftrekt, binnen met een voos merg. Het heeft weinige zyde-taxkens, die zeer ongeſchikt, overdwers, en veele agterwaarts gebogen ſtaan, verwiſſelt tegen malkander, groen, ſtyf, en hebben by haren oorſpronk een blad aan den tak.*

De bladeren ſtaan enkeld en zonder ordre aan middelbaare ſteeltjes, die van boven gegeut zyn. Het blad gelykt eenigzints na de Netelen, uyt den hertformige langwerpig, glad, en blyde-groen, aan de kanten fyn, doch ſtomp gezaagt, agter met 2 *ronde billen. Van onderen ziet men ter wederzyde van de middel-zenuwe* 3 *ribben, die zeer ſchuyns na vooren loopen, en de twee grootſte ſtooten agter by den oorſpronk t'zamen; reuk en ſmaak komt overeen met* Gumira domeſtica, *waar van dit een kruypende zoorte ſchynt te zyn.*

De bitterheid is kleen, en daar by ſmeerig en moeskruydachtig, daarom ik niet weet, waarom de Inlanders deze plante onder het geſlagt van Amara *of* Papari *gebragt hebben, of het moeſte zyn, om dat de reuk van de gevreevene bladeren wat bitter ſchynd, dewelke mynes oordeels eer bokachtig is, even gelyk aan* Gumira. *Aan dezelve en uyt den ſchoot der bladeren komen korte ſteeltjes voort, draagende donker-groene knopjes: Hier uit worden kleene geſternde en vyfbladige bloempjes, groen van coleur, binnen met een geel beuveltje, met een ſpitze boven op, en rondom met* 10 *korte draadjes.*

Hier op volgen ronde beſiën, als Genever-beſiën, doch boven wat plat, van buyten met 3 *voorens afgedeelt: ryp zynde, zyn ze breukſaam, en geelachtig, als afgevalle loof. In de drie binne-kamertjes onder de dunne ſchaal, vind men drie ſwarte driekantige korls, dewelke 't zaad zyn.*

Deze beſiën blyven op haar rond bordje lange ſtaan, en vallen niet licht af, zo dat men de gebeele ryskens ziet lang uytſteekende, digt daar mede bezet, en zonder eenig blad.

De bladeren hebben eenen ſterken reuk en ſmaak, naar het Apium *trekkende, met een kleene bitterheid, zeer na met het* Gomira *overeenkomende, zoo dat men het voor een kruypende zoorte daar van zoude houden.*

Ama-

Deze

Fig. 1.

Fig. 2.

Amarities hæc uno tempore atque in uno frutice magis obſervatur, quam in altero, cujus cauſſa dicitur eſſe, quum folia unguibus decerpantur, tum nempe amariora eſſe, quam ſi avellantur.

Ejus radix longe lateque prorepit, ſuccoſo & lento cortice obducta. Floret Octobri, fructusque matureſcunt Aprili & Mayo, quum brevi poſt nova in hoc frutice regerminant folia, quæ cruda edi poſſunt, ac præſtantiorem habent ſaporem illis *Gomiræ*.

Nomen. Latine *Amara litorea*. Malaice *Paria Laut*, acſi diceremus *Pariban* ſeu *Papariban Laut*, *Papariban* enim Malaice denotat *Papari* ſeu *Amaram Indicam*. Amboinice in Hitoea *Utta Mahu*, h. e. *Olus Javanum*, quum ejus uſum a Javanis didicerint, quod nomen quoque gerit ſpecies quædam *Halicacabi Peregrini Volubilis*.

Locus. In litore creſcit ſaxoſo, arbuſculis gaudente, ſola enim non facile reperitur. Nota eſt in omnibus Amboinenſibus inſulis, uti & in Java & Boetona.

Uſus. Tenera ejus folia cruda eduntur ad Piſces & Bocaſſan, ac ſalutare habentur Ulang, Stomachum neutiquam gravans, gratumque in ore præbent ſtrepitum cum ſalſa amaritie ac levi viſcoſitate.

Vetuſta folia huic uſui inepta ſunt, aptaque cenſentur, quam diu rachides ſint virides & flaccidæ: Trunci & craſſiſſimorum ramorum cortex cum radicibus in aqua contritus ſpumeſcit, quæ loco aquæ Saponis adhiberi poteſt, in qua & lintea elui poſſunt.

Deze bitterheid werd men op de eene tyd en aan de eene ſtruyk meer gewaar dan aan de andere, waar van men de oorzaak zegt te zyn, als men de bladeren met de Nagels afnypt, datze dan bitterder zyn, dan zoo men ze aftrekt.

De wortel kruypt verre, ook met een zappige en taaye ſchorſſe bekleed. Het bloeyd in October, *de rype vruchten beeft men in April en May, kort daar na gewint de ſtruyk jong loof, 't welk bequaam is om raauw te eeten, en ſmakelyker dan* Gomira.

Naam. *In 't Latyn* Amara litorea. *Op Maleyts* Paria Laut, *als of men zeyde* Parihan *of* Paparihan Laut, *want* Paparihan *is in 't Maleyts* Papari *of* Amara Indica. *Amboinſch op Hitoe* Utta Mahu, *dat is* Olus Javanum, *om dat ze zyn gebruyk van de Javanen eerſt geleerd hebbe, welke naam ook voert een zoort van den* Haliacacabus Peregrinus Volubilis.

Plaats. *Het waſt op ſtrand, daar het ſteenig en vol laag geboomte is, want alleen vind men 't niet ligt; het is bekend in alle Amboinſche Eylanden, als mede op Java en Boeton.*

Gebruyk. *De jonge bladeren worden raauw gegeeten tot Viſſen en Bocaſſan, en voor een gezond Ulang Ulang gehouden, de maage geenzints beſwaarende, zy kraaken aangenaam in de mond, bebbende by een ziltige bitterheid een kleene ſmeerigheid.*

De oude deugen hier toe niet, men houd ze bequaam, zoo lange de ryzen groen en ſlap zyn. De ſchorſſe aan den ſtam en dikſte takken met de wortelen in water gewreeven, ſchuymen, en 't zelve kan men in zeep-water gebruyken om linnen daar in te waſſen.

CAPUT QUADRAGESIMUM PRIMUM.

Olus crudum. Sajor Pepe. Utta Matte.

HÆc eſt planta convolvulacea ſeu Convulvuli ſpecies, ſed caules gerit lignoſos, ac truncum binos pollices vel digitos craſſum, qui ſupra ſeſe in plura dividit flagella, intricata admodum & denſa: Hujus binæ ſunt ſpecies, major & minor.

Primo *Olus Crudum minus*, quod & parvifolium vocatur, rotunda & lenta gerit flagella, pennam vel culmum craſſa, ſuperius glabra, inferius rugoſa, ac punctulis notata, hisce folia inſident bina ſibi obpoſita longiusculis in petiolis, qui folia ad unam inflectunt partem, ſeu ſibi ipſis adcumbunt per ampla ſpatia, nullas vero gerunt claviculas. Sunt autem cordiformia, binis auriculis rotundis notata, ſeu inferius ſubrotunda, nec profunde ſinuata, tres quatuorque pollices longa, tres lata, in anguſtum apicem deſinentia, ſuperne glabra & obſcure virentia, ſubtus obliquis admodum & protuberantibus coſtis pertexta, quarum quatuor inferiores prope folii ortum ad nervum medium concurrunt, rugoſiora, latiora, & rotundiora Sirii foliis: Horum ſapor primo eſt herbaceus, & parum amarus, ac demum dulceſcens, qui diu in ore remanet.

Ex foliorum alis hinc inde ramulus excreſcit lateralis, palmam circiter longus, ſimilia ſed minora gerens folia per paria, ex horum alis parvi excreſcunt racemi, in binos tresve cauliculos diviſi, digiti articulum longi, capitula gerentes minima, unde Siriboæ fruſtulum referunt. Ex hisce floſculi excreſcunt, quorum inferiores potiſſimum decidunt, ac cauliculum nodoſum relinquunt.

Floſculi hi ſunt campaniformes, ac ſeſe dividunt in quinque albentia petala parum retroflexa, intus recondentes capitulum oblongum ſine ſtaminibus, ex quo fructus excreſcit: Flores hi plerumque inutiliter decidunt, ita ut in quovis racemo vix unus alterve fructus perfectus ſit. Qui ſolitaria quaſi ſunt cornua, quatuor & quinque pollices longa, ac digitum craſſa, ſenſim acuminata, ac ſuperne obtuſa inſtar epiſtomii, quod dolio intruditur, externe viridia & glabra, ab una tamen parte ſulco plano per longitudinem excavata, ubi & matura dehiſcunt.

XLI. HOOFDSTUK.

De bittere Sajor.

DIt is een ſlingerent gewas of een Convolvulus, *doch 't gewint boutachtige ſteelen, en een ſtam twee duym of vingers dik, dewelke zich boven in veele ranken verdeelt, die digt verwert hangen, men beeft 'er twee zoorten van, groot en kleene.*

1. Olus Crudum minus, *'t welk men ook kleenbladig noemd, beeft ronde en taaye ranken, een ſchaft of balm dik, vooren glad, agter ruig, en met puntjes bezet, daar aan ſtaan de bladeren twee en twee tegens malkander, op langachtige ſteelen, dewelke de bladeren na eene zyde of na malkander draayen in wyde tuſſen-plaatzen, en bebben geene clavieren, zy zyn hertformig, met ronde billen, doch bebben geen diepe kloove, 3 en 4 duymen lank, 3 breed, met een ſmalle ſpits, boven glad en donker-groen, van onderen met zeer ſchuynze en uytſteekende ribben doortogen, waar van de vier agterſte by den oorſpronk des blads in de middel-zenuwe ſtoten, ruyger, breeder, en ronder dan Siri-bladeren. De ſmaak is in 't eerſt moeskruytachtig, maar wat bitter, en in 't laaſte weer zoet, en lang in de mondt blyvende.*

Uyt den ſchoot der bladeren komt bier en daar een zyde taxken, omtrent een band lang, diergelyke doch kleendere bladeren met paaren dragende, en uit derzelver ſchoot komen kleene trosjes in 2 of 3 ſteelen verdeelt, een lidt van een vinger lank, en met kleene knopjes bezet, als een ſtukje Siriboa. Hier uyt worden kleene bloempjes, waar van de agterſte meeſt afvallen, en bet ſteeltje knopig laten.

Het bloempje is wat klokke vormig, en verdeelt zich in vyf ouyl witte blaadjes, die wat overbangen, binnen verbergende een lankwerpig knopje, zonder vezeltjes, waar uyt de vrucht wert. De bloempjes vallen meeſt voor niet met al af, zoo dat aan yder trosje maar een a twee vruchten tot perfectie komen. Dezelve zyn enkelde boorns, 4 en 5 duymen lank, en een vinger dik, allenxkens toegeſpitſt, doch vooren ſtomp als een ſwik, die men in een vat ſteekt. Van buyten groen en effen, doch aan de eene zyde met een vlakke geut in de lengte, daar de rype openberſten.

Si modo parumper vulnerentur, lac exſtillat album & viſcoſum, quod in nulla cæterum plantæ parte detegitur: In apertis longus ac rotundus conſpicitur conus juxta ſiliquæ formam, qui ex innumeris fuſcisque componitur ſquamis, oblique ſibi incumbentibus, atque a poſteriore dehiſcunt parte. In ſuperiore ipſius parte anguſtum obſervatur penicillum, album, & inſtar ſerici ſplendens, quod ſeſe aperit, ac per ventum in auras adtollitur, quum vero posteriores ſquamæ tollantur, penicilla illa circa mediam columnam ſeu axem fixa manent. Quævis ſquama interne continet tenuem & album nucleum, ſaporis amaricantis, in quo vis ſeminalis latet.

Als men ze maar een weinig quetſt, zoo loopt 'er een kleverige witte melk uyt, die men anders aan de gebeele plante niet en vind. In de geopende ziet met een langen ronden kegel, na de gedaante van de bouwen, gemaakt van ontelbaare bruyne ſchubben, dewelke ſchuyns op malkander leggen, en van agteren geopent werden; aan 't voorſte eynd ziet men een ſmal penceeltje, wit en blinkend, als zyde, 't welk zig opend en verſtuyft, doch als men de agterſte ſchubben afneemt, zoo blyven de penceeltjes rondom het middelſte pilaartje zitten. Ieder ſchubbe heeft van binnen een dunnen witten beeſt, bitter van ſmaak, waar in de zaad-kragt ſteekt.

Secundo *Olus Crudum majus*, ſeu *Sajor Pepe longifolium*, folia quoque gerit illis Sirii ſimilia, majora, & longiora illis prioris, ſex nempe ſeptemque pollices longa, vix palmam lata, inferius anguſtata & ſubrotunda, ſed non profunde ſinuoſa, ſubtus quoque obliquis admodum coſtis donata; bina quoque ſibi ſunt obpoſita & obverſa per ampla ſpatia, ſique abrumpantur, lac exſtillat album: Ipſorum ſapor eſt uti in prioribus, primo nempe amaricans, dein dulceſcens, ſique per aliquot dies in domo adſervata fuerint, magis amara ſunt.

2. Olus Crudum majus. *De groote of* langbladige *Sajor Pepe, beeft mede bladeren die van Siri gelykende, grooter en langer dan de voorgaande, te weeten 6 en 7 duymen lang, ſchaars een hand breed, agter met ſmalle ronde billen, doch zonder diepe kloven, van onderen mede met zeer ſchuynze ribben. Zy ſtaan ook twee en twee tegens malkander, en na malkander gekeert, in wyde tuſſen plaatzen, en als men ze afbreekt, zoo loopt 'er een witte melk uyt. Haar ſmaak is als aan 't voorige, te weten eerſt bitteragtig, daar na zoet, maar als ze eenige dagen in huys gelegen hebben, zoo vermeerderd de bitterheid.*

Flores inter vel poſt folia nunc in ſimplici nunc in geminis excreſcunt petiolis, qui in laterales excreſcunt ramulos, quibus capitula vaga & viridia inſident, quæ in floſculos ſeſe aperiunt albos, ex quibus tantum unus alterve fructus ad maturitatem pervenit, qui multo craſſiores ſunt ſed breviores quam in præcedente, ad ſiliquas Suſſuelæ adcedentes: Sunt enim ultra quatuor pollices longi, & binos digitos craſſi, ſenſimque acuminati, pallide virentes, molles, & ad ſenſum concavi, externe plicis quibusdam notati, & ſulco decurrente perpetuo, juxta quem maturi dehiſcunt, in quibus columna quaſi adparet ex ſquamis compoſita, uti in priore.

Het bloeyzel komt tuſſen of agter de bladeren voort, dan op een, dan op twee ſteelen in eenige zyde-takken verdeelt, daar aan ydele groene knopjes ſtaan, waar uyt witte bloempjes werden. Aan ieder tros komt maar een of twee vruchten tot perfectie, dewelke veel dikker, doch korter zyn dan aan 't voorgaande, en gelyken na de bouwen van Suſſuela; want zy zyn ruym 4 duymen lank, en 2 vingers dik, allenxkens toegeſpitſt, ligt groen, week, en bol in 't gevoelen, met eenige plooyen van buyten, doch een doorgaande naad, langs welke de rype haar openen; daar in ziet men een pilaartje van ſchubben gemaakt, gelyk aan 't voorgaande.

Caules plerumque non ultra culmum craſſi ſunt, ac ſauciati lac exfundunt, inferiores autem plani quodammodo ſunt, acſi complicati binas gererent oras; Truncus primarius brevis eſt & lignoſus, mox ſeſe in longa dividens flagella, quæ intricata admodum, & ſibi intermixta ſunt.

De ſteelen zyn doorgaans niet boven een ſtroobalm dik, en de gequetſte geven melk uyt, doch de agterſte zyn wat plat, als of ze twee kanten hadden. De hooft ſtam is kort en boutachtig, verdeelende zig ſtrax in lange ranken, dewelke zeer verwert in en door malkander lopen.

Radix ſeſe in multas dividit fibras, quæ ſub terra oblique decurrunt in paucas diviſæ fibrIllas, quæ tamen ad extremum multifidæ ſunt.

De wortel verdeelt zig in veele takken, en kruypt dwers onder de aarde met weinige vezelen, doch haar eynden zeer verdeelt.

Prima ſpecies ad foliorum petiolos aliquid rubri gerit, ejusque flagella magis fuſca ſunt, quod in hac majore ſpecie non obſervatur.

De eerſte zoorte beeft aan de ſteelen der bladeren wat roods, ook zyn de ranken bruyner, 't welk men aan deze groote zoorte niet en ziet.

In ſilvis creſcit, atque in hortos transplantari poteſt per radicem, non autem per ſemen, quod non progerminat.

Het groeyd in 't wilt, en men kan het ook in de thuynen planten met de wortelen, en niet met het zaad, 't welk niet wil opkomen.

Nomen. Latine *Olus Crudum.* Malaice *Sayor Pepe.* Amboinice *Utta Matte* ſeu *Utta Matta*, h. e. *Sajor Crudum*, quum potiſſimum cruda ejus edantur folia. Ternatice *Gura Mamadi*, h. e. *Sajor amarum.* In Boerone *Waliſſiva.* Prima ac vulgatiſſima ſpecies eſt *Olus crudum minus.* Malaice *Sajor Pepe Daun Kitsjil:* Altera ſeu latifolia ſpecies eſt *Olus crudum majus.* Malaice *Sajor Pepe Daun Bezaar.*

Naam. *In 't Latyn* Olus Crudum. *Maleyts* Sajor Pepe. *Amboinſch* Utta Matte *of* Utta Matta, *dat is* rauwe Sajor, *om dat het meeſt dient om raauw te eeten. Ternataanſch* Gura Mamadi, *dat is* bittere Sajor. *Op Boero* Waliſſiva. *De eerſte en gemeenſte zoorte is* Olus Crudum minus. *In 't Maleyts* Sajor Pepe Daun Kitsjil. *De tweede of* grootbladige, *is* Olus Crudum Majus, *Op Maleyts* Sajor Pepe Daun Bezaar.

Locus. Obcurrit in Amboina, Boerone, & Moluccis.

Plaats. *Men vind het in Amboina, Boero, en de Moluccos.*

Uſus. Folia primæ ſeu parvifoliæ ſpeciei potiſſimum cruda eduntur ad Zagoe, Bocaſſan, & Canarios, inſtar aliorum Ulang Uang, ſeu viridium herbarum. Ipſorum ſapor, uti dictum fuit, primo amaricat, ſed dein dulceſcit, atque cum Bocaſſan maſticata nullam fere exhibent amaritiem, quæ Stomacho ſalutaria cenſentur. Piſcibus quoque adcoquuntur inſtar oleris. In re Medica adhibentur contra anxietates, & cordis lancinationes, Upæ ſpeciem, quum ejus radix cum aqua conteritur & propinatur, uti & ſi piſces vel cancros noxios quis comederit, ex quibus homines anxii ſunt: Quumque folia inſtar oleris cum reliquis edantur cibis lactantium mulierum lac augent, quum ſimul contrita hæc folia mammis adplicentur, tam ſola quam cum illis Gumiræ & Gelalæ conmiſta; Dicunt tamen, quod ſi nimia adſumantur copia, vel quotidiano ſint cibo, genua inde flacceſcere, unde tales ambulantes mox defatigantur.

Gebruyk. *De bladeren van de eerſte of ſmalbladige werden meeſt gebruykt om raauw te eeten tot Zagoe, Bocaſſan, en Canari, gelyk ander Ulang Ulang of groene kruyden. De ſmaak is, als gezegt, in 't eerſt wat bitter, doch eyndigt in zoet, en by Bocaſſan genuttigt, werd men ſchier geene bitterheid gewaar, en men houd het voor de maage gezond. Het werd ook by Viſſen gekookt als ander moeskruyd. In de Medicynen werd het gebruykt tegens benauwtheid en 't hertſteeken, een zoorte van Upas, als men de wortel met water vryft, en inneemt. Item als men eenige quade Vis of Crabben gegeten heeft, daar men benouwt van wert, als mede de bladeren in de koſt, gelyk moeskruyd gebruykt, vermeerderd de zoogende Vrouwen haar melk, wanneer ze te gelyk de gevrevene bladeren op de borſt ſmeeren, zoo alleen, als die van Gumira en Gelala gebruykt. Egter wert daar van getuygt, dat, als men het te veel of dagelyks in de koſt nuttigt, de knien daar van ſlap werden, waar door men in 't gaan ſtrax moede werd.*

Tabula Quadrageſima

Ad *Figuram primam* ramum exhibet *oleris crudi majoris*, quod vera *Periplocæ* ſpecies eſt.

Figura ſecunda ramum ſiſtit *Oleris Crudi minoris* cum ejus floſculis *a*, & ſiliqua *b* ſeparata.

De veertig ſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* een Tak van het *groote bittere moeskruyt*, het welk een waare zoort is van de *Periploca.*

De *tweede Figuur* wyſt aan een Tak van het *kleyne bittere moeskruyt*, met deſſelfs *bloempjes a* en de *bouwen b* afzonderlyk.

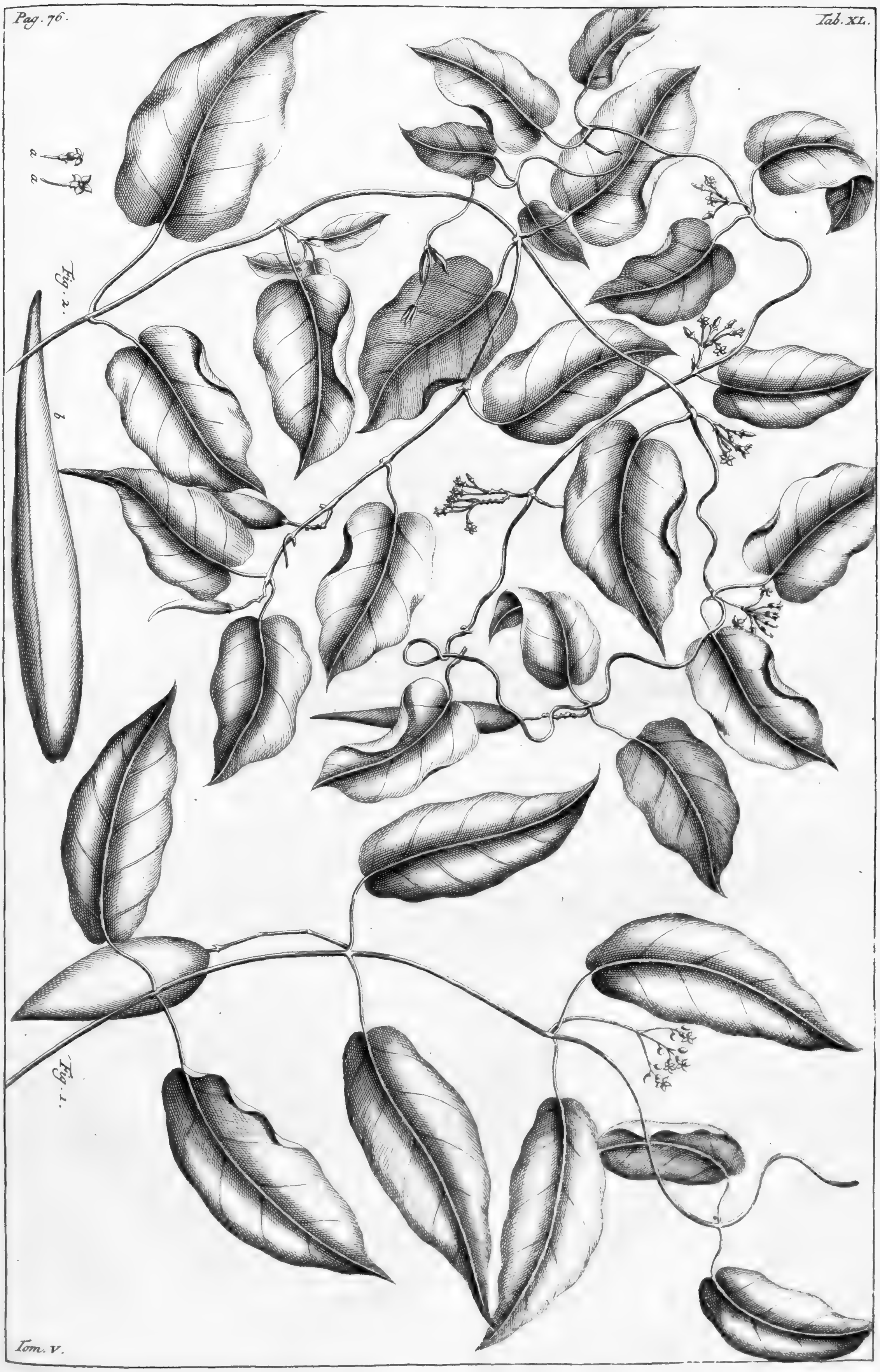
a
a
Fig. 2.
b
Fig. 1.

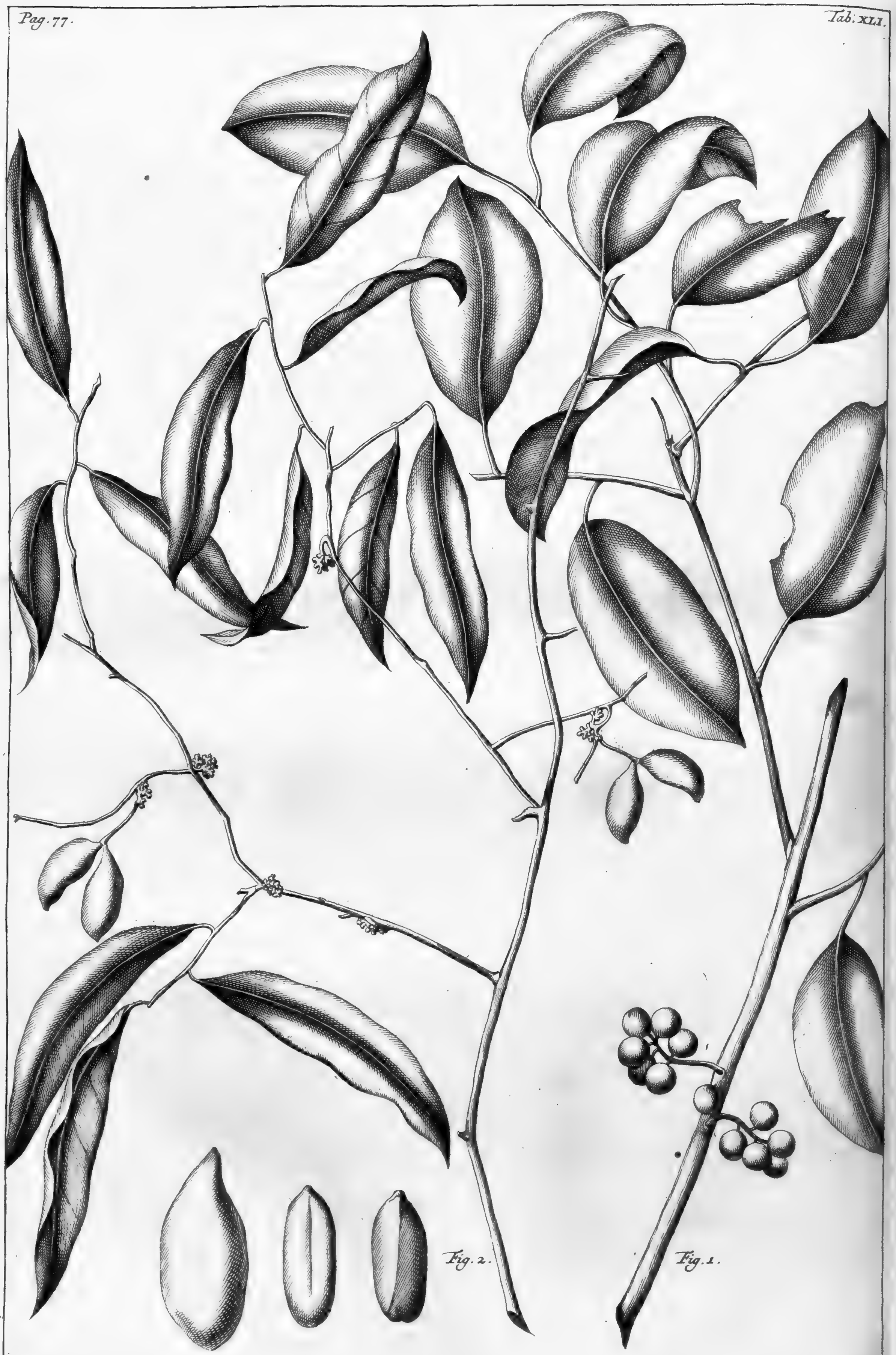

Fig. 2.

Fig. 1.

CAPUT QUADRAGESIMUM SECUNDUM.

Funis Butonicus. Tali Boeton.

HIc eſt funis incomptus, infra brachium, ac porro pollicem craſſus, firmus, & lignoſus, externe rugoſus, ac ſeſe dividit in magnos longosque laterales ramos, qui quam maxime inregulares, ac plerumque transverſales ex majori ſtipite exoriuntur, ac mox in minores ſimilesque dividuntur, ac demum in firmas tenues ac rotundas terminantur rachides, quibus folia inſident ſolitaria & inregularia, Canarii foliis ſimilia, ſed minora, a ſex ad novem pollices longa, quatuor & quinque transverſales digitos lata, ſuperne viridia, ac per medium ſulcata, inferne paucis ſinuoſis coſtis pertexta, in obtuſum apicem deſinentia. Flores huc usque ignoti ſunt.

Fructus copioſi ſimul excreſcunt, ac racemoſi ex primario trunco & craſſis flagellis, qui magnitudinem habent globulorum ſclopeti manualis, ſed ſunt magis oblongi, externe glabri, & rubentes ſeu aurantii coloris, fere inſtar Palalæ ſecundæ, ſub duriuscula & mucoſa carne nucleus reconditur inregularis, ac ſub tenui putamine alba ac ſicca medulla inſtar Nucis avellanæ, quæ tamen inedulis eſt: Hujus funis lignum poroſum eſt inſtar arundinis Rottang, quod diſſectum copioſam effundit lympham: Nullis ſeſe circumvolvit rebus, altas tamen aſcendit arbores, ampleque ſuos extendit ramos.

Leytimorenſibus vocatur *Wari Bouton*, h. e. *Funis Butonicus*, atque hunc quoque putant eſſe *Tali Bubut*, quum ex ipſius craſſis flagellis funes forment, quibus piſcatorias machinas Bobbers dictas in mare demittunt, quos primo contorquent, item Gadings ſeu Ruſſu, quæ ſunt auriculæ Nadjos navigiorum Corre Corre dictorum, quæ incurvæ ſunt inſtar ſemi circuli, quibus fluctuantia ligna ſeu Sammed adligantur. Alii hunc vocant *Utta Wanat*, quam vero ob rationem, me latet.

Alia inſuper ejus ſpecies eſt minor, cujus tamen truncus pedis craſſitiem obtinet, qui ſuperius ſeſe dividit in ſimiles intricatos ramos, plerumque transverſales, qui ad minimam usque rachidem nigricant, funisque hic diſſectus lympidam quoque emittit aquam, rachidibus folia itidem inſident ſolitaria & inregularia, quæ glabra ſunt, firma, & ſplendentia, ac ſuperius plano ſulco notata & integra, inferne paucæ ſinuoſæ decurrunt coſtæ, ſunt vero a tribus ad ſex pollices longa, binos lata digitos, & in longum determinantur apicem.

Ejus fructus alio progerminant modo, juxta enim ſeu ſub folio hamus generatur deorſum flexus, qui prope ortum nodos quosdam format rugoſos, uti in Coralliis, qui dein longum emittit petiolum in binos tresve laterales pedunculos diviſum, quibus poſt flores fructus inſident ſolitarii vel bini ſimul, formam habentes juniorum Canariorum, ſed calice deſtituti ſunt, ac quidem ad unam quoque inclinant partem, plerumque virides: In hisce intus locantur officula bina oblonga ſibi adcumbentia inſtar ſegmentorum operculi, ad internam vero partem ſulcata ſunt, ac ſubtus bifida, glabra, & hepatici coloris.

Amboinenſes hunc quoque vocant *Wari Metten* ſeu *Tali Itam Daun Kitsjil*, h. e. *funis niger parvifolius* ad diſtinctionem prioris, qui ipſis habetur major ſeu latifolia *funis nigri* ſpecies.

Locus. Obcurrit in vallibus fluvii Elephantis.

Uſum quoque præbent ejus recta flagella pollicem circiter craſſa, ex quibus iſtas nectunt auriculas, quæ prius ſupra ignem calefaciunt, ut flexilia ſint.

XLII. HOOFDSTUK.

De Touwagtige Butonie-Struyk.

Dit is een ongeſchikt touw, beneden een arm en voorts een duym dik, ſtyf, en boutachtig, van buyten ruig, en verdeelt zich in groote lange zyde-takken, dewelke zeer ongeſchikt, en meeſt dwers uyt den booft-ſtam loopen, en al wederom in andere diergelyke verdeelt, ten laatſten in ſtyve dunne ronde ryskens: Hier aan ſtaan de bladeren enkeld, en zonder ordre, de Canary-bladeren gelyk, doch kleender, van 6 tot 9 duymen lang, 4 en 5 dwers-vingers breed, boven glad, met een doorgaande geut, beneden met weinige bogtige ribben, en van voren met een ſtompe ſpits. Het bloeyzel is noch onbekend.

De vruchten komen veele by malkander voort, in troepen digt boven malkander, uyt den booft-ſtam, en dikke ranken; deze zyn in de groote van Musquet-koogels, doch wat langwerpig, van buyten glad en roodachtig, of oranjeverwig, ſchier als de Palala ſecunda. *Onder een hardachtig en ſlymerig vleeſch, vind men een ongeſchikte korrel, en onder een dunne ſchaal een droge witte beeſt als Hazel-nooten, doch niet eetbaar. Het hout des touws is poreus als Rottang, en doorgekapt geeft veel water uyt. Het ſlingert zich nergens om, egter loopt het hooge boomen op, en ſpryt zyne takken wyd uyt.*

Die van Leytimor noemen het Wari Bouton, *dat is* Funis Butonicus, *en maken meede een* Tali Bubut *daar van, om datze uyt zyne dikke ranken de touwen maken, waar meede zy de Bobbers in Zee neerlaten, dezelve eerſt drayende, item de* Gadings *of* Ruſſu, *dat zyn de ooren aan de* Nadjos *van Corre Corren en Vaartuygen, dewelke krom geboogen zyn als een halve Cirkul, waar aan men de Vlothouten of Sammed bind. Andere noemen het* Utta Wanat, *om wat reden, weet ik niet.*

Daar is noch een kleender zoorte, wiens ſtam egter een been dik word, en het bovenſte verdeelt zich in diergelyke verwerde takken, meeſt dwers ſtaande, en tot de minſte ryske toe ſwart, en het afgekapte touw geeft een klaar water uyt; aan de ryskens ſtaan de bladeren enkeld en zonder ordere, dezelve zyn glad, ſtyf, en blinkende, van boven met een vlakke geut, en effen, beneden loopen weinige bogtige ribbekens, van 3 tot 6 duymen lang, twee vingers breed, met een lange ſpits.

De vruchten komen op een andere manier voort, want neffens of onder het blad, formeerd het neerwaarts een krommen haak, by zyn oorſpronk met eenige ruige knobbeltjes bezet, als eenig Craal-gewas, het welk dan een langen ſteel uytſchiet, in twee of drie zyde-takjes verdeelt. Hier aan na 't bloeyzel komen de vruchten voort, een of twee by malkander, in gedaante van jonge Canaris, *doch zonder kelkje, en zommige na de eene zyde gekromt, meeſt groen blyvende. Binnen vind men twee lankwerpige ſteen-harde korrels, tegens malkander zittende, als de deelen van een dekzel, doch aan de binnen-zyde hebbenze een geutje, en van onderen een kloofje, leververwig en glad.*

De Amboineezen noemen het meede Wari Metten *of* Tali Itam Daun Kitsjil, *dat is* Funis niger parvifolius, *tot onderſcheid van het bovenſtaande, 't welk zy voor een grootbladig* Funis niger *houden.*

Plaats. *Men vind het in de Valley aan den Oliphant.*

Gebruyk. *Zyn gebruyk is meede van de regte ranken, omrent een duym dik zynde, om voornoemde ooren daar van te maken, dezelve eerſt over 't vuur warm makende, dat men ze buygen kan.*

Tabula Quadrageſima Prima

Ad *Figuram Primam* ramum exhibet *Funis Butonici.*

Figura Secunda ramum exhibet *Funis nigri parvifolii*, cum ejus fructu & officulis ſeparatis.

De een- en veertigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* een Tak van de *touwachtige Butonie-Struyk.*

De *tweede Figuur* vertoont een Tak van het *kleyne ſwarte Touw*, met deſſelfs vrucht en zaden afzonderlyk.

CAPUT QUADRAGESIMUM TERTIUM.

XLIII. HOOFDSTUK.

Funis Muſarius. Tali Piſſang. — *Het Pieſſang Touw-Gewas.*

Hic frutex funis eſt perfectus, longo ac ſimplici flagello arbores adſcendens, vel vicinis incumbens fruticulis, pollicem craſſus, rotundus, lentus, ac cortice obductus ex fuſco nigricante: Folia in lateralibus ramis alternata locantur duplicis formæ, juxta binas diverſas ſpecies.

Latifolia ſpecies folia gerit illis Canarii ſimilia, ſed minora, glabriora, & flaccidiora, inferius anguſtata, ac ſuperius latiſſima, palmam longa, & intenſe viridia: Ex foliorum alis in curto craſſoque petiolo ſimplex ac ſolitarius excreſcit flos, minoris Roſæ formam præ ſe ferens, ex ſex craſſiusculis, rotundis, fuſcis, ſeu ſanguineis petalis conſtans, quæ capitulum ambiunt planum ac flavum, ex brevibus ac craſſis ſtaminibus compoſitum, quæ adeo arcte ſibi incumbunt, ut unicum conſtituere videantur corpus, ac ſuperne viſcoſitate quadam obducuntur, odoris dulcis ut & ejusdem ſaporis, quum matura ſint, quæ maturam quoque referunt Muſam ſeu Piſang.

Dein fructus excreſcunt plures in racemo ſimul conlecti, breves, & incurvos æmulantes digitos, ſeu inſtar fructuum Tamarindi, at breviores & rotundiores, ac potiſſimum tres gerunt exſtantes protuberantias, aliquando tantum binas, & aliquando unicam tantum, acſi majores fabæ in iſtis protuberantiis locatæ eſſent. Intus vero continentur plures rubræ ſeu ruffæ glabræ ſibi incumbentes fabæ, planæ, ac ſemi lunæ formam quodammodo referentes.

Anguſtifolia ſpecies eadem gerit folia, ſed anguſtiora & breviora, ſubtus griſea ſeu albicantia, inſtar illorum Palalæ, atque cum ipſorum odore convenientia: Hujus cortex nigrior eſt quam præcedentis, lentiſſimus, odoremque Nucum Moſchatarum habens, ita ut Palala repens haberi poſſet: Palalæ autem vocantur omnes ſilveſtris Palalæ ſeu Nucum Moſchatarum ſpecies. Lignum ejus eſt fungoſum, lentum, nihilominus tamen ſolidum ac ruffum mox exſiccatur, quum diſſectum ſit. Hæc ſpecies raro ſuos producit fructus, nec ita Muſæ odorem ſpirant quam prioris fructus, unde potius in binas diſtinguere has vellem ſpecies, ni incolæ illas uno indigitarent nomine.

Nomen. Latine *Funis Muſarius.* Malaice *Tali Piſſang* ob rationem ſuperius datam: Hitoenſes hunc vocant *Wali Maua*, h. e. *funem Rottangi formem*, quum ſimplicem formet longumque funem uti Rottangæ, alii illum vocant *Wali Mette*, h. e. funem nigrum ob corticis colorem, item *Sahit Metten.*

Locus. Ad oras creſcit altorum montium in campis ſub aliis humilibus arbuſculis, uti & in litore, ſed tum minimum Nucum Moſchatarum ſpirat odorem, quoque magis in ipſa creſcit regione, eo melior cenſetur, obcurrit autem in Amboina, Baleya, & Solora.

Uſus. Medium ipſius floris tuberculum crudum edi poteſt, quum per maturitatem ſit molle & ſuccoſum, quum Muſæ ſaporem gerat, ſed parvi æſtimatur. Simiæ ac Cercopitheci ejus fructus maxime expetunt & edunt, quibus & in Baleya capiuntur, quum ipſis laquei adponantur: Ex tenuibus firmisque ramis dentiſcalpia formantur, quibus virtus adſcribitur dentes firmandi. Nigræ radices, inferiorque trunci pars ſecundæ nempe ſpeciei, quæ ſatis durum gerit lignum, in re Medica adhibentur, in aqua enim contritæ propinantur, ac minutim conſciſſæ cum Muſæ fructu eduntur, curantque *Upas Itam*, per quod apud incolas denotatur *Colica ventoſa*, & cordis anxietas, quum aliquis quaſi ſuffocationem perſentiat. Oportet autem, ut niger hic cortex ligno adhæreat, in quo plurima latet virtus Medica, neutiquam enim hæc in ligno detegitur: In plantis hisce detegenda prius eſt ejus virtus, non omnes enim hujus fruticis funes hac referti ſunt, quum iſto deſtituantur odore ac ſapore, qui in efficaciſſimis etiam poſt quorundum annorum ſpatium evaneſcit, unde & aliquando recens cædendum eſt hoc lignum.

Tabula

Dit is een formeel touw, met een lank enkeld zeel de boomen oplopende, of op de naaſte ruygte kruypende, een duym dik, rond, taay, met een ſwartbruyne ſchorſſe bekleed; aan de zyde takken ſtaan de bladeren verwiſſeld tegens malkander, van tweederley gedaante, na de twee zoorten.

De breedbladige zoorte *beeft bladeren, die van Canary gelyk, doch kleender, gladder, en ſlapper, agter ſmal, en voren breedſt, een band lank, en boog-groen. Uyt den ſchoot der bladeren uyt een kort dik ſteeltje, komt een enkelde bloem voort, in de gedaante van een kleene rooze, van 6 dikachtige, ronde, bruyne, of bloed-roode blaadjes gemaakt, omgevende een geele platte heuvel van korte en dikke draden gemaakt, zoo digt aan malkander ſtaande, datze een lichaam ſchynen, boven op met een ſlymerigheid bedekt, zoet van reuk, en als ze ryp zyn ook van ſmaak, gelykende een rype Piſſang of Muſa.*

Hier op volgen de vruchten, by malkander waſſende in een tros, gelyk korte en kromme vingers, of als de vrucht van Tamaryn, dog korter en ronder, hebbende meeſt ieder 3 ruggen, en verdeeld in twee bulten, als of 'er groote boonen in waren, veele hebben ook maar een bult; binnen leggen veele roode of rosachtige boontjes op malkander gepakt, plat, en eenigzints in de gedaante van een halve maan.

De ſmalbladige zoorte *beeft dezelve bladeren, maar ſmaller en korter, van onderen grys of witachtig, gelyk die van Palala, ook naar denzelven reuk trekkende. De ſchorſſe is ſwarter dan aan 't voorgaande, zeer taay, en na Noote Muſchaten riekende, zoo dat men 't voor een* Palala Repens *zoude konnen houden. Palala dan werden genaamt alle wilde zoorten van Palala of Noote Muſchaten, het hout is voos, taay, niet te min digt, en beſterft ſtraxros, als men 't doorkapt. Deze zoorte brengt haare vruchten zelden voort, en rieken ook zoo wel niet na Piſſang als de voorgaande, daarom ik liever twee byzondere zoorten daar van wilde maken, indien ze de Inlanders niet onder een naam begrepen.*

Naam. *In 't Latyn* Funis Muſarius. *Maleyts* Tali Piſſang, *om reden als gezegt. De Hitoëezen noemen het* Wali Maua, *dat is* funis Rottangi formis, *om dat het een enkelde lange touw maakt, als een Rottang. Andere noemen 't* Wali Mette, *dat is ſwarte touw, na de coleur der ſchorſſe, item* Sahit Metten.

Plaats. *Het waſt aan de randen van 't booge boſch, in de velden onder ander laag geboomte, als meede op ſtrand, doch dit laatſte beeft de minſte reuk na Noten, en hoe landelyker, hoe beter dat het is. Men vind het in Amboina, Baly, en Solor.*

Gebruyk. *Men kan het middelſte beuveltje van de bloem raauw eeten, als het door rypheid week en zappig is geworden, om dat het na Piſſang ſmaakt, doch weinig geacht. De Apen en Meerkatten eeten de vruchten graag, en werden op Baly daar meede gevangen, als men ſtrikken daar by bind. Uyt de dunne takken, die ſtyf zyn, maakt men tand-peuters, die de kragt hebben de tanden te beveſtigen. De ſwarte wortelen, en het onderſte des ſtams van de tweede zoorte, daar het een redelyk hard hout beeft, werden in de Medicynen gebruykt, want in water gevreven, gedronken, en kleen geſneden, en met Piſſang gegeten, genezen het* Upas Itam, *waar meede de Inlanders betekenen* Colicam Ventoſam, *en benoutheid des herten, wanneer zig iemand bevoeld, als of by verſtikken wilde. De ſwarte ſchorſſe moet aan 't hout blyven, want daar inne ſteekt de meeſte kragt, en niet in het hout; ook moet men leeren kennen aan de planten, waar het kragtigſte vald, want niet alle touwen van dit gewas hebben voornoemde reuk en ſmaak, dewelke ook zelfs de beſten na eenige Jaren verlieſt, daarom men zomtyds het verſche moet afkappen.*

De

Tabula Quadrageſima Secunda

Ramum exhibet *Funis Muſarii* flore ac fructibus conſpicuum.

De twee-en veertig ſte Plaat

Vertoont een Tak van het *Pieſſang touw-gewas* met zyn *bloem* en *vruchten.*

CAPUT QUADRAGESIMUM QUARTUM.

Funis dentarius. Labac.

PRiorum funium hæc tertia videtur ſpecies hoc in capite deſcripta. Hic autem funis digitum craſſus eſt, nigro obductus cortice inſtar præcedentis. Folia ejus ſolitaria ſunt locata in lateralibus ramulis curtis in petiolis, octo novemque pollices longa, palmam lata, inferius rotunda inſtar foliorum Canarii, ſuperius in oblongum apicem deſinentia.

Fructus magnis in racemis ſeu corymbis plures ſimul excreſcunt, ſed omnes in peculiari petiolo, una tamen bacca longior excreſcit altera, parvaque referunt avicularum ova, primo rubra, ac dein per maturitatem nigra, rubra medulla repleta, ſaporis fatui, ſed quodammodo auſteri & adſtringentis, inſtar Prunellorum ſilveſtrium maturorum, odoremque habent unguentaceum; intus locantur tria, quatuor, & quinque anguloſa, & ex nigro fuſca officula, ſemi lunæ formam æmulantia. Niger cortex lentiſſimus eſt, odorem habens ſaporemque Nucum Moſchatarum ſilveſtrium, uti *Funis Muſarii.*

Nomen. Latine *Funis Dentarius.* Malaice *Tali Gaſſogigi.* Amboinice in Leytimora *Aſſaihe*, h. e. dentrificium. Baleyice *Labac.*

Locus. In Amboinæ levibus creſcit ſilvis, ut & ad ipſarum oras, ſed raro obcurrit, & in Baleya copoſior eſt.

Uſus. Maturi ejus fructus ab Amboinenſibus non eduntur, atque hic funis apud ipſos in nullo alio eſt uſu, niſi quod ejus cortex dentium frictioni inſerviat; Baleyenſes maturos ejus fructus crudos edunt, ubi & delicatiores ſunt quam in Amboina.

Hujus & nigra obcurrit ſpecies Amboinenſibus *Aſſa ihe metten* dicta, fructus gerens oblongos æmulantes Vidaras, quos & Baleyenſes edunt.

Ejus rami circinnas gerunt uti *Duri Carbou*, ex ejus rachidibus dentiscalpia ac dentrificia quoque formantur.

XLIV. HOOFDSTUK.

De Tande-vryver.

VAn het voorgaande ſchynd een derde zoorte te zyn; 't geen wy in dit Capittel beſchryven. Het touw is een vinger dik, met een ſwarte ſchorſſe bekleed, gelyk het voorige. De bladeren ſtaan enkeld aan de zydetaxkens, op korte ſteelen, agt en negen duymen lank, een hand breed, agter met ronde billen, gelyk de Canarybladeren, en voren met een lankachtige ſpits.

De vruchten waſſen in groote troſſen of dollen, veele by málkander, yder op een byzonder ſteeltje, hoewel de eene beſtë langer uytſteekt dan de andere, en gelyken kleene Vogel-eyers, eerſt rood, en als ze ryp geworden zyn, ſwart, met een rood merg van binnen, ſmets van ſmaak, wrang en t'zamentrekkende, gelyk de rype Slëen, met een zalfachtigen reuk, binnen leggen drie, vier, en vyf-boekige en ſwart-bruyne korls, gelyk een halve maan. De ſwarte ſchorſſe is zeer taay, riekende en ſmaakende na wilde Noten, gelyk de Funis Muſarius.

Naam. *In 't Latyn* Funis Dentarius. *Maleyts* Tali Gáſſogigi. *Amboinſch op Leytimor* Aſſaihe, *dat is Tandevryver. Baleyts* Lahac.

Plaats. *Het waſt op Amboina in ligte boſſen, en aan de randen der zelve, dog men vind het zelden; op Bali is het overvloediger.*

Gebruyk. *De rype vruchten werden by de Amboinezen niet gegeten, en dit touw beeft by haar-lieden geen ander gebruyk, als datze met de ſchorſſe de tanden vryven: De Balyers eten de rype vruchten raauw, dog aldaar zyn ze wat ſmaakelyker dan in Amboina.*

Men heeft nog een ſwarte zoorte hier van, by de Amboinezen Aſſa ihe metten *genaamt, met vruchten als lankwerpige Vidaras, die de Baleyers eten.*

De takken hebben krullen gelyk Duri Carbou, *uyt de ryskens maakt men insgelyks tande-vryvers.*

CAPUT QUADRAGESIMUM QUINTUM.

Rudens ſilvaticus. Woit Beſaar.

FUnis hic mixtam habet naturam Europæorum Hederæ, & Indorum Varingæ, qui in tot ſpecies ac varietates dividitur, ut cunctas deſcribere non auderem ſuſtinere, ac ſolummodo illas eligam, quæ magis ſunt obviæ, ac mihi notæ, quæque in bina majora dividuntur genera, majus nempe ac minus, quorum quodlibet in peculari deſcribetur capite.

Woit beſaar proprie eſt *Rudens ſilvaticus*, qui inter mirabiles res in Amboinenſium ſilvis ac ſolitudinibus reperitur, quæ vela quaſi funesque circa malum dependentes exhibent uti in nave: Hujus autem tres mihi obvenere ſpecies, 1°. latifolia, 2°. parvifolia, 3°. rugoſa ſeu piloſa.

Primo *Woit latifolium* eſt funis ſilvaticus, ſimplici flagello arbores adſcendens, inferius brachium, ac porro plerumque binos craſſus digitos, qui ſupra arbores ſeſe modo in plures breves explicat ramulos; Cortex externe maculis quibusdam variegatus, ſatisque craſſus eſt, quumque incidatur, paucum exſtillat lac: Lignum grave eſt, junceum, ac plurimis foraminulis pertuſum, uti Rottangæ.

Folia cum illis Ebeni conveniunt, ſed paulo minora ſunt, craſſa, firma, & in rotundum apicem deſinentia, plurimaque ſimul locantur ſuperne obſcure virentia, inferne albicantia & rugoſa. Laterales ramuli ſeſe adeo inplicant arborum ramis, quas adſcendunt, ut divelli nequeant, quique ab una ad aliam ſeſe extendunt arborem, quas adeo connectunt, ut una ſine altera procumbere nequeat.

Funes brachium minimum craſſi ſine metu adſcendi poſſunt, qui vero digiti modo craſſitiem habent, vitandi ſunt, quum molles ſint, fragiles, atque hinc facile abrumpi poſſint. Fructibus plerumque orbus conſpicitur, in vetuſtiſſimis vero, atque adultis hi progerminant hinc inde nullis præcedentibus floribus more Varingarum. Eſtque pomulum, magnitudinem habens Limonis Nipis, diu virens, dein flaveſcens, ex carne compoſitum duriuscula & quaſi cartilaginea, cui interjacent plurima plana ſemina, fere inſtar illorum Trong, caroque paululum lacteſcit; Hominibus inutiles ſunt cibo, ſed avibus relinquuntur annuis dictis, aliisque.

Secundo *Woit parvifolium* multo tenuior funis eſt, non ultra pollicem craſſus, non vere rotundus, ſed parum compreſſus inſtar inteſtini ſemi vacui: Plures ſimul emittit rachides ſeu ramulos, qui intricatam formant congeriem, hisce folia inſident copioſa, haud longiora uno alterove digiti articulo, ſuperius ſubrotunda, Portulacæ folia referentia, ſed tenuiora, inferne albicantia, rugoſa, ac ſubtilibus cancellatisque venulis pertexta inſtar illorum Varingæ, quorum ſaporem etiam habent. Rachides iſtæ deciduæ obtuſas hinc inde formant ſpinas in craſſis ramis, qui ſauciati lac itidem quoddam exſtillant. Fructus lente excreſcunt, qui ſolitariæ ſunt baccæ, plerumque vero geminæ ad quodvis folium, rotundæ, inſtar illarum Varingæ parvifoliæ, quæ eandem, uti priores, habent ſubſtantiam, avibusque itidem relinquuntur.

Tertio *rugoſum* ſeu *piloſum Woit*, multo majora gerit folia binis præcedentibus, maximeque convenit cum *Varinga funiculari*. Eſt enim funis intricata gerens flagella, quæ ex arboribus dependent, ac peculiarem quaſi glebam ſeu congeriem formant.

Folia cum illis Varingæ funicularis conveniunt, craſſa nempe, firma, ſex ac novem pollices longa, tres lata digitos, ſuperne rugoſa, plurimis cancellatis venis pertexta, inque tenerioribus vagos gerentia pilos, inferna parte quinque ſexve gerunt coſtas obliquas admodum, quarum binæ inferiores ultra folii dimidium excurrunt; rugoſa penitus, denſisque ac pungentibus pilis hirta. Solitaria locantur, atque ad quodvis folium bini fructus excreſcunt magnitudine globuli ſclopeti manualis, ſeu paulo majores, tam prope quam poſt folia, qui ſuperius obtuſo apice notati ſunt.

Caro

XLV. HOOFDSTUK.

Het groote wilde Boſch-touw.

DIt touw beeft een gemengde natuur van onze Europiſche Hædera, *of de klimmende Indiſche Waringen, in zoo veel zoorten en veranderingen verdeeld, dat wy niet belooven kunnen dezelve altemaal te beſchryven, maar alleen die geene, dewelke meeſt bekend, en my voorgekomen zyn, en in twee hooft-geſlagten verdeeld werden, namentlyk groote en kleene. Zullende ieder zyn bezonder Kapittel hebben.*

Woit beſaar *is het eygentlyke* Rudens ſilvaticus, *een van die bezondere dingen, dewelke de Amboinſche wilderniſſen afſchilderen, vertonende in hare boſſen het geene ſtaagh, want, en touwen, om een maſt in een Schip doen, waar van wy 3 zoorten aangemerkt hebben:* 1. *grootbladige,* 2. *kleenbladige,* 3. *ruyge, of hairige.*

1. *Het* grootbladige Woit *is een boſch-touw, ook met een enkelde zeel de boomen oploopende, beneden een arm, en verders doorgaans twee vingers dik, op de boomen zig eerſt in veele korte zyde-takken verbreydende. De ſchorſſe is van buyten met eenige ſpikkeltjes bezet, redelyk dik, en als men daar in kapt, een weinig melk uytgevende. Het hout is ſwaar, biesachtig, en vol kleene gaatjes, als Rottang.*

De bladeren zyn als die van 't Ebben-hout, doch wat kleender, dik, ſtyf, en met een ronde ſpitze, dewelke veel by malkander ſtaan, van boven donker-groen, van onderen witachtig en ruyg. De zyde takken verwerren hun in de takken van de boomen, die ze oplopen, zodanig, dat men ze niet aftrekken kan, lopende van de eene na de andere boom, verſcheyden aan malkander bindende, zoo dat den eenen niet vallen kan, zonder den anderen.

De touwen, die een kleene arm dik zyn, mag men vryly oploopen, maar dewelke niet boven een vinger dik zyn, moet men myden, want dezelve zyn week, bros, en breken ligt af. Het werd meeſt zonder vruchten gezien, doch aan de oude touwen, die haar volkomen wasdom hebben, komen dezelve voort, hier en daar eene, en dat zonder bloeyzel, na de aard van alle Waringas. Dezelve is een appeltje, in de groote van een Limoen Nipis, langen tyd groen, daar na vuyl-geel, gemaakt van een hardachtig of krakebeenig vleeſch, vermengd met veele platte zaden, ſchier als die van Trong, *en het vleeſch beeft min of meer melk. Zy zyn voor menſchen onbequaam te eten, maar werden gelaten voor de Jaar-vogels, en Koeskoezen.*

2. Kleenbladige Woit *is veel dunder van touw, niet boven een duym dik, niet regt rond, maar gedrukt, als een half leegen darm, het beeft meer ryskens, by malkander ſtaande, en maken een verwerden boſch, daar aan ſtaan veele bladeren, niet boven een of twee leden van een vinger lank, vooren rond, in de gedaante van porceleyn bladeren, maar dunder, van onderen ook witachtig, ruyg, en met ſubtiele adertjes, netswys geteykent, als Waringa, wiens ſmaak zy ook hebben. De afgevallene ryzen maken hier en daar ſtompe doornen aan de dikke takken, dewelke gequeſt zynde, ook eenige melk uytgeven. De vruchten komen mede lankſaam voort, zynde enkelde beſiën, doch meeſt twee aan ieder blad, rond, gelyk die van kleenbladige Waringen, beſtaande uyt dezelfde ſubſtantie als de vorige, en werden voor de Vogels gelaten.*

3. Ruige *of* haairige Woit, *beeft veel groter bladeren dan de beyde voorgaande, en groote gemeenſchap met de* Varinga funicularis, *want het is een touw, met verwerde ranken aan de boomen hangende, of een klomp op zig zelfs makende.*

De bladeren gelyken die van Varinga funicularis, *te weten dik, ſtyf, ſes en negen duymen lang, drie vingers breed, van boven ruyg, met veele adertjes netsgewys doorweven, en aan de jonge met ydele baayrtjes bezet, aan de onderzyde hebbenze 5 a 6 zeer ſchuynze ribben, waar van de twee agterſte meer dan het halve blad doorlopen, gants ruyg en digt, met ſtekelige baayrtjes bezet. Zy ſtaan enkeld, en by ieder bladt groeyen 2 vruchten, in de groote van Musquet-kogels, of wat grooter, zoo wel by als agter de bladeren, boven op met een ſtomp ſpitsje, insgelyks met ſteekelige baayrtjes bezet.*

Van

Fig. 1.

Fig. 2.

Caro interna denſa eſt, & repleta granulis albis, forma ſeminum Cumini: Quum folia fructusque abrumpantur, lac ſpiſſum exſtillat paucumque: Hujus & varietas obcurrit, quæ fructus gerit haud majores piſis fuſcis, quique primo ſunt virides, ac dein lutei. Utriusque ſpeciei pungentes pili cutis pruritum excitant.

Van binnen hebbenze een digt vleeſch, uytgevuld met witte korrels, in de gedaante als Comyn; als men bladeren en vruchten afbreekt, zoo komt 'er een weinig dikke melk uyt. Zy beeft nog een verandering, daar aan de vruchten niet grooter zyn dan graauwe Erweten, eerſt groen, daar na geel. De ſteekelige haayrtjes van beyden verwekken een jeuken op de huyd.

Nomen. Funes hi ſilveſtres mihi Latino nomine vocantur *Rudens ſilvaticus.* Malaienſe nomen huc usque ignotum eſt. Amboinice *Woit* vocatur, ac prima ſpecies Amboinenſibus dicitur *Woit laun Ela*, h. e. latifolium; Secunda *Woit laun Mäun*, h. e. parvifolium; Tertia Malaice nominatur *Tambun Tali*, quum intricatam per ramos formet congeriem. Amboinice autem *Woit Kuri.*

Naam. *Deze wilde boſch touwen noem ik in het Latyn* Rudens ſilvaticus. *De Maleytſche naam is nog onbekend. Amboinſch* Woit, *de eerſte zoorte biet in 't Amboinſch* Woit laun Ela, *dat is grootbladig. De tweede* Woit laun Mäun, *dat is kleenbladige. De derde in 't Maleyts* Tambun Tali, *om dat het een verwerde klomp met zyn takken maakt. In 't Amboinſch* Woit Kuri.

Locus. Binæ priores ſpecies in altis potiſſimum creſcunt ſilvis, aliquando etiam in litore, ubi ingentes & altæ obcurrunt arbores ac rupes, tertia hic & illic creſcit in levibus ſilvis ac vallibus, ubi raræ reperiuntur arbores.

Plaats. *De 2 eerſte zoorten groeyen meeſt in 't booge wout, zomtyds ook op ſtrand, daar booge bomen en klippen zyn, de derde groeyd hier en daar in ligte boſſen, en in Vallyen, daar weinig bomen ſtaan.*

Uſus. Funis hic omnium aptiſſimus eſt, qui in ſilvis obcurrit, pro Amboinenſibus ad arbores conſcendendas, quum enim a terra oblique ad arbores adſcendit, & ab una ad aliam extenditur arborem, hinc prius explorant Amboinenſes per hunc, an ſatis ſint firmatæ arbores, quumque hic brachii craſſitiem adtigerit, intrepide unus alterve vir hunc adſcendit, licet enim aliquo modo conmoveatur vel vacillet, innumeræ tamen ejus rachides arborum ramis firmiter inhærent, quæ cum illis quam maxime conjunctæ & intricatæ ſunt; ita ut libera natura haud inutiliter incomptum hunc funem in ſilvis tetenderit, qui incolis conducit ad victum in ſilvis quærendum, quales ſunt fructus *Coescoeſen* dicti, ad quos apte tendere poſſunt ope horum funium, ſunt & præterea alii funes, ſed quibus ſeſe non ita certo conmittere audent, quam huic ob ſummam ejus tenacitatem, immo in tenuiſſimis etiam ejus funiculis.

Gebruyk. *Dit touw is het bequaamſte, dat men in 't boſch vind, voor de Amboinezen om booge bomen op te klimmen, want vermits het van de aarde ſchuyns tot op de bomen loopt, en van de eene tot den anderen, zoo voelen de Amboinezen eerſt daar aan, of het vaſt houd, en als 't dan een kleene arm dik is, zoo kleuwtert daar een of twee man op, zonder vreeze van breeken; want of het ſchoon een weinig verſchiet, zoo blyft 't egter met zyn veelvoudige ryſen in de takken hangen, als zynde te zeer door malkander verwerd. Zoo beeft dan de milde natuur dit onaanſienlyk touw in de boſſen geſpannen, want het nodig is voor de Inlanders om haar koſt te bekomen in 't wilde boſch, 't welk zyn de* Coeskoezen, *dewelke zy weten te beklimmen door behulp van deze touwen. Daar zyn wel meer andere touwen, maar zy durven haar zoo vaſt daar niet op betrouwen, als op dit, wegens zyn extreme taayigheid, behalven als gezegt, in de dunne touwen.*

Anguſtifolia ſpecies non tam apta eſt ad adſcenſionem, quum etiam tenuior ſit, utriusque autem cortex adhibetur loco Pinangæ cum Sirio & calce ad maſticationem, auſterum enim ac parum adſtringentem præbet ſaporem.

De ſmalbladige zoorte is zoo bequaam niet om te beklimmen, om datze dunder is, maar de ſchorſſe van beyde werd gebruykt in plaats van Pinang met Siri en Kalk te eten, want zy beeft een ſmetze en weinig t'zamentrekkende kragt.

Quarto. Leytimorenſes quartam præterea hujus *Woit* numerant ſpeciem, cujus funis unius alteriusve digiti craſſitiem habet, ac fungoſum gerit lignum; nihilominus tamen ſatis grave; funis hic non vere rotundus eſt, ſex excavatus, & flagelloſus, brevibus ubique ac firmis apicibus ſpinas mentientibus armatus, non tamen multum pungentibus, coloris ex fuſco nigricantis.

4. *De Leytimoreezen maken nog een vierde zoorte van* Woit, *wiens touw een a twee vingers dik werd, voos van hout, niettemin redelyk ſwaar, niet regt rond, maar uytgebold, en met ſtrengen, overal met korte en ſtyve punten als doornen bezet, die dog niet zeer ſteken, van verwe ſwart-bruyn.*

Folia ejus longis inſident rachidibus ſibi obpoſita ac parva, uti in Turio minore, ejus cortex fragilis eſt, nec maſticatur. Loehoenenſes hunc vocant *Wali Mette* a nigro corticis colore, quod nomen præcedens *funis Muſarius* apud Hitoënſes quoque gerit, atque ulteriore inveſtigatione comperi, hunc differre a vero *Woit*, ſed unum eundemque eſſe cum *Solulo funiculari*, ſupra capite quadrageſimo ſecundo deſcripto.

De bladeren ſtaan aan lange ryskens tegens malkander geſchikt, en kleen als aan de kleene Turi. De ſchorſſe is broſch, en werd niet gegeten. De Loehoeneezen noemen 't Wali Mette *van de ſwarte coleur der ſchorſſe, welke naam de voorgaande* Funis Muſarius *by de Hitoëezen ook beeft, en by nader onderzoek bevinde dit van de regte* Woit *te verſchillen, daar en tegen een en 't zelfſte te zyn met de* Solulus funicularis, *boven Cap. 42. beſchreven.*

Tabula Quadrageſima Tertia

Binas exhibet *Funis rudentis* ſpecies, unam nempe *majorem*, alteram vero in Figura ſecunda *minorem.*

De drie- en veertigſte Plaat

Vertoont twee zoorten van wilde Boſch-touwen, te weten in de *eerſte Figuur* de *groote*, in de *tweede* de *kleynder zoort.*

Ex *Rumphii Auctuario* quasdam porro *funium ſilvaticorum* ſpecies hic ſubjungemus.

Funis felleus. Putra Waly.

Circa annum 1690 in Amboinam delatus fuit hic funis, in gyros convolutus, vix minimum digitum craſſus, ubique eminentes gerens ſquamas, quæ obtuſas ſpinas, ſeu parvas referunt exſtantes alas, & licet per aliquot menſes in ciſtis fuerit occluſus vel conſervatus, hic tamen ſuccoſus erat, & terræ commiſſus propullulabat. Intra breve temporis ſpatium longa emittebat hic funis flagella iſtis tuberculis ſeu verrucis obſeſſa, quæ adſtantibus ſeſe inplicabant arboribus, quorum quædam amputabamus.

Amputata autem hæc flagella ad extremitates exſiccabantur, ſed plerumque tamen ſuccoſa erant, longaque & ſimplicia, ac brevia etiam perpendicularia demittebant fila in terram, ubi bifida erant, & nutrimentum videbantur querere.

Anno 1691 menſe Novembri flores producebant, cunctis deſtituta foliis, erantque longa ac ſimplicia flagella, palmam longa, e quibus floſculi dependebant albicantes ſeu virentes, qui compoſiti erant ex tribus parvis & retroflexis petalis cum totidem apicibus intermediis, ſupra hæc ſex alba eriguntur ſtamina, flavas antheras gerentia, ſupra iſta petala ſeſe extendentia, ac fruſtra decidebant, contra in ſtipite viridi ac folioſo nullus obſervabatur floſculus.

Succus ex hoc fune manans, quam maxime amarus, qualis & tota planta eſt, unde & a nullo tangitur vel depaſcitur animali. In Java hic funis ad minoris brachii craſſitiem excreſcit, atque in longa ſeſe dividit flagella, arbores adſcendentia altas, & ubique ſeſe circumvolventia, quæ digitum craſſa ſunt, & ubique obſeſſa iſtis verrucis ſeu tuberculis, non ordinatis, ſed inregularibus; Ex ipſis alia longa & rotunda excreſcunt vimina, pennam circiter craſſa, ab initio & ad digiti circiter longitudinem, vagis & parvis tuberculis obſeſſa, ac porro ex viridi flaveſcentia.

Hisce folia inſident ſolitaria, longis & firmis petiolis inpoſita, qui prope ortum incurvum formant ſinum inſtar illorum Tubæ.

Folia ipſa ſunt cordiformia, inferius auriculata, inſtar illorum Convolvuli, a tribus ad quinque pollices longa ac lata, ſubtus multis coſtis & venis pertexta & rugoſa, quorum quinque maximæ prope ortum concurrunt, ſuperius in brevem excurrunt apicem.

In Java nunquam flores fructusque producti fuere obſervati, inque meo horto nulli quoque provenere, niſi in amputatis ramis, qui ſeparati aliis involuti erant arboribus, nullo autem modo ipſis juncti vel adhærentes, ita ut mirandum ſit, undenam hi rami ſuum hauſerint nutrimentum, ni forte ex amputatis extremitatibus illud traxerint, quæ ſenſim marceſcunt, nihilominus tamen multa viridia emittit vimina, multaque deorſum demittit fila, quæ tamen magis per terram prorepunt, quam ſeſe ipſi figunt. Circa Bataviam obcurrit tam ſponte quam in hortis tranſplantatus circa ſepes, raro autem fructus vel flores producit.

Diſtinguendus eſt hic funis ab *Ampedu tana*, ſeu felle terræ, quod eſt parvifolia *Serratula amara*, ſeu *Daun Cucurang*. In Java altas adſcendit arbores, ac ſeſe ipſis circumvolvit inſtar Caju Rapat. Mulierculæ Baleyenſes adhibent inſtar alius Oebat contra abdominis tormina. Copioſe obcurrit circa Kuddus & Demack, ſed non adhibetur, contra vitatur, quum liquorem habeat petiolis adhærentem, amarum, & viſcoſum, qui tam firmiter manibus adhæret, ut intra aliquot dies vix ablui poſſit, ac nauſeoſam præbet amaritiem. Baleyenſes hunc adhibent contra febres & Icterum. Funis hic contritus, & emplaſtri forma adplicitus dorſo & lumbis, horum dolores ſedat & curat, alii vero hoc viſcoſum recuſantes emplaſtrum, totum ſumunt funem, cujus oras abſcindunt ſpinoſas, & tanquam cingulum corpori adligant. Pueris quoque exhibetur alii Djoedjamboe admixtum.

Nomen. Javani hunc vocant *Putra Waly*, & *Bratta Waly*. Baleyenſes *Andra Waly*, & *Anda Waly*, h. e. *amarum* vel *felleum funem*; atque hinc mihi Latine dicitur *funis felleus*.

Uſus.

Uyt het *Auctuarium* van *Rumphius* zullen wy verders hier nog eenige zoorten van *Boſch-touwen* byvoegen.

De Gal Touw-ſtruyk.

Omtrent het Jaar 1690 is in Amboina gebragt dit touw met kringen in malkander gevlogten, ſchaars een pink dik, overal met uytſtekende ſchubben bezet, als of 't ſtompe doornen of kleene vlerken waren, al warenze eenige maanden in de kiſt geſloten geweeſt, zoo bevond men ze nogtans zappig, en in de aarde geſtoken groeyen; 't gewon in korte tyd lange ranken, met de voorgaande knobbelen of wratten, die zich om de naaſte boomen ſlingerden, waar van wy eenige afkapten.

De afgekapte ſtukken droogden op aan de eynden, dog bleven doorgaans zappig, zonden lange, enkelde, en korte draaden na beneden op de grond, daar ze haar in twee verdeelden, en ſcheenen haar voedzel te willen zoeken.

Anno 1691. in November bragtenze haar bloeyzel voort zonder eenig blad te hebben, 't welk waren lange en enkelde ranken, een hand lank, daar aan bingen de bloempjes, witachtig, na den groenen trekkende, beſtaande uyt drie kleene, en agterwaarts gebogene blaadjes, met zoo veele ſtompen daar tuſſen; boven dezelve ſtaan 6 witte draadjes, met geele nopjes, over de voorn. blaadjes uytgebreyd, en vielen voor niet met al af, daar en tegen aan den groeyender ſtok zag men niet een bloempje.

Het zap daar uyt lopende is uyttermaten bitter, gelyk het gheele gewas is, en wert daarom van geen Dier aangeraakt. Op Java wert dit touw zelfs een kleenen arm dik, doch verdeelt zig in lange ranken, dewelke de hooge boomen oplopen, en zich overal omſlingeren. De ranken zelfs zyn een vinger dik, en overal bezet met de voorn. wratten of knobbelen, niet in ryen, maar zonder order. Uyt dezelve komen andere lange en ronde gerten, omtrent een ſchaft dik, van haar begin af, noch omtrent een vinger lank, met ydele en kleene knobbeltjes bezet, en voorts geel-groen.

Aan dezelve ſtaan de bladeren enkeld, op lange en ſtyve ſteelen, dewelke by haaren oorſpronk een kromme boght maken, gelyk die van Tuba.

De bladeren zelfs zyn hertformig, agter met twee ronde ooren gelyk die van Convolvulus, van 3 tot 5 duymen lank, en ook zoo breed, van onderen met veele ribben en aderen, rimpelig, waar van de grootſte vyf by haren oorſpronk t'zamen ſtooten, en vooren met een korte ſpits.

Op Java heeft men nooit bloemen of vrugten daar aan gezien, en in myn thuyn ook niet, dan aan de afgekapte takken, dewelke los op andere bomen ſlingeren, geenzints daar aan klevende, dierhalven het wonder is, waar van dit touw zyn voedzel heeft, of het moeſte uyt de afgekapten eynden zyn, dewelke allenxkens verdroogen, en niet te min brengt het veele jeugdige ranken voort, en zend veele draaden als ſtrenge gaarn na beneden, dewelke egter meer op de aarde kruypen, dan daar aan vaſt zyn. Men vind het omtrent Batavia, zoo in 't wild als in de thuynen verplant, omtrent de Heggens, dog men kan 'er zelden vruchten of bloeyzel aan vinden.

Men moet het onderſcheiden van Ampedu Tana, *of Aard-gal, het welk is het kleene kruyd* Serratula Amara, *of* Daun Cucurang. *Op Java loopt het de hoogſte bomen op, en ſlingert zig om dezelve, als* Caju Rapat. *De Baleytze Vrouwtjes gebruyken het als ander Oebat tegens buykpyn Men beeft het mede veel om* Kuddus *en* Demack, *maar wert niet gebruykt, maar veel meer geſchouwt, want het heeft een bittere vochtigheid, aan de ſtelen klevende, dewelke zoo vaſt aan de handen blyft, dat men het in eenige dagen qualyk afwaſſchen kan, en geeft een walgelyke bitterheid. De Baliers gebruyken het tegens koortzen, en geelzuchtige menſchen; het touw gewreven, en pleyſtersgewyze opgebonden over de ruggen en lendenen, geneeſt de rugge-pyn: doch andere deze ſlymerige pleyſter niet konnende verdragen, nemen het geheelen touw, ſchrappen de ſteekelige kanten af, en binden het als een gordel om het lyf. De Kinders werd het ook onder ander Djoedjamboe gegeven.*

Naam. *De Javanen noemen 't* Putra Waly, *en* Bratta Waly. *De Baliers* Andra Waly, *en* Anda Waly, *dat is bitter of Gal-touw, en daar van in 't Latyn* funis felleus.

Gebruyk.

Fig. 2.

Fig. 1.

Uſus. Apud Javanos in multo uſu Medico eſt, cujus tamen nulla alia quam ſupra memorata mihi ſunt nota. Corona hujus funis circa collum urnæ flexa prohibet vermiculos in aqua creſcere, quam diu etiam ſtagnet; Contra capitis furfures adhibetur, & aliis admiſtus Djoedjamboe, interne propinatur. Alii dicunt coronam talem urnæ, in qua ſalſa ſeu aqua marina eſt, adligatam, potabilem inde fieri, quod mihi tamen non ſucceſſit, forte quod urna eſſet nimis craſſa, adfirmabant tamen, non opus eſſe hunc funem aquam tangere. Qui dolore laborant dorſali, fruſtum hujus funis ſumant, orchiam longum, quod lumbis circumligent inſtar cingulæ, parumque radicis in aqua contritæ adſumant cum Aniſo, & ſemine Sary.

Gebruyk. *By de Javanen beeft het een grooten Medicynalen gebruyk, waar van ons niet meer dan het bovenſtaande bekend is. Den krans van deze touwen om den hals van een waterpot gelegt, laat geen wormpjes in 't water groeyen, hoe lang het ook ſtaat; 't wert tegens de ſchubben des hoofts gebruykt, en onder ander Djoedjamboe binnens lyfs. Andere zeggen, dat de voorſz. krans om een pot met brak water gebonden, 't zelve drinkbaar maakt, het welk my nogtans niet heeft willen lukken, miſſchien om dat den pot te dik was, en egter wierd ik verzekert, dat dit touw het water niet raken moet. Dewelke met rugge-pyn geplaagt zyn, zullen een ſtuk van dit touw nemen, ruym een vadem lang, en het zelve om de lenden binden als een gordel, als mede een weinig van de wortel innemen, in water gewreven met Anys, en het bloemen-zaad Sary.*

Tabula Quadrageſima Quarta

Ad *Figuram Primam* ramum exhibet *Funis Fellei.*
Figura Secunda ramum ſiſtit *Funis quadrangularis.*

Funis quadrangularis.

Funis quadrangularis, Portugallice *Follo* ſeu *Corda quadrocando*, ſpecies videtur eſſe Amboinenſis *Funis crepitantis* ſupra libro 9. deſcripti, hic vero funis nullum dat crepitum, eſtque quadragonus, ſed bina latera planiora ſunt binis aliis, atque per acutas oras ſulcata inſtar fructuum Boteri, in annulos ſeu articulos dividitur hic funis, quorum inferiores ſex, ſuperiores quatuor pollices longi ſunt, ac diviſi non per nodos ſed per ſulcos. In quovis ſulco folium locatur cordiforme, ſubrotundum, ac ſuperius obtuſum, ad oras rotundum, & obtuſe dentatum: inferius tres concurrunt coſtæ, cum aliis quibusdam lateralibus, quæ omnes oblique ſurſum excurrunt. Sunt autem hæc folia craſſiuscula & ſuccoſa, ſed flaccida, & ingrati odoris, ac ſaporis primo acidula, dein acute pungentis, & pruritum excitantis; huic autem obponitur clavicula ſingularis ac firma.

Prope ſuprema folia flores excreſcunt in brevibus corymbis, qui primo ſunt capitula rubentia, quæ ſeſe aperiunt in floſculos albos quadripetalos, cum totidem ſubtilibus ſtaminulis, & allo longiore intermedio capitulum gerente, quod piſtillum eſt.

Fructus iisdem inſident corymbis magnitudine granorum Piperis, rotundi & glabri, fere inſtar illorum Pſeudochinæ, per maturitatem rubri, intus binis tribusve anguloſis officulis referti. Acutus iſte ſapor & odor in tota detegitur planta, inferioresque ejus partes ſenſim ex cinereo virent, ſed nullæ ſunt lignoſæ.

Locus. Ex Bengala in Bataviam translatus erit hic funis, ubi & plurimum a Bengalenſibus colitur, per articulos plantatus ad hortorum oras, ubi ſeſe late extendit per laterales ramulos, qui transverſaliter prorepunt.

Uſus. Licet viridis hæc planta ſit ſilvatica, Bengalenſes tamen gratum ex ipſa norunt præparare cibum, ex ſuperioribus & molliſſimis ejus articulis, quos in aqua leniter ebulliunt, iterum exſiccant, & cum aliis herbis *Aatsjar* admiſcent.

Malabarenſes oræ Cormandelenſis hunc vocant *Perinde Coddy*, ubi & edulis quoque eſt, virides enim ejus ſumunt ramulos, quorum exteriorem desquamant corticem, quos porro in aqua macerant, & edunt.

De vier- en veertig ſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* een Tak van de *Gal Touw-ſtruyk.*
De *tweede Figuur* wyſt aan een Tak van het *vierkante touw-gewas.*

Het vierkante Touw-gewas.

Funis quadrangularis, *in 't Portugeeſch* Follo *of* Corda quadrocando, *ſchynt een mede zoorte te zyn van de Amboinſche* Funis crepitans, *in 't 9 Boek beſchreven, doch dit touw kraakt niet, het is gekant, doch twee zyden zyn platter dan de anderen, met ſcherpe kanten gezoomt, gelyk de vruchten van Boter, verdeelt in leden, de onderſte van 6, de voorſte van 9 duymen lank, niet met knien, maar met keepen afgedeelt. In ieder keep ſtaat een enkeld blad, hertformig, rondachtig, en voor ſtomp, aan de kanten rond of ſtomp getand, agter ſtooten drie ribben t' zamen, met nog eenige ter zyden, alle ſchuyns na voren lopende. Zy zyn dikachtig en zappig, doch ſlap, onaangenaam van reuk, van ſmaak eerſt rins, daar na ſcherp bytende, en jeukende, tegen over ſtaat een enkele ſtyve klavier.*

Aan de voorſte bladeren komt het bloeyzel voort, aan korte kroontjes, zynde eerſt roodachtige knopjes, dewelke haar openen in kleene witte geblaade bloempjes, met zoo veel fyne draadjes, en een vyfde alleen op een knopje in de midden.

De vruchten ſtaan aan deſſelfs kroontjes, in de groote van peper korrels, rond, en glad, ſchier gelyk die aan onze Pſeudochina, *in hare rypheid regt rood, binnen met 2 of 3 hoekige zaadkorrels. De ſcherpe ſmaak en reuk is in de gebeele plante, en de onderſte delen werden metter tyd graauw groen, doch niets boutachtigs is 'er aan.*

Plaats. *Het zal uyt Bengale op Batavia gebragt zyn, alwaar het ook meeſt van Bengalers aangequeekt werd, met de leden geplant aan de kanten van de tuynen, daar het zig wyd uytbreyd, met zyne zyde-takken regt dwers kruypende.*

Gebruyk. *Hoewel het groene een Boſch kruyd is, zoo weeten nogtans de Bengalers een aangename koſt daar van te maken, nemende de voorſte en weekſte leden, kokenze zagtjes in water, drogenze wederom, en mengenze met andere kruyden onder Atsjaar.*

De Malabaren op de kuſt van Cormandel, noemen het Perinde Coddy, *alwaar het mede eetbaar is, want zy nemen de groene takjes, ſchillen de buytenſte ſchorſſe daar af, wekenze in warm waater, en etenze dan.*

Funis pinguis. Utta Mina.

Funis hic quam intricatiſſimos gerit ramos laterales, qui ſinuoſi admodum & inregulariter decurrunt, pennam craſſi, parumque rugoſi ſeu ſtriati. Folia bina ſibi ſunt obpoſita, tres quatuorque pollices longa, ultra binos lata, in medio latiſſima, quædam ſuperne rotunda, & obtuſa, paucas gerentia coſtas, quæ in inferioribus foliis ſupra, in ſuperioribus infra parum protuberant, ſaporis primo fatui & oleracei, dein vero pruritum in ore excitantia, unde nec cruda edulia ſunt. Ex abruptis paucum exſtillat ſpiſſum lac, quod cito exſiccatur.

Het vette Touw-gewas.

Dit touw groeyd zeer verwert met zyne zyde-takken, zeer hogtig en onordentlyk lopende, een ſchaft dik, en wat ruig of geribt. De bladeren ſtaan twee tegens malkander, 3 en 4 duymen lank, ruym twee breed, in de midden 't breedſt, zommige ook vooren rond en ſtomp, met weinige ribben, dewelke aan de agterſte bladeren boven, en aan de voorſte beneden een weinig uytbuyten, van ſmaak eerſt laf en moeskruydachtig, doch kort daar na in de mond jeukende, en dierhalven niet bequaam om raauw te eten. Uyt de afgebrokene druyp een weinig dikke melk, doch verdroogt in korten.

Fructus in rachidum ſupremo germinant eodem fere modo, quo Varingæ, plures ſimul, immo quidam ramuli toti iſtis ſunt onuſti, & conveniunt quam maxime cum illis Varingæ parvifoliæ, ex rotundo quadragoni, ſeu in quatuor ſulcos diſtincti, ac ſuperius capitulo ornati, quo haud male Capparides referunt. Interne ſub tenui putamine quatuor adparent cellulæ, atque in hisce quatuor officula ſemi lunæ formia.

Nomen. Amboinenſes in Leytimora hunc vocant ſunem *Utta Mina*, h. e. pingue olus ſeu Sayor.

Uſus. Folia aliis adcoquuntur oleribus, & eduntur, quidam cruda quoque audent illa edere cum Bocaſſan.

N. B. Hujus plantæ nulla addita fuit in Auctuario Icon.

De vruchten komen voort aan 't voorſte der ryskens, op de manier als aan de Waringen, veele by malkander, ook zyn zommige taxkens geheel daar mede bezet. Zy gelyken meeſt die van de kleenbladige Waringen, uyt den ronden vierzydig, of met vier keepen afgedeelt, en boven op met een knopje, waar door ze niet qualyk Kappers gelyken. Binnen onder een dunne ſchaal vind men vier Celletjes, en daar in vier boonen, als halve maantjes.

Naam. *De Amboinezen op Leytimor noemen het* Utta Mina, *dat is vette* Sayor.

Gebruyk. *De bladeren werden onder ander moeskruyd gekookt en gegeten, zommige dervenze ook raauw eten, met Bocaſſan.*

N. B. Van deze plant is geen Figuur ofte afbeelding in het Auctuarium bygevoegt geweeſt.

CAPUT QUADRAGESIMUM SEXTUM.

Cruſta arborum. Woit Kitsjil.

MInus *Woit* genus in India nobis magis proprie ac naturaliter *Hæderam* repræſentat, quum nulla laxa gerat flagella, ſed plurimis ſeſe ramis arboribus paliſque infigit, quos etiam adſcendit: Hujus quatuor exhibebimus ſpecies.

Primum Woït minus ſubtus ſtipitem format curtum ac craſſum, vix brachium minus craſſum, ex rotundo compreſſum, acſi ex binis compoſitus eſſet ſtipitibus ſibi adcumbentibus: Cortex fuſcus eſt, cinereis punctulis ſeu verruculis variegatus, lignum ejus internum poroſum eſt, lentum, ac paucum exſtillans lac album: Si hic funis prorepat, donec arbores adtingat, multos gerit nodos ſeu tubercula, quibus multi inſident ramuli ſeu ſurculi, multa gerentes folia ac fibrillas, quibus ſeſe arboribus implantant, domeſticæ autem ſpecies circa hominum ædes locatæ non craſſos formant ſtipites, ſed mox ſeſe ab ima parte arboribus adplicant, atque ſeſe undique in innumeros explicant ramulos, qui iterum in breves dividuntur rachides, quæ per fibrillas ſuas ubique ſeſe tam firmiter infigunt arborum corticibus, acſi adglutinatæ eſſent, totum obtegentes truncum usque ad ejus verticem.

Foliola ejus alternata ſunt, vix digiti articulum longa, quædam autem longiora ſunt, ac pollicem lata, magisque ſinuoſa, illis Buxi vel Piloſellæ ſimilia, firma, craſſa, ex nigro virentia, ac ſubtus albis maculis notata, una quoque folii pars multo latior eſt altera, ex abſciſſis ramulis lac exſtillat album ac viſcoſum, ſed paucum.

Fructus raro obſervantur, nec prius niſi poſtquam totam obcupaverit arborem, tum in alto conſpiciuntur folioſi quidam ramuli dependentes, in quibus fructus excreſcunt bini ternive ſimul uno ex petiolo, qui plerumque magnitudinem habent Lanſiorum, ſupra umbilicati, ac brevi apice ornati, quorum quidam magnitudinem habent malorum Armeniorum, qui in hac ſpecie lutei ſunt coloris, in aliis vero ſpeciebus ex aurantio rubent colore, in deſſectis exterior pellicula pennæ craſſitiem habet, viſcoſum admodum gerens lac, ac medullam fungoſam, cui inſident granula parva flava, atque hisce pili purpuraſcentes, ſubtilem formantes lanuginem, quæ etiam ſeparari poteſt, inſtar Goſſipii, in fructuum medio cavitas adparet uti in Varingæ fructibus, cum quorum odore ac ſapore conveniunt.

Secunda ſeu *alba Woit ſpecies*, funem format digitum craſſum, qui poroſam habet ſubſtantiam, ac minori copia gerit lac, quam præcedens ſpecies, externe pallide cinereus, quum prior ſit fuſcus, radiculas quoque hic & illic in arbores emittit, quas adtingere poteſt, ad lateta autem plurimi rami transverſales ac laterales excreſcunt, atque ex hisce aliæ breves rachides, quibus folia inſident bina ac terna, a prioribus multum diverſa: Hæc enim Varingæ foliis ſimilia ſunt, inferius rotunda, ac ſuperius acuminata, tres pollices longa, binos lata digitos, horum autem multa non majora ſunt pollicis ungue, ac notabilibus coſtis lateralibus notata, unde & parum ſcabra ſunt, ſuperne rugoſa, acſi ſubtilibus pilis hirta eſſent.

Ejus

XLVI. HOOFDSTUK.

De korſt der Boomen.

HEt *kleene geſlagte van* Woït, *verbeeld ons in Indiën wat eygentlyker de* Hæderam *of klim, dewyl het geene loſſe touwen beeft, maar met de meeſte takken zig aan de bomen en palen hegt, daar het oploopt, waar van wy vier zoorten geven zullen.*

Het eerſte kleene Woït, *zet van onderen een korte dikke ſtam, ſchaars een kleene arm dik, uyt den ronden gedrukt, als of hy uyt twee ſtrengen gemaakt was, die nevens malkander lopen. De ſchorſſe is bruynachtig, met graauwe puntjes of wratjes bezet, het binnenſte hout is poreus, taay, en een weinig witte melk uytgevende, dit touw voortlopende, tot dat het de bomen bereykt, zo gewind het veele knoeſten of knobbelen, waar op veele taxkens of ryskens ſtaan, die wel geblaad zyn, en met hare worteltjes zig aan de bomen vaſt hegten, maar aan de tamme bomen, die omtrent de woningen van menſchen ſtaan, maakt het geen dikke ſtam, maar zet zig van onderen ſtrax tegens de bomen aan, en verdeeld zig rondom in ontelbare zyde takken, en dezelve wederom in korte ryskens, die zig met haar worteltjes overal zoo vaſt hegten in de ſchorſſe des booms, als of ze daar aan gelymt waren, den gehelen ſtam bedekkende tot boven toe.*

De blaadjes ſtaan met beurten tegen malkander, ſchaars een lid van een vinger lank, zommige langer, en een duym breed, met neergebogen randen, die van den Buxboom of Muyze-oor gelyk, ſtyf, dik, ſwart-groen, en van onderen met witte puntjes bezet, ook is de eene helft van 't blad veel breder dan de andere; uyt de afgebrokene ryzen loopt een witte, kleverige melk, doch weinig.

De vruchten ziet men zelden daar aan, en niet eer voor dat het den gehelen boom beklommen heeft, dan ziet men in de hoogte eenige wel-beblaade takken afhangen, daar aan de vruchten voortkomen, en 2 of 3 by malkander aan eene ſteel; dezelve zyn in 't gemeen zoo groot als de Lanzen, met een naveltje, en kort ſpitsje boven op, zommige zoo groot als Abrikozen, aan deze zoorte blyvenze geel, maar aan andere werdenze oranje-rood. Aan de opgeſneden is de buytenſte ſchel een ſchaft dik, zeer kleverig van melk, en voos, daar aan zitten kleene geele korls, en op dezelve purperverwige baayrtjes, als een fyne wolachtigheid, die zig ook van malkander laten trekken als Capok, latende in de midden een ydel bol, waar mede zy de Waringe-vruchten gelyken, ook van dezelfde reuk en ſmaak.

De tweede *of* witte zoorte van Woït *gewind een touw, 't welk maar een vinger dik is, en van een poreuze ſubſtantie, met minder melk dan de voorige, van buyten ligt-graauw, daar de voorige bruyn was, en ſchiet hier en daar worteltjes uyt de bomen, daar ze dezelve bereyken kan; ter zyden en overdwers komen veele zyde-ranken, en aan dezelve andere korte ryskens, daar aan 2 a 3 bladeren ſtaan, van de voorige veel verſchillende, want deze zyn de Waringe-bladeren gelyker, agter rond, en voren ſpits, drie duymen lang, twee vingers breed, doch veele zyn niet grooter dan een nagel van een duym, met merkelyke dwers-ribben, en daar door wat rimpelig, boven wat ruyg, als ofze fyne baayrtjes hadden.*

De

Ejus fructus Lanſiorum quoque magnitudinem habent, ac lutei ſunt coloris, ſubſtantiæ ac formæ inſtar priorum.

Tertia ſeu *odorata ſpecies* funem quoque format inferius haud pollice craſſiorem, qui multa emittit brevia flagella, ac laterales ramos arborum corticibus quoque infixos, foliola gerit ſubrotunda inſtar minimorum ſecundæ ſpeciei, ſed piloſa ac ſubtus albicantia: Ejus rachides cum foliolis abruptæ, ac per binas horas Soli expoſitæ gratum Pulaſarii ſpirant odorem: Hujus ſpeciei fructus majores ſunt quam priorum, oviformes ac rubentes, quorum ſubſtantia interna eſt, uti in præcedentibus.

Quarta ac *minima Woït ſpecies* foliola gerit tenuia, plerumque digiti unguem longa, quæ in ſupremis ramis majora ſunt, & ad oras parum piloſa, unde & Piloſellæ foliis ſimilia ſunt, horum una pars latior eſt altera.

Ejus fructus minimi ſunt inſtar ſeminum Catjang, atque ex ſummis tantum dependent ramis, nullumque ſpirant odorem. Amat creſcere prope arbores, rugoſum ac fiſſum corticem gerens ac ſimul muſcoſum, præſertim vero ad palos, qui ex Palmi-filice formantur, quibus per breves & raras rachides ſeſe figit, quæ haud craſſiores ſunt filo velorum.

Nomen. Latine *Cruſta arborum*, quum tam firmiter arboribus adhæreat, ac tanquam cruſtæ adglutinatur, uti Oryza aduſta in ollis. Nomen Malaienſe ignotum eſt. Amboinice *Woït Kitsjil*, ſeu *Laun Maun*, h. e. parvifolium. Tertia ſeu odorata ſpecies peculiariter vocatur *Woït Haöur*, h. e. *Woït Mangas*, quum potiſſimum in hac creſcat arbore.

Locus. Plerumque creſcit in Calappo, Sagu, Manga, aliisque in arboribus, ac peculiariter primam adeo adſcendit, & obvolvit, ut totus ejus obveletur truncus, quod in aliis non ita efficit arboribus. Odorata ſpecies tam in Gajano quam Manga obſervatur. In ſolo etiam creſcit inter ſilveſtres Guajavi frutices. Incolæ putant hunc funem ortum ſuum non habere ex terra, ſed ex fimo aviculæ *Cacopit*, quam ſupra deſcripſimus in capite de viſco Amboinenſi, quod ſimili provenit modo. Si hæc ita ſint; neceſſario ſequitur, utrasque hasce plantas originem debere non ex ipſo fimo, ſed ex binis peculiaribus ſeminibus ſeu granulis, quæ avicula iſta comedit, tales enim binæ plantæ adeo diverſæ ex una eademque re ortum ducere nequeunt, variasque arbores per aves ex devoratis nucleis tali modo propagari multis in locis innuimus, præſertim *libr.* 4. in capite de *parvifolia Varinga*, ac ſupra *cap.* 33.

Hujus rei argumento adducere poſſem, plurimas inveniri Calappos & Mangas hoc Woït obvelatas, cujus nullus firmus truncus vel ſtipes terræ eſt infixus, qui forte ſenſim oritur, quum demiſſæ ab alto chordulæ terræ ſeſe inplantent: Hæc autem ſupermanet difficultas, cur nempe hæ quatuor ac plures Woït ſpecies peculiares ſuas habeant arbores, quas adſcendunt, quin avicula hæc miro eſſet prædita ingenio, ſemina nempe tantum deponere in propria harum arbore. Hinc & ipſæ quoque inter ſeſe variant ſpecies, ac quantum memini, odorata non tantum ſuum penitus perdit odorem, ſed folia quoque mutat, quod ulteriori disquiſitioni & examini relinquitur.

Uſus. Woït parvifolium in omnibus ſuis partibus lacteſcit, ac primo ſaporem habet dulcem, dein amaricantem cum levi in ore ardore, ſed innoxio penitus. Binarum priorum ſpecierum rami digitum craſſi, eliguntur in ſilvis, quum Pinanga non ſit ad manus, abraſa enim exteriore rugoſa parte in fruſtula ſcinduntur digitum longa, quæ lapide parum contunduntur, ac cum Sirio & Calce loco Pinangæ maſticantur.

Ex odorata ſpecie diebus ſiccis coronæ nectuntur, quæ menſis & ciſtis veſtiariis inponuntur ob præſtantem odorem, quem tamen non ultra octo ſervant dies: Minima ſpecies ex Ternata mihi transmiſſa ſuſpecta eſt ex confeſſione ancillæ cujusdam, quæ Dominum ac Matronam ſuam infecerat ope Siri Pinangæ, cui admiſcuerat hujus foliola ac ſurculos minutim conſciſſos additis araneis, nunquam tamen audivi, in Woït aliquid toxici latere, quin ex noxia abraſum potuiſſet eſſe

De vruchten zyn mede in de groote van Lanzen, blyven maar geel, van ſubſtantie en maakzel als de voorige.

De derde *of* welriekende zoorte *heeft ook een touw, beneden niet boven een duym dik, met veele korte ranken en zyde-takken aan de ſchorſſe der bomen vaſt, heeft kleene rondachtige bladeren, als de kleenſte van de tweede zoorte, doch baayrig, en beneden witachtig. Deze ryskens met de bladeren afgebroken, en een paar uuren in de Son gedroogd, rieken lieflyk, als Pulaſari. De vruchten van deze zoorte zyn grooter dan de voorige, eyformig, en worden rood, binnen van ſubſtantie als de voorige.*

De vierde *of* allerkleenſte Woït, *heeft kleene en dunne blaadjes, in 't gemeen een nagel van een vinger lank, aan de bovenſte takken zyn ze grooter, aan de kanten een weinig baayrig, en daar door de Muyze-oore gelyk, de eene helft breder dan de andere.*

Zyne vruchten zyn kleen, als Katjang, hangen maar aan de bovenſte takken, en hebben geen reuk. Het groeyd geerne aan bomen, die een ruyge en geſcheurde ſchorſſe hebben, en daar by wat moſchagtig zyn, inzonderheid aan de Pagger-ſtylen, die men van de Vare-boom maakt, waar aan het met dunne en weinige ryskens zeer vaſt zit, die niet dikker zyn dan zeyl gaarn.

Naam *In 't Latyn* Cruſta arborum, *om dat het zoo vaſt aan de bomen hangt, gelyk een korſte aan de ryspot. De Maleytſche naam is onbekend. Op Amboinſch* Woït Kitsjil *of* Laun Maun, *dat is kleenbladige. De derde of welriekende zoorte, biet in 't bezonder* Woït Haöur, *dat is* Mangas Woït, *om dat het aan die bomen veel groeyd.*

Plaats. *Het groeyd gemeenlyk aan Calappus, Sagus, Mangas, en andere bomen, inzonderheid beklimd het den eerſten zodanig, dat men dikwils van zynen ſtam niets bekennen kan, het welk 't de andere bomen zo niet en doed. De welriekende zoorte vind men zoo wel aan de Gajang als Mangas-bomen. Het groeyd ook op de grond, onder de wilde Gujavos-ſtruyken. De Inwoonders meenen, dat dit gewas zyn oorſpronk niet hebbe uyt de aarde, maar uyt den drek van 't Vogeltje* Cacopit, *'t welk wy hier vooren beſchreven hebben in 't Capittel van* Viſcum Amboinicum, *dat zyn oorſpronk op dezelve manier heeft. Indien dit zoo is, zoo moet noodzaakelyk volgen, dat beyde deze planten haren oorſpronk hebben, niet uyt den drek zelfs, maar uyt twee verſcheyde zaden of korls, dewelke dit Vogeltje eet, want zulke twee verſchillende planten kunnen geen eenerley oorſpronk hebben, en dat veelerley bomen door de Vogels van ingeſlokte korls op dusdanige manier gezaayd werden, hebben wy op veele plaatzen gezegt, inzonderheid in 't 4de Boek, in 't Capittel van* kleenbladige Waringen, *en boven Cap.* 33.

Tot een bewys hier van zoude ik konnen nemen, dat men veele Calappus en Mangas-bomen ziet met Woït behangen, het welk noch geen vaſte ſtam in de aarde heeft, die ze miſſchien metter tyd krygen, wanneer de neergezonde Chordulen zich in de grond wortelen: blyft alleenlyk deze ſwarigheid over, waarom deze vier, en meer zoorten van Woït haar bezondere bomen hebben, daar zy oplopen, of dat Vogeltje moeſte een wonderlyk verſtand hebben, dat het de zaden juyſt op zyn behoorlyke boom kakte. Zoo veranderen ook de zoorten onder malkanderen zelfs, en zoo wy niet beter voorſtaat, de welriekende verlieſt zomtyds niet alleen haren reuk, maar veranderd ook de bladeren, 't welk tot nader onderzoek uytgeſteld blyft.

Gebruyk. *Alle kleenbladige Woït, is in alle hare delen melkachtig, eerſt zoet van ſmaak, daar na bitterachtig, met een kleene brand in de mond, doch onſchadelyk. De takken die een vinger dik zyn, meeſt aan de 2 eerſte zoorten, werden gezogt, als men in 't boſch geen Pinang heeft, want de buytenſte ruygte afgeſchrapt, werd de reſt in ſtukjes geſneden van een vinger lank, met een ſteen wat gekneusd of geklopt, en dan met Siri en Kalk in plaats van Pinang geknouwd.*

Uyt de welriekende zoorte maakt men by drooge dagen kranſſen, die men op tafels en kleerkiſten legt, om haar goede reuk, dien zy doch niet boven 8 dagen behouden. Daar is noch een misbruyk van de allerkleenſte zoorte, my uyt Ternaten aangeſchreven, aldaar verkregen zynde uyt een confeſſie van een Meyd, die haar Meeſter en Meeſtreſſe met een Siri Pinang vergeven hadde, daar in zy deeze blaadjes en ryskens kleen geſneden, en met Spinne-koppen gemengd hadde, hoewel ik nooit geboord hebbe, dat in

esse arbore, vulgo enim censetur, Woït formam suam ac vires deducere ex arboribus, ex quibus excrescit, uti id in pluribus aliis detegitur plantis, quæ arboribus increscunt. Non facile admittitur ad frugiferas arbores, præsertim si totos obcuparet truncos, vel crassos ramos, hinc enim adeo emaciantur, ut fructus proferre recusent, quod in Calappo præsertim observavi, præterquam quod tales arbores haud facile adscendi possint, ac plurima in iis nidulentur insecta.

Woït zelfs eenige schadelykheid zit, of het moeste van een schadelyke boom genomen zyn, want men houd doch in 't gemeen daar voor, dat Woït zyn gedaante en krachten verandere naar de bomen, daar het aan groeyd, gelyk zulks aan andere planten meer bevonden werd, die op boomen groeyen. Men leyd het niet gaarn aan eenige vruchtbomen, inzonderheid als het gehecle stammen of dikke takken gantsch bekleed, want zy worden hier door zoo uytgemagerd, dat zy geene vruchten willen dragen, het welk ik inzonderheid aan de Calappus-boom ervaren hebbe, behalven dat men zodanige bomen niet wel beklimmen kan, en veelderley ongedierte zich daar in ophoud.

Inquirendum est, an hæc eadem sit planta cum Brasilienſium *Tetipoteriba* a *Pisone libr.* 4. *cap.* 61. descripta, quæ ramis increscit Aurantiorum, ex fimo aviculæ *Tetin*, quos instar Hederæ adeo complectitur, ut hos sensim totos obcupet & subfocet, foliola gerens Myrthi majoris. Ejus autem fructus non describuntur, nec indicatur, an lacteſcat, nec ne: Ex ejus radicibus ac flagellis in oleo vulgari frixis salutare ibi præparatur linimentum, quo tumentia abdomina ac pedes œdematosi Hydropicorum sæpius inliniuntur, unde tumor extrahitur seu detumescit.

Het staat te onderzoeken, of dit het zelve zy met het Brasiliaansche Tetipoteriba, *by* Piso *in 't 4de Boek. Cap.* 61 *beschreven, groeyende uyt den drek van 't Vogeltje* Tetin, *op de takken van de Oranje Appel-bomen, dezelve als een klim zodanig omgevende, datze die metter tyd gantsch bedekt of verstikt, met blaadjes als de groote Myrthus. De vruchten worden niet beschreven, als mede of het melk heeft of niet. Uyt de wortelen en rankjes in gemeene olie gebakken, werd aldaar een heilzaam Medicament gemaakt, waar mede men de geswolle buyken en beenen door waterachtige zucht veroorzaakt, dikwils smeerd, en zoo de zugt uytrekt.*

Tabula Quadragesima Quinta

Primam exhibet *Crustæ arborum* speciem, uti a *Rumphio* vocatur, quæque cum *Hederæ arboreæ* proxime convenit.

De vyf- en veertigste Plaat

Vertoont de eerste zoort van de *korst der Bomen*, zo als die van *Rumphius* genaamt wert, welke met de *Boom-klim* het naast overeenkomt.

CAPUT QUADRAGESIMUM SEPTIMUM.

Jasminum Litoreum. Gambir Laut.

Licet supra in capite *Manoræ* aliam descripserim plantam sub nomine *Jasmini litorei*, hoc tamen capite vulgare satisque notum describam *Gambir Laut.*

Jasminum itaque hoc *litoreum* est frutex late sese extendens, medius inter verum fruticem ac funem silvaticum, multis sese adtollens duris ac rotundis stipitibus, qui mox sese in rotundos firmosque dividunt ramos laterales intricatos admodum; ex hisce transversaliter eriguntur rachides foliosæ, rotundæ quoque, ac firmæ, quatuorque simul crucem formant, quibus folia insident per quatuor vel quinque paria sibi obposita, & oblique cruciata: Rachides vero ad ortum habent folium majus ac solitarium, vel ejus loco alias breviores rachides, quæ non semper etiam sunt extensæ, sed sæpe ad unam inclinant partem, uti & ipsarum folia genicula habent uno versu posita.

Ejus folia cum illis Limonis conveniunt, sed minora sunt nec cordata, quatuor pollices longa, binosque lata, in brevem apicem desinentia, & integra, superna glabra, & ex nigro virentia, inferne paucis obliquis admodum, ac vix protuberantibus costulis notata, quæ in una specie purpurascunt, seu pallide fusca sunt, in alia albæ, saporis ingrati cum levi amaritie.

In ramulorum extremo flores progerminant umbellati quasi, sed pauco numero, longis ex tubis constantes, illis Jasmini similes, ex quinque albis petalis compositi, quæ non rectum formant circulum, horum enim quatuor ad utrumque latus extensa sunt, ac quintum solitarium locatur, obposita parte parum elevatum, instar cochlearis excavatum, nullius odoris, atque in ipso tubo quinque purpurea locantur stamina, antheras gerentia sordide flavas, quæ longe protuberant, quintum vero erigitur, atque quivis flos calici insidet viridi, qui autem ad unam partem fuscus est, qualis est petiolus lignosus, cui florifer insidet corymbus: Sic quoque in utraque specie breves foliorum petioli fusci sunt.

XLVII. HOOFDSTUK.

De Strand-Jasmyn Struyk.

Hoewel ik boven in 't Capittel van Manoor *een ander plante beschreven hebbe, onder de naam van* Jasminum Litoreum, *zoo zal ik egter in dit Capittel het eygentlyke en gemeene bekende* Gambir Laut *beschryven.*

Jasminum Littoreum *dan, is een wyd uytgespreyde struyk, twyffelende tussen eenen opregten struyk en bostouw, met veele harde en ronde stammen opschietende, die zig straks in ronde styve zyde-takken verdeelen, verwerd door malkanderen. Aan dezelve staan regt overdwers de blad-dragende ryskens, meede rond en styf, en met hun vieren in 't krtuys, daar aan de bladeren met vier of vyf paaren regt tegens malkander, en een schuyns kruys maaken. De ryskens hebben by haaren oorspronk nog een enkeld groot blad, of in plaats van 't zelve nog andere kortere ryskens, dewelke ook niet altyd uytgebreyd staan, maar dikwils na de eene zyde hellen, gelyk ook hare bladeren met hun knietjes na malkander geboogen staan.*

De bladeren gelyken de Limoen-bladeren, doch kleender, en zonder hert, 4 duymen lank, 2 breed, met een korte spitze, en effene kanten. Boven glad en swartgroen, beneden met weinige, zeer schuynze, en pas uytpuylende ribbetjes, dewelke aan de eene zoorte peersch of ligt-bruyn zyn, aan de andere wit, van smaak onlieflyk, met een kleene bitterheid.

Aan 't uyterste der ryskens koomen de bloemen voort, in kroontjes, doch weinig by malkander, lankbalzig, de Jasmynen gelyk, gemaakt van 5 witte blaadjes, dewelke geen regte Cirkel sluyten, want 4 derzelver staan uytgebreyd te weerzyden, en het vyfde staat agter alleen, wat opwaarts geboogen, als een lepelken, zonder reuk, in 't holle pypje staan 5 peersche draden, met vuyl-geele noppen, die verre uythangen, dog de vyfde staat overeynd, en yder bloem in een groen knoppig kelkje, aan de eene zyde bruyn, gelyk ook het houte steeltje, waar op de bloem-tros staat. Zoo zyn ook de korte steeltjes der bladeren bruyn aan alle beyde zoorten.

Fructus

De

Fructus ſunt baccæ pyriformes, inferius nempe anguſtatæ, ſuperius latæ, & umbilicatæ, magnitudinem habentes Ceraſorum minorum, quatuor ſuleis fere cruciatis notatæ, diu virentes, ac tandem nigricantes, ſeu terrei coloris, pericarpio inſidentes profundo, & arcte clauſo uti Glandes, intus cellulæ ſunt quatuor, aliquando tres, quarum una alterave plerumque vacua eſt, ac binæ reliquæ ſemper majores, in quibus officulum locatur inſtar minoris feminis Ricini, quod tamen non maculatum eſt, ſed fuſcum, & alba medulla repletum, baccæ hæ ſemper duræ ſunt, licet ſint maturæ, atque deciduæ nudum relinquunt pericarpium: Trunci lignum gerunt durum & album, cortice obductum ſordide flavo, tenui, & lamellato: Radices ejus admodum ſunt incurvæ, & late extenſæ, ex duro conſtantes ligno, fiſſum quoque habentes corticem: Species Macaſſarenſis paulo minora gerit folia, fuſcis ſeu purpureis coſtis donata, ejus vero fructus majores ſunt, cæterum Amboinenſi ſimilis eſt.

De vruchten zyn peerformige beſiën, te weten agter ſmal, vooren breed, met een kuyltje, in de grootte van kleene kerſſen, met vier vooren ſchier in 't kruys gedeeld, langen tyd groen, ten laaſten ſwartachtig, of aardverwig, in een diep digtgeſloote kelkje ſtaande, gelyk Eekelen; binnen zyn mede 4, en somtyds ook 3 celletjes, waar van een of twee gemeenlyk war zyn, en de twee andere altyd grooter; daar in legt een korrel als een kleene Ricinus-zaat, doch zonder ſpikkelen, en bruynachtig, met een wit merg. De beſiën blyven altyd hard, al zynze ryp, en afvallende, latenze het bloote kelkje ſtaan; de ſtammen hebben een hard, wit hout, bekleed met een vuylgeele, dunne, en ſlappe ſchorſſe. De wortelen zyn zeer krom, en ver verſpreyd, hard van hout, en ook met een geſcheurde ſchorſſe; 't geene op Maccaſſer groeyd, heeft wat kleender bladeren, met bruyne of peerſche ribben, en de vruchten zyn grooter. Aan de reſt het Amboinſche gelyk.

Nomen. Latine *Jasminum litoreum*, & *Pharmacum litoreum.* Malaice *Gambir Laut* ob formam florum, qui illis Jasmini ſimillimi ſunt. Apud Amboinenſes nullum aliud obtinuit nomen, niſi generale *Wayle*, ſeu *Wale puti lobaba*, h. e. funis litoreus albus, ob album ramorum corticem. Macaſſarice *Birindjene*, h. e. Malaice *Pingir ayer*, ſeu aquarum ora ob rationem ſubſequentem.

Naam. *In 't Latyn* Jasminum litoreum, *of* Pharmacum litoreum. *Maleyts* Gambir Laut, *na de gedaante der bloemen, dewelke de Jasmynen zeer gelyk zyn. By de Amboinezen heeft het geen andere naam dan den generalen* Wayle, *of* Wale puti lobaha, *dat is Strand witte touw, wegens de witte ſchorſſe der takken. Macaſſaars* Birindjene, *dat is, in 't Maleyts* Pingir ayer, *of waterrand, om reden als volgt.*

Locus. Hic frutex nullibi obcurrit niſi in litore, ut & ad fluminum oſtia, ubi ſolum eſt ſaxoſum cum craſſa arena mixtum, eſtque notus fere ubique in cunctis harum Orientalium inſularum litoribus.

Plaats. *Deze ſtruyk vind men nergens dan op ſtrand, en aan de uytgangen van de Rivieren, daar het ſteenig is, met grof ſand gemengd; in deze Ooſterſche Eylanden ſchier op alle ſtranden bekend.*

Uſus ejus Amboinenſibus magna ex parte ignotus eſt, Malayenſes vero ac Macaſſarenſes mihi ejus notitiam indicarunt, ejus enim granula adſumpta conducunt iis, qui noxios comederunt piſces, cancros, ſimilesve ex mari productos cibos, habent enim hunc fruticem tanquam ſpecificum remedium talibus in caſibus, qui piſcatoribus plerumque ſuperveniunt, quem in finem larga ac fauſta natura in cunctis fere litoribus hanc obviam profert plantam; ſaltem ab illis tanti æſtimatur, quanti *Anticholerica* ſupra libro ſexto deſcripta à Moluccanis & Amboinenſibus; ſi quis magna ſentiat tormina & lancinationes ab adſumpto veneno, vel ſimilibus piſcibus, tum ejus folia aquæ incoquantur, cumque iis corpus lavetur, ipſorumque decoctum propinabitur, quum vero matura granula in ſuperiore caſu conquiri nequeant, ipſorum loco radix adhibebitur cum aqua ſupra porphyritim ſubtiliter contrita & propinata, quos in fines Macaſſarenſes in itineribus marinis maturas ſecum ducunt baccas vel radices.

De gebruyk. By de Amboinezen is zyn gebruyk meeſt onbekend, doch de Maleyers en Macaſſaren hebben my veel beter kenniſſe daar van gegeven, want de korls ingenomen, helpen die geene, die van eenige quaade Viſſchen, Crabben, of diergelyke ſchadelyke dieren uyt Zee komende, gegeten hebben; boudende dit gewas voor een toegeeygent tegenbaat tot zodanige ongevallen, die de Viſſchers gemeenelyk overkomen, tot welke eynde 't de milde natuur op allerley ſtranden zoo gereet voortbrengt. Immers het werd by hun lieden in zoo groote agting gehouden, als de Anticholerica, *boven in 't 6de Boek beſchreven, by de Moluccanen en onze Amboinezen; als iemand groot krimpen en ſcheuren in het lyf gevoeld van ingenomen venyn of diergelyke Viſſchen, zoo zal men de bladeren in water kooken, daar mede 't lyf waſſchen, en ook daar van drinken. Als men de rype korls niet wel krygen kan by bovengemelde voorval, zoo zal men de wortel gebruyken met water fyn op een ſteen gewreven en gedronken, tot welken eynde de Macaſſaren op Zee-ryzen gemeenelyk de rype beſiën of wortelen met hun voeren.*

Locus. Hic frutex nullibi obcurrit niſi in litore, ut & ad fluminum oſtia, ubi ſolum eſt ſaxoſum cum craſſa arena mixtum, eſtque notus fere ubique in cunctis harum Orientalium inſularum litoribus.

Plaats. *Deze ſtruyk vind men nergens dan op ſtrand, en aan de uytgangen van de Rivieren, daar het ſteenig is, met grof ſand gemengd; in deze Ooſterſche Eylanden ſchier op alle ſtranden bekend.*

Uſus ejus Amboinenſibus magna ex parte ignotus eſt, Malayenſes vero ac Macaſſarenſes mihi ejus notitiam indicarunt, ejus enim granula adſumpta conducunt iis, qui noxios comederunt piſces, cancros, ſimilesve ex mari productos cibos, habent enim hunc fruticem tanquam ſpecificum remedium talibus in caſibus, qui piſcatoribus plerumque ſuperveniunt, quem in finem larga ac fauſta natura in cunctis fere litoribus hanc obviam profert plantam; ſaltem ab illis tanti æſtimatur, quanti *Anticholerica* ſupra libro ſexto deſcripta à Moluccanis & Amboinenſibus; ſi quis magna ſentiat tormina & lancinationes ab adſumpto veneno, vel ſimilibus piſcibus, tum ejus folia aquæ incoquantur, cumque iis corpus lavetur, ipſorumque decoctum propinabitur, quum vero matura granula in ſuperiore caſu conquiri nequeant, ipſorum loco radix adhibebitur cum aqua ſupra porphyritim ſubtiliter contrita & propinata, quos in fines Macaſſarenſes in itineribus marinis maturas ſecum ducunt baccas vel radices.

Recentia folia cum oleo inlinita, ſupra ignem calefacta, & inpoſita curant vulnera recentia: Malayenſes hæc quoque adhibent folia ad mirabilem iſtam compoſitionem, quam viridem Oryzam ſeu *Naſſi radji* vocant; quum nempe coctæ Oryzæ quævis recentia & penetrantia admiſceant folia, minutim conſciſſa, qualia ſunt folia Limonis Nipis, & Limonis Martis, Gambir Laut, Sinapios, Laganſæ, & Cepæ: qui cibus aliquando ab iis expetitur ad adpetitum excitandum, licet enim cunctæ harum plantarum partes ingratum præbeant ſaporem, inſtar nempe Gendaruſſæ vel Rapæ foliorum, iſte tamen non percipitur, ſi cum iſtis penetrantibus miſceantur foliis.

De verſche bladeren met oly geſmeerd, over 't vuur warm gemaakt, en opgelegt, genezen verſche wonden. De Maleyers gebruyken ook deze verſche bladeren onder die wonderlyke Compooſt, *die ze groene ryſt of* Naſſi radji noemen, *wanneer men onder de gekookte ryſt alderhande groene en ſcherpe bladeren kleengeſneden mengt, als bladeren van Limoen Nipis, en Limoen Martyn, van Gambir Laut, Moſtaart-bladeren, Laganſa, en Ajuyn; welke koſt zy somtyds eten om een graage maag te maken. Want hoewel alle de delen van deze plante onaangenaam van ſmaak zyn, te weten als Gendaruſſa of Raap-bladeren, zoo gevoeld men egter denzelven niet, als menze met de voornoemde ſcherpe bladeren mengd.*

Tabula Quadrageſima Sexta

Ramum exhibet *Jasmini litoreï.*

De ſes- en veertigſte Plaat

Vertoont een Tak van een *Strand-Jasmyn ſtruyk.*

OBSERVATIO.

Variæ hujus Jasmini ſilveſtris ſpecies in *tom. 6. Hort. Malab.* obcurrunt, quarum illa, quæ *Tab.* 55. exprimitur, proxime cum noſtra convenit, excepto quod in floribus quædam obſervetur differentia, loco natali forte adſcribenda; Cæterum & huc pertinere videtur Jasminum Periclymeni folio, flore albo, fructu flavo, rotundo, tetrapyreno. *Sloan. Catal. pl. Jam. p.* 169.

AANMERKING.

Verſcheide zoorten van deze wilde Jasmyn komen voor in het *zesde deel* van de *Hortus Malabar.* waar van die geene, welke in de 55 Plaat uytgedrukt wert, het naaſt met het onze overeenkomt, uytgezondert dat 'er eenig onderſcheid in de bloemen is, het geen mogelyk aan de verſcheide plaatzen toe te ſchryven is. Verders ſchynt hier toe mede te behooren de Jasmyn met het blad van de Periclymenum, met een witte bloem, een geele vrucht, rond, en in viere verdeeldt, van *Sloane* in de *Catal.* van de *Jamaiſe gewaſſen. p.* 169.

CAPUT QUADRAGESIMUM OCTAVUM.

Rubus Moluccus. Kuru Keku.

IN hisce insulis Rubi unicum mihi obvenit genus, cujus tamen forma magis ad Rubum Idæum accedit, hujusque duas observavi species, unam parvifoliam, latifoliam alteram.

Primo *parvifolia* seu vulgatissima species in fruticem excrescit ample extensum, qui multos emittit surculos flagellosos, qui in lentos ac virides sese dividunt ramos, quibus insident laterales petioli simplices & alternati, atque hisce folia insident directe sibi opposita, ternata, cum uno impari; illis Rubi Idæi Europæorum similia, digitum nempe longa, binos lata, ad oras profunde dentata, multis obliquis costis, ac subtus spinis hamatis donata, quales & sunt petioli omnes ac rami, sed magis laxe.

Flores fructusque sunt uti in Europæorum Rubis Idæis, hujus vero fructus molliores sunt, intusque cavi, & saporis aquosi. Folia parvam habent amaritiem cum quadam adstrictione: Radix longa est, ac late sub terra prorepit, hic & illic multos emittens surculos, qui recte sese erigunt, sique rite colatur, firmum generat truncum, in formam arbusculæ excrescens, qui tamen non ultra pollicem crassescit. Floret Septembri, fructusque profert per reliquos siccos menses.

Secundo *latifolia* species non tam recte excrescit, sed magis prorepit flagellis cinereis magisque spinosis, quorum rami tam arcte subtilibus spinis sunt obsiti, ut tractari nequeant, quales & cuncti sunt petioli, foliorum nervi, ac costæ.

Folia quam maxime ab illis prioris differunt, similia enim sunt illis Vitis, in tres magnas lacinias distincta, quarum quævis ad oras læviter dentata est, suntque superne glabra, & ex nigro virentia, inferne quam maxime rugosa, ad costas spinis seu hamis donata, & albicantia seu gilva, sex ac septem pollices longa, septem & octo lata; Vetusta folia multo minora sunt, nec binæ laterales laciniæ completum formant apicem, sed sunt rotundæ vel angulosæ, ac subtus binis rotundis & prominentibus auriculis donatæ, quodvis vero folium peculiari insidet petiolo.

Flores fructusque sese habent uti in priore, hujus vero baccæ magis planæ sunt ac compressæ, nec ita concavæ, saporis delicatioris. Utriusque speciei baccæ rubent, licet sint maturæ. Latifoliæ speciei folia nullam habent amaritiem, sed penitus sicca sunt, ac saporis fatui cum notabili adstrictione.

Nomen. Latine *Rubus Moluccus.* Malaice vocari posset *Ayam Bakuku*, juxta Amboinice *Kuru Keku*, h. e. gallus cucurriens. Baleyice *Gouggong* seu *Gobungung.*

Locus. In campis crescit ac depressis locis, Soli bene expositis ad oras fluminum, & ad ripam Sagu silvarum, estque ubique obvius ac vulgaris in Amboinensium insulis, uti & in Baleya.

Usus. Amboinenses ejus fructum spernunt, ac sese mirantur, quum videant nos eum edentes; pueris tamen tuis exhibent edendos tanquam antidotum, quum per noctem in lecto mejant; Hujus speciei radix cum Zingibere minore, albo Sirio, & Pinanga masticata per septem continuos dies, Hæmoptöen curat, sed isto tempore nulli edendi sunt pisces. Ejus folia sunt refrigerantia, atque instar Sajor seu oleris eduntur: Cum Anisо, Pulasario, & cortice Massoy contrita, & inlinita conducunt in febribus.

Folia quoque cruda eduntur instar Ulang, & Lactucæ admiscentur, tum vero ipsorum hami abradendi sunt, licet teneri non multum pungant, vel lædant: Latifoliæ speciei radix cum pauxillo Tsjonkor mixta, & comesta conducit ad abdominis tormina. Hac quoque utuntur Papoenses superstitiose, quam masticant, ejus deglutientes succum, quum putant virile robur augeri, præsertim quum in prædam exeant, quasi homines tam facile adriperent, quam hæc planta prætereuntium vestes adtrahit. Tenera folia cum tosta Calappi medulla masticata, ipsorumque succus deglutitus, aphthas oris & faucium curant.

Eadem

XLVIII. HOOFDSTUK.

De Molucciſe Braam-ſtruyk.

VAn de Rubus vind men in deze Eylanden een geſlagt, dog van gedaante meer naar de Rubus Idæus *of Framboizen trekkende, en 't zelve tweederley van gedaante.* 1. *kleenbladig,* 2. *grootbladig.*

1. *Het* kleenbladige *of gemeenſte werd een grooten uytgebreyden ſtruyk, met veele ſtammen opſchietende, die zig in taaye en groene takken verdeelen, daar aan de zyde-ſtelen enkeld, en met beurten boven malkander ſtaan; aan dezelve ſtaan de bladeren regt tegen malkander met drie paaren, en een vooruyt alleen, de Europiſche Framboizen gelyk, te weten een vinger lank, twee breed, aan de kanten diep getand, met veele ſchuynze ribben, en van onderen met bakige doornen bezet, gelyk ook alle de ſtelen en takken zyn, doch wat ydel.*

Bloemen en vruchten zyn als aan de Europiſche Framboizen, doch deze vruchten zyn weeker, van binnen hol, en waterachtig van ſmaak. De bladeren hebben een kleene bitterheid, met eenige zamentrekking. De wortel is lank, en kruypt verre onder de aarde, hier en daar veele ſcheuten voortbrengende, die regt opſchieten, en als men 't havend, gewind het een ſtyve ſtam, in de gedaante van een boompje, doch niet boven een duym dik. Het bloeyd in September, en draagd zyne vruchten de volgende drooge Mouſſon over.

2. *Het* breedbladige *waſt zoo regt niet, maar kruypt meer met graauwe en doornagtiger ranken, zoo digt met fyne doornen bezet, dat men ze niet aanvatten kan, gelyk ook alle de ſtelen, ſenuwen, en ribben der bladeren.*

De bladeren verſchillen veel van 't voorgaande, want zy gelyken het wyngaard-loof, verdeeld in 3 groote lappen, en ieder is aan de kanten wat getand, boven even, en ſwart-groen, van onderen zeer ruyg, aan de ribben met doornen of baakjes bezet, en witachtig of vaal van coleur, 6 en 7 duymen lank, 7 en 8 breed. De oude zyn veel kleender, en de 2 zyde-lappen hebben niet alle een formeele ſpitze, maar zyn rond of hoekig, en agter met 2 ronde en uytſteekende billen, en ieder blad ſtaat op een ſteel alleen.

Bloemen en vruchten zyn als aan 't voorgaande, doch deze beſtën zyn platter, meer gedrongen, zoo bol niet van binnen, en beter van ſmaak. Beyder zoorten beſtën blyven rood, al zyn ze ryp. De bladeren van 't breedbladige hebben geen bitterheid, maar zyn gantſch droog, en ſmets van ſmaak, met een merkelyke zamentrekking.

Naam. *In 't Latyn* Rubus Moluccus. *In 't Maleyts mogte men 't noemen* Ayam Bakuku, *naar het Amboinſche* Kuru Keku, *dat is een kraayende Haan. Baleyts* Gouggong *of* Gobungung.

Plaats. *Het waſt in de Velden en laage plaatzen, die wel ter Sonne ſtaan, aan de kanten van de Rivieren, en van het Zagu-boſch, overal gemeen in de Amboinſche Eylanden, en op* Bali.

Gebruyk. *De Amboinezen achten deze vrucht niet, en zyn verwonderd, als zy somtyds zien, dat wy ze eten. Zy geven ze egter bare Kinderen te eten tot een tegenbaat, als dezelve zig in de ſlaap bepiſſen. De wortel van de eerſte zoorte met kleene Gember, witte Siri, en Pinang gegeten 7 dagen na malkander, zal het bloedſpouwen genezen, doch men moet in die tyd geen Viſſchen nuttigen. De bladeren zyn verkoelende, en werden mede als Sajor gegeten, gewreven met Anys, Pulaſari, en Maſſoy opgeſmeerd, zyn goed tegen de koortzen.*

Men eet de bladeren ook raauw, als ander Ulang, en onder Salade, doch als dan moet men de onderſte baakjes afſchrappen, hoewel de jonge niet zeer ſteeken. De wortel van het breedbladige, met een weinig Tsjonkor *gemengd en gegeten, is goed tegens het krimpen des buyks. Dezelve gebruyken de Papoëezen ook tot hare ſuperſtitie, die knouwende, en den zap inſwelgende, het welk de mannelyke kragten zal vermeerderen, inzonderheid als zy willen uyt roven gaan, quantswys dat zy de menſchen zoo licht zullen aanbalen, als dit doornig gewas de kleederen van de voorby gaande. De jonge bladeren met gebrade Calappus-pit geknouwd, en het zap ingeſwolgen, genezen de ſprouw in mond en keele.*

De-

Fig. 1.

Fig. 2.

Eadem cum Pinanga masticata conducunt feminis facile abortum patientibus, si sæpius illa post conceptum masticent, eodem quoque modo valent ad tussim.

Dezelve met Pinang geknouwd, zyn goed voor de Vrouwen, die ligt mis-vallen, als zy het dikwils na de ontfangeniſſe nuttigen. Op dezelfde manier zyn ze goed tegens de hoeſt.

Tabula Quadrageſima Septima

Ad *Figuram Primam* ramum exhibet *Rubi Molucci parvifolii.*
Figura Secunda ramum sistit *Rubi Molucci latifolii.*

De zeven- en veertigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* een Tak van de *kleynbladige Molucciſe Braam-ſtruyk.*
De *Tweede Figuur* verbeeld een Tak van de *breedbladige Molucciſe Braam-ſtruyk.*

OBSERVATIO.

Hæ *Rubi* species a nullo alio, quantum novi, auctore fuere obſervatæ; primaque ſeu parvifolia, *Rubus* foliis nunc tribus, nunc quinque oblongo acutis & dentatis donatus; altera major Rubus folio solitario, anguloso, & dentato, ſeu Bryoniæ folio dici poteſt.

AANMERKING.

Deeze zoorten van *Braamen* zyn van geen ander Schryver, zo veel my bekent is, aangemerkt; en de eerſte zoort, ofte de kleynblaadige mag men noemen Braam met lankwerpige, puntige, en getande bladen, nu drie, nu vyf te gelyk voortkomende, de andere grooter kan genoemt werden Braam, met een enkeld, hoekig, en getandt bladt als dat van de *Bryoniæ*, ofte de wilde Wyngaardt.

CAPUT QUADRAGESIMUM NONUM.

Frutex Globulorum. Klitsji.

NUnc cohortem adducemus fruticum spinosorum, quos in bina dividemus genera, prorsus tamen a seſe invicem diversa.

Primum genus adfine videtur Geniſtæ aculeatæ, quod in quatuor dividitur species, quæ omnes altius excreſcunt, ac seſe amplius extendunt quam Europæorum quædam Geniſta, ac cuivis singulare tribuemus caput.

Klitsji vulgatiſſima species eſt, ac dividitur in marem & feminam, quarum ultima tanquam in familiari ac quotidiano uſu magis obvia, a nobis prima proponetur ac deſcribetur.

Klitsji femina amplus & horrendus frutex eſt, infra brachium craſſus, non alte seſe adtollens, sed per firmos ramos seſe ad latera extendens, qui seſe iterum in alios dividunt laterales ramulos, inregulares penitus, & vicinis incumbentes fruticulis, vel per terram prorepentes, ac seſe hic & illic erigentes, qui omnes externe cortice obducuntur virescente, qui lentus eſt, ac per longitudinem ſtriatus, vel quaſi gibbosus. Craſſi rami plerumque glabri sunt, supremi vero ramulos folioſos producentes, brevibus spinis seu hamis armati sunt, illis Cynosbati similibus, qui vero vagi sunt, ita ut rami facile tractari, sed difficile abrumpi possint.

Rachides folioſæ directe sibi obpoſitæ sunt, sed quædam contortæ, & inregulares, ita ut nunc retrorſum, nunc surſum elevatæ sint, atque hisce foliola inſident per paria nunc terna, nunc quina, sena, ac raro septena, plerumque sibi obpoſita, sed in vetuſtioribus rachidibus quodammodo variant, & aliquando in inpar extremum excurrunt.

Folia in hoc genere maxima sunt, ac similia foliis arboris Blimbingi Bulu, quatuor ac quinque transverſales digitos longa, binos lata, breviſſimis inſidentia petiolis, læte virentia, glabra, nec notabiles coſtas gerentia, ac prope ortum hamulo armata sunt abſcondito, quales bini ternive quoque adparent prope rachidum folioſarum concurſum in majore ramo. Folia sub ac per noctem seſe claudunt sub rachide, per diem vero erecta & extenſa sunt uti supra *libr.* 6. in *capite Ligni Sappani* indicatum fuit. Interſtitia quoque foliorum ac rachidum hic & illic hamis armata sunt, ita ut hic frutex in summis partibus haud facile tractari poſſit ſine manuum læſione.

In ramorum summo longus, anguſtus, ac barbatus excreſcit corymbus, palmam longus, immo longior, inregularibus nodis gaudens, quorum quivis peculiari inſidet petiolo undique circa ramum, ex his floſculi excreſcunt, illis Geniſtæ vulgaris maxime ſimiles, quorum vero quinque externa petala retroflexa sunt, atque infimum maximum eſt, coloris ruſſi.

XLIX. HOOFDSTUK.

De Balletjes-Struyk.

NU zullen wy een troep doornagtige beeſteren opvoren, die wy in 2 hooftgeſlagten verdeelen, doch t'eenemaal van malkander verſchillende zyn.

Het eerſte geſlagt ſchynd een maagſchap te zyn van de ſtekende brem, verdeeld in 4 zoorten, en alle veel hoger opſchietende, ook zig meer uytbreyde dan eenige Europiſche Geniſta, *waar aan wy ieder een byzonder Capittel zullen geven.*

Klitsji *is de gemeenſte zoorte, en verdeeld in manneken en wyfken, het laatſte als het gemeenſte in gebruyk, zullen wy eerſt beſchryven.*

Klitsji *het* wyfken, *is een groote en moeyelyke ſtruyk, beneden een arm dik, zig niet zeer verheffende, maar met ſtyve takken zig ter zyden uytbreydende, en dezelve weder in andere zyde-takken, gantſch ongeſchikt, en op de naaſte ruygte ruſtende, anders op de grond kruypende, en zig hier en daar verheffende, alle van buyten met een groenachtige ſchorſſe bekleed, taay, langs heen geſtreept of geribd. De dikke takken zyn meeſt glad, maar de voorſte, die de geblade ryskens dragen, zyn met korte doornen of haaken bezet, die van den Egelantier gelyk, doch ydel, zoo dat men ze gemakkelyk handelen, maar qualyk afbreeken kan.*

De geblade ryskens ſtaan regt tegens malkander, doch verſcheyden gedraayd, zommige agterwaarts, en zommige opwaarts, en daar aan de blaadjes met 3 tot 5, 6, en zelden 7 paren, meeſt tegens malkander, of aan de oude ryskens wat verſchillende, en somtyds met een voor uyt alleen.

De bladeren zyn de grootſte onder dit geſlacht, en gelyken die van den boom Blimbing Bulu, *4 en 5 dwersvingers lank, 2 breed, op zeer korte ſteeltjes, blyde-groen, glad, en zonder ſchynbare ribben, by haren oorſpronk hebben zy een krom haakje van onderen verborgen, dergelyke 2 of 3 men ook niet by de t'zamenvoeginge der geblade ſteelen, aan den tak. Deze bladeren ſluyten haar 's nachts onder den ſteel t'zamen, en over dag ſtaan ze uytgebreyd, gelyk boven in 't 6de Boek, in 't Kapittel van Sappan hout gezegt is. De tuſſchen-plaatzen van de bladeren en ſtelen zyn ook hier en daar met haakjes bezet, zoo dat men dezen ſtruyk aan zyn voorſte delen, zonder de handen te bezeren, niet wel handelen kan.*

Aan het voorſte der takken, komt een langen, ſmallen, en gehaarden tros voort, een hand lank of meer, met ongelyke knopen bezet, ieder met zyn bezonder ſteeltje rondom den tak ſtaande, daar uyt worden bloempjes, die van onze Geniſta *meeſt gelyk, doch de 5 buytenſte blaadjes ſtaan alle agterwaarts gebogen, waar van het onderſte het grootſte is, ros van coleur.*

Quatuor ſeu quinque ſuprema minora ſunt, coloris pallide ruffi, ac quinque obtegunt ſtamina coloris plumbei, & fere inodora. Quivis flos prope ſuum ortum foliolum gerit anguſtum ac viride, unde corymbus barbatus adparet, ac rari floſculi ſeſe ſimul aperiunt, ſupremi enim glauci nodi, ſeu capitula parva ſunt, ac diu clauſa, quæ plerumque etiam ſine fructu decidunt: Corymbus iſte florifer in Banda obſervatus fuit, ac forte maſculinus fuit: Klitsji vero femina prope Caſtellum Victoriam poſita in rachidibus gerebat quinque ſexve foliorum paria alternata, ac digitum longa, vix binos lata, ſaporis maxime amaricantis & ingrati.

Corymbi floriferi terni & quaterni ſimul locati erant longi, ac ſpicati, nec barbati. Floſculi autem minores erant illis Fabarum, inferius capitulo viridi ſeu burſula notati, quinque ipſorum externa petala æqualia ſunt, ac retroflexa, coloris gilvi ſeu hepatici, interne locantur quinque alia minora petala, flaveſcentia, & concluſa, ſtaminula quædam obtegentia, quæ antheras fuſcas gerunt, odoris debilis. Floret Octobri.

Ipſius rachides quam maxime hamatæ erant, rami vero paucas gerebant ſpinas: Floribus ſubſequebantur ſiliquæ ſpinoſæ, tres quatuorque pollices longæ, binos latæ, brevibus ſpinulis denſe obſitæ, viridibus ac mollibus, quales ſunt illæ Caſtanearum, in vetuſtis vero ſiliquis jam nigricantibus firmiores ac pungentes ſunt, ſuperius ac prope apicem ſpinam habent craſſiorem, venulam mentientem, quæ aliis minoribus gaudet. Intus locantur bina, terna, & quaterna rotunda ſemina, puerorum globulis luſoriis quam maxime ſimilia, quæ a pueris etiam ad luſum adhibentur, coloris pallide cinerei, glabra, & ſplendentia, circulis quibusdam ſubtilibus notata, & ad unam partem parum protuberantia, ubi & gilva macula notata ſunt, qua ſiliquæ fuere nexa: Horum quædam perfecte ſphærica ſunt, excepto illo prominente angulo, quædam magis oblonga inſtar ovorum Lacertæ, quædam cinerea penitus ſunt, alia pallidiora, & albicantia, cuncta vero putamen gerunt oſſeum, ac ſub hoc medullam albam, ſiccam & amaram: Supremi ſemper rami bifidi ſunt, ac variis exſurgit hic frutex ſtipitibus ex radice, quæ inſuper ſub terra prorepens hic & illic novos profert ſurculos inſtar Geniſtæ. Floret menſibus Junio & Julio, ſiliquæ vero longum requirunt tempus, antequam matureſcant.

De 4 of 5 bovenſte zyn kleender, ligt-ros, en bedekken vyf loodverwige draadjes, ſchier zonder reuk. Ieder bloeme beeft by haar oorſpronk een ſmal, groen blaadje, waar van den tros gebaard werd, en weinige bloempjes gaan teffens open, blyvende de bovenſte blaauw-groene knopen kleen, en lang ongeopend, die ook meeſt vergeefs afvallen. De voorſchreve bloemdragende tros is in Banda gezien, en misſchien het manneken geweeſt; maar 't wyfken Klitsji aan 't Caſteel Victoria, hadde aan hunne ryskens 5 of 6 paren bladeren verwiſſeld tegens malkander, een vinger lank, ſchaars 2 breed, zeer bitter, en onlieflyk van ſmaak.

De bloemdragende troſſen ſtonden 3 en 4 by malkaar, als lange aayren, zonder baarden. De bloempjes waren kleender, als boone-bloeyzel, agter met een groen knopje of beursje. De vyf buytenſte blaadjes zyn even groot, en ſtaan achterwaarts gebogen, vaal of leververwig. Binnen ſtaan vyf andere kleendere, geelachtig, en t'zamen geſloten, verbergende eenige draadjes met bruyne nopjes, van een ſlappen reuk. Het bloeyd in October.

De ryskens waren zeer gebaakt, maar de takken hadden weinig doornen: hier op volgden doornagtige bouwen, 3 a 4 duymen lank, 2 breed, met korte ſtekeltjes digt bezet, dewelke groen en week zyn, gelyk de Caſtanje-buyskens, maar aan de oude bouwen, die ſwartachtig worden, ſtyver en ſtekelig, voor en by de ſpitze hebben-ze een byzonder dikker doorntje, als een ader, 't welk met kleendere bezet is. Binnen leggen 2, 3, en 4 ronde zaden, de knikkers gantſch gelyk, waar mede de jongens ſpelen, licht-graauw, glad, en blinkende, met zommige fyne cirkeltjes omgeven, en aan 't eene eynde met een uytſteekend boekje, en daar by een vaal plekje, daar ze aan de ſchaal vaſt gebangen hebben. Zommige zyn perfect rond, behalven dat uytſteekend boekje, zommige wat lankwerpig, gelyk Hagediſſe-eyers, zommige zyn regt aſch-graauw, andere lichter, en witachtig, doch alle hebben zy onder een ſteenharde ſchaal, een wit, droog, en bitter merg. De voorſte takken verdelen hun telkens in twee delen, en het ſchiet op met verſcheyde ſtammen uyt eene wortel, dewelke daar en boven onder de aarde kruypende, hier en daar nieuwe ſcheuten voortbrengt, gelyk de Brem doed. Zyn bloeytyd is in de Maanden Juny en July, maar de bouwen vereyſchen langen tyd, eer ze ryp worden.

Nomen. Cunctæ hæ ſpecies *Indicæ Geniſtæ aculeatæ*, communi nomine Ternatenſi Malaico *Catti Catti* vocantur, Belgico *Praatjes*, cujus originem in ſubſequentibus deducemus capitibus. Peculialiter hanc voco ſpeciem Latine *Fruticem Globulorum*, ac fructus *Globulos*, commune vero Indicum nomen eſt *Klitsji* ſeu *Kalitsji*. Amboinicum generale nomen eſt *Sebit*, atque hæc ſpecies cognominatur *femina*, quum pauciores gerat ſpinas ſubſequentibus. Macaſſarice *Rogare*. Boegice *Tambu Nuno*. Frutex ipſe in Java vocatur *Sabu*, ac fructus Malaice *Boa Gore*.

Naam. *Alle de zoorten van deze* Indiſche Geniſta aculeata, *werden met een gemeene naam in Ternataans Maleyts* Catti Catti *genaamt, in 't Duytſch* Praatjes, *wiens oorzaak wy in de volgende Capittelen zullen ſtellen. In 't bezonder noemen wy deze zoort in 't Latyn* Fruticem Globulorum, *en de vruchten* Globulos, *den gemeene Indiaanſche naam is* Klitsji *of* Kalitsji. *In 't Amboinſch is den generale naam* Sehit, *en deze zoorte werd bygenaamt het* wyfken, *om dat ze minder doornen beeft dan de volgende. Maccaſſaars* Rogare. *Boegis* Tambu Nuno. *Den ſtruyk biet op Java* Sahu, *de vruchten in 't Maleyts* Boa Gore.

Locus. Creſcit proprie in Amboinenſibus ac Moluccæ inſulis in campis ſterilibus, ac ſaxoſis locis circa litus, quod hinc impervium eſt. In occidentalibus plagis non ita obvius eſt hic frutex. In Portugallia quoque hunc vidi, ubi delatus fuit ex Braſilia ſub nomine feminum Braſilienſis fruticuli.

Plaats. *Het waſt eygentlyk in de Amboinſche en Moluxe Eylanden, op dorre Velden en ſteenige plaatzen, omtrent het ſtrand, die het ontoegankelyk maakt. In de Weſterſe delen is het zoo bekend niet. Ik hebze in Portugal mede gezien, zynde aldaar gebragt uyt Braſil, onder de naam van Zaden van Braſiliſche ruygte.*

Uſus. Glabra & oſſea hujus fruticis ſemina in India multum adhibentur ad vulgarem luſum *Tsjoncka* dictum, qui formatur ex oblonga machina, in qua quatuordecim foveolæ per ordines excavatæ ſunt, in quibus juxta certas leges per hosce globulos ſeu *Klitsjis* numeratur, donec una pars ſeu ordo deficiat. Defectu horum Klitsjis ad iſtum luſum eliguntur glabri quidam lapilli, ſeu certa tubulorum ſpecies, *Cauris* dicta, quæ ex genere eſt minimarum *Porcellanarum*, ſeu *Concharum Veneris*.

Gebruyk. *De gladde en ſteenharde zaden van dit gewas, werden in Indien veel gebruykt tot dat gemene ſpel, dat men* Tsjoncka *noemd, zynde een lankwerpig blokje, daar in* 14 *kuyltjes in* 2 *rygen ſtaan, in dewelke men na zekere Wetten met deze knikkers of Klitsjis teld, tot dat de eene party te kort komt. By gebrek van deze Klitsjis, neemd men tot voorſz. ſpel gladde ſteentjes, of zeker ſlag van Zee-horentjes,* Cauris *genaamt, uyt het geſlachte van de allerkleenſte* Porcellana, *of* Concha Veneris.

Semina conſtipantem habent vim, ac quidam Amboinenſes propugnatores tanquam artem habent bellicam, quadraginta horum officulorum per aliquot continuos devorare dies, putantes ex ipſorum opinione in bello duros, atque a vulneribus liberos hinc fore.

De zaden hebben een ſtoppende kragt, en zommige van de Amboinſche Voorvegters houden het voor een krygskonſtje, veertig van deze korls eenige dagen na malkaar in te ſlokken, om na haar gelove in den oorlog hard en onquetsbaar te worden.

Recentia folia cum aceto aqua ſubacto contrita, ac mane propinata menſtrua provocant, atque induratum reſolvunt lienem.

De groene bladeren met gewaterden azyn gewreven, en 's morgens gedronken, verwekken de maand-ſtonden, en doen de verharde milt ſmelten.

In

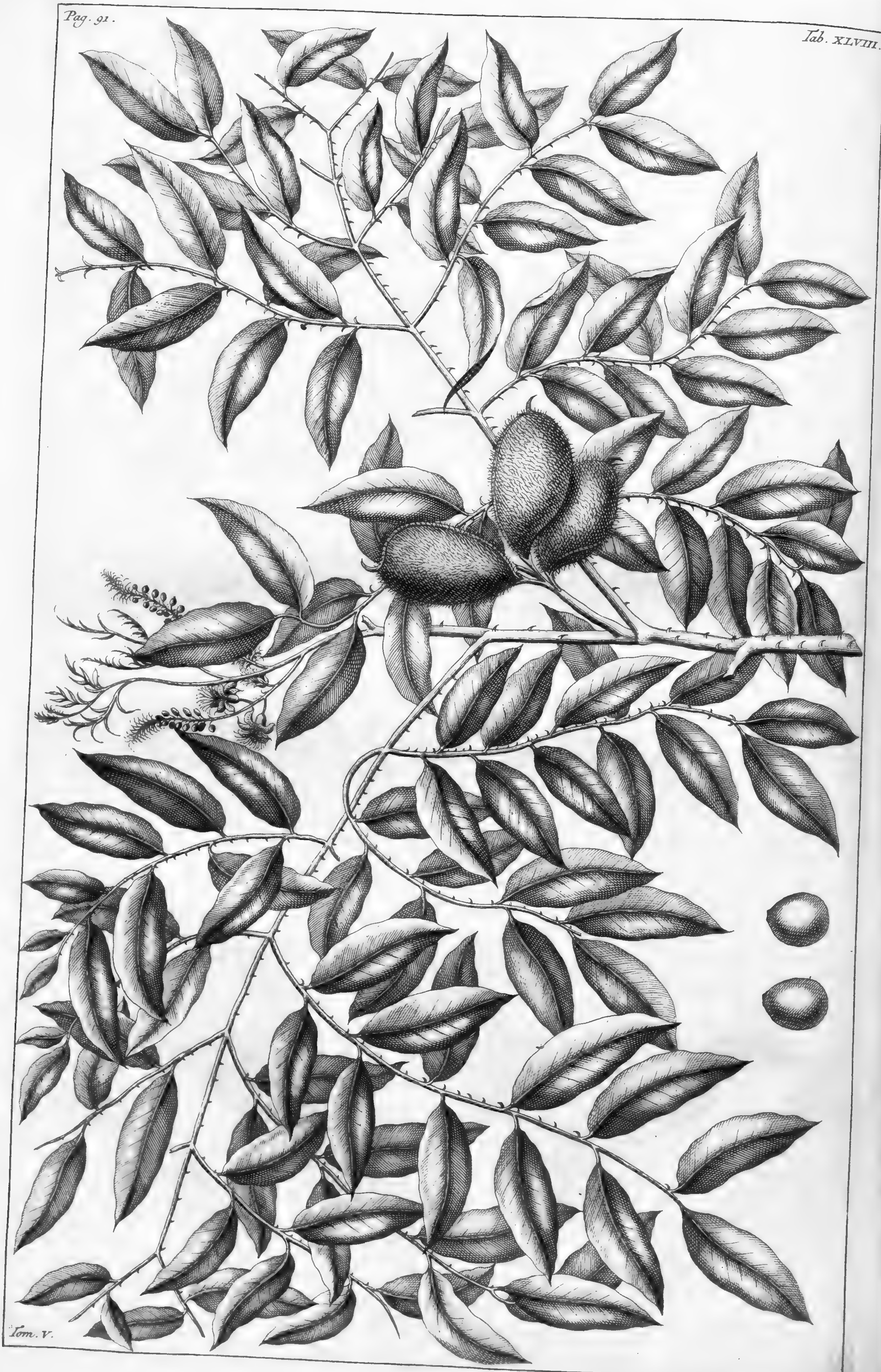

In Moluccis tam hujus quam ſubſequentis *Catti Catti* ſemina eliguntur, quæ circa clauſtra ſeruntur, ubi propullulantes frutices ſibi invicem innectuntur, atque inperviam formant ſepem, amplum vero obcupant locum, atque excreſcentes & erecti rami ſæpe amputandi ſunt, ne nimis alte excreſcat. Quò modo ejus radix contra inveteratam Dyſenteriam adhibeatur, ac qua ratione hæ ſiliquæ a Cluſio deſcribantur ſub nomine *Lobi Echinoidis* in ſubſequenti vide capite.

Quum *Klitsji* & *Gondo* habeantur easdem poſſidere virtutes, hinc lector monitus ſit, quod de his in uno indicetur capite, id de altero etiam intelligendum ſit. Klitsji folia in Towack cocta cum fruſtulo majoris Zingiberis, ac quotidie propinata, conducunt Icthericis & œdematoſis hominibus. Radix quovis modo exhibita conducit hominibus, quos putant per inflammatos oculos, ſeu matta pannas, eſſe incantatos, vel iis, qui per adſumptum quoddam venenum infecti ſunt. Recentes radices minutim contritæ cum Zingibere, ac quibusdam aromaticis foliis coctæ, Oryzæ admiſtæ debilem confortant ſtomachum, ac proſtratum reſtituunt adpetitum; Officulorum germen contritum, ac pueris exhibitum ipſorum vermes expellit.

Inquirendum eſt, an Javanorum fructus *Semper Wando* non ſit ſpecies *Klitsji*, planta enim erit flagelloſa, longa lentaque emittens flagella, ſed nullas gerit ſpinas. Folia eodem modo locata ſunt, magnitudine illorum Kellor. Fructus planæ ſunt ſiliquæ, binos vix pollices longæ, utrimque acuminatæ, duræ, gilvæ, brevibus ac vagis ſpinulis obſitæ; intus unum alterumve locatur officulum, quod in Javanorum ciſtis aromaticis venale eſt.

Javani parvi faciunt hosce fructus, nec multum etiam adhibent, nucleis autem Caju Tawo utuntur in luſu Tsjonka dicto. Fructusque parvos albos ac rotundos proprie vocant Klitsji ſeu Kalitsji, ac majores oblongos cinereos fructus putant eſſe *Camarungi*, quod mihi videtur erroneum eſſe, quum Camarungi melius quadrat cum ſubſequenti *Gongay*.

In de Moluccos neemd men de zaden zoo wel van dit, als van de volgende Catti Catti, *werdende rondom de Fortreſſen gezaayd, daar zy dan opkomende, door malkander gevlogten werden, en een ontoegankelyke Hage maken, doch zy beſtaan een breede plaats, en men moet dè opſtaande takken dikwils afſnyden, dat het niet hoog waſſe. Hoe de wortel tegen den ouden bloedloop gebruykt werde, ook hoe deze bouwen by* Cluſius *beſchreven werden onder de naam van* Lobus Echinoides, *ziet in 't volgende Capittel.*

Dewyl de Klitsji *en* Gondo *van eenderley krachten gehouden werden, zoo moet den Lezer, iets in 't eene Capittel vindende, zodanig verſtaan, als of het in 't ander Capittel ook ſtond. De bladeren van Klitsji in Towak gekookt met een ſtukje groote Gember, en dagelyks gedronken, zyn gezond voor geelzuchtige en geſwolle menſchen. De wortel ingenomen, is goed voor menſchen, die zy zeggen van quade oogen betoverd te zyn, of die vergeven zyn met eenig ingenomen fenyn. De verſche wortelen kleen gewreven, met Gember, en eenige ſcherpe bladeren onder den gekookten ryſt gemengd, en gegeten, verbeterd een bedorven maag, en herſtelt den verloren etens-luſt. Het pit van de koris gewreven, en de kinders ingegeven, jaagt de buykwormen uyt.*

Het ſtaat te onderzoeken, of de Javaanſche vrucht Semper Wando *niet een mede-zoorte van* Klitsjii *zy, want het zal een zeelend gewas zyn, met lange taaye ranken, doch zonder eenige doorens daar aan. De bladeren ſtaan op dezelfde manier, in grootte als die van Kellor. De vruchten zyn platte bouwen, ſchaars 2 duymen lank, agter en vooren toegeſpitſt, hard, vaal, met korte en ydele doorentjes bezet. Binnen ziet men een of twee ſwarte bonen, en werden in de Javaanſche kruyd-dozen verkogt.*

De Javanen agten en gebruyken deze vruchten weinig, gebruykende tot het Tsjonka-ſpel de korrels van Caju Tawo. De kleene witte ronde noemen ze eygentlyk Klitsji of Kalitsji, de grootere langwerpige grauwe, houdenze voor de vruchten van Camarungi, *'t welk my dunkt abuys te zyn, dewyl Camarungi beter paſt op 't volgende* Gongay.

Tabula Quadrageſima Octava

Fruticem exhibet *globulorum* Rumphio dictum, floribus & *fructibus* onuſtum.

De acht- en veertigſte Plaat

Vertoont de *Struyk* der *Balletjes*, zoo als die van Rumphius genaamt wert, met zyn bloemen en vruchten.

OBSERVATIO.

Hæc eſt *Guilandina* caule, fructuque aculatis *H. Cliff. p.* 158. & Bonduc vulgare majus polyphyllum *Plum. gen.* 25. & *Boerh. H. L. B. part.* 2. *p.* 59. & Acacia, qui lobus echinatus, ſeu Oculus Cati *Theſ. Zeyl. p.* 4. cujus varietas eſt Acacia gloriosa, Lentiſci folio, ſpinoſa, fl. luteo ſpicato, ſiliqua magna muricata *Plukn. Phyt. Fig.* 2. *T.* 2. & Caretti *H. M. tom.* 2. *T.* 22. reliqua vide in *Theſ. Zeyl.*

AANMERKING.

Dit is de *Guilandina*, met een hoekige ſteel en vrucht in de *Hort. Cliff. p.* 158. en het gemeene, groote, veelbladige Bonduc van *Plumier* in zyn *geſlagten p.* 25. en *Boerh. H. L. B.* tweede deel *p.* 51. en de Acacia, welke is de geëgelde vrucht in de *Theſ. Zeyl. p.* 4. waar van een verandering is de heerlyke Acacia, met het blad van de Lentiſcus, en een geele geaairde bloem met een groote platte houwe van *Plukn.* in zyn *Phyt. Tab.* 2. *Fig.* 2. en de Caretti van de *H. Malab. Tom.* 2. *T.* 22. het overige ziet in de *Theſ. Zeyl.*

CAPUT QUINQUAGESIMUM.

Globuli majores. Klitsji Beſaar. Gondo.

SEcunda *Catti Catti* ſpecies eſt mas, a priore non multum differens, eſt enim ſpinoſus & ample extenſus frutex, diverſos quoque ſtipites uno ex ortu proferens, quorum medius parum ſeſe erigit, inſtar arbuſculæ, immo totus erectus eſt frutex, quum inter alios creſcat fruticulos. Quidam hunc in binas dividunt ſpecies, fructiferam nempe & ſterilem, quum vero forma maxime conveniant, ac ſterilem plerumque in arenoſis ac ſiccis invenerim locis, hinc unam eandemque eſſe puto ſpeciem, ac differentiam ſolo tantum tribuo, uti mox indicabo.

Frutex, uti dictum eſt, in medio erigitur, aliis autem ramis per terram prorepit, vel aliis incumbit fruticulis inſtar Rubi, multoque ſpinoſior eſt præcedenti, viridis, lentus, firmus, magisque ſtriatus. Huic rachides inſident magis ordinatæ, ac ſibi obpoſitæ, atque hisce eodem modo foliorum pinnæ, quæ longiores ſunt, ac foliola per longos ordines ſibi ſunt obpoſita regularia, quæ minora ſunt illis prioris, arcte ſibi adcumbentia, ac fere paralelogramma formant, pallidiora, ſeu flaveſcentia, atque cum brevibus petiolis parum deorſum flexa, quæ per noctem ſeſe deorſum etiam claudunt.

Binos plerumque digiti articulos longa ſunt, digitum lata, in frugifera ſpecie majora, in ſterili minora. Ad quodvis foliorum par in prima ſpecie prope petiolum hamulus locatur, in altera bini, ac porro cuncti ramuli talibus hamulis copioſe armati ſunt, ſemper ab inferiore ipſorum parte, ita ut ad primum adſpectum non obſerventur, ac facile & fortiter incautum lædant, quum inprudenter tangantur. Ad rachidum ortum in ipſis ramis alterum porro obſervatur folium peculiaris formæ, quod ſubrotundum eſt, ac barbatum.

Frugifera ſpecies acuminatum ſeu ſpicatum profert racemum, inſtar craſſæ ſpicæ formatum, qui ex plurimis conſtat viridibus & pallide fuſcis, anguſtisque foliolis barbatis quaſi, inter quæ floſculi eminent flavi, minores quam in præcedenti, magisque ſimiles illis Hyperici, pauci autem ſimul ſeſe aperiunt.

Fructus ſimiles ſunt ſpinuloſæ ſiliquæ, breviores ac planiores illis feminæ, digitum longæ, binos latæ pollices, inſtar plani renis formatæ, undique ac denſe ſpinulis armatæ, primo ex viridi flaveſcentes, dein terrei coloris, ſeu nigricantes, ac propter ſcabritiem cum moleſtia tractantur: ad internam ſeu concavam hujus ſiliquæ partem haud procul ab apice peculiaris excreſcit ſpinula, aliis craſſior, quæ aliis minoribus lateralibus extenditur, venam emulgentem in renibus haud male referens.

Intus bina reconduntur officula, majora illis vulgaris Klitsji, ex rotundo parum oblonga, & ad latera compreſſa, cinerei coloris, quædam vero cæruleſcunt, & alia nigreſcunt, qualia ſunt, quæ in Cerama creſcunt, ſuntque porro glabra, ſplendentia, & oſſea penitus.

Sterilis ſpecies ſimilem quoque profert racemum, cujus foliola magis viridia ſunt quam fuſca: ac floſculi quoque lutei, ejusdemque formæ, quos raro puſillæ, & inperfectæ inſequuntur ſiliquæ, nulla perfecta proferentes granula.

Lignum quam maxime lentum eſt, fungoſum, ac vix frangi poteſt, Radices longæ ſub terra prorepunt, ſed raros emittunt ſurculos.

Nomen. Latine *Globuli majores.* Belgice *groote Praatjes.* Malaice *Catti Catti*, ſeu *Klitsji Beſaar*, & *Lacki Lacki*, h. e. magnum ſeu *Klitsji mas.* Amboinice *Sebit Ela.* Hujus officula ſeu *Klitsji* peculiariter Malaice vocantur *Gondo.* Vox Amboinica *Sebit* derivari poteſt ab Hebraico *Schaid*, quod vepretum ſignificat.

Locus. Ambæ ſpecies in planis creſcunt campis, ac potiſſimum juxta litus, quod aliquando inſtar muri cingunt ac claudunt, unde hominibus & animalibus inpervium eſt, quum enim hamuli iſti ſeſe prætereuntium

L. HOOFDSTUK.

De grooter Balletjes Struyk.

DE tweede zoorte van Catti Catti *is het manneken, van 't voorgaande niet veel verſchillende, want het is een doornachtige en wyd uytgebreyde ſtruyk, mede verſcheyde ſtammen uyt eenen oorſpronk hebbende, waar aan de middelſte zig wat opheft als een boompje, ja den gebelen ſtruyk ſtaat overeynd, als by tuſſchen andere ruygte waſt. Zommige verdelen hem in twee zoorten, vruchtdragende en onvruchtbaren, doch dewyl ze aan fatzoen malkander gelyken, en ik het onvruchtbaare meeſt op dorre en zandige plaatzen gevonden hebbe, zoo houde ik ze voor eenerley, het verſchil den grond toeſchryvende, gelyk ik ſtraks aanwyzen zal.*

Den ſtruyk, als gezegt, ſtaat in de midden overeynd, met de andere takken kruypt by langs de grond, of ruſt op andere ruygte, gelyk de Bramen, veel doornachtiger als het voorige, gras-groen, taay, ſtyf, en mede geſtreept. Aan dezelve ſtaan de ryskens geſchiktet tegens malkander, en aan deze op dezelfde ordre de geblade ryskens of ſteeltjes. Deze ſtelen zyn langer, en de blaadjes ſtaan in lange ryen geſchikt tegen malkander, kleender dan aan het voorgaande, digt aan malkander, ſchier een Paralelogramma uytmakende, ligter of geel-groen, en met hare korte ſteeltjes wat neerwaarts gebogen, en 's nachts na beneden haar toeſluytende.

Zy zyn in 't gemeen 2 leden van een vinger lank, een vinger breed, aan het vruchtdragende grooter, en aan het onvruchtbare kleender. By ieder paar van de eerſte zoorte aan den ſteel, ſtaat een baakje, aan de ander zoorte twee, en voorts alle takies vol zulke baakjes, en dat altyd aan de onderſte zyde, zoo dat men ze ten eerſten niet ziet, en zig dapper bezeerd, als men onvoorzichtig het zelve aangrypt. By den oorſpronk der ryskens aan de takken, ſtaat nog een ander blad, van een byzonder fatzoen, rondachtig, en gebaard.

De vruchtdragende zoorte brengt een ſpitſe trots voort, als een dikke aayre, van veele groene en licht-bruyne ſmalle blaadjes, als baardekens gemaakt, daar tuſſchen geele bloempjes uytkyken, kleender dan aan 't vorige, en meer na die van Hypericum *gelykende, doch men ziet 'er weinig teffens geopend.*

De vruchten zyn diergelyke ſtekeliga bouwen, korter, en breeder dan aan 't Wyfken, een vinger lank, 2 duymen breed, als een platte niere geformeerd, rondom en digt met ſtekels bezet, eerſt geel-groen, daar na aardverwig, of ſwartachtig, en wegens hare ſtyvigheid moeyelyk om aan te taſten. Aan de binnen of holle kant van deze bouwe, niet verre van de ſpitze, ſtaat mede een bezonder doorntje, dikker dan de andere, en aan de zyden met andere kleendere bezet, verbeeldende de Venam Emulgentem *in de Nieren.*

Binnen leggen twee korls, grooter dan de gemene Klitsjis, uyt den ronden wat lankwerpig, en aan de zyden ingedrukt, regt aſch-graauw, zommige blaauwachtig, en zommige na den ſwarten trekkende, gelyk die op Ceram waſſen, voorts mede glad, blinkende, en ſteen-hard.

Het onvruchtbare brengt diergelyke tros voort, wiens blaadjes meer groen dan bruyn zyn. De bloempjes mede geel, en van het zelfde fatzoen, waar op zelden kleene en onvolmaakte bouwen volgen, die geene volkome korls voortbrengen.

Het hout is zeer taay, voos, en qualyk om te breken. De wortelen kruypen lank onder de aarde, doch brengen weinige ſcheuten voort.

Naam. *In 't Latyn* Globuli majores. *Op 't Duitſch* groote Praatjes. *Maleyts* Catti Catti, *of* Klitsji Beſaar, *en* Lacki Lacki, *dat is groote of Mannekens* Klitsji. *Amboinſch* Sehit Ela. *De korls of* Klitsji *hier van, noemd men in 't Maleyts eygentlyk* Gondo. *Het Amboinſche woort* Sehit *kan men afleiden van het Hebreeuwſche* Schaid, *het welk een doorne begge betekent.*

Plaats. *Beyde zoorten waſſen op vlakke Velden, doch liefſt langs het ſtrand, het welk zy zomtyds als een muur toeſluyten, daar menſchen noch beeſten door komen kunnen, want als deze baakjes in 't minſte iemands kleren*

raken,

tium veſtibus infigant, atque illos extrahere velimus, totus adtrahitur frutex, nec alio modo reſolvi, vel extricari poſſunt, quam ſi quis pedem figat, ac quieſcat, vel paulo retrocedat, ac cum patientia inhærentes diſſolvat, acſi fruticem hunc quis fallere deberet verbis, ut talem dimittere velit, unde & Belgæ noſtrates omnibus hisce ſpeciebus nomen *Praatjes*, ſeu loquelæ inpoſuere: Alii autem volunt hoc nomen ipſis eſſe datum, quum omnes luctæ, clamores, & diræ, vanæ quaſi ſint nugæ, quum quis hisce ſpinis intricatus inpatienter clamitet, ac vi ſeſe extricare velit.

Mas iisdem creſcit cum priore in inſulis, ſed majori copia quam femina, quem vulgatiſſimum vocavimus ob vulgarem fructuum uſum.

Sic totum obcurrit litus hoc Klitsji majore obſitum, quale inter reliqua eſt illud in Hitoës ora, & totus ſinus Ceyt dictus, atque alia litora in Auſtrali magnæ Ceramæ ora, cujus & officula, uti dictum fuit, majora, & nigriora ſunt illis Amboinenſis ſpeciei.

Uſus. Hæc officula non tanto ſunt in uſu quam præcedentia ad luſum Tsjoncke dictum, quum nimis magna nec rotunda ſint, pueri autem tantum unum alterumve horum eligunt in luſu iſto tanquam principem inter alios minores globulos, quem peculiariter quoque *Gondo* vocant. Viribus Medicinalibus convenit cum priore, quas lector in priori capite notatas inveniet.

LOBUS ECHINODES Caroli Cluſii exotic. libr. 3. cap. 15. deſcriptus, unus idemque eſt cum *Klitsjis Indicis*, ibi enim varias deſcribit ſpecies, quarum quædam cum noſtro mare, quædam cum femina conveniunt, ac peculiariter magnam maris deſcribit ſpeciem *cap.* 30. *libr.* 2. ac vulgaria maris officula in iſto decimo quinto capite, quorum bina dicit ſemper uni ſiliquæ incluſa, vel tantummodo unicum in breviori continetur ſilicula: Minora autem officula rotundiora deſcribit, pallide cinerea, oſſea, ac glabra, quædam etiam flaveſcentia, ac macula fuſca notata ea parte, qua ſiliquæ nexa fuerunt; atque hæc ſunt illa feminæ Klitsji, ipſi autem transmiſſa fuere ab amicis ſuis, qui illa conquiſiverant ex Africa, Braſilia, Virginia, & Java, ſcribit enim tum temporis nullas naves in patriam reduces eſſe, quin inſtar aliquid peregrini ac rari adportarent utriusque hujus ſpeciei officula. Ex Portugallia ipſi transmiſſum fuerat ſimile officulum cum inſcriptione *Mates de India Pardo*, h. e. Mates cinereum Indicum, dicit autem Hiſpanos plures tales duros ac lapideos fructus vocare *Mates*.

Portugalli ſaltem Braſiliam inhabitantes *Mates* vocant, omnes tales ſolitudines, in quibus hi frutices potiſſimum creſcunt, quumque Hispanicam Etymologiam inveſtigare velimus, comperio *Mates* ipſis denotare, aliquem eludere vel fallere, quod tali facimus, qui hisce fruticibus intricatus eſt, atque hoc tali modo cum belgico idiomate *Praatjes* conveniret. Alioquin ipſis *Matojo* denotat veprem, unde forte derivatur Portugallicum *Tojo*, quo Portugalli intelligunt ac denominant *Geniſtellam Aculeatam*, quæ in Portugallia in cineres comburitur.

Hujus *Sebit* radice utuntur Hitoënſes, maſticata cum Pinanga alba & Sirio, ad Diarrhæam & Dyſenteriam ſiſtendam; in ejus autem exſtirpatione cavendum eſt, ne effoſſoris umbra radicem tangat.

Tenera folia aquæ incocta propinantur illis, qui laborant febri quotidiana & quartana, eadem quoque cum radice in aqua contrita cum pauxillo Pulaſſario & alumine ad vermes expellendos propinantur, quem in finem hæc parvifolia ſpecies efficacior habetur præcedenti, folia autem majori in uſu ſunt quam radices, quum melius ac commodius comparari poſſint, ſed quam maxime amara ſunt, & ingrati ſaporis: Anno 1683. circa Caſtellum Victoriam ingens ejus exſtirpabatur frutex triginta circiter annorum, qui radices habebat pedem craſſas, circa cor fuſcas inſtar Salimoery, quum nempe primum eradicabantur, ſed dein pallidiores erant.

raken, en men daar aan trekt, zoo baald men den gebelen ſtruyk naar zig, en men kan anders niet los raken, dan met ſtil te ſtaan, of wat achterwaarts te treden, en met gedult de haakjes los te maken, even als of men aan den ſtruyk een zoet praatje verlenen moeſte, dat hy ons weder los late, waar van onze Nederlanders alle deze zoorten de naam van Praatjes *gegeven hebben. Andere willen, dat hem deze naam gegeven zy, om dat al het worſtelen, tieren, en vloeken, vergeefs of ydele praatjes zyn, als iemand in deze doornen verwerd, zich ongeduldig toont, en met gewelt los maken wil.*

Het Manneken waſt in dezelfde Eylanden, met het voorgaande ook in meerder quantiteyt dan het Wyfken, het welk wy het gemeenſte genoemd hebben, wegens het gemeene gebruyk der vruchten.

Zoo vind men een gheel ſtrand met deze groote praatjes bezet, gelyk onder andere is op de kuſt van Hitoe, den geheele hoek van Ceyt, en andere ſtranden op de zuydzyde van Ceram, welkers korls, als gezegt, grooter en ſwarter vallen dan de Amboinſche.

Gebruyk. *Deze korls zyn in zoo groot gebruyk niet als de voorgaande, tot het Tsjonka ſpelen, om dat zy te groot, en niet rond zyn, alleen de Jongens hebben een of twee van noden in haar ſpelen, tot hooft onder de andere knikkers, die zy dan eygentlyk de* Gondo *noemen. Aan Medicinale krachten werd het met het voorige in een graad gehouden, die den Lezer in het voorgaande Capittel vinden zal.*

LOBUS ECHINODES *van* Carol. Cluſ. Exotic. Lib. 3. cap. 15. *beſchreven, is een en 't zelfde met de Oost-Indiſche Klitsji, want hy beſchryft aldaar verſcheide zoorten, die ten deele ons manneken, ten deelen ons wyfken repreſenteeren: Inzonderheid beſchryft hy het groote geſlagt van 't manneken in 't* 30. cap. *in 't* 2 Boek, *en de gemeene mannekens-korls in 't voornoemde* 15 *Capittel, waar van hy zegt altyd* 2 *in een houwe te ſteeken, of een alleen in de kortere houwens. De kleendere korrels waren ronder, licht aſch-graauw, ſteen-hard, en glad, zommige ook bleek-geel met een bruyn plekje, aan dien oort, daar ze aan de ſchelle gehangen hadden. Dit zyn onze voorgaande wyfkens Klitsjis, zy waren hem gezonden door zyn Vrienden, die ze bekomen hadden uyt Africa, Braſiel, Virginien, en Java, want hy ſchryft, dat doenmaals van die plaatzen geene ſchepen t'huys quamen, of zy bragten tot een rariteyt deze korls van beyde zoorten mede. Uyt Portugal was hem toegezonden diergelyke korl, met het opſchrift* Mates de India Pardo, *dat is aſch-graauwe Mates van Indiën: doch hy zegt, dat de Spanjaards meer diergelyke harde vruchten* Mates *noemen.*

Immers de Portugeezen in Braſiel wonende, noemen Mates *alderhande wilderniſſen, daar deze ſtruyken geerne waſſen; en als men de Spaanſche* Etymologia *wil naſpeuren, zoo bevinde ik dat* Mates *by dezelve te zeggen is, iemand beſchimpen of beſpotten, gelyk men die geene doed, die in deze ſtruyk verwerd zyn, en dit zoude dan met het Duytſche* Praatjes *overeenkomen; anders biet* Matojo *by dezelve een doorn-hage, waar van miſſchien komt het Portugeeſch* Tojo; *waar mede de Portugeezen beduyden de* Geniſtellam Aculeatam, *die men in Portugal tot het branden gebruykt.*

De wortel van dit Sebit, *gebruyken de Hietoezen met witte Pinang en Siri gegeten, om de buyk en bloedloop te ſtoppen, houdende dit voor het uyterſte remedie in een verouderden bloedloop, doch in het uytgraven moet men vermyden, dat des gravers ſchaduwe niet over de wortel valle.*

De jonge bladeren in water gekookt, geeft men te drinken tegens de dagelykze en derdendaagſche koortzen; dezelfde met de wortel in water gewreven, t'zamen met wat Pulaſari en Ajuyn, geeft men te drinken om de buykworimen uyt te jagen, waar toe deze kleenbladige zoorten voor kragtiger werd gehouden dan de voorgaande, zynde de bladeren meer in gebruyk dan de wortelen, om datze gemakkelyker te bekomen zyn, hoewel yſſelyk bitter en moeyelyk in 't innemen. Anno 1683. *wierd omtrent 't Caſteel Victoria een groote ſtruyk omgekapt, over de* 30 *jaren oud, wiens wortelen een been dik waren, omtrent het hert bruyn als Salimoery, doen het eerſt gekapt wierde, 't welk kort daar na verbleekte.*

Tabula Quadrageſima Nona

Ad *Figuram Primam* ramum exhibet *Guilandinæ* minoris, foliolis acutis, caule & fructu aculeatis.

Figura Secunda ramum ſiſtit plantæ, quæ *Nugæ ſilvarum minimæ* RUMPHIO dicuntur, quæ vera *Acaciæ* ſpecies videtur.

OBSERVATIO.

Hæc vera quoque *Guilandinæ* ſpecies eſt, eſtque illa, quæ Acacia glorioſa Lentiſci folio, &c. vocatur a *Plukn. in Almag. p.* 4. ubi vide reliqua, ut & in *Theſ. Zeyl. p.* 4.

De negen- en veertigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* een Tak van de kleindere *Guilandina*, met ſpitze *blaadjes* en *doornagtige ſtelen* en *vruchten.*

De *tweede Figuur* wyſt aan een Tak van een Plant, welke de *kleynſte Praatjes* der *boſſen* van RUMPHIUS genaamt wert, en een waare zoort van *Acacia* ſchynt te zyn.

AANMERKING.

Dit is mede een regte zoort van de *Guilandina*, en is die geene, welke de uytmuntende Acacia, met het blad van de Lentiſcus &c. genaamt wert by *Plukn.* in de *Almag. p.* 4. alwaar het overige ziet, als mede in de *Theſ. Zeyl. p.* 4.

CAPUT QUINQUAGESIMUM PRIMUM.

Nugæ ſilvarum. Catti Catti Kitsjil.

TErtia ſpecies minima eſt quoad fruticem ac ramos, ſed omnium peſſima & quam maxime vitanda: dividiturque in litoream & terreſtrem.

Primo *litorea* ſeu *odorata ſpecies* tenuis eſt frutex, flagellis ſuis ac rotundis ramis ſupra ac per alias herbas ſeſe extendens: Inferior ejus ſtipes minus brachium craſſus eſt, rugoſo ac fiſſo cortice obductus, lignumque durius eſt quam in priore ſpecie, nihilominus tamen poroſum, ac paucum exſtillat gummi, quum incidatur, reliqui rami minimum digitum vel pennam craſſi ſunt, ac rotundi, hisce transverſaliter obpoſitæ locantur folioſæ rachides, quæ teneræ, nullis armatæ ſunt ſpinis, ſed ſenſim illas generant, atque hisce foliola inſident plerumque obpoſita, in multis etiam alternata, vel non ita directe obpoſita, quatuor, quinque, & ad ſummum ſex foliorum paria conſtituentia, atque ſemper prope ſummum par bini hamuli excreſcunt, quibus ſeſe veſtibus facile figunt, quales malignos licet parvos hamulos cunctæ gerunt rachides, ſub inferiore parte abſconditos & vagos.

Foliola hæc optime conveniunt cum illis Blimbingi veri, ſunt autem glabriora & anguſtiora, primo flaveſcentia, dein maxime virentia, pollicis articulum circiter longa. Flores excreſcunt ex ordinato racemo non barbato, illis Geniſtæ quam maxime ſimiles, ſeu hisce in terris cum illo Sappani ligni conveniunt, quod in præcedenti deſcriptum eſt libro, ſuntque hi flores eleganter lutei, ex novem petalis conſtantes, quorum maximum retroflexum eſt, in inferiore floris parte novem locantur ſtamina, obſcure fuſcas gerentia antheras, quæ denſe admodum ſibi adcumbunt, ac cornu formant, in ſummo autem petalo rubræ quædam maculæ conſpiciuntur. Flos gratum ſed debilem fundit odorem, fere inſtar floris Lingoæ, ſed cito marceſcit.

Fructus ſunt ſiliquæ breves, planæ, & latæ, ex fuſco nigricantes, duræ, & glabræ, nullis ſpinis obſitæ, & incurvo apice donatæ, binos pollices longæ, ultra unum latæ, in quovis fructu reconditur unum alterumve officulum nigrum, planum, ex quadrato oblongum, parvam referens *Fabam Marinam* ſeu *Parran*, totaque ſiliqua cum illa Sappani ligni convenit, excepto quod minor ſit.

Secundo *terreſtris ſpecies* tenuiſſima emittit flagella, non ultra culmum craſſa, ſed quam maxime lenta, ac longe per herbas prorepentia, vel in altum ſeſe elevantia, paucis abſconditis hamis armata, in pinnis transverſalibus non plura binis vel ad ſummum tribus foliorum paria locantur, illis prioris ſimilia, ac ſimilibus hamulis armata: Floriferum quoque profert racemum, ſed paucis floribus ac fructibus onuſtum, ita ut a multis tanquam ſterilis habeatur.

Nomen. Latine *Nugæ ſilvarum.* Malaice prima ſpecies *Catti Catti Pante*, & *Sebit Laut.* Altera ſpecies *Catti Catti Kitsjil.* Amboinice *Sebit* cum cognomine parvi. Belgice *kleene Praatjes.*

Locus.

LI. HOOFDSTUK.

De kleene Praatjes der Boſſen.

DE derde zoorte is wel de kleenſte van ſtruyk en takken, doch mede de ſnootſte en batelykſte: verdeeld in ſtrandelyke en landelyke.

1. *De* ſtrandelyke *of* welriekende zoorte *is een dunne ſtruyk, met zyn ranken en ronde takken over en door andere ruygte ſwervende. Den benedenſten ſtam is een kleene arm dik, met een ruyge en geſcheurde ſchorſſe. Het bout is harder dan aan de voorgaande zoorte, niet te min poreus, en geeft een weinig gom uyt, als men daar in ſnyd. De reſterende takken zyn een pink of een ſchaft dik en rond, aan deze ſtaan overdwers en tegen malkander blad-dragende ryskens, die in haar jonkheid geen doornen hebben, maar metter tyd gewinnen, en aan dezelve de blaadjes meeſt tegens malkander, aan veele ook verwiſſelt, of van den tegenſtand afwykende, met 4. 5. en ten boogſten 6 paren, hebbende telkens by het voorſte paar 2 baakjes, waar mede zy hun aan de kleeren zeer ligt vaſt maken, diergelyke ſnoode, hoewel kleene baakjes aan alle de ryskens ſtaan, mede aan de onderſte zyde verborgen, en wat wyd van malkander.*

De blaadjes gelyken beſt na die van de Blimbing, doch zyn gladder, en ſmalder, eerſt geel-groen, daar na boog-groen, omtrent een lid van een duym lank. De bloemen komen voort aan eenen welgeſchikten tros, zonder baarden, die van de Geniſta meeſt gelykende, of hier te lande na die van 't Sappan-bout, in het voorgaande Boek beſchreven, ſchoon-geel, van 9 blaadjes gemaakt, waar van het grootſte agterwaarts gebogen ſtaat; aan de onderſte zyde van de bloem ſtaan 9 draadjes, met donker-bruyne noppen, digt tegens malkaar gepakt, en een borentje uitmakende, en aan 't opperſte blaadje ziet men eenige roode linien. De bloem heeft een lieffelyken, doch ſlappen reuk, ſchier als het bloeyzel van Lingoa, en verwelkt ligt.

De vruchten zyn korte, breede, en platte bouwen, uit den bruyne ſwart, hard, en effen, zonder eenige doornen, vooren met een kromme ſpitze, twee duymen lank, en ruym een breed. In ieder vrucht leyd een of 2 ſwarte bonen, plat, uit den vierkanten lankachtig, gelykende een kleene Faba Marina *of* Parran, *en de gebeele bouwe gelykt na die van 't Sappan-bout, behalven datze kleender is.*

2. *De* landelyke zoorte *heeft de alderdunſte ranken, niet boven een ſtroobalm dik, doch zeer taay, en ver door de ruygte kruypende, of in de lucht ſwierende, met weinige verborgene baakjes bezet. Aan de dwers-ryskens ſtaan niet meer dan 2, of ten boogſten 3 paren bladeren, de voorige gelyk, en met dezelfde baakjes gewapent. Het brengt zyn bloeyende troſſen ook voort, doch weinige bloemen en vruchten daar aan, zoo dat het van veele voor onvruchtbaar gehouden werd.*

Naam. *In 't Latyn* Nugæ Sylvarum. *Maleyts, de eerſte zoorte* Catti Catti Pante, *en* Sehit Laut. *De tweede zoorte* Catti Catti Kitsjil. *Amboinſch* Sehit, *met de toenaam van kleene. In 't Duitſch* kleene Praatjes.

Plaats.

Fig. 1.

Fig. 2.

Locus. Prima ſpecies amat litora, vel haud procul ab iis creſcit circa *Mangi Mangi*, atque ubi ſolum parum eſt ſaxoſum, altera ubique creſcit, tam in ſilva, quam inter alios fruticulos.

Uſus. Hic inutilis frutex nulli alii inſervit uſui, niſi quod unius cujusque ſit tædium, quum ubique per ſubtiles & abſconditos hamulos prætereuntium veſtibus adhæreat, ſique non ilico pedem quis figat, vehementer veſtes lacerat, vel cutim vulnerat, præſertim terreſtris ſpecies, quæ hoc prompte efficit, quum vagam gerat, & laxam frondem, atque cum nudis flagellis ubique prorepat, quæ hinc non facile evitari poteſt. Litorea ſpecies invius quoque frutex eſt tam hominibus quam animalibus. Ob denſiorem vero frondem melius dignoſci & evitari poteſt.

Hujus tamen radices in re Medica adhibentur, quæ tenues ſunt, ac duræ, & lignoſæ, ipſarum enim decoctum cum aqua præparatum conducit calculo & Nephritide laborantibus.

Carol. Cluſ. libr. 3. *cap.* 16. *exot.* quosdam depinxit *lobos membranaceos*, inter quos primæ ſpeciei, ſiliquæ hujus noſtri parvi *Catti Catti* haberi poſſent, niſi moneret fabas eſſe glabras, ſphæricas, atque fabarum pelliculas contortas, quod cum noſtra deſcriptione non quadrat; dici autem poſſet hoc adſcribendum forte eſſe diverſis regionum ſolis, quantum enim detegere poſſum, omnes ſiliquæ, quas ibi deſcribit, ex Guinea adductæ erant, atque in præcedenti innuimus capite multas *Catti Catti* ſpecies non tantum reperiri in India Orientali & Occidentali, ſed etiam in Africa.

Plaats. *De eerſte zoorte waſt geern op ſtrand, of niet verre daar van af, omtrent de* Mangi Mangi, *en daar 't wat ſteenig is, de andere waſt overal, zoo in 't boſch, als andere ruygte.*

Gebruyk. *Dit ondeugend gewas beeft ſchier geen ander gebruyk, als dat bet alle mans verdriet is, overal met fyne, ſubtiele, en verborge haakjes, de kleeren der voorbygaande aanvattende, en zoo men niet ſtrax ſtil ſtaat, jammerlyk ſcheurende, of de buyd quetzende. De land-zoorte kan dit op 't veerdigſte doen, om dat ze ydel van loof is, en met hare kale ranken overal kruypt, waar voor men zig dan niet wel kan wagten. De ſtrand-zoorte maakt ook een ontoegankelyken ſtruyk voor menſchen en beeſten, maar wegens haar digt loof, kan men ze ligter bekennen, en zig beter daar voor wagten.*

De wortelen hier van worden egter in de Medicynen gebruykt, zynde dun, hard, en houtachtig, want hare Decoctie *van water gedronken, zal goed zyn die geene, die aan de ſteen en graveel vaſt zyn.*

Carol. Cluſ. libr. 3. cap. 16 Exot. *beeft enige* Lobos Membranaceos *afgemaald, waar onder men de eerſte zoorte voor de bouwen van ons voorſchreven kleen* Catti Catti *zoude konnen houden, indien hy niet daar by zeide, dat de bonen glad, cirkelrond, en de ſchellen van de bonen omgekromd waren, het welk met onze beſchryvinge niet overeen komt; doch men kan zeggen, dat zulx de verſcheydentheid der Landen medebrenge; want na dat ik bemerken kan, zoo waren alle de bouwen, die hy aldaar beſchryft, uit Guinea gebragt, en wy hebben in 't voorgaande Capittel gezegt, dat veelerley zoorten van Praatjes gevonden worden, niet alleen in Ooſt- en Weſt-Indiën, maar ook in Africa.*

Tabula Quinquageſima

Ramum exhibet *Fruticis*, qui *Nugæ ſilvarum* RUMPHIO dicitur.

OBSERVATIO.

Hæc etiam planta ad *Guilandinas* pertinet, ſed a prioribus ſiliquis glabris inprimis differt; eſtque Criſta Pavonis monospermos ſecunda, ſive arbor veſpertilionis Indica, Lentiſci folio, ſpinoſiſſima flore luteo, racemoſo, parvo, odorato, ſiliqua & ſemine glabro. *Breyn. Prodr.* 2. *n. edit. p.* 58. & Acacia glorioſa Colutæ folio, rachi media tam ad genicula quam ad internodia ſpinis curtis duplicatis deorſum flexis munita *Plukn. Alm. p.* 5. Cacu Mullu. *H. Malab. p.* 6. *T.* 19. reliqua vide in *Theſ. Zeyl. p.* 4.

De vyftig ſte Plaat

Vertoont een Tak van een Struyk, welke de *kleene Praatjes der Boſſen* van RUMPHIUS genaamt wert.

AANMERKING.

Deze plant behoort mede tot de *Guilandina*, doch verſchildt van de voorgaande, voornamentlyk door de gladde houwen, en is de Criſta Pavonis, de tweede met een zaad, ofte de Indiſche Vleermuys-boom, met het blad van de Lentiſcus, zeer doornig, met een geele, kleyne, ruykende, trosachtige bloem, en een gladde houwe, en zaad van *Breyne* 2de *Prodr. p.* 58. van de nieuwe uytgaaf; en de voortreffelyke *Acacia*, met het blad van de Colutea, en dubbelde doorens &c. van *Plukn. Almag. p.* 5. *Cacu Mullu. H. Malab. p.* 6. *T.* 19. het overige ziet verders in de *Theſ. Zeyl. p.* 4.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SECUNDUM.

Nugæ ſylvarum minimæ. Gongay.

QUarta Nugarum ſpecies minima gerit folia, ſed omnium maximus eſt frutex, funem enim profert ſatis craſſum & longum, qui ſeſe erigit, & arbores adſcendit, quum hasce adtingere poſſit, alioquin in altum adtollitur, & per aerem quaſi volitat, ac ſeſe longe lateque per multos laterales extendit ramos, qui craſſiſſimis ſuis partibus terræ incumbunt, atque hic & illic radiculas emittunt.

Tenuiores eriguntur, ac folioſis ſuis rachidibus per aerem ſeſe etiam diſpergunt, denſam ac luteo viridem exhibentes comam, quod gratum præbet ſpectaculum. Ipſorum pinnæ folioſæ omnium longiſſimæ ſunt, quæ ab utraque parte longo foliolorum ordine ornantur, quæ arcte ſibi invicem junguntur, atque cum illis Tamarindi vel Herbæ ſentientis conveniunt, ſed firmiora ſunt, glabriora, ac læte virentia: Foliorum pinnæ, quam diu ſunt teneræ, ſpinis deſtituuntur, ac ſenſim paucas generant, contra rachides ac reliqui rami tot hamis ſeu incurvis ſpinis armati ſunt, quot Roſa Eglanteria dicta, ita ut vix tractari poſſint.

Hæc ſpecies raro flores fructusque profert, quotque vidi, ſteriles fuere, excepto vetuſto quodam frutice prope pagum veterem Bagualam locato, cujus truncus

LII. HOOFDSTUK.

De kleinſte Praatjes.

DE vierde zoorte van Praatjes is de kleinſte van bladeren, en grootſte van ſtruyk, want ze werd een redelyk dik en lank touw, het welk zig opregt, en de bomen beklimt, als ze die bereyken kan; want anders ſchiet het hoog op, en ſwerft in de lucht, ook met vele zyde-takken zich wyd en zyd uytbreydende, die met haar dikſte delen op de aarde ruſten, hier en daar inwortelende.

De dunnere ſtaan overeynd, en ſwieren met hare geblade ryskens mede in de lucht, vol loof, en gantſch jeugdig om aan te zien. Zyne blad-dragende ſtelen zyn de langſte van allen, te wederzyden bezet met een lange rye blaadjes, digt aan malkaar gevoegd, gelykende die van Tamaryn, of Herba Sentiens, *doch ſtyver, gladder, en blyde groen. De gebladé ſteeltjes, zoo lang zy jong zyn, hebben geene doornen, en gewinnen metter tyd maar weinige, daar en tegen de ryskens, en alle andere takken zyn zoo vol kromme doornen, of baken, gelyk den Eglantier, dat men ze qualyk aanvatten kan.*

Dit geſlacht brengt zelden bloemen of vruchten voort, en al het geene ik gezien heb was onvruchtbaar, behalven aan een oude ſtok by de Negory oud Bagualu, wiens ſtam bene-

truncus inferior pedis craſſitiem habebat; ramisque ſuis multas obcupabat arbores, in quibus quidam conſpiciebantur flores, qui potiſſimum erant parva & rotunda capitula, in floſculos lanuginoſos ſeſe aperientia, quales ſunt illi Sappani ligni. Fructus vel ſiliquas nunquam in ipſo obſervavi, & a paucis tantum hominibus audivi ſeſe illas vidiſſe in vetuſtiſſimis penitus truncis, qui profunde in montibus excreverant. Sic quoque dicunt Baleienſes in ſua patria eſſe fertilem, ſed a vulgo pro floribus habentur rachidum extremitates, quæ capitula quædam emittunt ex læte virentibus & rubentibus foliolis compoſita, ac florum rudimenta repræſentant, ſed tempore nil niſi foliola exhibent.

Rami amputati gravem fundunt odorem inſtar *Criſtæ Pavonis*, craſſorum ramorum fragmentum, ſeu tenuiores rami cum fruſto majoris terræ conmiſſi de novo regerminant, ac novum formant fruticem, potiſſimum vero progerminat in ſolo argilloſo, lapidibus mixto.

Nomen. Latine *Nugæ ſilvarum minimæ.* Belgice *kleene Praatjes.* Malaice & Ternatice *Catti Catti Kitsjil.* Bandice *Gongay.*

Locus. In incultis creſcit campis, ubi lapides ac rupes adſunt. In Amboina raro obcurrit, ac potiſſimum circa Paſſo Bagualam, & in Hitoes ora circa Hilam. Majori copia reperitur in magna Cerama, ſed præſertim in Banda, ubi ſteriliſia & inculta loca tam in campis quam ad montium pedes hisce fruticibus luxuriant. In Baleya quoque obſervatur, ac porro in Moluccis.

Uſus. Apud Moluccanos ac Ceramenſes præſertim montanos hic frutex magno in uſu eſt ad ſepes formandas circa ipſorum clauſtra, per quas viæ ſunt inperviæ. In Amboinæ tractibus nobis diverſa norunt demonſtrare loca, inter quæ ſunt vetus Rumacay in Cerama, & vetus Eli in Hitoëa, quæ nunquam a quodam hoſte devicta fuere, quum cincta fuerint amplis, & altis inſtar murorum ſepibus ex hoc Catti Catti formatis. Per ramos autem, uti dictum fuit, terræ conmiſſos propagatur, quumque nimis alte excreſcant, amputantur, vel adpenſo pondere deprimuntur, ac quam denſe etiam deſideratur, ſibi invicem innectuntur; Nullo modo hæ ſepes poſſunt baluſtris perforari, vel enſibus amputari, rami enim amputati in alicujus corpus decidui, ipſi majori ſunt incommodo, quam ſi non fuiſſent amputati.

Novitiani in Banda miro modo per hunc fruticem falluntur, per elegantem enim ac læte viridem comam, quæ per graciles ramos ſeſe diffundit ad vias, & in aëre quaſi volitat, adliciti, mox ramulos cupiunt decerpere & adſpicere, ſed per infidum hunc hospitem inclementer decipiuntur, quum per obcultos hamulos manus lædant, ac ſanguinolentas retrahant, præſertim quum equitent, dein autem alios fallere didicerunt, quum ipſis perſuadeant foliola hæcce tractare & explorare, quam eleganti rubro colore manus inficiant. Ramulorum extremitates, flores mentientes, teneræ ſunt, & ſaporis ſalſi, ac cum aliis Lactucis edi poſſunt: Guzaratus quidam Hilam inhabitans ejus radicibus coctis utebatur, vel foliorum ſuccum propinabat iſtis hominibus, qui per incantamenta viriles vires perdiderunt, quæ artes ipſis ſunt familiares.

Hæc ſpecies videtur in Java vocari *Camarungi*, eo tamen diſcrimine, quod Javanenſis parva & alba gerat officula in ſpinuloſis ſiliculis, quæ minora etiam & rotundiora ſunt quam in Amboinenſi. Amputati rami copioſam effundunt aquam, quæ probatum eſt remedium ad oculos abluendos, & fauces depurandas in variolis, ne iſtas lædant partes.

NB. Hujus plantæ icon *Tab.* 49. *Fig.* 2. invenitur expreſſa.

beneden wel een been dik was, met zyne takken vele bomen beſlaande, daar aan zag men eenig bloeyzel, beſtaande meeſt in kleene en ronde knopen, zig in wolachtige bloempjes openende, gelyk aan het Sappanhout. Vruchten of hotwen daar aan heb ik nooit gezien, en maar van weinige perzonen geboord, dat zy dezelve aan gebeel oude ſtammen, en diep in 't gebergte gezien hadden. Zoo zeggen ook de Baliers, dat het op haar land vruchtbaar zy, maar in 't gemeen werden voor het bloeyzel gehouden de eynden der ryskens, die met eenige knopjes uyt lichtgroene en roodachtige blaadjes gemaakt, ſchepzelen van bloemen vertonen, doch metter tyd ziet men anders niet daar uyt worden dan bladeren.

De afgekapte takken hebben een ſwaare reuk, gelyk de Criſta Pavonis. *Een ſtuk van de dikke takken of de dundere, met een knoeſt van de dikke in de aarde gelegt, ſchieten weer op, en maken een nieuwe ſtruyk, doch het wil liefſt opkomen in een kleyagtige grond, daar ſtenen onder lopen.*

Naam. *In 't Latyn* Nugæ ſilvarum minimæ. *In 't Duitſch* kleene Praatjes. *Maleyts en Ternaten* Catti Catti Kitsjil. *Bandaees* Gongay.

Plaats. *Het waſt in ongebouwde velden, daar ſtenen onder lopen, en daar omtrent klippen zyn. In Amboina beeft men 't niet veel, het meeſte omtrent de* Paſſo Baguala, *en op de kuſt van Hitoe, omtrent Hila. Meerder vind men het op groot Ceram, doch inzonderheid Banda, alwaar dorre en ongebouwde plaatzen, zoo op velden, als aan 't hangen der bergen weeldrig bezet zyn met deze ſtruyken. Op Bali vind men 't ook, en voorts in de Moluccos.*

Gebruyk. *By de Moluccanen en Cerammers, inzonderheid by de Bergwoonders, werd dit gewas veel gebruykt om levende hagen rondom hare Fortreſſen, en daar door de paſſagien ontoegangelyk te maken. Zy weten in de Amboinſche quartieren verſcheide plaatzen aan te wyzen, onder andere oud Rumacay, op Ceram, en oud Eli op Hitoe, die nooit van eenig vyand ingenomen zyn, om dat zy breede en hooge hagen als muuren hadden, van deze Catti Catti gemaakt. Het werd, als gezegt, met takken ingelegt, en als het te hoog opſchiet, werd het afgekapt, of met aangehangen gewigt neergebogen, en zoo digt door malkander gevlogten als men begeert. Daar vald niet door te ſchieten, noch te ſnyden, want al wat men afkapt vald iemand op het lyf, en belet hem veel meer, als of het nog ſtond.*

De Nieuwelingen in Banda worden aardig bedrogen door dit gewas, want door zyn ſchoon en jeugdig loof (het welk met zyne ranke takken overal aan de wegen en in de lucht ſwaayd) aangelokt zynde, werden ſtrax begerig de takjes af te breeken en te bekyken, maar worden door dit valſch gewas deerlyk bedrogen, als zy de verborgene haakjes door de handen krygen, en dezelve bebloeyd na haar halen, zonderlyk als zy te paard zitten; doch zy weten al andere weer voor een Boer te hebben, als zy dezelve aanraden deze blaadjes aan te grypen, en te zien, hoe ſchoon-rood dat zy verwen. De voornoemde eynden, het bloeyzel verbeeldende, zyn mals en zuurachtig van ſmaak, en kunnen onder ander Salade gegeten worden. Zekeren Guzarat *op Hila wonende, gebruykte deze wortelen gekookt, of den zap der bladeren daar van gedronken aan die geene, die haar mannelyke kragten door tovery verloren hadden, welke konſtjes onder haar luyden gemeen zyn.*

't Schynt, dat deze zoorte op Java biet Camarungi, *doch met dat onderſcheyt, dat het Javaanſe kleene en witte Klitsjis draagt, in ſtekelige buyjes, kleener en ronder dan aan 't Amboinſche. De afgeſnedene takken geven veel water, 't welk een geprobeert middel is om de ogen te waſſchen, en de keel te ſpoelen, in de kinder-pokken, om niet daar mede geinfecteert te werden.*

NB. De afbeelding van deeze plant wert op de 49 *Plaat Figuur* 2. gevonden.

CAPUT QUINQUAGESIMUM TERTIUM.

Palmijuncus Calapparius. Rottang Calappa.

SEcunda funium ſpinoſorum claſſis eſt illa, quæ *Rottanga* nobis dicitur, ac mixtam gerit formam Palmæ Indicæ ſeu Calappæ, & Juncorum, ſupra enim libro primo capite primo innuimus in characteribus Palmarum Indicarum, quandam ipſarum ſpeciem degenerare in funem prorepentem, qui Rottangæ claſſem conſtituit. Idem in pluribus aliis obſervatur arboribus, inter frutices nempe ac funes ſilveſtres degenerantem quandam habere ſpeciem, ſeu quaſi æmulationem, ſic *Sideroxylum* repræſentatur a fune quodam, qui *fabam marinam* profert, *Lingoa* per *Caju Laccam*, *Palala* ſeu *Nux Moſchata* ſilveſtris per *Funem muſarium*, ſeu *Wali Mette* &c.

Rottanga itaque ſi generaliter deſcribatur, planta eſt ſpinoſa, quæ primo ingentem format fruticem inſtar ſilvæ tenerarum Sagus arborum, multos adtollens rectos ramos, in circulo locatos, ſed qui breviores ſunt illis Sagus, quorum coſtæ longis ac ſubtilibus ſpinis ſunt obſitæ uti in Sagu, circa hosce ramos folia expanſa ſunt ab utraque parte uti in Sagu, quæ variæ ſunt magnitudinis ac formæ, uti in quavis ſpecie hoc indicabitur, plerumque vero ſunt inſtar illorum Caricis. Ex hujus fruticis centro primo longum excreſcit cornu, duodecim pedes longum, antequam ſeſe in folioſos dividat ramos laterales, atque hinc funis prorepit ſimplici flagello ſeu ſtipite ad pollicis vel binorum digitorum craſſitiem, ad incredibilem usque diſtantiam, quæ plerumque eſt a ſexaginta ad centum orchiarum, immo quibusdam in regionibus ducentæ vel trecentæ orchiæ fuere numeratæ. Hic funis nunquam ſeſe in binos dividit ſtipites, ſed ex uno aliquando frutice ſucceſſive tres quatuorve funes excreſcunt, quorum quivis in varios diſtinctus eſt articulos, ſesqui pedem vel binos tresve pedes longos juxta diverſas ſpecies, atque cuivis articulo inponitur folioſus ramus, brevior quam in ipſo frutice, ac prope ortum juxta majorem ramum ad quandam diſtantiam ſimilibus obſitus eſt ſpinis.

Hujus funis extremitates in bina longa dividuntur inſtar forcipis cornua, quorum breviſſimum in novum excreſcit ramum, alterumque in longum determinatur juncum, per quem funis hic extenditur ab una in aliam arborem, ac tali modo varias connectit arbores, inter quas per magnos arcus ac ſinus dependet, ita ut una ſine alia exſtirpari nequeat, uti id ſupra de pluribus aliis innuimus funibus ſilvaticis. Quum detruncare iſtum velimus, tum primo amputatam partem fortiter adtrahimus, quum reliqua funis pars detrahi poteſt, ni modo nimis in arborum ramis ſit intricatus; alioquin oportet, ut quis arborem adſcendat, atque ibidem ſolvat vel amputet, quum vero variorum fruticum funes ſibi ſint intricati, miram formant intricationem, ex qua vix integer comparari poteſt funis, ſed per fragmenta binas tresve ulnas longa conligendus eſt; ita ut hic funis in Indiæ ſilvis ac ſolitudinibus inpervium fere formet tranſitum, quum multo majorem obcupet tractum reliquis præcedentibus *Catti Cattis*, atque præterea non tantum ſufficit, ut memoratis ſpinis ſit armatus, ſed quædam inſuper ſpecies hamulos gerunt in folioſis ramis, qui veſtibus infixi quam maxime hasce lacerant.

Funis hic ab ejus ortu usque ad longitudinem quindecim circiter pedum, cortice obductus eſt ſemi digitum circiter craſſo, atque externe obſitus eſt ſpinulis rectis, denſis, tenuibusque inſtar ſubtilium acuum, quæ tamen non tam firmæ ſunt quam in ipſis ramis, atque hinc rami alternatim locantur ad diſtantiam trium quatuorve pedum, quibus folia inſident, ac quorum interſtitia ſpinis vacua ſunt. Sub dicto cortice verus locatur liber ſeu funis, qui proprie *Rottang* vocatur, pollicem circiter craſſus, & in quibusdam rotundus, in aliis parum anguloſus, per unum alterumve eminens dorſum, dividiturque in articulos binas tresve ſpithamas, immo in quibusdam, tres pedes longos, quique componitur ex lentiſſima & juncea, nihilominus tamen denſa ſubſtantia, in qua ſubtilia

LIII. HOOFDSTUK.

De Calappus Palms Booms-Bies.

DE tweede ordre van de doornachtige touwen, is het geene men Rottang *noemd, een gemengde ſatzoen van de Indiſche* Palma, *of Calappa, en Biezen, want wy hebben boven in 't eerſte Boek cap.* 1. *gezegt, in de kenteekenen van de Indiſche Palma-geſlachten, dat een zoorte daar van in een kruypend touw veraarde, het welk dan deze Rottang is. Het zelfde ziet men aan meer andere bomen, dat zy onder de beeſteren en Bos-touwen eenige ontaardinge of nabootzinge hebben. Zoo werd het Yzerbout nagebootſt door het touw, die de* Faba marina *draagd, het* Lingoo *door 't* Caju Lacca, *de* Palala *of wilde noten door de* Funis Muſarius, *of* Wali Mette *&c.*

Rottang *dan in 't generaal te beſchryven, is een doornachtig gewas, makende eerſt een groote ſtruyk, gelyk een jong Sagu-boſch, met veele regte takken, korter dan aan de Sagu, in een kring ſtaande, welkers ruggen met lange en ſubtiele doornen bezet zyn, gelyk aan de Sagu, aan weerzyden om deze takken ſtaan de bladeren, uytgebreydt gelyk aan den Sagu, van verſcheide groote en ſatzoen, gelyk in ieder zoorte zal gezegt werden, in 't gemeen gelykenze het lange Suy-gras. Uyt het midden van deze ſtruyk groeyd eerſtelyk een lange boorn, wel* 12 *voeten lank, eer het zig in geblade zyde-takken verdeeld, en van daar loopt het touw met een enkelden ſtam in de dikte van een duym of* 2 *vingers voort, tot een ongelovelyke lengte, in 't gemeen zeſtig tot honderd vademen, ja in zommige Landen heeft men* 2 *of* 300 *vademen lank gemeten. Dit touw verdeeld zich nooit in* 2 *ſtammen, maar wel uyt eenen ſtruyk komen ſucceſſivelyk drie en vier touwen, ieder touw is in verſcheyde leden verdeeld, van* 1 *tot* 2 *en* 3 *voeten lank, na de verſcheyde zoorten, en aan ieder lid ſtaat een gebladen tak, korter dan aan den ſtruyk, en by zyn oorſpronk langs den booſt-tak, een ſtuk weegs met diergelyke dorens bezet.*

Het uyterſte van dit touw deeld zich in 2 *lange boorns, als een ſchaer, waar van het kortſte een nieuwe tak word, en het ander in een lange bieze uytlopende, het touw voortzet, van den eenen boom tot den anderen voortlopende, en zoo verſcheyde bomen t' zamen vlegtende, en tuſſchen beyden met groote bogten hangende, zoo dat men de eene zonder de andere niet omvellen kan, gelyk wy boven van meer boſch-touwen verhaald hebben. Als men 't nu wil afkappen, zoo haald men 't eerſt gekapte eynd ſterkelyk aan, dan kan men 't gehele touw aftrekken, als het niet te zeer in de takken der boomen verwerd is, anders moet 'er iemand op den boom klimmen, en 't zelve los kappen; maar als de touwen van verſcheyde ſtruyken over en door malkander lopen, zoo geeft het een wonderlyke verwerringe, waar uyt men dan qualyk een gehеel touw halen kan, maar moet het met ſtukken van* 2 *of* 3 *vademen vergaren. Dit touw maakt, dat de boſſchen en wilderniſſen van Indiën moeyelyk door te wandelen zyn, als beſtaande een vry grooter plaats dan de voorgaande* Catti Cattis, *en het is hem niet genoeg met voornoemde doornen gewapend te zyn, maar zommige zoorten hebben daar en boven noch haakjes aan de bladdragende takken, dewelke in de kleeren vaſt rakende, een geweldige ſcheuringe maaken.*

Het touw van den oorſpronk af, tot de lengte van omtrent 15 *voeten, is met een ſchorſſe bekleed, omtrent een* ½ *vinger dik; en van buyten digt bezet met dunne regte doorens, als fyne Naalden, doch zoo ſtyf niet als aan de takken des ſtruyks. Van daar af beginnen de takken met beurten tegens malkander ſtaande, in de wydte van* 3 *a* 4 *voeten, daar aan de bladeren ſtaan, zynde de tuſſchenplaatzen meeſt bloot van doornen. Onder de voorſchreve ſchorſſe leyd het regte touw, dat men eygentlyk* Rottang *noemd, omtrent een duym dik, zommige rond, zommige wat kantig, met een of* 2 *uytſteekende ruggen, verdeeld in leden van* 2 *a* 3 *ſpannen, zommige ook* 3 *voeten lank, gemaakt van een zeer taaye en biesachtige, niet te min dichte ſubſtantie, daar de ſubtile gaatjes van het eene eynd tot het ander gaan, het welk men gewaar word, als men*

tilia foraminula ab una ad aliam extremitatem excurrunt, quæ deteguntur, quum ad unam extremitatem saliva applicatur, & ad aliam partem quis flet, tum bullulæ excitabuntur.

Recens hæc Rottanga externe valde viscosa est, si tangatur, licet nullus in eo detegatur mucus, qui sensim, si cum arena & aqua poliatur, perit. Malæ notæ est, si tali Rottanga alicujus nudum feriatur corpus, quum cutis inde intumescat, acsi adusta foret, immo aliquando inde exulceratur. Viridis hæc Rottanga pro lubitu inflecti potest, fumo vero exsiccata eandem servat formam, unde quum ad baculos adhibere eam velimus, qui manibus gestantur, pondus ipsi adpendendus est per mensis spatium, vel recto asseri adligandus est, ac fumo exponendus est hic Rottangæ baculus.

Fructus raro in conspectum veniunt, unde & multis incolis incogniti sunt, nec provenire videntur, nisi in vetustissimis penitus fruticibus, nec etiam omni anno; atque hi excrescunt ex racemo ramoso uti in Pinanga arbore ex centro superiorum ramorum, qui sunt nodi quasi rotundi, elegantes, & squamosi, ex cancellatis formati squamis, elegantissimo ordine in obliquis & cruciatis distantiis locatis, quique magnitudine ac forma differunt juxta diversas species.

Ex fune detruncato limpida exstillat lympha cum strepitu quodam, potabilis, & grata iis in locis, in quibus deficit aqua, sed saporis quodammodo est silvestris, ac capiti molesta, & gravis, si nimium potetur. Post hujus lymphæ stillicidium ad detruncatam extremitatem gummosa quædam substantia ac viscosa adhæret, quæ ruffa exsiccatur.

Radix componitur ex plurimis crassis, rectis, & duris fibris, arcte adunatis, & perpendiculariter dependentibus, quæ tamen in nullos regulares articulos divisæ sunt, quales in stipitibus observantur, qui Rottang seu baculi Japonenses vocantur, quique non sunt radices Rottangarum, sed degenerati stipites Indicæ arundinis Bambu dictæ, uti id libro sexto innuimus.

Ut jam ad ulteriorem perveniamus descriptionem, Rottangas dividimus, quas in Amboinæ regionibus observavimus, in sex species præter binas tresve exoticas species, quas in transitu loco suo describemus. Sex vero indigenæ species sunt, primo *Palmijuncus Calapparius*, *Rottang Bezaar* seu *Calappa*, quæ hujus capitis materia est, secundo *Palmijuncus niger*, *Rottang Itam*, tertio *Palmijuncus albus*, *Rottang Puti*, quarto *Palmijuncus verus*, *Rottang Tuni*, quinto *Palmijuncus viminalis*, *Rottang Java*, sexto *Palmijuncus equestris*, *Rottang Tsjavoni*.

Primo *Palmijuncus Calapparius*, prima ac maxima species crassissimum gerit funem, qui ad summum brachii crassitiem habet, atque densis ac subtilibus spinulis armatus est. Hujus folium ultra sesquipedem longum est, ultra pollicem latum, obscure virens nec splendens, in tres fere protuberantias per tres nervos divisum, quorum medius supra eminet, cuncti autem inferius obsiti sunt subtilibus, fuscis, ac mollibus spinulis instar pilorum. In ramis prope quodvis tertium folium incurvi, firmi, ac pungentes hami locantur.

Funis hic admodum longus est, sed incurvus, multisque gyris inflexus, ac facile per longitudinem fissuras patitur, unde ad nullum opus aptus vel utilis est.

Folia in ramis deorsum pendent uti in Calappo, ac cunctis arundinum speciebus. Ex primarii funis latere peculiaris excrescit striatus ac lentus ramulus, qui majori quasi adpositus est, ac crasso cortice tamquam vagina obductus. Hic ramulus brevibus quoque & mollibus spinulis obsitus est, dividiturque in plures alios laterales petiolos instar racemi Pinangæ, estque binos ac binos cum dimidio pedes longus, cui fructus insident nullo calice contenti, non autem adeo dense quam Sagueri fructus; quivis autem peculiari insidet petiolo. Hi vero sunt rotundi nodi, vix pollicem crassi, perfecte sphærici, excepto prominente obtuso apice, quivis autem nodus videtur compositus ex multis cancellatis squamis seu lamellis, non dehiscentibus sed arcte sibi adunatis, & unicum constituentibus putamen. Hi cancelli apice suo seu angusto angulo deorsum vergunt, contra naturam aliorum squamosorum fructuum, atque adeo regulariter locantur, ut ipsorum oræ obliquas forment lineas, sese invicem decussantes.

Ab ipsorum parte suprema sulcus seu fissura decurrit deorsum per mediam cancellorum partem, quæ tamen non omnino inferiorem adtingit partem.

Hi

aan 't eene eynde wat speexel kleeft, en aan 't ander inblaast, zoo zal men bobbelen zien opvaren.

De versche Rottangh is van buyten vry wat kleeverig in 't aantasten, hoewel men niets daar aan ziet, het welk metter tyd, en door 't schuuren met zand en water, vergaat. Het is niet goed met zodanige Rottang iemand op 't bloote lyf te slaan, want zy doen de buyd opswellen, als of ze verbrand was, somtyds ook sweeren. De groene Rottang kan men buygen zoo men wil, maar in de rook gedroogd, blyft ze styf, zoo als ze is; dierhalven als men ze tot stokken wil gebruyken in de hand te dragen, moet men ze ophangen met gewigt daar aan, een Maand lang, of tegens een regte latte binden, en in den rook leggen.

De vruchten ziet men zelden, wesbalven die ook by veele Inlanders onbekend zyn, en het schynd, dat ze niet voortkomen dan aan volkomen oude struyken, en dat noch niet alle Jaar. Dezelve komen voort aan een getakte tros, gelyk aan den Pinang-boom, uyt den schoot der voorste takken, zynde ronde, cierlyke, en schubachtige knopen, van ruytformige schilferen gemaakt, die zeer ordentelyk in schuynze ryen en kruyswys over malkander lopen, doch in groote en gedaante verschillende na de verscheide zoorten.

Uyt het afgekapte touw loopt een klaar water, met een gedruys, dat drinkbaar is, en aangenaam in plaatzen, daar men geen water heeft, hoewel wat wild van smaak, en het hooft eenigzints beswarende, als men het te veel drinkt. Na 't uytlopen van dit water, blyft 'er aan 't doorgekapte eynd een gommeuse substantie kleven, die ros besterft.

De wortel is gemaakt van veele dikke, regte, en harde Vazelingen, dicht by een gevoegt, en regt neergaande, doch geenzints in geschikte leden verdeeld, gelyk men ziet aan de stokken, die men Japanze Rottang noemd, dewelke geenzints wortelen van Rottang zyn, maar veraarde stammen van 't Indiaansche riet Bambu, gelyk in 't 6de Boek gezegt is.

Om nu tot nader beschryvinge te komen, zoo delen wy de Rottang, die wy in de Amboinsche quartieren gevonden hebben, in 6 zoorten, behalven noch 2 of 3 uytlandische, dewelke wy in 't voorby gaan op zyn plaats beschryven zullen. De 6 Inlandsche zoorten zyn deze. 1. Palmijuncus Calapparius, Rottang Bezaar, *of* Calappa, *de stoffe van dit Capittel.* 2. Palmijuncus niger, Rottang Itam. 3. Palmijuncus albus, Rottang Puti. 4. Palmijuncus verus, Rottang Tuni. 5. Palmijuncus viminalis, Rottang Java. 6. Palmijuncus equestris, Rottang Tsjavoni.

1. Palmijuncus Calapparius, *het eerste en grootste geslachte, beeft het dikste touw, te weten op het boogste een arm dik, met digte, subtile, en korte doornen bezet. Het blad is meer dan 1½ voet lank, ruym een duym breed, doods donker-groen, schier in 3 ruggen met 3 zenuwen gedeeld, waar van de middelste boven uytgebuylt, alle van onderen bezet met fyne, bruyne, en weeke doorntjes, als haayrtjes. Aan de takken, by ieder 3de paar der bladeren, staan kromme, styve, en steekende haakjes.*

Het touw is wel lank, maar heeft weinig regts, en veele bochten, ligt in de lengte scheurende, en daarom niet bequaam tot eenig werk.

De bladeren hangen aan de takken neerwaarts, gelyk aan de Calappus, en alle Rottang-zoorten. Ter zyden uyt het hooft-touw, wast een bezonder gestreept en taay takje, aan het groote als aangezet, en met een dikke buyd als een scheede omvat. Dit takje is meede met korte en weeke doorentjes bezet, en verdeeld zich in veele andere geknopte zyde-steelen, gelyk een Pinang-tros, 2 en 2½ voet lang, tegen dezelve zitten de vruchten aan, zonder kelkjes, zoo dicht niet als de Sagueers vruchten, en ieder op een bezonder voetje. Dit zyn ronde knopen, schaars een duym dik, regt kogelrond, behalven de voor uitsteekende stompe spitze. Ieder knoop schynd t' zamengezet te zyn van veele ruytformige schilferen of schubben, niet gapende, maar aan malkaar vast, en een schaal uytmakende. Deze ruytjes met haar spits of smalsten boek, zien naar achteren tegens de natuur van andere geschilferde vruchten, en staan zoo geschikt, dat bare kanten schuynze linien uytmaken, die malkanderen kruyssen.

Van haare voorste boek loopt een kloofje of vooren, naar achteren toe, recht door de midden van de ruyten, doch niet ten vollen aan den agterste boek rakende.

Deze

Hi ſulci adeo ſibi reſpondent, ut a ſumma ad inferiorem partem rectam forment lineam. Cancelli hi circa apicem ſenſim decreſcunt, atque obliquis ordinibus tandem evaneſcunt, ita ut totus fructus veſtimenti videatur eſſe nodus, artificis manu eleganter elaboratus, qui glaber eſt, ac ſplendens inſtar politi eboris, in frutice purpureus ac flaveſcens, vetuſti vero ac decerpti ſtraminei ſunt coloris. Putamen hoc fragile eſt, ac facile ſeparari poteſt, atque ſub hoc ſiccus reconditur nucleus, ex rotundo parum compreſſus, ab utraque parte foveola inpreſſus, ac ſulco notatus, primo fuſcus, dein nigricans, durus; ac levis, inſtar vetuſti Pinangæ fructus, atque per hunc hic frutex propagatur. Fructus hi quam firmiſſime ex petiolis ſuis dependent, totusque racemus amputatus diu ſervari poteſt, quum fructus modo maturi ſint, h. e. quum ipſorum purpureus color in flaveſcentem tranſeat.

Hujus funis extrema pars, quæ in memorata dividitur cornua, intus gerit albam ac ſolidam ſubſtantiam inſtar Palmitæ Calappi, quæ edulis quoque eſt. Ex diſſecto fune viſcoſus exſtillat ſuccus, uti ex Sagu arbore, qui in lentum ac ruffum exſiccatur gummi; Maturos fructus menſe Majo obſervavi: Pauca copia in Amboina creſcit, ſed in Hituenſium montibus potiſſimum obcurrit.

Nomen generale hujus fruticis Latinum eſt *Palmijuncus*, h. e. *Palma Juncea*. Ab Europæis ſcriptoribus vocatur *Arundo Indica farcta*, *Naſtos*, & *Canna d'Bengala*, quæ inpropria penitus ſunt nomina, quum hæ plantæ nullo modo adfines ſint cuidam arundini, ſed, uti dictum fuit, degeneratio videatur Palmæ Indicæ, cum Calappo enim participat ejus lentus ſtipes, ac junceum quaſi lignum, cum Sagu & Pinanga fructus conveniunt, ac cum Saguero ejus lympha, foliaque & ſpinæ illis Sagus reſpondent. Error autem cauſſatus eſt ex eo, quum Belgice & Germanice baculi, quos inter ambulandum manu tenemus, vocentur arundines, & canales, qui antiquioribus temporibus, antequam arundo hæc Indica in Europam fuit deducta, fuerunt formati ex ſpecie quadam arundinis Hiſpanicæ, quæ ex Canarienſibus aliisque Hispanorum inſulis deferebatur; ac re vera quædam arundinis ſpecies eſt, uti hoc libro ſexto docuimus, *Arundo Farcta*, *Naſtos*, & *Toxica* re vera eſt arundo farcta, quæ plumoſa eſt. Malaice ac per totam Indiam Rottang vocatur, (uti & cuncti baculi hoc nomine indigitantur, qui manibus tenentur, licet ex hac arundine non ſint formati, qualis eſt Japanicus Rottang baculus). Ternatice *Uri*. Maccaſſarice *Boucan*. Amboinice & Bandice *Ua*. Javanice & Baleyice *Penjalin*. Sinice *Khöe* & *Khöea*. Peculiariter hæc ſpecies vocatur *Palmijuncus Calapparius*, Malaice *Rottang Calappa*, quum ejus ſubſtantia, Palmyt dicta, oleri inſerviat, uti illa Calappi. Amboinice *Ua Habulu*, h. e. piloſa Rottanga, quum denſis ſpinulis ſit obductus, quæ molliores ſunt quam in reliquis ſpeciebus, item *Ua Niwel*, h. e. *Rottang Calappa*, ob rationem ſupra datam, & *Ua Mamina*, quum lentus ex hoc exſtillet ſuccus, uti ex arbore *Mamina*.

Rottang derivari poſſet ab Hebræo *Rothem*, quod vulgo Juniperum interpretatur, ſed forſitan commodius explicari poteſt per *Geniſtam aculeatam*, quæ in Syria creſcit, & ad vinciendum adhibetur. Derivatur enim a *Ratham*, i. e. vincivit, ex ejus radice etiam eſculentum quid habetur, de quo vide *Dodon. libr.* 27. *cap.* 1. & novum *arboretum Biblicum Joh. Henr. Urſini*, *pag.* 355.

Arabibus *Ganabi* & *Gonabi*, *Hayſarân*, *Cheiſur*, & *Cheiſarân* eſt *arundo Indica farcta*, tenuis, levis, flexilis, qua calathi plectuntur. Eſtque ipſe Palmijuncus Javanus, qui in navibus per totam Indiam devehitur ad uſum domeſticum, de quo infra dicetur. Quamvis enim ſuperius dixerim totum *Globulorum* ſive *Catti Catti* Indici genus proprie eſſe ex adfinitate Geniſtæ, uſus tamen Palmijunci ſive Rottang, vinciendi nimirum magis quadrat ad Hebræorum *Rothem*: Palmijuncum hoc genus vocavi, quia mixtam habet tam formam quam figuram e Palma Indica & Junco. Nihil aliud enim eſt quam Palma Indica ſive Calappa in juncum converſa.

Deze voorens reſponderen zoo op malkander, dat zy van voren naar agteren een regte linie maken. De ruytjes worden omtrent de ſpits allenxkens kleender, en lopen met ſchuynze ryen ook zoo te niet, zoo dat de gebele vrucht gelykt een groote Wambuis knoop, door Beeldſnyders kunſt uytgeſneden, glad, en blinkende als gepolyſt Ivoor, aan den ſtruyk peers en bleek geel van coleur, maar de oude en afgebrokene worden ſtroo-geel. Deze ſchaale is bros, en laat zig ligt breeken; daar onder leyd een drooge korl, uyt den ronden wat gedrukt, aan beyde eynden met een kuyltje, en een kloofje tuſſchen beyden, eerſt bruyn, daar na ſwartachtig, hard en ligt, als oude Pinang, waar mede zig den ſtruyk voortplant. Deze vruchten hangen zeer vaſt aan bare ſteelen, en men kan den gebelen tros lang verwaren, afgeſneden zynde, wanneer de vruchten even volkomen ryp zyn, dat is wanneer de peerze coleur in ligt-geel verandert.

Het uyterſte dezes touws, daar het zig in voorſchreve hoornen verdeeld, heeft binnen een witte en maſſive ſubſtantie, gelyk het Palmyt aan den Calappus-boom, 't welk ook eetbaar is. Uyt de doorgekapte touwen loopt een ſlymerig zap, gelyk uyt den Sagu-boom, het welke tot een taay en ros gom opdroogd. De rype vruchten hebbe ik in May gevonden. Het waſt weinig in Amboina, en meeſt in 't Hitueze gebergte.

Naam. *De generale naam van dit gewas is in 't Latyn* Palmijuncus, *dat is* Rietachtige Palm-Boom. *By de Europiſche Schryvers word het genaamt* Arundo Indica farcta, Naſtos, *en* Canna d'Bengala, *allegaar oneygentlyk, dewyl dit gewas gantſch geen gemeenſchap heeft met eenig riet, maar, als gezegt, een ontaarding is van de Indiſche Palm-Boom, als hebbende van des Calappus ſtam het taaye en biesachtige hout; van den Pinang en Sagu de vruchten; van den Sagueers-boom het water, en wederom van de Sagu-boom de bladeren en doornen. Het abuys is veroorzaakt, dewyl men in 't Neer- en Hoogduytſch ſtokken, die men in de hand draagd, riet en roer pleegt te noemen, om dat men in vorige tyden, eer dit Ooſt-Indiſch riet in Europa wierde gebragt, dezelve ſtokken plag te maken uyt zeker Spaans riet, het welk uyt de Canariſe en andere Spaanſe Eylanden quam, en in der daat een zoorte van riet is; maar gelyk wy in 't 6de Boek geleert hebben, zoo is de* Arundo farcta, Naſtos, *en* Toxica *in der daad een gevuld riet, 't welk men Pylriet noemt. In 't Maleyts, en door gebeel Indiën, noemt men 't* Rottang, (*gelyk ook alderley ſtokken, die men in de handen draagt, al zynze van dit riet niet gemaakt, gelyk de Japanſche Rottang.*) *Op Ternaten* Uri. *Macaſſaars* Boucan. *Amboinſch en Bandaneeſch* Ua. *Javaanſch en Baleyts* Penjalin. *Sinees* Khöe *en* Khöea. *In 't byzonder biet deze eerſte zoorte* Palmijuncus Calapparius. *Maleyts* Rottang Calappa, *om dat zyn Palmyt tot Moeskruyd diend, gelyk het Calappus-Palmyt. Amboinſch* Uha Hahulu, *dat is baayrige Rottang, om dat ze digt met doornen bezet is, die weeker zyn dan aan de andere zoorten. Als mede* Ua Niwel, *dat is* Rottang Calappa, *om bovenſtaande reden, en* Ua Mamina, *om dat 'er een taaye zap uytzieperd, als uyt den boom* Mamina.

Het woort Rottang *zoude men kunnen afleiden van het Hebreeuwſche* Rothem, *het geen doorgaans een Jenever-boom wert overgezet, maar men zoude het mogelyk gemakkelyker kunnen uytleggen door een zekere ſtekelachtige* Geniſta *ofte* Brem, *welke in Syrie groeit, en om te binden gebruykt wert: want het is afkomſtig van het woort* Ratham, *dat is hy beeft gebonden, en uyt deszelfs wortel beeft men ook iets, dat eetbaar is, waar over ziet* Dodon. libr. 27. cap. 1. *en de* nieuwe Bybelſche Boomgaart *van* Joh. Henr. Urſinus, pag. 355.

By de Arabieren is Ganabi *en* Gonabi, Hayſarân, Cheiſur, *en* Cheiſarân *het* Ooſt-Indiſche gevulde riet, *het geen dun, ligt, en buygzaam is, waar mede de kelken omwonden worden: en het is de regte* Palmijuncus *van de Javanen, welke in de Schepen door gebeel Indiën omgevoert wert tot het dagelyks gebruyk, waar van hier onder meer zal gezegt werden. En ſchoon ik boven gezegt heb, dat het ganſche geſlagt van de balletjes-ſtruyken ofte de* Catti Catti *der Indianen eygentlyk was uit de maagdſchap van de* Geniſta *ofte de Brem, evenwel is het gebruyk van de* Palmijuncus *ofte de Rottang, te weten om te binden, meer overeenkomſtig met het Hebreeuwſche* Rothem: *en ik heb dit geſlagt* Palmijuncus *genaamt, om dat het een gemengde gedaante en natuur heeft van de Indiſche Palmboom, en de Biezen, want het is anders niet dan de Indiſche Palm-boom ofte de Calappus in een bies verandert.*

Locus. Diverſæ Rottang ſpecies in India creſcunt extra Gangem per totam Cherſoneſum auream, atque inde per Sumatram, Javamque usque in cunctas Orientales aquoſæ Indiæ inſulas. Prima ſpecies hoc in capite deſcripta in Amboinæ locis creſcit, ac potiſſimum in Hitoës ora, raro autem ac fere nunquam in Leytimora. Circa litus nolunt creſcere, ſed ſemper in montibus, altisque ſilvis, ubi arbores adſcendere poſſunt, quæ enim per terram prorepunt in planis campis, & litoribus inutiles cenſentur.

Uſus. Hujus junceæ arundinis uſus in India adeo familiaris ac neceſſarius eſt ad ſupellectilem domeſticam, ut provinciæ hac deſtitutæ ex aliis locis eam petere cogantur. Generaliter autem inſervit ad quævis ligamina & texturas, uti id infra ad quamlibet notabitur ſpeciem. Hæc prima ſpecies fere nulli alii inſervit uſui, niſi quod ejus ſubſtantia tenera & delicata Palmyta dicta cum exteriore cortice ſupra carbones ignitos torreatur, vel in aqua ebulliatur, ac dein depuretur, minutimque conſciſſa cum pipere & jure carnium fricetur, quod delicatum præbet olus inſtar aliarum Palmytarum. In Bourone aliisque locis, in quibus Pinanga non creſcit, hujus ſpeciei recentes nuclei ejus loco adhiberi poſſunt.

Inter Europæos ſcriptores, quot ad manus meas pervenere, hucusque nullum obſervavi, qui Rottangam deſcripſerit, immo ne *Garzias* & *Chriſtoph. Acoſta* hujus mentionem faciunt, quum tamen ejus baculi per multos jam annos in Europa innotuerint, cujus forte ſolummodo cauſſa eſt, quod in remotiore Indiæ parte, & longe diſſitis creſcat montibus, quos raro frequentaverunt Europæi, antequam quasdam jam ſub imperium haberent regiones. Solummodo in *Dodonæi adpendice cap.* 47. *nov. edit.* quædam commemorantur hujus arundinis ſpecies, ſed obſcure & confuſe admodum, quas Lectori ſequenti modo explicabo.

Primo *Juncus Indicus poroſus*, dicitur eſſe arundo tenuis, inſtar ſarmentorum flexilis, lenta, fortis, flaveſcens, glabra, in quosdam diſtincta articulos, qui tamen aliquando ad viſum non adparent, quorum quidam quatuor vel plures pedes longi ſunt, Aſparagi craſſitiem habent vulgarem. Atque hæc eſt Rottang ſeu arundo Javanica, quæ per naves devehitur ad corbiculas & ſarcinas vinciendas.

Secunda eſt *arundo Indica*, incredibilis longitudinis, ac creſcit in inſula Sumatra, quæ ſeſe circa arbores ita inflectit, & circumvolvit, adeoque longe prorepit, ut aliquando ad trecentarum orgyarum longitudinem extendatur, ita ut ejus initium vel finis indagari ſæpe nequeat, quæque adeo lenta & tenera eſt, ut cum ea Cupæ & dolia vinciri poſſent, eſtque vulgaris arundo *Rottang Puti* dicta, quæ infra deſcribetur.

Tertio. Arundo Indica arborea a *Cluſio* deſcripta, eſt Arund-arbor Vaſaria, ſeu magna Bamboes ſupra libro ſexto deſcripta.

Quarto. Canna de Bangala a *Pyrardo* exarata, eſt eadem iſta magna arundo.

Quinto. Reliqua Bengalæ arundo haud craſſior eſt latitudine quatuor digitorum, putat in diametro, altiſſime excreſcens, adeoque lenta, & obſequioſa ac fungoſa, ut una pars ad alteram inflecti poſſit ſine ulla disruptione, attamen eſt dura ac firma, eademque iterum magna iſta arundo.

Sexto. Rottan ſpecies eſt arundinis in Bengala quoque creſcens, haud craſſior minore digito, quæque inflecti poteſt inſtar viminum Salicis, formam habens modumque creſcendi priori ſimilem: Eſtque hæc proprie minor Rottang ſpecies cum Aracanenſi conveniens, de qua vide infra.

Septimo. Arabiæ ac Judaicæ regionis arundo ab Arabibus, uti *Bellonius* ſcribit, adhibetur ad jaculatoria, haſtas, atque levia manilia ex ea formanda. Eſtque maxima arundinis plumoſæ ſpecies, cujus minorem in hisce terris habemus ſpeciem ſupra libro ſexto deſcriptam.

Octavo. Arundo farcta ſeu *Naſtos* eſt *toxica Theophraſti*, quum medulla ſit repleta, minimaque arundinum ſpecies eſt in Aſia, Syria, & Tartaria, quæ utiles ſunt ad haſtilia & miſſilia ex ea formanda, eſtque eadem, quæ *arundo noſtra plumoſa, ſupra loc. cit.* deſcripta.

Plaats. *Verſcheide zoorten van Rottang waſſen in Indiën, buyten de Ganges, door den gebelen* Cherſoneſum Aream, *en van daar door Sumatra, Java, tot in alle de Ooſterſche Eylanden van Water-Indiën. De eerſte zoorte in dit Capittel beſchreven, vind men in de Amboinſche quartieren, en wel meeſt op 't Land van Hitoe, maar weinig of niet op Leytimor. Omtrent ſtrand willen ze niet waſſen, maar altyd in 't gebergte, en 't booge Wout, daar zy bomen konnen oplopen, want die langs de grond kruypen op vlakke Velden en ſtranden, werden voor ondeugend gebouden.*

Gebruyk. *Het gebruyk van dit biesagtig riet is in Indiën zo gemeen en nodig tot het dagelykze huyswerk, dat Provintien daar van verſteken zynde, dezelve van andere plaatzen moeten eiſſchen. Het diend in 't generaal tot allerley bind en vlegtwerk, gelyk hier onder by ieder zoorte zal gezegt worden. Deze eerſte zoorte diend ſchier tot niets, als dat men haar Palmyt met de buytenſte ſchorſſe op kolen brade, of in water opkoke, daar na ſchoon maake, en kleen geſneden, met peper en zop ſtove; 't welk een ſmaakelyk moes geeft, gelyk andere Palmyten. Op Bouro, en plaatzen, daar men geen Pinang beeft, kan men de verſche korls van deze zoorte in deſſelfs plaats nuttigen.*

Onder de Europiſche Schryvers, zoo veel my ter hand zyn gekomen, hebbe ik tot nog toe niet gezien, dat iemand van de Rottang geſchreven hebbe, ja zelfs in Garzias *en* Chriſtoph. Acoſta *niet, daar nogtans de ſtokken nu al lange jaren in Europa zyn bekend geweeſt, waar van miſſchien de oorzaak is, datze alleen in 't verdere Indiën en afgelegene gebergten waſt, daar de Europianen zelden been quamen, al eer zy eenige Landen overwonnen hadden; alleenlyk in de Appendix van den nieuwen* Dodonæus cap. 47. *werden eenige zoorten van dit riet afgemaald, doch zeer donker en confues, dewelke ik den Lezer aldus uytpluyzen, en uytleggen zal.*

1. Juncus Indicus poroſus, *werd gezegt te zyn een dun riet, als teenen, taay, buygſaam, ſterk, bleek-geel, glad, met ettelyke leden afgeſcheyden, die zomtyds niet kenbaar zyn, zommige vier of meer voeten hoog, zoo dik als een Aſpergie. Dit is de Javaanſe Rottang, die in de Schepen uytgevoerd word om korven en pakken daar mee te binden.*

2. *Is het Indiſche riet, van ongelooffelyke lengte, waſt op 't Eyland Sumatra, dat zig zelven om de bomen zoo vlegt en wind, en zoo verre kruypt, dat een van deze rieten zomtyds meer dan* 300 *vademen lank werd, zoo dat het begin of eynd daar aan niet te vinden is, 't welk zoo taay en ſterk is, dat men kuypen en tonnen daar mede zoude kunnen binden, dit is de gemeene* Rottang Puti, *hier na beſchreven.*

3. Arundo Indica arborea, *of boomachtig riet van Indiën, by* Cluſ. *beſchreven, is de* Arund-arbor Vaſaria, *of groote Bamboes, hier boven in 't 6de Boek beſchreven.*

4. Canna de Bengala *door* Pyrard *beſchreven, is dezelfde groote Bamboes.*

5. *Ander riet van Bengalen is niet dikker dan vier duymen breed, by wil zeggen in den omloop, zeer boog opſchietende, zoo taay en voosachtig, dat men het eene eynde tot het ander kan brengen, zonder te breeken, nogtans wel hard en ſtyf. Dit is wederom de groote Rottang.*

6. Rottan *is een geſlacht van riet, ook in Bengale waſſende, niet dikker dan een kleine vinger, 't welk buygt als wilge ryzen of teenen, van gedaante en maakzel als het voorgaande. Dit is een kleender zoorte van Rottang, met de Aracanſe overeenkomende; waar van ziet hier na.*

7. *Riet van Arabien en 't Joodſche Land, word van de Arabiers, zoo* Bellonius *ſchryft, gebruykt, om daar van Werp-ſtokken, Javelynen, Schigten, en lichte Lancien te maaken. Dit is het grootſte ſlag van Pyl-riet, waar van wy een kleine zoorte in deze Eylanden hebben, mede in 't 6de Boek beſchreven.*

8. Arundo farcta *of* Naſtos, *is de* toxica Theophraſti, *om dat het met merg gevuld is, en de kleenſte van deze rieten in Aſien, Syrien, en Tartarien dienſtig zyn, om daar ſtraalen of Werp-pylen van te maken. Dit is het zelfde met ons Indiſche Pyl-riet,* loc. cit. *beſchreven.*

None. 9. *An-*

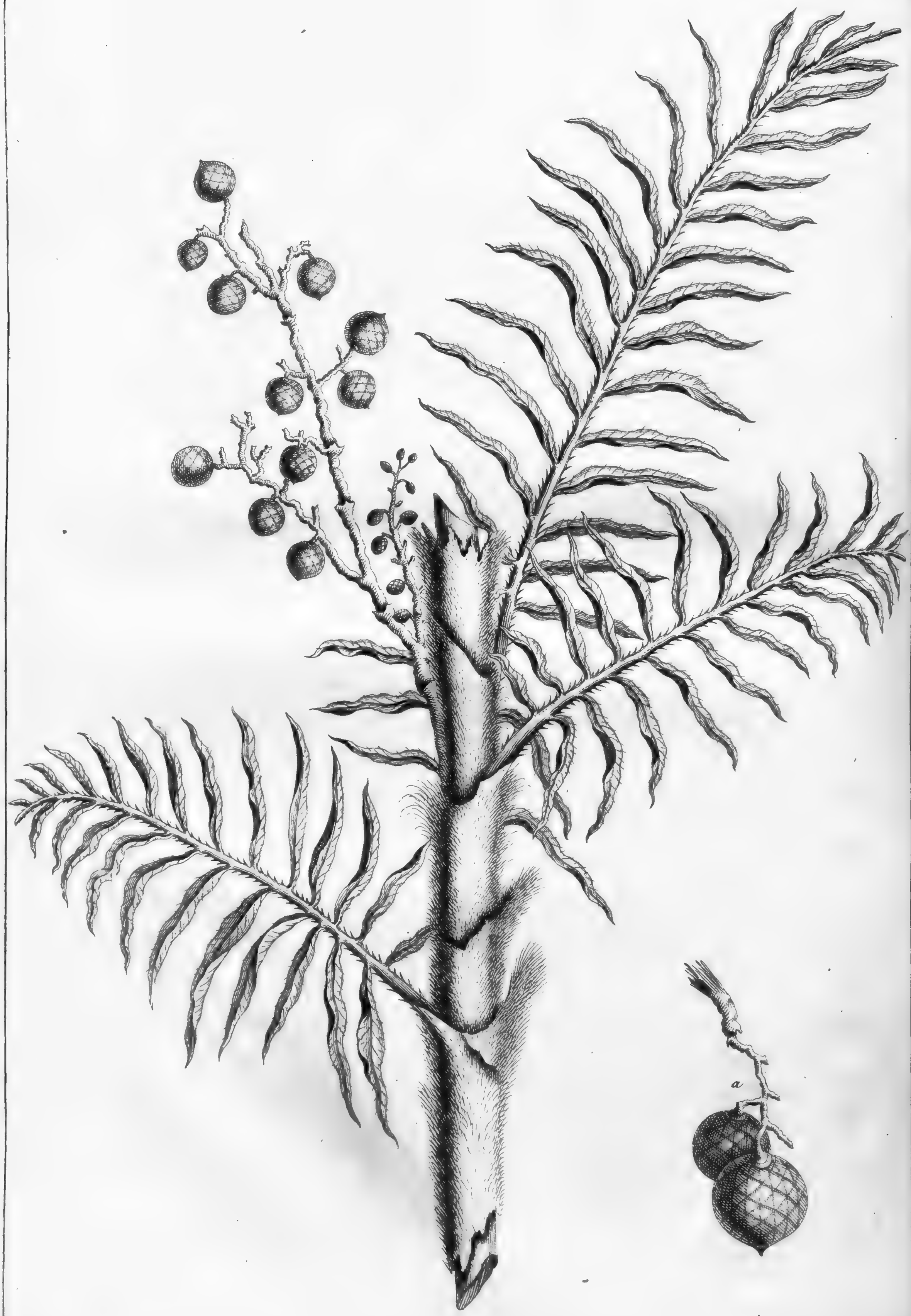
a

Nono. Alia *Arundo Indica farcta* adhibetur etiam, ut ipſi incumbamus, ut & etiam ad haſtilia & miſſilia, multos gerens articulos & nodos protuberantes, eſtque denſiſſima ac ſolida, lignoſa, glabra, polita, dura, & ſplendens, ex ruffo variegata per longitudinem, & obſcure ſpadicea; dentibus quaſi & fiſſuris notata inſtar ferræ. Hæc eſt arundo ſeu *Baculus Japonenſium*, quam Scriptor deſcribit forte incruſtatam, vel pigmento quodam obductam, naturalis enim ipſius color eſt pallidus, ſtramineus, ſeu feſtucaceus, non vera eſt arundo, ſed, uti ſupra innuimus *libr.* 6. *cap.* 8. ſunt ſtipites degenerati *Bulu Swangi* in Japana & Sina creſcentis, eſtque vulgari in uſu per Indiam, in Suratta autem adulteratur ſeu componitur ex duro quodam ligno tali modo exciſo, quodque incruſtatur obſcure ſpadiceo colore.

Decimo. Alia arundo Naſtos Indica flexilis facile inflecti & incurvari poteſt, eſtque glaberrima, polita, & ſplendens, flaveſcens, lignoſa, & dura, inſtar prioris farctæ, craſſitiemque habens pennæ Olerinæ vel Anſerinæ. Eſtque hæc arundo Palimbanenſis, quæ hodie manibus geſtatur, ac poſtea deſcribetur in ſubſequentibus.

9. *Ander Indiaanſch gevuld riet*, Arundo farcta Indica, *werd ook gebruykt, om daar op te leunen en ſteunen, zoo mede om Schigten en Werp-pylen daar van te maaken, heeft veele knopkens of knieken, en wytſteekende knobbelen, zeer digt en vaſt, boutachtig, effen, glad, hard, ende blinkende, met ros gemarmert in de lengte, Caſtanje-bruyn, donker, vol tanden en kerven, als een ſaage. Dit is de Japanſe Rottang, die den Schryver miſſchien verlakt, of met eenige verwe beſtreken, gezien heeft, want haar natuurlyke coleur is bleek of ſtroo-geel. Het is geen eygentlyk riet, maar gelyk wy boven in 't 6de Boek*, cap. 8. *gezegt hebben, veraarde ſtammen van* Buli Swangi, *in Japan en Sina waſſende, zynde nog een gemeene dragt in Indiën, hoewel ze in Suratten nagebootſt, en van eenig hard hout op diergelyke manier uytgeſneden, en donker-bruyn verlakt werden.*

10. *Ander Indiaanſch buygſaam gevult riet, in't Latyn* Arundo Naſtos Indica flexilis, *is gemakkelyk om te buygen en krommen, zeer effen, glad, en blinkende, geel, boutachtig, en hard, gevuld als het voorgaande, zoo dik als een Zwane of Ganze-ſchaft. Dit is de* Palimbanſche Rottang, *die men bedensdaags in de banden draagd, en in 't vervolg beſchreven werd.*

Tabula Quinquageſima Prima

Ramum exhibet *Palmijunci Calapparii* cum fructibus *a* ſeparatis.

De een- en vyftigſte Plaat

Vertoont een Tak van het *Calappus Palm-riet*, met zyn afzonderlyke vruchten *a*.

OBSERVATIO.

Peculiares hæ ſubſequentes plantæ a nullis aliis diſtincte fuere obſervatæ auctoribus, in *Plukn.* autem *Amalthco p.* 39. conmemoratur Arundo *Rottan* dicta, ex cujus viminibus ſedilia conficiunt Indigenæ, quæ harum ſine dubio erit ſpecies, uti & illæ, quæ in *Hort. Malab. tom.* 12. *Tab.* 64, 65, & 66. obcurrunt, cum quibus convenit Arundo nucifera *Rotang* dicta, fructu ſpadicei coloris, ſtriis purpureis venuſte teſſulato *Plukn. Alm. p.* 53. ubi vide reliqua, nec non *Theſ. Zeyl. p.* 36. &c.

Variæ porro arundinum exoticarum ſpecies recenſentur in *S. Dale Pharmac.* in 4*to. pag.* 290 & 291.

AANMERKING.

Deze byzondere planten zyn van geen andere Schryvers duydelyk ofte onderſcheiden verhandelt, ofte aangemerkt geweeſt, alleen wert in het *Amalth.* van *Plukn. p.* 39. vermeldt de Arundo, *Rottang* genaamt, uyt welkers tienen de Inlanders zittingen maken, welke zonder twyffel van dezen een mede-zoort is, als meede die geene, welke in de *Hort. Malab. tom.* 12. *Tab.* 64, 65, en 66 voorkomen, met welke overeenkomt het Neut-dragende Riet, *Rottang* genaamt, met een Caſtanje-bruyne vrucht, die geruyt en met purpere ſtreepen afgedeelt is in *Plukn. Almag. p.* 53. alwaar het overige ziet, als mede in de *Theſ. Zeylan. p.* 36. &c.

Verſcheide zoorten van vreemde Rieten werden verders vermeldt in de nieuwe *Pharmac. in* 4*to.* van *S. Dale p.* 290 en 291.

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUARTUM.

Palmijuncus niger. Rottang Itam.

SEcunda *Rottang* ſpecies eſt nigra, & cum antecedente craſſiſſimum gerit funem, eſtque primo frutex, uti ſupra indicatam fuit, armatus plurimis longis, anguſtis, mollibus, & ex nigro fuſcis ſpinis, quæ facile abrumpuntur, atque in cute majorem excitant dolorem, quam abrupta tela *Echinometræ Setoſæ*, *Bulu Babi* dictæ.

Funis hic externe graminei ſeu viridis eſt coloris, in longos craſſosque articulos diviſus, funis autem ipſe non tantam habet craſſitiem, quantam *Rottang Puti*, nec tam bonæ notæ eſt ad opera liganda, quum fragilis ſit, atque inregulares agat fiſſuras. Rami laterales, digitum craſſi, & ſemirotundi in primario funeeodem modo locantur, quo in ſubſequenti Rottang Puti, per binas vero ſpithamas poſt ortum breves gerunt ſpinulas arcte ſibi junctas, reliqua ramorum pars plerumque hamis deſtituta eſt usque ad ſummam partem, quod cunctis ſubſequentibus Rottang ſpeciebus commune eſt.

Hujus ſpeciei folia obſcure ſunt virentia ſeu nigricantia, quindecim, immo novendecim pollices longa, ultra quatuor pollices lata, per nervum medium firmumque ſinuoſa, qui ſupra protuberat, ac per binos minores laterales infra protuberantes, longis quoque ac firmis pilis hirta ſunt, tam ad oras quam in utraque ipſorum ſuperficie, ſed paulo minori copia, quam in ſubſequenti *Rottang Puti*, atque hinc glabriora.

Fructus ſimili in racemo excreſcunt, quo illi præcedentis *Rottang Bezaar*, paulo majores ſed ejusdem formæ, ac plerumque vireſcunt, nullis purpureis maculis

LIV. HOOFDSTUK.

Het ſwarte Palm-riet.

DE *tweede zoorte van* Rottang *is de ſwarte, en naaſt de voorgaande mede de dikſte van touw, eerſt een ſtruyk, gelyk boven gezegd is, gewapend met veele lange, doch ranke, weeke, en ſwart-bruyne doornen, die licht afbreeken, en in de huyd al zo zeer doen als de afgebroke pylen van de* Echinometra Setoſa, Bulu Babi *genaamt.*

Het touw is van buyten gras-groen, in lange dik leden verdeeld, doch het touw zelfs is zoo lang niet als dat van Rottang Puti, *ook verre zoo goed niet tot het werken, om dat het bros is, en ongeſchikt ſplyt. De zydetakken, zynde een vinger dik, en half rond, ſtaan aan 't hooft-touw, op dezelve manier als aan 't volgende Rottang Puti, doch een paar ſpan agter de oorſpronk, hebbenze korte doorntjes digt by een, de reſt van de tak is meeſt zonder baken, tot aan de uyterſte ſnebbe, alle volgende Rottang zoorten gemeen.*

De bladeren van deze zoorten zyn donker of ſwartgroen, 15 en 19 duymen lank, ruym 4 duymen breed, geplooyd met een ſtyve middel-zenuwe, die boven uytpuyld, en 2 mindere ter zyden, die beneden uytpuylen, met lange ſtyve haayren bezet, zo wel aan de kanten, als op beyde vlaktens, doch wat minder als de volgende Rottang Puti, en daarom gladder.

De vruchten komen aan diergelyke tros voort, als aan de voorgaande Rottang Bezaar, *wat grooter, maar van eenderley fatzoen, blyven meeſt groen zonder de purpere*

culis notati, nec ſicci vel maturi adeo flaveſcunt, ſed magis ruffi ſunt, interiores nuclei ſunt uti in reliquis arundinibus ſeu Rottangs.

Detruncatus funis copioſiorem effundit lympham quam reliquæ ſpecies, quæ ſatis duleis eſt ac potabilis, atque in extremitatibus amputatis copioſum lentumque concreſcit gummi, quod tamen non indureſcit.

Nomen. Latine *Palmijuncus niger.* Malaice *Rottang Itam.* Amboinice *Ua Mette*, ob nigricantem foliorum colorem, ac teneræ recentisque arundinis. Quidam Malaice hanc vocant *Rottang Tubu.* Amboinice *Ua Tebu*, h. e. arundo Saccharifera ob dulcem lymphæ iſtius ſaporem, ni modo ejus ſit ſpecies.

Locus. Non obcurrit in Leytimoræ regione, ſed uti plures aliæ ſpecies ad borealem plagam ſinus Amboinenſis, atque in Hitões ora, præſertim circa fluvium *Ayer Guru Guru.*

Uſus. Hæc nigra ſpecies in re domeſtica ac ſupellectile paucum habet uſum, quum in fila nullo modo conteri poſſit, atque adeo inregularia det ramenta & fiſſuras, ut nulla ſubtilia vimina vel ligacula ex hoc formari poſſint, excepto quod rudiores feneſtras & ſedilia ex ipſo texant, quæ tamen difficulter depurari poſſunt, quum per fiſſuras orasque acutas alicujus manus facile lædant & findant, ex integris vero baculi formari poſſunt.

Alphurenſes ejus ſtipites in arundinibus excoquunt, findunt, & corbulos ex iis nectunt. Ipſius medulla ſeu ſubſtantia tenera Palmyta dicta eodem præparari poteſt modo, quo illa præcedentis *Rottang Calappa*, ſed paulo amaricat.

plekken, en beſterven ook geenzints zoo ligt-geel, maar roſſer; de binnenſte korls zyn gelyk aan andere Rottangs.

Het afgekapte touw geeft rykelyker water dan de andere zoorten, redelyk zoet, en goed om te drinken, en aan de afgekapte eynden zet zig mede veel taaye gom, het welk niet hard word.

Naam. *In 't Latyn* Palmijuncus niger. *Maleyts* Rottang Itam. *Amboinſch* Ua Mette, *na de ſwart-groene coleur van de bladeren, en het verſche riet. Zommige noemenze in 't Maleyts* Rottang Tubu. *Amboinſch* Ua Tehu, *dat is Zuyker-Rottang, na de zoetigheid des waters, zoo het niet een byzondere zoorte daar van is.*

Plaats. *Men vindze geenzints op 't Land Leytimor, maar gelyk meeſt alle andere zoorten aan de Noordzyde van den Amboinſchen Inham, en op 't Land van Hitoe, inzonderheid omtrent de Rivier* Ayer Guru Guru.

Gebruyk. *Deze ſwarte zoorte beeft in 't buyswerk weinig gebruyk, om dat ze haar geenzints tot touwen drayen laat, en ook zoo ongeſchikt ſplinterd, dat men geen fyn bindwerk daar van maaken kan, behalven om groove ramen en ſtoelen daar mede te ſcheren, maar zy zyn moeyelyk ſchoon te maken, dewyl ze in het ſplyten met hare ſcherpe kanten iemand zeer ligt in de handen quetzen en ſnyden. Anders uyt de gebele kan men handſtokken maken.*

De Alphurezen kokenze in Bamboezen, ſplytenze en vlegten hare Maſſaketes (dat zyn hare eetkorven) daar van. Haar Palmyt kan men ook toebereyden als die van de voorgaande Rottang Calappa, *doch vald wat bitter.*

Tabula Quinquageſima Secunda

Ramum exhibet *Palmijunci nigri*, cum fructibus *a a* ſeparatis.

De twee- en vyftigſte Plaat

Vertoont een Tak van het *ſwarte Palm-riet*, met deszelfs vrugten *a a* afzonderlyk.

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUINTUM.

Palmijuncus albus. Rottang Puti.

TErtia vulgatiſſima & uſitatiſſima ſpecies hic in Amboina eſt *Palmijuncus albus*, ſeu *Rottang Puti*, quam hinc exacte deſcribemus, ut per eam reliquæ meljus dignoſcantur.

Ejus frutex ramos generat longiſſimos, a duodecim ad quindecim pedes altos; Fruticisque hujus ſpinæ ipſis inſident ramis, in ipſorum nempe dorſo, ſuntque firmæ, in obpoſitis ordinibus locatæ nunc breves nunc longiores ſibi invicem mixtæ.

Ex hujus fruticis centro verus excreſcit funis, qui Rottang vocatur, qui primo longum acutumque refert cornu, in altitudinem duodecim immo quindecim pedum excreſcens, antequam in laterales ſeſe explicet ramos, ac plerumque ſpinoſo obducitur cortice, cui ſpinæ transverſalibus in ordinibus inſident, ſed breviores quam in ipſo frutice, tempore hic cortex decidit, tumque genuinus Rottang denudatur & glaber eſt, circa inferiorem ſtipitem brachium craſſus, circa extremum vero ſpinoſus hic cortex undique remanet.

Funis hic altiſſimas adſcendit arbores, & ab una ad aliam tranſit, non ſeſe circumvolvens, ſed ipſorum ramos percurrens, atque iis quaſi incumbens, in quibus tamen adeo intricatur, ut vix extrahi poſſit, ab octoginta ad centum immo centum & quinquaginta orchias longus, ac plerumque binos digitos craſſus, & duobus obſcuris dorſis notatus.

In ipſo fune, uti dictum eſt, nullæ obſervantur ſpinæ, niſi ad ramorum ortum, qui in hoc fune in vagina tanquam in canali locantur, cui vaginæ ſpinæ quoque inſident in transverſalibus ordinibus poſitæ, ſed breviores illis fruticis.

Porro hic funis plerumque craſſiusculo obtegitur cortice, ultra culmum ac infra ſemi digitum minimum craſſus, externe ex viridi flaveſcens, ac latis albisque maculis variegatus, acſi avium fimo eſſet conmaculatus, ſub

LV. HOOFDSTUK.

Het witte Palm-riet.

DE derde gemeenſte en gebruykelykſte zoorte in Amboina, is de Palmijuncus albus, *of* Rottang Puti, *daarom wy die uytvoerlyk zullen beſchryven, om de andere daar na te reguleren.*

Zyn ſtruyk gewind de langſte takken, van 12 tot 15 voeten boog. De doornen des ſtruyks zitten aan de takken zelfs, te weten op bare ruggens, en zyn ſtyf, in dwerſſe ryen ſtaande, lange en korte door malkander.

Uyt het midden dezes ſtruyks, komt het regte touw voort, het welk men Rottang biet, zynde eerſt als een lange ſpitze boorn, tot de boogte van 12 a 15 voeten, eer het zig in zyde-takken verdeeld, doorgaans met een doornachtige ſchorſſe bekleed, daar aan de doornen overdwers in ryen ſtaan, doch korter dan aan den ſtruyk, metter tyd vald deze ſchorſſe af, en dan blyft de regte Rottang blood en glad, omtrent den onderſten ſtam een arm dik, maar omtrent 't uyterſte blyft die doornachtige ſchorſſe daar rondom zitten.

Dit touw loopt de boogſte boomen op, van den eenen tot den anderen, niet omſlingerende, maar door derzelver takken lopende, en daar op als ruſtende, egter loopt 't daar in zoo verwerd, dat men ze qualyk aftrekken kan, van 80 tot 100 en 150 vademen lank, en doorgaans 2 vingers dik, en met 2 donkere ruggens.

Aan 't touw zelfs, als gezegt, zyn geen doornen, behalven by den oorſpronk der takken, dewelke aan 't touw in een ſchede als in een geute liggen, en aan dezelve ſchede ſtaan mede doorns in dwerze ryen, doch korter dan die van den ſtruyk.

Voorts is het touw doorgaans bekleed met een dikachtige ſchorſſe, ruym een ſtroo-halm, en beneden een ½ pink dik, buyten geel-groen, en geſpikkeld met breede witte plekken, als of het met Vogeldrek beſpat was; daar onder

leyd

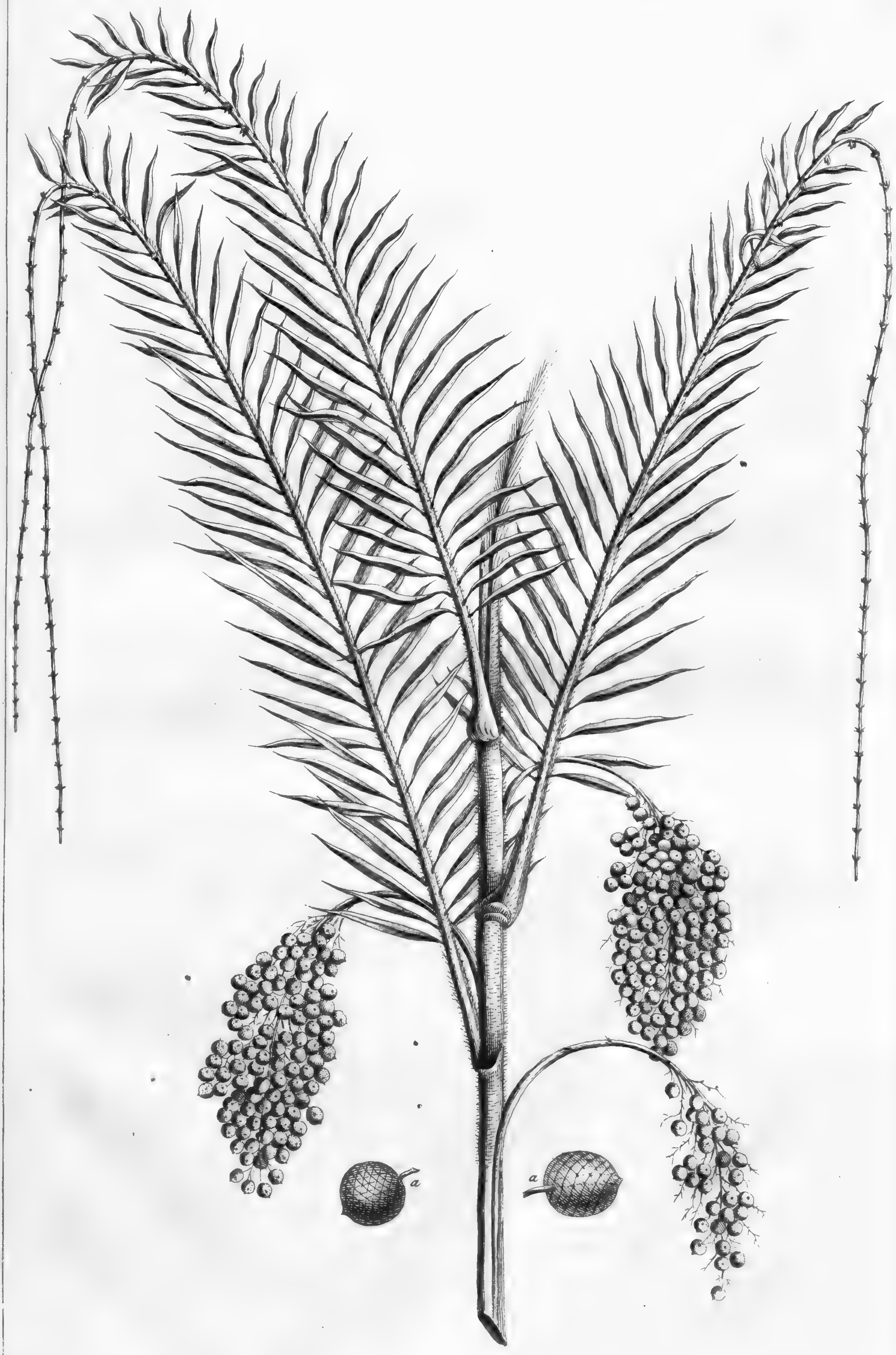
a
a

ſub hoc proprie locatur ſubſtantia illa nobis Rottang dicta, ſubrotunda, ac binis obſcuris dorſis notata, primo albicans, ſed ſicca in gilvum ſeu hepaticum tranſit colorem, eſtque magis flexilis ac lentior præcedente ſpecie, unde & in operibus uſitatiſſima eſt.

Ad diſtantiam ſesqui vel binarum orchiarum funis hic laterales emittit ramos, plerumque alternatos, interdum etiam inordinatos, qui ad ortum, uti dictum eſt, ſpinoſi ſunt, atque vaginæ incumbunt, uti in Sagu arbore. Ab ipſorum ortu per quatuor vel quinque pedes nudi ſunt, ſupra plani, ſeu parum excavati, infra rotundi, orisque ſerratis notati, inſtar illorum Lontari; Reliqua ramorum pars, ex qua folia excreſcunt, ſex pedes longa eſt, atque in dorſo ad certam diſtantiam, binas, tres, & quatuor incurvas gerit ſpinas ſeu hamos, uti in nugis ſilvarum, ſed majores.

Folia novendecim & viginti pollices longa ſunt, digitum lata, firmoque ac medio nervo longitudinali notata, qui ſupra protuberat, bini inſuper alii minores laterales infra protuberantes folium hoc ſinuoſum conſtituunt, quale eſt Pinangæ folium. Ab utraque parte pilis hirtum eſt, molles referentibus ſpinulas, quæ apices ſeu glumas referunt ariſtarum Secalinarum, ſed non ita firmæ ſunt.

Ramorum extremitas in longum excurrit apicem, quinque ſexve pedes longum, ſtriatum, & foliis deſtitutum, qui tamen plerumque curtis armatur ſpinis & hamis, quibus facile adhærimus, atque hi hami ſeſe usque ad foliorum dimidiam extendunt partem in ramo, reliqua autem inferior pars glabra eſt, ramorum vero illæ extremitates periculoſiſſimæ ſunt & difficillimæ illis, qui ſilvas hasce perambulant.

Menſe Novembri ſeu in initio ſicci anni temporis funis hic perfectus circa extremam ramorum partem, atque ex ipſorum alis germina profert, ex quibus fructus excreſcunt fere eadem forma, qua Sagus, totus enim corymbus binas ulnas longus eſt, atque inferius tantum ex uno conſtat ramo, planiusculo, ac ſpinis copioſis armato, excepta parte quadam ſpithamam circiter longa, quæ trunco adjacet tanquam fulcrum. Primarius hic ramus ſeu corymbus ex vagina productus ad quodvis latus ſeſe dividit in quinque ſexve laterales ramos alternatos, ſpithamam circiter longos, atque hi iterum in minores ramulos. Hisce inſident incurvi quaſi digiti ſeu cornua, anguſta, planiuscula, ultra digitum longa, ad oras ſerrata, atque ex ſquamis quaſi videntur eſſe compoſita. Atque hisce fructus inſident bini tresve ſimul ſeſſiles fere, qui inferiore ſua parte caliculis ſquamoſis continentur.

Fructus hi multo minores ſunt quam in binis præcedentibus ſpeciebus, paulo nempe majores officulo Ceraſino, ex rotundo oblongi, ac porro eleganter cancellati, in brevem durumque apicem exeuntes, primo obſcure virentes, dein cinerei, ſub exteriore fragili putamine nucleus reconditur durus, niger, foramnulis cæcis obductus ab utraque parte uti in aliis ſpeciebus, hic autem præ aliis hoc peculiare habet, quod nempe ad unum latus ad tertiam circiter partem ſit mollis, ubi & ſenſim etiam carioſus eſt, & quaſi exeſus, quæ pars etiam decidit, tumque nucleus hic ab hac parte excavatus eſt, formam fere habens oculorum Cancri.

Fructus hi quam proxime adcedunt ad illos *Sagus filaris* ſeu *Hacun*, cujus cancelli magis protuberant, & ad oras obtuſiores ſeu rotundiores ſunt, magisque fuſci illis Rottang. Hosce corymbos frugiferos binos ternosve ſimul quivis profert funis. Hæc quoque ſpecies hoc peculiare habet, quod plures nempe ſtipites ſeu funes ex uno excreſcant frutice, immo ſæpe decem ſimul numero tam juniores quam adulti, quum præcedentes tantum tres quatuorve ſimul ad ſummum producant, ac ſubſequens unicum modo ſemper formet truncum. Amputatus hic funis ſpumoſam quoque exſtillat lympham, quodammodo potabilem, quæ tamen non tam bonæ notæ eſt quam præcedentis funis, quæque caput quodammodo gravat. Ad ipſius extremitatem paucus quoque lentusque adhæret mucus inſtar pultis ſeu Papedæ, quæque etiam nunquam indureſcit. Ejus ſubſtantia tenera, Palmyta dicta, ad cibum non adhibetur, quum nimis amaricet.

Recentes ſtipites ſeu baculi diu externe viſcoſi ſunt, gratumque ſpirant odorem, acſi vernice quodam fuiſſent quondam obducti, unde arena & aqua poliendi & depurandi ſunt.

Palmi-

leyd het geene men eygentlyk Rottang noemd, rond, doch met 2 donkere ruggens, eerſt witachtig, maar de gedroogde beſterft vaal of lever-verwig, buygſamer en taayer dan de voorgaande zoorte, en daarom de gebruykelykſte in 't werken.

Op de diſtantie van 1½ en 2 vademen, geeft dit touw zyne zyde-takken uyt, meeſt verwiſſeld tegen malkander, of ook wel zonder order, dewelke by haren oorſpronk, als gezegt, doornachtig zyn, en in een ſcheede ruſten, gelyk aan den Sagu-boom. Van haren oorſpronk zyn ze 4 a 5 voeten blood, boven platachtig, of wat uytgebold, van onderen rond, met gezaagde kanten, gelyk die van den Lontar-boom. De reſt van den tak, daar de bladeren ſtaan, is 6 voeten lank, en heeft op de rugge in zekere diſtantie, 2. 3 en 4 kromme doornen of baaken, gelyk aan de Praatjes, doch grooter.

De bladeren zyn 19 en 20 duymen lank, een vinger breed, met een ſtyve zenuwe in de midden, die boven uytbuyld, en noch 2 mindere ter zyden, die beneden uytbuylen, en het blad gerimpeld of gevouwen maken, gelyk het Pinang-blad. Aan wederzyden is het met hayrtjes of weeke doorntjes bezet, gelykende de ſpitzen aan de rogge ayren, doch zoo ſtyf niet.

Het eynde der takken eyndigt in een lange ſnebbe, 5 en 6 voeten lang, geſtreept, en kaal van bladeren, dog doorgaans bezet met korte doornen, en weerbaken, daar aan men ligt blyft hangen, en deze baken gaan wel tot de helft van de bladeren aan den tak, zynde de reſt na agteren glad, en deze ſnebben zyn het zorgelykſte en moeyelykſte voor die geene, die deze boſſen doorwandelen.

In November, of 't begin van de drooge Mouſſon, brengt het volwaſſene touw omtrent de voorſte takken, en uyt den ſchoot derzelver zyne ſcheuten voort, waar aan de vruchten waſſen, bykans op het fatzoen als aan een Sagu-boom, want den gehelen tros is 2 ellen lank, en beſtaat beneden maar uyt een tak, platchtig, en gantſch vol doornen, behalven noch een ſtuk van een ſpan lank, 't welk tegens de ſtam aanlegd als een voet. Dezen hooftak uyt zyn ſchede komende, verdeeld zich aan ieder zyde in 5 a 6 zyde-takken over en weer, omtrent een ſpan lank, en dezelve wederom in mindere takken. Aan dezelve ſtaan kromme vingers of hoornen, ſmal, en platachtig, ruym een vinger lank, aan de kanten gezaagd, en gelyken van ſchubben t'zamen gezet te zyn. Hier aan zitten de vruchten 2 en 3 by malkander, zonder ſteelen, behalven met 't agterſte in geſchubde huysjes.

Deze vruchten zyn veel kleender dan de beyde voorgaande, te weten wat grooter dan een Kerſſe-ſteen, uyt den ronden wat lankwerpig, voorts mede aardig geruyt, met een kort hard ſpitsje boven op, eerſt doods-groen, daar na aſchgraauw. Onder de buytenſte broſſe ſchaal, leyd een harde ſwarte korl, met blinde gaatjes onder en boven, gelyk in de andere zoorten, doch deze heeft dit byzonders, dat hy aan de eene zyden ruym voor een derde week is, het welk ook met ter tyd vermolſemd, en uytvald, en dan blyft de regte korl aan dezelve zyde een weinig uytgebold, in gedaante van den ſteen Kreeften-oog.

Deze vruchten komen zeer na overeen met die van Sagus filaris *of* Hacun, *welkers ruytjes meer uytbuylen, en aan de boeken ſtomper of ronder zyn, ook bruynder dan de Rottang vruchten. Van zulke vrucht dragende troſſen vind men 2 of 3 te gelyk aan een touw. Ook heeft deze zoorte dit eigen, datter veele ſtammen of touwen uyt een ſtruyk komen, te weten tot 10 ſtuks toe, jonge en oude, daar de voorgaande maar 3 of 4 ten hoogſten hebben, en de volgende noyt meer dan een ſtam zet. Het afgekapte touw geeft al meede bruyzend water uyt, enigzints drinkbaar, doch zoo goed niet als 't voorgaande, en 't hooft wat beſwarende. Aan de eynden zet zig ook een weinig taaye ſlym, gelyk Papeda, die niet bard werd. Het Palmyt word tot de koſt niet gebruykt, om dat het te bitter is.*

De verſche Rottangs-ſtaven blyven langen tyd kleeverig van buyten, en hebben een goeden geur, al of ze eertyds geverniſt waren geweeſt, het welk men met Sand en water moet afſchuuren.

Deze

Palmijuncus bit albus habet quandam varietatem, quæ Latine mihi dicitur *Palmijuncus graminoſus*. Malaice *Rottang alea*, & Amboinice *Uä Laun Sebi* vocatur, cujus folium eſt minus, undecim ac duodecim pollices longum, vix minorem digitum latum, illi minoris Zingiberis ſimile, quod cognomini dedit anſam, ejus ſpinæ ſunt molles, albæ, & vagæ, atque ad extremum rami folioſi, hami quoque locantur uti in priore, qui veſtibus facillime inhærent. Funis vero ipſe digitum circiter craſſus eſt, ejusdemque cum priore ſubſtantiæ.

Nomen. Latine *Palmijuncus albus*. Malaice *Rottang Puti*. Amboinice *Ua Puti*, atque ejus maxima ſpecies *Ua Ela* & *Ua Abun Tayn*, h. e. avium ſeu palumbis ſimi arundo ſeu Rottang, a dictis iſtis maculis corticis, minor vocatur *Rottang Alea*. Amboinice *Ua Labun Sebi*, h. e. Rottang foliis Zingiberis ob rationem ſupra datam.

Locus. In arenoſis crefcit locis in Amboina, uti ſupra notatum eſt, multo autem vulgatior reliquis ſpeciebus, atque a Baleya obcurrit per Javam aliasque Occidentales regiones, licet quodammodo variet. Plurima ejus pars reperitur in Amboina ad Borealem ejus ſinus plagam, in loco *Laba* dicto, ubi toti regioni ſuum præbet uſum ac commodum, eſtque mirandum, hunc fruticem non diu jam fuiſſe exſtirpatum.

Uſus. Hæc ſpecies præſertim utiliſſima & uſitatiſſima ad quævis opera liganda & texenda, uti ad ſcobes Serien dictas, & corbiculas quasvis, ad ſedilia, cubilia, ut & loco minorum funium in navibus adhibetur Indicis præcipue in illis, quæ Corre Corre vocantur, uti & ad baculos, qui manibus tenentur, & recti formantur, uti dictum fuit, adpenſo pondere, atque per aliquod tempus fumo exſiccantur, quod plerumque etiam inſtituitur in operibus recenter elaboratis; ut durabiliora ſint. Manubria quoque ex hoc formantur telorum, haſtarum, atque inſtrumentorum Toranen dictorum, quæ in Zeylana aliisque locis eleganti vernice & pigmento obducuntur.

Amboinenſis noſtra arundo ſeu Rottang concolor eſt, obſcure nempe lutea, ſeu rava, glabra, & polita, ac nullis circulis notata, diverſis autem figuris pingi poteſt ac circulis, ſi ſtipites nempe recentes madefacta calce obtegantur, ac tali modo in fumo exſiccantur. Cavendum eſt, ſi quis recentem inflectat Rottang, ne nimis prope admoveatur oculis, quum ſubtilia diffiliant facile ramenta, quæ oculos tangentia ingentem excitant dolorem.

Amboinenſis Rottang non tam bonæ notæ, nec ita durabilis eſt ad baculos, licet ſatis ſit firma ac levis, ſed facillime etiam rimas agit, quum vetuſtior ſit, atque cum eo majorem infligamus ictum, quem in finem melius conducit Aracanenſis exotica, vel ſubſequens ſpecies.

Bina ſiccæ hujus arundinis fruſta fortiter ſibi invicem adfricta tantas emittunt ſcintillas, ut ſubtiliora Cannabis fila incendantur, quod magnum præbet in ſilvis commodum, ſi ignis expetatur.

Quum arundo hæc Rottang ad ligandum vel texendum adhibeatur, ſtipites ejus recentes in loramenta findendi ſunt tantæ latitudinis, quæ deſideratur, ac dein per aliquot dies vento exſiccanda ſunt hæc, ut flexilia & lenta ſint, quum findantur, pollex ac digitus index velamine obtegendi ſunt, facillime enim manus lædit, ac perſcindit recens hæc fiſſa arundo. Recentes quoque corbiculos ſolebant quidam per tres quatuorve dies aquæ marinæ inponere, ac dein fumo exponere. Aqua ex recenter amputato fune profluens non tantum potui inſervit, ſed etiam ad caput lavandum, ut capilli denſi excreſcant, ipſorumque profluvium inpediatur.

Deze witte Rottang heeft een verandering, in 't Latyn Palmijuncus graminoſus. *Op Maleyts* Rottang alea *genaamt, in 't Amboinſch* Uä Laun Sehi, *kleender van blad,* 11 *en* 12 *duymen lank, ſchaars een kleene vinger breed, die van de kleyne Gember wat gelykende, waar van ze toegenaamt is. De doornen zyn week, wit, en ydel, en aan het eynde van de geblade tak, ſtaan mede kromme haken, gelyk aan de voorige, daar aan men met de kleeren zeer ligt blyft hangen. Het touw is omtrent een vinger dik, van dezelfde ſubſtantie als het voorige.*

Naam. *In 't Latyn* Palmijuncus albus. *Op Maleyts* Rottang Puti. *Amboinſch* Ua Puti, *en daar van de grootſte zoorte* Ua Ela, *en* Uu Ahun Tayn, *dat is Vogel- of Duyvendreks Rottang, van de voornoemde plekken der ſchorſſe, de kleendere biet* Rottang Alea. *Amboinſch* Ua Lahun Sehi, *dat is Rottang met Gember-bladeren, om reden als voren.*

Plaats. *Het groeyd op zodanige plaatzen in Amboina, als boven ſtaat, doch is veel gemeender dan de andere zoorten, en men vindze van Bali door Java en andere Weſterlyke Landen mede, hoewel met eenige verandering. De meeſte vind men in Amboina, aan de Noordzyde van deszelfs Inham, in de plaats* Laha *genaamt, waar van het geheele Land zyn gerief haald, zynde te verwonderen, dat die ſtruyken niet al lange uytgekapt zyn.*

Gebruyk. *Deze zoorte inzonderheid is de allerdienſtelykſte en gebruykelykſte tot allerhande bind- en vlegtwerk, als tot binden van Serien, tot vlegten van allerhande korven, tot ſcheren van ramen, ſtoelen, en bedſteden, en tot kleene ſcheeps-touwen op de Indiſche Vaartuygen; inzonderheid Corre Corren, tot ſtokken in de handen te dragen, die men, als gezegt, met een gewigt regt maakt, en een tyd lank in de rook droogd, gelyk men ook doorgaans doet met verſch gemaakte werken, om durabel te werden. Men maakt 'er ook ſtelen tot Toranen en Pieken van, die op Ceylon en andere plaatzen ſchoon verlakt en geſchilderd werden.*

Onze Amboinſche Rottang is wel van eenerley coleur, te weten donker-geel, of Wolfs verwig, glad, en even zonder circulen, maar men kan ze ſchilderen met verſcheide figuren en banden, als men op de verſche ſtokken natgemaakte kalk ſtrykt, en zoo in den rook legt. Men moet zig wagten, als men de verſche Rottang buygt, dat men ze niet te digt by de ogen houde, om dat 'er ſubtile ſprenkelen van afſpringen, dewelke in de ogen komende, groote ſmerten verwekken.

De Amboinſche Rottang is zoo goed en durabel niet tot handſtokken, om dat ze wel ſtyf en ligt is, maar ook ligt ſcheurd, als ze oud werd, en men een harde ſlag daar mede doed, zynde hier toe beter de uytlandſe Aracanſe, en volgende zoorte.

Twee ſtukken van drooge Rottang ſterkelyk tegen malkander gewreven, ontvonken zodanig, dat men werk daar by kan aanſteken, een groot gerief in 't boſch, als men vuur wil hebben.

Als men de Rottang tot vlegten en bindwerk gebruyken wil, moet men de verſche ſtokken in riemen ſplyten, van zodanige breedte als men die hebben wil, en daar na eenige dagen in de wind drogen, waar door zy gedweeg worden; in 't ſplyten moet men den duym en voorſte vinger met doeken bewinden, om dat de verſch geſpletene Rottang anders zeer ligt in de handen ſnyd. De nieuwe korven pleegen zommige een dag of drie in zout water te leggen, en als dan in de rook te hangen. Het water uyt het verſch gekapte touw vloeyende, diend niet alleen tot 't drinken, maar ook om 't hooft daar mede te waſſchen, als men digt haayr wil doen waſſen, en het uytvallen deszelfs beletten.

Tabula Quinquageſima Tertia

Ramum exhibet *Palmijunci albi* **cum** *fructu a ſeparato majore.*

De drie- en vyftigſte Plaat

Vertoont een Tak van *het witte Palm-riet*, **met deszelfs vrugt** *a* **afzonderlyk en grooter.**

CAPUT LVI.

a

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEXTUM.

Palmijuncus verus. Rottang Tuni.

HOc in capite tres Rottangæ ſpecies deſcribemus, quæ ſenſim tenuiores ſunt præcedentibus, quarumque prima in Amboina eſt indigena, binæque aliæ exoticæ. Primo *Palmijuncus verus.* 2o. *Araca-nicus.* 3o *Palimbanicus.*

Primo *Palmijuncus verus*, ſeu *Rottang Bubut* quarta Rottangarum ſpecies eſt, atque in binas dividitur ſpecies, in *anguſtifoliam* & *latifoliam.*

Primo *Palmijuncus verus anguſtifolius* cognominatur *verus*, ſeu *Rottang Tuni*, non acſi tres præcedentes eſſent ſpuriæ, ſed quum hujus ſubſtantia ſit lentiſſima, & aptiſſima ad flectendum.

Hujus fruticis rami ſeſe non in altum erigunt, nec tot foliis gaudent, quot priores, folioſus enim fruticis hujus ramus ſeptem modo vel octo pedes altus eſt, ac præterea ab ejus extrema parte filum quaſi itidem dependet longius quam in prioribus, quod hamulis obſitum eſt ordinatim ſibi obpoſitis, qui firmius ſeſe veſtibus infigunt illis Nugarum ſilveſtrium. Fruticis ipſius ſpinæ ſunt longæ, firmæ, & vagæ. Contra ejus funis omnium longiſſimus eſt, vix pollicem vel vulgo digitum craſſus, ſubſtantiæ lentioris & flexilioris quam præcedentium.

Prope radicem genicula gerit, atque ex quovis frutice unicus tantum excreſcit funis, quum priores ex una radice plures producant. Quod hæc ſpecies præ aliis pro peculiari habet charactere. Quum jam hic funis fit perfectus, ſenſim marceſcit frutex, ita ut tandem nil remaneat. Funis hic adultus digitum circiter craſſus eſt, inque longos articulos diſtinctus, ſine illis ſpinis vel lateralibus ramis, eſtque plerumque quinquaginta vel ſexaginta orgyas longus, externe autem craſſum gerit corticem, obſcure virentem, ac parum rugoſum, qui feriendo decorticari poteſt, atque ſub hoc vera reconditur Rottanga, ultra digitum craſſa; In ſumma parte tres quatuorve rami excreſcunt, quivis octo pedes longi, & hamis obſiti, quorum tres quatuorve ſimul locantur per interſtitia.

Quodvis folium ſesquipedem longum eſt, binosque digitos latum, ad oras brevibus & vagis ſpinulis armatum, uti & nervus medius cum binis lateralibus minoribus ſubtus obſiti ſunt vagis & mollibus ſpinulis: inferiora folia breviora ſunt ac glabriora, cunctaque acuta ſunt, exceptis quibusdam vetuſtioribus, quæ fiſſuras patiuntur, ſeu bifida ſunt. Paulo ante hoſce ramos racemus excreſcit ſeu corymbus florifer ac fructifer, primo in acuto quaſi ſacco ſeu vagina obcluſus, quæ quam maxime ſpinoſa eſt, atque ille ſenſim excreſcit in longitudinem quatuor cum dimidio pedum, glaber, ac ſpinis carens, ſeſe dividens ſeu extendens in multos laterales ramulos, primo glabros, & politos inſtar longi fructus Siriboæ, quorum apex parum retroflexus eſt. Ramuli hi laterales ſeſe aperiunt in ſuperiore parte, multosque emittunt digitos quaſi, ſeu julos, digiti articulum circiter longos, qui per binos ordines denſis obſiti ſunt capitulis, magnitudine ſeminis Sinapios, ſunt autem magis oblonga hæc capitula, atque ſuperne floſculum gerunt ex tribus albicantibus petalis compoſitum, flavaque ſtaminula continentem, quorum quodvis ſuperne linguam quoque ſuſtinet bifidam.

Hi autem flores ac capitula magnâ ex parte decidunt, ſolummodo nuda relinquentia ſtamina, quæ tum dentata quaſi videntur, remanentibus tantum tribus quatuorve capitulis in fructus excreſentibus, tres enim quatuorve ſimul uno inſident julo, qui magnitudinem habent globulorum ſclopeti, parumque oblongi ſunt, in brevem craſſumque excurrentes apicem, ſuntque compoſiti ex ſimilibus ſquamis cancellatis, quales in Rottanga Calapparia fuere deſcriptæ, ſunt autem minores, & ad tactum magis granuloſæ, ſimileſque gerunt interne nucleos, qui nempe ad unam partem gibboſi ſunt, ad alteram ſemi exeſi quaſi fere inſtar Oculorum Cancri. Trunci vertex ſeu extremum in acutum determinatur cornu, ex quo iterum novi excreſcunt rami ac folia.

De waare Palm-riet Struyk.

IN dit Capittel zullen wy drie zoorten van Rottangs beſchryven, die allenskens dunder vallen dan de voorige, waar van de eerſte in Amboina inlants, de twee andere uytlants zyn. 1. Palmijuncus verus. 2. Aracanicus. 3. Palimbanicus.

1. Palmijuncus verus, *of* Rottang Bubut *is de vierde zoorte onder de Rottangs, en verdeeld in* 2. *andere zoorten*, 1. ſmalbladig, 2. grootbladig.

1. Palmijuncus verus anguſtifolius *wert de opregte of* Rottang Tuni *by genoemt, niet als of de drie voorgaande baſtard-zoorten waren, maar om dat deze de taayſte van ſtof is, en bekwaamſte om te draayen.*

De takken des ſtruyks zyn niet boog, en hebben zoo veel bladeren niet als de voorgaande, want den gebladen tak van den ſtruik is maar 7. *en* 8. *voeten boog, en daarenboven hangt van deſſelfs eynden mede een ſnebbe af, langer dan aan de voorgaande; bezet met kromme baakjes in ryen tegens malkander ſtaande, die zig ſnoder in de kleederen begten als eenige praatjes. De doornen des ſtruyks buyten zyn lank, ſtyf, en ydel. Daarentegen is het touw een van de langſte, ſchaars een duym, of in 't gemeen een vinger dik, taayer, en buigzaamer van ſtof dan de voorgaande.*

Het heeft by de wortel leden, en uyt yder ſtruyk maar een touw, daar de voorgaande meer uyt eene wortel voortbrengen. 't Welk deze zoorte onder anderen tot een byzonder kenteken heeft. Als nu dit touw volwaſſen is, zoo vergaat den ſtruyk allenskens, zo dat men ten laatſten niets meer daar van ziet. Het volwaſſene touw is omtrent een vinger dik, en in langer leden verdeelt, zonder doornen, en zydetakken, en dat in 't gemeen 50. *a* 60. *vademen lang, het heeft egter van buyten een dikke ſchorſſe, donker-groen, en wat ruyg, dewelke men afkloppen kan, en daar onder vind men eerſt de regte Rottang nog ruym een vinger dik; Aan 't bovenſte eynd heeft zy maar drie a vier takken, ieder acht voeten lang, en met bladeren bezet, behalven de ſnebbe nog wel zoo lang, en met haaken bezet, waar van gemeenlyk* 3. *a* 4. *by malkander ſtaan met tuſſen-plaatſen.*

Ieder blad is anderhalf voet lang, twee vingers breed, aan de kanten met korte en ydele doorntjes bedekt, gelyk ook de middel-zenuwe met nog twee zyde-zenuwen van onderen met ydele en weeke doorntjes bezet is: De agterſte bladeren zyn korter en gladder, alle ſpits toelopende, behalven eenige van de ouden ſplyten in twee ſpitzen. Kort voor deze takken begind den tros, dewelke bloeyzel en vrugten draagt, eerſt in een ſpitze zak of ſcheede beſloten, dewelke zeer doornagtig is. Deze groeyd dan verder tot de lengte van 4. *en een half voet, glad, en zonder doornen, verdelende zig in veele zyde-takjes, eerſt glad, en even gelyk een lange Siriboa, en met de ſpits een weinig agterwaarts gebogen. Deze zyde-takjes openen haar aan de voorſte zyde, en ſchieten veel vingers uyt, omtrent een lidt van een vinger lank, in twee ryen digt bezet met knopjes, in de grootte van Moſtaardzaad, dog langwerpig. Deze knopjes dragen boven op een kleen bloempje, gemaakt van* 3 *witagtige blaadjes, en daar in geele veſeltjes; ieder veſeltje dragende boven op een tongetje, 't welk van agteren in twee geſpleeten is.*

Deze bloempjes en knoppen vallen voor het meeſte deel af, nalatende de bloote draden, dewelke dan gekerteld ſchynen, behalven drie of vier knopjes, waar uyt de vrugten werden, te weten drie en vier by malkander aan een vinger, zynde in de grootte van roerkogels, wat lankwerpig, met een korte dikke ſpits voor op, zy beſtaan uyt diergelyke ſchilfferen of ruytjes, gelyk van de Rottang Calappa gezegt is, dog deze zyn kleender, en in 't gevoelen wat korrelig, met diergelyke korrels van binnen, dewelke aan de eene zyde een kuyltje hebben, en half uytgevreten ſchynen, ſchier als Kreefts-oogen. Het uyterſte van den ſtam eyndigt in een ſpitze boorn, waar uyt weder jonge takken en bladeren worden.

Flores menſe Octobri excreſcunt ex tribus quatuorve magnis corymbis, ſed ſemel tantum hoſce profert, ac tum ſenſim perit hic frutex. Recentes ſtipites ſeu baculi ad tactum viſcoſi ſunt, ac quodammodo odorati, fere inſtar unguis odorati, quod in Rottang Tuni præ aliis ſpeciebus magis ac notabilius eſt, ſicci autem ac depurati ejus baculi colorem adquirunt pallide fuſcum.

Secundo *Palmijuncus verus latifolius* ſimplicem quoque emittit ſtipitem, cujus tamen tenuiores rami jam perierunt, nudusque ejus funis altas adſcendit arbores, ubi modo in ramos ſeſe expandit. Nudus autem iſte funis externe corticem gerit, qui per ſenectutem ſenſim deſquamatur, vel levi pulſu facile diſſilit, atque inter hunc ac verum Rottang pellicula inſuper conſpicitur tenuis inſtar Chinenſium chartæ, verum autem Rottang pollicem circiter craſſum eſt; ſuperius vero magis craſſeſcit uti reliquæ Rottang ſpecies. Plerumque rotundum eſt, ſed in quibusdam locis gibboſum parum, & aliquando etiam trigonum.

Rami laterales glabri, quinque pedes longi ſunt, atque præterea ſuperius adpendicem habent octo novemque pedes longam, quæ denſis firmiſque armata eſt hamulis, quibus hic frutex ubique tam firmiter arboribus adhæret, ut quam difficillime avelli poſſit, licet adpendix ipſa non lenta ſit, ſed facile abrumpatur.

Folia alternata ſunt, inordinata per vaga interſtitia, quatuordecim & ſexdecim pollices longa, binos lata, firma, & per longitudinales coſtas diſtincta, parumque concava ſeu deorſum inflexa inſtar canalis, ad oras ſubtilibus pilis hirta, qui itidem in medio conſpiciuntur nervo, ſuperius autem in longum terminantur apicem. Ipſorum rami minimum digitum haud craſſi ſunt, ſed ubique iſtis brevibus hamulis armati, qui copioſiores ſunt quam in aliis Rottang ſpeciebus, ac proinde difficulter tractari poſſunt: Ad quemvis ramum funis hic primarius longam gerit vaginam, viridem, longis & vagis ſpinis armatam. Flores ſunt uti in præcedenti ſpecie, racemus autem fructifer octo pedes longus eſt, atque in multos diſtinctus laterales ramos, qui cohortatim quaſi locantur per intervalla glabra & vaga, plerumque autem retroflexi ſunt.

Quivis vero lateralis ramus contortus quaſi eſt inſtar cochleæ, atque in ramulos iterum expanditur laterales, & inordinatos, totusque corymbus tractabilis eſt, quum glaber ſit, ac ſpinis deſtitutus. Minores hi ramuli diſtincti iterum ſunt non in julos lanuginoſos, uti in reliquis Rottang ſpeciebus, ſed in petiolos, Vitis racemos mentientes, hisque petiolis fructus inſident adgregati, quivis autem peculiari inſidet caliculo, fructusque hi decidui petiolum quodammodo ſpinuloſum formant, fructus vero aliarum Rottangarum patinæ quaſi inſident planæ & lanuginoſæ, quæ arcte petiolo incumbit.

Fructus autem magnitudinem habent Piſorum fuſcorum, inque ordines cancellatos diſtinguuntur, ſeu quaſi ſquamoſi ſunt uti reliquarum Rottangarum fructus, hæ vero ſquamulæ magis eminent, atque ſuperne in apicem terminantur durum, interne autem nucleus locatur durus, ſemi rotundus inſtar oculi Cancri, albus, & ſemi pellucidus, viſcoſa & acida carne obductus, quæ in vetuſtis exſiccatur.

Nomen. Latine *Palmijuncus verus*, & *unicaulis*. Malaice *Rottang Tuni*, & *Rottang Bubut* ab uſu naſſarum piſcatoribus uſitatarum; Prima autem ſpecies peculiariter vocatur *Palmijuncus verus anguſtifolius*, ac Malaice *Rottang Tuni*, Amboinice in Hitoea *Ua-Helite*, h. e. *Palmijuncus fimbriatus*. Altera ſpecies vocatur *Palmijuncus verus latifolius*, Malaice *Rottang Tum daun bezaar*, & *Rottang Boeloe*, quum facile per longitudinem findatur inſtar Bamboes. Amboinice *Ua-Lou-Cana*, quum in ejus latis foliis Panis offæ *Cana* dictæ pinſantur. Ternatice *Oerioma*. Vocatur etidem *Rottang Way-Ory*, ſeu *Ua-Ory* juxta certum fluvium *Baſſo Bagualem*, ubi copioſe creſcit.

Locus. Ambæ hæ ſpecies in imis creſcunt montibus in Hitoes regione in Laha & circa Dammaræ ſilvas poſt pagum Way; in Leytimoræ regione potiſſimum obcurrit circa dictum fluvium *Way-Ory*.

Uſus. Hæc Rottangæ ſpecies multum expetitur, quum adeo lenta ſit, ad navium funes ex eo nectendos præſertim anchorarum, majorum Indicorum navigi-

Het bloeyzel ziet men in October, dragende als dan wel drie a vier zulke groote troſſen, maar brengt in zyn leven niet meer dan eenmaal dezelve voort, en gaat dan allenkskens uyt. De verſche ſtokken zyn kleeverig in 't aantaſten, eenigzints wel riekende, ſchier als Unguis odoratus, het welk de Rottang Tuni voor andere zoorten meer en kennelyker heeft; De drooge en ſchoon gemaakte ſtokken beſterven ligtbruyn of tanyt.

2. Palmijuncus verus latifolius *groeyd mede met een enkelden ſtam op, als dan zyn de jonge takken van den ſtruyk vergaan, en men ziet het bloote touw de hooge boomen oplopen, alwaar het zig eerſt in takken verdeelt. Het bloote touw heeft egter nog een ſchorſſe van buyten, dewelke in den ouderdom allenskens afſchilffert, of met het zagte ſlaan van een Parring afſpringt, en tuſſen dezelve en de regte Rottang ziet men nog een vliesken dun als Chinees-papier, blyvende de regte Rottang nog ſchaars een duim dik, dog na vooren toe wertze wat dikker, gelyk andere Rottangs ook doen. Zy is meeſt rond, dog heeft hier en daar een kleene rugge, en zomtyds ook wat driezydig.*

De gladde zyd-takken zyn vyf voeten lank, en hebben daarenboven voor aan een ſnebbe van agt en negen voeten lank, dewelke digt bezet is met kromme en ſtyve haakjes, waar mede dit gewas overal zoo vaſt aan de boomen hangt, dat het moeylyk vald af te trekken, hoe wel de ſnebbe zelfs niet taay is, maar ligt afbreekt.

De bladeren ſtaan verwiſſelt, onordentlyk, en ſchier met ydele tuſſen-plaatzen, veertien en ſeſtien duymen lank, twee breed, ſtyf, in de lengte geribt, wat hol of naar beneden gevouwen als een geut, en aan de kanten met fyne haayrtjes bezet, dewelke men ook ziet aan de de middel-zenuwe, van vooren in een lange ſpits toelopende. Hare takken zyn geen pink dik, dog overal met die korte haakjes bezet, meer dan men aan andere Rottangs zoorten ziet, en dierhalven kwalyk om te handelen: By ieder tak heeft het hoofdtouw een lange groene ſcheede, en is met lange en ydele doornen bezet. Het bloeyzel is als aan 't voorgaande: De vrugtdragende tros is agt voeten lang, verdeelt in veele zyd-takken, dewelke troepsgewys ſtaan met ydele en gladde tuſſen plaatzen meeſt agterwaarts gebogen.

Ieder zyd-tak loopt wat gedraayd als een wendeltrap, en verdeelt zig weder in zyde-takken, die onordentelyk ſtaan, en den gebeelen tros kan men handelen, dewyl hy geene doornen heeft. Deze kleene takken zyn al wederom verdeelt niet in wolachtige vingers, gelyk andere Rottangs, maar ſteeltjes, gelykende een tros druyven. Aan deze ſteeltjes zitten de vrugten digt op malkander, ieder op een byzonder voetje, dewelke na 't afvallen der vrugten den ſteel eenigzints ſtekelig maaken, gelyk de vrugten aan andere Rottangs in een plat wolagtig ſchoteltje digt tegens den ſteel aanzitten.

De vrugten zyn in de grootte van grauwe erweten, verdeelt in ryen van ſchubbetjes gelyk aan alle Rottangvrugten, dog deze ſchubbetjes ſteken wat meer uyt, en hebben voor op een hard ſpitsje, binnen leyd een harde korrel, half rond als een Kreeften-oog, wit en half doorſchynende, omgeven met een kleeverig en zuer vlees, 't welk in de ouden opdroogt.

Naam. *In 't Latyn* Palmijuncus verus *en* unicaulis. *Op Maleys* Rottang Tuni *en* Rottang Bubut, *van 't gebruyk tot viſchvuyken of bobbers, de eerſte zoorte biet in 't byzonder* Palmijuncus verus anguſtifolius, *en in 't Maleyts eygentlyk* Rottang Tuni, *in 't Amboins op Hitoe,* Ua-Helite, *dat is* Palmijuncus fimbriarum, *of Zoom-Rottang. De tweede zoorte* Palmijuncus verus latifolius, *op Maleyts* Rottang Tum daun bezaar, *en* Rottang Boeloe, *dewylze ligt in de lengte ſplyt als Bamboes. Op 't Amboins* Ua-Lou Cana, *dewyl men in zyne breede bladeren de broodſtokjes Cana bakt. Ternat.* Oerioma. *Men noemdze ook* Rottang Way-Ory, *of* Ua-Ory *na zeker rivier by den Baſſo Baguala, alwaarze veel groeyd.*

Plaats. *Deze beyde zoorten vallen diep in 't gebergte op het land van Hitoe, in de Laha en omtrent de Dammar-boſſchen agter de Negory Way; Op het land Leytimor beeft menze meeſt omtrent de voornoemde revier* Way-Ory.

Gebruyk. *Deze zoorte Rottang werd veel gezogt wegens haare taaijigheyd, om ſcheeps-touwen daar van te vlegten, inzonderheid ankertouwen, tot Jonken, Cha-*

lou-

vigiorum, nulla enim Rottangæ ſpecies tam bene flexionem & torturam ſubit quam hæc: Inſervit etiam funibus, quibus Naſſæ, Bubut dictæ, in mare dimittuntur, unde & cognomen ſuum habet; Aptiſſima quoque eſt ad baculos, qui tenues ſatis ſunt, ſed qui facile in rectam extenduntur lineam, & in fumo indureſcunt, ipſorum vero internodia non ultra pedem longa ſunt; ita ut horum tria quatuorve ad unum requirantur baculum, ipſorum quoque ſubſtantia craſſior & gravior eſt quam in prioribus, atque hi baculi perfecte rotundi ſunt, æqualiter fuſci ſeu ruffi, nec ullis ſquamis vel maculis notati, quas Aracanenſes habent, variegatus autem color ipſis conciliari poteſt per calcem inlinitam, ſique tum igni exponantur. Ut hi baculi diu integri ſerventur ſine ullis fiſſuris, oportet, ut aliquando ad ignem incaleſcant, inſtillentur guttulis quibusdam Olei, non etiam deponendi ſunt in aſſerculis armamentariis, ne pulvis vel ramenta in iis decidant, undè omnes baculi ſeu Rottangs perduntur, & fragileſcunt. Quum vero Aracanenſis Rottang copioſe transferatur & circumducatur, hinc hi Amboinenſes baculi non magni æſtimantur, & plebi relinquuntur.

Rottang Tuni per medium fiſſum adhibetur ad oblongos Moluccorum clypeos, Soldwacko dictos, oraſque armorum Tomtommen dictorum fimbria obducendas, quare inſtrumenta impediuntur, ne fiſſuras patiantur, unde & ſupra memoratum obtinuit nomen. Carbones vetuſtorum funium ex Rottang textorum, combuſti, & in pultem contriti, apti ſunt, ut calci admiſceantur, qua muros nigro obducunt colore, uti & Oleo Ricini ſeu minjac Djarac aliisque pultibus admiſceri poſſunt, quibus navigia aliaque opera ex ligno confecta nigro tinguntur colore.

Secunda ſpecies quam aptiſſima etiam eſt, ut ex ea baculi manuales formentur, quum ejus internodia non multum protuberent, facillime in longitudinem findi poteſt, tumque optima eſt ad corbiculos ex eo nectendos, cæterum ejus folia quoque adhibentur ad panem Cana dictum in iis pinſendum, de quo vide ſupra *libr.* I. in *capite Sagus.*

Secundo *Palmijuncus Aracanicus* in Amboina exoticus eſt; ſed defertur ex regione Aracana, vicina auſtrali Bengalæ parti. Elegantiſſima & optima ſpecies eſt ad baculos manuales inter omnes ſpecies, quæ huc usque vidi, excepta Japonenſi, quæ proprie non vera eſt Rottanga. Ipſius frutex ac folium mihi ignota ſunt, ſed quantum hallucinor, credo proxime convenire cum mox antecedenti. Ejus baculi ultra digitum craſſi ſunt, firmiſſimi, rotundi, & aliquando parum ſtriati, naturæ eleganter variegatæ, acſi tenues lamellæ ſeu maculæ ipſis eſſent inpoſitæ, quæ non evaneſcunt, ſed firmiter ipſis inhærent, ipſorumque internodia longiora ſunt, nec tam inregulares habent protuberantias quam Amboinenſes, ſuntque magna ex parte glabri, ita tamen, ut articulorum ſeparatio facile dignoſci ac diſtingui poſſit, coloris pallide fuſci.

Ante annum 1676 adeo vulgares erant, ut per totam Indiam, immo ipſam Europam, defererentur pro baculis Inperatorum ob ipſorum elegantiam, ſtabilitatemque, neque etiam facile rimas patiebantur, poſt iſtud vero tempus tenuis Palimbanicus in uſum venit, quo Aracanicus in deſuetudinem venit.

Tertio *Palmijuncus Palimbanicus.* Tenues ſunt quaſi ſurculi, pennam vel minimum digitum craſſi, glabri, & politi, pallide fuſci, nec ullis maculis notati, quorum frutex nos huc usque latet. In breves diſſecantur bacellos, unicum conſtituentes articulum, attamen qui tres quatuorve pedes longi ſunt, ipſorumque extremitates argento vel auro obducuntur, qui hoc tempore manibus geruntur magis ad ornamentum quam ad uſum, iis enim incumbere nequimus, nec verberare, unde & duces bellici Aracanicum præferunt. Per totam creſcit Sumatram, optimi vero ex Palimbano & Jambo adferuntur.

Binas poſteriores haſce ſpecies primo Rottang Tuni adfines eſſe, facile ex ipſarum forma & figura adparet; aliæ ſine dubio ſpecies Rottang Tuni tam in Java & veteri India, quam in Zeylona reperientur. Ipſorum enim fructus quadrant, excepto quod ſint majores, ac per maturitatem nigricantes, crudi quoque edi poſſunt, quum ſint aciduli & grati ſaporis; Hinc quoque muria condiuntur, qui ad potum Thee eduntur, noſtræ autem nationi nullo alio noti ſunt nomine niſi Portugallico *Fruita Rottan.*

loupen, en diergelyke groote Indiaanze vaartuygen, want geen ander Rottang bet draayen zoo wel verdragen kan als dezè: Zy dient ook tot touwen, waar mede men de viſchvuyken, Bubut genaamt, in Zee laat zinken, hebbende daar van haren toenaam; Zy is ook bekwaamſt om handſtokken daar van te maaken, die wel dun vallen, egter zig gemakkelyk rekken laten, en in den rook ſtyf werden, dog de leeden vallen niet boven een voet lang, weshalve men drie a vier leden tot een ſtok moet hebben, ook is hare ſubſtantie dikker en zwaarder dan aan de voorgaande, bare ſtokken zyn regt rond, eenparig donker-geel, of ligt tanyt, zonder eenige ſchubben of plekken, gelyk de Aracaanze doed, dog men kanze gemarmelt maaken, als men kalk daar op ſtrykt, en zoo over 't vuyr houd. Om deze ſtokken lang goed te houden, en datze niet ligt ſcheuren, moet menze zomtyds warm maken, en eenige droppels Oly daar in druypen, men moetze ook niet op de geweerrakken leggen, op dat 'er geen ſtof op valle, 't welk alderley Rottangs bederft, en bros maakt. Dog dewyl de Aracaanze Rottangs in overvloed uytgevoerd werden, zo komen deze Amboinze in weinig conſideratie, en werden voor de gemeene man gelaten.

De Rottang Tuni *in de midden doorgeſpleten gebruykt men om de langwerpige Moluxe ſchilden Salowacko, en de kanten van de Tomtommen daar mede te zoomen, welke dingen zy bewaard tegens het ſcheuren, waar van ze de bovenſtaande naam beeft. De koolen van oude en half geſleetene Rottang touwen gebrand, en tot meel gewreven, zyn bekwaam onder kalk te mengen, de muuren daar mede zwart te verwen, gelyk menze ook onder 't Oleum Ricini of minjac Djarac, en andere pappen vermengen kan, om vaartuygen en andere houtwerken zwart te maken.*

De tweede zoorte is mede de beſte om handſtokken daar van te maaken, dewyl de leden niet zeer uytbuylen, men kanze ligt in de lengte ſplyten, en dan isze de bekwaamſte om mantjes daar van te vlegten, anders neemt men de bladeren, en bakt het voornoemde brood Cana daar in, waar van ziet lib. I. *in 't* Cap. *van* Zagoe.

2. Palmijuncus Aracanicus. *Aracanze Rottang, is in Ambon uytlands, maar komt uyt het ryk Aracan in 't zuyden aan Bengala ſtootende. Het is de fraayſte en beſte zoorte tot handſtokken onder alle, die ik tot nog toe gezien heb, behalven Japanze, dewelke geen eygentlyke Rottang is. Haar ſtruyk en blad is onbekend, dog na giſſing gelove ik, datze meeſt met de naaſt voorgaande overeenkome. Hare ſtokken zyn ruym een vinger dik, zeer ſtyf, rond, zomtyds een weinig geribt; van natuur aardig gemarmerd, als of 'er dunne ſchilfferen of plekken daar op gelegt waren, die dog niet afgaan, maar vaſt daar op kleven, en hare leden zyn langer, hebben zulke plompe uytſteekende afzetzels niet als de Amboinſche, maar zyn meeſt effen, zo nogtans, dat men het onderſcheyd der leden genoegzaam bekennen kan, van coleur licht-bruyn.*

Zy waren voor 't jaar 1676 *zo gemeen, dat menze door gebeel Indiën, ja zelfs in Europa vervoerde tot handſtokken voor de Officiers wegens hare fraayigheyd, ſtyvigheid, en om dat ze niet licht ſcheurden, maar na dien tyd is de dunne Palimbanſche opgekomen, en heeft de Aracanze meeſt buyten gebruyk gebragt.*

3. Palmijuncus Palimbanicus. *Palimbanſche Rottang, zyn dunne ryskens, een ſchaft of een pink dik, glad, en effen, ligt-bruyn, zonder eenige ſchilderyen, wiens verder gewas ons ook onbekend is. Men kapt ze in korte ſtokjes, die maar uyt een lid beſtaan, en egter van drie tot vier voeten lank zyn, en de eynden werden met Silver en Goud beſlagen, die men dan bedensdaags in de handen draagd, meer tot een welſtand als dienſt, want men kan 'er niet op ſteunen, of daar meede ſlaan, dies bet de Krygs-Officiers nog meeſt met de Aracanze houden. Ze waſt over gebeel Sumatra, dog de beſte wert van Palimbang en Jambi aangebragt.*

Dat de twee laaſt genoemde zoorten met de eerſte Rottang Tuni maagſchap hebben, kan men genoeg uyt haar ſatzoen en gedaante merken, ook moeten nog andere zoorten, zo op Java en in oud Indiën, als op Ceylon van Rottang Tunis geſlagt te vinden zyn. Want haar vrugten komen over een, behalven dat ze wat grooter zyn, en in de rypheyd zwartagtig werden, men kan ze rauw eten, want ze zyn rins en aangenaam van ſmaak. Men pekelt-ze ook in, om by den Thee-bak te eten; zy hebben by onze Natie geen andere naam, als den Portugeeſen Fruita Rottan.

Tabula Quinquageſima Quarta

Ad *Figuram Primam Palmijuncum* exhibet *verum* cum ejus ſune ſingulari A.

Figura Secunda verticem ſiſtit *Palmijunci* veri anguſtifolii, floribus ac fructibus onuſtum; ubi & flos *a* fructusque *b* majori repræſentantur forma.

De vier- en vyftig ſte Plaat

Vertoont in de eerſte Figuur het waare *Palm-riet*, met deszelfs byzondere en enkelde touw A.

De *Tweede Figuur* verbeeldt het opperſte van een volwaſſe waare ſmalbladige *Palm-riet* met zyn bloemen en vruchten behangen, alwaar de bloem *a*, en vrucht *b*, in grooter gedaante verbeeldt werden.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEPTIMUM.

Palmijuncus viminalis. Rottang Java.

QUinta Rottangæ ſpecies partim exotica, partim indigena eſt, atque ob ſummum ejus uſum per totam circumfertur Indiam.

Tenuiſſimum habet funem, qui pennæ Anſerinæ circiter craſſitiem habet, in breves ſed non protuberantes articulos diviſus, ſed ſquamulis & lamellis quaſi obductus, inter quas ſubtiles conſpiciuntur fiſſuræ ſeu circuli, qui funem ambiunt, uti annuli ventrem ſerpentis. Inferiores articuli octo & novem pollices longi ſunt, ſuperiores duodecim vel quatuordecim, atque per iſtas lamellas quodammodo picti vel variegati, acſi inſulæ quædam in illis eſſent notatæ, ac ſemper magis flaveſcunt quam reliqua arundinis pars. Sæpius ſuperiores articuli craſſiores ſunt inferioribus, quod in aliis Rottangis itidem obſervatur.

Javanenſis frutex quam maxime convenit cum illo Rottang Tuni, vel adhuc propius adcedet illi *Rottang Tſjavoni*, lata nempe gerens folia, ramosque hamis obſitos, ſed tantummodo circa ſuperiorem ipſorum partem, inferius enim glabri ſunt, qui ad longitudinem duodecim vel quatuordecim pedum amputantur, complicantur, & quinquaginta ſimul in faſciculum conligantur, atque ita per totam Indiam, immo in ipſam Europam venales circumferuntur.

Nomen. Latine mihi vocatur *Palmijuncus Viminalis*, vulgo Malaice *Rottang Java*, quum in Javanorum foris maxime venalis ſit, licet minima pars ibi creſcat.

Locus. In Javanorum reperitur ſilvis, plurima vero & optima pars ibi adfertur ex ipſi obpoſito Borneo, Banjermaſſin, & Pulo Laut, inter Borneum & Celebem ſito. In Celebe quoque obcurrit usque ad ipſius boreales plagas, provincias nempe Manadum & Gorontalum.

Uſus. Tenuis hæc & juncea quaſi arundo per totam Indiam magno in uſu eſt ad quævis nectoria & viminalia opera, poteſt enim findi tam in magna quam in parva loramenta, ex majoribus enim ſegmentis ſibi junctis mattæ formantur, quæ calidis diebus gratam dant requiem ob ſummum ipſarum refrigerium, ac porro quivis corbiculi, ciſtulæ, ſcrinula, clypei, feneſtræ, ſedilia, ſcamna, & cubilia. Ex integris vero viminibus ſibi innexis funes anchorales aliaque opera formantur, quæ politiora ac durabiliora ſunt quam ex alia quavis Rottanga. Javani enim norunt ex hisce viminibus feneſtras adeo eleganter connectere, ut ſtellæ, Roſæ, ſimilesque figuræ in illis conſpiciantur, atque ex ſubtiliſſimis ipſius corticis ſcoræis ſubtiles componunt mattas, & tegumenta ligneorum ſcriniorum, ita ut in horum textura conſpiciantur flores, aleæ &c.

Javanica hæc Rottanga in carbones combuſta & ſubtiliter trita cum debili potu Arack ad unum alterumve cyathum propinatur tali, qui a cane vel alio quovis maligno animali morſus eſt ad venenum expellendum, atque intumeſcentiam inpediendam, vulnus autem ipſum calceo leviter pulſandum eſt, donec ſanguis largiter exſtillet, tumque ſumuntur Limonum folia, quæ cum debili potu Arack conteruntur, & vulneri inſtillantur, quod dein Limonum folio clauditur.

Sinenſes & Malayenſes unum alterumve minorem iſtius Rottangæ faſciculum ampullis inponunt, in quibus aquam in navigiis conſervant, unde aqua a putre-

LVII. HOOFDSTUK.

Het Teen Palm-riedt.

DE vyfde zoorte van Rottang is ten delen uytlandſch, en ten delen Inlandſch, en werd wegens zyn groot gebruyk, door gebeel Indiën vervoerd.

Ze is de dunſte van touw, in de dikte van een Ganzeſchaft, of wat meer, in korte, doch in geen uytſtekende leden verdeeld, maar met ſchilfferen en ſchubbetjes bekleed, en daar tuſſchen met ſubtiele ſcheurtjes of ringetjes, die het touw omgeven, als de kringen aan den buyk van een Slange. De onderſte leden zyn 8 en 9 duymen lank, de voorſte 12 en 14, door de voornoemde ſchilfferen enigzints gemarmert, als of 'er Eylandekens op geteykend waren, en zy zyn altyd lichter-geel dan het ander lichaam. Dikwils zyn de voorſte leden dikker dan de achterſte, het welk aan andere Rottang mede gebeurd.

Den ſtruyk aan de Javaanſche zal meeſt overeenkomen met die van Rottang Tuni, of nog eygentlyker met die van Rottang Tsjavoni, *te weten breed van bladeren, en de takken met baken bezet, doch maar omtrent het voorſte deel, want achter zyn zy glad. Zy werden tot de lengte van 12 en 14 voeten gekapt, t'zamen gevouwen, en met 50 in een bondel gebonden, die men dan door gebeel Indiën, ja zelfs in Europa te koop voerd.*

Naam. *In 't Latyn noem ik ze* Palmijuncus Viminalis, *dat is Teen Palm-riet, in 't gemeen Maleyts* Rottang Java, *dewyl men ze op de Javaanſche Markten meeſt te koop vind, hoewel het minſte deel aldaar waſt.*

Plaats. *Men vindze in de Javaanſche boſſen, doch de meeſte en beſte worden aldaar gebragt van het tegen over gelegen Borneo, Banjermaſſin, en Pulo Laut, tuſſchen Borneo en Celebes gelegen. Op Celebes vind men ze ook tot in deszelfs Noorder-delen, de Provintie van Manado en Gorontalo.*

Gebruyk. *Dit dunne en biesachtige riet, is door gebeel Indiën in groot gebruyk tot allerley vlegt en bind-werk, want het laat zich zoo in grove als ſubtiele riemkens ſnyden. Uyt de grootte ſtukken aan malkander geregen, worden matten gemaakt, die by heete dagen aangenaam zyn om op te ruſten, wegens haare koelte, voorts allerhande korfjes, koffertjes, doosjes, en rondaſſen, werden daar uyt gemaakt, als mede ramen tot venſters, ſtoelen, zitbanken, en ſlaap-ſteden. Uyt de gebeele teenen door malkander gevlogten, maakt men anker-touwen, en alle werken daar van gemaakt, zyn netter en durabelder dan van alle andere Rottang. De Javanen weeten de ramen ook zoo konſtig te vlegten, dat 'er Sterren, Rozen, en diergelyke figuren in gezien werden, ook uyt de fynſte riemen van de ſchorſſe maaken zy fyne matten, en bekledingen van boute koffertjes, zoo dat de geweeve riemen daar in uytbeelden, bloemen, dobbel-ſtenen &c.*

De Javaanſche Rottang tot koolen gebrand, en fyn gewreven, geeft men met ſlappen Arak een of twee theekopjes vol te drinken, die van een bond of eenig ander quaad beeſt gebeten is, om het fenyn uyt te dryven, en het ſwellen te beletten, maar men moet de quetſuure zelfs met een muyle zachtelyk kloppen, dat het bloed wakker uytlope, en als dan neemd men Limoen-bladeren, wryft die met een weinig ſlappen Arak, doed dit in de wonde, en bindze met een Limoen-blad toe.

De Sinezen en Maleyers nemen ook 1 a 2 kleene bondelkens van gemelde Rottang, en werpen die in hare water-bakken, die zy op hare Vaartuygen hebben, die bene-

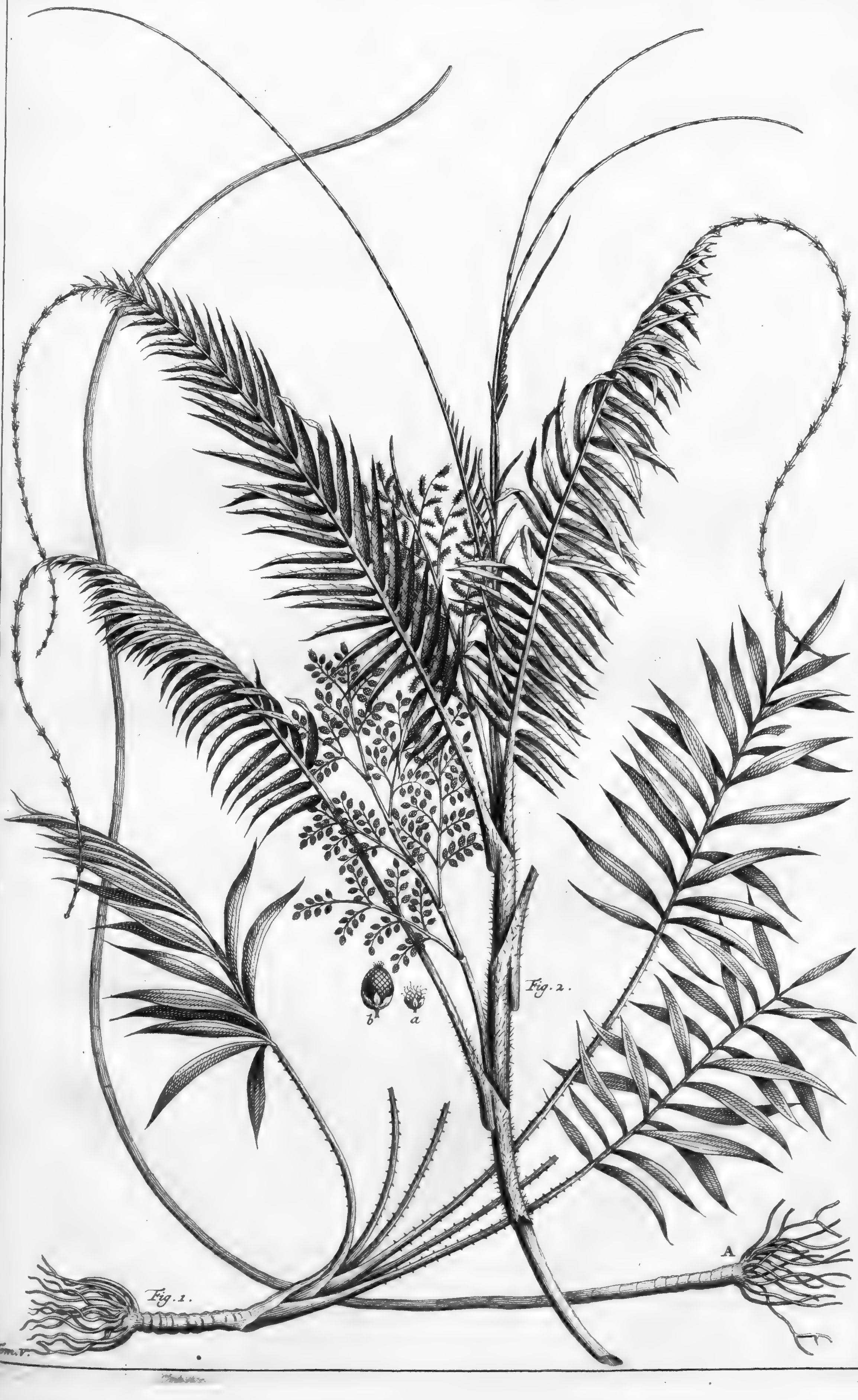

Fig. 2.

Fig. 1.

Fig. 1.

Fig. 2.

putredine inpeditur, & potui apta ſervatur in diuturnis itineribus marinis. Supra memoratus pulvis conducit quoque alicui, qui pedes in tribulo ſauciavit. Carbones iſti minutim contriti admiſcentur itidem Javanorum calci & Minjac Djarac, quum nigrum requiramus plaſticum in ſuperiore navium parte, quod noſtrates per picem liquidam efficiunt. Hujus viminis ſegmenta quædam conligata, quæ nempe quater fiſſa ſunt, in India adhibentur loco virgarum, quibus malefici plectuntur, quum Betula aliaque vimina hic deficiant.

Præcedentis Rottang Javæ nobis alia obvenit ſpecies in Amboinenſibus regionibus, quæ tamen non multum ab ea differt, in Bourone enim creſcit arundo *Wanitette* ſeu *Wantette* dicta, qua duplicem denotant ſpeciem. Prima eſt funis tenuis, ſine frutice ex terra propullulans, quumque ſit adultus, infra in breves diſtinguitur articulos inſtar *Rottang Tsjavoni*, dein prorepit ad longitudinem ſexaginta vel ſeptuaginta orchiarum tam per ſolum quam humiles per arbores, inferius & in medio haud multo craſſior penna anſerina, ſuperne autem ſenſim magis craſſeſcit ad digiti circiter craſſitiem, albicans vel flaveſcens, ibidemque ſpinoſo obducitur cortice ſeu vagina, quæ in inferioribus articulis ſenſim decidit, ac nudum exhibet funem, qui circa nodos tamen ſpinuloſis membranulis obductus eſt, arbores adſcendens & deſcendens, nullos emittens laterales ramos usque ad extremam circiter partem, ubi paucos tantummodo profert ramulos, nullosque fructus niſi in ſumma ſenectute, atque ſemel tantummodo.

Ejus folia haud multum differunt ab anguſtifolia Rottang Tuni, ſunt enim alternata & vaga, octo novemque pollices longa, binos ac tres digitos lata, ac quinque nervis longitudinalibus donata, qui in inferiore parte brevibus hamulis armati ſunt, ſuperius autem hoc folium terminatur in firmum apicem, totusque lateralis ramulus quatuor circiter pedes longus eſt.

Fructus itidem ſimplici ex petiolo excreſcunt inferius digitum craſſo, ex rotundo parum compreſſo & plano, ac penitus rugoſo & ſpinuloſo, cætera ſuperior pars in plures laterales dividitur ramulos, qui multis incurvis corniculis ſeu julis obſiti ſunt ſibi intricatis ad craſſitiem filorum velorum, ſuntque nodoſi quoque ac ſpinuloſi: Hisce inſident minimi fructus, minores Piſis, ex rotundo planiusculi, in brevem terminantes apicem. Hic autem corymbus, non excreſcit niſi in ſumma ſenectute, ac ſemel tantummodo.

Recens funis viſcoſus quoque eſt inſtar Rottang Tuni.

Altera ſpecies in Bourone quoque creſcens tenuior eſt, externe plerumque virens, ad unam partem flaveſcens, ac potiſſimum per terram prorepens, unde non tam bonæ notæ eſt quam præcedens. Ambæ ſpecies in Bourone creſcunt, in diſtrictu Tommahu, in Kelanga, Bonöa, atque hic in Laha. In Bonöa vocatur *Ua Huay*, h. e. Rottang ambulans, quum potiſſimum per terram prorepat. Funis autem ipſe non tam eleganter pictus vel variegatus eſt quam Javanus, nec ita aptus ad flexionem, hic tamen pro Javano adhibetur, atque in fruſtis quindecim & viginti orchias longis ex Bourone transmittitur, quales & ſunt omnes Rottang ſpecies in boreali Celebis parte creſcentes, quæque ex relatu incolarum haud multum quoad modum creſcendi differunt a Javanico.

benemen het water zyn ſchadelykheid, dat het goed blyve tot het drinken op een lange reyze. Bovengemelde poejer ingenomen, is ook goed voor iemand, die in een Voetangel getreden heeft. Dezelfde koolen fyn gewreven, werden mede onder de Javaanſche kalk, en Minjac Djarac gemengd, als men een ſwarte pleyſter wil hebben, om het bovenſte deel van de Vaartuygen te beſtryken, gelyk de onze met teer doen. Eenige ſtukken t'zamen gebonden, waar van ieder in vieren geſpleten is, werden in Indiën gebruykt tot roeden, waar meede men geeſſeld, dewyl men geen Berken of teenen albier heeft.

Van de voornoemde Rottang Java, hebben wy een ſlag in de Amboinſche quartieren, dewelke niet veel daar van verſchild, want op Bouro waſt een Rottang Wanitette *of* Wantette *genaamt, waar mede zy tweederley ſlag verſtaan. Het eerſte is een dun touw, zonder ſtruyk uyt de aarde voortkomende, wanneer het touw volwaſſen is, beneden in korte leden verdeeld, gelyk de* Rottang Tsjavoni, *daar na loopt het voort tot de lengte van 60 a 70 vademen, zoo langs de grond als over de lage bomen, agter en in de midden niet veel dikker dan een Ganzeſchaft, na voren allenxkens dikker werdende tot de dikte van omtrent een vinger, witachtig, of bleek-geel, en aldaar met een doornachtige ſchorſſe of ſcheede bekleed, dewelke aan de agterſte leden allenxkens afvald, en het bloote touw vertoond, omtrent de leden nog al met eenige ſplinterige vellekens behangen, de bomen op en neerlopende, zonder zyde-takken, tot omtrent het uyterſte, daar ze eerſt weinige takken voortbrengt, en geene vruchten tot in de hoogſte ouderdom, en dat maar eenmaal.*

De bladeren verſchillen niet veel van de ſmalbladige Rottang Tuni, want zy ſtaan verwiſſeld en wat ydel van malkander, 8 a 9 duymen lang, 2 en 3 vingers breed, en met 5 ſenuwen in de lengte geplooyd, dewelke aan haar agterſte met korte haakjes bezet zyn, naar vooren eyndigd het blad in een ſtyve ſpits, en 't gebeele zydetakje is omtrent 4 voeten lank.

De vruchten komen mede voort aan een enkelden ſteel, agter een vinger dik, en uyt den ronden wat plat, en gantſch ruyg óf ſteekelig, de reſt na vooren toe in veele zyde-takjes verdeeld, en dezelve met veele kromme borentjes of vingers bezet, door malkander gebogen, in de dikte van Zeyl-gaarn, mede geknoopt, en ſteekelyk. Hier aan zitten de allerkleenſte vruchten, kleinder als Erweten, uyt den ronden platachtig, met een korte ſpitze. Dezen trots brengd het niet voort dan in de hoogſte ouderdom, en dat maar eens.

Het verſche touw is mede kleverig, als Rottang Tuni.

Het ander ſlag op 't zelfde Bouro groeyende, is wat dunder, en van buyten meeſt groen, aan de eene zyde bleek-geel, meeſt langs de grond lopende, dierhalven zoo goed niet als de voorgaande. Beyde deze zoorten waſſen op Bouro, in 't diſtrict van Tommahu, op Kelang, Bonöa, en hier in de Laha. Op Bonöa hiet ze Ua Huay, dat is wandelende Rottang, om datze meeſt langs de grond kruypt. Het touw zelfs is zoo mooy niet geſchilderd, of geplekt, als de Javaanſche, ook zoo bequaam niet om te draayen, egter word het hier te Lande voor Javaanſche Rottang gebruykt, en met ſtukken van 15 en 20 vademen van Bouro gezonden, gelyk ook doen alle de Rottangs, die op 't Noorder-deel van Celebes vallen, en na 't getuygeniſſe der Inlanders aan wasdom niet veel van de Javaanſche verſchillen.

Tabula Quinquageſima Quinta

Ad *Figuram Primam* verticem exhibet *Palmijunci veri latifolii.* cum fructibus *a* majori forma expreſſis.

Figura Secunda ad Litt. A. folium exhibet *Palmijunci viminalis.* B. Ejus *racemus frugifer* eſt.

De vyf- en vyftigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* de opperſte Tak van het *regte* breedbladige *Palm-riet*, met zyn *vruchten a* in grooter gedaante.

De *Tweede Figuur* vertoont by Lett. A. een blad van het teenachtige *Palm-riet.* B. is de *vruchtdragende tros.*

CAPUT QUINQUAGESIMUM OCTAVUM

LVIII. HOOFDSTUK.

Palmijuncus equeſtris. Rottang Tsjavoni.

De Ruyters Palms-Boom Bies.

SExta ſpecies eſt, quæ *Rottang Tsjavoni* adpellatur, quæ minimum gerit fruticem, ac tenuiſſimum funem, a vulgari Rottangæ forma maxime diverſa, quoad nempe folia, non autem quoad arundinis ſubſtantiam. In quasvis minores dividitur ſpecies, hic autem vulgatiſſimam deſcribemus.

Quæ primo longum format fruticem, qui cum illo Sagus junioris convenit, componiturque ex octo vel decem tenuibus & rectis ramis in circulo poſitis, ad viri circiter altitudinem, ſuntque vix minimum digitum craſſi, in breves articulos diviſi, infra paucis brevibus ſed rectis & firmis ſpinis obſiti; ex quovis nodo folium excreſcit, atque ipſi obponitur aliud ex ſubſequenti nodo, ſeſſile, ac firmiter ramo adcumbens, ad latera transverſale & obliquum, in rami autem extremo erectum, ſunt vero hæc folia ſimilia illis Lelebæ, vel aliarum arundinum, ex nigro virentia, ſed glabriora, multis nervis longitudinalibus donata & rugoſa.

Rami hi ſenſim pereunt, atque ex trunci centro longus excreſcit tenuisque funis, qui verus eſt Rottang, & per ſinum mox iterum in terram ſeſe demittit, at per aliquot orchias ſeſe circumvolvit, & ex nodis ſuis parvas firmasque in terram inplantat fibrillas, uti Sirii plantæ ſeſe arboribus ipſarumque ramis infigunt, quas adſcendunt, dein iterum ſeſe in altum adtollit, ſique arborem adtingere poſſit, hanc per duodecim ad quindecim orchias adſcendit, ubique æqualis craſſitiei, nullos emittens laterales ramos, qui oloris pennæ craſſitiem habent, externe nullo obductus rugoſo cortice, ſubſtantiam habens lentam admodum, nec facile fragilem, dein hic funis ſenſim craſſeſcit, donec minimi digiti craſſitiem adtingat, ubi ſeſe in laterales incipit expandere ramos, & externe rugoſo ac ſpinuloſo obductus eſt cortice.

Rami hi non multo craſſiores ſunt penna, ultra tres pedes longi, infra rotunduli, ſupra plani, binisque anguſtis oris aucti, qui ſpinulis denſis obſiti ſunt, atque hisce ſimilia inſident folia, uti ſupra deſcripta ſunt, alternata, a ſeptem ad decem pollices longa, binos ac ſesqui digitos lata, tenuia, firma, & glabra, in firmum apicem deſinentia, in ſuperiore parte curtis ſpinulis obſita, quæ nervis incumbunt per totum folium decurrentibus, cujusvis rami extremum in longum terminatur loramentum, tres quatuorque pedes longum, ſpinulis denſis obſitum, ſeu proprie hamulis, qui efficiunt, quod hæ ſilvæ difficulter permeari poſſint; funis hic ramoſus ac folioſus quatuor & quinque orchias inſuper longus eſt, in quo rami alternati ſunt, uti & folia in his ramis. Hujus funis extremum in culmi craſſitiem deſinit, ac demum inſtar fili, quinque pedes longum, inque inferiore parte plurimis anguſtis & firmis foliolis cinctum, quæ enſium lamellas referunt, atque arcte funiculo ipſi adcumbunt, reliqua autem pars mollibus obſita eſt hamulis, nondum penitus explicatis.

Fructus tam raro in conſpectum venit, ut plurimis incolis ſit ignotus, cujus cauſſa, ut mihi videtur, eſt, quod funis hic modo erectus, qui Rottang eſt, non permittatur juſtam adtingere ſenectutem, in locis enim remotis, ubi funis hic nudus arbores adſcendit ad longitudinem viginti & triginta orchiarum, dictique junioris fruticis ramuli deciderunt, fructus ſuos edere incipit, qui longis ex pedunculis excreſcunt ex foliorum alis, ſuntque primo ſimplices, tres cum dimidio pedes longi, horumque poſterior pars pedem circiter longa eſt, hujusque dimidia pars ex rotundo plana binis obtuſis oris parumque ſpinoſis aucta, dimidii digiti latitudinem habet, ſuperior dimidia pars craſſior, rotundior, & ſpinoſa penitus, minimi digiti craſſitiem adæquat, ubi laterales quidam emittuntur ramuli, qui in duodecim ac quindecim incurvos & nodoſos digitos ſeu julos divi-

DE zesde zoorte, is 't geene men Rottang Tsjavoni *noemd, bet kleenſte van ſtruyk, en dunſte van touw, van bet gemeene fatzoen der Rottangs vry wat afwykende, te weten in de bladeren, maar niet in de ſubſtantie des Riets. Zy is verdeeld in eenige minder zoorten, doch wy zullen alhier de gemeenſte beſchryven.*

Deze zet eerſtelyk eenen langen ſtruyk, gelykende een jonge Sagu-ſtruyk, van 8 of 10 dunne en regte takken in de rondte ſtaande, omtrent een man boog, zy zyn ſchaars een pink dik, in korte leden verdeeld, beneden met weynige korte, doch regte en ſtyve doornen bezet, uyt ieder lid ſtaat een blad, en tegen over uyt bet volgende een ander, zonder ſteelen digt tegens den tak aan zittende, aan de zyden overdwers, doch aan bet uyterſte des taks overeynd, zy gelyken na die van Leleba of andere Bamboezen, ſwart-groen, doch gladder, met veele zenuwen in de lengte doortogen, en rimpelig.

Deze takken vergaan allenxkens, en uyt bet midden des ſtams komt een lang dun touw voort, 't welk is de eygentlyke Rottang, die zig met een bogt ſtraks weder na de aarde kromt, en eenige vademen daar op ſlingert, en uyt de leden kleene ſtyve worteltjes in de aarde zend, gelyk de Siri-planten aan de bomen en takken doen, daar aan ze oploopen, van daar verbeftze baar in de boogte, zoo ze een boom aantreft, die ze dan oploopt van 12 en 15 vademen, van eenparige dikte, en zonder zyde-takken, te weten een groote Zwane-ſchaft dik, en zonder ruyge ſchorſſe van buyten, van een gants taaye en onverbreekelyke ſubſtantie; daar na werd dit touw allenxkens dikker, tot dat bet de dikte van een kleene vinger, en meer gewind, daar bet dan in zyde-takken zig begint te verdeelen, en buyten met een ruyge doornachtige ſchorſſe bekleed is.

De takken zyn mede niet veel dikker dan een ſchaft, en ruym 3 voeten lank, beneden rondachtig, boven plat, met 2 ſmalle kanten, dewelke digt met kleene doornen bezet zyn, bier aan ſtaan diergelyke bladeren, als boven vermeld, verwiſſeld tegen malkander, van 7 tot 10 duymen lank, 2 en een ½ breed, dun, ſtyf, en glad, in een ſtyve ſpits eyndigende, en agter aan de bovenſte zyde met korte doorntjes bezet, dewelke op de zenuwen ſtaan, die door bet gebeele blad lopen, bet eynde van ieder tak loopt nog voort met een ſmalle riem, van 3 tot 4 voeten lank, digt bezet met kleene doorntjes, of eygentlyker haakjes, dewelke maken, dat deze boſſen moeyelyk te paſſeeren zyn. Dit getakt en gebladert touw is noch 4 a 5 vademen lang, ſtaande de takken verwiſſeld tegen malkander, gelyk ook de bladeren aan de takken; bet uyterſte van dit touw loopt zoo dun toe als een ſtroo-balm, en ten laaſten als een Zyl draad, 5 voeten lang, en aan bet agterſte bezet met veele ſmalle en ſtyve blaadjes, gelyk degen-klingen, dewelke digt tegen bet touwtje aan leggen, en bet reſteerende is met weeke haakjes bezet, dewelke noch niet te degen geopent zyn.

De vrucht werd zoo zelden gezien, dat ze by de meeſte Inlanders onbekend is, waar van ik de oorzaak giſſe te zyn, dewyl men bet uytgeſchotene touw, zynde de eygentlyke Rottang, geen ruſt laat, tot dat ze baar volkomen ouderdom gewint, maar op afgelegene plaatzen, daar bet bloote touw de bomen oplopende 20 en 30 vademen lengte bekomen kan, en de voornoemde takken van den jongen ſtruyk rondom afgevallen zyn, begint bet eerſt zyne vruchten te geven. Dezelve komen voort aan lange ſteelen, uyt den ſchoot der bladeren, enkeld, 3½ voeten lank, bier van is bet agterſte eind omtrent een voet lank, en daar van de agterſte helft uyt den ronden plat, met 2 ſtompe en wat doornachtige kanten, ſchaars een halve vinger breed, de voorſte helft is dikker, ronder, en gants doornachtig, ſchier een pink dik, daar op volgen eenige zyde-takjes, en dezelve in 12 a 15 krommen en knobbelachtige vingers verdeeld, en alle agterwaarts gebogen;

viduntur, retroflexos, quibus fructus insident hic & illic solitarii, licet & quidam hosce ubique proferant, qui Pisorum magnitudinem habent; eleganter cancellati, instar aliorum Rottangs fructuum, superius apice duro coronati; coloris squalide lutei, sed qui sicci, pallidi sunt, intus autem continent nucleum durum ac nigrum, fere instar stercoris murini, supra hunc lateralem ramulum primarius petiolus tenuis est ac glaber; vix culmum crassus, ac dein iterum crassus ac spinosus, adeoque pungens, ut vix tractari possit: Ad alteram partem similis excrescit lateralis ramulus; tales julos & fructus gerens, ad spithamæ circiter distantiam a priore, ita ut totus corymbus non plures quatuor vel quinque talibus gerat ramulis.

Quum hic frutex ter quaterque hosce produxerit, perit, uti & quum ejus funis nullas adtingere potest arbores, sed juxta terram prorepere debeat, hic & illic fibrillas emittat, nec ullibi sese erigere possit, uti & omnis talis funis, juxta terram tali modo prorepens facile finditur, nec ad ligamina multum valet. Est itaque peculiaris character vel qualitas hujus funis, quod in omnibus fere partibus infra sit tenuis & glaber, supra vero crassus ac spinosus.

Radix mox sub stipite proveniens nodus est crassus & oblongus, ex quo undique dependent plurimæ nigræ & firmæ fibrillæ; vix culmum crassæ, ac perpendiculariter terram petentes, quæ adeo lentæ ac duræ sunt, ut neque frangi neque extrahi possint, quam pusilla etiam sit arbuscula, unde ubique effodiendæ & amputandæ sunt. Medii funis articuli sex & septem pollices longi sunt, externe concolores, pallide nempe flavescentes, inferiores autem nodi parum virescunt. Ejus substantia non adeo flexilis vel obsequiosa est quam aliarum arundinum Rottangs, sed firmior, ex longioribus constans fibris, ac facile fissuras agens: Recens funis parum viscosus est, quum tractetur, gratumque de se spargit odorem fere instar *Unguis Odorati.*

Nomen. Latine *Palmijuncus Equestris* a subsequente ejus usu. Malaice *Rottang Tsjavoni*, ac simpliciter *Tsjavoni*, aliis autem *Rottang Cawa*, h. e. filamentosus Rottang; dum ejus funis instar Chordularum tenuis sit, licet *Rottang Cawa* proprie peculiaris sit species, quam mox infra describemus. Amboinice *Ua Cawa*, & *Ula Pala Pala.*

Locus. In Amboina obcurrit in Hitoës montibus saxosis, uti & in Hulamohela, in Bourone autem in planis reperitur silvis itidem saxosis.

In insulis ante Bataviam & Javam ad borealem plagam sitis crassissimus reperitur *Rottang Tsjavoni*, similia gerens folia, spinas, & nodorum articulos quam Amboinensis, sed plerumque multo major, arundo hæc ultra tres orchias alta est, recta, & instar cornu firma, infra ultra binos digitos crassa, inque breves distincta articulos, hæc autem crassities sensim inminuitur ad illam digiti, ac demum ad pennæ crassitiem, suntque articuli sensim longiores, quorum color est squalide luteus. Adeoque firma est hæc arundo, ut ex esus inferiore parte octo vel novem pedes longi baculi formari possint, præ reliquis multum crescit in insula Circkzee dicta, quæ omnium maxima est insula.

Usus. Equites hanc potissimum eligunt arundinem, quam inter equitandum manibus tenent, uti in Europa vimina Salicum similiaque manibus tenentur, hunc in finem inferior eligitur pars quatuor pedes longa, cui adhæret nodosæ radicis segmentum, cujus crassa abscinduntur fila, ita ut commode manibus eam amplecti possint. Recentes baculi, uti dictum fuit, externe simili obducti sunt muco, quo reliqui Rottangs stipites, hic autem nunquam adeo exsiccatur, quin frigidis noctibus iterum exsudet, hi quoque baculi, Tsjavoni hinc dicti, aliquando in aqua sunt deponendi, vel oleo obliniendi, ut lenti sint, nec findantur, in usu domestico adhibentur ad pueros plectendos, ac servos loco Chambokken, vel lororum.

Restans glabra, & spinis vidua funis pars a quindecim ad viginta orchias longa ad vimina adhibetur tam integra quam fissa, sed non tam bonæ est notæ quam Rottang Java, quæ ad primum intuitum haud multum differt ab hoc Tsjavoni, multo autem magis junceæ est substantiæ, ac longiores habet articulos, & ex-

bogen; hier aan ziet men de vruchten hier en daar enkeld staan, hoewel zommige ook beel en al daar mede bezet zyn, deze zyn in de grootte van Erweten, aardig geruyt, gelyk andere Rottangs-vruchten, met een hard spitsje voor op, van coleur vuyl-geel, maar besterven bleek, binnen met een harde swarte korl, schier als een muyzekeutel, boven deze zyde-tak werd den hooft-steel wederom dun en glad, schaars een stroobalm dik, en dan wederom dik en doornachtig, zoo stekelig, dat men ze qualyk aanvatten kan. Aan de andere zyde komt dan een diergelyke zyde-takje, met zoodanige vingers en vruchten, omtrent een span van den voorgaanden, zoo dat den gebeelen hooft-steel niet meer als 4 of 5 zyde-takjes heeft.

Als den struyk drie of viermaal gedragen heeft, zoo gaat hy uit, als mede als zyn touw geene bomen kan bereiken, maar langs de aarde moet kruypen, hier en daar inwortelen, en nergens zig oprechten kan, gelyk ook al het touw, dat dusdanig langs de aarde kruipt, licht splyt, en tot het binden niet veel deugd. Het is dan een byzondere eigenschap aan dit touw, dat het meest aan alle zyne deelen, agter dun en glad, maar na vooren tve dik en stekelig is.

De Wortel naast onder den stam is een dikken lankwerpigen knoest, rondom bebangen met veele styve en swartachtige Vazelingen, schaars een stroobalm dik, en regt neerwaarts in de aarde gaande, zoo taay en hard, datze niet te breeken noch uyt te trekken zyn, hoe kleen het boompje ook is, daarom men ze rondom losgraven en afkappen moet. De leden van het middel-touw zyn 6 en 7 duymen lang, van buyten eenparig van coleur, te weten bleek-geel, en aan de onderste leden een weinig na den groenen trekkende. De substantie is zoo buyg saam noch gedweeg niet als aan andere Rottangs, maar styver, langdradiger, en ligt splytende; het versche touw is wat kleeverig als men het handelt, en geeft een goeden reuk van zich, schier als Unguis Odoratus.

Naam. *In 't Latyn* Palmijuncus Equestris *van zyn volgende gebruyk. Maleyts* Rottang Tsjavony, *en slegts* Tsjavoni, *by anderen* Rottang Cawa, *dat is draad-Rottang, dewyl zyn touw zoo dun is als Chordulen, of lood lynen, hoewel* Rottang Cawa, *eigentlyk een byzondere zoorte is, die wy straks hier onder beschryven zullen. Op Amboinsch* Ua Cawa, *en* Ula Pala Pala.

Plaats. *Men vindze in Amboina op het Hitoeëze gebergte, daar het steenachtig is, als mede op Hulamoel, maar op Boero beeft men ze in de vlakke bossen; daar het mede vol steenen is.*

Op de Eylanden voor Batavia en Java, in 't Noorden leggende, vind men een zeer dikke Rottang Tsjavoni, *met diergelyke bladeren, doornen, en verdeelingen van leden als de Amboinsche, doch doorgaans veel grooter, het riet is wel 3 en meer vademen hoog, regt, en zoo styf als een hoorn, beneden ruym 2 vingers dik, en in korte leden verdeelt, maar deze dikte vermindert schielyk tot een vinger, en ten laatsten tot een schaft, en werden de leden ook vervolgens langer. De coleur is vuyl geel, het is zoo styf, dat men van 't onderste stuk 8 of 9 voeten lang, knodzen en springstokken kan maken, het wast onder anderen veel op 't Eyland Cirkzee, zynde een van de grootste van de voornoemde.*

Gebruyk. *De Ruyters zoeken meest deze Rottang om te paard rydende in de hand te houden, gelyk men in Europa met de Teenen, Chamboeken, en diergelyke doet, hier toe neemt men maar het agterste eind van 4 voeten lank, daar een stuk van de knoestige wortel noch aan zit, wiens dikke draden men kort afsnyd en besnoeid, dat men ze gemakkelyk in de hand kan houden. De verschc stokken, als gezegt, hebben van buyten diergelyke smeerigheid als de andere Rottangs, die nooit zoodanig vergaat, of ze sweet by koele nachten weder uyt, ook moet men deze hand-rieten, die men daarom Tsjavoni noemd, somtyds in water leggen, of met eenig olye bestryken, op dat zy taay blyven, en niet scheuren. In het huysbouden gebruykt men ze tot straffe van Kinderen en Slaven in plaats van Chambokken, en Bulle-peezen.*

Het resteerende gladde en kaale touw van 15 tot 20 vademen lang, kan men tot verscheide bindwerk gebruyken, zoo beel als gespleeten, doch is zoo goet niet als Rottang Java, dewelke in 't eerste aanzien niet veel verschilt van dit Tsjavoni, maar zy is veel biesachtiger en langer van leden, en is ook van buyten geschildert, als

externe ita maculata eſt, acſi lamellæ quædam ipſi eſſent inpoſitæ. Ejus folium mihi huc usque ignotum eſt, quum neque hic neque in Java creſcat, ubi ex Bourone venalis adfertur, præſertim ex vagis ejus inſulis ad partem ipſius Euralem ſitis, quæ regio *Poelo* vocatur, uti & ab ipſi vicino Paſſir, unde Macaſſaram venalis adfertur.

Supra dictum fuit Tsjavoni quibusdam etiam *Rottang Cawa* vocari, ulteriore autem examine detexi binas diverſas eſſe res; Tsjavoni enim proprie eſt arundo ſupra deſcripta, cujus funis non ultra quindecim vel viginti orgyas longus eſt, ac proprie Amboinenſibus vocatur *Utta Laun Cana*, quum in ejus foliis panis *Cana* pinſitur, quod nomen Hitoenſi ſupra deſcripto Rottang Tuni tribuunt, quum utraque hæc folia ad idem adhibeantur uſum.

Rottang Cawa vero eſt funis repens & flagelloſus, per terram prorepens, atque ad ſecundum vel tertium nodum radices agens, ſupra quoque craſſior quam infra, dein modo ſeſe dividit in laterales ramos, alternatos, tres pedes longos, quorum inferior ad ſpithamæ ſpatium nudus eſt, ſed oris acutis & pungentibus armatur uti Lontarus, reliqua ipſius pars folia emittit parva, inſtar minoris Zingiberis, alternata, pedem longa, ſupra acuta, & plerumque pilis vagis hirtas: Poſt folia hujus *Rottang Cana* tenuia quædam & firma locantur fila, incurvis ſpinis ſeu hamulis obſita, atque poſt hos cortex ſeu pelliculæ ſibi inponuntur, qui externe longis ac mollibus ſpinulis inſtar Sagus obducitur.

In funis extremo alter tenuis excreſcit caulis, ſimiles gerens hamulos, binos pedes longus, e quo fructus excreſcunt, primoque ad latera emittit varia plana filamenta, acſi bina eſſent adcreta, ſesqui pollicem longa, rugoſa, & dentata quaſi inſtar Siriboæ, quæ alternata ſunt, ac plerumque retroflexa. Hisce inſident in quibusdam locis fructus magnitudine Piſorum, ſquamoſi, & cancellati inſtar aliorum Rottang fructuum, qui ſuperne quoque apice duro ornati ſunt.

Longus fructiferi racemi petiolus aliquando ſimplex eſt, aliquando bifidus, funis ipſe pennæ craſſitiem habet, eſtque glaber, & rotundus, nec viſcoſus, nec odoratus. Verus ligni cortex eſt tenuis, ac facile ſeparari poteſt ab interna medulla. Radix nodoſa eſt, & dura, inſtar radicis Chinæ, multisque duris fibrillis terræ infixa hæret.

Nomen. Nomen ejus Malaienſe eſt *Rottang Cawa*, in Boerone *Cadat*, in Amboina *Ua Cawa*.

Locus. Creſcit in Boerone, Bonoa, & Laha, plerumque juxta terram prorepens, aliquando altas adſcendit arbores.

Uſus. Ad quotidianum adhibetur vimen, quum vero tam facile findatur, plerumque in loramenta ſcinditur, quibus in Bonoa oræ Tomtommen & Toedongs connectuntur.

Tabula Quinquageſima Sexta

Funem exhibet, qui *Palmijuncus equeſtris* Rumphio dicitur.

als of het met eenige blikken belegt was. Het blad daar van is my nog onbekend, dewyl ze noch hier te Lande, noch op Java waſt, alwaar ze van Borneo te koop werd gebragt, inzonderheid van de gebrokene Eylanden, voor deszelfs Zuyd-ooſt-boek leggende Land Poelo genoemt, als mede van het naaſte Paſſir, van waar ze tot Makaſſar te koop gebragt werd.

Boven is gezegt, dat de Tsjavoni by zommige ook Rottang Cawa *genaamt werd, doch by naarder onderzoek bevinde, dit twee verſchillende dingen te zyn, want Tsjavoni is eygentlyk het geene hier boven beſchreeven is, wiens touw niet boven 15 a 20 vademen lang word, en eigentlyk in 't Amboinſch* Utta Lau Cana *genaamt, om dat men in zyne bladeren het* Cana *bakt, welke naam de Hitoëzen aan 't voorſchreeve Rottang Tuni geven, om dat beide bladeren tot dit werk gebruykt werden.*

Maar Rottang Cawa *is een kruipende en lang-zeilige touw, langs de grond kruypende, en om de tweede of derde knoop weder inwortelende, na vooren mede dikker dan agteren; daar na verdeelt het zig eerſt in zyde-takken, verwiſſelt tegens malkander, drie voeten lang, waar van de agterſte een ſpan blood is, met ſcherpe ſtekelige kanten, gelyk aan de Lontar-boom; de reſt is bezet met ſmalle bladeren, gelyk die van kleene Gember, verwiſſelt tegens malkander, een voet lank, vooren ſpits, en doorgaans met ydele bayrtjes bezet, agter de bladeren van dit* Rottang Cawa *ſtaan eenige dunne en ſtyve draden, bezet met kromme doornen of baakjes, en daar agter de ſchellen of ſchorſſen, veele over malkander, en van buyten bezet met lange weeke doorentjes, als Sagoe.*

Aan 't uyterſte van 't touw komt een andere dunne ſteel voort, met diergelyke baakjes bezet, twee voeten lang, daar aan de vruchten groeyen, eerſtelyk ter zyde uytgevende verſcheyde platte ſtelen, als of 'er twee tegens malkaar gegroeyd waren, 1½ duym lang, ruyg, en gekertelt als Siriboa, verwiſſelt tegens malkander, en de meeſte agterwaarts gebogen. Aan dezelve zitten hier en daar de vruchten, in de grootte van Erweten, geſchubt en geribt als andere Rottang-vruchten, met een harde ſpits boven op.

De lange ſteel van de vruchtdragende tros is zomtyds enkeld, zomtyds in twee verdeelt; het touw in de dikte van een ſchaft, glad, en rond, niet kleeverig noch riekent. De regte ſchorſſe van 't hout is dun, en laat zig ſepareeren van 't binnenſte merg. De wortel is knobbelachtig, hard, als Radix China, met veele harde Vazelingen in de aarde vaſt.

Naam. *Zyn naam is in 't Maleyts* Rottang Cawa, *op Boero* Cadat, *op Amboinſch* Ua Cawa.

Plaats. *Zy groeyd op Boero, Bonoa, en in de Laha, meeſt langs de grond, zomtyds hooge bomen oplopende.*

Gebruyk. *Men gebruyktze tot dagelykze Timbels, doch dewyl ze zoo ligt ſcheurd, werd ze meeſt geſpleeten tot riemkens, waar mede men op Bonoa de randen van Tontommen en Toedongs bind.*

De ſes- en vyftigſte Plaat

Vertoont een Touw-gewas, het geen de *Ruyters-Palmboom-Bies*, van Rumphius genaamt wert.

CAPUT QUINQUAGESIMUM NONUM.

Zalacca. Rottang Zalack.

PRæter ſex præcedentes Rottang ſpecies tres aliæ ſunt ſpuriæ ſeu inregulares, uti *Zalacca*, *Rottang Utan*, & *Daun Gindi*, quarum prima licet exotica ſit, in Amboina tamen hoc tempore adeo multiplicata eſt, ut ubivis ſit obvia & nota, quam itaque hoc in capite deſcribemus.

Zalacca frutex eſt, quoad modum creſcendi magno Rottang, vel tenero Sagus frutici quam maxime ſimilis, nullum autem producit funem.

Ejus rami hic in Amboina plerumque duodecim pedes alti ſunt, in Java vero & Baleya altiores excreſcunt, non craſſi, anguloſique, ubi folia excreſcunt, inferius vero ſemi excavati inſtar Sagus ramorum, atque amputati ſimilem ſtillant pultem ſeu Papedam, quique circa radicem arcte conjunguntur, & horrendis obſiti ſunt ſpinis usque ad ipſorum extremum, ita ut ſine vulnere vix tractari poſſint: Spinæ hæ ſunt rectæ, & inſtar acuum firmæ, per ordines ſupra ſeſe invicem locatæ, maximæ autem circa radicem excreſcunt, ſenſimque decreſcunt, ac longiſſimæ minoribus interponuntur, planæ, & quaſi pectinatim junctæ.

Folia cum illis *Rottang Itam* conveniunt, ſed ſunt paulo latiora & glabra, ex nigro virentia, inſtar illorum Sagueri, ita ut totus frutex e longinquo nigreſcat: Subtus autem hæc folia albicant, & ad oras ſpinis denſis obſita ſunt, ſuperne ad apicem quaſi abſciſſa ſeu fiſſa, ſesqui pedem longa, binos lata pollices.

Fructus alio modo progerminant quam in vulgari Rottang, ejusdem tamen magnitudinis, inter ſpinoſos enim ramos ex ipſa radice pedunculus excreſcit, ſpithamam longus, cujus ſummo increſcunt quinque, ſeptem, decem, vel undecim ſimul magni fructus, formam habentes Ficorum vel Pyrorum, brevibus petiolis ramo juncti, & ſeſe comprimentes Pyriformem amittunt formam, inferius anguſta quædam excreſcunt foliola, hosce inſtar vaginarum ambientia, primo enim craſſus excreſcit nodus inſtar retortæ, fructus vero quivis externe videtur compoſitus ex ſimplicibus lamellis, quæ tamen non ſeparantur, ſed unicum formant putamen, fragile, & inſtar illius Caſtanearum comprimi & ſeparari poteſt, cum quibus etiam quoad colorem convenit.

Lamellæ hæ ſeu cancelli non adeo regulares ſunt quam in Rottang fructibus, multasque obliquas formant lineas ſeſe invicem decuſſantes, quæque prope acutum angulum brevem mollemque gerunt ſpinulam retroflexam, qua fructus ſpinuloſus eſt, ſed non vulnerans, atque hæc facile diſſolvi poteſt. Interne gleba locatur ſuccoſa, ſed duriuscula, & carnoſa, ex binis pluribusve minoribus glebis compoſita, flaveſcens, & undique ab exteriore putamine ſeparata, excepto uno angulo, quo leviter ipſi jungitur. Caro hæc ſimilis eſt illi Aurantiorum dulcium, ſed durior eſt, nec ita granuloſa, atque in hac unus alterve, rarius tres locantur rotundi nuclei, ſclopeti globulos referentes, obſcure fuſci, duri, & una parte umbilicati, altera in brevem apicem definentes. Caro hæc itidem circa illos ſeparata eſt, excepto ad umbilicum, cui per brevem nectitur venulam, quæ pars reſpicit ſupremam ſeu latiſſimam fructus partem. Caro hæc delicatiſſimi eſt ſaporis, grate acida nempe eſt cum quadam adſtrictione, inſtar Uvarum moſchatellarum, vel Ananaſſæ, ſed magis adſtringens. Senſim hic frutex ſtipitem format, qui tamen nihil aliud eſt quam congeries ramorum, binos tresve pedes altorum, tumque petioli frugiferi ſimul quoque excreſcunt a ſolo magis elevati, quorum qui extra ſpinas dependent, ab hominibus avelluntur, quique inter ſpinas locantur, a gliribus devorantur, quæ adſtuta animalcula juxta internam ramorum partem, quæ glabra eſt, decurrunt, ac fructus comedunt. Varii ſimul frugiferi racemi ex uno eodemque progerminant frutice, atque radices ſub terra prorepentes hic & illic novos emittunt furculos.

LIX. HOOFDSTUK.

De Zalack-Struyk.

BEhalven de zes voorgaande geſlachten van Rottangs, zyn 'er nog drie oneygentlyke of baſtaard-zoorten: als 1. Zalacca, 2. Rottang Utan, *en de* 3*de* Daun Gindi, *waar van de eerſte wel uytlandiſch is, egter in Amboina nu zoodanig vermeerdert, datze genoegzaam bekend is, die wy in dit Kapittel beſchryven.*

Zalack *is een ſtruyk, in wasdom de groote Rottang of jonge Sagu-ſtruyk zeer gelyk, maar zy brengt geen touw voort.*

De takken zyn hier in Amboina gemeenlyk 12 *voeten hoog, maar op Java en Baley werdenze hooger, niet dik, hoekig, daar de bladeren ſtaan, maar beneden half uytgehold, als de Sagu-takken, en doorgekapt mede diergelyke Papeda uytgevende, omtrent de wortel digt by malkaar ſtaande, en met yzelyke doornen bezet, tot het uyterſte van den tak toe, zoo dat men die zonder zig te bezeeren qualyk handelen kan. Deze doornen zyn regt, en ſtyf als naalden, in ryen boven malkaar ſtaande, de grootſte omtrent de wortel, en allenxkens kleender, en de langſte met kortere tuſſchen beyde, plat, en aan malkaar gevoegt, als kammen.*

De bladeren gelyken die van Rottang Itam, *of wel zoo breed en glad, ſwart-groen, als die van de Sagueer-boom, zoo dat den gebeelen ſtruyk van verre ſwart gelykt: doch van onderen zyn ze witachtig, en aan de kanten digt met doornen bezet, en vooren aan de ſpitze afgebroken of geſpleeten, anderhalve voeten lank, twee duymen breed.*

De vruchten komen op een ander manier voort, als aan de gemeene Rottang, egter met dezelve groote gemeenſchap hebbende, want tuſſchen de doornachtige takken uyt de wortel zelfs, komt een ſteel voort, een ſpan lank, of minder, op wiens top groeyen, 5, 7, 10, en 11 *groote vruchten by malkander, in gedaante van Vygen of Peeren, op korte ſteeltjes aan haren tak zittende, en malkander dringende, waar door ze van de Peerform afwyken, beneden hebbenze eenige ſmalle blaadjes, die rondom haar ſtaan als ſchcden, want daar waſt eerſt een dikken knop, als een kolve, ieder vrucht ſchynd van buyten van enkelde ſchilfferen gemaakt te zyn, die nochtans niet van malkaar gaan, maar een doorgaande ſchaal maken, die bros is, en zig ligt breken laat, gelyk aan de Caſtanjen, welkers coleur zy ook heeft.*

De ſchilfferen of ruytjes ſtaan zoo ordentelyk niet als aan de Rottang-vruchten, maaken egter veele ſchuynze linien, die malkanderen kruyſſen, by den ſcherpſten boek een kort en week doorntje hebbende, naar agteren ſtaande, waar door de vrucht doornachtig werd, doch niet bezeerende, en men kan ze lichtelyk afvryven. Binnen leyd een klomp zappig, doch hardachtig vleeſch, uyt een groote en twee of meer kleene klonteren t'zamen gezet, geelachtig, rondom van de buytenſte ſchaal los, behalven met het eene eynd wat vaſt daar aan. Dit vleeſch gelykt dat van de zoete Oranje-appels, doch is harder, en zoo korlig niet, en daar in leggen een of twee, en zelden drie ronde korls, als Roer-kogels, donker-bruyn, hard, aan 't eene eynd met een kuyltje, aan 't andere met een kort ſpitsje. Het vleeſch leyd 'er insgelyks los om, behalven in 't kuyltje, met een kleene ader vaſt, het welk na het opperſte of breedſte deel van de vrucht ziet. Dit vleeſch heeft een excellente ſmaak, aangenaam rynſch, met een kleene zamentrekking, als Muſchatelle Druyven, of Ananaſſa, doch noch meer zamentrekkende. Met 'er tyd zet dezen ſtruyk de gedaante van een ſtam, 't welk echter anders niet is dan een vergaderinge van takken, 2 *en* 3 *voeten hoog; als dan komen de vruchtdragende ſtelen ook zoo veel hooger van de grond, waar van die geene, die buyten de doornen hangen, tot vyanden hebben de Menſchen, en die binnen de doornen, de Rotten, welke ſlimme beeſten langs de binnenkant van de takken, die glad zyn, aflopende, weeten by de vruchten te komen. Verſcheide van deze vrucht-dragende ſtelen komen teffens uyt een en dezelfde ſtruyk, en de wortelen onder de aarde kruypende, brengen hier en daar nieuwe ſcheuten voort.*

Nomen. Latine *Zalacca*, Javanice & Baleyice *Rottang Zalack*, ac modo *Zalack*, quidam Batavi in Batavia Belgice vocant *Zergjants-klooten.*

Locus. Vera ejus patria eſt inſula Baleya, & orientalis Javæ pars, unde antiquioribus temporibus deducta eſt in inſulas Bandæ per peregrinos mercatores, ubi nunc ſatis copioſa & obvia eſt. In Amboina raro obcurrit, ac tantummodo in hortis curioſorum, tarde autem fructus producit.

Uſus. Hæc inregularis & intractabilis planta ob delicatos tantummodo colitur fructus, qui crudi edules ſunt, externumque ipſorum putamen ſpinuloſum prius digitis confringitur, & projicitur. Caro ipſorum acidula ſtomachum reficit, & jecur quodammodo refrigerat, eſtque quàm maxime ſalutaris in itineribus marinis, ac illis, qui modo adpellunt ex mari. Hunc in finem, ut poſſit transvehi, toti muria condiuntur fructus, & in ollis ſervantur, ſi vero nimis diù ſerventur, nimiam adtrahunt muriæ quantitatem, & inſipidi ſunt, quales fuere, quos *Carolus Cluſius* in Hollandia vidit & guſtavit, de quibus ſcribit *libr.* 2. *exotic. cap.* 4, ubi errorem commiſit, putans anguſtiorem ipſorum partem ſummitatem eſſe fructus.

Si hoſce nucleos plantare velimus, tum anguſtiſſima nuclei pars, quæ petiolo jungebatur, ſuperne ponenda eſt, alioquin enim non progerminant. Glires ac mures quam avidiſſime hoſce comedunt fructus, quod mirandum eſt, quo modo nempe ad illos permeare poſſint, ac decerpere, quum tam horrendis ſpinulis ſint obſiti, ut homo vix hos adtingere poſſit. Quam ſaluberrimi habentur hominibus ex morbo quodam reconvaleſcentibus, ac debili laborantibus ſtomacho.

Naam. *In 't Latyn* Zalacca, *Jav. en Bal.* Rottang Zalack, *en ſlegts* Zalack, *zommige Neerlanders op Batavia noemen 't* Zergjants-klooten.

Plaats. *Zyn regte vaderland is het eyland Bali, en het Ooſterdeel van Java, van waar ze in oude tyden gebragt is in de Eylanden van Banda door de vreemde Handelaars, daar ze nu redelyk overvloedig is. In Amboina beeft men ze weinig, en dat alleenlyk in de hoven van de Liefhebbers, en ze draagd lankzaam.*

Gebruyk. *Dit leelyk en onhandzaam gewas werd alleenlyk gehavend wegens de lekkere vrugten, die men raauw kan eeten, de buytenſte doornagtige ſchaal eerſt met de vingeren in ſtukken duwende en weg ſmytende. Het rynſche vleeſch verkwikt de mage, en verkoeld eenigzints de lever, zeer gezond op Zeereyſen, of als men eerſt uyt Zee komt. Tot dezen eynde, en op dat men 't vervoeren kan, zo werden de gebeele vrugten ingepeekeld met gebeele potten vol, dog als deze te oud werden, trekken zy te veel peekel in, en werden onſmaakelyk, gelyk die geene geweeſt, zyn die* Carol. Cluſ. *in Holland gezien en geproeft heeft, waar van by* lib. 2. exotic. cap. 4. *ſchryft, alwaar by een abuys heeft gehad, meenende dat het ſmalſte deel het bovenſte van deze vrugt was.*

Als men deze korls planten will, zo moet men het ſpitſte deel van de korl ('t welk onder den ſteel lag) boven planten, want anders willen ze niet opkomen. Rotten en Muyzen zyn zeer greetig na deze vrugten, 't welk te verwonderen is, weetende daar by te komen, en dezelve af te halen, al zyn zy met zo yſelyke doorntjes of doornen omcingeld, dat 'er kwalyk een menſch by kan komen. Zy werden zeer gezond gehouden voor luyden, die uyt eenige ziekte opkomen, en een verzwakte maag hebben.

Tabula Quinquageſima Septima

Ad *Figuram Primam*, alteram *Palmijuncl equeſtris* exhibet ſpeciem fructibus onuſtam, ubi ad litt. A *fructus majori* repræſentatur *forma*, B peculiarem hujus fruticis obſert nudum funem.

Figura ſecunda Fruticem exhibet ſpinoſum *Zalaccam* dictum, ubi litt. C *fructum* ejus *majori* fiſtit *forma*, quæ forte eſt *Hibbutu Theſ. Zeyl. p.* 121.

De ſeven en vyftig ſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* een ander zoort des *Ruyters Palmboom-Bies*, met zyne vrugten beladen, alwaar by lett. A een vrugt in grooter gedaante voorkomt. B vertoont het byzondere naakte touw van deze ſtruyk.

De *Tweede Figuur* vertoont een doornagtige ſtruyk *Zalacca* genaamt, alwaar lett. C deszelfs vrugt in grooter gedaante aanwyſt, welke mogelyk is de *Hibbutu* van de *Theſ. Zeyl. p.* 121.

In Rumphii *Auctuario Palmijuncus Draco*, cum binis aliis *Rottang* ſpeciebus deſcribuntur, quas hic inſerere congruum duximus.

In de *Vermeerdering van* Rumphius wert de *Palmijuncus Draco*, met twee andere zoorten van *Rottangs* beſchreven, welke ik oordeele, dat nootzakelyk hier ingevoegt behooren te werden.

Palmijuncus Draco. Rottang Djernang.

Quod in India Orientali vocatur *Djernang* ſeu *Djerenang*, verus eſt *Sanguis Draconis*, qui in Europam defertur, cujus maxima ſpecies in rotundis placentis compingitur, hic enim in India tres ejus obcurrunt ſpecies, quæ infra conmemorabuntur. Quum autem libro ſeptimo tot *Rottangæ* ſpecies deſcripſerim, & dein cognoveram *Djernang* quoque ex *Rottanga* conligi, hinc non potui omittere tot de hoc conmentari, quot indagare potuerim.

Poſt magnum vero inpenſum laborem, & inquiſitionem diu nihil aliud conlegi, niſi varias ac diverſas de hoc opiniones, quas conlegi, quæque omnes in ea concurrebant re, quod nempe *Djernang* ex *Rottanga* proveniret.

Ejus fructus mihi quoque potiſſimum ex Java transmittebantur, in quibus tamen detexi, non genuinam eſſe ſpeciem, quum tam paucam rubri gummi continerent quantitatem.

Tandem optimum relatum acceptum ferre oportet Nobiliſſimo *Dno Iſaaco de St. Martino*, *Senatori ordinario* & *Duci ſummo* Batavæ Indiæ, qui Rottang cum foliis, fructibus, ac crudo gummi, ex ejus juſſu ſibi ex Palimbango tranſmiſſum, mecum conmunicavit, juxta quæ ſpecimina ſubſequentem compoſui deſcriptionem.

Ipſum Rottang erat illud, quod vulgo *Rottang Palimbanicum* vocatur, ex quo elegantes formantur baculi, cujus articuli binos cum dimidio, ac tres pedes longi ſunt, minimum digitum craſſi, coloris homogenei, pallide lutei ſeu flaveſcentis, ſuperior autem ejus pars

Palmijuncus Draco.

Het geen men hier in Ooſt-Indiën Djernang, *of* Djerenang *noemd, is een opregt* Sanguis Draconis, *of Draakenbloed, het welk men na Europa voerd, dog meeſt de grootſte zoorte in ronde koeken gepakt, want hier in Indiën beeft men drie zoorten daar van, dewelke hier onder zullen aangewezen werden. Dewyl ik nu in 't zevenſte boek zo veele zoorten van* Rottangs *beſchreven heb, en in kenniſſe kreeg, dat* Djernang *mede van een* Rottang *kwam, zo heb ik niet wel kunnen nalaten daar van zo veel te beſchryven, als ik heb kunnen uytvraagen.*

Na veele moeyte en uytvraagens heb ik lang niets anders opgedaan, dan een party verſchillende opinien by malkander gebragt, dog alle daar in overeenkomende, dat Djernang *van een* Rottang *kwam.*

De vruchten wierden my ook gezonden meeſt van Java, waar aan ik egter bemerkte, dat het van de regte ſlag niet moeſte zyn, dewyl daar aan zo weynig van het roode gom hing.

Eyndelyk moet ik het beſte berigt dank weeten aan den Edele Heer Iſaac de St. Martin, ordinaris Raad *en* Sergeant Majoor van Nederlants India, *dewelke A.* 1694. *de Rottang met haar bladeren, vruchten, en het raauwe gom, zo als ze op zyn Edelheyds begeeren hem van Palimbang toequaamen, my toegezonden heeft, waar na ik de volgende beſchryving gemaakt heb.*

De Rottang zelfs was van die geene, die men anders Palimbanze Rottang *noemd, waar van men curieuze handſtokjes maakt, zynde die leden van twee en een half tot drie voeten lank, een pink dik, van coleur eenparig bleek-geel, het voorſte egter is veel dikker, dewyl de regte*

Fig. 1.

Fig. 2.

pars multo craſſior eſt, quum verum Rottang ibi obductum ſit craſſo cortice, qui externe armatus eſt ſubtilibus & longiuſculis ſpinulis in transverſalibus ordinibus poſitis, uti in vulgaribus Rottang ſpeciebus.

Ibidemque laterales incipiunt prodire ramuli, digitum lati, ſemi digitum craſſi, & ad oras fortibus ſed brevibus ſpinis ſerræ in modum armati, in dorſo gerentes fortes hamos.

Folia cum illis *Rottang Puti* conveniunt, pedem circiter longa, digitum lata, non vel parum piloſa, longitudinalibus coſtis donata, & in acutum terminantia apicem: Quum vero ramus eſſet mutilatus, de reliquis foliis, & adpendice nil conmentari poſſum.

Ex relatu Palimbanenſium ex quavis ramorum folioſorum ala anguſtus excreſceret racemus, binos ac binos cum dimidio pedes longus, inferius hamulis denſis & adunatis obſitus. Reliqua pars ſpinis caret, atque in multos incurvos digitos ſeu julos explicatur, qui autem magis vagi ac laxiores ſunt quam in aliis Rottang ſpeciebus, quique magis antrorſum vergunt, in quibus & vaga conſpiciuntur foliola. Ac cuivis calici fructus inſidet, paulo minor & oblongior illo *Rottang Itam*, ſuperius rotundo ac notabili apice coronatus, ac porro in ſimiles cancellos diſtinctus.

Externa autem ſuperficies maxime ac plerumque obtecta eſt ex fuſco rubente & ſicco duroque gummi, qua in re a cunctis aliis Rottang fructibus differt, intus reconditur nucleus durus magnitudine Uvæ Criſpæ, nullis foveolis notatus, quæ in aliis obſervantur, interne poroſus, & refertus iſto rubro ſucco, qui per poros corticis exſudat.

Externum vero gummi fructus inveſtiens eſt illud, ex quo genuinum componitur *Djerenang*, quod juxta relatum ex Palimbana ſequenti peragitur modo. Quum hæc ſpecies omnium Rottangarum ſit fertiliſſima, atque ex quavis ala fructuum racemos proferat, hinc feri incolæ Sumatræ interioris partis fructus hoſce magna copia conligere poſſunt, maturi enim decidunt, qui ab incolis in ſarſinis ac corbibus domum feruntur, ac dein in Oryzæ machinis tam diu conmoventur & agitantur, donec ipſorum gummi, quod verum ac genuinum eſt *Djerenang*, decidat, quodque conlectum, per naturalem aëris calorem, vel ope ignis in placentas liqueſcit, & compingitur, & ab incolis iſtis ſævis mutuatur pro ferreis cultris ſeu Parrangs, ſecuribus, haſtis, ac veſtibus: non porro indicatum fuit, qua ratione minores globuli & iſtæ placentæ formentur, ſed referebatur, in iſta regione varias inſuper Rottangarum ſpecies creſcere, quæ eosdem producebant fructus quoad formam, ſed qui nullo obducti erant gummi, ipſorum baculi non ita regulares ac proportionales erant illis *Rottang Djernang*. Incolæ tamen non facile hos amputant in baculorum uſum, quum majorem reditum ipſis ſubminiſtret *Djerenang*, quivis enim ſurculus, licet quinquaginta orgyas ſit longus, unicum modo ſubpetit baculum, qui conligitur ex fruſto ſeu ſegmento mox ſupra radicem poſito.

Ex hoc autem relatu mihi non conſtat, qua ratione tres diverſæ Sanguinis Draconis ſpecies ex uno eodemque frutice conligantur, cujus rei alii mihi ſubſequentem dedere relationem: Maturi fructus, uti dictum fuit, in ſacco quodam conmoventur, & agitantur, donec exterior rubra decidat cruſta, quæ ad Solem calefacta liqueſcit, & manibus in globulos iſtos parvos formatur ad magnitudinem vulgaris fabæ. Atque hic puriſſimus ac nobiliſſimus eſt *Sanguis Draconis*, qui in ſiccis foliis arboris *Licualæ*, vel ſimilis conligatur, ac tali modo venalis defertur ac proſtat, qui in ipſa India ſatis caro conſtat pretio, quum non magna copia adquiratur, dein reliqui fructus, ſucco iſto rubro turgidi, contunduntur, & ſive ad Solem, ſive ſupra ignem parum coquuntur, tum ſupernatat ſubtilis quædam ſubſtantia, ex qua quadratæ formantur placentulæ, tres quatuorve digitos latæ, quæ ſubſtantia ac ſubtilitate haud multum differunt a prioribus, ac proinde ſeparatim venduntur: Ex ſuperflua craſſiore ſubſtantia conmixta magnæ ac rotundæ formantur glebæ ſeu placentæ, ſpithamam vel pedem latæ, & ultra pollicem craſſæ, quæ vulgarem exhibent *Sanguinem Draconis*, qui in Europam transvehitur.

Placentæ diſſectæ vel diſruptæ interne ex purpureo rubent colore, ac ſæpe lamellas fructuum exhibent, ex quibus ſunt compoſitæ, atque carbonibus inpoſitæ gra-

te Rottang aldaar bekleed is met een dikke ſchorſſe, van buyten met ſubtiele en langachtige doornetjes bezet, in dwers-ryen ſtaande, gelyk aan onze Rottangs.

Aldaar beginnen de zyde-takken uyt te ſchieten, zynde een vinger breed, een halve dik, en aan de kanten met ſterke, dog korte doornen zaags-gewys, en op de rugge met ſterke baken bezet.

De bladeren gelyken die van onze Rottang Poeti, *omtrent een voet lank, een vinger breed, niet of weynig baayrig, in de lengte geribt, en in een ſcherpe ſpits toelopende: Dog dewyl den tak afgeſneeden was, kan ik van de andere bladeren, en uyterſte ſnebbe niets zeggen.*

Volgens aanſchryven van Palimbang zoude uyt ieder ſchoot van deze geblade takken een ſmallen tros komen, twee en twee en een half voet lank, agter met baakjes digt op malkander bezet. De reſt is zonder doornen, en in veele kromme vingers verdeelt, dog ydeler dan aan andere Rottangs, en meer na vooren gekeerd, daar aan men ydele blaadjes ziet, en op ieder voet een vrugt, wat kleender en lankwerpiger dan onze Rottang Itam, *boven op met een merkelyke ſtompe ſpits, voorts in diergelyke ruytjes afgedeelt.*

De buytenſte vlakte is meeſt doorgaans bekleed met een bruyn roode drooge en harde gom, waar in ze van alle andere Rottangs verſchild, binnen in leyd een harde korrel, in de grootte van een Kruys-beſie, zonder de kuyltjes, die men in de andere ziet, van binnen poreus en vol van voorſchreve roode zap in de gaatjes, welke door de ſchelle uytſweet.

Het buytenſte gom nu, 't welk de vrugten bedekt, is het geene, waar van men het opregte Djerenang *maakt, het welk volgens verhaal van Palimbang aldus toegaat. Dewyl deze zoorte onder alle Rottangs de vrugtbaarſte is, en uyt ieder ſchoot vrugt-troſſen voortbrengt, zo konnen de wilde Inwoonders van Sumatras binnen lande de-velve in groote meenigte bekomen, want als ze ryp zyn, zo vallenze af, wanneer ze dan de Inwoonders in manden en zakken te huys dragen, daar na in ryſtblokken zo lange door malkander roeren of ſchudden, tot dat dezelve gom, 't welk het opregte* Djerenang *is, komt af te vallen, 't welk by een gezamelt, door de natuurlyke warmte, of wel met vuur tot koeken gemaakt wert, die door de wilde Inwoonders voor yzere Parrangs, hylen, pieken, meſſen, en kleeden getroqueerd werden, voorts wierde daar by niet verhaalt, hoe de kleene bolletjens en de kleene koeken gemaakt werden, maar wel dat op 't zelve land nog verſchcyde andere Rottangs vallen, die 't zelfſte fatzoen van vruchten voortbrengen, maar zyn met geen gom bekleed, en de handſtokken daar van zyn zo wel niet geproportioneerd als die van* Rottang Djerenang. *Egter willenze de Inlanders niet gaern afkappen tot handſtokken, dewyl ze meer profyt van 't* Djerenang *hebben, en van ieder ſpruyt, al is ze vyftig vademen lank, konnen ze niet meer dan een handſtokje krygen, 't welk komt van het ſtuk kort boven de wortel.*

Uyt het bovenſtaande blykt my niet, hoe dat men drie diverſe zoorten Draakenbloed van een en dezelfſte ſtruyk krygt, waar van my andere de volgende berigt opgegeven hebben: De rype vruchten werden, als gezegt, in een zak door malkander geroerd of geſchud, tot dat de buytenſte roode korſt afvald, welk in de Zonne warm gemaakt zynde, tot dat het week word, en dan met de handen tot kleene bolletjes geformeerd in de grootte van een middelbare boon. Dit is het zuyverſte en edelſte Sanguis Draconis, *'t welk men in drooge bladen van den boom* Licuala, *of diergelyke bind, en zo te koop brengt, zynde zelfs in Indie redelyk duur, dewyl men het in geen meenigte bekomen kan, daar na werden de overige vrugten, die nog vol roode zap zyn, door malkander geſtampt, en het zy over 't vuur, 't zy in de Zon, een weynig gekookt, zo komt wederom boven op een fyne ſubſtantie, waar uyt men vierkante koekjes maakt, drie en vier vingers breed, dewelke in ſubſtantie en fynte niet veel verſchillen van het eerſt genoemde, en dierhalven apart verkogt werden: Uyt de overige ſubſtantie door malkander werden groote ronde koeken gemaakt, van een ſpan of een voet breed, en ruym een duym dik, dewelke dan wytmaken het gemeene* Sanguis Draconis, *het welk men na Europa voerd.*

De doorgekapte of gebrokene koeken zyn van binnen purper-rood, en vertoonen dikwils eenige reſtantjes of ſchilfertjes van de vruchten, waar van ze gemaakt zyn,

gratum fundunt odorem, fere inſtar *Styracis Calamitæ*, unde & ab incolis aliis admiſcentur ſuffimigiis.

en op koolen geven ze een aangenaamen reuk, ſchier als Styrax Calamita, *waarom ze ook by de Indianen onder ander reukwerk gemengt werden.*

Prima memorata craſſa, & obſcure rubens farina, inſtar furfurum a fructibus ſeparata, ſic diu in ſaccis ſicca conſervari poteſt, atque pictores norunt eam, uti & globulos ex hac formatos, cum aqua gummata præparare, ut elegantem exhibeat tincturam, ac pigmentum inſtar Florentinæ Laccæ, cum Oleo autem miſceri nequit.

Het eerſt genoemde groffe, of donker-roode meel, als zemelen van de vruchten afgeſchud, kan men aldus droog in zakken lang bewaren, en de Schilders weeten het zelve, als meede de bolletjes daar van gemaakt met gom-water te bereyden, dat het een ſchoone purpere verf geeft, als Florentynſe Lak, doch met Oly laat het zig niet mengen.

Ex Sinenſis cujusdam relatu, qui cum hanc mercaturam exercuit, quam ipſe in Sumatra præparaverat, intellexi, fructibus quoque, quum pinſantur & conminuantur, aliquid petiolorum vel ipſius ſtipitis admiſceri poſſe, qui paucam quoque iſtius rubri ſucci contineret quantitatem, atque hæc ſimul excoquenda eſſe ad magnas iſtas placentas formandas.

Uyt verhaal van een Chineés, dewelke deze koopmanſchap op Sumatra zelfs gemaakt en gehandeld heeft, verſta ik, dat men by de vruchten in 't ſtampen ook iets van de ſtelen of ſtam mengen kan, dewelke insgelyks een weynig roode zap zoude in hebben, en aldus t'zamen opkooken om de groote koeken daar van te maaken.

Hæc vero ſimilia videntur, in quibusdam enim disruptis placentis tales furfures reperiuntur: atque ex Domini *Herberti de Jager* monitu intellexi, ſeſe ex amputatis & expreſſis ſegmentis ſimilis Rottang collegiſſe ſuccum quendam obſcure rubentem, Catsjou ſimillimum quoad colorem & ſaporem, excepto quod hæc granula parum ſalſa eſſent. Hoc autem caſu expertus fuerat, quum fruſtum talis Rottang igni committeret, quod in altera parte rubrum quendam exſudaret ſuccum. Mercatores Sinenſes lucri cauſſa alios quoque ipſi admiſcent pulveres, præſertim Oryzæ furfures ac paleos, ut placentæ iſtæ ſint majores, ex qua compoſitione placentas formant inſtar patinarum, quam fraudem haud aliter detegere poſſumus, quam in diſſectis placentis; Cæterum Sinenſes Sanguinem Draconis in quasdam quoque dividunt ſpecies, vulgo enim omne Djerenang ſeu Sanguinem Draconis in ipſorum lingua vocant *Hoyg jec*, h. e. Sanguinis guttam, optima vero ejus ſpecies in nodulis ac foliis ligata ipſis dicitur *Tsjou Jec*, h. e. nobile gummi ſeu præſtantiſſimum, quum ſit optima ac nobiliſſima plantæ hujus pars: An autem noduli iſti unum idemque ſint, quod in Europæorum pharmacopæis vocatur *Sanguis Draconis* in *guttis* ſeu *Lachrymis*, abſolute determinare nequeo, quum illud, quod ſub iſto nomine venditur, potiſſimum a mercatoribus ex maris mediterranei parte deferatur, attamen conſcius ſum, nodulos iſtos Indicos in patriam noſtram etiam transmitti.

Dit heeft eenige waarſchynlykheyd, want in ſommige opgebrokene koeken vind men diergelyke ſtoppelen: en uyt aanſchryven van de Heer Herbert de Jager *heb ik verſtaan, dat hy uyt de afgekapte en uytgeperſte ſtukken van diergelyke Rottang een donker-roode zap gekreegen heeft, de Catsjou zeer gelyk van coleur en ſmaak, behalven dat deze kruymtjes een weynig brakkigheyd by haar hadden. Dit had hy by geval gevonden, als hy een ſtuk van diergelyke Rottang in 't vuur leyde, en aan 't ander eynd een rood zap zag uytzweeten. De Chineeze kooplieden uyt winzugt mengen meer andere ſtof daar onder, inzonderheyd kaf van Ryſt om grooter koeken te maken, waar uyt ze dan koeken maken zo groot als een ſchotel, welk bedrog men niet anders merken kan dan aan de doorgekapte; Anders de Chineezen verdeelen het Draakenbloed in zoorten, want in 't gemeen noemen ze al het Djerenang of Drakenbloed in hare taal* Hoyg-Jec, *dat is bloed drop, maar het beſte in bolletjes in bladeren bewonden, noemenze* Tsjou Jec, *dat is Edel gom of Juweel-gom, dewyl dit de beſte en edelſte ſubſtantie is van die plante, of nu deze bolletjes een en het zelfſte zyn met het geene men in de Vaderlandſe Apotheeken* Sanguis Draconis in guttis, *of in* Lacryma *noemd, dat en kan ik niet regt zeggen, dewyl het geen men onder die naam verkoopt, meeſt door kooplieden uyt den Levant gebragt werd, en nogtans weet ik ook, dat onze Ooſt-Indiſche bolletjes mede naar 't Vaderland gebragt werden.*

Denique differentiam & diſquiſitionem hujus Indiæ Orientalis Djerenang, ac Indiæ Occidentalis, quod præſertim ex Porto Santo defertur, iſtis inquirendam relinquo, quibus occaſio & obportunitas favet.

Voorts laat ik het onderſcheyd en onderzoek van dit ons Ooſt-Indiſch Djerenang, en het geene men uyt Weſt-Indiën, en inzonderheyd uyt Porto Santo brengt aan die geene, die daar toe gelegentheyd hebben.

Nomen. Planta, quæ hoc ſubpetit Gummi, mihi Latine vocatur *Palmijuncus Draco*, Malaice *Rottang Djerenang*, ejus vero ſuccus expreſſus tam in placentis quam in nodulis mihi dicitur *Sanguis Draconis*, Malaice *Djernang* & *Djerenang*, Macaſſarice *Jerenne*, ac peculiariter noduli iſti *Djerenang Tsjouwſtji*, h. e. *Sanguis Draconis purus*.

Naam. *De plante, waar van dit Gom komt, noem ik in 't Latyn* Palmijuncus Draco, *in 't Maleyts* Rottang Djerenang, *maar het zap daar uyt geperſt, zo in koeken als in bolletjes noem ik* Sanguis Draconis, *in 't Maleyts* Djernang *en* Djerenang, *op Maccaſſar* Jerenne, *doch in 't byzonder de bolletjes* Djerenang Tsjouwſtji, *dat is* zuyver Drakenbloed.

Locus. Copioſiſſimus & optimus *Sanguis Draconis* reperitur in Jamby & Palimbang, quæ binæ ſunt celebres Metropoles in Sumatræ ora Orientali, licet in aliis quoque iſtius oræ plagis obcurrat, uti & quoque proſtat in Bager-Maſſing Metropoli auſtralis Bornei plagæ.

Plaats. *Het meeſte en beſte* Sanguis Draconis *vald op Jamby en Palimbang, twee vermaarde koopſteeden op Sumatras Ooſt-kuſt, hoewel het op andere plaatzen van dezelve kuſt ook vald, gelyk men het ook vind op Bager-Maſſing, een Koopſtadt van Borneos Zuydzyde.*

In Javæ diſtrictu Bantam dicto hæc quoque creſcit arundo Rottang, quum vero ejus fructus ibi pauca rubente iſta cruſta ſint obducti, hinc ibi Djerenang ex illis non conligitur vel componitur, ſed tantum ad pigmentum adhibentur, uti infra indicabitur.

Op Java in het diſtrict van Bantam vald deze Rottang ook, dog dewyl de vruchten weynig van de roode korſt hebben, zo werd daar van geen Djerenang gemaakt, maar alleenlyk tot verwen gebruykt, gelyk hier onder volgt.

Fructus porro iſtarum regionum mihi transmiſſi quodammodo etiam variant, maximi enim ac recentiſſimi quoad cruſtam illam rubram conveniebant cum *Rottang Itam*, aderant quoque alii minores cum illis *Rottang Toëni* convenientes, quod & detegebam ex ipſorum deſcriptione & baculis mihi transmiſſis, *Rottang Djernang* nempe eſſe ſpeciem noſtri Rottang Tuni, ſimplicem enim tantummodo emittit tenuem ſtipitem, quum aliæ Rottang ſpecies plures ſimul producant.

De vruchten van de voorſchreven landen my toegezonden, verſchillen ook onder malkander, want de grootſte en vetſte van de roode korſt kwamen overeen met onze Rottang Itam, *dan waaren 'er andere kleendere met onze* Rottang Toëni *overeenkomende, gelyk ik ook bemerke uyt de beſchryving, en uyt de handſtokjes my toegezonden, dat* Rottang Djernang *een mede zoorte is van onze Rottang Tuni, want ze ſchiet maar met een enkelden dunnen ſtam op, 't welk andere Rottangs niet doen.*

Uſus. Nullum alium præbet Rottang hæc arundo uſum, quam quod baculi ex ipſa formentur varii & elegantes, haud digito craſſiores, quorum articuli tres circiter pedes longi ſunt, externe pallide lutei, ac per ſenectutem fuſci, non autem plures unico, uti dictum fuit, ex toto frutice conligi poſſunt.

Gebruyk. *Van de Rottang zelfs heeft men geeen ander gebruyk, als dat men rare handſtokjes daar van maakt, dewelke niet dikker dan een vinger zyn, en de leden omtrent drie voeten lang, van buyten doods-geel, in de ouderdom werden ze bruyn, en als gezegt, van een gebeele Boom kan men niet meer dan eene Rottang krygen.*

Hoc

Dit

Hoc autem videtur repugnare relatui quorundam Sinenſium, qui mihi referunt, *Rottang Djernang* brachii vel pedis craſſitiem habere, quæ craſſa fruſta, quum ſint ſuccoſa, amputantur & contunduntur, & conmiſcentur maſſæ iſti, ex qua maximæ formantur placentæ: Quarum uſus in India non magni eſt momenti vel familiaris, ac proinde non caro conſtant pretio, maxime enim in uſum vocantur, ut aliis admiſceant ſuffimigiis, præſertim Macaſſarenſium Dupæ, quum odorem fundant *Styracis Calamitæ*, ac proinde quibusdam Maleyenſibus, licet erroneé, *Cominjan Mera*, ſeu *Rubrum Benzoin* vocantur, quum hoc peculiare ſit Gummi ex Benzoin genere purum ac ſemi pellucidum inſtar ſuccini opaci, ſed quod magis rubet; & carbonibus inpoſitum ignitis odorem fundit *Dammar Selan*, nullo autem modo lignum vel chartas rubro tingit colore.

Rubri iſti noduli ſeu *Sanguis Draconis in guttis* non tam gratum ſpirant odorem quam placentæ, ipſorum enim odor ad Sandalum cum Caryophyllis mixtum adcedit, unde nec quis facile crederet ſuccum eſſe uniùs ejusdemque arboris, ac proinde ad ſuffimigia non adhibentur, ſed ad pigmenta & uſum Medicum. Cuncta enim ligni opera polita & lævigata tingi illis poſſunt, quum calefiant, & noduli illis adfricentur. Sinenſes norunt chartas ſuas, pauca admixta aqua, eleganti tingere Carmeſino rubente colore, cum oleo autem miſceri recuſant. In hiſce chartis eleganter nitent ipſorum characteres nigri, atque proinde hæ uſurpantur ad idola & pro magnatibus. In re Medica non magnum hic loci in India habent uſum, nec unquam magnum inde vidi ſucceſſum, quum interne adhiberentur contra Dyſenteriam, contra ſubtiliſſime contuſi vel conmoliti, ac vulneribus recentibus inſperſi, in uſu magno ſunt ad Sanguinem ſiſtendum, vulnusque curandum, ſi modo ſit recens, ac carni inflictum, quam ob cauſſam a Japonenſibus maxime expetuntur. Si itaque hæc intelligatur arundo Rottang, vera eſſe poſſent, quæ ſcribunt quidam auctores, ſed nimis generaliter de Rottang, aliquem nempe lædi ac vulnerari poſſe per arundinem, ac ſimul per oleum ſeu ſuccum ex eo expreſſum curari. De Rottang oleo autem nil novi, ſed ſi intelligant ſuccum ejus ſupra memoratum Djernang, tum vera dicunt, & illis adſentio.

Macaſſarenſes ſucco hoc ſicca & glabra Licualæ folia obliniunt, quæ ſupra inverſam & calefactam ollam tenent, donec ſuccus hic iſtis firmiter adhæreat foliis, quæ dein ad Bonkoſſen ſeu volvellos Tabacarios adhibent, quum externe eleganti ex purpuro rubente colore niteant.

Quum *ſpecies Javanica* paucâ tantum quantitate contineat reſinoſam illam ſubſtantiam, hinc *Djernang* ex ea non conligitur, tanta tamen fructibus adhæret ſubſtantia illa tingens, ut manubria haſtarum hisce adfricent, & clypeos, ipſorumque loramanta ex fiſſa arundine formata illâ tingant, ex quibus itidem loramentis mattas conſtruunt purpureo illo ac rubente colore inbutas. Sic mihi quoque indicarunt, Javanos ex talibus Rottangs craſſum filum ducere ac findere poſſe, ex quibus veſtimenta quædam texunt, vilia quidem ſed maxime durabilia.

Licet non aliter ſciam, quin vulgaris *Sanguis Draconis*, in Europæorum Pharmocopæis venalis, ſit nihil aliud, quam ſupra deſcriptum *Djernang*, ex India noſtra Orientali deductum; Nullo tamen modo hoc confundere volo cum alio *Sanguine Dracone* ex Occidente tranſlato, cujus arbores quam maxime differentes ab auctoribus exhibentur, inter quos lectores præ aliis ablego ad *Carol. Cluſium rarior. plant. libr.* I. *cap.* I. & adnotationes ejus in *Nicol. Monard.* præterea binas alias reperio exoticas arbores in *Dapperi Africa* deſcriptas, quarum prima *Sanguinem Draconis* ex ſuo fundit cortice; hic enim dicit, eſt gummi ex arbore *Ber* profluens, quæ in inſula Socotria creſcit, unde quondam celebris fuit facta hæc inſula. Vide *Dapperi Africam pag.* 308.

Hæc arbor ulterius porro deſcribitur in *Dapperi Madagascara*, *pag.* 31. ſub nomine *Rhaa*, quod in illa lingua ſanguinem denotat. Arbor autem hæc in altitudinem Nucis Juglandis excreſcit, folia gerens Pyri, fructusque formam gerunt minoris Pyri. Galli autem in diſſecto fructu nullam Draconis imaginem reperire potuerunt.

Ex

Dit ſchynt echter te ſtryden met het verhaal van zommige Sineezen, dewelke my berigten dat de Rottang Djernang *een arm of een been dik werden, welke dikke ſtukken, om dat ze zappig zyn, gekapt en geſtampt, vermengt werden onder de Maſſa, waar uyt ze de grootſte koeken maken: Het gebruyk van de koeken is hier in Indiën niet groot, en daarom ook niet duur, want zy werden meeſt gebruykt om onder ander reukwerk te mengen, inzonderheyd onder het Maccaſſaarſe Dupa, dewyl ze rieken als* Styrax Calamita, *en daarom by zommige* Maleyers, *hoewel abuſivelyk* Cominjan Mera, *of* roode Benjoin *genoemt werden, daar nogtans dit een byzondere Gom is, uyt het geſlagt van Benjoin, zuiver ende half doorſchynend als donkere Barnſteen, dog rooder; op koolen trekt zyn reuk na* Dammar Selan, *en verft geenzints rood op bout of papier.*

De roode bolletjes of Sanguis Draconis in guttis *zyn zo aangendam van reuk niet als de koeken, riekende meer na rood Sandel met Nagelen gemengt, daarom men niet geloven zoude, dat het zap van eenen boom zy, dies zy ook geenzints tot reukwerk gebruykt werden, maar tot verwe, en in de Medicyne. Want men kan alderhand glad geſchaaft boutwerk daar mede verwen, als men het zelve warm maakt, en de bolletjes daar over ſtrykt. De Chineezen weeten haar papier ſchoon Carmozyn-rood daar meede te verven, met een weynig water mengende, maar met oly laat het zig niet mengen. Op dit papier ſtaat hare zwarte ſchrift zeer fraay uyt, en dierhalven werdenze gebruykt voor hare Goden en groote Heeren. In de Medicyne weet ik hier in Indiën geen groot gebruyk, hebbende nooyt veel ſucces gezien als het binnens lyfs gebruykt werd tegens bloedloop of Dyſentheria, daarentegen werd het veel gebruykt in verſche wonden, om het bloed te ſtelpen, en met een te genezen, fyn geſtoten of gemaalen, en daar in geſtrooyt, als het maar een verſche vleeſch-wonde is, om welke oorzaken het by de Japanders meeſt geacht is. Dierhalven als men deze Rottang verſtaat, zo zoude konnen waar zyn, het geen zommige Autheuren van de Rottang in 't gemeen geſchreven hebben, te weten dat men met de Rottang iemand beſeren en quetzen, en ook met een oly of zap daar uyt geperſt wederom genezen kan. Van een Rottang-oly weet ik niet, maar verſtaan ze door het zap 't bovenſtaande Djernang, zo geve ik haar gelyk.*

De Maccaſſaren gebruyken het om de gedroogde en gladde bladeren van Licuala daar mede te beſtryken, die ze dan op een omgekeerden en heet gemaakten pot houden, tot dat de verwe ter dege aan de bladeren kleve, die ze daar na tot hare Bonkoſſen, *dat is, Tabaks-rolletjes, gebruyken, om dat ze ſchoon hoog purper-rood van buyten zyn.*

Dewyl nu de Javaanſche zoorte arm van die reſineuſe ſtoffe is, zo maakt men geen Djernang *daar van; egter zit 'er nog zo veel van die vervende ſtoffe aan de vruchten, dat ze daar mede vryven de ſteleri van hare pieken, hare ſchilden, en dunne riemtjes van geſplete Rottangs gemaakt, waar van ze hare matten maken, om alle dezelve hoog-rood te verven. Zo werde ik ook berigt, dat dezelfſte Javanen uyt zulke Rottangs een grof garen weeten te trekken of te ſplyten, waar van ze zekere kleedjes weven, die wel ſlegt dog durabel zyn.*

Hoewel ik nu niet beter weet, of het gemeene Sanguis Draconis, *dat men in de Europiſche Apotheeken verkoopt, is anders niet, dan het boven beſchrevene* Djernang, *uyt ons Ooſt-Indiën aangebragt; Zo wil ik het nogtans geenzints vermengen met het ander Draakenbloed uyt het Weſten komende, wiens bomen zeer verſchillende opgegeven werden, waar mede ik den Leezer wyze onder andere tot* Carol. Cluſium rariorum plant. lib. I cap. I. *en deszelfs* Annotationes *op* Nicolaum Monardum. *Boven dit vind ik nog twee vreemde bomen in* Dappers Africa *beſchreven, waar van de eerſte* Draken-bloed *uyt zyn ſchorze zal geven; want het zelve, zegt hy, is een gom, van den boom* Ber, *groeyende op 't Eyland Socotora, waar van het zelve eertyds vermaard is geworden. Ziet* Dappers Africa pag. 308.

Deze boom werd noch nader beſchreven in Dappers Madagascar, pag. 31. *met de naam* Rhaa, *'t welk in die taal bloed betekent. De boom groeyd in de hoogte van een Noote-boom, met bladeren van een Peere-boom. De vruchten hebben de gedaante van een kleene Peer: doch de Franſchen hebben in de opgeſnedene vrucht, geen beeltenis van een Draak konnen vinden.*

Ex ejus cortice, ramis, & trunco, quum ſcindantur, pungantur, vel conminuantur, ſuccus exfluit ruber inſtar ſanguinis humani vel animalis, qui vulgo in Pharmacopæis ſanguis Draconis vocatur. Puto autem hanc *Rhaa*, totam aliam ac diverſam eſſe arborem præcedente illa Socotrica arbore *Bek* dicta, ac potius habendam eſſe ſpuriam Nucis Moſchatæ ſpeciem, quæ ſanguineum quoque fundit ſuccum, præſertim quum *Dapperus* ipſe teſtetur, internum fructus nucleum odorem ſpirare *Nucis Moſchatæ*.

Uyt de ſchors, takken, en ſtam, wanneer daar in geſneden, geſtoken, of gekorven werd, vloeyd een zap, zoo rood als dat van een Menſch of Dier; gemeenelyk in de Apotheeken Draken-bloed genaamt. Doch ik giſſe, dat dit Rhaa *een gantſch verſchillend gewas van den voorgaande Sokotoorſche boom* Bek, *en veel meer te houden zy, voor een baſterd-ſoorte van de Noote-muſchaten boom, dewelke mede bloedig zap uytgeeft, te meer, dewyl* Dapper *zelfs getuygt, dat de binnenſte korl na de Noote-muſchaat riekt.*

Additamentum in Caput Sanguinis Draconis.

Anno 1701. a quodam adjutore, qui diu præfuit mercaturæ *Sanguinis Draconis* in Palimbang, ſubſequentia mecum ſunt conmunicata, quæ in prioribus non conmemorantur.

Idem vero confirmat, Sanguinem Draconis conligi quidem ex quadam Rottang ſpecie, quam jam prætereo, & quæ deſcripta fuit; uti quondam a *Dno. St. Martino* mihi fuit transmiſſa. Scribit autem mihi ſemel deciduis maturis fructibus, fruticem nunquam dein alios proferre fructus, illosque conligi a montanis, donec ſufficientem haberent quantitatem, qui in Oryzæ vel alia machina minutim contundebantur, ipſorumque furfures ac cortices per cribrum ſeparabantur, quantum fieri poterat, reliqua ac ſuperflua maſſa purus erat Sanguis Draconis, qui ad ſolem ſupra mattam in eum finem conſtructam, deponitur, per cujus calorem in lentam ducitur ſubſtantiam, atque per montanos iſtos populos in rotundos formatur globulos ſeu placentulas, magnitudine Pinangæ, paulo majore vel minore, qui tali modo præparatus ab ipſis Palimbang deferebatur ac vendebatur, ac dein porro Bataviam, & inde porro in Patriam ſeu Europam.

Quum vero Societas Indica dein experta fuerit, incolas ac Sinenſes Sanguinem hunc Draconis adulterare per Ceram vel aliam admiſtam maſſam, hinc noluit dein hunc accipere niſi in parvis fruſtulis digiti articulum longis, ac pollicis craſſitiem habentibus, quæ ſequenti præparantur modo.

Crater ingens aheneus vel ferreus ad tertiam ejus partem aqua inpletur, & igni inponitur, tum mattula ex arundine conſtructa ipſi inponitur, ita ut undique craterem obtegat, ita tamen ut ad trium quatuorve digitorum altitudinem ſupra aquam emineat, in qua dein Sanguis Draconis deponitur, ac bene obtegitur, ita ut nullus vapor exhalare poſſit. Quum aqua jam ebulliat, placentæ Sanguinis Draconis per ejus calorem adeo molleſcunt, quam deſideratur, quæ maſſa tum a Sinenſibus in talia conminuitur & formatur fruſtula, uti modo dictum fuit, quæ, ut priſtinam recuperent duritiem, frigidæ inponuntur aquæ, Licualæ folio involuta, & dein Javanorum filo, ad diſtantiam binorum digitorum adligantur in formam caudæ Draconis. Tali modo in ciſtis compingitur Palimbani, ac Bataviam transmittitur, & hinc porro in Patriam.

Exploratur autem *Sanguis Draconis* ſequenti modo, an bonæ ſit notæ. Qui igni inponitur, vel ad ardentem tenetur candelam, ſi tum lucentem emittat de ſe colorem, optimi eſt uſus ad rem Medicam; quum vero pollicis vel digiti unguis ſit madidus, ipſique admoveatur Sanguis Draconis, quo magis tum rubeat, & ungui adhæreat, quo melior eſt pictoribus.

Unde autem nomina *Sanguis Draconis* in *Lacrymis* & *in guttis* ſint derivata, mihi indicare non poterat, ſubtilis enim ac craſſus ibi unum idemque gerit nomen, *Djernang* nempe, hinc itaque hoc inquirendum eſt in Sanguine Draconis, qui ex India Occidentali, & Canarienſibus defertur inſulis.

Addenda quædam mihi porro ſunt, quæ reperi in *Horto Amſt.* nuper edito *cap.* 109. ubi quædam arbor *Angſara Javana* dicta, quæ in Patriam transmiſſa, & ibi habita fuit *Sanguis Draconis*, quum plani ejus fructus quodammodo formam repræſentent Draconis, quæ hic in Amboina alta eſt arbor, eleganter rubrum exhibens lignum, ex quo ciſtulæ formantur, quæque hic Ternatenſi nomine *Lingoo* vocatur, ac deſcribitur *libro tertio Herbarii mei.*

Byvoegzel op het Capittel van Sanguis Draconis.

Anno 1701. *heb ik van een zeker Aſſiſtent, dewelke langen tyd de opzicht over den handel van* Sanguis Draconis *op* Palimbang *gehad heeft, het navolgende verſtaan, 't welk in 't voorgaande niet aangehaald werd.*

Dezelve beveſtigt, dat het Sanguis Draconis wel van een zoorte van Rottang komt, die ik in zyn wezen laat, zoo als my voor dezen van den Heer St. Martyn, *toegezonden is: maar hy wiſt my te berichten, dat de rype vruchten afgevallen zynde, den ſtam nooit andere vruchten draagt, en dat dezelve van de bovenlanders hy een verſamelt werden, tot tyd en wyle zy een goede quantiteyt by malkanderen hebben, welke dan in een ryſt of ander blok fyn geſtampt zynde, word de ſchil of baſt, zoo veel doenlyk, daar uyt gezift. 't Overblyfzel, dat goed Sanguis Draconis is, werd in de Son op een matje, ten dien eynde daar toe gemaakt, gelegt, door welkers warmte het zig tot een leenige ſubſtantie begeeft, en door haar, te weten de bovenlanders, tot ronde koeken gekneet werd, in de grootte van een Pienang, iets meer en min, 't geen zodanig van die lieden naar Palimbang afgebragt en verhandelt werd, en voor dezen zodanig naar Batavia, en verders naar 't Vaderland gezonden is.*

Doch doordien aan de Ooſt-Indiſche Compagnie naderhand door de ondervinding geleert is, dat den Inlander en Chinees daar mede begon te morſſen, en met waſch of ander ſtof te vervalſchen, heeft de Ed. Compagnie zulks niet anders willen ontvangen, als by kleene ſtukjes, de lengte ruym een lid van een vinger, en de dikte van een duym hebbende, 't welk op de volgende wyze toegaat.

Men neemt een groote kopere of yzere pan, die een derde vol water werd gedaan, en op 't vuur gezet, dan doet men een Rottang-matje in de pan, dat dezelve daar net in komt te ſluyten, doch zoo, datze 3 a 4 vingeren breed boven 't water blyft, waar in dan het Drakenbloed gelegt, en digt toegedekt werd, dat 'er geen waaſem kan uytkomen. Wanneer dan 't water aan 't kooken raakt, werden de voornoemde koeken door deszelfs warmte zoo leenig, als men zou wenſchen, 't geen dan door de Chineezen tot zodanige ſtukjes gekneet werd, als even gezegt is, dewelke om zyn voorige hardigheid te behouden, in kout water gelegt, in een blad van Licuala gewonden, en aan een Javaanſch Nette-gaarn, ieder twee vingeren breed van malkander gebonden werden, in de gedaante van een ſteert van een Vlieger. Zoo werd het van Palimbang in Kaſſen afgepakt naar Batavia, en van daar voort naar 't Vaderland gezonden.

De proef van 't Drakenbloed is aldus: als men het Drakenbloed neemt, en men legt het in 't vuur, of houd het in de brandende kaarze; indien het een lichte coleur van zig geeft, is 't byzonder goed tot de Medicyne; en wanneer men den nagel van zyn duym of vinger nat maakt, men klopt daar 't Drakenbloed op, hoe helder rood, en hoe vaſter het op den nagel blyft zitten, hoe beter voor de Schilders.

Waar nu de namen van Sanguis Draconis *in* Lacrymis, *en in* Guttis *van daan komen, en wiſte by niet te zeggen, want het fyne en het grove heeft aldaar eenerley naam, te weten* Djernang; *dierhalven moet men dit onderzoeken in 't geene uyt Weſt-Indiën, en de Canariſe Eylanden komt.*

Noch moet ik hier byvoegen, het geen ik gevonden hebbe in den nieuwen Hort. Amſtelod. cap. 109. *alwaar een zekere boom genaamt* Angſara Javana, *naar 't Vaderland gezonden, en aldaar aangezien is voor een* Sanguis Draconis, *dewyl zyne platte vruchten eenigzints uytbeelden de gedaante van een Draak, 't welk hier in Amboina een hoege boom is, gevende een ſchoon rood hout, waar van men kleene kiſtjes maakt, en dewelke alhier met een Ternataanſche naam* Lingoo *genaamt werd, beſchreven in 't derde Boek van myn* Herbarium.

Nullus

Doch

Fig. 1.

Fig. 2.

Nullus autem rubrum ejus ſuccum hic pro Sanguine Draconis adhibere vult, exceptis iis, qui cuncta rubra ligna pro *Sandalo rubro*, & cunctos rubentes ſuccos pro *Sanguine Draconis* habent, cui opinioni ac ſententiæ nunquam adſentiar.

Doch niemand wil den rooden zap daar uyt komende, voor Sanguis Draconis *gebruyken, behalven die geene, dewelke alle roode bouten voor root Sandel, en alle roode zappen voor* Sanguis Draconis *houden, welk gevoelen ik nimmer zal toeſtaan.*

Tabula Quinquageſima Octava

Fruticem exhibet, qui *Palmijuncus Draco* RUMPHIO dicitur, ubi *Litt.* A. folii pinnam naturali repræſentat magnitudine ac forma, B. ejus fructum naturali magnitudine, & C. ejus *nucleum* exemptum. D. *Depuratum* denotat hujus *arundinis articulum* baculo inſervientem.

Figura Secunda Corymbum denotat fructiferum *Palmijunci acidi*, qui *Rottang Aſſam* in *Auctuario* vocatur, ubi E. fructus ejus diſſectus eſt.

De acht- en vyftigſte Plaat

Vertoont een Struyk, welke de *Palmijuncus Draco* van RUMPHIUS genaamt wert, alwaar Lett. A. een pen van het blad in zyn natuurlyke grootte en gedaante verbeeldt, B. de vrucht in zyn natuurlyke grootte, en C. deszelfs uytgenome korrel, D. is een *gezuyverd lid* van dit riet, tot een handſtok dienende.

De *tweede Figuur* vertoont een tros met vruchten van de *zuure Palmijuncus*, welke de *Rottang Aſſam* in het *Auctuarium* genaamt wert, alwaar Lett. E. een doorgeſneede vrucht aanwyſt.

OBSERVATIO.

Hæc eſt Palma Sanguinem Draconis fundens altera *Sam. Dale Pharmac.* in *4to. p.* 297. & Palma foliis & caudice undique ſpinoſis, longis, acutiſſimis, nigris armata D. *Scherard. ibidem.* & Dsjerenang, i.e. Sanguis Draconis ex fructibus Palmæ coniferæ ſpinoſæ elicitus. *Kemph. Amœnit. exotic. p.* 552.

Hic Sanguis Draconis ex tribus inprimis diverſis arboribus colligitur, quæ a *Sam. Daleo* l. c. memorantur. De hoc porro vide *Valent. Hiſt. ſimpl. reform. p.* 265. & *ſeq.* & *Ray tom.* 3. *app. pag.* 65.

AANMERKING.

Dit is de andere Palm-Boom, het Drakenbloedt uytgevende van *Sam. Dale Pharmac.* in *4to. p.* 297. en de Palmboom met bladen, en een ſtronk overal met lange, zeer ſcherpe, en zwarte doornen gewapent van *Sherard.* & Dsjerenang, dat is Draake-bloed vergaderd uyt de puntige vruchten van een doornachtige Palm-Boom, van *Kemph.* in zyn *Amœnit. exotic. p.* 552.

Dit Draken-bloed werd voornamentlyk uyt driederhande verſcheide Bomen vergadert, welke van *Sam. Dale* op de *aangehaalde plaats* vermeldt werden. Hier over ziet verders *Valent. Hiſt. reform. p.* 263. en de volgende, als mede *Ray* 3 *deel. app. pag.* 65.

In *Auctuario* itidem deſcribitur

Rottang acidum, ſeu Rottang Aſſam.

Quædam *Rottang Itam* ſpecies anno 1692. ex Boutone mihi transmiſſa eſt, quæ primo fruticem format inſtar junioris Sagus, longa gerens arundinacea folia inſtar aliarum Rottangs, ex quorum centro ſeſe erigit truncus ad viri circiter altitudinem, ac pedis craſſitiem, qui undique denſis ac ſubtilibus cingitur ſpinulis, & ſuperne ſeſe in ramos explicat inſtar Calappi, ſpinuloſos quoque, inter hos vero ramos fructus excreſcunt, unde concludo ſpeciem eſſe *Sagus Filaris*, ſeu *Hacun*, libro primo cap. 19 deſcriptæ.

Racemi floriferi ex multis componuntur incurvis digitis ſeu julis, quibus fructus compreſſi ſibi inſident, in his vero nullæ conſpiciuntur ſpinæ, ac magnitudinem habent Uvarum majorum, non rotundi, uti in noſtro Rottang Itam, ſed oblongi ſeu Oviformes, in durum exeuntes apicem, ſunt quoque magis ſquamoſi & fumei coloris: Sub tenui putamine nucleus reconditur oblongus, planus, & contractus, qui ſuccoſa cingitur carne inſtar Tamarindi, excepto quod rugoſa ſit.

Nomen. Nullo alio innotuit nomine, niſi *Rottang Aſſam*, h. e. *acidum Rottang.*

Locus. Non tantum obcurrit in Macaſſara, & in diſtrictu Bœloe Bœloe, ſed etiam in Boutone.

Uſus. Fructus piſcibus adcoquuntur, ut acidum præbeant condimentum, uti Tamarindi, ac caro fructuum ad ſitim exſtinguendam valet. Funis autem ipſe nulli inſervit uſui.

In het *Auctuarium* is mede beſchreven

De zuure Rottang.

Een zoorte van Rottang Itam *is my Anno* 1692. *van Bouton gebragt, zettende eerſt een ſtruyk als een jonge Sagoe-ſtruyk, met lange rietachtige bladeren, als andere Rottang, uyt wiens midden zig verheft een ſtammetje, omtrent een man hoog, en een been dik, en digt bezet met fyne doorentjes. Boven verdeelt het zig in takken, als een Calappus-boompje, noch al doornachtig, en tuſſchen de takken komen de vruchten voort, waar uyt ik giſſe, dat het een zoorte zy van* Sagus Filaris *of* Hacun, *in 't eerſte Boek, cap.* 19 *beſchreven.*

De troſſen beſtaan mede uyt veele kromme vingers, daar aan de vruchten op malkander gedrongen zitten, dog men ziet geene doornen daar aan, als groote Druyven, in 't rondt, niet gelyk onze Rottang Itam, maar langwerpig, of Ey-formig, met een harde ſpits, doch meer ſchubachtig als de onze, en rookverwig, onder een dunne ſchaal leyd een lankwerpige, platte, en gerimpelde korrel, omgeven met een zappig vleeſch, als Tamaryn, behalven dat het rimpelig is.

Naam. *Hy is met geen andere naam bekend dan* Rottang Aſſam, *dat is zuure Rottang.*

Plaats. *Men vindze niet alleen op Macaſſar, en in 't diſtrict van Boeloe Boeloe, maar ook op Bouton.*

Gebruyk. *De vruchten werden by viſſen gekookt, om een zuure Sauce te maken, gelyk met Tamaryn, en het vleeſch van de vruchten om den dorſt daar mede te verſlaan; doch het touw werd tot niets gebruykt.*

Bœloe Rottang.

Anno 1693 menſe Decembri in Hitoës montibus detecta eſt rara Rottang ſpecies, quæ mixtam habet formam Rottang & arundinis, longum enim emittit funem tam juxta ſolum quam ſupra arbores, qui centum circiter orgyas longus eſt, nec multo craſſior digito, ejus vero nodi & articuli magis protuberant quam in aliis arundinibus, totusque funis nullos explicat ramos, ſed prope nodos craſſam habet vaginam ad digiti circiter longitudinem, quæ facile deglubi poteſt, externe ex cinereo virens, glabra, ac parum viſcoſa inſtar Rottang, ſubſtantiæ denſioris *Boeloe tuy.* Interna pars concava eſt inſtar arundinis, vix autem minimus digitus intrudi poteſt, ſicca nec aqua ulla repleta; Extrema funis pars pennæ circiter craſſitiem habet, atque ibi octo vel decem orgyas longa, ubi ſimplices ac breves conſpiciuntur ramuli,

Bœloe Rottang.

Anno 1693. *in December, is in 't gebergte van Hitoe gevonden een zeldzame zoorte van Rottang, dragende een gemengd fatzoen van Rottang en Bamboes, want het groeyde met een lang zeyl zoo langs de grond, als over de bomen, na giſſing by de bondert vademen, en niet veel dikker dan een vinger, doch de leden buylen meer uyt dan aan andere Bamboezen, zynde het gebeele touw zonder takken, behalven by de leden beeft het een dikke ſchee-de, omtrent een vinger lank, die haar liebt laat affchilferen, van buyten groen-graauw, even, en wat kleverig, gelyk de Rottang, van ſubſtantie dichter dan* Bœloe tuy. *Het binnenſte is bol, als een Bamboes, doch men kan 'er qualyk een pink in ſteken, droog, en zonder water. Het uyterſte touw is omtrent een ſchaft dik, en noch wel 8 a* 10 *vademen lank, daar aan ziet men enkelde en korte takjes uyt de leden voortkomen, met bladeren als die van*

Bœloe

ramuli, ex nodis progerminantes, folia gerentes inſtar *Bœloe tuy*, tenuia, glabra, nec rugoſa, ſed per longitudinem ſubtilibus coſtis donata.

Articuli circiter ad ſpithamæ ſpatium diſtant, funisque gyros format inſtar Rottang, ſed non flexilis eſt. Extrema funis ſeu tenuis pars hic & illic bifida eſt, quod nec Rottang nec Bamboes efficit, ibidemque internodia parum rugoſa ſunt, externe inſtar *Boeloe tuy*, cui puto eſſe adfinem.

In Amboina parum notus eſt hic funis, & dicto anno repertus in remotis Hitoës montibus. Incolæ hunc vocant *Boeloe Rottang*, & male *Rottang Boeloe*, quod cognomen eſt latifoliæ arundinis *Rottang Tuni*.

Nullus etiam ejus innotuit uſus, nullas enim habet rectas partes baculis convenientes, nec etiam in fila torqueri poteſt.

Bœloe tuy, *dun, glad, zonder ruigte, doch in de lengte ſubtiel geribt.*

De leden ſtaan omtrent een ſpan van malkanderen, en het touw loopt met bochten, gelyk een Rottang, doch laat zich zoo wel niet buygen. Het uyterſte of dunne touw ſplyt hem ook hier en daar in tween, het welk noch Rottang noch Bamboes doed, ook zyn de tuſſchen-leden aldaar wat ruyg van buyten, gelyk Bœeloe tuy, *uyt wiens maag ſchap ik het giſſe te zyn.*

Het is in Amboina weinig bekend, en in 't voorſchreve Jaar gevonden op het woeſte gebergte van Hitoë. De Inlanders noemen het Boeloe Rottang, *en qualyk* Rottapg Bœloe, *'t welk een toenaam is van de breedbladige* Rottang Tuni.

Men weet ook geen gebruyk daar van, want men vind 'er niets rechts aan tot band of wever-ſtokken, zoo laat het zig ook niet drayen om touwen daar van te maken.

CAPUT SEXAGESIMUM.

Palmijuncus lævis. Rottang Utan.

HÆc planta nullam habet adfinitatem cum Rottang, excepto fune, qui vero non eſt lignoſus, ſed junceus & viridis, ut tamen receptum, ac vulgarem ſequar ordinem, inter Rottang ſpecies hanc quoque deſcribam.

Funis hic digitum craſſus eſt, vel paulo minus, lentiſſimus, ex craſſis conſtans fibris, junceus, externe virens, interne albus, uti & externe, ubi alicui rei adhæſit, ſine ſpinis ac nodis ſeu articulis, ſed folia plerumque gerit alternata, inque ramos dividitur.

Folia cum illis Lelebæ conveniunt, longitudinalibus coſtis donata, ſuntque glaberrima & ſplendentia, oris æqualibus, & prope petiolum parum inflexa, cum petiolo ipſo funem amplectentia, atque inde geniculi formam exhibentia. Folia hæc aliquid peculiare habent, quod in nulla alia obſervatur planta, niſi in hac & ſubſequente. In folii enim extremo nervus medius excurrit, qui ſeſe inflectit, atque deorſum varias exhibet circinnas ſeu circulos, qui firmiſſimi ſunt, ac fortiſſime illas tenent res, quas inter creſcendum amplecti poſſunt.

Flores excreſcunt in ordinatis racemis, uti in Liguſtro, vel Galanga majore, ſed magis extenſi, primoque ſunt ſimplicia alba capitula, majora ſemine Sinapios, quæ ſeſe explicant in floſculos albos & pentapetalos, maxima ex parte gerentes ſimplicia ac brevia ſtaminula, odoris debilis. Plerumque fruſtra decidunt, pauci autem hic & illic in fructus excreſcunt, qui baccæ ſunt rotundæ, paulo majores grauis Piperis, duræ, glabræ, & cinereæ. Sub externa pauca carne oſſiculum locatur rotundum, obſcure fuſcum; Reliqua vero racemi pars obducitur ſquamoſis petiolis, parvos julos referentibus, quidam autem racemi reperiuntur fructibus onuſti, qui omnes ſimul matureſcunt.

Funis hic plerumque per fruticulos ac herbas proſerpit, in altis vero ſilvis arbores adſcendit ſatis longe. Inferior ejus pars quodammodo lignoſa eſt, recta, & firma, ita ut baculi ex ea parte formari poſſint, ſuperior vero pars ex craſſis conſtat fibris, inque ſubtilia loramenta findi poteſt. Floret Julio, Auguſto, & Octobri. Videtur mixtam habere naturam Rottang & Galangæ.

Nomen. Latine *Palmijuncus lævis.* Malaice *Rottang Utan.* Amboinice in Hitœa *Walo* & *Wala*, in Leytimora *Waro*, *Wara*, & *Aywara*. Ternatice *Urioma.*

Locus. Plerumque circa litora creſcit, uti & in montium anterioribus partibus, ac levibus ſilvis.

Uſus. Virides rami a foliis depurati in loramenta finduntur, quæ cunctis ligaculis inſerviunt. Recentia folia maſticata & inpoſita levibus vulneribus, quæ Amboinenſes in ſilvis contrahunt, Emplaſtri loco inſerviunt, adſtringentem enim & conſolidantem habent virtutem.

Ultima

LX. HOOFDSTUK.

Het gladde Palms-Boom-Riet.

Dit gewas heeft geen gemeenſchap met de Rottang, behalven het touw, 't welk dan doch niet houtachtig, maar biesachtig, en groen is, echter om de gemeene ſleur te volgen, zullen wy ze mede onder de Rottangs beſchryven.

Het touw is een vinger dik, of minder, zeer taay, grofdradig, en biesachtig, buyten groen, binnen wit, gelyk het ook van buyten is, daar het ergens aan gezeten heeft, zonder doornen of eygentlyke leden, doorgaans bezet met bladeren, die met beurten boven, en tegens malkanderen ſtaan, en het verdeeld zich ook in takken.

De bladeren gelyken die van Leleba, langs benen wel geribd, doch zeer glad en glimmende, met effene kanten, en by den ſteel een weinig gedraayd, maar met den ſteel zelfs het touw omvattende, en daar door de gedaante van een lid makende. Deze bladeren hebben iets bezonders, het welke men aan geen andere plante ziet dan aan deze en de volgende: want aan 't uyterſte des blads loopt de middel-zenuwe alleen voort, kromt haar om, en vertoont neerwaarts verſcheyde krullen of cirkeltjes, die zeer ſtyf zyn, en vaſt houden, als zy in 't groeyen wat komen te vatten.

Het bloeyzel komt voort aan geſchikte troſſen, gelyk aan het Liguſtrum, of Galanga Major, doch meer uytgebreyd, beſtaande eerſt uyt enkelde witte knopjes, grooter dan Moſterd-zaad, die hun openen in kleene, witte, en vyfbladige bloempjes, meeſt uyt enkelde korte draadjes beſtaande, met een ſlappe reuk. Zy vallen meeſt vergeefs af, doch weinige hier en daar werden tot vruchten, 't welk zyn ronde beſiën, wat grooter dan Pepers-kort, hard, glad, en graauw. Onder het buytenſte weinige vleeſch leyd een ronde donker-bruyne ſteen, zynde het reſterende van den tros behangen met ſchubachtige ſteeltjes, als kleene Kattekens, doch men vind ook troſſen met vruchten volladen, en alle te gelyk rypende.

Het touw kruypt ordinaris door de ruygte, maar in 't booge boſch loopt het de bomen op, en werd redelyk lank. Het onderſte deel is wat houtachtig, regt, en ſtyf, zoo dat men band-ſtokken daar uyt kan maken, maar het voorſte is grofdradig, en laat zig tot ſubtiele riemen ſplyten. Het bloeyd in July, Auguſtus, en October. Men zoude zeggen, dat het een gemengde aart heeft van Rottang en Galanga.

Naam. *In 't Latyn* Palmijuncus lævis. *Op Maleyts* Rottang Utan. *Amboinſch op Hitoe* Walo *en* Wala, *op Leytimor* Waro, Wara, *en* Aywara. *Ternataanſch* Urioma.

Plaats. *Het waſt meeſt omtrent de ſtranden, als mede in 't voorſte van 't gebergte, en lichte boſſchen.*

Gebruyk. *De groene takken van de bladeren gezuyverd, werden tot riemen geſneden, die tot allerband bindwerk dienen. De verſche bladeren geknouwd en opgebonden, dienen de Amboinezen tot pleyſters, als zy in 't boſch eenige lichte quetzuren bekomen, want zy hebben een t'zamentrekkende en genezende krägt.*

Het

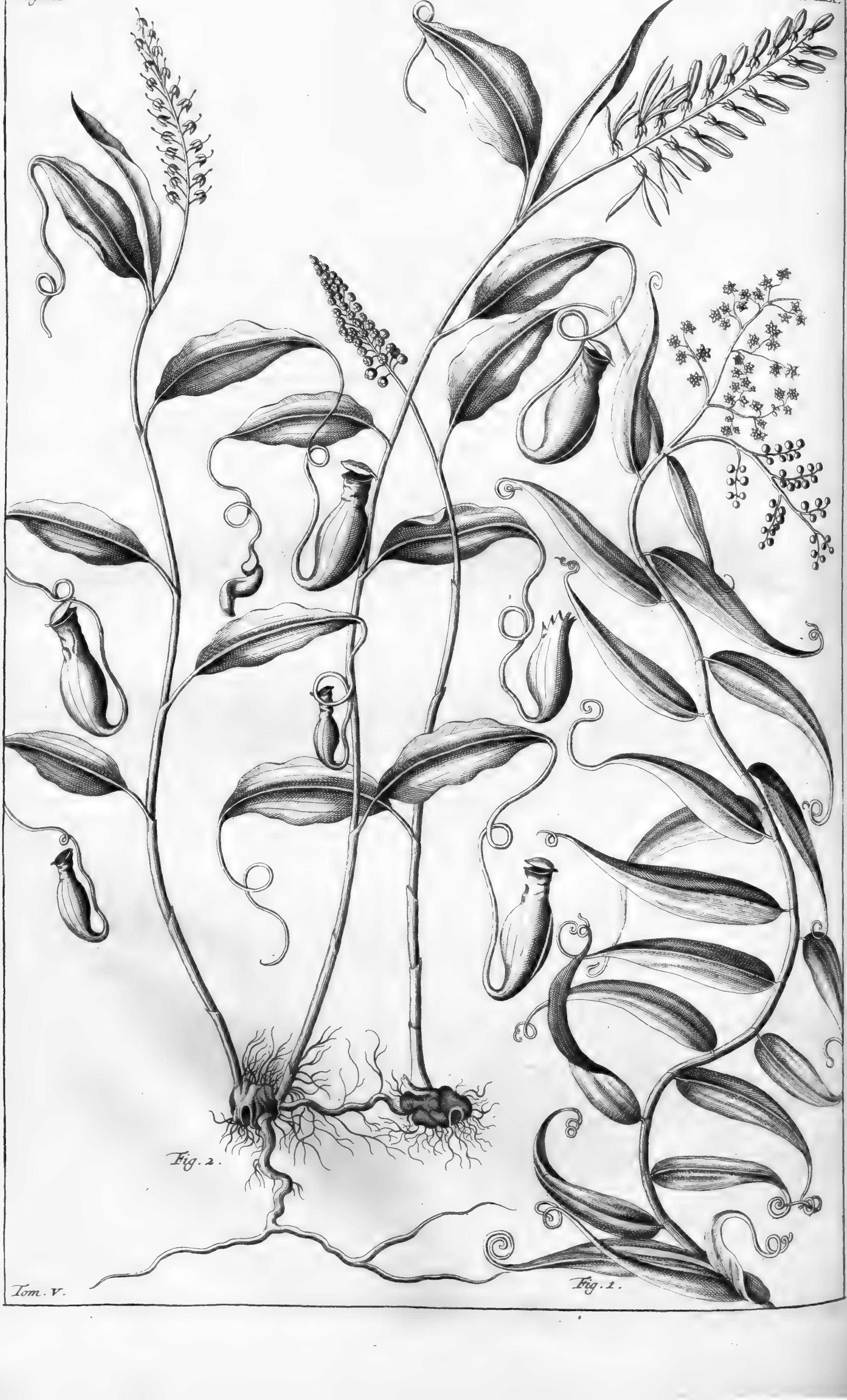

Fig. 2.

Fig. 1.

Ultima hujus funis pars cum recentibus ac teneris foliis contuſa, & in aqua macerata capitis lavacro conducit, capillitii enim profluvium inpedit, atque efficit, ut longius excreſcat. Aliquando in hac planta inferiores ſtipites cum parte quadam radicis odorati quodammodo ſunt, ſi nempe in ſaxoſis & ſcopuloſis provenerint locis.

Panambu Valli. Malab. Bracmanis *Silona*, Portugallis *Rotao Falſo*. Belgis *wilde Rottang*. in *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 53. deſcriptum, eſt *Palmijuncus* noſter *lævis.*

Het uyterſte eynde van dit touw met de jonge bladeren geſtoten, en in water geweekt, dienen om het hooft daar mede te waſſchen, want zy beletten het uytvallen des haayrs, en doen andere waſſen. Men vind zomtyds aan dit gewas de onderſte ſtelen met een gedeelte van de onderſte wortelen eenigzints welriekend, doch die moeten op ſteenachtige en klippige plaatzen waſſen.

Panambu Valli. Malab. *Braminees* Silona, *Portugeeſch* Rotao Falſo. *Neerduytſch* wilde Rotting, *in* Hort Malab. part. 7. fig. 53. *beſchreven, is ons bovenſtaande* Palmijuncus lævis.

Tabula Quinquageſima Nona

Ad *Figuram Primam* ramum exhibet *Palmijunci lævis*, qui eſt Panambœ *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 53. & Canna Indica, florida, baccifera, fructu umbilicato, monopyreno, floribus racemoſis *Ray. Hiſt. pl. tom.* 3. *p.* 573. & Frutex Indicus, ſcandens, folio Mendoni inſtar in capreolam deſinente, fructu parvo coronato *Plukn. Amalth. p.* 101.

Figura Secunda Plantam ſiſtit *Canthariferam* Rumphio dictam, cujus forma quam maxime ab illa *Theſ. Zeyl. T.* 17. quæ *Bandura* ibi vocatur, eſt diverſa, ita ut, quum utræque figuræ re vera ſint genuinæ; variæ hujus generis ſpecies ſine dubio obcurrant, quod & ex Rumphii teſtimonio etiam comprobatur, quas plantas hinc illinc conjunctas, diverſas jam habeo ſpecies, atque hæc cum illa *Pluknetii* convenit, illa vero *Theſauri Zeylanici* cum planta *Grimmii* & *Breynii*; hocce autem genus jam *Nepenthes* vocatur auctore *Breynio*, & nunc etiam *Linnæo* in *H. Cliff. p.* 431. ubi vide reliqua, & in *Theſ. Zeyl. l. c.*

De negen- en vyftig ſte Plaat

Wyſt aan in de eerſte *Figuur* een Tak van de *gladde Palmijuncus*, welke is de Panambœ van de *H. Malab. 7 deel Tab.* 53. en de Indiſche bloeyende, en vruchtdragende Canna, met een genavelde, eenzadige vrucht, en trosachtige bloemen van *Ray. hiſt. pl. tom.* 3. *p.* 373. en de Indiſche klimmende Struyk, met het blad van de Mendoni in een krulletje eindigende, met een kleyne gekroonde vrucht van *Plukn. Amalth. p.* 101.

De *tweede Figuur* wyſt aan een plant, het *Kannetjes-kruyt* van Rumphius genaamt, welkers gedaante zeer verſchilt van die, welke in de *Theſ. Zeyl. T.* 17. is afgebeeldt, welk aldaar *Bandura* genaamt wert, zo dat, wyl der beyder afbeeldingen zeer egt zyn, verſcheide zoorten van dit geſlagt moeten gevonden worden, het geen ook door het getuyge van Rumphius beveſtigt wert, en die twee planten eertyds t'zamengevoegd nu voor byzondere zoorte houde, en deze plant met die van *Pluknet* overeenkomt, dog die van de *Theſ. Zeyl.* met de plant van *Grimmius* en van *Breyne.* Dit geſlagt wert hedendaags *Nepenthes* genaamt, daar van Aucteur zynde eerſt de *Hr. Breyne*, en nu ook *Linnæus* in de *H. Cliff. p.* 431. alwaar het overige ziet, als mede in de *Theſ. Zeyl.* op de *aangehaalde plaats.*

CAPUT SEXAGESIMUM PRIMUM.

Cantharifera. Daun Gundi.

PRiori adfinis eſt hæc rara planta, per quam natura miro ludit modo, cui non ſufficit creaturas ſuas, uti flumina, arbores, animalia, ſimiliaque effingere, & exprimere in Achatis, ſed lubet quoque ſpeciem ſupellectilis imitare, & plantam ſimili modo formare, quæ merito inter rariſſimas Indiæ res numeratur.

Dico adfinem eſſe præcedenti *Rottang Oëtan*, quum cum ejus foliis ac modo creſcendi conveniat, licet non longum vel ſolidum formet funem, nec altitudinem excedat repentis herbæ. Ejus truncus inferior digitum longus eſt, lentus, & junceus, mox autem ſeſe dividit in laterales ramos, qui tam diu eriguntur, donec a fructibus deprimantur, quum prorepant, vicinasque arbores vel rupes adſcendant.

Ex lentis his & nodoſis ramis folia progerminant inordinata, ſeſſilia, illis præcedentis *Rottang Oëtan* ſimilia, ſeu inſtar illorum Orchidis, palmam nempe vel ſpithamam longa, in medio binos pollices lata, parum conniventia, & ad oras paulisper ſinuoſa, juxta quas binæ tresve ſubtiles venæ longitudinales decurrunt, per medium vero firmus excurrit nervus, qui folium firmat, atque in una ſpecie fuſcus eſt, qui mas cenſetur, & cujus folia ſæpe ferrugineis maculis ſunt adſperſa, in altera albus, quæ femina eſt, majoraque gerit folia ac cantharas.

Nervus iſte medius in folii extremo quam longiſſime extenditur, atque uti in priore planta quasdam format circinnas, ſic in hac in longum excurrit firmumque filum, quod prius ſeſe deorſum inflectit, dein introrſum verſus folium, ac dein quodammodo ſurſum, ubi craſſum format capitulum, ex hoc per mirabilem ac ſingularem naturæ diſpoſitionem faculus excreſcit, ſemper erectus, vel parum inclinans, ex tenui & viridi pellicula conſtructus, quam naturaliſſime

LXI. HOOFDSTUK.

Het Kannekens-kruyd.

UYt de maagſchap van 't voorgaande, is mede deze zeldzame plante, daar de natuur wonderlyk mede ſpeeld, die het niet genoegzaam is van haar eygen ſchepzelen, als rivieren, bomen, gedierten &c. afbeeldzels te leenen, en drukken dezelve in de Agaten; maar het luſt haar ook een patroontje van ons buysraad te leenen, en een plante daar na te formeeren, dewelke met reden onder de raarſte dingen van Indiën geteld word.

Ik zegge dat het uyt de maagſchap van de voorgaande Rottang Oëtan *is, om dat het in bladeren en wasdom dezelve nakomt. Echter zet het geen lank of dicht touw, maar komt niet boven de maate van een kruypend kruyd. Zyn onderſte ſtam is een vinger dik, taay, en biesachtig, maar verdeeld zig ſtrax in eenige zyde-takken, die zoo lang overeynd ſtaan, tot datze van de vruchten neer gedrukt werden, wanneerze aan 't kruypen raken, en dan de naaſte bomen en klippen oploopen.*

Uyt de taaye en geknopte takken komen de bladeren voort, zonder order of ſtelen, die van de voorgaande Rottang Oëtan *gelyk, of als die van Orchis, te weten een band of een ſpan lank, in de midden twee duymen breed, wat toeluykende, en aan de kanten wat gefronſt, langs dewelke twee of drie ſubtiele aderen in de lengte loopen. Door de midden loopt een ſtyve zenuwe, die het blad regt houd, in de eene zoorte bruyn, dewelke men voor het manneken houd, en wiens bladeren ook dikwils met yzer-roeſtige plekken geſprengt zyn, en aan het andere wit, 't welk het wyfken zal zyn, grooter van bladeren en kannekens.*

Gemelde zenuwe loopt buyten het eynd van 't blad verre uyt, en gelykze aan de voorgaande plante eenige krullen maakt, zoo wordze hier tot een lange ſtyve draad, die zig eerſt onderwaarts kromt, daar na inwaarts na het blad toe, en weder eenigzints opwaarts, daar zy een dik hoofdeken gewind, hier uyt word door een zonderlyke en wonderlyke beſchikkinge der natuure een ſaxken, altyd overeynd ſtaande, of een weinig bellende, van een dun en groenachtig velleken gemaakt, en zeer eygentlyk uyt-

liſſime repræſentans Cantharam, excepto quod ad fundum acute deſinat, ubi iſti nectitur filo.

Hæc canthara plerumque quinque ſexve pollices longa eſt, ſesqui vel duos digitos lata, quodammodo trigona, una autem ejus pars ſemper anguſtior eſt, binæ aliæ rotundum formant dorſum. Inferior cantharæ pars ſemper ventricoſa eſt, & firma, nervis quibusdam rectis, ſeu ſemi obliquis pertexta, ſuperior autem pars, quæ collum format, anguſtior eſt & mollior. Superne os conſpicitur rotundum, a poſteriore parte acute deſinens, & fimbriatum ora rotunda, atque ab anteriore parte excipulum quaſi format, operculum dein ſuper inponitur ex ſimili pellicula conſtructum, quod firmiter obcluſum eſt in junioribus cantharis, in adultis vero ſeſe aperit & dehiſcit, ſeu corrugatur ſenſim, ſemper autem ad poſteriorem & ſummam partem adhæret, ſeu connectitur, uti operculum in canthara.

Utriculus hic canthariformis, quam diu obcluſus eſt, aqua refertus eſt lympida & dulci, operculo autem aperto, hæc ſenſim minuitur usque ad dimidiam partem, ita tamen ut per noctem iterum adcreſcat tanta copia, quanta per diem fuit exſiccata, quum vero operculum totum ſit contractum, aqua hæc ſenſim minuitur fere tota. In aperto varii repunt vermiculi & inſecta, quæ in hoc moriuntur, excepta parva quadam ſquilla gibba, quæ aliquando in hoc reperitur & vivit: Interne cantharus hic eleganter pictus eſt purpureo-rubris ſtriis ac maculis, quales etiam lineæ ſed minori quantitate externe conſpiciuntur, in rubra ſpecie frequentiores, quam in alba, atque hæ lineæ Cantharam hanc eleganter ornant, operculum porro ſupremum plerumque penitus rubet, viridibus & albis ſtriis diſtinctum. Pelliculaque cantharæ ſuperne ſemi pellucida eſt, ac marceſcit, quum aqua ad dimidium exſiccata ſit.

Aliquando hæc canthara ſuperna ſua parte, quæ anguſtiſſima eſt, introrſum ad ipſam vergit plantam, aliquando extrorſum, quod in initio putabam certum eſſe characterem ſecundæ ſpeciei, ſed dein conperi, in una eademque hoc obſervari planta ſine diſcrimine.

Sunt & porro quædam curioſitates tanquam hujus plantæ certi characteres, ſed quos ſciens prætereo, tantummodo repetens, quum aqua ſit repleta, ſurſum ſeu parum retrorſum vergi, ſimplici inſiſtens petiolo, quod mirum præbet adſpectum, ulteriore autem inveſtigatione comperimus ſimul adtolli per firmum pedunculum, qui lignoſus eſt, ac culmum craſſus, ſuperius unum alterumve circulum formans, ſeu circinnas, quibus ſeſe ramulis aliorum fruticulorum vel ſibi ipſi etiam circumvolvit, atque hæc canthara non habenda eſt pro genuino plantæ fructu, ſed tantummodo pro folii adpendice, ſeu excremento.

Contra verus fructus raro progerminat, nec niſi in adultioribus flagellis, quæ arbores vel rupes amplectuntur, qui longi ſunt racemi, ultra ſpithamam longi, gerentes fere flores Galangæ, quique minores continent oblongos fructus, digiti articulum longos, ac minorem pennam craſſos, per longitudinem angulosos & ſulcatos, ſuperne formam referentes floris, atque hinc exhibentes capſulas quaſi ſeminales teneras, ſeu fructus minoris Angreci, infra libro undecimo deſcripti. Maturi porro fructus in quatuor vel quinque dehiſcunt partes, ac nil exhibent niſi fibrillas quasdam.

Alba ſpecies aliquando duplo majora gerit folia ac fructus, cujus cantharas habui pintam liquoris continentes, quæ deductæ erant ex montibus poſt Locky in parva Cerama. Ejus radix lignoſa eſt, lenta, ac nodoſa, externe ex fuſco nigra, & pelliculis obducta, interne albicans, quumque vetuſta ſit, haud male repræſentat radicem Chinæ, ſub terra parum prorepit, atque in quibusdam locis novos producit ſurculos, qui componuntur ex acuminatis & convolutis foliis.

Nomen. Latine *Cantharifera*; Belgice *Kannekens-kruyd.* Malaice *Daun Gindi*, *Gindi* enim cantharam denotat ſeu guttum, quo alicui aqua obfertur ad manus lavandas. Amboinice *Sobe Leypoſſo*, & *Aytiba*, h. e. arbor excipuli, cum quo cantharas comparant. Portugalli illum vocant *Cannekas de Mato.*

In

beeldende een giet-kanneken, behalven dat het by de bodem ſpits toeloopt, alwaar het aan den voorn. draad vaſt is.

Dit kanneke is in 't gemeen vyf en zes duimen lang, een en een half of twee vingers breed, eenigzints driezydig, dog de eene zyde altyd ſmalder, de andere tweemaken een ronde rugge. De onderſte helft van 't kanneken is buikachtig en ſtyf, met eenige regte of half ſchuinſe zenuwen doortogen, de opperſte helft is ſmalder en weker, zynde een hals. Boven op is een ronde mont, agter wat ſpits toeloopende, en gezoomt met een roode kant, aan 't voorſte eynd zomtyds een tuit hebbende, boven op zit een dekzeltje van diergelyke velletje gemaakt, 't welk digt geſlooten is aan de jonge kannekens, maar aan de volwaſſene gaat het open, en krimpt met ter tyd in malkander, blyvende altyd by den achterſte en boogeren hoek vaſt hangen, gelyk een dekzel aan een kanne.

Dit kanneformige zakje nog geſlooten zynde is vol klaar en zoet water, maar het dekzeltje opengaande verminderd het allenskens tot de helft toe, dog zodanig, dat het 's nagts al wederom zo veel aangroeye, als 'er daags uytdroogt, maar als het dekzeltje nu geheel en al is ingekrompen, zo verminderd het water allenskens, ſchier tot niet. In 't geopende kruypen verſcheiden wormpjes en ongedierten, die dan daar in ſterven, behalven een zeker kleen Garneeltje, 't welk men zomtyds daar in vind, en woont: Van binnen is het kannetje ſchoon geſchilderd, met purper roode ſtreepen en plekken, diergelyke lynen, dog weiniger men ook van buyten ziet, dog aan de roode zoorten meer dan aan de witte, dewelke dit kannetje treffelyk verzieren, en het bortje aan de mond is meeſt geheel rood, met groene en witte ſtreepen. Het velletje aan het kannetje is aan 't bovenſte deel half doorſchynend, en begint ten eerſten te ſlenzen, als het water 'er half uyt is.

Zomtyds ſtaat dit kannetje met zyn voorſte of ſmalſte zyde innewaarts of na de plante, zomtyds uytwaarts, 't welk ik in 't eerſte meynde een vaſt kenteken te zyn van de tweede zoorte, maar bevond namaals, dat ze aan een en dezelfſte ſtok zonder onderſcheid ſtonden.

Daar zyn meer kleene courieusheden tot kentekens, die ik willens overſla, alleenlyk repeteerende, dat het zo gevuld in het water overeynd of wat agterwaarts hellende op dien enkelen ſteel ſtaat, wonderlyk in 't aanzien, dog by nader ſpeculatie bemerkt men, dat ze gedragen werden door den ſtyven ſteel, die boutagtig, en een ſtroobalm dik is, boven een of twee cirkeltjes of kringen makende, waar mede by zig om eenige takjes van andere ruigte, of om zig zelfs geſlingert hadde, nog moet men dit kannetje geenzints voor de regte vruchten houden, maar ſlegts voor een uitwas van 't blad.

Daarentegen de regte vrucht komt zelden voort, en niet dan aan de oude ranken, die de bomen of klippen oploopen, zynde lange troſſen, een ſpan of meer lank, gelykende het bloeizel van Galanga, beſtaande uyt ontelbare lange vruchten, een lid van een duym lank, een kleene ſchaft dik, in de lengte bōekig, en gevormt, boven op met een gedaante van een bloem, en daar door vertoonende de jonge Zaathuisjes of vruchten van het kleene Angrek, in 't elfde boek beſchreven. De rypē ſplyten in vier en vyf deeltjes open, en vertoonen binnen anders niet dan vezeltjes.

De witte zoorte werd zomtyds nog eens zo groot van bladeren en vruchten, waar van ik kannetjes gehad hebbe, die wel een pintje nats hielden, gebragt uyt het gebergte agter Locky op kleen Ceram. De wortel is boutachtig, taay, en knobbelagtig, buyten bruin-ſwart, en met vellen behangen, binnen witachtig, en als ze oud is, gelyktze niet qualyk de Radix China, zy kruipt wat onder de aarde, en brengt hier en daar nieuwe ſcheuten voort, beſtaande in ſpitze t'zamen gerolde bladeren.

Naam. *In 't Latyn* Cantharifera. *In 't Duyts* Kannekens-kruyd. *Op Maleyts* Daun Gindi, *zynde* Gindi *een giet-kannetje te zeggen, of eygentlyk een gorgelet met ſnebbe, waar mede men iemand het handwater toediend. In 't Amboins* Sobe Leypoſſo, *en* Aytiba, *dat is Schepers-boom, maar mede zy de kannetjes vergelyken. De Portugezen noemenze* Cannekas de Mato.

Op

In Leytimora *Nitu Aläa* h. e. diaboli ollula dicitur, quum in incultis creſcit locis, quos Fauni, h. e. ſilvarum vel montium diaboli inhabitant, unde & quibusdam *Gindi Zeytang* vocatur. Quidam etiam hanc Malaice in Sumatra nominant *Gada Gada.*

Locus. In remotis & incultis creſcit locis, in Amboinenſibus ſaltem inſulis nullibi reperitur, niſi in altis montibus ſaxoſis vel ſcopuloſis, & frigidis, qui plurimis obcupati ſunt arboribus, uti in Leytimora montes ſunt Putæ, in Hitoea montes poſt Laricquas, Waccaſioe, & Mamalo, ubi ingentes ſunt Dammaræ ſilvæ. In Uliaſſara montes Oclatri, in parva Cerama vel Hoeamohela, magni Dammaræ montes poſt Locki. Contra in Zeylona creſcit in vallibus circa fluminum ripas ejusdem fere formæ cum Amboinenſi, per longa flagella prorepens.

Maxima ſpecies obcurrit in montibus Locki & Mamalo. Sumatræ montes hanc quoque alunt ad Orientalem plagam, unde montium incolæ aliquando illam deferunt dono Radjas, ſeu Belgarum gubernatori. Sic quoque, intelligo in Braſilia creſcere, atque ex ejus deſertis aliquando in litus deferri.

Uſus. Mira hæc planta maxime curioſitati inſervit, ejusque cantharæ inter miras & exoticas adſervantur res, quæ re vera quoque dignæ ſunt, ad demonſtrandum mirum naturæ luſum. Hunc in finem apertæ eliguntur cantharæ, quarum dimidia aquæ pars jam exſiccata eſt, ſuperflua autem exfunditur, ventoque exſiccantur, & Goſſypio inplentur, vel alia quavis ſubtili textura, ut naturalem ſervent formam. Exſiccatæ etiam libro inponuntur, & in planam comprimuntur formam, ut vero ſingularis ejus character conſervetur, folium ipſum relinquendum eſt.

Incolæ vix nobis ex montibus deferre illas volunt, quum ſuperſtitioſe credant, ſi hæ cantharæ abſcindantur, ipſarumque exfundatur aqua, imbrem ipſis ſuperventurum eſſe, antequam domum redeant, quod forte fortuna bis adcidit, quum jufferam majorem hujus plantæ ſpeciem mihi ex montibus Mamalo deferri, quod populo iſti quam maxime confirmavit ſuperſtitionem ſuam, licet ipſis perſuaderem, jam aliquot dies ante meum juſſum pluvias cecidiſſe. Alii præ cæca opinione & fervore montes petunt, quum longo tempore pluviæ non adfuerint, cæcoque ſtudio omnes exfundunt cantharas, quas conquirere poſſunt, credentes regioni ſuperventuras eſſe pluvias, Chriſtiani vero incolæ non audent tales inſtituere artes, præ noſtrorum reverentia, ac Mauri reſpectu flaminum ſuorum.

Audi jam contrarium effectum, quum pueri in cubilibus mejant, tum incola montes adſcendit, ibique petit quasdam plenas nec apertas cantharas, quarum aquæ certam portionem puerorum capitibus ſuperfundit, certamque copiam epotandam ipſis exhibet, quam & etiam adultis propinant, incontinentia urinæ laborantibus.

Quantum autem videtur una res ingens erit mendacium, altera ſummum miraculum, per talem nempe cantharam aquam ex coelo extrahi poſſe, & in puerorum veſica ſubprimi.

Sæpius tentatum fuit, hanc plantam in hortos deferre, ibidemque colere, ſed nunquam ſucceſſit, mihi tamen bis e voto evenit, quum teneras plantulas cum fruſto matricis radicis, depoſuerim in loco conſtructo ex terra ſaxoſa & montoſa, plantæ vero non ultra tres pedes excreſcebant, ac puſillas producebant cantharas.

Nobiliſſ. D. *Andreas Cleyerus* mihi ſubſequentem relatum canthariferæ plantæ in epiſtola quadam dedit, quod utile duco hiſce ſubjungere ſequenti modo. Quum Anno 1683 ex Japana in Malaccam venirem, mihi ramulus obvenit, cui veſiculæ forma canthararum increſcebant, quæ operculis ſuis erant munitæ, & ex arboribus dependebant continuo limpida repletæ aqua, a Simiis autem opercula iſta adtollebantur, quæ tum aquam iſtam epotabant, unde & ibi vulgo *Kannekas de Bugio* vocantur.

Op Leytimor Nitu Aläa, *dat is Duyvelspotjes, om dat het op woeſte-plaatzen waſt, en daar de Nitus, dat is boſch of berg-duyvels woonen, daarom het ook by zommige* Gindi Zeytang *genaamt werd. Zommige noemen 't ook in 't Maleyts op Sumatra* Gada Gada.

Plaats. *Het waſt op verre en afgelegene plaatzen, immers in de Amboinſche Eilanden vind men 't nieuwers, dan in 't booge gebergte, daar het klippig en ſteyl is, koud en vol geboomte, gelyk op Leytimor het gebergte van Puta, op Hitoe, het gebergte agter Laricque, Waccaſioe, en Mamalo, daar de groote Dammar-boſſchen zyn. In de Uliaſſar het gebergte van Oclatri, op kleen Ceram, of Hoeamohel, in het groote Dammar-gebergte agter Locki. Daarentegen op Ceylon waſt het in de laagte ontrent de kanten van de rivieren, van dezelfſte gedaante byna als de Amboinſche, met lange ranken kruypende.*

Het grootſte geſlachte vindt men in 't gebergte van Locki en Mamalo. Sumatras bergen hebben 't ook aan de Ooſt-zyde, van waar het de Bergwoonders zomtyds afbrengen tot een preſent aan hare Radjas, of onze Nederlandſche Opperhoofden. Zo verſta ik ook, dat het in Braſil gevonden, en uit deszelfs Wildernifſen zomtyds aan ſtrand gebragt werd.

Gebruyk. *Dit wonderlyk gewas diend meeſt tot een rariteyt, om deszelfs kannetjes onder vreemde dingen te bewaren, die het in der daad ook waardig zyn, om het aardige ſpelen der natuur te vertonen. Hier toe verkieſt men de geopende kannetjes, daar de helft van 't water al uitgedroogd is. giet het zelve uit, laat ze wind droog werden, en vuldze dan met kattoen, of andere fyne ruigte, dat zy haar natuurlyke form behouden. Of men legt de wind-droge in een boek, en perſt ze plat, dog om de rariteyt volkomen te vertonen, moet men het blad daar aan laten.*

De Inlanders willenze ons kwalyk uit het gebergte brengen, om dat zy een oud bygeloof hebben, als men deze kannetjes afſnyd, en het water uitgiet, dat zy een wakkere regen zullen aantreffen, eer zy na huys komen, het welk een reys of twee gebeurt zynde juiſt, als wanneer ik het grootſte geſlacht uit het gebergte van Mamalo liet halen, wierd dat volkje niet weinig in haar bygeloof geſtyft, niet tegenſtaande dat ik haar overtuigde, dat het al eenige dagen voor myn uitzenden geregent hadde. Andere lopen naar 't gebergte, als het lange niet geregent heeft, en gieten met een domme yver alle de kannetjes uit, daar zy by komen konnen, willende daar mede regen over 't land brengen, doch de gechriſtende Inlanders durven zulke kunsjes niet bedryven, uit ontzag voor de onze, en de Moorsgezinde voor hare Prieſters.

Hoord nu een contrarie werkinge, als de kinders te veel in 't bed piſſen, zo loopt den Inlander na 't gebergte, en haald eenige van deze gevulde en ongeopende kannetjes, waar van by 't water de kinders over 't hooft giet, ook een party daar van te drinken geeft, gelyk zy ook doen aan volwaſſene perzonen, die hun water niet houden kunnen.

Zoo het ſchynt, zal een van beyde leugen of een groot mirakel zyn, dat men met dit kannetje 't water teffens uit den Hemel kan trekken, en in den buyk der kinders ſtoppen.

Het is dikwils onderzogt, deze plante in de boven te brengen, en aldaar te doen groeyen, doch heeft noyt willen lukken, alleenlyk is 't my twee keer gelukt, dat ik de jonge plantjes met een ſtuk van de oude wortel gezet hebbe, in een plaats van groote ſteenen en bergaarde opgemaakt, doch de plante wierden niet boven drie voeten hoog, en droegen kleene kannetjes.

De Edele Heer D. Andreas Cleyer, *heeft my het volgende verhaal van het kannetjes-kruid in zekeren brief toegezonden, het welk ik goed vinde hier by te voegen, luidende aldus. In 't jaar* 1683 *uit Japan wezende gekomen op Malacca, kwam my een takje voor, daar aan bladsjes, in de gedaante als kannetjes waſſen, en met hun dekzels, die aan de bomen gedurig met zeer zuiver water opgevuld hangen, en van de Apen geligt en uitgedronken werden, waarom zy aldaar van de gemeene-man* Kannekas de Bugio *werden genaamt.*

Hic itaque iterum miranda eſt ſumma Divini Numinis ſapientia, quod tot modis ſubpetit tam hominibus, quam aliis creaturis ea, quibus indigent.

Hier moet men immers over Gods wonderbare wysheid verſteld ſtaan, die op zo meenigerley wyze bezorgt, dat de menſchen en andere ſchepzels, het gene tot haar noodruft ſtrekt, niet en ontbreke.

In *Rumphii Auctuario* hæc addita ſunt.

Dit werd in het *Auctuarium* van *Rumphius* by gedaan.

Cantharifera hæc eadem fere forma & qualitate deſcribitur in *Dapperi Madagaſcara pag.* 29. ſub nomine *Anramatica*, dicitque incolas ibi quoque meticuloſos eſſe, utriculos hoſce decerpere, pluvias timentes, quod vero a Gallis falſum expertum fuit.

Dit Kannekens-kruyd *werd ſchier in dezelve gedaante, en eygenſchap beſchreven van* Dapper *in zyn* Madagaſcar pag. 29. *onder den naam van* Anramatica, *en dat de Inlanders aldaar ook ſchroomagtig zyn de kannetjes af te plukken, uit vreeze van een regen op 't lyf te krygen, dog dat zulks by de Franſchen valſch bevonden is.*

Ad *Cap* 31. *Abrus* adde ex *Rumphii Auctuario.*

Op het 31. *Hooftſt.* van de *Abrus*, doet daar by, uit het *Auctuarium* van *Rumphius.*

Hic quoque creſcit in Madagaſcara, vocaturque *Voäme* apud *Dapper. p.* 29. ubi & ab aurifabris ad obſolidandum quoque adhibetur.

Dezelve groeit mede op Madagaſcar, en werd genaamt Voäme *by* Dapper pag. 29., *mede gebruykelyk by de Goudſmits tot het ſoldeeren.*

Ad *Cap.* 38. *Quisqualis* adde ex *Auctuario.*

Op het 38. *Hooftſt.* van de *Quisqualis* doet daar by uit het *Auctuarium.*

Hujus & alia obcurrit ſpecies, quæ *Mas* cenſetur, nil niſi flores proferens, qui a prioribus haud multum differunt, niſi quod completi ſint per foliola, referuntque minores Tunicæ flores, ac copioſiores ſunt, unde & elegantiorem prioribus præbent adſpectum.

Men beeft hier van een zoorte, die men voor het Mannetje *boud, niets dragende dan bloemen, die van de voorgaande niet verſchillen, behalven dat ze digter uitgevult zyn, met kleene blaadjes, en gelyken kleene Angelieren, zy ſtaan ook met meerder meenigte aan de trosſen, en zyn dierhalve mooyer van aanzien dan de voorige.*

Ad *Cap.* 51. *Nugæ Sylvarum* adde ex *Auctuario.*

By het 51. *Hooftſt.* van de *Praatjes* voegt daar by uit het *Auctuarium.*

Huc pertinet ſilveſtris ſpecies, incolis *Schit Utan* dicta, quæ ferox admodum & incompta eſt, eſtque frutex repens inſtar aliarum Nugæ Sylvarum ſpeciorum: Ejus rami ſunt recti, firmi, & ex duro ligno conſtant, ultra digitum craſſi & rotundi, arcte obſiti ſpinis acutis, quarum quævis plano inſidet fulcro, uti in Roſarum fruticulis.

Folia ſibi ſunt obpoſita per breves ordines, ultra digitum longa, binos lata pollices, integra, & craſſiuſcula, ſuperne rugoſa, inferne in nervo medio acutis hamis armata retroflexis, quibus & cunctæ rachides obſeſſæ ſunt, ita ut hic frutex intractabilis penitus ſit.

Fructus ac ſemina ab aliis differunt Nugæ Silvarum ſpeciebus, multi enim ſimul excreſcunt brevibus in racemis ex alis ſuperiorum foliorum, nunc unico, nunc bifido & trifido inſidentes petiolo. Magnitudinem vero habent granorum Piperis, ex rotundo plani, & ora notati, interne ſimilis locatur nucleus ex fuſco niger & oſſeus. In montibus obcurrit juxta maris littora, ſed raro, nullusque mihi huc usque ejus innotuit uſus.

Hier toe behoort een mede zoorte, by de Inlanders Schit Utan *genaamt, dewyl het zeer wild en ongeſchikt is; het werd een kruypende ſtruyk gelyk andere Klitsjes: De takken zyn regt, ſtyf, en van een hard bout, ruym een vinger dik, en rond, digt bezet met ſcherpe doornen, yder op een groot en platagtig voetje ſtaande, gelyk aan de Rooze-ſtokken.*

De bladeren ſtaan regt tegen malkanderen in korte ryen, ruym een vinger lank, twee duymen breed, ongezaagt, en dikagtig, boven ruyg, van onderen op de middel-zenuwe met ſcherpe boeken, die agterwaarts ſtaan, waar mede ook alle de ryskens bezet zyn, zo dat deze ſtruyk niet te handelen is.

De vruchten en zaaden verſchillen van andere Klitsjes, want zy komen voort by malkander aan korte trosjes, uyt den ſchoot van de voorſte bladeren, zomtyds op een, zomtyds op twee, en drie ſteeltjes by malkander. Zy zyn in de grootte van Peper-korrels, uit den ronden platagtig, met een rand omgeven, binnen ziet men een diergelyke korreltje, uit den bruine zwart, en ſteen hard. Men vind het op de bergen langs de Zeekant, dog zelden, en my is nog geen gebruyk daar van bekent.

Finis Libri Septimi.

Eynde van 't Zevende Boek.

HERBARII AMBOINENSIS LIBER OCTAVUS.

De plantis agens domeſticis, tam victui, quam Medicinæ, & decori inſervientibus.

CAPUT PRIMUM.

Muſa. Figo de India. Piſſang.

HÆc planta tam altitudine quam forma optime arborem repræſentat, ſubſtantia autem ejus modusque creſcendi indicant ſatis, nil aliud eſſe niſi majorem plantam, ac proinde a quibusdam Hiſpanicis ſcriptoribus Indiæ Occidentalis *Plantano* vocatur, a quo alii erroneé *Platano* fecerunt.

Ejus truncus ſeu ſtipes decem ac duodecim pedes altus eſt, hominis crus craſſus ac magis, non tamen ultra binos perennat annos, totaque ejus ſubſtantia adeo mollis eſt, quam tenerrima planta, ita ut uno ictu cædi & perforari poſſit; Componitur autem ex innumeris pelliculis ſibi invicem inpoſitis, ac convolutis inſtar volvuli chartacei; inter has vero peculiaris fungoſa locatur ſubſtantia, magnis foraminibus pertuſa, totusque ſtipes interne albus eſt, viſcoſa refertus humiditate, quæ copioſe effluit, quum vulneretur: Externe autem glaber eſt, viridis, & inpluviatus, ſuperne fragmenta ſiccorum dependent foliorum.

Folium omnium plantarum maximum eſt, oblongum, inſtar clypei Moluccenſis, ſuperne ſubrotundum, & in brevem apiculum deſinens, octo & decem pedes longum & ultra; binos latum pedes; nihilominus tamen adeo tenue ac ſiccum, ut melius chartam quam folium referat; cujus & ſonitum edit, glaberrimum porro eſt, ſuperne eleganter viride, inferne flaveſcens. Quodvis autem peculiarem quaſi format ramum, inque ſtipitis ſumma parte locatur undique diſperſum, uti in Palmarum ſpeciebus.

Ramus herbaceus eſt, brachium craſſus, mediusque nervus ſuperne hunc ſemi excavatum reddit inſtar canalis, inferne rotundum inſtar ramorum Sagus. *Garzias libr. 2. aromat. cap.* 10. horum foliorum longitudinem facit ad binos cubitos. *Oviedus libr.* 8. *Hiſtor. Indic. cap.* 1. folii longitudinem ad duodecim extendit palmas, latitudinem ad binas, tres, & quatuor palmas. *Chriſtoph. Acoſt. cap.* 42. novem numerat palmas longitudinales, ac binas cum dimidio latitudinales. *Plinius* ex aliorum relatu *libr.* 12. *cap.* 6. foliis ſuæ Palmæ, quæ noſtra eſt Muſa, tribuit longitudinem trium cubitorum, & latitudinem duorum, quæ omnes dimenſiones a noſtra ſupra memorata maxime differunt, quod tribuendum eſt vel diverſo regionum tractui, vel quod ſcriptores folia hæc e longinquo adſpicientes, hæc ex opinione ſua dementierunt.

Præ aliis autem miror *Garziam*, qui teſtis ocularis fuit earum rerum, quæ deſcripſit, foliis Muſæ tantum tribuere longitudinem binorum cubitorum, qui modo ſunt quatuor pedes, quum certum ſit, in tota India Muſam nullam tam brevia proferre folia, quorum quædam vidi, quæ duodecim pedum longitudinem præter petiolum habebant, tantamque latitudinem, ut viro pro tegumento inſervire poſſent.

Pyrardus ſcribit Muſæ folia in Maldivis creſcentis non longiora eſſe ſesqui ulnis, nec latiora ulna, quum autem reliqua cum noſtra ſatis quadrant deſcriptione, hinc dubito, an quidem adtenderit dimenſionem foliorum, itinerarii illud ibi ulterius indagare poterunt.

Ovie-

HET AMBOINSCH KRUYD-BOEK.

Behelzende de Hof-kruyden, zo wel die tot de koſt, als Medicyn, en vermaak dienen.

I. HOOFDSTUK.

Muſa ofte Piſſang-ſtruyk.

DEze plante gelykt in hoogte en gedaante zeer wel een boom, egter hare ſubſtantie en wasdom betuigen genoegzaam, dat het niet meer dan een groot kruid is, en daarom van zommige Spaanſche Schryvers van Weſt-Indiën Plantano *nog genoemd werd, waar uit andere by abuis* Platano *gemaakt hebben.*

Zyn ſtam is wel van tien tot twaalf voeten hoog, en een mans dye dik en meer, egter duurt by niet boven twee jaren, en zyn gheele ſubſtantie is zo week, als het teerſte kruid, zo dat men hem met eenen ſlag doorhouwen en doorſtoten kan; Hy is gemaakt van ontelbare vellen, boven malkaar gerold als rolle papier, dog tuſſchen de vellen leyd nog een byzonder voze ſubſtantie vol groote gaten, en den gheelen ſtronk van binnen is wit, vol ſlymerige vogtigheyd, die rykelyk uitloopt, als men hem kweſt: Buiten is hy glad, groen, met rookverwig gemengd, en na boven toe behangen met ſtukken van dorre bladeren.

Het blad is 't grootſte onder alle planten, lankwerpig, als eenen Moluxen ſchild, van voren rond toelopende, met een kort ſpitsje, agt en tien voeten lank en meer, twee voeten breed, niet te min zo dun en droog, dat het beter papier, dan een blad gelykt, ook zo rammelende, zeer glad, boven aangenaam gras-groen, en onder geel-groen. Ieder maakt een byzondere tak, en ſtaan aan 't bovenſte van den ſtam rondom uitgebreyd, gelyk alle Palm-geſlagten doen.

Den tak is mede kruidagtig, een arm dik, uitmakende de middel-zenuwe, boven half bol, gelyk een geute, van onderen rond, gelyk de Zagu-takken. Garzias lib. 2. aromt. cap. 10. *zet de lengte van deze bladeren twee cubiten, of wat meer, de breete van een cubitus.* Oviedus lib. 8. Hiſtor. Indic. cap. 1. *zet de lengte des blads op twaalf palmen, de breedte op twee a drie en vier palmen.* Chriſtoph. Acoſta cap. 42. *beeft negen palmen tot de lengte, en twee en een half tot de breedte.* Plinius *uit het verhaal van andere,* libr. 12. cap. 6. *maakt de bladeren van zyne Palma ('t welk wy voor onze Piſſang houden) lank drie cubiten, en twee breed, alle welke maten van de onze hier bovengeſtelde vry wat verſchillen, het welk men toeſchryven moet of aan de verſcheydenheyd der landen, of dat de Schryvers de bladeren van verre aanſchouwende, dezelve ſlegts na giſſinge gemeten hebben.*

Inzonderheyd verwondere ik my over Garcias, *die een oog-getuige van zyne beſchrevene dingen geweeſt is, dat hy de bladeren van zyne Muſa maar twee cubiten lank ſteld, het welk maar vier voeten zyn, daar het nogtans zeker is, dat in gheel Indiën de Muſa met zulke korte bladeren niet waſſe, waar van ik 'er zommige gezien hebbe, die twaalf voeten, behalven den bloten ſteel lank waren, en zo breed, dat zy een man tot een dekke konden verſtrekken.*

Pyrardus *ſchryft wel, dat de bladeren van de Muſa in de Maldivis waſſende, niet meer dan een en een half ellen lank, en een elle breed zullen zyn, maar dewyl de reſt met onze beſchryvinge overeenkomt, zo twyffel ik, of hy op de mate der bladeren wel gelet hebbe, de Reyſigers moeten het onderzoeken.*

Oviedus propius adcedit, quum per ejus palmas intelligamus Palmum majorem, tumque ejus duodecim palmæ continebunt novem pedes.

Hæc adlego, ut cavillationes a ſcriptis meis arceantur, quum tot diſcrimina apud alios obcurrant, & detegantur auctores, ſervata fide ac reverentia aliorum ſcriptorum, qui ſcire debent, cur talia ſcripſerint. Omnia ego ipſe dimenſus ſum, quæ in hiſce obſervavi & deſcripſi terris.

Quodvis porro folium pertextum eſt innumeris tenuibus, ac paralelis venulis inſtar linearum oblique decurrentibus, quæque omnes ad oras in ſinum concurrunt, quædam in hoc ad diſtantiam minimi digiti locantur, parum protuberant, ac ſurſum dorſum formant, ſubtus ſulcum, qui proprie coſta ſeu dorſum erit, juxta quod folium facile dilaceratur, unde & pauca folia, nec niſi tenera integra ſunt, per ventum enim conmota in anguſta finduntur loramenta ac lacinias, quæ omnes in medio nervo fixæ ſunt. Vetuſta vero cum toto petiolo undique circa ſtipitem dependent inſtar ſiccarum ac cinerearum pellium. Recens ramus ſeu petiolus ab ortu per ulnæ circiter longitudinem nudus eſt, & in ſuperiore parte parum fuſcus, quales ſunt quoque oræ foliorum inferiores. Tenerum folium, antequam apertum eſt, erectum refert cornum, ſex pedes longum, antequam explicetur.

Oviedus *komt vry nader, als men zyne palmen voor Palmum Majorem wil verſtaan, want zo maaken zyne twaalf palmen negen voeten.*

Ik wil maar hier mede alle cavillatie van myne ſchriften geweerd hebben, als men diergelyke verſchillen by andere Autheuren aantreft (behoudens het reſpect van andere Schryvers, die weeten moeten, waarom zy zulks geſchreven hebben) Ik heb alles gemeten, zo als ik't in deze Eylanden gezien heb.

Ieder blad nu is doorregen met ontelbare fyne en parallele adertjes, als linien, die regt dwers lopen, en alle by de randen in een zoompje t'zamen komen, zommige van dezelve in de diſtantie van een pink, buylen wat uyt, en maaken boven een rugge, van onderen een voore, 't welk de eygentlyke ribben willen zyn; langs deze laat zig het blad ligt ſcheuren, dierhalven men weinige bladeren, en maar de jonge gebeel ziet, want door de wind beweegt zynde, ſcheuren zy in ſmalle riemen en lappen, dewelke alle aan den middelſten ſteel vaſt blyven hangen. Oud geworden, hangen zy met den gebelen ſteel rondom den ſtam af, als gedroogde en graauwe vellen. De verſchetak is van den oorſpronk, omtrent een elle bloot, en by de bovenſte kanten wat bruyn, gelyk ook zyn de kanten der bladeren van onderen. Het jonge blad, eer het noch ongeopend is, verbeeld een regte boorn, wel 6 voeten lank, eer het zig uytbreyd.

Fructus proveniunt more Indicarum Palmarum, ex craſſo nempe pedunculo ſeu corymbo inter ramos ex centro ſeu vertice trunci. Corymbus hic brachium craſſus eſt, deorſum flexus, in extremo gerens craſſum & coniforme caput, ſeu inſtar acuminati cordis, magnitudine ovi Struthiocameli, quodque componitur ex craſſis fuſcisque pelliculis inſtar ſquamarum ſibi inpoſitis, quarum exteriores ſeſe aperientes, & retrorſum flectentes ordinem exhibent viridium digitorum anguloſorum, & arcte ſibi adcumbentium inſtar pinnarum cymbali muſici, alii illos comparant cum fabis viridibus. Quivis autem in apice gerit circinnata & albicantia foliola floris formam exhibentia. Atque hi digiti alii incumbunt ſimili fuſco cortici, qui ſeſe ſenſim erigentes locum dant ſubſequenti cortici, ut ſeſe quoque aperiat, ſub quo ad latera iterum ordinati alii ac ſimiles conſpiciuntur digiti, dein ad latera alius iterum in conſpectum venit cortex ſeu ſquama, ac ſub hac alius denuo digitorum ordo, ac ſic porro, donec caput ipſum ſuperſit, pugnum craſſum, ac palmam longum, fuſcum quoque, & coniforme, quod proprie cor ſeu Malaice *Djantong* vocatur, quod per aliquod tempus dependet, ac tandem inapertum decidit, vel ab hominibus abſcinditur, ut ad cibum adhibeatur.

De vruchten komen voort op de manier als aan de Indiaanſche Palmen, te weten aan een dikken ſteel, tuſſchen de takken uyt het hert of opperſte des ſtams voortkomende. Deze ſteel is een arm dik, nederwaarts gebogen, aan 't eynd hebbende een dikken kegelformigen kap, of als een toegeſpitſt hert, in de grootte van een Struys-ey, gemaakt van dikke bruyne buyden als ſchubben, op malkander liggende, van welke de buytenſte haar openende, en achterwaarts omkrullende, vertoond een rye groene vingers, wat boekig, en dicht tegens malkander zittende, als de clavieren van een Clavecimbal; andere vergelykenze by groene bonen. Ieder aan zyn ſpitze draagd gekrulde en witachtige blaadjes, de gedaante van een bloem uytmakende. Deze vingers leggen op een ander diergelyke bruyne ſchorſſe, en allenxkens haar opregtende, geven plaats, dat de naaſtvolgende ſchorſſe haar ook opene, daar onder dan ter zyden afgaande, wederom in rye diergelyke vingers ontdekt werden, al weder ter zyden af een ander ſchorſſe of ſchubbe, en daar onder een ander rye vingers, en zo vervolgens, tot dat 'er een knop overſchiete, van een vuyſt dik, en een hand lank, noch al bruyn en kegelformig, denwelken men eygentlyk het hert, of in 't Maleyts Djantong *noemd, die noch een tyd lank hangen blyft, en ongeopend afvald, of van menſchen afgeſneden werd, om tot de koſt te gebruyken.*

Totus jam corymbus tres quatuorque pedes longus eſt, quum apertus ſit, fuſcus iſte cortex inter digitos iſtos locatus ſenſim marceſcit ac decidit, tumque iſti digiti coacervatim ſibi invicem oblique inpoſiti eriguntur, uti gradus in cochlea, ac quævis collectio ſeu ordo ex duodecim, quindecim, immo viginti componitur fructibus, talesque compages tredecim, quatuordecim, ac ſexdecim uni inſident corymbo, ita ut hic centum, centum & viginti, immo ducentos ſuſtineat fructus, qui ſenſim craſſeſcunt, & elogantur, ſeſeque erigunt, quidam ad latera, alii ſurſum, excreſcentes ad longitudinem Cucumeris, ſed multo tenuiores, ex rotundo anguloſi, quidam enim trigoni, alii pentagoni ſunt, tumque flores ſuperius poſiti ceciderunt.

Den gebelen tros 3 a 4 voeten lank, nu geopend zynde, beginnen de bruyne ſchorſſen tuſſchen de vingers op te drogen en af te vallen, als dan ziet men de voornoemde clavieren by troepen of vergaderingen ſchuyns boven malkander ſtaan, gelyk de treden aan een wendeltrap, beſtaande ieder vergadering of bos uyt 12, 15 en 20 vruchten, en zulke boſſchen ſtaan 13, 14 en 16 aan eenen tros, zoo dat dezelve met 100, 120, tot 200 vruchten beladen is. Dezelve worden allenxkens dikker en langer, regten haar op, zommige ter zyden uyt, zommige opwaarts gebogen ſtaande, en groeyen, tot dat zy de lengte van een Komkommer gewinnen, doch veel dunder, uyt den ronden wat boekig, want zommige hebben 3, zommige 5 ruggens, en het bovenſte bloeyzel is als dan afgevallen.

Juxta diverſas ſpecies magnitudo, forma, ac ſapor diverſi ſunt, quæ omnia exarare tam facile fieri poſſet, quam in Europa cunctas pomorum & pyrorum enumerare varietates. Vulgatiſſimæ ſpeciei, quæ *Piſang Medji* vocatur, quamque tanquam normam reliquarum habebimus, fructus ſunt ſeptem & octo pollices longi, binos digitos craſſi, in tres notabiles, ac binos obſcuriores angulos notati, unde quodammodo trigoni ſunt, plerumque recti, vel parum inflexi inſtar cornuum Damæ, externe obducti ſunt craſſa ſed fragili pellicula, quæ tamen facile ab ipſa ſeparari poteſt carne, ſuntque externe glabri & pallide flaveſcentes, quumque penitus maturi ſint, ad tactum molles, ac decorticati rotundiores ſunt, referuntque fruſtum farciminis, ſed per longitudinem tamen tres obſcuros gerunt ſulcos, juxta quos in tria dividi poſſunt ſegmenta, quum leviter comprimantur.

Na de verſcheide zoorten is de grootheid, fatzoen, en ſmaak ook verſcheiden, dewelke alle te verhalen zoo mogelyk is als in Europa de zoorten van appelen en peeren. Van de gemeenſte zoorte, die men Piſſang Midji *noemd, en die wy tot een regel van anderen zullen houden, zyn de vruchten 7 en 8 duymen lank, 2 vingers dik, in 3 merkelyke, en 2 donkere ruggens verdeeld, die ze enigzints driekantig maaken, meeſt regt of een weinig gebogen, als de hoorens van een Das, buyten zyn ze bekleed met een dikke, doch broſſe ſchelle, die haar ligt van 't vleeſch laat aftrekken, van buyten even, en ligt-geel, en als ze volkomen ryp zyn, in 't aantaſten weekachtig, geſchild zynde vallen zy ronder, en vertoonen een ſtuk van een worſt, doch hebben langs heenen 3 donkere vooren, langs dewelke men ze ook in drien kan delen, als menze zoetjes duwt.*

Sub-

De

Subſtantia interna mollis penitus eſt, & coloris flaveſcentis, perfecte inſtar butyri, vel medullæ oſſium Vaccarum, odoris & ſaporis dulcis, acſi toſta poma cum ſaccharo & butyro quis guſtaret, proxime autem ipſorum ſapor adcedit ad illum Ficorum, unde & a Portugallis modo in Indiam advenientibus *Ficus Indici* vocati fuere, quod nomen & hodie obtinuerunt.

Delicatus eſt cibus tam crudus quam toſtus, præſertim iis, qui mox ex mari adpellunt, qui enim per aliquot tempus in India & terra continenti degerunt, non tantopere hunc expetunt, licet præcipuum ſit pabulum, quo omnes pueri Indici aluntur.

Quum transverſim diſſecentur hi fructus, tres latæ lineæ in triangulo poſitæ conſpiciuntur, juxta quas fructus ſeparari vel dividi poteſt, quæque magis luteſcunt reliqua carnis parte, nunquam autem in eo crucem detegere potui, uti primi Indiæ exploratores Portugalli nempe, atque ex iis alii illud deſcribentes conmemorant, quin ſemi crucem pro integra habuerint, quod & unanimiter de Occidentali *Pacovos* teſtantur ſcriptores. Quævis arbor unicum modo talem profert corymbum, atque hoc ſemel tantum in ſua vita, tempus vero, quo producit, maxime differt pro ratione regionis, in qua creſcit, in calidis enim Indiæ regionibus, ubi ſolum eſt pingue & argilloſum, intra annum fructus proferre poteſt, in hisce vero Orientalibus terris & inſulis, ubi copioſæ & frigidæ cadunt pluviæ, frequentes montes, & altæ ſunt ſilvæ, hæc arbor a ſua plantatione octodecim vel quindecim requirit menſes, antequam fructus producat, atque per unum alterumve pendent menſes, antequam matureſcant omnes, ita ut hic terrarum vulgo bini requirantur anni, immo quædam ſpecies tres inpleant annos, antequam fructus dederint.

Fructus non omnes ſimul matureſcunt, ſed diu virides ſunt, ac ſenſim a ſuperiore prius parte incipiunt luteum adquirere colorem, non autem tam diu exſpectatur, donec omnes ſimul matureſcant, ſuperiores enim jam conputruiſſent, vel a veſpertilionibus aliisque furibus furati eſſent, illi autem ſcinduntur, qui flavi ſunt, ac reliqui tam diu relinquuntur, vel totus etiam abſcinditur corymbus, qui aquæ marinæ infunditur, & in ædibus ſuſpenditur, quum unus poſt alium matureſcat fructus, atque hoc abſciſſo racemo ſtipes ſuperfluus nullius amplius eſt uſus, qui tum tanquam inutilis moles inſtar Braſſicæ abſcinditur & abjicitur, vel in iſtis locis, in quibus Elephantes aluntur, ipſorum pabulo inſervit.

Antequam autem jam fructus edere incipiat, propagationem jam procuravit ſuam, ad latera enim radicum novas ſubminiſtravit & emiſit plantulas, quarum una major, altera minor eſt, quæque maxima eſt, in matricis ſubcedit locum, quæ ſimiles iterum procreat proles, antequam pereat, quarum quædam ſunt exſtirpandæ, ne ſe ipſas ſuffocent. Ita ut nullus labor ſit hasce propagare arbores, quam quod ſemel plantentur, ac vetuſti ſtipites aliquando exſtirpentur, nullum enim hæc profert ſemen.

Quidam falſo putarunt, plantulas hasce provenire ex mucoſo ſucco, qui ex amputatis exfluit ramis, ſed non opus eſt talia fingere, ſuculi enim ſemper matrici adfixi hærent, qui ab hac abſtrahi & transplantari poſſunt.

Antequam vero jam ad ſpecierum diſtributionem tranſeamus, primo generalia enumerabimus nomina, ut dein peculiariter poſſint ac melius applicari, ulteriorem earum deſcriptionem ad ſubſequens deferentes caput.

Nomen. Apud antiquiores ſcriptores nulla hujus plantæ nomina mihi apta obvenere, niſi apud *Plinium l. c. Pala.* Hodie Latina lingua vocatur *Muſa*, & *Amuſa*, quod nomen deſcendit ab Arabico *Mauz*, *Meuz*, & cum articulo *Almauz* & *Ammauz*, quod nomen gerit apud ſcriptores Arabicos, ſuntque omnes eædem literæ, ſed diverſæ punctationes vocalium, inter alios ſic vocatur ab *Avicenna lib.* 2. *cap.* 484. Serapione, & aliis.

Hodierni Chriſtiani Syriam & Ægyptum inhabitantes hunc vocant *Pomum Paradiſi*, atque unanimo conſenſu credunt ac putant eſſe illum fructum, cum quo primo genita omniumque Mater Eva primum conmiſit peccatum.

Quum fructus refert membrum virile, cujus adſpectu Eva in effrenam illam cupiditatem inſtigata fuit. Poſtea

De binnenſte ſubſtantie is gantſch murw, van coleur bleek-geel, regt als boter of merg van koe-beenderen, zoet van reuk en ſmaak, als of men gebrade appellen met zuyker en boter at, doch den ſmaak van Vygen naaſt komende; daarom zy ook van de Portugezen eerſt in Indie komende, Indiſche Vygen genaamt wierden, gelyk ze nog bieten.

Het is een aangenaame koſt, zo wel raauw als gebakken, en voor die geene, die eerſt uyt zee komen, grootte lekkernye, maar die geene, die een tyd lank in het Land gewoond hebben, maken 'er zoo veel werks niet af, hoewel ze het eenigſte voedzel is, waar mede alle Kinders in Indiën groot gemaakt werden.

Als men ze overdwers doorſnyd, zoo ziet men 3 breede ſtreepen in een drieboek ſtaan, zoo als zich de vrucht delen laat, geelder van coleur dan het ander vleeſch, maar ik heb nooit een kruys daar in kunnen vinden, gelyk de eerſte Bezoekers van Indiën de Portugezen, en andere uyt dezelve naaſchryvende voorgegeven hebben, of zy moeſten een half kruys voor een heel aangezien hebben, gelyk mede eenparig van de Weſt-Indiſche Pacovos *getuygd werd. Ieder boom draagd maar eenen zulken tros, en dat maar eenmaal van zyn leven, doch den tyd van 't dragen, en zyn ouderdom is heel verſchillende na den Landaardt, daar hy waſt, want in de heete Landſchappen van Indiën, daar een vette en mulle kleygrond is, kan hy binnen een Jaar vruchten geven, maar in deze Ooſterſche Eylanden, daar het veel koude regen geeft, vol bergen en hooge hoſſchen is, moet dezen boom van zyn planting af 15 of 18 maanden hebben, eer de vruchten voor den dag komen, en die moeten dan nog een maand of twee hangen, eer zy alle ryp werden. Zoo dat ze hier te Lande in 't gemeen het 2de, en zommige zoorten het 3de Jaar beſluyten, eer zy eens gedragen hebben.*

De vruchten worden niet teffens ryp, maar blyven langen tyd gras-groen, en beginnen allenkskens van boven af geel te werden, doch men wacht niet, tot dat zy al t'zamen geel werden, want dan zoude de bovenſte al bedorven, of van de Vleermuyzen en Dieven weggehaald zyn; maar men ſnyd die geene af, die geel zyn, en laat de andere nog wat ſtaan, of men ſnyd den gehelen tros af, doopt hem in zee-water, en hangd hem zoo in de huyzen, wanneer dezelve na malkander ryp werden. Deze trots afgeſneden zynde, deugd den ouden boom tot niets meer, die men dan als een onnutten koolſtronk afkapt, en weg werpt, of in plaatzen, daar Oliphanten zyn, dezelve tot voedzel geeft.

Eer hy nu tot vrucht-dragen gekomen is, heeft hy om zyn voort-teelinge al gezorgt, ter zyden uyt de wortel verſcheide plantjes voortbrengende, het eene kleen, het ander groot, waar van het grootſte in 's Moeders plaats komt, die alweer met diergelyke kinderen zich verziet, eer hy uytgaat, waar van men een deel moet uytroeyen, op dat zy malkander niet en verſtikken. Zoo dat men geen andere moeyten heeft om deze boomen te vermenigvuldigen, dan dat men hem eens plante, en de oude ſtronken altemets uytkappe, want anders heeft men geen zaad van den boom.

Zommige hebben wel gemeent, dat deze plantjes voortkomen uyt den ſlymerigen zap, die uyt de doorgekapte takken afdruypt, maar dit is niet nodig, want men vind de jonge ſcheutjes altyd aan de hooft-wortel vaſt, die men van daar afſteeken en verplanten kan.

Eer wy nu tot nader verdelinge der zoorten komen, zullen wy eerſt de generale namen ſtellen, om die daar na in 't byzonder te kunnen vermelden, de verdere beſchryvinge tot in 't volgende Capittel verſchuyvende.

Naam. *By de oude Schryvers konnen wy van deze plante geen bequamen naam vinden, behalven* Pala, *by* Plin. l. c. *Hedensdaags werd ze in 't Latyn genaamt* Muſa *en* Amuſa, *afkomende van het Arabiſche* Mauz, Meuz, *en met een Artikel* Almauz, *en* Ammauz, *welken naam hy heeft by de Arabiſche Schryvers, zynde alle eenderley letters, maar verſcheide teykens van Vocalen, met namen by* Avicenna libr. 2. cap. 484, Serapio, *en andere.*

De hedendaagze Chriſtenen in Syrien en Ægypten wonende, noemenze Pomum Paradiſi, *en houdenze eendrachtig voor de vrucht, daar aan onze eerſte Moeder Eva, de eerſte zonde heeft begaan.*

Wyl de vrucht het mannelyke lidt verbeeld, door welkers gezigt Eva in zoo een ſterke begeerte is aangezet geweeſt.

Daar

Poſtea alii nugatores addidere, & contra experientiam credi voluere, crucem in medio fructus formatam eſſe, ut indicet crucem ærumnasque poſt illum eſum ſecutas. Unde *Linſchotanus cap.* 55. *itinerarii* ſui ſcribit Portugallos ſuperſtitioſe cavere, ne fructum hunc cultro transverſum ſecent, ne crucis imago nimis clara appareat.

Contra Judæi ſine dubio ex antiqua quoque traditione alium penitus habent fructum pro pomo Adami, magnam nempe ſpeciem Mali Aſſyrii, quæ poma ipſis aliquando ab amicis ſuis ex Ægypto transmittuntur, quod & veritatis ſpeciei magis adcedere videtur, demonſtrari enim aut comperiri nequit, Muſam antiquioribus temporibus extra Indiam fuiſſe notam, ſaltem non in Aſſyrii regionibus, ubi Paradiſus putatur fuiſſe. Immo hodie in Syriæ & Ægypti locis exotica & rara eſt planta, quæ in Magnatum hortis diligenti colitur cura.

Sic & Chriſtiani Indiæ Occidentalis nunquam hanc foverunt opinionem, qui hos fructus primo in India viderunt: unde & Portugalli hunc vocant *Figuo d'India*, h. e. Ficus Indica, licet cum vera Ficu, (excepto ſapore) fructus hi nil commune habeant. Adcurate autem diſtinguenda eſt a *Ficu Indica veterum*, quam libro quinto diximus nihil aliud eſſe quam *Varingam.* Nomina Indica apud *Garziam* ſunt in Malabara *Palan*, Portugalli autem ibi habitantes vocant minorem luteam ac delicatiſſimam ſpeciem *Cenjorins*, ac majorem *Chinkapalones*, in Bengala *Quelli*, vel uti nos legimus *Kelli*, nomen autem, quod ego audivi, eſt *Kola*, quæ in Martabane creſcunt, *Garziæ* vocantur peculiariter *Fugo de Martabane*, dicitque ibi primo translatas fuiſſe ex Bengala. In Sofola, quæ pars eſt Æthiopiæ ad Eurum ſita, nomen dat *Iminga*, quod nomen ejus plagiarius *Chriſtoph. Acoſta* ſcribit *Ininga.* Apud *Julium Scaliger. exercit.* 160. *ſect.* 2. mihi hæc Indica obvenere nomina *Cadelafon* & *Ciacampelon*, quæ ſine dubio corrupta ſunt nomina ex Portugallorum analibus male deſcripta, pro *Cadolini* & *Chinchapalones.* In Guinea vocantur *Bananas*, reliquæ minores ac vulgatiores ſpecies *Bacovos.*

Oviedus l. c. & *Joſephus Acoſta libr.* 4. *cap.* 21. quam maxime inproprie hanc vocant *Platano*, atque hoc nomen derivare volunt a Latino *Platano*, quum magis vero adcedere videatur, contractum eſſe nomen a *Plantano*, huic plantæ inpoſitum, vel quod ingens & eximia ſit planta, vel quod ſæpius tranſplantanda ſit inſtar Braſſicæ. *Bacovo* enim eſſe nomen Indicum Americæ, uti *Thevet libr. ſing. Americ. cap.* 23. putat, (ubi male *Pacona* legitur) non videtur cum veritate convenire. Quum *Oviedus* teſtetur *Plantanum* ab Hispanis & Portugallis ex Canaria magna primum deductam fuiſſe in novum mundum, ac dein ibi propagatam: Malaice *Piſſang* vocatur, quod nomen per totam Indiam Orientalem ſeu aquoſam in uſu eſt. Javanice *Kedang.* Baleyice *Byo.* Macaſſarice *Unting.* Ternatice *Cojo.* Bandice & Amboinice *Kula*, & *Ury.* In Loehoea & parva Cerama *Tema*, Sinice *Tſchyo.* Totus ejus ſtipes ſeu congeries Malaice vocatur *Sa Pohon Piſſang*, quivis autem faſciculus duodecim vel ſexdecim fructuum peculiariter dicitur *Saſicka* ſeu *Saſickat*, ob ſimilitudinem ſcoparum.

Antiquiſſima hujus plantæ mentio obcurrit, uti dictum eſt, apud *Plin. hiſt. nat. libr.* 12. *cap.* 6. quem locum omnes fere docti viri *Muſæ* tribuunt, & interpretantur, unde & totum hic inferam locum. *Major alia pomo, & præcellentior ſuavitate, quo ſapientes Indorum vivunt; Folium alas avium imitatur longitudine trium cubitorum, latitudine duorum, fructum cortice emittit ſucci dulcedine admirabilem, ut uno quaterno ſatiet, arbori nomen Pala, pomo Ariene, plurima eſt in Sydracis expeditionum Alexandri termino.*

Quum jam nimis adcurate omnia velimus excutere, mihi videtur, hanc deſcriptionem ſatis *Muſam* delineare, quum ejus folia comparari poſſint cum alis majorum avium, quales ſunt plumæ Struthiocameli, quæ petaſis inponuntur; Sic quoque verum eſt Indorum ſapientes, qui ſunt Bracmanes, maxima ex parte ex his vivere fructibus, quum plerumque carnibus non veſcantur.

Daar na hebben andere beuzelaars daar by gedaan, en tegens de ondervinding doen geloven, dat een kruys in het midden van deze vrucht gevonden werd, op dat het aanwyze, de druk en ſmert na het eeten van die gevolgt. Waarom ook Linſchoten *in zyn* Rysbeſchryving cap. 55. *ſchryft, dat de Portugezen bygelovig zig wagten, om deze vrucht met een mes dwars door te ſnyden, op dat het afbeeldzel van het kruys niet te klaar gezien wert.*

Hier en tegen houden de Joden buyten twyffel ook uyt een oude traditie een geheel andere vrucht voor den Adamsappel, namentlyk een groote zoorte van Malum Aſſyrium, dewelke hun zomtyds door hare Vrienden uyt Ægypten toegezonden werd, het welk ook meer ſchyn van waarheyd heeft, want men kan niet bevinden, dat de Piſſang in oude tyden buyten Indiën bekend zy geweeſt, immers niet in de Landen van Aſſyrien, daar men het Paradys ſteld. Zelfs bedensdaags werden zy in de Landen van Syrien en Ægypten voor eene rariteyt gehouden, en in de Hoven van groote Heeren neerſtig gehavend.

Zoo zyn ook de Weſterſche Chriſtenen nooyt van deze opinie geweeſt, die ze eerſt in Indien gezien hebben; weshalven ze de Portugezen noemen Figuo d'India, *dat is Indiaanſche Vygen, hoewel ze met de regte Vygen (behalven den ſmaak) niets gemeen hebben. Men moet ze nochtans duydelyk onderſcheiden van de* Ficus Indica veterum, *dewelke wy in 't 5de Boek gezegt hebben anders niet te zyn dan de Waringe-boom. De Ooſt-Indiſche namen by* Garzias, *zyn in Malabaar* Palan, *doch de Portugezen aldaar wonende, noemen de kleene geele en ſmakelykſte* Cenjorins, *en de groote* Chinkapalones, *in Bengala* Quelli, *of gelyk wy iezen* Kelli, *doch ik heb dien naam geboord* Kola. *Die in Martabane waſſen, noemd by in 't bezonder* Figo de Martabane, *en zegt, dat zy aldaar eerſt gebragt zyn uyt Bengala. In Sofala, het Zuyd-ooſtelykſte deel van Æthiopia, geeft by hun den naam van* Iminga, *'t welk zyn uytſchryver* Chriſtoph. Acoſta *ſteld* Ininga. *By* Jul. Schalig. exercit. 160. ſect. 2. *vinde ik deze Indiſche namen* Cadelafon *en* Ciacampelon, *'t welk buyten twyffel bedorven namen zyn uyt de Journalen der Portugezen qualyk uytgeſchreven voor* Cadolini *en* Chinchapalones. *In Guinea bieten zy* Bananas, *de andere kleene en gemeene* Bacovos.

Oviedus loco citato, *en* Joſephus Acoſta libr. 4. cap. 21. *noemenze zeer oneygentlyk* Platano, *en willen zulks afkomſtig maken van 't Latynſche* Platanus, *daar het waarſchynelyker is, dat het een verkorte naam is van* Plantano, *dit gewas gegeven, of om dat het een groote aanzienlyke plante is, of om dat men hem dikwils verplanten moet gelyk een Kool: Want dat* Bacovo *een Inlandiſche naam van America zoude zyn, gelyk* Thevet *wil* libr. ſingul. Amer. cap. 23. (*alwaar qualyk* Pacona *ſtaat*) *is niet aannemelyk, vermits* Oviedus *getuygt, datde* Platanen *door de Spanjaarden en Portugezen uyt groot Canarien eerſtmaal gebragt zyn in de nieuwe Weereld, en namaals vermenigvuldigt. In 't Maleyts noemd menze* Piſſang, *welke naam door het gebeel Ooſterlyke of Water-Indiën gebruykelyk is, Javaanſch* Kedang. *Baleyts* Byo. *Macaſſaars* Unting. *Ternataanſch* Cojo. *Bandanees en Amboinſch* Kula, & Ury. *Op Loeboe en kleen Ceram* Tema, *Sinees* Tſchyo. *Den gebeelen boſch werd in 't Maleyts genaamt* Sa Pohon Piſſiang, *maar ieder boſch of vergadering van* 12 *a* 16 *vrugten. in 't byzonder biet* Saſicka *of* Saſickat, *na de gelykeniſſe van een Kleerbezem of Schuyer.*

De oudſte gedachteniſſe van deze plante vind men, als gezegt, by Plin. Hiſtor. natur. lib. 12. cap. 6. *welke plaats meeſt alle de Geleerde van de* Muſa *uytleggen; dies ik de gebeele plaats hier zetten zal: „ Hy is grooter „ dan een appel, en zoeter, waar van de wyze in Indie „ leven: Het bladt gelykt de vlerken der Vogels, in de „ lengte van drie cubiten, in de breedte van twee; het „ geeft een vrucht in een ſchors bedekt door de zoetigheid „ des zaps, zeer aangenaam, die een vierde vol zap is: „ de naam van de boom is* Pala, *van de vrucht* Ariene, „ *hy is overvloedig in de Sydrace, het eind van de togt „ van Alexander.*

Als men nu alles niet ten naauſten wil ziften, zoo dunkt my, dat deze beſchryvinge genoegzaam de Muſa vertoond, als welkers bladeren konnen vergeleken worden met enige vleugels van groote Vogels, gelyk 'er zyn de pluymen van den Vogel-Struys, die men op de boeden en kaasketten draagt. Zoo is het ook waar, dat de wyze der Indianen ('t welk zyn de Braminees) meeſt van deze vruchten leven, als die hun doorgaans van 't vleeſch ontbouden.

A
B
C
D
E
F
G
H

Antiquum nomen *Pala* cum hodierno *Palan* ſatis convenit, *Ariene* autem aliquod corruptum videtur eſſe nomen. Populi *Sydraïcæ* non noti ſunt, quin forte *Oxydracæ* eſſet, quæ natio eſt, internam habitans Indiæ partem, ad quam Alexander magnus pervenit, uti in *Curtio* legitur.

Quo modo nomen *Ficus Indicæ* apud auctores confundatur, & errorem induxerit, ex eo liquet, quod hodie tres diverſæ penitus plantæ, pro *Ficu Indica* demonſtrentur, quarum prima eſt *Varinga*, quæ eſt *Ficus Indica veterum*, ſecunda *Muſa* ſeu *Piſſang*, tertia *Tuna* ex Braſilia, aliisque Occidentalibus regionibus in Europam deducta, quæ craſſum ac ſpinoſum gerit folium, alterum alteri inpoſitum: Atque hac planta inperitus quidam Botanicus *Julium Scaligerum* decipere voluit, uti id conqueritur *exercit.* 171. ipſi nempe obtruſum fuiſſe pro *Muzy Avicennæ*, & *Serapionis*, quæ hodie in Ægypto *Maus* vocatur, & *Cardano Poma Paradyſi*, ipſi autem ignotum erat, antea hanc ipſam plantam ſeſe deſcripſiſſe ſub nomine *Cadelafonis*, & *Ciacampelonis*.

Carol. Cluſ. in adnotationibus ſuis in *caput decimum libr.* 2. *Garciæ Arom.* ad eam videtur inclinare opinionem, noſtram nempe *Muſam* forte eſſe *Palmam Cypriam*, de qua *Theophr. libr.* 2. *plant. cap.* 8. mentionem facit, quæ folia gerit multo majora cunctis Palmis, fructumque majorem pomo Granati, ſed oblongum. Aliam quoque arborem deſcribit *libr.* 4. *cap.* 5. quæ longiſſimum gerit folium ſimile plumis Struthiocameli, quæ galeis inponuntur; quodque binos cubitos longum eſt; ex præcedentibus autem, quæ adnotavimus, hæc quoque opinio falſa eſt, ſi enim Muſa tum temporis in Cypria jam fuiſſet, ulterius ſine dubio propagata fuiſſet.

In *Hort. Malab Tom.* 1. *cap.* 6. deſcribitur nomine Malabarico *Bala*, Bramin. *Kely*, atque ſub iſtius capitis finem multæ conmemorantur ſpecies, in Malabara notæ, ſed in hisce inſulis ignotæ, quas hinc omittimus.

Den ouden naam Pala *komt met den hedendaagze* Palan *wel overeen, maar* Ariene, *ſchynd iets bedorven te zyn. De Volkeren* Sydracæ *zyn niet bekend, of het moeſten* Oxydracæ *zyn, Volkeren van het binnenſte Indiën, tot dewelke Alexander de Groote gekomen is, gelyk men in* Curtius *leeſt.*

Hoe men met de naam Ficus Indica *by de Autheuren ſpeelt, en malkander abuſeert, blykt daar uyt, dat men hedendaags drie gantſch verſchillende planten voor* Ficus Indica *toond, als enen de Waringe boom, het welk is* Ficus Indica veterum; *'t tweede de* Muſa *of onze* Piſſang; *'t derde de* Tuna, *uyt Braſil, en andere Weſt-Indiſche Landen in Europa gebragt zynde, een dik doornachtig blad, daar 't eene uyt het ander groeyd. Hier mede heeft zekeren onervaren* Herbariſt, *den geleerden* Julius Scaliger *ook willen bedriegen, gelyk hy klaagt* exercit. 171. *dat het hem opgedrongen zy voor* Muzy, *by* Avicenna *en* Serapio *beſchreven, het welk men hedendaags in Ægypten* Maus *noemde, en by* Cardanus, Pomum Paradiſi, *doch het was hem onbekend, dat by't zelfde Muzy te vooren beſchreven hadde onder den naam van* Cadelafon, *en* Ciacampelon.

Carol. Cluſ. *in zyn aanteykeninge op het* 10. *Capittel,* lib. 2. Garciæ, Arom. *ſchynd na die meeninge te hellen, dat onze* Muſa *mogte zyn de* Palma Cypria, *waar van* Theoph. libr. 2. Plantar. cap. 8. *gewag maakt, dewelke zal hebben een blad, grooter dan alle palmen, de vrucht ook grooter dan een Granaat appel, doch lankachtig. Of een andere boom, die hy beſchryft* lib. 4. cap. 5. *met een zeer lank blad, gelykende de pluymen van den Vogel Struys, die men op de Helmen zet, 2 cubiten lank, doch uyt het voorgaande moet deze meening mede vervallen, want zoo de* Muſa *doenmaals in Cypren was geweeſt, zy zoude buyten twyffel al verder verſpreyd zyn.*

In Horto Malab. tom. 1. cap. 6. *werdze beſchreven met den Malabaarſchen naam* Bala, *in 't Braminees* Kely, *en aan dat eynde van 't Capittel veele zoorten daar van in Malabaar bekend, doch in deze Landen niet, en daarom by ons uytgelaten.*

De ſeſtigſte Plaat

Totam exhibet *Muſam* cum ſurculis ſuis ex radicibus propullulantibus.
Ubi Litt. A. *racemum* ſeu *corymbum* denotat *frugiferum.*
B. *peculiarem* fructuum *congeriem*, ſeu *faſciculum Sickat* dictum.
C. Eſt Fructus *Piſſang Medji.*
D. Idem transverſim ſectus, ut interna conſpiciatur ſubſtantia.
E. Eſt Fructus *Piſſang Swangi.*
F. Eſt *Piſſang Bidji* cum *officulis* ſeu *granulis* ſuis.
G. *Piſſang Crobo* eſt.
H. Eſt *Conus* ſeu *Cor* in extremo corymbi ſemper excreſcens, ſed marceſcens, ac decidens *Djantong* dictum.

OBSERVATIO.

Hæc eſt celebris illa planta, de qua *Carolus Linnæus* totum & elegantiſſimum conſcripſit tractatum ſub nomine *Muſæ Cliffortianæ*, ubi fere omnia, quæ ad hoc genus pertinent, inveniuntur, nec non in *H. Malab. part.* 1. & *H. Cliff. p.* 467. ubi Muſa racemo ſimpliciſſimo vocatur, reliqua porro Synonyma vide in *Theſ. Zeyl. p.* 164.

Tabula Sexageſima

Vertoont een geheele *Muſa* ofte *Piſang-Struyk*, met zyn jonge ſcheutjes uyt de wortels te voorſchyn komende.
Alwaar Lett: A. een *geheele vrugtdragende tros* aanwyſt.
B. Een *byzondere verzameling* der *vruchten Sickat* genaamt.
C. Is de vrugt van *Piſſang Medji.*
D. Dezelfde overdwars geſneden, op dat deszelfs binnenſte gedaante en ſubſtantie gezien wert.
E. Is de vrucht van *Piſſang Swangi.*
F. Is die van *Piſſang Bidji* met zyn Zaat-korrels.
G. Is de *Piſſang Crobo.*
H. Is het *uyteinde* ofte het *ſpitze hart*, altoos aan het eynde uytgroeyende van de vrugt-tros, dog verdrogende en afvallende, *Djantong* genaamt.

AANMERKING.

Dit is die vermaarde plant, waar over *Carolus Linnæus* een geheel en zeer fraay tractaat geſchreven heeft, onder de naam van *Muſa Cliffortiana*, alwaar ſchier alles, wat tot dit geſlagt behoort, gevonden wert, als mede in het eerſte deel van de *Hortus Malabaricus*, en in de *Hortus Cliffort. p.* 467. alwaar ze Muſa, met een zeer eenvoudige tros genaamt wert; de overige benamingen ziet verders in *myn Theſaur. Zeylan. p.* 164.

CAPUT SECUNDUM.

Muſæ ſpecies.

LIcet in præcedenti dixerimus capite, cunctas Muſæ ſeu Piſſang ſpecies vix enumerari poſſe, quasdam tamen præcipuas ac maxime notas hic commorabimus, juxta quas cæteræ dividi ac diſtingui poſſunt.

Ac primo tres primariæ ſunt ſpecies, uti *Muſa Sativa* ſeu *domeſtica*, quæ hoc in capite deſcribetur. Secundo *Muſa Alphurica*, ac *Semi ſilveſtris*; Tertio *Muſa ſilveſtris*, de quibus in ſubſequentibus capitibus.

Primo *Muſa domeſtica* eſt illa, quæ in multas dividitur ſpecies, quam Portugallici ſcriptores in Indoſtana modo in binas, tres, quatuorve primarias diſtinguunt ſpecies, uti *Cenorins*, quæ parva ac lutea eſt ſpecies, & *Chincapalones*, quæ magna ac viridis eſt ſpecies. *Linſchotenus* autem in *Itiner. cap.* 55. quinque enumerat ſpecies, quarum prima eſt vulgatiſſima, ſeu *Figo d'Orta*, & *Muſa hortenſis*, ſecunda minima & optima, quæ *Senoriens* vocatur, tertia huic adfines ſunt *Cadolini*, quarta inter optimas quoque ſunt *Chincapalopes*, quinta, quæ maxima, eſt Malabarenſis.

In India Occidentali in binas primarias dividitur ſpecies. Primo *Pacovos*, quæ minor eſt, ſecundo *Bananas*, quæ major, uti jam ſupra in nominum enumeratione dictum fuit. In Java & Amboinenſibus regionibus ſubſequentes obſervavimus ſpecies.

Primo *Piſſang Tando* ſeu *Muſa corniculata*, omnium maximum gerit fructum, magnitudine & forma cornu Vaccini, qui brachium fere craſſus eſt, ac carnem habet albam & auſteram; Hujus ſpeciei corymbus aliquid peculiare habet, progerminat enim inſtar magni acuminatique ſacci, ex binis magnis & fuſcis corticibus compoſiti, qui ſeſe aperiens mox uno adſpectu omnes exhibet ordines & fructuum faſciculos, nullis interpoſitis peculiaribus ſquamis, quæ in reliquis conſpiciuntur ſpeciebus, ad finem quoque nullum gerit cor ſeu *Djantong*, totusque corymbus binos tresve tantum gerit faſciculos ſeu *Sickats*, ac quivis faſciculus modo quatuor vel quinque fructus, quum vero plures gerat fructus, corymbus hic pauciores poteſt alere faſciculos ſeu *Sickats*, unde inferiores abſcinduntur, ut ſuperiores perfecti ſint & adulti, qui non vireſcunt, ſed mox ex albo flaveſcunt, ac ſæpe dehiſcunt, immo bini aliquando conjuncti ſunt, ſeu gemelli.

Notandum porro eſt, hanc & omnes fere ſubſequentes ſpecies binas habere varietates, marem nempe & feminam, quæ magis flaveſcit, & molliorem gerit ſubſtantiam, maris fructus eſt longior, durior, & in ſubſequenti ſpecie viridior. *Piſſang Tando* non editur ob auſteritatem, ſed aquæ incoctus vel toſtus hic fructus adhibetur, atque oportet, ut diu coquatur vel torreatur, antequam molleſcat, & edulis ſit, conducitque iis, qui laxa laborant alvo, eſt autem plerumque cibus plebejus. Ternatenſibus vocatur *Cojo Coſſi Malauw*, h. e. *Piſſang ſine corde* ob rationem ſupra datam.

Diſcrimen inter *Bananas* & *Bacovos*, diſtinctiſſime deſcriptum inveni in *Rochefortii Hiſtor. Antill. cap.* 9. ubi dicit; *Fructus Bananas*, (quem putamus *Piſſang Tando* eſſe) duodecim ac tredecim pollicum longitudinem habet, prope apicem parum incurvatus, brachii fere craſſitiem adtingens. *Bacovos* fere ad dimidium minor eſt, ſex pollices longus. *Arbor Bananifera* non plures viginti quinque, vel triginta gerit fructus uno in corymbo, quique vagi locati ſunt. *Bacovos* vero centum ac centum & viginti ſex gerit fructus, adeo adunatos, ut ſeſe invicem comprimant. *Bananas* carnem gerit ſiccam & duram, coquendo tantum aptam, vel ut ſub cineribus torreatur, qui & in furnis & ad ſolem ſiccantur, ut conſerventur. *Bacovos* vero ob pinguedinem omnes hasce præparationes ſubire nequeunt.

Ramus hosce fructus ferens, furca ſuffulciendus eſt, ne ob ipſorum pondus frangatur, neque exſpectandum eſt, donec omnes hi fructus ſimul flaveſcant. Quivis talis corymbus ſufficiens præbet onus viro, eadem quoque Antillarum Hiſtoria ſcribit, ibi quemvis fructum crucem exhibere.

Hæc

II. HOOFDSTUK.

Zoorten van de Muſa.

HOewel wy in 't vorige Capittel gezegt hebben, dat alle de zoorten van de Piſſang qualyk te tellen zyn, zoo moeten wy echter eenige van de voornaamſte en meeſt bekende hier opbalen, waar na men de andere reguleren mag.

Voor eerſt zyn 'er drie hooft-geſlagten, als een Muſa Sativa, tamme Piſſang, *waar van in dit Capittel.* 2. Muſa Alphurica, Alphoereze Piſſang, *en half wild.* 3. Muſa ſilveſtris, wilde Piſſang, *waar van in de volgende Capittelen.*

1. Tamme Piſſang *nu is die geene, die in veele zoorten verdeeld is, dewelke de Portugeeze Schryvers in de Indoſtaan ſlegts in* 2. 3. *of* 4 *hooft-zoorten verdeelen, als* Cenorins, *de kleene geele, en* Chincapalones *de groote groene. Maar* Lintſchot cap. 55. Itiner. *beeft* 5 *zoorten, de eerſte* gemeenſte, *of* Figo d'Orta, Hof-Piſſang. 2. *de* kleenſte *en* beſte, *die men* Senoriens *noemd.* 3. *de naaſte daar aan zyn de* Cadolini; 4. *mede van de beſte zyn de* Chincapalones. *de* 5*de en grootſte is de Malabaarſche.*

In Weſt-Indien verdeeld men ze ook in 2. *hooft-geſlagten.* 1. Pacovos *de kleenſte, en* 2. Bananas *de groote, gelyk alreede boven in de naam gezegt is. Op Java en in de Amboinſche quartieren hebben wy de volgende zoorten aangemerkt.*

1. Piſſang Tando, *of* gehoornde Piſſang, *is de grootſte van alle, in de grootte en gedaante van een koe-hoorn, ſchier een arm dik, het vleeſch is wit, en wrang van ſmaak. Den tros van deze zoorte heeft iets byzonders, want by komt voort als een grooten toegeſpitſten zak, van* 2 *groote en bruyne ſchorſſen gemaakt, dewelke baar openende vertonen ſtrax en eenſlags alle de ryen en boſſchen van binnen, dewelke geen byzondere ſchubben tuſſchen beyde hebben, gelyk andere zoorten, ook voor aan geen hert of* Djantong: *doch den gebeele tros heeft maar twee of drie* Sickats, *of boſſchen, en ieder boſch maar vier of vyf vruchten, want meer vruchten hebbende, han den tros weiniger* Sickats *voeden, dies men de onderſte afſnyd, op dat de bovenſte tot perfectie komen. De vruchten worden niet groen, maar ſtrax wit-geel, en men ziet ze dikwils geborſten, ook zomtyds twee aan malkander gevoegd.*

Verders moet men merken, dat deze en meeſt alle de volgende zoorten twee veranderingen hebben: wyfken en manneken, zynde het wyfken 't geene meeſt geel werd, en weeker van merg is: het manneken word langer, harder, en in de volgende zoorte groender. Piſſang Tando *werd niet gegeten, wegens hare wrangigheid, maar in water gezooden of gebraden, en zy moet wat lange zieden of braden, eer ze gaar word. Zy is goet voor die geene, die loslyvig zyn, en in 't gemeen een koſt voor ſlegte lieden. In 't Ternataanſch biet ze* Cojo Coſſi Malauw, *dat is Piſſang zonder hert, om reden als boven.*

Het onderſcheid tuſſchen Bananas *en* Bacovos, *hebbe ik ten duydelykſten beſchreven gevonden in de* Hiſtor. Rochefortii Antill. cap. 9. *daar aldus ſtant: De vrucht* Bananas (*die wy giſſen onze Piſſang Tando te zyn*) *is* 12 *en* 13 *duymen lang, by de ſpitze wat krom, ſchier een arm dik. De* Bacovos *is wel de helft kleender, maar* 6 *duymen lank. De* Bananas-boom *draagt niet meer als* 25 *of* 30 *vruchten aan eenen tros, en dan nog wat wyd van malkander; maar de* Bacovos *dragen* 100 *en* 126 *vruchten, en die zoo digt, datze malkander drukken. De* Bananas *hebben een droog en hard vleeſch, alleenig tot kooken bekwaam, of onder de aſſche te braden, als ook in den oven of Zonne te droogen en te bewaaren; maar de* Bacovos *zyn wegens hare vettigheid, tot alle deze gebruyken onbequaam.*

Den tak, die deze vruchten draagt, moet men met Gaffels onderſtutten, dat by wegens de ſwaarte derzelve niet breeke, ook moet men niet wagten, tot dat deze vruchten alle te gelyk geel worden. Ieder tros geeft een dragt voor een man; ook zegt dezelfde Hiſtorie, dat in de Antillis ieder vrucht een kruys vertoont.

Men

Hic *Piſſang Tando* copioſe provenit in inſulis Key; unde quotannis in Bandam venalis defertur, atque hinc ibi vocatur *Piſſang Key*, & *Piſſang Swackan.*

Ad *Piſſang Tando* pertinet *Piſſang Carbou*, ſeu *Piſſang Ocky Ocky*, qui fructus ultra ſpithamam vel pedem longus eſt, plerumque vireſcens, intus carnem gerens albam & mucoſam, quæ auſteri & ingrati eſt ſaporis. Quum unus tantummodo fructus ex uno racemo ſeu Sickat dependeat, pedis craſſitiem adtingit, ſed plerumque dehiſcit. Aliquando etiam bini ſimul concreſcunt, bini tresque fructus ſimul unum formant Sickat, inque toto corymbo tantummodo bini tresve, & ad ſummum quatuor faſciculi ſeu Sickats, quod in cunctis obtinet *Piſſang Tando.*

Secundo *Piſſang Gabba Gabba* haud multum differt a præcedenti, ſed minor eſt, non craſſus, ſed longus, atque per maturitatem ex albo flaveſcit; ejusque ſubſtantia omnium ſicciſſima eſt, inſtar nempe ſpongioſæ medullæ ramorum Sagus *Gabba Gabba* dictæ. Non crudus editur hic fructus; ſed ſub cineribus calidis toſtus, vel in ſartagine fricatur, atque ſalubris cenſetur iis, qui Diarrhæa quadam laborant. Dividitur in marem ac feminam, cujus prior fructum gerit longiorem & viridiorem.

Tertio *Piſſang Crobo* ſeu *Cro.* In Banda *Piſſang Ubi*; mediocris eſt longitudinis, ſpithamalis nempe, non rotundus, ſed plerumque angulosus vel quadragonus, externe virens, ac tarde flaveſcens, ejus medulla albior eſt quam reliquorum, duriuſcula, & acidula: Tres habet varietates, primo enim eſt *Crobo Parampuan* vulgaris ſeu femina. Secundo *Crobo Lacki Lacki* ſeu mas, cujus fructus longior eſt, ac ſemper virens; Tertio *Crobo Batu* viridis quoque eſt, ſed matureſcens flaveſcit, ac ſubſtantiam habet duram. Tenera quoque ejus folia fuſcas quasdam gerunt maculas ſeu ſtrias.

Quarto *Piſſang Djernang*, ſeu *acuum Piſſang*, fructum gerit ſpithamam breviorem, ac fere trigonum, qui in longum porrectus eſt apicem, ubi filamentum ſeu vena adparet, floris reſiduum, unde & nomen obtinuit; Hujus cortex medullæ magis adhæret, quæ ruffeſcit, & transverſim diffractus hic fructus interne ſplendet inſtar ſacchari. Maturus molliſſimus eſt, atque ſapore cum *Piſſang Medji* convenit, ſed magis acidulus eſt. Hæc ſpecies corymbum gerit ſeptem pedes longum, atque ipſi increſcunt ſeptemdecim faſciculi ſeu Sickats, continentes circiter ducentos & quinquaginta fructus, qui tarde matureſcunt.

Quinto *Piſſang Culit Tabal*, ſeu *Piſſang Baratsjo*, ac proprie Ternatice *Cojo Coratsje*, h. e. *Piſſang Maas*, noſtræque nationi *Piſſang Bolvanger*, ut & *Piſſang Warangan*, omnium craſſiſſimum gerit corticem, cujus caro pallide ruffeſcit, & inſtar Ceræ molleſcit, eſtque externe fere pentagonus, cujus interior ora ſemper eſt anguſtiſſima, ſique bene ſit maturus hic fructus, crudus edi poteſt, cæteroquin torretur & fricatur.

Sexto *Muſa Menſaria*, ſeu *Piſſang Medji.* Omnium ſpecierum optima eſt, cujus fructus rectus eſt, palmam & aliquando ſpithamam longus, plerumque rotundus, atque quinque obſcuris dorſis adeo diſtinctus ac diviſus, ut magis trigonus eſſe videatur. Facile matureſcit, ac flaveſcit, & mollis eſt ad tactum, facileque decorticari poteſt. Ejus medulla albicat, & mollior eſt quam aliarum ſpecierum, ſplendetque inſtar ſacchari coniformis, quum frangatur, ſaporis dulcis & delicati, aeſi aliquid aquæ Roſarum eſſet admixtum. Uti facile matureſcit, ſic & facile putreſcit, atque crudum edere eum oportet, unde & menſis inponitur cum tragematibus, atque hinc nomen obtinuit. Non valet ad torrendum vel fricandum, quin ſemi maturus ſit. Ejus ſtipes paulo altior excreſcit reliquis ſpeciebus, at folia fuſcis maculis adſperſa ſunt copioſis. Hujus ſpeciei mas externe nigras gerit maculas. In Banda vocatur *Piſſang Radja*, Baleya *Byo Cobibu.*

Septimo *Muſa Regia*, ſeu *Piſſang Radja*, priori ſimilis eſt quoad ſubſtantiam & formam, ſed multo minor, vix digiti longitudinem habens, ac pollicis craſſitiem, glaber, æqualis, ac tenuiorem habet corticem, ſaporis dulcioris & delicatioris præcedenti, unde Bataviæ hic fructus palmam gerit, qui crudus editur, menſisque inponitur, uti in Amboina, ubi hæc de-

Men vind deze Piſſang Tando *overvloedig in de ylanden van Key, van daar ze jaarlyks in Banda werd te koop gebragt, daarom men ze aldaar* Piſſang Key *noemd, en* Piſſang Swackan.

Tot de Piſſang Tando *geboord de* Piſſang Carbou, *of* Piſſang Ocky Ocky, *ruym een ſpan of een voet lang, meeſt groen blyvende, binnen met een wit ſlymerig vlees, amper, en ſlegt van ſmaak. Als er een vrucht alleen aan eenen Sickat hangt, werd ze zo dik, als een been, en gemeenlyk geborſten. Daar waſſen ook dikwils twee aan malkander vaſt, twee, en drie Piſſangen maken een Sickat, en aan den gebeelen tros maar twee, drie, en ten boogſten vier Sickats, 't welk alle* Piſſang Tando *doen.*

2. Piſſang Gabba Gabba *verſchild niet veel van de voorgaande, dog is kleender, niet dik, meer lank, word in haar rypheyd wit-geel, de droogſte onder alle van ſubſtantie, gelyk het ſpongieuſe merg van Sagu-takken* Gabba Gabba. *Ze werd ook niet raauw gegeten, maar in heete aſſche gebraden, of in de panne gebakken, werd gezond geagt voor die geene, die eenigen Buikloop hebben. Ze is verdeeld in wyfken en manneken, zynde het manneken langer en groender.*

3. Piſſang Croho *of* Cro. *In Banda* Piſſang Ubi, *is van middelbare lengte, te weten van een ſpan, niet rond, maar meeſt hoekig of vierzydig, van buiten gras-groen, en langzaam geel werdende, het merg is witter dan aan andere, hardagtig, en rinſch van ſmaak, heeft drie veranderingen, want men heeft* 1. Croho Parampuan, *de gemeene, of het wyfken.* 2. Croho Lacki Lacki, *het manneken, is wat langer, en blyft altyd groen.* 3. Croho Batu *is mede groen, maar de rype word geel en hard van merg. De jonge bladeren hebben eenige bruine plekken of ſtrepen.*

4. Piſſang Djernang, *of* naalde Piſſang, *is korter dan een ſpan, ſchier driekantig, voor aan met een lange tuit, en daar aan een draadje of ader, zynde het overblyfzel van het bloeizel, waar van ze de naam heeft. De ſchelle kleeft wat vaſt aan 't merg, het welk naar den roſſen trekt, en over dwers gebroken glimd als Zuiker. De rype word zeer week, en aan ſmaak komt ze met de* Piſſang Mediji *overeen, dog nog al rinſcher. Deze zoorte draagd een trotze zeven voeten lank, en daar aan in zeventien Sickats, omtrent vyftig vruchten, die langzaam rypen.*

5. Piſſang Culit Tabal, *of* Piſſang Boratsjo, *maar eygentlyk in 't Ternataans* Cojo Coratsje, *dat is* Piſſang Maas, *by onze Natie* Piſſang Bolvanger, *anders* Piſſang Warangan, *heeft de dikſte ſchel van al, mede ligt-ros van vleeſch, en ledig als waſch, van buiten ſchier vyfzydig. De binnenſte zyde is altyd de ſmalſte; ter degen ryp zynde, kan men ze raauw eeten, anders werd ze meeſt gebraden en gebakken.*

6. Muſa Menſaria, *of* Piſſang Medji. *Tafel-Piſſang is de beſte onder alle zoorten, regt een hand lank, somtyds ook een ſpan, meeſt rond, en met vyf donkere ruggens zodanig afgedeeld, dat ze meer driezydig ſchynd. Zy werd ligt ryp, en is geelagtig, en zagt in 't aantaſten, kan ook ligt afgeſchildt werden. Het merg is witagtig, en murver dan aan andere, glimmende als Brootzuiker, zo men bembreekt, zoet en koſtelyk van ſmaak, als of 'er wat Roozewater onder gemengd was.*

Gelyk ze ligt ryp werd, zo bederft ze ook ligt, en moet raauw gegeten worden, daarom men ze meeſt op tafel onder het Bancquet-werk opzet, waar van ze de naam heeft. Tot het braden en bakken diend ze niet wel, of ze moet maar half ryp zyn. De ſtam werd wat hoger dan andere middelzoorten, en zyn blad is vol bruine plekken. Het manneken hier van gewind van buiten zwarte ſproeten en plekken. In Banda biet ze Piſſang Radja, *in Baley* Byo Cohihu.

7. Muſa Regia, *of* Piſſang Radja, *is de voorgaande gelyk van ſubſtantie en gedaante, dog veel kleender, in de lengte ſchaars van een vinger, en dikte van een duim, even, glad, en dunner van ſchelle, nog zoeter en aangenamer van ſmaak dan de voorige, dierhalven men op Batavia deze den prys geeft. om raauw te eeten, en op tafel te zetten, gelyk men in Amboina, daar men deze Piſſang*

desideratur species, *Pissang Medji* ejus loco adhibetur, atque ambæ hæ species forte illæ erunt, quas Portugalli *Cenorins*, & in India Occidentali *Bacovas* seu *Pacovos* vocantur.

Octavo *Pissang Mera*, Pissang *Catsjupau*, vel proprie *Putjoe Pau*, quoad formam cum *Pissang Medji* conveniunt, quum primo progerminent, externe ex purpureo colore fusci, intermixto croceo seu luteo colore, medulla autem alba est, saporis aciduli, quæ cruda est instar *Pissang Medji*, nomen vero gerunt a teneris Mangæ foliis, vel a vestimento quodam similis coloris ac nominis, quod nempe purpureo fuscum est, quod Indis vulgare est. Ejus stipes, folium ab inferiore parte, ac corymbus purpureo gaudent colore, seu ex purpureo viridi.

Nono. *Pissang Salpicado* fructum gerit breviorem ac rotundiorem illo *Pissang Medii*, qui externe flavus est, & punctulis nigricantibus distinctus, uti vestimenti quoddam genus *Salpicado* dictum, quod parvas & rubras gerit minimasque maculas in fundo albicante, acsi granulis salinis esset adspersum; Plerumque erescit in Ternata, raro in Amboina, crudique ejus fructus eduntur instar *Pissang Medji*.

Decimo *Pissang Swangi* fructus est brevis ac crassus, semi pedem longus, binos crassus pollices, externe protuberantibus dorsis inæqualis, unde & angulosus est, sed irregulariter, unum enim alterumve latus semper angustius est reliquis. Ejus medulla intense lutea est, seu ruffa, duriuscula, mucosa, & acidula, ac parumper austera, unde hic fructus crudus non editur, sed fricatur vel pinsitur, ac puerorum puls ex ejus præparatur medulla. Cor seu *Djantong* modo progerminans in hac specie brevius est ac crassius quam in reliquis speciebus. Omnium vilissimus habetur hic fructus, licet cum *Pissang Crobo* sit usitatissimus ad puerorum cibum. Ejus stipes altior est quam reliquarum Musarum, corymbus autem ejus paucos gerit fasciculos seu Sickats.

Undecimo. *Pissang Batu*, seu *Pissang Bidji* quoad formam cum præcedenti convenit, sed non adeo crassus est, at rotundior, externe semper virens, caro ejus interna mucosa quoque est, sed dulcis ac mollis, totaque repleta officulis duris, & nigricantibus instar Pæoniæ seminum, quæ inter edendum exsugenda sunt, raro autem crudi eduntur hi fructus, sed torrentur ad usum Medicum. Ejus stipes altus est, rami ac folia viridia, atque per prolem seu surculos adeo multiplicatur, ut intra breve temporis spatium magnum obcupet locum.

Duodecimo. *Pissang Abu*, *Pissang Soldado*, & *Pissang Alphuru*, fructus sunt breves, parvi, & crassi, ex rotundo plani seu compressi, digitum longi, vix tres lati, externe ex albo flavescentes, seu cinerei, interne viscosi, saporis fatui, aptissimi tamen sunt, qui torrentur & fricantur.

Decimo Tertio. *Pissang Bombor*, Amboinice *Kula Keker*, & *Ure Rerel* fructus gerit brevissimos, magnitudine ovi Gallinacei, digitum longos, seu instar fructuum *Pandani litorei Keker* dicti, glabros, & æquali cortice obductos, qui tamen trigoni vel quadragoni sunt, supra obtusi, apti, qui crudi edantur, quum maturi sint, alioquin enim nimis sunt aciduli & austeri, tumque torrere illos oportet.

Decimo Quarto. *Pissang Canaya Puti*, fructus gerit paulo minores illis *Pissang Medji*, vix pollicem crassos cum apice papillari, unde & aliis dicitur *Pissang Sussu*, angulosus est hic fructus & flavescens, ejus medulla duriuscula est & acidula, quæ melius torretur & fricatur quam ut cruda edatur, inter vilissimos numeratur. Hujus speciei folium parum differt a reliquis, tenerum enim farina quasi adspersum videtur, quæ si abraditur, subtus fuscum est, qualis et stipes sese obfert, quum ejus exterior pellicula deglubatur. Hujus vel præcedentis speciei videtur esse Baleyense *Byo Lutton*, seu Simiarum Pissang, qui ibi est fructus omnium minimus, semi silvestris, & a Simiis quam maxime expetitus.

Decimo Quinto. *Pissang Canaya Kitsjil*, a Lubunensibus *Tena Telile* dictum, humillimum gerit stipitem, minimaque folia, qui viri circiter altitudinem adtingit. Ejus fructus rotundi sunt, instar digitorum, seu paulo craffiores, horum cortex est luteus, glaber, tenuissimus, fragilis, nec facile integer decorticari potest,

Caro

niet heeft, met de Pissang Medji *doed: Deze beyde zoorten zullen misschien die geene zyn, die de Portugezen* Cenorins, *en in West-Indiën* Bacovos *of* Pacovos *noemen.*

8. Pissang Mera. *Pissang* Cutsjupau, *of eygentlyk* Putjoe Pau, *is aan gedaante de* Pissang Medji *gelyk, als zy eerst opkomen, van buiten uit den purpuren bruin, als zy ryp zyn uit den bruinen, en door-geelen gemengd. Het merg is wit, rinsch van smaak, en men kan ze raauw eeten, als* Pissang Medji, *haren naam hebben zy van de Mangas-bladeren, of van een stofje van dezelfste coleur en naam, te weten purpur-bruin, 't welk by de Indianen een stadige dragt is. Zyn stam, het blad van onderen, en den tros, zyn allegaar bruin, of bruin-groen.*

9. Pissang Salpicado *is korter, en ronder dan* Pissang Medji, *van buyten geel, met zwartagtige plekjes gespikkeld, gelyk zeker kleedje* Salpicado, *vol kleene en roode spikkeltjes op een witte grond, als of het met zout korreltjes gepickeerd was. Zy wassen meest in Ternaten, weynig in Amboina, en worden raauw gegeten, gelyk* Pissang Medji.

10. Pissang Swangi *is kort en dik, een halve voet lank of minder, twee duymen dik, van buyten met uytsteekende ruggens, die ze bobbig maken, dog irregulier, want een of twee zyden zyn altyd smaller dan de andere. Het merg is boog-geel of ros, hardagtig, smerig, en rinsch van smaak, en daar by wat wrang, onbekwaam om raauw te eeten, maar goed om te bakken, en kinderpap daar van te maken. Het hert of* Djantong *van deze zoorte eerst uytkomende, is korter en dikker dan aan andere. Men houd ze voor de slegtste van alle, hoewel nevens* Pissang Crobo *de gebruykelykste tot kinderkost. Den stam is boger dan aan andere, en den tros heeft weinig Sickats.*

11. Pissang Batu, *of* Pissang Bidji *is aan gedaante de voorgaande gelyk, dog zo dik niet, en ronder, buyten altyd groen blyvende, binnen mede met een smerig vleesch, dog zoet en week, maar gantsch uytgevuld met zwartagtige korrels, gelyk de zaden van Peonien, die men in 't eeten uytzuygen moet, dog zy werden weynig raauw gegeten, maar gebraden tot Medicyne. Zyn boom is boog van stam, takken, en bladeren gras-groen, en vermenigvuldigd zyne kinderen zo zeer, dat by in 't kort een groote plaats beslaat.*

12. Pissang Abu, Pissang Soldado, *en* Pissang Alphuru, *zyn kleene, korte, en dikke Pissangen, uyt den ronden plat, of gedrukt, een vinger lank, schaars drie breed, van buyten wit-geel, na den graauwen trekkende, binnen smerig, en hof van smaak, zeer bekwaam tot zieden en braden.*

13. Pissang Bombor, *in 't Amboins* Kula Keker, *en* Ure Rerel *is aan vruchten de kortste van allen, in de grootte van een Hoender-ey, een vinger lank, of als de vruchten van* Pandanus littoreus, Keker *genaamt, glad en even van schelle, dog vierboekig, vooren stomp, bekwaam om raauw te eeten, als ze ryp is, want anders is ze te rinsch en zuuragtig, en moet gezoden werden.*

14. Pissang Canaya Puti, *beeft vruchten wat kleender als* Pissang Medji, *schaars een duym dik, met een tuytje voor uyt, als een tepel, daarom by andere* Pissang Sussu *genaamt, mede wat boekig, en lichtgeel, het merg is hardachtig, en rinsch, bekwamer tot het bakken en braden, dan raauw te eeten, en werd onder de slegtste gereekend. Het blad van deze zoorte verschild wat van de andere, wat jonk zynde, gelykt het met meel bestrooid, en als men 't zelve afveegd, schynd het van onderen bruynachtig, gelyk ook den stam is, als men dem de buytenste huyd aftrekt. Van deze of de voorgaande zoorte schynd te zyn het Balische* Byo Lutton, *of Aape Pissang, zynde aldaer de kleenste van allen, half wild, en van de Aapen zeer gezogt.*

15. Pissang Canaya Kitsjil, *van de Lubuneezen* Tena Talile *genaamt, is de laagste van stam, en kleenste van bladeren, ontrent een man hoog. De Pissangs zyn rond, als een vinger, of dikker, de schelle is geel, glad, zeer dun, bros, en laat zig kavalyk geheel afschellen.*

Het

Caro eſt inſtar *Piſſang Medji*, ſed durior, acidula, & ſaporis grati, atque aquæ incocta Ficuum ſaporem habet. Fructus hi tam humiles ex ſtipite excreſcunt, ut ore avelli poſſint, nihilominus tamen adeo copioſi, & compacti corymbo inſident, ut ducenti ſæpe in unico numerentur corymbo. Hortos amat ſilveſtres ac montes, ubi terra eſt pinguis ac fuſca, lapillis mixta, atque intra quartum vel quintum plantationis menſem fructus producit, ſed paucos emittit ſurculos, ſeu prolem. Amboinenſes hanc plantant Muſam ſemper in maris receſſu, ut ſtipites ac fructus ſint parvi. Prolem ejus voco ſtipitis ſtolones ex radice propullulantes juxta morem hic uſitatum, quique a Malaienſibus vocantur *Anack*. Videturque hæc ſpecies eſſe degeneratio Batavicæ *Piſſang Radjæ*.

Decimo Sexto. *Piſſang Bulang trang* folia gerit, ramos, ac ſtipitem flaveſcentem, fructum vero albicantem, qui per noctem colorem repræſentat lunæ plenæ, quum hæc nempe radiis ſuis illum inluminet & inluſtret.

Hæ jam ſpecies ſunt maxime notæ, fuerunt vero hortorum cultores Bataviæ, qui gloriabuntur, ſeſe in hortis ſuis octoginta Muſarum ſpecies ſeu varietates poſſe demonſtrare.

Het vleeſch is als Piſſang Medji, *dog harder, ruuſch, en goed van ſmaak, in water gezoden, zeer na Vygen ſmakende. Zy groeyen zo laag aan den ſtam, dat men ze met den mond kan afbalen, niet te min zo vol en digt aan haar tros, dat men twee honderd aan eenen geteld heeft. Zy willen liefſt in de boſch-tuynen ſtaan, en in 't gebergte, daar een vette bruyne aarde is met ſtenen gemengd, alwaar zy in de vierde of vyfde maand van hare planting dragen, maar weynig kinders voortbrengen. De Amboineezen planten ze altyd by laag water, op dat bomen en vruchten kleen zullen blyven. Ik noeme kinders de afzetſels van den ſtam uyt de wortel voortkomende, na de hierlandze manier van de Maleyers geleerd, die ze* Anack *noemen. Het ſchynd dat het een nabootzing wil zyn van de Bataviſche* Piſſang Radja.

16. Piſſang Bulang trang *is licht of geel groen van bladeren, takken, en ſtam, de vrucht witagtig, by nacht de coleur van de volle Maan hebbende, te weten, als 'er die op ſchynd.*

Dit zyn nu de meeſt bekende zoorten; maar daar zyn Liefhebbers van Tuynieren op Batavia geweeſt, roemende, dat ze in hare Tuynen 80. zoorten van Piſſang konden toonen.

CAPUT TERTIUM.

Locus, Cultura, Uſus, ac Vires Muſarum.

LOcus. Licet cunctæ memoratæ ſpecies non in una obcurrant regione, ipſarum tamen genera per calidam mundi partem diſperſa ſunt. Indiam enim utramque Orientalem, ſeu intra & extra Gangem ſitam, ab antiquis jam temporibus puto ipſarum fuiſſe patriam; ac forte quoque Orientalem Africæ partem, ex Plinio enim demonſtravimus; ipſius Palam creſcere in intima Indiæ parte, ſique nota jam fuiſſet in Occidentali mundi parte; curioſi Græci, & Romani longe lateque dominantes ejus etiam feciſſent mentionem. Inde autem ſenſim devenerunt ſine dubio ſub ditione Aethiopum in Perſia, Syria, Arabia, & Ægypto, in quibus locis itineratores teſtantur, haſce plantas coli tanquam raras & exoticas in hortis, atque hi harum, tanquam rei raræ & curioſæ, faciunt mentionem, uti *Bellonius libr. 2. obſerv. cap. 25.* Roſettæ in Ægypto, & *cap. 205.* Antiochiæ in Syria, & *Gabr. Sionita in deſcript. Arabiæ cap. 10.* Tripolis in Syria obſervarunt.

Guinea, & Zephyreæ Africæ partes forte naturale erunt ipſorum ſolum, unde Portugalli in Braſiliam, & Hiſpani ex Canaria in Americam illos deduxerunt, uti id in præcedenti capite ex Oviedo demonſtravimus. Atque hinc iterum ſequitur opiniones Chriſtianorum Orientalium nullis fundamentis niti, qui Muſam pro Adami pomis habent, quin cuncti ſtipites per diluvium ex Paradiſo evulſi fuiſſent, & in Indiam transplantati, quin cum aliis imperitis ſtatuerent, Paradiſum in Zeylona fuiſſe.

Minorem veri ſpeciem præbet opinio iſta, quam quidam fovent, magnas illas fuiſſe uvas, quas inveſtigatores populi Iſraëlitici ſecum duxerunt ex valle Eſcol, uti id videri poteſt *Numer.* 13. *vers* 24. Quæ forte inde nata eſt, quia in India ſæpius viderunt binos viros geſtantes Muſæ corymbum in humeris, vel quia ſcriptores de Muſa *Botrum* vocem adhibeant, quæ Belgice *tros* dicitur.

Inter hujce Orientales inſulas nulla reperitur, quæ non aliquam Muſæ ſpeciem proferat, quarum quædam indigenæ, quædam exoticæ, atque aliunde deductæ ſunt, immo in frequentioribus obcurrit Muſa locis, ipſa Calappo, licet hæc tam neceſſaria ſit ad incolarum victum & amictum, illud autem cauſſatur per facilem Muſæ propagationem, quæ etiam per fruſtum radicis ex majore ſtipite abſciſſum fieri poteſt.

Ejus *cultura* ſequenti peragitur modo; Radicum ſtolones primo longum acuminatumque referunt cornu, quod ad altitudinem binorum triumve pedum ſeſe primo

III. HOOFDSTUK.

Plaats, Queeking, Gebruyk, en Krachten van de Muſa.

PLaats. *Hoewel nu alle de voornoemde zoorten juiſt niet in een land gevonden werden, zo zyn egter hare geſlachten door de warme wereld ver verſpreyd. De beyde Ooſterſche Indiën, houde ik van ouds voor haar regte vaderland, en miſſchien ook het* Ooſterdeel *van Africa; want uyt Plinius hebben wy beweezen, dat by zyne Pala haald uyt het binnenſte Indiën, en waren zy doenmaals in de Weſterlyke delen des werelds bekend geweeſt, de curieuſe Grieken, en wydheerſchende Romeynen, zouden daar meer gewag van gemaakt hebben. Van daar zyn zy allenskens gebragt buyten twyfel onder de heerſchappy van de Moren in Perſien, Syrien, Arabien, en Ægypten, in welke plaatzen onze Reyſigers getuygen, dat ze voor een raare plante in de hoven gehouden werd, gelyk zy dezelve ook als iets byzonders aanteekenen; Als* Bellonius lib. 2. obſervat. cap. 25. *te Roſetta in Ægypten, en* cap. 205. *te Antiochia in Syrien, en* Gabr. Sionita *in de* beſchryving van Arabie *hebben deze te Tripolis in Syrie gevonden.*

In Guinea, en de Zuyder-deelen van Africa zullen zy miſſchien inlandig zyn, van waar ze de Portugeezen in Braſil, en de Spanjaarden uyt Canarien in America gebragt hebben, gelyk wy in 't voorige capittel uyt Oviedus getoond hebben. Hier uyt volgt dan nogmaals, dat de meeninge der Orientaalſe Chriſtenen geen ſteunzel heeft, dewelke de Piſſang voor Adams-appelen houden, of alle de ſtronken moeſten met de zondvloed uyt het Paradys gerukt, en in Indiën geſmeten zyn, of zy moeſten met andere onervarene meenen, dat het Paradys in Ceylon geweeſt zy.

Nog minder ſchyn van waarheyd heeft het geen zommige gelooven, dat het groote Druyven geweeſt zyn, die de verſpieders der kinders Iſraels met hun beyden aan een ſtok uyt het dal Eſcol droegen, zegge gehaald hebben, Num. 13. vers 24. *Miſſchien om dat zy in Indiën dikwils gezien hebben, twee mannen een tros Piſſang aan eenen ſtok dragen, of om dat de Schryvers in 't Latyn* Botrus, *en in 't Duyts* tros *gebruyken, van den Piſſangboom.*

Onder deze Ooſterſche eylanden is geen zo gering, dat niet eenige zoorten van Piſſang voed, waar van zommige inlandig, zommige ingebragt zyn, ja op meer plaatzen te vinden zyn, dan den Calappus-boom, hoewel die zo nodig is tot het onderhout van de Inlanders, 't welk komt van zyne ligte voortplanting, dewelke ook met een ſtuk van de wortel geſchieden kan, van een ouden ſtam afgeſtoken.

Hare aanqueking is aldus; De afzetzels van de wortel, gelyken meeſt een lank toegeſpitſten hoorn, 't welk in de boogte van twee of drie voeten zig eerſt uytbreyd in bladeren,

imo in folia explicat, atque hoc a matrice abſcinditur, atque in foveolis, ubi deſideratur, transplantatur, in quibus primo cinis deponitur, vel quædam cremantur ſiccæ herbæ. Quidam præterea aliquid calcis addunt, quo fructus cito progerminent; Muſa locum amat calidum in ſolo rite præparato, quod ſi pingue modo ſit, lapillis mixtum eſſe licet, quale plerumque eſt in Amboinenſium hortis ſilveſtribus. Nullibi autem tam læte & luxurioſe creſcit quam in planis Javæ campis, ubi ſolum eſt molle ac pingue argillaceum, ubi & arundo ſaccharifera pinguiſſima eſt. Si circa ædes deſideretur, in nullo aptius plantari poteſt loco, quam ubi quævis ſordes ac projectilia ejiciuntur.

Quum jam juſto creſcat loco, plerumque decimo menſe ſuum emittit corymbum, *Piſſang Crobo* autem ſexto, & parva *Canaya* quarto menſe. Reliquæ Muſæ ſpecies poſt ſesqui annum fructus producunt, immo quædam ſerius, ita ut nullum certum fructificationis tempus ſtatui poſſit. Corymbi, uti dictum fuit, tam diu in ſtipite non ſunt relinquendi, donec omnes penitus luteſcant fructus, quin ſuperiores putreſcant, vel a veſpertilionibus aliisque furibus auferantur, antequam inferiores matureſcant, ſuperior autem faſciculus ſeu Sickat abſcinditur, ac reliqui ſucceſſive, quum ſint maturi, vel totus abſcinditur corymbus, cui in abſciſſa parte calx ſuperlinitur, atque in ædibus ſuſpenditur, tum quotidie quidam matureſcunt fructus. Qui per mare iter faciunt, illum aquæ inmergunt marinæ, atque in navibus ſuſpendunt.

Quum caſu quodam vertex amputetur, vel primum progerminans abrumpatur cor, ad ſtipitis latus corymbum per fiſſuram quaſi emittit, vel ſi ejus vertex amputetur, nec cor progerminans vulneretur, nudus tamen ſtipes ſuos ſurſum emittit fructus, qui tamen non perfecti excreſcunt vel matureſcunt.

Baleyenſes alium præſcribunt modum plantandi Muſam, ejus enim cornua ſeu ſtolones ſumunt, antequam ſeſe in folia explicent, quos non recte ſed oblique in terra ſepeliunt, tum ad latus novus excreſcit ſurculus, qui in veram excreſcit arborem, dicunt quoque cunctas Muſas poſt meridiem eſſe plantandas ad maris reditum.

Quum Muſa ſemel ſuos produxerit fructus, recordari oportet, ut vetuſtus abſcindatur ſtipes, ut ſurculi ſeu ſtolones liberiorem adquirant äerem, ſique nimis ſint copioſi ac denſi, ipſorum quidam ſunt exſtirpandi. Amboinenſes vero non tantos inpendunt labores in hortis præparandis quam Javani, quos plerumque ad montium pedes exſtruunt, cunctas ibi herbas, ac fruticulos cremantes, ſolumque leviter modo commoventes, in quo Muſæ ſurculos deponunt plerumque erectos, ac ſæpe inter hos alias herbas oleraceas, vel ipſarum radices edules.

Uſus, Natura, & Virtutes. Ut Muſarum uſum cibarium brevibus expediam verbis, indicandum mihi eſt, hoſce fructus Incolis quotidiano inſervire cibo, quo vitam aliquamdiu ſuſtentare valent, eſtque hæc arbor tam neceſſaria ad hominum victum quam Calappus, quæ non ubique creſcit, ubi Muſa obcurrit. Immo homo ſuam incipit vitam cibo horum fructuum, ſaltem apud incolas Indiæ aquoſæ, quibus Oryza, aliaque frumenta non tanta ſunt copia quam in India veteri.

Hunc in finem potiſſimum eligitur tertia ſpecies *Piſſang Crobo*, quæ ſub cineribus toſta (cui rei optima eſt) a matre ore maſticatur, ac tanquam puls infantis ori inponitur, qui quum ſomnolentus ſit, vel os aperire nequit, mater efficit, ut ploret, & os aperiat, tumque paſta introtruditur, quam ſi deglutire negat, ipſius os ad latus leviter comprimit, ſique deglutire nolit, paſta per illam compreſſionem intus truditur.

Hic itaque cibus eſt infantum Indorum per primos ſeptem octove menſes; donec ſenſim Oryzam, aliosque tolerare & devorare diſcant cibos. Quid ergo tibi videtur Lector? Hine incolæ dicere poſſent. *Muſa mihi principium*, & cum *Ovidio triſt. libr.* 4. *Eleg.* 10. *gratia Muſa tibi quid vivo.* Sique verum eſſet, quod ingenioſus iſte Monachus Franciſcanus apud *Garziam* perhibet, fructum Muſam a Dea Muſa ſuum ſortitam fuiſſe nomen, tum incolarum horum infantes a prima jam infantia educati fuiſſent a Muſis.

Spe-

ren, deze ſteekt men dan van de hooft-wortel af, en verplant ze in byzondere kuyltjes, daar men ze hebben wil; eerſt wat aſſche daar onder ſmytende, of wat ruygte daar in brandende. Zommige doen 'er ook een weynig kalk by, het welk de vruchten haaſtig doed voortkomen; Piſſang wil op een warme plaats ſtaan, in een wel bearbeyde grond, als hy maar vet is, mogen 'er wel ſteenen onderloopen, gelyk meeſt zyn alle de Bergtuynen der Amboinezen. Maar nieuwers ſtaan zy zo ſchoon, en weeldrig, als in de vlakke velden van Java, daar een mulle, bruyne, en vette kleygrond is, alwaar ook het verſte zuykerriet groeyd. Als men ze omtrent de huyzen wil hebben, kan men ze niet beter planten, dan op plaatzen, daar men alderhande vuyligheyd en uytvaagzel beenen ſmyt.

Als zy nu op haar behoorlyke plaatze ſtaan, zo beginnen zy doorgaans in de tiende maand haren tros uyt te geven, de Piſſang Croho *in de zesde, de kleene* Canaya *in de vierde maand. De andere ſtaan anderhalf jaar, eer zy dragen, en zommige langer, zo dat men geen regte tyd van haar dragen ſtellen kan. De troſſen, als gezegt, moet men zo lange aan den boom niet laten hangen, tot dat de vruchten allegaar geel worden, om dat de bovenſte verrotten, of van de Vleermuyzen, en dieven berooft zouide werden, eer de onderſte rypen, maar men ſnyd de bovenſte bos of Sickat af, en laat de andere vervolgens rypen, of men ſnyd den gebeele tros af, ſmeerd 'er wat kalk op, en hangt hem zo op in de huyzen, zo kan men alle dagen een partye rype vruchten hebben. De Zeevarende dompelen hem in zout water, en hangen hem zo in haare Scheepen op.*

Als men by geval de kruyn afkapt, of het eerſt uytkomende hert afbreekt, zo berſt hy ter zyden aan den ſtam uyt met zyne vruchten, of zo hem de kruyn afgekapt werd, dat het opſchietende hert niet geraakt werde, zo ziet men de blooten ſtronk, egter zyne vruchten boven uytſtooten, die dog niet wel tot perfectie komen.

De Baliers leeren een ander manier de Piſſangen te planten, want zy neemen de boornen, eer ze hun in bladeren openen, vergraven die niet regt, maar ſchuyns in de aarde, zo komt ter zyden uyt een nieuw ſcheutje, 't welk den regten boom werd. Zy willen ook hebben, dat men alle Piſſangen na den middag zal planten, en dat by waſſent water.

Als den Piſſang-boom nu eens gedragen heeft, zo moet men indagtig wezen, den ouden ſtronk af te kappen, op dat de jonge erfgenamen te beter lugt krygen, en zo dezelve te digt ſtaan, moet men mede een party daar van uytgraven. De Amboineeſen doen zo veel moeyten niet met hun tuynen te maken, als de Javanen, dewelke by gemeenlyk in 't hangen der bergen maakt, alle de ruygte afbrandende, en den grond maar een weynig ombakkende, daar by dan de Piſſang-plantjes inzet overend, en dikwils andere Hofkruyden, en eetbare wortelen daar tuſſen.

Gebruyk, Aard, en Kragten. *Om het gebruyk in de koſt met korte woorden te zeggen, zo diend deze vrucht den Inlanders tot een dagelykze koſt, waar mede by het leeven een tyd lank onderhouden kan, zynde een alzo nodige boom tot 's menſchen onderhoud, als den Calappusboom, die men ook niet overal beeft, daar de Piſſang gevonden werd. Ja den menſch begind zyn leeven met den Piſſang, immers onder de Inlanders van Water-Indiën, daar den Ryſt, en andere Suyvel zo veel niet te bekomen is, als in Oud Indiën.*

Hier toe verkieſt men meeſt de derde zoorte Piſſang Croho, *dewelke onder de aſſche gebraden zynde (waar toe zy de bekwaamſte is) neemd de moeder een ſtukje daar van in de mond, en geknaauwd zynde, ſtryks het als een pap het kind in de mond, en als 't zelve vaakerig is, of niet gapen wil, zo brengen zy 't eerſt aan 't huilen, en als den pap nog niet door wil, zo nypen zy het zoetjes in de zyden, wil het dan niet worgen, zo moet het een brok inſlikken.*

Dit is de koſt der Indiaanze kinders in de eerſte zeven of agt maanden, tot dat zy allenskens Ryſt, en andere koſt leeren verdragen. Wat dunkt u Leezer? Zouden deze Inlanders niet mogen zeggen, Muſa mihi principium, *en met* Ovidius Triſt. lib. 4. Eleg. 10. gratia Muſa tibi quid vivo. *En zo het waar was, gelyk dien ſnaakſe Franciscaner Monnik by* Garzias *meend, dat de vrucht van Muſa van de Godinnen Muſen haren naam hebben ontfangen, zo zoude deze Inlanders van kindsgebeente af in de Muſen opgevoed zyn.*

De

Species ſexta, ſeptima, decima quarta, & quinta fructus præbent aptos, qui crudi edantur, quibus incolæ plerumque addunt fruſtum Sagus, Baggeæ, & Canarii. Belgæ, qui illos adquirere poſſunt, fruſtum panis & caſei cum ipſis comedunt. Reliquæ ſpecies magis acidulæ ſub cineribus torrentur, vel aquæ incoquuntur, non autem tam gratum præbent ſaporem; quique fructus ſunt magis auſteri, in oleo vel butyro fricantur, prius in longa ſciſſi fruſta, ac farina obvoluti, quum delicatiſſimum adquirant ſaporem, ſique in rotunda ſcindantur ſegmenta, cum ovis fricantur, alii toſtos conterunt fructus cum cochleari, quibus admiſcent butyrum, ſaccharum, & Cinnamomum, quod ex ovis præparatum videtur. Siccæ fructuum ſpecies in longa ſcinduntur fruſta, & a quibusdam incolis ad ſolem vel in furnis exſiccantur, & ad cibi uſum conſervantur.

Cibus eſt facilis digeſtionis, qui tamen magis ſalutaris eſt incolis quam Europæis, eſtque quam maxime delicatus iis præſertim, qui ex itinere marino adpellunt, vel qui per mare iter faciunt, ſecumque totum ducunt corymbum, qui vero diu in hisce vixerunt, & habitarunt terris, non magni hunc faciunt.

Fructuum natura ac vires variæ ſunt, ratione variarum ſpecierum; dulces enim, qui crudi eduntur, facilem præbent digeſtionem, ac valde temperatam habent qualitatem, ſed hoc laborant vitio, quod facile putreſcant, præſertim pleno ſtomacho. Adpetitum quoque exſtinguunt per viſcoſitatem, atque abdominis elevationem ſeu flatus excitant. Vires ipſorum medicinales hic proponemus ex Arabibus ſcriptoribus; *Avicenna* nempe *libr.* 2. *cap.* 484. dicit; Muſa corpori paucum præbet nutrimentum, quod facile in biliosam degenerat pituitam, ac ventriculum corrumpit, conducit autem calidis pectoris vitiis, pulmoni nempe, renibusque, urinam enim facile promovet.

Rhazes libr. med. 3. *cap.* 20. teſtatur, Muſam ventriculo noxiam eſſe, appetitum proſternere, alvum laxam reddere, ac raucedinem tollere. *Serapio cap.* 84. idem ſcribit, ſed addit embryonem in matris corpore nutrire, renes purgare; & concubitus adpetitum excitare. Conducunt quoque hepati æſtuanti; ac vires habent emollientes & maturantes.

Prima, ſecunda, & undecima ſpecies vires habent conſtipandi alvum, unde torrentur vel leviter fricantur, talibusque exhibentur pro cibo, qui Diarrhæa quavis laborant. Incolæ Muſam permittunt edere in febribus ardentibus, in aliis vero, quæ febres humorales vocantur, meo quidem judicio nocent, ob rationem ſupra ex Avicenna adlegatam, quod & experientia comprobavit, eſum nempe dulcis Muſæ in Dyſenteria epidemica malignos auxiſſe humores.

Seroſus viſcoſusque liquor ubique ex Muſa exſtillans ſordidas cauſſat maculas in quibusvis veſtibus læto colore ſplendentibus. Si flamma quædam ſit excitata, magna cum admiratione obſervatum fuit, quum totius Muſæ ſtipes, ac præſertim folia in flammam conjicerentur, quam maxime inminutam fuiſſe, lata enim ejus folia per frigidum ventum flammam exſtinguunt, atque in hanc projecta tantam emittunt aquæ copiam, ut ignis ſuffocetur. Quum variolæ ſint maturæ & dehiſcant, æger in viridibus deponendus eſt Muſæ foliis, quæ optimum cauſſant refrigerium, nec adhærent. Si fructus adquiſiverunt formam in corymbo, reliquum cor ſeu Djantong abſcinditur, quod totum ſupra carbones torretur, exteriorque abjicitur cortex, ac germina ſubpoſita fructuum ſimul cum adhærentibus craſſis floribus, ac reliquo corde ſimul minutim conſciſſa in pingui coquuntur carnium jure vel Calappi lympha, quod olus præbet haud contemnendum.

Hunc in finem optime convenit *Piſſang Crobo*, & *Piſſang Swangi*, Piſſang *Medji* enim cor parum amaricat. Medulla granulorum Piſſang Batu, ac cortex Turi ſimul contriti, expreſſi, & propinati faucium ardorem curant.

Folia viridia ab incolis loco mantilium adhibentur, quæ quovis convivio renovant. Sicca, a vento nondum lacerata, lapillo glabro, vel concha *Porcellana majore*, quæ aliis *Concha Veneris*, ac quibusdam Belgice *Klip-kouſſen* dicitur, poliuntur, quod opus *Bilalo* vocatur, atque inde conchæ iſtæ *Bia Bilalo*.

De zoorten 6, 7, 14 *en* 15 *zyn bequaam om raauw te eeten, daar den Inlander gemeenlyk een ſtuk Sagu, Baggea, en Canaris byvoegd. Den Hollander (die het hebben kan) eet ze met brood en kaas. De andere zoorten, die rynſcher zyn, werden onder de aſſche gebraden of in water gezoden, doch die ſmaaken zoo wel niet, en die wranger zyn, moet men in olie of boter bakken, eerſt in lange ſtukken geſneden, in meel gewenteld, wanneer zy wel op 't ſmaakelykſte werden, maar tot ronde ſchyven geſneden, werden onder eyer-ſtruyf gebakken; andere wryven de gebradene kleen met een lepel, doen 'er boter met zuyker en caneel onder, 't welk lykt een roerom van eyeren. De drooge zoorten worden ook in lange ſtukken geſneden, by zommige Eylanders in de Sonne of oven gedroogd, en tot de koſt bewaard.*

Het is een koſt ligt om te verteeren, doch gezonder voor den Inlander, dan voor de Europeanen. Zy is zonderlyk aangenaam voor Luyden, die van een Zee-ryze komen, of die ter Zee varen, en gebeele troſſen met hun voeren, maar die lange in 't Land gewoond hebben, maken 'er weinig werks van.

Haren aart en kragten zyn verſcheiden na de verſcheide zoorten, want de zoete, die men raauw eet, zyn die geene, die ligt te verteeren zyn, gantſch getemperd van eygenſchap, doch hebben dit aan hun, dat zy ook ligt verrotten, zonderlyk in een gevulde mage. Zy verdoven ook den etensluſt met hare ſlymerigheid, en veroorzaken een opblazinge in 't lyf. Aangaande hare Medicinale krachten, zullen wy die hier ſtellen uyt de Arabiſche Schryvers. Avicenna libr. 2. *cap.* 484. *zegt: Muſa geeft het lichaam weinig voedzel, het welk ligt in een galachtige ſlym veranderd, en de mage bederft, maar ze is gezond in heete gebreeken van de borſt, long, nieren, en doet gemakkelyk piſſen.*

Rhazes lib. med. 3. cap. 20. *getuygd, dat Muſa de mage tegen zy, den appetyt uytbluſſche, den buyk week make, en de beeſchheyt beneeme.* Serapio cap. 84. *ſchryft het zelfde, daar noch by doende, dat ze de vrucht in 's Moeders lyf voede, de niere zuyvere, en den byſlapens luſt bevordere. Zy zyn ook goed voor een verhitte lever, hebben een week en ryp makende kragt.*

De eerſte, tweede, en elfde zoorte, hebben een ſtoppende kragt, werden daarom gebraden of droogjes gebakken, die geen te eeten gegeven, die eenige buykloop hebben. De Inlanders laten de zoete Piſſang toe in heete koortzen, maar in andere koortzen, die men Febres humorales *noemd, zyn zy myns oordeels ſchadelyk, om reden hier boven uyt* Avicenna *geſteld; gelyk ook de ervaringe geleerd heeft, dat het nuttigen van zoete Piſſang, in Dyſenteria Epidemica, of algemene bloedloop, de quade humeuren vermeerdere.*

De weyachtige ſlymerigheid, over al uyt de Piſſangboom druypende, maakt leelyke vlakken in allerhande klederen van lichte coleur. Als 'er eenige brand ontſtaat, zoo heeft men tot verwonderens toe groote baat gevonden by den Piſſang-boom, als men den gebelen ſtronk met bladeren en al daar in ſmyt, of daar mede in de vlamme ſlaat, want de brede bladeren met haren koelen wind, verdoven de vlammen, en daar in geſmeten, geven zoo veel water uyt, dat het vuur uytgaat. Als de kinderpokken ryp zyn, en opbreeken, zoo moet men den Patient op groene Piſſangbladeren leggen, dewelke zeer verkoelen, en niet hard aanbakken. Als de vruchten haar volkomen fatzoen aan den tros bekomen hebben, zoo ſnyd men het overige Djantong of hert af, braad het geheel op koolen, ſmyd de buytenſte ſchorſſe weg, en kookt die daar onder leggende ſchepzelen van Piſſang met het daar aan hangende dikke bloeyzel, en verder hert kleen geſneden in een vette zop of Calappusmelk, 't welk een moes geeft geenzints te veragten.

Hier toe dienen beſt Piſſang Croho, *en* Piſſang Swangi, *maar het hert van* Piſſang Midji *vald wat bitter. Het merg van de korls van Piſſang Batu, en de ſchorſſe van Turi t'zamen gevreven, uytgeperſt, en gedronken, geneeſt den brand in de keele.*

De groene bladeren worden by den Inlander tot ſervetten gebruykt, die zy by ieder maaltyd weder vernieuwen. De droge, die van de wind nog niet veel geſcheurd zyn, werden met een gladde ſteen, of het Zee-borentje Porcellana major, *anders* Concha Veneris, *en by zommige in 't Duytſch* Klip-kouſſen *genaamd, glad geplaneerd, welk werk men* Bilalo *noemd, en daar van de voornoemde borentjes* Bia Bilalo.

Hoc opere æqualia & glabra ſunt inſtar tenuis fuſcæque chartæ, quibus Tabacum ſiccum involvitur, ex quo *Bonckos* formatur, qui ſunt volvuli parvi, quinque ſexve digitos longi, qui in ſuperiore parte igni admoventur, atque in ore tenentur, ac fumantur, ad hos autem volvulos non adhibenda ſunt folia Piſſang Medji, quæ nempe amaricant.

Eadem quoque ſicca folia in uſu ſunt ad quasvis res iis involvendas, præſertim ſaccharum, ejusque placentas, quæ tali modo aliquando in Europam deferuntur. Epiſtolæ etiam iis inſcribi poſſunt, ſed quæ non longum perdurant tempus.

Interna ſtipitis ſubſtantia ſeu cor ſolidioris eſt ſubſtantiæ externis involucris, a quibus facile ſeparari poteſt, quodque aptum eſt ad porcos ſaginandos, ſi in fruſta conſcindatur, atque in pultem coquatur, inferiorque ejus pars minutim ſciſſa, & cocta hominum cibo & oleri inſervit. Exterior hujus cortex canalem præbet, cui involvi poſſunt virides Sirii fructus ac rami, quos transmittere ac per mare vehere volumus, ut in aliis plantari poſſint regionibus.

In aliis regionibus, uti dictum fuit, Elephantes hisce aluntur ſtipitibus, ſique hos adtingere valeant; propoſſide norunt alacriter totum eradicare ſtipitem, ac domitorum amicitiam nulla re facilius conciliare quis ſibi poteſt, quam ſi maturi ipſis obferantur Muſæ fructus.

Piſſang Swangi radix cum aqua contrita, & propinata, ab incolis hisce habetur tanquam antidotum noxii cibi, a quo quis anxius & vertiginoſus eſt. Atque cum hac re convenit illud, quod Malabarenſes Bracmani adnotant in *H. Malab. cap.* 6. *tom.* 1. radicem nempe contritam, & cum lacte propinatam vertigines curare, ſine dubio intelligentes anxietatem, quæ alicui ex talibus ſupervenit cibis.

Stipitis lympha cum ſaccharo potata prodeſt inflammatis renibus, ac dolorificam curat mictionem.

Eadem aqua propinata juvat illos, quorum corpora ſunt alterata uſu Mercurialium quorundam medicamentorum, ut Mercurii præcipitati & ſublimati, item tales, qui per inprudentiam pilos ingurgitarunt.

Hic quoque mihi memoranda eſt certa quædam Erucarum ſpecies, horrenda & peregrina, quæ inopinata in Amboina obſervata fuit anno 1669. menſe Julio, quæ cöacervatim tota Muſæ folia obtegebat oribus in circulum poſitis, quibus intra breve temporis ſpatium totum depaſcebant folium.

Erucæ hæ minimum digitum longæ erant, per totum corpus longis & albis pilis hirtæ, pallidæ in ipſo corpore, ſed caput & cauda erat obſcure lutea, inque capite bina gerebant nigra cornua, ſuperne lata, & ſpinuloſa. Tria anteriora pedum paria adunca erant, quatuor poſteriora obtuſa erant & ampla. Ab omnibus habebantur tanquam raræ & peregrinæ creaturæ ex ipſo Muſæ ſtipite progenitæ, in teſtimonium ac ſignum anni inſalubris, uti & tum temporis multi quoque morbi ex putridis humoribus orti epidemice graſſabantur.

Neceſſarium ac utile ducimus hic ſubjungere Muſæ deſcriptionem ex *Prospero Alpino* deſumptam, qua ratione in Ægypto creſcit, quum is quasdam adnotat res ad hujus arboris notitiam neceſſarias, quas apud alios non inveni. Dicit itaque arborem *Mauz* ubique in Ægypto creſcere, ſed potiſſimum apud Damiatam, quæ magnitudinem habet Granati, nullos gerens ramos, foliaque inſtar arundinis explicans, decem vel undecim pedes longa, ac tres fere pedes lata per humiditatem ſoli & fertilitatem Ægypti.

Apud ipſum quoque invenitur quorundam opinio, qui putant hanc plantam productam fuiſſe inſitione arundinis ſacchariferæ in radice Colocaſiæ, quod fabuloſum cenſemus, Indi enim nullam adoptionis habent notitiam. Fructuum deſcriptio cum noſtra convenit, de viribus & uſu ſequentia commentatur. Frequens ac copioſus fructuum uſus ſtomachum gravat, difficulter enim digeruntur, multum nutriunt, craſſumque ac lentum in corpore generant chylum, inteſtina ac præſertim hepar obſtruentem, ipſorum vero decoctum adhibent, contra tuſſim, & aſthma, ex catharris calidorum humorum orta, uti & contra Pleuritidem, & pulmonis inflammationem, ſeu Peripneumoniam, item contra renes inflammatos ac Dyſuriam.

Immo

Hier door werden zy glad en even, gelyk een fyn graauw poſt-papier, waar in men drogen Tabak wind, om Bonckos *daar van te maken, 't welk zyn kleene rolletjes, 5 of 6 duymen lank, die men voor aanſteekt, en in de mond ſteekende zoo rookt, doch tot deze rollen moet men geen bladeren van* Piſſang Medji *nemen, als dewelke bitterachtig zyn.*

Dezelfde droge bladeren werden ook gebruykt om allerhande kleene waren in te winden, inzonderheid zuyker-koeken, en zoo komen zy zomtyds in Europa. Men kan 'er ook brieven op ſchryven, die niet lange duren zullen.

Het binnenſte hert van den ſtam is dichter van ſubſtantie dan de buytenſte rollen, en laat zig daar van afzonderen, bequaam om de Varkens daar mede te voeden, in ſtukken geſneden, en tot een poespas gekookt, en het onderſte daar van kleen geſneden, en gekookt zynde, dient de menſchen mede tot moes. De buytenſte ſchaale geeft als dan een lade, bequaam om groene Siri-vruchten en takken daar in te winden, die men verzenden wil, en over zee voeren, welke takken men als dan verplanten kan.

In andere Landen, als boven gezegd, voed men de Oliphanten met deze ſtronken, en zoo zy 'er by komen, weeten ze veerdig met hare ſnuyten den gebelen boom met wortel en al uyt te trekken, en de vriendſchap van de tamme, kan men met niets ligter verwerven, dan zoo men hun rype Piſſang preſenteerd.

De wortel van Piſſang Swangi met water gewreven en gedronken, houden deze Inlanders voor een Antidotum tegens ſchadelyke koſt, waar van men benaauwd en duyzelig werd. Hier mede komt overeen, 't geen de Malabaarze Bramanes *opgegeven hebben, te lezen in* Horto Malabarico cap. 6. tom. 1. *te weten, de wortel gewreven, en met melk gedronken, geneeſt de duyzelingen of draayingen des hoofts, verſtaande buyten twyffel daar door de benaauwtheid, dewelke iemand van zulke koſt overkomt.*

Het water des ſtams met zuyker gedronken, is goed in verbitte nieren, en geneeſt het pynelyke piſſen.

Het zelfde water gedronken, helpt ook die geene, welkers lichaam ontſteld is door 't nuttigen van eenige Mercuriale Medicamenten, als Præcipitaat *en* Sublimaat, *als mede die geene, die door onvoorzigtigheid eenige baayren ingeſlokt hebben.*

Ik moet hier mede verhalen een zeker lelyk en onbekend ſlag van Rupzen, die men in Amboina gezien heeft. Anno 1669. *in de Maand Juny ſchielyk opkomen, en de bladen van den Piſſang-boom zoo digt bezettende, troepsgewys, en met de monden in een kring, zodanig dat zy in een korten tyd een gebeel blad opaaten.*

Zy werden een pink lank, over 't gebeele lyf met lange en witte baayren bezet, bleek van lyf, het hooft en ſteert donker-geel, aan het hooft hadden zy 2 ſwarte borentjes, die vooren breed waren, en doornachtig. De 3. voorſte paren voeten hadden klaauwen of haakjes, de agterſte vier paren waren ſtomp en breed. Zy werden van alle man gehouden voor zeldzame Schepzelen uyt den Piſſang-ſtronk zelfs voortgekomen, tot een teyken van een ongeſond Jaar, gelyk doenmaals ook vele ziekten, uyt verrotte humeuren ontſtaande, graſſeerden.

Wy bevinden raadzaam hier by te voegen de beſchryving van de Muſa uyt Prosper Alpinus *genomen, zoo als dezelve in Ægypten waſt, om dat by eenige dingen heeft tot de kenniſſe dezes booms dienende, die ik by andere niet en vinde. Hy zegt dan, dat de boom* Mauz *alomme in Ægypten waſt, maar meeſt by Damiaten, zoo groot als een Granaat-boom, ongetakt, zyne bladeren als riet verſpreydende, die* 10 *of* 11 *voeten lank zyn, en byna* 3 *voeten breed, door de vogtigheid des gronds en goede lugt van Ægypten.*

By hem vind men ook die meninge van zommige, dat dit gewas voortgebragt zy door enten van een zuykerriet op de wortel van Colocaſia, 't welk wy voor fabuleus achten, want de Indianen zoo weinig van enten weeten, als het mogelyk is. De beſchryvinge der vruchten accordeerd met de onze. Van de kracht en gebruyk zegt hy aldus: Het veel gebruyk derzelven, overlaad de maag, zy werden traaglyk verduwt, voeden veel, en maken grove en taaye geyl in 't lichaam, het ingewand, inzonderheid de lever verſtoppende, maar zy gebruyken het afziedzel daar van tegens de hoeſt en engborſtigheid, die van zinkinge der heter vogtigheid komt, en tegens de Pleuris, en ontſteeking der longe, ook tegens de verbitte nieren, en het moeyelyke piſſen.

Ja-

Immo Ægyptii narrant, crudum comeſtum fructum, vel coctum adſumptum libidinem ac virilem augere potentiam ſeu robur. Fructuum cortices ſiccati multa pollent vi ad inteſtina corroboranda. Ad cor autem refocillandum ex ipſis decoctum præparant in aqua Kalat ſeu BanÆgyptiorum, quod ab ipſis quoque adhibetur contra ardentes ac peſtilentiales febres; Corticis pulverem in aqua iſta Kalat infuſum propinant contra quævis cordis & ſtomachi vitia.

Ja de Ægyptenaars zeggen, dat de raauwe vrucht gegeten, of ook gezoden ingenomen, den byſlapens luſt en magt vermeerdere. De ſchorſſe der vruchten gedroogd, beeft veel krachts om 't ingewand te verſterken. Om het hert te verquikken, maken zy een afziedzel daar van in 't water van Kalat of Ban van Ægypten, 't welk van hun ook gebezigd werd tegens de heete of peſtige koortzen. Het poeder van de ſchorſſe in 't voorzeyde water van Kalat gedaan, drinken zy tegens alle gebreeken van 't hert en mage.

CAPUT QUARTUM.

Muſa Uranoſcopos. Piſſang Toncat Langit.

MUſa *Uranoſcopos*, *Piſſang Toncat Langit*, ſeu *Tundjo Langit*, aliquid peculiare habet a præcedentibus diverſum, omnes enim aliæ ſpecies corymbos gerunt dependentes, hujus vero erigitur. Ejus folia anguſta ſunt inſtar illorum *Kockin*, ſeu *folii Menſarii*.

Ejus fructus ſunt parvi, inregulares, ſuperne latiſſimi, craſſi, ac plerumque rotundi, fere inſtar Sinenſium Trong ſeu Cucumerum, coloris ruffi, ſeu rubri cum ſtriis nigricantibus, qui ſuperius in latum terminantur caput. Ipſorum caro interna eſt lutea, in qua officula locantur plana & fuſca, per longitudinem in quinque ſexve locis diſtributa, eſtque viſcoſa & acidula, quum vero penitus ſit matura, ſatis dulcis, cæterum odoris ſilveſtris.

Cor ſeu Djantong multo longius eſt quam in aliis Muſæ ſpeciebus, pedis nempe longitudinem habens, nec craſſum quoad longitudinem, nec fuſcum uti in aliis Djantongs, ſed viride penitus, & glabrum. Stipitis ſubſtantia ut & ramorum craſſior eſt & ſolidior quam in omnibus aliis ſpeciebus, viridis quoque, uti in undecima ſupra memorata ſpecie.

Nomen. Hæc ſingularis ſpecies mihi Latine dicitur *Muſa Uranoſcopos*, h. e. cœli geſtator vel ſpectator juxta Malaienſe *Piſſang Tundjoc Langit*, & *Toncat Langit*, ac Ternatenſe *Tuca Duffa*, quod idem ſignificat. In Cerama vocatur *Tema Tenalla Lanit*, eandem quoque ob rationem.

Locus. Raro obcurrit, ac tantum in quibusdam hortis curioſorum ob ejus raritatem, potiſſimum in Moluccis, raro in Amboina. In Boreali Ceramæ plaga itidem reperitur.

Uſus. Hæc ſpecies non cruda editur, quum faucium pruritum excitet; ſed leniter ſub cineribus torretur, tumque ſaporem exhibet fatuum at dulcem, viſcoſum, ac lentum, editur quoque ad urinam promovendam, ſed ſine vi vel dolore, quam rubro inficit colore, unde & raro comeditur; Amboinenſes ſuperſtitioſe dicunt, quum hujus ſtipes diſſecatur, tacendum eſt, alioquin, quum loquantur, ſanguinem emitteret, ejus enim ſuccus exſtillans re vera leviter ſanguineus eſt. In diſtrictu Tanoeno incolæ hunc intrepide edunt fructum, ſed peregrini quodammodo ab eo abhorrent, quum, uti ſupra indicatum fuit, urinam rubro tingat colore, innoxii tamen ſunt hi fructus.

IV. HOOFDSTUK.

De Hemel-wyzende Piſſang.

MUſa Uranoſcopos, Piſſang Toncat Langit, of Tundjo Langit, *beeft iets bezonders, van de voorgaande verſchillende; want alle de andere hebben hare troſſen neerhangende, maar deze ſtaat ligt overeynd. De bladeren zyn ſmal, als die van* Kockin, of Folium Menſarium.

De vruchten zyn kleen, plomp, vooren breed, dik, en meeſt rond, bykans als Sineze Trong of Komkommers, van verwe ros, of rood, daar ſwarte ſtrepen overheen lopen, van vooren met een breed hooft. Het vleeſch van binnen is goud-geel, waar in op 5 en 6 plaatzen in de lengte eenige bruyne en platte korls leggen, ſmerig, en wat rynſch van ſmaak, doch in de gebeel rype redelyk zoet, anders wild van reuk.

Het hert of Djantong *is veel langer dan aan andere Piſſang zoorten, te weten of een voet lank, en niet dik na zyn lengte, nog bruyn, gelyk andere Djantongs, maar gebeel groen en glad. De ſubſtantie van den ſtam en tak is harder en ſtyver dan aan alle andere zoorten, groen, gelyk aan de bovenſtaande* 11*de zoorte.*

Naam. *Deze zeldzame zoorte heb ik in 't Latyn genaamd* Muſa Uranoſcopos, *dat is Hemel-wyzer, en Hemel-drager, na 't Maleyts* Piſſang Tundjoc Langit, *en* Toncat Langit, *en het Ternataanſche* Tuca Duffa, *alle van dezelfde beduydeniſſe. Op Ceram biet ze* Tema Tenalla Lanit, *mede om de voorige reden.*

Plaats. *Ze werd weinig gevonden hier en daar in de Hoven der Liefhebbers tot een Rariteyt, meeſt in de Moluccos, weinig in Amboina. Op de Noordkuſte van Ceram werdze ook gevonden.*

Gebruyk. *Deze zoorte werd niet raauw gegeten, om dat ze in de keel wat jeuken veroorzaakt, maar werd lankſaam onder de aſſche gebraden, dan is ze laf-zoet van ſmaak, ſmerig, en taay in 't knouwen. Zy werd ook gegeten om het water af te dryven, doch zonder gewelt of pyn, het zelve rood verwende, daarom ze zelden gegeten werd. De Amboinezen hebben een bygeloof, en zeggen, zoo men dezen ſtronk doorkapt, moet men ſtil ſwygen, anderzints, als men daar by praat, zoude 'er bloed uytlopen, want het zap daar uyt lopende is in der daad ligtroot. In 't diſtrict van Tanoeno eetenze de Inwoonders zonder ſchroom, maar de Vreemdelingen aldaar handelende, zyn 'er wat vies af, om dat ze, gelyk boven gezegt, den Uryn rood verwen. Zy zyn echter onſchadelyk.*

CAPUT QUINTUM.

Muſa Alphurica, ſive Ceramica. Piſſang Alphuru.

POſt ſeptendecim præcedentes domeſticas ſpecies ſubſequitur jam ſemi ſilveſtris, quæ *Piſſang Alphuru*, ſeu *Piſſang Ceram* vocatur, ſtipite ac foliis vulgari Piſſang ſimilis eſt, ſed corymbus frugiferus aliquid peculiare habet, quod folia nempe gerat contra naturam aliarum, inferius enim bina locantur folia, illis arboris ſimilia, ſed breviora & rotundiora, dein ſucceſſive alia ſubſequuntur folia, parva, & anguſta, atque ex cujusvis alâ ingens craſſusque progerminat pedunculus, cui quidam increſcunt fructus, quorum tamen rari perfecti ſunt.

Forma hi maxime conveniunt cum illis *Piſſang Batu*, vel *Piſſang Swangi*, ſuntque aliquando ſpithamam longi, & pedem craſſi; Horum caro eſt albicans, ſaporque magis acidulus quam in Piſſang Medji, & etiam viſcoſior Cortex exterior craſſus eſt, pallide flaveſcens, ac plerumque fiſſus per medullæ expreſſionem, atque hæc fiſſura non ſemper recta eſt, ſed aliquando obliqua, ſuperne autem hi fructus in obtuſum terminantur apicem, qui foliorum quædam gerit veſtigia.

Ramus inter fructus anguloſus eſt ſeu ſtriatus. Fructuum faſciculi longe diſtant, nec ſimul matureſcunt. Corymbus frugifer in extremo nullum emittit cor, qua in re convenit cum *Piſſang Tando*, ſeu *Piſſang Carbou*, cujus & hæc ſpecies eſt. In carne ipſa multa locantur nigricantia officula uti in *Piſſang Batu*; bini vel plures ſimul fructus aliquando concreſcunt.

Nomen. Latine *Muſa Alphurica.* Malaice *Piſſang Alphuru*, & *Piſſang Ceram.* Hitoënſes hanc habent ſpeciem *Piſſang Batu*, ac proinde illam quoque vocant *Kula Hatuan.*

Locus. Copioſe creſcit in magna Cerama, præſertim circa *Liſſa Battam*, & ejus oram borealem, atque inde in Hitoëm, deducta in quibusdam obcurrit plantata locis, ejus vero fructus non ultra ſeptem pollices longi, ac tres digitos lati ſunt.

Uſus. Apud Alphorenſes, ſeu ſilveſtres Ceramæ incolas quotidianus eſt cibus, tam crudus quam ſub cineribus toſtus hic fructus. Hitoënſes hanc magis plantant ob raritatem, quam ob ſaporem, ejusdemque habetur naturæ & qualitatis cum *Piſſang Batu.*

V. HOOFDSTUK.

De Alphuriſche, ofte Ceramiſche Piſſang.

NA de voorgaande 17 tamme zoorten, volgt nu de half wilde, die men Piſſang Alphuru, *of* Piſſang Ceram *noemd; aan ſtam en bladeren is ze de gemene Piſſang gelyk, maar den vrucht-dragenden tak heeft iets byzonders, bladeren dragende tegens de manier van andere: want agter aan den tak ſtaan voor eerſt 2 bladeren, die van den boom gelyk, doch korter en ronder. Daar op volgen na malkanderen andere bladeren, kleen en ſmal; uyt den ſchoot van ieder komt een groene dikke ſteel, daar aan zommige vruchten groeyen, doch weinige van dezelve komen tot perfectie.*

Zy komen aan fatzoen meeſt overeen met de Piſſang Batu, *of* Piſſang Swangi, *doch werden zomtyds een ſpan lank, en een been dik. Het vleeſch is witachtig, de ſmaak wat rynſcher, als aan de* Piſſang Medji, *en ſmeriger. De buytenſte ſchel is dik, bleek geel, en meeſt geborſten door het perzen van 't merg, gaande de ſcheur niet altyd regt, maar zomtyds ſchuyns, van vooren met een ſtompe ſpitze, die eenige lidteykenen van bladeren vertoonen.*

Den tak tuſſchen de vruchten is hoekig of geſtreept, de vergaderingen der vruchten ſtaan wat verre van malkander, en worden niet teffens ryp. Den tak brengt ook geen bert voort aan zyn uytterſte, daar in overeenkomende met de Piſſang Tando, *of* Piſſang Carbou, *waar van het een mede-zoorte is. In 't vleeſch ziet men veele ſwartachtige korls, gelyk in* Piſſang Batu, *twee of meer nabuurige vruchten waſſen zomtyds aan malkander vaſt.*

Naam. *In 't Latyn* Muſa Alphurica. *Maleyts* Piſſang Alphuru, *en* Piſſang Ceram. *De Hitoëzen houdenze voor een zoorte van* Piſſang Batu, *en noemenze ook* Kula Hatuan.

Plaats. *Zy waſt veel op groot Ceram, inzonderheid omtrent* Liſſa Batta, *en deszelfs Noordkuſt, van daar op Hitoë gebragt, ziet men ze hier en daar geplant, doch de vruchten werden niet boven 7 duymen lank, en 3 vingers breed.*

Gebruyk. *By de Alphoerezen, of wilde Inwoonders van Ceram, is ze een dagelykze koſt, zoo wel raauw gegeten als in de aſſche gebraden. De Hitoëzen plantenze meer tot een rariteyt dan om de ſmaak, en ze word van dezelfde aart en eygenſchap gehouden met de* Piſſang Batu.

CAPUT SEXTUM.

Muſa Simiarum. Piſſang Jacki.

VEræ Muſæ ſilveſtris binas obſervavi ſpecies, magnam & parvam: Parvam, quæ hisce in terris vulgatiſſima eſt, primo deſcribam.

Atque hæc truncum ac fructus gerit multo minores omnibus domeſticis ſpeciebus, vel ſaltem inſtar illorum Piſſang Keker. Ejus enim fructus binorum articulorum digiti longitudinem habent, uniusque latitudinem, fere rotundi, ſeu parum anguloſi. Ipſorum medulla eſt inſtar Piſſang Medji, nulla continens granula, ſaporis dulcis, cortex vero difficulter ſeparatur. Hi vero fructus arcte ſibi adcumbunt, atque ſuperius acuminati ſunt inſtar *Piſſang Djarong.*

Nomen. Latine *Muſa Simiarum.* Malaice *Jacki*, h. e. Simiarum Piſſang. Amboinice *Kula Bey.* Baleyice *Buo Lutton*, quod nomen ipſis etiam habet *Piſſang Canaya.*

Locus. In Amboinæ ſilvis obcurrit, ſed raro reperitur.

Uſus. Quum ejus fructus bene ſint maturi, crudi edi poſſunt, ſed ab hominibus plerumque negliguntur, ac Simiis & Cercopithecis cibo relinquuntur in inſulis, in quibus obcurrunt, qualis eſt Baleya &c.

VI. HOOFDSTUK.

De Apen Piſſang.

VAn de regte wilde Piſſang *hebben wy 2 zoorten, kleene en groote. De kleene en hier te Lande gemeenſte zoorte, zullen wy eerſt beſchryven.*

Ze is kleender van ſtam en vruchten dan alle de tamme, of immers gelyk de Piſſang Keker. *De vruchten zyn maar 2 leden van een vinger lank, een dito dik, bykans rond, of een weinig hoekig. Zyn merg is als* Piſſang Medji, *zonder korls, zoet van ſmaak, doch de ſchelle is wat moeyelyk om af te krygen. Zy ſtaan digt aan malkander, hebbende voor aan een tuyt, gelyk* Piſſang Djarong.

Naam. *In 't Latyn* Muſa Simiarum. *Maleyts* Piſſang Jacki, *dat is* Ape Piſſang. *Amboinſch* Kula Bey. *Baleyts* Byo Lutton, *welke naam by hun Luyden ook draagd de* Piſſang Canaya.

Plaats. *Ze waſt op Amboina in 't wild, en word weinig gevonden.*

Gebruyk. *Als deze Piſſangen ter degen ryp zyn, kan men ze raauw eeten, anders werden zy van de menſchen meeſt veragt, en de Apen en Meerkatten tot ſpyze gelaten, daar dezelve zyn, gelyk op Baly, &c.*

Fig. 2.

Fig. 1.

Fig. 3.

Tabula Sexageſima Prima

Ad *Figuram primam Muſam* exhibet *Simiarium* cum ejus *fructu* A *ſeparato*, & majori forma expreſſo.
Figura Secunda Corymbum exhibet *Muſæ*, quæ *Uranoſcopos* RUMPHIO dicitur.

Figura Tertia Corymbum ſiſtit *Muſæ Alphuricæ* ſeu *Ceramicæ.*

De een- en-ſeſtigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* der *Apen Piſſang*, met deszelfs vrucht A afzonderlyk, en in grooter gedaante verbeeldt.
De tweede Figuur wyſt aan een vrucht-tros van de *Piſſang*, welke de *Uranoſcopos* ofte de *Hemelwyzer* by RUMPHIUS genaamt wert.
De derde Figuur verbeeldt een vrucht-tros van de *Alphureſe*, ofte *Ceramſche Piſſang.*

CAPUT SEPTIMUM.

Muſa ſilveſtris. Piſſang Utan.

ALtera ſeu major ſilveſtris Muſæ ſpecies in quibusdam inſulis penitus ſilveſtris eſt naturæ, quum a nemine colatur, vel ſibi vindicetur. In quibusdam autem inſulis ſilveſtris quidem eſt naturæ, ſed ſuos habet dominos ob uſum, unde & hanc diſtinguimus in Mindanauenſem & Amboinenſem.

Primo Mindanauenſis ingens & alta eſt arbor, craſſitiem habens Calappi, & altitudinem Sagueri, externe plerumque nigricans, una tamen ejus ſpecies viret ſeu albicat inſtar aliarum Muſarum, quæ tamen non tam bonæ eſt notæ. Componitur quoque ex multis volvulis ſibi inpoſitis, ipſius vero ſubſtantia multo eſt ſolidior & durior, atque folia itidem majora vulgo ſunt, obſcuriora, viridiora, & firmiora.

Fructus ejus ſunt inſtar *Piſſang Batu*, ſed minores, nunquam matureſcentes vel luteſcentes, duri, plurimis repleti officulis, ingrati, nec eſui apti, ſi vero exſugantur, dulces ſunt. Silveſtris ejus ſpecies humiliorem gerit ſtipitem.

Secunda Amboinenſis multo minor eſt & gracilior, quæ in nigram itidem & albam diſtinguitur, ejus corymbus longus eſt, qui ad finem incurvatur. Fructus in quatuor tantummodo conliguntur faſciculis ſeu Sickats, nec ultra digitum longi ſunt, duriſſimi, & officulis repleti, ac maturi nigricant.

Nomen. Latine *Muſa ſilveſtris.* Malaice *Piſſang Utan.* Amboinice *Kula Abbal.* Ternatice *Fana*, in Mindanaua vero *Coffo*, uti & vocantur veſtimenta ex hac confecta.

Locus. Magna hæc ſpecies in Mindanaua obcurrit, ſeu proprie Manginada, quæ Zephyrea eſt pars inſularum Philippinarum, uti & in Sangi, quæ magis proprie Sangir vocatur, ibique in ſilvis creſcit, nulla indigens hominum cultura, ſuos tamen habet peculiares dominos ac poſſeſſores, qui eam diligenter ſervant, nec quorum adſenſu nulli licet eam exſtirpare, uti apud Amboinenſes noſtros Saguerus ſuos habet poſſeſſores. In magna quoque obcurrit inſula Gelolo, ac præſertim in ejus parte Bata Tsjina dicta, & Manado, ubi in ſiccis Sagus ſilvis creſcit, altera minor ſpecies reperitur hic in Amboina in Sagus ſilvis, ac porro in quibusdam paucis & incultis locis, ubi flumina partem quandam rapuerunt, uti & in ſiccatis fluminibus, ac deſertis cloacis, vel ſimilibus in præruptis ac frigidulis vallibus, ubi & terræ motus quandam terræ partem dejecit. Magna ſpecies in Amboina ignota eſt.

Uſus. Incolæ Mindanauæ & Sangi ex trunci pelliculis tenuia norunt præparare fila, ex quibus binas veſtimentorum texunt ſpecies, quæ utræque *Coffo* vocantur, quorum color naturalis eſt albidus inſtar lintei ad ſolem nondum candefacti ſeu inſolati, una horum ſpecies ex craſſis conſtat filis, quæ nigro, rubro, vel luteo tincta colore Baſtas & Carikams refert. Alia tam ſubtilis, ac ſplendens eſt inſtar Armoſyntjes, ſeu pannorum ſericorum, quam nigram ſervant, vel quibusvis figuris ac floribus tingunt, ita ut Petolen repræſentent, quæ Magnates ac nobiles ubique in Moluccis ad conopea & cubilia, nec non ad Matronarum veſtimenta adhibent, quæ gratum præbent refrigerium calidis diebus. Ex cortice exteriore craſſo Anchorarum reſtes ſeu rudentes norunt nectere. In Manado faccos ex eo formant, in quibus dormiunt.

VII. HOOFDSTUK.

De wilde Piſſang.

DE tweede of groote zoorte van regte wilde Piſſang, is in zommige Eylanden gantſch wild, te weten dat ze niemand bavend of bem toe-eygend. In zommige Eylanden is ze wel wild, doch beeft bare Eygenaars wegens baar gebruyk, dies wy bem verdeelen in Mindanauſche en Amboinſche.

1. *De Mindanauſche is een groote en booge boom, in de dikte van een Calappus, en boogte van een Sagueersboom, meeſt ſwart van buyten, doch een zoorte is groen of witachtig, gelyk andere Piſſang bomen, die zoo goed niet is. Hy is mede van vellen over malkander gerold gemaakt, doch zyn ſubſtantie is veel digter en harder, de bladeren zyn na advenant ook grooter, donker, groender, en ſtyver.*

De vruchten zyn als Piſſang Batu, *doch kleender, nooit ryp of geel werdende, hard, binnen vol korls, onaangenaam, en onbequaam om te eeten, doch zoet in 't zuygen. De wilde zoorte blyft lager van ſtam.*

2. *De Amboinſche is veel kleender en ranker, ook verdeeld in ſwarte en witte, den tros is lang, die zich aan 't eynde omkromd. De vruchten ſtaan maar in vier Sickats, zyn niet boven een vinger lang, zeer hard, en binnen vol korls, ſwart, als zy ryp zyn.*

Naam. *In 't Latyn* Muſa ſilveſtris. *Maleyts* Piſſang Utan. *Op Amboinſch* Kula Abbal. *Ternataanſch* Fana, *maar in Mindanau* Coffo, *gelyk ook bieten de ſtofjes, die daar van gemaakt werden.*

Plaats. *Het groote ſlag vind men op Mindanauw, of eygentlyk Manginada, bet zuydelykſte van de Philippynſche Eylanden, als mede op Sangi (eygentlyk Sangir genaamt). Hy waſt aldaar wel in 't wild, zonder arbeyd van menſchen, beeft egter zyne byzondere Eygenaars, die bem neerſtig bewaren, en zonder wiens wille ze niemand mag omkappen, gelyk onze Amboinezen de Sagueers-bomen bebben, op bet groote Eyland Gelolo, in dat deel Bata Tsjina genaamt, en in Manado, ook in de droge Sagu-boſſchen: de tweede of kleene zoorte, vind men bier in Ambon, bier en daar in de Sagu-boſſchen, en voorts op weinige plaatzen, daar de Rivieren een ſtuk Lands afſcheuren, als mede in de uytgedroogde Rivieren, en verlatene Rioelen, of diergelyke ſteyle en koele Valleyen, en daar bet Aardbeven eenige ſtukken Lands afgeworpen beeft. De groote zoorte is in Amboina onbekend.*

Gebruyk. *De Inwoonders van Mindanauw en Sangi, weeten uyt de velletjes van dezen ſtam dunne draden te maken, waar van zy tweederley ſtofjes weven, beide* Coffo *genaamt, wiens natuurlyke coleur is witachtig, als ongebleekt linnen, de eene zoorte is grofdradig, dewelke ſwart, rood, en geel geverft zynde, gelyken Baſtas en Carikams. De andere zyn zoo fyn en glimmende als Armoſyntjes, die zy of wit laten, of met allerhande figuuren en bloemen ſchilderen, datze Petolen gelyken, die de groote Heeren en Edelluyden overal in de Moluccos tot Paviljoenen, en baar bedſteeden, als mede Vrouwe-kleedjes gebruyken, aangenaam te dragen by heete tyden wegens bare koelte. Uyt de buytenſte dikke ſchorſſe weeten zy Ankertouwen te vlechten. Op Manado makenze zakken daar van, daar zy in ſlapen.*

Hæc fila conquirunt, quum pelliculas primò levigent, ac dein acutis arundinibus vel cultris illas ſcindunt in tam ſubtilia fila, quam parva deſiderant, ex quibus brevia texunt ſegmenta, quæ dein ſibi jungunt, ita tamen, ut futuræ diſtingui poſſint.

Ternatenſes Gelolo inhabitantes texendi neſciunt artem, nec norunt harum arborum uſum, qui enim litoribus vicini ſunt bellici, nec culturæ adſueti, ac montani ſævi ſunt ruſtici. Apud Amboinenſes cortex ad Nonay adhibetur, quæ fila ſunt, quibus hamos adligant. Hujus fructus odor ac ſapor dulcis eſt, ac feles cibethum exhibentes quam maxime hunc expetunt, quo & capiuntur. Stipitis cor parum contuſum, ac per noctem in aqua maceratum illis propinatur, qui variolis laborant, quum non rite proveniant, atque æſtus circa cor hæreat, hæc enim aqua variolas & ardorem ſimul expellit.

Ars texendi ex hujus arboris cortice veſtimenta aliis itidem videtur nota eſſe populis; ſaltem O. Dapperus in Africa ſua ſcribit, Eringdranæ incolas, quæ regio eſt partis Zephyreæ Madagascaris ex cortice arboris Bananæ fila ducere, ex quibus veſtes texunt.

Deze draden verkrygen zy, als zy de vellen eerſt planeren, daar na met ſcherpe rietjes of mesjes in zoo fyne draden ſnyden als zy willen, waar uyt zy dan korte ſtukjes weven, die zy dan aan malkander hegten, dat men evenwel de naden merkelyk bekennen kan.

De Ternatanen op Gelolo, hebben de konſt van dit weven niet geleerd, en wœten hare bomen niet te gebruyken, want de Strand-woonders zyn oorlogs-luyden, en tot het arbeiden niet gewend, en de Berg-luyden zyn wilde Boeren. By de Amboinezen werd de baſt tot Nonay gebruykt, dat zyn draden om de vishoeken daar mede te binden. De reuk en ſmaak van deze vrucht is zoet, en de Civet-katten eeten ze geern, die ook daar mede gevangen werden. Het hert van den ſtam wat gekneuſt, en een nacht in water geweekt, geeft men te drinken die de kinder-pokken hebben, als dezelve niet te wel willen uytſlaan, en den brand na het hert ſlaat, want dit water dryft den brand en pokken t'zamen uyt.

Het ſchynt dat de konſt van kleeden te weven uyt den baſt dezes booms, by andere Natie ook bekend is. Immers O. Dapper in zyn Afrika ſchryft, dat de Inwoonders van Eringdrane (een Landſchap in 't Zuyderdeel van Madagascar) uyt de ſchorſſe of ſtam des booms Bananas, draden trekken, en daar van kleeden maken.

CAPUT OCTAVUM.

Folium menſarium: Kokin.

Folium buccinatum. Riud.

MUſa ſpuriam quandam habet ſpeciem ſeu degenerationem, quæ binas exhibet plantas ſibi adfines, *Kokin* nempe, & *Riud.*

Kokin frutex eſt ab octo ad decem pedes altus, ejus vero ſtipes non ultra binos tresve pedes altus eſt, herbaceus, planus, palmam latus, binos craſſus digitos, ex multis compoſitus caulibus, ſibi ambientibus, interne penitus fungoſus, perforatus, & aquoſus. Supra hanc altitudinem ſeſe dividit hic ſtipes in quinque vel ſex longa folia, forma cum illis Muſæ convenientia, ſed plerumqne minora, firmiora, ac ſuperius magis acuminata, nec tam facile fiſſuras patientia. Albæ ſpeciei folia quatuor pedes longa ſunt, quatuorque palmas lata, ſed ita, ut una folii pars, dextra nempe, binis digitis ſit latior altera, ubi & prope petiolum latius excurrit, coloris lætè virentis. In ſuperna parte multæ transverſales coſtæ maxime protuberant ad digiti latitudinem diſtantes, in inferna vero ſulcos formant.

Quodvis folium peculiari inſidet petiolo, binos circiter pedes longo, rotundo, ultra digitum craſſo, intus fungoſo quoque & perforato. Ex uno mediorum & craſſiſſimorum petiolorum ad latus erumpit brevis ramulus, ex quo fructus excreſcunt miræ formæ. Dividit enim ſeſe in quinque vel octo cornua transverſaliter & alternatim locata. Ac quodvis iterum cornu ſeſe in ſuperiore aperit parte, ac ſurculi formam exhibet, in quo duodecim vel quatuordecim breves locantur fructus, ex longis floribus progerminantes, per viridia foliola diſtincti.

Fructus vix digiti articulum longi ſunt, primo aurantii, dein fuci, trigoni, inſtar germinum Muſæ, arcte ſibi adunati, quivis vero florem profert triplo longiorem, qui ex firmo & vireſcente conſtat corniculo, quod ad latus ac ſuperius apertum eſt inſtar cymbæ: ad alterum latus verum quaſi locatur calopodium, quod ſex craſſa continet ſordide fuſca ſtamina: Hisce floribus marceſcentibus fructus excreſcunt, minimum digitum craſſi, ac ſemi digitum longi, odoris inſtar viridis Muſæ, qui tamen cibo inepti ſunt, ac tandem emarcidi decidunt.

Radix craſſum eſt tuber inſtar Cepæ, ex innumeris craſſis & mollibus conſtans fibrillis, inſtar illarum Muſæ, ac circa hoc novi undique excreſcunt ſurculi, qui in ſimiles excreſcunt ſtipites, unde quam maxime multiplicatur, ita ut ingentem obcupet locum, ac denſam formet ſilvulam.

Hujus *nigra ſpecies* haud multum a priore differt quoad formam, ſed ejus folia, petioli, ac ſtipes maxime viridem habent colorem. Fructus tarde excreſcunt, ac virides ſunt, ſimiles producentes flores.

Folia

VIII. HOOFDSTUK.

Het Tafel-blad.

Het Trompet-blad.

DE Piſſang heeft noch een nabootzinge of baſtard-geſlagt, beſtaande in twee malkander gelykende planten, genaamd Kokin *en* Riud.

Kokin *is een ſtruyk, van 8 tot 10 voeten hoog, dog de eigentlyke ſtam is niet boven 2 a 3 voeten hoog, kruydachtig, plat, een band breed, 2 vingers dik, uyt veele ſtelen beſtaande, die malkaar omvatten, binnen gants voos, gegaat, en waterachtig. Boven deze hoogte verdeelt hem de ſtam in 5 a 6 lange bladeren, in gedaante de Piſſang-bladeren gheel gelyk, doch doorgaans kleender, ſtyver, en vooren ſpitzer, zo licht niet ſcheurende. Aan de witte zoorte zyn de bladeren 4 voeten lang, 4 palmen breed, doch zodanig, dat de eene helft van 't blad (aan de regter-zyde) wel 2 vingers breder zy dan de anderen, zoo veel zy ook by den ſteel verder uitloopt, van coleur bleyde-groen. Aan de boven zyde ziet men veele dwers-ribben, merkelyk uytpuylende, een vinger breed van malkander, maar beneden maken ze groeven.*

Ieder blad ſtaat op een byzonderen ſteel by de 2 voeten lank, rond, ruym een vinger dik, binnen mede voos en gegoot. Uyt een van de middelſte en dikſte ſtelen, komt ter zyden uytgeborſten een kort takje, daar aan de vrugten waſſen van een vreemd fatzoen: want hy verdeelt zig in 5 a 8 boornen, overdwers en verwiſſelt tegens malkander ſtaande; ieder boorn opent zig aan de boven-zyde, en maakt de gedaante van een ſcheutje, daar in leggen 12 a 14 korte vruchten, met lange bloemen, en door groene blaadjes onderſcheiden.

De vruchten zyn ſchaars een lid van een vinger lang, eerſt oranje-geel, daar na bruyn, driekantig, als ſchepzelen van Piſſang, digt op malkander gedrongen; ieder draagt een bloem wel driemaal zoo lang, gemaakt van een ſtyf en groenachtig boorentje, ter zyden uyt en boven zig mede als een ſchuytje openende; aan de andere zyde ſtaat een regte booze, dewelke bevat 6 dikke vuylbruyne draden. Dit bloeyzel verdorrende, werd de vrugt grooter, wel een pink dik, en een halven vinger lang, van reuk als groene Piſſang, doch onbequaam om te eeten, en vallen ten laatſten verdroogt af.

De wortel is een dikke bol, als Ajuyn, met ontelbare dikke en weeke Vazelingen, gelyk de Piſſang, rondom den booft ſteel nieuwe ſcheutjes, die diergelyke ſtammen voortbrengen, waar door het zoo vermenigvuldigt, dat het een groote plaats beſlaat, en een digt boſje maakt.

De ſwarte zoorte *hier van verſchilt niet veel van de voorgaande aan gedaante, maar bladeren, ſtelen, en ſtam, zyn boog-groen. De vruchten komen langſamer voort, en zyn groen, met diergelyke bloeyzel.*

De

Folia paulo anguſtiora ſunt, eundemque cum priore gerunt characterem. Stipes tres modo digitos latus eſt, pollicem craſſus, ac ſolidioris ſubſtantiæ. Quum hæc planta progerminet in ſilvis & umbroſis locis, ejus petioli ad novem pedum altitudinem excreſcunt, ac præterea folium ipſum quinque pedes longum eſt.

Sciendum porro eſt, quosdam huic ſubjungere tertiam ſpeciem *folium Menſarium rubrum* dictam, ſeu *Kokin mera*, ex rubro colore petiolorum, & inferioris foliorum partis, quum vero ex modo ejus creſcendi comperiam magis convenire cum ſubſequenti *Riud*, hinc ibi ſub rubra ſpecie illud deſcribam.

De bladeren zyn wat ſmalder, en hebben het zelve merkteeken als het voorige. De ſtam is maar drie vingers breed, een duym dik, en digter van ſubſtantie. Als deze plante voortkomt in 't boſch aan ſchaduwagtige plaatzen, zo werden de ſtelen wel negen voeten boog, en daar aan het blad nog vyf voeten lang.

Zo moet men ook weeten, dat veele hier by voegen een derde zoorte, bygenaamt folium Menſarium rubrum, *of* Kokin mera, *na de roode coleur der ſtelen, en onderſte zyde der bladeren, dog dewyl ik uyt zyne manier van waſſen beſpeure, dat het meer overeenkomt met het volgende* Riud, *zo zal ik het aldaar onder de roode zoorte beſchryven.*

Nomen. Latine *Folium Menſarium* juxta Malaienſe *Daun Medji*, quod menſæ folium denotat, aliis quoque *Larin* vocatur. Amboinice *Kokin*, atque hinc prima ſpecies cognominatur *Poeti* ſeu *alba*, & alia *Itam* ſeu *nigra*, rubra enim ſpecies mox ſub *Riud* deſcribetur. Baleyenſibus dicitur *Piſſang Biokaykeck*, h.e. Muſa ſilveſtris.

Naam. *In 't Latyn* Folium Menſarium, *na 't Maleyts* Daun Medji *of Tafel-blad, by andere werd het ook* Larin *genoemt. In 't Amboins* Kokin, *en daar van de eerſte zoorte bygenaamt* Poeti, *of de* witte, *en de andere* Itam *of* ſwarte, *want de roode zoorte zal ſtraks hier na onder* Riud *beſchreeven werden. De Baliers noemen het* Piſſang Biokaykeck, *dat is* wilde Piſſang.

Locus. In cunctis fere Amboinæ inſulis creſcit, potiſſimum vero ipſa in Amboina ad montium pedes, ubi ſilvæ ſunt frigidæ & umbroſæ. Ob ejus uſum circa ædes quoque plantatur, ubi intra breve temporis ſpatium magnum obcupat locum, ni aliquando amputetur vel exſtirpetur, quumque ejus folia ſæpius decerpantur, ibi humilis eſt frutex, raro fructus producens. Mauri prope templa hoc quoque plantant.

Plaats. *Het waſt meeſt in alle de Amboinſe Eylanden, doch meeſt op Amboina zelfs, in 't bangen der bergen, daar koude en ſchaduwagtige boſſchen zyn. Het werd ook, wegens zyn gebruyk, omtrent de huyzen geplant, daar het in 't korte een grooten plaats beſlaat, indien men het zomtyds niet uytkapt, en om dat men het dikwils van bladeren berooft, blyft aldaar een laagen ſtruyk, en brengt zelden vruchten voort. De Mooren planten het ook by hare Tempelen.*

Uſus. Harum inſularum omnes fere incolæ hiſce utuntur foliis loco mapparum, mantilium, quæ ſingulis renovant conviviis, uti ſupra *libr.* 1. *cap.* 24. de Socci foliis diximus, atque hinc ridiculoſa Amboinenſium gloria orta eſt, ſeſe quovis convivio novas ſemper adhibere mappas & mantilia, quod ipſos ne Rex Europæorum imitari valet. Ad cibum obtegendum, ac fructus foliis involvendos *Riud* folium optime conducit, quum firmum ſit nec fiſſum, Kokins autem folia plerumque etiam integra ſunt, quamdiu nondum ſint vetuſta vel vim patiantur. Eadem quoque ſiccata & polita ad volvulos Tabacarios adhibentur, uti Muſæ folia.

Gebruyk. *Meeſt alle de Inwoonders dezer Eylanden, gebruyken de bladeren tot Tafel-lakens, Servetten, en Tailjoeren, dezelve by ieder maaltyd vernieuwende, gelyk wy* lib. 1. cap. 24. *van de Soccun bladeren gezegt hebben; Hier van komt het belachlyke glorieren der Amboineezen, datze by hare maaltyden telkens nieuwe Zervetten en Tailjoeren opzetten, 't welk hun geen Koning in Europa kan na doen. Om koſt toe te dekken, en vruchten daar in te winden dienst het* Riud *beſt, als die ſtyver zyn, en ongeſcheurt, doch Kokins bladeren blyven ook meeſt heel, zo lang ze niet oud worden, of geweld lyden. Dezelve gedroogt en geplaneert, werden ook tot Tabaks-Boncoſſen gebruykt, zo wel als de Piſſang-bladeren.*

Folium Buccinatum, Riud ſeu *Riin* ſimilis eſt planta, ac proinde cum præcedenti ſæpius confunditur, peculiarem vero ipſi dabimus deſcriptionem, atque in tres dividemus ſpecies, primo *latifoliam*, ſeu *Riud Mera*. Secundo *albam*, ſeu *Riud Poeti*, quæ femina cenſetur; Tertio *Asperam*, ſeu *Riud Lacki Lacki*, h. e. *mas*.

Folium Buccinatum, Riud *of* Riin *is een diergelyke plante, en werd daarom met het voorgaande dikwils geconfundeert, doch wy zullen hem een byzondere beſchryving geven, en in drie zoorten verdeelen: Eerſte het* breedbladige, *of* Riud Mera. *Het tweede* witte, *of* Riud Poeti, *werdende voor het wyfken gehouden. Het derde* ruyge, Riud Lacki Lacki, *dat is het* mannetje.

Primo *Folium Buccinatum latifolium*, ſeu *Riud Mera*, ac quibusdam pro *Kokin Mera* habitum, cum *Kokin* potiſſimum convenit quoad foliorum formam, non autem quoad modum creſcendi. *Riud* itaque ſtipitem gerit tenuiorem, planiorem, & in plures ſtolones vel petiolos diſtinctum *Kokin*, qui & altiores excreſcunt, ejus folia vero ſunt breviora, ac ſuperius rotundiora, quæ in apicem convolutum excurrunt, binos tresve pedes longa, novem ac decem pollices lata, unaque folii pars latior eſt altera, ipſorum coſtæ transverſales per digiti minimi ſpatium diſtant, atque ad oras magnos formant arcus, ſuntque ſuperius protuberantes hæ coſtæ, inferius amplos formantes ſinus.

1. Folium Buccinatum latifolium, *of* Riud Mera, *en by zommige voor* Kokin Mera *gehouden, komt met* Kokin *meeſt overeen, in gedaante der bladeren, maar niet in 't groeyen.* Riud *dan is van ſtam dunder, platter, en in meer ſtelen verdeelt dan* Kokin, *dewelke booger opſchieten, maar de bladeren zyn korter, vooren ronder toelopende, met een gekrulde ſpitſe, van twee of drie voeten lang, negen en tien duymen breed, ook eene helft van 't blad breder dan de andere, hare dwers-ribben ſtaan een pink van malkander, en maken groote boogen by de randen, boven mede uytpuylende, en beneden groeven makende.*

Folia ſuperne glauca ſunt, inferne pallide fuſca, ſeu purpuraſcentia, ac firmiora illis *Kokin*, nec finduntur, licet a vento agitentur, ita ut plerumque ſint integra, ipſorum petioli rotundi ſunt, rubri, minimum digitum craſſi, binos cum dimidio pedes longi, atque infra prope ſtipitem parum hirti ſeu piloſi, tres quatuorque ſimul planum quaſi formant ſtipitem, qui tenuis eſt, ac ſiccis quibusdam foliis obvolutus, vaginam formantibus, eſt autem vix pollicem craſſus, ſed plerumque durioris ac ſolidioris ſubſtantiæ quam *Kokin*; quum hoc genus adoleſcat, nec multum vexetur, caudicem format infetius digitum craſſum, ac binos latum, qui porro in binos rectos diviſus eſt caudices, novem pedes altos, quorum quivis ingens ſuſtinet folium, ultra quatuor pedes longum.

De bladeren zyn boven Zee-groen, beneden ligt-bruyn, of peersagtig, en ſtyver dan die van Kokin, *en ſcheuren niet, al werden ze door den wind gedreven, zoo dat men ze meeſt geheel ziet, haar ſtelen zyn rond, rood, een pink dik, twee en een halve voet lang, en beneden by den ſtam wat haayrig, en met haar drie en vier maken ze een dunne en platter ſtam, bezet met eenige droge bladeren als ſcheden, qualyk een duym breed, doorgaans harder en digter van ſubſtantie dan* Kokin; *Als dit geſlagte oud en niet veel gebruykt word, zo gewind het een ſteel van onderen een vinger dik, en twee breed, die voorts in twee regte ſtelen verdeelt is, wel negen voeten boog, dragende yder een groot blad, ruym vier voeten lang.*

Supra petiolorum divaricationem ſeu diviſionem longus excreſcit corymbus, ex quo flores excreſcunt, & dependent cum longis tubis inſtar illorum Cannacori. Flores ipſi albicant formam habentes Globbæ.

Boven de ſcheydinge van de ſtelen komt een langen tros uyt, daar de bloemen aanhangen met lange halzen, als die van Cannacorus. De bloemen zelfs zyn witagtig, gefatzoeneert als die van Globba.

Ad ipſum corymbum multa locantur acuta folia, ex quorum alis flores excreſcunt: Tenerum folium nondum apertum tubam refert, ſeu cucullum longum, ſupra planum & apertum, infra anguſtum, ſesqui pedem longum.

Fructus mihi huc usque ignoti ſunt, quum in hortis plantatum fere nunquam hos producat, & in ſilvis rariſſime, excepta quadam ſpecie, quæ in umbroſis creſcit locis, & petiolos foliaque gerit rubra, in qua florum germina longos exhibebant apices uti in ſubſequente ſpecie, ipſorum vero apices fere digiti longitudinem habebant, atque ſeſe aperiebant in varias vaginas, quæ florem emittebant longo tubo donatum, hi apices anguloſis inſidebant calicibus, ex quibus concludo ſenſim tales excreſcere fructus, quales in binis ſubſequentibus obſervantur ſpeciebus.

Secundo. *Folium Buccinatum album, Riud Poeti*, quod femina cenſetur, multos emittit caules ex fibroſa radice, qui infra ad interiorem partem ſulcati, ac præterea firmi ſunt, quidam vero rotundi, quidam ex rotundo plani, glabri, ex viridi flaveſcentes, pennam craſſi, quatuor circiter pedes alti, & inferius tres quatuorve ſimul planum formant ſtipitem. Quivis porro folium gerit ſesqui pedem, ac binos pedes longum, octo ac novem pollices latum, hujus autem una pars ſemper latior eſt altera. In ſuperiore folii parte ſubtiles conſpiciuntur coſtæ, vel cancellæ modo protuberantes, per ſemi digiti ſpatium diſtantes, oblique admodum, ac ſinuoſe ad ſummam excurrentes folii partem, quæ in inferiore ipſius parte ſulcos formant; Quodvis porro folium prope ortum ſinuoſum eſt, ſed non ita incurvum quam in ſubſequenti.

Ex uno alterove caule medio, qui ab initio firmus eſt, nec ſulcatus, ſed paulo infra, ubi corymbus florifer excreſcit, nodum vel tuberculum gerit, ſupra quod transverſaliter ex iſto caule cymba quaſi propullulat, corymbum producens floriferum, qui in plurimos ramulos diviſus eſt, pelliculis diſtinctos, hiſce multa inſident acuminata capitula ſubulas referentia, culmum craſſa, digiti articulum longa, alba, circa ſummam partem ſeſe aperientia, & ad latus emittentia floſculum album, longo tubo donatum, flori Globbæ ſimillimum, ſed minorem, quique ex tribus flaccidis componitur petalis cum ſtilo medio. Corymbus hic florifer in quibusdam caulibus humilis, in aliis altior excreſcit. Ex floris porro centro in ſubula iſta latitante fructus progerminat, parvus, oblongus, planus, in medio ſulcatus, in binas diſtinctus cellulas, in quibus bina dura & oblonga reconduntur officula.

Tertio. *Folium Buccinatum Aſperum*, ſeu *Riud Lacki Lacki*, quod mas habetur, caules gerit plerumque rugoſos, inſtar pellis Lamii piſcis, ſi tangantur, atque ubi fructus excreſcit, fuſci ſunt, ac ſuperne quam maxime ſinuoſi, unde folia introrſum flectuntur, quæ binos pedes, & ultra longa ſunt, ab octo ad decem pollices lata, unaque folii pars latior quoque eſt altera, ſuperne notabiles gerunt coſtas, quæ inferne ſulcos formant, juxta quas facile finduntur, unde mantilibus non tam apta ſunt quam priorum.

Fructus provenit ex uno mediorum caulium ex peculiari ortu ad palmæ latitudinem ſupra nodum, unde & peculiaris formatur petiolus, palmam longus, qui in varios diſtinguitur laterales ramulos.

Fructus paulo aliter ſeſe habent, quam in prioribus ſpeciebus, trigoni nempe, ac majores illis Cataputiæ, inſtar Ceraſi fere, externe tribus ſulcis diſtincti, virides, ac ſuperne plani, & umbilicati, ſuperiores autem non trigoni ſunt, ſed plani, atque in tribus iſtis cellulis trigona reconduntur officula nigra, & externe granuloſa, quodvis porro granulum durum continet nucleum, ex multis ſegmentis tanquam arenæ granulis compoſitum.

Utriusque ſpeciei tenerum folium inferius convolutum eſt, ac ſuperius apertum, buccinam refert, ſeu uti incolis placet, infudibulum, unde & nomen obtinuit. Radix ejus breve gerit ac transverſale tuber inſtar Galangæ, ſed mox ſeſe dividit in plures craſſas fibrillas, plerumque perpendiculares, inferiorque caulium nodus in mare pallide fuſcus eſt.

Nomen. Latine *Folium Buccinatum*, quod dividitur in *latifolium*, ſeu *rubrum*, *album*, & *aſperum*.

Ma-

Aan de tros ſtaan veele ſpitze bladeren, uyt welkers ſchoot de bloemen groeyen: Het jonge blad nog ongeopend, gelykt wel een trompette of een lang Peperhuys, boven breed en geopend, onder ſmal, anderhalf voet lang.

De vruchten zyn my nog onbekend, om dat het in de hoove geplant, ſchier nooyt vruchten draagt, en zelden in 't wild, behalven aan een zekere zoorte, die aan een ſchaduagtige plaats gegroeyt, rood van ſtelen, en bladeren, waar aan het ſchepzel van bloemen in lange ſpitzen beſtond, als aan de volgende, doch de ſpitzen waren ſchier een vinger lang, dewelke haar openden in verſcheyde ſcheede, en uytlieten een langbalzige bloem, doch deze ſpitzen ſtonden op boekige voetjes, waar uyt ik giſſe met 'er tyd zodanige vruchten te groeyen, als men aan de twee volgende zoorten ziet.

2. Folium Buccinatum album, Riud Poeti, *werdende voor het wyfken gehouden, gewind veele ſtelen uyt een vaſelige wortel, dewelke beneden aan de binnen zyde gegeut, en voorts maſſief zyn, zommige rood, zommige uyt den ronden wat plat., glad, geel-groen, een ſchaft dik, en omtrent vier voeten hoog, beneden met hun drie of vier een platten ſtam makende. Ieder draagt een blad van anderhalf tot twee voeten lang, en agt en negen duymen breed, de eene helft altyd breder zynde dan de andere. Aan de boven zyde ziet men ſubtiele ribben of ruytjens, welke effen uytpuylen, een halven vinger breed van malkander, zeer ſchuyns, en bogtig na vooren loopende, en aan de beneden zyde groeven makende; Yder blad by zyn oorſpronk heeft een bocht, doch zo krom niet als aan 't volgende.*

Uyt een of twee van de middel-ſtelen, dewelke van zyn begin af maſſief is, zonder geut, doch een weynig beneden daar de bloem-tros uytkomt, met een knop of knie, en een weynig daar boven dwers uyt den voornoemden ſteel, uyt een kleen ſchuytje werd de bloem-tros, in veele takjes verdeelt, en met velletjes onderſcheyden, hier aan ſtaan veele ſpitſe knoppen als elſen, een halm dik, en een lidt van een vinger lang, wit, omtrent het voorſte zig openende, en ter zyden uytlaatende een langbalzig, wit bloempje, het bloeyzel van Globba meeſt gelyk, doch kleender, gemaakt van drie ſlappe blaadjes, in de midden met een ſtilet. Dezen bloem-tros komt aan zommige ſtelen wat laag, aan zommige wat hooger voor den dag: Uyt den voet van de bloem nog al in de voornoemde elſe ſchuylende, werd de vrucht, kleen, lankwerpig, en plat, in de midden met een vooren, gedeelt in twee celletjes, daar in men twee harde, en lankwerpige korrels vind.

3. Folium Buccinatum Aſperum, *of* Riud Lacki Lacki, *werdende voor het mannetje gehouden, heeft ſtelen doorgaans ruyg, in 't aantaſten als een haaye-vel, en daar de vrucht uytkomt, zyn ze bruyn, aan haar bovenſte hebben ze een merkelyke bocht, dewelke de bladeren inwaarts buygt, dezelve zyn twee voeten en meer lang, van agt tot tien duymen breed, en de eene helft is meede breder dan de andere, aan de boven-zyde hebbenze merkelyke ribben, dewelke van onderen groeven maken, en langs dezelve ligt ſchenren, weshalven tot Zervetten zo bequaam niet als het voorgaande.*

De vrucht komt voort, nevens een van de middelſte ſtelen, uyt een byzondere oorſpronk, een hand breed boven een knop aan dezelve, en dus makende een byzondere ſteel, wel een hand lang, en in verſcheyde takken verdeelt.

De vruchten zyn een weynig anders dan aan de voorgaande zoorte, drieboekig, grooter dan die van Cataputia, te weten, als een Kerſſe, van buyten met drie keepen afgedeelt, groen, en boven plat, met een kuyltje, doch de voorſte zyn niet driekantig, maar plat, binnen in drie celletjes vind men drieboekige korrels, zwart, en van buyten korrelig, een yder korrel heeft in zig een andere harde heeſt, van veele ſtukjes als Zand-korrels gemaakt.

Het jonge blad van beyde is van onder op teſamen gerolt, en boven zig openende, gelykende een Trompet, of gelyk de Inlanders willen een tregter, waar van het de naam heeft. De wortel heeft een korte dwers knoeſt, gelyk Galanga, doch verdeelt zig ſtraks in veele groove vaſelingen, meeſt neerwaarts gaande, en den onderſten knop van de ſtelen aan het mannetje is ligt-bruyn.

Naam. *In 't Latyn* Folium Buccinatum, *verdeelt in* latifolium, *of* rubrum, album, *en* aſperum.

In

Fig. 1.

Fig. 2.

Heliconia Bihai. L.

Malaiensibus nullum obtinuit nomen. Amboinensibus dicitur *Riud*, *Riun*, & *Riin*, ob tenerorum foliorum formam, uti dictum est, ab infundibulo desumptam.

Locus. In Amboina plerumque est silvestris, potissimum crescens ad montium pedes apricos, ubi raræ obcurrunt arbores, per radicem tamen in hortis colli & propagari potest.

Usus. Folia mantilibus inserviunt, uti de *folio mensario* fuit dictum, sed potissimum primæ vel secundæ speciei, quæ non tam facile fissuras patiuntur quam maris. Incolæ ex hisce foliis volvulos Tabacarios quoque formant, quæ prius in aqua instillant, ac deinde in calida arena exsiccant, vel per arundinis baculum explicant, donec sicca sint, quæ tandem cornu quodam porcellanico lævigant ac poliunt.

In't Maleyts beeft het geen naam. In't Amboins Riud, Riun, *en* Riin, *na de gedaante der jonge bladeren, als gezegt, van een tregter.*

Plaats. *Men vind het in Amboina in't wild, en meest in 't hangen der bergen, daar het lugtig is, en weynige bomen staan, men kan het ook met de wortel in de tuynen verplanten.*

Gebruyk. *De bladeren werden tot Zervetten gebruykt, gelyk van't* folium mensarium *gezegt is, doch meest die van de eerste of tweede zoorte, dewelke zo ligt niet scheuren als die van 't mannetje. De Inlanders gebruyken de bladeren mede om Tabaks-Boncossen daar van te maken, dezelve eerst in beet water dompelende, daar na op een beeten Zand droogende, of met gespleyte Bamboesen uytspannende, tot dat ze droog werden, en ten laatsten met een Porcellanen hoorn lickende.*

Tabula Sexagesima Secunda

Ad *Figuram Primam*, *Folium* exhibet *Mensarium.*

Figura Secunda, *Folium* denotat *Buccinatum asperum*, seu *Riud Lacki Lacki*, quod *mas* habetur.

De twee en sestigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur*, de plant het *Tafel-blad* genaamt.

De *Tweede Figuur* wyst aan het *ruyge Trompet-blad*, of het *Riud Lacki Lacki*, het *mannetje.*

CAPUT NONUM.

Galanga major & minor. Lancquas.

Galangæ historia in Europæorum libris adeo obscura & intricata est, ut nesciamus, cui fides sit habenda. Utile itaque duco Galangam Indiæ Orientalis, uti eam oculis observavi, describere; Hujusque discrimen, quod apud alios obcurrit, intactum prætereo; vel regionum varietati tribuo & adscribo. Vulgarem itaque sequens methodum, *Galangam* quoque divido in *majorem* & *minorem.*

Primo *Galanga major* sine dubio est illa, quæ in India *Lancquas* vocatur, ac planta est Indiæ Occidentalis scriptoribus non bene nota, quumque norma sit seu regula multarum subsequentium plantarum, uti & adfinis quodammodo est præcedentibus Musis, hinc ejus descriptionem ample ac distincte proponemus.

Est itaque planta septem & octo pedes alta, multis longis, rectis, rotundis, & firmis caulibus una ex radice propullulans, quam primo describemus, quum aromatica, & primaria sit plantæ pars. Transversaliter itaque sub terra crescit instar radicis arundinis, similique modo in breves articulos distincta est, qui non penetrant, sed externe tantum sese exhibent conspiciendos; estque porro sesqui pollicem, vel binos digitos crassa, solidissima, dura, crassis ex fibris constans, & lentæ substantiæ, inque breves sinus & frusta concrescit, semper autem oblique proserpit, multas emittens crassasque fibras, quæ profunde in terram penetrant, ita ut cum labore effodiatur. Binæ ejus sunt species, quæ eandem habent formam, rubra nempe, & alba.

Rubra externe obducta est tenuibus fuscisque pelliculis, estque rubra circa inferiora caulium tuberculà, quæ Cæpæ bulbum hinc referunt. Interne sordide albicat seu pallescit. Alba externe pallida est, raramque gerit maculam rubram, seu purpuream circa ista tubera, interne alba, adeoque densa, ac solida, ut frangi nequeat. Utriusque odor est aromaticus, nares paulo vellicans instar Sinapios. Sapor ejus est penetrans, fervens, & linguam mordens, ita ut pauca tantum ejus quantitas simul ore contineri possit, sine amaritie, & adstrictione.

Ob fibras crassas difficile quoque dissecantur, utræque siccatæ interne cinerei sunt coloris, circa oras vero fuscæ sunt, & quam maxime corrugantur, recentes enim satis sunt succosæ, præsertim si in hortis fuerint cultæ. Hæc itaque radix undique sese dispergens fixum format stolonem ad ulnæ vel binorum pedum latitudinem, undique & ubique fere rubra producens tubercula seu bulbulos instar anthracum vel Ceparum, quæ longum emittunt caulem instar fubulæ ex-

IX. HOOFTSTUK.

De groote en kleyne Galanga.

De historie van Galanga *is in de Europische boeken zo donker en verwerd, dat men niet weet, na welke men zig reguleeren zal. Ik vinde derhalven raadzaam de Oost-Indische Galanga na myn oogenschyn te beschryven, latende het verschil, 't welk by andere Autheuren gevonden werd, of onbedisputeerd, of de verscheydenheyd der landen toegeschreven. De gemeene manier dan volgende, verdelen wy mede de* Galanga *in* groote *en* kleyne.

1. Galanga major. *De groote is buyten twyffel 't gene men in Indiën* Lancquas *noemd, een plante de Westersche Schryvers en landen niet te degen bekend, en om dat het een regel of gemeene gedaante is van veele navolgende planten, gelyk ze ook gemeenschap heeft met de voorgaande Pissang, zo zullen wy hare beschryving wat wydlopig stellen.*

Het is een plante zeven en agt voeten hoog, met veele lange, regte, ronde, en styve stelen uyt een wortel, dewelke wy eerst beschryven zullen, om datze aromatieck, en het principaalste deel van deze plante is. Ze groeyd dwers onder de aarde, gelyk de wortel van Riet, ook op dezelfste manier, in korte leden verdeeld, die niet ingaan, maar alleenlyk van buyten haar vertoonen, onderhalve duymen, of twee vingers dik, zeer vast, hard, grofdradig, en taay van substantie, met korte bogen, en stukken door malkander wassende, doch altyd dwers of kruypende met veele dikke vaselingen, diep in de aarde dringende, zo dat ze moeyelyk is om uyt te graven. Men beeft 'er twee zoorten van eenerley groote en gedaante, roode, en witte.

De roode is van buyten bekleed met dunne bruyne vellen, en rood omtrent de onderste bollen van de stelen, dewelke een bol Ajuyn gelyken. Binnen zyn zy vuyl wit of bleek. De witte is van buyten bleek, hebbende slegts wat roods of peers, omtrent voornoemde bollen, binnen mede wit, en zo vast, dat men ze geenzints breeken kan. Harer beyder reuk is specery agtig, in de neuze wat kittelende, als Mostaard. De smaak is scherp, heet, en in de tonge bytende, zo dat men weynig teffens in de mond kan houden, zonder bitterheyd en zamentrekking.

Wegens hare grove draden zyn zy ook moeyelyk door te snyden, en beyde gedroogd, besterven van binnen graauagtig, omtrent de kanten na den bruyne trekkende, en krimpen zeer in, want de verschc zyn redelyk zappig, inzonderheyd die in de boven geplant werden. Deze wortel nu rondom zig verspreydende, maakt een vaste stoel, van een el of twee voeten breed, overal opwaarts uytgevende roode bolletjes, als Bloedvinnen of Ajuynen, dewelke een langen spitzen steel formeeren, als een elsse, wel

excreſcentem ad binorum pedum altitudinem, antequam in folia ſeſe explicet. Hi itaque caules tot ſimul juncti, ex una progerminantes radice, ſtolonem formant ingentem & denſum, ita ut vix manus interponi poſſit.

Sunt autem rotundi, virides, digitum craſſi, herbacei, attamen firmi, & compoſiti ex foliorum involucris, ſuntque inferius ad ſpatium trium quatuorve pedum nudi, antequam hæc progerminent, quæ per binos ordines alternata ſunt, ita ut inferius folium ſemper minimum ſit, vix ſpithamam longum, palmam latum, ac fere ſeſſile cauli incumbat. Ad binarum palmarum altitudinem ad alteram partem ſeu parum oblique ſecundum locatur folium, binas ſpithamas longum, atque iterum ad palmæ altitudinem ad obpoſitam partem tertium locatur folium, octodecim & viginti pollices longum, ultra quatuor latum, ac ſic porro, quo magis ad ſummum, eo arctiora ſunt poſita folia, in vertice autem tria quatuorve anguſtiora & minora excreſcunt foliola erecta, quum reliqua oblique excreſcant.

Folia hæc comparantur cum illis *Orchidis*, ab aliis cum illis *Iris luteæ*, multo autem ſunt majora & latiora utrisque, nec ſuperius adeo acuta ſunt, tantæ magnitudinis, quæ ſupra memorata fuit, glabra, æqualia, adeoque lenta, ut complicari & convolvi poſſint inſtar pellis, cum nervo tamen firmo medio, ſed nullas habent coſtas transverſales, exceptis innumeris ſubtilibus lineolis ſeu venulis, quam oblique decurrentibus, juxta quas folium findi ac dividi quaſi poteſt.

Raro flores fructusque profert, quum radices nimium exſtirpentur, atque Indis certa ſit regula, cunctas aromaticas & edules radices excellentes ſuas amittere vires, & lignoſas quaſi eſſe, quum planta flores fructusque producat.

Stipitum ſuo genio & naturæ commiſſorum medius in ſummo vertice corymbum profert, ſpithamam circiter longum, cui flores inſident erecti, qui primo ſunt oblonga & virentia capitula, albis contenta caliculis, quæ ſeſe aperientia magis albent.

Flos ipſe ex quatuor conſtat anguſtis, craſſis, & ſordide albentibus petalis, quorum tria inferiora retroflexa ſunt, quartum erectum eſt inſtar vexilli, quod magis albet reliquis, in floris centro ſtilus erigitur cum capitulo flavo. Ipſorum odor gravis eſt, nec gratus, ſapor acris, ad Sinapi adcedens.

Poſtquam per unam alteramve ſeptimanam hi flores viguerunt, plurimi inertes decidunt, exceptis paucis quibusdam, qui quosdam aliquando formant fructus; qui ſunt, rotundo-oblongæ, ſeu ovales baccæ, majores baccis Juniperi, diu virentes, dein luteæ, ac demum rubræ, intusque continent bina ternave cordiformia, dura, obſcure fuſca, & compacta officula, ſaporis acris & ingrati, quæ ſemina ſunt, ſed quæ non in uſum adhibentur ad propagationen, quæ tantummodo fit per radicum ſegmenta, quibus inſident rubra iſta tubercula ſeu bulbuli.

Secundo *Galanga Minor* ab Auctoribus magis obſcure deſcribitur, atque quantum detegere poſſum, plantæ iſtæ, quæ in Europa exhibentur pro *Galanga Minore*, differunt ab iis, quæ hic in India pro *Lanquas* minore habentur, quod itaque primum deſcribam, ac dein quosdam adlegabo locos ex aliis Auctoribus.

Planta hæc cum majore in omnibus quadrat partibus, ſed hæ omnes ſunt minores, nec ultra quatuor pedes alta eſt. Caules vix minimum digitum craſſi ſunt, quibus folia tam regulari ordine non inſident, quæ ad ſummum unam vel ſesqui ſpithamam longa ſunt, ac tres digitos lata, in notabilem apicem exeuntia, atque cum Orchidis foliis magis conveniunt quam prioris, ſuntque porro glabra, nec coſtis donata, exceptis ſubtilibus iſtis lineolis ſeu venulis, quæ magis oblique decurrunt.

Flores fructusque raro producit, qui ſunt uti in præcedente. Radix nodoſa quoque eſt, ſolida, & lenta, ſed multo minor, majorem digitum craſſa, nec fuſca, nec rubra, per breves ſinus decurrens, & intricata inſtar Zingiberis, pro qua haberetur facile ab imperitis, ſi tenuior nec ita lenta eſſet. Sapor odorque eſt uti in majore ſpecie, ſed magis aromaticus ac magis fervens. Similes quoque fortes gerit fibras, quæ nulla vi evelli poſſunt, quum profunde in terram penetrant, ac ſolidum ibi firmumque formant ſtolonem.

Gar-

twee voeten opſchietende, eer zy in bladeren opend. Deze ſtelen dan zo veele by malkander uyt eene wortel opſchietende, maken een groten, en digten ſtruyk, dat men kwalyk een band daar tuſſchen kan krygen.

Zy zyn rond, gras-groen, een vinger dik, kruydagtig, niet te min ſtyf, en gemaakt van de omwinſelen der bladeren, van onderen op wel drie a vier voeten bloot, eer dezelve beginnen, dewelke voorts in twee ryen verwiſſeld, tegens malkanderen ſtaan zodanig, dat het onderſte blad is het kleenſte, ſchaars een ſpan lank, een band breed, en ſchier zonder ſteel tegens de ſtammen aan zittende. Een paar banden breed boger aan de andere zyde, of wat ſchuyns ſtaat het tweede blad, nu al twee ſpannen lank, en weder een band breed boger aan de overzyde, ſtaat het derde blad agttien en twintig duymen lank, ruym vier breed, en zo voorts, hoe nader aan 't eynde, hoe digter op malkander tot aan de ſpitſe, daar weder drie en vier ſmalder, en kleender ſtaan, meeſt overeynd, gelyk de andere ſchuyns.

Het blad werd vergeleken by Orchis, *van anderen by dat van* Iris lutea, *dog veel grooter, en breder, dan die beyde, vooren zo ſpits niet toelopende, van zodanige grootte als boven ſtaat, glad, even, zo gedweeg, dat men het vouwen, en rollen kan als een vel, met een ſtyve zenuwe in de midden, voorts zonder dwers-ribben, behalven ontelbare ſubtiele linien of adertjes, die zeer ſchuyns loopen, en langs welke het blad zig deelen laat.*

Het draagt zelden bloemen en vruchten, om dat men het te dikwils van zyn wortelen berooft, en het by de Indianen een vaſte regel is, dat alle ſpeceryagtige en eetbare wortelen bare meeſte kragt verliezen, en te houtagtig werden, als den ſtok bloemen of vruchten draagt.

Aan de ſtruyken, die men met ruſt laat, brengt den middelſten, of hoogſten ſteel op zyn top een tros voort, omtrent een ſpan lang, daar aan ſtaat het bloeyzel overeynd, zynde eerſt lankwerpige, en groenagtige knoppen, in witte kelkjes, die hun openende wat witter worden.

De bloeme beſtaat uyt vier ſmalle, dikke, en vuylwitte blaadjes, waar van de drie benedenſte agterwaarts gekromt zyn, het vierde ſtaat overeynd als een vaandel, witter dan de andere, in de midden ſtaat een draad met een geel nopje. Haren reuk is zwaar, en niet lieflyk, en de ſmaak ſcherp, en Moſtaartagtig.

Na dat ze een of twee weeken zo geſtaan hebben, vallen de meeſte vergeefs af, behalven weynige, die zomtyds eenige vruchten formeeren. Dezelve zyn ronde, lankwerpige, of ovale beſien, grooter dan de Genever-beſien, langen tyd groen, daar na geel, ten laaſten rood: binnen begrypen ze twee en drie hertformige, harde, donker-bruine, en t'zamen gepakte korrels, ſcherp, en onaangenaam van ſmaak, dewelke willen het zaad zyn, doch het is ſchier ongebruykelyk, dat men ze hier mede voort-teeld, maar alleenlyk door ſtukken van de wortel, daar de roode knoppen of bolletjes aanſtaan.

2. Galanga Minor *werd van de Autheuren nog donkerder beſchreven, en zo ik bemerken kan, zyn de planten, die men in Europa toond voor* Galanga Minor, *verſchillende van de geene, die men hier in Indiën voor kleene* Lanquas *houd, 't welk ik dan eerſt beſchryven zal, en daar na eenige plaatzen uyt andere Autheuren bybrengen.*

De plante is de groote in alles gelyk, doch aan alle deelen kleender, niet boven vier voeten hoog. De plante zyn ſchaars een pink dik, daar aan de bladeren in zulke geſchikte order niet ſtaan, op 't hoogſte een of anderhalve ſpan lank, drie vingers breed, met een kennelyker ſpitſe, en de Orchis bladeren gelyker dan de voorige, voorts mede glad, en zonder ribben, behalven de ſubtiele linien, die nog ſchuynſſer-loopen.

De bloemen en vruchten brengt het zelde voort, dewelke zyn als aan 't voorige. De wortel is mede geknoopt, vaſt, en taay, doch veel kleender, een grooten vinger dik, zonder eenige bruynte of roodigheyd, met korte bogten neerwaarts, en in malkander loopende, gelyk de klauwen van de Gember, waar voor men ze zoude aanzien, indien ze wat dunder, en zo taay niet en was. De ſmaak en reuk is als aan de groote, dog ſpeceryagtiger, en wel zo heet. Zy beeft diergelyke ſterke vaſelingen, die men met geen geweld aftrekken kan, diep in de aarde gaande, en een vaſte ſtoel makende.

Gar-

Garzias lib. 1. *aromat. cap.* 40. *Galangam minorem* ſequenti deſcribit modo. Radix eſt odorata, quæ ex Sina huc, ac porro in Portugalliam transfertur. Sinenſes hanc vocant *Lavandon*, ejus planta ad binarum ſpithamarum altitudinem excreſcit, ac fruticulum format Myrti folia gerentem, nodoſam habet radicem, ac ſponte creſcit.

Undenam vero Myrti folia ipſi tribuat, me latet, Sinenſes ſaltem mihi adfirmabant, Galangam vulgarem in Sina eandem habere formam, quam ipſis demonſtrabam in horto meo, memoratæ nempe formæ, cujus folia tantopere conveniunt cum illis Myrti, quam haſtæ cuſpis cum ſquama piſcium, veram autem minoris ſpeciei plantam non noverant, uti infra ulterius indicabitur.

Contra *Matthiolus* in commentar. in *Dioſcorid. libr.* 1. *cap.* 2. *Galangæ minori* eosdem tribuit characteres, radicem nempe parvam, externe & interne ex purpureo colore ruffam, nodoſam, inque multos articulos inflexam, ſaporis ferventis inſtar Piperis vel Zingiberis, ita ut linguam faucesque quaſi exurat, ſubſtantia, & forma Cyperi, unde & a multis pro Cypero Babylonico habetur. Dicitque, quod in Italiam deferatur tam ex Alkayr in Ægypto, quam ex Syria. Galanga vero major multo craſſior eſt, ſaporis, & odoris debilioris, & coloris pallidioris.

Lobelius Galangam deſcribit, quam majorem eſſe putat ſpeciem, quamque in Italia vidit recens adductam ex Syriæ montibus, cujus radix erat externe & interne fuſca, ſeu ex rubro purpuraſcens, ac difficile diſrumpi poterat, ac conteri, ſaporis acerrimi, odoris aromatici, nec amara, nec adſtringens. Hancque cum Acoro putat eſſe ſpeciem Iris lutæ, foliaque comparat cum illis Iris foetidæ, ſed quæ ſunt viridiora, & anguſtiora, dicitque in Syria pro Iris ſpecie haberi.

Ex binis hiſce memoratis Auctoribus concludo, cunctas Galangas in Europæis Pharmacopæis notas, & uſitatas, ſi genuinæ ſint, montanam eſſe Galangæ ſpeciem, quæ ab illa Indiæ Orientalis haud multum differt, quæ non ita fuſca eſt, ſique pelliculæ exteriores deſquamentur, nil fuſci ſuper eſt.

Spuria autem, eſt factitia radix *Cyperi longi*, uti *Matthiolis* l. c. id etiam declarat. Quæ radices etiam habeantur pro Galanga, pro ejus charactere noto cum aromatica vi ſimul adeſſe debet amarities vellicans, ac pungens, inſtar ſeminis Sinapios, quod primo ſuo odore, ac ſapore appetitum quodammodo excitat, qualem vim in nulla alia detexi aromatica radice. Galangam porro non eſſe Acorum, Cyperum, vel Irim memoratus Matthiolus ſatis demonſtrat, ad quem Lectorem ablego, Indicæ noſtræ radicis pergens dare deſcriptionem.

Dico itaque, minorem Galangam, quæ hic in aquoſa India demonſtratur, ac paulo ſupra deſcripta eſt, genuinam majoris eſſe ſpeciem, an vero una eademque ſit, quam *Garcias*, aliique Auctores ex Sina petunt, atque ipſis Sinenſibus non *Lavandon*, uti *Garcias* vult, ſed *Lion Kian* vocatur, determinare nequeo, uti nec mihi conſtat aliquid minoris *Lanquas* in Europam deferri, ac proinde vero ſimile magis videtur, *Galangam minorem*, quæ in Pharmacopæis vulgo venditur, radicem eſſe ex Syria vel aliis maris mediterranei locis deductam.

Ipſi quoque Sinenſes diſtinctionen faciunt inter Galangam majorem, & *Lion Kian*, majorem enim vocant *Njebio*, dicuntque eandem, cum Lancquas habere formam, quod hic in India ipſis demonſtratur, licet in ipſorum patria hæc radix parum ſit nota, & raro in uſu, quod idem & in Japana obtinet. Copioſe creſcit in altis, & præruptis inſulis Paktia, & Lamtia, ante Sinæ oram ſitis, inter provinciam Fockien, & inſulas Piſcadoris.

Radix autem iſta debilior, ac dulcior erit noſtrâ Indicâ, quæ neque in cibis, neque in Medicina adhibetur, quum ipſis adhuc ſit nimis acris, plebeji vero has petunt inſulas, atque inde longos, & magnos ſecum ferunt caules, ex quorum ſiccatis corticibus fila norunt nere, quæ in ipſorum navibus ſunt in uſu.

Garzias lib. 1. Aromāt. cap. 40. *beſchryft de* Galanga minor *aldus. Het is een welriekende wortel, dewelke uyt Sina herwaarts over, en verder na Portugaal gevoerd werd. De Sinezen noemenze* Lavandon, *zyn plante waſt tot de hoogte van twee ſpannen, maakt een ſtruykje met bladeren, als Myrtus, een knoppige wortel, en waſt van zelfs.*

Waar by deze Myrtus-bladeren van dan beeft, weet ik niet, immers de Sinezen verzekeren my, dat de gemeene Galanga in Sina dezelfſte gedaante beeft, gelyk ik ze hun in myn Tuyn toonde van het voornoemde fatſoen, wiens bladeren zo veel gelykeniſſe hebben met de Myrtus, als het yſer van een ſpies, met een viſch-ſchubbe, doch het gewas van de regte kleene kenden zy niet, gelyk hier onder zal gezegt worden.

Daarentegen Matthiolus *in* conmentar. *over* Dioſcorid. lib. 1. cap. 2. *beſchryft, met dezelfſte merkteeken de* Galangam minorem, *te weten, een kleene wortel, buyten en binnen uyt den purpuren ros, geknoopt met vele leden omgekromd, zo heet van ſmaak als Peper, of Gember, dat ze in de keel, en tonge brand, van ſubſtantie, en form den Cyperus gelyk, wesbalven zy ook van veele voor Cyperus Babylonicus gehouden werd. Dat menze in Italien brenge, zo wel uyt Alkayr in Ægypten, als uyt Syrien. Maar de groote Galanga zy een veel dikker wortel, ſlapper van reuk, en ſmaak, ook bleeker van coleur.*

Lobelius *beſchryft een Galanga, die hy voor de groote houd, van hem in Italien gezien, verſch gebragt uyt het gebergte van Syrien, wiens wortel was buyten, en binnen bruyn, of uyt den roden peersagtig, moeyelyk om te breeken, en wryven, zeer ſcherp van ſmaak, ſpeceryagtig van reuk, geenzints bitter, nog t'zamentrekkende. Hy maakt dezelve nevens den Acorus tot meedezoorten van gelen Iris, en de bladeren vergelykt hy met die van Iris foetida, of wantluyze-kruyd, doch groender, en ſmalder, ook zegt hy, dat menze in Syrien voor een zoorte van Iris hield.*

Uyt deze twee laatſte aangehaalde Autheuren beſluyt ik, dat alle de Galanga in de Europiſche Apotheeken bekend (zo ze opregt is) een berg-zoorte van Galanga zy, van de Ooſt-Indiſche niet veel verſchillende, dewelke zo bruyn niet werd, en zo men de buytenſte vellekens afvryft, dat 'er ſchier niets bruyns meer aan blyft.

Maar de valſche is een geconterfeyte wortel van den Cyperus longus, *gelyk* Matthiolus loc. cit. *ook aanwyſt. Men mag tonen wat wortelen men wil voor Galanga, zo ſtel ik tot een vaſt merkteeken, dat ze by haar ſpeceryagtigheyd moet hebben, een kittelende ſcherppigheyd, gelyk Moſtaard, die met haar eerſten reuk, en ſmaak den appetyt eenigzints verwekke, diergelyke ik in geen andere ſpeceryagtige wortelen gevonden hebbe. Dat ook de Galanga geen Acorus, Cyperus, nog Iris zy, heeft gemelde Matthiolus genoegzaam bewezen, waar heen wy den Lezer wyzen, en gaan met onze Indiaanſche beſchryvinge voort.*

Ik zegge dan, dat de kleene Galanga, die men hier in Wäter-Indiën toond, en even hier boven beſchreven ſtaat, een opregte medezoorte zy, doch of ze dezelfſte zy met die geene, dewelke Garcias, *en andere Autheuren uyt Sina halen, en de Sinezen zelfs niet* Lavondon, *gelyk* Garcias *wil, maar* Lion kian *noemen, en kan ik niet verzekeren, gelyk ik ook niet weet, dat iets van onze kleene* Lancquas *in Europa gebragt werd, dierhalven waarſchynlyker is, dat* Galanga minor, *die men in onze Apotheeken verkoopt, een wortel moet zyn uyt Syrien, of andere plaatzen van de Levant gebragt.*

De Sinezen zelfs maken een onderſcheyd tuſſchen de groote Galanga, en hare Lion kian, *de groote noemen zy* Njehio, *en zeggen dat ze dezelfde fatſoen heeft met het Lancquas, dat zy hier in Indiën zien, hoewel ze in haar land weynig bekend, en van kleen gebruyk is, gelyk ze ook in Japan zal zyn. Ze waſt veel op de booge, en ſteyle Eylanden Paktia, en Lamtia, gelegen voor de Sineze kuſt, tuſſchen de Provintie Fockien, en de Eylanden Piſcadoris.*

De wortel zal wat ſlapper, en zoeter zyn dan onze Indiaanze, werd egter nog in de koſt, nog in de Medicyne gebruykt, om dat ze hun luyden nog al te ſcherp is, maar de ſlegte luyden varen na deze Eylanden, halen groote lange ſtelen daar van, uyt wiens gedroogde ſchorſſe zy weten touw-werk te ſpinnen, op hare ſchepen gebruykelyk.

Folia minutim conſciſſia aliis admiſcent oleribus, loco aromatis, ut ipſorum ſapor acrior reddatur, quæ contrita quoque, & naſo admota ſternutationem cauſſant. Contra *Lion Kian*, quod putamus eſſe Sinenſium Galangam minorem, dicunt longe aliam eſſe plantam, multo humiliorem Galanga.

De bladeren kleen geſneden doen zy onder ander moeskruyd als ſpecery, om een ſcherpe ſmaak te geven, dewelke ook gewreven, en voor de neus gebouden tot niezen verwekken. Daarentegen Lion Kian (*het welk wy voor de Sineze Galanga minor aanzien*) *zeggen zy een gebeel andere plante te zyn, veel lager van ſtruyk, dan de Galanga.*

Folia quodammodo ſimilia ſunt illis Lanquas, ſed ſunt multo breviora, acutiora, per longitudinem ſtriata, coſtis protuberantibus, uti hiſce in terris eſt *folium involucrum*, ſeu *Daun Corra Corra*, ſunt autem dimidio breviora, vel uti in Europa folia *Gentianæ*, & *Hellebori albi.*

De bladeren gelyken wel eënigzints na die van Lanquas, doch zyn veel korter, ſpitzer, in de lengte geſtreept, met uytſteekende ribben, gelyk hier te lande het folium involucrum, *of* Daun Corra Corra, *dog maar half zo lang, of gelyk in Europa de bladeren van* Gentiana, *en* Helleborus albus.

Siccatæ radices, quales ex Sina deferuntur, in parva conſciſſæ ſunt ſegmenta, vix digiti articulum longæ, minimum digitum craſſæ, externe obſcure fuſcæ, interne cinereæ, in compreſſos articulos diſtinctæ, ſolidæ, duræ, lentæ, & craſſis, ex fibris compoſitæ, ſaporis ferventis, & acris, ex Galanga, & Pipere mixti, ita ut pro Gentianæ ſpecie haberi poſſet.

De gedroogde wortels, zo als men ze uyt Sina brengt, zyn in kleene ſtukken geſneden, ſchaars een lid van een vinger lang, een pink dik, buyten donker bruyn, binnen graauw, in digte leden verdeeld, vaſt, bard, taay, en grofdradig, van ſmaak heet, en ſcherp, van Galanga, en Peper gemengd, zo dat men ze voor een zoorte van Gentiana zoude mogen houden.

Optima defertur ex Suſſuana, quæ glabrior, nec ita nodoſa eſt illa, quæ ex Queicheu, & Quangſi provenit; atque hæc in ſarcinis Bataviam, ex Sina advehitur, ubi talis ſarcina centum & viginti ponderum ad minimum pro quindecim inperialibus venditur, & in Europam defertur; hæc enim radix Sinenſi populo magno eſt in uſu, non tantum in exuſtione potus Arack, cui admiſcetur, ſed etiam ad plura alia Medicamenta, quod maxime miror, quum hæc natio non multum amet acria, vel alia medicamenta, ne quidem ipſum Lancquas. Abhibent illam fere, & admiſcent cunctis medicamentis, ad ipſorum vim acuendam, et exaltandam, præſertim conducit Cephalalgiæ ex frigore ortæ, adtenuat enim & ſubtilem reddit ſanguinem, ita ut homines ſint alacres, & vegeti, acuitque ingenium, & feminis obſtructa aperit menſtrua.

De beſte komt uyt Suſſuan, dewelke evener, en min geleed is, dan die uyt Queicheu, en Quangſi komt; Deze werd met gebeele pickols tot Batavia, uyt Sina aangebragt; daar men het Pickol van bondert en twintig pond ten minſten voor vyftien Ryksdaalders, en ook na Europa vervoerd werd; want het is een wortel by de Sineze natie in groot gebruyk, niet alleen in 't branden onder den Arack te mengen, maar ook tot veele andere Medicynen, 't welk my wonder doet, daar die Natie van ſcherpe, en heete wortelen, zelfs van de Lanquas zo weinig houd. Zy gebruyken ze ſchier onder alle Medicamenten, om dezelve op te ſcherpen, en hare kragten te vermeerderen, inzonderheyd is ze goed tegens Hoofdpyn, dat van koude komt, verdund, en maakt ſubtiel bloed, dat de menſchen luſtig, en ruſtig werden, maakt ſubtiel verſtand, en brengt de vrouwen weder de verſtopte maandſtonden.

Nomen. Prima, ſeu magna ſpecies Latine dicitur *Galanga Major*, Malaice *Lanquas*, inde noſtrates ex luſu hanc vocant Belgice *Lanck-was*, quum planta ſit ſolida, profundas agens radices, & diu vegetativa. Nomina Arabica ſunt *Chalungan*, *Chaulungan*, *Chawalungan*, & *Chaulengjan*, quæ quatuor nomina Arabice fere unas easdemque habent literas, ſed diverſa puncta vocalia, ac proinde ex cujusvis arbitrio varie pronunciari poſſunt. Apud Serapionem interpretatum legitur *Calungen*, atque hinc orta ſunt nova Latina nomina *Galanga*, & alia corrupta vocabula *Calvegiam*, *Calungen*, *Calungiam*, & *Charſendar*. Antiquis Græcis, & Latinis Scriptoribus incognita fuit, ac primum ab Arabibus detecta, quin haberetur pro *Cypero Babylonico*, quod difficultatem quoque includit. Javanice *Lawos*, Ternatice *Galiaſſa*, Amboinice *Lawaſſa*, *Lacquas*, & *Lawas.*

Naam. *De eerſte, of groote zoorte biet in 't Latyn* Galanga Major, *in 't Maleyts* Lanquas, *waar van de onze uyt de klugt in 't Duyts* Lanck-was *maken, om dat het een vaſt, diepwortelende, en lanklevende gewas is. De Arabiſche namen zyn* Chalungan, Chaulungan, Chawalungan, *en* Chaulengjan, *welke vier namen in 't Arabiſch ſchier eenerley letters hebben, maar verſcheyde puncta vocalia, en dierhalven na een ieders believen verſcheyden konnen uytgeſproken worden. By den overgezetten Serapio ſtaat* Calungen, *hier van zyn gekomen de nieuwe Latynſche namen* Galanga, *en de andere bedorve namen* Calvegiam, Calungen, Calungiam, *en* Charſendar. *By de oude Griekze, en Latynſche Schryver is ze onbekend geweeſt, en eerſt door de Arabiers geopenbaard, of men moeſt ze houden, als men zegt, voor* Cyperus Babylonicus, *'t welk mede zyn zwarigheyd heeft. Op Javaans* Lawos, *op Ternataans* Galiaſſa, *in 't Amboins* Lawaſſa, Lacquas, *en* Lawas.

Minor ſpecies Latine dicitur *Galanga Minor*; Malaice *Lanquas Kitsjil*, & *Lancquas Tsjendana*, ob pallidum radicis colorem inſtar *Sandali.*

De kleene zoorte biet in 't Latyn Galanga Minor; *In 't Maleyts* Lanquas Kitsjil, *en* Lancquas Tsjendana, *na de bleeke coleur des wortels als* Sandelhout.

Locus. Utræque Galangæ ſpecies ubique in aquoſa creſcunt India, ſeu in Indiæ inſulis usque in Sinam. *Gareias* dicit majorem ſpeciem potiſſimum creſcere in Malabara, & Java, credoque in iſtis locis ſponte provenire, uti Sinenſes narrant in Sina hoc obſervari, licet ab aliis intellexerim, Galangam majorem per totam veterem Indiam, & Zeylonam raro inveniri, immo fere ignotam eſſe. Major hæc in Amboina, Banda, & Moluccis ubique ſatis nota eſt, ſed nullibi niſi in hortis plantata, ubi ex quovis radicis ſegmento propullulat, quod tuberculo iſto, ſeu germine gaudet, amatque creſcere potius in duro, & ſaxoſo ſolo, quam in tenui, & arenoſa terra.

Plaats. *Beyde de zoorten van Galanga waſſen over al in Water-Indiën, of de Indiſche Eylanden, tot in Sina.* Garcias *zegt, dat de groote meeſt waſſen in Malabaar, en op Java, en ik gelove, dat ze op die plaatzen ook in 't wild waſſen, gelyk de Sinezen verhalen in Sina te geſchieden, hoewel ik van andere verſtaan hebbe, dat de groote Galanga door gebeel Oud-Indiën, en Ceylon, raar, en weynig te vinden, ja ſchier onbekend zy. De groote is in Amboina, Banda, en de Moluccos over al genoegzaam bekend, doch nieuwers dan in de boven geplant, daar ze van een ieder ſtukje van de wortel opkomt, alwaar een knop aan is, en ze waſt liever in harde ſteenige grond, dan in een mul, of zandig aardryk.*

Quum vetuſti ſtipites nimis profunde ad terram, atque omnes ſimul exſcindantur, ipſorum radices quoque pereunt, ſed non prius, niſi poſtquam ad latera novos produxerint nodos, qui germina ſunt novarum plantarum.

Als de oude ſtokken te kort, en allegaar t'effens afgeſneden worden, zo gaan ook derzelve wortelen uyt, doch niet eerder, of zy hebben ter zyden weder nieuwe knoppen voortgezet.

Minor ſpecies in Amboina raro reperitur, atque a curioſis diligenter colitur.

De kleene zoorte is in Amboina weynig te vinden, en werd by de Liefhebbers neerſtig onderhouden.

Uſus. *Galanga* habetur fervida & ſicca in tertio gradu, quod de ſicca intelligendum eſt, recens enim hic in India nimis humida eſt, quam ut ſicca in tertio gradu haberi poſſit, eſtque radix aromatica, conducens ſtomacho & inteſtinis, ut concoctio promoveatur, ipſorumque vires corroborentur, unde varia ingre-

Gebruyk. *De* Galanga *werd voor heet en droog in den derden graad gehouden, 't welk men van de droge verſtaan moet, want de verſche hier in Indiën is al te vochtig, om droog in den derden graad te zyn. Ze is een ſpeceryachtige wortel, de mage en het ingewand om de Concoctie te bevorderen, en hare kragt te ſterken, in-*

b
c
d
a

ingreditur condimenta ad adpetitum excitandum, inque India magis in culina quam in Medicina adhibetur: Primo enim celebre *Bocaſſan*, quod componitur ex carne quorundam conchilium in aceto macerata eo modo, quo Romani Garum ſuum præparabant, ſine hoc Lancquas componi nequit; Hunc in finem major potiſſimum eligitur ſpecies, atque ejus alba inprimis radix, quæ acetum non tam rubro inficit colore quam rubra, atque hinc a quibusdam vocatur *Lancquas Bocaſſan.*

Melius autem eſt, quum minor alba eligatur ſpecies, quæ magis aromatica eſt, nec acetum colorat, quum vero hæc in Amboina, ubi potiſſime præparatur Bocaſſan, ſufficienti copia conquiri nequeat, hinc alba major ſpecies ad hunc adhibetur cibum; radix hæc minutim conſciſſa aliis quoque admiſcetur cibis, qui præparantur ad adpetitum excitandum. Malabarenſes, uti *Garzias* teſtatur, hanc exſiccant, inque farinam contundunt, quæ cum Calappi lympha, Jageri ſaccharo, & Oryzæ farina in paſtam præparatur, ex qua placentas quasdam formant *Appas* dictas. Hisce veſcuntur ad ſtomachum corroborandum, quum ſit debilis, ut & ad tormina abdominis tollenda, conducunt quoque cunctis matricis vitiis, & Iſchuriæ, ſive ſit orta ex pituitoſo vel Nephritico humore, ſive ex flatibus, ſive ex caruncula in collo veſicæ excreta, quumque has adſumpſerint, ſuperbibunt hauſtulum debilis potus Arack, atque partibus genitalibus adplicant calefactum Nymphææ folium.

Idem hi Malabarenſes hac magis utuntur radice in cibis, quam alii quivis Indi, quam tam carnibus quam piſcibus adcoquunt, atque etiam Lactucæ admiſcent. Curant quoque hac radice tam oves quam boves, quum langueant. Ejus fruſtulum ore maſticatum bonum dat oris halitum, frigidosque ex capite extrahit catharros, & cerebrum corroborat tam maſticata, quam ſuffimigii loco adtracta. Cum vino calefacto etiam adſumitur contra quævis abdominis tormina, & Colicam.

In Europa optima cenſetur eſſe minor ſpecies ex Italia & Hiſpania deducta, quæ denſa, gravis, ruffa, ſaporis acris eſt, & difficulter frangitur. Noſtra vero Indica minor, uti dictum fuit, non ruffa eſt, ſed pallida, ac potiſſimum ad præparationem Bocaſſan adhibetur, uti binæ majores ſpecies ad cibum: Harum rubra cum aceto aqua ſubacto cocta, addita matrice radice Curcumæ propinatur puerperis poſt puerperium, ut matricis ſanguis adtenuetur & expellatur.

Quævis porro Galangæ Venerem excitant, ſi cum debili potu Arack miſceantur & propinentur. Cum Allii capite in paſtam contrita, ſed hæc radix quintuplo majori doſi adſit, ac parumper cum aceto ebullita, Herpeti inlinitur prorepenti, quod extremum ejus remedium eſt, ſi mitius reſpuat, cacaros enim enecat ſub cute prorepentes, malum augentes & extendentes, ac dein porro exſiccatur.

Flores a quibusdam crudi eduntur cum Bocaſſan, vel cum aliis herbis aceto condiuntur inſtar Atsjaer.

In Ternata hanc radicem vulgari infundunt cereviſiæ ſaccharatæ, quam ſimul coquunt, quem potum Kilang vocant, quique facile inebriat.

Cum aceto contrita, & inſtar pulticulæ inlinita maculas tollit varosque cutis, ſed quæ ſimul desquamatur. Radix parum ſiccata, & cum ungue digiti vel cultello abraſa, ita ut ſubtiles quædam ejus partes in naſum advolent, ſternutationem ſtatim excitat ſine vellicatione vel acrimonia multo melius quam per pulverem Tabaci, immo ſi alicujus naſus per iſtum pulverem nimis ſit obſtructus, ut per ſternutationem hic rejici nequeat, licet iſtum adtrahat pulverem, rapſatam hanc aliquoties ſubolfaciat radicem, quæ ſtatim ipſi viam naſi & cerebrum aperiet.

zonderheid toegeeygend; weshalven zy tot verſcheide ſoucen gebruykt word om den appetyt te verwekken, en ze beeft in Indiën meer gebruyk in de keuken, dan in de Medicyne: Want voor eerſt het vermaarde Bocaſſan, gemaakt van het vleeſch eeniger ſchulpjes in azyn gelegt, op de manier als de Romeinen haar Garum maakten, kan zonder Lancquas niet toebereyd worden. Hier toe neemt men meeſt de groote zoorte, en daar van het witte geſlacht, het welk den azyn zoo zeer rood niet verft als het roode, en daarom van zommige Lancquas Bocaſſan *genaamt werd.*

Noch beter doed men, als men de kleene witte zoorte neemt, die ſpeceryachtiger is, en den azyn gantſch niet verft, doch om dat men die in Amboina, daar het meeſte Bocaſſan gemaakt werd, in geen quantiteyt bekomen kan, zoo behelpt men zich met de groote witte zoorte. De wortel kleen geſneden, werd noch onder eenige andere koſten gebruykt, die men maakt om eenigen appetyt te verwekken. De Malabaren, zoo Garzias *zegt, drogen en ſtotenze tot meel, 't welk met Calappus melk, Jager-zuyker, en wat Rys-meel tot een deeg gemengd werd, waar uyt zy zekere koekskens maken,* Apas *genaamt. Deze nuttigen zy om de mage te verſterken, als dezelve verſwakt is, ook om het krimpzel des buyks te verdryven. Zy zyn ook goed voor alle gebreken der lyf moeder, en droppel-piſſen, het zy dezelve veroorzaakt is uyt een ſlymerig of gravelig humeur, of uyt winden, of uyt eenig vleeſch in den hals der blaze aangewaſſen; maar als zy die genuttigd hebben, zoo drinken zy een zoopje ſlappen Arack daar op, en op de ſchamele leden leggen zy een warm gemaakt blad van* Nymphæa.

Dezelfde Malabaren gebruyken het meer in hare koſt dan andere Indianen, zoo wel by viſch als vleeſch kokende, insgelyks onder Salade mengende. Zy genezen ook haar kleen en groot Vee daar mede, als het zelve wat ſchort. Een ſtukje in de mond geknouwd, maakt een goede aaſſem, trekt de koude fluymen uyt het hooft, en verſterkt de herſſenen, zoo geknouwd als gerooken. Met warme wyn werd het ook ingenomen tegens allerhande buykpyn en Colyk.

In Europa houd men voor de beſte de kleene Galanga uyt Italien en Spanjen gebragt, zynde digt, ſwaar, ros, bytende van ſmaak, en moeyelyk om te breeken. Onze Ooſt-Indiſche kleene, als gezegt werd, is niet ros, maar beſterft bleek, en werd meeſt tot het maken van Bocaſſan gebruykt, gelyk de twee groote zoorten in de koſt. De groote roode met gewaterden azyn, en de moer-wortel van Curcuma gekookt, geeft men de Kraamvrouwen na het baren te drinken, om het moeder bloed te verdunnen, en af te zetten.

Allerhande Galanga verwekt ook de Venus luſt, als men ze met ſlappen Arack of knyp mengd, en drinkt. Met een hooft-knoflook tot een pap gewreven, doch de Galanga moet vier of vyfmaal meer zyn, en een weinig met azyn opgekookt, ſmeerd men op de omloop of Herpes, die in en om zig vreet, zynde dit wel het uyterſte remedie, als hy na geen zagter luyſteren wil, want het byt de ſeeren dood, dewelke onder de huyd kruypen, en den omloop voortzetten, hem voorts opdrogende.

De bloemen werden van zommige ook raauw gegeten met Bocaſſan, of andere groente ingeleyd, gelyk Atsjaer.

In Ternaten doen zy deze wortel in gemeen zuykerbier, en laten dat met malkander brouwen, welken drank zy Kilang noemen, en die wakker dronken maakt.

Met azyn gewreven, en als een pap opgeſtreken, verdryft de plekken en andere ſproeten des huyds, maar het vel gaat met eenen af. De wortel een weinig gedroogd, daar na geſchraapt met een nagel van een vinger, of met een mesje, en daar aan gerooken, dat 'er eenige ſubtiele deeltjes in de neuze opvaren, verwekt terſtond tot niezen, zonder byten of ſcherpigheid, beter als enig Polvyt of ſnuyf-tabak; ja als iemands neus door al te veel Polvyt verſtopt is, dat hy niet meer niezen kan, hoe veel hy ook ſnuyve, die zal zomtyds aan deze geſchrapte wortel rieken, dewelke hem terſtond de herſſenen openen zal.

Tabula Sexageſima Tertia

Galangam exhibet *majorem* cum ejus *radice a* majore forma expreſſa, *b* ejus *flos* eſt, & *c fructus. d* minoris ſpeciei radicem repræſentat. Quarum Synonyma & auctores adlegavi in *Theſ. Zeyl. p.* 102.

De drie- en ſeſtigſte Plaat

Vertoont de *groote zoort* van *Galanga*, met deszelfs *wortel a* in 't *groot* verbeeldt, en *b* wyſt aan de bloem, en *c* de vrucht. De Letr. *d* vertoont de *wortel* van de *kleyne zoort*; welkers benamingen en Schryvers ik heb aangeaalt in myn *Theſaur. Zeylan. pag.* 102.

CAPUT DECIMUM.

Lampujum. Lampujang.

HÆc planta adeo ſimilis eſt Galangæ tam formâ quam modo creſcendi, ut minor ejus cenſeretur ſpecies, niſi in præcedente capite alia deſcripta eſſet, quæ pro vero Galanga minore habenda eſt; ſapore autem & viribus quam maxime ab ea differt. Dividitur quoque in majorem & minorem ſpeciem, majorque iterum diſtingui poſſet in domeſticam & ſilveſtrem, differentia autem adeo parva eſt, ut ſub una forma utrasque deſcribam.

Primo *Lampujum* majus & vulgare ſimiles emittit caules ac folia inſtar Galangæ, illi autem non ultra quatuor & quinque, ac ſilveſtris ſex pedes alti ſunt, nec tot ſtolones ex una propullulant radice, qui planiores ſunt, & ab utraque parte dorſo notati.

Folia cum illis Galangæ conveniunt, ſed ſunt breviora & anguſtiora, magisque adunata, nec tota explicata, ſed ſinuoſa, & deorſum complicata, uti illa Galangæ ſurſum inflexa ſunt. Per ordines quoque locantur alternatos, non vero obpoſitos, uno extremo convoluto inſtar ſtili. Stolones ex radice propullulant nodoſa, quæ inſtar Cepæ radicis pellicula obtegitur ex rubro purpurea.

Radix haud multo minor eſt illa Galangæ, non autem tam ſolida nec adeo fibroſa, ad majus Zingiber magis adcedens, in ſimiles quoque nodos ſeu articulos diſtincta, craſſas rectasque emittens fibrillas, e quibus certis in locis parvæ quaſi & albæ dependent glandulæ inſtar minorum Olivarum, terræ infixæ, quæ externe pallidæ ſeu albidæ ſunt ſine ulla rubedine, excepto prope bulbulos, interne pallide citrini coloris, paulo tamen intenſioris coloris quam recentis Zingiberis, ſiccata vero radix albior eſt.

Sapor odorque differt ab utrisque, odor enim ex aromatico fortis eſt, ſaporque ex Zingiberino amarus ſine multa acredine.

Flores producit neutiquam more Galangæ vel aliarum plantarum, ſed aliquid peculiare habet, quod in quibusdam ſubſequentibus itidem obſervatur plantis, ex radice enim peculiarem producit caulem, atque huic peculiaris inſidet florum forma, acutam referens clavam, qua obſolidatur. Hanc formam generali nomine vocamus *Hypophytum*, uti *Hypociſtus* dicitur, qui ſub *Ciſto* creſcit.

Hypophytum itaque ſub Lampujang creſcens ſpithamæ vel pedis altitudinem habet, ejusque clava quinque ſexve transverſales digitos longa, binos pollices craſſa, rotunda, ab utraque parte acuminata, ex multis magnis compoſita ſquamis, quæ per maturitatem rubent inſtar cocti Cancri, totaque clava e longinquo clauſam refert Tulipam. Inter hasce ſquamas flores excreſcunt, acutam referentes galeam, albam & flaccidam. Flos ipſe ex tribus conſtat petalis externis, quorum ſupremum inſtar corniculi ſupra florem incurvatur, bina inferiora convoluta ſunt, cymbam quaſi formantia.

Intus quatuor minora locantur petala, molliora, magis lutea, & rugoſiora, bina nempe ad latera, binaque alia inferiora extenſa cum corniculo incurvo intermedio. Horum florum unus alterve ſimul excreſcit, ac quovis die alii iterum, qui unicum tantum perdurant diem, ac tandem marceſcunt cum tota clava, nulla formantes ſemina.

Hypophytum hoc in ſilveſtri ſpecie facilius progerminat, ex plantata vero rarius, prout radix raro vel ſæpius exfoditur, quæ non tam ample extenditur illa Galangæ, neque transverſaliter ſed perpendiculariter, ſeu parum oblique in terram penetrat.

Secundo *Lampujum minus.* Malaice *Lampujang Wangi*, non ultra binorum pedum altitudinem excreſcit, modo creſcendi cum priore conveniens, excepto quod folia breviora & latiora ſint. Raro *Hypophytum* producit. Radix eſt uti præcedentis, externe pallidis obducta pelliculis, & in articulos diſtincta, interne flaveſcens, majori Zingiberi adeo ſimilis, ut inperiti coqui ejus radicem in foro pro Zingibere emerent, ſapor vero maxime differt.

Odor

X. HOOFDSTUK.

De groote Lampujang-Plant.

DEze plante gelykt de Galanga *in wasdom en gedaante zoo wel, dat men ze voor de kleene zoude houden, zoo 'er in 't voorgaande Capittel geen ander beſchreven was, die men voor de eygentlyke kleene Galanga moet houden, doch aan ſmaak en kracht verſchild ze daar af merkelyk. Ze is mede verdeeld in groote en kleene. De groote zoude men weder verdelen kunnen in tamme en wilde, doch het onderſcheid is zoo kleyn, dat ik ze onder een gedaante beſchryven zal.*

1. *De groote gemeene* Lampujum *ſchiet met diergelyke ſtelen en bladeren op, gelyk de Galanga, doch deze zyn niet boven 4 en 5, en de wilde 6 voeten hoog, en daar ſtaan zoo veele ſtammen niet uyt eene wortel, zyn wat platter, en hebben te weerzyden een rugge.*

De bladeren gelyken mede die van Galanga, doch zyn korter en ſmalder, dichter by een gevoegd, niet ter degen uitgebreyd, maar bochtig, en wat neerwaarts gevouwen, gelyk die van Galanga, opwaards. Zy ſtaan mede in ryen verwiſſeld, doch niet regt tegen malkander, met een vooruyt alleen t'zagemengerold, als een priem. De ſtelen komen voort uyt de wortel, met een bol of als een ajuyn, bekleed met een purper-rood velleken.

De wortel is niet veel kleender dan de Galanga, zoo vaſt en dradig niet, de groote Gember gelyker, mede zoo in leden verdeeld, en met dikke regte Vazelingen, daar aan men hier en daar witte klieren ziet hangen, als kleine Olyven in de grond vaſt, van buyten zyn zy bleek of witachtig, zonder andere rodigheid dan by de bollen, van binnen licht of citroen-geel, effen, wat hoger van coleur dan verſche Gember, doch de gedroogde is witter.

De ſmak en reuk is op zig zelven verſchillende van alle beyde, want den reuk is uyt den Aromatiequen ſterk, de ſmaak uyt den Gemberachtigen bitter, zonder groote ſcherpigheid.

Zyne bloemen draagd het geenzints op de manier van Galanga of andere planten, maar 't maakt daar mede iets bezonders, 't welk hem veel van de volgende gewaſſen nadoen, uyt de wortel voortbrengende een byzonderen ſteel, en daar op mede een byzonder ſatzoen van bloeyzel, gelykende een ſpitze kolve, waar mede men ſoldeerd. Dit ſatzoen noemen wy met een generalen naam Hypophytum *of onderwas, gelyk men* Hypoſiſtis *noemd, 't geene onder de* Ciſtus *waſt.*

Het onderwas dan von Lampujang is een ſpan of een voet hoog, en daar van de kolve 5 à 6 dwersvingers lank, 2 duymen dik, rond, onder en boven toegeſpitſt, gemaakt uyt veele groote ſchubben, die in haar rypheid rood werden, als een gekookte Kreeft, en de gebele kolve gelykt als dan van verre een ongeopende Tulpe: *tuſſchen deze ſchubben komen de bloemen voor den dag, een ſpits helmken gelykende, wit, en ſlap. Ze beſtaat uyt 3 uytwendige blaadjes, waar van het bovenſte als een boorntje over de bloem gekromd ſtaat, de 2 onderſte zyn t'zamen gevouwen, en maken een ſchuytje.*

Binnen ſtaan 4 kleender, weker, geelder, en rimpelig, te weten 2 ter zyden, en de 2 onderſte uytgebreyd met een krom wit boorntje in de midden. Van deze bloemen komen maar een of 2 teffens voort, en alle dagen nieuwe, die maar eenen dag duuren, en ten laatſten verwelken met den gebelen kolf, zonder eenig zaad te formeren.

Dit Hypophytum *komt aan 't wilde geſlachte lichter voort, maar aan het geplante zelden, na dat men de wortel zelden of dikwils uytgraaft, dewelke zich zoo ver niet verſpreyd gelyk de Galanga, ook niet dwers, maar regt op en neer, of wat ſchuyns in de aarde ſtaat.*

2. Lampujum Minus. *Maleyts* Lampujang Wangi, *werd niet boven 2 voeten hoog, aan wasdom het voorige gelyk, behalven dat de bladeren korter en breder zyn. Zyn* Hypophytum *komt zelden voor den dag. De wortel is als aan 't voorige, van buiten met bleeke vellekens bekleed, en in leden verdeeld, binnen bleek-geel, de groote Gember zoo gelyk, dat de onervarene Koks op de markt dezelve voor Gember kopen, doch de ſmaak verſchild te veel.*

De

Odor ejus fortis quoque eſt, ſed gratior quam in priore, ad recentem adcedens Oryzam, *Wangi* Malaienſibus dictam, ipſisque jucundam, ſaporis acrioris & amarioris, quam in majore ſpecie, ac proin efficacior eſt.

Nomen. Latine *Lampujum Majus & Minus.* Malaice *Lampujang Beſaar*, prima ſpecies, *Lampujang Kitsjil*, & *Lampujang Wangi*, altera ſpecies. Ternatice *Leca Leca.* Macaſſarice *Lampuin.* Baleyice *Gamongan.* Amboinice *Siawaro* & *Siawaho.* Hocce *Lampujum* haud male cenſeri poteſt *Silveſtris Zedoariæ* ſpecies, ſeu *Zerubet*, Perſis *Zeruba*, & Malabaris *Sua* ſeu *Cua* in Guzeratta, Decana, & Canara *Cachoraa* dicta, uti videndum eſt apud *Garziam libr.* 1. *Aromat. cap.* 43. nomen hoc *Cua* cum Amboinenſi *Sia Waho* ſatis convenit. Dicitque quosdam in Goa illud quoque ſilveſtre Zingiber vocare, comperi autem, Malabarenſes *Kua* vocare ſubſequens *Tommon Puti cap.* 17. deſcriptum, hoc vero *Lampujum* vocant *Matta Minjil*, quod *ſilveſtre* denotat *Zingiber.*

Ex Arabibus ſcriptoribus Avicenna & Serapione, uti Garzias recte monet, nil certi determinari poteſt de *Zedoaria* & *Zerumbet*, dum illi nunquam totam viderint plantam, ſed ſolummodo radicem ex India adlatam, neutiquam vero ex Sina, Sinenſibus enim ignotum eſt *Lampujum*, immo vix utrasque hi norunt Galangas; Neutiquam tamen adfirmare volo, *Lampujum* veram eſſe *Zedoariam*, quæ Belgis vulgo *Block Zedoar*, & Arabibus *Geyduar* vocatur, hujus autem determinationem differam. Doct. *Paulus Hermannus*, Zingiber ſuum ſilveſtre in Zeylana creſcens Cinghalenſi vocat lingua *Walkuguri*, ac pro *Zerumbet* habet.

Locus. Lampujum, ſi ſit juxta Garziam *Cua*, creſcit in Decana & Malabara copioſe tam in ſilvis quam in hortis, ſiccataque defertur Ormum, Perſiam, & Arabiam, atque inde per Alexandriam Venetias. Notum eſt a Java per Celebem usque in Moluccas, & cunctas Orientales inſulas, minor autem ejus ſpecies non adeo frequens eſt, atque in Amboinam delata eſt ex Java.

Uſus. Hæc radix in Medicina, neutiquam vero in culina adhibetur, exceptis teneris ejus foliis, quæ inſtar oleris in uſu ſunt. Teneri quoque caules ab involucris denudati, parumque contuſi piſcibus quoque adcoquuntur & eduntur. Sic quoque recentes radices in fruſta conſciſſæ aceto & muria condiuntur cum alio Atsjar, hoc autem plurimum peragitur a Malaienſibus & Macaſſarenſibus, qui aliquid amari in Atsjaar deſiderant. In re porro Medica mihi non conſtat ab incolis adhiberi contra venena vel morſus venenatorum animalium, ſed cum Bangle, Curcuma, & minore Zingibere conteritur vel maſticatur, & abdomini adſpergitur contra abdominis tormina & dolores tam in adultis quam pueris. Contra eadem quoque vitia conteritur, vel aquæ incoquitur, & propinatur.

In certo ſcopulo prope fluvium Batu Gantong hanc inveni radicem in fiſſuris rupis creſcentem cum plurimis nodis & tuberculis ſine ullis cauliculis, vel foliatura, nullis ipſi adſtantibus herbis, rupis enim in aqua locabatur.

Credidi Amboinenſem quendam radicis fruſtulum fiſſuræ inpoſuiſſe, quod ibi multiplicatum eſt, & antea forſitan caules produxerat. Lampujum enim, ac præſertim minor ejus ſpecies hanc habet naturam, quod, ſi excreverit, cunctos fere ſuos demittat caules, ita ut vix dignoſci poſſit, ubinam creſcat, dein vero novos iterum emittit caules teneraque folia.

Miram mihi narraruht Macaſſarenſes Lampuji qualitatem, præſertim minoris ſpeciei, licet hæc planta naturâ ſuâ veneno reſiſtat, quam maxime tamen periculoſa eſt, & noxia iis, qui a Maccaſſarenſium toxico ſemel vulnerati vel infecti fuere, quam primum enim Lampujum aſſumant, locus quondam vulneratus incipit dolere atque æſtuari, licet a multis annis vulnus fuerit inflictum, & jam penitus curatum. Sic quoque toxicum hoc deleterium per hanc exaltatur radicem, ſi ipſi admiſceatur, quum & ingentes excitet bullas, & efferveſcat quaſi, uti id ſupra *libro* 3. *cap. cap.* 44. innuimus, quam artem Macaſſarenſium magnates tanquam arcanum celant ad venenum hoc præparandum.

Mala-

De reuk is mede ſterk, doch aangenamer dan aan 't voorige, na verſche Ryſt trekkende, by de Maleyers Wangi *genaamt, en voor aangenaam gehouden, van ſmaak ſcherper, en bitterder dan de groote, en daarom kragtiger.*

Naam. *In 't Latyn* Lampujum Majus & Minus. *Op Maleyts* Lampujang Beſaar, *de eerſte zoorte*, Lampujang Kitsjil, *en* Lampujang Wangi, *de 2de zoorte. Ternataanſch* Leca Leca. *Maccaſſaars* Lampuin. *Baleyts* Gamongan. *Amboinſch* Siawaro *en* Siawaho. *Men mag deze Lampujang niet qualyk houden voor een mede-zoorte van* Zedoaria Silveſtris, *of voor het* Zerumbet, *by de Perſianen* Zeruba, *en by de Malabaren* Sua *of* Cua *in Guzeratten, Decan, en Canara* Cachoraa *genaamt, gelyk te zien is by* Garzias aromat. lib. 1. cap. 43. *welke naam* Cua *met het Amboinſche* Sia Waho *wel overeenkomt. En by zegt, dat ze zommige te Goa ook* wilde Gember *noemen, doch ik bevinde, dat de Malabaren* Kua *noemen de volgende* Tommon Puti, cap. 17. *en dit* Lampujang *noemen* zy Matta Mingil, *het welk zoude* wilde Gember *beduyden.*

Uyt de Arabiſche Schryvers Avicenna *en* Serapio, *kan men, gelyk* Garzias *wel zegt, geen regt beſcheid hebben van* Zedoaria *en* Zerumbet, *dewyl zy luyden nooit de gebeele plante, maar alleen de wortelen gezien hebben uit Indiën aangebragt, en niet uit Sina, want de Sinezen kennen de* Lampujang *niet, ja qualyk genoeg de beyde* Galangas. *Nochtans wil ik albier niet dryven, dat* Lampujang *de regte* Zedoaria zy, *die men in 't gemeen* Block Zedoar, *in 't Arabiſch* Geyduar *noemd, maar deszelfs onderzoekinge uitſtellen. Doctor* Paulus Hermannus, *noemd zyn* wilde Gember *op Ceylon groeyende in 't Cingalees* Walkuguri, *en houd het mede voor* Zerumbet.

Plaats. *De* Lampujang (*zoo het de* Cua *is,*) *na* Garzias *zeggen, waſt in Decan en Malabaar, zoo wel menigte in 't wild als in de Hoven geplant; en de gedroogde werd vervoerd na Ormus, Perſien en Arabien, en van daar over Alexandrien na Venetien. Ze is bekend van Java door Celebes tot in de Molucos, en alle Ooſterſche Eylanden, maar de kleene zoorte vind men zoo veel niet, en is in Amboina gebragt uit Java.*

Gebruyk. *Deze wortel werd tot de Medicynen gebruykt, en niet tot de koſt, behalven de jonge bladeren, die men tot Moeskruyd gebruykt. De teere ſtelen van de buytenſte omwinzels berooft, en een weinig gekneuſt, werden ook by viſſchen gekookt en gegeten. Zoo werden ook de verſche wortelen in ſtukken geſneden, en in azyn en pekel gelegt onder ander Atsjar, doch dit doen meeſt de Maleyers en Maccaſſaren, die gaarn wat bitter by den Atsjar hebben. Voorts in de Medicynen weet ik niet, dat ze van de Inlanders gebruykt werd tegens fenyn of beten van fenynige Gedierten, maar wel met Bangle, Curcuma, en kleene Gember, werd ze gewreven of geknouwd, en op de buyk geſproeyd tegens buykpyn en krimpzel, zoo aan oude als jonge kinders. Tegens dezelfde gebreken werd het ook gewreven of in water gekookt en ingegeven.*

Op zekere Klip by de Rivier Batu Gantong, *hebben wy deze wortel gevonden in de kloven van de Klip gewaſſen, met veele knobbelen, zonder ſtelen, bladeren, of eenige groente daar omtrent, want de Klip ſtond in 't water.*

Wy ſuſtineerden, dat eenige Amboinezen aldaar wezende, een ſtukje van de wortel miſſchien vergeten, of al willens daar in geſteken hebben, het welk zig alzoo vermenigvuldigd, en miſſchien te vooren ſtelen gedragen heeft: want de Lampujang, inzonderheid de kleene zoorte, heeft die natuure, dat ze oud geworden, dikwils alle de ſtelen verlieze, en men qualyk bekennen kan, waar ze ſtaat, maar daar na weder ſtelen en jonge bladeren voortbrengt.

Een wonderlyke eygenſchap hebben my de Macaſſaren geleerd van de Lampujang, inzonderheid de kleene zoorte, hoewel deze plante de kragt van zig zelfs hebbe het fenyn te wederſtaan, nogtans ten hoogſten zorgelyk en ſchadelyk zy die geene, die eens met de Macaſſaarſche vennynige ſpatten gequetſt zyn, want zoo dra zy de Lampujang nuttigen, zoo begind de plaats, daar zy getroffen zyn, op 't nieuw zeer te doen, en te woeden, al is het veele Jaren te vooren geſchied, en de wonde ten vollen genezen. Zoo werd ook het ſpattegift met den zap van deze wortel levend gemaakt, als men het daar onder roerd, wanneer het geweldig begind te koken, gelyk wy boven lib. 3. cap. 44. *gezegt hebben, een kunſt die de Macaſſaarſche Groote onder haar ſecreet houden, om dit venyn te temperen.*

Malabarenſium *Cua* convenit cum Arabico *Sud*, quod *Cyperum* denotat, optime enim *Cyperum* refert, cum quo *Dioſcorides* Zingiber ſuum comparat, non autem intelligendus eſt *Cyperus rotundus* ſed *longus*.

Het Malabaarſche Cua *komt overeen met het Arabiſche* Sud, *'t welk beduyd* Cyperus, *want ze gelykt zeer wel na den* Cyperus, *waar mede* Dioſcorides *zyn Gember vergelykt, waar door men geenzints verſtaan moet* Cyperum rotundum *maar* longum.

Tabula Sexageſima Quarta

Ad *Figur. Primam Lampujum* exhibet *majus*, cum *Hypophyto florente* A, ac binis aliis nondum apertis *Hypophyti* conis BB.

Figura Secunda Lampujum denotat *ſilveſtre minus*.

De vier- en ſeſtigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* de *groote Lampujang* plant, met het *bloeyende onderwas* A, en twee andere nog *niet geopende Kegels* BB. van het zelve *onderwas*.

De *tweede Figuur* wyſt aan de *kleine wilde Lampujang*.

OBSERVATIO.

Lampujum hoc *majus ſilveſtris Zingiberis* ſpeciem eſſe, nulla ratione dubitandum eſt; an vero idem ſit cum *Zerumbeth* Arabum, vel cum *Zedoaria* nemo facile determinabit, immo ne ipſe *Hermannus*, qui *Zingiber* ſuum vivum vidit, & omnibus in partibus adcurate examinare potuit, alicui Arabum plantæ adſignare auſus fuit, quum hi in deſcribendis ſuis plantis, & medicamentis ſimplicibus deſignandis adeo ſint breves, & inter ſeſe quam maxime diſſentientes, ut nil certi determinari poſſit; *Hermanni* autem deſcriptio *Zingiberis* in *H. L. B. p.* 638. & *ſeq.* cum illa RUMPHII ſatis convenit, uti & *Zingiberis Figura*, quæ cum noſtra comparetur, ut & illa, quæ *Theſaur.* noſter *Zeylan. p.* 234. habet producta ex *Grimmii Labor. Ceyl. p.* 119. &c.

Notandum porro eſt, *Hypophytum* RUMPHII veri mihi videntur eſſe *Lampuji* flores, omnes enim fere radices hæ aromaticæ tali modo e radice ſuam proferunt fructificationem, uti id patet in *Curcuma*, & *Zingibere Hermanni:* quod & idem teſtatur *Sam. Dale* in *Pharmac. p.* 276. ubi dicit: „ Simili omnino fructificatione gaudent Bengala Indorum, „ Cardamomum majus & minus, Coſtus Arabicus, utra„ que Galanga, Zedoaria, Zerumbet, Zingiber &c. quod de omnibus tamen non verum eſt, uti id patet ex Galanga ſupra delineata, ac ſubſequenti planta.

AANMERKING.

Dat dit *groote Lampujang* een zoort zy van de *wilde Gember*, behoeft in geen twyffel getrokken te worden: dog of het zy het zelfde met de *Zerumbeth* der Arabiers, of met de *Zedoaria*, kan niemant ligt bepaalen; jaa de vermaarde *Herman*, die zyn *Gember* levendig gezien, en in al zyn deelen naauwkeurig heeft kunnen onderzoeken, durft het aan geen plant der Arabiſche Schryvers toevoegen, wyl deze in het beſchryven der Planten, en het ontvouwen der Simplicia zo kort, en onder malkander zoo zeer verſchillende zyn, dat men niets zekers kan bepaalen. Doch de beſchryving van de *Gember* door *Herman* in de *H. L. Bat. p.* 638. en *de volgende*, gedaan, als mede de afbeelding van de *Gember*, komt genoeg met die van RUMPHIUS over een, welke met elkander kunnen vergeleken werden, als mede dat geene, het welk onze *Theſaur. Zeylan. p.* 234. heeft uyt het Zeylonſche *Laborat.* van *Grimmius p.* 119. &c.

Verders moet men aanmerken, dat het *onderwas* van RUMPHIUS, de waare bloemen ſchynen te zyn van de *Lampujang*, want byna al diergelyke ſpeceryachtige wortels, brengen uit haare wortels hun bloemen voort, gelyk dit blykt in de *Curcuma* en *Gember* van *Herman*. Het zelfde getuygt ook *Samuel Dale* in zyn *Pharmacop. p.* 276. alwaar hy zegt: „ Op gelyke wyze brengen hun bloemen „ en vruchten te voorſchyn de *Bengala der Indianen*, de „ groote en kleyne Cardamom, de Coſtus Arabicus, beide „ de Galangaas, de Zedoaria, Zerumbeth, Gember &c. dog dat dit in alle niet waar is, blykt uyt de bovenſtaande afgeſchetſte *Galanga*, en de volgende plant.

CAPUT UNDECIMUM.

Lampujum ſilveſtre minus. Lampujang Utang Kitsjil.

HÆc ſilveſtris *Lampuji* ſpecies eſt multo minor præcedenti, nec ultra binas ſpithamas alta, quatuor vel quinque emittens caules rotundos, pennam craſſos, ſuperne planos ſeu parum compreſſos, per binos quaſi ſulcos, inferius autem paulo ſupra radicem unum alterumve formant ſinum geniculatum quaſi. Hisce folia inſident alternata, illis Lappuji quodammodo ſimilia, ſed multo minora, & in apicem acutum excurrentia, quatuor pollices longa, binos lata digitos, tenuia, flaccida, ac deorſum complicata, obliquis admodum & ſubtilibus donata coſtis, quæ in ſuperiore protuberant parte, uti nervus medius inferne, ſuperne flaveſcentia, inferne mollia, acſi lanuginoſa eſſent.

Hujus radices nullo modo cum illis Lampuji conveniunt, ſed conſtant ex brevibus, craſſis, & albis fibrillis, perpendicularibus, quæ ortum ducunt ex tenui ac transverſali prorepente radice, quæ ſub caulibus parum nodoſa eſt, ſine ulla acrimonia vel amaritie, ac paucum tantummodo Lampuji habet ſaporem.

Quivis caulis in vertice gerit acuminatum capitulum, ex multis tenuibus, & pallide virentibus foliolis & pelliculis compoſitum, inter quas fructus exeſcunt, qui ſunt pallide cinerea ſeu gilva granula, ſine ullis præcedentibus floribus, multo minora minimo Cardamomi ſemine, non trigona, ſed rotunda, ac ſuperne acuminata, externe parum rugoſa & granuloſa, interne alba & ſuccoſa.

Ipſorum

XI. HOOFDSTUK.

De kleene wilde Lampujang.

Dit is een wilde zoorte van de Lampujang, *veel kleender van gewas dan de regte, niet boven 2 ſpannen hoog wordende, met 4 of 5 ronde ſtelen, omtrent een ſchaft dik, boven wat plat of gedrukt, in 2 ruggens, en beneden kort boven de wortel, met een of 2 bogten als knien. Daar aan ſtaan de bladeren met beurten tegens malkander, die van Lampujang eenigzints gelyk, doch veel kleender, en met een merkelyke ſpitze, vier duymen lank, twee vingers breed, dun, ſlap, en neerwaarts gevouwen, met zeer ſchuynze en fyne aderen; dewelke aan de bovenzyde uytpuylen, gelyk de middelzenuwe beneden, licht of geel-groen van boven, maar beneden zagt, als of zy wolachtig waren.*

De wortelen gelyken geenzints naar Lampujang, maar beſtaan meeſt uyt korte, dikke, en witte Vazelingen, die neerwaarts gaan, en aanvangen van een dunne dwerskruypende wortel, die onder de ſtelen wat geknoopt is, zonder ſcherpigheid of bitterheid, ſlegts een weinig na Lampujang ſmakende.

Ieder ſteel brengt op zyn top voort een toegeſpitſt hoofdeken, van veele dunne en ligt-groene blaadjes en velletjes gemaakt, waar tuſſchen voortkomen de vruchten, zynde licht-graauwe of vaale korls, zonder eenig voorgaand bloeyzel, noch kleender dan het allerkleenſte Cardemom, niet driekantig maar rond, en boven toegeſpitſt, van buyten wat ruyg en korlig, van binnen wit en zappig.

De

Fig. 2.

Fig. 1.

Ipſorum ſapor dulcis eſt ſeu aromaticus, ad illum Lampuji adcedens, unde & cruda edi poſſunt. Capitulum iſtud ultra pollicis altitudinem excreſcit, eandemque habet latitudinem, continetque decem vel duodecim granula, in cellulis laxe locata, unde & matura facile decidunt, & terram tangentia novas producunt plantulas.

De ſmaak is zoet, doch ſpeceryachtig, mede na Lampujang trekkende, en konnen raauw gegeten werden. Dit hoofdeken is ruym een duym boog, en ook zoo breed, inhoudende 10 *of* 12 *korls, dewelke in bare cellekens los ſtaan, dierbalven ryp zynde, ligt uytvallen, en de aarde raakende, nieuwe plantjes voortbrengen.*

Nomen. Latine *Lampujum ſilveſtre minus.* Malaice *Lampujang Utan Kitsjil*, & *Alea Utan.* Vulgo etiam *Cardamomum Amboinenſe* vocatur ob fructuum ſimilitudinem. Amboinice *Bonelau* & *Wonelau* minus, hi autem nos jam ſequuntur, vocantque *Cardamom Utan.*

Naam. *In 't Latyn* Lampujum ſilveſtre minus. *Op Maleyts* Lampujang Utan Kitsjil, *en* Alea Utan. *In 't gemeen noemd men 't ook* Amboinſch Cardemom, *na de gelykeniſſe der vruchten. Amboinſch* Bonelau *en* Wonelau, *het kleene, doch zy luyden volgen ons nu, en noemen 't* Cardamom Utan.

Locus. Sponte creſcit in vallibus, & fluminum ripis ſub arbuſculis, item quam maxime luxurioſe in Sagus ſilvis, per totum fere annum fructus & folia gerens: Per oſſicula ſeu granula in hortis quoque propagari poteſt, quæ ſata brevi excreſcunt, & maxime multiplicantur.

Plaats. *Het waſt in 't wild, en in de Valeyen en Oevers langs de Rivieren, daar laag geboomte is: als mede zeer weeldrig in drooge Zagu-boſſchen, ſchier het gebeele Jaar door met vruchten beladen. Men kan het ook met de korls in de Hoven zaayen, daar het dan in 't kort zig zeer vermenigvuldigd.*

Uſus. Hæc planta minime aromatica ſeu acris eſt omnium præcedentium & ſubſequentium radicum, unde & temperatam habet qualitatem: Cruda ejus granula cum Siri Pinanga maſticata, vel contrita, & cum quodam jure adſumpta, ventriculum corroborant, ac proſtratum reſtituunt adpetitum, ſi quis ex quodam reconvaleſcat morbo, nec calidiora ſtomachus valet ferre remedia. Omni autem tempore cum Siri Pinangi maſticari poſſunt, quum grati ſint ſaporis, nec nimis fervida, unde & jam in tam vulgari ſunt uſu, ut ſiccata hæc granula in alias quoque deferantur regiones, ut loco Cardamomi edantur, quod multi homines tolerare nequeunt.

Gebruyk. *Deze plante heeft de minſte ſpeceryachtigheid of ſcherpheid onder alle de voorgaande en ook volgende wortelen, en is daarom getemperd van eygenſchap. De raauwe korls met Siri Pinang gegeten, of gewreven met enig ſop ingenomen, verſterken de mage, en brengen weder de verloorne etens-luſt, als men uyt eenige ziekten opſtaat, en noch geen betere dingen verdragen kan: doch men kan ze ook ten allen tyden met Siri Pinang eten, dewyl ze aangenaam van ſmaak, en niet te heet zyn, waar door zy nu zoo gemeen van gebruyk geworden zyn, dat men de gedroogde korls ook in andere Landen vervoerd, om in plaats van Cardemom te eten, het welk veele menſchen niet verdragen kunnen.*

Baleyenſes mulierculæ hujus radiculas maſticant cum illis Lampuji, adſperguntque illis infantum abdomina, quos putant laborare alvi torminibus. Admiſcent quoque illas potui Djudjambu, quem pueris propinant contra iſtos morbos, quum hi calidiores radices ferre nequeant.

De Baliſche Vrouwtjes knaauwen de worteltjes t'zamen met die van Lampujang, en beſproeyen daar mede den buyk des Kinders, die zy meenen buykpyn te hebben. Zy mengen ze ook onder haren Djudjambu of drankjes, die zy der Kinderen tegens dezelfde ziekten ingeven, dewelke geen betere wortels verdragen kunnen.

Alia inſuper *Lampuji ſilveſtris* ſpecies eſt, quæ altior excreſcit, multos emittens erectos tenuesque caules ex unica transverſali radice ad ulnæ circiter altitudinem. Hujus folia majora ſunt illis præcedentis, ſex pollices longa, binos lata digitos, tenuiſſima, per longitudinem ſed parum oblique ſtriata, nervusque medius ab utraque quam maxime & acute protuberat parte, ſuntque ſubtus non mollia, uti præcedentia.

Noch een ander zoorte van wilde Lampujang, dewelke hoger opſchiet met veele regte en dunne ſtelen uyt een dwers-wortel, omtrent een elleboog. De bladeren zyn grooter als aan 't voorgaande, 6 *duymen lank,* 2 *vingers breed, zeer dun, in de lengte doch wat ſchuyns geſtreept, en de middel-zenuwe buylt te weerzyden ſcherp uyt, van onderen niet zagt, gelyk de voorige.*

Radix maxime componitur ex ſimilibus brevibus & craſſis fibrillis, uti præcedens, ſine ulla quoque acrimonia, in hujus vero vetuſtioribus ſtipitibus transverſalis detegitur radix nodoſa & articulata inſtar minoris Zingiberis, vix minimum digitum longa & craſſa, atque ubi ex radice propullulat, vireſcit, cætera ejus pars interne & externe flaveſcit, ſaporis ſatis amaricantis inſtar Lampuji cum Zingibere mixti. Hæc vero planta, quantum ſcio, nullos profert fructus vel Hypophytum.

De wortel beſtaat meeſt uyt diergelyke korte en dikke Vazelingen, gelyk het voorgaande, mede zonder ſcherpigheid, doch aan de oude ſtokken vind men een dwers-wortel, geknobbeld en geleed als kleene Gember, ſchaars een kleene vinger lank en dik, daar ze uyt de aarde kykt, groenachtig, de reſt buyten en binnen bleek, redelyk bitter van ſmaak, als van Lampujang en Gember gemengd. De plante brengt mynes wetens geene vruchten noch Hypophyten voort.

Voco hoc *Lampujum ſilveſtre amarum*, quum amaritie excellat præ omnibus Lampuji ſpeciebus: Alia ejus nomina mihi huc usque ignota ſunt, uti & ejus uſus. In campis creſcit ſub ſepibus & arbuſculis, ubi ſolum eſt ſiccum, durum, & argilloſum.

Ik noem het Lampujum ſilveſtre amarum, *om dat het in bitterheid uytmunt onder alle Lampujang zoorten. Andere naamen zyn my nog onbekend, als mede zyn gebruyk. Het groeyd in 't veld, onder beggens en laag geboomte, daar drooge en harde kleygrond is.*

CAPUT XII.

CAPUT DUODECIMUM.

Cardamomum minus. Cardamom.

LIcet Cardamomum hisce in insulis sit exoticum, ejus tamen formam hic describere volui, quia cum præcedentibus, & quibusdam subsequentibus plantis maximam habeat convenientiam, immo ipsis quodammodo adfinis sit, uti id clare docet minor seu rotunda ejus species, quæ circa annum circiter 1670. ex Java in Amboinam delata est, atque hic in quorundam hortis colitur.

Est itaque quoad fruticis formam Lampujo simillimum, ejus autem folia melius cum illis Galangæ conveniunt, licet sint minora, pedem longa, tres lata digitos, glabra, & extensa, in longum angustumque excurrentia apicem, atque per longitudinem striata venulis subtilibus, quarum quædam protuberant, atque subtus obliquos formant sulcos.

Ipsorum odor & sapor est ut in Cardamomi semine. Caulis est rectus, firmus, rotundus, minimum digitum crassus, tres altus pedes, ex similibus involucris compositus uti priorum, cui folia alternatim insident, ab utraque circiter parte quinque, inferiorque caulis pars prope radicem rubet.

Radix oblique etiam decurrit, nodosa, multisque tuberculis intricata, in obscuros distincta articulos, pennam crassa, multis ex fibris, longis, lentisque constans, coloris pallidi, acris, & Cardamomi saporem habens. Ex hac *Hypophytum* excrescit, transversalem circiter palmam altum, in suprema parte constans ex multis tenuibus pelliculis seu squamis, primo fuscis, dein flavescentibus. Inter has flores eminent excavati, flaccidi, albi, macula lutea interne notati, Cardamomi quoque saporem habentes, uti & totum *Hypophytum*, quod primis duobus annis nil nisi flores producit.

Horum Hypophytorum tot ex radice propullulant, ut arcte caules ambiant, atque ob humilitatem terram fere tangant, ipsique incumbant. Quæ autem in pingui argillosaque crescunt terra, Soli bene exposita, tertio anno suos proferunt fructus, qui sunt rotunda ac minora Cardamomi granula, notæ formæ, quæ meo judicio meliora & delicatiora sunt minimis istis trigonis, quæ ex Malabaræ ora deferuntur, multoque præstantiora sunt majore oblongo Cardamomo, quod in Javæ crescit silvis.

Hæc granula eodem ex Hypophyto proveniunt, ex quo antea flosculi excrevere, quæ aliis in regionibus justam forte adquirunt maturitatem, in Amboina autem statim sunt decerpenda, quam primum justam adquisiverint magnitudinem, alioquin enim facile perduntur per pluvias, quum terræ fere incumbant.

Propagatur autem per radices in segmenta dissectas, quarum quivis nodus separatim locatur, vel caules tantummodo abscinduntur, uti id in reliquis similibusque obtinet radicibus.

Hæc planta licet sit exotica, in Amboinensi tamen solo tam læte & luxuriose crescit, ut intra breve temporis spatium amplum obcupet locum, nil autem aliud profert, nisi folia, squamososque corymbos post multos annos, quum læte jam fuerit excreta, atque circa eam terra aliquando altior reddatur, tum pauca quædam granula seu fructus in istis reperiuntur corymbis. Confido autem, si Amboinenses hanc plantare vellent plantam in calidis suis montanis hortis, præcociores ac copiosiores productura esse fructus, quam in molli, tenui, ac humido isto solo circa ædes nostras.

Huc usque obportunam nondum nactus fui occasionem, plenariam dandi descriptionem celebris hujus plantæ, contentus autem sum hanc descriptionem convenientem satis dedisse, uti dictum fuit, ut adfinitatem ostenderem cum aliis nostris propositis plantis, Lectores porro ablegans ad aliorum scripta, qui Cardamomum in vera sua patria viderunt, atque ex professo ibi descripserunt.

Nomen. Hæc species Latine vocatur *Cardamomum medium rotundum*, audioque a cunctis Indis in superioribus Indiæ nempe partibus *Cardamom* vocari, ex quo adrogantes Græci, verborum compilatores *Cardamo-*

XII. HOOFDSTUK.

De Kleene Cardamom.

HOewel *den Cardamom in deze Eylanden uytlands is; zo heb ik egter zyne gedaante willen beschryven, om dat hy met de voorgaande, en eenige navolgende planten groote gemeenschap heeft, ja genoegzaam uyt derzelver maagschap is, uytwyzende de kleene, of middel ronde zoorte, dewelke omtrent 't* 1670. *uyt Java in Amboina gebragt is, en aldaar in zommige Liefhebbers hoven onderhouden word.*

Het zelve dan is aan gedaante des struyks, het Lampujang zeer gelyk, dog de bladeren gelyken beter na de Galanga, hoewel kleender, een voet lank, drie vingers breed, glad, en uytgespannen, met een lange smalle spitze, en schier in de lengte geribd, met fyne adertjes, waar van zommige uytbuylen, en van onderen schuynze voorens maken.

Haren reuk, en smaak is klaarlyk na Cardamom. Den steel is regt, styf, rond, een pink dik, of minder, drie voeten hoog, van diergelyke omwinselen gemaakt, gelyk de voorige, daar aan de bladeren verwisseld, tegens malkanderen staan, omtrent vyf aan weerzyden. Het onderste des steels by de wortel is roodagtig.

De wortel loopt mede dwers, knoppig, en met veele kronkelen door malkander, in donkere leden verdeeld, een schaft dik, met veele lange, en taaye vaselingen, bleek van coleur, scherp, en na Cardamom smakende. Hier uyt komt een Hypophytum, *omtrent een dwersband hoog, aan zyn bovenste uyt veele dunne veltekens, of schubben gemaakt, eerst bruynagtig, daar na graauw-geel. Hier tusschen kyken de bloempjes uyt, als kleene boozen; slap, wit, met een geel plekje binnen in, duydelyk na Cardamom smakende, gelyk ook het gebeele* Hypophytum, *het welk in de twee eerste jaren niet dan bloemen voortbrengt.*

Van deze onderwassen komen 'er zo veel uyt de wortel, datze digt rondom de stelen staan, en wegens hare laagte schier op de grond leggen. Die nu in een vette kleygrond, en wel ter Zonne staan, brengen in 't derde jaar hare vruchten voort, dewelke zyn de kleene ronde Cardemomkorls, van het bekende fatzoen, myns oordeels beter, en liefflyker van smaak, dan de allerkleenste, drieboekige, die men van de Malabaarse-kust brengt, en veel beter dan de groote lankwerpige, die in de Javaanse bossen wassen.

Deze korls komen voort aan't zelfste Hypophyton, daar te vooren de bloempjes stonden, daar het misschien in andere landen zyn volkomen rypheyd kan krygen, maar in Amboina moet menze terstond plukken, zo dra zy haar volkomen grootte hebben, want anders verderven zy licht door 't spatten van den regen, om dat zy zo laag op den grond staan.

Men plant het maar met de wortelen in stukken gesneden, en ieder knop bezonder gezet, of als men de oude stelen afsnyd, gelyk men met alle diergelyke wortelen doed.

Dezen vreemden gast groeyd zo weeldrig in 't Amboinsche aardryk, dat hy in 't kort een groote plaats beslaat, maar hy wil anders niet voortbrengen dan bladeren, en de voornoemde geschubde trossen, dan naar veele jaaren, wanneer hy te degen uytgewassen is, en men zomtyds de aarde daar rondom opboopt, zo vind men eenige weynige korls, of vruchten in de voornoemde trossen. Ik betrouwe, als het onze Amboinezen in hare warme bergtuynen wilden planten, dat het eer vruchten zoude dragen, dan in de mulle, en vogtige grond omtrent onze huyzen.

Ik heb tot nog toe geen gelegentheyd gehad, een volle schildery te geven van deze vermaarde plante, my vergenoegd houdende met de beschryvinge om, als gezegt, de gemeenschap te betonen met onze bekende planten, wyzende den Lezer met de rest na de werken van andere, die het Cardamom in zyn regte Vaderland gezien, en beschreven hebben.

Naam. *Deze zoorte biet in 't Latyn* Cardamomum medium rotundum, *ik hoor het schier van alle de Indianen in de boven landen* Cardamom *noemen, waar van de vermetele Grieken (konstenaars van woorden te smeden) haar*

Fig. 2.

Fig. 1.

damomum ſuum fecerunt, uti hi a *Caraful*, ex antiquo itidem verbo Indico ſuum *Caryophyllum* formarunt, quam licentiam doctus *Scaliger* ſæpius illis exprobrat.

Apud *Garziam libr.* 1. *aromat. cap.* 24. Arabicum ejus obcurrit nomen *Cacolaa*, ſeu, uti alii docti corrigunt, *Kacala.* In Malabara dicit vocari *Etrimelli*, in Zeylona *Enckol*, in Bengala, Guzeratta, & Decana nunc *Hil*, nunc *Elacki*, apud Mauros nempe, apud omnes enim iſtarum regionum gentiles *Dore* vocatur. A quibusdam Malaienſibus *Capulaga* audivi vocatum. Apud eundem porro Auctorem legitur quoque controverſia, an *Cardamomum Græcum*, quod Arabes *Cordumeni* vocant, ſit unum idemque cum Cardamomo noſtro Indico. Cum Garzia puto nullo modo, quum deſcriptiones inter ſeſe nimis varient, & Avicenna *Kacala*, & *Cordumeni* tanquam diverſas plantas in diverſis deſcribat capitibus.

Uſus. Apud Malaienſes aliosque Indos Cardamomum minus potiſſimum adhibetur, tam ut cum Pinanga quam ſolum maſticetur, ut eo tempore gratum conciliet oris halitum, experientia autem docuit, hominibus temperamenti calidi quam maxime vitandum eſſe, quum talibus facillime Cephalalgiam cauſſet, præſertim minima ſpecies, hodie enim in India triplex habemus Cardamomum. Primo majus oblongum, fere nullum habens ſaporem vel odorem. Secundo medium rotundum, de quo agimus. Tertio minimum trigonum, quod acerrimum habet ſaporem, ſed non tam gratum ſpirat odorem.

Honorem porro lubens concedere volo *Jacobo Bontio*, quem ſibi tribuit *libr.* 6. *cap.* 37., falſe nempe primum fuiſſe, qui plantas majoris, & minoris Cardamomi plenarie deſcripſerit, & depinxerit, eoque magis, quum minoris forma, quod Cardamomum medium vocamus, a me comperta fuerit cum veritate convenire, excepto quod in illo detegere nequeam, folia nempe ejus caulesque adeo ſimiles eſſe illis Arundinis vulgaris, ut unam eandemque quis putaret eſſe plantam, ejus enim caulis non articulatus, vel nodoſus eſt, quin cunctæ ſpecies Galangæ, Zingiberis, &c. nodoſæ dici poſſent.

Majoris Cardamomi plantam nunquam vidimus, ſed novimus ejus fructus tam virtute quam ſapore multum differre a binis minoribus ſpeciebus, ac proinde non multum æſtimari. Laudat autem hoc quam maxime cum noſtro naturali calore optime convenire, ac proinde obſtructiones inteſtinorum, & meſenterii quam efficaciſſime reſerare, urinam, & menſtrua leniter expellere, cæteroquin planta Cardamomi hujus majoris maxime convenit cum *Lanquas Malacca.*

baar Cardamomum *gemaakt hebben, gelyk zy van* Caraful, *mede een oud Indiaans woord baar* Caryophyllum *geſmeed hebben, over welke licentie den geleerden* Scaliger *meermaals ſchrold.*

By Garzias libr. 1. Aromat. cap. 24. *vind men den Arabiſchen naam* Cacolaa, *of gelyk andere geleerde hem corrigeren* Kacala. *In Malabaar zegt hy hiet het* Etrimelli, *op Ceylon* Enckol, *in Bengale, Guzeratte, en Decan zomtyds* Hil, *zomtyds* Elachi, *namentlyk by de Mooren, want by alle Heydenen van voornoemde landen werd het* Dore *genaamt. Ik heb 't van zommige Maleyers* Capulaga *horen noemen. By den zelven Autheur mag men ook lezen het Diſpuyt, of* Cardamomum Græcum, *'t welk de Arabiers* Cordumeni *noemen, een en 't zelfſte zy met onze Indiſche Cardamom. Ik meen met Garzias van neen, om dat de beſchryvingen te veel verſchillen, en Avicenna de* Cacala, *en* Cordumeni *als verſcheyde planten in diverſe capittels beſchryft.*

Gebruyk. *By de Maleyers, en andere Indianen werd de kleene Cardamom meeſt gebruykt, zo om by de Pinang als alleen te knouwen, om voor dien tyd een goeden aazem te hebben, doch de ervarentheid leerd, dat menſchen van heete complexie dezelve myden moeten, om dat ze by zodanige lichtelyk hooftpyn verwekt, inzonderheyd de alderkleenſte zoorte, want wy hebben hedensdaags in Indiën driederley Cardamom; De eerſte groote, lankwerpige, ſchier zonder reuk, en ſmaak. De tweede middelronde, waar van wy hier ſchryven. De derde kleene, drieboekige, de ſcherpſte van ſmaak, maar zo lieflyk niet van reuk.*

Voorts willen wy Jacobus Bontius *de eere laten, die by hem toeëygend* lib. 6. cap. 37. *dat by de eerſte zy, die de planten van groot, en kleen Cardamom ten vollen beſchreven, en de afteykeningen daar van getoond hebbe, te meer, alzoo de gedaante van het kleene ſlag, 't welk wy middel Cardamom noemen, van ons bevonden is met de waarheyd overeen te komen, behalven dat wy niet zien konnen, dat de bladeren, en ſtelen zo na met het gemeene riet overeen komen, dat men ze voor eenderley zoude aanzien, want den ſteel is niet geknoopt, of geleed, of men moeſte alle de zoorten van Galanga, Gember, &c. voor geknoopt aanzien.*

De planten van den grooten Cardamom hebben wy nooyt gezien, maar weten dat wel, dat zyne vruchten in deugd, en ſmaak veel verſchillen van de twee kleene, en dierhalven ſchier niet geacht werden. Hy pryſt ze zeer, dat ze met onze natuurlyke warmte zo wel overeen komen, de verſtoptheyd van 't ingewand, en meſenterium kragtig opene, den uryn, en de maandſtonden ſagtelyk dryve, anders zyne groote Cardamoms-plant komt met het Lanquas Malacca *overeen.*

Tabula Sexageſima Quinta

Ad *Figuram Primam* exhibet *Cardamomum minus.*
Figura Secunda Bangleum denotat, quod vera *Zingiberis ſilveſtris* videtur eſſe ſpecies.

OBSERVATIO.

Hujus Cardamomi Auctores, & Synomyna optime collecta ſunt, a *Sam. Dale* in *Pharmac.* in 4to. *p.* 276. ubi & ejus characteres recenſentur, quod florum nempe fructuumque racemus e furculo peculiari e radice proveniat; Flores porro ſunt tetrapetali, tribus petalis æqualibus, quartum vero ipſis adverſum paulo latius, & anguſtius eſt, tenui ſtilo lingulaque donatum, Fructus porro virides, Uvarum forma in tria loculamenta partiti, ſex feminum triangularium ordines continent. Hujus porro generis tres diverſæ obcurrunt ſpecies in *Theſ. Zeyl. p.* 54. ubi vide reliqua.

De vyf en ſeſtigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *kleene Cadamom.*
De *Tweede Figuur* wyſt aan de *Bangle-ſtruyk*, welke een regte zoort ſchynt te zyn van *wilde Gember.*

AANMERKING.

De Schryvers, en Benamingen van dit Cardamom zyn zeer wel byeen verzamelt, door *Sam. Dale* in zyn *Pharmac.* in *4to. p.* 276. alwaar ook de kentekens van deze plant opgetelt werden, te weeten dat de tros der bloemen, en vruchten uyt een byzonder uytwas uyt de wortel te vooren komt, en dat de bloemen vierblaadig zyn, waar van drie blaadjes egaal van groote, dog het vierde tegens deze overſtaande, of breeder, of ſmalder is, met een dun ſteeltje, of tongetje in de midden. De groene vrugten hebben de gedaante van Druyven, en zyn in drie vakjes verdeelde, welke ſes ryen van driehoekige zaaden in zig beſluyten. Verders komen drie verſcheyde zoorten van dit geſlagt voor, in de *Theſ. Zeyl. p.* 54. alwaar het overige verders te vinden is.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

Bangleum. Bangle.

HÆc planta Zingiberi in omnibus ſuis partibus adeo ſimilis eſt, ut ad externam faciem pro Zingibere majore haberetur, ni omnes ejus partes eſſent majores, odorque, ſaporque, colorque radicis, peculiarem eſſe plantam teſtarentur. Altitudinem adtingit quatuor, vel quinque pedum, ſique in umbroſis creſcens locis ſuæ conmittatur naturæ, ſeptem octove pedes alta eſt.

Multi ſimul caules ſeu ſtipites una ex radice propullulant, recti, firmi, & herbacei, uti in pluribus aliis præcedentibus plantis, in ſuperiore parte planiuſculi, binisque dorſis notati. Folia alternata ſunt per ordines locata, illis Arundinis ſimilia, ſed glabriora, pedem longa, ſesqui vel binos pollices lata, ex nigro virentia, tenuibus ſtriata lineis, fere rectis, deorſum inflexa, contritaque fortem ſpirant odorem.

Hypophytum non excreſcit niſi in vetuſtiſſimis ſtipitibus, per aliquot annos ſibi relictis, atque hoc conum format peculiari in petiolo, ex radice propullulans ad ſesquipedis altitudinem, illi præcedentis Lampuji ſimile, ſed anguſtius, & acutius, ex magnis compoſitum ſquamis, in obliquis ordinibus regulariter magis poſitis quam in Lampujo, quæque prius intenſe virent, dein purpuraſcunt, ac tandem rubent.

Flores inter ſquamas eminentes albi ſunt, flaccidi, parumque ſtriati. Infimum, ac latiſſimum horum petalum extenſum eſt, deorſum pendens, binis incumbens corniculis. Intus aliud locatur album corniculum, atque ſupra hoc aliud incurvatum petalum, ad latera bina alia minora locantur petala, quæ illa claudunt. Quotidie bini tresve ſimul excreſcunt floſculi, ac tandem totus marceſcit, ſeu perit conus, nullum producens ſemen.

Radix oblique terram petit, craſſitiem habens Galangæ majoris, ſeu paulo tenuior eſt, in amplos quoque articulos diſtincta, non autem tam ſolidæ, vel lentæ eſt ſubſtantiæ, ſed quodammodo fragilis. Optime etiam Curcumam refert, tam externe quam interne, excepto quod craſſior ſit, nullos demittat digitos, atque interne pallidius flaveſcat, quam Curcuma, perfecte inſtar Dauci noſtratis, ex qua multæ dependent fibrillæ, craſſiores quam in præcedentibus plantis, quorum quædam etiam ſunt nodoſæ.

Ipſius ſapor acris eſt, amarus, & ingratus, odor gravis eſt, mixtus ex Zedoardico, & canino odore, qui capiti moleſtus eſt, juxta vero Incolarum opinionem aromaticus, ita ut quoad radicis odorem ac ſaporem nil cum Zingibere commune habeat. Neque etiam, quantum ſcio, ſiccatur, vel transfertur. Quæ ſi effodiatur, & a fibrillis depuretur, mox glabra eſt, ſine ullis pelliculis, quibus gaudet Galanga, atque externe lineis, ſeu circulis notata eſt, & diſtincta in amplos articulos, ſubſtantiæ ſiccioris quam Curcuma, diſruptaque poſt aliquot dies poroſa videtur eſſe, contritaque vel maſticata flavum de ſe emittit ſuccum, qui vero non tam eleganter flaveſcit quam Curcumæ, ſed magis vireſcit.

Nomen. Nullo alio innotuit nomine niſi Malaienſi, Javanenſi, & Balyenſi *Bangle.* Amboinice dicitur *Unin Packey*, & *Mackey*, quod convenire videtur cum *Macky* ab *Avicenna* deſcripto, de quo infra.

Locus. In hiſce Orientalibus inſulis nullibi ſponte provenit, ſed in hortis colitur, & plantatur per radicis fruſtula, ſemelque plantata hæc planta quam maxime ſeſe propagat, & multiplicat immo in deſertis hortis ſilveſtribus. Vetuſtæ radices ſuos projiciunt caules, & ante quam pereant, ſeſe propagant per rubros iſtos nodos, qui virides denuo emittunt caules, quique dein etiam virent.

Vires, & *Uſus.* Hæc radix inter aromata medicata numeratur, in cibo autem nunquam adhibetur.

Ma-

XIII. HOOFDSTUK.

De Bangle.

DIt gewas is den Gember in alles zo gelyk, dat men bet van buyten voor groote Gember zoude aanzien, indien bet niet aan alle zyn delen grooter was, en de reuk, ſmaak, en coleur van de wortel niet getuygde, dat bet een byzondere plante was. Het gewind de boogte van vier en vyf voeten, en zo bet ruſt beeft aan ſchaduagtige plaatzen, krygt bet de boogte van zeven a agt voeten.

De ſtelen komen veele voort uyt eene wortel, regt, ſtyf, en kruydagtig, gelyk aan meer voorgaande planten, aan haar bovenſte wat plat, met twee ruggens: De bladeren ſtaan regt over dwers in ryen verwiſſeld tegens malkander, die van bet Riet gelyk, doch gladder, een voet lank, of meer, anderbalf en twee duymen breed, zwart-groen, met fyne linien geſtreept, die ſchier regt lopen, wat neerwaarts gevouwen, gewreven, ſterk van reuk.

Het onderwas, of Hypophyton *komt niet voor den dag, dan aan oude ſtruyken, die eenige jaren ruſt gehad bebben, 't zelve is een kolve op een byzondere ſteel uyt de wortel voortkomende, anderbalf voet hoog, of minder; dat van 't voorgaande Lampujang gelyk; doch ſmalder, en ſpitzer, gemaakt van groote ſchubben, de welke in ſchuynſe ryen ordentlyker ſtaan, dan aan de Lampujang, eerſt boog-groen, daar na purper, ten laatſten rood.*

De bloemen tuſſchen de ſchubben uytkykende, zyn wit, teer, en wat geſtreept. Het onderſte, en breedſte blaadje is uytgebreyd, en neerwaarts hangende, ruſtende op twee borentjes. Binnen ſtaat een ander wit boorntje, en over 't zelve een ander blad ook gekromd, de zyde beſluyten twee kleene blaadjes. Dagelyks ziet men twee of drie bloempjes t'ſeffens voortkomen, en eyndelyk vergaat de gebeele kolf, zonder zaat voort te brengen.

De wortel groeyd ſchuyns in de aarde, in de dikte van Galanga major, of wat dunder, ook in wyde leden verdeeld, zo vaſt, en taay niet van ſubſtantie, maar eenigzints breekzaam. Zy gelykt ook de Curcuma zeer wel, zo van buyten als binnen, behalven dat ze dikker is, gene vingers neerwaarts beeft, en van binnen ligter geel is, dan de Curcuma, regt als de Vaderlandze geele wortelen, met veele witte vaſelingen behangen, die dikker zyn dan aan de voorgaande gewaſſen, zommige ook knolbelagtig.

De ſmaak is ſcherp, bitter, en onaangenaam, de reuk is zwaar, en gemengd van Zedoar en honds-reuk, voor bet hooft moeyelyk, doch na der Inlanders gevoelen ſpeceryagtig, zo dat ze dan reuk, en ſmaak van de wortel met de Gember niets gemeens beeft. Zy word ook, myns wetens, niet gedroogd, of vervoerd. Als men ze uytgraaft, en van de vazelingen zuyverd, zoo is ze ſtraks glad, zonder vellekens, die de Galanga beeft, van buyten met lynen, of cirkeltjes in wyde leden afgedeeld, droger van ſubſtantie dan Curcuma, en de afgebrokene ſchynd na eenige dagen poreus, de gewreevene, of geknouwde geeft ook een geel zap van baar, zo ſchoongeel niet, als bet Curcuma, maar na bet groene trekkende.

Naam. *Het is met geen andere naam bekend, dan met de Maleytſe, Javaanſe, en Baliſche* Bangle. *In 't Amboins* Unin Packey, *en* Mackey, *'t welk ſchynd overeen te komen met bet* Macky *by* Avicenna *beſchreven, gelyk bier naar.*

Plaats. *Het waſt in deze Ooſterſche Eylanden nieuwers in 't wild, maar werd in de boven geplant, met ſtukjes van de wortel, doch eens geplant vermenigvuldigd zig zelfs, ja ook in de verlatene boſch-tuynen. De oude wortels werpen bare ſtelen weg, en vergaan, eerſt voortzettende bare roode knoppen, die de groene ſtelen voortbrengen, en daar na mede groen werden.*

Kragten, *en* Gebruyk. *Deze wortel werd onder de medicinale ſpeceryen gerekend, want in de koſt word ze nooyt gebruykt.*

De

Malayenſes, & Baleyenſes mulierculæ has quatuor plerumque commiſcent radices *Lampujum*, *Bangle*, *Zingiber*, & *Tsjonkor* in potibus ipſarum medicatis *Djudjambu* dictis, quos contra varios propinant morbos, potiſſimum vero ex flatibus, & obſtructionibus ortos, uti contra abdominis tormina, Colicam, Icterum, ſi vero huic potui admiſceatur Lanquas, & Acorus, addito pauxillo aceti, hunc puerperis propinant ad depurationem.

Cum Caryophyllis maſticata abdomini adſpergitur contra tormina ex frigore orta.

Calidioris eſt naturæ quam Lampujum, iſtæque radices a mulierculis hiſce ad plures alios etiam adhibentur morbos, quas pluribus aliis etiam admiſcent medicamentis, ut per acrimoniam ſuam horum vires exaltent.

Curcumæ itidem additur, quum linteа quædam alba luteo tingere velint colore, ſtabilitatem enim conciliat flavo Curcumæ colori, qui alioquin ob pinguedinem nimis viſcidus eſt, nec adhæret.

Zingiber Caninum ex Arabico Avicennæ textu adductum in Arabica Caroli Cluſii adnotatione in *cap.* 41. *libr.* 1. a Garzia ſequenti deſcribitur modo.

Zingiber Caninum a Tabriſtæ incolis, quæ borealis Mediæ pars eſt ad mare Caſpicum ſita, *Phipeleg* vocatur, creſcitque ibi in paludoſis locis, parvisque fluminibus, vel tarde labentibus aquis, nodoſum emittens caulem in longos articulos diſtinctum, cujus flagella, & folia cum illis Menthæ conveniunt, excepto quod majora, & albiora ſint, ipſius acrimonia ſatis grata eſt, ſaporque inſtar Piperis, ejus odor præſtans eſt, ſed non aromaticus: Fructus parvus eſt, in cellulis obcluſus, qui ex ſurculis quibusdam e radice provenientibus excreſcit, componiturque ex folio convoluto formâ corymbi, ſaporis itidem acris.

Ex Canini cognomine aliquis putaret, adfine eſſe noſtri Bangleo, ipſius vero folia nimis diverſa ſunt, ejusque fructus ad illos Cardamomi accedunt.

Quum vero Avicenna dicat, cum ſuo Zingibere Canino canes poſſe enecari, hinc diverſam putamus eſſe plantam, quam ex India Orientali proſcribimus, Medisque relinquimus.

Sic quoque Bangleum noſtrum diſtinguendum eſt a *Zingibere fuſco Officinarum* in Italia, Mechino, & Meckyno creſcente, licet nomen convenire videatur cum Amboinenſi *Unin Mackey*, meo autem judicio non errorem committeremus, ſi tam hoc Bangleum, quam cunctas Curcumæ ſpecies reduceremus ad *Cyperum Indicum Dioſcoridis*, quam deſcribit *libr.* 1 *cap.* 4. qui dicit formam habere Zingiberis, & in ore maſticatum luteum tingere colorem, ſaporemque habere amarum, cutique inlinitum, pilos decidere. Bangleo competit amarities, reliquæque qualitates Curcumæ.

Sic quoque ſupra declaravimus ſub Cypero Indico comprehendendas eſſe Curcumam, Zerumbet, & Lampujum, videntur enim antiqui ſcriptores cunctas tales nodoſas, ſeu articulatas, & aromaticas radices *Cyperum* vocaviſſe, quas eo magis, & facilius confuderunt, quum recentes forte nunquam viderint plantas.

De Maleytſche, en Baliſe Vrouwluyden mengen deze vier wortelen, Lampujang, Bangle, Gember, *en* Tsjonckor *gemeenlyk t'zamen in hare medicinale drancken*, Djudjambu *genaamt, die zy ingeven tot veelderley ziekten, dog meeſt uyt winden, en verſtoppinge ontſtaande, als Buykpyn, Colyk*, Geelzugt, *maar met Lanquas, en Acorus gemengd, en dat Azyn daar by gedaan, geven zy de Kraamvrouwen in, om die te zuyveren.*

Met Nagelen geknouwd, werd ze op den buyk geſproeyd, tegens het krimpen uyt koude ontſtaande.

Zy is beeter van natuur, dan de Lampujang, en werden de meergemelde wortelen van genoemde Vrouwen tot veel meer Ziekten gebruykt, dezelve by meer andere medicamenten mengende, om met hare ſcherpigheyd der zelver kragten op te wekken.

Ze werd ook gedaan by de Curcuma, als men eenig wit linnen wil geel verwen, want ze geeft de vaſtigheyd van de geele coleur aan de Curcuma, die anders, wegens hare vettigheyd, te ſlibberig is.

Zingiber Caninum *uyt den Arabiſchen text van Avicenna aangehaald, in de Arabiſche annotatie van Carol. Cluſ. op 't* 41. cap. lib. 1., *van Garcias werd aldus beſchreven.*

Zingiber Caninum *werd van de Inwoonders van Tabriſtan (het Noorderlykſte deel van Medien aan de Caſpiſche Zee) genaamt* Phipeleg, *en groeit aldaar in moeraſſige plaatzen, kleene Riviertjes, of langzaam lopende wateren, met een knoppige ſteel, en lange leden, van ſcheuten, en bladeren de Mentha gelyk, behalven dat zy grooter, en witter zyn, zyne ſcherpigheyd is aangenamer, de ſmaak als Peper, de reuk is goed, maar niet ſpeceryagtig: De vrucht is kleen, beſloten in huyskens, aan zekere ſcheutjes uyt de wortel voortkomende, en gemaakt van een blad in malkander gerold, in gedaante van een tros, en mede ſcherp van ſmaak.*

De bynaam van Caninum zoude iemand doen giſſen, dat het uyt de maagſchap van ons Bangle zy, maar de bladeren verſchillen te veel, en gelyken hare vruchten naar het Cardamom.

Doch dewyl Avicenna zegt, dat men met zyn Zingiber Caninum de honden kan vergeven, zo zullen wy het voor een byzondere plante houden, uyt Ooſt-Indiën afwyzen, en de Meders overlaten.

Zo moet men ook onze Bangle onderſcheyden van het Zingiber fuſcum Officinarum *in Italien, Mechinum, en Meckyn genaamt, hoewel de naam ſchynd overeen te komen met het Amboinſche* Unin Mackey, *maar myns oordeels zoude men niet dwalen, als men zo wel dit Bangle, als alle de zoorten van Curcuma bragt onder* Cyperus Indicus *van* Dioſcorides, *dewelke hy beſchryft* lib. 1. cap. 4. *zeggende, dat hy de gedaante hebbe van den Gember, in de mond geknouwd geel verve, bitter van ſmaak zy, en op de huyd geſtreken de baayren doen uytvallen. De bitterheyd komt de Bangle toe, en de andere eygenſchappen de Curcuma.*

Zo hebben wy boven verklaard, dat onder de Cyperus Indicus begrepen moeten werden, Curcuma, Zerumbet, en Lampujang, want het ſchynd, dat de oude Schryvers alle zodanige geknopte, of gelede, en ſpeceryachtige wortelen Cyperus *genaamt hebben, dezelve te ligter confunderende, dewyl zy misſchien de verſche planten nooyt gezien hadden.*

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

Zingiber majus. Alea.

SI Zingiber in ſuperioribus Indiæ locis, puto in India veteri, & regione Trogloditica unam eandemque habeat formam, quam in hiſce Orientalibus plagis, uti confido, tum Lectores certiores reddere poſſum, ipſius formam a prioribus ſcriptoribus, quantum detegere potui, nunquam perfecte vel juſte eſſe delineatam vel deſcriptam, immo ne ab ipſo experto, & celebri Indorum Phyſico *Garzia*, qui *libr.* 1. *aromat. cap.* 41. Zingiberi mavult adſcribere Iris aquaticæ, vel Gladioli folia, quam Arundinis, quum tamen Zingiberis folia illis Arundinis adeo ſint ſimilia, licet multo minora, ut cum nullis aliis melius comparari poſſint. Sic quoque dicit, per ſemina propagari poſſe, quum in hiſce terris ſeu inſulis nunquam ſemina produxerit. Aliorum itaque deſcriptionem omittentes ejus externam ſequemur formam, atque hiſce in terris notum Zingiber dividemus in binas ſpecies, majorem nempe, & minorem, cuique peculiare tribuentes caput.

Zingiber majus in binas iterum diſtinguitur ſpecies, albam nempe, & rubram, quas ſub una deſcribemus forma. Planta ipſa cum præcedenti Bangleo optime convenit, ſed in omnibus partibus minor eſt, binos cum dimidio, & tres pedes alta, tribus quatuorque rectis, rotundis, & herbaceis ſtipitibus una ex radice progerminans, quibus folia alternata inſident, uti in arundine teneriore, ac juniore, ſex ſeptemve pollices longa, digitum lata, glabra, & per longitudinem ſubtilibus ſtriata venulis, matutino tempore explicata, ſed per ſolis æſtum tacta, deorſum complicata: Albæ ſpeciei breviora ſunt, & viridia, rubræ longiora, & obſcure virentia, utraque vero ſaporem odoremque habent aromaticum.

Radix ejus non directe transverſaliter profepit, ſed ſenſim ſeſe extendit, non procumbens, ſed erecta, & quam maxime nodoſa, externe glabra, in multos tamen articulos diſtincta, qui vero non penetrant, deorſum ſimiles demittens digitos non directe perpendiculariter, ſed oblique, & ad latera, ita ut facile ſuos ſurſum emittere poſſint caules, atque hinc tota radix inverſam refert palmam, atque terræ infixa ſingularem habet creſcendi modum, qui Zingiberi, & Curcumæ tantum familiaris eſt. Albæ ſeu vulgatiſſimæ ſpeciei radices externe albicant, ſeu flaveſcunt, tenuiſſimis obductæ pelliculis, interne magis flavæ, & vireſcentes, ſiccatæ vero pallide albicant, digitum circiter craſſæ, molles, & fragiles. In ſuperiore ipſarum parte, ſeu dorſis, hic & illic acuti locantur nodi, anthraces referentes, & eleganter ex purpureo rubentes colore, e quibus caules excreſcunt, ad latera autem rara, & craſſa dependent fila, ſeu fibrillæ, quæ nutrimentum ex terra hauriunt.

Rubræ ſpeciei radices craſſiores ſunt, magisque nodoſæ, externe plerumque cinerea primum, atque ſub hac purpurea rubente obductæ pellicula, uti & ipſarum caro ad oras rubet, utræque vero delicatum habent ſaporem odoremque aromaticum, ſatis notum, & in ore acrem, rubra autem ſpecies aliquid præterea habet peculiare quoad ſaporem, qui non tam acris eſt quam albæ ſpeciei.

Hæc ſunt, quæ plerumque nota & obvia ſunt in Zingibere planta, quum in hortis continuo vexetur, ejusque exfodiatur radix, ſi vero ultra annum ſuo relinquatur genio, Hypophytum excreſcit, quod flores profert eodem modo, quo præcedens Lampujum, & Bangleum, quod nempe eſt peculiaris petiolus ex radice propullulans ad pedis circiter altitudinem, qui in rubra ſpecie paulo altior excreſcit. Ipſius vero conus multo minor eſt quam præcedentium plantarum, transverſalem palmam longus, ac vix pollicem craſſus, ex paucis conſtans magnis ſquamis, quæ vireſcunt, ſed fimbrias habent flavas in alba ſpecie.

Inter has apices eminent flaveſcentes, qui ſeſe in floſculos explicant, qui elegantem præbent formam inſtar galeæ apertæ, tria habentes externa, & totidem interna petala.

Tria

XIV. HOOFDSTUK.

De groote Gember.

ZOo de Gember in de bovenlanden van Indiën, ik zegge India veteri & in Regione Trogloditica, *dezelfde gedaante beeft, gelyk in deze Ooſterſche quartieren, gelyk ik betrouwen, zoo verzeker ik den Lezet, dat zyn gedaante van de voorgaande Schryvers, zoo veel ik gehandeld hebbe, nooit volkomen of behoorlyk geſteld is, ja zelfs by den ervarene en beroemden Indiaanſchen Phyſicus* Garzias, *dewelke* lib. 4. aromat. cap. 41. *den* Gember *liever wil toeſchryven de bladeren van 't water-Liſch of* Gladiolus, *dan van riet, daar nochtans de Gember bladeren het riet zoo gelyk zyn, hoewel veel kleender dat menze met niets beters vergelyken kan: Zoo zegt hy ook, dat menze met zaad zaaye, daar menze nochtans in deze Eylanden nooit met zaad gezien heeft. De beſchryvinge van andere varen latende, zullen wy den ogenſchyn volgen, en verdelen den hier te lande bekenden Gember in 2 geſlachten, groote en kleene, ieder een bezonder Capittel gevende.*

1. *De* groote Gember *werd wederom gedeeld in 2 zoorten, witte en roode, die wy onder een gedaante beſchryven. De plante komt met het voorgaande Bangle zeer wel overeen, doch aan alle deelen kleender, 2½ en 3 voeten hoog, met 3 of 4 regte, ronde, en kruydachtige ſtelen uyt eene wortel, daar aan ſtaan de bladeren ook overdwers, als aan een jong riet, 6 en 7 duymen lank, een vinger breed, glad, in de lengte met fyne aderen geſtreept, 's morgens uitgebreyd, maar door de heete Zonne geraakt wat neerwaarts gevouwen. Aan de witte zoorte zyn zy wat korter, en regt groen, aan de roode langer, en donker-groen, beyde ſpeceryachtig van reuk en ſmaak.*

De wortel is wel overdwers niet kruypende, maar allenxkens zig uytbreidende, ook niet leggende, maar ſtaande, zeer knobbelachtig, van buyten effen, en in veele leden verdeeld, die nochtans geenzints doorgaan, na beneden zodanige vingers of klaauwen uytzendende, niet regt neerwaards maar ſchuyns, en wat ter zyden uyt, zodanig dat ze onverbinderd hare ſtelen naar boven konnen ſchieten; hier door gelykt de gehele wortel een omgekeerde hand, en in de aarde ſtaande een manier van waſſen; 't welk de Gember en Curcuma eygen is. Aan de witte of gemeenſte zoorte zyn zy van buiten witachtig, of bleek, met dunne velletjes bekleed, van binnen een weinig geelder, en na den groenen trekkende, maar de gedroogde zyn bleek-wit, omtrent een vinger dik, mals, en breukzaam. Aan haar bovenſte ruggens ſtaan hier en daar ſpitze knopen als bloedvinnen, ſchoon purper-rood, waar uit de ſtelen voortkomen, ter zyden af hangen weinige en dikke draden of Vazelingen, die het voedzel uit de aarde trekken.

Aan de roode zoorte zyn de wortels wat dikker, en meer geknopt, van buyten doorgaans eerſt met een graauwachtig, en daar onder met een purper-rood velletje bekleed, gelyk mede het vleeſch aan de kanten roodachtig is, beide van een aangename ſpeceryachtigen reuk en ſmaak, die wel bekend is, en ſcherp in de mond, doch de roode heeft noch iets bezonders in haar ſmaak, en is zoo ſcherp niet als de witte.

Zoo veel is ordinaris van de Gember plante bekend, om dat men in de Hoven haar weinig ruſt laat met het uytgraven der wortel, maar als men ze boven 't Jaar ongemoeyd ſtaan laat, zoo komt het Hypopbyton, 't welk de bloemen voortbrengt op dezelfde manier als aan het voorgaande Lampujang en Bangle, te weten een bezondere ſteel uit de wortel van omtrent een voet hoog, aan de roode zoorte wat booger. Zyn kolve is veel kleender dan aan de 2 voornoemde gewaſſen, een handbreed lank, en ſchaars een duym dik, uit weinige groote ſchubben gemaakt, dewelke gras groen blyven, met geelachtige kanten van de witte zoorte.

Hier tuſſchen uit kyken geelachtige ſpitzen, die hun openen in bloempjes, dezelve zyn van een mooye gedaante, als een geopend helmpje van 3 uitwendige, en ook zoo veel inwendige blaadjes gemaakt.

De

Tria externa albicant & anguſta ſunt, quorum ſupremum inſtar galeæ ſupra florem extenditur, bina inferiora inſtar corniculorum incurva ſunt; ſupremumque fuſcum eſt, inferius album, lateraque floris tecta ſunt binis aliis pictis petalis.

Flos gratum ſpirat aromaticumque odorem, perfecte ad Zingiber accedentem, qualis & ejus ſapor eſt. Hini modo tresve ſimul excreſcunt flores poſt meridiem circa horam quartam, qui altero marceſcunt die, eademque veſperi alii ſeſe obferunt, tandemque totus marceſcit conus, nullos relinquens fructus vel ſemina, ſaltem quantum per totam obſervare potui aquoſam Indiam.

Si recens comprimatur conus digito, lympidus exſtillat & odoratus liquor, ſed non magna copia, quique copioſior eſt in cono Lampuji & Banglei. Si totus abſcindatur conus, inque cyatho aqua repleto deponatur, per aliquot tamen dies ſucceſſive ſuos proferet flores, hocque notabile Hypophytum a nullo alio obſervatum auctore inveni, unde itaque ſuum hi proferant ſemen, me latet. Rubra porro ſpecies illud prius & elegantius profert quam alba.

Quum Zingiber plantare velimus, antiquas & firmas eligimus ejus radices, rubris iſtis nodis ſeu gemmis notatas, quibus ſi deſtituantur, in umbroſis & ventoſis deponuntur locis tam diu, donec hasce emittant cum caulium apicibus, tumque pingui & molli conmittuntur terræ, gemmis ſurſum elevatis, ita ut leviter terra obtegantur, perque ſex ſeptemve ita quieſcant menſes. Si tum ad quendam uſum illas effodere velimus, juniores abſcinduntur radices ad latera excretæ, matrixque radix terræ infixa relinquitur, quum nimis dura & ſicca ſit, quæ terra obducta novas iterum profert, ſi vero magna harum deſideretur quantitas, quum has nempe velimus ſaccharo condire, tota radicum congeries eruitur, cum cunctis ipſarum digitis, tumque habemus teneras, molles, vetuſtas, fibroſasque ſimul radices. Qui vero ſunt adtenti, ut hæ radices rite ſaccharo condiantur, vetuſtas ipſarum exſcindunt radices, atque hinc forte evenit, quod Garzias neget, hasce radices eſſe fibroſas, quales tamen plurimæ reperiuntur fibroſæ admodum ac lentæ in vulgari nempe iſto condito, quod Sinenſes venale circumferunt, qui tamen quam optime & excellentiſſime condiendi artem callent, æque ac Garziæ populares, Portugalli nempe, quibus alioquin condiendi palma tribuitur.

Nomen. Latine *Zingiber* & *Gingiber*, quod Garzias derivare vult ab Arabico *Gengibil*, quo modo dicit & hodie etiam ab Arabibus vocari, Perſis, & Turcis, ſi vero recte Arabica ſcribatur lingua, oportet, ut ſit *Zengebil*, quod tamen Garziæ vitio imputari nequit, qui ſine dubio primam vocem pronunciat, more Portugallorum & Gallorum. Juxta eundem auctorem vocatur in Guzeratta, Bengala, & Decana Zingiber viride *Adrac*, ſiccatum *Sucte*. In Malabara, ubi optimum eſt, *Imgi*. Malaice *Alya*, vulgo *Alea*, ac verum nomen eſt *Halya*. Javanice *Djahy*. Baleyice *Djahe*. Macaſſarice & in Celebe *Leja*; & *Lea*. Ternatice *Goraka* & *Woraka*. Tidorice *Gora*. Amboinice *Seby* & *Siwe*. Bandice *Soby*. Belgice *Gember*. Sinice *Kion*, quod juxta Gallorum morem per naſum eſt pronunciandum, acſi g in fine adderetur. In Madagascara *Saqua Viro*. Alba ſpecies Amboinice vocatur *Seby* ſeu *Siwe Yla*. Rubra *Siwe Tanaban* ſeu *Siwe Anaban*, h. e. Zingiber militare ob rationem ſubſequentem. Derivo *Alyo* ab Arabico *Haly*, h. e. herba jam craſſa & flaveſcens, ideoque areſcens, quia Zingiber foditur foliis jam flaveſcentibus.

Locus. Quondam omne Zingiber petebatur ex illa Africæ parte, quæ mari rubro adjacet tam intra quam extra illud, tum Arabia Trogloditica dicta, cujus incolæ hodie ab Arabibus vocantur *Zingi* ſeu *Zangi*, h. e. nigri ſeu aduſti Æthiopes, unde & nomen *Zingiber* ſeu *Zingibel* ortum duxit, acſi diceretur, radices ex Æthiopia, atque hinc jam innotuit antiquis etiam ſcriptoribus, uti *Dioſcoridi libr. 2. cap. 154 Galeno libr. 6. Medic. ſimpl.* ubi dicit Zingiber deferri ex Barbaria, per quam vocem intelligenda eſt Orientalis Africæ plaga, ubi nunc ſunt Quiloa & Melinde, unde & hæc Oceani pars ab antiquis ſcriptoribus vocata fuit Sinus Barbaricus, non autem quæ hodie Bar-

De 3 uitwendige zyn witachtig, en ſmal, waar van het bovenſte als een helmpje over de bloeme ſtaat, de 2 onderſte als 2 boorntjes gekromt, het bovenſte bruyn, het onderſte wit, ter zyden bedekt met 2 andere geſchilderde blaadjes.

De bloem heeft een aangename ſpeceryachtige reuk, klaarlyk na Gember trekkende, als ook de ſmaak. Daar komen maar 2 of 3 teffens voort, en dat naar de middag omtrent 4 uuren, die 's anderen daags vergaan, en deszelven avonds andere voortkomen, eindelyk vergaat de gebeele tros, zonder vruchten of zaden te geven, immers zoo veel ik door geheel Water-Indiën hebbe kunnen vernemen.

Als men de verſche kolve duwd met de vinger, zoo komt 'er een klaar en welriekend vogt uyt, doch ſchaars, maar rykelyker uit de kolve van Lampujang en Bangle. Als men de gebeele kolve affnyd, en in een kroesken met water ſtelt, zoo zal by evenwel eenige dagen zyne bloemen na malkander voortbrengen, en dit aanmerkelyk Hypophytum heb ik by geen andere Schryvers aangehaald konnen vinden, waar zy dan haar zaad van daan krygen, weet ik niet. De roode zoorte brengt 't zelve eerder en ſchoonder voor den dag dan de witte.

Als men de Gember planten wil, zoo neemt men oude en vaſte wortelen, die de voornoemde roode knoppen hebben, en zoo zy dezelve nog niet hebben, zoo zet men ze aan een ſchaduwachtige of luchtige plaatze, tot dat zy dezelve met de eerſte ſpitze der ſtelen vertoonen, plantze dan in een vet en mul aardryk, met de knoppen ofte ogen om boog, dat zy even met de aarde bedekt zyn, en laatze 6 of 7 Maanden ruſten: Als men ze nu tot eenig gebruyk wil uytgraven, zoo ſteekt men maar de jonge wortelen af, die ter zyden aangegroeid zyn, latende de oude moerwortel in de aarde blyven, dewyl die te hard en dradig geworden is, maar met aarde bedekt, nieuwe voortbrengt, doch als men een groote quantiteyt hebben moet om te confyten, zoo graaft men de gebele wortel uit, met alle haare klaauwen, daar jonge, malſſe, en oude baairige onder een lopen. Die curieus zyn op het confyten, weten de oude ſtukken uyt te ſnyden, en zoo is het miſſchien by gekomen, dat Garzias *ontkend deze wortelen bayrig of dradig te wezen, diergelyke men nochtans meer als te veel vind, zeer baairig en taay, in dat gemeene confyt, dat de Sinezen op de koop maken, die zy anders alzoo wel en koſtelyk weten toe te bereiden als* Garcias *Landsluiden, de Portugezen, dewelke men anders dan prys van confyten geeft.*

Naam. *In 't Latyn* Zingiber *en* Gingiber, *het welk* Garzias *afleiden wil van 't Arabiſche* Gengibil, *gelyk hy zegt dat het nog zoo genaamt wert by de Arabiers, Perzen, en Turken, doch na de regte ſchrift in 't Arabiſch moet het zyn* Zengebil, *'t welk men* Garciæ *te goed moet houden, die buiten twyffel het eerſte pronuntieert na de manier der Portugezen en Franſſen. Uit den zelfden Autheur biet ze in Guzeratte, Bengale, en Decan, de groene Gember* Adrac, *de gedroogde* Sucte. *In Malabaar, daar de beſte waſt,* Imgi. *Maleyts* Alya, *in 't gemeen* Alea, *en na de regte ſchrift* Halya. *Javaans* Djahy. *Baleyts* Djahe. *Macaſſaars en op Celebes* Leja, *en* Lea. *Ternataanſch* Goraka *en* Woraka. *Tidorees* Gora. *Amboinſch* Sehy *en* Siwe. *Bandanees* Sohy. *In 't Duitſch* Gember. *Sinees* Kion, *'t welk men na de manier der Franſchen door de neus moet pronuntieren, als of 'er een g achter aan ſtond.* Op *Madagascar* Saqua Viro. *De witte zoorte biet in 't Amboinſch* Sehy *of* Siwe Yla, *de roode* Siwe Tanahan, *of* Siwe Anahan, *dat is Krygs-Gember, om reden als hier onder.* Alyo *leide ik af van het Arabiſche* Haly, *dat is, een dikke en geele plant, en daarom verdorrende, gelyk de Gember uitgegraven wort, als zyn bladen geel werden.*

Plaats. *Eertyds plagt men al de Gember te halen uit dat deel van Afrika, 't welk aan het Roode Meyr paald, zoo binnen als buiten, doenmaals genaamt* Arabia Trogloditica, *welkers Inwoonders hedensdaags de Arabiers noemen* Zingi *of* Zangi, *dat is, ſwarte of verbrande Mooren, waar van de namen* Zingiber *of* Zingibel *gekomen zal zyn, als of men zeide wortelen uit Moorenland, daarom is ze al by de oude Schryvers bekend geweeſt, met namen by* Dioſcorides lib. 2. cap. 154. *en by* Galenus lib. 6. Medicam. ſimp. *daar by de Gember zegt te komen uit Barbaryen, waar door men verſtaan moet de Ooſt-kuſt van Afrika, daar nu de Koninkryken Quiloa en Melinde zyn, waar van men dat deel van den*

Barbaria vocatur. Ac licet Garzias teſtetur, ſuo tempore in iſtis regionibus rarum admodum eſſe Zingiber, & in Arabia nullum, teſtantur tamen itinerarii ac navigatorii libri, non tantum in iſtis tractibus, in Madagascara nempe, & adjacentibus inſulis, ſed etiam in Guinea, aliisque occidentalibus Africæ partibus Zingiber eſſe copioſum ac vulgare, nullum vero in Arabia.

Hodie copioſiſſimum & optimum in Malabara creſcit, cui ſuccedit Bengalenſe, ac tertium locum obtinet illud, quod circa Baçaim & in Decana creſcit, atque porro fere ubique in cunctis obcurrit aquoſæ Indiæ inſulis usque in auſtralem Sinæ partem. Hoc autem intelligendum eſt de Zingibere albo vulgari, rubra enim ſpecies non ita nota nec obvia eſt, plurimumque reperitur in Moluccis, hisce Orientalibus inſulis, ac præſertim in provincia Menado, ubi remote in ipſis creſcit montibus contra naturam alius Zingiberis, quod magis loca amat maritima. Garzias ſaltem dicit in Indoſtanæ tractu magis terreſtri & profundiore creſcere recuſat. In hisce parvis inſulis perinde eſt, ubinam creſcat, quum æque in litoribus quam in Amboinenſium hortis ſilveſtribus & montanis proveniat.

Ex India Orientali per Hiſpanos ac præſertim per Franciscum de Mendoſa, filium inperatoris Anthonii de Mendoſa cum aliis aromaticis herbis in novam Hispaniam deductum eſt, teſte *Monardo ſimpl. Medic. cap.* 18. ubi tam feliciter provenit, & ſeſe multiplicavit, ut non tantum in plures Occidentales inſulas, præſertim in St. Dominico creſcat, ſed etiam palmam præripuerit Orientali, quum ejus ſubſtantia ſit ſolidior & ſiccior, ac proinde maxima Zingiberis ſicci pars hodie in Europam defertur.

Vires & uſus. Zingiber viride qualitatem habet acrem, humidam, & fervidam, usque in tertium gradum, ſiccum paulo calidius eſt, ſed neutiquam ad Piperis gradum adcedens, Piper quoque cito calefacit, Zingiber tarde, quum vero Zingiber orientale multum liquoris contineat, quem pertinaciter ſervat, vix rite exſiccari poteſt, licet in terra jam ſit inveteratum ac fibroſum; atque de hac re jam Dioſcorides ſuo tempore conqueſtus fuit, immo de Trogloditico Zingibere, quod nempe tam facile carioſum ſit, ac proinde viride conditum in ollis ex Ægypto in Italiam tranſlatum fuiſſe. Atque hinc raro Zingiber ſiccum hodie ex India Orientali in Europam defertur, excepto quod Portugalli puacam ejus copiam in Patriam ſecum vehant, contra conditum Zingiber magna copia defertur, quod a Sinenſibus præparatur, viride autem Zingiber majori in uſu eſt per totam Indiam Orientalem, album nempe ad cibum, & rubrum ad Medicinam.

Uſum illius in culina coquo relinquimus, hujusque uſus in re Medica ſatis notus eſt ex Europæis libris, hocce tantummodo addens, nullum Atsjaer præparari poſſe ſine viridi Zingibere, uti & ſolum quoque in talcolos diſſectum aceto conditur, & in menſa proponitur, editurque cum aliis cibis ad adpetitum excitandum, ſtomachum corroborandum, & concoctionem promovendam, quem in finem hoc aroma præ cæteris conducit, quod & experientia ſæpius comprobatum fuit, homines nempe debili & pituitoſo laborantes ſtomacho per Zingiberis tam recentis quam conditi uſum curatos fuiſſe. Alioquín in India maxima conditi Zingiberis quantitas ad potum Thee conſumitur.

Manados incolæ mane jejuno ſtomacho Zingiberis rubri portiunculam edunt cum obſonio quodam, ſuperbibentes Sagueri hauſtum, quum præparati in ſilvaticos exeant hortos. Idem quoque Zingiber Saguero admiſcent, ut per aliquot dies conſervetur, addito etiam aliquando pauxillo Salis.

Vicini noſtri feroces Alphorenſes Ceramam inhabitantes tam duræ ſunt naturæ, ut expreſſum rubri Zingiberis ſuccum in oculis tolerare valeant, quod, uti dicunt, viſum exhilarat, cordatosque ipſos præbet in pugna, quem in finem contritum quoque cum Saguero propinant ad bilioſum ipſorum ſanguinem, ac bellicoſum animum excitandum, unde & memoratum obtinuit nomen.

Cæte-

den Oceaan by de oude Sinus Barbaricus *genaamt heeft, en niet het geene men hedendaags Barbaryen noemd. En hoewel* Garzias *zegt, dat ter zyner tyd in die landſtreken weinig Gember gevonden werd, en in Arabie niets, zoo getuygen nochtans de Rysboeken en Zeevaerende, dat niet alleen in die Landen op Madagascar en de omleggende Eylanden, maar ook in Guinea, en andere Weſtelyker delen van Africa veel Gember gevonden werd, doch in Arabie niets.*

Hedensdaags vald de meeſte en wel de beſte in Malabaar, den naaſten prys geeft by den Bengaalzen, de 3de plaats houd die geene, die omtrent Baçaim en in Decan waſt, voorts vind men hem ſchier in alle de Eylanden van water-Indiën tot in de Zuyder-Provintie van Sina, dit is te verſtaan van de witte gemeene Gember, want de roode zoorte is zoo bekend niet, en werd meeſt gevonden in de Molucos, deze Ooſterſche Eylanden, en inzonderheid in de Provintie Manado, daar by vry diep in 't gebergte waſt tegens de natuur van andere Gember, die meer de ſtrandplaatzen bemind. Immers in de Indoſtaan, zegt Garzias, *wil hy diep in 't Land niet wel groeyen. In deze kleene Eylanden ſcheeld het hem niet, daar by zoo wel op ſtrand, als in der Amboinezen berg-tuynen waſt.*

Uit Ooſt-Indiën is hy door de Spanjaarden, inzonderheid door eenen Francisco de Mendoſa, *Zoon van een* Viceroy Anthony de Mendoſa, *nevens andere ſpecery-planten in Nieuw-Spanje gebragt, zoo als* Monardus ſimpl: Medic: hiſt. cap. 18. *getuygt, daar by zoo gelukkig aangenomen en vermenigvuldigt is, dat hy niet alleen in veele Weſt-Indiſche Eylanden, inzonderheid op St. Dominico waſt, maar ook den prys boven de Ooſt-Indiſche verkregen heeft, als zynde digter en droger van ſubſtantie, dierhalven ook hedendaags het meeſte deel drooge Gember van daar in Europa vervoerd werd.*

Kragten *en gebruyk. De Gember is van eygenſchap, groen zynde, ſcherp, vochtig, en heet tot in den derden graad, de gedroogde is wat heeter, doch geenzints den graad van Peper bereikende, ook verwarmt de peper haaſtig, de Gember lankzaam, maar dewyl de Ooſt-Indiſche Gember veel vochtigheid by zig heeft, die hy hardnekkig behoud, kan hy qualyk gedroogd werden, al is hy in de grond oud en baayrig geworden. Hier over heeft* Dioſcorides *al t'zyner tyd geklaagd, zelfs over den Trogloditiſchen Gember, dat hy zoo licht wormſteekig werd, en dierhalven den groenen geconfyt, met potten vol uit Ægypten in Italien plagt gebragt te worden. Hierom brengt men noch hedendaags weinig drooge Gember uit Ooſt-Indiën in Europa, behalven een weinig door de Portugezen na haar Land; daarentegen werd den geconfyten in menigte uitgevoerd, werdende door de Sinezen toebereyd, maar de groene Gember is in zoo veel grooter gebruyk door gebeel Ooſt-Indiën, te weten de witte tot de koſt, en de roode tot Medicynen.*

Het gebruyk in de keuken, laten wy de Kok bevolen, en de bekenden kragten in de Medicynen, laten wy over de Vaderlandſche boeken, dit alleenlyk daar by doende, dat men geenderley Atsjaer maken kan zonder groene Gember, gelyk hy ook alleenig in ſchyfjes geſneden, in azyn gelegt, en over tafel tot andere koſt gegeten werd, om den appetyt te verwekken, de mage te verſterken, en de Concoctie te bevorderen; waar toe deeze ſpecery voor andere diend, gelyk men ook ervaren heeft, dat luyden met een quade verſlymde mage door het nuttigen vanden Gember, zoo verſch in de koſt als geconfyt, geholpen zyn. Anders werd het meeſte deel van geconfyte Gember in Indiën verſlonden by den Thee-back.

De Inwoonders van Manado, eten 's morgens nuchteren een klaauwtjen van haren rooden Gember, met eenige toeſpys, doende daar op een dronk van haren Sagueer, waar door zy gebard na hare boſch-tuynen gaan. Den zelven Gember doen zy ook in haare Sagueer, om die voor eenige dagen goed te houden, zomtyds wat zout daar by doende.

Onze Naburen, de wilde Alphoerezen van Ceram, zyn zoo hard van natuur, dat zy den zap van de roode Gember in de oogen geperſt, verdragen kunnen, het welk zoo zy zeggen, het gezigt verklaard, en geheel maakt in 't vegten, tot welken einde zy hem ook gewreven met Sagueer innemen, om het galachtig bloed en den oorlogs-luſt te ontſteeken, waar van by den voornoemden naam heeft.

Anders

Cæterum idem Zingiber vulgo adhibetur ab indigenis curatricibus ad quosvis potus, quos interne propinant, ſed parva tantum doſi ad aliorum medicamentorum vires exaltandas, uti in Europa Zingiber quibusdam additur purgationibus pro correctorio.

Conditum ejus & Atsjar inprimis ſalutaria ſunt in itineribus marinis, quum per duros cibos, æremque marinum incidant homines in corruptum ſtomachum, oris halitum fœtidum, & ſcorbutum, uti & hisce in terris frigidis ac pluvioſis menſibus quam ſalutare eſt matutino tempore portionem Zingiberis hujus conditi adſumere contra ærem gravem ac putridum, præſertim ſi brevi poſt jentaculum ſumatur, alioquin enim in juvenibus & famelicis hominibus difficilem in ſtomacho excitat vellicationem, quique temperamentum habent bilioſum, conditum iſtud evitent, ejusque loco potius edant Atsjar ex eo præparatum, Zingiber enim, quod ad Atsjar præparatur, primum in fruſta conſcinditur, cum ſale conteritur, atque per binos dies in ſole exſiccatur, ac dein aceto condítur, unde acrimonia bili noxia temperatur per acetum & ſal. Zingiber vero alvum laxiorem reddere, uti quidam putant, nullo comprobatur experimento, niſi caſu id fiat per digeſtionem promotam.

Zingiber conditum ſequenti conficitur modo: Maximæ ac pinguiſſimæ ejus ſumuntur radices, vetuſta ac matrice radice, quæ fibroſa eſt, ſeparata, quantum fieri poteſt, illæque ab exterioribus depurantur pelliculis, quæ ligneis dein punguntur ſubulis, atque in recenti macerantur aqua per octo vel decem continuos dies, bis autem de die aqua quotidie abjicitur, donec nulla in aqua amplius percipiatur acrimonia.

Alii, qui molles has requirunt radices, infundunt eas bis terve in fervida, ac dein iterum in frigida aqua, tandem hæ coquuntur in ſyrupo ex ſaccharo albo cantho confecto, tumque optimæ ſunt ad quotidianum uſum, ut vero ſint durabiles, atque trans mare vehi poſſint, ſyrupus iſte tenuis effundendus eſt, atque in alio craſſiore ſyrupo iterum ebulliendæ ſunt, aliquando tam diu, donec ſaccharum ipſum indureſcat, quod etiam faciendum, quum tempore prior Syrupus aceſcat.

Singulare habemus experimentum, ſi vulnera quædam per Sagueri tela aliasve longas ſpinas fuerint inflicta: Quumque ſpina ſit extracta, ſumatur Zingiber & medulla junioris Pinangæ, quæ ſimul maſticentur cum pauxillo calcis, intrudatur tum prius in vulnus fruſtulum Zingiberis in aqua calcis paululum maceratum, ſuperinpone dein paſtam iſtam, & colliga, vulnus feliciter curabitur: Æthiopes autem quædam ſuſurrant verba, atque halitum ſupra vulnus efflant.

Ut Zingiber rite plantetur, tres modi ſunt excogitati: Primus eſt vulgatiſſimus ſed peſſimus, ſi nempe plantetur in hortorum areis in terra molli, uti reliqua olera; Secundus eſt Amboinenſis, ſi grumi formentur, quo modo radices edules plantantur, in quibus fruſtum radicis cum ejus gemma deponitur, tum in quovis grumo hujus radicis ſtolo proveniet. Tertius eſt Sinenſis, quum longos formant ſulcos, ab utraque parte terram adtollentes, in quibus ſulcis Zingiber plantant, tum terra elevata per pluvias circa plantulas ſenſim adducitur, quumque progerminet planta, quosdam abrumpunt caules, hac arte radices conquirunt tantæ molis, ut quævis ultra pondus ſit gravis, quem modum etiam obſervant in plantando Raphano minore, Allio, ſimilibusque plantis.

Hunc in finem vetuſtæ eliguntur radices, quæ tam diu deponuntur, donec rubra iſta tubercula ſeu gemmæ adpareant, virides tamen transplantari quoque poſſunt, ſi cuncti abſcindantur caules mox ſub foliis, uti & cunctæ fibrillæ, talique modo committantur terræ. Amboinenſes nunquam Zingiber, quod in uſum vocare volunt, ultra ſeptem vel octo menſes in terra relinquunt, quum enim florentem proferat conum, tum radix fibroſa nimis facta eſt, quam ut in cibo vel condito adhiberi poſſit.

In libris itinerariorum reperitur Zingiber creſcere in Africa, Madagascara, & Braſilia, longe alia gerens folia, ad illa Acori vel Iris adcedentia, ſine caulibus ex radice ipſa propullulantia, quodque profert ſemen in cellulis trigonis obcluſum, uti Cardamomum; cujus & quasdam exhibent icones, quarum vero fidem iſtis relinquo ſcriptoribus, illisque, qui terras iſtas forte petent,

Anders werd dezelfde Gember ordinaris gebruykt by de Inlandſe Meeſtereſſen tot alderhande dranken, die zy binnens lyfs geven, en dat in kleene quantiteyt, om de kragten van andere Medicamenten op te ſcherpen, gelyk men in Europa den Gember by zommige purgatien doed, om dezelve te corrigeren.

Het voornoemde confyt en Atsjaer, zyn inzonderheid gezond op Zee-reyzen, daar men wegens groove koſt, en zee-lucht in een bedorven mage, ſtinkenden aaſſem, en ſcheurbuyk vervald, als mede hier te Lande in de koude regen-maanden is het zeer gezond 's ogtens een klaaruytje van dit confyt te nuttigen tegens ſwaare en geinfecteerde lucht, maar men doed beſt, als men kort daar op ontbyt, want anders maakt het by jonge en beetbongerige menſchen een moeyelyk nypen in de mage, en die van galachtige complexie zyn, moeten het confyt noch minder gebruyken, en liever onder 't eten het Atsjaer daar van gemaakt, want den Gember, die men tot Atsjaer maken wil, werd eerſt in ſtukken geſneden, met zout gewreven, en een paar dagen in de Sonne gedroogd, en dan in azyn gelegt, werdende alzoo de ſcherpigheid van de galle gebroken door den azyn en zout. Maar dat de Gember den buyk zal week maken (gelyk zommige voorgeven) heeft geen experientie, 't zy dan by geval door bevoorderinge van de Digeſtien.

Het confyt werd aldus gemaakt: Men neemt de grootſte en vetſte wortel, de oude en bayrige moer-wortelen zoo veel uitzonderende als men kan, zuiverd die van de buytenſte vellekens, prikkeldze met houte priemen, legt ze dan in verſch water te weeken 8 of 10 dagen, doch dagelyks het water tweemaal afgietende, tot dat men in 't water geen ſcherpigheid meer proeft.

Sommige, die ze week willen hebben, dompelense tuſſchen beyde twee a driemaal in heet, en dan weder in koud water, ten laatſten kookt men ze op in goeden Syroop van witte zuyker gemaakt, zoo zyn zy goed tot het dagelyks gebruyk, maar om durabel te maken, dat men ze over zee kan voeren, moet men den voorigen dunnen Syroop afgieten, en in een anderen dikkeren opkoken, zomtyds zoo lange, tot dat 'er 't zuyker aan candelicere, het welk men ook doen moet, als met 'er tyd den eerſten Syroop zuur werd.

Men heeft een zonderlyk experiment tot wonden met Zagueers-pylen en andere lange doornen gemaakt. Als de doorn uitgetrokken is, neemd Gember, 't merg van jonge Pinang, knouwd het t'zamen met een weinig Kalk, ſteekt een ſtuxken Gember met kalk water eerſt bevogtigd in de wonde, en bind het voorſz. papje daar op, zoo zal de wonde gelukkig genezen. De Moren preutelen eenige woorden daar over, en blazen daar op.

Om nu den Gember te planten, heeft men driederley manieren: De eerſte is de gemeene en ſlegſte, als men hem plant op de bedden van de Hoven, in een mul aardryk, gelyk andere Moes-kruiden. De tweede is de Amboinſche, als men heuveltjes maakt, gelyk zy andere eetbare wortelen planten, en zetten een ſtuk van de wortel met oogen daar in, zoo groeyd in ieder heuveltje een ſteel van deze wortel. De derde is de Sineeze, als zy lange vooren maken, te wederzyden de aarde opboogende, in welke vooren zy de Gember planten, zoo werd de opgeboogde aarde door de regen rondom de plantjes gevoerd, en als dezelve opkomen, zoo breeken zy eenige ſtelen af, hier door krygen zy wortelen, zoo groot, dat ieder meer dan een pond weegt, welke manier zy ook houden in 't planten van Radys, Look &c.

Hier toe moet men neemen de oude wortelen, en die zoo lange laten leggen, tot dat zy roode botten of knoppen uitſchieten, doch men kan de groene ook verplanten, als men alle de ſtelen afſnyd, even onder de bladeren, als mede alle de Vazelingen, en zoo in de aarde zet. De Amboinezen laten de Gember, die zy gebruiken willen, nooit boven 7 a 8 Maanden in de aarde ſtaan, want als hy zyn bloeyende kolf voortbrengt, zoo is de wortel te bayrig geworden, om in de koſt en confyt te gebruiken.

In de Reys-boeken vind men den Gember in Africa, Madagascar, en Braſil waſſende, met gebeel andere bladeren beſchreven, na den Acorus of Iris gelykende, zonder ſteel uit de wortel voortkomende, en met zaad in drieboekige huysjes geſloten, gelyk Cardamom, waar van zy ook eenige figuren vertonen, wiens geloof ik de Schryvers, en andere Bezoekers derzelver Landen laate, vermits

petent, ego autem nunquam intelligere potui, ſimile in India Orientali creſcere.

Euſebius Nierenbergius hiſt. nat. libr. 5. cap. 27. dicit, Zingiber in Mexico creſcens *Chili* vocari, ac primum ibi tranſlatum fuiſſe ex inſulis Philippinis, ubi binæ ejus obcurrunt ſpecies. Prima & maxima mas cenſetur, vocaturque *Ancou*, femina vulgare eſt Zingiber, quod in ſupremis cauliculis capitula quædam gerit illis Stæchadis ſimilia, melius ac verius dixiſſet, hæcce capitula peculiaribus in petiolis ex radice propullulare.

Dein autem *eodem* in *libro cap.* 28. dicit, *Ancou* genere rugoſiora & craſſiora folia vulgari Zingibere, cæterum ejusdem formæ, radicemque eſſe majorem & craſſiorem, ſaporis acrioris cum quadam amaritie, ex quibus concludo, illum præcedens deſcribere *Lampujum*, addit autem porro, cum *Ancou* in iſtis regionibus præparari quendam potum, loco vini uſitatum, quod de *Galanga* ſeu *Lanquas* ſupra innuimus.

Quum Zingiber tractetur, atque lavetur, vel perforetur ad conditum, in manibus percipitur tanta acrimonia ac titillatio, ut cutis non tantum adtenuetur, ſed etiam aliquando findatur, qui ſenſus diu ſuper eſt, quodque ſignum eſt penetrantiſſimi Zingiberis fervoris, qui diu ipſi inhæret, unde & externe quoque adhibetur ad partem quandam paraliticam, vel per frigus quaſi emortuam, iterum refocillandam & calefaciendam, interne autem adtenuat, penetrat, ac dividit cunctos pituitoſos humores, qui ſtomachum & inteſtina gravant; ita ut, uti cuncta calida aromata, hoc quoque cenſeatur a natura productum magis pro frigido climate, quam pro hiſce calidis regionibus, ac proinde magis proficuum pro ſenibus, frigidis, phlegmaticisque hominibus, quam pro juvenibus, calidis, & bilioſis temperamentis.

Licet Zingiber, quantum hucusque noverim, in cunctis regionibus, in quibus creſcit, hominum requirat labores & culturam, ante paucos tamen annos in Bourone poſt ſinum Tsjimoraſſa bini inventi fuere colles, nudi fere, ac tantum quibusdam fruticulis gaudentes, in quibus ſpecies quædam ſilveſtris Zingiberis ſponte creſcit, quod ſolidius, durius, & acrius erat vulgari, ſapore cum Occidentali proxime conveniens, ſeu paulo magis ſilveſtre, quod tamen præſtans eſt ad conditum & medicamenta. Ibidem quoque Curcuma major in magna reperitur copia, quæ utræque plantæ ibi ſub Carice creſcunt.

Plura de Zingiberis viribus vide ad finem ſubſequentis capitis: Zingiber ſiccum in Malabara ſine labore præparatur, recens nempe ſumunt Zingiber, ipſumque commiſcent cum cineribus ſiccis, ipſumque in aëre ad ventum extra ſolem exſiccant, quum optime conſervatur, ac bonæ eſt notæ.

Tabula Sexageſima Sexta

Ad *Figuram primam Zingiber* exhibet nobile, quod *femina* vulgo vocatur, eſtque Zingiber anguſtiore folio, femina utriusque Indiæ alumna *Plukn. Almag. p.* 379. & *Theſ. Zeyl. p.* 235. cujus elegans quoque icon in *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 12. reperitur, ac plurima ejus Synonyma, & auctores in *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 60. eſtque *Amomum* ſcapo nudo, ſpica ovata. *Linn. H. Cliff. p.* 3.

Figura Secunda Zingiber denotat *minus*, ſive *gramineum*, quod forte convenit cum illo, quod eſt Zingiber ſilveſtre minus, fructu e caulium ſumma parte exeunte *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 61.

ik nooit heb konnen vernemen, dat diergelyken in Oost-Indiën waſſe.

Euſebius Nierenbergius hiſt. nat. libr. 5. cap. 27. *zegt, dat den Gember in Mexico waſſende*, Chili *genaamt werd, en eerſt gebragt zy uit de Philippienſe Eylanden, alwaar men twee zoorten daar van beeft. De eerſte en grootſte is het Manneken*, Ancou *genaamt, het wyfken is de gemeene Gember, dewelke aan de opperſte ſtelen eenige hoofdekens voortbrengt*, het Stoechas *gelyk, by had beter gezegt, dat deze hoofdekens op bezondere ſtelen uit de wortel voortquamen.*

Daar na in 't zelfde Boek cap. 28. *zegt by, dat* Ancou *hebbe ruyger en dikker bladeren dan de gemeene Gember, anders van dezelfde gedaante; de wortel zy ook grooter en dikker, ſcherper van ſmaak, met eenige bitterheid, waar uit ik giſſe, dat by de voorgaande* Lampujang *beſchryve, doch by zegt 'er by, dat men met de* Ancou *in dezelve Eylanden zekere drank toebereyde, in plaats van wyn gebruikelyk, 't welk wy van de* Galanga *of* Lanquas *gezegt hebben.*

Als men den Gember handeld in 't waſſen en pickeren tot het confyt maken, zoo gevoeld men zulk een ſcherpigheid en tintelen in de handen, dat het vel niet alleen dun werd, maar ook zomtyds begint te ſplyten; welk gevoelen daar lank in blyft, een teken van een doordringende bitte des Gembers, die daar lange by blyft, wesbalven by van buiten ook gebruikt werd, om eenig lid, dat lam of door koude verſtorven is, wederom te verwarmen, maar binnens lyfs verdund, doordringd, en ſcheyd by alle de pituiteuſe humeuren, die de mage en ingewand beladen. In ſomma hy werd, gelyk alle beete ſpeceryen, geoordeelt van de natuur geſchapen, meer voor de koude Wereld, dan deze beete Landen, dienſtiger voor oude, koude, en phlegmaticque, dan voor jonge, beete en colericque menſchen.

Hoewel den Gember, zoo veel my tot noch toe bekend is geweeſt, in alle Landen daar by groeyd, der menſchen arbeyd vereiſcht, zoo zyn nochtans voor weinige Jaren op Bouro achter 't boschtige Tsjimoraſſa, twee heuvels gevonden, kaal, en van lage ruigte bezet, alwaar een ſlag wilde Gember van zelfs groeyd, dichter, harder, en ſcherper dan de gemeene aan ſmaak, met den Weſt-Indiſchen ſchier overeenkomende, of wat wilder, echter goed tot confyten en medicamenten. Aldaar vind men ook de groote Curcuma in overvloed, beide onder 't ſny-gras groeyende.

Meer van de krachten des Gembers ziet aan 't einde van 't volgende Capittel. Den drooge Gember werd tot Malabaar zonder moeite bereit, zy nemen den verſchen Gember, vermengen hem met drooge aſch, en laten hem in de lucht of wind zonder Son drogen, als dan blyft hy goed.

De ſes- en ſeſtigſte Plaat

Vertoont in de eerſte Figuur de edele *Gember*, welke doorgaans het *Wyfje* genaamt wert, en is de Gember het Wyfje, in beide de Indiën groeiende, met nauwer bladen van *Plukn. Almag. p.* 397. en de *Theſ. Zeyl. p.* 235. waar van ook een fraaye afbeelding wert gevonden in de *H. Malab.* 11. *deel. Tab.* 12. en veel benamingen en Schryvers aangehaalt in de *Catal.* van de *Jamaice gewaſſen* door *Sloane p.* 90. en is de *Amomum* met een naakte bloemſtronk, met een eyronde halm van *Linnæus* in de *H. Clifford. p.* 3.

De *tweede Figuur* vertoont het *kleyne* of *grasachtige Gember-plantje*, het geen mogelyk overeenkomt met dat geene, het welk is de wilde kleyne Gember met een vrucht uit het opperſte der ſtelen voortkomende van *Sloan. Cat. pl. Jamaic. p.* 61.

Fig. 1.

Fig. 2.

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

Zingiber minus, ſive gramineum. Alea Padi.

SEcunda Zingiberis minor eſt ſpecies, minus obvia & nota; nec, quantum ſcio, unquam in Europam delata fuit, eſt autem planta humilis, non ultra palmam, vel ſpithamam alta, plures ac denſiores e radice emittens ſtolones, quibus folia inſident eodem modo, quo in majori ſpecie, arundinacea nempe, & alternata, ſed multo anguſtiora, inſtar illorum teneræ Oryzæ, quæ *Pady* vocatur, vel inſtar illorum graminis, ac plerumque complicata.

Radix cum illa vulgaris Zingiberis convenit, ſed plerumque minor, inque breviores articulos diſtincta, vix minimum digitum craſſa, inque binas diſtincta ſpecies. Alba externe maxime glabra eſt, ejusdem coloris ac ſubſtantiæ cum majore, parvas quoque emittens gemmas anthraces referentes, ex quibus ſtolones ortum ducunt. Ejus ſapor multo magis fervens, & acris eſt, quam in priore ſpecie, non autem tam gratus, ac cum parva amaritie mixtus. Ipſius folia ſunt læta, pallide flaveſcentia, teneræ Oryzæ ſimilia, ſed breviora.

Rubra hujus ſpecies majora gerit folia, caules, ac radicem, ejus enim folia cum illis majoris Zingiberis quadrant, breviora, & latiora quam in alba ſpecie, & intenſe viridia. Radix ejusdem eſt formæ cum Zingibere rubro majore, plerumque tamen minor, & durioris ſubſtantiæ, externe cinereis pelliculis obducta, ſub quibus ex purpureo rubet colore, interne autem albicat.

Utrasque haſce ſpecies nunquam vidi proferentes Hypophytum, ſeu flores ſuos: Denſum formant fruticulum, quumque per ſemi annum viguerunt, ipſorum ſtolones ac folia ſenſim marceſcunt, decidunt, atque ex novis ſurculis novi progerminant caules, diligenter autem in hortis colenda eſt hæc planta, non enim tam læte luxuriat quam major ſpecies. Radices effoſſæ, licet ipſarum ſubſtantia videatur multo eſſe durior quam in majore ſpecie, haud facile ſiccari poſſunt, ſed maxime corrugantur, diuque ſuam ſervant acrimoniam.

Nomen. Latine *Zingiber minus ſive gramineum.* Malaice *Alea Pade* ob formam teneræ Oryzæ. Amboinice *Seby*, ſeu *Siwe lale.* In Leytimora *Sebyrara.* In Hitoæa *Buſſo.* Ternata *Woraka* cum ſupra memorato *Adrac* parumper conveniens. Javanice *Sunty.*

Locus. Non ubique obcurrit, ubi majus creſcit Zingiber, ſed tantummodo in Java, Moluccis, atque hiſce Orientalibus inſulis.

Uſus, & *Vires.* Hæc ſpecies in cibo non adhibetur, quum ſapor ejus ſit nimis ingratus ac fervidus, major autem ejus uſus eſt in Medicina, indigena enim fere nullum Oebat, ſeu medicamentum adſumit, quod non ingreditur fruſtulum hujus ſpeciei, immo talibus in morbis, in quibus nos diceremus Zingiber eſſe noxium, uti in Diarrhæis, & Dyſenteriis, ſemper tamen Zingiber additur ab illis, quum putent, qualitatem habere cunctorum medicamentorum vires exaltandi, & in actum ducendi, qua in re quoque non errant, quum longa experientia hoc comprobatum ſit.

Hic itaque habes generaliter, quo modo Indi minore utantur Zingibere, qua in re non ſuadeo, in omnibus eos ſequi, præſertim in Dyſenteria ac febribus, quin minima deberet eſſe doſi, habent autem experimenta quædam. quæ juxta noſtram doctrinam non ſuccederent, utrique enim iſti morbi apud incolas plerumque ex frigida oriuntur cauſſa, qua in re Zingiber proficuum eſſe poteſt, ac noſtræ nationi noceret, quum hi morbi apud hanc ex inregulari diæta, nimio nempe cibo & potu, atque hinc ex Sanguinis inflammatione oriantur, ubi Zingiber ſine dubio noceret. In tuſſi ſicca, vel quum humores quidam acres ac tenues aſperam arteriam, pulmonisque bronchia infeſtent, qui continuam ac difficilem cauſſant, & excitant tuſſim, Zingiber hoc optimum præſtat remedium, ſi parvum hujus fruſtulum cum Siri Pinangá maſticetur, ejusque deglutiatur ſuccus.

XV. HOOFDSTUK.

De kleyne Gember.

DE tweede zoort van Gember is de kleene, min bekend en gemeen, ook myns wetens nooit in Europa gebragt, bet is een laag plantje, niet boven een ſtaande hand, of een ſpan boog, met meer, en digter ſtelen uit de wortel, daar aan de bladeren ſtaan op dezelfſte manier, als aan de groote zoorte, te weten rietagtig, en verwiſſeld tegens malkander, dog veel ſmalder, te weten als jonge ryſt, die men Pady *noemd, of gras, meeſt t'zamen gevouwen.*

De wortel is de gemeene Gember gelyk, dog doorgaans kleender, en in korter leden verdeeld, ſchaars een pink dik, en in twee zoorten onderdeeld. De witte is van buyten meeſt effen, van de zelve coleur, en ſubſtantie als de groote, ook kleene bollen, als bloedvinnen voortbrengende, waar uyt de ſtelen werden. De ſmaak is veel beter, en ſcherper dan aan de groote, zoo aangenaam niet, en met een kleene bitterheid vermengd; Zyne bladeren zyn jeugdig, ligt, of geel-groen, bet jonge ryſt plantje zeer gelyk, boewel korter.

De roode zoorte hier van is grooter aan ſtelen, bladeren, en wortel, want de bladeren zyn de gemeene Gember gelyker, korter, en breder, dan aen 't witte, en boog groen, de wortel van dezelfſte gedaante, als de groote roode Gember, dog doorgaans kleender, en harder van ſubſtantie, buiten met graauwagtige velletjes bekleed, en daar onder purper-rood, maar van binnen wit.

Beide deze zoorten heb ik nooit gezien baar Hypophytum, of bloemen voortbrengen: Zy maaken een digt ſtruykje, en als zy over een half jaar gegroeid hebben, zoo verwelken de ſtelen, en bladeren allenkskens, vallen af, en uit de nieuwe afzetzels komen nieuwe ſtelen voort, men moet bet neerſtig in de boven onderhouden, want bet groeid zoo weeldrig niet als de groote zoorte. De uitgegravene wortels, boewel harder van ſubſtantie ſchynen dan de groote, laten zig mede niet wel drogen, maar krimpen zeer in, niet te min zy bare ſcherpigheid lang behouden.

Naam. *In 't Latyn* Zingiber minus ſive gramineum. *In 't Maleyts* Alea Pade, *van de gedaante des jongen Ryſt.. In 't Amboins* Sehy, *of* Siwe lale. *Op Leytimor* Sehyrara. *Op Hitoe* Buſſo. *In 't Ternataans* Woraka *met bet bovengenoemde* Adrac *wat overeenkomende. Op Java* Sunty.

Plaats. *Men vind bet niet overal, daar de groote waſt, maar alleen op Java, in de Moluccos, en deze Ooſterſche Eylanden.*

Gebruyk, *en* Kragten. *Deze zoorte werd in de koſt niet gebruikt, om dat by te bars, en heet van ſmaak is, maar zoo veel te meer tot de Medicyne, want den Inlander ſchier niet een Oebat, of Medicament inneemd, daar by niet een kleen ſtuksken van deze zoorte by doet, ja zelfs in zulke ziektens, waar in wy zouden zeggen, den Gember' ſchadelyk te zyn, als in Buik, en Bloedloopen, egter daar moet overal Gember by zyn, om dat by na baar geloof, de eygenſchap beeft de kragten van alle Medicamenten op te wekken, en gaande te maken, daar inne zy ook niet dwalen, als zynde door lange ervaringe geprobeerd.*

Hier bebt gy dan in 't generaal, boe de Indianen de kleene Gember gebruiken, waar inne ik niet wil, dat men ben in allen zal navolgen, inzonderheid in den Bloedgank, en koortzen te gebruiken, of bet moeſte zeer weinig zyn, want zy bebben al mede op baar zyde eenige particuliere proeven, die na onze leere geen vaſte regel maken, want de beide meeſt genoemde ziektens ontſtaan by den Inlander gemeenlyk uit koude, en ongemak, waar in den Gember baat kan doen, en by onze Natie uit ongeregeltheid in 't eeten, en drinken, en ontſteekinge des bloeds, daar den Gember weder niet raadzaam is. In een droogé boeſt, of als eenige ſcherpe, en dunne humeuren in de luchtpypen der longe hangen, die een geſtadig en moeyelyk boeſten verwekken, en veroorzaken, bewyſt deze Gember groote bulpe, als men een kleen ſtruyksken met Siri Pinang knouwd, en bet zap inſwelgt.

Sic quoque in utrisque Zingiberis ſpeciebus, majore nempe, & minore, depurantem, & conſolidantem detexerunt, & compererunt virtutem in recentibus vulneribus, & ulcerationibus, in quibus nulla adeſt inflammatio, ubi & miras vidi ab ipſis inſtitutas curas, inter alios apud æthiopicum flamen, cujus uxor ab apro miſere morſa, & vulnerata erat in ore, brachio, & manibus, quæ vulnera ipſius maritus ſolummodo ſimplici curabat Zingibere, ipſorum more ſimul quædam ſuſurrans verba, ſine quibus, uti nobis perſuadere volebat, Zingiber nullum præſtaret effectum, ac viribus deſtitueretur, poſtea inſuper varia vidi recentia vulnera, immo ipſius capitis, hoc curata.

Si quis ſeſe vulneret per contuſionem, vel læſionem ſpinæ, oſſis, vel alicujus acutæ rei, licet etiam aliquid veneni adeſſet, maſticatum, vel contritum vulneri inponat Zingiber, tum ulceratio non ſuperveniet, ſed venenum exſuget. Idem quoque inſtituitur, quum cutis per pruritum, vel alium caſum ſit abraſa, ac locus in ulcerationem vergat, ſique circa ungues tam digitorum manuum quam pedum cito exoriatur pruritus, quem plerumque panaricium ſubſequitur, tum pars pungetur acuto quodam inſtrumento, recensque inponetur Zingiber.

Atque licet in Europæorum libris Zingiber dicatur miſceri rebus, quæ adſumpto repugnant veneno, incolæ tamen non vetant illud in omnibus, ſed talibus modo in toxicis, quæ fervidæ, & acris ſunt qualitatis, ipſis enim generalis eſt regula, talia venena cohiberi, & enervari poſſe non ope alicujus aromatis, quam pretioſum etiam ſit, ſi ſecundum caloris ſupe ret gradum, ſed ope frigidarum, inſipidarum, & fatuarum rerum, licet etiam ſint amariſſimæ, ſi modo non ſint fervidæ, vel acres.

Si porro cum quodam adſumatur medicamento, per attenuantem, & penetrantem naturam cunctos lentos, & viſcidos ventriculi, & inteſtinorum humores attenuare, & conſumere valet, atque hinc obſtructiones reſolvere, ac crudos humores digerere, unde & in Diarrhæa ex ſimili orta cauſſa proficuum ſæpius compertum fuit.

Zoo hebben zy ook in beide de Gembers, groot, en kleen, een zuiverende, en genezende kragt bevonden by verſche wonden, en ulceratien, daar nog geen ontſteekinge by is, waar van ik wonderlyke kuuren hebbe gezien; onder anderen by een moorſche Paap, wiens huisvrouw door een wild verken elendig gebeten, en bezeerd was door den mond, arm, en handen, welke quetſuere haar man geneesde met enkelde Gember, daar by na zyne maniere eenige woorden by preuvelde, zonder dewelke, gelyk by ons wilde wys maken, de Gember geen kragt zoude hebben, dog naderhand heb ik nog verſcheide malen veele verſche wonden, ja zelfs aan 't hooft daar mede zien enezen.

Als iemand zig bezeerd door 't ſtoten, of ſteeken van een doorn, been, of eenig ſpits ding, al was 'er eenig venyn daar by, die zal geknouwde, of gewreven Gember daar op leggen, zoo zal het niet zweren, maar het venyn uitzuigen. Het zelve doed men ook, als het vel door jeuken, of ander toeval afgeſchrapt is, en de plaatze zweren wil, als het omtrent de nagels, of aan vingers, en teenen iemand baaſtig begind te jeuken, waar op gemeenlyk het nagelzweren volgt, zoo zal men het prikkelen met iets ſcherps, en verſche Gember daar op binden.

Hoewel in onze boeken de Gember gemengd word onder de dingen, die tegens ingenomen venyn ſtryden, zoo verbieden egter de Inlanders zulks niet in alle, maar in zodanige venynen, die van een heete, en ſcherpe eigenſchap zyn, want het is by hun een generale regel, dat men zodanige venynen bedwingen, en kragteloos moet maken, niet door eenige ſpecery, hoe koſtelyk die ook zy, als ze na giſſinge boven de tweede graad heet is, maar door koele, ſmetje, en laffe dingen, al zyn zy dan nog zoo bitter, als zy maar niet heet, en ſcherp zyn.

Voorts met eenige medicamenten ingenomen, kan het met zyne verdunnende, en doordringende aart alle taaye humeuren, en ſlymerigheden in de mage, en darmen verteren, en doen ſcheiden, de verſtoptheden openen, en de raauwe tot digeſtie brengen, daarom het in Buikloop uit diergelyke oorzaak ontſtaande hulpzaam bevonden werd.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

Curcuma. Cuning ſeu Cunjet.

CUrcuma cum Zingibere quoad ejus radicem magnam habet convenientiam, illius vero folia magis cum illis Galangæ, & Lampuji quadrant, excepto quod non vero inſideant cauli, ſed cuncta ſimul ex radice propullulent, ſeſeque ambiant, ac tali modo ſtipitem formant, raraque exteriora ſolitaria locantur. Cum ſubſequenti Tommon peculiare conſtituit genus, quod non peculiare gerit nomen, atque hinc hæ ſpecies ſæpius inter ſeſe confunduntur. Veram Curcumam hoc in capite deſcribemus, quæ in binas dividitur ſpecies, in domeſticam nempe, & ſilveſtrem. Ac domeſtica iterum multas ſubit varietates, quas ſub binis comprehendimus ſpeciebus, majore nempe, & minore.

Primo. *Curcuma domeſtica major* ſemi aromatica eſt radix, Zingiberi, uti dictum fuit, ſimillima, in qua tres diverſæ notantur partes, directe enim ſub ſtipite tuber invenitur Caſtaneæ magnitudine, inſtar Zingiberis articulatum, quod Malaienſibus *Ibu Cuning*, h. e. Curcumæ mater, ſeu matrix radicis, vocatur; Hoc ad latera emittit quatuor, vel quinque alias radices, forma, ac craſſitie digitorum, quæ ſecundam ipſius conſtituunt partem, horumque quædam ad latera, & oblique, quædam perpendiculariter decurrunt, in acutum ſeſe terminantes apicem, qui gemma vocatur, ex qua ſenſim novi excreſcunt ſurculi.

Totaque hujus radicis congeries tum extenſam refert palmam, multis incurvis, & nodoſis ex digitis compoſitam, qui articuli vocantur, & in quibusdam locis iſtis gemmis ornati ſunt, hæ autem tali modo excreſcunt, ut ſibi non obſtent, quum ſurculos formare velint.

At-

XVI. HOOFDSTUK.

De groote en kleine Curcuma.

DE Curcuma beeft met de Gember, aangaande de wortel, groote gelykeniſſe, maar de bladeren komen meer overeen met de Galanga, en Lampoejang, behalven dat zy aan geen regten ſteel ſtaan, maar al t'zamen uit de wortel malkanderen omvatten, en eenen ſtam maken, dog weinige van de buitenſte ſtaan alleen. Met het volgende Tommon maakt ze een byzonder geſlagt, het welke geen eigen naam beeft, en daarom de zoorten van weerzyden dikwils geconfundeerd werden. De eigentlyke Curcuma zullen wy in dit Capittel beſchryven, verdeeld in twee geſlagten, tamme, en wilde. De tamme beeft wederom veele veranderingen, die wy onder deze twee zoorten brengen, groote, en kleene.

1. Curcuma domeſtica major *is een half ſpeceryagtige wortel, den Gember, als gezegt, zeer gelyk, waar aan men drie onderſcheidene delen merken moet; want regt onder den ſtam ſtaat een bol in de groote van een Caſtanje, geleed als Gember, dewelke de Maleyers* Ibu Cuning (*dat is de moeder van Curcuma, of moeder-wortel*) *noemen; Deze geeft ter zyden uit vier, of vyf andere wortelen, in de gedaante, en dikte van vingers, dewelke het tweede deel zyn, zommige ter zyden, en regt dwers, zommige neerwaarts gaande, en haar einde ſpits toelopende, 't welk men het oog noemd, waar uit metter tyd nieuwe ſcheutjes komen.*

De gebeele ſtoel van deze wortel gelykt als dan een uitgebreide hand met veele kromme, en knobbelige vingers, dewelke men teenen noemd, hier en daar met de voornoemde witte oogen bezet, en groeyen zodanig, dat zy malkaar niet in de weg ſtaan, wanneer zy hare ſcheuten willen voortbrengen.

Daar-

. Atque hinc licet binæ pluresve tales digitatæ palmæ ſibi adcreſcant, quod in hac majore ſpecie raro contingit, externæ ſemper adeo oblique, immo aliquando ſemi decumbentes locantur, ut inferiores ſine obſtaculo furculos ſuos emittere poſſint.

Hi autem articuli diverſi ſunt ratione variarum ſpecierum, quædam enim matrices radices ad latera hos directe proferunt, qui ſunt tres, quatuor, ac plures pollices longi, ultra digitum craſſi, raros producentes laterales articulos, quidam breviores ſunt, inque plures articulos diſtincti.

Multi quoque articuli in obſcuros diviſi ſunt nodos inſtar Zingiberis, atque externe tenui obducti pellicula, quæ facile deſquamari poteſt frictione, tumque externe glabri ſunt, vitellini, ſeu perfecte lutei coloris inſtar Guttæ Cambodjæ, quum madefiant, eſtque generalis regula, quo minores ac nodoſiores ſint articuli, eo magis lutei ſunt interne, & ſaporis dulcioris.

Tertia radicis Curcumæ pars longas exhibet fibrillas, plurimum ex matrice, raro ex articulis dependentes, quinque, & ſex pollices longas, interne albas, lentum habentes nervum. Horum quædam ad inferiorem partem albam gerunt glandulam Olivæ formem, interne ſuccoſam, & inſipidam, quæ in teneris ac junioribus plantis non vel raro obſervantur, ſed progerminant, quum planta ſemel vel bis ſua dejecerit folia. Quum enim hæc planta per ſex ſeptemve menſes viguerit, vetuſtus ſenſim marceſcit ſtipes cum foliis, ac radice, poſtquam prius ad latera novam formaverit palmam, quæ ſenſim adeo ſeſe adtollit, ut transverſaliter in terra locetur.

Radicis odor, & ſapor eſt unguentaceus, & ad illum Dauci adcedit, cum levi acrimonia, & amaritie, quæ in minoribus ſemper radicibus minor eſt, ſique ore maſticetur, ſalivam luteo tingit colore.

Folia peculiari inſident petiolo, quorum quatuor, vel quinque ſibi adcumbunt, atque inferius ſtipitem videntur formare, quæ vero ſeſe mox explicant, petioli autem ipſorum, licet ſint herbacei, & molles, nihilominus tamen lenti, ac vix confringi poſſunt.

Folium ipſum ſesqui pedem circiter longum eſt, excepto petiolo, quinque, & ſex pollices latum, ab utraque acuminatum parte inſtar illorum Galangæ, vel uti in patria ſunt illa *Orchidis Serapias*, & *Hellebori albi*, obliquis admodum coſtis gaudens, ſeu proprie infra ſulcatum, & ſupra protuberans inſtar foliorum Muſæ, ac porro glabrum eſt, læte vel pallide virens; tenue, ac contritum radicis odorem ſpirat. Tales autem petiolorum, & foliorum congeries multæ ſimul ex una propullulant radice, omni nempe loco, quo gemma ſeſe obfert.

Hypophytum, ſeu *flores* hujus plantæ non excreſcunt, niſi in vetuſtis ſtolonibus, qui una alterave vice folia ſua dejecerunt, in quibus, & vetuſtæ radices ſemi putridæ conſpiciuntur. Illud autem non eſt conus obcluſus uti in præcedentibus plantis, ſed ipſius ſquamæ ſunt magis apertæ, quæ formantur ex pallide virentibus, & ſemi concavis foliolis, formam habentibus imbricis, quæ ad finem, ſeu oras albicant, atque in juventute pallide fuſca ſunt, præſertim ſi in ſilvis ſponte creſcat hæc planta.

Inter haſce ſquamas veri excrefcunt floſculi, inferius longo tubo gaudentes, ac ſuperius ſeſe aperientes in tria acuta petala corniculata, inter hæc floſculus locatur concavus, maxime ex uno conſtans petalo, vel ſi adcurate examinetur, hoc trifidum eſt, flavum, & adeo flaccidum, ut vix tractari poſſit, uti & eadem veſperi marceſcit, totusque ſenſim perit corymbus, nulla producens ſemina, vel fructus.

Matrix iſta radix externe ſemper magis cinerea eſt articulis, interne quoque ſiccior, & acrior, circa quam articuli hi dependent, uti claves ex cingulo mulierum. Articuli miras aliquando exhibent formas, plurimi autem incurvos, & nodoſos referunt digitos, alii ſemi clauſum pugnum, alii Cancrum pedibus inſtructum, & licet gemmæ iſtæ albæ ad ipſorum locentur inferiorem partem, hæ tamen ſeſe ita incurvant, & inflectunt, ut ſi excreſcant ſurſuli, ſurſum eleventur.

Daarom al gebeurd het, dat twee of meer van zulke gevingerde handen tegens malkander groeyen (t welk in deze groote zoorte zelden geſchied) zoo ſtaan altyd de buitenſte zoo ſcheef, of ſchuins; ja zomtyds half leggende, dat de onderſte onverhinderd hare ſcheuten konnen uitſchieten.

Deze teenen nu zyn verſcheiden na hare diverſe zoorten, want zommige moerwortels hebben ze regt ter zyden, dewelke zyn drie, vier, en meer duimen lank, ruim een vinger dik, met weinige zyde teenen, zommige zyn korter, in meer teenen verdeeld.

Alle teenen zyn ook in donkere leden verdeeld, gelyk Gember, en van buiten met een dun velletje behangen, 't welk zig licht laat afvryven, als dan zyn ze van buiten glad, dooir-geel, van binnen regt geel, als de Gutta Cambodja, wanneer ze nat gemaakt werd, en het is een generale regel, hoe kleender, en knobbelagtiger de teenen zyn, hoe booger geel van binnen, en zoeter van ſmaak.

Het derde deel aan de Curcumaas wortel zyn lange vazelingen, meeſt van de booftwortel, en weinig van de teene afhangende, vyf en zes duimen lank, van binnen wit, met een taaye zenuwe. Zommige van deze hebben omtrent haar onderſte een witten klier als een Olyve, van binnen zappig, en onſmakelyk, dewelke men aan de jonge ſtruiken niet, of weinig ziet, maar voortkomen, wanneer den ſtruik eens of tweemaal zyne bladeren verwiſſeld heeft. Want als deze plante zes, of zeven maanden in haar groeyen geſtaan heeft, zoo verſlenſt allenskens den ouden ſtok met bladeren, en wortel, na dat ze al voorens ter zyden uit een nieuwe band geformeerd heeft, die met het vervolg zoo hoog komen, dat zy ſchier dwers in de aarde leggen.

De reuk, en ſmaak van de wortel is zalfagtig, na geele wortels trekkende, met een kleene ſcherpheid, en bitterheid, dewelke altyd in de kleendere wortels minder is, en in de mond geknouwd verwen zy het ſpeegzel geel.

De bladeren hebben ieder een byzonderen ſteel, van welke vier, of vyf tegen malkanderen ſtaan, en beneden een ſtam ſchynen te maken, dog haar ſtraks uitbreiden, zynde de ſtelen wel kruidagtig, en week, niet te min taay, en kwalyk om te breeken.

Het blad is omtrent anderhalf voet lank, behalven den ſteel, vyf en zes duimen breed, agter, en voren toegeſpitſt, gelyk die van de Galanga, of in 't vaderland van Orchis Serapias, *en* Helleborus albus, *zeer ſchuins geribd, of eygentlyk van onderen gevoornd, en boven uitſteekend, gelyk de bladeren van Piſſang, voorts glad, jeugdig of licht-groen, dun, en gewreven na hare wortel riekende. Zulke vergaderingen van ſtelen, en bladeren komen veele uit een wortel, te weten t'elkens waar een knoop ſtaat.*

Het Hypophyton, *of* bloeizel *van deze plante komt anders niet voort, dan aan oude ſtokken, of ſtruiken, die een reys of twee bare bladeren verwiſſeld hebben, en daar de oude wortels half vergaan nog aanhangen. Dit is geen geſlote kolf, gelyk aan de voorgaande kruiden, maar zyne ſchubben ſtaan meer geopend, gemaakt van bleek-groene, en half bolle blaadjes, in gedaante van een vorſtpanne, aan haar einden witagtig, of in haar jonkheid licht-bruin, inzonderheid als 't in 't wild groeyd.*

Tuſſchen deze ſchubben komen de regte bloempjes voort, gemaakt beneden uit een lange bals, die zig boven in drie ſpitze blaadjes als boorntjes verdeeld, daar in ſtaat een bol bloempje, meeſt uit een blad gemaakt, of zoo men 't naauw beziet, in drien deelbaar, geel, en zoo ſlap, dat men 't kwalyk handelen kan, gelyk het ook nog den zelfſten avond verſlenſt, en de gebeele tros vergaat mede zonder zaden, of vruchten.

De voornoemde moerwortel is van buiten altyd graauwer dan de teene, van binnen droger, en ſcherper, rondom dewelke de teenen hangen, gelyk ſleutels aan eenen knoop van een vrouwe gordel. De teenen verbeelden zomtyds zeldzame figuren, want de meeſte gelyken kromme, en knobbelige vingers, andere een half geſloten vuiſt, andere een Krabbe met zyn pooten, en hoewel de witte oogen gemeenlyk onder aan de teenen ſtaan, zoo weeten zy haar evenwel om te krommen, en hare ſcheutjes opwaarts te zenden.

Poſt ſex ſeptemve menſes radix effodienda eſt, a petiolis, & fibrillis depuranda, atque in ædibus deponenda, usque ad finem menſium pluvioſorum, quo tempore articuli longos emittunt ſurculos, qui abrumpuntur, ac denuo transplantantur hi articuli, qui intra ſex menſium ſpatium novum formant ſtolonem, matrix autem radix tranſplantationi inutilis eſt, ſique diu in ædibus adſervetur, quam maxime exſiccatur & corrugatur, quales in Pharmacopæis proſtant.

Secundo *Curcuma domeſtica minor* folia ac petiolos gerit minores præcedenti, folium nempe ejus cum petiolo non ultra quatuordecim pollices longum eſt, ac quatuor latum, & contritum quam maxime radicis ſpirat odorem. Radicis ſtolo ſeu congeries elegans eſt ac rara, ex una alterave formata matrice radice, ex qua tot breves & incurvi dependent digiti, qui in alios ſeſe iterum dividunt, ita ut majorem formet ſtolonem quam præcedens.

Tota autem illius congeries videtur compoſita ex multis ſemi clauſis pugnis & infantum palmis, quarum quædam oblique, quædam transverſaliter in terra locantur, ac licet digiti ſint minores quam in priore ſpecie, ipſorum tamen articuli longiores ſunt, paucas gerentes fibrillas, & glandulas, quæ rotundiores quoque ſunt, ac tantummodo in vetuſtis excreſcunt ſtipitibus. Unde ſtolo effoſus a paucis ſuis pelliculis & fibrillis depuratus eleganter glaber eſt, videturque eſſe arte elaborata materies.

Radices ejus intenſe luteum habent colorem inſtar optimi auri, ſuccoſæ ſunt, fragiles, ſaporem odoremque habentes dulcem ſed gravem cum peculiari quodam aromatico odore, ac levi acrimonia, ſine ulla tamen amaritie, quæque ſalivam quam maxime luteam tingunt, ita ut colore quum maxime cum radice Chelidonii majoris conveniant.

Hypophytum ejus nunquam fere progerminat, ſaltem nunquam hoc vidi, radix enim tam diu non quieſcit ob quotidianum ejus uſum. Qui adcurate adtendunt, hanc minorem ſpeciem iterum in binas dividunt varietates, quæ potiſſimum in eo conſiſtunt, quod una nempe radix longiores magisque laxos gerat digitos, altera breviores magisque compactos, utræque autem interne intenſe luteum habent colorem, eundemque ſaporem. Hæc ſpecies tam diu in terra non perſiſtit, quum vero ejus folia marceſcant, effodienda eſt, & ad tranſplantationem deponenda, quem in finem minimi etiam digiti valent, ſi modo unam alteramve gerant albam gemmam.

Tertio *Curcuma agreſtis*, vera ſilveſtris Curcumæ ſpecies eſt, multos emittens petiolos ſeu ſtipites inferius rotundos, ſuperius compreſſos, qui ſeſe in bina ternave dividunt folia, tres ac tres cum dimidio pedes ſimul alta, quorum petiolus ſolus ſesqui pedem altus eſt, folium quatuordecim vel ſexdecim pollices longum eſt, quatuor & quinque latum, ab utraque acuminatum parte, ſubito a petiolo anguſtatum, quod illa *Tommon* ſenſim faciunt, quo & hæc ſilveſtris ſpecies ab aliis *Tommon* ſpeciebus diſtingui poteſt, primum quoque progerminans ſeu modo excreſcens folium acutum, & firmum eſt inſtar ſubulæ, vel caricis Lalan dicti, eſtque porro tenue, lentum, nec facile fiſſuram patiens, ſed cito marceſcens, perque ejus medium anguſtus decurrit nervus, infra acute protuberans, coſtæque obliquæ magis ſunt conjunctæ quam in aliis *Tommons*, ſupra eminentes, infra ſulcos formantes, unde & hoc folium rugoſum eſt, ita ut hæc planta ſummos & tenuiſſimos proferat petiolos inter omnes *Tommons* ſpecies.

Ejus radix raro, inque binos tresve tantum nodos diviſa eſt, nullos diſtinctos exhibens digitos, nihilominus tamen oblique decurrens, multas emittens dependentes fibrillas, quæ ad inferiorem ipſarum partem glandulas gerunt rotundas, Nuces avellanas referentes. Externe ex cinereo colore flaveſcit inſtar ſtraminis, interne pallida eſt, cor gerens flavum, inodora fere, ſaporem habens amaricantem inſtar Lampuji.

Ipſius *Hypophytum* altius & elegantius eſt, ac facilius progerminat quam in *Tommon* vel *Curcuma* Squamæ ejus ſuperiores fuſcæ ſunt, inter quas flavi eminent flores, uti in *Curcuma*, marceſcit quoque, nullum relinquens ſemen vel fructum.

Na zes of zeven maanden moet men de wortel uytgraven, van de ſtelen en Vazelingen zuyveren, en in de buyzen zoo benen leggen, tot dat de regen-maanden over zyn, in welke tyd de teenen lange ſcheuten voortbrengen, die men dan afbreekt, en met haar teenen weder verplant, zoo gewinnen zy in zes maanden weder een nieuwe ſtoel, maar de moer-wortel deugd tot 't voortplanten niet, als men ze lange in de buyzen verwaard, drogen zy zeer op, en krimpen ſchier gebeel weg, gelyk men ze in de Apotheeken toond.

2. Curcuma domeſtica minor, *blyft aan bladeren en ſtelen kleender dan de voorgaande, te weten het blad behalven den ſteel niet boven* 14 *duymen lang,* 4 *breed, gewreven zynde merkelyk na de wortel riekende. De ſtoel van de wortel is aardig, en van een fraay fatzoen, gemaakt van een of twee moer wortels, daar aan zoo veele korte en kromme vingers hangen, die zig al weder in andere verdelen, zoo dat zy een groteren ſtoel maken dan het voorgaande.*

Den gebeelen klomp ſchynd gemaakt te zyn van veele halfgeſlote vuyſten en kinder-handekens, zommige ſchuyns, zommige dwers in de aarde ſtaande; en hoewel de vingers korter zyn dan aan de voorgaande zoorte, zoo zyn echter haare leden langer, met weinige Vazelingen, en daar aan weinige klieren, die ronder zyn, en alleen aan oude ſtokken te vinden. Dierhalven den uytgegrave ſtoel van zyne weinige velletjes en Vazelingen gezuyverd, ſchoon glad werd, en ſchynd een konſtig uitgeſneden werk te zyn.

De wortelen zyn van binnen boog-geel, gelyk het beſte goud, zappig, breukſaam, van reuk en ſmaak geyl-zoet, met noch een bezondere ſpeceryachtigen reuk, en een kleene ſcherpigheid, doch zonder eenige bitterheid, het ſpeegzel zeer geel verwende, zoo dat zy aan coleur met de wortel van Chelidonium Majus *zeer overeenkomt.*

Zyn Hypophyton *komt ſchier nooit voor den dag, immers ik heb 't nooit gezien, want men laat de wortel zoo lange ruſt niet wegens haar dagelyks gebruyk. Dewelke naauw opletten, onderdelen deze kleene zoorte wederom in twee, beſtaande het onderſcheid meeſt daar in, dat de eene wortel wat langer en ydeler teenen heeft, de andere kortere en digter op malkander gedrongene, beide van binnen boog-geel, en van eenderley ſmaak. Deze zoorte kan zoo lange in de aarde niet ſtaan als de voorgaande, maar als de bladeren beginnen te ſlenſſen, zoo moet men ze uitgraven, en tot 't verplanten weg leggen, waar toe de minſte teenen genoeg zyn, waar aan een of twee witte oogjes zitten.*

3. Curcuma agreſtis, *is een regt wilde zoorte van de Curcuma, met veele beneden ronde, boven gedrukte ſtelen of ſtammen opſchietende, die zig in* 2 *of* 3 *bladeren verdeelen, t' zamen* 3 *en* 3½ *voeten hoog, waar van alleen den ſteel* 1½ *voeten hoog is; 't blad is* 14 *en* 16 *duymen lank,* 4 *en* 5 *breed, onder en boven toegeſpitſt, van den ſteel ſchielyk beginnende, het welk die van* Tommon *allenxkens doen, en waar aan men deze wilde zoorte van andere* Tommons *onderſcheiden kan, ook is het eerſt uitkomende blad ſpits en ſtyf als een Elſſe, of het Snygras* Lalan. *Voorts is het dun, taay, en niet ligt ſcheurende, doch haaſt verwelkende, door de midden gaat een ſmalle zenuwe, beneden ſcherp uitbuylende, en de ſchuynze ribben ſtaan digter by malkander dan aan andere* Tommons, *boven uitpuylende, en beneden groeven makende, en daar door rimpelig ſchynende, zoo dat dit gewas de boogſte en dunſte ſtelen heeft onder alle* Tommons *zoorten.*

De wortel is weinig, in 2 *of* 3 *knobbels verdeeld, geen duydelyke teenen uitmakende, niet te min dwers kruypende, met veele aanhangende Vazelingen, en omtrent het onderſte derzelver met ronde klieren, als Hazenoten. Van buiten is ze uit den graauwen ſtroo-geel, binnen bleek met een geel hert, ſchier zonder reuk, van ſmaak bitterachtig, als Lampujang.*

Zyn Hypophyton *is boger en fraayer van aanzien, komt ook ligter voor den dag dan aan het* Tommon *of* Curcuma. *De bovenſte ſchubben zyn bruynachtig, daar tuſſen kyken de geele bloempjes uit, gelyk aan de Curcuma, vergaat mede zonder vrucht of zaad.*

Nomen generale harum trium ſpecierum Latinum eſt *Curcuma* & *Crocus Indicus*, juxta Portugallicum *Saffrân de terra*, h. e. *Crocus terreſtris;* ſic quoque in cunctis aliis Indicis linguis nomen obtinuit a luteo ſuo colore: uti Malaice & Maccaſſarice vocatur *Cuning* & *Cunjet*. Javanice *Cunyn*. Baleyice *Cunit*. Bandice *Cunil*. Amboinice *Unin*, Ternatice *Goratſchi*, quo nomine *aurum* quoque denotant. Sinice *Uin Kion*, h. e. *Zingiber luteum*, ac ſimpliciter *Uin*, juxta ipſorum morem *n* per naſum pronunciantes. Noſtrates Belgice vocant *Boribori wortel*, ac ſimpliciter *Bori bori*, quod proprie nomen unguenti cujusdam eſt, quod ex hac conficitur radice. Apud Avicennam *Carcuma* & *Carcumæni*, ſeu, uti alii ſcribunt, *Charcumani* & *Chorcumani*. Literatores illud corrigunt juxta Arabicum textum *Carcumäa*, atque hoc in Græcam transformare volunt vocem *Crocomagma*, ego autem illud derivo ab Hæbræo *Carcum*; h. e. *Crocus*, ob croceum radicis colorem. Avicenna ipſe ſcribit res quasdam de ſua Curcuma, quas de vero intelligeremus Croco, uti Malaienſes aliique Indi verum Crocum vocant in hunc usque diem *Concomäa*.

Pharmacopæorum *Terra merita* ſiccata & pulveriſata videtur eſſe *Curcuma*, quæ vero magis flaveſcit. *Garcias libr.* 1*mo*. *cap.* 39. ipſi nomen inſuper inposuit Perſicum *Darzard*, quod docti corrigunt, *Zardegjus*. Turcicum vero eſt *Sarodæ* & *Sarjot*. In Canara & Malabara vocatur *Alad*, veri autem Malabarenſes ipſam vocant *Manija Coua*. *Dioſcoridi libr.* 2. *cap.* 19. & *Plinio libr.* 29. *cap.* 18. uti putatur, dicitur *Cyperus Indicus*, ſub quo ſupra *Lampujang* & *Bangleum* comprehendimus, ſimulque ibi oſtendimus, cunctas tales aromaticas radices ipſi *Cyperum* vocari.

Prima ſpecies mihi Latine dicitur *Curcuma domeſtica major*. Malaice *Cunin Beſaer*. Baleyice *Cunyn* ſeu *Cunjet Sebatta*. Amboinice *Unyn Tita*. Maxima porro ſpecies peculiariter vocatur *Cuning Java*, quum in Java ſit vulgatiſſima, habetque tantum quatuor vel quinque magnos digitos ad latera matricis radicis dependentes, quæ, uti dictum fuit, *Ibu cuning* dicitur.

Secunda ſpecies vocatur *Curcuma domeſtica minor*. Malaice *Cuning Warangan*. Amboinice *Unin Kiri*, quum color ejus adeo intenſe luteus ſeu croceus ſit, ut fere rubeſcat.

Tertia ſeu ſilveſtris ſpecies *Curcuma agreſtis* vocatur. Malaice *Cuning Utan*, & *Cuning Tommon*. Baleyice *Tommon Tibing*, forte quum multum creſcat ſub arundinem Bamboes fruticulis, vel ob intenſe viridem foliorum colorem. Javanice *Tommon Badur*.

Non obs re judicare quis poſſet, vocem *Cyperi* primitive competere huic Indicæ plantæ ſeu Curcumæ, derivatur enim ab Hebræo *Caphar*, id eſt illevit, illiniendo delevit, ſive potius a Chaldaico *Capper*, i. e. abſterſit, quia ab antiquo tempore Curcumam ad unguentum adhibuerunt, quo corpus inungebant, ut inter cætera ab omni ſcabie mundum, & a pilis glabrum redderent, nam & Dioſcorides l. c. teſtatur ipſi pſilotri vim ineſſe.

Jacob. Bontius libr. 6. *plant. Indic. cap.* 30. Curcumam deſcribit cum veris ejus foliis, ſed, quantum videtur, juxta ſuum morem ſpecies confundit, uni aliquid tribuens, quod alii competit ſpeciei, folia enim ejus cum illis *Hellebori albi* ſatis conveniunt, ac radicum forma quodammodo cum illis *Gentianæ*, ſed quod Curcumæ tribuat purpureos flores, ac radici acrem ſaporem linguam vellicantem, de vera Curcuma neutiquam intelligendum eſt, ſed de ſilveſtri ſeu *Tommon*, ſic quoque nunquam vidi, tam domeſticam quam ſilveſtrem *Curcumam* quosdam fructus vel ſemina produxiſſe, ac proinde ejus rugoſi fructus & oſſicula potius de *Cannacoro* quam de *Curcuma* intelligenda ſunt, quum omnes hæ plantæ unum idemque fere gerant folium.

Locus. Hæc vera eſt planta Indica, nota tam in India veteri ſeu in Indoſtana, quam in aquoſa India; credo autem nullibi tam frequenter coli & adhiberi quam in Java & Baleya, plurimum in hortis colitur, præſertim ſecunda ejus ſpecies, quæ elegantiſſima & quam maxime lutea eſt, prima autem ſeu major ſpecies ſponte quoque creſcit & ſilveſtris eſt in inſulis ad Eurum ſitis, præſertim in Serua, & nobis vicina Boerone, non autem adſeverare poſſem, antiquioribus temporibus ibi nullos fuiſſe hortos, ſaltem in Boerone inter ſinum Cajeely & Tsjikomaraſſa nudus invenitur

Naam. *De generale naam van deze derde zoorte in 't Latyn is* Curcuma *en* Crocus Indicus, *na 't Portugeeze* Saffrân de terra, *dat is* Aard-Saffraan. *Zoo heeft ze ook ſchier in alle andere Indiaanſe talen haar naam van de geele coleur: als in 't Maleyts en Maccaſſaars* Cuning *en* Cunjet. *Javaanſch* Cunyn. *Baleyts* Cunit. *Bandaneeſch* Cunil. *Amboinſch* Unin. *Ternataanſch* Goratſchi, *gelyk zy ook het* goud *noemen. Sineeſch* Uin Kion, *dat is*, geele Gember, *en ſlegts* Uin, *na haare manier 't laatſte* n *door de neus ſprekende. Onze Duytſche noemenze* Boribori wortel, *en ſlegts* Bori bori, *'t welk eygentlyk de naam van een ſalve is, die van deze wortel gemaakt werd. By Avicenna* Carcuma *en* Carcumæni, *of gelyk andere ſchryven* Charcumani *en* Chorcumani. *De Taalkundige corrigeren zulx na de Arabiſche text* Carcumäa, *en willen zulx tot een Grieks woord maken* Crocomagma, *maar ik deriveere het van het Hebreeuwſche* Carcum, *dat is* Crocus, *wegens de Saffraan-coleur, die de wortel heeft.* Avicenna *zelfs, ſchryft dingen van zyn* Curcuma, *die men van de regte* Saffraan *verſtaan zoude, gelyk de Maleyers en andere Indianen den regten* Saffraan *tot noch toe noemen* Concomaa.

Der Apothecken Terra merita, *ſchynd een gedroogde en gepulverizeerde* Curcuma *te zyn, doch lichter-geel.* Garzias lib. 1*mo*. Aromatum cap. 39. *geeft haar noch de naam in het Perſiaans* Darzard, *'t welk de Geleerde corrigereh* Zardegjus. *Turkx* Sarode *en* Sarjot. *In Canara en Malabaar* Alad, *doch de regte Malabaren noemenze* Manija Coua. *By* Dioſcorides lib. 2. cap. 14. *en* Plin. lib. 29. cap. 18. *zoo men meend* Cyperus Indicus, *waar onder wy boven de* Lampujang *en* Bangle *begrepen hebben, en getoond, dat* Dioſcorides *alle zodanige* Gemberachtige *wortelen* Cyperus *noemd.*

De eerſte zoorte biet in 't Latyn Curcuma domeſtica major. *Maleyts* Cunin Beſaar. *By de Baliers* Cunyn *of* Cunjet Sebatta. *By de Amboinezen* Unyn Tita. *De grootſte zoorte hier van biet in 't bezonder* Cuning Java, *dewyl ze op Java de gemeenſte is, hebbende maar* 4 *of* 5 *groote vingers ter zyden van haare moer-wortel ſtaan, dewelke men, als gezegt* Ibu cuning *noemd.*

De tweede zoorte biet Curcuma domeſtica minor. *Maleyts* Cuning Warangan. *Amboinſch* Unin Kiri, *dewyl ze zoo boog-geel is, dat ze ſchier rood ſchynd.*

De derde ofte wilde zoorte, biet Curcuma agreſtis. *Maleyts* Cuning Utan, *en* Cuning Tommon. *Baleyts* Tommon Tihing, *miſſchien om datze veel onder de Bamboes-ſtruyken waſt, of na de boog-groene coleur der bladeren. Javaans* Tommon Badur.

Men zoude niet zonder reden oordeelen, dat het woort van Cyperus *eygentlyk deze Indiſche plant ofte Curcuma eigen was, het welk afſtamt van het Hebreeuwſche* Caphar, *d. i. hy heeft beſtreken, of door ſtryken uitgewiſt, of liever van het Chaldeeuwſche* Capper, *d. i. hy heeft afgeſtreken, om dat al van oude tyden af de Curcuma tot de ſalve gebezigt wiert, waar mede zy het ligbaam beſtreeken, op dat het onder andere van ſcburft, en de hairen zuyver en glad zoude zyn, want Dioſcorides zelfs op de aangebaalde plaats getuygt, dat het een gladmakende kragt in zig heeft.*

Jacob Bontius. lib. 6. Plant. Indicar. cap. 30. *beſchryft wel de Curcuma met hare regte bladeren, doch, zoo 't ſchynd, confundeerd hy na zyne manier de zoorten: de eene iets toeſchryvende, 't welk van de andere waar is, want de bladeren komen wel met den* Helleborus albus *overeen, ook de gedaante der wortelen eenigzins met de* Gentiana. *Maar dat hy de Curcuma, purper-verwige bloemen toeſchryft, en de wortel een ſcherpe ſmaak op de tonge, moet men geenzints van de regte Curcuma, maar van de wilde, of van de* Tommon *verſtaan, zoo heb ik ook nooit gezien, dat zoo wel tamme als wilde Curcuma eenige vruchten of zaden voortbrengt, en dierhalven moet men zyne ruyge vruchten en korrels veel meer van* Cannacorus *dan* Curcuma *verſtaan, zynde alle planten ſchier eenderley blad hebbende.*

Plaats. *Dit is een regte Indiaanſe plante, bekend zoo wel in Oud-Indiën of Indoſtan, als in water-Indiën: doch ik geloove, datze nergens meer gecultiveert, en in gebruyk is dan op Java en Baly. Zy werd meeſt in de Hoven geplant, inzonderheid de tweede zoorte, 't welk de fraayſte en geelſte is, maar de eerſte of grootſte zoorte vind men ook van zelfs groeyen in 't wild, op de Zuyd-Ooſter Eylanden, inzonderheid Serua, en ons nabuurig Boero, doch ik zoude niet verzekeren konnen, dat aldaar in voorige tyden geene tuinen geweeſt zyn. Ionners op Boero tuſſen de bocht Cajeely en Tsjikomaraſſa, loopt een*

tur montium tractus, in quibus elegans reperitur *Zingiber*, *Curcuma*, ac variæ *Tommon* ſpecies ſponte creſcentes, ubi autem incolæ ignorant, umquam hortos olim fuiſſe: Uti & ipſe vidi hanc ſponte creſcentem in montibus parvæ Ceramæ tam ſub arboribus in ſilvis, quam in nudis collibus ſub Carice.

Tertia ſpecies, quæ penitus agreſtis eſt, in planis creſcit campis, in ſicca Sagus ſilva, & ſub Bamboes arundinum fruticibus, ubi ſolum parum eſt humidum, magna obcupans ſpatia, quæ *Latar* vulgo vocantur, qualia obcurrunt poſt Huconalo in magna Amboina.

Domeſtica plantatur, uti Zingiber, effoſſa enim ejus radix deponitur, donec gemmas & ſurculos generet, qui digiti tum in quovis plantantur ſolo. Elegantiores autem & majores creſcunt Curcumæ radices in Amboinenſium calidis hortis ſilveſtribus, quam circa ædes in declivibus locis, ubi plerumque ſolum eſt humidum & arenoſum. Si poſt quinque vel ſex menſes radix non exfodiatur, tum folia marceſcunt, matrix radix perit, & ad latera novam emittit prolem.

Uſus. Curcuma in India tam ad cibum quam ad Medicinam adhibetur, Indi enim ac præſertim Javani, Malaienſes, & Baleyenſes adeo ipſi adſueti ſunt, ut eam cunctis admiſceant condimentis & piſcibus, præſertim autem iſti, quod *Karri* ipſis vocatur. Noſtræ nationi in initio nauſeabunda quodammodo eſt, quum ex noſtra opinione unguentaceum præbeat odorem, ſenſim autem ipſi adſueſcit. Hisce in regionibus Curcùma quoque adhibetur ad lintea luteo inbuenda colore, non autem diu perſiſtit, quum tinctura ejus ſit nimis pinguis, nec linteis ſatis adhæreat. Hunc in finem prima ſeu major eligitur ſpecies, quæ acrior nec tam pinguis eſt quam ſecunda, contunde ſeu contere eam ſubtiliter ſupra porphyritim, dein infunde eam in craterem vel patinam aqua repletam, ac tam diu eam relinque, donec fæculam quandam in fundo deponat, quæ abjicitur. Superfluæ tincturæ admiſcetur certa ſucci acidorum Limonum quantitas, vel alius quidam acidus fructus, ac folia Condondi, quæ tincturæ ſtabilitatem addunt, cui dein inpone lintea albâ, quæ luteo velis tingere colore. Adulteratores quidam vile aurum norunt hac tingere, ita ut intenſe luteum conquirat colorem, ſi nempe cum illa hoc excoquatur, fallacia autem ac fraus facile detegitur, ſi aliquamdiu geſtetur vel parumper rugoſæ alicui adfricetur rei.

In re Medica virtutem habet penetrantem, detergentem, & expellentem, atque externe inpoſita aliquo modo maturat per majorem minoremve acrimoniam pro varietate ſpecierum, quarum media ſemper debiliſſima eſt. In India hi morbi ſunt quam maxime familiares & obvii, uti obſtructio Hepatis & inteſtinorum, durities Hepatis, atque hinc difficilis reſpiratio, Icterus, & Diaphragmatis exulceratio, cunctos hosce morbos curant ope Curcumæ tam interne quam externe adhibitæ. Si conteratur cum melle ad conſiſtentiam Electuarii, promptum eſt Icteri remedium, ſi adſumatur, malignos enim mox expellit humores tam per urinam quam per ſudores. Eſtque hæc radix quotidiano in uſu apud incolas tam viros quam feminas, apud quas poſt corporis lotionem hoc fricant hac radice in aqua modo contrita. Javanorum & Baleyenſium mulierculæ hoc efficiunt cum Calappi oleo hac radice contrito, quo totum fere inungunt corpus, unde totæ quantæ fere luteſcunt, dicuntque hoc fieri, ut calidis diebus ipſarum corpus refrigeretur, depuretur, & poliatur ipſarum cutis, uti & cutim habent glabriorem, ſed magis ſimul luteam vicinis ac maritis ſuis. Tumentes & œdematoſi pedes hac quoque fricantur radice, ſi Bangleum ipſi addatur, ut œdema extrahatur, contra ſcabiem vero aliasque cutis inpuritates cum Calappi oleo conteritur, & ſucco Aurantiorum dulcium, quod melius eſt quam ſi ſuccus Limonum acidorum ejus loco ſumatur. In febribus & æſtuante hepate addunt flores Sampaccæ & Manoræ.

Cuncta talia unguenta vulgo vocantur *Bobori*, & apud noſtrates corrupto vocabulo *Bori bori*, atque hinc ipſa Curcuma hoc obtinuit nomen *Bori bori radix*, genuinum autem Bobori pretioſum eſt unguentum, ex variis odoratis lignis & ſeminibus confectum, quæ in odorata quadam conteruntur aqua, & aromatibus

kaal gebergte, daar men ſchoone Gember, Curcuma, *en verſcheide zoorten van* Tommon *beeft in 't wildgroeyen, en daar de Inlanders niet weeten, dat 'er ooit tuinen geweeſt zyn: Gelyk ik ook gezien heb, datze van zelfs groeyd op de gebergtens van kleen Ceram, zoo wel onder de bomen in 't boſch, als op kaale heuvels onder het ſnygras.*

De derde zoorte, regt wild zynde, groeyd in vlakke Velden, in 't drooge Sagoe-boſch, en onder de Bamboesſtruyken, daar het wat vochtig is, groote plaatzen op zig zelfs beſlaande; die men Latar noemd, diergelyke te zien zyn agter Huconalo op groot Amboina.

De tamme werd geplant als de Gember, want men legt de uytgegravene wortel weg, tot dat ze de oogen en ſcheutjes gewind, welke teenen men dan plant in allerley grond. Doch ſchoonder en groter waſſen zy in der Amboinezen warme bergtuinen, dan by de buyzen om leeg, daar gemeenlyk een vochtige zandgrond is. Als men na 5 of 6 maanden de wortel niet uitgraaft, zoo verſlenſſen de bladeren; de oude wortel vergaat, en zet ter zyden een nieuwe voort.

Gebruyk. *De* Curcuma *werd in Indiën zoo wel tot de koſt als Medicynen gebruykt, want de Indianen, inzonderheid Javanen, Maleyers, en Baliers, zyn zoo daar aan gewend, dat zy in alle baare ſoucen en ſoppen de Curcuma mengen, inzonderheid het geene men* Karri *noemd. Voor onze Natie is ze in 't eerſte wat vies, om dat ze na onze meininge een zalfachtigen reuk heeft, maar men gewend 'er allenxkens aan. Hier te Lande werd de Curcuma ook gebruykt om het linnen geel te verwen, maar het duurd niet lange, om dat deze verve te vet is, en aan 't linnen niet vaſt houd: hier toe verkieſt men de eerſte of groote zoorte, dewelke ſcherper en zoo vet niet is als de tweede, ſtootze of wryftze kleen op een ſteen, doedze in een ſchotel vol water, en laat ze zoo lange ſtaan, tot datze een witachtig meel of* Fæculam *op den bodem zet, het welke men wegſmyt. Onder de reſterende tinctuur mengd men in zekere quantiteyt den zap van zuure Limoenen, of eenig ander zuure vrucht, en bladeren van Condondong; dewelke de verwe baare vaſtigheid geeft, en legt dan het witte linnen daar in, 't welk men geel wil hebben. Eenige bedriegers weeten ook het ſlegte goud daar mede te verwen; dat het een booge coleur gewinne, als men het daar mede opkookt, maar het bedrog komt ligt aan den dag, als men het een weinig draagd, of tegen eenig ruyg ding aan ſtrykt.*

In de Medicynen is ze doordringende, afvagende, en dryvende van kracht, van buiten opgelegt ook eenigzints ryp makende, met meer of min ſcherpigheid na verandering der zoorten, zynde de middelſte altyd de ſlapſte. In Indiën zyn deze gebreeken zeer gemeen: verſtoptheden van lever en ingewand, hardigheid des levers, en daar uit ontſtaande, het moeyelyke aaſſem halen, geelzugt, en ſweeren van het Diaphragma, alle deze gebreeken genezen zy met de Curcuma, zoo binnen als buiten lichaams aangewend. Gewreven met honing tot de dikte van een Electuarium, is een dadelyk geneesmiddel tot de geelzugt, daar van ingenomen, want het dryft de quade humeuren uit door den Uryn en ſweet. Inzonderheid is ze in dagelyks gebruyk by den Inlander, zoo mannen als vrouwen, doch meeſt by de laatſte, na het waſchen het lichaam met deze wortel te beſtryken, dezelve ſlegts in water gewreven. De Javaanſe en Balyſe Vrouwtjes doen zulks met Calappus-oly gewreven, en ſchier het geheele lichaam daar mede beſtrykende, waar door zy gantſch geel ſchynen, en zeggen, dat zulks diene om by heete dagen het lichaam te verkoelen, een zuyver en gladde buyd te maken, gelyk zy dan poezeliger van vleeſch en lichter van coleur zyn dan hare naburen en haare eigene mannen. Geſwolle en zugtige benen werden ook daar mede beſtreken, als men de wortel Bangle daar by doed, om de zugt uit te trekken, maar tegens ſchurft en andere onzuyverheid des buyds wryft men ze met Calappus-olye, en zap van zoete Oranje-appelen, het welk beter is dan zap van zuure Limoenen. In de koortze en een verbitte lever, wryvenze de bloemen Tsjampacca en Manoor daar onder.

Alle zodanige ſalven noemd men in 't gemeen Bobori, *en bedorven by onze Natie* Bori bori, *en daar van de* Curcuma Bori bori wortel, *doch de eygentlyke* Bobori *is een koſtelyke ſalve, van allerhande welriekende houten en zaden gemaakt, in een welriekend water gewreven, en met ſpeceryen berookt, daar gantſch geen* Curcuma

onder

tibus exaltatur, quod tamen nulla ingreditur Curcuma, quodque ſolummodo adhibetur ad corpus grato inbuendum odore, ſique aromata calidiora addantur, ut corpus frigidioribus temporibus calefiat, unde & unguentum *Bobori* dictum apud ipſos duplex eſt, refrigerans, & calefaciens.

Refrigerans ſeu *album Bobori* potiſſimum delectationi inſervit, componiturque ex ſequentibus lignis, *Sandalo* nempe *Citrino*, *Caju Raſſa mala*, *Pulaſſario*, *Grano Moſchato*, *Unam*, h. e. *Ungui odorato minore*, fructu ſpinuloſo *Semperoanto*, atque ex aliis inſuper odoratis lignorum ramentis, & ſeminibus, ſine ullis recentibus radicibus. Cuncta hæc ſimplicia conteruntur cum aqua, in qua macerati ſunt odorati flores *Sampaccæ*, *Manoræ*, *Tanjong* &c. donec puls ſit ſubtiliſſima & craſſa, quæ gabatæ ſeu Tampurong inponitur, donec ipſi adhæreat, licet invertatur. Hæc dein ſuffimigio inprægnatur *Benſoino*, *Agalloci*, *Grano moſchato*, & *Unam*, ſicca hæc puls glebam refert argillaceam, hepatici coloris, quam maxime odoratam, quæ diu ſervari poteſt in ciſta obcluſa, ſique adhibere eam velimus, cum florum aqua odorata iterum conteritur.

Calefaciens Bobori componitur ex fervidis aromaticis corticibus & ſeminibus, quales ſunt *Maſſoy*, *Culilawan*, *Caryophyllorum*, *Putsjock*, *Foeni græci* &c. cum recentibus radicibus *Banglei*, *Tommon*, *Acori*, *Kellor* &c. quæ in aqua quoque conteruntur, ſed nullo inprægnantur ſuffimigio; plures alios modos varia componendi odorata unguenta hic præterimus, quum cum Curcuma fere nil habeant communia, licet hæc cuncta a vulgo *Bobori* vocentur.

Si quis oculos ſuos vulneraverit vel per contuſionem, vel ſi aliquid in hos inpegerit, ut oculus ipſe ſit vulneratus, tum raſura recentis Curcumæ ſumatur, infundaturque aquæ, addito granulo calcis debilioris, ita ut læviter rubeſcat, effunde tum leniter aquam, & oculis inſtilla. Potionibus quoque, quæ contra Nephritidem propinantur, magno cum ſucceſſu Curcumæ radix matrix additur, quæ itidem conducit cum aceto aqua ſubacto, ac pauxillo Acori ebullita puerperis, ad ſanguinem matricis adtenuandum & expellendum. Contra ſcabiem in Amboina minor ejus eligitur ſpecies, quum minus acris ſit, hancque conterunt cum aqua ſalſa, foliis Condondong, inliniuntque hanc ſupra ſcabiem paſtam. *Cuning Warangan* cum vitello ovi contritum & potatum Dyſuriam curat.

Cum ſupra memoratis conveniunt maxime illa, quæ *Jacobus Bontius l. c.* de *Curcumæ* viribus ſcribit, addens quod facile urinæ ejectionem promoveat, calculumque expellat, quodque addatur potionibus menſtrua provocantibus, quodque parturientium labores adjuvet, quo in caſu noſtrates verum adhibent Crocum. Ipſius unguentum Bobori, quod ex Javanorum præſcripto ex hac componitur radice cum Sandalo & odoratis floribus contrita, quo tam viri quam feminæ corpus ſuum inungunt, inſervit potiſſimum ad febrilem æſtum minuendum, ut & contra hepar fervens, ſolis æſtum, & ictus dolentes inſectorum. Quod vero dicit, Sinenſes addere quædam, quæ ſternutationem cauſſant, me latent, credoque illud de Galanga eſſe intelligendum, ut id ſupra in illo innuimus capite.

Curcuma agreſtis nullum habet uſum neque ad tincturas neque ad cibum, excepto quod Baleyenſes illam aliquando adhibeant in uſum Medicum.

Spinoſum fructum, quem *Jacob. Bontius libr.* 4. *cap.* 30. Curcumæ tribuit, externe illi Caſtanearum ſimilem, intusque continentem granula inſtar Piſorum, nunquam in ipſa obſervavi, vel audivi a Javanis fuiſſe viſum, unde erroneum eſt, videturque inpoſitus fuiſſe per ſimilitudinem & convenientiam foliorum, unde Curcumam ſine dubio cum ſubſequenti *Cannacoro* confudit. Javani *Curcuma ſilveſtri* ſeu *Tommon Badur* non utuntur ad unguentum vel *Bobori* externe, quum cutis quodammodo excitet pruritum.

onder komt, werdende alleenlyk gebruykt om het lichaam een aangenaame reuk te geven, en zoo 'er hoete ſpeceryen onderkomen, 't lichaam by koude tyden te verwarmen, daarom ook de Bobori *by hun lieden tweederley is, verkoelende en verwarmende.*

De verkoelende *of* witte Bobori, *dient meeſt tot pleiſier, en werd gemaakt uit de volgende houten:* geel Sandel-hout, Caju Raſſa mala, Pulaſſari, Granum Moſchatum, Unam, *dat is*, Unguis odoratus *de kleene, de ſteekelige vrucht* Semperoanto, *en nog eenige andere welriekende ſpaanders en zaden, zonder eenige verſche wortels. Alle deze droogen werden gewreven met water, daar in geweekt zyn welriekende bloemen*, Tsjampacca, Manoor, Tanjong, *&c. tot dat het een zeer fyne dikke pap word, die men in een kommetje of* Tampurong *doed, dat hy daar aan kleeve, al keerd men 't om. Deze werd dan berookt met* Benjoin, Agel-hout, Granum moſchatum, *en* Unam. *De drooge pap gelykt een klontje kley, leververwig, ſterk riekend, en kan lange goed bewaard werden in een geſloten dooze, en als men 't gebruiken wil, zoo wryft men 't weder op met bloem-water.*

De heete Bobori *werd gemaakt uit heete ſpeceryachtige ſchorſſen en zaden, als* Maſſoy, Culilawan, Nagelen, Putsjock, Fœnum græcum *&c. met de verſche wortelen van* Bangle, Tommon, Acorus, Kellor *&c. ook in water gewreven, en niet berookt. Veele andere manieren en zoorten van welriekende ſalven en olyen te maken, ſlaan wy hier over, om dat zy met de Curcuma niets of weinig gemeens hebben, al werden zy van de gemeene man al te zamen* Bobori *genaamt.*

Als zich iemand aan de oogen bezeerd heeft dbor ſtoten, of dat 'er iets in geſprongen is, dat het oog gequetſt werd, zoo neemd ſchraapzel van verſche Curcuma, doed het in water, en een greyntje ſlappe kalk daar onder, dat het effen na den roden trekt, giet het water dan zoetjes af, en druypt het in de oogen. Onder dranken, die men tegens graveel maakt, doed men ook met groot voordeel de moeder-wortel van de Curcuma, dewelke ook goed is met gewaterden azyn, en een weinig Acorus opgekookt voor de Kraamvrouwen gedronken, om het moeder-bloed te verdunnen, en af te zetten. Tegens de ſcburftheid nemen zy in Amboina de kleene zoorte, als min ſcherp zynde, en wryven die met zout water, bladeren van Condondong, en ſtryken zulks op het ſchurft. Cuning Warangan *met het geele van een Ey gedronken, geneeſt de brandpis.*

Met het boven verhaalde komt overeen meeſt, 't geene Jacobus Bontius l. c. *van de Curcumaas krachten ſchryft, daar by doende, dat ze gemakkelyk doed piſſen, en den ſteen dryft, dat ze gedaan werd by dranken, die de maandſtonden dryven, en verzagt der Vrouwen arbeyd in barens-nood, in welk geval deonze den regten Saffraan gebruyken Zyne* Bobori *zalve, die by na het voorſchrift der Javanen uit deze wortel maakt, met Sandel-hout en welriekende bloemen gewreven, en waar mede zoo wel mannen als vrouwen haar lyf beſtryken, diend om de brand der koortzen te verminderen, tegens verbitte lever, zonne-brand, en het moeyelyke ſteken der muſchieten. Maar het geene by zegt, dat de Sinezen doen onder dingen, die tot niezen verwekken, is my onbekend, en gelove dat men zulks van de Galanga verſtaan moet, gelyk boven in 't zelfde Capittel gezegt is.*

De wilde Curcuma *beeft geen gebruyk, noch tot verwen noch in de koſt, behalven dat ze de Baliers zomtyds tot eenige Medicynen nemen.*

De ſtekelyke vrucht, dewelke Jacobus Bontius libr. 4. cap. 30. *de* Curcuma *toeſchryft, van buyten de Caſtanien gelyk, van binnen met zaaden als Erweten, moet een groot abuys zyn, vermits ik nooit eenige vruchten gezien, of zulks van de Javanen geboort heb, 't ſchynt dierhalven, dat by wegens gelykheid der bladeren Curcuma, en 't volgende* Cannacorus *met malkander geconfundeert beeft. De Javanen gebruyken de* Curcuma ſilveſtris, *of haar* Tommon Badur *tot geen ſalve of* Bobori *van buyten, om datze eenigzints op de huyd jeukt.*

Tabula Sexageſima Septima

Curcumam exhibet *majorem*, cum *radice* & *flore* ſeparatis.

De zeven- en ſeſtig ſte Plaat

Vertoont de *groote Curcuma*, met zyn *bloem* en *wortel* afzonderlyk.

OBSERVATIO.

Hæc eſt Curcuma radice longa *H. L. Bat. p.* 208. ſed cujus icon ab hac noſtra multum eſt diverſa, quum flores ibi a planta ſint diverſi, in hujus autem centro inter folia progerminant, illaque Bontii penitus falſa eſt, quum *Cannacorum* repræſentat, reliqua porro Synonyma variosque vide auctores in *Theſ. meo Zeyl.* p. 83.

AANMERKING.

Dit is de Curcuma met een lange wortel van de *H. L. Bat. p.* 208. dog welkers figuur van de onze veel verſchild, nadien de bloemen aldaar byzonder van de plant zelfs afgezondert zyn, en in deze zyn middelpunt tuſſchen de bladen voortkomen, en die van Bontius is geheel onegt, wyl het de *Cannacorus* verbeeldt, de overige benamingen en Schryvers over deze plant ziet verders in onze *Theſaur. Zeylan. p.* 83.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

Zerumbed. Tommon.

UTi in præcedenti capite diximus, ſic verum eſt, plantam, quam nos *Zerumbed* vocamus, & Maleyenſes *Tommon*, cum Curcuma tam proxime convenire, ut juſte ſub uno comprehendantur genere, uti & forma ſua parum differunt, nec niſi a peritis diſtingui poſſint. Ego ipſe cunctas *Tommon* ſpecies diu pro ſilveſtri habui Curcuma, poſtquam vero hujus veram didicerim noſcere ſpeciem agreſtem, atque Javæ & Balyæ incolæ, qui has potiſſimum adhibent radices, unanimiter differentiam ponant inter *Curcumam* ſeu *Cuning*, & cunctas *Tommon* ſpecies, hinc in diverſis quoque capitibus hasce plantas deſcribere volui.

Puto itaque *Tommon* verum eſſe *Zerumbed* a *Garcia* ab *Orta libr.* 1mo. *aromat. cap* 43. deſcriptum ſed maxime obſcure, quodque Malabarice vocat *Sua*, ego autem a Malabaris ipſum audivi vocari *Cua* ſeu *Kua*; Atque hanc litem dirimere nolo, an & quammam differentiam ponant inter *Zerumbed* & *Zedoriam*, ſed potius profiteri volo, genuinam *Zedoariam* in hisce inſulis non creſcere, ac mihi huc usque penitus eſſe ignotam, quam diſtinctionem illis relinquo, qui terras illas permeant, in quibus creſcit.

Noſtrum itaque *Zerumbed* ſeu *Tommon* planta eſt modo creſcendi ac forma Curcumæ ſimillima, excepto quod ejus folia ſint majora, uti & radix, maximaque reperitur differentia in colore, odore, & ſapore radicis, quæ ſemper amarior, acriorque eſt ſapore, & fortior odore quam *Curcuma*. Malayenſes, Javani, & Baleyenſes *Tommon* iterum in multas diſtinguunt ſpecies, adeo ſibi ſimiles, ut non niſi a peritis diſtingui poſſint. Ego cunctas ſub ſeptem comprehendi ſpecies, quarum ſex hoc in capite, ac ſeptimam in ſubſequenti proponemus capite.

Primo *Tommon Beſaar*, Balice *Tommon Lawac*, *Tommon* quoque *Ackar*, & ſimpliciter tantum *Tommon* vocatur, vix diſtingui poteſt a prima ſeu majore *Curcumæ* ſpecie, ac proinde a multis pro ſilveſtri *Curcumæ* ſpecie habetur, cujus aliam plantam in præcedenti exhibuimus capite.

Planta ipſa tres cum dimidio & quatuor pedes alta eſt, ejusque folium præter petiolum ulnam longum eſt, quinque & ſex pollices latum, eodem modo coſtis diſtinctum, quo illud Curcumæ; Ejus petioli albicant, nervus vero medius ex fuſco rubet, in ſuperiore parte ſulcatus. Hi ſeſe invicem ambiunt, & quodammodo caudicem formant ex rotundo planum ſeu compreſſum.

Ejus *Hypophytum* majus & elegantius eſt quam in ulla *Curcuma*, ac meo judicio idem, quod alii ſcriptores pro flore veræ Curcumæ habent, ita ut totus corymbus florem referat, diu autem viget, ac tandem marceſcit nulla dans ſemina vel fructus.

Radix ejus matrix bulbus eſt; magnitudine ovi, aliquando inſtar pugni ſed rotundior, & transverſaliter articulis diſtincta, ad ejus latera tres quatuorve longi excreſcunt digiti, pedes referentes Cancrorum, qui longiores & craſſiores ſunt quam in *Curcuma* majore, ultra pollicem nempe craſſi, magisque extenſi, ſubtus alios ac breviores emittentes digitos, in amplos annulos diſtincti, intus flaveſcentes, uti & ad oras multo minus quam Curcuma major.

Si

XVII. HOOFDSTUK.

De Zerumbed, of Tommon-plant.

GElyk *in 't voorgaande Capittel gezegt is, zoo heeft het geene wy* Zerumbed, *en de Maleyers* Tommon *noemen, met de Curcuma zoo groote gelykeniſſe, dat men ze billyk onder een geſlagte moet reekenen, gelyk ze ook in gedaante weinig verſchillen, en niet dan by goede kenners te onderſcheiden zyn. Ik zelfs hebbe langen tyd alle de Tommons voor een wilde Curcuma gehouden, doch na dat ik de regte wilde, in 't voorgaande Capittel beſchreven, hebbe leren kennen, en dat de Inlanders van Java en Baly, die deze wortelen meeſt gebruyken, eenparig onderſcheid maken tuſſchen de* Curcuma *of* Cuning, *en alle de zoorten van* Tommon, *zoo heb ik ze ook mede in verſcheide Capittels willen beſchryven.*

Ik houde de Tommon *voor de regte* Zerumbed, *by* Garzias ab Orta lib. 1. aromat. cap. 43. *beſchreven, doch zeer twyffelachtig, dewelke hy in 't Malab noemd* Sua, *maar ik heb ze van de Malabaren hooren noemen* Cua *of* Kua. *Doch wil ik my in dat diſpuyt niet inlaten, of en wat onderſcheid zy tuſſchen* Zerumbed *en* Zedoaria, *maar liever bekennen, dat de regte* Zedoaria *in deze Eylanden niet groeye, ende my noch onbekend zy, latende zulks aan 't onderzoek der geene, die de Landen bereyzen, daar ze groeyd.*

Ons Zerumbed *dan, of* Tommon, *is een plante in wasdom en gedaante de Curcuma zeer gelyk, behalven, dat de bladeren en wortel grooter zyn, en het meeſte onderſcheid beſtaat in de verwe, reuk, en ſmaak van de wortel, dewelke altyd hitterder, ſcherper van ſmaak, en ſterker van reuk is dan de* Curcuma. *De Maleyers, Javanen en Baliers, deelen de* Tommon *wederom in veele zoorten, die malkanderen zoo gelyk zyn, dat zy niet dan van een goede kenner onderſcheiden konnen worden. Ik heb ze allegaar onder 7 zoorten gebragt, waar van wy 6 in dit Kapittel, en de zevende in 't volgende vertonen zullen.*

1. Tommon Beſaar, *in 't Baleys* Tommon Lawac, *werd ook* Tommon Ackar, *en ſlegts* Tommon *genaamt, is qualyk te onderſcheiden van de eerſte of groote* Curcuma, *en werd daarom by veele voor een wilde zoorte van* Curcuma *gehouden, waar van wy een andere plante in 't voorgaande Capittel getoond hebben.*

De plante is 3½ *a* 4 *voeten hoog, en het blad behalven den ſteel is een elle lank,* 5 *en* 6 *duymen breed, op dezelfde manier geribd als de Curcuma. De ſtelen zyn witachtig, maar de middel zenuwe is bruyn root, aan de bovenzyde een geut makende. Zy omvatten malkander, en maken eenigzints een ſtam, uit den ronden wat plat of gedrukt.*

Het Hypophyton *is grooter en ſchoonder dan aan eenig Curcuma, en myns oordeels 't zelfde, dat andere Schryvers voor de bloem van de regte* Curcuma *houden, zoo dat den gebeelen tros een bloem verbeeld, by ſtaat lange in zyn fleur, eindelyk vergaat by zonder zaaden en vrugt.*

De moer wortel is een bol, in de grootte van een Ey, en zomtyds als een vuyſt, doch ronder, en overdwers met leden afgedeelt, ter zyden uyt ſtaan 3 *a* 4 *lange teenen, gelyk de pooten van een krabbe, langer en dikker dan aan de groote* Curcuma, *te weten ruym een duym dik, ook beter uitgerekt, van onderen andere en kortere teenen uitgevende, in wyde leden verdeelt, van binnen bleek-geel aan de kanten, of veel minder dan de groote Curcuma.*

Als

Si transverſaliter hi diſſecentur, interne circulus adparet, qui cor ab alia diſtinguit ſubſtantia, quæ in hac ſpecie luteſcit, ſed in aliis ſubſequentibus ſpeciebus alium habet colorem. Odor ſaporque quam maxime differunt a cunctis Curcumæ ſpeciebus, odor enim gravis eſt, ſique diu adtrahatur, capite quodammodo moleſtus; ſapor amarus eſt inſtar Lampuji, magisque acris & aromaticus, quam proxime conveniens cum alba iſta radice; quæ in Pharmacopæis pro *Zedoaria* venditur: Ex hac plurimæ dependent breves & perpendiculares fibrillæ, quales in omnibus hisce conſpiciuntur ſpeciebus, externe albæ & molles, interne duro ſuffultæ nervo, atque ad infimam partem glandulam gerunt inſtar perfectæ Olivæ vel Amygdalæ, quæ fungoſa & ſuccoſa eſt, interne albicans, & circulo diſtincta, qui & in Aſphodelis obſervatur, nullius autem eſt uſus, nec transplantari poteſt, ſed perit, ſi in terra relinquatur. Javanorum curioſiſſimi hasce ſubſequentes ſpecies in marem & feminam diſtinguunt, differentia autem puſilla & exigua eſt, ac potiſſimum in eo conſiſtit, quod feminæ radix ſemper ſit multo craſſior, & interne magis flaveſcat quam in mare.

Secundo *Tommon itam.* Baleyice *Tommo iran* ſeu *iram* folia gerit intenſe virentia, & nervum medium parum rubentem, ejusque petioli ſolidiorem formant caudicem: Radix interne pallida eſt & vireſcens, circulus autem ejus cœruleſcit, ac plumbeum fere habet colorem, ſaporis amari, ipſius autem fibrillæ radicales copioſas gerunt glandulas oviformes, quæ duriores & durabiliores ſunt quam in priore ſpecie. Hujus *Hypophytum*, uti & illud *Tommon Ties* ignotum eſt; quod tamen forte progerminaret, ſi ſuo relinquerentur genio, ut plantæ poſſent ſatis feneſcere.

Tertio *Tommon Poeti* ſeu *Tommon album.* Baleyice *Tommon Bador*, per *Tommon Bador* autem Javani intelligunt *Curcumam ſilveſtrem*, in antecedente deſcriptam capite, paulo minora gerit folia præcedenti, viginti & viginti & unum pollices longa, quinque lata, brevibus inſidentia petiolis, ipſorum vero nervus medius albicat, non rubet; in matrice radice digiti ad latera locati ſunt ut in Cancris, externe glabri & ſtraminei, ad oras albicantes, ipſius autem cor ſordide albicat inſtar chartæ cinereæ. Odor ſaporque fere eſt uti in prioribus, ſed debilior, crudaque edi poteſt cum Bocaſſan; Fibrillæ ejus ſunt breviores, glandulæ parvæ & ſubrotundæ inſtar Nucum avellanarum. Ipſius *Hypophytum*, quod raro progerminat, aliquid fuſci habet, maximeque convenit cum illo *Curcumæ domeſticæ:* Hæc autem ſpecies raro in Amboina reperitur.

Quarto *Tommon Giring* ſeu *Giri*, quibusdam Baleyenſibus *Tommo Pho*, folia gerit breviora, longos & anguſtos gerit digitos, intusque flaveſcit, amarior præcedentibus, unde ad cibos non expetitur, ſed apta eſt ejus radix potionibus ſeu *Djoedjamboe* & unguento *Bobori*, ſub hoc comprehendo ſpeciem Baleyenſibus *Tommo Tibing* ſeu *Ting* dictam, quum ejus caudex & petioli viridem inſtar graminis gerant colorem, uti *Bamboe* arundo, quæ Baleyenſibus *Ting* vocatur. Ipſius radix interne quoque flaveſcit, odorem ſaporemque habens gravem, in Amboina parum nota, ac cum priore confuſa.

Quinto *Tommon dingin*, Baleyice *Tommo Ties.* Javanice *Tommon Utis*, altiores gerit petiolos, anguſtiora & minora folia præcedentibus, quæ plerumque viridia ſunt, ac ſolidiorem formant caudicem: Radix matrix in hac ſpecie non verus eſt bulbus, ſed caput ſupra terram maxima ex parte eminens, ex quo tam digiti quam fibrillæ dependent undique in faſciculum conlectæ uti in *Tommon Contsji*, digitique omnium minimi ſunt, vix minorem digitum longi & craſſi, non ad latera, ſed perpendiculares dependentes in varios minores diſtincti, ac fibrillis tecti. Color internus ad oras quoque albicat, cor autem flaveſcit, hujusque mas penitus luteus eſt, eundem cum priore habens ſaporem & odorem, excepto quod ejus acrimonia & amarities ſit minor, magisque ad Curcumam adcedens, unde inter has ſex ſpecies refrigerantiſſima habetur. Fibrillæ ejus ſunt breves & craſſæ, vix digitum longæ, ad ortum & finem anguſtiores, unde ventricoſæ videntur inſtar radicis *Aſphodeli*, vel inſtar *Tommon Contsji*, nullas gerentes glandulas.

Sexto *Tommon manga*, *Cuning* ſeu *Curcumæ* proximum eſt, eundem ſaltem habet odorem, ſed in Amboina parum notum eſt.

Als men ze dwers doorznyd, zoo ziet men binnen een cirkeltje, het welk het hert van de andere ſubſtantie afſcheid, in deze zoorte regt geel, doch in de volgende zoorten van andere coleur. De reuk en ſmaak verſchillen nu merkelyk van alle Curcumaas zoorten, want de reuk is ſterk, en zoo men hem lange riekt, het hooft eenigzints moeyelyk; de ſmaak is bitter als aan Lampoejang, wel zoo ſcherp en ſpeceryachtig, zeer na overeenkomende met die witte wortel, dewelke men in de Apotheeken voor Zedoaria *verkoopt: hier aan hangen veele korte en regt neergaande Vazelingen, gelyk aan alle deze zoorten, buiten wit en week, binnen met een harde ſenuwe, en omtrent het onderſte derzelven hebbenze een klier, gelyk een volwaſſen Olyf of Amandel, voos, en zappig, binnen witachtig, en met een cirkeltje afgedeelt, gelyk men ook aan de Affodillen ziet, van geen gebruyk, en laaten zig niet verplanten, maar vergaan, als ze in de aarde blyven. Die curieuzer zyn onder de Javanen, onderdeelen deze volgende zoorten in mannetje en wyfje, doch het onderſcheid is kleen, en meeſt daar in beſtaande, dat de wortel van het wyfje altyd dikker, en van binnen bleeker is dan het mannetje.*

2. Tommon Itam, *in't Baleyts* Tommo Iran *of* iram, *beeft boog-groene bladeren, aan de middel zenuwe een weinig rood, en zyne ſtelen maken eenen vaſteren ſtam. De wortel is van binnen bleek, na den groenen trekkende, maar het cirkeltje is blaauwagtig en loodverwig, bitter van ſmaak, en hare Vazelingen zyn vol van Ey-formige klieren, dewelke harder en durabelder zyn dan aan de voorgaande zoorte; het* Hypophyton *van deze, benevens de volgende* Tommon Ties, *is onbekent, welk evenwel misſchien voor den dag zou komen, als men ze oud genoeg liet werden.*

3. Tommon Poeti *of* witte Tommon, *in't Baleyts* Tommon Bador, *dog door* Tommon Bador *verſtaan de Javanen de* Curcuma ſilveſtris, *in't voorgaande Kapittel beſchreeven, beeft wat kleender bladeren dan het voorgaande, 20 en 21 duimen lank, 5 breed, op korte ſtelen, maar zyn middel zenuwe is witagtig, en niet rood. Aan de moer-wortel ſtaan de klaauwen ter zyden uyt, gelyk aan de Krabben, ruym een vinger dik, ſchier egaal, met weinige en korte zyde-klaauwen, buiten glad en ſtroo geel, aan de kanten witagtig, het hert vuyl-wit, als graauw pampier: reuk en ſmaak is ſchier als aan de voorgaande, dog laffer, en bequaam om raauw te eeten met Bocaſſan. De Vazelingen zyn korter, de klieren kleen en rondagtig, als Hazel-nooten. Zyn* Hypophyton, *'t welk zelden voor den dag komt, beeft weinig bruyns, en gelykt meeſt na dat van de* tamme Curcuma: *deze zoorte is in Amboina weinig te vinden.*

4. Tommon Giring *of* Giri, *by zommige Baliers* Tommo Pho, *is korter van bladeren, beeft lange ſmalle vingers, en is van binnen bleek-geel, bitterder dan de voorgaande, en werd dierhalven niet tot eeten gebruykt, maar bequaam tot* Djoedjamboe *en* Bobori. *Hier onder breng ik een zoorte, by de Baliers* Tommo Tihing *of* Ting *genaamt, dewyl zyn ſtam en ſtelen gras-groen zyn, gelyk een* Bamboes, *by de Baliers* Ting *genaamt; zyn wortel is van binnen mede bleek-geel, ſterk van reuk en ſmaak, in Amboina weinig bekend, en met de voorgaande geconfundeert.*

5. Tommon dingin, *in't Baleyts* Tommo Ties. *Javaans* Tommon Utis, *beeft booger ſtelen, ſmalder en kleender bladeren dan het voorgaande, doorgaans groen, en maken een vaſteren ſtam: De moer-wortel is aan deze zoorte geen regte bol, maar een knop, meeſt boven de aarde uitſtekende, daar aan hangen zoo wel de teenen als de Vazelingen rondom in een boſch, gelyk aan het* Tommon Contsji; *de teenen zyn de kleenſte van alle, ſchaars een kleene vinger lang en dik, niet ter zyde, maar neerwaarts hangende in verſcheide kleendere verdeelt, en met de Vazelingen bedekt, de coleur aan de kanten van binnen is mede witagtig, dog het hert is bleek-geel, en het mannetje hier van is regt-geel, van de voorgaande reuk en ſmaak, behalven zyn ſcherpigheid en bitterheid is minder, en de Curcuma nader komende, daarom werdze onder deze zes voor de koutſte van aart gehouden; de Vazelingen zyn kort en dik, ſchaars een vinger lank, aan haar begin en einde ſmalder, waar door ze buikig ſchynen, gelyk de wortel van* Affodillen, *of als* Tommon Contsji, *zonder klieren.*

6. Tommon manga *komt de* Cuning *of* Curcuma *het naaſte by, immers zy is van dezelfde reuk, doch in Amboina weinig bekend.*

Baleyenſes Curatrices gloriantur, ſeſe in patria & in Java viginti vel triginta ſpecies demonſtrare poſſe, quarum decem tantummodo in Amboina invenere, nullumque eſſe medicamentum alicui utile morbo, cui non aliquam ex hisce ſpeciebus admiſcent.

Verum itaque diſcrimen, quo cunctæ Curcumæ ſpecies dignoſci ac diſtingui poſſunt a Tommon, hac in re ſitum eſt, omnes nempe Curcumæ ſpecies interne plerumque eſſe luteas, quarum una magis, altera minus lutea eſt, odoremque inſuper habent penetrantem Daucorum, cunctæ vero *Tommon* ſpecies interne paucum gerunt luteum colorem, magisque de albente ſeu cinereo participant, ſaporque ipſarum magis amaricat, cum *Zedoaria* officinarum magis conveniens. Inter has vero prima ſpecies debiliorem habet amaritiem. Quid autem nunc dicam de *Zerumbed Garziæ* l. c. qui huic tribuit folia & radices Zingiberis: radices quodammodo illas referunt Zingiberis, folia vero neutiquam, unde puto, diverſas ipſi oblatas fuiſſe plantas, quarum ex una folium, ex altera radicem deſcripſit, ſimilitudo enim foliorum Zingiberis obſervatur in ſupra deſcripto Lampujo & Bangleo, ſic quoque Lampuji radices cum illis Zingiberis conveniunt, amarus autem Zedoariæ ſapor in cunctis detegitur Tommon ſpeciebus, ſaltem magis notabilis quam in Lampujo.

Sic quoque Malabari, quantum indagare potui, *Tommon* vocant *Kua*, neutiquam vero *Lampujum* & *Bangleum*, quæ plantæ ipſis incognitæ ſunt. Si itaque nemo demonſtrare poteſt, quænam radix ſit vera *Zedoaria*, in eâ eſſem ſententia, nil aliud eſſe quam *Tommon* quandam ſpeciem, matricem radicem habens, quæ ſemper bulbus eſt, pro illa ſpecie, quæ *Block-Zedoar* ſeu *Zedoaria rotunda* vocatur, digitosque pro aliis longis Zedoariæ radicibus. *Geiduar* enim, quod juxta Garciæ opinionem ex Sina transferetur, Sinenſibus, quos hac de re interrogavi, ignotum eſt: Sic quoque idem dicit *Garzias*, ſiccatas radices ſui *Zerumbed* duplici forma in Perſiam, Arabiam, & Ægyptum ex India tranſportari, una pars nempe ſunt bulboſæ & integræ radices, altera oblongæ & in partes diſſectæ ſunt radices, quas forte *Avicenna*, aliique Arabes ſcriptores, qui ipſam non viderunt plantam, pro binis diverſis habuere plantis, atque hinc in peculiaribus capitibus *Geiduar* & *Zerumbed* deſcripſerunt, quam ſententiam *Garzias* quoque amplectitur.

Nomen. Latine *Zerumbed.* Malaice, Javanice & Baleyice *Tommo*, ſpecierum differentia, ipſarumque nomina diverſa ſupra ſunt indicata, quibus addendum eſt, Javanos & Baleyenſes in denominatione ſpecierum aliquando variare, immo ipſas confundere ſæpe ſpecies, quod experientia & exercitatione diſtinguendum eſt. Maccaſſarice *Tommon.* Ternatice *Carbonga*, Malabarice *Kua*, quod apud Garziam ſcriptum obcurrit *Cua*, & legendum eſt *Sua.* Alii Malabari hoc vocant *Matta Mangjil*, h. e. ſilveſtre *Cuning*, *Cua* vero in Zeylona & Cochina, quoque in uſu eſt.

Si hæc vera ſit pronunciatio, quam *Garzias* forte audivit in Camara, & circa Goam, tum hanc ſupra derivavi ab Arabica voce *Sud*, h. e. *Cyperus*, ſub qua, uti dictum fuit, omnes Zingiberinæ ſeu aromaticæ radices ſunt numerandæ, atque inde quoque deflectuntur Amboinenſia *Lampuji* nomina ſupra memorata; Amboinenſes noſtri, qui Tommon ſpecies haud bene diſtinguunt, nec alias norunt niſi primas binas ſpecies, quas confundunt cum agreſti Curcuma, primam ſpeciem vocantes *Oenyn Sommo*, & *Oenyn tita*, alteram vero *Oenyn mabu*, h. e. Javanicum *Coening*, quod nomen commune eſt cum *Curcuma* majore.

Locus. Cunctæ *Tommon* ſpecies hic in Amboina in hortis coluntur, plurimæ autem exoticæ cenſentur, & a Baleyenſibus translatæ, binæ ejus majores ſpecies ſponte quoque creſcunt, uti in Uliaſſerenſibus inſulis circa humiles, & umbroſos locos, in parva Cerama in levibus ſilvis, in Boerone inter Caricem in ventoſis collibus, copioſa quoque eſt hæc ſpecies in Baleya, Java, Malabara, ac præſertim in Celebe, in regione Turattæ, unde magna copia Macaſſaram defertur ad ſubſequentem uſum. Omnes plantantur uti Zingiber, per abruptos digitos, qui gemmis gaudent ſine radice matrice.

Hic

De Baleyze Maiſtreſſen roemen, datze op haar Land en op Java wel 20 a 30 zoorten zouden konnen aanwyzen, waar van ze maar omtrent 10 zoorten op Amboina gevonden hebben, en dat 'er niet een medicament is tot eenige ziekte, daar onder zy niet eene van deze alle mengen.

Het eigentlyk onderſcheid dan, waar mede men alle zoorten van Curcuma onderkennen kan van de Tommons, beſtaat hier in, dat alle Curcumaas zoorten binnen doorgaans geel zyn, de eene min, de andere meer, met den geyle reuk van geele wortelen, maar alle Tommons hebben van binnen weinig van de geele coleur, en meer van de witte of graauwagtige, en datze merkelyk bitter van ſmaak zyn; met de Zedoaria Officinarum *overeenkomende. Waar onder de eerſte zoorte wel de laſſte van bitterheid is; maar wat zal ik nu zeggen van het* Zerumbed *van* Garzias loc. cit. *dem toeſchryvende bladeren en wortelen van Gember; de wortelen gelyken wel eenigzints na Gember, maar de bladeren ganſch niet, dierhalven ik giſſe, dat hem verſcheide planten voorgekomen zyn, van de eene het blad, en van de andere de wortel beſchryvende, want de gelykeniſſe van Gember-bladeren ziet men aan 't voorgaande* Lampoejang *en* Bangle, *zoo komen ook de wortelen van* Lampoejang *met* Gember *overeen, maar den bitteren ſmaak van* Zedoaria *vind men in alle zoorten van* Tommon, *immers klaarder dan aan* Lampoejang.

Zoo noemen ook de Malabaren, zoo veel ik 'er gevraagt hebbe, de Tommon, Kua, *maar geenzints de* Lampoejang *en* Bangle, *dewelke zy niet kennen. Indien nu niemand kan aanwyzen, wat voor een wortel de regte* Zedoaria *zy, zoo zoude ik in dat gevoelen zyn, datze anders niet en is dan een Tommon, houdende de moer-wortel, dewelke altyd een bol is, voor 't geene men* Block-Zedoar *noemd, en de teenen voor de andere lange wortelen; want een* Geiduar, *'t welk na* Garzias *meininge uyt Sina zal gebragt worden, is by de Sinezen, die ik daarnaa gevraagt hebbe, onbekent; zoo zegt ook denzelven* Garzias, *dat de gedroogde wortelen van zyn* Zerumbed *in tweederley gedaante na Perſien, Arabien, en Ægypten uyt Indiën werden gevoerd, te weten het eene zyn bolagtige en geheele wortelen, het andere langwerpige, en in ſtukken geſnedene, dewelke miſſchien* Avicenna, *en andere Arabiſche Schryvers, die het kruyt zelfs niet gezien hebben, voor twee diverze planten aangezien, en daarom in diverſe Kapittelen* Geiduar *en* Zerumbed *beſchreeven hebben, in welk gevoelen* Garzias *ook is.*

Naam. *In 't Latyn* Zerumbed. *Maleyts, Javaans, en Baleys* Tommo, *het onderſcheyd van de zoorten te benoemen, is hier boven uytgedrukt, waar by men weeten moet, dat de Javanen en Baliers in de benaming der zoorten somtyds verſchillen, ja zelfs de zoorten onder malkander confundeeren, 't welk men uyt oeffening leeren moet. Maccaſſaars* Tommon. *Ternataanſch* Carbanga. *Malabaars* Kua, *het welk men by* Garzias *geſchreeven vind* Cua, *en lezen moet* Sua. *Andere Malabaaren noemen het* Matta Mangjil, *dat is wilde* Cuning, *doch* Cua *is op Ceylon en op Cochin ook gebruykelyk.*

Indien nu zulks de regte pronunciatie is, gelykze miſſchien Garzias *geboort heeft in Camara, en omtrent Goa, zoo heb ik ze boven gedëriveert van't Arabiſche woord* Sud, *dat is* Cyperus, *waar onder, als gezegt, men alle Gemberagtige wortelen rekenen moet, en daar van komen ook de Amboinſche namen van* Lampoejang, *hier boven geſtelt. Onze Amboinezen, die de zoorten van* Tommon *niet wel onderſcheiden, en geen andere kennen, als de twee eerſte zoorten, confundeeren ze met de wilde Curcuma, noemende de eerſte zoorte* Oenyn tommo, *en* Oenyn tita. *De tweede zoorte* Oenyn mabu, *dat is, Javaans* Coening, *een naam gemeen met de groote* Curcuma.

Plaats. *Alle de zoorten van* Tommon *werden hier in Amboina in de hoven geplant, dog de meeſte houd men voor vreemd, en door de Baliers ingebragt; De twee groote zoorten groeyen ook in 't wild, als in de Oeliaſſers omtren laage, en ſchaduwagtige plaatzen, op kleen Ceram in lichte boſſchen; op Boero in het Snygras van luchtige heuvels, zy is ook overvloedig op Baly, Java, Malabaar, en inzonderheid op Celebes, in 't landſchap van Turatte, van waar men ze met hoopen op Macaſſar brengt tot het volgende gebruik. Zy werden alle geplant gelyk den Gember, met afgebrokene teenen, daar oogen aan zyn, zonder de moer-wortel.*

Hier

Hic in Amboina folia deponunt poſt finitos menſes pluvioſos, menſibus Septembri, & Octobri, tumque effodiendæ ſunt hæ radices, quin diutius ſi hæ remaneant, novos formant ſurculos, ac folia, matrixque radix magna ex parte perit.

Uſus. Cunctæ *Tommon* ſpecies magis ad Medicinam quam cibum utiles, & in uſu ſunt, exceptis tribus prioribus ſpeciebus, ex quibus farina quædam, ac cibus præparatur ſequentem in modum. Plures ſumuntur recentes radices *Tommon Lawac*, vel *Tommon Poeti*, hæ minutim conteruntur contra radulam, vel quandam aſperam rem, cribra dein, & ſubige manibus in aqua tam ſubtiliter, quam fieri poteſt, aqua quotidie abjicitur, cui dein nova adfunditur, donec aqua non amplius luteo colore ſit inprægnata, atque in fundo fæcula alba ſubſideat, Sagoemantæ ſimilis, quæ tam diu abluenda eſt, donec omnis amarities, & plurimus odor diſpareat. Ex hac farina cum Calappi lympha puls quædam mollis præparatur inſtar *Sirikayæ*, ſeu placentæ ex ovis præparatæ, illa vero viliorem habet ſaporem.

Macaſſarenſes ex farina iſta copioſam præparant pultem in crateribus, quam cum aqua excoquunt, ac dein in fruſta ſcindunt, quæ in conviviis ac diebus feſtis in obſoniis cum Syrupo, & Saccharo edunt. Hic cibus ab ipſis *Patuda* vocatur, eſtque in Cochina, & Zeylona uſitatus. Aliæ ſpecies in hunc uſum inutiles cenſentur. Binæ priores ſpecies cum Curcuma mixtæ, Limonum ſucco, ac foliis Condondong tinctura majorem conciliant perennitatem, ſi lintea luteo tingantur colore, quæ in molli Indigo inbuta viridia ſunt.

Tommon porro cunctæ ſpecies apud Baleyenſes, & Javanos in uſu ſunt ad quævis Medicamenta, quæ nobis non ſatis nota ſunt, tantam autem in iis habent differentiam, ut cuivis ſpeciei peculiares tribuant virtutes. Exempli gratia *Tommon Ties*, quæ quinta ſpecies eſt, refrigerantem habebit qualitatem, ac proinde utilis ad corpus in febribus obliniendum. Aliæ ſpecies calidiores ſunt, & expellentem habent vim, nec ad quotidianum unguentum Bobori adhibentur, ſed interne mulieribus propinantur poſt partum ad depurandum ſanguinem, & urinas expellendas. *Tommon Ties* cum Coriandro contritum, ejusque dimidia ſi deglutiatur pars, altera externe gulæ, & pectori inpoſita tuſſes curat frigidas.

Licet, uti ſupra dixi, in ea ſim opinione, tam *Lampujum*, quam cunctas *Tommon* ſpecies Zedoariæ eſſe adfines, ab hisce tamen incolis intelligere non potui, harum aliquam unquam adhiberi contra quoddam toxicum ſive adſumptum, ſive per vulnus aliquod inflictum, uti hujus rei ſcriptores noſtri mentionem faciunt, immo contrarium ejus ſupra fere demonſtratum fuit in capite *Lampuji.* Apud incolas enim certa lex vel regula eſt, contra adſumpta venena nullas fervidas, vel aromaticas adſumendas eſſe res, quæ in hisce calidis climatibus toxicum neutiquam exſtinguunt, vel enecant, ſed potius excitant, & in actum ducunt.

Sic quoque non potui indagare, ullas Tommon ſpecies in Sina eſſe notas, multo minus de *Geiduat* aliquid cognoſcere potui; Sinenſes vero Javam adpellentes ex Sina, & majorem videntes Tommon ſpeciem, hanc vocant *Toa Thau Kiong*, h. e. Zingiber majore radice, quod nomen quidam male Galangæ majori inponunt.

Zedoaria in Chirurgorum thecis ex Perſia, & Suratta delata fruſtula ſunt oblonga, ſaporem habentia amarum, atque examinata nil aliud exhibent quam *Tommon itam.*

Primaque ſpecies proprie adhibetur ad Djoedjamboe, h. e. potiones calidas: Item ſi quis obſtructa laboret alvo, contere tum hanc radicem cum ſemine Sinapios in aqua, talique modo propina, quod alvum emolliet, & ſubducet.

Secunda ſpecies multam ſubpetit Sagumantam, quæ edulis eſt, ejusque Papeda ſeu puls frigida fragilis eſt.

Tertia aptiſſima eſt, quæ cruda edi poteſt cum Bocaſſam, admiſceturque Djoedjamboe, paucamque exhibet, & fatuam Sagoemantam.

Quinta ſpecies cum Aniſo, Pulaſario, & toſta Cepa contrita, & externe inlibita, tanquam Bobori, ſeu linimentum adhibetur ad infantes mox genitos, propinaturque contra inflammationem, & febres. Radix ejus matrix Sagumantam ſubpetit edulem.

Hier in Amboina verliezen ze haar bladeren na het uitgaan van de Regen mouſſon, in de maand September, en October, als dan mag men ze uitgraven, of langer in de aarde blyvende, gewinnenze nieuwe ſcheuten, en bladeren, en de oude Moerwortel vergaat meeſt.

Gebruyk. *Alle* Tommons *zyn meer tot de Medicyn, als de koſt dienſtig, behalven de drie eerſte zoorten, waar van men een zeker meel, en koſt maakt, op de volgende manier. Men neemt veele verſche wortelen van* Tommon Lawac, *of* Tommon Poeti, *deze vryft men tegens een raſpe, of eenig ruig ding kleen, kleinſt door een zeeft, en kneedze nogmaals met de handen in 't water, zoo fyn men kan, het water giet men dagelyks af, en weder verſch daar op, en dat zoo lang, tot dat het water niet meer geel geverft word, en op de grond een wit meel blyve, de Sagoemanta gelyk, 't welk men dan zoo lange ſpoelen moet, tot dat het al zyn bitterheid, en meeſte reuk verlooren heeft. Uit dit meel maakt men met Calappusmelk zekere weeke bry, gelyk* Sirikay, *of Eyervlaaden, dog ſlegter van ſmaak.*

De Macaſſaren maken daar uit met heele bakken vol een pap, ſlegts met water kookende, en daar na tot ſtukjes ſnydende, dewelke zy op haare Feeſten by de Na-tafel met Syroop, en Zuiker eeten. Deze koſt werd by hun lieden Patuda *genaamt, en is op Cochin, en Ceylon ook gebruikelyk. De andere zoorten werden hier toe niet dienſtig geagt. De twee eerſte zoorten gemengt met Curcuma, met Limoen-zap, en bladeren van Condondong, geven de verwe een meerder vaſtigheid, als men het witte linnen geel verft, 't welk dan in den weeken Indigo geſteeken zynde groen werd.*

Voorts werden alle Tommons *by de Baliers, en Javanen tot veelderly Medicynen gebruikt, die ons nog niet te degen bekent zyn, makende daar zulken onderſcheid van, datze een yder zoorte byzondere kragten toeſchryven. By exempel* Tommon Ties, *zynde de vyfde zoorte, zal verkoelende van eigenſchap zyn, en dierhalven bekwaam het lichaam daar mede in koortze te beſtryken. De andere zoorten zyn heeter, en dryvender van natuur, en werden niet tot dagelykze Bobori-zalve gebruikt, maar van binnen om de Vrouwen na het baaren te zuiveren, en den opgeboudeh Urin te dryven.* Tommon Ties *met Coriander gevreewen, daar van de helft ingeſlokt, de andere helft van buiten op de keele, en borſt geſmeerd geneeſt den kouden hoeſten.*

Alhoewel ik, als gezegt hebbe, in dat gevoelen ben, dat zoo wel Lampoejang *als alle zoorten van* Tommon *uit de maagſchap van* Zedoaria *zyn, zoo heb ik egter by deze Inlanders niet ervaren konnen, dat een der zelve ooit gebruikt werde tegen eenig vergift, het zy ingenomen, of door eenig quetzuur ontfangen, gelyk onze Schryvers daar van melden, ja ſchier het tegendeel daar van aangeweezen, boven in 't Capittel van* Lampoejang. *Want dat is by de Indianen byna een vaſte regel, dat men tegens ingenomen vergift, geen heete of ſpeceryagtige dingen moet gebruiken, dewelke in deze heete Climaten het venyn geenzints dooden, maar veel eer werkende, en gaande maken.*

Zoo heb ik ook niet ervaren konnen, dat eenige zoorten van Tommon in Sina bekent zyn, veel min van Geiduar *verneemen konnen; Maar de Sineezen op Java komende uit Sina, en ziende de groote Tommon, noemen dezelve* Toa Thau Kiong, *dat is grootwortelige Gember, welke naam zommige abuſievelyk aan de groote Galanga geven.*

De Zedoaria in de Chirurgyns-kiſt uit Perſien, en Suratte komende, zyn lankwerpige ſtukjes, bitter van ſmaak, werden bevonden anders niet te zyn, dan Tommon Itam.

De eerſte zoorte werd eigentlyk gebruikt tot Djoedjamboe, dat is heete dranken. Item als iemand hardlyvig is, zoo vryftze met eenig Moſtaartzaad in water, en drinkt het alzoo, 't welk loslyvig maakt.

De tweede geeft veel Zagumanta bekwaam om te eeten, en haar koude Papeda breekt kort af.

De derde is de bekwaamſte om raauw te eeten met Bocaſſan, werd mede onder het Djudjamboe gemengt, en geeft weinig, en laffe Sagoemanta.

De vyfde zoorte met Anys, Pulaſary, en gebraden Ajuin gevreewen, en van buiten opgeſmeert, werd gebruikt tot Bobori voor de verſgeboorne kinders, item gedronken tegens verbitsheid, en koortze. De Moerwortel geeft Sagumanta bequaam om te eeten.

Sextà cum Pipere, & Cepa editur contra dolores abdominis frigidos, ejusque tumorem, ac Saguman-tam quoque subpetit. Species hæ porro sequentem in usum advocantur. *Tommon Lawac* cum Majanga nigra, & Cepa, propinata puerperis matricis adte-nuat sanguinem, eumque expellit. Tommon itam sequenti apud puerperas adhibetur modo, item ad Ontal Ontallang, Javanice, Bantangat, quæ com-positio est instar Theriacæ. *Tommon Giring* amaris-simum habet saporem, parumque usitatur a mulieri-bus, sed potissimum a viris cum Pipere albo, Co-riandro, cortice Massoy, ac deglutitur.

De zesde werd met Peper, en Ajuin gegeeten tegens koude baikpyn, en geswolle buiken, en geeft mede Sagu-manta. De zoorten gebruiken ze nog verder aldus: Tommon Lawac *met Majana nigra, en Ajuin ge-dronken by de Kraamvrouwen, dryft uit het Moerbloed. Tommon Itam werd op dezelve manier gebruikt by Kraam-vrouwen, item onder het* Ontal Ontallang, *in 't Ja-vaans Bantangat, 't welk is een Compositie als Theriac.* Tommon Giring *is het bitterste van smaak, weinig ge-bruikelyk by vrouwen, maar meer voor mans gemengt met witte Peper, Coriander, en Massoy, en ingeslokt.*

Tabula Sexagesima Octava

Nobilissimam exhibet plantam *Zerumbed*, seu *Tommon* dictam, cum *floribus* A A separatis, ac foliis ob petiolorum altitu-dinem B B ad latera positis.

OBSERVATIO.

Uti *Curcumæ*, sic & hujus plantæ icon quam maxime di-versa est ab illa, quæ in *H. L. Bat. pag.* 636. ab *Hermanno* proponitur pro *Zerumbet Garciæ*, quod ipsi est Zingiber sil-vestre latifolium; ut & *Thes. Zeyl. pag.* 234. notandum au-tem est, nullas plantas ab auctoribus tantopere confundi, quam quæ ab Arabibus fuere recensitæ ob breves harum, in-certas, & inperfectas ab iis factas descriptiones, qua de re ipse quoque *Hermannus* conqueritur, in *H. L. Bat.* l. c. ip-sas inque prætereuntes, dicimus hoc nostrum *Zerumbed* unum idemque esse cum *Kua H. Malab. part.* 11. *Tab.* 7. quod est Amomum scapo nudo, spica oblonga obtusa *H. Cliff. p.* 3. reliqua vide in *Thes. Zeyl. l. c.* & apud *Sam. Dale Pharmac.* in *4to. p.* 275.

De agt en sestigste Plaat

Vertoont de zeer voortreffelyke plant *Zerumbed*, of *Tom-mon* genaamt, met de *bloemen* A A afzonderlyk, en de bladen B B om de hoogte der stelen, aan de zyde geplaatst.

AANMERKING.

Gelyk de Figuur van de *Curcuma*, zoo is ook de Uitbeel-ding van deze plant zeer verschillende van die, welke van *Herman* voorgestelt word in de *H. L. Bat. p.* 636. voor de *Zerumbed* van *Garcias*, welke by hem is de wilde breedbladi-ge Gember, als mede in de *Thes. Zeyl. p.* 234. dog men moet aanmerken, dat geen planten van de Schryvers zoo zeer vermengt werden, als die geene, die van de Arabiers aan-gehaalt zyn, om derzelver zeer korte, onzekere, en on-volmaakte beschryving, waar over de groote *Herman* zelve klaagt in zyn *H. L. Bat.* op de aangehaalde plaats. Dezel-ve derhalve voorbygaande, zo zeggen wy, dat dit ons *Ze-rumbed* een en het zelve zy met de *Kua* van de *Hortus Malab. elfde Deel, Tab.* 7. het welk is de Amomum met een naakte steng, en een lankwerpige, stompe bloem-air, van de *Hortus Cliffort. p.* 3. het overige ziet in de *Thes. Zeyl.* op de aangehaalde plaats, en by *Sam. Dale Pharmac. in 4to. p.* 275.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

Zerumbet claviculatum. Tommon Contsji.

SEptima ac minima *Tommon* species non ultra pedis altitudinem excrescit, humili in caudice quatuor, vel quinque producens folia, cum uno alterove laxo laterali. Folia ipsa quatuor, vel quinque polli-ces longa sunt, binos lata, inferius auriculata, fere instar Ari minoris.

Matrix radix, ex qua caudex propullulat, bulbulus est, glandem minorem, ac brevem referens, aliquando vero nucem avellanam, ex qua undique crassæ de-pendent radices, prope ortum angustatæ, quæ dein subito crassescunt instar pennæ, vel digiti minimi. Quædam vero æqualiter crassæ sunt, glabræ, & po-litæ, deorsum acuminatæ, quædam in infima parte crassiores sunt, ac glandulam formant instar Nucis avellanæ, interne dulces sunt, succosæ, ac duro nervo distinctæ, magis fatuæ, ac dulciores quam præ-cedentes Tommon species, omnes tamen notabili amaritie gaudent, ac forti odore, qui ad subsequens *Tsjonkor* adcedit.

Digiti isti bulbosi undique circa matricem radicem dependent, eodem modo, quo in Asphodelis, vel uti plurimæ claves ex cingulo mulierum, unde & nomen suum accepit. Quidam digiti incurvi ad latera excre-scunt, ac novas formant matrices radices, quæ om-nes alias quasi undique proferunt claves; interpositis paucis fibrillis radicalibus.

Hæc species nullum profert *Hypophytum*, sed in-ter petiolos ex stipite ipso unicus excrescit flos instar calopodii, vel floris digitalis, in una specie læviter purpurascens, in alia albicans, tenerrimus, ac cito marcescens.

Radices non diutius quam per quatuor menses in terra relinquendæ sunt, quumque folia marcescant, effodiendæ sunt, atque pro transplantatione conservan-dæ, diutius enim si in terra superstit hæc radix, perit, sed

XVIII. HOOFDSTUK.

De kleenste zoort van Tommons.

DE zevende, en kleenste zoorte van de Tommons, *werd niet boven een voet hoog, op een laag stamet-je vier, of vyf bladeren voortbrengende, met een, of twee losse ter zyden. De bladeren zelfs zyn vier, en vyf duimen lank, twee breed, agter met kennelyke ooren, schier als het kleene Arum.*

De Moerwortel, waar uit den stam voortkomt, is een bolleke als een korte eekel, en somtyds als een Haselnoot, daar aan rondom andere dikke wortelen hangen, by haar begin met smalle halzen, en dan schielyk dikker werden-de, gelyk een schaft of pink. Zommige zyn eenparig dik, glad, en effen, beneden spits toelopende, zommige zyn aan 't onderste dikker, een klier formerende als een Ha-selnoot, van binnen zyn ze wit, zappig, met een harde middelzenuwe, laffer, en zoeter van smaak dan de voor-gaande Tommons, dog nog al met een merkelyke scherpig-heid, en een sterke reuk, na 't volgende Tsjonkor *trek-kende.*

De voornoemde knobbelagtige teenen hangen rondom de Moerwortel, op de manier gelyk men aan de Affodillen ziet, of gelyk veele sleutels aan een Vrouwen gordel, waar van het de naam heeft. Zommige teenen groeyen krom ter zyden uit, en formeren nieuwe hooftwortelen, dewelke al wederom met andere sleuteken behangen zyn, met weinige vaselingen daar tusschen.

Deze zoorte zet geen Hypophyton, *maar tusschen de stelen uit de stam komt een enkelde bloem voort, gefatsoe-neerd als een boose, of flos digitalis, aan de eene zoorte licht-peers, aan de andere witagtig, zeer teer, en haast verslensende.*

Men moet ze niet langer dan vier maanden in de aar-de laten, maar als de bladeren verslenszen, uitgraven, en tot het verplanten bewaren, want langer in de aarde blyvende vergaat ze, dog alvoorens ter zyden nieuwe af-

zet-

B
B
A
A

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

ſed prius ad latera novam emittit prolem, tresque quatuorque radicum, & digitorum congeries ex unica dependet radice matrice, digiti ſeu claves uſui inſerviunt, matrix vero radix ab iſtis digitis depurata ad transplantationem adhibetur.

Nomen. Latine *Zerumbet claviculatum*, h. e. claviforme, juxta Malaienſe *Tommon Contsji*, ob rationem ſupra datam. Ternatice *Tamputi.*

Locus. In Amboina raro obcurrit, quum potiſſimum ex Java, & Baleya ſit deducta hæc planta, ubique autem diligenter in hortis colitur.

Uſus. Recentes radicis claves tanquam aromata cibo admiſcentur cuidam *Sambal* dicto, crudæ nempe, qui componitur ex piſcibus crudis conſciſſis, quibus admiſcentur aromata acria. Coctæ adduntur *Sajor Kellor.* In re Medica ſuum quoque habet uſum: Radix enim hæc in taleolos diſſecta, ejusque fruſtulum cum Pinanga maſticatum conducit in tuſſi ſicca, & aphthis faucium.

zetſels voortbrengende, en men vind 'er daar drie, en vier boſſen ſleutels aan eene klomp hangen: De teenen, of ſleutels neemd men tot zyn gebruik, maar de Moerwortel van de ſleutels ontbloot dienen tot het verplanten.

Naam. *In 't Latyn* Zerumbet claviculatum, *dat is ſleutelformige, na het Maleyts* Tommon Contsji, *om reden als gezegt. In 't Ternataans* Tamputi.

Plaats. *Ze is in Amboina weinig te vinden, zynde uit Java, en Baly eerſt aangebragt, en word overal neerſtig in de boven onderhouden.*

Gebruyk. *De verſche ſleutels van de wortel werden als ſpeceryen onder zekere koſt gedaan, te weten raauw onder het geene men* Sambal *noemd, een bakzel van raauwe viſſchen, met ſcherpe kruiden gemengd. Gekookt werd het onder 't* Sajor Kellor *gedaan. In de Medicyne beeft het ook veel gebruik: De wortel in ſchyfkens geſneden, en een ſtukje daar van met Pinang geknouwd, is goed in de droge hoeſt, en ſprouw der keele.*

Tabula Sexageſima Nona

Ad *Figuram Primam* ZERUMBED exhibet CLAVICULATUM.

Figura Secunda SONCORUM proponit.
Figura Tertia GANDASULIUM denotat.

De negen en ſeſtigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* het SLEUTELDRAGEND ZERUMBED.
De *Tweede Figuur* ſtelt voor de SONCORY PLANT.
De *Derde Figuur* verbeeld de GANDASULIE PLANT.

CAPUT DECIMUM NONUM.

Soncorus. Tsjonckor.

TSjonckor formam habet Zingiberis & Curcumæ mixtam, eſtque plantula humilis, nullos emittens cauliculos, ſed pauca gerit folia in ſolo extenſa, horum enim petioli in terra abſconduntur.

Folia ejus cum illis Curcumæ quodammodo conveniunt, ſed ſunt multo breviora, craſſiora, & ſuccoſiora, tres quatuorque pollices longa, tres digitos lata, per longitudinem ſtriata, horumque inferiora in terra plane decumbunt, ſubſequentia parum elevata ſunt, ac medium modo progerminans cucullum refert. Gravem ſpirant odorem, ſuntque fragilia, mollia, nullamque ferre poſſunt vim, nihilominus tamen dicuntur, ac re vera etiam nymbis & procellis reſiſtere poſſunt intrepida, quum ſint craſſiuscula, firma, nec alte ſupra terram emineant.

Radix ejus digitus eſt brevis, obtuſus, ac plerumque glandiformis, ex qua alii minores digiti ad latera dependent, qui perpendiculariter terram penetrant, craſſitie Zingiberis, in breves & ſquamoſos articulos diſtincti per pallidam pelliculam, ſunt autem multo molliores Zingibere, omnesque dictæ iſtæ radices ſuccoſæ ſunt, fragiles, & albæ; ipſarumque odor quam maxime fortis eſt & aromaticus, proxime ad Curcumam agreſtem accedens, qui cameram odore ſuo replet, ubi conſervantur, ita ut capiti ſit moleſtus, noſtra ſaltem natio hunc ingratum & gravem cenſet eſſe odorem; qui in foliis idem quoque obſervatur, ſed debilior.

Radices hæ nodoſæ binos tresve albos & herbaceos emittunt cauliculos e terra, nunc hac nunc illa parte viciſſim, quibus folia iſta inſident.

Flos raro progerminat ſolummodo in brevi, & albo petiolo ex plantæ ipſius centro, qui componitur ex quatuor albis flaccidis, & ſemi pellucidis petalis, bina autem ſuperna paululum ex coeruleo purpuraſcunt colore, eſtque porro hic flos ample extenſus, adeoque tener, ut ſi tangatur, vel paululum tractetur, mox in mucaginem fere liqueſcat, ipſius odor eſt uti in radice. Inter petalorum angulos tria alba locantur cornicula incurva, ab una parte parum excavata.

Radicis digiti aliquando adeo nodoſi ſunt quam articuli Podagricorum; craſſasque, ac pyramidales in terram demittunt fibrillas, e quibus glandulæ quoque excreſcunt, alii autem ad latera propullulantes novos formant digitos, ac plantulas, ita ut intra breve temporis ſpatium ingentem obcupet locum, quum in nigra mollique creſcat hæc planta terra, quam foliis ſuis ita obtegit, ut vix dignoſci poſſit.

Con-

XIX. HOOFDSTUK.

De Soncory Plant.

TSjonkof *beeft een fatſoen van Gember, en Curcuma gemengd, een laag kruidje, dat zig met geen ſtelen verheft, maar met weinige bladeren op den grond uitgebreid legt, zynde hare ſtelen in de aarde verborgen.*

De bladeren gelyken wat na de Curcuma, maar zyn veel korter, dikker, en zappiger, drie a vier duimen lank, drie vingers breed, in de lengte geſtreept, de onderſte leggen vlak op de grond, de volgende daar op een weinig verheven, het middelſte eerſt uitkomende gelykt een peperhuisje. Zy hebben een ſterken reuk, zyn bros, week, en konnen geen geweld uitſtaan, niet te min hebben ze de naam, en ook de daad, dat ze tegen alle ſtorm, en onweder onbeweeglyk blyven ſtaan, om dat ze dikagtig, ſtyf, en niet boog boven de aarde zyn.

De wortel is een korte, ſtompe vinger, meeſtendeel als een eekel, daar andere kleene vingers ter zyden aan ſtaan, die regt neerwaarts in de aarde gaan, in de dikte van Gember, ook in korte, en geſchubde leden verdeeld, door een bleek velleken, maar veel weeker dan Gember, en alle de voorgaande wortelen zyn zappig, bros, en wit; haren reuk is byzonder ſterk, en ſpeceryagtig, de wilde Curcuma naaſt komende, een kamer vervullende, daar ze gehandeld werd, en 't hooft bezwarende, immers onze Natie houdenze voor vlieſlyk; en moeyelyk. Dezelve reuk is ook in de bladeren, dog ſlapper.

Deze knobbelige wortelen ſchieten twee, of drie witte en kruidagtige ſtelen uit tot boven de aarde, dan de eene aan deze, dan de andere aan de andere zyde met beurten, waar aan de voornoemde bladeren vaſt zyn.

De bloem komt zelden voor den dag, en dat maar eene op een korten, en witten ſteel uit het midden der plante, gemaakt van viet witte, ſlappe, en half doorſchynende bladjes, dog aan de twee bovenſte ziet men wat peers-blaauw, wyd geopend, en zoo teer, datze ſtraks in een ſlym vergaat, als menze handeld, en riekt als de wortel. Tuſſchen de bladjes in de boeken ſtaan drie witte kromme boorentjes, aan de eene zyde wat bol.

De vingers van de wortel zyn zomtyds zoo knobbelig als die van de Podagreuſe menſchen; zy ſchieten dikke, pyramidale vazelingen in de aarde, daar aan mede klieren waſſen, anderen ter zyden uitſchietende, formeeren nieuwe vingers, en plantjes, in korten tyd een groote plaats beſlaande, als het in een zwarte mulle grond ſtaat, en bedekt den zelven met zyn bladeren zodanig, dat men hem qualyk bekennen kan.

Contra ficcis menſibus Octobri, & Novembri plerumque omnia ſua demittit, & abjicit folia, ita ut diu nulla in illo loco appareat planta, tumque pereunt radices matrices, ni effodiantur, harumque proles novas producit plantulas, non enim eſt planta durabilis, & perſiſtens in uno eodemque loco, ſæpius enim transplantanda eſt, unde & multo craſſiora ac pinguiora format, & generat folia, quæ palmam lata ſunt, & fere rotunda, alioquin enim ſunt anguſta, & acuta.

Nomen. Latine *Soncorus*, ac vulgo Malaice *Contsjor*, uti & a noſtra vocatur natione, apud veros autem Malaienſes nomen gerit *Tsjoncor*, ſeu *Tsjonkor*, uti & in Java, & Baleya vocatur, Javani autem hunc quoque nominant *Kuntſu*. Ternatice *Socco*, & *Pattaccar*. Amboinice, in Hitoea *So-Ulo*, in Leytimora *So-Ur*. Bandice *Socur*. Sinice *Samay*.

Sub ſpeciebus *Zerumbed* numerari poteſt, apud nullos enim Auctores ejus inveni mentionem, uti & non multum nota eſt hæc plantula, alioquin ad ſpecies ſilveſtris *Curcumæ*, ſeu *Tommons* reduci poſſet, cujus plurimæ ſpecies, uti dictum fuit, pro *Zerumbed*, ſeu *Zedoaria* habentur.

Locus. In Java, & Baleya tam in hortis quam ſponte creſcit, in hiſce vero Orientalibus inſulis diligenter in hortis colendus eſt, excepto in Manipa inter pagos Tuban, & Luhu, ubi ſponte quodammodo provenit, puto autem olim hortos ibi fuiſſe exſtructos.

Uſus. Javani, & Baleyenſes teneris ejus foliis utuntur ad olus. Radix ejus non magnum habet calorem, ſaltem non majorem Curcuma, licet ejus ſapor paulo acrior ſit. Malayenſes, & Javanenſes mulierculæ hanc radicem magni faciunt, nec tam alienæ ſunt a gravi ipſius odore.

Hac quoque cum præcedentibus radicibus multum utuntur ad omnes fere morbos, in quibus medicamenta modice calefacientia, & ſeparantia conducunt, præſertim contra abdominis tormina tam in adultis quam in pueris, quam cum aliis aromatibus maſticatam abdomini inſpergunt, vel unguento admiſcent Boborri dicto.

Contra ulceratas aures recens hæc radix ſumitur cum pauxillo Nucis moſchatæ, quæ ſimul contunduntur, ſuccusque exprimitur, qui tepide auribus inſtillatur. Alii hanc maſticant cum Siri Pinanga, atque auribus inſtillant.

In Sina hæc radix quoque nota eſt, ipſique hanc tribuunt virtutem medici iſti, cujus porticiuncula cum debili potu Arack contrita propinatur contra fervidum, & æſtuantem ſanguinem, unde obſtructi aperiuntur pori, flatus diſſipantur, & ægri levantur, qui anxii ſunt per obſtructionem pororum.

Contra hanc adfert noxam, tam interne adſumpta quam externe inlinita, quod nempe abortum procreat embryonem diſſolvendo, quæ ars tam Sinenſibus quam aliis gentilibus adeo familiaris, & uſitata eſt, quam Chriſtianis inpia.

Dicunt quoque, hujus radicis ſuccum crateri aheneo inpoſitum per illum tranſire. Sic quoque contuſa radix circa ferream lamellam ligata, intra tres quatuorve dies adeo hanc perforaret, ut frangi facile poſſet. Hoc autem cum Amboinenſi Tsjonckor inſtitutum nullum ſortiebatur effectum.

Daarentegen in de drooge maanden October, *en* November *verlieſt het gemeenelyk alle zyne bladeren, zoo dat men langen tyd de plaats niet bekennen kan, daar 't ſtaat, als dan vergaan de Moerwortels, zoo menze niet uitgraaft, en haar afzetſels brengen nieuwe plantjes voort, want het is geen durabele plant op eene plaats; en men moetze dikwils verplanten, waar door ze ook veel vetter, en dikker bladeren gewint, wel een hand breed, en ſchier rond, daar ze anders ſmal, en ſpits blyven.*

Naam. *In 't Latyn* Soncorus; *in 't gemeen Maleyts* Contsjor, *zoo als 't by onze Natie genoemd werd, maar by de regte Maleyers is zyn naam* Tsjoncor, *of* Tsjonkor, *gelyk het ook op Java, en Baly hiet, dog de Javanen noemen 't ook* Kuntſu. *In 't Ternattaans* Socco, *en* Pattaccar. *Op Amboins, op Hitoe* So-Ulo, *op Leytimor* So-Ur. *Op Banda* Socur. *In 't Sinees* Samay.

Men kan het onder de zoorten van Zerumbed *reekenen, want ik bevinde by geene Autheuren gewag daar van gemaakt, gelyk het ook nog niet veel bekend is, anders moet het onder de wilde* Curcumaas, *of* Tommons *gereekend worden, wiens meeſte zoorten, als gezegt, voor* Zerumbed, *of* Zedoaria *gebouden werden.*

Plaats. *Op Java, en Baly waſt het zoo wel in de hooven, als in 't wild, maar in deze Ooſterſche Eilanden moet men 't neerſtig in de hooven onderhouden, behalven op Manipa tuſſchen de Negoryen Tuban, en Lubu vind men 't eenigzints in 't wild, dog ik giſſe, dat eertyds aldaar tuinen geweeſt zyn.*

Gebruik. *De Javanen, en Baliers gebruiken de jonge bladeren tot moeskruid. De wortel beeft geene zonderlyke bitte, immers niet meer dan de Curcuma, hoewel de ſmaak wat ſcherper is. De Maleytſche, en Javaanſche Vrouwen houden deze wortel in groote agting, en zyn zoo afkeerig niet van dien ſterken reuk.*

Zy gebruikenze veel nevens voorgaande wortelen, ſchier tot alle Medicynen, die matelyk verwarmen, en ſcheiden moeten, inzonderheid tegens buikpyn aan oude, en kinderen, dezelve geknouwt met andere ſpeceryen op den buik ſproeyende, of onder Bobori zalve mengende.

Tegens zweerende ooren neemt men de verſche wortel met een weinig Noote Muſchaten, ſtoot, en perſt den zap uit, en giet 't zelve laauw in de ooren. Anderen knouwen 't zelve met Siri Pinang, en druipend zoo in de ooren.

In Sina is deze wortel ook bekend, en haar medicyns ſchryven haar deze kragten toe, een kleen ſtukje gevreven, en met ſlappen Arack gedronken, verkoelt het heete, en woedende bloed, opent de verſtopte ſweetgaten, dryft de winden, en maakt zodanige menſchen verligt, dewelke benauwt zyn door verſtoppinge der ſweetgaten.

Daarentegen zal het ook deze hindernis hebben, dat het zoo wel binnenslyfs genomen, als van buiten op 't lyf geſmeert, de bevrugte vrouwen zoo ſchadelyk zy, dat het de ontfangeniſſe afdryven, en een misval veroorzaken, een konſt by de Sineezen, en andere Heidenen zo gebruikelyk, als by de Chriſtenen goddeloos.

Zy zeggen ook, dat het zap van de wortel op een kooperen bekken gelegd, door het zelve been vreet. Zoo ook de geſtootene wortel rondom een yzeren ſtaaf gebonden, zoude den zelve in twee, of drie dagen zodanig deurbyten, dat men hem breeken kan. Dog dit met 't Amboinſche Tsjonkor geprobeerd zynde, wilde geen effect hebben.

OBSERVATIO.

Hæ binæ plantæ, ſi non *Kempheriæ* ſint ſpecies, ipſi ſaltem quam maxime ſunt adfines, quam delineatam vide in *H. Cliffort. p.* 2. & *H. Malab. part* 11. *Tab.* 41.

AANMERKING.

Deze twee planten, zo het geen regte zoorten van de *Kempheria* zyn, zo zynze ten minſten hem zeer naby, welke afgebeeldt is in de *H. Cliffort. p.* 2. en in het *elfde Deel* van de *Hortus Malab. Tab.* 41.

CAPUT VIGESIMUM.

Gandaſulum. Gandaſuli.

HÆc quoque *Galangæ* ſpecies eſt, ſed non aromatica, nil fere peculiare habens quam odoratum florem; ejusque nodoſa radix oblique prorepit inſtar Galangæ, ſed tenuior eſt, albior, & mollior, nec aromatica, ſed tantummodo paucum ſpirans odorem, acuta emittit ſubuliformia cornua, quæ ſeſe explicant in longos, virides, & firmos caules, ex rotundo planos, & compreſſos, quatuor, & quinque pedes altos, hiſce folia inſident illis Galangæ ſimilia, ſed breviora, in obliquas, & paralelas quoque coſtas diſtincta. Hæc autem non directe ſibi ſunt obpoſita uti in Galanga, ſed ſolitaria, rara, & inregularia.

Flos provenit ex corymbo ex calicibus viridibus compoſito, quorum quivis florem emittit longo tubo inſidentem, qui ex tribus flaccidis componitur petalis, ample extenſis, in triangulo poſitis, & ex albo flaveſcentibus, quorum quædam magis albent, quædam inſtar Ceræ flaveſcunt, ſuntque ſingularis formæ, dimidia enim ejus pars anguſtum format collum, eſtque ſuperne plana, & ampla, media, & maxima pars aliam habet formam binis lateralibus partibus.

In illorum angulis tria longa, & flaccida locantur cornicula, ample quoque extenſa; dulcem ſed gravem hic flos ſpirat odorem, qui adeo flaccidus eſt, ut vix tractari poſſit: Poſt florem nullum excreſcit ſemen, nec corymbus florifer directe cauli inſidet, ſed parum oblique ſummæ ejus parti, acſi ad latera excreſceret.

Nomen. Latine *Gandaſulium.* Malaice, Javanice, & Baleyice *Gandaſuli*, & quoque ſimpliciter *Suli.*

Locus. In Amboina parum eſt nota hæc planta, ubi tantummodo in quibusdam colitur hortis, ac plantatur, & propagatur per radicis fruſta uti Galanga, copioſior obcurrit in Java, & Baleya. Sinenſes dicunt in ſua patria quoque ſponte provenire.

Uſus. Hujus plantæ nullus peculiaris huc usque innotuit uſus, ejusque flores ornamenti cauſſa poſt aures vel in capillitio geſtantur, totamque odore ſuo replent cameram. Contra tumentes tonſillas vel alios colli tumores inferior caulis pars prope radicem ſumitur, quæ maſticatur, ejusque ſucco pars tumida inliniatur, vel contuſi hi caules aquæ incoquuntur, qua calide os tanquam gargarismate conluatur.

In Malaienſi Grammatica a juvenibus uſitata hic flos juveni viro miſſus denotat ejus inconſtantiam, & in arte, & re amatoria variabilem, uti hujus floris petala ſeſe ample extendunt, atque hic tamen flos vagus, & laxus eſt.

XX. HOOFDSTUK.

De Gandaſulie Plant.

Dit is een mede zoorte van de Galanga, *dog niet ſpeceryagtig, ſchier niets hebbende van belang, als een welriekende bloeme; de geknopte wortel kruipt dwers als Galanga, dog is dunder, witter, en weeker, ganſch niet ſpeceryagtig, maar ſlegts een weinig riekende, zy ſchiet ſpitze boorns uit als priemen, daar uit worden lange, groene, en ſtyve ſtelen, uit den ronden plat, en gedrukt, vier, en vyf voeten hoog, hier aan ſtaan de bladeren, die van Galanga ganſch gelyk, dog korter, mede in ſchuinze paralelle ribben, of voorens verdeeld. Zy ſtaan niet tegens malkander in ryen gelyk aan de Galanga, maar enkeld, weinige, en zonder order.*

De bloeme komt voort uit den tros, beſtaande van groene kelkjes in malkander gedrongen, ieder uitgevende een bloem op een lange hals ſtaande, en gemaakt van drie ſlappe blaadjes, wyd uit malkander geſpreyd, en in een drie-angel, uit den witten geel, zommige witter, zommige geel als waſch, een byzonder fatzoen uitmakende, want de helft daar van is een ſmalle hals, en vooren breed, het middelſte, en grootſte heeft ook een ander fatzoen, dan de twee ter zyden.

In de boeken ſtaan drie lange, en zwakke boorentjes mede wyd uitgebreid, zy heeft een zoeten, dog geilen reuk, en is zoo ſlap, datze niet veel handelens verdragen kan. Na de bloemen volgt geen zaad, en de bloemdragende tros ſtaat niet regt op zynen ſteel, hoewel aan 't opperſte maar wat ſchuins, en als ter zyden uitwaſſende.

Naam. *In 't Latyn* Gandaſulium. *Op Maleyts, Java, en Baly* Gandaſuli, *en ook ſlegts* Suli.

Plaats. *In Amboina is het weinig bekend, en aldaar alleenlyk in zommige hoven geplant, met ſtukken van de wortel gelyk Galanga, meer vind men 't op Java, en Baly. De Sinezen zeggen, dat het in haar land ook in 't wild waſt.*

Gebruyk. *Van deze plante is nog geen zonderlyk gebruik bekend, de bloemen werden tot cieraat agter de ooren, of in 't hair gedragen, zy vervullen met haren reuk een gebeelen kamer. Tegens het zwellen van de amandelen, of ander hals gezwel, neemt men 't onderſte van den ſteel by de wortel, knouwd 't zelve in de mond, en met het zap ſmeerd men de zyde, daar het gezwel is, of men kookt de gekneusde ſtelen in water, en gorgeld daar mede warm.*

In de Maleytſche Letterkonſt onder 't ſonge volk gebruikelyk wil deze bloemen, aan een mansperzoon gezonden, zeggen, dat hy ongeſtadig zy, en in 't minnen vagebonderen, gelyk deze bladeren zig wyd uitbreiden, en de bloem niet te min meeſt ydel is.

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

Galanga Malaccenſis. Bangle Malacca.

ALia hæc *Galangæ* ſpecies eſt, quam hic deſcribimus, magna ex parte ſilveſtris. Forma ſua cum Galanga majore convenit, vel magis proprie accedit ad illam Globbæ, quam libro undecimo deſcribimus, odor autem ejus cum *Bangleo* & *Contsjor* convenit.

Radix ſimilis eſt Galangæ, ſed magis lutea eſt, & mollior Lampujo, odore ad Bangleum adcedens. Longos rectosque erigit caules, ſique ſponte proveniat, duodecim & quindecim pedes altos, plerumque pollicem craſſos, aliquando inſtar brachii infantis; hisce folia inſident alternata, illis Globbæ omnino ſimilia, octodecim & viginti pollices longa, quinque ſexve digitos lata, ſuperne ex nigro virentia, inferne obſcure flava & lanuginoſa; unde ab aliis diſtingui poteſt hæc planta ſpeciebus, contritaque fortem inſtar Banglei ſpirant odorem, ſiccata autem propius ad Zingiberis odorem adcedunt.

Majores caules ſeu ſtipites in ſummo alium emittunt cauliculum, erectum quoque, ſesquipedem longum, cui flores adcreſcunt per ſtrata quaſi, ſeu ſupra ſeſe invicem, uti in Hyacinthis, ſed longe alius formæ. Sunt enim concavi, ex ſex petalis compoſiti, quorum bina majora ad latera inſtar alarum ſunt poſita, externe albicantia, interne rubra, albis ac luteis ſtriis & punctulis eleganter picta ſeu variegata, acſi characteres vel literæ quædam eſſent, bina alia alba minora petala ſub his locantur, uti in Zingiberis flore, binaque alia alba minora floris dorſum tegunt.

Poſt hunc florem capitulum locatur viride, quod in fructum excreſcit, magnitudine ovi columbini, ſed qui rotundior eſt, parum trigonus, quumque maturus eſt, intenſe rubet, luteis firmisque pilis hirtus eſt patum pungentibus, cutisque pruritum excitantibus. Interne officulum locatur trigonum, ex magnis angulosis & nigricantibus granulis compoſitum, argentea medulla ſeu pellicula conjunctis, inſtar granulorum *Globbæ crispæ* vel *Cardamomi*, ſaporis ingrati. Externa tenuis & fragilis gluma trifida eſt, quum maturus ſit fructus, qui & ſupra umbilicatus eſt, odoremque ſpirat *Tsjonckor*, qui odor noſtratibus ingratus eſt, ſed ab incolis cum illo *Cardamomi* comparatur.

Nomen. Latine *Galanga Malaccenſis*. Malaice *Lanquas*, & *Bangle Malacca*, aliis *Makuy Malacca*. Amboinice *Annipa Wackan majus*, & *Lawaſſa Malacca*, quidam enim hanc pro ſpecie *Lanquas* habent, alii *Banglei*, ac noſtri Amboinenſes pro *Globba*. Nomen *Makuy* adfinitatem habet cum *Unin Mackay*, quod nomen Amboinenſe eſt Banglei ſupra *cap.* 13. deſcripti, cum cujus odore hæc planta maxime convenit, atque hinc a plurimis Malayenſibus *Bangle Malacca* vocatur. Javanice *Cumadjara betul* ad diſtinctionem *Camadjamæ*, quæ *Sireum* eſt.

Locus. In Amboina creſcit ad oras levium ſilvarum, vel in deſertis hortis ad montes ſitis, uti & circa *Caju Puti* arbores albas. Per radicem etiam propagatur, ac circa ædes plantatur, ubi ejus caules non ultra digiti craſſitiem adquirunt, ac ſeptem pedum altitudinem habent. Videtur copioſe creſcere circa Malaccam, uti & in Java & Baleya.

Uſus. In Amboina non peculiarem habet uſum, excepto quod mulierculæ fructuum putamina ſeu glumas in aqua conterant, qua veſtes & capillos lavant, ut fortem ipſis concilient odorem, qui ipſis gratus habetur. Ut Baru Sagueri arboris rite præparetur, ita ut fomes igniarius bonæ ſit notæ, ac facile ignem concipiat & adcendat, Baru hoc in ſucco ex craſſiſſimis hujus plantæ caulibus expreſſo inſtilletur bis terve, quod ad ſolem exſiccandum iterum eſt. Recentem ejus radicem, quæ Tsjonkor odorem habet, Amboinenſes maſticant cum Pinanga feſtis ſuis, quum per totam noctem cantent, ut vox ipſis ſit clara, nec fauces rauceſcant.

Macuy genuinum hujus ſpecies eſt, quum vero penitus ſit ſilveſtris, hanc plantam libro undecimo deſcribemus inter *Globbas* nomine *Globbæ Uviformis.*

De Malacciſe Galanga.

EEn ander meeſt wilde zoorte van Galanga, *is 't geene wy hier beſchryven. Het is aan ſatzoen de groote Galanga, of noch eygentlyker de Globba gelyk, die wy in 't* 11*de Boek beſchryven, maar van reuk met de* Bangle *en* Contsjor *overeenkomt.*

De wortel gelykt mede na de Galanga, doch is geelder, en weker als Lampujang, in reuk na Bangle trekkende. Het ſchiet lange en regte ſtelen op, zoo 't in het wild waſt, 12 *en* 15 *voeten hoog, in 't gemeen een duym dik, zomtyds als een kinds arm; daar aan ſtaan de bladeren verwiſſeld tegens malkanderen, die van Globba ganſch gelyk,* 18 *en* 20 *duymen lank, vyf of zes vingers breed, boven ſwart-groen, van onderen donker-geel, en wolagtig in 't aantaſten, waar aan men ze van andere zoorten onderkennen kan, gewreven, hebben zy een ſterken reuk als Bangle, maar de gedroogde komen den Gember nader.*

De hooft ſtelen of ſtammen dragen aan haar opperſte een andere ſteel, mede regt, en anderhalf voeten lank, daar aan waſſen de bloemen boven malkanderen als Hyacinthen, doch van een gebeel ander ſatzoen. Zy zyn hol, als kelkjes, van 6 *blaadjes gemaakt, waar van de twee grootſte ter zyde ſtaan als wangen, buyten wit, binnen rood, met witte en geele ſtrepen en puntjes ſchoon geſchilderd, als of het eenige letters waren, twee andere witte blaadjes leggen hier onder, als in de Gember-bloem, en noch twee kleene witte dekken den rugge van de bloeme.*

Achter deze bloem ziet men een groene knop, waar uyt de vrucht werd, in de groote van een duyven-ey, doch ronder, een weinig driezydig, als ze ryp is, hoog rood, met geele ſtyve haayrtjes bezet van buyten, die wat ſtekelig zyn, en op de huyd ſeuken veroorzaken. Binnen leyd een klompje in drien deelbaar, van groote boekige en ſwartagtige korls gemaakt, met een zilververwig merg ofte huydeken aan malkander hangende, gelyk de korls van Globba Crispa *of* Cardamom, *onlieflyk van ſmaak. De huytenſte dunne en broſſe ſchaal kan in drien verdeeld werden, als ze ryp is, heeft een naveltje boven op, en riekt ſterk na* Tsjonckor, *voor de onze onlieflyk, maar by de Indianen werd het met Cardamom vergeleken.*

Naam. *In 't Latyn* Galanga Malaccenſis. *Maleyts* Lanquas *en* Bangle Malacca, *by andere* Makuy Malacca. *Amboinſch* Annipa Waccan *het* groote, *en* Lawaſſa Malacca, *want zommige houden 't voor een geſlachte van* Lanquas, *zommige van* Bangle, *en onze Amboinezen voor* Globba. *De naam* Makuy *heeft een gemeenſchap met het* Unin Mackay, *een Amboinſche naam van* Bangle, *boven* cap. 13. *met wiens reuk deze plante meeſt overeenkomt, en daarom ook van de meeſte Maleyers* Bangle Malacca *genaamt werd. Javaanſch* Camadjara betul, *tot onderſcheyd van* Camadjam, *'t welk* Siree *is.*

Plaats. *In Amboina waſt het aan de randen van de ligte boſſchen, ofte in verlatene tuinen in 't gebergte, als mede omtrent de witte bomen* Caju Puti. *Met de wortel word het ook omtrent de huyzen geplant, daar de ſtelen niet boven een vinger dik, en zeven voeten hoog werden. Het ſchynd, dat het veel in 't wild omtrent Malacca moet waſſen, als mede op Java en Baly.*

Gebruyk. *In Amboina heeft het geen zonderlyk gebruyk, behalven dat de Vrouwtjes de ſchalen van de vruchten in water wryven, en daar mede haar kleeren en haayren waſſchen, om dezelve een ſterken geur te geven, die by haar lieden aangenaam is. Om de Baru van de Sagueers bomen te bereiden, dat 'er goede tontel van werde, die het vuur ligt ontfangt, zoo waſcht dezelve Baru in het zap uyt de dikſte ſtelen dezer plante geperſt, een reys of twee, en droogdze telkens in de Son. Zyne verſche wortel, die mede na* Tsjonckor *riekt, knouwen de Amboinezen met Pinang, als zy op haar Hoogtyden heele nagten opzingen moeten, om een gladde keel en klaare ſtem te krygen.*

Het eygentlyke Macuy *is een mede-zoorte hier van, doch om dat ze gantſch wild is, zoo zullen wy ze in 't* 11*de Boek onder de* Globbas *beſchryven met de naam van* Globba Uviformis.

Fig. 1.

Fig. 2

Tabula Septuageſima Prima

Ad *Figuram Primam Galangam* exhibet *Malaccenſem*, cum *flore* ejus *a* ſeparato.

Figura Secunda ramum exhibet *Cannacori*, ſeu *Cannæ*, cum ejus *floribus A* majori forma expreſſis, & *B officulis* ejus *ſeminalibus*.

N. B. Hujus plantæ auctores & Synonyma dedi in *Theſ. Zeyl. p.* 53. ubi examinari poſſunt, uti & in *H. Cliffort. p.* 1. ad *Cannam* ſpathulis bifloris.

De een- en ſeventig ſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *Malacciſe Galanga* met deszelfs *bloem* afzonderlyk.

De *Tweede Figuur* wyſt aan de *Cannacorus* ofte de *Canna*, met deszelfs bloemen *A* in grooter gedaante uitgedrukt, en de zaadkorrels *B*.

N. B. Van deze plant heb ik de Schryvers en benamingen aangehaalt in myn *Theſ. Zeyl. p.* 53. alwaar die kunnen nagezien werden, als mede in de *Hortus Cliffort. p.* 1. by de *Canna* met tweebloemige takjes.

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM.

Cannacorus. Daun Taſſibeh.

HÆc quoque planta ad Galangæ ſpecies pertinet, licet neſciam, quam ob rationem in Europæorum Herbariis *Cannacorus* ſit vocatus, quum nihil habeat commune neque cum Arundine, neque cum *Acoro*.

Hic in India fere eadem creſcit forma, qua deſcriptus & delineatus eſt Cannacorus in *Adpendice* novi *Dodonæi cap.* 47. excepto, quod ejus folia in iſta figura nimis ſint rotunda, ni forte in Italia hanc habeant formam. Hisce in terris autem ſunt oblongiora, illis Agreſtis Curcumæ ſimilia, pedem longa, ac ſemi pedem lata, ſubtus obliquis coſtis pertexta, inſtar foliorum Muſæ, glabra quoque, & læte virentia. Seſſilia majoribus inſident caulibus, qui rotundi ſunt, herbacei, digitum craſſi, quatuor & quinque pedes alti, alternata porro, & interiore parte ad caules conniventia.

Flos miram & peculiarem habet formam, cum illo *Gladioli* quodammodo conveniens, ex quinque anguſtis petalis compoſitus, quorum bina inſtar uvulæ dependent, ac tria eriguntur, coloris interne crocei, externi rubri, quo autem diutius vigent, eo magis rubent interne hæcce petala, inodora penitus.

Flores inſequuntur fructus, paulo majores viridibus Nucibus avellanis, qui trigoni ſunt, & externe virentes, brevibusque obſiti ſpinulis inſtar tenerorum fructuum Caſtanearum. Maturi nigreſcunt, in tres dehiſcentes cellulas, in quarum quibusvis tria, quatuor, vel quinque locantur officula ſeminalia, rotunda, glabra, Piſa referentia, externe nigra, interne alba.

Radix ejus repit transverſaliter uti Galanga, vel ſi ita velint, inſtar arundinis, digitum craſſa, alba, ſuccoſa, & fragilis, ſaporis primo aquoſi, dein parvam in ore relinquit amaritiem, non edulis, uti Italorum Herbaria indicant.

Nomen Latinum retinemus in Europa uſitatum, *Cannacori* & *Floris cancri*, quum cocti Cancri colorem gerat, vocatur itidem *Gladiolus Indicus*, & *Xiphium Indicum*. Malaice *Daun Taſſibeb*, h. e. Roſarii herba, *Taſſibeb* enim Arabibus dicitur roſarium ſeu amuletum præcum; uti & Hiſpanis vocatur *Cuentas*, ac Portugallis Indicis *Folbo de Contas*. In Java & Baleya *Milu Milu*.

Locus. In quolibet creſcit ſolo, & maxime propagatur tam per deciduum ſemen, quam per prorepentem radicem: In Amboina circa domus, & in hortorum areis ſeritur, magis ad recreationem ob ſingularem florem, quam ad uſum. In Java & Baleya copioſior eſt. In Europam dicitur, hanc plantam fuiſſe deductam per ſemen ex Indiis Occidentalibus.

Uſus ejus nullus peculiaris eſt, quin incognitus huc usque ſit, in Amboina enim tantum ob flores colitur, ac pro *Gandaſuli* ſpecie habetur, unde & *Gandaſulium rubrum*, ac quibusdam *Lanquas mera* vocatur.

Mulierculæ ſuperſtitionem alunt, nolentes hanc adſtare aliis herbis medicinalibus, dicentes harum virtutes per illius vicinitatem enervari & inminui.

XXII. HOOFDSTUK.

De Cannacorus, ofte de Canna.

DIt behoord mede onder de geſlagten van Galanga, hoewel ik weet niet om wat voor reden het in de Europiſche Kruyd boeken Cannacorus genaamt werd, daar 't nochtans niets heeft nog na Riet, nog den Acorus gelykende.

Het waſt hier in Indiën ſchier met dezelfde gedaante als beſchreven en afgetekend ſtaat in de Appendix van den nieuwen Dodonæus cap. 47. behalven dat de bladeren in dezelve figuur te rond zyn, of zy moeſten in Italien dezelfde gedaante hebben. Immers hier te lande zyn zy lankwerpiger, die van de wilde Curcuma gelyk, een voet lank, en een halve breed, van onderen met ſchuynze vooren doortogen, gelyk de Piſſang-bladeren, mede zoo glad en blyde groen. Zy ſtaan zonder ſtelen aan de ſtam of booft ſtelen, dewelke rond, kruydachtig, een vinger dik, en 4 a 5 voeten hoog zyn, verwiſſeld tegens malkander, en met haar binnen-zyde na den ſteel ziende.

De bloeme heeft een vreemde en eygen fatzoen, die van Gladiolus wat gelykende, van 5 ſmalle blaadjes gemaakt, waar van der 2 afhangen als lellekens, en 3 overeynd ſtaan, van coleur binnen Saffraan-geel, van buyten rood, doch hoe langer zy aan den ſtok ſtaan, hoe rooder zy van binnen werden, gantſch zonder reuk.

Daar op volgen de vruchten, wat groter als groene Hazel-noten met bare ſchellen, drieboekig, van buyten groen, en met korte ſtekeltjes bezet, als jonge vruchten van Caſtanjen. De rype werden ſwartachtig, openende haar in 3 kamertjes, in ieder leggen 3, 4, en 5 ronde, gladde, beenharde korls, als erweten, van buyten ſwart, van binnen wit.

De wortel is kruypende, en dwers als Galanga, of zoo men 't zoo hebben wil, gelyk ons riet, een vinger dik, wit, zappig, en breekzaam, van ſmaak eerſt waterachtig, daar na een kleene bitterheid in de mond nalatende, niet eetbaar, gelyk de Kruyd-boeken van het Italiaanſche zeggen.

Naam. *Wy houden de Latyniſche naam in Europa aangenomen*, Cannacorus, *en* Flos Cancri, *om dat ze de coleur heeft van een gekookte Krabbe: Item* Gladiolus Indicus, *en* Xiphium Indicum. *Maleyts* Daun Taſſibeh, *dat is Paternoſters-kruyd, want* Taſſibeh *is in 't Arabiſch te zeggen een Paternoſter of Bidſnoer, gelyk het de Spanjaarden ook noemen* Cuentas, *en de Indiaanſche Portugeezen* Folho de Contas. *Op Java en Bali* Milu Milu.

Plaats. *Het waſt in allerhande grond, en vermenigvuldigd zich zeer, zoo door het afgevalle zaad, als door de kruypende wortel. In Amboina werd het omtrent de buyzen, en in een boek van de tuinen gezaayd, meer tot en ſpectacul wegens de rare bloem, dan tot gebruyk. Op Java en Baly heeft men 't ook overvloediger; In Europa, zegt men, is 't gebragt door zaad uyt Weſt-Indiën.*

Gebruyk. *Het heeft geen zonderlyk gebruyk, of het is nog onbekend, want in Amboina voed men 't maar om de bloemen, en houd het voor een zoorte van* Gandaſuli, *dies men 't ook* rood Gandaſuli, *en by zommige* Lanquas mera *noemd.*

De Vrouwen hebben een ſuperſtitie, willende deze plante in de Hoven by andere medicinale kruyden niet dulden, zeggende dat dezelve door zyne naburigheid ſlap werden, en hare krachten verminderen.

In memorato *Dodonæo* reperitur, Italos foliorum cineres adhibere ad ora vulnerum ſeu ſinuum prorepentium aperire, quod Papyrus quondam efficiebat, in aceto autem aqua ſubacto vel vino macerata hæc folia recentia curant ac rubra vulnera, nullis aliis medicamentis curabilia. Viles Æthiopum flamines, uti & Catholici plebei, aliis deſtituti rebus, roſaria ſua ex hujus formant officulis ſeminalibus, unde & hæc planta ſupra memorata accepit nomina.

In aliis quoque veteris Indiæ regionibus, quas Æthiopes inhabitant, ſine dubio creſcet; anno enim 1685. flaminem Æthiopicum cepimus, qui Arabem eſſe ſeſe profitebatur, quique ſecum ducebat tria quam longiſſima roſaria ſeu Taſſibehs, quorum longiſſimum mille, ac medium trecenta continebat officula, adeo nigra, dura, & polita, acſi ex ebore vel alio quovis oſſe eſſent confecta, cuncta autem erant officula hujus plantæ. Vulgaria vero roſaria ſeu Taſſibets Æthiopum non plura continent nonaginta novem.

Hic autem Arabs ſpurius novam introducebat doctrinam & ſectam inter Æthiopes, qua docebat tantæ longitudinis roſaria eſſe adhibenda, quæ vero tam noxia erat populo, ut magiſtratus noſter rogatu veterum Æthiopum, novam illam doctrinam vetare cogeretur, dum enim flamines hi viros cogebant tam longa roſaria precando enumerare, atque interea ſeſe ab uxoribus ſuis abſtinere, hi flamines ipſorum uxores ſtupro exercebant, atque nullum præterea reſtabat tempus per longos iſtos ſuſurros, ad quotidianum peragendum opus, & victum quærendum.

Ad conficienda hæcce roſaria ſemi matura eliguntur officula, quæ perforantur filo cupreo, cui tam diu adpendent, donec indureſcant & nigreſcant, quum oſſea eſſe quis putaret.

In gemelde Dodonæus *vind men, dat de Italianen de aſſche dezer bladeren gebruyken, om de monden van de voortlopende gaten te openen, als men met de Papyrus dede, maar in gewaterden azyn of wyn geweekt, helen de verſche en roode zeren, die met geen ander middel geneesbaar zyn. De ſlegte Paapjes onder de Mooren, als mede de Romaniſten, die anders niet hebben, maken haare Bidſnoeren van deze korls, waar van dit kruyd de bovenſtaande namen heeft.*

Het moet in andere Landen van oud Indiën, daar Moren wonen, ook groeyen: want wy hebben Anno 1685. een vreemden Moorſchen Paap gevangen, die zich voor een Arabier uitgaf, en by denzelven gevonden 3 ongemeene lange Bidſnoeren of Taſſibehs, waar onder de langſte duyzend, en de middelſte 300 korls hadde, zoo ſwart, hard, en glad, als of zy van ivoor of ander been gemaakt, en ſwart geverft waren, doch alle waren zy van de korls dezes kruyds. De ordinaris Taſſibehs van de Mooren, hebben anders niet meer dan 99 korls.

Doch dezen gecontrafeyten Arabier bracht een nieuwe leer en ſecte op, onder de Mooren, waar by men zoo lange Taſſibehs gebruyken moeſte, dog zoo ſchadelyk voor het Volk, dat onze Overheid zelfs op 't verzoek der oude Moren, die nieuwe leer verbieden moeſte, want terwyl deze Papen de Mannen dwongen zulke lange Bidſnoeren uyt te lezen, en ondertuſſchen haar van hare Vrouwtjes te onthouden, zoo misbruykten deze Prieſters hare wyven; zoo en ſchoot 'er ook geen tyd over door dit lange preuvelen om het dagelykze werk te doen, en de koſt te winnen.

Tot het maken nu van deze Bidſnoeren, verkieſt men de halfrype korls, dezelve doorſtekende met een koperdraad, en latende dezelve daar aan hangen, tot dat zy hard en ſwart worden, wanneer men 't voor been zoude aanzien.

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM.

Acorum. Deryngo.

Licet Acorum putatum ſit herba frigidis ſeu Borealibus regionibus propria, in India tamen Orientali quoque obcurrit non tantum in humidis, ſed etiam in ſiccis & altis creſcens locis. Eandem fere habet formam, qua in Europæis Herbariis deſcriptum eſt: Radix enim ejus eſt longa, repens, vix digitum craſſa, modo ſub terræ ſuperficie prorepens, immo ſæpe nuda eſt, atque hinc ad ſummam ejus partem viridis, ſubtus alba, & ad latera fuſca. Dividit ſeſe in paucos laterales ramos radicales, qui longe prorepunt, lentique ſunt, flexiles, ac difficulter disrumpi poſſunt.

Recens hæc radix interne plerumque alba eſt, ſiccata vero ruffeſcit, ſaporque ejus eſt acris, non multum fervens, cum levi amaritie, odor fortis eſt, aromaticus, ac caput quodammodo gravans, quæ enim in paludoſis creſcit locis, ſulphureum ſpirat odorem ac fere ingratum, in ſuperiore ejus parte in annulos videtur diſtincta, ſed obliquos, & inregulares, ex quovis autem nodo longum excreſcit folium, eo modo, ut unum dextrorſum, aliud ſiniſtrorſum vergat.

Maxima folia coadunata excreſcunt ad repentis radicis extremum, ſesqui pedem, immo binos pedes alta, digitum lata, & ſemper erecta, illis Butomi ſimilia, hæc vero Acori breviora ſunt, ſolidiora, glabriora, venis deſtituta, ſed nervo donata longitudinali, ab utraque protuberante parte, nullo modo lædentia, intenſe viridia, & plana, excepto quod infra parum ſint complicata, & prope radicem parum fuſca. Inter manus contrita, eundem penetrantem aromaticumque cum radice habent odorem, qui æque gratus eſt, & in ſiccatis perſiſtit.

In radice matrice prope ortum majorum foliorum quatuor vel quinque minores propullulant radices, quæ ſenſim ibi novos quosdam formant furculos, vel nova brachia. In binas dividitur ſpecies, quæ parva tamen eſt differentia, una nempe paluſtre, altera terreſtre dicitur *Acorum*.

Acorum

XXIII. HOOFDSTUK.

De Ooſt-Indiſche Acorus, of Calmus.

HOewel 't Acorum een kruyd is, zoo men gemeend heeft, de koude Landen eygen, zoo vind men het nogtans ook in Ooſt-Indien, niet alleen op vogtige, maar ook op drooge en verbeeve plaatzen. Het heeft bykans de gedaante, gelyk het de Europiſche Kruyd-boeken beſchryven, want het is een lange kruypende wortel, ſchaars een vinger dik, even onder 't riſch van de aarde gaande, dikwils blood, en daarom aan 't bovenſte groen, van onderen wit, en aan de zyden bruyn. Zy verdeeld haar in weinige zyde-takken, die al weder lang voortkruypen, zeer taay, buygſaam, en qualyk om te breeken.

De verſche is van binnen doorgaans wit, maar de drooge beſterft ligt-ros, de ſmaak ſcherp, niet zonderlyk beet, met een kleene bitterheid, de reuk ſterk, ſpeceryagtig, en 't booft wat beſwarende, want het geene in moeraſſige plaatzen waſt, riekt wry wat ſwavelig, en bykans onaangenaam, aan de bovenſte zyden ſchyndze in leden verdeeld te zyn, doch ſchuyns en onordentlyk, komende uyt ieder lid een lang blad, zodanig dat het eene aan de regter, en 't ander aan de ſlinkerzyde der wortel ſtaat.

De grootſte ziet men digt op malkander, aan 't eynde van de kruypende wortel, 1½ en 2 voeten hoog, en een vinger breed, altyd overeynd ſtaande, het ſnygras zeer gelyk, doch die van Acorum zyn korter, gelyviger, gladder, zonder aderen, dan de middel-zenuwe in de lengte, die te weerzyden uytbuyld, niet ſnydende, booggroen, en vlak, behalven beneden, daar zy wat gevouwen ſtaan, by de wortel wat bruyn. Taſſchen de handen gevreven, hebben zy dezelfde ſterke Aromatieque reuk van de wortel, of wel zoo lieflyk, die ook in de drooge blyft.

Aan de oude wortelen nu komen by den oorſpronk van de groote bladeren 4 a 5 kleendere voort, die metter tyd aldaar eenige afzetſels, of nieuwe armen formeren. Men verdeeld het in 2 zoorten, dog met een kleen onderſcheid, als Water- en Land Acorum.

Water-

Acorum paluſtre maximum eſt, atque ad ripas fluminum creſcit, ut & in locis paludoſis, ubi lapilli & arena conmixta ſunt, quam maxime luxurians, longa & pinguia producens folia, magnum obcupans locum. Ejus radices orchiam circiter longæ ſunt, ultra digitum craſſæ, interne albiſſimæ. Terreſtris ſpecies minora & graciliora gerit folia, ejusque radix externe magis fuſca eſt, ſaporemque habet magis ferventem & acriorem.

Inter hæc folia unicum aliquando excreſcit craſſius & anguſtius reliquis, inferne ad tertiam circiter ejus partem triangulare, & interne junceum, reliqua ſuperior pars aliis ſimilis eſt. In ſummo triangularis partis ſtellula creſcit ſemi digitum longa, pennam craſſa vel paulo craſſior, julis Coryli ſimilis, vel in India ad fruſtum Siriboæ adcedens, rotunda, hepatici coloris, ac rugoſa, obliquis lineis diſtincta ſeu ſtriata, ubi & aliquando quid Muſcoſi adparet, quod Acori flores repræſentare videtur, alios enim diſtinctos flores hic in India obſervare non potui.

Carol. autem *Cluſius libr. 2. rarior. pl. cap.* 50. ſcribit, in Europæo *Acoro* julum hunc excreſcere ad craſſitiem & longitudinem digiti, cui inſident parvi, pallidi, ſed diſtincti, quadripetali floſculi, quos multa inſequebantur tubercula, qualia in hac Indiæ Orientalis planta nunquam vidi, cæteroquin ejus deſcriptio cum noſtra ſatis convenit. Julus iſte raro quoque provenit, ac fere nunquam in illo, quod in humido creſcit ſolo.

Nomen. Latine *Acorum* & *Acorus*, hodie in Pharmacopæis Belgicis *Calmus*, non autem per hanc vocem intelligendum eſt *Calamum aromaticum*, quæ longe alia ac pretioſa eſt planta. Alia omittens Europæa nomina, uti & hanc radicem circa annum 1574. ope quorundam Cæſareorum legatorum in Europæis noſtris regionibus innotuiſſe, atque ex Turcia fuiſſe deductam primum Viennam, nunc autem adeo multiplicatam in Hollandiæ & Zelandiæ foſſis, ut pro indigena haberetur planta, de qua vide *Cluſium l. c.* Turcæ hanc vocant *Agir*, vel uti *Jul. Scaliger. exercit.* 40. ſcribit *Aïr.* Lithuanenſes *Tartarski Zeli*, h. e. Tartariæ herba, quum in Tartariæ regionibus prope Pontum Euxinum copioſe creſcat, vel quum Tartari multum hanc ſecum ducant. Arabice *Alwag*, & ſine articulo *Wag.* Perſice *Alwah*, atque hinc derivata ſunt Indica nomina *Vas*, *Vaſabu*, *Vaicam*, & *Vatikam.* In Bengala *Böos*, in regionibus Malaienſibus *Deryngo*, quod Portugalli *Dirimgo* ſcribunt. Nomen quoque Arabicum *Karun* inveni, quod forte corruptum eſt *Acori*, atque hinc apud Malaienſes quosdam *Conjango.* In Banda *Caju Swangi*, h. e. herba magorum, vel ob gravem ipſius odorem, vel quod magos inertes reddat. Amboinice in Luhua *Aywabäu*, h. e, Porcina radix. Sinice *Tſchaupo.* Quibusdam *Peckin Zoan*, h. e. Peckenſis Cepa, non ob ejus formam, ſed a gravi & penetranti odore.

Locus. Antiquis temporibus hæc radix parum nota erat, forte ob ſimilitudinem cum Butomo pro hoc habita, in Colchide, aliisque Pontus Euxini Borealibus regionibus tantum inveniebatur, unde forte tranſlata fuit in Galatiam & Bithyniam, ubi præſertim luxurioſe creſcit prope lacum circa urbem Burſiam ſeu Pruſam, ſenſim enim calidioribus adſueta regionibus tandem in Cretam venit.

In India Orientali copioſiſſime & elegantiſſime creſcit in aquoſa regione Bengalæ inferioris, atque inde per cunctas Indiæ provincias extra Gangem, & in inſulis aquoſæ Indiæ. Uti id adparet ex *Garzia libr.* 10. *aromat. cap.* 32. *Acorum* in India extra Gangem non notum erit, licet ſupra memorata nomina *Vas*, *Vaticam*, & *Deringo Calamo* ſuo *aromatico* tribuat, quod mihi perſuaſum eſt ab *Acoro* multum differre, unde & meo judicio vel error quidam in iſto obcurrit capite, vel ambæ iſtæ plantæ confuſæ admodum ibi deſcribuntur. Puto autem, in hasce Orientales inſulas aliunde eſſe deductum, nullibi enim obcurrit niſi prope hominum ædes, circa fluminum oſtia, paludes, vel aliis in humidis locis. Luxurioſe quoque prope ædes creſcit circa puteos plantatum, ubi copioſa effunditur aqua, & angulus ipſi conceditur tranquillus, ut ſeſe extendere poſſit.

Water-Acorum is het grootſte, waſt aan de kanten van de rivieren en moeraſſige plaatzen, daar kleene ſtenen en zand onderlopen, zeer weeldrig, met groote en vette bladeren, een ruyme plaats beſlaande. De wortelen zyn omtrent een vadem lank, en ruim een vinger dik, zeer wit van binnen. De Landzoorte heeft kleender en magerder bladeren, de wortel bruinder van buiten, beter en ſcherper van ſmaak.

Onder deze bladeren komt zomtyds een voort, dikker en ſmalder dan de andere, van onderen tot omtrent een derde driekantig, en van binnen biesachtig, de reſt na boven is de anderen gelyk: Aan 't bovenſte van 't driekantige deel, groeid een ſteertje, een halve vinger lank, en een ſchaft dik, of meer, de Kattekens van de Hazelaar gelyk, of in Indiën als een ſtukje Siriboa, rond, leververwig, en ruyg, met ſchuynze linien geſtreept, daar aan zomtyds iets moſchagtigs is, 't welk het bloeyzel van Acorum wil zyn, want ander beſcheydelyker bloeyzel hebbe ik in Indiën daar aan niet vinden konnen.

Maar Carol. Cluſius libr. 2. rarior. plantar. cap. 50. *ſchryft, dat aan het Europiſche* Acorum *dit Katteken uytwaſt tot de dikte en lengte van een vinger, waar op kleene, bleeke, doch duydelyke, vierkantige bloempjes groeyen, en daar op veele knobbeltjes volgen, diergelyke ik aan de Ooſt-Indiſche nooit gezien hebbe, anders komt zyne beſchryvinge met de voorgaande wel overeen. Het voornoemde Katteken ziet men ook zelden voortkomen, en ſchier nooit aan 't geene, het welk in een vochtige grond ſtaat.*

Naam. *In 't Latyn* Acorum *en* Acorus, *hedendaags in de Duytſche Apotheeken* Calmus, *doch men moeſte daar door niet verſtaan* Calamum Aromaticum, *dewelke een geheel andere en koſtelyke plante is. De andere Europiſche namen ſlaa ik over, als mede dat deze wortel omtrent 't Jaar* 1574. *door hulpe van eenige Keyzerlyke Gezanten in onze Duytſche Landen eerſt is bekend geworden, zynde daar in gebragt uit Turkyen eerſt na Weenen, doch nu zoo vermenigvuldigd in de ſloten van Holland en Zeeland, dat men 't voor een Inlandſch gewas zoude aanzien, waar van ziet* Cluſius loc. cit. *De Turken noemen 't* Agir, *of gelyk* Julius Scaliger. Exercit. 40. *ſchryft* Aïr. *De Littauwers* Tartarski Zeli, *dat is Tarters-kruyd, om dat het in de Tartarſche Landen by de Pontus Euxinus veel waſt, of om dat de Tartars het zelve veel by hun voeren. Arabiſch* Alwag, *en zonder Artickel* Wag. *Perſiſch* Alwah, *hier van komen de Indiſche namen* Vas, Vaſabu, Vaicam, *en* Vatikam. *In Bengale* Boös. *In de Maleytſche Landen* Deryngo, *het welk de Portugezen* Dirimgo *ſchryven. Ik vinde ook den Arabiſchen naam* Kârun, *zynde miſſchien bedorven van Acorum, en daar van daan by zommige Maleyers* Coryango. *In Banda* Caju Swangi, *dat is, Tovenaars kruyd, of om zyn barſchen reuk, of om dat het de Toveryen zal kragteloos maken. Amboinſch op Lubu* Aywahäu, *dat is, Verkens-wortel. Sinees* Tſchaupo. *By zommige* Pekin Zoan, *dat is, Pekinſe Ajuyn, niet van zyn gedaante, maar van zyn ſterken reuk.*

Plaats. *In oude tyden was deze wortel weinig bekend, miſſchien wegens de gelykheid met het ſnygras voor 't zelve aangezien, men vond ze maar in Colchide, en andere Noorder-Provintien aan de* Pontus Euxinus, *van waar ze miſſchien overgebragt is in* Galatie *en* Bithynie, *daar ze inzonderheid weelderig waſt by een Meyr, omtrent de Stad Burſia of Pruſa, hebbende allenskens de warme Landen aangewend, tot dat het ook in Creta is gekomen.*

In Ooſt-Indiën waſt het meeſte en ſchoonſte in 't waterryke Land Neder-Bengalen, en van daar door alle Provintien van India, buyten de Ganges, *en de Eylanden van Water-Indiën. Zoo als men merken kan uyt* Garzias libr. 1. aromat. cap. 32. *Het* Acorum *moet in Indie, buyten de Ganges niet bekend zyn, hoewel by de hovenſtaande namen,* Vas, Vaticam, *en* Deringo *aan zyne* Calamus Aromaticus *geeft, waar van men verzekerd is van het Acorum veel te verſchillen; dierhalven na myn oordeel in 't gemelde Capittel, of een abuys' met die namen beeft, of die beyde plante zeer confues beſchryft. Ik betrouwe dat het in deze Ooſterſe Eylanden van elders gebragt zy, want men vind het nergens dan by woningen der menſchen, omtrent de monden van rivieren, poelen, of andere vogtige plaatzen. Het groeyd ook weelderig by de huyzen, omtrent de putten geplant, daar men veel water giet, en een geruſten boek vergund, om zich te kunnen uitbreiden.*

In altis & ſiccis locis ipſum quoque vidi creſcere, præſertim montis ignivomi Api in Banda, ibi enim ejus folia non ultra pedem longa ſunt.

Radix parva eſt, non ultra minimum digitum craſſa, ſaporis penetrantiſſimi, & odoris graviſſimi, cum notabili amaritie, contra quod in aquoſis creſcit locis, multo debiliorem habet ſaporem & odorem, qui tamen aliquando ſulphureus eſt, & quodammodo auſterus, præſertim quum locus iſte nigro ex cæno conſtet.

In Zephyreis Sinæ partibus non potui detegere hocce creſcere, attamen ipſis notum eſt, ac defertur ex Borealibus Provinciis, Peckin nempe & Leantung. Dicuntque per populares ſuos ex iſtis locis ſenſim in Zephyreas partes, ac porro in hasce inſulas eſſe tranſlatum, cujus rei ipſis fidem non habeo, quum Sinenſes natio nimis ſit avara & invidioſa, quam ut alicui nationi aliquid nihilo daret vel communicaret. Si in Moluccas, Amboinam, & Bandam ſit introductum, ſine dubio factum erit per Malayenſes, Javanos, & Maccaſſarenſes.

Uſus. De Acori uſu & viribus, quum jam deſcriptæ ſint, lectores ablegabimus ad Europæos libros, præſertim ad *Dioſcorid. libr.* 1. *cap.* 2. & *commentaria Matthioli* in iſtud caput, & *Galeni libr.* 6. de *ſimpl. medic. facultate.*

Quum *Acorum* in hisce fervidis proveniens regionibus ingratum magis & acriorem habeat ſaporem, quam quod in frigidis creſcit locis, hinc non ita aptum eſt, ut condiatur quam iſtud. Recentes juſſi radices primo rite decorticare & depurare, per tres dies primum in aqua, ac dein per tres alios dies in aqua ſaccharata maceravi, ac tum cum ſaccharo excoxi, ſaporem tamen ſervabat auſterum, comperi autem poſt annum elapſum melioris eſſe notæ. Salubres ſunt hæ radices menſibus pluvioſis, qui in Amboina frigidiſſimum, craſſum, & inſalubrem reddunt äerem, ſi jejuno ſtomacho ipſorum portiuncula ore maſticetur contra äerem malignum. Radix enim hæc eſt fervida, adtenuans, & exſiccans, atque in India parva doſi interne adhibetur.

Admiſcetur potionibus, quæ puerperis propinantur poſt partum ad corpus depurandum & exſiccandum, item alii admiſcetur decocto, quod cum efficacia adhibetur contra tumentem Lienem *Tebatu* dictum.

In melle vel ſaccharata aqua decocta hæc radix tenacia adtenuat ſputa, quæ pulmonem & pectus obprimunt, quod commune eſt vitium ſenibus, qui vero Phthyſi laborant, eam vitent, nimis enim exſiccat, noxia quoque eſt iis, qui Cephalalgiæ obnoxii ſunt, ob gravem & moleſtum ipſius odorem. Cum *Bangleo*, *Lampujo*, & *Siri Pinanga* maſticatur, & adſpergitur puerorum abdomini, quum ejus torminibus laborent, vel incantati ſint, hæc enim planta generaliter cenſetur efficaciſſima eſſe contra incantamenta.

Folia ac radices aquæ incocta, (in Europa hoc cum vino fit,) emolliunt & detumeſcere faciunt membrum virile ac ſcrotum, ſi lintea in decocto hoc madefacta iſtis adplicentur partibus, ita ut ob hanc ſimilesque cauſſas quibusdam videatur dicta fuiſſe *Radix Venerea*, non quod Venerem promoveat & excitet, ſed quod contra Venereas adfectiones & vitia valeat, atque tali modo innominatus iſte Med. Doctor vera dixiſſe forte potuit, qui Viennæ *Cluſium* monebat, ipſum in Acori deſcriptione addere debere, Acorum Venerem exſtinguere, & mulieres ſteriles reddere. Incolæ quidam vetant hanc radicem conmiſcere, vel adponere medicamentis, quæ contra Epilepſiam & convulſiones præparantur, cum aliqua veri ſpecie dicentes, hanc radicem per fortem ſuum odorem omnia alia enervare medicamenta, & inefficacia reddere, unde & non oportet aliis admiſceri, niſi ejusdem qualitatis, h. e. fervidis & odoratiſſimis rebus.

A Sinenſibus adhibetur ad cimices ex cubilibus depellendos, ſi hæc nempe herba ſub pulvinaribus deponatur, adſumitur quoque contra abdominis tormina ex frigore orta. Credunt etiam, quod, ſi in domibus ſuſpendatur, cuncta incantamenta & Dæmones expellere, unde & in Banda Malaienſe nomen *Ubat* ſeu *Caju Swangi* ſuum habet ortum. Folia ejus cum pauxillo aluminis in aqua contrita, & hac os ſi colluatur, vacillantes firmat dentes.

Op hooge en drooge plaatzen heb ik 't ook zien waſſen, inzonderheid van de vuurberg Gunong Api in Banda, maar de bladeren worden niet boven een voet lank.

De wortel is kleen, niet boven een pink dik, zeer ſcherp van ſmaak, en ſcherp van reuk, met een merkelyke bitterheid, daar en tegen 't geene aan waterachtige plaatzen waſt, is wel ſlapper van reuk en ſmaak, maar heeft dikwils een ſwaveligen reuk, en wrangheid by zig, inzonderheid als de plaats ſwarte modder heeft.

In de Zuyder-delen van Sina, kan ik niet vernemen, dat het waſt, egter is het by hun lieden bekend, en werd gebragt uyt de Noorder-quartieren, te weten de Provintien Peckin en Leautung. Zy meenen, dat het door haare Lands-lieden uyt dezelve plaatzen allenskens in de Zuyderdelen, en verders in deze Eylanden gebragt zy, het welk ik niet gelove, want den Sinees is al te gierig en nydig voor niet iets aan andere Natiën mede te delen. Zoo het in de Moluccos, Amboina, en Banda ingebragt is, zoo is 't buyten twyffel geſchied door Maleyers, Javanen, en Maccaſſaren.

Gebruyk. *Van het gebruyk en kragten des* Acorum, *zoo veel die alrede beſchreven zyn, zullen wy den Lezer wyzen na de Europiſche boeken, inzonderheid na* Dioſcorides lib. 1. cap. 2. *en de* Commentaria *van* Matthiolus *over 't zelve Capittel,* Galen. lib. 6. *de* ſimplic. medic. facultate.

Dewyl den Acorum *in deze heete landen voortkomende, vry onlieflyker en wreder van ſmaak is, dan die in koude landen waſt, zoo is ze zoo bequaam niet om te confyten als de andere. Ik hebbe verſche wortelen ter degen laten ſchillen en ſchrappen, eerſt drie dagen in water, en daar na nog drie andere dagen in gezuykerd water laten weeken, en als dan met zuyker opkoken, maar zy bleven noch al bars van ſmaak, en ik bevond, dat zy naar een Jaar beter waren. Zy zyn anders gezond in de regenmaanden, dewelke in Amboina een zeer koude, dikke, en ongezonde lucht maken, des morgens nuchteren een ſtukje in de mond genomen tegens de quade lucht. Zy is heet, dun makende, en opdrogende van eigenſchap, werdende in Indiën in kleene quantiteyt binnens lyfs gebruykt.*

Zy werd gemengd onder de dranken, die men de Kraamvrouwen ingeeft, om na de geboorte het lichaam te zuyveren, en op te drogen: als mede een andere drank, die men maakt tegens de geſwolle Milt, Tehatu *genaamt.*

In honing of zuyker-water gedronken, verdundze de taaye fluymen, die de longe en borſt beſwaren, een gemeen gebrek by oude lieden, maar die aan de teeringe vaſt zyn, moeten dezelve myden, want ze verdroogd te zeer, als mede die tot hoofdpyn geneygd zyn, wegens hare ſwaare en moeyelyke reuk. Met Bangle, Lampujang, *en* Siri Pinang *geknouwd, beſproeyd men de kinders den buyk, als zy buykpyn hebben, en betoverd zyn, want in 't generaal deze plante jegens tovery kragtig gehouden werd.*

De bladeren en wortelen in water gekookt, (in Europa doed men 't met wyn) verzagten, en doen ſlenzen het geſwollen gemacht en Scrotum, *doeken daar in nat gemaakt en omgeſlagen, zoo dat ze ſchynd om deze en diergelyke oorzaken by zommige* Radix Venerea *genaamt te zyn, niet om dat ze Venerem bevorderd, maar om dat ze tegens de Veneriſche gebreeken dient, en zoo zoude miſſchien die ongenoemde Doctor nog gelyk hebben, dewelke te Weenen* Cluſium *vermaande, dat by in zyne beſchryvinge by het Acorum zoude voegen, dat het Venerem uitbluſte, en de Vrouwen onvruchtbaar maakte. Zommige Inlanders verbieden ook deze wortel te mengen of te leggen by Medicamenten, die men tegens de vallende ziekte, en ſtuypjes bereyd, en zeggen met waarſchynelykheid, dat deze wortel met haar ſterken reuk alle andere Medicamenten dood, en kragteloos maakt, waarom ook niet behoorlyk zy, van gemengd te worden dan by haars gelyken, dat is heete en ſterkriekende dingen.*

Zyn gebruyk by de Sinezen is om de weegluyzen uit de bedſteden te verdryven, als men 't kruyd onder de kuſſens leyd; item het werd ingenomen tegens de buykloop, die van koude ontſtaat; zy geloven ook, dat het in de buyzen opgehangen, alle tovery en quade geeſten verdryft, waar van de Maleytſche naam in Banda Ubat *of* Caju Swangi *komt. De bladeren met een weinig Aluyn in water gewreven, en in de mond gehouden, maakt de waggelende tanden vaſt.*

A

Fig. 2.

Fig. 1.

Si hanc radicem plantare velimus, ſuperiores radicis ſummitates eligendæ ſunt, foliaque ipſis inpoſita ad digiti longitudinem abſcindenda, uti & cunctæ fibrillæ, talique modo in humida terra deponenda eſt hæc radix, ita ut leviter terra ſit obruta.

Als men 't planten wil, moet men de voorſte eynden van de wortel nemen, de bladeren daar aan ſtaande tot op een vinger lank affnyden, als mede alle de Vazelingen, en zoo in een vogtige grond leggen, dat zy even met de aarde bedekt zyn.

Tabula Septuageſima Secunda

Ad *Primam Figuram*, *Acorum* ſeu *Calmum* exhibet Indicum, cujus Synonyma & auctores dedi in *Theſauro Zeylan. pag.* 6. vide & *Dale Pharmac. in* 4*to. p.* 284.

Figura Secunda Schoenanthum denotat *Amboinicum*, cum *florum panicula* A ſeparata.

De twee- en ſeventigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* de Ooſt-Indiſche *Acorus* of *Calmus*, wiens benamingen en Schryvers ik gegeven heb in myn *Theſaur. Zeylan. pag.* 6. ziet mede *Sam. Dale Pharmac. in* 4*to. pag.* 284.

De *tweede Figuur* wyſt aan het *Amboinſche Schoenanthum*, met der *bloemen pluym* A afzonderlyk.

CAPUT VIGESIMUM QUARTUM.

Schoenanthum Amboinicum. Siree.

Siree Amboinenſium ſine dubio *Schoenanthum* eſt, ab Arabico in eo differens, quod Amboinenſe pauciores emittat caules, ſterile ſit, vel quam rariſſime flores producat, nec ita aromaticum ſit. Denſum format fruticulum ex tot foliis compoſitum, ut ſtipites & radicem cum proxima penitus obtegat terra.

Folia ejus longiſſima ſunt, anguſta, & tenuia, illis Caricis ſimilia, tres ac tres cum dimidio pedes longa, vix digitum lata, per longitudinem ſubtilibus coſtis donata, ad tactum acuta, & quodammodo lædentia, ſi retrorſum fricentur, glauca, & tam tenuia, ut cuncta retroflectantur, ſibi invicem incumbant, ac tali modo ingentem forment congeriem, ſeu intricatum fruticulum. Ad ſpithamæ diſtantiam ab ortu geniculata ſunt, ſub qua parte folium anguſtum eſt, & convolutum inſtar petioli, quo usque nempe antea ſtipiti juncta fuere. Supra geniculum extenſa ſunt & retroflexa, licet nervus medius ſatis firmus ſit. Inter manus fricata fortem & aromaticum fundunt odorem, inque ore maſticata ſimilem habent ſaporem cum notabili acrimonia, neutiquam vero fauces adurunt.

Folia hæc cum inferioribus ſuis partibus craſſum formant ac ventricoſum caulem ſeu ſtipitem, quæ arcte ſibi incumbunt inſtar pellicularum, coloris albicantis, quæ partes quoque magis aromaticæ ſunt ipſis foliis, quodammodo ſiccatas ſpirantes Roſas, quæ optima hujus plantæ pars cenſetur.

Licet hæc folia ſibi ita incumbant, ut quædam rotundos, aliæ planiuſculos forment ſtipites, nulla tamen detegitur in iis pars, quæ cum arundine vel Juncis reſpondet, ac proinde veteres illud inproprie ſub Juncorum ſpeciebus retulerunt, quin in Arabica planta alio forte conſtituta ſint modo, quod tamen in ſiccata & inde deducta planta haud detegere potui, cuncta enim ejus foliola vel lamellæ ſeparari & tolli poterant usque ad internum cauliculum. Comperi quoque Arabicæ plantæ odorem magis ad illum Roſarum accedere, in Amboinenſi autem hic odor mixtus eſt cum illo fœni recentis.

Radix ejus quodammodo cum illa Acori convenit, ſed multo brevior eſt, tenuior, & lignoſior, in notabiles annulos, & paucas diſtincta ramificationes, quæ potiſſimum oblique ſupra terram eminent, cum duris & tenuibus fibrillis nexæ, atque ad ipſarum extremitates tres quatuorve ſimul emittunt ſupra memoratos ventricoſos caules, reliqua radicis pars non profunde in terram penetrat, ſed multis lignoſis fibrillis ſeſe in hac figit prorependo, ipſarum odor & ſapor aromaticus jucundior eſt quam in ipſa planta, eſtque acris, fervens, nec urens, cum grata amaritie, odorque iſte Roſaceus in ſiccata planta penetrantior eſt. Hæc autem intelligenda ſunt de talibus radicibus, quæ nunquam aduſtæ fuere, quod fit, quum herbæ adſtantes per injectum ignem crementur, hæ enim radices externe nigræ ſunt, ſordidæ, & ingrati ſaporis, hi quoque digiti, ſeu ſupra terram eminentes ramificationes intra anni ſpatium ſeneſcunt, caules & folia de-

XXIV. HOOFDSTUK.

Het Amboinſche Schoenanthum.

De Amboinſche Siree *is buyten twyffel een* Schoenanthum, *van het Arabiſche meeſt daar in verſchillende, dat het Amboinſche minder ſtelen voortbrengt, onvruchtbaar blyft, of zeer zelden bloemen vertoont, en in ſpeceryachtigheid mede veel wykt. Het werd een digte ſtruyk van zoo veele bladeren gemaakt, dat zy den ſtam en wortel met de naaſte grond bedekken.*

De bladeren zyn zeer lank, ſmal, en dun, het ſnygras gelyk, 3 en 3½ voeten lank, ſchaars een vinger breed, in de lengte fyn geribd, ſcherp in 't aantaſten, en eenigzints ſnydende, als men ze agterwaarts ſtrykt, blaauwgroen, en zoo rank, dat ze alle agterwaarts gebogen ſtaan op malkander leggende, en zoo een groote bol of verwerde ſtruyk maken. Een ſpan van haar oorſpronk hebben zy een knietje, onder 't welke het blad ſmal is, en t'zamen gevouwen als een ſteel, zoo verre zy te vooren jegens haren ſtam vaſt gezeten hebben. Boven 't knietje is het uitgebreyd en achterwaarts gebogen, hoewel de middelſte zenuwe redelyk ſtyf is. Tuſſchen de handen gevreven, geven ze een ſterken Aromatiequen reuk, en in de mond geknouwd ook zodanigen ſmaak, met een merkelyke ſcherpigheid, doch geenzints in de keel brandende.

Deze bladeren met haar onderſte deelen formeren een dikke buykachtige ſteël of ſtam, digt op malkander leggende, als vellekens, witachtig van coleur, en ſpeceryagtiger dan de bladeren, enigzints na drooge Rooze riekende, 't welk men voor 't beſte deel van die plante houd.

Of nu wel deze bladeren zoo over malkanderen leggen, en zommige ronde, zommige platagtige ſtammen maken, zoo is 'er nochtans niets aan dat na riet of biezen gelykt, en daarom 't de Oude wat oneygentlyk onder de zoorten van biezen gereekent hebben, of het moeſte aan 't Arabiſche anders zyn, gelyk ik nogtans aan 't gedroogde en van daar gebragte niet hebbe konnen bemerken: want alle blaadjes of ſchilfferen konde men afnemen, tot de binnenſte ſteel toe. Zoo bemerkte ik ook, dat de reuk aan 't Arabiſche duydelyker na Roozen trekt, maar aan 't Amboinſche is dezelve met die van vers hooy gemengt.

De wortel gelykt die van Acorum eenigzints, doch veel korter, dunder, en boutagtiger, in merkelyke leden, en weinige takken verdeeld, die meeſt ſchuyns boven de aarde ſtaan, met harde en dunne Vazelingen daar aan vaſt, en dragen van de bovengenoemde buykagtige ſtelen, 2, 3 en 4 by malkander aan haar einde, de reſteerende wortel gaat niet diep in de aarde, met veele boutagtige Vazelingen daar in vaſt, doch mede kruypende, haar ſpeceryachtige reuk en ſmaak is lieffelyker dan in de plante, ſcherp, heet, en niet brandende, met een aangename bitterheid, en den Roozen reuk is in de gedroogde merkelyker: dit is te verſtaan van zoodanige wortelen, die nooit verbrand zyn, gelyk geſchied als de omſtaande ruygte door ingeworpen vuur afgebrand werd, want dezelve zyn van buyten ſwart, vuyl, en van een quade ſmaak; ook werden deze teenen of boven de aarde ſtaande takken, binnen een Jaar oud, werpen haare ſtelen en bladeren af, en vergaan van zelfs, zoo dat men ze met banden vol vermolſemt bo-

demittunt, & ipſæ pereunt, ita ut magna copia carioſæ ſupra terram decidant & inveniantur, prius autem ſub terra novam emittunt ſobolem.

In Amboina ſterile vulgo habetur, quum nunquam flores vel fructus in hoc obſerventur, factum tamen fuit, licet raro, quod flores in quibusdam ſtipitibus fuerint obſervati; qui duplices ſunt veri & fabuloſi. Veri nihil aliud ſunt quam panicula, qualis conſpicitur in arundine farcta *Tubu Sala*, & in montano arundinaceo gramine *Kulong* dicto.

Tota hæc panicula ſemper ad unam inclinat partem, palmam longa, immo longior, componiturque ex longis apicibus, ſeu oblongis capitulis avenam referentibus, quæ interne vacua ſunt, brevibus ariſtis donata, quæ ex flavo fuſca ſunt, hæc autem nulla ſubſequuntur ſemina, quin deberent eſſe paleacei apices interni, qui tamen ſeſe non propagant. Hi flores ſæpe, immo vulgo fere obſervantur in vetuſtis Siree ſtipitibus, qui in Ternata, Motira, & Mackian, creſcunt, qui majorem formant fruticem Amboinenſi, foliaque producunt quinque fere pedes longa, in illorum centro caulis excreſcit tenuis, rectus, & firmus, folia quædam gerens, atque paniculam memoratam.

Quæ in Amboinenſi nunquam vel raro conſpicitur: Anno enim 1678 vetuſtos quosdam ſtipites plantarunt in inſula Nuſſatello, qui paniculam produxerunt ejusdem formæ, qua Ternatenſes, uti & alias circa idem tempus in quibusdam hortis haud longe diſſitis ab ora patibuli prope Caſtellum Victoriam, ubi ſub fuſca & pingui terra acuti hic & illic obſervantur & decurrunt rupes, ubi Siree plantatum & quietum fuerat, ejus vero ſurculi eruti, & alibi in hortis prope ædes plantati illam non proferebant, uti & cunctæ plantæ in Siree montibus creſcentes, licet ibi ſponte proveniant, nunquam flores conſpiciendos præbuerunt, forte quum quotannis cum aliis deflagrentur herbis, licet in Leytimora montes ſint, qui hoc ſponte proferant, nec tam ſæpe decrementur, ubi tamen *Siree* creſcens nunquam florifer eſt.

Alter eſt fabuloſus flos, aliam habens formam, qui nempe ex quinque vel ſex ſtellatis componitur petalis, & a quibusdam fortunatis hominibus in ſpontaneis deteguntur ſtipitibus, quum vero ipſorum relatus adeo incertus ſit, ac mihi fabulofus, hinc nil certi de iis proferre poſſum, quum meo tempore hoc nunquam acciderit. Halongenſes hæc præ ſe ferunt, narrantque, ſervum quendam ex pago ſuo talem florem in Siree monte inveniſſe, atque in cingulo ſuo depoſuiſſe, unde vires ſuas adeo auctas obſervavit, ut duplex ligni onus portare valuerit, donec ad flumen veniens inter lavandum hunc perderet florem, & vires has novas iterum amitteret. Alii credunt, hunc florem inventorem felicem facere ad divitias conligandas, quæ omnia de primo deſcripto flore credere nolunt, uti & tota hæc res falſa & fabuloſa eſt.

ven de aarde vind; doch eerſt van onderen nieuwe afzetzels voortbrengende.

In Amboina werd ze meeſt onvruchtbaar gehouden, om dat men nooit bloemen en vruchten daar aan ziet, 't is nochtans gebeurd, hoewel zelden, dat men de bloemen aan zommige ſtokken gevonden heeft, welke tweederley zyn, waarachtige en fabuleuze. De waarachtige is niet anders dan een riet-pluym, diergelyke men ziet aan 't gevulde riet Tubu Sala, *en aan 't berg-rietachtig gras;* Kulong *genaamt.*

De gheheele ayre held altyd na de eene zyde een band lank of meer, alle gemaakt van lange ſpitzen, of lankwerpige knopjes als een haver, van binnen ydel, met korte baarden uyt den geelen na 't bruyne trekkende, waar op geen kennelyk zaad volgt, of het moeſte de kafagtige ſpitzen van binnen zyn, die egter niet voortteelen. Deze bloemen ziet men dikwils, ja ſchier ordinaris aan oude ſtruyken van de Siree, in Ternaten, Motir, en Mackian waſſende, dewelke groter van ſtruyk is, dan de Amboinſche, en heeft bladeren by de vyf voeten lank, na de midden met een dunne, regten, en ſtyven ſteel, daar aan ook eenige bladeren ſtaan, en die de voornoemde riet-pluymen draagt.

Aan 't Amboinſche word zulx nooit of zelden gezien: want Anno 1678 hebbenze eenige oude ſtokken op 't Eylandeken Nuſſatello geplant, van dezelfde fatzoen als de Ternataanze, als mede omtrent dezelfde tyd in zommige tuinen niet verre van de Galghoek by het Caſteel Victoria, alwaar onder een bruyne vette aarde, hier en daar ſcherpe klippen lopen, waar by de Siree geplant, en ongemoeit gebleven was, doch de ſcheuten daar van afgenomen, en elders in andere Hoven by de buyzen geplant, wilde zulks niet nadoen, gelyk ook alle de planten op den Siree-berg voortkomende, hoewel ze daar van zelfs waſſen, nooit met bloemen gezien werden, miſſchien om datze jaarlyx met de andere ruygte afgebrand werden, hoewel 'er op Leytimor bergen zyn, die 't ook van zelfs voortbrengen, en zoo dikwils niet gebrand werden, egter draagt de Siree aldaar waſſende, nooit bloemen.

De tweede is de fabuleuze bloeme, en zal een ander gedaante hebben, te weten van 5 of 6 geſternde blaadjes gemaakt, die van zommige gelukkige menſchen aan de wilde ſtokken gevonden werden; doch dewyl 't verhaal daar van zoo onzeker is, en my zelfs fabuleus voorkomt, zoo kan ik niets zekers daar van voortbrengen, als zynde in mynen tyd nooit geſchied. Die van Halong weeten zoo iets te verhalen, dat zekere Slaaf uit haar Negory, diergelyken bloem op de Siree-berg gevonden, en in zyn gordel geſtoken hebbende, zyne kragten zodanig vermeerderd vond, dat hy een dubbelde ordinaris laſt hout konde dragen, tot dat hy by een Rivier komende, en onder 't waſſchen dezelve bloem verliezende, zyne kragten wederom verloor. Andere geloven, dat die bloem den vinder gelukkig make om rykdom te vergaderen, al 't welk zy van de eerſtgemelde bloem niet willen geloven, gelyk het ook niet waar en is.

Nomen. Latine *Juncus odoratus* ſive *Schoenanthum Amboinicum*, quum vero in multis provinciis ſit vulgare & obvium, hinc *Schoenanthum Indicum ſterile* vocari poſſet, ad diſtinctionem Arabici. Licet & mihi videatur Arabicum ipſum paucos vel raro flores producere, ſaltem non inveniuntur in faſciculis vulgaris *Squinanti*, quod in noſtris proſtat Pharmacopæis, atque per Alexandriam & Venetiam in noſtras defertur regiones, nec porro in hoc nec in Amboinenſi, uti dictum fuit, aliquid detegitur, quod cum Juncis convenit, excepto florifero caule, qui tamen quam rariſſime progerminat, ita ut videatur veteres hanc plantam non bene & adtente perſpexiſſe, collectionem dictam ſeu ventricoſos caules pro Juncis habentes, qui tamen ex ſimplicibus & convolutis tantum conſtant foliis, hinc melius eſſet, denominationem *Junci* & *Schoinos* abolere, & cum Arabibus conſentire, qui hoc pro Graminis ſpecie habent, vocantque *Adhar* & *Alaf egalmali*, h. e. *pabulum Cameli*. Belgice *Kameels-booy*, alii autem *Palam de Mecka*, Arabice *Teben Meccati*, h. e. ſtramen de Meccha, item *Herbam Maſcadenſem*. Malaice, Baleyice, & ubique in hisce inſulis generale nomine vocatur *Siree*. Ternatice *Gurama Cuſſu*, h. e. horti gramen: Amboinice *Hiſſa*. Javanice *Camadjara*.

Naam. *In 't Latyn* Juncus odoratus, *of* Schoenantum Amboinicum, *doch dewyl het in veele Provintien gemeen is, zoo mogt men 't wel* Schoenantum Indicum ſterile *noemen, tot onderſcheid van 't Arabiſche; hoewel my dunkt, dat het Arabiſche zelfs of weinige of zelden bloemen voortbrengt; immers zy werden 'er niet gevonden in de bondeltjes van 't gemeene* Squinantum, *dat men in onze Apotheeken toond, en over Alexandrien en Venetien in onze Landen gebragt werd. Noch aan 't zelve, noch aan 't Indiſche of Amboinſche, als gezegt, kan men iets vinden, dat na biezen gelykt, behalven de bloemdragende ſteel, die dog zoo zelden voortkomt, zoo dat het ſchynd, dat de Oude deze plant niet wel moeten ingezien hebben, de voornoemde vergadering of buykagtige ſtelen voor biezen aanziende, die doch uit enkelde t'zamengerolde bladeren ontſtaan; dierhalven was het beter, dat men de benaminge van* Juncus *en* Schoinos *liet varen, en zich reguleerde na de Arabiers, die het voor een zoorte van gras houden, en noemen het* Adhar *en* Alaf elgamali, *dat is* Pabulum Cameli. *In 't Duitſch* Kameels-hooy, *andere* Paleam de Meckay. *In 't Arabiſch* Teben Meccati, *dat is, ſtroo van Mecka. Als mede* Herbam Maſcadenſem. *In 't Maleyts, Baleyts, en overal in deze Eylanden biet het met een gemeene naam* Siree. *In 't Ternataanſch* Gurama Cuſſu, *dat is Tuin-gras. Amboinſch* Hiſſa, *Javaanſch* Camadjara.

Garcias libr. 1. *aromat. cap* 34. ſcribit, Arabibus quoque vocari *Haxis Cachule*, vel uti alii corrigunt, *Haſciſch Gheſale*, i. e. *Herba Lotoria*, quum Arabes ſeſe, & pecudes ſuas hac herba lavent. Apud nullum vero alium Auctorem hæc obcurrunt nomina.

Hic porro auctor ex *Serapione libr.* 2. *Simpl. cap.* 19. demonſtrare vult, *Schoenanthi* radicem adeo ſimilem eſſe *Chulem* radici, ut pro ea haberetur, quid autem per *Chulem* intelligendum ſit, inter interpretes diſputatur, puto itaque corruptum eſſe nomen *Karun*, per quod neutiquam intelligenda eſt vox *Karwia*, ſed *Acorum*, quod ſupra innuimus a quibusdam Arabibus vocari *Karun*; quæ ambæ radices magnam inter ſeſe habent ſimilitudinem.

Locus. Quondam ex *Dioſcoridis* teſtimonio *libr.* 1. *cap.* 16. optimum deducebatur ex Arabia, Nabathæa, & vicina Babylonia, hodie autem ex Maſcatana, & Calajata adfertur, quæ loca ſunt Arabiæ felicis, in Indiam, & Portugalliam, quod autem nos deſcribimus, in omnibus obcurrit Malayenſibus provinciis, Java, Baleya, ac porro in hisce Orientalibus regionibus, tam in hortis quam ſponte in montibus ventoſis ſub Carice, præſertim ubi terra fuſca eſt, ſub qua acuti reconduntur ſcopuli, qualis eſt Siree-mons, mox ad Orientalem Caſtelli victoriæ partem ſitus, alterque prope Naco ad auſtralem Leytimoræ plagam, ubi nunquam horti fuere exſtructi. Florifer creſcit in Ternata, & aliis Moluccis, uti & in vicino noſtro Nuſſatello, ubique in hortis plantatur.

Uſus, & Vires. Ob gratum ejus aroma in hisce inſulis magis ad cibum quam ad Medicinam adhibetur, atque ipſius tantummodo inferior foliorum convolutio, quæ ventricoſos proferunt caules, quæ facillime a radice abrumpi poſſunt, ſuperiorque ipſorum pars abſcindenda eſt ad palmæ longitudinem.

Dein horum caulium bini tresve ſimul conligati adcoquuntur piſcibus, ut condimento gratum præbeant odorem, ſuntque ſimul ſtomacho, & inteſtinis ſalutares: *Schoenanthum* enim per acrem, & adtenuantem virtutem viſcoſos diſſolvit humores, qui hisce in terris generantur, & conliguntur ex quotidiano piſcium cibo, expellit quoque urinam, ſudores, & mulierum menſtrua, ſi vero quotidiano uſu corpus ipſi ſit adſuetum, hæ operationes vix perſentiuntur, & obſervantur, niſi majori copia, & doſi ingeratur.

Amboinenſium Vinum arboris Sagueri hoc præparatur, ita ut per aliquot menſes conſervari, & trans mare vehi poſſit. Hoc fit, ſi caules iſti craſſi infundantur ollæ ſexdecim librarum Sagueri recentis ad manipulos duos, ipſique addantur bina Zingiberis fruſtula, una alterave Nux Moſchata in fruſta conſciſſa, quæ omnia cum tribus quatuorve ovis ſimul excoquuntur, potusque dein leniter effunditur, & in doliis conſervatur. Hic potus auſterus ſatis eſt, ſaluberrimus tamen trans mare navigantibus, & militibus, qui in exercitu diu morantes tandem Hydropici evadunt, hi autem ab hoc potu maximum ſortientur effectum.

Radix ejus cum inferioribus caulibus in aqua ſimul ebullita ad dimidium, optimum præbet gargarisma ad os conluendum; ſi quis Odontalgia ingenti, & tumentibus laboret tonſillis ex frigore ortis, quod ex hoc facile noſcitur, ſi tumor nempe ſit durus, & tenſus ſine lancinatione.

Quum Siree Amboinenſe exfodiatur, quod ſponte in nudis creſcit ſcopulis, montibus, ac collibus, prudenter id agendum eſt, quivis enim fruticulus peculiari inſidet grumo terræ, tanquam inſula ab aliis ſeparata, qui forti nixu evelli poteſt, ſed ſub hoc latitant ingentes nigræ formicæ, albos habentes ventres, quæ forcipibus tam vehementer arripiunt adſtantes, ut ſanguis effluat, ac dolorificus ſubſequatur ardor, qui pejor eſt, quam qui ex Scorpionum ictibus oritur. Credo hæc inſecta ſub hisce latere grumis, ut inmunia eſſent ab incendio, quod in hisce campis quotannis excitatur, ut tenerum gramen pro pecoribus exoreſcat.

Dominus *Herbertus de Jager* noſtrum Siree neutiquam habet pro vero *Schoenantho*, quod nec ego puto, ſed tantummodo pro ejus ſpecie.

Quos-

Garcias lib. 1. aromat. cap. 34. *ſchryft, dat het by de Arabiers ook genaamt werd* Haxis Cachule, *of gelyk andere corrigeren* Haſciſch Gheſale, *dat is* Herba Lotoria, *of waſchkruid, om dat de Arabiers zig, en haar Vee daar mede waſſchen. Dog men kan by geen andere Autheur die naam vinden.*

Voorts wil by uit Serapio lib. 2. Simpl. cap. 19. *bewyzen, dat de wortel van* Schoenanthum *zoo gelyk zy de wortel van* Chulem, *dat men ze daar voor aanziet, wat men nu door* Chulem *verſtaan moet, werd by de Uitleggers gedisputeerd, ik oordele, dat het een bedorven naam is van* Karun, *waar door men geenzints verſtaan moet* Karwia, *maar het* Acorum, *'t welk wy boven gezegt hebben, van zommige Arabiers* Karun *genaamt te werden, en welke beide wortelen groote gelykeniſſe hebben.*

Plaats. *Eertyds na 't getuigeniſſe van* Dioſcorides lib. 1. cap. 16. *bragt men de beſte uit Arabien, Nabathæa, en het naaſte Babylonien: Hedensdaags werd het uit Maskaten, en Calajate, plaatzen van gelukkig Arabien na Indiën, en Portugaal vervoerd, het geene wy beſchryven, werd in alle Maleytſche provintien, Java, Baly, en voorts deze Ooſterſche quartieren gevonden, zoo wel in de boven als in 't wild, op lugtige bergen, onder ander Snygras, inzonderheid daar een bruine aarde is, en daar ſcherpe klippen onderlopen, gelyk daar is de Sireeberg, even be-ooſten het Kaſteel Victoria gelegen, en een andere by Naco aan de Zuidzyde van Leytimor, daar men nooit gehuind heeft. Het bloemdragende waſt in Ternaten, en meer andere Moluccos, als mede op ons nabuurig Nuſſatello overal in de boven geplant.*

Gebruik, en Kragten. *Wegens zyne aangename ſpeceryagtigheid werd het in deze Eilanden meer tot de koſt dan Medicyne gebruikt, en daar van maar alleen de onderſte t'zamen rollinge der bladeren, die de buikagtige ſteken maken, dewelke men zeer licht van de wortel kan afbreeken, en de bovenſte afſnyden tot ſchaars een band lank.*

Daar na twee, of drie der ſtelen t'zamen gebonden, kookt men by allerhande viſſchen, daar 't de ſouce een aangename geur geeft, zynde met eenen voor de mage, en ingewand gezond: want het Schoenanthum *met zyn ſcherpe, en dun makende kragt, verdund de ſlymerige humeuren, die men hier te lande vergaderd uit het dagelyks nuttigen van viskoſt, het dryft ook den Uryn, ſweet, en Vrouwen Maandſtonden, dog als men door 't dagelyks gebruik het lichaam daar aan gewend heeft, zoo gevoeld men de voornoemde werkingen ſlappelyk, of men moet het in eenig quantiteit gebruiken.*

Den Amboinſche Boomwyn Sagueer werd daar mede gepræpareerd, dat men hem eenige maanden verwaren, en over Zee vervoeren kan. Dit geſchied, als men de voornoemde dikke ſtelen neemt, en op ieder pot van 16 kannen verſche Sagueer, twee hand vol daar van doed, een paar ſtukjes Gember, een of twee Note-Muſchaten aan ſtukken geſneden, met drie, of vier eyers alles t'zamen opkookt, daar na daar van afgiet, en in vaten bewaard. Dit is wel een barze drank, maar egter zeer gezond voor Zeevarende, en Zoldaten, die in 't leger zwerven, en gemeenlyk waterzugtig werden, zullende de zelve van dezen drank zonderlyke bate gevoelen.

De wortel met de onderſte ſtelen t'zamen in water gekookt tot de helft, geeft een treffelyk mondwater om de zelve te ſpoelen, als iemand groote tandpyn, en gezwolle tandvleeſch heeft uit koude ontſtaande, 't welk men daar aan bekennen mag, als het gezwel hard is, en zeer ſpant zonder ſcherpe ſteekten.

Als men het Amboinſche Siree uitgraaft, het welk van zelfs op kale klippen, ik zegge bergen, en heuvels groeid, moet men voorzigtig zyn, want ſchier ieder ſtruik ſtaat op een byzondere ſchole, als een Eilandeken van de andere afgezonderd, het welk men met een ſterke ruk wel opligten kan, maar daar onder ſchuilen groote zwarte mieren met witte buiken, dewelke met hare ſcheren zoo vinnig nypen, dat 'er het bloed naloopt, en een pynelyke brand veroorzaken, ſlimmer als de ſteken van de Scborpioenen Ik geloove, dat deze dierkens onder deze heuvels ſchuilen, om voor den brand vry te zyn, dewelke men jaarlyks in deze velden ſteekt, op dat 'er jong gras voor 't Vee groeye.

Monſieur Herbertus de Jager *houd ons Siree geenzints voor het opregte* Schoenanthum, *gelyk ik 't zelve ook niet houde, maar enkelyk voor een mede zoorte daar van.*

Eeni-

Quosdam mecum veri Schoenanthi characteres communicavit in epistola quadam, quos utile duco hic addere, dum ex iis detegere possimus, cur nomen istud herbæ lotoriæ adceperit. Ipsius verba sunt sequentia: „ Verum *Schoenanthum* mihi satis notum est, „ quum in Persia, & Cormandelæ ora, totos obser- „ vaverim campos, qui hoc gramine, quod caules „ suos emittit ad altitudinem sesqui, & trium pedum, „ consiti erant, hoc autem quam gratissimum fundit „ odorem per totum istum tractum, quum nox sit „ præsertim rorida, vel etiam quum dies sit nebulo- „ sus, vel pluviosus, calido enim die, quum Sol „ splendeat, coelumque sit serenum, nullus in eo „ detegitur odor.

„ Hocque idem pulverisatum in Golconda adhi- „ betur ad manus lavandas post prandium, qui indi- „ tus est cistulæ oviformi, in quo foraminulum est, „ quod pennula obturatur, ille autem manibus in- „ spergitur ob gratum odorem, qui per aquam huic „ conciliatur pulveri, ut manibus communicetur, „ quæ hunc odorem non diutius servant, quam do- „ nec sint siccæ, præterquam quod hic pulvis pingue- „ dinem quoque ob siccam ipsius naturam melius „ abluat."

Tanglat ab *Eusеb. Nierenb. hist. nat. lib.* 15. *cap.* 19. descriptum, & in Philippinis crescens insulis forte unum idemque est cum nostro Siree, quod dicit, incolas ibi adcoquere piscibus, ut gratum ipsis conciliet condimentum, ipsorumque noxa tollatur. Infunditur quoque ipsorum vino, ut gratum ipsi præbeat odorem, per quod sine dubio intelliget *Sagueerum*, vel similes potus ex arboribus elicitos.

Radix ejus, licet aromatica sit, ab incolis, quantum detegere potui, in cibo vel re Medica haud multum adhibetur: Ex *Dioscoride* autem *loc. cit.* patet, in Medicina quoque utilem esse, ob modicam ejus adstrictionem, contra nauseosum ventriculum, Hydropem, & spasmos, si cum anatica Piperis dosi adsumatur.

OBSERVATIO.

De *Schoenantho Sam. Dale* in *Pharmac.* in *4to. p.* 283. hæc habet, quod caules gerat teretes medulla fungosa farctos, & semina in paniculis papposa lanugine obsitis obclusa. Vocaturque Schoenanthus, sive Juncus odoratus *J. B. tom.* 2. *p.* 515. & *Ray hist. pl. tom.* 2. *p.* 1310. & Juncus odoratus tenuior. *Park. Theat. p.* 144. Gramen dactylon, aromaticum, multiplici panicula, spicis brevibus tomento candicantibus ex eodem pediculo binis *Plukn. Phyt. Tab.* 190. *Fig.* 1. & *Almag. p.* 175. Hoc enim loco natali tantum, uti videtur, ab Arabico differt: Reliqua vide in *Dale Pharmac. l. c.*

Eenige kentekenen van het opregte Schoenanthum heeft by my in zeker brief gecommuniceerd, dewelke ik goed vinde om hier by te zetten, terwyl men daar uit bemerken kan, waarom het de voorschreve naam van waschkruid bekomen heeft. Zyne woorden luiden aldus: „De „ ware Schoenanthum *is my familiaar bekend, vermits „ ik in Persien, en op de kust Coromandel gebeele cam- „ pagnes getraverzeerd hebbe, die van dit gras, het welk „ met zyne stengels omtrent twee en een half tot drie „ voeten boog schiet, vol stonden, verspreidende een zeer „ lieffelyken reuk het gebeele veld door, wanneer het nagt „ is, voornamentlyk als het douwd, of ook wel by dag, „ als 't betrokken lucht, en regenagtig weder is, want „ anders by heete Sonneschyn, en klaren Hemel, ver- „ neemt men geen reuk met al daar aan.*

„ Gebruikende het zelve in Golconda ook gepoederd, „ om daar mede de handen te wasschen, wanneer men „ van de maaltyd opstaat uit een eyvormig doosje, daar „ een gaatje in is, dat ze anders met een pennetje toestop- „ pen, te bestroyen, ten einde om de liefflyke geur, die „ dit water dan aan dit poeder verwekt, aan de handen „ over te zetten, die deze reuk ook niet langer behouden, „ dan tot die droog zyn, behalven dat dit poeder ook de „ vettigheid, vermits zyn drooge natuur, beter weg- „ neemt."

Tanglat *van* Eusеb. Nierenb. hist. nat. 15. cap. 19. *beschreven, en in de Philippinis wassende, is mogelyk't zelfste met onze Siree, het welk by zegt, de Inlanders aldaar by de Vissche te kooken, om dezelve een aangename souce te geven, of te maken, hare qaadheid te benemen. Ook dat ze 't in haren wyn doen, om dien een goeden geur te geven, waar door by buiten twyffel* Sagueer, *of ander boom-dranken wil verstaan.*

De wortel, hoewel ze specerygtig is, kan ik niet vernemen, dat ze in de kost, of Medicyne by deze Inlanders veel gebruikt werd: Maar uit Dioscorides loc. cit. *blykt, dat zy mede in de Medicyne nut zy, als wegens hare matige zamentrekking tegens een walgende mage, waterzucht, en de kramp, als men ze met gelyk gewigte Peper inneemd.*

AANMERKING.

Over de *Schoenanthus* heeft *Sam. Dale* in zyn *Pharmac.* in *4to. p.* 283. het volgende, dat het namentlyk draagt lange stelen, gevult met fungeus merg, en zaden in pluimen met wolagtig pluis besloten. En werd verders genaamt Schoenanthus, of ruikende Bieze van *Joh. Bauh. tweede Deel p.* 515. en van *Ray Hist.* der *planten, tweede Deel pag.* 1310. en dunder ruikende Bieze van *Parkins. Theat. p.* 144. En het geurige Dactylon gras, met een veelvuldige pluime, met korte airen, als wit pluis blinkende, uit een steeltje twee t'effens van *Pluknet* in zyn *Phyt. Tab.* 190. *Fig.* 1. en in het *Almag. p.* 175. Want dit verschild niet anders, zoo als het schynt, van het Arabische, dan alleen door de verscheide plaatzen, daar het groeid. Het overige ziet by *Sam. Dale* in de *Pharmac.* op de *aangebaalde plaats.*

CAPUT VIGESIMUM QUINTUM.

Gladiolus odoratus Indicus. Taccari.

OB ſimilitudinem cum antecedente *Schoenantho*, & quod ejus radix quoque ſit aromatica, hæc planta hic locatur, quum inter ſilveſtres alioquin poni oporteret. Ad *Gladioli odorati* ſpecies hanc refero, non acſi aliquid aromatici in cruda detegeretur planta, ſed quod ejus radix ad ſuffimigium adhibeatur.

Gracilis eſt planta, quæ paucos emittit teretes caules ad altitudinem ulnæ, vel paulo magis. Folia ejus cum illis Caricis conveniunt, vel prioris Schoenanthi, ſed multo breviora ſunt, glabriora, & nullo modo lædentia, a ſpithama ad pedem longa, digitum lata, firma, & recta inſtar gladii, per longitudinem ſubtiliter ſtriata, ita tamen, ut folium ſit glabrum, nervusque medius infra acute protuberet, ſuntque glauca.

Undique circa caulem locantur inferiorem, qui deinde in ampla dividitur genicula, cuivis autem ſolitarium adſtat folium, brevius prioribus. Quivis foliorum faſciculus peculiarem conſtituit caulem transverſali inpoſitum radici, quumque is quosdam produxerit flores, & fructus, tum ſeſe erigit inferius ad pedis altitudinem nudus, atque in ſummo gerit ſex ſeptemque folia ſimul congeſta, nullos amplius producens fructus, ſed inflexus ad terram inclinat, & tandem marceſcit, ſurculi autem primo ex radice propullulant.

Hæc quoque folia aliquid porro peculiare habent, circa inferiorem enim, ſeu quintam ipſorum partem convoluta ſunt, triaque quatuorque horum ſimul tenuem formant ſuperficiem cum binis acutis dorſis, quæ ortum dant firmo nervo medio.

Hæc ſuperficies infra anguſte, & acute definit ad ipſum caulem, ſuperius ampla eſt, ubi folia divaricant, atque ex centro ſuo novum producunt caulem, qui ſimiles iterum foliorum faſciculos format, unde una planta ex alia videtur orta per tenuem, ac firmum caulem, hæ autem foliorum congeries inordinate ex vetuſtis dependent plantis.

Hujus autem caulis vertex ad unam inclinat partem, inque tenuia ſeſe explicat fila deorſum pendentia, quorum quodvis ſtellatum profert floſculum, ex ſex petalis compoſitum, quorum tria externa majora ſunt, & ſtriata, inſtar calicis concurrentia, uti in Hyacinthis, coerulei coloris, ſine ullo odore, interne autem ſex flava locantur ſtamina incurvata.

Fructus baccam refert Oxyacanthæ, ſed minor eſt, ex rotundo obliquus, & compreſſus, & quibusdam punctulis notatus, eleganter coeruleus, ex violaceo purpureoque colore nitens, inſtar optimi Sapphiri, hujusque caro mollis eſt, ac dulcis, & compreſſa manus violaceo tingit colore.

Intus locantur octo novemque officula ſeminalia circa axim, glabra, & ex nigro ſplendentia, angulo-ſaque inſtar ſeminis Seſami, interne alba. Flores fructusque præcoces ſunt, cito enim creſcunt ac matureſcunt, citoque etiam decidunt.

Radix hujus genuina oblique prorepit, nodoſa admodum, incurvâ, ſicca, & lignoſa, vix pennam craſſa, externe rugoſa, & nigricans, uti nempe ſolum eſt, in quo creſcit, ex hac plures dependent longæ, & duræ fibrillæ perpendiculares, concolores, in quibus maximus eſt odor ac virtus, unde & tota effoditur radix, ac cum brevibus ſegmentis ipſius radicis, ex quibus dependent, in faſciculos conliguntur, quo modo venales proſtant.

Ipſarum odor, ac ſapor non eſt aromaticus, ac ſine ulla acrimonia vel notabili ſapore cum levi amaritie, ſi recentes guſtentur, ſiccata autem hæc radix dulcem incipit adquirere ſaporem, inſtar corticis arundinis Sacchariferæ, carbonibusque inpoſita dulcem fundit odorem, qui quodammodo convenit cum toſtis Cepæ pelliculis, hæcque cum aliis mixta ſuffimigiis gratior eſt, ipſorumque exaltat virtutes.

CAP XXV. HOOFDSTUK.

De Indiſche ruikende Gladiolus.

OM de gelykheid met het voorgaande Schoenanthum, *en om dat het mede een ſpeceryagtige wortel is, zo vind dit kruid hier plaatze, daar 't anders onder de wilde behoorde. Ik rekene het onder de zoorten van* Gladiolus odoratus, *niet als of 'er iets welriekendes aan de raauwe plante was, maar om dat de wortel tot reukwerk gebruikt werd.*

Het is een magere plante, die met weinige dunne ſtelen opſchiet, tot de hoogte van een el, of wat meer. De bladeren gelyken mede na 't Snygras, of na het voorige Schoenanthum, dog zyn veel korter, gladder, en geenzints ſnydende, ontrent een ſpan tot een voet lank, een vinger breed, ſtyf, en regt als een rapier, in de lengte fyn geſtreept, dog zodanig, dat het blad glad blyft, en de middel-zenuwe huild beneden ſcherp uit, blaauw, of Zeegroen.

Zy ſtaan tegen malkander rondom den ſteel, die daar na in wyde leden verdeeld is, en aan ieder lid ſtaat een enkeld blad, korter dan de voorige. Ieder boſch bladeren maakt een byzondere ſteel, op de dwers-wortel ſtaande, en als dezelve eens bloemen, en vruchten gedragen heeft, zoo verheft hy zig van onderen wel een voet hoog bloot, en draagd als dan op den top zes of zeven bladeren tegens malkanderen, zonder meer vruchten te dragen, maar hangt gebogen ter aarden, en vergaat eindelyk, dog eerſt ſcheutjes uit de wortel nalatende.

Zoo hebben ook de bladeren nog iets byzonders, want omtrent het agterſte of vyfde deel van 't blad is t'zamen gevouwen, makende met hun drie, of vier, die tegens malkanderen ſtaan, een dunne vlakte, met twee ſcherpe ruggens, dewelke den oorſpronk zyn van de ſtyve middel-zenuwe.

Deze vlakte loopt beneden ſmal, en ſpits toe tegens den ſteel, maar boven is ze breed, daar de bladeren zig van een ſcheiden, en uit haar midden een nieuwe ſteel voortbrengen, dewelke wederom diergelyke vergadering van bladeren formeerd, waar door het ſchynt, als of de eene plante uit de andere voortquam, met een dunne ſtyve ſteel, welke vergaderingen aan de oude plante vry onordentlyk hangen.

De top nu van deze ſteel beld aan de eene zyde, en verdeeld zig in dunne draden, die neerwaarts gebogen ſtaan, ieder voortbrengende een geſternd bloempje, van zes blaadjes gemaakt, waar van de drie buitenſte grooter zyn, mede geſtreept, en agter kelks-gewyze toelopende, gelyk de Hyacinten, hoog-blaauw van coleur, zonder reuk, binnen met zes geele noppen op kromme voetjes ſtaande.

De vrucht gelykt de beſten van Hagedoorns, dog kleender, uit den ronden wat ſcheef, en gedrukt met eenige pukkeltjes bezet, ſchoon hoog-blaauw, met een Violette purper blinkende, de beſte Saphiren gelyk, week, en zoet van vleeſch, gedrukt zynde, de handen Violet verwende.

Binnen leggen agt, of negen zaadkorreltjes rondom den middelſteel, glad, zwart blinkende, en hoekig, gelyk 't zaad van Seſamum, binnen wit. De bloemen, en vrugten komen haaſtig voort, werden haaſtig ryp, en vallen ook haaſtig weder af.

De eigentlyke wortel is dwers kruipende, zeer geknoopt, krom, droog, en boutagtig, ſchaars een ſchaft dik, buiten ruig, en zwartagtig, te weten zoo als de grond is, daar ze waſt, hier aan hangen veele lange, en harde vazelingen, regt in de aarde neergaande, van dezelfſte coleur, waar in de meeſte reuk en kragt is, dierhalven men dezelve ook geheel uitgraaft, en met de korte ſtukken van de hooft-wortel, daar aan zy vaſt hangen, in bondeltjes bind, gelyk men ze te koop brengd.

Haar reuk, en ſmaak is niet ſpeceryagtig, en zonder eenige ſcherpte, of merkelyke ſmaak met een kleene bitterheid, als men ze verſch proeft, maar de drooge begind een zoete ſmaak te krygen, als de ſchorſſe van Zuiker-riet, en op kolen geeft ze een zoeten reuk, wat na gebraden Ajuinſchellen trekkende, die met ander reukwerk gemengd aangenamer werd, en dezelve kragtiger maakt.

Nomen. Latine *Gladiolus odoratus Indicus.* Malaice *Taccari*, Javanice *Tecari*, & *Krang Gunong.* In Amboina *Tancari.*

Locus. In ventosis crescit montibus instar *Schoenanthi*, hæc autem planta circa sese majores amat positas plantas, uti *Filix repens*, & *Fragarius niger*: Leves etiam amat *Caju Puti* silvas, ut & ipsarum oras, ubi fruticuli isti sunt vulgares: Uti nunc *Caju Puti*, seu *Arbor alba*, de qua egimus *libr.* 2. *cap.* 26. duplex est, cujus angustifolia magis aromatica est, majore latifolia, sic quoque *Taccari* eandem sequitur naturam, quæ enim sub parvifolia crescit specie, multo efficacior est, & aptior ad suffimigia, quam quæ in Amboina, & Xoely crescit, quæque multo præstantior est, quam quæ in Leytimora obcurrit.

In hortis plantari, & coli potest magis ad ornamentum, & recrementum, quam ad usum, optima enim, & efficaciſſima loca amat silvestria, nullibi autem simul copiose reperitur, sed vagus hic, & illic ejus obcurrit fruticulus, ac semper in nigro, & ficco solo. Ex Java in hasce defertur insulas siccata, inque tenues fasciculos palmam longos conligata, ne teneræ frangantur fibrillæ, talique modo in Sinensium officinis venalis prostat inter alia aromata.

Usus. Hujus plantæ radices, seu fibrillæ in usu tantum sunt ad suffimigia, non recentes sed siccatæ, quæ in parva scinduntur frusta, ac conmiscentur cum frustis arundinis Sacchariferæ fuscæ, aliisque ramentis odorati cujusdam ligni, Benjoino, Ungue odorato, quæ compositio *Astangi* vocatur. Hoc autem suffimigio vestes, & olea inprægnantur, quæ odorata requiruntur.

Eædem hæ radices Macarensium *Dupæ* admiscentur, sed minori dosi, alioquin enim *Taccari* superat reliqua odorata per odorem suum instar adusti Sacchari, vel Cepæ, qui tamen incolis gratus censetur.

Tabula Septuagesima Tertia

Gladiolum exhibet *odoratum Indicum.*

Naam. *In 't Latyn* Gladiolus odoratus Indicus. *Op Maleyts* Taccari. *Op Javaans* Tecari, *en* Krang Gunong. *In Amboina* Tancari.

Plaats. *Het wast op luchtige bergen, gelyk het* Schoenanthum, *dog dit wil wel grooter ruigte om zig hebben, gelyk de* Filix repens, *en de Struivellen van* Fragarius niger: *Het bemind de ligte bosschen van* Caju Puti, *en aan der zelver randen, daar de voornoemde beesters gemeen zyn, gelyk is de* Caju Puti, *of* Arbor alba, *waar van in 't tweede boek,* cap 26. *tweederley, en daar van de kleenbladige speceryagtiger is, dan de groote, zoo volgt de* Taccari *deszelfs natuur, want dat onder de kleenbladige wast, is veel kragtiger, en bequamer tot reukwerk, dan 't geene elders wast, dit onderscheid bevind men merkelyk tusschen het geene op Amboina, en Xoely wast, het welk veel beter is, dan 't geene op Leytimor valt.*

In de hoven kan men 't planten, meer tot pleizier, dan tot nuttigheid, want het beste, en kragtigste wil nieuwers dan in 't wild wassen, men ziet het nieuwers veel by malkander staan, maar ydel, hier en daar een struik, en altyd in een zwarte drooge grond. Men brengt het uit Java in deze Eilanden gedroogd, en in dunne bosjes van een hand lank gebonden, op dat de jonge vazelingen niet bryzelen zouden, en zoo vind men 't in de winkels van de Sineezen te koop onder andere speceryen.

Gebruyk. *De wortelen, of vazelingen van deze plante, zyn maar in gebruik tot reukwerk, niet vers, maar gedroogt, men snydze in kleene stukken, vermengtze met stukjes van bruin Zuiker-riet, schilvertjes van eenig welriekend hout, Benjoin, Unguis odoratus, welke mengeling men* Astangi *noemt. Waar mede men de klederen, en olyeteiten berookt, die men welriekend wil hebben.*

De zelfste wortelen werden ook onder 't Maccassaarze Dupa *gedaan, dog in kleene quantiteit, want anders werd het* Taccari *meester van andere reukwerken, met zyn gebrande Zuiker, ofte Ajuin-reuk, die dog by de Indianen voor lieffelyk gebouden werd.*

De drie en seventigste Plaat

Vertoont de *Indische ruikende Gladiolus.*

CAPUT VIGECIMUM SEXTUM.

Arundo Sacchari fera. Tubu.

ARundinis Sacchariferæ descriptionem quoque obiter adtingere oportet, quum in hoc Herbario variæ obcurrant plantæ, quæ cum illa comparantur, quædam etiam addenda habeo, quæ in Europæorum libris non inveniuntur, interrogationesque, & difficultates quasdam explicabo, quæ de hac arundine moventur.

Planta itaque arundinis Sacchariferæ, qualis hodie in India colitur, stipes est æqualis crassitiei, infra parum incurvatus, ad altitudinem octo, decem, & duodecim pedum excrescens, nullos emittens laterales ramos, licet & quosdam observaverim stipites, qui septemdecim pedum longitudinem haberent, plerumque binos digitos, aliquando etiam binos pollices crassus est hic caulis, qui in multos breves divisus est articulos, tres, quatuor, & quinque transversales digitos longos, in medio parum protuberantes, inferior arundinis pars nuda est, superior ad quemvis nodum folium gerit magnum, multoque majus est, quam in cunctis aliis arundinum speciebus, quatuor pedes longum, tres latum digitos, superius in longum anguſtumque excurrens apicem, per longitudinem striatum, in medio planum gerens albumque nervum, ad tactum rugosum, ac quodammodo vulnerans per acutas oras, coloris pallide glauci.

Flores, semenque nunquam profert, nisi per aliquot annos steterit in loco quodam saxoso, tumque panicula ingens arundinacea superius excrescit, uti in Sorgo, sed multo levior, potissimum ex alba, & molli lanugine composita, in qua aliquid paleosum instar seminis latet.

In

XXVI. HOOFDSTUK.

Het Zuiker-Riet.

WY moeten de beschryving van 't Zuiker-Riet mede overlopen, om dat in dit Kruidboek verscheide planten zyn, die daar mede vergeleken werden, ook heb ik eenige dingen by te voegen, die in de Europische boeken nog niet bekend staan, en eenige vragen te beantwoorden, dewelke omtrent het Zuiker-Riet gemoveerd werden.

De plante dan van 't Zuiker-Riet, zoo als ze bedensdaags in Indiën gebavend werd, is een stok met een eenparige dikte, en beneden een kleene kromte, tot de hoogte van agt, tien, en twaalf voeten opschietende, zonder zyde-takken, hoewel ik 'er gezien hebbe van zeventien voeten lank, doorgaans twee vingers, somtyds twee duimen dik. Het is verdeeld in veele korte leden, drie, vier, en vyf dwersvingers lank, in de midden wat buikagtig; de onderste helft van 't Riet staat bloot, de bovenste beeft aan ieder een groot lang blad, veel grooter dan aan alle onze Rieten, vier voeten lank, drie vingers breed, vooren met een lange smalle spitze, in de lengte gestreept, in de midden met een vlakke witte zenuwe, rouw in 't aantasten, en eenigzints snydende met de scherpe kanten, bleek-spaansgroen van coleur.

Bloemen, of zaad draagt het nooit, of men moet het eenige jaaren laten oud worden, en dan nog aan een stenige plaats staan, als dan komt 'er een groote Riet-pluim boven op, als aan 't Zorg-zaad, dog veel ligter, meest van witte, en zagte dons gemaakt, daar in iets kafagtigs als zaad schuild.

It

In hiſce Orientalibus regionibus tres ejus obſervavi ſpecies, nullo alio modo differentes, niſi arundinis colore.

Prima ac vulgatiſſima ſpecies eſt *alba*, longiſſimos gerens articulos, ultra quinque transverſales digitos longos, externe plerumque flaveſcentes, vel albicantes. Hæcque ſpecies tenuiſſimum gerit corticem, ac copioſiſſimum effundit ſuccum; plurimumque dat Saccharum.

Secunda eſt *fuſca*, ſeu *rubra* ſpecies, breviſſimos gerens articulos, duriorem corticem, ac medullam, externe fuſca, ſeu ex fuſco, & albo colore ſtriata, ita tamen ut fuſcus ſemper prævaleat color. Hæc minorem fundit ſuccum, dulciorem vero præcedenti, quidam etiam hujus peculiarem volunt componere ſpeciem, quæ tenuiorem gerit arundinem, externe ex fuſco nigroque colore ſtriatam, quam hinc nigram vocant, cujus & nervus medius foliorum fuſcus eſt.

Tertia ſpecies tenuiſſimam habet arundinem, ac corticem, non ultra pollicem craſſam, virides gerens ſtrias, longosque articulos.

Hæc dulciſſimum habet ſaporem, & copioſiſſimum dat Saccharum, atque hinc a Javanis circa Zuroebajam maxime colitur ob ejus Saccharum.

Omnes hæ tres ſpecies interne farctæ ſunt dulci, aquoſa, & ſpongioſa medulla, quæ longis filis pertexta eſt, ita ut dulcis ejus ſuccus commode exſugi poſſit, ſi prius exterior durus decorticetur cortex: Cætera ejus forma ſatis nota eſt.

Ejus cultura binis fit modis: Primus eſt Javanus, quum ingens aratro vertatur campus, ubi terra eſt mollis, fuſca, & pinguis, hicque planus, & Soli bene expoſitus, humidus, & calidus eſt. Hi campi longis ſulcis excavantur, quales apud nos ſunt, in quibus Braſſica plantatur. In hiſce elevatis liris ab utraque parte conmittuntur extremitates arundinis Sacchariferæ vetuſtæ abſciſſæ, vel ipſius ſurculi, qui hic & illic ex ejus nodis progerminant, relicto fruſtulo binorum articulorum, folia vero undique abſcinduntur.

Harum itaque extremitatum quatuor, quinque, & ſex ſimul oblique, vel in orbem terræ conmiſſæ radices agunt, novosque proferunt ſtipites, qui nono, vel decimo menſe matureſcunt, non autem tam diu exſpectatur, donec flores excreſcant, tum enim hæc arundo jam optimum ſuum perdidit ſuccum.

Secundus modus maxime convenit in regionibus, in quibus non magnam Sacchari quantitatem conligere volunt, ſed arundinem hanc ad cibum adhibere: Hicque peragitur, quum vetuſti ſtipites terræ inponantur, uti cum Vite fit; Bini formantur ſulci, ſeu liræ paralelæ, in quavis vetuſtus deponitur ſtipes, qui pauca obtegitur terra, tum ex quovis fere nodo novus excreſcit ſurculus, qui in novum excreſcit ſtipitem, qui ſi nimis arcte propullulent, hic & illic unus alterve exciditur. Quum hi ſeſe adtollant ſtipites, terra diligenter depuranda eſt ab omnibus aliis excreſcentibus herbis, ut arundo hæc eo magis pingueſcat.

Amboinenſes non tantum inpendunt laborem in plantanda hac arundine, hic & illic enim parvam tantum formant foveam ſemi pedem circiter profundam, poſtquam prius terram depuraverint, herbasque adſtantes cremaverint: Huic inponunt extremitates iſtas, vel ſurculos quatuor, vel ſex in circulo, qui quum excreſcant, terram iterum depurant, ac memorato mox modo hanc colunt arundinem.

Sic intellexi, in India Occidentali arundinem Sacchariferam per quinquaginta annos coli poſſe per ſtipitum inpoſitionem in uno eodemque arvo, antequam novus requiratur campus.

In hisce inſulis hæc arundo non ultra tres annos perdurat, tum enim perit, neque etiam ultra tres continuos annos in uno eodemque loco coli poteſt; Javani enim maturos abſcindunt ſtipites, ita ut tres quatuorve nodi, ſupra terram emineant, quos relinquunt, ex quibus novi iterum excreſcunt ſtipites, talique modo bis terve ex uno campo arundinem hanc conligere poſſunt, antequam hic mutuetur, ultima autem ſeges nullo modo tam pinguis eſt quam prima.

Ik heb in deze Ooſterze quartieren drie zoorten aangemerkt, aan anders niet te onderſcheiden, dan aan de coleur des Riets.

De eerſte, *en gemeenſte zoorte is de* witte, *hebbende de langſte leden, ruim vyf dwersvingers lank, van buiten doorgaans bleek-geel, of witagtig. Deze is de dunſte van ſchorſſe, heeft de meeſte zap, en geeft het meeſte Zuiker.*

De tweede *is de* bruine, *of* roode *zoorte, heeft de korſte leden, harder ſchorſſe, en merg, van buiten bruin, of met bruin, en wit geſtreept, zoo nogtans, dat het bruine altyd meeſt zy. Deze geeft minder zap, maar zoeter van ſmaak dan de voorgaande, zommige willen daar onder nog een byzondere zoorte uitvinden, zynde wat dunder van Riet, en zwart-bruin, van buiten geſtreept, die ze daarom de zwarte noemen, en wiens middel zenuwe aan de bladeren bruinagtig is.*

De derde *zoorte is de dunſte van Riet, en ſchorſſe, niet boven een duim dik, van buiten wit, met groene ſtreepen, en lange leden.*

Deze is de zoetſte van ſmaak, en geeft de meeſte Zuiker, werd daarom by de Javanen omtrent Zuroebaja, meeſt gecultiveert tot het Zuiker teelen.

Alle drie zoorten zyn van binnen gevult met een zoet, wateragtig, en ſpongieus merg, 't welk met lange draden doortogen is, zoo dat men het zoete zap gemakkelyk daar af zuigen kan, als men eerſt de buitenſte harde ſchelle afſchild: De reſt van zyn gedaante is bekend.

Zyne Culture geſchied op tweederley maniere: De eerſte is de Javaanze, als men een groot veld omploegt, daar een mulle, bruine, en vette aarde is, vlak, en wel ter Zonne ſtaande, vogtig, en warm. Deze akkers werden met lange voorens gemaakt, gelyk by ons de velden zyn, daar men den Cappers-kool plant. In deze verbeeve vooren ſteekt men te weerzyden de einden van het oude Zuiker-Riet afgeſneden, of de uitſpruitzels, die hier en daar uit de leden voortkomen, met een ſtukje van een paar leden daar aan vaſt, dog de bladeren ſnyd men over al meeſt af.

Deze einden dan met vier, vyf, en zes by malkaar, of ſchuins in een kring geſteken, verwortelen ſtraks in de aarde, en brengen nieuwe ſtokken voort, die in de negende of tiende maand ryp werden, en men wagt geenzints tot dat de bloemen voortkomen, want als dan beeft het Riet zyn beſten zap verloren.

De tweede manier komt meeſt te pas in landen, daar men geen meenigte van Zuiker wil vergaderen, maar 't Riet meeſt tot de koſt gebruiken: Dit geſchied door inleggen van de oude ſtokken, gelyk men met de Wyngaarden doed; Men maakt twee lange groeven, of vooren, die paralleel loopen, in ieder legt men een oude ſtok neder, en dekt hem met een weinig aarde toe, zoo komt ſchier uit ieder knop een nieuw ſpruitje, daar een nieuwe ſtok uit werd, en zoo ze te digt ſtaan, kapt men tuſſchen beide bier en daar een uit. Als deze ſtokken hun verheffen, moet men den grond neerſtig zuiveren, van alle opkomende ruigte, op dat het Riet te vetter worde.

De Amboineezen doen zoo veel moeiten niet met haar Riet te planten, makende ſlegts bier en daar een kuil, omtrent een halve voet diep, na datze den grond te vooren gezuivert, en de ruigte gebrand hebben: Hier in ſteekenze de voornoemde einden, of uitſpruitzels met vier, of zes in een kring, houden de grond ſchoon by 't opwaſſen, en teelen het voor 't op naaſt gemelde manier.

Zoo verſtaa ik, dat in Weſt-Indiën het Zuiker-Riet wel vyftig jaren kan voortgeteelt werden, met het inleggen der ſtokken op den zelfſten akker, eer men een nieuw veld behoeft te zoeken.

In deze Eilanden kan het Zuiker-Riet niet boven de drie jaren oudt werden, want als dan vergaat het, en het kan ook niet boven drie jaren na malkander op een en dezelfſte plaats ſtaan; Want de Javanen ſnyden de rype ſtokken af, latende drie, of vier leden boven de wortel ſtaan, waar uit dan nieuwe ſtokken komen, zoo konnen ze twee, of driemaal Oogſten van een veld, eerze 't zelve veranderen: dog den laaſten Oogſt is verre zoo vet niet dan de eerſten.

Abſciſſi, & a foliis depurati ſtipites inter binas ſcutulas ex duro Cuſſambi ligno formatas comprimuntur, quarum una a Bubalis contorquetur, tum expreſſus ſuccus per canalem ex Bubali corio confectum excipitur in amplis crateribus, ex quibus in alios infunditur, ut excoquatur. Hi crateres ab inferiore fundi parte ferreum habent Cacabum, qui furno nexus eſt; Cacabi autem iſtius oræ alte, & oblique elevantur per lapides coctos, & calcem rite elaboratam ita poliuntur, ut totus quantus ingens videatur eſſe cacabus.

Huic tum ſuccus iſte infunditur, & ſub hoc validus exſtruitur ignis, qui quum diminuatur, novus iterum adfunditur ſuccus, ſenſim inminuendo ignem, donec ſuccus hic ſit fuſcus, & viſcidus. Hunc tum in patinas effundunt terreas, & profundas, vel in magnas terreas ollas, quæ depoſitæ ſunt in loco fumoſo, & calido, ubi exſiccatur in Saccharum, cujus ſuperior pars alba eſt, & in glebas compacta, quæ & hinc *Saccari placentæ* vocantur, inferior vero pars ex fuſco flaveſcit, quod *Saccharum Muſcovaat* dicitur.

Ex Saccharo albo Sinenſes Saccharum canthum conficiunt, illud nempe iterum liqueſcunt in Cacabo ingente, ipſique admiſcent albumina ovorum quorundam, riteque deſpumant, ac demum aliquid pinguedinis gallinæ ipſi addunt, dicentes, hoc requiri, ut Saccharum ſit pellucidum.

Sinenſes in patria ſua, vel locos inhabitantes, in quibus nulli ſunt Æthiopes, ſumunt loco pinguedinis gallinæ liquefactum lardum, quod tamen iſti cælant nationi, ne mercaturæ ſuæ damnum adferant. Atque hinc Æthiopes vulgo recuſant edere hocce Saccharum, quin certi ſint, hoc confectum eſſe, & præparatum a populo ſuo.

Monitus porro ſit quisque, qui Javæ quodvis vendit Saccharum corbibus inpactum, ut prius hos rite examinent, fallax enim Sinenſium natio ſolet in ſuperiore ipſorum parte bonum deponere Saccharum, ſed ſub hoc terram, cineres, vel ſiccata folia. Aliquando etiam Saccharum Muſcovaat conmiſcent cum nigro arboreo Sagueri Saccharo, vel ambos iſtos ſimul excoquunt ſuccos, quod cognoſcitur, ſi ſit mucoſum, & humidum.

Saccharum porro Canthum excoctum effunditur in patinis, vel ollis, in quibus craticulæ ex ſiſſa arundine confectæ depoſitæ ſunt, quibus Saccharum hoc adhæret, & congelatur, atque hinc fit, quod aliquando in fruſtulis filamenta quædam arundinacea conſpiciantur, quæ non ſunt porcorum ſetæ, uti quidam falſo credunt.

Ex albiſſimo, & optimo Saccharo ſubtiliſſimum, & duriſſimum componitur Saccharum Canthum, Chryſtallo ſimile, quod Saccharum maſculinum vocatur. Ex viliore, & fuſco Saccharo flaveſcens excoquitur Saccharum Canthum, quod multo fragilius eſt, & inelegantius, ſed quod ſimul pinguius, ac dulcius eſt priore, atque Saccharum femininum dicitur.

In Sina tertia potiſſimum arundinis creſcit ſpecies, tenuiſſimam nempe arundinem, & corticem habens, quam *Tecſia* vocant a forma *Tec*, h. e. *Bambu*, illamque ſolummodo adhibent arundinem ad Saccharum ex ea excoquendum. Omnesque alias craſſiores arundines Sacchariferas vocant *Camſia*, vel uti alii melius pronunciant *Gamſia*.

Tecſia vix pollicem craſſa eſt, ac plerumque flaveſcens inſtar *Boeloe Swangi*, adeoque mollis, & fragilis eſt, ut exterior ejus pellicula admorderi poſſit, per longitudinem facile findens; Hujusque ſpecies eſt *Toeboe Maraſoli*, ex Boerone in Amboinam delata, quæ flaveſcens quoque arundo eſt, paucis viridibus ſtriis diſtincta, & uti dicitur ex Ternata quondam per quendam Huccum Maraſoli in has delata terras, ſæpiſſime autem degenerat, brevesque gerit nodos, durumque corticem, inſtar vulgaris albæ arundinis Sacchariferæ, putoque has binas tantummodo eſſe varietates ſupra memoratæ tertiæ ſpeciei.

Nomen. Latine *Arundo Saccharifera.* Malaice, Javanice, & Baleyice *Tabu*, & *Tebu*, a multis ipſius nodis. Amboinice, & Bandice *Tewu.* Ternatice *Uga.* Sinice *Camſia.* Succus ejus condenſatus Latine dicitur *Saccharum*, & *Zuccharum.* Malab. *Gula*, ſeu magis proprie *Saccari*, & *Saccharum Canthum Saccar*, ſeu *Gula Batu*, h. e. Saxoſum Saccharum. Sinice *Tung*, & Saccharum Canthum *Tungſung*.

Vox

De afgeſneden, en van de bladeren geſuiverde ſtokken, werden tuſſchen twee ſtaande ſpillen van hard Cuſſambihout geperſt, waar van de eene door buffels werd omgedraaid, zoo loopt den uitgeperſten zap door een goote van een buffels-huid gemaakt, in byzondere groote bakken. Hier uit werd hy gegooten in andere groote bakken om te kooken; Deze bakken hebben van onderen tot den bodem een groote yzere pan, die op een oven vaſt ſtaat, de randen van deze pannen werden hoog, en ſchuins opgemetzelt met gebakken ſteen, en wel bearbeiden kalk, glad geplyſtert, dat het een grooten ketel gelykt.

Hier werd het zap in gegooten, en eerſtelyk een ſterk vuur daar onder geſtookt, tot dat hy wat vermindere, en dan al weder ander zap opgegooten, 't vuur allenskens verminderende, tot dat het zap bruin, en kleeverig werde, den zelven gietenze dan in diepe aarde ſchotels, of in groote aarde potten, aan een rookagtige, en warme plaats ſtaande, en laten hem zoo droogen: Het bovenſte hier van is wit, en in klompen gebakken, dat men Koek-Zuiker *noemd, het onderſte is geel, en bruinagtig, dat men* Muſcovaat *noemd.*

Uit den witten Zuiker maken daar na de Sineezen het Candy-Zuiker, namentlyk zy ſmelten het weder in een groote pan, doen daar onder het wit van eenige Eyers, en ſchuimen 't ter degen, ten laatſten mengenze daar wat Hoender-vet onder, zeggende, dat dit nodig zy om den Zuiker klaar te krygen.

De Sineezen in haar land, of op plaatzen woonende, daar geen Mooren zyn, nemen in plaats van Hoender-vet, geſmolten Spek, nogtans 't zelve voor die Natie verbeelende, op dat haar waren getrokken werde. Hier om zyn in 't gemeen de Mooren vies, om Candy-Zuiker te eeten, of zy moeten verzekert zyn, dat het door haar geloofs-genooten gemaakt zy.

Voorts moet men gewaarſchouwt zyn, die op Java allerhande Zuiker in kanaſters, of korven wil koopen, dezelve wel te viſiteeren, want de bedriegelyke Natie der Sineezen in gebruik hebben, boven op goede Zuiker te doen, maar daar onder aarde, aſſe, of drooge bladeren. Zomtyds vermengenze de Moſcovaat-Zuiker ook met een zwarte boom-Zuiker, van Sagueers-bomen gemaakt, of kooken die beide zappen te gelyk, welke daar aan gekent werd, als ze ſmeerig, en vogtig is.

Den opgekookten Candy-Zuiker werd in ſchotels, of potten gegooten, daar een rooſterwerk van geſpleeten Riet, of Bamboesjes in gelegt zy, daar aan zig dan de Zuiker hangt, en candiceert; hier van komt het, dat men zomtyds aan de brokjes eenige draden vaſt ziet, 't welk veezelingen van het Riet zyn, en geenzints Verkens-borſtels, gelyk zommige malkanderen wys maken.

Uit het witſte, en beſte Zuiker komt het fynſte, en hardſte Candy, den Chriſtal gelyk, dat men Mannetjes-Zuiker noemd. Uit het ſlegtere, en geele Zuiker komt een geelagtig Candy, veel broſſer, en ongeziender, dog vetter, en zoeter, dan de voorgaande, 't welk men wyfkens Zuiker noemd.

In Sina waſt meeſt de derde zoorte van Zuiker-Riet, te weten de dunſte van riet, en ſchorſſe, die zy aldaar Tecſia *noemen, na de gelykeniſſe van* Tec, *dat is* Bamboeſen, *en gebruiken 't zelve alleen om Zuiker te kooken. Al 't ander groffe Zuiker-Riet noemenze* Camſia, *of zoy 't andere beter uitſpreken* Gamſia.

Tecſia *is geen duim dik, meeſt geel, als* Boeloe Swangi, *zoo mals, en bros, dat men de buitenſte ſchellen door byten kan, in de lengte ligt ſplytende; Een zoorte daar van is* Toeboe Maraſoli *van Boero in Amboina gebragt, mede geelagtig van Riet, met weinige groene ſtreepen, zoo men zegt uit Ternate door eenen Huccum Maraſoli eerſt in deze lande gebragt, maar 't ontaard zeer dikwils, gewind korte leden, en een harde ſchorſſe, gelyk het gemeene witte Zuiker-Riet, ik agte dat deze beide maar veranderingen zyn van de bovenſtaande derde zoort.*

Naam. *Het Zuiker-Riet biet in 't Latyn* Arundo Saccharifera. *In 't Maleyts, Javaans, en Balys* Tubu, *en* Tebu, *van de veele leden. Op 't Amboins, en Bandaas* Tewu. *Op Ternataans* Uga. *In 't Sinees* Camfia. *Het Zuiker biet in 't Latyn* Saccharum, *en* Zuccharum. *In 't Maleyts* Gula, *of eigentlyker* Saccari, *en den Candy-Zuiker* Saccar, *of* Gula Batu, *dat is Steen-Zuiker. In 't Sinees* Tung, *en den Candy-Zuiker* Tungſung.

Het

Vox *Gula*, ſi non eſt ab origine Perſica, derivari poteſt ab Arabico *Cohl*, h. e. *Succus inſpiſſatus*.

Cum voce *Saccharo* magnam habet convenientiam verbum *Jagara*, ſeu *Jagare*, quo Indoſtanæ incolæ quodvis denotant ſaccharum, quod ex arborum vino excoquitur, præſertim ex Lontaro, eſtque incertum, quænam vox *Saccharum* vel *Jagare* apud Indos ſit antiquiſſima: Supra *libr.* 1. *cap.* 8. putabamus *Jagare* antiquiſſimum eſſe, quum nempe mos ſacchari excoquendi ex vino Lontari & Calappi eſſet antiquiſſimus, ac proinde vetuſtiſſimum verbum. Porro autem reputantes, vocem *Saccharum* jam *Dioſcoridi* & *Plinio* fuiſſe notam, atque ex ipſorum deſcriptionibus conſtet, ipſorum ſaccharum neutiquam convenire cum ſordido iſto Jagaro, quod nos vulgo nigrum vocamus ſaccharum, hinc jam ſentirem, *Saccar* antiquiſſimum & primitivum eſſe Indicum verbum, & *Jagare* vel derivatum ob dulcedinis ſimilitudinem, vel diverſam ac peculiarem eſſe vocem. Ars enim ſacchari excoquendi ex diverſis plantarum ſuccis apud Indos non tam antiqua eſt.

De *Loco* & *Uſu* arundinis Sacchariferæ hic non multa commentabimur, tantummodo dicentes, arundinem hanc in Bengala, Siama, & Java plurimum coli ad ſaccharum ex ea conficiendum. In Baleya, Celebe, & Moluccis Syrupus ex ea coquitur, qui proprie *Gula* vocatur, & in cibis adhibetur, noſtræ vero nationi loco Cereviſiæ inſervit. In Amboina, & aliis Orientalibus inſulis, ubi aër marinus frigidior eſt, ac ſolum ſterilius, ac proinde hæc arundo ſaccharifera gracilior & debilior, non multum colitur, ac potiſſimum cruda editur.

Goela ſeu Syrupus iſte ex arundine ſaccharifera coctus in Ternata vocatur *Manis*, ac potiſſimum adhibetur ad conficiendum potum *Kilang*, quum tenuis hic ſyrupus ollis infundatur, & gabata fæcis cereviſiæ vel alius potus ipſi additur, talique modo ſponte efferveſcat per aliquod dies; poſt iſtud tempus tres quatuorve contuſæ *Lanquæ* radices ipſi infunduntur, ac denuo efferveſcat, tandem aliquid Cumini cum Cinnamomo in faſciculum collectum additur, tumque per menſem ſuo committitur genio ſemi effoſſus in terra, quam diu autem efferveſcit, non obturanda eſt olla, quin diſſiliret. Potus hic ſatis facile inebriat, ſed nulli capiti adfert dolorem, hominesque ex eo pingueſcunt, quod Timorenſes & Rotteneſenſes de potu ſuo *Goela* gloriantur, quem ex Lontaro, *Coli* ipſis dicto, præparant.

Sacchárum Moſcovaticum ſuffimigiis *Doepa* & *Aſtangi* admiſcetur, aliquando etiam recens ipſius arundinis cortex, carbonibus enim ſi hæc inponantur, dulcem de ſeſe ſpargunt odorem.

Cæterea prætereuntes proponemus quasdam curioſas interrogationes, easque ex judicio noſtro explicabimus: Primo an ſaccharum noſtrum veteribus fuerit notum, ſecundo quænam ſit differentia inter noſtrum atque ipſorum ſaccharum. Tertio quo tempore ſaccharum noſtrum ad notitiam & uſum Occidentalibus mundi partibus pervenerit.

Quod ad primum adtinet, cum *Matthiolo* in eadem verſamur penitus ſententia in *commentar.* ad *Dioſcorid. libr.* 2. *cap.* 75. de melle, dicimusque cum eo *Saccharum* in iſto Dioſcoridis capite memoratum, quodque ſolum antiquis fuit notum, condenſatum fuiſſe ſuccum, ſeu Gummi, ex iisdem productum arundinibus ſaccharifers, ex quibus hodie ſaccharum conligitur & præparatur, uti *Dioſcorid.* verba l. c. hoc clare denotant, ex arundine nempe produci.

Ad ſecundam interrogationem reſpondemus, ac dicimus, veterum ſaccharum licet ex iisdem conligatur arundinibus, differentiam tamen eſſe inter ipſorum & noſtrum, ipſorum enim ſaccharum erat condenſatus ſuccus ſeu lacryma, alba, & fragilis, & intra dentes friabilis, formam habens ſubtilis ſalis, unde & ipſis *Sal Indicus* dicebatur, quod per Solis vim ex ſurculis antiquæ & pinguis arundinis, & tanquam gummi circa nodos ſeſe figere & condenſare oportebat, eratque nunquam majus Nuce avellana, ac proinde Plinii temporibus Romæ cariſſimum erat; ſine dubio enim iſto tempore ars ſacchari excoquendi Incolis nondum innotuerat, qui contenti erant eo, quod natura

Het woort Gula, *indien het van geen Perſiſche afkomſt is, kan afgeleidt werden van het Arabiſche* Cohl, *dat is, verdikt zap.*

Met het woord Saccharum *beeft groote overeenkomſt het woord* Jagara, *of* Jagare, *waar mede de Inwoonders van den Indoſtaan betekenen allerley zuyker; die van boomwyn gekookt werd; inzonderheid die van de Lontar-boom komt, en het is onzeeker, welk van beide woorden* Saccharum *of* Jagare *het oudſte zy by de Indiaanen. Boven* libr. 1. cap. 8. *oordeelden wy, dat* Jagare *het oudſte was, te weten om dat de manier van zuyker te kooken uyt den wyn van Lontar- en Calappus-boomen getapt, ouder was, dierhalven ook het oudſte woord moeſte zyn. Maar wederom inziende, dat het woort* Saccharum *al by* Dioſcor. *en* Plinius *zy bekend geweeſt, en uit derzelver beſchryvinge blykt, dat haar Saccharum geenzints over een komt met dat vuyle Jagare, 't welk wy in 't gemeen ſwarte zuyker noemen, zoo zoude ik nu van gevoelen zyn, dat* Saccar *het oudſte en origineele Indiaanſche woord zy, en* Jagare *of daar van afkomſtig wegens de gelykheid van zoetigheid, of een woord op zyn zelven zy; want ook de konſte van zuyker te zieden uit verſcheidene zappen van planten by de Indianen zoo gebeel oud niet en is.*

Van de plaats *en* gebruyk *des Zuyker-riets zullen wy alhier mede niet breeder gaan, alleenlyk zeggende, dat het zuyker-riet in Bengale, Siam, en Java meeſt gecultiveert werd om zuyker daar van te maaken. Op Baly, Celebes, en in de Molucco's, werd 'er ſyroop van gekookt, die men eigentlyk* Gula *noemd, om in de koſt te gebruyken, doch by onze Natie om hier daar van te zetten. In Amboina en de verdere Ooſterſche Eylanden, daar een koudere Zeelugt en magerder grond is, dierhalven ook dat zuyker-riet magerder en laffer is, word het zelve weinig geplant, en meeſt raauw gegeten.*

De voornoemde Goela of Syroop van Suyker-riet werd in Ternaten genaamt Manis, *en meeſt gebruykt tot het maken van de drank* Kilang, *als men de dunſte Syroop in potten giet, een kommetje vol moer van bier of andere dranken daar in doet, en zo eenige dagen van zelfs laat kooken. Na die tyd ſmyd men drie a vier gekneusde* Lanquas-*wortels daar in, en laat het weder wat kooken, ten laatſten een weinig Comyn met Caneel in een bondeltje gebonden, latende hem zoo een maand ſtaan, half in de aarde vergraven, en zoo lange by kookt, moet men hem niet digt toebinden, of den pot zoude berſten. Dezen drank maakt wel ligt dronken, dog doed het hoofd geen pyn aan, en maken de lieden vet, gelyk de Timoreezen en Rotteneezen roemen van haar* Goela, *die ze van den Lontar-boom* Coli *by haar genaamt, maken.*

De Moscovaat zuyker werd ook onder de reukwerken Doepa en Aſtangi gedaan, zomtyds ook de verſche ſchorſſe van 't zuyker riet, want zy geven op koolen een zoeten reuk van haar.

De reſt overſtappende zullen wy nu voorſtellen eenige curieuze vragen, en die na onze oordeel beantwoorden. Ten eerſten of onze zuyker de Oude zy bekend geweeſt, ten tweeden wat voor onderſcheid tuſſchen haar en onze zuyker zy: ten derden wanneer ons zuyker in kenniſſe en gebruyk aan de Weſter-wereld zy gekomen.

Aangaande de eerſte vrage, zoo houden wy het volkomentlyk met het gevoelen van Matthiolus *in zyne* Commentaria *over* Dioſcor. libr. 2. cap. 75. *de* Melle, *en zeggen, dat het* Saccharum *in 't zelfde Capittel van* Dioſcor. *vermeld, en 't welk alleen de Oude is bekend geweeſt, zy een geſtolde zap of Gummi geweeſt, uyt dezelfde zuyker-rieten voortgekomen, waar uit men hedendaags 't zuyker maakt, gelyk de woorden van* Dioſcor. loc. cit. *Cap.* 8. *duydelyk aanwyzen, dat het van een riet kome.*

Op de tweede vrage zeggen wy, dat hoewel der ouden Saccharum van dezelfde rieten quam, egter een onderſcheid zy tuſſchen 't zelve en onze zuyker, want haar Saccharum was een geſtolde zap of traan, wit, en breekzaam, en tuſſen de tanden bryzelig, in de gedaante van tafelzout, daarom ze het ook Sal Indus *noemden, 't welk door de kragt van de Sonne uyt de ſchentjes van 't oude en vette zuyker-riet, en als een Gom rondom de knoopen zig zetten moeſte, nooit grooter dan een Hazel-noot, en dierhalven in* Plinius *tyden te Romen zeer duur: want buyten twyffel was in dien tyd de kunſt van zuyker-zieden de Inlanderen nog niet bekend, latende hun genoegen, het geene hun de natuur aan deze plante van zelfs voort-*

tura ex hac planta ſponte producebat, & ipſis ſubminiſtrabat, donec artem dictam vel ex lucri cauſſa vel a Sinenſibus docuerint, ſaltem ad hunc usque diem in Java ſaccharum a Sinenſibus præparatur. Ad hæc quidam reſpondebit forte, cur hodie talis ſacchari lachryma ex natura producta non amplius in arundine ſaccharifera inveniatur, ad quæ reſpondeo, arundinem ſacchariferam nunc non ita ſeneſcere, nec tam diu ſuæ committi naturæ, quum ſi per unum alterumve annum ſtet, lignoſa fit, optimumque perdit ſuccum, hoc etiam fieri potuit in arundine, quæ in Arabia felici & Indoſtana creſcit, quæ multo calidiores ſunt regiones hisce aquoſæ Indiæ inſulis.

voortbragte, tot datze de gemelde kunſt of door begeerte van winſt, of door de Sineezen geleerd hebben. Immers men ziet tot heden toe op Java, dat het zuyker zieden meeſt door de Sineezen gehandeld werd. Hier op mogt nu iemand vragen, waarom men hedendaags zulken zuyker-traan, van de natuur voortkomende, niet meer aan het zuyker-riet vinde; daar op moet men weten, dat men nu het zuyker-riet zoo oud niet laat worden, vermits 't zelve een of twee Jaren ſtaande, houtachtig werd, en zyn beſte zap verlieſt; ook zoo kan 't zelve geſchied zyn aan 't riet, dat in het gelukkige Arabie en Indoſtaan waſt, zynde veel beetere Landen dan de Eylanden van Water-Indiën.

Hoc autem in quibusdam hodie itidem regionibus obſervari, clare teſtatur *Matthiolus* in *Commentar.* ubi ſcribit a fide dignis teſtibus ocularibus ſeſe audiviſſe, qui inſulas St. Thomæ & Maderæ luſtraverant, ibidem ſaccharum inveniri in ipſis arundinibus condenſatum, ex quibus exſudat inſtar Gummi haud diſſimile illi, quod ſaccharum Candi vocatur, & per artem conficitur. Huic autem obpugnat *Salmaſius* in tractatu de ſaccharo poſt Solinum edito, qui in ea penitus verſatur ſententia, veterum ſaccharum nil aliud fuiſſe, quam *Sackar Mambu*, ſeu Perſarum *Tabaxir*, quum antiqui unanimo conſenſu dicant, ſaccharum provenire ex arundine quadam. Huic autem ſententiæ adſentire nequeo, quum ſatis notum ſit, arundinem ſacchariferam æque arundinibus adnumerari quam Bambu: Atque inſuper ſupra jam dixi, ſacchari ſtipites, maxima ex parte ad terram inclinantes vel procumbentes, pro radicibus fuiſſe habitos. Nunquam quoque legi vel audivi, *Tabaxir* in ſe continere notabilem dulcedinem, ſaltem quod in Amboina reperi & guſtavi, nullam exhibebat dulcedinem, magisque amylum referebat ſiccum quam ſaccharum, præterea in veterum ſcriptis comperimus, Indos ex arundinis ſacchariferæ radicibus quendam compoſuiſſe potum, uti id teſtatur *Marcus Varro* in ſubſequentibus verſiculis:

Dat egter zulks in zommige Landen nog gezien wert, getuygt klaarlyk Matthiolus *in voornoemde* Comment. *alwaar hy ſchryft van geloofwaardige ooggetuygen geboord te hebben, dewelke de Eylanden van St. Thomas en Madera bezigtigt hadden, dat aldaar nog zuyker gevonden werde, van zelfs aan de zuyker-rieten t' zamen geſtolt, uyt dewelke het uytſweet als een Gom, niet ongelyk het geen men Suyker-Candy noemt, en door konſt gemaakt wert. Hier tegen is* Salmaſius *van een ander gevoelen, dewelke in Tractatu de Saccharo, achter Solinus geſteld, abſoluyt van gevoelen is, dat der ouden Saccharum niets anders zy geweeſt dan* Sackar Mambu, *of der Perſianen* Tabaxier, *dewyl de oudheid eenparig getuygt, dat het Saccharum kome van eenig riet. Doch dit gevoelen kan ik niet byvallen, dewyl genoegzaam bekent is, dat de zuyker-plante zoo wel onder de rieten gerekent werd als de Bamboezen, en boven heb ik alreede gezegt, dat men de zuyker-ſtangen of ſtokken, dewelke voor het meeſte deel bukkende of gebogen op de aarde leggen, voor wortelen heeft aangezien: Ook heb ik nooit gelezen of geboord, dat* Tabaxir *een merkelyke zoetigheid aan zig heeft, immers aan het geen, dat ik in Amboina gevonden, en geproeft hebbe, was de minſte zoetigheid niet, en het geleek beter na drooge ſtyfzel dan na zuyker, daar en boven vind men in de ſchriften der Ouden, dat de Indianen uit de wortelen van haar zuyker-riet eenige drank gemaakt hebben, gelyk getuigt* Marcus Varro *in de volgende Veerzen:*

Indica non magna nimis arbore creſcit arundo,
Illius e lentis premitur radicibus humor,
Dulcia cui nequeant ſucco contendere mella.

Indica non magna nimis arbore creſcit arundo,
Illius e lentis premitur radicibus humor,
Dulcia cui nequeant ſucco contendere mella.

Cum quibus conſentit *Lucani* verſiculus:

Waar mede overeenſtemt het Versken van Lucanus:

Quique bibunt tenera dulces ab arundine ſuccos.

Quique bibunt tenera dulces ab arundine ſuccos.

Contra nunquam quis audivit, neque ex Bamboes, neque ex aliis arborum radicibus dulcem ac potabilem exprimi ſuccum.

Daarentegen heeft men nooit geboort, dat nog van Bamboezen, nog andere boomen-wortelen, een zoeten en drinbaren zap geperſt wert.

Aliud inſuper apud antiquos erat ſaccharum, obſcure deſcriptum, & confuſum cum priore, de quo *Solinus* ſcribit, in paludoſis Indiæ locis tantas creſcere arundines, ut ex uno ipſarum intermedio articulo per medium diſſecto & fiſſo cymbula formari poſſit, cum qua Indi in magnis navigant fluminibus, ex quarum radicibus dulcis exprimitur ſuccus ſapore mellino. Videtur mihi ex hisce clare conſtare, quo modo ille *Saccar Mamboe*, quod in nodis ſeu cavis canalibus, ac non in radicibus Indicæ Mambu ſeu Bambu hæret, quæque ſolummodo creſcit in Provincia Bisnagara, de qua vide ſupra *libr.* 6. in capitibus Arundinum, confundat cum illo, quod ex arundine ſacchariferа conligitur, puto collectum fuiſſe, tumque forte hujus arundinis ſtipites pro radicibus habiti fuere, nullæ enim ſunt notæ radices, ex quibus ſaccharum vel Syrupus exprimitur, ad ulteriorem porro comprobationem prioris dicti adduci etiam poteſt, *Dioſcoridem* ſuo ſaccharo eandem tribuere qualitatem, quæ hodie in noſtro obſervatur itidem ſaccharo, abdomen nempe emollire, omnesque tollere oculorum ſordes, quod & hodie inſtituitur cum ſaccharo cantho in vino Gallico diſſoluto.

Daar was nog een ander zuyker by de Oude donker beſchreven, en geconfundeert met het voornoemde, waar van Solinus *ſchryft, dat in de poelagtige plaatzen van Indiën zoo groote rieten waſſen, dat men uit een tuſſchen-lid van dezelve in de midden doorgekloven, een kleen ſchuytje kan maken, waar mede de Indianen op de groote Revieren varen, en uit wiens wortelen men het zoete zap perſte, van ſmaak als honing. My dunkt, dat men hier klaarlyk ziet, hoe by het* Saccar Mamboe, *'t welk in de leden of holle pypen, en niet in de wortelen van de Indiaanſche Mambu of Bambu, en dat noch allenig in de Provintie Bisnager groeyd, waar van boven* lib. 6. *in de Capittels van Bamboezen ſtaat, confundeere met het geene uit het zuyker-riet komt, zegge quam, zynde miſſchien de ſtokken des zuyker-riets doenmaals voor wortelen aangezien, want daar zyn geen wortelen bekend, waar uit men zuyker of ſyroop perſt. Tot meerder bewys van 't voornoemd zeggen, kan men nog bybrengen, dat* Dioſcorides *zyn Saccharum dezelfde eigenſchap toeſchryft, die men hedensdaags aan ons zuyker bevind, namentlyk dat het de buyk verzagt, en alle vuiligheid van de oogen wegveegt, gelyk men nog hedendaags met Candy-zuyker in zoete Franſche wyn ontlaten, doed.*

Additur insuper apud antiquos erat ſaccharum, obſcure deſcriptum, & confuſum cum priore, de quo *Solinus* ſcribit, in paludoſis Indiæ locis tantas creſcere arundines, ut ex uno ipſarum intermedio articulo per medium diſſecto & fiſſo cymbula formari poſſit, cum qua Indi in magnis navigant fluminibus, ex quarum radicibus dulcis exprimitur ſuccus ſapore mellino. Videtur mihi ex hisce clare conſtare, quo modo ille *Saccar Mamboe*, quod in nodis ſeu cavis canalibus, ac non in radicibus Indicæ Mambu ſeu Bambu hæret, quæque ſolummodo creſcit in Provincia Bisnagara, de qua vide ſupra *libr.* 6. in capitibus Arundinum, confundat cum illo, quod ex arundine ſacchariferа conligitur, puto collectum fuiſſe, tumque forte hujus arundinis ſtipites pro radicibus habiti fuere, nullæ enim ſunt notæ radices, ex quibus ſaccharum vel Syrupus exprimitur, ad ulteriorem porro comprobationem prioris dicti adduci etiam poteſt, *Dioſcoridem* ſuo ſaccharo eandem tribuere qualitatem, quæ hodie in noſtro obſervatur itidem ſaccharo, abdomen nempe emollire, omnesque tollere oculorum ſordes, quod & hodie inſtituitur cum ſaccharo cantho in vino Gallico diſſoluto.

Op de derde vraag konnen wy anders niet antwoorden, dan dat wy bevinden, dat Actuarius *de eerſte zy geweeſt, die de zuyker in zyne* Electuaria *en* Compoſitien *gemengd heeft, waar uit men giſſen kan, dat al in die tyden den zuyker rykelyker moet uitgevoerd zyn dan in* Plinius *tyden geſchiede, en dierhalven de kunſt van 't kooken uit den geperſte zap doen al bekend moet zyn geweeſt.*

Ad tertiam interrogationem nil aliud reſpondere poſſumus, quam quod comperiamus, *Actuarium* primum fuiſſe, qui ſaccharum Electuariis & compoſitis admiſcuerit, ex quibus hallucinari poſſumus, iſtis jam temporibus ſaccharum copioſius debuiſſe tranſlatum fuiſſe quam in Plinii ævo, ac proinde artem ſacchari excoquendi ex ſucco expreſſo jam innotuiſſe.

Scien-

Men

Fig. 1.

Fig. 2.

Sciendum eſt, quod & ab aliis jam monitum fuit, Saccharum candidum ſeu ſaccharum canthum, neutiquam nomen gerere ab albo ipſius colore, qui Latinis candidus dicitur, fuſcum enim, rubrum, & flavum obcurrit ſaccharum canthum; unde & Græcum vocabulum κάνθος, quod tam in hodierna Græca lingua, quam in aliis diverſis Europæ linguis placentam ſeu oram denotat, quum hoc ſaccharum ſemper ſit anguloſum, inſtar politorum adamantum vel Chryſtalli, atque hinc proprie *Saccharum Canthi* vocandum eſt.

Men moet weeten, gelyk ook alreede door andere gewaarſchouwt is, dat Saccharum Candidum of zuyker-Candy geenzints de naam heeft van de witte coleur, dewelke in 't Latyn Candidus biet; want men vind ook bruyne, roode, en geele Candy-zuyker, maar van het Griekſche woord κάνθος (Kanthos), welk zo wel in 't hedendaagſe Grieks, als verſcheide andere Europiſche taalen een boek of kant beduyt, dewyl dezen zuyker altyd kantig is, gelyk geſleepe Diamanten of Cryſtallen, en daarom zoude men hem eygentlyk zuyker Canthi *noemen.*

Tabula Septuageſima Quarta

Ad *Figuram Primam Veram* exhibet *arundinem Sacchariferam.*

Figura Secunda arundinem Sacchariferam Rottangam, ſeu *Tabu Rottang* denotat.

P. S. Hæc *Tabu Rottang* vix pollicem craſſa eſt, in ſuperiore ejus dimidia parte multi excreſcunt ſurculi erecti, quibus folia inſident anguſtiſſima, ſed quoque erecta, a præcedentis plantæ foliis diverſa, cum illis enim Caricis conveniunt, nervumque gerunt medium craſſum, ſuntque minimum digitum lata, ultra tres pedes longa. Supra hosce ſurculos folia communia locantur, tres digitos lata, a quatuor ad quinque pedes longa, ac ſupra hæc vulgaris panicula, in hac ſpecie in binas tresve ſpicas diſtincta.

De vier en ſeventigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* het *waare Zuyker-Riet.*

De *tweede Figuur* vertoont het *Rottang Zuyker-Riet*, ofte de *Tabu Rottang.*

P. S. Den *Tabu Rottang* is ſchaars een duym dik, aan de bovenſte helft ſtaan veele uitſpruytzels overeynd ſtaande, en daar aan zeer ſmalle bladeren, meede overeynd, van de voorgaande bladeren verſchillende, want zy gelyken het Sny-gras, dog hebben een dikke middel-zenuwe, ſchaars een pink breed, en boven de drie voeten lank. Boven deze uitſpruytzels ſtaan de ordinaris bladeren, drie vingers breed, van vier tot vyf voeten lank, en boven dezelve de gewoonlyke Riet-pluym, aan deeze zoorte in twee of meer lobben verdeeldt.

OBSERVATIO.

Saccharum vocatur hæc planta ſimpliciter in *H. Cliffort.* p. 26. & Arundo Saccharifera in *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 31. qui innumeros fere hujus plantæ habet auctores, eſtque Arundo Saccharina *J. B.* & *Sam. Dale Pharmac.* in 4*to.* p. 291. qui varias Saccharini ſucci enumerat ſpecies.

AANMERKING.

Deze plant wert eenvoudig *Saccharum* ofte Suyker genaamt in de *H. Cliffort. p.* 26. en het Suyker-dragend Riet in de *Catal.* van *Sloane* over de *Jamaice gewaſſen p.* 31. die ſchier ontelbare Schryvers over deze plant aanhaalt, en is het Suyker-riet van *Joh. Baub.* by *Sam. Dale Pharmac. in* 4*to. p.* 291. die verſcheide zoorten van Suyker optelt.

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM.

Ova piſcium. Sajor Trubu.

CUm Arundine ſaccharifera primo hæc planta tantam habet ſimilitudinem, ut pro ea haberetur, omnes autem ejus partes minores ſunt, ac qualitas ipſius & uſus quam maxime ab illa differunt.

Planta hæc non ultra octo vel decem pedes alta eſt, ipſiusque ſtipites ſunt firmi, rotundi, & in articulos diſtincti, qui quinque vel ſex transverſales digitos longi ſunt, vix pollicem craſſi, externe ex viridi & luteo variegati colore, vetuſti autem potiſſimum flaveſcunt.

Ex articulorum nodis plures emittit ſurculos quam Arundo ſaccharina, uti & multas albas brevesque fibrillas ſeu barbas, quæ inſtar radicularum undique dependent, interne farcta quoque eſt ſimili alba ſubſtantia, qua Arundo ſaccharifera, ſed ſiccior, inſipida, nec aquoſa. Quum tot jam ſurculi ex teretibus hisce excreſcant ſtipitibus, qui in longitudinem excreſcunt inſtar lateralium ramorum, hinc primarius ſtipes ſeſe erigere nequit, ſed ad terram inclinat, atque ubi hanc tangit, ſeſe per radices ipſi infigit, novumque format ſtipitem, unde & magnum obcupat hæc planta locum. Majores caules lenti ſunt, nec facile franguntur, per quatuor & quinque pedes a radice nudi, tumque laterales ſeſe erigunt ſurculi, qui per pedis ſpatium iterum ſunt nudi, antequam folia emittant.

Folia hæc alternata ſunt, ex quovis nodo unicum paulo brevius & anguſtius illis arundinis ſacchariferæ, non ita rugoſa, nec adeo vulnerantia, ſed ſubtus lanuginoſa ad tactum, tres cum dimidio pedes longa, vix tres digitos lata, nervo firmo & albo longitudinali donata. Circa caules usque in ultimum articulum vaginam formant, uti cunctæ arundinum ſpecies.

Folia vero, quæ circa verticem clauſa ſunt, ad inferiorem partem ventrem habent, unde cognoſcitur, aliquid in ipſis abſconditum eſſe, quum enim fructus in-

XXVII. HOOFDSTUK.

De Kuyt der Viſſen.

MEt het Zuyker-riet dan, beeft voor eerſt deze plante zoo groote gelykeniſſe, dat men ze daar voor zoude aanzien, doch is in alle delen kleender, ook in eigenſchap en gebruyk veel daar van verſchillende.

De plante is niet boven 8 *of* 10 *voeten hoog aan ſtelen, dewelke zyn ſtyf, rond, mede in leden verdeeld,* 5 *of* 6 *dwersvingers lank, ſchaars een duym dik, van buyten uit den groenen en geelen gemengd, maar de oude ſtelen zyn meeſt geel.*

Uit de knopen aan de leden brengt het meer ſcheuten voort dan het Zuyker-riet, als mede veele witte en korte Vazelingen of baarden, die als wortelen rondom hangen. Van binnen is het mede gevuld met diergelyke witte ſubſtantie als het Zuyker-riet, dog droger, zonder ſmaak of water. Dewyl nu zoo veel uitſpruytzels aan deze ranke ſtelen voortkomen, die lank werden als zyde-takken, zoo kan den booft-ſteel niet overeynd ſtaan, maar buygd zig ter aarden, en daar by dezelve raakt, wederom inwortelende, ende een nieuwe ſtruyk formerende, wesbalven dit gewas een groote plaats beſlaat. De booft-ſtelen zyn taay om te breeken, vier en vyf voeten af van de wortel blood, als dan beginnen de zyde-ſcheuten opwaarts, die al wederom een voet lank bloot zyn, eer hare bladeren beginnen.

De bladeren nu ſtaan verwiſſeld tegens malkanderen, uit ieder lid een wat korter en ſmalder dan die van Zuyker-riet, zoo ruuw nog ſnydende niet, maar van onderen wolagtig in 't aantaſten, $3\frac{1}{2}$ *voeten lank, ſchaars* 3 *vingers breed, met een ſtyve en witte middel-zenuwe. Om haar ſteel maken zy tot aan 't laatſte lid een ſchede, gelyk alle riet zoorten.*

De bladeren, die omtrent de top geſloten ſtaan, maken by haar onderſte een buyk, te kennen gevende, dat zy met iets beſwangert zyn, want als de vrucht van binnen ryp is,

interne ſit maturus, quod per experientiam & ventris craſſitiem dignoſci poteſt, tum facile ex ſtipite evelli poteſt uno nixu, ſi nempe tria quatuorque ſumma folia ſimul comprehendantur.

Foliis hisce apertis interne adparet fructus longus, rotundus, & cylindraceus, quæ cauda eſt, clavis Typharum ſimilis, vel uti in hisce dicunt terris omnino ſimilis ovis piſcium, ſed non granuloſa, albicans, & mollis, glutine quodam obducta & viſcoſa, quam diu tenera ſit, vetuſta vero ſeſe dividit in ſumma parte in paniculas quasdam ſeu lobos inſtar florum Pandani, hæc autem cauda nunquam ſeſe extra folia erigit, ſed in illis marceſcit, & in paleam exſiccatur ſiccam, eſtque quinque & ſex pollices longa, pollicem craſſa, & quam diu ſit integra, nec diviſa, ad cibum apta eſt, hæc enim unica pars eſt, quæ ex hac deſideratur planta.

Radix oblique prorepit, nodoſa eſt, duriſſima, & lenta, ac ſimplex, ſed tot fibrillis obducta, ut vix dignoſci poſſit. Plantatur inſtar arundinis ſacchariferæ per extremitates ſtipitum vetuſtorum abſciſſas, vel per ſimplex ſegmentum, quod ex nodo ſuo ſurculum emiſit, cujus folia abſcindenda ſunt, reliquaque pars terræ committenda eſt. Solum amat molle, arenoſum, & parum humidum, quod circumactum, & a fruticulis reliquisque herbis depuratum eſt inſtar campi, in quo arundo ſaccharifera plantatur, quum multi ejus deſiderentur fructus, tali enim modo per totum annum ipſos profert; quum quæ ſponte creſcit, raro fructus producat, nec niſi tenues ac graciles.

Nomen. Latine *Ova piſcium*, juxta Malaienſe *Sajor Trubu*, ſeu *Sajor Telloor ican*, atque hinc Belgice *Sajor Kuyt* ob dictam ſimilitudinem. Ternatice *Ido Wabu*, quod ova piſcium quoque denotat.

Locus Plurimum obcurrit in Moluccis & Amboina, ſed potiſſimum in hortis, raro ſponte, ſunt tamen quidam loci, ubi antea horti fuere exſtructi, in quibus creſcit. Noſtra autem natio hanc magis expetit plantam, quum hanc plantent in Solo rite præparato, quod & mundum ſervatur, incola autem hanc tantummodo deponit in area vel angulo ſub arboribus frugiferis, aliisque fruticibus, ſub ipſorum umbra. Invenitur quoque, ſed neſcio quo caſu, in Leytimora prope Hative Kitsjil ſub arundine & Carice, ad ripas majorum fluminum. Curioſi illam quoque Bataviæ expetiverunt ex Amboina & Ternata, ita ut ibi nunc quoque colatur.

Uſus. Apud noſtram nationem in majori uſu & pretio eſt, quam apud incolas, atque hujus tantummodo cauda deſcripta, quæ cum pingui jure gallinarum vel alius Carnis coquitur, tamque delicatum præbet cibum quam Cinaræ, qui proponitur in cunctis Magnatum menſis, contra incolæ, qui non ita norunt vel intelligunt artem culinariam, vel non tam pinguem hunc cibum præparare cupiunt, non magni hunc faciunt, atque re vera ingratum præbet ſaporem, ſi Amboinenſium more ſupra carbones tantum aſſetur, & gracili inſtilletur condimento. Hunc in finem tales eligendi ſunt fructus, qui ſeſe in lobos nondum diviserunt, vel ſaltem non diu aperti fuere, vetuſti enim ſunt inſipidi. Juri quoque gratum præbent ſaporem, in quo cocti fuere, compertumque eſt, urinas expellere, nec ſtomachum adgravare.

is, het welk men uit de ervarentheid en dikte des buyks kennen moet, zoo kan men ze ligtelyk met eenen ruk van den ſtok aftrekken, als men ze t'zamen met de 3 of 4 voorſte bladeren vat.

De bladeren nu geopend zynde, vind men van binnen een lange ronde Cylinder-formige vrucht of ſteert, de kolven van de Liſch-dodden gelyk, of zoo zy hier te Lande zeggen, t'eenemaal als een Viſch-kuyt, dog niet korlig, witachtig, en zagt, aan malkander klevende, zoo lang by jong is, maar oud geworden, verdeeld by zig aan 't bovenſte eynd in zommige pluymen of lobben, gelyk de bloemen van Pandang, dog dezen ſteert komt nooit buiten zyne bladeren voor den dag, maar beſterft daar in, en werd tot droog kaf. Hy is 5 a 6 duymen lank, een duym dik, en zoo lang by gebeel is, en niet in lobben verdeeld, is ze bequaam tot de koſt, want dit is het eenigſte, het geen men van deze plante zoekt.

De wortel is dwers kruypende, geknoopt, zeer hard en taay, enkeld, doch met zoo veele Vazelingen behangen, dat men ze qualyk bekennen kan. Men plant het gelyk het Zuyker-riet, met de eynden van de oude ſtokken afgeſneden, of met een ieder ſtuk deszelfs, dat uit zyn knoop een ſcheut gegeven heeft, waar van men de bladeren afſnyden moet, en de reſt in de aarde ſteken. Het vereyſcht een mulle, zandige, en wat vogtige grond, die omgebakt en van zyn ruygte gezuyverd wil zyn, gelyk een Zuykerveld, als men veele vruchten daar van hebben wil, want dus kan men 't gheele Jaar door vruchten daar van hebben, daar anders 't geene in 't wild waſt nu en dan ſwanger werd, dunne en magere vruchten voortbrengende.

Naam. *In 't Latyn* Ova piſcium, *na het Maleyts* Sajor Trubu, *of* Sajor Telloor ican, *en daar van in 't Nederduytſch* Sajor Kuyt, *na de voornoemde gelykeniſſe. Ternataanſch* Ido Wahu, *het welk mede Vis-kuyd beduydt.*

Plaats. *Men vind het meeſt in de Moluccos en Amboina, wel meeſt in de boven, en weinig in 't wild, zynde egter plaatzen, daar tuinen geweeſt zyn. Onze Natie maken daar meer werks af, plantende hen in een welbearbeid Land, en houden de grond ſchoon; maar den Inlander plant het ſlegts in een boekje onder zyne vruchtbomen, en andere ruygte, daar het ſchaduwachtig is. Men vind het ook, ik weet niet door wat geval, op Leytimor by Hative Kitsjil onder 't riet en ſnygras, aan de kanten van een groote rivier. De Liefhebbers op Batavia hebben 't ook uit Amboina en Ternaten geeyſcht, zoo dat 't aldaar nu ook gehavend werd.*

Gebruyk. *By onze Natie is het in meerder gebruyk en agting dan by de Inlanders, en daar van alleen de voornoemde ſteerten of kuyten, die men met een vette ſop van boenders of ander vleeſch kookt, en als dan zoo een lekkere koſt geven als de Artizokken, geadmitteerd op alle groote Heren tafelen; daar en tegen de Inlanders die de konſt van kooken zoo niet oeffenen, of zoo wel niet vetten kunnen, maken daar weinig werks af, gelyk het ook in der daad een ſlegten ſmaak heeft, als men het op zyn Amboinſch ſlegts op kolen braad, en in een magere ſouc doopt. Men moet hier toe verkiezen zodanige vruchten die hun nog niet geopend hebben in lobben, of immers niet lange zoo geweeſt zyn, want de oudere zyn ſmakeloos. Zy geven de ſoppe ook een aangenaame ſmaak daar in zy gekookt zyn, en men bevind dat zy den Uryn dryven, en de mage gantſch niet beſwaren.*

Tabula Septuageſima Quinta

Ad *Figuram Primam Ova piſcium* denotat, cum ejus *fructu* A Cylindraceo, & eduli, qui ejus vertici ac centro inponitur.

Figura Secunda Lachrymam Jobi Indicam exhibet ab longitudinem per medium diſſectam.

De vyf en ſeventigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* de *Kuyt der Viſſchen*, met deszelfs Cylindriſche en eetbare vrugt A, welke op deszelfs top in 't midden ſtaat.

De *tweede Figuur* wyſt aan de *Indiſche Jobs traanen*, om deszelfs lengte midden door geſneden.

OBSERVATIO.

Genus, quod *Lachryma Jobi* vocatur, a *Linnæo.* Coix dicitur: Eſtque hæc planta Coix ſeminibus ovatis *H. Cliff. p.* 437. & Lachryma Jobi *Theſ. Zeyl. p.* 137. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

Dit geſlagt, het welk *Lachryma Jobi* genaamt wert, is de Coix van *Linnæus*: En deze plant wert de Coix met puntige zaaden genaamt van *Linnæus* in de *H. Cliffort p.* 437. en Lachryma Jobi in de *Theſ. Zeyl. p.* 137. alwaar het overige ziet.

Fig. 2.

Fig. 1.

Fig. 1.

Fig. 2.

CAPUT VIGESIMUM OCTAVUM.

Lachryma Jobi Indica. Salee.

SAlee magnam habet ſimilitudinem cum planta, quæ in Italia *Lacrymi Jobi* vocatur, hoc autem discrimine, quod Italicum & Turcicum granum nimis durum videatur, quam ut edi poſſit, Indicum vero edule eſt.

Planta hæc ſex pedes alta excreſcit, cujus ſpica minimum digitum circiter craſſa eſt, firma, in amplos articulos diſtincta, ſpithamam vel pedem longos, quorum nodi maxime protuberant: Superius ſeſe dividit in tenues quosdam laterales ramos, folia minora gerentes illis ſtipitis, atque ex folii ala alius iterum excreſcit cauliculus, qui denuo in binos tresve alios diſpeſcitur, cuivis autem peculiare inſidet granulum, Piſi magnitudinem habens, ab uno latere planum inſtar Piſtaciæ, ſuperius acuminatum, externe pallide virens ſeu albicans, & glabrum. Superius ex quovis granulo longus dependet arundinaceus florifer cauliculus, digiti articulum longus, ex viridibus & pallide luteis ſeu flaveſcentibus ſquamulis compoſitus, qui diu ex granulo dependet, donec fere penitus ſit maturum, atque ex ala ſubſequentis folii ſimilis excreſcit petiolus ſeu ſpica, atque hi cauliculi in alios iterum minores ac foliola ſubdiviſi ſunt, ac ſic porro usque ad totius ſpicæ extremum, quæ pedem circiter longa eſt, ample exterſa, brevibusque arundinaceis foliis ornata. Petioli, quibus granula inſident, plerumque incurvi ſunt, & deorſum inflexi, talesque ſpicæ binæ tresve ex unica progerminant radice.

Stipitis folia, quorum unicum ex quovis excreſcit geniculo, & per vaginam ipſi jungitur, cum illis arundinis ſacchariferæ conveniunt, ſed breviora ſunt, & anguſtiora, binas ſpithamas longa, binos lata digitos, coſtâ albâ mediâ longitudinali donata, quæ in longum excurrit apicem, ſuntque ad internam partem parum rugoſa.

Radix ſeſe ſupra terram in varias dividit firmas fibrillas, quæ per arcus ſeſe terræ infigunt, ac ſtipitum tanquam fulcra ſunt, unde & plantæ ſtabilitas dependet. Hæ fibrillæ, antequam terram tangunt, ad ſummam ipſarum partem mucoſæ ſunt & humidæ.

Exterior ſtipitis cortex albus eſt & firmus, interna pars fungoſa eſt inſtar arundinis ſacchariferæ, ſed ſiccior, granulaque glabrâ & firmâ glumâ ſunt involuta, ſub qua altera tenuisque latet lamella. Medulla interna alba eſt, ac ſatis dulcis, immo ex quorundam opinione dulcior Oryzâ. Quum primarii plantæ caules abſcindantur, altera conquiri poteſt ſeges, ad latera enim radicis tum novi excreſcunt ſtipites, plures numero quam antea, qui fructus iterum ferunt, granula vero hæc non tam plena ſunt quam prioris frugis. In inferioribus articulorum nodis vulgo excreſcunt breves, craſſæ, & firmæ barbæ, radices referentes, quæ ſeſe terræ etiam inplantant, quum ſtipes decidat: Granula hujus plantæ non ſunt perforata, uti Botanici de ſua ſcribunt planta, ac proinde amentis adligari nequeunt, hoc autem peragitur granulis ſilveſtris ſpeciei hic creſcentis, quæ Malaice *Salee Oetan*, & Amboinice *Ayhobitt* vocatur, cibo inutilis, ſeu inedulis, de qua infra.

Salee in hisce Orientalibus inſulis non ſponte creſcit, ſed ſeritur ad oras camporum Oryzæ menſibus pluvioſis, ſimul cum Oryza, ut ſeges ſimul ſiccis fieri poſſit menſibus, alioquin enim facile putreſcit, ſemenque immaturum ac ſterile eſt. In ſecunda ſpecie ſpicæ ſubtus rotundæ ſunt, vix pennam craſſæ, nihilominus firmæ, ac ſuperne minimum digitum craſſæ, tumque genicula ſeu articuli breviores ſunt, quidam ad diſtantiam latitudinis palmæ, quidam ſemi pedis.

Nomen. Latine nobis dicitur *Lachryma Jobi Indica*, ob magnam cum Italica ſimilitudinem. Malaice & Amboinice *Salee*. Javanice *Jale*.

Locus. In Java & Celebe plantatur ad oras camporum Oryzæ, uti & in Boerone. Incolæ vero inſularum Uliaſſerenſium in hortis ſuis eam plantant inter alia olera.

XXVIII. HOOFDSTUK.

De Indiſche Jobs-traanen.

SAlee *beeft groote gelykeniſſe met het geene men in Italien* Lacrymi Jobi, *dat is Jobs-traanen noemd, dog met dat onderſcheid, dat het Italiaanſche en Turxe te hard ſchynd van kooren te zyn om te eeten, maar het Indiſche is een eetbaar kooren.*

De plante waſt zes voeten hoog, met een balm, omtrent een pink dik, ſtyf, in wyde leden verdeeld, van een ſpan of een voet lank, waar van de knien merkelyk uytbuylen: Boven verdeeld by zig in eenige dunne zyde-takken, die kleendere bladeren hebben dan den ſtam, en uit den ſchoot van 't blad ſchiet weder een ander dun ſteeltje, dat hem al weder in andere twee of drie verdeeld, en op ieder ſtaat een byzonder korl, zoo groot als een Erwet, aan de eene zyde wat plat als een Piſtacie, en na vooren toegeſpiſt, van buyten ligt-groen of witagtig en glad. Vooren aan ieder korl hangt een lank rietagtig bloeizel, een lid van een vinger lank, van groene en ligt-geele ſchubbetjes gemaakt, die lange aan de korl blyven hangen, tot dat het bykans volkomen ryp is; en uit den ſchoot van 't naaſtvolgende blad komt diergelyke ſteel of aire, welke ſtelen al wederom in kleene blaadjes en andere ſteeltjes verdeeld zyn, en zoo voort tot het einde van de gehéele aire, die omtrent een voet lang is, wyd uit malkander geſpreyd, en met korte rietagtige bladeren bezet. De ſteeltjes, daar de korls op ſtaan, zyn gemeenelyk krom, en neerwaarts gebogen, en diergelyke balmen komen twee en drie uit eene wortel.

De bladeren aan den ſtam, waar van elk aan een knietje ſtaat, en met een ſcheede tegens den balm legt, gelyken het Zuyker-riet, doch zyn korter en ſmaller, twee ſpannen lank, en twee vingers breed, met een witte middel-ribbe, en een lange ſpits toelopende, aan de binnenſte zyde wat ruyg in 't aantaſten.

De wortel verdeeld haar boven de aarde in verſcheide ſtyve Vazelingen, die hun met bogen in de aarde vaſt maken, en de ſtam als pilaren onderſtutten, van dewelke dan de ſtyvigheid van 't gewas hangt. Deze Vazelingen, eer ze de aarde raken, zyn ſmerig en vogtig aan hare hoofden.

De buytenſte ſchorſſe van den ſtam is wit en ſtyf, het binnenſte is voos, als het Zuyker-riet, dog drooger, de korls hebben een gladde ſtyve holſter buyten om, daar onder nog een ander dunner ſchilfer leyd. Het binnenſte merg is wit, en redelyk zoet, ja na zommiger gevoelen zoeter dan ryſt. Als men de principale ſtelen afſnyd, zoo kan men 't nog eens oog ſten, want ter zyden uit den wortel andere ſtelen opſchieten, meerder in getal dan te vooren, die al weder vrugten dragen, dog de korls worden zoo vol niet, als die van de eerſte dragt. Aan de onderſte knien van de leden ziet men in 't gemeen korte, dikke, en ſtyve baarden, als wortelen, die hun ook in de aarde begten, als de balm omvald. Deze korrels zyn niet gegaat, gelyk de Herbariſten van 't hare ſchryven, en konnen dierhalven geenzints aan ſnoeren geregen werden, maar zulks doet men met de korls van een wild geſlagt, alhier waſſende, in 't Maleyts Salee Oetan, *en in 't Amboinſch* Ayhohitt *genaamt, tot de ſpyze onbequaam, waar van hier na.*

Salee *waſt in deze Ooſterſche Eylanden niet in 't wild, maar werd gezaayd aan de kanten van de ryſt-velden, en dat in de regen-maanden, t'zamen met de ryſt, op dat den oogſt in de drooge maanden valt, want anders verrot het ligt, en 't zaat werd ydel. Aan de tweede oogſt zyn de halmen van onderen rond, qualyk een ſchaft dik, niet te min ſtyf, en boven zyn ze wel een pink dik. De leden ſtaan ook digter by malkander, zommige in de diſtantie van een hand breed, zommige van een halve voet.*

Naam. *Wy noemen 't in het Latyn* Lachryma Jobi Indica, *na de groote gelykeniſſe met het Italiaanſche. Maleyts en Amboinſch* Salee. *Javaanſch* Jale.

Plaats. *Op Java en Celebes plant men 't aan de kanten van de Ryſt-velden, zoo mede op Boero. Maar de Inwoonders van de Oeliaſſerſche Eilanden planten het in hare tuinen onder andere moes-kruyden.*

Usus. Licet hoc frumentum tam difficulter decorticetur, ob dulcedinem tamen in cibis multum adhibetur, per noctem vero in aqua macerandum est, ac dein leviter contundendum instar Oryzæ, tum binæ ipsius desquamantur glumæ, supermanet tamen quædam inferioris pelliculæ pars. Excoquitur dein cum Calappi lympha in pultem, instar Oryzæ, licet ipsius granula non dissolvantur, sed indurescunt, magisque ex oblectamento quam ad sanitatem eduntur. Amboinenses istorum locorum magni illa faciunt, quum dulcia sint, ac bene nutriant, ab Occidentalibus vero populis spernuntur.

J. Bauhinus libr. 18. *cap.* 36. refert *Salee* sive *Lachrymam Jobi* inter *Lithosperma*, quæ Incolæ nostræ *Salee Utan* adpellant.

Gebruyk. *Hoewel dit kooren zoo qualyk te schillen is, zoo word het nogtans wegens zyne zoetheid veel in de spyze gebruykt, men moet het een nagt in water weeken, en daar na zoetjes stampen, gelyk de ryst, zoo gaan de twee bolsters af, egter blyft nog wat van 't onderste huydeken daar aan zitten. Men kookt het met Calappus-melk tot bry, als de ryst, hoewel de korls niet smelten willen, maar blyven harder, en worden meer om pleizier dan gezontheids wille gegeten. De Amboinezen van voorneemde plaats, maken daar veel werks van, om dat het zoet is, en wel voed; maar by de Westersche Natie is het veragt.*

J. Bauhinus lib. 18. cap. 46. *brengt de* Salee *ofte de* Lachryma Jobi *tot de* Lithosperma, *welke onze Inwoonders* Salee Utan *noemen.*

CAPUT VIGESIMUM NONUM.

Sorgum. Battari.

QUod Europæis Botanicis *Sorgum* vocatur, est vel idem, vel ipsi saltem simillimum illud, quod in hisce regionibus *Battari* dicitur.

Planta hæc non multum differt a præcedenti *Lachryma Jobi:* Utræque enim folia gerunt illis arundinis sacchariferæ similia, ac simplicem, firmamque, ac rectam habent spicam ex multis inflexis radicibus provenientem, *Battari* autem stipes seu culmus altior est, decem nempe & undecim pedes altus, ac pollicem crassus, ejusque articuli breviores sunt illis *Salee*, spithamam nempe longi & minus, quivis vero nodus peculiare quoque gerit folium, multo majus quam in *Salee*, tres cum dimidio pedes nempe longum, tres & quatuor digitos latum, glabrum, ab utraque parte circa costam mediam parum sinuosum & concavum, ac pallide fuscum, quæ maculis notata est, quæ & in foliis quoque conspiciuntur, similique modo fuscæ quædam maculæ in nodis adparent.

Spica pedem longa est, in multas coronulas divisa, quæ per trium digitorum spatium supra sese invicem locantur, quævis autem coronula, ex quinque vel sex constat minoribus spicis, transversaliter ex majore productis, ac quævis talis spica multa profert compressa granula, Cannabis magnitudinem habentia, quæ tres diversos habent colores juxta hujus plantæ varietates, nigra nempe, fusca, & alba. Spica hæc ingentem refert arundinis paniculam, quam *Plinius Phobas* vocat, quæ erigitur, quam diu semen inmaturum est, sed inclinat, quum maturum sit, per verticis pondus.

Alba hujus species cum priore in omnibus convenit, excepto quod articuli longius distent, nec aliquid fusci adpareat in culmis nec in foliis.

Hoc semen non ita angulosum est illo Cannabis, cæterum parum quoque acutum, durum, & glabrum, ac per fuscum colorem splendens, atque difficulter ex gluma separatur, unde supra ignem prius parum torrendum est, antequam contundatur.

Harum radicum arcus in hac planta altiores sunt, frequentiores, & arctiores quam in *Salee*, quum hæc spica majorem quoque requirat stabilitatem, atque non inepte hallucinari quis posset, hanc plantam nomen suum accepisse a Belgico vocabulo *Sorge* seu cura, quum tam bene radices suas curet, antequam in altum adtollatur.

Medulla hujus plantæ fungosa est & aquosa, uti in arundine saccharifera, paucaque dulcedo in fusca & nigra detegitur specie, quæ in albâ tam dulcis est quam in arundine Saccharina, saccharum vero nullum ex ea conficitur, sed tantum delectationis caussâ cruda masticatur.

De hac planta videtur *Plinius libr.* 18. *cap.* 7. agere, ubi *Milium Indicum* describit, quod primum Neronis tempore in Italiam esset introductum, ingens nigrumque gerens semen, cujus culmus septem pedes altus erat, quod de vulgari Milio intelligi haud potest.

Alba

XXIX. HOOFDSTUK.

Het Sorg-zaad.

HEt geene by de Europische Herbaristen Sorgum *of Sorg-zaad genoemd word, is of het zelve of immers zeer gelyk, 't geene men in deze Landen* Battari *noemd.*

De plante verschild niet veel van de bovenstaande Lachryma Jobi, *want beyde hebbenze bladeren het Zuykerriet gelykende, met eenen regten styven halm op veele gebogene wortelen staande, maar de* Battari *heeft een hooger steel, namentlyk* 10 *a* 11 *voeten hoog, en een duym dik, de leden zyn ook korter dan aan* Salee, *namentlyk een span lank en minder, ieder knie heeft mede een byzonder blad, veel grooter dan aan* Salee, *te weten* 3½ *voeten lank,* 3 *en* 4 *vingers breed, glad, te weerzyden aan de middelste ribbe een weinig bol, en wat licht-bruyn, dog meest met spikkels bezet, dewelke men ook op de bladeren ziet; desgelyks vind men nog eenige bruinte aan de knien.*

De aair is een voet lank, in veele kroontjes verdeeld, 3 *vingers boven malkander staande, ieder kroon heeft* 5 *of* 6 *stelen, dwers uyt den hooft-stengel staande, en ieder steeltje brengt voort veele in een gedrongene korls, zoo groot als hennip-zaad, van driederley coleur na de zoorten van 't gewas, namentlyk swart, bruyn, en wit. De aair gelykt een groote riet-pluym, dewelke* Plinius Phobas *noemd, regt overeynd staande, zoo lange als het zaad onryp is, maar nederhellende, als het ryp is, en de aair top-swaar werd.*

Het witte geslagt hier van gelykt het voorige in alles, behalven dat de leden verder van malkander staan, en men ziet geen bruynte, nog aan stelen, nog aan bladeren.

Dit zaad is zoo boekig niet als hennip-zaad, anderzints ook wat spits, hard, en glad, van bruynte glimmende, moeijelyk uyt zyn bolster te krygen, daarom men 't te vooren een weinig over 't vuur rooften moet, eer men 't stampt.

De bogens van de wortelen aan dit gewas zyn hooger, meerder, en digter dan aan Salee, om dat deze halm ook meer styvigheid van noden heeft, en men zoude niet onbillyk gissen, dat dit gewas zyn naam van Sorge *bekomen hadde, om dat het zyn wortelen zoo wel bezorgd, eer het in de hoogte schiet.*

Het merg is voor en wateragtig, gelyk aan het Zuykerriet, en weinig zoet aan 't bruyne en swarte geslacht, maar aan 't witte is het alzo zoet als aan 't Zuyker-riet, nochtans werd 'er geen zuyker van gemaakt, maar slegts tot pleyzier taauw geknowwd.

Van dit gewas schrynd Plinius *te spreken* lib. 18. cap. 7. *alwaar by een* Milium Indicum *beschryft, het welk eerst in Neroos tyden in Italien zoude gebragt zyn, groot en swart van zaad, met een steel van* 7 *voeten hoog, het welk van het gemeene* Milium *niet kan verstaan worden.*

De

Alba hujus ſpecies a *Bellonio* videtur fuiſſe obſervata in Aſia minore in regione Siliciæ, dicit enim *libr.* 2. *obſerv.* 100. hoc ruſticos in Silicia multum ſérere, ut ex ejus ſtipitibus pollicem craſſis lignum pro foco conligatur, vocat autem illud *Hareoman*, dicitque quam ſimillimum eſſe *Sorgo* in Italia noto, excepto quod *Sorgum* fuſcum, & *Hareoman* album gerat ſemen. *Cluſius* adnotat in iſtud caput, nihil aliud eſſe, quam Arabum *Dora* Rhaſi, & Serapioni nota.

Ubique fere in India colitur, præſertim nigra, ac fuſca ſpecies, quæ vulgatiſſima eſt, & tantummodo nota in Bengala, & Maccaſſara, uti & in hisce inſulis. Non vero ſeritur inter Oryzam, ubi ſolum eſt aquoſum, *Battari* enim ſiccam amat terram, unde & Maccaſſarenſes *Battari*, & *Salee* circa ipſorum Oebis hortos ſerunt, qui in altis ac ſiccis exſtructi ſunt locis, incolæ autem Bangay, & Bouronis, qui Oryzam in ſiccis ſerunt campis, Battari plantant undique circa ipſorum oras, non ita ad cibum, quam ad aves paſcendas, quæ hisce campis magnum alioquin adferunt damnum, unde & hanc plantam Oryzæ matrem vocant.

Semen, quod in hisce creſcit inſulis, viliorem habet ſaporem illo, quod in Bengala, & India veteri producitur, unde & a plebejis tantummodo, ac præſertim a Bengalenſibus ſeritur. Si primarius abſcindatur culmus, ad latera alii minores excreſcunt, qui tempore ſpicas quoque proferunt inſtar *Salee*.

Nomen. Latine hæc planta juxta Italicum vocatur *Sorgum*, ac quibusdam *Melica* dicitur. Portugallis *Melium Saburrum*. In Longobarda *Melega*, & *Melegua*. Florentiæ *Saggina*. Malaice *Battari*. Maccaſſarice *Batar*. Javanice *Djagomutri*.

Uſus. Apud Amboinenſes in pauco eſt uſu, nemo enim ad cibum hoc ſemen adhibet niſi Bengalenſes, priusque debet eſſe toſtum, contuſum, & maceratum, antequam coquatur cum Calappi lympha in pultem: Eſtque re vera, uti *Plinius* dicit, omnium fertiliſſimum frumentum, maximam enim gerit ſpicam, granis refertiſſimam.

Hæc planta multum ſeritur in Amboina, atque in pultem, & Buburs coquitur, in Turcia, vero & Græcia ſeritur ad Gallinas, & Columbas paſcendas, albaque ſpecies pani inſervit, licet ſit quam maxime fragilis, ac mollis.

Matthiolus libr. 2. *cap.* 91. *comment. in Dioſcor.* & *Baubinus lib.* 18. *cap.* 46. contra ſtrumas tale præſcribunt remedium: Sumuntur hujusce *Milii* internodia decem, extrahiturque inde univerſa medulla, huic ſpongia nova integra rubensque additur, quæ in igne ſimul comburuntur, deinde in pulverem teruntur, additis Piperis nigri granis duodecim: Pulveri admiſcetur triticeæ farinæ uncia, & poſtea exceptis omnibus ovo recenti, inde placentula conficitur, & ſub ferventibus cineribus coquitur, demum in ſex partes dividitur, & luna decreſcente pars una alternis diebus vesperi ſtrumoſo dormitum ituro propinatur, nullo addito potu, fitque ita, donec æger ſenas illas devoraverit particulas: Deinde altera & tertia luna idem repetitur; Hoc medicamento plures curati fuerunt.

Flores, qui e rubris Milii Indici paniculis excutiuntur, drachmæ pondere ex rubro vino hauſti, rubra foeminarum profluvia ſiſtunt, quem admodum ex albis paniculis exempti, albos quoque uteri fluores cohibent. Dantur pari juvamento etiam dyſentericis, & cæteris alvi fluxionibus affectis, idem præſtat granorum putamen ovi vitello probe decocto exceptum, & a jejunis ilico devoratum.

De witte zoorte van dit gewas ſchynd van Bellonius *gezien te zyn in kleen Aſien in 't landſchap van Silicien, want hy zegt* lib. 2. obſervat. 100. *dat dit de Boeren van Silicien veel zaayen, om van zyn duimdikke ſtelen brandhout te maken, hy noemd het* Hareoman, *en zegt, dat het zeer gelyk zy het* Sorgum *in Italien bekend, behalven dat het* Sorgum *bruin, en het* Hareoman *wit zaad heeft.* Cluſius *annoteerd op het zelfde Capittel, dat het anders niet en is, dan het* Dora *der Arabiers by Rhaſis, en Serapio bekend.*

Het word overal in Indiën gebavend, inzonderheid het ſwarte, en bruine, 't welk het gemeenſte is, en alleen bekend in Bengala, en op Maccaſſar, gelyk mede in deze Eylanden. Men zaaid het niet onder de Ryſt, daar dezelve in wateragtige gronden ſtaat, want Battari *wil een drooge grond hebben, daarom de Maccaſſaren het* Battari, *en* Salee *rondom hare Oebis tuinen zaayen, dewelke op booge, en drooge plaatzen leggen, maar die van Bangay, en Bouro, dewelke hare Ryſt op drooge velden zaayen, planten het Battari rondom aan de kanten, niet zoo zeer om de koſt wille, als om de vogels te ſpyzigen, die anderzints de Ryſt velden groote ſchade doen, daarom zy dit gewas de moeder van de Ryſt noemen.*

Dat in deze Eylanden vald, is ſlegter van ſmaak, dan in Bengala, en Oud-Indiën, daarom het ook maar van ſlegte lieden, inzonderheid van Bengalers gezaaid word. Als men den booft-ſteel affnyd, zoo ſchieten ook ter zyden andere op, die met 'er tyd ook aairen dragen, gelyk 't Salee.

Naam. *In 't Latyn noemd men dit gewas naar 't Italiaanſche* Sorgum, *zommige ook* Melica. *By de Portugezen* Melium Saburrum. *In Lombardyen* Melega, *en* Melegua. *In Florence* Saggina. *Op Maleyts* Battari. *Op Maccaſſaars* Batar. *Op Java* Djagomutri.

Gebruyk. *By de Amboinezen beeft het kleen gebruik, want het ſchier niemant kookt ter ſpyze, als de Bengalers, het moet gerooſt, geſtampt, en geweekt zyn, eer men 't kookt met Calappus-melk tot bry: Het is in der daad, gelyk* Plinius *zegt, het allervruchtbaarſte koorn, want het een zeer groote aaire beeft, die vol korls ſteekt.*

Dit gewas word veel gezaaid in Amboina, en tot Bibburs, en bry gekookt, maar in Turkyen, en Griekenland word het gezaaid om Hoenders, en Duiven te voeden, en het witte diend aldaar om brood van te maken, hoewel het zeer kort, en brokkelig is.

Matthiolus lib. 2. cap. 91. comment. in Dioſc. *en* J. Bauh. lib. 18. cap. 46. *geven aan de hant een remedie tegens de kliergezwellen: Men neemt tien leden van dit* Milium, *en daar uit werd het ganſche merg genomen, waar by een nieuwe gebeele roode ſponze gedaan werd, welke te zamen in 't vuur verbrand werden, daarna wryven ze deze poeder, daar by doende twaalf korrels zwarte Peper: Dan mengt men by deze poeder een once tarwe-meel, en doet het gezamentlyk onder een verſch Ey, waar van een koek gemaakt werd, dewelke op gloeyende koolen gebakken werd, daarna verdeelt het in zes deelen, en met een afgaande Maan laat een deel daar van des avonds, eer dat den patient na bed gaat, nemen, zonder eenige drank daar op te nuttigen, en laat dit zoo lang geſchieden, tot dat al de zes deelen geconſumeert zyn: Daar na laat dit tot twee, en drie ryzen dus berhaald werden: Door dit medicament zyn verſcheide genezen.*

De bloemen, die uit de roode aair van het Indiſche Milium vergaart werden, tot een drachma in roode wyn ingenomen, ſtoppen de ſtonden der Vrouwen, gelyk die uit de witte zoort genomen werden, de witte vloed der Vrouwen doen ophouden. Met gelyke hulp werden ze mede in de Roodeloop, en andere loopen gebruikt, het zelve effect doet de bolſter van het zaad met een dooir van een Ey ter dege doorgekookt, en des ogtens nugteren terſtont ingenomen.

Tabula Septuageſima Quinta

Ad Figuram Primam *Sorgum* exhibet, *Battari* incolis dictum.

Figura Secunda *Panicum* exhibet *Indicum*, *cap.* 32. deſcriptum. Ubi Litt. A *paniculam* ejus *ingentem*, ac fere *monſtroſam* repræſentat, quæ tertia *Panici* ſpecies eſt, cum altero infra *cap.* 32. deſcripta.

De vyf en ſeventigſte Plaat

Vertoont in de Eerſte Figuur het *Sorgo-zaat*, *Battari* van de Inlanders genaamt.

De Tweede Figuur wyſt aan het *Indiſche Panick*, in het 32. *Hooftſtuk* beſchreven. Alwaar Lett. A een *groote*, en byna *monſtreuze* zaad-tros verbeeldt, welke de derde zoorte van *Panik* is met de andere in het 32. *Capittel* mede beſchreven.

CAPUT TRIGESIMUM.

Oryza. Bras.

LIcet Oryza in Europæorum Herbariis sæpius descripta sit, de nobili tamen hoc frumento, quod per totam Orientalem plagam vulgare est pabulum, quædam commentari oportet, quæ in istis libris non ita nota vel obvia sunt, præsertim quoad ejus plantationem ac sationem, quod aliquid peregrinum est, quum hæc planta culturam suam ac propagationem debeat fluviorum inundationi, & cænosis locis, per quos aliæ perduntur plantæ.

Oryzæ autem formam tanquam satis notam non adtingimus, quæ nempe similis est vulgari nostro Hordeo, folia gerens tenuia, pallida, seu ex viridi flavescentia, quæ sibi invicem adfricata sonitum edunt, spica ejus ex aristis composita est; properamus itaque ad ejus plantationem: Primo dividimus Oryzam in binas primarias species, primo vulgarem, & secundo glutinosam, de qua in subsequenti capite. Oryza vulgaris duplici plantatur modo, sive in aquosis campis, sive in siccis locis.

Modus autem Oryzam plantandi in campis aquosis vulgatissimus, & usitatissimus est in plurimis Indiæ locis, usque in Javam, Baleyam, & Celebem. Non autem fit in talibus aquosis arvis, quæ per fluminum inundationem vel imbres submerguntur, ac coeno obteguntur, ac prius iterum exsiccanda sunt, antequam aliquid plantetur, quo modo campi in Ægypto per Nilum præparantur, ista autem arva continuo aqua submersa sunt, quam diu Oryza crescat, quæ culmis suis modo super aquam eminet, ita ut levibus navigiis permeari possint.

Ad majorem vero elucidationem anni divisionem *Moessons* dictam noscere oportet, h. e. bina anni primaria tempora, quæ observanda sunt in Oryzæ plantatione. Est itaque primo siccum anni tempus, seu quinque æstivi menses, qui a Javæ parte Orientali usque ad Bouronem numerantur a Majo usque ad finem Septembris, quum Eurus flat, & coelum sit serenum ac siccum. Octobet, & Aprilis sunt menses dubii. Reliqui quinque menses pluviosi, seu hyemales sunt, quum Zephyrus flat.

Contra a Bourone versus Orientem Amboinæ, & Bandæ Eurus pluviosum facit anni tempus, ac Zephyrus siccos exhibet menses. In Java, & Celebe itaque Oryzæ plantatio sequenti peragitur modo.

Cuncti Oryzæ campi sunt loci plani, & humiles, qui pluviosis mensibus ab aqua submerguntur, in siccis vero, seu quum Eurus flat, sicci sunt, terraque hæc *Sawa* vocatur, & Oryza in hac crescens *Bras Sawa*.

Tunque hi campi in quibusdam locis arantur; aratri autem vomer non ex ferro sed ex duro quodam ligno confectus est, qui autem aratro verti nequeunt, novellandi sunt, qui dein a multis hominibus calcando plani redduntur, & ingentibus rastris Zizania cum radicibus exstirpantur, conliguntur, & abjiciuntur.

Camporum inundatio vel ab imbribus fit sponte, vel per hominum labores, quum prope proximos fluvios aggerem exstruant, & transfundantem aquam per fossas factas ad campos deducant, in quorum areis vel oris per leves aggeres exstructis impeditur ulterius profluere, in quibus tam diu & tam alte stagnat, quam diu id domino videtur ac placet, qui suo tempore eam iterum emittere norit.

In primis pluviosis mensibus Oryza gluma sua contenta, seu Pady seritur in elevatis quibusdam locis, qui prius præparati sunt in hunc finem, Pady vero per binos tresve dies antea in aqua maceranda est, donec germen emittat, tumque in præparato projicitur solo, ac suo committitur genio.

Quum

XXX. HOOFDSTUK.

De Ryst-Plant.

HOewel den Rost in de Europische Kruideboeken genoegzaam beschreven is, zoo moeten wy nogtans van dat vermaarde graan, 't welk door gheel Oosten een gemeen voedzel is, alhier nog wat melden, dat in dezelve boeken min bekend is, inzonderheid aangaande het zaayen, en planten van den Ryst, 't welk wat vreemd is, vermits deze plante haar wasdom beeft in 't overvloeyen van de Rivieren, en slikkige plaatzen, waar door andere planten bederven.

De gedaante dan van de Ryst-plante, stellen wy vast als genoegzaam bekend, namentlyk onze gemeene Gersten gelyk, met dunne, licht, of geel-groene bladeren, die tegens malkanderen gewreven rammelen, en met een gebaarde aaire: dies voortstappende tot de plantinge, verdelen wy voor eerst den Ryst in twee hooft-zoorten, de eerste gemeene, de tweede smeerige, waar van in 't volgende Capittel. De gemeene Ryst werd op tweederley manier geplant, of in bewaterde velden, of op drooge plaatzen.

De manier in bewaterde velden te planten, is de gemeenste, en gebruikelykste in de meeste landen van Indiën tot Java, Baly, en Celebes inkluis toe. Het geschied niet op zodanige bewaterde velden, die door overvloeyen van Rivieren, of sterken regen onderlopen, met slik bedekt werden, en eerst weder droog moeten loopen, eer men iets plant, gelyk de velden in Ægypten door den Nyl bereid werden, maar deze velden moeten geduurig onder water staan, zoo lang den Ryst groeid, die met zyn toppen even boven 't water uitkykt, zoo dat men met praauwen daar door varen kan.

Tot nader verstand diend men de Moessonnen te weeten, dat is, de twee Hooft-getyden des jaars, waar na men zig in 't planten van den Ryst reguleren moet. Daar is dan de drooge mousson, of de vyf Zomer-maanden, dewelke men van Java Oostwaart aan, tot Bouro inkluis rekend van May tot September uit, wanneer de Oostewind waaid, en droog weer maakt. October, en April zyn twyffel-maanden. De resterende vyf maanden zyn regen, of winter-maanden, wanneer als dan de Weste-wind waaid.

Ter contrarie van Boero Oostwaart aan over Amboina, en Banda maakt de Oostewind de regen-mousson, en de Westewind de drooge maanden. Op Java, en Celebes dan geschied het planten des Rysts aldus.

Alle Ryst-velden zyn vlakke, en laage plaatzen, die in de regen-maanden onder water loopen, maar in de drooge, ofte Ooste mousson leid dat land droog, en werd Sawa genaamt, en de Ryst daar in voortkomende Bras Sawa.

Als dan werd het op zommige plaatzen geploegd, (zynde de ploeg in plaats van yzer, van een hard hout gemaakt) wanneer men niet ploegen kan, moet men 't omhakken, daar na word het door veele menschen effen getrappeld, en met groote harken het onkruid, en worteles t'zamen getrokken, en weg gedragen.

Het overvloeyen van de velden geschied of van zelfs door sterke regen, of door menschen vlyd, als zy de naaste Rivieren bedammen, en 't overvloeyende water door gemaakte gragten op bare velden leiden, daar het dan aan de kanten door eenige boogte, of dyken gestut werd, en daar op zoo lang, en hoog moet staan, als het den eigenaar belieft, die het t'zyner tyd weder aftappen kan.

In de eerste regen-maanden zaaid men den Ryst in de bolster, of Pady op eenige verheve plaatzen, zynde alvoorens daar toe bereid, maar den Pady moet men twee a drie dagen te vooren in water weeken, tot dat hy uitschiete, als dan smyt men hem maar op 't bereide land, en laat hem zoo opschieten.

Als

Quum prima, & validiſſima pluvia ſit finita, in medio pluvioſorum menſium, quum præparata arva ad ſemi pedem, vel pedis altitudinem aquâ ſint ſubmerſa, omniaque in cœnum, & lutum videntur converſa, tum ſata Oryza extrahitur, ejusque excreta abſcinduntur folia eo usque, quo putatur modo ſupra aquam eminere, hujus tum manipulus ſiniſtrâ tenetur manu, dextraque plantata adtrahitur, & coeno iſti committitur, ita ut modo ſupra aquam promineat, dein parum retrocedens ad dimidium circiter pedem a priore, ſecunda plantatur plantula, ac ſic porro retrocedendo, & plantulas inponendo usque ad arvi finem, ſique tot homines juxta ſeſe invicem ſtent, ut arvi latitudinem obcupent, tum hoc totum unica vice repletur.

Eſt autem miſer hic ac tædioſus labor iis, qui non adſueti ſunt, incurvo corpore per totum diem incedere cæno, & in pluviis, ſciendum vero eſt, naturam hoſce homines in eum finem ita formaſſe, ac diſpoſuiſſe, brevis enim ipſorum ſtatura non magno eſt ipſis inpedimento in corporis inclinatione, pluviis autem adſueti ſunt, vel armati per longas tunicas ex ſtraminis ſaccis formatas.

Inundantem fluviorum aquam ſequenti modo norunt ducere, ita ut in tantam altitudinem adtollere poſſint, quantam deſiderant, cujus ſuperfluam per foſſas, & piſcinas emittunt. Hæ autem, in quibus talis ſtagnat aqua, copioſe piſces producunt, & generant, ex quibus meſſores vivunt tempore meſſis, quæ fit quinto, vel ſexto plantationis menſe.

In Maccaſſaræ regione celeberrimi Oryzæ campi ſunt prope pagum *Marum* dictum, ubi ingens eſt fluvius, & copioſa plana, & depreſſa arva, quorum tamen inundatio per pluvias cauſſatur, quum flumen ipſis non multum proſit.

Stagnantes aquæ tam facile piſces generant, ut ſi modo per tres continuos dies pluviæ cadant, hi in diffuſa aqua inveniantur, ita ut quis crederet, piſces per pluvias ex coelo decidiſſe, & licet talis lapſa exſiccetur aqua, hi tamen per cœnum prorepunt, e quo vivi extrahi poſſunt, ſed tum non amplius tam bonæ ſunt notæ. Quidam etiam adfirmant, ſeſe vidiſſe, hoſce piſces nocte per terram proſiliſſe ad proxima flumina, quum aqua nempe incipiat deficere in primo ipſorum loco.

Res ſane mira, & multis incredibilis, inter ſata nempe non tantum cymbas conſpici, ſed etiam piſces capi poſſe, binasque tales contrarias creaturas ex uno eodemque ſolo ortum, & alimentum trahere.

Hi piſces palmam circiter longi ſunt, immo breviores, rotundi, craſſi, & pingues, parvis ſquamulis obducti, ſuntque ſpecies Porcellorum, qui Portugallice *Pexe Porco*, Malaice, & Maccaſſarice *Bala Balam* vocantur, quam diu ſint puſilli, majores enim *Conjelo* dicuntur.

Per fluminum inundationem binæ aliæ piſcium ſpecies in hæc transvehuntur arva, hi autem non ita ſunt vulgares, uti *Gobius*, Malaice *Cabus*, & *Muſtela fluviatilis*, qui non ultra ſpithamam longi ſunt, vocanturque *Ican Sambilan*, ſi vero ſint majores, & brachium craſſi, *Baraccan* vocantur, noſtratibus *Baggar-viſch*, qui in Oryzæ campis adeo pingueſcunt, ut tanta præbeant, & flava ova, quanta eſt ſpica frumenti Turcici.

Oryzæ deſectio ſequenti peragitur modo, quum hæc matura ſit, cultris abſcinditur, inque parvos conligatur faſciculos, qui domum portantur, eſtque gluma adhuc involuta Oryza: Hi porro faſciculi ab hominibus calcantur, ut hæc a culmis ſeparetur, nomenque *Pady* gerit. Javæ aliisque in locis, in quibus Uri aluntur, ab his calcantur. Pady porro magnis ligneis tignis inponitur, & contunditur, donec gluma deſquametur, tumque vocatur *Bras*. In Java, Bima, & Maccaſſara Oryza unico plerumque modo plantatur, pluvioſis nempe menſibus, & in humidis campis, quo ſæpe fit, ut magna ipſius ſit apud illos penuria, quum pluviæ non ſatis copioſæ cadant, vel quum tumida ac diffuſa aqua nimis cito decreſcat vel aufugat, cuivis enim non iſta favet occaſio, aggeribus campos ſuos munire, & circumdare, reges tamen Maccaſſaræ adeo inclementes ſunt in ſubditos ſuos, ut hos plectant, quum ipſorum arva ſint ſicca, licet ipſis auxilia ſubminiſtrare nequeant, ut aquam ducere vel detinere poſſint.

In

Als nu de eerſte, en ſterkſte regen voor by is, midden in de regen-mouſſon, wanneer de toebereide velden een halve, of heele voet onder water ſtaan, en alles tot ſlik, en modder geworden is, zoo trekt men den gezaaiden Ryſt uit, en men ſnyd de opgewaſſene bladeren af, zoo verre als men giſt dat by even boven 't water komt te ſtaan, hier van neemd men een hand vol in de ſlinkerhand, en met de regter trekt men een plantje af, en zet het zelve in den ſlik, dat het even boven 't water kykt, en een weinig achterwaartsgaande, omtrent een half voet van 't voorige, het tweede plantje ſtekende, en zoo voorts al achter uitgaande, en de plantjes inſtekende, tot den einde van den akker toe, en als 'er zoo veel menſchen nevens malkanderen ſtaan, dat zy de breedte van den akker beſlaan, zoo raakt den zelven vol met een reis te gaan.

Een bloedige, en verdrietige arbeid voor de ongewoone aldus gebukt in regen, en ſlik den gehelen dag te gaan, maar men moet weeten, dat de natuur deze menſchen daar toe gewend heeft, gevende hun de korte ſtatuur geen groot ongemak in 't bukken, en tegens den regen zyn zy gewapend met lange rokken van ſtrovzakken gemaakt.

Het overlopende water van de Rivieren weeten zy aldus te leiden, dat zy 't zoo boog konnen brengen, als zy willen, het overvloedige in ſloten, en vyvers afleidende. Deze vyvers, en kuilen, daar het water blyft ſtaan, genereren ſtraks overvloedig veel viſſchen, waar van de Maayers leven, ten tyde van de Oogſt, dewelke geſchied in de vyfde, of zesde maand na de planting.

Op 't land van Maccaſſar zyn de vermaarſte Ryſvelden by de Negory Marus, alwaar een groote Rivier, en veele laage landen zyn, dog het ondervloeyen van den akker moet door den regen komen, want de Rivier haar niet veel en helpt.

De ſtaande wateren genereren zoo ligt viſſen, dat zoo 't maar drie dagen regend, vind men dezelve in de plaſſen, zoo dat men ſuſtineren zoude, het moeſte viſſen geregend hebben. Al verdroogd het water, zoo kruipen de viſſen in de modder, daar men ze nog levendig kan uithalen, maar zy zyn als dan zoo goed niet meer. Zommige verzekeren gezien te hebben, dat deze viſſen by nacht over 't land huppelen na de naaſte Rivieren, als daar 't water begeeft op de eerſte plaats.

Een wonderlyke, en by veele ongelovelyke zaak, dat men tuſſchen het gezaaide niet alleen met ſchuitjes kan varen, maar ook viſſen vangen, en die beide tegengeſtelde ſchepſelen op een en 't zelfde land haar wasdom krygen.

Deze viſſen zyn omtrent een hand lank, en korter, rond, dik, en vet, met kleene ſchubbetjes bekleed, en 't zyn een zoorte van Poſtjes, in 't Latyn Porcelli, *in 't Portugees* Pexe Porco, *in 't Maleyts, en Maccaſſaars* Bala Balam, *zoo lang zy kleen zyn, want de groote heeten* Conjelo.

Met het overlopen der Rivieren komen nog twee andere zoorten van viſſen in de Ryſtvelden, dog die zyn 'er niet gemeen, als de Gobius, *in 't Muleyts* Cabus, *en de* Muſtela fluviatilis, *die niet boven een ſpan lank zyn, en bieten* Ican Sambilan, *maar grooter, en een arm dik geworden, bieten zy* Baraccan, *by de onze* Baggarviſch, *die in de Ryſtvelden zoo vet worden, dat men zoo groote, en geele kuit daar in vind, ſchier als aairen van Turkze Tarwe.*

Den Oogſt geſchied aldus, de rype Ryſt werd met meſſen afgeſneden, en in kleene bosjes gebonden, die men dan in huis draagd: Deze bosjes werden door menſchen getrappeld, om het graan van zyne aairen af te zonderen, het welk dan nog met zyn bolſter omgeven is, en draagd de naam van Pady. *Op Java, en andere plaatzen, daar Buffels zyn, werd het van de zelve uitgetrapt. De Pady voorts in groote houte blokken met houte ſtampers geſtampt, tot de bolſter afgegaan is, en als dan biet by* Bras. *Op Java, Bima, en Maccaſſar word den Ryſt meeſt op eenderley manier geplant, te weeten in de regen-maanden, en op natte velden, waar door het gebeurd, dat zy in groot gebrek komen, als 'er geen genoegzame regen vald, of als hun het opgezwolle water te vroeg ontloopt, hebbende een ieder niet die gelegentheid, met dyken zyne velden te omgeven, egter zyn de Koningen van Maccaſſar zoo onbarmhartig over hare onderdanen, dat zy dezelve ſtraffen, als hare velden droog lopen, zonder dat zy hun de middelen weeten te wyzen, het water te leiden, en op te houden.*

In Aracana Oryza quoque in Paludosis plantatur locis, qui aqua submersi sunt, ejusque plantatio tam diu protrahenda est, donec summus aquarum refluxus factus fuerit, atque aqua ad unius tantummodo pedis altitudinem stagnet, in medio nempe pluviosorum mensium tempore, quod ibi est Zephyreo flatu, sæpe autem fit, per fortiorem imbrem Pady plantatum submergi, ita ut sæpe hi Oryzæ campi in mare videantur esse degenerati, quod non obstat, si modo nimis diu stagnet copiosa ista aqua.

Baleyenses hac in re feliciores sunt, quum non tam præcise pluvias observare teneantur, flumina enim sua per levem aggerem possunt obstruere, & per canales, seu fossas exstructas aquam in sua deducere arva, quam tam alte, & tam diu in hisce detinent, quam diu ipsis lubet, nullas curantes pluvias.

Oryza autem in hisce aquosis campis, seu *Sawas* plantata varias habet species, potissimum autem dividitur in præcocem, & serotinam. Quæ præcox est, matureścit quarto mense, vocaturque *Pady Djidji*, magna, & pinguia præbet grana, sed non durabilia, ac proinde statim ad quotidianum adhibetur cibum.

Secunda vocatur *Pady taun*, culmumque gerit homine altiorem, novemque decemque per menses durat, antequam matureścat, minusque sed durius habet granum, quod per annum conservari potest. In utrisque speciebus Oryza reperitur brevibus, & longis aristis donata, quæ sic vocatur ex culmi aristis, ipsarumque forma, brevisque species in præcoci, longaque in serotina detegitur messi.

Tertia Oryzæ species in Baleya vocatur *Salla Bulo*, quum ejus aristæ, ac glumæ fuscæ sint, hujusque sapor optimus censetur.

Quarta & vilissima species est, cujus aristæ, & glumæ nigricant, granaque habet dura, & gracilia, quorum sapor pessimus est.

Binæ insuper species sunt, raro obviæ, uti quinta *Bras Pudac* dicta, cujus granum est oblongum, quod longas gerit aristas, coctumque gratum spirat odorem floris odorati Pandani, *Pudac* dicti. Hæc minori copia reperitur in Java, Baleya, Bourone, & Amblauwa.

Sexta species est *Bras Djintam*, Portugallice *Aros Patsjari*, cujus granum minimum est, & oblongum, paulo majus semine Cumini, coctumque gratum spirat odorem, estque pingue, & viscosum, hanc vero Oryzam deducunt ex Gorontala, & Mindanaua, sed non magna copia.

Alter modus Oryzam plantandi, in Baleya *Pade Baggea* vocatur a campis, in quibus crescit, qui in altis, & montosis siti sunt locis. Hic modus a Baleyæ Orientali plaga incipit, ac sic porro per cunctas hasce Orientales insulas pergit, in uno tamen loco alius est quam in altero. In Baleya sequenti peragitur modo, totum depuratur arvum, atque foramen in terra formatur per acuminatum bacellum, in quo bina ternave Pady grana deponuntur, per semi pedis spatium retrocedendo in simili foramine totidem committuntur grana, ac sic porro, donec arvi longitudo sit finita. In Java aliisque locis, ubi flumina dictum non exhibent commodum, idem observatur modus.

In Amboina, & adjacentibus insulis minori peragitur labore, ubi nec ingentia planaque sunt arva, nec modus arandi, brevi nempe temporis spatio ante pluviosos menses sub finem nempe Aprilis, vel in initio Maji, incolæ magnam arvi partem cremant, quum mortuæ ipsius deflagrantur herbæ, & fruticuli, ut per unius binorumve mensium spatium cinis ipsorum a pluviis irroretur, dein depuratur iste locus a cunctis sordibus, acsi scobe purgatus esset, tumque foramina formant per acutos bacellos, inque ipsis conjiciunt quatuor, quinque, immo aliquando plura Oryzæ grana, quæ simul excrescere permittunt, hocque opus peragunt, donec totum arvum sit granis hisce inprægnatum, quod fit mense Junio, hæcque arva non tantum sunt sita in declivibus locis, sed etiam in planis montibus, & ad ipsorum pedes.

Seges non fit per cultrum, vel similia instrumenta, qualis instituitur a populis, qui Oryzam magna plantant copia, sed maturos decerpunt culmos, inmaturos omittentes ad proximam occasionem, quique magna copia hanc collegerunt, grana calcando exuunt, qui vero paucam tantum habent, manibus spicas conterunt.

In Aracan werd den Ryst insgelyks in Moerassige plaatzen geplant, die onder water loopen, en men moet ook met de planting wagten, tot dat de boogste afwatering gepasseerd is, en maar een voet water op 't veld staat, te weten midden in de regen-mousson, het welk aldaar is de Zuider-mousson, dog gebeurd het dikwils, dat hy een sterke regen de plante Pady onder water raakt, zoo dat men dikwils de Rystvelden in een Zee veranderd ziet, het welk niet schaad, zoo 't maar niet te lange duurd.

De Balyers zyn hier inné gelukkiger, om dat zy aan de regen zoo naauw niet gebonden zyn, want zy weeten hare Rivieren met een lossen dam te doen opswellen, met gemaakte rioelen op hare velden te leiden, en het water daar op zoo hoog, en zoo lange te houden, als zy willen, zonder op de regen te wagten.

De Ryst nu op de Watervelden, of Sawas *is van verscheide zoorte, dog meest verdeeld in Ryst van vroeg, en spaden Oogst. Die van den vroegen Oogst, werd ryp in de vierde maand, biet* Pady Djidji, *geeft groote, en vette korls, maar is niet durabel, en werd dierhalven voor de hand tot de dagelykze kost gebruikt.*

De tweede biet, Pady taun, *gewind een halm hoger dan een mensch, en moet negen, en tien maanden staan tot aan zyn rypheid, gewind een kleender, dog harder korl, en bekwaam om het jaar over te bewaren. Onder beide zoorten vind men kort, en lankbaardige Ryst, alzo genaamt na de baarden van de aaire, dog de kortbaardige vind men meer aan den vroegen Oogst, en de andere aan de spaden.*

De derde zoorte biet op Balis Salla Bulo, *om dat de baarden, en bolsters wat bruinagtig schynen te zyn, en die houd men voor de beste van smaak.*

Een vierde, en slegtste zoorte is, wiens baarden, en bolsters zwartagtig schynen, hard, en mager van korl, en slegt van smaak.

Daar zyn nog twee zoorten, die zeldzaam zyn, en weinig gevonden werden, als de vyfde Bras Pudac, *zynde lankwerpig van korl, en met lange baarden, gekookt zynde, heeft een goeden reuk na de bloemen van 't welriekende Pandang,* Pudac *genaamt, trekkende. Deze vind men in kleene meenigte op Java, Baly, Bouro, en Amblauw.*

De zesde zoorte is Bras Djintam, *in 't Portugees* Aros Patsjari, *zynde de allerkleenste van korls, en lankwerpig, wat grooter dan Comyn, gekookt zynde mede welriekende, vet, en smeerig, deze brengt men ook van Gorontale, en Mindanau, dog in kleene meenigte.*

De tweede manier om Ryst te planten, die biet op Baly Pade Bagga, *mede na de velden, daar hy wast, die op hooge, en bergagtige plaatzen leggen. Deze manier begind van Baly Oostwaart aan, en is meest eigen aan alle deze Oosterschе Eilanden, dog op de eene plaats anders dan op de andere. Op Baly geschied het aldus, men maakt een gebeel veld schoon, en steekt een gat in de aarde met een toegespist stokje, daar in men dan twee, of drie korls Pady steekt, en een halve voet agterwaarts gaande in een ander gat even zoo veel korls, tot dat men de lengte van een akker uit is. Op Java, en elders, daar men 't gerief van Rivieren niet en heeft, onderhoud men dezelfste manier.*

In Amboina, en de omleggende Eilanden geschied het dry met minder moeite, daar men van geen groote vlakke velden, nog ploegen weet, namentlyk kort voor de regenmousson, in het eind van April, of begin van May branden de Inlanders een groot stuk lands van alle de opstaande ruigte af, en laten op de assche een of tweemaal regenen, daar na zuiveren zy de plaats van alle de minste ruigte, of hy geveegd was, en als dan maken zy gaten met spitze stokjes, smyten vier en vyf, ja somtyds meer Ryst korls daar in, en laten ze gelyk opwassen, met dit gate steken, en korls in te smyten voortvarende, tot dat den gebelen akker vol is, het welk geschied in Juny, en staan deze velden niet alleen op laage plaatzen, maar ook op de vlakke berge, en in 't hangen der zelve.

Den Oogst geschied niet met messen, of diergelyks, gelyk de volkeren doen, die den Ryst in groote meenigte planten, maar zy plukken de rype aairen af, latende de onrype staan tot nader gelegentheid, die veel hebben, trappen de korls uit met voeten, die weinig hebben, wryven de aairen slegts met de handen.

Stipulas omittunt, ut pereant: Atque hinc evenit, quod Amboinenſis, & omnis montana Oryza multo longiores gerat ariſtas, & grana multo ſint graciliora illis, quæ in paludoſis plantantur locis, qui mos per totam Indiam vulgatiſſimus eſt, immo usque in Sinam, & Japanam.

In Aracana, aliisque locis recens Padi fervidæ infunditur aquæ, quod ad Solem iterum exſiccatur, unde durum, granuloſum, & durabile eſt, ſed fuſcum, & vilis ſaporis, atque hinc plerumque plebejo inſervit cibo, qualis quoque eſt Oryza maritima Coromandelenſis, quæ tam ſapore quam elegantia multo inferior eſt Javanica. Hæc Oryzæ infuſio quondam a Romanis credita fuit ab Aſiæ, & Syriæ populis fieri præ invidia aliarum nationum, ne Oryza ab aliis populis poſſet conſeri, diximus autem, ac notum eſt, hoc fieri, ut Oryza durabilis eſſet.

Nomen. Latinè, & Græce *Oryza.* Belgice *Ryſt.* Italice *Rizo*, quæ nomina ab Arabico *Roz* ſunt derivata, & cum præpoſitione *Arroz*, uti & Portugallis dicitur. In India tribus inſignitur nominibus juxta tres ejus peculiares præparationes; quæ primo tanquam exemplum Malaice proponemus, ac dein cuivis denominationi cæteras addemus linguas.

Oryza itaque, quam diu gluma ſit incluſa, uti & tota ejus planta Malaice *Pady* dicitur, tanquam *Ey* pronunciatum; qualis venalis proſtat, *Bras* vocatur. Cocta vero, & ad cibum præparata *Naſſi*: Reliquis linguis ita obcurrit. *Pady* eſt Malaice, Javanice, & Baleyice. Malabarice *Neli.* Bengalice ..... Maccaſſarice *Pare*, Bimæice ..... Ternatice ..... Amboinice ..... Bandice ..... Sinice *Tsjeck.* *Bras* Malabarice *Neli* dicitur, uti & in Zeylona, & Coromandela: Bengalice *Bad.* Javanice *Bras.* Baleyice *Bahus.* Maccaſſarice *Beras.* Ternatice *Bira.* Amboinice *Hala.* Bandice ..... Sinice *Bi.* *Naſſi* vocatur Malabarice ..... Bengalice *Baät.* Javanice, & Balice *Naſſi.* Maccaſſarice *Cadoc.* Ternatice *Biarera.* Amboinice *Hala.* Bandice ..... Sinice *Run.*

Locus. Quum cibus ſit adeo vulgaris, hinc in cunctis fere Indiæ Orientalis provinciis ſeritur, præcipua autem Belgarum loca, quæ Societas Indica tenet, ſunt Bengala, & aliquando Aracana, ora Cormandelæ, & Siama, præſertim vero Orientalis Javæ pars, atque hodie etiam ſed minori copia defertur ex Bima, & Maccaſſara, quæ tamen non adeo durabilis eſt quam Javanica, omnium vero optima cenſetur Japanica, quæ albiſſima eſt, magna, & rotunda, pinguisque, ſi coquatur.

Secundum tenet locum Javanica, inter viliſſimam numeratur Manadenſis, quæ granum habet tenue & vagum, hæc enim natio minimum inpendit laborem in Oryzæ plantatione, ſerens nempe Oryzam, ſeu Pady in arvis antea modo deflagratis, & ſordide depuratis. Montana porro Oryza, in hiſce Orientalibus inſulis plantata, rara eſt & vilis, quæ feſtivis tantum adhibetur diebus ab incolis, reliqua ejus pars pabulo inſervit animalium.

Uſus. Paucis jam innuimus verbis, Oryzam univerſale eſſe pabulum per totam Indiam Orientalem, maximam Sinæ partem, Japanam, & Perſiam, licet enim in multis Indoſtanæ provinciis, & memoratis regionibus Triticum quoque reperiatur, ex hoc tamen non pinſitur panis bonæ notæ, atque tantummodo Magnatibus, vulgus autem plerumque ex Oryza vitam ſuſtentat. Ex hac autem, ut rite intelligatur, non delicata præparatur puls, ſed tantummodo aquæ incoquitur, ut una alterave vice ebulliat, quæ tum exfunditur, dein rite obtecta vapore ſuo ſuffocetur, unde intumeſcit.

Hæc tum patinis inponitur puſillis, ac menſis, quæ ab Indis noſtraque natione ſuperioribus digitorum articulis arripitur, & editur ad cuncta ciborum genera loco panis. Sinenſes vero hanc adripiunt bacellis rotundis: Multas alias Oryzæ præparationes ac coctiones omittimus, tantummodo dicentes, ſi Perſico coquatur modo cum copioſo butyro, vel carne recenti, & flavo colore tincta *Brinzi* vel *Brindji* vocatur. Incolæ noſtri Indiani hoc volentes imitari, ac butyro deſtituti, cum Calappi lympha illam coquunt, & cum Curcuma tingunt. Mauri alia addunt tinctoria ligna, ac flores, ut tempore ceremoniarum vario modo coloratam Oryzam menſis inponere poſſint.

Atque

De ſtoppelen laten zy ſtaan, en ſlegts vergaan, hier van komt het, dat de Amboinſche, en alle berg-Padi veel lankbaardiger is, en de korls veel magerder als van die geene, die in de moeraſſen geplant werd, welke manier door geheel Indiën de gemeenſte is, ja zelfs tot in Sina en Japan toe.

In Aracan, en op zommige andere plaatzen, werd de verſche Padi in heet water gedompeld, en dan weder in de Sonne gedroogd, waar door hy hard, korlig, en durabel werd, dog bruyn en ſlegt van ſmaak, werdende meeſt tot koſt voor 't gemeene volkje gelaten, gelyk ook is de kuſt-ryſt van Coromandel, beide in ſchoonheid en ſmaak den Javaanzen ryſt veel wykende. Dit dompelen in 't water heeft eertyds zommige Romeynen doen geloven, dat die van Aſien en Sirien dit deden uit nydigheid tegens andere Natiën, op dat men hare Ryſt niet zoude nazaayen, daar 't nogtans bekend is, dat zy zulks deden om den Ryſt durabel te maken.

Naam. *In 't Latyn en Grieks* Oriza. *Op 't Duitſch* Ryſt. *Italiaanſch* Rizo, *alle afkomſtig van 't Arabiſche* Roz, *en met een Artykel* Arroz, *gelyk hy ook in 't Portugeeſch biet. In Indiën heeft hy drie benamingen na zyn driederley berydinge, die wy voor eerſt tot een exempel in 't Maleyts zullen ſtellen, en daar na by ieder benaminge de andere talen.*

De ryſt dan, zoo lange hy in de bolſter is, gelyk ook de geheele ryſt-plante, biet in 't Maleyts Pady, *als* Ey *geſpeld, gelyk hy te koop gebragt werd, biet hy* Bras. *Den gekookten en tot de koſt toebereyden,* Naſſi. *De andere talen zyn aldus,* Pady *is Maleyts, Javaanſch, en Balys. Malabaars* Neli. *Bengaals ..... Maccaſſaars* Pare. *Bimaes ..... Ternataansch ..... Amboinſch ..... Bandaneeſch ..... Sineees* Tsjeck. *De* Bras *biet op Malabaarſch* Neli, *gelyk hy ook op Ceylon en Coromandel biet. Bengaals* Bad. *Javaanſch* Bras. *Baleyts* Bahus. *Maccaſſaars* Beras. *Ternataans* Bira. *Amboinſch* Hala. *Bandaas ..... Sinees* Bi. Naſſi *biet op Malabaarſche ..... Bengaalſch* Baät. *Javaanſch en Baleyts* Naſſi. *Maccaſſaars* Cadoc. *Ternaten* Biarera. *Amboinſch* Hala. *Bandice ..... Sinees* Run.

Plaats. *Dewyl het zoo een algemeene koſt is, zoo werd het ook ſchier in alle Provintien van Ooſt-Indiën geplant, dog de voornaamſte plaatzen, daar de Nederlandſche Compagnie handeld, zyn Bengale, en zomtyds Arakan, de kuſt Cormandel en Siam, maar vooral de Ooſt-kuſt van Java, bedendaags ook in kleene quantiteyt van Bima en Maccaſſar, dewelke zoo durabel niet is als de Javaanze; voor de beſte word gehouden de Japanſche, zynde zeer wit, groot, en rond van korl, vet in 't koken.*

Den tweeden prys behoud de Javaanſche, maar onder de ſlimſte reekend men die geene, die in Manado wald, zynde mager en ydel van korl, om dat die Natie wel de minſte moeyten doed by haar ryſt-planten, zaayende de Pady ſlegts op 't Land, dat zy te vooren gebrand, en ſlordig ſchoon gemaakt hebben. Voorts den berg-ryſt, die in deze Ooſterſche Eylanden geplant werd, is weinig en ſchaars, verſtrekkende tot de Feeſt-dagen by de Inlanders, en 't reſterende voor 't Vee.

Gebruyk. *Met weinige woorden is 't al gezegd, dat den ryſt een algemeene voedzel is van geheel Ooſt-Indien, het meeſte deel van Sina, Japan, en Perſien daar onder begreepen; want of men wel in veele Provintien van Indoſtaan, en de voornoemde Landen ook tarwe heeft, zoo werd dog daar van geen goed brood gebakken, en dat nog meeſt alleen voor de Grooten, maar de gemeene man door de bank moet van ryſt leven. Men maakt 'er (om wel te verſtaan) geen lekkere ryſtenbry van, maar kookt hem ſlegts op in water, daar by een reys of twee opwelt, het welk men den afgiet, en laat hem dan wel toegedekt zoo in zyn eygen damp ſmoren, waar van hy opſweld.*

Den zelve werd als dan in kleene ſchoteltjes gedaan en opgediſt, die de Indianen en onze Natie met de voorſte vingers vattende eeten tot allerhande koſt in plaats van brood. Maar de Sineezen vatten hem met ronde ſtokjes aan. Veele andere kokeragien van ryſt ſlaan wy over, alleenlyk zeggende, dat hy op zyn Perſiaans gekookt, met veel boter of verſch vleeſch, en wat geel geverfd, Brinzi *of* Brindji *genaamt werd. Onze Ooſterſche Inlanders willende zulx na-apen, en geen boter hebbende, koken hem met Calappus-melk, en verwen hem met Curcuma. De Mooren doen 'er nog andere verwhouten en bloemen onder, om op haar hoogtyden veelerhande gecoleurde ryſt op te zetten.*

Het

Aqua, in qua Oryza cocta eſt, *Candje* vocatur, quæ vel abjicitur, vel ad ſaginandas aves adhibetur, ægris autem quotidiano inſervit potui, uti apud nos aqua hordeata, præſertim in Diarrhæis, & febribus, qui vero in Choleram proni ſunt, hanc vitare debent, vel ſaltem non calidam bibant.

Het afgegotene water, daar den Ryſt in opgekookt is, biet Candje, *bet welk weggeſmeten werd, of om bet Veder-vee daar mede te meſten; By zieken diend bet tot een dagelykze drank, gelyk by ons bet Gerſte-water, inzonderheid by Buiklopen, en Koortzen, maar die tot bet Bord geneigd zyn, moeten zulks meiden, of immers niet warm drinken.*

Si pauca Oryzæ quantitas per noctem in hac aqua infuſa ſteterit, ita ut aqua aceſcat, altero die ſalubrem præbet potum ad æſtuantem, & ferventem ſtomachum refrigerandum, in eâdem aqua multæ quoque medicinales plantæ, & radices coquuntur, & propinantur.

Als men een weinig Ryſt over nacht daar in laat ſtaan, dat bet water goor werd, zoo geeft bet 's anderen daags een gezonden drank, om de verbitte mage te verkoelen; In 't zelve water werden ook veele medicinale kruiden, en wortelen gekookt, en daar na gedronken.

Veteres pravam foverunt de hoc grano opinionem, dicentes parum nutrire, immo quidam neoterici Scriptores ſcribunt noxium præbere alimentum, quum in paludoſis creſcat locis. Nos autem hodie contrarium experimur, neutiquam enim in talibus ſeritur locis, qui natura ſua ſunt paludoſi, tetrumque, ac ſulphureum habent cœnum, ſed in pingui ac pretioſo ſolo, quod tam durum eſt, ut vix præparari poſſit, granumque in hoc fibras emittere non poſſet, ni per aquam molleſceret, & ſubigeretur. Granum quoque, licet in cœnoſis, & humidis creſcat locis, non mucoſum, vel humidum eſt, ſed quam maxime durum, ſiccum, & adſtringens, quod teſtatur aqua ejus *Candje* dicta, quæ obſtipantem habet virtutem.

De oude hebben een ſlegt gevoelen van dit graan gehad, zeggende dat bet weinig voedzel gaf, ja zommige van de hedendaagze Schryvers betigten bet van een kwaad voedzel, om dat bet in moeraſſige plaatzen waſt. Maar wy bevinden bet hedensdaags anders, want bet werd geenzints op zodanige plaatzen gezaaid, die van natuur moeraſſig zyn, en een kwade zwavelagtige ſlik hebben, maar op ſchone vette grond, die anders zoo hard is, dat men bem kwalyk bereiden kan, en bet koorn zoude zyne worteltjes daar in niet ſchieten kunnen, indien by niet door 't water geweekt wierde. Ook is die korl, al waſt bet op ſlikkige, en vogtige plaatzen, niet ſtymerig, of vogtig, maar wel ter degen hard, droog, en t'zamentrekkende, getuigende zulks bet Candje *water, 't welk een ſtoppende kragt heeft.*

Pady, ſeu Oryzæ culmi ac ſtramen ſuum quoque præbet uſum, hoc enim in faſciculos arcte compingitur, brachium fere craſſos, & pluvioſis temporibus loco ligni ad focum adhibetur, hoc enim per totam noctem ignem fovere poteſt.

De halmen, of bet ſtroo van de Pady heeft ook zyn gebruik, want bet zelve werd digt t'zamen gebonden in bosjes van een kleene arm dik, en by regentyd in plaats van brandhout gebruikt, want een zulk bosje kan wel een nagt vuur houden.

Paleæ, ſeu glumæ cum culmis minutim contuſis a Sinenſibus adhibentur in præparatione Spiritus Vini, hæc enim undique circa cacabos deponunt, repletos vili Arack, in quo infuſi ſunt bulbuli quidam ex paſta quadam præparati, quod in ſequenti ulterius explicabitur capite, illi autem in terra ſepeliuntur, tumque paleæ circum poſitæ incenduntur, quæ lentum, ſed æqualem, & continuum præbent ignem, per aliquot dies perſiſtentem, per quam lentam coctionem, Arack meliorem induit naturam, & quandam aromaticam concipit virtutem, qui potus tum *Brom* vocatur, & copioſe in Java, & Baleya conficitur.

Het kaf, of de bolſter met de kort geſtampte halmen gebruiken de Sineezen in 't maken van Brandewyn, want ze leggen 't zelve rondom de potten, die gevuld zyn met ſlegten Arak, daar in eenige bolletjes van zekeren deeg gedaan zyn, gelyk in 't volgende Capittel zal gezegt werden, en in de aarde begraven, ſtekende aldus bet omgeleide kaf in brand, 't welk een lankzaam, en geſtadig vuur geeft, eenige etmalen durende, door welk lankzaam kooken de Arak verbetert, en eenige ſpeceryagtige kragt ontfangt, die men als dan Brom *noemd, en veel op Java, en Baly gemaakt werd.*

Omnis Oryza, quam ultra annum conſervare volumus, more Aracanico vel cum gluma excoqui debet, vel in ſiccis orta locis, qualis plurima ejus pars eſt, quæ ex Java, & Baleya defertur. Oryzæ deſcriptionem, quæ apud *Plinium libr.* 18. *cap.* 7. reperitur, tam parum convenire cum hodierna deſcriptione, potuit evenire, quod *Plinii* temporibus in Italia non multum innotuerit, & raro plantata fuerit, ac proinde deſcriptionem formaverit ex aliorum incerto relatu.

Alle Ryſt, die men over 't jaar bewaren wil, moet of op zyn Arakans in de bolſter opgekookt, of op drooge plaatzen gewaſſen zyn, gelyk de meeſte is, die men van Java, en Baly uitvoerd. Dat de beſchryvinge van de Ryſt-plante by Plinius lib. 18. cap. 7. *ſtaande, zoo weinig overeen komt met de hedendaagze gedaante, kan veroorzaakt zyn, dat ze by* Plinius *tyden, in Italien nog weinig geplant wierde, en by dierhalven die beſchryvinge gemaakt heeft, uit bet onzeker verhaal van andere.*

OBSERVATIO.

Quum hujus plantæ icon a variis jam Auctoribus ſit exhibita, hinc *Rumphius* ſine dubio nullam ejus addidit Figuram, hujus autem plantae innumeros fere habet ſcriptores collectos D. *H. Sloane* in *Cat. pl. Jam. p.* 24. Vide & *S. Dale Pharmac.* in *4to pag.* 286. & *H. Cliff. p.* 137.

AANMERKING.

Wyl de afbeelding van deze plant al reede door zoo veel Schryvers is afgemaalt, hier om heeft *Rumphius* buiten twyfel geen Figuur daar by gevoegt, en ontelbare Schryvers over dit gewas heeft by een verzamelt *Hans. Sloane* in zyn *Catalogus p.* 24. Ziet ook *Sam. Dale Pharmac.* in *4to p.* 286. en de *Hort. Cliffort. p.* 137.

CAPUT TRIGESIMUM PRIMUM.

XXXI. HOOFDSTUK.

Oryza glutinoſa. Bras Pulut.

De kleeverige Ryſt-Plant.

O *Ryza glutinoſa* nil vel parum admodum a vulgari differt, quæ dividitur quoque in ſpeciem longis ariſtis, ac brevibus donatam, granula vero ejus ſunt tenuiora, & oblongiora, ſique coquantur, glutinoſa ſunt, & ſaporis dulcioris vulgari; tres hujus numerantur ſpecies, primo alba, ſecundo rubra, ſeu fuſca, & tertio nigra, quæ forma & ſapore haud multum differunt.

Nomen. Hæc Oryzæ ſpecies Latine *Oryza glutinoſa* vocatur, juxta Malaienſe *Bras Pulut*, ſeu *Pulu*, h. e. viſcoſum, unde & *Ampulut* derivatur, quæ ſpecies eſt Bardanæ minoris. Maccaſſarice *Bera Pulu*; Baleyice alba & rubra *Cattan*, nigra *Indjing*.

Locus. Inter alia Orizæ arva ſeritur, eodemque modo demetitur, creſcitque in Java, Baleya, & Maccaſſara, atque inde in haſce defertur inſulas, quantum autem ſcio, in Europam non deducitur.

Uſus. Cibo quotidiano non inſervit, ſed magis ad peculiaria quædam tragemata eligitur, & adhibetur, quorum quædam formam habent ſiccæ offæ, quædam oblongorum pulvinarium, alia alius ſunt formæ, quæ cuncta inter edendum per viſcoſitatem manibus adhærent. Candje aqua, quæ ex nigra componitur ſpecie, valet ad nigra lintea inbuenda, unde ſplendorem adquirunt.

Magna ejus pars conſumitur a Sinenſibus in conficiendo potu arboreo, ad quem globuli deſiderantur ex hac Oriza formati, ut parum aceſcat, qui loco fermenti potui infunduntur, unde hic potus ruffum contrahit colorem ac dulcedinem, acſi Saccharum ipſi admiſtum eſſet.

DE kleeverige Ryſt *verſchild niets of zeer weinig van de gemeene, zynde daar onder ook kortbaardige, en lankbaardige, maar de korls zyn dunder en lankwerpiger, in 't kooken vallen ze kleeveriger, en zoeter van ſmaak, dan de gemeene; men beeft 'er drie zoorten van, de eerſte witte, de tweede roode, of bruinagtige, de derde zwarte, van gedaante en ſmaak niet veel verſchillende.*

Naam. *Dit ſlag van Ryſt biet in 't Latyn* Oryza glutinoſa, *na 't Maleytſe* Bras Pulut, *of* Pulu, *dat is kleeverig, waar van ook* Ampulut *komt, een zoorte van kleene kliſſen. Op Maccaſſaars* Bera Pulu; *Balis de witte, en roode* Cattan, *de zwarte* Indjing.

Plaats. *Hy werd onder andere Ryſtvelden gezaaid, en op de zelfſte tyd ook gemaaid, en vald op Java, Baly, en op Maccaſſar, werdende van daar in deze ylanden gebragt, maar mynes weetens in Europa niet gevoerd.*

Gebruyk. *Hy dient niet tot de dagelykze koſt, maar meer tot een rariteit, en om verſchcide coqueragien daar van te maken, bebbende zommige de gedaante van een drooge koek, zommige van lankwerpige kuſſens, andere van andere fatzoen, die alle in 't eeten zeer kleeverig aan de banden vallen. De Candje, die van de zwarte zoorte komt, dient om zwart linnen daar in te dompelen, waar van 't zelve een glans krygt.*

Een groot gedeelte werd van de Sineezen verconſumeert, in 't maken van den drank Brom, *waar toe men bolletjes bebben moet, van deze Ryſt gemaakt, die men wat goor laat worden, en dan in plaats van deesſem daar in ſmyt, waar van den drank een roſſe coleur, en zulke zoetigheid krygt, als of 'er zuiker in gemengd was.*

CAPUT TRIGESIMUM SECUNDUM.

XXXII. HOOFDSTUK.

Panicum. Botton.

Het Panick-gewas, en andere Granen.

PAnicum, quod in hiſce creſcit Orientalibus inſulis, convenit cum *Panico Indico* a *Dodonæo libr.* 16. *cap.* 26. deſcripto, noſtrum vero culmum gerit breviorem, quinque, ac raro ſex pedes altum: Folia ejus ſunt rugoſa, & ſtriata admodum, longa & arundinacea, ex quovis geniculo unicum.

Spica ejus longa eſt cauda inſtar Typhæ, ex multis compoſita granulis compactis, & in puſillis pelliculis ſeu veſiculis obcluſis. Cauda hæc ad tactum rugoſa eſt, multis hirta pungentibus pilis, qui in una ſpecie breves, & vagi ſunt, quæ optima habetur, in ſecunda autem ſpecie tam craſſi, & longi ſunt quam in cauda felis, vel Amaranto, quæ ſilveſtris magis, & vilior eſt. Tertia paniculam gerit in ſuperiore parte diviſam fere uti in Amaranto.

Semen ejus flavum eſt, & Milio adeo ſimile, ut a vulgo Milium vocetur, ſed minus eſt, & ſiccioris ſaporis. Ad oras camporum Oryzæ ſeritur, qui in ſiccis locis ſiti ſunt.

HEt Panick-koorn, *'t welk in deze Ooſterſche Eilanden waſt, gelykt wel naa het* Panicum Indicum *by* Dodonæus lib. 16. cap. 26. *beſchreven, dog het onze is lager van halm, vyf, en zelden zes voeten hoog, de bladeren zyn rouw, en zeer geſtreept, lank, en rietagtig, een uit ieder knie.*

De aaire is een lange ſteert, gelyk de Liſchdodden, gemaakt van veele korreltjes in een gedrongen, en in kleene vellekens, of blaaskens geſloten. De ſteert is ruig in 't aantaſten, bezet met veele ſtekelige baairtjes, die aan de eene zoorte kort, en ydel zyn, de welke men voor de beſte hout, aan de tweede zoorte zoo dik, en lank als aan een katte-ſtaart, die wilder, en ſlegter van aard is. De derde zoorte beeft het bovenſte van de aairen in lobben verdeeld, ſchier als de bloemen van Amarantus.

Het zaad is geel, en de Gierſt zoo gelyk, dat het by de gemeene man van onze Natie Heers, of Geerſt genaamt werd, dog kleender, en drooger van ſmaak. Men zaaid het aan de kanten van de Ryſtvelden, die op drooge plaatzen ſtaan.

Nomen. Latine *Panicum Indicum.* Malaice, & Maccaſſarice *Botton*, & *Batton.* Baleyice *Boddam.* Amboinice *Hotton.*

Naam. *In 't Latyn* Panicum Indicum. *In 't Maleyts, en Maccaſſaars* Botton, *en* Batton. *Op Baleys* Boddam. *Op Amboins* Hotton.

Locus. Obcurrit in Baleya, Maccaſſara, & Boerone, nullibi vero magna copia.

Plaats. *Men vind het op Baly, Maccaſſar, en Boero, dog nieuwers in groote menigte.*

Uſus. Coquitur cum Calappi lympha in pultem, quæ pinguefacta eſſe debet, alioquin enim nimis ſicca eſt ad edendum. Vilis autem eſt cibus, pravumque præbet alimentum ſiccans, & obſtipans, quod per experientiam comprobatum eſt, ſi nimis calide edatur, ſæpe ſupervenit Colica, alioquin autem aptum eſt hoc ſemen, quo aviculæ aluntur.

Gebruyk. *Men kookt het met Calappus-melk tot bryen, die wel gevet moeten zyn, want anders vallenze te droog in 't eeten. Het is een ſlegte koſt, geeft een kwaad voedzel, zeer opdroogende, en ſtoppende, dat men door ervaringe geleerd heeft, als men 't te heet eet, zomtyds het Colyk daar op volgt, anders is het bequaam om kleene vogeltjes daar mede te voeden.*

Frumentum, ſeu *Triticum Saracenicum* in multis harum inſularum creſcit locis, eſt tamen hic loci planta exotica, per Hiſpanos primum introducta. Eandem habet formam, qua in Europæorum libris delineata eſt, inque altis plantatur locis ad oras hortorum ſilveſtrum vel Orizæ. Vocatur autem Malaienſibus *Jagum*, Baleyenſibus *Jagum Caſtela.* Ternatenſibus *Bira Caſtela.*

De Turkze Tarwe in 't Latyn Frumentum, *of* Triticum Saracenicum *genaamt, waſt nu ook op veele plaatzen van deze Eilanden, word egter voor een uitlandſch gewas gehouden, door de Spanjaarden eerſt ingevoert. Het beeft de zelfſte gedaante gelyk het in de Europiſche boeken werd afgemaald, en men plant het op booge plaatzen aan de kanten van de Ryſt-tuinen. Men hiet het op Maleyts* Jagum, *Baleys* Jagum Caſtela. *In Ternaten* Bira Caſtela.

Potiſſimum in Ternata, aliisque Moluccis plantatur, cui incolæ jam adſueti ſunt, ſpicas ejus ſemi maturas, & lacteſcentes, ac gluma involutas carbonibus inponunt, & torrent, quas edunt ex manibus, maturum ejus ſemen in farinam contunditur, & coquitur in pultem, & offas, reliquaque ejus pars adhibetur ad gallinas, ſimilesque volucres ſaginandas, quem in finem Baleyenſes, & Amboinenſes noſtri plantant.

Men plant het meeſt in Ternaten, en andere Moluccos, daar de Inlanders nu aangewend zyn, om de half rype, en melkagtige aairen met de buitenſte bolſter op koolen te braden, en uit de hand te eeten. Het rype werd tot meel geſtoten, gekookt tot bry, en koeken, en de reſt om Hoenders, en ander Pluim-vee te voeden, tot dien einde planten 't ook de Balyers, en onze Amboineezen.

Diligenti inveſtigatione nil aliud detegere potui, quam quod in veteri India *Natsjuni*, ſeu Portugallice *Nachuni*, & *Nachani*, & vero Portugallico vocabulo *Tini* vocatur, unum idemque ſit cum ſupra deſcripto *Panico*, excepto quod in India veteri paulo altius excreſcat.

Naar neerſtig onderzoek heb ik niet anders konnen bevinden, dan dat het geene men in Oud-Indiën Natsjuni, *of in 't Portugees* Nachuni, *en* Nachani, *en in 't regt Portugees* Tini *noemd, is een en het zelfſte met het bovenſtaande* Panicum, *behalven dat het in Oud-Indiën wat hooger opſchiet.*

NB. PANICI *Figura Tab.* 75. *Fig.* 2. eſt exhibita. Frumentum Indicum, Turcicum, ſeu Saracenicum, quod MAYS *Tournefortio* dicebatur, hodie ZEA vocatur juxta *Linæum* in *H. Cliffort. p.* 437. ubi reliqua vide ſynonyma, ac quatuor ejus varietates granis nempe aureis, albicantibus, rubris, & ſpica multiplici juxta *Tournefortium.*

NB. De *Figuur* van het PANICK-GEWAS is gegeven op de 75. *Plaat Fig.* 2. De Indiſche, Turkſche, ofte Saraceniſche Tarwe, het geen MAYS van *Tournefort* genaamt werd, is hedendaags de ZEA volgens *Linæus* genaamt, in de *Hortus Cliffort. p.* 437. alwaar men de overige benamingen ziet, als mede de vierderley veranderingen hier van, te weeten met geele, witagtige, en roode korrels, en een veelvoudige halm volgens *Tournefort.*

Panicum Gramineum, ſeu *Naatsjoni* in *Auctuarii Cap.* 84. ſequenti deſcribitur modo.

Antea in *Herbario meo libr.* 8. *cap.* 32. in ea fui opinione, quod *Panicum*, & *Naatsjoni* una eademque eſſet planta, ex incertis Incolarum relationibus ſeductus. Poſtea vero ejus ſemen ex Zeylona mihi transmiſſum, & hic progerminatum declaravit mihi, diverſas plantas eſſe plantas, ſed ad idem genus pertinentes, ac *Naatsjoni* melius convenire cum *Gramine Mannæ*, quod in Bohemia aliisque regionibus edule præbet granum, unde & ejus deſcriptionem hic ſubnectam.

Hoc itaque *Frumentum Gramineum* in vulgari ſolo ad trium, ſed in pingui ad quatuor, & quinque pedum altitudinem excreſcit, ac primo emittit ſimplicem culmum, ſed dein plurimi ex eadem progerminant radice ad centenum numerum. Qui ex rotundo plani ſunt, binisque oris acutis notati, in articulos quodammodo diſtincti, ad quemvis vero nodum unicum excreſcit folium, atque hic & illic unus alterve lateralis ramulus.

Folia ejus longa ſunt, & anguſta, arundinacea, a duodecim ad ſexdecim pollices longa, ſemi digitum lata, rugoſa & acuta quodammodo, ſi retrorſum fricentur.

Spica ſuperius in culmo excreſcit, compoſita ex quinque, ſex, & octo digitis, arcte ſibi junctis, qui primo ſibi etiam adcumbunt, ac globum formant, maturi vero ſeſe aperiunt, & parum ad latus inclinant, quivis autem digiti articulum longus eſt, culmum craſſus. Ad internam partem glabri ſunt, ubi ſibi invicem adcubuerunt, externe in binis ordinibus ſemen producunt ac gerunt.

Quod minus eſt, durius, ac fuſcius illo *Panici*, ſed edule quoque. Quodvis vero granulum peculiari inſidet glumæ ſeu capſulæ, qua ſpica ſeu digitus quivis externe rugoſus eſt.

Radix congeries eſt multarum ac longarum fibrillarum, non profunde terram petentium, uti reliqua frumenta.

Nomen. In India veteri plerumque notum eſt nomine *Naachum*, ſeu uti pronunciant *Naatsjoni*. Latine illud vocavi *Panicum gramineum*, quum Amboinenſes noſtri illud quoque vocent *Hottong Bengala*, h. e. *Panicum Bengalenſe*. Javæ dicitur *Djali*. Baleyenſibus *Godam*, & *Godom*.

Locus. Per totam Indiam veterem notum eſt, uti in Java, & Baleya, ſed raro, ibique ſeritur undique circa Oryzæ arva montana, nuper quoque hic in Amboinam delatum eſt, ubi & ad Oryzæ campos plantatur. Transplantari enim poteſt. Maturæ ſpicæ pedibus calcantur, vel manibus confricantur; ſemenque gluma exutum, ac depuratum a paleis in pultem coquitur inſtar *Hotton*, ſeu *Panici*.

Uſus. Recens ejus ſemen cum gluma coquitur, quod mirum inter edendum præbet ſtrepitum, acſi pediculos quis comederet. Inveteratum vero aqua prius macerandum eſt, a gluma depurandum, & in pultem excoquendum.

De multiplici porro ejus uſu tam ſolum, quam aliis mixtum ſimplicibus plura habet *Hortus Malabaricus Tom.* 12. *Tab.* 78. *pag.* 149. Cujus Figura cum noſtra penitus convenit.

Het grasagtige *Panick-gewas*, ofte de *Naatsjoni*, werd in het 84. *Capittel* van het *Auctuarium* aldus beſchreven.

Ik ben voor deze in myn Kruydboeks achtſte boek capittel 32. *van die meening geweeſt, dat* Panicum, *en* Naatsjoni *eenerlei gewas zoude zyn, waar toe my gebragt hebben de onzekere raporten van de Inlanders. Dog naderhand uit het zaad van Ceylon my toegezonden, en albier opgekomen, heb ik bemerkt, dat het verſchillende gewaſſen zyn, dog van een geſlagt; en dat* Naatsjoni *beter overeen komt met het* Gramen Mannæ, *of* Hemels-douw-gras, *het welk in Bohemen, en andere landen mede een eetbaar zaad draagt, wesbalven ik myne beſchryving albier zetten zal.*

Dit Grasagtig Koorn *dan werd in een gemeene grond drie, maar in een vette grond vier, en vyf voeten hoog, ſchiet in 't eerſt met een enkelde ſtam op, maar vervolgens komen 'er al meer en meer uit dezelfde wortel, tot hondert ſtuks toe. Zy zyn iets rond-achtig en plat, met twee ſcherpen randen, eenigzins in leden verdeeld, doch aan ieder knop groeit maar een enkeld blad, ook hier en daar een of ander zyde-takje.*

De bladeren zyn lank, en ſmal, rietagtig, van twaalf tot zeſtien duimen lank, een halve vinger breed, eenigzints ruig of ſcherp, als men ze agter wat ſtrykt.

De aaire komt boven aan den balm voort, gemaakt van vyf, zes, en agt vingers, digt agter malkander ſtaande, dewelke in 't eerſt tegens malkander leggen, en een bol maken, maar ryp geworden openen zy haar; een weinig ter zyden geboogen, en ieder is een lid van een vinger lank, een ſchaft dik. Aan de binne zyde hebben ze een effen rugge, waar mede zy tegens malkander geſtaan hebben, maar buiten dragen zy in twee ryen het zaad.

Dit is kleinder, harder, en bruinder, dan het Panicum, *dog mede eetbaar. Ieder zaad korreltje ſteekt in een byzonder buisje, het welk de aaire ofte vinger van buiten ruig maakt.*

De wortel is een klomp van veele, en lange vazelingen, niet diep in de grond gaande, gelyk een ander koorn.

Naam. *In Oud-Indiën is het doorgaans bekent met de naam* Naachum, *of gelyk zy 't uitſpreeken* Naatsjoni. *Ik heb het in 't Latyn genoemt* Panicum gramineum, *dewyl het onze Amboineezen ook noemen* Hottong Bengala, *dat is* Panick *van* Bengalen. *Op Java biet het* Djali. *By de Baleyers* Godam, *en* Godom.

Plaats. *Het is door ganſch Oud-Indiën bekent, als mede op Java, en Baley, dog weinig, en men zaaid het daar rondom de berg-ryſt, en 't is onlangs albier in Amboina gebragt, en mede in de Ryſtvelden geplant. Men kan het ook verplanten. De rype aairen werden met de voeten getrapt, of met de handen gevreven; het zaad van het kaf gezuivert, word tot bry gekookt gelyk* Hotton, *of* Panicum.

Gebruyk. *Het verſche zaad werd met zyn ſchorſſe gekookt, het welk wonderlyk onder de tanden knapt, als of men luizen at. Maar het oude moet men in water weeken, van zyne ſchelle beroven, en dan tot een bry maken.*

Voorts van zyn veelvoudig gebruik, niet zoo zeer alleen, als by andere dingen te mengen, kan men lezen in de Hortus Malabaricus, *twaalfde Deel,* Tab. 78. pag. 149. *Welkers Figuur met de onze geheel en al overeenkomt.*

CAPUT TRIGESIMUM TERTIUM.

Sesamum Indicum. Widjin.

IN omnibus fere Europæorum libris comperi, *Sesamum* quam breviſſime & obſcure admodum eſſe deſcriptum, tam apud neotericos quam veteres ſcriptores, cujus cauſſa præ reliquis puto eſſe, quum hæc planta inconſtantem ac variabilem gerit formam in una regione tali modo, in alia alio modo excreſcens, immo Seſamum hoc Indicum vulgare in uno caule tres habet varias foliorum formas, atque hæc iterum variant, prout ſolum ſit pingue vel ſterile. Deſcribam itaque iſta forma, qua in hisce Orientalibus inſulis conſpicitur, ſine dubio differens ab ea, quam in Indoſtana gerit.

Seſami itaque planta caulem emittit craſſum, rectum, ſimplicem, ac fere lignoſum, quinque ſexve pedes altum, qui ſupra in paucos laterales dividitur ramos. Inferior hujus caulis pars rotunda eſt, ac ſuperius quadragona, & profundis ſulcis notata, externe dura & lignoſa, interne mollis & herbacea.

Inferiora folia longis inſident petiolis, formamque habent foliorum Meliſſæ, ſed majora ſunt, tres lata digitos, octo longa, ad oras ample & inregulariter dentata, obliquis & valde protuberantibus coſtis donata, per quas inferne rugoſa ſunt, ad tactum mollia, nec ſplendentia. Quæ in ſtipitis medio locantur, in tres lacinias diſtincta ſunt, quarum quævis undique dentata & major eſt Meliſſæ folio, ex horum alis alia minora progerminant, quædam ſimplicia & ſolitaria, quædam bifida ac trifida, quæ in ſuperiore excreſcunt caule, oblonga ſunt & anguſta, fere inſtar foliorum Salicum vel Olivæ, ad oras non dentata, ſed ſinuoſa, ſeu hic & illic excavata & anguloſa, atque hæc plurimum eriguntur, bina ſibi obpoſita & cruciata, ex nigro virentia, quum inferiora pallide ſint virentia, in toto ſtipite mollia ſunt ad tactum, craſſa, & quaſi viſcoſa, nihilominus flaccida, odoris gravis, & ſaporis oleoſi.

Ex quavis anguſtorum horum foliorum ala ſolitarius excreſcit flos, formam habens anguſti digitabuli, ſeu inſtar floris Hyoſcyami, qui inferius barbula linguæformi donatus eſt, atque in centro quatuor alba continet ſtamina.

Flos hic ſemi pellucidus eſt, villoſus, & in nigra ſpecie albet, poſt florem eodem in loco firma & quadragona excreſcit ſilicula, per quatuor ſulcos diſtincta, digiti articulum longa, erecta, & cauli adcumbens, lanuginoſa quoque, primo intenſe viridis, dein nigricans, in binas dehiſcens partes, ex quavis anguſtorum iſtorum foliorum alâ talis provenit ſilicula, in vertice autem binæ ſimul eriguntur: In fiſſis hisce ſiliculis quatuor conſpiciuntur cellulæ, in quibus ſemina arcte compacta locantur, ex trigono planiuscula, apicibus introrſum poſitis. Duplicem habet colorem ratione binarum hujus plantæ ſpecierum.

Prima & in hisce inſulis vulgatiſſima eſt nigra ſpecies, folia gerens floresque, quales ſupra deſcripti ſunt: Semen ejus nigerrimum eſt externe, Cepæ ſemen referens, interne album, dulce, & oleoſi ſaporis, inſtar Nucum Juglandis vetuſtarum.

Alba ſpecies latiora gerit folia, magis læte virentia, floresque penitus albos, ejus ſemen ex gilvo albicat ſeu pallide cinereum eſt, in quadam etiam ſpecie omnino album, ſaporis dulcioris, & ſubſtantiæ pinguioris quam præcedens. Radix brevis eſt, & pauca reſpectu tam altæ plantæ, diviſa in multas craſſas & nodoſas fibrillas.

Facillime per ſemen propagatur hæc planta, ac ſeritur & colitur inſtar aliorum frumentorum, neutiquam vero in areis inter alia olera, ſoli enim pinguedinem quam maxime adtrahit, ſed in peculiari terræ angulo, ſoli bene expoſito & pingui.

Conligitur vero, quum ejus ſiliculæ incipiant dehiſcere, quas omnes decerpunt unam poſt aliam, viridis relinquentes, donec itidem matureſcant. Decerptæ autem per ſemi diem Soli exponuntur, quum in-

ternæ

XXXIII. HOOFDSTUK.

Het Indiſche Seſamum.

SChier in alle Europiſche Kruydboeken bevind ik, dat het Seſamum zeer kort en donker beſchreven is, zoo wel by de nieuwe als oude Schryvers, waar van ik de oorzaak onder andere giſſe te zyn, dewyl dit kruyd een onvaſte gedaante heeft, in 't een Land dus, in 't ander zoo, zelfs hier aan 't gemeene Seſamum Indicum ziet men aan eene en dezelfde ſtok driederley bladeren, en dezelve al weder veranderlyk na de vettigheid of magerheid des grondts. Ik zal het dan beſchryven met die gedaante, die in deze Ooſterſche Eylanden gezien word, buiten twyffel verſchillende van die geene, die het in den Indoſtaan heeft.

De plante dan van het Seſamum ſchiet op met een dikte, regte, ſchier boutagtige, en enkelde ſtam, vyf en zes voeten hoog, die zig boven in weinige zyde-takken verdeeld. Het onderſte van den hooft ſteel is rond, na boven toe vierkantig met diepe voorens, buyten hard en boutagtig, binnen week en kruydagtig.

De onderſte bladeren ſtaan op lange ſteelen, hebben de gedaante van Meliſſe-bladeren, dog zyn grooter, 3 vingers breed, en agt lank, aan de kanten wyd en ongelyk getand, met ſchuynze en zeer uytſtekende ribben, die ze van onderen rimpelig maken, zagt in 't aantaſten, en zonder glans. Die omtrent het midden van den ſtam ſtaan, zyn in drie lappen verdeeld, waar van ieder rondom gekerft en grooter is dan een Meliſſe-blad, uyt den ſchoot van deze komen andere kleendere voort, zommige enkeld, zommige in twee à drie verdeeld, die aan de bovenſte ſteel zyn lankwerpig en ſmal, ſchier als Willige en Olyf bladeren, aan de kanten niet gekerft, maar bogtig, of hier en daar met boekjes, deze ſtaan meeſt overeynd, twee en twee over malkander in 't kruys, ſwart-groen van coleur, daar de onderſte ligt-groen zyn, aan den gebeelen ſtam zynze zagt in 't aantaſten, dik en als ſmeerig, niet te min ſlap, van een ſterke olyachtige reuk en ſmaak.

Uyt ieder ſchoot van deze ſmalle blaadjes komt een enkelde bloem voort, gefatzoeneert als een ſmalle vingerhoed, of als de bloeme van Hyoſcyamus, beneden een lelleken hebbende, als een tongsken, en binnen vier witte draden.

De bloeme is half doorſchynend, wolachtig in 't aanzien, aan de ſwarte zoorte is ze wit, met een weinig ligt-purper gemengd, aan de witte zoorte gebeel wit, na de bloeme komt op dezelfde plaats een ſtyve vierkante bouwe voort, met vier voorens geſtreept, een lid van een vinger lank, regt overeynd, en tegens de ſteel ſtaande, mede wolagtig van aanzien, eerſt hoog-groen, daar na ſwartagtig, en in twee berſtende; uit ieder ſchoot van de ſmalle blaadjes ſtaat een zoodanige bouwe, maar omtrent den top ziet men twee by malkander. In de geborſten bouwen ziet men vier kamerkens, en daar in het zaat digt op malkander gepakt, uit driekanten platagtig, en met de ſpitsen na binnen gekeert. Het is tweederley van coleur na de twee zoorten dezes kruyds.

De eerſte en in deze Eylanden gemeenſte zoorte, is de ſwarte, met bladeren en bloemen als hier boven beſchreven: Het zaad is pik-ſwart, van buyten als Ajuyn-zaad, van binnen wit, zoet en olyachtig van ſmaak, gelyk oude Nooten.

De witte zoorte beeft wat breeder bladeren, ligt-groen, en de bloemen gebeel wit. Het zaad is uit den valen witagtig of ligt-graauw, ook in een zeeker zoorte gebeel wit, zoeter van ſmaak, en vetter van ſubſtantie dan het voorgaande. De wortel is kort, en weynig na proportie van een zoo booge plante, verdeeld in veele dikke en knobbelige Vazelingen.

Het wert zeer ligt met zaad voortgeteeld, ook gezaayd en gebavend als ander kooren, dog geenzints op de bedden onder andere moeskruyden, want het magert den grond zeer uyt, maar op een byzonder ſtuk Lands, dat wel ter Sonne ſtaat, en een vette grond beeft.

Men oegſt het in als de bouwen beginnen te berſten, bouwe voor bouwe afplukkende, en latende de groene ſtaan, tot dat die ook rypen. De afgeplukte moet men een halve dag in de Sonne ſtellen, als dan de binnenſte vliesjes

aan

ternæ cellularum pelliculæ ſeſe aperiant, ſeminaque emittunt, manibus quoque conteri poſſunt, ac ſemina explodi, ſed tum frequenti cribratione opus eſt, antequam ſemina a paleis ſeparentur & depurentur.

Nomen. Latine *Seſamum Indicum.* In Malabara & Indoſtana *Gingeli* & *Gingelin*, unde Europea deſcendunt nomina, uti Hiſpanicum *Sorgelin* & *Alegria*, ac Sicilicum *Gingilena*, *Gingulena*, *Gurgulena*, & *Jugjolina*, item omnium corruptiſſimum apud *Julium Scaligerum exercit.* 158. *Zenſerlin*, quod hallucinari non potuit, quid denotet. Arabica enim vox primitiva eſt *Semſem*, ut ſemen *Golgolân*: *Semſem* poſſet quis judicare duplicatum eſſe *Semen*, h. e. pinguedo, ob pingue oleum, quod hoc ſemen exhibet. Malaice *Widjin.* Ternatice *Widje.* Javanice & Baleyice *Lenga.* Amboinice quoque *Widjin.* Bandice *Alalun.* Sinice *Moá.*

Seſamum hoc Indicum legitimum eſſe affirmare nullus dubito, quanquam *Matthiolus* in *Dioſcoridis libr. 2. cap.* 92. aſſerat, illos in manifeſto errore verſari, qui plantam hanc, quam ille ibidem ex aliorum delineatione ſatis accuratam, & huic noſtræ convenientem proponit, pro vero *Seſamo* habent ob cauſam, quia parum convenit cum *Theophraſti* & *Plinii* deſcriptione. Sed ad hoc reſpondeo, certum eſt, *Seſami* plures eſſe figuras, adeo ut aliam Peloponeſiacum & Græcum, aliam Ægyptium, aliam Indicum habeat, ejusdem tamen, quantum conjici poteſt, uſus & virium.

Locus. *Seſamum* genuinum olim ex *Plinii* teſtimonio ex India delatum eſt in Aſiam, Græciam, ac porro in Italiam, ſubſequentibus autem temporibus videtur neglectum fuiſſe ac præteritum. Quodque hodie parum in Italia reperitur, cauſſatum forte eſt, quod nimis arva emaciet. Contra in hunc usque diem magna copia colitur in India, ac præſertim in Malabara, Cormandela, Bengala, item in Java & Baleya, utræque ejus ſpecies, alba nempe, & nigra, cujus ultima ſpreta eſt, nec in hortis toleratur, ac ſponte ſeſe propagare oportet. In Amboina nigra potiſſimum obcurrit ſpecies, alba rara eſt, ſed copioſior in Ternata.

Uſus. Semen albæ & flavæ ſpeciei potiſſimum in uſu eſt ad oleum exprimendum, quod in India duplex eſt; Primum ac vulgatiſſimum eſt tenue, flavescens inſtar olei Rapacei, & præparatur in Java & Baleya per coctionem ſeminis conmoliti in aqua, quo modo Calappi oleum conficitur. Alterum multo craſſius eſt, & obſcure fuſcum, pinguiſſimum, & aduſtam olens pinguedinem, quod ex Sina defertur, & Bataviæ quoque a Sinenſibus præparatur. Crudum albumque ſemen ex Java in hasce defertur inſulas, quod adhibetur & inſpergitur placentis minoribus, quod in aliis locis fit ſemine Fœniculi vel Aniſi, & hodie quoque in Sicilia in uſu eſt, & ex pugno editur, in ſartagine ab aliis parum torretur, & conmiſcetur cum Saccharo & Orizæ farina in paſtam, ex qua placentulæ formantur, Latine *Seſamides* dictæ, quæ in furnis vel ſupra carbones parum ſiccantur vel torrentur, ac ſic eduntur; primæ vero placentulæ, quibus ſemen hoc tantummodo inſpergitur, & quæ majorem continent farinæ copiam, multo præſtantiores ſunt, poſterioris enim aduſtum quaſi habent ſaporem, tetrumque cauſſant oris halitum, ac ventriculum obtundunt per pinguedinem, unde & itinerarii has multum ſecum ducunt, ut pauco cibo indigeant, nec fames ipſos vexet.

Sinenſes has puerperis poſt partum exhibent, aliisque ex morbo reconvaleſcentibus, quum corpori maximum dent nutrimentum, & ut cito pingueſcant homines. Idem quoque ſemen cum radice *Tsjonckor* contritum, Emplaſtri forma mammis mulierum inponitur, quæ lac generant aquoſum, ex quo infantes abdominis torminibus laborant, ut lac iſtud corrigatur, *Seſamum* enim modice calefacit, emplaſticam habet virtutem, quæ ſimul nutrit, & dolores ſedat.

Quum hæc planta maximum præbeat commodum incolis Malabaræ, Cormandelæ, & Bengalæ, hinc indicabimus, quo modo hanc colant. Triplex ibi habent *Gingeli*, nigrum, obſcure luteum ſeu ruſſum, & album, quod hic ignotum eſt: Quotannis tota hoc ſemine conſeruntur arva, quod ibi, uti & tota planta, paulo major eſt quam hic, maturum vero baculis exuitur,

ann de kamertjes hun openen, en 't zaad uitſchudden; men kanze ook wel met de handen wryven of uitſlaan, maar dit veroorzaakt veel warrens, eer men 't zaad van 't kaf zuyverd.

Naam. *In 't Latyn* Seſamum Indicum. *Op Malabaars en Indoſtaans* Gingeli *en* Gingelin, *waar van de Europiſche namen komen, als in Spanjen* Sorgelin *en* Alegria. *In Sicilien* Gingilena, Gingulena, Gurgulena, *en* Jugjolina: *Als mede het alderbedurvenſte by* Julius Scaliger. exercit. 159. Zenſerlin, *het welk by niet heeft raden kunnen, wat het zy. De origineele Arabiſche naam is* Semſem, *en 't zaad* Golgolân, Semſem *mogte men oordeelen verdubbeld te zyn van* Semen, *dat is vettigheid, aan wegens den veelen olye, die dit zaad uitgeeft. Maleyts* Widjin. *Ternatice* Widje. *Javaanſch en Baleyts* Lenga. *Macaſſaars* Langa. *Amboinſch mede* Widjin. *Bandanees* Alalun. *Sinees* Moá.

Dat dit het regte Ooſtindiſche Seſamum *is, durf ik wel verzekeren, ſchoon* Matthiolus *op het* tweede boek, cap. 92. *van* Dioſcorides *wil ſtaande houden, dat die geene dwalen, welke die plant, die by aldaar uit andere afgetekent, dog genoeg naaukeurig, en met de onze overeenkomende, aan de hant geeft, voor de regte* Seſamum *houden, alleen om die reden, om dat ze weinig overeenkomt met de beſchryving van* Theophraſtus *en* Plinius. *Dog hier op antwoorde ik; dat het zeker is, dat 'er veel figuren van de* Seſamum *zyn, zoo dat een andere is het Peloponeeſiche, en Griekſche, een andere het Ægyptiſche, een andere het Indiſche, dog zoo veel men bemerken kan, van dezelfde kragt en gebruyk.*

Plaats. *Het origineele* Seſamum *is eertyds na 't getuigeniſſe van* Plinius *eerſt uyt Indien gebragt in Aſie, Griekenland, en voorts in Italien, doch het ſchynd in de navolgende tyd verwaarloosd, of al willens verlaten te zyn. Dat men 't bedendaags in Italien weinig vind, is miſſchien om dat 't de Akkers te zeer uytmergelde. Daar en tegens werd het in Indien tot heden toe met menigte geplant in de Landen van Malabaar, Cormandel, Bengalen: Als mede op Java en Baley beide zoorten, witte en ſwarte, dog het laatſte is veracht, werd in de Hoven niet verwaardigd, en moet zig zelfs voortplanten. In Amboina vald meeſt het ſwarte, het witte weinig en meer in Ternaten.*

Gebruyk. *Het zaad van 't witte en geele geſlachte is meeſt in gebruyk om oly daar uit te perſſen, waar van men in Indien tweederley heeft: Het eerſte en gemeenſte is dun, geelagtig, als raapzaad-oly, en werd gemaakt op Java en Baly door opkoken in 't water van 't gemalen zaad als Calappus-oly. Het andere is veel dikker en donker-bruyn, zeer vet, en na gebraden vet riekende, komt uit Sina, en werd op Batavia van de Sineezen gemaakt. Het raauwe witte zaad werd uyt Java in deze Eylanden gebragt, 't welk men gebruykt op kleene koekjes te ſtroojen, gelyk men elders met Venkel en Anys-zaad doed, en ook bedendaags in Sicilien gedaan werd om uit de vuyſt te eeten; men rooſt het anders een weinig in de panne, vermengd het met zuyker en ryſt-meel tot een deeg, en maakt 'er koekjes van, in 't Latyn* Seſamides, *die men dan in den oven of op kolen wat droogd, en zoeet, doch de eerſte koekjes, daar men 't maar opſtrooyd, en die meer meel hebben, zyn veel beter, want de laatſte hebben een brandige ſmaak, veroorzaken een ſterken aaſſem, en verdoven de mage met haar vettigheid, daaromze de Reyzigers veel met hun voeren om met weinig verzadigd te werden, en geen honger te gevoelen.*

De Sineezen geven ze de Kraamvrouwen ook in na 't baren, en andere Lieden, die van een ziekte opſtaan, om het lyf een kragtig voedzel te geven, en haaſtig vet te maken. Het zelfde zaad met de wortel Tsjonckor *gewreven, werd plyſters gewys overgeſlagen op de borſten van de Vrouwen, die een waterachtige en quade melk hebben, waar van de kinders buykpyn krygen, om dezelve melk te verbeteren, want* Seſamum *is matig verwarmende, dikmakende, aanklevende, voedende, en pyn ſtillende.*

Dewyl dit kruyd wel de meeſte nuttigheid geeft aan de Inwoonders van Malabaar, Coromandel, en Bengalen, zoo zullen wy zeggen, hoe dat zy daar mede omgaan. Zy hebben aldaar driederley Gingeli, *ſwart, donkel-geel of ros, en wit, 't welk albier onbekend is. Men zaayd het jaarlyks met gebeele Akkers vol, zynde aldaar wat groter van gewas en zaad, dan albier, het rype werd met*

ſtokken

uitur, excuſſumque aquæ infunditur; cui paleæ innatant, femen vero fundum petit, quod dein tollitur, & ad ſolem exſiccatur.

Dein molendinas habent certas, quæ conſtant ex ingentibus lapideis crateribus, quibus inponitur alter rotundus lapis ejusdem formæ, qui circumagitur ab hominibus vel bobus, in illis ſemina trium ſpecierum conmixta inponuntur, atque per rotationem rotundi lapidis comminuuntur, & in paſtam formantur, quæ tollitur, & manibus fortiter compingitur in globulos, qui patinis vel doleis inponuntur, tum oleum ſponte exſudat & ſupernatat, quod cochlearibus eximitur.

Hoc oleum ibi adhibent non tantum ad lampada, ſed etiam in culina, ad quosvis cibos pingues reddendos, fricandos, & torrendos, quod aliis in locis cum Calappi oleo peragitur, quod in iſtis deſideratur regionibus. Oleum hoc Seſaminum inter olea ad culinam aptiſſimum eenſetur, quum non tam facile rancesſcat Calappi oleo, quod non niſi recens in cibis adhiberi poteſt, quum hoc oleum butyraceum ſuum plerumque ſervat odorem. Javanorum oleum *Widjin* non tam bonæ notæ eſt, ac plerumque adulteratur, quum inter coquendum varia ab ipſis admiſceantur ſemina, ni de induſtria purum ab aliis deſideretur.

In Cerama prope Roemakey multum quoque colitur *Widjin*, ac per coctionem oleum pallide ruſſum extrahitur, hoc vero itidem inpurum eſt, ac ſæpe adulteratum Calappi oleo. Ipſis quoque inſervit ad varia medicamenta, hoc enim oleo inliniunt cunctos contuſos & tumentes artieulos, & ad aurium inflammationem. Qui Ophthalmia laborant calida, matutino tempore hos adeunt ſtipites, unumque alterumve edunt florem, quædam ſimul ſuſurrantes verba. Melius forte facerent, ſi folia ejus aquæ incoquerent, oculisque inflammatis inponerent ex Dioſcoridis præcepto.

Quum Ægyptiorum modus curandi magna ex parte conveniat cum Italico, hinc addemus ea, quæ *Proſp. Alpinus* de hac ſcribit herba: „ dicit itaque Ægyptios hujus plantæ foliis, feminibus, & oleo easdem „ tribuere vires ac virtutes, modice nempe calefacientes in ſecundo gradu, humectantes, reſolventes, & emollientes. Folia ejus cocta oculis adplicantur inflammatis ad ardorem extrahendum. Eadem quoque herba contra lateris dolores, Pulmonis morbos, Aſthma & tuſſim, cunctos itidem emollit duros tumores. Mulieres ex hac balneum formant cum ejus feminibus & melle, in quod deſcendunt ac ſedent ad quosvis matricis & partium muliebrium durities emolliendas. Idem quoque decoctum forma fotus adplicatum, quævis cutis vitia & morbos curat, capitis furfuras, omnesque lividas maculas contuſas, in quibus extravaſatus ſtagnat ſanguis. Emplaſtrum præparatum ex hujus herbæ foliis, feminibus & melle, cunctos emollit duros tumores, ſchirrhoſos nempe, ut & ad exſiccatos nervos valet, quibus utiliter ſemper uti ſolent. Quod etiam ad combuſtas partes ſummo cum ſucceſſu adhibent, non minus quam ad calidas inflammationes reſolvendas, vel ſuppurandas. Decoctum etiam in clyſteribus ad colicos dolores, & ad emolliendam alvum adfectant. Mulieres ad movendas menſtruas purgationes, decoctum & infuſum in aqua paratum pro ſecreto auxilio habent, neque ſua ſpe hæ, quibus præ craſſitie ſanguinis venarumque uteri obſtructione menſes non veniunt, fruſtrantur. Seminis ad cibum uſus eſt antiquatus apud omnes Ægypti incolas, pauci tamen eſt nutrimenti, ſed alimentum unctuoſum ac craſſum præbet, ex quo, quam ob rem ipſorum frequenti eſu mulieres inpinguefcant, facile deprehenditur. Plus pinguefacit oleum, ex ſeminibus expreſſum, omniumque maxime fæx olei *Tachine* ab illis vocata, & Arabibus *Thien* dicta. Oleum facemque ejus bibere, adhuc ut inpinguefcant, mulieres in balneis familiariſſimum habent. Quod per aliquot dies potatum quosvis curat cutis pruritus, anhelitus difficultatem, & pleuritim deſperatam &c. uti de foliis dictum fuit. Ad vehementes porro ſtomachi, inteſtinorum, uterique dolorum cruciatus demulcendos intus extraque præſtito. Adhibent etiam ad ſcabiem & cutis veſiculas curandas tam interne quam externe, ut & ad verrucas, ſi ſæpius ipſis inliniatur. Huc usque *Proſp. Alpinus*.

ſtokken uitgeſlagen, het uitgeſlagene t'zamen in water gedaan, daar de kaf boven op dryft, en 't zaad zig op de grond zet, het welk men daar uit neemt, en in de Sonne droogd.

Daar nà hebben zy bezondere meulens, zynde groote ſteenen mortieren of bakken, daar in een ander ronde ſteen als een loper paſt, die van Menſchen of Oſſen omgedraayd word, hier in werd het zaad van de drie zoorten onder malkaar gemengd, gedaan, en door 't draajen van den loper tot deeg gemalen, dewelke dan uitgenomen, met de banden ſterkelyk werd gekneed, en daar uit bolletjes geformeerd, die men in ſchotels of andere vaten legt, zoo zal het oly van zelfs opdryven, het welk men met lepels afſchept.

Deze oly gebruyken zy aldaar niet alleen tot lampen, maar ook in de keuken om al haar koſt daar mede te vetten, fruyten, en andere dingen daar in te bakken en braden, gelyk men elders met de Calappus-oly doed, 't welk men aldaar niet heeft. Dit Oleum Seſamum werd onder de olyen het bequaamſte tot de keuken geagt, om dat het niet licht zoo ſterk werd als de Calappus-oly, 't welk men niet dan verſch in de koſt gebruiken kan, daar deze oly doorgaans zyn botteragtige reuk behoud. Het Javaanze Widjin-oly is zoo goed niet, en meeſt vervalſcht, om dat ze in 't uitkoken velerhande zaden door malkander mengen, of men moet het expres beſtellen.

Op Ceram by Roemakey, werd ook veel Widjin geplant, en door 't koken een ligt roſſe oly daar uit gebaald, dog 't zelve is mede niet zuyver, en dikwils vermengt met Calappus-oly. Het diend by hun lieden ook tot veelerhande Medicynen, want met die oly beſtryken zy alle geſlagene en gebulte leden, en ontſtekingen der ooren. Dewelke beete en ontſteeken ogen hebben, gaan 's morgens vroeg by deze ſtokken, eeten een of twee bloemen daar van, eenige woorden daar by preuvelende. Zy deden miſſchien beter, zoo zy de bladeren in water kookten, en de verbitte ogen daar mede ſtoofden, na de leere van Dioſcorides.

Dewyle der Ægyptenaren maniet in 't cureren meeſt overeenkomt met de Italiaanſche, zoo zullen wy hier by zetten, 't geene Prosper Alpinus *van dit kruyd beeft:*
„ *Hy zegt dan, dat de Ægyptenaren de bladeren, zaad,*
„ *en oly van dit kruyd van eenderley natuur en kragten*
„ *houden, te weten matig warm in de tweede graad, vog-*
„ *tig, reſolveerende, en week makende. De bladeren ge-*
„ *kookt, werden op de ogen gelegt, die verbit zyn, om*
„ *den brand uit te trekken. Het zelfde kruyd werd ook*
„ *gebruykt tegens zyde ſteeken, longe-ziekte, korte aaſſem,*
„ *en boeſte. Zy verwekken ook alle harde geſwellen. De*
„ *Vrouwen maken een bad van dit kruyd met zyn zaad*
„ *en boning, en zitten daar in om alle hardigheid van de*
„ *Lyfmoeder en Vrouwelyke partyen te verweeken. De-*
„ *zelfde decoctie warm opgeſlagen, geneeſt alle gebreeken*
„ *des buyds, ſchubben des hoofds, en alle blaauw geſla-*
„ *gene plekken, daar dood bloed zit. Een pleiſter gemaakt*
„ *van de bladeren, zaad, en boning, vermurwd alle har-*
„ *de geſwellen, uitdorrende leden, verbrande partyen,*
„ *en brengt de Apoſtemen tot rypheid; is mede goed te-*
„ *gens de verdroging en opkrimping der zenuwen, waar*
„ *toe zy het altyd met nuttigheid gebruyken. Het zelve*
„ *gebruyken zy ook met goed ſucces tegen de verbrande*
„ *deelen, niet minder als om de beete en ontſtooke dee-*
„ *len te verzagten of te doen rypen. Het afkookzel*
„ *werd ook in Clyſteren tegens Colyk-pynen, en om*
„ *de buyk te verzagten, gebruykt. De Vrouwen bren-*
„ *gen 't van onderen in 't lyf, om de maandſtonden*
„ *te verwekken, die door dikheid des bloeds en verſtop-*
„ *pinge der aderen opgehouden werden. Het zaad gelyk*
„ *voor dezen, zoo is het tot heden toe nog gebruykelyk om*
„ *te eeten, het geeft weinig dog dik voedzel, waar van*
„ *bare Vrouwen zoo diklyvig en poezelig werden. Het oly*
„ *maakt nog vetter, inzonderheid het dikke, dat zig on-*
„ *derzet, 't welk zy luiden* Theyne, *de Arabiers* Thien
„ *noemen, 't welk de Vrouwen in 't bad drinken. Het*
„ *oly eenige dagen na malkander gedronken, geneeſt alle*
„ *jeukten des buyds, korte aaſſem, en zyde ſteeken &c.*
„ *gelyk van de bladeren gezegt is. Tegens groote buyk-*
„ *pyn, ingewand, en moeder, werd het zoo van buyten*
„ *opgeſmeerd als van binnen gebruykt. Het diend hun*
„ *ook verder om blaren of ſcburftheid des buyds te ge-*
„ *nezen, zoo ingenomen als opgeſmeerd. Als mede de wra-*
„ *ten te verdryven, als men 't dikwils daar op ſtrykt.*
Dus verre P. Alpinus.

Craſſum

Het

Craſſum fuſcumque oleum, quod Sinenſes ex Sina deferunt, & aliquando Bataviæ & Bantamæ ex Javanico conficiunt ſemine, ipſis *Majuh* dicitur, Malaienſibus *Minjac Tſchina*, præparaturque ex flavo & albo ſemine in ſartagine primum toſto, quod dein contunditur & exprimitur, unde butyraceum adquirit odorem, & craſſam ſubſtantiam, coloremque pinguioris cereviſiæ, quod ab ipſis multo præſtantius habetur, tenui & excocto Javanico: Hoc ſaltem tanti faciunt, quanti Ægyptii ſuum, cui & magnas tribuunt virtutes, ad homines corroborandos & alendos, qui ex languenti reconvaleſcunt morbo: Hunc in finem pinguem eligunt gallinam, quam in fruſta conſcindunt, atque in hoc fricant oleo, dein hanc excoquunt in debili potu Arack, ſine ullo ſale vel alia pingui re, ſolummodo addentes recens Zingiber in taleolos diſſectum, cocto huic cibo addunt inſuper cochleare iſtius olei, quem edunt ſine Oriza, noſtra vero natio Orizam vel panem ipſi jungit.

Puerperis quoque propinant vel edendum exhibent, ac ſemper ſub veſperam, calefacit enim corpus, ſudorem excitat, præſertim ſi ſuper dormiant, quem cibum Malaienſes *Ajam Aracca* vocant.

In aliis morbis, qui majori indigent nutrimento quam calore, uti in Phthyſi, major aquæ quantitas quam Arack ſumenda eſt, partesque gallinæ minutim contundere, & more Sinico quaſi fricando ſuffocare, ac dein adfundere iſtud oleum, aliquando addentes Cinnamomum, Coſtum Indicum, ſeu Putsjoc, atque bis de die propinant, unde intra paucos dies æger vires recuperat, omnes porro inteſtinorum flatus expellit.

Genuinum album *Widjin* Sinenſes ſervant, & ex illo peculiare conficiunt oleum, cui refrigerantes adſcribunt virtutes, quod propinant puerperis febricitantibus, quas porro obliniunt unguento Bobori, cui hoc ſemen admixtum eſt.

Proſp. Alpinus Ægyptiaco ſuo Seſamo caulem tribuit nimis humilem, folia Solani, floremque album parvum &c. ex quibus patet ab Indico noſtro quoad formam parum differre, niſi tantummodo inferiora ejus intellexerit folia, quæ quodammodo cum illis Solani conveniunt, ſed planta ipſa penitus forma diverſa eſt, ac forte etiam viribus differt, unde & Seſamum in Herbariis Germanicis deſcriptum Vlasdodden, ſeu Lini Capitulum vocatur, quum inter Linum plerumque creſcat.

Noſtrum Seſamum hanc habet proprietatem, quod in primo ſuo ortu contra naturam aliarum plantarum pluvias reſpuat, atque tam fortem fundit odorem, ut nullum animal depaſcere hoc cupiat niſi Eruçæ, quæ hoc æque ac alias comedunt herbas.

In *Bellonii* ſcriptis legitur, quo modo per totam Turciam, Goſſipium & Semamum ſimul plantentur, unde magnum habent lucrum ac reditum, ex oleo nempe ſeminis expreſſo, ubi narrat, quo modo ſervi ſemen iſtud magno labore decorticent, quod de ſeminum ſilieulis intelligendum eſt, ſemen enim ipſum non opus eſt, ut decorticetur.

Ex *Cteſia* adparet, *Oleum Seſaminum* apud Indos ab antiquis jam temporibus in uſu fuiſſe ad cibum, æque ac *Karyinon*, h. e. Nucum Indicarum ſeu Calappi oleum. Malayenſes contrita inliniunt folia fronti contra Cephalalgiam, quæ ex ſolis ardore vel defatigatione oritur. Malabarenſes corpus ſuum & artus inliniunt hoc oleo, quos fortiter fricare ſinunt, unde alacerrimi ſunt, & quam maxime mobiles adquirunt artus, hi enim funambulos exhibent exercitatiſſimos.

Zuſiman dicitur herba eſſe Monomotapenſis, ex qua incolæ oleum præparant ad cibum uſitatum, hoc ſine dubio *Seſamum* erit, quod Italus quidam itinerarius juxta vernaculam ſuam linguam *Sosmano* vocaverit.

Caleſactus in frigidam ſi quis ſeſe conjicerit aquam, unde pori obſtruuntur, & ingentem perſentit Cephalalgiam, artuumque dolores, tum ſolent Sinenſes in quovis brachio partem quandam hoc oblinire oleo, uti & in quavis ſura, ac dein æneo nummo tam diu illam arrodere partem, donec veſiculæ ſubſequantur. Hoc oleo itidem inliniunt illas partes, quas more Sinenſi adurere volunt ſune igniario, uti in temporibus & poſt aures, qua re Cephalæas & Catharros norunt curare.

Oleum

Het dikke bruyne oly, 't welk de Sineezen uyt Sina brengen, en zomtyds op Batavia en Bantam met het Javaanſche zaad nabootzen, hiet by hun luyden Majuh, *by de Malyers* Minjac Tſchina, *en werd gemaakt uyt het geele en witte zaad, eerſt in een pan gerooſt, daar na geſtooten en uytgeperſt, waar van het de botteragtige reuk, en dikke ſubſtantie bekomt, van coleur als dikke mom, 't welk van hun luyden voor veel beter gehouden werd, dan het dunne en uitgekookte Javaanze: Zy maken daar immers zoo veel werks af, als de Ægyptenaars van 't bare, ſchryvende 't zelve groote kragten toe, om de menſchen te verſterken, en te voeden, die van een quynende ziekte opkomen: tot dezen einde neemenze een vet Hoen, of Capoen, ſnyden dezelve aan ſtukken, bakkenze in deze oly, en kookenze daar na in ſlappen Arak, zonder eenig ander zout of ſmout, alleenig verſche Gember in ſchyfkens geſneeden daar by doende; op het gekookte giet men nog een lepel vol van voorſz. olye, en eeten dat zoo zonder ryſt, maar onze Natie moet ryſt of brood daar by hebben.*

Zy geven 't ook haare Kraamvrouwen te drinken en te eeten, en dat altyd tegens den avond, want het verwarmt het lichaam, brengt ſweet, en men moet 'er op ſlapen, welke koſt de Malyers Ajam Aracca *noemen.*

Voor andere ziekte, die meer voedzel dan warmte moet hebben (gelyk in de teering), moet men meer water dan Arak nemen, de ſtukken van het Hoen kleen ſtampen, op zyn Sinees al ſmoorende ſtooven, en dan genoemde oly daar op gieten, zomtyds Caneel, en Coſtus Indicus *daar by doende, en geven daar van twee rys 's daags te drinken, waar van hy in weinige dagen weder tot kragten komt, en het verdryft alle winderigheid des ingewands.*

Het regte witte Widjin *bewaren de Sineezen, en maken een byzonder oly daar van, 't welk zy verkoelende kragten toeſchryven, gevende zulks te drinken aan de Kraamvrouwen, die koortzig zyn, en beſmeerenze met een Bobori-zalve, waar onder dit zaad gemengd is.*

Prosper Alpinus *beſchryft zyn Ægyptiſch Seſamum met een al te laage ſteel, bladeren als nagtſchade, en een kleene witte bloeme &c. waar uyt ſchynd, dat het van onze Indiaanſche in gedaante wat verſchild, of hy moeſte alleenig de onderſte bladeren verſtaan hebben, die zoo wat na Solanum gelyken, maar t'eenemaal in gedaante, en ook misſchien in kragten verſchild, daar van wert het Seſamum in de Duytſche Kruydboeken beſchreven, en Klas-dodden genaamt, om dat het onder 't vlas gemengd groeyt.*

Ons opregt Seſamum beeft die eygenſchap, dat het in zyn eerſt uytkomen tegens de natuur van andere planten geen regen vereyſcht, en is zoo ſterk van reuk, dat 'er geenderhande beeſt van eeten wil, dog van de Rupzen werd het zoo wel gekweld als andere kruyden.

In de ſchriften van Bellonius *vind men, hoe ze door gebeel Turkyen het Cattoen en Seſamum by malkander planten, en daar groote winſt uittrekken, te weten met het oly uit het zaad gemaakt, verhalende hoe de Slaven 't zelve zaad met groote moeyte ſchillen, 't welk men van de zaad-buyskens verſtaan moet, want het zaad zelfs behoeft niet geſchild te werden.*

Uyt Cteſia *bemerkt men, dat* Oleum Seſaminum *by de Indianen al van oude tyden in gebruyk zy geweeſt tot de koſt, zoo wel als* Karyinon, (*dat is Indiaanſche Nooten of Calappus-oly*). *De Maleyers ſmeeren de gewrevene bladeren op 't voorhooft tegens hooftpyn, die van hitte der Sonne of vermoeydheid komt; de Malabaren beſtryken hun lichaam en leden met dit oly, en laten dezelve ſterkelyk wryven, waar door ze zeer rad en gedweeg van leden werden, en men ziet de gaauwſte Koordedanſſers en Gogelaars uit hun lieden komen.*

Zuziman *werd gezegt een kruyd te zyn in Monomotapa, waar uyt de Inwoonders een oly maken tot de koſt gebruykelyk, dit zal buyten twyffel het Seſamum zyn, 't welk de een of ander Italiaanſche Reyziger na zyn Landstale* Sosmano *zal genoemd hebben.*

Als iemand verbit zynde, in koud water ſpringt, waar door de ſweetgaatjes verſtopt werden, en men groote pyn in 't hooft en leden gevoeld, zoo plegen de Sinezen aan ieder arm een plek met dit oly te beſmeeren, als mede op ieder kuyt, en daar na met een kopere penning zoo lang daar op ſchrappen, tot dat 'er blaartjes na volgen. Ook ſmeeren zy het lichaam met dit oly aan de plaatzen, die zy op zyn Sinees met het lontje branden willen, gelyk aan de ſlaap van het hooft en agter de oren, waar door zy groote hooftpyn en zinkingen weeten te verdryven.

Het

Oleum Javanicum coctum in cibo non adhibetur, ſed tantummodo ad Lampada & unguenta, quum, uti dictum fuit, ex variis conficitur ſeminibus conmixtis, ac ruditer præparetur.

Seſamum album gerens ſemen, in Braſilia quoque creſcit juxta teſtimonium *Piſonis libr. 4. cap.* 45. ubi introductum eſt ab Æthiopibus Congenſibus, qui hoc quam maxime indigent ob oleum, quod ex ejus ſemine conficiunt, & in cibis adhibent, notumque ibi eſt nomine *Girgilim*.

Schit-Elu. Bracmanis *Davo Piloe* in *Hort. Malab. part.* 9. *fig.* 54. deſcriptum, *Seſamum* noſtrum *album* eſt, quod hic in Amboina raro obcurrit. *Commelinus* in adnotationibus ſuis ibi Malaice vocat *Bidzjam Poeteh*, quod vulgo pronunciatur *Widjim Poete*, ejusque Oleum *Sergelim*.

Car-Elu Bracm. *Caro Pilo loc. cit. fig.* 55. eſt *Seſamum nigrum*, cujus folia magis dentata ſunt, Malaice juxta Commelinum *Bitzjam Hitem*, quod Malaienſes vulgo pronunciant *Widjin Itam*.

Tabula Septuageſima Sexta

In *Figura Prima Seſamum* exhibet *Indicum*, quæ planta a *Tournef.* ad *Digitalis* genus relata eſt, ſed proprie peculiare conſtituit genus, ejus vero ſcriptores, qui optimas hujus plantæ exhibuere Figuras, adlegavi in *Theſ. Zeyl. p.* 87. vocaturque in *H. Cliffort p.* 318. Seſamum foliis ovato-oblongis integris, ſed minus proprie, quum tantum exprimat ſuperiora, media enim ſunt dentata, & infima ternata.

Figura Secunda Panicum exhibet *gramineum*, ex *Auctuario* huc relatum poſt *caput* 32.

Het uytgekookte Javaanze oly werd in de koſt niet gebruykt, maar alleenlyk tot lampen en ſmeeren, om dat het, als gezegt, van veelerley zaden door malkander gemengd, en vry wat ſlordig gemaakt werd.

Seſamum met wit zaad, waſt ook in Braſil, na 't getuygeniſſe van Piſo libr. 4. cap. 45. *zynde aldaar ingebragt door de Negers van Congo, die het zeer nodig hebben wegens het oly, dat zy uyt zyn zaad maken, en in de koſt gebruyken, het is aldaar bekent met de name* Girgilim.

Schit-Elu. *Braminees* Davo Piloe, in *Hort. Malab.* part. 9. fig. 54. *beſchreeven, wil ons* Seſamum album *zyn, albier in Amboina weinig te vinden.* Commelinus *in de Annotatie, noemd het in 't Maleyts* Bidzjam Poeteh, *'t welk men in 't gemeen uytſpreekt* Widjim Poeti, *en het Oleum daar van* Sergelim.

Car-Elu. *Braminees* Caro-Pilo loc. cit. fig. 55. *beſchreven is ons* Seſamum nigrum, *en zyne bladeren zyn meer gezaagt. In 't Maleyts na Commelin* Bidzjam Hitem, *'t welk de Maleyers in 't gemeen uytſpreeken,* Widjin Itam.

De ſes en ſeventigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* het *Indiſche Seſamum*, welke plant van *Tournefort* tot het geſlagt van de *Digitalis* gebragt is, maar eygentlyk een byzonder geſlagt uitmaakt, deszelfs Schryvers, welke de beſte figuren van deze plant gegeven hebben, heb ik aangehaalt in myn *Theſ. Zeyl. p.* 87. en wert in de *H. Cliff. p.* 318. genaamt Seſamum, met heele en lankwerpige ſpitze bladeren, dog zeer oneygentlyk, om dat die benaming alleen de bovenſte bladeren uytdrukt, daar de middelſte getant, en de andere drie te zamen voortkomen.

De *tweede Figuur* wyſt aan het *grasagtige Panik-plantje*, uit het *Auctuarium* hier geſtelt agter het 32 *Hooftſtuk*.

CAPUT TRIGESIMUM QUARTUM.

Cannabis Indica. Ginji.

HÆc herba ſtultorum Indis habetur tanquam *Nepenthes*, quam adhibent ad triſtitiam pellendam, ac lætitiam adferendam, harum enim regionum Incolæ naturalibus vini virtutibus, quod tamen non magna habent copia, vel ipſius loco aliis vini arborei ſpeciebus non contenti, quum homines ex ipſorum opinione per paucum tantum tempus exhilaret, tales hinc excogitarunt res, quæ cordis anxietates, dolorum timorem, ut & periculorum ipſo momento tollere valent, quod fieri nequit niſi forti ſenſuum conmotione, & ingenii obnebulatione, quod ipſis ebrietas, nobis vero fatuitas dicitur, quam plerumque inſequitur Mania, vel ſtultus quidam habitus. Hoc autem efficiunt per quandam herbam, ejusque ſeminis efficaciam, quæ nil aliud eſt niſi Cannabis Indica, quam hic deſcribemus, diſtinctam in marem & feminam.

Gingi mas alta eſt planta, ſimplici rectoque adſurgens ſtipite, cujus cortex multo tenuior eſt Cannabi noſtra, qui tamen in fila quoque dividi ac duci poteſt, eſt autem ille parum anguloſus, firmus, pallide virens, ſex ſeptemque pedes altus, in paucos laterales ramos diviſus, qui oblique eriguntur, & in annulos ſeu articulos diſtincti ſunt, qui per ſemi digiti ſpatium diſtant, cuivis autem adponitur folium retroflexum ac dependens, in quinque alia anguſtiora ſeu lacinias diſtinctum, undique ad oras ſerratum, obliquis ſulcis & coſtis pertextum, rugoſum, pallidum, & inelegánter viride. Media hujus lacinia quinque pollices longa eſt, aliæ proportionaliter breviores.

Majoribus ramis majora inſident folia, ſeptem novemque ſimul locata, plerumque autem ſeptem, in vertice tantum tria, quorum medium ſemi digitum vix latum eſt, binæque laterales laciniæ adeo puſillæ, ut vix dignoſci poſſint.

Ex

XXXIV. HOOFDSTUK.

De Indiſche Kennip.

DIt *Narre-kruyd houden de Indianen voor haar* Nepenthes, *hun dienende om droefheid te verdryven, en vrolykheid aan te brengen, want de menſchen dezer Landen met de natuurlyke kragten des wyns, den welken zy dog weinig hebben, of andere zoorten van hare boom-wynen en gebrande waters niet te vreede zynde, om datze de menſchen na haar zeggen voor een korte tyd maar vrolyk maken, hebben zodanige dingen uytgezogt, die eenige ſwaare angſten van 't hert, vreeze voor pynen, en perikulen op ſtaande voet weeten weg te nemen, 't welk niet kan geſchieden, dan door een kragtige beroeringe der Zinnen en bedwelminge des verſtants, 't welk by hun luyden dronkenſchap, by ons gekheid genaamt werd, daar op gemeenlyk razerny volgt, of een gekkelyke houding! Dit brengenze te wegen door een zeker kruyd, en deszelfs zaad, 't welk anders niet is dan de Indiaanſche Kennip, die wy hier beſchryven zullen, verdeeld in manneken en wyfken.*

Ginji *het* manneken, *werd een hooge plante, opſchietende met een enkelde, regte ſteel, of ſtam, hebbende een veel dunder ſchorſſe dan onze Kennip, die zig egter mede in draden verdeelen laat, wat boekig, ſtyf, bleek-groen, zes en zeven voeten hoog, verdeeld in weinige zyde-takken, die ook ſchuyns overeynd ſtaan, zy zyn in leden verdeeld, een halve vinger van malkander ſtaande, aan ieder ſtaat een blad agterwaards hangende, in vyf andere ſmallere bladeren of ſnibbelen verdeeld, en aan de kanten rondom gezaagt, met ſchuynze vooren en ribben doortogen, ruyg, bleek, en doods-groen in 't aanzien. De middelſte ſnibbel is vyf duymen lang, de andere na advenant korter.*

Aan de grootere ſtelen ſtaan grootere bladeren, zeven en negen by malkanderen, gemeenelyk zeven, maar aan de toppen ſtaan 'er drie, waar van het middelſte ſchaars een halve vinger breed is, en de twee zyde-ſnibbelen zoo kleen, datze pas kennelyk zyn.

Uyt

Fig. 2.

Fig. 1.

Ex foliorum alis undique circa ſtipitem multi dependent floriferi racemuli, quibus oblonga inſident capitula, ſeſe aperientia in teneros pentapetalos floſculos, oris virentibus, in quorum centro viridia locantur ſtaminula, ſunt autem illi pallide virentes, dependentes, ac facillime decidunt, nullum relinquentes ſemen.

Caules floriferis hisce racemulis referti, quotidie alia exhibent capitula ſeſe aperientia. Plantæ odor gravis eſt, & Tabacarius: Caules vero interne medullam gerunt fungoſam & aquoſam. Radix vilis eſt, longa, in paucas fibrillas diſtincta.

Ginji femina ſtipitem quoque emittit ſimplicem ac rectum, decem altum pedes, in laterales quoque ramulos diviſum: Ejus folia ſunt uti prioris, ex nigro virentia, rugoſiora, ac graviorem fundunt odorem, quorum ſeptem ſimul, ſeu ſeptem laciniæ locantur in majoribus caulibus, laterales ramuli tantum tres habent lacinias, ac ſumma ipſorum pars tantum unicum ſimplex gerit foliolum.

Ex ipſarum alis ſemina ſeu fructus excreſcunt, in denſis racemulis conlecti, nullis præcedentibus floſculis, ſunt autem acuminata & coniformia capitula, glauca, ad tactum pinguia, & ſtriata inſtar grani Orizæ, gluma contenti. Inter hæc capitula multa anguſta locantur foliola ſeu barbulæ, tam arcte, ut ipſum fere obtegant caulem. Quævis filicula ſeminalis burſulam refert, cujus apex parum incurvatus eſt, quumque exterior ejus pellicula incipiat luteſcere, tum ſemen maturum cenſetur.

Verum ſemen ſeu granulum internum veſicula contentum minus eſt Tritici granulo, binis oris lateralibus donatum, Cnici ſemen quodammodo referens, ſed minus, pallide cinereum, & ſplendens. Sub externa & duriuscula pellicula, quæ inter mordendum ſonitum edit, medulla locatur alba & pinguis, ſaporis dulcis, quum hæ ſiliculæ ſeminales conligantur, digitos ſordido infectant colore per viſcoſum ſuccum, immo magis quam ſi recentia Tabaci decerpantur folia, gravi ſuo odore naſum ſimul replentes.

Radix vilis eſt, uti in priore, ac lignoſa. Mas & femina ex eodem progerminant ſemine, femina autem ſemper minori numero provenit, utraque hæc ſemina in hortis ſeruntur, vel committuntur arvo bene præparato, & ſoli ſatis expoſito.

Nomen. Latine *Cannabis Indica*, ſeu *Herba ſtultorum.* Malaice *Ginji.* Perſis ac per totam Indoſtanam *Bangue. Chriſtoph. Acoſta cap.* 59. ipſi Arabicum dat nomen *Axis*, & Turcicum *Aſarabt.*

Locus. In ſuperioribus Indiæ locis vulgaris magis & obvia eſt planta, quam in hisce Orientalibus plagis, ubi in quibusdam tantum hortis conſpicitur. Propagatur autem per Javanicum ſemen, & licet Amboinenſis planta ſemen producat, non tamen plus binis vicibus progerminat.

Uſus. Apud Mauros per totam Indiam hujus plantæ folia ac ſemina magno in uſu ſunt, ut ex ipſorum opinione animus liberetur a magnis anxietatibus, timoribus, & ſollicitudinibus, ac lætitiæ, & jucunda excitentur ſomnia, uti legitur antiquos per Nepenthem effeciſſe. Hæc autem lætitia re vera nihil aliud eſt quam ficti riſus & ſtulti quidam habitus, in maniam ſæpe determinantes, hæc enim planta varios præſtat effectus juxta varietatem temperamenti, atque prout alia ipſi admiſcentur medicamenta. Quod & teſtatur ac deſcribit *Garzias ab Orta libr. 2. arom. cap.* 25. ubi tres ejus narrat præparationes, primus enim ac vulgatiſſimus modus eſt ſuccum ex foliis ac ſemine exprimendi, cum Areca & Pinanga miſcendi, ſimilique modo epotandi, quod inebriat, & ſenſus maxime commovet, quod efficacius eſt, ſi ſiccata ejus folia cum Tabaco ſugant vel fumo adtrahant, ſique jucunda velint experiri ſomnia, profundumque excitare ſomnum, pauxillum addunt Nucis Myriſticæ, Macis, Caryophyllorum, optimæ Caphuræ, & Opii, quæ compoſitio *Majub* vocatur, & uti *Cluſius* in iſto adnotat capite, eadem eſt cum Turcarum *Maſlach.* Si vero adhibere velint ad Veneris libidinem excitandam, tum compoſitionem hanc præparant ex ſemine *Ginji*, *Muſco*, *Ambra*, & *Saccharo.*

De hac autem re *Garcias* & *Acoſta* ſentiunt, herbam *Bangue* virtutem habentem Venerem excitandi, neutiquam poſſe eſſe ex genere Cannabis, quæ ex Dioſcoridis doctrina Venerem extinguit, & virile exſiccat

Uyt den ſchoot der bladeren rondom den ſteel, hangen veele bloeyende trosjes af, daar aan lankwerpige knopjes ſtaan, die hun openen in teere vyfbladige bloempjes, met groenagtige baarden of draaden in de midden, zy zyn uyt den bleeken groenagtig, neerwaarts hangende, en vallen zeer ligt af, zonder eenig zaad voort te brengen.

De ſtelen zyn met deze bloeyende trosjes beladen, dagelyks andere knopjes hun openende. De reuk is ſwaar en Tabakagtig; de ſtelen hebben van binnen een voos en wateragtig merg. De wortel is ſlegt, lank, en in weinige Vazelingen verdeeld.

Ginji *bet* wyfken *ſchiet mede op met een enkele regte ſtam, tien voeten hoog, en in zyde-takken verdeeld. De bladeren zyn als aan 't voorige, ſwart-groen, ruyger in 't aantaſten, en ſwaarder van reuk; aan de hooft-ſtelen ſtaan zeven by malkander, of in zeven lappen verdeeld, de zyde-takken in drie, en de bovenſte hebben maar een.*

Uyt dezen ſchoot groeyen in digte bosjes of trosjes de zaden of vruchten zonder voorgaand bloeſel, 't welk zyn toegeſpiſte en kegel-formige hoofdekens, blaauw-groen, in 't aantaſten vet, geſtreept als een ryſt-graan in zyn bolſter. Tuſſen deze hoofdekens ſtaan veele ſmalle blaadjes of baardekens, en zoo digt, datze den ſteel ſchier bedekken. Ieder zaad-buysken gelykt een beursjen, wiens ſpitze wat gekromt is, en als de buytenſte ſchelle begind geel te worden, zoo houd men het zaad ryp te zyn.

Het eygentlyke zaad of de binnenſte korl in ieder buysken is kleender dan een tarwe korl, met twee kanten aan de zyde, het zaad van Cnicus wat gelykende, dog kleender, ligt-grauw, en blinkende. Onder 't buytenſte hardagtige ſchelleken, 't welk in 't byten kraakt, leyd een wit en vet merg, zoet van ſmaak. Als men deze zaad-buyskens vergaderd, zoo werden de vingers vuyl, met een ſmerig zap, meer dan in 't plukken van verſche Tabax-bladeren, vervullende de neus met een ſwaare reuk.

De wortel is ſlegt, gelyk in 't voorige, en boutagtig. Manneken en wyfken komen van eenes ſtams zaad, dog 't wyfken is altyd minder in getal, beyde werden gezaayd in de Hoven, ofte de boontjes geſteken in een wel bearbeydt Land, en dat wel ter Sonne ſtaat.

Naam. *In 't Latyn* Cannabis Indica, *of* Herba ſtultorum. *Maleyts* Ginji. *By de Perſiaanen, en door ganſch Indoſtaan* Bangue. Chriſtoph. Acoſta cap. 54. *geeft hem den Arabiſchen naam* Axis, *en in 't Turks* Aſarath.

Plaats. *In de bovenlanden van Indiën is 't gemeender dan in deze Ooſterſche quartieren, alwaar 't zelve hier en daar in de Hoven gezien word. Het word voortgeteeld door Javaans zaad, en al draagd het Amboinſche zaad, zoo wil 't zelve boven de twee reyze niet voortteelen.*

Gebruyk. *By de Mooren door gantſch Indien, zyn deze bladeren, en het zaad in groot gebruyk, om zoo ze zeggen, het gemoed van ſwaare anxten, vreeze, en bekommerniſſen te ontlaſten, vrolykheid te verwekken, en vermakelyke droomen te maken, gelyk men leeſt de Oude met haar Nepentes gedaan te hebben: In der daat beſtaat deze vrolykheid in een ſtuurs lachen en gekagtige grimmaſſies, die dikwils in dolligheid uytſlaan, want het werkt verſcheide effecten, na de verſcheyden complexien der menſchen, en naa dat men andere medicamenten daar by mengd. Het zelfde beſchryft op 't klaarſte* Garzias ab Orta. libr. 2. arom. cap. 25. *daar by driederley preparatien verhaald, want de eerſte en gemeenſte manier is den zap uit de bladeren en zaad te perſſen, met Areka of Pinang te mengen, en alzoo te nuttigen, 't welk dronken maakt, en de Zinnen wakker beroerd, doende 't zelve nog kragtiger, als ze de gedroogde bladeren met Tabak zuygen. Als ze geneugelyk droomen, en een harde ſlaap willen maken, zoo doenze een weinig Noote Muſchaten, Foely, Nagelen, de beſte Campher, en Opium daar by, welke compoſitie* Majuh *genaamt werd, en gelyk* Carol. Cluſ. *aanteikent op gemelde plaats, 't zelfde is met der Turxen* Maſlach; *maar als ze het gebruyken willen om Venus te verwekken, zoo makenze die compoſitie uyt* Ginjis *zaad*, Muscus, Ambra, *en zuyker vermengd.*

Hier over zyn Garcias *en* Acoſta *van gevoelen, dat het* Bangue *de kragt hebbende van Venus te verwekken, geenzints zoude konnen zyn van 't Kennip geſlagte, 't welk na* Dioſcorides *leere, Venerem uytdooft, en het*

ficcat ſemen, licet hi ipſi, qui *Ginji* plantam viderunt, confiteantur, quam maximam cum Cannabi habere convenientiam.

Ad hæc autem reſpondeo, ſummo jure adſtrui poſſe, *Ginji* eſſe Cannabim Indicam, licet ejus cortex nimis ſit tenuis, ad fila ex eo ducenda, atque hæc herba neutiquam vires habeat Venerem excitandi, ſed hoc caſu fieri per ſenſuum conmotionem, maxime autem per vires admixtæ Ambræ & Muſci.

Varios vidi hujus plantæ effectus in talibus, qui illam Tabaco admiſcebant ac fumabant, quidam enim penitus furibundi erant, nil volentes efficere, quam pugnas exercere, & quævis diffringere, alii temperamenti humidioris magisque Melancholici incipiebant plorare, riſus ſardoicos, & minas addebant.

Obſervavi quoque maxime furibundam virtutem latere in foliis, neutiquam in ſemine, quod pauca doſi innoxie edi poteſt, ita ut hoc quam maxime corrigatur admixtione aromatum dictorum, quod Mogollenſes, Perſæ, ac Turcæ melius norunt præparare quam viles harum inſularum Mauri. Hanc ob rem memoratus *Garzias* dicit, cunctos duces minoresque militum centuriones iſtarum nationum neceſſario hac indigere compoſitione, ut corpus & animum ſuum continuis curis, & belli ſollicitudinibus defatigatum aliquando recrearent, & exhilararent talibus inebriantibus & conmoventibus affectibus, & jucundis ſomniis.

Hanc ob rem ſolebat *Badur*, ultimus Cambajæ Sultan dicere, ſi cuperet in ſomno iter facere per Portugalliam, Braſiliam, aliasve regiones, ſeſe modo pauxillum adſumere Bangue cum ſaccharo iſtisque aromatibus permixtum, & *Majoeb* dictum.

Hoc porro *Ginji* in Veneris pugna nullam adferre prædam vel lucrum, eamque libidinem tantum excitari per mercurialem quaſi & fervidam cerebri conmotionem, quæ dein naturam magis exſiccat & exhaurit, ſatis patet ex adtenuatis & exhauſtis quaſi Maurorum in Veneris Caſtris propugnatoribus, qui intra breve temporis ſpatium inaniti, licet ſæpius *Ginji* adſumſerint, nil efficere valent, quam *Virgilii* paſtoris pueri

Stridenti miſerum ſtipula diſperdere carmen.

Sic quoque ex Cannabis genere excludi nequit, quum nulla firma fila ex ejus cortice duci poſſint, re vera enim in tenuia findi poteſt fila, ſed quæ nimis brevia ſunt, ac proinde non ſtabilia ac firma.

Sic porro ex *Galen. libr.* 1. de *aliment. facult.* patet, vulgaris Cannabis ſemen toſtum ab antiquis jam temporibus fuiſſe uſitatum poſt convivia inter tragemata ad lætitiam excitandam, & largiter bibendum, ſed addit, ſi nimia copia adſumatur, calidas cerebro adfert nebulas, ipſumque conmovet & inflammat, uti ſemen *Agni Caſti*.

Hanc vertiginoſam ebrietatem vocant Malayenſes *Hayal*, dicuntque qualitatem ſeu modum eſſe regibus ſuis convenientem, qui onus & curas inperii non poſſent ferre, ni aliquando hoc vel ſimili medicamento ſeſe exhilararent.

Mauri Hitoenſes maris radicem ſeu floriferi, qui in Europæorum Herbariis male pro femina habetur, ex horto meo petiverunt, ipſamque maſticandam exhibuerunt tali, qui Gonorrhæa virulenta laborat, item viridia feminæ folia in aqua concocta cum Caryophyllis & Nuce Moſchata propinabant talibus, qui pectoris anxietatibus ſeu Aſthmate vexabantur cum lancinationibus, aeſi Pleuritis adeſſet. Alii ſicca ſumunt folia, & in fervida macerant aqua, quam potant loco potus Thee, quum velint inebriari, vel uti vocant, *Hayal* eſſe.

Julius Scaliger exercit. 154. ſcribit, Turcas *Maslach* ſuo uti, quum in pugnam eant, ut intrepidi ac ſemi furibundi quaſi ſint, & cuncta contemnant periculi, quod cæteroquin per totam Aſiam Opio fit. Dubitat ſed ſine ratione, an *Aſſarath* & *Maslach* una eademque ſit res, quum *Aſſarath* denotet plantam, & *Maslach* præparatam compoſitionem, quam Indoſtani *Majub* vocant.

natuurlyke zaad opdroogd, hoewel zy lieden zelfs, die de Ginji-plante gezien hebben, moeten bekennen, datze zoo groote gelykeniſſe met het Kennip heeft.

Ik antwoorde hier op, dat men vry mag ſtaande houden, dat Ginji *een Indiaans Kennip zy, hoewel de baſt te dun is om vaſte draden daar uyt te maken, en dat het geenzints de kragten heeft om Venus te verwekken, maar dat zulks geſchied by geval door ontroeringen van ſinnen, doch meeſt door de kragt van het bygemengde Ambra en Muscus.*

Ik heb 'er zodanige werkingen van gezien by die geene, die het in Tabak rookten, dat ze gantſch razende wierden, en niet dan vegten en ſmyten wilden. Andere, die wat vochtiger en melankolyker van humeuren waren, begonden te huylen, grimlaggen, en evenwel daar by te dreygen.

Ook heb ik bemerkt, dat de meeſte dolmakende kragt in de bladeren zit, en niet in 't zaad, het welk men in kleene quantiteyt zonder ſchade eeten kan, zoo dat zyne verbeteringe noodzakelyk geſchied door de byvoeginge van voornoemde ſpeceryen, het welk de Mogollen, Perſianen, en Turken beter weeten te doen dan de ſlegte Mooren van deze Eilanden. Hierom zegt gemelde Garzias, *dat alle Veld-Overſten en Militaire Officieren onder bovengemelde Natiën, deze compoſitie noodzakelyk moeten hebben, om het lichaam en gemoed door de dagelykze zorgen en laſten des oorlogs afgemat zynde, zomtyds te verquikken, en te verlichten door zulke zuyſebollende vrolykheden en geneugelyke droomen.*

Hierom plagte Badur *de laatſte Sultan van Cambaja te zeggen, als by begeerde in den droom, Portugal, Braſil, en andere Landen te doorreyzen, dat by maar ſlegts een weinig Bangu in nam, met zuyker en de voornoemde ſpeceryen gemengd, en* Majoeh *genaamt.*

Dat nu verder het Ginji *in de Venus-ſtryd gants geen ſtoffe bybrengt, en dat die luſt maar verwekt werd door een mercurialen heeten damp de herſſenen omroerende, en daar na de natuur veel meer uytdrooge, blykt genoegſaam uyt de uitgemergelde Venus-Jonkers by de Mooren, die in 't kort afgemat zynde, niet tegenſtaande zy dikwils het* Ginji *gebruyken, anders niet konnen doen dan de* Virgiliaanſche *Herders-Jongens:*

Stridenti miſerum ſtipula diſperdere carmen.

Zoo behoeft men 't ook van 't Kennip-geſlachte niet uit te ſluyten, om dat men geene vaſte draden uit zyn ſchorſſe drayen kan, want in der daat kan men ze ſplyten tot dunne draden, maar zy zyn te kort, en dierhalven onbequaam tot vaſte draden.

Zoo blykt ook uyt Galenus libr. 1. de aliment facult. *dat het gemeene Kennip-zaad gerooſt, al van oude tyden zy gebruikt geweeſt na de maaltyden op te zetten onder het banquet-werk, om vrolykheid te verwekken, en wat ruymer te drinken, doch zet by daar by, dat het te veel gebruykt, heete dampen na het hooft zend, en 't zelve ontſteeke, gelyk het zaad van* Agnus Caſtus.

Deze duizelyke dronkenſchap noemen de Maleyers Hayal, *en zeggen, dat het een eygenſchap of gewoonte zy bare Koningen paſſende, die den laſt en zorge van de regeringe niet zouden kunnen dragen, zoo zy niet altemet met dit of diergelyk medicament zig Hayal maakten.*

De mooren op Hitoe hebben de wortel van 't mannetken of bloemdragende (die in de Europiſche Kruydboeken qualyk te onderſcheiden zyn) uit myn tuin gehaald, en die geene te eeten gegeven, die aan een onreyne Gonorrhæa vaſt waren, item de groene bladeren van 't wyfje gekookt in water met Notemuſchaten gaven zy te drinken aan lieden, die groote benaautheid op de borſt hadden met ſteektens, als of 'er een pleuris onder gemengd was. Andere nemen de drooge bladeren, en leggenze in heet water, het welk zy drinken in plaats van thee-water, als zy half dronken of Hayal *willen worden.*

Jul. Scalig. Exercit. 154. *ſchryft, dat de Turken haar* Maslach *zullen gebruyken, als zy ten ſtryd zullen gaan, om ſtout of half dol te worden, en alle perikulen te veragten, gelyk men anders door gebeel Aſien met het Opium doed. Hy twyffeld, dog zonder reden, of* Aſſarath *en* Maslach *een en 't zelfde ding zy, vermits* Aſſarath *de plante, en* Maslach *de toebereyde compoſitie beteekend, die de Indoſtaners* Majub *noemen.*

Fig. 1.

Fig. 2.

Aliæ porro *Bangue* præparationes obcurrunt in *itinerario Joan. Hugonis Linſchoteni cap.* 79. quas ibi vide, ut & *Paludani adnotationes*, quas hic prætereo, quùm in hisce inſulis ignotæ ſint.

In Amboina inſuper tertia *Ginji Papoua* obcurrit ſpecies, brevem habens ſtipitem, parvaque anguſtaque foliola in faſciculos conlecta, inter quæ ſemina cum ſiliculis eminent, quæ adfertur ex inſulis Papöenſibus & Xulaſenſibus, tali autem nomine indigitatur, quum foliatura ejus ſit adeo ſinuoſa & incurva, acſi crinium Papöenſium.

Binæ priores *Ginſi* ſpecies deſcribuntur in *Hort. Malab. part.* 10. *fig.* 60 & 61. mas nempe ſeu florifer Malabarico nomine *Kalengi Cánsjáva*, & Bracmano *Bangi*, quod convenit cum Portugallorum ſcriptorum *Bangue*, ac femina ſeu frugifera Malabarico nomine *Tsjeru Cansjava*, Bracmano *Tsjáda Bangi*: Utrisque ſubſequentes tribuuntur virtutes.

Folia externe copioſe adplicata ſenſus conmovent. Maris folia ſiccata, & in pulverem contrita & adſumpta Diarrhæam ſiſtunt, debilem confortant ſtomachum, & morbum Popularem *Pitáo* dictum curant, qui ibi a *Commelino* explicatur bilemque temperant.

Hujus pulveris fumus loco Tabaci ſumtus inebriat, ſed cum Tabaco mixtus, & inferius adplicitus Herniam curat. Folia conmeſta in concubitu naturale exſtinguunt ſemen, unde & multam a Mauris hæc planta expetitur, illa quoque Auripigmenti noxam tollunt. Flores easdem habent vires, qui cum aliis confortantibus conmixti rebus, & in Trochiſcos formati partes corroborant genitales. In omnibus vero caſibus mas efficacior cenſetur femina.

Nog andere toebereydingen van Bangue, *ziet in't Reisboek van* Jan Hugo Linſchoten cap. 79. *en de* Annotatien *daar op van Dr.* Paludanus, *hier uytgelaten, als zynde onbekend in deze Eylanden.*

Men beeft in Amboina nog een derde zoorte, Ginji Papoua *genaamt, kort van ſtam, met kleene ſmalle blaadjes, op malkaar geboopt in bosjes, waar tuſſen bet zaad met zyne huysjes uitkykt, en werd gebragt uit de Papoeze als mede de Xulaze Eylanden, dog meeſt zoo genaamt, om dat bet zoo gekruld en gefronſt van loof is gelyk de haairen van de Papoeën.*

De twee zoorten van ons Ginji *werden beſchreven in* Hort. Malab. part. 10. fig. 60 *en* 61. *te weten bet manneken, of bloeyende met de Malabaarſche naam* Kalengi Cansjava, *en Braminees* Bangi, *accordeerende met bet* Bangue *der Portugeze Schryvers, en bet wyfken of vrugtdragende met den Malabaarze naam* Tsjeru Cansjava, *Braminees* Tsjada Bangi. *Beide werden de volgende kragten toegeſchreven.*

De bladeren van buiten wat rykelyk gebruykt, beroeren de Zinnen: De bladeren van 't manneken tot poeder gemaakt en ingenomen, ſtoppen den buyk-loop, verbeteren een ſwakke maag, genezen de Inlandze ziekte Pitao, *aldaar by* Commelin *uitgelegt, matigen de gal.*

Den rook van dit poeder in plaats van Tabak gebruykt, maakt dronken, maar met Tabak gemengt, en van onderen berookt, geneeſt de breuk of Hernia. De bladeren gegeten, bouden bet natuurlyk zaad op in den byſlaap, waarom bet veel van de Mooren gezogt wert, zy benemen bet Auripigmentum zyne ſchadelykheid. De bloemen bebben dezelfde kragten, dewelke met andere verſterkende dingen gemengt, en tot koekjes gemaakt, verſterken de teeldeelen. In alles wert bet manneken kragtiger gebouden dan bet wyfken.

Tabula Septuageſima Séptima

Ad *Figuram Primam Cannabim* exhibet *Indicam*, quæ *mas* ſeu *Ginji Lacki Lacki* dicitur.

Figura Secunda Cannabim denotat *Indicam*, quæ *femina* eſt, ac prioris minor ſpecies, qualque *Ginji Papaa* vocatur.

OBSERVATIO.

Hasce plantas veras *Cannabis* ſpecies eſſe, facile ex toto ipſarum habitu patet, unde & *Linnæus* in *H. Cliffort p.* 457. plantas *H. Malab.* in *tom.* 10. *fig.* 60 & 61. nomine *Cansjava* deſcriptas ad vulgarem *Cannabim* retulit, quæ ipſi *Cannabis* foliis digitatis ibi dicitur: miror itaque quam maxime, ſummum exoticarum obſervatorem *Hermannum*, qui ſine dubio *Bangue* plantam in Indiis viventem vidit, hanc in *H. L. B. p.* 26. ad *Althæas* revocaſſe, unde & ex ejus errore, qui alios etiam inpoſuit auctores, mihi dicitur ſed male in *Theſ. Zeyl. p.* 135. Ketmia Indica Cannabis foliis, *Bangue* dicta, ubi vide reliqua, & in *Commel. Fl. Malab. p.* 17.

De zeven en ſeventig ſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* de *Indiſche Kennip*, welke het *mannetje*, ofte de *Ginji Lacki Lacki* genaamt wert.

De *tweede Figuur* wyſt aan de *Indiſche Kennip* het *wyfje*, welke een kleinder zoort is van de voorgaande, ende het *Ginji Papaa* genaamt wert.

AANMERKING.

Dat deeze planten zyn regte zoorten van de *Kennip*, blykt genoeg uit derzelver ganſche gedaante, waarom ook *Linnæus* in de *H. Cliffort. p.* 457. de plante in het 10 *deel*, van *H. Malab. Tab.* 60 en 61. onder de naam van *Cansjava* beſchreven, tot de gemeene *Kennip* gebragt heeft, welke van hem daar genaamt wert *Kennip* met gevingerde bladen: Ik verwonder my derhalven ten hoogſten, dat de vermaarde *Herman*, een van de grootſte kenners der uitheemſche gewaſſen, die ook zonder twyffel de *Bangue* plant in Indien levendig zal gezien hebben, dezelve in zyn *H. L. Bat. p.* 26. tot de *Althæas* brengt, waarom ook uit zyn dwaling, die andere mede bedrogen heeft, deze plant van my dog qualyk in de *Theſ. Zeyl. p.* 135. genaamt wert Indiſche Ketmia met het blad van de Kennip, *Bangue* genaamt, alwaar het overige ziet, als mede in *Commelin Fl. Malab. p.* 17.

CAPUT TRIGESIMUM QUINTUM.

XXXV. HOOFDSTUK.

Ganja ſativa. Ganja.

Ganja ſimilitudinem quandam cum *Cannabe* habet; eſtque duplex, domeſtica, & ſilveſtris. Domeſtica hoc in capite deſcripta ſtipitem emittit ſimplicem, rectum, rotundum, & firmum, quinque, ſex, & aliquando octo, & decem pedes altum, qui glaber eſt, rotundus, & in laterales ramos diviſus, ample ſeſe extendentes, ſed pauco numero, hisce folia inſident ſolitaria, Urticæ foliis ſimilia, ſed oblongiora, quinque & ſex pollices longa, & inferius binos lata, tenuia, ſuperne pallide virentia ſeu flaveſcentia; inferne griſea ſeu glauca, obliquis pertexta coſtis, quarum quinque ſemper prope petiolum concurrunt, ad oras arcte ſerrata, binique inferiores dentes ab utraque parte incurvum habent filamentum, plerumque retroflexum, ex horum alis plura alia minora excreſcunt folia, atque inter hæc pentagona capitula, viridia, ſeu pallide fuſca, quorum quodvis bina gerit anguſta foliola ſeu barbulas. Capitula hæc ſeſe aperiunt in floſculos, qui compoſiti ſunt ex quinque exterioribus minimis petalis, expanſis, & fuſcis, atque inter hæc quinque alia interna, flaveſcentia.

Fructus rotundæ ſunt baccæ magnitudine *Uvæ criſpæ*, ſeu paulo majores, non glabræ, ſed multis punctulis ſeu foveolis excavatæ, & ſeſſiles, ex viridi & fuſco variegatæ colore, ac tandem terrei coloris, hæ maturæ ſeſe aperiunt, ſed difficulter in quinque partes, quæ quinque exhibent cellulas, in quibus ſemina parva & nigricantia reconduntur.

Ramorum vertices multa anguſta gerunt foliola acuminata ſeu barbata, quæ barbæ ſemper fuſcæ ſunt. Trunci & ramorum cortex plerumque glaber eſt, & læte virens, ac facile in fila duci ſeu findi poteſt. Radix longa eſt, transverſalis, vilis, paucasque gerit fibrillas. Foliorum ſapor fatuus eſt cum levi amaritie, uti in *Blito*, ſed magis unctuoſus.

Nomen. Latine *Ganja ſativa*, ſeu *Ramium minus* ad diſtinctionem ſubſequentis *Ramii majoris*. Malaice *Ganja*, alii vero *Rami Tsjina*, quod nomen videtur commune eſſe iſtis plantis, ex quarum cortice fila quædam nectuntur uti Cannabis &c. Vulgo autem *Sajor Bengala*, vel quum ſit vulgaris oleracea herba ſervorum Bengalenſium, qui in tota India Orientali reperiuntur, vel quum in iſta regione potiſſimum creſcat. In Bengala *Padhac*. In Sina *Oimoá*.

Locus. Plurimum colitur, atque hoc conferuntur ejus arva in regionibus Bengalæ, Aracanæ, Zephyreis Sinæ provinciis Hocheu, Tsjeckiang, item in Butona, unde ſemen in Amboinam delatum eſt.

Uſus. Apud Bengalenſes & Sinenſes inter olera adhibetur, uti *Blitum*, peculiarem vero requirit coquendi modum, ſi enim in aqua excoquatur uti alia olera, mucoſum eſt & amarum, ſi vero ſiccum frixetur cum oleo & Cepa, delicatum eſt olus, levem ſervans gratamque amaritiem.

Tarde excreſcit, ſeminaque ejus tarde matureſcunt, ſed ſeſe propagat ſponte per decidua ſemina. Folia unguibus decerpere non oportet, unde amaricant, ſed avellenda vel abſcindenda ſunt, quæ coquere volumus. Sipites reſtantes maturi ſimul cum ramis abſcinduntur, & aliquamdiu in aqua macerantur, inſtar Lini vel Cannabis, tum ipſorum cortex in longa findi poteſt fila. Ex his in Bengala & Aracana filum quoddam craſſius præparatur, quod Araçanicum dicitur, ex quo retia nectuntur, & chordulæ, qui mos usque in Zephyream Sinæ partem prævalet. Ex filis iſtis quævis funium ſpecies pro navibus formantur, uti & in Aracana, unde a noſtratibus Cannabis Aracanica vocatur.

Sinenſes tenera ejus adhibentes folia pro olere leviter modo ebullire ſinunt in pauxillo aquæ, addentes Ceræ portiunculam, unde molleſcunt.

In

De Tamme Ganja Plant.

DE Ganja *beeft mede eenige gelykeniſſe met het* Kennip, *en is tweederley, tam, en wild. Het tamme in dit Capittel beſchreven, ſchiet op met een enkelde, regte, ronde, en ſtyve ſteel of ſtam, vyf, zes, en zomtyds 8 en 10 voeten hoog, even, rond, en in zydetakjes verdeeld, die zig wyd uitſpreiden, dog weinig in 't getal, daar aan ſtaan de bladeren enkeld, de Netelbladeren gelyk, dog lankwerpiger, 5 en 6 duymen lank, en achter 2 breed, dun, boven licht of geel-groen, van onderen wat grys of blaauw-groen, met ſchuynze ribben doortogen, waar van 'er vyf achter by den ſteel t'zamen ſtoten, langs de kanten digt gezaagd, en de twee agterſte tanden hebben te weerzyden een krom baairtje of draadje, meeſt achterwaarts gebogen. Uit dezen ſchoot komen vele andere kleendere blaadjes, en tuſſchen dezelve vyfhoekige knopjes, groen, of licht-bruyn, ieder bezet met 2 ſmalle blaadjes of baardekens. Deze knopjes openen hun in kleene bloempjes, gemaakt van vyf buytenſte zeer kleene blaadjes, uitgebreyd en bruynagtig, en daar binnen nog vyf andere geele.*

De vruchten zyn ronde beſiën, in de groote van Kruysbeſiën, *of wat grooter, niet effen, maar met veele pukkeltjes of kuyltjes bezet, digt tegens den ſteel aan zittende, uyt den groenen en bruynen gemengd, ten laatſten aardverwig, en ryp zynde openen hun, doch moeyelyk, in vyf delen vertonende vyf kamertjes, daar in ſchuild kleen ſwartagtig zaad.*

De ſtelen op hare toppen hebben mede veele ſmalle blaadjes, als ſpitzen of baardekens, en de voornoemde draden aan de bladeren zyn altyd bruyn. De ſchorſſe des ſtams en ſtelen is doorgaans effen, licht-groen, en laat zig in draden ſplyten. De wortel is lank, dwers, ſlegt, en met weinige Vazelingen. Den ſmaak der bladeren is ſmets, met een kleene bitterheid, als dan het Blitum, *dog ſmeeriger.*

Naam. *In 't Latyn* Ganja Sativa *of* Ramium minus, *tot onderſcheid van 't volgende* Ramium majus. *Maleyts* Ganja, *andere* Rami Tsjina, *het welk ſchynd een gemeene naam te zyn van planten, uit wiens baſt men eenig gaarn ſpint, gelyk van Kennip. In 't gemeen* Sajor Bengala, *of om dat het in 't gemeen een moeskruyd is van de Bengaalze Slaven, die men door gebeel Ooſt-Indiën heeft, of om dat het in 't zelve Land meeſt waſt. In Bengale* Padhac. *Sinees* Oimoá.

Plaats. *Het werd meeſt geoeffend, en met akkers vol gezaayd in de Landen van Bengalen, Aracan, de Sineze zuyder-Provintien Hocheu, Tsjeckiang; als mede in Buton, van waar het zaad in Amboina gebragt is.*

Gebruyk. *By de Bengalers en Sinezen is het een moeskruyd, zoo wel als het* Blitum, *dog het vereiſcht een byzondere manier van koken, want zoo 't in 't water opgekookt werd gelyk ander Sajor, zoo werd het ſlymerig en bitter, maar zoo men 't droog ſtooft met olye en Ajuyn, zoo werd het ſmakelyker, behoudende ſlegts een aangename kleene bitterheid.*

Het ſchiet lankzaam op, en zyn zaad werd ook lankzaam ryp, maar vermenigvuldigd zig zelfs door 't uytgevallene zaad. De bladeren willen met de Nagels niet afgenepen zyn, waar door zy bitter worden, maar men moet ze afrukken en afſnyden, die men koken wil. De reſterende ſtammen ryp geworden zynde, ſnyd men af t'zamen met de takken, legt ze een tyd lank in water, gelyk vlas of Kennip, zoo kan men den baſt tot lange draden ſplyten. Hier uit maakt men in Bengale en Aracan een zeker ſlag grof gaarn, het welk men ook Aracans-gaarn noemd, waar uit men Netten breyd, en dunne lynen of Chordulen, een manier tot in de zuyder-delen van Sina gebruykelyk. Men maakt 'er uyt alle touwerken van de Schepen, en zoo ik verſta, mede in Aracan, daarom het de onze Aracaanze Kennip noemen.

De Sinezen, willende de jonge bladeren tot moeskruyd gebruyken, latenze maar eens opwellen in een weinig water, een klontje was daar by doende, waar door zy mals werden.

In

Fig. 1.
Fig. 2.
a

In Sina ſubtile & album filum ex ejus cortice præparatur, quod vulgare eſt Sinenſium filum ſutorium, quod crudum netur, ac dein in aqua calcis excoquitur, & ad ſolem album redditur, eſt autem durius ac durabilius Goſſipii filo, ſed facile convolvitur, quum fortiter compingatur.

In Sina werd een fyn en wit gaarn daar uit gemaakt, 't welk is 't gemeene Sineeze naay-gaarn, als men 't ruuw geſponne in kalk-water opkookt, en daar na bleekt, tot dat het wit werd. Het is harder en durabelder dan Cattoen-gaarn, maar rold licht in malkander, om dat het hard getweernd is.

Tabula Septuageſima Octava.

Ad *Figuram Primam Ganjam* exhibet *Sativam*, ſeu domeſticam.

Figura Secunda Ganjam denotat agreſtem, cum *capſula ſeminali a* ſeparata.

De acht en ſeventigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* de *Tamme Ganja Plant.*

De *tweede Figuur* wyſt aan de *wilde Ganja Plant*, met deszelfs zaat-huysje *a* afzonderlyk.

CAPUT TRIGESIMUM SEXTUM.

Ganja agreſtris. Ganja Utan.

SEmi ſilveſtris *Ganjæ* ſpecies non tam alta & craſſa eſt præcedente, ſed amplius ſeſe extendit per laterales ramos ſemi procumbentes.

Ejus caules quoque rotundi ſunt, lentiſſimi, & glabri, quibus folia ſolitaria inſident, breviora, & rotundiora quam in ſativa, magisque ad illa Urticæ vulgaris adcedentia, binos tresque pollices longa, binos lata, undique ſerrata, rugoſa parum, ac pilis albis hirta, & binis barbulis inferius donata, ſed quæ breviores ſunt & magis adunatæ, & in vetuſtis foliis plerumque deficiunt.

Folia ejus ſunt læte virentia, ipſorumque petioli parum hirti, quum reliqui caules glabri ſint, ex viridi & fuſco variegati. Ex ipſorum alis ad latera barbula excreſcit, ſeu anguſtum folium, ubi multa excreſcunt pentagona & fuſca capitula, non ſimul ſed ſucceſſive progerminantia.

Floſculi ſunt quoque lutei & pentapetali, ſed majores quàm in ſativa, & plurimis ſtaminulis repleti. Hos inſequuntur cellulæ ſeu ſiliculæ pentagonæ, digiti unguem longæ, illis Seſami ſimiles, ſed minores, ad oras acutæ, ſeu alatæ, ac ſuperne parum dehiſcentes in quinque apices, erectæ, primum fuſcæ, ac dein terrei coloris, tarde quoque matureſcentes. In cellulis interioribus ſemen latet parvum arenoſum & ruſſum, quo quam maxime multiplicatur. Foliorum ſapor eſt uti in præcedente, viſcoſus & amaricans, ſed ingratior. Radix ejus longa eſt, alba, transverſalis, multis prorepens fibrillis.

Nomen. Latine *Ganja agreſtis.* Malaice *Ganja Utan*, quidam autem hanc plantam tantummodo *Ganja* vocant, ac præcedentem peculiariter *Rami.*

Locus. Sponte creſcit in deſertis hortis juxta oras & vias agrorum, atque inter zizania numeratur. In Hitoenſi regione majore obcurrit copia, quam in Leytimora, in ſolo duro argilloſo, lapillis mixto, & ſoli expoſito.

Uſus. Apud Amboinenſes nullo in uſu eſt, iſtiusque nationis ſervi ad olus adhibent, ſed potiſſimum defectu aliorum olerum, quod & milites noſtri in Hitoea ſequuntur, unde & Mauri illud videntes hanc herbam vocant *Sajor Hollanda*, credentes, milites noſtros illud Bataviæ didiciſſe. Ex ejus cortice fila duci poſſunt, ſed multo craſſiora, nec ita durabilia.

XXXVI. HOOFDSTUK.

De wilde Ganja Plant.

HEt *half wilde geſlachte van* Ganja *ſchiet zoo hoog en dik niet op als het voorgaande, maar breyd zig meeſt met zyne zyde-takken half leggende uit.*

De ſtelen zyn mede rond, zeer taay en effen, daar aan de bladeren ook enkeld ſtaan, dezelve zyn korter en ronder dan aan de tamme, de gemeene Netelen gelyker, 2 en 3 duymen lank, 2 breed, rondom ook gezaagd, wat ruyg, en met witte baairtjes bezet, agter mede 2 baardekens hebbende, die korter zyn, nader by malkander ſtaan, en in de oude bladeren meeſt agterblyven.

De bladeren zyn licht-groen, bare ſtelen wat haairig, maar de andere ſtelen glad, uit den groenen en bruynen gemengd. In den ſchoot ſtaat te wederzyden nog een baardeken, of ſmal bladeken, en daar tuſſchen veele vyfhoekige en bruynagtige knopjes, niet teffens, maar na malkanderen voortkomende.

De bloempjes zyn mede geel, uit vyf blaadjes gemaakt, dog grooter dan aan 't tamme, en binnen met meerder draadjes vervuld. Daar op volgen vyfkantige huyskens of houwkens, een nagel van een vinger lank, de huyskens van Seſamum gelykende, doch kleender, langs de kanten ſcherp, of gevleugeld, en boven mede wat geopend, in vyf ſpitzen overeynd ſtaande, eerſt bruyn, daar na aardverwig, mede lankzaam rypende. In de vyf binnenſte laadjes ſchuyld een kleen zandig en ros zaad, waar mede het zig zeer vermenigvuldigd. De ſmaak der bladeren is als aan 't voorgaande, ſmeerig en bitteragtig, doch ſlegter, de wortel is lank, wit, dwers kruypende, met veele Vazelingen.

Naam. *In 't Latyn* Ganja agreſtis. *Maleyts* Ganja Utan, *dog zommige willen dit ſlegts* Ganja *noemen, en het voorgaande eygentlyk* Rami.

Plaats. *Het waſt van zelfs in verlatene tuinen, langs de kanten en wegen van de akkers, en werd voor een onkruyd gehouden. Op 't Hitoëze Land vind men 't meer dan op Leytimor in een harde kleygrond met ſtenen gemengd, en wel ter Sonne leggende.*

Gebruyk. *By de Amboineezen heeft het geen gebruyk, de Slaven van voornoemde Natien nemen 't tot moeskruyd, dog meeſt by gebrek van andere, 't welk onze Soldaten op Hitoe plegen na te doen, wesbalven de Mooren aldaar zulks ziende, noemen dit kruyd* Sajor Hollanda, *gelovende, dat onze Soldaten zulks op Batavia geleerd hebben. Uit de ſchorſſe kan men draden ſpinnen, doch dit gaarn is groffer, en zoo durabel niet.*

CAPUT TRIGESIMUM SEPTIMUM.

Ramium majus. Rami.

HÆc planta adfinis quoque videtur Urticæ, quæ varios ex radice emittit caules, quinque ſexve pedes altos, digitum longos, inferius rotundos, glabros, & lignoſos, ſuperius parum ſtriatos, & rugoſos, intus aquoſa medulla repletos, qui vero ſuperius concavi ſunt, uti & foliorum petioli.

Folia cum illis Urticæ conveniunt, ſed majora ſunt, rotundiora, magisque cordiformia, quatuor, & ſex pollices longa, ac lata, ad oras profunde dentata, ſuperne obſcure virentia, inferne albicantia, acſi argenti ſpuma eſſent obducta, rugoſa admodum. Solitaria autem longis, & lanuginoſis inſident petiolis, tribus nervis longitudinalibus donata, nullum peculiarem præbentia ſaporem. Foliorum ac petiolorum lanugo arenoſa eſt, & alicujus cutim tangens pruritum excitat parvum.

Ad foliorum ortum in majori ſeu primario caule bina alia minora, & acuta locantur folia, inter quæ lateralis excreſcit ramus, inque ſuperioribus caulibus ſimilia proveniunt foliola, inter quæ flaccidi progerminant petioli, breves producentes corymbos, rotunda, & obſcure virentia gerentes capitula radiata, uti *Urtica Mortua*, vel *Lappula minor*, quæ veronon viſcoſa ſunt vel pungunt, quæque plerumque ſine ſemine marceſcunt, exceptis paucis quibusdam parvum quoddam ſemen gerentibus, menſibus æſtivis Octobri, & Novembri.

Radix craſſa eſt, & inregularis, in multas incurvas divaricationes diviſa, quæ annulos quosdam formant, ex quibus multæ dependent congeries fibroſæ. Externe autem ruffa eſt, interne alba, aquoſa, & fragilis, ſaporis aquoſi, qualem tota habet herba. Sub caulículis duriſſima eſt hæc herba, cætera ejus pars fragilis eſt, inque molli ſolo quam maxime ſeſe extendit, novosque emittit ſurculos, in duro autem & argilloſo parva eſt.

Caulium cortex tenuis eſt, inque fila findi poteſt, præſertim in ſiccata planta, uti in Ganja, & Cannabi. Radicis abrupta ſegmenta, in quibus gemma conſpicitur, transplantanda ſunt, per ſemina enim non feliciter propagatur, ac vetuſti ſtipites poſt binorum annorum ſpatium pereunt, unde transplantari hanc oportet uti alia olera.

Nomen. Latine *Ramium majus* ad diſtinctionem præ-
dentis *Ramii minoris*, *Sinenſis*, ſed *Bengalenſis*, quod eſt *Ganja hortenſis*. Malaice, Javanice, & Maccaſſarice *Rami*, & *Rame*. Amboinice in Bonoa *Inan*, quod nomen commune eſt cum *Meliſſa lotoria*, pro cujus ſpecie inperiti iſti Botanici hanc habent. In Celebis ora Orientali *Gambe*.

Locus. In Amboina ignota eſt hæc herba, atque ego primum hanc introduxi ex inſula Bonoa, ubi ejus incolæ prope ædes ſuas hanc plantant, majori copia obcurrit in Maccaſſara, & aliis Celebes partibus, ubique autem ab hominibus colitur, præſertim ubi rhizothomi *Orang Badjos* dicti habitant.

Uſus. Ex hujus herbæ caulibus craſſum præparatur filum, ex quo Incolæ retia nectunt, ut & chordas piſcatorias, ſubtiliora quoque ex illis findunt fila, ex quibus excipula formant, ſatis durabilia in aqua marina, atque proinde in omnibus iſtis locis, in quibus iſti Orang Badjos habitant, diligenter colitur. Caules autem iſti ſponte ficcari debent, tum facile ſeparatur ipſorum cortex, qui in fila commode findi poteſt. Alii adultos ſumunt viridis herbæ caules, ipſorumque deglubunt exteriorem viridem, & ſuccoſum corticem ad interiorem album librum, qui ligno incumbit, quem in tenuiſſima findunt fila, uti cum ſilveſtri ſit Gnemone.

In Maccaſſara non tantum fila ex hoc cortice findunt ad iſta opera, ſed etiam caulium ſucco expreſſo utuntur, quem celebri iſti Maccaſſarenſium toxico adniſcent *Ipo* dicto, debiliori nempe ejus ſpeciei, quod non lethale eſt.

Hoc

XXXVII. HOOFDSTUK.

Het groote Ramie-kruid.

DEze plante ſchynd mede uit de maagſchap van de Netelen te zyn, dewelke met verſcheide ſtelen uit eene wortel opſchiet, tot vyf, en zes voeten boog, de ſtelen zyn een vinger dik, beneden rond, glad, en houtagtig, boven een weinig geſtreept, en rouw, binnen met een wateragtig merg gevuld, maar boven hol, gelyk ook de ſtelen der bladeren.

De bladeren zyn de Netelen gelyk, dog grooter, ronder, en hertvormiger, vier, en zes duimen lank, en ook zoo veel breed, aan de kanten met groffe tanden gezaagd; boven donker-groen, beneden witagtig, en als met Zilverſchuim bekleed, zeer rimpelig. Zy ſtaan enkeld op lange, en wolagtige ſtelen, en hebben drie zenuwen in de lengte, van geen zonderlyke ſmaak. De wolagtigheid aan bladeren, en ſtelen hangende is zandig, en iemand aan de huid komende verwekt een kleen jeuken.

By den oorſpronk der bladeren aan den hooft-ſteel ſtaan twee andere kleene ſpitze blaadjes, tuſſchen dewelke komt een zyde-tak voort, maar aan de bovenſte ſtelen ſtaan ook zulke blaadjes, tuſſchen dewelke komen ſlappe ſteeltjes voort, dragende korte trosjes van ronde, donker-groene, en geſtraalde knopjes gemaakt, gelyk de Urtica Mortua, *of aan* kleene Kliſſen, *dog niet kleevende nog ſteekende, die meeſt zonder zaad vergaan, behalven weinige, die eenig kleen zaad voortbrengen in de Zomer-maanden, October, en November.*

De wortel is groſ, en woeſt, in veele kromme takken verdeeld, die eenige kringen maken, en daar aan veele lokken van vazelingen hangen. Zy is buiten ros, binnen wit, wateragtig, en bros, van een wateragtige ſmaak gelyk het gehele kruid. Naaſt onder de ſtelen is ze op't hardſt, de reſt is bros, in een mulle grond breidze haar geweldig uit, en brengt nieuwe ſcheuten voort, maar in een harde klei-grond blyft ze kleen.

De ſchorſſe aan de ſtelen is dun, en laat zig ligt in draden ſplyten, zonderlyk aan 't gedroogde kruid, gelyk men met die van Ganja, en Kennip doed. De afgebrokene ſtukken van de wortel, daar een ſcheute aan is, moet men verplanten, want met zaad wil het niet wel voortkomen, en de oude ſtruiken vergaan na twee jaren, dies men het verplanten moet gelyk andere hof-kruiden.

Naam. *In 't Latyn* Ramium majus *tot onderſcheid van 't voorgaande* Ramium minus, Sinenſe, *of* Bengalenſe, *'t welk is de* Ganja hortenſis. *In 't Maleyts, Javaans, en Maccaſſaars* Rame, *en* Rami. *In 't Amboins, op Bonoa* Inan, *een naam gemeen met de* Meliſſa lotoria, *voor wiens mede zoorte die ſlegte Herbariſten dit aanzien. Op Celebes Ooſt-kuſt* Gambe.

Plaats. *Het is in Amboina onbekend, en ik heb het eerſt daar in gebragt van 't Eiland Bonoa, daar het deszelfs Inwoonders by hare huizen planten, meerder vind men het op Maccaſſer, en andere delen op Celebes, overal door menſchen gebavend, inzonderheid daar de wortelmannen* Orang Badjos *woonen.*

Gebruik. *Van de ſtelen dezes kruids werd een groff gaarn gemaakt, waar uit de Inlanders netten breiden, en viſchen draayen, als mede een fynder gaarn, waar uit zy ſchepnetjes maken, die redelyk durabel zyn in Zeewater, en daarom op alle plaatzen, daar de boven genoemde Orang Badjos wonen, neerſtig onderhouden werd. De ſtelen moeten van zelfs verdrogen, als dan ſepareerd zig den baſt van zelfs, en laat zig licht tot draden ſplyten. Andere nemen de volwaſſe ſtelen van 't groene kruid, ſchrappen daar van af de buitenſte groene, en zappige ſchorſſe, tot dat men op den binnenſten witten baſt komt, die naaſt het hout leid, den welken zy dan tot dunne draden ſplyten, even eens als men met de wilde Gnemon doed.*

Op Maccaſſer maken zy niet alleen gaarn daar van tot het voornoemde werk, maar gebruiken ook den zap daar van uit deszelfs ſtelen geperſt om onder 't Ipo, *dat is het vermaarde Maccaſſaarſe ſpattegift te mengen, te weten van 't ſlapſte ſlag, dat niet dodelyk is.*

Hier

Fig. 2.

Fig. 1.

Hoc veneno obliniunt tela, quibus cervos enecant, magnum enim in vulneratis excitat dolorem, unde vehementer clamitant, ita ut facilius in ſilvis perſequi eos poſſint. In vulneratis hominibus intolerabilem cauſſat dolorem, unde corpus vehementer circumagitur, oculi convertuntur, & ſpuma in ore conſpicitur. Obſervatum eſt magnos ſerpentes in Celebe, & Bima, quum velint aprum, caprum, vel capram trucidare, prius adire hanc plantam, & adrodere inferiores hujus herbæ caules, ubi glabri, & ſuccoſi ſunt, quo viſco fauces ſuas glabras reddunt, ut animal tale facilius devorare poſſint.

Hier mede beſtryken zy de pylen, daar zy de Hartebeeſten mede ſchieten, want het maakt groote pyn in de gekwetſte beeſten, en doed ze geweldig ſchreuwen, zoo dat men ze te gemakkelyker in 't boſch naloopen kan. In de gekwetſte menſchen veroorzaakt het mede een onleidelyke pyn, doet het lichaam geweldig omwerpen, de oogen draayen, en ſchuimbekken. Men heeft gemerkt, dat de groote Slangen op Celebes, en Bima, willende een wild Verken, Bock, of Geite verſlinden, eerſt beenen gaan, en knagen aan de onderſte ſtelen dezes kruids, daar zy glad, en zappig zyn, met welke ſlym zy hare keel glad maken, om het beeſt te gemakkelyker te konnen inzwelgen.

Tabula Septuageſima Nona

Ad *Figuram Primam Ramium* exhibet *majus*.
Figura Secunda Cnicum denotat *Indicum*.

De negen en ſeventigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur*, het *groote Ramie-kruid*.
De *Tweede Figuur* wyſt aan de *Indiſche Cnicus*, ofte *wilde Saffraan*.

CAPUT TRIGESIMUM OCTAVUM.

Cnicus Indicus. Caſſomba.

HErba, cujus flores celebrem exhibent Roſeum colorem in India *Caſſomba* dictum, eſt *Carthamus*, vel *Cnicus*, ab Europæo nihil, vel parum admodum differens, excepto quod in quibusdam locis hæc planta major, in aliis minor ſit.

Quæ ex ſemine hic in Amboina progerminavit, trium tantum pedum altitudinem adtingebat, in Baleya vero & Bima quatuor, vel quinque pedum altitudinem habebat, caulem porro emittit ſimplicem, rectum, firmum, ac fere lignoſum, inferius rotundum, ſuperius ſtriatum, & in laterales ramulos ordinatos diſtinctum inſtar arbuſculæ.

Folia ejus ſolitaria ſunt, ſeſſilia fere in ramulis, longitudinem, ac latitudinem majoris digiti obtinentia, ad oras firmis armata ſpinulis, quæ prominentes formant angulos, ſed late diſtant uti in *Atractyli*, ſuntque porro hæc folia firma, intenſe glauca, ſeu viridia, tenera autem non ita ſunt ſpinoſa, quin tractari poſſint.

In ramorum ſummo coniformia excreſcunt capita inferius lata, & ventricoſa, ſuperius acuminata inſtar Olivæ, ollæ formam præbentia, externe viridibus, duris, & ſpinuloſis ſquamis, ſeu foliolis obſeſſa, uti in *Carduo Benedicto*.

Ex anguſto ejus collo flos excreſcit ex multis laciniatis compoſitus petalis, quæ ample extenſa ſunt, & in quinque lacinias diſtincta, primo crocei coloris, ac dein rubri, quum & maturi hi flores cenſentur, ut decerpantur. Ipſorum vero petala non omnia ſimul avelluntur, ſed exteriora tantum, & dependentia. Rubra ſeu ſanguinea matutino decerpuntur tempore, medium omittentes croceum faſciculum, qui iſto tempore non decerpitur, ſed cum aliis floribus in ſubſequentibus diebus ſeſe aperiens, & maturus eximitur, ita ut ter quaterve in uno ſtipite collectio talis fiat.

In iſto capite lanugo quædam alba, & piloſa quaſi detegitur, inter quam ſemina latent, quæ ſunt grana alba, anguloſa, & ſplendentia, majora illis Hordei, vel Oryzæ, quæ repleta ſunt medulla dulci, & pingui. Flos gratum quoque ſpirat odorem fere inſtar *Hieracii*, vel *dentis Leonis*.

Radix ejus vilis eſt, dura, paucasque emittens fibrillas; Diebus iſtis, quibus Sol fervet, agri hac planta conſiti perambulari nequeunt ob firma, & ſpinoſa ejus folia, ſed hoc peragi poteſt ſummo mane, vel veſperi, quum folia parum flaccefcant, tumque induſiis faciem obtegere oportet, nec nil niſi rubra decerpere florum petala, una alterave vero omittitur planta, cujus nulli decerpuntur flores, ut ſemina ejus conligantur.

Quum

XXXVIII. HOOFDSTUK.

De Indiſche Cnicus.

HEt kruid, *van wiens bloemen de vermaarde Rozecoleur* Caſſomba *in Indiën gemaakt werd, is den* Carthamus, *of* Cnicus, *van de Europiſche niets of zeer weinig verſchillende, behalven dat het op zommige plaatzen wat grooter van gewas, op zommige kleender vald.*

Die van zaad hier in Amboina voortgekomen is, waſt maar drie voeten hoog, doch op Baly, en Bima werd hy wel vier, en vyf voeten hoog, hy ſchiet op met een enkelde regte, ſtyve, en ſchier houtagtige ſteel, beneden rond, boven wat geſtreept, en in zyde-takken ordentlyk zig verſpreidende, gelyk een boompje.

De bladeren ſtaan enkeld, ſchier zonder ſtelen, aan hare takken, in de lengte, en breedte van een groote vinger, en meer aan de kanten met ſtyve doornen bezet, die uitſtekende hoeken maken, dog wyd van malkaar, gelyk Atractylis, *ſtyf, hoog ſpaans, of Zee-groen, dog de jonge zyn zoo ſteekelig niet, of men kan ze wel handelen.*

Op den top van de takken komen kegelformige knopen voort, onder breed, en buikagtig, boven toegeſpitſt, als een Olyve, uitmakende de gedaante van een pot, buiten met groene, harde, en ſtekelige ſchubben, of blaadjes bezet, gelyk aan de Carduus Benedictus.

Uit dien ſmalle hals komt de bloeme voort, uit veele geſnibbelde blaadjes gemaakt, en wyd uitgebreid, zynde ieder blaadje in vyf ſnibbelen verdeeld, eerſt Saffraangeel, ten laatſten rood, wanneer men ze ryp houd, om geplukt te werden. Dit geſchied niet met alle blaadjes te gelyk, maar alleen met de buitenſte en afhangende. Die bloedrood zyn, plukt men op eene morgen af, latende de middelſte Saffraan-geele bos ſtaan, die dan voor die tyd niet geplukt werd, maar met andere bloemen in de volgende dagen ontluikende, en ryp zynde, zoo dat men drie, ofte viermaal aan eenen ſtok plukken kan.

In de voornoemde knop vind men een witte haairige dons, en daar tuſſchen de zaden, zynde witte, boekige, en blinkende korls, grootter dan Geerſt, of Ryſt, binnen gevuld met een zoet, en vet merg. De bloeme heeft ook een zoete reuk, ſchier als het Hieracium, *of dens Leonis.*

De wortel is ſlecht, hard, en met weinige vazelingen; By dag, als de Zon heet ſchynd, kan men deze akkers niet wel door wandelen, wegens de ſtyve, en ſtekelige bladeren, maar het zelve geſchied ſmorgens vroeg, of ſavonds, wanneer de bladeren wat ſlenſſen, en dan moet men nog met een kleed behangen zyn, om het aangezicht te bevryden, en niet meer dan de voornoemde roode blaadjes van de bloemen aftrekken, hier en daar laat men een plante ſtaan, zonder van bloemen te beroven, om zaad te winnen.

Als

Quum hæc planta ſit tenera, ac modo cauliculos emittat, tum in quibusdam locis tenera ejus capitula, & folia abrumpuntur, quæ ad olus adhibentur, unde plantæ hæ copioſiores caules, capita, ac flores producunt, flos enim hujus plantæ reditum, ſeu lucrum præbet. Decerpta petala abluuntur, ac leviter contunduntur, vel comprimuntur, ac denuo ad Solem exſiccantur, tum melius in alias deferri poſſunt regiones, immo per totam Indiam circumferuntur ad iſtud pigmentum ex iis præparandum, ut autem hæc conſerventur, ne nimis exſiccentur, vel palleſcant, contuſæ Camiri ipſis admiſcentur nuces, quarum pinguedo hos conſervat flores.

Als dit kruid jonk is, en pas begind ſtelen te winnen, zoo pleegt men hier en daar de jonge toppen, en bladeren af te breeken, en tot Moeskruid te gebruiken, waar door de planten meer ſtelen, knopen, en bloemen voortbrengen, want aan de bloeme is al 't profyt van deze plante gelegen. De afgeplukte blaadjes werden gewaſſchen, en zagtjes geſtampt, of gedrukt, en dan weder in de heete Zonne gedoogd, zoo zyn zy bequaam om vervoerd te werden door gebeel Indiën, om de voornoemde verwe daar van te maken, maar om dezelve goed te houden, dat ze niet te zeer uitdrooge, en verbleekt, zoo doed men geſtotene Noten van Camiri daar onder, welkers vettigheid deze bloeme goed houd.

Nomen. Latine *Cnicus*, ſeu *Carthamus Indicus*, cujus prima vox Græcis denotat flaveſcentem ſeu flammæ colorem. Germanice circa Ratisbonam hic flos vocatur *Saffloor*, acſi diceremus *Saffranici flores*. Belgice *Floers*. In India tam hæc planta, quam color roſeus ex ejus floribus confectus *Caſſomba* vocatur. Sinenſes *Anghoæ* vocant, h. e. florem rubrum, Arabice porro vocatur *Ibrid*, & *Ozfor*, h. e. Cnici flos, ad cujus tincturam extrahendam Arabes utuntur cinere *Hord*, i. e. herbæ *Alcali*, *Terbâd* florem denotat, item *Beram*, & *Behramam*, per quod proprie intelligunt laciniata floris petala, quæ Malaienſes *Sari* vocant, quibus Arabes luteum, & incarnatum norunt tingere colorem, unde & planta *Cyprus*, ſeu *Alcanna* cognominata eſt, item *Beram*, quod certa ſpecies eſt lintei craſſi rubri Indici, Rubiæ Tinctorum colorem habens. Tota porro planta vocatur *Zabib*, *Kirtim*, & *Kortom*, unde derivatur *Carthamus*.

Naam. *In 't Latyn* Cnicus, *en* Carthamus Indicus, *waar van 't eerſte in 't Grieks te zeggen is licht-geel, of vlamme-verwig. In 't Hoogduitſch omtrent Regensburg werden de bloemen genaamt* Saffloor, *als of men zeide* Safranici flores. *In 't Neerduits* Floers. *In Indiën werd zoo wel de plante, als de Rooze-verwige coleur uit de bloeme gemaakt* Caſſomba *genaamt. Den Sinees biet ze* Anghoa, *dat is roode bloeme. In 't Arabiſch heeft ze nog deze naam* Ibrid, *en* Ozfor, *dat is de bloeme van Cnicus, tot welkers verwe de Arabiers gebruiken de aſſche* Hord, *dat is* Alcali *kruid.* Terbad *is ook de bloem, item* Beram, *en* Behramam, *of eigentlyk de geſnibbelde blaadjes van de bloem, die de Maleyers* Sari *noemen, waar mede de Arabiers ook geel, en incarnaat weeten te verwen, waar van ook de plante* Cyprus, *of* Alcanna *bygenaamt is, item* Beram *een zekere zoorte grof, of crap-rood linnen in Indiën. De gebeele plante biet* Zabid, Kirtim, *en* Kortom, *waar van* Carthamus.

Locus. Optima hujus plantæ ſpecies ſeritur, & colitur in Baleya circa Surubajam, ſecunda eſt illa, quæ in Maccaſſara, & Turatta provenit, tertia Bimanenſis, quæ Metropolis eſt inſulæ *Sumbawæ*. In Ternata quoque ſeritur, ſed pauca tantum copia, & in Amboina quædam aliquando progerminant plantæ ex adducto quodam peregrino ſemine, quæ tamen ſecunda vice ex Amboinico ſemine non proveniunt. *Caſſomba* amat creſcere in agro aprico in ſolo pingui rubro, & argilloſo rite præparato, in quo nulla ſtagnat aqua.

In aliis quoque plantatur locis, Javâ nempe, Solora, Timora, Borneo, & Malacca, nullibi autem tanta copia, ut evehi poſſit. In primo memoratis locis Baleya nempe, & Turatta ſeritur menſibus pluvioſis, atque ter, immo ſæpius ejus meſſis conligi poteſt ex uno ſtipite, qui dein evellitur, & foco inſervit; Non quoque bis plantatur in eodem agro.

Plaats. *De beſte werd gezaaid, en gebavend op Baly, en Java omtrent Surubaja, de tweede plaats komt toe die van Maccaſſar, en Turatte, de derde die van Bima, hoofdſtad van 't Eiland* Sumbawa. *In Ternaten werd ook wat geplant, doch is weinig, en in Amboina zyn zomtyds eenige planten van vreemd zaad voortgekomen, doch het tweede zaad daar van wil niet voortteelen. De* Caſſomba *wil ſtaan op een luchtig veld, in een vette roode kleigrond wel bereid, en daar geen water blyft ſtaan.*

Ze werd ook geplant op andere plaatzen van Java, Solor, Timor, Borneo, en Malacca, doch niewers in zulke meenigte, dat ze kan uitgevoerd worden. Op de eerſtgenoemde plaatzen Baly, en Turatte werd ze gezaaid in de regen-maanden, en men kan drie, en meermalen oogſten van een en dezelfſte ſtok, werdende als dan de oude ſtokken uitgetrokken, en tot brandhout bewaard. Men plant ze ook geen twee reys na malkaar op een en dezelfſte akker.

Botanici Cnicum dividunt in domeſticum, & ſilveſtrem, quæ planta eſt, nudum gerens caulem, fere aphyllum. *Cnicus Plinii* temporibus *libr* 21. *cap.* 15. in Italia ignotus erat, ſed in Ægypto obcurrebat, ubi ſemen ejus adhibebatur ad oleum exprimendum, dein Saraceni, Turcæ, aliique Aſiatici populi hanc plantam majori colùerunt cura, & ornamenti gratia hanc plantaverunt in ciſtis floris cauſſa, unde & quibusdam *Crocus Saracenicus* dicitur.

De Herbariſten verdelen de Cnicus in tamme, en wilde, een gewas met een kale ſteel, meeſt zonder bladeren. De Cnicus *was by* Plinius *tyden* lib. 21. cap. 15. *in Italien nog onbekend, maar te vinden in Ægypten, daar men 't zaad gebruikte om oly uit te trekken, namaals hebben de Saracenen, Turken, en andere Aſiatiſche volkeren meer werks van dit kruid gemaakt, en tot een cieraat in potten geplant, om der bloeme willen, daarom het zommige* Crocus Saracenicus *noemen.*

Hodie tam vulgaris eſt circa Ratisbonam ſub iſto nomine, ita ut toti agri hac planta conſiti obcurrant. In Java, & Baleya tam craſſos, & firmos generat ſtipites, ut baculi ex iis formari poſſint, qui manibus geſtantur, uti veteres ſcribunt, ex Atactylis ſtipitibus leves colos formari poſſe, quales hodie in Portugallia conſpiciuntur ex Hiſpanica, ſeu Canari arundine facti, quos mulierculæ ad latus dependentes gerunt, & nentes per plateas eunt.

Hedensdaags is het zoo gemeen omtrent Regensburg onder voorſchreve naam, dat men 't met gebeele akkers vol zaaid. Op Java, en Baly gewind het zoo dikke, en ſtyve ſtelen, dat men ſtokken daar van kan maken, om in de handen te dragen, gelyk de oude ſchryven, dat men uit den ſtam van Atractylis ligte ſpinrokken kan maken, diergelyke men nog in Portugal ziet van Spaanſch of Canaris-riet gemaakt, die de Vrouwtjes aan haar zyde ſteken, en al ſpinnende over ſtraat gaan.

Uſus. Antiquis temporibus majori in uſu erat Medico quam hodie, uti enim *Dioſcorid. libr.* 4. *cap.* 182. teſtatur, Ægyptii oleum ex ejus ſemine præparabant *Cniceleon* dictum, cibo non inſerviens, ſed ad unguentum. Seminum ſuccus expreſſus, & cum pingui Gallinaceo juſculo adſumptus per alvum expellit cunctos lentos, & pituitoſos humores, inteſtina obſtruentes, Colicam, & Hydropem excitantes, tam per ſuperiora adſumptus, quam per Clyſteres injectus. Flores cum Hydromelle contriti, & propinati, Hepatis obſtructionem aperiunt, ac reſolvunt, curantque Icterum.

Gebruik. *In oude tyden was het meer in de Medicyne bekend dan hedendaags, want zoo als* Dioſcorides *getuigt* lib. 4. cap. 182. *maakten de Ægyptenaars een Oly van dit zaad* Cniceleon *genaamt, geenzints tot de koſt dienende, maar om te ſmeeren. Het zap of room van de zaden uitgeperſt, en met een vette Hoender-zop ingenomen, zuiverd van onderen alle ſlymerige, en pituiteuſe humeuren, die de ingewanden verſtoppen, Colyk, en Waterzugt genereren, zoo wel ingenomen als met Kliſteren ingeſpuit. De bloemen met Hydromel gewreven, en gedronken, openen de verſtoptheid des levers, en genezen de Geelzugt.*

Apud

By

Apud Indos ruber ſuccus, qui inſtar ſanguinis purpureus, ut & ex Limonum ſucco adfuſo ex ſubſequenti extrahitur Maſſa, mulieribus propinatur ad obſtructos reſerandos menſes. Pſittaci hoc amant edere ſemen, quorum tamen alvus ex eo non ſubducitur, vel laxatur, unde & Hiſpanis vocatur *Semiente de Papagayos.*

Itinerarii noſtrates videntes, Turcas hanc plantam tam diligenter plantare ac ſervare in ciſtis, prædicavere, hos illud peragere ob floris gratum odorem, & ob ſingularem capſularum ſeminalium formam. Ego autem nullum peculiarem in floribus obſervare potui odorem, nec mirabilem capſularum ſpinuloſarum formam, unde ſuſpicor, auctores illud conmemorantes non ſatis hoc inquiſiviſſe, quem in finem Turcæ hanc tam diligenter colant plantam. Hoc itaque puto fieri, ut vulgus, cui Crocus nimis pretioſus eſt, floribus utatur, ad cibum luteo colore tingendum, quod Ruſtici in Italia jam etiam incipiunt imitari.

Nunc porro enarrabimus multo rariorem, ac pretioſiorem horum florum uſum, veteribus ignotum, ob quem vero hæc herba in India colitur. Præbet itaque eleganter roſeum colorem, qui æque incarnatus quam intenſe ruber conquiri poteſt, uti Roſa provincialis, & ex purpuro rubens. Tincturam hanc ex floribus his extrahendi multum requirit laboris, multaque ingrediuntur, ita ut & Maleyenſibus, ac Sinenſibus mulierculis tantum ſit arcanum, ut nullos admittant viros, nec ullum hominem ſive virum ſive feminam, valetudinariam, inpuram, halitui oris fœtido obnoxiam, vel præcedenti nocte viri concubitum paſſam.

Poſt multas preces ſemel adfui, quum tot ceremonias, ſuperſtitiones, & ludibria vidi, ut melius comediam quam præparationem præ ſe ferret, quumque mihi venia eſſet data, quævis notare, hinc omnia enarrabo, quæ tum vidi, ac poſtea ſæpius audivi: Scænam hanc in quinque dividens actus.

Quorum primus conſtat in præparatione cineris ad hanc confectionem requiſiti, qui conficitur ex ſiccis Durionis corticibus, vel *Clompani majoris libr. 5. cap. 22.* deſcripti, item ex ſiccis Ari ſilveſtris petiolis, Sirii, & Lagondi ramis; ac deciduis ſiccisque floribus Calappæ, vel ex ejus ſurculis *Cawan* dictis, quæ omnia in ſubtiliſſimum cremantur cinerem, ille autem Durionis, & Clompani quadruplo majori doſi adſit illo aliorum ingredientium, non autem tam præciſe ſemper hæc obſervatur doſis vel portio. Ex Provinciis Cambodja, & Siama cinis adfertur *Abu Malayo*, & *Abu Muen* dictus, quem natura certis locis, ac temporibus e terra emittit. Hic ſolus ſine alius admiſtione ad tincturam *Caſſomba* quoque adhibetur, obſervatum autem fuit, hunc nimis acrem eſſe ad lintea ſubtilia, hujus enim cochlear tam acre eſt, quam manipulum alterius.

Secundus actus eſt, ut extrahatur luteus color, qui proprius eſt, & naturalis floris Caſſombæ. Unum recipe Gantang, vel ſesqui florum Caſſombæ, qui *Sari* vocatur, Gantang autem eſt modiolus ſiccarum rerum, uti Græcorum *Choenix*, qui quinque circiter Oryzæ libras continet. Tum iſtos flores in binas divide partes, quas depone in binis albis linteis expanſis ſupra fuſtes, quibus ſubpone planas patinas, uti lixivium ſolet præparari, tum adfunde iis puram aquam, donec non colorata a floribus tranſeat.

Prima aqua craſſiſſima eſt & flaviſſima, aliæ reſpectu prioris pallidiores, una autem Caſſombæ ſpecies diutius tincturam exhibet alia. Hincque ſolebant Javani Surubajæ recens carptos Caſſombæ flores in aqua abluere, donec craſſiſſima, & plurima lutea tinctura ſit extracta, quos dein in globulos compingunt, & ad Solem exſiccant: Baleyenſes vero aliæque nationes hoc non peragunt, ſed hos non ablutos ſiccant, quique dein majorem requirunt laborem, ut colorem iſtum luteum extrahant.

Sume itaque nunc alba lintea, quæ tingere velis, quæ quo magis alba, ac ſubtilia ſint, eo melius roſeum adtrahunt colorem, atque hæc in ultima minime lutea ſubige aqua, quæ flaveſcit modo, tum lintea hæc eundem adquirunt colorem, hanc effunde aquam, iterumque in ſimili macera, ac novam iterum adfunde coloratam aquam ad ſemi horæ circiter ſpatium.

By de Indianen word het eerſte roode-zap, dat op't bygieten van Lemoen-zap uit de navolgende Maſſa getrokken werd, en als purper-bloed ziet, de Vrouwen te drinken gegeven, om de opgeboudene Maandſtonden voort te brengen. De Papegayen eeten dit zaad gaarne zonder loslyvig daar van te werden, daarom is het by de Spanjaarden Semiente de Papagayos *genaamt.*

Onze Reyzigers, ziende dat het de Turken zoo neerſtig in hare potten planten, hebben voorgegeven, dat zy zulks deden om den goeden reuk wille van de bloeme, en om de rare gedaante van de zaadhuiskens. Ik hebbe geen zonderlyke reuk in de bloeme, nog verwonderens waardige gedaante aan de ſtekelyke zaadhuiskens konnen vinden, dies ik vermoede, dat de Autheuren zulks voorgevende niet genoegzaam onderzogt hebben, tot wat einde de Turken dezelve zoo neerſtig cultiveeren. Dit dan zeg ik te zyn, om dat de gemeene man by hun luiden, die de Saffraan te koſtelyk vald, de bloeme gebruiken om haar koſt daar meede geel te maken, gelyk de Boeren in Italiën nu mede beginnen te doen.

Verders zullen wy nu verhalen een veel zeldzamer, en koſtelyker gebruik van deze bloemen, die de oude is onbekend geweeſt, en waarom dit kruid in Indiën geoeffend werd. Dit is dan een ſchoone Rozen-coleur, die men zoo wel incarnaat kan hebben als hoogrood, gelyk Provence-Roozen, en een rood-purper. Dezelve verwe nu uit deze bloeme te trekken, is een moeyelyk werk, veel dingen vereiſchende, en by de Maleytze, en Sineeze Vrouwen zoo ſecreet gehouden, dat zy geen Mansperſoon daar by willen laten komen, nog eenig menſch 't zy man ofte vrouw, die zieklyk, onreyn, van kwade aaſſem, en de voorgaande nacht aan byſlaap ſchuldig zyn.

Na veel ſmeekens ben ik 'er eens bygelaten, daar ik zoo veele ceremonien, ſuperſtitien, en t'zamen geraapte dingen zag, dat het beter een comedie dan een handwerk ſcheen, en dewyl ik verlof hadde alles op te teykenen, zoo zal ik 't alhier verhalen, gelyk het doenmaals gezien, en ook naderhand dikwils geboord hebbe: Verdelende het ſpel in vyf actus of handelingen.

De eerſte handeling beſtaat in de bereidinge van de aſſche tot dit werk nodig, dewelke werd gemaakt van drooge Durioen-ſchellen, of ſchellen van de vrucht Clompanus major lib. 5. cap. 22. *beſchreven, item drooge ſtelen van Arum ſilveſtre, Siri, en Lagondi-takken. Het afgevallen, en drooge bloeizel van Calappa, of deszelfs ſchuitjes* Cawan *genaamt, alle tot fyne aſſche gebrand, die van de Durioens, of Clompan moet viermaal zoo veel zyn, als die van de andere t'zamen, doch werd daar in zoo groote præciſiteit niet gehouden. Uit de Provintien Cambodja, en Siam komt een aſſche* Abu Malayo, *en* Abu Muen *genaamt, die de natuure op zekere plaatzen, en tyden uit de aarde doed opborlen. Deze alleen zonder vermenging met andere werd ook tot de verwe van* Caſſomba *gebruikt, doch ze werd bevonden wat te ſcherp te zyn voor 't fyne lywaat, want een lepel vol is zoo ſterk als een handvol van andere aſſche.*

De tweede handeling beſtaat in 't uittrekken van de geele coleur, dewelke de eigentlyke, en natuurlyke van de Caſſomba bloeme is. Een Gantang, of anderhalf van Caſſomba bloemen, die men Sari *noemd, zynde Gantang een mate van drooge dingen, gelyk der Grieken* Choenix, *inhoudende omtrent vyf pond Ryſt. Deeld de voorſchrevene bloemen in twee deelen, en legt ze in twee witte doeken op ſtokken uitgeſpannen, met vlakke ſchotels daar onder, gelyk men looge pleegt te maken, giet daar over zuiver water, zoo lange tot dat het ongeverfd door de bloemen paſſeert.*

Het eerſte water is het dikſte, en geelſte, de andere na vervolg bleeker, verwende de eene zoorte van Caſſomba langer dan de andere. Daarom plegen de Javanen van Surubaja de verſchgeplukte Caſſomba bloemen in water te waſſchen, dat de dikſte, en meeſte geeligheid afgeſpoeld worde, en daar na tot ballen gekneed, in de Zonne te droogen, 't welk die van Baly, en andere Natiën niet en doen, maar dezelve ongewaſſchen droogen, die dan vervolgelyk meerder moeite veroorzaken, om al het geel uit te trekken.

Neemt nu het witte linnen, dat je verwen wilt, het welk hoe witter en fynder zynde, hoe beter het de Rooze coleur anneemt, en kneed het zelve in de laatſte waters, die maar licht-geel zyn, zoo werd het linnen ook licht-geel, giet het water uit, en kneed het weer in water van dezelve zoorten, t'elkens uitgietende, en ander gecoleurd water nemende omtrent een half uur lank.

Tum lintea hæc ſenſim læte purpureum vel incarnatum incipiunt adquirere colorem, quæ dein ſuſpenduntur, ut ſiccentur.

Tertius eſt, ſi cuncti ſumantur flores, ex quibus omnis luteus color extractus eſt, & contundantur, vel conterantur ſupra porphyritim in unam Maſſam, quam depone in terrea, vel porcellana patina, quævis enim metalli genera ad hoc opus non valent, cinisque memoratus in alia deponatur patina, hujus tum ſume manipulum, & inſperge dictæ Maſſæ, additis ſubſequentibus foliis, radicibus, & aromatibus, cunctis minutim ſciſſis, quæque ad manum parata eſſe oportet, folia nempe Bancudi, ſeu Nenuh, cum cujus cortice, ac radicibus ex rubro luteum tingere poſſumus colorem, dein manipulum foliorum Siree, ſeu Schoenanthi, totum ſume Cepæ bulbum, radices Tſjonkor digiti articulum longas, folia Alcannæ, Acori, ſeu Derynge, ana manipulum.

Mulieres Sinenſes præterea addunt folia Sirii, & Arundinis Sacchariferæ, radices Banglei, Lancquas, Allii, Daun Contu &c. quæ omnia minutim ſciſſa inponuntur Ari foliis, a quibus hæ res acrimoniam quandam adtrahunt, recipe tum pugillum iſtius cineris ad manipulum conſciſſarum herbarum, quæ admiſceantur iſti Maſſæ, atque iterum bina alia manipula addantur, cum quibus hæc Maſſa tam diu ac fortiter compingatur, donec omnis cinis, & cunctæ herbæ huic Maſſæ rite ſint admiſtæ, nullo addito liquore, tumque ſubactam ſumunt Maſſam, ex qua parvum formant collem, forma ſepulchri Sinenſium, quem oribus ſuis adſpergunt per Siri Pinangam maſticatam, quod opus ipſis *Sombor* vocatur. In ſummo autem inplantant florem *Bonga Raja*, ut pigmentum hoc quaſi imitaretur intenſe rubrum, ſeu Cermeſinum iſtius floris colorem, quem hinc *Capalla Caſſomba* vocant.

Si quis cameram, vel locum intret, ubi hæc præparatio fit, tali non licet recedere, antequam tinctura ex hac Maſſa ſit extracta: Sepulchrum iſtud Parrang, ſeu cultro majore cædunt, ut ſanguinem quaſi exfundat, colorque ſit intenſe ruber. Has pluresque alias religioſe obſervant ſuperſtitiones, credentes tincturam alioquin non rite effluxuram, vel extractam cito palleſcere. Qui ſapientiores ſunt, curant ſatis, ut rite ſubigatur, illas omittentes ceremonias, elegantem adquirentes Caſſombæ Tincturam, ſi ingredientia modo bonæ ſint notæ, & adtendant hoc opus ſereno inſtitui die ſine ullis pluviis, vel vento.

Quartus actus verum exhibet ludibrium, quum ex hoc luteo flore rubra extrahatur tinctura, quod ſequenti fit modo. Curam geras, ut patinam habeas repletam ſucco acidiſſimorum Limonum, quem in finem hæ eliguntur ſpecies, Lemon nempe Papeda, Lemon Nipis, Lemon Swangi, & Lemon Purrut, qui prius decorticantur, ipſorumque ſuccus exprimitur. Baleyenſes, aliique populi, quibus Limones non tanta ſunt copia, Tamarindi ſumunt pulpam, depuratam, & expreſſam, foliis involutam, ſine ſale, vel ſaccharo in fumo ſiccatam, qua ſi uti velint, hanc iterum in aqua diſſolvunt, vel hujus defectu, tum rubra ſumunt folia, ac caules *Empetri acetoſi rubri*, infra *libro nono* deſcripti, quod ad montium pedes copioſe creſcit, & Baleyenſibus *Batsjam Batsjam* vocatur, ex quibus ſuccum exprimunt.

Dein bina firmantur lintea ſuper aſſerculos extenſa, uti ſupra cum fovea in centro, in quo prius deponitur unum alterumve ſilveſtris Ari folium, quod primo perforatur, ita ut tinctura percolari poſſit, Indicæ enim ſilvæ plurimis gaudent Ari ſpeciebus, atque in hortis tam lata ejus inveniuntur folia, ut clypeum referant magnum, ſilveſtris vero folia, licet minora, huic melius conducunt operi.

Divide nunc ſubactam Maſſam in binas partes, atque in quovis expanſo linteo, unam depone partem ſeparatam, cui adfunde puriſſimam, & lympidam aquam, quem in finem aqua pluvialis optima eſt, quæ nunc ex una depluit dimidia parte, alteri adfunde, & transcola, recentem iterum adfundendo aquam priori parti, quod tam diu peragitur, donec videas, aquam non amplius coloratam tranſire, ſique coloratæ iſtius aquæ, tres quatuorve collegeris ingentes crateres, rite adtendas, quinam ſit primus, ſecundus, ac tertius, quod ex ſpiſſo ſatis conſtat liquore.

Seper-

Zoo begind het linnen allenskens een licht-peerse, of incarnate coleur te krygen, het welk men dan ophangt om te droogen.

De derde actus, neemt de voorſchreve bloeme, daar nu al 't geele uitgetrokken is, wryftze, of ſtootze op een ſteen tot een Maſſa, en legt die in een aarde, of porcelleyne ſchotel (want alle vaten van metaal deugen hier niet toe) en de voornoemde aſſche in een aarde ſchotel, neemt daar van een hand vol, en ſtrooid het op de voorige Maſſa, doende daar by de navolgende bladeren, wortelen, en ſpeceryen alle kleen geſneden, en die gereed by de werken moeten ſtaan, te weten de bladeren van Bancudus, of Nenuh (met wiens ſchorſſe, en wortelen men rood-geel verfd) een hand vol bladeren van Siree, of Schoenanthum, een gebeele Ajain, en wortel van Tsjonckor een lid lank, bladeren van Aleanna, Acorus, of Derynge, van ieder een hand vol.

De Sineeze Vrouwen doen 'er nog by de bladeren van Siri, en Zuiker-riet, de wortelen van Bangle, Lancquas, Look, Daun Contu &c. dit alles kleen geſneeden, legt men op bladeren van Aron, van dewelke die dingen nog eenige ſcherpigheid ontfangen, neemt dan een kleene hand vol aſſche, en een hand vol van kleen geſneeden kruiden, mengt het onder de voornoemde Maſſa, en al weder twee andere handen vol, met ſterk kneden voortvarende, tot dat al de aſſche, en kruiden met de Maſſa ter degen vermengd zyn, zonder eenige vogtigheid daar by te gieten, als dan nemen zy den gekneden Maſſa, formeren daar van een heuveltje, in de gedaante van een Sinees graf, dewelke zy dan uit de mond beſproeyen met een gekauwde Siri Pinang, welk werk Sombor *genaamt werd. Aan 't hoofd einde ſteeken zy de bloeme* Bonga Raja, *op dat de verwe quantswys navolgen zoude het hooge Carmozyn-rood van die bloem, die zy daarom* Capalla Caſſomba *noemen.*

Zoo iemand in de kamer, of plaats komt, daar dit gemaakt werd, die mag 'er niet weder uitgaan, tot dat de verwe daar uit getrokken zy: Het graf kappen zy met een Parrang, of houmes, op dat het quantswys bloede, en de verwe hoog-rood werde. Deze en nog veel meer ſuperſtitien willen zy noodzakelyk onderhouden hebben, gelovende, dat de verwe anders niet ter degen uitkome, of de uitgebragte te ligt verbleeke. Die wyzer zyn, laetenze wel ter degen onderwegen, en konnen evenwel ſchoone Caſſomba verwen, als zy maar goede materialen vergaderen, en opletten, dat 't werk op een ſchoone dag geſchiede, zonder regen, of wind.

De vierde actus vertoond eerſt het regte Gocbel-ſpel, wanneer men uit deze geele bloemen een roode verwe trekt, en gaat aldus toe. Maakt dat gy hebt een ſchootel vol zap van de zuurſte Lemoenen, waar toe deze zoorten genomen werden, Lemon Papeda, Lemon Nipis, Lemon Swangi, en Lemon Parrut, die men eerſt ſchild, en den zap uitperſt. De Baleyers, en andere volkeren, die de Lemoenen zoo veel niet hebben, neemen 't merg van Tamarinden, zuiver uitgedrukt, in bladeren gewonden, en zonder zout, of zuiker in de rook gedroogd, en als zy ze gebruiken willen, weder in water ontlaten, of by gebrek van dezen, zoo nemen zy de roode bladeren en ſtelen van Empetrum acetoſum rubrum *hier na* lib. 9. *beſchreven, 't welk in 't hangen der bergen veel waſt, by de Baleyers* Batsjam Batsjam *genaamt, en drukken den zap daar uit.*

Daar na maakt men twee ſtuks linnen over vier ſtokjes vaſt, gelyk te vooren in de midden met een kuil, daar in men eerſt legt een, of twee bladeren van wilde Aron, alvoorens doorſteken, dat de verwe daar door kan zygen, want de Indiſche boſſchen zyn vol van Arons zoorten, en in de boven vind men zoo breede bladeren als een groot ſchild, doch de wilde, hoewel kleender, zyn hier toe beter.

Verdeeld nu de geknede Maſſa ook in twee deelen, en legt in ieder geſpannen doek de helfte uit malkaar gedaan, giet daar op ſchoon verſch water, zynde het regenwater daar toe beſt, wat nu uit de eerſte helft komt, dat giet op de andere helft, dat het daar ook doorloope, weder verſch water op de eerſte helft gietende, en zoo voortvarende, tot dat gy ziet, dat het water ongeverfd doorpaſſeerd, en van dat gecoleurde water drie, of vier groote ſchootels vol vergaderd hebt, doch wel onthouden, welke de eerſte, tweede, en derde ſchotel zy, 't welk men aan de dikheid wel bekennen kan.

De

Superflua tum Maſſa linteis contenta ſtercus refert vaccinum, ac tanquam inutilis abjicitur, tandem ad quamvis patinam ſume ſemi Tampurong, quod eſt putamen Nucis Calappi, repletum ſucco iſtorum Limonum, quam quantitatem in quamvis effunde patinam, aqua iſta ſtatim rubrum adquirit colorem, una autem magis rubet altera, quæ nempe eſt in prima patina, ſanguinei coloris, inſtar vini Portugallici crasſioris, quæ *Sari* quoque vocatur, in qua craſſiſſimus & optimus latet color, aliæ patinæ reſpectu prioris pallidiores habent colores, ultimaque perfecte Roſaceum gerit colorem.

Quintus, & *ultimus* actus eſt, quum lintea inbuantur, & tingantur colore rubro, quæ nempe antea luteâ iſtâ aquâ ſubacta fuere, donec læte purpureum, ſeu Roſaceum contraxerint colorem. Tum puram ſume terream patinam *Pingang Batu* dictam, in quam inmitte lintea tincta, atque ſuper hæc transfunde Tampurong, ſeu Calappi putamen repletum tinctura ultimæ patinæ, quæ pallidiſſimum habet colorem, manibus hæc ſubige, tum lintea incipient contrahere roſeum colorem, & aqua flaveſcens, quæ abjicitur, aliaque iterum ſimilis quantitas ipſis adfunditur ex eadem patina, quod tam diu peragitur, donec omnis aqua flaveſcat, ac lintea magis rubrum adtrahant colorem. Lintea autem leviter torquendo exprimenda ſunt, antequam poſt effuſam aquam alia de novo adfundatur, ſuntque ita agitanda, ut ſemi ſicca ſint.

De overige Maſſa nu in de doeken, gelykt als den koedrek, en werd als onnut weggeworpen, eindelyk tot ieder ſchootel neemt een halve Tampurong vol (dat is de dop van den Calappus-noot) van voorſchreve Lemoenzap, en giet 'er van zoo veel in ieder ſchotel, zo word dat water terſtond rood, het eene hooger dan het ander, te weten dat van de eerſte ſchotel bloed-rood, als dikke Portugaalſche-Wyn, het welk men mede Sari *noemd, daar de dikſte, en beſte coleur in ſteekt, de andere ſchotels zyn na advenant ligter van coleur, en de laatſte is regt Roze-coleur.*

Quum patina ultima fuerit conſumpta, ſubſequens ſumitur, idemque iteratur opus, donec hæc quoque ſit conſumpta, ac ſic porro ad primam, quæ ſummum continet colorem: Si vero lintea quædam roſeo tantum velis tingere colore, tum hæc prima patina omittenda eſt, hæc enim lintea ſummo purpureo rubente tingit colore, tinctaque lintea in umbra, & non ad Solem ſunt ſiccanda, alteroque die leviter eluenda ſucco Limonum limpido, & iterum exſiccanda, tum totum peractum eſt opus.

De vyfde, *en* laatſte *bandeling beſtaat in 't dopen van 't zelfſte linnen, het welk wy te vooren in 't geele water gekneed hebben, tot dat het licht peers als appel bloeizel geworden is. Neemt nu een ſchoone ſteene-ſchotel, diergelyke men* Pingang Batu *noemd, doed het geverfde linnen daar in, en giet daar over een Tampurong vol tincture van de onderſte, of laatſte ſchotel, daar de lichtſte coleur in is, en kneed het met banden, zoo zal het linnen beginnen Roozeverwig te werden, en het water daar en tegen bleekgeel, 't welk men weggiet, en al weder een ander Tampurong vol daar over giet uit deszelfſte ſchotel met kneeden voortvarende, tot dat al het water geelagtig werd, en het linnen hoe langer hoe rooder. Dog tuſſchen het kneeden van de eene Tampoerong tot de ander moet men het linnen zagtsjes uitwringen, en met ſwingen half droog maken.*

Lintea cærulea hac inbuta tinctura ex fuſco, ſeu pallido violacea ſunt, Malayenſibus *Ongu*, & *Wong* dicta, qui modeſtus habetur color, matronis, & matribus familias conveniens. Quum vero aliquid Curcumæ tincturæ iſti admiſtum ſit conterendo, tum lintea hac inbuta aurantii, vel ex rubro lutei ſunt coloris, qui color a Javanis, & Baleyenſibus magni aeſtimatur.

De onderſte ſchootel gedaan zynde, neemt men de naaſtvolgende, herdoende 't zelfſte werk, tot dat deze ook geconſumeert, en men tot de opperſte gekomen zy, daar de hoogſte coleur in is, doch als men eenig linnen niet meer dan Roozerood wil hebben, zoo moet men aan deze opperſte ſchotel niet komen, want daar in werd het linnen hoog purper-rood, het geverfde linnen moet men in de ſchaduwe, en niet in de Zonne drogen, en 's anderen daags nog eens zagtjes uitwaſſchen met klaar Lemoen-zap, en weder droogen, zoo is het gebeele werk gedaan.

Een blaauw linnen in deze tincture geverfd, werd bruin, of licht-violet, by de Maleyers Ongu, *en* Wong *genaamt, en voor een ſtadige coleur gehouden, de huismoeders, en bedaarde vrouwen paſſende. Maar een linnen daar ingedoopt, als 'er wat Curcuma ingewreven is, werd oranje, of rood geel, een coleur by de Javanen, en Baleyers geagt.*

Artem quandam habent, qua norunt alba munctoria ita colligare, ac dein infundere luteae, vel rubræ Caſſombæ tincturæ, ut munctoria iſta ſint diſtincta variis figuris ac ſtriis ex rubro, luteo, & albo colore variegatis, aliquando etiam tales norunt formare nodos, atque hæc munctoria rubræ tantum inmittere tincturæ, ut aperta videantur albis Mamoræ floribus conſperſa. Hæcque tantummodo in uſu ſunt inter juvenes, & amatores, quæ in ſignum amoris dono puellis dantur, uti & plerumque Caſſombæ color juvenibus optime conducit, hoc enim tinguntur mulierum veſtes ſuperiores *Badju* dictæ, ac velamina Salindant vocata, ut & virorum munctoria, quæ in humeris gerunt, & Maurorum Diademata.

Sciendum porro eſt, quo modo hæc veſtimenta geſtentur, & conſerventur, delicatiſſimus enim color eſt, nullum potens ferre ſudorem, quin ſtatim palleſcant, qui nec etiam pluvias fert. In ciſtis, & ſcriniis neutiquam etiam aliis adponenda ſunt veſtibus, ſed leviter tantummodo illis incumbant chartis involuta. Quoties induuntur, toties altero die ſucco Limonum, Calappi lympha, in qua Condondong folia contrita ſunt, eluenda ſunt, ac rite ſiccata deponenda.

Zy hebben een zekere weetenſchap witte neusdoeken zodanig te binden, en dan in de geele, of roode Caſſomba te verwen, dat de neusdoek vol figuuren, en ſtrepen werd van roode, geele, en witte coleur, zomtyds ook met knopen zodanig te binden, en alleen in roode verwe te dopen, dat de neusdoek geopend, gelykt als of het met witte Mamoor-bloemen beſtrooid was. Deze neusdoeken werden alleen onder 't jonge volk, en onder de minnaars gebruikt, en tot een teeken van affectie geſchonken, gelyk doorgaans de Caſſomba-coleur voor jonge lieden paſt, werdende daar mede geverfd der vrouwen boven-kleedjes, de Sluyers der Mansperzonen, moorſche Tulbanden, en neusdoeken, die zy op de ſchouders dragen.

Nu moet men weeten, hoe deze kleedjes gedragen, en bewaard zullen worden, want het is een zeer teere coleur, die geen zweet moet aanroeren, waar van ze ſtraks verbleekt, nog ook by geen regenweer gedragen werden. Men moet ze ook in de kiſten, en kaſten geenſints onder andere klederen pakken, maar los boven op leggen, ſlegts in een papier gewonden. Zoo dikwils men ze draagd, moet men ze 's anderen daags met Lemoen zap, Calappus water, daar inne bladeren van Condondong gewreven zyn, uitperſſen, en dan wel gedroogd eerſt beenleggen.

Javani, & Baleyenſes dicunt, Caſſombæ colorem in ſua patria tinctum multo ſtabiliorem eſſe, quum non adhibeant Limonum ſuccum, ſed deſcriptos ſupra Tamarindi globulos, vel quod melius eſt, corticem acidi fructus *Badong*, aliis *Carcapuli*, uti & *Chriſtoph. Acoſtæ* dicti, & noſtratibus *Tamarinjio*; qui in Zeylona creſcit in arbore quæ magnitudine, & foliorum forma convenit cum Nucis moſchatæ arbore, ejus vero fructus interne in digitos quaſi diſtincti ſunt inſtar fructuum Mangoſtans, quorum cortices ſolummodo in uſu ſunt.

De Javanen, en Baleyers zeggen, dat de Caſſomba in hare landen geverfd veel vaſter van coleur zy, om dat zy luiden geen Lemoen-zap daar toe gebruiken, maar de voorſchreve Tamaryn-ballen, of 't welk nog beter is, de ſchellen van de zuure vrucht Bandong, *anders* Carcapuli *by* Chriſtoph. Acoſta *genaamt, of by de onze* Tamarinjo, *op Ceylon waſſende aan een boom van groote, en bladeren de Noote-muſchate-boom gelyk, maar de vruchten zyn van binnen verdeeld in teenen, gelyk Mangoſtaans, waar van alleen de ſchellen in gebruik zyn.*

Quum mulieres noſtræ Chriſtianæ hunc præparent colorem, multas omittunt iſtorum ingredientium res, ac ceremonias, præſertim odoratas iſtas, & graveolentes radices Tsjonckor, Banglei, Cepæ &c. quas Sinenſes ſolummodo addunt, uti dicunt, ad pellendum infauſtum ab hoc colore aërem, & inpurum halitum, comperiuntque nihilominus elegantem ſeſe præparare Caſſombæ tinĉturam: Aliquando autem fit, licet omnes obſervent cautelas, tinĉturam tamen non ſuccedere vel valere, cujus rei nullam aliam norunt reddere rationem, niſi quod malus genius, vel halitus infauſtus tranſierit. Re vera præparatio eſt, quæ multam requirit adtentionem.

Nullum alium porro novi floris Caſſombæ uſum in India, niſi quod mulierculæ quædam hunc cum Calappi lympha, & Oryza in tenuem conterant pultem, qua aliquando faciem obliniunt, ut elegantem ipſi, & ſplendentem concilient colorem.

Baleyenſes ſolebant ſemi matura, & mollia ſemina cruda edere cum Calappi lympha mixta ex oblectamento. Stipites ſicci plebi foci ligno inſervit, ſique pinguibus Oryzæ arvis fuerit plantati, tam denſi, & craſſi erant, ut pulſare iis poſſent. Nunquam in tam duris argilloſisque arvis plantanda eſt hæc herba, quæ per radios ſolares tacta adeo indureſcunt, ut findantur, talis enim Caſſomba inelegantia, & contracta gerit folia, quæque etiam perit.

In Sina in tam altiſſimam excreſcit formam: Teneraque ſeminalia capitula ibi in olus adhibentur, ac flores ad lutea juſcula præparanda.

Als onze Chriſten Vrouwen deze coleur maken, zoo laten zy veel van de voornoemde dingen, en ceremonien uit, inzonderheid de ſterkriekende wortel Tsjonckor, Bangle, Ajuin &c. dewelke de Sineezen alleenlyk daar by doen, zoo zy zeggen, om de quade lucht, en onreine aaſſem van deze coleur te verdryven, en bevinden, dat zy niet te min ſchoone Caſſomba konnen verwen: Het gebeurd nogtans, dat zy somtyds alle preciſiteiten aanmerken, en echter de verwe mislukt, waar van zy geen ander reden weeten te geven, als dat een kwade geeſt, of kwade lucht aldaar gepaſſeerd zy. In der daad is het een werk, dat veel opmerkens vereiſcht.

Anders weet ik geen gebruik van de Caſſomba-bloem in Indiën, als dat zommige vrouwtjes dezelve met Calappus-melk, en Ryſt tot een dunne pap wryven, waar mede zy nu en dan het aangezicht beſmeren, om het zelve ſchoon, en blinkend te maken.

De Baleyers plegen ook de halfrype, en nog weeke zaden raauw te eeten, en met Calappus-melk gemengd meeſt uit pleyſier. De oude ſtokken werden by de gemeene luiden tot brandhout gebruikt, en zoo het op vette Ryſtvelden geplant is, werden de ſtokken zoo digt, zegge dik, dat men 'er mede ſlaan kan. Men moet het nooit in zodanige kleyagtige velden planten, die door der Zonnen hitte geraakt hard opdrogen, en ſplyten, want zulke Caſſomba krygt leelyke ingekrompene bladeren, en gaat uit.

In Sina waſt het tot een zeer booge ſtatuur: De jonge zaad-bollen werden aldaar gehouden voor een lekker moeskruid, en de bloemen om geele zoppe te maken.

OBSERVATIO.

Hæc eſt *Carthamus* foliis ovatis integris, margine aculeatis *H. Cliffort. p.* 394. & Carthamus officinarum flore croceo *Tournef. inſt. p.* 457. & Cnicus ſtativus, vulgo Crocum Saracenicum *Cæſalp. Syſt. p.* 532. &c.

AANMERKING.

Dit is de *Carthamus* met lankwerpige heele bladeren met ſtekelagtige hoeken van de *H. Cliffort. p.* 394. en Carthamus der Apotheken van *Tournef. inſtit. p.* 457. en de Cnicus, die gezaait werd, by 't gemeen Saracenice Saffraan, van *Cæſalp.* in zyn *Syſtema pag.* 532. &c.

CAPUT TRIGESIMUM NONUM.

Indicum. Tarron.

PLanta, quæ celebre exhibet pigmentum, quo tam lintea quam alia quævis opera eleganti cæruleo inbuere poſſumus colore, quantum novi a nemine plenarie deſcripta eſt, ne ab illis quidem, qui in Guzeratta degerunt, plantamque ipſam in agris creſcentem ſatis viderunt, ubi hanc e longinquo adſpicientes nunc cum Rosmarino, nunc cum aliis compararunt plantis; Non dubito, quin eadem ſit planta, quam Malayenſes *Tarron* vocant, ejusdemque formæ, qualis ex peregrino ſemine hic in Amboina plantata per Sinenſes conſpicitur, juxta quam ejus deſcriptionem formavi. Binæ hujus obcurrunt ſpecies. Prima ſeu vulgatiſſima eſt domeſtica, hoc in capite deſcripta. Altera ſilveſtris eſt, mihi huc usque ignota.

Prima itaque elegantiſſima, & pulcherrima planta eſt, tam elegantis formæ, quam Rosmarini frutex, plerumque tres pedes alta, in pingui autem ſolo altior excreſcit, ſtipitem vero gerit ſimplicem, qui digitum craſſus eſt, rectus, firmus, rotundus, & lignoſus, externe ex ruſſo, & viridi mixtus colore, mox ſeſe undique in laterales extendens ramos, culmum craſſos, nihilominus tamen firmos, & lignoſos. Atque hi iterum alios emittunt laterales ramulos, ſeu rachides, ultra digitum longas, quibus foliola inſident per ſex, ſeptem, & octo paria, raro novem, & decem, directe ſibi obpoſita, uno inpari extremo.

Foliola hæc perfecte referunt illa *Criſtæ Pavonis*, vel *Tamarindi*, ſed breviora ſunt, ab utraque parte ſubrotunda, uti in noſtra patria illa *Securidacæ*, tenera, & glabra, ſed non ſplendentia, glauca, ſeu obſcure ferruginea, coloris jucundi, petiolis curtis inſidentia, quæ, ſi rachides, vel ramuli abrumpantur, facile ſeſe contrahunt, & claudunt, ita tamen, ut aquæ inpoſita cito ſeſe expandant, & explicent.

Ex

XXXIX. HOOFDSTUK.

De Indigo, of tamme Tarron.

DE plante, waar van de vermaarde verwe komt, waar mede men zoo wel linnen, als ſchilderwerk boog-blaauw verfd, is, zoo veel my bekend, van niemant ten vollen beſchreven, zelfs van die geene, die in Guzeratte gelegen, en de plante genoegzaam op de akkers gezien hebben, daar zy dezelve van verre aanſchouwende, zommige by Rosmaryn, zommige by andere planten vergeleeken hebben; Ik en twyffele geenzints, of het is dezelfſte plante, die de Maleyers Tarron *noemen, en van dezelfſte gedaante, gelyk ze van vreemd zaad hier in Amboina door de Sineezen geplant gezien werd, waar na ik ze beſchryven zal. Men heeft 'er twee zoorten van. De eerſte of gemeenſte is de tamme, in dit Capittel beſchreven. De tweede is de wilde, my nog onbekend.*

De eerſte nu is eene van de cierlykſte, en fraaiſte planten, zoo ſchoon van aanzien, als een Rosmaryn-ſtruik zyn mag, in 't gemeen drie voeten hoog, op een vette grond hoger, het heeft een vinger dikken enkelden ſtam, regt, ſtyf, rond, en houtachtig, van buiten uit den roſſen, en groenen gemengd, ſtraks in veele zyde-takken rondom uitgebreid, die maar een ſtroobalm dik, niet te min ſtyf, en houtachtig zyn. Deze hebben al wederom andere zyde-ryskens, of ſtelen, ruim een vinger lank, daar aan de blaadjes ſtaan, met zes, zeven, en acht paren, zelden negen, en tien, regt tegens malkander, en een voor uit alleen.

Deze blaadjes gelyken die van Criſta Pavonis, *of* Tamaryn, *doch korter, achter, en vooren rond toelopende, gelyk in ons land die van* Securidaca, *teer, en glad, doch niet blinkende, blaauw-groen van verwe, of donker Spaans-groen, zeer jeugdig van aanzien, en met kleene voetjes aan de ſtelen ſtaande, aan de afgebrokene ſtelen hun licht t'zamen ſluitende, en ſlenzende, doch zoo dra men ze in water legt, bekomen zy wederom, en breiden haar weder uit.*

Uit

Ex quavis ala rachidum folioſarum ad ramos excreſcit acuminatus racemus, ſpicatus, ex multis acutis capitibus compoſitus, quæ ſeſe aperientia floſculos exhibent illis Viciæ ſimiles, ſed minores, ex quatuor parvis petalis conſtantes, quorum ſummum & latiſſimum retrorſum flexum eſt, pallide flaveſcens ſeu vireſcens, bina lateralia elegantem roſaceum habent colorem, inferius ſeu quartum obtegentia, brevi apice claviculam referente. Pauci ſimul ſeſe aperiunt, ac brevi decidunt, nullum ſpirantes odorem: Hosce vero inſequuntur ſiliculæ parvæ, rotundæ, & nodoſæ, digiti articulum circiter longæ, vix culmum craſſæ, duræ, & ſurſum elevatæ, multæ ſimul conlectæ, acſi racemus talis ſcorpionum caudis eſſet obpletus, primo virides, dein fuſcæ, ac tandem nigricantes. Hæ ſemina continent illis Sinapios ſimilia, non rotunda, ſed tympaniformia, inſtar *Fœni Græci*, ex viridi nigricantia.

Licet foliola deſcripta glabra ſint, in aqua macerata non madida ſunt, abruptaque convoluta poſt ſemi diei ſpatium, quum aquæ fuerint infuſa, ſeſe iterum explicant, ac recentia ſunt usque in tertium diem.

Radix ample extenditur, firmiter terræ infixa, quæ in fibrillis multa gerit tubercula albicantia & dura. Tota planta in agris creſcens ſub veſperam fortem ſpirat odorem. Foliola ingratum & nauſeoſum habent ſaporem, ſed non amarum, uti quidam prædicaverunt. Atque hæc per tres quatuorque dies in aqua macerata ingratum & putridum fundunt odorem, qui per calcem augetur, unde hujus pigmenti præparatio, eſt opus difficile & nauſeoſum.

Nomen. Latine *Iſatis Indica*, vulgo autem *Indicum*, tam ſiccata hæc planta, quam pigmentum ex hac confectum, & in placentis formatum. Portugallice *Indigo.* Arabice planta *Nil* & *Anil*, folia *Chitz* & *Wasmat*, pigmentum vero, ejusque placentæ *Nilag.* Perſice *Nila.* Malaice *Tarron.* In Banda *Tenarron.* Java *Tom.* Baleya *Tahom.* Ternata *Tom.* In Manado & Siauwa *Entu.* Sinice *Tſchéen*, quod puteum denotat. In Guzeratta *Gali.* In *Hort. Malab. tom.* 1. *fig.* 54. *Ameri.* Bracm. *Nely.*

Locus. Prima ac genuina hujus plantæ Patria eſt regnum *Cambaja* ſeu *Guzeratta*, præſertim pagus ejus *Chirches* dictus, qui per bina milliaria diſtat ab Amadabad, ſeu uti nos ſcribimus *Tsjirtsjes*, unde & Indigo optimæ notæ ſuum habet cognomen. In aliis quoque plantatur provinciis Indoſtanæ, Sinæ, Javæ, Baleyæ, ac fere in omnibus aquoſæ Indiæ inſulis, quas Sinenſes inhabitant, qui hanc etiam plantam in Moluccas & Amboinam deduxerunt. Hispani in Indiæ Occidentalis inſulas hanc quoque introduxerunt, ubi magna creſcit copia.

Oportet autem, ut ſolum ſit fuſcum, ſeu nigricans, & argillaceum, lapillis mixtum, ab omni ſcobe depuratum, crematum, ac rite elaboratum, & foſſum, ut molleſcat, omnem requirens laborem & induſtriam, quam Braſſica, vel hodiernum Tabacum; Sinenſes enim, qui optime eam norunt tractare ac colere, non undique eam ferunt, uti alii Indi, ſed uno in loco ſimul, dein plantulas excretas extrahunt, & in ordinibus plantant uti Braſſica vel Tabacum, quibus tota replentur arva, quæ tam elegantia ac pura ſervantur, ut ne graminis plantula ſub hisce fruticulis reperiatur, quod elegantem præbet proſpectum, quum in hisce depuratis agris teneras has & eleganter ramulos extendentes arbuſculas coeruleo gaudentes colore conſpicimus in fuſco illo ſolo.

Quum plantulæ ad ulnæ altitudinem excrevere, caſtrandæ ſunt uti Tabacum, avellendo ſurculos ſeu racemos, e quibus flores ac ſiliquæ excreſcerent, hæc enim planta tam copioſe ſua profert ſemina quam ulla alia, quum folia, optima plantæ pars, gracileſcant.

Bis, & uti intellexi, ter in Cambaja & India Occidentali foliorum conlectio inſtitui poteſt usque in tertium nempe annum, continuo tales abrumpendo ramulos folioſos, quorum color obſcurus eſt plumbeus, qui enim virides ſunt, inmaturi cenſentur, dein ſuperiores abſcinduntur ramuli, tum alii de novo excreſcunt, ſecunda & tertia vice, hi autem non tam bonæ ſunt notæ, ac vilius præbent pigmentum, atque hinc a Sinenſibus primo admiſcetur pigmento. Hic & illic una alterave intacta relinquitur arbuſcula, quæ ad propagationem conſervatur, quæ tot referta eſt racemis iſtis caudatis, ut nullus ramulus nudus ſit.

Puſt

Uit ieder ſcboot van de blad-dragende ſtelen aan de takken, komt een toegeſpitſte troſſe of aaire voort, van veele ſpitze knopen gemaakt, dewelke hun openende vertonen kleene bloempjes, gelyk het Linze-bloeyzel, doch kleender, beſtaande uit 4 blaadjes, waar van het bovenſte en breedſte agterwaarts gebogen is, licht-geel of groenachtig, de 2 zyde blaadjes zyn ſchoon rooze-rood, bedekkende het vierde of onderſte met een kort ſtiletje, een klaauwtje verbeeldende. Weinige gaan teffens open, en die vallen in 't korte af, en zyn zonder reuk, daar op volgen kleene, ronde, en knoppige houwkens, omtrent een lid van een vinger lank, en qualyk een ſtroobalm dik, alle hard en opwaarts gekromd, veele by malkaar, als of men den tros met Schorpioen-ſteerten bezet hadde, eerſt groen, daar na bruin, ten laatſten ſwartachtig. Hier in ſchuyld het zaad, als moſterd-zaad, niet rond, maar trommelformig, gelyk Fœnum Græcum, *uit den groenen ſwart.*

Hoewel de blaadjes glad zyn, niet te min in water gedoopt, worden niet ligt nat. De afgebrokene en t'zamen gerolde na eenen halven dag in water gelegen, breyden hun weder uit, en blyven verſch tot den derden dag.

De wortel is wyd uitgeſpreyd, en vaſt in de aarde, hebbende aan hare Vazelingen veele korls daar in en aangewaſſen, witachtig, en hard. De gehéele plante nog op den akker ſtaande, riekt wat ſterk in de avondſtonden. De blaadjes zyn onlieffelyk en walgelyk van ſmaak, maar niet bitter, gelyk zommige voorgegeeven hebben. Dezelve 3 à 4 dagen in water geweekt, geeven een vuylen reuk of verrotten ſtank van haar, 't welk door de kalk vermeerderd word, daarom de toebereydinge van deze verwe een moeijelyk en walgelyk werk is.

Naam. *In 't Latyn* Iſatis Indica, *dog in 't gemeen* Indicum, *zoo wel de gedroogde plante, als de verw daar uit gemaakt, en in koekjes geformeerd. Portugaals* Indigo. *Arabiſch de plante* Nil *en* Annil, *de bladeren* Chitz, *en* Wasmat, *de verwe en koekjes daar van gemaakt* Nilag. *In 't Perſiaanſch* Nila. *Maleyts* Tarron. *In Banda* Tenarron. *Javaans* Tom. *Baleyts* Tahom. *Ternataanſch* Tom. *Op Manado en Siauw* Entu. *Sinees* Tſchéen, *zynde een putte te zeggen. In Guzeratte* Gali. *In* Horto Malabarico tom. 1. fig. 54. Ameri. *Braminees* Nely.

Plaats. *Het eerſte en eigentlyke Vaderland van deze plante, zyn het Koninkryk Cambaja of Guzeratte, inzonderheid het Dorp* Chirches *genaamt, 2 mylen van Amadabad gelegen, of gelyk wy ſchryven* Tsjirtsjes, *waar van de Indigo van 't beſte ſlag zynen toenaam heeft. Men plant het ook in andere Provintien van den Indoſtan, in Sina, op Java, Baley, en ſchier alle de Eylanden van water-Indiën, daar Sineezen wonen, dewelke het ook in de Moluccos en Amboina gebragt hebben. De Spanjaarden hebben 't ook gebragt in de Eylanden van Weſt-Indiën, alwaar 't ook in groote menigte waſt.*

Den grond moet zyn een bruyne of ſwartagtige kley, daar kleene ſteentjes onder lopen, maar van alle en de minſte ruygte gezuiverd, gebrand, ter degen omgebakt en opgelegt, dat by mul werde, vereiſchende alzo groten arbeyd als den kool of hedendaags den Tabak, want de Sineezen, die 'er beſt weeten mee om te gaan, zaayen niet los been, gelyk andere Indianen, maar op een plaats by malkaar, trekken als dan de jonge plantjes uit, en verzettenze in ryen, gelyk kool of Tabak, met groote akkers vol, die zoo ſchoon gehouden werden, dat men niet een grasje onder de Indigo-boompjes ziet. Het geeft een pleizierig gezigt op deze ſchoon gemaakte akkers deze jeugdige en fraay getakte boompjes aan te ſchouwen, met haar blaauwe coleur op die bruine grond uitſteeken.

Als de plantjes nu een elle hoog geworden zyn, zoo moet men ze Kappoenen, gelyk den Tabak, met het afbreeken der ſcheutjes of trosjes, daar de bloemen en zaaden willen uitkomen, want deze plante brengt zoo overvloedig zaad voort, als eenige ter Wereld, en de bladeren, zynde het beſte deel daar van, blyven mager.

Men kan tweemaal, en zoo ik verſtaan heb, in Cambaja en Weſt-Indiën driemaal van eene plante oogſten, te weten tot in 't derde Jaar, telkens zodanige ſteeltjes of takjes met bladeren afbreekende, die donker-blaauw of loodverwig ſchynen, want daar nog veel groen onder loopt, zyn onryp. Daar na ſnyd men de bovenſte takjes af, zoo komen 'er andere voort, voor de tweede en derde oogſt, dog die zyn zoo goed niet, en geeven een ſlegten verwe, daarom werdze van de Sineezen onder de eerſte verwe gemengt. Hier en daar laat men een boompje ongeplukt ſtaan, dat men tot het zaad-teelen bewaard, 't welk zo vol hangt van die geſteerte trosjes, dat 'er niet een ſteel van vry is.

Poſt tertiam meſſim agros incultos jacere oportet, aliisque dein conſerere ſeminibus. In Cambaja hæc planta ſeritur menſe Junio, meſſisque inſtituitur Novembri vel Decembri.

Iisdem in regionibus alia obcurrit Indigo ſilveſtris ſpecies, *Gingay* dicta, cujus folia, uti videtur, priori aliquando admiſcentur, cæterum mihi porro ignota eſt.

Uſus. Haec planta tantummodo ob ejus folia colitur, ex quibus notum extrahitur pigmentum, quod binis fit modis. Primus deſcriptus eſt ab *Joanne van Twiſt*, ſummo mercatore Societatis Indicae mercaturae in iſtis regionibus, in ejus nempe *itinerario* ſeu *deſcriptione Guzerattæ cap.* 10. ſequentem in modum:

Decerpta folia primae meſſis per diem Soli exponuntur ad exſiccationem, ſicca per quatuor vel quinque dies deponuntur in rotundis lapideis doliis in eum finem exſtructis, aqua pura repletis ad viri circiter altitudinem, quae aliquando circumagitur, ut haec plantæ virtutem & colorem inbuat, quam Anil virtutibus inprægnatam in aliam demittunt crateram, quæ ipſi adſtat, quæ per totam noctem quieſcit, ut depuretur, & craſſa pars fundum petat, reliqua craſſa Indigo ſubſtantia e fundo tollitur, & per pannum laxum filtratur, tenuisque ejus puls in depuratis depoſita locis ad ſolem exſiccatur. Hæc itaque maſſa pura eſt Indigo, quæ vero a ruſticis, ut pondus augeatur, terræ quadam ſpecie, quæ colore proxime ad Indigo adcedit, adulteratur, & ut in aqua melius ſupernatet, oleo etiam inprægnatur.

Altero anno Indigo iterum excreſcit ex abſciſſis fruticulis, qui in agris relicti ſunt, qui tam bonæ ſunt notæ, immo meliores *Gingay*, h. e. Indigo ſilveſtri, ſi vero Indigo ſemen iterum velimus ſerere, altera vice frutices prius in agris exareſcere oportet, ac dein abſcindere ad ſemina conligenda. Indigo ultimæ meſſis ab incolis multum adhibetur ad tingendos pannos, quum a nullis peregrinis mercatoribus expetatur vel deſideretur. Quod porro ille hanc plantam comparet cum Dauco, ejusque flores cum Cardui floribus, comprehendere nequeo, putoque auctorem hunc non rite adtendiſſe plantæ formam, quin Indigo ibi aliam obtineat formam, quam hic in Amboina, quod tamen intelligo non verum eſſe.

Meliore jure ipſi *Lindſchotenus cap.* 69. Rosmarini formam tribuit, pro qua e longinquo re vera haberetur. *Paludanus* vero in ſuis adnotationibus in hoc caput nimis longe aberrat, quum dicat, Anil in *Camerarii* horto folia produxiſſe cœrulea, illis Barbæ Jovis ſimilia, ſed majora. Hæc forte fuerit repens ſeu ſilveſtris Indigo ſpecies, vel alia quædam planta.

Alterum modum Indigo conficiendi a Sinenſibus edoctus fui, qui ſequenti fit modo: Caules ac folia viridis herbæ, alii totos ſumunt ſtipites cum ipſa radice, cupæ inponuntur, vel dolio compacta, quibus tanta aquæ quantitas adfunditur, ut rite ſubmerſa ſint, quæ per viginti quatuor horas ſic macerentur, tum aqua omnem adtrahit colorem, quæque turbida eſt inſtar aquæ paludoſæ, abjice dein cuncta folia ac caules, & cuivis cupæ adde tres quatuorve modiolos Gantang dictos ſubtilis cribratæ calcis, quæ ſimul fortiter conmoveantur craſſis fuſtibus, donec purpurea ſpuma ſupernatet, quieſcat denuo per viginti quatuor horas, tumque aqua dehauritur, craſſaque inferior ſubſtantia Soli exponitur, & in placentas vel fruſta exſiccatur, quæ ſiccum exhibent Indigo venale, quod in alias defertur regiones.

Quum lintea tingere velimus, aqua iſta turbida ſumenda eſt, quæ antea ad tingendum adhibita fuit, uti cereviſiæ fæx ad ejus coctionem ſumitur, cui aqua adfunditur, & Indigo craſſo modo contuſum additur, quod tinctores paſcere vocant. Diſſoluto pauxillum calcis additur, & tam diu circumagitur, donec ſpumeſcat, ex hac enim ſpuma detegitur, an Indigo bonæ ſit notæ nec ne, ſi enim ſpuma non ſit tincta, tum Indigo mortua eſt, quæ exaltanda eſt novâ calce, lixivio forti, vel Arack, ſi ſpuma nimis ſit cœrulea, tum nimia calcis quantitas addita fuit, quæ ſubigenda eſt alia ſicca Indigo.

Na de derde oogſt, moet men de velden een Jaar laten braak leggen, en met ander zaad bezaayen. In Cambaja werd het gezaayd in Juny, en geoogſt in November of December.

In dezelve Landen beeft men ook een wilde zoorte van Indigo, Gingay *genaamt, wiens bladeren zoo 't ſchynd zomtyds onder andere gemengd werden. Verders nog onbekent.*

Gebruyk. *Deze plante oeffent men alleen wegens de bladeren, om de bekende verwe daar uit te trekken, waar van twee manieren zyn. De eerſte is beſchreven door* Jan van Twiſt, *eenige Jaren geweeſt Opper-koopman van de Ooſt-Indiſche Compagnies-Negotie in die Landen, in zyn* Reysboek *of* Beſchryvinge *van* Guzeratte cap. 10. *aldus:*

De afgeplukte bladeren van de eerſte oogſt, werden een dag in de Zonne gelegt om te droogen, gedroogt wezende, worden vier of vyf dagen gelegt in ronde ſteene Tanken of Kuypen (daar toe gemaakt) met ſchoon water, omtrent een mans lengte diep bedekt, roerende dat zomtyds om, op dat het water de kragt en coleur van 't kruyd na hem trekken zoude, latende dan het water, daar de kragt van den Anil in is, in een ander Tanke ofte Kuyp (welke daar digte by ſtaat) loopen, ende een gheheele nagt overſtaan zinken, blyvende het dikke, of ſubſtantie van de Indigo op den grond leggen, dat uitgebaald, en door ydele doeken geklynſt, en de dunagtige pap op ſchoone plaatzen in de Sonne te droogen gelegt word. Dit is dan zuiver Indigo, wanneer zy door de Boeren om het gewigte te vermeerderen, met een ſpecie van aarde (van verwe de voornoemde Indigo zeer gelyk), of om in 't water ligt te dryven, met oly vervalſcht of vermengt werd.

Het tweede Jaar waſt den Indigo weerom aan de afgeſnedene ſtruyken, die op de Akkers zyn blyven ſtaan, die zoo goed en beter vald dan de Gingay, *dat is, wilde Indigo, maar zoo men 't zaad van 't Indigo begind weerom te zaayen, moet men de tweede reyze de ſtruyken eerſt op 't veld laten verdroogen, en dan affnyden om het zaad te vergaderen. Den Indigo van 't laatſte gewas werd van de Inwoonders veel gebruykt tot verwen van lywaaten, alzoo hy van geen uitlandiſche Kooplieden gezogt of begeerd werd. Voorts dat hy 't kruyd vergelykt met geele peen, en de bloemen met het bloeyzel van diſtelen, kan ik niet weeten, of den Auteur zo naauw op de gedaante gelet, of dat de plante van den Indigo aldaar een ander gedaante dan hier in Amboina hebbe, gelyk ik nogtans verſta van neen.*

Beter geeft hem Linſchoten cap. 69. *de gedaante van Rosmaryn, waar voor men 't inderdaad van verre zoude aanzien. Maar* Paludanus *wykt al te veel van de regte gedaante af, in zyn Annotatie op het voorſchreeve Capittel, zeggende, dat het Anil in* Dr. Camerarii *hof gewaſſen zoude gehad hebben, hemelsblaauwe bladeren, gelykende die van Barba Jovis, of Donderbaard, dog grooter. Zoo dit niet geweeſt is een kruypende of wilde zoorte van Indigo, zoo weet ik niet, wat het geweeſt zy.*

De tweede manier om Indigo te maken, hebbe ik van de Sineezen zelfs gezien, en was aldus: De ſtelen met de bladeren van 't groene kruyd, andere nemen de gheheele ſtokken met wortelen en al, doed men in een kuype of vat, op malkaar gedrukt, en giet daar zoo veel water over, dat zy ruim bedekt zyn, en laat ze dus een etmaal weeken, zoo komt al de coleur in 't water, het welk daar van troebel werd, als poel-water, ſmyt dan alle bladeren en ſtelen weg, doed op ieder Kuype 3 of 4 Gantang fyn geziften kalk, en roerd het ſterkelyk door malkaar met dikke ſtokken, tot dat 'er een purperſchuym boven op komt, en ook door lang roeren wederom vergaat. Dit weder een etmaal geſtaan hebbende, tapt men 't water af, en de onderſte dikke ſubſtantie werd in de Sonne gedroogd tot koeken of brokken, dewelke is de drooge Indigo, die men te koop uitvoerd.

Als men nu linnen wil verwen, moet men de waterachtige droezem hebben, waar mede te vooren geverwd is, gelyk men moer neemt om bier te zetten, giet daar water op, en den droogen Indigo grof geſtoten, 't welk de Verwers voeder noemen. Ontladen zynde, doed men weer wat kalk daar by, en roerd het zoo lange, tot dat het weder ſchuymd, aan deze ſchuym moet men bekennen of den Indigo goed zy ofte niet, want is den ſchuym niet geverfd, zoo is den Indigo dood, die men dan opwekken moet met nieuwe kalk, ſcherpe loog of Arak, is den ſchuym te blaauw, dan is 'er te veel kalk onder gedaan, en die moet men voeden met andere drooge Indigo.

Si

Ver-

Si ſpuma ſit intenſe purpurea vel violacea, tum bonæ eſt notæ, ut vero bonum exhibeat ſplendorem, tenera Nux Calappi diſſecta injicienda eſt, vel Candje, h. e. Oryzæ aqua ex *Bras Palut* præparata; Atque hæc eſt *Tarron Ayer*, ſeu tinctura, in qua lintea tinguntur, quod nunquam peragitur tempore pluvioſo, attamen aliquando fit, ut tinctura non valeat, cujus cauſſam Sinenſes inputant malo genio vel malis oculis, uti ſupra de Caſſomba dictum fuit.

In *Indici* plantis Soliſequa quoque detegitur natura, folia enim ejus matutino tempore explicata ſunt, meridiano ſurſum parum connivent, & per noctem ſub pinnis, ſed nequaquam clauſa, quoque ſiliquæ ſint fuſciores, eo folia magis ſunt cœrulea, ſed nunquam perfecte cæſia, uti quidam perhibent, nulla quoque reperitur planta, quæ tam copioſum præbet ſemen, quam Indigo, prope quamvis enim pinnam folioſam racemus progerminat, deſcriptas gerens ſiliquas caudatas, quæ ramum licet lignoſum deprimunt, ſed uti dictum fuit, plantæ, quæ ad tingendum propagantur, ab hisce corymbis ſeminiferis privantur, ut folia majora excreſcant.

Indicum veteribus quoque fuit nota quædam cœrulea tinctura, ſeu pigmentum, cujus *Dioſcorides libr. 5. cap.* 67. binas facit ſpecies, quarum una ex Indica quadam arundine conligitur, altera præparabatur ex purpurea ſpuma ſupernatante in tinctorum cacabis. Prima ſpecies hodie ignota eſt, ac forte nunquam obſervata, & Dioſcoridi narrata de planta quadam peregrina: Altera vulgaris erit Indigo, cujus optima ſpecies eſt, quæ conligitur & conficitur ex ſumma & tenuiſſima ejus parte, quæ poſt conmotionem ſubſidet.

Plinius videtur *Dioſcoridem* non rite inteliexiſſe, putans *libr.* 35. *cap.* 6. Indicum confici ex ſpuma purpurearum concharum ſeu limacum in tinctorum cacabis ſupernatante, quum ſatis notum ſit, ex ſanguine horum animalculorum nullum cœruleum provenire colorem.

Vires ejus medicinales ſunt, quod folia contuſa applicentur contuſis & contortis partibus ad congrumatum reſolvendum ſanguinem, vires enim habent adtenuantes & repellentes, quales fere *Dioſcorides* de ſuo quoque *Indico* conmemorat.

In inſula Madagascara circa promontorium St. Auguſtini ſilveſtris Indigo creſcit ſpecies, folia gerens Rosmarini, ſed longiora, ibidemque vocatur *Enget*, ex quo *Annil* quoque præparant.

Hiſpanus *Euſebius Nierenbergius hiſtor. natur. libr.* 15. *cap.* 11. hanc vel ſimilem videtur deſcribere plantam in America creſcentem, Mexicanorum nomine *Xiuhquilitl Pizaboac*, folia gerentem Ciceris, floſculosque ex albo rubentes, multasque ſiliquas inſtar vermium circa caules adunatas, in quibus ſemen reconditur nigrum.

Ex ejus foliis eodem fere modo, uti ſupra notatum eſt, cœrulea extrahitur tinctura, inque placentas formatur, quæ Mexicanis *Mobuitli* & *Laubuitli* vocantur. Dicit quoque foliorum pulverem ab Americanis adhiberi ad ulcerationes inveteratas curandas, quum prius urina fuerint depuratæ.

Sinenſes dicunt, hujus herbæ foliola contrita & propinata exſtinguere & expellere deleterium Arſenici vel Mercurii ſublimati venenum. Eadem quoque folia inpoſita unguibus vulneratis, eos curant & firmant tam manuum quam pedum, extravaſatum digerendo ſanguinem.

Ex *Agra* mihi ſubſequens Indigo transmiſſa eſt relatio. Menſe Junio, quum pluviæ ceciderunt, Indigo arbuſculæ in humido conſitæ ſolo, & excretæ ad ulnæ altitudinem, abſcinduntur & dolio Tanck dicto inponuntur, quod aqua repletur, ipſisque tantum pondus inponitur, quantum ferre valent, quæ per aliquot dies tali modo relinquuntur, donec per experientiam adpareat, aquam ſatis intenſe cœruleum adquiſiviſſe colorem, alterum vero minus dolium ſubponitur vel alteri adſtat, in quod liquor iſte per canalem inmittitur, hacque aqua manibus rite conmota, ſpuma ejus exploratur, unde patet, an ſatis fuerit agitata, quum quadrans olei adfunditur, & obtegitur quieſcendo, donec omnis cærulea pars in fundo ſubſideat, quæ cœnum refert, quæ, quum aqua fuerit emiſſa, conligitur, & linteis inlinitur, ac ſolo arenoſo exſiccanda deponitur, quæque humida in globulos vel glebas mani-

Vertoond dem de ſchuym boog-purper of violet, zoo houd men dem voor goed, maar om een goeden glans te geven, zoo moet men een jongen Calappus opengèſneden, daar in ſmyten, of Candje, dat is Ryſt-water van Bras Pulut. *Dit is dan* Tarron Ayer, *dat is de tinctuur, waar in men het linnen verft, het welk nooit geſchieden moet by regenagtig weer, en evenwel mislukt dikwils de verwe, waar van de Sineezen de ſchuld geven aan de quade lucht, of aan quaade oogen, gelyk boven van de Caſſomba gezegt is.*

In de planten van Indicum *beſpeurd men ook eenigzints een Sonne-volgende eigenſchap, want 's ochtens ſtaan de bladeren uitgebreid, 's middags luyken zy wat na boven, en 's nachts onder den ſteel, dog geenzints geſloten, hoe bruinder de bouwkens werden, hoe blaauwer ook de blaadjes zyn, dog nooit hemelsblaauw, gelyk zommige voorgeven; daar is ook geen plante, die zoo overvloedig zaad geeft, als den Indigo, want by ieder blad dragende ſteel komt een tros voort, met de voornoemde geſteerte, bouwkens bezet, die den tak, al is by boutagtig, doen nederbuygen, dog als gezegt, die geene, die men tot verwen aanqueekt, werden van deze zaad-troſſen beroofd, om grooter bladeren te winnen.*

Indicum *is by de Oude ook een bekende blaauwe verwe geweeſt, waar van* Dioſcorides lib. 5. cap. 67. *twee zoorten maakt, de eene zoude voortkomen uit zekere Indiaanſche rieten groeyende, 't andere werd gemaakt uit de purpere ſchuym, boven op de ketels van de Verwers dryvende. De eerſte zoorte is bedendaags onbekend, ofte nooit geweeſt, en Dioſcorides qualyk onderrigt van een plante in verre Landen waſſende. De tweede wil de gemeene Indigo zyn, daar van het beſte ſlag is, het welk gemaakt werd van 't bovenſte en fynſte deel, dat zig na 't roeren zet.*

Plinius *ſchynd* Dioſcoridem *qualyk verſtaan te hebben, meenende* libr. 35. cap. 6. *dat het Indicum gemaakt werde uit den ſchuym der purpere ſlecken, in de verwketels boven op dryvende, daar 't genoeg ſaam bekend is, dat van 't bloed derzelver Dieren geen blaauw komt.*

Aangaande de medicinale kragten, zoo werden de geſtoote bladeren gebonden op blaauw geſlagen en gebluſte partyen, om het doode bloed te doen ſcheiden, want zy hebben een verdelende en te rug dryvende kragt, diergelyk ſchier ook Dioſcorides *van zyn* Indicum *getuyd.*

Op 't Eyland Madagascar, omtrent de Caap St. Auguſtyn, waſt een wilde zoorte Indigo, met bladeren als Rosmaryn, dog langer, en werd aldaar Enget *genaamt, waar van zy ook* Annil *maken.*

Den Spaanzen Euſebius Nierenbergius hiſtor. natur. lib. 15. cap. 11. *ſchynd dit of diergelyk kruyd te beſchryven in Amerika waſſende, met den Mexicaanze naam* Xiuhquilitl Pizahoac, *met bladeren als Cicer, kleene bloempjes uit den witten roodagtig, en veele bouwkens als wormen rondom de ſtelen geboopt, daar in ſwart zaad legt.*

Uit de bladeren werd ſchier op dezelfde manier, gelyk boven ſtaat, de blaauwe verwe getrokken en in koeken geformeerd, by de Mexicanen Mohuitli *en* Lauhuitli *genaamt; by zegt ook dat het poeder van de bladeren by de Americanen gebruykt werd om oude Ulceratien te geneezen, als die te vooren met Uryn gezuiverd zyn.*

De Sineezen geven voor, dat de blaadjes van dit kruyd gewreven en ingenomen, doode, en uitdryve het ſnoode venyn van Arſenicum of Sublimaat. Dezelfde bladeren opgelegt, geneezen en maken vaſt de gequeſte en gebluſte nagels aan handen en voeten, digererende het doode bloed.

Uit Agra *is my dit berigt van 't Indigo toegezonden. In de Maand Juny, wanneer het geregend heeft, werden de boompjes van Indigo op een vogtige grond gezaayd wezende, en nu tot de hoogte van een el opgeſchoten zynde, afgeſneden, en in een Tank gedaan, met water gevuld, en met zoo veel gewigt bezwaard als het lyden kan, blyvende alzoo eenige dagen berüſten, tot dat men na ervarentheid het water hoog genoeg in coleur ziet uitgetrokken, zynde een ander kleen Tankje onder of nevens het voorgaande, alwaar die vogt tot de grond toe door een geutje word ingelaten, en als dan met de handen dat water wel omgeroerd zynde, ziet men aan 't ſchuym, of 't wel en genoeg omgeroerd is, wanneer men een vierendeel pond oly daar op gegoten, en zoo toegedekt laat ſtil ſtaan, zakkende onderwylen alle het blaauw op de grond, het geene even als modder uitziet, het welk na dat het water daar uitgegoten is als by een hoop verzameld werd,*

manibus ſubigitur, inque loco calido deponitur, hæcque cœrulea maſſa digna eſt, quæ vendatur, inque Indoſtana vocatur *Noti*, Portugallice *Bariga*, hæcque media ſpecies eſt.

Secundo anno, quum pluviæ iterum terram humectant, Indigo arbuſculæ præterito anno abſciſſæ regerminant, quum ſecunda vice abſcinduntur, atque uti antea tractantur, unde tum conligitur prima ſeu optima ſpecies in Indoſtana *Tsjerri* ſeu *Cabeça* dicta.

Tertio anno arbuſculæ, per pluvias excretæ ac reviviſcentes ultima abſcinduntur vice, atque uti ſupra memoratum eſt, tractantur, atque viliſſima ſpecies eſt. *Saſſala* ſeu *Peè* dicta.

Ut hæ tres ſpecies diſtinguantur, ſequentia notanda & obſervanda ſunt, *Tsjerri* ſeu *Cabeça* maxime cœruleum & puriſſimum habet colorem, nec duram ſubſtantiam, aquæ innatans carbonibusque ignitis inpoſita, intenſe violaceum de ſe emittit fumum, paucos relinquens cineres.

Noti ſeu *Bariga* rubentem habet colorem, quum ad ſolem examinetur, *Saſſala* ſeu *Peè* duriſſimam habet ſubſtantiam, ac colorem mortuum.

Indicum Braſilianum a *D. Piſone lib.* 4. *cap.* 39. ſub nomine *Caachira* utriusque deſcriptum, parum convenit cum Indiæ Orientalis planta, quin ſecunda ſpecies ſit *Indicum repens*, quod in quibusdam Indiæ Orientalis locis creſcit, præſertim in Manado, ſed mihi huc usque ignotum eſt. Planta erit in Braſilia litorea, Portugallis *Anir* ſeu *Anil* dicta. Caules gerit rotundos ac prorepentes, qui hic & illic fibrillas in terram demittunt, aliasque erectas proferunt ſoboles, quarum ramuli ſunt alternati, inque iis ſeptem vel novem foliola cum inpari extremo, griſea, atque juxta ejus iconem ſuperius latiuscula & bifida. Flosculi galeati ſunt ex luteo & purpureo colore mixti. Fructus non deſcribit, ultima ejus ſpecies ad tingendum cœruleum colorem in uſu tantum eſt, utræque autem herbæ vulnerariæ cenſentur ad vulnera & ulcera curanda.

en op lywaaten geſmeerd, en zoo op een zandige grond te droogen gelegt, die nog vogtig zynde in klompjes of bollen met handen werden gemaakt, en op een warme plaats geborgen, zynde dat blaauw als dan veerdig om te verkopen, en werd genaamt in Indoſtaans Noti, *in 't Portugeeſch* Bariga, *zynde een middelzoorte.*

In 't tweede Jaar, wanneer de regen het aardryk weer bevogtigd, ſchieten de Indigo boompjes, des Jaars te voren afgeſneden, weder mooytjes uit, en werden als dan voor de tweedemaal afgeſneden, en daar mede gehandeld als vooren, waar van men gewind de eerſte of beſte zoorte Tsjerri *of* Cabeça *genaamt.*

In 't derde Jaar werden die boompjes, die weder door den regen opgequeekt zyn, ten laatſtemaal afgeſneden, en als boven verhaald, gehandeld, is de ſlegſte zoorte, en werd genaamt Saſſala *of* Peè.

Om deze drie zorteringen te onderſcheiden, dient op 't volgende gelet te werden: Tsjerri *of* Cabeça *moet t blaauwſte en zuiverſte van coleur zyn, en niet hard van bol, op 't water dryven, en op kolen gelegt mede een boog violette rook van zig geven, en weinig aſſche agterlaten.*

Noti *of* Bariga, *roodachtig van coleur, wanneer die in de Sonne werd beſchouwd;* Saſſala *of* Peè, *is zeer hard van klompen en doof in coleur.*

Indicum Braſilianum *van* Dr. Piſo libr. 4. cap. 39. *onder de naam van* Caachira *in twee zoorten beſchreven, beeft weinig gelykeniſſe met het Ooſt-Indiſche, of de tweede zoorte moeſte een* Indicum repens *zyn, het welk hier en daar in Ooſt-Indiën met namen op Manado ook groeid, maar my nog onbekend is. Het zal een kruyd zyn in Braſil op ſtrand waſſende, en by de Portugezen* Anir *of* Anil *genaamt. Het beeft kruypende en ronde ſtelen, dewelke hier en daar weder in de aarde wortelen, en dan andere overeynd ſtaande voortbrengen, daar de takjes verwiſſeld tegens malkaar ſtaan, en aan dezelve 7 of 9 blaadjes met een voor uit alleen, grysachtig, en volgens zyn figuur voor breed, en een weinig geklooft, de bloempjes als kleene helmkens uit geel en purper gemengd. De vruchten beſchryft by niet, de laatſte zoorte is maar gebruikelyk tot blaauw verwen, maar beyde worden voor wondkruyden geacht, om wonden en Ulceratien te genezen.*

Additamentum ad *Indicum.*

Supra memoratas denominationes ſpecierum Anil tali modo diſpoſui, quali ab amico quodam mihi ex India transmiſſæ fuere, adſeverare autem nequeo rite ac juſto ordine mihi fuiſſe notatas, differentes enim eas apud alios inveni auctores, quarum disquiſitionem aliis relinquo, quibus opportunior eſt occaſio, uti etiam an Indigo Zeylanenſis quosdam gerat hamos inſtar Rubi Idæi, ac flores inſtar Cardui, quales ipſi adſcribuntur a *Philippo Baldæo* in *Zeylonæ deſpriptione part.* 1. *cap.* 24. In *Horto* autem *Malab. tom.* 1. *Fig.* 54. ſine hamis deſcribitur ſub nomine Malabarico *Ameri*, ac Bracmano *Nely*, eadem cæterum folia, flores & fructus gerit uti hic in Amboina, licet hic planta ſit multo minor. Hortus enim iſte memorat *Ameri* ſuum eſſe arbuſculam altitudinis virilis, quæ truncum gerit brachium craſſum.

A reducibus ex Zeylana intellexi, re vera *Indigo* in Zeylana in tantam excreſcere altitudinem, virilem nempe & arbuſculæ ſpeciem præ ſe ferre, ibi autem ſilveſtris cenſetur *Indigo* ſpecies, ad tingendum non uſitata: Sic quoque icon ſubſequens *Fig.* 55. *Horti Malab. Colinil* dicta, Bracm: *Schera Punca* melius convenit cum vulgari Indigo, quam hic in Amboina habemus.

Porro adprobare nequeo, hanc herbam vocari *Polygalam Zeylonenſem*, uti in adnotationibus iſtius horti legitur, quum in hac herba nil detegatur, quod lac emittit vel lac profert, ſitque mihi ſemper res dubia ac periculoſa, quum Indicis plantis modo ex nuda ſimilitudine & externa facie Europæa inponamus nomina.

In Celebis regione ſpuria quædam creſcit ſpecies ſeu *Pſeudo Indicum*, forma multum a priore differens, qua color tingitur ex nigro cœruleus, eſtque herba repens, quam in Auctuario deſcribam ſub Manadenſi nomine *Ilam.*

Byvoegzel van het *Indicum.*

De bovenſtaande benamingen van de zoorten des Anils, heb ik zodanig geſteld, gelyk ze my door zekeren Vriend uit Oud Indiën toegezonden zyn, doch ik kan niet verzekeren dat ze wel en in haar regte ordre opgegeven zyn; Immers ik vind ze verſchillend opgegeven by andere Autheuren, welk onderzoek ik aan andere overlate, die beter gelegendheid hebben, als mede of het Zeylonze Indigo eenige baakjes gelyk de braam-beſiën heeft, en bloeyzel als Diſtelen, diergelyke hem gegeven werden by Philippus Baldæus *in zyn* Zeylonſe beſchryving Part. 1. cap. 24. *Immers in* Hort. Malab. tom. 1. fig. 54. *werd het zonder baken beſchreven onder den Malabaarze naam van* Ameri, *en den Braminezen* Nely, *anders met dezelfde bladeren, bloempjes en vruchten gelyk wy het hier in Ambon hebben, hoewel veel kleender van gewas, want dien Hortus zegt zyn* Ameri *te zyn een boompje van een mans hoogte, en een ſtam van een arm dik.*

Van Zeylons vaarders heb ik verſtaan, dat inderdaad op Zeylon het Indigo *zoo hoog waſt als een man, en in de gedaante van een boompje, maar men houd het aldaar voor een wild* Indigo, *en tot verwen niet gebruikelyk. Zoo komt ook de ſchildery van de volgende* 55. fig. *in den* Hortus Malab. Colinil *genaamt, in 't Brameees* Schera Punca, *beter overeen met het gemeene Indigo, het welk wy hier in Amboina hebben.*

Voorts kan ik niet goed vinden, dat men dit kruyd Polygala Zeylonenſis *noemd, gelyk men in de Annotatien van voorſchreve Hortus vind, dewyl aan dit kruyd niets is, dat melk uitgeeft of melk maakt, en ik heb het altyd voor een zorgelyke zake gehouden, als men de Indiaanſche gewaſſen ſlegts na een bloote gelykeniſſe en uiterlyke gedaante met Europiſche namen doopt.*

Op 't Land van Celebes waſt noch een baſtard-zoorte, of Pſeudo Indicum, *in gedaante veel van 't voorgaande verſchillende, waar mede men ſwart-blaauw verft, en een kruypend kruyd is, het welk ik beſchryven zal in myn Auctuarium onder den Manadeſen naam van* Ilam.

Quo-

Jaar-

Quotannis ſub finem pluvioſorum menſium Amboinenſes vexantur *Parotidis* ſpecie, quæ tumor eſt colli, ac vulgo *Banca babi*, h. e. morbus porcinus vocatur, qui reſolvitur fæce ſeu craſſa materia tinctorii vaſis, quæ apud tinctores nigri coloris petitur, & Emplaſtri forma ipſi inponitur.

Jaarlyks na het uitgaan van de Regen-mouſſon werden de Luiden in Amboina gequeld met een zoorte van Parotis *of bals geſwel, in 't gemeen* Banca babi, *dat is Varkens-ziekte genaamt, het welk men verdryft of diſſolveerd met den droeſſem of het dikke uit de verf-pot, by de ſwartverwers gebaald, pleyſters-gewys daar op gelegt.*

Tabula Octogeſima

Plantam exhibet genuinum *Indigo* præbentem.

De tachtigſte Plaat

Vertoont een *Plant* de *regte Indigo* genaamt.

OBSERVATIO.

Hæc eſt Indigofera foliis nudis *H. Cliffort. p.* 487. & Colutea Indica humilis, ex qua Indigo, folio viridi *Herm. Muſ. Zeyl. p.* 32. & *Theſ. Zeyl. p.* 69. ubi vide reliqua. eſtque Coluteæ adfinis fruticoſa, floribus ſpicatis purpuraſcentibus, ſiliquis incurvis, e cujus tinctura *Indigo* conficitur *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 141. &c.

AANMERKING.

Dit is de Indigofera met naakte bladeren van de *H. Cliffort. p.* 487. en de Indiſche lage Colutea, waar uit de Indigo komt, met een groen blad van *Herman. Muſ. Zeyl. p.* 32. en van de *Theſ. Zeylan. p.* 69. alwaar het overige ziet, en is een Struyk-gewas gelyk aan de Colutea, met aairagtige purpere bloemen, en kromme houwen, uit wiens Tinctuur de *Indigo* gemaakt wert van *Sloan. Cat. pl. Jam. pag.* 141. &c.

CAPUT QUADRAGESIMUM.

Tabacus. Tabaco.

DE Tabaco haud multa amplius ſcribenda ſunt, poſtquam varii de hac herba prodierunt libelli, ſolummodo quasdam addam cogitationes & experimenta, quæ in India edoctus fui.

Primo itaque dico, plantam Tabaci Orientalis parum differre ab Americano: Saltem qualis obſervari poteſt ex Indiæ Occidentalis ſemine producta in Hollandia prope Amersfurtum creſcens, item circa Patriam meam urbem Hanau, Francofurtam, & pluribus aliis in locis, planta enim Indiæ Orientalis non tam altum format fruticem, nec tam lata profert folia, hujus enim plerumque multo ſunt anguſtiora & acutiora, excepto in illis, quæ caſtrantur, quarum folia tres digitos latiora ſunt: In India quoque non tantus inpenditur labor, neque ad ſerendum, neque ad transplantandum, neque ad nendum, plerumque enim ſuo conmittitur genio, ubi ſata eſt, quique hanc plantam deſiderant robuſtiorem, laterales continuo abrumpunt ſurculos, quod Malaienſes *Cabiri*, h. e. Caſtrare vocant.

Viridia folia ad ventum ſiccata, & in anguſta loramenta ſciſſa, ſiccis involvuntur politisque Muſæ foliis ad quinque ſexve digitorum circiter longitudinem, & minimi digiti craſſitiem. Volvelli hi Tabacarii Malayenſibus *Bonckos* vocantur, ad extremum incenduntur, ore tenentur, ac ſuguntur.

Ex inſulis Philippinis & Mindanaua aliud ſiccum defertur Tabacum, ex multis foliis ſibi involutis compactum, & arcte conligatum, forma facum ad pedis longitudinem, & brachii infantis craſſitiem, ibi *Manocco* dictum, quod cum Tabaco neto convenit, inque iſtis volvulis fumari poteſt, ſed potiſſimum ſubtiliter conſcinditur, & fiſtulis inpingitur, vel machinulis quibusdam ligneis ex quovis duro ligno confectis, & *Tsjoepa* dictis.

Secundo non certa mihi eſt ſententia, an in India Orientali planta ſit exotica vel indigena, in locis ſaltem obcurrit, in quibus nullus Caſtilienſis vel Portugallus habitavit, in omnibus fere inſulis ac provinciis Indiæ Orientalis: Immo illi, qui cum celebri iſto nauta *Martino Gerritſenio de Vrieze*, Itinera latius inſtituerunt poſt Japanam, compererunt, ſævos Tartaros in inſula Eſo ſeu Jedſo habitantes, quæ putatur Boreali Tartariæ parti adnexa eſſe, Tabacum quoque ſugere.

A ſenioribus intellexi Javanis, qui illud a parentibus iterum audiverant, Tabaci plantam in Java fuiſſe notam, antequam ibi fuerant Portugalli, h. e. ante annum Chriſti 1496. neutiquam vero ad ſuctionem, ſed tantummodo ad uſum Medicum, unanimo enim conſenſu Indi adſentiunt, ſeſe Tabaci ſuctionem ab Europæis didiciſſe.

XL. HOOFDSTUK.

De Tabaks-Plant.

VAn Tabak vald niet veel meer te ſchryven, na dat 'er gebeele boekjes van dit kruyd gemaakt zyn; ik zal alleenlyk eenige bedenkingen en experimenten daar by voegen, die ik in Indiën verkregen hebbe.

Ik zegge dan voor eerſt, dat de plante van den Ooſt-Indiſchen Tabak een weinig verſchild van de Americaanſche: Immers gelyk dezelve te zien is, van Weſt-Indiſch zaad voortgekomen, in Holland by Amersvoort waſſende: als mede omtrent myn Vaderlyke ſtadt Hanou, Frankfort, en in meer andere plaatzen van de Wetterau, want de Ooſt-Indiſche werd zoo hoog niet van ſtruyk noch zoo breed van bladeren, maar die vallen doorgaans ſmaller en ſpitzer, behalven aan die ſtruyken, die men Kapoent, daar aan ze wel drie vingers breeder vallen; men doet 'er ook in Indiën zoo veel moeiten niet aan, noch om te zaayen, noch om te verplanten, en om te beſpinnen, want men laat hem gemenelyk opwaſſen, daar by gezaayd werd, en die hem ſterker wil hebben dan ordinaris, breeken de zyde-ſcheutjes geduurig af, 't welk de Maleyrs Cabiri, *dat is Kapoenen noemen.*

De groene bladeren wind-droog gemaakt, en in ſmalle riemkens geſneeden, werden in drooge en gelikte bladeren van Piſſang gewonden, omtrent vyf en zes duimen lank, en een pink dik. Deze rolletjes noemen de Maleyers Bonckos, *werden aan 't einde aangeſteeken, in de mond genomen, en zoo gezoogen.*

Uit de Philippinis en Mindanau komt een andere drooge Tabak, van veel bladeren op malkanderen gerold, en digt gebonden, in de gedaanten van toortzen, een voet lang, en een kinder arm dik, aldaar Manocco *genaamt, die met den geſponnen Tabak meeſt over een komen, deze kan men ook mede rooken in de voornoemde Bonkuſſen, maar werd meeſt gekerft en geſtopt in pypen of boute keteltjes van eenig hard bout gemaakt, en* Tsjoepa *genaamt.*

Ten tweeden ben ik nog niet vaſt van gevoelen, of het in Ooſt-Indiën een vreemd of Inlandſch kruyd zy. Immers men vind het op plaatzen, daar nooit Caſtiliaan of Portugees gewoond heeft, ſchier in alle Eylanden en Provintien van Ooſt Indien. Ja die met Schipper Marten Gerritſen de Vrieze, *de vermaarde Ryzen agter Japan gedaan hebben, bevonden dat de wilde Tartaren op 't Land Eſo of Jedſo woonende, 't welk men ſuſtineert aan 't Noordelykſte deel van Tartarien vaſt te zyn, ook Tabak rookten.*

Ik hebbe van oude Javanen verſtaan, die dit weder van haar Ouders geboord hadden, dat de Tabaks-plante op Java wel zy bekend geweeſt, eer men aldaar van Portugezen wiſte, dat is voor 't Jaar Chriſti 1496. *dog geenzints tot rooken, maar alleenlyk tot Medicyn gebruykelyk: werdende eenſtemmig van de Indianen bekend, dat ze het rooken van de Europianen geleerd hebben.*

Huic rei quodammodo contrarium videtur illud, quod per totam Indiam nullum fere hujus herbæ nomen obcurrat niſi *Tabaco* & *Tambaco*, unde concluderetur, in quavis provincia indigenum quoddam nomen gerere debere, ſi ibi eſſet indigena, cujus rei ratio inveſtiganda reſtat.

Antiquus hujus herbæ uſus apud Indos erat, ut foliorum ſucco inveteratas depurarent & curarent ulcerationes, quod ad hunc usque diem inſtituunt in talibus putridis & verminoſis, unde vermes ſtatim decidunt, ac caro cruda adparet.

Experimentum quoque in Batavia fuit inſtitutum, quasnam vires Tabacum haberet contra venenata animalia, ſequenti modo. Ingens anguis transnataverat flumen Bataviæ: Maccaſſarenſes quidam illud videntes mox deleteriis ſuis telis illum petebant, & eum vulnerabant ſed ſine noxa. Tandem ſenex quidam Maurus fiſtulam ſuam Tabacariam adducebat obductam oleo ſeu pinguedine Tabaci, telum ſumebat, quod fortiter obducebat oleo iſto, quod tradebat Macaſſarenſi cuidam, qui hoc in anguem inmittebat, unde mox ſeſe contrahebat, & brevi poſt moriebatur.

Hier tegen ſtryd eenigzints, dat men ſchier door geheel Indiën geen andere namen vind van dit kruyd dan Tabaco *en* Tambaco, *daar men zeggen zoude, dat het in ieder Provintie een Inlandſche naam beboorde te hebben, zoo 't aldaar natureel was, waar van de reden nog te onderzoeken ſtaat.*

Het oude gebruyk van dit kruyd by de Indianen, was alleenig om met het zap van de bladeren oude ulceratien te zuiveren, en te heelen, gelyk ze nog doen met zodanigen, die verrot en vol Wormen zyn, die 'er terſtont uit moeten vallen, en het vleeſch vertoont hem raauw.

Men heeft ook een experiment op Batavia gehad, wat kragten de Tabak tegens venynige gedierten hebbe, en het was aldus: Daar quam een groote Slange over de Rivier van Batavia geſwommen, eenige Maccaſſaren dat ziende, quamen met haare venynige ſpatten voor den dag, en ſchootenze met menigte daar in, dog de Slange maakte 'er geen weezen af, en ging haaren gang: ten laatſten quam 'er een oud ſwart Manneken met zyn roeſtig Tabakspypje voor den dag, dat bezet was met de olye of vettigheid van den Tabak; hy nam een ſpatte en beſtreek die ter degen met die oly, gaf die aan een van de Maccaſſaren, en liet ze in de Slange ſchieten, waar van haar denzelve terſtont t'zamenkromp, en na een korte poos dood bleef.

Qui ejus uſui adſueti ſunt, plura de ejus virtutibus commemorant, uti quidam Maurorum princeps in Hitoea ſolebat cum Siri Pinanga maſticare fruſtulum folii Tabaci ſicci, primum exſpuens ſuccum, cæteraque ejus pars deglutiebatur, quod faciebat, uti dicebat, ad quævis venena inertia reddenda ſeu enervanda, ſi quoddam ipſi propinaretur. Contra ficcam quoque ſeu convulſivam tuſſim ſimili adhibetur modo, item contra diuturnam Cephalalgiam ſumitur fruſtulum recentis folii Tabaci, quod maſticatur cum Pinanga, cujus primus exſpuitur ſuccus, tum vehemens ſubſequetur ſudor cum laſſitudine & ſopore, quum Cephalalgia deſinit, & agilis eſt æger. In ardentibus febribus corpus inlinitur ſucco recentium foliorum, unde ardor extrahitur. Ad dentes carioſos & exulceratos cinis ac oleum ex fiſtulis Tabacariis ſumitur, ipſisque inſpergitur & inlinitur.

Die aan zyn gebruyk gewend zyn, verbalen daar nog meer deugden van: Zoo was zeker Moorze Regent op Hitoe, die de gewoonte hadde met een Siri Pinang een ſtukje van een droog Tabaks-blad te knouwen, de eerſte zap uit te ſpouwen, en de reſt in te ſwelgen, 't welk hy dede, zoo hy zeide, om alle venynen kragteloos te maken, zoo men hem iets mogte ingeven. Het diend ook tegens de drooge ofte Kink-hoeſt op dezelfde manier gebruykt; tegens langduurige hooftpyn neemt men een ſtukje van een vers Tabaks-blad, knouwt het met Pienang, en ſpouwt den eerſten zap uit, zoo zal 'er een geweldig ſweeten op volgen met een laffigheid, en daar op een ſlaap, waar na de hooftpyn over is, en men gevoeld zig zeer verligt. In de brandende koortzen ſmeert men het lyf met het zap van verſche bladeren, 't welk den brand uittrekt. Tot wormſteekige en ſweerende handen, gebruykenze de aſſche en oly uit de Tabaks-pypen daar op geſmeerd.

In Ternata Tabacum hodie eodem fere modo colitur, quo in India Occidentali, primo enim arca hoc conſeritur, ac dein plantulæ in ſulcis transplantantur, uti cum Braſſica fit, quæ dein quotdie caſtrantur, ut magna proferant folia, ampla, & pinguia. Decerpta autem amuletis adligantur, & ad ſolem exſiccantur, quæ dein corbibus inpinguntur, & venalia in forum deferuntur.

In Ternaten werd de Tabak hedendaags geoeffend ſchier op dezelfde manier als in Weſt-Indiën, eerſtelyk een bed bezayende, en daar na de plantjes in vooren verplantende, gelyk men met de kool doed; de opgewaſſene ſtokken moet men dagelyks Kapoenen, zoo gewinnenze groote, breede, en vette bladeren. De afgeplukte werden aan ſnoeren geregen, in de wind gedroogd, als dan in korven gepakt, en te koop gebragt.

Quum animal quoddam ſit vulneratum, vulnusque vermibus ſit refertum, eluendum eſt ſucco foliorum Tabaci, unde vermes enecantur, ac vulnus depuratur.

Als eenig Vee gequetſt word, en de wonden vol Wormen worden, zoo zal men die uitwaſſchen met zap van Tabaks-bladeren, waar van de Wormen ſterven, en de wonde gezuivert wort.

Sinenſes Tabacum vocant *Hun*, dicuntque antiquis jam temporibus in ſua patria fuiſſe, ſed raro coli, eodem autem modo ſeritur, plantatur, caſtratur, & creſcit ultra hominis altitudinem, uti ſupra de Ternatenſi fuit dictum, tum elegantia, pinguia, & ampla profert folia, quorum ſuperiora optimum, inferiora vilius exhibent Tabacum; volvulos autem formant ultra pollicis craſſitiem, quos norunt tam ſubtiliter ſcindere, ut fila referant, Sinenſium vero vix vigeſimus eſt, qui Tabacum fugit, quique ex plebeis plerumque ſunt.

De Sineezen noemen den Tabak Hun, *en zeggen, dat by van al oude tyden in haar Land zy geweeſt, dog weinig geoeffent, werdende op dezelfde manier gezaayd, gepland, gecappoent, en gevoed tot over de hoogte van een menſch, gelyk boven van Ternaten gezegt is, zoo gewind by ſchoone, vette, en breede bladeren, waar van de bovenſte tot de beſte, en de onderſte tot de ſlegſte Tabak gebruykt werden. Zy maken haare rollen zo dik als een duym en meer, en egter weeten ze dien te kerven, en zoo fyn te ſnyden als draden, ook ziet men in haar Land onder de* 20 *pas een, die Tabak rookt, en die zyn noch al van 't ſlegſte volk.*

D. Piſo libr. 4. *cap.* 43. Tabacum Braſilienſi lingua vocat *Petume*, ipſique multas adſcribit præſtantes medicinales virtutes, quæ ex recenti conquiri poſſunt herba, tam ex ejus ſucco recenti quam Syrupo, in Braſilia enim quotidie experimenta inſtituta ſunt curandi inveteratas fiſtulofasque ac prorepentes ulcerationes, ac venenatos morſus, de quibus latius vide memoratum auctorem.

Doct. Piſo libr. 4. cap. 43. *noemd den Tabak in 't Braſiliaans* Petume, *en ſchryft het veele medicinale kragten toe, die men van het verſche kruyd hebben kan, zoo van deszelfs zap als van den Siroop, zynde in Braſil dagelyks geexperimeert met cureeren van oude fiſtuleuze, en om zig vreetende ulceratien, en venynige beten te geneezen, waar van ziet breeder by gemelde Autheur.*

Alterum experimentum contra ſerpentes in Lariqua anno 1693. inſtitutum fuit, ubi capiebatur *Ular Petola*, quæ gallinas furari tentabat, hanc autem laqueo tenebant, ac quasdam inſtituebant ludibrias exercitationes, donec Maurus quidam adveniret, multas callens artes, qui populo noſtro perſuadere volebat, ſeſe poſſe ſerpentem docere, ut Tabacum fugeret, ſumebat itaque conſciſſa Tabaci folia, qualia hisce in terris in uſu ſunt, aperiebat ſerpentis os, intrudebatque illa, unde ſeſe in gyros mox circumagebat, dein in rectam formam, ac ſic mortuus jacebat.

Een tweede experiment tegens de Slangen: Ao. 1693. *wierd op Laricque een* Ular Petola *gevangen, die het Hoenderkot wilde beſtelen, zy haddenze aan een ſtrop vaſt, en bedreven enige kortswyl daar mede, tot dat 'er een Moor quam in veele konsjes ervaren, dewelke ons volk wys maakte, dat hy de Slang wilde leeren Tabak drinken: Terſtond nam hy gekerfde bladeren van Tabak, gelyk men hem hier te Land gebruykt, brak de Slang den mond open, en dwong ze den Tabak in te ſwelgen: terſtond wrong zy haar in veele bogten en kringen, en kort daar na rekteze haar regt uit, en bleef zoo dood leggen.*

O B-

AAN-

OBSERVATIO.

Hujus plantæ iconem *Rumphius* ſine dubio non ſubjunxit; quum unicuique fere nota ſit, & toties jam ab auctoribus exhibita, quos ſi quis ſcire deſideret, adeat *Sloan. Catal. pl. Jam. p.* 51. qui innumeros fere conlegit, & *Linn.* in *H. Cliffort p.* 56. ubi vocatur Nicotiana foliis lanceolatis.

AANMERKING.

Van deze plant heeft *Rumphius* zonder twyfel geen afbeelding bygevoegt, wyl ze ieder een genoeg bekent is, en zoo dikmaals alreede van verſcheide Schryvers gegeven, welke indien iemant verlangt te weeten, laat hy gaan tot de *Catal. der Jamaice* gewaſſen van *Sloan. pag.* 51. alwaar hy zeer veele Schryvers by een verzamelt heeft, en *Linnæus* in de *H. Cliffort, p.* 56. noemt ze Nicotiana met ſpeervormige bladeren.

CAPUT QUADRAGESIMUM PRIMUM.

Anaſſa. Nanas.

Hic omnium nobiliſſimus eſt fructus in India, licet modo in herba creſcat, qualitatem habens optimi *Vini Cos* dicti, delectat enim viſum, odorem, ac guſtum, ejus virtus autem multo minor eſt. Creſcit autem in vili & ingrato frutice, illi Aloës ſimili, ſeu in Portugallia uti Braſilienſium Cardon.

Folia ejus ſunt longiſſima, anguſta, craſſa, & firma, tres quatuorque pedes longa, inferius tres lata digitos, inſtar canalis formata, interne nempe excavata, & externe ventricoſa, ad oras brevibus, denſis, ac duris ſpinulis armata, quæ facillime ac fortiſſime vulnerant inprudentes, uti folia *Pandani libr.* 6. deſcripti, cui hæc planta quodammodo adfinis eſt, nullas autem gerunt coſtas vel ſulcos.

In circulo locantur ſuperius ample extenſa, in medio minima, externe ex cinereo virentia colore, interne glauco. Media ſeu minima foliola ad ortum rubent, quod ſignum eſt, frugiferum caulem propullulaturum eſſe.

Ex centro autem ipſorum craſſus excreſcit caulis, pedem longus, cui increſcit fructus ſimplex Meloniformis, ſed major & rotundior, externe ſquamoſis tuberculis obſitus, eodem fere modo uti Nuces Pinus, unde & ab Hiſpanis in India Occidentali nomen obtinuit, hujus vero tubercula, ipſisque incumbentes ſquamæ multo molliores ſunt. Fructus pugni nondum magnitudinem habens, eleganter rubet inſtar Minii, ubique acutis ſquamis obſitus, inter quas hic & illic eminent floſculi breves violacei, ac tripetali, qui brevi decidunt, dein fructus excreſcit, ex purpureo, rubro, & viridi variegatus, donec juſtam adquiſiverit magnitudinem, pedem longus, ac crus craſſus, quum ſquamæ ſunt breviores & magis vagæ, color aurantius, odorque inſtar pomorum.

Fructus hic aliquid peculiare habet, quod in aliis haud obſervatur plantis, ſuperius enim, ubi alii fructus ſunt umbilicati vel coronati, hic plantulam gerit ex ſimilibus foliolis compoſitam, ex quibus ipſe frutex, ſed quæ multo ſunt breviora, intenſe glauca, & eleganter in coronulam formata, quæ Anaſſæ corona vocatur.

Quum pingui creſcat ſolo, undique ad fructus baſin aliæ ſimiles excreſcunt coronulæ, decem ſæpe numero, ejusdem formæ, cujus ſuperior eſt, ſed minores. Hæ ſub ſe gerunt fructus quosdam parvos, quorum tamen nulli perfecti ſunt, abrumpendi enim ſunt, ni vero, fructui alimentum ſubtrahant. Interna hujus fructus ſubſtantia eſt caro ſuccoſa, multis ſubtilibus fibris nexa cauli medio inſtar radiorum, ita ut pictum referat ſolem, ſi transverſim diſſecetur hic fructus. In quibusdam carnis cellulis ſemina quædam adparent inſtar officulorum pomi; Caro ipſa ſuccoſa admodum eſt, lutea inſtar butyri, ſaporis dulcis inſtar pomorum maturorum, ſapor vero omnium delicatiſſimus eſt, vinoſus, dulcis, proxime ad illum Fragorum adcedens.

Propagatur per coronam abſciſſam & commiſſam terræ nigræ ac molli, ubi per annum locatur, antequam rubedo circa cor adpareat, tumque ſemi annus requiritur, antequam fructus matureſcat, quod plerumque eſt Octobri & Novembri.

XLI. HOOFDSTUK.

De Ananas-Plant.

Dit is een van de edelſte vruchten in Indiën, hoewel maar aan een kruyd waſſende, hebbende de eygenſchappen van de beſte Wyn, Vinum Cos *genaamt, te weten het gezigt, de reuk, en ſmaak vermakende, dog de deugd is vry wat minder. Ze waſt aan een leelyke en onaanzienlyke ſtruyk, die van Aloë gelyk, of in Portugal de Braſiliaanſe Cardon.*

De bladeren zyn zeer lank, ſmal, dik, en ſtyf, drie en vier voeten lank, beneden drie vingers breed, gefatzoeneerd als een geute, te weeten binnen hol, en buiten buykagtig, aan de kanten met korte, digte, en harde doorntjes bezet, die zeer quetzen, als men ze onvoorzigtig handeld, gelyk de bladeren van Pandanus, libr. 6. *beſchreven, waar mede deze plante eenige maagſchap heeft, dog zonder ribben of vooren.*

Zy ſtaan in een kring, boven wyd uitgebreyd, en in haar midden al kleendere hebbende, buiten graauw-groen, binnen zee-groen. De middelſte en kleenſte blaadjes werden by haren oorſpronk rood, 't welk een teken is, dat de vruchtdragende ſteel wil uitkomen.

Uit de midden komt een dikke ſteel, een voet lank, waar op waſt een enkelde vrucht in de gedaante van een Meloen, doch grooter en ronder, van buiten met ſchubagtige pukkeltjes bezet, op de manier als de Noote van een Pynboom, waar van zy ook by de Spanjaarden in Weſt-Indien de naam heeft; doch deze pukkeltjes, en daar op ſtaande ſchubben, zyn veel weeker. De vrucht nog niet boven een vuyſt groot zynde, is ſchoon-rood, als Vermiljoen, over al met ſpitze ſchubben bezet, tuſſchen welke hier en daar uitkyken korte violette bloempjes, van 3 blaadjes gemaakt, die in 't kort afvallen. Daar op werd de vrucht grooter, uit peers-roodverwig, en groen gemengd, tot dat ze haar volkomen grootte heeft van een voet lank, en een been dik, wanneer de ſchubben kortet en ydeler werden, de coleur regt gout-geel of oranje, de reuk als appelen.

De vrucht heeft wat bezonders, 't geen men aan geen andere plante ziet; want boven op, daar andere vruchten een navel of kroontje hebben, heeft deze een kleene plante van zodanige blaadjes gemaakt als de ſtruyk, doch veel kleender, boog blaauw-groen, en cierlyk in een kroontje ſtaande, 't welk men de Anaſſa-kroon noemd.

Als ze op een vette grond ſtaan, zoo komen rondom aan de voet van deze vrucht andere diergelyke kroontjes, tot 10 *in 't getal, van het zelfde maakzel, als de bovenſte kroon, dog kleender. Deze hebben onder haar eenige kleene vruchtjes, waar van doch geene tot perfectie komen, want men moet ze afbreeken om de regte vrucht het voedzel niet te ontrekken. De binnenſte ſubſtantie van deze vrucht is een zappig vleeſch, met veele fyne Vazelingen rondom den middelſteel leggende ſtraalsgewys, zoo dat ze een geſchilderde Sonne verbeeld, als men ze dwers doorſnyd. Hier en daar in de celletjes van 't vleeſch ziet men eenige zaden, gelyk de korls van een appel, het vleeſch is zeer zappig, geel als boter, zoet van reuk, als rype appelen, maar de ſmaak is het allerlekkerſte, wynachtig, zoet, de aard-beſien naaſtkomende.*

Men plant ze met de afgeſnedene kroon in een ſwarte mulle aarde, daar ze wel een Jaar moet ſtaan, eer zich de roodigheid in 't hert vertoond, en dan moet de vrucht nog ruym een half Jaar hebben, eer die ryp werd, 't welk gemeenlyk geſchied in October en November.

Quævis planta unicum profert fructum, quo abſciſſo una alterave minor ſoboles, quæ relicta fuit, perfecta excreſcit, quæ tamen non tam bonæ notæ eſt quam prior.

Si hæc planta ſemel fructum produxerit, perit, vel abſcinditur, tumque ad latera e radice novi propullulant ſurculi, alias formantes plantas, fructus autem, qui ex plantatis excreſcunt coronis, meliores cenſentur.

Alia inſuper alba & ſemi ſilveſtris ſpecies eſt, longiora & anguſtiora gerens folia, fructus ejusdem formæ eſt, ſed paulo minor; carnem habens albam, quæ nunquam perfecte dulceſcit, ſed ſemper auſtera eſt, dentes hebetans, unde & raro editur. Plura gerit hæc caro officula quam domeſtica, fructusque ad latera multas gerit ſoboles, quum domeſtica plerumque binas tresve tantum gerat.

In Braſilia tres ejus obcurrunt ſpecies, quarum maxime lutea optimam habet carnem, & *Jajama* vocatur, ſecunda *Bojama* ſeu *Bonjama*, quæ carnem gerit albam & fatue dulcem, tertia eſt *Jajagua* viliſſima, cujus caro quoque alba eſt, vinoſa, & acidula, ſi vero transplantetur, melioris fit notæ. Hæcque eadem videtur cum Amboinenſi ſilveſtri, quæ degeneratio erit domeſticæ.

Anaſſa domeſtica dividitur in marem & feminam. Mas undique circa fructum multam gerit prolem, ſeu ſurculos a decem ad duodecim, ita ut ipſe vix conſpici poſſit fructus, omnes vero transplantari poſſunt, præterquam quod ex plantæ centro cum medio recto caule alter excreſcat ſurculus, qui novum format ſtipitem, quum prior abſciſſus eſt.

Femina nullam profert prolem, ejusque fructus longior eſt & flavior. Ex Maccaſſara nuper in has deduxi terras Anaſſæ ſterilis ſpeciem, cujus folia magis glauca ſunt, ſpinæque magis vagæ & breviores, nullos profert fructus, ſed ſeſe ad latera explicat per multos ſurculos. Folia hæc findi poſſunt in fila ſubtilia, ex quibus Carbaſa & munctoria texuntur, quæ tam elegantia ſunt quam ſerici craſſioris.

Nomen. Latine *Anaſſa domeſtica* prima, alba ſeu ſecunda *Silveſtris*. Quidam *Meloſtrobilum* vocarunt, ex mixta forma Melonis & Strobili Pini, atque hinc Hiſpanis *Pinas* dicitur. Bengalice *Ananas*, Malaice, Javanice & Amboinice *Nanas*, Hituenſibus vero *Uri Bengala*, ſeu *Uri Mangala*, h. e. Pieſſang Bengalenſis. Ternatice *Nanâs* & *Annanas*. Bandice *Cajou naſſa*. Maccaſſarice *Pangran*. Baleyice *Manas*, quo modo hæc nomina ex India Occidentali translata ſint in Indiam Orientalem, huc usque me latet, ego ſaltem apud omnes iſtos populos nullum antiquum indigenum nomen detegere potui, quum Hispani adventu ſuo in Indiam Orientalem antiqua nomina per nova aboleverint, quod etiam credibile vix eſt. Sinice *Onglay*.

Locus. Prima regio, in qua Anaſſa ab Europæis fuit viſa, Braſilia erat, ipſique adjacentes inſulæ, cujus fructus in hunc usque diem maximus & optimus cenſetur. Putaret quis per Hispanorum quandam nationem ſimul cum nomine ex Braſilia vel Perua in Indiam Orientalem eſſe translatam, hoc autem a vero alienum videtur, quum in cunctis fere Indiæ provinciis nota ſit, tam ſilveſtris quam domeſtica Anaſſa, illorum vero multi fatentur ex vicinis regionibus fuiſſe introductam. In Java ſaltem domeſtica tantum nota eſt, uti ſilveſtris copioſa eſt in Celebe, imperio Bœgenſi, Amboina, ac porro in Moluccis usque in Philippinas inſulas.

Domeſtica quoque creſcit in Bengala, Pegua, & Sina, ſolum requirit calidum, pingue, & molle, ſilveſtris vero ſeu ejus degeneratio in vallibus ac frigidis creſcit montibus, ubi terra eſt rubra argilloſaque, ac rupes ingentes, ubi radicum ſurculi ſeſe adeo propagant ac multiplicant, ut ingentem obcupent locum, qui tam denſus ac ſpinoſus eſt, ut inpervius ſit.

Uſus. Hic fructus tam diu in ſtipite linquendus eſt, donec maturus gravem de ſe fundat odorem, tumque cum caulis parte abſcinditur, & per aliquot dies in domo ſuſpenditur, quo melior redditur. Quumque ad edendum ipſum præparare velimus, corona prius abſcindenda eſt cum corticis lamella, quæ plantari poteſt.

Atque

Ieder ſtruyk draagd maar een vrucht, dewelke afgeſneden zynde komt zomtyds een of 2 van de bywaſſen, die men beeft laten ſtaan, tot perfectie, die zoo goed niet zyn als de eerſte.

De ſtruyk nu eens gedragen hebbende, gaat uit, of werd afgeſneden, en dan komen ter zyden uit de wortel nieuwe ſcheutjes, die andere planten formeeren, doch men houd de vruchten voor beter, die van de geplante kroone komen.

Daar is noch een witte en half wilde zoorte, met langer en ſmaller bladeren, de vruchten van dezelfde fatzoen of wat kleender, wit van vleeſch, het welk nooit ter degen zoet werd, maar meeſt amper blyft, en de tanden eggerig maakt, daarom weinig gegeten werd. Daar leggen meer korls in 't vleeſch dem aan de tamme, en de vrucht is aan de zyden met veel afzetzels bewaſſen, daar de tamme maar 2 a 3 in 't gemeen heeft.

In Braſil heeft men 3 zoorten, waar van de geelſte en beſte van vleeſch; Jajama *biet, de 2de* Bojama *of* Bonjama *is wit van vleeſch, en laf-zoet, de 3de is* Jajagua, *de ſlegtſte, mede wit van vleeſch, wynachtig of ſcbier zuur, doch door 't verplanten word ze beter. Dit ſchynd dezelfde te zyn met de Amboinſche wilde, die men gelooft een ontaarding te zyn van de tamme.*

Den tammen Ananas verdeeld men in Manneken en Wyfken. Het Mannetje draagd rondom de vrucht veele Kinderen of jonge uitſpruytzels van 10 tot 12 toe, zoo dat men de vrucht qualyk daar door bekennen kan, en alle zyn bequaam om te verplanten, behalven dat uit de midden van de planten nevens den regten ſtam nog een ander ſpruytje voortkomt, 't welk een nieuwe ſtam voortbrengt, als de oude afgeſneden is.

Het Wyfje heeft deze Kinderen niet, en de vrucht is wat langer en geelder. Van Maccaſſar is onlangs in deze Landen gebragt een zoorte van onvruchtbare Ananas, wiens bladeren meer blaauws hebben, en de doornen zyn ydeler en korter, het draagd geen vruchten, maar breyd zig uit ter zyden met veele uitſpruytzels. Deze bladeren dienen, om dezelve te ſplyten tot een fyn gaarn, waar uit men fyn Lywaat en Neusdoeken weeven kan, dewelke zoo mooy zyn als van de groſſte zyde.

Naam. *In 't Latyn* Anaſſa domeſtica *de eerſte, de tweede de witte of wilde. Zommige hebbenze* Meloſtrobilus *genaamt, na het gemengde fatzoen van een Meloen en een Pyn-appel, en daarom by de Spanjaarden* Pinas *genaamt. Bengaals* Ananas. *Maleyts, Javaans, en Amboinſch* Nanas, *doch by de Hitoëezen* Uri Bengala, *of* Uri Mangala, *dat is Bengaalze Piſſang. Ternataanſch* Nanâs *en* Annanas. *Bandanees* Cajou naſſa. *Maccaſſaars* Pangran. *Baleyts* Manas. *Hoe nu deze namen uit West-Indiën overgebragt zyn in Oost Indiën, kan ik tot noch toe niet raden; immers ik heb by alle voornoemde Natien geen ouden Inlandſchen naam konnen uitvragen, of de Spanjaarden moeſten met haar aankomſt in Oost-Indien de oude namen met de nieuwe verduyſterd hebben, het welk mede niet geloofflyk is.* Sinees Onglay.

Plaats. *Het eerſte Land, daar de Ananas van de Europeanen gezien is, was Braſil en de omleggende Landen, die men nog voor de grootſte en beſte houd. Men zoude ſuſtineeren, dat zy door eenige Spaanſche Natie t'zamen met de naam uit Braſil of Peru in Oost-Indien gebragt zyn, dog dat is niet waarſchynlyk, vermits ze ſchier in alle Provintien van Indien bekend is, zoo wel de wilde als tamme, doch veele van haar luyden bekennen, dat zy van de nabuurige Landen ingebragt zyn. Immers op Java is de tamme maar bekend, gelyk de wilde overvloedig is op Celebes, in 't Boegize gebied, in Amboina, en voorts in de Moluccos tot de Philippinas toe.*

De tamme waſt ook in Bengala, Pegu, en Sina, ze vereyſt een warme, vette, en mulle grond, maar het wilde en ontaarde goed waſt in Valeyen, en op koude bergen, daar roode kley en groote klippen zyn, aldaar vermenigvuldigen hun de afzetzels van de wortelen zoodanig, dat zy een groote plaats beſlaan, zoo digt en doornagtig, dat hy ondoorgankelyk is.

Gebruyk. *Men moet deze vrucht aan de ſtok zoo ryp laten werden, tot dat ze den geelen reuk van haar geeft, als dan ſnyd men ze af met een ſtuk van de ſteel, zoo kan men ze eenige dagen nog in huis ophangen, waar door ze verbeterd. Als men ze tot het eeten bereyden wil, moet men eerſt de kroon afſnyden met een lapje van de ſchelle, die men dan verplanten kan.*

Zynde

Atque hæc ſecunda miraque hujus plantæ proprietas eſt, virtutem nempe ſeminalem neque in fructu vel ejus ſeminibus, neque in caule latere, ſed in mirabili iſta plantula ſeu coronula, quæ fructui inſidet: Dein fructus decorticandus eſt inſtar Raparum ad craſſitiem circiter binorum cultri dorſorum, tumque caro in taleolos ſecatur, qui per momentum in aqua macerantur prius pauxillo ſalis conſperſi, unde hujus fructus ſulplurea pars extrahitur, quum edendo aptus ſit redditus hic fructus. Quidam huic adfundunt Vinum Hiſpanicum cum ſaccharo, quod inutile ac ſuperfluum puto, quum ex natura ſua ſit ſatis fervens. Qui valetudinem ſuam curat, non plures unico fructu ſimul comedat, licet, quum rite ſit maturus, vix ſatiari quis poſſit ob delicatum ejus vinoſumque ſaporem.

Signa boni fructus porro ſunt, ut colorem habeat intenſe luteum per totam ejus ſuperficiem, ſed oportet ſimul, ut ſquamæ ſeu corticis tubercula ſint ampla & laxa. Naturæ eſt humidæ & ferventis, in ambis his qualitatibus excellens, generans nutrimentum, quod facile corrumpitur, & ſanguinem inflammat, unde & omnes, qui exanthematibus, ſcabie, vel ulcerationibus laborant, hoſce fructus quam maxime vitent, quique hos nimium edunt, plerumque petechiis obnoxii ſunt. Alba fatue dulcis ſpecies, quam Amboinenſes ex hortis ſuis montanis deferunt, quoque editur, alba autem acida non, vel tantum ab Amboinenſibus.

Tam hi quam lutei immaturi fructus dentes corrumpunt, & abdominis tormina cauſſant, ipſorumque ſucco noxia & corroſiva adſcribitur qualitas, ita ut ſi cultер per viginti quatuor horas ipſis fuerit intruſus, tam fragilis eſſet, ut diffringi poſſet, cujus tamen rei nullum peculiare inſtitui experimentum.

Aqua, cui fuit infuſus ac maceratus hic fructus, cœruleſcens eſt, odorem habens ſulphureum, quod ſignum eſt noxiam ejus qualitatem ipſi fuiſſe inbutam, unde & nunquam niſi in aqua maceratus edendus eſt. Vitari quoque oportet ab iis, qui inteſtinorum cruditate, Diarrhæa & Dyſenteria laborant, omnes enim morbi inde exacerbantur. Tandem vulgaris in India mos damnandus eſt, quum Arack vel vinum Hiſpanicum Anaſſæ fructui ſuperbibatur, unde ejus exaltatur fervor. Alioquin enim, ſi hac noxia non laboraret qualitate, Anaſſæ fructus merito inter omnes Indiæ Orientalis fructus palmam haberet.

In re Medica hunc habet uſum, tener Anaſſæ fructus nondum Cucumeris magnitudinem habens, in taleolos diſſecatur, ejusque ſuccus exprimitur, & parva doſi infantibus propinatur, unde vermes enecantur; & expelluntur. Adſtutæ quoque ſunt mulierculæ, præſertim inter Ternatenſes; quæ conceptum hoc ſucco norunt diſſolvere, & expellere; ſed ſæpe tanta hunc adſumunt copia, ut ipſæ inde moriantur, hic enim ſuccus eandem fere, quam debilior aqua fortis, habet vim. Si quis nimiam ejus adſumſerit doſim, ita ut noxam inde perſentiat, adſumat nigrum Accarbaar, h. e. Corallium nigrum, ſeu Plinii Anthipathem, quod copioſe in Amboina reperitur, contritum nempe cum aqua ſupra porphyritim, hoc enim Antidotum eſt, tam Anaſſæ, quam cunctarum acerrimarum plantarum.

Anaſſæ fructus cum caule abſciſſus, & in ventoſo ſuſpenſus cubili, hoc dulci ſuo replet odore, non autem diutius quam per ſex dies conſervari poteſt.

Ex Guinea, Braſilia, & Java, hic fructus totus ſaccharo conditus in Europam delatus eſt.

Hujus quoque rei mentionem faciunt *Joſephus a Coſta Hiſt. Indic. libr.* 4. *cap.* 19. ſub nomine *Pinas*, horum autem fructuum iſti, qui in frigidis montibus Andes creſcunt, puſilli, & inſipidi ſunt. *Garcias ab Orta cap.* 19. *libr.* 2. & quod *Carolus Cluſius* in iſtud adnotat caput, *Chriſtoph. Coſta cap.* 44. & *Nicolaus Monardus* ſub nomine *Strobuli.*

In Hitoea creſcebat Anaſſæ frutex in ſolo pingui & molli, cujus fructus primarius triginta, vel quadraginta emiſerat proles, quæ ſingulæ aptæ erant, ut abſcindi, & transplantari poſſent, compertum quoque fuit, fruſta corticis hujus fructus, tuberculis iſtis, ſeu gemmis integris gaudentia, terræ commiſſa, novas produxiſſe plantulas, quod tertium eſſet miraculum huic plantæ peculiare, quod tamen aliquo modo convenit cum Cinaris, quarum vis ſeminalis in primariis caulibus, & radicibus latet.

Euſeb.

Zynde de tweede wonderlyke eygenſchap van deze plante, te weten dat de zaadkragt nog in de vrucht of hare zaden, nog in den ſteel ſteekt, maar in dat wonderlyk plantje, dat boven op de vrucht waſt; daar na moet men ze ſchillen gelyk de Rapen, omtrens 2 mes-ruggens dik, als dan het vleeſch in ſchyven ſnyden, die men een ommezien in water laat weeken, eerſt met een weinig zout beſprengd, het welk de ſwaveligheid van deze vrucht uittrekt, zoo is ze tot 't eeten bequaam. Zommige gieten 'er Spaanſe wyn en zuyker over, 't welk ik onnodig achte, om dat ze van zelfs vuurig genoeg is. Een man mag niet wel meer op dan een gebeele Ananas, die op zyn gezondheid wil leven, hoewel men van de regt type qualyk zyn bekomſt kan krygen, wegens den koſtelyke wynagtige ſmaak.

Noch zyn teykenen van een goede Ananas, dat ze niet alleen hoog-geel moet zyn over 't gebele lyf, maar de ſchilferen of pukkeltjes van de ſchellen moeten groot zyn, of verre van malkaar ſtaan. Ze is van aard vogtig en heet, in beide die qualiteyten uitmuntende, genererende een ligt bederffelyk voedzel, en het bloed ontſteekende, daarom alle die geene, die eenige zeerigheid, ſchurft, ofte ulceratien aan 't lyf hebben, deze vruchten moeten myden, en die ze te veel eeten, zyn ordinaris met rood-bond gequeld. De witte laf-zoete, die de Amboinezen uit haar berg-tuinen brengen, werd ook gegeten, maar de witte zuure niet, of alleen by de Amboinezen.

Zoo wel deze als de geele onrype, bederven de tanden, en maken ſnydinge in den buyk, en men ſchryft den zap een ſchadelyke en Corroſive kragt toe, zoodanig dat een mes een etmaal daar in geſtoken hebbende, zoo bros zoude worden, dat men 't breeken kan, waar van ik nog geen zonderlyke experientie hebbe.

Het water, daar in ze geweekt is, word blaauwagtig en ſwavelig van reuk, een teken dat de meeſte quaadaardigheid daar in getrokken is, daarom men ze nooit ongewaterd eeten moet. Zoo moetenze ook myden, die eenige rouwigheid in de darmen, buyk en bloedloop hebben, want alles word daar van ontſteeken. Eindelyk is te mirpryzen de gemeene manier in Indien, dat men Arak of Spaanſche wyn op de Ananas drinkt, waar door haar vuurigheid gevoed wert; anders, indienze deze quade eygenſchap niet en hadde, zoo zoude de Ananas onder alle Oost-Indiſche vruchten billyk den prys behouden hebben.

In de Medicyne beeft ze dit gebruik, de jonge Ananas nog niet boven een Comcommer groot geworden zynde, werd in ſtukken geſneden, den zap uitgeperſt, en een weinigje de kinders ingegeven, het welk de buik-wormen doodbyt, en uitjaagt. Daar zyn ook ſnoode Vrouwen, zonderlyk onder de Ternatanen, die de ontfankeniſſe daar mede weeten af te zetten, en zomtyds zoo rykelyk innemen, dat zy 'er den bek by inſchieten; want dezen zap is zoo goed als een ſlegt ſterk-water. Zoo iemand nu te veel had ingenomen, en eenig letzel daar van gevoeld, die zal inneemen zwart Acarbaar, dat is zwart Coraal, of Pliniaanſe Anthipathes, het welk veel in Amboina gevonden werd, op een ſteen met water gewreven, want dit is een Antidotum, zoo tegens de Ananas, als andere corroſive planten.

De Ananas met haar ſteel afgeſneden, en in een luchtige kamer opgehangen, vervuld dezelve met haar zoete reuk, maar men kan ze niet wel langer dan zes dagen bewaren.

Uit Guinea, Braſil, en Java is deze vrucht ook in Europa gevoerd gebeel in zuiker gelegd.

Hier van maken ook gewag Joſephus a Coſta Hiſt. Indic. lib. 4. cap. 19. *onder den naam van* Pinas, *waar van die geene, die in 't koude gebergte de Andes waſſen, kleen, en onſmaakelyk zyn.* Garcias ab Orta cap. 19. lib. 2. *en 't geene* Carolus Cluſius *op 't zelfde Capittel aanteekend.* Chriſtoph. Coſta cap. 44. Nicolaus Monardus *onder den naam van* Strobulus.

Op Hitoe was een Anaſſa-ſtruik, in een vette mulle grond ſtaande, aan wiens hooft-vrucht wel dartig, of veertig afzetzels gezien zyn, dewelke allegaar bekwaam waren om afgeſneden, en verplant te werden, ook heeft men ervaren, dat ſtukjes van de ſchelle dezer vrucht, daar de pukkeltjes, of oogen geheel aan zyn, in de aarde geſteken, nieuwe plantjes voortgebragt hebben, het welk dan het derde wonder zoude zyn deze plante eigen, doch eenigzints overeen komende met de Artisjokken, welkers zaadkragt in de hooft-ſtelen, en wortelen ſteekt.

Euſeb.

Euſeb. Nierenberg. Hiſt. natur. lib. 15. *cap.* 1. ex *Franciſci Hernandis* ſcriptis Mexicanorum fructum *Mazatli* deſcribit, quem Hiſpani *Pineam* vocant, eſtque ſine dubio idem cum Anaſſa.

Rochefort. Hiſtor. Antill. narrat, in Antillis, ſeu *Caribæis inſulis* Anaſſam creſcere, ejusque reperiri tres quatuorve ſpecies, quarum illa optima cenſetur, quæ a Gallis incolis ibi *La Renette* vocatur. Cujus folia transverſalem palmam lata ſunt, fructusque externe multis floſculis inter ſquamas prodeuntibus gaudent, qui ad Solem reflexum inſtar Iridis exhibent. Hæcque planta ſemel tantum fructus profert.

Ex maturo, & ſemi putrido fructu Incolæ ibi vinum præparant dulce inſtar Malvatici, item Marmeladam mollem, quæ omnium rerum delicatiſſima eſt, quæ ex India defertur. Dicit quoque per experimenta quædam comprobatum eſſe, ejus ſuccum ſpiritus animales excitare, ventriculum corroborare, nauſeam prohibere, & adpetitum excitare. Prodeſt quoque miro modo Nephriticis, urinæ enim ſubpreſſionem promovet, ac venenorum noxiam temperat, & exſtinguit &c. quae omnia in Orientali Anaſſa non ſunt inſtituta, excepto quod languidum, & debilitatum reſtauret ſtomachum, ac tali modo ſpiritus refocillet, & urinam promoveat.

Alius porro Anaſſae uſus in India Orientali notus eſt, ſed potiſſimum ſilveſtris, ex cujus foliis fila formantur tam ſubtilia quam craſſa. Longiſſima ſilveſtris ſpeciei elliguntur folia, quae prius exſiccantur, ac dein in aqua putreſcant, tum longa ex iis fila duci poſſunt, qualia ex Lino, & Cannabe formantur. Haec cum Goſſipio miſcentur, connectuntur, ac textura quaedam ex iis componitur. Craſſiſſima adhibent Maccaſſarenſes, & Boegenſes ad pluviae tunicas pro magnatibus, ſubtiliſſimis autem pro munctoriis in Bengala, & alibi utuntur.

Ad clavos pedum, & Cadal curandum teneri, vel ſemi perfecti ſumuntur Anaſſae fructus, qui ſcinduntur, & cum alio lato folio inponuntur Cadal per noctem, tum cutis tam tenuis reddetur, ut omne Cadal, quæ materia proprie eſt calcea, ac ſquamoſa, abradi poſſit, clavis vero calidi inponendi ſunt Ari foliis involuti, & plantis pedum adligati, quumque frigeſcant, denuo calefaciendi ſunt quam calide tolerari poteſt per totam noctem. Hoc craſſam cutim clavosque adeo adtenuat ſine ullo dolore, vel roſione, ut abradi quoque inſtar calcis poſſint, plantaque pedis ita adtenuabitur, ut intra binos dies procedere talis nequeat, ſenſim vero iterum indurefcit, & clavi evaneſcunt.

Alia inſuper ſilveſtris Anaſſa eſt, a vera differens, quæ frutex eſt arboreſcens, nihilque aliud quam *Pandanus litoreus*, ſeu *Keker*, quod genus ſupra libro ſexto ad finem deſcriptum eſt.

Concludo itaque Anaſſam Indiæ Orientalis plantam, ac nomen eſſe, a Portugallis adſumptum, & in Braſiliam translatum, cujus detectio multo poſterioris temporis eſt illa Indiæ Orientalis, uti quoque in India Occidentali peculiare ſuum gerit nomen.

Huic vero rei repugnare videtur D. *Piſonis* teſtimonium, qui libro 4. *cap.* 37. ſcribit, a ſenibus Braſilienſibus ſeſe audiviſſe, ipſorum fructum, *Nana* a Portugallis vocatum, in Braſilia eſſe indigenum, & ex hac regione translatum in Peruam, unde Caſtiliani eum in Indiam Orientalem detulerunt, ex Nova Hiſpania nempe primum in Philippinas inſulas, & inde in Sinam, & Moluccas.

Quoad ejus delicatum ſaporem, ac medicinalem uſum, quam maxime convenit cum deſcriptione ſupra data, addens, ſuccum, ſeu vinum ex Anaſſa præparatum parca doſi adſumptum, renum dolores ſedare, urinam promovere, & expellere. Ipſius *Nana Brawa* videtur quoque convenire cum *Pandano litoreo.*

Tabula Octogeſima Prima

Nobiliſſimam exhibet *Anaſſæ* plantam cum fructu ejus, A transverſim ſecto, ut interna ejus ſubſtantia, & officulorum ſitus ad peripheriam adpareat.

OBSER-

Euſeb. Nierenberg Hiſt. Natur. lib. 15. cap. 1. *uit de ſchriften van* Franciſcus Hernandes, *beſchryft de Mexicaanſe vrucht* Mazatli, *dewelke de Spanjaarden* Pinea *noemen, en is buiten twyffel niets anders dan de Ananas.*

Rocheforts Hiſtorie *van de* Antil. *meldt, dat in de Antillis, of* Carybiſche Eilanden, *de Anaſſa ook waſſe, van drie of vierderley zoorten, waar van die voor de beſte gehouden werd, die van de Franſe Coloniers aldaar* La Renette *genaamt is. De bladeren zullen een dwers hand breed zyn, de vrucht buiten om met veele kleene bloempjes tuſſchen de ſchubben bezet, dewelke in de Zon een weerſchyn geven, als een Regenboog. De ſtruik draagd ook maar eens in zyn leven.*

Uit de rype, en half verrotte vrucht maken de Inlanders aldaar een Wyn, zoo zoet als Malvazey, als mede een weeke Marmelade, zynde een van de welſmakelykſte dingen, die men uit Indiën brengt. Ze zegt ook door eenige ervaringe bewezen te zyn, dat het zap de geeſten van 't hart verquikke, de mage verſterke, de walging beneeme, en den appetyt wederbrenge. Hy helpt ook wonderbaarlyk de Graveelige, beneemt het ophouden van 't wateren, en breekt de kwaadheid van 't venyn &c. al 't welk aan de Ooſt-Indiſche Ananas niet geprobeerd is, behalven dat ze een verbitte, en verbuisde mage kan verquikken, en zoo de levensgeeſten opwekken, ook water doen loſſen.

Voorts is nog een ander gebruik in Ooſt-Indiën van de Ananas bekend, doch meeſt van de wilde, uit wiens bladeren gaarn gemaakt werd, zoo wel fyn als grof. Men neemt de langſte bladeren van de wilde zoorte, droogd die eerſt, en laat ze dan in water rotten, zoo kan men lange draden daar uittrekken, gelyk men met Vlas, of Kennip doed. Dezelve werden met Cattoen-gaarn gemengd, getweernd, en zeker geweef daar uit gemaakt. De groffte neemen de Maccaſſaren, en Boegis tot regenrokken van groote luiden, de fynſte tot neusdoeken in Bengalen, en elders.

Om de krabben aan de voeten, en het Cadal te genezen, neemd gebeel jonge, of halfwaſſene Ananaſſen, ſnyd, en ſtoot die kleen, bind ze met een ander breed blad op het Cadal een gebeele nacht, zoo zal het vel zoo dun daar van werden, dat men al het Cadal (zynde een ſchubbige en kalkachtige materie) afſchrappen kan, maar op de krabben moet men ze warm maken, en met een blad van Aron op de voet-zoolen binden, en als 't koud werd, telkens weder warm maken, zoo heet men 't lyden kan, en voorts een gebeele nacht daar op laten. Dit zal de dikke huid, en krabben zodanig afeeten, doch zonder byten, of pyn, dat men ze mede afſchrappen kan, als kalk, en de voet-zoolen eindelyk zoo dun werden, dat men in twee dagen daar op niet gaan en kan, doch allenskens werden ze weder hard, en de krabben zyn weg.

Daar is nog een ander wilde Ananas, van de regte vry wat verſchillende, een boomagtige beeſter, en anders niet dan de Pandanus littoreus, *of* Keker, *wiens geſlagten boven* lib. 6. *dan 't eind beſchreven zyn.*

Ik beſluite dan, dat Ananas een Ooſt-Indiſche plante, en naam is, van de Portugezen aangenomen, en overgevoerd in Braſil, wiens ontdekkinge veel later is dan die van Ooſt-Indiën, gelyk ze ook in Weſt-Indiën haar byzondere naam beeft.

Doch hier tegens ſchynt te ſtryden, het getuigeniſſe van de Heer Piſo, *dewelke* lib. 4. cap. 37. *ſchryft van oude lieden in Braſil geboord te hebben, dat bare vrucht van de Portugeeze* Nana *genaamt, in Braſil oorſpronkelyk zy, en uit dat land gekomen in Peru, waar van ze de Caſtilianen in Ooſt-Indiën gebragt hebben, te weten uit Nova Hiſpania eerſt in de Philippinas, van daar in Sina, en in de Moluccos.*

Aangaande haar lekkerny, en medicinale gebruik, komt by met de bovenſtaande beſchryvinge meeſt overeen, daar by doende, dat de zap, of wyn uit Ananas gemaakt, in kleene menigte gedronken, de pyn in de nieren ſtille, de watergangen opruime, en den uryn dryve. Zyne Nana Brawa *ſchynd mede overeen te komen met* Pandanus litoreus.

De een en tachtigſte Plaat

Vertoont de zeer vermaarde *Ananas*-plant met zyn *vrucht*, A door midden geſneden, op dat zyn binnenſte ſubſtantie, en de plaatzing der korls aan de hoeken gezien kan worden.

AAN-

A

OBSERVATIO.

Hæc eſt celeberrima illa planta, cujus fructus per omnes calidas mundi partes a quovis fere populo ob ſingularem gratumque, ac vinoſum ſaporem quam maxime deſideratur, unde & ab omnibus fere rariorum plantarum Auctoribus variis nominibus inſignita fuit hæc planta, quas ſingulari induſtria conlegit *Linnæus* in *H. Cliffort. p.* 129. ubi vocatur *Bromelia* foliis ſpinoſis, fructibus coalitis, caulem cingentibus, ubi & notas ejus characteriſticas optime deſcribit, ipſiusque varietates diſtincte recenſet. Innumeros porro huſus plantae Auctores conlegit *Sloan. Catal. pl. Jamaic. p.* 77. & 222.

CAPUT QUADRAGESIMUM SECUNDUM.

Blitum Indicum. Sajor Bajang.

BLitum viliſſima eſt olerum herba, ubique fere per totum mundum diſperſa,& nota,ſed diverſa,ratione regionum. In Europa omnium contemptiſſima eſt inter olera, nullumque ipſi concederem in hoc Herbario locum, niſi contrario in India Orientali primaria, ac præcipua eſſet olerum herba. Illas tantum commemorabo ſpecies, quas obſervavi, & ipſe vidi, nimiæ enim ſunt, ac nimis diverſæ varietate locorum, ac regionum, in quibus creſcunt, aliquas tamen addam exoticas, ſeu peregrinas aliis ab auctoribus memoratas. Notum vero ac vulgare Blitum primo dividimus in domeſticum, ac ſilveſtre.

Domeſticum, ſeu hortenſe *Blitum* quatuor habet ſpecies, quas hoc in capite deſcribemus.

Primo *Blitum album*, binos tresve pedes altum eſt, in multos laterales caules diviſum, qui rotundi ſunt, ac ſubtiliter ſtriati, maxime pallide virentes, aliquando ex viridi, & fuſco, ſeu rubente diſtincti colore.

Folia vulgaris, & notæ ſunt formæ, pallide virentia, non ſplendentia, & ad tactum parum rugoſa, & ſcabra, ſed flaccida, longis inſidentia petiolis, quorum ſuperior pars multas gerit emortuas quaſi maculas inſtar tinearum, atque ab Erucis aliisque inſectis quam maximè vexantur, adeoque ſæpe exeduntur, ut nil niſi nudæ coſtæ, & ſceleta quaſi ſuperſint.

In ramulorum extremo, uti & ex omnium foliolorum alis, ac cauliculis breves excreſcunt ſpicæ, felis caudas referentes, ex multis compoſitæ ſquamoſis cellulis arcte compactis, pallide virentibus, quæ caulium alis inponuntur, ſunt autem non oblongæ, niſi quæ in extremitatibus locantur, cæteræ ſpicæ ſunt rotundæ, & bulboſæ quaſi, quo autem hæ ſpicæ ſint longiores, eo melior cenſetur haec ſpecies. In harum ſpicarum cellulis parvum locatur ſemen, ex rotundo compreſſum, nigrum, durum, quam maxime ſplendens, quod facile decidit, quum cellulae ſemper ſint apertae.

Secundo *Blitum maculoſum* folia gerit rotundiora, & ampliora, cæterum ejusdem cum priore formae, excepto quod hujus folia ſint notata macula ampla, & obſcure fuſca, ſeu ſanguinea, inſtar foliorum *Perſicariæ*.

Ambae hae ſpecies *Sinenſium Bajang* vocantur, vel quod ipſorum ſemen a Sinenſibus ſit introductum, vel quod a Sinenſibus potiſſimum coquantur, quum ad hunc finem aptiſſima ſint, & omnium minime amaricantia.

Blitum Amboinicum varietas tantum eſt mox antecedentis, ipſius vero folia longioribus inſident petiolis, & acutiora ſunt, ac ſuperiora macula fuſca notata, horum autem plurima ſunt viridia, & ſtipitis caules plerumque rubentes. Spicae, quae ſemina continent, non adeo compactae ſunt, ſed magis diſtinctae in acutos lobos.

Se-

AANMERKING.

Dit is die vermaarde plant, wiens vrugt genoegzaam door al de warme deelen van de weerelt, van alle volkeren zeer begeert werd, om deszelfs byzondere aangename, en wynagtige ſmaak, waarom ze genoegſaam van alle Schryvers der rare gewaſſen met verſcheide benamingen aangehaalt is, welke met byſondere naauwkeurigheid verſamelt heeft de Heer *Linnæus* in de *Hort. Cliffort. p.* 129. alwaarze genaamt werd *Bromelia* met doornagtige bladeren, en te zamen gedrongene vrugten den ſteel omgevende, alwaar hy deszelfs byzondere kentekenen zeer wel beſchryft, en de verſcheidentheid der zoorten zeer onderſcheiden aanhaalt. Verders heeft *Sloane* een onteibaar getal Schryvers by een verſamelt in zyn *Catal. pl. Jamaic. pag.* 77. en 222.

XLII. HOOFDSTUK.

Het gemeene Indiſche, of groote Blitum.

BLitum *is een Jan-bagel onder de moeskruiden, en ſchier bekend over de geheele weerelt, dog na de landſchappen wat verſchillend. In Europa iſſe het allerveragtſte onder de moeskruiden, en ik zoude hem geen plaats in dit Kruidboek vergunt hebben, indien het niet ter contrarie in Ooſt-Indiën het principaalſte, en een Capitein was van de moeskruiden. Van zyne zoorten zal ik alleenlyk die geene verhalen, die ik gezien hebbe, want zy zyn te veel, en verſcheiden na de landſchappen, nog zal ik eenige vreemde uit andere Auteuren daar by voegen. Het bekende, en eygentlyke Blitum deelen wy eerſt in tamme, en wilde.*

*Het tamme, en Hof-*Blitum *beeft vier zoorten, die wy in dit Capittel beſchryven zullen.*

De eerſte Blitum album, *word twee en drie voeten hoog, in vele zyde-takken verdeeld. De ſtelen zyn rond, en fyn geribd, meeſt bleek-groen, zomtyds uit den groenen, en bruinen, of rooden gemengd.*

De bladeren zyn van gemeene, en bekende fatzoen, bleek-groen, zonder glans, in 't aantaſten wat ruig, en rimpelig, doch ſlap, en op lange ſtelen ſtaande, de boven zyde beeft veele doodſe vlekken, of ſproeten, en van de rupſen, en ongedierte zeer gekweld, ja dikwils zoo doorvreeten, dat niets dan bloote ribben, en geraamte van 't blad overſchieten.

Aan 't uiterſte der takjes, als mede uit den ſchoot van alle blaadjes, en uit de ſtelen komen korte aairen voort, als katteſteertjes gemaakt, van kleene ſchubagtige buiskens digt in een gedrongen, licht-groen, of gantſch bleek van coleur, die in de ſchooten van de ſtelen ſtaan, zyn niet lankwerpig als die aan de toppen, maar rond, en bolagtig, doch hoe langer deze aairen zyn, hoe beter het geſlachte is. In de buiskens van deze aairen ſchuild een kleen zaad, uit den ronden gedrukt, zwart, hard, en zeer blinkende, 't welk ligt uitvald, om dat de buiskens altyd open ſtaan.

De tweede Blitum maculoſum *beeft rondet, en breeder bladeren, anders van 't voorgaande niet veel verſchillende, behalven dat de bladeren geteikend zyn met een breede donker-bruine plek, als dood-bloed, of als de bladeren van* Perſicaria.

Deze beide zoorten werden Sineeſe Bajang *genaamt, of om dat het zaad van de Sineezen ingebragt is, of om dat zy van de Sineezen meeſt gekookt werden, als zynde daar toe de bequaamſte, en minſte bitterheid hebbende.*

Blitum Amboinicum *is maar een verandering van 't naaſtvoorgaande, maar de bladeren ſtaan op lange ſtelen, en zyn ſpitzer, ook de bovenſte met bruine plekken bezet, doch de meeſte zyn groen, en de ſtelen des ſtams doorgaans rood. De aairen, daar 't zaad in ſchuild, zyn zoo niet in malkaar gedrongen, maar meer verdeeld in ſpitze lobben.*

Het

Semen quoque nigrum eſt, ac ſplendens, ſed minus; ad coquendum non ita valet quam Sinenſium ſpecies, hæcce enim magis amaricat, eſtque in Amboina viliſſima indigena planta, ſeu *Bajang*.

Tertio *Blitum rubrum*. Malaice *Bajang Mera* primae ſpeciei ſimilis eſt, ejus vero folia paulo majora ſunt, & glabriora, altius quoque excreſcit, ad quatuor nempe pedum altitudinem, petiolique rubent, foliaque ſanguinea, quum vero radiis Solaribus tangantur, tantum rubent. Squamoſae, & muſcoſae ſphaerae inſtar coronarum undique fere circa caules locantur ex rubro, & pallide viridi colore diſtinctae, plerumque vero rubent, inque his ſemina reconduntur, uti in prioribus. Folia caulesque rubrum emittunt ſuccum, cum quo ſcribi poteſt uti cum Braſilienſi atramento, ſi gummi addatur, quo colore etiam tingunt juſculum, in quo fuere excocta, aeque apta enim eſt haec planta ad coctionem, quam prima ſpecies. Folia vero eandem patiuntur Erucarum vexationem, quam alba ſpecies, unde & inferiora plerumque penitus exeſa ſunt.

Quarto *Blitum terreſtre*, ſeu *repens*. Malaice *Bajang Tana* non erectum eſt, ſed ramis ſuis per ſolum prorepit. Minima gerit folia, ſubrotunda, plerumque virentia, quorum quædam fuſcis quibusdam maculis adſperſa ſunt. Caules ejus pluribus, ac denſioribus globis muſcoſis, & ſeminiferis gaudent quam reliquæ ſpecies, in quibus ſemina latent puſilla, ex nigro fuſca. Semi ſilveſtris naturæ eſt, plerumque enim ſponte excreſcit in hortis juxta areas, ubi ſolum eſt depreſſum, parumque humidum, ac ſponte ſeſe per deciduum multiplicat ſemen, nihilominus tamen optimum præbet olus coquendo aptum, nullo modo tam amarum quam Amboinicum ſuperius.

Nomen. Latine *Blitum*, quod Græca lingua ab abjiciendo derivatur, quum olus ſit ejectu dignum, ac viliſſimum habeat ſaporem. Belgice, & Germanice *Mayer*. Portugallice *Bredo*, unde cuncta olera ſic fuere vocata. Malaice *Sajor Bajang*, quaſi dicas olus umbratile, quum loca amet umbroſa, vel quum ſæpius adeo ſit exeſum, ut magis umbram, & ſceleton quam herbam referat, Malaienſes enim ſæpe longe petitas habent plantarum denominationes. Arabice *Berbuz*, & *Gerbuz*, *Backla Jemanija*, *Arabia*, i. e. *olus Jemanicum*, & *Arabicum*. Mauri vero Andaluſenſes vocant *Blitos*. Malaice quoque ſimpliciter dicitur *Sajor*, quum princeps ſit cunctorum olerum. Javanice *Jagan Bajang*. Baleice *Bajam*. Maccaſſarice ..... Bimanice *Nadu*. Ternatice *Uge Baja*. Amboinice *Utta Baja*, & *Utta Baën*: Bandice *Labok*. Sinice *Huntsjay*, & ſolummodo *Tsjay*.

Locus. In cunctis fere, uti dictum fuit, creſcit provinciis per totum mundum, alba, & rubra ejus ſpecies in hortis ſerenda eſt, quarta ſpecies in hortis quoque creſcit, ſed nullum requirit laborem, quum ſponte ſeſe multiplicet, quo modo porro creſcant in aliis provinciis extra Indiam Orientalem, poſtea ad cujusque ſpeciei denominationem indicabitur.

Uſus. Olus eſt Catholicum, h. e. univerſale per totum mundum, præſertim in India Orientali, & Occidentali, Europæi enim meliora habent olera, quem in finem non tantum ejus ſumuntur folia, ſed teneri quoque, ac molles caules albæ ſpeciei, quæ in fruſta ſcinduntur digitum longa, ac ſeparatim in aqua excoquuntur, quibus dein additur Oleum, Acetum, Piper, & Sal, & eduntur inſtar Lactucæ, vel Asparagorum: Debiles habet vires, fatuumque ſaporem, facilis digeſtionis, alvum leniter ſubducens, & emolliens, Amboinicum vero parumper amaricat, noſtræque nationi non ita gratum eſt.

Amboinenſis hoc olus coquit cum Calappi lympha, vel ſolummodo in aqua, cum Pipere, & Sale illud comedens: noſtra vero natio in jure carnium, vel gallinaceo minutim conſciſſum, addito pauxillo ſucco Limonum, quod jus noſtrates olus calidum vocant.

Blitum Peruvianum ibi *Quinua* dictum, a *Cluſio* quidem inter majoris Bliti ſpecies deſcriptum eſt, ejus autem forma declarat, Amaranti eſſe ſpeciem, viri enim altitudinem adtingit, caules gerens pollicem craſſos, multoque majora folia quam Bliti vulgaris.

Het zaad is mede zwart, en blinkende, doch wat kleender, tot het kooken is het vry ſlegter als de Sineeſe zoorten, want het beeft meer bitterheid, dan andere, en is in Amboina een regt Inlands Bajang.

De Derde Blitum rubrum. *In 't Maleyts* Bajang Mera *is de eerſte zoorte gelyk, de bladeren zyn wat grooter, en gladder, ook waſt het hoger op tot vier voeten toe, de ſtelen zyn rood, de bladeren hoog bloed-rood, maar als de Zon daar op ſchynd, gemeen-rood, (de geſchubde, en moſchagtige bollen ſtaan als kranzen ſchier rondom den ſteel uit den rooden, en bleek groenen gemengd, doch meeſt rood) daar in ſchuild het zaad als aan de voorgaande. De bladeren, en ſtelen geven een rooden zap van haar, waar mede men ſchryven kan gelyk met Braſiliſche inct, als men gom daar by doed, en zoo verwen zy ook het zop, daar in zy gekookt werden, want het is alzoo bequaam tot kooken als de eerſte zoorte, De bladeren zyn dezelfſte quellinge der rupſen onderworpen als de witte, dies men van de onderſte meeſt het geraamte ziet hangen.*

De vierde Blitum terreſtre, *of* repens. *Maleyts* Bajang Tana *regt zich niet op, maar breid zig met zyne takken uit langs de grond, en is eenigzints kruipende. Het beeft de kleenſte bladeren van alle, rondagtig, meeſt groen, zommige met weinige bruine plekken. De ſtelen zyn met de moſchagtige Zaad-bolten meer, en digter bezet dan aan andere zoorte, daar in't zwart-bruin zaad leid. Het is half wild van aart, want het komt meeſt van zelfs voort in de tuinen langs de wegen, daar het wat laag, en vogtig is, en vermenigvuldigt zig zelfs door 't uitgevallen zaad, niet te min het een goed kook Sajor, verre zoo bitter niet als het voorſchreve Amboinſche.*

Naam. *In 't Latyn* Blitum, *'t welk in 't Grieks van wegwerpen afkomſtig is, om dat het een verwerpelyk moeskruid is, en 't ſlegtſte van ſmaak. In 't Duits, en Hoogduits* Mayer. *In 't Portugees* Bredo, *waar van alle moeskruiden zoo genaamt werden. Op Maleyts* Sajor Bajang, *als of men zeide ſchaduagtig moes, om dat het ſchaduwagtige plaatzen bemind, of om dat het dikwils zoo doorvreeten is, dat het meer een ſchaduwe, en geraamte dan een kruid gelykt, want de Maleyers dikwils verre inzigten hebben in de namen der kruiden. In 't Arabies* Berbuz, *en* Gerbuz, Backla Jemanija, Arabia, *dat is* olus Jemanicum & Arabicum. *Doch de Mooren in Andaluſia noemen het* Blitos. *Men noemd het ook in 't Maleyts ſlegt* Sajor, *om dat het een hooft is van alle moeskruiden. In 't Javaans* Jagan Bajang. *Op Baleys* Bajam. *Op Maccaſſaars ..... Op Bimanees* Nadu. *Op Ternataans* Uge Baja. *In 't Amboins* Utta Baja, *en* Utta Baën. *Op Banda* Labok. *In 't Sinees* Huntsjay, *en ſlegts* Tsjay.

Plaats. *Het waſt, als gezegt, meeſt in alle Provintien door de gebeele weereld, de witte, en roode zoorten moet men in de boven zaaien, de vierde zoorte waſt ook wel in de tuinen, maar beboeft geen moeiten, want ze zaaid zig zelfs voort. Hoe zy nu waſſen in anderen Provintien buiten Ooſt-Indiën, zal hier naar by ieders namen aangewezen werden.*

Gebruik. *Het is een Olus Catholicum, dat is een algemeen moeskruid over de gebeele weereld, inzonderheit in Ooſt- en Weſt-Indiën, want de Europiaanen zyn met beter ſtof verzien, men neemt niet alleen de bladeren hier toe, maar ook de jonge, en malſe ſtelen van de witte zoorte, werden in ſtukken geſneden van een vinger lank, afzonderlyk in water geſoden, Oly, Azyn, Peper, en Zout daar over gedaan, en gegeten als Salade van Aſpergjes, het is gantſch ſlap van kragten, en laf van ſmaak, ligt te verteeren, en den buik zagtjes week makende, doch het Amboinze is wat bitter, en voor onze natie min aangenaam.*

Den Amboinees kookt het met Calappus-melk, of ſlegts in water, Peper, en Zout, de onze met vleeſch, of Hoenderzop kleen geſneden, en wat Lemoen zap daar onder gedaan, 't welk wy Warmoes noemen.

Blitum Peruvianum *aldaar* Quinua *genaamt, is wel van* Cluſius *onder de zoorten van groot Blitum beſchreven, maar zyne gedaante brengt mede, dat het een zoorte van Amarantus zy, want het waſt zoo hoog als een man, met ſtelen een duim dik, en veel grooter bladeren dan 't gemene Blitum.*

Fig. 1.

Fig. 2.

In ſumma ejus parte florem gerit palmæ longitudinis, pallide carmeſini, ſeu rubri coloris, qui dependet, inque multos lobos diſtinctus eſt, criſtas gallinas referentes, in quibus ſemen reconditur album; licet & ſint aliæ, quæ fuſcum gerunt ſemen; Copioſe creſcit in Perua, & Quito, eſtque una trium rerum, ex quibus indigenæ victum habent.

Callalluh Blitum eſt Braſilienſe, ubique in hortis, & ad vias creſcens, ac quotidianum olus ibidem tam Europæis quam Indis. *Euſeb. Nierenberg Hiſt. nat. libr.* 14. *cap.* 75. ſcribit, in Mexicanis regionibus Blitum rubrum vulgatiſſimum eſſe, ibidemque vocari *Hoautli*, uti & variegatum, ſeu pictum Blitum, ſeu Pſittaci herba, dictum ibi *Michihoautli*; ita ut larga natura hanc plantam per totum mundum tanquam univerſale nutrimentum diſtribuerit. In India Orientali nulla domicula obcurrit cum quodam arvo, in quo non area eſt ſata hoc *Sajor Bajang*.

Deinque notandum eſt, *Sajor Bajang*, præſertim rubrum elegantiſſime creſcens in inſula Siaua aliquid peculiare habere, ſi enim coquatur, vel edatur non abjiciendo primam ejus aquam, magnam cauſſat ventriculi anxietatem cum vertiginibus, & vomitu, quæ noxia qualitas ipſi putatur ſupervenire ex ſubtili quodam cinere, quem mons continuo flagrans, vel ipſa projicit inſula, quique diu foliis inhæret, hoc inſervire poteſt admonitioni colligendo Sajor aliis in locis, in quibus ſimiles reperiuntur ignivomi, & æſtuantes montes.

Piſo libr. 4. *cap.* 57. vocat *Canaru*, dicitque ſpeciem eſſe *Bliti albi*, ſpicatos gerentem flores, ac proinde multo magis *Amarantum*, ſeu *Blitum Spicatum*.

Sinenſis quidam Med. Doctor mihi narravit nullas terreſtres teſtudines edere *Sajor Bajang*. ſique ipſarum edatur caro, ac dein hæc herba, quam maxime ſtomachum gravare, quum teſtudo digeri nequeat, unde & abdomen intumeſcit, ac vehementi vomitu demum rejici debet.

Boven op beeft het een bloeme ſchier een hand lank, ligt Carmozyn-rood, neerwaarts hangende, en in veele lobben verdeeld, gelyk hane-kammen; daar in ſchuild wit zaad, hoewel 'er ook van bruin zaad gevonden werd. Het waſt overvloedig in Peru, en Quito, en is eene van die drie dingen, waar van die Inwoonders haar leven onderhouden.

Callalluh *is een Braſiliſch Blitum, over al aan de wegen in de boven waſſende, en een dagelyks moeskruid, aldaar zoo wel voor de Europianen als Indianen*, Euſeb. Nierenberg Hiſt. nat. lib. 14. cap. 75. *ſchryft, dat in de Mexicaanſe landen het roode Blitum zeer gemeen zy, en aldaar genaamt* Hoautli, *als mede het geſchilderde Blitum of Papegays-kruid, en aldaar genaamt* Michihoautli; *Zoo dat de milde natuur dit kruid tot een gemeen voedzel door de gebeele weereld verſpreid beeft. In Ooſt-Indiën vind men niet een huisje zoo kleen, daar maar een weinig erfs by is, of men vind een beddeken van de* Sajor Bajang.

Eindelyk ſtaat op te letten, dat de Sajor Bajang, *inzonderheid de roode zeer ſchoon op 't Eiland Siau waſſende, iets bezonders beeft, want zoo men hem kookt, of eet zonder het eerſte water weg te gieten, zoo veroorzaakt by groote benauwtheid in de mage, met duizeling en braken, welke quaadaardigheid, zoo men gift, hem overkomt uit een fyne aſſche, die de ſteets brandende berg of 't zelfſte Eiland uitwerpt, en lang op de bladeren liggen blyft, dit kan dienen tot een waarſchouwing in 't plukken van Sajor op andere plaatzen, daar diergelyke rookende bergen zyn.*

Piſo lib. 4. cap. 57. *noemt het* Canaru, *en zegt dat het een zoorte van wit Blitum zy, met geaairde bloemen, en dierbalven veel meer een* Amarantus, *of* Blitum Spicatum.

Zeker Sineeze Doctor beeft my verbaald, dat geen land-Schildpadde van Sajor Bajang eete, en zoo men haar vleeſch eet, en dit kruid boven op, dat het zeer bezwaard, door dien de Schildpadde niet kan verteert werden, doed den buik zwellen, en moet door een gewaldig braken ten laatſten weder overgegeven werden.

Tabula Octogeſima Secunda

Ad *Figuram Primam Blitum* exhibet *vulgare Indicum*, ſeu *majus*.
Figura Secunda Blitum denotat *terreſtre*, ſeu *minus*.

De twee en tachtigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur*, het *gemeene Indiſche*; of *groote Blitum*.
De *Tweede Figuur* wyſt aan de *land*, ofte *kleine Blitum*.

OBSERVATIO.

Horum *Blitorum* ſpecies, ſeu varietates optime inveni recenſitas in *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 49. quæ ibi cum reliquis ſynonymis, & Auctoribus laudatis examinari poſſunt.

AANMERKING.

De zoorte, ofte de veranderingen van deſe *Blitum*, heb ik het beſt bevonden opgetelt by *Sloan. Cat. pl. Jamaic. p.* 49. alwaar die vetders met hun benamingen, en aangehaalde Schryvers kunnen nagezien werden.

CAPUT QUADRAGESIMUM TERTIUM.

Blitum ſpinoſum. Bajang Baduri.

SIlveſtrium ſpecierum unicam tantum deſcribemus, *ſpinoſum* nempe *Blitum*, quod inſtar arbuſculæ excreſcit, ad trium pedum altitudinem, ſimplici ſtipite digitum craſſo, firmo, ſubtus fere lignoſo, rotundo, parum ſtriato, in junioribus fruticulis rubro, in veteſtioribus ex rubro fuſco, intermixtis ſtriis viridibus, dividit autem mox ſeſe in plures laterales ramos, magna ex parte rubentes.

Folia ſolitaria locantur, & inordinata, quatuor, & quinque pollices longa, binos lata digitos, ipſorum vero pars inferior, & minor nuda eſt, petiolum formans: Subtus multas gerunt obliquas, & quam maxime protuberantes coſtas, ipſorumque oræ ſinuoſæ, ſuntque porro ex nigro virentia, ſed coſtæ pallide virent.

Ex cujusvis folii ortu tam ad primarium caulem, quam ad laterales ramos multæ conſpiciuntur erectæ, & acutæ ſpinæ, molles quidem, ſed pungentes, quarum maxima unguem digiti longa eſt, reliquæ breviores, binæque tresve ſimul uno ex ortu proveniunt.

Lateralium ramorum folia minora ſunt, ad ipſorum ortum ſimilibus ſpinis armata, ex ipſorum ortu alios emittentia ramulos cum minoribus foliolis. Quorumvis cauliculorum ſummo brevis inſidet ſpica, undique obſeſſa capitulis viridibus, parum rugoſis, ſeu hirtis, acſi arena, vel pilis eſſent conſperſa, nullos vero conſpiciendos præbent floſculos, ſed ſemen continent puſillum, & obſcure ruſſum. Talia quoque capitula conſpiciuntur ad ramulos inter ſpinas, quæ ſemina itidem ſervant. Foliorum ſapor eſt uti in alio Blito, ſed non ita amarus, ac vere oleraceus.

Radix ſimplex eſt, longa, profunde terram penetrans, externe rubens, ex qua multæ dependent tenues fibrillæ.

Nomen. Latine *Blitum ſpinoſum*, & *agreſte*. Malaice *Bajang Baduri*, & *Bajang Utan*.

Locus. In iuculis creſcit locis in deſertis hortis, inque pagis juxta ſepes, uti & in plateis, quas raro adeunt homines, item in multis planis litoribus, ubi lapilli ſunt frequentes. Notum eſt in cunctis Amboinenſibus inſulis, licet raro obcurrat, ubi vero creſcit, per deciduum ſemen quam maxime ſeſe propagat, ita ut ingentem obcupet locum, conceditur ipſi quoque angulus in horto, ubi ſponte ſua ſeſe multiplicat, cujus & folia multo ſunt molliora, & melioris ſaporis.

Uſus. Si colere hoc vellemus, ut majori poſſet adquiri copia, inter olera magis adhiberetur, quam verum *Sajor Bajang*, quum ipſius folia ſint magis ſapida, ſaltem multo meliora illis Amboinenſis *Sajor Bajang*, nunc autem ſpernitur, quum adeo ſpinuloſum ſit, ac proin ejus folia difficile decerpantur, quod vero in hortis excreſcit, majus eſt, magisque luxuriat, unde & plerumque ad olus adhibetur.

In Sina quoque erit notum, Sinenſes enim hic habitantes ad medicinam præparant hanc herbam in pulverem toſtam, quem ſubtilem reddunt moliendo, cumque aliis rebus conmixtum per ſubtilem arundinem in alicujus fauces efflant, quum hæ ſint exulceratæ, refrigerat enim, & depurat mediocriter, ſed ſimul fortiter exſiccat.

Similis ſpinoſus frutex in Maccaſſara obcurrit, vocaturque ibi *Bajanta*, ad trium pedum altitudinem excreſcens cum multis erectis ramulis, ejus folia bina ſibi ſunt obpoſita per ampla interſtitia, formam habentia *Bungo*, quatuor pollices longa, binos lata digitos, ab utraque parte acuminata, viridia, tribus quatuorve obliquis admodum, & ſinuoſis coſtis ab utraque parte donata. In quovis articulo quatuor longæ, & molles tanquam in centro locantur ſpinæ transverſales, atque mox ſupra has binæ quatuorve aliæ minores obliquæ, unde hic frutex quam maxime ſpinuloſus eſt. Flores, ac ſemina me latent.

Radix

De wilde doornagtig Blitum.

VAn de wilde zoorte zullen wy maar eene beſchryven, te weten het doornagtige Blitum, *dit ſchiet op als een boompje, drie voeten hoog, met een enkelde ſtam, dewelke een vinger dik is, ſtyf, van onderen ſchier houtachtig, rond, weinig geſtreept, aan de jonge ſtruiken rood, aan de oude bruin-rood, doch daar groene ſtrepen onderlopen, en verdeeld zig ſtraks van onderen op in veele zyde takken, dewelke meeſt rood zyn.*

De bladeren ſtaan enkeld, en zonder order, viet, en vyf duimen lank, twee vingers breed, doch de agterſte, en kleenſte helft is blood, uitmakende den ſteel: Van onderen hebben ze veele ſchuinze, en zeer uitſtekende ribben, en aan de kanten zyn zy gefronſt, zwart-groen, doch de ribben bleek-groen.

Uit den oorſpronk van een ieder blad zoo aan den hooft-ſteel, als aan de zyde-takken, ziet men veele regte, en ſcherpe doornen, die wel week zyn, en egter ſteken, waar van de grootſte een nagel van een vinger lank zyn, de andere korter, twee, en drie uit eenen oorſpronk.

De bladeren aan de zyde-takken zyn kleender by haren oorſpronk, met diergelyke doornen bezet, uit haren ſchoot al weder andere takskens uitgevende, met nog kleender bladeren. Op den top van alle ſtelen komen korte aaire, voort bezet met kleene groene knopjes, dewelke wat ruig zyn, als of zand, of haairtjes daar op ſtonden, doch geen kennelyk bloeizel vertonende, daar in kleen donker-rot zaad ſchuild. Diergelyke knopjes ziet men ook aan de takken tuſſchen de doornetjes, daar in mede zaad ſchuild. De ſmaak der bladeren is als aan een ander Blitum, doch min bitter, en regt moeskruidagtig.

De wortel is enkeld, lank, diep in de aarde gaande, van buiten rood, en behangen met veele dunne vazelingen.

Naam. *In 't Latyn* Blitum ſpinoſum, & agreſte. *In 't Maleyts* Bajang Baduri, *en* Bajan Utan.

Plaats. *Het waſt op de ongebouwde plaatzen in verlatene tuinen, in de Negoryen langs de beiningen, en op de ſtraten, die weinig bewandeld werden, als mede op vlakke ſtranden, daar het veele kleene ſteenen heeft. Het is bekend in alle Amboinſche Eilanden, hoewel het weinig te vinden is, doch daar 't ſtaat, vermenigvuldigd het zig door uitgevallen zaad, dat het een groote plaats beſlaat, men vergund hem ook een hoek in de tuinen, daar het zig zelfs vermenigvuldigd, wiens bladeren malzer, en beter van ſmaak werden.*

Gebruik. *Indien men 't havenen wilde, dat het in menigte te bekomen was, men zoude het onder de moeskruiden meer gebruiken, dan het regte* Sajor Bajang, *dewyl men zyne bladeren ſmakelyker bevind, immers beter dan het Amboinſche* Sajor Bajang, *maar nu werd het meeſt veragt, om dat het zoo doornagtig is, en daarom de bladeren zeer moeyelyk om te plukken zyn, doch het geene in de boven voortkomt, grooter, en weeldriger opſchiet, werd doorgaans tot een moeskruid gebruikt.*

In Sina moet het mede bekend zyn, want de Sineezen hier voornagtig gebruiken het tot eenige medicyn, het gebevle kruid tot poeder brandende, het welk zy dan fyn malen, en met eenige andere dingen vermengd door een dun rietje, iemand in de keel blazen, als dezelve bezeerd, en vol gaten is, want het verkoeld, en zuiverd matig, maar ſtroogd ſterkelyk op.

Men vind diergelyke doornagtige beeſter op Maccaſſar, en *aldaar* Bajanta *genaamt, drie voeten hoog, met veele overeind ſtaande takskens, de bladeren ſtaan twee, en drie tegens malkaar, met wyde tuſſchen plaatzen, van fatzoen als* Bungo, *vier duimen lank, twee vingers breed, agter, en vooren toegeſpitſt, doods-groen, met drie of vier zeer ſchuinze, en bogtige ribben te weer zyden. Aan ieder lid ſtaan mede in een kring vier lange, en weeke doornen, overdwers, en digt boven die, twee, of vier andere kleendere ſchuins, waar door het ſpruitje ſtekelig is. Het bloeizel, en zaad zyn onbekend.*

De

Fig. 1.

Fig. 2.

Radix late ſeſe extendit, multasque emittit fibrillas. Ibidem in litore creſcit, atque uti dicitur, etiam in Hoeamohela, ubi pro ſpinoſo *Liling*, ſeu *Daun prada* habetur. Contra Odontalgiam adhibetur.

De wortel is wyd verſpreid, en vol vazelingen. Het waſt aldaar op ſtrand, en zoo men zegt, ook op Huamohel, daar men 't voor een doornagtig Liling, *of* Daun prada *houd. Men gebruikt het tegens tandpyn.*

Tabula Octogeſima Tertia

Ad *Figuram Primam Blitum* exhibet *ſpinoſum*.
Figura Secunda Blitum denotat *fruteſcens.*

De drie en tachtigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* het *doornagtige Blitum*.
De *Tweede Figuur* wyſt aan de *ſtruikagtige Blitum.*

OBSERVATIO.

Prior planta eſt *Amaranthus* Indicus ſpinoſus, ſpica herbacea *Herm. H. L. Bat. p.* 31. & *pag.* 33. ejus *icon*, quæ ratione loci parum a noſtra differt planta, cæterum eadem, atque Amaranthus racemis cylindraceis erectis, alis ſpinoſis *H. Cliffort. pag.* 444. eſtque Blitum Indicum monoſpermum, aculeatum, capſula rotunda, ſeu Amaranthus major ſpinoſus Zeylanicus flore viridi *Breyn. Prodr.* 1. *pag.* 14. *nov. edit.* reliqua vide in *Theſ.* meo *Zeylan. p.* 18.

Altera planta forte eſt Amaranthus fruticoſus erectus, ſpica viridi laxa, & ſtrigoſa *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 48.

AANMERKING.

De eerſte plant is de Indiſche doornagtige *Amaranthus*, met een kruidagtige aaire van *Herman.* in de *Hort. Lugd. Bat. p.* 31. en *pag.* 33. des zelfs afbeelding, welke een weinig na de verſcheidenheid des plaats van de onze verſchild, anderſints dezelfde plant; en is de Amaranthus met ronde opgeregte troſſen, en doornagtige hoeken der bladeren van de *H. Cliffort. p.* 444. en de Indiſche, een zadige, ſtekelige Blitum, met een ronde aaire, of de groote doornagtige Zeylonſche Amarantus, met een groene bloem van *Breyne* in zyn eerſte *Prodr.* van de nieuwe druk *pag.* 14. Het overige ziet in onze *Theſaur. Zeylan. p.* 18.

De tweede plant is mogelyk de heeſteragtige opwaartsgaande Amaranthus, met een groene loſſe, en ſchraale aaire van *Sloan. Cat. pl. Jam. pag.* 48.

CAPUT QUADRAGESIMUM QUARTUM.

XLIV. HOOFDSTUK.

Blitum fruteſcens. Bajang Beſaar.

De ſtruikagtige Blitum.

VUlgarem ſequentes morem, hanc plantam quoque ad *Bajang* ſpecies referemus, licet multum ab hoc differat, quum frutex ſit lignoſus, ſtipitem enim format lignoſum, binos, tresve digitos craſſum, qui ſeſe non erigit, ſed ad unam alteramve inclinat partem, longisque ſuis ſeſe extendit flagellis, quæ ſeſe non erigunt, ſed proximis incumbunt fruticulis, ita ut frutex repens videatur eſſe. Ejus vero flagella minimum digitum craſſa ſunt, longa, rotunda, pallide virentia, glabra, nullisque ſtriis notata, hisce folia inſident majora, ſimplicia, longis in petiolis, ita tamen, ut quatuor ſimul ſupra ſeſe invicem ſint cruciata.

Hæc quodammodo conveniunt cum illis *Bajang*, ſed multo majora, & glabriora, quinque, ſex, & ſeptem pollices longa, quatuor lata, obliquis, & parallelis coſtis pertexta, ad oras ſemper ſinuoſa, & ad ſuperiorem caulis partem parum concava, & rubentia, inferius latiſſima, & rotunda.

Hæc planta tarde floret, nec quovis anno, tumque flores plerumque ſine ſemine fruſtra decidunt. Menſe Octobri flores conſpiciuntur excreſcere in ramulorum ſummo tenuiſſimis, & longiſſimis in cauliculis, quibus ſeptemdecim, & octodecim inſident ſupra ſeſe invicem longi caules inſtar virgarum ſtrigoſarum, plerumque pedis longitudinem habentes, ſi vero in pingui creſcant ſolo, binos pedes longi ſunt, immo longiores, in nullos laterales diſtincti petiolos, ſed undique cinguntur pallide virentibus, ſeu puſillis pallidisque floſculis, ex quinque parvis petalis compoſitis, retroflexis, & quibusdam ſtaminulis ornatis. Hi ſunt adeo puſilli, ut vix floris formam repræſentent.

Suprema horum caulium pars aliquando digiti craſſitiem obtinet, eſtque plana, acſi multi ſimul petioli concreti eſſent, firma porro, iſtisque capitulis obſita. Ad finem ſeſe iterum in multa dividit filamenta, digitum longa, ubique iſtis capitulis ornata, quæ flaccide inſtar penicilli dependent. In hisce capitulis minimum reperitur ſemen, fuſcum, ac minus ſemine Tabaci. Foliorum ſapor multum differt ab illo *Bajang*, eſt enim amarus, ingratus, acris, & faucium pruritum excitans. Radix nodoſa eſt, & ample extenſa per longas divaricationes. Transplantatur, & propagatur per ſurculos lignoſos, uti Vitis.

DE gemeene ſleur volgende, moeten wy deze plante mede onder de zoorten van Bajang *ſtellen, hoewel ze merkelyk daar van verſchild, en een boutagtige beeſter is, want ze gewind een boutagtige ſtam, twee, en drie vingers dik, die zig niet opregt, maar gebogen beld na de eene, of de andere zyde, en met zyn lange ranken zig uitbreid, die mede op zig niet ſtaan konnen, maar op de naaſte ruigte leggen, zoo dat het een kruipende beeſter ſchynd te zyn. De ranken zyn een pink dik, lang, rond, licht-groen, en glad, zonder ſtrepen, daar aan ſtaan de groote bladeren enkeld op lange ſtelen, doch zodanig, dat zy met hun vieren boven malkaar in 't kruis ſtaan.*

Deze nu gelyken eenigzints die van Bajang, *doch veel grooter, en gladder, vyf, zes, en zeven duimen lank, vier breed, met ſchuinze, en paralele ribben doortogen, aan de kanten altyd gefronſt, en aan de bovenſte zyde des ſteels wat bol, en roodagtig, agter breedſt, en rond.*

Dit gewas bloeid lankzaam, en niet alle jaren, en dan vald het bloeizel nog meeſt zonder zaad af. In de maand October ziet men 't bloeizel aan de uiterſte ryskens voortkomende aan dunne lange ſtelen, daar aan zeventien, en achtien ſtelen boven malkander ſtaan, als lange roeden, ordinaris een voet lank, maar op een vette grond ſtaande twee voeten lank, en meer, in geen andere zyde ſtelen verdeeld, maar rondom bezet met licht-groene, of kleene bleeke knopjes, die hun openen in zeer kleene bloempjes, uit vyf kleene blaadjes beſtaande, achterwaarts gebogen, met eenige kleene draadjes boven op. Zy zyn zoo kleen, dat men de gedaante van een bloem kwalyk beſchouwen kan.

Het voorſte van deze ſtelen werd somtyds een vinger breed, en plat, als of 'er veele ſtelen aan malkaar waren gewaſſen, ſtyf, en met voorſchreven knopjes bezet. Aan 't voorſte verdeeld hy zig weder in veele draden, een vinger lank, doch al met zulke knopjes bezet, ſlap neerhangende als een kwaſtje. In de knopjes vind men zeer kleen zaad, bruin, en kleender als Tabaks-zaad. De ſmaak van de bladeren verſchild veel van de Bajang, *want hy is bitter, onlieffelyk, wat ſcherp, en in de keel jeukende. De wortel is knoeſtig, en wyd uitgebreid, met lange takken. Het werd verplant door de boutachtige ryskens, gelyk de Wyngaard.*

Nomen. Latine *Blitum fruticeſcens.* Malaice *Bajang Beſaar*, & *Bajang Pohon.* Javanice *Pautsja*, ſeu *Pantsje Lobo.* Baleyice *Bajam Loubur.*

Locus. Creſcit in Java, Baleya, & Amboina, hic autem raro obcurrit, atque tantummodo hic & illic unus alterve ſtipes prope arva ædium.

Uſus. Apud Javanos, & Baleyenſes eſt Sajor oleraceum, quod coquitur, ſed ſemper aliis mixtum foliis; ſolum enim inſipidum eſt. Radix cum aceto aqua ſubacto, & pauxillo aluminis contuſa, & expreſſa, ipſiusque ſuccus per nares adtractus, phlegmata vehementer extrahit, Cephalalgiam curat ex tali cauſſa ortam. Hoc adhibent Baleyenſes in pueris, & puellis ſuis, ſi inter laborandum ſomnolenti ſint, quum ſenſus valide adficiat. Folia quoque inponuntur calidis ulceribus, & Apoſthematibus, ut matureſcant, & aperiantur. Eadem folia in copioſa contrita aqua propinantur in variolis expellendis, unde & vulgo *Oebat Lute Lute* vocatur.

Naam. *In 't Latyn* Blitum fruticeſcens. *In 't Maleyts* Bajang Beſaar, *en* Bajang Pohon. *In 't Javaans* Pantsja, *of* Pantsje Loho. *Op Baleys* Bajam Louhur.

Plaats. *Het waſt op Java, Baly, en Amboina, doch hier is 't weinig te vinden, hier en daar een ſtok in de erven by de huizen.*

Gebruik. *By de Javanen, en Baleyers is het een kook-Sajor, doch altyd met andere bladeren gemengd, want alleen is het onſmakelyk. De wortel met gewaterden Azyn, en een weinig Ajuin uitgeduwd, en in de neuſe opgehaald, trekt geweldig veel fluimen uit, en geneeſt beete Hooftpyn daar van komende. Dit gebruiken de Baleyers aan hare jongens, en meiskens, als zy in 't werken ſlaperig zyn, om dat het wakkere zinnen maakt. De bladeren werden ook gebruikt op beete zweeren, en Apoſtemen, om die te rypen, en open te trekken. Dezelve bladeren in rykelyk water gewreven, geeft men te drinken om de kinderpokken uit te dryven, daarom het by de gemeene man* Oebat Lute Lute *genaamt werd.*

CAPUT QUADRAGESIMUM QUINTUM.

Amarantus. Bajang Cabecette.

AMarantus congener eſt Blito, ſemper major, & altior excreſcens, florem gerens emarcidum, cujus quatuor obſervavi ſpecies hoc in capite deſcriptas.

Primo *Amarantus Japonicus* elegantiſſima ſpecies, orta ex ſemine Japonico, ac Bataviæ plantatur in ollis, & ciſtis ornamenti gratia. Frutex ejus binos pedes altus eſt, multis caulibus ex radice excreſcens. Caules hi anguloſi ſunt, ſtriati, ex viridi, & purpureo colore diſtincti.

Folia cum illis Perſicariæ conveniunt, ſed paulo majora ſunt, quædam penitus viridia, quædam ſupra virentia, ſubtus purpurea, quivis autem caulis in ſummo mirum profert florem, palmam latum, & in multos lobos diſtinctum inſtar collarium antiquorum Germanorum, vel uti Pancreas ventriculo vaccarum nectitur, eſtque elegánter ruber, ſeu Carmeſini coloris, atque inferius ex ſquamulis, ſuperius ex apicibus componitur. Aliquando læte purpureus eſt, & infra ad caulem albicans, ubi & ſqamulæ certas formant ſiliculas, in quibus latet ſemen nigrum, ac ſplendens, uti in vulgari Blito, ſed quod majus eſt, ac facile quoque decidit, & progerminat.

Hujus floris circinnæ miro decurrunt modo ſuperius extenſæ, omnesque cauli nectuntur per anguſtos tubos: Odor non eſt notabilis, vel ſaltem ſtramineus. Abruptusque flos diu purpureum ſervat colorem, tandem marceſcit, ac porro iſta forma incorruptus manet, inſtar ſiccæ ſpicæ.

Secundo *Amarantus vulgaris* multo altior excreſcit ad altitudinem ſeptem, & octo pedum, longos emittens laterales caules mox ſupra radicem, qui firmi ſunt, ſtriati, ac fere lignoſi, ex viridi, & purpureo colore mixti. Tenera folia cum illis *Sajor Bajang* conveniunt, ſed duplo, & triplo majora, glabriora, ſuperne virentia, & inferne purpurea, vetuſta vero ſuperne quoque rubent, ſeu obſcure rubent intermixto viridi colore. Superiora & inferiora caulis folia anguſtiſſima ſunt, & longiſſima. Flos cum illo præcedentis plantæ convenit, palmam quoque latus, ejus vero lobi ſunt craſſiores, & rotundiores, pallidioris carmeſini coloris, criſtamque galli magis referunt, inferius ad caulem magna ex parte rugoſi, ac ſquamoſi, albicantes, ſimilique nigro, & ſplendente ſemine referti, quod magna copia excidit, ſi conquatitur, nullum quoque ſpirat odorem hic flos, purpureusque ejus color poſt tres dies palleſcit.

In incultis, & defertis creſcit hortis, prædiis, & ſaxoſis locis circa mare, ſi humida modo ſint, in illis vero, qui in tam gracilibus creſcunt locis, ac ſponte proveniunt, flos parvus eſt, non in cincinnos, ſed in caudas, & ſpicas diviſus, uti ſubſequens ſpecies.

Con-

XLV. HOOFDSTUK.

De Indiſche Amarantus.

DE *Amarantus is een mede zoorte van Blitum, altyd grooter, en booger opſchietende, met een onverwelkelyke bloem, waar van ik vier zoorten aangemerkt, en in dit capittel beſchreven heb.*

De eerſte Amarantus Japonicus *is de ſchoonſte zoorte, voortgekomen van zaad uit Japan gebragt, en werd op Batavia in bloempotten, en kiſten tot een rariteit geplant, de ſtruik is omtrent twee voeten boog, met veele ſtammen, of ſtelen uit de wortel opſchietende. De ſtelen zyn hoekig, geribd, uit den groenen, en peerzen gemengd.*

De bladeren gelyken die van Perſicaria, doch ruim zoo groot, zommige geheel groen, zommige boven groen, en onder peers, ieder ſteel op zyn top draagd een rare bloem, wel een hand breed, uit veele lobben gemaakt, gelyk de kragen van de oude Duitſchen, of gelyk het Pancreas aan de mage van de koebeeſten, ſchoon Carmozyn-rood, beneden van kleene ſchubbetjes, boven van ſpitsjes gemaakt. Zomtyds iſſe licht-purper, en beneden om den ſteel witagtig, alwaar de ſchubbekens zekere buiskens maken, daar in zwartblinkend zaad ſchuild, gelyk aan 't gemeene Blitum, doch grooter, dat mede licht uitvald, en voortteeld.

De krullen van deze bloem loopen zeer aardig door malkander boven uitgebreid, en alle aan den ſteel vaſt, met ſmalle balzen. De reuk is niet merkelyk, of immers ſtrooagtig. De afgebrokene bloem beboud langen tyd hare purpere coleur, eindelyk verbleektze, en blyft voorts in dezelfſte gedaante onbedorven, gelyk een drooge aaire.

De tweede Amarantus vulgaris *ſchiet wel hoger op, tot de hoogte van zeven, en acht voeten, met lange zydetakken, die mede kort boven de wortel beginnen, ſtyf, geſtreept, en ſchier houtagtig, uit den groenen, en peerzen gemengd. De jonge bladeren gelyken die van* Sajor Bajang, *doch wel twee, en driemaal grooter, gladder, boven groen, en onder peers, doch de oude werden boven ook roodagtig, of met donker-rood, en groen gemengd. De bovenſte, en onderſte aan den ſtam zyn de ſmalſte, en langſte. De bloeme gelykt de voorgaande, mede een hand breed, maar de lobben zyn dikker, en ronder, bleeker carmozyn, en een hanekam gelyker, beneden aan den ſteel een groot einde ruig, of ſchubagtig, witagtig, en met diergelyke zwart, en blinkend zaad vervuld, dat met menigte uitvald, als men ze ſchud, daar is ook gantſch geen reuk in de bloemen, en haar purper verbleekt na drie dagen.*

Het waſt in ongeboude, en verlatene tuinen, hofſteden, en ſteenagtige plaatzen omtrent de Zee, als 'er maar vogtigheid onder is, doch aan die, welke op zulke magere plaatzen, en in 't wild waſſen, blyft de bloem kleen, niet in krullen, maar in ſteerten, of aairen verdeeld, gelyk de volgende zoorte.

Daar

Contra per culturam in hortis magnitudinem, & latitudinem fere adquirit Japonenſis, unde fere concluderem, cunctas Amaranti ſpecies non differre niſi cultura, & ſolo, uti hæc & ſubſequens ſpecies tales habet varietates, ut dubitandum ſit, ad quas reducendæ ſint, nil autem refert, quum easdem habeant vires.

Daar en tegen door oeffeninge in tuinen werd ze zoo groot, en breed, ſchier als de Japanſche, waar uit ik bykans beſluiten zoude, dat alle de zoorten van Amarantus anders niet en verſchillen, dan aan oeffening, en grond, gelyk deze, en de naaſte zoorte zulke veranderingen door malkaar maken, dat men twyffelen moet, onder welke van die alle men ze brengen zal, doch daar en is ook niet aangelegen, want zy meeſt van eene kragt zyn.

In inſulis Indiæ Occidentalis plures aliæ obcurrunt Amaranti ſpecies, ac varietates, quæ formam ſuam adeo mutuant, ac variant, ut nulla ipſis certa tribui poſſit ſpecies, immo memorata *Quinua*, quam magni Cluſii auctoritate ad Bliti ſpecies ſupra *cap.* 42. retuli, potius eſt *Amarantus*.

In de Weſt-Indiſche Eilanden beeft men nog veel meer zoorten, en veranderingen van den Amarantus, die hare gedaante zodanig verwiſſelen, en door malkander ſlingeren, dat men hun geen vaſte geſtalte geven kan, ja de voornoemde Quinua, *die ik ook door authoriteit van den grooten* Cluſius *onder de zoorten van Blitum, boven* cap. 42. *beſchreven heb, is veel meer een* Amarantus.

Tertio *Amarantus caudatus*, ſeu *Cauda felis*, Malaice *Bajang Ekkor Kutsjing* non altior excreſcit vulgari Blito, paucos erectos emittens caules. Folia ejus longa ſunt, & anguſta, omnino ſimilia illis Perſicariæ, ſed nullis maculis notata, pallide virentia; quædam etiam flaveſcentia, ſummis caulibus increſcunt ſpicæ, digitum longæ, & craſſæ inſtar caudæ felis, ſimilibus ex ſquamoſis petalis formatæ, in quibus ſemen obcluditur nigrum, ipſorum vero color pallide purpureus eſt, quæ vero ſponte proveniunt, & ſilveſtres, ſunt albicantes. Plerumque ſponte creſcit in deſertis hortis in arenoſis areis, ſimulque humidis, uti ad fluminum ripas, & in litore, raro enim ipſi conceditur locus in cultis hortis; Spica hæc plerumque ſimplex eſt, ſed pingui creſcens ſolo adpendices format, minores ſpicas repræſentantes, colorque magis purpureus eſt,

De derde Amarantus caudatus, *of* Cauda felis, *Katteſteert, in 't Maleyts* Bajang Ekkor Kutsjing, *werd niet booger dan het gemeene Blitum, met weinige en regt overeind ſtaande takken. De bladeren zyn lank, en ſmal, gantſch gelyk die van Perſicaria, doch zonder droppen, bleek-groen, en zommige wat geels hebbende. Op de toppen waſſen aairen, een vinger lank, en dik als katteſteerten, van diergelyke ſchubagtige blaadjes gemaakt, daar in zwart zaad ſchuild, en de coleur is bleek-purper, aan die in 't wild waſſen. Het waſt meeſt van zelfs in verlatene tuinen op zandplekken, daar vogtigheid onder is, gelyk aan de Rivierkanten, en op ſtrand, want zelden vergunt men hem plaats in geboude tuinen; Deze aaire is meeſt enkeld, maar op een goede grond waſſende, gewind ze byvoegzels als kleene aairen, en werden booger van coleur.*

Quarto. *Amarantus verſicolor* ſeu *Bajang Caſſomba*, quatuor & quinque pedes altus eſt, raros & rectos emittens caules: Folia ejus elegantiſſima & mirabiliſſima ſunt omnium plantarum, ſupra enim deſcripſimus quidem folia arborum & fruticum bicoloria, uti inter arbores eſt *Gelala alba*, inter frutices *Codiæum*, & *Cabi Cabi*, hujus autem tricoloria ſunt, ſed non omnia, inferiora enim & vetuſtiſſima obſcure virent, ſuprema maxime lutea, media vero eleganter picta ſunt ex viridi, rubro & luteo colore, ſed inſuper quam maxime ſinuoſa & rugoſa, quod elegantiam magna ex parte perdit.

4. Amarantus verſicolor *of* Bajang Coſſomba, *werd 4 en 5 voeten hoog, ook met weinige en regt opſtaande ſtelen, de bladeren zyn de ſchoonſte en wonderlykſte onder alle planten; want wy hebben boven wel beſchreven bladeren van boomen en heeſters, die met tweederley coleuren geſchilderd waren, gelyk onder de bomen de witte* Gelala, *onder de heeſters de* Codiho, *en* Cabi Cabi, *doch aan deze zyn drie coleuren te zien, niet aan alle, want de onderſte en oudſte zyn donker-groen, de bovenſte meeſt geel, maar de middelſte zyn ſchoon geſchilderd, van groen, rood, en geel, dog daar by zeer gefronſt en bogtig, 't welk al de voorſchreve ſchoonheidt weder bederft.*

Flores ejus ſunt ſpicæ tenues ſeu caudæ, plures ſimul locatæ, mediaque ſemper longiſſima eſt, intenſe carmeſini rubri coloris, parumque inflexæ: Semen eſt uti in prioribus.

Hujus & varietas eſt, cujus folia obſcure rubent, intermixto pauco viridi colore, anguſta inſtar tertiæ ſpeciei. Flores ejus ſunt caudæ puſillæ, carmeſini rubri coloris uti prioris.

De bloemen zyn dunne aairen ofte ſteertjes, ettelyke by malkaar ſtaande, en het middelſte altyd het langſte, boog carmozyn-rood, en wat neerwaarts hangende: 't zaad is als aan de voorige.

Dit heeft nog een verandering, waar aan alle de bladeren donker-rood zyn, met weinig groen gemengd, ſmal, en met de derde overeenkomende. De bloemen zyn kleene ſteerten, en carmozyn-rood, als aan 't voorige.

Nomen. Omnes hæ ſpecies *Amarantus* vocantur Græca voce, quum flores ipſorum non marceſcant, binis autem prioribus ſpeciebus proprie hocce competit nomen. Malaice *Bajang Cabeçette* Portugallico vocabulo, ſeu potius vero Malaico *Rara ayam*, juxta formam criſtæ galli. Tertia ſpecies eſt *Amarantus ſpicatus* ſeu *Caudatus* & *Cauda felis*, Malaice *Bajang Ekkor Kutsjing*, i. e. felis caudæ. Quarta ſpecies *Amarantus verſicolor* & *tricolor*. PLINIO *Symphonia*. Malaice *Bajang Caſſomba*, & *Bajang Bonga*, quum tota planta florem repræſentet. Belgice *Papegaye-kruyd* ſeu *Pſittaci herba*, quum ejus folia pictas iſtius avis referant alas.

Naam. *Alle deze zoorten werden* Amarantus *genaamt in 't Griex, van wegens de onverwelkelyke bloeme, doch de 2 eerſte zoorten komt deze naam eigentlyk toe. Maleyts* Bajang Cabeçette *met een Portugeeſch woord, of in goed Maleyts* Rara ayam, *na de gedaante van een Hanekam. De derde zoorte is de* Amarantus ſpicatus *of* Caudatus *en* Cauda felis. *Maleyts* Bajang Ekkor Kutsjing, *dat is Katte-ſteerten. De vierde zoorte* Amarantus verſicolor, *en* tricolor. *By* PLINIUS Symphonia, *Maleyts* Bajang Caſſomba, *en* Bajang Bonga, *om dat de gebeele plante een bloem gelykt. Op 't Duitſch* Papegaye-kruyd, *om dat de bladeren gelyken de geſchilderde vlerken van dien Vogel.*

Locus. Prima ſpecies in Amboina ignota eſt, ſed copioſior Bataviæ, ſecunda & tertia ſpecies in quibusdam Amboinæ obcurrit locis, ſed tricolor raro, quam copioſam vidi in Manipa, in ruderibus antiquis, & in Cerama prope Tanuno, ſponte enim amat creſcere magis quam in hortis.

Plaats. *De eerſte zoorte is in Amboina onbekend, en maar op Batavia te zien. De 2de en 3de zoorte beeft men hier en daar in Amboina, maar het Papegaye-kruyd zelden, het welk ik veel gezien hebbe op Manipa, en dat op oude puynhopen, en op Ceram by Tanuno, want het wil liever in 't wild waſſen, dan in de tuinen.*

Uſus. Prima ſpecies curioſitati inſervit, tres aliæ ſpecies oleri, licet viliſſimum habeant ſaporem, amaricantem nempe, ac proinde contemptiſſimum omnium *Bajangas* ſpecierum, unde & non adhibentur niſi defectu aliorum.

In re Medica ipſi hæ tribuuntur vires, flores Dyſenteriæ fluxum ſiſtere, ac mulierum menſtrua, item Hæmoptöen, quum oriatur ex rupta pulmonis vel pectoris vena. Nullus alius uſus incolis notus eſt.

Gebruyk. *De eerſte zoorte diend maar tot een rariteyt, de andere drie zoorten tot moeskruyd, hoewel ze de ſlegtſte van ſmaak, bitteracbtig, en dierbalven de veragtſte zyn onder alle* Banjangs-*zoorten, daarom men ze ook niet neemd dan by gebrek van andere.*

In de Mediceynen werden hem deze kragten toegeſchreven, dat de bloeme opdrogen kan de bloedloop des buyks, en der Vrouwen Maandſtonden, als mede het bloedſpouwen, als het zelve komt van een geborſten adertje in de borſt of longe. Ander gebruik is by de Inlanders nog niet bekend.

A *Bontio libr. 6. cap.* 51. deſcribitur *Betonica fruticeſcens*, ex cujus verbis non aliter concludere poſſum, quin intelligat *Amarantum*, vel *Blitum tricolor*, excepto quod nullus *Amarantus* vel *Blitum* flores gerat cyaneos, ſi autem ejus *Salvia Indica* ſeu *Sombong* cyaneos quoque habeat flores, tum per hanc vocem flaveſcentem colorem intelligere oportet, nullum enim *Sombong* cyaneos unquam produxit flores, ex hoc quoque *Pulmonariam* facit ob foliorum maculas, vel quod ejus decoctum adhibeatur contra pulmonis morbos, Hæmoptöen, Phthyſim, & Aſthma, qui omnes morbi vulgo *Sackit Hati* dicuntur. Foliorum ſuccus expreſſus conducit etiam ad morſus ſerpentum, ſcorpionum, & Millepedum &c.

Bontius libr. 6. cap. 51. *beſchryft een* Betonica fruticeſcens, *uit wiens woorden ik anders niet beſpeuren kan, als dat by een* Amarantus *of* Blitum verſicolor *verſtaat, behalven dat geen* Amarantus *of* Blitum *blaauwagtige bloeme heeft, doch zoo zyne* Salvia Indica *of* Sombong *ook Cyaneos flores heeft, zoo moet men door dit woord licht-geel verſtaan, want nooit eenig* Sombong *met blaauwe bloemen gezien is; by maakt ook een* Pulmonaria *daar van, wegens de plekken op de bladeren, om dat zyn decoctum gebruykt wort tegens de gebreeken der longe, bloedſpouwen, teering; en kort aaſſem, alle welke gebreeken de gemeene man* Sackit Hati *noemd. Het zap uit de bladeren geperſt, dient mede tegens de beten van Slangen, Schorpioenen, en Duizendbenen &c.*

Tabula Octogeſima Quarta

Amarantum exhibet *Indicum criſtatum*, qui eſt Amarantus capitulis ſubrotundis lateralibus, foliis lanceolatis acuminatis. *H. Cliffort. p.* 444. qui Amaranto tricolori vulgo jungitur a *Linnæo.*

De vier en tachtigſte Plaat

Vertoont de *Indiſche* gekamde *Amarantus*, welke is de Amarantus met rondagtige zyde-hoofdjes, ofte bloemknoppen met lankwerpige puntige bladeren van de *H. Cliffort. p.* 444. welke by de driekleurige Amarantus gevoegt wert van *Linnæus.*

CAPUT QUADRAGESIMUM SEXTUM.

Trongum hortenſe. Trong.

TRong eſt *Solanum Indicum eſculentum*, quod in India ad cibum adeo familiare eſt, quam apud nos Cucumeres, cujus tres ſunt ſpecies, una domeſtica, binæque ſilveſtres.

Primo *Trongum hortenſe* ſeu *domeſticum* arbuſculæ formam habet, tres pedes altum, paucos emittens lignoſos, incurvos, & extenſos ramos, quibus inſident folia rara ac ſimplicia. Hæc cum illis conveniunt *Solani hortenſis Europæorum*, quinque ſexve pollices longa, quatuor lata digitos, vetuſtiſſima vero minora ſunt, ad oras ſinuoſa, & angulis protuberantibus aucta, qui vero non profundi vel regulares ſunt, qui character eſt omnium Solanorum, quod una nempe folii dimidia pars prope petiolum ſemper brevior ſit altera, ſuntque porro rugoſa, ſeu ad tactum arenoſa quaſi, & pallide virentia.

Flores ſolitarii locantur, & in quibusdam locis rari, expanſi inſtar ſtellularum hexagonarum, coloris læte purpurei, cum tubo medio, cui totidem junguntur ſtaminula.

Fructus formam habent minorum Cucumerum, inferius autem anguſtati ſunt, ubi barbato inſident pericarpio, ſuperius lati, duplicis naturæ & coloris, nam *Trong Mera*, ſeu fuſcum Trongum fructus gerit quinque pollices longos, externe glabros, plerumque pallide violaceos inſtar *Raphani majoris*, folia non multum differunt, ſi vero rite adtendatur, illa fuſcæ ſpeciei obſcure virent, albæ pallida, & mortuis quaſi maculis adſperſa.

Trong Puti, ſeu *Trongum album* majores gerit fructus, inſtar vulgaris nempe Cucumeris, albos, & glabros externe, vetuſtiores vero flaveſcunt, corticem gerunt duriorem, qui pro ſemine relinquuntur, & ſiccantur.

Hæc alba ſpecies tres iterum habet varietates, maxima enim & albiſſima, *Trong Tsjina* vocatur, cujus fructus ſemper albus eſt, ſeu in ſumma maturitate flaveſcens, alba Amboinenſis ſpecies minores gerit fructus, qui in juniore ætate prope pericarpium aliquid fuſci habent, in ſenectute flaveſcunt, pluraque gerunt interne officula.

Trong Tamatte tertia alba ſpecies eſt, raroque obcurrit, fructus gerens rotundos inſtar Aurantii dulcis Sinenſis, externe albos, & per longitudinem ſulcis notatos, inſtar Peponis minoris, ſeu fructuum *Pomi amoris*. Malayenſibus *Tamatte* dicti.

Omnes hæ ſpecies interne carnem gerunt albam, molliorem illa Cucumeris, ac refertam ſeminibus planis & albis.

Fructus

XLVI. HOOFDSTUK.

Het tamme Trong.

TRong *is een* Indiaans Solanum eſculentum, *in Indiën zoo gemeen tot de koſt als by ons de Komkommers, waar van men* 3 *zoorten heeft, een tamme, en* 2 *wilde.*

1. Trongum hortenſe *of de* tamme Trong, *heeft de gedaante van een boompje,* 3 *voeten hoog, met weinige boutagtige, kromme, en uitgebreyde takken, daar aan weinige en enkelde bladeren ſtaan. Dezelve gelyken die van het* Europiſche Solanum hortenſe, *vyf en zes duymen lank, vier vingers breed, doch de oudſte zyn kleender, aan de kanten met bogten, en uitſteekende boeken, doch niet diep noch ordentlyk, vertonende duidelyk het merkteeken van alle Solanums, te weten, dat de eene helft van 't blad agter by den ſteel altyd korter zy dan de andere helft, ruyg, of zandig in 't aantaſten, en doods-groen.*

De bloemen ſtaan enkeld, hier en daar weinige, als zesboekige ſterretjes, licht-purper van coleur, met een pypje in de midden, daar zoo veel ſtiletjes in ſtaan.

De vruchten hebben de gedaante van kleene Komkommers, doch zyn agter ſmal, daar zy in een gebaarde kelk ſtaan, en vooren breed, van tweederley aard en coleur, want de Trong Mera *of bruyne Trong, heeft vruchten* 5 *duymen lank, van buiten effen, glad, doorgaans licht-violet, als* Rammanaſſen. *De bladeren verſchillen niet veel, doch als men naauw oplet, bevind men die van 't bruyne geſlachte, donker-groen, die van 't witte bleek-groen, en met doodze plekken bezet.*

Trong Puti *of* witte Trong, *heeft grooter vruchten, te weten als een middelbare Komkommer, wit, en glad van buiten, doch in den ouderdom worden zy geel, bardagtig van ſchelle, en die laat men om zaad te dragen.*

Deze witte heeft weder driederley veranderingen, want het grootſte en witſte is het geene men Trong Tsjina *noemd, blyft altyd wit of in den ouderdom bleek-geel, het witte Amboinſche geſlagte blyft kleender van vruchten, die in haar jonkheid by de kelk wat bruyns hebben, in den ouderdom worden zy geel, en hebben meer korls van binnen.*

Trong Tamatte *is de* 3*de witte zoorte, en werd weinig gevonden, rond van vruchten, als een Sineeze zoete appel, van buiten mede wit, en in de lengte met voorens afgedeeld, gelyk een kleene Pompoen, of de vrucht* Pomum amoris. *By de Maleyers* Tamatte *genaamt.*

Alle deze zoorten hebben van binnen een waterachtig vleeſch, weeker dan Komkommers, en vol dunne, platte, en witte zaden.

Fructus hi apti ſunt cibo, cunctique in hortis colendi ſunt & propagandi per ſemina & transplantationem, inſtar Brafficæ vel Raphani minoris, ſi enim hoc non obſervatur, degenerant facillime, ſemi ſilveſtres quaſi ſunt, ac parvos gerunt fructus.

Zy zyn bequaam tot de koſt, en moeten alle in de Hoven onderhouden werden door 't zaayen en verplanten, gelyk Kool ofte Radys, want zonder dat veraarden zy zeer ligt, worden half wild, en dragen kleene vruchten.

Nomen. Latine *Trongum hortenſe*, ſeu *Solanum Indicum eſculentum.* Malaice *Trong* & *Torong.* Javanice *Terong.* Baleyice *Tohong.* Maccaſſarice *Trong.* Ternatice *Focki Focki.* Amboinice *Toron* & *Tolon.* Bandiee *Toron.* Sinice *Kyó.* Portugallice *Bringela.*

Naam. *In 't Latyn* Trongum hortenſe, of Solanum Indicum eſculentum. *Maleyts* Trong *en* Torong *Javaanſch* Terong. *Baleyts* Tohong. *Maccaſſaars* Trong. *Ternataans* Focki Focki. *Amboinſch* Toron *en* Tolon. *Bandanees* Toron. *Sinees* Kyó. *Portugeeſch* Bringela.

Locus. In cunctis fere aquoſæ Indiæ inſulis coluntur, Amboinenſes autem dicunt, majorum ſuorum tempore in Amboinam eſſe delata, unde & nullum peculiare apud ipſos gerunt nomen, alba major ſpecies a Sinenſibus introducta eſt, inque Sina creſcit ad magnitudinem maximorum Cucumerum, uti hic in Amboina per hanc nationem aliquando colitur.

Plaats. *Zy werden ſchier in alle Eylanden van water-Indiën geoeffend, doch de Amboinezen zeggen, dat 't by haar Voorouders tyden eerſt in Amboina ingevoerd zy, daarom zy ook geen bezondere naam hebben; het groote witte geſlagt is door de Sineezen ingevoerd, en werd in Sina zoo groot als de grootſte Konkommers, gelyk zy hier in Ambon door die Natie ook zomtyds gemaakt werd.*

Uſus. Vulgaris ſed vilis eſt cibus per totam Indiam, crudi non edi poſſunt hi fructus, quum aquoſi & inſipidi ſunt, per longitudinem vero in quatuor diſſecantur partes, & cum vino & ſaccharo fricantur, vel tantummodo in aqua ſaccharata, tumque etiam in magnatum menſis admittuntur, Sinenſis autem ſpecies ſemper optima eſt. Hunc in finem elegendi ſunt fructus neque nimis teneri, neque nimis adulti, juniores enim inſipidi ſunt inſtar caulium Brafficæ, vetuſtiores nimis durum habent corticem, qui inter edendum desquamatur.

Gebruyk. *Het is een gemeene doch ſlegte koſt door gebeel Indiën, raauw kan men ze niet eeten, als zynde wateragtig en onſmaakelyk, maar men ſnyde na de lengte in ſtukken, en ſtooft ze met wyn en zuyker, of ſlegts een water-zop met zuyker, en dan worden zy ook op groote Heeren tafels toegelaten, zynde de Sineeze zoorte altyd voorgetrokken. Hier toe moet men verkiezen noch die te jong, noch die te oud zyn, want de jonge zyn onſmakelyk, als kool-ſtronken, de oude zyn te hard van ſchelle, en vervellen in 't eeten.*

Uti comperimus, nutrimentum præbent vile & aquoſum, ſed innoxium, non enim tam valide refrigerant quam *Europæorum Solanum*, ſed temperati ſunt, & in omnibus permittuntur morbis, in Medicina nullum habent uſum.

Zoo als men bevind, geven zy een gering wateragtig, doch onſchadelyk voedzel, want zy verkoelen zoo ſterk niet als ons Europiſch Solanum, *maar zyn getemperd, en in alle ziekten toegelaten; in de Medicynen hebben zy geen gebruyk.*

Tomati planta Americana ab *Euſeb. Nierenb. hiſt. nat. libr.* 14. *cap.* 64. deſcripta, eadem videtur cum *Trongo Indico.*

Tomatl *een Americaanze plante van* Euſeb. Nierenberg. hiſt. nat. lib. 14. cap. 64. *beſchreven, ſchynd het zelfde te zyn met het Ooſt Indiſche* Trong.

Compertum eſt, *Trongum album Amboinenſe* in horti area ſatum magna ex parte progerminaſſe, matri ſimile, ſed inter erant plantæ quædam ſpinuloſæ, ſilveſtri ſimiles, unde concludi poteſt, unam ſpeciem in aliam degenerare.

Het is bevonden, dat van de Amboinſche witte Trong *in een tuin op een bed gezaayd, het meeſte deel wel opquam, en de Moeder geleek, maar daar waren 'er ook onder met doornen bezet, en de wilde gelyk, waar uit men vordeelen kan, dat de eene zoorte in de andere veraard.*

Nila Barudena *H. Malab. part.* 10. *fig.* 74. deſcripta eadem videtur eſſe planta cum *Trongo Sativo*, vel *Trong Sina*, licet Malabarenſis quodammodo ſit ſpinuloſa, noſtra vero mitis. *Commelinus* quoque putat eſſe ſpeciem *Solani pomiferi*, ac pro *Focky Focky* Bontii habet. Salutaris ejus uſus in iſto memoratur horto, quem hic ſubjungemus, ſi nempe oleum quoddam Opio ſuperbibatur, lethale cenſetur, quum propinanda ſunt hujus folia in aqua contrita: item fructus ejus acubus perforati, & in Oleo Seſamino cocti Odontalgiam curant.

Nila Barudena p. 10. fig. 74. *in* Hort. Malab. *beſchreven, ſchynd het zelfde te zyn met ons* tamme Trong, *of* Trong Sina, *hoewel het Malabaarze min of meer doornen, en het onze geene heeft.* Commelinus *houd het mede voor een* Solanum Pomiferum, *en voor het* Focky Focky *van* Bontius. *Een heilzamen gebruyk hier van wert in den Hortus vermeld, den welken wy hier by zullen zetten, te weten als men eenig oly op het Opium drinkt, zoo wert het voor doodelyk gehouden, waar tegen men gebruyken zal de bladeren in water gewreeven, en gedronken. Item de vruchten met naalden geprikkeld, en in Oleo Seſamino gekookt, genezen de tandpyn.*

Non aliter detegere poſſum, quin *Melongena Avicennæ*, & *Bedengjan* Arabum ſint una eademque cum *Trongo*, ac nomen *Melongena* corruptum eſſe ex Latino, quod *Malum inſanum* notat, vel Latinum ex Arabico. Speciem ſaltem eſſe *Solani pomiferi* concludo ex binis *Dapperi* figuris in *Arabia pag.* 154. ubi maximus fructus quadrat cum ſupra deſcripto *Trongo*, ac minor rugoſus cum ſubſequenti *Trongo agreſti albo*, ſeu *Trong Pra.*

Ik kan niet anders bevroeden, of Melongena *van* Avicenna, *en* Bedengian *der Arabiers, zyn een en het zelfde met ons* Trong, *en dat den naam* Melongena *of verdraayd is van het Latynſche* Malum inſanum, *of het Latynſche van 't Arabiſche. Immers dat het een zoorte zy van* Solanum pomiferum, *doen my geloven de twee Figuren, die men ziet in* Dappers Arabia p. 154. *alwaar de grootſte vrucht accordeert met ons bovenſtaande* Trong, *en de kleene ruige met het volgende* Trongum agreſte album, *of* Trong Pra.

Arabici autem ſcriptores maxime diſſentiunt in qualitatibus hujus fructus, *Avicenna* enim dicit fructum eſſe noxium, ſed confitetur recentem melioris eſſe notæ. Contra *Averrhoes* fructum Melongenæ laudat, ſi rite ſit præparatus. Meo judicio non poteſt eſſe fructus nocivus, quum per totum Orientalem mundum ad cibum adhibeatur, præſertim apud Mahumetanos, quantique fecerit ipſorum Propheta *Mahomed*, teſtatur *Jacub Benſidi Aali*, ſequentia ſcribens:

De Arabiſche Schryvers verſchillen magtig in de eygenſchappen dezer vrucht, want Avicenna *maakt de vrucht ſchadelyk, doch bekend, dat de verſche beter is. Daarentegen* Averrhoes *pryſt de vrucht Melongena, indien ze wel en na beboren toebereyd is. Myns oordeels kan het geene ſchadelyke vrucht zyn, dewylze door den gebeelen Orient tot de koſt gebruikelyk is, inzonderheid by de Mahometanen; en hoe grooten liefhebber haar Propheet* Mahomed *daar van geweeſt zy, getuigt* Jacub Benſidi Aali, *aldus daar van ſchryvende:*

Mahomed judicabat homines ex adpetitu horum fructuum, an eſſent ingenioſi an vero ſtupidi: Prætereaque dicebat idem *Mahomed*, ſeſe hanc plantam in Paradiſo vidiſſe, quum enim vi Carceri eſſet incluſus, angelus Gabriël ex cœlo ad ipſum deveniebat, ac ducebat eum in hortum voluptatis ſeu Paradiſum, quem Arabes *Gennet Elenaam* vocant, ubi *Mahomed* inter cæteras hanc luſtrabat plantam.

Mahomed *oordeelde de menſchen, na dat die grooten trek tot het eeten dezer vruchten hadden, ſchrander, of dom van herzenen te zyn; daarenboven zyde* Mahomed, *dat hy dit gewas in 't Paradys gezien hadde, want wanneer hy eenmaal met geweld in de gevangeniſſe was gehouden, zoo daalde den Engel Gabriel uit den Hemel neer, en voerde hem in den Hof der Welluſt of Paradys (dien de Arabieren* Gennet Elenaam *noemen) over, alwaar* Mahomed *onder andere dit gewas zag.*

Quum

Wan-

Quum Angelum interrogabat, cur hæc planta ibi eſſet plantata, ad quæ ipſi reſpondebat, quum hæc planta præ reliquis unitatem Dei, ac te verum eſſe Prophetam, teſtata fuerit.

Fructus hic quoque obcurrit in Italia, Hiſpania, & Gallia, nomine Gallico *Verangenes* & *Verangena*, quæ utraque nomina videntur etiam corrupta eſſe vocis *Mala inſana*, quod malignum nomen inproprie huic fructui inpoſitum eſt, forte culpa *Avicennæ*, qui edules *Solani* ſpecies a nocivis non bene diſtinxit: neque etiam confundendi ſunt hi fructus cum *Pomo Amoris*, quod Gallis *Pommes d'Amour* vocatur.

Wanneer by den Engel vroeg, waarom dit gewas aldaar geplant was, zoo had dien hem tot antwoordt gegeven: Dewyl dit gewas onder andere gewaſſen de Eenheid Godes, en dat gy de waare Profeet zyt, beleden heeft.

Men vind deze vrucht ook in Italie, Spanje, en Frankryk, met den Franſchen naam Verangenes *en* Verangenas, *beyde mede ſchynende bedorven te zyn van* Mala inſana, *welken quaden naam men ten onregten deze vrugt gegeven heeft, miſſchien door aanleyding van* Avicenna, *dewelke de eetbare zoorte van de* Solanums *van de ſchadelyke niet wel onderſcheiden heeft: ook moet men ze niet vermengen met het* Pomum Amoris, *in 't Franſch* Pommes d'Amour *genaamt.*

Tabula Octogeſima Quinta

Trongum exhibet *hortenſe* cum ejus *fructu* rotundo A majori forma expreſſo.

OBSERVATIO.

Hæc planta eſt MELONGENA fructu oblongo & rotundo *Tournef. p.* 151. & *Theſ. Zeyl. pag.* 157. & Solanum foliis ovatis integerrimis, villoſis, calicibus aculeatis *H. Cliff. p.* 61. & Solanum pomiferum fructu rotundo. *J. B. tom.* 3. *p.* 618. & Nila Barudena *H. Malab. part.* 10. *Tab.* 74. ubi vide notas, ac porro *Theſ. Zeyl.*

De vyf- en tagtigſte Plaat

Vertoont het *tamme Trong* met zyn ronde *vrugt* A afzonderlyk in grooter gedaante.

AANMERKING.

Deze plant is de MELONGENA met een lankwerpige en ronde vrugt van *Tournef. inſt. p.* 151. en de *Theſ. Zeyl. p.* 157. en Solanum met lankwerpige, heele, en ruyge bladeren, en ſtekelige kelken in de *H. Cliff. p.* 61. en de appeldragende Solanum met een ronde vrugt van *J. B. tom.* 3. *p.* 618. en Nila Barudena van de *H. Malab. part.* 10. *Tab* 74. alwaar ziet de aantekenjngen, en verders de *Theſ. Zeyl.*

CAPUT QUADRAGESIMUM SEPTIMUM.

Trongum agreſte. Trong Utan.

PRima ſilveſtris *Trongi* ſpecies eſt *Solanum ſpinoſum*, ingrata ac ſpinoſa herba, humilior hortenſi, ſed denſior eſt, ramosque gerit incurvos, lignoſos, ac lentos, plura quoque gerit folia, ſed minora quam in hortenſi, quæ angulos habent magis elevatos, ac profundiores ſinus, luntque obſcure virentia, non arenoſa, ſed in magnis coſtis ſuperne & inferne acutis armata ſpinis, quales & cuncti ſunt rami.

Ejus flores ſunt uti in vulgari, purpurei, ſed magis aperti. Fructus rotunda referunt Pruna, paulo majores globis ſclopeti, qui ſtellato inſident pericarpio, ſpinuloſo quoque, primo pallide virentes, dein vitellini coloris, glabri & æquales, intus repleti medulla aquoſa uti Uvarum, quæ referta eſt ſeminibus ex plano rotundis, minoribus quam in hortenſi; odor ſaporque ingratus eſt, parum amaricans, & faucium prurítum excitans.

Radix ejus ample extenditur, dura, lenta, & terræ fortiter inhærens, ita ut vi evellenda ſit planta, eſtque ingrata iis, qui nudis incedunt pedibus, quum adeo ſpinuloſa ſit, immo licet hæc planta ſit puſilla, ad ſtipitem tot ſpinis armata eſt, ut vix tangi, ac cum longa radice ſimul evelli poſſit, quæ ingratum quoque ſpirat odorem.

Nomen. Latine *Trongum agreſte* & *ſpinoſum*. Malaice *Trong Utan*. Baleyice *Tohong Canji*.

Locus. In ſolo creſcit duro & arenoſo, uti in plateis & juxta vias, ac ſenſim in hortis etiam excreſcit, qui non rite depurantur, non penitus ſilveſtre eſt, ſed ſemper in deſertis hortis, ac prope hominum ædes, cæterum ubique notum eſt.

Uſus. Cibo inſervit tempore penuriæ, & a plebe ejus fructus eduntur teneri, ac virides, crudi cum Bocaſſan, vel cocti inſtar Sajor, unde pruritus inpeditur.

In difficili partu, quum cætera remedia incaſſa ſint, puerperæ arcanum habent remedium, quum tria ſumunt hujus radicis fruſta, ſuſurrationem ipſis relinquentes, digiti articulum longa, quæ in aqua conterunt, ac per linteum cribrant, propinantque parturientibus, potio eſt nauſeabunda, ſed ſæpius comprobata, immo in quadam, quæ per quatuor dies puerperio conflicta fuerat.

Non

XLVII. HOOFDSTUK.

Het wilde doornagtige Trong.

HEt *eerſte wilde geſlagte van* Trong *is de* Solanum ſpinoſum, *een leelyk en doornagtig gewas, het blyft lager dan de tamme, dog is digter, van kromme, boutagtige, en taaye takken; heeft meer bladeren, die kleender zyn dan aan de tamme, met uitſteekende boeken en dieper bogten, donker-groen, niet zandig, maar op de groote ribben van boven en onderen met ſcherpe doornen bezet, gelyk ook alle de takken zyn.*

De bloemen zyn als aan 't gemeene, peers, en meer geopend. De vruchten zyn als ronde pruymen, wat grooter dan Musquet-kogels, ſtaande op een geſternd voetje, dat mede doornagtig is, eerſt bleek groen, daarna dooir-geel, effen, en glad, binnen vervuld met een waterachtig merg, gelyk aan druyven, vol platte ronde zaden, kleender dan aan de tamme, neuk en ſmaak is onlieffelyk, wat bitter, en in de keel jeukende.

De wortel is wyd verſpreyd, hard, taay, en in de aarde vaſt houdende, zoo dat men het met geweld uittrekken moet, een moeyelyk gewas voor die geenen, die blootvoets gaan, om dat het zoo ſteekelig is: ja al is het plantje nog kleen, zoo heeft het alreede aan den ſtam zoo veel doorens, dat men 't naauwlyks vatten, en met zyn lange wortel uittrekken kan, welke mede een vieze reuk heeft.

Naam. *In 't Latyn* Trongum agreſte & ſpinoſum. *Maleyts* Trong Utan. *Baleyts* Tohong Canji.

Plaats. *Het waſt op een harde zand-grond, gelyk op ſtraten en langs de wegen, en dringd zig metter haaſt in de tuinen, die men niet wel gade ſlaat; gebeel in 't wild vind men 't niet, maar altyd in verlatene tuinen, en by wooningen der menſchen, anders is het over al bekend.*

Gebruyk. *Het dient tot de koſt niet alleen, dan by hongersnood, en van ſlegte lieden werden de vruchten, die nog jong en groen zyn, raauw gegeten met Bocaſſan, of gekookt als ander Sajor, want het kooken en Bocaſſan benemen haar het jeuken.*

By een harde geboorte, als alle andere middelen niet helpen, hebben de Vroetvrouwen een geheim geneesmiddel, en meeſter-ſtuk, dat zy drie ſtukjes van deze wortel nemen, (het preuvelen daar by zullen wy haar laten) ieder een lid lank, wryven die in water, drukken het door een doek, en geven het de barende Vrouwen te drinken. Het is een walgelig drankje, doch dikwils bewerd, zelfs aan eene, die vier dagen in den arbeid gelegen hadde.

Men

Alarum Tom. V. L.

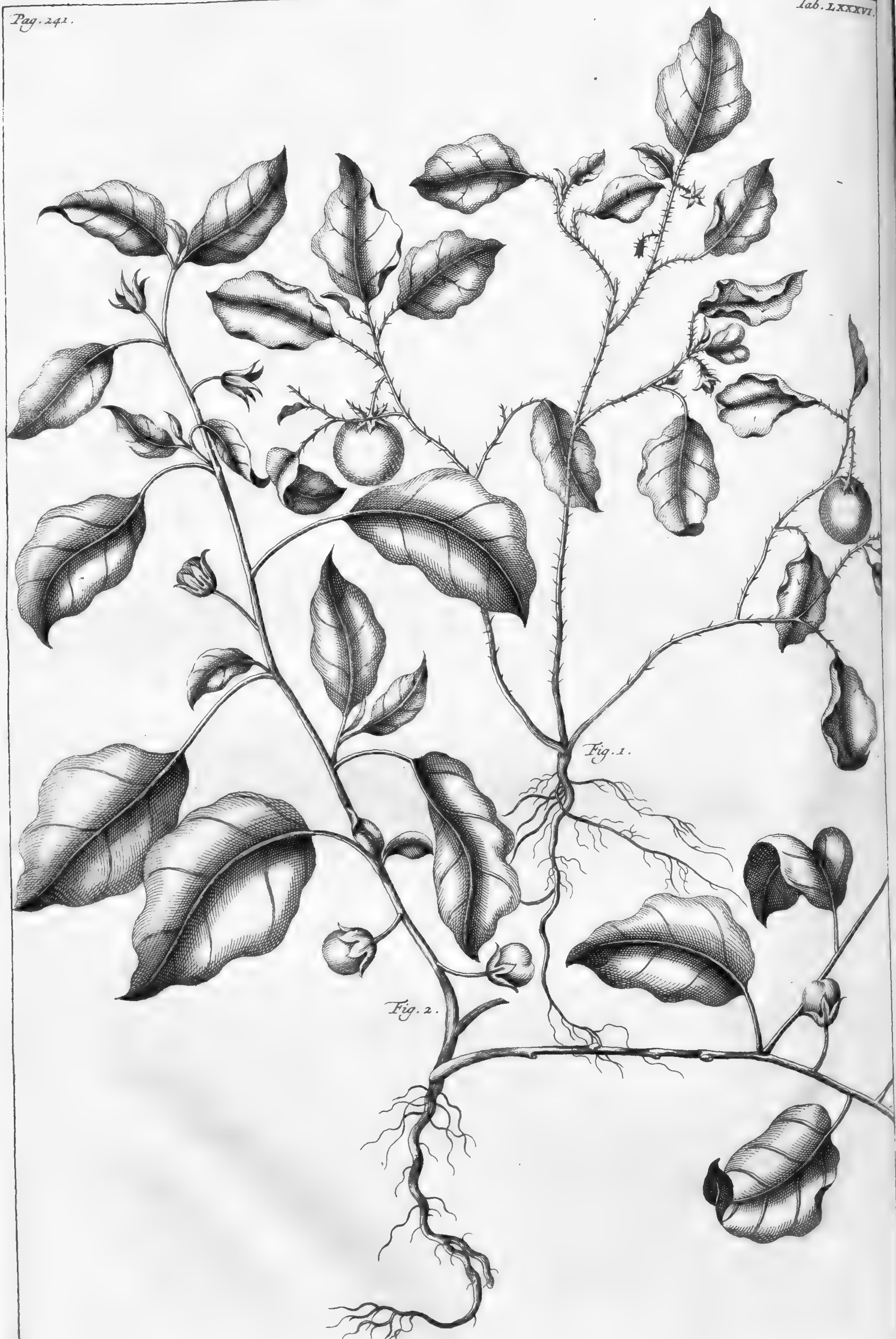

Fig. 1.

Fig. 2.

Non autem adhibebitur niſi urgente & extrema neceſſitate, quum nimis fortiter expellat, minori autem cum periculo poteſt uſurpari ad lochia expellenda, ſi iſtæ aquæ admiſceatur pauxillum cineris, ac per linteum filtretur.

Aliud experimentum contra Odontalgiam ac tumentes gingivas eſt, ſi hujus radicis quædam ſumantur fruſta cum dimidia Maſſoy corticis parte, contere hæc cum tenera Pinanga & Seriboa ſupra porphyritim in pultem, quam ore tene ad dolentes dentes, nihil deglutiendo, ſed omnia dein exſpuendo, hoc intra binas horas cunctos Catharros in dentes depluentes extrahet, ac tumores reſolvet, quod ſi non penitus ſuccedat, iterandum eſt experimentum.

Uva Criſpa Americana Piſonis libr. 4. *cap.* 57. deſcripta, ſimile videtur eſſe agreſte *Trongum*, ſed hac in re differens, quod Braſilienſe fructus gerat edules & acidulos inſtar *Uvæ Criſpæ*.

Men zal het egter niet gebruyken, dan in de uiterſte nood, om dat het te ſterk dryft, maar zekerder mag men 't gebruyken om de nageboorte uit te jagen, als men 't onder voorſchreve water met een weinig aſſche mengd, en door een doek klynſt.

Een ander experiment jegens tandpyn en geſwolle tandvleeſch, neemd eenige ſtukjes van deze wortel met half zoo veel Maſſoy, wryft het met een jonge Pienang en Siriboa op een ſteen tot een pap, en houd die in de mond op de zeere tanden, niets inſwelgende, maar alles uitſpuwende, dit zal in 2 uuren de Catharren op de tanden gevallen, uittrekken, en de ſwellinge doen ſlenſſen, zoo niet, zoo moet men 't nog eens repeteeren.

De Uva Crispa Americana *by* Piſo lib. 4. cap. 57. *beſchreven, ſchynd zulke wilde* Trong *te zyn, doch daar in van de onze verſchillende, dat de Braſiliſche eetbare vruchten draagd, van een aangename rynze ſmaak,* gelyk Uva Crispa.

Tabula Octogeſima Sexta

Ad *Figuram Primam Trongum* exhibet *agreſte ſpinoſum*. *Figura Secunda Trongum* denotat *agreſte rubrum*.

De ſes en tachtigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* het *wilde doornagtige Trong*. De *tweede Figuur* wyſt aan het *wilde roode Trong*.

CAPUT QUADRAGESIMUM OCTAVUM.

Trongum agreſte album. Trong Prá.

TErtium Trongum medium eſt inter hortenſe & ſilveſtre, potiſſimum quidem ſponte provenit, ſed in hortis etiam colitur; binæ ejus ſunt varietates. Primo verum album; ſecundo rubens.

Primo *Verum album, Trongum Prá* dictum, quatuor pedes altum eſt, ſed plerumque humilius, & ample extenſum, raros & incurvos emittens ramos, folia ejus majora ſunt quam in hortenſi, novem ac decem pollices longa, totidemque fere lata, in tres quatuorque protuberantes angulos ad oras extenſa, longisque ac rotundis inſidentia petiolis.

Flores ſex ſeptemve ſimul proveniunt priôribus ſimiles, ſed albi, flavas gerentes antheras ad medium tubum. Fructus ejus ſunt uti in præcedenti agreſti, virides cum maculis albis notati, interne repleti medulla aquoſa & mucoſa cum ſimilibus ſeminibus: Profundiores locantur in pericarpiis barbatis. Spinæ puſillæ, curtæ, & vagæ in ejus locantur ramis & foliis, ſuperiores vero rami iis fere ſunt deſtituti, folia porro, petioli, fructus, ac pericarpia tecta ſunt farina flava, quæ ipſis firmiter adhæret. Foliorum coſtæ ſunt albæ, folia autem ex viridi cinerea.

Radix multis prorepit ramificationibus, per terram ample extenſa, odoris Rapacei. In deſertis creſcit hortis, aliisque incultis locis in levibus vallibus ac ſub fruticulis.

Secundo *Trong Prá rubrum* multo minora gerit folia, ab utraque parte binis acutis angulis extenſa, ipſorumquæ coſtæ obſcure fuſcæ ſunt. Non ſunt rugoſa vel arenoſa, ſed obſcure virentia, curtisque ac vagis ſpinis armata, uti & calices, ſeu fructuum pericarpia, rami vero raras gerunt ſpinas. Flores ſunt uti in præcedenti, multi ſimul provenientes, pallidè incarnati coloris inſtar florum Pomorum, cum antheris luteis in medio. Fructus magnitudinem habet ovi columbini, ſuperius planior ac latior, viridis, maculisque albis notatus, interne uti in antecedente.

Nomen: Latine *Trongum agreſtre album* ſeu potius *Trongum preſſum*, juxta Malaienſe & Javanenſe *Trong Prá*, ob rationem ſubſequentem, item *Trong Andjing*, h. e. *Trongum caninum*, ob fortem foliorum odorem, item *Trong Gatta*, h. e. *Trongum viſcoſum*.

Locus. Utræque ſpecies in incultis creſcunt campis, rubra vero ſpecies in hortis quoque colitur, quum edulis ſit.

Uſus. Rubræ ſpeciei fructus, glabri, nec farina conſperſi, ac virides crudi eduntur cum Bocaſſan, ſi prius inter bina conprimantur ligna, ut officula amaricantia exeant, reliqua ipſorum mucoſa ſeu viſcoſa editur caro.

XLVIII. HOOFDSTUK.

Het wilde witte Trong.

HEt 3de *Trong wyffeld tuſſchen de tamme en wilde, want het waſt wel meeſt in 't wild, doch word ook in de tuinen geoeffend, men beeft 'er van tweederley veranderingen.* 1. *het regte witte,* 2. *het roodagtige.*

1. *Het regte witte* Trong Prá *werd* 4 *voeten hoog, dog meeſt lager, en wyd uitgebreyd, met weinige en kromme takken. De bladeren zyn grooter dan aan de tamme,* 9 *en* 10 *duymen lank, ſchier ook zoo breed, in* 3 *of* 4 *uitſteekende boeken aan de kanten verdeeld, en op lange ronde ſtelen ſtaande.*

De bloemen hangen 6 *of* 7 *by malkander, de voorige gelyk, doch wit, met geele noppen in 't middelſte pypje. De vruchten zyn als aan 't voorgaande wilde, groen, met witte plekken, binnen gevuld met een wateragtig en ſlymerig merg, met diergelyke zaden. Zy ſtaan dieper in haar gebaarde kelken; kleene, korte, en ydele doorntjes ziet men aan de takken en bladeren, doch de bovenſte takken hebben ſchier geene; voorts bladeren, ſtelen, vruchten, en kelken, zyn bedekt met een vaal meel of zand, het welk vaſt daar aan kleeft. De ribben der bladeren zyn wit, de bladeren zelfs grys-groen.*

De wortel loopt met veele takken langs de aarde wyd verſpreyd, Raapagtig van reuk. Het waſt in verlatene tuinen, en andere ongebouwde plaatzen, in ligte valeyen, en onder 't kreupelboſch.

2. *Het roodagtige* Trong Prá *beeft veel kleender bladeren, ter weerzyden met* 2 *uitſteekende boeken, en de ribben donker-bruyn. Zy zyn niet ruyg nog zandig, maar donker-groen, en met korte dog ydele doornen bezet, gelyk mede de kelken of buyskens van de vrucht, maar de takken hebben 'er weinige. De bloemen zyn als aan 't voorige, veele by malkander, ligt incarnaat, als Appel-bloeyzel, met geele noppen in de midden. De vrucht is in de groote van een duyven-ey, vooren breder dan agter, groen met witte plekken, en van binnen als de voorige.*

Naam. *In 't Latyn* Trongum agreſte album, *of liever* Trongum preſſum, *na 't Maleytſche en Javaanſche* Trong Prá, *om-reden als volgt: als mede* Trong Andjing, *dat is* Trongum caninum *wegens den ſterken reuk der bladeren: Item* Trong Gatta, *dat is* kleverige Trong.

Plaats. *Beide waſſen in ongebouwde velden, doch de roode zoorte word ook in de tuinen geoeffend, om dat ze eetbaar is.*

Gebruyk. *De vruchten van de roode zoorte, die glad en zonder meel zyn, noch groen zynde, werden raauw gegeten met Bocaſſan, als men ze eerſt tuſſchen* 2 *houten drukt of perſt, dat de bitteragtige korls daar uit komen, het ander kleverige of ſlymerige vleeſch eet men als dan.*

Rubræ ſpeciei radix eodem uſurpatur modo in difficili partu, uti in priore indicatum fuit capite. Albæ ſpeciei fructus ſub cineribus toſti, diſſecti, & maſticati, vermes dentium enecant & expellunt. Flores in uſu ſunt apud Amboinenſes ad dentes rubro colore tingendos, quod ſequenti fit modo: Recipe folia Varingæ Microphyllos, hosce flores, ac macem *Palalæ Minimæ*, Amboinenſibus *Palala Niggicau* dictæ, contere hæc ſimul ſupra porphyritim, ac dentes cum iſta paſta, antea politos, per tres continuos dies inde rubebunt, quod ab Amboinenſibus ornamento habetur in juvenibus.

Videntur hæ tres Solani ſpecies, vel ſaltem quædam in ſuperioribus Indiæ locis notæ quoque eſſe, ſaltem cum præcedenti *Trong Utan* videtur convenire Malabarenſium *Schera ſchunda*. Bracm. *Sinſarati* in *Hort. Malab. tom.* 2. *fig.* 36. deſcripta, ac *Solanum preſſum* videtur ſubſequens *Schunda fig.* 37. *ejusdem Horti.*

OBSERVATIO.

Plantæ a Rumphio *Tronga* dictæ, omnes *Solani Indici* ſunt ſpecies, quæ in utrisque Indiis adeo copioſæ & multiplices ſunt, ut varietates vix rite diſtingui, ac congeneres non facile conjungi poſſint, quod ex *Pluknetio*, *Sloaneo*, aliisque exoticarum ſcriptoribus, examinanti liquido conſtat, unde & incertus diu fui, quibusnam hæc Rumphii *Tronga* aliorum auctorum plantis eſſent jungenda, quum hi inter ſeſe adeo diſſentiant, videturque hoc *Trongum agreſte* ſeu *preſſum* eſſe Solanum bacciferum caule & foliis tomento incanis ſpinoſis &c. *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 107. ut & Solanum Zeylanicum ſpinoſum, folio amplo incano, ad pediculum ſtrictiori, *Plukn. Almag. p.* 350. & *Theſ. Zeyl. p.* 218. ubi vide reliqua Synonyma & auctores.

CAPUT QUADRAGESIMUM NONUM.

Stramonia Indica. Dutra.

HÆc furioſa & deleteria herba eſt *Solanum Maniacum*, haud multum a vera Stramonia diverſum, quam Europæorum libri vel Botanici in hortis ſuis exhibent. Indica planta multo major eſt, fruticoſa, ſex ſemptemque pedes alta, craſſos, incurvos, & lignoſos gerens ramos ample extenſos, minimus ejus frutex maximam apud nos Bardanæ plantam repræſentat, tres ejus in India obſervavi ſpecies, albam, nigram, & rubram.

Primo *Dutra alba* vulgatiſſima eſt, maximum producens fruticem ac folia, quæ ſic dicitur ex ramorum colore, qui pallide virentes ac rotundi ſunt, inferiores autem cinerei & lignoſi ſunt.

Folia ejus majora ſunt quam in ulla Solani ſpecie, ſpithamam, vel ad minimum palmam longa, quinque & ſex pollices lata, ad utramque partem gerentia binos tresve angulos, ſed non ample protuberantes, ad inferiorem partem latiſſima ſunt, unde quodammodo cuſpidem haſtæ repræſentant, cinerea, craſſa, & flaccida, ſæpius etiam pallidis maculis adſperſa & exeſa. Vetuſtiſſima oras habent æquales, longasque, ſuperiora vero ordinarium habent Solanorum characterem, quod una nempe folii dimidia pars ſit brevior altera.

Flos provenit ex longo barbato calice, qui palmæ longitudinem habet tubo anguſto, & ſupra extenſus inſtar campanæ, unipetalus, quales cuncti ſunt campanulati flores, illius oræ ſunt flaccidæ, in quinque angulos diſtinctæ, atque in quovis angulo incurvus apex, plerumque albus, ultra palmam latus, inque centro longis albisque ſtaminibus refertus.

Flos hic tener eſt, ſolis æſtum non tolerans, unde claro & fervente die non aperitur, ſed pacato, & nebuloſo aëre expanditur, ac maxime ſub veſperam, quum per totam noctem apertus eſt, dulcem, ſed debilem fundens odorem fere inſtar Liliorum.

Fructus

De wortel van 't roode werd op dezelfde manier gebruikt in een ſwaaren arbeid, als in het voorgaande Kapittel gezegt is. De vruchten van 't witte in de aſſche gebraden, opgeſneden, en in de mond geknouwd, dood de wormen in de tanden, en doed ze uitvallen. De bloemen zyn in gebruyk by de Amboinezen om de tanden rood te verwen, 't welk geſchied aldus: Neemd bladeren van Varinga Microphyllos, deze bloemen, ſoely van Palala Minima, *by de Amboinezen* Palala Niggicau *genaamt, vryft het t'zamen op een ſteen, en daar mede de tanden, die te vooren geſchuurd zyn, zoo werden zy* 3 *dagen lank daar van rood, 't welk de Amboinezen voor een cieraad houden aan jonge lieden.*

Het ſchynd, dat deze 3 *zoorten van Solanum, of immers eenige daar van, in de bovenlanden van Indiën ook bekend zyn, immers met het voorgaande* Trong Utan *ſchynd overeen te komen 't Malabaarſche* Schera ſchunda. *Braminees* Sinſarati *in* Hort. Malab. tom. 2. fig. 36. *beſchreven, en* Solanum preſſum *ſchynd te zyn de volgende* Schunda fig. 37. ejusdem horti.

AANMERKING.

De Planten van Rumphius *Tronga* genaamt, zyn alle zoorten van de *Indiſche Solanum*, dewelke in beide de Indiën zoo veelvuldig en veelderhande zyn, dat de verſcheidene naauwlyks ter dege kunnen onderſcheiden, en de gelyke moeyelyk wel by elkander te voegen zyn, gelyk zulks uit *Pluknet*, *Sloane*, en andere Schryvers der vreemde gewaſſen klaarlyk blykt aan die zulks onderzoekt, waarom ik ook lang in onzekerheid geweeſt ben, by welke planten van de andere Schryvers deze *Tronga van* Rumphius behooren gevoegt te werden, wyl die zoo zeer onder malkander in gevoelen verſchillen, en dit wilde of gedrukte Trongum ſchynt te zyn de Besdragende Solanum met een ſteel en bladeren met wolligheid bezet en doornagtig &c. van *Sloan Cat. pl. Jamaic, p.* 107. als mede de Zeylonſche doornagtige Solanum met een breed wit blad, by den ſteel wat nauwer van *Plaknet Almag. p.* 350. en de *Theſ. Zeyl. p.* 218. alwaar ziet de overige benamingen en Schryvers.

XLIX. HOOFDSTUK.

De Ooſt-Indiſche Stramonie.

Dit dol en ſpook-kruyd is een Solanum Maniacum, *niet veel van de Stramonia verſchillende, die de Europiſche Boeken, of de Kruyd-liefhebbers in haare tuinen vertonen. Het Indiſche werd veel grooter, in de gedaante van een beeſter, 6 en 7 voeten hoog, met dikke, komme, en boutagtige takken wyd uitgeſpreyd, de kleenſte ſtruyk gelykt nog al de grootſte klitzen by ons. Ik heb 'er drie zoorten van in Indiën gevonden,* 1. *witte,* 2. *ſwarte.* 3. *roode.*

1. Dutra alba *is de gemeenſte en grootſte van ſtruyk en bladeren, alzoo genaamt na de coleur der takken, dewelke licht-groen en rond zyn, doch de onderſte zyn graauw en houtagtig.*

De bladeren zyn grooter dan aan eenig Solanum, een ſpan of ten minſte een band lank, 5 *en* 6 *duymen breed, hebbende ter weerzyden* 2 *of* 3 *drie hoeken, doch niet ver uitſteekende, en agter breedſt, waar door zy eenigzints het yzer van een hellebaard verbeelden, beter dan van een ſpies, gelyk andere ſchryven, grys-groen, dik, en wat ſlap, ook dikwils met doods-vlekken beſprengd, en door vreeten. De oudſte hebben de zyden effen, lank, maar de voorſte vertoonen hier en daar het gewoonlyke merkteeken van de Solanums, te weten de eene helft korter dan de andere.*

De bloeme komt voort uit een langgebaarde kelk, en zelfs is ze een band lank, met een ſmalle hals, en boven uitgebreyd als een klokke, gemaakt van een blad, gelyk alle klokke-vormige bloemen; de kanten zyn ſlap, verdeeld in 5 *hoeken, en aan ieder hoek een gekruld ſpitsje, doorgaans wit van coleur, ruym een band breed, en in de midden met witte lange draaden.*

Het is een teere bloem, en kan de hitte der Zonne niet wel verdragen, daarom men ze by klaar, en heet weêr niet open ziet, maar wel als 't ſtil, en wolkachtig is, en nog meer in de avondſtonden, blyvende voorts de geheele nagt open, en geven een zoeten, doch ſlappen reuk van haar, ſchier als Lelien.

De

Fructus ſunt poma parva, rotunda, magnitudine Juglandis decorticatæ, ſed rotundiores, & ſeſſiles in plano pericarpio ſcutellato, qui diu virent, & obſeſſi ſunt curtis, ac craſſis ſpinulis, non lædentibus, ſed difficilem præbentibus tactum: Tandem terreum adquirunt colorem, atque dehiſcunt in quatuor partes, quum interior ipſorum ſubſtantia referta eſt medulla alba, & ſicca, repleta ſeminibus ſibi incumbentibus, rugoſa, obſcure lutea, plana, ac trigona, fere inſtar auris humanæ, ſaporis fatui ſeu inſipidi.

Inferiores rami & ſtipes lignoſi admodum ſunt, nodoſi, & ſolidi, intus repleti ligno albo. Radices profunde in terram penetrant, in ſimiles ſeſe dividentes duras & craſſas divaricationes, oblique per terram prorepentes. Totius plantæ odor ingratus eſt, capiti moleſtus, fere inſtar ſtercoris Vaccini vel Opii, licet flos veſperi Liliorum alborum odorem fundat.

Secundo *Dutra nigra* haud multum differt a priore, excepto quod ejus rami ſint magis incurvi & nodoſi, obſcure fuſci ſeu nigricantes, folia ejusdam formæ, intenſe viridia, ſed farina quaſi cinerea adſperſa, quæ ipſis adhæret. Anguli ipſorum magis protuberant, & ad tactum molliora ſunt hæc folia quam albæ, craſſa quoque & flaccida. Flores fructusque ſunt uti in præcedente, ut & ingratus odor.

Tertio *Dutra rubra*, non multum quoque differt a priore, excepto quod ejus folia plumbeum habeant colorem, flos ejusdam eſt formæ, ſed ruber, ac plenus, acſi bini flores ſibi eſſent inpoſiti, medius autem multo minor eſt, nec unquam rite expanſus. Hujus quædam ſpecies in Uliaſſerenſibus obcurrit inſulis in plateis creſcens, minores gerens florens ac folia.

De vruchten zyn kleene ronde appelen, in de grootte van een geſchelde Ockernoot, doch ronder, en vaſt in een vlak ſchoteltje, langen tydgroen blyvende, bezet met korte, dikke ſtekeltjes, wel niet kwetzende, egter moejelyk om aan te taſten: Eindelyk worden zy aardverwig, en berſten open in vier delen, als dan ziet men't binnenſte uitgevuld met een wit droog merg, doch het meeſte is vol zaden, digt op malkaar geboopt, rimpelig, donkergeel, plat, en wat drieboekig, of gelyk een oor van een menſch, ſmets, of zonder ſmaak.

De onderſte takken en ſtam zyn zeer houtagtig, knoeſtig, en vaſt, binnen met een wit hout. De wortels gaan diep in de aarde, verdelen zig in diergelyke harde en dikke takken, die dwers in de aarde kruypen. De reuk van de gebeele plante is onlieffelyk, het hooft beſwarende, ſchier als Koedrek of Amphioen, hoewel de bloeme by avond na witte Lelien riekt.

2. Dutra nigra *verſchild niet veel van de voorgaande, behalven dat deze takken krommer en knoeſtiger zyn, donker-bruyn of ſwartachtig, de bladeren van het zelfde fatzoen, boog-groen, dog als met een grys meel beſtrooyd, dat egter niet afgaat. De boeken ſteeken meer uit, in't aantaſten zagter dan de witte, mede dik en ſlap. Bloemen en vruchten zyn als aan't voorige, als mede den vuilen reuk.*

3. Dutra rubra *verſchild mede niet veel van de voorgaande, behalven dat deze bladeren loodverwig zyn, de bloem van het zelfde fatzoen, maar rood van coleur en dubbeld, regt als of 2 bloemen in malkaar geſtoken waren, zynde de binnenſte veel kleender, en nooit ter degen geopend. Men vind hier van een zoorte in de Uliaſſers op ſtraat waſſende, kleender van bloemen en bladeren.*

Nomen. Latine *Stramonia Indica & Dutra*, ex ejus enim deſcriptione ſatis cognoſcitur, Stramoniæ ſpeciem eſſe, quæ in Europa exhibetur, a qua parum differt, quod diverſitati regionum adſcribendum eſt. Portugallis vocatur *Dutroa.* Hispanis *Burladora.* reliquæ ejus denominationes ex *Chriſtoph. Acoſta cap.* 53. ſunt in Malabara *Unmatta Caja.* In Canara & circa Goam *Daturo* ſeu *Datura.* Turcis & Perſis *Datula.* Neoterici Græci in Turcia eam vocant *Barokokalos*, ſeu potius *Baryokokalos*, h. e. granum caput gravans; unde Itali derivant *Parococuli.* Belgice *Dooren-appel.* Gallice Pomo de Peru. Malaice *Dutra*, & *Cubsjubong.* Javanice, Baleyice, & Maccaſſarice quoque *Cutsjubong.* Amboinice *Lutroa.* Sinice *Wantoböæ* & *Bantoböæ*, h. e. herba, quæ æquivalet decem millibus aliis herbis ob ſubſequentem rationem.

Naam. *In 't Latyn* Stramonia Indica & Dutra, *want uit de beſchryvinge genoegzaam blykt, dat het van de Stramonia, die in Europa getoond werd, weinig verſchild, 't welk de verſcheidenheid der Landen toe te ſchryven is. De Portugezen noemen het* Dutroa. *De Spanjaarden* Burladora. *De verdere namen uit* Chriſtoph. Acoſta cap. 53. *zyn op Malabaar* Unmatta Caja. *In Canara en omtrent Goa* Daturo *of* Datura. *Turx en Perſiaans* Datula. *De nieuwe Grieken in Turkyen noemen het* Barokokalos, *of beter* Baryokokalos, *dat is hooft beſwarende korl, waar van de Italianen maken* Parococuli. *In 't Duitſch* Dooren-appel. *Franſch Pomo de Peru. Maleyts* Dutra, *en* Cubsjubong. *Javaanſch, Baleyts, en Maccaſſaars ook* Cutsjubong. *Amboinſch* Lutroa. *Sinees* Wantohöæ *en* Bantohöæ, *dat is kruyd, dat jegens* 10 *duizend andere kruyden op mag, om navolgende reden.*

Cum aliis in ea ſum ſententia, quod ſit Arabum *Nux Metella* ſeu *Methel*, cujus meminit *Serapio cap.* 374. dicitque, *Methel* eſt fructus inſtar *Nucis Vomicæ*, cujus ſemen eſt uti *Mandragoræ*, corticem gerens rugoſum, ſaporem habens gratum & penetrantem. Ejus qualitas frigida eſt usque in quartum gradum, cumque hoc convenit nomen *Mut-ol*, quod juxta *Pyrardi* relatum in Maldivenſibus creſcit inſulis, ac denotat ſtultorum herbam, quum propinatum homines reddat fatuos & inſanos. *Anguillara* habet hanc pro *Hippomane Theocriti*, qua equæ furioſæ evadebant, ſed incerta opinione.

Ik ben met andere van dat gevoelen, dat het zy der Arabiers Nux Metella *of* Methel, *waar van* Serapio cap. 374. *ſchryft.* Methel *is een vrucht gelyk de* Nux Vomica, *wiens zaad is als dat van* Mandragora, *met een ruyge ſchorſſe, van ſmaak aangenaam en kragtig. Zyn boedanigheid is koud tot in de vierde graad, hier mede komt overeen de naam* Mut-ol, *'t welk na* Pyrardi *beſchryvinge waſt in de Maldiviſche Eylanden, en beduyd Gekken-kruyd, om dat het gedronken, gek of uitzinnig maakt.* Anguillara *houd het voor* Hippomanes Theocriti, *waar door de Merriën onzinnig werden, met een onvaſte giſſinge.*

Locus. Per totam fere Indiam nota eſt hæc planta, in uno tamen loco magis nocet quam in altero, ſaltem quæ in Canara & Malabara creſcit, multo videtur efficacior eſſe Amboinenſi & Moluccenſi, loca amat ſolitaria prope muros & poſt ædes. In Banda aliisque regionibus juxta litora creſcit ante pagos, ubi projectilia quævis ac ſordes ejiciuntur. Rubra in hisce Orientalibus inſulis raro obcurrit, ac potiſſimum in Batsjana creſcit.

Plaats. *Het is ſchier door gheel Ooſt-Indiën bekend, doch op de eene plaats vald het ſchadelyker dan op de andere, immers 't geen in Malabaar waſt, ſchynd veel kragtiger te zyn dan 't Amboinſche en Moluxe, het waſt geern in eenzame boeken by de muuren en agter de huyzen. In Banda en elders ziet men 't langs de Zeekant voor de Negoryen, daar men allerhande ruygte en vuyligheid henen ſmyt. Het roode vind men in deze Ooſterſche Eylanden zelden, en waſt meeſt op Batsjan.*

Uſus ac *Vires.* Frigida cenſetur in quarto gradu, quod tamen non adſentio, ſed vim ejus eſſe ſompolentam ac inſanientem, non minorem *Solano Maniaco* & *Mandragora*, quæ vires per ſolum frigus excitari nequeunt, ſed vaporoſa & ſulphurea qualitate, ſenſus commovente.

Gebruyk *en* Kragten. *Het werd voor koud gehouden in de vierde graad, doch zonder myn toeſtemminge, maar wel dat het een ſlaap en dolmakende kragt heeft, niet minder dan* Solanum Maniacum *en* Mandragora, *welke kragten door geen enkelde koude konnen verwekt werden, maar door een dampige en ſwavelige eygenſchap, die de zinnen beroerd.*

Apud *Chriſtoph. Acoſtam* & *Linſchotenum* ample narratur hujus herbæ abuſus, & præſertim ipſius ſeminis, quod incaſtæ mulieres iſtarum regionum inter arcana ſua pretioſa ſervant, cujus ſemi drachmam ſubtiliter contritam cibis vel potibus admiſcent, maritisque exhibent, unde prius incipiunt ridere, & hilares eſſe, alii autem

By Chriſtoph. Acoſta *en* Lindſchoten, *werd wydlopig verhaald het misbruyk van dit gewas, inzonderheid van zyn zaad, 't welk de ontugtige Vrouwen in die Landen onder haare ſecreetſte kleynodien verwaren, want van't zelve geven zy een halve drachma, fyn gewreven in koſt of drank de Mannen in, die daar van eerſt beginnen*

autem lachrymantur & clamitant, alii inquieti ſunt, mirasque formant corporis commotiones, donec in ſomnum incidant, vel ſoporoſi quaſi garrulentur, ſed hæc omnia ſine ingenio vel memoria peraguntur, interea ſcortæ tales cum concubinis rem habent, aç peragunt, quæ volunt, ac licet hæc conſpiciat ipſe maritus, non afficitur, nec aliquid recordari poteſt, quum ad ſe redeat, putans, ſeſe dormiviſſe. Per experientiam edoctæ ſunt hoc adeo temperare toxicum, ut hæc inſania in quibusdam per viginti quatuor horas, in aliis per aliquot modo horas, in aliis vero ad quatuor ſexve perduret dies.

Atque hæc familiaris ars eſt Goæ, tam per Portugallas miſticas, quam indigenas mulieres, ac licet ſumma plectantur pœna, ſi detegantur, hanc tamen relinquere nolunt artem.

In hisce Orientalibus inſulis hæc crimina non ita inſtituuntur, nec opus eſt ea addiſcere, vel quomodo quidam nebulones Zythopeoplæ cereviſiæ admiſceant, licet per 3600 milliaria ab India habitent, ut convivæ inebrientur.

Hæc tantummodo hic commemoro, ut *Dutræ* vires & operationes cognoſcantur, ac quis ſibi ab ea caveat.

Remedia, quæ Portugalli contra hanc adhibent, nulla ſunt, quum hilaritas tantum ſit fatuitas, hæc enim plerumque ſponte diſparet intra ſemi diei ſpatium, ſi vero inſania ſit longioris temporis, Portugallici Medici primo exhibent vomitorium, ut reſtans ſemen educatur per ſuperiora, & per inferiora acres injiciunt clyſteres, dein ægrum ligant, ac fortiter ipſius artus fricant, venæ ſectionem inſtituunt, ut & cucurbitulas figunt. Indici vero magiſtri, qui non amant ſcarificationes vel Venæ ſectiones, tantummodo vomitoria dant, fortes inſtituunt frictiones, & artus ligant, ſique hoc non ſuccedat, ægrum tepido inponunt balneo, ac ſudores fortiter dein promovent. Poſt vomitum ipſi exhibent vinum vel debilem potum Arack, in quo aliquid Piperis ac Cinnamomi eſt infuſum, ac tandem gallinarum carnem.

Chriſtoph. Acoſta ſcribit, in iisdem regionibus veteris nempe Indiæ binas alias obcurrere *Dutræ* ſpecies, quas hic tamen non obſervavi, formam habentes ac folia vulgari ſimilia; flores quoque ejusdem ſunt formæ, ſecundæ vero ſpeciei eſſent lutei, & in fundo purpuraſcentes. Tertiæ ſpeciei flores magis cum Hyoſcyami floribus conveniunt.

Utræque iſtæ ſpecies ibi non adhibebantur ulli ad mortem inferendam: Bracmani tamen ex ſemine luteæ ſpeciei pilulas noverant præparare, in Diarrhæa & Dyſenteria cum ardentibus febribus, quam maxime utiles, quarum compoſitionem apud memoratum vide auctorem, uti & in *Cluſii* adnotationibus in iſtud caput, ubi & *Stramoniam Auſtriacam* oblongos gerentem fructus deſcribit.

Radicis drachma in vino adſumpta profundum adfert ſomnum miraque inſomnia. Semen per noctem in aceto maceratum, ac dein in pulticulam contritum *Herpeti* inlinitur *Miliari*, uti & Phlegmoni prorepenti, quæ intra duorum triumve dierum ſpatium inde curantur. In Amboina vidi recentia ejus folia Phlegmoni inpoſita, ſiccaque recentibus iterum mutuata.

Franc. Pyrardus per naufragium in Maldivas delatus, ibique per aliquod moratus tempus, ſcribit per *Mut-ol* ſeu inſanam herbam multas puellas iſtarum inſularum fuiſſe ſtupratas & inprægnatas, neſcientes a quonam, quæ enim homines in hac peragunt inſania, obliviscuntur, quum iterum ad ſe redeant, vel ſi forte quædam reminiſcantur, putant fuiſſe inſomnia. Obſervavi quoque, inſaniam per hanc herbam cauſſatam cum Lethargo & inſomniis fuiſſe ſociatam, quum vero ipſus operatio ceſſaverit, tantam noxam non adtuliſſe ingenio, quantam *Ginji* ſupra deſcriptum.

Portugallici ſcriptores teſtantur, neminem ex hac inſania vel Lethargo mori, alii tamen ſunt, dicentes ſeſe expertos fuiſſe, ſucci vel feminis hujus drachmam propinatam homines enecaſſe.

Quum

nen te lachen, en vrolyk te zyn, zommige te huilen en ſchreeuwen, andere te woelen, zeldzame grimasjes te maken, tot dat zy in ſlaap vallen, of al duttende met zig zelfs praten, dog alles buiten verſtand; ondertuſſchen ſpeelen de Hoeren met haare Pollen mooy weer, en al ziet het de Man, weet hy egter daar van niets te verhalen, als hy wakker word, als latende hem voorſtaan, dat het een droom geweeſt zy. Zy weeten het door de ervaringe zoo te temperen, dat deze dolligheid by zommige een etmaal, by zommige eenige uren, by andere ook 4 en 5 dagen duurd.

Het is een gemeene kunſt te Goa, zoo wel by de Portugeeze Mixtizen als Inlandſche Vrouwen, en of 'er wel ſcherp regt over gedaan werd, als 't uitkomt, zoo zyn zy egter daar van niet af te ſchrikken.

In deze Ooſterſche geweſten weet men van deze ſchelmeryen zoo niet, en 't is ook niet nodig dezelve te leren, nog ook hoe het zommige ſnoode Brouwers gebruyken (al wonen zy 3600 mylen van Ooſt-Indiën) onder haren drank, om de gaſten dronken te maken.

Dit werd alleenlyk hier beſchreven, om de werkinge van de Dutra *te leeren kennen, en zig daar voor te wagten.*

De remedien, die de Portugezen daar tegens gebruiken, zyn voor eerſt niet met al, wanneer de vrolykheid maar in zotheid beſtaat, want dat gaat gemeenlyk van zelfs over binnen een halve dag, maar zoo de dolligheid langer duurd, en ſwaarder is, zoo gebruiken de Portugeze Artzen voor eerſt braakmiddelen om het reſterende zaad weder uit te brengen door braken, van onderen ſcherpe cliſteren, daar na binden zy en wryven de leden ſtrengelyk, zetten koppen, en aderlaten. De Indiaanſche Meeſters, die van koppen en laten niet houden, gebruiken ſlegts braakmiddelen, ſterke wryvingen, en binden der leden, en zoo het daar mede niet overgaat, zoo zetten zy den Patient in warm water, en brengen hem tot ſterk ſweeten. Na 't braken geven zy hem wyn of ſlappen Arak te drinken, daar in wat Peper en Caneel gemengd zy, en voorts Hoendervleeſch te eeten.

Chriſtoph. Acoſta *ſchryft, dat in dezelve Landen van Oud-Indiën nog 2 andere zoorten van* Dutra *zyn, die ik hier niet gezien hebbe, van maakzel en bladeren de gemeene gelyk; de bloemen zyn ook van dezelfde gedaante, dog die van de tweede zoorte zyn geel, op den grond wat rood. Die van de 3de zoorte, komen met bloemen van Hyoſcyamus meer overeen.*

Beyde die zoorten werden aldaar niet gebruykt dan om te dooden. Egter wiſten de Bramines uit het zaad van de geele eenige pillen te maken, die zeer geprezen zyn in buyk en bloedlopen, daar beete koortzen onder lopen, welkers compoſitie ziet by dien Autheur, als mede in de aanteykeningen van Carol. Cluſius *op 't zelfde Kapittel, daar by ook een* Stramoniam Auſtriacam *met lankwerpige vruchten beſchryft.*

Van de wortel een dragma in wyn ingenomen, brengt een dieſen ſlaap aan met wonderlyke droomen, 't zaad een nacht in azyn geweekt, daar na tot een papje gewreven, ſmeerd men op de Herpes Miliaris, *en op de rooze, die om zig vreet, dewelke in 2 of 3 dagen daar van genezen. In Amboina heb ik gezien de verſche bladeren op de rooze leggen, en de gedroogde telkens weder met verſche te verwiſſelen.*

François Pyrard *door ſchipbreuk in de Maldivas vervallen, en aldaar een tyd lang gewoond hebbende, ſchryft dat door de voorſchreve* Mut-ol *of dol-kruyd, veele Dogters in dezelve Eylanden beſwangerd werden, zonder dat zy weeten van wie, want al wat de menſch in deze uitzinnigheid doed, vergeet hem, als hy weder tot zig zelfs komt, ofte het weinige, dat hy 'er van onthoud, acht hy voor een droom. Zoo heb ik ook bemerkt, dat de dolligheid van dit kruyd gemaakt, wel met ſwaare ſlaap-ziekte en dromen gemengd is, dog als deszelfs werkinge overgegaan is, zoo veel letzel en ſchade aan 't verſtand niet toebrengt als het boven beſchreve* Ginji.

De Portugeeze Schryvers getuigen wel, dat 'er niemand van deze dolligheid en ſlaapziekte dood blyve, egter zyn 'er andere, die zeggen ondervonden te hebben, dat van 't zap of zaad het gewigte van een lood ingenomen zynde, de menſchen ter dood brenge.

De-

Quum Bandæ tam copioſe creſcat in plateis, hinc ſæpe noſtri milites hac falluntur, qui magna ejus ſumunt folia, ipſisque inponunt coctam Oryzam, piſces, aliosque cibos tanquam orbibus; quibus etiam hos obtegunt, unde cibus talis tantam contrahit noxam, ut omnes hunc comedentes primo vertiginoſi evadant, dein cantent, & miras peragant geſtationes, ac tandem ſomnolenti ſint, licet excubias teneant, unde & hæc monere hic voluimus.

Dewyl 't in Banda zoo overvloedig op ſtraat waſt, zoo werden 'er zomtyds onze Soldaten mede bedrogen; dewelke de groote bladeren nemen, den gekookten ryſt, viſſchen, en andere koſt daar op leggen, als op teljoren; ook daar mede toedekken, waar door de koſt zodanige ſchadelykheid ontfangd, dat alle die 'er van eeten, eerſt duizelig werden, daar na zoo wat zingen, en grimmasjes maken, en eindelyk van de ſlaap overvallen werden, al ſtaan zy op ſchildwacht, weswegen wy dit tot waarſchouwinge willen gezegt hebben.

Amboinenſes ac Ternatenſes primores aliquando ſemi ſcrupulum hujus ſeminis cum potu quodam adſumunt, ut hilares ſint, Moluccenſe enim ſemen non tam noxium eſt Goënſi. Ejus antidotum eſt hic, ut primo vomitum excitemus copioſo butyro in cereviſia calida propinato; manus ac pedes lavemus calida aqua, ipſosque fortiter ligemus. Alii acetum propinant, ut fatuitatem a Dutra excitatam tollant, hoc autem ulterius indagandum eſt, in dementia enim ex Opio & Gingi orta, Acetum, Limonum ſuccus, aliaque acida nocent.

De Amboinſche of Ternataanze Grooten, nemen zomtyds een halve ſchrupel of minder van 't zaad in; met eenige drank om vroolyk te worden, want men acht het Moluxe zoo quaad niet als dat van Goa. Zyne tegenbaate alhier is, dat men voor eerſt braken maakt, met veel boter in warm bier ingedronken, handen en voeten waſſchen met warm water, en dezelve ſterk binden. Andere geven ook azyn te drinken, om de gekheid van Duter komende, te benemen, doch dit moet men nader onderzoeken, want in de dolligheid van Amphioen en Ginji, konnen den Azyn, Lemoen-zop, en andere zuure dingen ſchadelyk zyn.

Sinenſes Chirurgi docent, *Dutram* ſeu *Bantohoæ* patriæ ſuæ easdem operationes ac commotiones cauſaviſſe, quas talis peregit, qui ejus ſemen ac folia conlegit: Exempli gratia quidam faciem tingit nigro colore inſtar Diaboli, mirasque agit inter conligendum ſemen geſticulationes. Hoc alicui exhibitum, ejus ſenſus adeo conmovet, ut eosdem faciat motus. Alii illud nocte conligunt, veſtes ſuas ſurſum elevantes, acſi per aquas procederent, quod tum puellis exhibent, quæ hoc idem die peragunt &c.

De Sineeze Meeſters leren, dat de Dutra *of* Bantohoæ *van haar land even zoodanige werkingen en fratzen veroorzaken, als die geene gedaan heeft, die 't zaad ofte bladeren vergaderd heeft. By exempel iemand ſchilderd zyn gezigte met ſwarte verwe als een Duivel, en bedryft zeldzame grimasjes onder 't vergaderen van 't zaad. Dit dan iemand ingegeven zynde, beroerd hem de zinnen zoodanig, dat hy dezelve fratzen na doed. Andere vergaderen het by nacht, hare klederen oprapende, als of zy door water gingen, 't welk zy dan de myden geven; die dat by dage nadoen, &c.*

Has ſimilesque vires quidam forti adſcribunt imaginationi, quæ ex Paraceſſi doctrina ex nobis exhalans fortem impreſſionem & alterationem aliis inpertit corporibus. Alii id ſuperſtitioſum putant. Ego meum judicium ſuſpendo; Iidem porro Sinenſes dicunt, Dutram qualitatem habere, ſi aliquid ejus interne ingeratur; cuncta alia enervare medicamenta, licet millia adſumerentur. Sinenſes autem ſolent per millia numerare, ſique plurimis admiſceatur, cunctorum vires obnebulat, unde dictum obtinuit nomen, quam tamen interne adhibent contra quosdam morbos.

Deze en diergelyke kragten ſchryven zommige de ſterke imaginatie toe, die na de leere van Paracelſus uyt ons uitgaande een ſterke impreſſie en alteratie maakt in andere lichamen. Andere houden het voor ſuperſtitie. Ik ſchorte myn oordeel op; voorts zeggen gemelde Sineeze Meeſters, dat de Dutra de eigenſchap hebbe, als men iets daar van binnens lyfs gebruykt, dat ze alle andere Medicamenten kragteloos maakt, al neemd men eenige duizenden daar op in, (de Sineezen zyn gewend met veel duizenden te tellen) en zoo men 't onder zoo veele mengd, zoo verduyſterd het alle haar kragten, waar van ze de voorſchreeve naam heeft, en egter gebruyken zy die binnens lyfs in zommige gebreeken.

[r] *Garzias ab Orta lib. 2. cap. 24.* narrat quoque, quo modo fures Goæ hominibus norint exhibere Dutræ flores ac ſemina, quæ cibis vel potibus admiſcent, ut, quum ſint hilares, ac dein inſani, ædes ſuas ſpoliare melius poſſint.

Garzias ab Orta libr. 2. cap. 24. *verhaald ook, hoe de dieven te Goa de lieden weeten in te geven bloemen en zaad van Dutra in koſt of drank, om onder derzelver lachen en uitzinnigheid haar huyzen te beroven.*

Euſebius libr. 14. cap. 112. Cohobbæ vires deſcribit; ſed neutiquam ejus formam, putoque potius *Dutram* eſſe quam *Tabacum.*

Euſebius libr. 14. cap. 112. *beſchryft wel de kragten van* Cohobba, *maar geenzints de gedaante, ik oordeele het veel meer* Dutra *te zyn dan de* Tabak.

Nigra Dutra aquæ incocta, atque hac cubilia depurata & lota cimices fugat. Qui ab inpuris mulieribus vel ſcortis infecti ſunt, ac Gonorrhæa laborant, vel ſimili malo, ex doctrina Ternatenſium Chirurgorum hujus radicem exfodere debent ad Orientem ſpectantem, ejusque partem adſumere primo nempe die fruſtulum articuli longitudinis, ſecundo die binorum articulorum, tertio die trium, promittentes ejus certam curationem, ægrum interim oportet quædam conminiſci, & ludibria peragere, Ternatenſium enim *Dutra* potius operatur per imaginationem quam per ſomnum. Vidi homines per aliquot ſeptimanas immo menſes continua fatuitate laborantes & inprægnatos, ſed qui parum dormiebant, ac putabantur *Dutra* eſſe infectos, mihi autem non videtur verum eſſe, tam diu ejus operationes ac vires perdurare.

De ſwarte Dutra in water gekookt, en daar mede de bedſteden gewaſſchen, verdryft de weegluyzen. Die van onreine Vrouwen een Gonorrhæa of diergelyke beſmettinge hebben bekaald, moeten na de leere van de Ternataanze Meeſters, deze wortel uitgraven, die na 't Ooſten ziet, en daar van innemen, de eerſte dag een ſtukje van een lid lank, de 2de dag van 2 leden, de 3de dag van 3 leden, en beloven daar op een onfeilbare genezinge, dog moet den Patient ondertuſſchen wat apen en fantaſeren, want het Ternataanze Dutra werkt meer een fantazy, dan een ſlaap. Ik hebbe perzonen zien lopen eenige weeken en maanden lank met een geduurige gekheid beladen, maar van weinig ſlaap, die men ſuſtineerde, dat met Dutra vergeven waren, maar by my is het tot nog toe niet waarſchynelyk, dat zyne kragten zoo lang duuren kunnen.

Zingiber quoque antidotum eſt Dutræ, uti & tener Calappus propinatus ſed viridis, uti *Calappa Pumila*, quod etiam prodeſt aliis fructibus & ſuccis, qui anxietatem & vertiginem adferunt, uti recenti Pangio & Opio. Foliorum ſuccus cum fuligine cacaborum vel cum pulligine mixtus, nigrum exhibet pigmentum, quo exterior ſuperficies clypeorum Amboinenſium obliniuntur, quæ dein ſuperducitur viſcoſo lacte *Arboris Pinguis* & *Lactariæ*, ut ſplendor ipſis concilietur, hæc autem ars non inſtituitur pro plebeis, ſed pro propugnatoribus, qui per adſpectum hujus nigri coloris hoſtes quaſi terrefacere & vertiginoſos reddere putant.

Gember is ook een tegengift van Dutra, als mede een jong Calappus gedronken, van dat groene geſlachte, gelyk Calappa Pumila, *'t welk ook helpt tegens andere vruchten en zappen, die benouwd en duizelig maken, als verſche Pangi en Amphioen zelfs. Den zap der bladeren met roet van kookpotten of ſwartzel gewreven, geeft een ſwarte verwe, waar mede men de buitenſte vlakte van de Amboinſche ſchilden beſtrykt, 't welk men daarna overſtrykt met de kleverige melk van den boom* Arbor Pinguis *en* Lactaria, *om de glans te geven, dog deze konſt is niet voor Jan Hagel, maar voor eenige Voorvechters, die door het aanſchouwen van deze ſwarte verwe de Vyanden quantsuys willen duizelig maken en verſchrikken.*

Dutræ radicis fruſtulum adſumptum vehementem ſubprimit Cholericum fluxum, Ternatice *Cadado* dictum, qui morbus aliis ſæpe non auſcultat remediis, ſi enim ſit levior iſte fluxus, Gendaruſſæ albæ radix ſatis valet, quæ nempe effoſſa eſt, nec tacta halitu effoſſoris. Radicis fruſtulum cum Zingibere maſticatum Aſthma curat.

Een ſtukje van Dutras-wortel ingenomen, ſtut het geweldige bord, op Ternataanſch Cadado *genaamt, dat voor andere middelen niet wyken wil, want tot een ligter bord is genoeg de wortel van Gendaruſſa, die uitgegraven is zonder geraakt te zyn van den aaſſem des Gravers. Een kleen ſtukje van de wortel met kleene Gember gegeten, geneeſt de aamborſtigheid.*

Fructus ejus excavatus, ita ut plurimis ſit orbatus officulis, ac denuo repletus Calappi oleo, & obturatus fruſtulo Allii, & ſub cineribus toſtus adhibetur contra aures exulceratas, ſi oleum iſtud iſtis inſtilletur, bina triave ejus officula cum Pinanga maſticata ſitim ſedant, quod in itinere marino uſitatum eſt nautis: Semen ejus contritum, ac per noctem in recenti Saguero maceratum, dein expreſſum, & Gorgelons ſeu excipulis inpoſitum detegit Sagueri fures, omnes enim, qui hunc potant ſuccum, miras peragunt ludibrias actiones.

De vrucht uitgebold, dat 'er de meeſte korls uitkomen, daar na gevuld met Calappus-oly, en een ſtukje look weder toegeſtopt, en in een heete aſſche gebraden, werd gebruikt tegens ſweerende ooren, als men 't voornoemde oly daar in druypt, 2 of 3 korls met Pinang gegeten, verſlaan den dorſt, op zee gebruikelyk voor Zeelieden. Het zaad gewreven, in verſche Sagueer een nacht geweekt, uitgeparſt, en in de Goroerongs gedaan, verraad de Sagueers-dieven, want alle die 'er van drinken, bedryven zeldzame potzen.

Quum in Banda copioſiſſime creſcat, ſemen ejus multum in terram decidit, quod Columbæ edentes inde adeo inebriantur, ut in plateis decidant vertiginoſi.

Dewyl in Banda zeer veel waſt, valt het zaad veel op de grond, 't welk de Duyven dan eeten, en worden zoo dronken daar van, dat zy op ſtraat rollen.

Tandem notandum eſt, albam ſpeciem quam maxime noxiam haberi, uti & teterrimum fundit odorem, fere inſtar putridorum piſcium, nigra vero & rubra, quæ etiam *Batsjana* vocantur, multo minus nocent, ac proinde tantummodo in Medicina adhibebuntur.

Eindelyk ſtaat te merken, dat het witte geſlachte voor 't ſchadelykſte gehouden werd, gelyk het ook den vuylſten reuk heeft, ſchier als verrotte viſſchen ſtinkende; maar het ſwarte en roode, het welk men ook het Batsjanſe *noemd, zyn veel onſchadelyker, en zullen dierhalven alleen in de Medicynen gebruykt werden.*

In *Hort. Malab. tom.* 2. *fig.* 28, 29, & 30. tres Dutræ ſpecies deſcribuntur ſub nomine Malabarico *Hummatu*, Bracmanis *Dotiro*, quarum prima & tertia in hisce inſulis notæ ſunt, licet in iſtis capitibus nil commemoretur de ingrato foliorum odore, & ſeminis abuſu, qui tamen ſine dubio in Malabaris & Couchinenſibus regionibus magis notus eſt quam in hisce terris.

In Horto Malab. tom. 2. fig. 28, 29, *en* 30. *werden* 3 *zoorten van Dutra beſchreven onder den Malabaarze naam* Hummatu, *en den Bramineezen* Dotiro, *waar van de eerſte en derde in deze Eylanden bekend zyn, hoewel men in de voornoemde Kapittelen niets vind aangeaald van den vuylen ſtank der bladeren, en 't misbruyk des zaads, dewelke buiten twyffel in de Malabaarſche en Couchinſe Landen bekender is dan in deze quartieren.*

Experimentum quoddam narratur, aliquem mortuum fuiſſe, qui errore Dutræ folia loco Lactucæ ederat. Sic quoque expertus fui, hoc ſemen longos per annos in terra incorruptum manere, ſaltem rubra ſpecies, quam ex Batsjana juſſeram deferri; intra ſex annos in horto meo non excreverat, quum domus mea incendio communi anno 1687 vaſtaretur, brevi autem poſt iſtud incendium & pluvias lapſas iſta ſpecies ſeſe iterum obferebat in area deflagrata, contra in Bandæ litore adeo eſt exſtirpata, ut intra ſex annorum ſpatium nullam obſervaverim.

Men verhaald ook een experiment, dat iemand zoude geſturven zyn, dewelke door abuys de bladeren van Dutra voor Salade zoude gegeten hebben. Zoo heb ik ook ervaren, dat dit zaad in de aarde lange jaren onbedorven kan blyven, immers de roode zoorte, die ik uit Batsjan hebbe laten komen, was in geen 6 jaren in myn tuin gezien, doen myn buys afbrande in den algemeene brand Anno 1687. *en kort na den brand en eenig regen, quam die zoorte weder voor den dag op 't verbrande Erf; daar en tegen is het in Banda op ſtrand zodanig uitgeroeyd, dat ik na 6 jaren niet meer daar van gezien hebbe.*

Tabula Octogeſima Septima

Ad *Figuram Primam Stramoniam* ſeu *Dutram* exhibet *Indicam albam.*

Figura Secunda Stramoniam ſeu *Dutram* proponit *rubram.*

De zeven en tachtig ſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *Oost-Indiſche witte Stramonie* ofte *Dutra.*

De *Tweede Figuur* wyſt aan de *roode Indiſche Stramonie* ofte *Dutra.*

OBSERVATIO.

Hæc eſt *Datura* pericarpiis nutantibus globoſis. *H. Cliff. p.* 55. & Stramonia ſeu Datura, pomo ſpinoſo rotundo, longo flore *Herm. H. L. B. p.* 583. & Stramonium fructu ſpinoſo rotundo, flore albo ſimplici & flore violaceo, duplici triplicive. *Tournef. inſt. p.* 118 & 119. & Stramonium Zeylanicum *Muſ. Zeyl.* & *Theſ. Zeyl. p.* 221. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

Dit is de *Datura* met ronde geboogde vrugt-kelken in de *Hort. Cliffort. p.* 55. en Stramonia of Datura, met een ronde ſtekelige appel, en een lange bloem van *Herm.* in de *H. L. Bat. p.* 583. en Stramonium met een ronde ſtekelige vrugt, en een witte enkelde, als mede met een dubbelde en driedubbelde Violette bloem. van *Tournef. inſtit. p.* 118 en 119. en de Zeylonſche Stramonium van het *Muſ. Zeyl.* en de *Theſ. Zeyl. p.* 221. alwaar het overige ziet.

Fig. 2.

Fig. 1.

CAPUT QUINQUAGESIMUM.

Capſicum Indicum. Tſchili.

UTi ignis & aqua in terra adfinitatem habent, ſic inter plantas varia obcurrunt genera, quarum ſpecies extremæ obpoſitæ quoque ſunt qualitatis, uti ignis & aqua, atque adfines tamen ſibi ſunt per mediam quandam ſpeciem.

Sic adfinitas quædam eſt inter ferventes Caryophyllos, & frigidas Jamboſas per ſilveſtrem arborem, quæ *Arbor rubra* vocatur, ac ſic a frigida Indica *Stromonia* natura per temperatum Trongum tranſit ad fervens & urens Capſicum, ſeu Piper Braſilienſe, quod demonſtrat character foliorum ſuorum, declarans adfine eſſe Solanis.

Hoc *Capſicum* hodie creditur per Hesperiæ regionis nationem primo ex Braſilia, India Occidentali & Orientali in Europam fuiſſe translatum, veteribusque ignotum fuiſſe, ulteriore autem disquiſitione compertum eſt, hoc a vero alienum eſſe, immo puto penitus erroneum eſſe, ac dico *Plinio* & *Actuario* jam fuiſſe notum; atque ex India Orientali ſenſim in Occidentalem fuiſſe delatum. Concedo, illud, quod hodie in noſtris oſtenditur regionibus, primo ex Americanis fuiſſe translatum, & ab Indiæ Orientalis planta parum differre.

Præteribo itaque amplam dare ſatis noti Braſilienſis Piperis deſcriptionem, quod a *Carolo Cluſio*, *Dodonæo*, ac præſertim ab Italo *Gregorio de Reggio* factum eſt, qui poſterior in peculiari tractatu duodecim ejus deſcripſit ſpecies.

Indicum itaque genus, vulgo *Ritsjes* ſeu *Tſchili* dictum in tres divido ſpecies, uti primo in magnam rubram, ſecundo rubram parvam, tertio luteam parvam, quarum quævis ſuas iterum habet varietates.

Primo *Capſicum majus rubrum.* Malaice *Tſchili Ayer*, frutex eſt; qui ſponte ſua non bene ſeſe erigit, ſed ſuffulciendus eſt, tam ob ejus gracilitatem, quam fructuum gravitatem. Ejus ſurculi ſunt anguloſi, parum ſtriati, fragiles, & virides. Folia ejus quatuor pollices longa ſunt, digitum lata, illis Perſicariæ ſimilia, Solanorum quomodo characterem habentia, una enim ejus pars prope petiolum anguſtior eſt altera, ſuntque porro obſcure virentia, glabra, paucis obliquis admodum coſtis pertexta, ab utraque parte protuberantibus.

Flos ejus ſtellatus eſt, ex quinque ſexve albis petalis conſtans; cum totidem ex violaceo fuſcis ſeu plumbeis ſtaminulis in centro.

Fructus cum Braſilienſi Pipere maxime convenit, ſunt enim oblongæ ſiliquæ, ab illo in hac re differentes, quod non ſint coniformes, vel ſuperius acuminatæ, ſed obtuſæ & compreſſæ, acſi obtuſi eſſent digiti. Exterior ipſarum ſuperficies non glabra eſt, ſed ſinuoſa & ſtriata, primo viridis, dein eleganter ſplendens, & rubra inſtar Coralliorum politorum. Per medium harum ſiliquarum fulcrum tranſit, quod alis ſeu pelliculis fructum quodammodo in binas tresve dividit cellulas, in quibus tenuia ac plana reconduntur ſemina, plerumque alternata, ſubrotunda, & ad unam partem excavata, inſtar creſcentis Lunæ, vel inſtar cordis, ex flavo colore albentia, quale & fulcrum eſt. Neutiquam hæc ſemina totum replent ſaccum ſeu fructum, maxima enim ejus pars vacua eſt, ſeu vagis filis pertexta.

Hæcque fila & ſemina ferventiſſimi ſunt ſaporis, primo autem nullus ſentitur ardor, immo ſiliquæ caro multo magis fatua eſt ſeu aquoſa, unde & *Water-Ritsjes* vocatur, brevi autem poſt tanta perſentitur acrimonia & ardor in ore & faucibus, ut multo penetrantior & calidior ſit quam in ſubſequentibus minoribus ſpeciebus.

Hæc ſpecies varietatem quandam habet, foliis ac floribus non diverſam, ſed ejus ſiliquæ vix digiti articulum longæ ſunt, craſſæ, & ſuperius compreſſæ & gibboſæ, & quædam quaſi bulboſæ, ſplendentes quoque & rubræ, ſaporis acrioris. Utriusque ſiliquæ deorſum ſemper pendent, uti & floſculorum pedunculi deorſum flectuntur. Si ſiliquæ hæ confringantur, aqua quædam cum granulis exſilit.

Secundo

L. HOOFDSTUK.

Het Capſicum, ofte Ritsjes.

GElyk het vuur en water in de aarde t'zamen maagſchap maken, zoo vind men onder de planten ook verſcheide geſlachten, wiens uitterſte zoorten van ſtrydige eygenſchappen zyn, gelyk vuur en water, en egter hunne maagſchap t'zamen knopen door een middelzoorte.

Zoo vind men een maagſchap tuſſchen de beete Nagelen en koude Jamboezen, door de wilde boom Arbor Rubra, *en nu van de koude Indiſche* Stramonia *gaat de natuur over door de getemperde Trongs tot het beete en brandende Capſicum of Braſiliſche Peper, 't welk, uitwyzende de caracter aan zyne bladeren, zich mede reekend onder de maagſchap van Solanum.*

Van dit Capſicum *gelooft men bedendaags, dat het door de Hesperiſche Natie eerſtmaal uit Braſil, Weſt- en Ooſt-Indiën in Europa gebragt, en de Oude onbekend zy geweeſt, maar by nader onderzoek bevind men dit niet waarſchynelyk te zyn, ja ik houde het voor een notoir abuys, en zegge, dat het* Plinio *en* Actuario *zy bekend geweeſt, en uit Ooſt-Indiën in de Weſterſche delen allenxkens gebragt. Ik ſtaa toe, dat het geene men bedendaags in onze Landen teond, eerſt uit de Americaanſche Landen gebragt zy, en van het Ooſt-Indiſche wat verſchille.*

Ik zal dan overſlaan de beſchryvinge van de genoegzaam bekende Braſily-peper, wytloopig beſchreven door Carol. Cluſius, Dodonæus, *en inzonderheid* 12 *zoorten by den Italiaan* Gregorius de Reggio, *in een byzonder Tractaatje van deze plante gemaakt.*

Het Ooſt-Indiſche geſlachte, in 't gemeen Ritsjes *of* Tſchili *genaamt, verdeel ik in* 3 *zoorten, als* 1 *groote roode,* 2 *kleene roode,* 3 *kleene geele, waar van ieder haar veranderinge heeft.*

1. Capſicum majus rubrum. *Maleyts* Tſchili Ayer, *is een ſtruyk, die niet wel op zyn zelfs kan ſtaan, maar moet wel onderſtut werden, zoo wegens zyn rankheid, als ſwaarte der vruchten. Zyne ryskens zyn boekig, wat geſtreept, breukzaam, en groen; de bladeren* 4 *duymen lank,* [illegible] *vinger breed, die van Perſicaria gelyk, hebbende eenigzints de caracter van Solanums, want de eene helft is agter by den ſteel ſmaller dan de andere, donker-groen, glad, met weinige zeer ſchuynze ribben, die ter weerzyden uitbuylen.*

De bloem is geſternd, uit 5 *en* 6 *witte blaadjes gemaakt, met zoo veele violet-bruyne of loodverwige ſpitsjes in de midden.*

De vruchten komen met de Braſiliſche Peper naaſt overeen, want het zyn lankwerpige bouwen, daar in verſchillende, dat zy niet kegelformig of vooren toegeſpitſt zyn, maar bot en ingedrukt, als of het ſtompe vingers waren. De buitenſte vlakte is ook niet even, maar bogtig en vol dollen, eerſt gras-groen, daar na ſchoon blinkend-rood, als gepolyſte Coraalen. Door de midden van deze bouwen, gaat een pilaar, die met zyne vlerken ofte vellekens de vrucht eenigzints in 2 *ofte* 3 *cellekens verdeeld; daar in hangen dunne platte zaden, meeſt overdwers rondachtig, doch aan de eene zyde met een keepje, als een waſſende Maan, of als een hert, uit den geelen wit, gelyk ook de pilaar. Zy vervullen het ſaxken geenzints, maar 't grootſte deel deszelfs is ydel, of met ydele draden doorweven.*

Deze zaden en vezels daar rondom, zyn zeer heet van ſmaak, doch in 't eerſte gevoeld men geen brand, ja het vleeſch van de bouwen is veel meer laf of wateragtig, daarom men ze Water-Ritsjes *noemd, maar kort daar na gevoeld men alzulke groote ſcherpigheid, en brand in mond en keel, dat ze veele beter houden dan de volgende kleene zoorte.*

Dit geſlachte heeft nog eene veranderinge aan bladeren en bloemen niets verſchillende, maar de bouwen zyn qualyk een lid van een vinger lank, dik, vooren diep ingedrukt en bultig, zommige wat evener als bollen, mede blinkend-rood, en wel zoo ſcherp. Beide deze bouwen hangen altyd neerwaards, gelyk ook de bloempjes met bare ſtelen onderwaarts gebogen ſtaan. Als men de bouwen in ſtukken douwd, zoo ſpringt 'er water met eenige korls uit.

2. Capſi-

Secundo *Capſicum minus rubrum*, eſt arbuſcula fruticoſa, ſeſe ipſam ſuſtinens, quatuor, & quinque pedes alta, ramos gerens denſos, inferius lignoſos, virides, & anguloſos, erectos, ſed ſimul fragiles. Ejus folia minora ſunt quam in præcedenti, plerumque enim in hisce quo minores ſunt fructus, eo & minora obſervantur folia, digitum longa, minimum digitum lata, inferius quaſi dentata, non directe extenſa, ſed ſinuoſa, & inflexa.

Flores ejus albi ſunt uti in priore, ſed minores, plerumque ex quinque acutis petalis conſtantes cum pedunculis deorſum flexi.

Siliquæ tenuiores ſunt, & minores prioribus, quædam binos, quædam tres articulos longæ, vix minimum digitum craſſæ, ſuperius acuminatæ inſtar epiſtomii, quod dolio intruditur, ſeu uti Gaſcones apud Scaligerum comparant cum canis pene, externe intenſe rubræ, & ſplendentes, non glabræ, ſed tuberculis, & punctulis notatæ, intus repletæ totæ ſimilibus, oblique, & per longitudinem locatis ſeminibus, quæ oblongiora ſunt prioribus, ad primum guſtum adeo fervida, & acria, ut labia, & fauces quaſi exurant magis quam ullum Piper. Harum ſiliquarum longiſſimæ deorſum pendent, breviores, & rotundiores ſurſum elevantur, hæc quoque ſpecies breves, & obtuſas gerit ſiliquas, ita ut tres quatuorve hujus mediæ ſpeciei ſint varietates.

Tertio *Capſicum minus flavum* ſimilis eſt lignoſus frutex, multoque minora magisque inflexa gerit folia, ejus ſiliquæ ſemi digitum circiter longæ ſunt, ultra pennam craſſæ, ſeminibus quoque refertæ, ſed rotundioribus quam in antecedente, primo virides, dein plumbeæ, ſeu ex nigro, & viridi mixtæ, ac tandem intenſe luteæ. Hujus ſpeciei plurimæ eriguntur, quædam longiores oblique locantur, quædam etiam deorſum. Interſunt etiam quædam ſuperius obtuſæ, vix flavæ, ſed nigricantes fere. Ita ut ſi quis tales velit notare varietates, in India Orientali æque duodecim poteſt numerare ſpecies, quam memoratus *Gregorius de Reggio* in Europa.

Hæc tertia, ſeu flava ſpecies omnium fervidiſſima habetur, quod & re vera comperitur, atque mirandum eſt, omnium Capſicorum, ſeu *Tschilis* ſemi maturos fructus, h. e. qui ex viridi colore per nigricantem tranſeunt ad flavum, vel rubrum colorem, multo acriores eſſe penitus maturis, licet doctiſſimus *Scaliger exercit.* 141. hoc comprehendere nequeat, ſed *Cardanum* carpit: Ut hoc rite intelligatur, ſciendum eſt, hanc acrimoniam non ex fervore oriri, qui, uti *Scaliger* dicit, in maturis fructibus neceſſario major erit, ſed ex corroſivo quodam humore, qui in inmaturis plerumque fructibus major, & acrior eſt quam in maturis. Omnes porro ſpecies, quas in Portugallia obſervavi ex Braſilia delatas, ibi licet luxurioſe creſcerent, humiliorem gerebant fruticem, ſed multo majora folia, ac fructus, quam unquam in India Orientali conſpexi, ſiliquæque ultra digiti longitudinem, & craſſitiem habebant, omnes eleganter rubræ, & quantum recordari poſſum, multo minus acres illis Indiæ Orientalis, licet intellexerim in inſula St. Jago parvam quoque ejus obcurrere ſpeciem.

Hæc familia per ſata propagatur ſemina, nullique ramuli, quum excreſcant hæ plantæ, abrumpendi ſunt, donec juſtam adquiſiverint magnitudinem, ramique ſint penitus lignoſi. Aliquando ſubcedit, abruptos ramos terræ commiſſos progerminare, ſed raro, & tantummodo calido, & pluvioſo coelo. Luxurioſe creſcit, ſi in aperta locetur area, ſepibus circumſtructis, ædisque quisquiliis circumjectis.

Nomen. Latine *Capſicum Orientale* ad diſtinctionem *majoris Occidentalis*, quod in Hiſpania, & Portugallia obcurrit, hocque nomen primum ab *Actuario* productum eſt. Apud *Plin. libr.* 9. *cap.* 12. *Siliquaſtrum*, & *Piperitis* obcurrit, quæ nomina multi docti hisce tribuunt plantis, quibuscum huc usque conſentio, quum nullam aliam noverim plantam, hujus Piperis fervorem habentem, & ſimul ſiliquoſam. Contra non adſentio, ab *Avicenna* ſub nomine *Zingiberis Canini* deſcribi, licet non declarare poſſim, quo nomine *Tschili* apud *Avicennam* obcurrat, puto autem, ipſum tantum illas deſcripſiſſe res, quæ ipſi ex India adferebantur, ac forte nunquam vidit *Tschili* ſiccatas ſiliquas.

No-

De tweede Capſicum minus rubrum *werd een beeſteragtig boompje, dat op zig zelfs vier, en vyf voeten hoog ſtaat, digt van takken, die beneden houtagtig, grasgroen, en geboekt zyn, overeind ſtaan, en mede bros. De bladeren zyn kleender dan aan 't voorige, want hoe kleender de vruchten vallen, hoe kleender de bladeren ook zyn in 't gemeen, een vinger lank, en een pink breed, agter als of zy getand waren, niet regt uitgebreid, maar bochtig, en gekruld.*

De bloemen zyn wit als aan 't voorgaande, doch kleender, ordinaris van vyf ſpitsjes gemaakt, met hare ſtelen neerwaarts gebogen.

De houwen zyn dunder, en kleender dan de voorgaande, zommige twee, zommige drie leden lank, ſchaars een pink dik, vooren toegeſpiſt gelyk een zwik, die men in een vat ſteekt, of gelyk het de Gaſconjes by Scaliger vergelyken by Hondspint, van buiten mede hoog-rood, en blinkende, niet even, maar pukkelagtig, binnen heel uitgevuld met diergelyke zaden, die ſchuins, of in de lengte gerangeerd leggen, en lankwerpiger zyn dan de voorige, ter eerſten proeve zoo heet, en ſcherp, dat zy lippen, en keel verbranden, meer als eenig Peper. Van deze hangen de langſte neerwaarts, de kortere, en rondere ſtaan opwaarts, zoo zyn 'er ook van deze zoorte korte, en ſtompe, zoo dat men drie, of vier veranderingen van dit middel geſlacht heeft.

De derde Capiſicum minus flavum *is een diergelyk houtachtig heeſter, heeft nog kleender, en gekrulder bladeren, de houwen zyn omtrent een halve vinger lank, ruim een ſchaft dik, mede met zaden, die weder ronder zyn dan aan de voorige, uitgevuld, eerſt groen, daar na loodverwig, of uit den zwarten, en groenen gemengd, ten laatſten hoog-geel. De meeſte van dit geſlachte ſtaan overeind, zommige, die wat langer zyn, ſtaan ſchuins, zommige ook neerwaarts. Daar zyn 'er ook, die vooren ſtomp werden, weinig geel, maar blyven zwart-groen. In ſumma die op diergelyke veranderingen wil zien, die kan 'er in Oost-Indiën zoo wel 12 zoorten van vinden als de voornoemde* Gregorius de Reggio *in Europa gedaan heeft.*

Dit derde, of geele geſlacht werd voor 't allerheetſte gehouden, gelyk men ook in der daad bevind, en het is te verwonderen van alle Tschilis, *dat de halfrype, dat is die van de groene verwe door het zwart-groene overgaan tot het geele, of roode, ſcherper bevonden werden dan de geheel rype, hoewel den hoog-geleerden* Scaliger exercit. 141. *dit niet begrypen kan, maar* Cardanum *daar over heriſpt. Om dit dan te verſtaan, zoo moet men weeten, dat deze ſcherpigheid juiſt niet van hitte komt, die, gelyk* Scaliger *zegt, in rype vruchten grooter moet zyn, maar van een corroſive vogtigheid, die gemeenlyk in onrype vruchten meerder is dan in rype. Alle diegene nu, die ik in Portugal gezien hebbe uit Braſil overgebragt, en aldaar weeldrig genoeg waſſende, waren lager van ſtruik, maar veel grootter van bladeren, en vruchten, dan ik ooit in Ooſt-Indiën gezien heb, de houwen meer dan een vinger lank, en dik, alle ſchoon-rood, en na myn ontboud verre zoo ſcherp niet als het Ooſt-Indiſche, hoewel ik verſtaa, dat 'er op 't Eiland St. Jago ook een kleene zoorte vald.*

Dit gewas werd door zyn zaad gezaaid, en men moet in 't opwaſſen geen takjes daar van afbreeken, tot dat het zyn volkome grootte heeft, en met houtachtige takken verzien is. Het gelukt, dat zomtyds de afgebrokene takken in de aarde gezet, beklyven, doch zelden, en alleen by warm regenweer. Het groeid weeldrig als men 't in een open plein plant, heiningen rondom maakt, en het uitvaagzel van 't huis rondom ſmyt.

Naam. *In 't Latyn* Capſicum Orientale *tot onderſcheid van 't* groote Occidentale, *het welk men in Spanje, en Portugal ziet, zynde deze naam eerſt van* Actuarius *voortgebragt. By* Plin. lib. 9. cap. 12. *vind men* Siliquaſtrum, *en* Piperitis, *welke namen veele geleerde op dit gewas paſſen. waar mede ik my by proviſie conformeere, vermits ik geen ander gewas ken, het welk zoo heet zy als Peper, en houwen dragende. Daar en tegen kan ik niet toeſtaan, dat het by* Avicenna *onder de naam van* Zingiber Caninum *beſchreven zy, hoewel ik ook niet aanwyzen kan, hoe* Tschili *by* Avicenna *genaamt zy, maar ſuſtineere, dat by beſchreven heeft alleenlyk die dingen, die hem uit Indiën toegebracht wierden, en misſchien heeft by de gedroogde* Tschili *houwen nooit gezien.*

De

Nomen Portugallicum in India eſt *Recche*, ſeu uti nos legimus *Retsje*, unde derivatur *Rechear*, & *Rechead*, h. e. ſalgama, ſeu fructus quivis aceto, & muria conditi, quod nunquam fit ſine hisce ſiliquis. Belgice nos ipſum vocamus *Ritsje*, ac Ternatenſes, & Amboinenſes *Ritsja*. Malaice *Lada Tschili*, ac tantummodo *Tshili*, unde multi crediderunt, hoc Piperis genus primum ex regno *Chili* fuiſſe translatum, quod cum vero non videtur convenire. Minori cum jure a quibusdam *Piper Indicum*, ſeu *Indianum* vocatur, quum omne Piper ex India deferatur. Præ omnibus autem deridendus eſt iſte bonus vir, qui præ ignorantia linguarum, ac ſimilitudine vocis *Recche Ricinum Americanum* vocavit, verum enim nomen Indiæ Occidentalis eſt *Axi*, ſeu uti nos legimus *Achi*. Javani, Balaienſes, & Maccaſſarenſes confundunt illud cum Pipere longo, primis enim nationibus dicitur *Tabe*, & *Tabia*, & Maccaſſarenſibus *Lada*. Boegice *Paſſee*. Bandice *Caledupa*; in vicinis noſtris Uliaſſerenſibus *Cadurpa*.

Tres autem memoratæ ſpecies ſequenti diſtinguuntur modo; Prima, & maxima vocatur *Tschili Beſaar*, & *Tschili ayer*. Javanice, & Baleyice *Tabe Lomboc*: Secunda, ſeu media ſpecies *Tschili Mera*. Baleyice *Tabe Kling*. Tertia *Tschili Cuning*. Baleyice *Tabe Rawit*. *Capſicum Occidentale* præter dicta nomina ſubſequentia gerit. Belgis *Spaanſche Peper*, quum ex novæ Hiſpaniæ regionibus ſit adductum. In Portugallia vocatur *Pimentaon*, quaſi dicas *Piperaſtrum*, ſeu Piperis congener, item *Pimenta d Braſil*, ſeu Braſilienſe Piper. Vocem *Axi* Portugalli ſcribunt *Achi*, unde deſcendit Indica vox *Achar*, quod nos legimus *Atsjar*, idem denotans quod ſupra dictum *Recchead*.

Locus. Ego, uti dixi, puto eſſe plantam Indicam, ab antiquis jam temporibus per totam Indiam Orientalem notam, nullaque eſt ædicula, ſeu area tam puſilla, nec ullus paterfamilias tam pauper, ſi modo terræ angulum prope caſam poſſideat, quin *Tshili* concedat locum, quum aroma ſit adeo familiare, & catholicum, ut quotidiano conducat cibo.

Uſus ejus in India multo vulgatior eſt ipſo Pipere, quam ubique tam facile plantari, & coli poſſit, atque hinc quivis, quam pauper etiam ſit, illud nihilo conquirere poſſit; Cuivis additur condimento, quod Piper aliter ingreditur, licet multum ab ejus ſapore differat, & acrimonia illud ſuperet. Indi adeo huic ſunt adſueti, ut ejus ſiliquas groſſo modo conterant, & cum cibis comedant, quem in finem virides potiſſimum eligunt ſiliquas, quæ ad primum guſtum acriores ſunt maturis, dicentes incolas maturos fructus primo quidem eſſe debiliores, ſed dein vehementiorem in ore cauſſare ardorem teneris inmaturis. Europæi noſtrates hisce quoque adeo adſueti ſunt, ut indigenis palmam dare negent.

Exquiſitus quoque oris ſapor detexit, quosdam eſſe cibos, qui cum Tschili mixti præſtantioris ſunt guſtus, quam ſi cum Pipere præparati eſſent, præſertim Amboinenſium *Papeda*, ac quodvis *Atsjar*, quum vero tam fervidi ſint, vel potius cum modico calore mordentem, & corroſivam habeant acrimoniam, hinc quotidianus ipſorum uſus non quibusvis conducit hominibus, præſertim calidis, & bilioſis, neque illis, qui Aſthmate, tuſſi, vel quovis pectoris morbo laborant, nimium enim ſanguinem inflammant, & pectus obprimunt, contra pinguibus hominibus, quique frigido, & pituitoſo laborant ſtomacho, quam ſaluberrimi ſunt hi fructus, concoctionem enim promovent, nimios ventriculi exſiccant humores, ejusque naturalem excitant adpetitum. In quibusdam mulieribus obſervatum fuit, quam maxime profuiſſe ipſarum conceptui, ac fæcunditati, unde & coenobitis prohibiti ſunt.

Quumque compertum ſit, *Tschili* amatores cito ſeneſcere, rugoſos, & frigidos eſſe, hinc multi ſunt putantes, tam *Tschili* quam quodvis Piper frigidæ eſſe naturæ, ſed hi ſimul dicant Solis radios itidem eſſe frigidos, quum accenſam candelam meridie exſtinguere valeant, ſed major ignis minorem ſuffocat, ſic quoque meliore jure dici poteſt, vehementem Piperis, & Tschili fervorem naturali noſtro calori nimis fortem eſſe, accauſticum, ſique nimis uſurpetur, hunc ſuffocat, & enervat.

De Portugeeze naam is in Indiën Recche, *of gelyk wy lezen* Retsje, *waar van komt* Rechear, *en* Rechead, *dat is allerhande vruchten in Azyn, en Peekel ingeleid, 't welk nooit geſchied zonder deze bouwen. In 't Duits noemen wy ze* Ritsje, *en de Ternatanen, en Amboinezen* Ritsja. *Op Maleyts* Lada Tschili, *of ſlegts* Tschili, *het welk veele heeft doen gelooven, dat dit ſlag Peper eerſt uit het Koninkryk Chili gebragt zy, het welk niet waarſchynelyk is. Nog minder reden hebben zy, die het* Piper Indicum, *ofte* Indianum *genoemd hebben, want alle Peper komt uit Indien. Boven al is te belachen die goede man, die het door onkunde van de taale, en gelykheid van het woord* Recche *genaamt heeft* Ricinus Americanus, *want de regte naam in Weſt-Indien is* Axi, *of gelyk wy lezen* Achi. *De Javanen, Baleyers, en Maccaſſaren confundeeren het met lange Peper, want de eerſte Natien noemen het* Tabe, *en* Tabia, *De Maccaſſaren* Lada. *Boegis* Paſſee. *In 't Bandaas* Caledupa. *In onze nabuurige Uliaſſers* Cadurpa.

De drie voornoemde zoorten werden aldus onderſcheiden, de eerſte, en grootſte biet Tshili Beſaar, *en* Tschili ayer, *In 't Javaans, en Baleys* Tabe Lomboc: *De tweede of middelzoorte biet* Tschili Mera. *In't Baleyts* Tabe Kling. *De derde* Tschili Cuning. *Op Baleys* Tabe Rawit. *Het* Capſicum Occidentale *beeft behalven de voorſchreve namen nog deze. By de Neerlanders* Spaanſche Peper, *om dat het uit de nieuwe Spaanſche landen aangebragt is. In Portugal biet het* Pimentaon, *als of men zeide* Piperaſtrum, *een nabootzer van Peper, als mede* Pimenta d' Braſil, Braſiliſche Peper. *Het woord* Axi *ſchryven de Portugeezen,* Achi, *waar van komt het Indiſch woord* Achar, *'t welk wy lezen* Atsjar, *beduidende even 't zelve als 't bovenſtaande* Recheado.

Plaats. *Ik houde het, als gezegt, voor een Inlands gewas, al van oude tyden door gebeel Ooſt-Indien bekend, en daar is niet een huisje, of erfje zoo kleen, en niet een Huisvader zoo arm, die maar een kleen boekje land by zyn hutje heeft, of by gund den* Tschili-*boom een plaats, om dat het een zoo algemeene ſpecery is, en in de dagelykze koſt nodig.*

Gebruyk. *Zyn gebruik in Indien is veel gemeender dan van de Peper, om dat het overal zoo ligt te planten is, en een ieder, hoe arm by zy, 't zelve by der hand heeft. Men doed het in allerhande ſouce, daar men anders de Peper in gebruikt, hoewel 't in ſmaak veel daar van verſchild, en ook in ſcherpigheid dezelve overtreft. De Indianen zyn 'er zoo aangewend, dat zy de bouwen maar groffelyk in ſtukken wryven, en met de koſt opeeten, waar toe zy nog meeſt de groene bouwen neemen, die in 't eerſte praeven ſcherper zyn dan de rype, waar tegen de Inlanders inbrengen, dat de rype vingers wel in 't eerſte laffer ſchynen, maar daar na een velder brand in de mond veroorzaken dan de jonge onrype. Onze Europianen zyn 'er mede zoo aangewend, dat zy de Inlanders niet willen toegeven.*

Ook beeft de nauwkeurige mond ondervonden, dat 'er zommige ſpyzen zyn, die met Tschili beter ſmaken dan met Peper, voornamentlyk de Amboinſche Papeda, *en allerhande* Atsjar, *doch dewyl zy zoo exceſſive heet zyn, of veel meer by een matige bitte een bytende, en corroſive ſcherpigheid hebben, zoo is derzelver dagelykze gebruik niet voor alle menſchen dienſtig, inzonderheid voor geen heete colerique, als mede die met korte aaſſem, boeſt, of eenig gebrek der borſt beladen zyn, want zy ontſteeken het bloed te zeer, en ſchielyk, en benouwen de borſt, daar en tegen voor vette menſchen, en die een vogtige mage hebben, zyn zy zeer goed, want zy bevorderen de concoctie, droogen de mage op, en prikkelen deszelfs natuurlyke graagheid. By zommige vrouwen beeft men bevonden, dat zy haren vruchtbaarheid merkelyk dienden, en daarom zyn zy de Kloosterluiden verboden.*

Dewyl men ook bevind, dat de ſterke Tschili-*eeters vroeg oud, rimpelig, en koud werden, zoo zyn 'er veele, die dryven, dat zoo wel* Tschili *als alle Peper koud van aart zyn, doch deze luiden moeten met eenen zeggen, dat de Zonneſchyn ook koud zy, om dat by een aangeſtokene keers op de middag kan uit doen, te weeten een groot vuur verdooft een kleender, zoo moet men dan met beter reden zeggen, dat de geweldige bitte van Peper, en Tschili voor onze natuurlyke warmte te ſterk zy, en te veel gebruikt dezelve uitdoove.*

Julius Scaliger l. c. reprehendit *Cardanum*, illum minus flavum Capſicum, quod acerrimum eſt, noxium immo venenoſum habere, dicitque contra, in ſua patria non tantum Gaſcones ruſticos, aggerum foſſores, ſimilesque robuſtos homines, avidiſſime in juſculis illud edere, ſed venerabundos quoque flamines, & Franciſcanos Monachos in hortis ſuis plantare, non tantum ob elegantis fructus adſpectum, ſed etiam ad ejus uſum in cibis, atque, uti credunt, ut per ejus frigidam naturam libidinem exſtinguant; quin potius excitent; videtur autem mihi Dominus *Scaliger*, ejusque monachi quam maxime fabulari, quis enim credere poſſet, tam fervens aroma libidinem exſtincturum eſſe, melius itaque dixiſſet, flaminibus ſalutarem eſſe cibum, quum non magnum peragant laborem, pingues ſint, ac pituitoſum habeant ſtomachum, quem corroboraret, & exſiccaret; Hiſce obponere quis poſſet, quum *Tschili* tam fervens ſit, qui fiat, ut Indi, qui exuſto quaſi laborant ſanguine, & ſub fervido habitant coelo, tanta copia illo innoxie utantur; Hisce reſpondeo, primo creatorem cunctos incolas ita conſtituiſſe, & generaſſe, ut popularem ſuum cibum facilius digerere poſſint peregrinis. Secundo Indos calidiore, & ſicciore ſtomacho præditos, cibum ſimilis naturæ melius digerere, & macerare poſſe, immo licet fere ſit venenoſus, Europæis. Tertio Europæos in calidis regionibus multo debiliorem, & flaccidiorem habere ſtomachum, quam in patria ſua, qui ſimilibus acuentibus aromatibus refocillandus, & ſtimulandus eſt: Dicoque iterum, *Tschili* acrimoniam non oriri ex fervore maximo, licet hic in initio perſentiatur, ſed ex corroſivo humore. Cum vulgo itaque ſtatuendum eſt, *Tschili* fervidum eſſe quarto gradu, quæ res a Medicis naturæ quam maxime noxiæ, & contrariæ cenſentur.

Julius Scaliger loc. cit. *beſtraft* Cardanum, *dat by de kleene geele Ritsjes, die de ſcherpſte zyn, van ſchadelykheid en venyn ſuſpect houd, en zegt daar en tegen, dat het by hem niet alleen de Gaſconſe-boeren, dykgravers, en diergelyke grove menſchen zeer graag in alle zoepen eeten, maar ook de Eerwaardige Paters, de Franciſcaner Monniken planten het in hare tuinen, niet alleen om het gezigt van de ſchoone vrucht, maar ook om in de koſt te gebruiken, en zoo zy gelooven, door deszelfs koude de vleeſchelyke begeerten uit te bluſſchen (of liever aan te queeken) waar in my dunkt, dat gemelde Heer* Scaliger, *en zyn Monniken geweldig beuſelen; want wie kan gelooven, dat zulke heete ſpecery de vleeſchelyke luſt uitdooven zoude, by hadde beter gezegt, dat het voor die Paters een gezonde koſt was, om dat ze weinig werken, zwaarlyvig zyn, en een verſlymde mage hebben, om dezelve op te droogen; Men mogte hier tegenwerpen, als de* Tschili *zoo overmatig heet was, hoe ze dan de Indianen, die alrede een verbrand bloed hebben, en onder een heete Hemel woonen, in zulke menigte, en zonder ſchade gebruiken konnen, hier op diend tot antwoord; Ten eerſten, dat de Schepper alle Inwoonders zodanig genaturaliſeerd heeft, dat ze haar inlandſche koſt gemakkelyker konnen nuttigen, dan een vreemdeling. Ten tweeden, dat den Indiaan een heeter, en drooger maag hebbende, de ſpyze van diergelyke aart ligter verteeren kan, ja zomtyds ook half venynige koſt, dan een Europiaan. Ten derden, dat zelfs de Europiaanen in de heete landen ſlapper mage hebben dan in hun Vaderland, en met diergelyke prikkelende bitte moet opgeſcherpt werden, en ik zegge nogmaals, dat de ſcherpheid van de* Tschili *niet kome van een exceſſive bitte, hoewel men zulks in 't eerſte gevoeld, maar door een corroſive vogtigheid. Men moet dan met de gemeene man vaſt ſtellen, dat* Tschili *heet zy in de vierde graad, welke dingen van de Artzen de natuur geweldig tegen gehouden werden.*

Cavendum ſibi eſt, ſi quis hasce aperiat ſiliquas, ne ſubtiles humoris rivuli oculos vel naſum tangant, cerebrum enim quam maxime conmovent, mucum, & lachrymas copioſe provocantes. Ardor quoque per binas horas in digitis percipitur, quum ſiliquas quis aperuerit, vel fricaverit, præ omnibus autem nocent pectori, & bronchiis, præſertim ſi carbonibus inponantur, vaporque ipſarum excipiatur, tantum excitat hic anxietatem, acſi quis ſuffocaretur, tantamque excitat tuſſim, & ructus, acſi quis pulmonem, & hepar evomeret.

Men moet zig wagten in 't openen van deze bouwen, dat de ſubtile ſtraaltjes niet in de oogen, of neuze komen, want zy ontſteeken de herzenen magtig, en verwekken ſnot, en tranen. De bitte gevoeld men ook wel een paar uuren aan de vingers, als men ze geopend, of gewreven heeft, voor al is het een ſchadelyk goed voor de borſt, en longe-pype, zonderlyk als men het op koolen ſmyt, en den rook daar van ontfangt, verwekt het zulke benauwtheid, als of men verſtikken wilde, met boeſten, en ruſpen, als of men longe, en lever zoude willen uitſpuwen.

Hoc expertus fui in magno Pipere Hiſpanico, quod non eſt tam acre Indico, in Portugallico meo itinere, quum nebulones quidam nos ex camera quadam depellere ſtuderent, deponebant ipſius ſiliquæ portiunculam ſupra carbones in angulo cubiculi, unde omnes, qui paucum tantum adtraherent fumum, viderentur ſuffocari, donec liberum haurirent, & adtraherent aërem.

Dit heb ik ervaren aan de groote Spaanſche-Peper, die noch zoo ſcherp niet is als de Ooſt-Indiſche, in myne Portugeeze pelgrimagie, wanneer eenige guytzakken ons uit de kamer wilden hebben, zy op een ſcherfje met koolen eenige ſtukjes van die bouwen in een boekje verborgen zetteden, waar op alle die maar een weinigje van dien rook ontfingen, meenden te verſtikken, tot dat ze in de vrye lucht quamen.

Si quis hisce adurerit labia vel os, aqua ne abluat, unde ardoris ſenſus augetur, ſed oleo, vel alia pinguedine illud obliniat. Quotidie enim in India cum *Tschili* tales inſtituuntur artes, ac novitiani hoc falluntur, quum elegantes hasce rubrasque in foro adſpiciant ſiliquas, quas pro Ceraſis, vel aliis delicatis emunt fructibus, quos avide comedere tentantes cito ſeſe deceptos vident, ac pœnitentiam agunt.

Als iemand de lippen, of mond daar mede verbrand heeft, moet dezelve met geen water ſpoelen, waar door het gevoelen van de brand vergroot, maar met oly, of eenige vettigheid ſmeeren. Dagelyks werden in Indien diergelyke poetſen met Tschili *bedreeven, inzonderheid de nieuwelingen bedrogen, als zy deze ſchoone roode bouwen op de markt zien; dezelve voor Kerſſen, of andere lekkere vruchten koopen, en greetig daar in byten, doch hoe haaſt zy daar berouw van hebben, kan men licht denken.*

In quibusdam legi Herbariis modum corrigendi hocce Piper, & ad uſum aptum reddendi, qui mihi ſatis placet, ac conveniens videtur, ut huic inſeratur Herbario Indico ſequentem in modum.

Ik heb in zommige Kruidboeken een manier gelezen, deze Peper te corrigeeren, en tot gebruik bequaam te maken, dewelke my aanſtaat, en het dunkt my goed in dit Ooſt-Indiſche Kruidboek in te lyven, zynde aldus.

Maturi ſumantur fructus rubræ ſpeciei, cum pedunculis decerpti, & in umbra ſiccati, torreantur dein in ſartagine cum farina craſſa, ita ut fragiles ſint, depura hos iterum detergendo, & pedunculos abrumpendo, dein forcipe in parva illos diſſeca fruſta, atque cuivis unciæ libram farinæ admiſce, admiſcendo aliquid fermenti panis rite ſubacti paſtæ forma, ex qua parvi pinſuntur panes in furna, dein hoſce coctos in fruſta ſcinde, & penem bis coctum ex iis compone tam ſiccum, ut in mortario facile in pulverem redigi, & conminui poſſit, qui demum cribrandus eſt.

Neemt de rype bouwen van 't roode geſlacht, met hare ſtelen afgebrooken, en in de ſchaaduwe gedroogd, roost ze dan in een pan met grof meel, dat zy bryzelig werden, veegt ze weder af, en zuiverd ze van de ſtelen, daar na ſnyd ze in kleene ſtukken met een ſchaar, neemt tot ieder once een pond meel, maakt daar uit een deeg, met wat zuurdezem, en als het wel gereezen is, formeerd daar uit broodjes, die men in een oven bakt, de gebakkene ſnyd aan ſtukken, en maak beſchuit daar uit, die zoo droog moet zyn, dat men ze gemakkelyk in een vyſel pulveriſeeren, en daar na ziften kan.

Hunc

Dit

Hunc pulverem, qui mihi *pulvis Braſilianus* dicitur, ad uſum ſerva, cui ſubſequentes tribuuntur ad cibum facultates, quum omnium ciborum ſaporem excitet, ventris flatus expellat, unde largiter admiſcendus eſt cibis humidis, & flatulentis, ac ſæpius matutino tempore adſumendus eſt cum jure carnium, ut nimias ventriculi humiditates exſiccet, & tollat, ipſum calefaciat, coctionem promoveat, urinam pellat, & viſum acuat. Si per tres continuos dies ingeratur cum Poley decocto, foetum mortuum expellit. Cum melle in Emplaſtri formam redactus hic pulvis Sciaticæ, & Podagræ dolorem fedat, & cum melle cocto inlinitus Anginam inflammatoriam curat. Cum Sale Nitri mixtus, omnes tollit deformes cutis maculas. Siliquæ aquæ puteali incoctæ Odontalgiam curant, ſi cum hac os conluatur, dentesque roborat vacillantes.

Dit poeder dan, het welk ik pulverem Braſilianum *noeme, bewaard tot het gebruik, want aan 't zelve werd de volgende nuttigheid toegeſchreeven; het is bequaam in allerhande koſt te doen, die het ſmakelyk maakt, ontdoet alle winderigheden des buiks, dies het rykelyk mag gedaan werden by winderige, en vogtige ſpyzen, dikwils 's ochtens met een vleeſchzop daar van ingenomen, verteerd de overtollige vogtigheden der maage, verwarmd dezelve, vervordert de kookinge, dryft den uryn, en verklaard het gezicht. Drie dagen na malkaar ingenomen met een decoctie van Poley, dryft de doode vrucht uit. Met Honing een Pleiſter gmaakt, ſtild de pyne van Sciatica, en Podagra, maar met gekookten Honing opgeſtreeken, geneeſt de ontſteekinge der keele. Met Zalpeter gemengt, verdryft het alle leelyke plekken des huids. De bouwen in putwater gekookt, geneezen alle tandpyn, als men 't zelve in de mond houd, en beveſtigen de wachgelende tanden.*

Euſeb. Nierenberg. hiſt. nat. libr. 15. *cap.* 80. ſex Mexicani Piperis deſcribit ſpecies, dicitque vocem *Chilli* in illa regione eſſe indigenam, uti & cunctis iſtis ſex ſpeciebus additur, *Agis* autem eſt vox Haytinæ ex Eſpaniola oriunda, unde concludi poſſet per Hiſpanos trans Philippinas in Indiam Orientalem fuisſe translatum. In eodem capite dicit magno in uſu eſſe apud Mexicanos ad cibos, ut adpetitus excitetur, ſed addit ſimul noxiam ejus qualitatem, ſi nimia adſumatur copia, uti ſanguinis inflammationem, Dyſenteriam, renum, ac lumborum dolores, ac præſertim Pulmonis morbos, ac Phthyſin.

Eufebius Nierenbergius hiſt. nat. lib. 15. cap. 80. *beſchryft zes zoorten zynes Mexicaanzen Pepers, en wil dat het woord* Chilli *uit dat land oorſpronkelyk zy, gelyk 't ook by meeſt alle die zes zoorten bevonden werd, maar* Agis *zy een Haytins woord uit Eſpagnola afkomſtig, dies men zoude oordelen, dat het door de Spanjaarden over de Philippinas in Ooſt-Indien zoude gebracht zyn. In gemelde capittel verhaald by een groot gebruik deszelfs by de Mexicanen in de koſt om appeteyt te verwekken, maar by zet 'er ook by de ſchade die men uit derzelver al te veel gebruik bekaald, als ontſteekinge des bloeds, bloedgang, nieren, en lendepyn, en inzonderheid longeziekten, en teering.*

In Antillis, ſeu Charybæis inſulis *Axi*, & *Caribe* vocatur, atque Gallis ibi habitantibus *Pyman*. Tres ibi ejus ſunt ſpecies, quarum prima obtuſas, & ſubrotundas gerit ſiliquas, rubras, nec majores Caryophyllo, binæ altæ longiores, & cornutas habent ſiliquas, rubras quoque. Indi ibi etiam credunt nimia copia ingeſtas, homines inde frigeſcere, quod ita intelligendum eſt, *Tschili* humidum radicale conſumere, quod alimentum eſt vitalis noſtri caloris, qui hinc etiam exſtinguitur, ac minuitur.

In de Antillis, of Carybiſche Eilanden werd het Axi, *en* Caribe *genaamt, by de Franſe aldaar woonende* Pyman. *Zy hebben 'er drie zoorten, waar van de eerſte ſtompe, en rondachtige bouwen dragen, rood; en niet grooter dan een Garioffel nagel, de twee andere dragen langer, en geboornde bouwen, mede rood. De Indianen geloven aldaar mede, dat het al te veel gebruik daar van de menſchen koud maakt, het welk zoo verſtaan moet worden, dat de* Tschili *het levens-vocht verteere, het welk het voedzel is van ons levens-vuurtje, en de natuurlyke warmte, die dan ook verminderen moet.*

Denique mihi utile videtur hic ſubjungere *Axi* deſcriptionem, & uſum ex *Joſeph. Acoſta*, quum ad hujus plantæ cognitionem maxime conducat, & ut adpareat, catholicum eſſe aroma per totum mundum diſperſum, ſcribit itaque *libr.* 4. *cap.* 20. Aroma, quod Deus Indiæ Occidentalis populo tanquam proprium largitus eſt, eſt illud, quod in Caſtilia *Piper Indicum* vocatur, & in India generali nomine, deſumpto a primis inſulis ibi devictis, *Axi* dicitur, quod illa lingua denotat *Cuſco uchu*, & Mexicano *Chili*, quod ſatis notum eſt, unde nec neceſſe eſt, multa de hoc commentari. Hoc ſolummodo ſciendum eſt, apud antiquos Indos quam maxime æſtimari, ſecum enim hoc ducebant ab uno in alium locum, ubi deficiebat, tanquam mercaturam neceſſariam.

Eindelyk dunkt my goed de beſchryvinge, en het gebruik van de Axi *uit* Joſephus a Coſta *hier by te voegen, om dat ze tot kenniſſe dezer plante zeer dient; en om te betoonen, dat het een algemeene ſpetery is, over de gebeele wereld verſpreid. Hy ſchryft dan* lib. 4. cap. 20. *aldus. De eigen ſpeceryen, die God aan die van Weſt-Indien gegeven heeft, is die gene, die in Caſtilien* Peper van Indien, *en in Indien met een gemeene benaming (genomen van de eerſte Eilanden, die daar overwonnen wierden)* Axi *genaamt werd, het geen in die taal* Cuſco uchu, *en in 't Mexicaans* Chili *genaamt werd; het welk een genoeg bekend ding is, waarom ook niet van noden veel daar van te handelen. Dit alleenlyk, te weten, dat het by de oude Indianen zeer geëſtimeerd was; want zy vervoerden het van de eene plaats op de andere, daar het niet was, voor een noodwendige Koopmanſchap.*

In frigidis terris, quales ſunt Perniæ montes, creſcere recuſat, ſed valles amat calidas ſimulque humidas. *Axi* varias habet ſpecies, viridem nempe, rubram, & luteam, ſunt & quædam acerrimæ *Caribbe* dictæ, quæ fortiter mordent, ac urunt, ſunt & aliæ ſpecies molliores nec ita fervidæ, ſunt & quædam dulces, quæ crudæ ex manibus eduntur. Sic & alia parva quædam ſpecies eſt, quæ ſi in ore maſticetur, Muſci odorem ſpirat, ac bonæ eſt notæ.

Het wil in geen koude landen, als daar is 't gebergte van Peru waſſen, maar waſt in warme valeyen, en wil begooten werden. Daar is Axi *van verſcheide coleuren, te weten groen, rood, en geel, daar is 'er ook, die ſterk is, die zy* Caribbe *bieten, die dapper byt, en brand. Men heeft 'er nog andere, die zagter, en niet zoo ſterk zyn, en daar zyn ook ettelyke, die zoet zyn, die men uit de hand eet. Zoo is 'er ook nog een andere zoorte, die kleen is, dewelke, als men ze in de mond neemt, een reuk heeft als Muſchcliaat, en is zeer goed.*

Pars *Axi* urens, ac mordens, ſunt venulæ, & granula, reliquum innocens eſt. Viride editur, ſiccum, conminutum, ac totum etiam in cibis, & obſoniis, ita ut præcipuum ſit condimentum omnium aromatum Indiæ, ſique modice edatur, ſtomachi coctionem promovet, ſi vero nimia ingeratur copia, pravos ſortitur effectus, naturâ enim ſuâ fervidiſſimum eſt, humidum, & penetrans, unde, ſi a juvenibus, nimium uſurpetur, quam maxime ipſis nocet. Ut vero *Axi* temperetur, ſal adhibent, quod maxime illud temperat, & corrigit, quum obpoſitos inter ſeſe habeant effectus, quibus mitigantur.

Het geene, dat 'er van de Axi *byt, of brand, zyn de aderkens, en korlen, want de reſt byt nog en brand niet, men eet het groen, droog, gemalen, gebeel, en in pot ſpyzen, en geregten. In ſumma, het is de principaalſte ſouce van alle ſpeceryen van Indien, gegeeten met matigheid, zoo helpt het de mage tot concoctie, maar zoo 't overdadig is, heeft het zeer kwade effecten, want het is van zich zelfs zeer heet, vochtig, en doordringende, waar door 't zelve voor jongelingen te gebruiken zeer hinderlyk voor de gezondheid is. Om 't* Axi *te temperen, gebruiken zy het Zout daar toe, het welk dat zeer verbeterd, en matigd, om dat ze onder haar zeer contrarie effecten hebben, waar mede zy malkanderen betemmen.*

Hanc ipſam plantam deſcribit *Nicol. Monard. cap.* 54. ſub nomine *Piperis Indiæ Occidentalis*, ex *adnotationibus* autem *Caroli Cluſii* patet, *Capſicum* eſſe.

Deze zelfſte plante beſchryft Nicol. Monard. cap. 54. *onder de naam van* Weſt-Indiſch Peper, *doch uit de* annotat. *van* Carol. Cluſius *blykt, dat by het* Capſicum *meene.*

Dr. Piſo libr. 4. cap. 38. aliud inſuper deſcribit *Braſiliæ Piper*, quod Braſilianorum lingua vocat *Nandu*, Portugallica *Pimenta dos Indos*, omnino diverſum a vulgari Capſico, quæ nempe planta mixtam habet formam ex *longo Pipere*, & *Sirio*, unde & ipſi cognominatur *Betris*, & *Betre*, quod Indicum nomen eſt *Sirii*, verum autem *Capſicum* deſcribit *libr. 4. cap.* 51. nomine indigeno *Quiya*, & Portugallico *Pimenta do Braſil*; ubi duodecim enumerat ſpecies in Braſilia creſcentes, foliis, ac floribus inter ſeſe convenientes, quarum quinque ſiliquas gerunt erectas, ſeptem aliæ vero dependentes, vel ad latera inclinantes.

In *Hort. Malab. tom.* 2. *Fig.* 56. ſub nomine Malabarico *Molago* deſcribitur, ibi autem nil conmemoratur de quotidiano ejus, & ubique noto uſu in culina, ſed vires ejus medicinales ibi deſcribuntur non magni tamen momenti.

Aliud porro *Vallia Capo Molago part.* 9. *Fig.* 35. deſcribitur, quod convenire videtur cum noſtro *Capſico obtuſo*, ſeu *Ritsje aquoſo*.

Doct. Piſo lib. 4. cap. 38. *beſchryft nog een ander* Braſiliaanſe Peper, *het welke hy in 't Braſiliaans* Nandu, *in 't Portugees* Pimenta dos Indos *noemd, ganſch verſchillende van ons Capſicum, als zynde een plante van een gemengde fatzoen, uit* lange Peper, *en* Siri, *daarom hy 't ook* Betris, *en* Betre *bynoemd, het welk een Ooſt-Indiſche naam is van de* Siri, *maar het regte* Capſicum *beſchryft hy* lib. 4. cap. 51. *met een Inlandzen naam van* Quiya, *en Portugees* Pimenta de Braſil, *optellende twaalf zoorten in Braſil waſſende, aan bladeren, en bloemen malkanderen ſchier gelyk, waar van de vyf hare vruchten overeind dragen, en de zeven andere neerwaarts, of ter zyden hellen.*

In Horto Malab. tom. 2. Fig. 56. *werd het beſchreeven onder den Malabaarzen naam* Molago, *doch aldaar vind men niets aangehaald van zyn dagelykze, en overal bekende gebruik in de keuken, maar wel van zyne medicinale kragten, die doch weinig zyn.*

Nog een ander Vallia Capo Molago *in* part. 9. Fig. 35. *wiens beſchryvinge ſchynt overeen te komen met ons* Capſicum obtuſum, *of* Water-Ritsje.

Tabula Octogeſima Octava

Ad *Figuram Primam* exhibet *Capſicum rubrum minus*, quod *ſecunda* eſt *ſpecies*.
Figura Secunda denotat *Capſicum rubrum minimum*.

Figura Tertia Capſicum flavum, ſeu *tertiam* denotat ſpeciem.
Figura Quarta Capſicum exhibet *majus*, ſeu *Tschili Ayer*.

De acht en tachtigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* het *kleene roode Capſicum*, ofte de *tweede zoorte* van *Ritsjes*.
De *Tweede Figuur* wyſt aan het *kleenſte roode Capſicum*, ofte *Ritsjes*.
De *Derde Figuur* wyſt aan de *kleene geele Capſicum*, ofte *Ritsjes*, welke de derde zoort van *Rumphius* is.
De *Vierde Figuur* vertoont het *groote zoort* van *Ritsjes*, ofte de *Tschili Ayer*.

OBSERVATIO.

Capſicum hoc Indicum cum ejus ſynonymis, & auctoribus in *Theſ. Zeyl. p.* 53. obcurrit. Vocaturque in *H. Cliffort. p.* 59. Capſicum annuum, ubi & ipſius præcipuæ enumerantur varietates, quas præter memoratum *Gregorium de Regio*, *Bartholom. Ambroſinus* in ſingulari propoſuit tractatu, cui titulus eſt de *Capſicorum varietate cum iconibus brevis Hiſtoria Bonon.* 1630 *in* 8*vo.* ubi in Tabula una triginta fructuum varietates exhibentur.

AANMERKING.

Dit Ooſt-Indiſch Capſicum met zyn benamingen, en Schryvers komt voor in de *Theſ. Zeyl. p.* 53. En werd in de *Hort. Cliffort. p.* 59. het jaarlykze Capſicum genaamt, alwaar ook deszelfs voornaamſte zoorten, ofte veranderingen opgetelt werden, welke behalve de aangehaalde *Gregorius de Regio*, *Bartholom. Ambroſinus* in een byzonder tractaat heeft voorgeſtelt, het geen voor Titel heeft, *een korte Hiſtorie van de veranderinge der Capſicums. Bonon.* 1630. in 8*vo.* alwaar in een plaat dertig byzondere Figuuren van deze vrugten vertoont werden.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

CAPUT QUINQUAGESIMUM PRIMUM.

Mirabilis. Bonga Wactu Kitsjil.

MIrabilis eſt flos Indiæ Occidentalis, & jam deſcriptus in Europæis libris, præſertim a *Cluſio libr. 5. cap. 5. rarior. plant.* unde hic Indiæ Orientalis ſpecies deſcribemus, quæ, quantum videtur, varietate, & elegantia colorum Indiæ Occidentalis ſpeciebus inferiores ſunt, ſaltem quales illas obſervavi in Europa in quorundam prædiis, Indiæ autem Orientalis Mirabilis flores gerit ſemper concolores in uno ſtipite, plurimos nempe ex purpureo rubentes, quosdam penitus albos, quosdam gilvos.

Hæc planta adfinis quoque cenſetur *Solanis*, ſeu magis proprie *Mandragoris*, eſt enim nyctanthes, ſeu noctis flos, radicem gerens Raphanaceam.

Non ultra ulnæ creſcit altitudinem, ac mox ſeſe ſupra radicem in varios dividit nodoſos, lentos, & rubros caules, quorum nodi quam maxime protuberant, & inferiores rubent, in rubra nempe ſpecie. Rami ſeſe quodammodo inordinati extendunt, ita ut quidam nodo ſæpe terræ incumbant, non autem tam præciſe iſtum obſervant ordinem, quem *Cluſius* in Indiæ Occidentalis ſpecie notavit in Europa, ſed quodammodo, Exempli gratia, ſi ramus inferior ad Occidentem vergat, tum alter in geniculo ſubſequente ſpectat ad meridiem, tertius ordinem ſequitur primi, & quartus imitatur ſecundum, plerumque tamen hic ordo confuſus eſt, & inregularis.

Folia bina ſibi obpoſita ſunt in geniculis, conveniuntque cum illis Fagopyri, vel juxta Indicam comparationem inſtar illorum *Sajor Bajang*, inferius lata, ſuperius anguſtata & acuta, minorem digitum longa, flaveſcentia, mollia, nec ſplendentia, ſubtilibus quaſi pilis hirta, qui tamen vix notari poſſunt, ſuntque porro ſuccoſa.

Unde & quidam hæc comparant cum illis *Solani*, neutiquam tamen horum characterem habent, quod una nempe folii pars brevior ſit altera, ſaporem habent ingratum, ac pruritum excitant levem, inter ſuperiora foliorum paria varii excreſcunt calices, multi ſimul juncti, ex quinque pallide virentibus petalis conſtantes, ex quibus flores proveniunt.

Flores hi conveniunt cum illis *Convolvuli minoris*, ſeu inſtar illorum Tabaci, ſed magis explicati, & tenuiorem habentes tubum, nec ita anguloſi. Quivis flos ex unico conſtat petalo, in orbem poſito inſtar denarii Hollandiæ, ſed quodammodo pentagonus, prope quemvis angulum ſinus eſt profundus, ſeu ſulcus deorſum vergens, ita ut nunquam ſine plicis ſit. In ejus centro quinque tenuia longaque, ſeu teretia locantur ſtamina, antheras gerentia flavas, & incurvas. Color triplex eſt juxta tres ſpecies, quas in India Orientali obſervavi, quarum prima eſt vulgatiſſima, & pulcherrima, cujus flos vere purpureus eſt, & ſplendens, oculos maxime adficiens ſine ullis maculis, ſecundæ ſpeciei flos albiſſimus eſt. Tertiæ flos flavus eſt, h. e. ex albo flaveſcens, cæterum omnes hæ tres ſpecies unam eandemque habent formam & naturam, excepto quod binarum poſteriorum genicula non rubeant.

Bataviæ quarta ſed rara obcurrit ſpecies, cujus flores perfecte rubent, ipſorumque odor gratus eſt, ſed debilis, nec fere percipitur niſi poſt Solis occaſum. Flores hi tenerrimi ſunt, nec tactum ferre poſſunt, ipſorumque qualitas eſt, quod per diem ſint clauſi, ſed poſt meridiem hora quarta, vel quinta, quum Sol parum inclinet, vel recedat, ſeſe aperiunt, ac poſt horam quintam omnes extenſi ſunt, manentque per totam noctem usque in matutinum tempus.

Quam primum vero a Sole tangantur, ſeſe contrahunt, ac claudunt, corruganturque, nec iterum ſeſe extendunt, relinquentes hoc vicinis ſuis in eodem ramulo poſitis. Atque hæc præcipua eſt ratio, cur *Mirabilis* vocetur; multo autem rarior, ac præſtantior detegitur character in illis Indiæ Occidentalis, ubi in uno ſtipite non tantum flores diverſicolores locantur, uti albi, flavi, ac purpuraſcentes, ſed una floris dimidia pars purpurea, altera flava, vel alba eſt, quales in India Orientali non obſervavi.

Poſt

LI. HOOFDSTUK.

Het Marvilje-kruid.

MArvilje is een Weſt-Indiſche bloem, en alreeds in de Europiſche boeken beſchreeven, inzonderheid by Cluſius rarior. plant. lib. 5. cap. 5. *die wy alhier beſchryven zullen, zyn de Ooſt-Indiſche zoorten, die zoo 't ſchynd, aan verſcheidenheid, en fraayigheid van coleuren de Weſt-Indiſche wyken, immers zoo ik dezelve gezien hebbe in Europa in zommige luſthoven, want de Ooſt-Indiſche Marvilje heeft de bloeme altyd van eenerley coleur aan eene ſtok, te weten de meeſte purper-rood, zommige geheel wit, zommige vaal.*

De plante reekend men mede onder de maagſchap van de Solanums, *of eigentlyker onder die van* Mandragora, *want het is een nacht-bloem, met een Radysachtige wortel.*

Ze waſt niet boven een elle hoog, en verdeeld haar ſtraks boven de wortel in verſcheide geknoopte, taaye, en ronde ſtelen, waar aan de knien zeer uitbuilen, en de onderſte zyn roodachtig, te weten aan de roode zoorte. De takken verſpreiden hun wat onordentlyk, en wyd uit malkander, zoo dat 'er zommige met een knie op de aarde ruſten, zy houden zoo precies die ordre niet, die Cluſius *aan de Weſt-Indiſche in Europa aangemerkt heeft, maar wel eenigzints, by exempel als de onderſte tak na het Weſten ziet, zoo ſtaat de tweede aan de naaſte knie volgende na het Zuiden. De derde volgt de order van de eerſte. en de vierde van de tweede, doch meerendeels ziet men deze order geconfundeerd.*

De bladeren ſtaan aan de knien twee tegen malkander, en gelyken die van de Boekwyd, of na een Ooſt-Indiſche gelykeniſſe, als die van Sajor Bajang, *achter breed, en vooren ſpits, een kleene vinger lank, geel-groen, zagt, zonder glans, en als met fyne haairtjes bezet, die echter kwaalyk te bekennen zyn, en zappig.*

Zommige vergelyken ze met die van Solanum, *doch zy hebben derzelver character geenzints, te weten dat de eene helft des blads korter zy dan de andere, van ſmaak zyn zy onlieflyk, en wat jeukende, tuſſchen de voorſte paren der bladeren komen verſcheide kelkjes voort, veele by malkander, uit vyf licht-groene blaadjes gemaakt, en uit dezelve de bloemen.*

Deze gelyken die van Convolvulus minor; *of als de Tabaks-bloemen, doch meer uitgebreid met een dunder hals, en zoo boekig niet. Ieder bloem is gemaakt van een blad, in de rondte als een Hollandſche-ſchelling, doch wat vyfhoekig, by ieder hoek een diepe, of voore neergaande, zoo dat ze nooit zonder ployen is. In de midden ſtaan vyf dunne lange draden, met geele gekrulde noppen. De coleur is driederley, na de drie zoorten, die ik in Ooſt-Indien gezien hebbe, eerſt de gemeenſte, en ſchoonſte zyn recht purper, met een helder licht in de oogen ſchitterende, zonder eenige plekken, de tweede is ſpierwit. De derde is vaal, dat is uit den witten, en geelen vuilwit, anderzints alle drie van een fatzoen en aard, behalven dat de tweede laatſte by de knien der takken niets roods hebben.*

Op Batavia vind men nog een vierde, doch zeldzame zoorte, wiens bloemen recht rood zyn, haren reuk is lieffelyk, doch ſlap, en ſchier niet gevoelig, dan na Zonnen ondergang. Zy zyn zeer teer, en kunnen geen handelen verdragen, haar eigenſchap is deze, dat zy over dag geſlooten ſtaan, maar na de middag ten vier, of vyf uuren ſtaan zy alle geopend, blyvende zoo voorts de geheele nacht open tot 's morgens.

Zoo dra zy van de Zonne beſchoenen worden, ſluiten zy haar wederom, en kruipen ganſch in malkander, zonder meer open te gaan, het welk zy hare nabuuren aan 't zelfde krioontje laten doen. Dit is een van de reden, waarom ze de naam van wondetlyk *hebben bekomen; doch een veel gewigtiger vind men aan de Weſt-Indiſche, daar aan eenen ſtok niet alleen bloemen van verſcheide coleur ſtaan, als wit, geel, en purpur, maar ook aan eene bloem ziet men de eene helft purpur, de andere geel, of wit, diergelyke ik in Ooſt-Indiën niet gezien hebbe.*

Poſt flores in eodem calice bacca excreſcit, magnitudine baccarum Jupiperi majorum, primo viridis, dein nigerrima, infra coronata, per longitudinem in quinque diſtincta ſulcos; quorum interſtitia notata ſunt punctulis elevatis, & characteribus, acſi literæ eſſent, interne vero repletæ ſunt hæ baccæ medulla alba, & ſicca: Semina vero vetuſta parum corrugantur, & oblonga ſunt, & laxiſſime pericarpiis inhærent, quæ tum ample extenduntur, unde & illa facile decidunt.

Na de bloeme groeid in dezelfde kelk een beſien, in de grootte als de grootſte Jenever-beſien, eerſt groen, daar na kool-zwart, beneden met een kroontje, langs beenen met vyf ribben afgedeeld. De tuſſchen-plaatzen zyn geteekend met verheve punctjes, en characteren, als of het letters waren, binnen zyn zy uitgevuld met een wit, en droog merg: De oude zaden krimpen wat in, en werden lankwerpig, hangen zeer los in hare kelkjes, die als dan wyd geopend ſtaan, en vallen licht uit.

Radix Raphanum refert, nunc ſolitaria, nunc bifida, ſibi incumbens, perfecte uti in Mandragora, externe nigra, ac fibrillis fere deſtituta, ſed in longam extenditur caudam, unde & glirem refert mortuum, interne alba eſt, ſuccoſa, & fragilis, nec tam ingratum acremve habet ſaporem, quam folia, ſed magis aquoſa eſt, nec edulis. Facile tota evelli poteſt, ac diu conſervari, ac de novo plantari, ſiccata vero externe transverſales quosdam exhibet circulos, uti *Mechoa-canna*, pro qua a quibusdam etiam agyrtis venditur.

De wortel is als een Radys, zomtyds enkeld, zomtyds in twee ſchenkels verdeeld, en wat over malkaar geſlagen, regt als de Mandragora, van buiten zwart, en ſchier zonder vazelingen, maar in een lange ſteert eindigende, en daar door een doode ratte gelyk, binnen iſſe wit, zappig, en breukzaam, zoo onlieflyk, nog zoo ſcherp van ſmaak niet als de bladeren, maar wateragtiger, doch niet bekwaam om te eeten. Men kan ze licht gebeel uittrekken, en langen tyd bewaren, daar na weder planten, en de gedroogde vertoond van buiten overdwers eenige cirkelen, gelyk de Mechoa-canna, *waar voor ze ook van zommige Kwakzalvers verkogt werd.*

Nomen. Europæi Scriptores ipſi diverſa tribuunt nomina, prout quis ſeſe miretur de ejus forma. Ex *Cluſ. loc. cit.* Indiæ Occidentalis, & Peruviana nomina ſunt *Hachal Indi*, licet melius Arabica eſſe videantur. Hiſpani ipſum vocarunt *Maravillas del Peru*, & *Arreboleras*, atque hinc Latine *Mirabilis Mexicana*, Græce *Thaumantias*. Belgice *Marvelje*, in Germania ab Hortulanis quibusdam audivi vocari *Sweytſer-boſen*, h. e. *Caligas Helveticas* a florum forma. Alii autem hanc plantam, ſed ſine ratione vocarunt *Jasminum Mexicanum*, in tota enim planta nil obſervatur ad Jasminum adcedens, niſi longus florum tubus. Propius autem adcedunt, qui illam vocarunt *Solanum odoriferum*. In India nota eſt nomine Malaico *Bonga Wactu Kitsjil*, h. e. parvus temporis flos, ad diſtinctionem majoris, qui eſt *flos horarius libr. 6.* deſcriptus.

Naam. *De Europiſche Schryvers geven hem verſcheide namen, na dat ieder verwonderd is over zyne gedaante. Uit* Cluſius loc. cit. *hebben wy zyne Weſt-Indiſche, en Peruviaanſche namen* Hachal Indi, *hoewel zulks beter Arabiſch gelykt. De Spanjaards hebben 't genaamt* Maravillas del Peru, *en* Arreboleras, *en daar van in 't Latyn* Mirabilis Mexicana, *in 't Grieks* Thaumantias. *In 't Nederduitſch* Marvilje, *in 't Hoogduitſch heb ik het van zommige Hoveniers hooren noemen* Sweitzer-hoſen, *dat is* Caligas Helveticas *van hare gedaante. Andere hebben het, doch zonder reden* Jasminum Mexicanum *genaamt, want in de gebeele plante niets na* Jasmynen *gelykt, behalven de lange hals van de bloeme. Nader komen zy, die het* Solanum odoriferum *genaamt hebben. In Indien is het bekend met de Maleytſche naam* Bonga Wactu Kitsjil, *dat is kleene tyd-bloeme, tot onderſcheid van 't groote, 't welk is* flos horarius lib. 6. *beſchreeven.*

Portugallice vocatur *Fulha quadroboras*, h. e. flos horæ quartæ, quum eo tempore ſeſe aperiat, licet melius eſſet, ſi quintæ horæ diceretur, item *Fulha merenda*, & *Fulha rabicqui*, h. e. Umbellarum flos, a purpureo ipſius colore. Javanice, & Baleyice *Notsja*, ſeu *Notja*, & *Cambang Norotja*, item *Cambang Sore*, h. e. *flos veſpertinus*, quod nomen commune eſt cum illo *Abutili libr.* 6. deſcripti.

In 't Portugees noemd men ze Fulha quadrohoras, *dat is vier uuren bloeme, om dat ze als dan open gaat, hoewel men 't beter op de vyf uuren ſtellen zoude, als mede* Fulha merenda, *en* Fulha rabicqui, *dat is Tornaſools-bloem van hare purpere coleur. Javaans, en Baleyts* Notsja, *of* Notja, *en* Cambang Norotja, *als ook* Cambang Sore, *dat is* Avondbloem, *een naamgemeent met* Abutilon *boven* lib. 6. *beſchreeven.*

Locus. In omnibus obvia eſt hortis, uti & ad areatum oras, ubi ſeſe quam maxime multiplicat per ſemen deciduum in ſolo arenoſo, ubi potiſſimum amat creſcere, ſique ejus abſcindantur caules, ita ut radix ſola in terra ſuperſit, dein regerminat hæc planta, majora producens folia quam antea, ſed ſimul pauciores flores.

Plaats. *Het is bekend in alle tuinen, en langs de kanten van de erven, daar het zig zeer vermenigvuldigd, door 't uitgevalle zaad, inzonderheid op een zandige grond, daar 't liefſt waſt, de ſtokken afgeſneden, dat de wortel alleen in de aarde blyft, zoo ſchiet dezelve egter weder uit met grooter bladeren, dan te vooren, maar draagd weiniger bloemen.*

Uſus ejus in re Medica huc usque ignotus eſt, unde potiſſimum ob floris elegantiam in hortis colitur, qui veſpertino tempore debili, ſed grato odore, vicina replet loca; forte magis expeteretur, ſi flos ejus mirum iſtum haberet colorum luſum, quem Mexicana profert planta, licet binæ ejus ſpecies purpurea nempe & alba alternate locata elegantem quoque præbeant adſpectum, *Cluſium l. c.* aliosque cum eo ſtatuere, rubram ſpeciem ortam fuiſſe ex grano rubri floris forte in quodam ſtipite producti, fieri potuit in Europa in planta Mexicana, ſed in Indiæ Orientalis planta hoc concedere nequeo, quum certus ſim, tres ſupra memoratas ſpecies naturales, & Indiæ indigenas eſſe plantas; immo in Manilhis intellexi ſtipites hos unicum tantum proferre colorem, purpureum nempe ſuum, & album itidem.

Gebruyk. *In de Medicyne is zyn gebruik nog onbekend, dies het meeſt alleenlyk om de ſchoonheid van de bloeme in de hoven aangequeekt werd, die in de avondſtonden met een ſlapper, doch aangenamen reuk, de naaſte plaatzen vervuld. Men zoud 'er miſſchien meer werks af maken, hadden de bloeme die wonderlyke verſcheidenheid van coleuren, dewelke de Mexicaanſche heeft. Hoewel die beide ſtokken van purper, en wit door malkaar geplant, mede een fraay aanzien geven. Dat* Cluſius l. c. *en zommige met hem ſtellen, dat de roode zoorte geſproten zy van een korl, juiſt van een roode bloem op een andere ſtok gewaſſen, kan wel geſchied zyn in Europa aan de Mexicaanſe, maar aan de Ooſt-Indiſche kan ik het zelve niet toeſtaan, als verzekerd zynde, dat de drie bovengenoemde zoorten natureel zyn van dit ons Indiën; zelfs in de Manilhas, zoo ik verſtaa, zyn van eenderlei coleur, op eene ſtok, te weten de purpere op haar eigen, en de witte insgelyks.*

In Ternata fuit in quodam uſu apud Hiſpanos, quum hi ibi habitarent, præſertim vero apud mulieres; ejus enim radix cum Oryzae farina, & Sandalo albo in pultem contrita, & faciei inlinita, puſtulas, fordidasque tollit maculas. Ipſorum matronæ nobiliſſimæ, ſi per diem ſeſe exponere velint Soli, vel exire, faciem obliniunt floribus albæ ſpeciei, ne a Solis æſtu flaveſcant.

In Ternaten heeft ze eenige gebruik gehad by de Spanjaarden, doen die daar nog woonden, meeſt by het Vrouvolk, want de wortel met Ryſtmeel, en witte Sandel tot pap gewreeven, en op het aangezicht geſmeerd, verdryft de vinnen, of ſteenpuisjes, en doed dezelve uitvallen. De aanzienlykſte Vrouwen onder haar lieden, als zy uit willen gaan over dag, ſmeeren haar aangezicht met de bloemen van de witte zoorte gewreeven, om geen letzel van de Zonnebrand te krygen.

Ger-

Een

Germanus quidam Hortulanus mihi narravit, in Europa quendam Pharmacopæum quotannis ab eo desiderare radicem hujus plantæ, quam in taleolos dissecabat, exsiccabat, ac pro *Mechoa-canna* vendebat, qui adfirmabat, eandem cum hac habere purgandi virtutem, immo ex ejus opinione unam eandemque esse, quod tamen ex relatu *Nicol. Monardi* nequit esse verum, quem de hac re vide *cap.* 51. *Histor. simpl.* & *Clusii adnotationes* in hoc caput.

Dr. Piso libr. 4. *cap.* 44. ipsi quoque dat Brasiliense nomen *Hachal Indi*, dicitque ubique in Brasilia sponte provenire, flores gerentem tricolores in una planta, purpureo rubentes, flavos, & albos, immo flores ipsos aliquando esse variegatos. Radicem scribit sæpius compertam fuisse expertum remedium contra Hydropem, fortissime enim urinam expellit, eodem usurpata, quo Mechoa-canna, modo, licet ipsius sapor non admodum acris sit, observavit quoque, florem sese per noctem aperire, si aliquamdiu aliquis candelam ipsi admoveat; hoc autem in Indiæ Orientalis floribus non succedit. Tandem quoque Bataviae, & hic in Amboina sese obtulit *Mirabilis* multicolor, forte ex aliis delata terris, quae in uno stipite nunc binos, nunc ternos exhibet colores. Hic vero multo magis inregularis crescit, & amplius sese extendit supra descripta Indica specie.

ANDI MALLERI *Hort. Malab. p.* 10. *Fig.* 75. descriptum, est *Mirabilis Peruana*, tricolores gerens flores, flavos nempe, albos, & purpureos, hi vero neutiquam sunt pentapetali, uti iste declarat Hortus, sed tantummodo quinqueangulares, ac monopetali, nullumque alium plantæ narrat usum, nisi quod incolae ad ceremonias illam adhibeant.

In Zeylona quoque erit haec planta obvia, uti id patet ex Anglico scriptore *Roberto Knoxio* in itinerario suo *pag.* 27. ubi ipsam vocat *Sindric-Maul*, ipsique binos tribuit flores, albos, & obscure terreos, seu purpureos; ibi quoque hora quarta postmeridiana sese aperiunt, talique modo per totam manent noctem, quidam quoque hanc plantant in hortis florum causa, ut nebuloso coelo ipsis inserviant loco horologii.

Vulgaris quoque est in Sina, ac Sinensibus *Tsjen ti alibach* vocatur, matura ipsius officula ex alba tolluntur interna medulla, quae cum aqua in pulticulam contrita, faciei inliniuntur, ut album ipsis conciliet colorem, qui hoc destituuntur.

Een Duitsche Hovenier wiste my te zeggen, dat in Europa zeker Apotheeker jaarlyks de wortel van deze plante hem afeischte, dezelve in schyven snee, droogde, en voor Mechoa canna verkogte, hem verzekerende, dat zy dezelfste krachten hadde in 't purgeeren, ja na zyn meninge dezelfste was, het welk egter na het schryven van Nicol. Monardus *niet kan zyn, den welken ziet* cap. 51. histor. simplic. *en de* annotationes *van* Carolus Clusius *op 't zelfde.*

Doctor Piso lib. 4 cap. 44. *geeft hem mede den Brasilischen naam* Hachal Indi, *en zegt dat het overal in Brasil in 't wild wasse, met bloemen van driederley coleur, purper-rood, geel, en wit aan eenen stok, ja somtyds aan eene bloeme gemengd. De wortel, zegt hy, dikwils geexperimenteert te zyn tegens de Waterzugt, want ze geweldig het water uittrekt, op de manier als Mechoa-canna gebruikt, hoewel ze aan smaak niet zonderlyk scherp is, hy heeft ook aangemerkt, dat de bloeme 's nachts open gaat, als men een poos met een aangestooke keers daar by staat; doch dit wil aan den Oost-Indische niet succedeeren, eindelyk is op Batavia, en hier in Amboina ook voor den dag gekomen, de veelverwige* Marvelje, *misschien uit andere landen aangebragt, daar men aan eene stok twee, en zelden driederley coleuren ziet. Doch dezen stok groeit veel ongeschikter, en breidt zig verder uit dan de bovenstaande Oost-Indische zoorte.*

ANDI MALLERI in Hort. Malab. p. 10. Fig. 75. *beschreven is de* Mirabilis Peruana *met driederley bloemen. geel, wit, en purper, doch de bloem heeft geenzints vyf bladeren, gelyk den Hortus zegt, maar alleenlyk vyf hoeken, en geen ander gebruik werd daar van verhaalt, als dat ze de Inwoonders tot hare ceremonien gebruiken.*

Zy moet in Ceylon ook bekend zyn, gelyk blykt uit den Engelzen Reyziger Robbert Knoks, *in zyn Ceylonze* Reysbeschryving p. 27. *alwaar hy ze noemd* Sindric Maul, *en geeft haar tweederley bloemen; witte, en van een donkere aardverwe, zy gaat aldaar mede ten vier uuren 's namiddags open, en blyft zoo de gehecle nagt, en eenige planten aldaar deze bloem in haar boven om by een betrokke lucht haar als een uurwyzer te dienen.*

Zy is mede heel gemeen in Sina, en heet op Sinees Tsjen ti Alibach, *als men de rype korrels neemt, en daar uit het binnenste witte pit, het welk met water tot een pap gewreeven, op het aangezicht gestreeken werd, om het zelve wit te maken, by die geene, die zulks van noden hebben.*

Tabula Octogesima Nona

Plantam exhibet, quæ *Mirabilis* per excellentiam vocatur.

De negen en tachtigste Plaat

Vertoont een plant, welke *Marvelje* ofte de *verwonderswaardige* by uitstek genaamt wert.

OBSERVATIO.

Hæc est *Mirabilis H. Cliffort. p.* 53. ubi duodecim ejus adcurate distinxit *Linnæus* varietates, estque Jalapa Officinarum *Tournef. inst. pag.* 130. & *Thes. Zeyl. p.* 124. & Mirabilia Peruviana *Dale. Pharm. in* 4*to. p.* 122. ubi vide ejus vires, quæ a *Rumphio* obiter tantum notantur.

AANMERKING.

Dit is de *Mirabilis* ofte *Marvelje* van de *Hortus Cliffort. p.* 53. alwaar twaalf veranderingen van deze plant door *Linnæus* duidelyk onderscheiden zyn, en is de *Jalapa* der Apotheeken van *Tournef. instit. pag.* 130. en de *Thes. Zeyl. p.* 124. en Mirabilia Peruviana van *Dale Pharmac. in* 4*to. p.* 122. alwaar ziet deszelfs kragten, welke van *Rumphius* maar in 't voorbygaan zyn aangeroert.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SECUNDUM.

Lacca Herba. Lacca Kitsjil.

QUid per *Laccæ* vocem in India intelligatur, ſupra libro ſexto diximus. Hic eſt herba humilis, qua nobis in India repræſentatur *Balſamina femina*, ſeu *Balſamina altera*. Planta eſt elegans, inſtar regularis arbuſculæ excreſcens, erectos proferens ramos ſesqui pedem, immo binos pedes altos. Ejus ſtipes, & rami craſſi ſunt, ſed fragiles, ac ſuccoſi inſtar internæ partis ſtipitis Braſſicæ, in amplos artículos diſtincti nodis protuberantibus.

Folia ejus ſolitaria locantur, Salicum foliis ſimilia, ſed breviora, ad oras denſe & ſubtiliter ſerrata, inſtar illorum *Cirſii*, ultra digitum medium longa, transverſalem digitum lata, inferius quam acutiſſime deſinentia usque ad ipſorum ortum, ita ut ſine petiolis, ſeu ſeſſilia ramis inſideant, flaccida, glabra, paucisque obliquis coſtis notata.

Ex ipſorum alis flores excreſcunt, curtis incurvisque inſidentes pedunculis, ſimplices, vel gemini, illis *Violæ majoris* ſimiles, inferius incurvum gerentes corniculum inſtar Delphinii florum. Superior ipſorum pars ex tribus componitur petalis, concavis, ac ſuperna parte viridi apice notatis, in quorum centro piſtillum locatur breve, quod in fructum excreſcit. Inferior floris pars ex binis conſtat petalis, uvulam referentibus, & inferius conjunctis, quæ multo majora ſunt ſuperioribus, atque inſtar uvulæ dependent, incumbunt autem ſacculo concavo, ſeu calopodio, quod iſtud format corniculum. Dein ſubſequitur fructus, coniformis, ab utraque acuminatus parte, digiti articulum longus, herbaceus, pallide virens, ſeu albicans, mollis, & ad tactum lanuginoſus. Maturæ hæ ſiliculæ in quinque diſſiliunt partes, ſi modo leviter comprimantur, ſeſeque introrſum circumvolvunt tanta vi, ut nullo modo rectæ ſervari poſſint, acſi ſemen abſcondere vellent, cujus tamen maxima pars diſſilit per hunc actum.

Semina ſunt rotunda granula, paulo majora ſemine Rapæ, circa piſtillum hærentia inſtar Uvarum, fuſca, multisque luteis punctulis notata, acſi eſſent pilulæ deauratæ. Florum color, numerusque petalorum diverſi ſunt ratione variarum ſpecierum, quarum plures octo ſemel, & ſimul in meo numeravi horto, quas reduco ad tres primarias ſpecies, rubram nempe, purpuream, & albam.

Primo *Lacca Coccinea*. Malaice *Lacci Api*, h. e. Lacca ignea, omnium elegantiſſima, & maxima eſt ſpecies, binos cum dimidio pedes alta, in multos ramos diviſa; Ejus ſtipes, ac rami læte rubent, ſeu igneum habent colorem, ultra digitum craſſi, pingues, ſuccoſi, & ſemi pellucidi, acſi Corallium eſſent.

Folia paulo longiora ſunt digito, ac profundius ſerrata, acſi mollibus ſpinulis eſſent notata. Nervus medius quoque rubet, atque prope folii ortum ad utramque ejus partem bina ternave excreſcunt rubra capitula; Flos quoque major eſt, magisque extenſus quam in ulla Viola, qui bina alia minora gerit petala in inferioribus labiis, quæ quatuor tenerrima elegantiſſimi carmeſini ſunt coloris, ſuperior vero floris pars, & calcaria incarnata ſunt, ſupremusque apex viridis eſt.

Siliculæ ſeu fructus ultra digiti articulum longi ſunt, rubrumque habent reflexum.

Radix congeries eſt ſimplicium ac brevium fibrillarum, quales in Calappo obſervantur, ſuntque rubræ, ſuccoſæ, fragiles, nodoſæ admodum, & verrucis obſitæ, laxe terræ inhærentes, ita ut minimo nixu evelli poſſint. Hæc ſpecies quasdam habet varietates, ſi enim ſolo creſcat ſicco, tum flos non plenus eſt, ſed ſimplex, colorque ejus ſcharlatinus in læte rubentem degenerat, fere in incarnatum.

Secundo *Lacca purpurea* folia gerit paulo magis virentia, ejusque ſtipes & rami inferius parum rubent, ſuperius pallide virentes, ſemper vero prope nodos parum rubent, binasque habet notabiles varietates. Prima gerit ramos plerumque rubentes vel purpuraſcentes, qualis etiam eſt foliorum nervus medius.

Flo-

LII. HOOFDSTUK.

Het Lacca-Kruit.

WAt het woord Lacca *in Indien al beduide, hebben wy boven* lib. 6. *gezegt. Albier is het een laage plante, verbeeldende ons in Ooſt-Indien de* Balſamina femina, *of* Balſamina altera. *Het is een cierlyke plante, als een wel geſchikt boompje, met regte takken opwaſſende, anderhalf en twee voeten boog. De ſtam, en takken zyn wel dik, echter bros, zappig, als het binnenſte van een Koolſtronk, in wyde leden verdeeld, met uitbuilende knien.*

De bladeren ſtaan enkeld, de Willige-bladeren gelykende, doch korter, aan de kanten digt, en fyn gezaagd, gelyk die van Cirſion, *ruim een middelſte vinger lank, een dwers vinger breed, agter zeer ſmal toelopende tot aan haren oorſpronk, zoo dat zy zonder ſtelen aan hare takken zitten, ſlap, glad, en met weinige ſchuinze ribben.*

Uit haren ſchoot komen de bloemen voort op korte kromme ſteeltjes, een of twee by malkander, de groote Violen *gelyk, van onderen met een krom boorentje als Ridder-ſpooren, het bovenſte van deze bloemen beſtaat uit drie blaadjes, die een bolligheid, of verwulfzel maken, voor aan met een groen ſpitsje, en in de midden met een kort pilaartje, waar uit de vrucht werd. Het onderſte van de bloeme beſtaat uit twee bladeren, die een buig gelyken, en agter ook aan malkanderen hangen, veel grooter dan de bovenſte, en als lellen afhangende, van onderen rusten zy op een bol zakje, of booze, die het voornoemde boorentje maakt, daar op volgd de vrucht, kegelformig, agter en vooren toegeſpitſt, een lid van een vinger lank, kruidachtig, bleek groen, of witachtig, zagt, of wollig in 't aantaſten. De rype bouwen berſten in vyf delen, als men ze maar een weinig drukt, en rollen haar binnewaarts t'zamen met zulke kracht, dat men ze geenzints regt houden kan, even als of zy 't zaad wilden verbergen, waar van echter 't meeſte weg ſpringt door dit worſtelen.*

Het Zaad zyn ronde korreltjes, wat grooter als Raapzaad, rondom een pilaartje hangende als Druiven, bruinachtig, met veele geele ſtippeltjes, regt als vergulde pillen. De coleur der bloemen, en getal der blaadjes zyn verſcheiden, na de verſcheide zoorten, waar van ik over de acht eenmaal in myn tuin geteld hebbe, dewelke ik tot drie hooftzoorten brenge, te weten, de eerſte roode, de tweede purpere, de derde witte.

De eerſte Lacca Coccinea, *in 't Maleyts* Lacca Api, *dat is vuur-roode Lacca, is de ſchoonſte, en grootſte van allen, twee en een halve voeten hoog, in veele takken verdeeld; De takken, en ſtam zyn licht, of vuurrood, ruim een vinger dik, vet, zappig, en half doorſchynend, als of men een Coraal-boompje zag.*

De bladeren zyn wat langer dan een vinger, dieper gezaagd, als of het weeke doorentjes waren. De middelzenuwe is mede rood, en by den oorſpronk te weerzyden aan den ſteel ziet men 2 a 3 roode knopen: De bloeme is ook grooter en meer geopend dan eenige Violen, hebbende nog 2 andere blaadjes op de 2 onderſte lellen, welke 4 zeer teer en ſchoon ſcharlaken rood zyn, dog het bovenſte van de bloeme en ſpooren zyn incarnaat, en het voorſte ſpitsje groen.

De bouwen en vruchten zyn ruim een lid van een vinger lank, en hebben een roodagtige weerſchyn.

De wortel is een boſch van enkelke korte vazelingen, gelyk men aan de Calappus-bomen ziet, rood, zappig, bros, zeer knobbelagtig, en met wratten bezet, ſlappelyk in de aarde houdende, zoo dat men ze met de minſte ruk uittrekken kan. Deze zoorte beeft eenige veranderingen, want als ze op een drooge grond ſtaat, zoo vertoond haar de bloeme niet meer dubbeld, maar enkeld, en de ſcharlaken coleur veranderd in ligt-rood, ſchier als incarnaat.

2. Lacca purpurea *beeft zyne bladeren wat boogergroen, de ſtam en takken zyn beneden wat roodagtig, boven licht groen, dog altyd by de knien wat rood, en beeft 2 merkelyke veranderingen. De eerſte beeft de takken doorgaans meeſt roodagtig of peers, gelyk mede de middelzenuwe der bladeren.*

De

Flores eadem gerunt petala ſupta generaliter notata, quorum ſuperiora ac corniculum ſeu facculus læte violaceus vel purpureus eſt; Inferior pars intenſe purpurea ſeu carmeſini coloris eſt: Siliculæ ejus ſunt breviores & rotundiores quam in prima ſpecie. Altera varietas parum rubet in inferiore trunci parte, ac prope nodos, reliqua pars albicat, uti & foliorum nervus medius.

Flos elegantioris eſt formæ quam antecedens, ſuperior enim ejus pars alba eſt, ad oras parum purpureus cum viridi apice, inferior pars elegantem carmeſinum habet colorem uti in priore. Radix ſimiles gerit fibrillas, rubentes, & quam maxime nodoſas, ſine primaria radice uti in Succiſa, unde terræ non firmiter inhæret.

Tertio *Lacca alba* humillimum habet ſtipitem, ac minima folia, ſine ulla rubedine in ramis vel nodis. Flos ejus omnino albus eſt, aliquando luteis notatus maculis in inferiore ipſius parte, quæ etiam conſpiciuntur in quibusdam varietatibus ſecundæ ſpeciei, cujus alæ duplices quoque ſunt, & ex qua plures poſſunt concipi ſpecies ſed non conſtantes, & ab una in aliam degenerantes. Siliculæ albæ ſpeciei minimæ ſunt & rotundiſſimæ, ſine ullo fulgore; Omnium harum trium ſpecierum flores ad viſum elegantiſſimi ſunt, ſed inodori penitus, nec decerpi poſſunt, ut geſtentur, quum pedunculos gerant adeo curtos, ipſorumque petala quam maxime ſint decidua.

Nomen. Latine *Lacca Herba* ad diſtinctionem *Laccæ fruticis*, qui eſt *Alcanna*, item *Laccæ ligni*, quod eſt *lignum odoratum*, ut & ad diſtinctionem *Gummi Laccæ*. Vocari quoque poteſt *Balſamina femina Indica*. Malaice *Lacca Kitsjil*, & *Lacca Ambon*. Javanice & Baleyice *Batsjar* & *Batjar*. Amboinice *Alballa Ambon*, bono autem verbo Malaico *Inne Ayer*, h. e. *Alcanna aquoſa*. Ternatice *Mardeni*.

Locus. Nota eſt hæc planta a Java per omnes Moluccas & Orientales inſulas, amatque creſcere in ſolo humido & arenoſo, primaque ſpecies elegantiſſima & quam maxime luxurians obcurrit ad oras rivulorum currentium circa Hilam in Hitoëa. Sinenſes Bataviæ habitantes in ollis ac ciſtis eam plantant ac deponunt ante feneſtras, rubentes enim caules ac flores inter luxuriantem viridem eminentes foliaturam gratum præbent ſpectaculum. Neglecta ſæpe obcurrit ac ſponte creſcit in Amboinenſium pagis, in arenoſo litore ſitis, ubi terra ſubtilis ac nigra intermixta eſt, qualis eſt in Manipa prope Tomalehu, & in Amboina prope Hoecmalo.

Uſus. Potiſſimum colitur delectationis cauſſa, uti ſupra dictum eſt, ut ante feneſtras ponatur, ut & in parvis hortorum areis, omni enim die ſuos profert flores. Baleyenſes quidam ejus folia aliis admiſcent oleribus, hoc enim folium nullum peculiarem habet ſaporem, ſed fatuum eſt, ſeu aquoſum cum levi amaritie. Plurimus ejus uſus eſt, ad *Alcannæ* defectum ſupplendum, quæ non ubique obcurrit, in tingendo nempe digitorum ungues rubro colore; Folia enim hæc ſive ſola contrita, ſive cum aqua calcis, vel Limonum ſucco conmixta, & per noctem unguibus inpoſita, hos rubro tingunt colore, qui tam firmus ac perſiſtens eſt quam *Alcannæ*.

Maturi fructus leniter decerpti, & alicujus manibus inpoſiti, ſi leviter conprimantur, aliquem terrefaciunt & conmovent, quum ſiliculæ hæ vi diſſiliant, ſeſeque convolvendo contrahant, quum talis putet viventes vermes in manibus tenere, qua in re hæc herba convenit cum illa, quæ *Herba inpatiens* ſeu *Noli me tangere* vocatur, cæterum ſiliculæ hæ ſponte diſſiliunt, quum maturæ ſint, vel per Solem tangantur, vel per ventum ad aliam allidantur rem. Decidua ſemina intra paucos progerminant dies, novasque producunt plantulas, quarum quædam evelluntur, ne ſeſe invicem ſuffocent.

Eſt quoque herba vulneraria, Baleyenſibus & Javanis uſitata in vulneribus levibus ac recentibus per cultrum vel arundinis fragmentum inflictis, quum recentia ejus ac contrita folia ipſis inponantur, quod in mea etiam familia comprobatum eſt: Sed ſimul expertus fui in vulnere parvo circa articulos vel digitos non valere, quum nimis cito exſiccentur, & articulus quodammodo inflammetur, cæterum ad ungues fiſſos vel confractos conſolidandos easdem cum Alcanna habet virtutes.

De bloemen hebben dezelfde bladeren als boven in 't generaal beſchreven ſtaat, waar van de bovenſte en het borentje of zaxken ligt-violet, of peers zyn. De onderſte lelle is boog purper of carmozyn-rood, de bouwen zyn wat korter en ronder dan aan de eerſte zoorte. De tweede verandering beeft maar weinig rood aan de onderſte ſtam en by de knien, de reſt is witachtig, als mede de zenuwen der bladeren.

De bloeme is fraayer van aanzien dan de naaſt voorgaande, want het bovenſte deel derzelver is wit; aan de kanten een weinig peers, met een groen ſpitsje, het onderſte is ſchoon carmozyn, als het voorgaande. De wortel beſtaat van diergelyke vazelingen, roodagtig, en vol knopen, zonder hooft-wortel, gelyk aan de Succiſa, daarom gantſch niet vaſt in de aarde.

3. Lacca alba *is de laagſte van ſtam, en kleenſte van bladeren, zonder eenige roodigheid aan takken en knien; de bloeme is gebeel wit, en zomtyds met geele plekken op de lellen, dewelke men ook ziet aan zommige veranderingen van de tweede zoorte, welkers lellen ook dubbeld zyn, waar van men zoo veele zoorten maken kan, die dog niet beſtendig zyn, maar van de eene tot de andere overgaan. De bouwen van de witte zoorte, zyn de kleenſte en rondſte, zonder eenige weerſchyn. De bloemen van alle deze 3 zoorten, ſtaan wel ſchoon in 't oog; maar hebben geen reuk, en men kan ze niet afbreeken om te dragen, dewyl zy zoo korte ſtelen hebben, en de blaadjes zoo ligt afvallen.*

Naam. *In 't Latyn* Lacca Herba *tot onderſcheid van* Lacca frutex, *welk is de* Alcanna, *als mede van* Lacca lignum, *'t welk is een* welriekend hout, *en van het* Gummi Lacca. *Men mag het ook bieten* Balſamina femina Indica. *Maleyts* Lacca Kitsjil, *en* Lacca Ambon. *Javaanſch en Baleyts* Batsjar *en* Batjar. *Amboinſch* Alhalla Ambon, *maar in 't goed Maleyts* Inne Ayer, *dat is*, Alcanna aquoſa. *Ternataanſch* Mardeni.

Plaats. *Het is bekend van Java aan door alle de Moluccos, en Ooſterſche Eylanden, het waſt gaern op een vogtige zandige grond, en de eerſte zoorte vind men zeer ſchoon en weelderig aan de kanten van lopende beekjes, omtrent Hila op Hitoe. De Sineezen op Batavia, plantenze in potten en kiſten voor de venſters, want de roode ſtelen en bloemen tuſſchen het weelderige groen, geven een aangenaam ſpectakel. Men vind het dikwils achteloos van zelfs waſſen in zommige Amboinſche Negoryen, die op een zandige ſtrand leggen, daar ſwarte ſtof-aarde onder loopt, gelyk op Manipa by Tomalehu, en in Amboina by Hoecmalo.*

Gebruyk. *Het werd meeſt om pleizier geoeffend, als boven ſtaat, voor venſters, en voor kleene bedden in de tuinen, want men ziet 'er alle dagen bloemen aan. Zommige Baleyers mengen het onder ander moeskruyd, want aan dit blad alleen is geen zonderlyke ſmaak, maar is ſmets, of wateragtig, met een kleene bitterheid. Zyn meeſte gebruyk is om het gebrek van de* Alcanna *te ſuppleeren, dewelke niet overal gevonden werd, in 't rood maken van de nagels aan de vingers; want de bladeren, 't zy alleen gewreeven, 't zy met kalk-water of Lemoen-zop gemengd, eene nacht op de nagel gebonden, verwen denzelven vuurrood, zoo vaſt en onuitwiſſelyk als de* Alcanna.

De rype vruchten zagtjes afgebrooken, geeft iemand in de hand, en laatze hem zoetjes t'zamendrukken, zoo zult gy hem ſchielyk verſchrikt zien, wanneer de bouwe in ſtukken ſpringt, en zig in malkander rold, waar door hy meend dat hy levende Wormen in de hand heeft, waar in dit kruyd overeenkomt met de Herba impatiens *of* Noli me tangere, *anders ſpringen de bouwen ook van zelfs open, als-zy ryp zyn, of door de Son geraakt, en door de wind tegens iets aangedreven worden. Het uitgevalle zaad komt als dan in weinige dagen op, en brengt nieuwe plantjes voort, waar van men een deel uittrekken moet, op dat zy malkander niet verſtikken.*

Het is ook een wondkruyd by de Baleyers en Javanen, tot ligte vleeſchwonden, met een mes of ſpits riet gemaakt, wanneer men de verſche of gewreevene bladeren daar op bind, zynde zulks in myn huis geprobeerd. Doch ik heb ook ervaren, dat het in een kleene wonde omtrent de gewrigten of vingers geen goed doed, als te haaſt opdrogende, en het lid eenigzints ontſteekende, anders om gebrooke en geſcheurde nagels te geneezen heeft ze dezelve kragten, gelyk Alcanna.

Porro ab Indis non exploratum eſt, an fructus in oleo macerati conſolident ampla & hiantia vulnera, uti Itali id de ſua gloriantur Balſamina femina, quam LOBELIUS *Balſaminam feminam Perſicifoliam*, & GESNERUS *Balſaminam amygdaloidem* vocant, hujus enim deſcriptiones quam maxime inter ſeſe conveniunt, excepto quod Indicæ fructus ſint paulo oblongiores.

Si Arabum & Perſarum *Argowán* non ſit *Syringa Perſica*, vel antecedens *Mirabilis*, hallucinarer hanc *Laccam* eſſe, *Argawán* enim deſcribitur eſſe frutex Perſicus, florem gerens intenſe rubrum, Carmeſinum nempe, ſeu vere purpureum, qui Hebraeis *Argewán* vocatur.

Æſtuantibus diebus circa novi Lunium, præſertim ſi ejus Eclipſis ſit, cuncta harum plantarum folia adeo flaccida & emarcida dependent, acſi re verâ eſſent mortua, veſpertino autem tempore vel primis pluviis quaſi reviviſcunt, ac ſeſe erigunt.

Lacca herba, ſeu *Balſamina femina* ex Sina delata, prima ejus ſpecies eſt, cujus autem folia ſunt paulo majora, quinque ac ſex pollices longa, ultra digitum lata, eodemque modo ſerrata. Florum ſeminumque forma cum prioribus convenit. Flores autem hoc peculiare habent, quod in uno nempe fruticulo ſint diverſicolores, quidam enim ſcarlatini ſunt coloris, quidam ſemi rubri, ac ſemi albi, alii alios habent colores. Ipſorum quoque calix purpuraſcit.

Folia flaccida ſunt, ac mox poſt avulſionem marceſcunt. Obcurrit quoque ejus ſpecies omnino alba, atque ex ipſorum teneris fruticulis mox detegi poteſt, quænam ſit ſpecies, quosque flores productura ſit.

Sinenſes hanc vocant *Kimbong*, ubi & ad trium pedum altitudinem excreſcit, ipſique vires tribuunt, quod nulla ſerpens audeat ad hanc adcedere plantam. Nomen vero gerit ab ave elegantiſſima *Hong* dicta, aureo aliisque ſplendentibus coloribus ornata, quæ ſapientibus ipſorum vocatur *Fung*, quæ eadem videtur, quæ *Phœnix* vocatur, & plurimis centenis annis ſemel tantum in conſpectum venit.

Onapu, Bracmanis *Tambido*, in *Hort. Malab. part.* 9. *Tab.* 47. deſcripta, convenit quodammodo cum majore rubra *Herba Lacca*. *Tsjeria Onapu*. *Fig.* 49. cum alba priori ſpecie.

Tabula Nonageſima

Laccam exhibet *herbam*, quæ vera eſt noſtra *Balſamina*, loco natali tantum diverſa; Indicæ autem plures obcurrunt ſpecies ſeu varietates in *Theſ. Zeyl. p.* 41 & 42. vocaturque hoc genus in *H. Cliffort. p.* 428. Inpatiens pedunculis ſolitariis multifloris, & pedunculis confertis unifloris, ubi vide reliqua.

Voorts is by de Indianen niet onderzogt, of men met de vruchten in oly geweekt, diergelyke geneezinge kan doen in 't zamenbegten van groote en geopende wonden, gelyk de Indianen met haar Balſamina fœmina weeten te doen, die LOBELIUS Balſaminam Perſicifoliam, *en* GESNERUS Balſaminam amygdaloidem *noemt, immers de beſchryvingen komen zeer na overeen, behalven dat de vruchten van de Ooſt-Indiſche wat lankwerpiger zyn.*

Als het Arabiſche en Perſiſche Argawân *niet en is* Syringa Perſica, *of de voorgaande* Mirabilis, *zoo zoude ik giſſen, dat het deze* Lacca *moeſte zyn, want* Argawân *werd beſchreven te zyn een Perſiaanſche beeſter, met een hoog-roode bloeme, namentlyk Carmozyn of als de regte purper, die in 't Hebreeuwſch* Argemân *biet.*

By beete dagen, omtrent de nieuwe Maan, inzonderheid als 'er een Eclips voorvald, zoo hangen alle de bladeren aan deze planten zoo ſlap en verwelkt, als of zy alreede geſtorven waren, die doch 's avonds, of met den eerſten regen weder bekomen.

Lacca herba, *of* Balſamina fœmina, *het geene uit Sina komt, wil de eerſte zoorte zyn, dog de bladeren zyn wat grooter, te weten* 5 *en* 6 *duymen lang, en ruym een vinger breed, op dezelfde manier gezaagt. Het fatzoen van bloemen en zaaden, komt met het voorgaande overeen, doch aan de bloemen heeft men dit raars, dat men aan een ſtok bloemen van verſcheide coleuren ziet, te weten zommige ſcharlaken-rood, zommige half rood, half wit, en van meer coleuren. Het balsje of kelkje, daarze in ſtaat, trekt na 't peerze.*

De bladeren zyn ſlap, en ſlenzen ſtrax na 't afbreeken. Men heeft ook een geheel witte zoorte, en aan de jonge ſtammen kan men ſtrax bekennen, wat coleur van bloemen zy geven zullen.

De Sineezen noemen ze Kimhong, *alwaarze ruym* 3 *voeten hoog opſchiet, en ſchryven haar de kragten toe, dat geen Slange komt, daar dit kruyd ſtaat. Het heeft zyn naam van de goude en andere ſchoone coleuren des Vogels* Hong, *by hunne Geleerden genaamt* Fung, *zynde denzelfden met den Vogel* Phœnix, *dewelke in veele honderd Jaren maar eens gezien wert.*

Onapu. *Bracm.* Tambido *in* Hort. Malab. part. 9. Fig. 47. *beſchreven, heeft eenige overeenkomſt met de groote roode zoorte van* Herba Lacca. Tsjeria Onapu. fig. 49. *met de witte zoorte van het bovenſtaande.*

De negentig ſte Plaat

Vertoont het *Lacca Kruyt*, het welk onze *regte Balſamine* is, door de verſcheide plaats verſchillende. Van de Ooſt-Indiſche komen meer zoorten ofte veranderingen voort in de *Theſ. Zeyl. p.* 41 en 42. en dit geſlagt wert in de *H. Cliffort. p.* 428. genaamt Inpatiens met enkelde, veel bloemdragende ſteeltjes, en met veele een bloemdragende ſteeltjes, alwaar het overige ziet.

CAPUT QUINQUAGESIMUM TERTIUM.

LIII. HOOFDSTUK.

Matricaria Sinenſis. Serune.

De Sineze Mater, of Serune.

SErune eſt planta olim ex Sina delata, formâ conveniens cum *Matricaria* ſeu *Parthenio*, odore autem cum *Chamæmelo Romano.* In Indiæ binæ ejus obcurrunt ſpecies, alba & lutea, in Sina vero ejus rubra quoque ſpecies reperitur, quum vero tantum florum colore differant, ſub unica has deſcribam forma.

Albæ ſpeciei frutex binos ac binos cum dimidio pedes altus eſt, luteæ vero non ultra ſesqui pedum altitudinem adtingit; Inferior ſtipitis pars plerumque parum inclinat, & terræ incumbit, multosque emittit rectos lignoſosque, ſed fragiles tamen caules inſtar Hyſſopi.

Folia cum illis *Parthenii*, ſeu *Arthemiſiæ latifoliæ* conveniunt; utrisque vero latiora ſunt, elegantia, & in magnas lacinias diſtincta, quarum quævis profunde dentata eſt, ſuntque craſſiuscula, ex nigro virentia, ſine ullo ſplendore, ſubtus mollia, acſi lanuginoſa eſſent; in caulium ſummo binæ aliæ obcurrunt illorum formæ, inferiora enim folia vix pollicem longa ſunt, inferius anguſta, ac ſuperius in tres lacinias diſtincta, ſumma vero minora ſunt, integra, & cum illis Hyſſopi convenientia. Ita ut in quavis planta tres conſpiciantur foliorum formæ ſeu varietates; odore cum Chamæmelis convenit hæc planta, ſapore amaricante cum Matricaria.

In caulium ſummo viridia excreſcunt planaque capitula caſei formia, uti in Malva minore, tria plerumque ſimul, quorum medium maximum eſt, ac primo ſeſe aperit. Primarii hi caules ſuperius ſeſe dividunt in multos rectos laterales ramos, quorum quivis tot profert capitula, atque mox ſub his anguſta iſta locantur foliola.

Flos rotundus eſt, magnitudine & forma Calthæ, ex innumeris conſtans, & completus petalis, in prima ſpecie albis, excepto in medio, ubi petala minima ſunt & anguſtiſſima, ibi flaveſcunt, fortem ſpirantia Chamæmeli odorem.

Secunda ſeu *lutea* ſpecies folia gerit majora ac pinguiora, viridiora, & in majores lacinias diſtincta, regulariter & eleganter dentata inſtar *Acanthi.* Nec etiam tam exeſa ſunt quam in alba ſpecie, ſed luxuriantes habent lacinias, ſinuoſas parum, ſibique incumbentes præ luxuria.

Hujus flos quoque major eſt quam in alba ſpecie, flaveſcens inſtar florum Matricariæ, cæterum ejusdem formæ, quod de aliis quoque Sinenſibus ſpeciebus intelligendum eſt.

Tertia ſpecies nunc quoque incipit nota eſſe, a ſecunda non diverſa, niſi quod flores gerat rubros, qui ſeſe non rite aperiunt, & debilem habent odorem.

DE *Serune is een plante eerſtmaal uit Sina gebragt, aan gedaante gelykende de* Matricaria *of* Parthenium, *aan reuk de* Roomſche Camillen. *Men heeft 'er in Indiën 2 zoorten van, witte en geele, maar in Sina vald 'er ook een roode zoorte, doch dewyl zy maar verſchillen in de coleuren van de bloeme, zal ik ze onder eene gedaante beſchryven.*

De ſtruyk van de witte zoorte werd 2 en 2½ voeten hoog, maar de geele komt niet boven 1½ voet op. De onderſte ſtam legt gemeenlyk op de aarde wat gebogen, en ſchiet veele regte houtagtige dog broſſe ſtelen op, gelyk de Iſoop.

De bladeren gelyken die van 't Parthenium, *of de* breedbladige Artemiſia, *dog breeder dan die beide, cierlyk in groote lappen geſneden, en ieder derzelver in eenige mindere tanden, dikagtig, ſwart-groen, zonder glans, van onderen zagt in 't aantaſten, als of ze wolagtig waren, aan 't bovenſte van de ſtelen vind men 2 andere gedaantens, want de onderſte zyn quaalyk een duim lank, agter ſmal en vooren in 3 ſnibben verdeeld, de bovenſte zyn nog kleender, ongeſneden, en de Iſoops bladeren gelyk, zoo dat men aan ieder plante driederlei bladeren vind, van reuk de Camillen verbeeldende, van ſmaak bitteragtig, als Mater.*

Aan 't opperſte der ſtelen komen groene platte knopen voort, gelyk de kaaskens aan de kleene Malva, *gemeenlyk 3 nevens malkander, waar van de middelſte de grootſte is, en zig eerſt opend. De booft ſtelen verdeelen haar boven in veele regte zyde ſtelen, waar van ieder zoo veele knopen voortbrengt, en digt daar onder de ſmalle blaadjes.*

De bloem is rond, in de grootte en gedaante van een Gouds-bloem, digt uitgevuld met blaadjes, aan de eerſte zoorte wit, behalven in de midden, daar de blaadjes kleen en ſmal zyn, ſchynen zy geelagtig, van een ſterke reuk als Camillen.

De tweede of geele zoorte heeft grooter of vetter bladeren aan den ſtam, groender, en in grooter lappen verdeeld, zeer ordentlyk en cierlyk getand, als ooit een Acanthus *zyn mag. Zy zyn ook zoo doorvreten niet als aan de witte, maar ſtaan weelderig met de lappen, wat bogtig, of over malkander ſlaande van vettigheid.*

De bloeme is mede grooter dan de witte, ligt geel, gelyk de Mater-bloemen, anders van dezelfde gedaante, 't welk men ook van andere Sineeze zoorten verſtaan moet.

De 3de zoorte begind nu ook bekend te werden, van de 2de niets verſchillende, behalven dat ze roode bloemen draagd, die haar niet ter degen openen, en ſlap van reuk zyn.

Radix puſilla ac vilis eſt, quodammodo ſub terra prorepens, atque hic & illic novas emittens plantulas, quæ tranſplantari poſſunt: Qui vero elegantes amplosque deſiderat flores, ſtipitis propagationem impedire oportet, per hanc enim ſilveſtrem quaſi induit naturam, nil fere niſi folia producens.

Flos modo ſeſe aperiens videtur omnino flaveſcens, dein ad oras ſenſim albeſcit, ita tamen, ut in ejus centro ſemper faſciculus ſit anguſtorum & rectorum petalorum, quæ paleaceum habent colorem. Flos apertus per aliquot dies viget, ac tandem marceſcit, nullum proferens ſemen, ex radice enim copioſi ſatis excreſcunt ſurculi.

Hic flos hoc laborat vitio, ſaltem hic in Amboina, quod non totus aperiatur, ſed tantummodo quædam ejus pars, præſertim luteæ ſpeciei, cujus rei forte cauſſa eſt, quod naturale florendi tempus in patria ſua ſeu Sina ſit menſibus Majo & Junio, qui in Amboina ſunt menſes pluvioſi, quum requiſitus ipſi deficiat Solis æſtus; contra æſtivo noſtro tempore ſeu ſiccis menſibus ab Octobri usque in Aprilem floribus plerumque deſtituuntur hæ plantæ.

De 3de zoorte begind nu ook bekend te werden, van de 2de niets verſchillende, behalven dat ze roode bloemen draagd, die haar niet ter degen openen, en ſlap van reuk zyn.

De wortel is gering, kleen, eenigzints onder de aarde kruipende, en hier en daar nieuwe plantjes voortbrengende, die men verplanten kan, dog die ſchoone breede bloemen wil hebben, moet den ſtok dit kruypen beletten, want hy daar door eenigzints verwilderd, en meeſt bladeren voortbrengt.

De eerſt opgaande bloem ſchynt gebeel ligt geel, daarna werd ze aan de kanten allenxkens wit, zoo nogtans dat 'er in de midden altyd een bosje blyft van ſmalle en regte blaadjes, die ligt-geel blyven. De geopende bloem blyft eenige dagen in haar fleur of wezen, en vergaat ten laatſten zonder zaad, want uit de wortel komen genoegzame afzetzels voort.

Deze bloem heeft een byzondere fout, immers hier in Amboina, dat ze niet te gelyk, maar ſtukswys open gaat, inzonderheid de geele zoorte, waar van miſſchien de oorzaak is, dat haar natuurlyk Sayzoen van bloeyen in haar Vaderland Sina vald in de Maanden May en Juny, het welk in Amboina juyſt regenmaanden zyn, wanneer haar de nodige Sonneſchyn ontbreekt. Daar en tegen in onze Zomer of drooge Mouſſon van October tot April incluys ziet men ze meeſt zonder bloemen.

Nomen. Latine *Matricaria*, ſeu *Parthenium Sinenſe.* Belgice *Sineeſe Mater*, ſeu *Sineeſe Camillen* ob Chamæmeli odorem. Malaice *Serune.* Sinice *Kiokhoæ.*

Locus. Prima ejus Patria, uti dictum fuit, eſt Sina, ſed hodie in India aquoſa ſatis nota & obvia eſt hæc planta, ac vulgaris in omnibus regionibus Sinæ adjacentibus usque ad Malaccam, ſine dubio enim a Sinenſibus ita diſperſa eſt, qui has inſulas permeant atque inhabitant.

Uſus. Delectationis gratia potiſſimum colitur, & plantatur in fictilibus, atque a Sinenſibus ante feneſtras & cancellos locatur, ut & in tectis ædium. Incolæ vero ac noſtra natio hanc tantum plantant in areis hortorum, ubi tamen non tam elegantes præbet flores, ſi enim ultra binos annos in uno creſcat loco, degenerat, lignoſa minis fit, ac ſæpe tota perit. Sinenſes vero magni eam faciunt, inque patinis & fictilibus eam plantant, atque menſis inponunt, quum amicos ſuos convivio excipiant, quoque ampliorem quis poteſt obferre florem, eo majorem amico ſuo præſtat honorem. Ut autem hic conquiratur, hæc planta tam humilis ſervanda eſt, quam fieri poteſt, paucosque permittere excreſcentes ramos, nec ultra ſesqui pedum altitudinem, triumque dictorum capitulorum bina lateralia avellenda ſunt, ita ut in quovis ramulo unicus tantum ſuperſit flos, qui eo major excreſcit.

Semi aperta capitula luteæ ſpeciei chartulâ madidâ obvolvenda ſunt, quæ filo liganda eſt, ut ſiccetur & adhæreat, tum flos vi quaſi intumeſcit, ac ſimul totus ſeſe aperit; lateralia porro abrumpenda ſunt capitula, ac ſæpius planta ipſa diligenter aqua inprægnanda eſt: Omnes vero colorati flores minorem ſpargunt odorem albis, qui in re Medica præſtantiores quoque ſunt, uti colorati gratiores ſunt oculis, atque per dictam artem in tantam formari poſſunt magnitudinem, quanta eſt nummi inperialis, ſeu palmæ manus.

Præter tres dictas varietates in Sina quarta raraque obcurrit, cujus flores ex viridi cinereum habent colorem, horumque quatuor variorum colorum unicam deponunt plantam in peculiari area, quod elegans præbet ſpectaculum, quum omnes ſimul ſuos proferant flores diverſicolores.

Quinta porro ac rariſſima ibi reperitur ſpecies alba, ſed minor præcedentibus, *Tſchuy Sayſi* dicta, h. e. ebria mulier, quum ejus flos matutino & vespertino tempore flacceſcat ac dependeat; acſi ebrius eſſet, meridiano autem tempore ſeſe erigit, ac Solis curſum ſequitur, ſed hæc ſpecies ex Sina non defertur.

Sinenſis omnisque Malaienſis natio hos amat flores gerere in capillitio tam viri quam feminæ, atque hi flores ab ipſis tanti æſtimantur, ut elegantes porcellanas patinas ex Sina delatas *Pingan Serune* vocent, in quibus etiam multi horum flores depicti ſunt, qui cœrulea tinctura ſeu pigmento ipſis incocti ſunt.

Virtutes Medicæ harum plantarum ab Indis nondum exploratæ ſunt, ac Sinenſes præ ſe ferunt, magis ad ornamentum & oblectamentum quam ad uſum Medicum coli, ipſorum tamen perſuaſione flores hos adhibui tam recentes quam ſiccatos aquæ infuſos vel incoctos, qua oculos fovi tam per vaporem in Ophthalmia, quam per fotus, ipſis nempe tepide inter lintea adplicatis, comperique dolores & lancinationes nde maxime inminui, ita ut ipſis Chamæmeli virtutes auderem adſcribere in doloribus mitigandis.

Siccati flores diu ſervari poſſunt, Chamæmeli retinentes odorem. Folia ejus recentia potiſſimum luteæ ſpeciei cum illis ſubſequentis Arthemiſiæ ad herboſas placentas adhiberi poſſunt loco illorum Matricariæ. Deinque notandum eſt, *Serune* hoc diſtinguendum eſſe ab alio *Serune Ajer*, quod Javanice *Codoc Serune* vocatur, eſtque herba convolvulacea in ſubſequenti libro deſcripta.

In *Hort. Malab. part.* 10. *fig.* 44. Malabarice dicitur *Tsjetti Pu*, Portugallice *Alosna de Batao*, ſed obiter ibi tantum deſcribitur, videturque commentatorem ex ſimplici Figura concludere potuiſſe, *Matricariam Indicam* eſſe.

Naam. *In 't Latyn* Matricaria, *of* Parthenium Sinenſe. *Op 't Duitſch* Sineeſe Mater, *of* Sineeſe Camillen-*na de reuk. Maleyts* Serune. *Sinees* Kiokhoæ.

Plaats. *Haar eerſte Vaderland, als gezegt, is Sina, dog bedendaags in water Indiën genoegzaam bekend, en gemeen in de Landen aan Sina palende, tot Malacca toe, zynde buiten twyffel door de Sineezen zoo ver verſpreyd, die deze Eylanden zoo verre bevaren en bewonen.*

Gebruyk. *Ze werd meeſt luſthalven geplant in potten en taylen, door de Sineezen in haare buyzen voor de venſters, en op de daken gezet. De Inlanders en onze Natie planten ze ſlegts op de bedden in haar tuinen, daar zy zoo veel wil niet van hebben, want als men ze boven 2 jaren op een plaats laat ſtaan, zoo verwilderen zy, werden al te boutagtig, en gaan licht geheel uit. Maar de Sineezen maken 'er veel werks af, plantenze in ſchotels en potten, zettenze zoo op tafel, als zy haare Vrinden willen tracteeren, hoe grooter bloeme dan iemand toonen kan, hoe grooter eer by zynen gaſt meend aan te doen. Om dit te wege te brengen, zoo moet men den ſtok zoo laag houden, als het mogelyk is, weinige takken laten opſchieten, en die niet boven 1½ voet hoog, van de 3 voornoemde knopen moet men de 2 ter zyden afbreeken, en op ieder ryskeu maar een laten ſtaan, die dan zoo veel grooter werd.*

De half geopende knopen aan de geele zoorte, moet men met een nat pampiertje omleggen, met een draad omwinden, en daar aan laten drogen, zoo ſweld de bloeme met geweld daar tegen aan, en gaat te gelyk open, voorts de zyde knopen mede afbreekende en neerſtig begietende, dog alle gecoleurde bloemen hebben minder reuk dan de witte, die in de Medicyne dienſtiger is, gelyk de gecoleurde aangenamer voor 't gezigt, en door de voornoemde konſten zoo groot als een Ryxdaalder, ofte een palm van de hand konnen gemaakt werden.

Behalven de 3 voornoemde, hebben zy in Sina nog een vierde, en raare zoorte, wiens bloemen uit den groenen graauwagtig zyn, en van deze 4 coleuren planten zy ieder op een bezonder bed, het welk een aangenaam gezigt geeft, als zy te gelyk haare bloemen geven van 4 diverze verwen.

Nog een vyfde en mede raare zoorte hebben zy alleen wit, dog kleender dan de voorgaande, Tſchuy Sayſi, dat is dronke Wyf genaamt, om dat het zyn bloem 's morgens en 's avonds na de Sonne laat hangen, als of het dronke was, maar 's middags ſtaat het overeynd, volgt alzoo den loop der Sonne, maar deze zoorte werd uit Sina niet uitgevoerd.

Sineeze en alle Maleytſche Natien, dragen ook deze bloemen geern in de hayren, zoo Mannen als Vrouwen, zynde voorts in zulk een agting by haar luyden, dat zy de ſchoone porcelyne ſchotels uit Sina komende Pingan Serune *noemen, waar op veele van deze bloemen geſchilderd ſtaan, zynde met een blaauwe verwe daar op gebakken.*

De kragten van de Medicynen zyn by deze Indianen nog niet onderzogt, en de Sineezen geven voor, dat ze meer tot plevſier dan Medicamenten geoeffend werde; egter uit haar aanraden heb ik de bloem gebruikt zoo wel verſch als gedroogd in water gezoden, en de oogen daar mede berookt in de pynlyke Ophtalmia, ook dezelve tuſſchen een doek laauw door op gelegt, en bevonden, dat ze de pyn en het ſteken in de oogen merkelyk verminderde, zoo dat ik hun de kragten van Camillen zoude durven toeſchryven, in 't verzagten van pynen.

De gedroogde bloemen kan men lang bewaren, dat zy haren Camillen reuk behouden. De groene bladeren meeſt van de geele zoorte, nevens die van de volgende Byoet, kan men ook onder kruydſtruyff gebruyken, in plaats van Mater. Ten laatſten ſtaat te merken, dat men dit Serune *onderſcheiden moet van een ander* Serune Ajer, *of op Javaans* Codoc Serune *genaamt, het welk een ſlingerend kruyd is, in 't volgende boek beſchreven.*

In Horto Malab. part. 10. fig. 44. *werd ze in 't Malabaars* Tsjetti Pu, *in 't Portugeeſch* Alosna de Batao *genaamt, dog zeer ſober beſchreven, en het ſchynt dat den Annotator uit de bloote figuur heeft konnen raden, dat het een* Matricaria Indica *zy.*

Fig. 2.

Fig. 1.

Tabula Nonageſima Prima

Ad *Figuram Primam Sinenſem Matricariam* exhibet, ſeu *Serune.*

Figura Secunda Artemiſiam denotat *latifoliam* cum ejus *ſurculo* radicali.

OBSERVATIO.

Matricaria hæc per plurimam Indiæ partem obvia ac nota eſt, unde & ab aliis etiam auctoribus jam obſervata, vocaturque Matricaria flore pleno magno in *Muſ. Zeyl. pag.* 33. & *Theſ. Zeyl. p.* 158. & Matricaria Zeylanica, hortenſis, flore pleno, D. *Scherard* apud *Ray tom.* 3. *p.* 224. Matric. Maderasp. flore pleno flaveſcente *Petiv. Muſ. no.* 786. Matricaria Indica, latiore folio, flore pleno. *Bobart. Hiſt. Oxon. tom.* 2. *p.* 33. eſtque Matricaria Japonica maxima, flore roſeo, ſive ſuaverubente pleno, elegantiſſimo *Breyn. Prodr.* 2. *nov. edit. p.* 78. ubi & notat varietates, floribus ſuaverubentibus, candidiſſimis, purpureis, luteo obſoletis, carneis, atque Phæniceis: dein alia minor quoque ibi notatur ſpecies, flore albo ſimplici & duplici; vide & *Ray. tom.* 3. *p.* 224.

De een en negentigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* den *Sineeze Mater* of *Serune.*

De *tweede Figuur* wyſt aan de *breedbladige Artemiſia* ofte *byvoet*, met zyn ſcheutje uit de wortel.

AANMERKING.

Deze Mater is door het grootſte gedeelte van Indie bekend en voortkomende, waarom ze ook van meer andere Schryvers al is aangewezen, en wert genaamt Mater met een dubbelde groote bloem in het *Muſ. Zeyl. p.* 33. en de *Theſ. Zeyl. p.* 153. en Zeylonſche Mater der tuinen met een dubbelde bloem van *Scherard* by *Ray tom.* 3. *p.* 224. en Maderasp. Mater met een geele dubbelde bloem van *Petiv. Muſ. no.* 786. en Indiſche Mater met een breder blad, en dubbelde bloem van *Bobart. Hiſt. Oxon. tom.* 2. *p.* 33. en is de Japanſche zeer groote Mater met een rooze of aangename roode dubbelde, en zeer ſchoone bloem van *Breyne Prodr.* 2. van de nieuwe druk, *p.* 78. alwaar hy ook de veranderingen aantoont, te weten met een zeer ſchoone roode, ſpier-witte, purpere, ſlegt-geele, vleesagrige, en roodagtige bloemen, als mede nog een kleinder zoort met een enkelde en dubbelde witte bloem; ziet ook het *derde deel* van *Ray pag.* 224.

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUARTUM.

Artemiſia latifolia. Baru Tſchina.

CReditur hæc Artemiſiæ ſpecies delata quoque fuiſſe ex Sina, tantamque cum priore *Serune* habet convenientiam, ut ab inperitis inter ſeſe vix diſtingui poſſint, ſi neutræ floreant, foliaque ſua tenera producant, qui vero rite adtendit, diſtinctionem facere poteſt, *Artemiſiæ* enim folia ſunt longiora, tenuiora, profundius inciſa, ſubtus alba, ac ſuperius magna ex parte maculis lentigineis notata.

Odor ſaporque *Serune* amaricat, & unguentaceus eſt, Artemiſiæ vero peculiaris ac notus. Quum floreant, nullus labor eſt hasce dignoſcere, Artemiſia enim longum habet caulem ulnam circiter altum, nulla gerentem folia, undique producentem muſcoſa capitula, quæ floſculos referunt flaveſcentes, nulla relinquentes ſemina, plurima autem ejus pars hisce in terris juxta terram proſerpit in faſciculis folioſis conlecta, nullos emittens caules vel flores, radix enim ejus longe lateque prorepit ſub terræ ſuperficie, novasque profert plantulas, unde quam maxime multiplicatur, & in areis quam difficillime exſtirpari poteſt, licet excidatur, ſi enim minima ejus pars in terra ſuperſit, regerminat, præſertim in molli arenoſoque Solo.

Hujus rubra ſpecies ſilveſtris quaſi ſponte creſcit in inſula Tagoelanda, ad borealem Celebis partem ſita, ad ulnæ altitudinem, plerumque emittens caules erectos, punctulis notatos, ac plerumque fuſcos, ſeu rubentes, hujus folia minora, & tenuiora ſunt, quam albæ ſpeciei, qualis eſt noſtra Europæa planta. Odor ejus quoque non ita penetrans eſt, quam albæ ſpeciei.

Nomen. Latine *Artemiſia latifolia*, in Amboina nullum aliud gerit nomen quam Malaienſe *Baru Tſchina*, h. e. Sinenſis fomes igniarius, Sinice *Gynja*, quod idem denotat, vulgo autem *Hyaa.*

Locus. Circa annum 1660. primum ex Java in Amboinam delata eſt, ubi ex Sina, uti dicitur, ſeu ex Taywana venit, nunc autem in Amboina quam maxime eſt multiplicata.

Uſus. Apud noſtrates, & Amboinenſes ejus uſus huc usque nondum innotuit, quum planta ſit exotica, qui tamen meo judicio ſine periculo deſumi poteſt ex Europæis libris, in quibus *Artemiſia alba* deſcripta eſt, nunc autem in hiſce terris incipit adhiberi ad placentas herboſas.

Sin-

LIV. HOOFDSTUK.

De breedbladige Artemiſia, ofte Byvoet.

MEn gelooft, dat deze zoorte van byvoet ook uit Sina afkomſtig is, en dezelve beeft zoo groote gelykeniſſe met het voorgaande Serune, dat ze de onervarene quaalyk onderſcheiden konnen, als ze beyde nog geen bloemen dragen, en met haar jeugdige bladeren beladen zyn, doch die 'er op letten wil, kan het onderſcheid licht zien, want de bladeren van Artemiſia zyn langer, dunder, dieper geſneden, van onderen wit, meeſt met ſproeten of plekken bezet.

De reuk en ſmaak aan de Serune is bitteragtig en ſalfachtig, aan de Byvoet van zyn eigen bekende reuk. Als zy bloeyen, beeft men geen moeite te onderſcheiden, want de Byvoet beeft een langen ſteel, omtrent een elle hoog, zonder bladeren, langs bezet met moſchagtige knopen, dewelke kleene, bleek-geele bloempjes willen zyn, die zonder zaad vergaan, het meeſte deel egter hier te lande kruypt langs de aarde met veele bosjes van bladeren, zonder ſtelen of bloemen voort te brengen, want de wortel kruypt wyd en zyd onder den riſch van de aarde, en brengt nieuwe plantjes voort, het vermeenigvuldigt zig zoo ligt, en is op de bedden zoo qualyk uit te roeyen, al werdenze omgehakt, dat het minſte worteltje in de aarde verblyvende, weder opſchied, zonderlyk in een mulle zand-grond.

Een zoorte van roode Byvoet waſt in 't wild op het Eiland Tagoelande, benoorden Celebes gelegen, een elle hoog, meeſt met regt overeynd ſtaande ſtelen, met punctjes bezet, en doorgaans bruinachtig, of rood, de bladeren zyn kleender, en magerder dan aan 't witte, gelyk het onze in Europa. De reuk is ook zoo ſterk niet als aan 't witte.

Naam. *In 't Latyn* Artemiſia latifolia, *In Amboina beeft het geen ander naam dan de Maleytſe* Baru Tschina, *dat is Sineeze Tontel.* Op *Sinees* Gynja, *'t welk het zelfde beduit, doch in 't gemeen* Hyaa.

Plaats. *Het is omtrent het jaar* 1660. *eerſt in Amboina uit Java gebragt, alwaar het, zoo men zegt, gekomen is uit Sina, of Taywan, nu ter tyd is het in Amboina zeer vermenigvuldigt.*

Gebruyk. *By de onze, en de Amboineeze is zyn gebruik nog onbekend, dewyl het een uitlands kruyd is, den welken men myns oordeels zonder ſchroom mag nemen uit de Europiſche boeken, daar de witte Byvoet beſchreven ſtaat, en men begint het nu hier te lande onder kruit-ſtruyf te nemen.*

Singulare hujus plantae experimentum didici contra nervorum contractionem, uti & venarum obstructiones. Recentem recipe Artemisiam supra porphyritim contritam, quam Emplastri forma inpone; Apud Sinenses autem & Japanenses in magno usu est, ac potissimum ut ex ejus foliis ac caulibus fomes igniarius præparetur, quo multis utuntur in morbis, præsertim in Cephalalgia & Odontalgia, atque hoc alicujus cutim adurunt, quæ apud hanc nationem vulgaris est cura.

Hic fomes vulgo *Moxa* vocatur, per longum autem tempus detegere non potui, quænam vox *Moxa* esset, quumque animadvertebam a Sinensibus hic habitantibus non intelligi, hinc concludi, Portugallicam esse corruptam vocem, derivatam a *Mocho*, h. e. *Muco*, cum quo forte Portugalli siccatum hujus herbæ fomitem comparant.

Tandem edoctus sum nomen esse Japanicum, notum enim satis est, a Sinensibus hic habitantibus, tam hanc herbam quam ejus fomitem, non *Moxa*, sed *Hyaa* vocari: Apud Europæos tamen scriptores *Moxa* nomen jam diu innotuit, uti & nil aliud esse quam *Artemisiam*, uti inter cæteros id patet ex *Ephemer. Acad. nat. curios. Ao.* 1. *decad.* 2. *obs.* 6. *D. G. W. Wedelii*, & *Ao.* 4to. *ejusd. decad. obs.* 1. *D. Andr. Cleyeri.* Hoc autem amplius describitur in peculiari tractatu a *Wilhelmo ten Rhyne*, Med. D. Batavo, qui ipse Japanæ fuit, & inscribitur de *Arthritide*, in cujus tertio tomo ample narrat, quo modo Japanenses omnes fere curent morbos per ustionem fomitis hujus Artemisiæ latifoliæ, quam *pag.* 79. dicit vulgatissimam in Japana esse herbam, in omnibus viis ac plateis provenientem & obviam, recentemque herbam Japanice vocari *Jamongi* & *Nophonti*, siccatam vero, ex qua fomes igniarius præparatur, *Moxa*.

Dein *pag.* 108. modum docet hunc præparandi: Sumantur nempe surculi *Artemisiæ latifoliæ*, in umbra siccentur, ac manibus conterantur, tum cauliculos ac venulas abjice, superfluam teneram lanuginem instar Gossipii, quæ proprie *Moxa* dicitur, ad usum serva, modum hanc moxam applicandi in quovis morbo & in quavis corporis parte seu articulo ample descriptum vide apud memoratum auctorem.

Addo porro ex Sinensium doctrina, herbam hanc esse conligendam ea præcise meridie istius diei, qui Sinensibus est dies lusorius *Lope*, ac vulgo *Pelo Pelo* dictus, qui quotannis est quintus dies quinti mensis circa nostrum Majum vel initium Junii, quum dicunt hanc herbam esse efficacissimam & aptissimam ad fomitem ex ipsa conficiendum contra plurimos morbos; Eadem quoque hora ac die conligunt pluvialem & fluvialem aquam, in qua quævis coquunt medicamenta, quam aquam credunt per totum annum incorruptam servari posse.

Sinenses porro docent, herbam *Hyaam* genibus senilibus adplicatam, & adligatam efficere, ne defatigentur, quæ artes in Europa quoque notæ sunt, in itinere nempe recentem herbam prope genua vel sub plantis pedum esse applicandam, ne defatigentur, unde & nomen adstantis pedis seu *Byvoet* accepit.

Katu Tsjetti Pu Hort. Malab. part. 10. *fig.* 45. descriptum, videtur convenire cum *Artemisia latifolia*, ejus vero flosculi nimis magni sunt depicti ac descripti, torique plantæ gratus & aromaticus adscribitur odor, uti & multæ præstantes virtutes Medicæ, quas ibi vide, quum hic ignotæ sint. Adnotator vocat *Ambrosiam Malabaricam* Artemisiæ foliis.

OBSERVATIO.

Hæc est nobilis illa planta, ex qua celebris *Moxa* paratur, adeo decantata in Podagræ curatione, quæ a *Plukn. in Almag. p.* 50. vocatur Artemisia Chinensis, cujus mollugo *Moxa* dicitur, quæ in *Phyt. Tab.* 15. *Fig.* 1. exprimitur, sed cujus icon a nostra multum differt planta. vide & *Ray. tom.* 3. *p.* 233. an Artemisia Virginiana *Park. Theat. p.* 90.

Een byzonder experiment van dit kruyd heb ik geleert tegens het krimpen van de zenuwen, kramp-aderen genaamt. Neemt verscbe Artemisia op een steen gewreven, en slaat dat daar over als een pleyster. By de Sineezen en Japanders daar en tegen is het in veel grooter gebruyk, meest om uit desselfs bladeren en stelen een zekeren tontel te maken, waar mede zy in veele ziekten, inzonderheid in hoofd- en tandpyn met kleene vlokken lemand op de huyd branden, zynde een gemeene Cuur by deze Natie.

Dezen tontel werd in 't gemeen Moxa *genaamt, doch ik hebbe lang niet raden konnen, wat voor een woord* Moxa *zy, en dewyl ik bemerkte, dat het by de Sineezen, die by ons woonen, niet verstaan wierd, zoo maakte ik gissing, dat het een bedorven Portugeesch woord mochte zyn, afkomstig van* Mocho, *dat is* Mucus, *de snot, waar mede de Portugeesen de gedroogde Tontel van dit kruyd vergelyken.*

Eindelyk heb ik my onderrigten laten, dat het een Japanse naam is, want het is genoegzaam bekend, dat by de Sineezen, die alhier woonen, zoo wel het kruyd als de Tontel daar van gemaakt, niet Moxa, *maar* Hyaa *genoemt werd: Echter de naam* Moxa *is by de Europische Schryvers nu al lang bekend geweest, als mede dat het zelve anders niet en zy dan een* Artemisia, *gelyk onder anderen blykt* ex Ephemerid. Academ. natur. curios. Ao. 1. Decad. 2. observ. 6. D. G. W. Wedelii, & Ao. 4. ejusd. decad. obs. 1. D. Andr. Cleyeri. *Inzonderheid kan men het zelve wydloopig vinden in zeker Tractaatje door* D. Wilhelm. ten Rhyne, *Med. Batav. die zelfs in Japan geweest is, geintituleert de* Arthritide, *in wiens derde deel by wytloopig verhaalt, hoe de Japanders meest alle de ziekten geneezen door 't branden met de poppetjes van dese breedbladige Artemisia gemaakt, dewelke by p. 97. zegt 't gemeenste kruyd in Japan te zyn, aan alle wegen en straten groeyende; item dat men 't versche kruyd in 't Japans noemd* Jamongi *en* Nophont, *maar 't gedroogde, waar uit men de Tontel maakt,* Moxa.

Daar na p. 108. *leert by de manier om te præpareren; neemt de jonge scheutjes van* Artemisia latifolia, *droogtze in de schaduwe, vryftze met de handen, smyt de steeltjes en aderen weg, 't resteerende teere wolligheid, het Catoen gelyk, en eigentlyk* Moxa *genaamt, verwaart tot gebruyk van de poppetjes. De manier van zulx te appliceren in ieder ziekte op zyn byzonder lid, ziet wydloopig by gemelde Autheur.*

Ik voege dit nog daar by uit den Sineezen leer, dat men het kruyd vergaderen moet juyst op den middag van den bekenden Sineezen speeldag Lope, *in 't gemeen* Pelo Pelo *genaamt, vallende jaarlyks op de vyfde dag van haaren vyfden maand, omtrent onzen May, of begin van Juny, wanneerze zeggen dit kruyd veel kragtiger en bekwamer zoude zyn, om Tontel tegens veelderhande gebreeken daar van te maken; op dezelve uur en dag, vergaderen zy ook het rivier en regen-water, om alderhande Medicyn daar in te koken, welk water zy gelooven een heel Jaar onbedorven te konnen blyven.*

Noch leeren de Sineezen, dat het kruyd Hyaa, *op de knien van Oude Lieden gebonden, laat dezelve niet moede worden in 't gaan; diergelyk kunsje is mede in Europa bekend, dat men in het Reyzen het versche kruyd by de knien, of onder de voetsoolen draagt, om niet moede te werden, waarom het de naam van Byvoet gekreegen heeft.*

Katu Tsjetti Pu. *in* Hort. Malab. part. 10. fig. 45. *beschreeven, schynd overeen te komen met deze* Artemisia latifolia, *dog de bloempjes zyn wat te groot geteikend en beschreeven, en de gebeele plante werd een lieffelyke en aromatique reuk toegeschreeven, als mede veele treffelyke Medicinale kragten, deweike ziet aldaar, om datze hier onbekent zyn. Den Annotator maakt'er een* Ambrosia Malabarica *van, met bladeren van Artemisia.*

AANMERKING.

Dit is die edele plant, waar uit het befaamde *Moxa* gemaakt wert, zoo zeer in de Podagra gepriezen, welke by *Plukn.* in het *Almag. p.* 50. genaamt wert Chineeze Artemisia, wiens wolligheid het *Moxa* genaamt wert, welke in *Phyt. Plaat* 15. *Fig.* 1. afgebeelt wert, dog welkers Figuur veel van onze Plant afwykt. ziet ook *Ray. tom.* 3. *pag.* 233. en mogelyk is het de Virginische Artemisia van *Parkins, Theatr. p.* 90.

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUINTUM.

Baſilicum Indicum. Sulaſſi.

BAſilicum in India aliisque calidis regionibus tot habet ſpecies, ut vix dignoſci poſſint, quæque cum Mentha adeo quadrant, ut de quibusdam vix dici poſſit, ad quodnam pertineant genus.

Indica mihi nota Baſilica ad tres refero primarias ſpecies, uti primo *Baſilicum* ſeu *Sulaſſi hortenſe*, Secundo *Sulaſſi agreſte*, tertio *Comangi*, cuivis autem ſingulare tribuemus caput.

Baſilicum hortenſe, ſeu *Sulaſſi verum* tres iterum habet ſpecies, potiſſimum foliorum ac caulium colore differentes, fruticulus eſt lignoſus inſtar Hyſſopi, multis adſurgens rectis, tenuibus, & quadragonis cauliculis, quam maxime fragilibus & ſiccis.

Folia ſibi obpoſita ſunt & cruciata, binos articulos longa, ſed plerumque breviora, vix digitum lata, ad oras ſubtiliter dentata, ex quavis fere foliorum alâ novus excreſcit caulis, ſeu faſciculus folioſus. Caulium vertex in longam terminatur ſpicam, quæ flores ſuſtinet verticillatos, ſeu in circulo ſupra ſeſe invicem locatos notæ formæ, inſtar illorum nempe Sclareæ vel Rosmarini, qui inter foliola ſquamoſa eminent.

Semen ejus puſillum eſt, ex fuſco nigrum, ac paulo majus illo Sajor Bajong, parumque anguloſum. Radix puſilla eſt, in paucas ſed longas lignoſasque fibrillas diſtincta.

Prima ac vulgatiſſima ſpecies eſt fuſca, cujus rami obſcure fuſci ſunt, foliorum petioli magis pallide fuſci, ipſumque folium intenſe viride, ſique ſoli vel ad lucem obponatur, parva in ipſo conſpiciuntur foraminula, ſquamæ verticillorum ex fuſco & viridi mixtæ ſunt: Floſculi vero albi, purpureis lineis & punctulis notati.

Secunda alba ſpecies eſt haud multum diverſa a prioribus forma, excepto quod omnes petioli ac folia pallide vireſcant, ſeu parum fuſca ſint ad inferiorem caulium partem. Floſculi ejus albi ſunt; utriusque ſpeciei folia glabra, æqualia, flaccida, & mox marceſcentia, quum decerpantur, ſaporis mixti, ex dulci parum acri & unguentaceo, quique ad illum Menthæ adcedit.

Hæc alba varietatem habet, quam puto eſſe genuinam albam, nil enim fuſci in tota adparet planta. Ejus folia rotundiora ſunt, ad oras & petiolos rugoſa ſeu hirta, ſaporis gratioris, qui non unguentaceus eſt, ſed magis ad illum Corticum Citri adcedit.

Tertia nigra eſt Sulaſſi, altiorem gerit fruticem, ſed pauciores numero habet ramos ac folia, quæ longiora ſunt omnium præcedentium. Ejus petioli ex fuſco nigri ſunt ſeu nigricantes, folia ex obſcure nigro & fuſco colore diſtincta: Odor ſaporque dulcior, ſed magis unguentaceus, unde nec apta ſunt, ut cibo admiſceantur.

Cunctæ Sulaſſi ſpecies ſeſe multiplicant per decidua ſemina, atque inde progerminantes plantulæ, transplantandæ ſunt menſibus pluvioſis, tumque ramuli abrupti terræ conmiſſi quoque progerminant. Hoc autem omnes laborant vitio, quod formicis & vermiculis ſcateant, unde folia ſæpe convolvuntur in globum quaſi, atque facillime degenerant, & ſilveſtrem induunt naturam, ni continuo transplantentur.

Nomen. Latine *Baſilicum* ſeu *Ocimum Indicum*, Portugallice *Mangelicaan* ſeu *Mangiriquam.* Malaice *Salaſſi*, quo nomine ubique notum eſt. Belgice *Vleeſchkruyd*, & *Doods-kruyd.* Baleyice *Sulaſſi Mibic.* Arabes cuncta talia olera dulcia & odorata vocant *Haback*, a quo Hiſpani compoſuerunt per literarum mutationem *Albabaca* & *Albafega*, & adjectione cujusdam vocabuli diſtinguuntur, uti *Habaco-Nabati*, eſt *Baſilicum Arabicum. Habaco Trungani* eſt *Meliſſa* ad *Citri* odorem adcedens, & *Habaco Mïai* eſt *Artemiſia.*

Baſi-

LV. HOOFDSTUK.

Het tamme Indiſche Baſilicum.

BAſilicum *beeft zoo veele zoorten in Indiën, en alle heete Landen, dat men ze qualyk onderkennen kan, en dezelve nog met de Mentha zoo vermengd, dat men van zommige quaalyk giſſen kan, onder wat voor geſlachte men ze brengen zal.*

De Ooſt-Indiſche my bekende Baſilica, breng ik onder 3 *hooft-zoorten, als* 1. tamme Sulaſſi, 2. wilde Sulaſſi, 3. Comangi, *zullende ieder zyn bezonder Capittel hebben.*

Baſilicum hortenſe *of* regte Sulaſſi, *beeft wederom* 3 *zoorten, meeſt aan de coleur van ſtelen en bladeren verſchillende, het is een boutagtig beeſterken, gelyk de Iſop, met veele regte, dunne, en vierkantige ſtelen opſchietende, die zeer bros zyn, en licht verdroogen.*

De bladeren ſtaan tegens malkanderen, en in 't kruys, 2 *leden lank, meeſt korter, en ſchaars een vinger breed, aan de kanten ſubtiel getand, maar ſchier uit den ſchoot van ieder blad komt een nieuwe ſteel voort, of bosje met jonge bladeren: Het opperſte van den ſteel eindigd in een lange aaire, daar de bloemkens in kransjes of wervels boven malkanderen ſtaan, van bekende fatzoen, te weten als die van Scharley of Rosmaryn, tuſſchen kleene blaadjes als ſchubbekens uitkykende.*

Het zaad is kleen en ſwart bruyn, wat grooter dan dat van Sajor Bajang, en boekig. De wortel is gering, in weinige, dog lange boutagtige Vazelingen verdeeld.

De eerſte en gemeenſte zoorte is de bruyne, wiens takken donker-bruyn zyn, de ſtelen aan de bladeren ligter-bruyn, 't blad zelfs boog-groen, en als men 't tegen den dag houd, ziet men kleene gaatjes daar in, de ſchubbekens aan de kranskens uit den bruinen en groenen genoemd, de bloemkens wit, met peerze linien of punctjes.

De tweede zoorte verſchild niet van de voorgaande van fatzoen, behalven dat alle de ſtelen en bladeren ligt groen zyn; of een weinig bruyns aan de onderſte ſtam hebben. De bloempjes zyn wit, de bladeren van beide deze zoorten zyn kaal, effen, zeer ſlap, en ſtraks verſlenzende, als men ze afbreekt, van een ſmaak gemengd, uit zoet een weinig ſcherp of zalfachtig, dog na de Munthe trekkende.

Van de witte beeft men nog een veranderinge, dewelke ik voor de regte witte houde, want daar is niets bruyns aan de gebeele ſtok te zien. De bladeren zyn ronder, aan de kanten en ſtelen haairig of ruuw, van ſmaak lieffelyker, niet ſalfagtig, maar meer na Citroen-ſchellen trekkende.

De 3*de ſwarte Sulaſſi werd hooger van ſtruyk, doch minder van takken en bladeren, die langer zyn dan alle de voorige. De ſteelen zyn ſwart-bruyn, of ſchier ſwart, de bladeren uit den donker-groenen, en bruynen gemengd, de ſmaak en reuk wel zoo zoet, maar zeer zalfagtig, en niet bequaam om in de koſt te doen.*

Alle Sulaſſis-zoorten vermenigvuldigen haar genoegzaam door 't uitgevalle zaad, en de opkomende plantjes moet men dan verplanten in de regen-maanden, dan kan men ook de afgebrooke jonge takken verplanten. Zy bebben dit gemeene gebrek, dat zy vol Mieren en kleen gewormte zyn, die dikwils de blaadjes zoo t'zamen krullen, dat zy een bol ſchynen, en licht verwilderen, als men ze niet gedurig verplant.

Naam. *In 't Latyn* Baſilicum *of* Ocimum Indicum, *in 't Portugeeſch* Mangelicaan, *of na de boeken* Mangiriquam. *Maleyts* Sulaſſi, *met welke naam het overal bekend is. In't Duitſch* Vleeſch-kruyd, *en* Dooden-kruyd. *Baleyts* Sulaſſi Mihic *De Arabiers noemen alle zulke zoetriekende Moes-kruyden* Haback, *waar van de Spanjaarden gemaakt bebben door letterwiſſeling* Albahaca *en* Albafega, *met een byvoeginge van een woordeken werden zy als dan onderſcheiden, als* Habaco-Nabati *is het* Arabiſche Baſilicum. Habaco Trunga *is de* Meliſſa, *na* Citroenen *riekende, en* Habaco Mïai *is de* Artemiſia.

Noch

Basilicum porro Arabice quoque vocatur *Bedarughauc*, *Rubani*, & *Ribani*, a dulci odore, item *Boerank*. Javanice *Solawat*.

Locus. In cunctis notum est Indiæ Orientalis insulis, binæ saltem ejus priores species, tertia enim seu nigra parum obcurrit, atque ex Batavia nuper huc delata est. In Baleya tamen non reperitur, nisi quod in paucorum hortis plantetur ad usum Medicum.

Usus. Vulgo adhibetur instar Lactucæ vel alius oleris, atque æque ab Europæis quam Indis piscibus & carnibus adcoquitur, multi tamen Europæi abhorrent ab ejus odore unguentaceo.

Tertia seu nigra species in cibo non adhibetur, sed ad Medicinam in potionibus ad Phthysim & Asthma conducentibus. Sinenses, Mauri, ac gentiles ejus alium instituunt usum, florentes enim ramulos deponunt in sepulchris recens mortuorum cum testa Benzoin repleta, aliisque suffimigiis; Orientales enim nationes credunt, mortuorum animam refocillari odore florum quorundam ac cibo.

Aliquando etiam fruticulos hos plantant in sepulchretis, ut animæ continuo ipsorum odore recrearentur, unde & nomen herbæ mortuorum accepit. Fusca & nigra species ad unguenta etiam eligitur, quibus infantes & pueri inliniuntur, quum malo genio fuerint infestati, & inbecilles. Usurpatur quoque in potionibus medicatis *Djudjambu* dictis, quæ præparantur contra abdominis tormina, & ad flatus dissipandos.

Nala Tirtava *Hort. Malab. tom.* 10. *fig.* 85. descripta, Bracmanice *Tolassi*, cum nostro convenit *Sulassi*, licet Commelinus ex quatuor hujus nominis speciebus Scrophularias faciat, ipsius vires ibi commemorantur, flores nempe cum pauxillo Cepæ coctos utiles esse in febribus continuis, ac semina in aqua Rosarum concocta cum pauxillo Musci flatus expellere.

Noch biet Basilicum *in't Arabis* Bedarughauc, Ruhani, *en* Rihani *van de zoete reuk. Item* Boeranck. *Javaansch* Salawat.

Plaats. *Het is in alle Oost-Indische Landen bekend, immers de 2 eerste zoorten, want de 3de of zwarte werd weinig gevonden, en is van Batavia onlangs hier ingebragt. Op Baly egter is het niet te vinden, dan in weinige tuinen, aldaar geplant tot Medicynen.*

Gebruyk. *In 't gemeen is het een Salaad en Moeskruyd, werdende zoo wel van de Europianen als Indianen by visch en vleesch gekookt, doch veele Europianen zyn vies van den zalfachtigen reuk.*

De 3de of zwarte zoorte werd niet in de kost gedaan, maar tot de Medicyne verwaard, meest tot dranken, die men jegens de teeringe en aamborstigheid maakt. De Sineezen, Mooren, en Heidenen, hebben nog een ander gebruyk, want de bloeyende takken leggen zy op de graven van de versch-gestorvene, met een test vol Benjoin, en ander reukwerk, want alle de Oostersche Natien gelooven, dat de ziel verquikt worde door eenige reuk van bloemen en kost.

Zomtyds planten zy ook deze struyken op bare graven, op dat de Zieltjes geduurig daar aan rieken konnen, waar van het de naam van doode-kruyd bekomen heeft. Het bruyne en zwarte geslacht neemt men ook tot zalfjes, waar mede men de Kinders smeerd, als zy eenige quaade lucht gevat hebben, en daar door onlustig zyn. Het word ook onder de Medicinaale drankjes Djudjambu *gebruykt, die men maakt jegens buykpyn, en om winden te breeken.*

Nala Tirtava in Hort. Malab. part. 10. fig. 85. *beschreven, en in 't Brammees* Tolassi *genaamt, komt met ons* Sulassi *overeen, hoewel Commelin uit* 4 *zoorten van dezen naam Scrophularias maakt; zyne kragten werden aldaar opgegeven, dat zyn bloeyzel met een weinig ajuyn gekookt, dienen tegens den beeten koorts, met de zaaden in Rooze-water gekookt, en een weinig Muscuat daar by gedaan, verdryft de winden.*

Tabula Nonagesima Secunda

Ad *Figuram Primam Ocimum* seu *Basilicum Indicum* exhibet hortense.

Figura Secunda Ocimum seu *Basilicum agreste* denotat.

De twee en negentigste Plaat

Vertoont in de *Eerste Figuur* het *tamme Indische Basilicum*, ofte *doods-kruyd*.

De *Tweede Figuur* wyst aan het *wilde Basilicum*.

OBSERVATIO.

Plurimæ *Basilici* seu *Ocimum* species ab auctoribus recensitæ, vulgo tantum varietates sunt ac lusus naturæ, nunc majori nunc minori forma, uti & glabritie & scabritie, nec non vario colore, ut & diverso odore differentes, quæ omnes a *Linnæo* in *H. Cliffort p.* 315. reducuntur ad *Ocimum* foliis ovatis glabris & incanis, estque Ocimum Indicum, Melissæ folio; fragrantissimum, semine fusco *Plukn. Mantiss. p.* 139. ut & Ocymum Indicum Melissæ foliis atropurpureis, odoratissimum *ibidem*. cujus & aliæ species, seu si mavis varietates obcurrunt in *Thes. Zeyl. p.* 174 & 175. ut & in *Barrlieri iconibus plant. Hispan.* &c.

AANMERKING.

De meeste zoorten van *Basilicum* ofte *Ocimum* van de Schryvers aangehaalt, zyn doorgaans maar veranderingen, ofte spelingen des natuurs, nu groot, dan kleinder in gedaante zig vertonende, dan eens glad, dan weder ruyg, als mede verscheiden in de coleur en reuk, welke alle van *Linnæus* in de *H. Cliffort p.* 315. gebragt werden tot de *Ocimum*, met puntige, gladde, en gryze bladeren; en is de Indische Ocimum, zeer sterk van reuk, met het blad van de Melisse, en bruyn zaad, van *Plukn. Mant. p.* 139. als mede het Indische Ocimum met donker-zwarte bladeren van de Melisse, zeer sterk van reuk van *dezelve*. hier van komen meer zoorten, of zoo gy wilt, veranderingen voor in de *Thes. Zeyl. p.* 174 en 175. als mede by *Barrlier* in zyn Figuure der Spaansche planten. &c.

Fig. 1.

Fig. 2.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEXTUM.

Baſilicum agreſte. Ruccu Ruccu.

HÆc ſpecies eſt *Baſilici Caryophyllati*, multo vero debiliorem & viliorem habens ſaporem odoremque illo, quod in Italia creſcit, ibique *Baſilico gentile* vocatur. Amboinenſe multo lignoſius eſt priore, eſtque ſubfrutex, tres ac tres cum dimidio pedes altus, cujus ſtipes inferius rotundus eſt, minimum digitum circiter craſſus, mox ſeſe dividens in ramulos erectos, ſuperius parum anguloſos.

Folia ejus ſunt puſilla & rotunda, digiti articulum longa, ac digitum lata, ad oras ſerrata dentibus rotundis.

Flores ex ſquamoſis proveniunt verticillis uti in priore, quatuor ſexve ſimul in orbem poſiti, ſed latioribus interſtitiis quam in *Sulaſſi*. Floſculi hi pallide purpurei ſunt, poſtque ipſos racemuli virides & rugoſi, in quibus ſemen latet puſillum, rotundum, & fuſcum, quod facile decidit per aperturas.

Radix longa eſt, transverſalis, fragilis, & lignoſa. Totius plantæ ſed maxime foliorum odor ad Caryophyllos adcedit, ſed non admodum gratus eſt, multis enim nimis gravis eſt, capiti moleſtus, ejusque vertiginem cauſſans.

Hujus & alia latifolia ſpecies eſt, quæ folia gerit duplo majora præcedenti, odoremque habet multo graviorem, magisque ingratum, ſilveſtris quoque magis naturæ cenſetur, nec unquam in hortis colitur.

Nomen. Latine *Baſilicum agreſte.* Malaice & Bandice *Ruccu Ruccu*, vulgo *Sulaſſi*, ſeu *Comangi Utan.* Baleyice *Uccu Uccu.* Amboinice *Luluhan*, & *Buſſu Buſſu.* Bandice *Caju ican manaſſin*, h. e. herba piſcis ſalini. Portugallice *Tuluſſi.* Ternatice *Luffe Luffe.*

Locus. In deſertis creſcit hortis, & poſt pagos, neutiquam autem penitus ſilveſtris eſt, copioſe obcurrit in Baleya, ubi e contrario *Sulaſſi* raro reperitur.

Uſus. Inter olera non editur, ſed crudum ad Bocaſſan, ac Boboto additur, qui cibus ex piſcibus & conchis præparatur; ſi quis pruritus dentium ſentiat, dura hujus herbæ radice fricet vel ſcalpet, dein, quum doleant, folia maſticet, ipſisque inponat. Eadem folia inter manus contrita, ipſorumque ſuccus expreſſus aures curat purulentas & ſanguineas. In horum foliorum collectione quis prudens ſit, ut rite hæc abluat, quum inferius plerumque obducta ſint ovis Erucarum vel aliorum inſectorum.

Ocimum Trogloditicum vocat *Scaliger exercit.* 181. *ſect.* 22. cuncta Baſilica, quæ in Orientali Javæ parte & regione Abyſſinenſi creſcunt, ſilveſtria omnia, ſed penetrantem admodum gratumque ſpirant odorem.

N. B. Non ſcribendum eſt *Ocymum*, quod proprie eſt *Fagapyrum*, ſed *Ozimum*, quod Græcis denotat gratum odorem, uti & Arabibus.

Folia hæc cum illis *Hortulaen Malabaer*, ac pauxillo Catsjoe ſeu Gatta Gambir contrita, vel ore maſticata, ipſorumque ſuccus deglutitus Aphthas curant periculoſas, quæ *Siri Jawan frangi*, ac Portugallice *Achoraen Preto*, in Banda *Sonchir* vocantur, quum lingua prius ſit rubra, dein ex fuſco nigra, parvis rubentibus puſtulis vel granulis obſeſſa. Hic morbus ex ventriculo ortum ducit, cunctaque infeſtat inteſtina, quem ſubſequitur Diarrhæa cum fæcibus ſquamoſis, quod lethale eſt ſignum.

Parvifolium ſeu primo deſcriptum *Baſilicum agreſte*, Javanis *Lampas* dicitur, cum cujus ſemine fuſco & arenoſo mirum inſtituunt experimentum: Si enim alicui in oculis ceciderit arena vel aliæ ſordes, tum quædam hujus arenoſi ſeminis granula ejus oculis inponunt, quod non tantum educet illas, ſed ſimul omnem mucum & nebulas deterget.

Soladi Tirtava *Hort. Malab. tom.* 10. *Fig.* 87. deſcripta cum hoc maxime convenit, ubi dicitur hanc herbam apud Bracmanos magni æſtimari, ipſorumque Deo *Wisnu* eſſe conſecratam.

LVI. HOOFDSTUK.

Het wilde Baſilicum.

D*It is een ſlag van 't* Baſilicum Caryophyllum, *dog veel ſlegter van reuk en ſmaak, als 't geene in Italien waſt, en aldaar* Baſilico gentile *genaamt werd. Het Amboinſche is nog houtagtiger dan bet voorige, werd een heeſterken van* 3 *a* 3½ *voeten hoog, de ſtam beneden rond, ſchier een pink dik, zig ſtraks in regt overeind ſtaande ryskens verdeelende, die boven wat hoekig zyn.*

De bladeren zyn kleen en rond, een lid lank, en een vinger breed, aan de kanten gekerft met ronde tanden.

De bloemen komen aan ſchubachtige kransjes voort, als aan de voorgaande, met 4 *of* 6 *in een kring, en met wydere tuſſchen-plaatzen, als aan de* Sulaſſi. *De bloempjes zelfs zyn licht-peers, en na dezelve komen kleene trosjes voort, groen en baairagtig, daar in leid kleen, rond, en bruyn zaad, 't welk door 't gapen uitvald.*

De wortel is lank, dwers, bros, en houtachtig. De reuk van de gebeele plante, dog meeſt van de bladeren, trekt na de Caryoffel-nagelen, dog niet zeer aangenaam, want veele bezwaard by het hooft, en maakt duizeling.

Daar is nog een breedbladige zoorte hier van, wiens bladeren wel tweemaal grooter zyn dan aan de voorige, nog ſterker en onlieflyker van reuk, bet werd ook voor wilder van aard gehouden, en nooit in de tuinen geleden.

Naam. *In 't Latyn* Baſilicum agreſte. *Maleyts en Bandanees* Ruccu Ruccu, *in 't gemeen* Sulaſſi, *of* Comangi Utan. *Baleyts* Uccu Uccu. *Amboinſch* Luluhan, *en* Buſſu Buſſu. *Bandanees* Caju ican manaſſin, *dat is zoute Viskruyd. Portugeeſch* Tuluſſi. *Ternataans* Luffe Luffe.

Plaats. *Het waſt in verlatene tuinen, en agter de Negoryen, dog geenzins in de wildernis, 't werd veel gevonden op Baly, daar men ter contrarie bet* Sulaſſi *weinig beeft.*

Gebruyk. *Men neemd bet onder moeskruid niet, maar raauw gegeeten tot Bocaſſan, en onder Boboto gedaan, die men van Viſſchen en ſchulpen maakt. Als iemand jeukende tanden beeft, die zal dezelve ſtooken met de barde wortelen dezes kruids, daar na, als zy zeer doen, de bladeren knouwen, en daar op leggen. Dezelfde bladeren tuſſchen de banden gewreeven, en den zap ingedruipt, geneeſt de etterige en vloeyende ooren. Men moet in 't vergaderen van deze bladeren voorzigtig zyn om dezelve wel te waſſchen, dewyl zy van onderen meeſt behangen zyn met Eyers van Rupzen en ongedierte.*

Ozimum Trogloditicum noemd Scaliger. exercitat. 181. ſect. 22. *alle de Baſilica, die in 't Ooſterdeel van Java, en in 't Land der Abyſſinen waſſen, alle in 't wild, en wonder kragtig van reuk.*

N. B. Men beboorde niet Ocymum *te ſchryven, bet welk* Fagapyrum *of boekwyd is, maar* Ozimum, *'t welk in 't Grieks de naam beeft van 't wel rieken, gelyk ook in 't Arabiſch.*

Deze bladeren met die van Hortulaen Malabaer, *en een weinig Catsjo of Gatta Gambir gewreeven, of in de mond geknouwd, en den zap ingeſwolgen, geneezen de zorgelyke ſprouwen, die men* Siri Jawan Frangi, *in 't Portugeeſch* Achoraen Preto, *in Banda* Sonchir *noemd, wanneer de tonge eerſt rood, daar na bruyn ſwart werd, met kleene vuurige puisjes of korreltjes. Deze ziekte komt uit de maag, en beſmet alle de darmen, waar op een Diarrhæa of buykloop volgt, met een ſchubagtigen afgank, bet welk een dodelyk teiken is.*

Het kleenbladige of eerſt beſchreevene Baſilicum agreſte, *in 't Javaans* Lampas *genaamt, van wiens bruin en zandachtig zaad zy lieden een raar experiment bebben: Want zoo iemand zand of andere vuiligheid in de oogen gevallen is, zoo doen zy eenige van deze zaad-korrels in de oogen, 't welk niet alleen bet ingevallene zal uitvoeren, maar ook ſlym en duiſterheid van de oogen afveegen, en met zig uittrekken*

Soladi Tirtava in Hort. Malab. part. 10. fig. 87. *beſchreeven, komt met bet voorgaande meeſt overeen, en wert aldaar gezegt, dat dit kruid by de Bramineezen in groote agting zy, en baaren God* Wisnu *toegeeigend werde.*

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEPTIMUM.

Ozimum citratum. Comangi.

TErtia *Basilici Indici* species est *Comangi*, quod videtur esse *Ozimum citratum*, eadem crescit forma, qua *Sulassi*, tenuissimos emittens lignososque ramulos, nil fusci gerentes, sunt autem magis incurvi quam *Sulassi*.

Folia ejus minora sunt, rotundiora, & obtusiora quam Sulassi, plerumque sinuosa & convoluta, digiti articulum circiter longa, prope petiolos parum pilosa, quales & sunt summi ramuli; Flores in verticillis supra sese invicem excrescunt uti in Sulassi, sed non ita ad summum, qui componuntur ex pallide virentibus & pilosis squamulis. Semen ejus pusillum est & ruffum. Radix vilis est, transversalis, & laxe terræ inhæret, uti in cunctis Sulassi speciebus.

In hortis coli hoc oportet in areis simo rite præparatis, sæpius transplantandum est, alioquin facile degenerat, nec quidquam profert quam gracilia & convoluta folia: Sapor ejus maxime ad illum Corticum Citri adcedit, & quodammodo mordens est, acrior & calidior quam in ullis Sulassi plantis, cum quadam simul dulcedine.

Nomen. Latine *Ozimum citratum Indicum*, & *Comangium*. Malaice, Javanice, & Balice *Comangi* & *Comangis*. Amboinensibus ignotum est, in Baleya *Kindjarong* quoque vocatur.

Locus. In Amboina raro obcurrit, & labore colendum est, quum planta sit exotica, copiose in Java & Baleya crescit, multoque majorem habet stipitem ac folia quam Amboinense.

Usus. Inter olera adhibetur, crudumque editur instar Lactucæ & ad Bocassan, quem ad usum Javani & Baleyenses merito hoc præferunt omnibus Sulassi speciebus.

Tabula Nonagesima Tertia

Ad *Figuram Primam Ozimum* exhibet *citratum*.

Figura *Secunda Menthæ* denotat *crispam*.

Figura *Tertia Leviſticum* sistit *Indicum cap.* 60. descriptum.

OBSERVATIO.

Basilicum agreſtre Rumphii videtur esse Ocymum Indicum, Mercurialis folio odoratum, spica florum gracili. *Karunde Poondoo* Malabarorum *Plukn. Mantiſſ. p.* 139.

Ozimum citratum est illud, quod *Citri odore* vulgo vocatur a *Casp. Bauh. Morisone.* &c.

LVII. HOOFDSTUK.

Het Citroen Ozimum, ofte Doodkruyd.

HEt 3de geslacht van Indisch Basilicum is het Comangi, het welk wil zyn een Ozimum citratum, het wast in dezelfde gedaante als Sulassi, met zeer dunne en boutachtige takjes, daar niets bruyns aan te zien is, maar staan krommer als *Sulassi*.

De bladeren zyn kleender, ronder, en stomper dan aan *Sulassi*, meest bogtig, en in malkander gerold, omtrent een lid lank, by haare stelen wat haairig, als mede de bovenste takjes, het bloeizel komt voort in kransjes boven malkander, gelyk aan *Sulassi*, dog zoo boog niet, gemaakt van licht-groene en haairige schubbetjes. Het zaad is kleen en ros; de wortel is gering, dwers, en los in de aarde, gelyk alle *Sulassis* spruiten.

Men moet het in de tuinen op welgemeste bedden onderhouden, en dikwils verplanten, want anders verwilderd het, en draagd niets dan magere in malkander gerolde blaadjes. De smaak is merkelyk na Citroen schillen trekkende, eenigzins bytende, scherper en heeter dan alle Sulassis, en daar by nog al met eenige zoetigheid.

Naam. In 't Latyn Ozimum citratum Indicum, en Comangium. Maleyts, Javaans, en Baleyts Comangi en Comangis. By de Amboinezen is het onbekend. Het biet ook op Baleys Kindjarong.

Plaats. In Amboina is het weinig te vinden, en moet met moeiten onderhouden werden, want het is een uytlands kruid, veel valt het op Java en Baley, doch wel zoo groot van stam en bladeren als het Amboinsche.

Gebruyk. Het is gebruykelyk onder moeskruiden, en raauw tot Salade en Bocassan te eeten, waar toe het de Javanen en Baleyers beminnen voor alle Sulassis, gelyk het ook meriteerd.

De drie en negentig ſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* het *Citroen Ozimum* ofte *Doodkruid*.

De *Tweede Figuur* wyst aan de *Indiſche gekrulde Kruit en Munt*.

De *derde Figuur* verbeeldt het *Indiſche Lavas plantje*, in het 60 *Hoofdſtuk* beſchreeven.

AANMERKING.

Het *wilde Basilicum* van Rumphius schynt dit te zyn, het welk is het *Indische Ocymum* met het blad van de Mercurialis ruikende, met een schraale bloeme-steel, van de Malabaren genaamt *Karunde Poondo* van *Plukn. Mantiſſ. p.* 139.

Het *Citroen Ocymum* is dat geene, het welk in 't gemeen van *Casp. Baubin. Morison*, en andere genaamt wert *Ocimum*, met de reuk van Citroenen &c.

Fig. 3.

Fig. 1.

Fig. 2.

CAPUT QUINQUAGESIMUM OCTAVUM.

Mentha criſpa. Sulaſſi Kitsjil.

HÆc parva *Menthæ crispæ* ſpecies, quæ plantula eſt vix ſemi pedem alta, plerumque autem ſpithamæ tantum altitudinem habet, multis tenuibus ac fuſcis cauliculis e radice provenit.

Foliola ejus puſilla ſunt, ſubrotunda, illis Polii ſimilia, unde & a quibusdam errónee *Polium Indicum* vocatur, *Polium* enim glabra habet foliola, hoc autem Sulaſſi parvum tenuia & ſulcata foliola, neque cum Polii odore convenit, ſed perfecte ad illum Menthæ adcedit, ſuporis acris & aromatici, linguam quodammodo vellicantis.

Flores ſemenque nunquam in hac obſervati fuere plantula; Radices ex multis conſtant tenuibus fibrillis, quarum quædam transverſaliter ſub terra prorepunt, novasque producunt plantulas, quæ transplantandæ ſunt, propagatur quoque per vetuſtum ramulum diffractum, & terræ conmiſſum, in ſolo nigro ac molli, alioquin enim herba tenerrima eſt, facillime periens, ſi nimium vellicetur, vel nimis diu in uno relinquatur loco.

Nomen. Latine *Mentha criſpa*; Portugallice & Hiſpanice *Cheyro*, ſeu uti nos legimus *Tsjero*, quo nomine in Moluccis nota eſt; Alii autem Portugalli & Indoſtani hanc vocant *Ortelaen Ceylon*, ſeu *Ortelaen Portugael*, ad diſtinctionem alius *Ortelaen Malabaer*, de quo vide *Auctuarium meum.* Malaice *Sulaſſi Kitsjil.*

Locus. Harum inſularum Indis parum nota eſt hæc plantula, ac potiſſimum colitur ab Europæis. Hic in Amboina accepimus hanc ex Ternata, ubi delata fuit per Caſtilienſes. ~~Bataviam ex Zeylana venit, ubi & olim a Portugallis colebatur, uti Goæ aliisque locis, quos inhabitant, hanc adhucdum colunt.~~

Sequenti colitur modo, fruticuli ejus, qui incipiunt demittere foliola, evelluntur cum radicibus & ſurculis, qui abrumpuntur, & ſeparatim terræ conmittuntur, dein ſenior quivis fruticuli caulis confringitur, ac terræ conmittitur, adtendendo ſemper, ut dependentes fibrillæ abſcindantur, antequam plantetur, tum enim novas cito emittunt fibrillas.

Uſus. Vulgaris eſt plantula ad Lactucam & olus tenue, quibus admiſcetur, ſed parva tantum doſi, quum penetrantiſſimum fundat odorem, qui autem ipſi adſueti ſunt, crudam cum Bocaſſan edunt. Alias ejus vires vide in Europæis libris.

N. B. Hujus Figura *Tab.* 91. *Fig.* 2. eſt exhibita, pluresque ejus ſpecies obcurrunt in *Theſ. Zeyl. p.* 157 & 158. quarum quæ *Tab.* 70. *Fig.* 2. ibi exprimitur, cum hac convenire videtur, flores gerens in ſumma cauliculorum parte ſpicatos, quæ in *Ray hiſt. pl. tom.* 3. *pag.* 284. etiam deſcribitur.

LVIII. HOOFDSTUK.

De Indiſche gekrulde Kruys en Munt.

DIt is een kleen ſlag van Mentha crispa, *zynde een kruydje niet boven een halve voet hoog, doch meeſtendeels een ſtaande hand, met veele dunne en bruyne ſteeltjes uit de wortel opſchietende.*

De blaadjes zyn kleen, rondagtig, de Poleye *gelyk, daarom het ook van zommige abuſivelyk* Ooſt-Indiſche Poleye *genaamt werd, want de* Poleye *beeft evene blaadjes, maar dit kleen Sulaſſi heeft dunne en zeer gefronsde blaadjes, ook van een gebeel andere ſmaak dan de Poleye, klaarlyk na Munthe trekkende, ſcherp en ſpeceryagtig, eenigzints op de tonge bytende.*

Bloemen en zaad heeft men nooit daar aan gezien, de wortelen beſtaan uit veele dunne Vazelingen, waar van zommige dwers onder de aarde kruypen, en nieuwe plantjes voortbrengen, die men verplanten moet, men zet het ook voort, als men een oud ſtokje aan ſtukken trekt, en dezelve in een ſwarte mulle grond ſteekt; het is anders een teer kruydje, dat ligt uitgaat, als men wat veel daar aan plukt, en lange op een plaats laat ſtaan.

Naam. *In 't Latyn* Mentha crispa, *Portugeeſch en Spaanſch* Cheyro, *of gelyk wy lezen* Tsjero, *met welke naam het in de Moluccos bekend is. Maar de andere Portugeezen in Indoſtaan noemen het* Ortelaen Ceylon, *of* Ortelaen Portugael, *tot onderſcheid van een ander* Ortelaen Malabaer, *waar van ziet het Auctuarium. Maleyts* Sulaſſi Kitsjil.

Plaats. *Het is by de Indianen dezer Eylanden weinig bekend, en werd meeſt geoeffend by de Europeanen. Hier in Amboina hebben wy het uit Ternaten ontfangen, zynde aldaar gebragt door de Caſtilianen. Na Batavia is het gebragt van Ceylon, daar het eertyds van de Portugezen geoeffend wierde, gelyk zy nog doen te Goa en elders, daar zy wonen.*

Zyne plantinge is, dat men de oude ſtruykjes, daar de bladeren beginnen af te vallen, uittrekke met wortel en afzetzels, deze breekt men voor eerſt af, en plant ze afzonderlyk, het oude ſtruykje trekt men in ſtukken, de beſte plant men wederom altyd oplettende, dat men de afhangende Vazelingen affnyde ofte afknippe, eer men ze plant, want als dan gewinnen zy ſpoedig nieuwe worteltjes.

Gebruyk. *Het is een gemeen Salade-kruyd, en werd onder warmoes gemengd, doch overal in kleene quantiteyt, om dat het te ſterk van reuk is, die het gewend zyn, konnen 't ook raauw eeten met Bocaſſan. De andere kragten ziet in de Europiſche boeken.*

N. B. De Afbeelding van dit plantje komt voor op de 91 *Plaat Fig.* 2. en meer zoorten hier van werden gevonden in de *Theſ. Zeyl. p.* 157 en 158. waar van die geene, die op de 70 *Plaat Fig.* 2. aldaar uitgedrukt is, ſchynt met onze overeen te komen, dragende op het uiterſte der ſteeltjes zyn bloemen aairs-gewyze, welke ook by *Ray hiſt. pl. tom.* 3. *pag.* 284. beſchreeven wert.

CAPUT QUINQUAGESIMUM NONUM.

Portulaca Indica. Gelang.

IN India tres obcurrunt Portulacæ terreſtris ſpecies, præter binas litoreas, ſeu maritimas. Tres terreſtres in hortis quidem creſcunt, ſed unica tantum harum colitur, ac ſunt ſubſequentes.

Primo *Portulaca major ſativa*, *Gelang Puti*, ſeu *Gelang Tsjina*, notam habet formam, caules emittens craſſos, pingues, & albos, vix ſpithamam altos, quorum plurimi terræ incumbunt, folia gerentes digiti articulum longa, ſponte per ſemina ſeſe propagat, major autem & pinguior eſt, ſi plantulæ vel abrupti ipſius caules transplantentur. Folia ſeſe furſum claudunt poſt Solis occaſum.

Secundo *Portulaca rubra*, ſeu *Gelang Babi*, minora gerit folia, digiti unguem circiter longa, inferius anguſtata. Ejus caules obſcure rubent, ſeu fuſci ſunt, foliolaque magis obſcure virent. Sponte in hortorum areis deſertis creſcit, terræ magis incumbens præcedenti, nec indiget cultura.

Tertio *Portulaca minima*, ſeu *Gelang Tana* in hortorum creſcit ſolo madido inſtar zizaniorum, minima, ac pinguia gerit foliola, ac cauliculos rubentes, ejus ſapor acidulus eſt, & quaſi ſilveſtris.

Quarto *Portulaca litorea*, ſeu *Gelang Paſſir* degeneratio, ſeu media ſpecies eſt proxime antecedentis, foliola gerens media. Ejus ſapor ex acidulo ſalinus eſt, non tamen ingratus. In arenoſis creſcit litoribus juxta mare, maxime cum *Petroſelino marino* in deſertis inſulis, & inhabitatis litoribus.

Quinto *Portulaca marina*. *Gelang laut* eſt *Petroſelinum marinum* mox memoratum, a Portulacæ forma maxime differens, ac proinde libro decimo ſub aquaticis deſcribetur herbis.

Nomen. Latine *Portulaca Indica* cum dictis cognominibus juxta diverſas ſpecies. Belgice *Porceleyn*, & *vette kous*. Malaice *Gelang*.

Locus. Tres priores ſpecies in cunctis obcurrunt hortis, quarum prima continua transplantatione colenda eſt, alioquin perit. Binæ ſubſequentes ſponte creſcunt tam in hortis, quam areis, & juxta vias in locis humidis, & umbroſis, uti & in vallibus ac prope & in muris. Quarta in litore reperitur parvæ Ceramæ circa Aſſahoedi, & in ejus parvis inſulis.

Uſus. Prima major ſpecies vulgare eſt olus, ad Lactucam etiam uſurpata a noſtra natione, & Sinenſibus. Indigenæ binis aliis, ac ſemi ſilveſtribus utuntur ſpeciebus ad piſces cum Tamarindis coctos. Ex ſecunda ſpecie optima præparari poteſt Lactuca, ſi parumper fervidæ infundatur aquæ, ac dein ipſi ſuperfunditur oleum, acetum, &c.

Quarta ſeu litorea ſpecies aliis quoque adcoquitur herbis, prima autem ejus aqua aliquando abjicitur, aliquando non, alioquin enim ſæpe ſubſalſa nimis eſt: Hæ autem refrigerantes, & acres herbæ in hiſce fervidis regionibus quam ſaluberrimæ ſunt, & gratæ ad ſtomachum refocillandum, & æſtuantem refrigerandum ſanguinem, unde & vulgo creditur, Portulacam ſæpius comeſtam prodeſſe Melancholicis, quod & experientia comprobatur.

Porci, & aviculæ ejus amant edere ac decerpere folia, præſertim iſtæ, quæ câveis includuntur, unde & exhilarantur quaſi, ſi ipſis minima obferatur Portulacæ ſpecies. Qui ſtomachi ructibus bilioſis obnoxii ſunt, ſæpius Portulacæ Lactucam vel olus edant. Binæ minores ſpecies adeo luxurioſæ in hortorum areis creſcunt, ſi ſuæ committantur naturæ, poſt pluvioſum nempe anni tempus, ut has penitus obcupent. Major ſpecies ſatis luxurioſe creſcit, quum inter Braſſicam plantetur.

NB. *Rumphius* nullam ſine dubio *Portulacæ* addidit figuram, quum unicuique ſatis nota ſit, quæque in *Hort. Malab. Tom.* X. *Tab.* 36. exhibetur.

CAPUT

LIX. HOOFDSTUK.

De Indiſche Porceleyn.

IN Indien beeft men drie Land-zoorten van Porceleyn, behalven twee Strand, of Zee zoorten. De drie landelyke waſſen wel in tuinen, doch daar van werd maar eene geoeffend, en zyn deze.

De eerſte Groote tamme Porceleyn, Gelang Puti, *of* Gelang Tsjina, *is van bekende fatzoen, met dikke, vette, witte ſtelen, ſchaars een ſpan hoog, doch die meeſt ter aarden leggen, met bladeren een lid lank, het zaaid zig zelfs voort, doch het werd grooter, en vetter, als men de plantjes, of afgebrooke ſtelen verplant. De bladeren ſluiten haar na Zonnen ondergang opwaarts t'zamen.*

De tweede Portulaca rubra, *roode of zwarte Porceleyn*, Gelang Babi, *beeft kleender bladeren, omtrent een nagel van een vinger lank, agter toeſmallende. De ſtelen zyn donker-rood, of bruin, de blaadjes mede donkerder groen. Het waſt van zelfs in de paden van de tuinen, op verlate bedden meer ter aarde leggende, dan het voorgaande, en beboeft geen oeffeninge.*

De derde Portulaca minima, *of* Gelang Tana *groeid in de tuinen langs de grond, daar het wat vogtig is, als een onkruid, met zeer kleene, en vette blaadjes, ook roodachtige ſtelen, de ſmaak is zuurachtig, met een kleene wildigheid.*

De vierde Strand-Porceleyn. Gelang Paſſir, *is een verandering, of middelzoorte van de naaſt voorgaande met blaadjes ook tuſſchen beide. De ſmaak is uit den zuurachtigen brak, doch niet onaangenaam: Het waſt op zandige Stranden langs de Zee, en meeſt gemengd onder 't* Peterſelie d'Mâr *op eenzaame Eylanden, en onbewoonde Stranden.*

De vyfde Portulaca marina. Gelang laut *is de zoo genoemde* Peterſelie de mâr, *van het fatzoen der Porceleyne vry wat verſchillende, en zal dierhalven in het tiende boek onder de waterkruiden beſchreeven werden.*

Naam. *In't Latyn* Portulaca Indica *met de voorſchreeve bynaamen na haar geſlachten. In't Duits* Poreeleyn, *en* vette kous. *Op Maleyts* Gelang.

Plaats. *De drie eerſte zoorten vind men in allerhande tuinen, waar van men de eerſte door geduurig verplanten onderhouden moet, anders gaat ze uit. De twee volgende waſſen genoegzaam van zelfs, zoo in de tuinen, als in de erven, en langs de wegen, daar het vogtig, en ſchaduwachtig is, als mede op de wallen, by en op de muuren. De vierde vind men op het ſtrand van kleen Ceram, omtrent Aſſaboedi, en deszelfs kleene Eilanden.*

Gebruyk. *De eerſte groote zoorte is een gemeen Moes, en Salaad-kruid by onze Natie, en Sineezen. De Inlanders gebruiken de twee andere, en half wilde zoorten by viſſen met Tamaryn gekookt. Uit de tweede zoorte kan men ook een goede Salade maken, als men 't een weinig in heet water dompelt, daar na Oly, Azyn &c. daar over giet.*

De vierde, of Strand-zoorte werd ook onder poespas gekookt, doch het eerſte water giet men zomtyds weg, zomtyds niet, om dat ze anders wat brak is, deze verkoelende, en ſcherpe kruiden zyn in de heete landen zeer gezond, en aangenaam om de maag te verkwikken, het heete bloed te verkoelen, en de levens-geeſten te verfriſſen, daarom de gemeene man gelooft, dat de Porceleyn genuttigd tegens de Melancholy goed zy, het geen ook door de ervarendheid beveſtigt werd.

Verkens, en kleene Vogeltjes eeten ze ook gaern, inzonderheid de kouw-Vogeltjes werden luſtig, als men hun de kleene Porceleyn te eeten geeft. Die veel met de ſoode, of opbreeken van de gal gequeld zyn, moeten dikwils Warmoes, en Salade van Porceleyn eeten. De twee kleene zoorten waſſen zoo weelderig op de bedden na de regen-mouſſon, dat zy dezelve geheel beſlaan, als men ze begaan laat. De groote zoorte waſt weeldrig, als men ze tuſſchen de kool plant.

NB. *Rumphius* heeft zonder twyfel geen figuur van de *Porceleyn* hier bygevoegt, om dat ze ieder een genoeg bekent is, welke in het X. *Deel Tab.* 36. van de *Hort. Malab.* afgebeeldt werd.

LX.

CAPUT SEXAGESIMUM.

Leviſticum Indicum. Miga Miga.

HÆc herba mixtam gerit formam *Leviſtici*, & *Apii*, huic forma conveniens, illi odore, & ſapore. Non ultra binos excreſcit pedes, multos emittens caules, elegantem formans fruticulum, ac denſam frondem, ita ut ob elegantem ipſius formam fictilibus inplantetur.

Ejus folium, uti dictum eſt, melius cum Apio quam cum Petroſelino convenit; licet inperiti pro hoc habeant, neque etiam tam nigricans eſt. Quodvis foliolum in binas amplas diſtinctum eſt lacinias, taliaque foliola tria, quinqueve ſimul uni inſident petiolo. Flores, ac ſemina ſunt, uti in Petroſelino, quæ tardiſſime matureſcunt: Tota autem planta fortem ſpirat Leviſtici odorem, qui vero ſimul ad illum Apii adcedit, ſi modo pauxillum fricetur.

Ejus radix rectior, & profundior eſt, quam Petroſelini, huic ſatis ſimilis, interne lignoſum habens nervum.

Nomen. Latine *Leviſticum Indicum.* Malaicè *Miga Miga*, quibusdam *Mica Mican*, uti Amboinenſes illud vocant. Ternaticè *Timo Timo.* Javanice *Ganti.*

Locus. Raro colitur in Amboina, ſed copioſior eſt Javæ, & Ternatæ.

Uſus. Amboinenſes hanc herbam amant adponere veſtibus, ut ex ipſorum opinione, & odore gratum ipſis concilliet odorem. Radices juſculo gallinaceo incoctæ Petroſelini fere ſaporem habent, ſunt autem iſtæ eligendæ, quæ flores nondum produxerunt. Semen ejus Javæ in capſulis aromaticis venditur ſub nomine, uti puto, *Ganti Jawa*, quod decoctis pectoralibus incoquitur. Folia ejus Oryzæ decocto, & juſculis adduntur, quidam etiam hæc cruda comedunt cum Atsjar.

NB. Hujus plantæ icon *Tab.* 91. *Fig.* 3. eſt exhibita.

LX. HOOFDSTUK.

Het Indiſche Lavas-Plant.

DIt kruid beeft een gemengde fatzoen van Leviſticum, *en* Apium, *het laatſte van gedaante gelyk, maar het eerſte aan reuk, en ſmaak. Het werd niet boven twee voeten hoog, met veele ſtelen opſchietende, een fraaye ſtruik, en digt loof makende, zoo dat men 't wegens zyn mooye gedaante in potten planten kan.*

Het blad gelykt, als gezegt, beter na Apium dan na Peterſelie, hoewel het de onervaarne daar voor aanzien, gelyk het ook zoo zwart-groen niet is. Ieder blaadje is verdeeld in drie breede lappen, en zulker blaadjes ſtaan drie en vyf by malkander aan eene ſteel. Bloemen, en zaad is gelyk aan de Peterſelie, en het werd zeer lankzaam ryp, de gebeele plante beeft een ſterke reuk van Lavas, doch die mede trekt na Apium, als men 't maar een weinig wryft.

De wortel is regter, en dieper dan aan de Peterſelie, anders dezelve gelyk, binnen met een boutachtige zenuwe.

Naam, *In 't Latyn* Leviſticum Indicum. *In 't Maleyts* Miga Miga, *by zommige* Mica Mican, *gelyk het de Amboineezen noemen. Oop Ternataans* Timo Timo. *In 't Javaans* Ganti.

Plaats. *Het werd weinig geoeffend in Amboina, men vind het meer op Java, en in Ternaten.*

Gebruyk. *De Amboineezen leggen dit kruid gaern by hare klederen, om na hare neus een goede reuk daar van te krygen. De wortelen in boender-zop gekookt, ſmaken ſchier als Peterſelie wortelen, doch men moet die van jonge ſtruiken nemen, die nog niet bloeyen. Het zaad werd op Java in de Kruid-dozen verkogt, onder den naam, zoo ik giſſe,* Ganti Java, *en gebruikt onder de borſt-dranken. Zyne bladeren werden ook onder de Ryſt-zoppe gedaan, en zommige eeten ze raauw onder Atsjar.*

NB. De Figuur van deze plant komt voor op de 91. *Plaat. Fig.* 3.

CAPUT SEXAGESIMUM PRIMUM.

LXI. HOOFDSTUK.

Carum, Ammi Indicum. Aydjuan. De Javaanze Carwey, Ammi, &c. Djintam ſoa, & Muſſi.

Hîc tres in uno capite deſcribemus herbas, quum a vulgo confundantur, & promiſcue una pro altera habeatur. Deſcriptio mea incipit a vero *Aydjuan*, quod pro Indico habeo *Carui*. Caulem emittit tenuem, ac ſtriatum ad ulnæ altitudinem, interne junceum, ſeu potius ferulaceum, qui in paucos dividitur laterales ramos. Prima, & inferiora folia cum illis Paſtinacæ conveniunt, ſed multo minora, ad ipſius ſaporem accedentia, ex glauco nigricantia; ſuperiora cum illis Fœniculi conveniunt, ſed breviora ſunt, & craſſiora.

Floſculi multis increſcunt puſillis umbellis, conſtantes ex quinque albis bifidis, ac minimis petalis, qui in centro aliquid purpurei habent.

Hos inſequuntur ſemina puſilla, minora illis Petroſelini, vel vulgaris Carui, ſtriata, ac bina ſibi adcumbentia granula ſeminalia binas quaſi referunt lunulas, coloris gilvi, ſeu pallide ruffi. Ipſorum ſapor acris eſt, linguam vellicans, ſed gratus, inſtar vulgaris Carui, parum tamen ad Petroſelini ſaporem adcedens; Caules interne medullam gerunt albam, & feruláceam, qualem omnes producunt umbelliferæ herbæ.

Planta hæc florens, vel frugifera pauca gerit folia, atque hæc in paucas lacinias ſunt diſtincta. Radix ejus tenuis eſt, recta, & parum diviſa. Semen diu fruticulo inſidet, antequam matureſcat.

WY moeten hier drie kruiden in een Capittel beſchryven, om dat zy van de gemeene man geconfundeerd werden, en het eene voor het ander genaamt werd. Myne beſchryvinge begint van het regte Aydjuan; *het welk ik voor een Indiaans* Carwey *houde. Het ſchiet op met een dunne, en wat geribde ſteel, een elle boog, binnen biesachtig, verdeeld in weinige zyde-takken. De eerſte, en onderſte bladeren gelyken die van Paſtinaca, doch veel kleender, ook na derzelver ſmaak trekkende, zwart Zee-groen, de bovenſte gelyken die van Venkel, dog korter, en dikker.*

De bloempjes ſtaan aan veele kleene dollen, van vyf witte gekloofde, en zeer kleene blaadjes gemaakt, in de midden wat peers vertoonende.

Daar op volgt kleen zaad, kleender dan Peterſelie, of gemeen Carwey, geſtreept, meeſt uit twee greintjes zaad tegens malkaar gezet, als twee halve maantjes, van coleur vaal of licht-ros. De ſmaak is ſcherp. op de tonge wat bytende, doch aangenaam, als gemeen Carwey, of een weinig na Peterſelie trekkende; De ſtelen hebben van binnen een wit, of biesachtig merg, gelyk alle doldragende planten.

Het bloeyende, en zaad dragende heeft weinige bladeren, en dezelve in weinige ſnibbelen verdeeld. De wortel is dun, regt, en weinig verdeeld. Het zaad ſtaat mede lange aan den ſtok, eer het rypt.

Nomen. Latine *Carum*, & *Careum Indicum*. Belgice *Javaanſche Carwey*, ob ejus ſaporem, puto autem verum eſſe *Ammi*. Portugallice, & Bengalice *Aydjuan*. Malaice *Djintam ſoa*, quod verbum eſt quaſi Sinenſe, denotans *Cuminum* inſtar arenæ puſillum. Verum Ammi Arabibus dicitur *Nanacha*, & *Nickda*. Perſice *Nanchauwa*.

Naam. *In 't Latyn* Carum, & Careum Indicum. *In 't Duits* Javaanze Carwey, *na de ſmaak, maar ik houde het voor een regt* Ammi. *In 't Portugees, en Bengaals* Aydjua, *en* Aydjuan. *In 't Maleyts* Djintam ſoa, *een half Sinees woord, willende zeggen Comyn, dat zoo kleen is als zand. Het regte Ammi biet in 't Arabis* Nanacha, *en* Nickda. *Perſiaans* Nanchauwa.

Locus. Creſcit in Bengala, & Java, unde deducta eſt hæc planta in Amboinenſes inſulas, & in hortis colitur, ſed humilis eſt herba, non facile ſeſe propagans.

Plaats. *Het waſt in Bengale, en op Java, van daar het overgebragt is in de Amboinſche Eylanden, en in de tuinen ook opgekomen, doch het blyft laag, en wil niet voortteelen.*

Uſus. A longo tempore *Ammi* uſitatum eſt, ut cibis, & pani bonum conciliet ſaporem, teſte *Dioſcoride libr.* 3. *cap.* 70. Javæ in aromaticis capſulis venditur. Mulierculæ hoc admiſcent potibus *Djudjamboe* dictis, quos propinant ad ventris tormina, & flatus; hoc ſemen cum Aſſa foetida, & Acori radice contritum pueris exhibetur, ad vermes expellendos. Malabarenſes, & Bengalenſes ſuo utuntur *Aydjuan* in cibo frequentius, quam ulla alia natio, quod admiſcent Kerris, & condimentis piſcium, & carnium, unde & quidam noſtræ nationis illud vocant Cuminum Bengalenſe, ac Malayenſes *Djintam Bengala*.

Gebruyk. *Al van oude tyden is het* Ammi *gebruikt, om de koſt, en het brood een goede ſmaak te geven, zoo als* Dioſcorides lib. 3. cap. 70. *getuigt. Op Java werd het in de kruid-dozen verkogt, de Vrouwen mengen 't onder haar* Djudjambu, *'t welk zy maken tegens buikpyn, en winden; dit zaad met Aſſa foetida, en wortel van Acorus t'zamen gewreeven, geeft men de kinders in om de buikwormen uit te jagen. De Malabaaren, en Bengaalers gebruiken haar* Aydjuan *meer dan andere Natie in de dagelykze koſt, om kerris, of ſoucen over viſch, en vleeſch te maken, daarom het zommige van onze Natie Bengaalze Comyn noemen, en de Maleyers* Djintam Bengala.

Amudium ab *Euſeb. Nierenbergio libr.* 15. *cap.* 84. deſcriptum, in Philippinis creſcens inſulis, idem videtur cum præcedenti *Aydjuan*, licet dicat, magnitudine, foliis, & ſemine convenire cum *Apio paluſtri*, ſed ejus ſemen gratiorem habere ſaporem ad Cuminum adcedentem; illud ibi in uſu eſſet ad cibis bonum conciliandum ſaporem præter multas alias virtutes Medicinales, quas ibi vide.

Amudium *by* Euſeb. Nierenberg. lib. 15. cap. 84. *beſchreeven, en in de Philippienſe Eylanden groeyende, zegge waſſende, ſchynd het zelfſte te zyn met het voorſchreeve* Aydjuan, *hoewel by zegt aan grootte, bladeren, en zaad gelyk te zyn het* Apium paluſtre, *doch het zaad zy lieffelyker van ſmaak, na de Comyn trekkende, het zelve zoude aldaar gebruikelyk zyn in de koſt te doen, om een goede ſmaak te geven, behalven veele andere Medicinale krägten, welke ziet aldaar.*

Muſſi ſimile eſt ſemen, ſed magis ad illud Petroſelini adcedens, pro quo a quibusdam habetur, unde & a noſtra natione vocatur *Petroſelinum Javanicum*, cum priore *Aydjuan* tantam etiam habet ſimilitudinem, ut pro uno eodemque habeatur ſemine, immo ab ipſis Bengalenſibus, & indigenis feminis, quæ expertæ præ ſe ferunt eſſe curatrices, uti & noſtri Chirurgi illud quoque pro Ammi habent, & pro hoc exhibent. Ego autem magnum inter hæc bina ſemina obſervo diſcrimen, *Muſſi* enim paulo majus eſt, rotundius, & viridius, rugoſum quoque, & ſtriatum, omnino inſtar ſeminis Petroſelini, quum *Aydjuan* gilvum habeat Carui colorem.

Muſſi *nu is een diergelyk zaad, doch het Peterſelie zaad nader komende, waar voor het ook aangezien werd, en van onze Natie gehouden* Javaanſche Peterſelie. *Met het voorſchreeven* Aydjuan *heeft het ook zulke gelykenisſe, dat het voor een en 't zelfde gehouden werd, zelfs by de Bengalers, en Inlandſche Vrouwen, die ervaare meeſtreſſen willen wezen, gelyk het ook onze Chirurgyns voor Ammi houden, en daar voor ingeven. Ik nogtans bevind een groot onderſcheid tuſſchen die beide, want het Muſſi iis wat grooter, ronder, en groender van korls, mede gerimpeld, en geſtreept, t' eenemaal als Peterſelie-zaad, daar het* Aydjuan *de vaale coleur van Carwey heeft.*

Muſſi ſaporem habet auſterum, nec in cibo gratum, multoque acriorem, & fervidiorem *Aydjuan*, linguam vellicantem, ac proinde non eſt *Ammi*, quod ab antiquis jam temporibus in cibo adhibitum fuit, ſed forte erit *Meum* Javanicum, vel ſaltem Petroſelini ſpecies, cum quo ejus folia quoque melius conveniunt, quam cum illis Cumini, vel Fœniculi.

Uſus, & *Locus*. *Muſſi* copioſe creſcit in Java, inque capſulis aromaticis venditur, non ut cibo, ſed potionibus medicatis Djudjambu dictis admiſceatur; quæ pro feminis præparantur ad menſtrua provocanda, & poſt partum depuranda, adtenuat enim optime ſanguinem, flatusque diſſipat, unde & in alvi torminibus, & ſtomachi ructibus adhibetur. Malabarenſes, & Bengalenſes hic habitantes illo utuntur præ ignorantia ad cibum loco veri *Aydjuan*.

Muſſi *is wreed van ſmaak, en ganſch niet aangenaam in de koſt, maar veel ſcherper, en beeter dan* Aydjuan, *op de tonge bytende, dierhalven kan het geen* Ammi *zyn, 't welk men al van oude tyden in de koſt gebruikt heeft, maar is miſſchien een Javaans* Meum, *of immers een zoorte van Peterſelie, daar na 't ook aan bladeren beter gelykt, dan na Comyn, of Venkel.*

Gebruyk, *en* Plaats. Muſſi *waſt veel op Java, en werd in de kruiddozen verkogt, niet om in de koſt te doen, maar onder de Medicinale dranken Djudjambu te mengen, die men voor de Vrouwen bereid, om haar maandelyke tyd te verwekken, en na het kramen te zuiveren, want het verdund het bloed kragtig, en breekt winden, daarom het ook in buikpyn, en opblaazinge der maage gebruikt werd. De Malabaren, en Bengalers albier onder ons levende, gebruiken het uit onverſtand in de koſt, in plaats van het regte* Aydjuan.

CAPUT SEXAGESIMUM SECUNDUM.

Sempervivum majus Indicum. Lida Boaya.

PLanta, quæ Sempervivum majus, ſeu Hiſpanicum vulgo vocatur, nil aliud eſt quam Indica Alöes ſpecies, licet in India ex hac nulla conligatur Alöe; Quæ autem ex Java huc transfertur, non tanta eſt, quanta aliis in Indiæ locis, unde & illam juxta ejus formam hic obſervatam deſcribam.

Fruticulus hic nullum peculiarem format ſtipitem, ſed incurvo caule digitum craſſo, & ſpithamam longo terræ plerumque incumbit, quum ſeneſcat, qui in denſos videtur diſtinctus articulos per foliorum lapſum, alioquin hæc terræ adjacent in orbem poſita, prope radicem fruticulum quaſi formantia, ſuntque hic loci ſesqui pedem longa, in Indoſtana vero, & Zeylana tres pedes longa ſunt, frutexque viri altitudinem obtinet.

Ejus folia comparantur cum Draconis lingua; inferius craſſa, atque inde ſenſim anguſtata, externe rotundo dorſo notata, interne ſemi concava inſtar canalis, ad oras brevibus firmisque ſpinulis dentatis armata, ipſorum vero apices plerumque flaccidi dependent, uti & vetuſta folia, unum vero alterum ambit more Sempervivi, externaque per pondus plerumque confracta terræ incumbunt, ſunt enim quam maxime ſuccoſa, craſſa, & fragilia, intus repleta medulla craſſa, viridi, & viſcoſa, unde & lentus mucus magna copia ex iis exprimi poteſt. Hic ſuccus non amarus admodum eſt, nec aptus, ex quo Alöe præparatur, ſed ſaporis nauſeoſi ſine ulla acrimonia.

Radix ſimplex eſt, in paucas craſſas diſtincta fibrillas. Caulem floriferum ex ejus centro hic loci hæc planta non profert, quantum vero differat a vera Alöes planta in inſula Socotora creſcente, quæ olim *Dioſcurias* vocabatur, ex qua vera conligitur Alöe, itinerariis inquirendum eſt.

Garcias libr. 1. *aromat. cap.* 2. uſum Indicæ Alöes deſcribit, neutiquam vero ejus formam, ac tantummodo dicit ſeſe in inferiore foliorum parte quandam guſtaviſſe amaritiem, nullam vero in ſuperiore, item optimam Alöem, quæ in India utuntur, ex Socotora adduci, licet Alöes planta in Indoſtana copioſe creſcat, tam ad loca maritima, quam in deſertis ad ducentorum milliarium Hiſpanicorum ſpatium in ipſa terra.

Nomen. Latine *Sempervivum majus Indicum*, ſeu magis proprie *Alöes planta Indica*. In Europa vocatur Sempervivum majus Hiſpanicum. Arabibus *Cebar*, & cum articulo *Acebar*. Portugall. *Acevre*, ſeu herba faboſa. In Cambaja, & Decana juxta *Garciæ* teſtimonium *Arêa*. Canaryenſibus *Catecommer*. Malaice *Lida Boaya*, h. e. lingua Crocodili, licet hic vera ſit deſtitutus lingua. Sinenſes magis proprie hanc vocant *Liung tſi tſchau*, h. e. Draconis lingua, quum Dracones anguloſa, ſeu ramoſa ſolebant depingi lingua. Malabarice *Cadare*. Javanice *Ilat Boaya*.

Locus.

LXII. HOOFDSTUK.

Het groot Spaanſch Semperviv, oſte de Alöe-Plant.

HEt geene men groot, *of Spaanſch Semperviv noemd, is anders niet dan een Indiaanſche zoorte van Alöe, hoewel in Indien daar van geen* Alöe *vergaderd werd. Het geene uit Java hier overgebragt is, werd zoo groot niet als op andere plaatzen van Indien, dierhalven ik 't ook maar beſchryven zal, gelyk ik 't hier gezien hebbe.*

De ſtruik zet geen eigentlyke ſtam, maar legt met een kromme ſteel, een duim dik, en een ſpan lank gemeenelyk op de aarde, als hy oud werd, en ſchynd in digte leden verdeeld te zyn door 't afvallen van de bladeren, anders ſtaan dezelve meeſt op de aarde naaſt de wortel, in de rondte een ſtruik formeerende, en zyn hier te lande anderhalf voet lank, maar in Indoſtaan, en op Ceylon werden zy drie voeten lank, en de ſtruik een man hoog.

De bladeren werden vergeleeken by een Drake-tong, achter dik, en van daar allenskens toegeſpitſt, buiten met een ronde rugge, binnen half hol als een geute, langs de kanten met korte ſtyve doorntjes als tanden bezet, en hare ſpitzen hangen meeſt verwelkt aan de oude bladeren, het eene omvat het andere, op de manier van Sempervivum, en de buitenſte leggen door hare zwaarte meeſt gebrooken op de aarde, want zy zyn zeer zappig, dik, en bros, binnen gevuld met een dik, groen, en ſlymerig merg, daar uit men ook de taaye ſlym in menigte perſſen kan. Dit zap is niet zonderling bitter, en onbekwaam om Alöe daar van te maken, maar walgelyk van ſmaak, zonder eenige ſcherpte.

De wortel is enkeld, in weinige dikke vazelingen verdeeld. Steel, en bloemen uit de midden van deze ſtruik wil 't hier te lande niet voortbrengen, en hoe veel het verſchille van 't kruid, op het Eyland Socotora waſſende eertyds Dioſcurias *genaamt, en waar van men de regte Alöe maakt, ſtaat de Reyſigers te onderzoeken.*

Garcias lib. 1. aromatum cap. 2. *beſchryft wel het gebruik van de Indiaanſche Alöes-planten, maar geenzins haar gedaante, alleenlyk dat hy in de onderſte deelen der bladeren een merkelyke bitterheid geproeft heeft, maar geene in de bovenſte, als mede dat de beſte Alöe, die zy zelfs in Indien gebruiken, uit Socotora aangebragt werde, hoewel de Alöes-plante in Indoſtaan overvloedig waſt, zoo wel aan de Zeekaanten, als in de wildernisſen, wel twee honderd Spaanſche mylen landwaart in.*

Naam. *In 't Latyn* Sempervivum majus Indicum, *of eygentlyker* Alöes-plante uit Indien. *In Europa werd het Spaanſch Sempervivum genaamt. In 't Arabies* Cebar, *en met een artikel* Acebar. *Op Portugees* Acevre, *en herba faboſa. In Cambaja, en Decan na het getuigeniſſe van* Garcias Arêa. *In 't Canaryns* Catecommer. *Op Maleyts* Lida Boaya, *dat is Kaymans-tong, hoewel den Kayman geen regte tonge heeft, de Sineezen noemen 't noch eygentlyker* Liung tſi tſchau, *dat is Draken-tong, dewyl men de Draken met een geboekte, of getakte tong pleegt te teekenen. In Malabaar* Cadare. *Op Javaans* Ilat Boaya.

Plaats.

Locus. Magna copia obcurrit in Cambaja, ac fere in tota Indoſtana usque in Bengalam, & Sinam, item in Zeylana, minori autem copia in Java, atque inde per Orientales inſulas usque in Timoram, unde anno 1666 per plantulas in Amboinam juſſi deferri, ubi multo minor eſt quam in memoratis regionibus, nec unquam flores produxit, & poſt viginti annos interiit.

Uſus. Maximus ejus uſus eſt in ora Cormandala, ubi ejus glutinoſus ſuccus cum tenui miſcetur calce, quæ ſtabilem præbet teſtam muris, & ciſternis. Malayenſes ſuccum ex calidis expreſſum foliis cum albo conmiſcent Saccharo, quem propinant contra Aſthma. Idem quoque ſuccus, vel contuſa folia combuſtis inpoſita partibus, ardorem fortiter extrahunt, curantque ſine cicatricibus, vel veſiculis. Medici Sinenſes hoc itidem utuntur ſucco cum Saccharo conmixto contra Aſthma, uti & convulſivum; Malabaricus quidam Medicus foliorum viſcum adhibebat, filtratum, ac dein cum Saccharo cantho depuratum, vel Oryzæ aqua conmixtum, & propinatum contra ſanguinis, & puris mictionem.

Alöes Indicæ frutex cum radicis ſegmento abſciſſus, argilla obductus, & linteo involutus, per annos poteſt in domo ſuſpenſus ſervari, decreſcentibus ſenſim vetuſtis foliis, atque ex ejus centro novis propullulantibus, quæ ſeſe ſurſum incurvant; ſique radix linteo obvolvatur humectato oleo Olivarum, tum ejus folia hydropica quaſi evadunt, ita ut tandem dehiſcant, & rumpantur, copioſam effundentia lympham.

Hic mihi conmemoranda venit certa Alöes ſpecies, quam *Carol. Cluſius libr. 5. rarior. plant. cap.* 25. vocat *Alöem Americanam*, quam ipſe vidit creſcentem circa urbem Valentiam in Hiſpania, cujus formam ibi in deſcriptione ſecutus fuit, quumque *Cluſius* ipſe fateatur, unam eandemque eſſe plantam cum *Maguey*, ſeu *Metl* Mexicanorum a *Gomara* deſcriptam in hiſtoria ſua Mexicana, & genuinam *Franciſci Hernandis*, & apud *Euſeb. Nierenberg. hiſt. nat. libr.* 14. *cap.* 11. obcurrentem, ex quorum deſcriptione adparet, *Maguey*, ſeu *Metl* non magnam habere convenientiam cum *Alöe*, ſed foliorum formam aliasque qualitates demonſtrare, majore jure pertinere ad Pandani Indici ſpecies, quæ ad finem libri ſexti deſcriptæ ſunt.

Satis notum eſt, quo modo hi fruticuli ſub nomine Hiſpanici Sempervivi ex Portugallia, & Hiſpania deducti ſint in Germaniam, ac dicto modo ornamenti gratia ſuſpendantur in Phamacopæis, & Chirurgorum officinis.

Baub. libr. 30. *cap.* 38. vult vocari *Sempervivum marinum*, non tantum, quum creſcat in litoribus Algarbiæ, & Andaluziæ, licet etiam in ipſa ac media reperiatur regione, ſed etiam quia trans mare in Germaniæ regiones deferatur, neque ubique ſit amarum, unde nec Alöe ex illo confici poteſt.

Poſtremo diſcrimen notandum eſt inter Alöem V. & N. Teſtamenti, Alöe enim V. Teſtamenti eſt Hebræorum *Ahalim*, ſive *Agallochum lignum odoratum*, quod adhuc in officinis *Lignum Alöes* vocatur. Illa vero N. Teſtamenti eſt *Alöe Cathartica* ſive purgatoria Siriace *Ngalui*, Æthiopice *Ngalea* dicta.

Folia ejus decorticata, ipſorumque medulla conſciſſa, ac cum Syrupo, & aqua Roſarum comeſta inſtar Tsjintsjau, ſaporem habet fatuum, curatque Pulmonem in phthyſi incipiente, ut & inſtar calcis craſſam expellit urinam in Gonorrhæa.

Plaats. *Men beeft het in meenigte in Cambaja, en ſchier in gebeel Indoſtaan tot Bengala, en Sina toe, als mede op Ceylon, maar in minder quantiteyt vald bet op Java, en van daar door de Ooſterſche Eylanden tot Timor toe, van waar ik bet Anno* 1666. *met plantjes in Amboina beb laten brengen, daar bet verre zoo groot niet werd, als in de voorſchreeve landen, ook nooit bloemen gedragen beeft, en na twintig jaren weer uitgegaan is.*

Gebruyk. *Zyn meeſte gebruik op de kuſt Coromandel is, dat men zyn ſlymerige zap met fyne kalk vermenge, 't welk een vaſt ciment geeft tot muuren, en ciſternen. De Maleyers mengen zynen zap uit de warme bladeren gedrukt met witte-Zuiker, en drinken bet tegens Aſthma of engborſtigheid. Het zelve zap, of de geſtoote bladeren op verbrande leden gebonden, trekken den brand kragtelyk uit, en geneezen bet lid zonder blaaren. De Sineeze Medicyns gebruiken bet zap insgelyks met Zuiker tegens de engborſtigheid, en kinkhoeſt; Een Malabaarze artz gebruikte den ſlym der bladeren, dezelve door kleynzende, daarna gezuiverd met Kandys, of Ryſt-water gemengd, en ingenomen tegens bet bloed, en etter-piſſen.*

Den ſtruik van de Indiſche Alöe met een ſtuk van de wortelen afgeſneeden, met kley-aarde beſmeerd in een doekje gewonden, kan men jaar en dagen in de huyzen ophangen, verminderende allenskens de oude bladeren, en daar en tegen uit bet midden nieuwe aanwaſſende, die bun opwaarts krommen; als men de wortel met een doek bewind, die in Olyven Oly bevogtigd is, zoo werden de bladeren waterzugtig, dat zy ten laatſten openberſten, en veel water uitgeven.

Ik moet hier aanroeren een zekere zoorte van Alöe, dewelke Carol. Cluſius lib. 5. rarior. plant. cap. 25. *noemd* Alöem Americanam, *en zelfs beeft zien waſſen, omtrent de ſtad Valentia in Spanje, na welkers gedaante by ze beſchreeven beeft, maar dewyl* Cluſius *zelf bekend, dat bet dezelve plante zy met bet* Naguey, *of* Metl *der Mexicanen beſchreeven van* Gomara, *in zyn Mexicaanſe Hiſtorien, doch origineel by* Franciſcus Hernandes, *en by* Euſeb. Nierenberg. lib. 14. hiſt. nat. cap. 11. *uit welke beſchryvinge blykt, dat* Maguey, *of* Metl *zeer kleene gemeenſchap bebbe met* Alöe, *maar dat de gedaante der bladeren, en andere eigenſchappen mede brengen, dat bet met beter reden onder onze Ooſt-Indiſche Pandangs te brengen zy, dewelke in 't einde van 't zesde boek beſchreeven zyn.*

Het is genoeg bekend, boe men deze ſtruiken onder de naam van Spaanſche Sempervivum uit Portugal, en Spanjen in Duitſchland brengt, en op voorgemelde manier opbangt tot een cieraat in Apotbeeken, en Barbiers-winkels.

Bauhinus lib. 30. cap. 38. *wil bet* Sempervivum Marinum *genaamt bebben, niet alleen om dat bet op de ſtranden van Algarbia, en Andaluzia groeid, boewel bet ook landwaart in waſt, maar ook om dat men 't over Zee in Duitſche landen brengt, en zy niet over al bitter, daarom men ook geen Alöe daar van maken kan.*

Eindelyk moet men bet onderſcheid tuſſchen Alöe van bet oude en nieuwe Teſtament aanmerken, want de Alöe van bet oude Teſtament is der Hebreuwen Ahalim, *ofte bet* ruikende Agelhout, *bet geen ook nog in de Apotbeeken* Alöes-hout *genaamt werd. Die van bet nieuwe Teſtament is de* Purgeerende Alöe, *op bet Sirieſch* Ngalui, *Æthiopieſch* Ngalea *genaamt.*

De bladeren geſchilt, en 't merg in ſtukken geſneeden met Syroop, en Roozen-water gegeeten, gelyk Tsjintsjau, is laf van ſmaak, geneeſt de longe in de beginnende Teering, en kalkagtig piſſen in Gonorrhæa.

OBSERVATIO.

Quum hæc planta toties ſit exhibita, & ab omnibus exoticarum fere Auctoribus conmemorata, hinc *Rumphius* brevem tantum hic, & obiter quaſi ejus dedit deſcriptionem, quumque ſatis nota ſit planta, nullam ejus ſubjunxit iconem, eſtque ſine dubio eadem, quæ *Alöe* foliis ſpinoſis, confertis, dentatis vocatur in *H. Cliffort. p.* 130. quæ eſt Alöe vulgaris Auctorum, & vera *Muntingii icon* 69. nec non Kadanoku, vel Catevala *H. Malab. Tom.* XI. *Fig.* 3. &c.

AANMERKING.

Wyl deze plante zoo dikwils al is vertoont, en ſchier van alle Schryvers der vreemde gewaſſen aangehaalt, hierom heeft *Rumphius* alhier zeer kort, en als ter loops hem maar aangeroert, ofte beſchreeven, waarom hy ook daar van geen afbeelding gegeeven heeft, en is zonder twyfel dezelve, welke *Alöe* met doornagtige, by een gedronge, tandige, ſcheedagtige, platte, en geſpikkelde bladeren genaamt werd, in de *H. Cliffort. pag.* 130. welke is de gemeene Alöe-plant der Schryvers, en de regte Alöe van *Munting* 69. *figuur*, en ook de Kadanoku, ofte Catevala van de *H. Malab. Tom.* XI. *Fig.* 3. &c.

In

In

In *Auctuario Aloë Americana*, quæ a vulgo *silvestris Anassa* habetur, sequenti describitur modo.

Anno 1697 in colle prope fluvium D'Alph, seu Batoe Gantong rara detecta est planta, quæ potius arboreſcens frutex est, & incolis penitus ignota fuit, ac proinde tanquam exotica planta habenda, aliunde deducta, eoque magis, quum in deserto crescebat horto, qui ante sex septemve annos cultus, & ornatus fuerat.

Ejus forma magnâ ex parte conveniebat cum *Aloë Americana* a *Clusio rar. plant. libr.* 2. *pag.* 90. descripta, ex Hispanis Scriptoribus potissimum desumpta, aliaque similis planta quoque reperitur in *Ephemer. German. annn.* 1. *observ.* 90. & 91. parva autem harum plantarum differentia regionum varietati adscribenda est. Ejus formam hic exarabo, qua tum temporis sese obtulit, quæ generaliter erat tanquam Anassæ frutex, sed in omnibus partibus major.

Folia ejus in inferiore fruticis stipite in orbem locantur fere sine ordine, quatuor circiter pedes longa, ac stipitem formant cruris craſſitiem habentem, qui cito adtenuatur, seu anguſtatur ad craſſitiem brachii virilis. Hæcque erant quinque, ac sex pedes longa, palmam lata, superius plana, & concava, inferius ex plano convexa, adeo firma, ut puer uni insistere possit: Ad oras acutis, sed curtis, & duris spinis armata, quæ ad digiti circiter latitudinem distabant, & omnes fere sursum incurvatæ erant. Ipsorum extremum terminabatur in durum, & nigrum apicem instar subuli, illorumque substantia dura est, & ex craſſis constat fibris, quæ repleta erat succo viscoso, in ore parum amaricante, & ingrato, parumque mordente.

Ex fruticis centro, uti dictum est, caulis adsurgit ad altitudinem trium quatuorve virorum, cujus media pars ad binas circiter orgyas ornatur parvis foliis, quæ omnia tamen terminantur in similem durum apicem, & instar squamarum etiam cauli adcumbunt. Stipes, seu caulis hic externe durus est, sed non crassum gerit lignum, instar silvestris Pinangæ, sonitum edens, quum pulsetur. Interna ejus substantia mollis est, & viscosa. Superior ejus pars sese dividit in quindecim, vel sexdecim laterales ramos, tres circiter pedes longos, lentos admodum, & firmos, qui vix disrumpi possunt, vel dissecari, ac superne quadragoni sunt, quorum bina latera latiora, & glabriora sunt binis aliis, quique in plures similes minores dividuntur firmos ramulos, in quorum extremo multi conspiciuntur corymbi umbellas referentes, inque iis duplex florum forma. Quorum prima sunt viridia, & tenuiter serrata foliola, pollicis unguem circiter longa, interne parum concava, & conniventia unde & optime florem repræsentant, qui tamen non est, ex ipsorum enim media parte alia iterum excrescunt similia foliola, quæ sensim post priorum lapsum genuinum exhibent florem. Altera itaque forma verum constituit florem, qui plerumque ad latera umbellarum istarum conspicitur, & in inferiore parte bina crassa gerit foliola. Flos hic raro sese extendit, constatque ex sex oblongis, & concavis petalis, quæ plerumque cinguntur, & quasi clauduntur ab extremo maximo, quod retrorsum flectitur, coloris ex viridi flavescentis.

In floris centro pistillum adparet, quod tamen foliolum magis refert, cum sex craſſis firmisque staminibus, antheras gerentibus, & in orbem positis, uti in Liliis albis; sed inodori sunt hi flores, an vero hi latius sese extendant, pro certo adfirmare nequeo, quum pluviosis mensibus hos observaverim, & descripserim. Sic quoque me latet, an fructus subsequantur, licet quam maxime multiplicetur, & propagetur hæc planta, quantum videtur duplici modo. Ad quandam enim distantiam a matricis stipite multæ regerminabant plantulæ, ex quibus distincte adparebat esse propagatas ex dictis istis spuriis floribus, seu fasciculis istis foliosis, qui cum tubo incurvo in terram prolapsi novas formabant plantulas, an vero hæ perfectæ evadant, dicere nequeo.

In het *Auctuarium* werd de *Americaansche Aloë*, welke in 't gemeen voor een *wilde Ananas* werd aangezien, op de volgende wyze beschreeven.

Anno 1697. *is op een heuvel aan de rivier D'Alph, of Batoe Gantong gevonden, een zeldzaam gewas, of veel meer boomachtige struik, by deze Inlanders ganſch onbekend, en gevolgelyk voor een vreemd gewas te houden, van elders ingebracht, te meer, dewyl het in een verlaaten tuin ſtond, zes a zeven jaren te vooren gecultiveerd.*

Zyn gedaante kwam genoegzaam overeen met de Aloë Americana *beſchreeven door* Carol. Clusius *rar.* plant. lib. 2. pag. 90. *meeſt uit Spaanſe Autheuren, en nog een andere diergelyke plante in Europa, te zien in* Anno 1. Ephemer. Germanic. obſerv. 90. *en* 91. *zynde het kleene verſchil de verſcheidenheid der landen toe te ſchryven. Ik zal zyn gedaante albier zetten, zoo als hy zig doenmaals opgedaan heeft. Hy hadde in't generaal de gedaante van een Ananas ſtruik, dog in alle deelen grooter.*

De bladeren ſtaan rond om de onderſte ſchier zonder order, omtrent vier voeten boog, en formeeren een ſtam, in de dikte van een dye, en ſchielyk verdunnende, tot de dikte van een mans arm. De bladeren waren vyf a zes voeten lank, een hand breed, boven vlak bol, beneden vlak rond, zoo ſtyf, dat een jong op een blad ſtaan konde, aan de kanten met ſcherpe, dog korte, en harde doornen bezet, omtrent een vinger breed, van malkander, en meeſt alle na vooren gekromt. Haar uiterſte eyndigt in een harde, en zwarte ſpits, gelyk een priem, haar binnenſte ſubſtantie is hard, en grofdraadig, gevuld met een kleverig ſlym, in de mond wat bitter, dog onaangenaam, en wat jeukende.

Uit de midde des ſtruiks ſchiet, als gezegt, een ſtam op, in de boogte van drie a vier man, welkers middel omtrent twee vaadem boog bezet is met geen groote, maar kleene bladeren, alle eyndigende in een diergelyke harde ſpits, en als velletjes tegens den ſtam aanzittende. De ſtam heeft buiten een hard, dog geen dik hout, gelyk de wilde Pinang klinkende, als men daar tegen klopt. Het binnenſte is week, en ſlymerig. Het bovenſte verdeeld zig in vyftien a zeſtien dwers-takken, omtrent drie voeten lank, zeer taay, en ſtyf, kwalyk om af te breeken, en door te ſnyden, na vooren toe vierkantig, waar van twee breeder, en gladder zyn, dan de twee andere, in veele mindere, en diergelyke ſtyve takken verdeelt. Aan't uiterſte der zelven, ziet men veele trosjes, of dollen, en daar op tweederley gedaante, die na de bloemen gelyken. Het eerſte zyn groene, en fyn gezaagde blaadjes, omtrent een nagel van een duim lank, binnen wat hol, en na malkander gekeert, en dierhalven zeer wel een bloem verbeeldende, doch zyn het niet, want uit haar midden komen al wederom andere diergelyke blaadjes voort, of men moet giſſen, dat met ter tyd, na 't afvallen van de buitenſte blaadjes de regte bloeme voortkomt. De andere gedaante nu is de eygentlyke bloem, die men gemeenelyk bezyden van de voornoemde dollen ziet, hebbende aan haar onderſte nog twee diergelyke dikke blaadjes. Zy opend haar weinig in zes lankwerpige, en van binnen holle blaadjes, die meeſt omvat werden van het uiterſte, en 't grootſte, 't welk zig naar achteren kromt, van coleur licht geel, na den groenen trekkende.

In de midde ziet men nog een pildartje, doch meeſt na een blad gelykende, met nog zes dikke ſtyve draaden rondom, met balkjes boven op, gelyk in de witte Lelie, zonder reuk; of zy haar nu wyder opend, kan ik niet zeggen, dewyl ik ze in de regen-mouſſon heb moeten beſchryven. Men weet niet, dat het vruchte draagt, hoewel het zig zeer vermenigvuldigt, zoo het ſchynt, op tweederley manier. Want wat ver van de moeder-ſtam ſtonden jonge plantjes, waar van men duidelyk bekennen konde, datze waren voortgekomen, uit de bovenſtaande valſche bloemen, of troepjes van bladeren gemaakt, dewelke met haar krom halsje op de aarde vallende, tot nieuwe plantjes werden, doch of zy tot perfectie komen, kan ik nog niet zeggen.

Undique enim circa matricem alii majores propullulant ſurculi, per radicem matri nexi, quorum quidam ad pedis diſtantiam, alii remotius locati erant, uti teneri Muſæ ſurculi undique circa matrem excreſcunt. Vera enim ac genuina matrix radix per hos detegi nequit, quum undique tot transverſales decurrant radices, quæ pollicem ac digitum craſſæ ſunt, ſiccisque pelliculis obductæ, ac quam lentiſſimæ, uti in vulgari Calamo ſeu Acoro. Atque hæ omnes plerumque transverſales prorepunt. Harum ſuperiores ad trium circiter transverſalium digitorum ſpatium ſub terra ad pedis circiter diſtantiam a matre caput extollunt, novosque ibi formant ſurculos. Sub his aliæ iterum decurrunt & iterum aliæ, quas ulterius prorepant oportet, antequam locum inveniant, ut ſeſe elevare poſſint.

Tandem ſeſe ſeparant a matre, ac longas lentasque generant fibras. Surculorum horum folia clauſa ſunt, inſtar teneræ Anaſſæ plantæ, donec in perfectos excreſcant frutices, quales ſatis ampli & magni erant præcedenti anno, quum ſtipes hic flores produceret.

Nomen. Incolæ nullum aliud mihi ſubpetere poterant nomen, quam *ſilveſtris Anaſſæ* ex Maccaſſara delatæ, quæ non in hortis ſed in montibus ſpontanea eſt, unde & hanc vocant plantam *Ananas* ſeu *Nanas Utan*, vel proprie *Ananas Boaya*, quum folia ejus comparant cum cauda *Boayæ*, h. e. *Crocodili.* Quantum vero ex cunctis detegere potuerim deſcriptionibus, præſertim ex binis memoratis auctoribus, nihil aliud eſt, quam *Aloë Americana*, ſeu ſaltem ejus varietas, ſed parva.

Uſus. Quum raro in Maccaſſara reperiatur, hinc ejus incolæ verum mihi ſubminiſtrare uſum non potuerunt, quod mihi mirum videtur, quum Aloë Americana, in ipſorum Patria *Magney* & *Metl* dicta, tot notabiles habeat virtutes & qualitates.

Quidam mihi conantur perſuadere, non valere ad fila ex ea ducenda, quem in finem Maccaſſarenſium *Anaſſa* alioquin adhibetur, quæ a vulgari hac in re differt, quum longiora nempe & ampliora gerat folia, ſed raro fructus profert illis vulgaris ſimiles. Hoc autem contradicitur ab Æthiope, ad Borealem hujus inſus partem habitante, qui ſimilem plantam, ſed non cauleſcentem in area ſua poſſidet, ac colit, ex cujus foliis multa præſtantia, & fortia net fila, ad chordas piſcatorias utilia.

Contra alii Maccaſſarenſes mihi narrant, hanc plantam conquiri ob ejus radices, ad uſum Medicum, ſi hæ effodiantur, quæ ad Orientem ſpectant, præciſe ipſa meridie ſicco tempore, quas ſecum ducunt in itineribus terreſtribus, & marinis, uti & in bello, cum *Culi lawan* enim, *Nuce Myriſtica*, & *Zingibere* maſticatæ, vel propinatæ diuturnas curant alvi dejectiones cruentas, ac recentibus inpoſitæ vulneribus, ſanguinis fluxum ſiſtunt, illaque curant. Volunt ſuo more quatuor iſtorum Medicamentorum ſeptem eligi fruſta, cujusvis nempe ſimplicis, timentes nullum cæterum ſortiri effectum. Comprobationem aliis lubens relinquam, quum in toto frutice, tam in ejus foliis quam radicibus nil detexerim niſi ingratum ſaporem, in ore vellicantem acrimoniam excitantem.

Javæ quoque ſponte provenit nomine *Nanas Boaya*, ibique in nullo etiam uſu eſt, excepto quod ex ejus foliis craſſa quædam forment fila, ad chordas piſcatorias aliasve neceſſarias res.

Want rondom de moeder-ſtam komen andere en grotere ſcheuten voort, met bare wortelen aan de moeder vaſt, zommige een voet, zommige verder daar van af, gelyk men de jonge Piſang-ſtruiken rondom haar moeder ziet. Want men kan de regte hooft-wortel niet bekennen, dewyl rondom zoo vol is van de voornoemde dwers-wortelen, een vinger en duym dik, met drooge velletjes bekleed, en zeer taay, gelyk de gemeene Calmus. Deze allegaar kruypen meeſt dwers. De bovenſte omtrent 3 dwers-vingers onder de grond, en een voet lang van de moeder-ſtam, als dan ligten zy 't hooft wederom op buiten de grond, en brengen nieuwe ſpruyten voort. Onder deze zyn al wederom andere en andere, dewelke verder moeten kruypen, eer ze plaats vinden haar hooft op te beuren.

Eindelyk zonderen zy haar af van de moeder, en gewinnen lange taaye vezels. Deze ſcheuten houden haar bladeren geſloten, gelyk een jonge Ananas-ſtruik, en werden tot volkome ſtruiken, diergelyke al redelyk groot waren in 't voornoemde Jaar, doen de oude ſtam bloeide.

Naam. *De Inlanders konden my geen andere naam opgeven, dan* wilde Ananas, *van Macaſſar gebragt, geenzints in de tuinen, maar in 't wild op de gebergte te vinden, en daarom noemen zy het* Ananas *of* Nanas Utan, *of eygentlyker* Ananas Boaya, *dewyl zy de bladeren vergelyken met den ſteert van een* Boaya, *dat is een* Kaayman. *Zoo veel ik uit alle beſchryvingen bemerken kan, inzonderheid uit de twee voornoemde Autheuren, zoo is deze anders niet, dan een* Aloë Americana *te houden, of immers met een kleene verandering.*

Gebruyk. *Om dat het weinig op Maccaſſar gevonden werd, zoo hebben my de Inlanders ook geen regt gebruyk konnen opgeven, 't welk my wonder geeft, vermits men van de* Aloë Americana *in haar Vaderland* Magney *en* Metl *genaamt, zoo veel aanmerkelyke kragten en deugden voorgeeft.*

Zommige maken my wys, dat het tot het draat-ſpinnen niet en deugt, waar toe men anders de Maccaſſaarſe Ananas *gebruikt, die van de gemeene daar in verſchilt, dat zy langere en bredere bladeren heeft, doch zelden vruchten voortbrengt, de gemeene gelyk. Dit werd tegen geſproken door een Moor, aan de noordzyde van dezen Inham woonachtig, dewelke een diergelyke ſtruyk, doch zonder ſtam in zyn erf heeft, en uit des zelfs bladeren wel goede, en ſterke draaden gemaakt heeft, tot viſchlynen dienſtig.*

Daar en tegen andere Maccaſſaren berigten my, dat men deze plante zoekt wegens haare wortelen, tot een Medicynaal gebruik, als men zodanige uitgraaft, die na 't Ooſten zien, en dat juiſt op de middag by droog weer, dewelke zy by haar voeren op Zee, en Landreyzen, als mede in den Oorlog, want met Culi lawan, Noote muſcaat, *en* Gengber *geknauwt, en ingenomen, geneezen den langdurigen bloedgang, maar op verſche wonden gelegt, ſtelpen het bloeden, en geneezen dezelve. Zy willen na haar manier van de voornoemde vier Medicamenten, van ieder zeven ſtukjes genomen hebben, vreezende dat het anders niets helpen zal. Ik zal gaarn het onderzoek aan andere overlaten, dewyl ik aan den gebeelen ſtruik, zoo in bladeren, als in wortelen niet, dan een onaangenamen ſmaak, en in de mond een jeukende ſcherpigheid vernoman hebbe.*

Het waſt op Java mede in 't wild, met de naam van Nanas Boaya, *en beeft aldaar mede geen gebruik, behalven dat ze uit de bladeren eenige groove draaden weten te ſpinnen, dienſtig tot viſchlynen, en diergelyke gordelen.*

Tabula Nonageſima Quarta

Aloëm exhibet *Americanam floriferam*, quam hic ſimul cum deſcriptione ex *Auctuario* tranſpoſui, ut prioris capitis 62. deſcriptio magis inluſtretur, ubi ſub ejus finem in obſervatione Auctores, & Synonyma hujus plantæ invenientur.

De vier en negentig ſte Plaat

Vertoont de *bloeyende Amerikaanſe Aloë-plant*, welke ik hier met deszelfs beſchryving uit het *Auctuarium* overgebragt heb, op dat de beſchryving van het voorgaande 62. hoofdſtuk meer opgeheldert zoude werden, alwaar in de Aanmerking onder aan dat hoofdſtuk de Schryvers, en Benamingen van deze plant gevonden worden.

CAPUT SEXAGESIMUM TERTIUM.

Planta Anatis. Tsjaccarbebe.

GEnuina magis Sempervivi ſpecies obcurrit in India, quæ vulgo *Tsjaccarbebe* vocatur, & Sedum Indicum eſt. Rotundos gerit craſſosque caules, digitum, vel pollicem craſſos, binos pedes altos, pingues, ſuccoſos, & fragiles, infra incurvos, & ob pondus magna ex parte terræ incumbentes, perque foliorum lapſum geniculatos.

Ejus folia minime ad illa Sedi adcedunt, ac ſingularem, & ſibi propriam habent formam, ſique quævis ipſorum lacinia ſeparatim ſpectetur, criſtæ Galli formam refert, totumque folium pedem Anatis.

Quodvis folium longiuſculo, & craſſo inſidet petiolo, qui prope ortum ſtipitem, vel caulem ambit, huicque inſident tria folia, ſeu unicum folium in tres lacinias diviſum, quarum quævis peculiare conſtituit folium, minorem digitum circiter longum, ac ſuperius acuminatum, craſſum, pingue, ſuccoſum, & fragile, ad oras rotundis, & inæqualibus angulis dentatum, quorum quidam magis protuberant aliis, unde & folium fere triangulare eſt.

Superiora folia anguſtiora ſunt, profundius laciniata, parumque introrſum flexa inſtar cymbæ, ex glauco, & fuſco colore mixta, inferiora autem pallide vireſcunt, uti in Sempervivo vulgari. Arcte, & ordinate medio adſtant cauli inſtar coronæ, vel umbellæ, mediamque Braſſicæ floridæ referunt partem.

Varii ex una radice excreſcunt caules, qui amplum formant fruticem ad quatuor pedum altitudinem, quum vero adeo pingues, ac graves ſint, incurvi maxime terræ incumbunt, ubi & radiculas emittunt. Tota planta ſucco referta eſt non viſcoſo, uti in Aloë antecedente, ſed aquoſo, fatuo, ſapore, & odore gramineo, parumque acidulo, uti in vero Sedo.

Radix craſſa eſt, ſimplex, brevis, multisque curtis fibrillis obſeſſa, terræ laxe inhærens, neque flores neque ſemina profert, excepta eleganti iſta corona in caulis ſummo ex multis incurvis foliolis compoſita, unde & tantummodo per abruptos propagatur ramulos, qui in quovis ſolo, ac præſertim arenoſo facillime progerminant, & luxuriant, immo inter lapides depoſiti, ubi pauca tantum terra eſt, radices emittunt, & excreſcunt, quo vero ſolum eſt magis lapideum, & quo magis Soli exponatur, eo magis fuſca, & circinnata ſunt folia.

Inferiora folia plerumque integra ſunt, ampla, nec in lacinias diſtincta, contra ſuperiora in quinque lacinias diſtincta ſunt, binaque ſibi cruciatim ſunt obpoſita, venis deſtituta, excepto medio nervo obſcuro. Inferior ſtipes nodoſus externe parum lignoſus eſt, interne viridi mollique corde, ſeu medulla repletus. Radix primaria interne plerumque concava eſt, quum planta hæc per abruptum propagetur, & plantetur caulem, cujus cor putreſcit, nullam aliam formans, vel emittens radicem, multæ autem breves, & circinnatæ fibrillæ ad latera excreſcunt.

Licet hæc planta ſterilis habeatur, aliquando tamen quibusdam annis ſuos profert flores, ac ſemina, ſed tam raro, ut meo tempore intra triginta annorum ſpatium bis modo fuerint obſervata. Prima vice in conſpectum hæc produxit anno 1662 menſe Auguſto in ſtipite, qui in Hila muro adpoſitus erat in horto meo, ſequentem in modum.

Ex alis inferiorum foliorum longus excreſcebat caulis, pennæ craſſitie, qui altior erat ipſo frutice, anguſtis, & craſſis foliolis obſitus, quorum inferiora parum dentata erant, ſuperiora integra, Roſmarini foliis fere ſimilia, ſed craſſiora, in hujus caulis ſummo ex foliolorum iſtorum alis multa excreſcebant acuminata capitula, glauca, qualis totus caulis eſt, uti & foliola.

LXIII. HOOFDSTUK.

De Eende-Plant.

EEn eygentlyker zoorte van Sempervivum vind men in Indien, 't welk men in 't gemeen Tsjaccarbebe *noemd, en voor een Indiaans Sedum kan gehouden werden. Het heeft ronde dikke ſtelen, een vinger, of een duim dik, twee voeten hoog, vet, zappig, en bros, beneden krom, en wegens hare zwaarte ten deele op de aarde leggende, door 't afvallen der bladeren in veele leden verdeeld.*

De bladeren gelyken minſt na Sempervivo, maar hebben een eygen fatzoen, namentlyk van een Hanekam, als men ieder lap bezonder beſchouwd, of 't gheele blad na een poot van een Eende.

Ieder blad ſtaat op een lankachtigen dikken ſteel, die by zyn oorſpronk den ſtam, of ſteel omvat, en daar op ſtaan drie bladeren, of een blad in drie lappen verdeeld, makende ieder lap een byzonder blad, omtrent een kleene vinger lank, na vooren toegeſpitſt, dik, vet, zappig, en bros, aan de kanten met ronde, en ongelyke boeken gekerft, waar van eenige meer uitſteeken dan de andere, makende het blad ſchier driekantig.

De bovenſte bladeren zyn ſmalder, dieper geſneeden, een weinig innewaarts geboogen, als een ſchuitje, van blaauw-groen, en bruin gemengd, doch de onderſte zyn bleek-groen, het gemeene Sempervivo gelyk. Zy ſtaan digt, en ordentlyk om de middelſte ſtam, gelyk een kroon, en verbeeld het middelſte van een bloem-kool.

Daar komen verſcheide ſtelen uit eene wortel, en maken zoo een breede ſtruik, die vier voeten hoog werd, dog om dat zy zoo vet, en topzwaar zyn, liggen zy meeſt met een bogt op de aarde, en wortelen daar ook weder in. De gheele plante is vol zaps, niet ſlymerig gelyk de voorgaande Alöe, maar waterachtig, laf, en grasachtig van reuk, en ſmaak, daar by wat rynſch, regt als een Sedum behoord te zyn.

De wortel is dik, enkeld, kort, met veele korte vazelingen behangen, ganſch los in de aarde, het draagt noch bloemen, noch zaad, behalven de cierlyke kroon boven aan den ſteel van kleene, en gekrulde blaadjes gemaakt, dierhalven het ook alleenlyk met de afgebrokene takjes voortgeplant werd, die in alderhande grond, zonderlyk in zandigen zeer ligt beklyven, ja zelfs tuſſchen ſteenen geſtooken, daar maar een weinig aarde is, ſchiet het wortelen, en komt op, doch hoe ſteeniger de grond is, en hoe meer het ter Zonne ſtaat, hoe bruinder, en gekrulder de bladeren worden.

De onderſte bladeren zyn gemeenlyk heel, breed, en geenzints in lappen verdeeld, daar en tegen de bovenſte hebben vyf lappen, en ſtaan twee tegens malkaar in 't kruis, zonder aderen, behalven een donkere middel-zenuwe. De onderſte ſtam, die leden heeft, is van buiten wat houtachtig, van binnen met een groen week hert. De hooft-wortel is van binnen gemeenlyk hol, om dat het kruid met een afgebrooken ſteel geplant werd, waar af het hert verrot, zonder een ander wortel te formeeren, dan veele korte, en gekrulde vazelingen ter zyden uit te ſchieten.

Hoewel nu deze plante voor onvruchtbaar gehouden werd, zoo geeft ze nogtans in zommige jaren haar bloemen, en zaad, doch zoo zelden, dat ze by myn tyd in 30. jaren maar tweemaal gezien zyn. Het eerſtemaal zyn ze voortgekomen anno 1662. in Auguſtus, aan een ſtok op Hila, in mynen tuin tegens een muur geplant, en was aldus te zien.

Uit den ſchoot der onderſte bladeren kwam een lange ſteel voort, in de dikte van een ſchaft, booger dan de ſtruik, bezet met ſmalle, en dikke blaadjes, waar van de onderſte een weinig gekerft waren, de bovenſte ongekerft, de Rosmaryn bladeren ſchier gelyk, hoewel dikker, aan 't opperſte dezes ſteels uit den ſchoot der blaadjes quamen veele ſpitze knopjes voort, blaauw-groen, gelyk den gheele ſteel, en bladeren.

Ex iſtis floſculi excreſcebant quadripetali, ſtellati, & lutei, longis tubis donati, poſt hos ſequebantur pericarpia, & ſiliculæ quadragonæ, inſtar capitulorum ſeminalium Lactucæ, intus diſtinctæ in quatuor cellulas, in quibus conſpiciebatur ſemen parvum, molle, lentiforme. Quivis vero floſculus calici inſidet ex quatuor acutis glaucis foliolis compoſito, ſeu quadriphyllo.

In dicto iſto anno planta hæc variis in locis ſuos produxit flores, qui in Ternata ſæpius obſervantur, in Amboina vero rarius, ac ſecunda tantum vice anno nono decimo poſt, ſub initium nempe anni 1681. in horto quodam circa patibuli angulum, ubi plantata erat inter aſperas rupes, ejusque caules abſciſſos meo commiſi horto, ubi per ſubſequentes quatuor menſes flores dederunt, ſine ullo tamen ſubſequente ſemine, ejusdem formæ, uti ſupra memorata, & deſcripta eſt.

Hier uit wierden geſternte bloempjes van vier geele blaadjes gemaakt, met lange balzen, na dezelve bleeven vierkante kelkjes, of knopjes, gelyk de zaadknopjes van Latuwe, van binnen verdeeld in vier cellekens, daar in men zag een kleen week zaad, als Linzen. Ieder bloempje ſtaat op een voetje van vier ſpitze blaauw-groene blaadjes gemaakt.

In 't voorſchreeven jaar heeft deze plante op verſcheide plaatzen hare bloemen vertoont, en in Ternaten werd het meer maal gezien, maar in Amboina is ze voor de tweede maal gezien, negentien jaar daar na, in 't begin van 't jaar 1681. *in een tuin, omtrent de galgboek, daar het geplant was tuſſchen kralige klippen, en de ſtokken van daar afgeſneeden heb ik in myn tuin geplant, daar ze nog vier maanden na malkanderen bloemen gedragen hebben, van dezelfſte fatzoen, doch zonder zaad voort te brengen, als boven ſtaat.*

Nomen. Latine *Planta Anatis*, juxta Malaienſe *Tsjaccarbebe*, quum diſſecta, & laciniata folia cum Anatis pede comparent, vulgo autem pronunciatur *Saccarbebe.* Amboinice in Hitŏea *Aybuäa Kitsjil*, & *Aybuäa Mabina*, ad diſtinctionem alterius *Aybuäa Beſaer*, ſeu maris, qui *Sudu Sudu* eſt. Ternatice *Alabobo*, & *Cabi Mangou*, h. e. Hirci aures, quæ plerumque inciſionibus notantur, ut ab aliis diſtinguantur.

Naam. *In 't Latyn* Planta Anatis, *dat is Eende poot, na 't Maleyts* Tsjaccarbebe, *om dat de gekloofde bladeren na een Eende-poot gelyken, doch in 't gemeen ſpreekt men 't uit* Saccarbebe. *Op Amboins, en Hitoe* Ayhuäa Kitsjil, *en* Ayhuäa Mahina, *tot onderſcheid van een ander* Ayhuäa Beſaer, *of het manneken, 't welk is de* Sadu Sadu. *In 't Ternataans* Alabobo, *en* Cabi Mangou, *dat is Boks-ooren, dewelke men gemeenlyk met kerven teekend, om van andere Bokken te onderſcheiden.*

Locus. Non tantum in hortis plantatur, ſed obcurrit quoque in deſertis hortis, immo in ipſis montibus, in quibus nulli notum eſt, hortos unquam fuiſſe, uti eam inveni in Putæ monte ad favonium Caſtelli Victoriæ ſito inter rupes, & arbores ſilveſtres. In Banda hanc plantant inter muros leviter exſtructos circa areas, & ædes, qui ſuperius tantummodo pauca obteguntur terra, uti & quoque faciunt cum *Marrubio albo* infra deſcripto.

Plaats. *Het word niet alleen in de tuinen geplant, maar men vind het ook in verlaate tuinen, op 't gebergte zelfs, daar men niet weet, dat 'er ooit tuinen geweeſt zyn, gelyk ik het gevonden heb op 't gebergte van Puta, in 't Zuid-Weſten van het Caſteel Victoria, gelegen tuſſchen klippen, en wilde wout-boomen. In Banda planten zy het op bare-ſteene paggers; of loſſe muuren van ſteenen opgezet, rondom bare erven, en huizen gaande, en boven ſlegts met een weinig aarde bedekt, gelyk zy ook doen met het* Marrubium album, *hier na beſchreeven.*

Uſus. Tota planta virtutem habet refrigerantem, Sedo ſimilem, quæ autem in hortis plantatur in terra molli, & arenoſa, magis refrigerat quam montana ſpecies, quæ magis fuſca eſt, & circinnata quoque magis habet folia. Folia in pultem conteruntur, & inliniuntur fronti contra quamvis Cephalalgiam, ex calore ortam. Ut in febribus ardor exſtinguatur, hic ſuccus propinabitur, contritaque planta pulſui adplicetur. Quidam etiam totum obliniunt corpus ejus ſucco, quod tam vehementer refrigerat, ut ægri tegumenta poſcant, melius autem eſt ejus ſuccum deglutire, alioquin enim ardor ad internas tranſit partes. Non quoque inliniendus eſt hic ſuccus apoſthematibus jam jam maturantibus, multo minus æryſipelati, uti quidam id male inſtituunt, unde ſæpius in pejorem ruunt ſtatum, quum pugna inter binos hoſtes ſibi pares eo vehementior ſit.

Gebruyk. *De gebeele plante heeft een verkoelende kragt, het gemeene Sedum gelyk, doch het geene in de hoven geplant word in een mulle, en zandige grond, is meer verkoelende dan de berg-zoorte, die ook bruindere, en gekruldere bladeren heeft. De bladeren wryft men tot een pap, en ſmeert ze op 't voorhooft tegens allerley hooftpyn, dewelke uit hitte ontſtaat. Om den brand in de Koortzen te verſlaan, zal men den zap drinken, ook het gewreve kruid op de pols binden. Zommige ſmeeren ook het zap over het gebeele lichaam, 't welk zoo kragtig verkoeld, dat de Patienten een deeken eyſſchen, doch het is altyd beter, dat men 't zap inneeme, want anders jaagt het den brand na binnen. Men moet het ook niet ſmeeren op beete apoſtemation, die zig tot rypen ſchikken, veel minder op de rooze, gelyk zommige doen, want zy dikwils daar door verergeren, om dat den ſtryd tuſſchen twee gelyke vyanden te heeviger word.*

Tabula Nonageſima Quinta

Plantam exhibet *Anatis Rumphio* dictam, cum ejus *caule floriſero* A ſeparato, qui quam rariſſime prodit.

De vyf en negentigſte Plaat

Vertoont de *Eende-Plant*, zoo als die van *Rumphius* genaamt werd, met zyn *bloemdragende ſteel*, die zeer zelde voor den dag komt.

OBSERVATIO.

Hæc eſt *Cotelydon* foliis laciniatis *H. Cliffort. p.* 175. & Cotyledon Afra, folio craſſo, lato, laciniato, floſculo aureo. *Boerh. Ind. H. L. B. part.* 1. *p.* 288. ubi vide iconem; & Telephium Africanum, anguſtiore folio, flore aurantiaco. *Plukn. Almag. p.* 362. *Tab.* 228. *Fig.* 3.

AANMERKING.

Dit is de *Cotyledon* met ingeſneede bladen van de *Hort. Cliffort. p.* 175. en Africanſche Cotyledon, met dik, breed, en ingeſneede blad, met een gout-geel bloempje van *Boerh. Ind. H. L. Bat. eerſte deel p.* 288. alwaar men de Figuur ziet, en Africaanſche Telephium, met naauwer blad, met een gout-geele bloem van *Plukn. Almag. p.* 362. *Tab.* 228. *Fig.* 3.

Cassia fistula.

CAPUT SEXAGESIMUM QUARTUM.

Oxys lutea Indica. Daun Aſſam Kitsjil.

ACidarum herbarum variæ obcurrunt plantæ in India, tam domeſticæ, quam ſilveſtres, quarum una, ſilveſtris nempe, libro nono deſcribetur ſub nomine *Empetri acetoſi.* Domeſticarum vulgatiſſima eſt *Trifolium acetoſum* dicta, quæ proprie *Oxys flore luteo* dicitur, ejusdem formæ, ſaporis, & qualitatis, qua deſcripta eſt, & icone expreſſa a *Cluſio libr. 6. rarior. plant. cap. 59.* Unde & ejus deſcriptionem omittam, ſolummodo addens, ejus ſiliculas fere maturas, ſi adtingantur, diſſilire, ipſarumque ſemen in alicujus oculos facile inmitti, perque hanc ſeminum ejectionem propagari, ita ut totam in horto aream obcupet, ſi ſuo committatur genio. Loca amat ſaxoſa, præſertim lapidum coctorum, vel conminutorum ex vetuſtis muris.

Per noctem ſua contrahit, & claudit folia, conumque format acutum, longis, ac tenuibus flagellis in terra prorepens, atque in quibusdam locis radiculas emittens, & ſeſe firmans.

Nomen. Trifolium hoc acetoſum Latine vocatur *Oxys lutea Indica.* Malaice *Daun Aſſam Kitsjil*, h. e. folium acetoſum parvum, ad diſtinctionem *Daun Aſſam Beſaar*, quod eſt *Empetrum acetoſum.* Ternatice *Mala Mala.* Javanice *Sumangi.*

Locus. Quantum ſcio, nullibi eſt hæc planta ſilveſtris, ac ſpontanea, ſaltem in hiſce inſulis, ſed in arvis cultis, & hortis creſcit, tam ſponte quam per ſemen. Ad Promontorium Bonæ ſpeciei hanc tamen ſponte creſcentem inveni ad pedem montis Leonum dicti anno 1653, ubi magna copia colligebatur, ad naves deferebatur, ut cum aliis herbis in olus coqueretur recrementi gratia, unde quam maxime reconvaleſcebant tales, qui ex Scorbuto languebant.

Uſus. Noſtra natio hanc inprimis colit plantam in hortis, ut aliis admiſceatur oleribus, & acida ex ea præparentur condimenta, quæ coctis junguntur piſcibus, ſi cum aqua conteratur, ejusque exprimatur ſuccus, conducit ori halitui foetido obnoxio, ex putridis dentibus, & tonſillis orto.

Foliola ejus alii involuta folio, ſupra ignem calefacta, ipſorumque ſuccus expreſſus, vel ſolus, vel cum pauxillo aquæ conmixtus, oculisque infuſus, hos depurat ab omnibus viſcoſis humoribus, viſum clarum reddit, tollitque palpebrarum pruritum, eadem hæc foliola cum pauca Oryzæ farina in tenuem contrita pultem, & inlinita cutis petiginem tollunt.

Lapathum hortenſe, ſeu Acetoſa Hiſpanica, vel Pathic, & Patientia dicta, in hortis quoque ſatis colitur ad culinæ uſum, ac Malaice vocatur *Sajor Aſſam*, h. e. *olus acidum.* Eandem vero habet formam, quam in Europa.

OBSERVATIO.

Hæc eſt *Oxalis* caule ramoſo, pedunculis multifloris *Linn. H. Cliffort. p.* 175. & Oxys flavo flore *Cluſii.* Oxys lutea *Bauhini*, & *Boerh.* &c. Acetoſella flore luteo, capſula corniculata *Rupp. Fl. Jen.* 107. Trifolium acetoſum corniculatum, luteum, minus, repens, & procumbens. *Moris. hiſt. tom. 2. p.* 183. *ſect. 2. Tab.* 17. *Fig.* 2. eſtque eadem cum illa, quæ Oxys flore luteo, vulgaris minor, Zeylanica vocatur a *Breyn. Prodr. 2. p.* 80. & *Theſ. Zeyl. p.* 179. ubi vide reliqua.

LXIV. HOOFDSTUK.

De Indiſche Zuurklaver.

VAn Zuurachtige kruiden beeft men verſcheide in Ooſt-Indien, zoo tamme als wilde, waar van een wilde in 't negende boek zal beſchreeven werden, onder de naam van Empetrum acetoſum. *Onder de tamme is de gemeenſte, de zoorte van Zuurklaver, die men* Oxys flore luteo *noemd, van dezelve gedaante, ſmaak, en eygenſchap, gelyk ze beſchreeven, en afgemaald is by* Cluſius lib. 6. rarior. plant. cap. 59. *Weshalven ik de beſchryvinge uitlate, alleenlyk daar by doende, dat zyne zaad-bouwens ten naaſten by ryp zynde opſpringen, als men ze aanraakt, en het zaad iemand in de oogen ſchiet, en even door dit uitſpringen word het vermenigvuldigd, zoo dat het een gebeel bedde in de tuin beſlaat, als men 't begaan laat. Het wil gaern eenige ſteene om zig hebben, inzonderheid gebakken, of vermolzemde ſtenen van oude muuren.*

Het ſluit 's nachts zyne bladeren mede toe, en formeerd een ſpitze kegel, met lange dunne ranken, op de aarde kruipende, ook hier en daar weer inwortelende.

Naam. *Deze Zuurklaver noemd men in't Latyn* Oxys lutea Indica. *In 't Maleyts* Daun Aſſam Kitsjil, *dat is kleen Zuurblad, tot onderſcheid van* Daun Aſſam Beſaar, *het welk is het* Empetrum acetoſum. *Op Ternataans* Mala Mala. *Op Javaans* Sumangi.

Plaats. *Het waſt myns wetens nieuwers in 't wild, immers in deze Eylanden, maar in gebouwde landen, en tuinen, zoo van zelfs als door zaad. Aan de Cabo de Bonesperance heb ik het egter ook in 't wild gevonden, omtrent de voet van den Leuwenberg Anno* 1653, *daar het met hoopen vergaderd, en aan boord gebragt wierde, en nevens anderen tot Moeskruid, en ververſchinge te dienen, waar van zonderlyk bate gevoelden die geene, die aan de Scheurbuik vaſt waren.*

Gebruyk *Onze Natie oeffend het meeſt in de tuinen, om onder Moeskruid te mengen, en zuure ſoucen over viſſchen daar van te maken, met water gewreeven, en het zap uitgeperſt, is goed voor een zeere mond, los, en ſtinkend tandvleeſch.*

De blaadjes in een ander blad gewonden, over 't vuur warm gemaakt, en den zap uitgeperſt alleen, of met een weinig water gemengd, en in de oogen gedaan, zuiverd dezelve van alle ſmeerigheid, verklaard het gezigt, en beneemt het jeuken aan de oogenleden, dezelve bladeren met een weinig Ryſt-meel gewreeven tot een dun papje, en opgeſtreeken, verdryven de roodbond des huids.

Lapathum hortenſe, *of Spaanſche Zuuring, anders Pathic, en Patientie genaamt, word ook genoeg in de tuinen geoeffend, tot gerief van de keuken, en in 't Maleyts genaamt* Sajor Aſſam, *dat is* Zuur moes. *Met dezelve gedaante als ze in Europa bekent is.*

AANMERKING.

Dit is de *Oxalis* met een takkige ſteel, en veel bloemige ſteeltjes van *Linnæus* in de *H. Cliffort. pag.* 175. en Oxys met een geele bloem van *Cluſius.* En de geele Oxys van *Bauhin.* en *Boerhave* &c. Als mede de Acetoſella, met een geele bloem, en een gehoornt zaat-huisje van *Ruppius flor. Jen. p.* 102. en het zuure Claverblad, gehoornt, geel, klein, kruipend, en leggende van *Moris. Hiſt. pl. tom. 2. p.* 183. *ſect. 2. Tab.* 17. *Fig.* 2. En is dezelve plant met die geene, welke de Oxys met geele bloem, de gemeene, kleine, van Zeylon genaamt wert, van *Breyne Prod.* 2. *p.* 80. en in de *Theſ. Zeyl. p.* 179. alwaar het overige ziet.

CAPUT SEXAGESIMUM QUINTUM.

Crotalaria utraque, Kering Keringan.

HÆ herbæ ad primum intuitum videntur esse *Genistæ Tinctoriæ*, ipsarum vero sapor declarat, ex *Cytiso* familia esse; Tres Crotalariæ observavi hic species, primo *majorem*, secundo *minorem*, ac tertio *silvestrem*.

Primo *Crotalaria major* caulem emittit simplicem, rectum, & firmum, quinque sexve pedes altum, si in cultis crescat agris, si vero sponte proveniat, quatuor tantum pedes altus est, ac minorem digitum crassus, lignosus, superius striatus, ac viridis, qui in longos sese dividit laterales ramos plerumque quoque erectos.

Folia ejus solitaria in caulibus locantur, linguæformia, superius lata, & subrotunda, inferius sensim angustata, tres pollices longa, immo longiora, vix pollicem lata, tenuia, glabra, intense glauca, seu fere coerulescentia, paucis donata costis.

Caulium suprema pars determinatur in longum racemum, seu spicam, ultra palmam longam, ex qua dependent regulariter supra sese invicem elegantes lutei flores, illis Pisorum similes, sed majores, qui in superiore parte petalum gerunt ingens, ac duplex, retroflexum, sub hoc bina alia minora locantur instar alarum conniventia, & obtegentia corniculum viride, quod lanuginosis quibusdam staminibus cinctum est.

Fructus siliquæ sunt pusillæ, vix binos articulos longæ, minimum digitum crassæ, ad unam partem compressæ instar cymbæ, ad alteram partem dorsum habent rotundum, cum sulco medio longitudinali, primo virides, dein ex nigro fuscæ, intusque pendent multa reniformia officula, dura, splendentia, externe viridia, dein nigricantia, nexa per breves venulas sulco siliquæ, quæ hinc in maturis siliquis sonitum edunt, si quatiantur, vel conmoveantur.

Folia, ac flores dulcem habent saporem instar optimi Graminis, vel Trifolii, qua in re cum nulla convenit Genista. Folia sese per noctem sursum claudunt arcte ad petiolos, ita ut videatur totus hic frutex foliis orbatus, ac nudus esse. Radix sese ample extendit, lignosa est, multisque fibrillis obsessa.

Secundo *Crotalaria minor* non ultra tres pedes excrescit, caulemque emittit quoque simplicem, firmum, & striatum, qui in paucos dividitur laterales ramos, ac primarius caulis interne parum concavus est.

Folia ejus inferius tria, superius quinque simul locantur, longiusculis insidentia petiolis, illis Linariæ similia, longa nempe, & angusta, mediumque tres digiti articulos longum est, alia lateralia unicum, vel binos tantum articulos, ultra pennam lata, ac superius subrotunda, in quibusdam vero fruticulis longiora, & latiora sunt, in quibusdam breviora, quidam etiam tria tantummodo gerunt folia ubique, vel præter hæc binas quasi habent adpendices, hujus enim fruticis folia non certum observant numerum.

Ipsorum color quoque glaucus est, suntque glabra, tenera, & subtus parum cinerea. Sapor itidem dulcis est, vel fatuus instar Trifolii, atque per noctem sese claudunt sursum. Flores sunt uti in priore, immo majores, sed rariores numero, saporis itidem dulcis. Fructus similes sunt siliquæ, sed duplo majores, & crassiores quam præcedentis, non fuscæ, sed virides totæ, ac tandem tamen fuscescunt, binos pollices longæ, digitum crassæ, ad internam partem fovea notabili, seu sinu excavatæ, superius in incurvum desinentes apicem, perfecte uti siliquæ Senæ, interne viginti, vel viginti duo pendent officula ad siliquæ ventrem, seu sulcum, quæ pallidiora sunt, quam antecedentis, ex viridi flavescentia, seu fusca, splendentia, & reniformia.

Radix est uti in priore. Maturæ ejus siliquæ majorem edunt sonitum quam præcedentis, si conquatiantur, foliaque avidissime ab Erucis comeduntur, ita ut totus sæpe frutex nudus sit, atque hinc facile perit, antequam fructus producat.

Ter-

De Crotalaria, of het Ratel-Kruid.

DEze kruiden schynen in 't aanzien een Genista Tinctoria *te zyn, maar de smaak getuigt, dat zy een aart van* Cytisus *zyn. Ik heb 'er drie zoorten van aangemerkt, de eerste* groote, *de tweede* kleene, *de derde* wilde.

De eerste Crotalaria major *schiet op met een enkelde, regte, en styve steel, vyf a zes voeten hoog, als hy op gebouwde landen wast, maar in 't wild vier voeten hoog, en een kleene vinger dik, boutachtig, bovengestreept, en groen, in lange zyde-takken zig verdelende, die ook meest overeynd staan.*

De bladeren staan enkeld om de stelen, en zyn geformeerd als een tonge, vooren breed, en rond, maar agter allenskens toesmallende, drie duimen lank, en meer, schaars een duim breed, dun, glad, boog Zee-groen, of blaauw-groen, met weinige ribben.

Het opperste der stelen word een lange tros, of aire, ruim een hand lank, behangen met schoone geele bloemen, geschikt boven malkanderen, die van Erweten gelyk, dog grooter, hebbende een groot dubbeld blad aan 't bovenste deel achterwaarts geboogen, daar onder staan twee kleendere als wangen t'zamen luikende, en bedekkende een groen boorentje, het welk met eenige wolachtige vezelen bezet is.

De vruchten zyn kleene bouwen, schaars twee leden lank, en een pink dik, aan de eene zyde ingedrukt, als een schuitje, aan de andere met een ronde rugge; en doorgaande naad, in de lengte t'zamen gevoegd, eerst groen, daar na swart-bruin, binnen hangen veele niereformige zaaden, hard, blinkende, buiten groen, en zwartachtig, met korte adertjes aan de naad des buiks, dewelke in de rype bouwen rateld, als men ze schud.

De bladeren, en bloemen hebben een zoeten smaak, als het beste gras, of klaveren, waar in het met geen Genista *overeen komt. De bladeren sluiten haar 's nachts opwaarts, digt tegens hare stelen, zoo dat het gelykt, als of de gebeele struik kaal stond, de wortel is wydverspreid, boutachtig, en vol vazelingen.*

De tweede Crotalaria minor *werd niet boven drie voeten hoog, en schiet mede op met een enkelde, styve, en gestreepte steel, in weinige zyde-takken verdeeld, en de booft-steel is binnen een weinig hol.*

De bladeren staan beneden drie, boven vyf by malkander, op lankachtige steeltjes, die van 't Lynkruid gelyk, te weten lank, en smal, het middelste is drie leden van een vinger lank, de andere ter zyden een, of twee duim lank, ruim een schaft breed, en vooren rond, aan zommige struiken zyn zy langer, en breeder, aan zommige korter, zommige hebben ook maar drie bladeren overal, of behalven die nog twee kleene aanwassen, want de bladeren dezes struiks geen vast getal houden.

Haar coleur is mede Spaansch-groen, glad, en teer, van onderen wat grys. De smaak is mede zoet, of snets, gelyk klaveren, en 's nachts sluiten zy haar opwaarts te zamen. De bloemen zyn als aan het voorgaande, of wel zoo groot, doch weiniger, aan de trossen mede zoet van smaak. De vruchten zyn diergelyke bouwen, doch wel tweemaal zoo groot, en dik als de voorige, niet bruin, maar geel-groen, ten laatsten bruin, twee duimen lank, en een vinger dik, aan de binnen zyde met een merkelyk kuiltje, of schootje, en voor met een krom spitsje, regt als de bouwen van Sena, binnen hangen twintig a twee en twintig zaaden aan de naad des buiks, ligter van coleur, dan aan 't voorige, uit den geel-groenen bruinachtig, niereformig, en blinkende.

De wortel is als aan 't voorige. De rype bouwen ratelen, of rammelen nog meer als het voorige, wanneer men ze schud, en de bladeren werden greetig afgevreeten van de Rupzen, zoo dat de gebeele struik meest bloot staat, en daarom licht uitgaat, eer hy vruchten draagd.

De

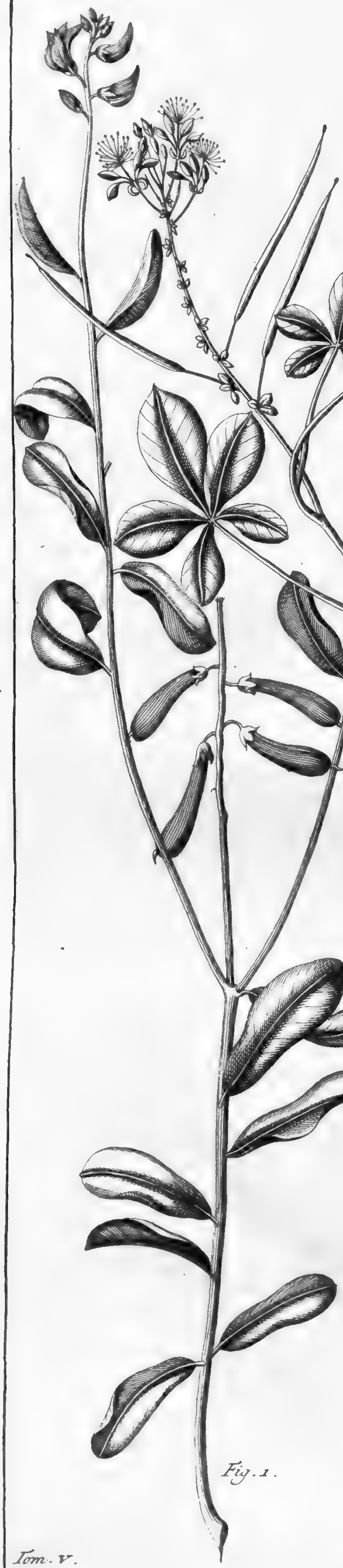

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Tertio *Crotalaria agreſtis*, humilior eſt, ac fere repens, & terræ incumbens; ſpithamæ circiter altitudinem habens, tenues gerens, ac rugoſos caules, quibus foliola inſident ſolitaria, vix digiti articulum longa, ſemi digitum lata, ſubtus griſea, & piloſa, quales etiam ſunt caules. Flores ſunt uti in prioribus, ſed multo minores, nec ſiliquæ ultra digiti unguem longæ, quædam etiam articulum longæ, nigricantes, intusque gerunt ſemen parvum, ac ſonitum edens.

Nomen. Hæ herbæ Latine mihi dicuntur *Crotalaria*, i. e. *ſonitum edentes*, ob officulorum ſonitum in maturis ſiliquis. Malaice *Kering Keringan*, ſeu *Kering Kering*, ab officulorum ſonitu. Javanice *Pradjittan*. Baleyice *Gering Geringan*. Maccaſſarice *Kering Kering*, quæ cum cognomine majoris, vel minoris in binis prioribus ſpeciebus denominantur. Ternatice *Sincti*, ſed minor, ſeu media peculiariter vocatur *Pica*, ac proprie vera domeſtica habetur. Apud Amboinenſes nullum peculiare habent nomen: Latine quoque diſtingui poſſunt in *Crotalariam latifoliam*, *anguſtifoliam*, & *agreſtem*, quæ ultima nullum ſingulare obtinuit nomen.

Locus. Prima ſpecies obcurrit Javæ, Baleyæ, & Maccaſſaræ, raro autem in Amboina. Prima, ſeu latifolia ſpecies, uti dictum eſt, tam in hortis quam ſponte creſcit, uti in Banda hanc obſervavi in nudis collibus, & in Leytimora ad oras levium ſilvarum inter gramina, agreſtis rara eſt, inque nudis creſcit montibus inter depreſſa gramina. Circa Hilam eam inveni prope ædes inter humiles plantas.

Uſus. Primæ ſpecies temperatæ admodum cenſentur, & quodammodo refrigerantes. Radix parum adſtringens eſt. Utriusque ſemina cum Pinanga veteri, & Siri Daun maſticata claram reddunt vocem, unde diſcipulis exhibentur, qui cantare diſcunt. Flores coquuntur, & eduntur inſtar oleris, ſeu Sajor, dulce enim præbent olus. Latifoliæ ſpeciei radix cum viridi Catjang cocta, & comeſta Amboinenſium variolas expellit. Quidam narrant, in Bengala ex cortice majoris ſpeciei fila præparari, ex quibus retia pro piſcibus nectunt, puto autem hanc herbam confundere cum Ganja ſupra deſcripta, uti ſæpius expertus ſui, vulgus Bengalenſe hoc ſæpius facere.

Majoris radix conducit quoque Hæmoptoicis, quod ſæpius comprobatum eſt. Utriusque folia in pultem conteruntur, qua corpus inlinitur in febribus ardentibus ad refrigerium, uti & ipſorum ſuccus propinatur. Agreſtis æque, ac domeſtica apud Ternatenſes ad olus, ſeu Sajor coquitur.

Tandale Cotti Bracmanis, Schama Puſpi in *Hort. Malab. tom.* 9. *Fig.* 25. deſcriptum convenit cum Crotalaria majore *Dr. Paul. Hermannus* in *Catalogo ſuo* CROTALARIAM quoque vocat, ac Cinghalenſibus *Kigilippe* dicitur, quum pueri cum ejus ſiliquis ſonitum edentibus ludunt.

Quarta *Hort. Malab.* ſpecies Wellia Pandale Cotti; Bracmanis Gagaro *part.* 9. *Fig.* 28. convenit cum Crotalaria minore pentaphylla. Cum Crotalaria agreſti piloſa, & latifolia quodammodo convenit. Pee-Tandale Cotti, Bracm. Butta Gageri *Tom.* 9. *Fig.* 29. deſcriptum.

Tabula Nonageſima Sexta

Ad *Figuram Primam Crotalariæ* exhibet *majorem*, quæ eſt Crotalaria Aſiatica, floribus luteis, folio ſingulari cordiformi *Herm. Cat. H. L. B. p.* 200. & *Theſ. Zeyl. pag.* 80. ubi reliqua ſynonyma, & auctores, reliquæque immo plures obcurrunt hujus Crotalariæ ſpecies. quarum icones in *H. L. Bat.* & *H. Malab.* ut & *Theſ. Zeylanico* inveniuntur.

De derde Crotalaria agreſtis *blyft nog lager, en is bykans kruipende, en op de aarde bukkende, omtrent een ſpan hoog, met dunne, en ruige ſtelen, daar aan ſtaan de blaadjes enkeld, ſchaars een lid lank, een halve vinger breed, van onderen grys, en haairig, gelyk ook de ſtelen. De bloemen zyn als de voorige, doch veel kleender, de bouwen niet boven een nagel van een vinger lank, zommige ook een lid lank, zwartachtig, en binnen met een kleen rammelend zaad.*

Naam. *Deze kruiden noem ik in't Latyn* Crotalaria, *dat is* Ratel-kruid, *na het rammelen der korls in de rype bouwen. In't Maleyts* Kering Keringan, *of* Kering Kering, *van't zelve geluit der korls. Op Javaans* Pradjittan. *Op Baleys* Gering Geringan. *Op Maccaſſaars* Kering Kering, *alle met de toenaam van groote, en kleene, voor de twee eerſte zoorten. Ternataans* Sincti, *dog de kleene, of middelere noemd men in't byzonder* Pica, *en werd voor de eygentlyke tamme gehouden. By de Amboineezen hebben zy geen naam, men mag ze in't Latyn ook onderſcheiden in* Crotalariam latifoliam, anguſtifoliam, & agreſtem, *de wilde heeft geen eigene naam.*

Plaats. *De eerſte zoorte vind men op Java, Baly, en Maccaſſar, maar weinig in Amboina. De eerſte, of breedbladige zoorte waſt, als gezegt, zoo wel in de boven, als in't wild, gelyk ik ze gezien hebbe in Banda op kaale heuvels, en op Leytimor aan de kanten van ligte boſſchagien, onder het lage gras, de wilde werd weinig gevonden, en waſt op kaale bergen, mede onder't lage gras. Omtrent Hila heb ik ze gevonden by de huizen onder lage ruigten.*

Gebruyk. *De eerſte zoorten werden voor getemperd gehouden, en eenigzints verkoelende. De wortel heeft een weinig zamentrekking. De zaden van beiden met oude Pinang, en Siri Daun gegeeten, maken een klare ſtem, dies men dezelve de Schooljongens geeft, die zingen zullen leeren. De bloemen werden gekookt, en gegeeten als Sajor, want zy geven een zoet moes. De wortelen van't breedbladige met groene Katjang gekookt, en gegeeten, dryven de Amboinſche pokken uit. Zommige verhalen, dat men in Bengalen uit de ſchorſſe van de groote zoorte zekere draden weet te maken, waar van zy viſchnetten breyden, doch ik geloof, dat zy dit kruid confundeeren met het Ganja boven beſchreeven, gelyk ik dikwils ervaren hebbe, dat het ſlegte volkje uit Bengale't zelve doed.*

De wortel van't groote diend ook die geene, die bloedſpouwen, en dit is geprobeerd. De bladeren van't groote, en kleene tot eene papje gewreeven, en't lyf daar mede geſmeerd verkoelen matelyk den brand in de Koortzen, als mede den zap daar van ingedronken. Het wilde werd zoo wel als de tamme by de Ternataanen tot kook-Sajor gebruikt.

Tandale Cotti. Bramm. Schama Puſpi in Hort Malab. part. 9. Fig. 25. *beſchreeven komt overeen met ons bovenſtaande Crotalaria major* Dr. Paul. Hermannus in ſuo Catal. *noemt ze mede* Crotalaria, *en in Singalees* Kiligilippe, *dewyl de kinders met de ratelende vrucht ſpeelen.*

De vierde zoorte Wellia Tandale Cotti, Bramm. Gagaro cit. part. fig. 28. *beſchreeven, komt overeen met ons Crotalaria minor, met vyf bladeren. Met Crotalaria agreſtis met haairige, en breede bladeren, heeft eenige overeenkomſt, Pee-Tandale Cotti, Bramm. Butta Gageri.* cit. part fig. 29. *beſchreeven.*

De ſes en negentigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *groote Crotalaria*, of *Ratel-kruid*, welke is de Aſiatiſche Crotalaria, met geele bloemen, en een enkeld hartformig blad, van *Herm. L. Bat. p.* 200. en de *Theſ. Zeyl. p.* 80. alwaar de verdere benaminge en Schryvers te vinden zyn, en de overige, ja meerder zoorten van dit gewas vermeld werden, welkers afbeeldingen, zoo wel in de *Hort. Lugd. Bat.* en *Malab.* als in de *Theſ. Zeylan.* gevonden werden.

CAPUT SEXAGESIMUM SEXTUM.

Laganſa. Bredo Mamma.

HÆc herba adfinis videtur *Fœno Græco* ſilveſtri ſecundo DODONÆI, quæ in binas dividitur ſpecies, albam & rubram.

Primo *Laganſa alba* vulgatiſſima eſt, ad binorum pedum altitudinem excreſcit ſimplici ſeſe erigens caule, qui rotuudus eſt & ſuperius ſtriatus, ubi & laterales ſeſe extendunt ramuli arbuſculam referentes. Folia longiusculis inſident petiolis in teneris fruticulis quinque ſemper ſimul conjuncta, quorum medium binos articulos longum eſt, reliqua porro breviora, ſuperius lata, inferius anguſtata, illis *Fœni Græci* ſimilia, ex flavo virentia, flaccida, ipſorum coſtæ ſulcos formant in ſuperiore parte, quumque ſemen proferat, tria plerumque conjuncta ſunt, aliquando etiam quatuor ſimul, ſed minora prioribus.

Flores cum illis Erucæ conveniunt, compoſiti ex quatuor flaccidis & flaveſcentibus petalis, ad unam partem inclinantibus, ad alteram vero erigitur corniculum viride, quod in fructum excreſcit, in floris centro locantur ſexdecim flava & brevia ſtaminula fuſcas antheras gerentia.

Fructus ſunt ſiliculæ tenues, minorem digitum longæ, externe oblique ſtriatæ, parumque rugoſæ & viſcoſæ, culmum craſſæ, ex rotundo parum compreſſæ, ac maturæ facile dehiſcunt, tenuem enim habent pelliculam inſtar ſilicularum Sinapios, intus ſemina locantur puſilla, rotunda, ſed ad utrumque latus plana & compreſſa, undique ſtriata, & fuſca, ſemini *Fœni Græci* ſimilia, ſed minora, ac fere inſipida.

Tota planta ad tactum rugoſa eſt & viſcoſa, præſertim teneræ ejus ſiliculæ, odoris gravis, ex Sinapi & pice quaſi mixti, qualis & ſapor eſt paululum acer & amarus, linguam vellicans: Contrita hæc planta cutim parum exurit, ſi ipſi inponatur inſtar foliorum Sinapios, ſed non diu durat.

Radix alba eſt, longa, perpendicularis, non multum extenſa, nodoſa, ſeu verrucoſa, quales & fibrillæ ſunt, ſaporis Raphanacei, pro cujus radice haberetur, ſi ſubſtantia ejus major eſſet, nec in medio gereret durum iſtum nervum.

Secundo *Laganſa rubra* paulo major & altior eſt præcedenti, ſimiles gerens ſtriatos caules ac quinque folia ſimul, quæ majora ſunt & latiora, non ita viſcoſa, ſed glabra, & maxime virentia, in ſuperioribus caulibus tria quoque tantum locantur folia, ſaporis non ita amara vel acria quam prioris, ſed Raphani, odorque ingratior eſt, ex quorundam opinione non ad Picem adcedens, ſed ad illum urinæ, licet magis edulis cenſeatur.

Flos longo inſidet pedunculo, compoſitus ex quatuor albis & flaccidis petalis, cum tubis anguſtis & purpureis, illa ad unam quoque inclinant partem, ita ut altera ejus pars nuda ſit & aperta. Pedunculus per ipſum tranſit florem ad pollicis circiter latitudinem, ubi transverſaliter dividitur in ſex longa & purpurea ſtamina ſeu barbas, ac paululum pergens viride format corniculum, quod in fructum excreſcit.

Silicula ejus longior eſt quam prioris, minorem digitum longa, ex rotundo parum compreſſa, rugoſa quoque, ſed non viſcoſa, nec ſtriata, ac parum ſurſum incurvata inſtar cornu Hirci. Maturæ dehiſcunt in binas tenues pelliculas, atque in binis ordinibus fuſcum exhibent ſemen, uti in priore, ſed quod rugoſius eſt; Radix ejus quoque alba eſt, verrucis obſita, & ſaporis Raphanacei, ſed debilior quam in priore.

Utræque hæ ſpecies ſponte in hortis creſcunt, & in arvis cultis per ſemina decidua ſeſe multiplicant, ita ut totas obcupent areas, adeo denſe & luxurioſe, acſi ſtudio & labore ibi eſſent ſatæ, ſique radiis ſolaribus tangantur, fortem de ſe ſpargunt Picis odorem, qui capiti gravis & moleſtus eſt, ſi diu iſtis adſtemus plantis, magnumque ſatis præbent laborem in exſtirpatione eo loci, quo non deſiderantur, licet aliis herbis oleraceis nullum adferant damnum. Obcurrunt quoque circa ædes poſt pagos ſponte creſcentes.

Nomen,

LXVI. HOOFDSTUK.

De witte ofte eetbare Laganſa.

Dit kruyd wil zyn uit de maagſchap van het Fœnum Græcum ſilveſtre ſecundum DODONÆI, *verdeeld in twee zoorten, witte en roode.*

1. Laganſa alba *is de gemeenſte, waſt* 2 *voeten hoog met een enkelde ſteel, rond, en boven geſtreept, in zydetakken verſpreyd, als een boompje. De bladeren ſtaan op lankagtige ſtelen, aan de jonge ſtruiken altyd vyf by malkander, waar van het middelſte* 2 *leden lank is, de andere vervolgens korter, vooren breed, en achter ſmal, die van het* Fœnum Græcum *gelyk, geel-groen, ſlap, en bare ribben maken groeven aan de bovenſte zyde, en als het zaad draagd, ziet men meerendeels drie by malkander, zomtyds ook vier, en kleynder dan de voorgaande.*

De bloeme gelykt die van de Rakette, gemaakt van 4 *geele en ſlappe blaadjes, die maar aan de eene zyde ſtaan, en aan de andere ſtaat een groen boorentje, waar uit de vrucht werd, het midden beſtaan* 16 *geele en korte draadjes, met bruyne noppen.*

De vruchten zyn dunne bouwen, een kleene vinger lank, van buyten ſchuyns geſtreept, wat ruyg, en kleverig, een ſtroobalm dik, uit den ronden wat gedrukt, de rype berſten ligt open, want zy hebben een dunne ſchaal, gelyk Moſtaard-bouwen, binnen leyd kleen zaad, rond, doch te weerzyden plat en ingedrukt, rondom geſtreept, bruyn, het zaad van Fœnum Græcum *gelyk, dog kleender, en zonder merkelyken ſmaak.*

De geheele planta is ruyg in 't aantaſten, kleverig, inzonderheid de jonge bouwen, ſterk van reuk, uit moſtaard en pik gemengd, gelyk ook de ſmaak is met een kleene ſcherpigheid en bitterheid, de tonge prikkelende. Het gewreevene kruyd brand ook wat op de huyd, als men 't verſch daar op ſtrykt, gelyk moſtaard-bladeren, doch niet lange.

De wortel is wit, lank, neergaande, weinig verſpreyd, en met knobbelen of wratten bezet aan de Vazelingen, Radysagtig van ſmaak, zoo dat men ze daar voor eeten zoude, als ze wat meer ſubſtantie, en in de midden die harde zenuwen niet en hadden.

2. Laganſa rubra *werd wat booger en grooter als het voorgaande, met diergelyke geſtreepte ſtelen, en vyf bladeren by malkander, dog deze bladeren zyn grooter en breder, zoo kleverig niet, maar glad en boog-groen, aan de bovenſte ſtelen ſtaan ook maar* 3 *bladeren, van ſmaak zoo bitter en ſcherp niet als de voorige, maar Radysagtig, dog de reuk is onlieffelyker, na veeler oordeel niet na pik, gelyk het voorige, maar na piſſe riekende, hoewel het tot 't eeten bequamer gehouden werd.*

De bloeme ſtaat op een lange ſteel, gemaakt van 4 *witte en ſlappe bladeren, met lange en peerſche balzen, ook maar aan eene zyde ſtaande, zoo dat de andere helft open blyft. De ſteel loopt door de bloemen een ſtuk weegs voort, omtrent een duym breed, daar by zig dan verdeeld overdwers in zes lange en purpere draden of baarden, loopt nog wat voort, en formeerd als dan een groen borentje, waar uit de vrucht werd.*

De bouwe is langer dan aan 't voorige, een kleene vinger lank, uit den ronden mede gedrukt, wel ruyg, doch niet kleverig nog geſtreept, en weinig voorwaards gekromd, als Boxboren. De rype berſten open in 2 *dunne vellekens, en vertonen in* 2 *rygen het bruyne zaad, als aan 't voorige, dog ruyger; de wortel is mede wit, met wratten bezet, en radysagtig van ſmaak, doch laffer dan de voorige.*

Beide deze zoorten groeyen van zelfs in de tuinen, en op gebouwde Landen, door het uitgeſchoote zaad zig zoo vermenigvuldigende, dat zy gehele bedden beſlaan, zoo digt en weeldrig, als of zy met vlyd daar gezaayd waren; als 'er de Son op ſchynd, zoo geven zy een ſterke pikagtige reuk van haar, zoo dat het voor 't hooft beſwaarlyk vald, daar by lange te ſtaan, en men heeft genoeg te doen met het uitroeyen, daar men ze niet hebben wil, hoewel zy andere moeskruyden geen ſchade aanbrengen. Men vind ze ook omtrent de huyzen agter de Negoryen in 't wild groeyen.

Naam,

Nomen. Latine *Laganſa* juxta Malaienſe & Javanicum *Laganſa*, & *Calaganſa*, vulgo *Sajor Mamma*, Portugallice *Bredo Mamma*, quod denotat herbam lactariam. Quæ flavos gerit flores, alba cognominatur ob pallide virentem foliorum & petiolorum colorem, item mas, quum ejus ſapor ſit acrior, & rugoſior quoque, altera vocatur *Laganſa rubra* ſeu femina. Baleyice *Calaganſa* vel *Boangit*, h. e. fortem ſpirans odorem. Ternatice *Tsjoro Mamma*, uti videtur corruptum *Sajor Mamma*, aliis vero *Boboa*.

Locus. Nota eſt a Java per cunctas Orientales inſulas usque in Amboinam & Moluccas.

Uſus. Folia ejus fere eodem uſurpantur modo, quo Sinapios folia, cruda nempe eduntur cum Bocaſſan inſtar aliarum viridium herbarum; quæ adpetitum excitant, ad quem uſum multi rubram præferunt ſpeciem. Si herba hæc parum calidæ infundatur aquæ, ut molleſcat, & ſemi cocta quaſi ſit, tum bonam præbet Lactucam. Aliis etiam admiſcetur herbis, ex quibus Atsjaer præparatur. Ob ejus acrimoniam inſervit quoque phœnigmo ſeu veſicatorio, unde cutis rubet, ſed non dolet.

Primæ ſeu albæ ſpeciei folia conteruntur vel ſola, vel cum pauxillo Piperis albi, Allii, & Acori, quæ ſi fronti ſtatim inliniantur, tum titillationem cauſſabit, & Cephalalgiam extrahet, ſi nempe ex acri humore ſit orta, non autem ex ardore vel ſolis æſtu, quæ Sandalo curatur & extrahitur, multi vero noſtræ nationis hunc tolerare nequeunt odorem, ex quo Cephalalgia augetur, illos tamen, qui huic adſueti ſunt, certo curat.

Menſibus pluvioſis hæc folia non valde acria ſunt, & exaltanda albo ſeu longo Pipere, ac pauxillo aceti, ſi contra Cephalalgiam adhibeantur.

Contrita non diu ſunt deponenda, quum vires evaneſcant, ac tam pauca aquæ quantitas addenda eſt, quantum fieri poteſt. Potionem contra febres cum magno frigore invadentes ſequenti præparant modo. Sume Laganſæ foliorum manipulum, fruſtulum Cepæ, Allii, Piperis, ac quædam folia *Daun Cucurang*, contere hæc ſimul cum aceto & aqua, quam exprime pro potione. Baleyenſes ſecundam coquunt ſpeciem cum Sajor, cocta enim non tam amara eſt cruda.

Meo tandem judicio non aberrant illi, qui herbam hanc habent pro *Eryſimo Indico*, quod ſatis declarat ejus odor ac penetrans ſapor, non enim obſtat, licet ſit pentaphylla, quum Europæa ſemper folium gerat laciniatum.

Cum alba noſtra ſpecie flavos producente flores convenit *Aria Veela*, Bracm. *Tiloni. H. Malab. part. 9. Fig.* 23. deſcripta, ac cum rubra *Cara Veela*. Bracmanis *Veele Tiloni loco citat. Fig.* 24. *Commelinus* putat plantam eſſe Braſilienſem *Taxeriaya Marcgravii*.

Naam. *In 't Latyn* Laganſa, *na 't Maleyts en Javaans* Laganſa, *en* Calaganſa, *in 't gemeen* Sajor Mamma. *In 't Portugeeſch* Bredo Mamma, *'t welk wil zeggen melk-kruid. Dat met de geele bloemen, werd het witte toegenaamt, na de licht groene coleur van bladeren en ſtelen, als mede het manneken, om dat het ſcherper van ſmaak, en ruiger is; het ander biet* roode Laganſa, *of het wyfken. Baleyts* Calaganſa *of* Boangit, *dat is ſterkriekende. Ternataanſch* Tsjoro Mamma, *zoo 't ſchynd bedorven van* Sajor Mamma, *dog by andere* Boboa.

Plaats. *Het is bekend van Java aan door alle Ooſterſche Eylanden, tot in Amboina en de Moluccos.*

Gebruyk. *De bladeren worden ſchier als Moſtaardbladeren gebruykt, om raauw te eeten met Bocaſſan, gelyk andere groene kruiden, om appetyt te maken, waar toe veele de roode zoorte voortrekken. Als men 't kruid een weinig in warm water ſteekt, dat het half gaar werd, zoo kan men goede Salade daar van maken. Men neemd het ook onder andere kruiden, om Atsjaar daar van te maken. Wegens zyne ſcherpigheid diend het tot een Phœnigmus, dat is iets, het welk de huyd rood maakt, maar niet bezeerd.*

Men neemt de bladeren van de eerſte of witte zoorte, wryft die alleen, of met een weinig witte Peper, Look, en Acorus, en ſmeerd dat verſtond op 't voorhooft, zoo zal het wakker tintelen, en daar door de hooftpyn uittrekken, te weten als het van een ſcherpe vogtigheid veroorzaakt is, en niet door een puure hitte of Sonne-brand, 't welk door Sandel uitgetrokken word. Veele van onze Natie konnen deze reuk niet verdragen, ja de hooftpyn vermeerderd nog, echter by die geene, die daar aan gewend zyn, is het een gewiſſe cuur.

In de regenmaanden hebben deze bladeren weinig ſcherpigheid, als dan moet men ze aanſcherpen met witte of lange Peper, en een weinig azyn, als men ze tegens hooftpyn gebruiken wil.

Het gewreeve moet men niet lange laten ſtaan, anders vervliegen de kragten dadelyk, ook zoo weinig water onder doen, als het mogelyk is. Een drank tegens de koortzen, die met groote koude aankomen, maakt men aldus: Neemt bladeren van Laganſa een kleene hand vol, een ſtukje van Ajuyn, Look, Peper, en eenige bladeren van Daun Cucurang, *wryft het met azyn en water, en perſt het uit tot een drank. De Baleyers koken de tweede zoorte met Sajor, want het gekookte is zo bitter niet als het raauwe.*

Eindelyk myns oordeels, dwaalt men niet, als men dit kruid voor een Eryſimum Indicum *houd, uitwyzende zyn reuk en ſterken ſmaak, dog men moet zig daar aan niet ſtoten, dat het vyfbladig is, daar het Europiſch altyd een geſnippelt blad heeft.*

Met onze witte zoorte met geele bloemen, komt overeen Aria Veela. *Bramn.* Tiloni. in Hort. Malab. part. 9. fig. 23. *beſchreeven; met de roode zoorte* Cara Veela. *Bram.* Veele Tiloni. cit. loc. fig. 24. Commelinus *ſuſtineert, dat het zy de Braſilize plante* Taxeriaya *van* Marcgraven.

Tabulæ Nonagesimæ Sextæ *Figura Secunda*, Laganſam exhibet albam ſeu eſculentam, quod eſt Sinapiſtrum Indicum, ſpinoſum, foliis quinque, ſex, ſeptemve numero incertis *Theſ. Zeyl. p.* 215 & Sinapiſtrum Indicum quinque folium, floribus incarnatis *Muſ. Zeyl. p.* 1.

Figura Tertia Laganſam exhibet flavam ſeu rubram, quod eſt Sinapiſtrum Indicum, pentaphyllum flore carneo, minus non ſpinoſum *Herm. H. L. Bat. pag.* 564. & *Theſ. Zeyl. p.* 216. ubi vide reliqua, aliasque hujus generis ſpecies, quod *Cleome* vocatur a *Linnæo in H. Cliffort. p.* 341. qui & alios habet auctores.

De *tweede Figuur* van de Ses en negentigste Plaat vertoont de witte ofte eetbare Laganſa, het welk is de Indiſche doornagtige Sinapiſtrum, met vyf, zes, en zeven bladeren, ongelyk in getal, van de *Theſ. Zeyl. p.* 215. en Indiſche, vyfbladige Sinapiſtrum met incarnate bloemen van het *Muſ. Zeyl. p.* 1.

De *derde Figuur* vertoont de geele ofte roode Laganſa, welk is de Indiſche, vyfbladige Sinapiſtrum, met kleinder, witagtige bloemen, niet doornagtig, van *Herm. Hort. L. B. p.* 564. en de *Theſ. Zeyl. p.* 216. alwaar het overige ziet, en meer andere zoorten van dit geſlagt, het welk *Cleome* genaamt wert van *Linnæus* in de *Hort. Cliffort. p.* 341. welke ook andere Schryvers meer aanhaalt.

CAPUT SEXAGESIMUM SEPTIMUM.

Sinapi Sinenſe. Saſawi Tsjina.

IN hisce regionibus binæ obcurrunt Sinapios herbæ, una exotica, altera indigena.

Primo exotica eſt Sinenſis, vel quum potiſſimum a Sinenſibus colatur, vel quod primo ex Sina ſit delata. Eſt elegans amplâque planta, undique lata ſua inſtar Braſſicæ extendens folia, quæ ſeſſilia ſunt, pedemque longa plus minusve, quinque digitos lata, ſuperius rotunda, inferius anguſtata, ſine laciniis vel angulis inſtar vulgaris Sinapios, ſed ad oras parum ſerrata, flaveſcentia, & maxime corrugata.

Ex fruticis centro ſimplex excreſcit caulis ad ulnæ altitudinem, cui parva increſcunt folia, quæ magis cum illis vulgaris Sinapios conveniunt, atque in ejus ſummo ſimiles flavi floſculi ac ſemina, quæ tamen paulo majora ſunt, magisque pallide fuſca, quam vulgaris Sinapios.

Tantum hæc præbet planta laborem, quantum Braſſica, ut ipſius folia ampla excreſcant, in ſulcis enim plantanda eſt inſtar Braſſicæ, diligenter irriganda, reliquæque circa ipſam excreſcentes herbæ evellendæ, præſertim vero cavendum eſt, ne flores vel ſemina excreſcant. Sinenſes eam ſolebant tantam colere, quanta fieri poterat, tumque totam abſcindebant plantam, antequam caulis florifer excreſceret, quam ita in forum venalem adportabant.

Nomen. Latine *Sinapi Sinenſe*, Malaice *Saſawi Tsjina*, Sinice . . . . .

Locus. Ab Amboinenſibus non colitur, ſed potiſſimum a Sinenſibus & noſtra natione. Optime creſcit menſibus pluvioſis, magisque ample ditare oportet quam Braſſica.

Uſus. A Sinenſibus hæc Sinapios planta magis colitur quam ab ulla alia natione, unde & ab ipſis potiſſimum in uſum vocatur ad cibum. Totæ eradicantur vel abſcinduntur plantæ, modo quum caulis florifer prodiret, quæque diligenter ablutæ ad ſolem leviter exponuntur, ut flacceſcant vel molleſcant, tumque colligantur, & muria condiuntur, & conſervantur.

Quum hanc edere velint plantam, in aqua eam parum macerant, atque lardo vel carni adcoquunt, uti nos Braſſicam fermentatam ſeu acidam ipſis adcoquimus. Folia cæterum ſumuntur recentia, quæ in Sole flacceſcunt, & leviter adſperguntur ſale contrito, quæ dein convolvuntur inſtar foliorum Tabaci ſeu volvellorum, ac ſic deponantur ſupra ſeſe invicem, quæ ex pugno cum carne vel piſcibus eduntur. Noſtra natio hæc coquit folia inſtar Braſſicæ, primam abjiciens aquam.

Hoc ſupra deſcriptum Sinapi aliam inſuper habet varietatem, uti Sinenſes hoc quoque dividunt in album & nigrum. Album eſt ſupra deſcriptum pallida ac flaveſcentia gerens folia. Nigrum minora gerit folia magisque ſerrata, inferius auriculata ſeu anguloſa fere inſtar vulgaris, nigricantia ſeu intenſe viridia, ac colitur inſtar prioris.

Secundo *Sinapi indigenum* eſt Amboinenſe parvifolium, quod folia gerit laciniata & anguloſa, floresque gerit ac ſemina noſtrati vulgari ſimilia, unde inutile eſt hæc amplius deſcribere, facillime caulem emittit floriferum, ac proinde pauca producit folia, ab Erucis maxime exeſa, quæ hanc præ aliis vexant herbam.

Amboinenſes hoc ſerunt ubique circa ædes & hortos, ubi ſeſe ſponte multiplicat, inque arvo inculto excreſcens tam puſillum & gracile eſt, ut vix dignoſci poſſit.

Nomen. Latine mihi dicitur *Sinapi Amboinicum.* Malaice *Saſawan Ambon.*

Locus & *Uſus.* Amboinenſes hoc ſerunt in hortis montanis, aliæ vero nationes & populi maritimi hoc quoque colunt; Ejus uſus potiſſimum eſt, ut ſemen proferat, quod conminuitur, & ad cibum adhibetur. Paulo magis amaricat Sinenſi, ac veram Sinapios habet acrimoniam. Contra Sinenſe multo minus amarum eſt, ſed magis inflammat, ac faucium quodammodo ardorem excitat.

Cuncta-

LXVII. HOOFDSTUK.

De Sineeze Moſtaart-Plant.

IN deze geweſten beeft men tweederley zoorten van Moſtaard-kruiden, 1. uitlandiſch, 2 Inlandiſch.

1. *Buitenlandiſch Moſtaard is de Sineeze, om dat die meeſt van de Sineezen geoeffend werd, of om dat ze eerſt uit Sina gebragt is. Het is een ſchoone breede plante, bare breede bladeren rondom uitſpreydende, als kool-bladeren, doch zonder ſteel. De bladeren zyn een voet lank, min of meer, 5 vingers breed, vooren rond, en achter ſmal, zonder lappen of hoeken, gelyk de gemeene Moſtaard, doch aan de kanten wat gezaagd, geel-groen, en zeer gerimpeld.*

Uit de midden des ſtruiks komt een enkelde ſteel voort, ruym een elle boog, daar aan kleendere bladeren groeyen, die de gemeene Moſtaard gelyker zyn, en boven op zodanige geele blaempjes en zaden, dog deze zyn wat grooter en lichter-bruyn dan het gemeene Moſtaard.

Men beeft 'er zoo veel moeiten mede als met den Kool, om ter degen groote bladeren te gewinnen, want men moet het op voorens planten, gelyk den Cappers-kool, neerſtig begieten, en al het ander kruid rondom uittrekken, inzonderheid beletten, dat het geen bloem of zaad ſchiete. De Sineezen plegen het zoo groot te voeden, als zy immers konnen, en als dan de geheele plante af te ſnyden, eer den zaadſteel voorkomt, en zoo te koop te brengen.

Naam. *In 't Latyn* Sinape Sinenſe, *Maleyts* Saſawi Tsjina. *In 't Sinees zelfs* . . . . .

Plaats. *By de Amboinezen werd het niet geoeffend, maar meeſt by de Sineezen en onze Natie. Het groeyd beter in de regenmaanden, en wil wat verder dan Kool van malkander ſtaan.*

Gebruyk. *By de Sineezen word deze Moſtaard meer gecultiveerd dan by andere Natien, daarom zy hem ook meeſt gebruiken, en dat tot de koſt. De gebeele planten werden uitgetrokken of afgeſneeden, even als de zaadſteel wil uitſchieten, ſchoon afgeſpoeld zynde, een weinig in de Sonne gelegt, tot dat zy ſlenſſen, of week worden, als dan t'zamen gebonden, in peekel gelegt, en bewaard.*

Als zy die nu eeten willen, nemen zy die, en ververſchen ze wat uit in water, en kookenze by ſpek of vleeſch, gelyk wy met de zuure kool doen. Anders neemt men de verſche bladeren, laatze in de Sonne ſlenſſen, beſtrooyd ze dunnetjes met gewreeven zout, roldze t'zamen als Tabaksrollen, en legt ze zoo op malkander beenen, die men dan uit de hand eet tot vleeſch of viſſchen. Onze Natie koken de bladeren gelyk men anders met den Kool doed, het eerſte water weggietende.

Deze bovenſtaande Sineeze Moſtaard beeft nog eene veranderinge, gelyk hem dan de Sineeze verdeelen in witte of ſwarte. De witte is de boven beſchreevene, met ligte en geel groene bladeren. De ſwarte beeft kleendere bladeren, meer gezaagd, en achter met lappen of hoeken, ſchier gelyk de gemeene, ſwart of boog groen van coleur, en werd geoeffend als de voorige.

2. *De Inlandſche Moſtaard is de Amboinſche, met kleene bladeren, achter met groote hoeken of diepgeſnedene bladeren, anders van bloemen en zaad ons gemeene gelyk, daarom onnodig dezelve breeder te beſchryven, by ſchiet zeer licht zyn zaad-ſteel, en beeft dierhalven weinige bladeren, die ook meeſt van de Rupzen doorvreeten zyn, die dit kruidje voor andere plagen.*

De Amboinezen zaayen het overal, omtrent hare huyzen en tuinen, daar het zig dan zelfs vermenigvuldigd, dog op een ongebouwd Land opkomende, word het byna zo kleen en mager, dat het zig zelver niet en gelykt.

Naam. *Wy noemen het in 't Latyn* Sinapi Ambonicum *Maleyts* Saſawi Ambon.

Plaats en Gebruyk. *De Amboinezen zaayen het in hare berg-tuinen, dog andere Natien en Eylanders cultiveeren het ook. Zyn gebruik is meeſt om zaad te laten ſchieten, het welk men maald, en tot de koſt gebruikt. Het is wel wat bitterder dan het Sineeze, maar beeft de regte ſcherpigheid van Moſtaard, daar en tegen het Sineeze is veel min bitter, maar verbit meer, en brand eenigzints in de keele.*

De

Cunctarum Sinapios ſpecierum recentes radices maſticatæ, ipſarumque ſuccus deglutitus conducit in tuſſi ſicca, ad pruritum faucium tollendum. Amboinenſis Sinapios folia, quum ſint calidiora, contrita, & fronti inlinita, Cephalalgiam curant ex flatibus & frigore ortam, ſed cutim parum exurunt.

De verſche wortelen van allerhande Moſtaard geknouwd, en het zap ingeſwolgen, is goed in een drooge hoeſt, om het jeuken in de keel te verdryven. De bladeren van de Amboinſche Moſtaard, als zynde beeter van aard, gewreeven en op 't voorhoofd geſmeerd, geneezen de hooftpyn, dat van winden of koude komt, maar zy branden wat op de huid.

OBSERVATIO.

Quum Sinapi unicuique fere notum ſit, hinc nullam ejus addidit *Rumphius* iconem; Eſtque Sinapis ſiliquis hiſpidis, roſtro obliquo longiſſimo *H. Cliffort. p.* 338. ubi reliqui commemorantur auctores, ejusque aliæ ſpecies. Eſtque forte Sinapi album ex India Orientali *Plukn. Almag. Bot. p.* 347. &c.

AANMERKING.

Wyl de Moſtaart ieder een genoeg bekent is, hierom heeft *Rumphius* daar geen Figuur van bygedaan. En is de Sinapis met ruyge peulen, en een ſchuynze zeer lange nebbe van de *H. Cliffort. p.* 338. alwaar de overige Schryvers vermeldt werden, en deszelfs andere zoorten. En is mogelyk de witte Moſtaart uit Ooſt-Indien van *Plukn. Almag. Bot. p.* 347. &c.

CAPUT SEXAGESIMUM OCTAVUM.

Gallinaria. Utta Manu.

HÆ herbæ humiles ſunt ſpecies arbuſculæ *Cambang Cuning* ſupra *libr.* 6. *cap.* 28. deſcriptæ, binasque habent formas *acutifoliam* & *rotundifolium.*

Primo *Gallinaria acutifolia* fruticulus eſt, ſimplicem emittens caulem, qui in laterales ſeſe dividit ramos inſtar arbuſculæ, qui potiſſimum erecti ſunt, rotundi, & firmi, atque ex his transverſales aliæ excreſcunt folioſæ pinnæ, quibus folia inſident, ab utraque parte ordinata & ſibi obpoſita, per quinque ſexve paria una in rachide, vix binos pollices longa, digitum lata, illis Turii ſimilia, ſed ſuperius acutiora, intenſe viridia, & vetuſta fere nigricantia, ſubtus cinerea, tenera inſtar graminis virent, glabra ſunt, & ad tactum mollia, inque teneris fruticulis ſuperius ſubrotunda.

Flores ſimul excreſcunt in uno corymbo illis *Cannæ fiſtulæ* ſimiles, ſed multo minores, ex quinque flaccidis & aureis petalis compoſiti, quæ ſeſe ad ſummam erigunt partem, inferior enim pars dehiſcit, ſeu aperta eſt, quivis flos viridi inſidet caliculo. Intus bina locantur majora, ac tria minora ſtamina antheras fuſcas gerentia, atque ſupra hæc viride erigitur corniculum, fructus rudimentum.

Fructus ſunt ſiliquæ rectæ, parvæ, minorem digitum longæ, ultra culmum craſſæ, ex rotundo parum ſtriatæ, & planiusculæ, primo virides, ac deorſum ſpectantes, dein maturæ nigræ, & ſurſum elevatæ, ac dehiſcentes.

Intus locantur officula oblonga inſtar ſegmentorum volvulorum, illis *Fœni Græci* ſimilia, ſed majora, ejusdemque coloris.

Radix longa eſt, perpendicularis, lignoſa, externe nigra; Folia ſeſe per noctem claudunt ſub pinnis, totaque planta gravem ſpirat odorem hircinum quaſi, & capiti moleſtum. Sapor melior eſt, Rapaceus nempe, & ad olera aptus.

Contra naturam aliarum plantarum flores producit menſibus pluvioſis, citoque ſiliquas perficit, quæ adeo procaces ſunt, ut ſæpe ſemina in apertis ſiliquis conſpiciantur nova germina ac foliola emittentia. Hic & illic creſcit ad hortorum areas & in plateis, quæ raro frequentantur, præſertim ſi ſolum ſit molle, atque ubique quævis projiciuntur ſordes, ubi viri ſæpe altitudinem adtingit, quum in aliis locis modo quatuor pedes alta ſit, ſponte ſeſe propagat, per decidua ſemina, ac per totum fere annum floret.

Secundo *Gallinaria rotundifolia* humiliorem profert fruticem, magisque extenſum, ſemi quaſi procumbentem: Ejus folia breviora, rotundiora, & latiora ſunt, glabra quoque & mollia, non nigricantia, ſed tenera viridia, vetuſta glauca ſeu plumbea, ejusdemque ſaporis & odoris; Flores ac ſiliquæ ſunt uti in priore, ſed hujus ſiliquæ multo anguſtiores ſunt, Eodem creſcit modo ad viarum oras & in angulis deſertis.

LXVIII. HOOFDSTUK.

Het Hoender-kruyd.

DEze kruyden zyn een laage zoorte van het boompje Cambang Cuning, *boven* libr. 6. cap. 28. *beſchreeven, en hebben tweederley gedaante*, 1. *ſpitsbladig*, 2. *rondbladig.*

1. Gallinaria acutifolia *werd een beeſterken, met een enkelden ſteel opſchietende, die zig in zyde-takken verdeeld, als een boompje, die meeſt overeynd ſtaan, rond, en ſtyf zyn, en daar aan overdwers andere blad-dragende ryskens: Daar aan ſtaan de bladeren, te weerzyden in ryen tegens malkanderen geſchikt, met* 5 *of* 6 *paren aan een ryskeu, ſchaars* 2 *duymen lank, en een vinger breed, de Turi-bladeren gelyk, doch vooren ſpitzer, boog-groen, en de oude ſchier ſwart, van onderen grysagtig, de jonge zyn gras-groen, glad, en zagt in 't aantaſten, aan de jonge ſtruiken zyn zy ook voren rondagtig.*

De bloemen waſſen by malkander aan een tros, die van Canna fiſtula *gelykende, doch veel kleender, namentlyk gemaakt van* 5 *ſlappe en goud-geele blaadjes, die maar aan de bovenſte zyde ſtaan, want de onderſte helft ſtaat open, een ieder bloem in een groen kelkje. Binnen ziet men* 2 *groote en* 3 *kleendere draden, met bruyne noppen, en daar boven een groen borentje, het beginzel der vruchten.*

Dezelve zyn regte kleene houwen, een kleene vinger lank, en ruym een ſchaft dik, uit den ronden wat geſtreept en platagtig, eerſt groen en neerwaarts, daar na ryp geworden ſwart en opwaarts ſtaande, en berſtende.

Binnen leggen lankwerpige zaden, als ſtukken van volletjes, het Fœnum græcum *gelyk, doch grooter, ook van dezelve coleur.*

De wortel is lank, neergaande, boutachtig, van buyten ſwart. De bladeren ſluyten haar 's nachts onder hare ſtelen t'zamen, en de gebeele plante heeft een ſterke reuk, ſchier bokagtig, en het hooft beſwaarlyk. De ſmaak is beter, namentlyk Raapagtig, en tot moes-kruyd bequaam.

Het bloeyd tegens de natuur van andere planten in de regenmaanden, en ſpoeid met zyn zaad-houwen, die zoo groeizaam zyn, dat men dikwils de zaden in de opgeborſte houwen ziet hangen, nieuwe ſcheutjes of blaadjes voortbrengende. Het waſt hier en daar aan de kanten in de tuinen, en op ſtraten, daar weinig gaans is, als de plaats wat mul van grond is, of daar men allerhande vuiligheid heen ſmyt, gewind het wel de boogte van een man, daar 't anders maar 4 *voeten boog werd; het vermenigvuldigd zig zelfs door 't uitgevalle zaad, en men ziet het ſchier het gebeele Jaar door bloeien.*

2. Gallinaria rotundifolia *of rondbladige, blyft lager van ſtruyk, en meer uitgebreyd, half ter aarden leggende. De bladereu zyn korter, ronder, en breder, mede glad, en zagt, niet ſwart-groen, maar de jonge regt groen, de oude blaauw-groen of loodverwig, van dezelfde reuk en ſmaak; bloemen en houwen zyn als aan 't voorgaande, doch de houwen zyn veel ſmalder; het waſt op dezelfde manier aan de kanten van de wegen, en op eenzame boeken.*

Nomen. Latine *Gallinaria.* Malaice *Sayor Ayam.* Amboinice *Utta Manu*, quæ tria nomina Gallinæ herbam denotant a ſubſequenti ejus uſu. Vocari quoque poteſt *Olus nigrum*, qualiter quidam Portugallico Malaice nominant *Sajor Preto*, h. e. herba nigra ob foliorum ac radicum colorem. In Loehœna & Cerama dicitur *Kili Kili*, in Hitoea *Aylaun Manu.* Baleyice & Javanice *Kateppeng.* Malabarice *Tawera.* In *Hort. Malab. Tom.* 2. *Fig.* 53. *Tagera.*

Uſus. Tenera folia cum Calappi lympha coquuntur & eduntur, ſatis enim dulce præbent olus, quod non expeteretur ex herba tam tetri odoris; Folia ejus contrita & inpoſita pedibus fractis vel contuſis Gallinarum aliarumve avium eos curant. Ad quosvis porro Gallinarum morbos adhibetur, in Amboina enim familiare eſt, quod certo anni tempore mors inter hasce graſſetur, quum primo ſint mucoſæ, ac vertiginoſæ circumcurrunt, donec mortuæ decidant. Inter alia ſucco horum foliorum utuntur cum pauxillo *Deryngo* ſeu *Calami* contrito, quem Gallinis exhibent, ex quo memorata obtinuit nomina.

Radix ejus nigra habetur quoque pro *Oebat Swangi*, h. e. antidoto contra Magiam ſeu incantamentum, quod mihi tamen ignotum eſt. Altera ſeu minor & humilior ſpecies a Baleyenſibus apta etiam cenſetur ad olus.

Quidam dicunt hanc plantam nomen *Gallinariæ* accepiſſe non ab ejus uſu memorato, ſed ab hominum quodam morbo, qui *Mema* ſeu *Gila ayam* vocatur, quaſi diceres Gallinæ dementiam, quæ proprie eſt *Epilepſia*, quam curant decocto totius hujus plantæ, addito pauxillo Aluminis.

Nemini obſendat, in *Horti Malab. ſupra dicta Figura* folia *Tageræ* paulo rotundiora, fructusque multo longiores eſſe quam in Amboinenſi, quum hoc regionum varietati ſit adſcribendum, gravis autem totius plantæ odor ibi omiſſus eſt. In iſto autem Horto vidi uſum, contrita nempe & inpoſita folia curare ictus doloremque Apium, quod ſimile noſtris Amboinenſibus quoque notum eſt.

Cum altera autem ſeu minore ac parvifolia ſpecie videtur convenire TAGERA KATTU *Hort. Malab. Tom.* 9. *Fig.* 30.

Tabula Nonageſima Septima

Ad *Figuram Primam Gallinariam* exhibet *acutifoliam* ſeu *majorem.*

Figura Secunda Gallinariam denotat *rotundifoliam*, ſeu *minorem.*

OBSERVATIO.

Ut verum fatear, plantæ a *Rumphio* ex *H. Malab. tom.* 2. *Fig.* 53. & *Tom.* 9. *Fig.* 30. minime cum illis *Rumphii*, quæ *Gallinariæ* ipſi dicuntur, conveniunt, primaque potius conveniret cum *Ponnam Tagera tom.* 2. *Fig.* 52. neutiquam cum *Tagera:* alteraque minor Gallinaria nequaquam cum *Kattu Tagera* convenit, quum ſit *Aſtragali* vera ſpecies, hæque Gallinariæ veræ *Sennæ* ſunt ſpecies, quarum prima mihi dicitur in *Theſ. Zeyl. p.* 213. Senna viginti folia ſiliquis teretibus, ubi vide iconem & reliquos auctores. Altera minor Sena Orientalis hexaphylla ſiliquis longis incurvis Tora Indorum *Plukn. Almag. pag.* 342. quæ vocatur Caſſia ſiliqua quadrangulari *H. Eltham. pag.* 72. *Tab.* 63. & *Theſ. Zeyl. p.* 56. ubi vide reliqua.

Huc quoque pertinet Senna minor herbacea, plerumque hexaphylla folio obtuſo *Sloan. Hiſt. Jam. vol.* 2. *pag.* 47. *Tab.* 180. *Fig.* 5. cujus icon cum noſtra penitus convenit planta &c.

Naam. *In 't Latyn* Gallinaria. *Maleyts* Sayor ayam. *Amboinſch* Utta Manu, *alle* 3 *Hoender-kruyd beduidende, van zyn volgende gebruyk. Men kan het ook noemen* Olus nigrum, *gelyk het zommige in 't Portugeeſch Maleyts bieten* Sajor Preto, *dat is ſwart kruyd, na de coleur van bladeren en wortelen. Op Loeboenees en Cerams* Kili Kili; *op Hitoe* Aylaun Manu. *Baleyts en Javaanſch* Kateppeng. *Malabaarſch* Tawera. *In* Horto Malab. tom. 2. fig. 53. Tagera.

Gebruyk. *De jonge bladeren werden met Calappusmelk gekookt en gegeten, want zy geven een redelyk zoet moes, 't welk men uit een kruid van zoo vuilen reuk niet verwagten zoude. De bladeren gewreeven en opgebonden, genezen de gebrooke en geknuſde beenen aan boenders, en andere tamme vogelen. Men gebruykt het ook tot allerhande gebreeken der boenders, want het in Amboina zeer gemeen is, dat op zekere tyd des jaars de ſterfte onder de boenders komt, werdende eerſt ſnottig, en lopende al duyzelende rondom, tot dat zy ſterven. Onder anderen gebruyken zy den zap van deze bladeren met een weinig* Deryngo *of* Calmus *gewreeven, en de boenderen te eeten gegeven, waar van het de voornoemde namen heeft.*

De ſwarte wortel werd ook gehouden voor een Oebat Swangi, *dat is baat tegens eenige tovery, doch my onbekend; de tweede of lager zoorte werd van de Baleyers voor bequamer gehouden tot Moes-kruyd.*

Zommige zeggen, dat het de naam Gallinaria *beeft, niet van het bovenſtaande gebruyk; maar van een ziekte der menſchen,* Mema *of* Gila ayam, *dat is boender-gekheid genaamt, dat is* Epilepſia *of vallende ziekte, dewelke zy geneezen met het afziedzel van dit gebeele kruyd, een weinig Ajuyn daar by doende.*

Men moet zig niet daar aan ſtoten, dat in Horti Malab. fig. ſupra dicta, *de bladeren van* Tagera *wat ronder, en de vruchten veel langer als het Amboinſche beſchreeven werden, dewyl zulks de verſcheidenheid der Landen toe te ſchryven is, maar den ſterken reuk van de gebeele plante is aldaar uitgelaten. Uit gemelde Hortus zet ik hier by een gebruyk dat de gewreevene en opgelegde bladeren, geneezen de pyn van de Bye ſteeken, dewyl diergelyke iets by onze Amboinezen ook bekend is.*

Maar met de tweede of kleenbladige zoorte ſchynt overeen te komen TAGERA KATTU, *in* Hort. Malab. part. 9. fig. 30. *beſchreeven.*

De zeven- en negentig ſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* het ſcherpbladige ofte het puntige *Hoender-kruyd*, welke de grooter zoorte is.

De *tweede Figuur* wyſt aan het *rontbladige* ofte *kleindere Hoender-kruyd.*

AANMERKING.

Als ik de regte waarheid zal zeggen, zoo komen de planten van *Rumphius* uit de *Hortus Malab. tom.* 2. *Fig.* 53. en *Tom.* 9. *Fig.* 30. aangehaalt, ganſch niet overeen met die van *Rumphius*, welke van hem *Gallinaria* genaamt werden, en de eerſte zoude beter overeenkomen met de *Ponnam Tagera* van het *2de deel Fig.* 52. en ganſch niet met de *Tagera.* en de andere kleindere Gallinaria heeft ganſch geen overeenkomſt met de *Kattu Tagera*, welke een zoort van *Aſtragalus* is, daar deze Gallinaria tot de *Senna* behoren, waar van de eerſte van my genaamt wert Senna met twintig bladeren, en lange ſmalle houwen, in de *Theſ. Zeyl. p.* 213. alwaar de Figuur nevens de verdere Schryvers te zien zyn. De tweede of kleinder zoort is de Ooſt-Indiſche zesbladige Senne met lange geboge houwen Tora der Indianen van *Plukn. Almag. p.* 342. welke genaamt wert Caſſia met vierhoekige houwen in de *H. Elth. p.* 72. *Tab.* 63. en de *Theſ. Zeyl. p.* 56. alwaar het overige ziet.

Hier toe behoort mede de kleine kruydagtige ſesbladige Senne, met een rondagtig ſtomp blad van *Sloan. Hiſt. Jam. vol.* 2. *Tab.* 180. *Fig.* 5. welkers Figuur met onze Plant zeer wel overeenkomt. &c.

Fig. 1.

Fig. 2.

CAPUT SEXAGESIMUM NONUM.

Amica nocturna. Sandal Malam.

HÆc planta odoratiſſimum præbet in India florem, ex Hyacinthorum familia, inferius enim prope radicem bulbum format inſtar Cepæ creſcentis, qui hic in Amboina binos pollices craſſus eſt, in aliis vero locis pugni craſſitiem obtinet, inque ejus inferiore parte multæ excreſcunt obliquæ fibrillæ.

Folia ſeſe in orbem explicant, anguſtiſſima & longiſſima, ad ulnæ circiter longitudinem, minimum digitum lata, inſtar canalis excavata, craſſa, ſuccoſa, nihilominus flaccida, ac plerumque disrupta dependent. Ex plantæ centro ſimplex ac rotundus erigitur caulis, tres ac tres cum dimidio pedes altus, ad latera ſimilia emittens folia ejusdem formæ, ſed multo breviora, & cauli arcte adpoſita, quæ tandem quoque decidunt, nudum relinquunt caulem, qui plerumque ſimplex ac ſolitarius eſt, aliquando autem ſeſe dividit in laterales quosdam ramulos.

In ſummo quidam excreſcunt floſculi, qui primo ſunt oblonga albaque capita, ordine ſupra ſeſe invicem poſita, bina autem ſemper uno ex ortu prope caulem excreſcunt, ubi & minus excreſcit foliolum, ex quo flores tanquam ex vagina prodeunt, qui ſeſſiles ſunt, ac loco pedunculorum tubum formant longum & incurvum, unde & ſemper deorſum vel ad latus vergunt.

Flos ipſe Hyacinthi formam habet, per diem magna ex parte clauſus, vel connivens, ſub veſperam vero extenditur & apertus eſt, campaniformis, ex ſex compoſitus lacteis & ſtellatis craſſisque petalis, in centro concavus, ac ſine ullis ſtaminibus. Flores itaque hi gemini ſimul locantur tubis arcte ſibi adpoſitis, ita ut ſimul quoque abrumpendi ſint. Inferiores ſemper primo ſeſe aperiunt, ac ſic porro omni die alii altiores locati, quum priores marceſcant, per unicum modo ſeſe extendentes diem usque ad ſummam partem, donec omnes defloruerint, quum infimi, ac primum emarcidi viride exhibent capitulum, quod in fructum excreſcit, qui eſt ſilicula parva & anguloſa, quæ medullam continet viſcoſam, quæ ſenſim in pulverem exſiccatur ſine ullo ſemine. Flores per diem paucum fundunt odorem, ſed poſt Solis occaſum, quum penitus ſeſe aperiant, notabilem ac gratum ſpirant inſtar Liliorum odorem, qui altero die ſupereſt, immo in ipſis abruptis.

Quævis planta ſemel tantum ſuum profert caulem ac flores, ſed raro fructum, unde per ſemen propagari nequit, ſed primaria radix ſeu bulbus multos ad latera emittit bulbos inſtar Liliorum, non rotundos, vel glabros, ſed inordinatos, & tuberculis obſitos, ex quibus novæ propullulant plantulæ undique circa magnum bulbum, quæ partim permittuntur excreſcere, partim effodiuntur & transplantantur, quod optimum eſt. Potiſſimum in ciſtis plantantur ac vaſis in terra bona nigraque, quum ante feneſtras locantur. Diu autem durat, antequam flores gerant.

Nomen. Latine *Amica nocturna*, juxta Malaienſe *Sandal Malam*, quum per noctem gratum fundat odorem inſtar ſcortarum comptarum, licet quidam hoc nomen corrigant, atque hinc nominant *Suda Malam*, h. e. nox eſt, acſi homines per odorem ſuum monere vellet, noctem inſtare. Alii quoque hanc vocant *Truna Malam*, h. e. ſponſum noctis. Primum autem nomen optimam dat comparationem.

Locus. In Amboina ante annum 1674 ignota fuit, ſed huc delata ex Batavia, ubi vulgaris eſt, atque in Amboina jam ſatis incipit propagari tam in hortorum areis quam in fictilibus.

Uſus. Hic flos maxime ob gratum ejus odorem colitur, uſus autem ejus Medicus apud hosce incolas ignotus eſt. Flores ſub veſperam decerpuntur, & capillitio innectuntur, vel cubilibus inſperguntur. Hæc planta videtur ex Orientali vel Occidentali India delata fuiſſe, tales enim plantæ in Italia demonſtrantur nomine *Tuberoſæ*, quarum flores paulo majores ſunt illis Indiæ Orientalis, qui ibi magni æſtimantur, & in Botanophilorum hortis diligenter coluntur, & per hyemem in Hypocauſtis ſervantur.

Ibi

LXIX. HOOFDSTUK.

De Nacht-Liefſte.

DIt is eene van de welriekenſte bloemen in Indiën, uit het geſlachte der Hyacinthen, want onder by de wortelen maaktze een bol als een groeiende Ajuyn, hier op Amboina een paar duymen dik, maar elders wel een vuyſt dik, en aan 't onderſte van dezelve veele dwerslopende Vazelingen.

De bladeren verſpreyden hun in de ronte, zeer ſmal en lank, van een elle en meer, een pink breed, gefatzoeneerd als een geutken, dik, zappig, niet te min ſlap, en meeſt gebrooken hangende, uit het midden van deze plante ſchiet een enkelde en ronde ſteel op, 3 en 3½ voeten boog, en ter zyden met eenige bladeren bezet van de voorige gedaante, doch veel korter, en digt tegens den ſteel aanleggende, dewelke eindelyk ook afvallen, en den ſteel blood laten, die meeſt enkeld blyft, doch zig somtyds in eenige zyde-takjes verdeeld.

Aan 't opperſte komen eenige bloempjes voort, zynde eerſt lankagtige witte knopen, in ordre boven malkander ſtaande, en altyd twee uit eenen oorſpronk by den ſteel, daar men een kleen blaadje ziet, daar uit de bloemen voortkomen, als uit een ſchede, en dat zonder ſtelen, want de bloeme heeft in plaats van de ſteel een langen en kromme hals, dierhalven men ze altyd neerwaarts, of ter zyden gebogen ziet.

De bloeme zelfs is gefatzoeneerd als een Hyacinth, over dag meeſt toe, of half geloken, maar 's avonds regt geopend, als een kleen kloxken, gemaakt van 6 melk-witte en geſternde dikagtige blaadjes, in de midden hol, zonder eenige draden. Deze bloemen dan ſtaan 2 en 2 met hare halsjes digt by malkander, zoo dat men ze ook t'zamen moet afbreeken. De onderſte gaan altyd eerſt open, en zoo vervolgens alle dagen nieuwe en bogere, waar tegen de voorige verſlenzen, en hun maar eenen dag vertoonen tot aan 't opperſte van den tros, tot dat zy allegaar een beurt gehad hebben, daar na beginnen de onderſte en eerſt verſlensde bloemen een groen knopje te zetten, daar uit de vrucht geformeerd werd, zynde een kleene en boekige houwe, daar in een lymagtig merg legt, het welk metter tyd in ſtof veranderd, zonder zaad. De bloemen rieken over dag weinig, maar na Sonnen ondergank, als zy haar te degen openen, geven zy een merkelyken en aangenamen Lelien-reuk van haar, die 's anderen daags nog duurd, ook in de afgebrooke.

Ieder plante brengt maar eens haar ſteel en bloemen voort, maar zelden de vrucht, wesbalven ze van geen zaad kan voortgeteeld werden, maar de hooft-wortel ſchiet veele knobbelen ter zyden uit, gelyk de Lelien, niet rond nog effen, maar ongeſchikt, en met pukkelen, waar uit nieuwe plantjes voortſpruiten rondom de Moeder-ſtam, die men ten deele laat opſchieten, of ten deele uitgraaft, en verplant, 't welk beſt is. Men plantze meeſt in potten en teylen, in goede ſwarte aarde, en zet ze voor de venſters. Ze moet egter lange ſtaan, eer ze bloemen voortbrengt.

Naam. *In 't Latyn* Amica nocturna, *na 't Maleytſche* Sondal Malam, *om datze by nacht lieffelyk riekt, gelyk de opgepronkte boeren, hoewel zommige den naam verbeteren, willende daar van maken* Suda Malam, *het is nagt, als of ze de menſchen met haar reuk wil aankondigen, dat het nacht zy. Andere noemen ze ook* Truna Malam, *dat is Bruydegom by nacht. De eerſte naam heeft beter gelykeniſſe.*

Plaats. *Ze is in Amboina voor het Jaar* 1674. *onbekend geweeſt, maar herwaarts gebragt van Batavia, alwaar ze gemeen is, en begind nu in Amboina ook voort te teelen, zoo op de bedden in tuinen, als potten.*

Gebruyk. *Deze bloem word meeſt om de lieffelykheid van hare reuk aangequeekt, maar in de Medicynen is ze by deze Inlanders onbekend. De bloemen werden 's avonds afgebrooken, in de haairen, of op de bedden geſtrooyd. Deze plante ſchynd uit Ooſt- of Weſt-Indiën gebragt te zyn, want men vertoond diergelyke bloemen in Italien met de naam van* Tuberoſa, *wiens bloemen wat grooter zyn dan de Ooſt-Indiſche, waar van men aldaar veel werks maakt, en in der Liefhebbers Hoven zorgvuldig onderhouden werd, 's winters in warme ſtooven zettende.*

Ibi quoque propagantur per bulbos ſeu nodos excretos, ſique unicus flos in caule ſeſe aperiat, tum totus abſcinditur caulis, inque cyatho aqua repleto deponitur, quum flores viciſſim omni die ſeſe aperiunt, totamque cameram, in quæ locantur, odore ſuo replent, ita ut per aliquot dies gratum præbeant ſpectaculum tam oculis quam naſo.

Cum fictili etiam in camera per noctem deponi poteſt hæc planta, ut odorem fundat, ac per diem iterum Soli exponatur. Omnes ſurculi ex radice propullulantes abſcindendi ſunt & transplantandi, tum caulis plures profert flores, bulbusque craſſior & major excreſcit.

Ze word aldaar ook voortgeteeld door de aanwaſſende knobbelen, en als eene bloem aan den ſteel'er zich opend, ſnyd men den gebeelen ſteel af, en zet hem in een kroes met water, daar de bloemen vervolgens alle dagen open gaan, en de kamer, daar zy ſtaan, met haren reuk vervullen, makende zoo eenige dagen een aangename ſpectakel voor oogen en neus.

Men kan ze ook met den gebeelen pot in de kamer 's nachts op tafel zetten, om den reuk te genieten, en 's daags weer buyten dragen in de Sonne. Alle ſcheutjes uit de wortel uitſchietende, moet men afſteeken en verplanten, zoo draagd den ſteel meer bloemen, en de wortel werd dikker en grooter.

Tabula Nonageſima Octava

Amicam exhibet *nocturnam*, quæ vulgo *Tuberoſa* vocatur, eſtque *Polyanthes* floribus alternis. *H. Cliffort. p.* 126. & Hyacinthus Indicus, tuberoſus flore Hyacinthi Orientalis *C. B. P. p.* 47. & *Tournef. inſt. p.* 347. & Hyacinthus Indicus tuberoſa radice *Cluſ. hiſt.* 1. *p.* 176. &c. & Hyacinthus Indicus tuberoſus, noctu olens. *Muſ. Zeyl. p.* 35. & *Theſ. Zeyl. p.* 122. &c.

De acht en negentigſte Plaat

Vertoont de *Nacht-Lieffte*, welke in 't gemeen *Tuberoſe* genaamt wert, en is de *Polyanthes* met bloemen over en weer ſtaande van de *Hort. Cliff. p.* 126. en Indiſche tubereuſe Hyacinthus met de bloem van Indiſche Hyacinthe van *C. B. P. p.* 47. en *Tournef. inſtit. p.* 347. en de Indiſche Hyacinth met een knobbelige bol, des nagts ruykende van het *Muſ. Zeyl. p.* 35. en de *Theſ. Zeyl. pag.* 122. &c.

CAPUT SEPTUAGESIMUM.

Flos Suſannæ. Bonga Suſanna.

Flos Suſannæ Amboinenſem refert *Orchidem*, ac reduci poteſt ad quartam *Orchidum* claſſem, quæ *Orchis Serapias* dicitur, ac deſcribitur a *Dodonæo libr. 7. cap.* 30.

Caulem emittit ſimplicem, rectum, rotundum, & firmum, binos cum dimidio pedes altum, in cujus inferiore parte rara locantur folia, Plantaginis foliis ſimilia, ſed longiora, craſſiora, & glabriora, ſex pollices longa, binos lata digitos, per longitudinem tribus quatuorve nervis diſtincta, quorum medius in inferiore protuberat parte dorſo acuto, alii vero inferius non excreſcunt.

Folia hæc majorem ambiunt ſeu amplectuntur caulem, & nunc ad ſuperiorem, nunc ad inferiorem partem latiſſima ſunt, maximaque & læte germinantia, antequam caulis florifer excreſcit, qui tum alia pauca modo profert minora & anguſtiora prioribus, quæque arcte cauli adcumbunt, aquoſa, & ingrati ſaporis.

In caulis vertice quatuor vel quinque albiſſimi excreſcunt flores, peculiaris ac miræ formæ, quæ nempe compoſita eſt ex illa Iris & Orchidis, quique magnitudinem habent maximi Narciſſi, quivis enim flos ex ſex magnis conſtat petalis, quorum bina ſordide alba & retrorſum flexa ſunt, tertium, quod maximum, erigitur, ac parum antrorſum vergit ſupra florem extenſum, quod incumbit binis albis & bidentiformibus expanſis corniculis. Reliqua bina latera ſeu oras cingunt, quæ aliis latiora ſunt, quorumque oræ anteriores in multas lacinias acutas ſeu radios diviſæ ſunt, acſi fimbriatae eſſent.

Inter hæc bina ſextum locatur infimum & anguſtiſſimum petalum, quod inſtar cymbæ complicatum eſt. In floris centro aliud, porro concavum, conſpicitur foliolum, Caſſide-formæ, cum binis corniculis lateralibus, quæ tenuia ſunt & introrſum circinnata, ac ſub caſſide ſeſe recondunt, antheras gerentia luteas inſtar Liliorum alborum. Poſt hanc galeam bini albi ſplendentes colles ſeu glandulæ locantur, ſub quibus foramen conſpicitur ad caulem pervium, ad poſticam floris partem longiſſima & incurva dependet cauda, ſex pollices longa, culmum craſſa, rotunda, concava, ex viridi & albo colore diſtincta.

Floris baſis anguloſus & viridis caulis eſt, ad latera acutus & ſerratus, binos pollices longus, in medio craſſiusculus, ortum ducens ex ala anguſti foliolo, in caule poſiti; ex hac baſi fructus excreſcit, qui ſilicula eſt oblonga digiti articulum longa, ultra pennam craſſa, ſex acutis oris ſeu angulis diſtincta, in qua locatur piloſa & ruffa lanugo loco ſeminum, uti in Angrecis, quæ decidit & avolat, quum ſiliqua ſit matura

LXX. HOOFDSTUK.

De Suſanne-Bloem.

FLos Suſannæ *wil een Amboinſche* Orchis *zyn, en kan gebragt werden onder de vierde Claſſis van de* Orchides, *die men* Orchis Serapias *noemd, beſchreven by* Dodonæus lib. 7. cap. 30.

Het ſchiet op met een enkelden, regten, ronden, en ſtyven ſteel, 2½ voeten hoog, aan wiens onderſten ſtaan weinige bladeren, de Weegbere bladeren gelyk, doch langer, dikker, en gladder, zes duymen lank, 2 vingers breed, in de lengte met 3 of 4 zenuwen afgedeeld, waar van de middelſte aan de onderſte zyde uitbuyld met een ſcherpe rugge, maar de andere ſteeken van onderen niet uit.

Deze bladeren omvatten den booft-ſteel, en zyn zomtyds achter, zomtyds vooren op 't breedſt, op 't grootſte en weeld'rigſte, eer den ſteel opſchiet, waar aan als dan nog andere weinige bladeren ſtaan, kleender en ſmaller dan de voorige, digt tegen den ſteel aanleggende, ſmets, en onlieffelyk van ſmaak.

Aan den top van den ſteel komen 4 en 5 ganſch witte bloemen voort, van een bezondere en zeldzame gedaante gemengd, van een Iris en Orchis fatzoen, doch zoo groot, als de grootſte Narciſſen, want ieder bloem is gemaakt van 6 groote blaadjes, waar van 'er twee duyl-wit, en agterwaarts gekromd zyn; het 3de, zynde het grootſte, ſtaat opgeregt, en een weinig voorwaarts, over de bloeme geboogen, binnen op twee witte en gaffels-gewyze verſpreyde borentjes ruſtende. De 2 andere bekleden de zyden, breder dan de andere, en hare voorſte randen zyn in veele ſtralen geſneeden, als of zy franjen hadden.

Tuſſchen deze beide legt het zesde onderſte en ſmalſte blaadje, als een ſchuytje t'zamen gevouwen. In de midden ziet men nog een bol blaadje, als een Kasketje geformeerd, met 2 dunne borentjes aan de zyde, die zig met weinige krullen innewaarts krommen, en onder het helmken verbergen, dragende geele Noppen, gelyk de witte Lelien. Achter dit helmken ziet men 2 witte en blinkende beuveltjes of klieren, onder dewelke is een gat tot op den ſteel doorgaande, aan t'agterſte beeft de bloeme een langen en wat gekromden ſteert, afhangende wel 6 duymen lank, een ſtroo-halm dik, rond, binnen bol, buiten groen en wit.

De voet van de bloeme is een geboekte en groene ſteel, wiens kanten wat ſcherp en gezaagd zyn, 2 duimen lank, in de midden dikachtig, en voortkomende uit den ſchoot van een ſmal blaadje aan den booft-ſteel, uit dezen voet werd de vrucht, zynde een lankwerpige bouwe, een lid van een vinger lank, en ruym een ſchaft dik, met zes ſcherpe kanten afgedeeld, waar in men vind een haairige en rosachtige wol in plaats van zaden, gelyk aan de Angrees,

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

matura & ad latera debiſcat in ſex anguſta ſegmenta, quæ ſuperioribus apicibus connectuntur. Floris odor dulcis eſt inſtar Liliorum alborum, ſed debilis.

Prima vice nullam notabilem radicem in hac obſervare potui planta, primarius enim caulis in terra terminatur in obtuſam partem, ex qua paucæ ac breves dependebant fibrillæ, tumque rara exhibebat folia iſta planta, quod in omnibus obtinet Orchidis ſpeciebus, quum flores gerant, quum vero alio tempore examinentur, antequam flores prodeant, perfectæ & glanduloſæ obſervantur radices, ex quibus nempe bulbulus dependet oblongus teſticuliformis, inæqualis, & obliquus, cum altero, rarius cum binis minoribus exſuccis quaſi & lateralibus. Teſticuli hi ſæpe magnitudine conveniunt, alter autem ſemper magis contractus, fungoſus, & minor eſt, uti in cunctis aliis id obtinet Orchidis ſpeciebus. Ipſorum ſapor aquoſus eſt, inſipidus, ſed parum amarus, uti in Satyriis.

Flores hi raro conſpiciuntur, ac potiſſimum menſibus pluvioſis Junio & Julio, aliis enim anni temporibus caulis ac folia disparent, licet menſe Decembri hos quoque obſervaverim, raro in Amboina reperitur hæc planta, nec niſi menſibus pluvioſis.

Nomen. Quum nullum hujus plantæ nomen Malaienſe vel Amboinenſe detegere potuerim, hinc Latine mihi dicitur *Flos Suſannæ*, Malaice *Bonga Suſanna* in memoriam chariſſimæ meæ, quæ in vita ſua mihi Socia & auxiliaris fuit in indagandis & conquirendis plantis, quæque prima mihi hunc monſtravit florem. Quidam hunc Malaice dicunt *Angrec tana*, hoc vero nomen proprie alii competit plantæ.

Locus. In Leytimoræ montibus obcurrit juxta Caſtellum Victoriam ad Orientalem ejus partem, præſertim in via Rietton, ſub fruticulis, & eo loci, ubi arbores *Caja Poeti* creſcunt.

Si effodiatur, antequam caulis prodeat, transplantari poteſt in hortis, ubi flores profert, qui per aliquot dies aperti manent, quum altero anno nova iterum regerminat planta. Quum vero transplantetur, flore jam aperto, altero anno non prodit, ſed perit.

Uſus ejus ac vires huc usque penitus ignotæ ſunt: ſed elegans ac mirus ejus flos eſt, raram & inregularem habens formam, ita ut dignus ſit, qui in fictilibus & hortorum areis locetur.

Maccabubay forte ſimilis eſt radix ac flos in Manilhis proveniens, cujus radicem Sinenſes ſaccharo condiunt, unde & Amboinenſem juſſi effodere, quum ejus bulbi maximi ſunt, antequam nempe flores prodeant, hosque depuratos per aliquot dies in aqua maceravi, donec ingratum iſtum & amaricantem amitterent odorem, quos dein in ſaccharo concoxi, comperi autem, per coctionem indureſcere, ſique maſticarentur, cartilaginoſi quaſi & granuloſi erant, ſed poſt annum elapſum melioris erant notæ ac ſaporis.

Flos Suſannæ minorem quoque habet ſpeciem non ultra pedem altam, ſimilia gerentem folia & glandulas, ſed utraque minora.

Ejus flos puſillus eſt, albus, & eleganter diſſectus, ac fimbriatus, majori cæterum ſimilis. Raro obcurrit, nec niſi in ventoſis collibus, ipſius vero teſticuli majores ſunt, & præſtantiores ad condiendum illis majoris ſpeciei, ante flores vero effodiendi ſunt, licet tum difficulter inveſtigari & conquiri poſſint, quum anguſta ejus folia ab illis Graminum vix diſtingui poſſint, atque poſt floris lapſum ne unicum ſeſe obfert amplius folium.

Satyria in Sina quoque obvia ſunt, ibidemque vocantur *Pu Sang-Tjan*, h. e. mater ſine prole, vel infans ſine matre, quum plantæ folia dispareant, quum caulis florifer vigeat, quod in Europæis etiam obtinet: Ejus radicem conterunt cum aceto, inliniuntque hanc maculis quibusdam albis faciei.

greês, dewelke uitvald en verſtuifd, als de rype bouwen ter zyden opberſten in ſes ſmalle riemkens, die met de voorſte ſpitzen nog aan malkander hangen. De reuk is zoet, als witte Lelien, doch ſlap.

Het eerſtemaal heb ik geen kennelyke wortel konnen vinden aan dit kruid, want de hooft-ſteel eindigde in de aarde in een ſtompje, daar aan weinige en korte Vazelingen hingen, ook waren doenmaals weinige bladeren daar aan te zien, gelyk alle Orchides pleegen, als zy bloemen dragen, maar als men op een ander tyd komt, wanneer het nog geen bloemen draagd, zoo vind men volmaakte en klieragtige wortelen daar aan, namentlyk een lankwerpig bolleken, als een Teſticul, wat oneven, en ſtbuyns leggende, met nog een, zelden 2 mindere en als verdroogde ter zyden. Deze Teſticulen zyn dikwils in groote malkander gelyk, doch de eene is altyd rimpeliger, voozer, en wat kleinder, gelyk alle Orchides hebben. De ſmaak is waterachtig, ſmets, en wat bitter, gelyk alle Satyria.

Men ziet deze bloeme zelden, en dat meeſt in de regenmaanden Juny en July, want op andere tyden verlieſt ze haar ſteel en bladeren, hoewel ik ze in December gevonden heb, immers ze is weinig in Amboina te vinden, en dat niet buiten de regen-mouſſon.

Naam. *Dewyl ik geen Maleytſchen noch Amboinſchen naam heb konnen verneemen, zoo heb ik ze in 't Latyn genaamt* Flos Suſannæ. *In 't Maleyts* Bonga Suſanna, *ter gedachteniſſe van die geene, die by haar leven myn eerſte Gezellinne en Behulpe in 't opzoeken van kruiden en planten is geweeſt, ook de eerſtemaal my deze bloem getoond heeft. Zommige willen in 't Maleyts een* Angrec tana *daar van maken, doch deze naam komt eygentlyker een ander plante toe.*

Plaats. *Men vind het op Leytimor op de bergen, naaſt 't Caſteel Victoria, na het Ooſten, inzonderheid op de weg na Rietton, onder lage ruigte, en waar omtrent de* Caju Poeti *bomen ſtaan.*

Als men 't uitgraaft, eer het zynen ſteel ſchiet, zoo kan men 't in de tuinen verplanten, daar het dan zyn bloeme voortbrengt, en dezelve vele dagen na malkander geopend vertoond, en des volgenden Jaars weder een nieuwe plante formeerd. Maar als men het verplant, wanneer de bloeme alreede geopend is, dan wil het in 't volgende Jaar niet meer voortkomen, en vergaat in de aarde.

Gebruik. *Van zyn kragten en gebruik is tot nog toe niets bekend, als dat het een ſchoone en raare bloem is, wegens haar wonderlyke ſatzoen, waardig in potten en teylen geplant te werden.*

Maccabuhay *is miſſchien eene diergelyke wortel en bloeme in Manilha waſſende, wiens wortel de Sineeze confyten, weshalven ik de Amboinſche ook heb laten uitgraven, wanneer de wortelen op 't grootſte zyn, namentlyk eer de bloemen voortkomen, de ſchoon gemaakte eenige dagen in water weeken, tot dat zy den viezen bitteragtigen ſmaak verliezen, en dan in zuiker opkoken, maar bevond, dat zy door 't kooken hard wierden, in 't knouwen kraakebeenagtig, en korlig, maar na een Jaar beter van ſmaak.*

Flos Suſannæ heeft nog een kleine zoorte, niet boven een voet hoog, met diergelyke bladeren en klieren, doch beide veel kleender.

De bloem is zeer kleen, mede wit en aardig geſnibbeld, anders de groote meeſt gelyk, ze werd weinig gevonden, en dat op luchtige heuvels, haar Teſticulen zyn grooter en merkelyker dan aan het voorgaande, ook bequamer om te confyten, maar men moet ze voor 't bloeyen uitgraven, hoewel ze als dan moeyelyk te vinden zyn, dewyl de ſmalle bladeren van het jonge gras qualyk te onderſcheiden zyn, en na het vergaan van de bloem vind men niet een blad.

De Satyria werden mede in Sina gevonden, en aldaar genaamt Pu Sang-Tjan, *dat is moeder zonder kind, of kind zonder moeder, om dat de bladeren des ſtruiks vergaan zyn, als de bloemdragende ſteel in zyn fleur ſtaat, gelyk men in Europa ook ziet, zyne wortelen vryvenze met azyn, en ſtrykenze op zekere witte gebreeken des aangezichts.*

Tabula Nonageſima Nona

Ad *Figuram Primam* teneram *Suſannæ floris* exhibet plantulam nondum floriferam.

Figura Secunda perfectam & florentem denotat *Suſannæ floris* plantam, ſed cujus caulis ob altitudinem in binas diviſus eſt partes.

Figura

De negen en negentigſte Plaat

Vertoont in de *eerſte Figuur* een jong plantje van de *Suſanne-bloem*, eer dat het gebloeit heeft.

De *tweede Figuur* wyſt aan een volmaakte bloemdragende plant van de *Suſanne-bloem*, dog wiens ſteel om de hoogte in tween gedeelt is.

De

Figura Tertia ſimplicem denotat caulis ſummam partem frugiferam, cujus folia jam emarcida deciderunt.

De *derde Figuur* vertoont een enkelt bovenſte gedeelte des ſteels met vrugten, wiens bladeren al verſlenſt en afgevallen zyn.

OBSERVATIO.

Hanc plantam veram *Orchidis* ſpeciem eſſe, ſed floribus ſingularibus & peculiari calcari donatis, quivis facile videt. vocaturque *Orchis* Amboinenſis, floribus albis fimbriatis; *Flos Suſannæ* RUMPHII ab *Herm.* in *Par. Bat. Pr. pag.* 358. cui a *Pluknet.* in *Mantiſſ. pag.* 141. jungitur Orchis palmata peramœna, Caryophylli montani floribus, margine fimbriatis ex Virginia. &c.

AANMERKING.

Dat deeze plant een regte zoort van *Orchis* is, maar met byzondere bloemen, en een particuliere lange ſtaart, ziet ieder een ligtelyk. en wert genaamt Amboinſche *Orchis* met witte geſnibbelde bloemen; de *Suſanne-bloem* van RUMPHIUS by *Herman* in de *Par. Bat. Pr. p.* 358. met welke van *Pluknet* in de *Mantiſſa. p.* 141. gevoegt wert de ſchoone gevingerde *Orchis*, met bloemen van de berg-Nagelen, aan de kanten als met franje bezet, uit Virginie &c.

CAPUT SEPTUAGESIMUM PRIMUM.

Flos inpius. Bonga Haram Tsjada.

HIc flos primo ex Manilha in Ternatam delatus eſt, atque inde in Amboinam, qui ex floris-forma *Anemones* ſpecies eſſe videtur, aliæ vero ejus partes obſtant: Caulem emittit rectum, firmum, & rotundum, ulnam circiter altum; qui in paucos dividitur laterales ramos, quibus folia inſident ſolitaria brevibus in petiolis, ſenſim ab inferiore parte anguſtata, tres pollices longa, digitum lata, ad oras profunde dentata, acutis dentibus inſtar ſerræ, uti folia *Hellebori maris*, obſcure nigricantia, ſeu ex viridi nigra, rugoſa, nec ſplendentia.

Ex foliorum alis brevibus, nec non, in pedunculis viridia excreſcunt capitula, Roſæ capitulis ſimilia, quæ compoſita ſunt ex quinque acutis foliolis ſeu barbis, quæ, quam diu claufæ ſint, eriguntur, apertus vero flos ſemper dependet, vel ſaltem ad latus inclinat, acſi ſub foliis ſeſe abſcondere vellet, nunquam cœlum adſpiciens. Quum ſeſe quinque iſtæ barbæ extendant, tum flos ſeſe ample explicat, componiturque ex quinque rotundis petalis, quæ tam arcte ſibi adcumbunt, ut completum forment circulum, ſeu patinam repræſentent.

Floris centrum parum elevatum eſt inſtar collis, huic primo inſidet piſtillum albicans, atque circa hoc quinque anguſta foliola, aviculæ linguas referentia, ſeu linguæ formia, atque infra hæc quindecim brevia & rubra ſtamina, antheras luteas gerentia.

Floris color pallide ſanguineus eſt, ad igneum accedens, qualis & eſt in quinque iſtis linguis, quæ farina flava adſperſæ ſunt, quæ decidit, ſi moveantur, nullum porro fundit hic flos odorem, totusque flos ita dependet & annectitur, ut totus quantus decidat ſimul cum colle & lingulis, poſtquam per diem ac noctem expanſus fuerit.

Fructus ſunt capitula rotunda, formam & magnitudinem habentia *Cardamomi rotundi* medii, ex rotundo ſuperne plana, & brevi apice donata, ac tum quinque iſtæ ſeſe contrahunt barbæ ſeu oræ, fructumque quaſi claudunt & comprimunt, qui tum iterum erigitur, parumque rugoſus ſeu piloſus eſt, & ligneſus, quum matureſcat, intus quinque locantur cellulæ, in quibus nigricans reconditur ſemen, Sinapios ſemini ſimile, ſed paulo majus, magisque anguloſum.

Foliorum ſapor ingratus eſt; Radix incurvata eſt, multisque verrucis obſita, aliquando etiam maculata, acſi ejus quædam pars eſſet abrupta, alba, & inſipida. Si ſolo locetur pingui, plures aliquando excreſcunt caules una ex radice, ultra binos pedes alti, ac folia palmam circiter longa ſunt, inferius auriculata, ſeu in amplas oras extenſa, quæ ſerram repræſentant. Flos ſemel apertus per dies & noctes manet, donec, uti dictum fuit, totus decidat.

Nomen. Latine *Flos inpius.* Malaice *Bonga Haram Tsjada*, ſeu profanus vel degeneratus flos, quum cœlum nunquam quaſi adſpicere velit, alii eum vocant *Bonja Tsjupo* ex forma parvæ patinæ. Ternatice *Bonga Matta Hari*, & *Tenga Hari*, h. e. Solis flos, ſed improprie, quum nullo modo ſolis curſum obſervet. Aliis dicitur *Bonga Caſtela*, quum a Caſtilianis primum in Moluccas delatus ſit hic flos. Bandice *Tebu*.

Locus.

LXXI. HOOFDSTUK.

De Godlooze Bloem.

DEze bloeme is eerſtmaal uit Manilha in Ternaten gekomen, en van daar herwaarts in Amboina gebragt, ſchynende na 't uitwyzen der bloemen, een zoorte van Anemone *te zyn, doch de andere deelen ſtryden daar tegen. Het beeft een regten, ſtyven, en ronden ſteel, een kleene elle boog, in weinige zyde takken verdeeld, daar aan ſtaan de bladeren enkeld op korte ſteeltjes, ſtraks van achteren allenxkens toeſmallende, 3 duimen lank, een vinger breed, aan de kanten grof gezaagd, met ſcherpe tanden, als een zage, gelyk de bladeren van* Helleborus mas, *ſwart-groen, wat ruig, en zonder glants.*

Uit den ſchoot der bladeren, insgelyks op korte ſteeltjes, komen groene knopen voort, de Roze-knoppen gelyk, gemaakt van 5 ſpitze blaadjes of baarden, opgeregt, zoo lang zy geſloten zyn, maar de geopende bloem ziet altyd neerwaarts, of ten minſten ter zyden, als of zy onder de bladeren bing, en nooit ſchouwde ze den hemel aan. Als den de voornoemde vyf bladeren verſpreiden, dan opend haar de bloeme wyd, en is gemaakt van vyf ronde blaadjes, zoo digt aan malkander ſluitende, dat zy ſchier een ronde cirkel maken, en een ſchoteltje verbeelden.

Het midden der bloemen is wat verheven, als een heuvelken, daar op ſtaat eerſt een witachtig pilaarken, en rondom het zelve vyf ſmalle blaadjes, als vogel-tonxkens, en beneden dezelve noch andere 15 *korte en roode draadjes, met geele noppen.*

De coleur van de bloeme is ligt bloedrood, na 't vuurroode trekkende, als mede aan de vyf tonxskens, die mede met een geel meel behangen zyn, het welk afvald, als men ze ſchud, voorts van geen reuk, en de gebeele bloeme hangt zodanig aan malkander, dat ze gebeel afvallen kan met haar heuvelken en middelſte blaadjes, na dat ze haar een dag en nacht vertoond heeft.

De vruchten zyn ronde knopen, van gedaante en groote gelyk het middelſte, Cardamomum rotundum *bygenaamt, uit den ronden vooren wat plat, met een kort ſpitsken, en de vyf baarden trekken haar als dan weer t'zamen, en ſluiten de vrucht vaſt, die als dan weder opwaarts ſtaat, wat ruig of baairig is, en houtachtig, als ze ryp word: Binnen ziet men 5 celletjes, daar in ſwartachtig zaad legt, het Moſtaard-zaad gelyk, doch wat grooter en boekiger.*

De ſmaak van de bladeren is onaangenaam. De wortel is gekronkeld, met veele wratten bezet, zomtyds ook plekken hebbende, als of 'er iets afgebrooken was, wit, en zonder ſmaak, op een vette grond geplant, ſchieten zomtyds meer ſtelen uit eene wortel, boven 2 voeten hoog, en de bladeren ſchier een hand lank, agter met 2 uitwaſſingen of boeken, een breede handzage wel gelykende. De bloeme eens geopend, blyft dagen en nachten open ſtaan, tot dat ze, als gezegt, heel afvald.

Naam. *In 't Latyn* Flos inpius. *Maleyts* Bonga Haram Tsjade, *dat is Godloze of baſtaard-bloeme, quantswys om dat ze den hemel nooit aanſchouwen wil; andere* Bonga Tsjupo, *na de gelykeniſſe van een vlak kommetje. In 't Ternataanſch* Bonga Matta Hari, *en* Tenga Hari, *dat is Zonnebloem, doch oneigentlyk, want ze reguleerd haar niet minder dan na de Zonne. Andere noemen ze* Bonga Caſtela, *om dat ze van de Caſtelianen eerſt in de Moluccos gebragt is. Bandaneeſch* Tebu.

Plants.

Fig. 2.

Fig. 1.

Locus. In Amboina parum hucdum innotuit, ac per ſemen propagatur in hortis, quod per binos tresve menſes in terra manet, antequam progerminet, majori copia reperitur in Ternata & Moluccis, ubi primum delatus fuit ex Manilhis.

Uſus. In re Medica ejus uſus huc usque ignotus eſt, unde tantummodo ad oblectamentum ob floris elegantem colorem in ciſtis & hortis plantatur & colitur; Ternatenſes hunc vocant *Bonga Matta Hari*, quum inimicitiam quaſi cum Sole gerat, ac plerumque circa meridiem decidat, quum ſolis fervor ſit maximus. Abruptus capillis innecti nequit, quum ejus pedunculus adeo curtus ſit, ac totus præterea flos a pedunculo ſeparetur, quum decidat.

Similis flos deſcribitur in *Hort. Malab. Part.* 10. *Fig.* 56. ſub nomine *Naga Pu*, ſed nullus ejus ibi conmemoratur uſus.

Plaats. *In Amboina is ze noch weinig bekend, werdende door zaad voortgeteeld in de Hoven, het welk wel 2 a 3 maanden in de aarde verborgen kan leggen, eer het opkomt, in meerder quantiteyt beeft men ze in Ternaten en de Moluccos, daar het eerſt gebragt is uit de Manilbas.*

Gebruyk. *In de Medicynen is haar gebruik noch onbekend, dierhalven ze alleenlyk tot vermaak, en om haar fraaje coleur in de Hoven en pottengeplant werd. De Ternatanen geven de reden van de naam* Bonga Matta Hari, *om dat de bloemen quantswys een vyandſchap met de Zonne dragen, en dierhalven gemeenlyk tegens den middag afvallen, wanneer de Zonne in haar kragt ſtaat. Men kanze niet afbreeken, en in de haairen dragen, om dat ze zoo kort van ſteel is, en dan nog de gebeele bloem van den ſteel afvald.*

Diergelyke bloem werd beſchreeven in Hort. Malab. Part. 10. Fig. 56. *met den naam* Naga Pu, *doch geen gebruik daar van vermeld.*

Tabula Centeſima

Ad *Figuram Primam* Plantam exhibet, quæ *flos inpius* RUMPHIO dicitur.
Figuræ Secundæ planta, *Flos globoſus* a RUMPHIO vocatur.

De hondertſte Plaat

Vertoont in dè *eerſte Figuur* een plant, welke de *Godlooze bloem* van RUMPHIUS genaamt wert.
De Plant van de *tweede Figuur* wert de *ronde bloem* by RUMPHIUS genaamt.

OBSERVATIO.

Flos inpius proprie *Alceæ* ſpecies eſt, convenitque proxime cum *Alcea* Jamaicenſi fruticoſa, floribus purpureis, oblongo, crenato, & acuminato folio *Plukn. Almag. p.* 16. & *Phyt. Tab.* 255. *Fig.* 3. quæ a noſtra tantum differt, quod ejus folia non ita ſint auriculata, eademque eſt cum *Naga Pu. H. Malab. tom.* 10. *Fig.* 56. uti ex Figurarum comparatione patet, nullo autem modo convenit cum Sjasmin *H. M. p.* 10. *Tab.* 1. uti perperam *Pluknet.* putat. Hoc autem genus hodie multis *Sida* vocatur juxta LINNÆUM.

AANMERKING.

De *Flos inpius* is eigentlyk een zoort van *Alcea*, en komt het naaſt overeen met de Jamaice ſtruikagtige *Alcea*, met purperè bloemen, een lankwerpig, puntig, en ingeſneden blad van *Plukn. Almag. p.* 16. en *Phyt. Tab.* 255. *Fig.* 3. welke van onze Plant alleen verſchilt, dat de bladeren van onderen geen uitſtekende hoeken hebben, dog is dezelve met de *Nagu Pu* van de *Hort. Malab. Tom.* 10. *Fig.* 56. en niet met de Sjasmin van de *H. Malab. pag.* 10. *Tab.* 1. zoo als *Pluknet* qualyk meent. En dit geſlagt wert by veele hedendaags *Sida* volgens LINNÆUS genaamt.

CAPUT SEPTUAGESIMUM SECUNDUM.

Flos globoſus. Bonga Knop.

HÆc *Bellidis* ſpecies eſſe videtur, atque aliquid commune cum *Succiſa* habere, ab utrisque autem adeo differt, ut peculiarem putem eſſe plantam, ipſique proprium tribuam nomen.

Multis ſeſe extendit ramis inſtar fruticis, cujus rami nunc eriguntur, nunc terræ quaſi incumbunt ob ipſorum craſſitiem, ſuntque rotundi, firmi, parumque rugoſi, in amplos articulos ſeu nodos diſtincti, qui maxime protuberant, & ex fuſco rubent, hisce folia inſident bina ſibi obpoſita, quæ cum ſubſequenti pari obliquam formant crucem. Ex ipſorum alis longus ſimilisque excreſcit caulis eodem diviſus modo.

Folia cum illis *Borraginis* conveniunt, ſuntque craſſiuscula, inferius anguſtata, quatuor, quinque, & ſex pollices longa, binos digitos lata, quo autem magis ad florem adcedant, eo minora ſunt, rugoſa, & ad tactum lanuginoſa, per longitudinem tribus obliquis coſtis diſtincta, inferius maxime protuberantibus, integra, ac ſaporis fatui.

Frutex hic binorum cum dimidio ac trium pedum altitudinem adtingit, ſupremumque foliorum par binos tresve emittit longos petiolos, quorum quivis peculiarem ſuſtinet florem, qui inter bina locatur viridia foliola, ſeu ſquamulas ad utrumque latus expanſas.

Flos ſphæra eſt globiformis, magnitudine globi ſclopeti, qui componitur ex tenuibus firmis & acutis minimis petalis inſtar ſquamarum ſibi inpoſitis, ita tamen, ut cavitas inter hæc conſpiciatur, elegantis purpurei ſplendentis coloris, ſed inodorus. Si flores juſtam adquiſiverint magnitudinem, ſuperius ſeſe exhibent albæ quædam ſtellulæ, ex cavitate iſta productæ.

LXXII. HOOFDSTUK.

De ronde Bloem.

DIt ſchynd een zoorte van Bellis *te zyn, ook iets gemeens met de* Succiſa *te hebben, doch van beide zoo veel verſchillende, dat ik ze liever tot een byzondere plante maake, en haar een eigen naam geve.*

Het breid zig uit met veele takken als een ſtruik, die zomtyds overeind ſtaan, zomtyds wat ter aarde leggen, wegens hare vettigheid; dezelve zyn rond, ſtyf, en wat ruig, in wyde leden of knien verdeeld, die vry wat uitpuylen, en bruin-rood zyn. Aan dezelve ſtaan 2 bladeren tegens malkander, en maken met het volgende paar een ſchuyne kruys. Uit haren ſchoot komt een ander lange ſteel, op dezelve manier verdeeld.

De bladeren gelyken die van Borrago, *zyn dikagtig, na agteren toeſmallende, 4. 5. en 6 duimen lang, 2 vingers breed, doch hoe nader aan de bloeme, hoe kleender, ruig en wolachtig in 't aantaſten, in de lengte met 3 ſchuinze ribben geſtreept, die beneden zeer uitſteeken met evene kanten, en ſmets van ſmaak.*

De ſtruik werd 2½ en 3 voeten hoog, en het bovenſte paar der bladeren geeft uit 2 a 3 lange ſtelen, ieder dragende een byzonder bloeme, dewelke ſtaat tuſſchen 2 groene blaadjes of ſchubbetjes, te weerzyden uytgebreid.

De bloem is een kogelronde bol, in de grootte van een Musquet-kogel, gemaakt van dunne, ſtyve, en ſpitze blaadjes, als ſchubbekens op malkander gedrongen, zoo nogtans, dat 'er een bolligheid daar tuſſchen gezien werd, ſchoon levend, purper-verwig, doch zonder reuk. Als de bloempjes haar volkomen grootte hebben, dan vertoonen haar boven op eenige witte ſterretjes, uit de voorſchreeve bolligheid uitkykende.

Flos hic tam durus eſt, ut, ſi alicujus naſo admoveatur, ſpinuloſus eſſe videatur, atque a primo ſuo initio per multos continuos dies inimitabilem ſervat elegantiſſimum purpureum colorem inſtar optimi *Amaranti*, tandem palleſcit, ſed nulla ejus decidunt petala, generantque in interna lanugine fuſca ſemina, quæ a pelliculis & lanugine iſta non facile ſeparari poſſunt.

Radix digiti longitudinem habet, ubi cito quaſi abrupta eſt, inque binas tresve divaricationes diviſa, nodisque ſeu verrucis obſita, atque in ſuperiore ejus parte multas longas ad latera emittit ramificationes, multis fibrillis & nodis obſitas.

Altera ſpecies *alba* eſt, formâ a præcedenti non diverſa, niſi quod plerumque paulo major ſit, ejusque flos penitus albet inodorus quoque, nullaque vel pauca admodum prope genicula obſervatur rubedo, ejus radix eſt uti in priore, præmorſa quaſi & verrucoſa.

Nomen. Latine *Flos globoſus*, ſeu *globularius*. Malaice nomine barbaro *Bonga Knop*. Javanice *Rabna Bacadja*, item *Adas Adaſſan*, primo putavi eſſe *Amarantum globoſum*, ſed dein comperi propius adcedere ad *Succiſæ* genus, licet & quidam hanc plantam *Brunellæ* ſpeciem eſſe putent, ab omnibus autem hisce nimis differt.

Locus. In Amboina quondam exotica fuit planta, ex Java delata, nunc autem ſatis multiplicata eſt in hortis, loca amans arenoſa.

Uſus. Ejus flores potiſſimum tempore nuptiarum adhibentur, ex quibus corollæ nectuntur, quum omnium florum minime flacceſcant. Ejus folia gratum præbent olus, ſed cum aliis herbis mixta.

Wadapu Hort. Malab. part. 10. *Fig.* 37. deſcriptum cum hoc optime convenit, cujus & binæ ibi conmemorantur ſpecies, una nempe florem gerens purpureum, altera album, ipſius vires ibi conmemorantur, quod folia ejus cum Sandalo citrino propinata curent tuſſim ac dolorem, qui in pectore perſentitur poſt vehementes tuſſes.

Deſcribitur quoque ac delineatur a *Jacobo Breynio Cent.* 1. *cap.* 51. ſub nomine *Amaranto affinis Indiæ Orientalis floribus glomeratis Ocymoidis* folio, ipſique Indico nomine dicitur *Putang*, quod forte corruptum eſt Portugallici *Foelha Botaon*, h. e. flos capitatus. Binas ibi quoque deſcribit ſpecies, albam & rubram, cum noſtra ſatis convenientes planta.

De bloeme is zoo hard, dat ze iemand onder de neus geduuwd, ſteekelig voortkomt, en blyft van 't eerſte begin veele dagen na malkander in haar volle kragt, met een onveranderlyke purper, als den beſten Amarantus *doen mag, ten laatſten verbleektze, doch zonder afvallen van de blaadjes, maar gewinnen in de binnenſte dons, bruine zaadkorls, die van haare vollekens en witten dons niet te ſcheiden zyn.*

De wortel is een vinger lank, en dan ſchielyk afgebroken, en in 2 *of* 3 *takken zich verdeelende, met knobbelen of wratten bezet, aan haar bovenſte veele lange takken, ter zyden uitſchietende, die mede vol vezelingen en knobbelen zyn.*

De tweede zoorte is de witte, aan fatzoen van de voorgaande niets verſchillende, dan dat ze doorgaans wat grooter van gewas is; de bloeme geheel wit, mede zonder reuk, en men ziet geene of weinige roodigheid by de knien. De wortels als aan 't voorige afgebrooken en knobbelig.

Naam. *In 't Latyn* Flos globoſus, *of* globularius. *Maleyts met een verbaſterde naam* Bonga Knop. *Javaanſch* Rabna bacadja, *als mede* Adas Adaſſan, *in 't eerſte beh ik 't voor een* Amarantus globoſus *aangezien, maar naderhand bevonden, dat het de zoorte van* Succiſa *nader kome, hoewel het zommige ook voor een* Brunelle *aanzien, doch het verſchild te veel van die alle.*

Plaats. *Zy is in Amboina eertyds vreemd geweeſt, en uit Java aangebracht, maar nu redelyk vermenigvuldigd in de tuinen, waſſende geern op een zandige plaats.*

Gebruik. *De bloemen werden meeſt op bruiloften tot kranſſen en kroontjes gebruikt, om dat zy onder alle bloemen de onverwelkelykſte zyn. De bladeren zyn een ſmakelyk moeskruid, doch werden onder andere gemengd.*

Wadapu *in* Hort. Malab. part. 10. *fig.* 37. *beſchreeven, komt hier mede zeer wel over een, en werden hem aldaar ook twee zoorten gegeeven, te weten een met purper, en een met een witte bloem; zyn kragten werden aldaar geſtelt te dienen, dat de bladeren met geele Sandal gedronken, geneezen den hoeſten en de pyn, dewelke op de borſt na ſterken hoeſten volgt.*

Het wert mede beſchreeven en afgemaalt by Jacob. Breyn. Cent. 1. cap. 51. *onder de naam van* Amarantho affinis Indiæ Orientalis floribus glomeratis Ocymoidis folio, *en by hem genaamt op Ooſt-Indiſch* Putang, *welk miſſchien bedorven is van het Portugeeze* Foelha Botaon, *dat is Knop-bloem. Hy beſchryft mede twee zoorten, witte en roode, met het onze wel overeenkomende.*

OBSERVATIO.

Hodie hoc genus *Gomphrena* vocatur, eſtque Gomphrena caule recto, foliis ovato lanceolatis, capitulis ſolitariis, pedunculatis diphyllis. *Linn. H. Cliffort. p.* 86. & Caraxeron Ocymaſtrifolium, capitulis majoribus purpureis *Vaill. act.* 1722. *p.* 263. & Amaranthoides Indicum foliis Ocymaſtri, capitulis purpureis. *Herm. Parad. p.* 14. & Amaranthoides Lychnidis folio, capitulis purpureis *T. inſt. p.* 654. & *Theſ. Zeyl. p.* 15. ubi vide reliqua. & *H. Amſt. part.* 1. qui *Tab.* 45. hujus plantæ ſplendidiſſimam habet iconem.

AANMERKING.

Hedendaags wert dit geſlagt *Gomphrena* genaamt, en is de Gomphrena met een regte ſteel, en ſpeeragtige puntige bladen, met enkelde bloem-bolletjes op tweebladige ſteeltjes ſtaande van *Linnæus* in de *H. Cliff. p.* 86. en Caraxeron met het blad van de Ocymaſtrum, met grootere purpere bloem-bolletjes van *Vaill.* in de *Act. p.* 263. van het Jaar 1722. en Indiſche Amaranthoides met bladen van de Ocymaſtrum, en purpere hooftjes van *Herm.* in zyn *Parad. p.* 14. en Amaranthoides met het blad van de Lychnis, en purpere hooftjes van *Tournef. inſtit. pag.* 654. en de *Theſ. Zeyl. p.* 15. alwaar het overige ziet. als mede in het eerſte Deel van de *H. Amſtelod.* welke in de 45 *Plaat* een zeer heerlyke afbeelding van deze plant heeft.

CAPUT SEPTUAGESIMUM TERTIUM.

Majana utraque. Majanu Puti & Mera.

MAjana mixtam gerit formam *Meliſſæ* & *Sclaræ*, huic autem proxime accedit, binæ ejus obcurrunt ſpecies alba & rubra, foliorum ac petiolorum colore tantum diverſæ.

Primo *Majana alba* binorum ac trium pedum altitudinem habet, paucosque gerit craſſos, fragiles, quadragonos, & ample articulatos caules, quorum inferiores articuli terræ maxime incumbunt, ubi aliquando fibrillas emittunt. Folia ejus ad nodos bina ſibi obponuntur, quatuorque ſimul crucem formant, ample diſtantia, Urticæ vulgaris foliis ſimilia, ſed craſſiora & ſuccoſiora, multis pertexta venis, contracta, ac tenuibus & vagis pilis hirta, coloris intenſe viridis.

Contritorum foliorum odor ex Citro & Sclarea mixtus eſt. In caulium ſummo primo quadragona excreſcit ſpica, ex pallide virentibus ſquamis ſeu foliolis compoſita, quæ dein longior evadit, atque inter ſquamulas iſtas floſculos exhibet in verticillis poſitos, ſed non tam denſe quam in *Baſilico*, ſuntque hi puſilli inſtar floſculorum Rosmarini, ſuperius albi, inferius cœrulei, ex tenuiſſimis quaſi pedunculis dependentes. Hosce inſequuntur paryæ veſiculæ plerumque concavæ, vel rarum continentes ſemen, inſtar arenæ puſillum.

Radix ejus alba eſt, laxa, & ample extenſa, prope majorem caulem novos producens ſurculos, qui transplantari poſſunt, uti & rami, qui ad nodum fibrillas emiſerunt.

Secundo *Majana rubra*, priori in omnibus partibus ſimilis eſt, ſed altior excreſcit, majoraque gerit folia, ex ſuſco & viridi mixta, ſubtus nempe fuſca, ac ſupra variegata, quorum quædam adeo obſcura ſunt, ac congrumatus ſanguis. Vetuſtiſſima & inferiora folia magis virent, ac menſibus pluvioſis viridis color ſemper prævalet, ita ut pro alba haberetur ſpecie, odor eſt uti prioris, ſed debilior, floresque ejusdem formæ, ſed ex cœruleo purpurei, qui longioribus inſident ſpicis, ſpithamam longis.

Caules ejus magis rugoſi ſunt, omnesque fuſci, atque inferiore parte terræ incumbunt, ac facilius fibrillas emittunt, majorique numero ex terra & radice propullulant, quæ vaga quoque & ample extenſa eſt. Ejus ſemen raro quoque conſpicitur, unde fere ignotum eſt, ex capſulis tamen aliquando decidit, novasque profert plantulas, unde & non oportet transplantari, quum raro hinc pereat, nec ullibi provenit niſi in hortis.

Nomen. Latine *Majana alba & rubra.* Malaice *Majani* & *Miani Puti*, & *Mera*, quo nomine ubique nota eſt hæc planta. Ternatice *Ate Ate Baſure.* Quidam Malaienſes illam vocant *Daun Hati Hati*, quod nomen *Marrubium album* gerit. Amboinice in Hitœa *Amulen Lanit*, h. e. Serune cœrulea. Javanice *Iler.*

Locus. In cunctis creſcit Malaienſibus inſulis, videturque aliunde huc introducta, quum nullum verum gerat Amboinenſe nomen, ac potiſſimum menſibus pluvioſis flores producat, quo tempore in aliis regionibus menſes ſunt ſicci.

Uſus. Radix ejus comeſta abdominis tormina & Diarrhæam curat, foliorum ſuccus auribus inſtillatus ſurditatem tollit, ex Catharris ortam, unde exulcerantur ſæpe aures. Eadem folia contrita inflammatis inponuntur partibus, quæ ad ſuppurationem vergunt, hæc quoque cum illis *Meliſſæ lotoriæ* Hircorum carnibus adcoquuntur, ut hircinus ille tollatur odor: Albæ ſpeciei ſuccus cum pauxillo aceti mixtus, ac propinatus vermes expellit, cum Calappi autem oleo mixtus infantum curat excoriationes inter inguina, quæ facillime in illis inflammantur. Folia hæc cum fruſto radicis matricis Curcumæ conmixta, & contrita, ipſorumque ſuccus propinatus per urinas omnes expellit veſicæ aliarumque partium inpuritates.

LXXIII. HOOFDSTUK.

De beyde Majana-planten.

MAjana *is een gemengde ſatzoen van* Meliſſe *en* Schatley, *doch het laatſte naaſt komende, men heeft 'er 2 gedaantens van, witte en roode, in coleur der bladeren en ſtelen maar verſchillende.*

1. Majana alba *werd 2 a 3 voeten hoog, en heeft weinige vette, broſſe, vierkante, en wyd geleede ſtelen, die met de onderſte leden meeſt op de aarde leggen, en somtyds weder inwortelen: De bladeren ſtaan aan knien, 2 tegens malkanderen, en met hun vieren in 't kruys, wyd van malkander, de gemeene Netelen gelyk, doch dikker en zappiger, met veele aderen, rimpelig, ook met fyne en ydele baairtjes bezet, hoog-groen van coleur.*

De reuk van de gewreevene is citroenachtig, na de Scharley trekkende, op den top der ſtelen komt eerſt een vierkante aaire voort, van licht groene ſchubbens of bladdjes gemaakt, dewelke daar na langer werd, en vertoond tuſſchen de ſchubben kleene bloempjes, met kransjes den ſteel omgevende, doch zoo digt niet als aan 't Baſilicum, kleen, als Rosmaryn bloeizel, boven wit, en aan 't onderſte ſcheutje blaauw, van dunne ſteeltjes afhangende, daar op volgen kleene blaaskens, meeſt ydel, of een weinig zaad, zoo kleen als zand inbebbende.

De wortel is wit, ydel, en wyd verſpreid, by den hooftſteel nieuwe ſcheutjes voortbrengende, die men verplanten kan, als mede de takken daar een knietje aan is, met worteltjes.

2. Majana rubra, *is het voorige in alles gelyk, alleenlyk dat het hoger opſchiet, en grooter bladeren heeft, die uit den bruinen en groenen gemengd zyn, te weten onder bruin, en boven gemengd, zommige zoo donker als geronne bloed. De oudſte en benedenſte bladeren hebben meer groens, en in de regenmaanden is de groente altyd meeſter, zoo dat men 't voor 't witte geſlachte altyd zoude aanzien. De reuk is als aan 't voorige, doch ſlapper, de bloemen ook zoo, doch uit den blaauwen purperachtig, en ſtaan aan lange aairen, wel een ſpan lank.*

De ſtelen zyn bairiger, allegaar bruin, leggen ook ter aarde met haar onderſte deelen, wortelen ligter in, en ſchieten in meerder getal op uit de wortel, die mede ydel en wyd verſpreid is. Het zaad is ook meeſt onbekend, egter vald het somtyds uit de buiskens, en brengt nieuwe plantjes voort, daarom men het niet beboeft te verplanten, want het zelden uitgaat. Het waſt nergens dan in de Hoven.

Naam. *In 't Latyn* Majana alba & rubra. *Maleyts* Majani, *en* Miani Puti, *en* Mera, *met welke naam het overal bekend is. Ternataans* Ate Ate Baſure. *Zommige Maleyers noemen 't* Daun Hati Hati, *welke naam het* Marrubium album *beeft. Amboinſch op Hitoe* Amulen Lanit, *dat is Hemels-blaauw Serune. Javaans* Iler.

Plaats. *Het waſt in alle de Maleytſche Eylanden, en het ſchynt van elders hier ingebragt te zyn, om dat het geen regte Amboinſche naam beeft, en meeſt in de regenmaanden bloeid, wanneer het op andere plaatzen drooge Moeſſon is.*

Gebruyk. *De wortel gegeeten, geneeſt krimpzel en buykloop, den zap van de bladeren in de ooren gedaan, geneeſt de doofheid, die uit zinking komt, en ſweering veroorzaakt. Dezelve bladeren gewreeven, bind men op ontſteeke partyen, daar een geſweer wil voortkomen, dezelfde, als ook die van* Meliſſa Lotoria, *werden by bokke-vleeſch gekookt, om zynen bokachtigen reuk te benemen. Het zap van 't witte geſlachte met een weinig azyn gemengd en gedronken, dryft uit de wormen des buiks, maar het zap met Calappus oly gemengd, geneeſt de zeerigheid der kinderen tuſſchen de beenen, die zeer ligt ontſteekt. De bladeren met een ſtuk moeder-wortel van Curcuma gemengd, gewreeven, en het zap gedronken, zetten door den Uryn af alle onreinigheid der blaas.*

Rubra ſpecies adſtans fruticulo, vel ramoſo frutici adſcendit, & convolvit ſeſe quaſi, ita ut haberetur pro herba flagelloſa.

Cottam Hort. Malab. part. 10. *Fig.* 77. deſcripta; eadem videtur cum noſtra *Majana*, atque ob præſtantem ejus odorem *Commelinus* putat eſſe *Mentham*, vel *Nepetham Catariam*. Ejus radices contritæ, & cum aqua in gargarisma ſubactæ tumentes curant gingivas, orisque dolores, ac tumeſcentiam. Tota autem hæc planta contrita, & cum oleo mixta, Unguentum præbet ad quosvis tumores utile.

Het roode geſlacht ſtaande by een ſtruik, of wel getakt beeſter, begind op te klimmen, en door deszelfs takken zich te verſpreiden, zoo dat men het voor een ſlingerend gewas zoude aanzien.

Cottam in Hort. Malab. part. 10. Fig. 77. *beſchreeven, wil het zelfſte zyn met onze* Majana, *en wegens zynen goeden reuk maakt* Commelinus *een* Mentham, *of* Nepetham Cattariam *daar van. Zyne wortelen gewreeven, en met water tot een Lavament gemaakt, geneezen den gezwollen mond, en deszelfs zeerigheid. De gebeele plante gewreeven, en met Oly gemengt, geeft een zalf tot alderhande gezwellen.*

Tabula Centeſima Prima

Majanam rubram exhibet, quæ *Ocymi* vera ſpecies eſt, vocaturque Ocymum Zeylanicum perenne, odoratiſſimum, latifolium in *Theſ. Zeyl. p.* 174. *Tab.* 80. *Fig.* 1. & Ocimum foliis lanceolato ovatis radice perenni *H. Cliffort. p.* 315. & Ocymum Zeylanicum fruteſcens, folio Calaminthæ *Hermanni* apud *Ray tom.* 3. *pag.* 290. Baſilicum Zeylanicum latifolium, odoratiſſimum *Muſ. Zeyl. p.* 35.

De Hondert en eerſte Plaat

Vertoont de *roode Majana*, het welk een waare zoort van Ocimum is, en werd genaamt Zeylonſche, overblyvende, zeer ruikende, en breedbladige Ocimum in de *Theſ. Zeyl. p.* 174. *Tab.* 80. *Fig.* 1. en Ocimum met ſpeervormige, rondagtige bladen, met een overblyvende wortel, in de *Hort. Cliffort. p.* 315. en Zeylonſche heeſterachtige Ocimum, met het blad van Calamintha van *Herman.* by *Ray* 3*de deel p.* 290. en Zeylonſche breedbladige zeer ruikende Baſilicum van het *Muſ. Zeyl. p.* 35.

CAPUT SEPTUAGESIMUM QUARTUM.

Meliſſa lotoria. Dillem.

HÆ herba propius cum *Meliſſa* convenit quam præcedens, multos emittens caules ex obliqua radice inſtar fruticuli, quorum tamen quidam terræ incumbunt, ac fibrillas emittunt, ſuntque rotundi, & lignoſi, ſed fragiles.

Folia ejus quodammodo quoque cruciata ſunt, ab utraque acuminata parte, majora quam vulgaris Urticæ, craſſiuſcula, fragilia, ad oras profunde ferrata, dentes vero minoribus incisionibus ſubdiviſi ſunt, rugoſa, & ad tactum hirta, ſuperne maxime viridia, ſed non ſplendentia, inferne griſea, ac purpuraſcentibus coſtis donata, contritorum odor aromaticus eſt, & gratior quam in præcedente, vulgari Meliſſæ ſimilis, qui gratus odor in ſiccatis quoque perſiſtit foliis. Inferiores caulium partes rotundæ ſunt, pallide virentes, nudæ, ſuperiores anguloſæ, purpuraſcentes, curtis, ac vix conſpiciendis pilis hirtæ.

Ejus radix vilis eſt, ſub terræ ſuperficie prorepens, multis fibrillis gaudens, atque hic & illic novas producens plantulas, in terra mobilis, nec ipſi firmiter inhærens, unde & facillime evelli poteſt.

Flores in Amboinenſi raro, ac vix unquam conſpiciuntur, ſed ipſorum loco ad caulium ſummitatem multa parva inciſa, & fuſca foliola, ſibi arcte inpoſita, ſi vero Soli rite ſit expoſita, uti & in Java, & Baleya ſpicas gerit floriferas, e quibus flores excreſcunt illis Lavandulæ ſimiles, cœrulei, ac decidentes, nullum perficientes ſemen, unde per ramulos propaganda eſt, qui nodos gerunt fibrilloſos, majorique indiget cultura, & labore quam antecedens, terram quoque requirit mollem, & nigram, ſæpiusque irriguam; Quæ Soli maxime exponitur, fuſciores habet venas, ac petiolos, & caules, & penetrantiorem odorem. In humidis, & arenoſis locis, quales ſunt paludes poſt pagum Hoeconalo, altior excreſcit, folia gerens ampla, & pinguia, ſed nullos flores, quæ autem in ſteribus, & arenoſis provenit hortis, folia profert tenuia, gracilia, & piloſa, non admodum grati odoris, ſed proxime accedit ad illum *Marrubii nigri*. Plures foliorum quoque obſervantur varietates, quorum quædam tam profunde dentata ſunt, ut angulos forment protuberantes.

Nomen. Latine *Meliſſa lotoria*, quum potiſſimum ad lavandum adhibeatur, Malaice, Javanice, & Baleyice *Dillem*, & *Dallem*. In Banda *Daun Puppur*, & *Daun Cambing* ob ſubſequentem rationem. Amboinice, in Hitoea *Succan Cau*, h. e. *Marrubium rubrum* a fuſco caulium colore, alioquin *Aylaun Aitoe*, & *Aylaun tabina*, h. e. folium odoratum.

In

LXXIV. HOOFDSTUK.

De Meliſſe-Plant.

DIt kruid komt met de Meliſſa nader overeen, dan 't voorige, met veele ſtelen, uit de dwerſſe wortelen opſchietende, als een ſtruikje, die ook wat ter aarden leggen, en hier en daar inwortelen, rond, boutachtig, doch bros.

De bladeren ſtaan ook eenigzints in 't kruis, achter en vooren toegeſpitſt, grooter dan aan de gemeene Netelen, dikachtig, bros, aan de kanten grof gezaagd, doch de tanden zyn met kleender ketven onderdeeld, ruig, en baairig in 't aantaſten, boven boog-groen, doch beſtorven, en zonder glants, beneden grysachtig, en met purperachtige ribben, de reuk in de gewreevene is ſpeceryachtig, lieflyker dan aan 't voorige, en onze Meliſſe naaſtkomende, welke lieflyke reuk ook blyft in de gedroogde. De onderſte ſtelen zyn rond, licht-groen, en meeſt blood, boven boekig, en purperachtig, met korte, en pas zienlyke baairtjes bekleeld.

De wortel is ſlegt, kruipende onder 't riſch van de aarde, met veele vazelingen behangen, hier en daar nieuwe plantjes voortbrengende, in de grond zeer onvaſt, en licht uit te trekken.

De bloeme werd aan het Amboinſche zelden, en ſchier nooit gezien, maar in der zelver plaats aan de toppen veele kleen geſneeden, en bruinachtige blaadjes op malkander gedrongen, maar als het wel ter Zonne ſtaat, en doorgaans op Java, en Baly brengt het zyne bloemdragende aairen voort, en daar aan de bloempjes als Lavendel bloeizal, blaauwachtig, en zonder zaad afvallende, dierhalven men het met takjes verplanten moet, daar knietjes met wortelen aan zyn, en het beeft meer moeiten dan het voorgaande, want het wil in een mulle, en zwarte grond ſtaan, en wel begooten zyn. Het geene wel ter Zonne ſtaat, is bruinachtiger van aderen, en ſtelen, ook ſterker van reuk. Aan vogtige, en zandige plaatzen, gelyk in de moeraſſen achter de Negory Hoeconalo, ſchiet het boog op, met breede, en vette bladeren, maar draagd geen bloem, het geene in dorre, en zandige tuinen voortkomt, beeft dunne, magere, en baairige bladeren, niet zeer lieflyk van reuk, maar na 't zwarte Marrubium *trekkende. Men ziet 'er meer verandering aan de bladeren, waar van zommige zoo groot getand zyn, dat zy uitſtaande boeken maken.*

Naam. *In 't Latyn* Meliſſa lotoria, *om dat men ze tot waſſchen gebruikt, In 't Maleyts, Javaans, en Baleys* Dillem, *en* Dallem. *In Banda* Daun Puppur, *en* Daun Cambing, *om volgende reden. Amboins, op Hitoe* Succan Cau, *dat is* Marrubium rubrum, *van de bruine ſteel, anders* Aylaun Aitoe, *en* Aylaun tabina, *dat is welriekend blad.*

In

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 1.

In Uliaſſerenſibus inſulis *Awallan.* Quidam hanc Malaice vocant *Daun Goru Goru.*

Locus. Potiſſimum in hortis colitur. Sponte quoque obcurrit, uti poſt ædes, & prope paludes pagi Hoeconalo, ſed ibi per homines primum tranſlata eſt, & plantata, ubi ſponte ſeſe propagat per radicem prorepentem, atque altitudinem adtingit aliarum ſilveſtrium herbarum.

Uſus. Ab Amboinenſibus potiſſimum ejus folia adhibentur ad corpus, & veſtes lavandas, quæ inde gratum contrahunt odorem. Noſtra natio inter lavandam levem ſentit corporis pruritum, quem reſpuunt duræ Amboinenſium pelles. Baleienſes hinc, & Javanæ mulierculæ illud corrigunt, quæ hæc conterunt folia cum Oryzæ farina, & Sandalo in pultem, ex qua parvas formant albasque placentas, ſeu trochiſcos, Latinis *Paſtillos* dictos, Malaienſibus *Puppur*, quos in aqua macerant, ac quibus corpus obliniunt ante lavationem, unde & dictum obtinuit nomen Latinum. Javæ ſiccata ejus folia, ac flores inter alias aromaticas herbas, & flores in ciſtis aromaticis venduntur, tam ut ex iis iſti præparentur paſtilli, quam ad infantum medicamina, Baleienſes enim feminæ folia, ac flores ejus incoquunt Djudjambu, ſeu potionibus, quas propinant contra dolores, ac tormina abdominis m pueris.

Siccata ejus folia in aqua macerata, & cum iis corpus lotum, ingratum tollit ſudoris fœtorem. Bandenſes quoque ea carnibus hircinis adcoquunt, ut fortis, ac gravis ipſarum tollatur odor.

Kattu Tirtava Hort. Malab. part. 10. *Fig.* 86. deſcripta cum noſtra convenire videtur, ubi & dicitur ex ejus foliis oleum deſtillari, quod pellucidum valde, tenue, & vireſcens eſt; ſed ſaporis acerrimi, cum ejus foliis in aqua contritis, coctis, & lotis abdominis tormina tollunt; pluresque aliæ ejus commemorantur virtutes, quas ibi vide.

In de Uliaſſers Awallan. *Zommige noemen 't in 't Maleyts* Daun Goru Goru.

Plaats. *Het werd meeſt in de tuinen onderhouden. Men vind het wel in 't wild, gelyk agter de huizen, en by de moeraſſen van 't dorp Hoeconalo, doch door menſchen aldaar eerſt gebragt, en geplant, beeft zig zelfs vermenigvuldigd door zyn kruipende wortel, en ſtaat zoo hoog als wilde ruigtens.*

Gebruik. *By de Amboineezen werd het meeſt gebruikt om het lyf, en de kleeren met deszelfs bladeren te waſſchen, die een goede reuk daar van krygen. Onze Natie gevoeld in 't waſſchen met deze bladeren een kleen jeuken op 't lichaam, waar van de barde huiden der Amboineezen niet en weeten. De Baleyſſe, en Javaanſe vrouwen doen beter, die deze bladeren onder Ryſt-meel, en Zandel wryven tot een pap, waar van zy kleene witte koekjes maken, in 't Latyn* Paſtillos, *in 't Maleyts* Puppur *genaamt, die zy in 't water weeken, en het lyf daar mede beſmeeren voor 't waſſchen, waar van het de bovenſtaande naam in 't Latyn heeft. Op Java werden de gedroogde bladeren, en bloemen onder andere ſpeceryachtige kruiden, en bloemen in de Kruiddozen verkogt, zoo om de voornoemde koekjes te maken, als tot medicyne van de Kinders, want de Baleyſſche vrouwen gebruiken de bladeren, en bloemen onder haar Djudjambu, of dranken tegens buikpyn van de Kinders.*

De gedroogde bladeren in warm water geweekt, en 't lichaam daar mede gewaſſchen, verdryven den moejelyken reuk, die van 't zweeten komt. De lieden in Banda kooken ze by bokke-vleeſch, om de vieze reuk deszelfs te beneemen.

Kattu Tirtava in Hort. Malab. part. 10. Fig. 86. *beſchreeven, wil met het onze overeen komen, alwaar gezegt werd, dat men uit zyne bladeren een Oly diſtilleerd, zeer klaar, dun, en groenachtig, doch zeer ſcherp van ſmaak. Met zyne bladeren in water gewreeven gekookt, en gewaſſchen verdryvenze de buikpyn, en andere kragten meer, dewelke ziet aldaar.*

Tabula Centeſima Secunda

Ad *Figuram Primam* exhibet *Meliſſam Lotorium.*

Figura Secunda Marrubium denotat *album*, ubi Litt. *A* ejus *ſpicam ſquamoſam*, & *clauſam* denotat.
Figura Tertia Majanam ſiſtit *auream*, *cap.* 76. deſcriptam.

De Hondert en tweede Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *Meliſſe* tot *waſſchen* gebruikelyk.
De *Tweede Figuur* wyſt aan de *witte Marrubium*, alwaar Letter A deszelfs *ſchubachtige*. en *geſloote aaire* verbeelt.
De *Derde Figuur* geeft aan de hand de *vergulde Majane* plant, in het 76. *Hooftſtuk* beſchreeven.

OBSERVATIO.

Hæ tres plantæ ad verticillatarum claſſem pertinent, quum vero florum perfecta deſideretur deſcriptio, quos raro hæ juxta *Rumphii* teſtimonium proferunt, præſertim *Meliſſa*, & *Majana* ipſi dictæ, hinc quam maxime incertum eſſet has alicui jungere generi, quo ſæpius hoc in opere deſtituor, ob characterum nempe floris, ac fructuum non ſufficientem deſcriptionem vel delineationem; quod mirum ſane non eſt, quum adcuratus cæterum auctor per viginti quinque annos, poſtquam perficeret hocce opus, luminis uſu expers fuerit, atque præter hanc calamitatem, varias inſuper antea delineatas plantarum icones fatali iſto Amboinenſi incendio anno 1687. amiſit, cujus memorat auctor ſupra *libr.* 5. *cap.* 49. ad finem capitis *Stramoniæ*, ſeu *Daturæ.*

AANMERKING.

Deze drie planten behooren tot de *plantæ verticillatæ*, die hun bloemen, en zaaden om de ſtelen in knobbels dragen, dog wyl een volkome beſchryving der bloemen mankeert, welke deze planten zelden, volgens het getuigenis van *Rumphius*, voortbrengen, voornamentlyk de *Meliſſa*, en *Majana*, van hem zoo genaamt, zoo zoude het zeer onzeker zyn, deze by een zeker geſlagt te voegen, het welk my dikmaals ontbreekt, en ik niet doen durf, om dat men geene uitgebreide, ofte beſchreevene caracter der bloemen, en vrugten heeft, welk gebrek niet te verwonderen is, om dat deze anderzins naauwkeurige Schryver vyf en twintig jaren lang geen gebruik van zyn gezigt gehad heeft, na dat hy dit werk zoude hebben kunnen voltoojen, en behalven dit ongeluk heeft hy mede veele te vooren wel afgeteekende Figuuren der planten verlooren, door die fataale gemeene Amboinſche brant in 't jaar 1687. voorgevallen, waar van onze Schryver boven in het 49 *Hooftſtuk* gewag maakt aan het einde der beſchryving van de *Stramonie*, ofte *Dutra-plant.*

CAPUT SEPTUAGESIMUM QUINTUM.

Marrubium album Amboinicum. Daun hati hati.

HUjus herbæ forma media eſt inter *Marrubium album*, & *Nepetam*, unde a quibusdam pro hac, ab aliis pro illo habetur, caules vero gerit craſſos, rotundos, & pingues, ſuperius parum quadragonos, quorum inferiores terræ quoque incumbunt, ibidemque fibrillas emittunt, plerumque autem ſimplices e radice excreſcunt, vel in raros ſeſe dividunt ramos, qui molles, & lanuginoſi ſunt.

Folia ſunt ſubrotunda, ſeu cordiformia, ſuperius in rotundum excurrentia apicem, illis Marrubii ſimilia, ſæpius palmam lata, ad oras profunde ſerrata, dentibus rotundis, ſuntque porro craſſa, multis venis rugoſa, pinguia, fragilia, ad tactum mollia, inſtar lanæ mollis, ſuperne ex viridi flaveſcentia, inferne griſea, ſeu albicantia. Bina ſibi ſemper ſunt obpoſita, quatuorque ſimul crucem formant obliquam. Odor gravis eſt, ex Nepeta, & Meliſſa mixtus, in una planta magis ad Citri odorem accedens, quam in altera, atque hinc a quibusdam pro Indica *Meliſſa*, ſeu *Citragine* habetur, quo enim ejus folia magis flaveſcant, & pingueſcant, eo præſtantior eſt ipſorum odor, contra gracilia, & viridia inſtar Catariæ odorem fundunt, craſſiora, ac pinguiora gerit folia, ac caules tribus hiſce herbis, *Marrubio* nempe, *Meliſſa*, & *Nepeta*.

In ſummo longiſſimorum caulium aliquando viridis, & quadrata provenit ſpica pyramidalis, ex ſquamoſis conſtans foliolis, quæ ſenſim ſeparantur, & caulem coronæ inſtar cingunt, & ambiunt, uti in Baſilico. Inter hæc foliola ex viridibus calicibus floſculi excreſcunt, *Rosmarini* floribus ſimiles, ſeu potius inſtar illorum *Majanæ*, ex binis compoſiti petalis parvis, ſurſum elevatis, & inflexis, cum binis aliis minoribus lateralibus, atque aliud porro inferius cymbæ forme, in quo quinque obcluduntur alba ſtamina, floris tubus albus eſt, reliqua ejus pars cærulea, interior pars ex cæruleo colore purpuraſcit.

Poſt florem in iſto calice puſillum generatur ſemen inſtar parvæ arenæ, hic flos raro in conſpectum venit, oportetque, ut rite Soli exponatur hæc planta, & ultra annum viguerit, tumque aliquando harum pyramidum tres ſimul excreſcunt, quarum media longiſſima eſt, in locis autem umbroſis fere nunquam flores profert.

Radix terræ quaſi incumbit, ac ſub ea leviter prorepit, ipſi tantummodo inhærens per multas molles fibrillas, verrucis undique obſeſſas. Ubique novas emittit, ac format plantulas, ac caules, ita ut amplum obcupet locum, ſique ſuae committeretur naturae, totam invaderet aream.

Sæpius per aliquot dies ejus caules in ſacco geſtavi, vel in domo depoſui, qui terræ commiſſi, denuo regerminabant, facillime enim luxurians excreſcit, præſertim in molli ſolo, ſolidam enim terram reſpuit, in qua languet, ac perit, ubique tamen tam laxe terræ inhæret, ut totus frutex minimo nixu evelli poſſit, hinc Bandæ incolæ hunc in muris, & ſepibus plantant, quos exſtruunt ex lapidibus ruditer ſibi inpoſitis, ac pauca tantum terra tectis, ubi hæc herba commiſſa facillime, ac luxurioſe admodum viget, ſupremamque murorum ſuperficiem tegit, ſed tum ejus folia paulo minora ſunt, ſæpiusque flores ibi profert.

Semi ſilveſtris ejus ſpecies in Banda obcurrit, præſertim in magna iſta terra circa Weyeram, juxta vias, & ſepes, quæ multo minora gerit folia, ac caules domeſtica. Ejus folia ſuperius acuminata ſunt, tenuiora, nec ſubtus ita incana, caulesque ejus plerumque quadragoni ſunt, & prope nodos fuſci. Floſculi uti prioris, ſed minores, magisque cœrulei, caules ejus ad dimidiam fere partem terræ incumbunt, non autem tam gratum ſpirat odorem, ad illum Majanæ magis adcedentem.

Nomen.

LXXV. HOOFDSTUK.

De witte Amboinſche Marrubium.

DE gedaante dezes kruids twyffeld tuſſchen het Marrubium album, *en* Nepeta, *daarom het zoo wel voor 't eene als 't ander genomen werd, het heeft dikke, ronde, en vette ſtelen, doch boven wat vierkantig, insgelyks met haar onderſte op de aarde leggende, en over al inwortelende, meeſt enkeld uit de wortel opſchietende, of in weinige takken verdeeld, zagt, en wolagtig.*

De bladeren zyn rondachtig, of hertformig, vooren met een ronde ſpitze, die van het Marrubium gelyk, dikwils een hand breed, aan de kanten grof gezaagd, waar van de tanden rond zyn, voorts dik, zeer gefronſt met veele aderen, vet, bros, zagt in 't aantaſten, als fyne wolle, boven geel-groen, van onderen grys, of witachtig. Zy ſtaan met hun twee tegens malkanderen, en met hun vieren in 't kruis, 't welk egter wat ſcheef leid, de reuk is ſterk uit Nepeta, en Meliſſa gemengd, aan 't eene Citroenachtiger dan aan 't andere, en word daarom by zommige voor een Indiaanſch Meliſſe, *of* Confily de greyn *gehouden, want hoe geelder, en vetter bladeren het heeft, hoe beter van reuk het is, daar het magere, en groene riekt als Kattekruid, het is dikker, en vetter van bladeren, en ſtelen, dan de drie kruiden* Marrubium, Meliſſa, *en* Nepeta.

Op den top van de langſte ſtelen komt zomtyds een groene vierkante aaire voort als een Pyramide, van ſchubachtige blaadjes gemaakt, die haar allenskens van malkander begeeven, en om den ſteel krans-gewyze ſtaan, gelyk aan het Baſilicum. Tuſſchen deze blaadjes uit groene kelkjes komen de bloempjes voort, het Rosmaryn-*bloeizel gelyk, of eigentlyker die van* Majana, *gemaakt van twee kleene blaadjes, die opwaarts geboogen ſtaan, nog twee kleendere ter zyden, en beneden een andere als een ſchuitje, daar in vyf witte draadjes leggen, het hallje van de bloem is wit, de reſt licht-blaauw, binnen ziet men wat blaauws met peers gemengd.*

Na de bloeme word in het voorſchreeven kelkje een kleen zaad geformeerd als kleen zand, deze bloem ziet men zelden, en het moet wel ter Zonne ſtaan, en over een jaar oud zyn, en dan komen zomtyds zulker Pyramiedjes drie by malkander voort, waar van de middelſte de langſte is, maar aan ſchaduwachtige plaatzen bloeid het ſchier nooit.

De wortel kruipt meeſt op de aarde zeer loſſelyk, daar aan vaſt met veele weeke vazelingen, die vol wratten zyn. Over al ſchiet ze nieuwe plantjes, en ſtelen uit, zoo dat het breede ſtruiken maakt, en zoo men 't begaan laat, een groote plaatze beſtaat.

Ik heb dikwils eenige dagen de ſtelen in de zak gedragen, of in huis laten leggen, dewelke egter geplant zynde, al evenwel groeiden, want het vat zeer ligt, als 't maar in een mulle grond gezet werd, maar in een vaſte aarde wil het niet groejen, en het hangt evenwel zoo los, waar het ook ſtaat, dat men de gebeele ſtruik met de minſte ruk uit-trekken kan; hierom planten ze de Inwooners van Banda op de muuren, en heyningen, die zy van opgezette ruige ſtenen maken, en boven op met een weinig aarde dekken, alwaar dit kruid gezet zeer licht, en weeldrig waſt, en de bovenſte vlakte der paggers bedekt, dog zyn deszelfs bladeren wat kleender, en het draagd dikwils bloemen.

Een half-wild geſlacht heeft men hier van in Banda, inzonderheid op 't groote land omtrent Weyer, langs de wegen, en by de hagen waſſende, veel kleender van ſtelen, en bladeren, dan het tamme. De bladeren zyn vooren ſpits, dunder, van onderen zoo grys niet, de ſtelen zyn doorgaans vierkantig, en by de leden wat bruin, de bloempjes als aan 't voorige, doch kleender, en blaauwer, het leid met zyn ſteel half ter aarden, en is zoo goed van reuk niet, maar de Majana gelyker.

Naam.

Nomen. Latine *Marrubium album Amboinicum*, ſeu *Nepeta Amboinica.* Malaice *Daun bati bati*, a cordiformi foliorum forma, item *Bangon Bangon*, & *Sucan.* Amboinice *Aylaun Hitòe*, & *Aylaun tahina*, quod nomen conmune eſt cum *Majana*, & *Meliſſa.* Baleyice *Ywack.*

Locus. Tam in hortis quàm ſponte creſcit, ubi projicitur, nullibi autem hoc tam copioſe vidi, & obſervavi quam in Banda. In Amboina luxurioſe admodum viget, ac pingue eſt poſt pagum Hoeconalo in terra arenoſa, & paludoſa ſub fruticulorum umbra ſimul cum præcedente Meliſſa, ſed utræque ibi nullos gerunt flores. In Hitoenſi regione illud quoque inveni ad fluminum ripas in loco ſcopuloſo, quod olim ibi plantatum fuerat a mulierculis, quæ ibi lintea eluerant, neutiquam enim ſpontaneum eſt, uti quidam Chirurgorum noſtrorum putant.

Uſus. Licèt tantopere conveniat cum Nepeta, neutiquam tamen tam calidum, ac ſiccum eſt quam hæc, ſed magis temperatum, & humidum. Mulierculae indigenae hoc potiſſimum adhibent, ut capillos, & veſtimenta inter lavandum hoc fricent, ut ipſis gratum concilient odorem, uti cum praecedenti mentha id efficiunt. Ejus ſuccus quoque propinatur, ac corpus contritis oblinitur foliis contra febrium aeſtum, vel alios ardores praeſertim in pueris. Hunc in finem alii ſumunt horum foliorum ſuccum cum illo *Tsjaccarbebe*, quem per noctem rori exponunt, ac mane febricitantibus exhibent, quorum corpora ſimul cum hoc ſucco aqua ſubacto lavant. Idem quoque ſuccus cum binis guttis *Olei Seſamini*, propinatus prodeſt mirificè Aſthmaticis, vel tuſſi mala laborantibus; quem in finem Syrupus quoque praeparatur ex foliorum ſucco cum Saccharo cocto. In Banda quoque exhibetur contra Epilepſiam, & convulſionem, ſeu ſpaſmum *Ennemori* ibi dictum, uti & contra *Oepas* cum pectoris obpreſſione, & cordis anxietate.

Folia haec Lactucae quoque admiſcent, uti nos Nepetam, adcoquuntque etiam carni hircinae, uti ſupra de Meliſſa fuit dictum. Quam vero ob cauſſam in Banda cum Tsjaccarbebe tàm diligenter in muris ſuis hoc plantent, nullam aliam detegere potui, niſi quod ornamenti gratia hoc fieret, ab aliis autem clam audivi prae ſuperſtitione id fieri; Bandae enim populus quam maxime timet incantamenta, atque hinc has herbas in ſuis plantant ſepibus, ne præſtigiæ ejus infeſtarent aedes.

Alii inter herbas vulnerarias hoc quoque habent, vocantque Balſami herbam. Malaienſes quaedam mulieres mihi perſuadere volebant; fibrillas radicales hujus herbae easdem eſſe cum *Bappaxanor*, quae tenuis, & odorata eſt fibrillarum congeries, inſtar capillorum compacta, quae Javae inter alias herbas venalis proſtat; ab aliis autem edoctus ſum *Bappaxanor* conligi ex humili herba, folia gerente rotunda, & juxta terram prorepente, cujus radices odoratiſſimae ſunt, quaeque circa Patanam creſcit, unde puto forte *Aſarum* eſſe.

Hæc herba videtur deſcripta eſſe in *Hort. Malab. part.* 9. *Fig.* 74. ſub nomine *Iri Beli*, licet enim in ejus deſcriptione nil dicatur de floribus, vel fructibus, ex odore, & multo radicum uſu adparet, quæ in Javanorum ciſtis aromaticis in faſciculos conlectæ venduntur, noſtrum *Daun Hati Hati* hoc intelligi.

Tsjadaen Hort. Malab. part. 10. *Fig.* 88. cum præcedenti convenit, & a *Commelino* pro *Cardiaca Aſiatica* habetur, cujus folia ibi in uſu ſunt ad varia balnea, de ejus radice autem nil prædicatur.

Naam. *In 't Latyn* Marrubium album Amboinicum, *of* Nepeta Amboinica. *Op Maleyts* Daun hati hati, *van de hertformige gedaante der bladeren, als mede* Bangon Bangon, *en* Sucan. *In 't Amboins* Aylaun Hitoe, *en* Aylaun tahina, *een naam gemeen met de* Majana, *en* Meliſſa. *Baleyts* Ywack.

Plaats. *Het waſt zoo wel in tuinen als in 't wild, daar het been gegooid word, nieuwers heb ik 't zoo overvloedig gezien als in Banda. In Amboina ſtaat het zeer weeldrig, en vet agter de Negory Hoeconalo in moeraſſige zanden, onder ſchaduwe van de ruigte t'zamen met de voorgaande Meliſſa, doch beide aldaar dragen geen bloemen. Op het Hitueeze land heb ik 't ook in 't boſch gevonden aan de kanten van de rivieren, op een klippige plaats, eertyds daar geplant door eenige vrouwen, die daar gewaſſchen hadden, want het waſt geenzints wild, gelyk zommige van onze Meeſters dreiven.*

Gebruik. *Hoewel het zulke gelykeniſſe met de Nepeta heeft, zoo is het nogtans geenzints zoo warm, en droog, gelyk de zelve, maar getemperd, en vogtig. De Inlandſche vrouwen gebruiken het meeſt om de haairen onder 't waſſchen, en klederen daar mede te beſtryken, en te wryven, om dezelve een goede geur te geeven, gelyk met de voorige Meliſſa. Het zap werd ingenomen, en het lyf met de gewreevene bladeren beſmeerd tegens de brand van de Koortzen, of andere verbitheid, inzonderheid by de kinders. Tot dezen einde nemen andere het zap van deze bladeren, gemengd met zap van* Tsjaccarbebe, *zetten hem een nacht in den douw, en geven hem 's morgens de koortſige menſchen te drinken, het lyf met dezelve zappen, en water gemengd waſſchende. Het zelve zap met een paar droppels* Olei Seſamini *ingedronken, helpt die geene, die amborſtig zyn; of met een kwade boeſt belaan; tot welken einde men ook een Syroop bereid, uit het zap der bladeren met Zuiker gekookt. In Banda gebruiken ze hem ook tegens de Vallende-ziekte, en de Klem, aldaar* Ennemori *genaamt, als mede tegens een* Oepas *met benautheid der borſt, om 't hert vermengd.*

Zy doen de bladeren ook onder Salade, gelyk wy het Kattekruid, en kooken ze by Bokke-vleeſch, gelyk boven van de Meliſſa gezegt. Waarom het nu in Banda nevens het Tsjaccarbebe zoo neerſtig op bare ſteene paggers geplant werde, heb ik geen andere reden konnen horen, als dat het om cieraats wille geſchiede, doch onder de hand heb ik vernomen, dat 'er eenige ſuperſtitie onderloopt, want het volk in Banda is zeer vreesachtig voor tooveryen, en daarom planten ze deze kruiden op de paggers, op dat geen toovery in dat huis zoude komen.

Andere reekenen 't ook onder de Wondkruiden, en noemen het zelve Balſem-kruid. Zommige Maleytſche vrouwen wilden my wys maken, dat de vazelingen van dit kruids wortelen gedroogd, het zelfſte waren met het Bappaxanor, *een fyn, en welriekend wortelтje, als veele haairen t'zamen gebonden, het welk men op Java onder andere kruiden te koop heeft, doch van andere verſtond ik, dat* Bappaxanor *kome van een laag kruid, met ronde bladeren langs de aarde kruipende, wiens wortelen welriekend zyn, en omtrent Patane waſt, dies ik giſſe, dat het een* Aſarum *zal zyn.*

Dit kruid ſchynt beſchreeven te werden in Hort. Malab. part. 9. Fig. 74. *onder den naam* Iri Beli, *want hoewel in de beſchryving nog van vruchten, en bloemen mentie gemaakt werd, zoo blykt nogtans uit den reuk, en uit het groote gebruik der wortelen, dewelke in de Javaanſe Kruiddoozen met borſjes verkogt werden, dat ons* Daun Hati Hati *daar door verſtaan werd.*

Tsjadaen in Hort. Malab. part. 10. Fig. 88. *beſchreeven, komt met het voorgaande overeen, en werd van* Commelin *voor een* Cardiaca Aſiatica *gehouden, zyne bladeren werden aldaar gebruikt tot verſcheide baaden, maar van de wortel werd geen gewag gemaakt.*

CAPUT LXXVI.

CAPUT SEPTUAGESIMUM SEXTUM.

Majana aurea. Majana Maas.

NOn minus elegans quam mira præcedentis *Marrubii* ſpecies ab anno 1663. in Amboina obſervata fuit, quæ planta magis erigitur priore, caulesque gerit quadragonos, craſſos, pingues, ac fere ſulcatos, qui in plures dividuntur laterales ramos, cruciatim poſitos, atque ex horum alis, alii iterum propullulant cauliculi, vel foliorum faſciculi.

Folia ſunt uti in Marrubio priore, ſed minora, & ſuperius magis acuminata, ad oras dentata dentibus rotundis, ac regularibus, non ita craſſa, vel rugoſa, ſed molliora, & glabriora ad tactum inſtar holoſerici, parumque viſcoſa, ſupra circa oras eleganter aurea, quum vetuſta ſint, juniora enim citrini ſunt coloris, ſeu ex flavo virentia. In ipſorum media parte macula adparet ampla ſanguinea, ſeu ex rubro fuſca, inſtar ſanguinis congrumati, cum quibusdam maculis lateralibus, quæ transverſales, ordinatæ, & parallelæ decurrunt, ſubtus vero folia hæc griſea ſunt, ac molliora quam ſuperius, ſed nulla ibi obſervatur rubedo.

Totius herbæ odor Terebinthinaceus eſt, ſapor parum amaricans, ejusque ſuccus expreſſus parum rubet uti in Hypecoo.

Flores, ac ſemen fere nunquam profert, ſemelque tantum ejus floſculos obſervavi cum illis Marrubii præcedentis convenientes. Radix ejus oblique etiam terræ incumbit, multis mollibus fibrillis laxe ipſi inhærens. Si in hortorum areis rite præparatis conmittatur, folia gerit tam copioſa, ut nulli conſpici poſſint caules, magnumque format rotundum quaſi globum, quoque magis Soli exponatur, eo magis flaveſcunt foliorum orae, mediaeque maculae vivide fuſcae ſunt, quod elegans, ac rarum praebet in hortis ſpectaculum, in locis vero umbroſis folia quidem majora ſunt, ſed ibi magis virent.

Ejus natura adeo vegetativa eſt, quam in ulla obſervavi planta, abrupti enim ejus caules radiculas ubique emittunt, ubi modo terram tangunt, licet per aliquot dies Soli fuerint expoſiti, vel in aedibus abjecti, videtur tamen, per temporis tractum, & annorum ſpatium Amboinenſes frigidos menſes tolerare non poſſe, poſt quatuordecim enim, vel quindecim annos iſtius temporis nullibi in Amboina tam luxurioſe magis excreſcit, atque ab iſto tempore ſumma cura colenda fuit.

Nomen. Latine *Majana aurea.* Malaice *Majana Maas*, ob aureum foliorum colorem, licet fuſcus praevaleat.

Locus. Circa annum 1663. in Amboinam translata fuit ex Canaria, quae pagus eſt Ceramae, ad ejus partem favoniam ſitus, intellexi autem, copioſe quoque creſcere in Ternata, aliisque Moluccis.

Uſus. Huc usque nullus alius ejus innotuit uſus, niſi quod ob elegantem ejus formam ornamenti gratia in hortis plantetur. Foliorum viſcoſitas, ac Terebinthinaceus odor declarant, vulnerariam eſſe herbam, quod inquirendum reſtat.

LXXVI. HOOFDSTUK.

De vergulde Majane-Plant.

EEn niet min ſchoone dan wonderlyke zoorte van 't voorgaande Marrubium, *beeft men t' zedert 't jaar* 1663. *in Amboina gezien, dit ſchiet regter op dan het voorgaande, met vierkante, dikke, vette, en ſchier gevoorende ſtelen, in meer zyde-takken verdeeld, die in 't kruis ſtaan, en uit derzelver ſchoot alweer andere ſtelen, of bosjes van bladeren.*

De bladeren zyn als aan 't voorgaande Marrubium, doch kleender, en vooren ſpitzer, aan de kanten met ronde tanden ordentlyk gezaagd, zoo dik, nog rimpelig niet, maar zagter, en effener in 't aantaſten, als fulpt, en wat kleverig, aan de boven zyde omtrent de kanten ſchoon Goud-geel, als ze oud zyn, maar de jonge zyn Citroenverwig, of groenachtig. In de midden is een bloed, of bruin roode vlek, als geronne bloed, met eenige ſtippeltjes aan de kanten, ook met eenige boeken als boorns langs de ribben uitlopende. De ribben lopen dwers geſchikt, en paraleel, van onderen zyn ze grysachtig, nog zagter dan boven, en men ziet aldaar geen voetſtappen van de roodigheid.

De reuk in 't gebeele kruid is Terpentynachtig, de ſmaak wat bitter, en het uitgedrukte zap roodachtig, gelyk aan ons Hypecoon.

Bloemen, en zaad draagd het ſchier nooit, en het beugd my, dat ik 't maar eens gezien hebbe, dragende bloempjes als het voorgaande Marrubium. De wortel legt ook wat dwers in de aarde, met veele weeke vazelingen loſſelyk daar in vaſt. Als men 't op welgebouwde bedden in de tuinen plant, zoo ſtaat het zoo vol bladeren, dat men geen ſtelen bekennen kan, en een grooten ronden bol formeerd, hoe meer het ter Zonne ſtaat, hoe geelder de randen van de bladeren zyn, en de middelſte plekken levendig-bruin, het welk een raar, en cierlyk ſpectakel in de tuinen geeft, maar aan ſchaduwachtige plaatzen werden de bladeren wel grooter, doch blyven groenachtig.

Het is van zoo groeizamen aart, als ik ooit eenig kruid gezien heb, want de afgebrookene ſtelen vatten, en wortelen in, waar zy maar de aarde raken, al hebben ze eenige dagen in de Zonne, of buizen weg geworpen gelegen. Het ſchynd echter, dat ze met lankheid eeniger jaaren de Amboinſe koude regen-mouſſon niet verdragen en konnen, want na veertien, of vyftien jaren na de voornoemde tyd beeft het nieuwers in Amboina zoo weeldrig meer willen waſſen, en men moeſt het van die tyd af al met moeiten onderhouden.

Naam. *In 't Latyn* Majana aurea. *In 't Maleyts* Majana Maas, *na de Goud-geele verwe der bladeren, hoewel de bruinigheid meerder is.*

Plaats. *Omtrent het jaar* 1663 *is het in Amboina gebragt van Canarien, een dorp aan Cerams Zuid-weſt hoek gelegen, doch ik verſtaa, dat het ook overvloedig waſſe in Ternaten, en andere Moluccos.*

Gebruik. *Tot nog toe is geen ander gebruik bekend, als dat men 't wegens zyn fraaje gedaante tot een rariteit in de tuinen plante. De kleverigheid der bladeren, en den Terpentynachtigen reuk geeven te kennen, dat het een heelend kruid zy, het welk nog te onderzoeken ſtaat.*

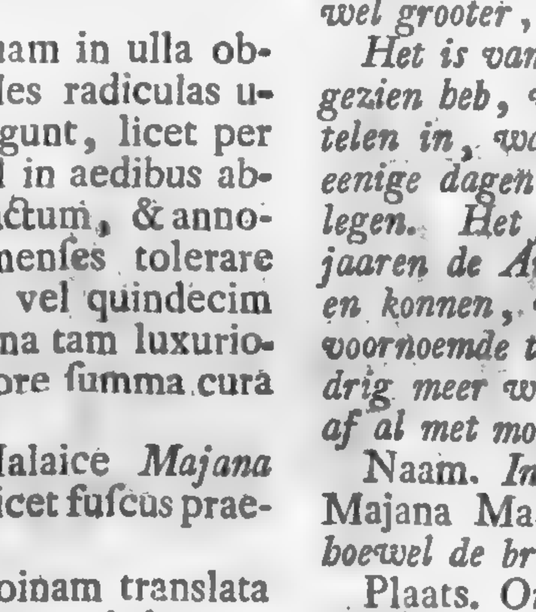

CAPUT SEPTUAGESIMUM SEPTIMUM.

LXXVII. HOOFDSTUK.

Sonchus Amboinicus. Patta Camudi.

De Amboinſche Sonchus.

SOnchus *Amboinicus* inter hortenſes herbas hic locum obtinuit, licet & ſponte creſcat in agris cultis, & inter olera numeretur. Ad binorum pedum altitudinem adſurgit, caules emittens raros, rectos, & rotundos, qui ad inferiorem partem parum incurvantur, & ad terram inclinant, coloris pallide fuſci, ſeu purpuraſcentis. Hiſce folia inſident pauca, quæ tres habent formas, ſuperiora enim quinque, ac ſex pollices longa ſunt, digitum lata, caulesque ambiunt auriculis ſuis. Media in medio latiſſima ſunt, inque lacinias diſtincta, infima ad inferiorem partem anguſtiſſima ſunt, acſi petiolum haberent, ad utramque partem anguſtata, atque in medio una alterave lacinia diſtincta, ſuperius fere trigona, & ad oras mollibus apicibus ſpinuloſis quaſi armata. Laciniæ hæ ad medium nervum fere excurrunt, foliaque hæc ad oras inæquales gerunt angulos, ſeu apices. Suntque porro flaccida, glabra, ſuperne glauca, inferne purpuraſcentia, quoque magis hæc herba Soli exponatur, eo fuſcior eſt ſubtus, quoque major fuſci quantitas, eo minores gerit angulos, nullum emittit lac, nec caules concavi ſunt, uti in aliis Sonchis.

Sapor eſt oleraceus cum levi amaritie, ac præterea aliquid participat de Cichoreo.

Flores rari ſunt, longis inſidentes pedunculis, aphyllis, clauſi, & ex ſimplicibus compoſiti pilis inſtar penicilli, ac purpuraſcentes, tandem albi ſunt, & degenerant in pappos, qui inſident parvis, albis, & anguſtis feminibus.

Radix alba eſt, longa, paucas gerens fibrillas, ſed extenſa; Quidam binas ejus faciunt ſpecies, domeſticam, & ſilveſtrem, ſed ſine neceſſitate, domeſtica enim tantum majora gerit folia, ſilveſtris minora, magisque laciniata, ac ſubtus magis fuſca, & ſaporis acrioris.

Nomen. Latine *Sonchus Amboinicus.* Malaice *Patta Camudi*, h. e. fractus clavus, cum quo folia quaſi comparare volunt, item *Sajor Muca Manis* ob ſubſequentem rationem. Ternatice *Wangi Malaco*, h. e. Solis tutamen, quum inferiorem quaſi foliorum partem a Sole avertat, & abſcondat. Javanice, & Baleyice *Tigil Kio.* Maccaſſarice *Linrapa.* Sinice *Goa Tsjay, Tſchau*, h. e. Anſeris pabulum, quum Sinenſes teneros Anſeres ejus foliis alunt, hæcque conſciſſa alii admiſcent pabulo, quod convenit cum noſtro nomine *Ganſe-diſtel.*

SOnchus Amboinicus *beb ik plaats gegeeven onder de tuin-kruiden, boewel by van zelfs waſt, om dat by voortkomt op gebouwde landen, en onder moes-kruiden gereekend werd. Hy waſt twee voeten boog, met weinige regte, en ronde ſtelen, by baar onderſte wat gekromd, en na de aarde bellende, licht-bruin, of purperachtig. Daar aan ſtaan weinige bladeren, en die van driederlei fatzoen aan een ſtok, want de bovenſte zyn vyf a zes duimen lank, een vinger breed, en omvatten den ſteel met bare ooren. De middelſte zyn in de midden breedſt, en in lappen verdeeld, de onderſte zyn agter ſmal, als of zy een ſteel hadden, te wederzyden met ſmalle randen bekleed, in de midden een, of twee lappen, van vooren ſchier drieboekig, en aan de kanten met weeke ſpitskens als doorens bezet. De lappen zyn ſchier tot de middelzenuwe gekooven, en de bladeren hebben aan de kanten ongelyke boeken, of ſpitzen, voorts ſlap, glad, boven Zee-groen, van onderen purperachtig, doch hoe meer dit kruid op de Zonne ſtaat, hoe bruinder bet is van onderen, en hoe meerder bruins, hoe kleendere boeken bet heeft, bet geeft geen melk van zich, ook zyn de ſtelen niet hol, gelyk aan onzen Sonchus.*

De ſmaak is moeskruidachtig, met een kleene bitterheid, en heeft nog iets byzonders na de Cichorei trekkende.

De bloemen zyn weinig, op lange ſteeltjes zonder bladeren, geſlooten, en uit enkelde vazeltjes gemaakt, als een penceeltje, ook purperverwig, ten laatſten werden zy wit, en veranderen in ſtuifkens, ſtaande op kleene, witte, en ſmalle zaden.

De wortel is wit, lank, van weinige vazelingen, en verſpreid; zommige maken 'er twee zoorten van, een tamme, en een wilde, doch zonder nood, want de tamme heeft ſlegts grooter bladeren, de wilde kleendere, meer geſneeden, van onderen bruinder, en ſcherper van ſmaak.

Naam. *In 't Latyn* Sochus Amboinicus. *Op Maleyts* Patta Camudi, *dat is een gebrooke roer, waar mede zy de bladeren willen vergelyken, als ook* Sajor Muca Manis *om volgende reden. Op Ternataans* Wangi Malaco, *dat is beſcherminge van de Zonne, om dat bet quanswys de onderſte zyde van zyne bladeren voor de Zonne verbergd. In 't Javaans, en Baleys* Tigil Kio. *Maccaſſaars* Linrapa. *Sinees* Goa Tsjay, *of* Tſchau, *dat is Ganſe-voedzel, dewyl de Sineezen de jonge Ganſen met deze bladeren voeden, en dezelve kleen geſneeden met ander voeder vermengen, 't welk overeen komt met onze naam* Ganſe-diſtel.

Locus. Tam in omnibus creſcit hortis ſponte in areis, quæ plantæ ſolæ ad olus eligendæ ſunt, quam ſponte ad oras foſſarum, & aggerum, præſertim vero ad fluminum ripas glareoſas, in omnibus reperitur aquoſæ Indiæ inſulis, immo in ipſa continenti usque in Sinam.

Plaats. *Het waſt zoo wel in alderlei tuinen van zelfs op de bedden (bet welk men alleen tot moes-kruid nemen moet) als in 't wild aan de kanten van de grachten op dyken, inzonderheid aan de oevers van de riviertjes, daar 't ſteenig, en grof zand is. Men beeft 't in alle eilanden van Water-Indien, en op 't vaſte land tot in Sina toe.*

Uſus. Aliis admiſcetur oleribus, & inſtar Sajor coquitur, & cum Lactucæ herbis etiam uſurpatur, ſed non magna copia, quum ejus ſapor parum ſit auſterus, optimum habet ſaporem, ſi cruda edatur hæc herba cum Bocaſſan ad piſces. Silveſtris ad uſum Medicum magis adhibetur, foliorum enim ſuccus oculis inſtillatus, hos claros reddit, quum a Sole vertiginoſi, vel inflammati ſint, ipſorumque externum detergit mucum, detergentem enim habet virtutem, non tamen multum vellicantem, hunc in finem eliguntur plantæ, quæ in ſaxoſis, & apricis creſcunt locis. Apud Sinenſes hæc herba majori habetur pretio, ita ut Sinenſis quidam mihi diceret, in tota Amboina nullam herbam ad uſum Medicum præſtantiorem reperiri. Horum foliorum ſuccum cum anatica debilis Arack doſi miſcent, propinantque ad Boba, ſeu Amboinenſes variolas expellendas. Idem quoque potus illos curat, qui in corpore ſuo per ictus, vel caſus vulnerati ſunt, & congrumatum habent ſanguinem, adtenuat quoque, & depurat ſanguinem, ſi quotidie bibatur, quem in finem Sinenſis iſte ubique hanc conligebat herbam, qua in familia ſua utebatur.

Gebruik. *Het werd onder andere moes-kruiden gemengd, en als Sajor gekookt, ook onder de Salade-kruiden genomen, doch niet te veel, om dat bet wat bars van ſmaak is, op bet beſte ſmaakt bet als men 't raauw eet met Bocaſſan tot viſſchen. Het wilde werd meer tot de Medicyne gebruikt, want bet zap der bladeren in de oogen gedroopen, verklaard dezelve, als zy van de Zonne ſchemerig, en verbit zyn geworden, en veegt alle uitwendige ſmeerigheid van dezelve, want bet beeft een afvaagende kragt, doch byt niet zeer, hier toe verkieſt men 't geene dat op ſteenachtige, en opene plaatzen groeid. By de Sineezen werd dit kruid in hooger eſtime gehouden, zoo dat zeker Sinees tegens my zeide, dat tot Medicynen geen beter kruid in Amboina gevonden wierde. Zy vermengen bet zap van deszelfs bladeren, met even zoo veel ſlappen Arak, en drinken dat om de Boba, dat is Amboinſche pokken uit te dryven. Dezelve drank geneeſt ook die geenen, die in 't lyf door ſlaan, of vallen bezeerd zyn, en geronnen bloed by zich bebben, bet maakt ook dun, en zuiverd bet bloed, als men bem dagelyks drinkt, tot welken einde de voornoemde Sinees dat over al opzogte, en in zyn buis gebruikte.*

Contrita, & cum pauxillo ſacchari nigri conmixta febricitantium pulſibus inponitur ad æſtum extrahendum, ni modo hanc confundant cum Prunella domeſtica, cujus folia ſubtus quoque rubent, quaque Ternatenſium curatrices tali in caſu bono cum ſucceſſu utuntur.

Plebs Amboinenſis, præſertim juvenes ridiculoſe credunt, talem omnibus gratum eſſe, cujus facies hujus ſucco eſt oblinita, unde & ſecundum nomen Malaienſe obtinuit. Hoc exploratum fuit ſequenti modo a quadam miſtica muliere, cujus vir erat depurator veſtimentorum, qui illam mane hoc oblinerat ſucco, floresque in capillitio gerebat, quæ tamen brevi poſt a marito verbera ſatis copioſa accepit, ita ut damno ſuo vanitatem hujus artis experta fuerit.

Macaſſarenſes hanc conterunt herbam cum *Culilawan*, qua obliniunt ſteatomata & ſcrophulas, ut reſolvantur, item hujus herbæ radices cum illis Koal, ſeu Lontari ſilveſtris contritæ & propinatæ, alvi fluxum ſiſtunt & curant Dyſentherias. Quidam Malaienſes ejus utuntur ſuccò cum Arack commiſto & propinato contra dolorem dorſi & lumborum, quod altera ratio eſt nominis *Patta Camidi.* Ipſius ſuccus itidem curat ſauciatos oculos, ſi quadam re læſi vel perforati ſint.

Catenance a *Plinio libr. 27 cap.* 8 deſcripta, quæ in Theſſalia creſcit, & ad ſimilem ſuperſtitionem adhibita eſt, nempe ad amorem & favorem ſibi conciliandum, unde & nomen obtinuit, acſi diceretur *herba cogens*, ac tali modo penitus convenit cum Malaico nomine *Oebat Goena*, h. e. *herba neceſſitatis*, quod nomen commune eſt talibus herbis & medicamentis, quibus talis adſcribitur virtus, non autem dico, *Catenancem* Sonchi ſpeciem eſſe, ejus enim forma a *Plinio* non plenarie deſcripta eſt, præterquam quod marceſcens ſeſe contrahat, ne tum formam ungularum Milvi referat.

Dr. Piſo. libr. 4. *cap.* 32. *Sonchum* deſcribit *lævem*, quem dicit in Braſilia admodum vulgarem eſſe, quique in magno ibi uſu eſt, ex quo decocta præparantur contra obſtructiones Hepatis & Lienis. Portugallice illum vocat *Lingua de Vacca*, & *Erva de Figado*, h. e. Hepatis herbam. Braſilice *Tapira Pecu* vocatur, Ipſique eandem fere tribuit formam cum foliis dentatis, quæ ad ortum caulem ambiunt, & ad unam partem parum lanuginoſa ſunt. Floſculi albi ſunt, ac cito in pappum degenerant, & avolant.

Puto, *Bontium libr.* 6. *cap.* 61. hunc deſcribere *Sonchum* ſub nomine *Scabioſæ Indicæ*, licet ejus icon a noſtra differat. Dicitque hanc herbam egregium eſſe medicamentum contra miſeram Phthyſis ſpeciem in hiſce regionibus familiarem ſub nomine placentæ, qui morbus hic popularis, ſeu endemius eſt, ex obſtructione Hepatis, & Lienis ortum ducens, potiſſimum vero ex Meſenterio, ejusque Schirro, quem Apoſthema plerumque inſequitur. Ad hunc morbum decoctum præparat ex tota hac herba, *Gramine Cruciato*, quod nobis *Gramen vaccinum* dicitur, & ex Radice *Chinæ*, quod quotidie ægris propinat, adfirmatque hoc decocto Meſenterium reſolvi poſſe, ſi nondum penitus ſit putridum.

Muel Schevi Hort. Malab. part. 10. *Fig.* 68. cum noſtro convenit *Soncho*, *Commentator* vero ibi male *Erucæ* ſpeciem eſſe putat. Foliorum decoctum conducit febricitantibus, & Aſthmaticis, ipſorumque ſuccus cum Saccharo hauſtus ſiſtit Diarrhæam.

Tabula Centeſima Tertia

Ad *Figuram Primam Sonchum* exhibet *Amboinicum*, qui cum Soncho lævi Maderaſpatano *Pluken. Almag. p.* 354 & *Phyt. Tab.* 227. *Fig.* 3. convenit; ac planta Indica, Erucæfolio caulem ambiente, flore piloſo in *Commel. ft. Malab. p.* 55. vocatur.

Figura Secunda Sonchum denotat *Volubilem.*

Gewreeven, en met een weinig ſwarte zuyker gemengd, werd het koortzige menſchen op de pols gebonden, om den brand uit te trekken, indien zy het maar niet confunderen met tamme Prunella, wiens bladeren van onderen ook rood zyn, en die de Ternataanſche Meeſtreſſen in zulk geval met goed ſucces gebruiken.

Het gemeene en jonge Volkje in Amboina, gelooven belachelyk, dat die geene by alle lieden aangenaam werd, wiens aangezicht met dezen zap beſtreeken zy, waar van het de 2de Maleytſche naam heeft. Dit is zodanig geprobeerd door een zekere Mixtice Vrouw, die een Wambays-klopper tot haar Man hadde, en haar juyſt 's ogtens met dezen zap beſtreeken had, ook de bloemen in de haairen droeg, als ze kort daar na van haar Man afgeroſt wierde, en zoo met haar ſchade de ydelheid van deze kunſt geproeft heeft.

De Maccaſſaren wryven dit kruid met Culilawan, *en beſtryken daar mede de krop-geſwellen om dezelve te verdryven; item de wortels van dit kruid, met de wortels van Koal of wilde Lontar gewreeven en ingenomen, ſtoppen den buik en roode loop. Zommige Maleyers gebruiken zyn zap met Arak gemengd en gedronken, tegens de pyn in rug en lenden, het welk de 2de reden van de naam* Patta Camudi *is. Het zap geneeſt mede de gequetſte oogen, als iemand daar in geſtoken is.*

Catenance *by* Plinius libr. 27. cap. 8. *beſchreeven, en in Theſſalia waſſende, is tot diergelyke ſuperſtitie gebruikt, namentlyk om liefde en gunſt te verwekken, waar van het ook de naam heeft, als of men zeide* Dwing-kruyd, *en zoo komt het t'eenemaal overeen met het Maleytſche woord* Oebat Goena, *dat is* Herba neceſſitatis, *een gemeene naam van Kruiden en Medicamenten, die zulke kragten toegeſchreeven werden, doch ik zegge niet, dat* Catenance *een Sonchus zy, want zyn gedaante is by* Plin. loc. citato *niet ten vollen beſchreeven, behalven dat het verſlenzende zig t'zamen trekt, en als dan een gedaante van Kieken-diefs klaauwen vertoond.*

Dr. Piſo libr. 4. cap. 32. *beſchryft een* Sonchum lævem, *die by zegt in Braſil zeer gemeen te zyn, en tot een groot gebruik gehouden werd om afziedzels daar van te maken tegens alle verſtoptheden van de lever en milt dienende. Hy noemd het in 't Portugeeſch* Lingua de Vacca, *en* Erva de Figado, *dat is Lever-kruyd. In Braſil* Tapira Pecu, *by geeft hem ſchier dezelfde gedaante met getande bladeren, die haar by den oorſpronk om den ſteel ſlaan, en aan de eene zyde wat wolachtig zyn. De bloempjes zullen wit zyn, en verſtuiven haaſt in vlokken.*

Ik giſſe, dat Bontius lib. 6. cap. 61. *dezen* Sonchum *beſchryve onder de naam van* Scabioſa Indica, *hoewel zyne figuur verſchild van de onze. Hy zegt, dat het een koſtelyk Geneesmiddel is tegens een elendige zoorte van Teering, in deze landen gemeen, onder de naam van koek, een landziekte ontſtaande uit verſtoptheid des levers, en der milt, doch meeſtendeels van het Meſenterium, ende Scirrhe, waar op een Apoſtematie volgd. Hier toe maakt hy een decoctum van dit geheele kruid, van* Gramen Cruciatum, *by ons* Gramen Vaccinum, *en van* Radix China, *waar van hy dagelyks te drinken geeft, en verzekerd, dat door dezen drank het Meſenterium herſteld kan werden, zoo het nog niet ten eenemaal verrot en is.*

Muel Schevi part. 10. Fig. 68. in Hort. Malab. *beſchreeven, accordeert met onze* Sonchus, *doch den* Commentator *maakt 'er een* Eruca *van. Het Decoctum van de bladeren is goed voor den Koorts, en korten aaſem. Het zap met Suiker ingenomen, ſtopt den Buikloop.*

De Hondert en derde Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* den *Amboinſche Sonchus*, welke overeenkomt met de gladde Maderaſp. Sonchus van *Pluken. Almag. p.* 354. en *Phyt. Tab.* 227. *Fig.* 3. en werd genoemt Ooſt-Indiſche plant, met het blad van de Eruca den ſteel omvangende, en een haairige bloem van *Commelin. ft. Malab. p.* 55.

De *Tweede Figuur* wyſt aan den *Slingerende Sonchus*, ofte *Ganſe diſtel.*

Fig. 2.

Fig. 1.

CAPUT SEPTUAGESIMUM OCTAVUM.

Sonchus Volubilis. Wangi Malacco tali.

IN Amboina altera porro *Sonchi* obcurrit ſpecies, quæ volubilis herba eſt, in longa & rotunda ſeſe explicans & extendens flagella, & per proximas prorepens herbas, aliquando etiam multa horum flagella ſuperius ſibi invicem inplicata ſunt, quæ fuſcis lineis ac punctulis notata ſunt.

Folia majora ſunt, pinguiora, & ſuccoſiora quam in priore, ſed caules non cingunt uti prioris, ſed peculiarem formant petiolum, in nullas lacinias diſtincta, ſed in leves angulos ſeu dentes ſpinuloſos extenduntur, quatuor & quinque pollices longa, ac ſesqui pollicem lata, ſubtus non fuſca, ſed tota viridia, ſaporis uti antecedentis vel paulo fortioris, & quaſi Sinapinus.

Floſculi teretibus inſident pedunculis, gemini plerumque, multi etiam ſimul in uno excreſcunt corymbo, parum inclinantes, acſi incurvum exhiberent filum, ejusdem cum præcedentibus formæ, ſed majores, inſtar longorum penicillorum, coloris lutei, & magis extenſi, petala gerentes laciniata inſtar *Carthami*, quique in pappos dein excreſcunt, ſub quibus anguſtum quoque locatur ſemen, quod per ventum ubique disjectum quam maxime hanc multiplicat plantam, cujus inferiores caules digitum craſſi ſunt. Radix ſeſe in terra ample extendit, ſed raras gerit ramificationes.

Nomen. Latine *Sonchus volubilis.* Malaice & Ternatice *Wangi Malacco tali.* Amboinice in Leytimora *Wari Unenar*, quum ejus caules ſint punctati inſtar anguis *Nya Unenar*, Malaice *Ular Minjac* dicti, qui mutilus videtur eſſe, quum circumvolvendo prorepat.

Locus. In Leytimora creſcit in vallibus ſaxoſis ſub aliis herbis, ut & juxta fluminum ripas. In hortis etiam transplantatur, ubi quam luxurioſe ſeſe extendit, & tegulis inponitur, quin proximas adſcendat arbores.

Uſus. Amboinenſes eo utuntur ad olus, ſeu Sajor, non ſolo, ſed cum aliis oleribus mixto. Ad balnea quoque adhibetur, quæ pro Beriberi, ſeu Paralyſi exſtruuntur, ſi huic addantur folia *Daun Gorita*, *Weru Siſſing*, *Sajor Songo*, & *Ammelaun tallan*, quod Latine eſt *folium Polypoides*, *Terminalis anguſtifolia*, *Serunium aquatile*, & *Sirium decumanum.*

Cum hac herba alia convenit planta, Javæ nota, & celebris ſub nomine *Bilontas*, quam vide ample deſcriptam in *Auctuario.*

In *Auctuarii cap.* 65. *Sonchus volubilis Javanus*, ſeu *Bilontas* ſequenti deſcribitur modo.

Hæc eſt fruticoſa herba, multis flagellis ample ſeſe extendens, ſed nullibi ſeſe circumvolvit, adfinis *Soncho volubili* ſupra *libr.* 8. deſcripto, cum quo tantopere convenit, ut hunc habeam *Sonchum volubilem Javanum.* Frutex ejus vix altitudinem habet *Bonga Raja*, neque prorepit, vel procumbit, ſed ſeſe erigit ad viri altitudinem, ejusque inferiores rami ex rotundo parum anguloſi ſunt, & ſtriati. Ex hiſce flagellis alii adſurgunt laterales ramuli erecti, ſolitarii, firmi, ac recti.

Folia ejus ſolitaria ſunt, parum alternata, ſed inregulariter, maximaque primarii caulis folia retroflexa ſunt, acſi dependerent. Hæc juxta binas ſpecies, quæ ex hac formantur planta, binas habent formas.

De Slingerende Sonchus.

IN Amboina beeft men een andere zoorte van Sonchus, *dewelke een ſlingerend kruid is, in veele lange, en ronde ranken zich uitſpreidende, en door de naaſte ruigte kruipende, zomtyds met veele ranken boven, en door malkaar gevlogten, dewelke met bruine linien, of ſtippels geſpikkeld zyn.*

De bladeren zyn grooter, dikker, en zappiger als aan 't voorige, de ſtelen geenzins omgevende met hare ooren, gelyk het voorgaande, maar formeeren een byzonderen ſteel, in geene lappen verdeeld, maar in zommige boeken, of tanden met weeke ſpitsjes, vier, en vyf duimen lank, en anderhalve breed, van onderen niet bruin, maar doorgaans groen, van ſmaak als de voorige, of wel zoo ſterk, en wat Moſtertachtig.

De bloempjes komen voort op lange dunne ſtelen, gemeenlyk twee by malkanderen, doch veele aan eenen tros, en wat neerwaarts geboogen, als of zy aangekromde draden ſtonden, van het zelfſte fatzoen als de voorgaande, doch grooter, gelyk lange pencelen, geel van verwe, wat meer uitgebreid met geſnibbelde blaadjes, gelyk de bloeme van Carthamus, *en daar na mede in ſtuifjes veranderende, die onder haar mede een ſmal zaad hebben, waar door zig dit kruid vermenigvuldigd, werdende door de wind hier en daar gevoerd. De onderſte ſtelen zyn wel een vinger dik, de wortel in de aarde verre verſpreid, doch met weinige takken.*

Naam. *In't Latyn* Sonchus volubilis. *In't Maleyts, en Ternataans* Wangi Malacco tali. *Op Amboins en Leytimor* Wari Unenar, *om dat zyne ſteelen geſpikkeld zyn, gelyk de Slange* Nya Unenar, *in Maleyts* Ular Minjac *genaamt, dewelke lam ſchynd te zyn, want al rollende kruipt ze voort.*

Plaats. *Het waſt op Leytimor in ſteenige valleyen onder andere ruigte, en langs de kanten van de Rivieren. Men plant het ook in de tuinen, daar het zeer weeldrig zig uitbreid, en op latten moet gelegt werden, of het beklimd de naaſte bomen.*

Gebruik. *De Amboineezen gebruiken 't tot kook-Sajor ook, niet alleen, maar met andere kruiden gemengd. Het werd mede gebruikt tot baden, die men maakt voor de Beriberi, of Lammigheid, als men daar by doed de bladeren van* Daun Gorite, Weru Siſſing, Sajor Songo, *en* Ammelaun tallan, *in 't Latyn genaamt* folium Polypoides, Terminalis anguſtifolia, Serunium aquatile, *en* Sirium decumanum.

Met dit kruid accordeert een ander gewas, op Java bekend, en vermaard, onder den naam van Bolintas, *'t welk ziet uitvoerig beſchreeven in het* Auctuarium.

In *Auctuarii Cap.* 65. werd dit *Sonchus volubilis Javanus*, of *Bilontas* verder beſchreeven.

Dit is een beeſterachtig kruid, dat zig met veele ranken wyd uitſpreid, doch nieuwers omvlegt, uit de maagſchap van Sonchus volubilis *boven* lib. 8. *beſchreeven, waar mede het zoo veel overeenkomt, dat ik het voor niets anders, dan een* Javaanſe Sonchus volubilis *zoude houden. Den ſtruik werd qualyk zoo hoog als een* Bonga Raja, *doch is niet kruipende, of leggende, maar ſtaat over eind, tot de hoogte van een man, en zyne onderſte takken zyn uit den ronden wat hoekig, of geſtreept. Uit deze takken ryzen weder andere zyde-takjes over eind, enkeld, ſtyf, en regt.*

De bladeren ſtaan ook enkeld, of wat verwiſſeld, doch zonder order, en de grootſte bladeren aan den hooft-ſteel ſtaan agterwaarts, als of ze afbingen. Dezelve zyn na de twee zoorten, die men daar van maakt, ook tweederlei van fatzoen.

Major enim hujus ſpecies raro florifera, folium gerit tres circiter pollices longum, inque medio binos digitos latum, acſi mollibus obſeſſum eſſet ſpinulis, ac porro ex viridi flaveſcens, non ſplendens, flaccidum, mediusque ejus nervus ab utraque protuberat parte, coſtas emittens laterales ſinuoſas, ſaporis, & odoris oleracei cum levi amaritie, qui perfecte cum reliquis convenit Sonchis.

Aliæ ſpeciei, quæ minor vulgo habetur, folia breviora ſunt, & anguſtiora, ejusdem coloris, & ſaporis: Utriusque vero ſpeciei folia promiſcua ſunt, nunc majora, nunc minora. Minoris ſpeciei flores laxo inſident corymbo, qui nil aliud conſpiciendum præbent niſi oblonga capitula, ſuperne leviter purpuraſcentia, quæ ſeſe aperiunt, & extendunt in alba penicilla, uti in aliis Sonchis, facile decidua, quæ in pericarpio relinquunt ſemen parvum, nigrum, & oblongum, cujus tamen pauca pars excreſcit. Radix ejus vaga, & laxa eſt, ſed ample extenſa, in vetuſtis fruticulis lignoſa.

Nomen. Latine mihi dicetur *Sonchus volubilis Javanus.* Javæ vocatur *Bilontas*, *Bolontas*, & *Wolontas.* *Bontius* in *Indiæ Orient. deſcript.* hunc vocat *Daullontas*, ſed ipſi amaras tribuit baccas inſtar Sambuci, ipſique omnes adſcribit virtutes, quas habent *Chamæmelum*, & *Anethum*, inquirendum autem eſt, an *Bontius* non confuderit *Daullontas*, & *Luffa radja.* In ejus *Methodo medendi cap.* 2. quam maxime laudatur contra Indicam Paralyſin, ſeu *Beriberi.*

Locus. In Amboina exotica eſt planta, ex Java deducta per ſurculos, per ramos enim facile propagari, & transplantari poteſt. Major ſpecies ibi nullos profert flores, niſi in ſumma ſenectute. Minor quoque ſpecies non prius flores gerit, niſi quum in ingentem excreverit fruticem.

Uſus. Apud Javanos celebre eſt olus, ſapore conveniens cum Amboinenſi *Soncho volubili*, ac cum gratia crudus editur ad Bocaſſan, inſtar alius *Ulang Ulang*, uti & cum Lactuca. Apud Javanos porro eſt herba medicinalis, cujus decocto ad varios utuntur morbos, præſertim contra febres.

Aan de groote zoorte, dewelke zelden bloemen draagt, is het blad ſchaars drie duimen lank, en in de midden twee vingers breed, vooren rond toelopende, met een kort ſpitsje, aan de kanten ſcherp getand, als of ze met weeke doorntjes bezet waren, voorts bleek-groen, zonder glans, ſlap, en de middelſte ribben built ter weder-zyde uit, met bogtige zyde-ribben, van een moeskruidachtige reuk, en ſmaak, met een kleene bitterheid, en duidelyk na Sonchus trekkende.

Aan de andere zoorte, die men voor de kleene houd, zyn de bladeren korter, en ſmalder, van dezelve coleur, en ſmaak: Doch men vind aan beide zoorten door malkander gemengt groote, en kleene bladeren. Het bloeizel aan de kleene zoorte beſtaat uit een ydele tros, waar aan men anders niet ziet dan lankwerpige knoppen, boven op ligt peers, dewelke zig openen in witte penceeltjes, gelyk aan andere Sonchus, ligt afvallende, en in 't huisje nalatende een kleen zwart, en lankwerpig zaat, waar van weinig te regt komt. De wortel is ydel, en ver uitgeſpreid, aan de oude ſtruiken houtachtig.

Naam. *Ik zal 't in 't Latyn noemen* Sonchus volubilis Javanus. *Op Java noemt men het* Bilontas, Bolontas, *en* Wolontas. Bontius *in zyn* Ooſt-Indiſche Beſchryving *noemt het* Daullontas, *maar geeft hem bittere besjes, als Vlier, en ſchryft hem alle de kragten toe van* Chamæmelum, *en* Anethum, *doch het ſtaat te bezien, of* Bontius *niet een mengelmoes gemaakt heeft van dit* Daullontas, *en* Luffa radja. *In zyn* Methodus medendi cap. 2. *vind men het zeer gepreezen tegens de Ooſt-Indiſche beroertheid, of* Beriberi.

Plaats. *Het is in Amboina uitlands, en daar in gebragt met afzetzels van Java, want het zich door takken ligt verplanten laat. De breede zoorte wil albier geene bloemen dragen, of het moeſte in den ouderdom zyn. De kleene zoorte draagt ook niet eer bloemen, dan wanneer het een grooten ſtruik geworden is.*

Gebruik. *By de Javanen is het een vermaard moeskruid, aan ſmaak overeen komende met het Amboinſche* Sonchus volubilis, *en werd met aangenaambeid raauw by Bocaſſan gegeeten, gelyk ander* Ulang Ulang, *als mede by Salade. Voorts is het by de Javanen een medicynaal-kruid, welkers Decoctum zy tegens veelderhande ziekte gebruiken, inzonderheid tegens de Koortzen.*

Tabula Centeſima Quarta

Ad *Figuram Primam Sonchum* exhibet *volubilem Javanum.*

Figura Secunda Herbam denotat *Sentientem* RUMPHIO dictam.

De Hondert en vierde Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *Javaanſche ſlingerende Sonchus.*

De *Tweede Figuur* wyſt aan het *Gevoelige-kruid*, zoo als het van RUMPHIUS genaamt werd.

Fig. 2.

Fig. 1.

CAPUT SEPTUAGESIMUM NONUM.

Herba Sentiens. Daun Tocol Manusia.

AUctores nobis varias describunt plantas, quæ simul naturam Zoöphytorum habent, h. e. cum vegetativa sua natura simul sensus signum repræsentant, quarum quædam veræ sunt herbæ, quædam fruticosæ, seu arborescentes. Quam hic describemus, humilis est herbula, naturæ mirificium, ac materies disquisitionis subtilibus ingeniis ad inquirendum, qua in re ejus mira proprietas sita est.

Hæc itaque plantula non ultra spithamæ altitudinem excrescit, immo plerumque humilior, formam præ se ferens arbusculæ Calappi, simplicem enim, erectum, ac nudum emittit caulem, dimidium circiter pedem longum, qui in multos quoque, sed obscuros nodos, & articulos distinctus est, quales sunt scalæ Calappi, ex rubro, seu fusco, & viridi variegatus, ad culmi crassitiem, quique interne repletus est medulla alba, sicca, & spongiosa; In ejus summo ramuli sese extendunt in orbem positi, perfecte uti in Calappo, sed multo copiosiores numero, digitum longi, ac tenuissimi, quidam transversales, alii vero obliqui sunt.

Ex hisce dependent foliola tenerrima, regulari ordine sibi obposita, illis Tamarindi similia, sed minora, & glabriora, unguem digiti circiter longa, ac tenera flavescentia, vetusta vero in superiore parte glauca sunt, inferiora pallide purpurascentia cum quodam fulgore. Purpureus hic color est pudor quasi hujus plantulæ, quem omni modo pro hominum oculis tentat abscondere, ita ut non nisi e longinquo conspiciatur, vel si abrupta foliola vi diffringantur. In vetustis foliolis hic color purpureus evanescit, uti & mensibus pluviosis, quæque facilius tractari possunt, acsi cum senectute pudorem quoque amisissent.

Harum foliosarum pinnarum quædam multo longiores sunt aliis, longissimæ autem duodecim, ac quatuordecim gerunt foliorum paria. Ex isto vertice alii quoque excrescunt caulículi, itidem recti, & firmi, quorum quivis in summo sustinet fascículum acutorum capitulorum, quæ in flosculos expanduntur luteos, ac pentapetalos, uti in Primula veris, sed hi multo minores sunt, ac quivis caliculo insidet stellato, qui post florum lapsum sese ample extendit instar stellulæ pentagonæ, interne albæ, in hac multa locantur granula alba, acsi ovula essent Muscarum, vel aliorum insectorum, inque iis latent minima, fusca, parumque rugosa semina, arenosa quasi; Hæc ex filiculis istis albis exsiliunt, acsi ex gluma extricarentur, quum radiis Solaribus tangantur, sique quis huic adsideat plantulæ, eamque adtentis proxime adspiciat oculis, in hos sæpe transiliunt, acsi hisce defendere sese vellet hæc plantula contra intuitum. Ad quinque enim sexve pedum distantiam sæpe sese abjiciunt, quibus & hæc propagatur herba.

Res maxime porro miranda est, quod hujus plantulæ foliola nullum tactum hominum, animalium, vel aliarum rerum ferre possint, ne quidem pluviarum, vel venti, immo quod subtilius adhuc est, ne oris quidem halitum, si enim leviter modo tangantur, vel granula quædam arenæ in illa projiciantur, mox sese deorsum claudunt, ac contrahunt, ita ut nil purpurei conspici possit. Hoc quoque solus efficit ramulus, seu pinna foliosa, si levissimo modo tangatur, quum vero rudius tangantur, vel arena adspergantur, totius plantulæ foliola sese contrahunt, quæ tum emarcida quasi videtur, ac tam diu manet, donec homines, vel animalia ad quandam distantiam abierint, quum sese iterum expandunt. Per noctem pluviosa, & procellosa tempore sese quoque claudunt, ac sensitiva hæcce qualitas uno tempore, & in una planta notabilior est, quam in altera, mane enim ante horam octavam quam maxime luxuriant, quum primum per radios solares fuerint extensa, & tactum quendam melius tolerare valeant, antequam tam facile sese contrahant. Sic quoque vetustarum plantularum foliola tardius sese claudunt, acsi tactui magis adsueta essent illis tenerarum.

Radix

LXXIX. HOOFDSTUK.

Het Gevoelige-Kruid.

DE Autheuren beschryven ons verscheide kruiden, dewelke naturam Zoöphytorum zullen hebben, dat is by haar groejende aard mede eenig teeken van gevoelen vertoonen, waar van zommige een eigentlyk kruid, zommige een heester, of boompjes zyn. Het geene wy albier beschryven, is een laag kruidje, een meesterstuk der natuur, en materie, tot enderzoek verschaffende voor de subtiele geesten om te raden, waar in zyn wonderlyke eigenschap gelegen zy.

Dit kruidje dan wast niet boven een span hoog, in 't gemeen lager, in de gedaante van een Calappus boompje, want het schiet op met een enkelde, regte, en kale steel, omtrent een half voet lank, ook in veele, doch donkere leeden verdeeld, gelyk de trappen aan de Calappus-boom, uit den rooden, of bruinen, en groenen gemengd, in de dikte van een stroobalm, binnen uitgevuld met een wit, droog, en spongieus merg. Aan 't opperste breiden hun de takjes uit in 't ronde, regt als aan de Calappus-kruin, doch veel meer in 't getal, een vinger lank, zeer dun, zommige dwers, zommige schuins staande.

Daar aan hangen zeer teere blaadjes, in geschikte ordre tegens malkander, de Tamaryn-bladeren gelykende, doch kleender, en gladder, omtrent een nagel van een vinger lank, jonk zynde geel-groen, maar de oude zyn aan de boven-zyde boog zee-groen, aan de onderste licht purper-verwig, met eenige weerschyn. Dit purper is de schaamte van dit kruidje, dewelke het in alle manieren voor der menschen oogen zoekt te verbergen, zoo dat men dezelve niet dan van verre ziet, of als men de afgebrooke met geweld van malkander trekt. Aan de oude bladeren verbleekt dit purper, als mede in de regen-maanden, en die laten zig ook gemakkelyker handelen, als of zy met haar ouderdom de schaamte afgeleid hadden.

Van deze bladdragende steeltjes zyn zommige veel langer dan de andere, en de langste hebben twaalf, en veertien paaren blaadjes. Uit de voorschreeve kruin schieten nog andere steeltjes op, mede regt, en styf, waar van ieder op zyn top draagd een bosje spitze knopjes, en uit dezelve komen kleene geele bloempjes voort, boven in vyf blaadjes verdeeld, gelyk de Primula veris, doch kleender, ieder staande in een gesternd kelkje, het welk na 't afvallen der bloemen zig wyd opend, als een vyfhoekig sterretje, van binnen wit, hier in ziet men veele witte korreltjes leggen, als of het eyers van Vliegen, of andere ongedierte waren, en in dezelve schuilen zeer kleene, bruine, en wat rimpelige zadekens, als fyne zandkorls. Deze springen uit de witte huidekens als uit hare bolsters, wanneer de Zonne daar op schynd, en zoo 'er iemand by zit, en kykt daar na, dikwils in de oogen, als of het zig daar mede verweeren wilde voor het aanschouwen. Zy konnen vyf, of zes voeten van den stam verre springen, en hier door vermenigvuldigd zig de plante.

Het geene nu het meest verwonderens waardige in deze plante is, dat de blaadjes gantsch geen aanraken van menschen, beesten, of eenig ding konnen verdragen, zelfs van de regen, en wind niet, en dat nog subtielder is geen aassem van de menschen, want als men ze maar in 't minste aanraakt, of eenige zandkorls daar tegen aangooid, zoo sluiten zy haar terstond na beneden digt t'zamen, zoo dat men van het onderste purper niet zien kan. Dit doed een taksken alleen, als men het zoetjes aanraakt, maar als men 't harder aantast, of met zand bestrooid, dan sluiten alle blaadjes aan de gebeele plante toe, die dan als verdord staat, en zoo staan blyft, tot dat de mensch, of beest een kleene poos weggegaan is, dan breiden zy hun weederom uit. By nacht, regenweer, en wind staan zy ook geslooten, en men bemerkt de sluitende eigenschap op de eene tyd en aan de eene plante meer dan aan de andere, namentlyk 's morgens voor acht uuren staan zy op 't weeldrigste, als zynde eerst door der Zonnestralen uitgerekt, en konnen als dan een stootje verdragen, zonder dat zy zoo ligt toesluiten. Zoo sluiten haar ook traagelyk alle die van oude plantjes, als of zy het aanraaken beter gewend waren dan de jonge.

Radix quodammodo illam Calappi imitatur, compoſita enim eſt ex congerie multarum fibrillarum, quarum craſſiſſimæ verrucoſæ, ſeu nodoſæ ſunt, quæ porro in multos quaſi extenduntur pilos. Sponte quidem creſcit ſub Caricе ad oras viarum, in ſolo duro, & argilloſo, potiſſimum vero; & maxime luxuriat in hortis in nigra, & pingui terra, ubi una alterave plantula conmiſſa quotannis ſeſe propagat per ſemina projecta, ita ut tandem in cunctis horti angulis reperiatur.

Nomen. Latinè *Herba ſentiens*, apud *Chriſtoph. Acoſtam Herba viva*, apud Portugallos *Herba Sentida.* Belgice *Gevoel-kruid.* Apud *Chriſt. Acoſtam* Latine dicitur *Herba amoris*, & apud Indicos luſores magicos. Arabice, & Turcice *Suluk.* Perſis *Soluque.* Malaice *Dann tacol Manuſia*, h. e. hominum timor, & *Daun idop*, h. e. herba viva, aliis Malaienſibus *Curang Curang.* Ternatice *Igo Igo*, h. e. æmulus Calappi. Ex quo Græci *Chamæ-Calappam* derivarent. Alii Ternatenſes hanc itidem vocant *Cage Cage.* Amboinice dicitur *Sië*, quæ etiam alta eſt arbor ſimilia gerens folia, Malaice *Caju Saloacco* dicta. In Hitoea ſenſitiva hæc plantula vocatur *Alaun Mahay*, h. e. *folium vivens.* Javanice *Tsjit Tsjit.*

Locus. In multis Indiæ Orientalis creſcit locis, præſertim in toto tractu Decanæ, Canaræ, & Malabaræ, ac porro in Moluccis, & hic in Amboina ubique plerumque ſponte, uti & circa Hilam in Hitoes ora in campis juxta vias ſub Carice, ubi ſolum eſt durum, & argilloſum, ſed non altior palmâ, ſique effodiatur, & in hortis transplantetur, aliquid ſenſitivæ ſuæ naturæ amittit, aliæ autem plantulæ de novo ibi ex prolapſo propullulatæ ſemine, & ab illa matricis ad unum, vel ſesqui gradum diſtantes, altiores magisque luxurioſæ excreſcunt, quam quæ ad vias ſponte proveniunt, mirum enim eſt, hanc herbam adeo fugere tactum, & tamen ſemper ad vias, & in hortis creſcere circa homines, qua in re convenit cum puellis, quæ amant ſpectari non vero tangi.

Uſus. Apud Gentiles, & Mauros hæc plantula magis ad ſuperſtitionem, & incantamenta, quam ad medicamenta adhibetur, omnino uti *Chriſtoph. Acoſta* ſcribit, ad ſtupratas nempe, & famoſas virgines reconciliandas, ipſarumque pudicitiam reſtituendam, & relictorum amatorum novum recuperandum amorem &c. Ipſe enim *Acoſta* narrat, & declarat, doctum Bracmanem ipſi ſpopondiſſe, ſub conditione magni certaminis ſeſe per hanc herbulam effecturum, ut mulier, quam deſideraret, illum ſequeretur, ille autem tam honeſtus erat, ut haſce artes Chriſtianis vetitas nollet addiſcere, nec ſcriptis ſuis inſerere.

Apud Malayenſes, Æthiopes, ac præſertim Ternatenſes comperi, hanc plantulam ad easdem adhiberi nugas, ac ſpecificam habent plantam ad quasvis amatorias fabulas, ſeu præſtigias, quas omittentes aliquid magis virtuti conveniens in medium proferemus quisquiliis iſtis, nulli uſui inſervientibus, ſic digna eſt planta, quæ in hortis colatur, ut mirificam ejus naturam contemplantes, ingenium noſtrum exerceamus. Non ita quidem caput meum vexare volo, ut cauſſam inveſtigem obcultæ iſtius qualitatis, uti juxta Acoſtæ relatum Philoſophus quidam Indicus fecit, qui hanc detegere non valens in dementiam incidit.

Aliquid tamen garriendum mihi eſt, quum majus in hujus herbæ natura detegam myſterium, quam *Bontius libr. 6. cap.* 32. putat, qui hanc comparat cum filiculis *Trifolii acetoſi*, cum fructibus *Cucumis aſinini*, & herbæ *Noli me tangere* dictæ, quæ omnes res ſunt clauſæ, ac per compreſſionem dehiſcunt, & diſſiliunt, hujus autem plantulæ extenſa foliola longe aliam habent qualitatem, hæc enim petiolis inſident geniculatis, & ſurſum elevatis, inſtar cubitorum minorum, quæ ſi per microſcopia luſtrarentur, ſine dubio comperiremus, ipſorum naturalem ſitum eſſe deorſum ſeſe claudere, uti cubitus noſter id docet, brachium nempe introrſum ſeſe claudere, & flectere oportere. Illorum extenſio ſolummodo efficitur per radios ſolares, qui illos quaſi vi ſurſum elevant, & extendunt, donec aliqua re tacti hac in re perturbentur, ac naturalem ſequentes actum deorſum ſeſe claudant.

Illos

De wortel wil mede na dien van Calappus boom aarden, want zè beſtaat uit een klomp van veele fyne vazelingen, waar van de dikſte wratagtig, of met knobbelen bezet zyn, en voorts in veele baairtjes verſpreid. Het waſt wel in 't wild onder 't ſnygras aan de kanten van de wegen; daar een harde klei grond is, maar liefſt, en weeldrigſt in de tuinen op een zwarte vette grond daar een of twee plantjes gezet zig voorts jaarlyks vermenigvuldigen door 't uitſpringende zaad, zoo dat men 't eindelyk in alle boeken des tuins heeft.

Naam. *In 't Latyn* Herba ſentiens, *by* Chriſtoph. Acoſta Herba viva, *By de Portugeezen* Herba Sentida. *In 't Duits* Gevoel-kruid. *By* Chriſtoph. Acoſta *heeft het nog deze namen in 't Latyn* Herba amoris, *en by de Joques, of Indiaanſche Goochelaars. In't Arabis, en Turks* Suluk. *By de Perſianen* Soluque. *Maleyts* Daun tocol Manuſia, *dat is menſchen vrees, en* Daun idop, *dat is levend kruid, in 't boog Maleyts* Curang Curang. *Ternataans* Igo Igo, *dat is een nabootzer van den Calappus-boom. De Grieken zouden een* Chamæ Calappam *daar van maken. Andere Ternatanen noemen 't ook* Cage Cage. *Onze Amboineezen noemen het* Sië, *het welk anders ook een booge boom is, ſchier met diergelyke bladeren. In 't Maleyts* Caju Soloacco. *Op Hitoe biet het gevoelkruidje* Aylaun Mahay, *dat is* folium vivens. *Javaans* Tsjit Tsjit.

Plaats. *Het waſt in veele landen van Ooſt-Indien, inzonderheid op de gebeele kuſte Decan, Canara, en Malabaar, voorts in de Moluccos, en hier in Amboina, overal meeſt in 't wild, gelyk omtrent Hila, op Hitoes kuſte in 't veld langs de wegen onder 't ſnygras, daar een harde kleigrond is, dog niet boven een hand boog, uitgegraven, en in de tuinen verplant, verlieſt het wat van zyn gevoelende kragt, maar de andere plantjes, die van het uitſpringende zaad voortkomen, en dat niet digt by de moeder, maar een, of anderhalve ſtappen daar van af, werden booger, en weeldriger dan in 't wild met haar volkomen kragten, wonder dat dit kruidje zoo zeer ſchuwd het aanraaken, en nogtans altyd by de wegen waſt, en in de tuinen by menſchen, ſlagtende de Meisjes, die niet willen aangeraakt, nogtans gaarn gezien zyn.*

Gebruik. *By de Heidenen, en Mooren werd dit kruidje meer tot ſuperſtitien, en tooveryen, dan medicamenten gebruikt, t'eenemaal als* Chriſtoph. Acoſta *ſchryft namentlyk om de geſchende, en befaamde maagden te reſtitueeren, hare ſchande te bedekken, en by de afgewekene minnaars nieuwe liefde te verwekken &c. Hy* Acoſta *verhaald, en verklaard zelf, dat een geleerden Bramine hem onder een groote weddenſchap belooft heeft, met dit kruid te wege te brengen, dat een Vrouwsperzoon, die hy begeerde, hem zoude moeten navolgen; doch* Acoſta *was zoo eerlyk, dat hy zulke kunſten onder de Chriſtenen verboden, niet wilde leeren, nog in zyne ſchriften zetten.*

By de Maleyers, Mooren, en inzonderheid by de Ternatanen heb ik bemerkt, dat zy het tot dezelve beuzelingen gebruiken, en houden het voor een toegeeigend kruid tot alle minne-tooveryen, die wy dan overſlaande wat deugdelykers zullen voorbrengen, als 't anders tot niets diende, zoo is het zeker waard in de boven te onderhouden, om het rare meeſterſtuk der natuure te beſchouwen, en ons verſtand te oeffenen. Ik wil myn hooft zoo zeer niet breeken, om de oorzaak van deze verborgene eigenſchap te doorgronden, gelyk na Acoſtas *ſchryven zeker Indiaans Philoſooph gedaan heeft, die dezelve niet konnende uitvinden, daar over gek geworden is.*

Egter moet ik mede wat kallen, dewyl ik meer verborgentheid in dezes kruids natuur bevinde, dan Bontius lib. 6. cap. 32. *meind, het zelve vergelykende met de bouwkens van 't* Trifolium acetoſum, *met de vruchten van* Cucumis aſininus, *en van het kruid* Noli me tangere, *welke alle geſloote dingen zyn, die door het drukken opberſten, maar met deze uitgebreide blaadjes heeft het een ganſch ander gelegentheid, want de blaadjes van dit kruid ſtaan aan hare ſtelen met zodanige knietjes opwaarts verheven, als kleene ellebogen, en als men dezelve door een vergroot glas mogte beſchouwen, zoude men buiten twyffel bevinden, dat haren natuurlyken ſtand is neerwaarts te ſluiten, gelyk onze elleboge uitwyſt, dat den arm inwaarts moet ſluiten. Dat zy nu uitgebreid ſtaan, komt alleenlyk van de Zonneſtralen, die ze als met geweld opwaarts trekken, en uitgebreid houden, tot dat zy door 't aanraaken van eenig ding hier in geturbeerd werden, en hare natuurlyke trekken volgende zich neerwaarts ſluiten.*

Dat

Illos mox langueſcere, ac ſeſe incipere claudere, quum homo, vel animal quoddam ad illos adcedat, cauſſatur per ſubtiles fibrillas, quæ inſtar pilorum in radice obſervantur extenſæ per terram, ac mox perſentientes terræ motum oſcillatorium, quum quis ipſis vicinus ſit, hunc communicant per ſubtilem iſtam fungoſam medullam radicis, & caulis, quæ vim hanc pinnis folioſis tradit, unde ſeſe claudunt.

Per pacatos Solis radios petiolos iſtos, ac foliola extendi, ex eo liquet, hæc nempe per noctem, ac diem tempore pluvioſo, vel procelloſo ſemper clauſa eſſe. Vires hæ quodammodo etiam videntur excitari per luxurioſum, & Mercurialem quaſi ſuccum, qui in vetuſta planta parum exſiccatus eſt, quum & ſenſitiva qualitas maxime inminuitur. Matutino tempore, uti dictum eſt, ſtabiliſſima eſt hæc plantula, quum per Solis radios elevatos reſuſcitata, & calefacta, quam fortiſſime extenſa ſit, qua re fabuloſum peragitur ludibrium, quum pignore certent, per hanc herbam puras detegi poſſe virgines, & a ſtupratis dignoſci, quum talibus perſuadeant a puris non vel tarde, a ſtupratis vero mox claudi. Quas jam pudore adficere volunt, ſub meridiem advocant, quum hominum halitu ſeſe claudat, quæ vero puræ cenſendæ ſunt, matutino tempore experimentum hoc inſtituant.

In re Medica hunc habet uſum: *Loodja* apud Ternatenſes morbus eſt quaſi Phthyſicus, cum aſthmate, & continua pulſatione pectoris prope claviculam, præſertim ſi aliquis præceſſerit motus. Contra hunc morbum totæ quantæ cum ipſa radice eliguntur plantulæ maxime vegetæ, quum ejus nempe foliola intenſe cæruleſcentia ſunt uti in Indigo, has aquæ incoque, vel ſolas, vel cum Halale, quæ Convolvuli medii ſpecies eſt, contra quosvis porro abdominis dolores ac tormina hæ adhibentur plantulæ, quæ Muſæ folio involvuntur, ac ſub cineribus calidis torrentur, quæ edantur cum pauxillo ſucci Lemon Swangi, pro pueris pauxillum aquæ additur, vel ejus radices cum Pinanga maſticantur, ac ſuccus deglutitur.

Hujus herbæ ſapor amaricat uti leguminum: Alii porro ejus uſus ſunt, quos Ternatenſes curatrices revelare nolunt, forte nolentes aliquem ſcire, quam rem ad hanc adhibeant. In ea autem ſunt opinione, hanc herbam ſæpius comeſtam juventutem conſervare. Novi Germanum quendam ducem jam ſeptuagenarium, qui anhelоſus erat, & per potum ſpiritus Vini anxietatem ſentiebat prope ſtomachi orificium, qui gloriabatur ſeſe curatum fuiſſe uſu hujus herbulæ, quique jam erat homo ſtabilis, & vegetæ ſenectutis. Mulierculæ Ternatenſes hanc herbam aquæ incoquunt, qua infantes lavant, ex ipſarum opinione, ut inmunes ſint ab incantamentis. Sic olim quoque Mercurius Ulyſſi demonſtravit herbam Moly contra Circes præſtigias, quod & nunc etiam præſtaret hac herba, puto autem Planetam Mercurium, neutiquam vero corpus Chymicum.

Nunc porro adducemus ſimiles quasdam plantas ab aliis memoratas, & deſcriptas Auctoribus, quarum quædam forte eædem ſunt cum deſcripta, vel parum differunt juxta regionum varietatem.

Herba Mimosa a *Chriſtoph. Acoſta cap.* 56. deſcripta differt a priore *Herba viva*, eſt enim flagelloſa planta, quinque palmas alta, quæ ſeſe ipſam ſuſtinere nequit, ſed proximis adcumbit arboribus, vel muris, caules gerit virides parumque anguloſos, qui ſeſe in longos dividunt laterales ramos, brevibus & vagis ſpinulis armatos, quæ baſin habent amplam uti in Rubo, ſed hæ molliores ſunt, & magis vagæ. Ejus foliola cum illis prioris, vel Filicis feminæ conveniunt, quumque tangantur, ſeſe contrahunt, ac claudunt, ac frutex quaſi emarcidus eſt, donec recedamus, quum ſeſe iterum extendunt, ſed non tam cito, quam in priore. Per noctem ſeſe quoque claudunt, quoque Sol magis fervet, eo magis extenſa, & erecta ſunt hæc foliola.

Flores fructusque non deſcripſit, ſed indicavit ejus foliola per totum diem Solis motum ſequi. Odore, & ſapore cum Liqueritia conveniet, unde & incolæ ejus foliis utuntur contra tuſſim, ad pectus depurandum, & claram reddendam vocem, conducunt quoque contra renum dolores, & ad recentia vulnera curanda, ita ut congenera videatur eſſe *Zagæ* ſpecies *libro* 7. deſcripta.

Hæc

Dat zy nu ſtraks quynen, en haar beginnen te ſluiten, als eenig menſch, of gedierte hun naderd, werd veroorzaakt door de ſubtile vezelen, die men als baârtjes aan de wortel ziet, hun in de aarde uitbreiden, en ſtraks gevoelen het dreunen van den grond, wanneer hun iets naderd, en dat door de ſubtile vooze merg van den ſtam, die de kragt aan de bladdragende ſtelen overzet.

Dat het door de ſtille Zonneſtralen uitgebreid werde, blykt daar uit, dat het 's nachts, en over dag by regen, en windig weêr altyd geſlooten ſtaat. De kragten ſchynen ook meeſt te beſtaan in een jeugdige, en Mercuriaalſche zap, die in de oude plante wat opgedroogd is, wanneer ook de gevoelende eigenſchap merkelyk verminderd. In de Morgenſtonden, als gezegt, vertoond het zig ſtyfzinnig, dewyl het door de opgaande Zonneſtralen verwarmd zynde op 't kragtigſte uitgebreid ſtaat, hier door bedryft men een beuzelagtige kortswyl, weddende dat men aan dit kruid de zuivere maagden kan onderſcheiden van de gecorrumpeerde, de lieden wys makende, dat het by de opregte niet, of lankzaam, maar by de bedorvene terſtond zich ſluite. Die men nu beſchaamd wil maken, moet men tegens de middag daar by voeren, wanneer het zig op den minſten aaſſem ſluit, maar wiens reſpect men behouden wil, moet men in de morgenſtond daar by voeren.

In de Medicyne beeft het dit gebruik: Loodja *is by de Ternataanen een ziekte, als een Teering met korte aaſem, en geduurig kloppen op de borſt, by 't ſleutelbeen, zonderling als men een weinig gegaan heeft. Tegens deze ziekte neemd eenige boompjes van dit kruid met wortel en al uitgetrokken, als zy in haar beſte fleur ſtaan, te weten als de bladeren nog boog blaauw-groen zyn, gelyk aan't Indigo, kookt die in water, of alleen, of met een zoorte Halale (Convolvulus medius) tegen allerhande Buikpyn neemt men dezelve boompjes, bewindze met een Pisſang-blad, braadze wat onder heete aſſche, en eet die dan met een weinig zap van Lemon Swangi, by kinderen doed men water daar by, of knouwd de wortelen met Pinang, en zwelgd den zap in.*

De ſmaak van dit kruid is bitteragtig, gelyk aan de pluk-vruchten: Daar zyn nog andere gebruiken, die de Ternataanſche Meeſtreſſen zoo niet willen openbaren, miſſchien niet willende, dat men 't weeten zal, waar toe zy het gebruiken. Immers zy zyn van gevoelen, dat dit kruid dikwils genuttigd zynde, de jeugd conſerveere. Ik kenne eenen Duitſche Officier, een man doenmaals by de zeventig jaren, die kortaaſemig begon te worden, en door 't drinken van Brandewyn vry wat benouwd, omtrent de krop van de maag, die zig roemde door het gebruik van dit kruid geneezen te zyn, daar by een man was van een vaſte, en gezonde ouderdom. De Ternataanſche vrouwen kooken dit kruid in water, en waſchen daar mede de kinders, het welk na haar gevoelen, tegens alle betooveringe dienen zal. Zoo beeft Mercurius ook eertyds aan Ulyſſes getoond het kruid Moly tegens de toovery van Circe, en men zoude het nog konnen doen met dit kruid, ik verſtaa dan Planeet Mercurius, en geen corpus Chymicum.

Nu zullen wy nog eenige diergelyke planten verhalen by andere Autheuren beſchreeven, waar van zommige miſſchien 't zelfde zyn met het voorige, of een weinig verſchillende na de verſcheidenheid der landen.

Herba Mimosa *by* Chriſtoph. Acoſta cap. 56. *beſchreeven, verſchild van 't voorige* Herba viva, *want het is een rank gewas, vyf palmen hoog, 't welk op zig zelfs niet ſtaan kan, maar tegens de naaſte bomen, of muuren aan leund, het heeft groene niet regt ronde ſtelen, die zig in lange zyde-takskens verdeelen, waar aan men ziet korte, en ydele doorentjes, met breede voetjes, gelyk aan de Braam, doch ydeler, en weeker. De blaadjes gelyken de voorige, of de Felix femina, als men ze aanraakt, ſluiten zy haar t'zamen, en den ſtruik ſtaat als verdort, tot dat men weer weg gaat, dan breiden zy hen weer uit, dog zoo gaauw niet, als het voorige. Snagts ſtaanze ook geſlooten, maar hoe beeter de Zonne ſchynd, hoe weeldriger zy uitgebreid ſtaan.*

Bloemen, en vruchten heeft hy niet beſchreeven, maar dat zyne blaadjes hen den gebeelen dag na de Zonne keeren. Van reuk, en ſmaak zal het met zoethout overeen komen. dies de Inlanders zyn bladeren gebruiken tegens de boeſt, om de borſt te zuiveren, en een klaare ſtem te maken, zy dienen ook tegens de pyn der nieren, en verſche wonden toe te beelen, zoo dat het ſchynd een mede zoorte te zyn van Zaga lib. 7. *beſchreeven.*

Dit

Hæc quoque planta Javæ obvia eſt, longis flagellis juxta ſepes prorepens, parvas gerens vagasque ſpinulas, *Camerungi* ibi dicta.

Caban Cabannan ſimilis forte eſt arbuſcula Javæ, & Baleyæ creſcens, ſed cujus ſtipes ſeſe magis erigit, ac tantummodo ramis incumbit proximis arboribus.

Sic forte etiam cum illa convenit iſta planta, quam *Cluſius* deſcribit in adpendice iſtius *cap.* 56. *Acoſtæ*, quæ adducta fuit ex inſula *St. Juan de Porto Rico*, ſimilia gerens teretia flagella, vagas ſpinulas, & Acaciæ foliola, læte virentia, primo autem progerminantia griſea lanugine obducta ſunt. Siliculæ quoque aderant, quæ globuli erant ex parvis, anguſtis, & ſpinuloſis quaſi foliolis compoſiti, inter quos ſemina locata erant ex plano rotunda, & nigra, in medio parum protuberantia; Rachides vero terram tangentes ex geniculis novas emiſerant radiculas.

Dit gewas vind men ook op Java, met lange ranken langs de beggen kruipende, en met kleene ydele doorentjes bezet, onder den naam van Camerungi.

Caban Cabannan *is miſſchien een diergelyk boompje, op Java, en Baly wasſende, doch met zynen ſtam meer opgeregt, alleenelyk de takken op de naaſte boomen leunende.*

Zoo komt ook miſſchien daar mede overeen dat gewas, 't welk Cluſius *beſchryft in een byvoegzel op 't voorſchreeven* 56. cap. *van* Acoſta, *aangebragt uit het Eiland* St. Juan de Porto Rico, *met diergelyke dunne ranken, ydele doorentjes, en kleene bladeren, als Acacia blydegroen, doch de eerſte uitkomende met een grysachtige wolachtigheid bedekt. Daar waren ook zaadhouwkens by, zynde bollekens van kleene, ſmalle, en als doornachtige blaadjes gemaakt, tuſſchen dewelke lagen plat-ronde, en zwarte zaden in de midden wat verheven; De ryskens daar zy de aarde raakten hadden uit hare knien nieuwe wortels geſchooten.*

Æſchynomene Theophr. libr. 4. cap. 3. deſcripta ab utrisque prioribus videtur differre, dicit enim arborem eſſe ſpinoſiſſimam, folia gerentem Filicis arboreſcentis, vel inſtar plumarum prope Memphis creſcentium, quæ ſeſe contrahunt, acſi exſiccatæ eſſent, quum ab aliquo tangantur, brevi autem poſt relaxantur, ac vireſcunt. Hoc primum detectum fuit ab Apollodoro Democriti diſcipulo, *Plinius* autem *libr.* 24. *cap.* 17. herbam vocat, ubi & alias enumerat, tumque videretur eſſe *Herba viva* in Perſia, India, multisque aliis Aſiæ locis creſcens.

Æſchynomene Theophraſti lib. 4. cap. 3. *beſchreeven, ſchynd van de beide voorgaande te verſchillen, want hy zegt, dat het een zeer doornachtige boom zy, met bladeren als die van de boom-Vaaren, of als veders by* Memphis *waſſende, die hun zelve intrekken, als of zy verdroogden, als ze iemand eens aanraakt, maar kort daar na werden ze wederom groen. Dit is eerſtmaal ontdekt, en beſchreeven door Apollodorus, Democriti diſcipel, maar* Plinius lib. 24. cap 17. *noemd het een kruid, daar hy nog andere kruiden opteld, en dan zoude het gelyken, als of het de* herba viva *was, die in Perſien, Indien, en veele plaatzen van Aſien waſt.*

Anonymos Garciæ libr. 2. *Arom. cap.* 27. deſcripta, eadem eſt cum *Herba viva*, ipſi enim tribuit Polypodii folia, ac luteos flores, foliaque ſeſe claudere, quum tangantur. In Malabara quoque creſcit, ſed indigenum nomen ipſi ignotum fuit, uti & veteres ejus mentionem feciſſe, *Æſchynomenes* enim non recordatus forte fuit.

Anonymos Garciæ lib. 2. aromatum cap. 27. *beſchreeven, is het zelfſte met de* herba viva, *want hy geeft hem de bladeren van Polypodium, en een geele bloeme, ook dat de bladeren haar zouden ſluiten, als zy aangeraakt werden. Het waſt in Malabaar, en den Inlandſchen naam is hem onbekend geweeſt, als mede dat de oude van diergelyke plante zouden gewag gemaakt hebben, zynde* Æſchynomene *hem miſſchien niet in den zin gekomen.*

Indiæ Occidentalis Scriptores ſimilium meminerunt plantarum, ac primo *Franciſc. Lopes de Gomora hiſt. general. Ind. Occid. cap.* 194. & 205. mentionem facit plantæ in Perua creſcentis, cujus folia flacceſcunt, quum tangantur, quæ in Siviliam transmiſſa comperta fuit gerere foliola *Acaciæ Ægyptiacæ.*

In Weſt-Indien beſchryven ons de Autheuren diergelyke planten, voor eerſt Franciſcus Lopes de Gomara in hiſt. general. Indiæ Occidental. cap. 194. *en* 205. *maakt gewag van een plante in Peru waſſende, wiens bladeren verwelken, als men ze aanraakt, dewelke na Sivilien over gezonden, bevonden wierden blaadjes te hebben als de* Acacia Ægyptiaca.

Monardus dicit Peruanas haſce plantas mox in terram procidere, quum tangantur. Altera porro creſcit herba in Perua, ſupra terram extenſa, quæ tacta ſeſe claudit inſtar Braſſicæ capitis.

Monardus *zegt, dat deze Peruaanze planten ſtraks ter aarden nedervallen, als men ze aanraakt. Daar waſt nog een ander kruid in Peru op de aarde uitgebreid, 't welk zig t'zamen ſluit gelyk een koolkop, als men ze aanraakt.*

Pina hui huitzli, ſeu *herba verecunda Euſeb. Nierenberg. libr.* 15. *cap.* 7. deſcripta parum differt ad *Indica herba viva* quoad formam, neutiquam vero quoad proprietatem folia contrahendi; Frutex erit quatuor ſpithamas altus, incurva gerens folia inſtar acinacum, ad quandam diſtantiam remota, quæ & faſciculata quaſi, ſeu ſex numero ſimul locantur haud diſſimilia illis *Iboixochitl.* Caules ejus tenues ſunt, ſpinulis armati, ac radix fibroſa. Flores fructusque gerit parvos echinatos, ac racemoſos quaſi, primo virides, dein luteos. Folia Raphanaceum habent ſaporem, eamque qualitatem, quod ſub caule ſeſe claudant, & contrahant, ſi a quodam homine, vel aëre tangantur. Vocatur quoque *Cocochiatl*, h. e. herba ſomnolenta, quum capiti ſubpoſita ſomnum conciliet, vel quum tacta videatur dormire. Vulgo habetur frigida, ſicca, & adſtringens, & tamen in iſtis regionibus adhibetur ad amorem, & favorem conciliandum.

Pina hui huitzli, *of* herba verecunda *by* Euſeb. Nierenberg. lib. 15. cap. 7. *beſchreeven, verſchild wat van de Ooſt-Indiſche* herba viva *in gedaante, maar niet in eigenſchap van 't blad ſluiten, het zal een heeſter zyn, vier ſpannen hoog, met kromme bladeren, als Sikkels, in zekere ſpatien van malkanderen ſtaande, doch met bosjes, zes in 't getal by malkander niet ongelyk die van* Iboixochitl. *De ſtelen zyn dun, met doorentjes bezet, de wortel vol vezelen. Bloemen, en vruchten draagd het als kleene Eegels, trosgewyze afhangende, eerſt groen, daar na boog-geel. De bladeren hebben een Radysachtigen ſmaak, en die eigenſchap, dat zy haar onder den ſteel te zamen ſluiten, en verſlenzen, als ze eenig menſch, of lucht aanraakt. Het werd ook* Cocochiatl *genaamt, dat is ſlapend-kruid, om dat het onder 't hooft gelegt de ſlaap aanbrengt, of om dat de aangeraakte ſchynen te ſlapen. Het werd gehouden voor koud, droog, en t'zamentrekkend van aart, en egter in die landen gebruikt om liefde, en gunſt te verwekken.*

Indiæ Occidentalis Scriptores ſimilium meminerunt plantarum, ac primo *Franciſc. Lopes de Gomora hiſt. general. Ind. Occid. cap.* 194. & 205. mentionem facit plantæ in Perua creſcentis, cujus folia flacceſcunt, quum tangantur, quæ in Siviliam transmiſſa comperta fuit gerere foliola *Acaciæ Ægyptiacæ.*

In 't zelfde capittel beſchryft by nog een ander kruid, in de Philippinis waſſende, de herba ſentiens *naderkomende, doch nog al verſchillende, hoewel by zegt, dat de Spanjaards die* planta ſentiens *noemen. Dit zal een plante zyn met tien a twaalf regte ſtelen, uit de wortel opſchietende, waar van ieder twaalf bladeren draagd, in vier troupen van malkanderen ſtaande, in de wydte van twee duimen. De bladeren zyn als die van* Lotus urbana, *de bloemen blaauw, eer zy geopend zyn, in de gedaante van een Muſch-tonge, maar de geopende beſtaan uit drie blaadjes: Het werd zodanig ontſteld door het aanraken, en aan-aaſemen van menſchen, dat zoo het de minſte regen maar aanraakt, ſtraks treurig werde, en als ſlapende neervalt, alle andere bladeren aangeraakt zynde, valen insgelyks af, blyvende alleenlyk de bovenſte ſtaan.*

Eodem in capite aliam porro deſcribit plantam, in Philippinis creſcentem inſulis, quæ *herbæ ſentienti* propius adcedit, ſed tamen diverſa eſt, licet dicat, Hiſpanos hanc vocare *plantam ſentientem.* Hæc planta eſt, caules emittens decem, vel duodecim rectos, & e radice ſurſum elevatos, quorum quivis duodecim profert folia, in quatuor ordines poſita ad binorum pollicum diſtantiam. Folia conveniunt cum illis *Lotus urbanæ*, floresque cœrulei ſunt, antequam ſeſe aperiant, linguæ formes, aperti ſeſe extendunt in tria minora petala: Hæc planta adeo quaſi convellitur per hominum tactum, vel halitum, ita ut ſi per minimas aſpergatur pluvias, langueat, & quaſi dormiat, reliquaque folia tacta quaſi decidunt, quorum ſuperiora tantum remanent.

Si

Als

Si caulis, vel ſtipes ipſe vulneretur, vel contundatur, tota procumbit planta, vulnusque nigrum eſt, acſi per ignem aduſtum eſſet. Si vero ligno, vel bacello tangatur hæc planta, nullum perſentit incommodum, ita ut tantummodo agitatur, & conmoveatur per hominum manus, & halitum, nullumque habet in re Medica uſum.

Arbor pudica a *Julio Scaligero exercit.* 181. *ſect.* 28. deſcripta, arbuſcula eſt octo pedes alta, in provincia Pudifera creſcens, quæ hominis, vel animalis acceſſum ſentiens, folioſos ramulos cauli adtrahit, quos iterum explicat, quam primum homo recedit. *Scaliger* quoque in ea eſt ſententia, hoc nempe fieri per ſubtiles quasdam radicum fibrillas, quæ in terra alicujus hominis, vel animalis acceſſum perſentiunt, ad quamnam enim diſtantiam acceſſus hominis in terra detegi poſſit, comperitur, quum per noctem quis aurem terræ admoveat.

Gallica *Antillarum Hiſtoria cap.* 11. conmemorat quoque *herbam vivam* in inſula Tabago creſcentem, ſed juxta deſcriptionem ab illa Indiæ Orientalis differt. Stipitem gerit ſesqui pedem altum, multis cinctum foliis, pedem circiter longum, tres minores digitos latum, denticulatum, uti in Filicibus, ad oras ex viridi, & purpureo variegatum colore, maculisque rubentibus notatum, ex ſtipitis centro flos provenit, ex multis petalis compoſitus fere inſtar florum Calthæ, coloris læte violacei, ſique tractetur, gratum fundit odorem. Ejus natura eſt, ut ſi foliola tangantur, cuncta plantæ flacceſcant, & ad terram inclinent, acſi pedibus calcata eſſent, quoque fortius, vel levius comprimantur, eo citius, vel tardius reviviſcunt quaſi, & in priſtinam ſeſe reſtituunt formam.

Piſo libr. 4. *cap.* 41. binas deſcribit alias *Herbas caſtas*, ſeu *vivas* in Braſilia creſcentes ſub Portugallico nomine *Herba minoſa*, & Braſilico *Caäéo*, ad quem lectores demandamus, quum utræque ſint plantæ ab illa Indiæ Orientalis *Herbæ ſentientis* nimium differentes, tam forma quam natura, & qualitate, quum ſint arbuſculæ flagelloſæ, ac ſpinuloſæ, licet foliorum forma, & ſenſitiva qualitas, quod nempe ad tactum ſeſe contrahant, cum aliis *Herbis vivis* conveniant. Sic quoque ejus altera ſpecies *Silva de Praja* dicta, h. e. herba marina, peculiarem penitus, & miram habet proprietatem, ipſius enim folia certam adferunt mortem; quorum nullum aliud inventum eſt antidotum, quam plantæ radices.

Ternatenſes duplicem ex hac formant *Igo Igo*, marem nempe, & feminam. Mas ipſis dicitur *Herba ſentiens prima*, femina nobis alia eſt herba *libro* 10. deſcripta ſub nomine *Gratioſæ*, atque has forte ſub uno deſcribunt, & comprehendunt nomine, quum utrasque adhibeant amorem conciliandi gratia, atque ut aliquis alii gratus ſit, quales herbas ſupra etiam enarravimus in capite *Sonchi*, & vocavimus *Oebat Guna*.

Noſtra planta quoque convenit cum *Todda Vaddi Hort. Malab. tom.* 9. *Fig.* 19. deſcripta, ubi & tres aliæ obcurrunt plantæ hic ignotæ, quæ qualitatem etiam habent folia ſua contrahendi.

Als men den ſtam zelfs kwetſt ofte kneuſt, zo valt de gebeele plante om ter aarden, en de wonde werd ſwart, als of ze van vuur gezengd was. Zy gevoelen geen letſel. Als men ze met een boutje, of ſtokje aanraakt, wordende alleenlyk ontſteld door 's menſchen hand en aaſemen, en hebben geen gebruik in de Medicyn.

Arbor pudica *van* Jul. Scalig. exercit. 181. ſect. 28. *beſchreeven, zal een boompje zyn van* 8 *voeten boog, in de provintie Pudiferam waſſende, en het naderen van eenig menſch of gedierte gevoelende, zo trekt 't zyne geblaade takjes tegens den ſtam aan, en breid die weder uit, zo dra de menſch weggaat.* Scaliger *is ook in dat gevoelen, dat dit geſchied door eenige ſubtile veſelen der wortelen, dewelke in de grond het aannaderen van eenig menſch gevoelen, want hoe ver de gang van eenig menſch op de grond gevoeld kan worden, bemerkt men, als men by nacht met een oor op de aarde legt.*

De franſe Hiſtorie van de Antillas cap. 11. *beeft ook de* herba viva *op het eiland Tabago waſſende, dog volgens de beſchryvinge van de Ooſt-Indiſche verſchillende. Het heeft een ſtam* 1½ *voeten boog, omgeven met veele bladeren ontrent een voet lank,* 3 *kleene vingers breed, geſneden of getand gelyk aan de Varen, ontrent de kanten groen gemengd met purper, en lichte roode plekken, uit de midden des ſtams komt een bloeme voort, uit veele blaadjes gemaakt, ſchier als de Goudsbloemen, licht violet van coleur, en als men ze handeld, goed van reuk. Zyn natuur is, dat als men de blaadjes aanraakt, zy alle t'zamen aan de planten ſlap worden, en nederzakken na de grond, als of zy getrappelt waren, en na dat men ze hart of zagt aanraakt, komen zy lankzaam of ſpoedig weêr in haar oude poſtuur.*

Piſo libr. 4. cap. 41. *beſchryft nog* 2 *andere* Herbas caſtas *of* vivas, *in Braſil waſſende onder den Portugeezen naam* Herba minoſa, *en den Braſiliſchen* Caäéo, *waar heen wy den Lezer wyzen, dewyl het alle beide planten zyn van de Ooſt-Indiſche* Herba ſentiens *al te veel verſchillende zo in gedaante als in eigenſchap, want het ſlingerende en doornagtige boompjes zyn, hoewel ze in fatzoen der bladeren en het ſluiten der zelve op eenig aanraaken met andere* Herbæ vivæ *overeenkomen. Zo is ook zyne* 2*de ſoort in 't byzonder* Silva de Praja, *dat is ſtrandruigte genoemt, van een gantſch byzondere en wonderlyke eigenſchap, want deszelfs bladeren zyn een dodelyk venyn, daar men geen ander tegenbaat toe gevonden heeft als deszelfs wortelen.*

De Ternatanen maken tweederley Igo Igo, *Manneken en Wyfken daar van. Het Mannetjen noemen zy het* eerſte Herba ſentiens, *en het Wyfken is by ons een ander kruid, en* libr. 10. *beſchreeven onder den naam van* Gratioſa, *zynde misſchien daarom onder eenen naam begreepen, om dat zy dezelve alle beide gebruiken om liefde te verwekken, en iemand aangenaam te maken, diergelyke kruiden wy hier boven in 't capittel van* Sonchus, *en* Oebat Guna *genoemt hebben.*

Deze heeft eenige overeenkomſt met Todda Vaddi *in* Hort. Malab. part. 9. Fig. 19. *beſchreeven, alwaar men nog* 3 *andere hier onbekende Planten vindt, dewelke de eigenſchap hebben om haare bladeren te ſluiten.*

OBSERVATIO.

Licet elegantis hujus plantulæ foliola ea gaudeant qualitate, ut ſenſitiva quaſi ſeſe inſtar *Mimoſæ*, ſeu *herbæ vivæ* ad tactum contrahant, & claudant, non tamen ad hoc pertinet genus, uti flores, ac ſiliculæ ejus ſeminales, hoc ſatis declarant, quæ ſi examinentur, adparet veram *Oxalis* eſſe ſpeciem, atque hinc mihi dicitur Oxys Indica, Tamarindi foliis, floribus umbellatis in *Theſ. Zeyl. p.* 178. & Oxalis lutea floſculis, & ſeminibus, quæ herba ſentiens BONTII, & Herba viva ACOSTÆ *Muſ. Zeyl. pag.* 5. & 37. & Oxys Indica, non acida, Tamarindi foliis, ſentientibus, umbellatis, floribus in ſummo pediculo luteis, umbellatis. Domini *Garcin.* & Acetoſella herba, Mimoſæ foliis, ſentiens, *Herbar. Herm.* &c. in *Theſ. Zeyl.* reliquos vide Auctores, & Synonyma. Hujusque plantulæ icon ſupra *Tab.* 104. *Fig.* 2. eſt expreſſa.

AANMERKING.

Of ſchoon de blaadjes van dit fraaje plantje die hoedanigheid hebben, dat zy zig op het aanraken als de *Mimoſa*, ofte het *levendig kruid* te zamentrekken, en ſluiten, zoo behoort egter dit plantje niet tot dat geſlagt, gelyk de bloemen, en zaadhuisjes zulks klaarlyk aantoonen, welke indien ze onderzogt werden, zoo bevind men, dat het een egte zoort zy van de *Oxalis*, en hierom werd ze van my genaamt Indiſche Oxys, met bladeren van de Tamaryn, en de bloemen in een dol ſtaande. in de *Theſ. Zeyl. p.* 178. en geele Oxalis, zoo aan bloemen, als zaden, welke is het gevoelige-kruid van BONTIUS, en de levendige plant van ACOSTA in het *Muſ. Zeyl. p.* 5. en 37. en de Indiſche Oxys, niet zuur, met de bladeren van de Tamaryn gevoelig, en in een dol ſtaande, met bloemen in het opperſte der ſteeltjes in een dol ſtaande, en geel van de Heer *Garcin.* en het Acetoſella-kruid, gevoelig, en met bladeren van de Mimoſa van het *Herbar.* van *Herman.* &c. in de *Theſ. Zeyl.* ziet de overige Schryvers, en Benamingen. De Figuur van dit plantje werd boven op de 104 *Plaat*, *Fig.* 2. gevonden.

CAPUT OCTOAGESIMUM.

Tulipa Javana.

HIc flos primum ex Batavia in Amboinam delatus eſt, qui ad Tulipæ ſpecies refertur, licet hujus planta nondum flores producens adeo ſimilis ſit Amboinenſi radici toxicariæ, ut ejus anguſtifolia ſpecies haberetur. Cæterum Tulipæ more creſcit, ejus enim radix bulbus eſt rotundus, & regularis, pugno major, externe ſimilibus extenuibus pelliculis, & interne ex craſſiuſculis, albis, & ſuccoſis lamellis compoſitus inſtar Cepæ, atque in inferiore ſua parte ſimiles gerit craſſas, & breves fibrillas, ſique diſſecetur, nauſeoſum præbet odorem, perfecte inſtar radicis toxicariæ.

Ejus ſtipes ſemi pedem altus eſt, antequam in folia explicetur, annulis, ſeu nodis quibusdam diſtinctus, qui per decidua formantur folia, rotundus porro, binos tresve digitos craſſus, immo in vetuſtioribus plantis craſſior. Tumque ſeſe extendit in ſex octove longa folia, gladiformia, multoque majora quam in ulla Tulipa, ſed minora quam in radice toxicaria. Suntque a binis cum dimidio ad tres pedes longa, transverſalem palmam lata, magnum habentia nervum medium, qui digiti latitudinem habet, & infra protuberat, acute deſinens, ſupra vero canalem format; folia autem hæc colore glauco, & oris ſinuoſis cum illis Tulipæ conveniunt, ſuntque per longitudinem ſtriata, ac præter ſubtiles venas unum alterumve habent craſſiorem nervum, qui non ad apicem excurrunt, ſed ſenſim diſparent.

In hiſce inſulis rariſſima ſuos profert flores, atque ultra annum nil niſi folia gerit. Sæpe etiam fit, ut licet hic ſtipes pedis craſſitiem obtineat, in ſuperiore tamen parte putreſcat, ac cuncta dejiciat folia, unde nil remanet quam tuber quoddam ſupra radicem, quod ſubſequentibus ſiccis menſibus novum emittit ſtipitem, qui annum requirit, antequam ejus folia perfecta ſint. Hujus ſerotinæ ſterilitatis cauſſam puto eſſe copioſas pluvias, quæ hic in Amboina cadunt, quales forte in naturali loco, ſeu patria non ita patitur.

Sin itaque Solo arenoſo humido, ac Soli bene expoſito locetur, tum ſenſim non ex plantæ centro, ſed ad latera e radice ſimplex rectusque excreſcit caulis, tres pedes altus, pollicem craſſus, ex rotundo parum compreſſus, ac planus, qui in vertice longam gerit vaginam, ex binis tenuibus, & ex viridi flaveſcentibus foliis compoſitam, quæ ſeſe aperiens flores exhibet non omnes ſimul, ſed ſucceſſive excreſcentes, quorum quivis peculiari inſidet pedunculo, ſuntque ab octo ad duodecim numero, in binos tresve ordines diſtincti.

Flos ipſe componitur ex petalis forma Liliorum alborum, colore Tulipārum, apertus enim inſtar campanæ extenditur, cujus nempe petala ſuperius ample ſunt extenſa, inferius vero ſenſim, & acute anguſtata, atque hic non erectus pedunculo inſidet, ſed parum ad latera inclinat. Quodvis vero petalum ultra quatuor pollices longum eſt, unum latum, craſſiuſculum, externe nervo medio, ſeu dorſo notatum, ubi & ex purpureo rubet colore, ab utraque vero parte ad oras album eſt, quod quodammodo Tulipæ petalum refert, externaque rubedo ad internam etiam tranſit partem, ubi magis purpuraſcit.

In floris centro ſex firma adparent ſtamina in fundo lutea, in medio alba, ac ſummo purpurea, quodvis vero antheram gerit, uti in Liliis, ſed ipſius forma magis incurva eſt, inſtar ſemi Lunæ, quæque obducitur farinâ craſſâ, flavâ, & viſcoſâ. Atque hæc ſtamina non laxe flori inpoſita ſunt, ſed quodvis inplantatur quaſi peculiari ſuo petalo, ſeptimum vero piſtillum eſt nudum, quod erigitur, quum ſex alia introrſum flexa ſint. Ipſius odor dulcis, ſed gravis eſt, accedens ad ſpeciem quandam placentularum ſaccharatarum, quibus Aniſum admixtum eſt, quæque in India Portugallico nomine vocantur *Broa*, atque hic odor quibusdam gravis, & nauſeoſus eſt.

Aper-

LXXX. HOOFDSTUK.

De Javaanſche Tulp.

DEze bloem is eerſt van Batavia in Amboina gebragt, zynde onder de ſoorten van Tulipen gereekend, boewel nog zonder bloeme zynde, met de Amboinſche Spatwortel zoo groote gelykeniſſe beeft, dat men ze voor een ſmalbladige ſoorte daar van zoude aanzien. Ze groeid anders op de manier van een Tulipe, want de wortel is een ronde welgeſchikte bol, grooter dan een vuiſt, buiten met diergelyke dunne buiden, en binnen uit dikagtige, witte, en zappige ſchilfferen gemaakt als een Ajuin, aan 't onderſte met diergelyke dikke en korte vaſelingen, als men ze opſnyd walgelyk van reuk, regt als onze Spatwortel.

De ſtam is een halve voet hoog, eer hy zig in bladeren verdeeld, met eenige leden of trappen onderſcheiden door de afgevallene bladeren gemaakt, rond, 2 en 3 vingers dik, en aan de oude ſtruiken meer. Als dan breid ze zig uit in zes of agt lange bladeren als ſweerden, veel grooter dan aan eenige Tulipe, doch kleender dan aan de Spatwortel. Zy zyn van 2½ tot 3 voeten lank, een dwers hand breed, met een groote middelzenuwe, wel een vinger breed, beneden uitbuilende, en na vooren toe ſcherp, boven een geute formeerende, aan de Zeegroene coleur en bogtige randen komen ze met de Tulipen overeen, zynde in de lengte geſtreept behalven de fyne aderen, noch met 1 of 2 dikkere Zenuwen, dewelke niet tot aan de ſpitze raaken, maar onderwegens zig verliezen.

In deze Eilanden brengt het zyne bloeme zeer zelden voort, ſtaande meer dan een jaar niets dan bladeren voortbrengende. Het gebeurd ook dikwils, ſchoon den ſtam al een been dik geworden is, dat hy boven in't hert verrot, en alle bladeren afwerpt, ſchietende niets over dan een ſtomp boven de wortel, het welk dan in de volgende droge Mouſſon een nieuwe ſtam voortbrengt, die al weder een jaar vereiſcht, eer hy zyne volkome bladeren heeft. De oorzaake van deze traagheit en onwille giſſe ik te zyn den veele regen, die hier in Amboina vald, den welken misſchien het in zyn Vaderland niet gewend is.

Als het nu in een vogtige zandgrond en wel ter Zonne ſtaat, zo brengt het eindelyk niet uit de midden des ſtruiks, maar ter zyden uit de wortel een enkelden regten ſteel voort, 3 voeten hoog, een duim dik, uit den ronden wat plat gedrukt, aan wiens top men een lange ſchede of booſe ziet van 2 dunne en bleekgroene blaaderen gemaakt, dewelke hun openende vertoonen de bloemen niet teffens maar na malkaar voortkomende, ieder op een byzonder ſteel tot 8 a 12 in 't getal in 2 en 3 ryen verdeeld.

De bloeme is gemaakt van bladeren aan fatzoen de witte Lelie, aan ſchildery de Tulipaan gelyk, want de geopende ſtaat als een klok, te weten met de bladeren vooren wyd uitgebreid, en agter ſpits toeloopende, niet regt over eind op haar ſteel, maar een weinig ter zyden geboogen, ieder blad is ruim vier duimen lank, een duim breed, dikagtig, met een middelzenuwe of rugge, en aldaar purper-rood, maar te wederzyden langs de kanten wit, het welk zoo wat na een Tulipaan aarden wil, en de buitenſte roodigheit ſchynd van binnen door, zoo dat ze binnen niet meer dan peers is.

In de midden ziet men zes ſtyve draden op de grond geel, in de midden wit, en boven peers, ieder draagende een dwers balkje gelyk de lelien, dog meer gekromd, van fatzoen als een halve maan, met een geel grof en kleverig meel bezet. Zy ſtaan niet los in de bloeme, maar ieder ſteekt in de ſchoot van zyn blad, en het zevende ſtilettje is zonder nop, het welk regt over eind ſtaat, maar de andere zes zyn inwaarts gebogen. De reuk is geil-zoet, trekkende na een ſlag Zuiker-koekjes, daar Anys onder is, in Indien met een Portugeeze woord Broa *genoemt, dog welke reuk zommigen zwaar en walgelyk voorkomt.*

De

Aperti hi flores, quorum modo bini tresve ſimul ſeſe aperiunt, per multos dies continuos vigent, quum marceſcunt, ac ſociis ſortem relinquunt, quum prius per diuturnum vigorem priorem florendi tarditatem quaſi reſarciverint. Poſt florum lapſum, cuivis pedunculo, cui flos inpoſitus fuit, increſcit craſſiuſculum tuber, quod in bulbos quaſi ſeminales explicatur, qui formam fere habent eandem, quam radix toxicaria profert intus repleti ſimilibus officulis, externe diu virentes, hiſce vero in terris rari perfecti ſunt.

Radix ſeu bulbus ob lentum ſuum ſuccum adeo durabilis, & vegetativus eſt, ut ultra annum in domo ſervari poſſit integer, cujus exterior modo pellicula exſiccatur, ſed interna ſubſtantia vegeta eſt, novumque emittit ſurculum. Bulbique porro ſubtus novas proferunt, undique, & laterales proles, uti Lilia, & Tulipæ, quæ trasplantari poſſunt, ſi vero relinquuntur, novi iſti bulbuli non rotundi, ſed ad unam partem plani, ſeu compreſſi ſunt. Sic quoque non oportet aliquem ſollicitum eſſe, licet toti pereant frutices menſibus pluvioſis, ita ut nil remaneat, vel conſpici poſſit, de novo enim iterum regerminant.

Nomen. Nullo alio innotuit nomine niſi *Tulipa Javana.* Belgico *Javaanze Tulpe*, ac circa annum 1676 hæc planta primum in Amboinam delata eſt, & per prolem ſatis jam multiplicata. Per cognomen autem adparet, patriam ejus eſſe Javam, licet quidam erronee hanc vocent *Tulipam Japanenſem*, curioſi enim ex noſtra natione hanc in Japana detegere non potuerunt, neque ego huc usque ullum ejus Malaienſe, vel indigenum indagare potui nomen.

Uſus ejus huc usque ignotus eſt, ac tantummodo ornamenti cauſſa in hortis colitur, ex ejus odore, & ſapore nauſeoſo concluderem, viribus convenire cum *Radice toxicaria*, de qua vide infra *librum undecimum.*

Aliquando etiam fit, ut bini floriferi caules ſimul ex uno propullulent bulbo ejusdem craſſitiei, ſed inæqualis altitudinis, qui inferius communi pellicula cincti ſunt, inſtar ſacci. Horum altiſſimus primum flores producet, qui primo ſunt coni longi, acuti, & ex purpuro rubentes, ſique exteriores flores jam ſint aperti, interiores adhucdum minores, acuti ſunt coni, anguſtis, & læte virentibus foliolis diſtincti. Quum planta hæc flores ſuos gerat, tum ejus folia multo minora ſunt, breviora, & cum illis Tulipæ magis convenientia.

De geopende, waar van men maar twee of drie te gelyk ziet, blyven veele dagen na malkander in haare fleur, daar na verſlenzende, laaten zy haare Makkers ook een beurt, als of zy met haar lange vertoeven haar voorige traagheit wilden inbrengen. Na haar afvallen, ziet men onder ieder ſteel, waar op de bloeme geſtaan heeft, een dik voetje, waar uit de Zaadbollen worden, ſchier geformeerd als die aan de Spatwortel, binnen met diergelyke korls uitgevuld, van buiten langen tyd grasgroen blyvende, dog hier te lande komen weinige tot volkomenheit.

De wortel is wegens haar taaije zap zoo durabel en levende, dat men ze over 't jaar in de huizen goed kan bewaaren, waar aan ſlegts de buitenſte ſchelle verdroogt, het binnenſte goed blyft, en een nieuwe ſcheute voortbrengt. Daarentegen brengen de bollen van onderen nieuwe aanwaſſen ter zyden voort, gelyk Leliën en Tulipen, die men verplanten kan, maar als men ze daar aan laat, zoo worden de nieuwe bollen niet rond, maar aan de eene zyde plat of gedrukt. Zoo beboeft men ook niet bekommerd te zyn, al vergaan de gebeele ſtruiken in de regenmaanden, zoo dat men niets meer daar van bekennen kan, want zy ſchieten al weder uit.

Naam. *Ze is met geen ander naam bekend dan* Tulpa Javana. *In 't Duits* Javaanze Tulipe, *en omtrent het jaar 1670 eerſt in Amboina gebragt, en met haare afzetzels nu genoegzaam vermeerderd. Uitwyzende de bynaam moet ze oorſpronkelyk op Java te vinden zyn, hoewel ze zommige abuſivelyk* Japanſe Tulipe *noemen, want de Curieuſe van onze Natie hebben ze in Japan niet konnen vinden, en ik hebbe ook tot nog toe geen Maleytſe of Inlandſe naam kunnen uitvraagen.*

Gebruik. *Van haar gebruik is ook nog niets bekend, word dierhalven maar tot cieraad in de Tuinen gebavend, getuigende den walgelyken reuk en ſmaak zoude ik oordeelen, dat ze in kragten veel overeenkomen met onze ſpatwortel of* Radix toxicaria, *waar van ziet hier na* lib. 11.

Het gebeurd ook, dat twee bloemdraagende ſtelen uit eene bol voortkomen van gelyke dikte, maar ongelyke boogte, en beneden met een gemeen velletjen als een zak omgeeven. De hoogere zal zyn bloeme eerſt voortbrengen, dewelke eerſtelyk zyn lange ſpitze en purper roode kegels, en als de buitenſte bloemen open ſtaan, zo zyn de binnenſte nog kleene ſpitze kegels, met ſmalle en lichtgroene blaadjes onderſcheiden, wanneer de ſtok bloemen draagt, zoo zyn de bladeren veel kleender, korter, en de Tulipe bladeren gelyker.

In *Auctuario* hæc adduntur.

Fructus ejus plerumque unus alterve, raro tres uno in caule perfecti ſunt, in quibus nulla inveniuntur officula, ſed ſicca, & albida caro, ex magnis ſegmentis compoſita, & ſibi nexa. Inveni etiam quosdam *Limonis Nipis* magnitudinem habentes, ad unam partem rotundos, & gibboſos, ad alteram concavos, ac variis tuberculis auctos, externe autem obducti erant tenui, & viridi pellicula. Caro autem horum interna ſolida erat, & integra, in nulla ſegmenta diſtincta, vel diviſibilis.

In het *Auctuarium* werd dit 'er by gedaan.

De vrugten komen meeſt een of twee, zelden drie op een ſteel tot volkomentheit, binnen vind men geen korrels, maar een droog en witagtig vleeſch, uit groote klonters aan malkander vaſt zittende. Dog ik heb 'er gevonden in de grootte van een Lemoen Nipis, *aan de eene zyde rond en bultig, aan de andere bol, en met verſcheide bulten bezet, buiten waren ze bekleed met een dun en groen vliesje. Maar binnen was een doorgaand maſſief vleeſch in geene klonteren deelbaar.*

Tabula Centeſima Quinta

Tulipam exhibet *Javanam* cum ejus *fructibus* AA *ſeparatis.*

De Hondert en vyfde Plaat

Vertoont de *Javaanſche Tulp*, met deszelfs *vruchten* AA *afzonderlyk.*

OBSERVATIO.

Genus hoc hodie *Amaryllis* vocatur, eſtque Amaryllis ſpatha multiflora, corollis campanulatis æqualibus, genitalibus declinatis *H. Cliffort. p.* 135. Huicque plantæ proximum eſt Lilium Americanum puniceo flore Bella donna dictum *Herman. Parad. p.* 194. ubi icon, ſed cujus flores non tam profunde diſſecti, & oblongiores ſunt, unde forte ejus varietas.

AANMERKING.

Dit geſlagt werd hedendaags *Amaryllis* genaamt, en is de Amaryllis met een veel bloemige knop, en gelyke klokvormige bloem-kranzen, met afwykende voorteelzels, of afzettingen, in de *H. Cliffort. p.* 135. met deze plant komt het naaſt overeen de Americaanſche Lelie, met een purpere bloem Bella donna genaamt van *Herman. Parad. p.* 194. alwaar ook deszelfs Figuur is, doch wiens bloemen niet zoo diep ingeſneeden zyn, en lankwerpiger, waarom mogelyk hier van een verandering is.

CAPUT OCTOAGESIMUM PRIMUM.

Arum Indicum ſativum. Aira Negry.

ARum in India majorem præbet uſum quam in Europa, unde ejus ſpecies paulo amplius deſcribam, cujus quinque hic obſervantur, quarum prima eſt *Arum ſativum majus*, ſecundo *Arum ſilveſtre*, tertio *Arum Ægyptiacum*, quarto *Arum minus*, ſeu *Ariſarum*, quinto *Ariſarum eſculentum*.

Arum ſativum majus iterum ſubdividitur in tres ſpecies, quæ nullo alio modo differunt, quam colore petiolorum, & venarum, unde ſub una forma has deſcribemus, aliis autem ſingulis peculiare tribuemus caput.

Primo *Arum ſativum* planta eſt, octo decemque pedes alta, cujus ſtipes pedis craſſitiem habet, aliquando ad quandam partem erigitur, ad trium nempe pedum altitudinem, potiſſimum vero terræ incumbit, & ad extremam tantum partem parum ſeſe erigit, quæ ſpecies melior cenſetur, tumque ejus ſtipes loco radicis adhibetur, quæ ſeſe in terra mox dividit, & extendit in craſſas fibrillas, uti Calappus, atque quo usque terræ incumbit ejus ſtipes, ſimiles ipſi inplantat, & infigit fibrillas. Hic itaque ſtipes tam procumbens quam erectus in multos videtur eſſe diſtinctus annulos, qui formantur ex deciduis foliis, quorum fuſcæ pelliculæ inſtar vaginarum illum cingunt, in quo hic & illic ampla conſpiciuntur tubercula, ſeu verrucæ magnitudine nummi inperialis, quibus inſident acutæ papillæ, quæ novæ ſunt gemmæ, cum verrucis abſcindendæ, & transplantandæ.

Huic ſtipiti craſſi inſident rami, in orbem poſiti, inferius brachium craſſi, & ad internam partem inſtar canalis excavati, qui ſeſe invicem ambiunt: Longitudinem habent trium cum dimidio, ac quatuor pedum, quo usque nudi ſunt, horumque inferior pars tantummodo ſulcata eſt oris reflexis, ſuperior dimidia pars rotunda eſt, firma, ac vix inferioris dimidiam habet craſſitiem, herbaceæ plerumque ſubſtantiæ, quivis vero hic ramus, ſeu petiolus ingens ſuſtinet folium, formam habens Europæi Ari, ſed multo majus, quum proximum ſit illi Muſæ, atque omnium plantarum maximum, tres cum dimidio, immo quatuor pedes longum, ac quatuor ſpithamas latum, transverſaliter diſtinctum novem, ac decem craſſis, robuſtis, & paralleli coſtis, ad inferiorem partem protuberantibus ad digiti craſſitiem, ipſorum interſtitia ſimilibus, ſed minoribus venis pertexta ſunt, quoque hæ ſint rectiores, eo magis domeſtica, ac mitis hujus plantæ natura cenſetur, quo vero majores, ac plures ſunt ipſorum vortices, eo acrior, & magis ſilveſtris hæc planta eſt.

Procumbens ſtipes, ſi caput ſuum elevet, ſimul adtollit quandam fibrillarum partem, quæ undique inſtar chordarum tenſæ ſunt. Hi itaque caules, ac coſtæ differentiam conſtituunt trium ſpecierum, nigræ nempe, fuſcæ, & albæ varietatis. Harum prima, & optima eſt, cujus caules in inferiore, ſeu rotunda parte ex fuſco nigricant, ad ſuperiorem partem ſenſim pallidiores, ſeu fuſciores, ejusque folia adeo intenſe viridia ſunt, ut e longinquo videantur eſſe nigricantia, ac ſimul glabra.

Secunda ſpecies cum prima quoad formam convenit, cujus caules ſubtus fuſci ſunt, ac talibus lineis, ſeu venis diſtincti, & maculati, ſuperius autem virides, ac coſtæ albicantes. Tertia, ac viliſſima ſpecies cunctos gerit caules albicantes, ſeu pallide virentes, foliorumque venæ plurimos habent vortices, atque hæc ſpecies acerrimum habet ſaporem, minusque apta eſt ad cibum; contra binæ priores minus acres ſunt in caule, immo fere nullam habent acrimoniam, ſi rite colantur circa ædes in molli ſolo. ſi vero crudæ guſtentur, notabilem quandam exhibent acrimoniam, quam mites etiam colantur, nullum vero in faucibus excitant ardorem, uti noſtrum Arum, vel tertia alba ſpecies, ſi ſilveſtris ſit.

Tene-

LXXXI. HOOFDSTUK.

De Indiſche tamme Arum.

ARum *beeft in Indien meer gebruik dan in Europa, daarom moet ik zyne zoorten wat uitvoerlyk beſchryven, deelende het zelve in* 5 *zoorten, als* 1 grote tamme, 2 wilde, 3 Ægyptiſche, 4 kleen Arum, *of* Ariſarum, 5 Ariſarum eſculentum.

Het grote *en* tamme *werd wederom onderdeeld in* 3 *zoorten, niet anders verſchillende, dan in de koleur der ſtelen en aderen, dies wy ze onder eene gedaante beſchryven zullen, gevende de andere elk een byzonder Hooftſtuk.*

1 Arum Sativum *werd een plante* 8 *a* 10 *voeten hoog, waar van de ſtam in de dikte van een been, zomtyds een ſtuk weegs overeind ſtaat,* 3 *voeten hoog, maar meeſt ter aarde leggende, en aan 't einde zich een weinig oprechtende, welke zoorte men voor beter houd, en dan werd de ſtam voor de wortel genomen, dewelke zich in de aarde ſchielyk verſpreid in dikke vaſelingen, gelyk den Calappusboom, en ook zoo verre als by legt met diergelyke vaſelingen zich in de aarde vaſt maakt, dezen ſtam nu zoo ſtaande als leggende ſchynd in veele leden verdeeldt te zyn, dewelke de afgevallene bladeren maken, wiens bruine buiden als lappen hem omgeven, daar aan ziet men hier of daar breede knobbelen of wratten in de grootte van een ryksdaalder, en daar op ſpitſe teepels, het welk nieuwe uitſpruitſels zyn, die men met de wratten afſnyden en verplanten kan.*

Op dezen ſtam ſtaan de grove takken in de rondte, beneden een arm dik, en aan de binnen zyde geutswyze uitgebold, waar mede zy malkander omvatten. Zy zyn in de lengte van $3\frac{1}{2}$ *en* 4 *voeten blood, doch de onderſte helft is maar gegeut met omgeworpene kanten, de opperſte helft is rond, maſſief, en pas half zoo dik, doorgaans van kruidagtige ſubſtantie, ieder draagd een groot blad van gedaante het Europiſche Arum gelyk, maar veel groter, als zynde naaſt dat van Piſſang, het grootſte onder alle planten, van* $3\frac{1}{2}$ *tot* 4 *voeten lang, en* 4 *ſpannen breed, overdwers doorreegen met* 9 *of* 10 *dikke, grove, en parallele ribben, beneden wel een vinger dik uitbuilende, haare tuſſchenplaatzen zyn met diergelyke doch mindere aderen doorweven, en hoe regter deze zyn, hoe tammer en beter van aard de plante gehouden werd, maar hoe meer dat zy hun krullen in wervels, hoe ſcherper en wilder de plante is.*

De leggende ſtam, als by zich met zyn hooft oprecht, zoo trekt by een party van de vaſelingen met zich op, die dan rondom geſpannen ſtaan als ſnaaren. Deze ſtelen en ribben nu maken den onderſcheid van de drie zoorten, ſwarte, bruine, en witte. De eerſte en beſte zoorte is, wiens ſtelen aan de onderſte of ronde zyde uit den bruinen ſwartagtig zyn, na 't voorſte allenskens ligter of bruinder, de bladeren zoo boog groen, dat zy van verre ſwartagtig ſchynen, en daar by glad.

De tweede zoorte is de voorgaande aan gedaante gelyk, wiens ſtelen van onderen bruinagtig zyn, of met diergelyke linien digt geſpikkeld, boven groen, en de ribben witagtig. De derde en ſlegtſte zoorte heeft alle ſtelen witagtig, of bleek groen, de aderen aan de bladeren maken de meeſte wervels, en is de ſcherpſte van ſmaak, en min bekwaam tot de koſt, daarentegen de twee eerſte hebben weinig ſcherpigheit in de ſtam, ja ſchier geene, als zy wel gebavend werden omtrent de huizen in een mulle grond, doch kan men merkelyk noch eenige ſcherpigheit gevoelen, hoe tam zy ook zyn, als men ze raauw proeft, maar zy en branden niet in de keel gelyk ons Arum, of ook het derde witte, als het verwilderd.

Het

Tenerum folium in cunctis Ari ſpeciebus eſt cornu convolutum, quod ad unam ſeſe explicat partem. Inter pediculos folioſos ex ſtipitis vertice alterum acutum, & longum excreſcit cornu, anguſtam referens vaginam, ultra ſpithamam longum, excepto pedunculo, cui inſidet, digitum craſſum, ac bifidum. Superior ejus pars, ſex & ſeptem pollices longa eſt, acutam referens caudam, ſeu canis penem, quod ſeſe ad latera explicat inſtar vaginæ, intus aliam exhibens caudam, ex plurimis quaſi granulis compoſitam, albeſcentis coloris inſtar eboris, circa apicem vero ruffi. Inferior ejus pars oblongus nodus, ſeu tuber eſt, ſacculum referens cum anguſto collo, ſuperiori nexum parti, in hoc alius conſpicitur corymbus ſuperiori nexus, quatuor transverſales digitos longus, arcte cinctus majoribus granis, ſeu officulis Piſa referentibus, quæ alba ſunt, & punctulum nigrum ſuperius habent, farina quaſi adſperſa.

Het jonge blad aan alle zoorten van Arum is een lange t'zamen gerolde boorn, welke zich aan de eene zyde ontvouwt. Tuſſchen de bladdragende ſtelen uit het opperſte des ſtams komt een andere lange en ſpitſe boorn uit, als een ſmalle ſchede, meer dan een ſpan lang, behalven den ſteel daar 't op ruſt, een vinger dik, en in tween gedeeld. Het bovenſte deel is zes en zeven duimen lang, gefatſoeneerd als een ſpitſe ſteert, of als een bondspint, het welk zich ter zyden opend als een ſchede, vertoonende van binnen een anderen ſteert, als van kleine greintjes t'zamen gezet, vuilwit als ivoor, doch omtrent de ſpitſe ros: het onderſte deel is een langwerpige knop of ſaksken, met een ſmalle hals aan 't bovenſte hangende, daar in ziet men een anderen tros, aan den bovenſten vaſt, vier dwers vingers lang, digt bezet met groote korls als erweten, witagtig, met een ſwartagtig puntje boven op, en als met meel beſtrooid.

Hæc nunquam penitus rubent, ſed lutea ſunt, ac cum toto racemo marceſcunt, tumque alius excreſcit conus, ita tamen ut aliquando quatuor ſimul in una conſpiciantur planta.

Zy werden nooit volkomen rood, maar wel geel, dan verſlenzen zy met de gebeele booze, en dan komt 'er een ander voor, doch zoo dat men ſomtyds vier te gelyk aan eene ſtruik ziet.

Quum ſuperior hujus vaginæ pars ſeſe aperiat, cauda iſta fortem, ſed haud ingratum fundit odorem, atque hæc vagina frequentius in alba obſervatur ſpecie, quam in binis prioribus, quæ rarius illam proferunt, ſi non rite ſimo inprægnentur, & colantur, atque illæ excreſcentes, quum teneræ ſint, abrumpuntur, ne ſtipes, qui ad cibum deſideratur, nimis emacietur.

Als haar 't opperſte deel van deze bozen opend, zoo geeft den ſteert een ſterken doch geen vuilen reuk van zich, en men ziet deze boozen meer aan 't witte geſlachte, dan aan de twee eerſte, die haar zelden voortbrengen, als men ze niet ter degen meſt, en de voorkomende werden jong afgebrooken, om den ſtam, die men tot de koſt voed, niet uit te mergelen.

Vera hujus plantæ radix ſub terra non craſſa eſt, nec bulboſa, ſed mox ſeſe dividit in albas, craſſas, & longas fibrillas, longe lateque per ſolum ſeſe extendentes. Procumbens ſtipes, qui radicis pars quoque habetur, in quibusdam locis quinque ſexve pedum longitudinem obtinet, ac cruris craſſitiem, externe rugoſus, ex nigro fuſcus, ſiccisque foliis obvolutus, inter quæ dicta tubercula, ſeu gemmæ magna propullulant copia. Interne albus eſt, ac ſiccam habet ſubſtantiam, nullis characteribus notatus, atque hæc pars eſt, quæ ad cibum expetitur.

De eigentlyke wortel onder de aarde is geenzints dik noch bolagtig, maar verdeeld zich ſtraks in witte, dikke, en lange Vaſelingen, verre in de grond zich verſpreidende. De liggende ſtam, die men ook voor de wortel reekend, werd op ſommige plaatſen wel vyf en zes voeten lang, en zoo dik als een dye, buiten ruig, ſwart-bruin, en behangen met dorre bladeren, waar tuſſchen de voornoemde knobbelen en uitſpruitzels met menigte voortkomen. Binnen is hy wit, en droog van ſubſtantie, zonder characteren, en dat is het geene men tot de kaſt nuttigd.

Nomen. Latine *Aron*, & *Arum Indicum ſativum.* Malaice *Bira Negry*, h. e. *Arum domeſticum*; Tres autem ejus varietates cognominantur *Itam*, *Mera*, *Puti*, alii autem in binas hoc tantum dividunt ſpecies, primo nigram, ſub qua fuſca comprehenditur, & ſecundo albam; Ternatice *Kiba.* Amboinice *Hila.* Sinice *Oii*, quod diſtinguendum eſt, ab *Ou*, quod nigrum denotat colorem. Javanice *Sente.*

Naam. *In 't Latyn* Aron, *en* Arum Indicum ſativum. *In 't Maleits* Bira Negry, *dat is* Arum domeſticum; *De derde zoorten zyn bygenaamt* Itam, Mera, Puti, *doch andere verdeelen ze ſlegts in twee zoorten, de eerſte ſwarte, waar onder de bruine begrepen is, en de tweede de witte. In 't Ternataans* Kiha. *In 't Amboins* Hila. *In 't Sinees* Oii, *te onderſcheiden, van* Ou, *'t welk ſwart beduid. In 't Javaans* Sente.

Locus. Hoc domeſticum *Arum* colitur in hortis cunctarum fere aquoſæ Indiæ inſularum, præſertim harum Orientalium regionum, ut & in Moluccis, & inſulis ad Eurum ſitis, ubi Oryza non ita frequens eſt. Circa ædes plantandum eſt in areis, ubi quævis ſordes, projectilia, ac cineres ejiciuntur, ſurculos, & vaginas diligenter abſcindendo, folia autem tam integra ſervanda ſunt, quam fieri poteſt, & cavendum, ne ab Erucis, vel Gallinis decerpantur, alioquin enim ejus ſtipes gracilis eſt.

Plaats. *Dit tamme* Arum *werd geoeffend in de tuinen van meeſt alle eilanden van Water Indien, in 't byzonder van deze Ooſterſche kwartieren, in de Moluccos, en Zuidooſter Eilanden, daar den Ryſt wat ſchaars is. Men moet ze omtrent de huizen planten in de erven, daar men allerhande ruigte, vuiligheit, uitveegzel, en aſſche heen ſmyt, de uitſpruitzels, en vruchtboozen neerſtig afneemende, ook de bladeren zoo heel houden, als men kan, dat ze de Rupſen, en inzonderheit de Hoends niet af eeten, want anders blyft de ſtam maager.*

Tenemmerenſes, & Seruenſes optimam callent artem haſce colendi plantas, qui quotannis caules, ſeu radices adferunt venales, orgyam longas, & crus craſſas in Bandam, & Amboinam. Harum quoque plantarum quædam hic in Amboina plantatæ ſunt, in areis, & prope ædes, quæ ſex ſpithamarum longitudinem, & trium latitudinem in diametro adquirebant, quæque in vertice plures gerebant fructus, ſpithamam longos, quorum caudæ albicabant, uti & inferiora ipſorum officula, ſeu granula, quæ tandem ſine rubedine marceſcebant.

Die van Tenemmer en Serua hebben het beſte verſtand om deze planten op te voeden, brengende dezelve jaarlyks ſtammen of wortelen van een vadem lang, en een dye dik, te koop in Banda en Amboina. Zoo zyn 'er ook van deze in Amboina geplant in de erven, en by de huizen, die zes ſpannen lang wierden, drie ſpannen in de rondte, met veele vruchten, en boven op van een ſpan lang, waar in de ſteerte witagtig bleeven, als mede de onderſte druive of korls, en ten laatſten zonder rood te werden verſlensden.

Usus. Hæ tres ſpecies, ac præſertim binæ priores diligenter coluntur in hortis, & areis ob caulem, qui ad cibum adhibetur. Hic primo depuratur, dein in fruſta ſcinditur, ac primum in aqua ebullitur, quæ abjicitur, dein altera coquitur vice in jure carnium, & apud incolas cum Calappi lympha, qui hunc edunt inſtar coctorum caulium Braſſicæ. In ſegmenta quoque ſcinditur, quæ fricantur in oleo recenti Calappi, vel Canarii, & bonum etiam præbent cibum.

Gebruik. *Deze drie zoorten, doch inzonderheit de twee eerſte werden neerſtig onderhouden in de tuinen en erven, wegens den ſtam, die men tot de koſt gebruikt. Hy werd eerſt ſchoon gemaakt, daar na in ſtukken geſneeden, en eerſtelyk in water opgezooden, 't welk men weg giet, daar na ten tweedemaal gekookt in vleeſch-zoppe of met Calappus-melk by de Inlanders, die het dan eeten als gekookte koolſtronke. Anders ſnyd men 't in ſchyven, en bakt die in verſche Calappus of Canarie-Olie, het welk mede een goede koſt geeft.*

Oportet, ut in Amboina per aliquot excreſcat annos, antequam ejus caulis ſatis ſolidus, & magnus ſit, ut abſcindi poſſit, quo enim vetuſtior eſt, eo minus acrior. Petioli, præſertim nigræ ſpeciei cum cinere conteruntur, ipſorumque cuti inliniuntur, qui Cauſo, ſeu febri ardenti laborant, Malaice *Capialu* dicta, cui delirium junctum eſt, ſi enim æger per hanc frictionem nullum ſentiat pruritum, vel fervorem, tum vera laborat Cauſo, ſeu Capialu, ſi vero pruritum perſentiat, communis ardor eſt totius corporis. Si vero talis æger duram habeat cutim, Arum domeſticum incertum dat experimentum, ſed tum eligendum eſt Arum ſilveſtre ſubſequens.

In Amboina moet het eenige jaren ſtaan, eer het oud en groot genoeg werd om af te ſnyden, want hoe ouder het werd, hoe minder ſcherpigheit daar aan is. De ſtelen zonderlyk van de ſwarte zoorte werden met aſſche gewreeven, en die geenen op de buid geſmeerd, die men oordeeld de brandende koortze te hebben, in 't Maleits Capialu *genaamt, waar ylhoofdigheit onderloopt, want zoo den Patient geen gevoelen van jeuken of brand hier van beeft, zoo is hy met de regte Capialu bevangen, maar zoo hy jeuken daar van gevoeld, zoo is 't een gemeene brand in 't lyf. Als nu de perſoon wat hard van vel is, zoo kan men op de tamme Arum niet vaſt gaan, maar men moet de volgende wilde daar toe verkiezen.*

Tabula Centeſima Sexta

Arum exhibet *Indicum ſativum*, ſeu *eſculentum*.

OBSERVATIO.

Hujus *Ari* plurimæ ſunt varietates, eſtque Arum minus, Nymphææ foliis, eſculentum *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 62. & *Hiſt. Jam. tom.* 1. *p.* 167. *Tab.* 106. *Fig.* 1. ſed ubi ejus folium tantum delineatum eſt. Eſtque Arum acule foliis peltatis ovatis, baſi ſemibifidis, margine integerrimis *H. Cliffort. p.* 435. eſtque Weli Ila *H. Malab. tom.* XI. *Tab.* 22 ubi in nota vocatur Arum paluſtre Malabaricum, folio Nymphææ, radice arundinacea: & forte Arum Americanum latiore folio, radice eſculenta *Plukn. Mantiſſ. p.* 28. &c.

De Hondert en ſesde Plaat

Vertoont het *Indiſche tamme*, ofte *eetbare Arum*.

AANMERKING.

Van deze *Arum* zyn veel byzoorten, ofte veranderingen, en is het kleine Arum, met het blad van de Nymphæa, eetbaar van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 62. en in de *Hiſtor. Jam. tom.* 1. *p.* 167. *Tab.* 106. *Fig.* 1. dog daar het blad maar alleen afgebeelt is. En is de Arum zonder ſteel, met rondagtige bladen, wiens ſtelen tot in het blad doorgaan, maar aan het onderſte half dubbeld ingeſneeden zyn, met heele randen in de *Hortus Cliffort. p.* 435. en is de Weli Ila van het XI *deel Tab.* 22. van de *Hortus Malab.* welke in de Aantekening genaamt werd Malabaarſche Arum, in de moeraſſen groejende, met het blad van Nymphæa, en een rietagtige wortel, en mogelyk de Americaanſche Arum met breeder blad, en een eetbaare wortel van *Pluknet. Mantiſſ. p.* 28. &c.

CAPUT OCTOAGESIMUM SECUNDUM.

Arum ſilveſtre. Bira Utan.

Arum ſilveſtre magis cum Europæo convenit, eſtque etiam in tres ſpecies ſubdiviſum, quarum primum eſt *Arum latifolium*, ſecundum *Arum medium*, ſeu *vulgare*, ac tertium *Arum aquaticum*, quod in ſubſequenti deſcribemus capite.

Primo *Arum latifolium* nil aliud videtur quam degeneratio, ſeu varietas domeſtici, ac tertiæ iſtius albæ ſpeciei, præcedenti capite deſcriptæ, nullo enim alio differt modo, niſi quod hujus folia ſint glabriora, venæque in coſtarum interſtitiis majores formant vortices, ac potiſſimum ſponte creſcit juxta fluminum ripas, in frigidis vallibus. Ejus caulis quoque terræ incumbit inclinans dimidia ſua parte ad brachii circiter craſſitiem, craſſas in terram emittens fibriſſas, uti ſativum, unde nullam ejus ampliorem addemus deſcriptionem, ſolummodo dicens, ſaporem ejus eſſe acerrimum, & mordentem, ac corroſivo ſucco turgidum, unde & hic caulis cibo ineptus eſt.

Secundo *Arum medium*, ſeu Arum ſilveſtre vulgare, omnibus partibus minus eſt, & humilius, ejusque caules binos, ac binos cum dimidio pedes alti ſunt, digitum craſſi, rotundi, ſolidi, & virides, inferius parum excavati, ac ſeſe cingentes.

Ejus folia binos quoque pedes longa ſunt, ſed plerumque breviora, glabra, ac fere ſplendentia. Ipſorum coſtæ ab utraque parum protuberant parte, harumque interſtitia pertexta ſunt multis incurvis venis, re vera vorticoſis. Inter caules bini, tresve, pluresve alii excreſcunt petioli, ſuperius acutum, & incurvum ſuſtinentes cornu, ſeu vaginam, palmam longam, inque binas diſtinctam partes, quarum inferior nodus eſt viridis, ac ſuperior cauda eſt, canis panem referens, quæ tubo anguſto ſibi nexæ ſunt. Superior hæcce cauda ad latus ſeſe aperit, intusque exhibet albicantem uvarum quaſi congeriem, minorem digitum longam, ac craſſam, ex granulis minoribus compactis conpoſitam, quæ adeo farinoſa eſt, acſi ex craſſioribus farinæ granis eſſet conſtructa.

In-

LXXXII. HOOFDSTUK.

De wilde Arum.

HEt *wilde* Arum *komt nader met het Europiſche overeen, en is weder onderdeeld in* 3 *zoorten, de eerſte* Arum latifolium, *de tweede* Arum medium *of* vulgare, *de derde* Arum aquaticum, *het welk wy in 't volgende capittel beſchryven zullen.*

De eerſte Arum latifolium *ſchynd anders niet te zyn dan een verwilderinge van de tamme, en de derde witte zoorte in 't voorgaande capittel, want ze verſchild daar van anders niet, dan dat de bladeren gladder zyn, de aderen in de tuſſchen plaatſen der ribben loopen gekrulder door malkander, en het waſt in 't wild meeſt langs de kanten van de Rivieren in koele Valeyen. De ſtam legt ook gebogen ter aarden met de onderſte helft niet boven een arm dik, en met dikke vaſelingen in de aarde vaſt, gelyk het tamme, dies wy geen breeder beſchryving daar van geven zullen, alleenlyk zeggende, dat het zeer ſcherp en bytende van ſmaak zy, vol van een corroſive zap, en dierhalven tot de ſpyze onbequaam.*

De tweede Arum medium, *of het gemeene wilde Arum, is in alle zyne deelen kleender, en lager, de ſtelen zyn twee en derde halve voeten hoog, een vinger dik, rond, maſſiev, en groen, beneden wat uitgebold, en malkander omvattende.*

De bladeren zyn ook twee voeten lank, doch meeſt korter, glad, en ſchier blinkende. De ribben ſteeken te weerzyden maar een weinig uit, en haare tuſſchen-plaatzen zyn uitgeweeven met veele kroeſe aderen in malkander als werrwels draaijende. Tuſſchen de ſtelen komen twee, drie, of meer andere ſtelen uit, boven een ſpits en krom hoorn of ſcheede draagende, een hand lank, ook in twee deelen verdeeld, te weten in de onderſte groene knop, en den bovenſten ſteert, een bondspint gelykende, met een ſmalle bals aan malkander hangende, het bovenſte opend zig ter zyden, en vertoond van binnen een witagtige druive, een kleene vinger lank, en dik, van kleene korreltjes gemaakt, en zo meelagtig, als of het van groove meel-korls t'zamen gezet was.

De

Inferior uvarum pars in nodo iſto latens ex craſſioribus conſtat granis, acſi plana eſſent Piſa hilo nigro notata, primo viridia, dein vaginæ colorem habentia, quæ ad inferiorem ejus partem aperta minium, ſeu rutilum, ac rubentem, ſplendentemque habent colorem. Quodvis vero cornu interne bina ternave continet oſſicula ſeminalia, paulo majora acinis Uvarum, cum gemma nigra in centro, ac circa hanc quidam adparent radii.

De onderſte druive in den knop ſchuilende is van grover korls gemaakt, als platte erweten met een ſwart oog, eerſt gras-groen, daar na als de ſchede, die zich tot beneden toe openende, minje of vuur rood blinkende is. Ieder korl heeft 2 of 3 ſteentjes of Zaden van binnen, wat grooter als druive-ſteentjes met een ſwart oogje, of centrum, en rondom 't zelve eenige ſtraaltjes.

Inferior caulis pars, ſeu radix ſupra terram elevata, oblique etiam jacet inſtar craſſi farciminis, externe fuſcis obducta pelliculis, & articulata quaſi per decidua folia, interne alba, ſicca, ſaporis acerrimi, & mordentis, quæ per tenues fibrillas ſeſe terræ infigit.

De onderſte ſtam of wortel boven de aarde, leid mede ſchuins als een dikke worſt, buiten met bruine vellen omgeven, en als in leeden verdeeld, door de afgevallene bladeren, binnen wit, droog, zeer ſcherp, en bytende van ſmaak. Met dunne vaſelingen maakt hy zich vaſt in de aarde.

Januario fructus profert, inferius autem tuber diu clauſum eſt, ac granula in eo contenta juſtam adquirunt magnitudinem, antequam vagina hæc ſeſe eo usque aperiat, quum ſuperior interim pars emarcida quaſi dependet. Si hæc ſeſe aperiat, in initio gravem, ac tetrum, ſeu caninum quaſi fundit odorem.

In January vertoond het zyne vruchten, doch de onderſte knop blyft lange geſloten, en de korls daar in gewinnen haar volkomen grootte, eer de ſcheede haar zoo verre opend, wanneer ondertuſſchen het bovenſte deel als verſlenſt hangt. Als ze haar eerſt opend, zoo komt 'er een ſterke, ſchier vuile, of hondsagtige reuk uit.

Nomen. Latine *Arum Indicum ſilveſtre.* Malaice *Bira Utan.* Amboinice *Hila Abbal*, & ſolummodo *Hila.*

Naam. *In 't Latyn* Arum Indicum ſylveſtre. *In 't Maleits* Bira utan. *In 't Amboins* Hila abbal, *en ſlegts* Hila.

Locus. Ad ſilvarum oras creſcit, uti & in campis ſub fruticulis. Quod in ſilvis provenit, ſemper majus, & altius eſt, majoraque gerit folia campeſtri. In Boetona tantæ eſt magnitudinis, ut pro tertia ſpeciei ſativi haberetur, folia gerens tam ampla, ut iis totum obtegi poſſet corpus, quod Europæo cuidam male ſucceſſit, qui in Butonæ fluvio corpus lavans, hoc nudum tegebat recens abſciſſis foliis, quorum ſuccus in corpus depluens hoc adeo exurebat, ut ardor hic vix Calappi lympha exſtingui poſſet.

Plaats. *Het waſt aan de kanten van de boſſchen, en in de velden onder ligt kreupelboſch. Het geene in de boſſchen waſt, is altyd hooger, en grooter van bladeren dan de veldzoorte. Op Boeton vind men 't zoo groot, dat men 't voor de derde van de tamme zoude aanzien, met bladeren zoo breed, dat men 't lyf daar mede bedekken kan, 't welk zeker Europeaan kwalyk bekwam, die zig in de Butonſe rivier aan de waterplaats waſſchende, het naakte lyf met deze verſch afgeſneedene bladeren bedekte, waar van hem 't zap over 't lyf liep, en dapper verbrande, dat men genoeg te doen hadde met Calappus-melk den brand weêr uit te trekken.*

Uſus. Incolæ hujus plantæ nullam fere adhibent partem ad uſum Medicum, ac nihil ad cibum ob ejus acrimoniam, quam habet. Contra ejus folia multum uſurpantur in præparatione roſeæ tincturæ Caſſombæ, quod ſupra in iſto capite fuit indicatum. Radix ejus tam ab incolis, quam ab Europæis quibusdam ſumitur ad detegendum furtum, argumento antiquiſſimam fuiſſe artem, quam nationes inter ſeſe exercuere, & quæ ab una in alteram devoluta eſt, quum primi parentes in exſtruenda turri Babylonica inter ſeſe habitantes inſtrumenta furarent, unus nempe ab alio; ſuſpecti enim perſonæ in orbem ponuntur, ac quivis hujus radicis fruſtulum cum cocta Oryza, vel alio cibo cogitur edere, quod inſontes ſine noxa peragunt, ſed fur devorare illud nequit, quam artem etiam inſtituit.

Gebruik. *De Inlanders gebruiken ſchier niets van deze plante tot de Medicyne, en tot de koſt ganſch niets wegens de grote ſcherpigheit, die daar in is. De bladeren daarentegen werden veel gebeezigd by het maken van de rooze verwe Caſſomba, gelyk boven in 't zelfde Hoofdſtuk gezegt is. De wortel werd zoo wel by deze Inlanders als by ſommige Europeanen gebruikt om dievery te ontdekken, een bewys dat het een zeer oude konſt moet zyn, die de natien miſſchien malkanderen geleerd hebben, doen hare voorouders by den Babyloniſchen toorn noch by malkander woonden, en den een den anderen zyn gereetſchap ontkneep, want de betigte perzonen moeten in een kring ſtaan, en een ider een ſtukje van deze wortel met gekookte ryſt of ander koſt opeeten, zoo zullen de onſchuldige zonder letzel 't zelve konnen doen, maar den regten dief kan het niet inſwelgen, hoe zeer by zich ook bemoeid.*

Plerumque vero fur adeo hanc timet radicem, ut ſubreptam rem potius clam reddat, vel per alium reſtituat, antequam cogatur hujus radicis edere portiunculam. Quum itaque hoc experimentum nimis ſit periculoſum, ac ſuperſtitioſum, atque Æthiopes flamines ſimul quædam ſuſurrent verba, alteram docebo, ac faciliorem artem, quæ aliquibus ridiculoſa videbitur, ſed aliquando tamen cum veritate convenire obſervata fuit, quum naturali quoque nitatur ratione.

Doch gemeenlyk is den dief zoo bang voor deze wortel, dat by het geſtoole goed liever heimelyk weer geeft, of doed weer geeven, eer by tot het eeten van deze wortel gedwongen werd. Dewyl nu deze proeve te periculeus en met ſuperſtitie gemengd is, alzoo de Moorſche Paapen nog eenige woorden daar by preuvelen, zoo zal ik u een andere en ligtere konſt leeren, die wel belachelyk, egter ſomtyds waar bevonden is, en op natuurlyke reden ſteund.

Quivis ex ſuſpectis perſonis tantam crudæ, & ſiccæ Oryzæ quantitatem ore contineat, quantam poſſit, talemque inpera hanc comedere nullo adſumpto liquido potu, quod rite adtendere oportet. Hoc quivis facile peragere poteſt, ſed reus ob conſcientiam adgravatam, quæ in vulgaribus hominibus melius operatur quam in politicis, & aſtutis, tantam humoris copiam in ore adtrahere nequit, unde non facile ſiccam hanc deglutiet Oryzam, ſed, uti dictum eſt, hæc ars apud audaces, & aſtutos, qui hanc callent artem, non ſuccederet, atque ex hoc experimento inſuper jus exerceri, vel inſtitui nequit.

Doed ieder van de verdagte perzonen zoo veel raauwe, en drooge ryſt in de mond nemen, als by daar in vatten kan, en belaſt hem, dat by den zelve zonder eenig vogt daar by te doen (daar gy wel moet opletten) zal opeeten. Dit kan een ieder ligt doen, maar de ſchuldige kan wegens zyn kwade conſcientie, die by ſlegte menſchen beter werkt dan by ſlimme gaſten, zoo veel vogtigheit of ſpeegzel in de mond niet krygen, en dierhalven vald het hem onmogelyk den drogen ryſt in te ſwelgen, doch als gezegt, deze konſt zoude by de ſtoute gaſten, en die de konſt weten, niet wel aangaan, en dan is het noch al een proefje, daar op men geen regt kan doen.

Hanc ob cauſſam *Arum ſilveſtre minus*, quod acerrimum eſt, atque hinc ad hanc artem maxime uſitatum, a quibusdam *Bira Pantsjuri*, h. e. *Arum furum* cognominatur. Quidam dicunt, ſi plumbi lamella ore contineatur, radicem hanc non tantum excitaturam eſſe ardorem, licet proprie non ſit ardor urens, ſed mordens acrimonia.

Om *deze oorzake werd de* kleene wilde zoorte, *die de ſterkſte is, en daarom hier toe gebruikelyk, van ſommige* Bira Pantsjuri, *dat is* Diefjes Arum *toegenaamt. Sommige zeggen, als men een ſtukje loot in de mond houd, zoo zoude deze wortel zoo bevig niet branden konnen, hoewel het eigentlyk geen brand is met bitte, maar een bytende ſcherpigheit.*

Pri-

De

Primum ſeu *Arum ſilveſtre majus* in deſertis, & denſis creſcens ſilvis ſtipitem format crure craſſiorem, & Orgya longiorem, qui terræ incumbit inſtar fruſti rudentis, atque hinc ab Amboninenſibus *Hila Niä*, h. e. *Draconis Arum* vocatur, quum Draconem referat ſeniorem. Hicque ſtipes edulis eſt, ſi coquatur, ac prima ejus abjiciatur aqua. Quo modo media ejus ſpecies ad ardentem febrim *Capialoe* dictam adhibeatur, in præcedenti vide capite.

De eerſte of grote wilde zoorte *in eenzame en digte boſſchen voortkomende gewind een ſtam dikker dan een been, en langer dan een vadem, leggende op de aard[illegible]'s een ſtuk dik kabeltouw, en werd daarom by de Ar[illegible]neezen* Hila Niä, *dat is* Draken Arum *genaamt, om dat ze een oude Draake gelykt. Ze is eetbaar, als men ze opkookt, en het eerſte water weg ſmyt. Hoe men de middelzoorte tot de koortſe* Capialoe *gebruiken zal, ziet in 't voorgaande Hooftſtuk.*

Tabula Centeſima Septima

Arum exhibet *ſilveſtre*, quod eſt Arum acaule, foliis ſagittatis, triangulis, acutis, angulis extrorſum flexis acutis, *H. Cliffort. p.* 435. & Arum minus eſculentum, Sagittariæ foliis e viridi nigricantibus, *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 63. & *Hiſt. Jam. Tom.* 1. *Tab.* 106. *Fig.* 2. ubi ejus folium depictum eſt, & Nelenſchena major *H. Malab. tom.* XI. *Tab.* 20. reliqua vide in *H. Cliffort. l. c.*

De Hondert en ſevende Plaat

Vertoont de *wilde Arum*, het welk is de Arum zonder ſteel, met driehoekige puntige bladen, als van de Sagittaria, en de hoeken der bladen omgebogen van de *H. Cliffort. p.* 435. en kleine eetbare Arum, met bladen van de Sagittaria uit den groene zwartachtig, van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 63. en de *Hiſt. Jam. tom.* 1. *Tab.* 106. *Fig.* 2. alwaar het blad maar vertoont werd, en Nelenſchena major van de *Hortus Malab. tom.* XI. *Tab.* 20. zie verders de *H. Cliffort. l. c.*

CAPUT OCTOAGESIMUM TERTIUM.

Arum aquaticum. Bira Ayer.

Arum Amboinenſe aquaticum longum gerit caulem, ſeu ſtipitem inſtar ſubſequentis *Anappur*, ſeu *Dracunculi*, qui tres, & quatuor pedes longus eſt, ac binos digitos craſſus, cujus media major pars terræ incumbit, altera autem dimidia minor pars ſeſe erigit, decumbens autem pars prope radicem ſeſe explicat in tres quatuorve caules, brachium circiter craſſos, & ad latera alios emittit ſtipites, per decidua folia in annulos denſos diſtinctos, ſeu articulatos, qui craſſis fibrillis ſeſe terræ infigunt circa radicem, cætera autem ipſorum pars nuda eſt, & pallide virens.

Cujusvis ſtipitis ſumma pars ſeſe dividit in bina plurave capita, quorum quodvis faſciculum ſuſtinet folioſum, horumque foliorum petioli octo, & novem pollices longi ſunt, quorum pars inferior ſex nempe pollices longa ad internam partem ſemi concava eſt, inſtar canalis, ubi ſeſe invicem ambiunt. Reliqua pars binorum, vel trium pollicum rotunda eſt, & ſolida.

Folia parum recedunt à communi Ari forma, quum inferius non ſint auriculata, vel anguloſa, ſed anguſte deſinunt in binas parvas auriculas, ubi petiolus inmittitur, ſuntque decem, vel duodecim pollices longa, in medio quatuor, & quinque lata, ſuperius in brevem apicem excurrentia, craſſiuſcula, firma, ſuperne glabra, inferne coſtis obliquis parum protuberantia, ſuperior autem petiolorum pars illa parum ſurſum elevat. Inter hoſce petiolos ex ſtipitis ventre multa excreſcunt viridia calopodia, digitum longa, & craſſa, uno alterove obtuſo dorſo longitudinali notata, quæ ad unam inclinant partem, quumque ſuperius ſeſe aperiat dorſum, interne uvæ quaſi conſpiciuntur, ex viridibus acutis officulis compactis compoſitæ, quæ ſuperius fuſcum ſuſtinent fruſtulum inſtar ſilveſtris Siriboæ, omnia autem iſta granula viſco obducta ſunt. Horumque unum alterumve modo perfectum excreſcit, quæ magnitudinem adquirunt Baccæ Lauri, oblongo acuminata, quæ diu ſunt viridia, tandem tamen rubra ſunt, glabra, & ſplendentia, intusque continent nucleum externe album, & interne viridem. Stipitis ſubſtantia pallide alba eſt, & ſicca; Hujus herbæ ſapor fallax eſt, in initio enim eſt fatuus, & aquoſus, dein autem tam acriter mordet, quam ullum Arum.

Nomen. Latine *Arum aquaticum.* Malaice *Bira Ayer*, & *Anappur Ayer*, h. e. *Dracunculus aquaticus.*

Locus. Ad fluminum ripas creſcit, ut & in apertis vallibus, arenoſis, & ſaxoſis, quod tamen in hortis, & ſiccis locis transplantari poteſt.

Uſus.

LXXXIII. HOOFDSTUK.

Het Water-Arum.

AMboins Water-Aron *of* Arum aquaticum *waſt met een langen ſtam gelyk het volgende* Anappur *of* Dracunculus, *drie en vier voeten lank, en twee vingers dik, waar van ruim de helft op de aarde legt, de andere helft opgeregt, het leggende deel verſpreid zich by de wortel in drie of vier ſtammen, daar zy wel een arm dik zyn, en geven dwers ter zyden uit andere ſtammen, door de afgevalle bladeren in digte leden verdeeld, en met dikke Vaſelingen in de aarde vaſt omtrent de wortel, want de reſt is kaal, en licht-groen.*

Het opperſte van ieder ſtam verdeeld zich in twee of meer hoofden, ieder beſtaande uit een bos bladeren, welkers ſtelen agt en negen duimen lank zyn, waar van de zes onderſte duimen aan de binnen zyde half hol zyn, gelyk een geut, daar zy malkanderen omvatten. De reſterende twee of drie duimen zyn rond en maſſief.

De bladeren wyken wat af van de gemeene Arums forme, als hebbende agter geen uitſteekende ooren ofte boeken, maar loopen ſmal toe in twee kleene ooren, daar den ſteel ingelaten werd, zyn tien a twaalf duimen lank, in de midden vier en vyf breed, van vooren met een korte ſpitſe, dikagtig, ſtyf, boven glad, beneden met zeer ſchuinſe ribben, die niet zeer uitbuilen, en met het bovenſte deel des ſteels ſtaan zy een weinig opwaarts gebogen. Tuſſchen de ſtelen uit haaren buik komen veele grasgroene boozen, een vinger lank en dik, met een of twee ſtompe ruggens langs henen geteekend, en alle na eene rye gebogen, en aan de bovenſte rugge haar openende, binnen ziet men een druifje van groene ſpitze korls op malkander gepakt, boven op met een bruin ſtukje als wilde Siriboa, alle met ſlym omgeven. Van de korls komt maar een of twee tot perfectie, werdende zoo groot als een Baakelaar, langwerpig toegeſpitſt, en blyven lange groen, doch eindelyk werdenſe rood, glad, en blinkend, binnen met een korl, dewelke buiten wit, en binnen groenagtig is. De ſubſtantie des ſtams is bleek-wit, en droog, de ſmaak van dit kruid is bedriegelyk, want in 't eerſte komt by laf en wateragtig voor, maar daar na byt by zoo fel, als eenig Arum doen kan.

Naam. *In 't Latyn* Arum aquaticum. *In 't Maleits* Bira ayer, *en* Anappur ayer, *dat is* Dracunculus aquaticus.

Plaats. *Het waſt aan de kanten van de rivieren, en in opene valeyen, daar het zandig is, met ſteenen gemengd, doch laat zich ook op 't droge, en in de boven planten.*

Ge-

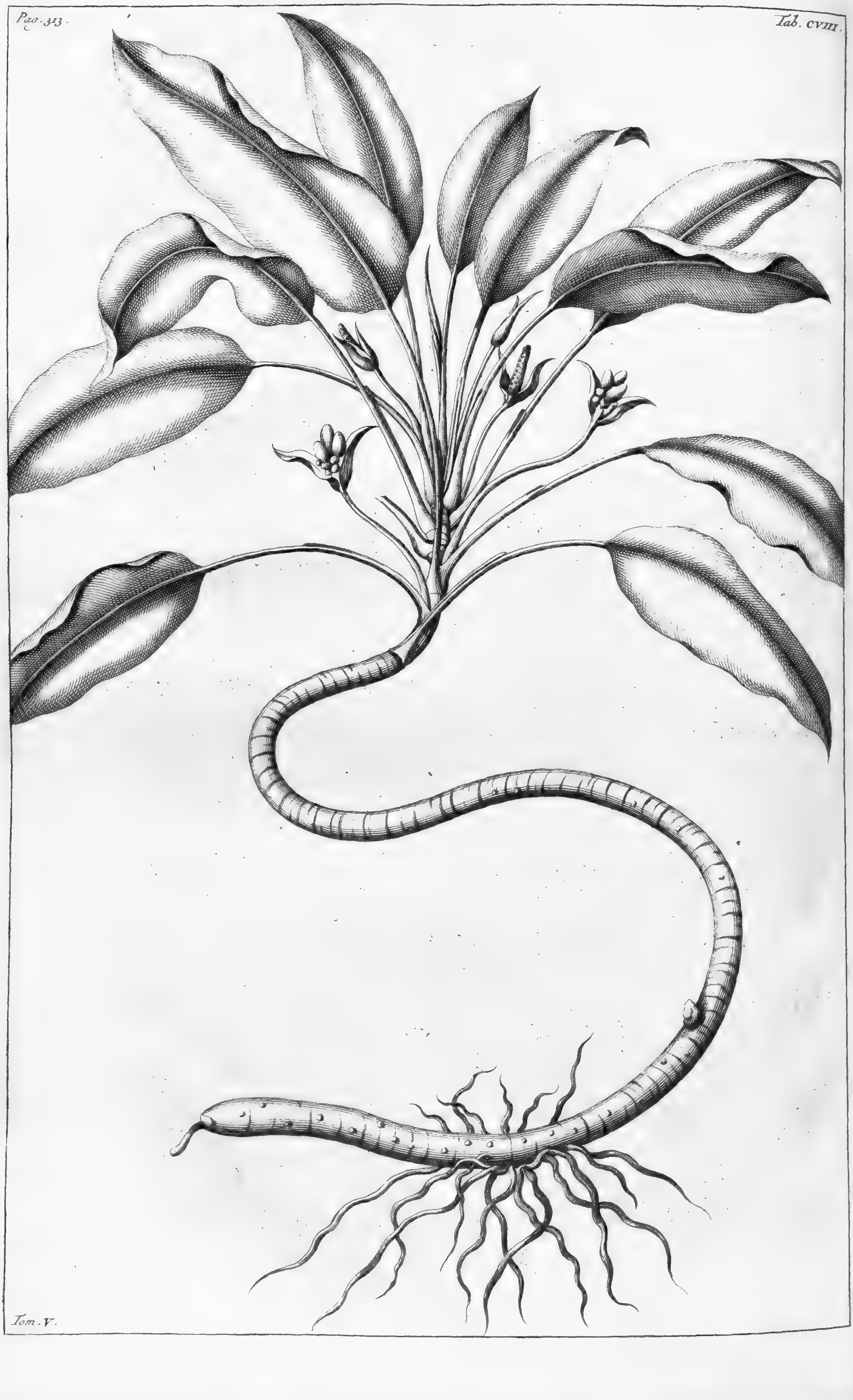

Uſus. Hæc herba raro obvia eſt, ejusque uſus mihi ignotus, excepto quod Indicæ curatrices ejus folia aliquando ex horto meo petant, quæ ſupra ignem calefacta, œdematoſis, & tumentibus partibus inponuntur, unde œdema quidem extrahitur, & partes detumeſcunt, ſed ſæpe ipſa deglubitur cutis, & eſcharæ ſuboriuntur.

Gebruik. *Het kruid zelfs is weinig te vinden, en zyn gebruik my nog onbekend, behalven dat de Indiſche Meeſtreſſen ſomtyds de bladeren uit mynen tuin haalen om over 't vuur warm gemaakt op zugtige en geſwolle leden te binden, daar het de zugt wel uittrekt, en het lid doet ſlenſſen, maar ſomtyds het vel mede aftrekt, en gaten maakt.*

Tabula Centeſima Octava

Arum exhibet *aquaticum* cum omnibus ſuis partibus, quod cum Karinpola *H. Malab. tom.* XI. *Tab.* 23. convenire videtur.

De Hondert en achſte Plaat

Vertoont het *Water Arum* met al zyn deelen, het geen met de Karinpola van de *H. Malab. tom* XI. *Tab.* 23. ſchynt overeen te komen.

CAPUT OCTOAGESIMUM QUARTUM.

Arum Ægyptium, & Caladium ſativum. Kelady.

TErtia Ari ſpecies eſt Ægyptia cognominata, quod mixtam habet formam Ari, & Nymphææ, dividiturque in binas ſpecies, domeſticam, & aquaticam, cuivis autem peculiare tribuo caput.

Caladium ſativum, vulgare eſt olus, per totam Indiam aquoſam notum, quod edulem habet radicem, unde hanc primo deſcribemus: eſt itaque Bulbus craſſus, Rapaceus, palmam circiter longus, transverſalem manum craſſus, inferius rotundus, & latiſſimus, ſuperius anguſtus, inſtar magnæ burſæ, undique multas emittens tenues radicales fibras. In Europæorum libris *Arum Ægyptium* duplici depingitur radice, inſtar *Cucurbitæ Lagenariæ*, quæ hic in India *Calabaſſa* vocatur, talem vero radicem in Indico *Kelady* nunquam inveni.

Plurimæ ejus radices, uti dictum fuit, inferius latæ ſunt, ſuperius anguſtatæ, inſtar burſæ, vel lagenæ, aliæ autem rotundiores ſunt, atque inferius brevem gerunt apicem, qui in majorem ſeu primariam terminatur radicem, quæ ſuperius fuſca eſt, & pelliculis obſeſſa, in annulos quoque obſcuros diſtincta, & ad latera obſeſſa acutis bulbulis, qui gemmæ, ſeu proles ſunt propagationi inſervientes. Interna ſubſtantia eſt alba, & ſicca, tres habens colores, quos poſtea indicabimus.

E radice excreſcunt quatuor, vel quinque recti caules, tres quatuorque pedes alti, rotundi fere, excepta interna ipſorum parte, quæ parum excavata eſt, cujus tamen oræ ita ſibi incumbunt, ut illi rotundi videantur, horumque quidam nigricant, nudi, & glabri ſunt. Quivis vero ingens ſuſtinet folium, non umbilicatum, ſeu qui in ipſam non tranſit folii poſticam partem, uti in *Aro*, ſed folium hoc petiolo incumbit, qui in inferiore inplantatur parte, & undique coſtas emittit, inferius protuberantes, ipſarumque interſtitia ſubtilibus pertexta ſunt, ac vorticoſis venulis.

Folium ipſum magis convenit cum illo Nymphææ, ac poſtica parte binis auriculis notatum eſt rotundis, ubi & planum gerit ſinum, unum vel ſesqui pedem longum, ac fere pedem latum, ſuperne glaucum, uti Indigo, glabrum, & ad tactum molliſſimum, neutiquam vero ſplendens, inferne viride. Hanc habet proprietatem, quod licet aquæ infundatur, ſemper tamen ſit ſiccum, illiusque guttulæ ſuperiori ejus parti incumbunt inſtar globulorum Mercurii, teneorum folium eſt cornu convolutum, uti id obtinet in omnibus *Ari*, & *Nymphææ* foliis teneris, cum quibus convenit.

Quam diu hæ plantæ per homines coluntur, neque flores neque ſemen proferunt, unde & vulgo ſteriles cenſentur, ſique excreſcant, abrumpuntur, ne edulis radix corrumpatur, ſi vero in angulo proveniant ſolitario, ut degenerent, tum peculiari in pedunculo vaginam exhibent uti Arum, atque plures ſæpe in conſpectum veniunt tales pedunculi, ſed multo longiores, & acutiores inſtar caudæ Lacertæ, cujus ſuperior pars incurvata eſt, vel dependet, externe fuſca, ac tandem decidit.

LXXXIV. HOOFDSTUK.

Het Ægyptiſche Arum.

HEt derde geſlacht van *Arum* is het Ægyptiſche bygenaamt, dragende een gemengde fatzoen, en aart van *Arum* en *Nymphæa*, verdeeld in twee zoorten, tamme, en water Kelady, ieder een byzonder Hooftſtuk bebbende.

Caladium ſativum, of tamme Kelady is een gemeen Moeskruid, door gebeel Water-Indien bekend, beſtaande in een eetbare wortel, dies wy die eerſt beſchryven zullen: het is een dikke bulbus of Raape omtrent een hand lang, een dwers-hand dik, onder rond, en breedſt, boven ſmal als een grote beurs, met veele dunne Vaſelingen rondom behangen. In de Europiſche boeken vind men het Arum Ægyptium met een dubbelde wortel afgeteekend, gelyk de Cucurbita Lagenaria, diergelyke men hier in Indien Calabaſſen noemd, doch zoodanige wortel heb ik aan 't Ooſt-Indiſche Kelady nooit gezien.

De meeſte zyn, als gezegt, onder breed, na boven toeſmallende, als een beurs of bottel of vles, andere zyn ronder, en hebben beneden een korte ſpitze, dewelke in een hooftwortel eindigd, buiten is ze bruin, en met vellen behangen, ook in donkere leden verdeeld, en ter zyden bezet met ſpitze knobbelen, dewelke de afzetzels zyn, die tot het voortplanten dienen. Binnen is een witte en droge ſubſtantie, van driederlei koleuren, gelyk wy hier na zullen zeggen.

Uit de wortel komen voort vier a vyf regte ſtelen, drie en vier voeten hoog, ſchier rond, behalven aan de binnen zyde wat uitgebold, doch de kanten ſlaan zoo digt over malkander, dat zy rond ſchynen, zommige zwartagtig, kaal, en glad. Ieder draagd een groot breed blad, zynde den ſteel geenzints daar in gelaten in de achterſte kloove, gelyk aan het Arum, maar het blad ruſt op den ſteel, dewelke zich aan de onderſte zyde inlaat, en rondom in ribben verdeeld, die aan de onderſte zyde uitbuilen, en bare tuſſchen plaatzen zyn met fyne adertjes wervels-gewys uitgeweeven.

Het blad op zich zelfs heeft meer gelykeniſſe met de Nymphæa, agter met twee ronde ooren, en een vlak bogtje, van een tot een en halve voeten lang, en ſchier een voet breed, boven blaauw-groen, gelyk Indigo, glad, en zeer zagt in 't aantaſten, doch geenzints blinkende, beneden groen. Het beeft die eigenſchap, al doopt men 't in water, dat het egter droog blyft, en de droppelen blyven op de bovenſte zyde leggen, als Quikzilver, het jonge blad is als een t'zamen gerolde boorn, en gelyk aan alle zoorten van Arum en Nymphæa, met welke het overeenkomt.

Zoo lang deze planten door menſchen gebavend werden, vertoonen zy noch bloemen noch zaad, wesbalven zy in 't gemeen voor onvruchtbaar gehouden werden, en zoo die al voor den dag kwamen, werden zy afgebroken, op dat de eetbare wortel daar door niet bederve, maar zoo men ze in een eenzame hoek laat ſtaan, en verwilderen, zoo brengt ze op een byzondere ſteel hare ſcheede voort gelyk het Arum, een of meer, doch veel langer en ſpitzer, als een Hagediſſe-ſteert, met het bovenſte deel omgekromd, en afhangende, bruin van buiten, en vald ten laatſten af.

Inferior vaginæ pars per aliquod remanet tempus, dehiſcit, & uvam exhibet uti Arum, ex viridibus granulis compoſitam cum tuberculis nigris, quæ etiam pereunt nullo ſubcreſcente ſemine. Quidam incolæ hujus peculiarem volunt conſtituere ſpeciem, ſed præter neceſſitatem, expertus enim fui, ſativum in meo horto ita degenerare. Hujus *Sativi Caladii* octo numerantur ſpecies, quarum prima, & craſſiſſima eſt *Kelady Alang*, Amboince *Ina Alang*, & *Ina Kekin Malona*, ingentem inſtar Cucurbitæ, ſeu Camolengæ gerit radicem, diſtinctam nodis digitum latis, atque ad dimidiam partem ſupra terram elevatur, interne rubens, ex nigro fuſcis, & craſſis characteribus notata. Foliorum petioli virides ſunt, nec maculati, copioſe colitur circa pagum Alang, unde & nomen obtinuit.

Secuuda ſpecies eſt *Kelady Bulu*, Amboinice *Ina tabola*, eſt omnium humillima, ſtipitem gerit crasſum, ac procumbentem, qui ſeſe parum erigit, ſi baculo adligetur, tumque Orgyæ longitudinem habet, partem referens rudentis tenuioris, ejusque ſubſtantia magis fibroſa eſt reliquis, unde & potiſſimum coquitur, quumque vetuſta ſit, minora gerit folia, ac florem, ſeu vaginam ſupra deſcriptam, tumque illius ſubſtantia fatua, & inſipida eſt.

Tertia ſpecies eſt *Kelady Annac*: Latine *Caladium cum liberis*, ſeu *prole*. Amboinice *Ina batu*, petiolos gerit nigros, ac radicem rotundam, & planiuſculam, cui adcreſcunt multæ aliæ minores radiculæ, ſeu bulbuli magnitudine Ovorum, & Lanſiorum, quales in Combilio conſpiciuntur. Interna ejus ſubſtantia itidem rubet, nullos, vel paucos habens characteres, ſemperque edulis eſt, ſed matrix parvum excitat pruritum, proles autem non, atque hi bulbuli ex cortice tanquam ex vagina enucleari poſſunt.

Quarta eſt *Kelady telloor*. Amboinice *Ina Manuteru*, rotundulos gerit bulbos, inſtar majoris *Lemon Itam*, qui inferius caudati ſunt uti Rapa; interne flaveſcentes, paucosque gerunt fuſcos characteres. Ejus petioli pallide virent, nec punctulis notati ſunt.

Quinta eſt *Kelady Maraja*. Amboinice *Ina Maſſaböut*, h. e. *Lancar ſipat*, eſt ſpecies prorepens, longas gerens tenuesque radices, quæ extra aream proferunt plantulas, uti ſubſequens *Kelady Ayer*, ſuntque dulces, & edules. Petioli virides ſunt, & maculis albis notati.

Sexta eſt *Kelady Gomuto*. Amboinice *Ina Kekin Mabina*, i. e. *Caladium ſcriptum*, ſeu *Literatum*, vulgatiſſima eſt, bulbum gerens ex rotundo oblongum, interne gerentem lineas nigricantes, ac punctulos, Arabicas, ac Sinenſes referentes literas, quæ tenuiores, & denſiores ſunt, quam in prima ſpecie, quoque hæ ſint copioſiores, eo melior cenſetur. Petioli ex nigro virent, quales & foliorum coſtæ ſunt.

Septima rariſſima ſpecies eſt, dicta *Kelady Wangy*. Amboinice *Ina Kekermoni*, rotundum gerit bulbum, & interne characteres pallidos. Petioli ac coſtæ pallide fuſcæ ſunt, ſique coquatur, & ex olla tollatur, odorem fundit Oryzæ recentis, vel foliorum *Kekermony*. Paucos habet radicum ſurculos, uti & prima ſpecies.

Octava eſt *Kelady tauwar*. Amboinice *Ina Appar*, fere eadem eſt cum quinta, ſeu *Ina Maſſaböut*, quum ejus bulbi viliſſimum habeant ſaporem cum fatua adſtrictione, unde & non multum expetitur, vel magni fit.

Omnia cæterum Caladia in binas generales dividuntur ſpecies, longam, & rotundam. Longæ ſunt Lagenæ formes, inferius craſſiſſimæ, & inde in obtuſum apicem, ſeu primariam excurrentes radicem, quæ brevis, & incurva eſt. Rotunda bulboſa eſt, inferius in acutum excurrens apicem, uti Rapa, hæc ſubſtantiam habet molliorem, & ſaporem præſtantiorem, quum longa plerumque fibroſa ſit.

Omnium ſpecierum folium in medio, ubi petiolus inmiſſus eſt, ſinum, ac foveolam format, in qua ros continetur, atque inde folium ſeſe dividit in tres majores nervos, quorum medius directe ad apicem excurrit, bini alii ad oras terminantur, ex hiſce ſeſe propagant reliquæ coſtæ. In pingui ſolo *Caladium ſativum* ſex pedum altitudinem habet, foliaque tam ampla, ut pro pueris integumento inſerviant.

Nomen.

Het onderſte blyft noch een tyd lang ſtaan, berſt open, en vertoond een drüive, gelyk het Arum, van groene korls gemaakt, met ſwarte noppen, die ook vergaan zonder eigentlyk zaad te formeeren. Zommige Inlanders willen een byzondere zoorte hier van maken, doch het is onnodig, want ik hebbe ervaren, dat het tamme in mynen tuin zodanig veraart is. Men heeft agt zoorten van deze tamme Kelady, *de eerſte en dikſte zoorte is* Kelady Alang, *in 't Amboins* Ina Alang, *en* Ina Kekin Malona, *het heeft een grote wortel, gelyk een Couwoerde, of Camolenga, met leden van een vinger breed, en ſtaat wel de helft boven de aarde, binnen roodagtig, met ſwart-bruine en grove characteren. De ſtelen der bladeren zyn groen, en niet geſpikkeld, ze werd veel geplant omtrent het Dorp Alang, daar ze de naam van heeft.*

De tweede is Kelady Bulu, *in 't Amboins* Ina tohalo; *is de laagſte van allen, gewind een dikke leggenden ſtam, die zich wat opregt, als men hem aan een ſtok bind, en werd als dan een vadem lang, gelykende een ſtuk van een dun kabeltouw, zyn ſubſtantie is dradiger dan de andere, en daarom werd ze meeſt gekookt, als ze oud werd, zoo gewind ze kleene bladeren, en een bloeme of ſcheede, gelyk boven gezegt is, en zyn ſubſtantie werd als dan laf en onſmakelig.*

De derde zoorte is Kelady Annac, *in 't Latyn* Caladium cum liberis, *in 't Amboins* Ina hatu, *heeft ſwarte ſtelen, een ronde platagtige wortel, daar rondom veele andere en kleender wortelen aanhangen, in de grote van eijers en Lanſſen, gelyk men aan 't Combili ziet. De binnenſte ſubſtantie vald ook roodagtig, met geene of weinige Caracteren, en zyn altyd eetbaar, doch de Moeder jeukt wat, en de kinders niet, die men uit haare ſchorſſe als uit een ſcheede drukken kan.*

De vyfde is de Kelady Telloor. *Amboins* Ina Manuteru, *is rondagtig van wortelen, als een groote Lemon Itam, dog onder aan een ſteert als een Raape, van binnen geelagtig, met weinige bruine characteren. De ſtelen zyn licht-groen, ongeſpikkeld.*

De vierde is Kelady Maraja. *Amboins* Ina Maſſahöut, *dat is* Lancar ſipat, *is een kruipende zoorte, met lange dunne wortelen, die buiten haar petk ſpringen, en aldaar nieuwe plantjes voortbrengen, als de volgende* Kelady Aijer, *zyn nogtans zoet en bekwaam om te eeten. De ſtelen zyn groen met wit geſpikkeld.*

De zesde Kelady Gomuto. *Amboins* Ina Kekin Mahina. Caladium ſcriptum *of* Literatum *is wel de gemeenſte, uit den ronden lankwerpig, binnen vol ſwartagtige linien en ſtipjes, Arabiſche of Sineeſche letters gelykende, fynder en digter dan aan de eerſte zoorte, en hoe meer die daar in zyn, hoe beter men ze acht. De ſtelen zyn zwart-groen, gelyk ook de ribben aan de bladeren.*

De zevende is een zeldzame zoorte, genaamt Kelady Wangy, *in 't Amboins* Ina Kekermoni, *heeft een ronde wortel, en bleek ſchrift van binnen. De ſtelen, en ribben zyn licht-bruin, als men 't kookt, en uit de pot neemd, zoo heeft het een geur, als verſche ryſt, of de bladeren van* Kekermony. *Het heeft weinig uitſpruitzels aan de wortel, gelyk ook de eerſte zoorte.*

De achſte is Kelady tauwar, *in 't Amboins* Ina Appar, *is ſchier het zelfde met de vyfde, of* Ina Maſſahöut, *om dat zyne wortelen de ſlegtſte van ſmaak zyn met een laffe adſtrictie, en daarom niet veel geacht werden.*

Anders werden alle Keladis in twee generale zoorten verdeeld, lange, en ronde. De lange zyn de vles-formige, beneden op 't dikſte, doch van daar wederom in een ſtompe ſpitze, en een hooftwortel uitloopende, die kort, en krom is. De ronde is bolagtig, beneden mede in een ſpitze uitloopende als een Raape, deze houd men meede voor korter van ſubſtantie, en beter van ſmaak, daar de lange gemeenlyk baairagtig zyn.

Het blad van alle zoorten formeerd in de midden, daar den ſteel ingelaten is, een kuiltje, daar in den daarvo blyft ſtaan, en van daar verdeeld hem den ſteel in drie hooft-zenuwen, waar van de eene regt vooruitloopt na de ſpitze, de twee andere loopen na de ooren, van deze verſpreiden hun de andere ribben. Aan vette gronden waſt de tamme Kelady, *zes voeten hoog, en de bladeren zoo breed, dat zy voor een jonge tot een mantel verſtrekken.*

Naam.

Nomen. Latine *Arum Ægyptium*, & *Caladium ſativum.* Malaice *Kelady.* Javanice *Tallas.* Baleyice *Kelady.* Maccaſſarice *Kelady*, & *Alady.* Ternatice *Bete.* Amboinice *Inan*, & *Ina*, cum adjectis cognominibus. Bandice *Kedu.* Sinice *Ou.* Malabarice *Tsjambu.*

Naam. *In 't Latyn* Arum Ægyptium, *of* Caladium ſativum. *In 't Maleits* Kelady. *In 't Javaans* Tallas. *In 't Baleits* Kelady. *In 't Maccaſſaars* Kelady, en Alady. *In 't Ternataans* Bete. *In 't Amboins* Inan, en Ina, *met de gecomponeerde woorden. In 't Bandanees* Kedu. *In 't Sinees* Ou. *In 't Malabaars* Tsjambu.

Nunc autem pro viribus determinabo, & dirimam diuturnam litem, & diſputationem, quas Botanici inter ſeſe exercuerunt de hiſce quatuor herbis, ſeu nominibus, de *Colocaſia* nempe, *Aro Ægyptio*, *Faba Ægyptia*, & *Loto Ægyptia*, quæ adeo inter ſeſe confuſæ ſunt, ut in plurimis Herbariis una pro alia ſumatur. Primo itaque dico, differentiam eſſe inter *Colocaſiam Veterum*, & *Colocaſiam Neotericorum*, ex *Dioſcoride* enim *lib.* 2. *cap.* 99. & *Plinio libr.* 21. *cap.* 15. adparet, *Colocaſiam Veterum* fuiſſe radicem *Fabæ Ægyptiæ*, contra in eâ ſum ſententia cum neotericis *Cluſio*, *Proſpero Alpino*, & *Bellonio*, qui nobis oſtendunt, *Colocaſiam modernam* nihil aliud eſſe hoc *Aro Ægyptio*, qui inter alia dicunt, hodie etiam in Ægypto *Culcas* vocari, uti apud Occidentales Æthiopes in Barbaria, & Hiſpania *Acolcas*, licet *Cluſius* teſtetur, Hiſpanos veros hoc quoque vocare *Manto de Nueſtra Senhora*, & Africanos ſervos in Portugallia male *Inhame*, ſeu *Injame*, quod nomen eſt commune omnium edulium radicum, quales hiſce in terris *Oebis*, ſeu *Ubia* ſunt.

Naam. *In 't Latyn* Arum Ægyptium, *of* Caladium ſativum. *In 't Maleits* Kelady. *In 't Javaans* Tallas. *In 't Baleits* Kelady. *In 't Maccaſſaars* Kelady, en Alady. *In 't Ternataans* Bete. *In 't Amboins* Inan, en Ina, *met de gecomponeerde woorden. In 't Bandanees* Kedu. *In 't Sinees* Ou. *In 't Malabaars* Tsjambu.

Nu zal ik na myn vermogen afkappen den langduurigen twiſt, en verwerring, die onder de Herbariſten geweeſt zyn, over deze vier kruiden, of vier namen, te weten Colocaſia, Arum Ægyptium, Faba Ægyptia, *en* Lotus Ægyptia, *dewelke in zulke confuſie geraakt zyn, dat men in de meeſte Kruidboeken het eene voor het ander neemt. Ik zegge dan voor eerſt, dat men een onderſcheid moet maken tuſſchen* Colocaſiam Veterum, *en* Colocaſiam Neotericorum, *want uit* Dioſcorides Lib. 2. Cap. 99. *en* Plin. Lib. 21. Cap. 15. *blykt, dat* Colocaſia Veterum *geweeſt zy de wortel van de* Faba Ægyptia. *Daarentegen houde ik het volkomentlyk met de nieuwe Onderzoekers de Heeren* Cluſius, Prosper Alpinus, *en* Bellonius, *die ons aanwyzen, dat de* Colocaſia Moderna, *anders niet en zy dan dit* Arum Ægyptium, *onder anderen tot een bewys bybrengende, dat het noch hedensdaags in Ægypten* Culcas *heete, gelyk by de Weſterſche Mooren in Barbaryen, en Spanjen* Alcolcas, *hoewel* Cluſius *getuigd, dat het de natureele Spanjaards ook noemen* Manto de nueſtra Senhora, *en de Afrikaanſe Slaven in Portugal kwalyk* Inhame *of* Injame, *het welk een gemeene naam is van alle eetbare wortelen, gelyk hier te lande de* Oebis *zyn.*

Faba Ægyptia diverſa eſt planta ab *Aro Ægyptio*, ac nihil aliud quam *Nymphææ Indicæ majoris* ſpecies, ſeu *Taratti* infra *libr.* 11. deſcriptæ. *Lotus Ægyptia* eſt *Nymphæa minor* eodem libro obcurrens. Hæc autem ſupereſt difficultas, ſi *Arum* noſtrum *Ægyptium* veteribus Ægyptiis quoque notum fuerit, uti id probabile eſt, quo nomine hoc deſcripſerint, ad quæ nil reſpondere poſſum, niſi quod utrasque haſce plantas forte ob foliorum convenientiam, & ſimilitudinem unas easdemque habuerint, licet una in aquis, altera in terra creſcat, forte etiam utriusque radices *Colocaſiam* vocarunt.

Faba Ægyptia *is een verſchillend gewas van* Arum Ægyptium, *en anders niet, of immers een zoorte van* Nymphæa Indica Major, *of* Taratti, *hier na* Libr. 11 *beſchreeven*, Lotus Ægyptia *is de* Nymphæa Minor, *in 't zelfde boek beſchreeven. Hier blyft nu de ſwarigheit over, indien ons* Arum Ægyptium, *de oude Ægyptenaars mede is bekend geweeſt, gelyk waarſchynelyk is, met wat namen dat zy het zelve beſchreeven hebben, hier op kan ik niet anders antwoorden, dan te giſſen, dat zy die beide kruiden wegens gelykheit der bladeren voor een en dezelfde plante aangezien hebben, hoewel de eene in 't water, en de andere op 't drooge land waſt, of mogelyk hebben zy de wortel zoo wel van de eene als de andere* Colocaſiam *genoemd.*

Primum vix credibile eſt, quum *Dioſcoridis* fuerit vir, qui cum Romanorum exercitibus Ægyptum ipſam permeaverit, videtur tamen hæc confuſio in poſteriora perduraſſe tempora. Ita ut majore jure mitari quis ſeſe debeat *Proſperum Alpinum*, qui utrasque haſce plantas in Ægypto vidit, non tamen iſtum obſervaſſe errorem, ſed ſeſe tantum miratur, Dioſcoridem *Fabæ* ſuæ *Ægyptiæ* ſemina, & flores adſcribere, ejusque tamen radicem vocare *Colocaſiam*, licet non dicat, binas diverſas eſſe plantas, quod facile potuiſſet addere, certum enim eſt, tam antiquis quam hiſce temporibus *Fabam Ægyptiam* non majorem produxiſſe bulbum ad radicem ovo gallinaceo, quæ potiſſimum arundinacea, & prorepens eſt, contra *Arum Ægyptium* ingentem, & edulem profert bulbum loco radicis, ac nunquam, vel raro admodum flores fructusque. Licet jam ſibi ſint quam ſimillimæ hæ plantæ, mox tamen differentia detegi poteſt, unam nunquam in terra, alteramque nunquam in aqua creſcere, excepto ſubſequenti *Aro aquatico*, quod non edule eſt.

Het eerſte kan men kwalyk gelooven van Dioſcorides, *een man, die met de Romeinſche heirlegers Ægypten zelfs doorrieſt heeft, het ſchynd egter, dat deze confuſie al tot in de laate tyden geduurd heeft. Zoo dat men met meerder reeden zich verwonderen moet over.* Proſper Alpinus, *die beide planten in Ægypten gezien, en egter het voornoemde abuis niet aangemerkt heeft, maar zich ſlegts over den zelven Dioſcorides verwonderd, dat hy zyne* Faba Ægyptia *zaden en bloemen toeſchryft, en egter de wortel* Colocaſiam *noemd, zonder eens aan te wyzen, dat het twee verſcheide planten zyn, het welk hem gemakkelyk om te doen was, want het is zeker, dat zoo wel in oude als deze tyden de* Faba Ægyptia *geen groter bol aan de wortel gehad heeft dan een boender ey, en voor 't meeſtendeel rietagtig en kruipend, daar en tegen het* Arum Ægyptium *heeft een grooten eetbaren bol in plaats van de wortel, nooit of zelden bloemen en vruchten. Zy mogen dan malkanderen zoo gelyk zyn als zy willen, zoo kan men ſtraks het onderſcheid daar aan merken, dat het eene nooit op 't drooge land, en 't ander nooit in 't water groeid, behalven de volgende waterzoorte van* Aron, *dewelke niet eetbaar is.*

Videtur tamen *Carol. Cluſius rarior. plant. libr.* 4. *cap.* 50. hiſce plantis nolle dare nomen *Ari Ægyptii*, forte ipſi obſtat, *Colocaſiam* omni tempore fuiſſe radicem edulem, quod ipſi non credibile videtur de *Aro*, ipſi autem edules *Ari* ſpecies non notæ fuere, qualem ſupra deſcripſimus unam, ac brevi poſt alias plures enarrabimus. Omni autem modo convenit, *Colocaſiam modernam* ad *Ari* ſpecies reduci, quod declarat ejus fructus, quem aliquando profert, nullo autem modo *Nymphææ* ſpecies, unde tum ſponte ceſſant ſæpius jam memoratæ confuſiones.

Het ſchynd egter, dat Carol. Cluſius rarior. plant. Libr. 4. Cap. 50. *deze plante de naam van* Arum Ægyptium *niet geern wil geven, miſſchien zich daar aan ſtotende, dat* Colocaſia *ten allen tyden een eetbare wortel is geweeſt, het welk van geen* Arum *dem geloofiyk is, doch dem zyn de eetbare zoorten van* Arum *niet bekend geweeſt, gelyk wy eene hier boven beſchreven hebben, en kort hier na noch meer aantoonen zullen. Het is in alle manieren raadzamer, dat men de* Colocaſiam Modernam *onder de zoorten van* Arum *brenge, uitwyzende de vruchten, die zy ſomtyds voortbrengt, doch geenzins onder de zoorten van* Nymphæa, *vervallende dan daar door meergemelde confuſie.*

Locus. Uti nomen declarat, ſic hujus Ari ſpecies, ſeu vera *Colocaſia* nullibi adeo nota, & culta fuit, quam in Ægypto, uti *Bellonius*, & *Alpinus* id teſtantur, in hunc usque diem nullum eſſe ruſticum tam vilem, qui non tota arva hiſce bulbis conſita habeat, ut quotannis familiam ſuam ſuſtentet hiſce radicibus, uti apud nos cum Rapis fit.

Plaats. *Gelyk de naam uitwyſt, zoo is dit geſlacht van Arum of de opregte* Colocaſia *nieuwers zoo bekend en gecultiveerd geweeſt als in Ægypten, gelyk* Bellonius *en* Alpinus *getuigen, dat tot heden toe niet een boer zoo gering zy, die niet gebeele akkers daar van vol hebbe, en zyn huis jaarlyks verziet met een voorraad van deze wortelen, gelyk wy met de Rapen doen,*

Cluſius putat, ab Æthiopibus Africanis e regione Hiſpaniæ, & Portugalliæ eſſe tranſlatam, ubi plantam hanc vidit creſcentem ad fluminum ripas, ac ſervi ejus radices, & petiolos conligebant ad cibum tam toſtum quam frixum. Hodie comperimus, potiſſimum coli in cunctis provinciis Indiæ Orientalis, præſertim in Orientalibus aquoſæ Indiæ inſulis, Amboina, Moluccis, & Banda, ubi multo magis expetitur quam in Occidentalibus inſulis.

Cluſius *meend, dat het van de Africaanze mooren tegen over in Spanjen, en Portugal gebragt zy, daar by 't aan de waterbeeken beeft zien waſſen, en deszelfs wortelen, en ſtelen door de ſlaven opzoeken, om in de koſt te gebruiken, zoo gebraden als gezoden. Hedensdaags bevinden wy, dat het meeſt in alle provintien van Ooſt-Indien gecultiveerd werd, inzonderheid van de Ooſterſche Eilanden van Water-Indien, Amboina, Moluccos, en Banda, daar men veel meer werks daar van maakt, dan in de Weſterlyke deelen.*

Cultura. Kelady diligentem requirit culturam, ac quotannem laborem, ſi præſtantes, & craſſas ejus deſideremus radices, uti apud nos Braſſica, & Rapa. Amboinenſes in hunc finem montium pedes eligunt, vel ſaxoſa loca, ubi ſolum eſt pingue, fuſcum, & argillaceum circa montium pedes, ubi aqua ſemper elabi poteſt. Adſtantes herbæ ibi eradicantur, & cremantur, dein locus iſte depuratur, parum vertitur, in quo deponuntur teneri bulbuli vetuſtarum radicum abſciſſi, & humida obducti argilla, hi ſine ordine terræ conmittuntur ad diſtantiam trium circiter pedum, circa quos in quibusdam locis Muſæ ſtipites interponuntur, ac fundus purus ſervatur ab excreſcentibus herbis, & fruticulis. Hoc elegans e longinquo præbet ſpectaculum, in fuſco, & rubente iſto ſolo ampla iſta, & glauca videre folia. Plantatio peragitur ſub finem pluvioſorum menſium, qui in Amboina eſt menſis Septembris, atque poſt quatuor menſium ſpatium maturæ ejus ſunt radices, quæ effodiuntur, & ad cibum ſervantur, quædam autem relinquuntur plantæ, ut radicum bulbulos, & proles colligant ad novam plantationem neceſſarias, ſi autem ſuæ conmittantur naturæ, ſponte novas producunt radices, & ad latera excreſcunt, & ſeſe propagant, hæ autem non tam bonæ notæ ſunt, quam quæ per transplantationem coluntur, neque etiam per binos annos continuos in uno eodemque plantari poſſunt loco, ſed quovis anno novus eligendus eſt locus, & de novo ibi cremandæ ſunt herbæ adſtantes.

Queeking. *Kelady vereiſcht een neerſtige oeffeninge, en een jaarlykze moeite, als men deugdelyke, en dikke wortelen daar van hebben wil, gelyk men by ons met Kool en Rapen doed. De Amboineezen verkiezen hier toe het hangen der bergen, of ſteenachtige plaatzen, daar vette, en bruine klei-grond is, omtrent den voet der bergen, daar het water altyd aflopen kan. De ruigte werd afgekapt, en verbrand, daar na de plaats ſchoon gemaakt, en een weinig omgebakt, hier in plant men de jonge bollekens van de oude wortelen afgeſneeden, en met natte klei bekleed, men zet ze zonder ordre, omtrent drie voeten van malkander, hier en daar een Piſſang-boom tuſſchen beiden, en houd de grond ſchoon van de opwaſſende ruigte. Dit geeft een aangenaam ſpectakel, van verre op den bruinen, en roodachtigen grond, die breede, en blaauw-groene bladeren te zien. De plantinge geſchied in 't einde van de regen-maanden, zynde in Amboina de maand September, en vier maanden daar na beeft men rype wortelen, die men uitgraaft, en tot de koſt bewaard, eenige planten laat men ſtaan om afzetzels uit de wortel te gewinnen, tot een nieuwe plantinge dienende, anders als men ze ſtaan laat, zoo brengen zy van zelfs nieuwe wortelen, en planten voort, ter zyden uitwaſſende, doch deze zyn verre zoo goed niet, als die door verplantinge voortkomen, maar men moet elk jaar een nieuwe tuin zoeken, en op 't nieuw branden.*

Uſus. Nutrimentum eſt catholicum in Orientalibus hisce inſulis, & tanquam utiliſſima regionis cenſetur planta eodem modo, quo ab antiquis jam fuit temporibus in Ægypto, licet ibi haberetur cibus ruſticorum, ac forte per Saracenos ejus uſus innotuit Occidentalibus Africæ, & Europæ partibus, ita ut haud inepte Æthiopum panis vocari poſſet.

Gebruik. *Het is een algemeen voedzel in de Ooſterſche Eilanden, en word onder de nodigſte planten van een land gereekend, op dezelfſte manier, gelyk 't al van oude tyden in Ægypten geweeſt is, hoewel 't aldaar voor een boere koſt gehouden werd, en miſſchien door de Saracenen is zyn gebruik aan de Weſterlyke deelen van Africa, en Europa bekend gemaakt, zoo dat men 't niet onbillyk Moors-brood mogte noemen.*

Nulla ejus pars cruda edi poteſt, quum æque oris pruritum excitet, quam Arum ſativum, una autem planta multo magis altera, uti id ſupra indicatum fuit. Modus autem haſce radices ad cibum præparandi non unus idemque eſt, plerumque autem radices ab adhærentibus fibrillis, & pelliculis depurantur, totæque aquæ incoquuntur, quæ effunditur, radixque in magnos conſciſſa taleolos editur, uti cum Oebis fit; Quum vero per coctionem in copioſa aqua radix nimis fatua, & mollis fit, hinc Boetonicus mos melior cenſetur: Si nempe in Ollæ fundo quædam deponantur folia, ac tantummodo tanta aquæ quantitas adfundatur, ut ipſum Caladium non tangat, quod dein aliis obtegitur foliis, ac ſic ſuffocatum coquitur. Radix hæc cocta in taleolos ſcinditur, quæ in recenti Calappi oleo fricantur, donec oleum exſiccetur, ac tum eduntur.

Raauw kan men niets daar van eeten, want het jeukt even wel in de mond als het tamme Arum, doch de eene veel meer als de andere, gelyk boven gezegt is. De manier om tot de koſt te bereiden is niet eenderlei, in 't gemeen werden de wortelen van de aanhangende vazelingen, en vellekens gezuiverd, geheel in water gekookt, 't welk men weg giet, en de wortel in groote ſtukken geſneeden eet, gelyk men met de Oebis doed. Doch dewyl door dit kooken met veel water de wortel al te laf, en breukzaam werd, zoo bout men de Boetonſche manier voor beter: Als men op den bodem van de pot een party bladeren legt, en even zoo veel water opgiet, dat het de Kelady niet raakt, daar na met andere bladeren toegedekt, en zoo ſmoorende gekookt. De opgekookte werd ook in ſchyven geſneeden, en in verſche Calappus Oly gebakken, tot dat ze bardachtig werden, die men dan op 't vuur zoo lange ſtaan laat, tot dat het Oly opdroogt, en dan eet.

Facillimus autem mos eſt, quod tota radix ſub cineribus fervidis torreatur, quod Bandanenſes alio etiam inſtituunt modo, præſertim ſi copioſas habeant radices, quas, ut vendant, ſervare volunt. Foveam formant, in qua ſilices calefactos deponunt, vel hos ibi calefaciunt per crematione quarundam ſiccarum herbarum, hiſce imponunt recentes radices, quas ſimilibus obtegunt lapidibus, & herbis, donec molles, & toſtæ quaſi ſint, tum per tres continuos dies radices has ſervare poſſunt incorruptas, quas quotidie ſic vendunt. Noſtra natio non facile coctas edit radices, quum ſtomachum gravent, & alvum nimis obſtipent, ſed eligunt potiſſimum illas, quæ in oleo frixæ ſunt. Contra Indi talem expetunt cibum, qui maxime obſtipat, & in ſtomacho durabilis eſt, qui cum ipſorum natura melius quadrat. Petioli, ac caules in aqua prius ebulliuntur, quibus dein adfunditur condimentum quoddam, tum inſtar Braſſicæ edi poſſunt.

De ligtſte manier is, dat men de geheele wortel onder heete aſſche brade, het welk de Bandaneezen nog op een ander manier klaren, inzonderheid als ze veele wortelen hebben, die ze tot den verkoop willen bewaren. Zy maken een kuil, daarze heete Keyſteenen in doen, of daar in heet maken, door het branden van eenige ruigte, dien op leggenze de verſche wortelen, en dekkenze met diergelyke ſteenen, en ruigten toe, tot datze gaar, of gebraden werden, zoo konnenze dezelve drie dagen goed houden, en dagelyks daar van verkopen. Onze Natie eeten de gekookte niet ligt, om datze de mage wat drukken, en den buik zeer ſtoppen, maar liefſt die in Oly gebakken zyn. Daarentegen den Indiaan houd veel van zulke koſt, die wakker propt, en in de mage durabel is, het welk met haar natuur beter overeen komt. De ſtelen werden ook eerſt in water opgekookt, en daar over een ander zop gemaakt, zoo kan men ze eeten als Kool.

Folia

De

A

Folia, quod ſciam, in nullo ſunt uſu, excepto quod mihi indicaverint, in Braſilia æque coqui & edi quam caules, ſed potiſſimum a plebe, & ſervis ad famem tollendam, uti *Cluſius* de ſervis Portugallicis dixit.

Amboinenſes credunt, & docent, Caladium multo dulcius eſſe, ſi inter plantandum adſpergatur Canarii, & Calappi medulla, ac pauxillum ſalis in ore maſticetur; Sic quoque multum confert ad Caladii notam bonam, quod plantetur in cremata terra, incremata enim vocant *Tana manta*, i. e. crudam terram, unde *Caladium* majorem excitat pruritum.

Bontius libr. 6. *cap.* 49. hanc plantam ex *Proſpero Alpino*, *Colocaſiam*, ſive *Culcas* vocat, & jure ad Ari ſpecies refert, ſed radici tantam adſcribit noxiam qualitatem, ut non aliter percipere poſſim, quin confundat noxiam *Ubii ſilveſtris* radicem cum *Caladii* radice, Primo enim verum, ſeu edule *Caladium* non ſilveſtre eſt; contra Matarrenſes Bataviæ obſeſſores illud tanta copia adquirere facile potuerunt, unde in exercitu iſto tot interfecti, & mortui fuere. Sic quoque *Caladii* radix nullo modo tantam habet viſcoſitatem, ut vitæ periculum adferat, neque opus eſt, ut per tres maceretur dies, antequam edulis ſit, ſed tantummodo aquæ incoquitur, quæ exfunditur, tandem per rubros fructus, quos in hac vidit planta, Ari fructus intelligendi ſunt. Hujus confuſionis anſam præbuit Malaienſe nomen, *Oebi Utan*, per quod decem quidem edulium radicum ſpecies intelligunt, quæ forma, & qualitate nimis differunt, ac proinde adcuratam adtentionem requirunt, ut rite diſtinguantur.

Notandum porro eſt, ſi quis ingentes deſideret Caladii radices, menſe Auguſto omnes ejus caules, & folia abſcindat mox ſupra radicem, ac relinquat dein per binos tresve menſes, tum radix magnum formabit bulbum, nil proferens quam pauca quædam, ac gracilia folia. Abſciſſi hi caules, ac petioli non ſunt perditi, bonum enim præbent olus.

Hodierni itinerarii teſtantur, *Ari Ægyptii*, ſeu *Colocaſiæ* agros in hunc usque diem inveniri in Ægypto, quos oculis perſequi non poſſumus, quum ejus bulbus ibi quotidianus ſit cibus, uti apud nos Rapæ, qui recenti incoquitur juri, & variis porro præparatur modis, quidam vero bulbi rotundi ſunt, alii oblongi.

In Ægypto nunquam caules, vel flores profert, ſed *Proſp. Alpinus* teſtatur, rotundum bulbum ipſi ex Alexandria transmiſſum Venetiis in horto ſuo florem produxiſſe unicum tantum menſe Majo, qui rotundo inpoſitus erat pedunculo, & forma, & magnitudine conveniebat cum flore Ari, licet ſimul cum pedunculo non longior fuerit palma, cujus differentiæ cauſſa videtur fuiſſe pingue Ægypti ſolum, ac ſterile Italiæ, quod in Amboina etiam obtinet, Caladium nempe flores, & fructus nunquam proferre, niſi in gracilibus, & ſaxoſis locis: Hæc autem relatio fuit petita ex *Dapperi Africa pag.* mihi 131.

De bladeren weet ik niet, dat in gebruik zyn, behalven dat men my berigt, dat ze in Braſil zoo wel gekookt, en gegeeten werden als de ſtelen, dog meeſt by het gemeene volkje, en ſlaven om den honger te verdryven, gelyk Cluſius *van de ſlaven in Portugal gezegt heeft.*

De Amboineezen gelooven, en leeren, dat den Kelady veelzoeter van ſmaak werde, als men het in 't planten beſproeid met Canari, en Calappus pit, en een weinig zout in de mond knouwd, zoo helpt ook veel tot de deugd van de Kelady, dat men ze in een gebrand aardryk plante, want het ongebrande noemen zy Tana manta, *dat is raauw-land, waar van de* Kelady *een jeukende eigenſchap krygt.*

Bontius lib. 6. cap. 49. *noemd dit wel uit* Proſp. Alpinus Colocaſiam, *ofte* Culcas, *en heeft ook gelyk, dat hy 't tot een zoorte van Arum wil maken, hy ſchryft de wortel zulke hoedanigheden toe, dat ik niet anders bemerken kan, of hy confundeerd de ſchadelyke wortel van het* Ubium ſilveſtre, *met de wortel van* Kelady, *want voor eerſt het regte, of eetbare* Kelady *waſt niet in 't wild, dat de Matarramſe Belegeraars van ons Batavia zoo gemakkelyk hebben konnen krygen, en waar van 'er zoo veele in 't leger geſtorven zyn. Zoo heeft ook de* Kelady *wortel geenzins zodanige ſlymerigheid, dat ze perykel van 't leven aanbrengt, nog werd drie dagen geweekt, eer men ze eeten kan, maar ſlegts eenmaal in water opgekookt, en 't zelve weggeſmeten, eindelyk de roode vrugten, die hy daar aan gezien heeft, moet men van 't regte Arum verſtaan. De aanleidinge tot deze confuſie geeft hem den Maleytſchen naam* Oebi Utan, *waar mede zy wel tienderlei eetbare wortelen beduiden, dewelke in gedaante, en eigenſchap te veel verſchillen, en dierhalven een naauwkeurig opletting vereiſchen, als men ze ter degen onderſcheiden wil.*

Nog is te merken, als iemand groote wortelen van Kelady wil hebben, die moet in den maand Auguſtus al de ſtelen, en bladeren afſnyden kort boven de wortelen, en laten 't nog twee a drie maanden zoo ſtaan, zoo werd de wortel een grooten bol, niets dragende dan eenige weinige, en magere bladeren. De afgeſnedene ſtelen gaan niet verloren, want zy geven een goed moeskruid.

De bedendaagze reizigers getuigen, dat men van Arum Ægyptium, *of* Colocaſia *tot heden toe in* Ægypten *beele velden beeft, zoo ver men over zien kan, dewyl de wortel haar dagelykze koſt is, gelyk by ons de Rapen, werdende in vleeſch-zop, of ander nat, en op menigerlei wyze toegemaakt, zommige wortels zyn rond, zommige lankwerpig.*

In Ægypten beeft men nooit ſtelen nog bloemen daar aan gezien, dog Proſper Alpinus *getuigd, dat een ronde wortel hem van Alexandria gezonden tot Venetien in zyn tuin in grasmaand gebloeid beeft met een eenigen bloem, die aan een ronden ſteel zat, en in geſtalte, en groote de bloem van Aron, of kalfsvoet zeer gelyk, boewel hy teffens met den ſteel niet langer dan een palm is geweeſt, waar van de vettigheid van Ægypten, en de magere grond van Italien de oorzaak ſchynd te zyn, gelyk in Amboina mede geſchied, te weten, dat Kelady nooit bloemen, of vruchten voortbrengt, dan aan magere, en ſteenachtige plaatzen: Zynde het naaſt voorgaande gehaalt uit* Dappers Africa pag. 131.

Tabula Centeſima Nona

Arum exhibet *Ægyptium*, ſeu *Caladium ſativum*, quod *vera* eſt *Colocaſia*, ubi ad Litt. A ejus *bulbus* denotatur.

De Hondert en negende Plaat

Vertoont het *Ægyptiſche Arum*, ofte de *tamme Kelady*, welke de regte *Colocaſie* is, alwaar door Lett. A deszelfs *bol* aangewezen werd.

OBSERVATIO.

Hæc planta vocatur *Arum* acaule, foliis peltatis ovatis, baſi ſemi bifidis, margine repandis, *H. Cliffort. p.* 435 & Arum maximum, Ægyptiacum, quod vulgo *Colocaſia*, *C. B. Pin. p.* 193. & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 61. qui plures de hac planta enumerat auctores, vide & *Theſ. Zeyl. p.* 68. & 69. ubi & plures aliæ hujus generis obcurrunt ſpecies &c.

AANMERKING.

Deze plant werd genaamt *Arum* zonder ſteel, met rondagtige bladeren, daar de ſteel onder in gelaten werd, en met omgebogen randen van de *H. Cliffort. p.* 435. en het grootſte Arum van Ægypten, het welk in 't gemeen *Colocaſia* genaamt werd, van *C. B. Pin. p.* 193. en *Sloan. Cat.* van de *Jamaice gewaſſen p.* 61. die zeer veele Schryvers over deze plant aanhaalt, zie ook de *Theſ. Zeyl. p.* 68. en 69. alwaar meer zoorten van dit geſlagt voorkoomen &c.

CAPUT OCTOAGESIMUM QUINTUM.

LXXXV. HOOFDSTUK.

Caladium aquatile. Kelady Ayer.

Het Water Kelady.

SEcunda *Ari Ægyptiaci* ſpecies eſt *Caladium aquatile*, quod in binas ſubdividitur ſpecies, in *Caladium Vicorum*, & *Caladium aquatile*, ſub una autem forma utrasque has deſcribam plantas, quum non differant, niſi diverſo, in quo creſcunt, ſolo, non craſſam gerit radicem, ſed bulbulos, e quibus alba, & repentia excreſcunt flagella, juxta terræ ſuperficiem multis longis fibrillis radicalibus prorepentia, quibus ſeſe in quibusdam terræ locis figunt, quæ ad latera nova ſimilia emittunt, novas producentia plantulas, ac tali modo ingentem obcupant locum more *Nymphææ*.

Caules ejus inferius vix minimum digitum, ſuperius vero pennam craſſi ſunt, rotundi, nudi, nec ultra binos pedes alti. Folia ſunt, uti Caladii ſativi, ſed multo minora, ſpithamam circiter longa, minusque lata, umbilicata quoque, glauca, molliſſima, & glabra, nec aquam continentia, ſi ipſi infundantur, vel ſupra hæc effundatur, guttæ autem ipſis incumbunt, ac ſplendent inſtar argenti.

Prima, ſeu terreſtris ſpecies in vicis creſcit poſt ædes, & in plateis coenoſis, paulo altiores gerens petiolos, ac latiora folia, illis Nymphææ adeo ſimilia, ut non mirum ſit, quosdam Europæos illam pro minore ejus ſpecie habuiſſe, a qua tamen facile dignoſcitur, quum Nymphæa minor, cui quam ſimillima eſt, in aquis creſcat, Caladium vero ad oras, & ripas. Caulis vero primarius prope radicem bulbulum format, magnitudine Pinangæ vetuſtioris, vel Lemonis Nipis, qui ad latera longa emittit albaque flagella, vermiformia, quæ autem ad aquarum oras creſcit, plerumque ſterilis eſt, ſed plantæ in hortorum locis humidis depoſitæ fructus aliquando proferunt, menſibus enim pluvioſis ſuos producit flores fructusque, uti reliqua Ara, ex viridi nempe pedunculo glandula, ſeu tuber excreſcit, atque ex ejus latere longa acuminata, & flaveſcens vagina, primum deorſum, ac dein cum apice ſurſum flexa; Hæc ſeſe aperiens caudam exhibet tenuem, inmaturam referentem Siriboam, minorem digitum longam, flaveſcentem quoque, & inferius ultra dimidium granuloſam.

DE tweede zoorte van Arum Ægyptium *is de* water Kelady, *en weder onderdeeld in twee zoorten, de eerſte* Caladium Vicorum, *de tweede* Caladium aquatile, *doch wy zullenze onder eene gedaante beſchryven, om dat zy niets verſchillen, dan in de grond, daar zy waſſen, het beeft geen dikke wortel, maar kleene knobbels, en daar aan witte, en kruipende ranken, langs het riſch van de aarde met veele lange vazelingen, en haar daar in vaſt makende, en ter zyden uit al wederom andere uitſchietende, die nieuwe plantjes voortbrengen, en zoo een gebeele plaats beſlaan, op de manier als de* Nymphæa.

De ſtelen zyn beneden ſchaars een pink, maar boven een ſchaft dik, rond, kaal, en niet boven twee voeten hoog. De bladeren zyn als die van 't tamme Kelady, doch veel kleender, omtrent een ſpan lank, en minder breed, ook op hare ſtelen ruſtende, blaauw-groen, zeer zagt, en glad, ook geen water houdende, als men ze daar in ſteekt, of het daar op giet, maar de droppels blyven daar op leggen, en blinken als zilver.

De eerſte, of landelyke zoorte waſt in de Negoryen agter de huizen, en op ſtraten, daar het ſlikkig is, wat booger van ſtelen, en breeder van bladeren, de Nymphæa zoo gelyk, dat het geen wonder is, dat zommige Europeanen ze voor een kleene zoorte van dezelve aanzien, daar van ze nogtans ligt te onderſcheiden is, vermits de Nymphæa minor, daar ze beſt by gelykt, in 't water, maar de Kelady aan de kanten waſt. De hooft-ſtam gewind by de wortel een bolleken, in de grootte van een oude Pinang, of Lemonipis, *het welk aan alle kanten lange ranken, als witte wormen uitſchiet, het geene aan de waterkanten waſt, is onvruchtbaar, maar in de tuinen op vogtige plaatzen geplant, ziet men de vruchten zomtyds, want in de regen-maanden brengt het zyn bloeizel, en vruchten, gelyk ander Arum voort, te weten op een groenen ſteel eenen klier, ofte krop, en ter zyden uit een lange toegeſpitſte, en geelachtige ſcheede, eerſt neerwaarts, en daar na met de ſpitze opwaarts gekromd. Deze zig openende vertoond een dun ſteertje, gelyk een onrype Siriboa, een kleene vinger lank, ook bleek-geel, en over de helft van onderen wat korlig.*

Nomen. Latine *Caladium aquatile*, & *ſpontaneum*. Malaice *Kelady Ayer*, & *Kelady Candhati*. Amboinice *Sahu Naccur*.

Naam. *In 't Latyn* Caladium aquatile, *en* ſpontaneum. *In 't Maleyts* Kelady Ayer, *en* Kelady Candhati. *In 't Amboins* Sahu Naccur.

Locus. Prima ſpecies hic & illic creſcit in Amboina poſt vicos in locis coenoſis. Altera juxta fluvium Elephantem dictum, præ aliis autem elegantiſſime, & luxurioſisſime creſcit apud rivulum quaſi argenteum *Ayer Pera* dictum, qui per vicum Way in magnam excurrit Amboinam. Hæc quoque Javæ obcurrit ad majorum fluminum ripas, taliſque forte ſpecies eſt, quam *Cluſius* in Portugallia, & *Bellonius* in Candia viderunt creſcentem ad aquarum oras.

Plaats. *De eerſte zoorte waſt op Amboina, hier en daar achter de Negoryen, daar het ſlikkig is. De tweede waſt langs de rivier de Olipbant, maar inzonderheid ſchoon, en weeldrig by het zilver-verwige riviertje* Ayer Pera, *dat door de Negory Way op groot Amboina loopt. Dit vind men ook op Java aan de kanten van deszelfs groote rivieren, en een zulke zoorte is miſſchien, 't geene* Cluſius *in Portugal, en* Bellonius *in Candia aan de waterbeeken hebben zien waſſen.*

Uſus. Terreſtris ſpecies raro editur, quum nimis acris ſit, quam maxime ad Ari ſaporem adcedens, aquoſa vero, & eadem in ſolo humido plantata, non tam acris eſt, & cibo utilior. Radices ejus nodoſæ optimæ ſunt, ſi præparentur inſtar Caladii ſativi, dein petioli, & folia aquæ incocta, parumque expreſſa, & denuo ebullita vulgare præbent olus ſervis, & plebejis. Vocatur *Kelady Candhati*, quum cuivis liceat hanc decerpere, cui lubet, item *Kelady Babi*, quum porci hac ſaginentur planta.

Gebruik. *De land zoorte werd zelden gegeeten, om dat ze te ſcherp is, en vry wat na het Arum trekt, maar de water-zoorte, en dezelve op 't vogtige land geplant, is zoo ſcherp niet, en bekwamer tot de koſt. De knobbelachtige wortelen zyn wel de beſte toebereid als de tamme, daar na de ſtelen, en bladeren in water afgezooden, een weinig uitgeperſt, en nogmaals gekookt, zoo geven zy een gemeen moeskruid voor ſlaven, en ſlegte lieden. Men noemd het* Kelady Candhati, *om dat het een ieder plukken mag, die wil, als ook* Kelady Babi, *om dat men de verkens daar mede voed.*

Kelady Xula ejus ſpecies eſt, ſed folia gerit oblongiora, quæ magis adcedunt ad illa *Ari ſilveſtris*, inferius gerentia multas coſtas parallelas. Ejus petioli octodecim, & viginti pollices alti ſunt, quorum inferior dimidia pars ſemi concava eſt, ubi ſeſe invicem ambiunt, ſuperior pars rotunda eſt, & ſolida, & in dorſo aliquando pallide virent, ſeu flaveſcunt, potiſſimum vero ex fuſco rubent, vel rubris lineis, ac ſtriis notati ſunt petioli.

Kelady Xula *is een mede zoorte hier van, doch de bladeren zyn lankwerpiger en gelyken meer na* Arum ſilveſtre, *beneden met veele paralelle ribben. De ſtelen zyn achtien, en twintig duimen hoog, waar van de onderſte helft half bol is, daar zy malkander omvatten, de bovenſte helft is rond, en maſſiev, op de rugge zomtyds lichtgroen, doch meeſt bruin-rood, of met roode ſtrepen.*

Fig. 1.

Fig. 2.

Radix ejus bulbus eſt, magnitudine ovi Anatis, plerumque autem minor, ac cinctus plurimis tenuibus fibrillis, non prorepit longis flagellis, uti Amboinenſis ſpecies, ſed ad bulbum hunc parvi excreſcunt bulbuli; Flores fructusque huc usque ignoti ſunt. In aquoſis reperitur locis in Xulanenſibus, & adjacentibus inſulis tam ſponte creſcens, quam per hominum induſtriam culta, unde & vocatur *Kelady Xula*, & *Kelady manis*, h. e. *Caladium dulce.* In iſtis inſulis multum ad cibum adhibetur, petioli nempe ejus, & folia, cocta nempe, uti alia olera, nullam enim habent acrimoniam. Radix ejus ſpernitur, quum tam puſilla eſt.

De wortel is een bol, in de grootte van een Eenden-Ey, doch meeſt kleender, omgeven met veele dunne vazelingen, het is niet kruipende met lange wortelen, gelyk het Amboinſche, maar aan den bol komen zyne afzetzels voort; Bloeizel, en vruchten zyn nog onbekend. Men vind het op wateracbtige plaatzen in de Xulaze, en omleggende Eilanden, zoo van zelfs groeijen, als door menſchen gebavend, daarom noemd men 't Kelady Xula, *en* Kelady manis, *dat is* zoete Kelady. *In dezelve Eilanden werd het veel tot de koſt gebruikt, te weten ſtelen, en bladeren, gelyk ander moeskruid gekookt, want daar is geen ſcherpigheid by. De wortel werd niet geacht, om dat ze zoo kleen is.*

Tabula Centeſima Decima

Ad *Figuram Primam* exhibet *Caladii aquatilis* ſpeciem primam, quæ *Kelady Ayer* dicitur.
Figura Secunda Ariſarum denotat *Amboinicum.*

De Hondert en Tiende Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de eerſte zoort van het *water Kelady*, het geen *Kelady Ayer* genaamt werd.
De *Tweede Figuur* wyſt aan den *Amboinſche Ariſarum.*

OBSERVATIO.

Caladium hoc *aquatile* vera *Ari* ſpecies eſt, convenitque forte cum illo, quod *Arum* minus Bengalenſe, Colocaſiæ foliis vocatur a *Pluknet.* in *Almag. Bot. p.* 51. & Arum Zeylanicum minus, cauliculis viridantibus, foliis Colocaſiæ ſimilibus *Hort. Med. Amſt. Catal. p.* 37. quod eſt Colocaſia, ſeu Arum Zeylanicum minus, cauliculis viridantibus *Par. Bat. pag.* 77. & *Theſ. Zeyl. p.* 68. cujus varietas eſt Arum minus, Colocaſiæ facie, pediculis punicantibus &c.

AANMERKING.

Dit *Water Kelady* is een ware zoort van *Arum*, en komt mogelyk overeen met dat geene, het welk is het kleine Bengaalſche Arum, met het blad van Colocaſia van *Pluknet. Almag. Bot. p.* 51. en kleine Zeylonſche Arum, met groene ſteeltjes, en bláden gelyk aan de Colocaſia, van de *Catal.* van de *Amſt. tuin p.* 37. het welk is de Colocaſia, ofte kleine Zeylonſche Arum, met groene ſteeltjes van de *Par. Bat. p.* 77. en de *Theſ. Zeyl. p.* 68. waar van eene verandering is, het kleine Arum, in gedaante van de Colocaſia, met purperagtige, ofte zwarte ſteeltjes &c.

CAPUT OCTOAGESIMUM SEXTUM.

Ariſarum Amboinicum. Bira Kitsjil.

EX vulgari denominatione hæc planta eſſet *Arum minus*, ſeu *Ariſarum*, licet proprie pertineat ad *Dracontii* genus, radicem enim gerit planam, & bulboſam inſtar panis minoris, quæ tamen haud major eſt Nuce juglande depurata, quæ externe, & interne alba eſt, bulbulus hic nullas habet fibrillas, ſed ſupra hunc multæ dependent, & ad latera bulbulum emittit, qui in novam excreſcit plantulam.

Ex radice quatuor, vel quinque recti adſurgunt cauliculi, ad pedis altitudinem, anguloſi, & ſtriati, ac virides, ſed prope radicem albi, & pallide fuſci, quivis cauliculus folium ſuſtinet, quod tenerum triſgonum, & inferius cordiforme eſt, inſtar folii Sirii, hujus autem auriculæ ſibi parum incumbunt, atque in medio ſinu petiolus inplantatur, vetuſtum folium in binos tresve lobos dividitur, ita tamen, ut unus lobus alicujus partis diſtinctius penitus ſit, quum alia tamen ejus pars nexa eſt mediæ folii parti, ſi vero omnes hi tres lobi ſint ſeparati, Trifolii repræſentant folium, atque prope petiolum omnes cavitatem formant, acſi infundibulum vellent conſtituere. Quivis porro lobus acute deſinit oris æqualibus, quatuor, & quinque pollices longus, totumque folium binarum palmarum latitudinem habet, ſuperne glabrum, & nigricans, inferne plurimis obliquis coſtis diſtinctum, & ſcabrum.

E peculiari pedunculo flores, ac fructus excreſcunt, uti in *Aris*, qui vagina eſt, ſeu calopodium, ſpithamam longum, cum rotundo ventre inferius, Calopodium hoc, ſeu vagina ſeſe aperiens interne purpurea fere eſt inſtar holoſerici, in qua longa, & tenuis, ſeu teres locatur cauda, ſex, ac ſeptem pollices longa, pennam craſſa, ex fuſco quoque nigra, ſeu purpuraſcens, quæ inferius granula quædam gerit crocea, atque in inferiore ventre, qui clauſus manet, gleba quædam conſpicitur flava, ex ſtaminulis compoſita, quam primum vagina hæc ſeſe aperit, teter, & caninus quaſi obſervatur fœtor, dein ſeſe retrorſum inflectit inſtar cuculli monachalis, ac tandem omnes ejus partes marceſcunt, ac pereunt.

Hu-

LXXXVI. HOOFDSTUK.

De Amboinſche Ariſarum.

NA *de gemeene benaminge zoude dit een* kleen Arum; *of* Ariſarum *moeten zyn, boewel het eigentlyker onder de geſlachten van* Dracontium *te brengen is, want het heeft een platte bolachtige wortel, als een broodje, doch niet grooter dan een geſchelde Walnoot, buiten, en binnen wit, het bolletje zelfs heeft geene vazelingen, maar van boven hangen veele daar over, en het ſchiet ter zyden een knobbeltje uit, waar uit een nieuwe plante werd.*

Uit deze wortel ſchieten vier, of vyf regte ſtelen op, een voet hoog, hoekig, en geſtreept, groen, dog by de wortel wit, en licht bruin, ieder ſteel draagd een blad, het welk nog jong zynde drieboekig, en agter hertformig is, als een Siriblad, ſtaande de ooren wat over malkander, en in de binnenſte bogt werd den ſteel ingelaten, het oude blad verdeeld zig in twee, of drie lappen, zodanig dat de eene lap van de eene zyde dikwils volkomentlyk afgezonderd is, en aan de andere zyde ſtaat by nog aan de middelſte vaſt, maar alle drie los zynde, vertoonen zy een Klaver-blad, en maken alle drie by den ſteel een bolligheid, als of zy een tregter wilde formeeren. Ieder lap loopt vooren ſpits toe, met evene kanten, vier, en vyf duimen lank, en 't gebeele blad is wel twee handen breed, boven glad, en zwartachtig, van onderen zeer geribd met veele ſchuinze ribben.

Op *een byzondere ſteel komen haar bloeizel, en vruchten voort, gelyk aan ander* Arum, *zynde een ſcheede, of booze, wel een ſpan lank, met een ronden krop onder aan. De booze haar openende is van binnen boog-bruin, aan te zien als fulp, daar in ſtaat een lang dun ſteertje, zes, en zeven duimen lank, een ſchaft dik, mede zwart-bruin, dog beneden heeft het eenige boog geele korreltjes, en in de onderſte krop, die geſloten blyft, ziet men een geel klompje van vezels gemaakt, als deze booze haar eerſt opend, zoo komt 'er een vuile hondze reuk uit, daar na bangt ze agter over, gelyk een monnikke-kap, ten laatſten vergaat het meeſt met malkander.*

De

Hujus plantæ acrimonia ſatis declarat, Aro adfinem eſſe, maxima autem in radice detegitur, quæ vehementior eſt, quam in ullo Aro, quæque per nullam coctionem tolli poteſt. Quum in hortis creſcat, ubi nulla ipſi conceditur quies, humillima plantula eſt, cordiformia nec diviſa gerens folia, ac radiculam vix nucis avellanæ magnitudinem habentem, qui bulbus nihilominus tam acer eſt, quam in ullo Aro.

Nomen. Latine *Ariſarum Amboinicum.* Malaice *Calamojang*, & *Bira Kitsjil.*

Locus. Nullibi copioſius vidi quam in areis, & hortis undique circa caſtellum Victoriam ſitis, ubi tam copioſe contra voluntatem dominorum provenit, ut evelli, ac ſubigi fere nequeat, ex minima enim radicis fibrilla, quæ in terra ſupereſt, nova regerminat plantula, quæ tamen nunquam magna eſt, niſi in deſertis hortorum areis, & angulis.

Uſus ejus huc usque nondum innotuit, atque tanquam Zizania habetur, eſtque non tantum difficile, ut exſtirpetur, ſed etiam periculoſum eſt pueris, qui elegantes ejus rotundos bulbulos invenientes illos arrodunt, acſi aliquid delicatum eſſet, unde magnus ſatis cauſſatur labor, antequam ardor in ore, ac faucium contractio inpediatur.

Expertum enim eſt, tales inprudentes pueros, qui hanc adroderant radicem, tantam habuiſſe in lingua, & labiis tumeſcentiam, ut binorum circiter digitorum craſſitiem adquirerent hæ partes, quique ſeſe inſuper circum vertebant convulſivi quaſi, ita ut vix a præſenti liberarentur morte, adſumendo, & partes inliniendo, oleo Calappi, ejusque lympha, unde poſt trium dierum ſpatium curati, & in integrum reſtituti erant.

De ſcherpigheid van dit gewas bewyſt genoegzaam, dat het uit de maagſchap van Arum is, oog de meeſte ſcherpigheid is wel in de wortel, ja felder dan in eenig Arum mag zyn, welke ſcherpigheid ook met geen kooken daar uit te brengen is. Als 't in tuinen voortkomt, daar het geen ruſte heeft, zoo blyft het een geheel laag kruidje, met hertformige, en al meeſt ongedeelde bladeren, een worteltje, ſchaars een Hazel-noot groot, niet te min zoo ſcherp wreed, als men van eenig Arum kan verwagten.

Naam. *In 't Latyn* Ariſarum Amboinicum. *In 't Maleyts* Calamojang, *en* Bira Kitsjil.

Plaats. *Ik heb het nieuwers meer gezien, dan in de erven, en tuinen, die rondom het Caſteel Victoria leggen, daar 't zoo abundant ook tegens dank van de eigenaars voortkomt, dat men 't qualyk kan uitroejen, komende van het minſte vezeltje, dat van de wortel in de aarde blyft, een nieuwe plante voort, 't welk egter nooit groot werd dan op verlatene bedden, en boeken.*

Gebruik. *Tot nog toe is van zyn gebruik nog niets bekend, en het werd voor een onkruid gehouden, vallende niet alleen moejelyk om uit te roejen, daar het gewend is, maar ook zorgelyk voor kinders, die zyne fraaje ronde worteltjes vindende, aan dezelve als aan wat lekkers knouwen, en dan moeite genoeg veroorzaken, eer men dat wurgen, en branden in de kael, ben beneemd.*

Men heeft ervaren, dat zulke onvoorzigtige kinders, die deze wortel geknouwd hebben, zodanig aan tonge, en lippen opgezwollen zyn, dat zy ſchier twee vingers dik wierden, en baar om wierpen. Ter nauwer nood wierden zy van een ſchielyke dood verloſt, met het inneemen, en beſmeeren van Calappus Oly, en Calappus melk, waar door zy na drie dagen weêr te recht raakten.

OBSERVATIO.

Planta hæc eadem videtur, quæ Arum humile, Ceylanicum, latifolium, piſtillo coccineo vocatur in *H. Amſt. part.* 1. *Fig.* 51. *p.* 97. & *Theſ. Zeyl. p.* 34. Eſtque Arum humile, Ariſarum dictum, latifolium, Ceylonicum, piſtillo longiſſimo, miniato colore. *H. Med. Amſt. Cat. p.* 36. &c. vide & *Fl. Malab. pag.* 9. Huc & pertinet Arum trilobato folio humilius, & minus Zeylan. *Par. Bat. p.* 78. ubi icon: & Dracunculus Indicus, folio trifido *Tournef. inſtit. pag.* 161. & *Theſ. Zeyl. pag.* 89. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

Deze plant ſchynt dezelve te zyn met die, welke het laage, breedbladige, Ceylonſche Arum, met een hoog-roode ſtaart genaamt werd, in het *eerſte deel van de H. Amſt. Fig.* 51. *p.* 97. en de *Theſ. Zeyl. p.* 34. en is het laage, breedbladige, Ceylonſche Arum, Ariſarum genaamt, met een zeer lange, en hoog-roode ſtaart in de *Catal. van de Amſt. H. Med. p.* 39. &c. zie ook de *Fl. Malab. pag.* 9. Hier toe behoort mede de Zeylonſche kleinder, en lager Arum, met een blad in drie verdeelt, van de *Par. Bat. p.* 78. alwaar deszelfs afbeelding: en Indiſche Dracunculus, met een blad in drie verdeelt van *Tournef. inſtit. p.* 161. en de *Theſ. Zeyl. p.* 89. alwaar het overige ziet.

Fig. 2.

Fig. 1.

CAPUT OCTOAGESIMUM SEPTIMUM.

LXXXVII. HOOFDSTUK.

Ariſarum eſculentum. Daun Caſſiſe.

De Eetbare Ariſarum.

HÆc quoque minoris Ari ſpecies eſt, cui quam ſimillimum eſt, quumque edule ſit, rite diſtinguendum, & adtendendum eſt, ne una pro altera ſumatur planta. Ejus cauliculi pedem circiter alti ſunt, ſuperius rotundi, inferius parum excavati, ubi ſeſe invicem ambiunt, multi enim ſimul excreſcunt faſciculati quaſi, intenſe virides, & nudi.

Folia cum illis minoris Ari conveniunt, ſed flaccidiora ſunt, & auriculas gerunt rotundiores; Ipſorum coſtæ incurvæ, & inregulares, transverſales nempe & oblique decurrunt, harumque interſtitia pertexta ſunt neutiquam vorticoſis venis, uti in Aro ſilveſtri, ſed venæ hæ parallelæ ſunt, & rectæ cum majoribus venis, per quem characterem ab Aro facile diſtinguitur hæc planta, cujus folia ſuperne obſcure virent, inferne albicant; primumque propullulans folium convolutum quoque cornu eſt, inſtar ſubulæ uti in Aro; Flores ejus, ac fructus huc usque ignoti ſunt, unde & forte ſterile eſt.

Radix ejus longa eſt, & minimi digiti craſſitiem habens, prorepit inſtar alborum vermium juxta terram, hic & illic novas plantulas, ſeu foliorum faſciculos emittens, ita ut ſemper multiplicata ſit, & copioſa hæc planta, ubi creſcit, uti *Kelady Ayer.*

Nomen. Latine *Ariſarum eſculentum.* Malaice *Daun Caſſiſe*, h. e. ſacerdotum olus; & *Sajor Babi*, ac *Sajor Bandan.* Amboinice *Appau*, & *Appä au*, h. e. humilis nec magnanimus. Javanice *Sambeng.*

Locus. In ſilvis creſcit ad montium pedes, uti & in planis umbroſisque ſilvis, haud procul a fluminibus remotis.

Uſus. Nulla, vel pauca admodum in hac planta detegitur acrimonia, unde & ejus cauliculi cum craſſiſſimis radicibus in aqua primum ebulliuntur, quæ dein abjicitur, ac denuo coquuntur cum Calappi lympha, quæ olus præbent plebejis, ac præſertim Indorum ſaminibus, qui carnibus non audent veſci, quidam folia etiam addunt, quæ omnia ſimul coquuntur, in Banda vero magis ad cibum expetitur hæc planta, quam in Amboina. Porci hanc quoque amant edere in aqua coctam, & cum alio lixivio mixtam. Tiffadores, qui ex Saguero ſuccum eliciunt, quum recentem abſciderint ejus ramum, e quo ſuccum excipere volunt, binis prioribus diebus ejus vulnus obtegunt pulticula ex contritis hiſce cauliculis, ac foliis præparata, dicentes dein copioſiorem exfundere liquorem.

Dit is ook een geſlachte van 't kleene Arum; het zelve zeer gelyk, en om dat het eetbaar is, moet men wel onderſcheiden, op dat men het verkeerde niet en neeme. De ſtelen zyn omtrent een voet hoog, boven rond, en onder wat uitgebold, daar zy malkanderen omvatten, want zy ſtaan met troepjes by malkander, hoog-groen, en kaal.

De bladeren gelyken het kleene Arum, maar zyn ſlapper, en hebben rondere ooren; De ribben loopen wat krom, en onordentlyk over dwers, en ſchuins, en de tuſſchen plaatzen zyn uitgeweeven, geenzins met kroeze aderen, gelyk aan het wilde Arum, maar deze aderkens loopen regt, en paraleel met de hooft-aderen, door welk kenteken zy van 't Arum onderſcheiden werden, boven zyn de bladeren zwart-groen, maar beneden witagtig, het eerſt uitkomende blad is mede een t'zamen gerolde boorn, of elsſe, gelyk aan de Arum; Voorts bloemen, en vruchten daar aan zyn tot nog toe onbekend, en is miſſchien onvruchtbaar.

De wortel is lank, en kruipt in de dikte van een pink, als witte wormen langs de aarde, hier en daar nieuwe plantjes, of vergaderingen van bladeren voortbrengende, zoo dat men 't altyd veel by malkanderen ziet, gelyk het Kelady Ayer.

Naam. *In 't Latyn* Ariſarum eſculentum. *In't Maleyts* Daun Caſſiſe, *dat is Prieſters-moes; ook* Sajor Babi, *en* Sajor Bandan. *Op Amboins* Appau, *en* Appa äu, *dat is nederig van herten. Javaans* Sambeng.

Plaats. *Het waſt in de boſſen aan 't hangen van de bergen, ook in de vlakke boſſen, daar 't ſchaduwagtig is, en niet verre van de rivieren.*

Gebruik. *Daar is geen, of weinige ſcherpigheid in deze plante, dies men de ſtelen met de dikſte wortelen eerſt in water opzied, 't zelve weg giet, en nog eens kookt met Calappus-melk, het welk een moes geeft voor ſlegte lieden, inzonderheid voor de Indiaanſche Papen, die geen vleeſch durven eeten. Zommige laten de bladeren daar aan, en kooken 't al te zamen, het werd in Banda meer gegeeten dan in Amboina. De verkens eeten 't ook gaarn in water gekookt, en met ander ſpoeling vermengd. De Tiffadoors, die de Sagueers-bomen teiferen, als zy een verſche ſteel afgeſneeden hebben, die zy teiferen willen, zoo verbinden zy de twee eerſte dagen de wonde met een papje van deze gewreevene ſtelen, en bladeren gemaakt, zeggende, dat ze daar na rykelyker teiferd.*

Tabula Centeſima Undecima

Ad *Figuram Primam Ariſarum* exhibet *eſculentum.*
Figura Secunda Dracunculum ſiſtit *Amboinicum.*

De Hondert en elfde Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *Eetbare Ariſarum.*
De *Tweede Figuur* verbeeldt de *Amboinſche Dracunculus.*

CAPUT OCTOAGESIMUM OCTAVUM.

LXXXVIII. HOOFDSTUK.

Dracunculus Amboinicus. Anappur.

HÆc planta ſpecies eſt *Dracunculi aqatici*, ſtipitem gerens procumbentem, & prorepentem, qui hinc pro radice etiam haberi poteſt, dividitur autem in tres ſpecies, in nigram, albam, & rubram.

Primo *Anappur nigra*, ſeu *mas* longam, ac rotundam profert radicem, magna ex parte ſupra terram elevatam, quæ ſuperius ſeſe parum erigit inſtar ſtipitis. Ipſius pars ſuperior ſeſe dividit in quinque ſexve longos cauliculos, quorum quivis peculiare ſuſtinet folium uti in Caladio, ipſorumque ſuperiores partes fere rotundæ ſunt, inferiores apertæ, ubi ſeſe invicem ambiunt, ibique digitum craſſi, ſuperius vero ultra pennam craſſi, altitudinem habentes binorum, ac binorum cum dimidio pedum, ſuntque glabri, pallide virentes, ac firmiores quam in Caladio.

Folium ejus ex rotundo cordiforme eſt, inferius binis rotundis auriculis notatum, ita tamen, ut angulum forment, & in medio profundum ſulcum, in quem petiolus inplantatur, qui inde ſeſe dividit in ſeptem, vel novem nervos, quorum maximus recte excurrit ad finem, & ad latera alios quoque emittit, alii vero laterales nervi incurvis decurrunt ſinibus ad oras, inferius protuberantes, ac ſuperius in folio ſulcos quosdam formantes; folium hoc in brevem terminatur apicem, eſtque novem, vel decem pollices longum, paulo minus latum, tenue, viride, glabrum, & ſplendens.

Petiolus folium ſuſtinens, quum ſeneſcat, ad ſuperiorem partem plerumque incurvatur, & ad internam partem ſulcatus eſt, ex cauliculorum ventribus quidam excreſcunt breviores, & albicantes pedunculi, quorum quivis ſuſtinet oblongum, ac viride corniculum, vix minimum digitum longum, & craſſum, quod ſeſe inſtar vaginæ aperit, fructumque exhibet longo Piperi æmulum, qui in ſuperiore parte digiti articulum longus eſt, ex flavo cinereus, ſub hoc alia conſpicitur conlectio quaſi uvarum ex ſtaminulis compoſita inſtar florum Pandani, quæ in grana excreſcunt viridia, ſenſim ignea, & tandem crocea.

Quum vagina hæc ſeſe aperiat, ingratum fundit odorem, ſuperiorque pars obducta eſt viſcoſitate, quæ hunc excitat odorem. Tempore florifero quivis cauliculus folium ſuſtinens in inferiore ſua parte turgidus, & gravidus quaſi videtur, e cujus poſtica parte aliud anguſtum provenit folium, parvum referens gladium ſemi pedem longum, ac pollicem latum, in quo fructus latuit, binis craſſis nervis pertextum, quod dein inveteratum marceſcit, ac dependet, atque ex ejus ventre quatuor, ac quinque plerumque fructus excreſcunt.

Radix, uti dictum fuit, magna ex parte nuda ſupra terram eminet, binos, ac quatuor pedes longa, & binos digitos craſſa, inſtar farciminis, in breves annulos diſtincta, qui tamen non protuberant, & obducti ſunt pelliculis obſcure fuſcis, in quibusdam autem locis longas, & æquales emittit fibrillas, ſupra terram virides, ſed in ſolo albas, longos referentes vermes, ac profunde in terram penetrantes. Radix interne alba eſt, ſolida, & fibroſa, gravis odoris, ſi diſſecetur, quæ naſi pruritum cauſſat fere inſtar contriti Raphani.

Secundo *Anappur alba*, ſeu *femina* fere nil differt a præcedenti ſua forma, utriusque enim folia nunc rotunda, uti ſupra notatum eſt, nunc oblongiora, & acutiora ſunt inſtar illorum Ari, hac in re autem optime diſtingui poſſunt, quod feminæ folia pallidiora ſint, atque in medio lineam habeat flavam, ſeu albicantem, juxta nervum medium decurrentem. Fructus ſunt quoque caudæ granuloſæ inſtar longi Piperis ex vaginis ſuis eminentes. Radices inter ſeſe conveniunt, ſed feminæ magis albent externe, multisque craſſis fibrillis obductæ, interne quoque albæ, & fibroſæ, ſed multo fortiorem ſpirant odorem illis Maris, qui naſo ſatis acris eſt, & capiti moleſtus.

De Amboinſche Dracunculus.

DIt is een geſlacht van Dracunculus aquaticus, *met een leggende ſtam, die men ook voor de wortel bouden kan, en is verdeeld in drie zoorten, de eerſte ſwarte, de tweede witte, de derde roode.*

De eerſte Anappur *het* ſwarte, *of* Manneken, *beeft een lange ronde wortel, meeſt boven de aarde leggende, en aan 't einde baar wat verheffende als een ſtam. Het opperſte des zelfs verdeeld zig in vyf en zes lange ſtelen, ieder een byzonder blad dragende, gelyk een Kelady, boven ſchier rond, beneden geopend, daar zy malkander omvatten, en aldaar een vinger dik, maar boven ruim een ſchaft dik, van twee tot twee en een half voeten hoog, glad, licht-groen, ſtyver dan aan de Kelady.*

Het blad is uit den ronden hertformig, agter met twee ronde ooren, zoo nogtans, dat zy een boek formeeren, en na binnen toe een diepe bogt, daar den ſteel ingelaten werd, die hem van daar in zeven of negen Zenuwen verdeeld, waar van de grootſte regt uitloopt, en nog andere ter zyden uitgeeft, maar de andere Zyde-Zenuwen loopen met kromme bogten na de kanten, beneden uitbuilende, en boven eenige voorens in 't blad formeerende, het blad zelfs heeft van vooren een kort ſpitsje, en is negen en tien duimen lank, wat minder breed, dun, regt gras-groen, glad, en blinkende.

De blad draagende ſteel heeft, als hy oud werd, aan zyn bovendeel gemeenlyk een kromte, en aan de binnen zyde een voore, uit den buik der ſtelen komen ettelyke kortere, witagtige ſtelen voort, ieder dragende een lankwerpig groen boorentje, ſchaars een pink lank en dik, het welk hem als een ſcheede openende vertoond de vrucht in gedaante van een lange peper, aan 't bovenſte deel een lid van een vinger lank, uit den geelen graauw, daar onder zit een andere vergaderinge of druive, uit veeſeltjes gemaakt, gelyk de bloeme van Pandang, waar uit worden groene korls als birſe Zaad, met 'er tyd vuurrood en hoog-geel werdende.

Als baar de booze eerſt opend, dan komt 'er een onliefelyke reuk uit, en het bovenſte druifje is overtrokken met een ſlymerigheit, daar die reuk aan zit. In de tyd van baare ſuizoen ziet men een ieder blad draagende ſteel aan zyn onderſte deel zwanger, en van achteren een ander ſmal blad als een ſweerdeken een half voet lank, en een duim breed, daar de vrucht ingezeten heeft, met twee dikke Zenuwen doortrokken, het welk daar na oud geworden afhangt, en uit den buik komen gemeenlyk vier of vyf vruchten voort.

De wortel, als gezegt, legt meeſt blood boven de aarde, twee a vier voeten lank, twee vingers dik, als een braadworſt, in korte leden verdeeld, dog die niet uitſteekt, en bekleed met donker bruine vellen, hier en daar geeft ze lange en effene Vaſelingen uit, die boven de grond groen zyn, maar in de grond wit als lange wormen, diep in de aarde gaande. Binnen is de wortel wit, vaſt, en dradig, van een ſterke reuk, als men ze doorſnyd, die iemand in de neuſe kitteld, ſchier als gewreeve Mierik.

De tweede Anappur 't witte of wyfken, *verſchild in gedaante ſchier niets van 't voorgaande, want van beide vind men de bladeren zomtyds rond, gelyk boven beſchreeven zyn, zomtyds lankwerpiger en ſpitzer gelyk* Arum, *dog hier in zyn zy beſt te onderſcheiden, het Wyfkens bladeren zyn lichter groen, en hebben in de midden een geele of witagtige ſtraale langs de Middelzenuwe. De vruchten zyn mede korrelige ſteertjes, gelyk lange peper, uit baare boozen voortkomende. De wortelen zyn gelyk, dog aan 't Wyfken van buiten witter, met veele dikke Vaſelingen bebangen, van binnen mede wit en dradig, maar van een veel ſterkeren reuk als het Manneken, die de neuze vry ſcherp voorkomt, en 't booft bezwaarlyk is.*

Tertio *Anapput rubra*, tenuiores, ac breviores gerit cauliculos, minora, & rotundiora folia, ipſorumque auriculæ ſibi incumbunt, quæ prominentem quoque videntur habere angulum, ſuntque ſeptem pollices longa, ac ſex lata, ſuperne glabra, ſine ullis protuberantibus coſtis, ex viridi, & rubro colore diſtincta, inferius nervi ſeſe diſtinguunt talibus ſinibus, quales gerunt ſuperiores ſpecies, ſeptem nempe, & novem prope medium concurrunt, ſed non tam craſſi ſunt quam in præcedentibus, coloris pallide fuſci, ſeu purpuraſcentis, cauliculi autem fuſci ſunt, & in ventre inferius magis aperti, juxta oras pellicu-las quasdam gerentes. Hujus fructus ignoti ſunt. Radix uti antecedentis, ejusdemque craſſitiei, ſed non tam gravem fundit odorem.

De derde Anappur het roode, *beeft dunner en kortere ſtelen, kleendere en rondere bladeren, en de ooren ſlaan over malkanderen, en ſchynen mede een uitſteekende boek te hebben, zeven duimen lank, en zes breed, boven glad, zonder eenige uitſteekende ribben, uit den groenen en roo-den gemengd, van onderen verdeelen hun de Zenuwen met zodanige bogten als aan de voorgaande, zeven en negen by de middelſte t'zamen ſtootende, dog zyn zoo grof niet als aan de voorgaande, ligt-bruin of purper-verwig, maar de ſte-len regt bruin, en zyn aan de buik meer geopend, langs de kanten eenige vellekens hebbende, de vruchten hier van zyn onbekend. De wortel is als aan 't voorige, en van dezelve dikte, maar zoo ſterk niet van reuk.*

Alii autem has ſpecies ita dividunt. *Anappur mas* longiora, & acutiora gerit folia inſtar Ari; ejus radix gravem fundit odorem, ſed nullum cauſſat naſi pruritum. *Femina* ſemper rotundiora gerit folia, ac bicolor eſt, una perfecte viridis graminei coloris, cujus radix externe ex fuſco nigricat. Altera folia gerit pallidiora, & in medio lineam luteam, hujus radix externe pallide fuſca eſt, ſed utræque fortem ſpirant odorem. Rubra autem tertia ſpecies eſt.

Andere verdeelen het aldus. Anappur *het* Manneken *beeft langere en ſpitzere bladeren, gelyk het Arum, de wortel riekt wat ſterk, dog kitteld niet in de neuze. Het* Wyfken *beeft altyd rondere bladeren, en is van tweeder-lei coleur, het eene regt gras-groen, en zyn wortel is van bui-ten ſwart-bruin, het andere beeft de bladeren ligt-groen, en een geele ſtraal in de midden, de wortel is van buiten ook ligter bruin, maar beide van een gelyke ſterke reuk, het roode is en blyft de derde zoorte.*

Nomen. Latine *Dracunculus Amboinicus.* Malaice, & Ternatice *Calemojang.* Baleyice *Sente.* Amboinice in Hitoea *Anapul*, in Leytimora *Anapur*, *Unapur*, ac modo *Napur*, femina, ſeu rubra ſpecies peculiariter *Bolelutan* vocatur, h. e. *luna plana.* Et in Hitoea *Pollutamel.*

Naam. *In 't Latyn* Dracunculus Amboinicus. *In 't Maleits en Ternataans* Calemojang. *In Baly* Sente, *Amboina op Hitoe* Anapul, *op Lytimor* Anapur, Unapur, *en ſlegts* Napur, *het Wyfken of roode zoorte werd in 't byzonder* Bolehulan *dat is* Vlakke Maan, *en op Hitoe* Pollutamel *genoemt.*

Locus. In ſilvis creſcit, & vallibus, ubi flumina decurrunt, ac copioſæ ſunt arbores, item ad montium pedes, rubra autem ſpecies in locis provenit planis, paludoſis ſimul, & nigra argillacea terra gaudentibus.

Plaats. *Het waſt in de boſſen en valeien, daar Rivie-ren doorloopen, en daar 't vol geboomte is, als mede aan 't han-gen der bergen, maar de roode zoorte waſt op de vlakte, daar 't moeraſſig, en een ſwarte kleigrond is.*

Uſus. Feminæ radix, ſeu ſecundæ ſpeciei, quæ fortiſſimum fundit odorem, potiſſimum adhibetur, ad minores ſquillas capiendas, quod fit parvis naſſis deponendis in rivulis, qui per valles iſtos decurrunt, defectu autem hujus radicis illa maris quoque in uſum vocatur. Radix hæc torretur, ac conteritur cum Calappi nucleo, quæ ſimul naſſis induntur, quæ gravi ſuo odore tam minores anguillas quam ſquillas alliciunt.

Gebruik. *De wortel van 't Wyfken, of tweede zoor-te, die de ſterkſte van reuk is, werd meeſt gebruikt om kleene garneeltjes te vangen met kleene vuiken in de beeken, die door dezelve Valeien loopen, dog by manquement van deze wortel neemt men die ook van 't Manneken. Men neemd de wortel, braad die, en wryft ze met gebraade Ca-lappus pit, en doed het t'zamen in de vuik, het welk met zyn ſterke reuk zoo wel de kleene aalen als garnelen aan-lokt.*

Alii autem, ut hic piſtillus gratior ſit, binis iſtis admiſcent rebus contritos *Cancellos*, *Pulpam Fabæ marinæ*, ſeu *Parran*, *Attun*, & *Globbam* &c. Tenerum maris folium parum toſtum, ac cum fruſtulo Curcumæ contritum clavis pedum inponitur, & cancris plantarum pedum, difficilis admodum eſt in pedibus morbus, hocque tam calide inponitur, quam fieri poteſt, pedem dein ſupra ignem tene, ut vis medicamenti introire poſſit. Folia tam feminæ quam maris cum minore Curcuma contrita, ac cum iisdem foliis calide inpoſita noxiam curant *Morphææ* ſpeciem, quæ *Noman Itam* vocatur, quæ nigra eſt, & multis fiſſuris per cutim prorepit.

Andere om dit koſtje nog ſmaakelyker te maaken, doen by de twee voorſchreeve dingen, nog gewreevene Cancellos, *of Koemans, het* Merg *van de* Faba Marina *of* Parran, Attun, *en* Globba &c; *'t jonge blad van 't Man-neken een weinig gebraaden, en met een ſtukje Curcuma ge-wreeven bind men op de krabben (een moejelyke ziekte aan de voetzoolen,) zoo warm daar op, en houd de voet over 't vuur, dat de kragt van 't Medicament ter dege daar in werke. De bladeren zoo van 't Wyfken als van 't Man-neken met kleene Curcuma gewreeven, en met dezelve bla-deren warm overgebonden geneezen de ſchadelyke zoorte van* Morphæa *genoemt* Noman itam, *zwart, en met veele ſchcu-ren des huids voortkruipende.*

Rubræ ſpeciei radix adhibetur ad vulnera profunda, & globis vel telis inflicta curanda, eadem radix contrita, & cum calida aqua prorepentibus inpoſita ulceribus acaros enecat, ſub cute prorepentes, unde multa exoriuntur foraminula, ſenſim tetram cauſſantia exulcerationem. Hi vermiculi conſpiciuntur forma pediculorum gallinarum excidere, quum ulcus inliniatur coctis Pulæ foliis.

De wortel van de ronde zoorte werd gebruikt om geſcho-te en diepe wonden te geneezen, die door kogels en pylen gemaakt zyn. Dezelve wortel gewreeven, en met warm water op de voorteetende Zweeren gelegt, dood de kleene Sieren daar in onder de huid voortkruipende, veele gaat-jes opwerpende, en metter tyd een leelyke ulceratie maa-kende. Deze Wormpjes kan men zien in gedaante van Hoen-derluizen daar uit vallen, als men het zelve beſtrykt met de gekookte bladeren van Pule.

CAPUT OCTOAGESIMUM LXXXIX. HOOFDSTUK. NONUM.

Tacca ſativa. Tacca.

De Tamme Tacca.

D*Racontii* quatuor obcurrunt ſpecies in hiſce inſulis, quæ tamen forma, & modo creſcendi multum ab Europæis differunt, eſtque primo *Tacca ſativa*, ſecundo *Tacca phallifera*, tertio *Tacca litorea*, quarto *Tacca montana*, quarum quævis in peculiari deſcribetur capite.

Primo *Tacca ſativa* ab Amboinenſibus ad edules refertur radices, atque hunc in finem etiam colitur ſimili labore, quo *Ubii* ſpecies.

Simplicem, ac rectum emittit caulem, binos tresve pedes altum, ultra digitum craſſum, fere rotundum, herbaceum, ſuccoſum, ſed lentum, rugoſum, ac ſpinuloſis punctulis notatum inſtar caudæ Rajæ, atque hic præterea magnis albisque maculis variegatus eſt, inſtar pellis ſerpentis, in ſuperiore ejus parte hic ſtipes ſeſe dividit in tres ramos, in triangulo poſitos, quorum quivis iterum in binos minores ſubdividitur, ac quivis totum repræſentat folium, in varias, ſed inæquales lacinias diſtinctum, quarum inferiores minores ſunt, eodem fere modo, quo Cervi cornua in ramos ſunt diviſa, atque ex nigro virent, glabra ſunt, & ſplendentia hæc folia, per quodvis autem craſſus, & albus tranſit nervus, qui alios laterales emittit ad lacinias, quæ pertextæ ſunt multis parallelis coſtulis, quæ prope oras in ſinus excurrunt, totum porro folium tam miram habet laciniarum diviſionem, ut vix deſcribi poſſit, harum enim forma, ac numerus variat ratione loci, in quo creſcit, ejusque tres rami latitudinem trium pedum obtinent; Quam diu hæc planta ab hominibus colitur, neque flores neque ſemen profert, quod de induſtria etiam prohibetur, quum ejus edulis radix ab hominibus expetatur, exfodiatur autem, quum folia incipiunt flaveſcere & emarcida fieri.

Radix formam habet panis inverſi, nunc rotunda, nunc anguloſa, & inæqualis per adhærentes bulbos, & nodos ad latera novos emittentes caules, quorum unus modo plerumque excreſcit perfectus. Superius ex radice undique multæ dependent albæ fibrillæ, quibus inferius deſtituitur. Si loco creſcat pingui, radix ejus magnitudinem habet caſei Edamenſis, in medio parum elevata, cui caulis inſidet, externe ruffa eſt, inſtar *Ubii* vulgaris, quæ tenui obducitur pellicula inſtar radicis Solani eſculenti, interne alba, ſeu parum ad ruffum adcedens colorem, ſuccoſa, acris, & oris pruritum excitans, ſi cruda edatur. Quum radix hæc non exfodiatur, primarius iſte perit ſtipes, ac magna radix, unum pluresve relinquens bulbulos, ex quibus poſt ſemi anni ſpatium novi propullulant caules.

Si talis jam deſeritur hortus, atque inde hæc planta ſpontanea, ſeu ſilveſtris eſt, poſt foliorum lapſum, & ſtipitem emarcidum, novus excreſcit caulis ad trium cum dimidio pedum altitudinem, ultra pollicem craſſus, ex viridi, & cinereo colore diſtinctus, ſed non maculatus, in cujus ſuperiore parte ad ſpithamæ longitudinem calopodium, ſeu vagina excreſcit, arcte cincta granis oblongis, ſeu fructibus, qui minores ſunt ſemi maturis Olivis, vel glandibus, ſeſſiles omnes, & arcte medio axi adcumbentes, quique inferius latiores ſunt, quam ſuperius, fere inſtar burſæ, primo virides, dein lutei, ac tandem eleganter rubentes.

Interne ſub molli & rubra carne bina locantur officula ſibi adcumbentia, glabra, & ex viridi nigra, officulis Ricini ſimilia, ſed nullis nigris lineis notata, quæ ſuperius fiſſa ſunt, & capitula referunt Muſcarum, vel inſectorum quorundam, aliquando unum modo granulum in quavis reperitur bacca, hæc autem granula terram tangentia novas producunt plantulas, quæ ſi non transplantentur, parvos generant bulbos, ſeu radices.

Van 't Dracontium *vind men vier zoorten in deze Eilanden, dog aan gedaante en wasdom nog al veel van 't Europiſche verſchillende, te weten de eerſte* Tacca ſativa, *de tweede* Tacca phallifera, *de derde* Tacca littorea, *de vierde* Tacca montana, *die wy ieder een byzonder capittel zullen geven.*

De eerſte Tacca ſativa, *werd by de Amboineezen onder de eetbaare wortelen gereekend, en tot dien einde ook gebavend met diergelyken arbeid, als de geſlachten van* Oeby.

Het ſchiet op met een enkelden regten ſteel, twee en drie voeten hoog, ruim een vinger dik, ſchier rond, kruidagtig, zappig, dog taai, ruig, met ſteekelige puntjes bezet, als een roggen-ſteert, en daarenboven met groote witte plekken geſpikkeld, als een ſlangen-huid, aan 't opperſte verdeeld zig deze ſteel in drie takken, in een drie-boek ſtaande, en ieder der zelven al gaande weg in twee andere, vertoonende ieder tak een gebeel blad, in verſcheide of ongelyke lappen verdeeld, waar van de agterſte de kleenſte zyn, op de manier als de takken van de kroon aan een herte beeſt, alle ſwart-groen, glad, en blinkende. Door ieder blad gaat een dikke witte Zenuwe, die andere ter zyden uitzend na de lappen, en dezelve zyn doorweeven met veele parallele ribbekens, die by de kanten met bogen t'zamen loopen, voorts beeft bet gebeele blad zo een wonderlyke verdeeling in zyne lappen, dat men 't kwalyk beſchryven kan, veranderende de gedaante, en 't getal der lappen na den grond, daar bet ſtaat, en de drie takken beſlaan wel de breedte van drie voeten. Zoo lange dit gewas door menſchen gecultiveerd werd, brengt bet nog bloemen nog zaad voort, bet welk men ook met opzet beletten moet, om dat bet de menſchen te doen is om de eetbaare wortel, dewelke uitgegraaven werd, als de bladeren beginnen geel te worden, en verſlenſſen.

De wortel is als een omgekeerd broodje, zomtyds rond, zomtyds boekig, en oneffen, met de aangewaſſene bulten en knoppen ter zyden, die nieuwe ſtelen voortbrengen, waar van gemeenlyk een alleen opwaſt, of zoo 'er twee of drie nevens malkanderen voortkomen, zoo komt 'er maar eene tot perfectie; van boven hangen verſcheide witte Vaſelingen rondom de wortel, maar van onderen beeft ze geene. Als 't in een vette grond ſtaat, zoo gewind de wortel de groote van een Eedamſche kaas, in de midden met een kuiltje, daar den ſteel in ſtaat, van buiten iſſeros, gelyk de gemeene Oeby, *met een dun velleken bekleed als onze aardappel, binnen wit of een weinig na den roſſen trekkende, zappig, ſcherp, en een jeuken in de mond veroorzaakende, als men ze raauw proeft. Wanneer men de wortel niet uitgraaft, zoo vergaat den eerſten ſtam, en booft-wortel, nalaatende een of meer kleene bollekens, waar uit na een half jaar nieuwe ſtelen voortkomen.*

Als men nu den tuin geheel verlaat, en daar door dit gewas verwilderd, zoo brengt bet na 't vergaan van de bladeren, en als baaren ſtam verſlenſt is, een byzonder ſteel voort, drie en een half voeten boog, en ruim een duim dik, uit den groenen graauwen gemengd, zonder plekken, aan bet bovenſte in de lengte van ruim een ſpan, beeft by een klove, digt bezet met lankwerpige korls of vruchten, kleender dan half waſſen Olyven of Eekelen, al t'zamen zonder ſtelen, digt tegens den middelſten ſteel aanſtaande, dog agter wat breeder dan vooren, ſchier als een beurze, eerſt groen, daar na geel, ten laatſten ſchoon rood:

Binnen onder een week, en rood vleeſch leggen twee kernen, met de platte zyden tegens malkander, glad, en uit den groenen ſwart, de Zaden van Ricinus gelyk, dog zonder zwarte linien, van vooren met een geſpleete hoofd, eenige vliegen of ongedierten gelykende, nu en dan vind men ook maar eenen kern in ieder beſie, dezelve kernen op de aarde vallende, brengen nieuwe plantjes voort, dog als men ze zoo onverplant laat ſtaan, zoo gewinnen zy kleene wortelen.

Si ſtipitis baccæ ſint maturæ, facillime a radice ſeparari poteſt, acutum relinquens conum in radicis foveola, acſi ipſi inpoſitus fuiſſet. Talis caulis in horto meo projectus totum replebat hortum novis plantulis per abjecta granula, quum vero nullum inpenderem laborem ad haſce transplantandas, hinc non tantum parvas producebant radices, ſeu bulbos, ſed etiam ſubſequentibus annis nullum emittebant caulem frugiferum, licet novæ quotannis propullularent plantulæ.

Cultura. Primaria radix varios generat bulbos, quorum quidam ipſi nexi ſunt, alii laxe dependent per fibrillas. Hi bulbi in pingui, & rite elaborato ſolo transplantantur, in quo grumi formantur, uti quum Ubium plantetur, atque hi tam diu excreſcant, donec folia flaveſcant, primaria tum exfoditur radix, & bulbi ſervantur pro novis plantulis.

Nomen. Latine *Tacca ſativa.* Malaice *Tacca*, quod derivatur ab Amboinico *Täa.* Bandice *Toja.* Malaienſes quidam hanc vocant plantam *Leeker.* Baleyice *Ty.*

Locus. In Amboina raro colitur, ac tantummodo quædam ejus inveniuntur plantæ in Ubii hortis. In Cerama Orientali, & Banda magis expetitur, licet in Banda ejus ſilveſtris obcurrat ſpecies, in Madeangi ora creſcens, (quæ ora eſt Occidentalis inſulæ Lontoræ), quæ ad cibum itidem præparatur.

Uſus. Talibus in locis, ubi Zagumanta, ac panis non magna obcurrit copia, uti in Banda, hæc radix in majori eſt uſu, quam in Amboina, ex qua panis quædam pinſitur ſpecies, eodem fere modo, quo in India Occidentali *Farinje* præparatur. Crudæ nempe ſumuntur radices, quæ rapſantur ad rugoſum Corurong corticem, qui in Sagu arbore obcurrit, vel contra aliud quodvis corpus rugoſum. Hæc raſura aquâ ſubigitur, quæ continuo abjicitur, tum alba in fundo remanet farina, quæ iterum bis terve abluitur, donec nulla amplius in aqua detegatur acrimonia, atque hæc farina ad ſolem exſiccatur. Prima autem aqua ſollicite abjicienda eſt, ne quoddam animal hanc guſtet, quum ſit noxia. Farina iſta dein in lapideis compingitur machinis, in quibus Zagus panis pinſitur, primo nempe calefactis, tum ſimiles quadratæ adquiruntur placentæ, quæ loco panis eduntur; ſique hæc farina rite ſubigatur, & abluatur, ita ut nulla amplius ſuperſit amarities, vel acrimonia, tum hic panis meliorem habet ſaporem Sagus pane, quem melius præparare norunt Bandenſes, quam Amboinenſes, qui Sagus panem præferunt.

Yucca ab Indiæ Occidentalis ſcriptoribus deſcripta, inter alios a *Nicol. Monardo cap.* 53. ex qua celebris panis *Caſawy* præparatur, ſpecies videtur eſſe Indicæ *Taccæ*, planta enim erit quinque ſexve palmas alta, ampla gerens ~~folia inſtar palmæ~~ hominis extenſa, in ſeptem, vel octo lacinias diſtincta, & ſemper virentia. Ejus radix eſt bulbus rotundus inſtar glomeris, vel craſſæ Rapæ, externe fuſcus, interne albiſſimus. Hæcque radix ſimul plantæ fructus eſt, ex qua *Caſawy* formatur, qui eſt Indorum naturalis, & quotidianus panis, qui ipſorum pabulum fuit per tot ſecula, ac ſequenti præparatur modo.

Supra certa inſtrumenta dentata, & coniformia depuratæ radices raduntur groſſo modo, ac longis, & acuminatis induntur ſaccis, quibus lapides inponuntur, & adgravantur, ut noxius exprimatur ſuccus. Reſtans tum materia Amygdalas referens contuſas ſartagini inponitur, ſupra lentum ignem torretur, & continuo circumagitur, uti cum Ovis toſtis fit, ex illa tum placentulæ formantur magnitudine nummi Hiſpanici, quæ inſtar panis adhibentur, multum nutriunt, ac diu conſervari poſſunt. Expreſſus hic ſuccus adeo nocivus eſt, ut homines, & animalia enecet, ſi hunc crudum potent, ſed ad dimidium excoctus bonum præbet acetum, ac diutius coctus, donec craſſeſcat, dulce præbet mel, utrumque vero innoxie uſurpari poteſt. Hoc intelligendum eſt de *Yucca*, quæ in inſula St. Dominico creſcit, omnis vero Yucca, quæ in continenti provenit, innoxium habet ſuccum, licet ſit crudus. Hæc vero ex *Monardo* amplius retuli, ut conſenſum cum noſtra *Tacca* demonſtrem.

Eodem

Als den ſteel rype beſien beeft, zoo kan men hem gemakkelyk van de wortel aftrekken, nalaatende een ſpitze kegel, in 't kuiltje van de wortel, als of hy daar opgezet was. Een zulke ſteel in mynen tuin weggeworpen vervulde den gebeelen tuin met nieuwe plantjes, door de uitgeworpe kernen, maar dewyl ik geen moeiten daar toe en deede om dezelve te verplanten, zoo kwamen niet alleen kleene wortelen daar aan, maar ook in de volgende jaren geen vruchtdragende ſteel meer, boewel 'er jaarlyks nieuwe plantjes voortkwamen.

Queeking. *De hoofdwortel gewind verſcheide knobbelen, waar van zommige daar aan vaſt zyn, zommige los, en met een veeſel daar aan hangen. Deze afzetzels verplant men in een vette en welbearbeide aarde, heuveltjes maakende gelyk men met de Oebis doed, en laat ze zoo lange waſſen, tot dat de bladeren geel werden, de hooftwortel graaft men als dan uit, en verwaard de afzetzels tot nieuwe planten.*

Naam. *In 't Latyn* Tacca ſativa, *in't Maleits* Tacca, *'t welk egter afkomſtig is van 't Amboinſche* Täa. *In 't Bandaas* Toja. *Sommige Maleyers noemen 't* Lecker. *Bal.* Ty.

Plaats. *Het werd in Amboina weinig gebaavend ſlegts hier en daar eenige planten in menigten in de Oebis tuinen. Op Ooſt-Ceramen in Banda maakt men meer werk daar af, boewel zy in Banda een wilde zoorte hebben, op den boek van Medeangi waſſende (zynde de Weſtboek van 't Eiland Lontor) die zy mede tot de koſt bereiden.*

Gebruik. *Op zodanige plaatzen, daar men 't Zagubrood in geen overvloet beeft, gelyk in Banda, is deze wortel in grooter gebruik dan in Amboina, om een ſlag broods daar van te maken, ſchier op dezelfſte manier, als men in Weſt-Indien de* Farinje *toebereid. Men neemt de raauwe wortelen, raspt die tegens de ruige ſchorſſe Corurong, die men aan de Saguboomen vind, of tegens iets anders ruigs. Dit ſchrapſel kneed men in water, en giet het telkens weg, zoo zakt 'er een wit meel op de grond, 't welk men nog een reis of drie afſpoeld, tot dat men geen ſcherpigheit meer in 't water proeft, en droogd het meel in de zonne; het eerſte water moet men ter deeg weggieten, op dat 'er geen beeſt van drinke, want het is ſchadelyk. Het meel gieten zy daarna in dezelfde ſteene formen, daar men 't Zagubrood inbakt, eerſt heet gemaakt, zoo komen diergelyke vierkante koeken daar van, die men in plaats van brood eet, als men dit meel ter degen fyn kneed en afſpoeld, dat 'er geen bitterheit nog ſcherpigheit daar by blyve, zoo werd dit brood ſmakelyker dan het Zagubrood, waar mede de Bandaneezen beter weeten om te gaan, dan de Amboineezen, die by haar Zagu blyven.*

Yucca *van de Weſt-Indiſche Schryvers beſchreeven, onder anderen van* Nicol. Monardus Cap. 53, *waar van men 't vermaarde brood* Caſawy *maakt, ſchynd een medezoorte te zyn van de Ooſt-Indiſche* Tacca, *want het zal een plante zyn, vyf of zes handen hoog, met breede bladeren als een menſchen hand uitgebreid, in zeven of acht lappen verdeeld, en altoos groen. De wortel is een ronde bol als een klouwel gaarn, of dikke Raape, buiten bruinagtig, binnen zeer wit. Deze wortel is met eenen de vrucht van deze plante, waar van het* Caſawy *gemaakt werd, zynde der Indiaanen natuurlyke, en dagelykze brood, het welk haar zoo veel Eeuwen geſpyſt heeft, en werd aldus toebereid.*

Op zekere getande inſtrumenten als beekels werden de ſchoongemaakte wortels groffelyk geraspeld, in lange ſpitze zakken gedaan, en met ſteenen bezwaard, om al het ſchadelyke zap uit te perſſen, de reſteerende Materie gelykende gebakte amandelen werd in een panne over een zagt vuur gerooſt, en geſtadig omgeroerd, gelyk men met gebakke eiers doed, daar uit werden dan koekjes geformeerd in de groote van een Spaanſe Reaal, die gebruikt werden als brood, wel voeden, en lange konnen bewaard werden. Den uitgeperſte zap is zoo ſchadelyk, dat by menſchen en vee doodet, die van den raauwen drinken, maar tot de helfte toe gekookt, geeft goeden azyn, en nog langer gekookt, tot dat by dik werd, geeft een zoeten boonig, beide onſchadelyk te gebruiken. Dit is te verſtaan van de Yucca, *die op St. Dominico waſt, maar alle, die tegen over op 't vaſte land groeid, is onſchadelyk van zap, al blyft die raauw. Dit is zoo wydloopig uit* Monardus *aangehaald, om de overeenkomſt met onze* Tacca *daar uit te bemerken.*

Eodem quoque modo teſtantur *Oviedus*, & *Gomara*, *Yuccam* in Cuba, Hiſpaniola, aliisque creſcentem inſulis refertam eſſe noxio ſucco, in continenti vero, uti in provincia St. Marta innoxia eſt. Istius autem plantæ deſcriptio quodammodo differt a noſtra *Taccâ*, quæ neque bulboſum habet caulem, neque Cannabis folia.

Sic quoque differt deſcriptio, & figura *Mandibocæ Piſonis libr.* 4. *cap.* 3. adeo a *Tacca* noſtra, ut nequaquam pro unis eisdemque poſſim habere has plantis, proprius autem cum noſtro convenit alia herba ab eodem *Piſone libr.* 4. *cap.* 57. deſcripta, ſub nomine *Erva de St. Maria*, quam dicit eſſe *Dracunculum majorem*, ſed nil conmemorat de ejus uſu in cibo.

Op dezelve manier getuigen ook Oviedus *en* Gomara, *dat de* Yucca *in Cuba*, *Hispaniola*, *en andere eilanden vol ſchadelyken zap zy waſſende*, *maar op 't vaſte land in de Provintie St. Marta niet. Dog de beſchryvinge van de plante zelfs verſchild wat van onze* Tacca, *als die geen knobbeligen ſteel heeft*, *nog bladeren als den Kennip.*

Zoo verſchild ook de beſchryving en figuur van Mandihoca *by* Piſo Libr. 9. Cap. 3. *zoo veel van onze* Tacca, *dat ik ze geenzints voor eenderlei planten kan houden*, *maar nader komt daar mede overeen een ander kruid van den zelven* Piſo Libr. 4. Cap. 57. *beſchreeven onder den naam van* Erva de St. Maria, *die by voor een* Dracunculus major *houd*, *dog verbaald niets van zyn gebruik in de koſt.*

Tabula Centeſima Duodecima

Taccam exhibet *ſativam*, quæ proprie *Dracontii*, vel *Dracunculi* ſpecies eſt, & vocatur *Dracontium* Zeylanicum, ramoſo folio, caule ex viridi, & flavo variegato, aſpero. *Parad. Bat. pag.* 89. & *Dracunculus* Zeylanicus polyphyllus, caule aſpero, maculis viridi-fuſcis, dilutis, & albicantibus pulchre notato *T. inſt. p.* 160. & *Theſ. Zeyl. p.* 90. eſtque Arum Zeylanicum polyphyllum, caule aſpero, maculis viridi fuſcis, viridi dilutis, & albicantibus pulchre notato *H. Amſt. part.* 1. *pag.* 101. *Fig.* 53. & Serpentaria polyphylla, Indica, caule maculato aſpero *Breyne Prodr.* 2. *p.* 90. Mulli Schena *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 19. &c.

De Hondert en twaalfde Plaat

Vertoont de *Tamme Tacca*, welke eigentlyk een zoort van *Dracontium*, ofte *Dracunculus* is, en werd genaamt Zeylonſche *Dracontium*, met een getakt blad, en een ruige ſteel uit groen, en geel gemengt, in de *Parad. Bat. pag.* 89. en Zeylonſche veelbladige *Dracunculus*, met een ſcherpe ſteel, aardig getekent met plekken uit groenbruin, en wit gemengt van *Tournef. inſtit. p.* 160. en de *Theſ. Zeyl. p.* 90. en is het Zeylonſche, veel bladige Arum, met een ſcherpe ſteel, die fraay geteekend is met plekken uit den groene, bruine, en ligt-witte gemengt in het eerſte deel van de *H. Amſt. pag.* 101. *Fig.* 53. en de Indiſche veel bladige Serpentaria, met een ſcherpe geplekte ſteel *Breyne Prodr.* 2. *pag* 90. Mulli Schena van de *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 19. &c.

CAPUT NONAGESIMUM.

Tacca Phallifera. Tacca Culat.

Tacca Phallifera, ſeu *latifolia* nil aliud videtur eſſe niſi ſilveſtris prioris ſpecies, ſeu ejus varietas; prima enim vice mihi provenit ex ſilveſtri ſpecie ex montibus deducta, & in horto meo plantata, ubi jam etiam perierat, & oblita erat. Aliquamdiu poſt ibi mirus excreſcebat *Fungus*, ſingularis formæ, qui nemini notus erat, ſed poſt aliquot menſes eodem in loco regerminabat *Tacca*, qualem nunc deſcribam, uti ſucceſſive provenit.

Fungus itaque primum excreſcebat, truncum gerens brachium craſſum, ac vix palmam altum, ſuperne ample ſeſe aperiens inſtar infundibuli, oras gerens rugoſas, & circinnatas quaſi, quæ compoſitæ erant ex craſſa pelle, coloris fuſci, in fundo albicantis. In hujus infundibuli centro *Phallus* locatus erat, inferius binos, ac ſuperius tres digitos craſſus, pellicula tanquam ſacculo obductus, & albis granulis notatus, qui quatuor pollicum altitudinem habebat, & flava farina adſperſus erat. Capituli loco inverſa erat burſula, rugoſa, & fuſca, ore quaſi clauſo circa axim, fungoſa, & ad tactum quaſi tumida. Antequam vero infundibulum apertum eſſet, acutam referebat vaginam, & tanquam Phalli præputium erat, apertum vero ad poſticam partem acutum exhibebat angulum, qui erectus erat, ſed ejus antica pars reflexa erat ad fundum, ubique albis punctulis notata, quod horrendum præbebat ſpectaculum, inſtar terribilis animalis, quod multi vix audebant adſpicere, vel ad hoc adcedere, uti & plurimis incolis ignotum erat, exceptis paucis Hetuenſibus, qui ſimile obſervaverant in montibus menſe Decembri, neſciebant autem prolem eſſe Taccæ. Sub iſto infundibulo alter craſſus creſcit caulis, albus, & fungoſus, uti in aliis Fungis, qui radici inſidet bulboſæ capitis magnitudinem habenti, quæque cutim tangens pruritum excitat, ſique ejus caput aperiebatur, acris ſeſe obferebat vapor, qui cutis quandam excitabat inflammationem.

Quum *Phallus* exemptus eſſet, infundibulum ſeſe contrahebat, quod ultra ſpithamam latum erat, ac tandem peribat.

Radix

XC. HOOFDSTUK.

De Campernoelie dragende Tacca.

TAcca Phallifera *of* latifolia *ſchynd anders niet te wezen*, *dan een wilde zoorte van't voorige*, *of een veranderinge daar van*, *want het is my eerſtmaal voortgekomen uit een wilde zoorte van de bergen gebragt*, *en in mynen tuin geplant*, *daar het vergaan en al vergeeten was. Een tyd lank daar na kwam op dezelfſte plaats een wonderlyke fungus of cambernoelie op van een vreemde gedaante*, *die niemand kende*, *maar eenige Maanden daar na kwam op deze plaats de* Tacca *voort*, *gelyk ik nu beſchryven zal*, *zoo als zy na malkander voortgekomen zyn.*

De fungus *dan kwam eerſt voort met een ſtam van een arm dik*, *en pas een hand breed hoog*, *boven zig breed openende gelyk een tregter*, *met gekrulde of rimpelige kanten*, *beſtaande uit een dikke huid*, *bruin van coleur*, *op de grond witagtig. In de midden dezes tregters ſtond een* Phallus, *beneden twee*, *en boven drie vingers dik*, *met een velleken als een zaksken behangen*, *met witte korls bezet*, *en vier duimen hoog*, *met geel meel beſtrooid. In plaats van 't hoofdeken was een omgekeerde beurze*, *rimpelig en bruin*, *met de mond als gebonden rondom de ſchaft*, *voos*, *en als opgeblaazen in 't aantaſten Eer den tregter geopend was*, *ſtond hy als een ſpitze ſcheede*, *en was in plaats als een voorhuid over den* Phallus, *maar geopend ſtond agter een ſpitze boek opgeregt*, *dog het voorſte deel was omgekruld na de grond*, *over al met witte puntjes beſet*, *en yzelyk om aan te zien*, *als een verſchrikkelyk gedierte*, *'t welk veele niet dorſten aanſchouwen*, *nog het zelve naderen*, *gelyk het ook de meeſte Inlanders onbekend was*, *behalven weinige Hetueſen*, *die diergelyke in 't gebergte gezien hadden*, *en dat in de Maand December*, *dog wiſten niet*, *dat het een uitbroetſel was van een* Tacca; *Onder deze tregter waſt een andere dikke ſteel*, *wit*, *en voos*, *gelyk aan andere Cambernoelien*, *ſtaande op een bolagtige wórtel in de grootte van een hooft*, *die op de huid raakende een jeuken veroorzaakte*, *als men 't hooft opende*, *kwam 'er een ſcherpen damp uit*, *die in 't aangezicht eenigen brand verwekte.*

Den Phallus *uitgenomen zynde ſloot hem de tregter*, *die ruim een ſpan breed was*, *weder t'zamen*, *en verging ten laatſten.*

De

Radix effoſſa exterius fuſca erat, interius alba, & ſuccoſa, multis tuberculis obſita, quorum quædam novos emiſerant caules, qui, uti videbatur, ſimiles conabantur proferre Fungos, uti & Phallus deſcriptus ex radicis latere excretus erat, ſuperius autem multæ dependebant albæ fibrillæ, quales vulgo in Tacca obſervantur. Effoſſa radix, intra paucos dies ad dimidium putreſcebat, quod abjiciebam, reliquamque plantabam partem in alio loco, ex hac poſt menſis ſpatium Februario nempe alia mira excrevit proles, quæ, dein veram exhibebat Taccam. Cyma hæc altitudinem adtingebat binorum pedum cum dimidio, & inferius brachium craſſa erat, rugoſa, punctata, pallide virens, magnisque maculis notata, quæ tamen non ita evidentes erant, quam in *Tacca ſativa.*

Superius ſeſe dividebat hic caulis, in tres primarios ramos, perfecte in triangulo poſitos, atque horum quivis iterum ſucceſſive in binos alios minores ramos, hiſce folia inpoſita erant, in ſimiles diſtincta lacinias, quales habet Tacca ſativa, ſed illa flaveſcebant, quum in ſativa ſint nigricantia, rachides vero, & caules albicant, inter lacinias aliæ minores tam arcte, & copioſe conſpiciuntur, ut neque caulis, neque primarii rami notari poſſent, licet plantæ prope adſtemus. Tota vero hæc corona amplam refert rotam, in diametro quinque pedes latam, qualem ſativa nunquam profert, ita ut tam elegans ſit planta, quam horrendus primum erat Fungi abortus, immo elegantior ipſa Pæonia. Foliorum, & caulium ſapor valde acris eſt, & mordens, æque ac ſilveſtre Arum. Prope caulem ex radice alii inſuper progerminabant ſurculi, ſed puſilli admodum, nec quid quam diverſi a vulgari Tacca; denique tota hæc congeries peribat ſucceſſive, nullos relinquens fructus, quumque planta vegeta eſſet, incolis nota erat Tacca, a ſativa nil differens, niſi quod ſponte ſine cultura progerminaret, ac multo amplior eſſet.

Nomen. Latine *Tacca Phallifera*, ſeu *latifolia.* Malaice *Tacca Culat*, *Culat* enim quosvis denotat fungos, quos hæc Tacca præ aliis profert ſpeciebus, vocari quoque poteſt *Tacca Beſaar*, & *Tacca Utan*, h. e. *major*, & *ſilveſtris Tacca.*

Locus. In Hitoës regione obcurrit, quantum detegere, & obſervare potui in locis, ubi antea horti fuere exſtructi.

Uſus. Tacca ſilveſtris ab Amboinenſibus ad cibum non adhibetur uti in Banda, vel aliis ſit locis, ubi deficit Sagus panis. Primo Tacca ſilveſtris nota eſt in Sumatra circa Jambi, & Atsjing, quæ ibi vocatur *Lami Java*, quumque ejus caules, ac folia marceſcant, radix exfoditur, quæ raſpata, & per quatuor, vel quinque dies in aqua macerata, edulis eſt, præferunt autem ibi Taccam ſilveſtrem minorem, quæ farinam habet albiorem, & tenuiorem, majoris enim farina gravem ſpirat odorem.

Itelpou a *Franc. Pyrardo* deſcripta, & in Maldivis creſcens, meo judicio quoque Tacca eſt, dicit enim ſponte creſcere, ac bulbum gerere rotundum, binorum pugnorum magnitudine, atque hic vel contunditur, vel ſupra porphyritim acutam conteritur, & ad ſolem ſiccatur, oblitus forte eſt addere, prius abluendum, & cribrandum eſſe, tum farinam exhibet albam, inſtar Amyli tenuem, ex qua incolæ offas formant, & pultis ſpeciem, quæ gratum habet ſaporem, ſed etiam ſtomachum gravat. Bengalenſes dicunt, quod ubi hæc planta creſcit, nullus anguis, vel beſtia accedet.

Radix tam domeſticæ, quam ſilveſtris Taccæ adhibetur ad profunda vulnera curanda, per tela, vel tribulos inflicta, ſi Emplaſtri forma ipſis inponatur, non enim ſolummodo curat, ſed etiam ſimul extrahit quævis ex fundo ramenta, quæ ipſis inhærent, in hiſce enim regionisbus ſilveſtres homines talia habent tela, quæ, ſi ad oſſa perveniant, facile in ramenta finduntur, quæ non niſi per fruſta extrahi poſſunt, quem in finem hac radice tanquam arcano utuntur.

Lubet hic addere, quæ *D. Andreas Cleyerus* obſervavit de *Tacca litorea*, a me ipſi ex Amboina Bataviam transmiſſa, quam in horto ſuo plantaverat, quæ ſimilem produxit Phallum, qualis ſupra deſcriptus fuit, licet poſſet eſſe, me per errorem unam pro alia ipſi miſiſſe radicem, ſcribit itaque ſequentia in ejus epiſtola 25. Februarii 1689. ad me data.

Ob-

De wortel uitgegraven was van buiten bruin, binnen wit en zappig, met veele bulten bezet, waar van zommige nieuwe ſtelen opgeſchooten hadden, die, zoo 't ſcheen, diergelyke Cambernoelien wilden voortbrengen, gelyk ook de voorſchreeve Phallus uit de zyden voortgekomen was, en van boven bingen verſcheide witte vaſelingen, gelyk men ordinary aan de Tacca ziet. De uitgegraave wortel verrottede in weinige dagen wel tot de helft, het welk ik wegſmeet, en de reſt weder verplantte op een ander plaats, hier uit is een Maand daar na, te weten in Februario een andere wonderlyke ſcheute voor den dag gekomen, waar uit vervolgens een regte Tacca wierde. Deze ſcheut wierde twee en een half voeten boog, beneden een arm dik, ruig, met puntjes, bleek-groen, met groote plekken bezet, dog zoo ſchynbaar niet als aan de tamme Tacca.

Boven verdeelde zig deze ſtam in drie hooft-takken, regt in een drieboek uitgebreid, en ieder derzelven met beurten al weder in twee andere mindere takken, aan dezelve ſtonden de bladeren in diergelyke lappen verdeeld, gelyk aan de tamme Tacca, dog geel-groen, gelyk zy aan de tamme zwart-groen zyn, maar de ſtelen zyn wit, tuſſchen de lappen ziet men andere kleendere, en zoo digt over malkander ſtaande, dat men nog ſtam nog hooftakken bekennen kan, als men digt daar by ſtaat. De gebeele kroone gelykt een groot rad, wel vyf voeten in den diameter breed, diergelyken de tamme nooit beeft, zo dat het als dan een zoo cierlyke plante is, als de Misgeboorte van de fungus te vooren leelyk was, ja alzoo cierlyk als een Pæonia zyn mag; de ſmaak van bladeren is vinnig ſcherp, en bytende in de mond als wilde Arum. By den ſtam kwamen uit de wortel nog andere ſpruitjes, dog bleven kleen, en verſchilden ſchier niets van de gemeene Tacca, eindelyk verging dit toeſtel na malkander zonder vrugten daar op te volgen, en doe de plante in haar fleur was, kendenze de Inlanders wel, dat het een wilde Tacca was, van de tamme in niets verſchillende, dan dat ze zonder oeffening voortkwam, en veel breeder was.

Naam. *In 't Latyn* Tacca Phallifera, *of* latifolia. *In 't Maleits* Tacca Culat, *want Culat beduid allerhande fungos of Cambernoelien, dewelke deze* Tacca *voor andere zoorten voortbrengt, men mag ze ook noemen* Tacca Beſaar, *en* Tacca Utan.

Plaats. *Men vind ze op 't land van Hitoe, zoo veel ik hebbe bemerken konnen op plaatzen, daar te vooren tuinen geweeſt waren.*

Gebruik. *De wilde Tacca werd by de Amboineezen tot de koſt niet gebruikt, gelyk wel in Banda, of op andere plaatzen, daar geen Sagubrood vald. Voor eerſt is een wilde Tacca bekend op Sumatra ontrent Jambi en Atsjeng, aldaar* Lami Java *genoemt, als de ſtelen en bladeren verwelken, dan graaft men de wortel uit, dewelke geraspt, en vier a vyf dagen in water geweekt, eetbaar word, dog houden zy meer van de kleene wilde Tacca, dewelke witter en fynder meel geeft, want het meel van de groote riekt wat ſterk.*

Itelpou *van* Franciſc: Pyrardus *beſchreeven, en in de Maldivis waſſende, is myns oordeels ook een Tacca, want hy zegt, dat ze zonder oeffeninge waſſe, rond, in de grootte van twee vuiſten, dezelve werden geſtooten, of op een ſcherpe ſteen gewreeven, en in de zonne gedroogd, hy beeft miſſchien vergeeten daar by te zetten, dat zy eerſt gewaſſen en doorgekleinſt werden, zoo komt daar van een wit meel, zoo fyn als amel-meel, daar van maken de inwooners koeken, en zekeren dry aangenaam te eeten, hoewel de mage wat bezwaarende. Die van Bengaalen zeggen, waar dit kruid ſtaat, zal geen ſlange noch ongedierte beenen komen.*

De wortel zoo van de tamme als wilde Tacca gebruikt men om diepe wonden te geneezen, die door pylen of trappen in voetangels geſchied zyn, als men ze pleiſters-gewyze daar op legt, want ze geneeſt niet alleen, maar trekt ook ſterkelyk alle ſplinters van den grond uit, die daar in zyn blyven ſteken, want in deze geweſten hebben de wilde zodanige pylen, die in 't treffen op een been ligt ſplinteren, en niet dan met ſtukken uit te haalen zyn, waartoe zy deze wortel als een ſecreet middel gebruiken.

Het luſt my hier by te voegen, het geen Doctor Andreas Cleyer *met de Tacca litorea wedervaaren is, van my uit Amboina aan hem op Batavia gezonden, en in zyn Eds. tuin geplant, dewelke diergelyke Phallum voortgebragt heeft, als hier boven beſchreeven is, hoewel 't zyn kan, dat ik by abuis de eene wortel voor de andere gezonden heb. Zyn Ed. ſchryft dan daar van aldus in den Miſſive van den 25 February 1689.*

By

Obportunitate mentionem me facere de Dracontio, cupidus ſum ſciendi, quando primum progerminet, ac ſeſe obferat inſtar fungi diverſi coloris haud inelegantis adſpectus, atque an tu umquam obſervaveris, tale progermen tam tetrum, & horrendum de ſe ſpargere fœtorem, homini intolerabilem, immo fere putarem, peſtem ipſam inde poſſe oriri, qualis mihi nempe obvenit veſperi quadam in horto meo poſt domum, ubi hæc planta locata erat, familia enim mea in domo vix tolerare iſtum poterat, ego autem ubique inquirens, tandem ad hanc adcedo plantam, ad quam ante ſemi quadrantem horæ adfueram, nec ullum tunc obſervare poteram fœtorem, nunc autem comperiebam venenoſum hunc, ac penitus viroſum de ſe ſpargere fœtorem, quem itaque mox a puero jubebam abſcindi, & projici in foſſam, quum omnis fœtor diſpareret, altero die ipſam plantam juſſi effodi, & transplantari in hortum ſuburbanum, comperique radicem intra anni ſpatium ultra octo pondera adcretam fuiſſe.

By deze occaſie, dat ik mentie maake van het Dracontium, ben ik nieusgierig te weeten, wanneer het uitſpruit in zyn beginzel, en zig vertoond als een fungus van verſcheide coleuren, niet onluſtig om te zien, of UE. ooit ook geobſerveerd hebt, dat zulk progermen een abominabelen en vervaarlyken ſtank van zig geeft, die voor een menſch onlydelyk is, ja ik zoude my byna inbeelden, dat zelfs de peſt daar uit ontſtaan zal konnen, zoo als my dezelve op zekeren avond in myn tuin agter myn huis, daar deze plante ſtond, ontmoetede, konnende myn volk en huisgezin bykans in huis niet duuren, en ik over al zoekende, kome ten laatſten ontrent deze plante, by dewelke ik nog voor een half kwartier uurs geweeſt was, en de minſte kwaade reuk niet daarby hadde beſpeurt, bevond ik, dat ze deze venynige ſtank en virus van zig gaf, die ik daar op aanſtonds van een jonge liet afſnyden, en in de burgwal ſmyten, en daar mede was dezen ſtank ten generaal verdweenen, daags daar aan liet ik dit gewas uitgraaven om in myn tuin buiten de Stad te planten, en bevond, dat de wortel binnen de tyd van een jaar tot over de acht pond aangegroeid was.

Tabula Centeſima Decima Tertia

Ad *Figuram Primam Taccam* exhibet *Phalliferam* cum *fructibus* ejus *a a* ſeparatis.
Figura Secunda Phallum ipſum, ſeu *Taccæ fungum* denotat.

De Hondert en Dertiende Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *Campernoelie dragende Tacca* met deszelfs *vruchten a a* afzonderlyk.
De *Tweede Figuur* wyſt aan de *Phallus*, ofte de *Campernoelie* van de *Tacca* zelfs.

OBSERVATIO.

Videtur hæc planta eadem eſſe, quæ *Dracunculus* Zeylanicus polyphyllus, caule aſpero, vireſcente, maculis albicantibus notato *Tournef. inſt. p.* 160. & *Theſ. Zeyl. p.* 20. ubi plures ejus ſunt varietates, ut & Dracontium Zeylanicum ramoſo folio maximum *Par. Bat. p.* 89. & Arum Polyphyllum Ceylanicum caule ſcabro, viridi-diluto, maculis albicantibus notato *H. Amſt. p.* 1. *pag.* 99. *Fig.* 52.

AANMERKING.

Deze plant ſchynt dezelfde te zyn met de Zeylonſche veelbladige *Dracunculus* met een ruige ſteel, groenagtig, en met witte plekken geteekent van *Tournef. inſt. p.* 160 en de *Theſ. p.* 90. alwaar meer veranderingen zyn, en het Zeylonſche grootſte Dracontium met een takkig blad, van de *Par. Bat. p.* 89. en het Zeylonſche veelbladige Arum, met een ruige ſteel, die licht-groen, en met witte plekken geteekent is *H. Amſt. p.* 1. *pag.* 99. *Fig.* 52.

CAPUT NONAGESIMUM PRIMUM.

Tacca litorea. Tacca Laut.

TErtia *Taccæ* ſpecies eſt, quæ in litore creſcit, non tam amplam gerens frondem quam antecedens, ſed ejus laciniæ ſunt majores, & rugoſiores, quam in prioribus, ac quoque flaveſcentes.

Radices ejus panem referunt, magnitudine binorum pugnorum, immo majores, nudæ, & gilva obductæ pellicula, interne albæ, & ſuccoſæ, atque ex ſuperiore ipſarum parte multæ dependent fibrillæ, undique autem ad latera nodi excreſcunt, ex quibus novi propullulant ſurculi. Primaria vero radix directe cauli obpoſita ſæpe haud major eſt minore pugno, bulboſa, ac ſine gemmis, ad binorum vero digitorum ſpatium ſupra hanc e ſtipite craſſus excreſcit caulis, deorſum flexus, e quo ſimilis dependet radix, ſeu bulbus, plerumque major primaria radice. Juxta majorem ſtipitem, qui non ultra binos pedes altus eſt, alter, & longior provenit caulis, quinque ſexve pedes altus, rotundus, nudus, interne concavus, acſi minor eſſet haſta. Hic in vertice elegantem gerit frondem, ſeu umbellam, compoſitam ex ſex tenuibus, ac viridibus petalis, erectis, ac formam habentibus cuſpidis haſtæ, inter hanc dependent quidam virides, & ſtriati nodi, acſi flores eſſent, cum multis longis, & ex purpuro fuſcis filis, quæ elegantem repræſentant fimbriam, quam Centuriones in ſuis cingulis gerunt. Hic caulis aliquamdiu ita viget, donec fuſca decidant fila, ac nodi iſti craſſitiem obtinent minorum Prunorum, vel Caſtanearum, inferius lati, ſuperius acuminati, & umbilicati, ac per longitudinem ſex protuberantibus coſtis ſtriati, in hiſce multa locantur fuſca ſemina, inſtar granorum Tritici, per longitudinem ſtriata, dura, intus alba, ac matureſcunt Octobri, fœtoremque fundunt Pinangæ vetuſtæ putridæ.

Nomen.

XCI. HOOFDSTUK.

De Strand Tacca.

DE derde zoorte van Tacca *is die geene, die op ſtrand waſt, zoo breed niet van kruin als de naaſt voorgaande, maar grooter van lappen, welke rimpeliger zyn als aan 't voorige, mede geel-groen.*

De wortelen zyn broodjes in de grootte van twee vuiſten of meer, buiten kaal, en met een vaal huideken omgeven, binnen wit, en zappig, van boven hangen 'er veele Vaſelingen, rondom ter zyden komen knobbelen voort, waar uit nieuwe ſpruitjes worden. De princípaale wortel regt over den ſtam ſtaande is dikwils niet grooter dan een kleene vuiſt, bultig, en zonder afzetzel, maar twee vingers boven de zelve komt uit den ſtam een dikken ſteel neerwaarts, daar aan een diergelyke wortel of bol hangt, gemeenlyk grooter dan de principaale. Nevens den hooftſtam, die niet boven de twee voeten hoog is, komt een anderen langer ſteel voort, vyf a zes voeten hoog, rond, kaal, van binnen bol, als of 't een halve pieke was. Deze draagd op zyn top een cierlyke kroon, gemaakt van zes groene dunne blaadjes, die over eind ſtaan, gefatzoeneerd als 't yzer van een ſpeer, tuſſchen de zelve hangen eenige groene en geſtreepte knoopen af, als of 't bloemen waren, nevens veele lange en purper bruine draden, verbeeldende de cierlyke kwaſte, die de Capiteinen aan haare partizaanen dragen. Deze ſteel blyft langen tyd zoo ſtaan, tot dat de bruine draden afvallen, en de knoopen werden zoo dik als kleene Pruimen, of Caſtanjen, agter breed, en vooren toegeſpitſt, met een kroontje, in de lengte met zes uitſteekende ribben geſtreept, daar in leggen veele bruinagtige Zaden, als Tarwe korls, langs beenen geſtreept, hard, binnen wit, werden ryp in December, en rieken als verrotte oude Pinang.

Naam.

a

a

Fig. 1.

Fig. 2.

A
b
b

Nomen. Latine *Tacca litorea*. Malaice *Tacca Laut*. Ternatice *Nepu*, Butonice *Colapale*.

Locus. In planis creſcit, & arenoſis litoribus, uti & in prominentibus planis oris, præſertim in minoribus, & incultis inſulis, ante Aſſahoedi ſitis, ac porro per omnes Papoenſes inſulas, uti & in Boetona.

Uſus. Amboinenſes hanc neſciunt præparare radicem, ſed incolæ vicinarum inſularum hanc in cibum adhibent, ac præferunt illi præcedentis montanæ ſpeciei. Xulanenſium inſularum incolæ hanc contundunt radicem, vel radunt, & in aqua macerant, dein hanc compingunt, & ex ipſa tenuem præparant farinam, quæ Sagumantæ admiſcetur, ex qua panis pinſitur, uti ex Sagu, quem Bandanenſes ex binis prioribus præparant. Alii Taccam ſequenti præparant modo. In aqua ebulliunt radicem, quam corbiculis inponunt, & per aliquot noctes in pluviali deponunt aqua, dein tenuis ex ea præparatur farina, quæ Sagumantæ admiſcetur, ex qua panis pinſitur.

Boetonenſes ex contrita quoque norunt radice farinam formare inſtar Sagumantæ, quæ penuriæ tempore in panem pinſitur. In Meſſoala, & aliis Papoenſibus inſulis obcurrit quoque *Tacca litorea* copioſe, vocaturque ibi *Segol Tabana*, quum in hiſce amplis foliis ſolent involvere ova avis Mullu, quæ nigra eſt gallina ſilveſtris, ipſis dicta *Segol*; Sic quoque Papoenſes ex hac radice norunt præparare farinam, atque ex hac panem, inſtar Sagus, ſed non niſi defectu alius cibi, quod ſæpius hiſce accidit latronibus, qui in incultis iſtis inſulis aliquando coguntur degere: Tacca autem ſativa ipſis ignota eſt.

Naam. *In 't Latyn* Tacca litorea. *In 't Maleits* Tacca Laut. *In 't Ternataans* Nepu, *Butons* Colopale.

Plaats. *Het waſt op vlakke en zandige ſtranden, en uitſtekende vlakke boeken, inzonderheit op kleene en onbewoonde Eilandekens, die voor Aſſaboedi leggen, en voorts door alle Papoeſe eilanden, als mede op Boeton.*

Gebruik. *De Amboineezen weeten deze wortel niet te behandelen, maar wel die van de nabuurige eilanden, die het tot de koſt bereiden, en houden 't voor beter dan de voorgaande berg-zoorte. Die van de Xulaze Eilanden ſtooten de wortel of raspen ze, weeken ze in water, kneden ze, en maaken een fyn meel daar uit; en van 't zelve brooden of koeken gelyk van Sagu, het welk de Bandaneezen met de twee voorgaande Taccas doen. Andere bereiden de Tacca aldus. Zy zieden ze in water af, doen ze in korfjes, en zetten ze eenige nachten in verſch water, daar na maakt men een fyn meel daar uit, dat men onder Sagumanta mengd, en brood daar van bakt.*

De Boetonders weeten ook uit de gewreevene wortel een meel als Sagumanta te maken, 't welk ze in hongersnood tot brood bakken. In Meſſoal en andere Papoeſe Eilanden vald de Strand-Tacta *ook overvloedig, en biet aldaar* Segol Tabana, *om dat zy in deze breede bladeren gewoon zyn te winden de eijers van den vogel Mullu, of zwarte bosboen by hun lieden* Segol *genoemt. Insgelyks weeten de Papoewen een meel uit deze wortel te maken, en tot brood te bakken, als Sagu, dog niet anders dan by gebrek van andere koſt, het welk deze Rovers dikwils gebeurd, dat zy hun op de kleine eilanden moeten ophouden, maar de tamme Tacca is by hun luiden onbekend.*

Tabula Centeſima Decima Quarta

Taccam exhibet *litoream*, cum ejus *fructu* A ſeparato, & osſiculis *b b* exemptis, quod forte eſt Dracontium caule inmaculato, minus, & humilius *Par. Bat. p.* 88. &c.

De Hondert en Veertiende Plaat

Vertoont de *Strand-Tacca*, met deszelfs *vrucht* A afzonderlyk, en de *zaadkorls b b*, het welk mogelyk is het kleinder, en lager Dracontium met een ongeſprikkelde ſteel van de *Par. Bat. p.* 88. &c.

CAPUT NONAGESIMUM SECUNDUM.

Tacca montana. Tacca Gunong.

TAccæ *montanæ* binas obſervavi varias formas, ſed non ſatis diverſas, ut ex iis binas formem ſpecies. Prima radicem gerebat rotundam inſtar planæ Rapæ, vel Ingomæ, ex cujus centro tenuis exſurgebat caulis ulnam altus, inferius pennæ craſſitiem habens, qui vero cito gracileſcit inſtar illius Cyperi.

Circa radicem unum alterumve locabatur folium ad terram maxime inflexum, ſuperius autem in iſto cauliculo corymbus progerminabat, ex pallide virentibus foliolis, & filamentis compoſitus, inter quæ dependent quædam viridia capitula, uti in *Tacca litorea*, atque hæc tenuia trigona foliola eriguntur, ſub quibus baccæ dependent ſeptem circiter numero, formam habentes baccarum Lauri, quæ ſuperius ad apicem umbilicatæ ſunt, in tres apices diſtinctæ, ac maturæ rubent, in his autem locantur dura quædam, fuſca, rugoſa, & anguloſa granula, ſaporis amaricantis.

Altera varietas paulo major eſt, ac radicem oviformem habet, transverſalem, ac brevibus obſeſſam fibrillis, in meo autem transplantata horto poſt binos annos duplex ſeſe obferebat radix, una nempe directe ſub caule, magnitudinem habebat Pruni, ac rotunda erat, recensque alba, altera magis anguloſa, & minor, humilior erat, undique fibrillis obſeſſa, ex qua tres proveniebant tenues caules, quorum bini laterales, quatuordecim, ac ſexdecim pollices alti, laciniam producebant folioſam, in tres quatuorque majores diſtinctam diviſiones, atque hæ iterum in binas tresve inæquales lacinias, palmam longas, tenues, obſcure virentes, ac ſubtus multis obliquis coſtis rugoſas. Quæ plantata erat in horto meo, unicum tantum producebat caulem folioſum, firmum, vix pennam craſſum, ac ſuperius parum ſtriatum.

XCII. HOOFDSTUK.

De roode berg Tacca.

VAn Tacca Montana *heb ik tweederlei gedaantens aangemerkt, dog niet genoeg om 'er twee zoorten van te maken. De eerſte gedaante hadde een ronde wortel als een platte Raape of Ingomaas, uit wiens midden ſpruit een dunne ſteel een elle boog, beneden zo dik als een ſchaft, maar ſchielyk dun wordende als die van Cyperus.*

Om de wortel leggen een a twee rondagtige bladeren meeſt ter aarden geboogen, boven aan de ſteeltjes waſt een trosje van licht-groene draadjes en blaadjes, daar tuſſchen eenige groene knopjes afhangen, gelyk aan de Tacca litorea, *en de drie dunne driezydige blaadjes ſtaan overeind, onder dewelke hangen de beſien omtrent zeven in 't getal in de gedaante van Bakelaaren, hebbende vooren aan de punt een kroontje van drie ſpitzen, als zy ryp zyn, regt rood, waar in leggen eenige harde, bruine, gerimpelde, ende boekige korreltjes, bitteragtig van ſmaak.*

De tweede veranderinge werd wat grooter van kruid, heeft een wortel als een ei, dwersleggende, en met korte Vaſelingen behangen, dog in mynen tuin verplant, wierd ze na twee jaaren bevonden, de eene regt onder den ſtam in de groote van een pruim en meeſt rond, was verſch en wit, de andere wat boekiger en kleender, was wat lager, en hadde haare vaſelingen aan alle kanten, daar uit kwamen drie dunne ſtelen, de twee ter zyden veertien en zeſtien duimen hoog, droegen ieder een lap in drie of vier hoofdtakken verdeeld, en weder iedet in twee of drie ongelyke ſnibbelen, een hand lank, dun, donker-groen, van onderen met veele ſchuinze ribben rimpelig. Het geplante in mynen tuin hadde maar eenen bladdragende ſteel, ſtyf, ſchaars een ſchaft dik, en boven een weinig geſtreept.

Folium ipſum transverſaliter locatum erat inſtar palmæ extenſum, in ſeptem majores lacinias diſtinctum, ac binæ exteriores in binas iterum minores, ſex, ac ſeptem pollices longas, omnes uno verſu poſitas, ita tamen, ut binæ exteriores laciniæ ſibi parum incumberent, & arctum formarent ſinum, in quem petiolus inmittebatur.

In ſilvis hæc ſpecies majorem profert radicem, inſtar minoris nempe placentæ, vix quatuor digitos lata, nec vere rotunda, in medio fovea notata, e qua planta progerminat, undique porro mollibus obſeſſa fibrillis. Ex iſta foveola quatuor, vel quinque excreſcunt longi, tenues, rotundi, & firmi caules, qui ad quatuor digitorum ſpatium ſupra ortum geniculati ſunt, ac folium ſuſtinent in octo lacinias diſtinctum, quarum quævis ſpithamam circiter longa eſt, omnes autem uno verſu locantur, harumque exteriores inciſiones non tam profundæ ſunt quatuor aliis.

Medius caulis non geniculatus eſt, ſed ſuperius valde anguloſus, vel ſtriatus, binos altus pedes, ac ſuperius coronam gerit, uti præcedens, in hac autem conſpiciuntur quatuor trigona viridia foliola inæqualis formæ, bina enim inferiora lata ſunt, cordiformia, & inſtar januæ erecta, bina alia minora ſunt, ac rotundis auriculis ſibi inpoſita, inque petiolis transverſalia locantur, inter hæc ab octo ad undecim conſpiciuntur capitula, trigona parum, inſtar Capparidum majorum, ſtriata, uti priora, & coronata per floris reſiduum. Plurima virent, pauca autem per maturitatem rubent, & intus continent decem, ac duodecim parva anguloſa, & fuſca ſemina, in viſcoſa ſubſtantia locata, formam habentia ſeminis Fagopyri, ſed minora. Matureſcunt autem Septembri, & Octobri. In plantata omnes decidebant iſtæ baccæ, excepta una erecta in medio locata, quæ erecta manebat. Crudæ herbæ, & radicis ſapor ingratus eſt, amarus, & parum acris, uti Ari.

Het blad ſtond overdwers als een hand uitgebreid, verdeeld in zeven hoofd-lappen, en de twee uiterſte weder in twee mindere, zes en zeven duimen lank, alle na eene zyde ſtaande, dog zodanig, dat de twee buitenſte lappen, een weinig over malkander ſloegen, en een naauw bogtje formeerden, daar den ſteel ingelaten was.

In de boſſen beeft deze zoorte een grooter wortel, te weten als een kleene koeke, ſchaars vier vingers breed, en niet regt rond, in de midden met een delle of kuiltje, daar uit de plante waſt, voorts rondom met weeke Vaſelingen behangen. Uit het voornoemde kuiltje ſchieten vier of vyf lange dunne, ronde, en ſtyve ſtelen, bebbende ieder omtrent vier vingers boven den oorſpronk een knie, en dragende een blad in agt ſnibbelen verdeeld, ieder omtrent een ſpan lank, en alle na eene zyde gekeerd, en gaan mede de twee buitenſte keepen zoo diep niet als de vier andere.

De middelſte ſteel is zonder knie, maar boven zeer geboekt of geſtreept, twee voeten hoog, draagd boven eene kroone gelyk het naaſt voorgaande, dog hier aan ziet men vier driezydige groene blaadjes van ongelyke fatzoen, want de twee onderſte zyn breed, hertfortmig, en ſtaan als deurtjes overeind, de twee andere zyn kleender, met haare ronde ooren over malkander ſtaande, en ſtaan aan haare ſtelen overdwers, hier tuſſchen hangen van agt tot elf boekige geſtreepte knopjes wat driekantig gelyk groote kappers, geſtreept als vooren, en met een kroontje als een reſtant van 't bloeizel. De meeſte blyven groen, maar weinige werden in haare rypheit regt rood, en hebben van binnen tien a twaalf kleene boekige en bruine Zaden, leggende in een ſlymerige ſubſtantie, van fatzoen als het boekweid dog kleender, men vind ze ryp in September en October. Aan het geplante vielen alle de voorſchreeve beſiens af, behalven eene regt in de midden, die overeind blyft ſtaan. De ſmaak in 't raauwe kruid, en wortel is onaangenaam, bitter, en een weinig ſcherp, gelyk het Arum.

Nomen. Latine *Tacca montana.* Malaice *Tacca Gunong*, & *Tacca Utan Kitsjil.* Prima, ſeu minor ejus ſpecies in Leytimora vocatur a quibusdam *Wäecor*, & *Bawang Puti Utan*, h. e. *Allium ſilveſtre*, forte ob radicis formam. In Sumatra *Babuta.* In Maccaſſara, & apud Boegenſes *Nonno*, & *Dondo.* Altera, ſeu major ſpecies Latine eadem gerit nomina, quum tantum varietatem prioris hanc habeam, in Maccaſſara tamen, & Boega hæc major proprie vocatur *Lami*, in Sumatra circa Jambim *Lami huta*, quo nomine itidem indigitatur ſupra deſcripta *Tacca Phallifera agreſtis.* In Amboina altera, ſeu major ſpecies Mas cenſetur ſilveſtris Taccæ, ac præcedens litorea ſpecies femina.

Naam. *In 't Latyn* Tacca montana. *In 't Maleits* Tacca Gunong, *en* Tacca Utan Kitsjil, *het eerſte of kleene hiet op Leytimor by zommige* Wæcor, *en* Bawang Puti Utan, *dat is* Wilde look, *miſſchien om de gedaante van de wortel. Op Sumatra* Bahuta; *Op Maccaſſar, en by de Boegis hiet het* Nonno *en* Dondo, *het tweede of grootere heeft in 't Latyn dezelfſte namen, dewyl ik 't maar voor een veranderinge van het eerſte houde, egter op Maccaſſers en Boegis word dit tweede eigentlyk* Lami *genoemt, op Sumatra omtrent Jambi* Lami huta, *welke naam ook draagd de voorgaande* Tacca Phallifera agreſtis. *In Amboina houd men de tweede of grooote zoorte voor het Manneken van de wilde Tacca, gelyk de voorgaande ſtrand-zoorte voor het wyfken.*

Locus. Prima, ſeu minor ſpecies in montibus creſcit, & ſub arboribus, major in ſilvis umbroſis ad pedes montium, ad fluminum ripas, ac copioſe in Sagus ſilva in ſolo pingui ac nigro. In Leytimora prima ſpecies copioſe obcurrit in montibus Oerimeſſing.

Plaats. *De eerſte of kleenſte zoorte waſt op bergen en onder de bomen, de grootere waſt in ſchaduwagtige boſſchen in 't hangen en aan den voet der bergen, aan de rivier-kanten, en veel in 't Zagu-bos in vette zwarte grond. Op Leytimor beeft men de eerſte zoorte veel in 't gebergte van Oerimeſſing.*

Uſus. Boegenſes, & Malaienſes in Sumatra radicem exfodiunt, quum caulis, & folia emarcida ſint, quam conterunt ſupra porphyritim, & in aqua ſubigunt, ac filtrant per cribrum ex Calappo confectum, & *Runut* dictum, per tres quatuorve dies hanc in aqua prius macerant, & exprimunt, donec farinam adquirant tam albam, ac ſubtilem quam Sagumantæ, ex qua panes, & placentas pinſere norunt edules, ſi vero non rite ſit expreſſa hæc farina, nec radices ſatis maturæ, faucium parvum excitant pruritum, ex hac farina puls Papeda quoque coqui poteſt, potiſſimum vero a plebeis, ac pauperibus expetitur.

Amboinenſes infortunatum talem habent, qui hanc tangit plantam, quum ad Seris, ſeu piſcatum eat, quum enim hæc adtingitur herba, nulli capientur piſces. Memorata iſta farina per ſex ſeptemve dies in aqua maceranda eſt, ac quotidie hæc renovanda, donec non amplius ſit amara, vel tincta, ſed pellucida. Copioſe creſcit juxta ripas aquarum, ac magni fluminis in Jambi, ubi pauperes magna ex parte ex hac vivunt, farinam pinſentes in lapideis machinis ex Lampon formatis, uti Zagus panis pinſitur Saporem fere habet Sagus panis, ſed parum magis amarus eſt, præſertim ſi farina non rite fuerit expreſſa.

Gebruik. *De Boegis en Maleiers op Sumatra graven de wortel uit, als den ſteel en bladeren verweikt zyn, wryvenze en raspenze op een ſteen, en kneedenze in water door een ſift van de Calappus-boom genomen, en Runut genaamt, weekenze drie a vier dagen in water, en perzenze, tot dat 'er een meel afkomt, zoo wit en fyn als Sagumanta, waar van men ook broodjes en drooge koeken bakken kan, goed om te eeten, als zy niet wel uitgeduuwd, en de wortelen niet ter degen ryp zyn, jeukenze wat in de keel, men kan van het meel ook papeda kooken, dog werd meeſt van arme lieden gezogt.*

De Amboineezen houden 't voor ongelukkig, dit kruid aan te roeren, als men na de Seris of om te viſſen wil gaan, want men zoude als dan geene viſſen vangen, als men dit kruid aanroerd of handeld. Men moet dit voorſchreeve meel zes en zeven dagen in water weeken, en alle dagen 't zelve vernieuwen, zoo lange tot dat 't niet meer bitter of geverwd, maar klaar afgaat. Het waſt overvloedig langs de waterkanten van de groote Rivier op Jambi, en de arme lieden moeten meeſt daar van leeven, bakkende het meel in de ſteene formen, die van Lampon komen, gelyk men 't Zagubrood maakt. Het ſmaakt bykans als brood van Sagu-meel gemaakt, dog wat bitterder, inzonderheit, als 't niet wel uitgeduuwd is.

Tabula Centeſima Decima Quinta.

Taccam exhibet *rubram montanam*, quæ proxime convenit cum Katu Schena *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 21. quod in notis vocatur Arum Malabaricum minus, polyphyllum, radice globoſa, & ad *Anapodophylli Tournef.* genus pertinet, quod Podophyllum in *H. Cliff. p.* 202. vocatur, ubi vide reliqua.

Finis Libri Octavi.

De Hondert en vyftiende Plaat

Vertoont de *roode berg Tacca*, welke het naaſt overeenkomt met de Katu Schena van de *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 21. het 'geen in de aantekening genaamt werd Malabaarſche kleine, veelbladige Arum, met een ronde wortel, en behoort tot het geſlagt van de *Anapodophyllon* van *Tournefort.* het welk genaamt werd Podophyllum in de *H. Cliffort. p.* 302. alwaar het overige ziet.

Eynde van 't Achtſte Boek.

HERBARII AMBOINENSIS

LIBER NONUS.

De Convolvulis, & Herbis reptantibus.

CAPUT PRIMUM.

Piper Longum. Tsjabe.

UTi ſupra libro ſeptimo omnes deſcripſimus tales frutices, qui lignoſo fune, ac multis flagellis prorepunt, & arbores adſcendunt, ſic huic nono libro tribuemus tales plantas, quæ herbaceis flagellis arboribus ſeſe, ac proximis fruticulis circumvolvunt, vel extenſis flagellis ipſis incumbunt, unde Lector animadvertere poterit, Indicas regiones multo copioſius haſce alere plantas noſtris, quibus natura detegere vult ſilveſtrem, & indomitam naturam, in hiſce regionibus prævalentem magis, quam in civili mundo.

Harum prima eſt, ac nobiliſſima planta, quæ *Piper* exhibet, cujus primarias claſſes non omnes deſcribemus, quum in hiſce Orientalibus inſulis ignotæ ſint, excepto *Pipere longo*, quod hic ſatis vulgare eſt, & ab Amboinenſibus pro indigena habetur planta, cujus deſcriptio nobis ſimul ſubpetit adfinitatem, quam Piper habet cum ſubſequentibus *Sirii* ſpeciebus.

Eſt itaque planta Convolvulacea, quæ inferius ſtipitem format lignoſum, digitum craſſum, ſed qui mox ſeſe in multa dividit herbacea flagella, lenta tamen, ex nigro virentia, parum ſtriata, in amplos articulos diſtincta, quæ ſeſe non tantum arboribus circumvolvunt, ſed etiam per fibrillas, ex nodis provenientes ipſarum corticibus tam firmiter inplantant, ut non niſi vi avelli poſſint. Superiores ejus caules rotundi ſunt, in multos laterales ramos diſtincti, qui incurvi, & inregulares ſunt.

Hiſce folia inſident ſolitaria, oblongo-acuta, firma, ex nigro virentia, parum ſplendentia, & integra, cuſpidi haſtæ ſimilia, magnis diſtincta nervis, obliquis, & longitudinalibus, quorum tres inferius concurrunt, alii ex nervo medio ortum ducunt, ſex ſeptemque pollices longa, binos cum dimidio lata, acria, immo fere ſaporem habent urentem, ad illum Sirii adcedentem.

Fructus ſine floribus provenit, atque erectus eſt, ſolitarius, formam habens digiti minoris, vel binorum articulorum, ex nodis proveniens, e quibus folium jam decidit, non vere rotundus, ſed parum incurvus plerumque, ac rugoſus, & granulis obſeſſus, intenſe viridis, & Siriboæ adeo ſimilis, ut multi illum pro hac habeant, licet Siriboa multo ſit longior, nec externe ita rugoſa. Hi digiti diu ſunt virides, & duri, tandem vero rubent, & molleſcunt, ita ut digitis confringi poſſint, geruntque in molli, & rubra carne, multa, dura, & nigricantia granula, tumque hæc caro dulcis eſt, & granula fervida, & acria, ita tamen, ut multum perdiderint acrimoniæ, & aromatis, quum virides ſint fervidi, & acres usque in quartum gradum, uti omne Piper. Unde & hi fructus ſemi maturi decerpendi ſunt, quum virides ſunt, atque ad focum, vel ſolem porro exſiccandi, tumque hi digiti indureſcunt, ac ſiccantur pallide cinerei, qui in Pharmacopæis *Longum Piper* vocantur. Simile quid ſupra libro ſecundo innuimus, Caryophyllos nempe ſemi maturos quoque decerpi, ut aromatici ſint, aroma enim ipſorum in maturis, Anthophyllis dictis, deſideratur, ac deeſt.

Nomen.

HET AMBOINSCH KRUYD-BOEK.

HET NEGENDE BOEK.

Van Winden, en omſlingerende kruipende Kruiden.

I. HOOFDSTUK.

Lange Peper.

GElyk wy boven in 't ſevende boek beſchreeven hebben alle zodanige beeſteren, die met een boutachtig zeel, en veele ſlingeren voortkruipen, de bomen oplopende, zoo zullen wy dit negende boek toe-eigenen zodanige planten, die met kruidachtige ranken hun om de bomen, of naaſte ruigte ſlingeren, of met uitgebreide ranken op dezelve ruſten, waar aan den Lezer bemerken kan, dat de Indiſche landen veel meer met dat ſlingerende goed begaaft zyn dan de onze, waar mede de natuur aanwyzen wil de wilde, en ongetemde aard, die in de Indiſche landen meer regneerd, dan in de borgelyke wereld.

De edelſte dan van de Winden is, daar den Peper *aan waſt, wiens hooft-geſlachten wy niet alle beſchryven zullen, dewyl dezelve in deze Ooſterſche quartieren onbekent zyn, behalven de* lange Peper, *die hier redelyk gemeen is, en by de Amboineezen voor een Inlands gewas gehouden werd, wiens beſchryvinge ons met eenen diend om aan te wyzen de maagſchap, die de Peper heeft met de volgende* Siri *geſlachten.*

Het is dan een omſlingerende plante, die beneden een boutachtige ſtam zet, een vinger dik, maar zig ſtraks in veele kruidachtige ranken verdeeld, die egter taai zyn, zwart-groen, wat geſtreept, in wyde leden verdeeld, en zig niet alleen om de bomen ſlingeren, maar ook met de worteltjes, die aan de leden ſtaan, in derzelver ſchorſſe zig zoo vaſt maken, dat men ze zonder gewelt niet afrukken kan. De bovenſte ſtelen zyn rond, in veele zydetakken verdeeld, die wat krom, en ongeſchikt waſſen.

De bladeren ſtaan aan dezelve enkeld, zyn lankwerpig, ſpits, ſtyf, zwart-groen, wat blinkende, met effene kanten, het yzer van een piek gelyk, met grove zenuwen, ſchuins, en in de lengte doorregen, waar van 'er drie agter t'zamen ſtooten, de andere komen uit de middel zenuwe, zes en zeven duimen lank, twee en een half breed, ſcherp, en ſchier brandende van ſmaak, en na de Siri trekkende.

De vrucht komt zonder bloeizel voort, en ſtaat overeind, enkeld, in de gedaante van een kleine vinger, of twee leden, voortkomende uit de knoppen, daar het blad al afgevallen is, niet regt rond, maar gemeenelyk wat krom, van buiten ruig, met korreltjes bezet, en boog-groen, de Siriboa zoo gelyk, dat ze veele daar voor aanzien, hoewel de Siriboa veel langer, en van buiten zoo ruig niet is. Deze vingertjes blyven lange groen, en hard, ten laatſten werden zy rood, en week, zoo dat men ze met de vingers in ſtukken wryven kan, hebbende in het weeke, en roode vleeſch, veele harde, en zwartachtige korls, zynde het vleeſch als dan zoet, en de korrels heet, en ſcherp, zoo nogtans, dat zy als dan veel van hare ſcherpigheid, en ſpeceryagtigheid verloren hebben, daar de groene heet, en ſcherp zyn tot in den vierden graad, gelyk alle Peper, en als men ze in de combuize over 't vuur, of in de heete Zonne droogt, zoo werden 'er droge, harde, en lichtgraauwe vingers van, welke men in de Apotheeken lange Peper *noemd. Diergelyken hebben wy in 't tweede boek gezegt, dat met de Caryoffel-nagelen geſchied, die de menſchen mede half ryp afplukken, en tot een ſpecery bequaam maken, het welk men van de geheel rype vruchten, dat is Moernagels niet hebben kan.*

Naam.

Nomen. Latine *Piper longum*, & *Macropiper*. Belgice *lange Peper*. Malaice *Tjabe*, & *Lada Pandjang*. Javanice *Tabe*, *Tjabe*, & *Tabea*. Amboinice in Leytimora *Marisa Ammo*, & *Maritsja Amme*. In Hitoea *Malisa Camul*, quod denotat *Piper Siriforme*, h. e. *Piper Siriforme*, forma enim, ac modus crescendi satis declarant, hasce binas plantas ejusdem esse familiæ. Bengalice *Pimpelim*. In aliis Indiæ locis *Luli*. Amboinenses quidam hoc quoque vocant *Ammo etto etto*, h. e *Siri Pangel Pangel*, seu *Siri in frustulis*, uti Piper nigrum vocant *Marisa abud*, h. e. *Piper Catjangforme*. Ternatice *Bidoritsja*.

Naam. *In 't Latyn* Piper longum, en Macropiper. *In 't Duits* lange Peper. *In 't Maleyts* Tjabe, en Lada Pandjang. *In 't Javaans* Tabe, Tjabe, en Tabea. *Amboins*, *op Leytimor* Marisa Ammo, en Maritsja amme. *Op Hitoe* Malisa Camul, *'t welk wil zeggen* Piper Siriodes, *dat is* Siriformige Peper, *want de gedaante, en wasdom derzelver genoeg getuigen, dat die twee planten van eenerlei maagschap zyn. Op Bengaals* Pimpelim. *Op andere plaatzen van Indien* Luli. *Sommige Amboineezen nóemen 't ook* Ammo etto etto, *dat is* Siri Pangel Pangel, *of* Siri *in stukjes, gelyk zy den zwarten Peper* Marisa abuë, *dat is* Catjangformige Peper *noemen.* Ternataans Bidoritsja.

Locus. Copiose crescit in Java, & Baleya, uti & in Bengala. In Amboina hic & illic una alterave colitur hujus Piperis planta in hortis, quæ non ad fustes uti Sirium, sed ad Moringæ, vel Calappi arbores permittitur adscendere. In insula Ochiallera, & ejus boreali sinu Hatoeana copiosior est quam in aliis locis. Ejus digiti in Amboina non siccantur, sed ex Java inter alia aromata a Sinensibus venalia adferuntur.

Plaats. *Hy wast overvloedig op Java, en Baly, als mede in Bengalen. In Amboina beeft men hier en daar een plante in de tuinen, die men niet aan stokken, gelyk de Siri, maar aan Kelken, en Calappus-bomen laat opklimmen. Op 't Eiland Oeliasser, en derzelfs Noordzeekt Hatoeana beeft men hem meer dan op andere plaatzen. De vingers worden in Amboina niet gedroogd, maar uit Java onder andere specerysen door de Sineezen ingevoerd.*

Usus. Quem ad usum in re Medica *longum Piper* adhibeatur, in Europæis vide libris. Amboinenses eo raro utuntur, sed Malaienses, Javani, & Baleyenses eo frequentius, qui illud ubique admiscent medicamentis, quæ præparantur contra tormina, flatus, & borborychmos abdominis, ex frigore, & muco ortos, item ad unguenta, quæ præparantur contra Paralysin frigidam. Mauri hoc aliquando etiam in cibis adhibent, sed parva dosi ad virile robur, seu genitalia corroboranda.

Gebruik. *Waar toe de* lange Peper *in de Medicyne gebruikt worde, ziet in de Europische boeken. Den Amboneezen gebruikt hem weinig, maar de Maleyers, Javanen, en Baleyers zoo veel meer, die hem over al mengen onder de Medicamenten, die men bereid tegens 't krimpzel, winden, en opblazing des buiks, die van koude, en slymerigheid komen, als mede tot Zalve, die men tegens de koude lammigheid bereid. De Mooren gebruiken 't ook somtyds in de kost, dog in kleene meenigte om de mannelyke kragten te versterken.*

Aliquando novitiani lepide hisce decipiuntur fructibus, quum ipsis obferantur masticandi cum Siri Pinanga loco Siriboæ, a quibus ipsorum ora vehementer exurunter, si enim hi digiti ab utraque parte parum abscindantur, & in præparata deponantur Pinanga, vix a Siriboa distingui possunt. Quum hi fructus ex nigro virent, & ad finem parum modo incipiant rubere, vel flavescere, tum abscindendi sunt, & ad fervens em exsiccandi Solem, vel subito ad ignem, alioquin enim facile putrescunt, præsertim si incipiant rubere. Observavi quoque glires hæc folia, & maturos fructus arrodere, forte tanquam medicamentum pro hacce familia, quod mihi declarare noluerunt.

Zomtyds bedriegt men de nieuwelingen aerdig met deze vruchten, als men ze hun met de Pinang-beete in plaats van Siriboa te eeten geeft, waar mede zy de mond zuiver verbranden, want als men deze vingers aan beide zinden wat afsnyd, en op den toebereiden Pinang legt, zoo kan men ze qualyk van Siriboa onderscheiden. Als de vruchten zwart groen zyn, en aan 't eind begin beginnen een weinig geel, of rood te werden, zoo moet men ze afsnyden, en in de heete Zonne drogen, of schuyn over 't vuur, want anders verrotten zy ligt, zonderlyk als zy beginnen rood te werden. Ik heb 'er ook ervaren, dat de Ratten deze bladeren, en rype vruchten afknagen, mits hen tot een artzeny voor 't Muizevolk dienende, 't welk zy my niet wilden openbaren.

Eusseb. Nierembergius describit *Americanum longum Piper*, sub nomine *Nattan Cuya*, & adnotat familiarem ejus usum apud Americanos *libr. 15. natur. cap. 13* sequentem in modum. Radicum, & caulium succus expressus, & propinatus Hydropem curat. Ipsorum decoctum tam haustum quam affusum ulcera pedum prorepentia tollit, atque expellit omnes pituitosorum humorum collectiones, uti & menstrua, flatus, atque ex hisce provenientes dolores. Folia impolita ulcerationes curant, præsertim venenatas, doloresque sedant a frigore, vel variolis orta, tumoresque faucium, vel forte colli dissipant, si Cortina adhibeatur, ac perditum restituunt motum, ut & Paralysim tollunt, ac spasmum, sudores excitant, & uti Fabrorum sucta prosunt Epilepticis, omnesque horripilationes, & frigora præveniunt, immo mille forte curas lusi cum hac instituere norunt planta.

Eusseb. Nierenbergius *beschryft den langen Amerikaanzen Peper, onder den naam van Nattan Cuya, en meteerd derzelfs groote gebruik by de Amerikaanen lib. 15. natur. cap. 13. aldus zeggende: Het zap van de wortelen, en stelen uitgedrukt, en gedronken, geneest de Waterzugt. Het afzeetzel daar van zoo gedronken als ingegoten, geneest de voortetende zeeren aan de beenen, drift uit alle vergaderingen van pituteuze vogtigheden, de maandlonden, winden, en daar uit spruitende pyn. De Bladeren opgelegt genezen de ulceratien, verandert de vergifte, verzagten de pyn door koude, of pokken veroorzaakt, verdryven het gezwel in de keele, (misschien in den hals) als men Certinum daar by doet, herstellen weder de verlooren beweginge, en helpen de lammigheid, verdryven de kramp, brengen zweet aan, genezen diegenen die de Vallende-ziekte hebben, verdryven het huiveren, en alle koude, en duizend dergelyke konst meer verrigten die Indianen daar mede uit te regten.*

Deinde *eodem in libro cap.* 99. dicit, longi Piperis quinque species crescere in insulis Philippinis, harumque prima, ac vera species ipsi dicitur *Buyo Buyo*, quod nomen in præcedenti capite *Siriboæ* tribuerat, ac præterea ipsi peculiare dat nomen *Saba*, cum descripta *Tjabe* conveniens. In illis insulis quam primum fructus incipiunt flavescere, abscinduntur, ad Solem siccantur, & ad usum servantur. Virides tamen quoque edunter, & cibis adduntur, quibus saporem addant, sed nimis calefaciunt. Recentes vero cultionem ferre nequeunt, quum inde vires amittant, ac saporem.

Daar na in 't zelfde boek in 't 88. capittel zegt hy, dat van de lange Peper veel vyf soorten wassen in de Philippenzische Eilanden, en onder dezelve noemd hy 't meeste, en regte gelaatbe Buyo Buyo, *welken naam hy in 't voorgaande capittel aan de Siriboa gegeven hadde, en daarenboven hem nog een eigen naam geeft van* Saba, *(het geen met het voorstaande* Tjabe *overeen komt) de dezelve Eilanden, zoo dra de vruchten beginnen geel te worden, snyd men ze af, droogd ze in de Zonne, en bewaard ze tot gebruik. Doch zy worden ook groen gegeten, en in de kost gedaan, die zy smakelyk maken, hoewel zy weeke verbitteren. Het koelen hunnen de versche niet verdragen, als verkwikende daar door hare kragten, en smaak.*

Cautium cortex in cinerem tostus, & adsumptus aeram expellit bilem, & venenata curat vulnera, quorum egregium est antidotum. Prodest quoque paralyticis, & contractis artibus, flatus expellit, & cunctos sedat dolores ex frigore ortos.

De Schorsch van de stelen tot poeder gebrand, en ingenomen, drygt uit de zeerste galle, en geneest de vergiftige wonden, als een voortreffelyk tegengift. Het helpt de lammigheid, en gestrompte leden, verdryft de winden, en verzacht alle pynen, die uit koude ontstaan.

Eodem

Fig. 2.

Fig. 1.

Eodem in capite dicit, in nova Hiſpania tres longi Piperis reperiri ſpecies, ſed in Philippinis inſulis quinque, vel plures, præter jam deſcriptam nempe, quæ ipſi *Buyo* dicitur, ac noſtra *Siriboa* eſt, tres aliæ erunt, quarum prima vocatur *Buyo Samo*, h. e. Simiæ burſa cum fructibus Buyo, ſed ab hoc differt gravi odore, foliis exeſis, acri, & adſtringenti ſapore: Binæ aliæ a *Buyo*, ſeu *Siriboa* differunt rugoſis, ac minoribus foliis, præſertim ultima, ſeu parvifolia. Major ſpecies majora gerit folia, ejusdem porro ſaporis cum nigro Pipere, ac præſertim ejus radices, fructus vero ejus eſt, uti longi Piperis, ſed tenuior, & acrior. Minor ſpecies humilior eſt, ac minora gerit folia, quæ inſipida, & inodora ſunt. Radix ejus nigra, cortex mellini coloris, glaber, fungoſus, acris, & confortans (Hæ autem ſine dubio ſpecies ſilveſtris Sirii erunt, quas poſtea deſcribemus).

Utriusque radices contritæ, & ad drachmam adſumptæ cum Calappi lympha, vel Towak omnibus proſunt veneficiis tanquam antidotum. Eædem cum Chamæmelis coctæ, ac ſuccus hauſtus debili conducunt ſtomacho, quum pituitam incidant, & ventriculum corroborent. Juvant quoque illos, qui per incantamenta debilitati ſunt, & ad concubitum inepti, alia addentes huic ſcopo utilia. Similes enarrabimus vires de *Sirio* noſtro *ſilveſtri*.

Amboinenſes, ac præſertim Uliaſſerenſes ſiccatos ſecum vehunt fructus in itineribus marinis, quibus utuntur loco *Tsjili* in cibo, uti alii Malaienſes, & Javani ipſos quoque adhibent ad ſtomachum, & Venereas partes confortandas. Radiculæ ore maſticatæ Odontalgiam tollunt, quod etiam efficiunt folia in aqua cocta, ſi os hac conluatur, vel radiculæ iſtæ ſolummodo cum Pinanga maſticantur.

Parergon, ſeu ut in tranſitu dicam, *album Piper* ex eodem provenit frutice cum nigro, ex ſemi maturis, & viridibus baccis *nigrum* componitur *Piper*, ſi vero baccæ in frutice relinquantur, donec matureſcant penitus, h. e. intenſe luteſcant, tum ſponte decidunt. Hæ conliguntur, abluuntur, & conteruntur in aqua ſalſa, donec exterior decidat pellicula, exſiccæ hasdein in Sole, vel fumo, tum adquires rotunda, & cinerea grana, quæ *Piper album* vocantur: dein vetuſti ſtipites demittuntur, & transplantantur, uti cum Sirijis fit.

Tsjeribonenſes absque jure accuſantur, acſi Piper album in aqua ſalſa macerarent præ invidia, ne ab aliquo poſſet coli, quum fiat ad ejus correctionem, & conſervationem iſtius aromatis, uti cum Cubebis fit, & in Banda cum Nuce Moſchata, quæ calci infunduntur, uti & Macis aqua marina adſpergitur.

Longum Piper in *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 14. deſcriptum, & vocatum *Cattu Tirpali*. Bracm. *Bipali*. Portugallis *Pimenta longa* ab Amboinenſi differt foliorum, & fructuum forma.

Tabula Centeſima Decima Sexta

Ad *Figuram Primam* Ramum exhibet fruticis, qui *Piper longum* vocatur.

Figura Secunda Sirii folium denotat cum ejus *folio* A naturali magnitudine averſa parte conſpiciendum.

OBSERVATIO.

Vocatur hæc planta Piper longum Orientale, foliis amplioribus, quinquenerviis, petiolis oblongis inſidentibus a *Plukn. Mantiſſ. p.* 151. & Piper longum Orientale *C. B. P. p.* 412. & Piper longum *J. B. tom.* 2. *lib.* 15. *p.* 185. & *Dale Pharm. in 4to. pag.* 313. Pimpilim *Pis. Mantiſſ. p.* 182. & Catta Tirpali *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 14. cujus fructus licet a noſtra differant planta, quum adeo craſſi & pleni ſint, loco natali adſcribendum videtur. Vide & *Valent. hiſtor ſimpl. reform. p.* 206. ut & *Geoftroy. mater. medic. tom.* 2. *p.* 380.

In 't zelfde capittel, zegt hy, dat in nova Hiſpania drie zoorten zyn van de lange Peper, maar in de Philippinas vyf, of meer, te weten behalven de nu beſchreevene, en 't geene men Buyo *noemd ('t welk onze* Siriboa *is) zullen nog drie andere zyn, waar van de eene genaamt werd* Buyo Samo, *dat is Apen-buis met vruchten als Buyo, maar verſchild van't zelve aan den zwaren reuk, doorvreetene bladeren, ſcherpe, en zamentrekkende ſmaak: De twee andere verſchillen van* Buyo, *of* Siriboa *aan de ruigheid, en kleenheid der bladeren, inzonderheid 't laaſte, of kleenbladige. De grootere zoorte heeft grootere bladeren, voorts aan ſmaak gelyk de zwarte Peper, inzonderheid aan de wortelen, maar de vrucht zy, als die van lange Peper, doch dunder, en ſcherper. De kleendere zoorte is kleender van gewas, en bladeren, zonder ſmaak, en reuk. De wortel is zwart, de ſchorſſe boning-verwig, glad, ſpongieus, ſcherp, en verſterkende (dit zullen buiten twyffel geſlagten van wilde Siri zyn, die wy hier na beſchryven.)*

De wortelen van beide fyn gewreeven in de zwaarte van een drachma ingenomen met Calappus-water, of Towack dienende tegens allerhande vergeevinge als een antidotum. Dezelve met Camillen gekookt, en den zap gedronken, helpen een bedorven mage te rechte, verteeren den ſlym, en verſterken dezelve. Zy helpen ook die geene, die door toovery onmagtig zyn geworden tot 't byſlapen, daar by doende nog andere dingen, die mede daar toe dienen. Diergelyken zullen wy mede voortbrengen van onze Siri Utan.

De Amboineezen, inzonderheid die uit de Uliaſſers voeren de gedroogde vruchten met han op hare Zee-reizen, en gebruiken dezelve in plaats van Tsjili *in de koſt, gelyk andere Maleyers, en Javanen dezelve ook in de koſt gebruiken, om de mage, en het Venus-werk te verſterken. De worteltjes in de mond geknouwd geneezen de tandpyn, 't welk ook doen de bladeren in water gezooden, en de mond daar mee geſpoeld, of de worteltjes alleen met Pinang geknouwd.*

Parergon, *of in paſſant aan te roeren,* witte Peper *komt van dezelfde ſtam met de zwarte, want uit de halfrype, en groene beſiens word de zwarte Peper gemaakt, maar als men de beſiens aan den ſtok laat, tot dat ze volkomen ryp, dat is boog-geel worden, zoo vallen ze van zelfs af. Deze voegd men dan t'zamen, waſcht en wryft ze in zout-water, tot dat de buitenſte ſchelle afgaat, droogd ze als dan in de Zonne, of rook, zoo worden ronde, en licht-graauwe korls daar van, die men* witte Peper *noemd, daar na werden de oude ſtokken neergelaten, en verplant, gelyk men met de Siri doed.*

Die van Tsjeribon werden ten onregten beſchuldigd, als of zy de witte Peper in zout-water weekten uit nydigheid, op dat hem niemand zoude naplanten, daar het veel meer geſchied tot verbeteringe, en conſervatie van die ſpecerye, gelyk men met de Cubeben doet, en in Banda met de Note-Muſchaten te kalken, en hare Foely met Zee-water te beſproeyen ook doed.

De lange Peper in Horto Malab. part. 7. Fig. 14. *beſchreeven, en genaamt* Cattu tirpali. *Bramminees* Bipali. *Portugees* Pimenta longa, *verſchilt van den Amboinzen in gedaante van bladeren, en vruchten.*

De Hondert en Sestiende Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* een tak van de ſtruik, welke de *lange Peper* genaamt werd.

De *Tweede Figuur* wyſt aan het *Siri-blad*, met deszelfs blad A in zyn natuurlyke grootte, en van agteren te zien.

AANMERKING.

Deze plant werd genaamt Orientaalſche lange Peper, met breeder bladeren, daar vyf zenuwen door lopen, en welke op lange ſteeltjes ſtaan, van *Plukn. Mantiſſ. pag.* 151. en Orientaalſche lange Peper van *C. B. P. p.* 412. en lange Peper van *J. B. tom.* 2. *lib.* 15. *p.* 185. en van *S. Dale Pharmac. in 4to. pag.* 313. Pimpelim van *Pis. Mantiſſ. arom. p.* 182. en Cattu Tirpali van de *H. Malab. tom.* 7. *Tab.* 14. welkers vruchten, ſchoon van die van onze plant verſchillen, als zynde zo dik, en vet, zoo ſchynt dit aan de verſcheidenheid der plaatzen toe te ſchryven te zyn. Ziet ook *Valent. hiſtor. ſimpl. reform. p.* 206. als mede *Geoftroy mater. med. tom.* 2. *pag.* 380.

CAPUT SECUNDUM.

Sirii folium. Siri Daun.

JAm ſubſequitur celebre Indicum *Sirii* folium, quod Piperis plantæ quam maxime adfine eſt, ac ſolummodo ad Pinangæ maſticationem adhibetur, cujus binæ obcurrunt domeſticæ ſpecies, præter varias ſilveſtres. Binæ domeſticæ ſunt primo *Siri Daun*, cujus ſolummodo folium adhibetur. Secundo *Siriboa*, cujus fructus tantummodo in uſu ſunt, cuique autem ſuum tribuemus caput.

Sirii folium, ſeu *Siri Daun* forma, & modo creſcendi maxime convenit cum præcedenti *longo Pipere*, aliquas quidem ſubit varietates ratione variarum regionum, & induſtria hortulanorum, ſub una autem forma has deſcribemus.

Eſt itaque planta flagelloſa, inferius minimum digitum, ac ſuperius pennam craſſa, parumque ſtriata, fuſcisque lineis diſtincta, in varia flagella, ſeu incurvos ramos diſtincta, qui non ad arbores, ſed ad craſſos palos permittuntur adſcendere, uti apud nos cum Phaſeolis fit. Oportet autem, ut hi fuſtes brachium craſſi ſint, octoque, vel decem pedes alti, recens cæſi, & aliquando progerminantes, ut radiculæ, quæ ex Sirii nodis propullulant, ipſorum cortici ſeſe infigere poſſint, quod quam maxime amat hoc Sirium, ita ut vi evellendæ ſint, laterales autem rami undique ſeſe circumvolvunt, quorum omnes inferiores, atque unus alterve ſuperiorum abrumpendi ſunt, ne degeneret, & ſilveſtrem induat naturam hæc planta.

Cuivis nodo ſolitarium inſidet folium, ex *Cluſii*, & mea opinione melius conveniens cum illis Convolvuli, quam cum Limonis, vel Citri foliis, parum cordiforme, quædam autem inferius binas parvas gerunt auriculas, ſeu auriculata ſunt, quædam iis deſtituuntur, ac parum procedendo latiſſima ſunt, quinque ſexve pollices longa, palmam lata, ſuperne glabra, parumque ſplendentia, inferius quinque nervis longitudinalibus pertexta, exceptis binis minoribus inferioribus, bini autem poſteriores majores prope petiolum, vel parum ab eo concurrunt, binique alii parum ſurſum elevantur, quoque remotiores ab ortu ſunt, eo meliora cenſentur folia, ſuperius autem ſenſim in apicem excurrunt, non ſerrata, ac quodvis peculiari, & longiuſculo inſidet petiolo. Si Soli rite ſint expoſita, ex viridi flaveſcunt, breviora ſunt, rotundiora, & firmiora, inter maſticandum crepitantia, & ſaporis acrioris, inque ipſorum petiolis fuſcæ adparent lineæ, ſi vero in locis creſcant umbroſis, longiora ſunt, flaccidiora, & læte virentia, quales & ſunt petioli, minusque acria ſunt. Quidam priora præferunt, quum in ore crepitum excitant, ac fortiorem, & jucundum excitant ſaporem, alii majora flaccidiora, minusque acria pro cujusvis guſtu.

Quum ſtipites jam ſeneſcant, ex cujusvis folii ala peculiari in pedunculo fructus excreſcit, qui tenuis eſt cauda, binos digiti articulos longa, immo longior, culmum craſſa, Coryli julos referens, ſeu hiſce in terris ſiliquas Catjang, ex viridi flaveſcens, ſeu fere lutea, non acris, ac fruſtra decidens. Contra in foliis omnis latet virtus hujus plantæ, ob quorum cauſſam hæc planta per totam Indiam diligenter colitur. Suntque ſaporis aromatici, parum fervida, & acria, ſed gratum, & bonum præbent in ore guſtum.

Quam huc usque deſcripſimus, primà, ac vulgaris eſt *Sirii* ſpecies, quæ *Siri Java* vocatur. Altera ſpecies, ſeu varietas eſt *Siri Bandan*, quæ majora gerit folia, & ex nigro virentia, licet Soli exponantur, aliquando etiam in quibusdam locis parum flaveſcunt, nervorumque interſtitia pluribus magisque protuberantibus coſtis pertexta ſunt, inſtar illorum Siriboæ, fortiora, & acriora vulgari, tam odore quam ſapore, qui tamen multis non adeo gratus eſt. Caules ejus quoque fuſciores ſunt, ac tota planta major. Tertia varietas *Siri Tsjencke* vocatur, humilior eſt, ac minora gerit folia, cujus ſapor ad illum Caryophyllorum accedit, unde & nomen obtinuit. Ejus folia flava ſunt, acria, & in ore crepitantia, hæc autem ſpecies raro obvia eſt.

Cuncta

II. HOOFDSTUK.

Het Siri-blad.

NU volgt het vermaarde Indiſche blad Siri, *'t welk met het Peper gewas groote maagſchap draagt, en alleen tot het Pinang-eeten gebruikt werd, waar van wy twee tamme zoorten hebben, behalven nog verſcheide wilde. De twee tammen zyn, de eerſte* Siri Daun, *waar van men alleen het blad gebruikt. De tweede* Siriboa, *waar van men alleen de vruchten gebruikt, zullende ieder zyn capittel hebben.*

Siri-blad, *of* Siri Daun *komt in de gedaante, en wasdom meeſt met de voorgaande* lange Peper *overeen, heeft wel eenige veranderingen na verſcheidentheid der landen, en neerſtigheid der boveniers, maar wy zullenze onder eene gedaante beſchryven.*

Het is een ſlingerende plant, beneden een pink, en boven een ſchaft dik, ook wat geſtreept, met bruine linien geſpikkelt, in verſcheide ranken, of kromme zyde-takken zig verdeelende, die men niet aan bomen, maar aan dikke ſtaken laat oploopen, gelyk men by ons met de Bonen doed. De ſtaken, of ſtokken moeten wel een arm dik zyn, acht, en tien voeten hoog, vers gekapt, en zomtyds uitſlaande, op dat de worteltjes, die aan de leden van deze Siri zyn, haar in der zelve ſchorſſe konnen vaſt maken, daar ze dan graag in wortelen, zoo dat men ze met geweld afrukken moet, dog de zyde-takken ſlingeren rondom, waar van men alle de onderſte, en hier en daar een van de bovenſte moet afbreeken, op dat ze niet en verwilderen.

Aan ieder lit ſtaat een enkel blad, na Cluſius, *en myne meeninge, beter met die van Convolvulas dan met Citroen, of Lemoen-bladeren te vergelyken, wat hertformig, doch zommige hebben van agteren twee kleene ooren, zommige niet, en een weinig voorwaarts zynze op 't breedts, vyf, en zes duimen lank, en een hand breed, boven glad, en wat blinkende, van onderen met vyf zenuwen in de lengte doorregen, behalven agter nog twee kleendere, de twee agterſte groote ſtoten by den ſteel, of een weinig daar van af t'zamen, en de twee andere ſtaan wat voorwaarts, hoe verder van 't begin af, hoe beter men de bladeren agt, vooren allenkskens in een ſpitze toeloopende, ongezaagt, ieder op een byzondere lankagtige ſteel. Als ze wel ter Zonne ſtaan, zoo werdenze geel-groen, korter, ronder, en ſtyver, in 't knauwen kraakender, en ſcherper van ſmaak, en aan haare ſtelen ziet men bruine linien; maar in ſchaduwe ſtaande, werden ze langer, ſlapper, en gras-groen, gelyk ook hare ſtelen, en min ſcherp. Zommige verkiezen de voorige, om dat ze in de mond kraaken, en een ſterkeren, en aangenamen geur van haar geven, zommige de andere, grootere, en ſlappere, van ſmaak, na ieders zinlykheid.*

Als nu de ſtokken oud werden, zoo komt uit den ſchoot van ieder blad op een byzondere ſteel de vrucht voort, zynde een dun ſteertje, twee leden van een vinger lank, of meer, een ſtroobalm dik, gelykende de kattekens aan den Hazelaar, of hier te landen de bouwens van den Katjang, geel-groen, of meer geel, zonder ſcherpte, en te vergeefs afvallende: daar en tegen in de bladeren is alle deugt van deze plante, en om welkers willen dezelve door ganſch Indien neerſtig gecultiveerd werd. Dezelve zyn ſpeceryachtig van ſmaak, een weinig beet, en ſcherp, doch aangenaam, en van een goede geur in de mond.

Die wy nu dus verre beſchreeven hebben, is de eerſte en gemeene zoorte van Siri, *dewelke men* Siri Java *noemd. De tweede zoorte, of veranderinge is* Siri Bandan, *dewelke is grooter van bladeren, zwart-groen, al ſtaan zy aan de Zonne, of hier en daar een weinig geel werdende, en de tuſſchen-plaatzen van de zenuwen zyn met meer en uitſteekender ribben doorweeven, gelyk die van Siriboa, ſterker, en beeter van reuk, en ſmaak, dan de gemeene, doch by veele zoo aangenaam niet. De ſtelen zyn ook bruinder, en 't ganſche gewas grooter. De derde verandering biet* Siri Tsjencke, *kleen van gewas, en bladeren, welkers ſmaak na Nagelen trekt, whar van ze de naam beeft. De bladeren zyn geel, ſcherp, en krakende in de mond, doch deze zoorte vind men weinig.*

Als

Cuncta *Siriorum* folia quinque gerunt magnos nervos, inferius plerumque non directe, ſed oblique concurrentes, quæ vero hos, ac præſertim binos poſteriores ſibi directe habent obpoſitos, peculiariter vocantur *Siri bertemmoe*, h. e. caſu inventa cognominantur. Talia conquiruntur, & ad uſum Medicum eliguntur, uti infra indicabitur, licet putem magis præ ſuperſtitione, quam virtute, in hiſce vero ſimilibusque opinio Indicarum curatricum obtemperanda eſt, ut hæ nobis officia ſua præſtent.

Nomen. Latine *Sirium*, & *Sirii folium.* Arabice *Tembul*, *Tambul*, & *Tabul.* In Guzeratta, Decana, & Canara *Pam*, in Bengala *Pan.* Malabarice *Betre*, *Betele*, & *Betel*, quod nomen per totam Indiam antiquam, & apud Portugallos notum eſt. Malaice *Siri* generaliter, ſed hoc genus peculiariter *Siri Daun*, h. e. *Sirii folium.* Javanice *Suro.* Ternatice *Bido Marau*, licet hoc magis proprie Siriboæ folia denotet. Baleyice *Baſſe.* Maccaſſarice *Leko.* Amboinice generaliter *Ammo*, ſeu *Amme*, ac peculiariter hæc ſpecies *Ammelaun*, in Hitoea *Camul*, & *Camelaun.* Sinice *Laubio.*

NB. Hoc *Tembul*, ſeu *Sirium*, licet vulgatiſſimum in India ſit folium, diſtinguendum eſt a *folio Indo*, ſeu *Malabathro*, Arabibus *Cadegi Indi*, in Pharmacopæis, & Indis *Tamalapatra*, & *folio Indo* dicto, quod folium eſt inſtar Citri, ſed anguſtius, ac ſuperius magis acuminatum, viride, ac tribus nervis longitudinalibus diſtinctum, odore conveniens cum Caryophyllis, non autem tam forte quam *Nardus*, vel *Macis*, nec adeo acris, vel penetrantis ſaporis quam Cinnamomum. In alta creſcit Cambayæ arbore, & in pluribus aliis locis Indiæ Orientalis, de quo ulterius vide *Garciam libr.* 1. *aromatum cap.* 19. A noſtra autem natione intellexi, *Malabathrum* nihil aliud eſſe, quam folium Canellæ, ſeu Cinnamomi ſilveſtris.

Alle Siri *bladeren hebben de vyf groote zenuwen, agter gemeenlyk niet regt, maar ſchuins tegens malkanderen ſtootende, doch welke dezelve, inzonderheid de twee agterſte regt tegens malkanderen hebben, werden in 't byzonder* Siri bertemmoe, *dat is by geval gevondene toegenaamt. Zodanige werden gezogt, en uitgeleezen tot eenige Medicyne, gelyk beneden zal gezegt werden, hoewel ik oordeele meer uit ſuperſtitie, dan nood, doch men moet in deze en diergelyke de zinlykheid der Indiaanſche meeſtreſſen volgen, zoo men dienſt van hun hebben wil.*

Naam. *In 't Latyn* Sirium, *en* Sirii folium. *In 't Arabies* Tembul, Tambul, *en* Tabul. *In Guzeratte, Decan, en Canara* Pam, *in Bengale* Pan. *Op Malabaars* Betre, Betele, *en* Betel, *welke naam door ganſch Oud-Indien, en by de Portugeezen bekend is. In 't Maleyts* Siri, *in 't generaal, maar dit geſlagte in 't byzondere* Siri Daun, *dat is* Siri-blad. *In 't Javaans* Suro. *Ternataans* Bido Marau, *hoewel dit eigentlyker de bladeren van* Siriboa *beduid. In't Baleyts* Baſſe, *Maccaſſaars* Leko. *Amboins in 't generaal* Ammo, *of* Amme, *in 't byzonder dit geſlachte* Ammelaun, *op Hitoe* Camul, *en* Camelaun. *In 't Sinees* Lauhio.

NB. Dit Tembul, *of* Siri, *hoewel het gemeenſte blad in Indien is, moet men onderſcheiden van het* folium Indum, *of* Malabathrum, *in 't Arabies* Cadegi Indi, *in de Apotheken, en op Indiaans* Tamalapatra, *en* folium Indum *genaamt, 't welk is een blad als een Citroen-blad, doch ſmalder, en vooren ſpitzer, groen, met drie zenuwen in de lengte doorregen, van reuk de Cariophel nagelen gelyk, zoo ſterk niet als* Nardus, *of* Foely, *en niet zoo ſcherp, of doordringende van ſmaak als Caneel. Het waſt aan een hooge boom in Cambaya, en meer andere plaatzen van Ooſt-Indien, waar van ziet breeder by* Garcias lib. 1. aromatum cap. 19. *doch van onze Natie heb ik verſtaan, dat* Malabathrum *anders niet en zy, dan het blad van wilde Caneel.*

Locus. Sirium in cunctis creſcit Indiæ Orientalis regionibus, tam Indiæ veteris, quam in inſulis usque in Quantung, quæ provincia eſt Sinæ Zephyrea, nullibi ſponte in ſilvis, ſed ubique in hortis, ubi ſumma colitur diligentia, quum ejus uſus per totam Indiam adeo vulgaris ſit: Sinenſes hoc plurimum colunt, quum vero plerumque ſint plebei, qui ſeſe ex Sina in omnes Indiæ diſpergunt regiones, hinc hæc quoque plebs eſt ſordida, & lucri avara, quam non pudet ex ſtercore querere aurum. Sic quoque ſordide tractant Sirii plantationem, præſertim qui Bataviam inhabitant, ubi non contenti ſunt agros, & hortos, in quibus Sirium plantare volunt, hominum ſtercore, & urina inprægnare, quam in hunc finem ubique emunt, ſed hac Sirii plantas ipſas ſæpe irrigant. Hinc tales plantæ elegantia, pinguia, & flava conquirunt folia, ſed quæ alicui naufeoſa ſunt ob ſordidam tractationem, quique in Batavia parum delicati ſunt, vitabunt Siria emere a Sinenſibus, ſed potius hæc petent, & deſiderabunt a Javanis, aliis incolis, vel noſtris civibus, qui non ſtercore plantas haſce inprægnant, quæ tamen æque pulchra Sirii norunt adquirere folia. Quod *Siri Bandan* vocatur, potiſſimum colitur in provincia Banda, in Cerama Orientali, & inſulis ad Eurum ſitis, raro in Amboina.

Plaats. *Siri waſt in alle landen van Ooſt-Indien, zoo van Oud-Indien, als in de Eilanden tot in Quantung, de Zuiderlykſte Provintie van Sina, nieuwers van zelfs in 't wild, maar over al in de hoven, daar het met groote neerſtigheid onderhouden werd, om dat zyn gebruik zoo algemeen door gebeel Indien is. De Sineezen cultiveeren het wel meeſt, doch dewyl het gemeenlyk van ſlegt volkje is, die hun uit Sina in alle landen van Indien verſpreiden, zoo is 't ook een vuil, en winzugtig ſlag van volk, die hun niet ſchamen ook in drek te werken, als zy maar winſt daar uit hebben. Zoo gaan zy ook vry wat vuil om met 't Siri planten, byzonderlyk die op Batavia wonen, daar zy niet te vreeden zyn de akkers, en tuinen, daar zy de Siri willen planten, met menſchen drek, en piſſe te miſten, die zy tot dien einde over al opkopen, maar ook de Siri-planten zelfs dikwils daar mee begieten. Hier door krygt de plante ſchoone, vette, en geele bladeren, maar die egter iemand een afkeer maken wegens de vuile meſting, en die op Batavia wat vies zyn, zullen haar ontzien Siri van de Sineezen te kopen, maar liever dezelve halen van de Javanen, andere Inlanders, of onze Borgers, die niet met drek meſten, en egter alzoo ſchoone Siri konnen voortbrengen. Het geene men* Siri Bandan *noemd, werd meeſt gecultiveerd in de Provintie Banda, op Ooſt-Ceram, en de Zuid-Ooſter Eilanden, in Amboina weinig.*

Queeking. *Dewyl het nu zoo een nodige, en algemeene plante is, zoo zullen wy ook aanwyzen, hoe ze gecultiveerd werd. Ze vereiſcht een vette kleiagtige grond, daar men de Siri-ranken aan oude ſtokken afgebrooken, en in een krans gevlogten op lange voorens plant, in de midden ſteekt men een lange paal van verſch hout gekapt, en daar de ſchorſſe nog aanzit, bindende het einde, of uitſteekende rysken van de Siri daar aan vaſt, zoo loopt het den zelven op, en worteld in deszelfs ſchorſſe met een twee of drie ranken, want de andere breekt men af, en laat de bovenſte zyde-takken doch niet te lank in de lucht zwieren, daar aan dan de eetbare bladeren groejen, want die aan den ſtam, en vaſtgewortelde takken ſtaan, werden niet bequaam geacht tot 't eeten. Men moet ze niet te vroeg plukken, maar wagten, tot dat den ſtam te degen vaſt geworteld zy, en boven over den ſtok afhange, hoe dikwilder men hem de bladeren als dan afneemd, te weeten hier en daar een, en hoe korter de zyde-takken blyven, hoe beter hy draagd, en hoe ſmakelyker de bladeren zyn, die men ook niet te jonk, en niet te oud moet afplukken.*

Flagella e radicibus progerminantia, ac juxta terram prorepentia parva, ac rotunda gerunt folia, quæ parum acria ſunt, unde maſticationi non conducunt. *Siri Tsjatſing* vocatur, quum inſtar vermium juxta terram prorepant. Atque hæc abrumpuntur, & abjiciuntur, vel ad transplantationem adhibentur, melius autem Sirium conquirimus, quum vetuſtorum fruticum ſummitates ſumantur, & transplantentur. Pali *Sunoſſo* dicti, qui ad Sirii plantationem adhibentur, ex ſilveſtribus formantur Caryophyllis, quæ durum, ac durabile præbent lignum, uti & ex *arbore alba*, & ubi adſunt, ex *Clampano minore*, nec non *folio Calcoſo*, *Lingoæ ramis* &c. hi autem fuſtes ne nimis excreſcant poſt plantationem, ne Sirium nimis obumbrent, & inpediant foliorum flavedinem, qui color in hiſce deſideratur foliis. Quum Sirii plantæ fuerint inveteratæ, ac parva gerant folia, tum demittendæ ſunt, quod ſequenti peragitur modo. Omnes ramos concretos reſolve, omnesque ſuperfluos abſcinde usque ad binos tresve extremos, ex hiſce coronam forma, quam abſconde, & ſepeli in terra circa palum, ipſorum ſummum ramulum ipſi adnecte, reliqui autem laxi maneant, donec hic palo nexus fuerit, tum reliqui decidant. Dein terram circa radicem eleva, ac porro cole, uti ſupra fuit indicatum. Hæc demiſſio, & transplantatio inſtituenda eſt menſibus dubiis, quum nempe nunc pluviæ nunc Solis radii ſeſe obferant. Sirium quoque diligenter irrorandum eſt tempore ſicco, ſi folia ejus adquirere velimus mollia.

Qui jam lucrum facere ſtudent Sirii plantatione, curam gerant, ut totos hortos, vel agros hujus Sirii colant, nec ſimul has demittant plantas, ſed una harum pars in initio, altera ſub finem pluvioſorum menſium decidat, ne defectus ſit foliorum edulium. Eo quoque tempore pali permutari poſſunt, qui nempe putrefacti ſunt, & perierunt, Sirium enim recuſat ſeſe figere mortuis, & putridis lignis. Sulci etiam diligenter obſervandi ſunt, ut pluvia aliquamdiu ibi ſtagnare poſſit, atque hi tam arcte juxta ſeſe invicem formandi ſunt, ut modo inter illos procedere poſſimus, ac Sol hujus plantæ radices radiis tangere poſſit, hæc enim planta Solis radios, ac pluvias, ſeu irrigationem requirit.

Uſus ejus potiſſimum conſiſtit, uti dictum fuit, in foliis, quæ totam per Indiam ad Pinangæ maſticationem adhibentur, atque hæc ſunt, quæ binas res ſibi obpoſitas, & natura ſua inſipidas, Pinangam nempe, & calcem, adſociant, ac gratum in ore ſaporem cauſſant, de quo ſupra *libro primo in Pinangæ capite* latius egimus. Hunc in finem folia flaveſcentia, ſeu ex flavo viridia a ramis decerpuntur, non omnia ſimul, ſed hic & illic unicum, ac viginti, vel trigința ſimul compinguntur, qui faſciculi *Suſſong* vocantur, h. e. ſtrues foliorum, qui ubique in foro, & plateis venales proſtant, ac per binos tresve dies conſervari poſſunt, quum ſub veſperam aqua parum irrorentur, ſed hæc aqua iterum conmotione demittenda eſt, alioquin enim gilvum contrahunt colorem, & ſuffocantur quaſi. Majorum folium unicum, minorum ſesqui, vel duo pro una Pinangæ bucca ſimul ſumuntur, uti ſupra indicatum fuit, ita ut omnis virtus, ac gratus ſapor, qui per Pinangæ maſticationem excitatur, hiſce foliis adſcribendus ſit, quæ vero ſola maſticata ingrata, ac nimis acria ſunt. Odorem illius cum nulla poſſum comparare re, peculiaris enim eſt odor ex herbaceo, & aromatico mixtus.

Quum itaque Indi Pinangæ maſticatione æque minus carere poſſunt, quam quotidiano ſuo cibo, hinc multi excogitati ſunt modi, quibus recentia folia diu incorrupta ſervari poſſint, ac trans mare, & in alias deferri regiones, ſicca enim nil valent: Recentia itaque ſumuntur folia, parumque in aqua abluuntur, quæ mox iterum ad ventum ſupra mattam ſiccantur, ac compinge hæc in faſciculos, uti ſupra indicatum fuit, hæcque inponuntur fictilibus, quæ frigidiuſculo locantur loco. Optimus vero mos eſt, quum compacta folia non abluta in cavo Muſæ ſtipite deponantur, cujus extremitates quoque obturantur, tum per menſem, & ulterius conſervari poſſunt, ſi enim in ablutione pauxillum tantum remaneat aquæ, ac compacta deponantur, tum ſordidum, ac gilvum contrahunt colorem, & urinaceum odorem.

Quæ

De ranken, die uit de wortelen ſchieten, en langs de aarde kruipen, hebben kleene en ronde bladeren, daer weinig ſcherpigheit in is, en dierhalven tot het eeten niet deugen. Men noemdſe Siri Tsjatſing, *om dat zy langs de aarde kruipen als wormen. Zy werden afgebrooken en weggeſmeten, of tot 't verplanten gebruikt, dog 't geeft beter Siri, als men de toppen van de oudſte ſtokken neemd en verplant. De palen of ſtaken* Sunoſſo *genaamt, die men tot het Siriplanten gebruikt, werden gemaakt van wilde Nagelboomen, 't welk een hard en durabel hout is, van* Arbor alba, *daar men die hebben kan van* Clompanus Minor, folium Calcoſum, Lingoo-takken &c. *maar men moet aeſe ſtokken niet te veel laten uitſlaan, op dat ze de Siri niet beſchaduwe, en 't geel werden der bladeren belette, welke coleur men aan deze bladeren zoekt. Als nu de Siriplanten oud geworden zyn, en kleene bladeren voortbrengen, zoo moet men ze neerlaten, het welk aldus geſchied. Maakt alle de vaſtgegroeide takken los, ſnyd alle de overtollige af, tot op twee a drie aan 't einde, maakt daar van een krans, en vergraaft die in de aarde rondom de paal, bind het hooft-takje daar aan vaſt, en laat de andere ſlingeren, tot dat dit vaſt aan de paal is, zoo vallen de andere af. Hoopt de aarde rondom de wortel wat op, en voed het gelyk ten eerſten maale. Dit aflaten en verplanten moet geſchieden in de twyffelmaanden, wanneer't regen en Zonne ſchyn door malkander is. Ook moet men de Siri neerſtig begieten in de drooge tyd, als men malſſe bladeren wil hebben.*

Die nu haar winſt zoeken met het Siriplanten, moeten gebeele tuinen of ackers daar van vol hebben, en niet te gelyke neerlaaten, maar de eene helft in 't begin, en de andere helft in 't uitgaan van de regen-maanden, op dat men nooit zonder eetbaare bladeren zy. By 't neerlaten kan men ook de ſtaaken verwiſſelen, die vergaan zyn, want de Siri wil aan geen dor en verrot hout hegten. Men moet ook de voorens neerſtig onderbouden, op dat het regenwater in de leegte daar tuſſchen wat kan ſtaan blyven, en voorts alle opkomende ruigte neerſtig uittrekken, makende de voorens zoo digt nevens malkander, dat men even daar tuſſchen gaan kan, en de Zonne de wortelen matelyk raaken, want deſe plante wil Zonneneſchyn en regen, of bevogtiging met beurten hebben.

Gebruik. *Het meeſte gebruik, als gezegt, beſtaat in de bladeren, dewelke door ganſch Indien tot 't Pinang eeten gebruikt werden, en deſe zyn, dewelke die twee ſtrydende, en aan zig zelfs onſmaakelyke dingen, Pinang, en kalk met malkander vereenigen, en tot een aangename ſmaak in de mond maaken, waar van wy boven* Lib. 1. in Cap. van Pinang *wydloopiger gehandeld hebben. Tot dien einde dan werden de bladeren, die geelagtig, of geel-groen zyn, hier en daar een, en niet t'effens van de takken afgeplukt, met twintig, dertig, en meer in malkanderen geſteeken, welke bosjes men* Suſſong *noemd, dat is opboop der bladeren, en die men overal te kooop vind op de markt, en langs de wegen, en men twee of drie dagen kan goed houden. Als men ze 's avonds een weinig met water beſproeid, dog het water moet men wederom afſwingen, want anders werden zy vaal, en verbroejen. Van de groote bladeren neemd men een, van de kleene een en een half, of twee tot de Pinang beet, gelyk boven gezegt is, zoo dat alle deugd en goeden geur, die het Pinang knouwen van zig geeft, deze bladeren toe te ſchryven is, die alleen gegeten onaangenaam en te ſcherp zyn, den reuk kan ik met niets vergelyken, want het is een beſondere reuk, uit den kruidagtigen en ſpeceryagtigen gemengd.*

Om dat nu de Indianen het Pinang knouwen, zoo qualyk miſſen konnen, zoo weinig als hare dagelykſe koſt, zoo zyn veele manieren bedagt, hoe men de bladeren langen tyd verſch bewaren zal, om over Zee en in andere landen te vervoeren, want de drooge deugen niets, men neemd de verſche bladeren, ſpoeldſe in verſch water, droogdſe ſtrax weder in de wind op een matte, en ſtapeld ze dan in bosjes als vooren, doed ze dan in waterpotten, die men aan een koele plaets zet. De beſte manier is, als men de geſtapelde bladeren ongewaſchen in een bolle Piſſang-ſtronk wind, de beide einden mede toeſtoppende, zoo kan men ze een maand, of langer goed houden, want als men in 't ſpoelen wat water daar aan laat, en dan de geſtapelde weg legt, zoo werden zy leelyk, vaal, en gewinnen een pisagtige reuk.

Die

Quæ mox maſticantur, ablui poſſunt, ab averſa enim ipſorum parte inter coſtas granula ſæpe conſpiciuntur alba, muſcarum ova referentia, vel pediculorum, quæ etiam inter maſticandum crepitant, vel ſi ungue comprimantur, ita ut diceres, Muſcarum eſſe ova, ſed quoque inveniuntur in compactis foliis, quæ depurata jam erant, poſtquam decerpta eſſent. Certe nil boni eſt, unde & præſtat hæc abluere.

In re Medica quasdam quoque poſſident hæc folia virtutes, *Avicenna* enim *libr.* 2. *ſimpl. cap.* 699. ſcribit, *Tambul* gingivas, & ſtomachum corroborare, ſi autem in vero *Avicenna* textu legatur, uti *Garcias libr.* 1. *aromat. cap.* 18. innuit, *Tambul* eſſe naturæ frigidæ, & ſiccæ, hinc vel textus corruptus eſt, vel *Tambul Avicennæ* non ſatis notum fuerit, ad minimum enim ſiccum eſt ad ſecundum gradum, ac maxime exſiccans. Primum vero ſimile magis eſt, *Garciæ* nempe exemplar fuiſſe corruptum. Qui enim verum Arabicum textum habent, ac norunt, teſtantur, nullum verbum obcurrere, quod de frigore Tambul mentionem facit, immo contrarie ſtomachi coctionem promovere, &c. ac plura alia ibi inveniuntur, quæ in Hebræo, & Latino Avicennæ textu non leguntur; poſſet tamen verum eſſe, Avicennam non juſtam habuiſſe Tambul plantæ cognitionem, quum nunquam iſtas frequentaverit regiones, in quibus creſcit, ac proinde facile ab aliis potuit eſſe deceptus, vel inpoſitus, folia nempe eſſe arboris, quum forte narraverint ipſi, Tambul plantam ad arborem adſcendere, & creſcere.

Quid autem de *Garcia* dicendum eſt, qui in India tam diu degit, & in ſcriptis ſuis *l. c.* divulgavit, *Betele* tam ingratam poſſidere amaritiem, ut ad primum guſtum adeo ab hoc abhorruerit, ut dein nunquam iterum guſtare voluerit. Mirandum itaque eſt, talem naturæ inveſtigatorem quotidie videntem, & audientem, Pinangæ, & Beteles maſticationem adeo neceſſariam eſſe in India, ut os depuretur, & ſtomachi nauſea inpediatur, quæ ventriculo ſuboritur ex multo, & pingui piſcium eſu, tam contemnendum hoc auſum fuiſſe mundo exponere, ipſique talem adſcribere amaritiem, quæ in hoc non reperitur, quin putaret forte ſilveſtrem, & herbaceum Beteles ſaporem, quem præbet, ſi ſolum maſticetur absque Pinanga, & calce. Pinangæ maſticationis utilitatem ſupra libro primo in iſto memoravimus capite, virtus vero, quæ gingivis adfertur, tribuenda eſt ſimul Sirio, & Pinangæ, hæc enim adſtringit, & illud ſiccat. Stomachi autem confortatio, gratus oris halitus, ac faciei rubor per ſanguinis calefactionem a Sirio cauſſatur.

Hic enim non facile Europæi, vel Indi inveniuntur, qui Pinangæ maſticatione utuntur, laxis, vel putridis gingivis laborantes, cui vitio alii obnoxii ſunt, qui univerſalem hunc modum nolunt adſciſcere. Frequentes autem Pinangæ maſticatores cito vacillantibus laborare dentibus, cauſſatur per nimium junioris Pinangæ uſum, quæ rugoſa ſua ſubſtantia gingivas ſenſim reſolvit.

Præ aliis Sirii folio adſcribitur quoque a *Garcia*, & *Linſchoteno* iſta qualitas, quod Durionum nempe noxiam tollat qualitatem, quæ ſtomacho adfertur, ita ut, ſi Sirium circa Durionem locetur, hic brevi exinde putreſcat. Quidam petiolos Sirii foliorum maſticant, uti & ſiccatum ramorum corticem, ſi deficiant ipſis recentia ejus folia. Petioli quorundam foliorum, quæ ſupra *Bertemmu* vocavimus, efficaciores in re Medica cenſentur, hi in fruſtula ſcinduntur, ac ſimul maſticantur cum pauxillo Lampuji, Galangæ majoris, Acori, ac granis quibusdam albi Piperis, quæ pulticula puerorum umbilicis inlinitur, quum doloribus Colicis laborent. Flagella vetuſta toſta optimum præbent cinerem ad Caſſombæ tinctúram conducentem. Sic quoque ejus folia conſcinduntur, & ejus floribus admiſcentur, quum tinctura hæc præparatur.

Beetla Codi, Brącm., & Portug. *Beetla Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 15. deſcriptum, noſtrum *Siri Daun*, ſeu *Betele* erit, ſed ejus deſcriptio inperfecta eſt, nec poſſum detegere, quid per alteram denotet ſpeciem, cui idem tribuit nomen, ac cujus foliis Caryophyllorum ſaporem adſcribit, albosque ipſi dat flores, quin forte intelligat *Malabathrum*, de quo ſupra dictum fuit, nil aliud eſſe quam Canellam, ſeu Cinnamomum ſilveſtre.

Die men tot eeten neman wil, mag men wel te vooren afſpoelen, want men ziet dikwils aan de onderſte zyden tuſſchen de ribben witte korreltjes zitten als vliegen eyers of neeten, die ook kraaken, als men ze met de nagel drukt, men zoude zeggen, dat het vliegen eyers waaren, maar men vindſe echter aan de geſtaapelde bladeren, die al ſchoon waren, toen men ze afplukte. Immers 't kan niet goeds zyn, daerom is 't beſt, dat men 't afwasſche.

In de medicyne hebben zy ook eenige kragten, want Avicenna Lib. 2. ſimplic. cap. 699. *ſchryft, dat* Tambul *het tandvleeſch en mage verſterke, maar by aldien in den regten text van* Avicenna *ſtaat, gelyk* Garcias Lib. 1. aromat. cap. 18. *zegt, dat* Tambul *koud en droog van aart zy, zoo moet, of den text bedorven zyn, of* Avicenna *de* Tambul *niet regt gekend hebben, want 't is ten minſten heet ruim tot in de tweede graad, en merkelyk verdrogende. Dog het eerſte is waarſchynelyker, te weten dat* Garcias *een gebrekkelyk exemplaar gehad heeft, want die geene, die den regten Arabiſchen text hebben, getuigen, dat 'er niet een woord te vinden zy van de koude des Tambul-blads, ja ter contrarie dat het de kookinge der maage bevordere &c. en meer andere dingen, dewelke men in den Hebreuſen en Latynſen text van* Avicenna *niet en vind; het zoude egter wel konnen zyn, dat* Avicenna *de regte kenniſſe van de Tambul plante niet gehad heeft, als zynde nooit in die landen geweeſt, daar ze groeid, en dierhalven door andere geabuſeerd is, dat het bladeren van een boom zoude zyn, daar de Rapporteurs miſſchien gezegt hebben, dat de Tambul plante aan een boom groejende opliep.*

Maar wat zal men van Garcias *zeggen, die in Indien zoo lange gewoond, en in zyne ſchriften* loc. citato *de wereld wys gemaakt heeft,* Betele *van zulk een leelyke bitterheit te zyn, dat by 't zelve eerſt ſmakende zoo afkeerig daar van geworden zy, dat by nooit beſtaan wilde dezelve meer te proeven. Te verwonderen, dat zulk een onderzoeker der natuur dagelyks ziende en horende, dat het Pinang, en Betele knouwen een zoo noodig werk in Indien zy, om de mont te zuiveren, en de walginge te beletten, die de mage overkomt na het eeten van viſſen, en vettigheit, egter 't zelve de wereld zoo veragt heeft derven voorſtellen, en hem een zulke bitterheit toeſchryven, die daar niet in is, of by moeſte meenen den rouwen, en kruidagtige ſmaak van Betele, als men 't alleen proeft zonder Pinang en kalk. De noodwendigheit van 't Pinang eeten hebben wy boven in 't zelfde Capittel geſteld, maar de deugd, die het aan 't tandvleeſch toebrengt, moet men t'zamen de Siri in Pinang toeſchryven, want de Pinang adſtringeerd, en de Siri droogd. Daar en tegen het verſterken van de maage, de goede geur van de aasſem, en het blooſen in 't aangezigt door 't verwarmen van 't bloed, komt de Siri eigentlyk toe.*

Hier ziet men niet ligt de Europiaanen en Indianen, die het Pinang knouwen bezigen, met ſlap en verrot tandvleeſch loopen, gelyk andere, die deze algemene gewoonte niet willen aanneemen: dat egter de ſterkke Pinang-knouwers vroeg loſſe tanden krygen, komt van het overmatige gebruik des jongen Pinangs, die met zyn pelzige of hairige ſubſtantie het tandvlees met 'er tyd los maakt.

Het Siri-blad werd onder anderen ook die eigenſchap toegeſchreeven van Garcias *en* Linſchooten, *dat het de Durioenen haar ſchadelykheit beneemen kan, die zy anders de mage aanbrengen, zodanig dat Siri omtrent Durioenen gelegt, dezelve in 't kort doed verrotten Sommige eeten de ſtelen van de Siri-bladeren als mede de gedroogde ſchorſe der takken, als zy geen verſche bladeren konnen krygen. De ſtelen van zodanige bladeren, die wy boven Bertemmu hebben genaamt, werden voor kragtiger in de Medicyne gehouden, men ſnyd ze in ſtukjes, knouwd ze t'zamen met een weinig Lampujang, Galanga Major, Acorus, en eenige korls witte Peper, welk papje men ſmeerd op de navels der kinderen, als zy buikpyn hebben. De oude rankken gebrand geven een goede aſſche gebruikelig tot de Caſſomba-verwe. Zoo werden ook de bladeren geſneden, en onder de Maſſa van die bloeme gemengd, als men de verwe uittrekt.*

Beetla Codi, *Brammines en Portugees* Betla *in* Hort. Malab. part. 7. Fig. 15. *beſchreeven, wil ons* Siri Daun *of* Betele *zyn, dog de beſchryving is onvolmaakt, en ik kan niet raaden, wat by door de tweede zoorte verſtaat, die by den zelfden naam geeft, den bladeren den ſmaak van Garyoffel-nagelen toeſchryft, en witte bloeme geeft, of by moeſte het* Malabathrum *verſtaan, waar van hier boven geſegt is, dat het anders niet dan wilde Caneel zy.*

OBSERVATIO.

Piperis longi, vel *Saururi* hæc quoque vera ſpecies eſt, vocaturque Piper longum, foliorum nervis decurrentibus, tenuioribus, & mollioribus, *Betele* dictum *Hiſt. Oxon. tom.* 3. *pag.* 603. & *Saururus* volubilis, Convolvuli majoris folio, *Betele* dicta *Theſ. Zeyl. pag.* 47. ubi vide reliqua, ut & *S. Dale Pharmac. p.* 313. in 4*to.*

AANMERKING.

Dit is mede een waare zoort van de *lange Peper*, ofte *Saururus*, en werd *lange Peper* met de zenuwen der bladeren dunder, en zagter door het blad loopende, *Betele* genaamt in het *derde deel van de Hiſtor. Oxon. p.* 603, en ſlingerende *Saururus* met het blad van de groote Convolvulus, *Betele* genaamt in de *Theſ. Zeyl. p.* 47. alwaar het overige ziet, als mede in *S. Dale Pharmac. p.* 313. in 4*to.*

CAPUT TERTIUM.

Siriboa. Siri Boa.

ALtera *Sirii Domeſtici* ſpecies eſt frugifera, quæ forma, ac foliis major eſt præcedente, non palos, ſed arbores adſcendens, & ubique per fibrillas e nodis provenientes ſeſe ipſorum corticibus infigens, in multa longaque diſtincta flagella, quorum quædam arboribus nexa ſunt, alia per aërem quaſi volitant.

Folia duplo majora ſunt quam prioris, ſuperius latiora, ex nigro virentia, non ſplendentia, & rugoſa, ſubtus præter quinque iſtos majores nervos transverſales gerunt multas protuberantes venas, per quas rugoſa, & contracta ſunt. Ipſorum ſapor penetrantior eſt quam in prioribus, non adeo gratus, & capiti moleſtus.

Fructus ſunt longæ caudæ inſtar illarum Lacertæ, palmam longæ, & minimum digitum craſſæ, ex peculiaribus pedunculis e foliorum alis dependentes, quædam rectæ, quædam parum incurvæ, rotundæ, parum rugoſæ, ac punctulis notatæ, coloris glauci, ac cinerei, intus virent, herbaceæ ſunt, & fragiles, albisque, & mollibus granulis repletæ, quæ cum viridi carne quosdam formant radios circa medium axem; Ipſarum ſapor acrior eſt, magisque aromaticus, quam Siri Daun, peculiaris, juxta tres ejus ſpecies.

Primo *Siri boa Puti*, ſeu *Siriboa Ayer*, h. e. alba ſeu aquoſa *Siriboa*, maxima gerit folia ſuperius ſubrotunda, & flaccida; Ejus fructus ultra minimum digitum craſſi ſunt, recti, glauci, externe non admodum rugoſi, ſed planis punctulis notati, interne ſuccoſi, & fragiles, ſeptem, vel octo mollibus granis circa axem poſitis repleti, non durabiles, ſed facile putre ſcentes. Ipſorum ſapor non valde acris eſt, ſed tamen aromaticus, & os replens grato odore, unde & aptiſſimus, & uſitatiſſimus eſt hic fructus ad Pinangæ maſticationem. Ejus ſtipes parum lignoſus eſt, flagella rotunda, viridia, nec fuſcis lineis notata.

Secundo *Siriboa Cambing* longiora gerit folia, ac fructus, cæterum cum antecedente conveniens. Ejus fructus palmâ longiores ſunt, tenuiores, & rugoſiores prioribus, punctulis denſis notati, unde præ reliquis ſpeciebus dignoſci poſſunt. Ipſorum ſapor quoque acrior eſt, parumque ad hircinum accedit, qui tamen in ore gratus eſt, immo a multis præfertur, forte ab iis, qui hircinam amant naturam.

Tertio *Siriboa fragrans*, ſeu *Siri Culilawan* longiſſima, & anguſtiſſima gerit folia, ejus caudæ, ſeu fructus ſunt, uti in prioribus, ſed non ita rugoſi. Ipſorum odor, & ſapor penetrantiſſimi ſunt, & omnium fervidiſſimi, ſed tamen grati, nec os urentes, qui nempe accedunt ad gratum corticem *Culilawan*, ſeu qui *Cortex Caryophylloides* vocatur, ſupra *libro* 2. *cap.* 22. deſcriptus, gratum quidem oris halitum cauſſat hic fructus, ſed ob acrimoniam, & rugoſam ſubſtantiam palati excoriationem aliquando cauſſat, hinc non ſæpius, ſed parce maſticandus eſt, licet quidam ipſi ita aſſueti ſint, ut quotidie illo utantur, quum per conſuetudinem talium ora quaſi indurata ſunt. Cuncti Siriboæ fructus tam diu in ſtipite non pendeant, donec penitus matureſcant, tum enim carnem adquirunt mollem, ac facile putreſcunt. Ipſorum granula duriora ſunt fere inſtar illorum longi Piperis, quæ in terram decidentia novas aliquando proferunt plantulas.

Nomen.

III. HOOFDSTUK.

De Siriboa.

De tweede zoorte van tamme Siri *is de vruchtdragende, aan gewas en bladeren grooter dan de voorgaande, niet aan paalen, maar aan boomen oplopende en, overal met de worteltjes, die aan de knien ſtaan, in derzelver ſchorſſe zig begtende, in veele lange rankken verdeeld, waar van zommige vaſt zyn, zommige in de lucht ſwieren.*

De bladeren zyn ruim tweemaal grooter dan de voorige, na vooren toe breeder, boven zwart-groen, niet blinkende, en rimpelig, van onderen hebben zy behalven de vyf lange zenuwen nog overdwers veele uitſtekende aderen, die ze ruig, en rimpelig maken. De ſmaak is ſterker dan aan 't voorige, zoo lieflyk niet, en het hooft bezwarende.

De vruchten zyn lange ſteerten gelyk Hagediſſe ſteerten, en een pink dik, aan bezondere ſtelen uit den ſchoot der bladeren enkeld afhangende, zommige regt, zommige wat krom, zy zyn rond, wat ruig, en met punctjes bezet, ſpaans-groen met wat graauw gemengd, binnen zyn zy groen, kruidagtig, bros, en met witte weeke korreltjes vervuld, die met het groene vleeſch eenige ſtraaltjes maken rondom de middelſte aſſe; haar ſmaak is ſcherper en ſpeceryagtiger dan het Siri Daun, mede van een bezondere geur, na de drie zoorten onderſcheiden.

De eerſte Siri boa Puti, *of* Siriboa Ayer, *dat is witte of wateragtige* Siriboa, *beeft de grootſte bladeren, vooren rondagtig, en wat ſlap; de vruchten zyn ruim een pink dik, regt, ſpaans-groen, buiten niet zeer ruig, maar met platte punctjes bezet, binnen zappig en bros, met zeven a acht weeke korls rondom de aſſe, niet duurbel, maar licht verrottende. De ſmaak is niet gebeel ſcherp, egter ſpeceryagtig, en den mond met een goeden geur vervullende, daarom bequaamſt en gebruikelyſt tot het Pinang eeten. De ſtam is wat boutagtig, de ranken rond, groen, zonder bruine linien.*

De tweede Siriboa Cambing, *heeft langer bladeren en vruchten, anders met de voorgaande over een komende. De vruchten zyn langer dan een band, dunder, en ruiger dan de voorgaande, digt met punctjes bezet, waar aan men ze onder andere zoorten bekennen kan. De ſmaak is ook wat ſcherper, en trekt na den bokagtigen, egter aangenaam in de mond, ja werd by veele voorgetrokken, miſſchen die de bokagtige natuure beminnen.*

De derde Siriboa fragrans. Siri Culilawan, *heeft de langſte en ſmalſte bladeren van alle, de ſteerte en vruchten zyn als de voorgaande, dog zoo ruig niet. De reuk en ſmaak zyn de ſterkſte en beetſte onder allen, dog aangenaam, en nog niet brandende in de mond, namentlyk trekkende na de welriekende ſchorſſe* Culilawan, *of* Cortex Caryophylloides *boven* lib. 2. cap. 22. *beſchreeven, ze maakt wel een goeden geur in de mond, maar wegens haare ſcherpigheit en ruigheit verzeerd ze zomtyds het verbemelte, daarom moet men ze al te met eeten, hoewel zommige zoo daar aan gewend en hard van mond zyn, dat zy dezelve dagelyks gebruiken, de vruchten van alle Siriboa moet men niet aan den ſtok laten hangen, tot dat zy volkomen ryp werden, want als dan werden zy week van vleeſch, en verrotten licht. De korrels worden harder, ſchier gelyk die van lange Peper, en op de aarde vallende brengen ze zomtyds jonge plantjes voort.*

Naam.

Nomen. Latine *Siriboa*, juxta Malaicnſe *Siriboa*, h. e. *Sirium frugiferum*; Ternatice *Bido Maſoffo.* Maccaſſarice *Rapo Lecko.* Bandice *Cannacur*, apud cæteras nationes nullum obtinuit nomen, quum ipſis ignota ſit hæc planta.

Locus. Hæc *Sirii* ſpecies nullibi obcurrit, niſi in hiſce Orientalibus regionibus, quæ vulgo *Archipelagus Moluccanus* vocantur, quales ſunt Moluccæ, Amboina, Banda cum adjacentibus inſulis, raro in Celebe, & Maccaſſara. In quinque Moluccis proprie dictis tam frequens eſt, ut ibi *Siri Daun* non plantetur, nec niſi *Siriboa* inveniatur, quod enim ibi *Bido Marau* vocatur, proprie eſt folium *Siriboæ*, quod tenerum editur inſtar Siri Daun, ac proinde ſic vocatur.

Cultura. Radicis furculi ex vetuſto ſtipite Sirii provenientes, qui eriguntur, & arboribus adcumbunt, effodiuntur cum radicis ſegmento, ac plantantur non ad palos, uti *Siri Daun*, ſed ad arbores, quibus adfigantur, donec ipſarum corticibus ſeſe infixerint. Arbores huic ſcopo inſervientes fere omnes ſunt domeſticæ, & frugiferæ, præ aliis autem *Calappus*, *Morunga*, *Lingoa*, *Kinar*, ſeu *Catti Marus*, quæ omnes locis ſuis deſcriptæ ſunt, peculiariter autem obſervatur, cuncta Siria ad Morungam adſcendentia, acriora eſſe ſapore reliquis, unde diſcimus, cunctas tales plantas aliquid participare de natura, & ſapore arborum, quas adſcendunt, & quarum corticibus ſeſe inplantant. Quum ita arbores adſcenderit Sirium, nullum alium præterea cauſſat laborem, per longos enim poteſt durare annos, ac ſenſim lignoſum format ſtipitem, aliquando brachii infantis craſſitiem habentem, unde & hæc ſpecies optima eſt pigris iſtis Moluccanis, qui horti culturam, ac labores parum curant, ſed ad bella, & prædas agiliſſimi ſunt. Contra hujus ſtipitis interitus major eſt, quam Siri Daun, diu enim exſpectandum eſt, antequam ſtipites adoleſcant, & fructus gerant, quod tamen recuperatur per copioſos frutices in deſertis, & incultis locis ſponte provenientes.

Uſus. Harum plantarum fructus, ſeu caudæ tantum in uſu ſunt, ad Pinangæ maſticationem, uti ſupra de Siri Daun dictum fuit. In Ternata, & adjacentibus Moluccis nil niſi Siriboa editur, in Amboina vero, & Banda, ubi ambæ hæ coluntur ſpecies, utræque maſticantur. Siriboa in fruſta ſcinditur, digiti articulum longa, quæque ſimul finduntur per longitudinem, ac calce obducta, & aperta Pinangæ inponuntur. Fructus hi in ore fervidiores ſunt Siri Daun, ac Pinangæ colorem tingunt magis rubrum, penetrantiorem quoque fundunt odorem, magisque ſanguinem calefaciunt, ac faciei ruborem excitant, unde & a multis in hiſce regionibus Siri Daun præferuntur, atque hinc in Bataviam etiam hunc in finem transferuntur.

Quum vero multo acriores ſunt Siri Daun, hinc quivis in ore illos tolerare nequit, præſertim binas poſteriores acres ſpecies, quod vero mirandum eſt, qui hiſce adſueti ſunt, Siri Daun maſticare nequeunt, dicentes, nullum in hoc ſeſe detegere ſaporem, tantopere ipſorum lingua, ac palatum per haſce Siriboæ ſpecies induratum eſt, & quaſi calloſum factum.

Nunc quoque excogitandi fuere modi, quibus hæ caudæ diu conſervari poſſent, & trans mare vehi. Quidam iſtas ſiccant ad ventum, & in ſicca deponunt arena, ſed hæ facile putreſcunt. Quidam per longitudinem eas findunt, & apertam partem calce obducunt, & ad ferventem exſiccant Solem. Hæ inter maſticandum non tam gratæ ſunt, ac ſalivam nigro tingunt colore, quod dedecus cenſetur.

Certiſſimus autem modus eſt, quum fructus duri decerpantur, & ope funiculorum amento adligantur, & ad ventum exſiccantur, tum per ſex menſes conſervari poſſunt, immo in ipſam Hollandiam deferri. Tenera Siriboæ folia maſticari quoque poſſunt, loco Siri Daun, ſed vetuſta non. Si Indi Medicamentum quoddam propinare velint, cum hoc primam ſumunt Siriboæ ſpeciem, Ayer cognominatam, quum hæc ſit debiliſſima, attamen medicamenti vires optime adtrahit, ſi nempe cum Pinanga ſimul maſticetur, nec ejus deglutiatur ſuccus.

Naam. *in 't Latyn* Siriboa, *na 't Maleys* Siriboa, *dat is* vrugtdragende Siri. *In 't Ternataans* Bido Maſoffo, *Maccaſſaars* Rapo Leko. *In 't Bandaas* Cannacur, *in andere talen beeft ze geen naam, om dat ze aldaar onbekend is.*

Plaats. *Dit geſlachte van* Siri *vind men nieuwers dan in deſe Ooſterſche quartieren, anders genoemt* Archipelagus Moluccanus, *als in de Moluccos, Amboina, Banda met de omleggende Eylanden, weinige op Celebes en Maccaſſar. In de eigentlyke vyf Moluccenſſe zoo abundant, dat men aldaar de* Siri-Daun *niet en plant, en niet als* Siriboa *beeft, want het geene zy aldaar* Bido Marau *noemen, is eygentlyk het blad van* Siri-boa, *het welk nog jonk zynde gegeten wert als Siri-Daun, en daarom ook zoo genoemt werd.*

Queeking. *De uitſpruitſels uit de wortel van een oude Siriſtok, die overend ſtaan, en zig aan de bomen leunen, werden uitgegraven met een ſtuk van de wortel, en verplant niet tegens paalen gelyk de* Siri-Daun, *maar tegens bomen, en daar aan vaſt gebonden, tot dat ze hun in des zelfs ſchorſſe vaſt gemaakt hebben. De bomen hier toe dienende zyn ſchier allerhande tame en vrucht dragende bomen, dog voor andere den* Calappus *boom*, Kellor, Lingoo, Kinar, *of* Catti-marus, *alle op haare plaatſen beſchreeven. Inzonderheit beſpeurd men, dat alle Siri tegens den Kellorboom oplopende ſcherper van ſmaak werd dan andere, waar uit men leerd, dat alle zodanige planten iets van den aard en ſmaak der bomen, daar zy oploopen, en in der zelver ſchorſſe wortelen, aan zig trekken. Aldus de bomen opgelopen zynde beeft men verders geen moeite met deze Siri, want ze kan lange jaren aldus duuren, en gewind een houtagtige ſtam, zomtyds zoo dik als een kinds arm, daarom dit geſlagte wel te paſſe komt aan de Moluccanen, die tot het tuinieren en arbeiden zoo traag zyn, hoewel gaauw tot het oorlogen, en berooven der Menſchen. Daar en tegen is 't verhes van deze ſtokken ook grooter dan dat van Siri-Daun, want men al te lang wagten moet, eer de ſtokken groot werden, en vrugten dragen, 't welk egter verzet werd door de menigte der ſtokken, die ook op onbebouwde en verlatene plaatſen voort-komen.*

Gebruik. *De vruchten of ſteerten allen van deze planten, zyn in gebruik, en dat tot het Pinang eeten, gelyk boven van het Siri-Daun gezegt is. In Ternaten en de omleggende Moluccos eet men anders niet dan Siri boa, maar in Amboina en Banda, daar die beide geſlachten gecultiveerd werden, eet men van beidde. Men ſnyd de Siri-boas in ſtukken, een lid van een vinger lank, en ſplyt ze nog eens in de lengte, die men dan eerſt met kalk beſmeerd, en zoo geopend op de Pinang legt. Zy zyn beter in de mond dan het Siri Daun, verwen den zap van de Pinang beter roder, zyn ſterker van geur, en verwarmen 't bloed in 't aangezigte meer, daarom ze van veele in deze quartieren aan het Siri-Daun voorgetrokken werden, en ook tot dien einde nu al na Batavia overgebragt zyn.*

Dog dewyl zy merkelyk ſcherper zyn, dan het Siri-Daun, zoo kan ze een ieders mond niet verdragen, inzonderheid de twee laatſte ſterke zoorten, dog het welk wonder is, die daar aan gewend zyn, konnen geen Siri-Daun eeten, zeggende, dat zy geen ſmaak daar aan gevoelen konnen, zodanig is hare tong en verbemelte door de andere Siri vereeld.

Nu beeft men mede moeten bedenken manieren, hoe men deſe ſteerten lang zoude goed behouden, en over Zee voeren. Zommige neemen dezelve, drogenze eerſt in de wind, en leggenſe dan in droog zand, maar deze zyn van het verrotten niet vry. Zommige ſnydenze in de lengte open, beſmeeren de openingen met kalk, en droogenſe in de heete Zon. Deze zyn in 't knouwen zoo aangenaem niet, en verwen het ſpeekzel zwartagtig, 't welk men voor een misſtand reekend.

De zekerſte maniere is, als men de vrugten nog hardagtig zynde afbreekt, met touwtjes aan een ſnoer ryge, en in de wind bangt te droogen, zoo kan men ze zes maanden goed behouden, en tot in Holland vervoeren. De jonge bladeren van Siriboa kan men ook nuttigen in plaats van Siri-Daun, maar de oude niet. Als de Indianen eenig medicament willen inneemen, zoo gebruiken zy daar toe de eerſte zoorte Siri-boa ayer, om dat dezelve de ſlapſte is, en egter de kragten van 't medicament beſt aanneemd, wel verſtaande dat men 't t'zamen met Siri Pinang moet knouwen, en niets daar van inzwelgen.

Buyo Buyo. Euſeb. Nierenbeg. libr. 15. *cap.* 87. deſcriptum, & in Philippinis creſcens inſulis, nil aliud videtur eſſe quam *Siriboa*, quantum ex deſcriptione, & ejus uſu detegere poſſum, dicit enim, hujus folium cum pauxillo calcis, ac fruſtulo Nucis *Babay*, quæ Pinanga eſt, ſimul in ore maſticari, unde corpus aliquod hauriret nutrimentum, quod cerebrum, & ſtomachum confortat, coctionem promovet, dentes ac gingivas firmat, & omnem ſiccat nimiam pituitam &c. quæ omnia cum Sirio conveniunt; ac porro 85. *cap.* inſcius hoc deſcribit ſub nomine *Betre* forte ex *Garcia.*

Buyo Buyo *van* Euſeb. Nierenberg. lib. 15. cap. 87. *beſchreeven, en in de Philippienſe Eilanden waſſende, ſchynd anders niet te zyn, dan het* Siriboa, *zoo veel men uit de beſchryvinge, en 't gebruik bemerken kan, want hy zegt, dat men 't blad daar van met een weinig kalk, en een ſtukje van de noot* Bahay (*'t welk is de Pinang*) *t'zamen in de mond knouwe, waar van het lichaam eenig voedzel zoude krygen, herſſenen, en mage geſterkt, de kokinge bevorderde, de tanden, en 't tandvleeſch beveſtigd, en alle overtollige ſlym opgedroogd werde &c. 't welk alles met de Siri overeen komt, en by onweetende in 't* 85. cap. *onder den naam* Betre, *misſchien uit* Garcias *beſchreeven heeft.*

Tabula Centeſima Decima Septima

Siriboam exhibet ad arboris truncum adſcendentem, & fibrillis radicalibus, ſeſe *ipſius cortici* figentem, ubi A ejus *folium*, ac B *fructum* naturali denotat forma, & magnitudine.

OBSERVATIO.

Hæc vera quoque *Saururi* ſpecies eſt, vocaturque Beteles ſpecies, folio lato, Siriboa *Bontii Muſ. Zeyl. p.* 32. & *Theſ. Zeyl p.* 46. &c.

De Hondert en Seventiende Plaat

Vertoont de *Siriboa* aan de ſtam van een boom oplopende, en zig door de veele worteltjes in deszelfs ſchorſſe vaſtmakende, alwaar A deszelfs *blad*, en B de *vrucht* in de natuurlyke gedaante, en grootte verbeeldt.

AANMERKING.

Dit is ook een waare zoort van de *Saururus*, en werd genaamt een zoort van Beteles, met breed blad, de Siriboa van *Bontius*, in het *Muſ. Zeyl. p.* 32. en de *Theſ. Zeyl. p.* 46.

CAPUT QUARTUM.

Sirium ſilveſtre primum. Siri Candhati.

INter ſilveſtres Sirii ſpecies, quæ multiplices ſunt, & quarum quædam jam inter repentes frutices ſupra *libro ſeptimo* fuerunt deſcriptæ, nobis primo obcurrit *Siri Candhati*, ſeu *Sirium ſilveſtre edule*, quod duplex eſt. Primo *Siriifolium ſilveſtre.* Secundo *Siriboa ſilveſtris.*

Primo *Sirii-folium ſilveſtre* nullas adſcendit arbores, ſed ſupra alios prorepit frutices longis flagellis, inſtar aliorum Siriorum. Ejus folia duplo majora ſunt illis ſativi, ſed cordiformia, & latiora, viridia, ſuperne glabra, inferne multis venis rugoſa, uti in *Siriboa*, ſed non ita rugoſa, & flaccidiora, ac multo longioribus inſident petiolis, quam ſativum. Parvos producit fructus, ſeu caudas, quæ non perfecte excreſcunt.

Stipes ejus digitum craſſus eſt, infra lignoſus, interne fungoſus; ſique transverſaliter diſſecetur, complicatam refert chartam circa axim in radios diſtributam, quem characterem cuncta habent Siria, quæ in ſenectute lignoſum formant ſtipitem, ita ut tam hic loci quam ad ſeptimum librum pertineant, ac deſcribi poſſint. Qui autem in ſeptimo inveniuntur libro, ſemper lignoſum proferunt ſtipitem, & ab his differunt, quæ nunc deſcribimus. Hæc autem flagella nullas emittunt fibrillas radicales e nodis, ſed laxe per fruticulos prorepunt, ſuntque glabri, ſuccoſi, ex rubro, & viridi mixti, quales & ſunt foliorum nervi.

Hujus ſilveſtris Sirii ſapor convenit cum Siriboæ foliis, qui nempe acris eſt, nec tam gratus illo Siri Daun, ſed facile maſticari poſſunt hæc folia defectu alius Sirii.

Nomen. Latine *Sirium*, & *Siri-folium ſilveſtre primum*, & *eſculentum.* Malaice *Siri Utan*, & *Siri Candhati*, h. e. *Sirium publicum*, quum cuivis liceat hoc decerpere, cui lubet. Amboinice *Ammelaun Albar*, in Hitoea *Camelaun Abbal.*

Locus. Sponte creſcit in ſilvis ſine cultura hominum, plurimum obcurrit in magna Amboina circa vicum Laricques.

Uſus Folia ejus adhibentur ad Pinangæ maſticationem inſtar alius *Siri Daun*, potiſſimum vero in Laricques tractu, ubi *Siri Daun* non reperitur, tenera ejus eligenda ſunt folia, quæ incolis gratum ſpirant odorem, qualem nos fumeum vocamus, Malaienſes autem *Wangi*, quique huic adſueti ſunt, præferunt haec aliis Siriis.

Ve-

IV. HOOFDSTUK.

Het eerſte wilde Sirium.

ONder *de wilde zoorten van Siri, dewelke menigvuldig, en waar van eenige zoorten onder de kruipende beeſteren* lib. 7. *alrede beſchreeven zyn, komt ons voor eerſt de* Siri Candhati, *of* eetbare wilde Siri, *dewelke tweederlei is. De eerſte* Siri-folium ſilveſtre. *De tweede* Siriboa ſilveſtris.

De eerſte Siri-folium ſilveſtre *loopt geene bomen op, maar kruipt over andere beeſteren met lange ranken, gelyk alle Siri. De bladeren zyn tweemaal grooter als de tamme, maar hertformig, en breeder, gras groen, boven glad, van ondere met veele aderen rimpelig, gelyk de* Siriboa, *doch zoo ruig niet, en ſlapper, ſtaande op veel langere ſtelen dan de tamme. Ze draagd kleene vruchten, of ſteerten, die niet tot perfectie komen.*

De ſtam werd een vinger dik, beneden boutachtig, van binnen voos, en als men hem dwers doorkapt, zoo ziet het als of gevouwen papier rondom de middelſte aſſe in ſtralen ſtond, welk merkteeken alle wilde Siries hebben, die in de ouderdom een boutachtige ſtam gewinnen, zoo dat zy zoo wel tot dit, als tot het zevende boek beboren, en konnen beſchreeven werden. Doch die alreeds in 't zevende boek ſtaan, zyn altyd boutachtig van ſtam, en verſchillen van deze, die wy nu beſchryven. Deze ranken ſchieten geene worteltjes uit hare knien, maar lopen los door de ruigte, glad, zappig, met rood, en groen gemengd, gelyk ook de zenuwen aan de bladeren.

De ſmaak van dit tegenwoordige wilde Siri, komt overeen met de bladeren van Siriboa, te weten ſterk, zoo lieflyk niet als Siri Daun, doch konnen gemakkelyk gegeeten werden by gebrek van andere Siri.

Naam. *In 't Latyn* Sirium, & Siri-folium ſilveſtre primum, & eſculentum. *In 't Maleyts* Siri Utan, *en* Siri Candhati, *dat is* vry Siri, *om dat ze een ieder plukken mag, die 'er wil. In 't Amboins* Ammelan Albar, *op Hitoe* Camelaun Abbal.

Plaats. *Ze waſt in 't wild zonder oeffeninge van Menſchen, de meeſte vind men op groot Amboina omtrent de Negory Laricque.*

Gebruik. *De bladeren gebruikt men tot 't Pinang eeten, gelyk van ander* Siri Daun, *men moet de jonge bladeren verkiezen, die by de Inlanders een aangename geur hebben, diergelyke wy rookagtige, de Maleyers* Wangi *noemen, en die daar aan gewend zyn, eeten ze liever dan andere Siri.*

De

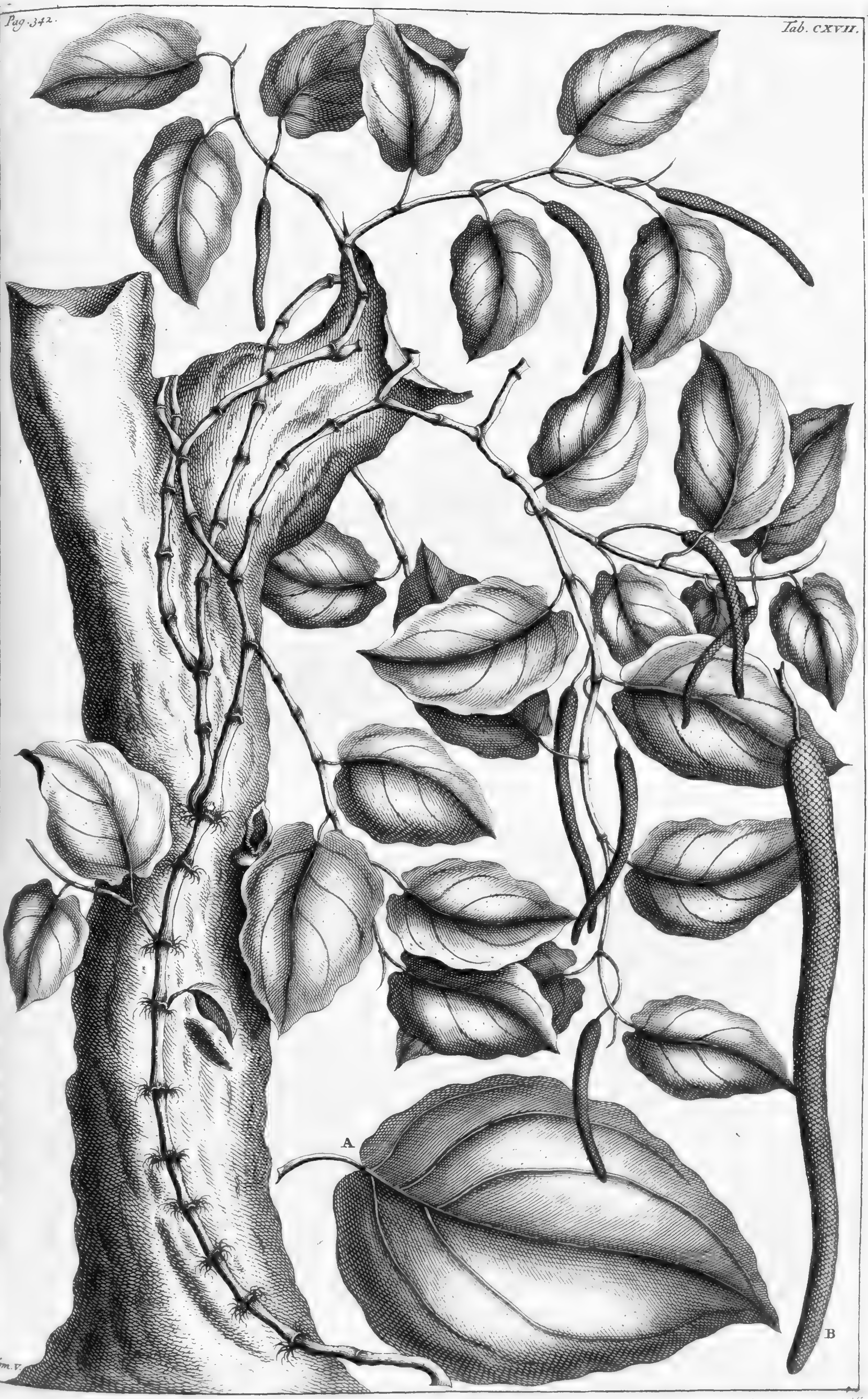
A
B

Fig. 2.

Fig. 1.

Vetuſta folia nimis acria ſunt, ac caput gravant. Longi petioli, quibus folia inſident, ſervari quoque poſſunt, & maſticari cùm Pinanga, æque ac folia ipſa, ut & trunci cortex, ubi digiti craſſitiem obtinet, depuratus, & ſiccatus, qui trans mare quoque vehi poteſt.

De oude bladeren zyn te ſcherp, en bezwaren het hooft. De lange ſtelen, daar de bladeren aanſtaan, kan men ook verwaren, en tot Pinang eeten, en zoo wel als hare bladeren gebruiken, als mede de ſchorſſe des ſtams, daar by een vinger dik is, ſchoon gemaakt en gedroogd, die men ook over Zee kan voeren.

Secundo *Siriboa ſilveſtris* ſimilia gerit flagellà, ac folia, ſed majora, & rugoſiora, fructusque profert inſtar Siriboæ, ſed minores, nec edules. Hujus ſtipes binorum digitorum craſſitiem obtinet, eſtque lignoſus, & arbores adſcendit fibrillis ſuis, quibus ſeſe figit. Amboinenſes hanc ſpeciem vocant *Ammelaun Halat*, quæ ubique in ſilvis creſcit. Ejus cortex ſiccatur, & ſervatur, ut trans mare vehatur, ac loco *Siri Daun* maſticetur.

De tweede Siriboa ſilveſtris *beeft diergelyke ranken, en bladeren, dog grooter en ruiger, brengt vruchten voort als Siriboa, dog kleender en niet eetbaar. Dezen ſtam word twee vingers dik, boutagtig, en loopt de bomen op met zyn worteltjes zig vaſt makende. De Amboineſen noemen dit geſlachte* Ammelaun halat, *het waſt over al in 't wild. De ſchorſſe daar van droogd, en verwaard men om over Zee te voeren, en in plaats van* Siri-Daun *te eeten.*

Quum binas has ſpecies adcuratiùs examinaverim, comperi, primam, ſeu repentem ſpeciem plerumque ſterilem eſſe, ac raro fructus proferre, atque ex nodis fibrillas emittere, ubi nempe ſupra quosdam prorepit ramos. Altera ſpecies majora, & ampliora gerit folia, ſubtus pluribus, & rugoſioribus pertexta coſtis, fructusque profert vagos, vix minimum digitum longos, primo rectos, & flaveſcentes, dein aduncos, & ex cinereo virides.

Stipes ejus binorum digitorum craſſitiem obtinet, viſcumque emittit, qui in molle condenſatur gummi, hujusque cortex, uti dictum fuit, ſervatur, ut cum Pinanga maſticetur.

De twee bovenſtaande zoorten naarder geexamineerd, bevinde, dat de eerſte, of kruipende zoorte meeſt zonder vruchten is, en uit haar knien mede korte worteltjes ſchiet, te weten daar zy over eenige takken kruipt. De tweede zoorte beeft grooter, en breeder bladeren, van onderen meer, en ruigere ribben, ydele vruchten, ſchaars een pink lank, eerſt regt en geelagtig, daar na krom, en grauw-groen.

De ſtam werd twee vingers dik, geeft een ſlym uit, dewelke tot een weeke gom ſtolt, en hier van bewaard men de ſchorſſe, als gezegt, om met Pinang te knouwen.

Tabula Centeſima Decima Octava

Ad *Figuram Primam Sirium* exhibet *ſilveſtre primum.*

Figura Secunda Sirium ſilveſtre alterum denotat, quod & *Siriboa ſilveſtris* vocatur.

OBSERVATIO.

Hæ quoque *Saururi* ſpecies ſunt, primaque convenire videtur cum illo, qui Saururus alius humilis, folio carnoſo, & acuminato vocatur a *Plumier. Am. pag.* 54. *Tab.* 71. altera videtur eſſe Saururus fruteſcens foliis plantagineis, fructu breviore *Plumier. Am. pag.* 58. *Tab.* 76.

De Honderd en achttiende Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* het *eerſte wilde Sirium.*

De *Tweede Figuur* wyſt aan de *tweede wilde Sirium*, het welk ook de *wilde Siriboa* genaamt werd.

AANMERKING.

Dit zyn mede zoorten van de *Saururus*, en de eerſte ſchynd overeen te komen met die geene, welke is de andere laage Saururus, met een vleezig, en puntig blad van *Plumier. Am. pag.* 54. *Tab.* 71. de tweede ſchynt te zyn de ſtruikachtige Saururus, met Weegbreed bladeren, en een korter vrucht van *Plumier. Am. pag.* 58. *Tab.* 76.

CAPUT QUINTUM.

Sirium terreſtre. Cado Cado.

HÆc *Sirii* ſpecies humilis eſt, & inſtar *Hederæ terreſtris* prorepit, ſed multos emittit cauliculos, non ultra ulnam altos, quum ſolitaria ſit planta, ſi vero arbores adtingere poſſit, has quoque adſcendit.

Ejus flagella ſunt rotunda, glabra, lenta, & in longos articulos diſtincta. Cuivis nodo ſimplex inponitur folium, illi *Siri Tsjatſin* ſimile, cordiforme, inferius nempe auriculatum, tres, quatuor, & quinque pollices longum, tres & tres cum dimidio latum, ſuperne ex nigro virens, & glabrum, ſubtus quinque & aliquando ſeptem nervis longitudinalibus pertextum. Odor ejus gravis eſt, ex illo *Siri*, & *Tsjoncor* mixtus, ſapor acris, & mordens, ſed non urens, qui penetrantior eſt in radicibus, & cauliculis, quam in foliis.

Ex foliorum ſuperiorum alis album excreſcit capitulum, ſimplici, ac brevi inſidens petiolo, vix digiti unguem longum inſtar Botryos, ſeu Siriboæ rudimentum referens, ex ſimplicibus albis ſquamulis, ſeu granulis compoſitum, quæ inſtar cochleæ ſupra ſeſe invicem locantur. Atque hæc capitula pereunt, nullos amplius profetentia fructus, qui per totum fere anni tractum in hac obſervantur planta. Quæ ubique ſua emittit flagella juxta terram prorepentia, caules vero ejus eriguntur, atque ex ipſorum nodis longas albasque in terram emittunt fibrillas, quæ quam acerrimæ ſunt, ac penetrantiſſimum habent ſaporem, diu linguam vellicantem.

Quum per terram prorepit, folia ejus puſilla ſunt, craſſa, & ex nigro virentia, mox, ſi tangantur, odorem ſuum fundentia. Si vero arbores adſcendat, folia ejus palmam lata ſunt, quinque pollices longa, magnis, & rotundis auriculis donata, ac ſubtus multis venis rugoſa. Hujus plantæ odor, ac ſapor non tam acres ſunt, neque ad *Tsjoncor* adcedunt, ſed odor magis ſilveſtris eſt & caput gravans, ita ut multi hanc plantam pro *Siri Seytan* habeant.

Nomen. Latine *Sirium terreſtre.* Malaice *Cado Cado*, quibusdam *Siri tana*, & *Siri Andjing*, h. e. *Sirium Caninum*, a gravi foliorum odore. Amboinice *Ammelaun Une*, h. e. Sirium terreſtre.

Locus. In pagis, ac vicis creſcit in ſolitariis plateis, & in arvis ſub fruticulis, ubi humidum, & umbroſum eſt. In hortis quoque plantatur in angulo ſolitario, quum, quod in plateis creſcit, ad medicamenta non facile adhibetur, quum a canibus aliisve animalibus lotio inpurum reddatur. Facillime autem propagatur per flagella fibrillas emittentia, unde & magnum obcupat locum, ſi ſuæ committatur naturæ.

Uſus. Folia ejus conſcinduntur, & anguillis adcoquuntur, ut ipſorum ſapor viſcoſus tollatur, Amboinenſes enim neſciunt anguillas deglubere uti nos, ſed totas eum pelle ipſarum mucoſa coquunt, hi nempe, qui Christiani, vel gentiles ſunt, Mauris enim hi piſces vetiti ſunt. Ejus radiculæ cum Pinanga maſticantur, ipſarumque ſuccus deglutitus talibus prodeſt, qui tuſſi inveterata, vel Aſthmate laborant. Eædem hæ radiculæ cum Zingibere minore, & Pinanga maſticatæ dolorem ſedant Odontalgiæ, quæ ex frigidis oritur catharris, quosdam juvant, alios non. Eadem quoque radix cum fruſtulo *Nucis Moſchatæ*, ac *Zingiberis* maſticata, ac ſuccus ejus deglutitus curat illos, qui morbo *Sacca Gomu*, ſeu *Sacca Sacca* laborant, per quam vocem Ternatenſes tam Pleuritidem, quam hanc denotant plantam, quæ contra hunc morbum exploratum eſt medicamentum, apud Indos enim vulgaris mos eſt, herbas, & medicamenta iisdem indigitare nominibus, quibus morbus ipſe notus eſt, ad quem adhibentur, & cui proſunt. Eodem in morbo folia quoque hujus herbæ in uſu ſunt cum Calappi oleo oblinita, & ſupra ignem calefacta lateri applicantur dolenti.

Hujus herbæ radix cum Bangleo, & cortice arboris *Ampaci anguſtifoliæ* ſimul in aqua conteruntur, quæ ſupra raſam Curcumam effunditur, in qua alba lintea luteo colore tingere volumus, hæc enim tincturæ ſtabilitatem addit, & Amboinenſi naſo gratum conciliat veſtimentorum odorem.

Siri

V. HOOFDSTUK.

De kruipende land Siri.

Dit geſlacht van Siri *blyft laag, en kruipt gelyk den Hondsdraf, dog ſchiet met veele ſtelen op, niet boven een elle hoog, wanneer het alleen ſtaat, maar zoo het bomen bereiken kan, zoo loopt het dezelve mede op.*

De ranken zyn rond, even, taai, in lange leden verdeeld: aan ieder knie ſtaat een enkeld blad, de Siri Tsjatſin *gelyk, regt hertformig, te weten agter met ronde ooren, drie, vier, en vyf duimen lank, drie en drie en een half breed, boven zwart-groen, en glad, van onderen met vyf, en zomtyds met zeven zenuwen in de lengte geſtreept. De reuk is ſterk, uit die van* Siri *en* Tsjoncor *gemengd, de ſmaak ſcherper en bytende, dog zonder brand, ſterker in de wortelen, en ſtelen, dan in de bladeren.*

Uit den ſchoot der voorſte bladeren komt op een enkeld kort ſteeltje een wit knopje voort, ſchaars twee en een halve nagel van een vinger lank, als een druifken, of het beginzel van een Siriboa, uit enkelde witte ſchubbekens of korls gemaakt, die in maniere als een wendeltrap boven malkanderen ſtaan. Deze knopjes vergaan zonder verdere vruchten te formeeren, dog men ziet ze ſchiet 't gebeele jaar door aan den ſtok. Het ſchiet zyne ranken overal uit langs de aarde kruipende, de ſtelen regt opſchietende, en uit de knien lange witte worteltjes in de aarde. Deze witte worteltjes zyn zeer ſcherp en doordringend van ſmaak, die langen tyd op de tonge blyft.

Als het langs de aarde kruipt, zoo blyven de bladeren kleen, dik, en zwart-groen, ſtrax haren reuk van zig gevende, als men ze maar aan raakt, maar de bomen oplopende, werden de bladeren een hand breed, vyf duimen lank, met groote ronde ooren, en van onderen met veele aderen rimpelig. De reuk en ſmaak zyn zoo ſcherp niet, oók niet eigentlyk na 't Tsjonkor *trekkende, maar wilder, en 't hooft beſwarende, zoo dat het veele voor* Siri Seytan *houden.*

Naam. *In 't Latyn* Sirium terreſtre. *In 't Maleits* Cado Cado, *by zommige* Siri tana, *en* Siri andjing, *dat is* Honds Siri *van den ſterken reuk der bladeren. Op Amboins* Ammelaun Une, *dat is aard Siri.*

Plaats. *Het waſt in de negoryen op eenzame ſtraten, op 't veld onder de ruigte, daar 't wat vogtig en ſchaduwagtig is. Men plant het ook in de tuinen aan een eenzame hoek, om dat men 't geene op ſtraten waſt, niet geern tot Medicineren gebruikt, dewyl het van honden en ander Vee bepiſt word: het is ligt voort te planten met ranken, daar de worteltjes aan zyn, en het beſluit een groote plaats op zig zelfs, als men 't begaan laat.*

Gebruik. *De bladeren werden in ſtukken geſneden, en by aale gekookt, om den ſlymagtige ſmaak der zelver te verbeteren, want de Amboineſen weeten de aalen niet te ſtropen gelyk wy, maar kokenze t'zamen met haar ſlymerige huid, te weten die Chriſten, en Heiden zyn, want de Mooren is deze vis verboden. De worteltjes met Pinang geknouwd, en den zap ingezwolgen, helpt die geene, die een oude hoeſt, of engborſtigheit hebben. De zelfſte worteltjes met wat kleene Gember, en Pinang geknouwd ſtillen de tandpyn, die van koude zinking komt, dog maar by zommige, en by zommige niet. De zelfſte wortel met een ſtukje* Notemuſchaat *en* Gember *geknouwd, en den zap ingezwolgen helpt die geene, die de ziekte* Sacca Gomu *of* Sacca Sacca *hebben, waar mede de Ternatanen zoo wel het Pleuris verſtaan als dit kruid, 't welk daar tegen helpt, zynde by de Indianen een gemeene manier de kruiden en Medicamenten te benamen als de ziekte, waar tegen zy helpen. In dezelfſte ziekte neemd men ook de bladeren van dit kruid, ſmeerdſe met Calappus olie, maakt ze waarm over 't vuur, en legt ze op de zyde, daar de pyn is.*

De wortel van 't voorſchreeve kruid met Bangle, en de ſchorſſe van den boom Ampacus anguſtifolia *werden te zamen in water gewreeven, en 't zelve over de geraspte Curcuma gegoten, daar in men wit linnen geel wil verwen, dit geeft de verwe vaſtigheit, en voor een Amboinſche neus een goede geur aan de klederen.*

Siri

Fig. 2.

Fig. 1.

Siri Seytan ſimile quoque eſt *Sirium* ſilveſtre, in ſilvis longis flagellis per terram prorepens. Ejus folia minora ſunt, tenuiora, rotunda, nec ita rugoſa, ex nigro virentia, ingrati ſaporis, & odoris, unde in nullo ſunt uſu, Ambonice vocatur *Ammelaun matta rulalan*, h. e. *Sirium averſationis.*

Siri Seytan *is ook een diergelyke wilde* Siri, *in 't bos met lange ranken langs de aarde kruipende. De bladeren zyn kleender, dunder, rond, en zoo rimpelig niet, zwartgroen, van een onlieflyke reuk en ſmaak, en werd tot niets gebruikt, in het Amboins biet het* Ammelaun matta rulalan, *dat is* Siri, *daar men afkerig van is.*

Tabula Centeſima Decima Nona

Ad *Figuram Primam Sirium* exhibet *terreſtre.*
Figura Secunda Sirium denotat *frigidum*, uti a *Rumphio* vocatur.

De Honderd en Negentiende Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *kruipende land-Siri.*
De *Tweede Figuur* wyſt aan het *koude Siri*, zoo als het van *Rumphius* genaamt werd.

CAPUT SEXTUM.

Sirium frigidum. Siri dingin.

TErtia ſilveſtris *Sirii* ſpecies cognominatur frigida, quæ in binas ſubdividitur ſpecies, primo *rotundifoliam*, ſecundo *longifoliam.*

Primo *rotundifolia*, ſeu *rubra* ſpecies longis prorepit flagellis per herbas; ejus caules ex rotundo parum plani ſunt, & ſtriati; Folium ejus cum illo *Sirii Javæ* convenit, cordiforme, & auriculatum, ac profunde ſulcatum, ubi petiolus ſeſe in quinque ſexve dividit nervos, foliumque glabrum, & molle eſt, ſi tangatur. Petiolus, cui folium inſidet, ex fuſco, & viridi mixtus eſt colore, uti & nervi ſubtus acute proruberantes. Folium ipſum latius eſt, quam longum, quatuor nempe pollices longum, ac paulo latius. Ejus auriculæ parum elevantur, unde & prope petiolum infundibulum quaſi formant, illius ſapor primo fere fatuus eſt inſtar debilis Sirii, dein autem parum acris eſt, qui diu linguam vellicat. Folia hæc aliquando quinque gerunt nervos inferius concurrentes, medius autem mox ad ſuperiorem partem in tres alios dividitur, qui non ſemper fuſci ſunt, ſed intenſe virides, ſique adcurate adtendatur, inferius ſubtilibus pilis hirta ſunt.

Quædam folia trium pollicum latitudinem, ac quatuor longitudinem habent, & inferius per ſulcum parum aperta, hoc enim Sirium multas ſubit varietates. Quantum detegere potui, talia folia, quæ in ventoſis, & ſiccis creſcunt locis, parvam habent aperturam, nunc longiora, nunc latiora, ac petioli parum, vel vix flavi ſunt. Quod in Sagus ſilva, & vallibus creſcit, majora, & molliora gerit folia, profundiorem ſulcum, ac magis fuſca ſunt. Fructus in hoc nullos huc usque obſervavi.

Secundo *longifolia*, ſeu *alba ſpecies*, ſimiles gerit ex rotundo planos, parumque rugoſos, ac fiſſos quaſi caules, qui prope articulos cum fibrillis ſeſe quoque arborum corticibus inplantant, rami autem rotundi ſunt, glabri, firmi, & virides, nec fuſci. Folia eodem locantur modo, quinque ſexve pollices longa, ejusdemque latitudinis, inferius rotunda, quæ parvum gerunt prope petiolum ſulcum, aliquando etiam integra ſunt, quædam rotundiora, & latiora ſunt. Prope petiolum quinque concurrunt nervi, qui in plures minores dividuntur venas, quæ omnes magis protuberant, ac rugoſius formant folium quam in priore ſpecie. Ejus fructus ſunt parvæ, & virides caudæ, minimum digitum longæ, uti in *Siri Java.*

Quod ad fluminum ripas, & in vallibus creſcit, ſemper majora gerit folia, ſex vel ſeptem pollices longa, quinque, ac ſex lata, ſeptem nervis inferius concurrentibus notata; ſapor acris eſt, & amarus, uti in *Siri Utan*, in caulibus nil fuſci adparet, unde & hoc albam habeo ſpeciem, ex qua alii peculiarem formant, ac ſpuriam ejus cenſent eſſe ſpeciem. In iisdem autem creſcit locis, eadem forma, excepto quod caules rotundiores ſint, virides, quales & nervi ſunt, nullosque gerit fructus.

Nomen. Latine *Sirium frigidum* Malaice *Siri utan dingin*, ac ſolummodo *Siri dingin.* Maccaſſarice *Calambau.* Amboinice *Ammelau abber mamare*, h. e. *Sirium inebrians*, quum caput obnebulet, ſi maſticetur, melius autem vocatur *Ammelau tallan Mahina*, h. e. *Sirium ſilveſtre femina.* Javanice *Bode.*

VI. HOOFDSTUK.

Het koude Siri.

Het derde geſlacht van wilde Siri *is bygenaamt het koude, verdeeld in twee zoorten, de eerſte* rondbladig, *de tweede* lankbladig.

De eerſte de rondbladige *of* rode zoorte *kruipt met lange ranken door de ruigte, de ſtelen zyn uit den ronden wat plat en geſtreept, het blad gelykt de* Siri Java, *regt hertformig, met twee ronde billen, en een diepe klove, daar zig den ſteel in vyf of zes zenuwen verdeeld, en 't blad is glad, en zagt in 't handelen. Den ſteel, daar het blad op ſtaat, is uit den bruinen en groenen gemengd, als mede de zenuwen van onderen, daar ze ſcherp uit ſteeken, het blad zelfs is breder dan lank, te weten omtrent vier duimen lank, en wat breder. Zyne ooren of billen ſtaan wat over eind, formeerende by den ſteel eenigſints een tregter, haren ſmaak is in 't eerſte als ſlappe Siri, maar daar na laat ze een kleene ſcherpigheit na, die lange aan de tonge blyft. Deze bladeren hebben zomtyds vyf zenuwen agter t'zamen ſtootende, maar de middelſte verdeeld haar kort na vooren in drie andere, en zyn niet altyd bruin, maar boog-groen, en als men naauw oplet, agter met fyne haairtjes bezet.*

Zommige bladeren zyn drie duimen breed, en vier lank, agter met een kleine openinge, want deze Siri heeft veele veranderingen. Zoo veel ik hebbe bemerken konnen, zyn die gene, die aan droge, en luchtige plaatzen waſſen met een kleene openinge, langer, en breder, met weinig of geen bruins aan de ſtelen. Die in 't Zaguboſch, en in valleien waſt, heeft grooter, en ſafter bladeren, een dieper klove, en meer bruins. Vruchten heb ik nog niet daar aan gezien.

De tweede lankbladige *of* witte *zoorte heeft diergelyken uit den ronden platte, en wat ruige of geſcheurde ſtelen, die haar by de leden met de worteltjes ook in de ſchorſſe der bomen vaſt maken, maar de takken zyn rond, glad, ſtyf, en groen, zonder eenige bruinte. De bladeren ſtaan op dezelve manier, vyf a zes duimen lank, ook zo breed, agter rond toelopende, met een kleene kepe by den ſteel, die aan zommige gebeel effen is, zommige bladeren vallen ronder, en breder. By den ſteel ſtoten zeven t'zamen, verdeeld in veele mindere aderen, welke alle meer uitbuilen, en het blad ruiger maken, dan aan de vorige zoorte. Zyne vruchten zyn kleene geel-groene ſteertjes, een pink lank, gelyk aan de* Siri Java.

Dat aan de rivierkanten, en in de valeien waſt, is altyd grooter van bladeren, zes, en zeven duimen lank, vyf, en zes breed, met zeven zenuwen agter t'zamen ſtotende, de ſmaak is ſcherp, en bitter, gelyk aan Siri utan, *aan de ſtelen ziet men niets bruins, en daarom houde ik 't voor de witte zoorte, dewelke andere voor een bezondere ſtellen, en voor een baſtaard zoorte houden. Immers ze waſt op dezelfſte plaatze, en met dezelfſte gedaante, behalven dat de ſtelen ronder zyn, gras-groen, gelyk ook de zenuwen, en draagd gene vruchten.*

Naam. *In 't Latyn* Sirium frigidum. *In 't Maleyts* Siri utan dingin, *en ſlegts* Siri dingin, *in 't Maccaſſaars* Calambau. *In 't Amboins* Ammelau abber mamare, *dat is* dronkenmakende Siri, *om dat ze het hooft bezwaard, als men ze eet, dog beter noemd menze* Ammelau tallan mahina, *dat is* wilde Siri, *het* Wyfken. *Javaans* Bode.

Locus. In ſilvis creſcit fruticoſis juxta fluminum ripas, in vallibus, & Sagus ſilvis. In Leytimora obcurrit circa caſtellum Victoriam, rubra nempe, & optima ſpecies ad ripas fluminis Elephantis. Alba, ſeu ſpuria ſpecies ad rivulum Waytitar ſub Guajavæ fruticibus.

Uſus. Prima ſpecies, parum fuſca, efficaciſſima cenſetur; ejus enim folia contrita, & abdomini inlinita ardorem extrahunt in Febribus, & Colica biliosa, ex bile nempe ortis, quem in finem expreſſus ipſorum ſuccus quoque propinatur, ita ut refrigerent per accidens, quod vulgus perperam naturæ plantæ adſcribit. Idem quoque ſuccus Dyſuriam curat, & Gonorrhæam. Maccaſſarenſes utrumque ſumunt contritum, & abdomini inliniunt, ut ardorem in Febribus, & calidis Colicis exſtinguant.

Plaats. *Het waſt in 't kreupelbos langs de rivierkanten, in de valleyen, en in Saguboſſen. Op Leytimor vind men 't rondom 't Caſteel Victoria, te weten het roode en beſte aan de kanten van de rivier den Olipbant: het witte of baſtaard zoorte aan 't riviertje Waytitar onder de Gujavaas ſtruiken.*

Gebruik. *De eerſte zoorte, daar men wat bruins aan ziet, werd voor de kragtigſte gehouden. Zyne bladeren gewreeven, en op den buik geſmeerd, trekken uit den brand in de koortſen, en in de Gal-Colyk, die van de gal haar oorſpronk heeft, tot welken einde men ook den uitgeperſte zap indrinkt, en zoo verkoelen zy per accidens, 't welk de gemene man abuſivelyk de natuur des plants toeſchryft. Dezelve zap geneeſt ook Dyſuriam of brandpis, en Gonorrhæam. De Maccaſſaren nemen beide t'zamen gewreven, en op de buik geſmeerd, om den brand in de koortzen, en beete Colyken uit te trekken.*

CAPUT SEPTIMUM.

Ubium vulgare. Ubi.

PLurimæ Archipelagi Moluccenſis inſulæ quasdam proferunt radices edules, quas inſtar panis, vel Oryzæ tanquam obſonium adhibent, non dico, loco panis, vel Oryzæ ad quosvis cibos, ſed ad quosdam, excepta Nova Guinea, & inſulis ipſi vicinis, & adjacentibus, ubi nulla creſcit Oryza, vel Sagus, quæ ipſis itaque tanquam generale inſervium nutrimentum, uti Inſame, & Yucca Occidentalis Indiæ populis.

Radices hæ multifariæ ſunt, ſed in hoc potiſſimum quadrant, & concurrunt, quod proferantur ab herbis convolvulis, Smilaci noſtræ ſimilibus, & craſſam gerentibus radicem: foliaque per paria ſibi obponuntur ad genicula, quæ generaliter illis Smilacis quoque ſimilia ſunt, ſeu hiſce in terris Sirii foliis.

Binæ generales claſſes ſunt *Ubium*, & *Combilium*, quæ in domeſticas, & ſilveſtres diſtinguuntur ſpecies, atque hæ iterum in plures alias ſpecies. *Ubium domeſticum* in ſex dividitur ſpecies, quarum cuivis ſingulare tribuimus caput, ac primum eſt *Ubium vulgare*, ſeu *bulboſum*. Secundum *Ubium digitatum*. Tertium *Ubium anguinum*. Quartum *Ubium anniverſarium*. Quintum *Ubium pomiferum*. Sextum *Ubium caſeolare*. Horum quodvis iterum ſubdividitur in diverſas varietates, quas in ſingulis notabimus capitibus.

Ubium vulgare, ſeu *bulboſum* planta eſt convolvulacea, bulboſam gerens radicem variæ formæ, vulgatiſſimæ formam habent burſæ, inferius latæ, ſuperius anguſtatæ, palmam longæ, quatuor, & quinque digitos longæ, quædam formam gerunt ſtomachi porcini obpleti, vel craſſi farciminis, aliæ inſtar gallinæ deplumatæ, quæ præparata eſt ad toſtionem, juxta quas formas apud incolas quoque ſua ſortita ſunt nomina, eandem enim ſervant formam in transplantatione, quam ſemel adoptarunt.

Generaliter omnes oblongæ ſpecies mares vocantur, ac rotundæ, feminæ. Externe quædam ſunt terreæ, vel gilvæ, interne albæ, ſeu parum ruſſæ, denſæ, ſatis ſuccoſæ, fragiles, & molles, ita tamen, ut brevia percurrant fila. Quædam externe nigricant, & obſcure fuſcum habent colorem, interne rubræ, vel purpuraſcentes, interiores vero partes albicant, ſiccjores, & ſolidiores ſunt reliquis, huncque ſemper ſervant colorem. Externe quoque ſiſſæ ſunt, & obductæ multis tenuibus fibrillis, quæ potiſſimum circa caput dependent, quoque hæ ſunt rariores, eo melior, ac minus fibroſa eſt ipſarum ſubſtantia interna. Crudæ radicis ſapor fatuus eſt, aquoſus, nec edulis, quum oris pruritum quendam excitent.

Flagellum emittit hæc planta longum, ac lentum, plerumque quadragonum, & inſtar fili inflexum, latera ejus quatuor acuta ſunt, acſi alata eſſent, uti & in ramis inferioribus anguſtæ, & ſerratæ conſpiciuntur pelliculæ. Stipes ejus ſeſe in plura alia dividit ſarmenta, atque hæc in multos diſtinguuntur articulos, ad palmæ circiter latitudinem diſtantes, illa autem omnia ſeſe circumvolvunt per multos gyros ad palos adſtantes, ſique hos ſuperaverint, ſeſe invicem circumflectunt, & inſtar funium connexorum ex palis dependent.

Sin-

VII. HOOFDSTUK.

Het gemeene Oebi.

DE meeſte voor Eylanden van den Moluxen Archipelagus hebben zekere eetbare wortelen, die zy als brood of Ryſt tot de toeſpys nuttigen, ik zegge niet in plaats van brood of Ryſt by alle ſpyzen, maar by zommige, behalven Nova Guinea, en de Eylanden daar rontom gelegen, daar geen Ryſt nog Sagu vald, dewelke zy dan tot een generaal voedſel dienen gelyk de Injame, en Yucca by de Weſt-Indianen doen.

Deze wortelen zyn van veelderlei geſlagten, dog komen meeſt daar in overeen, dat zy een omſlingerend kruid zyn, onze Smilax of ſteekende winde gelyk, een dikke wortel hebbende, en de bladeren ſtaan met paren tegens malkanderen aan de knien, die in 't generaal ook de Smilax gelyken, of hier te lande de Siri-bladeren.

De twee hooftgeſlachten zyn Oebi, *en* Combili, *dezelve in tamme, en wilde, en ieder in 't byzonder weder in veele zoorten verdeeld. De tamme* Oebi *is verdeeld in zes zoorten, waar van wy ieder een Capittel geven, als de eerſte* Ubium Vulgare, *ofte* bulboſum. *De tweede* Ubium digitatum. *De derde* Ubium anguinum. *De vierde* Ubium anniverſarium. *De vyfde* Ubium pomiferum. *De zesde* Ubium caſeolare. *Dog ieder van deze is weder onderdeeld in verſcheide veranderingen, gelyk wy in ieder Capittel zullen aanwyzen.*

Gemeene ronde Oebi, *of* Ubium vulgare *of* Bulboſum *is een ſlingerende plante, met een bolagtige wortel van verſcheide fatzoen, de gemeenſte hebben de gedaante van een beurs, onder breed, boven ſmal, een hand lank, vier en vyf vingers dik, zommige zyn als een gevulde verkens mage, of dikke wortt, andere als een geplukt boen, dat tot het braden klaar gemaakt is, na welke figuuren zy ook by de Inlanders hare benamingen hebben, want zy behouden het zelve fatzoen in 't verplanten, dat zy eens aangenomen hebben.*

In 't generaal noemd men alle lankwerpige zoorten mannetjes, den ronde, wyfkens: van buiten zyn zommige aard-verwig of vaal, van binnen wit, of een weinig na den roſſen trekkende, digt, matig zappig, bros, en mals, dog zodanig, dat 'er korte draden onderlopen. Zommige zyn van buiten zwartagtig, en donker-bruin, van binnen rood of purper-verwig, dog de binnenſte delen vallen witagtig, droger en malſſer dan de andere, en deze verwe behouden zy ook geſtadig. Zy zyn van buiten geſcheurd, en ombangen met veele dunne vaſelingen, meeſt rondom het hooft hangende, en hoe weiniger deze hebben, hoe beter en mindradig zy van binnen zyn. De ſmaak in de raauwe is laf, wateragtig, en niet bequaam om raauw te eeten, om dat zy in de mond wat jeuken.

Zy brengen voort een langen taaije ſteel, doorgaans vierkantig, en gedraaid als een touw, en de vier kanten zyn ſcherp, als of zy gevleugeld waren, gelyk ook aan de onderſte takken ſmalle en gekartelde vellen gezien werden. Dezen ſtam verdeeld zig in zommige andere ranken, en dezelve in veele leden omtrent een hand breed van malkander ſtaande, al te zamen zig met veele draajingen vaſt ſlingerende om de bygezette ſtokken, en als zy dezelve ten einde zyn, ſlingeren zy haar om malkander, en hangen als gevlogte touwen rondom de ſtokken.

Aan

Singulis articulorum nodis bina inſident folia ſibi obpoſita longiuſculis in pedunculis, convenientia cum illis *Smilacis*, vel *Siri Daun*, propius autem ad illa Ari accedunt, licet multo minora ſint, inferius enim binas gerunt auriculas, non rotundas, ſed parum acutas, ac proinde fere trigonas, ſuntque porro glabra, firma, ſubtus quinque, & ſeptem nervis longitudinalibus ſtriata, & in acutum longumque deſinunt apicem, quinque, & ſex pollices longa, vix tres lata. Caules pallide virent in alba ſpecie, rubræ vero obſcure rubent, intermixto fuſco colore, foliorumque nervi rubent. Plerumque ſteriles ſunt, neque flores neque fructus gerentes. Aliquando autem flores proferunt, quod plerumque fit, ſi aliquamdiu pluvioſis menſibus viguerint, tum enim ex ſuperioribus nodis multi breves excreſcunt pedunculi, vix digiti articulum longi, qui multa gerunt viridia capitula, paulo majora ſemine Sinapios, quæ flores mentiuntur, ex quibusdam geniculis bini tantum excreſcunt longi cauliculi, ſpithamam circiter longi, in alios minores diſtincti, acſi racemi eſſent, ex quibus ſimilia dependent capitula, quorum quædam hic & illic albicant, ac minimos exhibent floſculos, qui tandem cum pedunculis decidunt, ſarmentorum extremum in ſimiles quoque terminatur racemos, dein iisdem in petiolis, ſed in quibusdam tantum locis unus alterve excreſcit fructus tuberculoſus, quorum quidam rotundi ſunt inſtar *Klitsji*, alii oblongi, acſi digitorum fragmenta eſſent, hi nempe in longa ſpecie, ſeu mare, illi in rotunda, ſeu femina. Quum vero hæc tubercula eſui inepta ſint, ac fruſtra decidant, hinc Ubia hæc ſterilia vulgo cenſentur, altera autem ſpecies, quæ parvos gerit bulbos, interne plerumque rubra, vel purpurea eſt, ac plerumque frugifera, fructusque profert Piſa fuſca referentes, ſeu aviculorum corda, ſolitarios, binos, tresve adunatos, externe obſcure cinereos, & granuloſos, interne ex purpuro rubentes, cibo inutiles, ſed ſimiles proferunt plantas.

Aan de knien van ieder lid ſtaan twee bladeren tegens malkander op lankagtige ſtelen, gelykende die van Smilax, *of* Siri-Daun, *dog zy komen nader met die van* Arum *over een, hoewel veel kleender, want zy hebben achter twee ooren, niet rond, maar wat ſpits, en dierhalven ſchier drieboekig, voorts zyn zy glad, ſtyf, van onderen met vyf, en zeven zenuwen in de lengte geſtreept, en eindigen in een lange ſpits, vyf, en zes duimen lank, ſchaars drie breed. De ſtelen zyn licht-groen aan het witte geſlacht, maar aan 't roode zyn zy donker-rood met bruin gemengd, en de zenuwen der bladeren zyn rood, doorgaans zyn zy onvruchtbaar, dragende nog bloemen nog vruchten. Zomtyds dragen zy nogtans bloemen, het welk meeſt geſchied, als zy een tyd lank in de regen moeſten ſtaan, want als dan komen uit de voorſte leden veele korte ſteeltjes, ſchaars een lid lank, behangen met veele groene knopjes, wat grooter als Moſtaardzaad, het welk het bloeiſel wil zyn, uit zommige knien komen maar twee lange ſtelen, omtrent een ſpan lank, in andere kleendere verdeeld als troſſen, en met diergelyke knopen behangen, waar van hier en daar eenige wit werden, en zeer kleene bloempjes vertoonen, dewelke ten laatſten met de ſtelen afvallen, het uiterſte der ranken eindigd ook in zodanige troſſen, daar na komen aan dezelve ſtelen, dog maar hier, en daar een of twee vruchten voort als knobbeltjes, zommige rond als een Klitsji, zommige lankwerpig als ſtukjes van vingers, te weten deze aan de lange zoorten of mannetjes, en de eerſte aan de ronde of wyfkens. Dog dewyl deze knobbeltjes tot het eeten niet dienen, en voor niet met al afvallen, zoo werden deze Oebis voor onvruchtbaar gehouden, maar de andere zoorte, dewelke kleen van bol is, en binnen doorgaans rood of purper, draagd ordinaris vruchten, te weten als graauwe Erreten, of voogel-herten, een, twee, of drie by malkander geboopt, buiten muis-graauw, en korrelig, binnen purper-rood, tot het eeten niet dienende, maar teelen hare planten voort.*

Uti *Ubia* non unam eandemque habent formam, ſic neque ejusdem ſunt magnitudinis juxta variarum regionum diverſitatem, Amboinenſia enim haud multo longiora ſunt palmâ, vel ſpithama, quæ vero in Celebes ora Orientali circa Tambucco, & in aliis Bangay creſcunt inſulis, multo majora ſunt, quædam inſtar capitis Bovis multis angulis, ac nodis notata, quædam inſtar Campanæ, ſed non concava. Sic quoque gloriantur Boetonenſes optimam ſeſe callere artem Ubiorum plantas colendi, uti infra ſuo indicabitur loco.

De Oebiſſen, *gelyk zy niet van een fatzoen en zyn, zoo zyn zy ook niet van eene grootte, na verſcheidenheit der landen, want de Amboinſche zyn niet veel langer dan een band of een ſpan, maar die op de Ooſt-kuſt van Celebes omtrent Tambucco, en op de eylanden van Bangay vallen, zyn veel grooter, zommige als een klokke gefatzoeneerd, dog niet bol. Zoo roemen haar ook de Boetonders, dat zy de beſte kenniſſe hebben van 't Oebi planten, gelyk hier na op zyn plaats zal gezegt werden.*

Nomen. Latine generaliter *Ubium*, ac peculiariter hæc ſpecies vocatur *Ubium vulgare*, & *ſativum.* Malaice, Javanice, & Baleyice *Ubi.* Ternatice *Ima*, Maccaſſarice *Lami.* Amboinice *Uby*, & *Heri.* In Hitoea *Heli*, Banda *Lutu.* Longa ſpecies Amboinice dicitur *Herimalona*, Malaice *Ubi Lacki Lacki*, quæ dividitur in albam, & rubram ſpeciem, Rubra Malaice vocatur *Ubi Ayam.* Amboinice *Heri Manu.*

Naam. *In 't Latyn* Ubium *in 't gemeen, in 't byzonder deze zoorte* Ubium vulgare *en* ſativum. *In 't Maleits, Javaans, en Balis* Ubi. *In 't Ternataans* Ima, *In 't Maccaſſaars* Lami, *in 't Amboins* Uhy, *en* Heri, *op Hitoe* Heli. *In 't Bandaas* Lutu. *De lange zoorte biet op Amboins* Herimalona. *In 't Maleyts* Ubi lacki lacki, *verdeeld in witte, en roode. De ronde biet op 't Maleyts* Ubi Ayam, *in 't Amboins* Heri manu.

Locus. In locis, ubi Oryza creſcit, Ubium parum, vel fere vix colitur. In Java, & Baleya magis ex oblectamento, & ad obſonium quam ex neceſſitate, a Celebe vero, & Boetona Ubii cultura quam maxime exercetur, ac porro per Moluccas, Amboinam, & Bandam usque in cunctas inſulas ad Eurum ſitas, immo usque in Novam Guineam. Per navigationes obſervatur ad alteram Novæ Guineæ partem in Mari nempe Auſtrali quoque reperiri, uti in Ladronis, & inſulis ad Orientalem, & Borealem Novæ Guineæ partem ſitis.

Plaats. *In landen, daar de Ryſt vald, werd de Oebi weinig of niet gecultiveerd. Op Java, en Baly meer uit pleiſier, en toeſpyze, dan uit nood, maar van Celebes en Boeton aan begind het Oebi planten met kragt geoeffend te worden, en gaat door de Moluccos, Amboina, en Banda tot in alle Zuid-Ooſter Eylanden, en Nova Guinea toe. Uit de Scheepsvaarten beſpeurd men, dat zy ook op geene zyde van Nova Guinea in de groote Zuidzee gevonden werden, als in de Ladrones, en de Eylanden be-Ooſten, en Noorden Nova Guinea gelegen.*

Cultura. Hæc radix ſimilem, immo majorem præbet laborem, quam ſupra de Sirii plantatione fuit dictum, tota arva, & areæ hunc in finem præparantur exſtirpatione, & crematione herbarum, & fruticulorum, immo tota terra eruenda, & vertenda eſt, ubi per ordines grumi formantur, Malaice *Cumin* dicti, Latine *Grumi*, ſeu *Cumuli.* Hoc opus peragendum eſt, ſub finem Orientalis anni temporis, ſeu pluvioſorum menſium, Septembri nempe, & Octobri, brevi poſt *Catjang* plantationem, vel aliis in locis poſt Oryzæ meſſim, quæ enim in initio pluvioſorum menſium plantantur, potiſſimum caules, ac folia emittunt, parvasque modo formant radices.

Queeking. *Met dêze wortel heeft men even zoo veel moeite, ja meer dan boven van het Siri planten gezegt is, gebeele velden, en akkers moet men daar toe bereiden met ombakken, en branden van de ruigte, de aarde gebeel los opgeſchud, en in ryen veel heuveltjes gemaakt, die men in 't Maleyts* Cumin, *in 't Latyn* Grumos, *of* Cumulos *noemd. Dit werk moet geſchieden in 't uitgaan van de Ooſt- ofte regen-maanden, te weten in September, en October, kort na 't planten van de* Katjang, *of op andere plaatzen na het inoegſten van den Ryſt, want die in 't begin van de regen-maanden geplant werden, ſchieten meeſt tot ſtelen, en bladeren, en gewinnen maar kleene wortelen.*

Dein *Ubia* præcedentis anni ſumuntur, quæ in oblonga ſcinduntur fruſta, digitum longa, ita ut quodvis fruſtum ad exteriorem partem cortice obductum ſit cum ſuperiore parte, ubi caulis emiſſus fuit, interna caro ad coctionem apta eſt. Hæc fruſta *Lambon*, i. e. lumborum fruſta dicta iſtis inponuntur Cumins, ſeu grumis, in quovis nempe unicum, atque talis grumus, vel ſuperius aperitur, & in hoc tale ſepelitur ſegmentum, vel ſubtus introtruditur. Poſt aliquot ſeptimanas hæc fruſta ſurculos emittunt pedem longos, quibus pali adponuntur, uti Siriis, vel Phaſeolis. Hi autem pali non tam craſſi requiruntur, quam ſunt illi Siriorum, ac præterea parum ramoſi, ut Ubii plantæ ſeſe parum extendere poſſint. Tenuiſſima plerumque hunc in finem eligitur arundinum ſpecies, *Leleba* dicta, tres plerumque ſimul deponuntur, & in triangulo quaſi ponuntur, ita ut vertices conniveant, ut dein plantarum fronde adgravati ſtabiliores ſint.

Terra dein aliquoties depuratur, & excreſcentes evelluntur plantæ, reliquaque progerminantia ſarmenta abrumpuntur, quæ juxta primarium caulem ex radicibus propullulant, & palis circumvolvere ſeſe recuſant, hæc enim radices nimis emaciant. Plantæ hæ ſeſe palis figunt neutiquam per radiculas, ſeu fibrillas uti Siria, ſed multis gyris ſeſe inflectunt, & circumvolvunt uti Phaſeoli.

Quarto, vel quinto poſt plantationem menſe, Martio nempe, vel Aprili, radices hæ maturæ cenſentur, quod dignoſcitur, quum folia incipiant flaveſcere, ac radices bulbum ſupra terram elevent, lata nempe, & rotunda ſpecies, oblonga enim hunc non emittit, tum effodiuntur, caulesque, & fibrillæ depurantur, domum ducuntur, & ad uſum conſervantur, uti ruſtici noſtri Rapas cuſtodiunt, non autem adcumulandæ ſunt, quum facillime progerminent, & inferiores putreſcant, maximæ autem filis adpenduntur, minores ſeparandæ, & ſurculi excreſcentes abrumpendi ſunt, tum per annum conſervari poſſunt, & trans mare vehi. Quum fruſta iſta diſſecentur, manuum pruritum excitant, ac cavendum eſt, ne manus faciei, vel oculis admoveantur.

Arva *Ubii* plantis conducentia non oportet humida eſſe, uti Oryzæ agri, ſed elevata, & ſicca, unde & Amboinenſes has potiſſimum plantant in anterioribus agris, ſeu ad montium pedes. Quasdam itidem obſervant inter plantandum ceremonias, quæ ſuperſtitioſæ ſunt, uti quod Cumins, ſeu Grumos, quum in iis fruſta depoſuerint, pugnis comprimant, volentes quaſi Ubii radicibus mandare, ut ad quorundam pugnorum magnitudinem excreſcant. Adſpergunt quoque hoſce cumulos Siri Pinanga maſticata, ut Ubio quaſi honorem præſtent, atque hinc majores excreſcant bulbi, uti amico Siri Pinanga honos tribuitur. Aliæ ceremoniæ apud ſubſequentes obſervantur Ubii ſpecies, quas ibi vide.

Boetonenſes peculiarem habent modum, oblongas *Ubii* radices plantandi, quæ ultra binorum pedum longitudinem excreſcunt, ac brachii, vel pedis craſſitiem obtinent, atque *Oebi Boelu* vocantur, quum in *Boelu* arundine creſcant. Non totum circumvertunt agrum, ſed herbis crematis in quibusdam locis rotundam fodiunt foſſam, in diametro quatuor pedum terram elevantes, ac planitiem dein formantes, tum verticem ſumunt vetuſti Ubii abſciſſum, & extremitati arundinis fiſſæ intrudunt, reliquam obplentes partem terra, ac transverſaliter oblongam iſtam radicem in depurata planitie deponunt, quam dein excreſcere ſinunt ad palum adpoſitum, tum Ubium in arundine iſta craſſiſſime excreſcit, ac ſolidiſſime, ita ut aliquando ad alteram arundinis partem emineat. Hæc planities ad orgyæ ſpatium ab alia diſtet, ut Ubii planta ſufficiens adtrahere poſſit nutrimentum, maturæ hæ radices ſimul cum ſemi putrida effodiuntur radice, & ſuſpenduntur. In adjacente inſula Pangeſana eundem obſervant modum.

Uſus. Radix univerſalis eſt cibus incolarum dictarum regionum, quæ non cruda editur, quum pruritum excitet oris, ſed coquenda eſt, atque exterior cortex ſatis craſſe abſcindendus eſt, & reſiduum in fruſta ſatis magna conſcinditur, quæ loco Oryzæ, vel Sagus ad piſces, Canarios, & alios cibos eduntur.

Vel

Daar na neemt men de Oebiſſen *van 't oude jaar, ſnyd dezelve in lankagtige ſtukken van een vinger lank, zodanig dat ieder ſtuk aan de eene zyde de buitenſte ſchorſſe hebbe met het bovenſte ſtuk, daar den ſteel geſtaan heeft, het binnenſte vleeſch diend als dan nog tot koken. Deze ſtukken* Lambon, *dat is, lendeſtukken genoemt, zet men voorts in de voorſchreeve Cumins, in ieder een ſtuk, of van boven de Cumins openende, en een ſtuk daar in vergravende, of van onderen in ſteekende. Na eenige weeken geven deze ſtukken haare ſchcutjes voort een voet lank; daar men dan ſtokken byſteekt, gelyk by de Siri of onze Bonen. Dog deze ſtokken beboeven zoo grof, en dik niet te zyn als de Siripaalen, en daar en boven wat getakt, op dat zig de Oebi-plante wat uitbreiden mag. Men neemt gemeenlyk de dunſte zoorten van de Bamboezen daar toe, en bind 'er drie, en drie nevens malkanderen, ſtaande met de hoofden t'zamen, op dat zy daar na met het loof bezwaard zynde te vaſter ſtaan.*

De grond zuiverd men altemets van de ruigte, en breekt alle de andere ſtelen af, die ter zyden van de hooftſteel uit de wortelen opſchieten, en zig om de ſtokken niet vlegten willen, want die mageren de wortelen te zeer uit. Zy begten haar aan de ſtokken geenzins met de worteltjes vaſt, gelyk de Siri doed, maar vlegten haar met veele ſlingerende kringen daar rondom gelyk de Bonen.

In de vierde, of vyfde maand na de plantinge, te weten in Maart, of April, agt men ze voor ryp, wiens teken is, als de bladeren beginnen geel te werden, en de wortelen met een bult uit de aarde kyken, te weten de breede en ronde, want de lankwerpige doen zulks niet; als dan werden zy uitgegraven, van de ſtelen, en vazelingen gezuiverd, naar huis gevoerd, en tot proviant verwaard, gelyk onze boeren met de Raapen doen, maar men moet ze niet digt op malkander leggen, om dat zy zeer licht uitſchieten, en de onderſte verrotten, doch de grootſte met touwetjes opgehangen, de kleene uit malkaar gebreidt, en de voortkomende ſchcutjes afgebrooken, zo kan men ze een jaar goed houden, en ook over Zee vervoeren. Als men de voorſchreeve lendeſtukken ſnyd, dan gevoeld men eenig jeuken in de handen, en moet zig wagten in't aangezigte, of oogen daar mede te raaken.

De velden tot het Oebi-planten dienende, moeten niet vogtig zyn, gelyk de Ryſt-velden, maar hoog, en droog, daar om ze onze Ambonezen liefſt in 't voorſte of laagſte gebergte planten. Zy hebben ook eenige ceremonien by haar planten, die dog meeſt ſuperſtitieus zyn, als dat zy de Cumins, wanneer de ſtukken daar in gezet zyn, met de vuiſten toedrukken, willende de Oebi *quantswys belaſten, dat ze dog veele vuiſten groot zouden werden. Zy beſproejen ook de cumins met gekaauwde Siri-Pinang, willende de* Oebi *daar mede careſſeren, dat ze dog groot zouden werden, gelyk men een vriend met Siri-Pinang beſchenkt. Andere ceremonien komen by de volgende geſlachten van* Oebi *te pas, dewelke ziet op zyn plaats.*

De Boetonders hebben nog een byzondere manier om hare lange Oebiſſen *te planten, die ruim twee voeten lank zyn, een arm, of been dik, en* Oebi Boelu *genoemt, om dat zy in een Boelu, of Bamboes groejen. Zy ombakken niet 't gebeele veld, maar de ruigte afgebrand zynde graven zy hier en daar een ronde kuil van vier voeten in den omtrek, de aarde los makende, en een vlakke delle formeerende, dan nemen zy het hooft van een oude Ubi afgeſneden, ſteeken 't zelve aan 't eene einde van een Bamboes, die wat geſpleeten is, en de reſt met loſſe aarde gevuld, die zy dan overdwers in de voorſchreeve delle vergraven, en zoo langs den bygezetten ſtok laten groejen, hier door groeit de* Oebi *in de Bamboes zeer dik, en maſſief, en zomtyds aan 't ander einde weer uit in de aarde. Deze dellen moeten wel een vadem van malkander ſtaan, op dat de* Oebi *genoegzaam voedzel bekome. De rype werden t'zamen met de half verrotte Bamboezen uitgegraven, en zoo opgehangen. Op het naaſt daar by gelegene eyland Pangezane houden zy de eigenſte manier.*

Gebruik. *De wortel is een algemeene koſt onder de Inlanders van de voornoemde landen, men eet ze niet raauw, want zy veroorzaken een jeuken in de mond, maar men moet ze zieden, en dan de buitenſte ſchorſſe vry dik afſchellen, en de reſt in groote brokken ſnyden, die men dan in plaats van Ryſt, of Sagu tot Viſſen, Canari, en andere toeſpyze eet.*

Of

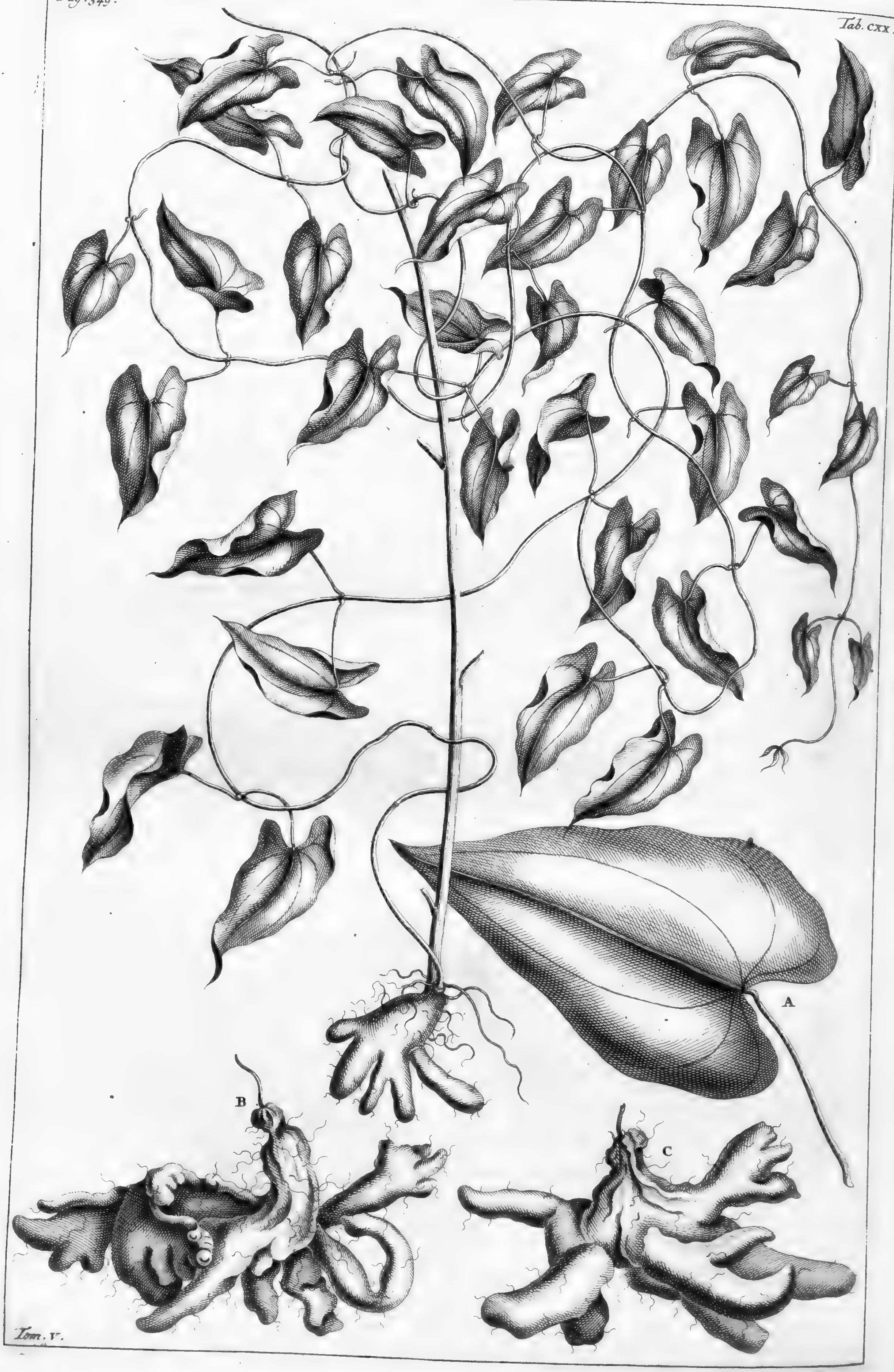
A
B
C

Vel coctum ſumitur Ubium, in parva ſcinditur fruſta, quæ iterum excoquuntur cum pauxillo aquæ, vel Calappi lympha, & cochleari minutim conterantur in pultem glebaceam. Tota cæterum radix ſub cineribus quoque torretur calidis, quæ decorticatur, & ad cibum apta redditur. Belgæ calida fruſta butyro obliniunt, quum facilius maſticentur, & deglutiantur, ſi enim Ubium ſolum edatur, ſiccum nimis eſt, & fatuum. In taleolos quoque ſcinduntur, & in Calappi oleo fricantur. Incolæ vetant calidas Ubii radices edere, quum tormina abdominis cauſſent. Quam maxime obſtipant, ac melius conducunt operariis quam otioſis, unde ab incolis magni æſtimantur, quum ventriculum ſatis gravant, cæterum ſalubres quoque ſunt illis, qui laxa laborant alvo, præſertim ſi ſub cineribus fuerint toſtæ.

In *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 38. *Ubium vulgare* deſcribitur nomine *Katsji Kelengu*, licet in textu neque radix deſcribatur, neque de ejus uſu in cibo quid conmemoretur, forte quod a Malabaris ad cibum non adhibeatur, ex *parte* autem 8. *Fig.* 50. adparet, *Kolengu* generale eſſe nomen cunctarum bulboſarum radicum, uti in hiſce regionibus *Ubium.*

Of men neemt de gekookte Oebis, ſnydze in kleene ſtukken, kooktze nogmaals met een weinig water, of Calappus melk, en wryftze met een lepel klein, zoo werd een klonterige pap daar uit. Anders braad men de gebeele wortel in heete aſſche, en ſchild ze dan, zoo werd ze ook bequaam tot de koſt. Den Hollander ſmeerd op de warme ſtukken wat boter, waar door ze vry wat gladder ingaat, want de Oebi alleen gegeten valt wat droog en laf van ſmaak. Men ſnydze ook in ſchyven, en bakt ze in Calappus-olie. De Inlanders verbieden warme Oebis te eeten, om dat zy buikpyn veroorzaken. Zy proppen geweldig, en paſſen beter voor lieden, die veel werken, dan voor lediggangers, daarom zy by de Inlanders boog geacht zyn, om dat zy den buik wakker ballasten. Anders zyn zy ook gezond den geenen, die weeklyvig zyn, inzonderheit, die onder de aſſche gebraden zyn.

In Hort Malab. part. 7. *Fig.* 38. *werd een gemeen Ubium beſchreeven onder den naam van* Katsji kelengu, *hoewel de wortel in den text niet beſchreeven, nog van haar gebruik in de koſt iets vermeldt werd, miſſchien om datze by de Malabaren in de koſt niet gebruikelyk is, maar uit* part. 8. Fig. 50. *blykt, dat* Kelengu *of* Kolengu *een generaale naam zy van alle bolagtige wortelen, gelyk hier te lande* Oebi *zyn.*

Tabula Centeſima & Vigeſima

Ubium exhibet *vulgare* cum ejus *folio* A *ſeparato*, & majori forma expreſſo, B & C binæ ſunt *monſtroſæ Ubii vulgaris radices*, ſeu *Oebi Ayan*, in Laha excretae anno 1693.

De Hondert en Twintigſte Plaat

Vertoont het *gemeene Oebi*, met deszelfs *blad* A *afzonderlyk* in grooter gedaante afgebeeldt; B en C zyn twee *monſtreuſe wortels* van het *gemeene Oebi*, ofte de *Oebi Ayan*, in de Laha gegroeit in 't jaar 1693.

OBSERVATIO.

Variis inſignita fuit hæc plantarum familia nominibus, nunc enim *Rhizophora*, nunc *Volubilis*, uti & *Inhame*, & *Battatas* dicta fuit, quæ bina poſteriora nomina Barbara ſunt, uti & illa, quæ in *Hort. Malab. part.* 7. obcurrunt. *Plumierus* autem, ac cum eo *Linnæus Dioſcoream* in memoriam magni *Dioſcoridis* hanc familiam vocavit. Rhizophoræ nomen a *D. Hermanno* huic generi inpoſitum eſt, ipſique in *Parad. Bat. Pr. p.* 370. dicitur hæc planta Rhizophora Indica, ſive Inhame rubra, caule alato Scammonii foliis nervoſis, & conjugatis, ut & in *Theſ. Zeyl. p.* 206. & Battata ſilveſtris Indica, foliis Smilacis lævibus, caulibus alatis, flore vidua, pro fructu glandes tuberoſas ad exortum foliorum emittens, *Ray hiſt. pl. tom.* 3. *pag.* 134. & Volubilis nigra radice alba aut purpurea maxima, tuberoſa, eſculenta, farinacea, caule membranulis extantibus alato, folio cordato nervoſo *Sloan. Catal. pl. Jam. pag.* 46. &c.

AANMERKING.

Dit geſlagt van planten heeft verſcheide benamingen gekreegen, want dan hiet het *Rhizophora*, dan *Volubilis*, als mede *Inhame*, en *Battatas*, welke twee laatſte namen uitlandig zyn, als mede ook die van de *Hort. Malab. part* 7. Dog *Plumier*, en met hem *Linnæus* heeft dit geſlagt *Dioſcorea* genaamt, ter gedagtenis van dien groote *Dioſcorides*, de naam van *Rhizophora* heeft dit geſlagt ontfangen van den vermaarde *Herman*, en deze plant werd van hem in de *Par. Bat. Pr. p.* 370. genaamt, Rhizophora, ofte Indiſche Inhame, de roode, met een gevleugelde ſteel, en zenuwachtige t'zamengeſtelde bladeren van de Scammonie, als mede in *Theſ. Zeyl. pag.* 206. en Indiſche wilde Battata, met gladde bladeren van de Smilax, en gevlengelde ſtelen zonderbloem, en in plaats van vruchten, bolachtige knobbels, ofte eykels dragende aan den oorſpronk der bladeren van *Ray hiſt. pl. tom.* 3. *pag.* 134. en zwarte Winde, of omſlingerende plant, met een witte, ofte purperachtige, groote, knobbelachtige, eetbaare, en meelige wortel, met een ſteel door uitſteekende velletjes gevleugeld, en een zenuwachtig, en hartformig blad van *Sloan. Catal. pl. Jam. pag.* 46. &c.

CAPUT OCTAVUM.

Ubium digitatum. Ubi Daun Soccun. Ubi Tangan.

SEcunda ſpecies, miræ & inregularis formæ, eſt *Ubium digitatum*, ſeu *ramoſum*, in binas ſubdiviſum ſpecies, quarum primum eſt *Ubium digitatum majus*, ſeu *Ubi Daun Soccun*, ſecundum *Ubium digitatum minus*, ſeu *Ubi Alea*, vel *Ubi tangan*.

Primo *Ubium digitatum majus* modo creſcendi, ac foliorum forma, cum priore convenit, excepto quod hujus folia ſint paulo latiora, quod tamen non obſervatur, ſi non inter ſeſe comparentur. Ipſius flores, & fructus capite decimo deſcribentur. Maxima autem varietas in radice conſiſtit, quæ in hoc genere multo major eſt, plana, ac latior quam longa, formam habens extenſæ palmæ, parum trigona, ita tamen ut planiſſima pars ſuperior ſit, ex qua caulis excreſcit, inferior, ſeu longiſſima pars in multos inæquales ramificationes diſtincta eſt, Ubera referentes longa; Incolæ has comparant cum laciniis folii Socci, unde & cognominantur, quæ binos pedes latæ ſunt, ac ſesqui longæ, ſeu altæ.

Radix hæc non vere plana eſt, ſed ſæpe ad unam partem concava, ad alteram gibboſa, ita ut haud male palmam referat, externe nigricans, ſeu terrei colores, multis fiſſuris, & fibrillis diſtincta, interne ad oras parum rubet, reliqua interna pars alba eſt, ſique edatur, fibroſam magis habet ſubſtantiam quam prior. Sunt & quædam, quæ interne penitus rubent, ac meliores minusque fibroſæ ſunt, ac præterea aliæ, quæ miras exhibent formas, cymbæ nempe, craterum, brachiorum, ac pedum, ſed omnes planæ, & huc pertinentes.

Nomen. Latine *Ubium digitatum majus*, Malaice *Ubi Daun Soccun*, vel ſolummodo *Ubi Soccun*, Amboinice, in Hitoea *Heli Mackilaun*, in Leytimora *Heri Mackilaun*, & *Heri Soün Laun*.

Secundo *Ubium digitatum minus* nil quoque differt a præcedenti, excepto quod caules ſint tenuiors, ac folia minora, tres nempe, ac tres cum dimidio pollices longa, binos lata.

Radix palmæ quoque formam habet, ſed multo minor eſt, vulgarem nempe palmam longa, & lata, plana quoque, & erecta, in notabiles diſtincta ramificationes, quas nos cum digitis, incolæ vero cum Zingiberis radicibus comparant: Quædam formam habent flabelli Maurorum, atque hinc cognomen acceperunt, externe gilvæ, ſeu albicantes, non fiſſæ, ac paucis fibrillis notatæ, interne plerumque albæ, in peculiari, ac rariore ſpecie rubræ, non fibroſæ, ſed compactæ inſtar Hepatis, ac pingues, ſi maſticentur, inſtar adipis, unde & multo meliores, ac delicatiores ſunt ad edendum prioribus.

Nomen. Latine *Ubium digitatum minus*. Malaice *Ubi tangan*, & *Alea*, *Ubi Djari*, & *Ubi Kipas*. Amboinice, in Hitoea *Keli Aſſapin*, in Leytimora *Heri Aſſapin*, h. e. *Ubium digitatum*.

Cultura. Ambæ hæ ſpecies coluntur, uti *Ubium* præcedens, plantantur nempe fruſta vetuſtæ radicis abſciſſa, quæ ſupra *Lambong* vocavimus; Quum incolæ *Lambongs* in grumis deponunt, inter plantandum has obſervant ceremonias, quod planam nempe palmam extenſis digitis in cumulos deprimant, volentes quaſi hac re *Ubium* mandare, ut multos generet ramos, & ample ſeſe extendat.

Uſus. Primum in aqua ebulliuntur, ac ſub cineribus torrentur, ac eduntur, uti priorum radices, permittuntur quoque ægris, quum priora Ubia prohibita eſſent, quod præſertim intelligendum eſt de poſteriore, ſeu minore ſpecie, quæ ob delicatum ejus ſaporem ad potum Thee itidem proponitur, prior autem ſpecies ſolummodo inſervit ad ſtomachum ſatiandum.

VIII. HOOFDSTUK.

De gevingerde groote Ubi plant.

De tweede zoorte, en oubollige fatzoen is het Ubium digitatum, *of getakte Oebi, onderdeeld in de twee volgende zoorten, als d'eerſte* Ubium digitatum majus, *of* Ubi daun Soccun, *de tweede* Ubium digitatum minus, *of* Ubi Alea, *en* Ubi tangan.

De eerſte Ubium digitatum majus *is aan wasdom, en fatzoen der bladeren het voorgaande gelyk, behalven dat deze bladeren wat breeder zyn, het welk men egter niet bemerkt, als men ze niet tegens malkander houd. Zyne bloemen en vruchten zullen hier na in 't tiende Capittel beſchreeven werden. Het meeſte onderſcheid beſtaat in de wortel, dewelke in dit geſlagte veel grooter is, plat, breder dan lank, in de gedaante van een uitgebreide hand, wat driezydig, dog zoodanig, dat den vlakſten boek boven ſtaat, daar den ſteel uitkomt, de onderſte, of langſte zyde is in veele onevene takken verdeeld als lange Euiers. De Inlanders vergelyken ze by de lappen van het Soccunblad, en benoemen ze ook daar van, twee voeten breed, en een en een half lank, of boog.*

De Wortel is niet regt vlak, maar dikwils aan de eene zyde wat hol, en aan de andere bultig, zoo dat ze niet qualyk een hand gelykt, buiten zwartagtig of aard-verwig, met veele ſcheuren en vaſelingen, binnen aan de kanten wat rood, de reſt is wit, in 't eeten baairiger van ſubſtantie dan de voorige. Men beeft 'er ook onder dit geſlachte geheel roode van binnen, die beter en mindradig zyn, en daar en boven nog andere, die wonderlyke fatzoenen vertoonen van ſchuitjes, bakken, armen, en beenen, dog alle vlak, en hier onder behoorende.

Naam. *In 't Latyn* Ubium digitatum majus, *in 't Maleyts* Ubi Daun Soccun, *of ſlegts* Ubi Soccun, *in't Amboins op Hitoe* Heli mackilaun, *op Leitimor* Heri mackilaun, *en* Heri Soun Laun.

De tweede Ubium digitatum minus *verſchild mede niets van de voorgaande, behalven dat de ſtelen dunder, en de bladeren wat kleender zyn, te weeten drie, en drie en een half duim lank, en twee breed.*

De wortel is meede geformeerd als een hand, dog veel kleender, te weten een gemeene hand lank, en breed, mede vlak, en overend ſtaande, verdeeld in merkelyke takken, die wy by vingers, de Inlanders by Gember-wortelen vergelyken. Zommige zyn geformeerd als een moorſche wayer, en daar na genaamt, van buiten vaal, of witagtig, zonder ſcheuren, en met weinige vaſelingen, binnen in't gemeen wit, aan een byzondere raardere zoorte rood, niet draadig, maar digt als een lever, en vet in 't knouwen, als ongel, daarom veel beeter, en ſmaakelyker in 't eeten dan de voorige.

Naam. *In 't Latyn* Ubium digitatum minus, *in 't Maleits* Ubi angan *en* Alea, Ubi djari, *en* Ubi Kepas. *In 't Amboins op Hitoe* Keli Aſſapin, *op Leytimor* Heri aſſapin, *dat is* Vinger Ubi.

Queeking. *Deze beide zoorten werden geoeffend, gelyk het voorgaande* Ubi, *geplant met ſtukken van de oude wortel geſneeden, die wy boven* Lambong *genoemt hebben. Als de Inlanders de Lambongs in de cumins ſteeken onder het planten, zoo obſerveeren zy deeze ceremonien daar by, dat zy de vlakke hand met uitgebreide vingers op de cumins drukken, willende daar mede de* Oebis *belaſten, dat zy veele takken zullen gewinnen, en haar verre uitbreiden.*

Gebruik. *Zy werden eerſt in water gekookt, en onder de aſſche gebraden, en gegeten als de voorige, en zyn toegelaten ook in ziektens, daar andere* Oebiſſen *verbooden zyn, 't welk inzonderheit te verſtaan is van de laatſte of kleene zoorte, dewelke wegens haar delicateſſe ook by de theebak opgeſchaft werd, maar de eerſte diende alleenlyk om den buik te vullen.*

Tab. CXXI.

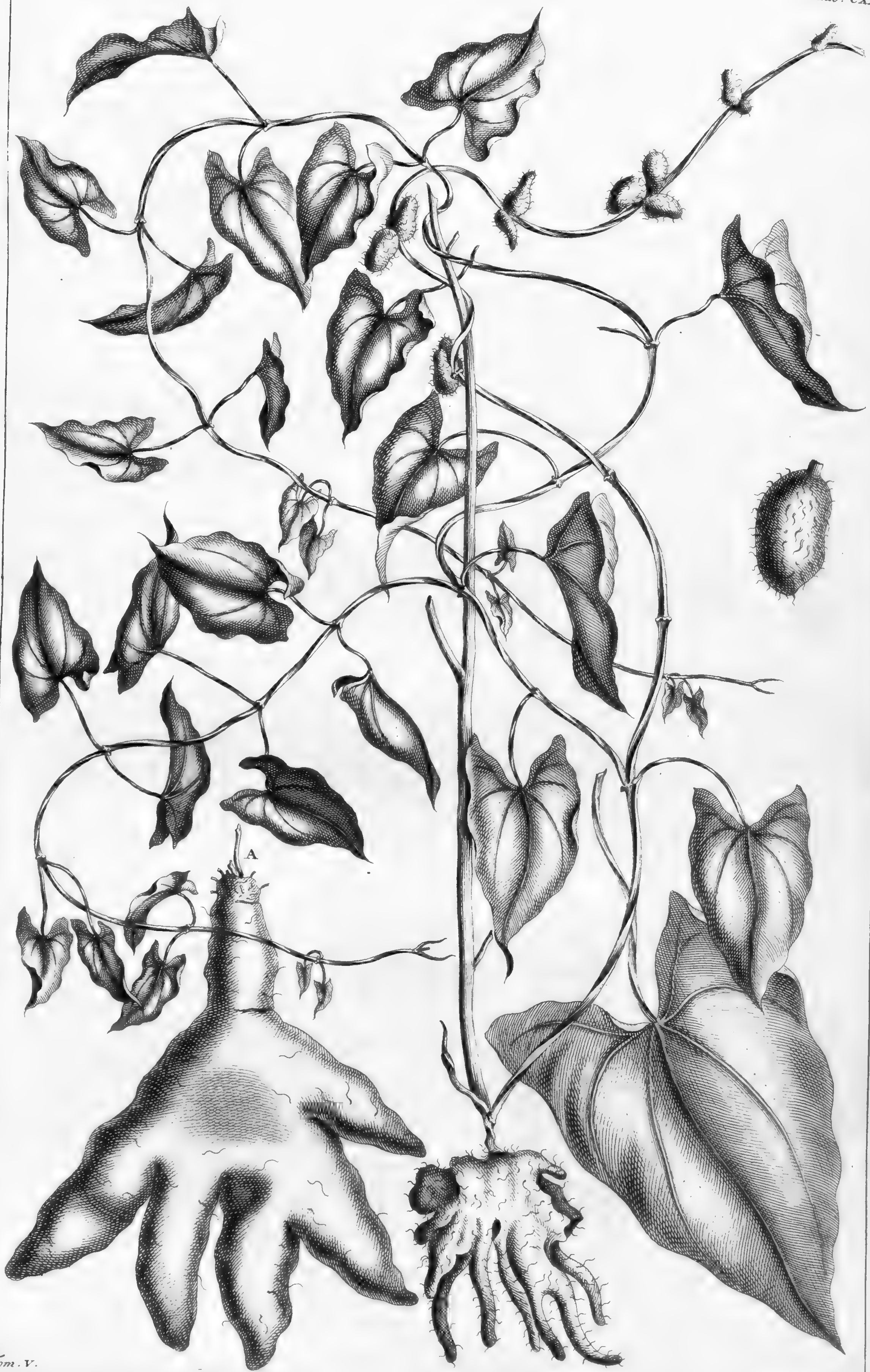

Tabula Centeſima Vigeſima Prima

Ubium exhibet *digitatum majus*, cum ejus radice *ſeparata* A, quæ inſtar manus extenſa, hinc *palmata* quoque dicta eſt.

OBSERVATIO.

Hæc eſt Volubilis nigra, radice tuberoſa, compreſſa, maxima, digitata, farinacea, eſculenta, folio cordato nervoſo, *Sloan. Cat. pl. Jam. pag.* 46. & Rizophora magna, Virginiana, Bryoniæ nigræ modo volubilis, ſingulari folio nervoſo flexili, caule tetragono, ad angulos alato *Pluken. Almag. pag.* 321. & Ricophora, ſeu Inhame Indica, alato caule, Scammonii folio ſingulari *Herm. Parad. Bat. Pr. pag.* 371.

De Hondert en Een en twintigſte Plaat

Vertoont de *gevingerde groote Ubi plant*, met deszelfs wortel A afzonderlyk, welke als een hand uitgebreid ſtaande daarom ook *gevingerde*, ofte *handvormige* genaamt werd.

AANMERKING.

Dit is de zwarte Winden, ofte omſlingerende plant, met een gedrukte, knobbelachtige, zeer groote, gevingerde, meelachtige, en eetbare wortel, met een zenuwachtig, hartformig blad van *Sloan. Cat. pl. Jam. pag.* 46. en de groote Virginiſche Ricophora omſlingerende als de zwarte wilde Wyngaard, met een enkeld zenuwachtig, buigzaam blad, met een vierhoekige ſteel aan de hoeken gevleugelt van *Pluken. Almag. pag.* 321. en Ricophora, ofte Indiſche Inhume, met een gevleugelde ſteel, en een enkeld blad als de Scammonie van *Herm.* in de *Par. Bat. Pr. pag.* 371.

CAPUT NONUM.

Ubium anguinum. Ubi Ular.

TErtia *Ubiorum inregularium* ſpecies eſt longa, non qualia in ſeptimo capite longas vocavimus, vulgaria nempe Ubia, quæ oblongam habent formam, inſtar burſæ, vel ſacci, hæc autem longiſſima ſunt, ac tenuia, & diſtinguuntur in binas monſtroſas ſpecies, primo *Ubium anguinum*, ſecundo *Ubium draconum*, quæ ambo in hoc deſcribuntur capite.

Primo *Ubium anguinum* omnium rariſſimam habet formam inter radices difformes, ob monſtroſos, & inregulares flexus, qui magna ex parte anguem repræſentant in multos gyros, & flexus incurvatum, atque hæc radix in medio plerumque craſſior eſt, ad extremitatem anguſtior, quæ collum repræſentare videtur, cui rugoſum inſidet tuber caput æmulans, e quo caulis excreſcit, & quod brevibus cingitur fibrillis, quæ abruptæ os, oculos, & dentes referunt. Inferior extrema pars in obtuſum excurrit apicem, caudam mentientem, ita ut tota forma erectum referat anguem. Miraculum ſane naturæ; Atque hinc in hiſce inſulis, ubi incolæ tantopere ſerpentes colunt, has quoque honorant radices, uti Javani, ac Sinenenſes in plantis, lignis, & lapidibus tot anguium formas notant, quas natura in hiſce regionibus tam frequentur profert: Radices hæ externe pullum habent colorem, in medio binos digitos craſſæ, ac cum gyris, & circinnis ſesqui, ac binas ſpithamas longæ, ſi vero hi ſinus extenderentur, quinque pedum longitudinem obtinerent.

Sunt & quædam hujus ſpeciei, quæ raros formant ſinus, immo fere rectæ ſunt, quæ nempe in molli, & arenoſo creſcunt ſolo, ac proinde varietates anguiformis habentur.

Secundo *Ubium Draconum*, ſeu *Ubi Boaya*, radices gerit in medio latas, in brachia, vel ramificationes extenſas, atque hinc Crocodilas, volantes Dracones, & Correcorrem, ſeu naves alatas referunt, cujus incolæ peculiarem formant ſpeciem, quum, licet plantentur, hanc ſemper ſervent formam, nec unquam anguiformem obtinent.

Utriusque caulis quadragonus eſt, intortus, in multos articulos diſtinctus, & ad oras ſerratis membranulis auctus purpuraſcentibus.

Folia priorum longitudinem habent, ſed anguſtiora ſunt, glabra, & firma, ex foliorum alis fructus excreſcunt, ſeſſiles fere in caule, formam habentes prioris ſpeciei, infantis palmas referentes, in binos, tres, quatuorve digitos diſtincti, quorum unus ſemper longiſſimus eſt, externe gilvi, punctulisque notati, & rugoſi. Secundæ ſpeciei planiores ſunt, magisque intorti, fere inſtar minorum Draconum.

Nomen.

IX. HOOFDSTUK.

Het Slangachtige Oebi.

Het derde geſlagte van de Onbollige Oebiſſen zyn de lange, niet diergelyke wy in 't zevende Capittel lank genoemd hebben, te weten de gemeene Oebiſſen, die een lankwerpig fatzoen hebben, gelyk een beurs of zak, maar deze zyn gebeel lank, en dun, en verdeelen zig wederom in twee monſtreuze zoorten, te weten, de eerſte Ubium anguinum *of ſlangen Oebi. De tweede* Ubium draconum *of Kaimans Oebi, beide in dit Capittel beſchreeven.*

De eerſte Ubium anguinum *is de raarſte van gedaante onder alle wortelen, wegens haare zeldzame, en monſtreuze forme, dewelke meeſtendeels een ſlange verbeeld met veele kringen en bogten door malkander geſlingerd, in de midden doorgaans dikker, aan 't eene eind ſmaller, 't welk de bals wil zyn, en daar op een ruige knop gelyk een hooft, daar den ſteel uitkomt, behangen met korte vaſelingen, welke afgebrooken, mond, oogen, en tanden vertoonen. Het agterſte, of onderſte einde loopt weder in een ſtompe ſpits uit, gelyk een ſteert, over zulks t'eenemaal als een opgeſchoote ſlange geformeerd. Een wonderſpel der natuur! die in deſe landen, daar de meeſte inlanders zoo veel van ſlangen houden, ook zommige dezelve eeren, gelyk de Javanen, en Sineezen die in gewaſſen, bouten, en ſteenen, zoo veele Schepzelen van ſlangen gedaante vinden, dewelke de natuur in deze landen overvloedig voortbrengt: Van buiten zyn zy aard-verwig, in de midden twee vingers dik, met al de krullen, een en een half, of twee ſpannen lank, maar als men alle de bogten wilde meeten, zouden ze wel vyf voeten lank zyn.*

Daar zyn 'er ook van dit geſlachte, die weinige bogten hebben, ja ſchier regt zyn, te weten, die in een loſſe en zandige grond waſſen, en dierhalven voor een veraardinge van de Slangen-formige gehouden werden.

De tweede Ubium Draconum, *of* Ubi Boaja *is, wiens wortelen in de midden breed zyn, in eenige takken, of armen verdeeld, en daar door Kaimans, vliegende Draaken, en Correcorren verbeelden, waar van de inlanders een bezonder zoorte maken, om dat zy in 't verplanten altyd de voornoemde gedaante, en nooit geen regte ſlange formige hebben.*

De ſteel van beide is meede vierkant, zeer gedraaid, in veele leden verdeeld, en langs de kanten met gekertelde vellekens bezet, dewelke wat purperagtig zyn.

De bladeren zyn zoo lank als de voorige, maar ſmalder, glad, en ſtyf, uit den ſchoot der bladeren komen de vruchten voort, ſchier zonder ſteel aan den ſtam vaſt, gefatzoeneerd aan de eerſte zoorte, als bandekens van een kind, verdeeld in twee, drie, en vier vingers, waar onder de eene altyd de langſte is, van buiten vaal-graauw, met punctjes bezet, en ruig. Aan de tweede zoorte zyn zy wat platter, en meer gedraaid, ſchier als kleene Draaken.

Naam.

Nomen. Prima ſpecies Latine dicitur *Ubium anguinum.* Malaice *Ubi Ular.* Amboinice, in Hitoca *Helinya*, in Leytimora *Herinya.* Altera ſpecies cognominatur juxta animal, quod repræſentat, ſed plerumque *Ubium Draconum.* Malaice *Ubi Boaya*, h. e. Ubium Draconis, vel Crocodili. Apud Amboinenſes nullum peculiare obtinuit nomen.

Cultura. Terra, & grumi præparantur, ut ſupra; ac vetuſtarum radicum caput peculiariter abſciſſum, ut & craſſiſſima eliguntur lateralia fruſta, ſeu Lambongs ad transplantationem. Ad hoc opus ridiculoſas inſtituunt ceremonias, & geſticulationes, ut miras proferant hæ radices formas, brachia flectentes, & incurvantes, quantum poſſunt miro modo, quibus grumos comprimunt, quum fruſta in iis depoſuerint. Alii fractam ſumunt ollam, cui fruſta inponunt, tum ſinus incurvare ſeſe oportet ad ollæ formam. Ipſis autem ſæpius vanitatem hujus ſuperſtitionis expoſui, permittens ipſis talia Ubia in meo plantare horto cum omnibus iſtis ceremoniis, quæ tamen nullam adquirebant anguis formam, quum terra erat nimis arenoſa, & mollis.

Contra ſi in pingui, & argillacea radices plantentur terra; lapillis mixta, nullis adhibitis ceremoniis, Ubia proferebant vere anguiformia: Objiciebant autem mihi, Belgas non veram habere fidem, atque ipſis committendum erat hoc negotium, ſive eſſent Chriſtiani, Mauri, vel Gentiles, quum hoc requirebat natura, & qualitas ſuæ patriæ, alioquin enim Ubia non miras proferrent formas.

Comperimus tamen, alias Draconis formas maxime formari ex ſitu, & decurſu lapidum, & lignorum ipſis adjacentium, inter quæ percurrere, & creſcere debent, quæ caſuales dant formas. Si Paracelſus haſce frequentaſſet regiones, argumenta arripuiſſet, quibus doctrinam ſuam vis imaginationis adſtruxiſſet, Chriſtianis autem non placet, vel adridet hæc doctrina, uti quoque non decet, alicujus nempe imaginationem, quam fortis etiam ſit, extra ſe in alicujus corpus, ſeu objectum, quod non tangit, ullam poſſe efficere operationem.

Hoc mihi concedendum eſt, Oebi Oelar ſæpe plantatoris voluntatem ſequi, ſed ſæpe etiam variat, & obſtat, certum enim eſt, fruſta unius ejusdemque radicis conſciſſa, & in horto quodam plantata varias produxiſſe formas. Quædam porro apud incolas regit ſuperſtitio, *Oebi Oelar* non in medio horto, vel inter alia Ubia permittere creſcere, ſed in angulo quodam ſeparato hoc deponunt, dicentes Draconis, vel Anguis formam undique circa ſe conſumpturam, & perdituram eſſe alios fructus.

Uſus. Effoſſa Ubia ſuſpendenda ſunt, ne terram, vel humiditatem tangant, quum progerminant, ac facile putreſcunt, ſat magno enim conſtat labore, ut ſuſpenſa inpediantur progerminare, ac vidi, tale Ubium ſub tecto ſuſpenſum viridem, & alatum emiſiſſe caulem, ultra binas orgyas longum, qui per ipſum penetrabat tectum. Ad cibum præparantur coctione in aqua, & toſtione ſub cineribus, uti alia, ſed hæc magis fibroſa ſunt.

Quidam ex noſtra natione putant, cuncta anguiformia Ubia formari per alliſionem Ubii, ſi creſcat, contra lapides, vel aliam duram materiam, unde Ubium cogitur ſeſe vario inflectere modo. Hoc tamen quam maxime erroneum eſt, hæc enim alliſio nunquam tales miros formaret, vel cauſſaret gyros, plantavi quoque hæc in pingui argilla, cui nullus admixtus erat lapillus, atque in una area ultra centena accepi, quæ omnia rariſſimas habebant anguis formas, quorum plurima caudam, ſeu circinnam ſupra terram emittebant, ac caput in medio ventris quaſi abſcondebant, quædam etiam unam alteramve in capite gerebant criſtam, tam naturaliter quam unquam erectus anguis conſpici poteſt. Inter hæc quædam erant, quæ binos pluresve exhibebant ſerpentes ſibi invicem junctos, & inflexos, ex uno dependentes capite, ſed quivis in peculiarem terminabatur caudam.

Naam. *De eerſte zoorte biet in 't Latyn* Ubium Anguinum, *in 't Maleits* Ubi ular. *In 't Amboins op Hitoe* Helinja, *op Leitimor* Herinja. *De tweede zoorte werd toegenaamt na het gedierte, 't welk zy vertoont, dog meeſt* Ubium Draconum. *In 't Maleits* Ubi Boaja, *dat is* Draaken, *en* Kaimans Oebi, *by de Amboineezen beeft ze geen byzondere naam.*

Queeking. *Het Land, en de Cumins werden toebereid gelyk als boven; en van de oude wortelen neemd men het booft bezonder afgeſneden, en de dikſte zyde-ſtukken, of Lambongs tot het verplanten. Hier gebruiken zy nu de klugtig ſte ceremonien, en aperyen, om zeldzame gedaanten voort te brengen, wringende de armen door malkander zo krom, en klugtig als ze kunnen, en drukken daar mee op de Cumins, als ze de ſtukken daar in gezet hebben. Andere nemen een gebroke pot, en zetten de ſtukken daar in, zoo moeten de bogten zig krommen na de pot. Dog ik heb hun dikwils de ydelheit van deze ſuperſtitie vertoond, latende door haar zelfs zodanige Oebiſſen in mynen tuin planten, en alle hare ceremonien daar by gebruiken, en egter wilde geen Slangen gedaante aan de Oebi groeijen, want de grond was te zandig en los.*

Daar en tegen in een vette, en kleiagtige grond geplant, daar kleene ſteenen onderlopen, zonder ceremonien quamen 'er Oebiſſen van regte Slangen gedaante voort. Dog hier wierde my voorgeworpen, dat de Hollanders geen vaſt geloof daar aan hebben, zy luiden moſten 't doen, of zy Chriſtenen, Mooren, of Heidenen waren, om dat zulks de eigenſchap en natuur van haar land mede bragt, anders zouden 'er geene Oebiſſen van rare gedaante voortkomen.

Men bevind evenwel, dat de andere zoorten van draaken gedaante zig merkelyk formeeren na de ſituatie of gangen van ſteenen, en houten daar omtrent liggende, en daar tuſſchen zy door moeten groejen, het welk dan toevallige fatzoenen geeft. Was Paracelſus in deeze landen geweeſt, by hadden argumenten gevonden, om zyn leere van de kragt der ſterke imaginatie ſtaande te houden, dog het wil by de Chriſtenen niet wel doordringen, gelyk het ook niet en beboord, dat iemands imaginatie, hoe ſterk die ook zy, buiten hem zelfs in een ander ligbaam, dat by niet aanraakt, eenig werkinge zal doen.

Dit moet ik toeſtaan, dat de Oebi Oelar *dikwils des planters zin voldoe, maar dikwils ook miſt. Immers het is zeker, dat in eenen tuin de ſtukken van een en dezelve wortel geſneeden en geplant, verſcheide gedaanten voortbrengen; nog is 'er een ſuperſtitie by de Inlanders, dat zy de* Oebi Oelar *niet midden in haren tuin, of omtrent andere Oebiſſen willen planten, maar aan de kanten, of in een hoek alleen, zeggende, dat anders de Draaken, of Slangen gedaante om zig zoude vreeten, en de andere vrugten verteeren.*

Gebruik. *De uitgegrave Oebiſſen moet men allegaar ophangen, op dat zy geen aarden, of vogtigheit raaken, want anders ſchieten zy geduurig uit, en rotten eindelyk, men heeft nog quaad genoeg, dat men de opgehangene 't uitſchieten belette, en ik hebbe gezien, dat zulk Oebi onder 't dak opgehangen een groene, en gevleugelde ſteel voortbragte, meer dan twee vademen lank, en die door het dak benen drong. Tot de koſt werden zy bereid door 't opzieden in water, en braaden in de aſſche, gelyk andere, dog zy vallen wat dradig.*

Zommige van onze natie meenen, dat alle deze Slange formen veroorzaakt werden door het ſtoten van de Oebi in 't groejen tegens ſteen of ander harde materie, het welk de Oebi dwingd haar op verſcheide wyze te draajen. Dit is egter een groot abuis, want dit aanſtoten zoude nooit zoo rare kringen maken, ook heb ik ze in een vette klygrond geplant, daar niet een ſteentje onder was, en op een bed over de honderd ſtuks van de raarſte ſlange formen bekomen, waar van de meeſte den ſteert, of een van de krullen boven de aarde uitſteken, en het booft midden in 't lyf verborgen hadden, zommige ook met een of twee kuiven omtrent 't hoofd, zoo natureel als 'er ooit een opgeſchote ſlange zyn mag. Onder dezelve waren 'er ook eenige, dewelke verbeelden twee, of meer ſlangen door malkander gevlogten, van een booft afhangende, dog ieder in een byzonder ſteert eindigende.

C
C
A
D
G
B
F
E

Tabula Centeſima Vigeſima Secunda

Ubium exhibet *anguinum*, cum radicibus A varios inflexos, & conjunctos exhibentibus angues. B *Folium ſeparatum* ſiſtit naturali ſua forma, & magnitudine. C C *Fragmenta* ſunt radicis plantationi inſervientia, ex quibus novæ dein propullulant plantæ, & quæ *Lambon* incolis vocantur. D & E radices ſunt *Ubii Draconis*, quod *Ubi Boaya* incolis dicitur. F. Mira *Ubii anguini* radix eſt. G *Monſtroſum* exhibet *anguem Oebi* dictum.

De Hondert en twee en twintigſte Plaat

Vertoont het *Slangachtige Oebi*, met zyn verſcheide wortels A wonderlyk omgekrult, en zamengerolde Slangen verbeeldende. B Is een *afzonderlyk blad* van deze plant om zyn natuurlyke gedaante, en grootteſte kennen. C C Zyn *ſtukken* van de wortels, tot de voortplanting dienende, waar uit nieuwe planten daarna voortkomen, en die *Lambon* van de Inlanders genaamt werden. D en E Zyn wortels van het *Drake Oebi*, welke *Ubi Boaya* van de Inlanlanders geheeten werd. F. Is een wonderlyke wortel van de *Slangformige Oebi.* G Vertoont een *monſtreuſe Slang Oebi* genaamt.

CAPUT DECIMUM.

Ubium anniverſarium. Ubi taun taun.

QUarta Ubii ſativi ſpecies eſt recta, quæ una binisve radicibus perpendicularibus terram petit. Radix hæc craſſiſſima eſt, & longa, ſuperius anguſtata, inferius lata, aliquando ſimplex inſtar longi ſacci, aliquando in varias breviores ramificationes diſtincta, quæ omnes perpendiculares deſcendunt, plerumque tres pedes longæ, ac brachium latæ, vel craſſæ.

Effoſſæ hæ radices aliquando hominis, vel infantis repræſentant effigiem, cum brachiis, ac pedibus, tamque profundæ ſunt, ut plerumque integræ eradicari nequeant, ſed inferior plerumque pars terræ infixa manet, quæ altero iterum progerminat anno, per omnem penetrans ipſi incumbentem terram, unde & nova formatur, & producitur planta.

Folia ejus minora ſunt quam in omnibus præcedentibus Ubiis, inferius rotundiora, & magis cordiformia, glabra, paucisque coſtis notata. Ejus caules non ita extenſi vel alati ſunt, ſed tamen quadragoni, tenues, inque plures diſtincti ramos, qui late ſeſe extendunt, circumvolvunt, & amplum obcupant locum. Ex foliorum alis bini, pluresve dependent caules, ſpithamam longi, floribus undique cincti, qui ſunt ſimplicia alba capitula, vix ſeſe aperientia, & debilem fundentia odorem, nec niſi tempore pluvioſo, poſt flores, ac caules hoſce deciduos, eodem in loco prope folia fructus progerminant nunc ſolitarii, nunc gemini, parva referentes Ubia, externe parum rugoſi, qui facillime radiculas emittunt, quum terram tangant, immo quum ex ſtipite dependent, albas exhibent fibrillas, terram quaſi querentes. Aliquando hi fructus parvos referunt Raphanos, quidam rotundiores, & Olivæformes, tubercuioſi, ſeu verrucoſi, & rugoſi.

Talé Ubium in horto meo plantatum tam miram producebat radicem, ut bombardam referret vehiculo ſuo inpoſitam, aliud binos exhibebat longos ramos inſtar farciminum ad primariam radicem dependentes, hæc autem radix erat *Oebi Oelar*, unde & multi putant, *Oebi taun taun* eſſe degenerationem *Oebi Oelar*, has autem ſpecies formam ſuam mutare concedere nequeo, ſed puto fruſtum iſtud mihi pro *Oebi Oelar* datum, forte fuiſſe hujus Ubii, quod anguis formam aliquando etiam adſumit. Plurimæ præcedentium Ubiorum ſpecies, quæ in hortis coluntur, raro flores fructusque ferunt, quod hæc ſpecies præ aliis facillime facit, ac peculiari modo ab Oebi Oelar differt, uti mox fuit dictum.

Nomen. Latine *Ubium anniverſarium.* Malaice *Ubi taun taun*, & *Ubi torana*, h. e. perenne, & haſtæ forme *Ubium.*

Locus. Hæc ſpecies ſemi ſilveſtris habetur, ſaltem ubi ſemel plantatur, ſuæ committitur naturæ, ac ſuperior modo radix aliquando effoditur, inferiorque relinquitur pars, unde & in deſertis quoque reperitur hortis, tenuem gerens radicem.

X. HOOFDSTUK.

Het jaarlykze Oebi.

De vierde zoorte van de tamme Oebi is de regte, die met eèn, of twee ſtammen regt neder in de grond ſchiet, en jaarlyks een nieuwe plante voortbrengt. Deze wortel is zeeer dik en lank, boven ſmal, en onder breed, zomtyds enkeld als een lange zak, zomtyds in verſcheide kortere takken verdeeld, alle regt neerwaarts gaande, en gemeenlyk drie voeten lank, en een arm dik.

De uitgegrave vertoonen dikwils de gedaante van een menſch, of kind met armen en beenen, en gaan zoo diep, dat men ze gemeenlyk niet geheel kan uitgraven, maar het onderſte ſtuk daar van geheel in de aarde blyft, 't welk dan het volgende jaar weer uitſchiet door alle de aarde heen, die daar op leid, en een nieuwe plante formeerd en voortbrengt.

De bladeren zyn kleender dan aan alle de voorgaande Oebiſſen, achter ronder, en hertformiger, glad, met weinige ribben. De ſtelen zyn zoo niet geribd of gevleugeld, egter vierkantig, dun, en in meer takken verdeeld, die verre om zig ſlingeren, en een groote plaats beſlaan. Uit den ſchoot der bladeren hangen twee, of meer ſtelen af, een ſpan lank, daar rondom het bloeizel zit, zynde enkelde witte knopjes, die zig qualyk openen, en een ſlappen reuk van zig geeven, dog maar by regenagtig weer, na 't afvallen van 't voorſchreeve bloeizel met hare ſtelen, komen op dezelve plaats by de bladeren voort de vruchten een, of twee by malkander, kleene Oebiſſen gelykende, ruig van buiten, dewelke zeer ligtelyk weder inwortelen, als zy de aarde beroeren, ja nog aan den ſtok hangende, ſchieten zy witte worteltjes uit, en zoeken de aarde. Zomtyds gelyken deze vrugten de kleine radyzen, eenige wat ronder als Olyven, maar vol wratjes en ruig.

Zulken Oebi in mynen tuin geplant, bragt voort eene wortel met zoo zeldzame bogten, dat ze geleek een geſchut op zyn afuit leggende: Een andere hadde twee lange takken, nevens de hooftwortel hangende als worſten, dog deze was van een Oebi Oelar *voortgekomen, wesbalven veele meenen. dat de* Oebi taun taun *een verwildering zy van* Oebi Oelar, *en dat deze beide hare gedaante dikwils onder malkander verwiſſelen, 't welk ik nog niet kan toeſtaan, maar giſſe, dat het voorſchreeve ſtuk my voor* Oebi Oelar *gegeven, miſſchien van deze Oebi geweeſt zy, dewelke de ſlangen gedaante ook eenigzints kan aannemen. Men ziet de meeſte van de voorgaande Oebis, die men in de tuinen oeffend, zelden bloemen, of vruchten voortbrengen, 't welk deze zeer ligt doed, en op een bezonder maniere van Oebi Oelar verſchillende, gelyk even verhaald is.*

Naam. *In 't Latyn* Ubium anniverſárium. *In 't Maleits* Ubi taun taun, *en* Ubi torana, *dat is overjarige, en Spiesformige* Oebi.

Plaats. *Men houd deze zoorte voor een half wilde, immers daar ze eens geplant word, laat men ze ongemoeid ſtaan, gravende ſlegts zomtyds de bovenſte wortel uit, en laat het onderſte ſtaan, dies men ze ook in verlatene tuinen vind, dog met een dunne wortel.*

Uſus. Ad cibum præparatur uti priores, ſed viliorem habet ſaporem, unde & raro colitur. Si non effodiatur, totus perit ſtipes cum foliis, & caulibus, radix vero perennat, ac ſubſequentibus menſibus novos emittit caules, ſed ex alio capite, ſeu tubere, ad latus poſito: Hæc iterum perit planta, ac ſic quotannis novus progerminat caulis, unde & nomen obtinuit, quod in aliis domeſticis non obtinet *Ubiis.*

Gebruik. *Ze werd tot het eeten toebereid als de voorgaande, dog ze is ſlegter van ſmaak, en word dierhalven weinig geoeffend. Als men ze niet uitgraaft, zoo vergaat den gebeelen ſtok met bladeren, en ſtelen, dog de wortel blyft, en ſchiet in de volgende moeſſon weder nieuwe ſtelen uit, hoewel uit een ander hooft, of knobbel ter zyden ſtaande. Deze vergaat al wederom, en zoo komt jaarlyks een nieuwe ſteel voort, waar van deze Oebi hare naam heeft, het welk geen andere tamme Oebi doed.*

Tabula Centeſima Vigeſima Tertia

Ubium exhibet *anniverſarium* cum ejus *folio* A naturali forma, & magnitudine expreſſo. B Ejus *radix* eſt *longa.* C Ejus *ſegmentum plantationi* inſerviens.

De Hondert en drie en twintig ſte Plaat

Vertoont het *jaarlykze Oebi* met deszelfs *blad* A afzonderlyk in zyn natuurlyke gedaante, en grootte verbeeld. B Is de *lange wortel.* C Een *ſtuk* daar van tot de *voortplanting* dienende.

CAPUT UNDECIMUM.

Ubium pomiferum. Ahuo.

QUinta *Ubii ſativi* primaria ſpecies eſt pomifera; licet enim in præcedentibus capitibus fuerit indicatum, multas Ubii ſpecies parvos producere fructus, hæc tamen maximos gerit fructus, inſtar vulgaris nempe pomi, vel Lemon Nipis. Hæc ſpecies in domeſticam, & ſilveſtrem diſtinguitur, quas ambas hoc in capite deſcribemus.

Domeſtica multas iterum habet varietates, vulgatiſſimam autem ſequemur formam, juxta quam icon fuit delineata. More creſcendi, & foliatura cum vulgari convenit Ubio, ejus autem folia majora, & latiora ſunt illis Ubii vulgaris, cordiformia, inferius binas gerentia rotundas auriculas, ſubtus rugoſiora, multisque venis pertexta.

Ex ſuperiorum foliorum alis ſimplex provenit fructus ſeſſilis, & arcte cauli adcumbens, plerumque ante, aliquando poſt flores. Hi fructus diverſi ſunt, ſed vulgo in binas dividuntur ſpecies, in majorem, & minorem; qui vero non certam obſervant formam, ſi enim radix magna eſt, fructus puſilli ſunt, ac ſic contra.

Vulgares fructus rotundi ſunt, ſeu parum obliqui, magnitudine Limonis Nipis, alii inſtar globi ſclopeti, externe gilvi, planisque verrucis obſiti, quæ in medio foveolam gerunt, in junioribus ſpinuloſæ, interne quidam flaveſcunt, rubris punctulis notati, alii violacei, ſeu purpurei.

In majore ſpecie magnitudinem habent ovi Anatis, vel pugni minoris, quidam rotundi, quidam oblongi inſtar cordis animalis, interne pallide flaveſcunt ad Citrinum colorem adcedentes, ad oras virentes, quousque pellicula adparet.

Juxta fructus, uti & ex ſuperiorum foliorum alis flores proveniunt, quatuor, vel quinque inſidentes longis petiolis. Quivis pedunculus palmæ longitudinem habet plus minusve, nullos emittens laterales ramulos: Flores binas habent partes, quarum inferior pars eſt trigono-oblonga baſis, cui verus inſidet flos, qui componitur ex ſex erectis anguſtis petalis, capitulo in centro, ſimul cum baſi vix digiti unguem longus, ac fruſtra decidit. In majore ſpecie trigonæ burſæ majores ſunt, quævis nempe ala obuli magnitudinem habet, nunc rotunda, nunc oblonga.

Stipes rotundus eſt, ſed foliorum petioli acutis dorſis notati ſunt. Radix, uti dictum fuit, varia eſt, prout majores, vel minores profert fructus. Vulgatiſſima magnitudinem habet Ovi Anatis, inferius plana, ac ſuperius multis craſſis fibris obducta, externe ruffa, interne flaveſcens. Major ſpecies glabram gerit radicem, vix pugnum magnam, multis tuberculis ſurſum, & deorſum ſpectantibus, externe ruffa, interne violaceo-fuſa, quæ melior cenſetur.

Secundo *Abuo*, ſeu *Ubium ſilveſtre* folia gerit duplo majora, multisque venis rugoſa, palmam longa, ac ſpithamam lata.

Cuivis

De Appeldragende Oebi.

DE vyfde Hooftzoorte van de tamme Oebi *is de appeldragende, want hoewel in de voorgaande Capittelen gezegt is, dat veel van die Obiſſen kleene vruchten dragen, zoo draagt nogtans deze de grootſte vruchten, te weten als middelbare Appelen of Lemon Nipis. Dit geſlagt verdeelt zig in tamme en wilde, beide in dit Capittel beſchreeven.*

De tamme heeft wederom veele veranderingen, dog wy zullen het gemeenſte fatzoen volgen, waar van de figuur gemaakt is. Aan wasdom en ſtand der bladeren komt het met de gemeene Oebi *overeen, dog de bladeren zyn grooter, en breeder, dan die van de gemeene* Oebi, *hertformig, agter met twee ronde ooren, van onderen ruiger, en met veele aderen doorregen.*

Uit den ſchoot van de voorſte bladeren komt een enkelde vrugt voort, zonder voet, digt tegens den ſteel aanzittende, gemeenlyk voor, en zomtyts na het bloeizel. Deze vrugten zyn verſcheiden, dog men verdeeltze gemeenlyk in twee zoorten, in groote, en kleene, die geen vaſt fatzoen houden, want als de wortel groot is, zoo werden de vrugten kleen, en ter contrary.

De gemeeene vrugten zyn rond, of wat ſcheef, in de grootte van een Lemon Nipis, en andere als een mosquet-kogel, buiten muis-graauw, en met platte vratten bezet, die in de midden een kuiltje hebben, maar aan de jonge wat ſtekelig; van binnen zyn zommige geelagtig met roode punctjes vermengt, andere violet, of peers.

Aan de groote zoorte zynze als een Eende-ey, of als een kleene vuiſt, zommige rond, zommige lankwerpig als een hert van een beeſt. Van binnen zynze bleek na 't Citroen-geel trekkende, aan de kanten groenagtig, zoo ver men de ſchelle rekent.

Nevens de vrugten, en ook uit den ſchoot der voorſte bladeren komt het bloeizel voort, aan vier, en vyf lange ſtelen nevens malkander: Ieder ſteel is een band lank, min of meer, zonder zyde takken, het bloeizel beſtaat uit twee delen, het onderſte is een drieboekig lankwerpig voetje, daarop het bloeizel zit, gemaakt uit zes overeindſtaande zmalle blaadjes, binnen met een kleen knopje, te zamen met het voetje ſchaars een nagel van een vinger lank, en vald voor niet met al af. Aan de grootere zoorte zyn de driekantige beurzen grooter, te weeten ieder vlerk zoo groot als een ſtuiver, zomtyts rond, zomtyts lankwerpig.

De ſtam is rond, maar de ſtelen van de bladeren zyn met ſcherpe ruggens bezet. De wortel, als gezegt, is verſcheiden, na dat het groote, of kleene vrugten draagt. De gemeenſte is in de groote van een Eende-ey, beneden plat, en boven met veele groote draden behangen, van buiten ros, van binnen ligt-geel. De grootere zoorte heeft een gladde wortel, qualyk zoo groot als een vuiſt, met verſcheide bulten opwaarts, en aan zommige neerwaarts, ziende, van buiten mede ros, dog van binnen violet-bruin, en wert voor beter gehouden.

De tweede wilde Ahuo *heeft bladeren wel tweemaal zoo groot. en met veele aderen rimpelig, een band lank, en een ſpan breed.*

By

A
B
C

Cuivis folio racemus adſtat, ex quinque ſexve tenuibus filis compoſitus, pedem circiter craſſus, e quo multi excreſcunt virides apices, florum rudimenta, quivis vero apex poſt flores trigonus eſt. Fructus magnitudinem, & formam habent Ovi Anatis ex plano compreſſi, externe cinerei, interne flaveſcentes. Radix major eſt, quam in aliis Ubiis, nunc oblonga inſtar facci, nunc ſuperne anguſta, inferne lata, fere inſtar Campanæ navigii, ſed non rotunda, aliæ inſtar inregularis glebæ, externe multis plerumque obſeſſæ fibrillis, interne fibroſæ, aquoſæ, & ſaporis amaricantis. In ſilvis creſcit ſub fruticulis, nec ad cibum adhibetur niſi penuria.

Nomen. Latine *Ubium pomiferum.* Malaienſe ignotum eſt, ejusque loco utimur Amboinenſi *Abuo*, & Ternatenſi *Cabuwo*, & *Cafuvo*, quo nomine in Celebe quoque notum eſt.

Locus. In omnibus notum eſt Amboinenſibus regionibus, ac potiſſimum per fructus propagatur.

Uſus. Hujus ſpeciei radices, & fructus ad cibum adhiberi poſſunt, ſi rite in aqua ebulliantur, cortexque ſatis craſſus deſquametur in radice ad digiti circiter craſſitiem, ac porro quo usque arenoſa eſt, in fructibus ad dimidiam iſtam craſſitiem, quousque nempe vireſcit, & amarus eſt. Sapor multo vilior eſt, quam in aliis Ubiis, aquoſus, & ſæpe parum amarus, ſed Amboinenſi ſtomacho aptus.

Qui laborant ulceribus, anthracibus, Amboinenſium variolis, ac generaliter quibusvis exanthematibus, vel ſcabie, eo tempore abſtineant ſeſe ab omnibus Ubiis, præſertim ab *Abuo*, quum medicamenta adſumunt ad ſcabiem expellendam, craſſum enim, ac corruptum generant ſanguinem.

Cum hoc convenire videtur *Inbame St. Thome*, Braſilice *Cara* dicta, apud *Piſonem libr.* 4. *cap.* 64. deſcripta, ab Africanis Mauris primum in Braſiliam deducta, nullos autem ejus deſcribit fructus, vel poma, exceptis trigonis germinibus poſt flores poſitis. Ejus folia cordiformia ſunt, ſeptem, vel novem nervis longitudinalibus diſtincta, ac bina ſibi obpoſita ſunt. Caules quadragoni ſunt, & intorti. Radix craſſa, & pedem longa eſt, externe ex cinereo fuſca, ſub hoc colore flava, interne alba, & lacteſcens, quæ ſiccum, & farinoſum præbet cibum ſervis, & plebeis.

By ieder blad ſtaat een tros van vyf, en zes dunne draden, omtrent een voet lank, daar aan veele groene ſpitſen ſtaan, zynde de ſchèpzelen van het bloeizel; en ieder ſpitſe agter het bloeizel wert driekant; de vruchten zyn in grootte, en gedaante als een Eende-ey, plat gedrukt, buiten graauw, binnen geelagtig. De wortel is grooter dan aan andere Oebis, zomtyts lankwerpig als een zak, andere boven ſmal en onder breed, ſchier als een ſcheeps-klok, dog niet rond, andere als een onbollige klomp, van buiten doorgaans met veele vazelingen behangen, van binnen dradig, waterugtig, en bitter van ſmaak. Het waſt in 't wild onder de ruigte, en werd tot de koſt niet gebruikt, dan in hongers nood.

Naam. *In 't Latyn* Ubium pomiferum, *de Maleitſe is onbekendt, in deſſelfs plaats gebruiken wy het Amboinſche* Ahuo, *en het Ternataanze* Cabuwo *en* Cafuvo, *'t welk mede op Celebes bekend is.*

Plaats. *Het is bekend in alle de Amboinſche quartieren, en wert meeſt met de vrugten voortgeplant.*

Gebruik. *Wortelen, en vrugten van dit geſlagt zyn tot de koſt bequaam, als men ze te dege in water op kookt, en dan moet men de ſchelle vry dik afnemen aan de wortel ſchier een vinger, en zoo verre dezelve zandig is, aan de vrugten half zoo dik, zoo verre die na 't groene trekt, en bitter is. De ſmaak is vry ſlegter dan aan de Oebis, wateragtig, en dikwils wat bitter, dog voor een Amboinſchen maage bequaam.*

Die geene, die met zweeren, bloedvinnen, de Amboinſche pokken, en in 't generaal met alderhande ſchurft beſmet zyn, zullen voor die tyd alle zoorten van Oebiſſen inzonderheit de Ahuo *myden, wanneerze medicamenten gebruiken, om het zelve ſchurft uittedryven, want ze maken een dik en weder ſpannig bloedt.*

Hier mede ſchynd overeen te komen de Inhame de St. Thome *op Braſils* Cara *genoemt by* Piſo Lib. 4. Cap. 64. *beſchreeven, van de Africaanze Mooren eerſt in Braſil gebragt, dog by beſchryft geene Appels of Vrugten daar van, behalven die drieboekige ſchèpzelen, die agter het bloeizel ſtaan. Zyne bladeren zyn hartformig, met zeven a negen zenuwen in de langte, en ſtaan twee tegens malkander. De ſtelen zyn vierkant, en gedraait, de wortel dik, en een voet lank, buiten graauw-bruin, daar onder geelagtig, binnen wit, en melkagtig, een drooge en meelagtige koſt voor Slaven, en gemeene Lieden.*

Tabula Centeſima Vigeſima Quarta

Ubium exhibet *pomiferum*, *Abuo* dictum.

De Hondert en vier en twintig ſte Plaat

Vertoont de *Appeldragende Oebi*, *Abuo* genaamt.

OBSERVATIO.

Hæc eſt Rizophora Zeylanica, Scammonii folio ſingulari, radice rotunda *Herm. Par. Bat. p.* 217. ubi icon & *Theſ. Zeyl. p.* 207. & Dioſcorea, foliis cordatis, caule bulbifero, *Linn. H. Cliff. p.* 459. & Ricophora Indica, Bryoniæ nigræ ſimilis, ad foliorum ortum verrucoſa, *Plukn. Almag. p.* 321. & *Phyt. Tab.* 220. *Fig.* 6. & Battata ſilveſtris, foliis Smilacis nervoſis, flore vidua, fructu triangulari compreſſo diſpermo *Ray. tom.* 3. *p.* 133. Katu Katsjil *H. Malab. tom.* 7. *Tab.* 36.

AANMERKING.

Dit is de Zeylonſche Rizophora, met een enkeld blad van de Scammonie, met een ronde wortel van *Herm. Par. Bat. p.* 217. alwaar deszelfs figuur te zien is, en van de *Theſ. Zeyl. p.* 207. en Dioſcorea met hartformige bladeren, en een boldragende ſteel van *Linnæus* in de *H. Cliffort. p.* 459. en Indiſche Ricophora, gelyk aan de zwarte wilde Wyngaart, by den oorſpronk der bladeren vratten dragende van *Plukn. Almag. p.* 321. en de *Phyt. Tab.* 220. *Fig.* 6. en wilde Battata, met zenuwachtige bladeren van de Smilax, zonder bloem, en een gedrukte driehoekige tweezadige vrucht van *Ray. tom.* 3. *p.* 133. Katu Katsjil van de *H. Malab. ſevende deel Tab.* 36.

CAPUT DUODECIMUM.

Ubium Ovale. Ubi Elan.

SExta *Ubiorum* ſpecies minimas gerit radices, quarum licet variæ obcurrant formæ, vulgatiſſimam tantum deſcribam, quæ ſubdivitur in albam, & rubram, ſed unius formæ.

Caulis ejus culmum circiter craſſus eſt, quatuor acutis angulis notatus, & maxime intortus, ſuperius in paucos, & longos diſtinctus laterales ramulos. Folia bifla ſibi ſunt obpoſita, magis cordiformia, quam in vulgaribus Ubiis, inferius longis parumque acutis auriculis donata, per longitudinem diſtincta ſeptem ſinuoſis nervis, quorum tres ad extremitatem excurrunt. Nondum notum eſt, ullos proferre flores.

Fructus ex foliorum alis excreſcunt, bini plerumque conjuncti, variæ formæ, quidam enim ex rotundo inregulares ſunt, quidam obtuſos referunt digitos infantis, quorum quidam etiam inveniuntur in articulos diſtincti, quidam binos quaſi gerunt teſticulos, omnes autem externe verrucis, vel acutis punctulis notati ſunt. Ex fructibus varietates diſtingui poſſunt, quidam enim interne albi ſunt, alii rubentes, ex quibus variæ formantur ſpecies.

Radix minima eſt omnium Ubii ſpecierum, ac nihil aliud quam fructus vetuſti ſtipitis, ſuperne paucis longis obducta fibrillis, plerumque magnitudinem habens vetuſtæ Pinangæ, quædam inſtar ovi gallinacei. Si enim hæc planta multos profert fructus, radix puſilla eſt, ac ſic contra. Externe glabra eſt, ſed verrucarum veſtigia obſervari poſſunt. Plurimæ ſolitariæ ſunt, licet & geminæ obcurrant ſuperius conjunctæ, ac mox ſeſe dividunt in binos tresve ſtipites, ſeu caules, quot nempe bulbi inferius ſunt, hæc autem ſpecies nullo alio modo propagari, & transplantari poteſt quam per fructus.

Ubium caſeiforme a quibusdam etiam pro *Ubi Elan* habetur, adcuratiore autem examine compertum eſt ad *Oebi Abuo* pertinere.

Nomen. Latine *Ubium Ovale* juxta radicum magnitudinem, quæ ovi columbini vulgo, ad ſummum Ovi gallinacei magnitudinem obtinet. Malaice *Ubi Baboa*, h. e. *frugiferum Ubium*, non acſi nullum aliud Ubium proferret fructus, ſed quum in hac ſpecie nulla pars ſit edulis niſi fructus. Amboinice *Elan*, & *Aëlan:*

Locus. Extra Amboinenſes regiones Boetonam, & Celebem non multum notum eſt; Sinenſes in ſua patria ſimilem habent plantam, quam *Temantong* vocant, cujus fructus ſaccharo condiunt, ut ad potum Thee edantur.

Uſus. Hujus ſpeciei radices, uti dictum fuit, ad cibum non adhibentur, quum adeo puſillæ, & amaricantes ſint: Contra ejus fructus ſunt delicatiores, ac proinde magis eduntur in aqua ebulliti, atque hinc cognominatur *Ubi Baboa*, h. e. *frugiferum Ubium*, quum ejus fructus inter cuncta Ubia ſoli tantum ad cibum expetantur, quibus etiam propagatur, ac non per radices.

Hujus, & minor obcurrit ſpecies, cujus radices haud majores ſunt ovo Columbino, ſolitariæ, ac geminæ. Ejus folia quoque minima ſunt, digitum circiter longa, inferius acutis auriculis notata. Huic increſcunt parvi rotundi fructus Piſorum, vel Uvarum magnitudinem habentes, externe parum ſpinuloſi, interne rubentes, ad cibum itidem adhibentur, ut & ad propagationem.

Cum hoc convenire videtur *Katú Kelangu*, Bracm. *Carando*, Portugall. *Fruta Burruga Pennachoſo*. Belgice *Pluim-Keylen*, in *Hort. Malab. part. 7. Fig. 37.* deſcriptum.

Tabula Centeſima Vigeſima Quinta

Ubium exhibet *Ovale.*

XII. HOOFDSTUK.

De Ovale Oebi.

DE zesde zoorte van de Oebiſſen *is de kleenſte van wortelen, en hoewel men verſcheide gedaante daar van heeft, zoo zal ik egter alleenlyk de gemeenſte daar van beſchryven, die men onderdeelt in witte en roode zoorte, dog van een gedaante.*

De ſtam is omtrent een ſtrobalm dik, met vier ſcherpe ruggens en zeer gedraaid, boven in weinige, en lange zyd-takken verdeelt. De bladeren ſtaan twee tegens malkanderen, en zyn meer hartformig dan aan de gemeene Oebis, agter met lange, en wat ſpitze ooren, en in de lengte met zeven bogtige zenuwen doorregen, waar van drie tot den einde toegaan. Het is tot nog toe niet bekend, dat het eenig bloeizel draagt.

De vrugten groejen uit den ſchoot van de bladeren, gemeenlyk twee tegens malkander, van diverze gedaante, want zommige zyn uit den ronden onbollig, zommige als ſtompe vingers van een kind, waar onder men ook eenige vindt, die regt in leden verdeelt zyn, zommige met twee balletjes agter, als klootjes, alle van buiten met vratjes of ſcherpe puntjes bezet. Aan de vrugten kan men het onderſcheid bemerken, want zommige zyn van binnen wit, zommige roodagtig, waar na men het onderſcheid der zoorten maakt.

De wortel is de kleenſte onder alle Oebis geſlagten, en anders niet dan de vrugt van een ouden ſtok, aan 't bovenſte met weinige lange vazelingen behangen, gemeenlyk in de grootte van een Hoender-ey. Want als den ſtok veel vruchten draagt, zoo blyft de wortel kleen, en ten contrarie: van buiten even, dog de voetſtappen van de wratjes kan men nog bekennen. De meeſte zyn enkeld, dog men vindt 'er ook dubbelde, boven aan malkander gegroeid, en verdeelen zig ſtraks in twee, of drie ſtammen, te weten, zoo veel knollen 'er van onderen zyn, want men kan deze zoorte anders niet verplanten dan door de vrugten.

De kaasformige Oebi wert by zommige ook voor een Ubi Elan *gehouden, dog by naarder onderzoek is bevonden, datze onder de* Oebi Ahuo *beboordt.*

Naam. *In 't Latyn* Ubium Ovale *na de kleene maat der wortelen, dewelke na een Duiven-ey, of ten meeſten na een Hoender ey gelykt. In 't Maleyts* Ubi baboa, *dat is,* vruchtdragende, *niet als of 'er geen andere Ubi vruchte droegen, maar om dat aan deze zoorte niets eetbaar is dan de vruchten. Amboins* Elan *en* Aëlan.

Plaats. *Buiten de Amboinſche quartieren Boeton, en Celebes is het niet veel bekendt. De Sineezen hebben in haar land een zulk gewas, datze* Temantong *noemen, wiens vrugten zy confyten om by de thee te eeten.*

Gebruik. *De wortelen van deze zoorte, als gezegt, werden tot de koſt niet gebruikt, om datze kleen, en bitteragtig zyn: daar en tegen zyne vrugten zyn ſmaakelyker, werden dierhalven meer gegeeten, eerſt in water opgekookt, en hier van wertze by uitnementheit* Ubi baboa, *dat is* vruchtdragende *genoemt, om dat hare vruchten onder alle Oebiſſen alleen tot het eeten gebruikt werden, waar mede menze ook voortplant, en niet met de wortel.*

Men heeft hier van nog een kleendere zoorte, waar van de wortelen niet grooter werden dan een Duiven-ey, enkeld, en dubbeld. De bladeren zyn mede de kleenſte, omtrent een vinger lank, agter met ſcherpe ooren. Hier aan groejen kleene ronde vruchten als erreten, of oude wyven, buiten wat ſteekelig, binnen root, werden mede tot de koſt gebruikt, en tot het verplanten.

Hier mede ſchynt over een te komen het Katu Kelangu, *in 't Bramminees* Carando, *Portugees* Fruita Burruga Pennachoſo. *Nederduis* Pluim-Keylen, *in* Hort. Malab. part. 7. Fig. 37. *beſchreeven.*

De Hondert en vyf en twintig ſte Plaat

Vertoont de *Ovale Oebi.*

OBSERVATIO.

Hæc eſt Dioſcorea, foliis cordatis, caule aculeato bulbifero *Linn. H. Cliff. p.* 459. & forte Ricophora Melonis folio parvo, radice Rapæ nigricante *Alukn. Almag. p.* 321 & Battata ſilveſtris ſpinoſa Smilacis folio, floribus ſtamineis racemoſis, pro fructu verrucoſam excreſcentiam protrudens, *Ray. tom.* 3. *p.* 133.

AANMERKING.

Dit is de Dioſcorea, met hartformige bladeren, en een ſtekelige boldragende ſteel van *Linnæus* in de *H. Cliff. p.* 459. en mogelyk Ricophora, met een klein blad van Meloenen, en een zwarte wortel als van een Raap van *Plukn. Almag. Botan. p.* 321. en wilde doornachtige Battata, met het blad van de Smilax, en trosachtige veſelige bloemen, in plaats van de vrucht een vratachtig uitwas aan de ſteel dragende van *Ray. Tom.* 3. *pag.* 133.

CAPUT DECIMUM TERTIUM:

Combilium. Combili.

IN ſex præcedentibus capitibus cunctas deſcripſimus ſpecies edulium radicum primæ claſſis, jam ſecunda ſubſequitur *Combilium* dicta, cujus tres ſunt ſpecies hoc in capite deſcriptæ.

Primo *Combilium vulgare*, eodem creſcit modo circa palos, quo *Ubium*, cujus caules quoque anguloſi, & intorti ſunt, ſed non alati, ac præterea brevibus armati ſpinulis, quæ in inferioribus partibus majores, & frequentiores ſunt, quam in ſuperioribus.

Folia ſolitaria locantur, in quovis geniculo unicum, ſuntque cordiformia, breviora, & rotundiora, quam in Ubiis, flaveſcentia, & novem ſinuoſis nervis pertexta, illis *Siri Daun* ſimilia, tres, ac tres cum dimidio pollices longa, pauloque latiora. Ad quemvis folii ortum binæ majores excreſcunt ſpinulæ, ſeu hami, uti in Rubis, qui manus vulnerant, ſi inprudenter tangantur.

Flores fructusque non profert, ſed ſarmentis juxta palum adſcendit, immo ab uno ad alium, unde & tota area ſæpe connexa, & intricata eſt. Quivis ſtipes multas gerit dependentes radices ex una planta, quum Ubia unicam tantum proferant, harum autem radicum media ſemper maxima eſt, plerumque oblonga inſtar fruſti farciminis, ſubtus vero, & ad latera multa eminent tubercula, ita ut ſæpius palmæ, vel campanæ formam præ ſe ferant, præter has ad latera multæ aliæ Rapæ, ſeu bulbi dependent, quorum quidam rotundi ſunt, parvos referentes pugnos, quidam oblongi oviformes, alii haud majores Juglande, omnes vero per fibrillas ſuas matrici nectuntur radici, a viginti ad triginta, immo quadraginta numero, ita ut tres plantæ in pingui locatæ terra plenam corbem *timbil* dictam exhibeant replendam, ad quam cæterum quinque ſexve Ubii plantæ requiruntur.

Hi bulbi externe non ex fuſco nigricant uti Ubia, ſed vitellini, vel fumei ſunt coloris, ac brevibus armati ſpinulis, acſi eſſent fibrillarum extremitates, &, ſi tractentur, ſpinuloſi adparent. Interne ſuccoſiores ſunt Ubiis, albicantes, ac flaveſcentes. Inter bulbos alia longa decurrunt fila, ſtipitis ortui nexa, acutis armata ſpinis, quæ profunde terram penetrant, totamque radicum glebam intractabilem fere conſtituunt, quo autem hæ fibrillæ ſint minores, ac pauciores, eo meliores ſunt bulbi.

Secundo *Combili Bulu*, ſeu *Combilium oblongum* eadem gerit folia, ſed ejus radices ſex, octo, ac decem longæ ſimul dependent inſtar farciminum eodem ex ſtipite inſtar Batattas, externe non ſpinuloſæ, ſed glabræ, & æquales, ita ut Ubia eſſe quis putaret, niſi flaveſcerent, interpoſita vero fila multas gerunt longasque ſpinas fere inſtar illarum Limonum, quæ inter effodiendum manus ſæpe quam maxime lædunt, ſi incaute tractentur, harum ſpinarum binæ ſibi obponuntur, quæque in caulibus deteguntur, acutiores quoque ſunt, quam primæ ſpeciei. Ubia contra non ita fibroſa ſunt interne hiſce, ac meliorem quoque habent ſubſtantiam.

Combili Fanſuri ſpecies eſt ſecundæ varietatis, & quidem optima, quæ oblongos profert bulbos, externe parum ſpinulofos, interne puram, & delicatam præbentes carnem.

Alii,

XIII. HOOFDSTUK.

De Combilie-Plant.

IN de zes naaſtvoorgaande Capittelen hebben wy beſchreeven alle de zoorten van 't eerſte hooftgeſlacht der tamme wortelen, volgt nu het tweede genoemt Combili, *waar van wy drie zoorten hebben, alle in dit Capittel beſchreeven.*

De eerſte gemeene Combili *waſt op dezelfde manier rondom de ſtokken, gelyk de* Oebi, *de ſtelen zyn mede boekig, en gedraaid, dog niet gevleugeld, daar en boven met korte doorentjes bezet, die men aan de onderſte delen meer, en grooter vind dan aan de bovenſte.*

De bladeren ſtaan enkeld, aan ieder knie een, en zyn regt hertformig, korter, en ronder dan die van de Oebi, *geel-groen, en met negen kromme zenuwen doortogen, die van de jonge* Siri-Daun *wel gelykende, drie, en drie en een half duim lank, en ruim zoo breed. By ieder blads oorſpronk ſtaan twee grootere doorentjes, of baakjes, gelyk aan de Braamboze, die de banden bezeren, als men ze handeld.*

Bloemen en vruchten draagd het niet, maar loopt met zyne ranken langs den ſtok, en van den eenen tot den anderen, waar door het gebeele bed dikwils aan malkander hangt. Een ieder ſtok heeft altier veele wortelen van eene plante afhangende, gelyk de Oebiſſen altyd maar eene hebben, dog de middelſte van deze wortel is de grootſte, gemeenlyk lankwerpig als een ſtuk van een worſt, zoo dog van onderen ter zyden ſteken veele knobbelen uit, dat ze zomtyds de gedaante van een hand, of klokke heeft, behalven deze hangen ter zyden nog veel meer knollen, of bollen, zommige rond als kleene vuiſten, zommige lankwerpig als eyers, zommige niet grooter dan een walnoot, alle met bare vaſelingen aan 't bovenſte van de moederwortel vaſt hangende, van twintig tot dertig, en veertig in 't getal, zoo dat men van drie ſtokken in een vette grond ſtaande eenen korf vol wortelen hebben kan, waar toe men anders vyf of zes ſtokken van de Oebis hebben moet.

Deze knollen zyn van buiten niet zwart bruin, gelyk de Oebiſſen, maar dooit-geel, en wat rookagtig, en met korte doorentjes bezet, als einden van vaſelingen, zoo dat zy in 't handelen ook ſteekelig vallen. Binnen zyn zy zappiger dan de Oebis, witagtig, of na den geelen trekkende. Tuſſchen de knollen loopen andere lange ſtyve, en houtagtige draden, mede aan den oorſpronk des ſtams vaſt, en met ſcherpe doornen bezet, die diep in de aarde gaan, en den gebeelen ſtok van wortelen moeſelyk om te handelen maken, dog hoe minder deze vaſelingen aan de knollen, hoe beter die zyn.

De tweede Combili Bulu, *of* lankwerpige Combilis *hebben dezelve bladeren, maar albier hangen zes, acht, en tien lange wortelen by malkander aan eenen ſtok als Worſten, of Batattas, van buiten niet ſteekelig, maar glad en effen, zoo dat men ze voor Oebis zoude aanzien, zoo zy niet geelagtig waren, maar de tuſſchenlopende draden hebben veel langere doornen, ſchier als Limoendoornen, en de handen zeer quetzende in 't uitgraven, als men daar niet wel oplet, van deze doornen ſtaan twee by malkander, en die aan de ſtelen zyn ook ſcherper, dan aan de eerſte zoorte. Deze Oebiſſen zyn daar en tegen van binnen zoo dradig niet als de voorige, en van beter ſubſtantie.*

Combili Fanſuri *zyn een ſlag van deze tweede zoorte, en wel de beſte, daar aan zyn lankwerpige knollen, van buiten wat doornig, maar binnen zuiver van vleeſch, en welſmaakend.*

Alii, qui externe glabri ſunt, interne fibroſi ſunt, longasque gerunt in radicibus ſpinas acus referentes. Hæc glabrities, vel rugoſitas intelligitur de brevibus ſpinulis, quæ in bulbis ipſis conſpiciuntur, omnia enim Condilia ſpinuloſa gerunt fila, manus lædentia.

Tertio *Combili Mera*, ſeu *Combilium rubrum* eadem quoque gerit folia, ſed magis virentia: Radices ejus ſunt bulbi rotundi, quorum maximus ſemper directe ſub caule locatur, ac minores laterales, nunc rotundi, nunc tuberculoſi, & in ramos quaſi diſtincti, nec tam copioſam habent prolem quam priores. Bulbi hi interne plerumque rubri ſunt, nec ita fibroſi quam primi, ac proinde molles, bonamque habent ſubſtantiam. Decurrentia fila longas quoque gerunt ſpinas, firmas, & nigras, binas tresve ſimul junctas, quæ manus quam maxime ſauciant, ſi inprudenter exfodiantur. Caules quoque frequentiores gerunt ſpinas, quinque nempe ſimul in quovis geniculo, vel ad quodvis folium. Hujus ſpeciei quædam inveniuntur, quæ *Oebi Calebaſſa* vocantur, quum formam gerunt ſilveſtrium Calabaſſæ ſpecierum, vel lagenarum, quæ nempe inferius rotundum gerunt bulbum, ac ſuperius anguſtum collum.

Combili Tsjampadaba bulbum gerit rotundum inſtar pomi, vel lagenæ, qui nullas gerit ſpinas, eſtque ſolidus, ac magna ex parte ſupra terram eminens, externe, & interne albus, ac proinde habendus eſt pro alba ſpecie tertiæ varietatis.

Nomen. Latine *Combilium.* Malaice *Combili.* Ternatice *Siaffu.* Maccaſſarice *Zenka.* Boetonice *Oppa.* Amboinice *Sabu*, & *Siabo.* Bandice *Siavu*, Sinice *Betzy*, & *Bitzy.* Baleyice *Bihaun.*

Locus. Plurimum coluntur a Celebe per Boetonam, Moluccas, Amboinenſes, & Bandanenſes regiones. Javæ, Baleyæ, & Bimæ quoque obcurrunt, ſed non magna copia, præſertim circa urbem Bataviam, ubi in Javam introducta ſunt per Orientales nationes ibi habitantes. In Zephyreis quoque Sinæ partibus creſcunt, ſed maxime ſponte, ac ſine cultura, nihilominus tamen ſunt ejus bulbi dulces, & molles, ita ut in magnatum menſis cum tragematibus obferantur.

Cultura. Amboinenſes has plantas non tam copioſe colunt quam Ubia, quum minus nutriant, noſtra vero natio illa præfert: Terra crematur, cæditur, & in grumos formatur, uti de Ubiis fuit dictum, loco autem ſegmentorum *Lambons* dictorum toti ſumuntur Combilii bulbi, parvi nempe iſti bulbuli circa matricem dependentes radicem, ſique nimis magni ſint, ſuprema dimidia, vel tertia ipſorum pars ſumitur, in inferiore parte fruſtulum exſcinditur, ita ut ſulcus in medio ſit, ac bini quaſi pedes ad latera, hæc fruſta in grumis iſtis ita deponuntur, ut fiſſura oblique ſurſum ſpectet, ac caput deorſum, e quo novus propullulat caulis. Hoc ideo efficiendum eſt, ut plantatum fruſtum, quod putreſcere oportet, futuras radices in excretione non inpediat. Combilia poſt ſex menſes matureſcunt, unde ante Ubia plantanda ſunt, ut in initio menſium pluvioſorum, h. e. Majo effodi poſſint, maturationis tempus quoque eſt, quum folia incipiant flaveſcere, & marceſcere. Si effodiantur, terra undique ligneâ ſpathâ diſſolvenda eſt, ne radicum ſpinæ manus lædant, ſique fieri poſſit, totus ſtipes cum omnibus adpendentibus radicibus evellendus eſt. In hac plantatione non tot obſervant ceremonias, quam in Ubiorum plantatione, quum Combilia ſtabilem ſervant figuram; abſciſſaque fruſta, quæ ad cibum præparantur, in coctione ſale non adſperguntur. Boetonenſes optimam callent artem Combilia plantandi, quæ ad orgyæ diſtantiam deponunt in terra inculta, ſed antea cremata, uti ſupra de Ubiis diximus.

Uſus. Combilia humidioris ſunt naturæ Ubiis, ac præterea magis mucoſa, ſed rubra optima, & maxima ſunt. Per coctionem in aqua, & toſtionem ſub cineribus calidis apta ad cibum præparantur uti Ubia, ac porro in fruſta conſcinduntur, & in pultem coquuntur. Si copioſa horum ſit ſeges, magnæ formantur foſſæ, in quibus candefacti deponuntur lapides, & ſupra hos Combilia, ac ſupra hæc alii iterum igniti lapides, ſeu Combilia, & lapides invicem mixti, qui terra vel herbis obteguntur, donec frigeſcant.

Toſta

De andere, die glad zyn van buiten, zyn hairig van binnen, en hebben lange doornen aan de wortelen als ſpelden. Dit glad of ruig te zyn is te verſtaan van de korte dorentjes, die men aan de knollen zelfs ziet, want anders alle Combilis hebben de doornagtige draden, die de banden quetzen.

De derde Combili mera *of* roode Combilis *hebben mede dezelve bladeren, maar booger-groen, de wortelen zyn ronde knollen, altyd de grootſte regt onder den ſtok, en de kleendere rondom, zomtyds rond, zomtyds bultig, en in takken verdeeld, en hebben zoo veele kinderen niet rondom haar, gelyk de eerſte. Deze zyn van binnen doorgaans rood, en zoo dradig niet als de eerſte, dierhalven mede mals en goed van ſubſtantie. De tuſſchenlopende draden hebben mede lange doornen, ſtyf, en zwart, twee en drie by malkander, die de banden zeer quetzen, als men ze onvoorzigtig uitgraaft. Zoo ſtaan ook aan de ſtelen meer doornen, namentlyk vyf by malkander aan ieder knie, of ieder blad. Van deze zoorte zyn 'er, die men* Oebi Calebaſſa *noemd, om dat zy de gedaante van wilde Calabaſſen of vleſſchen hebben, te weten beneden een ronde knol, en boven met een ſmalle bals.*

Combili Tsjampadaha *is rond als een appel, of vleſſe, zonder doorens van buiten, en is vaſt, meeſt boven de aarde, is buiten en binnen wit, en dierhalven te houden voor een witte zoorte van de derde.*

Naam. *In 't Latyn* Combilium, *in 't Maleyts* Combili. *In 't Ternataans* Siaffu, *in 't Maccaſſaars* Zenka. *In 't Boetons* Oppa, *in 't Amboins* Sahu *en* Siaho, *in 't Bandaas* Siavu, *in 't Sinees* Betzy *en* Bitzy, *in 't Baleys* Bihaun.

Plaats. *Men oeffend ze meeſt van Celebes aan door Boeton, de Moluccos, de Amboinſche en Bandaſe quartieren. Op Java, Baly, en Bima beeft men ze ook, dog in geen menigte, inzonderheit om de ſtad Batavia op Java, zynde aldaar ingevoerd door Ooſterſche natien, die aldaar woonen. Zy waſſen ook in de zuider deelen van Sina, dog meeſt zonder oeffeninge, niet te min mals en zoet, zoo dat zy ook op grooter heeren tafel by het banquet opgezet worden.*

Queeking. *De Amboineſen planten ze zoo veel niet als de Oebiſſen, om dat zy minder voedzel geven, dog onze Natie prefereeren de zelve, het land werd gebrand, omgebakt, en in heuveltjes verdeeld, gelyk van de Oebis gezegt is, in plaats van Lambons neemt men hier gebeele Combilis, te weten van de kleene bolletjes, die rondom de moederwortel gezeten hebben, of zoo zy te groot zyn, neemd men de bovenſte helft, of derdepart daar van, aan 't onderſte eind ſnyd men een ſtukje daar uit, dat de reſt een kloove krygen als twee beenen, deze ſtukken zet men in de Cumins zodanig, dat het gekloofde wat ſchuins opwaarts ſtaat, en het hooft neerwaarts, daar den nieuwen ſteel uitſchiet. Dit moet men doen, op dat het geplante ſtuksken, 't welk verrotten moet, de toekomende wortelen in 't waſſen niet in de weg zy. De Combilis vereyſchen zes maanden, eer zy ryp worden, daar om men ze voor de Oebis moet planten, op dat ze in 't begin van de regen-maanden, dat is in May konnen uitgegraven werden, zynde mede een teeken van rypheit, als de bladeren beginnen geel te worden, en te verwelken. In't uitgraven moet men de aarde met een houte ſchupje rondom eerſt los maken, op dat men de banden aan de doornen der wortelen niet quetze, en zoo het mogelyk is, den gebeelen ſtok, met alle aanhangende wortelen kan uittrekken. By het planten gebruikenze zoo veel ceremonien niet als by de Oebiſſen, om dat de Combillis een vaſte figuur houden, behalven datze by de afgeſneden ſtukken, dieze tot de koſt bereiden onder het kooken geen zout moeten doen. De Boetonders hebben de beſte kenniſſe van Combili te planten, want zy zetten dezelve een vadem van malkander in onbebouwt land, dog te vooren gebrand, gelyk wy boven van de Oebis gezegt hebben.*

Gebruik. *De Combilis zyn vogtiger van aart als de Oebiſſen, daar by wat ſlymerig, dog de roode zyn de beſte, en grootſte. Zy werden door 't opſieden in water, en braden in heete aſſche tot de koſt bequaam gemaakt, gelyk de Oebis, ook verders in ſtukken geſneeden, en tot een pap gemaakt. Als men 'er veele heeft, zoo werden groote kuilen gemaakt, heete ſteenen daar in gelegt, daar op de Combilis, en op dezelve weer andere heete ſteenen, of Combilis, en heete ſteenen onder malkander, en dan met ruigte, of aarde toegedekt, tot dat het koud werd.*

Deze

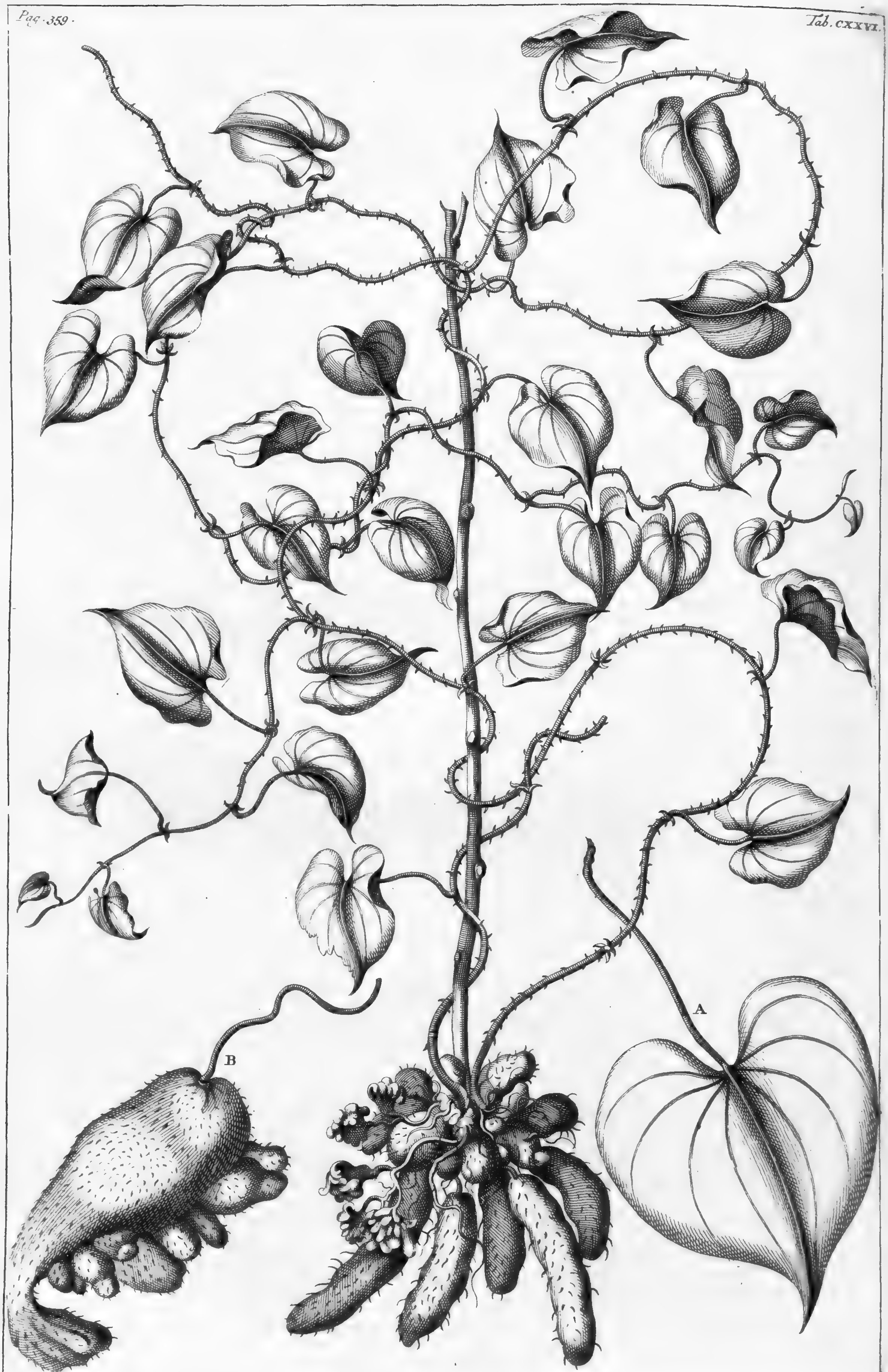
A
B

Toſta hæc Combilia multo præſtantiora ſunt, minusque mucoſa coctis, quæ per aliquot dies conſervari, & trans mare vehi poſſunt, qui mos in præcedenti libro de Caladio etiam a nobis edoctus fuit.

Deze gebradene Combilis zyn veel beter, en min ſlymerig dan de gekookte, en men kan ze eenige dagen bewaren, en over zee vervoeren, welke manier wy in 't voorgaande boek van de Kelady ook geleerd hebben.

Combilia in multis prohibentur morbis, quum abdomen nimis tumidum faciant, & flatus excitent. Cruda Combilia contrita, & Emplaſtri forma collo applicita, ejus curant tumores, qui *Banca Babi* vocantur, ardorem enim extrahunt, & tumores detumeſcere faciunt, licet febris adſit. Hoc ſæpius exploratum fuit, quum tales tumores in pueris, & mulieribus vehementer quibusdam in annis graſſarentur.

De Combilis werden in veele ziekten verboden, om dat zy het lyf te zeer opblazen, en winderig maken. De raauwe Combilis gewreeven, en tot een pleiſter gemaakt, ſlaat men op allerhande gezwellen inzonderheit aan den hals, diergelyke men Banca Babi *noemd, want het trekt de hitte uit, en doed het gezwel ſlenſſen, al iſſer de koortze mede onder gemengd. Dit is dikwils geprobeerd, als het voornoemde gezwel aan kinders en vrouwen in zommige jaren heftig graſſeerd.*

Anno 1693. Combilium inventum fuit formam habens Suis, quæ catulos lactat, in quo inferior caulis pars caudam repræſentat, uti in icone exprimitur, & conſpici poteſt.

Anno 1693. *is een Combili gevonden in gedaante van een Zog, die jongen zuigt, waar aan het onderſte van den ſtam den ſteert verbeeld, als in de Figuur te zien is.*

Tabula Centeſima Vigeſima Sexta

Combilium exhibet, ubi Litt. A *folium* majori exprimit forma. B *Radicem* ſiſtit *ſuiformem*, ac *catulos lactentem* juxta *Rumphii* monitum.

De Hondert en ſes en twintig ſte Plaat

Vertoont de *Combili-Plant*, alwaar Lett. A een *blad* in grooter gedaante vertoont. B Wyſt aan een *wortel* van de *Combile*, verbeeldende een *zuygende zog*, met zyn *jonge* volgens *Rumphius*.

OBSERVATIO.

Hæc vera quoque Dioſcoreæ ſpecies eſt, ſed quæ ad caules nullos gerit bulbulos, vel verrucas, qui vero ad radices frequentiores ſunt, quam in prioribus ſpeciebus, atque hinc vocari poteſt Dioſcorea foliis cordatis, caule aculeato non bulbifero, radicum bulbis copioſiſſimis. Huc & pertinet Podava Kelengu *H. Malab. tom. 7. Fig.* 51. & 52. cujus folia licet varient, vera tamen hujus plantæ ſpecies, ſeu varietas eſt, quæ Ricophora, ſeu Inhame Malabarica ſpinoſa vocatur ab *Herm.* in *Par. Bat. Pr. p.* 371. & *Plukn. Almag. p.* 321.

AANMERKING.

Dit is mede een regte zoort van de Dioſcorea, dog die aan de ſtelen geen bolletjes, of vratjes draagt, en welke aan de wortels veelvuldiger zyn dan in de voorgaande zoorten, en daarom kan deze genaamt werden Dioſcorea, met hartformige bladeren, een ſtekelige ſteel, zonder bolletjes, en met veelvuldige bollen aan de wortels. Hier toe behoort mede de Podava Kelengu van de *H. Malab. part. 7. Tab.* 51. en 52. welkers bladeren, ſchoon die verſchillen, is echter een waare zoort, ofte verandering van deze plant, welke de Malabaarſche doornachtige Ricophora, of Inhame genaamt werd van *Herm.* in de *Par. Pr. p.* 371. en van *Plukn. Almag. p.* 321.

CAPUT DECIMUM QUARTUM

Ubium quinquefolium. Abey.

HUc usque generalibus domeſticarum edulium radicum claſſibus deſcriptis, ſubſequuntur jam ſemi, ac penitus ſilveſtres quædam illarum ſpecies, quæ in tribus ſubſequentibus enarrabuntur capitibus, ac primum hoc in capite *Ubium quinquefolium*, quod ſemi ſilveſtre cenſetur, quum potiſſimum ſponte proveniat, ſed tamen etiam colitur: Formam gerit a priore diverſam, radix enim ejus eſt craſſa, & inregularis, potiſſimum plana inſtar Caſei Edamenſis, quædam inſtar campanæ, vel petaſi, in inferiore parte tubercula gerens mammillaria, uti *Ubi tangan*, externe fumei coloris, multisque fibrillis obducta, interne nunc alba, nunc rubra, juxta binas diverſas ſpecies.

Ejus caules ſunt ſolitarii, longi, & rotundi, inferiores parum lanuginoſi, craſſitiem habentes pennæ anſerinæ, curtis, firmis, ac pungentibus ſpinulis armati, quæ in ſuperioribus ſenſim decreſcunt, ac minuuntur cauliculis.

Folia rotundis quoque, & firmis inſident petiolis, transverſalem palmam longis, ac per geniculum potiſſimum reflexis, hisque quinque ſemper ſibi adſtant folia, in ſemi circulo locata, quatuor, & quinque pollices vulgo longa, binos lata, medium vero paulo longius eſt, inferius anguſta, ſuperius lata, ac fere rotunde deſinentia, ſuperius brevi apice, ſeu filamento notata, folia Ficus, vel Lupini referentia. Bina lateralia folia aliquid peculiare habent, exterior enim ipſorum pars multo latior, & ſinuoſior eſt, ita ut nervus magnus non directe per medium tranſeat. Superiores, & medii cauliculi quatuor, & quinque gerunt folia, inferiores vero, & vetuſtiſſimi tantum tria, uti & potiſſimum in ſilveſtri tria, in quibusdam locis quatuor conſpiciuntur.

XIV. HOOFDSTUK.

Het vyfbladige Oebi.

DUs ver de hooftgeſlagten van de tamme eethare wortelen beſchreeven zynde, volgen nu eenige halve en ganſch wilde zoorten van dezelve, welke in deze drie volgende Capittelen zullen verhaald werden, en voor eerſt het Ubium quinque folium in dit Capittel, 't welk voor half wild gereekend word, om dat het wel meeſt van zelfs in 't wild waſt, evenwel ook geplant werd, het heeft een gedaante van de voorgaande heel verſchillende, want voor eerſt is het een plompe, onbeſchofte wortel, meeſt plat als een Edamſe kaas, zommige als een klok of hoed, aan 't onderſte eind met uitwaſſen, of mammetjes, gelyk de Ubi tangan, buiten aardverwig, en met veele vaſelingen behangen, binnen zomtyds wit, zomtyds rood, na de twee zoorten.

De ſtelen zyn enkeld, lank, en rond, de onderſte wat wolagtig, in de dikte van een ganſe ſchaft, met korte, ſtyve, en ſteekende doorentjes bezet, dog aan de uitterſte ſtelen verminderen die allenkskens.

De bladeren ſtaan insgelyks op ronde en ſtyve ſtelen, een hand breed lank, meeſt met een knie agterwaarts geboogen, en daar op ſtaan altyd vyf bladeren by malkanderen in een halve rondte, meeſt vier en vyf duimen lank, twee breed, dog het middelſte is wat langer, agter ſmal, vooren breed, en bykans rond toelopende, met een kort draadje, of ſpitsje voor aan, gelykende de bladeren van de Vygeboomen, of Lupinus. De twee bladeren aan de zyde ſtaande hebben ook wat byzonders, want de buitenſte zyde is veel breeder en bogtiger, zoo dat de groote zenuwe niet regt door de midden loopt. Op de voorſte en middelſte ſtelen ſtaan vier en vyf bladeren, maar aan de agterſte en oudſte drie, gelyk men ook aan de wilde meeſt drie, hier en daar vier ziet.

Fructus ad petiolorum ortum excreſcunt, qui tam arcte hiſce, & majori adcumbunt cauli, ut minores foliorum petiolos, quibus folia inſident, retrorſum premant, & flectant. Magnam referunt verrucam, ex binis tribusve minoribus compoſitam, & externe punctulis, ſeu tuberculis notatam, magnitudine vulgaris Fabæ, interne pallide albicantes, ac viſcoſi, & facile decidunt, ſi tangantur. Peculiares quidam quoque excreſcunt petioli racemoſi, ex quibus ſimiles dependent fructus, qui ſine floribus progerminant, nec edules ſunt.

Ad latera autem ſimplex excreſcit petiolus, floſculos ſuſtinens, compoſitos ex ſex anguſtis, & viridibus petalis, ſuperius parum dehiſcentibus, ac quæ longiuſculo inſident capitulo, & fruſtra decidunt.

De vruchten ſtaan by den oorſpronk der ſtelen, zoo digt tegens de zelve, en den hooftſteel aan liggende, dat zy de kleene ſtelen, daar de bladeren op ſtaan, agterwaarts buigen. Zy gelyken een grote vratte, van twee of drie kleendere te zamen gezet, en buiten met kleene punctjes of knobbeltjes, in de grootte van een gemeene boone, binnen bleek-wit, en ſlymerig, en vallen licht af, als men ze aanraakt. Daar groejen ook eenige byzondere ſtelen als troſſen, daar aan diergelyke vruchten hangen, zy komen uit zonder bloeizel, en zyn niet eetbaar.

Dog aan de zyden komt een enkelde ſteel voort, daar aan men het bloeizel ziet, zynde gemaakt van zes ſmalle groene blaadjes, die boven een weinig gaapen, op een langwerpig knopje ſtaan, en voor niet met al afvallen.

Ex abſciſſis recentibus petiolis ſeroſus exſtillat liquor. Quam latiſſime ſeſe extendit hæc planta, proximis arboribus firmiſſime ſeſe figens, & circumvolvens, longum itaque requirit tempus, antequam ſit perfecta, unde & Amboinenſes hanc non multum colunt, vel plantant, numerantque hanc ad *Ubi Utan*, ſeu *Ubii ſilveſtris* ſpecies, illi enim hanc in ſilvis invenientes, ac videntes magnas producere radices, has in hortis inceperunt plantare, ubi quasdam ſubit mutationes, culta enim hæc planta multo lanuginoſiora gerit folia, & ſarmenta quinque ſexve orgyas longa ſunt. In Bima vero, aliisque locis tres obſervantur, alba, rubra, & fuſca.

Uit de afgeſnedene verſche ſtelen druipt een weiagtige vogtigheit. Het breid zig zeer verre uit, om de naaſte boompjes zig zeer vaſt ſlingerende, het moet dierhalven langen tyd hebben, eer het volwaſt, daarom het ook de Amboineſen niet veel planten, en reekenen 't onder de zoorte van Ubi utan, *of* wilde Oebiſſen, *want zy luiden vindende het in 't bos waſſen, en ziende, dat het groote wortels gewan, hebben het mede in de tuine beginnen te planten, alwaar het eenige veranderingen gekregen heeft, want dat gebavend werd, heeft wolagtiger bladeren, de takken werden vyf en zes vademen lank. In Amboina heeft men maar twee zoorten, witte en roode, maar op Bima, en andere plaatzen drie, witte, roode, en bruine.*

Primo *alba* maximas gerit radices, quarum mas piloſiores gerit, femina glabriores, quæ neque tam fibroſæ ſunt externe quam interne, ſubſtantiæ albæ, utræque in ſilvis creſcentes radices gerunt haud multo majores capite, quæ etiam non multum expetuntur, quum adeo fibroſæ ſunt, ſi vero in hortis transplantentur; Petaſi, vel caſei magnitudinem adquirunt, plerumque autem campanæ obtinent formam, ſuperius nempe anguſtatæ, ac inferius latæ, anguloſæ, & tuberculis notatæ inſtar *Ubi tangan*. Caro interna alba eſt, ac ſilveſtris ſpeciei ſuperior pars vix edulis eſt, quum nimis fibroſa eſt, inferiores autem ejus partes melioris ſunt notæ. In aqua coquuntur hæ radices, vel ſub cineribus torrentur, ſed fatuum, ac vilem habent ſaporem.

De eerſte de witte *heeft de grootſte wortelen, waar van het manneken baairiger is, het wyfken gladder, van buiten en binnen ook zoo draadig niet, wit van ſubſtantie, en beide in 't wild waſſende met wortelen niet veel grooter als een kop, werdende ook niet veel gezogt, om dat zy zoo bairig zyn, maar in de tuinen verplant werdende; zoo groot als een hoed of kaaze, dog gemeenlyk als een klokke, te weten boven, ſmal en onder wyd, hoekig met knobbelen, als Ubi tangan, het vleeſch van binnen wit, aan het wilde geſlagte is het bovenſte hier ſchier niet eetbaar, om dat het al te baairig is, maar de onderſte deelen zyn beter. Zy werden in water gekookt, en onder de aſſche gebraden, dog zyn van een laffe en ſlegte ſmaak.*

Secunda, ſeu *rubra* ſpecies minor eſt, fuſcos gerens caules, & inferiora folia trifida ſunt, ſuperiora quinquefida, ejus radix puſilla eſt, & intus rubra, quæ melior cenſetur ad cibum quam prior. In Boerone hæc peculiariter *Waccat* vocatur. In Baleya quoque ſponte provenit, æque ac alba ſpecies, rubra vero multo melior eſt ad cibum, ac duriorem habet ſubſtantiam, ad oras autem modo rubet, vel purpuraſcit, interne alba. Bubulci ibi quotidie hac utuntur ſub cineribus toſta loco panis.

De tweede *of* roode *zoorte is kleender, heeft bruine ſtelen, de onderſte bladeren zyn in drie verdeeld, de bovenſte in vyf, zyne Oebi is kleen, en binnen rood, deze werd voor beter gehouden tot het eeten dan de voorige. Op Boero noemd men dit in't byzonder* Waccat: *het waſt op Baly ook in 't wild, zoo wel als het witte, dog het rode is verre beter om te eeten, en harder van ſubſtantie, het is evenwel aan de kanten maar rood of peers, en binnen wit. De koewagters aldaar gebruiken het tot haar dagelyks brood onder aſſche gebraden.*

Tertia ſpecies eſt *fuſca*, ſeu *nigra*, ac potiſſimum in Bima creſcit, & ſubſtantia ejus interna nigricat, ſique coquatur, fuſcum præbet jus.

De derde *zoorte is* de bruine, *of* zwarte, *waſt meeſt op Bima, is zwartagtig van binnen, en geeft in 't kooken een bruin zop.*

In hortis plantatur non ad palos, uti cætera Ubia, ſed ad arbuſculas, & fruticulos permittitur adſcendere, quum tam ample ſeſe extendat, & octo, vel novem requiruntur menſes, antequam matureſcat, cujus ſignum eſt, ſi folia incipiant flaveſcere, vel decidere.

Men plant het in tuinen geenſints by ſtokken gelyk andere Oebiſſen, maar laat het de laage boompjes, en ruigte oplopen, om dat het zig zoo verre uitbreid, en het moet wel acht a negen maanden hebben, eer het ryp werd, welkers teken is, als de bladeren beginnen geel te werden, en af te vallen.

Nomen. Latine *Ubium quinquefolium.* Malaice *Ubi Utan*, quod generale eſt nomen. Ternatice *Ubi pariaman*, quod nomen quoque gerit *Ubi taun taun*, quum annus fere labatur, antequam matureſcat. Amboinice *Abey*, *Aywel*, & *Ywel*. Hitoëce *Pete*. Loehonice *Iaë*. Bouronice *Labi*. Maccaſſarice *Abubo*. Boegice *Aforo*. Baleyice *Samoan*. Bimice *Kaëo*.

Naam. *In't Latyn* Ubium quinque folium. *In't Maleyts* Ubi utan, *met een generale naam, in 't Ternataans* Ubi pariaman, *welken naam ook voerd het* Ubi taun taun, *om dat het ſchier een jaar moet hebben, eer dat het ryp word. In 't Amboins* Ahey, Aywel, *en* Ywel. *In 't Hitoe-ees* Pete, *in 't Loeboenees* Iäe, *in 't Bouronees* Lahi, *in 't Maccaſſaars* Abubo, *in 't Boegis* Aforo. *In Baleys* Samoan, *op Bima* Kaäo.

Locus. In multis creſcit inſulis, ſed magna ex parte ſponte, uti in Baleya, Bima, Celebe, Amboina, & Moluccis. Amboinenſes has multum exfodiunt radices in parvis inſulis, in ſinu Cajeli, ac aliis circa Amboinam ſitis.

Plaats. *Het waſt op veele Eylanden meeſt in 't wild, als Baly, Bima, Celebes, Amboina, en in de Moluccos. De Amboineſen graven het veel op kleene Eilanden, in de bogt van Cejeli, en andere rontom haar Eyland gelegen.*

Uſus. Domeſtica tantummodo fere in uſu eſt ſpecies apud Amboinenſes, ſilveſtris enim ſpernitur, excepto penuriæ tempore. Quo modo ab aliis in uſum vocetur nationibus, ſupra ad quamvis notatum eſt ſpeciem.

Gebruik. *Het tamme is in Amboina ſchier alleen in gebruik, want het wilde werd veracht, behalven in hongersnood: hoe het andere natien gebruiken, is boven by ieder zoorte gezegt.*

Ex

Na

A

Ex deſcriptione *D. Piſonis libr.* 4. *cap.* 3. cum hoc *Ubio* fere convenit Braſilienſium *Mandiboca*, ſeu Americanorum *Yucca*, foliorum nempe forma, licet *Mandiboca* non ſit frutex, ſed arbuſcula erecta, quæ apud ipſum in tredecim, vel quatuordecim diſtinguitur ſpecies, quarum quædam radices gerunt albas, aliæ radices rubras, ſed *Mandiboca* foliatura ſua convenit cum hoc *Ubio*, ac ſtipes cum *Tacca*; radix cum ſubſequenti *Ubio ſilveſtri*, de quo plura vide in præcedenti libro *cap.* 89. *Taccæ ſativæ.*

Cum hoc quodammodo convenire videtur *Kattu Nurem Kelengu.* Bracm. *Dava Karandi.* Portugall. *Graboſa rodonda.* Belgice *Keule met ronde vratten*, in *Hort. Malab. part.* 7. *Tab.* 34. deſcripta.

Na de beſchryvinge van Dr. Piſo Lib. 4. Cap. 3. *Zoude met dit* Ubium *ten naaſten by over een komen de Braſiliaanſche* Mandihoca, *of* Americaanſe Yucca, *te weten aan fatzoen der bladeren, hoewel de* Mandihoca *geen ſtruik, maar een regt ſtaande boompje is, by hem in dertien of veertien zoorten verdeeld, waar van zommige witte, zommige roode wortelen dragen, immers de Mandiboca komt in bladeren overeen met dit Ubium, de ſtam met de* Tacca, *de wortel met het volgende* Ubium ſylveſtre, *waar van ziet meer in 't voorgaande boek Cap.* 89. *van* Tacca Sativa.

Hier mede ſchynt eenige overeenkomſt te hebben, het geene beſchreeven werd in Hort Malab. part. 7. Fig. 34. *onder den naam van* Kattu Nurem kelengu. *Bramin.* Dava karandi. *Portug.* Graboſa rodonda, *Neerduits*, Keule met ronde vratten.

Tabula Centeſima Vigeſima Septima

Ubium exhibet *quinquefolium*, cum radice A *Ubii quinquefolii agreſtis*, *Abiar* dicti.

OBSERVATIO.

Hæc eſt Dioſcorea foliis digitatis, caule ſpinoſo. *Linn. H. Cliff. p.* 459. & Ricophora pentaphyllos, caule ſpinoſo, fructu oblongo triquetro, Malabaræa *Plukn. Almag. p.* 321. & Battata Indica, caule ſpinoſo, foliis digitatis, fructu triangulo, cum tribus intus ſeminibus compreſſis *Ray. tom.* 3. *pag.* 133.

De Hondert en ſeven en twintig ſte Plaat

Vertoont het *vyfbladige Oebi*, met de wortel A van het *wilde vyfbladige Oebi*, *Abiar* genaamt.

AANMERKING.

Dit is de Dioſcorea met gevingerde bladeren, en een ſtekelige ſteel van *Linnæus* in de *H. Cliff. p.* 459. en Malabaarſche vyfbladige Ricophora, met een ſtekelige ſteel, en een lankwerpige driehoekige vrucht, van *Plukn. Almag. p.* 321. en Indiſche Battata, met een ſtekelige ſteel, gevingerde bladeren, en een driehoekige vrucht, van binnen met drie gedronge zaden in het *derde deel* van *Ray. pag.* 133.

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

Ubium ſilveſtre. Ondo.

NUnc ſilveſtris ſubſequitur ſpecies, radicem gerens amplam, & inregularem, quæ tam anguloſa, bulboſa, ac ſinuoſa eſt, ut juſta ipſi forma tribui nequeat, niſi quod glebam referat ex multis Ubii tuberculis compoſitam, ex qua bulbi quidam dependent anguſtum habentes collum ex primaria nempe radice, quæ ſimul magnitudinem habent capitis, ſæpe etiam capitis vaccini. Radix hæc externe cinerea eſt, vel intenſe lutea uti in Combilio, rugoſa, multisque fibrillis obducta, quæ ſpinuloſæ quaſi ſunt, in una ſpecie interne alba, in alia flaveſcens, viſcoſum exſtillans lac, quod cutis pruritum excitat, & interne nocet.

Caulem emittit ſimplicem, ac longum, arbores adſcendentem, qui ſuperius ſeſe in varios dividit laterales ramos. Primarius hic caulis prope radicem minimum digitum craſſus eſt, lentiſſimus, denſe armatus curtis, & incurvis ſpinis, ſeu hamis, qui firmi ſunt, & pungunt inſtar illorum Cynosbatos, ſenſim decreſcunt, ac minuuntur, inque extremis ſarmentis nulli conſpiciuntur.

Folia ſemper terna ſimul locantur, longis petiolis inſidentia, illis Cacaræ, ſeu Phaſeoli Indici ſimilia, ſed multo majora, palmam, vel ſpithamam longa, ſex ſeptemque digitos lata, binaque lateralia more Phaſeolorum rotunde auriculata ſunt in inferiore dimidia parte, ita ut major nervus non directe per mediam folii partem decurrat. Quamdiu ſilveſtris eſt hæc planta, raro flores fructusque profert, quæ vero in hortis colitur, hos profert, quum ſeneſcat. In binas itidem dividitur ſpecies, in albam nempe, cujus radix interne alba eſt, externe ex cinereo flava, & in luteam, quæ externe intenſe lutea eſt inſtar Combilii, interne flaveſcit inſtar pultis Milii.

Flores longis increſcunt racemis, vel pedunculis, ulnam longis, alternatim in breves laterales quaſi pedunculos diviſis, qui denſos gerunt floſculos, compoſitos ex ſimplicibus tantum anguloſis capitulis, & ſtaminulis, quæ vix floris formam repræſentant, in prima ſpecie hi pallide albicant, ſeu vireſcunt, & inodori ſunt; in altera flaveſcentes, ac melius florum formam referentes, odoris dulcis, & grati, fere inſtar florum *Manoor*, unde & hæc ſpecies a Baleyenſibus vocatur *Gadong*, ſeu *Ondo Caſturi*, quum ejus floſculi Muſci odorem fundant.

XV. HOOFDSTUK.

Het wilde driebladige Oebi.

NU volgd een regt wild geſlachte, met een groote, en onbeſchofte wortel, zoo hoekig, knobbelig, dat men baar geen eigentlyke fatzoen geven kan, als dat het een klomp gelykt van veele Oebiſſen t'zamen gezet, waar van zommige knollen met een ſmalle bals aan de hooftwortel hangen, t'zamen in de groote van een hooft, dikwils ook van een Oſſe-kop. Ze is van buiten graauw, of boog-geel gelyk de Combilis, ruig, met veele vazelingen behangen, ſchier ſteekelig, binnen wit aan de eene zoorte, aan de andere geelagtig, en een kleverig melk uitgevende, die op de huid jeuken maakt, en binnens lyf ſchadelyk is.

Het ſchiet met een enkelde lange ſteel op, de bomen oplopende, en boven zig in verſcheide zyde-takken verdelende. De hooft-ſteel is beneden by de wortel een pink dik, zeer taay, digt met korte en kromme doornen, of baken bezet, ſtyf en ſtekelig gelyk die van den Eglantier, allenkskens werden zy minder, en aan de uitterſte ranken ziet men ze niet.

De bladeren ſtaan altyd drie by malkander op lange ſtelen, die van Cacare of Indiſche Boonen gelyk, dog veel grooter, een hand of een ſpan lank, zes en zeven vingers breed, en de twee ter zyden na de manier der Boonen hebben een groote ronde bil aan de agterſte helft, zoo dat de middelzenuwe niet regt door de midden gaat. Zoo lang het in 't wild waſt, draagd het zelden bloemen en vruchten, maar 't geene in de hoven geplant werd, brengt de zelve voort, als het oud werd. Men verdeeld het als dan ook in twee zoorten, te weten in witte, wiens wortel van binnen wit is, van buiten graauw met geel gemengd, en in een geele, die van buiten boog-geel is, gelyk de Combilis, van binnen geelagtig gelyk Geerste-brye.

De bloemen komen voort aan lange troſſen, of ſtelen een elle lank, en met beurten in korte zyde ſtelen verdeeld, digt bezet met kleen bloeiſel, beſtaande ſchier uit enkele hoekige ſpitze knopjes en draadjes, die naauwlyks de gedaante van een bloem vertoonen, aan de eerſte zoorte bleek-wit of groenagtig, en zonder reuk, aan de tweede geelagtig, en beter na bloempjes gelykende, zoet en aangenaam van reuk, ſchier als de bloeme Manoor, *daarom deze zoorte by de Baliers* Gadong *of* Ondo Caſturi *werd bygenaamt, om dat de bloempjes na Muscus rieken.*

Luteæ ejus ſunt radices, minores, minusque noxiæ quam albæ ſpeciei, ſponte quidem creſcit, ſed colitur, & plantatur quoque tam radicis quam florum gratia, tumque ad altas locatur arbores, quas adſcendit, & in quarum ramis ſeſe extendit.

Utriusque fructus ſunt ſiliquæ trigonæ, non ſolidæ, ſed ex alis quaſi compoſitæ, quæ in medio connectuntur, uti fructus prioris *Abubo*, quævis ala binos pollices longa eſt, ac unum lata, externe rava, & ad tactum mollis inſtar panni. Quævis autem ala ex binis componitur craſſiuſculis pelliculis ſibi adpoſitis, atque inter has abſconditur tenuis plana, & fuſca ſquama, inferius craſſiuſcula, & lenta, atque ſemen refert. Siliquæ hæ quam diutiſſime racemis inhærent, donec dehiſcant in ſuperioribus partibus, inferiores autem connexæ manent, ac demittunt fuſcam illam ſquamulam, quæ interne ſplendent inſtar albi ſerici. Decidua vero hæc ſemina, quantum novi, raro in domeſtica progerminant ſpecie, in ſilveſtri autem in quibusdam locis propullulant per ventum disjecta, in ſilvis enim longe remota reperiuntur. Quamdiu radix creſcit, & ad cibum apta eſt, nil peculiare in ea detegitur, ſi vero juſtam adquiſiverit magnitudinem, & ſenescat, nec effodiatur, corrugatur, & indureſcit. In ſilveſtri radices hæ non ſemper per totum reperiuntur annum, ſed tantummodo menſibus Junio, Julio, & Auguſto, poſt quod tempus ipſarum locus non amplius detegi poteſt, quum totus pereat ſtipes, vetuſta autem perſiſtit radix, nec novos emittit caules, quod laterales efficiunt bulbi adpendentes.

Ze heeft geele wortelen, onſchadelyker en kleender dan de witte, waſt wel in 't wild, dog werd mede geplant, zoo wel om de wortel als om de bloeme, men laat ze als dan hooge bomen oplopen, en zig daar op verſpreiden.

De vruchten aan beide zyn driekantige bouwen, niet maſſief, maar als uit vlerken t'zamen gezet, en in de midden aan malkander hangende, gelyk de vruchten van 't bovenſtaande Ahuho, *ieder vlerk twee duimen lank, en een breed, van buiten donker-geel, en zagt in 't aantaſten als laken. Ieder vlerk beſtaat uit twee dikagtige buiden tegens malkander ſtaande, en tuſſchen beiden verbergende een dunne platte en bruine ſchubbe, agter wat dikagtig en taay, dewelke het zaad wil zyn. Deze bouwen blyven zeer lange aan den tros hangen, berſten eindelyk open met haar voorſte delen, blyvende achter aan malkander hangen, laten het bruine ſchubbeken uitvallen, en glimmen als dan van binnen als wit zatyn. Dog de uitgevalle zaden komen, mynes weetens, zelden op aan de tamme, maar in de wilde ſchynd het hier en daar verwaaid te werden, want men vind ze in 't wild ver van malkander. Zoo lange de wortel in 't aangroejen, en tot het eeten nog bequaam is, ziet men niets daar aan, maar als die haar groote en volkomen ouderdom heeft, en niet uitgegraven werd, zoo begind ze wat in te krimpen, en harder te werden. Aan de wilde vind men de wortelen niet altyd door 't gehele jaar, maar alleene in de maanden Junius, Julius, en Augustus, na welke tyd men haare plaatze niet meer bekennen en kan, dewyl den geheele ſtok vergaat, dog de oude wortel blyft, en ſchiet geene ſtelen meer uit, het welk de andere knollen doen, die ter zyden aanhangen.*

In ſilvis aliquando profert viginti, vel triginta, immo quinquaginta radices ex unico dependentes ſtipite, & circa has multi minores inſtar Combiliorum excreſcunt, unde terra tuberoſa quaſi intumeſcit, elevatur, ac finditur, quo fit, ut unicus ſtipes cum prole locum obcupet orgyam latum, quæ ſibi incumbit tanquam congeries lapidum, ac quatuor ſæpe viri vix pondera harum radicum, & bulborum geſtare valent, remanentibus tamen in terra abruptis plurimis radicum fruſtis, & bulbis, qui ſubſequenti menſe Octobri regerminant, ac novas porro formant radices.

In 't bos gewind het zomtyds twintig of dertig, en vyftig groote wortelen van eene ſtam afhangende, en rondom dezelve veele kleenderen als Combili-knollen, doende de aarde met een bult opzwellen, en ſcheuren, waar door het gebeurd, dat een ſtok met zyn kinderen een plaats van een vaam breed beſlaat, leggende op malkander als geſtapelde ſteenen, en vier mannen konnen wel bare dragt van eene ſtok krygen, en egter nog veele in den grond laten, dewelke in de volgende maant October weder uitſchieten, en al gaande weg nieuwe wortelen formeren.

Nomen. Latine *Ubium ſilveſtre.* Malaice, & Javanice *Gadong.* Boetonice *Ondo*, quod nomen Malaienſibus quoque notum eſt. Quidam hoc quoque vocant *Ubi Utan*, uti præcedens *Abay.* Amboinice in Leytimora *Hayuro.* In Hitoea *Hayule.* In Loehoa, & Hoeamohela *Ulibita*, & *Uhulibita.* Baleyice ſilveſtris *Sicappa*, domeſtica ſpecies *Gadong*, quam alii Malaienſes *Gadong Caſturi* nominant. Maccaſſarice *Seappa.* In Manado, & Celebe Boreali *Bitule.*

Naam. *In 't Latyn* Ubium ſylveſtre. *In 't Maleyts en Javaans* Gadong. *In 't Boetons* Ondo, *welke naam by de Maleyers ook bekend is. Zommige noemen 't ook* Ubi Utan, *gelyk het voorgaande* Ahay. *In 't Amboins op Leytimor* Hayuro, *op Hitoe* Hayule. *Op Loeboe en Hoeamobel* Ulibita *en* Uhulibita. *In 't Baleys het wilde* Sicappa, *het tamme* Gadong, *'t welk andere Maleyers* Gadong Caſturi *noemen. In 't Maccaſſaars* Seappa, *op Manado en Noord-Celebes* Bitule.

Locus. In multis obcurrit, & notum eſt inſulis hujus Archipelagi, ſed ſemper in incultis, & ſolitariis inſulis, quæ tamen non altas habent arbores, ſed potiſſimum fruticoſæ ſunt, ac raro perambulantur. Copioſe autem in parvis reperitur inſulis, parum elevatis, ſcopuloſis, & arbuſculas plures proferentibus, ita ut verum ſit flagellum deſertorum. Lutea ſpecies raro in Amboina obcurrit, ac tantummodo unus alterve ejus ſtipes in hortis conſpicitur plantatus, Javæ autem, & Baleyæ copioſior eſt.

Plaats. *Het is in veele Eylanden bekend van dezen Archipelagus, altyd in wild een eenzame boſſen, die egter niet hoog van bomen zyn, maar meeſt met kreupelbos bezet, ende weinig bewandeld werden. Men vind het inzonderheit veel op kleene Eylanden, die wat hoog, klippig, en met bomen bewaſſen zyn, zoo dat het een regten gezel is van de wilderniſſe. De geele zoorte vind men weinig in Amboina, ſlegts hier en daar een ſtok in de hoven geplant, maar op Java en Baly is ze overvloediger.*

Uſus. Quum hæc radix noxio turgida ſit ſucco, qui difficilem cauſſat manuum, ac corporis pruritum, ſi hoc tangat, immo ſæpe ipſam excoriat epidermidem, hinc magno conſtat labore, antequam ad cibum apta reddatur, quem tamen incolæ non reſpuunt, quum rite præparata delicatum præbeat cibum, ſaltem multo gratiorem præcedenti *Abay*, atque Creator ſapienter hanc inprægnavit radicem hoc ſucco, ut ab apris intacta hominibus cibo inſerviret.

Gebruik. *Dewyl deze wortel vol ſchadelyk zap ſteekt, die een moejelyk jeuken aan de handen en 't lyf verwekt, als hy daar aan raakt, ja dikwils de huid afſchild, zoo vereiſt ze vry wat moeite, eer men ze tot de koſt bequaam maakt, dewelke egter de Inlanders niet ontzien, om dat het ter degen toebereid een zmaakelyke koſt geeft, immers veel beter dan 't voorgaande* Ahay, *en den Schepper heeft voorzigtig dezen zap daar by gevoegd, op dat de wortelen van de wilde zwynen zouden ongemoeid, en tot koſt voor de menſchen blyven.*

Certiſſimus hanc præparandi modus eſt, quem nos Baleyenſes docent, ſi recentes nempe radices in fruſta conſcindantur, & cineribus obtegantur, in quibus per viginti quatuor horas deponuntur, ac dein hic abluitur cinis, in corbiculo compinguntur, & ingentibus obprimuntur lapidibus, perque binos dies, & noctes in aqua marina ſic macerentur, denuo recenti abluuntur, ſeu pluviali aqua exſiccantur ad Solem, ac denuo in aqua marina lapidibus adgravantur, pluviali iterum abluuntur, & denuo ſiccantur, uti ſupra fuit dictum.

De zekerſte manier is, die ons de Baleyers leeren, als men de verſche wortelen in ſtukken ſnyd, met aſſche bekleed, en daar in een etmaal laat leggen, daar na de aſſche afſpoeld, doed men ze in een korfje, bezwaardze met groote ſtenen, zet ze een paar etmalen in Zeewater, daar na ſpoeld men ze af met verſch water, droogd ze in de Zonne, en nogmaals in zout water met ſteenen bezwaard, met het verſche afgeſpoeld, en gedroogd als vooren.

Hoc

Dit

Hoc bis terve efficiendum eſt, donec comperiamus, omnem noxiam qualitatem eſſe extractam, cujus ſignum eſt, ſi ſiccata maſſa in ſartagine ſupra ignem torretur, ſique tum quieſcat, & corrugatur, bonæ notæ eſt, ſi vero conmoveatur, & circumvolvatur, in aqua marina de novo macerandæ ſunt radices, & comprimendæ uti ſupra. Ad majorem vero comprobationem, & ſecuritatem quædam objiciuntur gallinis fruſtula, quæ ſi devorant non vertiginoſæ factæ, bonæ ſunt notæ, atque innoxie edi poſſunt, quæ in ſartagine fricantur cum Calappi medulla.

Dit moet men twee a driemalen doen, tot dat men bemerkt, dat alle ſchadelykheit uitgetrokken zy, waar van het teken is, als men de gedroogde in een potſcherf over het vuur rooſt, en als zy ſtil blyven leggen, en inkrimpen, zoo houd men ze voor bequaam, maar zoo zy haar beweegen, en door malkaar rollen, zoo moet men ze alweer in Zeewater weeken, en perſſen als vooren. Tot meerder verzekeringe ſmyt men eenige ſtukjes voor de boenders, zoo zy dezelve op-eeten zonder duiſelig daar van te werden, zoo iſſe goed, en men mag ze als dan vryelyk nuttigen, als men ze weder bakt in een pan met geraſpte Calappus-pit.

Amboinenſes has radices ſequenti præparant modo: In fruſta conſcindunt, ac manibus pedibusque quam fortiter fieri poteſt, in aqua hæc ſubigunt marina, ita ut maxima noxii ſucci pars ſtatim exprimatur cum calcea ſubſtantia, quæ dein in corbiculis inponunt, ac dein per binos tresve dies in aqua macerant, lapidibus adgravata, ut ſuperfluus exprimatur porro ſuccus, dein per binos dies in pluviali macerant aqua, ut ſemi putrida ſint, dein iterum ad Solem exſiccant, ac demum in ſartagine fricant cum Calappi medulla, vel contuſa admiſcent Sagus farinæ, ac Sagus panem pinſunt, qui delicatior eſt ſimplici pane, ſaltem qui illum guſtant, judicant operæ prætium eſſe hunc adhibere laborem. Recentium radicum ſuccus, licet homines non enecet, anxietatem ſaltem ipſis adfert ſummam, ac vertigines, ſique non rite fuerint præparatæ, vertiginem quoque cauſſant. Amboinenſes autem nolunt hunc inpendere laborem, quam diu alius cibus in promptu ſit, in dictis vero menſibus, quum nulla conquiri poſſint Ubia, ad deſertas tendunt parvæ Ceramæ ſilvas, & adjacentes ipſi parvas inſulas, ut has exfodiant radices, quæ poſt menſem Auguſtum non amplius detegi poſſunt.

De Amboineſen maken 't aldus. Zy ſnyden ze in ſtukken, en kneeden ze met handen en voeten, zoo ſterk zy konnen in Zeewater, dat het meeſte deel van den ſchadelyken zap, en kalkagtige ſubſtantie ten eerſten uitlope, doen ze als dan in korfjes, en weeken ze twee a drie dagen in Zee met ſtenen bezwarende, dat 'er den reſterenden zap uitgeperſt worde, daar na weeken zy ze nog een paar dagen in verſch water, tot dat zy half verrotten, drogen ze als dan in de Zonne, en bakken ze ten laatſten in een panne met Calappus-pit, of zy mengen de kleen geſtotene met Zagu-meel, en bakken 'er Zagu-brood af, die ſmaakelyker worden dan de enkelde. Immers die ze proeven, oordeelen, dat zy de gedane moeite wel weerd zyn. Den zap uit de verſche wortelen, ſchoon by juiſt de menſchen niet doodet, brengt by hem een groote benaauwtheit en duiſeling aan, en de qualyk toebereide maken ook duiſelig. De Amboineſen willen 'er egter de moeiten niet aan doen, zoo lange zy andere koſt konnen krygen, maar in de voorſchreeve maanden, als 'er geen Oebis te bekomen zyn, zoo verſpreiden ze hun na de woeſte boſſen van kleen Ceram, en de omgelege kleine Eylanden om deze wortelen uit te graven, die zy na de Maand Auguſtus niet meer vinden.

Tertius præparandi modus eſt, quum recentia radicum fruſta cinere obliniuntur, quæ per tres quatuorve dies ſub terra ſepeliuntur, dein hæc abluuntur, ac pluviali aqua fortiter ſubiguntur, quam diu calcem præbeant albam, quæ ad fundum præcipitat, & abjicitur, in hac enim noxia latet qualitas. Expreſſa materia corbiculis inponitur, lapidibus adgravatur, ac per tres quatuorve dies aquæ inponitur marinæ, in recenti, vel pluviali dein abluitur, & ſubigitur, donec nulla amplius decidat calx, ac demum ad Solem exſiccatur, ſaccis inpingitur, & in fumo conſervatur. Si hæc materia dein ad cibum præparetur, in obturata olla ſupra vaporem aquæ fervidæ digeritur, quod *Cuceus* vocatur, ac dein cum Calappi medulla editur loco Oryzæ ad alios cibos, primum autem cani objicitur. Male præparata primo faciei ruborem cauſſat, ac per totum corpus anxietatem, ac vertiginem, dein ſanguis ſentitur æſtuare, omnes porro flacceſcunt artus, dein gravis ſubſequitur Diarrhæa, & aliquando vomitus. Curatio eſt recentem bibere Calappi lympham, aqua frigida corpus lavare, & pauxillum Accarbahar, ſeu Coralliorum adſumere. Manuum pruritus tollitur frictione cineris calidi. Optimum præbet commodum, ac victum mare frequentantibus, ſi in deſertas adpellant inſulas, ſed octo, vel decem requiruntur dies ad præparationem.

De derde manier van 't te prepareeren is deze, de verſche ſtukken beſtrykt men met aſſche, vergraafſe drie a vier dagen in de grond, daar na afgeſpoeld, en met verſch water ſterkelyk gekneeden, zoo lange als 'er witte kalk afkomt, die zig op de grond van 't water zet, en die men weg ſmyt, want daar in is de ſchadelykheit. Het uitgeperſte werd in korfjes gedaan, met ſtenen bezwaard, drie a vier dagen in zeewater gezet, daar na weder in verſch water afgeſpoeld, en gekneeden, tot dat 'er geen kalk meer van komt, en ten laatſten in de Zonne gedroogd, in zakken gedaan, en in de rook verwaard. Als men 't eeten wil, werd het in een beſloten pot boven het water geſtooft, het welk men Cuceus *noemd, en dan met Calappus-pit gegeeten, in plaats van Ryſt tot andere ſpyſen, dog men laat het eerſt een hond proeven. Het qualyk toebereide maakt eerſt rood over 't lichaam en in 't aangezicht, zeer benaauwd en duiſelig, daar na gevoeld men het bloed kruipen, alle leden worden ſlap, daar op volgt een ſterke afgang, en zomtyds braken. Zyne genezing is jonge Calappus te drinken, in kout water zig te waſſchen, en wat Accarbahar in te nemen. Het jeuken der handen verdryft men met warme aſſche te wryven. Het is een goede trooſt voor Zeeluiden, die op eenzame Eilanden vervallen, dog het vereiſt acht a tien dagen tot zyne toebereidinge.*

Multi Celebes, & Ceramæ populi ex hac vivere coguntur radice, quum penuria ſit Oryzæ, vel Sagus, tumque ſæpiſſime fit, ut patientiam, & laborem non adhibeant, ut rite præparentur, inde ægre ſeſe habeant, ac Maboc, ſeu vertiginoſi ſint, ad quem tollendum quævis fere natio ſuum habet antidotum. Maccaſſarenſes, & Boegenſes tenerum epotant Calappum, vel Calappi lympham, ſeu Santan. Ceramenſes radice utuntur Siri Boppar cum Pinanga maſticata. Amboinenſes corticem, ac radicem adhibent Gnemonis domeſticæ in aqua coctam, quam bibunt, ejusdemque arboris folia cum Pinanga maſticant, quod etiam prodeſt contra noxam piſcis Utricularis dicti.

Veele volkeren op Celebes en Ceram moeten van deze wortel leven, als 'er ſchaarsheit van Ryſt en Sagu is, en dan gebeurd het zeer dikwils, dat zy het geduld niet hebbende om ze te degen toe te bereiden, hun qualyk gevoelen, en Maboc dat is duiſelig werden, waar tegens ſchier ieder Natie een byzonder tegenbaat weet. De Maccaſſaren, en Boegiſſe volkeren drinken een jonge Calappus, of de melk van Calappus. De Cerammers gebruiken de wortel van Siri-Boppar met Pinang geknouwd. De Amboineſen de wortel, en ſchorſſe van tamme Gnemon in water gekookt en gedronken, als mede de bladeren deszelven booms met Pinang geknouwd, 't welk ook helpt tegens de ſchadelykheit van den vis Opblaſer.

Incolæ inſularum Xulanenſium has ſolebant radices Sagus pani admiſcere, ut maſſa augeatur, quum vero ſordide hoc tractarent opus, nec requiſitum præparationis tempus exſpectarent, hinc ipſorum Sagus panis, qui quadratas refert majores aleas, quem peregrinis vendunt, poſt paucum tempus interne flaveſcit, ſaporem habet amaricantem, & inſalubris eſt, quod in cauſſa eſt, Xulanenſium Sagum ita contemni.

De Inwoonders van de Xulaze Eylanden plegen deze wortelen onder Sagu-brood te mengen om den hoop te vermeerderen, dog dewyl zy wat ſlordig daar mede te werk gaan, en de beboorlyke tyd van toebereidinge niet afwagten, zoo werd haar Zagu-brood, het welk als groote teerlingen ziet, en dat zy aan de vreemdelingen verkopen, na weinig tyd van binnen geel, bitter van ſmaak, en ongeſond, 't welk de oorſaak is, dat de Xulaëſe Zagu in veragtinge gekomen is.

Flores luteæ Gadong ob gratum odorem a Javanis, & Baleyenſibus multum expetuntur, quos capillis innectunt, & Manoræ floribus admiſcent, quos linteis adponunt albis, & veſtibus, ut gratum ipſis concilient odorem.

Colot ab *Euſeb. Nierenberg. hiſt. natur. libr.* 14. *cap.* 51. deſcriptum, & in Philippinis creſcens inſulis, ſimile videtur *Oebi Utan* eſſe, ſaltem ex ejus uſu ita adparet, formæ enim deſcriptio brevis eſt, & obſcura.

Nurem Kelengu. Bracm. *Conetti*, & *Pilo Carandi.* Portugall. *Graboſa Ovada.* Belgice *Ey-keulen Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 35. deſcriptum convenire videtur quodammodo cum *Ondo* præcedente, præſertim quum Horti textus teſtetur, ſpeciem quandam ejus eſſe trifoliatam cum eduli radice.

De bloemen van het geele Gadong werden, wegens haar lieflyken reuk, van de Javanen, en Baleyers veel gezogt, om in de haairen te dragen, of met Mamoor-bloemen gemengd, by het witte linnen-werk, en klederen te leggen, om dezelve een goeden reuk te geven.

Colot *by* Euſeb. Nierenberg. natural. hiſt. lib. 14. cap. 51. *beſchreeven, en in de Philippienſe Eylanden waſſende, ſchynd een diergelyke* Oebi Utan *te zyn, immers uit het gebruik, want de beſchryvinge van de gedaante is kort, en donker.*

Nurem Kelengu. *Bram.* Conetti, *en* Pilo Carandi *Portugees* Graboſa Ovada. *In 't Duits* Ey-keulen *in* Hort. Malab. part. 7. Fig. 35. *beſchreeven, ſchynt eenige overeenkomſt te hebben met de bovenſtaande* Ondo, *te meer wyl den text van den Hortus getuigt, dat 'er een zoorte zy met drie bladeren, en de wortel eetbaar.*

Tabula Centeſima Vigeſima Octava

Ubium exhibet *ſilveſtre trifoliatum*, cum *radice* ejus *craſſa*, & *eduli.*

De Hondert en acht en twintig ſte Plaat

Vertoont het *wilde driebladige Oebi*, met deszelfs *dikte*, en *eetbare wortel.*

AANMERKING.

Hæc eſt Dioſcorea foliis ternatis *Linn. H. Cliff. p.* 459. & Ricophora, ſeu Inhame Curaſſavica trifolia, ſeu Phaſeoloides *Herm. Par. Bat. Pr. pag.* 371. & *Pluk. Almag. p.* 321. & Battata ſilveſtris, ſpinoſa, trifolia, flore vidua, verrucoſa, fructibus in ſpicis longis rariotibus, triangularibus, ad pediculum reflexis *Ray tom.* 3. *p.* 133. & *Tsjageri Nuren H. Malab. part.* 7. *Tab.* 33. cum hac noſtra planta magis convenit quam illa *Fig.* 35. uti *Rumphius* vult, quæ cum præcedenti *Ubio quinquefolio* convenit, quum illa ſit ſemper trifoliata.

OBSERVATIO.

Dit is de Dioſcorea met drie bladeren van *Linnæus* in de *H. Cliff. p.* 459. en Curaſſauwſche Rizophora, of Inhame, met drie bladeren na de Turkſche bonen gelykende van *Herm. Par. Bat. Pr. pag.* 371. en *Pluk. Almag. p.* 321. en wilde doornachtige Battata, zonder bloem, en met vratten, dragende de vruchten in weinige lange ſtelen, by de voet omgebogen van *Ray tom.* 3. *p.* 133. en is de *Tsjageri Nuren* van de *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 33. welke met deze onze plant beter overeenkomt, als die van de 35. *Figuur*, zo als *Rumphius* wil, welke nigantlyk met het voorgaande *vyfbladige Oebi* overeenkomt, daar die altyd driebladig is.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

Ubium Polypoides. Ubi Gorita.

TErtia Ubii ſilveſtris ſpecies multum differt a prioribus, videturque peculiaris eſſe planta, in binas diſtincta ſpecies, albam, & nigram.

Album, ſeu *vulgare Ubium Gorita* longis, tenuibus, rotundis, ac lentiſſimis prorepit flagellis ad magnam diſtantiam per frutices, vel proximas adſcendit arbores, ubique ſeſe ramis circumvolvens, & firmans, ita ut aliquando ejus obcurrant ſarmenta centum circiter orgyas longa. In junioribus ſtipitibus folia ſolitaria locantur, in ſenioribus vero bina ſibi obponuntur geniculata, & retrorſum flexa, & conniventia.

Folia cum illis Ahuho, ſeu Ubii frugiferi conveniunt, ſed longiora ſunt, acutiora, tenuiora, & glabriora, læte virentia, & ſonitum edentia inſtar chartæ, glaberrima, & extenſa. Inferiores ipſorum auriculæ non acutæ ſunt, uti in aliis Ubii ſpeciebus, ſed rotundæ ſunt, foliaque ſuperius in longum terminantur apicem, palmam longa, quinque ſexve digitos lata, novem, undecim, & tredecim incurvis nervis longitudinalibus pertexta, ipſorumque interſtitia tenuibus, ac parallelis venulis pertexta ſunt. Ad ſuperiora folia, ac fere ipſorum petiolis alius inſidet pedunculus erectus, longum ſuſtinens acuminatum, ac viridem conum, rectum referens cornu, quod aperitur in quatuor longa, anguſta, & firma petala, ſeſe non extendentia, ſed quæ ſemi clauſa ſunt, inſtar coni, vel campanæ, externe ex viridi, & fuſco colore diſtincta cum dorſo protuberante, apex vero ipſorum viridis eſt, interne illa purpuraſcunt, & apices gerunt fuſcos in ordines locatos, & ſtrias formantes. Poſt hæc introrſum quatuor locantur alia craſſiuſcula petala ſtylos referentia firmos, intenſe purpuraſcentia, & introrſum alia minora ſimilia abſcondentia, quatuordecim numero, quorum quodvis tenuiorem ſuſtinet ſtilum, flaveſcentem, ſeu ex luteo virentem, illi aliquando incurvi ſunt, inſtar corniculorum, quotque introrſum locantur, tot grana profert fructus.

Hic

XVI. HOOFDSTUK.

De veelvoetige Oebis.

HEt derde ſlag van wilde Oebis verſchild ook veel van de voorgaande, en ſchynd een plante op haar zelve te zyn, verdeeld in twee zoorten, witte, en zwarte.

De witte, *of* gemeene Ubi Gorita *kruipt met lange, dunne, ronde, en zeer taaye ranken een groot ſtuk weegs door de ruigte, of loopt de naaſte bomen op, en vlegt zig overal vaſt om de takken, zoo dat 'er zomtyds ranken gevonden zyn by de bondert vademen lank. Aan de jonge ſtruiken ziet men de bladeren enkeld ſtaan, maar aan de oude twee, en twee tegens malkander, met een knietje achterwaarts, en tot malkander gebogen.*

De bladeren zyn die van Ahuho, of vruchtdragende Oebi gelyk, doch langer, ſpitzer, dunder, en gladder, blyde-groen, en rammelende als pampier, zeer effen, uitgebreid. De achterſte ooren zyn niet ſpits, gelyk aan de Oebis geſlachten, maar hebben ronde billen, en vooren een lange ſpitze, een hand lank, vyf en zes vingers breed, met negen, elf, en dertien kromme zenuwen in de lengte doorregen, en de tuſſchen ſpatien zyn met fyne parallele adertjes uitgeweeven. By de voorſte bladeren, en ſchier op derzelver ſtelen ſtaat een ander ſteel opgeregt, dragende een lange ſpitze, en groene kegel, gelyk een regte boorn, zig in vier lange ſmalle, en ſtyve blaadjes openende, die zig niet uitbreiden, maar half geſlooten ſtaan, als een kegel, of klok, van buiten uit den groenen, en bruinen gemengd, met een verheeven rugge, doch de ſpits is groen, binnen purper met bruine ſtipjes, die in ryen ſtaan, en ſtrepen uitmaken. Naaſt deze na binnen ſtaan vier andere dikke blaadjes, als ſtyve ſtiletjes, boog-purper, en na binnen toe nog andere kleendere zulke voetjes verbergende, tot veertien in 't getal, ieder dragende een dundere ſtiletje, bleek-geel, of geel-groen, dewelke zomtyds gekromd ſtaan, als boorntjes, en zoo veel dezer voetjes van binnen ſtaan, omtrent zoo veel korls komen in de vrucht.

Deze

Hic flos tetrum fundit odorem, primo flaccidus, & in teneris fruticulis fruſta decidunt hi flores, nullos relinquentes fructus, unde & multi incolæ hanc plantam ſterilem eſſe putant, ipſeque nunquam fructus in ſilvis inveni, ac tantummodo in iis, quas ipſe plantaveram.

Fructus itaque eſt burſa plana, ſeu cor ſuperius in obtuſum deſinens apicem, plerumque ad unam inflexum partem, binos pollices longum, paulo minus latum, aliquando tres longum, & unum latum, ſemper ſolitarium dependens, ac diu virens, quatuor ſervans petala tanquam fulcrum. Binæ oræ planæ binis ternisve dorſis diſtinctæ ſunt longitudinalibus, atque oræ ſemi digitum latæ, plerumque etiam una pars gibboſior eſt altera, tandem hic fructus nigricat, & ad gibboſam dehiſcit partem, in binas ſeſe aperiens januas, quæ intus octo exhibent ſemina in binis ordinibus locata, vel octo in tribus ſupra ſeſe invicem poſita ſunt ordinibus. Quodvis granum oblongum eſt, & acuminatum inſtar minoris ſpeciei Cardamomi, vel ſilveſtre granum, quod vulgo Cardamomum Amboinenſe vocatur, ſed longius eſt, magisque ſtriatum, & inferius venula fructui connectitur, externe fuſcum, interne album, & ſolidum.

Tota hæc planta glaberrima eſt ſine ullis ſpinis, vel rugoſitate, odorem fundens gravem, ſi quædam ejus pars inter digitos fricetur. Radix duplex eſt, ſuperior enim ſtipiti proxima transverſalis eſt, non ultra minimum digitum craſſa, inregularis, nodoſa, & ſinuoſa fere inſtar Zingiberis, ſed multo nodoſior, & lentior. Ex his nodis ſurſum ſeſe elevant caules plantæ, ac deorſum plures aliæ craſſiores radices plerumque perpendiculares, ad ortum anguſtatæ, acſi craſſa tantum eſſet vena, dein ſenſim hæc craſſeſcens, in tenuem iterum ſubito evaneſcens apicem radiculam format. Multas hæ exhibent, ſed inverſas Raphani minoris radices, plures ſimul dependentes, ultra pedem, vel ulnam longas, ac binos fere digitos craſſas, externe, & interne albas, quæ paucis obductæ ſunt tenuibus fibrillis, fatuæ, amaricantes, & ingrati ſaporis, & odoris, acſi nitroſam terram quis olfaceret. Hæ radices raphanaceæ viginti, triginta, immo quinquaginta ſimul dependent unica ex radice, ac ſimul evelli poſſunt, ita ut uni homini ſufficiens præbeant pondus, & onus. Per cujusvis radicis centrum longus, & lentus decurrit nervus, uti per Paſtinacam noſtratem, ſed multo durior.

Secundo *Ubi Gorita* nigrum, modo creſcendi cum priore convenit, ſed minora gerit folia, ac tenuiora ſarmenta, vix culmum craſſa, quibus folia inſident in teneris ſolitaria, in vetuſtioribus bina ſibi obpoſita, quinque ſexve pollices longa, tres, ac tres cum dimidio lata, perfecte cordiformia, tenuia, ex nigro virentia, inferius rotunde auriculata inſtar Sirii foliorum, ad pedunculum novem, & undecim concurrunt nervi, & interſtitia tenuibus pertexta ſunt venulis transverſalibus, ſeu ſtriis.

Sarmenta prope radicem nodoſiſſima ſunt, & incurva, ex nigro virentia, & lenta, in plura alia diviſa. Loco floris ſimilis ſeſe exhibet acutus conus, ſeſe aperiens in quatuor anguſta viridia petala, in quibus quatuor alia obſcure fuſca locantur, & in horum centro plurima incurva cornicula, ſeu ſtamina, quatuor ſimul uno ex ortu. Flores fructusque hujus ſpeciei haud multum differunt ab illis prioris, in teneris enim fruticulis raro quidem obſervantur, ſed in vetuſtis ad ortum folii unus ſeſe erigit erectus, ac firmus pedunculus, quatuor pollices longus, binos tresve ſuſtinens flores uti in alba ſpecie.

Fructus eandem quoque fere habent formam, quidam plani inſtar priorum, alii rotundi, ſed minores prioribus, in planis unum triave reperiuntur oblonga, & acuminata grana, in rotundis viginti minora granula in fundo ſibi adpoſita.

Radices longæ ſunt, ac tenues, non ultra minimum digitum craſſæ, plurimæ autem tenuiores, & rotundæ inſtar ſerpentem, a tribus ad quatuor pedes longæ, externe nigræ, nullas emittentes fibras excepto ad extremum, interne albæ, ſuccoſæ, amaricantes, & ingrati ſaporis, in medio craſſum, & lentum gerentes nervum percurrentem. Hæ radices a duodecim ad octodecim numero ſimul dependent deorſum inſtar faſciculi anguium, quædam vero oblique etiam decurrunt.

Deze bloem is zeer vuil van reuk, in 't eerſte week, en vallen aan de jonge ſtruike vergeefs, en zonder vruchten af, wesbalven veele Inlanders dit gewas voor onvruchtbaar houden, en ik zelfs heb ze ſchier nooit in 't wild gevonden, behalven aan die geene, die ik geplant hebbe.

De vrucht dan is als een platte beurs, ofte bert, vooren met een ſtompe ſpits, gemeenlyk na de eene zyde bellende, twee duimen lank, wat minder breed, zomtyds drie lank, en een breed, hangende altyd enkeld, of een alleen, langen tyd gras-groen, beboudende de vier blaadjes tot een voet. De twee platte zyden zyn met twee, of drie ruggens in de lengte afgedeeld, en de kanten wel een halve vinger breed, ook is gemeenlyk de eene zyde bultiger dan de andere, eindelyk werd ze zwartachtig, en berſt aan deze bultige zyde open, in dikke deurtjes, vertoonende van binnen acht zaden in twee rygen, of twaalf in drie rygen boven malkander geſchikt. Ieder korl is lankwerpig-ſpits, gelyk een kleene zoorte Cardamom, of dat wild goedje, het welk men Amboinſche Cardamom noemd, doch langer, en meer geribd, achter met een voetje, of adertje aan de vrucht vaſt, buiten bruin, binnen wit, en maſſief.

Het gebeele gewas is zeer glad, zonder eenige ruigte, of doornen, zwaar van reuk, als men iets daar van tuſſchen de vingers wryft. De wortel is tweederlei, want de bovenſte, en naaſte aan den ſtam leid over dwers, niet boven een pink dik, onordentlyk geknopt, en bogtig, ſchier als de Gember, doch veel geknoopter, en taayer. Uit deze knoopen ſpruiten opwaarts de ſtelen van de plante, en neerwaarts veele andere dikke wortelen, meeſt regt neerwaarts gaande, boven by haren oorſponk ſmal, als of het maar een dikke ader was, daar na allenkskens dikker wordende, en dan ſchielyk wederom ſpitzer in een dun worteltje uitlopende. Zy vertoonen veele, doch omgekeerde Radyzen by malkander hangende, ruim een voet, of een elle lank, en ſchaars twee vingers dik, buiten, en binnen wit, met weinige fyne vazelingen behangen, laf, bitter, en onaangenaam van ſmaak, en reuk, als of men zalpeterige aarde rook. Deze Radyzen hangen twintig, dertig, tot vyftig by malkander aan eene wortel, en konnen t'zamen uitgetrokken werden, dat 'er een perzoon een dracht aan heeft. Door de midden van ieder wortel gaat een lange, en taaye zenuwe, gelyk door onze Pinkſternakelen, doch veel harder.

De tweede zwarte Ubi Gorita *is aan wasdom de voorige gelyk, doch heeft kleender bladeren, met dunne ranken, kwalyk een ſtroobalm dik, daar aan ſtaan de bladeren aan de jonge enkeld, aan de ouden twee en twee tegens malkander, vyf en zes duimen lank, drie, en drie en een half breed, regt hertformig, dun, zwart-groen, achter met ronde billen, als de Siri-bladeren, aan den ſteel ſtoten negen, en elf zenuwen t'zamen, en de tuſſchen plaatzen zyn met fyne dwersadertjes, of ſtrepen doortogen.*

De ranken zyn by de wortel zeer knoeſtig, en krom, zwart-groen, en taay, bun in veele andere verdelende. In plaats van de bloeme vertoond zig diergelyke ſpitze knop, zig in vier boog-groene ſmalle blaadjes openende, daar in vier andere donker-bruine ſtaan, en in de midden veele kromme boorntjes, of draden, vier en vier uit eenen oorſpronk. Het bloeizel, en vrucht van deze zoorte verſchild niet veel van het voorgaande, want aan de jonge ſtruiken ziet men zelden iets, maar aan de oude ſtruiken komt mede by den oorſpronk des blads, en regt uit deszelfs ſteel een enkeld ſtyf ſteeltje voort, vier duimen lank, dragende twee, of drie bloemen, gelyk van de witte zoorte gezegt is.

De vruchten zyn meeſt ook van deszelfſte fatzoen, zommige plat als de voorgaande, zommige rond, doch kleender als de voorige, in de platte vind men een a twee lankwerpig toegeſpitſte korls, en in de ronde twintig kleene kolrs op de grond tegens malkander gedrongen.

De wortelen zyn lank, en dun, niet boven een pink dik, de meeſte dunder, en rond als Slangen, van drie tot vier voeten lank, van buiten zwart, en zonder vazelingen, behalven aan 't einde, van binnen wit, zappig, bitteracbtig, en onaangenaam van ſmaak, in de midden met een doorgaande dikke, en taaye zenuwe. Dezer wortelen hangen van twaalf tot achttien by malkander meeſt nederwaarts als een bondel Slangen, doch zommige loopen ook dwers.

Nomen. Latine *Ubium Polypoides.* Malaice *Ubi Gorita*, quum plurimæ ejus radices ſimul dependentes caput repræſentant piſcis *Polypi*, Malaice *Gorita* dicti. Aliis Malaienſibus quoque dicitur *Canjalat*, *Canjalut*, *Anjalut*, vulgo etiam *Oebi Utan*, ſed nimis generale. Amboinice in Loehoa *Ube Waleä*, in Leytimora *Ube Talla*, Ternatice *Bootsja.* Altera ſpecies, ſeu nigra *Ubi Gorita* vocatur, ſeu *Canjalut Itam.*

Locus. In incultis creſcit locis in minoribus ſilvis, vel ad oras altiorum ſilvarum, ubi arbuſculæ locatæ ſunt, copioſius vero in humidis, & planis locis, vallibus, & agris juxta fluminum ripas. Altera nigra ſpecies ſolum amat nigrum ſulphureum, ubi arena tenuis eſt, cum nigra terra mixta, uti in Sagus ſilvis humidis, vel locis paludoſis, multo autem rarior eſt alba ſpecie, quæ per totam Amboinam obvia eſt. Videtur quædam etiam ejus ſpecies in Japana creſcere, vidi enim cum aliis muria conditis fructibus hoſce inde deferre, qui inde in ligneis deducuntur crateribus, quique ibi muria quodam condiuntur.

Uſus. Hæ radices ad cibum non adhibentur, ſed condiuntur, quod Europæi noſtri videntur didiciſſe a Sinenſibus, quam artem nunc multi exercent. Depuratæ, & ablutæ ſumuntur radices albæ ſpeciei, quarum capita, & caudæ abſcinduntur, quæ primum in aqua ebulliuntur, ac dein per unam alteramve noctem in aqua calcis macerantur, quæ inde flaveſcit, atque amaritiem extrahit. Dein per ſex ſeptemve dies in aqua macerantur pluviali, quæ quotidie renovatur, donec non amplius luteo colore ſit inprægnata, vel tincta, radices has demum in fruſta conſcinde digitum longa, ex quibus medius extrahitur nervus, unde ſimul fruſta hæc in medio finduntur, ac tandem in Syrupo hæc excoque, tum conditum peractum eſt, fruſtaque elèganter pellucida ſunt, ſemi tranſparentia, & ex fuſco flava inſtar Succini opaci. Conditum hoc ad potum Thee proponitur, ſaporem vero habet fatuum, ac dulcem, ſæpe ad calcem accedentem, ſi nimia ipſi admiſta fuerit quantitas, cujus doſin per experientiam, & exercitationem diſcimus.

Recentes radices inlinitæ ſi fuerint contuſæ, pediculos veſtium, & corporis fugant. Hitoënſes mihi declararunt, quum cum Belgis bellum gererent, circa annum 1641. in monte Wawani, ſeſe a Malaienſibus didiciſſe ex hiſce radicibus carbones præparare, qui ad pulveris pyrii præparationem adhibebantur, quem illi in ipſis montibus conficere debebant, quum in litoribus ab Belgis eſſent circumcincti, ita ut nil ad ipſos poſſet deferri, ſulphurem ex dicto effodiebant monte, parumque Nitri adduxerant peregrini.

Nigra ſpecies ad conditum non adhibetur, quum nimis amara, & ingrata ſit, ſed quidem ad uſum Medicum, contra quendam morbum *Sackit Gorita* dictum, per quem intelligunt tam Polypum inteſtinorum, quam Molam Uteri, qui morbus viduis junioribus ſæpe ſupervenit, ac pertinaciſſimus eſt. Tam recentes quam ſiccatas ſumunt radices, cum illis albæ ſpeciei mixtas, quibus addunt radices *Oleris dulcis*, quod Ophiogloſſi ſpecies eſt, poſtea libro decimo deſcripta, has ſimul maſticant cum Pinanga, ſuccumque deglutiunt, ſi viro iſtæ radices aquæ incoquantur, ipſarumque decoctum propinatur, præſtantius puto eſſe remedium. Eandem hanc nigram ſpeciem cum Pinanga quoque maſticant, infantumque corpora adſpergunt, quos putant eſſe præſtigiis incantatos, vel malo genio tactos.

P.S. Ad hujus plantæ deſcriptionem, & qualitatem porro pertinet, Ubia, ſeu radices ejus Raphanaceas aliquando ſupra terram elevari, & emittere bina ternave ſarmenta cum paucis fibrillis, quibus ſeſe ipſi inplantant, quæ non albo, ſed viridi obducuntur cortice, quæ tamen non tam aptæ ſunt ad conditum quam inferiores. In quibusdam porro flagellis ad ſecundum, vel tertium ſupra radicem nodum quædam dependent bulboſarum iſtarum radicum, quæ parvæ manent, uti in icone exprimitur.

Naam. *In 't Latyn* Ubium Polypoides. *In 't Maleyts* Ubi Gorita, *om dat de veele wortelen by malkander hangende, verbeelden het hooft van den vis* Polypus, *in 't Maleyts* Gorita *genaamt. In 't booger Maleyts noemd men 't* Canjalut, Canjalat, *en* Anjalut, *in 't gemeen ook* Oebi Utan, *doch al te generaal. In 't Amboins, op Loekoe* Uhe Waleä, *op Leytimor* Uhe Talla, *in 't Ternataans* Bootsja. *De tweede zoorte biet* Ubi Gorita, *of* Canjalut Itam.

Plaats. *Het waſt op ongebouwde plaatzen in 't kreupelboſch, of aan de randen van 't hooge-boſch, daar het laag geboomte beeft, meer op vogtige, en vlakke plaatzen, valleyen, en velden langs de rivierkanten. De tweede zwarte zoorte bemind een zwarte zwavelachtige grond, daar een fyn zand is, met zwarte aarde gemengd, gelyk in de vogtige Zagu-boſſchen, of daar het moeraſſig is, maar het werd veel weiniger gevonden dan 't witte, het welk in gebeel Amboina bekend is. Het ſchynd, dat 'er ook een zoorte van in Japan waſt, want ik hebbe ze zien medebrengen onder andere ingezoutene vruchten, die men in houte balien daar uitbrengt, en met een zeker pekelzop ingeleid werden.*

Gebruik. *Men gebruikt deze wortelen geenzints tot de koſt, maar om te confyten, het welk onze Europiaanen ſchynen geleerd te hebben van de Sineezen, en nu veel oeffenen. Men neemt de ſchoon gewaſſe wortelen van de witte zoorte, ſnyd het hooft, en ſteert af, kookt-ze eerſt op in water, en weekt ze dan een nacht of twee in kalk-water, 't welk daar van geel word, en de bitterheid uittrekt. Daar na weekt men ze nog zes, of zeven dagen in verſch water, het zelve dagelyks vernieuwende, tot dat het niet meer geel geverfd werd, ſnyd ze als dan in ſtukken van een vinger lank, en trekt de middelharde zenuwe daar uit, waar door met eenen de ſtukken in de midden geklooft werden, en kooktze ten laatſten op in Syroop, zoo is het confyt gemaakt, en de ſtukken worden ſchoon klaar, half doorzigtig, en bruin-geel, als donker bernſteen. Dit confyt zet men op by het Theewater, het is laf, en zoet van ſmaak, zomtyds na den kalk ſmakende, als men te veel daar onder gedaan heeft, welkers quantiteit men door oeffening moet leeren.*

De verſche wortelen geſtooten, en opgeſmeerd verdryven de luizen uit de klederen, en van het gebeele lichaam. De Hitoeëzen verklaarden my, dat als zy met de Hollanders oorloogden omtrent 't jaar 1641. *op den berg Wawant, zy van de Maleyers geleerd hadden uit deze wortelen koolen te maken, die tot het bereiden van buspoeder gebruikt wierden, het welk zy luiden in 't gebergte zelfs moeſten maken, zynde op de ſtranden van de Hollanders beſlooten, zoo dat zy van buiten geen toevoer konden krygen, den zwavel groeven zy uit den voornoemden berg, en een weinig Salpeter hadden de Vreemdelingen medegebragt.*

De zwarte zoorte werd tot het confyten niet gebruikt, om dat ze te bitter, en onlieflyk is, maar wel tot eenige Medicyne, tegens zekere ziekte Sackit Gorita *genaamt, waar door zy zoo wel verſtaan* Polypum Inteſtinorum, *als* Molam Uteri, *een gebrek de jonge Weduwen dikwils overkomende, en hartnekkig om te geneezen. Zy nemen zoo wel de verſche als gedroogde wortelen, of met die van de witte zoorte gemengd, daar by doende de wortelen van het* Olus dulce, (*zynde een zoorte van het* Ophyogloſſon) *hier na in 't tiende boek beſchreeven, knouwen ze t'zamen met Pinang, en zwelgen den zap in, maar als men de voornoemde wortelen in water kookt, en het afkookzel drinkt, houde ik 't voor beter. Dezelve zwarte zoorte knouwen zy ook met Pinang, en beſproeijen daar mede de kleene kinders over het gebeele lyf, die zy zeggen betooverd, of van een kwade lucht geraakt te zyn.*

P.S. Nog behoort tot de beſchryving de eigenſchap, dat dit gewas zyn Oebis, of Radyzen, zomtyds met twee a drie looten boven de aarde vertoont, met weinige veezels daar in zig vaſt begtende, met geen witte maar met een groene ſchorſſe bedekt, dewelke men zoo bequaam niet acht tot confyten als de onderaartze. Nog ziet men aan zommige ranken aan de tweede, of derde lidt boven de wortel eenige van deze Radyskens afhangen, dewelke klein blyven, gelyk in de Figuur aangeweezen werd.

B
A

ſn rationibus, & memoriis navium redicum legi, in patriam deductas fuiſſe radices quasdam Scorzoneræ conditas ex Bengala, mihi quoque varia condita inde adportata fuere, inter quæ quoddam erat quam maxime conveniens ſapore, & colore cum Ubio noſtro polypoide, excepto quod Bengalenſe non eſſet excavatum, ſed ſolidum, & integrum, quæ fruſta erant longa, paulo craſſiora Lumbrico. Ipſis dein oſtendi recentem *Ubi Gorita* radicem, mihique indicarunt unam eandemque eſſe radicem, quam in Bengala Saccharo condiunt, quæ ibi vocatur *Cicor*, ſeu *Ciel*, ejusque tenuiſſima ibi ſumi fruſta haud digitum craſſa, ac proinde non neceſſe eſt, medium extrahere iſtum craſſum nervum, quod in Amboina fit, Bengalenſe quoque conditum multo delicatius eſt, quam parum vero deſcriptum hoc Ubium cum Scorzonera conveniat, cuivis Botanico judicandum relinquo, quamque incertum ſit Indicas plantas non rite notas Europæis deſignare nominibus, videturque mihi, ex Bengalenſi *Cicor*, ſeu *Cicur Scorzoneram* compoſuiſſe.

In de factuur van onze retourſchepen heb ik geleezen, dat in 't Vaderland aangebragt zyn eenige potten van Scorzonera uit Bengale, my zyn ook verſcheide confyten vers uit het zelve aangebragt, onder anderen een zeer na overeen komende aan ſmaak, en coleur met ons Ubium Polypoides, behalven dat het Bengaalze niet hol, maar maſſief was, beſtaande in lange ſtukken, wat dikker dan een Pierworm. Hier op heb ik hun lieden getoont de wortel van 't voorſchreeven Ubi Gorita, *en daar op tot berigt bekomen, dat het voor zeker dezelfde wortel was, die zy in Bengale confyten, aldaar genaamt* Cicor, *of* Ciel, *en dat men aldaar de dunſte ſtukken neemt, nog geen vinger dik, en daarom niet nodig agt de middelſte zenuwe daar uit te trekken, gelyk men in Amboina doet, ook is het Bengaalze veel ſmakelyker, maar hoe weinig het voorſchreeven Oebi met Scorzonera overeen komt, laat ik een ieder Kruid-kenner oordeelen, als mede hoe onzeker men gaat, als men de Indiſche gewaſſen op halve kenniſſe met Europiſche namen doopt, en het ſchynd my toe, dat ze uit het Bengaalze* Cicor, *of* Cicur Scorzonera *gemaakt hebben.*

Tabula Centeſima Vigeſima Nona

Ubium exhibet *Polypoides* cum ejus *flore* A majori forma expreſſo, & B *fructu* naturali magnitudine.

De Honderd en negen en twintigſte Plaat

Vertoont het *veelvoetige Oebi*, met deszelfs *bloem* A in grooter gedaante, en B de *vrucht* in natuurlyke grootte.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

Batatta. Batattas. Ubi Caſtela.

PRæter deſcriptas, & memoratas radices edules in hiſce Orientalibus regionibus obcurrunt quædam peregrinæ, & aliunde deductæ, ſed quæ jam adeo vulgares ſunt, ut indigenæ habeantur. Harum celeberrima, & optima eſt Batatta, quæ putatur a Caſtilienſibus introducta. A multis ante me deſcripta fuit, utile tamen duco meam quoque addere deſcriptionem, quo modo nempe in hiſce Orientalibus creſcat inſulis: Eſt itaque herba repens, quæ non permittitur adſcendere, ſed per terram prorepere longis ſuis flagellis longe lateque ſeſe extendentibus. Hæc autem ſunt rotunda, vel parum anguloſa, viridia, ſatis lenta, inferius piloſa lanugine obducta, ſuperne glabra.

Folia in longis locantur interſtitiis ſolitaria, longis inſidentia petiolis, quæ ubique virens effundunt lac, ſi ſauciantur. Folia hæc trigona ſunt, ſeu potius pentagona, quodammodo referentia illa Bryoniæ lævis, alii autem ſcriptores hæc comparant cum illis Ari minoris, vel Spinachiæ, a quibus tamen multum differunt, inferius enim binas gerunt rotundas auriculas, cum binis lateralibus angulis, ſuperius acute definunt, quatuor circiter pollices longa, & lata, ſuntque porro glabra, glauca, flaccida, nec ſplendentia. Horum venæ, & petioli albicant, in rubra vero ſpecie fuſci ſunt, uti & folia tenera pallide fuſca ſunt. Ad quodvis geniculum folioſum caules radiculas emittunt in terram, ubi hanc tangunt, atque ex his oblonga excreſcit Rapa plerumque ſolitaria, aliquando in pingui ſolo binæ tresve ſimul excreſcunt.

Ex foliorum alis laterales excreſcunt ramuli, qui in alios iterum dividuntur, longe lateque ſeſe extendentes, & magnum obcupantes agrum, ſique ſuo committantur genio, proximas adſcendunt herbas, & fruticulos, cuncta vero flagella in altum elevata nulli inſerviunt uſui, ac plantam emaciant, unde & hoc impeditur.

Radix ſpithamam, vel pedem longa eſt, binos craſſa digitos inſtar farcinimis minoris, quarum paucæ rectæ ſunt, plurimæ uno alterove flexu ſinuoſæ, uti inteſtinum in naturali ſuo locatur ſitu, ſuperius anguſtata, & per tenuem nervum e ſtipite dependent, plerumque ſolitariæ, hic autem nervus in molli, & arenoſo ſolo brevis eſt, in ſaxoſo, vel duro longior, ipſaque radix, ſeu Rapa inferius craſſior eſt, ubi ſinum format, ſed acute iterum definit, paucas emittens fibrillas.

Ex

XVII. HOOFDSTUK.

De Patattes.

BEhalven de voornoemde eetbare wortelen heeft men in deze Ooſterſche Eylanden nog eenige vreemde, die eertyds uitlandig, en van elders ingebragt zyn, dog nu zoo gemeen geworden, dat men ze voor Inlandſche houd. De vermaarſte beſte daar onder is de Patattes, dewelke men meend door de Caſtilianen ingebragt te zyn. Ze is al van veele voor my beſchreeven, niet te min vind ik raadzaam dezelve nog eens te beſchryven, namentlyk hoe zy in de Ooſterſche Eylanden waſt, het is een kruipende plante, die men niet laat opklimmen, maar langs de aarde kruipen met hare lange ranken, zoo wyd en breed als zy wil. Dezelve zyn rond, of een weinig hoekig, groen, matig taai, agter met een haairige wolagtigheit bekleed, maar vooren glad.

De bladeren ſtaan in wyde tuſſchen plaatzen van malkander, enkeld, en op lange ſtelen, overal een groenagtige melk uitgevende, als men ze queſt. De bladeren zyn driezydig, of eigentlyker vyfhoekig, gelykende wat na de gladde Bryonia, dog andere Schryvers vergelyken ze by kleene Aron, of Spinache, waar van zy nog al veel verſchillen, want zy hebben agter ronde ooren, te weerzyden met twee hoeken, na vooren toe uitlopende ontrent vier duimen lank, en breed, voorts glad, zee- of blauwgroen, ſlap, en niet glimmende. De aderen, en ſtelen zyn wit, dog aan de roode trekken zy na het bruine, gelyk ook der zelver jonge bladeren ligt-bruin zyn. By ieder knietje, daar het blad ſtaat, ſchieten de ſtelen worteltjes in de aarde, daar zy dezelve raken, en uit de zelve word een lankwerpig Rape, gemeenelyk een alleen, zomtyds in een vette grond twee of drie by malkander.

Uit den ſchoot der bladeren komen de zyde takken voort, die zig al weder in andere verdelen, hun wyd, en zyds verſpreidende, een groot veld beſlaande, en zoo men ze begaan laat, de naaſte ruigte, en beggens beklimmende, dog alle zulke ranken, die in de boogte lopen, deugen tot niets, en mergelen den ſtok uit, dies men hem 't zelve moet beletten.

De wortel nu is een ſpan of een voet lank, en twee vingers dik, gelyk een ſauciſe, weinige regt, de meeſte met een, of twee bogten gelyk een darm in zynen natuurlyken ſtand, boven ſmal, en met een dunne zenuwe aan den ſtok hangende, meeſt enkeld, welke zenuwe in een mulle, en ſandige grond kort is, en in een ſteenige, of harde langer, beneden is deze Rape dikker, alwaar ze de bogten maakt, dog loopt weder ſpits toe met weinige vaſelingen.

Van

Externe glabra eſt, & nuda, tenui pellicula obducta, ſeu cortice inſtar pomi, coloris trifarii juxta tres ſpecies. Vulgatiſſimae radices externe ex purpuro rubent, ſecundæ ſpeciei albæ, tertiæ ex utrisque mixtæ coloribus. Foliis, ac modo creſcendi non differunt, excepto quod rubra, uti dictum fuit, caules gerat fuſcos, ut & foliorum coſtas, ejusque folia tenera pallide fuſca ſunt, vetuſta intenſe glauca, ſecunda ſpecies caules gerit pallide virentes, ac viridia folia, ſic quoque ejus radix major, & rectior eſt. Subſtantia omnium interna alba eſt, mollis, fragilis, farinacea, pauco ſeroſo, & viſcoſo lacte turgida, ac facillime in partes confringi poteſt breves, eſtque ſiccior, & ſolidior quam Raparum noſtrarum, maximæ libram pendent, ac albæ unam cum quadrante.

Plerumque hæc planta neque flores neque fructus profert, excepto quæ in ſterilibus creſcit locis, flores aliquando gerit, qui calathoides ſunt inſtar omnium Convolvulorum, hujusque plantæ flos formam habet uti *Convolvuli marini*, ſed minor. Eſtque pallide purpureus, ad oras albicans, & ad latera quinque excurrunt radii more Convolvulorum, infra amplus, & planus, ſupra acuminatus. In ejus centro quinque locantur longa ſtamina, antheras gerentia farinaceas, cum medio longiore. Hi flores ante meridiem ſeſe aperiunt, calici inſidentes ex viridibus apicibus compoſito, periuntque nullos relinquentes fructus.

Si calce conteratur flos, colorem adquirit viridem inſtar iſtius Convolvuli, ſed tandem flaveſcit, ac marceſcit.

Nomen. Latine *Batatta.* Malaice *Batattas*, & *Ubi Caſtela.* Portugallice *Batatta.* Amboinice *Uby Caſtela.* Ternatice *Ima Caſtela.* Bandice *Lutu Caſtela.* Baleyice *Caſtela.* In India Occidentali Hiſpani hanc vocant plantam *Batatas*, *Camotes*, & *Ajes.* Americani *Batada.* Galli ibi habitantes *Batades.* Angli *Potades.*

Locus. Communis opinio eſt, quam etiam ſequor usque ad ulteriorem deciſionem, *Batattas* primum per Caſtilienſes ex Americanis regionibus in Manilhas, inde in Moluccas, ac per Portugallos in reliquas porro Indiæ Orientalis regiones fuiſſe introductas, quod nomen etiam teſtatur apud omnes fere Orientales populos, qui Batattas colunt. Cauſſa tamen dubitandi ſupereſt, quum hodie adeo vulgaris ſit, immo in locis, quos nulli unquam inhabitarunt Portugalli, vel Hiſpani, uti hic in Amboina, apud ſævos Alphorenſes in remotis Boeronis montibus habitantes, item in Java, & Baleya, ubi Batattas ubique reperitur, immo in multis locis, quos nunquam frequentarunt, vel inhabitarunt Europæi. Hujus autem rei ratio dari poteſt, multos nempe populos a vicinis hos accepiſſe, ac dein tam diligenter coluiſſe, quum radix hæc ſit ſummæ utilitatis, & commodi, quæ gratum præbet ſaporem, ac tam facile propagari poteſt.

Cultura. Hæc radix minimum requirit laborem omnium edulium domeſticarum radicum, maximumque dat reditum, quum tot ex una conquirantur planta. In omni creſcit ſolo, ſive ſit arenoſum, ſive argilloſum, vel etiam ſaxoſum, ſi modo rite fuerit crematum, ac circumactum. Grumi, ſeu Cumini ſine ordine formantur, ad ſemi orgyæ ſpatium diſtantes, in hiſce deponuntur ſurculi vetuſtarum Batattæ plantarum, quum cœlum ſit pluvioſum, & Sol invicem ſplendeat. Si ſurculi tales ad manus non ſunt, abſciſſa quoque capita, vel fragimenta vetuſtarum radicum terræ conmitti poſſunt, primus autem modus prævalet, præcocesque radices profert talis planta. Sarmenta longe lateque ſeſe extendant, per terram prorepant, & in quibusdam locis terræ infigantur ad genicula, quæ per lapidem adgraventur, quo enim flagellorum genicula ſeſe copioſa terræ inplantant, eo plures profert hæc planta radices. Arborum adſcenſus, ut & ſepium ubique prohibendus eſt. Tali modo per tres quatuorve menſes permittuntur prorepere, & creſcere, donec inferiora incipiant flaveſcere, & exſiccari, tum iſta genicula effodienda ſunt, maturæque tollendæ radices, reliquaque flagella relinquenda ſunt intacta, per aliquot enim continuos annos in uno eodemque arvo Batattæ effodi poſſunt, donec videamus cuncta folia incipere eſſe puſilla, & gracilia, tum alter eligendus eſt campus, quum omnes fere edules radices recuſent bis, vel ter continuo creſcere in uno eodemque agro.

Quum

Van buiten iſſe even, en kaal, bekleed met een dunne ſchille, of huideken gelyk een appel, van coleur driederley na de drie zoorten. De gemeenſte zyn van buiten purper-rood, de tweede gebeel wit, de derde van beiden gemengd. Aan bladeren, en wasdom verſchillen zy niet, behalven dat de roode, als gezegt, bruinagtige ſtelen, en ribben aan de bladeren beeft, de jonge bladeren ligt-bruin, de oude boog Zee-groen, de tweede zoorte beeft ligt-groene ſtelen, en regt groene bladeren, zoo is ook de wortel grooter, en regter. De binnenſte ſubſtantie van alle is wit, mals, bros, meelagtig, dog met weinige weiagtige, en kleeverige melk vervuld, en laat zig zeer ligt in korte ſtukken breeken, drooger, en digter dan onze Rapen, de grootſte wegen een pond, en de witte ook een, en een vierde pont.

Door den bank draagd dit gewas nog bloemen nog vruchten, behalven 't geene op magere gronden ſtaat, brengt zomtyds zyn bloeme voort, dewelke is als een klokke gelyk alle Winden, of hier te lande die van Convolvulus Marinus, dog kleender. De bloeme is ligt-purper, aan de kanten witagtig, en aan de zyden ziet men vyf ſtraalen, na de manier der Winden, beneden breed, en boven toegeſpitſt: In de midden vyf lange draden, met meelagtige noppen, en nog een langer in de midden. Men ziet ze alleenlyk voor de middag geopend, ſtaande op een voetje van groene ſpitzen gemaakt, en ze vergaat zonder vruchten.

Als men ze met kalk wryft, geeft ze een groene coleur, gelyk die van voornoemde Convolvulus, dog beſterft geelagtig.

Naam. *In 't Latyn* Batatta, *in 't Maleyts* Batattas, *en* Ubi Caſtela, *in 't Portugees ook* Battatta. *In 't Amboins* Uhy Caſtela. *In 't Ternataans* Ima Caſtela. *In 't Bandaas* Lutu Caſtela. *In 't Baleyts* Caſtela. *In Weſt-Indien noemen ze de Spanjaards* Batatas, Camotes, *en* Ajes. *De Americanen* Batada. *De Franſe aldaar wonende* Batades. *De Engelſe* Potades.

Plaats. *Het gemeene gevoelen is, waar by ik my tot nader ondervindinge ook voegen moet, dat de* Batattas *eerſtmaal door de Caſtilianen uit de Americaanſe landen in de Manilhas, van daar in de Moluccos, en door de Portugezen in de verdere landen van Ooſt-Indien gebragt zyn, 't welk de naam ook uitwyſt, ſchier by alle Ooſterſche Natie, die de Batattas oeffenen. Evenwel zoude men reden hebben hier aan te twyffelen, om dat ze bedensdaags zoo gemeen is, zelfs op plaatzen, daar geen Portugezen, of Spanjaarden gewoond hebben, gelyk hier in Amboina, by de wilde Alphoereeſen diep in 't gebergte van Boero wonende, als mede op Java en Baley, daar men over al Batattas vind, en op veele plaatzen, daar nooit Europeanen gewoond hebben. Dog men kan hier van ook de reden geven, dat ze veele volkeren van hare nabuuren bekomen hebben, en namaals zoo neerſtig geoeffend, om dat het een profytelyke wortel is, van goeden ſmaak, en zoo ligt voort te planten.*

Queeking. *Deze wortel vereiſcht de minſte moeite onder de eetbare tamme wortelen, en geeft het meeſte profyt, om dat men van eene ſtam zoo veele wortelen beeft. Zy komt voort in allerley grond, het zy zand, kley, of ſteenig, als by maar wel gebrand, en omgebakt is. De heuveltjes, of Cumins maakt men zonder order, ruim een half vadem van malkander, hier in plant men de Ryskens of Scheutjes van oude Batattas-ſtruiken, wanneer het regen, en Zonneſchyn door malkander is. Als men geen Scheutjes beeft, kan men ook de afgeſnede hoofden, en ſchyfjes van oude wortelen planten, dog het eerſte is beter, en draagd eerder. De ranken laat men wyd en zyd hun verſpreiden, houd ze op de aarde, en drukt ze hier en daar met een knietje in de aarde boven op met een ſteen bezwarende, want hoe meer knien zig in de aarde vaſt maken, hoe meer wortelen men krygt: Het opklimmen na de bomen, en over de beggen moet men hun over al beletten. Aldus laat men ze drie a vier maanden ſtaan, tot dat men ziet, dat de agterſte bladeren beginnen geel te werden, en te droogen, zoo kan men ze by 't zelfde knieje uitgraven, de rype wortelen uithalen, en de reſteerende ranken ongemoeid laten, want men kan eenige jaren na malkander op een en dezelfde akker Batattas graven, tot dat men ziet, dat alle de bladeren beginnen kleen, en mager te werden, dan moet men een ander veld zoeken, vermits ſchier alle eetbare wortelen geen twee of driemaal aan malkander op een en den zelven akker willen geplant zyn.*

Als

Quum hæc planta ſeſe ample extenderit, tum libenter tenera folia, ac ſurculi abrumpi poſſunt, & ad olus adhiberi, hoc enim conducit, ut radices majores excreſcant, & ne planta luxurioſa nimis emittat ſarmenta.

Als ze zig ter degen uitgebreid beeft, zoo mag men vryelyk de jonge bladeren, en gebeele Scheutjes hier en daar afbreeken, en tot moeskruid gebruiken, want zulks nodig is, om dat de wortelen te grooter werden, als den ſtruik niet te weelderig van ranken is.

Uſus. Hæ radices optime ſapiunt, & quam maxime nutriunt, immo magis quam ullæ priorum, optimumque præbent fere inſtar carnis nutrimentum, ſaporemque habent dulcem, & ſiccum fere inſtar pultis Milii. Cito autem ſatiant, & adgravant ſtomachum, ſuntque ſimul parum flatulentæ, quod tamen non obſervatur, ſi pingui incoctæ fuerint carnium juri, qui vero ſcripſerunt, Batattas abdomen emollire, videntur ipſarum vires non rite perſpexiſſe, ac cognoviſſe. Primo ſubtiliter decorticantur, ac dein carni adcoquuntur, vel piſcibus, tam integræ quam in bina, vel tria fruſta conſciſſæ, quæ vero aquæ incoquuntur, vel ſub cineribus torrentur, decorticationem non requirunt. Coctæ dein decorticantur, & tanquam obſonium eduntur loco Oryzæ, vel panis. In ſegmenta etiam ſcinduntur, & cum aceto, & Oleo Lactuca ex iis præparatur, in longa conſciſſæ ſegmenta in butyro, vel oleo fricari poſſunt.

Gebruik. *Deze wortelen zyn van een goeden ſmaak, en voeden ſterk, meer dan eenige voorgaande, geven ook een goed voedzel ſchier als vleeſch, van ſmaak zoet en droog ſchier als Geerſte-bry. Zy verzadigen, en proppen baaſtig, zynde daar by wat winderig, 't welk men egter niet gevoeld, als zy in een vette zop gekookt zyn, maar die geſchreeven hebben, dat Batattas den buik verweeken, ſchynen hare kragten niet wel gekend te hebben. Men ſchild ze eerſt dunnetjes, en kookt ze dan by vlees of vis, zoo gheel als in twee, of drie ſtukken geſneeden, maar die men in water wil opzieden, of onder de aſſche braden, beboeft men niet te ſchillen. De opgekookte werd als dan geſchild, en tot toeſpyze gegeeten in plaats van ryſt of brood: men ſnyd ze ook in ſchyven, en maakt met azyn, en olie een Salade daar van, maar in lange ſtukken geſneeden kan men ze in boter, of verſche olie bakken.*

Portugalli alias ex iis componunt delicias, has enim cum vino, aqua Roſarum, & Saccharo præparant ad opus Venereum excitandum, & acuendum. Sic quoque ex contritis, & Saccharo ſubactis Marmaladam norunt componere, hæc autem vilem habet ſaporem, neque Belgis gratum, neque uſitatum. Coctæ contritæ, & filtratæ albam exhibent papedam, ſeu pultem inſtar farinacei lactis, cui aliquid ſacchari additur. Ipſarum flatulentia tollitur toſtione ſub cineribus, vel ſi pauxillum vini, vel alius potus ſpirituoſus ſuperbibatur.

De Portugezen maken meer lekkerny daar van, toebereidende dezelve met wyn, rozewater, en zuiker om het Venuswerk te ſterken. Zoo weten zy ook uit de gewreeve, en met zuiker gemengde een Marmelade te maken, dog die is van ſlegte ſmaak, en by de Hollanders niet gebruikelyk. De opgekookte in ſtukken gewreeven, en doorgekleinſt geven een witte bry als bloempap, daar men een weinig zuiker by doed. Hare winderigheit werd ook benomen door 't braden onder de aſſche, of als men een dronkje wyn, of ander ſoopje daar op neemt.

Teneri ſurculi in aqua concocti Lactucam præbent inſtar Aſparagorum. Sic quoque tenera folia in olus coquuntur, ſed plurimum aliis mixta herbis. Quævis porro Batattæ folia ad porcos ſaginandos adhibentur, ſi aquæ prius incoquantur. Multa quoque animalia, & aves hiſce ali poſſunt radicibus, uti feles Zibethi, Aves annui dicti, & ex purpuro cærulei, aves Bouronenſes, Cuniculi &c. In India Occidentali multæ ex his vivunt radicibus nationes, loco panis, vel Caſſawy, quod nimis exſiccatur, uti non tantum cuncti Caribes incolæ, ſed etiam multi Europæi ibi habitantes.

De jonge ſcheutjes in water opgekookt geven ook een Salade gelyk Aſpergjes. Anders werden de jonge bladeren tot moeskruid gebruikt, dog meeſt onder andere groente gemengd. Allerhande bladeren van Batattas dienen ook om de verkens te voeden, als men ze in water kookt. Veele beeſten, en gevogelte kan men ook met deze wortel voeden, als Zivet-katten, Jaarvogels, en blaauwe Purper-vogels, van Boero, Konynen &c. In Weſt-Indien leven 'er veele Natien van deze wortels, in plaats van brood, of in plaats van Caſſawy, het welk te zeer uitdroogd, niet alleen de Inlanders van de Caribes, maar ook veele Europeanen aldaar woonende.

Quum itaque hæ radices putantur ex India Occidentali primum fuiſſe adlatæ, per Manilhas in haſce regiones, hinc addemus quosdam Indiæ Occidentalis ſcriptores. *Euſeb. Nierenbg. hiſt. nat. lib.* 15. *cap.* 90. dicit, *Batattam* eſſe vocem Haytinam, ex Hiſpaniolæ origine, & *Camotli*, quod alii *Camotes* ſcribunt, eſſe Mexicanam, putatque unam eandemque eſſe rem, licet *Joſeph. Acoſta libr.* 4. *cap.* 18. *Camotes*, & *Batattas* tanquam binas res diverſas proponat. *Euſeb.* quinque illius enumerat ſpecies Mexicanis notas, caulibus, & foliis convenientes, tantummodo radicum colore diverſas, vulgatiſſimæ enim ibi externe rubent, interne albæ ſunt, ſecunda externe purpurea, interne alba, tertia externe alba, interne ex albo rubens, quarta externe, & interne alba, quinta externe, & interne rubra. Mexicanorum nomina, & vulgarem ipſarum uſum apud conmemoratum vide auctorem.

Terwyl nu deze wortelen geſuſtineerd werden uit Weſt-Indien eerſt aangebragt te zyn over de Manilhas in deſe landen, zoo moeten wy hier by zetten eenige Weſt-Indiſche Schryvers. Euſeb. Nierenberg. Hiſtor. Natur. Lib. 15. cap. 90. *zegt, dat* Batatta *zy een Haintins woord uit Hispaniola oorſpronkelyk, en* Camotli, (*'t welk andere* Camotes *ſchryven*) *zy Mexicaans, en houden ze voor een en het zelve, hoewel* Joſephus a Coſta Lib. 4. cap. 18. Camotes, *en* Batattas *ſtelt als twee verſchillende dingen.* Euſebius *zet vyf zoorten daar van by, de Mexicanen bekend, van ſtam, en bladeren malkander gelyk, alleenlyk in de coleur van de wortel verſchillende, want de gemeenſte zyn aldaar van buiten rood, van binnen wit, de tweede van buiten purper-verwig, van binnen wit, de derde van buiten wit, en binnen uit den witten roodagtig, de vierde van buiten, en binnen wit, de vyfde van buiten, en binnen rood. De Mexicaanſen naam, en de groote nuttigheit, die zy van de wortel hebben, ziet by den zelfſten Autheur.*

Paulus Martyri Decas. Oceanica libr. 3. hanc vocat radicem *Ages*, dicitque multiplices eſſe, ſed florum, ac radicum colore tantum diverſas, ſed quatuor tantum ejus enumerat ſpecies, uti prima externe, & interne alba, ſecunda externe violacea, interne alba, tertia externe rubra, & interne alba, quarta externe alba, interne violacea. Americanorum nomen ab iſtis Mexicanis denominationibus diverſum apud hunc vide Auctorem, uti & apud *Euſeb. Nierenberg. libr.* 14. *cap.* 97.

Paulus Martyri Decas. Oceanica Libr. 3. *noemd deze wortel* Ages, *en zegt, dat zy menigerley zyn, dog alleen in coleur van bloemen, en wortelen verſchillende. Egter by verhaald maar vier zoorten, als eene die van buiten, en binnen wit is, de tweede buiten Violet verwig, van binnen wit. De derde buiten rood, en binnen wit, de vierde buiten wit, binnen Violet-verwig. De Americaanſe naam van de voornoemde Mexicaanſe verſchillende ziet by den zelfden Auteur, als mede by* Euſeb. Nierenberg. Lib. 14. cap. 97.

Hæc quoque radix in Zephyreas Sinæ partes delata fuit ex peregrinis regionibus, ac forte ex Manilhis, ac proinde Sinenſibus *Hoantzu*, h. e. radix exotica vocatur, ac primum maxime æſtimata, ſed cito vulgaris facta fuit per facilem ipſius propagationem.

Deze wortel is ook in de Zuiderdelen van Sina gebragt uit vreemde landen, en miſſchien uit Manilha, en daarom by haar lieden Hoantzu, *dat is vreemde wortel genoemt, en 't eerſt zeer geagt, dog met 'er haaſt gemeen geworden wegens hare ligte voortplantinge.*

Quidam gubernator minoris ſortis, ſeu Tykoan urbis Tayting in provincia Fockien hanc ſolebat radicem tanquam delicias in menſa ſua proponere, licet ipſi ignota eſſet, ſed caſu forum frequentans, & has videns, interrogabat, quænam eſſent radices, quantoque conſtarent pretio; quum quis diceret, ejus eſſe delicias, ac tot pro vili vendi pretio, dein eas edere nolebat, putans majeſtatem ſuam inde inminui, ſi tam vilem ederet cibum.

In *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 50. deſcribitur ſub nomine *Kappa Kelangu.* Bracm. *Cananga*, Portug. *Batatas*, Belgice *Petattes.*

Zeker kleen Gouverneur, of Tykoan van de Stad Tayting in de Provintie Fokkien plagt deze wortelen voor een groote delicateſſe op zyn tafel op te ſchaffen, zonder dat hy dezelve kende, dog by geval op de markt komende, en dezelve ziende, vraagde wat dat voor wortelen waren, en hoe dier men dezelve kogte. Als men zeide, dat het zyn delicateſſe was, en dat men zoo veele om een kleene prys gaf, wilde hy dezelve daar na niet meer eeten, meenende dat het zyn Agtbaarheit te na was, zulke ſtegte koſt te eeten.

In Horto Malab. part 7. Fig. 50. *werdze beſchreeven onder de naam* Kappa Kelengu. *Bramm.* Cananga. *Portug.* Batatas *Belgice.* Petattes.

Tabula Centeſima Trigeſima

Ad *Figuram Primam Batattam* exhibet *album.*
Figura Secunda Batattam exhibet *rubram.*

De Honderd en Dertigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *witte Patattes.*
De *Tweede Figuur* wyſt aan de *roode Patattes.*

OBSERVATIO.

Hæ plantæ veræ ſunt *Convolvuli* ſpecies, vocaturque Convolvulus Indicus *Batatas* dictus *Ray hiſt. pl.* 728. & *tom.* 3. *p.* 371. ac Convolvulus Indicus radice tuberoſa eduli, cortice rubro, & albo, *Batatas* dictus, *Herm. Par. Bat. Pr. p.* 326. & Convolvulus radice tuberoſa, eſculenta, Spinachiæ folio, flore albo, fundo purpureo, ſemine poſt ſingulos flores unico *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 53. qui innumeros harum plantarum habet Auctores. Illa *H. Malab.* planta a *Plukn.* in *Almag. Bot. p.* 119. ſeparatur ſine ratione a priore, vocaturque ipſi Convolvulus anguloſis foliis, Malabaricus, radice tuberoſa, eduli, Kappa Kelangu *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 50. & Convolvulus foliis cordatis, angulatis, radice tuberoſa *H. Cliff. p.* 67. vide & *Sam. Dale Pharm.* in 4*to. p.* 202.

AANMERKING.

Deze planten zyn waare zoorten van de *Convolvulus*, en werd genaamt Indiſche Convolvulus *Batatas* genaamt van *Ray Hiſt. pl. p.* 728. en *tom.* 3. *p.* 371. en de Indiſche Convolvulus, met een knobbelachtige eetbare wortel, met een witte, en roode ſchil *Batatas* genaamt, van *Herm. Par. Bat. Pr. p.* 326. en Convolvulus met een bolachtige eetbare wortel, met het blad van de Spinachie, met een witte bloem in de grond purperverwig, en met een zaat na ieder bloem, van *Sloan. Cat. pl Jam. p.* 53. die een onnoemelyk getal van Schryvers over deze planten heeft. Die van de *H. Malab.* werd van *Plukn.* in zyn *Almag. Bot. p.* 119. te onregt van de voorgaande afgezondert, en werd van hem genaamt Malabaarſche Convolvulus met hoekige bladeren, en een bolachtige eetbare wortel, de Kappa Kelangu van de *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 50. en Convolvulus met hoekige hartvormige bladeren, en een bolagtige wortel in de *H. Cliff. p.* 67. ziet ook *Sam. Dale Pharm. in* 4*to. p.* 202.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

Batatta Mammoſa. Bangeoan.

HÆc quoque planta ad Batattæ ſpecies refertur, hic loci maxime exotica, & uti dicitur, ex Manilhis a Pampangenſibus adducta. Sarmenta gerit tenuia, rotunda, & glabra, multis arcubus inflexa, quibus ſeſe proximis figunt herbis, unde & arboribus adponitur, quas adſcendere permittitur, ſi vero iſta abrumpantur, ſeroſus ex iis exſtillat liquor, ſeu lac.

Folia quodammodo cum illis Batattæ conveniunt, ſed flaccidiora ſunt, glabriora, magisque ſinuoſa, inferius nullos gerunt angulos, ſed rotundas auriculas inſtar foliorum Sirii.

Flores primo ſunt oblonga, acuminata, & viridia capita inſtar Capſici fructus, diuque clauſa manent, dein ſeſe aperiunt in albos campaniformes flores uti in Batatta, ſed majores ſunt, ac longiore tubo donati, qui profundo inſident, ac viridi calici, ante meridiem tantum aperti, ad oras in quinque angulos diſtincti longos, & flaccidos, parumque inflexos, in horum centro longus albusque erigitur ſtilus, ac nullos relinquunt hi flores fructus.

Radices multæ ſimul compactæ dependent uno ex ortu provenientes inſtar majorum Batattarum, ſed magis incurvæ ſunt, ac craſſiores gerunt verrucas, ſaltem uti in hiſce creſcunt terris, in Sina enim, & Manilhis multo craſſiores ſunt, coloris ex cinereo fuſci, ac minores ex purpureo fuſcæ, inſtar radicum Raphani, interne albæ, & viſcoſo turgidæ lacte. In Baleya, & Amboina ſi plantentur loco pingui, ac rite præparato, multo majores excreſcunt, media nempe ipſarum, ac primaria radix magnitudinem obtinet Nucis Calappi, ac tot ſimul, ut binæ tresve machinæ Slooyen dictæ ipſis repleri poſſint. Superiores autem bulbi ſemi nudi locantur ſupra terram eminentes, nec prius effodiendi ſunt, niſi quum tota planta fuerit emarcida, ac perierit, alioquin enim nimis corrugantur.

Simi-

XVIII. HOOFDSTUK.

De Pramformige Patattes.

MEn reekend dit mede onder de zoorten van Patattas, hier te lande meeſt uitlands, en zoo men zegt, uit de Manilhas door de Pampangers aangebragt. Het beeft dunne, ronde, en gladde ranken, die veele bogten maken, en zig om de naaſte ruigte vaſt ſlingeren, daarom men ze ook by de bomen plant, en laat ze daar aan oplopen, en als men ze afbreekt, druipt 'er een weiagtige melk uit.

De bladeren gelyken ook wat na de Batattas bladeren, maar zyn ſlapper, gladder, en gefronsder, hebben agter geene hoeken, maar ronde ooren, gelyk de Siri-bladeren.

De bloemen zyn eerſt lange, ſpitſe, en groene knoppen, gelyk de vrucht van Ritsjes, en blyven lange toe, daarna werden witte klokke-bloemen daar van, gelyk aan de Patattas, dog grooter, en met een langer hals, in een diepe groene kelk ſtaande, voor de middag maar geopend, aan de kanten in vyf hoeken verdeeld, die lang, en ſlap zyn, ook wat omgekronkeld, in de midden met een lang wit ſteeltje, en vergaan zonder vruchten.

De wortelen hangen veele t'zamen gedrongen, uit eenen oorſpronk als groote Patattas, dog zyn wat krommer, en met grove wratten bezet, immers gelyk zy hier te lande vallen, want in Sina, en in de Manilhas waſſen zy veel dikker, van verwe uit den graauwen bruin, en de kleenere peersbruin, gelyk de Rammelaſſen, binnen wit, en vol kleverige zap. In Baley als mede in Amboina in een goede vette, en omgebakte grond geplant, werden ze veel grooter, te weten de middelſte booftwortel zoo groot als een volſlagen Calappus-noot, en zoo veele by malkander, dat men twee of drie Slooyen daar van kan vullen. De bovenſte liggen half bloot boven de aarde, men moet ze niet eer uitgraven, dan als de gebeele plante verdroogd, en vergaan is, want anderzints krimpen ze zeer in.

Een

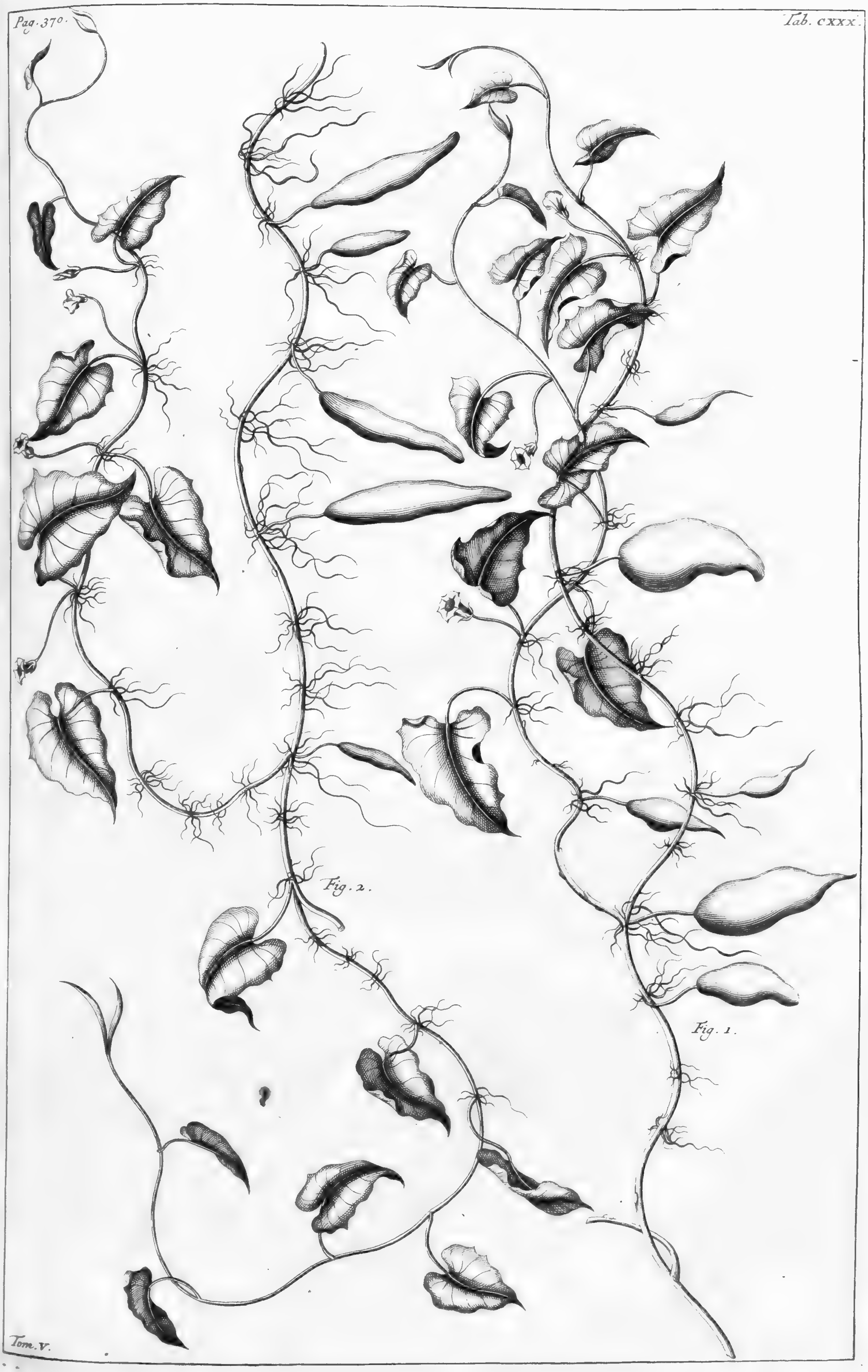

Fig. 2.

Fig. 1.

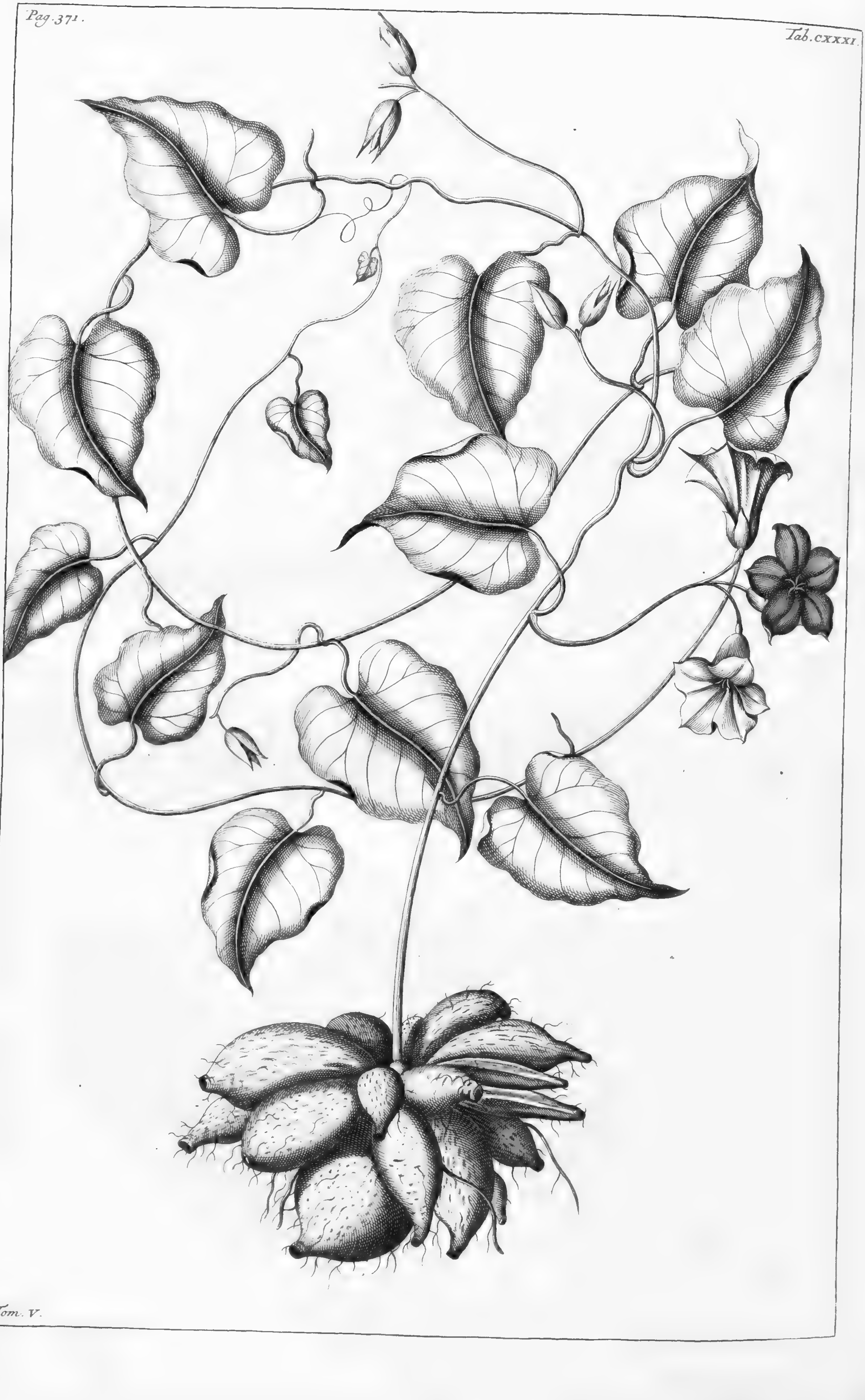

Similis radix mihi obferebatur menſe Junio anno 1675. quæ ponderata viginti unum, & quadrans ponderis pendebat, quæ excreta erat in horto, circa patibuli angulum ad Caſtellum Victoriam ſitum.

Nomen. Latine *Batatta mammoſa.* Malayenſes Javam inhabitantes vocant *Ubi Suffu*, h. e. *Ubium mammoſum*, quum radices hæ mammas, vel Rapas noſtras referant, præſertim quæ ex primaria dependent radice. Baleyice *Bangcoan*, quod deſcendit a Sinico *Coá longa*, quæ ſpecies eſt deſcripta, *Coá* vero *rotunda* in Manilhis vocatur *Angcoa*, & hic loci *Ingomaes*, quæ multum a ſupra deſcripta differt, ac poſtea *cap.* 20. deſcribetur. Amboinenſibus noſtris dicitur *Haylale*, h. e. Ubium Convolvulaceum, licet *Haylale* genuina ſit ſpecies ſupra deſcripta, ſponte creſcens, magna gerens folia, ac radices.

Locus. Naturalis ejus patria ſunt Manilhæ, & magna inprimis inſula Mindanau, vulgo Magendanau dicta, ex qua Pampangenſes quidam hanc in Amboinam adduxerunt. Baleyenſes hanc copioſe plantant, & in Sina quoque creſcit, ſed potiſſimum ſponte. In Amboina colitur in hortis, ac ſilveſtris obcurrit in quibusdam Hitoes montibus, ſed raro.

Uſus. Amboinenſes noſtri non norunt ejus radicibus uti, ſed Baleyenſes, & Pampangenſes in cibum has præparant ſequenti modo: Radices hæ prius decorticantur, quod cum manibus peragi poteſt uti in Rapis; ac diutiſſime aquæ incoquuntur, manente olla clauſa, donec putemus eſſe molles, ac juſte coctas. Hic itaque cibus in ardentibus prodeſt febribus, refrigerat enim. Alioquin etiam maturæ ſiccantur radices, donec contundi poſſint prius nempe decorticatæ, atque hæ cum aqua contritæ farinam exhibent, ex qua delicata præparari poteſt puls, addito pauxillo Sacchari. Sic quoque Sinenſes ex raſis, & ſubactis radicibus ſubtilem norunt præparare farinam *Koahun* dictam, quam quibusvis admiſcent cibis pro frixatione. Ex ſarmentorum cortice ſubtile præparatur linteum *Koapó* dictum inſtar carbaſi ſplendens, ac mollius *Tsjopó*, ſeu *Coffo*, quod conficitur ex corticibus Muſæ, & copioſe defertur ex Mindanau, & Sangi. Linteum iſtud frigidum eſt, ſi geſtatur, ſique eluatur, non ad Solem, ſed in umbra ſiccandum eſt, ne ſplendor pereat.

Amboinenſes noſtri hanc radicem invenientes ſponte creſcentem, eam inceperunt plantare, & edunt hanc in aqua coctam inſtar Batattæ. Recentes hæ radices in pultem contuſæ, & mammis inpoſitæ lac augent puerperarum, & lactantium.

Badlingan in Manilhis creſcens ſine dubio eadem eſt planta, ingens enim radix eſt *Tappayan* magnitudinem habens, cui multæ aliæ minores adſtant, quæ inſtar Batattæ etiam eduntur. Ibi quoque ſponte creſcit, ſed raro.

Si variolæ in hiſce graſſentur inſulis, hanc ſumunt radicem recens effoſſam, vel ſubſequentis Ingomaas, quam radunt, & cum pauxillo aquæ conmiſcent, exprimuntque ſuccum per linteum, hoc ſæpius lavant ægri oculos, naſum, & umbilicum, tum ibi nullæ, vel paucæ admodum prorumpent variolæ, quod ad oculos, & umbilicum ſæpe ſuccedit, ſed ad naſum raro. Umbilicus enim, quantum fieri poteſt, liber ſervandus eſt, quum variolæ ibi nimis ſint periculoſæ. Idem quoque ſuccus ore tenendus eſt, ac pauca ejus pars deglutienda, ut os & fauces liberæ ſint a variolis.

Een diergelyke wortel wierde my in Junius 1675. *gebragt, dewelke gewogen, wierde zwaar bevonden een en twintig en een vierde pond, zynde gewaſſen in een tuin, omtrent de Galg-boek aan 't Caſteel Victoria.*

Naam. *In 't Latyn* Batatta mammoſa. *De Maleyers op Java noemen 't* Ubi Suffu, *dat is* Ubium mammoſum, *om dat de wortelen veel na borſten, of onze Rapen gelyken, zonderlyk die aan de hooftwortel hangen. In 't Baleyts* Bangcoan, *afkomſtig van 't Sineeze* Coá *het lange, zynde het beſchreeven, en* Coá *het* ronde, *anders in de Manilhas genaamt* Angcoa, *en hier te lande* Ingomaes, *veel van 't bovenſtaande verſchillende, en hier na in 't* 20. cap. *beſchreeven. Onze Amboineezen noemen 't* Haylale, *dat is een Ubi, die een winde gelykt, hoewel het eigentlyke* Haylale *een zoorte van 't bovenſtaande is, in 't wild waſſende, met groote bladeren, en wortelen.*

Plaats. *Men vindt het oorſpronkelyk in de Manilhas, en op het groote Eiland Mindanau, in 't gemeen Magendanau genaamt, waar uit het zommige Pampangers in Amboina gebragt hebben. De Baleyers planten 't veel, en in Sina waſt het ook, doch meeſt in 't wild. In Amboina werd het regte geoeffend in de tuinen, maar het wilde vindt men hier en daar in 't gebergte op het land van Hitoe, doch weinig.*

Gebruik. *Onze Amboineezen weeten het niet veel te gebruiken, maar de Baleyers, en Pampangers bereiden het tot de koſt aldus: De wortelen werden eerſt geſchild, of beroofd van de dikke ſchille, het welk men met de hand kan doen gelyk aan de Rapen, en zeer lang in water gekookt, de pot niet openende, voor dat men ze giſt gaar te zyn. Deze koſt dan is zeer goed in bitſige Koortzen, want ze verkoeld. Anderzins droogd men de rype wortelen, tot dat men ze ſtampen kan, te weten eerſt geſchild zynde, en daar uit in water gewreeven, maakt men een meel, waar van men een ſmakelyke bry maakt, wat Zuiker daar by doende. Zoo weeten ook de Sineezen uit de geraſpde, en gekneede wortelen een fyn wit meel te bereiden* Koahun *genaamt, 't welk zy by allerhande koſt gebruiken om daar mede te ſtoven. Uit de baſt van de ranken werd een fyn ſtof gemaakt* Koapó *genaamt, glimmende als Zatyn, ſaftet als 't* Tsjopó, *of* Coffo *van de ſchorſſe der Piſſang-bomen gemaakt, komende veel uit Mindanau, en Sangi. Het voorige ſtof is koel om te dragen, maar gewaſſen zynde moet niet in de Zonne, maar in ſchaduwe gedroogd werden, op dat het zyn glans niet verlieze.*

Onze Amboineezen vindende de wortel in 't wild, hebben dezelve mede beginnen te planten, en als dan eeten ze dezelve eerſt in water gekookt, als Batattas. De verſche wortelen tot een pap geſtooten, en op de borſten gelegt, vermeerderd de zuigende vrouwen haar melk.

Badlingan *in de Manilhas waſſende, is buiten twyffel het zelfde gewas, want het is een groote wortel, zoo groot als een* Tappayan, *daar nog veele kleendere aanhangen, en men eet ze ook als Batattas. Men vindtze aldaar ook in 't wild, doch weinig.*

Wanneer de Kinderpokken in deze Eilanden regneeren, zoo nemen ze deze wortel vers uitgegraven, of het volgende Ingomaas, raſpenze kleen, en met een weinig water gemengt, perſſen ze den zap uit door een doek, hier mede waſſchen zy dikwils des patients oogen, neus, en navel, zoo zullen daar geene, of weinige pokjes uitſlaan, het welk aan de oogen, en navel dikwils lukt, maar aan de neus niet veel. Want den navel moet men bevryden, zoo veel men kan, om dat de pokken aldaar te gevaarlyk zyn. Den zelfſten zap moet men ook in den mond houden, en een weinig daar van indrinken, om den mond, en keel van den pokken vry te houden.

Tabula Centeſima Trigeſima Prima

Batattam exhibet *Mammoſam:*

OBSERVATIO.

Hæc vera quoque *Convolvuli* ſpecies eſt, ſed peculiari gaudens radice bulboſa, hujusque Indici Convolvuli plurimæ obcurrunt ſpecies in *H. Malab. part.* 11. & apud *Plukn. In Almag.* a *pag.* 113. ad 117. ſed inter illas nullam inveni, quæ cum hac quadrat planta.

De Honderd en een en Dertigſte Plaat

Vertoont de *Pramformige Patattas:*

AANMERKING.

Dit is mede een regte zoorte van de *Convolvulus*, dog met een byzondere knobbelige wortel, en van deze Indiſche Convolvulus werden veel zoorten gevonden in de *H. Malab. part.* 11. en by *Plukn. Almag.* van *pag.* 113. tot 117. dog onder die planten heb ik geene gevonden, die met onze plant overeenkomt.

CAPUT DECIMUM NONUM.

Glans terreſtris Coſtenſis. Daun Sabran.

Daun Sabran ſpecies eſſe videtur glandis terreſtris, non autem eſt herba convolvulacea, ſed repens, breves emittens, & quadratos fragiles caules juxta terram prorepentes.

Ejus folia puſilla ſunt, craſſa, & fragilia, contracta, & rugoſa, illis Nepetæ ſimilia, ſeu hiſce in terris cum illis Pangcagæ conveniunt, ſed minora, rotundiora, & craſſiora, transverſalem digitum longa, & lata, ad oras craſſis dentibus notata. Longiuſculis inſident petiolis, quædam ſolitaria, alia bina ſibi obpoſita ad nodoſa genicula, & ex ipſorum alis laterales ſæpe emittunt ramulos. Ad caulium extremum, maxime rugoſa ſunt, & compacta, ſine notabili odore, ſaporis amaricantis, & ingrati, fere inſtar Brunellæ.

Flores raro progerminant, qui parvi ſunt, & fuſci, ex barbatis eminentes caliculis, ac ſine fructibus pereunt. Ex nodis terræ incumbentibus, breves, & albæ in terram demittuntur fibrillæ, quarum craſſiſſima radiculam format bulboſam magnitudine glandis, ſed quæ maxime inregularis, bulboſa, & nodoſa eſt, plurimæ autem harum oblongæ ſunt, oviformes, & in longum, ac tenue excurrentes filum, unde optime referunt glandes iſtas, quas in Europa mures caudatos vocamus, externe nigræ ſunt, terrei coloris, interne albæ, & ſuccoſæ uti Raparum, ſed durioris ſubſtantiæ. Propagatur per ramulos nodoſos, & fibrillis gaudentes in ſolo pingui argillaceo, in arenaceo enim parvas tantum profert radices, & ſemi-annus requiritur, antequam ejus exfodiantur radices.

Nomen. Latine *Glans terreſtris Coſtenſis.* Malaice *Daun Sabran*, vel *Daun Hode*, vulgo Portugallico nomine *Gotte Kelingan*, vel *Gotte Kelin*, quum forte multum colitur in ora Cormandelenſi, cujus incolæ *Kelin*, ſeu *Quellin* vocantur. Baleyice *Sabrang*.

Locus. In Amboina exotica eſt, & ex Java, & Baleya nuper tranſlata, unde forte ex aliis Malaienſibus fuit deducta regionibus, terræ enim tractus circa Malaccam, & Johor ipſis dicitur *Tana Sabrang*, h. e. regio ad alteram partem ſita.

Uſus. Radices juſto tempore effoſſæ inſtar cæterarum glandium terræ eduntur, primum in aqua ebullitæ, vel ſub cineribus toſtæ, atque poſt potum Thee plurimum eduntur. Folia aliis admiſcentur oleribus, ac ſimul coquuntur, Lactucæ quoque adduntur inſtar Nepetæ, item unguento Boborri admiſcentur contrita, quæ pro infantibus præparantur contra Sawan, ſeu malum halitum. Javani, & Baleyenſes hanc multum plantant in ſolo rubro argillaceo lapillis mixto, prius rite præparato, & in humilibus grumis diviſo, quibus ſureulos inponunt. Quum hi jam ſeſe extendere incipiant, tum accumulant terram in medio plantæ, ita ut plurimi caules, ac folia tegantur, unde melius ſeſe explicat, ac plures generat radices, quas aquæ incoquunt, & edunt, foliaque aliis addunt oleribus. Hæc quoque contrita corpori inliniuntur, & propinantur, quæ conducunt in febribus ardentibus, ſed plerumque in infantibus, uti & etiam ad Choleræ quandam ſpeciem Upas dictam.

XIX. HOOFDSTUK.

De Coſtenſe Aardaker.

DAun Sabran *ſchynd een ſlag te zyn van Aardakers, en het is geen omſlingerend, maar een kruipend gewas, met korte vierkante, en broſſe ſtelen langs de aarde kruipende.*

De bladeren zyn kleen, dik, en breukzaam, zeer gerimpeld, en ruig in 't aantaſten, die van Nepte, en Kattekruid gelyk, of hier te lande die van Pangcaga, doch kleender, ronder, en dikker, een dwers duim lank, en breed, aan de kanten grof gezaagd. Zy ſtaan op lankachtige ſteeltjes, zommige enkeld, zommige twee tegens malkander aan knobbelachtige knietjes, en uit haren ſchoot andere zyde-takjes uitgevende. Aan 't uiterſte der zelver ſtelen ſtaan zy zeer gefronſt, en gedrongen op malkander, zonder merkelyken reuk, bitterachtig, en onaangenaam van ſmaak, ſchier als Brunella.

De bloemen komen zelden voort, zynde kleen, en bruin, tuſſchen de gebaarde kelkjes uitkykende, en vergaan zonder vruchten. Uit de knien, die op de aarde leggen, ſchieten korte witte vazelingen in de aarde, waar van het dikſte een knobbelachtige worteltje formeerd, in de groote van een Aaker, doch zeer ongeſchikt, bultig, en met knobbelen bezet, doch de meeſte daar van zyn lankwerpig, Eyvormig, en met een lange dunne draad onder aan, waar door ze zeer wel gelyken na 't geen wy in Europa Muize met ſteerten noemen, van buiten zwart, of aardverwig, van binnen wit, en zappig als Rapen, doch harder van ſubſtantie. Men plant het met de takjes, daar dikke knietjes aan zyn, met eenige vazelingen in een vette kleigrond, want in zandige wil het geen groote wortelen geven, en het moet wel een halfjaar ſtaan, eer men dezelve uitgraaft.

Naam. *In 't Latyn* Glans terreſtris Coſtenſis. *In 't Maleyts* Daun Sabran, *of* Daun Hode, *in 't gemeen met een Portugeeze naam* Gotte Kelingan, *of* Gotte Kelin, *om dat het miſſchien veel geoffend werd op de kuſt Coromandel, wiens Inwoonders men* Kelin, *of* Quellin *noemd. Baleys* Sabrang.

Plaats. *Het is in Amboina vreemd, en uit Java, en Baley onlangs aangebragt, dewelke het zelve miſſchien ontfangen hebben van andere Maleytze landen, want de landſtreeke omtrent Malacca, en Johor noemen zy* Tana Sabrang, *dat is het land aan de overzyde.*

Gebruik. *De wortelen op zyn tyd uitgegraven, werden gegeeten gelyk andere Aardakers, eerſt in water opgezoden, of in aſſche gebraden. Men ſchaft ze meeſt op by den Thee-bak. De bladeren werden onder andere Moeskruiden gedaan, en t'zamen gekookt, ook onder Salade gemengd, gelyk het Kattekruid, als mede onder Boborry gewreeven, die men maakt voor kinders tegens het Sawan, of kwade lucht. De Javanen, en Baleyers planten 't veel in een roode klei-grond, daar kleene ſteentjes onderlopen, eerſt wel toebereid, en in lage heuveltjes verdeeld, daar ze dan de ryskens in ſteken. Als hun dezelve beginnen uit te breiden, zoo hopen zy de aarde op de midde des plants, dat de meeſte ſtelen, en bladeren bedekt werden, zoo breid het zig beter uit, en gewind meer wortelen, die zy in water koken, en eeten, ook de bladeren onder ander Sajor gebruiken. De bladeren, en het lyf daar mede beſtreken, als mede ingenomen, zyn goed in brandende Koortzen, doch gemeenelyk by kinderen, werdende ook gebruikt tot een zeker ſlag van Bord, of Upas.*

Tabula Centeſima Trigeſima Secunda

Ad *Figuram Primam* plantam exhibet, quæ *Glans terreſtris Coſtenſis Rumphio* dicitur.

Figura Secunda Cacaram exhibet *bulboſam*, cum ejus *radice Rapacea* A ſeparata.

De Hondert en twee en dertig ſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* een plant, welke de *Coſtenſe Aardaker* van *Rumphius* genaamt werd.

De *Tweede Figuur* vertoont de *bolachtige Cacara-plant*, met deszelfs *Raapachtige wortel* A afzonderlyk.

OBSERVATIO.

Binæ hæ plantæ ad leguminoſarum pertinent claſſem, quarum prima ad illas, quæ foliis ſunt conjugatis, altera, quæ foliis gaudent trifoliatis, ac floribus papilionaceis.

AANMERKING.

Deze twee planten behooren tot de geſlagten van de peuldragende planten, waar van de eerſte tot die behoort, die de bladeren t'zamen gevoegt hebben, de tweede, die drie bladeren draagen, met kapelvormige bloemen.

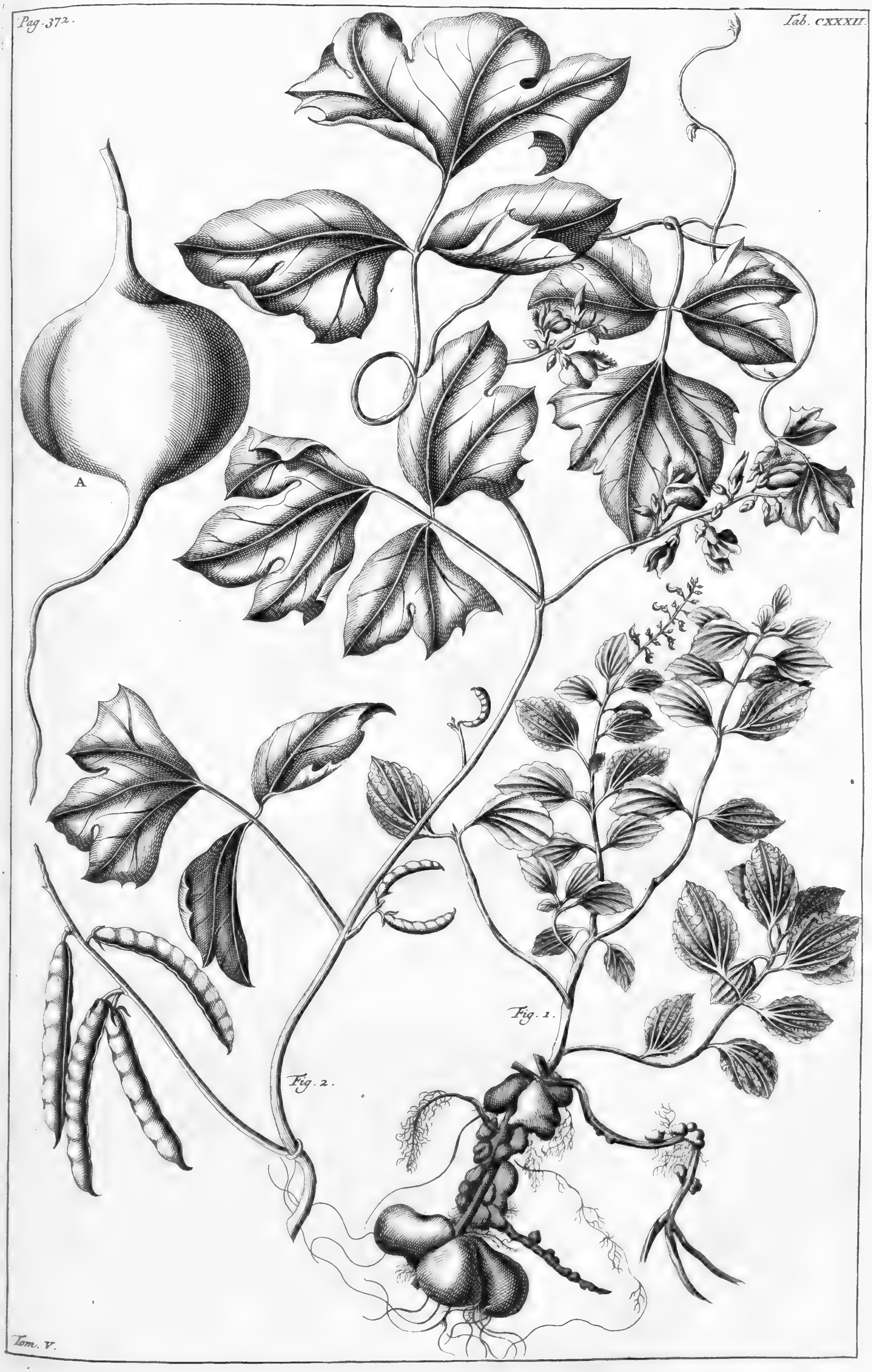

Fig. 1.

Fig. 2.

CAPUT VIGESIMUM.

Cacara bulboſa. Ingomaas.

HÆc quoque exotica planta eſt, & meo tempore primum in Amboinam delata ex Manilhis, ac proprie pertinet ad *Cacaræ* ſpecies, cum qua ſupra terram optime convenit, ſub terra autem magnum profert bulbum.

Supra terram dico, adeo convenit cum vulgari Cacara, ut pro hac haberetur, quæ ramoſis adnectitur palis, arbores quoque adſcendit humiles, ut ſeſe extendere poſſit inſtar Smilacis hortenſis, ſeu Phaſeoli.

Caules ejus glabriores, ac tenuiores ſunt, quam Cacaræ. Folia etiam ternata ſunt more Phaſeolorum, flaccidiora, & pallidiora quam Cacaræ, nec ita rugoſa, in teneris vero plantis ad latera unum alterumve gerunt angulum.

Flores racemoſi ſimul dependent, formam habentes Phaſeolorum, ſed non ita purpuraſcentes illis *Cacaræ*, ſed magis pallide rubent inſtar Roſarum. Hos inſequuntur ſiliquæ, plurimæ ſimul dependentes, & formam habentes Cacaræ, ſed rectiores, firmiores, & anguſtiores, quinque transverſales digitos longæ, minorem digitum latæ, quarum oræ fere parallelæ ſunt, externe parum rugoſæ, ex cinereo fumeæ, in octo, vel novem iſthmos diſtinctæ, ac ſiccatæ ſatis duræ, nec facile dehiſcentes. Interne tot locantur plana officula, illis Phaſeoli ſimilia, ſed minora, fere rotunda, ſed ad unam partem parum elevata, ubi venula junguntur ſiliquæ, coloris intenſe ſpadicei, & prope angulum nigricantia, interne flaveſcentia, ſaporis ingrati magisque amaricantis quam Lupinorum.

Radix formam habet magnæ Rapæ, ſed planior eſt, & in tenuem longamque deſinit caudam, quædam ſolitariæ, quædam binæ tresve ſimul, ſed quæ ad latera dependent, minores ſunt. In Amboina plerumque pugni magnitudinem adquirunt, in Manilhis vero capitis magnitudinem habent, immo majores ſunt, nec unquam vere rotundæ inſtar Raparum, ſed gibboſæ, angulòſæ, & tubercula habent adcreta inſtar Mammarum, unde & Sinenſes hanc ſpeciem habent prioris *Batattæ Mammoſæ*, externe glabræ ſunt, paucasque gerunt fibrillas, coloris fuſci, vel terrei inſtar Ubiorum, interne albæ, magisque ſuccoſæ Batattis, ſaporis fatue dulcis, qui proxime adcedit ad illum Raparum fungoſarum.

Inſtar Phaſeolorum plantantur ejus officula in terra bona, quæ crematione, & elaboratione rite præparata eſt, ac radices effodiendæ ſunt, quum planta vigeat, antequam fructus matureſcunt, tum enim radices molliſſimæ, & delicatiſſimæ ſunt. Quæ vero ad propagationem ſervantur, ſuæ committuntur naturæ, donec ſiliquæ nigreſcant, tum autem radices multo ſicciores ſunt, & eſui ineptæ.

Nomen. Latine *Cacara bulboſa.* Malaienſibus ignota eſt, hic vero Manilhenſi nomine vocatur *Ingomaas*, *Singomaas*, aliis *Angcoa.* Sinenſibus *Coá rotunda*, uti præcedens *Batatta Mammoſa* erat *Coá longa.*

Locus. Circa annum 1670. ex Manilhis in Amboinam primum delata fuit per quosdam Pampangenſes, ſed jam multum colitur ob facilem ejus propagationem. In Occidentalibus Indiae regionibus, quantum ſcio, ignota eſt.

Uſus. Hæ radices decorticari, & crudæ edi poſſunt, ſed vilem, & ingratum habent ſaporem inſtar Raparum fungoſarum, unde & noſtra natio Rapas Indicas vocat. Aquæ incoctæ haud multo præſtantiores ſunt, unde & Amboinenſibus non operæ pretium eſt, has plantare radices. Delicatus tamen cibus ex iis praeparari poteſt, ſi in loramenta ſcindantur, & more noſtro cum butyro, Saccharo, & Cinnamomo elixentur. Sinenſes has cum Saccharo condiunt, ſiccas inſtar Camelongae, quem in finem praeſtantiores ſunt, quam ſi crudae, vel coctae edantur, cibumque habent ſalutarem febricitantibus, quum modice refrigerent.

Jam-

XX. HOOFDSTUK.

De bolachtige Cacara.

DIt is mede een vreemd gewas, by mynen tyd eerſt in Amboina uit de Manilhas gebragt, en beboord eigentlyker onder de geſlagten van Cacara, *dewelke het boven de aarde ganſch wel gelykt, maar onder de aarde is het een groote knol.*

Boven de aarde, zegge ik, gelykt het zoo wel de gemeene Cacara, dat men ze daar voor zoude aanzien, en werd ook aan getakte ſtokken opgeleid, of men laat het de lage bomen oplopen, dat het zig uitbreide, gelyk onze Turkze bonen.

De ſtelen zyn gladder, en dunder dan aan Cacara. *De bladeren ſtaan ook drie en drie by malkanderen na de manier van alle bonen, ſlapper, en ligter-groen dan die van Cacara, ook zoo ruig niet, maar aan de jonge ſtok hebben zy aan de zyden een of twee boeken.*

Het bloeizel hangt in troſſen by malkander, gefatzoeneerd gelyk alle bonen bloeizel, zoo peers niet als dat van Cacara, *maar ligter-rood als Roozen. Hier op volgen de bouwen ook gefatzoeneerd, en met bosjes by malkander, gelyk aan* Cacara, *doch regter, ſtyver, en ſmalder, vyf dwers vingers lank, en een kleene vinger breed, hebbende de zyden ſchier paralleel, van buiten wat ruig, uit den grauwen rookachtig, in acht, of negen bulten verdeeld, gedroogd zynde redelyk hard, en niet ligt opberſtende. Binnen leggen zoo veele platte boontjes, de Turkze bonen gelyk, doch kleender, ſchier rond maar aan de eene boek wat uitlopende, daar zy met een adertje vaſt zitten aan de ſchaale, boog Caſtanje-bruin, en by de voornoemde boek zwartachtig, binnen geel, van ſmaak onaangenaam, en bitterder dan Lupynen.*

De wortel heeft de gedaante van een groote Rape, dog platter, en met een dunnen langen ſteert, zommige twee a drie by malkander, doch die ter zyden hangen, zyn kleender. In Amboina vallen zy door de bank zoo groot als een groote vuiſt, maar in de Manilhas zoo groot als een kop, en meer, nooit regt-rond, gelyk de Rapen, maar bultig, boekig, en met aangewaſſen knobbelen als mammen, waarom ze de Sineezen voor een medezoorte van de voorgaande Batatta mammoſa *houden, van buiten effen, met weinige vazelingen, bruin, of aardverwig, gelyk de Oebis, van binnen wit, zappiger dan Batattas, van ſmaak mal-zoet, onze vooze Rapen zeer nakomende.*

Men plant ze als andere bonen, met de korls in een goed aardryk, dat met branden, en ombakken wel toebereid is, en men moet ze uitgraven, als zy in haar beſte fleur ſtaan, eer de vruchten ryp werden, want als dan zyn de wortelen op het malsſte. Doch die men tot het voort-teelen bewaren wil, moet men ſtaan laten, tot dat de bouwen zwartachtig werden, maar als dan zyn de wortelen veel drooger, en tot eeten onbequaam.

Naam. *In 't Latyn* Cacara bulboſa. *By de Maleyers is ze onbekend, hier te lande met een Manilhas woord* Ingomaas, *of* Singomaas, *by andere* Angcoa. *By de Sineezen* Coá *het* ronde, *gelyk de voorgaande* Batatta Mammoſa *was het* lange Coá.

Plaats. *Ze is omtrent Anno* 1670. *uit Manilhas eerſt in Amboina gebragt door eenige Pampangers, doch werd nu veel geoeffend wegens haar ligte voortplantinge. In de Weſterſche deelen van Indien is ze myns weetens niet bekend.*

Gebruik. *Men kan deze wortelen ſchillen, en raauw eeten, doch zy zyn van een ſlegte, en verachte ſmaak, regt als vooze Rapen, daarom ze onze Natie Ooſt-Indiſche Rapen, of Knollen noemd. De gekookte in water zyn niet veel beter, daarom ze de Amboineezen niet waardig agten om te planten. Men kan egter een ſmakelyke koſt daar van maken, als men ze in riempjes ſnyd, en op onze manier met Boter, Zuiker, en Caneel droog ſtooft. De Sineezen confyten ze droog met Zuiker gelyk de Camolenga, daar zy bekwamer toe zyn als raauw opgekookt te eeten, en houden 't voor een gezonde koſt voor koortzige menſchen, om dat het matig verkoeld.*

Jampiringan in Baleya creſcens parum differt ab Ingomaas, longas enim, & rotundas gerit ſiliquas, fere inſtar Phaſeolorum Sinenſium, ac ſimul radicem bulboſam, inſtar Batattae craſſae, & brevis, quae edulis eſt, uti & ejus officula, ſed utraque prius aquae incoquuntur, ſi enim cruda edantur, caput gravant, & vertiginem adferunt. Quo modo *Ingomaas* in variolis adhibeatur, vide ſupra in *Batatta mammoſa.*

Jampiringan *op Baley waſſende verſchild een weinig van het Ingomaas, want het draagd lange, en ronde bouwen, ſchier gelyk Sineeze boontjes, en mede een knollige wortel, als dikke, en korte Batattas, dewelke eetbaar is, gelyk mede bare boontjes, doch beide eerſt in water gekookt, want raauw gegeeten bezwaren het hooft, en maken duizelig. Hoe de* Ingomaas *in de kinderpokjes gebruikt werd, ziet boven in* Batatta mammoſa.

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

Lobus quadrangularis. Botor.

CUm præcedenti Ingomaas maxime convenit hæc Phaſeoli ſpecies, quum bulboſam gerat radicem, quæ edules profert fabas. Planta hæc quam maxime quoque ſimilis eſt Cacaræ Indicæ, ſed non tam ample ſeſe extendit, palis enim adponitur ramoſis, quos adſcendit inſtar aliorum Phaſeolorum, *Folia* ejus glabriora ſunt, & oblongiora illis Cacaræ, pallide virentia, nec rugoſa.

Flores omnium Phaſeolorum maximi ſunt, ac componuntur ex majori petalo retroflexo, vel erecto, ac binis aliis minoribus lateralibus tanquam alis, quæ medium obtegunt corniculum, interne pallide cœrulea, externe gilva. Flores hi rari ſunt, & ante meridiem tantum aperti, unde nec tot profert fructus, quot Cacara.

Fructus ſunt ſiliquæ longæ quadragonæ, ſpithamam circiter, immo aliquando pedem longæ, vix digitum latæ, ad oras pelliculis ſinuoſis alatis obductæ, diu pallide virentes, dein fumei ſunt coloris, ac pellem gerunt craſſam, duræ, & vix iſthmos exhibentes. Intus a ſeptem ad decem locantur officula, oblongo rotunda, ad utramque oram plana, ſeu compreſſa, pallide ruffa, glabra, interne alba, & bifida. Quum hæ ſiliquæ ſeneſcant, alæ anguſtiores ſunt, & ſeſe contrahunt, ac ſiliquæ magis ventricoſæ, ſed tamen quadratæ, ac plerumque ſimplices dependent, vel geminæ, ac ſemper clauſæ manent, quam etiam maturæ ſint, ſi vero abruptæ Soli exponantur, tandem dehiſcunt magno ſonitu inſtar ſclopeti minimi. Radix Rapacea quaſi eſt, uti in Ingomaas, ſed multo minor, ac ſimplex, formam habens Rapæ oblongæ.

Nomen. Latine *Lobus quadrangularis.* Malaice, & Javanice *Botor*, a forma glandulæ, ſeu tumoris *Botor* dicti, quem officula in ſiliquis hiſce referunt. Bandice *Culebet.* Baleyice *Caloncan.*

Botor derivatur ab Arabico *Batr*, quod *lobum* ſignificat; alioquin iisdem lubia Graece λῶβος, quod idem eſt ac Phaſeolus Latinorum.

Locus. In Amboinam aliunde deducta eſt, forte ex Java, & Baleya, ſed raro colitur.

Uſus. Tenerae, & virides ejus ſiliquae, quum vix fabas formaverunt, & cartilagineae ſunt, in culinae tantum uſum vocantur, in brevia enim hae ſcinduntur ſegmenta, uti cum aliis fit viridibus Phaſeolis, quaeque cum jure quodam pingui elixantur. Has parvas, & conſciſſas ſiliquas vocant Latini, & Graeci *Conchides.* Maturas fabas vix quis edere poterit, quum dicantur caput gravare, quod tamen nunquam expertus fui. Radix quoque editur priùs ebullita, tumque effodienda eſt, antequam fructus adoleſcant, dein enim nimis fungoſa, ac ſicca eſt.

Talem *lobum quadrangularem* deſcribit *Cluſius libr. 3. exotic. cap.* 17. ſed adeo obſcure, ut omnia incerta ſint, quum nil niſi folas viderit ſiliquas.

Tabula Centeſima Trigeſima Tertia

Lobum exhibet *quadrangularem* cum ejus ſiliquis, & *officulis ex ea feminalibus* ſeparatis. Qui vera *Phaſeoli* ſpecies eſt, ac forte Phaſeolus Indicus, ſiliqua cartilaginea rugoſa fuſca, duplici criſta ſinuoſa donatus, *H. Amſt. Catal. p.* 276. & *Plukn. Almag. p.* 292. qui hunc cum lobo cartilagineo ex inſula Mauritii *Cluſii* conjungit.

CAPUT

XXI. HOOFDSTUK.

De vierkante Peul-Plant.

MEt *het voorgaande Ingomaas beeft groote gelykenisſe deze bonen zoorte, als hebbende een knolagtige wortel, die eetbare bonen draagd. Het gewas komt ook zeer over een met de Ooſt-Indiſche Cacara, dog breid zig zoo verre niet uit, want men-plant het by getakte ſtokken, die het oploopt gelyk andere bonen, de* bladeren *zyn gladder, en lankwerpiger dan aan Cacara, ligt-groen zonder ruigheit.*

De bloemen *zyn de grootſte onder alle bone zoorten; gemaakt uit een groot blad agterwaarts gebogen, of overend ſtaande, en twee kleendere, die als wangen het middelſte horentje bedekken, binnen ligt-blaauw, buiten vaal. Men ziet 'er weinig aan den ſtok, ook maar 's voormiddags geopend, en daarom dragen zy zoo veel vrugten niet als de Cacara.*

De vruchten *zyn lange vierkante bouwen, omtrent een ſpan, dikwils ook een voet lank, ſchaars een vinger breed, aan de vierkanten met gefronsde vellekens als vlerken bekleed, langen tyd licht-groen blyvende, daarna werden zy rook-verwig, dik van ſchil, hard, en naauwlyks de beuveltjes vertonende. Binnen leggen van zeven tot tien bonen, lankwerpig rond, aan beide einden plat of gedrukt, licht-ros, glad, van binnen wit, en in tween deelbaar. Deze bouwen oud werdende, worden de vlerken ſmalder, en de bouwen buikiger, dog blyven nog al vierkant, hangen meeſt enkeld, of twee by malkander, blyven altyd geſloten, hoe ryp zy ook zyn, maar als men de afgebrooke in de Zonne legt, zoo berſten zy eindelyk en met een ſlag als van een kleen piſtool. De wortel is knollig gelyk aan de Ingomaas, dog kleender, enkeld, in forme van een lankwerpige Rape.*

Naam. *In 't Latyn* Lobus quadrangularis. *In't Maleyts en Javaans* Botor *van de gedaante eeniger klieren, of gezwellen* Botor *genoemt, dewelke de bonen in bare bouwen vertonen, in 't Bandaas* Culebet. *Baleyts* Caloncan.

Botor *werd afgeleid van Arabiſch* Batr, *het geen* lobus, *of een peul betekent, anderzints werd het lubia, by de Grieken* λῶβος *genaamt, het geen het zelfde is met de* Phaſeolus *van de Latynen.*

Plaats. *Het is in Amboina aangebragt van elders, misſchien uit Java en Bali, en werd maar weinig geoeffend.*

Gebruik. *De jonge, en groene bouwen hier van, die nog qualyk bare boontjes geformeerd hebben, en nog kraakebeenig zyn, werden alleen gebruikt in de keuken, want men ſnyd ze in korte ſtukjes gelyk men andere groene boontjes doed, en ſtooftſte met een vette zop. Diergelyke kleen geſneede bouwen de Latynen, en Grieken* Conchides *noemen. De rype bonen zal qualyk iemand konnen eeten, om dat zy beſchuldigd werden het hoofd te bezwaren, het welk ik egter nooit hebbe ervaren. De wortel werd ook gegeeten eerſt opgekookt, maar als dan moet men ze uitgraven, eer de vruchten groot werden, want daar na zyn zy voos en droog.*

Diergelyken Lobum quadrangularem *beſchryft* Cluſius Lib. 3. Exotic. cap. 17. *dog zoo donker, dat men daar naar raden moet, en dat daarom, dewyl hy niets als de bloote bouwen gezien heeft.*

De Honderd en drie en dertigſte Plaat

Vertoont de *vierkante Peul-plant* met deszelfs *bouwen*, en *zaatkorrels* aa afzonderlyk. Welke een egte zoort van de *Phaſeolus* is, en mogelyk de Indiſche Phaſeolus, met een ruige kraakbenige bruine houwe, met een dubbelde gebooge kam omgeven, in de *Catal.* van de *H. Amſt. p.* 276. en van *Plukn. Almag. p.* 292. welke dezelve met de kraakbenige houwe uit het eilant Mauritius van *Cluſius* zamen voegt.

a a

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM.

Dolichus Sinenſis. Katjang Sina.

DOlichus *Sinenſis* palis adponitur eodem modo, quo apud nos Phaſeolus, quibus ſeſe inflectit rotundis, lentis, ac tenuibus cauliculis, non tamen ſeſe ample extendit. *Folia* terna ſimul locantur longis in petiolis per plantam vaga, longiora, & anguſtiora, quam in aliis Phaſeolis, pallide virentia, non rugoſa, ſed glabra, ac plerumque contracta, albis quaſi tineis, ſeu maculis notata, & exeſa. Horum medium inferius ad petiolum binas format auriculas fere uti in Aro. Ipſorum petioli in ſuperiore parte ſulcati ſunt, plerumque albicantes in alba ſpecie, ſed aliquid fuſci habent in rubra.

Flores vulgarem habent Phaſeolorum formam, magnitudine illorum Botor, vel paulo minores, quorum ſupremum, ſeu maximum petalum retroflexum quoque eſt, externe pallidi, ſeu ſtraminei coloris, interne pallide purpuraſcentes, ſeu incarnati, quales & inferiores ſunt alæ, quæ album obtegunt corniculum. In alba ſpecie hi flores fere penitus albi ſunt, cum pauxillo læte purpurei coloris in medio, in rubra vero ſpecie magis purpuraſcunt, in utraque pauci excreſcunt longis in petiolis ex foliorum alis dependentes, atque ante meridiem tantum aperiuntur ad nonam, vel decimam horam.

Fructus ſunt longæ, & anguſtæ ſiliquæ, geminæ plerumque dependentes inſtar longorum loramentorum, ulnam circiter longæ, ac vix minimum digitum latæ, molles, & flexiles, externe ex viridi albicantes, in una ſpecie fere albæ, æquales, & glabræ, ſed ita ut officulorum tubercula notari poſſint. Intus multa locantur, parva, oblonga, & tenuia officula, plerumque parum contracta, ſed ſi in pingui progerminaverint ſolo, turgida, & glabra, ſemper minora, & tenuiora illis Phaſeolorum, in una ſpecie alba, in altera obſcure ruffa, quæ rubra vulgo vocantur, ac multo magis vulgaria ſunt albis. Hujus autem ſpeciei ſiliquae multo magis turgidae ſunt, glabriora, & externe magis albicantia gerentes officula, quum rubræ magis virent, & graciliores ſint ſiliquæ, atque hæ complicari poſſunt inſtar loramentorum.

Palos, quibus hæ adponuntur plantæ, ſatis altos eſſe oportet, ſine vel cum paucis ramis, hæc enim planta in altum amat excreſcere, & Soli expoſita eſſe, eſtque omnium Fabarum prima, quæ poſt pluvioſos menſes progerminat, ac præcoces profert ſiliquas, non omnes ſimul, ſed unam poſt aliam, ita ut per totum ſiccorum menſium tractum virides comparari poſſint ſiliquæ.

Nomen. Latine *Dolichus Sinenſis*, ſive *Phaſeolus Sinenſis*, in ſpecie enim hanc plantam *Dolichum* vocavi ob longas, & anguſtas ejus ſiliquas, Malaice *Katjang Sina*, Belgice *Sineeze Boontjes*, vel quod primum ex Sina fuerit adducta, vel quod a Sinenſibus hafce regiones inhabitantibus plurimum colantur, Bandice *Uët*, inſtar aliorum Phaſeolorum. Sinice *Tsjaitau*.

Locus. Hodie per totam Indiam quam vulgatiſſima ſunt hæc officula, ſed potiſſimum ubi Europæi, & Sinenſes habitant, ab Amboinenſibus enim non æſtimantur, quum artem, nec ſubſidia habeant hæc rite præparandi.

Uſus. Ab Europæis, & Sinenſibus hæc officula prae aliis praeferuntur, uti & re vera delicatiora ſunt cunctis *Cacara* ſpeciebus, quas Indi adeo extollunt. Matura non expetuntur, ſed virides ſiliquae, quae in Conchidas ſcinduntur, in aqua ebulliuntur, & dein pingui inpraegnantur quodam jure, ſi enim non rite ſint pinguefactae, gracilem praebent cibum. Farciminis, vel lardi fruſtum optime hiſce additur, quumque Amboinenſes hoc deſtituantur, ac Mauris vetitum ſit hoc edere, hinc non mirum eſt, hoſce non aeſtimare haecce officula. Antequam in conchidas ſcindantur, longa abſtrahenda ſunt fila oris nexa, quod in omnibus virentibus Phaſeolis obſervandum eſt. Bataviae quondam vocabantur officula *D. van der Lyn*, quum D. Gubernator *Cornelius van der Lyn* has ſiliquas in deliciis habebat, & multum ejus menſam hae frequentabant.

De Sineeze Boontjes.

DE Sineſe Boontjes *werden aan ſtokken geplant, ten eenemaal als onze turkſe-boontjes, daar zy zig met ronde, taaye, en dunne ſtelen omvlegten, en niet zeer uitbreiden*; de bladeren *ſtaan drie, en drie by malkander op lange ſtelen, en ydel aan den ſtok, langer, en ſmaller dan aan andere bonen, ligt-groen, niet ruig, maar glad, dog meeſt rimpelig, vol witte ſproeten, en doorvreeten. Het middelſte der zelven formeerd agter by den ſteel twee ooren als in de Aron. Hare ſtelen zyn aan de bovenſte zyde gegeut, doorgaans witagtig aan de witte zoorte, maar met bruin gemengd aan de roode.*

De bloemen *zyn van gemeene bone fatzoen, zoo groot als die van Botor, of een baairtje kleender, waar van het bovenſte, of grootſte blad mede agterwaarts gebogen is, buiten bleek, of ſtroo-verwig, binnen licht-peers, of incarnaat, gelyk ook de onderſte wangen, die het witte borentje verbergen. Aan de witte zoorte zyn deze bloemen ſchier geheel wit, met een weinig ligt purper in de midden, maar aan de roode zoorte zyn zy peerzer, beide hangen weinige by malkander aan lange ſtelen uit den ſchoot der bladeren, en ſtaan maar voor de middag geopend tot negen of tien uuren.*

De vruchten *zyn lange, en ſmalle bouwen, meeſt twee en twee by malkander hangende, gelyk lange riemen, ontrent een elle lank, en ſchaars een pink breed, gedweeg, en buigzaam, van buiten uit den groenen witagtig, en aan de eene zoorte ſchier wit, even, en glad, dog zoodanig, dat men de bultjes der bonen kan bekennen. Binnen leggen veele, kleene, lankwerpige, en dunne boontjes, meeſt wat gerimpeld, dog op een goede grond gewaſſen zyn vollyvig, en even, altyd kleender, en dunder dan turkſe boontjes, aan de eene zoorte wit, aan de andere donker-ros, dewelke men de roode noemd, en veel gemeender is dan de witte, dog de bouwen van de witte zyn voller, evener, van buiten witter daar die van de roode groenagtig, en magerder ſchynen, en men kan ze t'zamen leggen, en vouwen als riemen.*

De ſtokken, daar aan men ze plant, moeten redelyk boog zyn, zonder of met weinige takken, want dit gewas wil in de hoogte ſchieten, en wel ter Zonne ſtaan, zynde de eerſte van alle bonen, die na de regentyd opkomen, en vroeg bare bouwen voortbrengen, niet te gelyk, maar na malkander, zo dat men de geheele drooge Moeſon door groene bouwen hebben kan.

Naam. *In Latyn* Dolichus Sinenſis, *of* Phaſeolus Sinenſis, *want ik heb 't in 't byzonder* Dolichum *genoemt wegens de lange, en ſmalle bouwen. In Maleyts* Katjang Sina, *in 't Duits* Sineeze boontjes, *of om dat zy eerſt uit Sina aangebragt zyn, of om dat ze de Sineezen in deze landen onder ons wonende, meeſt cultiveren. In 't Bandaas* Uët, *gelyk andere gemeene boontjes. Dat is in 't Sinees* Tsjaitau.

Plaats. *Zy zyn bedensdaags door geheel Indien gantſch gemeen, dog meeſt daar Europeanen, en Sineezen woonen, want by de Amboineezen werden zy niet geacht, om dat zy de kouſt, en middelen van wal te ſtouwen niet en hebben.*

Gebruik. *By onze Europeanen, en Sineezen werden deze boontjes anderen voorgetrokken, gelyk zy ook in der daad ſmaakelyker zyn dan alle* Cacara *zoorten, daar de Indianen zoo veel werks van maken. De rype zoekt men niet, maar alleen de groene bouwen, die men in korte ſtukskens ſnyd, in water opkookt, en daar na met een vette zop begiet, want als zy niet wel gevet zyn, geven zy een ſchraale koſt. Een ſtuk ſauciſe, of ſpek paſt beſt daar onder, en dewyl de Amboineezen dit niet hebben, en de Mooren niet en mogen hebben, zoo is 't geen wonder, dat zy deze boontjes niet agten. Eer men ze in ſtukken ſnyd, moet men de lange draden aftrekken, die aan de kanten zyn, het welk men in alle groene bonen obſerveerd. Op Batavia noemde men ze eertyds* van der Lyns *boontjes, dewyl de Heer Generaal Cornelis* van der Lyn *een zonderlyke Liefhebber daar van was, en veel op zyn tafel daar van liet opſchaffen.*

Tabula Centeſima Trigeſima Quarta

Dolichum exhibet *Sinenſem*, cum ejus *ſiliquis*, & *officulis a a* ſeparatis.

OBSERVATIO.

Videtur hæc planta eſſe Phaſeolus erectus minor, ſemine ſphærico albido hilo nigro *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 72. & Phaſeolus peregrinus, minore fructu albo, nigra macula inſignito *C. B. Pin. p.* 340. & Phaſeolus pereginus quartus *Cluſ. rar. pl. hiſt. lib.* 6. *p.* 224. & *Park. Theatr. p.* 1057 &c.

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM.

Lobus Machæroides. Cacara Parrang.

HÆc Phaſeoli ſpecies ample ſeſe extendit, & aſſerculis inponenda eſt, ex qua umbracula, & pergulæ formari poſſunt. Folia ſunt uti praecedentis Dolichi, ſeu paulo majora, glabra, non aequalia, ſed parum rugoſa, acſi ſemi ſicca eſſent, ac verrucis notata. Flores ſunt uti aliorum Phaſeolorum, ſed ejus petala parum oblonga ſunt, maxime alba, & laete rubro colore in medio diſtincta. Siliquae palmam, vel ſpithamam longae ſunt, binos pollices latae, minimum circiter digitum craſſae, planae, & in iſthmos quosdam diſtinctae, ad oras parum anguloſae, & anguſtis alis notatae, quibus ex plano quodammodo quadratae ſunt, quaedam rectae, quaedam parum incurvae, inſtar acinacis, duro, & craſſo obductæ cortice, qui per maturitatem haud facile dehiſcit. Intus quinque, vel ſex locantur ingentia officula, majora Fabis, quae matura intenſe rubent, ſeu fuſca ſunt, glabra, & aequalia. Stipes ejus per aliquot perennat annos, ac novem requiruntur menſes, antequam fructus proferat.

Nomen. Latine *Lobus Machæroides.* Malaice *Cacara Parrang*, a lata ſiliquarum forma, quae ingentem refert cultrum Amboinice *Parrang* dictum.

Locus. In Amboina raro colitur, ſed copioſius in Java, & Baleya.

Uſus. Recentia officula, quum incipiant rubere, apta ſunt, quae elixantur, & eduntur inſtar Fabarum vulgarium. Matura, & ſicca a Malaiënſibus mulierculis in ciſtis aromaticis ſervantur ad uſum Medicum.

In *Hort. Malab. part.* 8. *Fig.* 44. haec *Cacara Parrang* deſcribitur ſub nomine *Bara Mareka.* Portugall. *Favos dos paros ſativo.* Belgice *Tamme Krimp-bonen.*

Tabula Centeſima Trigeſima Quinta

Ad *Figuram Primam* exhibet *Lobum Machæroidem.*

Figura Secunda Phaſeolum denotat *Balicum.*

OBSERVATIO.

Lobus hic Machæroides eſt Phaſeolus maximus ſiliqua enſiformi, nervis inſignita, & ſemine albo, membranula incluſo *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 68. & Phaſeolus Indicus, ſiliqua magna, ſulcata, quaternis in dorſo nervis, cum eminentiis plurimis verrucoſis ſecundum longitudinem inſignita, fructu amplo niveo, hilo croceo *Plukn. Almag. pag.* 292. &c.

De Hondert en vier en dertigſte Plaat

Vertoont de *Sineeze Dolichus*, ofte de *Sineeze Boontjes*, met deszelfs *vruchten*, en *zaadkorrels a a* afzonderlyk.

AANMERKING.

Deze plant ſchynt te zyn de kleinder opſtaande Phaſeolus, met een rond witachtig zaat, met een zwart naveltje van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 72. en de uitlandſche Phaſeolus, met een kleine witte vrucht, met een zwarte plek geteekent van *C. B. Pin. p.* 340. en de vierde vreemde Phaſeolus van *Cluſ. rar. pl. hiſt. libr.* 6. *p.* 224. en *Park. Theatr. p.* 1057. &c.

XXIII. HOOFDSTUK.

De groote Houwmesformige-Boon.

DIt bonengewas breid zig verre uit, en moet op latten geleid werden, daar van men dan luifels, en wandelgangen kan maken. De bladeren zyn als aan de voorgaande Sineeze boontjes, of wel zoo groot, glad, niet even, maar wat gefronſt, als of zy half verderd waren, en met wratten bezet. Het bloeizel is als ander bone bloeizel, dog de blaadjes zyn wat lankwerpig, meeſt wit met wat ligt-rood in de midden. De houwen zyn een band, of een ſpan lank, twee duimen breed, ſchaars een pink dik, plat, in eenige bulten verdeeld, aan de kanten wat boekig, en met ſmalle vlerken gezoomd, waar door zy eenigzints uit den platten vierkant werden, zommige wat krom als een houwmes, met een harde dikke ſchaale, die door rypheit niet ligt opberſt. Binnen leggen vyf of zes groote platte bonen, grooter dan onze boere boonen, ryp zynde boog-rood, of bruin, glad, en even. De ſtok kan eenige jaren overblyven, en moet wel negen maanden ſtaan, eer by vruchten begind te dragen.

Naam. *In 't Latyn* Lobus Machaeroides. *In 't Maleyts* Cacara Parrang, *van de breedeforme der houwen, die na een Amboins houwmes* (Parrang *genoemt*) *gelyken.*

Plaats. *In Amboina werd het weinig geoeffend, maar meer op Java en Baley.*

Gebruik. *De verſche bonen, als zy even beginnen rood te werden, zyn bequaam om te ſtoven, en te eeten gelyk de boere boonen. De rype, en droge werden van de Maleitſche Vrouwen in de kruid-dooſen bewaard tot eenige Medicynen.*

In horto Malab. part. 8. Fig. 44. *wert deze* Cacara Parrang *beſchreeven onder den naam* Bara Mareka. *In 't Portugees* favos dos paros ſativo. *In 't Duits* Tamme Krimp-bonen.

De Hondert en vyf en dertigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de groote *Houwmes-formige boon.*

De *Tweede Figuur* wyſt aan de *Baliſche-Boon.*

AANMERKING.

Deze groote houwmesachtige-boon is de grootſte Phaſeolus, met een houwe als een houwer, met zenuwen doortogen, en een wit zaat, in een vlies beſloten van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 68. en Indiſche Phaſeolus, met een groote Zyachtige houwe, met vier zenuwen op de rug, en veel vratachtige heuvels in de lengte, met een groote witte vrucht, met een geele navel van *Plukn. Almag. p.* 292. &c.

a a

Fig. 2.

Fig. 1.

CAPUT VIGESIMUM XXIV. HOOFDSTUK. QUARTUM.

Phaſeolus Balicus. Undis. — *De Baliſche-Boon.*

Undis proprie non eſt planta flagelloſa, vel convolvulacea, ſed frutex, & ob adfinitatem cum Phaſeolis hoc in libro deſcribitur. Arbuſcula enim eſt, æquali, & rotundo obducta cortice, mox ſeſe dividens in longos, firmos, & lignoſos ramos, vagos, & inregulariter extenſos, atque hi iterum in alias tenues rachides.

Folia terna ſimul locantur tenuibus in pedunculis, ab illis Phaſeolorum multum diverſa, melius enim referunt acuta Trifolii folia, ſeu illa Cytiſi, ſuntque glabra, æqualia, & ad tactum mollia inſtar holoſerici. Hic loci cum illis *Lagondi* comparantur, ſed ſunt minora, ex viridi cinerea, mediumque folium ſemper longiſſimum eſt, tres, ac tres cum dimidio pollices longum, & latum. Surculi oblique excreſcunt, & ad terram iterum inclinant.

Flores lutei ſunt, formam habentes florum Phaſeolorum, ſed multo minores, ipſorumque petalum latiſſimum & extremum deorſum pendet. Siliquæ ultra digiti articulum longæ ſunt, breviores, & latiores illis Viciæ, in longum deſinentes apicem, molles quoque, & holoſericæ, ac maturæ ex fuſco nigricant, in tres quatuorve iſthmos diſtinctæ, in hiſce locantur officula parva illis Viciæ, vel Katjang ſimilia, ſed duriora.

Poſt ſemi anni ſpatium frutices hi fructus proferunt. Stipes, ac rami ſatis ſolidum, & album habent lignum, nec inproprie hæc planta ad *Cytiſum* referri poſſet. Frutex hic ample ſeſe extendit, graciles ſurculi aſſerculis ſuffulciendi ſunt, alioquin enim ad terram inclinant. Officula ejus in Maccaſſara potiſſimum nigricant, & arbuſculæ ibi humiles manent, hic vero in Amboina officula ad fuſcum adcedunt colorem, & arbuſculæ binorum hominum altitudinem adquirunt.

Nomen. Latine *Phaſeolus Balicus.* Malaice *Katjang Baly.* In Baleya *Undi*, & *Undis.* Maccaſſarice *Bindatöe*, & *Bindatoin.*

Locus. Multum colitur in Baleya, & Maccaſſara, plantaturque ad oras hortorum, & camporum Oryzæ, ubi terra eſt elevata. In Amboina raro obcurrit, hic & illic una alterave arbuſcula prope ædes hominum, non facile fert pluvias, ſed Solis amat radios, per pluvias enim folia, ac fructus mox Erucas generant, alioquin per aliquot durare poteſt annos.

Uſus. Officula fere matura, antequam nempe fuſca ſint, ad coquendum adhibentur inſtar Katjang, ſed prius ſiliquis exuta. Oportet vero, ut diu coquantur, nihilominus tamen duriora ſunt vulgari Katjang, unde non cibus eſt, qui ſæpius, vel continuo edendus eſt, quum nimis difficilis ſit digeſtionis.

UNdis *is eigentlyk geen ſlingerend gewas, maar een beeſter, dog wegens de maagſchap met de bonen in dit boek getrokken. Het is een dun en boutagtig boompje, wiens ſtam niet boven twee vingers dik is, met een effene rondagtige ſchorſſe, en zig dadelyk in lange ſtyve, en boutagtige takken verdelende, ydel en onordentlyk uitgeſpreid, en dezelve in andere dunne ryskens.*

De bladeren ſtaan ook drie, en drie by malkander op dunne ſteeltjes van de bone forme veel verſchillende, want zy gelyken beter de ſpitſe klaverbladeren, of die van Cytiſus, glad, even, en zagt in 't aantaſten, als zatyn. Hier te lande vergelykt men ze met die van Lagondi, *dog kleender, uit den groenen graauwagtig, het middelſte blaadje zynde altyd het langſte, is drie, en drie en een half duim lank, een breed. De ryskens gaan ſchuins op, en buigen haar wederom ter aarden.*

De bloemen zyn geel, gefatzoeneerd als andere bonebloemen, dog veel kleender, het breedſte, en buitenſte blaadje neêrwaarts hangende. De bouwkens zyn ruim een lid lank, wat korter en breeder als de Vitſen, met een lank ſpitsje voor uit, mede zagt en zatynagtig, ryp zynde werden ze uit den bruinen zwart, in drie of vier bultjes verdeeld, daar in leggen kleene boonen als Vitſen, of kleene Katjang, dog barder.

De ſtruiken ſtaan wel een half jaar, eer zy vruchten dragen. De ſtam en takken hebben een redelyk digt, en wit hout, en men zoude niet onbillyk dit gewas onder de geſlagten van Cytiſus mogen rekenen. De ſtruik ſpreid hem wyd uit, en men moet de ranke ryskens met latten onderſtutten, anders buigen zy haar ter aarden. De korrels of boontjes op Maccaſſar zyn meeſt zwart, en de boompjes blyven laag, maar hier op Ambon zyn de boontjes na 't bruine trekkende, en de bomen werden wel twee mannen hoog.

Naam. *In Latyn* Phaſeolus Balicus, *In 't Maleyts* Katjang Baley. *Op Baley zelfs* Undi en Undis. *In 't Maccaſſaars* Bindatöe *en* Bindatoin.

Plaats. *Het word veel gebavend op Baley en Macaſſer, werdende geplant langs de kanten van de tuinen, en ryſt-velden, daar 't wat boog land is. In Amboina vind men 't weinig, hier en daar een boompje in de erven by de huizen, het mag tegens geen regen, maar wil veel Zonneſchyn hebben, want door den regen groejen 'er ſtraks rupſen aan de bladeren, en vruchten, anderſints kan het eenige jaren overblyven.*

Gebruik. *De boontjes ten naaſten by ryp zynde, eer zy bruin werden, neemd men om te kooken gelyk andere Katjang, eerſt uit hare huisjes gedaan. Zy moeten wat lang kooken, en blyven niet te min barder dan gemeene katjang, dies het geen koſt is om dikwils na malkander te gebruiken, als vallende te hard om te verteeren.*

OBSERVATIO.

Hæc planta vocatur Cytiſus folio molli incano, ſiliquis Orobi contortis, & acutis in *Theſ. Zeyl. pag.* 86. *Tab.* 37. & Cytiſus Zeylanicus, folio molli incano, flore ex luteo purpuraſcente *Herb. Hert.* Phaſeolus arbor Indica, incana, ſiliquis toroſis *Kayan* dicta *H. L. B. App. p.* 694. & *Muſ. Zeyl. p.* 4. & Anagyris Indica, leguminoſa, ſiliquis toroſis *Par. Bat. Pr. p.* 311. reliqua vide in *Theſ. Zeyl. l. c.* ut & in *H. Cliff. p.* 354. ubi vocatur Cytiſus foliolis ovato lanceolatis, intermedio petiolato, pedunculo ex alis multifloro.

AANMERKING.

Deze plant werd genaamt Cytiſus, met een zagt wit blad, en omgedraaide puntige houwen, als van de Orobus in de *Theſ. Zeyl. pag.* 86. *Tab.* 37. en Zeylonſche Cytiſus, met een zagt wit blad, en een bloem uit den geele purperachtig van het *Herbar.* van *Hertogh.* en Indiſche gryze boom-Phaſeolus, met geſwolle houwen *Kayan* genaamt in de *Append.* van de *H. L. Bat. p.* 694. en het *Muſ. Zeyl. p.* 4. en de Indiſche Peuldragende Anagyris met opgeſwolle houwen in de *Par. Bat. Pr. p.* 311. het overige ziet in de *Theſ. Zeyl.* op de aangehaalde plaatzen, en in de *H. Cliff. p.* 354. alwaar ze genaamt werd Cytiſus met rondachtige puntige blaadjes, het middelſte op een byzonder ſteeltje, met een veel bloemdragende ſteel, uit de bladeren voortkomende.

CAPUT VIGESIMUM QUINTUM.

Cacara, ſive Phaſeolus perennis. Cacara.

CAcara Indicum præbet officulum, quod ubique ob familiarem ejus uſum in culina notum eſt. Eodem creſcit modo, quo Phaſeoli noſtrates, ſed ſtipitem profert multo craſſiorem, qui aliquot perennat annos, ac multo latius ſeſe extendit, unde neque palis neque fuſtibus contenta eſt hæc planta, ſed aſſerculis inponenda eſt hic loci *Parparren* dictis.

Folia terna ſimul locantur brevibus inſidentia petiolis, atque hæc tria ſimul longiori ſuffulciuntur pedunculo, ſupra parum excavato, & concavo, quique in una ſpecie, quæ vulgaris, vel rubra vocatur, ex fuſco viridis eſt, in altera modo viret.

Cuncti caules, & rachides ad tactum rugoſæ ſunt, & pungentes, immo fere ſcindentes, præſertim ſuperiores.

Folia formam habent vulgarem Phaſeolorum, vel paulo latiora ſunt, tres quatuorque pollices longa, ac fere ejusdem latitudinis, per longitudinem tribus nervis notata, bina vero lateralia folia non directe gerunt nervum per mediam partem, ſed hic propius ad ſuperiorem adcedit oram, uti in reliquis Phaſeoli ſpeciebus, coloris obſcure virentis ſine ullo fulgore, flaccida, & ad tactum parum rugoſa. Ipſorum petioli prope ortum ex caulibus quatuor anguſta gerunt foliola, ſeu ſquamas, atque ad has tuberculum, ſeu geniculum locatur. Ex alis folioſorum petiolorum, atque ex ipſa planta multi excreſcunt alii rotundi, & firmi pedunculi, ſpithamam, vel pedem longi, in extremo plurimos gerentes floſculos inſtar longorum racemorum, quivis vero peculiari inſidet pedunculo per ſtrata quaſi.

Flores hi ſunt uti in Phaſeolis vulgaribus, ſeu paulo majores, ingens, ac fere duplicatum gerentes petalum, extrorſum flexum, & læte purpureum, ſub hoc bina alia locantur minora intenſe purpurea, quæ inſtar alarum medium obtegunt corniculum, quod viride eſt, & ſurſum elevatum, & albis quibusdam ſtaminulis obductum arcte huic adcumbentibus.

Per totum diem aperti ſunt hi flores, ac raro decidunt, & quivis ſuam fere profert ſiliquam, ita ut fertiliſſima ſit ſpecies omnium Phaſeolorum: Siliquæ hæ faſciculatim quoque ſimul dependent, digitum longæ, ac transverſalem latæ digitum, ſeu paulo minus, planæ, & parum incurvæ, ad oras denticulatæ parum, quum teneræ ſunt, latoque ſulco ad internam, ſeu rectam partem notatæ, in tot diſtinctæ iſthmos, quot intus locantur officula. Diu virent, quam diu coctioni aptae ſunt. Maturae fumei ſunt coloris, & aequales gerunt oras. Intus tria, vel quatuor locantur oſſicula, craſſiora, & rotundiora vulgaribus Fabis, nec ita reniformia, ſed rectiora, inſtar volvellorum, longitudinem habentia unguis digiti, maximaque ipſorum pars foveolis excavata eſt, acſi inmatura fuiſſent decerpta. Haec tricoloria ſunt, juxta tres, quae ex his formantur, ſpecies.

Prima fabas profert nigras punctulis albis, & hilo albo notatas. Secunda ogricoloria exhibet officula punctulis, & hilis nigris diſtincta, atque hae binae vulgares ſunt ſpecies. Tertia rarior eſt, alba nempe, quam mox peculiariter deſcribemus.

Haec planta multos perdurare poteſt annos, quod prae reliquis Phaſeolorum ſpeciebus peculiare in hac eſt, ſex nempe, vel ſeptem per annos, ſi aliquando amputetur, vetuſtaque abſcindantur ſarmenta, & radici nova adponitur terra, tum ad decem perſiſtere poteſt annos, atque ſinuoſum dein format ſtipitem, pedis immo majorem habentem craſſitiem, qui anguloſus eſt, ex multis quaſi ſtipitibus compoſitus.

Nomen. Latine *Cacara*, ſive *Phaſeolus perennis*. Malaice *Cacara*, quo nomine ubique nota eſt haec planta. Bandice *Culombo*. Vox *Cacara* generaliter deſcendit ab Arabico *Girgir*, quod ſignificat omnem fabam, eſtque idem cum Hæbreorum *Ful*, & *Phul* Arabum, unde Belgicum ***Peulen***, ***Cacara*** noſtri Belgi appellitant *Karkarren*.

Locus,

De overblyvende Cacara of Bone-Plant.

CAcara is een regt Ooſt-Indiſche bone wegens haar groot gebruik in de keuken over al bekend. Ze waſt op dezelve manier gelyk onze gemene bonen, dog met een veel dikker ſtam, die eenige jaren overblyft, en breid zig veel verder uit, dies ze ook met geen palen, of ſtokken te vreden is, maar moet op latten geleid werden, die men hier Parparren *noemd.*

De bladeren ſtaan drie, en drie by malkander op korte ſteeltjes, en dezelve alle drie t'zamen op een langer ſteel, die boven wat hol is, en aan de eene zoorte, welke men de gemeene, of roode noemd, uit den groenen bruinagtig, aan de andere ſlegts groen.

Alle de ſtelen, en ryskens zyn ruig, en ſcherp in 't aantaſten, ſchier ſnydende, zonderlyk de voorſte.

De bladeren zyn van gemeene bonen fatſoen, of wel zoo breed, drie en vier duimen lank, en ſchier ook zoo breed, in de lengte met drie zenuwen doortogen, dog de twee zyde bladeren hebben de middelzenuwe niet regt door de midden, maar den voorſten rand nader gelyk alle bone zoorten doen, van verwe donker en doodsgroen zonder eenige glans, ſlap, en wat ruig in 't aantaſten. Hare ſtelen hebben by haren oorſpronk aan den ſtam vier ſpitze blaadjes, of ſchubben, en daar by een bultje, of knietje. Uit de ſchoot van de bladdragende ſtelen, en uit den ſtam zelfs waſſen andere ronde en ſtyve ſteelen, een ſpan of een voet lank, aan haar uiterſte veele bloempjes dragende, als een lange tros, dog ider op een byzonder ſteel, en boven malkander.

De bloemen zyn ook als aan de gemeene boonen, of wel zoo groot, hebbende een groot, of ſchier dubbeldt blad, uitwaarts gebogen, ligt paars; daar onder ſtaan twee kleendere van booger purper, die als wangen het middelſte horentje bedekken, 't welk groen is, opwaarts gebogen, en bekleet met eenige witte draatjens digt daar tegen aanleggende.

Zy ſtaan den gebeelen dag geopent, vallen ook weinig af, en ſchier ieder brengt hare bouwen voort; zoo dat het de vrugtbaarſte onder alle bone zoorten is: de bouwen hangen ook met bosjes by malkanderen, een vinger lang, en een dwers vinger breed; of wat minder, plat, en wat gekromt, aan de kanten gekertelt, als zy jong zyn, en met een breede naat aan de binnenſte of regte zyde, in zoo veel bultjens afgedeelt, als daar bonen van binnen ſchuilen. Zy blyven langen tyt groen, zoo lange zy ook tot het koken bequaam zyn. De rype werden Rookverwig, en hebben evene kanten. Binnen leggen drie en vier bonen, dikker en ronder als gemeene bonen; ook zoo niere-formig niet, maar regter als rolletjens, in de lengte van een nagel aan een vinger, het meeſte part vol kuiltjens, als of zy onryp afgeplukt waren. Deze zyn van driederly coleur, na de drie zoorten, die men daar van maakt:

De eerſte heeft zwarte bonen met witte punctjens, en een wit naveltje. De tweede heeft Oocker geele boonen, met zwarte punctjens, of plekjes, en dit zyn de twee gemeene zoorten; de derde is wat raarder, namentlyk de witte, die wy ſtraks hier na in 't byzonder zullen beſchryven.

Deze plante kan veele jaren overblyven, 't welk ze onder alle bone zoorten byzonder heeft, te weten zes a zeven, zoo men ze zomtyts beſnoeit, van de oude Ranken zuivert, en om de wortel nieuwe aarde legt, zoo kan ze tot tien jaren duuren, en gewint als dan een bogtige ſtam, zoo dik als een been, en meer, boekig en als uit veele ſtammen t' zamengezet.

Naam. *In 't Latyn* Cacara *of* Phaſeolus perennis. *In 't Maleyts* Cacara, *met welken naam zy over al bekend is. In 't Bandaas* Culombo. *Het woort* Cacara *ſtamt duidelyk af van het Arabiſche* Girgir, *het geen in 't generaal alle bonen betekent, en het zelfde is eens met der Hebreuwen* Ful *en* Phul *der Arabieren, waar van daan het duitſche* Peulen, *ende onze noemen* Cacara Karkarren.

Plaats.

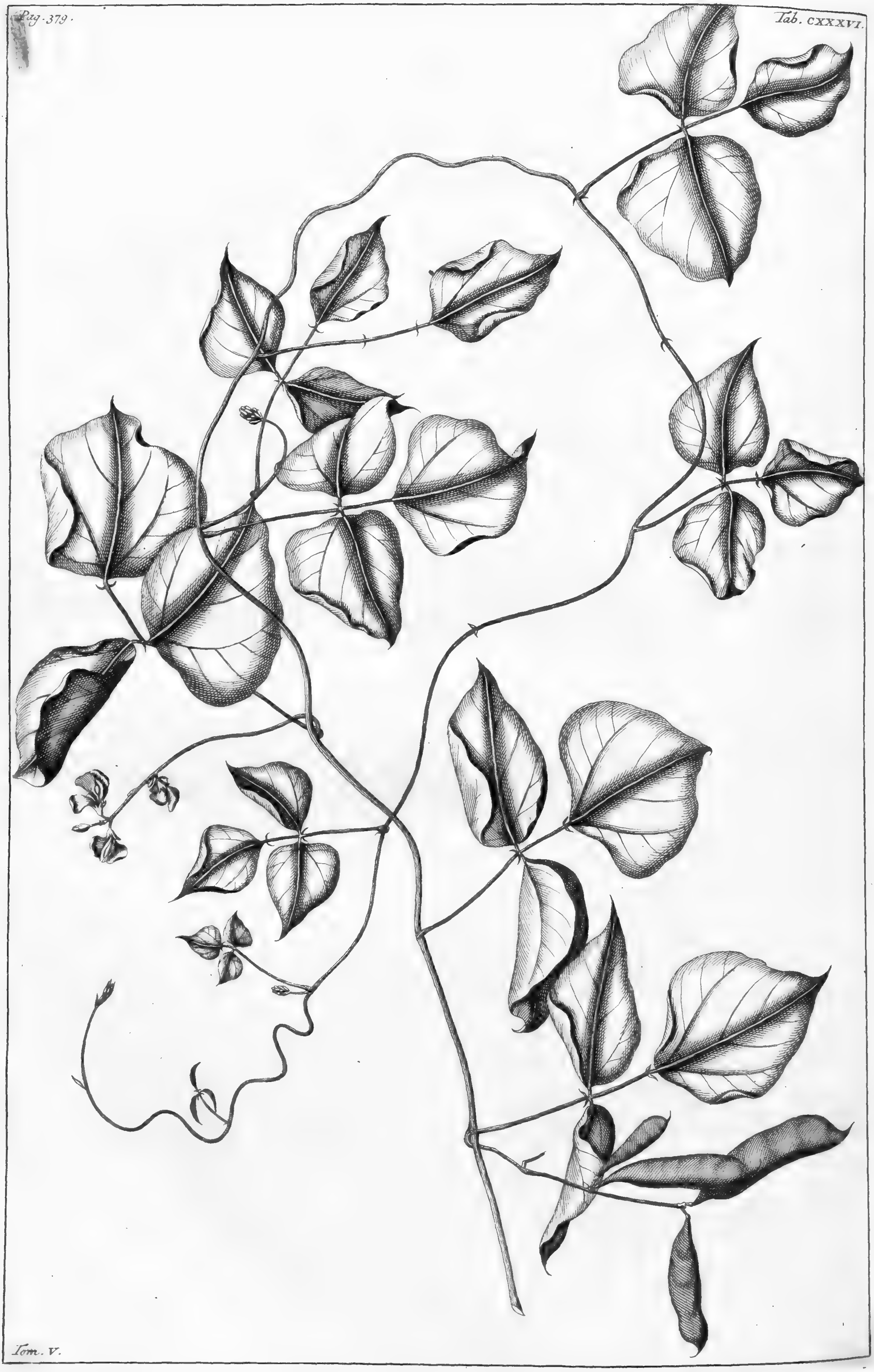

Locus. Hæc officula per totam coluntur Indiam.

Cultura. Quum hæc planta tam ample ſeſe extendit, hinc in hortis circa alia olera tolerari nequit, ubique enim ſua emittit flagella, arbores, & ſepes adſcendit, & miram format intricatamque congeriem, unde in apertis areis plantari hanc oportet, & ſuper aſſerculos duci, quos cito obcupat, & denſa obtegit fronde, quum rite ſeſe extenderit, tum fructus proferre incipit, atque inferiora abjicienda ejus ſunt ſarmenta, quædamque hic, & illic exſcindenda, ut ventus perflare, ac Sol radiis ſiliquas tangere poſſit, tum per totum annum ejus fructus conquiri poſſunt. Tertio anno plurima vetuſta abſcindenda ſunt ſarmenta, ac novâ terrâ radix obtegenda, & quotannis aſſerculi renovandi, quum hi per denſam frondem facile putreſcunt.

Hæc autem planta plerumque obducta eſt pediculis arboreis nigris, & ſplendentibus, qui æque tetrum fundunt odorem, ac Cimices, ſi adtingantur, ad quos minuendos, & propellendos ignis fumans aliquando ſub hac planta exſtruendus eſt, & diligenter vetuſta flagella, & folia depuranda. In Amboina non ultra quatuor, vel quinque perſiſtit annos, in aliis autem regionibus per plures perennat annos.

In omni excreſcit ſolo, ſi modo antea parum fuerit crematum. Hæc officula non mox plantanda ſunt, quum e planta fuerint deſumpta, ſed prius per unum alterumve menſem in domo ſervanda ſunt. Optime autem terræ conmittuntur menſe Auguſto, qui ultimus eſt menſium pluvioſorum, ſi enim nimis tenera terræ conmittantur, copioſiores generant iſtos pediculos, nec officula completa ſunt, ſed rugoſa, & foveolis excavata. Alioquin tam fertilis eſt hæc planta, ut in uno eodemque ramo uno tempore ſimul conſpiciantur flores, ſemi, & penitus maturi fructus, quod cum Aurantio ipſis eſt commune.

Uſus. Vulgaris eſt cibus per totam Indiam, ſed multo vilioris ſaporis quam Phaſeoli noſtri Europæi, ac pingue requirunt carnium jus, virides enim ejus ſiliquæ in conchides ſcinduntur, maturæ enim raro eduntur. Tenera folia inter olera quoque adhibentur, ſed raro numero, quum vilis ſint ſaporis, & fragilia, ita ut hæc planta culinæ tantum inſerviat, cui quotidianum præbet conmodum.

Rochefort. Hiſtor. de Antillis cap. 11. hæc deſcribit officula ſub nomine *Feve de ſept ans*, h. e. Phaſeoli ſeptem annorum, quum per ſeptem continuos annos fructus proferant, flagella ſua extendentes per arbores, & ſupra rupes, continuo flores, ac fructus gerentes.

Plaats. *Deze bonen werden door gebeel Indien gebavent.*

Queeking. *Vermits zich dit gewas zoo geweldig uitbreidt, zoo kan men 't in de tuinen by andere moeskruiden niet lyden, want het zend overal zyne ranken uit, beklimt bomen, en beiningen, en maakt een wonderlyke verwerringe, daarom men ze in opene plynen planten, en op parparren lyden moet, dieze met ter baaſt beklimt, en met een digt lof bedekt, als zy haar ter degen uitgebreit heeft, dan begint zy eerſt vrugten te dragen; men moet als dan de onderſte ranken wegſmyten, ook hier en daar eenige uitſnyden, dat het doorlugtig werde, en de Zonne de bouwen raken kan, zoo kan men het gebeele jaar vrugten daar aan hebben. In 't derde jaar moet men de oude Ranken affnyden, en nieuwe aarde om de wortel dragen, ook jaarlyks de Parparren vernieuwen, om dat die door het digte loof verrotten.*

Zoo is ook dit gewas gemeenelyk bezet met zwarte en glimmende boomluizen, die zoo euvel ſtinken als weegluizen, als men ze aanraakt, om welke te verminderen men zomtyts een ſmookend vier onder deze ſtokken moet ſtoken, ook neerſtigh van de oude Ranken en bladeren ſuiveren. Het wil in Amboina niet meer dan vier of vyf jaren duuren, dog in andere geweſten blyft het meer jaren over.

Zy willen anders in alderhande gront opkomen, als hy maar te vooren een weinig gebrant is. Deze bonen moet men niet ſtraks planten, als zy van den ſtok komen, maar eerſt een maand of twee in huis bewaaren. Ook plant men ze beſt in de maand Auguſtus, zynde de laatſte regenmaandt, en als men ze te jong plant, zyn zy de voornoemde wandtluizen meer onderworpen, en de bonen werden niet vollyvigh, maar rimpelig, en vol kuilen: Anders zyn zy zoo vrugtbaar, dat men aan eenen tak, en op eenen tyd te gelyk kan zien, de bloemen, halve, en gebeel rype vrugten, 't welke ze met den Oranjeboom gemeen hebben.

Gebruik. *Het is een gemeene koſt door gebeel Indien, dog vry ſlegter van ſmaak dan onze Europiſſe bonen, en zy vereisſchen een vette zop; werdende de groene bouwen in ruitjens geſneeden, want de rypen eet men zelden. De jonge bladeren werden ook onder de moeskruiden gebruikt, dog weinig in 't getal, om datze ſlegt van ſmaak, en breizelig zyn, zoo dat dit gewas alleenlyk voor de keuken dient, die daar van een dagelyks gerief heeft.*

Rochefort Hiſtorie van de Antillis cap. 11. *beſchryft deze bonen onder de naam van* Feve de ſept ans, *dat is bonen van zeven jaren, om dat ze zeven jaren na malkanderen vruchten dragen, hare ranken verſpreidende door de bomen, en over de klippen, geduurig bloemen, en vruchten voortbrengende.*

Tabula Centeſima Trigeſima Sexta

Phaſeolum exhibet *perennem*, qui *Cacara* vulgo dicitur.

De Honderd en ſes en dertigſte Plaat

Vertoont de *overblyvende Bone-Plant*, *Cacara* in 't gemeen genaamt.

OBSERVATIO.

Plurimæ horum Indicorum Phaſeolorum ſpecies obcurrunt in *Hort. Malab. part.* 8. quarum illa, quæ *Tab.* 42. exprimitur, & *Katu Peru* vocatur, cum hac convenire videtur, eſtque Phaſeolus Indicus trifoliatus ſilveſtris, flore purpuraſcente, fructu majore *Commel. in notis* & *Plukn. Almag. p.* 291. & Phaſeolus maximus perennis, ſemine compreſſo, lato, nigris maculis notato *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 66. qui plures alios adlegat auctores, & in ejus *hiſt. Jam. Vol. II. Tab.* 111. *Fig.* 1. exprimitur.

AANMERKING.

Zeer veel zoorten van Indiſche Bonen komen voor in het achtſte deel van de *Hort. Malab.* waar van die geene, welke op de 42. plaat uitgedrukt, en *Katu Peru* genaamt werd, met deze ſchynt overeen te komen, en is de Indiſche driebladige Boon, van zelfs voortkomende, met een purperachtige bloem, en grooter vrucht van *Commel.* in de *Aantening*, & *Plukn. Almag. p.* 291. en de zeer groote overblyvende Boon, met een gedrukt zaat, dat breed is, en met zwarte plekjes geteekent van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 66. die veel andere Schryvers aanhaalt, en is in zyn *Hiſtor. II. deel Tab.* 111. *Fig.* 1. afgebeelt.

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM.

Cacara alba.

Cacara alba priori in omnibus fere partibus ſimilis eſt, ſed ejus ſtipes non ita craſſus eſt, nec tot perennat annos, hic nempe in Amboina tantum per binos tresve annos, tumque oportet, ut primo anno nullos proferat fructus: Flagella enim ſua multo ampliora extendit priore, quæ rotundiora, & glabriora ſunt, foliaque ad tactum molliora, magisque pallide virentia. Flores ejus albi ſunt, ac copioſiores uno in corymbo. Ita ut ſiliquæ etiam majori numero ſimul dependeant, immo ex ipſo ſtipite, & ubique, ubi geniculum obſervatur, ejusdem cum priore magnitudinis, & formæ, ſed externe glabriores ſunt, nec oras gerunt dentatas.

Officula alba ſunt, turgida, nec tot foveolis, vel rugis contracta, quot prioris, cæterum ejusdem formæ, illis Phaſeoli noſtratis ſimillima, ſed breviora, & rotundiora.

Cultura. Eandem requirunt culturam, aſſerculisque inponuntur, & amplis pergulis, & ſæpius teneri abrumpuntur furculi, qui ad Sayor adhibentur, unde & fructus præcociores excreſcunt.

Nomen. Latine *Cacara alba.* Malaice *Cacara Puti.* Javanice, & Baleyice *Cacara Lungſir.*

Locus. Iisdem obcurrunt in locis, in quibus prior, ſed non ita familiaris eſt.

Uſus. Officula hæc meliorem præbent ſaporem, ac non tantum virides ipſorum ſiliquæ, ſed ipſa etiam exuta officula coquuntur, quæ fere matura ſaporem habent Phaſeolorum. Tenera, ac mollia ejus folia aptiora ſunt ad Sayor, ſeu olera prioribus, quum non tam ſilveſtrem habeant ſaporem, nec adeo fragilia ſint. Folia cum Sary, ſeu pauxillo Aniſi contuſa, & aqua ſubacta, & per pannum tranſcolata exæſtuantibus propinantur hominibus, ut ardor exſtinguatur.

Tabula Centeſima Trigeſima Septima

Cacaram exhibet *albam.*

OBSERVATIO.

Planta hæc videtur eſſe Phaſeolus maximus perennis, floribus ſpicatis albis, ſpecioſis, ſiliquis brevibus latis, ſemen ruffum, hilo albido fere circumdante *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 68.

HOOFDSTUK XXVI.

De witte Cacara Plant.

DE witte Cacara *is de voorige in allen meeſt gelyk, dog de ſtam wert zoo dik niet, en duurt zoo veel jaren niet, te weten hier in Amboina maar twee en drie jaren, en dan moet hy nog wel het eerſte jaar ſtaan zonder vrugten. Want zy breid zyne ranken veel verder uit dan de voorige, dewelke ronder en gladder zyn, en de bladeren ook zagter, in het aantaſten, en ligter-groen. De bloemen zyn wit, en meer by malkander aan eenen tros: zoo dat de bouwen ook meerder in 't getal te zamen hangen, zelfs uit den ſtam, en overal daar een knietjen is, van de zelve grootte en fatzoen als de voorige, dog evener van buiten, zonder gekertelde randen.*

De bonen zyn wit, vollyvig, niet zoo vol luizen en rimpelen, als de voorige, anders van de zelfde fatzoen, onze Turkſze boontjes zeer gelyk, dog korter en ronder.

Queeking. *Zy vereiſſchen de zelve queeking, werden op latten en breede luiven geleidt, ook dikwils van de jonge ſchoutjens berooft, die tot Sayor gebruikt werden, en daar door te haaſtiger vrugten dragen.*

Naam. *In 't Latyn* Cacara alba. *In 't Maleyts* Cacara Puti: *In 't Javaans en Baleyts* Cacara Lungſir.

Plaats. *Zy werden gevonden op de zelve plaatzen gelyk de voorigen, maar is zoo gemeen niet.*

Gebruik. *Deze vallen wat beter van ſmaak, en werden niet alleen de groene bouwen, maar ook de gepelde boontjes gekookt, die ten naaſten by ryp zynde, ſmaaken ſchier als Turkſe boontjes, de jonge en malſſe bladeren zyn bequamer tot Zayor, of Moeskruiden, als de voorige, om dat ze zoo wilt van ſmaak, en bryſelig niet zyn: de bladeren met Sary, of een weinig Anys geſtoten, en met water door een doek gekleinſt, geeft men te drinken aan menſchen, die in groote hitte zyn, om de zelve te verdryven.*

De Hondert en ſeven en dertigſte Plaat

Vertoont de *witte Cacara-Plant.*

AANMERKING.

Deze plant ſchynt te zyn de zeer groote overblyvende Phaſeolus, met witte geaairde ſchoone bloemen, en korte breede houwen, met een witte zaat, dat een witachtige naat omvangt van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 68.

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM. XXVII. HOOFDSTUK.

Cacara nigra. Jule. — *De zwarte Cacara.*

CAcara *nigra* ample ſeſe quoque extendit, oportetque, ut aſſerculis, vel pergulis inponatur, ſed non tam craſſum format ſtipitem utrisque præcedentibus. Caules ejus, & flagella non rugoſa ſunt, uti in prima ſpecie, ſed rotunda, & glabra. Folia eandem habent formam, ſeu paulo majora ſunt, glabra, tenuia, & amoene vireſcentia. Flores racemoſi dependent plures ſimul, magni, formam habentes volantis Fuci, omnino purpuraſcentes, ac ſuperius craſſum gerunt petalum inſtar galeæ erectum, binaque gerunt longa, & lateralia firma petala, parum ſurſum retroflexa, corpus referentia Fuci, quæ in medio album tegunt firmumque corniculum, ſuperne quoque incurvatum. Quivis flos calici inſidet pallide virenti, & aperto, qui caput refert Fuci, uti in Cacara pruritus, excepto quod hic magis pallide rubeat.

Fructus quoque racemoſi ſimul dependent, digitos referentes, vel fructus Tamarindorum, parum nempe inflexi, ac digitum craſſi, & ad externum dorſum paulo anguſtiores, ad ventrem tribus protuberantibus coſtis notati. Quumque virent, molli lanugine obducti, qualis ad foliorum ortum in pedunculis, ſed pauca conſpicitur copia, nullum pruritum cauſſans. In quavis ſiliqua quinque ſexve locantur oſſicula, majora, & craſſiora Phaſeolis, primo rubentia, dein fuſca, ac tandem nigerrima, glabra, & ſplendentia inſtar Lapis Gagatis.

Stipes hic celerrime, & luxurioſiſſime progerminat, quam latiſſime ſeſe extendens, unde & Parparren, ſeu aſſerculis inponitur, alioquin arbores, vel ædium tecta adſcendit.

Nomen. Latine *Cacara nigra.* Malaice *Cacara Jule*, & *Djule.* Amboinice *Maöba*, quod nomen commune gerit cum *Cacara pruritus*, quæ ſine dubio ſilveſtris hujus ſpecies habenda eſt.

Locus. Hæc planta non multum obcurrit in Amboina, ſed copioſior in Java, Baleya, Sumatra, aliisque Malaienſibus inſulis, nullibi ſponte creſcens, ſed pergulis plerumque inponitur circa ædes, ubi elegans præbet ornamentum, & gratam umbram, & aliquot perennare poteſt annos.

Uſus. Culinæ herba eſt, ſed caute uſurpanda, quum ipſius oſſicula vertiginem, & ebrietatem adferant, ſi vero rite ſint exſiccata, bonum præbent ſaporem fere inſtar Fabarum, vel Phaſeolorum. Sequenti præparantur modo.

Recentia oſſicula, quum rubent, aquæ incoquuntur, exteriorque ipſorum pellicula abjicitur, & aqua denuo abluantur in aqua pluviali, ac dein hæc elixa inſtar aliorum Phaſeolorum. Matura rite ebulliri oportet, nigra ipſorum pellicula abſtrahi, ac per viginti quatuor horas macerari in aqua bis terve renovata, ac dein frixari, tum tollitur ipſorum noxa, alioquin enim inebriant, & aurium pruritum cauſſant. Ne gallinæ, vel alia animalia hæcce comedant oſſicula. Viridia, ac tenera folia innoxie aliis admiſcentur oleribus.

Javani matura, ſeu nigra ſumunt oſſicula, quæ in ſartagine torrent, vel ſub cineribus aſſant, donec nigra deſiliat pellicula, & ſic edunt, quæ ſaporem fere, & odorem habent inſtar Coffee toſti. Ad medicamina quoque adhibent, unde & in ciſtis aromaticis hæc ſervant cum ingenti fuſca *Cacara Luke.*

Hujus plantæ ſilveſtris quoque in litore obcurrit ſpecies ad mare creſcens, folia gerens paulo majora, & acutiora, ac longiores ſiliquas, in quibus longiuſcula, & nigra locantur oſſicula, nullius uſus.

Hiſce ſæpe nautæ noſtrates falluntur, qui in litore hæc decerpentes nimis cito coquunt, & edere volunt, unde peſſime ſeſe habent, magnam ſentientes anxietatem, & vertiginem. Ut autem hæc oſſicula innoxia edantur, in aqua ebulliantur per noctem macerata, hacque effuſa aqua innoxie edi, & coqui poſſunt.

Tabula

DE zwarte Cacara *breidt zig ook verre uit, en moet op latten en luiven geleidt werden, dog en zet geen zoo dikke ſtam als de beide voorgaande. De ſtelen en ranken zyn geenſints ruig als aan de eerſte zoorte, maar rond en glad. De bladeren zyn van het zelfſte fatzoen, of wel zoo groot, even, dun, en jeugdig gras-groen; de bloemen hangen trosgewys by malkanderen, groot, en gefatſoeneerd als een vliegende Horſſel, gantſch purper-verwig, hebbende boven een dik blad, als een helmken overeindt ſtaande, dragende ter zyde ook twee ſtyve lange bladeren; een weinig naar boven gekromt, verbeeldende het lichaam van de Horſſel, en in de midden verbergende een wit ſtyf borentje; ook na boven gekromt. Ieder bloem ſtaat agter in een ligt groen en wyd buisje, gelykende den kop van den Horſſel, gelyk als aan het maagden-kruit, behalven dat deze ligter rood zyn.*

De vruchten hangen ook in zware troſſen by malkanderen, gefatſoeneert als de vruchten van Tamarinde, te weten een weinig omgekromt, een vinger dik, dog aan de buitenſte rugge wat ſmaller, en aan den buik met drie uitpuilende ribben: als zy groen zyn, met een zagte dons bekleet, gelyk men ook een weinig ziet by den oorſpronk der bladeren aan de ſtelen, dog niet jeukende: In ieder peul leggen vyf a zes bonen, grooter, en dikker dan de turkze, eerſt root, daar na bruin, ten laaſten pik-zwart, glad, en glimmende als een git.

De ſtok waſt zeer weelderig, en ras op, en verbreidt zig zeer; daarom men hem op Parparren, of latten leiden moet, anderzints klimt by de bomen of daken der huizen op.

Naam. *In 't Latyn* Cacara Nigra. *In 't Maleyts* Cacara Jule, *en* Djule: *In't Amboins* Maöha, *een naam gemeen met het maagden kruit, 't welk buiten twyffel voor een wilde zoorte van dit gewas te agten is.*

Plaats. *Men vindt dit gewas niet veel in Amboina, maar overvloediger op Java, Baly, Sumatra, en andre Maleytze Eylanden, nieuwers van zelfs wasſende. Maar gemenelyk op latten ontrent de huizen geleit, daar het een fraje verciering, en aangename ſchaduwe geeft, ook eenige jaren duuren kan.*

Gebruik. *Het is wel een keuken-kruidt, maar nogtans wat zorgelyk en omzigtig te gebruiken, want de bonen hebben een duiſelige, en dronkenmakende kragt aan haar; als zy wel uitgeverſt zyn, zyn ze goet van ſmaak bykans als de Roomſe of Turksze: men præpareerdze aldus.*

De verſſe bonen, als zy nog root zyn, kookt men op in water, ſmyt het buitenſte velletjen weg, giet dat water af, en ſpoeldſe nog een rys met vers water, ſtooftze daar na gelyk andere bonen. De rypen moeten wel opgekookt, het zwarte vel afgetrokken, een geheel etmaal in twee a drie verſche wateren geweekt, als dan geſtooft werden, zoo gaat de quaataardigheit weg; want anders maken ze wat dronken, en verwekken een jeuken in de ooren. De Hoenders en ander vee moet men ook niet van deze bonen laaten eeten; de groene en malze bladeren nogtans werden zonder ſchade onder andere Sayor, of Moeskruiden gebruikt.

De Javanen neemen de rype en zwarte, rooſtenze of bradenze in de heete aſſchen, tot dat het zwarte velletje meeſt afſpringt, en eeten ze uit de hand, ſmakende, en riekende ſchier als koffy boonen: Zy gebruiken ze ook tot eenig medicyn, en daarom vindt men ze in hare kruiddoozen nevens de groote bruine boon Cacare Luke.

Van dit gewas vindt men ook een wilde zoort op ſtrand aan Zee waſſen; met wat grooter, en ſpitzer bladeren, en langer houwen, daar in langagtige zwarte bonen leggen, onnut tot eenig gebruik.

Hier mede wert dikwils ons Zee volk bedrogen, die ze op ſtrant plukkende al te haaſtig koken, en eeten willen, waar door zy zeer qualyk geſtelt werden, een groote benoutheit, en duizeling gevoelende. Om deze bone egter te nuttigen, dat ze onſchadelyk zyn, zoo kooktze in water, laat ze een nagt weiken, dat water als dan afgietende, moogtze dan vryelyk koken, en eeten.

Tabula Centeſima Trigeſima Octava

Cacaram exhibet *nigram*, cum *officulo* A *ſeparato.*

OBSERVATIO.

Hæc planta eſt Phaſeolus ſilveſtris, minor, flore minimo, ſiliquis longis, teretibus, alba lanugine hirſutis *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 71. & Puſtia Pæru *Hort. Malab. part.* 8. *Tab.* 37. & forte eſt Phaſeolus Æthiopicus, lobis nigris venis aſperis, fructu atroſplendente *C. B. Pin. p.* 340. & *Plukn. Almag. p.* 291. ubi vide reliqua.

De Hondert en acht en dertigſte Plaat

Vertoont de *zwarte Cacara* met deszelfs *boon* A afzonderlyk.

AANMERKING.

Deze plant is de bosachtige kleinder Phaſeolus, met een zeer kleine bloem, en lange puntige houwen, met een witte wolligheid bedekt van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 71. en Puſtia Pæru van de *Hort. Malab. part.* 8. *Tab.* 37. en misſchien de Æthiophiſche Phaſeolus, met een zwarte houw door de aderen ruig, en een zwarte blinkende vrucht van *C. B. Pin. p.* 340. en *Plukn. Almag. p.* 291. alwaar het overige ziet.

CAPUT VIGESIMUM OCTAVUM.

Quædam porro Indici Phaſeoli ſpecies.

BOna *Allamoda.* Amboinice *Katjang Tulis*, h. e. *Phaſeolus ſcriptus*, forma cum Phaſeolis noſtris convenit, ſed ejus folia paulo minora ſunt, glabra, & pallide virentia. Flores puſilli ſunt, & albi, ſiliquæ tenues, & planæ, vulgaris formæ, quum maturæ ſint, gilvæ: Officula albis nigrisque ſtriis variegata ſunt, ſed niger prævalet color. Amant plantari ad fuſtes altos, & ſoli rite exponi, ſi enim aſſerculis inponantur, copioſam gerunt frondem paucosque fructus.

Aliunde deducta eſt hæc planta, & circa annum 1666. in Amboina vulgaris facta, noſtri vero Amboinenſes montani Leytimorenſes hanc jam ſatis copioſe plantant æque ac cives. Apta ſunt hæc officula ad coctionem, & elixationem, innoxia, & boni ſaporis. Hunc in finem eliguntur ſemi matura ſiliquæ autem virides in conchidas quoque ſcindi, & elixari poſſunt.

Faba rubra, ſunt Fabæ rubræ, eſtque exotica ſpecies aliunde deducta in Amboinam, cujus ſtipes paulo craſſior eſt, & planta ipſa amplior priore, unde & aſſerculis inponenda eſt. Flores ejus albi ſunt, ſiliquæ planæ, uti & Fabæ, ſed majores, & turgidiores prioribus, totæ quantæ inelegantер rubræ, acſi cinereo eſſent colore inlinitæ, ſed non variegatæ. Edi quoque poſſunt, ſed quum pellicula ipſorum ſit craſſiuſcula, non niſi ſemi matura adhibenda ſunt, vetuſtæ enim pellem habent duram, ſiccam ſubſtantiam, & flatulentæ ſunt.

XXVIII. HOOFDSTUK.

Nog eenige andere Indiſche Bonen.

BOna Allamoda, *in 't Amboins* Katjang Tulis: *dat is* Phaſeolus ſcriptus, *is aan gewas onze bonen gelyk, dog de bladeren zyn wat kleinder, even, en ligtgroen. Het bloeizel is kleen en wit, de houwen zyn dun en plat, van gemeen fatzoen, als zy ryp zyn, vaal-geel, de bonen zyn met witte, en zwarte ſtrepen door malkanderen geſchildert, dog het zwarte is het meeſte. Zy willen aan booge ſtokken geplant zyn, en wel ter zonne ſtaan, want op latten geleid, gewinnen veel loof en weinig vruchten.*

Zy is van elders ingebragt, en ontrent het jaar 1666. *in Amboina eerſt gemeen geworden; dog onze Amboinze Bergluiden van Leytimor planten ze nu redelyk veel, en zoo wel als de Borgers. Zy zyn bequaam tot het kokon, en ſtooven, onſchadelyk en goet van ſmaak: Hier toe verkieſt men, die ten naaſten by ryp zyn; dog de groene houwen kan men ook in Ruitjens ſnyden, en zoo ſtooven.*

Faba Rubra, *zyn roode of boere bonen, is ook een vreemde zoorte van elders in Amboina gebragt; wat dikker van ſtok, en grooter van beſlag dan de voerige, dies op latten moeten geleidt worden. Het bloeizel is wit; de houwen plat, als ook de bonen, maar grooter en buikiger dan de voorige; over 't gebeele lyf vuil-root, als met graauw gemengt zonder ſchilderye. Zy zyn ook goed om te eeten, maar om dat ze een dikagtig huideken hebben, moet men ze niet booger neemen dan half ryp: want de oude vallen dik van huid, droog van ſubſtantie, en winderig.*

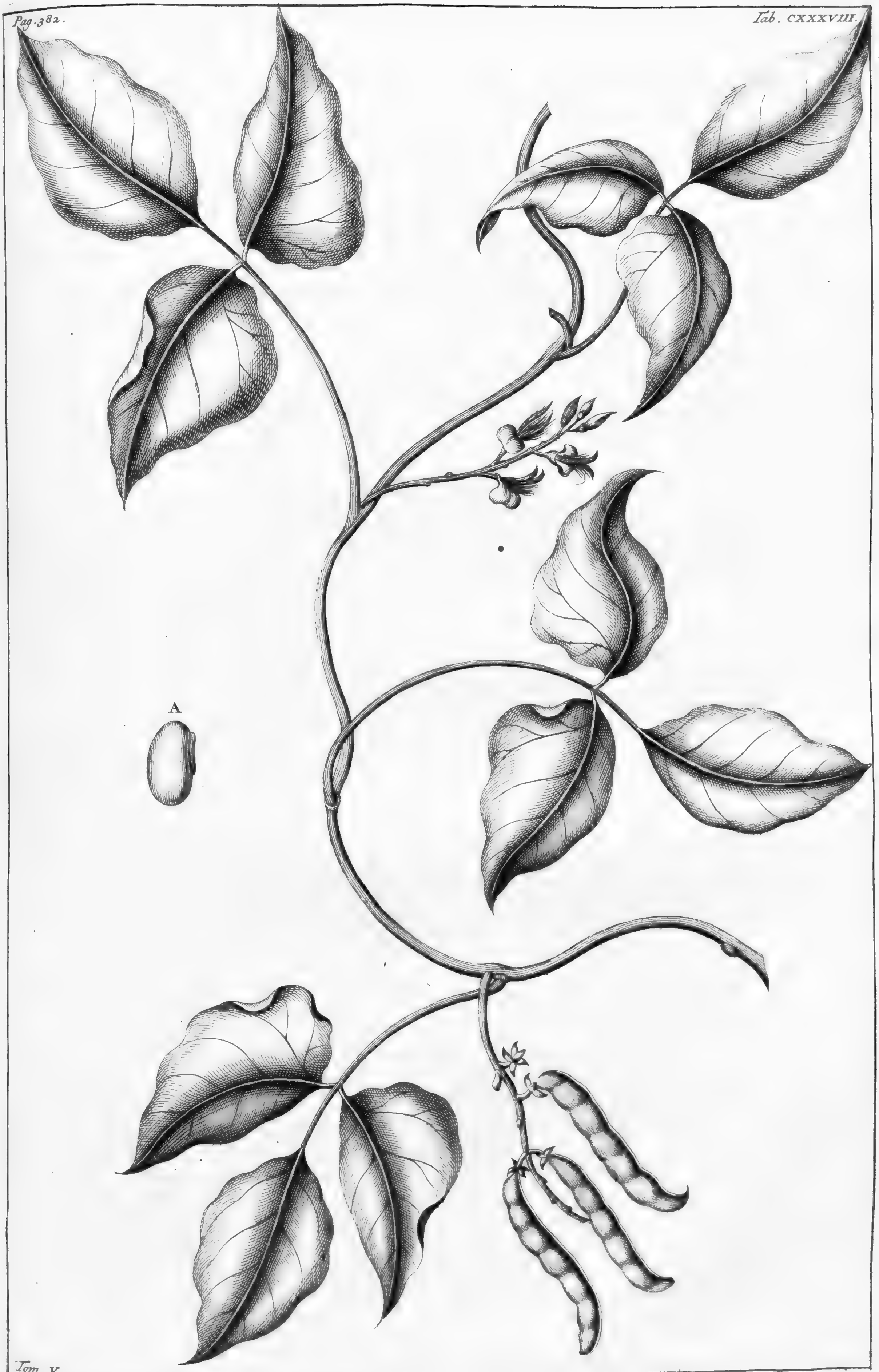
A

a a

Fig. 1.

Fig. 2.

CAPUT VIGESIMUM NONUM.

Phaſeolus minor. Katjang Poeti.

QUod proprie in India *Catjang* vocatur, eſt *Phaſeolus minor*, in binas diſtinctus ſpecies, quarum prima alba eſt, major, & minor, cum ſilveſtri alia ſpecie. Major iterum binas habet varietates, albam, ſeu Javanam, & rubram, ſeu Amboinenſem, de quibus utrisque hoc in capite agemus.

Primo *Phaſeolus albus minor*, ſeu *Javanus*, planta eſt trifoliata inſtar Phaſeolorum noſtratum, ſed quæ non alte ad palos excreſcit, juxta terram enim prorepit inſtar Piſorum, quod & intelligendum eſt, ac notandum de omnibus ſubſequentibus *Katjang* ſpeciebus. Folia ejus longiora, & anguſtiora ſunt, quam in noſtris Phaſeolis, rugoſa quoque, ut & ſarmenta, quæ rugoſiora ſunt, quam in ſubſequenti rubra ſpecie, caulesque in ſuperiore parte excavati, ſeu canaliculati ſunt.

Flos vulgarem Phaſeolorum obtinet formam, ſatis magnus, & omnino albus, qui componitur ex ingenti duplici petalo retroflexo, in cujus inferiore parte aliquid lutei conſpicitur coloris. Bina alia petala ſunt alæ, quæ medium tegunt corniculum. Siliquæ glabræ ſunt, ſemi pedem longæ, ac ſemi digitum latæ, albicantes, ſeu gilvæ, intus multa locantur officula, ſubrotunda, omnino uti noſtrorum Phaſeolorum, alba penitus, ac hilo nigro notata.

Nomen. Latine *Phaſeolus minor albus*, ſeu *Javanus*. Belgice *witte*, of *Javaanze Boontjes*. Malaice *Katjang Poeti*.

Locus. Optima, & elegantiſſima hujus officula Javæ, & Baleyæ coluntur, unde & cognomen obtinuerunt, & inde longe lateque evehuntur, & cibo in navibus inſerviunt. Olim in Amboina quoque reperiebantur, ſed jam in deſuetudinem venerunt, & ex Java hic adferuntur. In aliis quoque Indiæ locis creſcunt, uti & in Africa, ac Guinea, unde ni fallor, etiam deferuntur in Portugalliam, ſed paulo majora ſunt, ibidemque ~~vocantur~~ *Fajons*.

Secundo *Phaſeolus ruber*, ſeu Amboinenſis, officula præbet diverſi coloris, ſed unius formæ, & modi creſcendi, unde ſub rubræ nomine comprehenduntur. Sarmenta ejus juxta terram quoque prorepunt, laterales autem caules ſeſe parum elevant, & anguloſi ſunt, ad internam partem concavi, ſeu canaliculati: Folia ejus paulo minora, & anguſtiora ſunt illis prioris, intenſe viridia, ſeu nigricantia, non ſplendentia, nec rugoſa, ſed ſinuoſa ſunt, & contracta.

Flores magnitudinem habent priorum, ſeu inſtar illorum Sinenſis Phaſeoli, ac ſuperius duplex gerunt petalum, extrorſum flexum, externe gilvum, interne pallide cæruleum, cum lutea macula in inferiore parte. Binæ alæ ſunt pallide violaceæ, ſeu purpuraſcentes, album obtegentes corniculum. Hoc intelligendum eſt de vera rubra ſpecie, in flavis enim, ſeu hepaticis officulis flores interne pallidi ſunt, ſeu ex cinereo cærulei, ac vetuſti palleſcunt, ac fere flavi ſunt; Ante meridiem hi flores tantum aperti ſunt, videturque hos Solem fugere, vel tolerare non poſſe, poſt pluviosam enim noctem matutino tempore omnes aperti ſunt, ſed circa horam decimam, quum Sol incipiat radiis ſuis hos tangere, mox ſeſe claudunt, quum nullus alius in his obſervatur color externus quam gilvus, ſeu ſtramineus, quod extremum eſt binorum petalorum, quæ inſtar valvarum florem obtegunt.

Totius hujus plantæ caules adeo rugoſi, & acuti ſunt, ut manus lædant, ſi ruditer tractentur. Siliquæ ejus ſunt quatuor, quinque, ac ſex pollices longæ, vix ſemi digitum latæ, rectæ, ac binæ ſemper conjunctæ, quumque maturæ fumei ſunt coloris. Officula in hiſce contenta oblonga ſunt, ſeu Cylindracea, minora quam in prioribus, ad utramque partem plana, acſi ſibi invicem fuiſſent juncta, & obpoſita, ſuntque porro glabra, dura, & polita, tri vel quadricoloris, quædam enim obſcure rubent, ſeu fuſca ſunt, quæ vulgatiſſima, & maxima ſunt, quædam hepatica, quædam lurida, ac quædam etiam nigra. Radix longa eſt ac transverſalis, ſed incurva, alba, multisque verrucis obſeſſa.

Nomen.

XXIX. HOOFDSTUK.

De kleinder Katjang.

HEt geene men eigentlyk in Indien Catjang *noemt, is een* Phaſeolus minor, *en verdeelt in twee geſlagten, de eerſte zoorte groote, en kleine, behalven nog eenige wilde. Het groote geſlagte beeft twee zoorten, een witte, of Javaanze, en een roode, of Amboinze, van welke beiden wy in dit Capittel zullen handelen.*

De eerſte Phaſeolus minor albus, *witte Javaanze Boontjes, is een driebladig gewas, gelyk onze gemeene bonen, docb niet boog aan ſtokken opwaſſende, maar langs de aarde kruipende, gelyk erweten, 't welk ik van alle de volgende* Katjang *zoorten wil verſtaan bebben. De bladeren zyn langer, en ſmalder dan aan onze bonen, mede zoo ruig, maar de ranken nog ruiger dan aan de volgende roode zoorten, en de ſtelen zyn aan baar boven zyde bol, of gegeut.*

De bloeme is van gemeene bonen fatzoen, redelyk groot, en geheel wit, gemaakt van een groot dubbeld blad, agterwaarts gebogen, aan wiens buik men iets geels ziet. De twee andere blaadjes zyn de wangen, die bet middelſte boorentje bedekken. De bouwen zyn egaal, een balve voet lang, en een balve vinger breed, witachtig, of vaal, binnen leggen veele Boontjes, met ronde boofden, ten eenemaal als onze Turkze Boontjes, geheel wit, met een zwart naveltje.

Naam. *In 't Latyn* Phaſeolus minor albus, *of* Javanus. *In 't Duits* witte, *of* Javaanze Boontjes. *In 't Maleyts* Katjang Poeti.

Plaats. *De beſte, en ſchoonſte werden op Java, en Baley gebavent, waar van zy ook de toenaam bebben, en van daar wyd, en zyd uitgevoert werden, en tot ſpyze op de ſchepen dienen. Eertyds had men ze in Amboina ook, docb zyn nu meeſt uitgegaan, en werden van Java ingebragt. Zy waſſen in andere landen meer van Indien, als mede in Africa, en Guinea, van waar ze naar myn beſt onthout, wel overgebragt werden na Portugaal, boewel wat grooter, en bieten aldaar* Fajons.

De tweede Phaſeolus ruber, *roode, of Amboinze Boontjes, zyn wel van verſcheide coleuren, docb van eenderlei fatzoen, en wasdom, dierbalven onder de naam van roode begrepen. De ranken kruipen ook langs de aarde, docb de zyd-ſtelen verbeffen hun wat, en zyn boekig, aan de binnen-zyde bol, of gegeut. De bladeren zyn wat kleender, en ſmalder dan aan de voorgaande, boog- of zwart-groen, zonder glans, niet ruig, docb ſtaan in veele bogten, en gekronkelt.*

De bloemen zyn zoo groot als aan 't voorige, of als die van Sineeze Boontjes, bebbende boven een dubbeld blad, uitwaarts gebogen, van buiten vaal, van binnen licht-blaauw, met wat geels aan den buik. De twee wangen zyn licht-violet, of paars, bedekkende bet witte boorentje. Dit is te verſtaan aan de regte roode zoorten, want aan de geele, of Leververwige Boontjens, zyn de bloemen van binnen bleek, of graauw-blaauw, en oud geworden zynde, verbleeken zy ſchier geel; Men ziet ze maar voor den middag geopent, en bet ſchynt, dat zy geen Zonne konnen verdragen, want na een regenachtige nagt, ſtaan zy des morgens alle te zamen open, maar omtrent tien uuren, als de Zon begint te ſteken, ſluiten ze zig ſtraks weder toe, wanneer men geen andere coleur van buiten ziet als vaal, of ſtroo-geel, zynde bet buitenſte van de twee blaadjes, die als twee ladekens de bloem bedekken.

De ſtelen van bet ganſche gewas zyn zoo ruig, of ſcherp, dat ze een weinig in de banden ſnyden, als men daar door gaat. De bouwen zyn vier, vyf, a zes duimen lang, ſchaars een balve vinger breed, regt, en altyd twee by malkander ſtaande, zyn, als zy ryp zyn, rookverwig. De Boontjes daar inne zyn lankwerpig, Rolleformig, kleinder dan de voorige, en aan beide de einden plat, als of ze tegens malkanderen gezeeten badden, voorts glad, bard, en even, van drie a vierderlei coleur, want zommige zyn donker, of bruin-root, 't welk de gemeenſte, en grootſte zyn, zommige zyn Leververwig, zommigen ook doods-geel, en weinige ook zwart. De wortel is lank, en dwers, docb gekronkelt, wit, ende is met veele wratten bezet.

Naam.

Nomen. Latine *Phaſeolus minor ruber*, ſeu *Amboinicus*. Belgice *roode*, of *Amboinze Boontjes*. Malaice *Katjang Mera*. Ternatice ..... Amboinice *Arile*, & *Aboë Ila*. Bandice *Uöt*. Sinice *Taü*. Vox *Katjang* derivatur ab Arabico *Kitania*, & *Katina*, quod in genere omne legumen parvum ſignificat, idem cum Chaldaico *Kitnith*, cuncta vero originem ſuam ab Hæbraico *Katon*, h. e. parvus, habent.

Naam. *In 't Latyn* Phaſcolus minor ruber, *of* Amboinicus. *In 't Duits* roode, *of* Amboinze Boontjes. *In 't Maleyts* Katjang Mera. *In 't Ternataans* ..... *In 't Amboins* Arile, *en* Ahoë Ila. *In 't Bandaas* Uöt. *In Sinees* Taü. *Het woord* Katjang *werd afgeleid van het Arabiſche* Kitania, *en* Katina, *het geen in 't generaal alle klein peulgewas beteekent, en het zelfde is met het Chaldeeuwſche* Kitnith, *welke te zamen hun oorſpronk hebben van het Hebreeuwſche* Katon, *dat is* klein.

Locus. Rubra hæc, & flava officula in cunctis fere reperiuntur Archipelagi hujus Orientalis inſulis. Rubra, & flava promiſcue coluntur in cunctis Amboinæ inſulis, inter quæ Bonoenſia optima ſunt: Flava, & hepatica potiſſimum ex Zolora deferuntur, ac Bengaya, & Banda reditum habent ex Key Arou, & inſulis ad Eurum ſitis. Ternata, & Moluccæ ſponte hæc proferunt, uti & ex Tambucco, Sangi, Manado, & tota Orientali Celebes plaga deferuntur.

Plaats. *Deze roode, en geele Boontjes vind menſchier in alle Eilanden van de Ooſterſche Archipelagus. De roode, en geele door malkanderen werden geoeffent in alle de Amboinze Eilanden, waar onder die van Bonoa wel de beſte zyn: De geele, of Leververwige brengt men meeſt uit Zolor, en Bangay, en Banda werden gerieft van Key Arou, en de Zuid-Ooſterſe Eilanden. De Ternaten, en de Moluccos hebbenze aan haar zelfs, en ook uit Tambucco, Sangi, Manado, en de gebeele Ooſtkuſt van Celebes.*

Cultura. Quum hæc officula tam univerſale præbeant nutrimentum, hinc magnam conſtituunt partem Indicæ agriculturæ, immo harum inſularum incolæ hanc pluris faciunt culturâ Oryzæ, quum ejus loco Sagus panem habeant, binis plantantur modis. In Java, Baleya, aliisque Malaienſibus inſulis terræ inponuntur uti aliæ fabæ, quum plantatores bacellum tenent bifurcatum, quo foramina terræ formant, ſi terra prius bene ſit præparata, quum in quovis foraminulo bina deponunt officula. In hiſce Orientalibus regionibus non tantum inpendere volunt laborem, ſed ſequenti ſeruntur modo.

Queeking. *Dewyl deze Boontjes zoo een algemeen voedzel zyn, zoo makenze een groot gedeelten uit van den Indiſchen Akkerbouw, ja de Inlanders dezer Eilanden laten zig daar meer aan gelegen zyn, dan aan den Ryſtteeling; vermits ze in deszelfs plaats met haar Sagoe-brood verzien zyn, men plantze op tweederhande manier. Op Java, Baley, en andere Maleytze Eilanden werden ze geſteeken, gelyk alle Boontjes, hebbende de planters een boutje met twee ſpitzen, waar mede zy gaten in de aarde ſteken, als het land eerſt wel omgearbeid is, latende in ieder gaatje een paar Boontjes vallen. In deze Oosterze quartieren wil men zoo veel moeiten niet doen, maar zy werden gezaait op de volgende manier.*

Ingens hunc in finem eligitur campus, qui quo ſilveſtrior, eo melior, omnes cædentes herbas, frutices, & arbores, quas promiſcue decidere ſinunt, atque tali in ſitu manere, donec folia cum plurimis ſurculis ſiccentur, & decidant, maximæ autem, & graviſſimæ arbores relinquuntur, dein hæc cremantur, ita ut omnes foliaturæ, & herbæ pereant, expectaturque, donec per unum alterumve diem pluviæ ceciderint. Tum menſe Auguſto luna opaca hæc officula projiciuntur, & per crematas iſtas plantas ſeruntur, quænam terram tangant, non curant, quædam ramis incumbunt, ſed pauca tantum pars, quum per pluvias dein projiciuntur, & in terram decidunt. Hoc opus *Weru* vocant, h. e. projicere, ac talis *Katjang Waweroe*. Si pluvia tum ſuperveniat, mox hæc officula quarto, vel quinto die progerminant per acuta, & anguſta foliola, quæ ſenſim latiora excreſcunt.

Een groot veld nemenze hier toe, hoe wilder hoe beter, en kappen al de ruigten, en bomen om, latende die bol over bol op malkanderen vallen, en zoo leggen, tot dat de bladeren met de meeſte ryskens verdroogen, en afvallen, doch de grootſte, en zwaare bomen laten zy ſtaan, daar na werd daar den brand in geſteeken, dat al de ruigte afbrande, en men verwagt een, of twee dagen den regen daar op. Als dan in de maant Auguſtus by donkere Maan werden de Boontjes met de banden over, en door deze ruigte gezaait, die dan de aarde raken, die rakenze, en het ander blyft op de takken leggen, 't welk egter weinig is, en door den regen nog al op de aarde geſpoelt werd. Dit werk noemen zy Weru, *dat is werpen; en zulke* Katjang *daar door voortgekomen* Katjang Waweroe. *Als nu een regen hier op valt, zoo komen de boontjes de vierden, of vyfden dag op met ſmalle, en ſpitze blaadjes, die hoe langer, hoe breeder werden.*

Si plantula ſpithamam, vel pedem alta ſit, tum ſuperiores ejus partes cum tribus tenerrimis foliolis abrumpuntur, unde mox in ramos extenditur, atque hi in longum excreti ſi fuerint, tenera ipſorum iterum decerpuntur foliola, quod opus *Oelangh* vocatur, ac ter quaterve iterandum eſt, ut tota planta in multa ſeſe extendat, & brevia ſarmenta, ac copioſos proferat fructus, ſi enim hæc caſtratio omittatur, frutex hic pauca, & longiſſima profert flagella, longe lateque per alias prorepit herbas, copioſa gerens folia, ſed raros fructus.

Als het plantje een ſpan, of een voet hoog is, zoo werden de bovenſte toppen met de drie jongſte blaadjes afgebroken, waar door het plantje zich ſtraks in takken verſpreid, deze wat lang geworden zynde, werden al weder van haar jonge bladeren berooft, welk werk men Oelangh *noemt, en drie, of vier malen herdoen moet, op dat de gebeele planten in veel korte ranken zig verdeelt, en veele vruchten brengt, want als men dit bladeren nalaat, zoo gewind de ſtruik weinige, en zeer lange ranken, wyds en zyds over de ruigte kruipende, veele bladeren, maar weinig vruchten voortbrengende.*

Qui tertio, vel quarto menſe matureſcunt, quum plurima fruticis folia marceſcunt, ac decidunt, ita ut nil niſi nudi caules, ac ſiliquæ conſpiciantur. Qui parvis in hortis has colunt plantas, ipſarum ſiliquas manibus decerpere poſſunt ſimul cum vicinis rachidibus, quas in matta ad Solem exſiccant, fuſtibus officula explodunt, vel manibus hæc exuunt conterendo, quum paleæ vento dejiciuntur, officulaque in ſtramineis ſervantur ſaccis. Javani vero, Baleyenſes, aliique, qui ingentia arva hiſce habent conſita, hanc avulſionem inſtituere nequeunt, unde totos evellunt ſtipites, quos in magnis exſiccant ad Solem mattis, & fuſtibus dein pulſant.

In de derde, of vierde maand zyn zy ryp, wanneer de meeſte bladeren aan den ſtok verdorren, en afvallen, zoo dat men niet dan de bloote ſtelen, en bouwen ziet. Die nu kleine tuinen hebben, konnen deze bouwen met de banden afplukken, t'zamen met de naaſte ryskens, die zy dan op een matte in de Zonne droogen, met ſtokken uitſlaan, of met de handen uitvryven, en wannen, dat het kaf wegvliegt, en de boontjes in ſtrooje zakken bewaren. Maar de Javanen, Baleyers, en andere, die groote velden hebben, konnen dit plukken niet afwagten, dies zy de gebeele ſtokken uittrekken, en op groote matten in de Zonne droogen, en met ſtokken uitſlaan.

Primus ſerendi modus per fuſtes apud Amboinenſes uſitatus eſt, ſed oportet, ut per menſis ſpatium ſerior inſtituatur, Octobri nempe, quum Occidentales incipiant menſes, quæ enim per fuſtes inpinguntur officula, non tot requirunt pluvias, quam ſata, contra Javani, & Baleyenſes per ſationem multa perderent, quum ipſorum regio tot alat turtures, qui ſata magnâ ex parte comederent.

De eerſte manier met ſteken is wel by de Amboineezen ook gebruikelyk, doch moet wel een maand later geſchieden, te weten in October, als de Weſte Mouſſon begint, want de geſteeken beboeven zoo veel regen niet als de gezaaide, daar en tegen de Javanen, en Baleyers zouden by het zaaijen veel te kort komen, vermits hare landen zeer vol Tortelduiven zyn, die het gezaaide meeſt zouden opeeten.

Am-

De

Amboinenſes quoque magis ſequentia minora terræ committunt officula, quam hæc majora rubra, nec tantum inpendunt in agri præparatione laborem, quantum Javani, depurantes modo primum crematam terram, in qua bifurcatis fuſtibus foramina formant, in quibus officula deponunt. Quum fructus ſint ſemi maturi, ac copioſa cadat pluvia, plurimi perduntur, & a vermiculis exeduntur, unde quam diligentiſſime obſervandi ſunt ferventes dies, ut tot colligantur, quot maturæ ſunt ſiliquæ. Amboinenſes modo tot plantant, quot quotannis ipſorum indiget familia, pro Europæis enim aliisque civibus aliunde petenda ſunt hæc officula. Videturque Amboinenſes neglexiſſe alba officula, quæ & hinc deficiunt, quum non ſunt durabilia.

Uſus. Omnes Catjang ſpecies poſt Oryzam vulgatiſſimus eſt cibus tam in familiis quam navibus. Alba officula omnium ſaluberrima, & delicatiſſima ſunt, ſed vix ultra annum conſervari poſſunt, quum tam facile carioſa ſint, ſeu a vermiculis exeſa. Flava durabiliſſima ſunt, præſertim Solorenſia, ac dein rubra, ſed vilioris ſunt ſaporis, ac craſſum generant ſanguinem, atque vim habent diureticam, unde & exhibentur illis, qui Amboinenſibus laborant variolis, quum compertum fuit, ſudores etiam promovere, ſanguinem in actum ducere, atque hinc omnes inpuritates in eo latentes ad corporis peripheriam expellunt. Hæc enim maligna ſcabies oritur ex craſſo, melancholico, & Phlegmatico ſanguine, profundiſſime in corpore hærente, unde & homines perfecte curari nequeunt, niſi quum depravatus ſanguis ſit expulſus, quod non cito, ſed pedetentim perficiendum eſt, quotidie adhibendo talem cibum, qui expellendi habet vim, uti hæc rubra *Katjang*, lardum, caro teſtudinum &c.

Si rubra officula in cæna edantur, ſomnos cauſſant graves, ſunt autem generaliter ſalutaria operariis, ſed vetantur Dyſentericis, vel qui aliis abdominis torminibus obnoxii ſunt, quum nutrimentum dant flatulentum, quod ſimilibus in morbis nocet.

Quædam *Katjang*, ſeu Phaſeolorum ſpecies deſcribuntur in *Hort. Malab. part.* 8. quarum illa *cap.* 41. *Pærou* dicta fere cum *rubris* quadrat *Officulis*, quæ auctor Belgice vocat *Heilbonen*, quænam autem ſpecies ſit ſubſequens *Catu Pærou* haud facile declarare poſſum, quum in iſtis capitibus de uſu ipſorum culinario nil ſit memoratum.

De Amboineezen ſteken ook meer de volgende kleene Boontjes, dan deze groote rooden, zoo veel moeiten aan het lant niet doende als de Javaanen, maar maken het te vooren gebrande lant ſlegts ſchoon, ſteken met hare tweetandige vorkjes gaten daar in, en laten dan de Boontjes daar in vallen. Als by de half-rype vruchten veel regen voorvalt, dan bederven de meeſte, en werden wormſtekig, daarom men zeer neerſtig op warme dagen moet paſſen, om zoo veel in te oog ſten, als 'er ryp zyn. De Amboineezen planten maar even zoo veel, als zy jaarlyks voor hunne familien nodig hebben, voor de Europiaanen, en andere Borgers moet men ze van elders inbrengen. En 't ſchynt, dat onze Amboineezen de witte Boontjens hebben laten uitgaan, om datze niet durabel zyn.

Gebruik. *Alle deze zoorten van Katjang zyn naaſt den Ryſt de gemeenſte proviſie, zoo in de huisboudinge, als op de ſchepen. De witte Boontjes zyn wel de gezonſte, en ſmakelyker, maar men kan ze kwalyk over een jaar goed houden, om dat zy zoo ligt wormſtekig werden. De geele zyn de durabelſte, inzonderheid de Soloreeze, en daar na de roode, doch deze beide zyn weder ſlegter van ſmaak, en maken een zwaar bloet, met een dryvende kragt, daarom werden zy voorgeefs, en te eeten gegeven den genen, die de Amboinſche pokken hebben, om dat men bevonden heeft, dat zy zweet verwekken, het bloed gaande maken, en zoo alle onreinigheid daar in ſchuilende na buiten dryven: Want dit kwaadaardige ſchurft ontſtaat uit een dik, melankolyk, en Phlegmatyk bloet, zeer diep in 't lyf ſchuilende, en waar van de menſchen niet volkomen geneezen kunnen worden, voor dat het kwade bloed ter degen uitgebragt zy, 't welk niet ſchielyk, maar allenskens moet geſchieden, gebruikende dagelyks zodanige koſt, dewelke uitdryft, als deze roode* Katjang, *Spek, Schildpads-vleeſch &c.*

De roode Boontjes by het avondmaal gegeeten, maken zware dromen, en zyn in 't generaal gezont voor lieden, die werken, behalven dat de rooden werden verboden aan luiden, die aan de Bloedgank vaſt zyn, of andere Buikpyn hebben, om dat zy een winderig voedzel geven, 't welk aan diergelyke ziektens quaad doet.

Eenige zoorten van Katjang *werden beſchreeven in* Hort. Malab. part. 8. *waar onder* cap. 41. Pærou *ten naaſten by met de voorſchreeven* roode Boontjes *overeenkomt, dewelke de Autheur in 't Duits noemt* Heilbonen, *doch wat het volgende* Catu Pærou *voor een zoorte zy* cap. 42. *beſchreeven, kan ik niet wel raden, dewyl in alle die Capittelen van haar gebruik in de keuken niets aangehaalt is.*

Tabula Centeſima Trigeſima Nona

Ad *Figuram Primam Phaſeolum* exhibet *minorem*, cum ejus *officulis a a* ſeparatis.

Figura Secunda Phaſeolum denotat *minimum*, uti a *Rumphio* vocatur, & qui ſubſequenti deſcribitur capite.

De Honderd en negen en dertigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *kleinder Katjang*, met deszelfs *Boontjes a a* afzonderlyk.

De *Tweede Figuur* wyſt aan de *kleinſte Katjang*, zoo als die van *Rumphius* genaamt werd, en welke in het volgende Hooftſtuk beſchreeven werd.

OBSERVATIO.

Hæ minores Phaſeoli ſpecies *Katjang* vulgo in India vocantur, cujus plures obcurrunt varietates, videturque eſſe Phaſeolus erectus, minor, ſiliqua tereti ventricoſa, pallide flaveſcente, ſemine albo *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 72. & Phaſeolus Indicus flore ample cæruleo, ſiliquis erectis, gemellis, fructu parvo ruffeſcente *Plukn. Almag. p.* 290. & Phaſeolus Indicus trifoliatus minor, flore cœruleo, ſiliqua longa anguſtiſſima, fabis membranis transverſis diſſeptis *Ray. hiſt. pl. tom. p.* 444 qui cum Pæru *Hort. Malab. part.* 8. *Tab.* 41. jungitur, uti & cum *Pluknetii* planta. & Phaſeolus Zeylan. tenellus, ſiliquis anguſtis *Muſ. Zeyl. p.* 44. & *Theſ. Zeyl. p.* 189. &c.

AANMERKING.

Deze kleinder zoorten van Phaſeolus werden doorgaans *Katjang* in Ooſt-Indien genaamt, waar van veele zoorten zyn, en deze ſchynt te zyn de kleinder opſtaande Phaſeolus met een lange opgeſwolle bleeke houwe, met een wit zaat van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 72. en Indiſche Phaſeolus, met een weide blaauwe bloem, met twee opgeregte houwen, en een klein vaalagtig vruchtje van *Plukn. Almag. p.* 290. en Indiſche kleinder driebladige Phaſeolus met een blauwe bloem, met een lange zeer ſmalle houwe, met boontjes in dwers vliezen leggende van *Ray. hiſt. pl. tom.* 3. *p.* 444. welke met de Pæru van de *H. Malab. part.* 8. *Tab.* 41. gevoegt werd, als mede met die plant van *Pluknet.* en de teere Zeylonſche Phaſeolus met ſmalle houwen van het *Muſ. Zeyl. p.* 44. en *Theſ. Zeyl. p.* 189. &c.

CAPUT TRIGESIMUM.

Phaſeolus minimus. Katjang Kitsjil.

HÆc *Phaſeoli* ſpecies adeo puſilla eſt, ut potius *Vicia* quam *Phaſeolus* haberetur. Ejus plantæ adeo humiles ſunt, ut terræ fere incumbant, ſed non longis prorepunt flagellis.

Folia omnium minima ſunt, tres pollices longa, ac paulo minus lata, obſcure virentia, rugoſa, & piloſa, ita ut veſtibus adhæreant. Ejus quoque caules omnes anguloſi ſunt, rugoſiores, & acutiores, quam in ullis *Katjang* ſpeciebus, ita ut teneras quoque manus lædere poſſint.

Floſculi ex pedunculis nodoſis excreſcunt, multo minores prioribus; coloris lutei, petalum nempe ipſorum ſummum, ac duplex pallide flaveſcit, binæ alæ luteæ, ac corniculum ſubtus latens lividum. Siliquæ ejus minorem digitum longæ ſunt, rotundæ, ac culmum craſſæ, rugoſæ, & firmis pilis hirtæ, in parvos iſthmos diſtinctæ, quumque matureſcunt, nigræ, ac quodammodo pungentes.

Oſſicula in hiſce contenta haud majora ſunt Viciis, ſed Fabarum formam diſtincte habent, ad utramque partem plana, acſi ſibi invicem fuiſſent adpoſita, ac porro rotunda, hiloque notata. Plurima horum pallide virent, ut & pallide flava, gilva, & lurida, inſtar Lentum, pauca etiam nigra. Radix alba eſt, longa, fibroſa, nodoſa, & verrucoſa.

Nomen. Latine *Phaſeolus minimus.* Malaice *Katjang Kitsjil*, & *Idju.* Belgice *Groene Katjang.* Amboinice *Abue Maün.* Bandice *Caju Hoan.* Ternatice *Fuo.* In Loehoa *Abube Mamabun*, & tantummodo *Abue.* Sinice *Lectau.*

Locus. In iisdem creſcit regionibus cum majore *Katjang*, Amboinenſes autem noſtri non plura plantant, quam ſufficiunt pro familia ſua. In Java vero tam copioſe ſeruntur, ut naves hiſce inpleantur, quæ in alias venalia deferuntur regiones. Manado, Mundana, aliaque Xoelaënſes regiones magna copia hæc ſubpetunt, uti & Kaya, & Arola quotannis magnam exhibent pro Banda quantitatem.

Cultura. Minor hæc Katjang ſpecies tam ſeritur, quam fuſtibus inpingitur, ſed ultimus hic modus prævalet, quod fit menſe uno alterove ſerius, quam dictum Weroe, ſeu Sajen, ſub finem nempe Septembris, & Octobri, circa novilunium, ac tertio dein menſe matureſcunt. Terra hunc in finem præparata non ſit ramis cæſis, vel arboribus conſperſa, uti in *Weroe*, ſed puram oportet eſſe, tumque acutis bacellis foramina formantur, in quibus Katjang decidere ſinunt. Quum hæc plantula jam terniones emiſerit foliorum, tum ſurculi ſummi, & folia decerpenda ſunt, ut plantulæ frequentiores forment ramulos, hæcque foliorum collectio omni fere menſe iteranda eſt, decerpta hæc foliola non pereunt, ſed oleri inſerviunt, cum aliis herbis, & Katjang cocta, ex quibus etiam Lactuca, ſed vilior præparari poteſt, ſi prius aquæ inſtillentur fervidæ, donec flacceſcant, quibus dein Oleum, & acetum adfunditur. Matura hæc oſſicula depurantur pulſatione & cribratione, uti ſupra dictum fuit, depurata hæc ſervantur in oblongis ſtramineis ſaccis, incolis *Sockkol*, & noſtratibus *Broodjens* dictis, qui coſuuntur ex Sagus corticibus *Coeroerong* dictis, & in loco fumo repleto ſuſpenduntur.

Uſus. Hæc minor viridis *Katjang* ſpecies Javanis multo uſitatior eſt, & vulgatior rubra, ex qua omnes quoque inplentur naves, quæ per Indias navigant, eſtque durabilior majori ſpecie, ac melius præbet nutrimentum, quum non tam flatulenta ſint, ac mirandum eſt, in navibus molliora, & delicatiora poſſe hæc oſſicula coqui, quam in ædibus, licet caro ſalita ipſis addatur, unde in culina ſæpe indureſcunt, quod non tribuo qualitati navis, ſed facultati coqui, qui in navibus magnam ſimul coquit copiam in ingentibus cacabis, Katjang nempe ſolum, ac caro ſalita quoque ſola, donec utraque fere ſint mollia, quum ambo hæc ſibi invicem miſcent, & addunt, quod coqui terreſtres, ſeu culinarii non ita exacte obſervant.

Hæc

XXX. HOOFDSTUK.

De kleinſte Katjang.

DEze zoorte van Katjang *is zoo klein, dat men dezelve eer voor* Vitzen, *dan Boontjes zoude aanzien.*

De ſtruiken zyn zoo laag, dat zy wat ter aarden leggen, doch kruipen met geen lange ranken.

De bladeren zyn de kleinſte van allen, drie duimen lang, en wat minder breed, donker-groen, ruig, en haairig, zoo datze aan de klederen kleven. Zoo zyn ook al de ſtelen geboekt, ruiger, en ſcherper dan alle Katjang *zoorte, zoo dat ze ook teere händen konnen bezeeren.*

De bloempjes komen aan geknopte ſteeltjes voort, veel kleender dan de voorige, en geel van coleur, te weten het bovenſte dubbelde blaadje is licht-geel, de twee wangetjes regt-geel, en het hoorentje daar onder ſchuilende lootverwig. De bouwen zyn een kleine vinger lang, rond, een ſtroobalm dik, ruig, en met ſtyve haairtjes bezet, in kleene heuveltjes verdeelt, als zy ryp zyn, zwart, en eenigzins ſtekelig.

De Boontjes daar in zyn niet grooter als Vitzen, dog klaarlyk de gedaante van bonen vertonende, aan beide einden plat, als of zy tegens malkanderen gezeten hadden, voorts rond, met een bone naveltje. De meeſte zyn licht-groen, andere bleek-geel, vaal, en leververwig, gelyk Linzen, weinige ook zwart. De wortel is wit, lang, veſelig, zeer knobbelig, en vol wratten.

Naam. *In 't Latyn* Phaſeolus minimus. *In 't Maleyts* Katjang Kitsjil, *en* Idju. *In 't Duits* groene Katjang. *In 't Amboins* Ahue Maün. *In 't Bandaas* Caju Hoan. *In 't Ternataans* Fuo. *Op Loeboe* Ahuhe Mamahun, *ende ſlegts* Ahue. *In 't Sinees* Lectau.

Plaats. *Zy waſſen in dezelve landen met de groote* Katjang, *onze Amboineezen planten 'er niet meer van dan voor hare buisboudig genoeg is. Maar op Java werd ze zoo overvloedig gezaait, dat men gebeele ſchcepen daar mede proviandeert, en in andere landen te koop brengt. Manado, Mindano, en de Xoelaëſe Eilanden geven 'er ook veele uit, zoo leveren ook die van Key, en Aroe jaarlyks een groote meenigte in Banda.*

Queeking. *De kleene Katjang werd zoo wel gezaaid, als geſtoken, doch het laaſte meeſt, 't zelve geſchied een maand of anderhalve later, dan het voorſchreeven Weroe, of Sajen, te weten in 't laatſte van September, en October, omtrent de nieuwe Maan, en in de derde maand daar na worden zy ryp. Het land hier toe gedeſtineert, mag geen omgevelde takken, of bomen hebben, gelyk by het* Weroe, *maar moet daar van gezuiverd zyn, en dan werden met ſpitze houtjes gaten geſtoken, daar men de Katjang laat invallen. Als dit plantje nu drie a vier drielingen van bladeren heeft, zoo moet men de bovenſte ſchcutjes, en jonge bladeren afbreken, op dat de plantjes meer takjes gewinnen, en deze bladinge moet men alle drie, of vier weken herdoen, de afgebroken blaadjes gaan niet verloren, maar dienen tot moeskruid, onder andere Sajor, of Katjang gekookt, zoo kan men ook een ſlegte Salade daar van maken, als men ze eerſt in heet water doopt, tot dat ze ſlenſſen, en daar na Oly, en Azyn daar over giet. De rype Boontjes worden ſchoon gemaakt, door kloppen, en wannen, gelyk boven gezegt is, de ſchoon gemaakte werden bewaart in lankwerpige ſtroojen zakken, by de Inlanders* Sockkol, *en by de onze* Broodjens *genaamt, uit Sage-ſchorſſen* Coeroerong *t'zamen genaait als een zak, en dan aan een rookachtige plaats opgehangen.*

Gebruik. *Deze kleine groene* Katjang *zyn by de Javanen veel gebruikelyker, en gemeender dan de roode, waar van ook alle ſchepen geproviandeert werden, die in Indien varen, zy zyn durabelder dan de grooten, geven een beter voedzel, en zyn zoo winderig niet, het is wonder, dat men ze aan boord veel malzer, en beter kan koken, als aan land, ſchoon men het pekel-vleeſch daar in doet, waar door zy aan land dikwils harder werden, 't welk ik echter niet de eigenſchap van 't ſchip toe ſchryve, maar de kenniſſe van de Koks, die aan boord een groote meenigte te gelyk koken in haar groote ketels, te weten de Katjang alleen, en het zoute vleeſch ook alleen, tot dat het beide naſten by gaar is, en dan eerſt by malkander doen, 't welk de Inlandſe Koks aan land zoa naauw niet in agt nemen.*

Zy

Hæc officula multo ſalubriora cenſentur omnibus aliis, unde & in multis permittuntur morbis, ita ut multa cum his coquantur remedia, quæ ad quosdam præparantur morbos, præſertim in Indica Paralyſi, ſeu Beriberi. Ad Amboinenſium variolas expellendas quotidiano in uſu ſunt ad cibos eodem modo, quo ſupra de rubris fuit dictum.

Officula hæc in calida leviter cocta aqua, inter manus conteruntur, donec omnes decidant pelliculæ, ac tum elixantur cum pingui carnium jure. Hinc multo molliora ſunt fere inſtar pultis nec flatulenta, quales Latini *Fabas freſas* vocant, coqui autem noſtri vulgo illis addunt Petroſelinum, & Cepam, incolæ vero quasvis recentes herbas, quas ad olera, ſeu Sajor adhibent, & in majori juris copia coquunt, quam nos ſolemus, quod & ſalubrius puto, Katjang enim ſi more navali coquatur, pultis craſſitiem adquirit, ut grex iſta plebeja ſtomachum ſuum ſatiare poſſit, cui neceſſario aliquid piperis, & pauxillum aceti addunt, unde cibus ſatis ſtomacho, & adpetitui gratus conquiritur, ſubſtantia autem iſta pultacea toties comeſta, uti in navibus fit, non niſi craſſum generare poteſt ſanguinem, qui per expellentem Katjang qualitatem, & Piperis fervorem facile in ſudores reſolvitur, & hinc ſicca generatur ſcabies, quæ in India *Coerab* vocatur, quæ maligna Herpetis ſpecies eſt curatu pertinaciſſima, quum ſemel fuerit inveterata, qua frequenter laborant nautæ, qui vero laboribus ſunt dediti, malignum hunc ſanguinem facile adtenuare, & conſumere valent.

Katjang progerminans ſequenti præparatur modo, adſperge Katjang aqua tepida una alterave vice, perque binos tresve dies ſic depone, tum albi generantur ſurculi minimi digiti articulum longi, quorum quidam viridia mox formant capitula, acſi folia vellent emittere. Ex hiſce grata præparatur Lactuca, ſeu delicatum olus alicui juri incoctum. Hoc gratum præbet recrementum in itineribus marinis, ubi aliquoties talis recens quaſi Lactuca comparari poteſt.

Cadjang Ticos ſilveſtris eſt ſpecies præcedentis *Katjang*, quæ tenuiſſima juxta terram emittit flagella, haud multo craſſiora filo navali, rotunda, piloſa, in amplos articulos diſtincta, atque ex geniculis terram tangentibus novas emittentia radiculas. Cuivis geniculo longus firmusque increſcit pedunculus, piloſus quoque, atque huic inſident tria folia illis ſativi Katjang ſimilia, ſed multo minora, ac fere rorunda, binos pollices longa, unum lata, in rotundum apicem deſinentia, mollia, & lanuginoſa inſtar panni. Ejus floſculi puſilli ſunt, albi, & intus parum purpuraſcentes. Siliquæ ſunt inſtar vulgaris Katjang, ſed breviores, digitum nempe longæ, & ultra culmum craſſæ, primo planæ, dein rotundæ, ac maturæ nigræ, non rugoſæ, ſed glabræ, quæ multa continent minima officula, duplo minora quam vulgaris Katjang, coloris rubentis.

In ventoſis creſcit montibus ſub Carice, ut & ad ſilvarum oras, vocatur *Katjang Ticos*, h. e. murium *Katjang*, forte quum adeo puſillum ſit. Tenera ejus foliola ad olus adhibentur uti prioris, ſed fructus non eduntur.

Zy werden voor gezonder gehouden dan alle andere Boontjes, zynde in veele ziekten toegelaten, zoo dat men ook veelderhande medicamenten daar in kookt, die men tot eenige ziekten toebereid, inzonderheid in de Indiſche Lammigheid, of Beriberi. Om de Amboinſche pokken uit te dryven, gebruikt men ze dagelyks in de koſt, op de eigenſte manier, als boven van de roode Boontjes gezegt is.

Deze Boontjes in warm water ſlappelyk opgekookt, werden tuſſchen de handen gewreeven, tot dat alle de ſchellen afgaan, en dan eerſt ter degen geſtooft met een korte zop. Hier door werden ze veel malzer, ſchier als een brye, en niet winderig, diergelyken de Latynen Fabas freſas *noemen, onze Koks doen ordinary Peterſelie, en Ajuin daar by, maar de Inlanders alderhande groene kruiden, die zy anders tot Sajor, en Moes gebruiken, met een veel langere zop, als wy plegen, 't welk ik voor gezonder acht; want de Katjang op zyn ſcheeps gekookt moet dik zyn als een brye, om dat groove volkje bare magen te vullen, daar dan noodzakelyk een ſcheutjen Azyn, en Peper by moet zyn, 't welk dan wel een graag koſtje maakt, maar de dikke ſubſtantie van die brye zoo dikwils gebruikt, als men daar doet, kan niet anders dan dik bloet maken, 't welk door de dryvende kragt van de Katjang, en bitte des Pepers licht aan 't zweeten geraakt, en daar door gemeenelyk een drooge ſchurft voortkomt, 't welk men in Indien* Coerab *noemt, zynde een quaadaardige Herpes, halsſtarrig om te geneezen, daar zy eens inwortelt, waar mede het ſcheeps volk veel beſmet is, doch die veel werken, konnen dit quaad bloed ligt verdunnen, en verteeren.*

De uitgeſchote Katjang werd aldus gemaakt, beſproeid de Katjang met warm water een reis of twee, en laatze dan twee a drie dagen leggen, zoo brengen zy witte ſcheutjes voort, een lid van een pink lang, waar van zommige al groene hooftjes krygen, en blaadjes willen formeeren. Hier van maakt men een aangename Salade, of een ſmakelyk moes met eenig zop gekookt. Een koſtelyke ververſing, als men op Zee-reizen is, en altemet een zulk vers Salaadje kan hebben.

Cadjang Ticos *is een wild geſlagt van deze vertoonde, en voorſchreeven* Katjang, *lopende met zeer dunne ranken langs de grond, dewelke niet veel dikker zyn als zeilgaarn, rond, baairig, in weide leden verdeelt, en uit de knietjes, daar zy de aarde raken, nieuwe worteltjes ſchietende. Aan ieder knie ſtaat een lang ſtyf ſteeltje, mede baairig, en daar op drie bladeren, die van tamme Katjang gelyk, doch veel kleender, en ſchier rond, twee duimen lang, en een breed, met een ronde ſpitze, zagt, en wolachtig als laken. De bloempjes zyn klein, wit, en binnen wat paars vertonende. De Houwen zyn als die van gemeene Katjang, doch korter, te weten een vinger lang, en ruim een halm dik, eerſt plat, daar na rond, ryp zynde zwart, niet ruig, maar effen, daar in leggen veel kleine Boontjes, de helft kleinder dan tamme Katjang, en zyn rood van coleur.*

Het waſt op lugtige bergen, onder 't Snygras, en aan de randen van het boſch, men noemt het Kadjang Ticos, *dat is Muize-*Katjang, *miſſchien wegens zyne kleinheid. Zyn jonge bladeren werden onder 't moeskruid genomen, gelyk de voorigen, doch de vruchten werden niet gegeeten.*

OBSERVATIO.

Ad has minimas Phaſeolorum, ſeu Katjang ſpecies pertinent Phaſeolus Indicus, minimus, flore cœruleo, ſiliquis erectis *Hoffm. Cat. Aldt. App.* & Phaſeolus ſurrectus, fructu minimo pallido *Triumfett.* M. *S.* & *Cupan. Hort. Cath. pag.* 167. ut & Phaſeolus minimus, fructu rubro, ſiliquis longiſſimis erectis *Moris. Hiſt. pl. tom.* 2. *p.* 70. & Phaſeolaſtrum flore ex coeruleo, & albo vario, ſiliqua tenui, tereti, ſemine parvo violaceo *Heiſt. Catal. pl. H. Acad. Jul. anno* 1732. *pag.* 17. vide & *Theſ. Zeyl. pag.* 192. & *Breyn. Prodr.* 2. *p.* 90. *nov. edit.* ubi obcurrit Phaſeolus, Indicus hirſutus, flore luteo, ſiliqua anguſta parva hiſpida &c.

AANMERKING.

Tot deze kleine zoorten van Phaſeoli, of Katjangs behoren de zeer kleine Indiſche Phaſeolus, met een blaauwe bloem, en opgeregte houwe van *Hoffm. Cat. Aldt. App.* en de opgeregte Phaſeolus, met een zeer kleine bleeke vrucht van *Triumf. M. S.* en *Cupan. Hort. Catbol. p.* 167. als mede de zeer kleine Phaſeolus met een roode vrucht, en zeer lange opgeregte houwen van *Moris. Hiſt. pl. tom.* 2. *p.* 70. en het Phaſeolaſtrum met een bloem uit wit, en blaauw gemengt, met een dunne lange houwe, en klein violet zaat van *Heiſt. Cat. pl. Jul. van 't jaar* 1732. *pag.* 17. ziet ook de *Theſ. Zeyl p.* 192. en *Breyn. Prodr.* 2. *pag.* 90. van de nieuwe uitgaaf, alwaar het Indiſche ruige Phaſeolus, met een geele bloem, en een kleine ſmalle, ruige houwe voorkomt &c.

CAPUT TRIGESIMUM XXXI. PRIMUM.

HOOFDSTUK XXXI.

Cadelium. Cadelie.

De Cadelie-Plant.

Hic eſt *Phaſeolus niger*, modo creſcendi, & forma antecedenti *Katjang Kitsjil* ſimilis, fruticulus autem humilis eſt, ramis plerumque erectis, ſeu parum inclinantibus, pedem circiter altus. Inferior ejus caulis rotundus eſt, ſuperius rugoſus; Folia terna ſimul locantur longis inſidentia petiolis, minora, & anguſtiora, quam in vulgari Katjang; Flores gerit inſtar minoris Katjang, ſeu fere inſtar Lagondi, ſed acutiores ſunt, in faſciculis nempe collectis dependentes, quique lutei ſunt.

Fructus breves ſunt ſiliculæ, ultra digiti articulum longæ, ſemi digitum latæ, externe rugoſæ, & planæ, faſciculatim collectæ, intus bina ternave locantur puſilla officula, Lentiformia, ſeu paulo oblongiora, majora, & nigerrima. Radices ſunt multæ, tenues, & longæ fibræ, in quibusdam locis nodoſæ, & verrucoſæ.

Nomen. Latine *Phaſeolus niger*, & *Cadelium.* Malaice, Javanice, & Baleyice *Kadelee.* Belgice *Zwarte Boontjes.* Sinice *Authau.*

Dit is een Phaſeolus niger, *aan wasdom en forme, van plante de naaſt voorgaande plante van* Katjang Kitsjil *gelyk, het blyft een laag ſtruikje, omtrent een voet hoog, met zyn takken meeſt over eind ſtaande, een weinig buikende. De onderſte ſteel is rond, de bovenſte ruig, de bladeren ſtaan drie en drie by malkanderen, op lange ſtelen, kleinder, en ſmalder als aan de gemeene Katjang, of het Lagondi bykans gelyk, dog wat ſpitzer, het bloeid als kleine Katjang, te weten met geele bloempjes.*

De vruchten zyn korte houkens, ruim een lid van een vinger lang, en een halve vinger breed, van buiten ruig, en plat, in bosjes by malkander hangende. Binnen leggen twee a drie kleine Boontjes, van gedaante als Linſen, *of wat lankwerpiger, doch grooter, pik-zwart. De wortelen zyn veele dunne, en lange vazelingen, hebben hier en daar eenige knobbelen, of wratten.*

Naam. *In 't Latyn* Paſeolus niger, & Cadelium. *In 't Maleyts, Javaans, en Baleys* Cadelee. *In 't Duits* Zwarte Boontjes. *In 't Sinees* Authau.

Locus. In Amboina raro obvia eſt hæc planta, ſed copioſior in Java, Baleya, aliisque Malaienſibus inſulis.

Cultura. Ubi officula hæc rara ſunt, per bacellos terræ conmittuntur, Javani vero, & Baleyenſes, qui magna his repleta habent arva, hæc ſerunt, quum non ita ab avibus expetuntur præ amaritie. Quum frutices ſint maturi, toti evelluntur, foliaque defricantur, quæ in his rara, vel fere nulla ſunt, octoque, vel decem ſimul fruticuli in faſciculum colliguntur, ac ſuſpenduntur. Quum officula edere velimus, totus frutex aquæ calidæ infunditur, ſiliquæ aperiuntur, & officula eximuntur, vel ſicca ex ſiliculis pulſatione exuuntur, & coquuntur ſeparatim. Si fuerint conſita in arvis aratro ſubactis, tum ſulci obturandi ſunt ſcobe ex firmis foliis arboris *Goemoetoe*, ſeu *Sagueri* confecta. Ut aves a maturis fructibus arceantur, tenera eliguntur albaque folia iſtius arboris, quæ in anguſta ſcinduntur loramenta, & longis alligantur amentis, ac ſupra Katjang arva extenduntur, ſi hæc per ventum, vel puerum adſtantem conmoveantur, aves terrefaciunt, quæ tum avolant.

Plaats. *In Amboina vind men ze weinig, maar overvloediger op Java, Baley, en andere Maleytze Eilanden.*

Queeking. *Daar men ze weinig beeft, werden ze geſtoken, maar de Javanen, en Baleyers, die groote velden vol hebben, zayjenze, om dat zy zoo geen noot hebben van het gevogelte, als zynde wat bitter. De rype ſtruiken trekt men geheel uit, vryft de bladeren af, (doch aan de rype ſtruikjes weinig of geen zyn) die bind men acht, of tien te zamen, en hangtze zoo op. Als men ze eeten wil, ſteekt men ze zoo met de ſtruik met al in 't warm water, opent de houwen, en neemt de Bonen daar uit: Of men klopt de drooge bonen uit de houwen, en kooktze byzonder. Als men ze op 't geploegde land gezaait heeft, zoo moet men de vooren toeſchaven met een bezem van de ſtyve bladeren des booms* Goemoetoe, *of* Sagueers-*boom gemaakt. Om het gevogelte van de rype vruchten te weeren, zoo neemt de witte jonge bladeren van den voornoemde boom, ſnydze in ſmalle riemen, rygtze aan lange ſnoeren, en ſpant ze over 't Katjang veld, als deze door de wind, of door een jongen daar toe geſteld beweegt worden, zoo maken ze het gevogelte ſchouw, dat zy daar van weg vliegen.*

Uſus. Officula hæc coquuntur, & eduntur inſtar aliorum, ſed non tanta copia, quum duriora, & amariora ſint, plurima horum pars Sinenſibus venditur, qui ſubtilem ex iis præparant farinam, qua utuntur ad *Laram* vilem componendam *Tautsjiam* dictam, quæ ſunt longa loramenta lumbricos referentia, quæ ex maſſa hac extenſa norunt ſcindere, ad Solem exſiccant, & in faſciculos compingunt, *Lara* hæc carnibus, & gallinis adcoquitur inſtar Braſſicæ conſciſſæ, qui mirus, & noſtræ nationi ſordidus, ſed delicatus tamen eſt cibus, facilis digeſtionis, quique in omnibus permittitur morbis, vera autem *Lara* ex Oryza componitur, & farina Tritici, quæ rotundiora, & craſſiora exhibet loramenta, Lumbricis magis adcedentia, quum *Lara* ex hiſce officulis præparata ſit tenuiſſima anguſta, & plana loramenta. Farina enim *Cadelii* lentam, ac tenacem præbet paſtam, quæ quam ſubtiliſſime extendi poteſt, quum *Cadelium* omnium officulorum lentiſſimam habeat ſubſtantiam.

Hæc autem parum ſupra ignem prius torrentur, donec nigra deſiliat pellicula, quæ dein leniter in Oryzæ machina contunduntur, tum decidunt pelliculæ, exutaque officula in farinam viſcoſam conteruntur, & conmoliuntur. Ex hac paſta Sinenſes alium præparant etiam cibum *Tabu* dictum, ex maſſa enim pollicem craſſa, & ſupra menſam extenſa, quadrata ſcindunt fruſta, inſtar alearum, quas in jure Lardi cum *Porro* latifolio, & *Coriandri* herba coquunt, uti coqui noſtri ex farina, & fruſtis lardi globulos quosdam formant.

Gebruik. *Deze Boontjes werden gekookt, en gegeeten als andere, doch zoo veel niet, om dat ze wat harder, en bitter zyn, het meeſte deel werd verkogt aan de Sineezen, die een meel daar uit maken, en 't zelve gebruikenze om ſlegte* Laxa *te maken, genaamt* Tautsjiam, *'t welk zyn lange riemen, als Pier-wormen, die zy uit den uitgebreiden deeg weten te ſnyden, in de Zon te droogen, en in bosjes te zamen te binden. Deze* Laxa *kookt men by vleeſch, of Hoenders, gelyk de kleen geſneden kool, 't welk een wonderlyk, en by onze Natie afzienlyke, doch lekkere koſt geeft, ligt om te verteeren, en in alle ziekten toegelaten: maar de regte* Laxa *maken zy uit Ryſt, en terwen-meel, 't welk dikke, en ronde riempjes zyn, de Pier-wormen gelyker: Daar de* Laxa *van den Boontjes, zeer dunne, ſmalle, en platte riempjes zyn, want het meel van de* Kadelee *geeft eene lenige, of taijen deeg, die men zeer dun uitbreiden kan, vermits de* Kadelee *onder alle Boontjes de taaiſte ſubſtanſtie hebben.*

Men rooſtze eerſt een weinig op 't vuur, tot dat de zwarte ſchelle opſpringen, en ſtampze dan zoetjes in een Ryſtbloek, zoo gaan de ſchillen af, dat men de gepelde Boontjes tot een kleverig meel vryven, en malen kan. Uit dit meel maken de Sineezen nog een andere koſt Tahu *genaamt, want uit den deeg, die een duim dik is, en op een tafel uitgebreid, ſnyden ze vierkante ſtukken, of dobbelſtenen, die zy dan in ſpek zop met breede* Porrey, *en* Coriander-*kruid koken, gelyk onze Koks uit meel, en geſneeden ſpek ſtukken, zekere knollen maken.*

Totæ

De

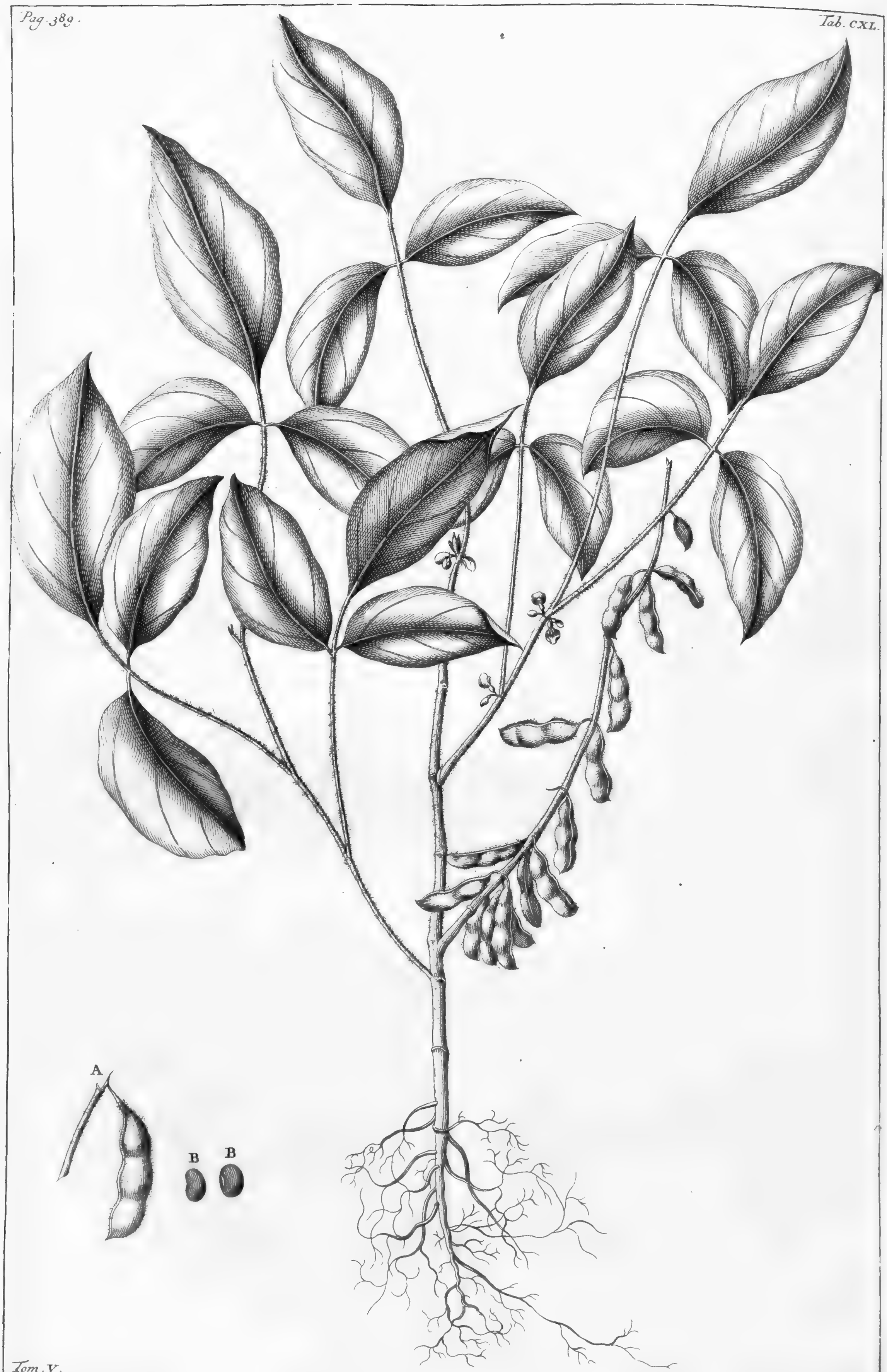
A
B
B

Totæ ſiliquæ cum officulis coctæ ex manu eduntur recreationis gratia ad potum Thee. Si vero edantur ad ſtomachum ſatiandum, in ſartagine torrentur, quum cocta nimis ſunt viſcoſa, in toſtis etiam nulla detegitur amarities, neque in farina ex iis præparata.

In Baleya *Cadelii* ſpecies obcurrit modo creſcendi priori ſimilis, cujus floſculi ex albo purpuraſcunt. Officula ejus alba ſunt, uti priora nigra, cæterum ejusdem formæ, & uſus.

De gebeele bouwen met de bonen gezoden, werden uit de hand voor pleiſier, of by den Thee-bak gegeeten. Anders, als men ze wil eeten om te verzaden, rooſt men ze meeſt in een pan, om dat de gekookte te kleverig zyn, ook proeft men by de gerooſte geen bitterheid, nog ook in 't meel daar van gemaakt.

Op' Baly beeft men een zoorte Cadelee *aan wasdom het voorige gelyk, doch de bloempjes trekken uit het witte naar 't paarze. De Boontjes zyn wit, gelyk de voorige zwart, anders van dezelfſte fatzoen, en gebruik.*

Tabula Centeſima Quadrageſima

Cadelium exhibet, cum *majori* ejus ſiliqua ſeparata A, & *officulis* B B exutis.

OBSERVATIO.

Videtur hæc planta eſſe Phaſeolus erectus, caule, & folio rigidis, flore pallide luteo, ſiliqua craſſa, & ampla *Boerh. Ind. in 8vo. p.* 152. & Phaſeolus orthocaulis Fabii Columnæ, ſeu fructus niger Coriandro ſimilis *C. B. Pin. Muſ. Zeyl. p.* 48. & *Theſ. Zeyl. p.* 190. ubi vide reliqua.

De Hondert en Veertigſte Plaat

Vertoont de *Cadelie-plant* met een *grooter houwe* afzonderlyk A, en de *Boontjes* B B daar uit genomen.

AANMERKING.

Deze plant ſchynt te zyn de opgeregte Phaſeolus, met een bleek-geele bloem, met een dikke, en breede houwe van *Boerh. Ind. in 8vo. p.* 152. en de opſtaande Phaſeolus van Fabius Colum, of de zwarte vrucht aan de Coriander gelyk van *C. B. Pin. Muſ. Zeyl. p.* 48. en de *Theſ. Zeyl. p.* 190. alwaar het overige ziet.

CAPUT TRIGESIMUM SECUNDUM.

Phaſeolus Cylindraceus. Katjang Djintam.

HÆc *Phaſeoli* ſpecies minorem quodammodo refert *Katjang*, ſed altior excreſcit, ſeſeque circumvolvit adpoſitis palis, vel proximis incumbit fruticulis.

Folia ejus paulo majora ſunt, nec ita rugoſa, flaccida, & læte virentia. Flores lutei, cæterum ejusdem formæ. Siliquæ multæ ſimul dependent, digitum circiter longæ, culmum craſſæ, & rotundæ, æquales, & glabræ, ac maturæ, nigræ. Officula ſunt volvuli tenues, & oblongi, ſeu cylindracei, inſtar *Fœni Græci*, ſed longiores, & glabriores, coloris, nunc viridis, nunc lutei, ut & ruffi atque hepatici, inſtar minoris Katjang. Bacellis terræ conmittuntur ac palis adponuntur, & juxta paggers adſcendere permittuntur. Diu durat, antequam fructus proferat haec planta, ac prius denſam format frondem multaque flagella, ac raros floriferos racemos, qui tamen per ſiliquas copioſas, eo quod rari ſint, defectum ſubplent.

Nomen. Latine *Phaſeolus cylindraceus.* Malaice *Catjang Djintam*, juxta oblongam Cumini formam.

Locus. In Amboina eſt planta exotica, atque in quibusdam tantum curioſorum hortis obcurrit. In Occidentalibus Indiae regionibus frequentior eſt.

Uſus. Ejus officula coquuntur, & eduntur inſtar viridis Catjang.

NB. Huic Capiti nulla adjecta fuit icon.

De lankwerpige Boontjes.

Dit ſlag van Phaſeolus *gelykt ook wat na de kleine* Katjang, *doch het ſchiet hoger op, vlegtende zig om de bygezette ſtokken, of lenende op de naaſte ruigte.*

De bladeren zyn wat grooter, zoo ruig niet, ſlap, en blyde-groen. De bloemen regt-geel, anders van dezelve fatzoen. De houwen hangen veele by malkanderen, omtrent een vinger lang, een ſtroobalm dik, en rond, even, en glad, ryp zynde zwartachtig. De Boontjes zyn dunne lankwerpige rolletjes, als Fœnum Graecum, *doch langer, en evener van verwe, zommige groen, zommige geel, ook ros, en leververwig, gelyk de kleine Katjang. Zy werden geſtoken, en by ſtokken geplant, of men laatze langs de paggers lopen. Zy ſtaan lang, eerze vruchten dragen, gewinnen eerſt een digt loof, en veele ranken, daar en tegen weinige bloem dragende troſſen, die egter hare ſchaarsheid weder met de veelheid der houwen vergoeden.*

Naam. *In 't Latyn* Phaſeolus cylindraceus. *In 't Maleyts* Catjang Djintam, *na de lankwerpige gedaante van Comyn.*

Plaats. *In Amboina is ze vreemt, werdende maar hier en daar in de tuinen van liefhebbers gezien. In de Weſtelyker landen van Indien heeft men ze in meer meenigte.*

Gebruik. *Zy werden gekookt, en gegeeten, gelyk andere groene Catjang.*

NB. By dit Hooftſtuk is geen Figuur van de plant geweeſt.

CAPUT TRIGESIMUM TERTIUM.

XXXIII. HOOFDSTUK.

Cacara litorea. Cacara Laut.

De Strand Cacara.

NUnc ſilveſtres quædam Phaſeolorum ſubſequuntur ſpecies, quorum maxima hoc in capite deſcribitur, quæ *Cacaræ* quoque ſpecies eſt. Longiſſimis, ac rotundis hæc prorepit herba flagellis juxta litora plana, ſub *Soldanella marina*, cui adeo juncta, & intermixta eſt, ut e longinquo diſtingui nequeat.

Cacara autem *litorea* ſemper terna gerit folia conjuncta more Phaſeolorum, majora, ſolidiora, & glabriora illis *Cacaræ ſativæ*, ſuperius in obtuſum deſinentia apicem, ſed neutiquam bifida, inſtar illorum *Soldanellæ*, intenſe viridia, horumque medium ſemper longiſſimum eſt. Inferiora, & poſteriora flagella rotunda ſunt, ſuperiora parum anguloſa, intusque cor gerunt fungoſum.

Flores racemoſi ſimul ex peculiari craſſoque excreſcunt pedunculo, parum diverſi a Phaſeolorum fabis, ex ſex enim componuntur petalis non ita extenſis, quam in Phaſeolis, ſed flores hi ſemper connivent, majores ſunt, & firmiora gerunt petala, eleganter ex purpuro rubentia, quæ album obtegunt corniculum ex craſſis filamentis compoſitum, nullius odoris.

Siliquæ planiuſculæ ſunt, & craſſæ, digito longiores, pollicem latæ, & in ventre tribus latis ſulcis notatæ. Maturæ nigræ ſunt, vel fumei coloris. Officula ſunt, uti vulgaris Cacaræ, ſed majora, & nigra. Radix ejus alba eſt, & longiſſima, ſub terra prorepens.

Nomen. Latine *Cacara litorea.* Malaice *Cacara Laut.*

Locus. Nullibi creſcit niſi in planis, & arenoſis litoribus, quæ obcupat longe lateque ſeſe extendens cum dicta *Soldanella*, copioſe obcurrit ad Argeſtem partem Amboinenſis ſinus.

Uſus. Purpurei ejus flores eliguntur ad olus, quorum eximuntur ſex iſta purpurea petala, ſtaminaque cum piſtillo abjiciuntur, quæ in Calappi lympha, vel aliis pinguibus juribus coquuntur, quod olus præbet ſatue dulce, ad tenera adcedens Braſſicæ folia. Purpureus enim ipſorum color per coctionem diſparet, qui in album tranſit. Officula, & teneræ aliquando etiam coquuntur ſiliquæ, prima autem aqua effundenda eſt, ſed viliorem præbent cibum floribus. Non ſemper flores profert, ſed paucis tantum menſibus, ſed tum tanta copia hos gerit, ut litus ex iis rubeat, vel purpuraſcat, ac ſufficiens conquiri poteſt copia, ut totæ inpleantur patinæ.

Quædam porro obcurrunt *Cacaræ marinæ* varietates, quum vero nullum peculiarem habeant uſum, ipſarum deſcriptionem omittam, ſolummodo monens non omnes cibis inſervire, nec adhibendas eſſe niſi cognitas ſpecies. Inter ſuſpectas numero primum illas, quæ flores gerunt ample extenſos, nec tam eleganter purpuraſcentes quam prima. Ipſius ſiliquæ latiores ſunt, officula ejusdem formæ, ſed hepatici coloris, ac nigris punctulis, ſeu ſtriis notata, quæ obſervavi in litoribus inſularum Bandenſium.

Catu Pæru, Bracm. *Rana Sanvali*, Portugall. *Caringejo.* Belgice *Qualbonen* in *Hort. Malab. part.* 8. *Fig.* 42. deſcriptum, quodammodo convenit cum deſcripta hac *Cacara litorea*, ſaltem non auderem hanc pro eduli Catjang ſpecie habere.

NU volgen eenige wilde zoorten van bonen, waar van de grootſte in dit Cappittel beſchreeven werden, zynde mede een zoorte van de Cacara. *Zy kruipt met zeer ronde, en lange ranken op vlakke ſtranden, onder de* Soldanella marina, *zoo vermengt, dat men ze van verren niet onderſcheiden kan.*

Doch de ſtrand Cacara *beeft altyd drie bladeren by malkanderen, na de manier van bonen, grooter, gelyviger, en gladder dan die van de* tamme Cacara, *vooren met een ſtompe ſpitze, doch geenzins in twee geklooven, gelyk die van* Soldanella *boog-gras-groen, het middelſte is altyd het langſte. De oudſte, en agterſte ranken zyn rond, de voorſte wat hoekig, en hebben binnen een voorbert.*

De bloemen komen tros gewyze aan een byzonder dikke ſteel, voorts verſchillende wat van het bonen-bloeizel, want zy beſtaan uit zes blaadjes, zoo niet geopend als ander bonen-bloeizel, maar altyd half luikende, grooter, en lyviger van blaadjes, ſchoon purper-rood, verbergende een wit hoorentje, van dikke ſtiletjes gemaakt, zonder reuk.

De bouwen zyn breedachtig, en dik, langer dan een vinger, een duim breed, en op den buik met drie breede naden. Ryp zynde, zyn zy zwart, of rookverwig. De bonen zyn gelyk die van gemeene Cacara, wat grooter, ende mede zwart. De wortel is wit, en zeer lang, onder het zand kruipende.

Naam. *In 't Latyn* Cacara litorea. *In 't Maleyts* Cacara Laut.

Plaats. *Zy waſt nergens dan op vlakke, en zandige ſtranden, dezelve te zamen wyd en zyd met de voorſchreeven* Soldanella *bedekkende, zy werd inzonderheid veel gevonden aan de Noord-Weſt zyde van den Amboinſchen Inham.*

Gebruik. *Deze purpere bloemen werden gezogt tot moeskruid, want men neemt daar van niets anders dan de zes purpere blaadjes, de binnenſte witte draden, en 't boorentje weg ſmytende, die men dan in Calappusmelk, of andere vette zoppen kookt, 't welk een laf-zoet moes geeft, gelykende de jonge Kool-bladeren, want haar roode coleur verliezenze in 't koken, en werden wit. De bonen, en jonge bouwen kookt men ook zomtyds, doch het eerſte water moet men weg-gieten, en geeven een ſlegter koſt, dan de bloemen. Het bloeid niet altyd, maar alleen in weinige maanden, doch als dan in zulken meenigten, dat den ſtrand rood daar van is, en men het genoegzaam in meenigte kan hebben om ſchotels vol te koken.*

Daar zyn nog zommige veranderingen van de Cacara marina, *doch om dat ze geen byzonder gebruik hebben, zal ik hare beſchryving overſlaan, alleen waarſchuwende, dat zy niet alle tot ſpyze dienen, en men geene neemen moet, dan die bekend zyn. Onder de verdagte reekene ik voor eerſt, dewelke wyd geopende bloemen heeft, en niet zoo ſchoon purper als de eerſte. De bouwen zyn breeder, de bonen van dezelve fatzoen, maar leververwig, met zwarte ſtippelen, of linien, dewelke ik op de ſtranden van de Bandaſe Eilanden gezien hebbe.*

Catu Pæru, *Bramm.* Rana Sanvali, *Portugees* Caringejo. *In 't Duits* Qualbonen, *in* Hort. Malab. part. 8. Fig. 42. *beſchreeven, heeft eenige overeenkomſt met de bovenſtaande* Cacara litorea, *immers ik zoude ze voor geen eetbare Catjang derven houden.*

Tabula Centeſima Quadrageſima Prima

Ad *Figuram Primam Cacaram* exhibet *litoream.*
Figura Secunda Phaſeolum denotat *maritimum.*

De Hondert een en veertigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *ſtrand Cacara.*
De *Tweede Figuur* wyſt aan de *ſtrand-Boon.*

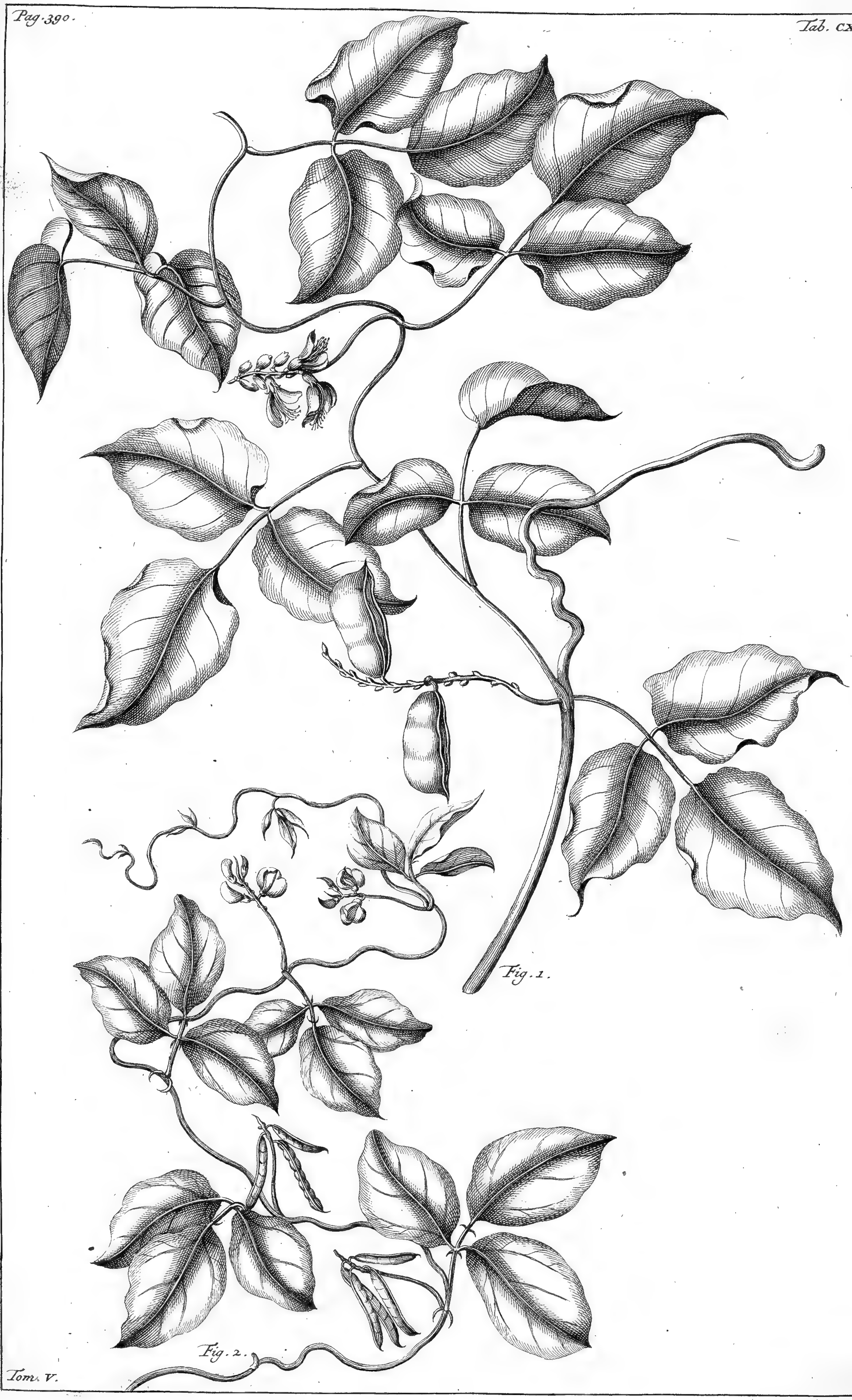

Fig. 1.

Fig. 2.

OBSERVATIO.

Cacara litorea eſt Phaſeolus maritimus, purgans, radice vivaci, foliis craſſis ſubrotundis *Biſnagaricus Plukn. Almag. p.* 292. & *Phyt. Tab.* 51. *Fig.* 2. & Phaſeolus maritimus, Indicus, perennis, trifoliatus, ſubrotundus, ſiliqua longa, faba fuſca oblonga *H. Amſt. Catal. p.* 278. &c. eſtque Katu Tsjandi *H. Malab. tom.* 8. *Tab.* 43. & *Ray. tom.* 3. *p.* 445. atque Phaſeolus maritimus rotundifolius, flore purpureo, ſiliqua brevi, criſtata, ſemine fuſco ſtriato *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 69. ubi vide reliqua, & *Ray. tom.* 3. *pag.* 244. qui eſt Phaſeolus Zeylanicus marinus folio pingui, & craſſo *Muſ. Zeyl. p.* 43. & *Theſ. Zeyl. p.* 189.

AANMERKING.

De ſtrand Cacara is de ſtrand Phaſeolus, purgerende, met een overblyvende wortel, en dikke rondachtige bladeren, van *Biſnagarie* by *Plukn. Almag. p.* 292. en *Phyt. Tab.* 51. *Fig.* 2. en de Indiſche ſtrand Phaſeolus, met drie rondachtige bladeren, met een lange houwe, en lankwerpige bruine boon, in de *Catal. van de H. Amſt. p.* 276. &c. en is de Katu Tsjandi van de *H. Malab. tom.* 8. *Tab.* 43. en *Ray. tom.* 3. *p.* 445. en is de ſtrand Phaſeolus, met ronde bladeren, en een purperachtige bloem, met een korte geſtreepte houwe, met een bruin geſtreept zaat, van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 69. alwaar het overige ziet, als mede by *Ray. tom.* 3. *p.* 244. en is de Zeylonſche ſtrand Phaſeolus, met een dik en vet blad, van het *Muſ. Zeyl. p.* 93. en de *Theſ. Zeyl. pag.* 189.

CAPUT TRIGESIMUM QUARTUM.

Phaſeolus maritimus. Katjang Laut.

HÆc ſpecies eſt *Katjang*, ſeu *Phaſeoli minimi* nullibi niſi in litore creſcens, precedenti adſtans *Cacaræ*, ut & *Soldanellæ.*

Folia ejus illis vulgaris Katjang ſimilia ſunt, ſed majora, ſuperius rotundiora, craſſiora, glabriora, & læte virentia, horum medium ſeptem pollices longum eſt, quinque pollices longa ſunt, ac quatuor digitos lata. Flagella ejus longiſſima ſunt, rotunda, & glabra, denſa fronde litora tegentia. Flores ejus majores ſunt, quam in Katjang, ac quoque lutei. Siliquæ quatuor, vel quinque ſimul dependent ejusdem formæ, & magnitudinis quam Katjang ſativi. Quæ maturæ externe nigricant, interne albæ ſunt, & ſplendentes inſtar holoſerici. Officula ejus majora ſunt, quam vulgaris Katjang, oblonga, ex flavo virentia, ut & hepatici coloris.

Nomen. Latine *Phaſeolus marinus*, ſeu *litoreus*. Malaice *Katjang Laut.*

Locus. In cunctis creſcit planis litoribus, ubi lapilli inveniuntur, ſique ſub aliis altioribus creſcat fruticulis, folia ejus ſunt obſcure virentia, rugoſa parum, ſed non tam bonæ notæ.

Uſus. Pallide virentia, & glabra folia defectu aliorum ad olus adhibentur, ſi prima ipſorum abjicitur aqua. Officula in nullo ſunt uſu, licet nemo aliquam noxiam ejus ſciat indicare qualitatem.

XXXIV. HOOFDSTUK.

De Strand-Boon.

Dit is een zoorte van Katjang, *of* Phaſeolus minimus, *ook nergens dan op ſtrand waſſende, vermengt onder de voorgaande* Cacara, *en* Soldanella.

Het beeft bladeren de gemeene Katjang gelyk, doch grooter, vooren ronder, dikker, gladder, en blyde-groen, het middelſte is zeven duimen lang, vyf breed, de twee ter zyden zyn vyf duimen lang, en vier vingers breed. De ranken zyn zeer lang, rond, en glad, met een digt loof de ſtrand bedekkende. De bloemen werden grooter, dan aan de Katjang, en mede geel. De bouwen hangen vier a vyf by malkanderen, van dezelfde fatzoen, en groote als de tamme Katjang. Ryp zynde, van buiten zwartachtig, van binnen wit, en glimmend als Satyn. De Boontjes zyn wat grooter dan de tamme Katjang, lankwerpig, groen-geel, en tweerwerwig.

Naam. *In 't Latyn* Phaſeolus marinus, *of* litoreus. *In 't Maleyts* Katjang Laut.

Plaats. *Het waſt op alle vlakke ſtranden, daar kleine ſteentjes onderlopen, als het onder andere booger ruigte ſtaat, dan gewind het donker-groene bladeren, die wat ruig zyn, en dit is zoo goed niet.*

Gebruik. *De licht-groene, en gladde bladeren, kan men by noot tot moeskruid gebruiken, als men het eerſte water weg giet. De Boontjes zyn in geen gebruik tot ſpyze, egter weet niemant wat quaads daar van te zeggen.*

OBSERVATIO.

Videtur hic eſſe Phaſeolus marinus fl. flavis, folio molli, albo, eduli, Zeylanicus *Muſ. Zeyl. p.* 68. & *Theſ. Zeyl. pag.* 190.

AANMERKING.

Deze plant ſchynt te zyn de Zeylonſche ſtrand Phaſeolus met geele bloemen, en een zagt wit eetbaar blad, van het *Muſ. Zeyl. p.* 68. en de *Theſ. Zeyl. p.* 190.

CAPUT TRIGESIMUM QUINTUM.

Cacara piloſa. Cacara Bulu.

HÆ ſubſequentes Cacaræ ſpecies ad unum pertinent genus, ſed una domeſtica, altera ſilveſtris, utræque vero adfines ſunt *Cacaræ nigræ* ſupra deſcriptae, ſeu *Jule*.

Domeſtica eſt *Cacara piloſa*, hoc in capite deſcripta, foliis, ac modo creſcendi vulgari ſimilis, excepto quod hujus folia ſint majora, magis pallide virentia, & ad tactum molliora.

Flores quinque, ſexve ſimul dependent uno in corymbo, eleganter purpurei, ſeu pallide purpuraſcentes, formam habentes Fuci, qui ſeſe explicat ad volandum, cujus caput eſt viridis caliculus, cui inpoſitus eſt flos, haec autem forma magis proprie repraeſentatur in ſubſequenti ſilveſtri ſpecie.

Siliquae quatuor, & quinque ſimul quoque dependent, quatuor, & quinque pollices longae, unum craſſae, ac fere rotundae, excepto quod officula contenta quodammodo protuberent. Diu illae virent, & externe obductae ſunt pilis albicantibus, inſtar ſerici ſplendentibus, praeſertim circa petiolum, qui vero non, vel vix pruriunt, quales etiam obſervantur ad foliorum ortum, & in ſuperioribus teneris rachidibus, quae magis ſplendent. Siliquarum gluma craſſa eſt, & fragilis, ſed tandem nigricat. Officula ſunt magna, glabra, primo rubra, dein obſcure fuſca, ac fere nigra, magnitudine tantum a priore Jule diverſa. Aſſerculis inponi oportet, Amboinenſes vero primum permittunt, ut ad arbuſculas, & fruticulos adſcendat, frondem enim gerit ponderoſam, ut & fructus.

Nomen. Latine *Cacara piloſa.* Malaice *Cacara Bulu.* Amboinice *Maöba.* Magis proprie quam praecedens *Jule.*

Locus. Amboinenſes hanc plantant in hortis ſuis, Amboinenſes vero hanc parvi faciunt, quum periculoſum ſit ad coctionem.

Uſus. Officula eligenda ſunt ſemi matura, quum nempe modo incipiant flaveſcere, quae legumine exuta per binos tresve dies in aqua macerantur, quae quotidie renovatur, quem in finem quidam aquam pluvialem, alii aquam marinam, ſeu ſalſam praeferunt. Dein officulorum pellicula deglubitur, ac cum pingui quodam jure elixantur, tum innoxia ſunt, ſaporemque habent gratum inſtar aliorum Phaſeolorum. Contra ſi haec maceratio in aqua omittatur, ac nimis cito coquantur, malignam quandam habent qualitatem, caput gravantia, ac Cephalalgiam, & vertiginem adferunt, uti id ſupra de *Jule* quoque monuimus.

OBSERVATIO.

Videtur haec planta eſſe Phaſeolus Americ. foliis molli lanugine obſitis, ſiliquis plurimis hirſutis pungentibus, ſemine fuſco punctato, *Plukn. Almag. p.* 292. & *Phyt. Tab.* 224. *Fig.* 1. & Phaſeolus Indicus ſiliquis anguſtis hirſutis, fabis ſpadices fuſcis, membranis intercedentibus ſejunctis *Ray. tom.* 3. *p.* 444. & Putsja Pæru *H. Malab. part* 8. *Tab.* 37. qui eſt Phaſeolus Indicus hirſutus, flore luteo, ſiliqua anguſta parva hiſpida *Breyn. Prodr.* 2. *p.* 82. & Phaſeolus ſilveſtris minor, fl. minimo, ſiliquis longis teretibus alba lanugine hirſutis *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 71. & Phaſeolus Indicus herbaceus lobis villoſis pungentibus minor *Theſ. Zeyl. p.* 191. ubi vide reliqua.

De ruige Cacara Plant.

DEze volgende Cacaras zyn van eenderlei geſlagte, doch de eene tam, de andere wild, en beide uit de maagſchap van de bovenſtaande Cacara nigra, of Jule.

De tamme is de baairige Cacara, in dit Capittel beſchreeven, van bladeren, en wasdom de gemeene gelyk, behalven dat deze bladeren grooter zyn, lichter-groen, en zagter in het aantaſten.

De bloemen hangen vyf, en zes by malkanderen in een tros, ſchoon paars, of licht-purper, gefatſioneert als een horſel, die zig bereid om te vliegen, wiens booft het groene buisje, of kelkje is, daar ze in ſtaat, doch deze gedaante werd nog eigentlyker afgebeelt in de volgende wilde.

De bouwen hangen ook vier, en vyf by malkander in een tros, vier, en vyf duimen lang, een dik, en ſchier rond, behalven dat de daar in ſchuilende Boontjes eenige beuveltjes maken. Zy blyven langen tyd groen, en zyn van buiten bezet met witachtige baairtjes, glimmende als Satyn, zonderling omtrent den ſteel, doch die niet of weinig jeuken, diergelyken men ook ziet aan den oorſpronk der bladeren, en aan de voorſte ryskens, die nog meer glimmen. De bolſter van de bouwen is dik, en bros, werd ten laaſten zwartachtig. De bonen zyn groot, glad, eerſt rood, daar na donker-bruin, en ſchier zwart, alleen aan groote van de voorſchreeven Jule verſchillende. Het moet op latten geleid werden, doch de Amboineezen laten het de lage boompjes, of ruigten oplopen, want het is zwaar van loof, en vruchten.

Naam. *In 't Latyn* Cacara piloſa. *In 't Maleyts* Cacara Bulu. *In 't Amboins* Maöha. *Eigentlyker dan het voorſchreeven* Jule.

Plaats. *De Amboineezen planten 't in hare tuinen, doch de Europiaanen achten het niet veel, om dat het wat zorgelyk is te koken.*

Gebruik. *Men moet de bonen nemen als zy nog half ryp zyn, te weten als zy even beginnen geel te werden, uit hare bouwen, en weiken die twee a drie dagen in water, dagelyks 't zelve vernieuwende, waar toe zommige vers, zommige zout water nemen, daar na ſchild men het buideken van de bonen zelfs mede af, en ſtooftze als dan met een korte vette zop, zoo zyn zy onſchadelyk, en zoo wel ſmakende als eenige bonen. Daar en tegen als men dit weiken in water nalaat, en te vroeg kookt, zoo behouden zy eenige kwaadaardigheid, bezwarende het booft, met booftpyn, en duizelingen, zoo als wy boven van de* Jule *ook gezegt hebben.*

AANMERKING.

Deze plant ſchynt te zyn de Americ. Phaſeolus, met bladeren met een zagte wolligheid bedekt, en veel houwen door ruigheid ſtekende, met een bruin geſpikkelt zaat van *Plukn. Almag. p.* 292. en de *Phyt. Tab.* 224. *Fig.* 1. en Indiſche Phaſeolus, met ſmalle ruige houwen, en bonen Caſtanje bruin van coleur, door tuſſchen komende vlieſen afgeſcheiden van *Ray. tom.* 3. *p.* 444. en de Putsja Pæru van de *Hort. Mal. part.* 8. *Tab.* 37. welke is de Indiſche ruige Phaſeolus, met een geele bloem, en een kleine, ruige, ſmalle houwe van *Breyn. Prodr.* 2. *p.* 82. en wilde kleinder Phaſeolus, met een zeer kleine bloem, met lange, ſmalle houwen, door een witte ruigheid bedekt van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 71. en de Indiſche kruidachtige Phaſeolus, de kleinder-met ruige ſtekende houwen in de *Theſ. Zeyl. p.* 191. alwaar het overige ziet.

CAPUT TRIGESIMUM SEXTUM.

Cacara pruritus. Cacara Gattal.

ALtera, ſeu ſilveſtris Cacaræ piloſæ ſpecies eſt planta noxia, & ſcelerata quaſi, in arvis juxta ſolum prorepens, vel proximis ſeſe circumvolvens herbis. Ejus caules ſunt flagella rotunda, & longiſſima, quæ ad nodos radiculas emittunt, ubi terram tangunt; Folia longis, & vagis inſident petiolis, ternata, illis vulgaris Cacaræ ſimilia, ſed majora, læte virentia, mollia, & parallelis coſtis pertexta, tenuiſſimis obducta pilis, qui folia tam mollia efficiunt, acſi holoſerica eſſent, iſti autem pili denſiores ſunt in petiolis, & flagellis ſuperioribus, quæ ubique ad tactum mollia ſunt, ſed fallacia, pruritum enim cutis dolorificum cauſſant.

Flores longis increſcunt pedunculis, pedem, vel ulnam longis, plures ſimul undique dependentes, quique tum optime Fucum referunt volitantem quaſi, qualem formam ſupra partim enarravimus in *Cacara nigra*, & *piloſa*, ſed quæ in hac clarior adparet, uti & flores ejus majores ſunt, quam in omnibus prioribus ſpeciebus. Ante flores multa pallide virentia, & ſquamoſa adparent capitula, fere uti in Lupulo, in dicto iſto caule florifero, cujus inferior dimidia pars nuda eſt. Squamæ hæ omnes ſurſum ſunt erectæ, atque iſtis pilis obductæ, quæ ſenſim magis flaccescunt. Atque hæ in medio ventricoſæ quaſi ſunt, quumque ſeſe aperiunt, flores tanquam e vagina prodeunt.

Flos ipſe ſesqui pollicem, vel digiti articulum longus eſt, nunc obſcure violaceus, nunc anterius violaceus, ac poſterius virens, vel albicans, cujus ſupremum, ſeu maximum petalum alas refert fuci volantis, binæ alæ laterales corpus ipſius obtegentes, quod eſt corniculum craſſiuſculum, ex albis, craſſis, & firmis ſtaminibus compoſitum. Flos amplo, ſed brevi inſidet caliculo, cujus apex eſt pallide virens, externe obductus ruffis, ſeu luteis pilis, qui ingentem cutis pruritum excitant, immo fortiorem prioribus, quoque magis ruffi ſunt, eo vehementius urunt.

Fructus multi ſimul dependent, ſuntque legumina tenuia, ac plana, paulo majora illis Cacaræ domeſticæ, ultra digitum longa, & lata, in quosdam iſthmos diſtincta juxta contenta officula, quæque durum, & nigrum habent corticem, ſeu pelliculam, atque penitus teguntur ſubtilibus iſtis pilis, ſurſum, ſeu ad apicem vergentibus, ac ſatis denſis, coloris aurei, cum ruffis, & ſplendentibus ſtriis inſtar ſerici crudi.

Officula quinque, vel ſex numero locantur, rotundo-plana inſtar Lupinorum, ſed tenuiora, nigra, obſcure luteis lineis, ſeu maculis notata. Pili iſti ruffi pelliculæ incumbentes tam ingratum cauſſant pruritum, & ardorem in cute, qualem in nulla alia re hic in India obſervavi, immo ipſi Indi hunc timent, quorum dura tamen cutis omnium Urticarum ardorem tolerare valet, uti & nullus ardor diutius perſentitur, quam qui ex hiſce cauſſatur pilis, ardor vulgo vocatur, ſed proprie eſt ingens, & difficilis pruritus.

Nomen. Latine *Cacara pruritus.* Belgice *Maagden-* ſeu *Crevel-Kruid*, quod nomen vulgo in Pharmacopæis contuſo *Amianthо*, quod male *Alumen Plumoſum* dicitur, tribuitur, Malaice *Cacara Gattal*, & *Daun Gattal Ayer.* Amboinice *Maõbo*, & *Maõba Oetan*, ſeu *Abbar*, i. e. *ſilveſtris Maõba*, ad diſtinctionem præcedentis domeſticæ Cacaræ piloſæ, ſed cujus pili non iſta gaudent maligna qualitate. Bandice *Manguba.*

Locus. In agris creſcit ad planas fluminum ripas, ubi fruticuli ſunt, & arena lapillis mixta, copioſe occurrit in Hila prope ejus magnum flumen, & olim quoque prope Caſtellum Victoriam reperiebatur ad amnem Elephantem dictum, ſed ibi magna ex parte exſtirpata eſt hæc planta, quum ibi quotidie aqua pro potu peritur, & lavatu excunt.

Uſus.

Het Maagde-Kruid.

DE tweede, of wilde zoorte van de bacirige Cacara, is een ſnood, en ondeugent gewas, in het veld langs de grond kruipende, of door de naaſte ruigte ſlingerende. De ſtelen zyn ronde, en zeer lange ranken, die by haar knien hier en daar inwortelen, daar ze de aarde raken, op lange, en ydele ſtelen bladeren dragende, dewelke drie en drie by malkander ſtaan, die van de gemeene Cacara gelyk, doch grooter, blyde-groen, zagt, met paralelle ribben doortogen, alle bekleed met fyne haairtjes, die het blad zoo zagt maken, als verſleten Satyn, of Fulp, welke haairen men nog digter ziet aan de ſtelen, of voorſte ranken, overal zagt in 't aantaſten, maar bedriegelyk, want zy verwekken ſteken, en jeuken op de huid.

De bloemen komen voort aan lange ſtelen, een voet, of een elle lang, veele by malkander, en rond om deze ven hangende, dewelke alderbeſt gelyken na een Horſſel, die vliegen wil, diergelyke gedaante wy maar ten deele verhaalt hebben, boven in de Cacara nigra, *en* piloſa, *maar aan deze nu klaarlyk gezien werd, gelyk ze ook grooter zyn, dan van alle de voorgaande zoorten. Voor de bloemen ziet men veel bleek-groene, en ſchubachtige knoppen, ſchier als aan onze Hoppe, aan de voornoemde ſteel, wiens agterſte helft bloot is. Deze ſchubben zyn allegaar na vooren gekeert, en met de voornoemde haairen bekleed, die nu allenkskens geelder werden. De ſchubben zyn in de midden buikig, en haar openende, dan koomen 'er de bloemen uit als uit een ſcheede.*

De bloem is anderhalf duim, of een lid van een vinger lang, zomtyds gheel donker-violet, zomtyds voorts violet, en achter groenachtig, of wit, waar van het bovenſte, en grootſte blaadje vertoont de vleugels van een Horſſel, die vliegen wil, de twee wangen ter zyden het lichaam der zelver bedekkende, zynde een dik boorentje van witte, dikke, en ſtyve draden gemaakt. De bloeme ſtaat in een wyd, doch kort kelkje, daar aan men een ſpitze ziet licht-groen, van buiten bezet met boog-geele, of roſſe haairtjes, die een groot jeuken op de huid veroorzaken, en ſterker dan de voorige, en hoe roſſer dié zyn, hoe meer die branden.

De vruchten hangen veele by malkander, en zyn dunne platte bouwen, wat grooter dan die van de tamme Cacara, ruim een vinger lang, en breed, in zekere beuveltjes verdeelt na de ingeſlotene bonen hard, en zwart van ſchaale, doch ganſch bedekt met die ſyne haairtjes, die alle na vooren, of na de ſpitze gekeert zyn, en redelyk digt ſtaan, van verwe gout geel, met onderlopende roſſe ſtrepen, en glimmende als rouwe zyde.

De Boontjes zyn vyf, of zes in 't getal, rondachtig, plat als Lupynen, doch dunder, zwart, met donker-geele linien, of plekken. De voornoemde roſſe haairtjes op de ſchaal verwekken een zoo moeyelyk jeuken, en brand op de huid, als ik van geen andere dingen in Indien weet, zynde zelfs de Indiaanen bange daar voor, wiens harde huid nogtans de brand van alle Bernetels verdragen kan, gelyk ook geen brand langer duurt, dan die van deze haairtjes veroorzaakt werd, men noemt het brand, maar eigentlyk te zeggen, is het een ſel, ende moeijelyk jeuken.

Naam. *In 't Latyn* Cacara pruritus *In 't Duits* Maagden, *of* Crevel-kruid, *welken naam men anders in onze Apotheeken geeft aan de geſloten* Amianthus, *by hun qualyk* Alumen Plumoſum *genaamt. In 't Maleyts* Cacara Gattal, *en* Daun Gattal Ayer. *In 't Amboins* Maõho, *en* Maõha Oetan, *of* Abbar, *dat is* wilde Maõha, *tot onderſcheid van de naaſt voorgaande tamme, doch aan wiens haairen geen diergelyken quaadaardigheid is. In 't Bandaas* Manguba.

Plaats. *Het waſt in de velden aan de vlakke Oevers van Rivieren, daar het kreupel-boſch beeft, en zandig is, met ſtenen gemengt, men vindt het veel op Hila by deszelfs groote Rivier, en eertyds was het by 't Caſteel Victoria ook te vinden aan de Rivier Olyphant, doch is meeſt daar uitgeroeid, om dat men daar dagelyks drink-water haalt, en waſſchen gaat.*

Gebruik.

Usus ejus nullus alius innotuit, nisi inlicita quædam lubria, quæ alicui adficiuntur per subtiles istos pilos fructibus insidentes, qui facillime abradi possunt, & in cistis, chartis, vel arundinibus servantur. Sique hi clam alicujus vestibus inflantur, vel in cubili sparguntur, intolerabilem excitant cutis pruritum, quod nulli inservit rei, nisi quod tædium, & ingrata excitet ludibria, ex quibus sæpe rixæ, & pugnæ oriuntur. Quales artes in Europa cum dicto contuso Amiantho instituuntur. Hi pili digitis deglubi possunt, & in globulos formari, sed cavendum est digitis non detersis faciem, vel cutim adtingere, ubique enim adhærent subtiles isti pili, qui tam pusilli sunt, quam apis aculeus. Si tactæ, & adustae partes aqua abluantur pluviali, dolor augetur, sed oleo, vel cineribus siccis oblinitae si fuerint, minuitur, sed non mox cessat.

Si ante paucum temporis spatium pluviae cecederint, non conducit in fluminibus eluere, ad quorum ripas notum est Cacaram hanc crescere, quum pili per pluvias abluti in flumine fluctuent, ac facillime alicujus corpus tangant. Sed si per aliquot continuos dies pluerit, non nocebit, quum ripae tum satis fuerint ablutae.

Nai Corana Hort. Malab. tom. 8. *cap.* 35. descripta cum hac convenit, vocaturque Malab. *Nai Corana.* Bracm. *Guilo.* Portug. *Fabas Cuseira.* Belgice *Maagden-Kruid*, cujus medicinales quaedam virtutes ibi conmemorantur, quae hic ignotae sunt. *Dr. Commelinus* dicit, in Suratta quoque crescere, ibique vocari *Cobuge. Dr. Rajus libr.* 18. *cap.* 1. scribit, reperiri quoque in insula Barbados in India Occidentali, atque siliquarum decoctum comprobatum esse remedium contra Hydropem.

Gebruik. *Daar is geen ander gebruik van bekend, dan eenige onbehoorlyke potzen, die men iemant aandoet met de voornoemde subtile baairtjes op de vruchten zittende, die men zeer lichtlyk afschrapen kan, en in doosjes, Bamboezen, of Papiertjes pleegt te bewaren. Zoo men ze iemant heimelyk in de kleeren blaast, of op het slaap-goet strooit, zoo verwekkenze een onverdragelyk jeuken op de huid, tot niets strekkende als iemant een verdriet, en anders een kortswyl te verwekken, waar uit dikwils een kyven, en vegten volgt. Diergelyke potzen men in Europa met den voornoemde gestoten Amiantbus doet. Men kan deze baairtjes met de vinger wel afstropen, en tot bolletjes formeeren, maar men moet zig wagten met ongeveegde vingers op 't aangezigt, of de huid te raken, want overal blyven de subtile baairtjes aan hangen, zoo klein als een angel van een Bye. Als men de verbrande plaatzen met vers water waschd, dan vermeerdert de pyn, maar met oly, of drooge asschc werd ze verdooft, doch gaat niet straks over.*

Als het kort te vooren geregent heeft, zoo is het niet goed in de Rivieren te wasschen, aan welkers oever men weet, dat deze Cacara wast, om dat de baairtjes door den regen afgespoelt in de Rivier dryven, en iemant zeer ligt aan 't lyf raken. Maar als het eenige dagen aan malkanderen geregent heeft, zoo heeft het geen noot, om dat de Oevers als dan ter degen afgespoelt zyn.

Nai Corana *in* Hort. Malab. cap. 35. lib. 8. *werd deze plante genoemt, in 't Malab* Nai Corana. *Bragm.* Guilo. *Portugees* Fabas Cuseira. *In Duits* Maagdenkruid, *waar van eenige medicinaale kragten aldaar verbaalt werden, dewelke albier onbekend zyn.* Dr. Commelinus *zegt, dat het mede in Suratten groeit, en aldaar* Cohuge *biet.* Doct. Rajus lib. 18 cap. 1. *schryft, dat het mede op het Eiland Barbados in West-Indien te vinden is, en het afziedzel van deszelfs bouwen een geprobeert middel zy tegens de Waterzugt.*

Tabula Centesima Quadragesima Secunda

Cacaram exhibet *pruritus* cum ejus *legumine rugoso* A *separato.*

De Honderd twee en veertigste Plaat

Vertoont het *Maagde-Kruid* met deszelfs *ruige bouwe* A afzonderlyk.

OBSERVATIO.

Hic est Phaseolus Zeyl. lobis undiquaque pilosis, fructu lucido nigro *Mus. Zeyl. p.* 67. & *Thes. Zeyl. p.* 191. & Phaseolus Orientalis, pruritum excitans hirsutie siliquarum, fructu nigro splendente *Plukn. Almag. p.* 292. & Phaseolus utriusque Indiæ, lobis villosis, pungentibus, minor *Par. Bat. Pr. pag.* 364. & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 69. ubi vide reliqua, nec non in *Thes. Zeyl. p.* 191.

AANMERKING.

Dit is de Zeylonsche Phaseolus, met peulen overal haairig, en een heldere swarte vrucht van het *Mus. Zeyl, p.* 67. en de *Thes. Zeyl. p.* 191. en Orientaalse Phaseolus, jeukte veroorzakende, door de ruigheid der houwen, met een swarte blinkende vrucht van *Plukn. Almag. p.* 292. en kleinder Phaseolus van beide de Indien, met wolachtige houwen, die steken van de *Par. Bat. Pr. p.* 364. en *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 69. alwaar het overige ziet, als mede in de *Thes. Zeyl. pag.* 191.

A

CAPUT TRIGESIMUM SEPTIMUM.

Camolenga. Condor.

IN Indiæ inſulis quædam quoque Cucurbitæ, & Cucumeris reperiuntur ſpecies ab Europæis diverſæ, quas tranſitu nunc etiam adtingemus, harumque nobiliſſima eſt *Camolenga*, quæ maxima eſt ſpecies Indicarum Cucurbitarum, folia gerens, ac creſcens uti Cucurbita nota.

Folia ejus ad ſummum ſex, vel ſeptem pollices longa ſunt, octo, & novem lata, in quinque protuberantes diſtincta angulos, præter unum alterumve minorem ad rotundas auriculas locatum, qui profundum formant ſulcum, ubi petiolus inmittitur, qui inde ſeſe in quinque magnos extendit nervos, quorum quivis ad ſuum tendit angulum, ſuperius obtuſum apicem formantem. Folia hæc ab utraque parte rugoſa ſunt, & pilis obducta, ſed ſubtus lanuginoſiora. Caules, & flagella rugoſiora ſunt, craſſioribus pilis, & eminentibus punctulis notata, formam vero habent anguloſam, & ſtriatam, foliaque hæc ſaporem habent fatuum, cuivis folio clavicula obponitur bifida.

Flos campaniformis eſt, uti in Cucumere, ſed major, luteus, inque petala quinque rugoſa diſtinctus, vix quatuor digitos latus, inque centro columnam gerit cum tribus intortis ſtaminibus, quibus corona inſidet in novem angulos diſtincta.

Fructus ſunt uti in Cucurbita majore, ex rotundo oblongi, ab utraque parte æquales, & rotundi, ſesqui, ac binos pedes longi, ſemi pedem craſſi, externe æquales, ac farina alba, ſeu griſea conſperſi, quæ detergeri poteſt.

Caro alba eſt uti in Cucurbitis, ſed ſubſtantiæ durioris, & craſſioris. Interna ejus ſubſtantia eſt mollis, & ſuccoſa, ſimilibus repleta ſeminibus, quibus Melopepones, ſed quæ mollia ſunt, & alba. Diu virides ſunt hi fructus, acſi hominum uſui ſeſe obferrent, tandem vero generant gilvum, durum, & lignoſum putamen, ipſorumque caro ſicca, & fungoſa eſt, quum nulli inſerviunt uſui, niſi quod ſemina exhibeant propagationi conducentia, craſſioribus aſſerculis inponendæ ſunt hæ plantæ ob fructuum pondus. Quum vero incolæ nolunt ſumptus facere aſſerculorum, hinc ad majores permittunt adſcendere arbores, vel ſupra ædes, quarum tecta penitus obcupant. Circa plantæ radicem fovea excavanda eſt, in quam quævis projectilia, cineres, & crematæ projiciuntur herbæ, unde hæc ac quævis Cucurbitarum ſpecies læte, & luxurioſe creſcunt.

Nomen. Latine *Camolenga.* Malaice *Camolenga*, & *Condor.* Apud Amboinenſes nullum peculiare obtinuit nomen. Quidam Belgice vocant *Spaanſch Spek.* Javanice *Blycko.* Bandice *Condor.* Maccaſſarice *Conrol.* Sinice *Tankoë.*

Locus. Ex Java, & Baleya in haſce deducta eſt terras, ac magis a Sinenſibus, & peregrinis colitur, quam ab incolis.

Uſus. Fructus ad cibum adhibentur, quum nempe teneri ſunt, quorum caro exterior duriuſcula craſſe abſcinditur, & in fruſta conſciſſa coquitur inſtar aliarum Cucurbitarum. Tenera quoque ejus folia oleri inſerviunt aliis mixta herbis. Plurimus tamen horum fructuum uſus eſt ad conditum, quod Sinenſes optime norunt præparare, apud quos hoc quoque maxime venale proſtat.

Hunc in finem perfecti, ac vetuſti eliguntur fructus, quorum putamen jam induruit, quod a carne ſeparatur, quæ in oblonga ſcinditur fruſta, digitum longa, atque hæc per binos dies, & noctes in aqua macerantur, & ſicca dein coquuntur in Saccharo albo, ita ut fruſta ſicca eximi poſſint. Conditum eſt fatuum, & dulce, ſed a Sinenſibus maxime æſtimatum, quod non tantum ad potum Thee proponitur, ſed in omnibus quoque conceditur morbis, quum modice refrigeret. Præſertim conducit in tuſſi ſicca, & aliis faucium inflammationibus. Ipſi quoque tribuitur virtus venena enecandi, vel ſaltem inertia reddendi, quum quis ſit toxico infectus.

XXXVII. HOOFDSTUK.

De Camolenge-Plant.

IN de Indiſche Eilanden beeft men ook eenige zoorten van Cauwoerden, en Comcommers van de Europiſche verſchillende, die wy nu overlopen zullen, de vermaarſte daar onder is de Camolenga, *de grootſte zoorte van de Indiſche Cauwoerden, van bladeren, en wasdom als onze bekende Cauwoerden.*

De bladeren zyn op 't grootſte zes, en zeven duimen lank, acht, en negen breed, verdeelt in vyf uitſtekende boeken, behalven nog een, of twee kleindere, agter aan de ronde billen, dewelke een diepe bogt, of klove maken, daar de ſteel ingelaten word, die zig van daar in vyf groote zenuwen verdeelt, ieder na een boek gaande, die vooren een ſtompe ſpits formeert. De bladeren zyn te weerzyden ruig, en met haairtjes bezet, doch van onderen wolachtiger. De ſtelen, en ranken zyn nog ruiger, met grove haairen, en uitſtekende punctjes bezet, doch van gedaante geboekt, en geſtreept, de bladeren zyn van ſmaak ſmets, of laf, tegens over ieder blad ſtaat een klauwiere, die zig in tween verdeelt.

De bloeme is klokkeformig, als aan de Comcommers, doch grooter, geel, in vyf gekronkelde blaadjes verdeelt, ſchaars vier vingers breed, hebben in de midden een Colummetje, met drie gedraaide ſteeltjes, waar op een kroontje met negen boeken ſtaat.

De vruchten zyn groote Cauwoerden, uit den ronden lankwerpig, achter en vooren even rond, anderhalf, en twee voeten lang, een half voet dik, van buiten egaal, en met een wit, of grys meel beſtrooit, dat men afſtryken kan.

Het vleeſch is wit, als aan andere Cauwoerden, doch harder van ſubſtantie, en dikker. Het binnenſte is mede een week, ende vochtig vleeſch, met diergelyken zaden als Water-Meloenen, doch week, en wit. Zy blyven lange groen, als of zy op den dienſt der menſchen wagtede, maar eindelyk gewinnenze een vaale, harde, en boutachtige ſchale, en het vleeſch werd droog, en voos, wanneer ze nergens toe deugen, als zaad te geven, om voort te planten. Men moet ze op ſterke latten leiden, wegens de zwaarte der vruchten. Maar om dat de Inlanders de onkoſten van de latten niet willen doen, zoo laten ze dezelve de grooten bomen oplopen, of over hare huizen, daar zy de daken geheel bedekken. Om de wortel van dien ſtok moet men een voet, of kransje maken, en daar in allerlei uitvaagzel, aſſche, en gebrande ruigten ſmyten, daar van die, en alle Cauwoerde zoorten weelderig worden.

Naam. *In 't Latyn* Camolenga. *In 't Maleits* Camolenga, *en* Bondor. *By de Amboineezen heeft ze geenen naam. Zommige noemenze in 't Duits* Spaanſch Speck. *In 't Javaans* Blycko. *In 't Bandaas* Condor. *Op Maccaſſaars* Conrol. *In 't Sinees* Tankoë.

Plaats. *Zy is van Java, en Baly in deze landen gebragt, en werd meer van de Sineezen, en vreemdelingen geoeffent, dan van de Inwoonders.*

Gebruik. *De vrucht werd tot de koſt gebruikt, te weten de jonge vruchten, het buitenſte hardachtige vleeſch, dik geſchild, in ſtukken geſneeden, en gekookt, gelyk andere Cauwoerden. Zoo dienen ook de jonge bladeren tot moeskruid, onder andere bladeren gemengt. Het meeſte gebruik echter van deze vruchten is tot het confyten, waar mede de Sineezen beſt weeten om te gaan, by dewelke men ze ook meeſt te koop vind.*

Hier toe neemt men de oude vruchten, en wiens ſchaal al hard geworden is, die men van het vleeſch afneemt, en 't zelve ſnyd men in lankwerpige ſtukjes, gelyk een vinger, en weektze een etmaal, of twee in water, en kooktze daar na droog in witte Zuiker, zoo dat men de ſtukjes droog in de hand kan nemen. Het is een laf, en zoet confyt, doch by de Sineezen zeer geacht, niet alleen by den Thee-bak op te zetten, maar ook in allerlei ziekten toegelaten, om dat het matelyk verkoeld. Inzonderheid doet het goed by de drooge boeſt, en andere verhitheid in de keele. Men ſchryft hem ook de kragten toe om het fenyn te dooden, of immers kragteloos te maken, als iemant vergeven is.

Caro hæc quoque raditur, ejusque exprimitur ſuccus, qui ægro propinatur, reliquaque parte totum corpus abluitur. Portugalli Marmeladæ quoque ſpeciem ex ejus carne præparant, quam *Bocado* vocant, quum raſam, vel minutim conſciſſam carnem cum Saccharo excoquunt, ſique fuerit frigefacta, in quadrata hanc ſcindunt fruſta.

Hujus fructus mentionem facit *Julius Scaliger exercit.* 181. *ſect.* 15. qui ipſi dicitur Camolenga, forte a regione hujus nominis in veteri India ſita, licet hanc in provincia Corcopola ponat, ibique dicit incolas ex hac conditum quoddam præparare, quod dulciorem habet ſaporem Hiſpanorum *Carabaſſada*, quæ ex Cucurbita, vel Malis Citriis componitur.

Quam ſalutaris etiam prædicetur ejus ſuccus illis, qui adſumpſerunt venenum, ad illud exſtinguendum, a Maccaſſarenſibus tamen prohibetur illis, qui ſpaſmo, ac præſertim ſpaſmo genitalium ſunt obnoxii, qui lethalis eſt morbus in hiſce Orientalibus regionibus, quique Malayenſibus *Sackit Tata Ruga*, h. e. teſtudinis morbus vocatur, & Amboinenſibus *Ennemoeri*: uti & in morbo *Moereto* dicto, qui eſt morbus pectoris, quum quis inſtar moribundi reſpiret. Immo dicunt, ſi quis tali ſit ſubjectus morbo, & hujus *Camolengæ*, vel *Labo* albi quid edat, morbum hunc ſtatim proventurum eſſe. Quandam etiam norunt artem, licet quædam adſit ſuperſtitio, ad efficiendum, ne teneri fructus *Labo*, vel *Camolengæ* decidant, in inferiore enim ſtipitis parte ſiccatam adpendent criſtam, vel rugoſum, & criſtatum caput piſcis ſuctoris *Cuto Colujo* dicti.

Cum hac planta convenire videtur *Cumbulam Hort. Malab. part.* 8. *cap.* 3. ubi Bracm. *Curaly*, Portugall. *Bobora Dagoa.* Belgice *Water-Pompoenen* vocatur, & dicitur tenerum ſtipitem venenoſum eſſe, ſeniorem vero eſſe ejus antidotum.

Men raſpt het vleeſch, en perſt den zap uit, waar van men den Patient te drinken geeft, en met de reſt het gebeele lyf waſcht. De Portugeezen maken ook een zoorte van Marmelade daar van, die ze Boccado *noemen, het geraſpte, en klein geſneeden vleeſch met Zuiker opkokende, en koud geworden zynde, tot vierkante ſtukjes, of brokjes ſnydende.*

Van deze vrucht maakt gewag Julius Scaliger exercit. 181. ſect. 15. *dezelve noemende* Camolenga, *misſchien in Oud Indien, hoewel hy ze in de provintie Corcopal ſtelt, aldaar zegt hy ook dat de Inwoonders een Zuikerwerk daar van maken, zoeter van ſmaak, dan der Spanjaarden* Carabaſſada, *uit Cauwoerden, of Citroenen gemaakt.*

Hoe gezont men zegt den zap te zyn om het ingenome fenyn te dooden, zoo werd het nogtans by de Maccaſſaren verboden, aan die geenen, die eenige nood heeft van ſpasmus, en inzonderheid den ſpasmum genitalium, een doodelyk accident in deze Ooſterze landen, by de Maleyers, Sakkit Tata Ruga, *dat is een* Schildpadts eu- vel, *by de Amboineſen* Ennemoeri *genoemt; als mede by de ziekte* Moereto *genaamt, 't welk is een longe-ziekte, als iemandt buchult gelyk als ſtervende. Ja zy zeggen, als iemand deze ziekte ſubject zynde, of van deze* Camolenga, *of van de witte* Labo *eet, dat zig de ziekte terſtont aan hen zal openbaren; zy hebben ook een zekere Thuinierkonſt, hoewel daar wat ſuperſtitie onder loopt, om te maken, dat de jonge vrugten van* Labo *en* Camolenga *niet af en valle, wantze hangen aan 't onderſte van den ſtok een gedroogt kammetjen, of het ruige en gefronſte booft van den viſchſuiger, Cuto Colujo genaamt.*

Hier mede ſchynt over een te komen het Cumbulam in Horto Malab. part 8. cap. 3. *alwaar het in Bram.* Curaly. *Portugees* Bobora Dagoa, *in 't Duyts* Water-Pompoenen *genaamt wert, als mede dat de jonge ſtruik venynig zy, daarentegen de Oude 'er een Tegenbaat van zy.*

Tabula Centeſima Quadrageſima Tertia

Camolengam exhibet cum ejus *fructu.*

De Hondert drie en veertigſte Plaat

Vertoont de *Camolenge*, ofte *Water-Pompoens Plant*, met deszelfs *vrucht.*

OBSERVATIO.

Olim hi fructus *Pepones* vocati fuere, eſtque Pepo oblongus *C. B. Pin.* & *Moris. hiſt.* 26. nunc autem vocatur Cucurbita ſeminum margine integro tumido a *Linnæo* in *H. Cliff. p.* 452. ubi vidi reliquos auctores, horumque fructuum varietates.

AANMERKING.

Eertyds wierden deze vruchten *Pompoenen* genaamt, en is de lankwerpige Pompoen van *C. B. Pin.* en *Moris. hiſt. p.* 26. doch nu werd ze genaamt Cucurbita, ofte Cauwoerde met den rand der zaden heel, en opgeſwollen van *Linnæus* in de *H. Cliff. p.* 452. alwaar de overige Schryvers ziet, en de veranderingen van deze vruchten.

Tab. CXLIII.

CAPUT TRIGESIMUM OCTAVUM.

XXXVIII. HOOFDSTUK.

Cucurbita lagenaria. Calabaſſa.

De ſles Calabaſch Plant.

HÆc Cucurbitæ ſpecies magnum quoque format ſtipitem, ejusque folia rotundiora ſunt, quam prioris, fere ſine angulis, penitus lanuginoſa, tam folia, quam caules, ad tactum mollia fere inſtar panni optimi, odoris, & ſaporis amari, & ingrati. Cuivis folio obponitur clavicula bifida, proximis ſeſe circumvolvens palis.

Flos ejus quoque campaniformis eſt, ingens, & niveus. Fructus triplicem habent formam, quorum primus, ac vulgatiſſimus inſtar vaginæ extenſus eſt, cum ventre amplo, & longo, & anguſto collo, ſecundus amplo ventre ſenſim anguſte deſinit, ac brevem format collum. Tertius duplicem fere obtinet formam, inferius nempe amplum habet ventrem, qui cito anguſtatur, & anguſtum format collum, ſed mox ſeſe iterum explicat, & parvum format ventrem, ac dein in tubum iterum ſeſe explicat. Cuncti vero externe ſatis craſſum, & lignoſum gerunt putamen, obſcure luteum, & glabrum. Interna fructuum medulla alba eſt, & feminibus referta, uti in cunctis Cucurbitis, ſed ob amaritiem non in uſum vocatur, unde nec operæ pretium cenſetur hanc plantam aſſerculis inponere, ſed juxta terram prorepere permittitur, ac per herbas, & ad arbores ſilveſtres adſcendere.

Nomen. Latine *Cucurbita lagenaria.* Malaice *Calabaſſa*, quod deſcendit a Portugallica, vel Hiſpanica voce *Calabaça*, quæ generaliter *Cucurbitam* denotat. Maccaſſarice *Labo.* Boetonice *Colobbe.* Balyice *Waloc.*

Locus. Amboinenſes non hanc colunt plantam, ſed maxime Baleyenſes, aliique peregrini, qui exercent artem ex arboribus eliciendi ſuccum; In Maccaſſara, & regione Boegenſi elegantiſſimi, & maximi creſcunt fructus, ubi & quarta obcurrit ſpecies, quæ fructum gerit maximum, ac rotundum cum collo brevi, fere inſtar Peponis, qui ſupra aperitur inſtar cruſti.

Uſus. Ad cibum hæc planta adhiberi nequit ob nauſeoſam amaritiem, quæ in fructibus, foliis, ac caulibus detegitur, coluntur autem modo ob fructus ingentes, qui permittuntur indureſcere, ut lignoſi fiant, ac dein interna medulla tota ſinitur putreſcere, vel terebra eximitur, tum in ipſorum cavitate tres, quatuorve heminæ aquæ, vel alius liquidi contineri poſſunt. Hæc itaque vaſa primum in fumo parum ſiccata, aptiſſima ſunt, in quibus varii liquores ſervari poſſunt, præſertim apud Tiffadores, qui illa arboribus adpendent, ex quibus ſuccum quendam elicere volunt.

Hæc porro vaſa liquore repleta quam utiliſſima, & commodiſſima ſunt in itineribus, tam ad vehenda, quam ad portanda, quum non ponderoſa ſunt, ac vim quandam tolerare poſſint, melius quam Porcellana, vel vitrea, odorem vero, & ſaporem iſtius liquidi, quo fuere repleta, diu ſervant, talique potu hæc continuo replere oportet. Ex quarta ſpecie, quæ rotunda, & plana eſt, ciſtæ, & ſcrinulæ formantur, ſi collum cum parte quadam ſuperficiei rotunde exſcindatur, uti cruſtum aperitur, atque ex alio quovis ligno operculum aperturæ inponitur, quod hanc rite claudit, ita ut illius oræ parum promineant. In hiſce veſtes, lintea, aliæque ſiccæ res ſervari poſſunt, quæ in itineribus requiruntur, & a pluviis arcendæ ſunt.

Plurimi horum fructus in Boetone creſcunt, unde in Amboinam, & alias deferuntur regiones in commodum Tiffadorum. In Baleya circa pagum Padong magnitudinem adquirunt Tappayang, quod ſexdecim, & ſeptemdecim heminas aquarum continet, quique ibi adhibentur ad Saguerum potum transferendum, plantatur circa arbores extenſas, quales ſunt Mangæ, in quarum ramis ſeſe extendunt. Maturi fructus abſciſſi funibus demittuntur, ne per caſum frangantur.

DEze zoorte van Cauwoerden gewint mede een groóten ſtam, en de bladeren zyn ronder dan de voorige, ſchier zonder boeken, ganſch wolagtig zoo wel bladeren als ſtelen, zagt in 't aantaſten, als fyn laken, van reuk, en ſmaak bitter, en onlieflyk, tegen over ieder blad ſtaat zyn Clauwier in tween verdeelt, die zig om de naaſte ſtokken vlegten.

De bloeme is mede klokformig, groot, en gebeel wit. De vruchten zyn van driederly fatzoen. De eerſte en gemeenſte als een blaaze met een wyden buik, en een langen ſmallen bals; de tweede loopt van een wyde buik allenskens toe, en maakt een korten bals. Het derde fatzoen is ſchier dubbelt, te weten onder een wyde buik, die ſchielyk toeloopt, en een ſmalle bals formeert, maar ſtrax zich weerom uitbreid, een kleinen buik maakt, en dan weder in een bals toeloopt; alle bebbenze van buiten een redelyke dikke boutagtige ſchale, donker-geel en glad: Het binnenſte merg is wit, en vol korrels, gelyk aan alle Cauwoerden, maar werd wegens zyne bitterbeit tot niets gebruikt, men agtze de moeite niet waart op latten te leiden, maar laat ze langs de gront lopen, door de ruigten kruipen, of de wilde boomen beklimmen.

Naam. *In 't Latyn* Cucurbita Lagenaria. *In 't Maleyts* Calabaſſa, *afkomſtig van bet Portugeze, of Spaanſche woort* Calabaça, *'t welk in 't algemeen een* Cauwoerde *beduit. In 't Macaſſaars* Labo. *Boetons* Colobbe. *Baleyts* Waloc.

Plaats. *De Amboineezen planten 't niet, maar meeſt de Baleyers, en andere vreemdelingen, die hun geneeren met bet Teifferen van eenige boomdranken; op Maccaſſer en in 't Boegiſſe lant groejen wel de ſchoonſte, en grootſte, daar men nog een vierde zoorte beeft, zeer groot, en rond met een korte bals, ſchier als een Pompoen, die men boven open ſnydt als een paſtye.*

Gebruik. *Tot de koſt kan men van deze Plante niets gebruiken wegens de walgelyke bitterbeit, die in de vruchten, bladeren, en ſtelen zit: maar zy werden alleenlyk geplant om de groote vruchten, die men oud en boutagtig laat worden, daar na bet binnenſte merg gebeel en al uitneemt met boren, of laat uitrotten, zoo kan men in deze holligheit drie a vier kannen water bergen. Deze vaten dan eerſt wat in den rook gedroogt, zyn zeer bequaam om alderlei vocht daar in te bergen; inzonderheit by de Tiffadoors, om aan de bomen te hangen, waar uit men eenige drank wil tappen.*

Deze vaten met drank gevuld zyn ook zeer dienſtig, en gemaklyk in 't reyzen, zoo om te vervoeren als te dragen, om dat ze ligt zyn, en eenig ongemak beter verdragen konnen als Porcelyn, of glas, maar reuk, en ſmaak van dien drank, waar aan ze gewend zyn, beboudenze lange, en men diend daar by te blyven. Uit de vierde zoorte zynde rond, en plat, werden doosjens en Koffertjes gemaakt, als men den bals met een gedeelte van de ſchaal in de ronde uitſnydt, gelyk men een Paſtey op ſnydt, en in plaatze van 't opgeſneedene een ander deel van hout daar op maakt, dat effen op dat gat ſluit, en aan de kanten wat overſteekt. Hier in kan men kleederen, linnen, en andere drooge waaren bergen, die men in de reizen moet mede voeren, en voor den Regen vry bouden.

De meeſten vallen op Boeton, van waar zy naar Amban, ende elders been gevoert werden, tot gerief van de Tiffadoors. Op Baly omtrent de Negorye Padong vallenze zoo groot als een Tappajang, daar zestien a zeventien kannen waters in gaan, gebruikelyk om baare Sagueersdrank na andere plaatzen te dragen, men plantze by uitgebreide bomen, gelyk Mangas bomen, op welkers takken zy baar uitbreiden. De rype afgeſneede vruchten moetmen met touwen aflaten, op dat zy door 't vallen niet breeken.

Tum in ſuperiore parte aperiuntur, medullaque extrahitur, cinisque inponitur, ut reliqua putreſcat caro, quæ eſui, ac cibo inepta eſt.

Videtur hic fructus deſcribi in *Hort. Malab. part.* 8. *cap.* 5. Malab. *Cappa Schora.* Bracm. *Culivo dudi.* Portug. *Bobora Calbaſſa.* Belgice *Fles-Appelen*, ac ſilveſtris delineatur. *Fig.* 4. ſub nomine *Cacapalam.*

Altera ſilveſtris quoque obcurrit ſpecies plerumque in litore creſcens, priori in omnibus ſimilis, ſed minora gerens folia, ac flores. Fructus ejus haud ſpithamam longi ſunt, plerumque breviores, parvum gerentes ventrem, ac longum incurvumque collum, inſtar Retortæ, omnesque ejus partes amaræ ſunt, & ingratæ, ita ut manus amaro inficiant ſapore, ſi fuerint adtactæ, immo pejus quam Colocynthis; vocatur *Calabaſſa Utan*, quum ſponte in arenoſis creſcat litoribus, atque olim copioſi hi fructus reperiebantur in ſinu Cajeeli.

Siccati, & excavati fructus apud incolas in uſu ſunt, in quibus ſubtilem ſervant calcem, quam ſecum ducunt, ut cum Siri Pinanga maſticent, in hiſce quoque pulverem pyrium aliaque conſervant medicamenta.

Als dan ſnydt men ze boven open, halende een deel van 't merg uit, doet daar aſſe in, zoo verrot alle het binnenſte merg ſpoedig, 't welk dog tot de koſt onbequaam is.

Het ſchynt dat deze vrucht beſchreeven wort Hort. Malab. part. 8. cap. 5. *In 't Malab.* Cappa Schora *In 't Bragm.* Culivo dudi. *In 't Portug.* Bobora Calbaſſa. *In Duyts* Fles-Appelen. *En de wilde werd afgebeeld door Cacapalam.* Fig. 4.

Daar is nog een wilde zoorte gemeenelyk op ſtrand waſſende, de voorgaande in alles gelyk, dog kleinder aan bladeren, en bloemen. De vruchten zyn niet boven een ſpan lang, gemeenelyk korter, met een kleine buik, en een langen krommen hals, gelyk een Retorte, ook in alle zyne deelen bitter, en onlieffelyk, zodanig dat de handen bitter blyven als men ze handelt, alzoo ſlim als eenige Coloquinten, men noemt het Calabaſſa Utan, *om dat ze op ſandige ſtranden in 't wilt waſſen, en waren eertyts veel te vinden in de bogt van Cajeeli,*

De gedroogde en uitgeholde vruchten zyn by de Inlanders in gebruik om fyne kalk daar in te bergen, dienze mede voeren tot het Siri Pinang eeten te gebruiken, en om buspoeder en andere Medicamenten daar in te bergen.

Tabula Centeſima Quadrageſima Quarta

Cucurbitam exhibet *lagenariam*, cum *fructibus variæ formæ*, qui Pepo amarus, ſeu Colocynthis pyriformis a *C. B. Pin. p.* 313. vocatur, & Cucurbita ſeminibus obſolete bicornibus *H. Cliff. p.* 351. ubi vide reliquos auctores, & horum fructuum varietates.

De Hondert vier en veertigſte Plaat

Vertoont de *Fles Calabaſch* met zyn *vruchten* van *verſcheide gedaante*, welke genaamt werd de bittere Pepo, ofte Peervormige Coloquint van *C. B. Pin. p.* 313. en Cucurbita met zaaden, die eenigzins twee hoorens hebben, in de *H. Cliff. p.* 451. alwaar de overige Schryvers, en veranderingen van deze vruchten ziet.

CAPUT TRIGESIMUM NONUM.

Cucurbita Indica vulgaris, & Pepones. Labo.

MAlayenſes vulgares Indicas Cucurbitas, & Pepones ſub uno comprehendunt genere, quod hoc in capite ſequimur, licet multum inter ſeſe varient.

Cucurbita vulgaris Indica modo creſcendi, & forma cum Europæis noſtris convenit. Folia ejus magis rotunda quam anguloſa ſunt, exceptis teneris, quæ tres gerunt apices cum longis filamentis, vetuſta vero maxime rotunda ſnnt, ad oras magis anguloſa, quam ſerrata, omnino lanuginoſa, & mollia, cum illis præcedentis Calabaſſæ convenientia, excepto quod non ſint amara, ſed inſipida, & fatua.

Flos ingens eſt, campaniformis, monopetalus, flaccidus, & albus. Fructus duplicem habent formam. Quorum primi ſunt longi, tres quatuorque pedes longi, inferius parvo ventre donati, ac ſenſim anguſtati, altera ſpecies rotundior eſt, craſſior, & brevior. Utrique externe albicant, ac teneri rugoſis pilis hirti, qui tempore decidunt, tumque generant gilvum, & lignoſum putamen, caro, & ſemina ſunt, uti in vulgari; Hi fructus, quum creſcant, amant pendere, unde & ingentibus, & amplis pergulis inponendi ſunt, & aliquando ſicca decerpenda folia, tum hæc planta per binos continuos annos fructus proferre valet.

Amant creſcere in ſolo nigro, & molli, ubi quævis ſordes, & projectilia ejiciuntur, unde non læte creſcunt in Amboinenſium hortis montanis, ubi ſolum eſt argillaceum, & frigidum, degenerant quoque aliquando hæ plantæ, & amaricant, naturamque induunt Calabaſſæ, quum ad cibum non valent fructus.

Nomen. Latine *Cucurbita vulgaris Indica.* Malaice *Labo Puti*, *Labo Panjang*, & *Labo Frangi*, quum Frangis, h. e. Portugalli hanc primum in haſce detulerunt regiones. Maccaſſarice *Lawo frangi.*

Locus.

De Indiſche Cauwoerde, en Pompoenen.

DE Maleyers begrypen de gemeene Indiſſche Cauwoerden, en Pompoenen onder een geſlagte, 't welk wy in dit Capittel volgen, hoewelze onder malkanderen veel verſchillen.

Cucurbita Vulgaris Indica. *Indiſſche Cauwoerden zyn aan wasdom, en gedaante onze Europiſſe meeſt gelyk. De bladeren zyn meer rond dan hoekig, behalven de jongen, die drie ſpitſen hebben, en daar aan lange draden, maar de oude zyn meeſt rond, aan de kanten eer geboekt dan gezaagt; gantſch wolagtig, en ſagt, met de voorgaande Calabaſſa over een komende, behalven dat zy niet bitter maar laf, en ſmets zyn.*

De bloeme is groot, klokformig, uit 'een blat beſtaande, ſlap, en wit. De vruchten zyn van tweederly gedaanten. De eerſte zyn de lange, drie, en vier voeten lank, onder met een kleine buik, en allenkskens toeſmallende, gelyk een bandſpaak, de andere zoorte is ronder dikker, en korter. Beide zynze van buiten witagtig, in haare jonkheit, met ruigen haairtjes bezet, die met ter tyt afvallen, en dan krygenze een vaale houtagtige ſchaale; het vlees, en korrels van binnen zyn als aan de gemeene; deze vrugten willen in 't groejen lieſſt hangen, en daarom moet menze op groote, en brede luiven leiden. ook zomtyts van de droge bladeren zuiveren, zo kan deze ſtok een paar jaren na malkanderen dragen.

Zy willen ſtaan in een zwarte mulle gront, daar men alderhande ruigte, en uitvaagzel beenen ſmyt, daarom zy niet wel aarden in der Amboineſen bergtuinen, daar het kout, en kleygrondig is, zy verwilderen ook zomtyts, werden bitter en veraart, ja ſchier als een Calbaſſe, waneerze tot de ſpyze niet meer dienſtig zyn.

Naam. *In 't Latyn* Cucurbita vulgaris Indica. *In 't Maleyts* Labo Puti, Labo Panjang, *en* Labo frangi, *om datze de Frangis, dat is de Portugezen eerſt in deze Eylanden hebben gebragt, in 't Maccaſſaars* Lawo Frangi.

Plaats.

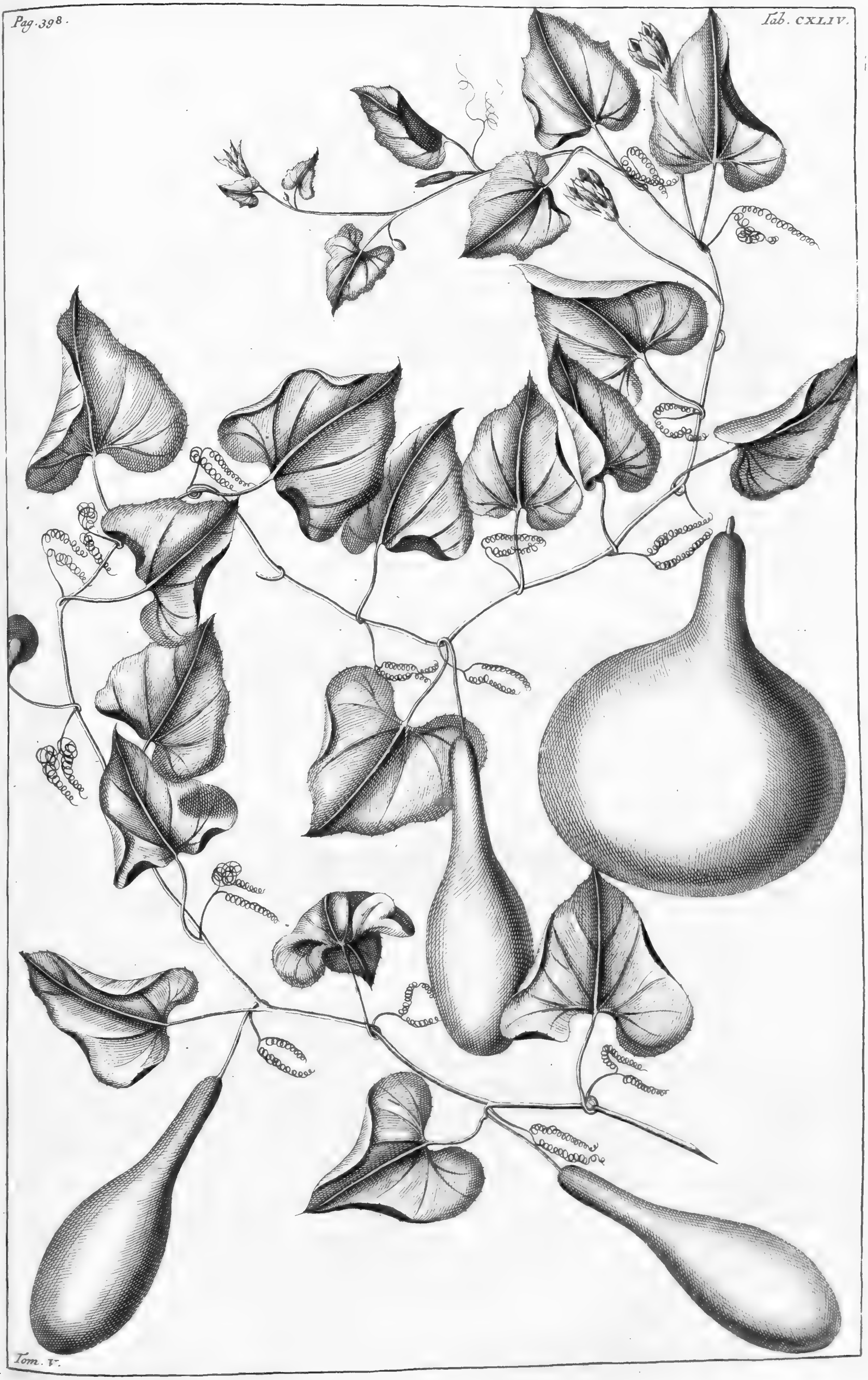

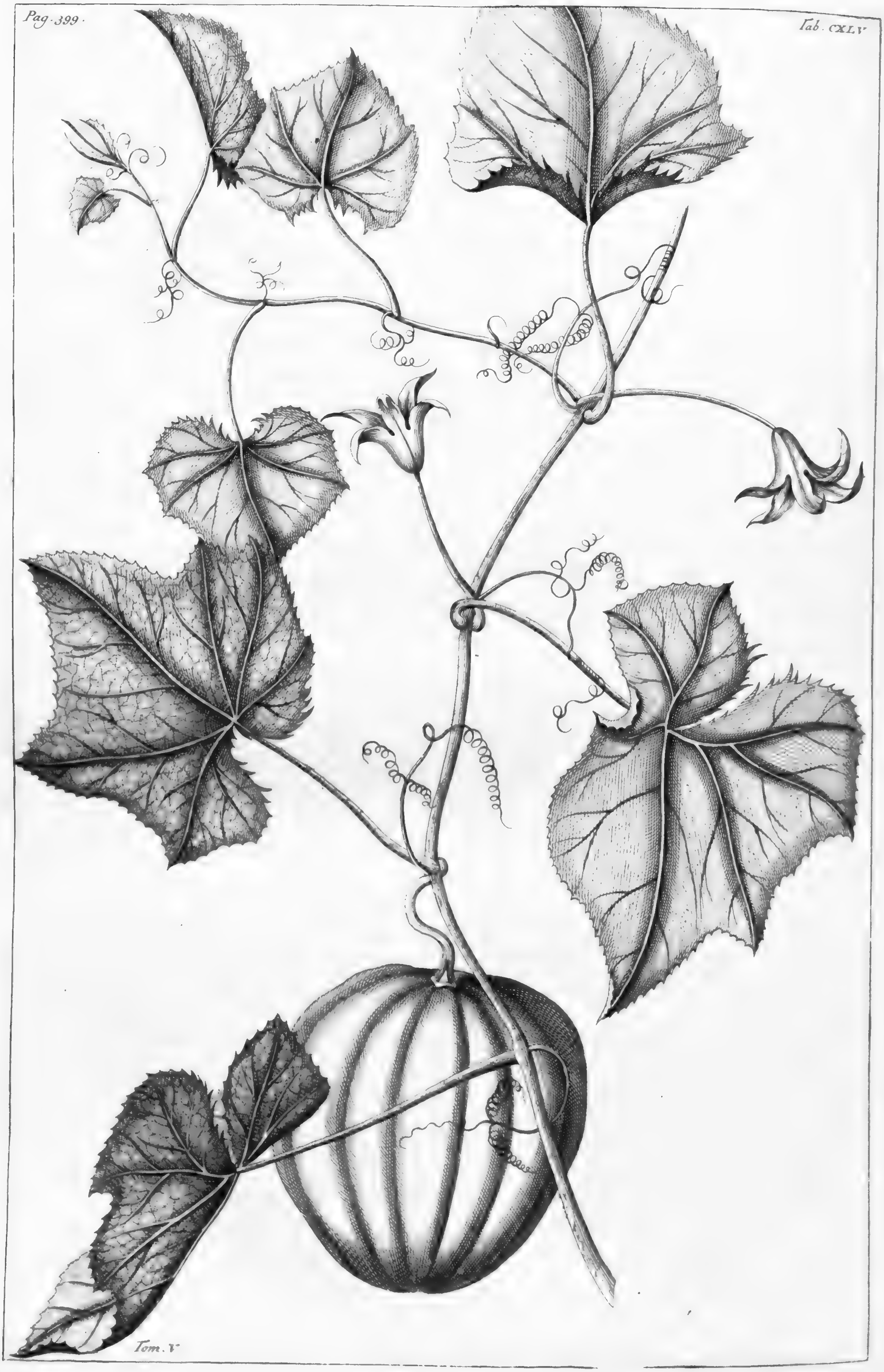

Locus. Ubique jam plantatur in Amboina, Banda, & Moluccis, licet primum per Portugallos fuerint introducti hi fructus.

Uſus. Fructus hi plurimum uſui culinario inſerviunt, qui coquuntur, quam diu teneri ſunt, ſed cibum præbent fatuum, & aquoſum, tenera folia oleribus quoque conducunt. Sinenſes hos quoque norunt fructus Saccharo condire inſtar Camolengæ. Quo modo autem prohibeatur, ne teneri decidant fructus, in priore *cap.* 37. vide.

Pepo Indicus maxima gerit folia, in quinque ingentes angulos diſtincta, ipſorumque oræ præterea profunde ſerratæ ſunt, maxima, rugoſa, & piloſa, quales & omnes ſunt caules, ita ut fere ſpinuloſi ſint. In vulgari ſpecie viridia ſunt, ſed in quadam ſpecie albis magnisque maculis notata inſtar tinearum, cujus teneri fructus eodem maculati ſunt modo.

Flos ejus ingens eſt, & campaniformis, ex quinque petalis conſtans, rugoſus admodum, & eleganter luteus. Fructus notæ ſunt formæ, quidam nempe rotundi inſtar bulbi magni, parum compreſſi, quidam vero oblongi ſunt, & externe profundis ſulcis notati, ex gilvo lutei, in una autem ſpecie virides fructus graminei ſunt coloris, albisque maculis notati, ſed adulti gilvi quoque ſunt. Caro interna tres digitos craſſa eſt, lutea, ſolida, fatue dulcis, mucoſa, multisque granis repleta, quæ plana ſunt, & ad unum angulum acuta, & alba, in centro cavitas reperitur. Hi fructus potius amant juxta terram prorepere, quam ex aſſerculis dependere, unde & hæc planta in molli locatur ſolo, ubi ſordes, & projectilia ejiciuntur, ubi & permittitur juxta ſolum, & trans alias prorepere herbas.

Nomen. Latine *Pepo Indicus.* Belgice *Pompoenen.* Malaice *Labo Ambon*, & *Labo Caſtela*, quum dicatur, primum ex Manilhis in Moluccas, ac ſic porro in haſce inſulas fuiſſe introductum, atque etiam ab Amboinenſibus magis coli priore Labo. Nos quoque hunc vocamus Labo ex vulgari opinione, & loquendi modo, proprie autem non pertinet ad Cucurbitas, ſed cum ſubſequenti Anguria peculiare conſtituit genus, quod cum Melonibus proprie ad Cucumeres pertinet, uti quoque apud Arabes cum Anguriis unum idemque gerit nomen, ac *Bateca* vocatur, quod eſt Hebræorum *Abbattiach*, quod nomen ex Arabica lingua ortum ducit, cujus prima ſyllaba character eſt, quum ſit flexus Arabici articuli *Al*, qui *l* in compoſitione amittit, acſi plena vox fuiſſet *Alvattiach*, talia Arabismi veſtigia deteguntur in Hæbreo nomine *Egos*, i. e. *Nux.* acſi diceretur *Elgos*, quod derivatur ab Arabico *Gaus*, quod *Nucem* quoque denotat, ac generaliter quosvis magnos fructus putamine duro gaudentes, de quo vide *librum* 1. *cap.* 1. de *Calappa.*

Plaats. *Men plantze nu overal in Amboina, Banda, en de Moluccos, hoewel zy eerſt door de Portugeezen ingebragt zyn.*

Zy dienen meeſt tot de keuken om te koken, zoo lang zy jong zyn, geven een zeer laffe, en wateragtige koſt, de jonge bladeren dienen ook tot moeskruid. De Sineezen wetenze ook te confyten, gelyk de Camolenga. Hoe dat men maken zal, dat de jonge vruchten niet af en vallen, ziet in 't voorgaande 37. *Cap.*

Pepo Indicus, *of Pompoen, beeft zeer groote bladeren, in vyf groote boeken verdeelt, en de kanten daar en boven grof getant, zeer ruig, en haairig, gelyk ook alle de ſtelen, zoo dat zy bykans ſtekelig zyn. Aan de gemeene zoorte zynze gras-groen van eene verwe, dog aan zekere zoorte met groote witte plekken, als ſproeten bezet, wiens jonge vruchten op dezelve maniere geſpikkelt zyn.*

De bloeme is groot, en klokformig, uit vyf bladeren gemaakt, zeer gerimpelt, en ſchoongeel; de vruchten van bekende fatzoen, te weten zommige rond als een groote bol, een weinig gedrukt, zommige langwerpig, van buiten met diepe keepen afgedeelt, vaal-geel, dog aan de eene zoorte zyn de jonge vruchten gras-groen, met witte plekken bezet, dog groot geworden werdenze mede vaal: het binnenſte vleeſch is drie vingers dik, geel; en maſſief, laf-zoet, ſlymerig, met veele korrels, die plat aan de eene hoek wat ſpits, en wit zyn, en gebeel binnen is een holligheit. De vruchten willen liever langs de aarde kruipen, dan aan latten hangen, dies men den ſtok in mulle gront plant, daar men uitvaagſel, en alderhande vuiligheit benen ſmyt, en laat hem zoo langs de gront, en over lage ruigten kruipen.

Naam. *In 't Latyn* Pepo Indicus. *In 't Duyts* Pompoenen. *In 't Maleyts* Labo Ambon, *en* Labo Caſtela, *om dat men zegt, dat ze eerſt door de Spanjaarden uit de Manilhas in de Moluccos, en zoo voort in deze Eylanden gebragt zyn, en voorts om datze van de Amboinezen meer geoeffent wert, dan de voorgaande,* Labo. *Wy noemenze een Labo na het gemeene gevoelen, en manier van ſpreeken, maar eigentlyk behoortze niet onder de Cauwoerden, maar maakt met de volgende Watermeloenen een geſlagt op zig zelven, 't welk met de Meloenen billyk onder de maagſchap van Concommers getrokken wort, gelykze ook in 't Arabiſch met de Watermeloenen een gemeenen naam heeft, en* Bateca *genaamt wert, is der Hebreën* Abbattiach, *zynde een woort uit het Arabiſche afkomſtig, waar van de eerſte ſyllabe, een merkteken is, als zynde een voetſtap van den Arabiſſen Artikel* Al, *die zyn* l *in Compoſitione verlieſt, als of het volle woord was geweeſt* Albattiach; *diergelyke overblyfels van het Arabiſch beſpeurd men in 't Hebreeuſche woord* Egos, *een* Noot, *als of men zeide* Elgos, *afkomſtig van 't Arabiſſe* Gaus, *'t welk beduit een noot, en in 't generaal alderly groote vruchten met harde ſchalen, waar van ziet* Lib. 1. cap. 1. de Calappa.

Locus. Pepones univerſales ſunt fructus per totam Orientem, atque apud Amboinenſes noſtros hodie etiam tam familiares, ac vulgares, ut indigeni habeantur.

Uſus. Ad cibos uſitatior eſt hic fructus, & ex multorum opinione multo delicatior cunctis Cucurbitæ ſpeciebus, quum omnibus juſculis, & piſcibus addi poſſit, natura enim ipſius eſt viſcoſa, & pinguis, unde neque multo indiget butyro, atque incolæ hos fructus amant, & in culina ipſorum gracili frequentes ſunt, ſi enim incoquantur Calappi lymphæ, vel vili juſculo, delicatiores ſunt, quam ſi Cucurbita pingui maceretur jure.

Hic fructus deſcribitur *libr.* 8. *cap.* 1. & 2. *Hort. Malab.* ſub nomine Malabarico *Bela Schora*, & *Schakeri Schora.* Portugallice *Babora.*

Plaats. *Pompoenen zyn een algemeene vrucht door den gebeelen Orient, en by onze Amboineezen ook nu zoo gemeen, dat men die voor Inlandiſch reekent.*

Gebruik. *Zy is tot de ſpyze gebruikelyker, en na veeler oordeel ſmakelyker als alle ſoorten van Cauwoerden, latende haar by allerly ſop, en viſſen voegen, zynde van natuur ſmeerig, en vet, en behoeft dierhalven niet veel boter, daaromze de Inlanders liefhebben, en ook in bare ſchrale keukens beſt daar mede voorzien zyn, want met een Calappus melkje of ſlegt viſſopje gekookt, werdenze ſmakelyker dan eenige Cauwoerde in een vette zop.*

Deze vrugt wert beſchreeven in de Hort. Malab. Lib. 8. cap. 1 en 2. *onder de Malab. naam* Bela Schora, *en* Schakeri Schora. *Op't Portugeeſch* Babora.

Tabula Centeſima Quadrageſima Quinta

Peponem exhibet *Indicum*, qui Pepo Indicus compreſſus maximus vocatur in *Moriſ. Hiſt. p.* 25. & *Plukn. Almag. pag.* 286. &c.

De Hondert vyf en veertigſte Plaat

Vertoont de *Indiſche Pepoen*, welke is de Indiſche zeer groote gedrukte Pompoen, van *Moriſ. Hiſt. p.* 25. en *Plukn. Almag. p.* 286. &c.

CAPUT QUADRAGESIMUM.

Anguria Indica. Batteca.

ANguria celeberrimum, & elegantiſſimum præbet fructum totius Orientis, atque cum Melonibus, & Peponibus peculiare conſtituit aquoſum genus, cujus hic fructus primarius eſt.

Eſt autem herba longis prorepens flagellis juxta terram inſtar Cucumeris, ſed multo magis ſeſe extendit. Caules ejus ſunt molles, ſuccoſi, ſatis craſſi, ſtriati; atque tam denſe cinereis obſiti pilis, ut rugoſi penitus, ac fere ſpinuloſi ſint.

Folia ſolitaria longis inſident piloſisque petiolis, optimeque Colocynthidis folia referunt, in multas nempe inregulares lacinias diſtincta, quarum fiſſuræ fere usque ad petiolum penetrant, atque hæ laciniæ non plane extenſæ ſunt, ſed circinnatæ quaſi, ac vario modo inflexæ, ubique itidem longis obductæ pilis, ſuntque coloris glauci, cuivis folio adſtat rectus cauliculus, in binas claviculas excurrens, quæ ubique ſeſe figunt, & circumflectunt. Ex foliorum alis pentagonus excreſcit apex, ſeu piloſum capitulum, quod ſeſe in pentaphyllum explicat florem, minorem illo Cucumeris, ſed qui rugoſus quoque, ac flavus eſt, hunc ſubſequitur fructus multo major capite, ſphæricus, ſeu ab utraque parte parum compreſſus, aliquando ex rotundo quoque oblongus, externe æqualis, glaber, nec iſtis ſulcis notatus, qui in Peponibus obſervantur, ſed ipſorum loco aliquot, ac plerumque decem gerit albas ſtrias, vel maculas cum obſcuris quibusdam ſulcis; eſtque porro per totam ſuperficiem, quum tener eſt, glaucus, vetuſtus ex viridi nigricans, cum paucis flavis maculis, ſeu punctulis notatus.

Interne duplex locatur caro, externa, ſeu putamini proxima eſt duriuſcula, alba, uti in Cucumere, ſed ad cibum non valet. Reliqua interior pars eſt mollis, ac maxime ſuccoſa, ita ut ſi quis hanc edat, ſuccus ex ore, ac per manus depluat, eſtque rubra, & fungoſa fere inſtar Sacchari cocti, ac ſemi indurati, ſaporis dulcis, & aquoſi, ac delicatiſſimi. In rubra hac carne multa locantur plana, & oblonga ſemina nigra, & ad oras fimbriata, interne albiſſima, quæque edi poſſunt.

Hujus & altera obcurrit ſpecies, fructus gerens non rotundos, ſed oblongos, qui aliquando tam ingentes ſunt, ut viro ſufficiant bini, ſi hos ſimul geſtet, ipſorum ſemina pallide fuſca quoque ſunt, ac prioribus paulo anguſtiora, unde in binas dividitur ſpecies, nigram nempe, & fuſcam ex ſeminum colore, ac quævis iterum in albam, & rubram juxta carnis colorem, ſuccoſa enim caro in una ſpecie eleganter rubet, ſeu inſtar Roſarum ſplendet, quæ optima cenſetur, altera pallide rubet, ac fere albicat.

Nomen. Latine *Anguria Indica*, & *Melo Pepo Indicus*: Belgice *Water-Meloenen*, i. e. *Melo aqueus*. Arabice *Battich Hindi*, item *Itein*, & *Chirbaz*. Unde deſcendit Perſicum *Charboſa*. *Battich* enim ſimpliciter generale eſt nomen Peponum, & Melonum, unde derivatum eſt Hebræorum *Abbatiach*, qui Ægypti fructus eſt, quem Iſraelitæ adeo expetiverunt *Numer.* 11. *vers.* 5. uti in prioribus dictum fuit, atque ibi ab omnibus fere interpretibus per *Pepones* explicatur, licet hodie fructus hujus *Anguriæ Indicæ* in regionibus Syriæ, Arabiæ, & Ægypti ſatis noti ſint, ubi & *Bellonius* hos vidit, & ſi recte menimi, *Copus* vocat, in Candia *Chinomicha* vocantur, in Indoſtana *Calangari*, Portugallice, ac vulgari Malaica lingua *Batteca*, Javanice *Samanca*, & *Tsjamanca*. Baleyice *Sumanca*. Ternatice *Samanca*. Sinice *Sikõe*. Amboinenſibus, & Bandanenſibus *Samanca*, a quibus tamen non multum coluntur hi fructus.

Anguria apud modernos vox eſt Ambigua, & Melonum generi communis, uti liquet e *Mattbioli* doctiſſimis Comment. ſupra *Dioſcord. lib. 2. cap.* 128.

Ubi

De Indiſche Water-Meloen.

WAter-Meloenen is eene van de vermaarſte, en koſtelykſte vrucht door den gebeelen Orient, makende, als gezegt, met de Meloenen, en Pompoenen een wateragtig geſlagt op hun zelve uit; waar van deze de krone ſpant.

Het is een lang kruipent gewas met lange ranken langs de aarde lopende, als Comcommers, dog zig veel meer uitbreidende. De ſtelen zyn week, zappig, redelyk dik, geſtreept, en zoo digt met gryze baairen bezet, dat zy ganſch ruig, ende ſchier ſtekelig zyn.

De bladeren ſtaan enkeld, en op langagtige baairige ſtelen, en gelyken beſt de bladeren van Coloquinten, te weten in veele ongeſchikte ſnibbelen verdeelt, welkers klooven ſchier tot den ſteel gaan, en de lappen ſtaan niet regt uitgebreit, maar gekrult, en verſcheiden werf gebogen, mede overal bedekt met de lange baairtjens, en zyn blauw-groen van coleur, by ieder blad ſtaat een regt ſteeltje, 't welk zig in twee Clauwieren verdeelt, die zig overal omvlegten. Uit den ſchoot des blads komt een vyfhoekig ſpitze en gebaairde knop voort, die zig opent in een vyfbladige bloem; kleender dan die van de Comcommers, mede gerimpelt, en bleek-geel, hier op volgt de vrugt; veel grooter dan een hooft, kogel-ront, of onder, en boven een weinig gedrukt, zomtyts uit den ronden ook langwerpig, van buiten even, glad, zonder de diepe kloven, die aan de Pompoenen zyn, maar in der zelver plaats beeftze eenige, en meeſt tien witagtige ſtreepen, of plekken met eenige donkere vooren: voorts over 't gebeele lichaam jonk zynde blauw-groen, oud geworden zwartgroen, met weinige geelagtige ſtippels of plekken.

Binnen bebbenze tweederly vleeſch, bet buitenſte of naaſte aan de ſchaale is hardtagtig, wit, als aan de Comcommers, dog deugt niet te eeten. De reſt na binnen toe is een week, en zeer zappig vleeſch, dat iemand de zap uit de mond en handen druipt, als menze eet, rood, en voos, als half Lart gekookte ſuiker, wateragtig zoet, en zeer aangenaam van ſmaak. In 't roode vleeſch leggen veele platte langwerpige zaden, plat, en zwart, langs de kanten gezoomt, binnen zeer wit van vlees, en bequaam om te eeten.

Daar is een tweede zoorte, wiens vruchten niet rond maar langwerpig zyn, als gezegt, zomtyds zoo groot, dat daar een man genoeg aan twee te dragen beeft, de zaadkorrels zyn ook ligt-bruin, en wat ſmalder dan de voorigen, dies men ze in tweederly zoorten verdeelt, zwart, en bruin na de coleuren der zaden, en ieder wederom in een witte of roode, na de coleuren van't vleeſch; want het zappig vleeſch is aan de eene zoorte ſchoon-rood, of hoog-rood, die men voor de beſten houd, aan de andere zoorten bleek-rood, en ſchier witagtig.

Naam. *In 't Latyn* Anguria Indica. & Melo Pepo Indicus, *In 't Duyts* Water-Meloenen, *dat is* Melo aqueus. *In 't Arabies* Battich Hindi *als mede* Itein: *en* Chirbaz. *Waar van het Perſiſche* Charboſa *komt, want* Battich *alleen is een generale naam van Pompoenen, en Meloenen, waar van het Hebreeuſche* Abbatiach *gekomen is, zynde de vrucht van Ægypten, waar na de Iſraëliten zoo verlangt hebben.* Num. 11. vſ. 5. *gelyk in 't voorgaande gezegt is, en ook aldaar by meeſt alle overzetters* Pompoenen *word uitgelegd, hoewel bedendaags deze* Indiſſe Water-Meloenen, *in de landen van Syrien, Arabien, en Ægypten genoegzaam bekent zyn, daarze* Bellonius *gezien heeft, en zoo myregt is,* Copus *noemd, in Candien* Chinomicha *genaamt, in Indoſtaan* Calangari, *in't Portugees, en gemeen Maleyts* Batteca; *Javaans* Samanca, *en* Tsjamanca: *Baleyts* Sumanca. *Ternataans* Samanca, *Sinees* Sikoa, *by de Amboneezen, en Bandaneeſen* Samanca, *by de welken zy egter niet veel geoeffent werden.*

Anguria *is by de moderne ofte bedendaagſche ſchryvers een twyfelagtig woord, en een woord ook gemeen aan het geſlagt der Meloenen, gelyk blykt uit de zeer geleerde aanteekeningen van* Matthiolus *op* Dioſcord. lib. 2. cap. 128.

Al-

Ubi ait, *Anguriam* a quibusdam in Italia pro *Hetruſco* Cucumere male accipi, & veram Anguriæ effigiem ibidem dat, atque in Hetruria aliisque locis Italiæ ad magnam extuberare molem, itaque Anguria Matthioli prorſus cum hac Indica convenit. *Citrullus* quidem etiam hic fructus nominatur a quibusdam, verum & id male fit, nam idem *Matthiolus loc. cit.* teſtatur, Hetruſcos Citrullos vocare, communes Cucumeres, & licet ibidem idem Auguriam nomen Arabicum ponat ex Serapione *Dullaba*, tamen eſt aliud magis proprium nomen illarum apud eundem *Kura*, quod alii *Cucumerem* vertunt, qui magis proprie ab eodem *Chote*, & *Chota* vocatur.

Alwaar hy zegt, dat Anguria *van zommige in Italien voor een Hetruſche Komkommer, dog qualyk, genomen wert, en geeft daar de regte gedaante of Figuur van de Water Meloenen, en zegt, dat ze in Hetrurien, en andere plaatzen van Italie tot een exceſſesſive grootte groeit, en de Angura van Matthiolus is 't eenemale dezelve met deze Indiſche zoort.* Citrullus *wert deze vrucht ook wel genaamt van zommige, dog dit geſchiet qualyk, want dezelve* Matthiolus *op de aangehaalde plaats getuigt, dat de Hetruſche Citrulos noemen de gemeene Comcommers, en ſchoon hy het woord Anguria een Arabiſch woord aldaar ſtelt uit* Serapios Dullaha, *egter is 'er een ander woord, dat meer eigen is by hem* Kura, *het geen ander* Cucumis *overzetten ofte* Comcommer, *het geen van hem eigentlyker genaamt wert* Chote *en* Chota.

Schindlerus quoque *Kiar* Melonem exponit, omnia a rotunditate, nam iisdem *Cayar* eſt rotundare, unde absque dubio nomen *Anguria* deſcendit quaſi *Alkura*, ex omnibus autem Cucumeris, & Melonum generibus nullum adeo rotundum eſt, quam *Anguria*, reliqua, vel oblonga, vel ſulcata, vel tuberoſa ſunt.

Schindlerus *legt ook het woort* Kiar *Meloen uit, alles van de rondte afkomſtig, want hy hun betekent* Cajar *ront maken ofte rond zyn, waar van zonder twyfel het woort* Anguria *afſtamt, als of men zeide* Alcura, *want uit alle de geſlagten van de Comcommers, en Meloenen is 'er geen zoo rond als de* Anguria *ofte de* Water-Meloen, *want de anderen zyn of lankwerpig, of gevoornt, of knobbelig.*

In Hiſtoria *Arabum* vocantur *Melopepones*, quibus Mahometem adeo delectatum fuiſſe ſcribunt. Et ſane non video, quonam alio niſi *Melopeponum* nomine fructus hic Antiquis notus ſit, nam Melonibus aſſimulatur, quoad ſubſtantiam, & aquea medulla, quoad ſaporem, Peponibus vero ob ingentem, & rotundam molem, licet neutiquam ut Pepones ſulcati ſunt.

In de Hiſtorie der Arabieren werden ze Water-Meloenen *genaamt, waar van zy ſchryven, dat Mahomet die zoo zeer beminde, en zekerlyk ik zie niet, dat deze vrugt met een andere naam by de ouden zy bekent geweeſt als onder die van Melo-pepo, want hy komt na by aan de Meloenen wegens zyn ſubſtantie, en de ſmaak van het wateragtig vlees, aan de Pompoenen om zyn grootte, en ronde hoedanigheit, ſchoon de vruchten niet gevoornt zyn als aan de Pompoenen.*

Expreſſe enim *Galenus* ait, partem intimam carnis ſemen tangentem in Peponibus non edi, in Melopeponibus vero edi, Peponum quippe caro cruda non editur, ſed coquitur, unde & ipſis nomen apud Græcos, at Melopeponum caro non niſi cruda manditur, & gratiſſimum in ardoribus tam exterioribus, quam interioribus refrigerium eſt, & *Serapio* diverſa quidem capita habet de Peponibus, & Melopeponibus Galeni, itemque de ſua *Dullaba*, ſed credo Serapionem Galeni mentem petitus non aſſecutum fuiſſe.

Want Galenus zegt uitdrukkelyk, dat het binnenſte gedeelte van het vlees het zaat rakende in de Pompoenen niet gegeeten wert, dog wel in de Water-Meloenen, want het vlees van de Pompoenen wert niet raauw gegeeten, maar gekookt, van waar zy hun naam by de Grieken dragen. Dog het vlees van de Water-Meloenen wert niet als raauw gegeeten, en is een zeer aangename verkoeling in alle verhittingen zoo wel uitwendig als inwendig: en Serapio *beeft verſcheide hooftſtukken over de Pompoenen, en Water-Meloenen van Galenus, als mede over zyn* Dullaha, *dog ik geloof, dat Serapio de gedagten van Galenus niet gevat heeft.*

Fuchſius in ſua *de ſtirpibus Hiſtoria* putat, omnes *Cucumeres* vulgares in Italia *Angunas* vocari, perſuaſus forſitan Germanica voce *Gurken*, quæ certe deſcendit ab Anguria, & multis ſuperioris Germaniæ populis Cucumis ita vocatur.

Fuchſius *in zyn hiſtorie der planten meent, dat alle de gemeene* Comcommers *in Italien* Angune *genaamt werden, hier toe gebragt door het Hoogduitſche* Gurken, *het geen waarlyk afkomſtig is van Angurie, en by veele volkeren van hoogduitſchland wert de Comcommer aldus genaamt.*

Scaliger exercit. 306. recte diſtinguit inter *Citrulum*, & *Anguriam*, *Citrulus* inquiens idem eſt, quod Cucumis ventricoſus, collo oblongo inflexo, exili, & ventre turgido. Anguria vero ſive voce maura *Batteca*, tam res quam nomen peregrinum (itaque exiſtimat veteribus ignotam fuiſſe) eam vaſcones corrupte cum articuli veſtigio ex Hiſpanico *Aubiëca*, quaſi *Albatheca* vocant, eaque a Melongenis (iisdam forſan cum Melonibus) diſtinguit.

Scaliger exercit. 306. *onderſcheid ze wel in* Citrulus *en* Anguria, *want Citrulus zegt by, is het zelfde als de buikige Comcommer met een lange klyne omgeboge hals, en met een dikke buik. Anguria dog, of met een Indiſch woort* Batteca *is zoo wel een vreemde zaak als een vreemde naam, derhalve meent hy, dat deze de oude onbekent zy geweeſt, en dat de Gaskoniers met een bedorve woort, en een articul uit het Spanſche* Aubiëca, *dat is* Albatheca *hem noemen, en wert van de Melongena, mogelyk het zelfde met de Meloenen onderſcheiden.*

Locus. Anguria per totam Orientalem plagam nota eſt usque in Sinæ provincias. Per ſemina propagata eſt in Candia, ac quibusdam Europæ regionibus, præſertim in Italia, ubi multo minores ſunt fructus, quam in fervidis hiſce regionibus. In Amboina maxime ab Europæis, & peregrinis coluntur, incolæ enim ejus culturam ignorant, ac plantatæ in ipſorum hortis ſilveſtribus puſillos proferunt fructus. Qui intus carnem gerunt eleganter rubram, vulgatiſſimi, & optimi ſunt, qui vero carnem habent albam, non tanti expetuntur, nec tam frequentes ſunt.

Plaats. *De Water-Meloenen zyn bekent door den gebeelen Orient tot in alle Provintien van Sina. Door zaad zyn ze gebragt in Kandia, en zommige landen van Europa, inzonderheit in Italien, daar zy egter lange zoo groot niet vallen als in de heete landen. In Amboina werdenze meeſt door Europianen, en vreemdelingen geoeffent, want de Inlanders weeten daar niet veel mede om te gaan, en de geplante in hare bergtuinen blyven klein. Die van binnen een ſchoon rood vleeſch hebben, zyn de gemeenſte en beſte, maar die een witagtig vleeſch hebben, werden zoo veel niet gevonden nog geagt.*

Cultura. Juxta terram prorepere amant, cuncti enim ejus caules nimis teneri, ac molles ſunt, quam ut tam graves fructus ex iis dependere poſſint. Ut jam fructus conquirantur ingentes, oportet, ut terra rite ſit verſa, & circumacta, ac ſoli exponatur, ſed in declivi loco. Sinenſes ex ipſorum more terram inprægnant urina, & ſtercore, qui ſoli hoſce fructus norunt maximos colere.

Semina in foveola deponuntur, radix terra adcumulatur contra Solus æſtum. Nulla flagella abrumpenda ſunt, ſed in tantam latitudinem, & longitudinem excurrant, quam poſſunt adquirere.

Queeking. *Zy willen langs de aarde loopen, want de ſtelen zyn al te teer, en te week, om zulken zware vruchten hangende te dragen. Om nu groote vruchten te hebben, moet het land wel omgebakt, en ter degen opgeſchudt zyn, ook wel ter zonne ſtaan, dog op een lage plaats. De* Sineezen *meſten het lant na haar manier met pis, en vuiligheit, die ook alleen weeten deze vruchten op 't grootſte te maken.*

De korrels werden in een kuiltje, of delle geplant, en de wortel met opgeboopte aarde toegedekt, tegens de hitte der zonnen. Aan de ranken moet men niets aftrekken, maar latenze zoo lang, en breed lopen, als zy willen.

Flores ex more cunctarum talium plantarum, teneri sunt, ac contracti, neque diutius quam ad meridiem aperti sunt. Quum fructus excrescit, terra paululum excavanda est, ita ut virgulis incumbat, nec humido inponatur solo, quum facile putrescit, semper quoque pallidi sunt, vel flavi ad illam partem, qua terræ incubuerunt, circa hos quoque oportet spinosos ramos deponere, quum a gliribus adeo expetuntur, plerumque semina eliguntur ex carne exuta, non quæ ore fuere contenta, quæ cineri involvuntur, ac sic siccantur, & conservantur ad plantationem, tum a formicis non ita exeduntur.

De bloemen na maniere van alle diergelyke gewassen zyn teer gerimpelt, en blyven niet langer dan tot de middag geopent. Als de vrucht groot werd, moet men de grond wat uitbollen, dat zy op eenige ryskens rust, en niet op de vogtige grond, daar zy anders ligt verrot, ook zynze altyt bleek, of geelagtig aan die zyde, daar zy op de grond leggen, men mag daar ook wel wat doornen rond om steken, om datze de Rotten zoo geerne eeten, in 't gemeen neemt men de zaden uit het vleesch geschudt, (maar niet in de mondt genomen.) wenteltze in asse, laatze zoo droogen, en leggen, tot dat men ze planten wil, zoo werdenze van de mieren zoo zeer niet aangevogten.

Sinenses *Anguriam* sequenti colunt modo: longas, & altas formant areas, quas excavant, ac quibus inponunt fimum, ac nigram terram, inque iis planas formant foveas, ulnam circiter amplas, quæque ultra orgyam distant. Dein sicca sumunt semina, quæ per noctem in aqua macerant, & ad angulum in terra sepeliunt. Quæ jam progerminant plantæ, elegantia, & pinguia exhibentes folia, hæ transplantantur in istas areas tres simul in una fovea, si forte una alterave periret. Caules non multum tractandi sunt, ac stipes terra adcumulandus est, ne a Sole tangatur, qui neque pedibus neque manibus tractandus est, uti neque furculi. Irrigatio non ad plantam, sed circa eam instituenda est, ut terra modo madeat. Immo calida pluvia cum Sole vicissim splendente huic nocet plantæ, amat enim locum humidum, sed ipsa ab aqua tangi respuit. Tali modo intra binos cum dimidio menses elegantes, rotundi, & ingentes Battecæ, seu fructus conquiri possunt, oblonga autem Batteca, quæ intus officula gerit rubra, intra binos matures cit menses.

De Sineezen planten de Water-Meloenen *aldus: zy maken lange, en booge bedden, die zy uit vullen met mist, en zwarte aarden, formeeren daar in vlakke kuilen, ontrent een elle wyt, en die ruim een vadem van malkander staan; daar na neemen zy de gedroogde korrels, weeken die een nagt in water, en vergravenze aan een boekje in de aarde. Dewelke nu hier van opschieten, schoone, en vette bladeren vertoonen, die neemt men, en verplantze op 't voorschreeven bedde, drie, en drie in een kuil, of daar een, of twee mogten uitgaan. De stelen moet men niet veel handelen, en den stam met wat aarden opbogen, dat hem de Zonne niet raake, tegens den welken men ook met de voeten niet stooten moet, nog de jonge ranken veel handelen. In 't bewateren moet men niet de plante, maar het lant ront om bevogtigen. Warme regen by zonneschyn is dit gewas ook schadelyk, want het wil wel op een vogtige grond staan, maar zelfs van 't water niet geraakt zyn. Aldus kan men in derdehalve maand schoone ronde, en groote Battecas hebben, maar de langwerpige Batteca, die roode korrels binnen heeft, werd in twee maanden ryp.*

Sub fructu fovea excavatur, in qua fere totus deponitur fructus, sed ita, ut ejus fundum non tangat, sed oris ejus incumbat, vel furculos subponunt, ac porro leviter hunc terra obtegunt, tum fructus maxime excrescit, & a muribus liberatur. In Sina dicunt, tali modo sese colere Battecas tantæ magnitudinis, ut uni viro sufficiat unius fructus pondus, quod gerat. Forma saltem foliorum, ac fructuum variat, pro ut solum fuerit pingue, vel gracile, in quo progerminarunt, estque iterum summa Creatoris sapientia, & bonitas admiranda, talem refrigerantem, & humidum fructum tam luxuriose in calidis hisce crescere regionibus, ubi incolis tam salutaris est, contra in frigidis regionibus inutilis esset, maturitatis signum est, si pulsetur, sonitum hunc edere instar panis rite pisti.

Onder de vruchten makenze een kuil, zoo dat schier de gebeele vrucht daar in gaat, dog den grond van dezelve niet en raken, maar op de kanten rusten, of onder leggenze ryskens, en bedekkenze voorts dunnetjes met aarde, zoo wert de vrucht zeer groot, en blyft voor de muizen bevrydt. In Sina zeggenze, datze op dusdanige maniere zoo groote Battecaas gewinnen, dat een man aan een genoeg te dragen heeft. Immers de gedaante van deze bladeren, en grootte van vrugten veranderen veel na de vette of magre grond, en het is weder een merkelyk teeken van des schheppers wysheit, en goetheit, dat by zulken verkoelende, en vogtige vrugt zoo weeldrig in de beete lande laat wassen, daar zy de Inlanders zoo wel bekomt, daar en tegen in koude landen onnut zouden zyn, het teeken van rypheit is, als men daar tegen klopt, dat het luidt als een welgebakken brood.

Usus. Hi fructus crudi modo eduntur, optimum præbent refrigerium ferventibus diebus, & post prandia quum largiter biberint convivæ, ab utraque parte corticis lamella abscinditur magnitudine minoris orbis, reliquum cum cortice per longitudinem in frusta scinditur, quorum caro solummodo interna rubra editur, quæ saporem habet aquæ cum Saccharo mixtæ, uti & recens sciffa caro instar Sacchari splendet. Semina facile excuti possunt, vel inter edendum lingua explodi. Quam maxime refrigerat, sed brevi post sudores tam copiosi erumpunt, acsi quis frigidam potaret aquam, quum summopere caleret. Hinc quidam judicant Sinenses, licet erronee, fructus hos naturæ esse calidæ, quos in febribus hinc quoque prohibent, in quibus tamen quosvis permittunt Cucumeres.

Gebruik. *Deze vruchten werden maar raauw gegeeten, verschaffende een treffelyke verkoeling by heete dagen, en na de maaltyden, daar men sterk drinkt. Men snyd onder en boven een stuk van de korst weg, in de grootte van een klein tafelbort, de rest ongeschilt wert langs been in grooter stukken gesneeden, waar van men dan alleen het binnenste roode vleesch eet, 't welk smaakt als water met suiker gemengt, gelyk het vers opgesneden vlees ook glimt als suiker. De korrels kan men ligt uitschudden, of onder 't eeten met de tong uitstooten. Het verkoeld wel zeer, maar men zweet daar zoo ligt na, als of iemant een koude dronk waters deede, die zelfs verbit is: Hierom oordelen zommige Sineezen, hoewel abusivelyk, datze verbittende van aart zyn, verbiedende dezelve ook in de koortzen, daar ze nogtans allerlei Comkommers toelaaten.*

Hoc ita intelligendum est, *Anguriæ* ob dulcem, & luxuriosum succum facillime in pleno putrescunt stomacho, vel quum per febrim sit debilitatus, in aquosam degenerant bilem, ex qua tales febres exacerbantur, seu nutrimentum capiunt, quas sæpe etiam Cholera insequitur, præter hosce autem casus constat, Angurias optimum, ac salutare præbere refrigerium. De natura Cucumerum Indicorum mox infra agetur.

Dit moet men aldus verstaan: De Water-Meloenen *wegens haar geil, en zoet zap veranderen zeer ligt in een volle mage, of die anders door de koorts verswakt is in een wateragtige gal, waar uit zoodanige koortzen haar voetzel hebben, en waar op ook dikwils het Bord volgt, maar buiten deze toevallen is kennelyk, dat de* Water-Meloenen *een kostelyke, en gezonde verkoeling is. Van den aard der Indisse Comcommers zal strax hier na gesproken worden.*

Quum itaque caro *Battecæ* ex ipsorum medicorum Sinensium testimonio facillime degeneret in tales humores, qui in hominum stomachis prævalent, hinc facile concludendum est, in febribus humoralibus, uti vulgo loquitur, non conducere.

Dewyl dan het vlees aan de Batteca *zelfs na 't getuigen der Sineezen Medicyns zeer ligt verandert in de zelve vogten, die het in den mensche vindt, zo is ligt daar uit te besluiten, dat zy in febribus humoralibus, gelyk men in 't gemeen spreekt, niet dienen.*

Si

Maar

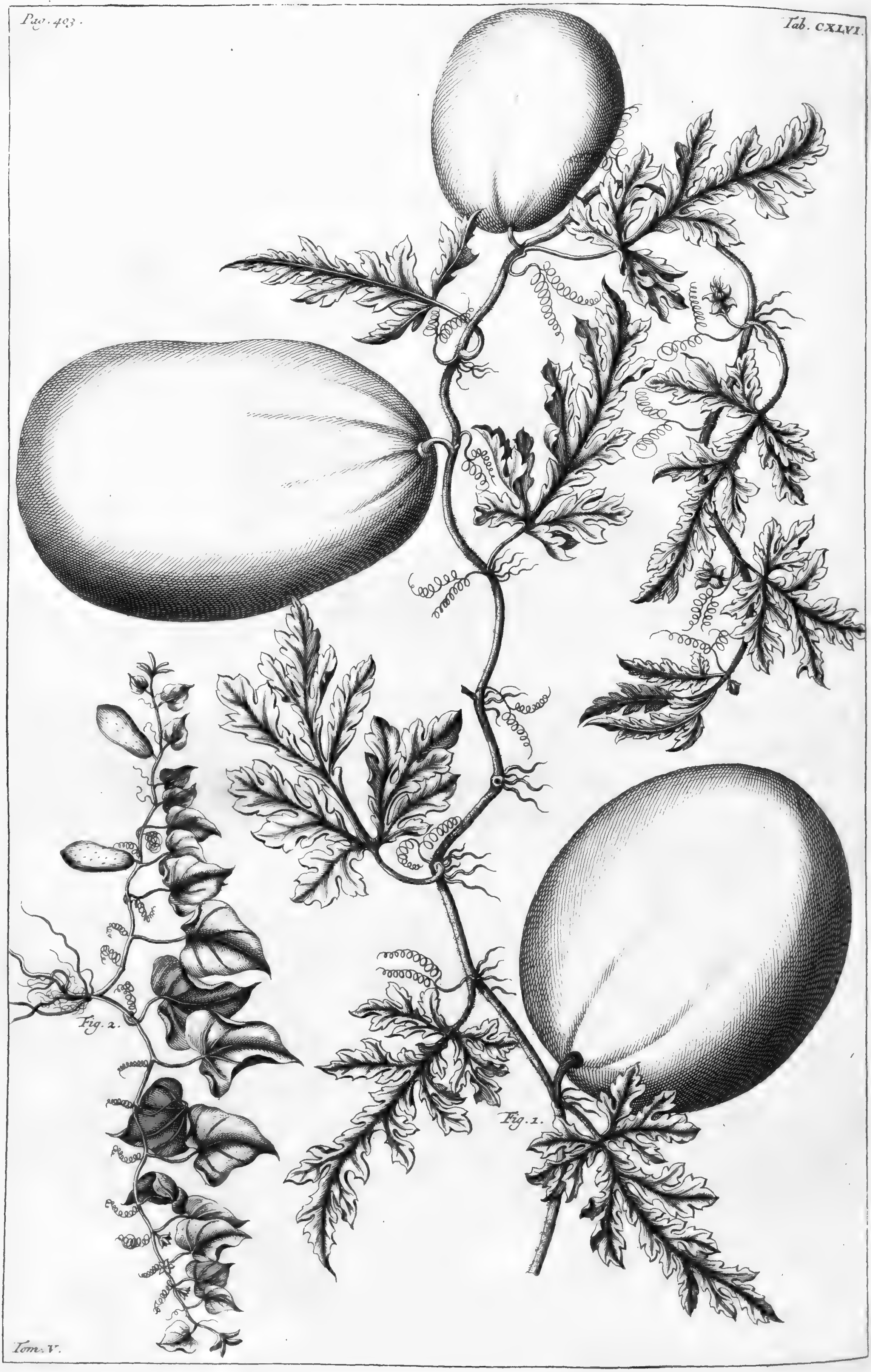

Fig. 2.

Fig. 1.

Si vero quis ingentem ſentiat æſtum alia ex cauſſa ortum, exempli gratia ſi quis a venenato quodam animali ſit morſus, vel per toxicum quoddam inſtrumentum ſit læſus, tali *Batteca* optime conducit, unde & præſcribitur non modo interna ſpongioſa, ſed duriuſcula rubra caro cum parte quadam albæ tali, qui Maccaſſarenſium toxicis telis vulneratus eſt, albaque caro ipſi inponitur vulneri. Sic tali quoque prodeſt, qui Opium adſumpſerit, vel anxietates ingentes perſentit ex medicamentis, quæ Opium magna doſi ingreditur, uti ipſe expertus fui, quum fere enecatus eſſem male præparato Laudano Opiato.

Sinenſes fructuum ſemina amant edere, prius depurata, & ſiccata, quod, quum plateas frequentant, efficiunt, uti vulgus in Hiſpania, & Portugallia ſolent ſalita Lupinorum ſemina edere, quæ ibi *Tramoſſos* vocantur; Sinenſes hoc faciunt non tantum ad tempus fallendum, ſed etiam ut corpus interne modice refrigeretur, Baleyenſes porcos ſaginant alba carne, quæ cortici adhæret, quam homines non edunt.

Sinenſes porro alium excogitarunt modum Battecam præparandi, ſupra vaporem ferventis aquæ, ita ut hanc ipſam non tangat in olla obturata, tumque per ſolum aquæ vaporem molleſcit, & coctus quaſi eſt, qui mos ipſis *Tim* dicitur. Dein hic fructus ab utraque aperitur parte inſtar cruſti, longaque lateralia exſcinduntur fruſta, quæ ægris exhibentur.

Maar zoo iemand grooten brand heeft uit eenige andere oorzaken ontſtaande, gelyk onder anderen die geenen zyn, die van eenig venynig gedierten gebeeten, of door vergift gequetſt zyn, den zelven is de Batteca *goet, dierbalven zy ook geordonneert wert te eeten, niet zo zeer het alderbinnenſte ſpongieuſe, maar het bardagtige roode met een gedeelte van het witte vlees, als iemand van het Maccaſſaarze ſpatte-gift getroffen is, het witte vlees mede op de quetſure leggende. Zoo helpt het ook die gene, die Opium, of Amphioen ingenomen hebben, of groote benoutheit gevoelen van Medicamenten, die ſterk van* Opium *gemaakt zyn, gelyk aan myn zelfs ervaren hebbe, als ik my eenmaal half vergeven agtede door een qualyk toebereit Laudanum Opiatum.*

De Sineezen eeten deze korrels geerne, ſchoon, en droog gemaakt, 't welk zy doen al gaande over ſtraat, gelyk de gemeene lieden in Spanjen, en Portugal doen met de gezoute Lupinen, aldaar Tramoſſos *genaamt, de Sineezen doen dit niet alleen om tydverdryf, maar ook om het lichaam van binnen matelyk te verkoelen; de Baleyers mesten de verkens met het witte vlees aan de ſchorſſen hangende, welk dog de menſchen niet en dient.*

Daar is nog een andere manier by de Sineezen om de Batteca toe te bereiden, datze voor de zieken dienen, zy neemen de gebeele vrucht, ſtovenze over heet water, datze het zelve niet en raakt in een toegeſtopte pot, en zoo door den waaſſem van 't heete water gaar werd: welke maniere zy Tim *noemen. Daar na onder, en boven opgeſneeden als een paſtei, en dan in lange zyden ſtukken, waar van men de zieken te eeten geeft.*

Tabula Centeſima Quadrageſima Sexta

Ad *Figuram Primam Anguriam* exhibet *Indicam*, quæ *Batteca* vulgo dicitur.

Ad *Figuram Secundam Cucumis* exhibetur *Sinenſis*, atque eadem *tertia* ejus *ſpecies cap.* 41. deſcripta.

De Hondert zes en veertigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *Indiſche Anguria*, ofte *Water-Meloen*, welke in 't gemeen *Batteca* genaamt werd.

In de *Tweede Figuur* werd de *Sineeze Comcommer* vertoont, en wel dezelfe *derde zoorte* in het 41. *Hooftſtuk* beſchreeven.

OBSERVATIO.

Hæc planta, *Anguria*, *Cucumis*, & *Citrullus* vocatur a *Dodon. in Pempt. p.* 664. & Anguria, Citrullus dicta, a *C. B. Pin. p.* 312. & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 101. qui innumeros porro habet auctores, eſtque Cucurbita ſeminum margine baſi dilatato *H. Cliff. p.* 452. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

Deze plant werd *Anguria*, *Cucumis*, en *Citrullus* genaamt, van *Dodon.* in zyn *Pempt. p.* 664. en Anguria, Citrullus genaamt, van *C. B. Pin. p.* 312. en *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 101. die onnoemelyke autheurs aanhaalt, en is de Cucurbita met de rand des zaats aan de voet verweidert in de *H. Cliff. p.* 452. alwaar het overige ziet.

CAPUT QUADRAGESIMUM PRIMUM.

Melones, & Cucumeres Indici.

MElones a Portugallis, & aliunde in haſce delati regiones nullius fere ſunt uſus, quum vilem, & aquoſum habeant ſaporem, unde & raro coluntur, cæterum notam habent formam. Malayenſibus nullo alio indigitantur nomine niſi Portugallico *Milaon*, & *Milaun*.

Cucumeres vulgares ubique etiam in hiſce inſulis noti ſunt, a vulgari forma non, vel parum diverſi, unde & inutile eſt hoſce deſcribere.

Nomen. Latine *Cucumis Indicus*. Arabice, & Perſice *Chiar*, & *Kiar*, quum Itali *Ch* legunt, uti nos *K.* item *Kitta*, & *Kiſcha*, quod convenit cum Hebraica voce *Kichium*, at *Batticho*, & *Batticha* ſimpliciter eſt *Melo*. Portug. *Pipinho*, quod nos *Pipingo* legimus, quaſi dicas *Peponem parvum*, Malaice *Antimon*, & *Timon Paſſir*, vel ſolummodo *Timon*. In hiſce Orientalibus regionibus quatuor numeramus ſpecies binarum harum plantarum. Quarum prima eſt *Cucumis vulgaris albus*, cujus fructus eſt rotundo-oblongus, glaber, flaveſcens, & albicans. Secunda *Boetonenſis* dicta, fructum gerit fere trigonum, & tuberculoſum, qui diu viret, ac dein flaveſcit. Tertia Cucumeres profert parvos, qui *Sinenſes* vocantur, ſuntque puſillæ plantæ, prius parum erectæ, dein ad ſemi orgyæ circiter ſpatium undique ſeſe ſupra terram extendunt. Hæ fructus proferunt non multo longiores digito, qui virent, trigoni ſunt, & tuberculoſi, carnemque habent mollem, & recentiorem quaſi ſpirant odorem vulgaribus. Quarta, & maxima ſpecies Sinenſes profert Cucumeres, quales in Italia *Citrulli* vocantur, & ad Melones adcedunt, inferius protuberantem gerentes ventrem, ac ſuperius anguſtum collum, externe in quosdam diſtincti ſunt ſulcos, atque porro glabri, pallide virentes, ac carnem gerunt duriuſculam, quæ ſpecies extra Sinenſium arva raro reperitur.

Uſus. Omnes Cucumeres in India, ac calidis regionibus ſalubriores ſunt magisque innoxii quam in Europa, aliisque frigidis regionibus, qui ſæpius crudi cum pauxillo ſalis ex manu eduntur. Sinenſes medici hos permittunt in febribus, ac cunctis calidis, & bilioſis morbis, Cucumis enim neutiquam in humores degenerat, quos in hominibus obſendit, uti ſupra de *Batteca* diximus, refrigerantem vero ſervat qualitatem, ac multo magis alii humores hujus adoptant naturam, unde & ſaluberrimi ſunt talibus in locis, & occaſionibus, ubi magnum requiritur humorum refrigerium.

Albi Cucumeres delicatum præbent ſaporem, ac cibum, ſi Gallinis adcoquantur, omnes vero virides Cucumeres optime crudi eduntur. Parvi Sinenſes Cucumeres multum Bataviæ coluntur, non ita ut crudi edantur, quam ut ſemi maturi Aceto condiantur, addito pauxillo Foeniculi viridis, qui in menſa eduntur ad adpetitum excitandum, atque peculiariter a natione noſtra *Agurkes* vocantur. Sinenſium Citrulli magni multum Japanæ coluntur, qui in longa ſcinduntur fruſta, ac muria quadam condiuntur, qui ibi in vaſis compacti evehuntur, & quam maxime ad potum Thee eduntur. *Connemon* vocantur, qui vero hiſce non adſueti ſunt, non placet ſapor, quum hi fructus ſaliti ingratum ſpirent odorem, atque antequam edantur, in aqua prius tepida parum macerandi ſunt.

Anno 1694. in Amboina Cucumis excretus eſt, magnitudinem habens mediocris *Camolengæ*, ponderans decem Sinenſes Katty, ſeu duodecim cum dimidia Hollandicas libras. Externe erat albicans, duram gerens carnem, ſed ſaporem habebat magis fatuum vulgari. Tales ſpecies multum creſcunt in Celebis parte Orientali circa Tombocco.

XLI. HOOFDSTUK.

De Meloenen, en Sineeze Comcommers.

DE Meloenen door de Portugeezen van elders in deze Eilanden ingebragt zyn van geen belang, en van ſlegte wateragtige ſmaak, werden daarom weinig geoeffent, anders van bekende fatzoen. Zy hebben by de Maleyers geen anderen naam, dan de Portugeezen Milaon, *en* Milaun.

De gemeene Comcommers zyn ook over al in deze Eilanden bekent van het gemeene fatzoen niet of weinig verſchillende, en daarom onnodig te beſchryven.

Naam. *In 't Latyn* Cucumis Indicus. *In 't Arabies en Perſes*, Chiar, *of* Kiar, *om dat de Italianen het* Ch *leezen, gelyk wy het* K. *als meede* Kitta *en* Kiſcha *over een komende met het Hebreeuſche woort* Kichium, *dog* Batticho *en* Batticha *beteekend eigentlyk een* Meloen. *In 't Portugees* Pipinho, *'t welk wy* Pipingo *leezen, als of men zeide* kleine Pepoen; *In 't Maleyts* Antimon, *en* Timon Paſſir, *of ſlegts* Timon. *Wy hebben in deze Ooſterſe quartieren vierderly zoorten van deze twee voorſchreeven planten. Als eerſt de* gemeene *of* witte Comcommer, *zynde rond, langwerpig, glad, bleek-geel, en witagtig. De tweede* Boetonſe *bygenaemt, is wat driekantig met pukkeltjes bezet, blyft lang groen, en wert daar na geel. De derde zyn* kleine Comcommers, *die men ook* Sineeze *noemd, blyven kleine ſtruiken, eerſt wat over eind ſtaande, daar na omtrent een halve vaam in de ronte op de aarde zig uitbreidende. Deze vruchten werden niet veel meer dan een vinger lang, blyven gras-groen, drievoudig, en met pubbeltjes bezet, murw van vleeſch, en verſcher van reuk dan de gemeene. De* vierde, *en allergrootſte Sineeze Concommers zyn dan die geene, diergelyken men in Italien* Citrullos *noemt, en na Meloenen aardende, onder met een dikke buik, en boven met een ſmalle hals, ook van buiten in eenige keepen, of vooren afgedeelt, voorts glad, bleek-groen, en hardtagtig van vleeſch, welke zoorte men buiten de Sineeze erven weinig vindt.*

Gebruik. *Alle Comcommers zyn in Indien, en in heete landen gezonder, en onſchadelyker dan in Europa, en andere koude landen, werdende dikwils raauw uit de vuiſt met een weinig zout gegeeten, de Sineeze Medicyns laatenze toe in koortzen, en alle heete, en galagtige ſiektens, want de Comcommer veranderd geenſints in de Humeuren, die by in de menſchen vint, gelyk wy boven van de* Batteca *gezegt hebben, maar by behoud zyne verkoelende eigenſchap, en veranderd veel meer de andere humeuren in zyn eigen natuur, dierhalven zy gezond moeten zyn op zoodanige plaatzen, en gelegentheden, daar kragtige verkoeling van de humeuren vereiſcht wert.*

De witte Comcommers geven een welſmakende koſt, als menze by boenders kookt, alle groene Comcommers zyn beſt rauw gegeeten. De kleene Sineeze Comcommers werden veel op Batavia geoeffent, niet zoo zeer om raauw te eeten, als wel meeſt de half rype in gepekelden Azyn te leggen, groene Venkel daar by doende, die men dan over de maaltyd eet om appetyt te verwekken, en werden in 't byzonder van onze Natie Agurkes *genaamt; der groote Sineezen Citrullen werden veel in Japan geoeffent, in lange ſtukken geſneeden, en in zekeren peekel gelegt, 't welkze met heele vaatjes vol uitvoeren, meeſt om by den Teebak op te ſchaffen. Men biet het* Connemon, *dog die daar niet aan gewent zyn, hebbender weinig ſmaak in, om dat het zeer gezoute, en van een vieſe reuk is, en eer men 't eet, moet men 't een weinig in lauw water weeken.*

Anno 1694. *is in Amboina gegroeid een Comcommer, zoo groot als een middelbare* Camolenga, *wegende tien Chineeze Katty, of twaalf en een half hollandze ponden. Hy was van buiten witagtig, hard van vleeſch, en laffer van ſmaak dan de gemeene. Diergelyken ſlag vald doorgaans op Celebes ooſterdeel omtrent Tombocco.*

OBSERVATIO.

Sinenſis Cucumis *Tab.* 146. *Fig.* 2. ſupra delineatus *Melothria* vocatur a *Linnæo in H. Cliff. p.* 490. eſtque Cucumis parva repens, Virginiana, fructu minimo *Plukn. Alm. p.* 123. & *Phyt. Tom.* 85. *Fig.* 5. & Cucumis minima fructu ovali, nigro, lævi *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 103. & *Hiſt. tom.* 1. *p.* 227. *Tab.* 142. *Fig.* 1. &c.

AANMERKING.

De Sineeze Comcommer boven op *Tab.* 146. *Fig.* 2. vertoont, werd *Melothria* genaamt van *Linnæus* in de *H. Cliff. p.* 490. en is de Virginiſche, kleine, kruipende Comcommer, met een zeer kleine vrucht van *Plukn. Almag. p.* 123. en *Phyt. Tab.* 85. *Fig.* 5. en de zeer kleine Comcommer met een ovale, zwarte, gladde vrucht van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 103. en *Hiſt. Tom.* 1. *p.* 227. *Tab.* 142. *Fig.* 1. &c.

CAPUT QUADRAGESIMUM SECUNDUM.

Petola. Petola-Tſchina.

PEtola mixtam gerit formam Cucurbitæ, & Cucumeris, cum hoc autem maxime convenit, licet aſſerculis inponenda ſit, in quatuor diſtincta ſpecies, quarum quævis peculiari deſcribitur capite.

Prima caules gerit in nodos capitatos diſtinctos, lentiſſimos, & anguloſos. Folia ejus in quinque, vel ſeptem longas lacinias diſtincta ſunt, quæ majores, & profundiores ſunt, quam in Cucumere, mediaque lacinia duplo major eſt reliquis, ſuntque obſcure virentia, rugoſa, contracta, & duriuſcula, cuivis folio firmus obponitur petiolus, qui in binas tresve diſpergitur claviculas, quarum una ſemper longiſſima eſt.

Flores in ſummitate caulium longorum excreſcunt, plures ſimul conlecti, ex pallide virentibus, & acuminatis capitulis conſtantes, quæ neque piloſa neque lanuginoſa ſunt. Flos hic ex quinque, rarius ex ſex flaccidis componitur petalis, quæ rugoſa ſunt, eleganter lutea, ante meridiem ample extenſa, & retrorſum flexa, in florum centro craſſi quidam breves, & folioſi quaſi conſpiciuntur ſtili. Ex longo, ac viridi floris tubo inter pedunculum, & ipſum florem, ad digiti circiter longitudinem, ubi lanugo ex albo cinerea, ſed curtâ locatur, quæque pars ſenſim magis tumet, fructus excreſcit, diu floris reliquias in ſumma gerens parte.

Perfectus fructus longitudinem habet Cucurbitæ, ſed formam Cucumeris, eſtque ſesqui, vel duos pedes longus, brachium craſſus, inferius craſſior, inſtar oblongi ſacci, plerumque rectus, aliquando ſinuoſus, inſtar ſemi lunæ, vel falcis. Externe obſcuris quibusdam ſulcis diſtinctus, ubi & albis maculis notatus eſt, reliqua ejus pars viret, & glabra eſt, ſenſim pallide rubet, ex cinereo mixtus colore. Quum vetuſtus eſt, exterius putamen ſenſim lignoſum eſt, uti in Cucumeribus, ſed tenuis eſt, & fragilis inſtar chartæ. Caro interna mollior eſt, & aquoſior quam in ullis Cucumeribus, ſaporis fatui, & aquoſi. In ſenioribus fructibus, ſi putamen frangatur, vel manibus tollatur, omnis caro interna degenerata eſt in maſſam piloſam, ſiccam, & intricatam, foraminibus refertam, acſi a vermibus exeſa fuiſſet, in hac autem multa latent ſemina, ad oras tenuiora, & æqualia, minora illis Battecæ, ac nigra, intus autem ſub viridi pellicula albam tegunt medullam. Maxima florum pars fruſta decidit, & unus alterve modo fructus perfecte excreſcit, planta enim hæc maxime vexatur a ſpecie quadam obſcure fuſcarum veſparum, quæ longos gerunt pedes, & folia ejus depaſcunt.

Nomen. Latine *Petola*, juxta Malaienſe *Petola*, & ad diſtinctionem ſubſequentium ſpecierum *Petola Panjang*, & *Petola Tſchina*, ob ſimilitudinem veſtimenti cujusdam ſericei ſic dicti, quod diverſis floribus, figuris, & maculis pictum eſt, quales maculæ quodammodo conſpiciuntur in cortice fructuum. Javanice *Beludru*, Sinice *Tsjaykoäe*, h. e. *Cucumis oleraceus.*

Locus. Hæc ſpecies nunc ſatis vulgaris eſt in Amboina, adtamen dicitur ex Sina delatam fuiſſe, uti & plurimum a Sinenſibus colitur.

Cul-

XLII. HOOFDSTUK.

De Petola-Plant.

PEtola *beeft een gemengde fatzoen, van Cauwoerden, en Comcomers met het laatſte de meeſte gemeenſchap hebbende, hoewel het op latten moet geleidt worden, verdeeld in vier zoorten ieder in een byzonder Capittel.*

De eerſte heeft ſtelen in knoppige leden verdeeld, zeer taay, en geboekt; de bladeren zyn in vyf of zeven lange lappen verdeelt, grooter, en dieper geſneeden dan aan de Comcommers, en de middellap is tweemaal grooter dan de andere, donker-groen, ruig, rimpelig, en hardagtig, tegen over aan ieder blad ſtaat een ſtyve ſteel, die zig in twee of drie Clauwieren verdeelt; waar van het eene altyd het langſte is.

De bloemen komen voort aan 't uiterſte van de lange ſtelen, by malkanderen geboopt, uit bleeke, groene, en toegeſpitſte knoppen, die niet haairig nog wolagtig zyn. De bloeme is uit groſſ. en gelden zes ſlappe blaadjes gemaakt, gefronſt, ſchoon-geel, voor de middag wydt geopent, en agterwaarts gebogen, in de midden ziet men eenige dikke, korte, en bladige pylaartjes: uit den langen, en groenen hals tuſſchen de bloem en de ſteel omtrent een vinger lang, met een witte gryzen dog korten dons bedekt, en die allengskens begint op te ſwellen werd de vrucht, nog langen tyd de overblyfzels van de bloem op haar booft dragende.

De volwaſſe vrucht is in de lengte van een Cauwoerdo, maar in gedaante van een Comcommer, te weten een en een half, en twee voeten lank, een arm dik, dog onder dikker, als een langwerpige zak, merendeels regt, zomtyts bogtig als een halve maan, of ſikkel: van buiten met eenige donkere groeven, of vooren afgedeelt, en langs de zelve met witagtige plekken geſchildert, zynde de reſt gras-groen, en glad, met ter tyd ligt-rood, met grauw gemengt. Oudt geworden wert de buitenſte ſchale wat boutagtig, gelyk aan de Comcommers, dog dun, en bros als papier; het binnenſte vleeſch is weeker, en wateragtiger dan aan eenige Comcommers, ook gants laf, en wateragtig van ſmaak, aan de oude als de voornoemde ſchel in ſtukken breekt, of met de handen afgebroken wert, ziet men al het binnenſte vleeſch verandert in een haairige, drooge, en verwerde clomp, vol gaten, als of by van den worm uitgegeeten was, en daar in ſchuilen veele zaden, kleinder als die van Batteca, zwart, aan de kanten dunder en even, maar hebben binnen onder een groen vlieſje een wit merg. Het meeſte deel van de bloemen valt af, komende maar een of twee vruchten tot perfectie, want den ſtok werd geweldig aangevogten van een zoorte donker-geele weſpen met lange beenen, die ook de bladeren zeer op eeten.

Naam. *In 't Latyn* Petola, *na 't Maleyts* Petola, *en tot onderſcheid van de volgende zoorten*, Petola Panjang, *en* Petola Tſchina, *alles na de gelykeniſſe van zeker zyde kleetje aldus genaamt, 't welk met verſcheide bloemen, figuuren, en plekken geſchildert is, diergelyke plekken men eenigzints ziet aan de ſchorze van deze vruchten. In't Javaans* Beludru, *in Sinees* Tsjaykoäe, *dat is* Moes Comcommer.

Plaats. *Deze zoorte is nu redelyk gemeen in Amboina, egter werdt gezegt, datze uit Sina afkomſtig is, gelykze ook van de Sineezen meeſt geoefent wert.*

Cultura. In areis plantatur, vel ad hortorum oras, quum circa radicem grumus formatur ex molli terra, tumque porro aſſerculis inponitur. Teneri laterales ſurculi, & folia hic & illic abrumpenda ſunt, tum copioſiores profert fructus.

Uſus. Petolæ fructus quotidianus, & gratus eſt plebi cibus, cujus eliguntur teneri, ac virides fructus, in quibus nulla adparet rubedo, hi transverſaliter in craſſa ſcinduntur ſegmenta inſtar Cucumerum, quæ cum jure piſcium, & Calappi lympha coquuntur, ac ſiccatæ ſquillæ, quæ ex Java deferuntur, ſi hiſce adcoquantur, optimum præbent ſaporem, per Salinum enim, ac ſiccatum hoc conditum ſapor acuitur, quum fructus hi ſint fatui, & aquoſi, ſic quoque tenera hujus plantæ folia ad olus apta ſunt, ſed aliis mixta, præſertim ad cibum *Boboto* dictum, ſi piſces quidam variis involvantur foliis, ac ſic ſimul coquantur, quum vero folia parum amaricant, hinc prima abjicitur aqua.

Anno 1664. in Mardykers tractu vulgaris *Petola* obſervata fuit, quæ fructum gerebat decimo nono die Auguſti palmam longum, ac vulgaris craſſitiei. Hic in medio fiſſus erat, ubi nova excreta erat planta ejusdem generis, quæ gerebat bina folia, binas claviculas, ac binos pedunculos, quibus inſidebant flores, ipſorumque capita. Hæc non excreta erat ex ſemine vetuſto, fructus enim inmaturus erat, ſed conſpiciebatur petiolus, ex quo fructus dependebat ad quandam diſtantiam in ipſo fructu excretus, atque ex illo planta hæc excreverat.

Picinna Hort. Malab. part. 8. *cap.* 7. Portug. *Petola*, nomine quidem cum hac convenit *Petola*, ſed deſcriptio, & figura melius quadrant cum ſubſequenti *Petola Djingi*, ac ſubſequenti *cap.* 8. *Catu Picinna* ob amaritiem cum noſtra *Petola Utan* convenit, ita ut dubius hæream, an vera & vulgaris *Petola* hoc in opere ſit deſcripta, licet ſatis noverim, in Occidentalibus Indiæ partibus eſſe vulgarem, ac ſatis notam.

Queeking. *Men plantze in de erven, of aan de kanten van de Tuinen, om de wortel een voet van mulle aarde makende, en voorts op latten leidende. De jonge zyde-ſcheutjes, en bladeren moet men hier en daar afbreeken, zoo draagtze dies te meer vruchten.*

Gebruik. *De Petola is een gewilde, en dagelykſche koſt voor den gemeenen man, waar toe men verkiezen moet de jongen, en groenen, daar nog niets roots aangeſien werd, deze werden over dwers met ſchorſen en alle in dikke ſchyven geſneeden, gelyk men de Comcommers doet, en dan met vis-zop, en Calappus melk gekookt, dog de gedroogde Garnalen, die men van Java brengt, ſmaken zonderling wel daar onder gekookt; want zy wil wel gezoutens, en droogs hebben, om dat zy zelfs laf, en wateragtig zyn, zoo zyn ook de jonge bladeren bequaam tot moeskruid niet alleen, maar onder anderen gemengt, inzonderheit tot de koſt* Boboto *genaamt, als men eenige viſſen in veelderhande bladeren bewindt, en zoo te zamen kookt, dog om dat de bladeren wat bitteragtig zyn, zoo moet men het eerſte water weggieten.*

Anno 1664. *Is in 't Mardykers quartier gezien een gemene* Petola, *daar aan was een vrucht den negentienden Auguſti omtrent een band lang, van ordinaris dikte. De welke in de midden geborſten was, en daar uit gewaſſen een nieuwe plante, van 't zelve geſlagte, beſtaande in twee bladeren, twee Clauwieren, en twee ſteeltjens, daar bloemen, en knoppen op ſtonden. Dit was uit geen oude zaat korrel geſprooten, want de vrucht onryp was, maar men zag, dat den ſteel, daar ze aanbing een ſtukje weegs in de vrucht voortgeſchooten, ende uit de zelve de plante gekomen was.*

Het geene in Hort. Malabar. part. 8. Cap. 7. Picinna, *en in 't Portugees* Petola *genaamt wert, komt wel in naam met onze* Petola *over een, maar de beſchryving, en fig. paſſen beter op de volgende* Petola Djingi, *en 't volgende* 8. Cap *van* Catu Picinna, *wegens zyne bitterheid, komt met onze* Petola Utan *over een, zoo dat ik in twyffel ſta, of de regte Petola in 't zelve werk beſloten zy, hoewel ik wel weet, dat zy in de weſterze delen van India genoeg bekent is.*

Tabula Centeſima Quadrageſima Septima

Petolam exhibet cum ejus *fructu* A *majore* ſeparato.

De Honderd zeven en veertigſte Plaat

Vertoont de *Petola*, met deszelfs *grooter vrucht* A afzonderlyk.

OBSERVATIO.

Hæ *Petolæ* ſpecies proprie *Cucumeres ſilveſtres* ſunt, de quibus notas vide ad *H. Malab. part.* 8. *Plukn. Almag. p.* 123. & *Ray tom.* 3. *pag.* 335. &c.

AANMERKING.

Deze zoorten van *Petola* zyn eigentlyk *wilde Comcommers*, waar over ziet de aanteekeningen op het 8 *deel* van de *H. Malab. Plukn. Almag. p.* 123. en *Ray tom.* 3. *pag.* 335. &c.

A

CAPUT QUADRAGESIMUM TERTIUM.

Petola Anguina. Petola Ular.

SEcunda Petolæ ſpecies tam aſſerculis inponitur, quam arbores, aliosque adſcendit frutices, quum luxurioſius videtur creſcere, quam ſi adſerculis incumbat, minora gerit flagella, nec tam ample ſeſe extendit. Folioſi petioli, ac ſuperiora flagella quadragona ſunt, vagisque pilis hirta.

Folia ejus breviora ſunt, quam in priore Petola, palmam longa, & lata, nec tam profunde diſſecta, in quinque tamen, vel ſeptem angulos diſtincta, quorum tres priores perfectas conſtituunt lacinias, unde & cum illis *Camolengæ* melius conveniunt, ad oras obſcure dentata, ac mollibus obſita ſpinis, ad tactum rugoſa, & flaveſcentia; Ad quemvis angulum nervus excurrit, qui tamen non omnes ad petiolum concurrunt, atque hic ad ortum prope flagella ſinum format, ex cujus ala directe obponitur clavicula, alii breviori inſidens pedunculo, ubi & capitula quædam pallide virentia excreſcunt, primum retrorſum incurvata, dein longioribus inſidentia pedunculis, qui ſeſe erigunt, floresque emittunt albos, longo tubo donatos, minoresque quam in ullis Cucumeribus, vix Jaſmini floris magnitudinem habentes. Atque hi ex quinque albis componuntur petalis, quæ ad oras alba gerunt fila, ita ut barbata quaſi ſint, ac maxime ad ſuperiorem ipſorum partem, ubi & parum circinnata ſunt. In ipſorum centro cavus erigitur tubus, in quo parvum conſpicitur piſtillum, ſeu ſtilus, qui in fructum excreſcit contra morem vulgaris Petolæ.

Fructus ejus multo longior, ac tenuior eſt Cucumere priore, tres, ac tres cum dimidio pedes longus, rotundus, nunquam rectus, ſed miris gyris inflexus inſtar anguis erecti, vel uti *Ubi Ular*, ejusdemque craſſitiei, qui binos nempe digitos craſſus eſt, extrinſecus ex cinereo viridis, & alba conſperſus farina, quumque adoleſcit, ſummopere rubet, tenui, ac chartacea quaſi obductus pellicula, quæ facile diffringitur. Caro in viridi albicat, & ſuccoſa eſt, nec tam aquoſa, quam in vulgari, ac ſolidior. In penitus maturo fructu, quum cortex dehiſcit, ſicca, & fibroſa conſpicitur medulla, uti in priore, atque in hac majora ſemina non nigra, ſed lignea quaſi, vel griſea, & ad oras denticulata. Tota hæc planta, ac maxime fructus, gravem, ac tetrum fere fundit odorem, qui diu manibus adhæret, quum tractetur, ſaporemque ſimul habet amarum.

Nomen. Latine *Petola Anguina*, ſeu *Cucumis Anguinus Indicus.* Malaice *Petola Ular*, ob Anguiformem fructuum figuram, uti ſupra eandem ob rationem *Ubi Ular* vocatur.

Locus. Hæc rara ſpecies eſt in Amboina, magisque permittitur arbores adſcendere, quam ut aſſerculis inponatur, uti & minorem requirit culturam priore, ac raros profert fructus.

Uſus. Licet hæc planta ſit fœtida, olus tamen præbet gratum, ſi teneri, ac ſemi maturi ejus ſumantur fructus, non ultra pedem, vel ulnam longi, griſeaque medulla detergeatur, fructusque in fruſta ſcindantur, & coquantur, & uti in priore ſpecie prima abjicitur aqua, quæ amara eſt; Atque hinc teneri eligendi ſunt, quum putamen facillime lignoſam adquirit ſubſtantiam, cocti autem perdunt ingratum iſtum odorem, ac ſaporem.

Tabula Centeſima Quadrageſima Octava

Petolam exhibet *Anguinam*, quæ Cucumis fructu ſiliquam mentiente vocari poteſt, cujus nullam apud auctores inveni mentionem.

XLIII. HOOFDSTUK.

De Slangformige Petola.

DE tweede zoorte van Petola werd zoo wel op latten geleidt, als gelaten om andere bomen, en Ruigten op te loopen, waar op zy ſchynt beter tier te hebben dan op latten, het heeft mindere ranken, en breidt zig zoo verre niet uit. De bladdragende ſtelen, en voorſte ranken zyn wat vierkantig, en met ydele baairen bezet.

De bladeren zyn korter dan aan de voorige Petola, *een hand lang, en breed, zoo diep niet gekloven, egter in vyf, of zeven boeken verdeelt, waar van de drie voorſte formeele lappen maken, dies met die van* Camolenga *beter overeenkomende, aan de kanten donker gezaagt, en met weeke ſpitzen bezet: wat ruig in 't aantaſten, en bleek, of geel-groen, na ieder boek loopt een zenuwe, de welke niet juiſt by den ſteel te zamen ſtoot, en de ſteel heeft by zynen oorſpronk aan den ranken een bogt, uit zynen ſchoot na de overzyde de Clawieren zittende op een anderen korteren ſteel, komen eenige ligt-groene knoppen voort, eerſt agterwaards gekromt, daar na langere ſtelen verkrygende, regtenze baar op, en brengen witte langbalſige bloemen voort, kleinder dan aan eenige Comcommers, ſchaars zoo groot als een Jasmyne. Uit vyf witte blaadjes gemaakt, dewelke aan haare randen met witte draadjens, of baardjens bezet zyn, dog na vooren toe wel de meeſte, daar zy ook wat gekruldt ſtaan, in de midden is een holle pyp, daar in men ook een klein pilaartje ziet, waar uit de vrucht wert tegens de manier van de gemeene Petola.*

De vrucht is een veel langer, en dunder Comcommer dan de voorige, drie en drie en een half voet lank, rond, nooit regt, maar met wonderlyke bogten door malkanderen geſlingert, gelyk een opgeſchote ſlange, of gelyk de Ubi Ular, *van de zelve dikte, te weten twee vingers, van buiten grys-groen, met een witagtig meel bedekt, 't welk afgeſtreeken zynde, werdenze groen met weinige witagtige plekken; in haar ouderdom vuur-rood, met een dunne papiere ſchelle, die ligt in ſtukken breekt. Het vlees in de groene is witagtig, en zappig, zoo wateragtig niet als aan de gemeene, en maſſyver. In de geheel rype, als de ſchelle berſt, zoo ziet men het drooge, en haairige merg gelyk aan de voorige, en daar in grootere zaden, niet zwart, maar boutagtig, of grauw, en aan de kanten gekertelt. Dit geheele gewas, zonderling de vruchten hebben een zwaren, en ſchier ſtinkenden reuk, die lange aan de handen blyft, als men ze handelt, ook een bitteragtige ſmaak.*

Naam. *In 't Latyn* Petola Anguina, *of* Cucumis Anguinus Indicus. *In 't Maleyts* Petola Ular *na de ſlangeformige gedaante der vruchten, gelyk boven om dezelve reden de* Oebi Oelar *genaamt is.*

Plaats. *Dit is een rare zoorte in Amboina, en men laatze meer de bomen oplopen dan op latten, gelykze ook minder Queeking vereiſcht dan de voorige, ook weinige vruchten draagt.*

Gebruik. *Niettegenſtaande dit een ſtinkend gewas is, zo geeft het nogtans een welſmakend moes, als men de jonge, en halfrype vruchten neemt, nog niet boven een voet, of elle lang, het grys meel als dan afſtrykt, in ſtukken ſnydt, en kookt, als het voorige, weg ſmytende het eerſte water, daar de bitterheit in ſteekt. Men moetze daarom jonk neemen, om dat de ſchale zeer ligt boutagtig wort, de gekookte nu heeft gants geen viesagtige reuk nog ſmaak.*

De Hondert acht en veertigſte Plaat

Vertoont de *Slangformige Petola*, welke de Comcommer met een vrucht, een houwe van een Boon verbeeldende genaamt mag werden, en waar van ik by geen Schryver eenig gewag gemaakt heb gevonden.

CAPUT QUADRAGESIMUM XLIV.

HOOFDSTUK. QUARTUM.

Petola Bengalenſis. Djingi.

TErtia *Petolæ* ſpecies exotica eſt, in Amboina parum nota, planta eſt uti aliarum Petolarum, ſed plerumque minor, tam ejus flagella, quam folia, ac flores.

Folia ejus tenuia ſunt, & rugoſa, ſex pollices longa, tres lata, inque tres notabiles angulos diſtincta, ubi ad quamvis auriculam minor adſtat, ita ut quinque nervi ad petiolum concurrant, ubi & ſinum formant, qui major eſt dimidio circulo, ad oras folia hæc ample dentata ſunt, odoris fortis, & ſaporis amari.

Flores flaveſcunt, ex quinque cordiformibus petalis conſtantes, quæ glabriora ſunt, quam in vulgari Petola.

Fructus palmam longus eſt, ab utraque acuminatus parte, fructibus Papari ſimillimus, ſeu paulo major, inferius anguſtiſſimus, ſuperius cito anguſtatus in brevem, & durum apicem coronatum quaſi, externe diſtinctus eſt per longitudinem in novem, vel decem notabilia, & protuberantia dorſa, quorum interſtitia pertexta ſunt venulis transverſalibus, per quas totus fructus rugoſus quaſi eſt. Atque hic cito durum, & lignoſum format putamen, primo aurantium, vel igneum quaſi, ac tandem lignei coloris, tumque interna ſubſtantia degenerata eſt in ſpongioſam, & fibroſam maſſam, quæ tam lenta eſt, ut vix diſtrahi poſſit, ſemina ſunt inſtar illorum *Battecæ*, ſed minora, nigra, & parum contracta; non aſſerculis inponitur hæc planta, ſed permittitur ſepes, & frutices percurrere.

Nomen. Latine *Petola Bengalenſis.* Malaice *Djingi*, & *Petola Bengala*, primum nomen ipſi inpoſitum eſt ab aurantio colore, quem Malaienſes *Djingi*, ſeu *Djinka* vocant, ſeu uti alii volunt *Tjingi*, quod nigros denotat Mauros, acſi diceretur *Petola Æthiopica:* alterum nomen ipſi datum eſt, quum a Bengalenſibus maxime colatur, & uti dicitur ab hac natione primum ex ipſorum patria deducta Bataviam, & inde in haſce inſulas. Portugallice *Petola Riſca.*

Uſus. Hi fructus non niſi teneri adhibendi ſunt, quum nempe ſemi maturi fere ſunt, quorum acuta dorſa parum abſcinduntur, ac porro coquuntur inſtar aliarum Petolarum, quam primum vero incipiunt rubere, & lignoſi eſſe, ad cibum non amplius valent. Bengalenſes tantam addunt Piperis alioruinque aromatum copiam, ut os fere exurant, quod ipſis ſalubre cenſetur.

Picinna Hort. Malab. tom. 8. *cap.* 7. deſcripta, forma cum priore convenit, ac Portugallice vocatur *Patola*, quum vero ibi fructui iſti adſcribatur amarus ſapor, & nauſeoſa qualitas, hinc anceps ſum, quid proprie intelligatur, ſive hoc *Djingi*, ſeu præcedens *Petola Ular.*

De Bengaalſche Petola.

DE derde zoort van Petola *is vreemd, en in Amboina nog weinig bekent, het gewas is gelyk andere* Petola, *dog doorgaans kleinder, zoo van ranken als bladeren, en bloemen.*

De bladeren zyn dun en ruig, zes duimen lang, acht breed, in drie merkelyke boeken verdeelt, waar by aan ieder bil, nog een kleinder komt, zoo dat daar vyf ribben by den ſteel zamen ſtoten, alwaar zy ook een boezem maken, grooter dan een halve Cirkel, aan de kanten wyt getant, ſterk, en bitter van reuk.

De bloemen zyn ligt-geel, van vyf hertformige blaadtjes gemaakt, die wat gladder zyn als aan de gemeene Petola.

De vrucht is een hand lang, agter en vooren toegeſpitſt, de vruchten van de Papari zeer gelyk, of wat grooter, agter op 't ſmalſte, vooren ſchielyk toelopende in een korte, en harde ſpitze als een kroontje, van buiten iſſe verdeelt langs heen in negen, of tien ſterke, en uitſtekende ruggens, en de tuſſen plaatzen zyn uitgeweven met diverſe ribbekens, die de gebeele vrucht rimpelig maken. Zy gewint haaſtig een harde boutagtige ſchaal, eerſt oranje-geel, of vuur-rood, ten laaſten hout-verwig van koleur, zynde als dan het binnenſte vleeſch verandert in een ſpongieuſe, en dradige ſubſtantie, zoo taay, dat men ze qualyk van malkander kan trekken, de zaad-korrels zyn als die van Batteca, dog kleinder, zwart, en wat gerimpelt. Men leidtze niet op latten, maar laatze langs de beggens, en op ruigten lopen.

Naam. *In 't Latyn* Petola Bengalenſis. *In 't Maleyts* Djingi, *en* Petola Bengala, *de eerſte naam komt van de oranje-coleur, dewelke de Maleiers* Djingi *of* Djinka *noemen, of zoo anderen willen* Tjingi, *'t welk zwarte mooren beduit, als of men, Æthiopiſche Petola zeide; den anderen om dat ze van de Bengalers meeſt geoeffent wert, ook zoo men zegt door de zelve natie eerſtelyk uit baar land na Batavia, en van daar in deze Eilanden gebragt is. In 't Portugees* Petola Risca.

Gebruik. *Men moet deze vruchten gebeel jong neemen, wanneerze niet meer dan half waſſen zyn, ſnyden de ſcherpe ruggens wat af, en kookenze voorts gelyk andere Petola, maar zoo dra zy beginnen rood, en boutachtig te werden, dienenze tot de koſt niet meer. De Bengalers doen daar zoo veel Peper, en heete ſpeceryen by, dat zy ſchier in de mond branden, 't welk zy voor gezont houden.*

Picinna Hort. Malab. tom. 8. cap. 7. *komt in gedaante met de voorgaande overeen, en draagt in 't Portugees den naam van* Patola; *doch vermits aldaar die vrucht een bitteren ſmaak, en walgachtige eigenſchap werd toegeſchreeven, zoo ſtaa ik in twyffel, wat daar mede gemeent werd, of deze* Djingi, *of de voorſchreeven* Petola Ular.

Tabula Centeſima Quadrageſima Nona

Petolam exhibet *Bengalenſem*, qui eſt Cucumis Malabaricus ſilveſtris, fructu ſtriato, amaro *Commel.* in *not. ad H. Malab. part* 8. *Tab.* 7. ac forte Cucumis Indicus, ſtriatus, operculo donatus, corticoſo putamine tectus *Plukn. Almag. p.* 123. & *Phyt. Tab.* 172. *Fig.* 1.

De Hondert negen en veertigſte Plaat

Vertoont de *Bengaalſche Petola*, welke is de Malabaarſche wilde Comcommer, met een geſtreepte bittere vrucht van *Commelin* in de *aanteekeninge* op het *achtſte deel* van de *H. Malab. Tab.* 7. en mogelyk de Indiſche, geſtreepte Comcommer, met een dekzel verſiert, en een ſchorsagtige ſchaal van *Plukn. Almag. p.* 123. en *Phyt. Tab.* 172. *Fig.* 1.

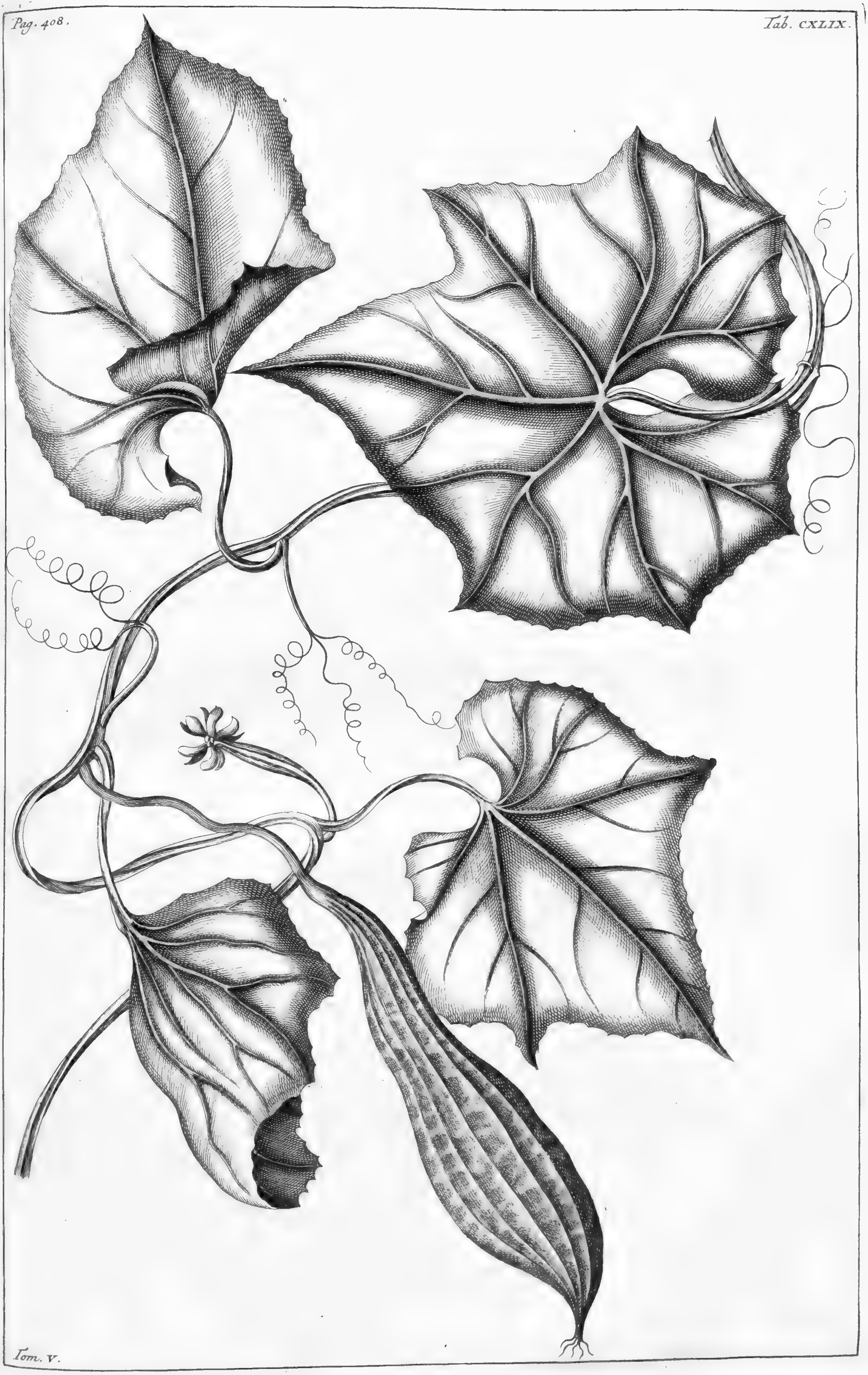

CAPUT QUADRAGESIMUM QUINTUM.

Petola ſilveſtris. Petola Utan.

QUarta Petolæ ſpecies eſt planta ſilveſtris cum Cucumere noſtro ſilveſtri, ſeu aſinino conveniens. Folia illis Papari ſimilia ſunt, ſed non tam profunde diſſecta, unde & ad Bryoniam propius adcedunt, in quinque nempe lacinias diſtincta, & ad tactum rugoſa, ſed non ita quam Petola domeſtica, longa vero, ac tenuia emittunt flagella, in Sagus ſilva, vel vallibus arbores adſcendens. Recentia autem folia odorem ſaporemque habent amarum fere inſtar Petolæ ſativæ.

Flos luteus eſt, ac pentapetalus, calici inſidens, ex quinque apicibus conſtructo. Fructus formam habet oblongi ovi, ſed major eſt, & firmo apice donatus, qui maturus ſponte decidit, inſtar operculi rotundi cruſti cum ſegmento putaminis. Cortex exterior viridis eſt, & glaber, ſed undecim obſcuris ſtriis per longitudinem diſſectus, ſuccoſus admodum, medulla interna, quam diu recens eſt quam maxime amaricat, ſiccus vero lignoſus eſt, hic fructus putamine tenui, & fragili obductus eſt, in quo gleba quædam ſicca, & muſcoſa reperitur ex multis intricatis filis conſtructa, uti in domeſtica Petola, in hac plana locantur, ac nigra ſemina, formam habentia quodámmodo Cimicis ſine pedibus.

Quum fructus maturus eſt, ejus putamen facillime in fragmenta confringi poteſt, ac fibroſa muſcoſaque medulla cum ſeminibus in una gleba tota eximi, uti & hæc ſicca congeries ex petiolis dependet, quum putamen deciderit. Totus fructus amariſſimus eſt, æque, ac Colocynthis, ac præterea ingratus, & nauſeoſus.

Nomen. Latine *Petola ſilveſtris.* Malaice *Petola Utan*, item *Panawar*, h. e. *Antidotum*, nomine nimis generali. Maccaſſarice *Tambar.*

Locus. Ad fluminum ripas obcurrit in lævibus ſilvis, uti & in ſiccis Sagus ſilvis.

Uſus. Vulgus Maccaſſarenſe foliis utitur ad cibum, quæ aliis adcoquunt oleribus, immo ipſi immaturi fructus toti, licet ſint amari, hi enim incolæ amara amant. Sicca vero & fibroſa medulla in aqua macerata, & potata loco antidoti adhibetur, quum quis putat veneno eſſe infectus. Alii Malayenſes meliore jure hunc fructum non ad cibos adhibent, ſed ſiccam ſervant medullam in uſum Medicum, hæc enim in aqua macerata, & potata fortiter purgat, ſed maxime per vomitum, fortiſſimum enim eſt emeticum, & prodeſt ad ſtomachum corruptum, & pectus per vomitum depurandum, quum quis putat aliquod adſumpſiſſe venenum, hunc potet fructum in aqua maceratum, ut venenum per vomitum rejiciat. Quidam paululum addunt *Alea Padi*, ac ſuccum *Limonis Swangi*, quod inprobo, cuncta enim venena, præſertim Mineralia per Limonum ſuccum exaltantur. In Aſthmate tenera eliguntur folia, quæ cum pauxillo Cepæ, vel ſucco Limonis Swangi ægro propinantur, non tantum in Hoſa, ſeu Aſthmate, ſed etiam in pertinaci Orthopnæa vulgo *Moreto* dicta, quæ Amboinice *Habair* dicitur, quum tenera hujus eliguntur folia cum teneris *Boa Rau Utan* foliis, ac pauxillo Cepæ rubræ, & Limonis Swangi ſucco mixta, quæ ſimul torrentur in folio Piſſang Croho, ſuccusque expreſſus ægro propinetur, qui hinc vomet, & alvum dejiciet.

In gracilibus, & bilioſis hominibus hæc Petola Utan periculoſa eſt, in hiſce enim non alvum exonerabit, ſed vehementiſſimum excitet vomitum, qui diu durat, quemque inſequitur vehemens ſpaſmus orificii ventriculi, vel lancinatio, & aliquando ipſe etiam ſanguinis vomitus.

De wilde Petola.

DE vierde zoorte van Petola is een wild gewas met onze wilde, of Ezels Comcommers over een komende. De bladeren gelyken die van Papari, dog zoo diep niet geſneeden, dierhalven onze Bryonia naderkomende, te weten in vyf lappen gedeelt, ruig in 't aantaſten, dog zoo zeer niet als de Tamme Petola, met lange, en dunne ranken in 't Sagu bos, of in de Vallyen de bomen oplopende, de verſche bladeren rieken, en ſmaken bitter, en ſchier als tamme Petola.

De bloem is geel, en vyfbladig, ſtaande op een voetje van vyf ſpitzen. De vrucht is als een langwerpig ey, dog grooter, met een ſtyve tip boven op, zynde het voornaamſte voetje van de bloem, dewelke ryp zynde, van zelfs afvald als een rond dekzel van een Paſty met een gedeelte van de ſchaal. De buitenſte ſchorſſe is groen, en even, dog met elf donkere ſtreepen in de lengte afgedeelt, zeer zappig, het merg van binnen, zoo lange zy vers zyn, zeer bitter. Droog zynde werdenze boutverwig, dunne, en broſch, en daar in vind men als dan een droog klompje moſch van veele verwerde draadjes gemaakt, gelyk aan de tamme Petola, in 't zelve leggen platte zwarte zaden, hebbende eenigzints de gedaante van een weegluis zonder voeten.

Als de vrucht ryp is, kan men de ſchaal zeer ligt in ſtukken drukken, en het dradige mosformige merg met de zaden in een klomp geheel uitneemen, gelyk ook de zelve droge klomp aan de ſtelen hangende blyft als de ſchaal afgevallen is. De ſmaak van de geheele vrucht is zoo bitter als eenige Coloquint mag zyn, daar by onlieffelyk, en walgelyk.

Naam. *In 't Latyn* Petola Sylveſtris. *In Maleyts* Petola Utan, *als mede* Panawar, *dat is* Antidotum, *met een al te generale naam. In 't Macaſſaars* Tambar.

Plaats. *Men vind het aan de Rivier kanten, in ligte boſchagien, als mede in drooge Sagu-boſſchen.*

Gebruik. *De ſlegte lieden op Maccaſſar gebruiken de bladeren in de koſt, en onder ander Sajor te koken, ja zelfs de gebeele onrype vruchten, al zynze bitter, want deze inwoonders veel van bitterheid houden. Maar het drooge, en dradige merg in water geweekt, en gedronken gebruiken zy tot een tegengift, als iemand meent fenyn in gekregen te hebben. Andere Maleyers gebruiken met beter reden deze vrucht, geenzints in de koſt, maar bewaren het drooge merg tot Medicynen, want het zelve in water geweekt, en daar van gedronken, purgeert ſterkelyk, dog meeſt na boven, zynde een kragtig Emeticum, of Vomitief, en werd gebruikt om een vervuilde maag, en borſt door braaken te zuiveren, als iemand verneemt eenig fenyn ingekregen te hebben, die zal van deze vrucht drinken in water geweekt, zo zal zy het vergift door braken overgeven. Zommige doen daar by een weinig* Alea Padi; *en den zap van* Lemon ſwangi, *'t welk ik mispryze, want meeſt alle venynen zonderlyk de Mineralia werden door Lemoenzap opgeſcherpt; in de Hoza, of Aſtma neemt men de jonge bladeren hier van met een weinig Ajuin, en zap van Lemo Swangi, en geeft den Patient te drinken, niet alleen in dit Aſthma of Hoza maar ook in de ſnoode Orthopnæa in't gemeen* Moreto *genaamt. Amboins* Habair *genaamt, neemt men dezelve bladeren met jonge bladeren van* Boa rau Utan *met een weinig roode Ajuin, en zap van Lemo Swangi gemengt, braad het in een blad van Piſſang Croho, en geeft het uitgeperſten zap den Patient te drinken, die daar op aan het braken en den afgank zal geraken.*

By magre, en Cholerike menſchen is deze Petola Utan *al wat zorgelyk te gebruiken, want zy verwekt by de zelve geen byzondere kamergang, maar een geweldig braken, 't welk lang duurt, waar op volgt een geweldig ſteken in de krop van de mage, en zomtyds bloedbraken.*

Hujus antidotum eſt Soalamou Pohon, cujus fructus cordiformes cum pauxillo Alea Pady, & Siri Pinanga maſticantur, ac pauca deglutitur pars, reliquaque pars externe ventriculi orificio inlinitur, unde & certiſſima doſis eſt, quum ſiccatæ medullæ dimidia gleba ſumatur, ac per ſemi horam in aqua maceratur, quæ dein leniter exprimitur, ac pauxillum Zingiberis contriti addatur, ac ſic propinatur ad ſtomachum corruptum, & pectus per vomitum depurandum.

Hæc Petola hanc porro habet proprietatem, quod tetrum contrahat odorem, ſi in ventriculo retineatur, atque hinc vomitus per hanc cauſſatus teterrimum fundat fœtorem, qui hominibus per aliquot perdurat dies. Salutare tamen eſt medicamentum, quod hominibus ſummopere prodeſt in Aſthmate, & adſumpto veneno, ſed prudenter uti eo oportet, alioquin enim æque poteſt nocere quam prodeſſe. Vomitus vero ſiſtendus eſt, ne ſanguinis ſuperveniat ejectio, quod effici poteſt per Corallium album, & nigrum. Chirurgi noſtri melius hoc medicamentum præparare, & noſcere deberent, ne talem in hominibus cauſſaret vehementem effectum.

Catu Picinna in *Hort. Malab. part.* 8. *cap.* 8. deſcripta cum *Petola* hac *Utan* videtur convenire.

Zyn Nombal of tegengift is Soulamou Pohon, wiens bertjens, of vruchten met een weinig Alea Pady, en een Siri Pinang geknouwt, waar van men een weinig inſwelgt, en de reſt van buiten op de krop van de mage ſmeert, daarom is het zekerſte, als men van het gedroogde merg niet meer dan een halve klomp neemt, en omtrent een half uur in een kop met water weekt, daar naa zagjens uitdrukt, en een weinig Gember daar by vryft, en zoo indrinkt om de vervuilde maag, en borſt door braken te zuiveren.

Deze Petola heeft nog die eigenſchap, dat zy een zeer euvelen reuk verkrygt, als zy in de mage van de menſch komt, en daar door een ſtinkent uitbraakzel veroorzaakt, 't welk eenige dagen den menſchen byblyft, het is een heilzaam medicament, daar de menſchen groote bate by gevoelen in engborſtigheid, en ingenomen fenyn, maar het wil voorzichtig gebruikt werden, want anders kan het zoo veel quaad als goed doen: inzonderheid moet men het braken ſtuiten, dat het tot geen bloed braken komt, 't welk men ook doen kan met wit en zwart Calababaar in te geven; onze Meeſters behoorden het beter te leeren kennen, hoe men het præpareren moeſte, dat het zulken gewelt in de menſch niet deede.

Catu Picinna *in* Horto Malabarico: part. 8. cap. 8. *beſchreeven, ſchynt met onze* Petola Utan *te willen over een komen.*

Tabula Centeſima Quinquageſima

Petolam exhibet *ſilveſtrem*, quæ *Cucumeris*, vel *Colocynthidis* ſilveſtris ſpecies eſt, & Cucumis Malabaricus amarus, fructu ſine coſtulis a *Plukn. in Almag. pag.* 123. vocatur.

De Hondert en Vyftigſte Plaat

Vertoont de *wilde Petola*, welke een wilde zoort van de *Comcommer*, ofte *Coloquint* is, en werd de Malabaarſche bittere Comcommer, met een vrucht zonder ribbetjes genaamt van *Plukn.* in zyn *Almag. p.* 123.

CAPUT QUADRAGESIMUM SEXTUM.

Amara Indica. Papari.

P*Apari* eſt *Momordica* Indica, ſeu *Balſamina mas*, ſed majora gerit folia, ac fructus, quam in Italia. Flagella vero emittit teretia, anguloſa, & ſtriata, ac pallide virentia, quibus folia inſident ſolitaria ſimilibus in longis petiolis, atque hiſce obponuntur claviculæ tenues, multis circinnis ubique ſeſe circumvolventes.

Folia peculiarem habent formam, ad illa Vitis accedentia, ſeu illis Aceris ſimilia ſunt, in ſeptem pluresve lacinias diſtincta, quæ profundiſſimæ ſunt, ac quævis iterum lacinia in varios minores diſtributa eſt angulos, flaccidiſſima, glabra, & læte virentia.

Ad foliorum ortum prope majorem caulem alterum minus, ac rotundum locatur folium, atque ex ejus ala alter tenuis excreſcit pedunculus florem ſuſtinens. Qui luteus eſt, ex quinque flaccidis, & rugoſis compoſitus petalis, magnitudinem habens Ranunculi. In media cavitate brevis erigitur ſtilus ex viridi flaveſcens.

Fructus peculiarem, & miram habet formam, quæ multum ab aliis differt fructibus, atque ex craſſiuſculo pedunculo brevi poſt florem progerminat. Formam quodammodo habet ſemi perfecti Cucumeris, ſed ab utraque acuminatus parte, quinque, ſex, ac ſeptem pollices longus, paulo minus craſſus, externe quodammodo trigonus, per longitudinem tribus rotundulis dorſis diſtinctus, interſtitia repleta ſunt multis mirisque verrucis, ſeu tuberculis, quorum quædam rotunda, alia oblonga, alia ſinuoſa, ſed omnia glaberrima ſunt, & flaveſcentia, ita ut putaretur eſſe res ſumma artificis manu elaborata. Si fructus ſit completus, & maturus, intenſe luteus eſt, ſeu ex rubro aurantius, atque dehiſcit in tria ſegmenta, quæ inferius connexa ſunt, atque conſtant ex craſſa, molli, & aurantia pellicula, cui ſimilis adhæret mollis caro.

In-

XLVI. HOOFDSTUK.

De Indiſche Bittere-Plant.

P*Apari wil een Indiſche* Momordica, *of* Balsamina mas *zyn, dog grooter van bladeren en vruchten dan in Italien. Zy ſchiet op met lange dunne geboekte, geſtreepte, en ligt-groene ranken daar aan de bladeren enkel ſtaan op diergelyke lange ſtelen, en tegen over dunne Clauwieren met veele krullen zig over al omſlingerende.*

De bladeren hebben een byzonder fatzoen, na het Wyngaarts loof wat gelykende, of na die van Acer, of Boogbout, in zeven, of meer lappen verdeeld, die zeer diep geſneeden zyn, en ieder lap weder in verſcheide mindere boeken, zeer ſlap, glad, en blyde-groen.

By den oorſpronk der bladeren aan de hooftſteel ſtaat een ander klein, en rond blad, en uit deſſelfs ſchoot een ander dun ſteeltje, waar op de bloeme voortkomt. De bloeme is geel, van vyf ſlappe, en gefronſte blaadtjes gemaakt, zoo groot als die van Ranunculus. In de middelſte holligheid ſtaat een kort Pylaartje uit den groene geelachtig.

De vrucht is van een byzondere, en zeldzame gedaante, veel van andere vruchten verſchillende, en uit den dikagtigen ſteel kort achter de bloeme voortkomende; zy heeft de gedaante eenigzints van een half wasſen Comcommer, doch achter, en vooren toegeſpitſt, vyf, zes, en zeven duimen lank, twee duimen, of wat minder dik, van buiten zynze eenigzins driezydig, in de lengte met drie rondagtige ruggens verdeeld, de tuſſenſpatien zyn uitgevuld met veele wonderlyke vratten, of heuveltjens, zommige rond, zommige langwerpig, zommige bochtig, alle zeer glad, en licht-groen. Men zoude zeggen, dat het een ding was van een konſtig beeldhouwer alzoo gegraveert. De oude wert regt boog-geel, ofte orangie-rood, en ſplyt open in drie ſtukken, die agter aan malkander hangen, beſtaande uit een dikke, murwe, en boog-geele ſchelle, daar diergelyk murw vleeſch aan hangt.

Bin-

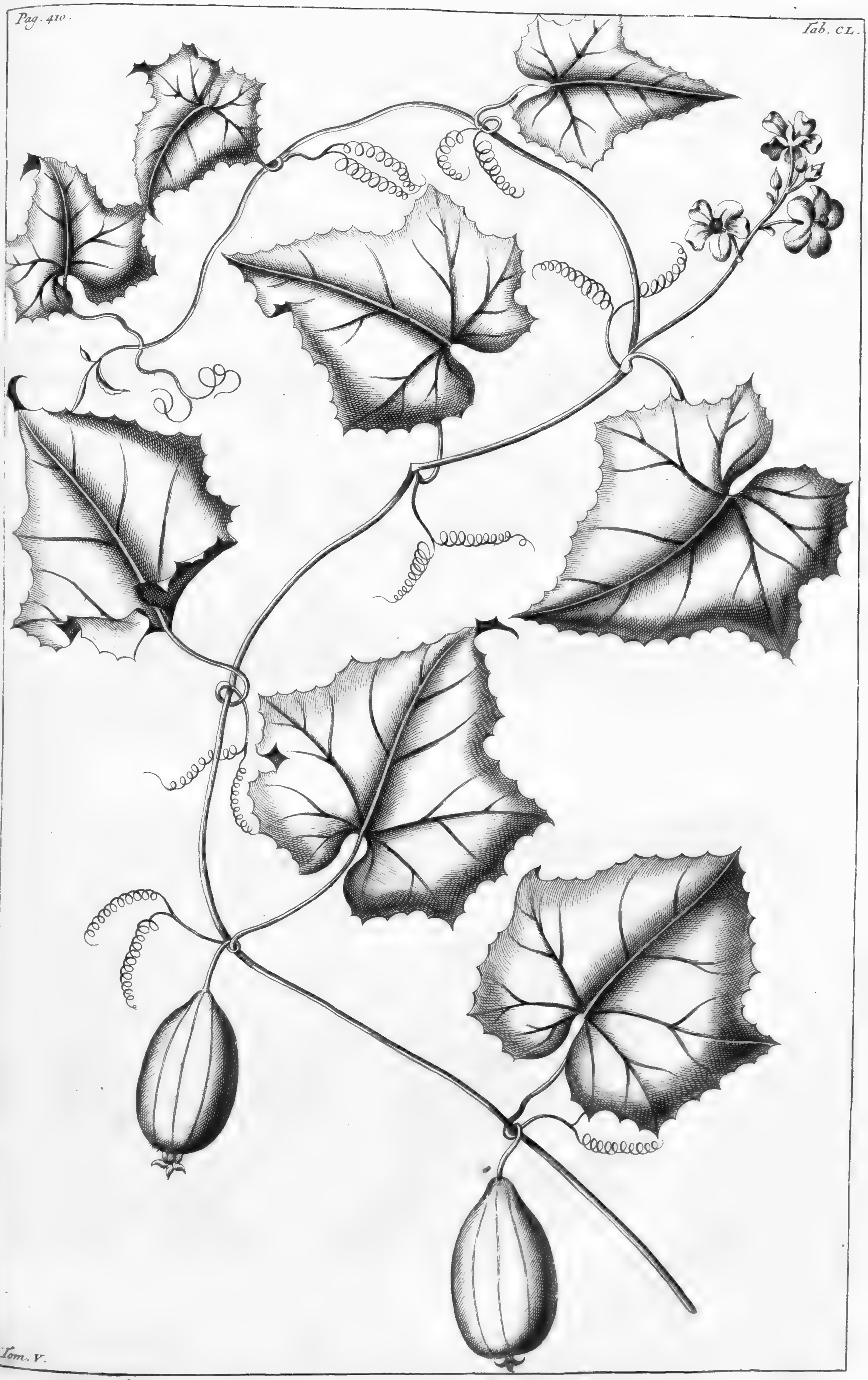

Intus locatur gleba ſeminum corallii rubri coloris, quæ humida, & viſcoſa ſunt, magnitudine acinorum Vitis, ſed oblongiora, ac plana, ſaporis dulcis, unde & edulia ſunt, ſub hac molli carne planum locatur granum majus illis Cucurbitæ, quodque oras habet craſſas, & denticulatas, acſi a muribus exeſum eſſet, atque in ejus ora plana incurvæ quædam, & protuberantes conſpiciuntur lineæ tanquam characteres, coloris lignei, quodque interne album, & lignoſum ſiccumque continet nucleum.

Binnen ziet een klomp van coraal roode vochtige, en ſlibberige korrels in de grootte van druive korrels, dog langwerpiger, en plat, zoet van ſmaak, en eetbaar, onder dit weeke vleeſch leidt een platte korrel, grooter als die van Cauwoerden, met dikke kanten, en aan de zelve gekertelt, als ofze van muizen geknaagt waren, op de platte zyde ziet men ook eenige kromme, en uitbuilende knien, als Characteeren, boutverwig, en van binnen met een witachtige, en boutachtige drooge beeſt.

Caro rubra mollis eſt, dulcis, & edulis, cunctæ vero hujus plantæ partes, ac præſertim folia amaricant tam ſapore quam odore, qui etiam percipitur, ſi modo huic adſtemus plantæ, vel hanc manibus tangamus, amarities autem ejus non nauſeoſa eſt, ſed grata, & pura inſtar illius Abſynthii, ejus odor vero gravis eſt; quum glabra ſemina ex fiſſis fructibus in terram procidant, facile novas producunt plantas. In flagellis quoque, ac foliis hic & illic craſſa, & oblonga conſpiciuntur tubera, ſeu genicula, quæ quis putaret teneros eſſe fructus, quorum quædam ſubrotunda, & anguloſa ſunt, inſtar depravatorum globulorum luſoriorum, ſed plerumque in iſtis plantis, quæ loco creſcunt gracili, hic enim foliola minora quoque ſunt illis alius fruticis.

Het roode vleeſch is mals, zoet, en eetbaar, voor al wat aan deze plante is, inzonderheid de bladeren, zyn bitter van reuk, en ſmaak, den welken men ook gewaar wert, als men ſlegts daar by ſtaat, of met de handen aantaſt, zynde egter deze bitterheid niet walchelyk, maar klaar, en, zuiver gelyk die van Alſem; doch de reuk is wat zwaar, als de gladde korrels uit de geborſte vruchte op der aarde vallen, zoo brengenze lichtelyk nieuwe planten voort. Men ziet ook aan de ranken hier, en daar aan de bladeren, dikke, en lankwerpige builen, of knien, die men voor jonge vruchten zoude aanzien, zommige rondachtig, en geboekt als ſcheeve knikkers, gemeenlyk aan die planten, die op een magere grond ſtaan, want daar by ziet men de blaadjes kleinder dan aan den reſterende ſtok.

Radix eſt alba, longa, multisque miris obſita verrucis, & amara, fibroſaque, in hortis plantatur ad palos ramoſos, vel frutices, quos denſa ſua fronde obtegit, vel juxta ſepes adſcendit, atque ubi ſemel fuit plantata, ſponte ſeſe multiplicat per decidua ſemina.

De wortel is wit, lang, met veele zeldſame wratten bezet, en mede bitter, vol Vaſelingen, men plant het in de tuinen by getakte ſtokken, of ſtruiken, die het met zyn digt loof bedekt, of men laat het langs de heiningen loopen, en daar het eens geplant is, vermenigvuldigt het zich zelfs door de uitgevalle zaadkorrels.

Amara Sinica, ſeu *Papari Sinenſis* priori ſimilis eſt quoad formam, ſed major in omnibus partibus, fructu potiſſimum differens.

Amara Sinica, *of* Sineeze Papari *is aan de gedaante de voorige gelyk, doch grooter aan alle zyne deelen, en meeſt in de vrucht verſchillende.*

Fructus ejus pedem longus eſt, & ultra, nec gerit iſta tria protuberantia dorſa, uti prior, ſed hic denſe obſitus eſt brevibus, ac rotundulis verrucis, quæ ſuperius in apices deſinunt, unde & ad tactum quodammodo ſpinuloſus videtur, primo pallide virens, dein aurantii coloris, caro ejusque officula ſunt, uti in vulgari, ac maturus fructus ſuperius quoque in binas tresve dehiſcit partes, non ita amarus eſt hic, ac proinde ad cibum aptus.

De vrucht is een voet lank, of meer, heeft de drie uitſtekende ruggens niet gelyk de voorige, maar is digt bezet met korte rondtachtige wratten, boven eindigende in ſpitzen, en dierhalven wat ſtekelig in 't aantaſten, eerſt licht-groen, daar na orangie-geel; vlees, en korrels van binnen zyn als aan de gemeene, en de rype berſt vooren mede open in twee, of drie deelen, zy zyn zoo bitter niet, en dierhalven bequaam tot de koſt.

Nomen. Latine *Amara Indica.* Malaice *Papari.* Portugallice *Margoſa*, quaſi *Amargoſa*, h. e. *Amarities*, ob ſaporem omnium partium amarum. Amboinice *Paparihan*, & *Pariban.* Sinice *Koukoæ.*

Naam. *In 't Latyn* Amara Indica, *in 't Maleyts* Papari, *in 't Portugees* Margoſa, *ofte* Amargoſa, *dat is* bitterheid *na den ſmaak in alle haar deelen. In 't Amboneeſe* Paparihan, *en* Parihan. *In 't Sinees* Koukoæ.

Locus. Nota eſt hæc planta in Indiæ Orientalis inſulis, atque in hortis colitur ſine magno labore, præſertim ubi Europæi habitant, qui ad cereviſiæ præparationem quam maxime hac indigent.

Plaats. *Zy is bekend in d'Eylanden van Ooſt Indien, en werd geoeffent in de tuinen zonder groote moeite, inzonderheid alwaar Europianen woonen, dieze tot bierzetten niet miſſen konnen.*

Uſus. Tota ejus flagella cum foliis abrumpuntur, & ſub tecto in loco ventoſo ſuſpenduntur ad ſiccandum, quum quotidiano ſunt in uſu ad cereviſiam Saccharatam componendam, qui vulgaris eſt potus apud Europæos noſtros in India Orientali.

Gebruik. *Deze gebeele ranken met bladeren, en al werden afgebrooken, en onder 't dak aan een luchtige plaats om te droogen opgehangen, zynde nodig tot den dagelykſchen gebruik om zuiker-bier tè zetten, den gemeenen drank by onze Europianen in Ooſt-Indien.*

Sumunt manipulum ſiccatorum foliorum, ac caulium, quæ aquæ incoquuntur, atquæ hæc conmiſcetur cum Saccharo rubro, quod tam ab arboribus, quam ab arundinibus conligitur, ex quo cereviſia iſta Saccharata conficitur, quæ per hæc folia amaricantem, non tamen ingratum contrahit ſaporem, proxime adcedens cereviſiæ noſtræ vulgari, cui magna Lupuli quantitas fuit addita, ſed hujus viliſſimæ non adcedit virtute. Ita ut Amara hæc in India nobis inſerviat loco Lupuli, ſine qua cereviſia iſta Saccharata quam maxime inſalubris eſſet, ipſumque Saccharum ſine amaris hiſce foliis in aqua nimis cito aceſceret. Recentia folia quoque adhiberi poſſunt, ſed ſolummodo defectu ſiccatorum, illorum enim ſapor in cereviſia parum auſterus eſt, ac minori doſi ſumenda ſunt. Hæc cereviſia multo ſalubrior eſt illa, quæ olim Bataviæ ſolebat præparari ex vulgari nigro Saccharo, & Tamarindis, quæ ſtomachum quam maxime refrigerabat, atque plebeis, qui ob dulcedinem avidiſſime hanc potabant, Diarrhæam plerumque cauſſabat.

Men neemt een goeden hand vol van de gedroogde bladen, en ſtelen, en kookt die in het water, 't welk gemengt wert met bruine ſuiker zoo van bomen als van riet komende, waar van het voornoemde ſuiker-bier gemaakt wert, 't welk een bitteracbtige dog niet onaangenaame ſmaak daar van bekomt, ons gemeen bier, 't welk ſterk gehopt is, naaſt komende, dog het ſlegſte daar van nog in deugt niet bereikende. Zoo dat deze Amara ons in Indien diend, in plaats van Hoppe, zonder dewelke het voornoemde ſuiker bier gants ongezont zoude zyn, en de ſuiker zonder deze bittere bladeren zoude in 't water te haaſtig zuur worden. De groene bladeren kan men ook neemen, dog alleen by gebrek van de drooge, want hare bitterheit in 't bier is wat vreed, en men moetze in minder quantiteit neemen. Dit bier is veel gezonder dat het ſuiker-bier, dat men eertyds op Batava plagt te zetten van gemeene zwarte zuiker, en Tamaryn, 't welk den magen zeer verkoude, en by de Orang Baren, die het wegens zyn zoetigheid gulzig dronken, gemeenelyk buikloop veroorzaakte.

Perfecti, ſed inmaturi fructus ad cibum adhibentur, qui in fruſta ſcinduntur, primumque abjicitur ipſorum decoctum, ac dein cum vulgari quodam juſculo, vel Calappi lympha coquuntur.

De volwaſſe dog onrype vruchten werden tot de koſt gebruikt, als men die in ſtukken ſnyd, het eerſte afſietzel weg giet, en dat met een gemeene zop, of Calappusmelk kookt.

Hic cibus quam maxime laudatur, ac ſaluberrimus habetur, ad ſanguinem depurandum, ac craſſum, & melancholicum adtenuandum ſanguinem ex vulgari opinione Medicorum Indicorum, qui dicunt, cuncta amara ſtomacho proſunt, & ſanguinem depurant.

Iidem hi fructus in aqua cocti per longitudinem finduntur, internaque ipſorum caro, & ſemina eximuntur, & conſciſſis piſcibus, herbis, & carne inplentur, ac cum gramine, vel Sirii folio conligantur, & coquuntur, ut ſupra fuit indicatum.

Hic cibus gratior eſt priore, ac ſtomacho ſalubrior, ſi enim rite ſit præparatus, paululum amarus eſt, qui in hiſce regionibus facile adoptatur. Obſtetrices Indicæ ſuccum unius alteriusve folii ori infantis infundunt, ut ipſius pectus, & inteſtina depurentur ab omni muco, & excrementis, quæ in matris ventre conlecta ſunt. Idem hic ſuccus puerperis quoque propinatur, ac fructus tali modo præparati cibo exhibentur, ad ſanguinem depurandum, & ad lac generandum.

Deze koſt werd zeer gepreezen, en voor gezond gebouden, om het bloed te zuiveren, en het dikke melankolyke bloet te verdunnen, na de gemeene regel van de Indiaanze Medicyns; alle bittere dingen zyn de mage goet, en zuiveren het bloet.

Dezelve vruchten in water opgezoden, werden ook langs benen open geſneeden, het binnenſte merg, en korls uitgenomen, met gebakte Vis, kruiden, of vleeſch uitgevult, met een grasje, of blad van Siree weer te zamen gebonden, en gekookt, als boven.

Dit is aangenamer te eeten dan het voorige, en de mage niet min gezond, want regt toebereid, beeft het niet meer dan kleine bitterheid, daar aan men zich in deze landen gewennen moet. De Indiſche Vroedvrouwen neemen den zap van een, of twee groene bladeren, en gieten den zelven het nieuw gebooren kind den eerſten, of tweeden dag in de mond, om des Kindekens borſt, en 't geheele ingewand te zuiveren van alle ſlym, en excrementen, die het in 's moeders lyf vergadert beeft. Dezelve zap gevenze de Kraamvrouwen ook te drinken, en de vruchten als vooren toebereid, te eeten, zoo om het bloed te zuiveren, als om de melk te bevorderen.

Quo modo hæc *Indica Amara* cum Italica *Balſamina* conveniat, quæ *mas*, ſeu *Momordica* vocatur, licet *Papari Indicum* ſit multo majus, ac fructus gerat alio modo formatos, vide amplius in Europæis Herbariis, præſertim *Matthioli Commentaria* in *Dioſcorid. libr. 9. cap.* 177. ubi hanc in capite *Vitis Nigræ* deſcribit, ac magnas ipſi tribuit virtutes, ad quævis nempe vulnera tam externa, quam interna curanda, nullam vero facit mentionem alicujus amaritiei in Balſamina ſua.

Hoe nu deze Indiſche Amara *met de Italiaanſche* Balſamina Mas, *of* Momordica *overeen kome, boewel de* Indiaanſche Papari *veel grooter, en anders geformeerde vruchten draagt, daar van ziet de Europiſche Kruideboeken, inzonderheid de* Commentaria Matthioli *op het* 4. boek, cap. 177. *van* Dioſcorid. *daar hy ze in 't Capittel van de* Vitis Nigra *beſchryft, en groote krachten toe-eigent, om alderlei, zoo uitwendige als inwendige wonden te geneezen, doch hy maakt geen gewag van eenige bitterheid aan zyn Balſamina.*

Ambæ hæ *Papari* ſpecies in *Hort. Malab. part.* 8. *cap.* 9. & 10. deſcribuntur ſub nomine Malabarico *Pavel*, & *Pandy Pavel*. Portug. *Folha Margoſeira*, ac Belgice *Bierblad*, quum ipſarum folia ad præparationem Cereviſiæ Saccharatæ Indicæ adhibeantur, quod in Europa cum Lupulo fit. Vide porro in iſtis capitibus plura de ipſarum uſu ad Scabiem, & *Dr. Commelinus* has quoque habet, & numerat inter Balſaminas mares ſpurias.

Deze beide zoorten van Papari *werden in* Hort. Malab. part. 8 cap. 9. *en* 10. *beſchreeven onder de Malabaarſche naam van* Pavel, *en* Pandy Pavel, *in 't Portugees* Folha Margoſeira, *en in 't Duits* Bierblad, *dewyl men deszelfs bladeren tot het maken van 't Ooſt-Indiſch Zuikerbier gebruikt, gelyk men in Europa met hoppe doet. Ziet in het zelve capittel meer van zyn gebruik tegens de ſcborftheid, en* Dr. Commelinus *houd ze mede voor valſche Balſamina mas.*

Tabula Centeſima Quinquageſima Prima

Amaram exhibet *Indicam*, quæ eſt Momordica Zeylanica, Pampinea fronde, fructu longiore *Tournef. inſt. p.* 103. & *Theſ. Zeyl. p.* 161. ubi & plures hujus obcurrunt ſpecies, vocaturque Momordica pomis angulatis tuberculatis, foliis villoſis longitudinaliter palmatis *H. Cliff. p.* 451. & Cucumis Indicus puniceus major *Par. Bat. Pr. p.* 329. & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 103. qui plures habet Auctores, reliquos vide in *Theſ. Zeyl. l. c.*

De Hondert een en vyftigſte Plaat

Vertoont de *Indiſche Bittere plant*, welke is de Zeylonſche Momordica, met Wyngaards-loof, en een langere vrucht van *Tournef. inſt. p.* 103 en de *Theſ. Zeyl. p.* 161. alwaar meer zoorten van dit geſlagt voortkomen, en werd genaamt Momordica, met hoekige, en knobbelige vruchten, en wollige gevingerde bladeren in de *H. Cliff. pag.* 451. en is de grooter Indiſche ſcharlake Comcommer van de *Par. Bat. Pr. pag.* 329. en *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 103. die zeer veel Schryvers aanhaalt, de overige ziet in de *Theſ. Zeyl.* op de *aangehaalde plaats.*

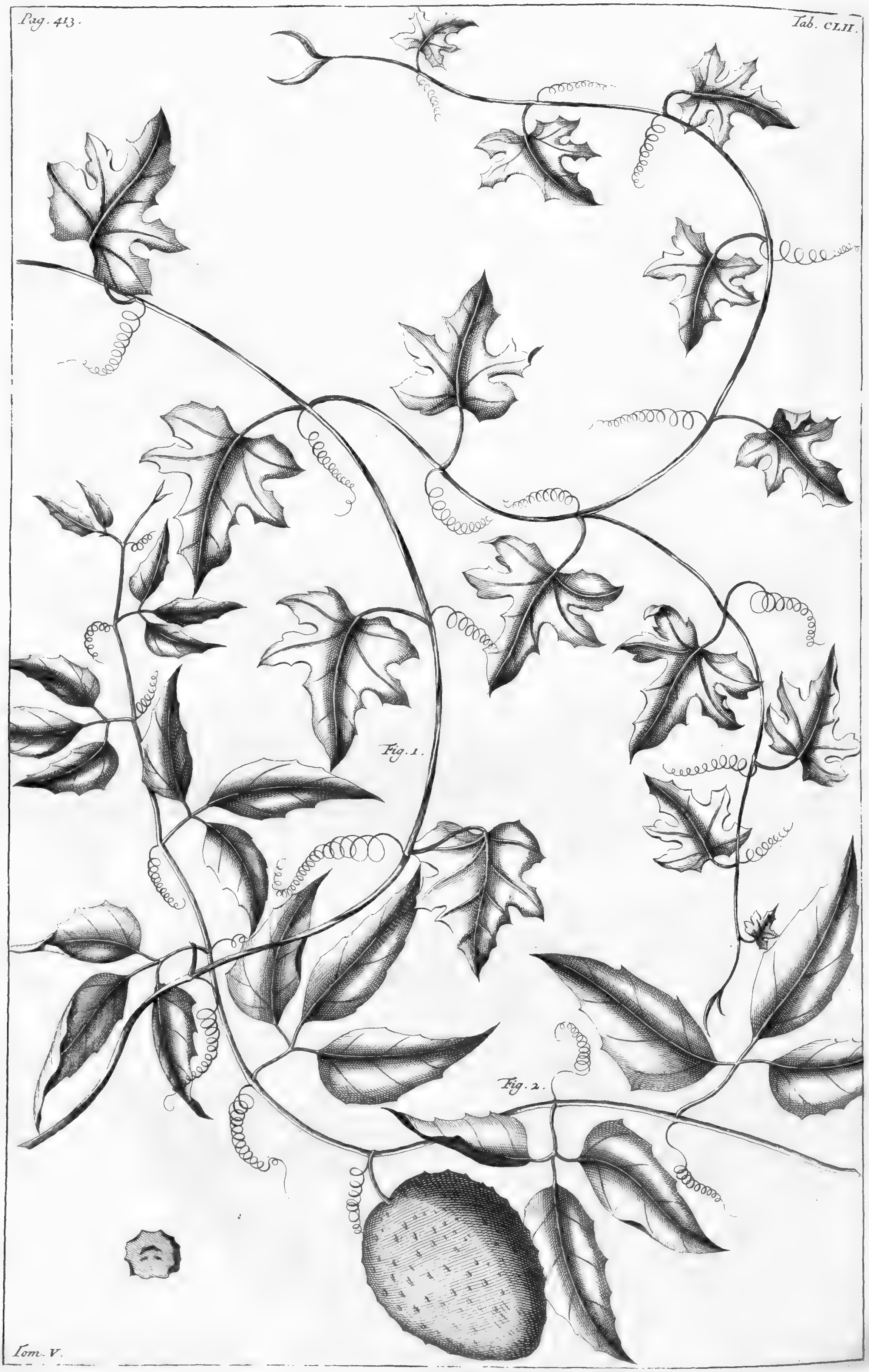

Fig. 1.

Fig. 2.

CAPUT QUADRAGESIMUM SEPTIMUM.

Amara ſilveſtris. Papari Utan.

Papari ſilveſtre majora gerit folia, non tam profunde inciſa, rugoſiora, ac minus amara. Flos eſt uti in priore, ſed albus, & magis concavus. Fructus eſt inſtar Papari inmaturi, ac minor, digitum circiter longus, ac binos transverſales digitos craſſus, ab utraque parte itidem acuminatus, nec tot protuberantibus verrucis obſitus, ſed glabrior, minusque amarus, ac ſenſim quoque aurantium conquirit colorem, caro ejus, & ſemina ſunt uti in domeſtica, ſed minora.

Nomen. Latine *Amara ſilveſtris.* Malaice *Papari Utan.* Amboinice *Paparihan*, & *Parihan Abbar.*

Locus. In vallibus creſcit levibus juxta fluminum ripas, ubi Sol ſplendet, ac terra arenoſa eſt.

Uſus. Virides fructus ad cibum quoque adhibentur dicto modo præparati. Viridia ejus folia cum pauxillo calcis inter manus contrita, ipſorumque ſuccus expreſſus Herpeti inlinitur Miliari, ſeu Curap ad exſiccandum, ſi prius per cauſtica quædam ſit exſtincta.

Tabula Centeſima Quinquageſ. Secunda

Ad *Figuram Primam Amaram* exhibet *ſilveſtrem.*

Figura Secunda Poppyam exhibet *ſilveſtrem*, quæ *Olus veſpertilionis* vulgo vocatur.

OBSERVATIO.

Amara hæc *ſilveſtris* potius *Bryoniæ* videtur eſſe ſpecies, ac forte Bryonia Zeylanica folio quinque partito *Muſ. Zeyl. pag.* 25. & 61. & *Theſ. Zeyl. pag.* 49. quum vero flores, ac fructus in icone non ſint additi, incertum eſt.

XLVII. HOOFDSTUK.

De wilde bittere Plant.

DE wilde Papari *beeft grooter bladeren, zoo diep niet geſneeden, ruiger, en min bitter. De bloeme is als aan de voorige, doch wit, en bolder. De vruchte mede als kleine, en onrype Paparis, omtrent een vinger lank, en twee dwers vingers dik, achter en vooren mede toegeſpitſt, met zoo geen uitſtekende wratten bezet, maar evener, min bitter, en werd metter tyd ook Oranje-geel, korrels, en vleeſch zyn als aan de tamme, doch kleinder.*

Naam. *In 't Latyn* Amara ſilveſtris. *In Maleyts* Papari Utan. *In 't Amboins* Paparihan, *en* Parihan Abbar.

Plaats. *Het waſt in lichte valleyen langs de kanten van Rivieren, daar de Zonne ſchynt, en daar het wat zandig is.*

Gebruik. *De groene vruchten werden mede tot de koſt gebruikt, op de voorige manier gekookt. De groene bladeren met een weinig kalk tuſſchen de handen gewreeven, en den zap uitgedrukt, ſmeert men op Herpetem Miliarem, of Curap, om den zelven op te droogen, als zy te vooren door eenige bytende dingen gedood is.*

De Hondert twee en vyftigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *wilde Amara*, ofte *bittere ſtruik.*

De *Tweede Figuur* wyſt aan de *wilde Poppya*, welke in 't gemeen het *moes der Vleermuizen* genaamt werd.

AANMERKING.

De *wilde Amara* ſchynt liever een zoort van *Bryonia* te zyn, en is mogelyk de Zeylonſche Bryonia, met het blad in vyve geſneeden van het *Muſ. Zeyl. pag.* 25. en 61. en de *Theſ. Zeyl. pag.* 49. doch wyl de bloemen, en vruchten in de Figuur niet bygevoegt zyn, is het nog onzeker.

CAPUT QUADRAGESIMUM OCTAVUM.

Poppya. Sayor Poppya.

POppya ſpecies quoque eſt *Papary*, ſed magis ſilveſtris quam domeſtica, in binas diſtincta ſpecies, in rotundam, & oblongam juxta fructuum varietatem.

Primo *rotunda*, ſeu vera *Poppya* folia gerit inſtar majoris Papari, piloſa, tenuia, & Papari odorem ſpirantia, in tres majores, ac tres minores diſtincta lacinias, quarum quævis lacinia parvos quosdam habet angulos, ac dentata eſt, ſed non ita rugoſa ſunt, quam *Papari*.

Fructus pomi formam habet rotundam, ſeu inſtar minoris dulcis Limonis, in acutum deſinens apicem, ruber, glabro cortice, ac quibusdam punctulis obductus, atque ſub hoc fragile, & lignoſum locatur putamen. Caro interna eſt aurantia, inſipida, & ingrati odoris. Semina majora ſunt, quam in vulgari Papari, cæterum ejusdem formæ, & characteribus quibusdam notata.

Secundo *oblonga*, ſeu vera *ſilveſtris Poppya* longa, rotunda, & lenta emittit flagella, pennam craſſa; ejus folia craſſiuſcula ſunt, ſed flaccida, & ſuperne glabra, ſubtus rugoſa, & venoſa, illis *Petolæ* ſimilia, atque in ipſorum petiolis ſulcatis tres obſervantur virides verrucæ, illa autem diſtincta ſunt in tres majores lacinias, quarum binæ laterales æque ac media erectæ ſunt, ac ſic hiantis Corvi roſtrum referunt, poſt illas bini tresve minores obſervantur anguli, ſeu apices, ſuntque porro rotunde auriculata. Solitaria locantur, ac debilem fundunt odorem inſtar illius Papari, cuivis autem folio longa adſtat clavicula, ſuperius aliquando trifida.

Ex foliorum alis ſimplex, ac longiuſculus excreſcit pedunculus, ſuperius burſulam ſuſtinens, ex binis tenuibus ſemi-lunæ formibus petalis compoſitam, quæ primo virent, dein flaveſcunt, quæque dehiſcunt, & intus mirum repræſentant oblongum quaſi granulum, quod alii inſidet oblongo rotundo capitulo, ex cujus ſuperiore parte flos, ex inferiore autem fructus excreſcit.

Flos compoſitus eſt ex quinque ample extenſis, & inflexis petalis flaveſcentibus, quæ vero interne ad ortum purpuraſcunt, ipſorumque pars interna inſtar ſerici mollis eſt, ac quodvis petalum per longitudinem tribus nervis diſtinctum eſt, in horum centro pentagonum locatur corpuſculum, purpureum, & diſtinctis antheris notatum. Flos ipſe ſtellulæ inponitur ex quinque cœruleis, ſeu nigricantibus radiis compoſitæ, poſt inferioris ampullæ lapſum fructus excreſcit. Qui ex craſſiore dependet pedunculo, quam ipſe caulis eſt, ex rotundo parum oblongus, major priore, externe ſanguineus, acutis quoque punctulis notatus, quibus quodammodo ſpinuloſus eſt. Sub craſſo, ſed fragili putamine transverſaliter ſex locantur cameræ, in quibus totidem locantur glebæ, virides, & viſcoſæ, quæ multa continent fuſca grana, glabra, ſed ad oras parum denticulata inſtar illorum *Papari*, quæ cæterum cum ſemine *Bonga tanjong* conveniunt, ſed tenuiora ſunt, caro hæc quoque inſipida, & fatua eſt.

Altera *Poppya* ſilveſtris eſt planta ſarmentoſa, & convolvulacea quaſi, tenuia emittens flagella, atque tenacibus caulibus per frutices prorepit, quibus inſident petioli folia ſuſtinentes ſimplices, ac late diſtantes, atque hiſce obponitur clavicula.

Folia bina, ac terna ſimul locantur uno in petiolo, binos tresve pollices longa, binos digitos lata, quorum medium longiſſimum eſt, in longum anguſtumque deſinentia apicem, lateralia paulo breviora ſunt, nec nervus medius directe per medium tranſit, uti in Phaſeolis, ſuntque ad oras profunde, ſed laxe dentata, craſſiuſcula, ac ſaporem habent fatuum. Flores huc usque ignoti mihi ſunt.

Fructus

De Poppya-Plant.

POppya *is mede een geſlacht van* Papary, *meer wild, dan tam, verdeelt in twee zoorten, de eerſte ronde, en de tweede lankwerpige, na den onderſcheid der vruchten.*

De eerſte ronde, *of eigentlyke* Poppya, *beeft bladeren als de groote Papari, haairig, dun, en na Papari riekende, verdeelt in drie groote, en drie kleene ſnibbelen, hebbende ieder ſnibbel nog eenige kleene boeken, en tanden, maar niet zoo gerimpeld, als* Papari.

De vrucht is Appel-rond, of als een kleene zoete Lemoen, voor met een ſcherpe ſpitze, rood van coleur, met een evene ſchelle, en met eenige punctjes bezet, daar onder een broſſe houtachtige ſchaal. Het binnenſte vleeſch is Oranje geel, onſmaakelyk, en onlieflyk van reuk. De korrels zyn grooter dan aan de gemeene Papari, anderzins van het zelve fatzoen, en met eenige characteren geteekend.

De tweede lankwerpige, *of regte* wilde Poppya, *beeft lange, ronde, en taaye ranken, een ſchaft dik, de bladeren zyn dikachtig, doch ſlap, en van boven glad, van onderen rimpelig, en vol aderen, die van* Petola *gelyk, en aan derzelver gegeuten ſteel ziet men drie groene wratjes, verdeelt in drie groote ſnibbelen, waar van twee ter zyden, zoo wel als de middelſte, regt voor uit zien, en zoo een gapende Ravens-bek formeeren. daar achter ſtaan twee a drie kleendere boeken, of ſpitzen, voorts met ronde billen toelopende. Zy ſtaan enkeld, en hebben een ſlappen reuk, als die van Papari, en by ieder blad ſtaat een lange clawier, die zich vooren zomtyds in drien verdeelt.*

Uit den ſchoot der bladeren komt een enkeld lankachtig ſteeltje, dragende boven op een beurſje van twee dunne halvemaans-wyze blaadjes gemaakt, eerſt groenachtig, daar na geel, die van malkander gapen, en van binnen vertoonen een zeldzaame lankwerpige korrel, ſtaande op een ander rond, en lankwerpig knopje, uit het bovenſte werd de bloem, en uit het onderſte de vrucht.

De bloem is gemaakt uit vyf wyd uitgeſpreide, en omgeboge blaadjes, meeſt geel, doch van binnen by haren oorſpronk paars, haar binnen-zyde is zagt als fulp, en ieder blaadje is in de lengte met drie zenuwen geribt, in de midden ſtaat een vyfhoekig voetje, mede paars, en met kennelyke noppen bezet. De bloem zelfs ſtaat op een ſterretje van vyf blaauwe, of zwarte ſtralen gemaakt, na 't afvallen van het onderſte ampulletje werd de vrucht: Dezelve hangt aan een dikkeren ſteel dan de rank zelfs is, uit den ronden wat lankwerpig, grooter dan de voorige, van buiten bloed-rood, ook met ſcherpe punctjes bezet, waar door ze eenigzins ſtekelig werden. Onder een dikke, doch broſſe ſchaal, ziet men overdwers zes kamertjes, daar in zoo veel klonteren leggen, groen, en ſlymerig, bevattende veele bruine korrels, glad, en aan de kanten wat gezaagt, gelyk die van Papari, *anders het zaad van* Bonga tanjong *gelyk, doch dunder, welk vleeſch mede zonder bitterheid, en ſmets is.*

De tweede wilde Poppya *is een ſlingerend gewas, met dunne ranken, en taaye ſtelen door de ruigte lopende, daar aan ſtaan de bladdragende ſtelen enkeld, en wyd van malkander, en tegen over een ſtyf clawiertje.*

De bladeren ſtaan twee a drie by malkanderen op een ſteel, twee a drie duimen lang, twee vingers breed, waar van het middelſte het langſte is, met een lange ſmalle ſnebbe, die ter wederzyde zyn wat korter, en hebben de middel-zenuwe niet regt door de midden, volgens de aard van alle bonen, langs de kanten grof, en ydel getand, dikachtig, en laf van ſmaak. Het bloeizel is nog onbekend.

De

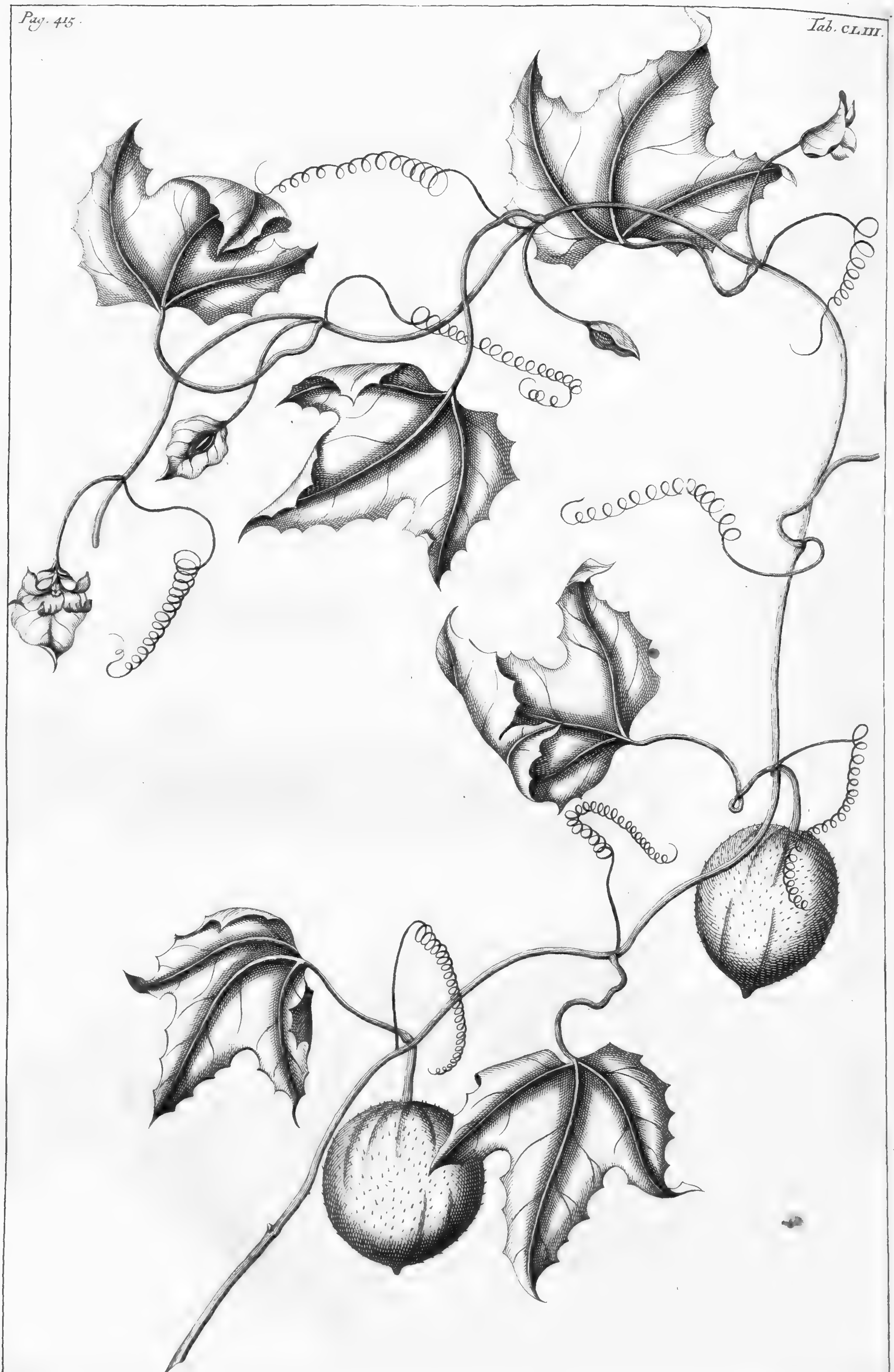

Fructus ſolitarius excreſcit, magnitudinem habens Limonelli Hiſpanici, ſuperius obtuſe deſinens, duroque notatus apiculo, ruber, ac parvis punctulis denſe obſitus, unde granuloſus quaſi eſt. Sub molli putamine interior gleba, ſeu maſſa locatur, quæ magna continet grana eodem modo, quo Papari, magnitudine Nucis avellanæ, ſed quæ planiora ſunt, & obducta obſcure rubente, & viſcoſa carne, quæ eundem habet fatue dulcem odorem, & ſaporem, quem Papari. Sub hac carne rugoſum locatur granum, majus ſemine Papari, ad oras denticulatum inſtar rotæ horologii, inque plana parte parum ſtriatum, coloris ex cinereo nigri. In vallibus obcurrit profundis, ubi per longa ſarmenta arbores adſcendit, præſertim prope caſtellum Victoriam ad fluvium Batu Gantong, & circa litus Pagi Hatoæ.

De vrucht ſtaat enkeld, in de grootte van een Spaans Lemoentje, voor ſtomp toclopende, met een hard ſpitsje, buiten rood, en met kleene pukkeltjes digt bezet, waar door ze korrelig werd, onder een weeke ſchaale leid de binnenſte ſubſtantie, beſtaande uit groote korrels, op dezelfſte manier als de Papari, in de grootte van Hazenoten, doch wat platter, omgeven met een donker-rood, en ſlymerig vleeſch, van dezelfſten laf-zoeten reuk, en ſmaak, gelyk de Papari. Onder dit vleeſch legt een ruige korl, grooter dan 't zaad van Papari, aan de kanten gekerteld gelyk een rad van een horologie, en op de platte zyde wat geribd, van coleur graauw-zwart. Men vindt het in koele valleyen met lange zeelen de bomen oplopen, inzonderheid by 't Caſteel Victoria, aan de Rivier van de Batu Gantong, en omtrent het ſtrand van de Negory Hatoe.

Nomen. Prima *Poppya rotunda*, Secunda *Poppya oblonga.* Malaice, & Amboinice *Sajor Poppya.* Binæ ultimæ ſpecies *Poppya Utan.* Amboinice, in Leytimora *Allaar.* Maccaſſarice *Canre Ular*, h. e. *Serpentum cibus*; Baleyice *Sibac Langaa*, Malaice *Moulut Cagga*, h. e. *Corvi roſtrum*, quum majores foliorum laciniæ hians Corvi roſtrum referant. Alteram ſilveſtrem ſpeciem quidam peculiariter vocant *Any-in Lala*, h. e. *Veſpertilionum folium*, atque inde Latine *Olus Veſpertilionum.* Malaice *Sayor Morſego.* Amboinice *Tal Ue*, vel *Utta Lapia Lari*, h. e. *Sagus Sayor*, quidam *Sayor Mardyka*, , quum Amboinenſes primum edocti fuere a Mardykers, h. e. peregrinis incolis ipſius folia ad olus adhibere. Puto autem verum eſſe *ſilveſtre Papari*, unde & hanc quoque voco *Amaram ſilveſtrem.*

Naam. *De eerſte* Poppya rotunda, *of* ronde, *De tweede* Poppya oblonga, *of* lankwerpige, *Maleyts, en Amboins* Sajor Poppya. *De twee laatſte geſlachten* Poppya Utan, *Amboins op Leytimor* Allaar, *Maccaſſaars* Canre Ular, *dat is* Slangekoſt, *Baleys* Sibac Langaa, *in 't Maleyts* Moulut Gagga, *dat is* Ravensbek, *om dat de groote ſnibbelen een gapende Ravensbek verbeelden. De tweede wilde zoorte noemen zommige in 't ſpeciaal* Any-in Lala, *dat is* Vleermuizen blad, *en daar van in 't Latyn* Olus Veſpertilionis, *in 't Maleyts* Sayor Morſego. *In 't Amboins* Tal Ue, *andere* Utta Lapia Lari, *dat is* Zagubooms Sayor, *zommige* Sayor Mardyka, *om dat de Amboineezen eerſt van de Mardykers, of vreemde Inwoonders geleerd hebben deszelfs bladeren tot moeskruid te gebruiken. Ik houd het voor een opregte* wilde Papari, *en noem het dierhalven mede* Amara ſilveſtris.

Locus. Poppya plerumque ſilveſtris eſt herba, ſponte in apricibus creſcens vallibus ſub arbuſculis, in hortis etiam transplantari poteſt. Binæ ultimæ ſpecies creſcunt ad Elephantem ad montium pedes, ac potiſſimum in ſiccis Sagus ſilvis, item, uti dictum eſt, prope caſtellum Victoriam, ad fluvium vallis Batu Gantong, & in litore circa pagum Hatu.

Plaats. *De* Poppya *waſt meeſt in 't wild in opene valleyen onder 't laage geboomte, maar men kan ze ook in de hooven verplanten. De twee laatſte zoorten waſſen aan den Olyphant, aan den voet van 't gebergte, doch wel meeſt alle in drooge Zagu-boſſchen, als mede, als gezegt, by 't Caſteel Victoria, aan de Rivier van de valley Batu Gantong, en op den ſtrand omtrent de Negory Hatu.*

Uſus. Baleyenſes, ac quidam Amboinenſes teneris utuntur foliis primæ, vel rotundæ ſpeciei ad olus, quæ parum amara ſunt. Maccaſſarenſes folia oblongæ ſpeciei eundem in finem adhibent. Serpentes amant maturos comedere fructus, quum hos in Bambu, ſeu arundinum ſilvis inveniant, ubi hi amant degere. Radix in aqua conquaſſata inſtar Saponis ſpumam excitat, ac lintea in hac elui poſſunt. Succus foliorum *Poppyæ Utan* cum recenti propinatus Sagueri potu, vel folia huic incocta, & exhibita proſunt iis, qui defatigati ſunt, vel œdematoſi, ac Beriberi, ſeu paralyticis laborant pedibus.

Gebruik. *De Baleyers, en weinige Amboineezen gebruiken de jonge bladeren van de eerſte, of roode zoorte tot moeskruid, daar een kleene bitterheid by is. De Maccaſſaren gebruiken de bladeren van de lankwerpige ook alzoo. De Slangen eeten de rype vruchten geern, als ze dezelve in 't Bamboes-boſch vinden, daar zich die Slangen graag ophouden. De wortel ſchuimt in 't water als Zeep, en men kan het linnen daar mede waſſchen. De zap van* Poppya Utans-*bladeren met verſche Zaguweer gedronken, of de bladeren in dezelve gekookt, en gedronken, zyn goed voor de geene, die vermoeide, zugtige, en beriberiſſe of lamme beenen hebben.*

Tabula Centeſima Quinquageſima Tertia

Poppyam exhibet *fructu rotunda*, quod novum ſane genus eſt, ab aliis pomiferis ob florem penitus diverſum.

De Hondert drie en vyftigſte Plaat

Vertoont de *Poppya plant* met de *ronde vrucht*, het geen een nieuw geſlacht is, van de andere Appeldragende planten door de bloem geheel verſchillende.

CAPUT XLIX.

CAPUT QUADRAGESIMUM XLIX. HOOFDSTUK NONUM.

Pomum amoris. Tamatte. — *De Appel der liefde.*

POmum *amoris* deſcribere inutile eſt, quum ex Europæis libris ſatis notum eſſe poſſit, ſolummodo hic addo in India binas ejus obcurrere ſpecies, fructibus maxime diverſas.

Prima eosdem gerit, qui in Europæis inveniuntur libris, cujus folia nauſeoſa, ac fortem immo tetrum fere ſpirant odorem, qui fœtor diu etiam manibus adhæret, ſi illa tractentur. Ejus floſculi ſunt puſilli, & lutei. Fructus parvum referunt caſeum, binos digitos lati, undique diverſis ſulcis notati, inſtar decorticati pomi Aurantii, primo aurei, dein rubri, ac ſplendentis coloris.

Altera ſpecies in Europæis libris ignota eſt, folia gerens priori ſimilia, ſed minora, & glabriora. Fructus ejus rotundi ſunt, ſeu parum compreſſi, non ſulcati, ac ſplendide rubentes, quum ſint maturi, ſaporem habentes acidiorem, ac viliorem prioribus; Ambæ hæ plantæ aſſerculis inponuntur humilibus, & in hortis plantantur in terra rite præparata, oculis gratæ, ſed naſo obſtantes, in culina tamen adhibentur.

Nomen. Vulgo ab hortulanis vocatur Latine *Pomum amoris.* Malaice *Tamatte*, ac primum cognominatur *Tayris*, h. e. *inciſum*, ac *ſulcatum*, alterum cognominatur *Bontal*, h. e. *rubrum.*

Uſus. Satis copioſe colitur, licet planta ſit fœtida, ob fructus, qui ad cibum adhibentur. Utriusque enim ſpeciei hi maturi, ac rubri in bina, vel quatuor ſcinduntur ſegmenta, ac pingui incoquuntur juſculo, & inſtar Cucumerum eduntur, licet ipſorum ſapor ſit ſatis acidulus, & auſterus, ac dentes hebetet, quod corrigitur, ſi ovi vitellum additur, ac delicatiores ſunt, ſi toti ſub cineribus torreantur, & cum aceto, & oleo Lactuca ex iis præparetur, prius in ſegmenta conſciſſi, quotannis perit inſtar Cucumerum, ac continuo per ſemina propagari, & renovari oportet.

HEt Pomum Amoris *te beſchryven is niet nodig, dewyl het uit de Europiſche boeken genoeg bekend kan zyn, alleenlyk voege ik hier by, dat men in Indien twee zoorten heeft, meeſt in de vrucht verſchillende.*

De eerſte heeft dezelve als in de voornoemde Europiſche boeken bekend ſtaat, wiens bladeren walgelyk, en ſterkriekende, ja ſchier ſtinkende zyn, welken reuk ook lang aan de handen blyft, als men ze handelt. De bloempjes zyn kleen, en geel. De vruchten als een kleen kaasken, twee duimen breed, rondom met verſcheide keepen afgedeelt, gelyk een geſchilden Oranje-Appel, eerſt gout-geel, daarna blinkend-rood.

De tweede zoorte is in de Europiſche boeken onbekend, aan bladeren de voorige gelyk, doch wat kleender, en gladder. De vruchten zyn rond, of een weinig gedrukt, zonder keepen, mede blinkend-rood, als ze ryp zyn, wat zuurder, en ſlegter van ſmaak dan de voorgaande, beide werden op lage latjes geleid, en in de tuinen geplant in een wel bearbeid aardryk, ſchoon in 't ooge, vuil in de neuze, en eenigzins gebruikelyk in de keuken.

Naam. *In 't gemeen Tuiniers Latyn noemt men 't* Pomum amoris. *In 't Maleyts* Tamatta, *het eerſte met den bynaam* Tayris, *dat is* geſneeden, *of* gekeept, *het tweede bygenaamt* Bontal, *dat is het* ronde.

Gebruik. *Men cultiveert het redelyk veel, hoewel het een ſtinkende plante is, om de vruchten tot de koſt te hebben. Want dezelve van beide zoorten ter degen rood, en ryp geworden zynde, werden in twee a vier ſtukken geſneeden, met een korte zop gekookt, en gegeeten, als Comcommers, hoewel vry wat rins, en zuurachtig van ſmaak, en de tanden bedervende, het welk verbeterd werd, als men een Eitje daar by ſlaat, nog ſmakelyker worden ze, als men ze gebeel in de aſſche braat, en met Azyn, en Oly een Salade daar van maakt, eerſt in ſchyven geſneeden, 't welk een goede ververſing geeft voor de mage. De plante eens gedragen hebbende, vergaat ſtraks als Comcommers, en moet telkens door 't zaad vernieuwd worden.*

Tomatl ab *Euſeb. Nierenberg. Hiſt. nat. lib.* 14. *cap.* 64. deſcriptum maxime convenit cum Indico nomine *Tamatte*, ex cujus deſcriptione patet unas easdemque eſſe plantas, licet in India Occidentali variæ ejus obcurrant ſpecies naturæ frigidæ ex genere Solanorum, unde & quidam putant, *Pomum Amoris* vocandum eſſe *Solanum pomiferum.* Sic quoque *Lobelii* opinio haud abſurda eſt, qui putat hanc plantam eſſe *Glaucium Dioſcoridis*, *lib.* 3. *cap.* 84. cui tribuit virtutem, *Glaucii* nempe ſuccum inflammatos oculos in Eryſipelate refrigerare, quod & a verbo ad verbum tribuitur ab *Euſebio Nierenberg. l. c.* Tomatl Indiæ Occidentalis, ſi modo non ex quodam deſcripſerit auctore, quasdam enim addit res, quæ incolis Indiæ Occidentalis vix notæ eſſe poſſunt, quin illas didicerint ab Hiſpanis.

Licet hæc planta ſit fœtida, non tamen in cibo obſtat, fructus enim ejus jam diu in Italia in cibis uſitati fuere, æque in India Orientali, quam Occidentali, qui potiſſimum adhibentur ad debilitatum ſtomachum calidis temporibus confortandum, & adpetitum excitandum. Immo tenera ejus folia ab Amboinenſibus cruda eduntur cum Bocaſſan, & piſcibus. Folia in pultem contrita, & faciei inlinita hanc refrigerant, ſi fuerit inflammata, vel per Solem, vel per quendam ardorem. Quæ res quoque demonſtrant cum veterum Glaucio convenire. Atque præterea non a vero alienum videtur, hanc herbam apud Græcos nomen ſuum obtinuiſſe a glauco foliorum colore.

Tomatl *by* Euſeb. Nierenberg. Hiſt. nat. lib. 14. cap. 64. *beſchreeven, komt zeer overeen, met den Ooſt-Indiſche naam* Tamatte, *en zeker uit zyn woorden blykt, dat het eenderlei planten zyn, hoewel ze in Weſt-Indien verſcheide zoorten hebben, alle koud van aard, en uit het geſlachte der Nagtſchade, wesbalven ook zommige meenen, dat het* Pomum Amoris *behoorde* Solanum Pomiferum *genaamt te werden. Zoo is ook de meeninge van* Lobel *niet vreemd, meenende dat dit gewas zy het* Glaucium Dioſcoridis, lib. 3. cap. 84. *beſchreeven, immers dezelve krachten, om den zap van* Glaucium *de verbitte oogen, en de Roozen, te verkoelen, werden ſchier van woord tot woord verhaalt by* Euſebius Nierenberg. loc. cit. *van zyn Weſt-Indiſche Tomatl, zoo by 't maar niet ergens uitgeſchreeven beeft, want by 'er dingen byvoegt, die de Inwoonders van Weſt-Indien kwalyk konnen hebben, of moeſten ze van de Spanjaarden krygen.*

Al is het een ſtinkend gewas, men behoeft echter daar voor in de koſt niet beſchroomt te zyn, want de vruchten al lange in Italien hebben beginnen gegeeten te werden, zoo wel in Ooſt, als Weſt-Indien, doch meeſt om een verzwakte mage by heete tyden te verſterken, en den appetyt te verwekken. Zelfs de jonge bladeren werden van de Amboineezen raauw gegeeten, met Bocaſſan, en Viſſchen. De bladeren tot een pap gewreeven, en op het aangezicht geſmeert, verkoelen 't zelve, als het verbit is, of door de Zonne, of door eenige brand. Nog al dingen, die aanwyzen, dat het met der ouden Glaucium overeen komt. Daarenboven is niet onwaarſchynlyk, dat dit kruid by de Grieken zynen naam bekomen heeft van den blaauw groene coleur der bladeren.

Fig. 1.

Fig. 2.

Tabula Centeſima Quinquageſima Quarta

Ad *Figuram Primam* exhibet *Pomum amoris.*

Figura Secunda exhibet *Gandolam.*

OBSERVATIO.

Pomum amoris ſingulari genere a *Tournef. Lycoperſicon* fuit dictum in *inſtit. pag.* 150. qui quasdam ibi notat varietates fructibus tantum quoad colorem ac formam diverſas, eſtque Solanum ſecundum racemoſum Ceraſorum forma, *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 109. ubi plurimos notat auctores, atque Solanum caule inermi annuo, foliis pinnatis inciſis *H. Cliff. p.* 60. ubi vide reliqua.

CAPUT QUINQUAGESIMUM.

Gandola. Gandola.

Gandola adfinis eſſe videtur Betæ, licet planta ſit convolvulacea, in binas diſtincta ſpecies, albam, & rubram.

Primo *Gandola alba* flagella emittit longa, herbacea, glabra, & flaccidiſſima, ita ut erecta ſtare nequeant, ſed proximis ſeſe convolvunt palis, vel per terram prorepunt, inferiora rotunda ſunt, ſuperiora anguloſa.

Folia ſolitaria locantur brevibus in petiolis, quæ hic & illic in flagellis ample diſtant, ſed plerumque ad unam inclinant partem, licet ex vario ortu proveniant. Optime illa Betæ referunt, inferius ampla, ac ſuperius obtuſe acuminata, quatuor, & quinque pollices longa, binos, ac tres lata, ſed ſuperiora minora ſunt, paucis obliquis coſtis pertexta, læte virentia, glabra, & flaccida, ſaporis fatui, & viſcoſi inſtar oleris. Ex ipſorum alis alii excreſcunt laterales petioli multa ſuſtinentes minora foliola, vel ipſorum loco in iſtis cauliculis ſimplices, ac ſinuoſi excreſcunt pedunculi, ultra digitum longi, ſemi nudi, ac ſemi obſiti viridibus verruculis, quæ ſeſe aperiunt in floſculos albos campaniformes, ſeu inſtar Oxyacanthæ, in quinque apices diſtinctos. Poſt hos baccæ excreſcunt magnitudine capitulorum Lini, ex rotundo planæ, & inregulariter anguloſæ, binis ſulcis cruciatis diſtinctæ in quatuor ſegmenta, ſed quæ inæqualia ſunt, ac maturæ molles, & ex fuſco nigræ inſtar baccarum Sambuci, ſed magis ſplendentes. Intus ſub pellicula ſuccus reconditur purpureus, qui manus, & lintea violaceo tingit colore inſtar baccarum Sambuci. In centro officulum locatur ſubrotundum, quod ſemen eſt.

Quum caules terræ incumbant, vel putridum quoddam tangant lignum, radices ipſi infigunt. Huic plantæ humiles, & ramoſi adponuntur aſſerculi.

Semen pluvioſis menſibus ſervandum eſt pro novis plantis, eſt enim tenerrima planta, quæ facile perit, propagatur autem plerumque per ſarmenta, quæ in coronam flectuntur, & novæ conmittuntur terræ.

Gandola rubra albæ in omnibus partibus ſimilis eſt, ſed minora gerit folia, omnesque ejus caules, & flagella externe ex fuſco purpuraſcunt, interne virent. Foliorum quoque venæ rubent.

Flores, ac fructus ſunt; uti in priore, ſed hujus baccæ non ita nigræ ſunt, ipſarumque ſuccus ex purpuro rubet.

Radix ejus externe rubra eſt, interne alba, & ad oras rubet. Foliorum ſapor viſcoſus eſt, magisque gratus quam in alba, quæ paulo magis amaricat, ad Blitum adcedens.

De Hondert vier en vyftigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *Pomum amoris*, ofte die de *Appel der liefde* genaamt werd.
De *Tweede Figuur* wyſt aan de *Gandola-plant.*

AANMERKING.

De *Pomum amoris* is van *Tournef.* in een byzonder geſlacht *Lycoperſicon* genaamt in zyn *inſtit. pag.* 150. die daar verſcheide veranderingen aanteekent, doch meeſt in de coleur en gedaante der vruchten verſchillende, en is de tweede trosachtige Solanum, met vruchten in gedaante van Kaarſſen by *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 109. alwaar hy zeer veel Schryvers aanhaalt, en is de Solanum met eene jaarlykze ſteel zonder doorens, met ingeſneeden gevleugelde bladeren in de *H. Cliffort. p.* 60. alwaar het overige ziet.

L. HOOFDSTUK.

De Gandola-Plant.

GAndola *wil uit de maagſchap van Beta zyn, hoewel het een ſlingerend gewas is, verdeelt in twee zoorte, witte, en roode.*

De eerſte Gandola alba, *beeft lange, kruidachtige, en gladde ranken, zeer ſlap, zoo dat ze op haar zelfs niet beſtaan konnen, maar moeten hun om de naaſte ſtokken vlegten, of op de aarde kruipen, de onderſte zyn rond, de bovenſte boekig.*

De bladeren ſtaan enkeld, op korte ſtelen, hier en daar aan de ranken, en wyd van malkanderen, doch zien gemeenlyk na de eene zyde, hoewel haren oorſpronk verſcheiden is. Zy gelyken zeer wel de Beta, achter breed, en vooren met een ſtompe ſpits, vier, en vyf duimen lank, twee, en drie breed, doch de voorſte zyn kleender, met weinige ſchuinze ribben, licht-groen, glad, en ſlap, van ſmaak ſmets, en ſmeerig, gelyk moeskruiden. Uit haren ſchoot komen andere zyde-ſtelen, met veele kleine blaadjes, of in derzelver plaats, aan de voorſte ranken enkele, en bochtige ſtelen, meer dan een vinger lang, half blood, en half bezet met groene wratjes, dewelke haar openen in kleine witte bloempjes, als kelkjes, of Mey-bloempjes, met vier ſpitzen. Na dezelve komen beſien voort, in de grootte van vlasdodden, uit den ronden plat, en irregulier geboekt, met twee kruis-kloven, in vieren gedeelt, doch de delen zyn ongelyk, week, en als zy ryp zyn zwart-bruin, als Vlier-beſien, doch meer blinkende. Binnen onder een huideken werd beſloten een purpure zap, dewelke de handen, en het linnen violet verwt, gelyk de Vlier-beſien. In de midden leid een rondachtig ſteentje, 't welk het zaad is.

Als de ſtelen op de aarde leggen, of eenig verrot hout raken, ſchietenze wortelen daar in. Men zetter lage, en getakte ſtokken by, vier a vyf voeten boog, daar het by oploopt, of men leid het op lage parparren.

Het zaad moet men in de regen maanden bewaren, tot de nieuwe plantjes, want het is een teer gewas, en gaat zeer licht uit, doch het werd gemeenlyk geplant met ranken, die men in een krans vlegt, en in een nieuwe aarde zet.

Gandola rubra *is het witte in alles gelyk, doch kleinder van bladeren, alle ranken, en ſtelen zyn van buiten purper-bruin, van binnen groen. De aderen ook aan de bladeren zyn roodachtig.*

De bloemen, en vruchten zyn als aan 't voorige, doch deze beſien zyn zoo zwart niet, en haar zap werd regt purper-rood.

De wortel is van buiten rood, van binnen wit, of aan de kanten roodachtig. De ſmaak der bladeren is ſmeeriger, en aangenamer dan aan 't witte, 't welk min, of meer bitter is, na het Blitum trekkende.

Nomen. Latine *Gandola alba*, & *rubra.* Malaice, Javanice, & Bandice *Gandola.* Amboinice *Utta Bira*, & *Utta renut.* Ternatice *Uge Bira*, & *Lili.* Javanis quibusdam *Kindra.* In *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 24. *Baſella.* Bracm. *Wali.* Portug. *Bredo tali.* Belgice *Beet-klim.*

Naam. *In 't Latyn* Gondola alba, & rubra. *In 't Maleyts*, *Javaans*, *en Baleys* Gandola. *In 't Amboins* Utta Bira, *en* Utta renut. *In 't Ternataans* Uge Bira, *en* Lili. *By zommige Javanen* Kindra. *In* Hort. Malab. part. 7. Fig. 24. Baſella. *Bramm.* Wali. *Portug.* Bredo tali. *In 't Duits* Beet-klim.

Locus. In cunctis aquoſæ Indiæ inſulis nota eſt hæc planta, & in hortis colitur.

Plaats. *Het is bekend in alle Eilanden van Water-Indien, en werd geplant in de hoven.*

Uſus. Univerſale, ſed vile eſt olus, & in multis convenit cum Beta. Folia aliis admiſcentur oleribus cum *Blito*, vel *Sayor Bayong*, rubra vero delicatior cenſetur. Parum vero nutriunt, atque alvum laxant.

Gebruik. *Het is een algemeen, doch ſlegt moeskruid, en komt in veelen overeen met de Beta. De bladeren werden onder andere Moes-kruiden gemengt, met* Blitum, *of* Sayor Bayang, *en het roode werd voor ſmakelyker gehouden. Zy geven luttel voedzel, en maken den buik week.*

Tenera folia ſolummodo cocta, vel ipſorum decoctum ſolum adſumptum alvum leniter ſubducit, quod multum in pueris adhibetur, quibus hunc in finem ſubpoſitoria adplicantur ex viridibus, & decorticatis caulibus, cum oleo quodam oblinitis. Rubræ ſpeciei ſuccus infantum variolis inlinitur ad maturandum, & curandum. Folia Calappi oleo oblinita, ac parum ſupra ignem flaccida reddita, & manibus leniter convoluta ulceribus, & anthracibus inponuntur, unde matureſcunt, ac cito rumpuntur.

De jonge bladeren alleen gekookt, of het afzietzel daar van alleen ingenomen, verwekt zagte kamergang, 't welk men veel by kinderen gebruikt, den welken men tot dien einde zet-pillen maakt van de groene, en geſchilde ſtelen, met eenig Oly beſmeert. Den zap van de roode ſmeert men op de Kinderen-pokken, om dezelve ryp te maken, en tot geneezing te ſchikken. De bladeren met Calappus-Oly geſmeert, wat over 't vuur gehouden, tot zy ſlenzen, en in de handen zagtjes gerold, tot dat zy ſlap werden, legt men op zweeren, en bloedvinnen, die ze rypen, en baaſtig doen opbreeken.

Tenera hujus ſume folia, quæ contere, ac ſuccum exprime, quem commiſce cum Santan, ſeu Calappi lympha, ac pauxillo ſucci Limonis Swangi, hoc laxans eſt medicamentum gravidis, quæ conſtipata laborant alvo, nec forte quoddam purgans audent adſumere. Succus foliorum, cum ſucco floris feſtalis mixtus adhibetur ab obſtetricibus, tempore partus ad lubricandas vias naturæ.

Neemt de jonge bladeren, wryft die, en drukt den zap daar uit, vermengt dien met Santan, of Calappus-melk, en een weinig zap van Lemon Swangi, dit geeft een laxatief voor zwangere vrouwen, die hardlyvig zyn, en geen ſterke purgatie derven inneemen. Het zap der bladeren, met het zap van de flos feſtalis vermengd, werd genomen van de Vroedvrouwen in barens noot, om de wegen van de natuur glad te maken.

OBSERVATIO.

Ad *Solanum* hæc planta olim relata fuit, vocaturque Solanum ſcandens, Malabaricum, Betæ folio a *Commel. Cat. H. H. Amſt. p.* 330. & Solanum tinctorum minus *Herm. Par. App. p.* 12. ac Beta baccifera aizoides, rotundifolia, Zeyl. Baſella *H. Malab. Breyn. Prodr.* 2. *p.* 48. nov. edit, & *Theſ. Zeyl. p.* 44. eſtque Cuſcuta foliis ſubcordatis, *H. Cliff. p.* 39. &c.

AANMERKING.

Deze plant is eertyds tot de *Solanum* gebragt, en werd genaamt klimmende Malabaarſche Solanum, met het blad van de Beet van *Commel.* in de *Catal.* van de *Amſt. tuin p.* 330. en kleinder Solanum van de verwers *Herm. Par. App. p.* 12. en besdragende, zappige, Beta, met ronde bladeren van Zeylon, en Baſella, van de *H. Malab. Breyn. Prodr.* 2. *p.* 48. van de nieuwe uitgaaf, en *Theſ. Zeyl. p.* 44. en is de Cuſcuta met hartachtige bladeren in de *H. Cliff. p.* 39. &c.

CAPUT QUINQUAGESIMUM PRIMUM.

LI. HOOFDSTUK.

Olus vagum. Sajor Cancong.

Het zwervende Moes.

OLus vagum *verbeeld ons de Spinagie hier in Indien, waar mede zy in gedaante, en gebruik meeſt overeen komt, en daarom ook Ooſt-Indiſche Spinagie genaamt werd; Het kruipt met zeer lange ranken op de aarde, waar van'er veele uit eene oorſpronk voortkomen, zich verſpreidende gelyk Batattas, rond, glad, binnen hol, aan de bovenſte zyde bruinachtig, en de jongſte doorgeſneden geven een weyachtige, en wat kleeverigen zap uit.*

De bladeren zyn ſpits, en ſmal, de Spinagie bladeren zeer gelyk, te weten achter met twee ooren, gelyk die van Zuuring, zomtyds rondachtig, doch gemeenelyk boekig, zes, en zeven duimen lank, anderhalf, of twee breed, op lange ſtelen, enkel hier en daar aan de ranken ſtaande, hoog Zee-groen, glad, doch zonder glans, van ſmaak laf, en waterachtig.

De bloeme komt zelden voort, ende ſchier nooit dan aan drooge plaatzen, en die wel ter Zonne ſtaan, in April, May, en de volgende regen-maanden, als 'er veele Zonne onderloopt. Dezelve is klokkeformig, gelyk aan de Batattas, doch kleinder, en bleeker, met vyf ſtralen afgedeelt. De randen zyn meeſt wit, maar den bals van binnen purper-rood. In de midden ſtaan vyf witte, en meelachtige draden, en omgeven den zesde, die langer is. De bloeme is zeer teer, meeſt half geſlooten, of een weinig geopend in de morgenſtonden. Vruchten brengt het nooit, of zelden voort, al ſtaat het op drooge plaatzen, en daar het ongemoeid blyft, en niet geplukt werd.

OLus vagum *verbeeld ons de Spinagie bier in Indien, waar mede zy in gedaante, en gebruik meeſt overeen komt, en daarom ook Ooſt-Indiſche Spinagie genaamt werd; Het kruipt met zeer lange ranken op de aarde, waar van'er veele uit eene oorſpronk voortkomen, zich verſpreidende gelyk Batattas, rond, glad, binnen hol, aan de bovenſte zyde bruinachtig, en de jongſte doorgeſneden geven een weyachtige, en wat kleeverigen zap uit.*

De bladeren zyn ſpits, en ſmal, de Spinagie bladeren zeer gelyk, te weten achter met twee ooren, gelyk die van Zuuring, zomtyds rondachtig, doch gemeenelyk boekig, zes, en zeven duimen lank, anderhalf, of twee breed, op lange ſtelen, enkel hier en daar aan de ranken ſtaande, hoog Zee-groen, glad, doch zonder glans, van ſmaak laf, en waterachtig.

De bloeme komt zelden voort, ende ſchier nooit dan aan drooge plaatzen, en die wel ter Zonne ſtaan, in April, May, en de volgende regen-maanden, als 'er veele Zonne onderloopt. Dezelve is klokkeformig, gelyk aan de Batattas, doch kleinder, en bleeker, met vyf ſtralen afgedeelt. De randen zyn meeſt wit, maar den bals van binnen purper-rood. In de midden ſtaan vyf witte, en meelachtige draden, en omgeven den zesde, die langer is. De bloeme is zeer teer, meeſt half geſlooten, of een weinig geopend in de morgenſtonden. Vruchten brengt het nooit, of zelden voort, al ſtaat het op drooge plaatzen, en daar het ongemoeid blyft, en niet geplukt werd.

OLus vagum *hic nobis in India Spinachiam repræſentat, cum qua forma, & uſu maxime convenit, ac proinde Spinachia Indica vocatur; longiſſimis autem juxta terram prorepit flagellis, quorum multa uno ex ortu progerminant, ample ſeſe extendentia inſtar Batatta, ſuntque rotunda, glabra, intus cava, in ſuperiore parte fuſca, ac tenera transfecta, ſeroſum, ac parum viſcoſum exhibent ſuccum.*

Folia ejus acuta, & anguſta ſunt, illis Spinachiæ ſimillima, inferius nempe auriculata inſtar illorum Acetoſæ, aliquando ſubrotunda, ſed plerumque anguloſa, ſex, ac ſeptem pollices longa, ſesqui, vel binos lata, longis inſidentia petiolis, ſolitaria hic & illic ex flagellis provenientia, intenſe glauca, glabra, ſed non ſplendentia, ſaporis fatui, & aquoſi.

Flos raro progerminat, ac fere nunquam niſi in locis ſiccis, ac Soli bene expoſitis, Aprili, Majo, & ſubſequentibus pluvioſis menſibus, ſi Sol ſæpius ſplendeat. Hic autem eſt campaniformis, uti in Batattis, ſed minor, & pallidior, per quinque radios diſtinctus. Ipſius oræ potiſſimum albicant, ſed tubus interne ex purpureo rubet. In ejus centro quinque alba, & farinacea locantur ſtamina, quæ ſextum ambiunt, quod longius eſt. Flos hic tenerrimus eſt, ac plerumque ſemi clauſus, vel parum apertus matutinis temporibus. Fructus nunquam, vel raro profert, licet in ſiccis creſcat locis, ubi non vexatur, vel ejus folia decerpuntur.

Loca amat declivia, humida, & argilloſa, ſed quæ Soli rite ſunt expoſita, ac præ omnibus ripas amat aquarum, vel paludum, ubi ſolum eſt cœnoſum, ac flagellis ſuis ad aliquam diſtantiam ſupra aquam ſeſe extendit. Per hæc quoque in hortis plantatur, & propagatur in declivibus locis, ubi aqua pluvialis ſtagnat, ſed quum terra prius fuit foſſa, & elaborata, tum ejus ſarmenta ibi conmittuntur uti Batattæ, ubi intra breve temporis ſpatium quam maxime ſeſe extendit, & amplum obcupat locum, in uno autem loco multo majora, & pinguiora profert folia altero, ita ut inter ſeſe non conveniant, nec flores ejus permittuntur excreſcere, vel palos adſcendere, quo enim altius adſcendit, eo graciliora profert folia. Radices ejus ſunt copioſæ, tenues, & longæ, & ubique fibrillas emittum ad foliorum genicula, quæ terram tangunt.

Het wil ſtaan in laage, en kleyachtige plaatzen, doch die wel ter Zonne ſtaan, en groeit gaarn aan de kanten van ſtranden, wateren, of poelen, daar het ſlykig, of moeraſſig is, met zyne ranken een ſtuk weegs op 't water been lopende. Men plant het met de ranken ook in de tuinen op laage plaatzen, daar het regenwater wat ſtaan blyft, doch te vooren omgegraven, en bearbeid, met ingeleide ranken, gelyk de Batattas, daar het zich in korten tyd uitbreid, en een groote plaats beſlaat, ook op de eene plaats veel grooter, en vettere bladeren gewint, dan op de andere, zoo dat ze malkanderen niet gelyken, en men laat het niet gaarn veel bloemen dragen, of de paggers oplopen, want hoe hoger het klimt, hoe magerder bladeren het gewint. De wortels zyn veel, dun, en lang, en wortelt overal in by de knien der bladeren, daar het de aarde raakt.

Nomen. Latine *Olus vagum.* Malaice *Sajor Cancong*, vel *Cangong*, & ſolummodo *Gangoe*, quod denotat inquietum eſſe, & manus conmovere, vel *Cancang*, h. e. pedes extendere, quum hæc planta magno, & luxurioſo inpetu longa undique emittit flagella. Maccaſſarice *Tanidri.* Apud Amboinenſes nullum peculiare obtinuit nomen. Quidam, uti dictum fuit, hanc vocant *Spinachiam Indicam* ad cujus tamen genus neutiquam pertinet, ſed potius ad Convolvulos minores.

Naam. *In 't Latyn* Olus vagum. *In 't Maleyts* Sayor Cancong, *of* Cangong, *en ſlegts* Gangoe, *'t welk is onruſtig, en woelende met de banden te zyn, of van* Cancang, *dat is de beenen uitſpreidende, om dat dit gewas met een weeldrige drift, en lange ranken zich rondom uitbreidt. Op Maccaſſaars* Tanidri. *By de Amboineezen beeft het geen byzonderen naam. Zommige, als gezegt, noemen 't* Ooſt-Indiſche Spinagie, *onder wiens geſlachten het nogtans geenzins behoort, maar veel meer onder de kleine Winden.*

Locus. Quondam in Amboina exotica fuit planta, & ex Occidentalibus Indiæ partibus introducta, luxurioſe admodum creſcit. Javæ, & Maccaſſaræ plerumque ſponte in paludoſis Oryzæ campis *Sawa* dictis, ubi terra etiam humida eſt, quum Oryza jam fuerit demeſſa. Ipſius folia duplo majora ſunt, quam in Amboinenſi, multoque molliora, & dulciora, inferiusque magis auriculata, haud male Bipennem referentia, unde & milites noſtri in Amboinenſium bellis ridiculoſo nomine *Sayor Hellebaart* vocarunt. In Amboina nullibi ſponte creſcit, ſed ubique plantata, ac ſatis vulgaris eſt, quum per flagella tam facile propagetur.

Plaats. *Het is eertyds in Amboina vreemd geweeſt, en uit de Weſterlyke delen ingevoerd. Het waſt inzonderheid weelderig op Java, en Maccaſſar meeſt van zelfs, in de moeraſſige Ryſtvelden* Sawa *genaamt, daar het land nog vogtig is, als men den Ryſt afgeſneeden heeft. Deszelfs bladeren zyn tweemaal grooter dan aan 't Amboinſche, veel malzer, en zoeter, achter met uitſtekender boeken, niet kwalyk een Hellebaart verbeeldende, waarom het onze Soldaten in de Amboinſche Oorlogen met een ſnaakze naam* Sayor Hellebaart *genoemt hebben. In Amboina vindt men 't nieuwers van zelfs waſſen, maar overal geplant, en nu redelyk gemeen, om dat het met de ranken zoo licht voortgeteeld werd.*

Uſus. Folia cum teneris cauliculis, ac ſuperioribus flagellis quotidiano in uſu ſunt ad olus, quod fere ſaporem habet Spinachiæ. Incolæ more ſuo cum Calappi lympha coquunt, ſed delicatius eſt, ſi ſine Calappi lympha coquatur, ſi modo pauxillum Bocaſſan, & Bolatsjang addatur, qui cibus eſt, ex minimis, ſemi putridis, contritis, & ſalitis ſquillis præparatus.

Gebruik. *De bladeren met de jonge ſtelen, en voorſte ranken zyn in dagelyks gebruik tot moeskruid, en ſmaakt ſchier als de Spinagie. De Inlander kooktze na zyn manier met Calappus-melk, maar zy werden ſmakelyker, als men ze zonder Calappus-melk kookt, als men maar een weinig Bocaſſan, en Bolatsjang daar by doet, een koſtje van zeer kleine, halfrotte, fyn gewreeve, en gezoute garnaaltjes gemaakt.*

Alioquin vero ſiccæ plerumque ſquillæ huic adcoquuntur, quales ex Java deferuntur, vel coctis additur piſcibus, & in aqua ſalſa coquitur cum pauxillo aceti, Zingibere viridi, & recenti Calappi oleo.

Anders kookt men gemeenelyk drooge Garnaaltjes daar onder, gelyk ze van Java gebracht werden, of met gekookte viſch, en in zout water met een weinig Azyn, groene Gember, en verſche Calappus-oly.

Binæ variæ ſunt de hiſce foliis opiniones, quidam præferunt illa, quæ in ſicca excreta ſunt terra, quum ſapidiora ſunt.

Daar zyn tweederlei oordelen van deze bladeren, zommige houden 't met het geene op 't drooge land gewaſſen is, wiens bladeren wat hartelyker ſmaken.

Alii majora, & pinguiora eligunt folia, quæ progerminarunt in locis paludoſis, ac molliora, ſed magis fatua ſunt.

Andere houden 't met de grooteren, en vettere bladeren, op moeraſſige gronden gegroeit, die wel malſer, doch laffer van ſmaak zyn.

Huc pertinet peculiaris quædam paluſtris ſpecies, in Amboina exotica, ſed vulgaris Javæ, Baleyæ, aliisque in regionibus, ubi ingentes ſunt fluvii.

Hier toe beboort een byzondere water-zoorte, in Amboina vreemd, maar gemeen op Java, Baly, en andere landen, daar de groote Rivieren zyn.

Folia quodammodo conveniunt cum priore *Cancong*, ſed minora ſunt, inferius non anguloſa, orasque habent glabras, interne concava, ſeu cucullata, nullos hæc profert flores, vel fructus. Illorum ſapor primo amaricat, ſed tamen non ingratus, fere inſtar Sajor Bengala.

De bladeren gelyken eenigzins na 't voorſchreeven Cancong, *maar zyn kleender, achter zonder boeken, effener van kanten, en zonder dwers aderen, de ſtelen, en ranken mede rond, en binnen hol, zonder bloemen, of vruchten. Haar ſmaak is in 't eerſte bitteracbtig, doch niet onaangenaam, ſchier als Sayor Bengala.*

Cum flagellis ſuis ſub aqua prorepit ſub *Taratti*, ubi pacati ſunt ſinus magnorum fluminum, uti & in Oryzæ campis, ſed ita ut ejus radices circa ripas infixæ ſint.

Het zwerft met zyne ranken onder 't water, onder de Taratti, *daar ſtille boeken van groote Rivieren zyn, als mede in de Ryſt-velden, doch zodanig, dat zyne wortelen omtrent de kanten vaſt zyn.*

Cancong Ajer vocatur Bataviæ, Portugallice *Margozero*, h. e. *ſubamara*. Baleyice *Tsjecke*. Ubique ad olus adhibetur.

Men noemt het Cancong Ajer *op Batavia, in 't Portugees* Margozero, *dat is* bitterachtig. *Op Baleys* Tsjecke. *Het is overal gebruikelyk tot moes-kruid.*

Tabula Centeſima Quinquageſima Quinta

Olus exhibet *vagum*, quod vera *Convolvuli* ſpecies eſt.

Figura Secunda plantam exhibet, quæ *flos Cardinalis Rumphio* dicitur.

De Hondert vyf en vyftigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* het *ſwervende-moes*, het geen een waare zoort van *Winde* is.
De *Tweede Figuur* wyſt een plant aan, die *Cardinaals-bloem* van *Rumphius* genaamt werd.

OBSERVATIO.

Olus hoc vagum videtur idem eſſe, quod Bel Adamboe Walli *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 58. qui eſt Convolvulus Malabaricus, folio rotundiore craſſo, flore candido *Commel.* in *not.* & *Ray tom.* 3. *p.* 378. ut & *Plukn. Almag. pag.* 113.

AANMERKING.

Dit ſwervende moes ſchynt het zelve te zyn met de Bel Adamboe Walli, van de *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 58. welke is de Malabaarſche Convolvulus, met een rond dik blad, en een witte bloem, van *Commel.* in de *nota.* en *Ray tom.* 3. *p.* 378. als mede van *Plukn. Almag. p.* 113.

Fig. 2.

Fig. 1.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SECUNDUM.

Flos Cardinalis. Bonga Taly.

HAnc plantam in quibusdam Europæ hortis vidi, quæ ibi vocabatur *Flos Cardinalis*, & uti dicebatur, deducta erat ex India Occidentali, quantumque recordor, penitus convenit cum flore Indiæ Orientalis, quem nunc deſcribam.

Planta eſt tenera, & flagelloſa, ac folioſa, tamque copioſam profert frondem, ut vix ejus caules dignoſci poſſint, qui inferius vix minimi digiti craſſitiem habent, & qui ſeſe mox dividunt in multa longa flagella, ex rotundo ſtriata, culmum circiter craſſa, herbacea, ſed lenta, & obſcure fuſca.

Adeo debilis, & tenera eſt, ut ne ad pedis quidem altitudinem ſeſe erigere poſſit, ſed per terram prorepit, & ſupra aſſerculos, vel ubique ſeſe circumvolvit proximis herbis, & palis, quos modo adtingere poteſt, licet nullas gerat claviculas, denſumque format fruticem, ita ut e longinquo viridem referat congeriem, omnia fronde ſua obtegentem, ut per eam proſpicere non poſſimus.

Folia longiuſculis, teretibus, & ſtriatis inſident cauliculis, qui ſolitarii, ſed alternati ex ſarmentis excreſcunt, ſuntque pinnæ flaccidæ, ab utraque parte anguſtiſſimis, & teneris gaudentes foliolis, uti in Millefolio, ſed hæ pinnæ breviores ſunt, ac foliola triplo majora, ſuntque ſimplices, & anguſtæ laciniæ, paulo latiores illis Fæniculi, plerumque ſibi obpoſitæ, & extenſæ, cum inpari extremo, ac binæ inferiores pinnæ in binas tresve minores diſtinctæ ſunt, ad tactum molles, flaccidæ, & intenſe virentes.

Ex foliorum, ſeu potius pinnarum alis hic & illic alii excreſcunt cauliculi, inciſa ſuſtinentes foliola, qui in nova excreſcunt ſarmenta, ex hiſce quoque flos ſolitarius excreſcit, peculiari inſidens pedunculo, qui primo eſt capitulum oblongo acuminatum, ex viridi, & fuſco colore diſtinctum, ſed plerumque fuſcum, hoc ſeſe aperiens florem exhibet longo tubo inſtructum, Jaſmini formam referens, hujus vero tubus craſſior eſt, ſed flos minor, ex quinque craſſiusculis conſtans petalis, ſeu potius ex uno petalo in quinque angulos diſtincto, inſtar ſtellæ, ac quodvis petalum peculiariter ſtriatum eſt quibusdam lineolis.

Floris tubus roſeum habet colorem, flos ipſe intenſe rubrum, ſeu ſanguineum, cum purpureo mixtum gerit colorem, qui color jure carmoſinus vocatur, atque præterea eleganter ſplendet inſtar holoſerici.

In tubi cavitate quinque locantur ſtaminula, albas farinaceas gerentia antheras, quæ farina in petala decidens hæc tingit albis punctulis, ſeu ſtellulis. Nullum ſpirat flos odorem, licet elegantem præbeat adſpectum, ac ſiccatus inter chartas rubrum ſervat colorem. Matutino tempore, cum Sole ſeſe aperit, ac ſic manet extenſus usque brevi poſt meridiem, quum mox ſeſe claudit, ac ſic ſeſe mundo per dimidium tantum obfert diem, quotidie vero copioſi, ac novi iterum ſeſe exhibent, atque clauſa longaque acuminata capitula roſacea prope apicem parum ſtriata ſunt, perfecte inſtar floris Jaſmini nondum aperti.

Flores inſequuntur fructus, qui fere ſimilia ſunt capitula inſtar illorum nempe Lini, pericarpio inſidentes, externe glabri, æquales, ac ſuperius acuminati, primo flaveſcentes, dein fumei coloris, vel nigricantes. Sub tenui, & paleacea lamella quinque locantur oblonga ſemina, ſicca, dura, & nigra, ſaporis acris, formam præbentia ſtercoris murium. Capſula ſeminalis matura facile dehiſcit, ac decidua ſemina quam maxime hanc propagant, & multiplicant plantam, præterquam quod flagella per terram prorepentia ad genicula fibrillas emittant, unde novæ formantur plantæ, quæ intra breve temporis ſpatium magnum obcupant locum, ac ſic ſeſe multiplicant, ut quædam evellendæ ſint. Ex abruptis caulibus ſeroſum exſtillat lac, ingrati, & nauſeoſi odoris, & ſaporis, quod ex flagellis etiam profluit, ſed rarius, unde & hæc planta non ruditer tractanda eſt.

Ipſius

LII. HOOFDSTUK.

De Cardinaals-Bloem.

DIt gewas heb ik in zommige boven van Europa gezien, aldaar genaamt Flos Cardinalis, *aangebragt, zoo men zeide, uit Weſt-Indien, mynes onthoudens, ten eenemaal overeen komende met deze Ooſt-Indiſche bloeme, die ik nu beſchryven zal.*

Het is een teere, doch rankryke, en wel gebladerde plante, zoo digt van loof, dat men kwalyk de ſtelen bekennen kan, dewelke beneden ſchaars zoo dik zyn, als een pink, maar zich ſtraks verdeelen in veele lange ranken, uit den ronden geſtreept, omtrent een halm dik, kruidachtig, doch taai, en donker-bruin.

Het is zoo zwak, dat het niet een voet hoog op zich zelven beſtaan kan, maar kruipt vlak op de aarde, en over de paggers, of ſlingert zig overal om de naaſte ruigte, en ſtokken, die het maar bereiken kan, hoewel het ganſch geen clauwieren heeft, makende een digten ſtruik, daar het van verre een groenen klomp gelykt, alles met zyn loof bedekkende, dat men niets daar onder zien kan.

De bladeren ſtaan op lankachtige, dunne, en geſtreepte ſtelen, enkeld, doch verwiſſelt tegens malkanderen aan de ranken, zynde ſlappe wieken, ter weerzyde met zeer ſmalle, en teere blaadjes bezet, gelyk die van het Millefolium, doch deze wieken zyn korter, maar de blaadjes zelfs driemaal grooter, en zyn enkele ſmalle ſnibbelen, wat breeder dan Fenkel-bladeren, meeſt tegens malkander, en regt uitgebreid ſtaande, met een alleen voor uit, en de twee achterſte riemkens zyn in twee, of drie mindere ſnibbelen verdeelt, zagt in 't aantaſten, ſlap, en boog-groen.

Uit den ſchoot der bladeren komen hier en daar andere ſteeltjes voort, met haar geſneede blaadjes, die tot nieuwe ranken worden, uit dezelfſte komt ook de bloeme enkeld op een byzondere ſteel, zynde eerſt een lankwerpige ſpitze knop, uit den groenen, en bruinen gemengt, doch meeſt bruin, deze zich openende vertoont een langbalzige bloeme, van gedaante als een Jasmyne, zynde den bals dikker, maar de bloeme kleender, van vyf dikachtige blaadjes gemaakt, of uit een blad in vyf hoeken verdeelt, als een ſterretje, doch ieder blad ziet men in 't byzonder geſtraalt met eenige linien.

De bals van de bloeme is Roze-rood, de bloeme zelfs boog bloed-rood, met wat purper gemengt, welke coleur men recht Carmozyn noemt, met een heldere glans, daar by als fulp.

In de holle pyp ſtaan vyf draadjes, met witte meelachtige noppen, welk meel op de bladeren vallende, dezelve vertoont, als of zy met witte ſterretjes gepoincteert waren. Zy is van ganſch geen reuk, hoewel ſchoon in 't aanzien, en gedroogd tuſſchen papier, behoud haar rooden coleur. 's Morgens vroeg gaat zy met de Zonne open, en blyft zoo wyd geopend ſtaan, tot effen na de middag, wanneer ze haar ſtraks ſluit, en zich alzoo de weereld niet meer dan een halven dag vertoont, doch dagelyks ziet men ze overvloedig, en aan den ſtokke, blyvende de ongeopende lange ſpitze, en Roozeverwige knoppen, by de ſpitze wat geſtreept, regt als de ongeopende Jasmynen.

Hier op volgen de vruchten, 't welk zyn ſchier diergelyke knoppen, of als lankwerpige vlasdodden, op een kelkje ſtaande, van buiten even, glad, met een ſpitze boven op, eerſt bleek-geel, daar na rookverwig, of zwartachtig. Onder het dunne, en kafachtige velleken leggen vyf lankwerpige zaden, droog, hard, zwart, wat ſcherp van ſmaak, in gedaante als muizen drek. Het zaadhuisken ryp zynde, berſt ligt open, en het uitgevalle zaad vermenigvuldigt de plante zeer, behalve dat de ranken op de aarde kruipende by de knien worteltjes ſchieten, en van daar een nieuwe plante formeeren, waar door het in korte tyd een groote plaats beſlaat, en zig zoo vermenigvuldigt, dat men genootzaakt is een partye uit te trekken. Uit de afgebrooke ſtelen druipt een weyachtige melk, van een euvele, en walgelyke reuk, en ſmaak, die ook uit de ranken komt, doch ſpaarzamer, waar door het komt, dat deze plante niet hard wil gebandeld zyn.

Ipſius enim foliola facile abrumpuntur, ac lac nauſeoſum manibus diu adhæret. Radix vulgaris eſt, ac vilis, alba, & longa. Solum amat argilloſum, arena, & lapillis mixtum, uti plani plerumque ſunt agri, ubi ſupra humile gramen ſeſe ample extendit, copioſos proferens erectosque floſculos.

Hujus & alba, ſed raro obcurrit ſpecies, forma, & modo creſcendi priori ſimilis, foliorum vero color pallide viret, & floſculi albiſſimi.

Want de blaadjes breken licht af, en de walgelyke melk blyft als dan aan de handen kleeven. De wortel is gemeen, en ſlegt, wit, en lank. Het bemint een kleiachtige grond, daar zand, en ſteentjes onder loopen, gelyk meeſt de vlakke velden zyn, daar het op 't laage gras wyd uitgebreid legd, en vol bloempjes, die regt overeind ſtaan.

Men vindt ook, doch zelden, een witte zoorte hier van, aan gedaante, en wasdom het voorige gelyk, doch de coleur der bladeren is licht groen, en de bloempjes zyn ſpierwit.

Nomen. Latine *Flos Cardinalis*, forte, vel ab intenſo Carmoſino floris colore, vel a flore, qui Cardinalis pileolum quaſi refert, quum hi patres galeati rubrum iſtum colorem in veſtibus adeo amant, credi quoque poteſt a Cardinali quodam in Italiam fuiſſe introductum. Inveni quoque denominatum *Jaſminum Americanum*, cujus formam flos haud male refert, uti & foliorum ſitus in pinnis, licet formâ ab illis Jaſmini maxime differant. Nomen Americanum dicitur eſſe *Quamoclit*. Portugallice *Fula Trappedera*, h. e. ſaltatorius flos, quum in ſepes proſiliat extra limites. Malaice *Bonga Tali*, i. e. flos funicularis ob longa ejus ſarmenta. Aliis *Tonka Langit*, quum erectis ſuis floſculis coelum videtur quaſi ſuffulcire. Javæ *Bou Batati*, & *Birara*. Bandæ *Bonga Jawa*. Amboinenſes hanc vocant plantam *Bonga Hollanda*, quum ante Hollandorum, ſeu Belgarum adventum in Amboina ignota eſſet.

Naam. *In 't Latyn* Flos Cardinalis, *dat is* Cardinaals-bloeme, *miſſchien, of van de booge Carmozyne coleur, of van de bloemen, die eenigzins een Cardinaalshoed willen vertoonen, of anders, om dat die gemyterde Vaders het roode in haar dragt zoo zeer beminnen, anders kan men ook gelooven, dat het door zekere Cardinaal in Italie tot kenniſſe zy gebracht. Ik vind het ook benaamt* Jaſminum Americanum, *waar na de bloeme niet kwalyk gelykt, als mede de diſpoſitie der bladeren aan derzelver wieken, hoewel zy in gedaante zeker zeer veel van de Jaſmynen verſchillen. Den Americaanzen naam werd gezegt te zyn* Quamoclit, *in 't Portugees* Fula Trappedera, *dat is een ſpringers-bloeme, om dat zy op de paggers ſpringt buiten haar limiten. In 't Maleyts* Bonga Tali, *dat is een zeelige bloeme, wegens haar lange ſtelen. By anderen* Tonka Langit, *om dat zy met haar altyd overeind ſtaande bloeme ſchynd den Hemel te willen ſtutten. Op Java zelfs* Bou-Batati, *en* Birara *genaamt. In Banda* Bonga Jawa. *De Amboineezen noemenze* Bonga Hollanda, *om dat zy voor der Hollanders aankomſte in Amboina onbekend was.*

Locus. Præterquam quod in India Occidentali obcurrat, in India Orientali quoque ſatis nota eſt, præſertim Javæ, & Baleyæ, unde a natione noſtra videtur in Amboinam eſſe delata, licet hic jam adeo vulgaris ſit, ut indigena videatur eſſe planta, albamque ejus ſpeciem inveni in ſilva in Hitoës ora, ubi nunquam horti fuere exſtructi. Amboinenſes ſaltem dicunt ante Belgarum adventum in Amboina fuiſſe ignotam, uti Guajavæ ſilvæ ante Portugallorum tempora, ac nulla natio hanc ſibi cupit vindicare gloriam, quæ hanc inutilem plantam in Amboinam deduxit.

Plaats. *Behalven Weſt-Indien is zy genoeg in Ooſt-Indien bekend, inzonderheid op Java, en Baley, van waar zy ſchynt door onze Natie in Amboina gebracht te zyn, hoewel zy daar nu zoo gemeen is, dat ze een Inlandſche plante ſchynt, en de witte zoorte heb ik in 't wilde boſch op de Hitoeëſe kuſt gevonden, daar nooit tuinen geweeſt waren. Immers de Amboineezen zeggen, dat ze voor der Hollanders aankomſt in Amboina onbekend zy geweeſt, gelyk de Guajavos-boſſchen voor der Portugeezen tyden, en nogtans wil geen van die Natie haar die eere aanmatigen, van deze ondeugende plante in Amboina gebracht te hebben.*

Uſus. Hujus plantæ nullus innotuit uſus, niſi quod aptiſſima ſit ad artificioſum in hortis opus topiarium formandum. Sponte enim omnes adſcendit, & obtegit adpoſitos palos, & aſſerculos, ita ut rotundi globi, ac hominum formæ, ut & animalium ex ea fingi poſſint, quæ tam denſe hac foliatura ſunt tectæ, ut contentum lignum dignoſci nequeat, ac licet vetuſti pereant ſtipites, juniores copioſe ſatis regerminant, qui iſtis machinis inponi denuo poſſunt, continuo flores producentes copioſiſſimos, ſemper, uti dictum fuit, erectos. Proſpectus elegantior eſt, ſi ambæ ſpecies, alba nempe, & rubra ſimul plantentur, quæ caules ſibi invicem miſcentes unam repræſentant plantam, quæ rubros ſimul, & albos profert flores.

Gebruik. *Van dit gewas is geen gebruik bekend, als dat het zeer bequaam is om konſtig vlecht-werk, en groen beeld-werk in de tuinen daar van te maken. Want het beklimt, en bekleed van zelfs alle bygezette ſtokken, en latten, dat men daar van ronde bollen, en poſtuure van menſchen, en gedierte kan krygen, die zoo digt bewaſſen zyn met dit dicht, en fyn loof, dat men het ingeſloote raamwerk, van houten, en latten niet bekennen kan, en al gaan de oude ſtokken uit, zoo komen 'er genoeg jongen op, die men al weder op 't oude geſtel leiden kan, zynde gedurig vol bloempjes, die, als gezegt, altyd overeind ſtaan. Het aanzien werd noch fraayer, als men de twee zoorten, witte, en roode by malkander plant, die dan bare ſtelen door malkanderen verwerren, dat het ſchynt een ſtok te zyn, die te gelyk roode, en witte bloemen draagt.*

Baleyenſes, & Javani foliis utuntur in uſum Medicum, quæ in pultem conterunt, quam calidis inponunt tumoribus, aliisque corporis partibus inflammatis, non curantes odorem iſtum nauſeoſum. Eadem quoque Natio hæc audet folia aliis admiſcere oleribus, dicentes oleri gratum conciliare aciditatem, ſequentes caprorum modum, qui hæc depaſcunt folia. Ipſis enim generalis eſt regula, quæ hircis conveniunt, & ſapiunt, homini quoque proſunt.

De Baleyers, en Javanen gebruiken de bladeren ook tot eenige Medicyn, wryvende dezelve tot een pap, ſmeeren die op beete gezwellen, en eenige andere partyen des lichaams, die verbit zyn, haar aan den walgelyken reuk niet ſtoorende. Gelyk dezelve Natien ook derven beſtaan de bladeren dezes kruids onder andere Sayor, of Moeskruid te mengen, zeggende, dat ze het moes een aangenaame rinzigheid geeven, en ſteunende op het voorgaan der Bokken, dewelke deze bladeren afwyden. Want zy houden het voor een gemeene regel, al wat den Bok wel bekomt, mag den menſch ook nuttigen.

OBSERVATIO.

A plurimis Auctoribus hæc planta ad Convolvulum fuit relata *Tournef.* vero ipſi Americanum *Quamoclit* inpoſuit nomen, eſtque Convolvulus exoticus, annuus, foliis Myriophylli, ſeu millefolii aquatici, flore ſanguineo *Plukn. Almag. pag.* 117. & Convolvulus pennatus, exoticus *Moriſ. Hiſt. tom.* 2. *p.* 18. *ſect.* 1. *Tab.* 4. *Fig.* 7. & Ipomœa foliis linearibus pinnatis, floribus ſolitariis *H. Cliff. p.* 66. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

Van de meeſte Schryvers is deze plant tot de Convolvulus, of Winde gebragt, doch *Tournefort.* heeft haar den Americaanſchen naam van *Quamoclit* gegeeven, en is de vreemde jaarlykze Convolvulus, met de bladeren van het Myriophyllum, ofte het water duizent blad, met een bloed-roode bloem van *Plukn. Almag. p.* 117. en de gevleugelde vreemde Convolvulus van *Moriſ. hiſt. tom.* 2. *p.* 18. *ſect.* 1. *Tab.* 4. *Fig.* 7. en Ipomœa met linieachtige gevleugelde bladeren, en enkelde bloemen, van de *H. Cliff. p.* 66. alwaar het overige ziet.

CAPUT QUINQUAGESIMUM TERTIUM.

Seruneum aquatile. Sajor Songa.

Ajor Songa longiſſima emittit flagella, nullibi ſeſe circumvolventia nec adhærentia, nullasque etiam profert claviculas, ſed longe prorepit proximis incumbens herbis inſtar Jaſmini, atque ubi flagellorum nodi terram tangunt, fibrillas emittunt, ita ut magnum obcupet hæc planta locum, licet ejus caules ſint vagi, ut & folia.

Prope radicem caules digitum circiter craſſi ſunt, duri, & rotundi, ac fuſci, intermixto flaveſcente colore, ad nodos vero ſemper fuſciores, qui inſtar gemmarum protuberant. Reliqua flagella quadragona ſunt, ac præterea quatuor ſulcis notata, viridia, firma, in amplos diſtincta articulos, cuivis geniculo bina inſident folia ſibi obpoſita, longiuſculis inpoſita petiolis, Meliſſæ folia referentia, ſed multo majora, & ab utraque parte acuminata, binas transverſales palmas longa, ſesqui lata, ſuperiora autem minora ſunt, & anguſtiora, ab illis Sambuci tamen diverſa, cum quibus ſcriptores quidam hæc comparant folia, ad oras vero profunde dentata ſunt, & inæqualiter, quidam enim dentes majores ſunt, alii minores, ad tactum porro rugoſa, ita ut veſtibus fere adhæreant. Vetuſta folia intenſe viridia ſunt, tenera flaveſcentia, quoque magis Soli exponantur, eo magis flaveſcunt, ſuntque tribus craſſis nervis longitudinalibus pertexta, inferius protuberantibus, & in minores ſeſe diſtinguentibus.

Flagella hæc exterius obducta ſunt herbaceo, ſed fibroſo cortice, ſub quo alba, ac lignoſa locatur ſubſtantia, intus repleta albâ ſiccâque medullâ, fere uti in Sambuco, inferiora vero hac minus repleta ſunt. Articuli nunc palmam, nunc pedem diſtant, atque bina proxima paria crucem fere formant, ex quorum alis alia iterum longaque excreſcunt flagella, eodem diſtincta modo. In flagellorum ſummo alia minora excreſcunt foliola a prioribus multum diverſa, illis Menthæ anguſtifoliæ ſimilia, illorumque extremum viciſſim ſeſe dividit in tenues caules.

Hi viridia ſuſtinent ſquamoſaque capitula, ſeſe in luteos aperientia floſculos, illis Chamæmeli campeſtris ſimiles, ſeu paulo majores, ac laxiora gerentes petala, ipſorum enim circulus nunquam completus eſt, petalaque, ſeu radios gerunt novem, decem, vel duodecim, in centro ipſorum majus, & ſquamoſum erigitur capitulum, quod primum flavis ſtaminibus, ſeu petalis bifidis tectum eſt. Quum vero hæc decidunt, capitulum iſtud viride eſt, ac rotundum, fere inſtar Fragi dimidii, quod componitur ex multis ſemi rotundis fiſtulis, quæ arcte ſibi adcumbunt inſtar favi apium. Hæ tandem nigricant, ac ſiccæ decidunt inſtar ſeminis paleacei.

Radix ejus longiſſima eſt, externe flaveſcens, hic & illic multos emittens fibrillarum faſciculos, quæ tamen non profunde terram penetrant, ſed transverſaliter magis prorepunt, unde & facillime evelli poteſt. Totius hujus plantæ odor gravis eſt, acſi Aniſum, Oleum, & Pix ſibi mixta eſſent, præſertim meridiano tempore, quum Sol radiis ſuis hanc calefacit plantam, vel ſi hujus plantæ folia conterantur. Hujus ſapor quoque acris eſt, fere uti in Mentha Saracenica, cum qua maxime convenit hæc planta.

Binas hujus componunt ſpecies, primo vulgaris alba mox deſcripta, altera rubra eſt, forma a priore non diverſa, excepto quod cuncti caules, & foliorum venæ ſint magis fuſcæ. Foliaque ipſa anguſtiora quoque ſunt, & rugoſiora, ad illa Sambuci magis adcedentia, ac flagella longiora, & laxiora, foliaque & fructus minores ſunt, cæterum ejusdem odoris, & ſaporis, ſed amarior, & auſterior.

Nomen. Latine *Seruneum aquatile.* Malaice *Sajor Songa*, i. e. *Olus Muricum*, & *Seroene Ayer*, ob florem enim, ac foliorum odorem refertur ad *Serune Tſchina*, h. e. *Sinenſem Matricariam*, ſeu *Chamæmelum majus* præcedenti libro deſcriptum.

Java-

Het Water Serunee.

SAjor Songa *beeft zeer lange ranken, die zig nieuwers omſlingeren, nog aanbegten, want het ook geene clauwieren beeft, maar die verre kruipen, en op de naaſte ruigten ruſten, gelyk den Jaſmynen ſtok, maar daar ze met hare knien de aarden raken, wortelenze wederom vaſt in, zoo dat zy een groote plaats beſlaan, hoewel ydel van ſtelen, en van bladeren.*

By de wortel zyn ze omtrent een vinger dik, hard, en rond, bruinachtig, met bleek-groen gemengt, by de knien altyd bruinder, dewelke uitpuilen als knoeſten. De verdere ranken zyn vierkant, en daarenboven met vier vooren geſtreept, groen, ſtyf, in wyde leden verdeelt, aan ieder knie ſtaan twee bladeren tegens malkander, op langachtige ſtelen, van fatzoen als Meliſſe-bladeren, doch veel grooter, te weten achter, en vooren toegeſpitſt, twee dwers banden lang, anderhalve breed, doch de voorſte zyn kleinder, en ſmalder, echter nog al verſchillende van Vlier-bladeren, waar mede zommige Schryvers deze vergelyken. Aan de kanten zyn ze grof gezaagt, en ongelyk van tanden, want zommige zyn groot, zommige klein, voorts ruig in 't aantaſten, datze ſchier aan de klederen kleeven. De oudſte boog-groen, de jonge geel groen, en hoe meer zy ter Zonne ſtaan, hoe geelder, met drie grover zenuwen in de lengte geſtreept, die van onderen zeer uitbuilen, en zig in mindere verdeelen.

De ranken zyn van buiten bekleed met een kruidachtige, doch veezelige ſchorſſe, en daar onder een witte boutachtige ſubſtantie, binnen met een wit droog merg, ſchier gelyk als Vlier, doch de onderſte hebben 't minſte hier van. De leden ſtaan zomtyds een hand, zomtyds een voet van malkanderen, en de twee naaſte paren bladeren maken ſchier een kruis, uit hare ſchoten weer andere lange ranken voortzendende, op dezelve manier verdeelt. Aan het opperſte der ranken ſtaan kleine ſmalle blaadjes, van de voorgaande vry wat verſchillende, die van ſpitze Munt gelyk, en het uiterſte der ranken verdeelt zig met beurten in verſcheide dunne ſtelen.

Dezelve dragen groene ſchubachtige knoppen, die zich openen in geele bloempjes, de veld Camille bloemen gelyk, of wat grooter, en ydel van blaadjes, want haren kring ſchier nooit vol is, omtrent negen, tien, en twaalf in 't getal, in de midden is een groot ſchubachtig heuveltje, 't welk eerſt met geele draadjes, of blaadjes (waar van ieder vooren in twee gekloven) bedekt is. Daar na, als dezelve afvallen, werd het groen, en rond, als een halve Aardbeſie, gemaakt van veele half ronde pypjes, als kleine Gudzen, of Byen-huisjes, digt op malkander gedrongen. Deze werden ten laaſten zwartachtig, droog, en vallen af van malkander, als kafachtig zaat.

De wortel is zeer lang, en buiten geelachtig, hier en daar veel bosjes van witte vazelingen hebbende, niet diep in de aarde gaande, maar meeſt dwers kruipende, en kan licht uitgetrokken werden. De reuk van deze gehele plante is zwaar, als of 'er Anys, Oly, met Pik gemengt was, inzonderheid 's middags, als 'er de Zonne heet op ſchynt, of als men de bladeren wryft. De ſmaak is mede ſcherp, ſchier als in de Mentha Saracenica, waar mede dit gewas groote overeenkomſt heeft.

Men maakt daar twee zoorten van, de eerſte de gemeene witte, daar zoo even beſchreeven, en de tweede de roode, in gedaante daar van niet veel verſchillende, behalven dat alle ſtelen, en aderen der bladeren bruinder zyn. De bladeren zelfs zyn ook ſmalder, en ruiger, de Vlier-bladeren nader komende, de ranken langer, en ydeler van bladeren, de vruchten kleender, anders van dezelve reuk, en ſmaak, doch wat bitterder, en vreeder.

Naam. *In 't Latyn* Seruneum aquatile. *In 't Maleyts* Sajor Songa, *dat is* Olus Muricum, Voet-angels kruid, *en* Seroene Ayer, *want wegens zyn bloem, en reuk der bladeren, werd het onder de geſlachten van* Serune Tſchina, *dat is* Sineeze Mater, *of* groote Camille, *in 't voorgaande boek beſchreeven, gereekent.*

In

Javanice *Codong Seruni*. Ternatice *Tsjinga Tsjinga*. Amboinice *Amulen*. In Hitoea *Maulanit*. In Loehoea *Camilene*. Bandice *Sambaruco*. Baleyice *Sack Sack*. Sinice *Soam Sueng*, ſeu *Sam Sueng*, i. e. *Jaſminum humile*, cum quo tamen parum convenit. Malabarice *Tali Tsjurli*, aliis *Tutty*, peculiariter vero femina, ſeu litorea ſpecies Amboinice vocatur *Amulen Lauaba*, ac mas *Amulen Lanit*, quæ eſt longifolia, qualis plerumque eſt *Sack Sack* Javanorum, & Baleyenſium.

In 't Javaans Codong Seruni. *In 't Ternataans* Tsjinga Tsjinga. *In 't Amboins* Amulen. *Op Hitoe* Maulanit. *Op Loeboe* Camilene. *In 't Bandaas* Sambaruco. *Op Baleys* Sack Sack. *In 't Sinees* Soam Sueng, *of* Sam Sueng, *dat is* Jaſminum humile, *daar het nochtans kleine gelykeniſſe mede beeft*. *Op Malabaars* Tali Tsjurli, *by andere* Tutty, *in 't byzonder noemt men het wyfken, of ſtrand-zoorte in't Amboins* Amulen Lauaha, *en het manneken* Amulen Lanit, *'t welk is het langbladige, gelyk meeſt het Javaanze, en Baleyze* Sack Sack *is*.

Chriſtoph. Acoſta cap. 59. hanc vocat *Herbam Moluccanam*, quum Portugalli ejus notitiam, & uſum primum in Moluccis obſervarunt, & edocti fuerunt, licet Malabarenſibus ſit ſatis nota, vocatque Canarice *Brungara Aradua*, h. e. *flores luteos*. Ipſi præterea hæc tribuit encomia, uti *remedium pauperum*, & *deſtructio Chirurgorum*, quum Portugalli olim unguentum ex ejus foliis compoſitum ſecum ducentes, tam bene ſeſe inſtructos putant, acſi Chirugica officina ipſis ad manus eſſet, ipſiusque fidentes virtutem, Chirurgos negligunt.

Chriſtoph. Acoſta cap. 59. *noemt dit gewas* Herbam Moluccanam, *om dat de Portugeezen zyn kenniſſe, en gebruik eerſt in de Moluccos gezien, en geleerd hebben, hoewel het by de Malabaaren genoeg bekend is, en by noemt het in 't Canaryns* Brungara Aradua, *dat is* geele bloeme. *Hy geeft het daarenboven nog deze eertitelen*, remedium pauperum, *en* deſtructio Chirurgorum, *om dat de Portugeezen eertyds de zalve van deze bladeren gemaakt by haar hebbende, haar zoo wel verzien agteden, als of zy een gebeele Meeſters winkel by hun hadden, en op zyne krachten ſteunende, na geene Chirurgyns vraagden.*

Locus. Olim putabatur in Moluccis tantum creſcere, atque inde in Occidentales Indiæ partes fuiſſe tranſlatam, ſed comperi in cunctis fere aquoſæ Indiæ inſulis obcurrere, ac copioſiſſima, luxurioſiſſima, & latifolia, ſeu femina, quæ optima cenſetur, in hiſce Orientalibus regionibus. Ubique creſcit ſponte in litore, & in campis. Elegantiſſima, & optima reperitur in litore, & ad fluminum ripas, ſarmenta ſua extendens ſupra herbas, quæ loco quinque cubitorum, uti Acoſta ſcribit, quinque orgyas longa ſunt, atque ubi terram tangunt, fibrillas emittunt, ac novum formant ſtipitem.

Plaats. *Eertyds bield men 't daar voor, dat het alleenlyk in de Moluccos groeide, en van daar in de Weſtelyke delen van Indien gebracht zy, maar ik bevinde, dat het meeſt in alle Eilanden van Water-Indien te vinden zy, doch wel het meeſte, weeldrigſte, en grootbladige, of wyfken, 't welk men voor 't beſte houd, in deze Ooſterquartieren. Het waſt overal in 't wild op ſtrand, en in de velden. Het ſchoonſte, en beſte beeft men op ſtrand, en langs de rivier kanten, met zyne ranken op de lage ruigte leggende, die in plaats van vyf cubiten, gelyk Acoſta ſchryft, wel vyf vadem lank zyn, en daar zy dan de aarde raken, al wederom inwortelen, en een nieuwen ſtruik formeeren.*

Luxurioſiſſime quoque prorepit ſupra ſpinoſas ſepes *Pegga Pegga* dictas, ubi tribuli locantur, atque ubi incolæ clauſtra formant, ut & hortorum ſepes, unde ſupra memoratum obtinuit nomen, elegantiſſime enim obtegit iſtos tribulos, ac ſpinas, ita ut conſpici nequeant. Mallem vero hanc vocare *Sajor Songa*, h. e. ſilveſtre Sajor, ſeu olus, quum inter cuncta olera maxime ſilveſtris, & luxurioſa creſcat. Solum amat arenoſum, plurimis lapillis mixtum, quod planum eſt, & Soli rite expoſitum, quales omnes fere ſunt fluminum ripæ.

Men vindt het ook zeer weeldrig over de doornachtige heiningen, Pegga Pegga *genaamt, kruipen, daar men de Voet-angels plant, en daar de Inlanders hare fortreſſen, en tuinen mede omgeven, waar van het den bovenſtaanden naam heeft, want het bedekt de voorſchreeven doornen, en Voet-angels zeer aardig, dat men dezelve niet zien kan. Doch ik zoude het liever noemen* Sajor Songa, *dat is wilde Sajor, of moeskruid, om dat het onder alle moeskruiden het wildſte, en weelderigſte waſt. Het bemindt een zandige grond. daar veele kleine ſtenen onder gemengt zyn, vlak, en wel ter Zonne ſtaan, gelyk meeſt zyn alle Oevers van de rivieren.*

Uſus. Mirum eſt, hujus plantæ virtutes hodie adeo quaſi oblitas eſſe, tam apud incolas Moluccarum, quam harum inſularum, quæ ante centum annos ex Acoſtæ relatu adeo celebres fuere. Plurima incolarum pars hodie fere nullum ejus ſcit uſum niſi ad cibum in culina, ac præterea cenſetur eſſe olus pauperum, & plebejorum, qui & raro hac utuntur, non enim ſæpius edi poteſt, vel continuo ob auſterum ejus ſaporem, ac fortem diureticam vim.

Gebruik. *Het is wonder, dat de krachten van deze plante bedensdaags in zulken vergetenheid zyn gekomen, zoo wel by de Inwoonders van de Moluccos, als deze Eilanden, die voor hondert jaren, na 't ſchryven van Acoſta, zoo vermaard zyn geweeſt. Het meeſte deel van de Inlanders weet bedendaags ſchier geen ander gebruik als tot de koſt, in de keuken, en word daarenboven gehouden voor een moeskruid van arme, en ſlegte menſchen, die het nog al zelden gebruiken, want het wil ook niet dikwils gegeeten zyn wegens zynen barzen ſmaak, en ſterkdryvende eigenſchap.*

Cruda raro editur, ſed plerumque cocta, crudamque potiſſimum edunt piſcatores, tenera nempe ejusque flava folia litoreæ ſpeciei cum piſcibus, & Bocaſſan.

Raauw werd het weinig gegeeten, maar meeſt gekookt, en het raauwe eeten meeſt de Viſſchers, te weten de jonge, en geele bladeren van de ſtrand-zoorte met Viſſen, en Bocaſſan.

Optimus hanc præparandi modus eſt, ſi piſcibus adcoquatur in viridi Bamboes, ac ſumantur piſcium ſegmenta, ac horum foliorum ſtratum ſuper ſtratum, qui mos apud Amboinenſes uſitatiſſimus eſt, & commodus in ſilvis, ubi ollæ ad manus non ſunt, & licet hiſce incoquatur, non juſtum habet ſaporem, aliæ enim plerumque adduntur herbæ, quæ auſteritatem ejus parum tollunt, præſertim *Sajor Pacoe*, ſeu *Filix eſculenta*, Piper. ac pauxillum ſucci Limonum, ſine ulla aqua, vel alio quovis juſculo, hunc in finem tales eligendæ ſunt plantæ, quæ Soli rite ſunt expoſitæ, ac litoribus, vel fluminum ripis adſtant, harumque eliguntur tenera flaveſcentia folia.

De beſte manier van toebereiden is, als men het by Viſſen kookt in een groene Bamboes, van de ſtukken der Viſſchen, en dezer bladeren, ſtratum ſuper ſtratum makende, een manier by de Amboineezen zeer gebruikelyk, en gerieffelyk in 't boſch, daar men geen potten beeft, en al wierd het in potten gekookt, zoo en beeft het nochtans zyn regte ſmaak niet, men doet gemeenelyk andere kruiden daar by, die zyne barsheid wat breeken, inzonderheid de Sajor Pacoe, *of* Filix eſculenta, *Peper, en een weinig Lemoen-zap, zonder eenig water, of ander zap, hier toe moet men verkiezen zodanige planten, die wel ter Zonne ſtaan, digt op ſtrand, of aan de rivier kanten, en daar nemenze de jonge geel groene bladeren van.*

Tales vero vitandæ ſunt plantæ, quæ craſſos gerunt prope articulos nodos, cum parvis, & intricatis foliis faſciculatis, neque etiam rubræ ſpeciei, quæ mas cenſetur, cuncta enim talia folia caput gravant. Hoc quoque percipitur, ac ſentitur, ſi diu ambulemus in talibus locis, in quibus Sol urentes in hanc plantam emittit radios.

Ook moet men niet nemen van zodanige planten, die dikke knoeſten by de leden hebben. en aldaar kleine, en verwerde bladeren in een bosje voortbrengen, nog van het roode geſlachte, 't welk men voor 't manneken houd, want alle zulke bladeren bezwaren het hoofd wat, 't zelve gevoeld men ook, als men lange wandelt op zodanige plaatzen, daar de Zonne op dit gewas beet ſchynt.

Optima

De

Optime vero hæc ſapit, ſi Teſtudinis caro in fruſta conſciſſa dicto modo arundini incoquatur, cibum exhibet ſalutarem, qui dignus quoque eſt, ut Magnatum menſis inponatur.

De beſte ſmaak hier van beeft men, als men het Schildpadde vleeſch in ſtukken geſneeden, en op voornoemde maenier in Bamboezen kookt, gevende een gezonde koſt, die haar niet beboeft te ſchamen ook op Heere tafels te komen.

Folia hæc tali modo comeſta non tantum fortiter, ac commode urinas expellunt, ſed urinæ quoque peculiarem addunt odorem, acſi Oleum Terebinthinæ fuiſſet adſumptum, ita ut non ſine ratione concludi poſſit, hanc herbam in omnibus conducere caſibus, in quibus Terebinthina adhiberetur ejus defectu. Eſt porro nobilis herba vulneraria apud multos incolas uſitata, qui majorem vulgo habent notitiam.

Deze bladeren nu aldus genuttigt, doen niet alleen ſterk, en gemakkelyk piſſen, maar geven het water ook een byzonderen reuk, als of men Terpentyn-Oly ingenomen hadde, zoo dat men niet zonder reeden beſluiten mag, dat dit kruid zoude dienen konnen, in alle voorvallen by gebrek van Terpentyn binnens-lyfs te gebruiken. Voorts is dit een edel wond-kruid, by veele Inlanders, die wat meer weten als 't gemeen, nog genoegzaam bekend.

Eodem fere adhibent modo, quo *Acoſta l. c.* ſcribit, ſumunt nempe corticem caulium abraſum, & ab exteriore rugoſa pellicula depuratum, quem parum contundunt, vel in aqua conterunt, & incoquunt recenti Calappi oleo, calide inponentes quibusvis vulneribus, quæ hoc feliciter curantur.

Zy gebruiken 't ſchier op de zelfde manier, gelyk Acoſta loc. cit. ſchryft, te weten, zy nemen de ſchorſen van de ſtelen afgeſchrapt, en van het buitenſte ruige velleken gezuiverd, kneuzenze, of wryvenze een weinig, en kookenze in verſche Calappus-Oly, en leggenze warm op alderhande wonden, die zy daar mede gelukkig geneezen.

Anno 1663. quum inperium tenerem in Hitoës ora, ac Chirurgo noſtro deficiebant unguenta, & Emplaſtra, ipſum juſſi ex hac herba juxta Acoſtæ præſcriptum ea componere, ex qua duplex præparabat unguentum, quod *Diaſerunium* vocabamus.

Anno 1663. als ik op de kuſt Hitoe commandeerde, en onzen Chirurgyn ganſch met geen zalve, en pleiſters verzien was, heb ik hem belaſt uit dit kruid na Acoſtaas voorſchrift dezelve te maken, waar uit by dan tweederlei unguenten bereiden, die wy Diaſerunium *noemde.*

Primum componebat ex recentibus foliis totis minutim contritis in pultem, cui addebat tertiam recentis Olei Calappi partem, paulo minorem Ceræ quantitatem, quæ ſic ſimul coquebantur. Ad alterum unguentum foliorum iſtorum ſuccum expreſſum ſumebat, quem coquebat cum iſto Oleo, & Cera; hoc tenuius erat, ſed diutius conſervari poterat, quum primum ex Calappi oleo ingratum conquirebat odorem. Cum hiſce optimas inſtituit curas, ac quasvis ulcerationes, & vulnera præſertim pedum hiſce curabat.

Het eerſte maakten by uit de groene bladeren, met de gebeele ſubſtantie, die by kleen wreef tot een pap, daar onder doende een derde verſſe Calappus-Oly, wat minder waſch, en zoo te zamen opgekookt. Tot de tweede zalve neemt by den zap van de voorſchreeven bladeren uitgeperſt, en kookte die te zamen met de voorſchreeven Oly, en Waſch; Dit viel wat dunder, doch konde langer duuren, daar het eerſte van de Calappus-Oly een viezen reuk kreeg. Hier mede heeft by goede cuuren gedaan, om alderhande ulceratien, en wonden meeſt aan beenen te geneezen.

Comperimus quoque optimum eſſe unguentum ad combuſtas partes curandas. Ipſius enim ancilla brachium per infortunium uſtum Chirurgi abſentia curare volebat, arripiebat lagenam, in qua putabat eſſe Oleum Vitrioli, quod brachio inliniebat, ſed quod inde vehementer inflammabatur, & intumeſcebat, unde aqua conabatur abluere, hoc autem Chirurgus ſecundo iſto unguento optime curavit. Incolæ cæterum virides, & ſuperiores ſumunt caules, quos manibus parum contundunt, unumque alterumve contuſum addunt folium, quod integro involvunt folio, ac ſub cineribus calidis torrent, dein ſuccus exprimunt tam in recentibus vulneribus quam ulceribus, & ſcabie, in qua acari obſervantur, unde quam maxime prorepit, qui inde ſuffocantur, & vulnus cito curatur. In initio parum vellicat, ſed non diu, ex quibus omnibus ſatis clare conſtat, ſalutarem eſſe herbam vulnerariam, ita tamen hanc extollere non audeo, quævis curare vulnera, licet ſint parva, vel magna, immo ipſius capitis, ut & inveteratas ulcerationes, uti Acoſta ſcribit, quin ulterius exploraretur.

Wy bevonden 't ook een brandzalve te zyn. Want zyne Meid hebbende haren arm door eenigen brand bezeert, en willende haar zelfs, by hare Meeſters abſentie geneezen, by gevalle over een fleſſe quam, daar in zoo men giſte Oly van Vitriool was, 't welk zy op haren arm ſtreek, die daar van geweldig onſtak, en opzwol, hoewel zy 't met water zogt af te waſſchen, deze heeft de Meeſter met de tweede zalve volkomentlyk geneezen. Anders neemen de Inlanders de groene, en voorſte ſtelen, kneuzenze een weinig met de handen, ſtampen een, of twee bladeren, windenze in een gebeel blad, en bradenze onder heete aſſche, daar na drukken zy den zap daar uit, zoo wel in verſche wonden als ulceratien, en krauwaſie, daar men ſieren in vermoed, en het zeer doen voort kruipen, dewelke daar door ſterven, en de wonden geneezen. Het is in 't eerſte wat bytende, doch niet lange, uit al het welke men genoegzaam beſpeuren kan, dat het wel een heilzaam wond-kruid is, echter derf ik 't in zulken graat niet ſtellen, dat het alderhande groote, en kleene wonden, ja zelfs van het hooft, oude, en bedorve ulceratien, zoo miraculeuzelyk geneezen zoude, gelyk Acoſta ſchryft, of het moeſte nader onderzogt werden.

Ternatenſes autem, a quibus Portugalli artem edocuerant, hodie hanc ſolummodo adhibent herbam in parvis carnoſisque vulneribus, ac recentibus ulceribus, ad graviora autem vulnera in uſu ipſis eſt ipſorum celebre lignum vulnerarium *Panawa Xula* dictum, de quo vide *libr. 6. cap. 52.* in *frutice aquoſo femina*, quod tam cito conſolidat, ut ejus raſura tantum circa vulnera inponatur, ne nimis cito claudantur.

Immers de Ternatanen, van dewelke het de Portugeezen geleerd hebben, gebruiken het hedendaags alleenig tot kleine vleeſch-wonden, en verſche ulceratien, maar tot zwaarder wonden gebruiken zy haar vermaarde wondhout Panawa Xula *genaamt, waar van ziet* lib. 6. cap. 52. *in* frutex aquoſus femina, *'t welk zoo ſchielyk toebeelt, dat men deszelfs ſchrapzel niet op, maar rondom de wonden moet leggen, op dat ze niet te haaſtig toelopen.*

Præter depurantem, & conſolidantem virtutem hæc quoque herba vim habet diureticam, & expellentem, radices enim ejus aquæ incoctæ, & hauſtæ, vel cum Pinanga maſticatæ, album curant mulierum fluxum, omnesque expellunt in Gonorrhæa inpuritates tam in viris quam in feminis, ac Dyſuriam curant, decoctis etiam admiſcentur contra Nephritidem, præſertim ſi herba *Pancaga* addatur. Cum Pinanga maſticatæ proſunt iis, qui malignos ederunt piſces, & Cancros, unde homines anxii, & vertiginoſi ſunt.

Behalven de zuiverende, en beelende, heeft dit kruid ook een dryvende, en waterloſſende kracht, want de wortel in water gekookt, en gedronken, of met Pinang geknouwt, geneeſt de witte vloed der Vrouwen, zet af alle onreinen materien, in de Gonorrhœa, zoo aan mannen, als vrouwen, en geneezen de Brandpiſſe, zy werden ook onder dranken gemengt, tegens het Graveel, inzonderheid als men 't kruid Pancaga *daar by doed. Met Pinang geknouwt helpen ze die geenen, die kwaadaardige Viſſen, en Crabben gegeeten hebben, waar van men benauwt, en duizelig werd.*

Alba caulium medulla venenatis ictibus Aranei, Ican Swangi dicti, emplaſtri forma inpoſita dolorem ſedat. Caules cum foliis aquæ incocti, & propinati febrium ardorem exſtinguunt.

Het witte merg uit de ſtelen, op de fenynige ſteken van Ican Swangi, Peylſteert, en andere gelegt, ſtilt de pyn. De ſtelen met de bladeren in water gekookt, en gedronken, verſlaan den brand in de Koortzen.

Sinenſes, & Javani hac non multum utuntur in cibo, ſed folia aquæ incoquunt, ac corpus hac lavant, ad pruritum difficilem tollendum. Cavendum eſt flores cibis addere, ſi hæc coquatur herba, vehementer enim alvum conmovent.

In Banda vocatur quoque *Gambureng*, ubi Rhizothomi tanquam arcanam habent artem, radicem hanc ſive aquæ incoctam, & propinatam, ſive cum Pinanga maſticatam exhibere ad Nephritidem, & urinas fortiter expellendas.

Si alicujus oculi ſint inflammati, ac lancinationes perſentiat, quod nautis ſæpe adcidit ex ingenti Solis fervore, ſuccoſa, & fungoſa craſſorum caulium ſumitur medulla, cujus ſuccus cum pauxillo aquæ exprimitur, quem oculis inſtilla.

Hujus & alia alba obcurrit ſpecies, majora, & lanuginoſiora gerens folia vulgari, cujus flores penitus albi ſunt, quæque vulgaris eſt in Uliaſſerenſibus inſulis, ſed viliorem habet ſaporem priore.

De Sineezen, en Javanen gebruiken 't niet veel in de koſt, maar koken de bladeren in water, en waſſchen het lyf daar mede, om het moeijelyke jeuken te verdryven. Men moet zig wagten de bloemen in de koſt te doen, als men het kruid kookt, want ze beroeren den buik geweldig.

In Banda beet het mede Gambureng, *alwaar de Wortelmannen voor een ſekreete konſt houden, de wortel 't zy in water gekookt, en gedronken, 't zy met Pinang geknouwt, om 't graveel af te zetten, en ſterkelyk water te loſſen.*

Als iemant verbitte oogen, en groote ſteking daar in beeft, het welk de zeevarende gemeenlyk overkomt, door groote bitte, ſonnebrand, zo neemt men het vooſe, en ſappige hert van de dikke ſtelen, parſt 't zap uit met een weinig water, en druipt den zelven in de oogen.

Daar is egter nog een eigentlyk witte zoorte met grooter, en wolagtiger bladeren dan de gemeene, wiens bloemen gebeel wit zyn, gemeen in de Uliaſſars, dog ſlegter van ſmaak dan de voorgaande.

Tabula Centeſima Quinquageſima Sexta

Ad *Figuram Primam Seruneum* exhibet *aquatile*.
Figura Secunda Chamæbalanum denotat *Japonicam.*

De Hondert zes en vyftigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* het *Water Serunee.*
De *Tweede Figuur* wyſt aan de *Japonſche Chamæbalanus.*

OBSERVATIO.

Seruneum hoc vera *Matricariæ* videtur eſſe ſpecies, vel ſaltem huic generi adfinis eſt, quod a *Michelio* in *nov. pl. gen.* diſtinguitur in *Parthenium*, & *Anthemidem*, eſtque forte Matricaria Sinenſis, minore flore, petalis, & umbone ochroleucis *Plukn. Amalth. p.* 142.

AANMERKING.

Dit *Serunee* ſchynt een regte zoort van *Mater* te zyn, ofte ten minſte aan dit geſlacht 't naaſtkomende, het welk van *Michelius* in zyn *nieuwe geſlachten* der planten verdeelt werd in *Parthenium* en *Anthemis*, en is mogelyk de Sineeze Matricaria, met een kleinder bloem, wiens bladen en midden bleek-geel zyn, van *Plukn. Amalth. p.* 142.

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUARTUM.

Chamæbalanus Japonica. Katjang Jappon.

HÆc exotica planta ſpecies eſt *Chamæbalani Japonicæ*, vel terræ glandium, prorepens, nec ſeſe e terra extollens, ſed denſa ſua coma hanc obtegit, ubique radices emittens. Flagella gerit longa, lenta, & rotunda, culmum circiter craſſa, & orgyam longa, inferius parum lignoſa, multaque ſimul ex unica progerminant radice, quæ ſeſe per terram diſpergunt, in multa alia diſtincta, unde & magnum obcupant locum, quam maxime ſibi intricata.

Hic & illic in flagellis breves, & ſolitarii conſpiciuntur petioli, ſine ordine locati, vix digitum longi, ac ſuperius excavati, quibus quatuor inſident ſimplicia folia, ſeu bina foliorum paria, directe ſibi obpoſita, puſilla, ex rotundo oblonga, ultra pollicem longa, ac digitum lata, ſuperne intenſe virentia, ſed non ſplendentia, inferius glauca, ſeu griſea, ſuperius ſubrotunda, & ſine coſtis diſtinctis, ad cujusvis petioli, ſeu pinnæ ortum bina excreſcunt puſilla, & acuminata foliola, ſeu ſquamæ, atque ex harum alis ſimplex excreſcit, ac tenuis pedunculus, floſculum ſuſtinens ſimplicem, illi Piſi ſimilem, ſeu hiſce in regionibus magis ad illum Catjang adcedit, ſed qui major eſt, & aurei coloris, exceptis binis inferioribus petalis, quæ magis flaveſcunt. Hunc nulli ſubſequuntur fructus, ſed aliquando alter, immo tertius ſubcedit flos ex prioris ortu ſucceſſive, nec diutius perſiſtunt unico die. Poſt florem vero ex eodem ortu alterum excreſcit album filum, ſeu vena, deorſum ſeſe flectens, & in terram penetrans, per quatuor circiter transverſalium digitorum longitudinem, ubi in extremo fructum modo format, qui ſimplex ex iſta dependet vena inſtar glandis, vix ſemi digitum longus, ac craſſus, in bina triave diſtinctus tubercula, ſuperius inflexo apice donatus.

Fructus hic externe rugoſus eſt, & contractus ob multiplices protuberantes venas, transverſaliter per longitudinem decurrentes, quæ formam favi habent, coloris cinerei, ſeu terrei.

Sub

LIV. HOOFDSTUK.

De Japonſche Chamæbalanus.

DEze vreemde plante is een zoorte van Chamæbalanus *of* Japoniſche *Aardakers, een kruipend gewas, dat zig niet van de aarde verheft, maar met zyn digt loof dezelve bedekt, en over al vaſt wortelt; het geeft lange, taaje, en ronde ranken, ontrent een ſtroobalm dik, en een vadem lang, beneden wat houtagtig, en veele uit eene wortel voortkomende, die zig op de aarde verſpreiden, en in veele anderen verdeelen, een groote plaats beſlaande, en door malkanderen lopende.*

Hier en daar aan de Ranken ſtaan korte, en enkele ſtelen, zonder ordre, ſchaars een vinger lang, en boven uitgebold, en daar aan vier enkelen, of twee paaren bladeren, regt tegens malkanderen, klein, uit den ronden langagtig, ruim een duim lang, en een vinger breed, boven hoog-groen, en zonder glans, beneden blauw-groen, of grysagtig, vooren rond, en zonder merkelyke aderen. By yder ſteels oorſponk ſtaan twee kleine ſpitſe blaadjes, of vellekens, en uit derzelver ſchoot komt een enkel dun ſteeltje voort, dragende een enkele bloeme, de Errete-bloeme gelyk, of hier te lande de Catjang bloeme gelyker, dog grooter, gout-geel, behalven de twee onderſte blaadjes, die bleeker zyn. Daar volgen geene vruchten op, maar zomtyts de tweede, en derde bloemen, uit den zelven ſchoot na malkander, en duren niet boven een dag. Maar na de bloeme komt uit den zelven ſchoot een andere witte draad, of ader voort, die haar nederwaarts buigt, en in de aarden dringt, omtrent vier dwers vingers diep, daar ze dan eerſt aan haar uiterſte de vrucht formeert, die daar aan enkel hangt, als een Eikkel, ſchaars een halve vinger lang, en dik, in twee a drie builen verdeeld, vooren met een omgeboge ſpitſe.

Van buiten iſſe ruig, en rimpelig wegens de veele uitſtekende aderen, dwers in de lengte lopende, en de gedaante van een byenbuisje makende, van verwe graauw, of aardagtig.

Onder

Fig. 1.

Fig. 2.

Sub fragili putamine bini tresve locantur nuclei, Nucum avellanarum nucleos referentes, ſed qui minores ſunt, planiuſculi, & ſuprema parte ſibi arcte adcumbentes, tenui, ac ruffa pellicula obducti, ſub qua reconditur ſicca, & alba medulla bifida, crudaque ſaporem habet fabaceum, & toſta Corylorum ſaporem habet, ſed viliorem, atque magis accedit ad officula Socci arboris.

Foliorum oræ, omnesque cauliculi denſis, ſed mollibus obſiti ſunt pilis, qui plantam hanc griſeam conſtituunt. Poſt Solis occaſum folia ſeſe claudunt ſurſum per totam noctem, ſolis ortu ſeſe iterum explicantia.

Radix ejus recta eſt, alba, ſolida, paucisque fibrillis, ſed verrucis obſita, nihilominus terræ infixa, & firma adhæret, ſed præcipue per venas iſtas albas, quæ fructus proferunt, & ſeſe terræ inplantant.

Per officula plantatur, & propagatur in terra molli, & arenoſa in amplo agro, in anguſtis enim hortorum areis contineri nequit. Prorepentia flagella, hic & illic terræ infigenda ſunt, quo enim magis terram tangunt, & penetrant, eo copioſiores proferunt fructus. Primo jam menſe maturæ glandes effodi poſſunt, quod ex duritie, & obſcure cinereo colore detegi poteſt, albæ enim inmaturæ ſunt, atque hæ relinquendæ ſunt in ſubſequentem meſſim, quæ molli ſemper obtegendæ ſunt terra, tum per binos annos eodem in agro ſeges inſtitui poteſt. Pluvioſis quoque menſibus, per iſtos ſurculos propagari, & transplantari poteſt hæc planta, quum cito ſeſe explicat, & propagat.

Tandem, quum fructus puſilli incipiant eſſe ac graciles, alter novus eligendus eſt campus, qui crematione, & cæſione rite præparandus eſt, & mollis ſervandus, nec refert, an lapilli ſint admixti, in duro autem ſolo nil profert niſi longa flagella.

Nomen. Latine *Chamæbalanus Japonica.* Belgice *Jappanſe Aardakers.* Sinice *Thou Thau*, i. e. fabæ terreſtres, ac ſic Malaice *Katjang Tana*, & *Katjang Jappon.* Amboinenſibus ignota eſt, ac nullum obtinuit nomen.

Locus. Ex ejus nomine adparet, primum ex Japana fuiſſe delatam hanc plantam in Indicas regiones, ac nunc ſatis copioſe Bataviæ colitur, unde in Amboinam delata fuit, ubi a civibus, & Sinenſibus, non vero ab indigenis colitur. In Sina quoque creſcit, ac copioſe in Maccaſſaræ regione.

Uſus. Hæ terræ glandes maxime in uſu ſunt ad potum Thee, quæ cum aliis conditis, & tragematibus ſiccis obferuntur. Quæ quoque conducunt ad tepidum iſtum potum, ut eo magis excitetur ſitis, & ſtimuletur ventriculus. Maturæ hæ glandes ollæ inponuntur arenæ mixtæ, quæ ſic ſupra ignem torrentur leniter conmovendo, facillime enim nuclei aduſtum contrahunt ſaporem, quæ ſic obferuntur, quum putamen facillime confringi poteſt, ſicciſſimum habent ſaporem, quem in initio noſtra natio non magni faciebat, vel curabat, ſed ſenſim per Sinenſes edocta hunc jam quaſi adoptavit. Natura ſua videntur convenire cum vulgaribus terræ glandibus, quæ conſtipant nempe, & flatus excitant, unde etiam non magna copia ſimul edendæ ſunt.

Eadem hæc planta in India Occidentali quoque obcurrit, & a *Piſone libr.* 4. *cap.* 64. deſcribitur ſub Braſilienſi nomine *Mundubi.* Portug. *Amenduinas*, h. e. *Amygdalæ parvæ. Lerio Manobi* Peruvianis, & uti *Nic. Monard.* dicit *Anchic.* Hiſpanis *Ibimani*, cujus deſcriptio cum noſtra maxime convenit, tribuitque ipſi quatuor foliola in quavis pinna ſibi obpoſita, oviformia, ſuperius latiſſima, & ſubrotunda, parum piloſa, quales & caules ſunt. Flori luteum adſcribit colorem ad oras parum rubro. Ex radicibus rugoſæ dependent capſulæ, fragiliſſimæ contuſione, in quibus tres locantur fabæ magnitudine Piſtachiarum, ex purpureo rubentibus pelliculis obductæ. Ibi quoque proponuntur cum tragematibus coctæ, vel toſtæ, ac flatulentæ ibi habentur, Venerem excitantes. Folia ejus inlinita ictus anguium emolliunt. Ex nucleis oleum præparatur inſtar Olei Amygdalarum.

Onder de brooze ſchaal leggen twee a drie beeſten, als kernen van baſenoten, dog kleinder, platagtig, en met de hoofden tegens malkander gedrongen, met een dun ros huideken bekleet, en daar onder een droog wit pit, in tween deelbaar, raauw zynde van ſmaak boon-agtig, maar gebraden, of gerooſt als Haſenoten, dog ſlegter, en de bierlandſe Soccun-korrels naderkomende.

De randen der bladeren, en alle ſtelen zyn met digte, dog weeke hairtjens bekleed, die het gewas grys van aanzien maken; na zonnen ondergang ſluiten haar de bladeren opwaarts t'zamen, en blyven zoo den gebeelen nagt over, met zonnen opgang haar weder uitbreidende.

De wortel is regt wit, vaſt, en met weinige vaſelingen dog vratten bezet, niet te min is zy aan de aarde vaſt, door de voornoemde witte ſtelen, die de vruchten voortbrengen, en in de aarde wortelen.

Het wert geplant door de bonen in een mul ſavelagtig land op een ruim veld, want het laat zig op de ſmalle bedden in de tuinen niet beſluiten. De kruipende ranken moet men hier en daar in d'aarde drukken, want hoe meer ze de zelve raaken, hoe meer vruchten zy voortbrengen. In de zeſte maant kan men rype Eikelen uit graven, die men aan haare hardigheid, en donker-grauwe coleur bekent, maar de witte zyn nog onryp, en die moet men laten ſtaan tot den volgenden oogſt, altyt met mulle aarde weer toedekkende, zoo kan men twee jaren op 't zelve veld oogſten. Men kanſe in de reegen-maanden ook met de voorſchreeven ryskens verplanten, die hun baaſtig uitbreiden.

Eindelyk, als ze te klein zyn, en mager werden, zoo moet men ze een nieuw veld vergunnen, 't welk men met branden, en ombakken ter degen toebereid, en het altyd opgeſchud houd, en daar mogen ook wel kleine ſteentjes onderloopen, maar in harde grond krygt men niets dan lange ranken.

Naam. *In 't Latyn* Chamæbalanus Japonica. *In 't Duits* Japponſe Aardakers. *In't Sinees* Thou Thau, *dat is Aardbonen, en zoo in 't Maleyts* Katjang Tana, *en* Katjang Jappon. *By de Amboineezen is het onbekend.*

Plaats. *Uitwyzende den naam, zoo is het eerſt uit Jappan in de Indiſche landen gebracht, en werd nu redelyk veel op Batavia gecultiveerd, waar van het herwaarts in Amboina gebracht is, daar het by de Borgers, en Sineezen, en niet by de Inlanders geoeffent werd. Anders groeid het ook in Sina, en veel op 't land van Maccaſſar.*

Gebruik. *Deze Aardakers zyn meeſt in gebruik by den Thee-bak. onder ander gezouten, en droog Banquet op te zetten. Dewelke by het Thee-water paſſen, om den dorſt, en trek tot dat heete water te verwekken. Men neemt de rype Akers, doet die in een pot, of pan met ſand gemengt, en braad, of rooſtze zoo over 't vuur, zagtjes, en al omroerende, want anders de beeſten zeer ligt verbranden, en zetten 't zoo op, terwyl men de ſchale zeer ligt in ſtukken kan breeken, zy hebben een zeer drooge ſmaak, daar onze Natie in 't eerſte weinig vermaak in had, doch allenskens door de Sineezen geleerd, heeft ze dezelve aangenomen. Van aard ſchynenze overeen te komen met onze Aardakers, te weten ſtoppende, en windmakende, daarom men ze ook niet veel 't effens eeten moet.*

Dit zelfde gewas vindt men ook in Weſt-Indien, en ſtaat beſchreeven by Piſo lib. 4. cap. 64. *onder den Braſiliſchen naam* Mundubi. *In 't Portugees* Amenduinas, *dat is* kleine Amandelen. Lerio Manobi *by die van Peru, als* Nic. Monard *getuigt* Anchic. *By de Spanjaarden* Ibimani, *wiens beſchryving met de onze het meeſt overeen komt, gevende hem vier blaadjes aan ieder ſteel tegens malkanderen overſtaande, Eyformig, doch vooren breedſt, en rond, wat haairig, gelyk ook de ſtelen zyn. De bloem geeft by een geele coleur, met wat roods aan de kanten. Aan de wortelen hangen rimpelige huiskens, die ligt breeken, met krake, en daar in drie boontjes, in de groote van Piſtacien, met purperroode velletjes omgeven. Zy werden aldaar ook opgezet onder het Banquet, gezooden, of gebraden, werdende voor winderig gehouden, en tot Venus verwekkende. De bladeren opgeſmeert, verzagten den ſteek der Slangen. Uit de kerne maakt men een Oly als Amandel-Oly.*

OBSERVATIO.

Mira hæc planta *Arachis* vocatur in *H. Cliff. p.* 353. eſtque Arachis Hypopaios Americanus, *Ray hiſt. p.* 919. & Arachidna quadrifolia, villoſa, flore luteo *Plum. Gen.* 49. & Arachidna utriusque Indiæ tetraphylla *Par. Bat. Pr. p.* 314. & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 72. qui plures habet auctores ac denominationes. Lupinus quadrifolius exoticus &c. *Barl. rar. pl. Tab.* 1215. & Sena tetraphylla, ſeu Abſi congener hirſuta &c. *Plukn. Almag. p.* 341. & *Phyt. Tab.* 60. *Fig.* 2. &c.

AANMERKING.

Deze wonderlyke plant werd *Arachis* genaamt in de *H. Cliff. p.* 353. en is de Americaanze onderaardze Arachis van *Ray hiſt. pag.* 919. en de ruige vierblaadige Arachidna met een geele bloem van *Plum. Gen.* 49. en Arachidna van beide de Indien met vier bladeren van de *Prodr.* van het *Par. Bat. p.* 314. en *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 72. die meer Schryvers, en benamingen heeft, en de vreemde vierblaadige Lupein &c. van *Barl. rar. pl. Tab.* 1215. en de vierblaadige Sena, ofte de naaſtkomende aan de Abſus ruig &c. van *Plukn. Almag. p.* 341. en de *Phyt. Tab.* 60. *Fig.* 2. &c.

CAPUT QUINQUAGESIMUM QUINTUM.

Convolvulus lævis Indicus major. Haylale.

CONvolvuli lævis in India multæ obcurrunt ſpecies, quarum ſubſequentes hic in Amboina obſervavimus, quas dividimus in majores, & minores, cuique autem ſuum tribuemus caput. Major iterum ſubdividitur in albam, & rubram.

Primo *Haylale alba* longiſſima profert, rotunda, lenta, & glabra flagella, ubique ſeſe, & ad quasvis circumvolventia res, vel multis etiam circinnis, & gyris ſupra herbas prorepunt, ſed nullas gerunt claviculas. Folia ſolitaria locantur, & ample diſtant, longis, ac rotundis inſidentia petiolis, quī prope ortum ſemel, vel bis inflexi ſunt.

Folia hæc ſunt magna, ſubrotunda, ac fere cordiformia, ſed non ſulcata, at plano apice donata, ſeptem, & novem pollices longa, ejusdemque latitudinis, ſuperius brevi apice ornata, glabra, viridia, & flaccida. Petiolus ſubtus inmittitur ad binorum circiter pollicum diſtantiam ab inferiore ora, ibidemque dividitur in quinque magnos nervos, atque hi iterum in alios minores, ita ut quindecim, ac ſeptemdecim obliqui longitudinales tales conſpiciantur, ſinibus inflexi, & in arcus concurrentes, foliumque ipſum ſuperius foveolam habet eo loci, ubi petiolus locatur. Quivis petioli pallide virent, ſed venæ foliorumque nervi rubent.

Ex foliorum alis alii excreſcunt pedunculi, in ſuperiore parte ſeſe dividentes in tres quatuorve alios minores, atque horum quivis iterum in binos tresve minores, quorum quivis amplum ſuſtinet, & acuminatum caput, ſqualide virens, & humidum. Ex hoc ingens excreſcit flos, albus, & campanulatus, ſuperne flaccidiſſimus, inferne firmus, & ventricoſus quaſi, calici inſidens ex quinque magnis ſquamis compoſito, qui arcte flori adcumbit. Intus quinque locantur recta ſtamina, flavas, & farinaceas gerentia antheras, ac præterea ſextum longius, ſtilum exhibens, ſuperius bifidum, qui poſt floris lapſum ejus baſi infixus manet.

Ad horum capitulorum ortum in majori nempe pedunculo bina aliquando conſpiciuntur folia, aliis ſtipitis ſimilia, ſed minora. Poſt floris lapſum craſſæ iſtæ ſquamæ iterum ſeſe contrahunt, ſex, vel ſeptem numero, ac rotundum formant globulum, ſemper fere humidum, & concavum, ex craſſis ſquamis ſibi incumbentibus compoſitum inſtar Cepæ, ſed hæ non arcte clauſæ ſunt. In harum medio fructus formatur, paulo major globulo luſorio, qui ſuperius coronatur apice duro, ac brevi, ex rotundo quadragonus, in tot quoque dehiſcens partes.

Quum hic maturus eſt, ex nigro cinereus eſt, vel fumeus, intusque continet medullam albam, ſiccamque, & flaveſcentem, ſaporis inſtar Piſorum, quæ proprie officula ſunt feminalia, quæ terram tangentia facile progerminant. Ex fauciatis flagellis copioſus effluit, tenuis, ac ſeroſus liquor lacteus, viſcoſus admodum, nec acer.

Hic

LV. HOOFDSTUK.

De groote Indiſche gladde Winde.

DE gladde winde heeft in Indien veel zoorten, waar van wy de volgende hier in Amboina aangemerkt hebben, die wy verdeelen in groote, en kleine, zullende ider zyn byzonder Cap. geeven. De groote is onderdeelt in witte en roode.

De eerſte witte Haylale *gewind zeer lange, ronde, taaje, en gladde ranken, die zig over al om ſlingeren, of met veele krullen, en bogten op de ruigten loopen, dog zonder Clauwieren. De bladeren ſtaan enkel, wyd van malkanderen, op lange, en ronde ſtelen, die by haren oorſpronk een, of twee bogten hebben.*

De bladeren zyn groot, rondagtig, en ſchier hertformig, dog zonder klove, of met een vlak keepje, zeven, en negen duimen lang, en ook zoo breed, vooren met een kort ſmal ſpitsken, glad, ordinaris groen, en ſlap. Den ſteel wert van onderen ingelaten, omtrent twee duimen van den agterſten tand, en verdeeld zig aldaar in vyf booft-zenuwen, en dezelve weder in anderen, zoo dat men vyftien, of zeventien ſchuins, en in de lengte ziet lopen, met bogen na malkanderen buigende, en het blad heeft aan de boven zyde een kuiltje, op de plaats, daar den ſteel ſtaat. Alle ſtelen zyn ligt-groen, maar de aderen, en zenuwen der bladeren zyn roodagtig.

Uit den ſchoot der bladeren komen andere ſtelen voort aan háar uiterſte zig verdeelende in drie a vier ſtelen, en ieder der zelver in twee, of drie andere, ieder van de zelve draagt een grooten ſpitzen knop vuil-groen, en vogtig. Hier uit wert een groote witte bloem, kloks gewys geformeert, boven zeer ſlap, van onderen ſtyf, en met een krop, ſtaande in een kelk van vyf groote ſchubben gemaakt, digt tegens de bloemen aan leggende. Binnen ſtaan vyf regte draden met geele meelagtige knoppen, en nog een zesde wat langere ſtilet boven twee knopjes hebbende, dewelke na 't afvallen van de bloeme op den bodem ſtaan blyft.

By de voeten dezer knoppen aan den booft-ſteel ziet men zomtyds een, of twee bladeren, de anderen des ſtoks gelyk, dog kleinder; na 't afvallen van de bloem ſluiten de dikken ſchubben wederom, zes, of zeven in 't getal, en maken een rond bolleken, daar ſchier altyd vogtigheid in is, en bolagtig, met dikke ſchubben over malkanderen als een Ajuin, dog niet vaſt geſlooten. In de midden wert de vrucht geformeert, wat grooter dan een knikker met een koort hart ſpitsje boven op, uit den ronden vierhoekig, en in zoo veel deelen ook van malkander vallende.

Ryp zynde is ze zwart-grauw, of rookverwig, van binnen met een wit, droog, geelagtig merg, van ſmaak als erweten, welke zyn de zaad-korrels, die op de aarde vallende ligt opkomen. Uit de gequetſte ranken loopt overvloedig een dunne weiagtige melk, die vry wat kleeverig is, en zonder ſcherpte.

De-

Hic convolvulus tempore craſſum format lignoſumque ſtipitem, non rotundum, ſed anguloſum, & ſulcatum quaſi, acſi varii funes ſibi eſſent adcreti, qui externe rugoſus, & ſordide cinereus eſt, interne albus, ſolidus, & viſcoſo iſto lacte turgidus, plerumque brachium craſſus, in altis vero ſilvis crus craſſos hos ſtipites inveni, altiſſimas adſcendentes arbores, lignoſos penitus, ſubſtantiam habentes funium *Fabæ marinæ*, & *Folii linguæ*, ſupra *libr*. 7. inter funes ſilvaticos deſcriptarum.

Deze Winde zet met ter tyd een dikke boutagtige ſtok, niet rond, maar boekig, en met keepen, als of 'er verſcheide touwen aan malkanderen gegroeit waren, buiten ruig, en vuil-grauw, binnen wit, digt, en vol van die ſtramme melk, in 't gemeen een arm dik, dog in de booge boſſen heb ik ze zoo dik als een dye gevonden, de boogſte boomen oplopende, gants boutagtig van ſubſtantie, gelyk de touwen van de Faba marina en Folium linguæ, boven lib. 7. onder de bos-touwen beſchreeven.

Non directe in terram penetrat, ſed per ſinus, ad aliquam diſtantiam prorepit, vel parum ſeſe ſub hac condit, ac tum iterum ſeſe obfert, ubique longiſſimas, ſed paucas, & lentas emittens radices, quæ non etiam profunde terram petunt.

Het gaat ook niet regt in de aarde, maar kruipt met zyne bogten een ſtuk weegs op de zelve, of een weinig zig daar onder verbergende, en dan weder uitbuilende, overal zeer lange, dog weinige, en taaje wortelen uitſendende, die ook niet diep in de aarde gaan.

Secundo *Haylale rubra*, ſimilia gerit flagella, magis fuſca, quam virentia, rotunda quoque & lenta, nec multum viſcido iſto lacte repleta.

De tweede Haylale: het roode heeft diergelyke ranken, die meer bruins dan groens hebben, mede rond, en taai, niet veel van die kleverige melk hebbende.

Folia ſolitaria etiam longis inſident petiolis, qui prope ortum, vel recti, vel parvum formant ſinum. Sunt autem paulo minora prioribus, perfecte cordiformia, rotundis auriculis donata, profundum formantia ſulcum, in quem petiolus inmittitur, qua in re a prioribus differunt, ſex ſeptemve pollices longa, paulo magis lata, flaccidiſſima, ſuperne intenſe virentia, inferne pallide fuſca, rubris diſtincta nervis, quorum ſeptem majores, vel tredecim minores & majores ſimul prope petiolum concurrunt. Inferiora folia prope ortum adeo ſinuoſa ſunt, ut ad alteram inclinent partem.

De bladeren ſtaan ook enkel op lange ſtelen, die by haren oorſponk, of regt zyn, of een kleine bogt hebben. Zy zyn wat kleinder dan de voorige, regt hertformig, met ronde ooren een diepe klove makende, daar den ſteel ingelaten wert, waar in ze van de voorgaande verſchillen, zes en zeven duimen lang, en wat meer breed zeer ſlap, boven boog-groen, beneden ligt-bruin, met roode zenuwen, waar van zeven groote, of dertien kleine, en groote agter by den ſteel te zamen ſtooten. De agterſte bladeren hebben zulken bogt by haren oorſpronk aan de ſtelen, dat zy haar na de andere zyde krommen.

Ex foliorum alis flores excreſcunt, longis quoque inſidentes firmisque petiolis, non ita copioſi quam in priore ſpecie, ſed plurimum ſolitarii, campanulati, ita tamen, ut quinque lacinias, & angulos forment, ample extenſi, & ad oras læte purpurei, cæterum fere albicantes interne, & ad fundum intenſe purpurei, atque quinque ex purpureo rubentes radii ad oras excurrunt, ac ſic ſtellam quaſi formant. Flos hic viridi, ac brevi inſidet caliculo, ac ſupra hunc ventricoſus quaſi eſt, florens Julio, per totum fere diem apertus. Fructus ſunt capitula ſquamoſa, ex ſimilibus craſſis, & concavis foliis compoſita, inque his verus reconditur fructus ejusdem formæ, ex fuſco nigricans, & in quatuor diviſibilis ſegmenta.

Uit den ſchoot der bladeren waſſen de bloemen ook op lange, en ſtyve ſtelen, zo veele niet by malkanderen als aan 't voorige, maar meeſt enkel, klokkeformig, dog zoodanig, dat zy vyf ſnibbelen, en bokken hebben, wyd geopend, aan de kant ligt-peers, en ſchier witagtig, binnen, en op den grond boog-purpur, en vyf purper roode ſtralen lopen na de boeken, en formeren zoo een ſterre, de bloem ſtaat in een groen en kort kelkje, en boven 't zelve beeftze eenen krop, zy komt uit in Julie, en ſtaat meeſt den gebeelen dag open. De vruchten zyn ſchubagtige bollen, uit diergelyke dikke, en holle bladeren gemaakt, en daar in de regte vrucht van dezelfde gedaante, uit den bruinen zwartachtig, en in vieren deelbaar.

Non tam craſſum format ſtipitem alba ſpecie, qui tamen maxime anguloſus eſt, concavus, & ex multis quaſi flagellis compoſitus.

Het zet zulken dikken ſtok niet, als het witte, egter zeer boekig, wan, en als uit veele ſtrengen te zamen gezet.

Hujus & alia rubra obcurrit ſpecies, quæ nigra cognominari poſſet, ipſius enim flagella, & caules ex fuſco nigricant, folia non ſulcata, ſed integra, uti in alba ſpecie, ſimilibusque nervis diſtincta, ac folium media foveola excavatum eſt, atque petiolus ſubtus inmittitur, unde peltatum eſt.

Men vind nog een andere roode zoorte, die men de zwarte mogte bynoemen, want zyne ranken, en ſtelen zyn zwart-bruin, de bladeren niet geklooven, maar gebeel, gelyk aan de witte zoorte, met diergelyke zenuwen, en kuiltjes midden op het blad, en den ſteel wert van onderen ingelaten.

Folia ejus ſunt quoque flaccida, ſuperne ex viridi nigricantia, inferne pallide fuſca, rubris venis diſtincta. Flos eſt uti in rubra ſpecie, ſed magis ex purpureo rubet colore. Fructus ejusdem ſunt formæ, & ſtructuræ. Ambæ hæ ſpecies florent ultimis menſibus pluvioſis, fructusque Octobri excreſcunt.

De bladeren zyn mede ſlap, boven zwart-groen, beneden licht-bruin met roode aderen. De bloeme is als aan de roode, dog meer purper-rood; de vruchten zyn ook alzoo. Beide bloejen in de laatſte regen-maanden, en de vruchten beeft men in October.

Nomen. Latine *Convolvulus lævis Indicus major*, & *pes Elephanti*, uti quibusdam Malaice vocatur *Tappagadja*, aliis *Tappal inan*, verum enim Malaienſe nomen mihi huc usque ignotum eſt. Baleyice *Buncalunga*. Maccaſſarice *Ampas* | *Ampas* major ſpecies. Amboinice *Haylayle*, & *Halale* major. Ternatice *Kuge*, quum vero *Batattam Sinenſem*, ſeu *Bangcoan Haylale* quoque vocent, hinc huic Convolvulo cognomen ſilveſtris inponunt, quum altera *Haylale*, edules proferens radices ſolummodo plantetur. Hic in Amboina vulgari Malaico nomine vocatur *Daun Rambu*, ſeu *Ubat Rambu*, h. e. folium piloſum, ob ſubſequentem ejus uſum. Boegice *Balintette*.

Naam. *In 't Latyn* Convolvulus lævis Indicus major, *en* pes Elephanti, *gelyk ze zommige in 't Maleyts* Tappagadja *noemen*, *by anderen* Tappal inan, *want de eygentlyke Maleytze naam is my nog onbekend*. *In 't Baleyts* Buncalunga. *In 't Maccaſſaars* Ampas Ampas *het groote*; *Amboins* Haylayle *en* Halale *het groote*. *Ternataans* Kuge, *dog dewyle de* Batatta Sinenſis *of* Bangcoan *ook* Haylayle *noemen*, *zoo gevenze dezen* Convolvulus *den toenaam van* wild, *om dat het andere* Haylayle, *de eetbare wortelen dragende alleenlyk geplant werd*. *Hier op Ambon wert het in 't gemeen Maleyts genaamt* Daun Rambu, *of* Ubat Rambu, *dat is* Hairblad, *wegens zyn volgende gebruik*. *Boegis* Balintette.

Locus. Ambæ hæ Convolvuli ſpecies omnino ſilveſtres ſunt, ubique in ſilvis creſcentes ad ipſarum oras, ut & in levibus ſilvis, ſequens ſocium, cui adſtat, non enim humiles ſpernit frutices, ſupra quos ſeſe extendit, nec arbor tam alta eſt, quam non ad verticem adſcendit.

Plaats. *Beide deze zoorten van winden zyn gants wild*, *waſſende overal in 't velt*, *aan de randen van 't boſch*, *en in de lichte boſſchen*, *zig voegende naar zyn gezel*, *daar het by waſt*, *want het verſmaat geen lage ruigte om overheen te lopen*, *en geen boom is hem te boog*, *die het niet tot in den top beklimt*.

Præ aliis quam luxurioſiſſime creſcit in litoribus arenoſis, in quibus humiles inveniuntur arbores, ubi ejus flagella octo, & decem orgyarum longitudinem obtinent, rubra ſpecies maxime in Sagus ſilvis obcurrit.

Men vind het onder anderen zeer weelderig op zandige ſtranden, die laag geboomten hebben, daar zyne ranken acht, en tien vadem lang werden; de roode zoorte vint men meeſt in de Sagu-boſſen.

Uſus.

Gebruik.

Uſus. Licet Convolvulus lævis in Europæorum herbariis potiſſimum tanquam noxia habeatur planta, Indica tamen varias præbet utilitates. Vulgo ejus folia multum a mulierculis adhibentur, quibus caput lavant, in longum enim excreſcere cauſſant crines, ipſorumque profluvium inpediunt, ac caput refrigerant, horum enim lapſus maxime cauſſatur a nimio fervore, qui capillorum radiculas exſiccat.

Quasdam novi mulieres, quæ per horum foliorum uſum tam longum adquiſiverant capillitium, ut ad calces dependeret. Eadem hæc folia quam maxime etiam conducunt in mammis exulceratis, cum Calappi enim oleo inlinita, calefacta, & inpoſita, cito maturationem promovent, & pus extrahunt, non prius autem inponenda ſunt, quam quum certo conſtet, ad ſuppurationem has tendere, tam diu enim hæc prohibenda eſt, quam diu fieri poteſt, ac prius tentandum eſt, an indurata materia reſolvi poſſit per folia ſubſequentis *Soldanellæ marinæ*, ut lac inſpiſſatum adtenuari, & expelli poſſit.

Seroſum lac ex petiolis profluens, a quibusdam etiam adhibetur ad recentia curanda vulnera, cujus tamen rei nullum inſtitui experimentum.

Sed novi flaminem quendam Maurum cum hoc curaviſſe oculorum vulnera, licet ex hiſce lympha jam proflueret. Idem quoque homines curavit maculis oculorum, & indurata cornea laborantes cum hocce ſucco, addens quasdam guttulas Limonelli acidi, qui *Lemon mas* vocatur, ſique nimis acer ſit, aliqua aquæ quantitas admiſcenda eſt; Hunc in finem ſumebat flagellorum ſuccum, non autem viſcoſum ipſius ſtipitis lac, nec adhibebat ſpeciem, quæ litori vicina erat.

Rubra ſpecies ad capitis lavacrum quoque adhibetur, ſed magis inponitur Apoſthematibus, & Anthracibus ad haſce maturandas, & ſuppurationem promovendam. Amboinenſes viridia modo ſumunt cujusdam ſpeciei folia ad levia vulnera curanda, quæ ore maſticant cum pauxillo Curcumæ, quæ vulneri ſic inponuntur.

Error non conmittendus eſt per nomen *Daun Baulan*, ſeu *Warihulan*, quod Amboinenſes primæ albæ ſpeciei tribuunt, ac talibus etiam foliis, quæ folia ſubtus gerunt inplantata, ſeu peltata ſunt, quum hæc rotunda, & plena quaſi ſunt inſtar lunæ plenæ, licet hoc nomen proprie competat *Tubæ flavæ*, ſeu *Tali Cuning*, quæ certe cum hoc *Haylale*, proxime foliatura ſua convenit, diſcrimen autem mox detegitur, quum ambo hi funes parum aperiuntur, tum *Taly Coening* interne flaveſcit, *Haylayle* autem interne albicat. Taly Coening folia firmia ſunt, minusque venoſa, ac contrita fortem ſpirant odorem, quod in Haylayle non obſervatur.

Seroſus Haylayle rubri ſuccus ad oculorum vulnera quoque adhibetur, ac folium cum Santang, & Coening calefactum, & inpoſitum Apoſthemata aperit, quod continuandum eſt, donec omnis materia effluxerit.

Succus ſeu contrita folia inponuntur morſibus venenatorum millepedum.

Apud Boegenſes aliosque incolas folia eduntur inſtar alius Sajor, ſed potiſſimum aliis mixta foliis. Hiſce piſces quoque involvunt ad cibum Bobotos præparandum.

Dicunt quoque ſeroſum ex iis profluens lac curare morſus ſerpentum, canum, & porcorum.

Gebruik. *Hoewel de gladde winde in de Europiſche kruide-boeken meeſt voor een ondeugent gewas wert gehouden, zoo beeft de Indiſche nogtans verſcheide nuttigheden. In 't gemeen werden de bladeren veel gebruikt by de vrouwen, om het hooft daar mede te waſſchen, want zy maken het haair lang, beletten het uitvallen deſſelfs, en verkoelen het hooft, want het uitvallen meeſt veroorzaakt wert door overvloedige hitte, die de wortelen des haairs doet uitdroogen.*

Ick hebbe zommige vrouwen gekent, die door 't gebruik van deze bladeren zoo lang haair hadden, dat het hun op haare hielen hing; de zelve bladeren doen ook groote baate, in de zweerende borſten, want met Calappus Olie geſmeert, warm gemaakt, en opgelegt, rypenze het geſwel haaſtig, en trekken het etter uit, dog men moetze niet eer opleggen, dan men klaar ziet, dat het zig tot zweren wil zetten, maar men moet het zelve zoo lang beletten, als men kan, en eerſt onderſtaan de verharde materie te reſolveren, met de bladeren van de volgende Soldanella marina, *om de verdikte melk te dunnen, en uit te dryven.*

De weiagtige melk uit de ſtelen vloejende werd by zommige ook gebruikt om verſche vleeswonden toe te heelen, daar ik geen ondervinding van heb.

Maar wel hier van, dat zeekere Moorze Paap daar mede genezen heeft de wonden der oogen, ſchoon het water aldaar uit liep; dezelve heeft ook lieden geholpen, die ſchillen, en plekken op de oogen hadden, met dezen zap, eenige droppels daar onder doende van de kleine zuure Lemoentjes, dien men Lemon mas *noemt, en zoo het te ſcherp valt, mag men wat water daar onder mengen: hier toe nam by den zap uit de ranken, en niet de kleeverige melk uit den ſtok, ook wilde by die geene niet, die digt op ſtrand wies.*

De roode zoorte wert ook tot het waſſchen van 't hooft gebruikt, dog meer op Apoſthemen, en bloedvinnen gelegt om dezelve te rypen, en het etter te bevorderen; de Amboineezen om ligte wonden te geneezen neemen ſlegts de groene bladeren van de een of d' andere zoorte, knouwen die in de mond met een weinig Cucurma, en binden 't zoo over de wonden.

Men moet zig niet laten abuſeeren door den naam van Daun Bulan, *of* Warihulan, *den welken de Amboineezen de eerſte witte zoorten ook geven, en alle zodanige bladeren, daar de ſtelen van onderen ingelaten werden, om dat ze rond, en vol zyn, als de volle maan, hoewel die naam de* Tuba Flava, *of* Tali Cuning *eigentlyk toekomt, die zeker met deze* Haylayle *in bladeren het naaſte overeen komt, dog het onderſcheid beſpeurt men ſtraks, als men de beide Touwen een weinig opent, wanneer men ziet dat de* Taly Coening *van binnen geel is, maar die van* Haylayle *wit. De bladeren van Taly Coening zyn ſtyf, en min geadert, ook gewreeven van een ſterke reuk, 't welk alles men aan de Haylayle niet beſpeurd.*

De weyagtige zap van de roode Haylayle werd mede gebruikt tot de wonden der oogen, en het blad met Santang en Coening warm gemaakt, en overgelegt, trekt de Apoſthemen op, 't welk men continueren moet, tot dat alle de materie uit is.

Den zap of de gewreeve bladeren hier van ſtrykt men op de beeten van de fenynige duizentbeenen.

By de Boegiſſe en andere inwoonders eet men de bladeren als andere Sajor, dog meeſt met andere bladeren gemengt. Zy winden ook de viſſen daar in om Bobotos te maaken.

Men zegt ook, dat de weyagtige melk uit de zelve vloejende, geneeſt de beeten van ſlangen, honden, en verkens.

Tabula Centeſima Quinquageſ. Septima

Ad *Figuram Primam Convolvulum* exhibet *Indicum lævem rubrum*

Figura Secunda ramulum denotat *Convolvuli albi lævis majoris.*

De Hondert ſeven en vyftigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *roode Indiſche gladde Convolvulus*, ofte *Winde.*

De *Tweede Figuur* wyſt aan een *takje* van de *groote witte gladde Convolvulus*, ofte *Winde.*

OBSERVATIO.

Horum Convolvulorum plures in India, atque apud auctores obcurrunt ſpecies, eſtque Convolvulus major, folio ſubrotundo, flore amplo, purpureo *Sloan. Catal. pl. Jam. p.* 55. & *Hiſt. Tom.* 1. *Tab.* 98. *Fig.* 1. atque Convolvulus Maderaſp. purpureus, Violæ Martiæ foliis, floribus plurimis ſimul junctis *Plukn. Almag. p.* 113. & *Phyt. Tab.* 166. *Fig.* 5. &c.

AANMERKING.

Van deze Winden komen zeer veel zoorten in Indie, en by de Schryvers ons te vooren, en deze is de grooter Winde, met een rondachtig blad, en een wyde purpere bloem van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 55. en *Hiſt. Tom.* 1. *Tab.* 98. *Fig.* 1. en de purpere Maderaſpataanſche Winde, met het blad van de Maartſe Viool, en veel bloemen te zamen gevoegt van *Plukn. Almag. p.* 113. en *Phyt. Tab.* 166. *Fig.* 5. doch welkers bloemen wat verſchillen.

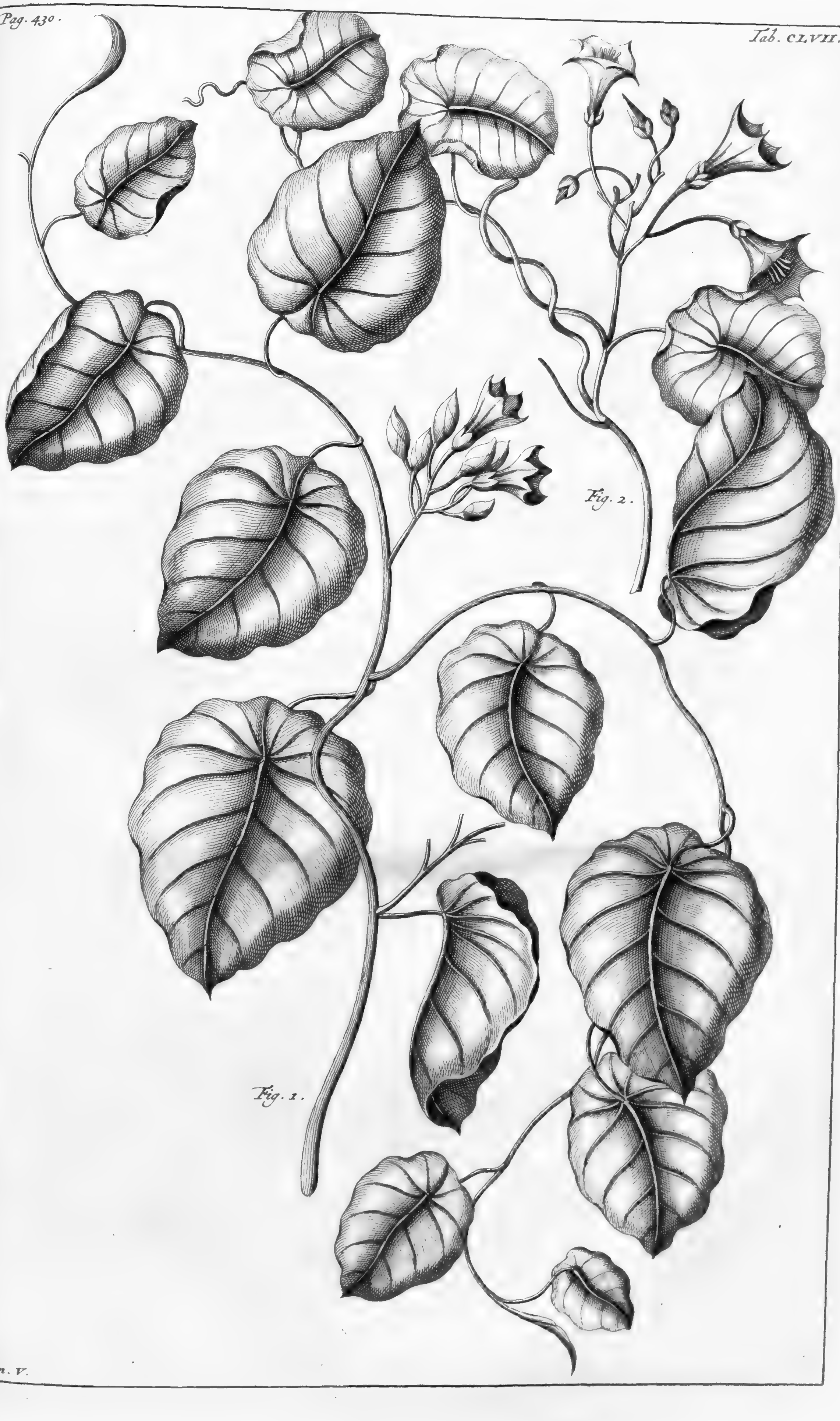

Fig. 2.

Fig. 1.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEXTUM.

Convolvulus lævis minor. Daun Biſtol.

MInor Amboinenſis Convolvuli ſpecies longa quoque, rotunda, & lenta gerit flagella, culmum circiter craſſa, quibus folia inſident ſolitaria, longis inpoſita petiolis, cordiformia, illis Sirii, vel Combilii ſimilia, binis rotundis auriculis donata, inter quas ſulcus decurrit, in quem petiolus vulgari modo inmittitur; ſuntque quinque pollices longa, ac tres lata, in longiorem excurrentia apicem priore majore, ſuperne glabra, inferne rugoſa per protuberantes venas, & nervos, quorum quinque majores prope petiolum concurrunt. Superiores vero caules, & tenera folia mollia ſunt, & ad tactum lanuginoſa.

Sauciati paucum exſtillant ſeroſum lac, binique tresve caules ſimul inplicantur, ac ſeſe circumvolvunt, ſi nullos adſtantes palos, vel alios frutices adtingere poſſint, quibus ſeſe cæterum firmiſſime inplicant.

Ex foliorum alis alter quoque excreſcit firmus pedunculus, ſeſe in alios minores dividens, tanquam in umbellam poſitus, quorum quivis viride ſuſtinet, & acuminatum capitulum, quod in floſculum ſeſe aperit campaniformem latitudine denarii, plerumque album, ſed qui interne flaveſcit. In centro hic gerit quinque minora ſtamina, ac unum majus, quod ſtilus eſt, quæ alba ſunt, ſimilesque gerunt antheras. Horum florum unus altervè ſimul ſeſe aperit, hora nona circiter matutina, atque ſeſe claudit hora ſecunda poſtmeridiana, fructusque omnes fere perfecti excreſcunt, uhus nempe poſt alium, perfectam formantes umbellam, ſeu corymbum.

Fructus hi ſunt capitula acuminata, paulo majora illis Lini, ſuperne duro apice coronata, ex rotundo quadragona, pericarpio inſidentia ex quinque, vel ſex tenuibus petalis conſtructo, quæ fructui adcumbunt, maturi vero facile dehiſcunt, & intus continent quatuor trigona ſemina, paulo minora illis Fagopyri, quæ puſillis gilvis pilis hirta ſunt. Si folia manibus conterantur, viſcoſa ſunt, ac rubrum tingunt colorem, qui color non diſparet, donec arena, & aqua macerentur, quam fuſco tingunt colore inſtar cereviſiæ craſſioris, quæque ſimul mucoſa eſt.

Ulteriore examine comperi binas hujus eſſe ſpecies, marem nempe, ac feminam, mas caules gerit, ac folia lanuginoſa, ſubtus non ita rugoſa, quam in femina, magisque rotunda, nec ad cibum adhibentur. Feminæ caules duriores ſunt nec piloſi. Folia oblongiora, & acutiora, ſubtusque magis venoſa, flores cæterum, ac fructus ſibi ſimiles ſunt.

Nomen. Latine *Convolvulus lævis minor.* Malaice *Daun Biſſol*, h. e. *ulcerum folium*, quod nomen cum pluribus aliis plantis ipſi conmune eſt. Maccaſſarice quod & ſimul Malaienſe eſſe putatur *Ampas Ampas* minor. Amboinice *Wariſahu*, i. e. *Combilii funis*, a foliorum ſimilitudine.

Locus. Ubique in minoribus creſcit ſilvis, campis, & ſepibus, ubi intricatam aliquando, ac difficilem conſtituit congeriem, vias ita obſtipantem, ut vix permeari poſſint, quum ejus funiculi fere diffringi nequeant.

Uſus. Hujus femina non piloſa ab incolis ad cibum adhibetur, tam cruda, quam alii mixta Oelang Oelang, ad piſces, & Bocaſſan editur, ut & cocta aliis additur oleribus, ſeu Sajor. Eadem hæc folia ſive maſticata, ſive contrita cum pauxillo Curcumæ in Sirii folio, cunctis inponuntur Apoſthematibus, & ulceribus, ſi nempe protuberent, & maturitatis ſigna exhibeant, unde facillime ad maturationem porro perveniunt, ac pus extrahunt, ſi vero ſine Curcuma, in incipientibus inponantur ulcerationibus, has reſolvunt, & diſſipant, quod tamen non ſemper conducit, quin ſeſe obferrent periculoſis in locis. Mas hunc in finem quoque convenit, ſed debilioris eſt virtutis, & ad anthraces modo, vel minora adhibetur ulcera maturanda.

Rha-

LVI. HOOFDSTUK.

De kleinder gladde Winde.

DE kleene zoorte van Amboinſe winden heeft mede lange, ronde, en taaje ranken, ontrent een ſtroobalm dik, daar aan ſtaan de bladeren ook enkel op lange ſteelen, hertformig, de Siri of Combili bladeren gelyk, met twee ronde ooren, en daar tuſſen een klove, daar den ſteel na ordinaris manier ingelaten wert, vyf duimen lang, en drie breed, met een langere ſpitze dan de groote zoorte, boven glad, beneden rimpelig door de uitbuilende aderen, en ſenuwen, waar van vyf principale by den ſteel te zamen ſtooten. De voorſte ſteele, en jonge bladeren zyn wat zagt, en wolagtig in 't aantaſten.

De gequetſte geven weinige weiagtige melk uit, en twee of drie ſlingeren haar gemeenelyk om malkanderen, zoo zy geen naaſte ſtokken of andere ruigten konnen aantreffen, daar ze hun onder zeer vaſt om ſlingeren.

Uit den ſcheut der bladeren komt ook een ander ſtyf ſteeltje, zig in andere mindere verdelende als in een dolle, yder draagt een groen ſpits knopje, hier uit worden klokke formige blompjes, in de breedte van een ſchelling, doorgaans wit, dog van binnen geel-agtig. In de midden hebbenze ook vyf kleindere, en een grooter ſtyletje, wit, met diergelyke noppen: van deze bloemen gaan maar een of twee t' effens open, omtrent negen uuren voor de middag, en ſluiten haar weder een paar uuren na den middag, dog de vruchten komen meeſt alle tot perfectie, te weten na malkander, en maken een perfecte dolle of bosje.

De vruchten zyn ſpitze knoppen, wat grooter dan vlasdodden, met een bart ſpitsken boven op, uit den ronden vierkantig in een kelkje van vyf a zes dunne blaadjens ſtaande, die tegens de vrucht aan leggen, dog de rypen berſten ligt open, en hebben van binnen vier drieboekige zaden, wat kleinder dan boekweit, en met fyne muisvaale haairen bekleedt. Als men de bladeren met de handen vryft, zoo werdenze ſlymerig, en verwen rood, 't welk niet afgaat, tot dat men ze met zant en water vryft, ſtelen, en bladeren een weinig gekneuſt, en in water gelegt, vervent 't zelve bruin als mom, en maken 't ſlymerig.

By nader onderzoek bevinde dit van twee zoorten te zyn, mannetje en wyfje, het mannetje heeft de wolagtige ſtelen en bladeren, die ook van onderen zoo zeer gerimpelt niet zyn als aan 't wyfken, van fatzoen ronder, en werd tot de koſt niet gebruikt. De ſtelen van 't wyfken zyn harder, en niet gehaaird. De bladeren langwerpiger, en ſpitzer, van onderen meer geaderd, bloemen, en vruchten zyn malkander gelyk.

Naam. Convolvulus lævis minor. *In 't Maleyts* Daun Biſſol, *dat is* Sweeren-blad, *een naam met meer andere gewaſſen gemeen. In't Maccaſſaars, 't welk men ook voor Maleyts houdt* Ampas Ampas, *het kleine. In 't Amboins* Wariſahu, *dat is* Combilis touw, *van de gelykheid der bladeren.*

Plaats. *Het waſt overal in 't Creupelbos, velden, en hagen, daar 't zomtyds een moejelyke verwerring maakt, en de wegen toeſtopt, dat men qualyk paſſeren kan, om dat zyne touwtjes ſchier onverbrekelyk zyn.*

Gebruik. *Het wyfken hier van, 't welk niet gehaaird is, gebruiken de Inlanders tot de koſt zoo wel rauw, als ander Oelang Oelang, toe te viſſen, en Bocaſſan gegeeten, als gekookt onder ander Sajor. Dezelve bladeren, het zy geknouwt of gevreeven met een weinig Curcuma op een Siri-blaadtje, legt men op alle Apoſtemen, en zweeren, te weten als zy een oog, of hooft hebben, die het haaſtig doet rypen, en den etter uittrekken, maar als men het zonder Curcuma op de beginnende zweeren legt, zoo rezolveert het dezelve, en doet ze verdwynen, 't welk egter niet altyd raadzaam is, of zy moeſten op periculeuze plaatzen zitten. Het mannetje is daar toe ook bequaam, dog ſlapper van kragt, en werd maar tot bloedvinnen en kleine zweeren gebruikt, om die te rypen.*

Kak-

Rhagades, & fiſſuræ calcanei, & plantarum pedum prima, ſeu femina quoque curantur, ſi eum Curcumâ conteratur, & calide inponatur.

Tertia inſuper *Ampas Ampas* eſt a prioribus differens, tenuia gerens, rotunda, & lenta flagella, quæ non multum dividuntur, Folia ejus multum conveniunt cum illis *Folii Lunæ minoris libro ſeptimo* deſcripti, ac ſæpe cum hujus foliis confunduntur, *Ampas Ampas* vero folia majora ſunt, inferius plana, nec ſulcata, ipſorumque petiolus longe ab ora ſubtus inmittitur, in ſuperiore parte foveolam formans. Hoc Maccaſſarenſes habent pro vero Apoſthematum folio, quod contritum *Saſiri Bara*, i. e. Apoſthematibus inponunt, quorum pus vehementer extrahit. Aqua, in qua contrita folia macerantur, fuſca quoque eſt, inſtar cereviſiæ craſſioris, & mucoſa.

Baleyenſes hoc vocant Cantang, i. e. Cancrorum folium, ejusque folio, ac ſucco utuntur in prorepentibus ulceribus, & ſcabie.

Kakbielen en ſcheuren aan de bielen, en voetzolen werden met de eerſte, of het wyfken ook geneezen, als men het met Curcuma vryft, en warm daar op legt.

Nog iſſer een derde Ampas Ampas *van de voorgaande verſchillende, met dunne ronde en taaje ranken, die zig niet veel verdeelen; de bladeren komen veel overeen met het* Folium Lunæ minus lib. 7. *beſchreeven, en werden dikwils daar mede geconfondeert, dog de bladeren van dit* Ampas Ampas *zyn grooter, agter plat, zonder kloove, en den ſteel werd verre van den rand van onderen ingelaten, aan de boven-zyde een kuiltje makende. Dit houden de Maccaſſaren voor het regte Apoſthemen blad, 't welk zy gevreven op de Saſiri Bara, dat is Apoſthemen leggen, daar het geweldig den etter uittrekt. Het water, daar de gevreve bladeren in leggen, werd ook bruin als mom, en ſlymerig.*

De Baliers noemen dit Cantang, dat is krabben-blad, en zyn zap gebruikenze ook in lopende Ulceratien, en ſchorftbeeden.

Tabula Centeſima Quinquageſima Octava

Convolvulum exhibet *lævem minorem*, qui forte eſt Convolvulus folio hederaceo, anguloſo, flore dilute purpureo, *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 56. & Convolvulus Indicus, Syriaco ſimilis, ſed minor, *Plukn. Almag. p.* 115. &c.

De Honderd acht en vyftigſte Plaat

Vertoont de *kleinder gladde Winde*, ofte *Convolvulus*, welke mogelyk is de Winde, met een hoekig blad van de Klimop, en een ligt-roode, ofte purperachtige bloem van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 56. en de Indiſche Winde aan de Syriſche gelyk, doch kleinder van *Plukn. Almag. p.* 115. &c.

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEPTIMUM.

Convolvulus cæruleus. Haylayle Biroe.

AD læves Convolvulos pertinet quoque cæruleus, qui folia gerit cordiformia, paulo majora, & rotundiora illis Convolvuli minoris, inferius rotundis auriculis donata, ac ſulcata, ubi petiolus ordinario modo inmittitur; Caules ejus, ac folia albis, ac ſubtilibus pilis hirta ſunt, unde & ad tactum mollia ſunt.

Flos campanulatus quoque eſt, ingens, & ample extenſus, eleganter cæruleus, ſed ad oras purpureus, quinque radiis notatus, abrupti autem brevi poſt rubent. In planis creſcit litoribus, & ad ſilvarum oras, copioſe obcurrit in Sinu Negory, ſeu pagi Lima, ubi litus elevatum eſt, durum, & argillaceum; Hujus autem uſus non multum innotuit. Vocari poteſt *Convolvulus cæruleus*, Malaice, Amboinice *Haylale Biru.*

Uſus ejus nullus alius huc usque innotuit, niſi quod incolæ ejus foliis utantur loco Saponis, cum quibus quævis eluunt lintea.

OBSERVATIO.

Huic capiti nulla adjecta fuit icon, ſed eſt planta ſatis nota, ubique in curioſorum hortis obvia, florum variis coloribus diverſa, eſtque Convolvulus Indicus, flore Violaceo, *H. Eyſt. Aeſt. Or.* 13. *F.* 2. & *Boerh. Ind. part.* 1. *p.* 246. ubi & hæc eadem planta flore albo, & ex albo purpuraſcente obcurrit, quas cum pluribus aliis varietatibus D. *Weinmannus* in *opere* ſuo *Botanico* elegantiſſime delineat *Tab.* 414. & 415. & *Dillen. H. Eltham. Tab.* 82, 83, & 84. eſtque Convolvulus auriculis foliorum cordatis rarius trilobis, calice tuberculato villoſo *H. Cliff. p.* 67. ubi vide reliqua.

LVII. HOOFDSTUK.

De blaauwe Winde.

ONder de gladde winden behoort ook de blaauwe, dewelke heeft hertformige bladeren, wat grooter, en ronder dan de voorgaande Convolvulus minor, *agter met ronde ooren, en een kloove, daar den ſteel op ordinaris manier ingelaten wert; de ſtelen, en bladeren zyn met witte fyne baairtjens bezet, en daarom zagt in 't aantaſten.*

De bloem is mede klokformig, groot, en wyd geopent, ſchoon blaauw, dog aan de kanten purperagtig, met vyf ſtralen geteekent, de afgebrooken werden na een kleenen tyd roodagtig. Het waſt op vlakke ſtranden, en aan de randen van 't boſch, men vindt het veel op den boek van Negory lima, daar het ſtrand hoog, verheven, hard, en kleyagtig is, dog daar van is nog niet veel bekent; men mag het noemen Convolvulus Cæruleus, *in 't Maleyts Amboins* Haylale Biru.

Gebruik. *Hier van is nog niets anders bekend, dan dat de Inlanders zyne bladeren gebruiken in plaats van Zeep, om alderhande Linnen daar mede te waſſchen.*

OBSERVATIO.

Huic capiti nulla adjecta fuit icon, ſed eſt planta ſatis nota, ubique in curioſorum hortis obvia, florum variis coloribus diverſa, eſtque Convolvulus Indicus, flore Violaceo, *H. Eyſt. Aeſt. Or.* 13. *F.* 2. & *Boerh. Ind. part.* 1. *p.* 246. ubi & hæc eadem planta flore albo, & ex albo purpuraſcente obcurrit, quas cum pluribus aliis varietatibus D. *Weinmannus* in *opere* ſuo *Botanico* elegantiſſime delineat *Tab.* 414. & 415. & *Dillen. H. Eltham. Tab.* 82, 83, & 84. eſtque Convolvulus auriculis foliorum cordatis rarius trilobis, calice tuberculato villoſo *H. Cliff. p.* 67. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

By dit hooftſtuk is geen aftekening van de plant gevoegt geweeſt, doch dezelve is genoeg bekend, en in al de tuinen van de liefhebbers meeſt te vinden, door de verſcheide coleur der bloemen verſchillende, en is de Indiſche Convolvulus, met een Violet-coleurige bloem, van de *H. Eyſt. Aeſt. Or.* 13. *F.* 8. *F.* 2. en van *Boerh. Ind. part.* 1. *p.* 246. alwaar dezelfde plant ook met een witte, en uit den witte purperachtige bloem voorkomt, welke nevens nog meer andere zoorten de Hr. *Weinmann.* in zyn *Botaniſch werk* op de 414, en 415. plaaten zeer fraay vertoont, en van *Dillen.* in de *H. Elth. Tab.* 82, 83, en 84. zeer keurig afgebeeld zyn, en is de Convolvulus met de ooren aan de bladeren hartformig, zelden in drien verdeelt, met een wollige dikachtige kelk, in de *H. Cliff. p.* 67. alwaar het overige ziet.

CAPUT QUINQUAGESIMUM OCTAVUM.

Convolvulus marinus. Daun Cattam Cattam.

CONvolvulus hic *marinus* maxime convenit cum Europæo iſto, qui in Walachria, & Zelandia ad oras maritimas obcurrit. Plerumque major eſt, & in cunctis aquoſæ Indiæ litoribus vulgaris.

Longiſſimis juxta terram prorepit flagellis, quæ rotunda ſunt, lentiſſima, vix minimum digitum craſſa, ac vulnerata ſeroſum quoque exſtillant ſuccum, inferius autem rugoſum, & anguloſum format flagellum, quod ad diſtantiam quandam terræ incumbit, & in breves articulos diſtinctum eſt, ubi & novæ in terram penetrant radices, atque ex quovis nodo novum excreſcit ſarmentum, quod longe prorepit, in nullos, vel paucos admodum laterales ramos diſtinctum.

Folia ejus ſolitaria locantur longis inſidentia petiolis, ac plerumque rotunda ſunt, ſuperius, & inferius ſulcata, præſertim tenera, atque in inferiore parte petiolus inplantatur, unde ingens decurrit nervus medius ad finem, qui ad latera ſex octove alios minores gerit ſinuoſos quoque & ſurſum excurrentes.

Folium ejus craſſiuſculum eſt, in ſuperiore parte glaberrimum, & æquale, in teneris ſplendens, quatuor cum dimidio pollices longum, ac quinque latum. Saporem habet amaricantem, ac falſum inſtar Braſſicæ.

Ex foliorum alis bini tresve excreſcunt petioli in plures alios ſeſe dividentes, qui acuta ſuſtinent capitula, quorum unum tantum ſimul aperitur, plerumque purpureum, vel læte purpureo rubens, quinque vero ejus radii intenſe purpuraſcunt, flaccidiſſimi, & intus ordinaria gerunt ſtamina.

Fructus magnitudinem habent globuli luſorii, ex rotundo quadragoni, per quatuor ſulcos diſtincti, ſtellato inſidentes pericarpio, ſuperius duro apice coronati, primo ex viridi fuſci, dein nigricantes, & in quatuor dehiſcentes ſegmenta.

In his quatuor ſubrotunda parumque anguloſa locantur ſemina, caſei fruſta referentia, gilva, ac patum lanuginoſa, in tot cellulis locata, intus flava farina repleta, ſaporis fatui. Tenera folia ſemper ſemi clauſa, ac tenerrima dupliciter quaſi clauſa ſunt, unde & a Belgis noſtratibus *Toeblaadjes*, h. e. clauſa folia vocantur.

Radix ejus alba eſt, ac longiſſima, non profunde ſub terra prorepens, in arenoſo ſolo ad orgyarum quarundam ſpatium, paucas gerens fibrillas. Quidam binas hujus componunt ſpecies.

Primo vulgaris, & major in litore creſcit, quod denſa ſua fronde totum obtegit.

Altera minor eſt quoad folia, ac flores, neutiquam vero ejus flagella, ac radices. Hæc ad arenoſas creſcit fluminum ripas, & in humilibus campis in ipſa regione. Si in arena creſcat calida, & vetuſta ſit, radices ejus externe cinereæ ſunt, quæ ſi ſiccantur, & carbonibus inponuntur, quodammodo gratum fundunt odorem.

Nomen. Latine *Convolvulus marinus*, ſeu *Soldanella marina India*, Malaice *Daun Cattam Cattam*, h. e. *Cancri folium*, non tantum quod Cancri ſub hoc degant, ſed quod tenera ejus folia adhuc clauſa avidiſſime comedant, unde & hæc folia in ipſorum cavernis reperiuntur. Belgicè *Toeblaadjes*. Amboinice in Hitoea *Weddule*, in Leytimora *Weddor*, Ternatice *Loloro*, Maccaſſarice *Laleri*. Bandice *Bombori*.

Locus. Uti dictum fuit, in cunctis aquoſæ Indiæ inſulis nota eſt hæc planta, magnumque litoris obcupat locum, ubi arenoſum eſt, ac fere ubique primum folium, quod permeandum eſt, antequam ex mari terram petamus. Hæc plerumque *Soldanella*, cum *Cacara marina*, & *Phaſeolo marino*, ſibi invicem juncta creſcunt, ac foliis fere ſibi invicem ſimiles ſunt, ſed flores, ac fructus diverſi, per quos facile diſtinguuntur.

LVIII. HOOFDSTUK.

De Zee-Winde, ofte Soldanella.

DEze Zee-winde *komt meeſt over een met de Europiſche, die men aan de zeekant van Vlaanderen, en Zeeland vint. Zy is doorgaans grooter, en op alle ſtranden van Water-Indien gemeen.*

Zy kruipt met zeer lange ranken op den grond, rond, zeer taay, ſchaars een pink dik, en de gequetſte geven ook een weyagtige zap uit, beneden formeert het eerſt een ruige, en boekige ranke, een ſtuks weegs op de aarden leggende, en in korte leden verdeeld, waar by nieuwe wortelen in de aarde zinken, en uit ieder knie een nieuwe ranke voortkomt, die dan lange voortloopt, in geene, of weinige zyde-takken zig verdeelende.

De bladeren ſtaan enkeld op lange ſtelen, en zyn meeſt rond, vooren, en agter met een keepje, inzonderheid aan de jongen, en aan het achterſte werd den ſteel ingelaten, van daar een groote middel-zenuwe tot het einde loopt, hebbende ter zyden nog zes, of acht kleindere ... met bogten na vooren toelopende.

Het blad is dikachtig, aan de boven zyde zeer glat, of even, aan de jonge wat blinkende, vier en een half duim lang, en vyf breed. Van ſmaak wat bitter, en brak als Kool.

Uit der zelver ſchoot komen twee a drie ſtelen voort, in meer anderen zig verdeelende, en ſpitze knopen dragende, waar van zig maar eene 't ſeffens opend, en vertoont een groote klokformige bloeme, voor de middag wyt geopent, doorgaans peerſch, of licht purper-rood, dog de vyf ſtralen zyn boog purper, zeer ſlap, en binnen met ordinaris draden.

De vruchten zyn in de grootte van een knikker, uit den ronden vierkantig, en met vier voorens afgedeeld, op een geſternt voetje ſtaande, met een hart ſpitsje boven op, eerſt uit den groenen bruin, daar naar zwartagtig, en in vieren open berſtende.

Daar in ziet men vier rondachtige wat boekige zaden, als ſtukjens van kaazen, muisvaal, en een weynig wolachtig, in zoo veel Celletjes leggende, binnen met een geelachtig merg, laf van ſmaak. De jonge bladeren zyn altyd half, en de gebeel jonge dubbeld tegens malkanderen geſlooten, waar van ze by onze Duitzen Toeblaadjes *genaamd werden.*

De wortel is wit, en zeer lang, niet diep onder de aarde kruipende, in zandige grond eenige vadems lang, met weinige vaſelingen daar aan. Zommige maken twee zoorten hier van.

De eerſte de gemeene en grootſte, waſt op ſtrant, dienze met haar digt loof gebeel bedekt.

De tweede, of de andere is wat kleinder van bladeren, en bloemen, maar geenzints van ranken, en wortelen; deze waſt aan de zandige oevers van de rivieren, en op lage velden, een ſtuk landswaarin. Als zy in beete zant groeit, en oud werd, zoo zyn de wortelen van buiten graauw, en als men die droogt, en op kolen legt, eenigzints welriekende.

Naam. *In 't Latyn* Convolvulus Marinus, *of* Soldanella marina Indica, *in 't Maleyts* Daun Cattam Cattam, *dat is* Crabben-blad, *niet alleen om dat de Crabben daar onder huisbouden, maar om dat zy deszelfs jonge bladeren, die nog geſlooten zyn, zeer geern eeten, weshalven men deze bladeren in haare boolen vint; In 't Duits* Toeblaadjes, *in 't Amboins op Hitoe,* Weddule: *op Leytimor* Weddor, *in 't Ternataans* Loloro. *In 't Maccaſſaars* Laleri. *In 't Bandaas* Bombori.

Het is, als gezegt, in alle Eylanden van Water-Indien bekent, en beſlaat een groot ſtuk van den ſtrant, daar maar eenig zand is, en is ſchier over al het eerſte blad, daar men over ſtappen moet, als men aan land gaat. Men ziet gemeenelyk deze Toeblaadjes *met de* Cacara Marina, *en* Phaſeolus Marinus *door malkanderen lopen, zynde aan bladeren malkanderen ſchier gelyk, dog aan bloemen, en vruchten ligt te onderſcheiden.*

Uſus. Nulla hujus pars ad cibum adhibetur, licet quidam plebeji tentarint ejus folia piſcibus, & carnibus adcoquere, quum ſaporem habent Brafficæ. Quum vero experti ſint alvum nimis conmovere, ac ſæpius comeſta Hydropicum cauſſare ſanguinem, melius eſt hæc omittere, ac prudentes domini vetant ſervos ſuos in cibum hæc adhibere.

Militibus noſtris, qui Amboinenſium bella diu ſecuti fuere, hæc clauſa, ſeu tenera Soldanellæ folia ſatis nota ſunt, quidam enim ulceribus laborantes pedum, quæ per itinera ſilveſtria ſæpius contrahunt, mox hæc petunt clauſa foliola, quæ tanquam emplaſtra vulneribus ſuis inponunt, quum ſint craſſa, glabra, & lenta, ac plus minusve cicatricationem promovent. Hunc in finem vero non talia eligenda ſunt foliola, quæ litori adſtant, ſed parum ab eo remota ſunt, ſalſedo enim foliorum non prodeſt vulneribus.

Eadem hæc folia cum Calappi lympha oblinita, & ſupra ignem calefacta, atque induratis, & inflammatis inpoſita mammis, eas detumere faciunt, & condenſatum lac inſtar aquæ ex iis exſtillat.

Hoc intelligendum eſt, ſi mammæ pondum ad ſuppurationem pervenerint, quæ per hæc folia tam diu prohibenda eſt, quam diu fieri poteſt, uti ſupra in Haylale dictum fuit.

Officula ejus feminalia cum Pinanga maſticata, ac ſuccus deglutitus conducit ad tormina abdominis.

Ternatenſium vox *Loloro* longum, vel tardum denotat, ac ſignificat in Malaienſium Grammatica, talem diu moraturum eſſe, qui hoc mittit, vel quod longum requiratur tempus, antequam veniat.

Purpurei ejus flores cum pauxillo calcis manibus contriti intenſe viridem exhibent colorem, qui tamen obſcure cæruleus ſiccatur inſtar Indigo. Semi vetuſta foliæ a Chirurgo quodam in Loehoea defectu alius unguenti adhibita fuere. Quæ contundebat, ipſorumque ſuccum coquebat cum Calappi oleo, ex quo viride conquirebat unguentum, quo utebatur ad quævis ulcera, & vulnera, tam ad curandum, quam ad cicatricem promovendam bono cum ſucceſſu.

Huic herbæ nomen *Soldanellæ marinæ* relinquo, licet meliore jure aliæ competat herbæ, quum illud gerat in Europæorum herbariis, ubi & *Braſſica marina* vocatur, quidam Chirurgorum noſtrorum pejus ipſi dant nomen *Sarſæ Parillæ*, quum ejus flagella ſimili modo findantur inſtar *Sarſæ Parillæ*, non cogitantes veram *Sarſam Parillam* longas eſſe radices, ex majori dependentes radice, nec flagella alicujus herbæ.

Talem *Convolvulum* deſcribit *Piſo libr.* 4. *cap.* 64. in Braſiliæ litore creſcentem, dicitque Portugallos hunc numerare inter *Sarſæ Parillæ* ſpecies, quem vocant *Sarſa*, ſeu *Salſa do praja*. Ejus forma cum illa Indiæ Orientalis convenit, ſed uſus ejus parum differt, in Braſilia enim flagella, & folia ad fomenta, & balnea adhibentur calida ad corpus confortandum in frigidis affectionibus, quibus adſcribitur temperata, & emolliens virtus.

Radicum, & flagellorum decoctum ad hæc propinatur vitia. Viridia ejus folia fonticulis inponuntur ad dolorem mitigandum. Quibus non comprobatur Sarſæ Parillæ eſſe ſpeciem, ſed tantummodo Convolvuli, quem Hiſpani, & Portugalli generali nomine ſic vocant, ac præſertim ſpinuloſum Convolvulum.

Tabula Centeſima Quinquageſima Nona

Ad *Figuram Primam Convolvulum* exhibet *marinum*, *Soldanellam* vulgo dictum.

Figura Secunda Convolvuli riparii ſpeciem denotat *primam*, quæ cum Tiru Tali *H. Malab. p.* 11. *T.* 55. convenire videtur.

Gebruik. *Tot de koſt werd hier van niets gebruikt, hoewel zommige arme Luiden onderſtaan hebben, en nog doen, de bladeren by viſch, en vleeſch te koken, om datze een koolachtige ſmaak hebben. Dog dewyl men ondervonden heeft, datze den buik te zeer ontroeren, en dikwils genuttigt een waterſugtig bloed maken, zo is het beſt te laten, en voorzigtige Meeſters verbieden hunne ſlaven zulks in de koſt te gebruiken.*

By onze Soldaten, die in de Amboinſe oorlogen zwerven, zyn de Toeblaadjes, dat zyn de jonge blaadjes van de Soldanella genoeg bekent, want eenig zeer aan de voeten hebbende, 't welke ze in 't marſſeren door deze boſſen al te veel krygen, loopen ſtraks na deze Toeblaadjes, en binden dezelven als pleiſters over haare zeeren, omdat ze dik, glad, en tay zyn, min of meer Cicatriſeren. Dog men moet hier toe niet zoodanige blaadjes neemen, die digt op ſtrand ſtaan, maar wat daar van af, want anders de ſiltigheid aan de bladeren ſittende geen goed in de zeeren doet.

Dezelve bladeren met Calappus melk beſtreeken, over 't vuur warm gemaakt, en over verbarde, en verbitte borſten gelegt, doen dezelve ſlenzen, en de verdikte melk als water uitlopen: dit is te verſtaan, als de borſten nog niet gezworen zyn, 't welk men met deze bladeren zoo lang beletten moet als men kan, gelyk boven in Haylale gezegt is.

De zaadkorrels met Pinang geknouwt, en den zap ingezwolgen, zyn goet tegens de buikpyn of krimpſel.

Het Ternataanſe woort Loloro *biet lang, of langzaam, en beduid in de Maleytſe Grammatica, dat die geene nog lange uitblyven zal, die bet zend, of nog lange werk beeft, eer by komt.*

De purpere bloemen in de banden met een weinig kalk gevreeven, geven eenen hoog-groenen Coleur, die egter donker-blauw beſterft als Indigo. De half oude bladeren zyn ook by zeker meeſter op Loeboe by gebrek van andere ſalf gebruikt: dezelve kneuzende, en den zap met Calappus-Olie opkokende, waar uit een groene zalve wierd, die by tot alderhande wonden, en Ulceratien gebruikte, zoo om te geneezen als Cicatriſeren met goed ſucces.

Ik laat dit kruid den naam van Soldanella marina *behouden, hoewel die billyker een ander kruid toekomt, dewyl 't den zelven voert in de Europiſe kruide boeken, daar zy 't ook* Braſſica marina *beeten, zommige van onze Chirurgyns willen nog qualyker een Sarſa Parilla daar van maken, om dat zyne ranken op diergelyke manier ſplyten, als de Sarſa Parilla, niet bedenkende, dat de regte Sarſa Parilla, lange wortelen zyn van een hooftwortel afhangende, en geene ranken van eenig kruid.*

Diergelyke Convolvulum *beſchryft* Piſo lib. 4. cap. 64. *op ſtrand in Braſil waſſende, en zegt, dat hem de Portugeezen onder het geſlagt van* Sarſa Parilla *reekenen, hem noemende* Sarſa *of* Salſa do Praja, *de gedaante komt met den Ooſt-Indiſſen over een, maar in gebruik verſchilt zy wat, want in Braſil gebruikt men ranken, en bladeren tot ſtovingen, en warme baden om het lyf te ſterken in koude gebreeken, hun toeſchryvende een getemperde, en vermurwende eigenſchap.*

Het affiedzel van wortelen, en ranken wert tegens dezelve gebreeken gedronken. De groene bladeren werden op de fontanellen gelegt om de pyne te verzagten. Waar mede geenſints bewezen wert, dat bet een mede zoorte van Sarſa Parilla zy, maar ſlegts een zoorte van Winden, die de Spanjaarden, en Portugeezen met een generale naam aldus noemen, doch inzonderheid de ſtekende Winde.

De Hondert negen en vyftig ſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *Zee-Winde*, die in 't gemeen *Soldanella* genaamt werd.

De *Tweede Figuur* duidt aan de *eerſte zoort* van de *Oever-Winde*, welke met de Tiru Tali van de *H. Malab. part.* 11. *Tab.* 55. ſchynt overeen te komen.

OBSER- RAN-

Tab. CLIX.

OBSERVATIO.

Convolvulus hic *Soldanella* vulgo dictus, folia gerit nunc profunde ſulcata, uti in illa *H. Malab.* & *Hermanni*, nunc vix inciſa, ac rotundiora, uti in illa *Rumphii*, eædem tamen ſunt plantæ, vocaturque Convolvulus maritimus, Zeylanicus, folio craſſo, cordiformi ab *Herm. in H. L. Bat. p.* 174. ubi icon & deſcriptio, & Convolvulus marinus, Catharticus, folio rotundo *Plum. p.* 89. *Fig.* 104. & *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 57. & *Hiſt. Jam. tom.* 1. *p.* 155. reliqua vide in *Theſ. Zeyl. p.* 71.

AANMERKING.

Deze *Convolvulus* in 't gemeen *Soldanella* genaamt, draagt bladeren, dan diep ingeſneeden, gelyk in die van de *H. Malab.* en van *Herman*, dan naauwlyks geklooft, en ronder, gelyk in die van *Rumphius*, echter zyn het een en dezelve planten, en werd genaamt Zeylonſche Zee-Winde, ofte Convolvulus, met een dik, en hartformig blad van *Herman* in de *Catal.* van de *H. L. Bat. p.* 174. alwaar deszelfs Figuur, en beſchryving voortkomt, en Zee-Winde, die purgeert, met een rond blad van *Plumier p.* 104. en *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 57. en *Hiſt. Jam. tom.* 1. *p.* 155. het overige ziet in de *Theſ. Zeyl. p.* 71.

CAPUT QUINQUAGESIMUM NONUM.

Convolvulus riparius. Geno Genō.

Hic *Convolvulus Daun Cattam Cattam* refert, ſed folia gerit cordiformia, nunc rotunda, nunc oblonga, duplex enim ejus obcurrit ſpecies, major & minor. Major folia gerit inſtar *Battattæ*, ſed magis cordiformia. Flos, ac fructus ſunt inſtar *Daun Cattam*, ſed minores. Minor anguſtiora gerit folia, cum auriculis oblongo rotundis, illis *Cancong* ſimilia, unde & *Cancong Utan* vocatur.

Hæc ſpecies mas habetur, ac tenuiora, & duriora gerit flagella, quibus folia inſident ſolitaria, illis Cancong ſimilia, auriculis oblongo rotundis, quinque ſexve pollices longa, ultra binos lata, multis obliquis nervis pertexta, quæ ad ortum binas gerunt molles ſpinulas. Flores erunt albi, & campanulati, ex quibus fructus excreſcunt illis *Cattam Cattam* ſimiles, ſed minores, ac duro apice ſuperius coronati, parum quadragoni, primo obſcure virentes, dein fuſci, & fumei coloris, pericarpio inſidentes ex quatuor ſquamulis conſtructo, intus locantur quatuor fuſca, & anguloſa ſemina, Uvarum acinos referentia, ſed non tam dura, ac planiora. Hi fructus quatuor, ſex, & ſeptem ſimul locantur, atque Octobri obſervantur in minoribus ſilvis poſt Sojam. Ad caulium ortum breves quædam, ac molles locantur ſpinulæ. Si hæc planta in aqua conteratur, obſcure fuſcum, vel nigrum contrahit colorem.

Nomen. Latine *Convolvulus riparius.* Malaice *Gancong Utan*, quod nomen *Sajor Boeloe* etiam inponitur, alii hunc vocant *Cattam Cattam Utan*, ac ſic Amboinice *Weddor Lau Mau*, h. e. parvum Weddor. Maccaſſarice *Geno Geno.*

Locus. Sponte creſcit in vallibus ad fluminum ripas, juxta terram prorepens flagellis ſuis longis.

Uſus. Hæc herba apud Celebis incolas aliosque Malaienſes magno in uſu eſt, ad caput, & crines lavandos, hos enim glabros reddit, nigros, & longiſſimos, quæ ars mulieribus melius competit quam viris, quum capilli hinc fiant molles, & incompti. Totam ſumunt plantam, quam in aqua conterunt, & capiti inliniunt, & per aliquot horas ibi relinquunt, dein vero hoc abluunt aqua, & raſa Calappi medulla. Quidam teneris ejus utuntur foliis inſta Sajor. Utræque ſunt *Ubat Rhambu*, ſed maxime major ſpecies. Minoris ſuccus propinatur ad variolas expellendas. Folia contuſa, & anthracibus inpoſita has aperiunt, ac vehementer pus extrahunt. Aquæ incocta, & ex iis balnea formata œdematoſis, & Leucophlegmaticis conducunt hominibus.

LIX. HOOFDSTUK.

De Oever-Winde.

Deze Convolvulus *gelykt de* Daum Cattam Cattam *wel, maar hy beeft hertformige bladeren, die zomtyds rond, zomtyds langwerpig zyn, want het is tweederly, groot, en kleen. Het groote beeft bladeren als Battattas, dog meer hertformig. Bloemen, en zaden als* Daun Cattam Cattam, *dog kleender. Het kleene beeft ſmaller bladeren met langagtige ronde voren, die van* Cancong *gelyker, daarom het ook* Cancong Utan *heet.*

Dit wort voor 't mannetje gebouden, beeft dunder, en harder ranken, daar aan ſtaan de bladeren enkel, den Cancong wel gelykende, met lange ronde billen, vyf à zes duimen lang, meer dan twee breed, met veele ſchuinſe ribben, hy haren oorſpronk twee weeke doorentjes hebbende. De bloemen zullen witte klokskens zyn, daar uit werden vruchten, als van Cattam Cattam, *dog kleinder, met een harde ſpitze boven op, wat vierkantig, donkergroen, daar na bruin, en Rook-verwig, op een bordje van vier ſchubbetjes gemaakt, binnen leggen vier bruine, en boekige zaden, als druive korrels, dog zoo hard niet, en platter. Deze vruchten ſtaan vier, zes, en zeven by malkander, en men zietze in October in 't kreupelbos agter Soja. By den oorſpronk der ſtelen ſtaan eenige korte weeke doorntjes. Als men dit gewas met water vryft, dan wort het zelve donker-bruin, of zwart.*

Naam. *In 't Latyn* Convolvulus Riparius. *In 't Maleyts* Gancong Utan, *welken naam de* Sajor boeloe *ook gegeven wert, andere noemen 't* Cattam Cattam Utan, *en zoo ook in 't Ambons* Weddor Lau mau, dat is kleine Weddor, *in 't Maccaſſaars* Geno Geno.

Plaats. *Het waſt in 't wild in de Valleyen aan de kanten van de revieren, kruipende langs de aarde met zyn lange ryskens.*

Gebruik. *Dit kruid werd by de Inwoonders van Celebes, en andere Maleyers veel gebruikt, om het hoofd, en haairen daar meede te waſſchen, want het maakt de haairen glad, zwart, en zeer lang, een konſt de vrouwen beter dienende, dan de mans, om dat het weeke, en ſlegte haairen maakt, zy neemen het heele gewas, vryven het in water; ſmeeren het op 't hooft, en laaten het eenige uuren zoo daar op ſtaan, 't welk zy daar na met water, en geraſpte Calappus pit afwaſſchen. Sommige gebruiken de jonge bladeren als Sajor. Beide zyn een* Ubat Rhambu, *dog meeſt het groote; den zap van 't kleene werd ingenomen in de kinderpokjes om de zelve uit te dryven. De bladeren geſtooten, en opgelegt doen de bloedzweeren breeken, en trekken geweldig etter uit. In 't water gekookt, en daar mede gebaad, is goed voor gezwollen, en zugtige menſchen.*

CAPUT SEXAGESIMUM

Convolvulus fœtidus. Daun Contu.

HIc quoque Convolvulus eſt, miræ formæ, ejusque inferior ſtipes digitum circiter craſſus eſt, nodoſus, & lignoſus, qui mox ſeſe in longa dividit flagella, atque hæc iterum in alia lenta, & rotunda, vix culmum craſſa, quæ ubique ſeſe circumvolvunt, ac denſa coma herbas, & ſepes obtegunt. Hiſce folia inſident bina ſibi obpoſita, petiolis ſemper conniventibus, ad binarum palmarum latitudinem diſtantia. Hæc referunt illa Oxalidis, ſed non auriculata ſunt, quinque ac ſex transverſales digitos lata, & inferius, ubi latiſſima, binos digitos lata, & inde ſinuoſis oris acute deſinentia, ex nigro virentia, glabra, & flaccida, paucis, & maxime obliquis coſtis pertexta. Non prius flores profert, quam quum ſatis vetuſtus ſit, ac ſtipes lignoſus, unde & magna ex parte denſa ſua coma herbis incumbit, acſi in illas projecta eſſet.

Flores itaque proveniunt longis in pedunculis, vel proprie in flagellorum extremo, parvosque referunt calices, forma & magnitudine Caryophyllorum, externe pallide cinerei inſtar cineris, ac ſuperius ſeſe dividunt in quinque dentatos apices, qui potiſſimum tamen ſibi adſtant inſtar oræ dentatæ, intus intenſe purpurei, vel fuſci, & lanuginoſi. Cuivis nodo, ubi caules floriferi concurrunt, bina obponuntur folia, prioribus ſimilia, ſed minora, magisque diſtantia. Tales petioli, & folia usque ad extremum longum formant corymbum, donec poſt florum lapſum fructus excreſcant, tum ſenſim folia decidunt. Flore emarcido pedunculi tenues lignoſi ſunt, & firmi, pallide virentia ſuſtinentes capitula, rudimentis Uvarum ſimilia, ſed ſuperius ex rotundo petagona. Senſim vero oblonga ſunt, pallide virentia, ſemi pellucida, inſtar Uvarum criſparum, ac tandem flaveſcunt, quam maxime fragilia. Intus magna ex parte concava ſunt, & vacua, bina oſſicula ſeminalia continentur inſtar *Hirſſe*, ac etiam flaveſcentia. Folia inter manus contrita illum ſpirant odorem, ſeu potius fœtorem, qui ani crepitus vulgo dicitur, unde & in Indicis linguis ſuum obtinuit nomen.

Idem hic fœtor percipitur, ſi prætereamus iſtum locum, ubi hæc creſcit planta, quum Sol hanc radiis ſuis tangit, ita ut quis cogatur naſum claudere, vel obturare, donec illum præterierit locum.

Eundem quoque fundunt fœtorem contriti florum corymbi, cæterum moleſtus hic odor non percipitur, niſi conteratur hæc planta, vel Solis radiis inluſtretur.

Nomen. Latine *Convolvulus fœtidus.* Malaice *Daun Contu*, h. e. *folium fœtoris.* Amboinice in Hitoe *Waylo Hittuta*, in Leytimora *Hau ettut*, Javanice *Caſimbucan.*

Locus. Ubique creſcit in planis campis, in ſepibus hortorum ſilveſtrium, & ad fluminum ripas planas, & Soli expoſitas, in umbroſis quoque reperitur locis, & ſilvis, ſed non tam bonæ notæ eſt, majoraque gerit folia, ac paucum fundit fœtorem.

Uſus. Fœtida hæc planta ob fœtorem contempta eſt, ac ſæpe adhibetur, ut alicui moleſtia, ac tædium cauſſetur, in re Medica tamen magnas adfert utilitates. Ejus virtus eſt emollire, ac flatus diſſipare tam interne quam externe adhibita. Cuncta curat abdominis tormina, & ſpaſmos, ex flatibus, vel obſtructionibus ortos. Hunc in finem ejus ſuccus propinatur, vel aliis miſcetur oleribus, coquitur, & cum iis editur, vel minutim conſciſſa placentæ additur herboſæ, item cruda editur cum Bocaſſan, ſapor enim ejus nullo modo tam ingratus eſt quam odor.

Si quis laboret abdomine tumido, folia ejus ſupra ignem parum flaccida reddita ipſi inponuntur, quæ multos extrahunt flatus, & humores, ſi hoc non ſuccedat, ollula abdomini inponenda eſt, inſtar Chirurgorum cucurbitæ, hæc fortiter adtrahet humores, ita ut integra tolli nequeat, ſed diffringenda ſit.

Eadem

LX. HOOFDSTUK.

De ſtinkende Winde.

DIt is ook een Convolvulus, doch van een byzondere fatzoen. den onderſten ſtam is omtrent een vinger dik, knoeſtig, en boutachtig, die zig ſtraks in lange ranken verdeelt, en dezelve weder in andere taaje, en ronde, ſchaars een halm dik, die zig over al omſlingeren, en met een digt loof de ruigtens, en hagen bedekken. Daar aan de bladeren ſtaan twee en twee tegens malkanderen, en met bare ſtelen altyd na malkander gebogen, boven, en beneden twee bande breed van malkander. Dezelve gelyken die van ſurkel, doch zonder ooren, vyf en zes dwars vingers lang, en achter, daar ze op't breedſte zyn, twee vingers breed, en van daar met bogtige randen ſpits toelopende, zwart-groen, glad, en ſlap, met zeer ſchuinze ribben, men ziet het niet eer bloemen dragen, dan zoo het ter degen oud, en zyn ſtok boutachtig is geworden, dies het meeſtentyds met zyn digt loof op de ruigten leid, als of het daar op geworpen was.

De bloemen dan komen voort aan lange ſtelen, of eigentlyk aan 't uiterſte der ranken, en gelyken kleine kelkjes, in gedaante, en grootte van Caryophil-Nagels, van buiten bleek-graauw, of aſchverwig, boven verdeelenze hun in vyf gekertelde ſpitzen, die doch meeſt aan malkander ſtaan, als een gefronſten rand, van binnen boogbruin, en wolachtig. Aan ieder lid, daar deze bloemdragende ſtelen te zamen ſtoten, ſtaan twee bladeren, de voorige gelyk, doch kleinder, en wat verder. Diergelyke ſtelen, en bladeren, tot het uiterſte toe een lange tros formeerende, tot dat na 't afvallen der bloemen de vruchten beginnen voort te komen, dan vallen allenskens de bladeren af. De bloem vergaan zynde, werden de dunne ſteeltjes boutachtig, en ſtyf, dragende bleek-groene knopjes, de beginnende Druiven gelyk, doch uit den ronden wat vyfhoekig boven op. Met ter tyd werdenze lankwerpig, gelyk Kruisbeſien, ten laatſten geelachtig, en bros. Binnen zyn ze meeſt hol, ydel, met twee kleine zaadkorreltjes, als Hirſſe, *ook bleek-geel. De bladeren tuſſchen de handen gewreeven, geven zeer klaarlyk dien lieffelyken reuk van haar, dien men een veeſt noemt, waar van zy in de Indiſſche tale haren naam hebben.*

Denzelven reuk werd men ook gewaar, als men de plaatze voorby gaat, daar dit gewas ſtaat, en de Zonne heet daar op ſchynt, zoo dat men genootzaakt is de neuze toe te houden, tot dat men voorby is.

Denzelven reuk geven ook de gewreeve bloemtroſſen van haar, anders kan men die vieze reuk qualyk beſpeuren, als men ze wryft, of dat 'er de Zonne niet opſchynt.

Naam. *In 't Latyn* Convolvulus fœtidus. *In't Maleyts* Daun Contu, *dat is* folium fœtoris, *of* Veeſtblad. *In 't Amboins, op Hitoe* Waylo Hittuta, *op Leytimor* Hau ettut, *Javaans* Caſimbucan.

Plaats. *Het waſt overal op vlakke velden, op de haagen van boſch tuinen, en aan de rivier kanten, die vlak ter Zonne ſtaan, men vindt het ook wel in ſchaduwachtige plaatzen, en in de boſſchen, maar dat is zoo goed niet, beeft grooter bladeren, en van weinig reuk.*

Gebruik. *Dit ſtinkende kruid is wegens zyn reuk wel veracht, en werd dikwils gebruikt om malkanderen verdriet aan te doen, heeft echter in de Medicynen groote nuttigheden. Zyn natuur is week te maken, en winden te breeken, zoo binnen, als buitens lyfs gebruikt. Zy geneezen alle buikpyn, en krimpzel van winden, of verſtopheid veroorzaakt. Tot dien einde neemt men den zap daar van in, of men mengtze onder andere moeskruiden, kookt ze, en eet ze, of men doed ze klein geſneeden onder een groene kruid-ſtruif, als mede raauw gegeeten met* Bocaſſan, *want de ſmaak is verre zoo vies niet, als de reuk.*

Wanneer iemant een dik gezwolle buik heeft, zoo neemt men de bladeren, laat ze over 't vuur wat ſlenſen, en bindt ze op de buik, die trekken veel winden, en vogtigheden uit. als het daar mede niet wil overgaan, zoo moet men een potjen op den buik zetten, gelyk een Chirurgyns kop, die zal wakker trekken, zoo dat men hem niet gebeel kan af nemen, maar hem moet in ſtukken ſlaan.

De-

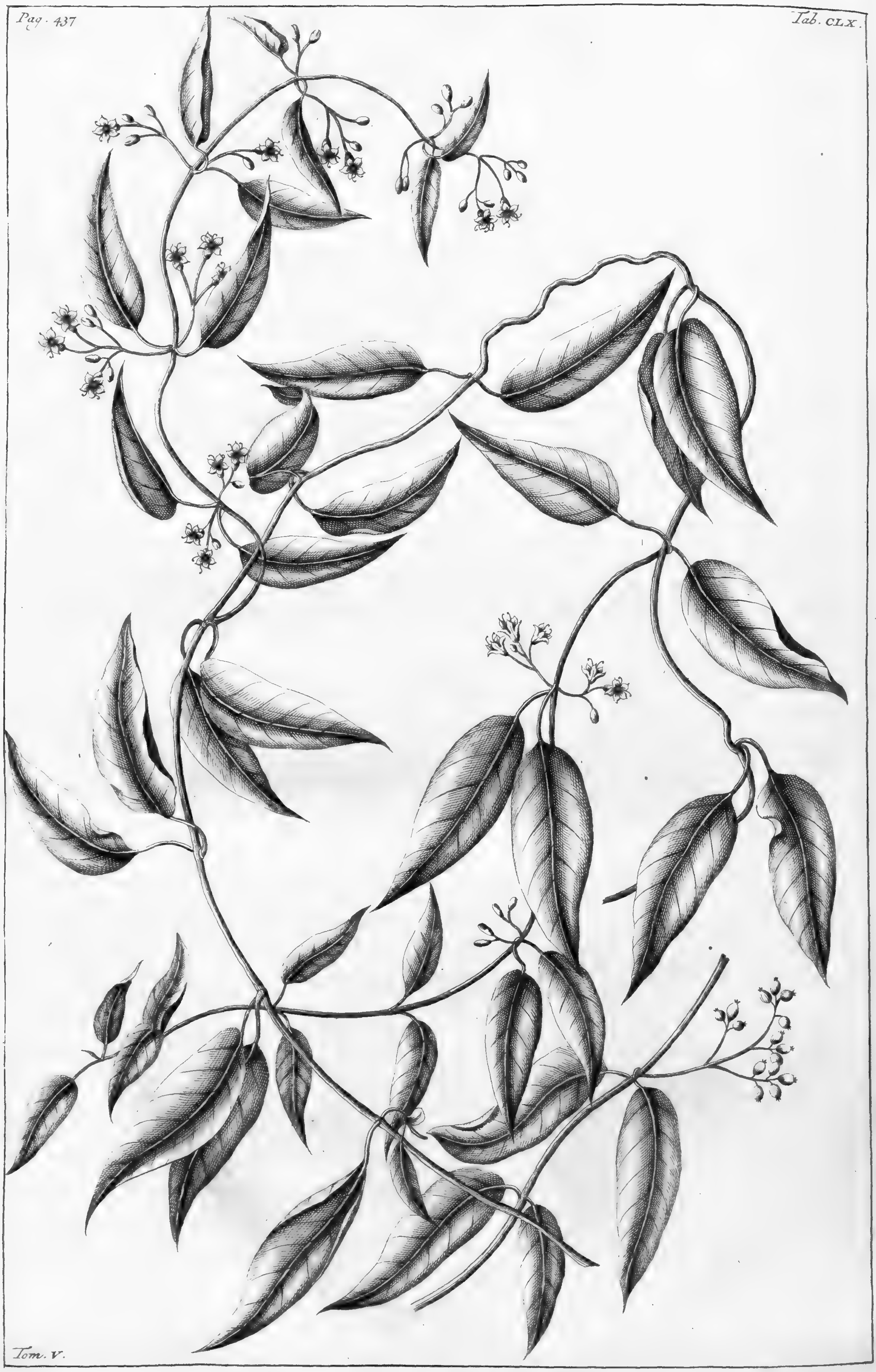

Fedia fœtida. L.

Eadem hæc folia contrita, & Emplaſtri forma inpoſita cunctos duros, & flatulentos humores diſſipant, & tollunt. Hunc in finem Cataplaſmatibus admiſcentur, quæ ad Arthritidem, & Podagram inponuntur. Si recentia conquiri nequeant folia, ſiccata adhiberi poſſunt, minutim ſciſſa, & in cibo adſumpta. Contra inflammatos, & tumentes oculos eadem hæc folia aquæ incoquuntur in olla, quorum vapor ad oculos adtrahatur, ſique tepida ſint, folia hæc linteis inpone & oculis adplica, quæ non diutius oculis inponenda ſunt, quam quum ſint frigefacta, hæcque dein tepidæ iſti ſemel bisve inſtilla aquæ.

Dezelve bladeren gewreeven, en Pleiſtersgewys opgelegt, doen alle harde, en winderige geſwellen ſlenſen, en overgaan. Tot dien einde mengt menſe onder de Cataplaſmata, die men tegens de Jigt, en Podagra overſlaat. Als men de verſche bladeren niet hebben kan, zoo mag men de drooge gebruiken, klein geſneeden en in de koſt genuttigt. Tegens verbitte, en geſwolle oogen kookt dezelve bladeren in een pot met water, en berookt de oogen met den damp, en als ze laauw geworden zyn, zoo doet de bladeren tuſſchen een doekje, en legt het op de oogen, niet langer daar op latende, dan tot dat zy koud geworden zyn, en dooptſe dan nog een, of tweemaal in 't voorige warme water.

Tabula Centeſima Sexageſima

Convolvulum exhibet *fœtidum Rumphio* dictum, qui *Campanulæ* potius ſpecies eſſe videtur.

De Hondert en Sestigſte Plaat

Vertoont de *Stinkende Winde*, ofte *Convolvulus* van *Rumphius* genaamt, die liever een zoort van de *Campanula* ſchynt te zyn.

CAPUT SEXAGESIMUM PRIMUM.

Pſeudochina Amboinenſis. Caju Tſjina Utan.

HUc usque *Smilacis*, ſeu *Convolvuli Indici lævis* ſpeciebus deſcriptis, quasdam etiam adducemus ſpecies *Smilacis aſperæ*, ſeu *Convolvulorum ſpinoſorum*, ac primo quidem ſpinoſam plantam, quæ ſilveſtris habetur ſpecies *Radicis Chinæ*, & proxime convenit cum *ſpinoſis* noſtris *Convolvulis*, ſeu potius Smilacibus. Amboinenſes generaliter has herbas vocant *Tallan*, & *Aſſaïbe*, h. e. alatas, & dentifrictorias herbas. Harumque quatuor immo plures componunt ſpecies, quarum binas ſpinoſas hoc in capite deſcribemus, albam nempe, & nigram, quæ ambæ cum *Radice Chinæ* optime conveniunt, reliquas in ſubſequentibus capitibus.

Primo *Pſeudo China alba* in anguſtifoliam ſubdividitur, ſed quæ unam eandemque habet formam. Anguſtifolia vulgatiſſima eſt, hæcque longiſſimos, glabros, rotundos, lentos, & lignoſos gerit caules, ultra pennam craſſos, pallide virentes, inferiores autem magis vireſcunt, tamque duri, & lenti, ut diſrumpi nequeant, ſi vero flectantur, vel torqueantur, facile per longitudinem finduntur, intusque ſuccum gerunt viſcoſum inſtar Rottangæ. Caulibus hic & illic incurvi quidam increſcunt hami, ſeu ſpinæ, uti in Roſa Egelanteria dicta, ſed minores. Plurimaque pars inferius locatur prope radices ad foliorum ortum, ſuperiora enim flagella raras gerunt ſpinas.

Folia ſolitaria locantur ad nodos brevibus in petiolis, & quodammodo ad illa Ubiorum adcedunt, ſed inferius non tam lata ſunt nec auriculata, ex tenui enim ortu cito latam obtinent formam, ac ſenſim terminantur anguſtiora reddita in obtuſum, brevi, & craſſo apice ornata, qui plerumque deorſum flexus eſt. Folia ipſa quatuor, & quinque pollices longa ſunt, binos cum dimidio lata, intenſe virentia, glabra, & firma, oris æqualibus, atque per longitudinem tres gerunt nervos inferius acute protuberantes, & qui ſuperius ſubtiles formant ſulcos, cum binis aliis ſubtilibus nervis ad oras locatis. Cuivis folii ortui binæ adſtant claviculæ, quæ prius firmiter ſeſe proximis circumvolvunt herbis, ita ut abrumpi vix poſſint, ſique has adtingere nequeant, inferior ipſarum pars erigitur.

Prope ſuperiora folia hæ deficiunt claviculæ, uti quoque ad inferiora, & vetuſtiſſima, ſed ipſarum tantum obtuſi apices, ex quorum alis alia excreſcunt flagella. Sic quoque ex foliorum alis, vel ad ipſorum latera alter excreſcit cauliculus, transverſalem digitum longus, atque in hoc umbellatim inſident alii pedunculi in orbem poſiti, parvos, albos, & ſtellatos ſuſtinentes floſculos. Quos inſequuntur rotundæ Baccæ forma baccarum Juniperi, glabræ, ac ſuperius brevi apice coronatæ, diu virentes, ac tandem flaveſcentes, ſub externa tenui pellicula fuſca quædam locantur ſemina, plerumque trigono-acuta, ac rotundo dorſo notata.

LXI. HOOFDSTUK.

De witte, en zwarte Amboinſche baſtaard China Wortel.

DUs verre de geſlagten van Smilax, *of* Convolvulus lævis Indicus *beſchreeven hebbende, zullen wy ook eenige zoorten van* Smilax aſpera, *of* ſtekende Winden *voortbrengen, en 't eerſte een doornachtig gewas, 't welk men voor een wilde zoorte van* Radix China *boud, en zeer na met onze* ſtekende Winden *overeenkomt. De Amboineezen noemen deze kruiden in 't gemeen* Tallan, *en* Aſſaïhe, *dat is gevleugelt, en tandpeuterskruid. Makende daar van vier, of meer zoorten, waar van wy de twee doornachtige in dit Hooftſtuk zullen beſchryven, te weten de witte, en de zwarte, welk beide met* Radix China *de beſte gelykeniſſe hebben, en andere in de volgende.*

De eerſte Pſeudo-China alba, *of witte baſtaard China, is onderdeeld in ſmalbladige, meeſt van een gedaante. De ſmalbladige is de gemeenſte, deze beeft zeer lange, gladde, ronde, taaje, en boutachtige ſtelen, ruim een ſchaft dik, bleek-groen, doch de onderſte zyn groender, zoo hard, en taai, dat menze geenzins afbreeken kan, maar in 't buigen, of draajen, ſcheurenze licht in de lengte, en hebben van binnen een ſlymerigen zap als Rottang. Aan de ſtelen ſtaan hier en daar eenige kromme haken, of doornen, gelyk aan den Egelantier, doch kleender. De meeſten ſtaan beneden, naaſt de wortelen by de knien der bladeren, maar de voorſte ranken hebben 'er weinig.*

De bladeren ſtaan enkel aan bare knien op korte ſtelen, zy gelyken eenigzins na de Oebis bladeren, doch zyn achter zoo breed niet, en zonder oören, want van een ſmal begin werdenze ſchielyk breed, en loopen allenskens ſtomp toe, voor aan met een korte dikke ſpitze, die gemeenelyk nederwaarts geboogen ſtaat. De bladeren zelfs zyn vier, en vyf duimen lang, derdehalve breed, boog-groen, glad, en ſtyf, met ewene kanten, hebbende in de lengte drie zenuwen, die beneden ſcherp uitſteken, en boven ſubtile groeven maken, met nog twee ſubtile zenuwen langs de randen. By ieder blads voet tegen over ſtaan twee clauwieren, die zig zeer vaſt om de ruigten winden, zoo dat men ze qualyk afbreeken kan, en zoo zy die niet bereiken konnen, ſtaan ze met haar achterſte deel regt.

By de voorſchreeven bladeren ziet men deze clauwieren niet, als mede by de achterſte, en oudſte, maar wel bare ſtompe, uit wiens ſchoot, of ter zyden het blad een ander ſteeltje voorkomt, een dwers duim lang, en daar op in een ronde dolle andere ſteeltjes, die kleine, witte, en geſternde bloempjes voortbrengen. Daar op volgen ronde Beſien, in de grootte als Jenever-beſien, glad, en met korte ſpitzen boven op, langen tyd groen blyvende, ten laatſten worden ze geelachtig, onder het buitenſte dunne velleke leggen eenige bruinachtige zaaden, meeſt drieboekig, ſpits, met een ronde rugge.

Radix duplex eſt, ad ſtipitem pollicem circiter longa, ac transverſalem pollicem craſſa, magnam habens ſimilitudinem cum Radice Chinæ, ſed quæ multo nodoſior eſt, ac durior, adeoque lenta, & lignoſa, ut vix diſſecari poſſit, interne levis, ac fungoſa inſtar Ubii radicis, inſipida, & rotunda, multasque emittit duras, longas, & incurvas, ſeu circinnatas fibrillas, non profunde in terram penetrantes, ſed quæ magnum undique obcupant locum. Hic & illic ad primariæ radicis partem ſimilia generantur nodoſa tubera, primo mollia inſtar illorum Ubii, dein quoque lignoſa, quæque novos aliquando emittunt ſurculos, qui matrem reſtituunt, quum hæc inveterata fuerit.

De wortel is tweederlei, langs den ſtam omtrent een duim lang, en een dwers duim dik, groote gelykeniſſe bebbende met den Radix China, doch veel knoeſtiger, en harder, vol knobbelen, zoo boutachtig, en taai, dat men ze qualyk doorſnyden kan, binnen ligt, voos, als een zoorte van Oebis, zonder ſmaak, rond, en ſchiet veele harde, lange, en gekronkelde vazelingen uit, niet diep in de aarde, maar een groote plaats rondom beſlaande. Hier en daar aan een ſtuk van de hooft-wortel gewinnen zy diergelyke knoeſtige knobbelen, eerſt zagt als Oebis, daar na mede boutachtig, ende zomwylen nieuwe ſcheuten voortbrengende, die de moeder verpoozen, als zy oud geworden is.

Hinc fit, quod hæc planta ſponte ſeſe multiplicet, & ſub aliis herbis tantam formet intricationem, ut locus inpervius ſit, quum hæc flagella diffringi nequeant.

Hier door komt het, dat dit gewas zig zelfs vermenigvuldigt, en onder andere ruigten zulken verwerringe maakt, dat de plaats niet te paſſeeren is, want daar geen kans is deze Ryzen door te breeken.

Cum hac convenit planta, quæ ex Ternata mihi transmiſſa fuit nomine Chinæ ſpuriæ, quæ creſcebat circa Gamulammam in levibus ſilvis. Flagella ejus paucas gerebant ſpinas, ſiccataque ejus folia pallide cinerea erant, anguſtiora, & longiora quam in Amboinenſi, tribusque nervis longitudinalibus pertexta, radices ejus erant denſiores, ſolidiores, & molliores quam in Amboinenſi, unde cum vera China propius conveniebant, ſed duriores, magisque nodoſæ erant. Caſtilienſes ibi habitantes hiſce utuntur defectu veræ Chinæ, ſed duplici doſi, quum tamen debilis ſit ejus operatio. Tales radices aliquando etiam in Amboinenſi noſtra Pſeudo China conſpiciuntur, veræ adeo ſimiles, ut fallaces Sinenſium mercatores huic illas admiſceant, ſimulque nobis vendant, a vera autem facile dignoſci poteſt, quum China hæc ſpuria ſemper ruffior, durior, & lignoſior ſit. Sinenſes quoque non tantam faciunt injuriam, quum mundus vult decipi, hocque eſt ex Amboinenſium ſententia, qui credunt *Caju Tsjina* duplex requiri, marem, & feminam, albicantem, & mollem veram Chinam habentes pro femina, ac ruffam duramque marem, quas ſimul ſemper emere cupiunt.

Hier mede komt overeen, 't geene my uit Ternaten over gezonden is, met den naam van baſtaart China, groejende omtrent Gamulamma, in 't kreupelboſch. De ranken hadden weinige doornen, de gedroogde bladeren daar aan, waren licht-graauw, ſmalder, en langer dan aan 't Amboinſche, ook met drie zenuwen in de lengte geteekent, de wortelen waren digter, maſſiver, en zagter dan aan 't Amboinſche, dierhalven met de regte China nader overeen komende, doch nog al harder, en knobbeliger. De Caſtilianen aldaar woonende, gebruikten ze by gebrek van de regte China, nemende dubbelde portie, wanneerze nog al ſlappelyk werkt. Diergelyke wortelen vindt men ook zomtyds aan onze Amboinſche Pſeudo-China, de opregte zoo gelyk, dat ze de bedriegelyke Sineeze kramers daar onder mengen, en ons te zamen verkoopen, zynde nogtans daar van licht te onderſcheiden, dewyl deze baſtaart China altyd roſſer, harder, en boutachtiger is. Ook hebben de Sineezen zoo groot ongelyk niet, want de weereld wil dog bedrogen zyn, en zy doen na der Amboineezen zin, dewelke gelooven, dat de Caju Tsjina *tweederlei moet zyn, manneken, en wyfken, de witte, en zagte groote China voor 't wyfken, en de roſſe harde voor 't manneken houdende, die zy dan altyd te zamen willen kopen.*

Pſeudocbina alba latifolia bina ternave emittit ex unica radice flagella, minimum digitum circiter craſſa, multoque duriora, & lentiora priore, ſed quæ pauciores gerit hamos, atque in ſenectute flaveſcunt, tantamque induunt duritiem, & ſtabilitatem, ut pro baculis adhiberi poſſint.

Pſeudochina alba latifolia *geeft twee of drie ranken uit eene wortel, omtrent een pink dik, alzoo hard, en taai als de voorige, doch met weiniger haken bezet, en werden in de ouderdom bleek-geel, zoo hard, en ſtyf, dat men ze voor wandelſtokjes gebruiken kan.*

Folia eodem locantur modo, ſolitaria, & ample diſtantia, cuivis autem folio binæ obponuntur claviculæ, ſed multo majores quam in priore ſpecie, ſeptem, octo, & duodecim pollices longa, a quinque ad octo pollices lata, firmaque, & glabra inſtar chartæ, plerumque ſemi conniventia, ac pedunculum habent retro flexum. Tres majores nervi per longitudinem decurrunt, qui inferius inſtar acutorum dorſorum protuberant, cum binis aliis minoribus ad oras poſitis, ſuperne autem hi in folio ſulcos formant, foliaque ſuperius in obtuſum craſſumque determinantur apicem deorſum flexum, ſique hoc deſtituantur, ſuperius bifida, ſeu ſulcata ſunt. Inferius binas quoque gerunt rotundas auriculas, atque hinc cum Ubiorum foliis magis conveniunt.

De bladeren ſtaan op dezelfde manier, enkel, wyd van malkanderen, en tegen over ieder blad twee clauwieren, maar zy zyn veel grooter dan aan 't voorgaande, zeven, acht, en twaalf duimen lang, van vyf tot acht duimen breed, zoo ſtyf, en glad als parkament, gemeenlyk half toeluikende, en met haren ſteel achterwaarts geboogen. Drie groove zenuwen gaan mede in de lengte, die beneden als ſcherpe ruggens uitbuilen, met nog twee kleendere langs de randen, maar boven maken ze groeven in 't blad, voor aan met een ſtompe, dikke ſpitze, nederwaards gebogen, en als zy die niet en hebben, zoo zynze vooren in tween geklooven. Achter hebben ze ook twee ronde billen, en daar door de Oebis-bladeren gelyker.

Flores, fructusque ſimilibus increſcunt radiatis umbellis, hujus autem baccæ majores formant faſciculos, diuque virent, exterius obductæ alba, ac cinerea medulla, interne ſuccoſæ, & mollibus repletæ granulis, in ſenectute autem ſiccæ ſunt, & Minium habent colorem.

De bloemen, en vruchten komen in diergelyke bolachtige dollen uit, maar deze korrels maken grootere boſſen, blyven lang groen, buiten bedekt met een wit-graauw meel, binnen zappig, en met weeke korrels, in de ouderdom werden ze droog, en Menie-rood.

Vera ejus radix quoque brevis eſt, pollicis ſegmentum referens, dura, & lignoſa, multis, craſſis, & longis obducta fibrillis, quæ terram non profunde petunt, ſed transverſaliter, & ſub ejus ſuperficie prorepunt, non rectæ, ſed ſinuoſæ, lentæ penitus, ac quæ diffringi nequeunt. Teneræ vero craſſitiem habent lumbricorum terreſtrium, ſuntque albæ, & molles, ſaporis aquoſi. Surculi, ſeu turiones ad binorum triumve pedum altitudinem excreſcunt, atque ad palmæ longitudinem ſuperius molles, & ſuccoſæ ſunt, edique poſſunt inſtar Aſparagorum.

De regte wortel is mede kort, als een ſtuk van een duim, hard, en boutachtig, behangen met veele groove, en lange vazelingen, niet diep in de aarde gaande, maar dwers, en onder 't riſch van dezelve kruipende, niet recht, maar bogtig, ganſch taai, en onverbreekelyk, dog de jongen in de dikte van Pierwormen, zyn wit, en mals, wateragtig van ſmaak, de jonge uitſpruitzels tot twee a drie voeten hoog, zyn omtrent een hand lang, aan 't bovenſte eind mals, week, en konnen gegeeten worden als Spergies.

Floret Octobri, fructusque maturescunt ſubſequentibus ſiccis menſibus.

Zy bloejen in October, en de vruchten worden ryp in de volgende drooge maanden.

Secun-

De

Secundo *Pſeudochina nigra*, quæ mas vulgo habetur, ſimilia fere gerit flagella, ac folia inſtar prioris, illa vero tenuiora ſunt, inferius vix minimum digitum craſſa, ac ſubito gracileſcunt, viridia plerumque, aliquando fuſcus quidam color admixtus eſt, prope radicem ſtriata, ac denſe curtis obſita ſpinulis, ſeu hamis, qui plerumque in flagellis frequentiores ſunt, quam in alba ſpecie. Si hæc flagella torqueantur, vel frangantur, ita ut ſubtilia quædam ramenta alicujus cutim tangant, difficilem cauſſant pruritum, quod alba non efficit ſpecies.

Folia ejus ſeptem, & octo pollices longa ſunt, quinque lata, ſubtus quinque protuberantibus nervis cum binis minoribus ad oras poſitis diſtincta, qui inferius rotundi deſinunt, nullas vero notabiles habent auriculas, ac ſuperius eundem brevem gerunt apicem. Flores, fructusque tam raro profert, ut me huc usque lateant.

Radices ſunt ingentes glebæ inſtar pugni, ex multis inregularibus nodis compoſitæ, multo magis convenientes cum vera China, binis prioribus albis. Illæ in ſuperioribus partibus molles ſunt, & ſuccoſæ, ſed mox ſub hac parte duræ, lignoſæ, ac ruſſæ, ſiccæ vero fuſcæ. Non directe ſub flagellis, vel ſtipitibus locantur, ſed parum ad latera, ſurſum emittentes ſimiles duras, & lignoſas fibrillas, quæ magis oblique prorepunt, quam rectæ terram petentes. Hujus primi turiones non eduntur, quum, uti dictum fuit, parum pruriunt, quam ob cauſſam radices quoque ſuſpectæ habentur, licet ſint majores, ſolidiores, & ad veram Chinam magis adcedant alba ſpecie.

Nomen. Latine *Pſeudochina Molucca*, ſive *Amboinica.* Malaice *Caju Tsjina Utan.* Amboinice *Aſſaïhe tuni*, h. e. *dentiscalpium verum.* In Loehoa *Saïhe Maruani*, h. e. puellarum dentiscalpium. Baleyice *Bana.* Javanice *Wana.* Quidam erronee hanc vocant *Schit Thuni*, ſed hoc nomen eſt *Catti Catti*, ſeu *Nugæ ſilvarum*, aliis dicitur *Talla Talla*, ſeu *Talla Tallan*, quod nomen proprie competit *Ubio Polypoidi*, vel potius *Ubio Nummulario.*

Prima ſpecies cognominatur *Pſeudochina alba*, a pallido, & flaveſcente flagellorum colore, quæ diſtinguitur in anguſtifoliam, & latifoliam. Altera vocatur *Pſeudochina nigra*, a nigricante petiolorum, & flagellorum colore, quæ mas quoque habetur, uti prior femina.

Locus. Prima anguſtifolia ſpecies, quæ optima cenſetur, non ita vulgaris eſt altera. In Ternata obcurrit circa Gamulammam, atque in aliis Moluccæ inſulis haud procul a litore in minoribus ſilvis, ubi ſolum eſt pingue, & argillaceum, lapillis mixtum. Item in Hoeamohola, ſeu parva Cerama, in Amboina in plano Hilæ ſinu. Latifolia nota eſt in cunctis Amboinæ inſulis, tam in litore, ubi ſolum eſt nigrum, ac lapillis mixtum, quam in vallibus, & ad montium pedes ſcopuloſos. Ubi difficilem formant intricationem, ac locum fere inpervium non tantum ob lenta, & infragilia ſarmenta, ſed etiam ob hamulos minimos veſtibus noxios. Nigra ſpecies magis in ipſa creſcit terra quam in litore, nec ita periculoſa eſt veſtibus, quum plurimi hami radicibus adſtant, ac ſuperiora flagella nuda ſunt.

Uſus. Hæ herbæ apud Amboinenſes in pauco ſunt uſu, & nigra fere in nullo; alba tam anguſtifolia, quam latifolia plurimum adhibentur ad dentiscalpia formanda ex teneris ipſarum cauliculis, quum illa ad finem parum contunduntur, ac dentes ipſis fricantur, unde puri, ac ſimul firmi redduntur, atque hinc dicta obtinuere nomina. Teneri caules adhuc molles, cum ſuperioribus teneris foliis ab Amboinenſibus coquuntur, & eduntur aliis mixta oleribus. Sic quoque tentavi turiones albæ ſpeciei, & maxime latifoliæ, qui nondum ulnæ altitudinem adtigerunt, ac foliis adhuc deſtituuntur, quo usque molles, & ſuccoſi ſunt, in aqua ebullitos cum aceto, & oleo edere inſtar Lactucæ Aſparagorum, qui præterquam quod fatui ſint, parum adſtringunt, uti *Bellonius* teſtatur, Græcos *Smilachiam* ſuam tali modo edere, qui proprie ſunt teneri ſurculi, ſeu turiones *Smilacis aſperæ.*

Nodo-

De tweede Pſeudochina nigra, *of zwarte baſtaart China, die men voor 't manneken houd, beeft ſchier diergelyke ranken, en bladeren, als de voorgaande, doch de ranken zyn dunder, beneden ſchaars een pink dik, en ſchielyk dunder wordende alle gras-groen, en zomtyds met wat bruin gemengt, by de wortel geſtreept, en digt met korte doorntjes, of baakjes bezet, die men doorgaans aan de ranken nog meerder vind, dan aan de witte zoorte. Als men deze ranken draait, of breekt, dat de ſubtiele ſprankelen iemant op de huid komen, zoo verwekken ze een moejelyk jeuken, 't welk de witte zoorte niet doet.*

De bladeren zyn zeven, en acht duimen lang, vyf breed, van onderen met vyf uitſtekende zenuwen neffens twee mindere langs de randen, achter loopen ze mede rond toe, doch hebben geen merkelyke billen, en van vooren dezelve korte ſpitze. Bloeizel, en vruchten draagt het zoo zelden, dat ze my nog onbekend zyn.

De wortelen zyn groote klompen, als een vuiſt, uit veele ongeſchikte knobbelen te zamen gezet, veel merkelyker met de regte China overeen komende, dan de beide voorgaande witte. Aan de bovenſte delen zyn ze mals, en week, maar ſchielyk daar onder hard, boutachtig, en roſch, de gedroogde bruin. Zy ſtaan niet recht onder de ranken, of ſtammen, maar wat ter zyden, van boven uitzendende diergelyke harde, en boutachtige vazelingen, die meer dwers kruipen, dan regt in de aarden gaan. De eerſte uitſpruitzels hier van werden niet gegeeten, dewylze, als gezegt, wat jeuken veroorzaken, om welke redenen men ook de wortelen ſuſpect houd, ſchoon zy grooter, maſſiver, en de regte China gelyker zyn, dan de witte zoorte.

Naam. *In 't Latyn* Pſeudochina Molucca, *ofte* Amboinica. *In 't Maleyts* Caju Tsjina Utan. *In 't Amboins* Aſſaïhe tuni, *dat is* dentiscalpium verum, *of Tantpeuters-kruid. Op Loeboe* Saïhe Maruani, *dat is Tantpeuter van de Meysjes. In Baleys* Bana. *In 't Javaans* Wana, *zommige noemen 't abuſivelyk* Schit Thuni, *want dat is de naam van* Catti Catti, *of* Praatjes, *zommige noemen 's ook* Talla Talla, *of* Talla Tallan, *welke naam toekomt het* Ubium Polypoides, *of nog beter het volgende* Ubium Nummularium.

De eerſte zoorte werd bygenaamt Pſeudochina alba, *dat is witte baſtaart China, van de licht-groene, en geelachtige coleur der ranken, onderdeelt in ſmalbladige. De tweede zoorte biet* Pſeudochina nigra, *of zwarte baſtaart China, van de zwart-groene coleur der ſtelen, en ranken, die men ook voor 't manneken houd, gelyk het voorgaande voor 't wyfje.*

Plaats. *De eerſte ſmalbladige zoorte, die men voor de beſte houd, is zoo gemeen niet als de andere. Men vindtze in Ternaten omtrent Gamulamma, en in andere Moluxe Eilanden, niet verre van ſtrand, in't kreupelboſch, daar vette kleigrond is, met ſtenen gemengt, als mede op Hoeamobel, of klein Ceram. In Amboina op den vlakken boek van Hila. Het breedbladige is bekend in alle Amboinſche Eilanden, zoo wel op ſtrand, daar een zwarte, en ſteenige grond is, als in de Valleyen, en in 't hangen van de bergen, daar het klippig is. Over al makenze een moejelyke verwerring, en den plaats ondoorgangelyk, niet alleen wegens de taaje, en onverbreekelyke Ryzen, maar ook wegens de ſtyve baakjes, voor de kleeren zorgelyk. De zwarte zoorte waſt meer landwaart in, dan op ſtrand, en is zoo zorgelyk niet voor de kleederen, dewyl de meeſte baakjes by de wortelen ſtaan, en de voorſte ranken kaal zyn.*

Gebruik. *Deze kruiden zyn by Amboineezen in klein gebruik, en de zwarte ſchier tot niets. De witte, zoo ſmal, als breedbladig, zyn meeſt in gebruik, uit derzelver jonge ſtelen Tantpeuters te maken, als men de ſtokjes aan 't eene einde wat kneuſt, en de tanden daar mede wryft, waar door zy zuiver, en met eene vaſt zullen worden, waar van dan de voorſchreeven namen komen. De jonge ſtelen, die nog week zyn, met de voorſte malze bladeren, werden by de Amboineezen gekookt, en gegeeten onder andere moeskruiden, zoo heb ik ook geprobeert, dat de eerſte uitſpruitzels van de witte zoorte, doch meeſt van de breedbladige, die nog geen elle boog zyn, en zonder bladeren, zoo verre zy week, en mals zyn, in water opgekookt met Azyn, en Oly, als Salade van Spargies konnen gegeeten werden, hebbende by hare laffigheid een kleine zamentrekking, gelyk* Bellonius *getuigt, dat de Grieken met hare* Smilachia *doen, 't welk zyn de jonge, en teere uitſpruitzels van de* Smilax aſpera.

De

Nodoſæ radices anguſtifoliæ ſpeciei, quam diu molles ſunt, coqui, & edi poſſunt inſtar aliorum Ubiorum, ſed peſſimum eſt, tam raro obvias eſſe, quum apri haſce exfodiant, & comedant.

Vetuſtæ vero, & duræ radices interne pallide ruffæ, depurantur, & veræ admiſcentur radici Chinæ, ac pro ejus mare venduntur, quales ex Sinenſi provincia Foeckien adducuntur; in Ternata, uti dictum fuit, adhibentur defectu veræ Chinæ, ſed duplici doſi.

Flagella multum adhibentur loco Rottang Java, ex quibus coronæ ollarum ingentium formantur, ut & oræ Goeroerongs nectendæ, quæ ſunt vaſa Tiffadorum, in quæ arborum humores depluunt. Lignoſæ longæque radices fibroſæ, undique circa magnam excretæ radicem, in quibus ſæpe tubera obſervantur, inſtar minorum Ubiorum, magnam habent ſimilitudinem cum *Sarſa Parilla*, quæ cum *Radice Chinæ* ad unum pertinent genus, atque adfines ſunt *Smilaci aſperæ*. Fibrillæ vero Amboinenſis noſtræ *Pſeudochinæ* multo duriores ſunt, magisque lignoſæ illis *Sarſæ Parillæ*, neque de ipſarum uſu apud incolas quidquam notum eſt.

In *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 31. ſimilis deſcribitur *Pſeudo China* ſub nomine *Cari Villandi*. Bracm. *Carapu*. Portug. *Raiz d°. Boba*. Belgice *Pokhout*.

De knoeſtige wortels van de ſmalbladige zoorte, zoo lang zy mals zyn, konnen gekookt, en gegeeten worden als andere Oebis, doch het ſlimſte is, dat men ze zoo weinig vindt, om dat de wilde Verkens daar nagraven, en die opeeten.

Maar de oude, en harde wortelen, zynde van binnen licht-ros, werden ſchoon gemaakt, en onder de opregte Radix China gemengt, en voor het mannetje daar van verkogt, gelyk men ze anders uit de Sineeze provintie Fockien brengt; In Ternaten, als gezegt, gebruikt men ze by gebrek van de opregte China, als men dubbele portie daar van neemt.

De ranken werden veel gebruikt, in plaats van Rottang Java, om kranzen van groote potten te maken, als mede de randen om de Goeroerongs te binden, 't welk zyn de vaten der Tiffadoors, daar in zy den boomdrank Tyffeeren. De houtachtige lange vazelingen rondom de hooft-wortelen uitgebreid, en daar aan men zomtyds knobbelen vind als kleine Oebis, hebben groote gelykeniſſe met de Sarſa Parilla, *dewelke met de* Radix China *eenderlei ſlag van gewas is, uit de maag ſchap van* Smilax aſpera. *Doch de vazelingen van onze Amboinſche* Pſeudochina *zyn vry harder, en houtachtiger dan* Sarſa Parilla *behoort te zyn, ook is van haar gebruik by deze Inlanders nog niets bekend.*

In Hort. Malab. part. 7. Fig. 31. *werd diergelyken* Pſeudo China *beſchreeven onder den naam* Cari Villandi. *Bramm.* Carapu. *Portug.* Raiz d°. Boba. *In 't Duits* Pokhout.

Tabula Centeſima Sexageſima Prima

Pſeudo-Chinam exhibet *Amboinenſem*, cum radice ejus A depurata *veram* referente *Chinam*.

OBSERVATIO.

Hæc eſt Smilax Virginiana, ſpinis innocuis armata, latis Canellæ foliis, radice arundinacea, craſſa, & carnoſa, forte China ſpuria nodoſa *C. B. Pin. Plukn. Almag. p.* 349. & *Phyt. Tab.* 110. *Fig.* 5. Huc ſpectat Kari Vilandi *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 31. ubi vide notas, & *Sam. Dale* in *Pharm.* in 4*to. pag.* 184. ad Chinam Occidentalem, & *Theſ. Zeyl. p.* 217. ubi vocatur Smilax Indica, ſpinoſa, folio Cinnamomi, Pſeudochina quibusdam, *Muſ. Zeyl. p.* 22. &c.

De Hondert een en ſestigſte Plaat

Vertoont de *baſtaard China* plant der *Amboineezen*, met deszelfs *ſchoongemaakte wortel* A de *waare China wortel* verbeeldende.

AANMERKING.

Dit is de Virginiſche Smilax, met onſchadelyke doornen gewapent, en breede bladen van de Canella, met een rietachtige, dikke, en vleeſchige wortel, mogelyk de valſche knobbelige China, van *C. B. Pin.* by *Plukn. Almag. p.* 349. en *Phyt. Tab.* 110. *Fig.* 5. Hier toe behoort de Kari Vilandi, van de *H. Malab. part.* 7. *Tab.* 31. alwaar de aantekeningen ziet, als mede *Sam. Dale Pharmac.* in 4*to. pag.* 184. by de Weſt-Indiſche China, en de *Theſ. Zeyl. p.* 217. alwaar ze genaamt wert Indiſche, doornachtige Smilax, met het blad van de Caneel, by zommige Pſeudochina *Muſ. Zeyl. p.* 22. &c.

A

CAPUT SEXAGESIMUM SECUNDUM.

Adnotatio in Radicem Chinæ, & Sarſam Parillam.

QUum præcedentem plantam *Pſeudo Chinam* vocaverim, neceſſe erat addere deſcriptionem formamque veræ Chinæ, hoc autem huc usque nequeo efficere, quum hanc in vera ſua patria creſcentem non viderim, contentum itaque me oportet eſſe, addendo ea, quæ alii de ea ſcripſerint auctores, & cujus notitiam porro deſumpſi ex plantula, quam ab aliis accepi.

Radicem Chinæ ſpeciem eſſe *Smilacis aſperæ*, præ aliis teſtatur *Chriſtoph. Acoſta cap.* 29. ubi dicit, in Malabaris quoque creſcere regionibus, longa emittentem ſpinoſaque flagella, ad ſummum minimum digitum craſſa, illis *Convolvuli ſpinoſi* ſimilia, folia gerentia illis *Plantaginis latifolii* ſimilia. Radices ejus aliquando pugnum craſſæ ſunt, plerumque vero minores, ac multæ ſimul dependentes, quædam interne albæ, quædam rubentes. Sinice has vocat *Lampatan*, Decanice *Lampaos*, Canarice *Bonti*, Turcice, Arabice, & Perſice *Coph Chinа*.

Quosdam interrogavi Sinenſes, qui præ ſe ferunt hanc optime noviſſe, quique mihi declarabant Amboinenſem noſtram ſpuriam Chinam, anguſtifoliam nempe modo creſcendi, radicibus, & foliis ſatis bene convenire cum vera radice Chinæ, quæ in ipſorum creſcit patria, eodemque modo arbores adſcendit, ubique ſeſe circumvolvens, ſed non conſentiebant, an ipſorum planta eſſet ſpinoſa, vel glabra, quidam ſpinas adfirmabant, plurimi haſce negabant.

Poſſet verum eſſe, inferiores caules radici proximos ſpinoſos eſſe, alios non, nec tam adcurate ad hæc adtendiſſe.

Radices ejus majores erant, molliores, interne albæ, nec tot duras gerebant fibrillas, ſed ex paucis, ac tenuibus, quas gerebant, alii minores dependebant nodi, quales in Combilio obſervantur.

Teneræ radices ibi adeo molles ſunt, ut ſub cinеribus torreri poſſint, & edi inſtar Ubiorum. Sic quoque pauperes, & plebei penuriæ tempore has radices magna exfoderent copia, quas contunderent, lavarent, & farinam ex iis præpararent, uti hiſce in regionibus cum Sagu fit, quam ad cibum adhibentes in pultem coquunt inſtar Papedæ, hoc autem ſæpe adfert incommodum, quod, ſi nimium uſurpetur, ac nimis diu, Hydropicum cauſſet Sanguinem, & Diarrhæas excitet.

Declararunt quoque mihi ſiccatas radices non ita in ipſorum patria uſitatas eſſe, quam apud alios populos ad luem Veneream curandam, quem in finem quoque in cunctas Indiæ Orientalis regiones deferuntur.

Quod *Pater Martinus* deſcribit in Atlante ſuo Sinico, in ſexta provincia Suchien dicta *pag.* 65. de *Folin*, quam veram vult æſtimari radicem Chinæ, non adſentire poſſum. *Folin* enim nihil aliud eſt, quam quod Sinenſium vulgus vocat *Hoelen*, ex Suchuena quoque adlatum, quæ radix eſt bulboſa, mollis, & ſordide albicans interne, ad radices creſcens vetuſtarum Pinorum, quæ neutiquam adfinis eſt ulli *Smilaci*, ſed potius ſpecies *tuberis terræ*, ex ipſo plurimorum Sinenſium relatu, nulla proferens flagella, vel folia. Adſentior tamen quosdam hanc producere ſurculos, quantum audivi, ex quibus locis notari poteſt, ubi recondatur. Similem fere plantam deſcribimus infra *libr.* 11. *cap.* 17. in *Tubere regio.*

Si itaque vera fuerit *Radix Chinæ* planta iſta, quæ pro hac fuit transmiſſa a Portugallo quodam patre ex Makkau circa annum 1682. Bataviam reverendo Domino *Theodoro Saſſio.* Item iſta planta, quæ mihi anno 1685. ex Ternata fuit transmiſſa, ibique deducta ex Mindanaua, utræque ſub nomine *veræ radicis Chinæ*, tum credendum mihi eſt *Chriſtoph. Acoſtam* non veram, ſed ſpuriam vidiſſe Chinam, circa Goam creſcentem, quæ forte eadem eſt, cum præcedente *Pſeudochina*, ſpinoſam enim dicit eſſe, quum in utrisque hiſce plantis nullas obſervaverim ſpinas, vel ipſarum quasdam partes, vel veſtigia.

LXII. HOOFDSTUK.

Aanmerking op de China Wortel, en de Sarſa Parilla.

DEwyl ik de voorgaande plante een baſtaart China *hebbe genoemt, zoo was nu nodig de beſchryving der gedaante van de opregte Radix China daar by te doen, doch 't zelve kan ik nog niet doen, als hebbende dezelven in haar regte Vaderland nooit zien groejen, ik moet my dierhalven behelpen met 't geene andere Autheuren ſchryven, en met een halve kenniſſe genomen van een plantje, dat ik daar van gehad hebbe.*

Dat Radix China een zoorte van Smilax aſpera *zy, getuigt onder anderen* Chriſtoph. Acoſta cap. 29. *daar by zegt, dat ze in de Malabaarze landen ook waſſen, met lange doornachtige ranken, op het meeſte ſchaars een pink dik, de* ſtekende Winden *gelyk, met bladeren van* breedbladige Weegbree. *De wortelen zyn zomtyds een vuiſt dik, merendeels kleinder, en veele by malkander hangende, binnen zommige wit, zommige roodachtig. Hy noemt ze in zyn Sinees* Lampatan, *in Decan* Lampaos, *Canaryns* Bonti, *in 't Turks, Arabies, en Perſies* Coph China.

Ik hebbe eenige Sineezen ondervraagt, die haar vermaten dezelven wel te kennen, dewelke my verklaarden, dat onze Amboinſche baſtaart China, te weten de ſmalbladige aan wasdom, wortelen, en bladeren redelyk wel over een quamen met de regte Radix China, die in haar land waſt, ook op dezelve manier de bomen opliep, en zig over al omſlingerde, doch zy waren niet eenparig daar in, of de bare doornen hadden of niet, zommigen zeiden ja, de meeſten zeide neen.

Het zoude wel konnen zyn, dat de onderſte ſtelen naaſt den wortel eenige doornen hebben, de andere niet, en dat zy daar zoo naauw niet opgelet hebben.

De wortelen waren grooter, zagter, van binnen witachtig, en hadden zoo veel harde vazelingen niet, maar aan de weinige, en dunne, die zy hadden, hingen andere kleine knobbels, gelyk men aan 't Combill ziet.

De jonge wortelen zyn daar zoo mals, dat men ze onder de aſſche braden, en eeten kan als Oebis. Zoo zouden ook de arme luiden by diere tyden, deze wortelen in meenigten uitgraven, dezelve ſtoten, waſſchen, en een meel daar uit bereiden, gelyk men hier te lande met de Sagu doed, 't welk zy dan in de koſt gebruikende tot een bry kooken, gelyk Papeda, doch het brengt dikwils dit ongemak by, dat het te veel, en langen tyd gebruikt, waterzugtig Bloed, en Buikloop veroorzake.

Ook verklaardenze, dat de gedroogde wortelen niet zoo zeer in haar land als by anderen in gebruik zyn, om de Pokken te geneezen, tot welken einde zy ook in landen van Ooſt-Indien vervoerd werden.

Het geene Pater Martinus *beſchryft in zyn Sineezen Atlas in de ſesde provintie Suchuen* pag. 65. van Folin, *'t welk by voor een opregte Radix China wil gehouden hebben, kan ik daar voor niet aanneemen. Want* Folin *is anders niet dan 't geene de gemeene Sineezen* Hoelen *noemen, en ook uit Succhuen gebracht werd, een bolachtige wortel, week, en vuil-wit van binnen, omtrent de wortelen van oude Pynbomen groejende, geenzins uit de maagſchap van eenig* Smilax, *maar veel eer een ſlag van* Tuber terræ, *na 't verhaal van de meeſte Sineezen, geen ranken nog bladeren voortbrengende. Bekenne echter geboort te hebben, dat het eenige uitſpruitzels voortbrenge, waar aan men den plaats bekennen kan, daar het leidt. Diergelyk gewas wy* lib. 11. cap. 17. *beſchryven in* Tuber regium.

Indien het nu een regte Radix China *geweeſt is de plante, dewelke daar voor gehouden is door zekeren Portugeezen Pater uit Makkau, omtrent 't jaar* 1682. *na Batavia aan de Eerwaarde Heer* Theodorus Saff. *Als mede die plante, dewelke my Anno* 1685. *uit Ternaten toegekomen is, aldaar overgebracht uit Mindanau, beide onder den naam van* opregte Radix China, *zoo moet ik gelooven, dat* Chriſtoph. Acoſta *niet de opregte, maar een baſtaard China gezien heeft, omtrent Goa groejende, en miſſchien dezelve met de voorgaande* Pſeudochina, *want hy maaktze doornachtig, daar wy aan die beide voorſchreeven planten niet met al van doornen gemerkt hebben.*

Plantæ Domino Saſſio miſſæ rudis addita fuerat ab iſto patre delineatio, quæ ſarmentum repræſentabat trifoliatum, quorum quodvis vix digitum longum, ac pollicem latum erat, in brevem obtuſumque deſinens apicem, neç plures uno medio nervo notabantur, qui fuſcus delineatus erat.

Quodvis folium ſolitarium locatum erat ex nodo ſuo proveniens, atque inter interſtitia circinnæ quædam conſpiciebantur, ſeu claviculæ, addita porro erat brevis latina deſcriptio, ab eodem patre exarata, quæ utræque mecum communicatæ ſunt liberalitate Botanici *Herbert de Jager*. Deſcriptionem hic addere inutile duxi, quum parum inluſtrabat plantæ formam, auctor enim ſeſe referebat ad vivam plantam a ſe transmiſſam in vaſe amplo, ſeu fictili, quæ in Maccaua jam emiſerat ſarmentum decem pedes longum, ſed quod amputaverat; ut iterim novum regerminaret, uti & Bataviæ ad orgyæ longitudinem jam excreverat, ſed dein iterum interuit magno damno, & tædio Botanicorum, qui hinc plenariam celebris hujus plantæ huc usque deſiderant deſcriptionem.

Quatuor autem, vel quinque iſtæ plantulæ ex Ternata mihi transmiſſæ haud meliorem ſortitæ fuere effectum, quum plurimæ fere jam interierint, reliquæ nos ſpe, & timore fallunt, varios emittebant caules ex unica radice ad ulnæ altitudinem, circa quas aliæ excreſcebant plantulæ.

Caules hi potiſſimum erant erecti, vix minimum digitum craſſi, rotundi, & glabri, herbacei, & flexiles, in multos articulos diſtincti. In ſuperioribus folia locabantur ſolitaria, brevibus, ac craſſiuſculis in petiolis, minimum digitum circiter longis, illa vero binos digitos lata erant, utrimque in rotundum apicem excurrentia, craſſa, pinguia, & mollia. Ipſorum oræ deorſum flexæ erant, ita ut ſubtus planum referrent cochleare, nullæque in hiſce conſpiciebantur venæ, niſi nervus medius, qui ſubtus acuto dorſo protuberabat, ac ſuperius ſulcum formabat.

Ex ſauciatis petiolis, ac foliis ſuccus exſtillabat viſcoſus ſeroſusque, nullæ autem plantæ ullas gerebant claviculas, quum forte nimis teneræ adhuc eſſent, nullæ quoque in hiſce obſervabantur ſpinæ, vel quod has æmulatur, craſſæque ſummitates a Sole magna ex parte aduſtæ erant, vel a Cicadis comeſtæ, atque poſt anni ſpatium omnes interiere, ita ut nulla ſpes mihi amplius ſuperſit, perfectam hujus ſpeciei videre plantam; ſufficiat itaque ex iis animadverſiſſe formam, & foliorum ſitum quodammodo convenire cum noſtra *Pſeudochina*, licet veræ folia non tribus iſtis nervis diſtincta ſint, uti noſtra. In ipſa Sina ejus binæ obcurrunt ſpecies. Alba, quæ molliſſima, & optima, quæque femina habetur, potiſſimum defertur ex provincia Canton. Ruffior, & durior mas vulgo habitus in provincia creſcit Fockien, ſed plerumque ſponte, atque ſilveſtris eſt; unde & evenit, uti in præcedenti fuit dictum capite, hoſce incolas ſemper marem, & feminam, h. e. ruffam, & albam ſimul vendere, quumque Sinenſes mercatores ruffam non habent, tum in uſum vocant Pſeudochinam deſcriptam, quam in hiſce inveniunt regionibus.

Nomen. Pharmacopæorum Lingua Latina hæc radix vocatur *Radix China*, cujus ultima vox Belgice legenda eſt *Tsjina*, ſeu *Tſchina*, uti Portugalli ſuum *Ch* pronunciant, Latine vero iſta regio vocanda eſt *Sina*, uti *Pater Martinus* in Atlante ſuo Sinico, aliique viri docti id ſatis demonſtrarunt. Malaice vocatur *Caju Tsjina*, & *Ubat Radja*.

A Sinenſibus noſtris nunquam aliter audivi vocatam niſi *Boytſi*, & *Boetſi*, *Folin* enim, ſeu *Hoelen* ab illis omnibus pro alia habetur planta, nempe pro *Tubere terræ*.

Nomen *Lampahan*, quod ipſi *Acoſta* tribuit, ipſis ignotum eſt. Ruffam Fockenſem peculiariter vocant *Thouboytſi*, h. e. terreſtris *Radix China*, quum in ſilveſtribus montibus ſine ulla cultura creſcat, & proveniat.

Uſus. De uſu veræ Radicis Chinæ hic amplam deſcriptionem facere non eſt animus, quum hic non creſcit, ſed lectores ablego ad ſcripta *Garciæ Ab Orta*, & *Chriſtob. Acoſtæ*, ſolummodo hic addam, binas me obſervaſſe res, quæ vires ſpectant hujus radicis, qua in re a Sinenſium ſententia differimus.

Nos

By de plante aan de Heer Saſſ gezonden, was door gemelde Pater gevoegt een groove afteekeninge van een rank met drie bladeren, ieder ſchaars een vinger lang, en een duim breed, met een korte ſtompe ſpitze, en niet meer dan een enkele middel-zenuwe, dewelke bruinachtig geteekent was.

Ieder blad ſtond alleen aan zyn lid, en tuſſchen beiden waren eenige krullen, of clauwieren geteekent, nog was daar by een korte beſchryvinge in 't Latyn, door dien zelve Pater geſtelt, beide my medegedeelt door mildadigheid van den geleerden Botanicus Herbert de Jager. *De beſchryvinge heb ik niet nodig geacht hier in te voegen, dewyl men daar uit weinig begrypen konde van de gedaante der plante, refererende zig den Schryver op de leevende plante, door hem overgezonden, in een breed aarde vat gezet, dewelke al in Maccau een rank gezet hadde van wel tien voeten lang, doch van hem afgeſneeden was, op dat ze onder wegens een nieuwe zoude voortbrengen, gelyk ze ook op Batavia alreede een vadem lang uitgeſchooten was, doch is naderhant weder uitgegaan, tot groot leedwezen van de liefhebbers, dewelke daar doot tot nog toe een volkomen beſchryving van die vermaarde plante miſſen moeten.*

De vier a vyf plantjes ons uit Ternaten toegezonden hebben niet veel beter geluk gehad, als zynde de meeſte alreets uitgegaan, de reſterende houden ons tuſſchen hoop en vrees; Zy ſchooten op met verſcheide ſtelen uit eene wortel, tot de hoogte van een elle, rondom dewelke andere plantjes voort quamen.

De ſtelen ſtonden meeſt opgeregt, ſchaars een pink dik, rond, en glad, kruidachtig, en buigzaam, in veele leden verdeelt. Aan de bovenſte ſtonden de bladeren enkel, op korte dikke ſteeltjes, omtrent een pink lank, twee vingers breed, achter en vooren in een ronde ſpitze toelopende, dik, vet, en mals. De randen waren neerwaarts gebogen, zoo dat ze van onderen een vlak lepeltje geleeken, geen anderen aderen zag men daar aan, dan een middelzenuwe, dewelke van onderen met een ſcherpe rugge uitbuilde, en boven een groeve maakte.

Uit de gekwetſte ſtelen, en bladeren liep een kleeverige weyachtige zap, maar geene van alle beeft eenige clauwieren voortgebragt, dewyl ze miſſchien nog te jong waren, van doornen, of doorens gelyken was er ook niets aan te zien, en de dikke toppen waren meeſt van de Zonne verzengt, of door de Sprinkhanen afgegeeten, en zyn na een jaar al te zamen uitgegaan, zoo dat ik nu geen hoope hebbe een volkome plante daar van te zien, en laat my genoegen daar uit te bemerken, dat de gedaante, en ſtand der bladeren, eenige overeenkomſt vertoonen met onze Pſeudochina, *hoewel de bladeren van de regte geen drie ribben vertoonen, gelyk de onze. In Sina zelfs beeft men twee zoorten daar van. De witte, malſte, en beſte, die men voor 't wyfken houd, brengt men meeſt uit de provintie Canton. De roſſere, en bordere voor 't manneken gehouden, groeid in de provintie Fockien, en meeſt in 't wild, waar van daan het gekomen is, gelyk in 't voorgaande capittel gezegt, dat deze Inlanders altyd manneken, en wyfken, dat is roſſe, en witte te zamen willen koopen, en als dan de Sineezen Kramers de roſſe juiſt niet hebben, zoo behelpenze haar met de voorſchreeven Pſeudochina, die ze in deze landen vinden.*

Naam. *In 't Apotheekers Latyn noemd men deze wortel* Radix China, *waar van men het laatſte woord in 't Duits moet leezen* Tsjina, *of* Tſchina, *gelyk de Portugeezen haar* Ch *uitſpreeken, doch in 't Latyn moet men dat land noemen* Sina, *gelyk* Pater Martinus *in zyn Sineezen Atlas, en andere geleerde genoegzaam aanwyzen. In 't Maleyts noemd men ze* Caju Tsjina, *en* Ubat Radja.

Ik hebze van onze Sineezen nooit anders horen noemen, dan Boytſi, *en* Boetſi, *maar het* Folin, *of* Hoelen, *werd van hun allen voor een ander gewas gehouden, namentlyk voor een* Tuber terræ.

De naam Lampahan, *die hem* Acoſta *geeft, is by hun lieden onbekend. De roſſe Fockienze noemenze in 't bezonder* Thouboytſi, *dat is landelyke* Radix China, *om dat ze in 't wilde gebergte zonder eenige queekinge groeid.*

Gebruik. *Aangaande het gebruik van de regte Radix China wil ik albier niet uitvoerelyk handelen, dewyl ze hier niet waſt, maar den leezer wyzen tot de ſchriften van* Garcias ab Orta, *en* Chriſtoph. Acoſta, *alleenlyk moet ik hier aanroeren, dat ik twee dingen aangemerkt hebbe, aangaande de kragten van deze wortel, daar in wy van 't gevoelen der Sineezen verſchillen.*

Want

Nos enim Europæi cum plurimis incolis *Radicem Chinæ* habemus mollibus, ac ſubtilibus ex partibus conſtantem, ſudorem excitantem, calefacientem, & exſiccantem. Uti *Garcias libr.* 1. *arom. cap.* 38. de ſe ipſo teſtatur, ſeſe poſt frequentem hujus radicis uſum in tantam incidiſſe Hepatis exæſtuationem, ut totum ejus corpus Eryſipelatoſum, & inflammatum quaſi fuerit. Sic quoque varii incolæ per continuum hujus Decocti uſum in tales incidere corporis exæſtuationes, licet cauſſa ejus quoque adſcribi poſſit ferventibus aromatibus, quæ plerumque ejus decocto admiſcentur. Contra dicunt Sinenſes radicem Chinæ conſtare quidem ex tenuibus, & ſubtilibus partibus, ſed ipſi diſtincte adſcribunt refrigerantem, & debilitantem qualitatem, ad cujus argumentum, & demonſtrationem adducunt, multos pauperes in Sina recentes exfodere radices, & ad cibum adhibere, unde incidunt in Diarrhæam, Hydropem, & Paralyſin, qui itaque effectus ſunt frigoris, non vero caloris.

Secundo quam maxime miror Sinenſium relatum, hanc nempe radicem in patria ſua non æſtimari, nec in re Medica eſſe in uſu, ſed ſolummodo inſervire pabulo pauperum penuriæ tempore, quod mihi etiam adparuit ex laudata Portugallici patris epiſtola, in qua Sinenſes declarant, hujus radicis uſum melius notum eſſe Europæis, quam ſibi ipſis. Item recentem radicem debiles poſſidere virtutes, unde & duplex ejus requiritur doſis, quum tamen credamus, notitiam, & uſum hujus radicis ex iſtis regionibus ad nos perveniſſe, uti præ aliis *Garcias l. c.* teſtatur, ejus adventu in Indiam anno Chriſti 1535. primo a Sinenſibus mercatoribus hanc radicem Malaccam, atque inde Goam fuiſſe transportatam, & notam factam, quam in navibus ſecum ducebant non ad cibum, ſed ad medicamentum, atque Portugallos tum temporis ab ipſis edoctos fuiſſe ejus uſum, unde & ab illo tempore omiſerunt uſum Ligni Guajaci.

Unius alteriusve rei diſcrimem forte ulteriore inveſtigatione componi poſſet, ſed non lubet mihi multum temporis hiſce terere, quum Medicinam non profitear, hoc autem ſcio, Sinenſes multa aromata, quæ nos habemus calida usque in quartum gradum, dicere frigidæ eſſe naturæ, quod forte fortuna verum eſt, quæ enim exſtinguunt naturalem noſtrum, & temperatum calorem in corpore noſtro, neceſſario hoc debent frigidum reddere, gracile, & lividum.

Sarſam Parillam, & *Radicem Chinæ* ad unum idemque pertinere genus, ad *Smilacem* nempe *aſperam*, credere coactus fui, quum in faſciculis *Sarſæ Parillæ*, qui ex India Occidentali advehuntur, aliquando invenerim totos faſciculos, in quibus quadraginta, vel quinquaginta fibrillæ, quæ pro Sarſa Parilla adhibentur, ex unica diverſa primaria dependebant radice, quæ omnino ſimilis erat Radici Chinæ, vel ſaltem ſpuriæ noſtræ Chinæ. Fibrillæ hæ interne lignoſum nec rumpendum gerebant nervum, erantque hic & illic obtuſis ſpinulis notatæ, uti in noſtra Pſeudochina; Ad majorem autem comprobationem hic adferam ea, quæ *Piſo* ſcribit *libr.* 4. *cap.* 56. tres nempe *Pſeudochinæ* ſpecies in Braſilia creſcere, quæ ibi *Jupicanga* vocatur, quarum una tantum in uſu eſt, quæque a binis aliis non uſualibus diſtinguitur, quum vera minimas gerat ſpinas, radixque interne ruffa, cæterum forma ſibi ſimiles, folia gerentes Plantaginis, multasque proferunt baccas coloris aurantii, longisque lentisque flagellis arbores adſcendunt. Ab incolis ad eosdem adfectus adhibetur, ad quos vera Radix Chinæ in uſu eſt, licet debilioris ſit virtutis.

Eodem in capite hanc deſcribit *Sarſam Parillam*, quæ in Braſilia *Ira Pecanga* vocatur, cui eadem tribuit folia fructusque cum priore, excepto quod hujus baccæ primo virides, dein rubræ, ac tandem nigræ ſint, in quibus dura quædam reconduntur offi-cula, in radicibus autem magna detegitur differentia, quæ ad quosvis morbos Chronicos adhibentur. Putat forte primariam radicem unius, ac fibrillas alterius radicis, quæ re vera multum differunt, non adtendens, fibrillas Sarſæ Parillæ talem quoque habere transverſalem majorem radicem, quam *Pſeudochina* habet.

Want wy Europeanen met de meeſte Inlanders houden de Radix China *voor lugtig, ſubtiel, en dun van deelen, zweetmakende, verbittende, en uitdrogende. Gelyk* Garcias lib. 1. arom. cap. 38. *van zig zelfs getuigt, dat by na ſterk gebruik van deze wortel in zulke verbittinge des levers gevallen zy, dat hem 't gebeele lyf uitgeſlagen zy met rooze, en vuurigheid. Zoo zyn 'er ook verſcheide perzoonen onder de Inlanders door ſterk gebruik van 't Decoctum in diergelyke verbittinge gevallen, hoewel men de oorzaak daar van ook toeſchryven kan aan de beete ſpeceryen, die ze gemeenelyk onder het decoctum mengen. Daar tegen zeggen de Sineezen, dat de Radix China, wel dun, en lugtig van deelen zy, maar ſchryven haar uitdrukkelyk een verkoudende, en ſlapmakende eigenſchap toe, tot bewys hier van bybrengende, dat veele arme lieden in Sina de verſche wortels uitgraven, en tot de koſt gebruiken, waar door die vervallen tot Buiklook, Waterzugt, en Lammigheid, het welk immers effecten van koude, en niet van bitte zyn.*

Ten anderen ben ik verwondert over 't zeggen der Sineezen, dat deze wortel in haar land niet geacht, en in de Medicynen niet gebruikelyk zy, maar alleen tot voedzel van arme lieden te verſtrekken in hongers nood, 't welk my ook gebleeken is uit den voorgenoemden brief van den Portugeezen Pater, waar in de Sineezen verklaren, dat het gebruik dezer wortel de Europeanen beter bekend zy dan hun lieden. Als mede dat de verſche wortel ſlap van kragt is, en daarom een dubbelde portie moet gebruikt worden, daar wy nogtans gelooven, dat de kenniſſe, en 't gebruik dezer wortel eerſt uit haar land gekomen zy, gelyk onder anderen Garcias loco cit. *getuigt, dat by zyn aankomſt in Indien Anno Chriſti* 1535. *eerſtmaal door de Sineeze kooplieden te Malacca; en van daar na Goa gebracht is, en in kenniſſe gekomen zy, die ze op hare ſchcepen by zig hadden, niet om de koſt, maar om haar te cureeren, en dat de Portugeezen doenmaal zulks van haar geleert hebben, van doen af verlatende het gebruik van 't Lignum Guajacum.*

Het verſchil van 't een en 't ander zoude men miſſchien by nader onderzoek konnen effenen, doch het luſt my niet veel tyd daar mede te ſpillen, als die van de Medicynen geen profeſſie make, maar dit weet ik, dat de Sineezen veele ſpeceryen, die wy voor heet ook in den vierden graat houden, koud van aard zeggen te zyn, 't welk by geval waar is, want uitdovende de natuurlyke, en gematigde bitte in ons lichaam, moet het zelve noodzakelyk koud, mager, en ongezien werden.

Dat nu Sarſa Parilla, *en* Radix China *onder een geſlagt van kruiden behooren, namentlyk de* Smilax aſpera, *heeft my bewoogen te gelooven, dewyl ik onder de bosjes van* Sarſa Parilla, *die men uit Weſt-Indien brengt, zomtyds gevonden heb gebeele bosjes, daar veertig a vyftig vazelingen, die men voor Sarſa Parilla gebruikt, aan eene dwerſſe hooft-wortel hongen, dewelke ganſch gelyk was de Radix China, of immers onze baſtaart China. De vazelingen hadden van binnen een onverbrekelyke houtachtige zenuwe, ook waren die hier en daar met ſtompe doorntjes bezet, gelyk aan onze Pſeudochina; Tot meerder bewys breng ik hier by, 't geene* Piſo *ſchryft* lib. 4. cap. 56. *dat 'er drie zoorten van* Pſeudochina *in Braſil waſſen, aldaar* Jupicanga *genaamt, waar van maar eene gebruikelyk is, van de andere twee onbruikbare te onderſcheiden, om dat de regte de minſte doorns heeft, en de wortel van binnen ros, anders aan gedaante malkanderen gelyk, met bladeren als Plantago, veele Beſien dragende, die goud-geel zyn, en met lange taaje ranken de bomen beklimmende. Zy werd van de Inwooners tot dezelfde gebreeken gebruikt, als de regte Radix China, hoewel ze wat ſlapper van kragten is.*

In 't zelve capittel beſchryft hy deze Sarſa Parilla, *in Braſil* Ira Pecanga *genaamt, die hy dezelfde bladeren, en vruchten geeft met de voorgaande, behalven dat deze Beſien eerſt groen zynde, daar na rood, ten laatſten zwart werden, met eenige harde ſteentjes daar in, maar de wortelen zouden veel verſchillen, die tegens allerlei ſleepende ziektens gebruikt werden. Hy betragt miſſchien de Hooft-wortel van 't eene, en de vazelingen van 't ander, dewelke in der daad verſchillen zonder 'er op te letten, dat de vazelingen aan de Sarſa Parilla ook een zulke dwerze hooft-wortel hebben, als de* Pſeudochina.

Franciſcus Ximenes diverſas quoque deſcribit *radicis Chinæ* ſpecies, hic & illic in India Occidentali creſcentes, optima vero ex Honduris adfertur, quæ maxime in Europam defertur.

In Mexica vocatur *Mecapatli*, dicitque multos haſce plantas pro unis eisdemque habere ſpeciebus, tantummodo radicibus diverſas.

Franciſcus Ximenes *beſchryft ook verſcheide zoorten van* Radix China, *hier en daar in Weſt-Indien wasſende, doch de beſte komt uit de Honduras, die meeſt na Europa vervoerd werd.*

Zy werd in Mexico Mecapatli *genaamt, by bekend ook, dat veele deze planten voor eenderlei geſlachte houden, alleenlyk in de wortelen verſchillende.*

CAPUT SEXAGESIMUM TERTIUM.

Ubium Nummularium. Taly Cupan.

ALterum genus ſpinoſorum Convolvulorum propius ad Ubia adcedit, atque ab incolis pro Ubio ſilveſtri habetur, in binas diviſum ſpecies. Quarum prima eſt frugifera, ſeu femina: altera florifera, ſeu mas, utræque hoc in capite deſcriptæ.

Primo *Taly Coepan*, h. e. biobuli funis, inferne gerit ſpinoſiſſimos, & parum ſtriatos, obſcureque virentes caules, in amplos articulos diſtinctos, qui tam denſe curtis armati ſunt ſpinis, ut vix tangi poſſint, ſuperius vero caules rotundi ſunt, pennam craſſi, ac ſpinæ magis vagæ, ita ut in quibusdam flagellis fere nullæ conſpiciantur, quædam vero unam alteramve gerunt modo ad nodum, quæque non vulnerant. Inferiora flagella quasdam orgyas longa ſunt, dein ſeſe in tenues dividunt chordulas, ſeu ſarmenta, lenta, nec rumpenda, quæ folia ſuſtinent, ac firmiter ſeſe circumvolvunt.

Folia bina ſibi obponuntur, ſine claviculis, longiuſculis inſidentia petiolis, qui bina gerunt craſſiuſcula genicula, quorum unum ad ſuum ortum incurvum eſt, alterum rectum prope folium, atque ex illorum alis aliquando unum, aliquando bina nova excreſcunt ſarmenta, ita ut in uno articulo ſex aliquando reperiantur caules. Folia optime referunt illa Ubiorum, ſuisque petiolis ſibi obponuntur, quædam etiam cruciata ſunt, inferius rotundis auriculis donata, ſed non profundum formant ſulcum, quædam enim ibi fere plana ſunt, ac ſuperius in oblongum deſinunt apicem, vix quinque pollices longa, ac tres transverſales digitos lata, firma, glabra, intenſe virentia, ſubtus tribus acutis nervis longitudinalibus notata, ac binis aliis minoribus ad inferiores oras. Deciduorum foliorum petioli in breves obtuſasque degenerant ſpinas, ſeu hamos, ſi craſſiſſima ſarmenta inflectantur, vel torqueantur, ſtrident quaſi, ac pluvioſo tempore tractata ſubtilem emittunt ſuccum, vel farinam, quæ cutim tangens pruritum cauſſat.

Extrema ſarmenta ſeſe dividunt in longos quosdam caules, ulnam vel binos pedes longos, in quibus primo conſpiciuntur bigona capitula, ſine notabili flore, uti in *Ubio fructifero*, ſeu *Abuo*, ex illis mox fructus excreſcunt, forma ſua ex tribus compoſiti alis, in triangulo poſitis, in quibus nulla fere ſolida detegitur ſubſtantia, ſuntque primo virides, dein gilvi, nec diu clauſi manent. Per Solem enim hi fructus tacti mox dehiſcunt in tria paria, quæ inferius ad pedunculum connexa dependent, quodvis vero par componitur ex binis rotundis, & firmis pelliculis, chartaceis quaſi, ita ut compoſita ſint ex binis dimidiis partibus binarum diſtinctarum alarum, quæ angulum formant 120. circiter graduum, intusque eleganter argentei ſunt hi fructus, glabri, & ſplendentes, præſertim ſi Sol hos inradiat, e longinquo autem referunt amenta quædam, ex quibus undique dependent plurimi Hollandici biobuli. Quamdiu clauſi erant, quævis ala inter binas ſuas januas abſcondebat ingentem, ac fuſcam ſquamam, in medio craſſiuſculam, quæ ſemen eſt, mox deciduum, quum fructus ſeſe aperit, ac per ventum projicitur, unde & raro maturum in hoc detegitur ſemen, tria vero iſtorum parietum paria cum circulis intermediis diu ex cauliculis dependent. Hujus radix duplex quoque eſt, uti in *Pſeudochina.*

Genui-

LXIII. HOOFDSTUK.

De Penning Oebi.

HEt tweede geſlacht van de ſteekende Winden komt nader met de Oebiſſe overeen, en werd van de Inlanders voor een wilde Oebi gehouden, verdeeld in twee zoorten. De eerſte vruchtdragende, of wyfken; de tweede bloemdragende, of manneken, beide in dit Capittel beſchreeven.

De eerſte Taly Coepan, *dat is dubbeltjes touw, heeft van onderen zeer doornachtige, en wat geſtreepte donkergroene ſtelen, in wyde leden verdeelt, en zoo digt met korte doorntjes bezet, dat men ze qualyk aantaſten durft, doch na boven toe werden de ſtelen regt rond, een ſchaft dik, en de doornen werden ydel, zoo dat ze zommige ranken ſchier geheel niet hebben, zommige hebben 'er maar een, of twee by de knien, die echter niet quetzen. De onderſte ranken zyn eenige vademen lang bloot, daar na verdeelenze hun in dunne Chordulen, taai, en onverbreekelyk, die de bladeren dragen, en zig vaſt omſlingeren.*

De bladeren ſtaan twee en twee tegens malkanderen, zonder clauwieren, op langachtige ſtelen, die twee dikachtige knien hebben, het eene krom by zyn oorſpronk, het andere regt by het blad, komende uit haren ſchoot zomtyds een, zomtyds twee nieuwe ranken voort, zoo dat men aan een lid zomtyds zes ſtelen ziet. De bladeren gelyken zeer wel na de Oebis-bladeren, ſtaan ook met hare ſtelen na malkanderen, en zommige in 't kruis over malkanderen geboogen, achter met ronde billen, doch geen diepe keep makende, want zommige aldaar ſchier vlak zyn, en vooren met een langachtige ſpitze, ſchaars vyf duimen lang, en drie dwers vingers breed, ſtyf, glad, boog-groen, van onderen met drie ſcherpe zenuwen in de lengte, en nog twee kleendere by de agterſte kanten. De ſtelen van de afgevallene bladeren veranderen in korte ſtompe doornen, of baken. Als men de dikſte ranken buigt, of draaid, zoo krakenze zeer, en by regenachtig weer gehandelt, ſpattenze een ſubtilen zap, of ſtof uit, die op de huid komende een jeuken veroorzaakt.

De uiterſte ranken delen hun in ettelyke lange ſtelen, een elle, of twee voeten lang, daar aan men eerſtelyk twee boekige knopjes ziet, zonder merkelyk bloeizel, gelyk aan het Ubium fructiferum, *ofte de* Ahuo, *daar uit ſtraks de vruchten werden in hare volkome gedaante, gemaakt van drie vlerken, regt in een drieangel te zamen gevoegt, zoo dat ſchier niets maſſiefs daar aan is, eerſt groen, daar na vaal, en blyven niet lange geſlooten: Want door de Zon geraakt zynde, berſtenze ſtraks open, in drie paren, agter by den ſteel aan malkander hangende, ieder paar is gemaakt van twee ronde, en ſtyve vellekens, als parkementjes, zoo dat zy gemaakt zyn uit twee helften van twee byzondere vlerken, dewelke den boek maken van omtrent* 120. *graden, binnen ſchoon zilververwig, glad, en glimmende, inzonderheid als de Zonne daar op ſchynt, van verre vertoonende veele ſnoeren vol Hollandze dubbeltjes. Doenze nog geſlooten waren, bergde ieder vlerk tuſſchen zyn twee deurtjes een groote, en bruine ſchubbe, in de midden dikachtig, dewelke het zaad is, terſtond uitvallende, het geen, als de vrucht haar opent, door de wind verwaaid werd, dies men zelden dit rype zaad daar in vindt, maar de drie paren deurtjes met de boepels tuſſen de kanten blyven lang aan de ſteel hangen. De wortel is mede dubbelt, als aan de* Pſeudochina.

De

Genuina inferiorque radix Rapa eſt, paulo minor pugno, ex variis conſtans tuberculis, cujus ſubſtantia mollior eſt, quam in Pſeudochina, præſertim externa, quæ Ubii fere refert radicem, ſed cujus partes quam maxime inregulares ſunt, molles enim, ac lignoſæ, & in terram quaſi degeneratæ inveniuntur partes in una eademque Rapa, ſaporis aquei, & paululum amaricantis, ad cibum inepta, ac tempore penitus lignoſa eſt, nec major Nuce Juglande.

Supra & undique circa Rapam multæ, duræ, & lignoſæ locantur radices, ſeu fibrillæ, quarum tenuiſſimæ, & longiſſimæ juxta terræ ſuperficiem prorepunt, hic & illic parvas gerentes ſpinas, aliæ craſſiores, & molliores profundius in terram penetrant, Rapamque adeo obtegunt, ut conſpici nequeat. Hæ ultimæ hoc quoque peculiare habent, quod ad ortum tenuiores ſint, ac ſenſim magis craſſeſcant, hic & illic breves gerentes ſpinulas, illis Sarſæ Parillæ ſimiles, ex una autem radice tres, quatuor, & quinque excreſcunt caules, quorum ſemper unus alterve tenerior, ac minus ſpinoſus eſt reliquis, qui ſpinoſi ſunt, vetuſti, ac ſemi ſicci, atque hi fructus proferunt.

Secundo *Taly Oebi*, ſeu *florifer* haud multum a priore differt, ejus vero funis tenuior eſt, glabrior, minusque ſpinoſus, brevibus tantummodo hamulis armatus, inferior autem pars circa radicem ſpinoſiſſima eſt, ſtricta, nodoſaque, ac mox ſeſe dividit in laterales ramos, qui ad trium circiter pedum diſtantiam a radice magis vagas gerunt ſpinas, ac porro toti glabri ſunt, vix culmum craſſi, ac nihilominus lenti, nec diſrumpendi.

Folia bina ſibi quoque obponuntur, prioribus ſimilia, ſed breviora, ac rotundis auriculis donata, ipſorum petioli rotundos quoque gerunt nodos, ſeu genicula. Quædam optime Ubiorum referunt folia, quædam rotundiora ſunt, inſtar foliorum Combilii, glabra penitus, tribus magnis, ac binis parvis nervis donata.

Flores ſimilibus in longis racemis progerminant, qui in longos laterales diſtincti ſunt ramos, ſuntque puſilla, alba, & rotunda capitula, vix ſeſe in floſculos aperientia, ac quodammodo gratum ſpirant odorem, ſed ſine fructibus decidunt.

Radix ejus duplex quoque eſt, primaria autem oblonga eſt gleba, pollicem referens, magis ad illam Pſeudochinæ accedens, ſuperius obducta ſimilibus duris, & longis fibris, quarum craſſiſſimæ, illis Sarſæ Parillæ ſimiles ſunt, quævis vero radix unum modo alterumve emittit caulem, qui, uti dictum eſt, mox ſeſe dividit. Flores Februario, & Martio obſervantur. Maturusque fructus primæ ſpeciei Julio, & Auguſto, diu autem ex arboribus dependent, atque imaginarios repræſentant nummos e longinquo ſplendentes.

Nomen. Latine *Ubium Nummularium*, ac prima ſpecies *Taly Coepang*, *& Daun Pittis Pittis*, h. e. nummi, vel biobuli folium ob fructuum formam; Altera ſpecies *Taly Ubi* dicitur ex foliorum forma, Amboinice in Leytimora *Wariubi*, in Loehoea *Tawe*, quidam Amboinenſes hanc vocant quoque *Heli Tallan*, & *Talla Tallan*, ſed erronee, quum hoc nomen *Ubio Polypoidi* competat.

Locus. In minoribus creſcit ſilvis ad fluminum ripas, ubi arbores adſcendit, & ab ipſarum ramis dependit, fructibus ſuis ſpecioſis falſo nummos referentibus. Altera denſiorem gerit frondem, minoresque obtegit arbores ita ſua coma, ut vix dignoſci poſſint.

Uſus. Ambæ hæ ſpecies nullum peculiarem præbent uſum, nemo enim ullam ejus cupit edere partem, quum ſuccus ejus pruritum cauſſet, locus autem circum has undique ab apris everſus eſt, qui ipſarum teneras comedunt radices, quas cito effodere oportet, quum tam facile lignoſæ evadant. Cæterum ipſarum flagella in ſilvis multum adhibentur ad ligacula ligni aliorumque onerum, ob excellentem ipſorum tenacitatem, quæ primo parum torquent, ſed vitandus eſt ipſorum ſuccus exſtillans, vel qui pluvioſo tempore depluit, quum cutis pruritum excitet.

Katu Katsjil Bracm. *Karandi* Portug. *Graboſa*, & *Fruita Barruga*. Belgice *Munniks keulen* in *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 36. deſcriptum quodammodo convenit cum *Ubio Nummulario* ſupra deſcripto, ſed noſtrum nullas gerit verrucas proliferas, unde & pro *Ubio Pomifero* habendum eſt.

Tabula

De eigentlyke en onderſte is een knol, wat minder dan een vuiſt, uit verſcheide knobbelen gemaakt, weeker van ſubſtantie, dan de Pſeudochina, inzonderheid van buiten ſchier een Oebis gelykende, doch zeer ongelyk van delen, want men vindt 'er weeke, boutachtige, en in aarde veranderde delen aan een en dezelfde knolle, waterachtig, en wat bitter van ſmaak, onbequaam tot de koſt, en met 'er tyd werdze ganſch boutachtig, en niet grooter dan een Ooker-noot.

Boven en rondom by de knollen ſtaan veele harde, en boutachtige wortelen, of vazelingen, waar van de dunſte, en hardſte langs het riſch der aarden kruipen, hier en daar kleene doorntjes hebbende, de andere dikke, en weekere gaan dieper in de aarde, en bedekken den knol zodanig, dat men hem niet zien kan. Deze laatſte hebben ook dit byzonder, dat ze by haren oorſpronk dunder zyn, en allenskens dikker werden, ook hier en daar met korte doorntjes bezet, de Sarſa Parilla gelyk, uit eene wortel ſchieten drie, vier, en vyf ſtelen op, waar van altyd de een of andere jonger, en min doornachtig is, andere zyn vol doornen, oud, en half droog, dewelke zyn die geene, die vruchten dragen.

De tweede Taly Oebi, *of het* bloemdragende *verſchilt niet veel van 't voorgaande, maar zyn touw is dunder, gladder, en min doornachtig, ſlegts met korte baakjes bezet, maar 't onderſte omtrent de wortel is vol doornen, ook geſtreept, en verdeelt zig ſtraks in zydetakken, die omtrent drie voeten van de wortel ydeler van doornen beginnen te weerden, en voorts gebeel glad zyn, qualyk een ſtroo-halm dik, niet te min taay, en onverbreekelyk.*

De bladeren ſtaan ook twee en twee tegens malkanderen, de voorgaande gelyk, doch korter, met ronde billen, en bare ſtelen hebben mede ronde knietjes. Zommige gelyken de Oebis-bladeren gebeel wel, zommige zyn ronder als Combilis-bladeren, alle glad, met drie groote, en twee kleine zenuwen.

Het bloeizel komt aan diergelyke lange troſſen voort, in lange zyde-takken verdeelt, en het zyn kleene, witte, en ronde knopjes, die zig qualyk in bloempjes openen, en eenigzins lieffelyk rieken, doch zonder vrucht afvallen.

De wortel is ook dubbelt, de principale is een langwerpige knoeſt als een duim, de Pſeudochina gelyker; boven bedekt met diergelyke harde, en lange vazelingen, waar onder de dikſte, en langſte de Sarſa Parilla mede gelyken, ieder wortel geeft maar een, of twee ſtelen uit, die, als gezegt, zig ſtraks verdelen. Het bloeizel ziet men in February, en Maart. De rype vruchten van de eerſte zoorte zyn te zien in July, en Auguſtus, doch zy blyven lange aan de bomen hangen, en vertoonen dat geimagineerde geld van verre blinkende.

Naam. *In 't Latyn* Ubium Nummularium, *de eerſte zoorte* Taly Coepan, *en* Daun Pittis Pittis, *dat is* penning, *of* dubbeltjes-blad, *na de gedaante der vrugten; De tweede zoorte werd* Taly Ubi *genaamt, na de gedaante der bladeren, Amboins op Leytimor* Wariubi, *op Loboe* Tawe, *zommige Amboineezen noemen 't ook* Heli Tallan, *en* Talla Tallan, *doch abuſivelyk, dewyl zulken naam het* Ubium Polypoïde *toekomt.*

Plaats. *Het waſt in 't kreupelboſch aan de randen van de rivieren, daar het de bomen oploopt, en van der zelver takken met zyn valſch geld pronkende afhangt. De tweede is digter van loof, en bedekt het kreupelboſch zodanig, dat men 't qualyk bekennen kan.*

Gebruik. *Beide deze zoorten hebben geen zonderlyk gebruik, want niemant daar van wat eeten wil, dewyl het een jeukende zap heeft, doch men ziet de plaatze rondom van de wilde Verkens omgewoeld, die zyn jonge wortelen opknappen, daar ze al gaauw by moeten zyn, om dat ze zoo licht boutachtig werden. Anders werden de ryskens in 't boſch veel gebruikt tot bindwerk van hout, en andere laſten, wegens hare uitnemende taajigheid, dezelve eerſt wat draajende, doch men moet zig wagten voor den zap, die daar uit ſpat, of by regenweer daar afloopt, en eenigzins jeuken op de huid veroorzaakt.*

Katu Katsjil *Bramm.* Karandi *Portug.* Graboſa, *en* Fruita Barruga. *Neerduits* Munniks keulen *in* Hort. Malab. part. 7. Fig. 36. *beſchreeven, heeft eenige overeenkomſt met het bovenſtaande* Ubium Nummularium, *doch het onze heeft geene byvrachten, of vratten, weshalven men het ook voor een* Ubium Pomiferum *mochte houden.*

Tabula Centesima Sexagesima Secunda

Ubium exhibet *Nummularium frugiferum.*

Tabula Centesima Sexagesima Tertia

Ubium exhibet *Nummularium floriferum.*

OBSERVATIO.

Ubia hæc propriè pertinent ad *Ubium silvestre* supra *capite* 15. descriptum, quod genus hodie *Dioscorea* vocatur, de quo vide *H. Cliff. p.* 459. & *notas istius cap.* 15.

De Hondert twee en zestigste Plaat

Vertoont het *Penning Oebi*, dat *vruchten* draagt.

De Hondert drie en zestigste Plaat

Vertoont het *bloemdragende Penning Oebi.*

AANMERKING.

Deze *Ubia* behooren eigentlyk tot het *wilde Ubium* boven in het 15*de hooftstuk* beschreeven, welk geslacht hedendaags *Dioscorea* genaamt werd, waar over ziet de *H. Cliff. p.* 459. en de aanmerkingen op dat 15 *hooftstuk.*

CAPUT SEXAGESIMUM QUARTUM.

Funis Crepitans. Tali Babounji.

F*Unis crepitans* duplex est, major, & minor.

Primo *major Convolvulus* est, longissima gerens flagella, ex viridi, & fusco colore mixta, hisce folia adstant simplicia, cum illis *Halale* convenientia, suntque magna, & cordiformia, sed oræ prope petiolum nullum, vel parvum admodum formant sinum, quinque sexve pollices longa, ac paulo lutiora, ad oras obscure dentata, seu mollibus, ac vagis obsita spinulis, quales in Scutellaria observantur. Horum costæ sibi sunt obpositæ, ac subtus parum fuscæ. Cuivis folio firma obponitur clavicula, quæ sese proximis nectit rebus. Flosculi pauci progerminant vagis in racemis, qui pusilli, & albi sunt instar illorum *Caju Laccæ.*

Fructus sunt uti capitula *Bonga Manoor*, primò rubri, dein nigricantes. Hic funis hanc habet proprietatem, ut, si viridis paululum modo inflectatur, crepitum edat, acsi frangeretur sine quadam tamen noxa.

Secundo *minor*, funis quoque est pollicem crassus, ex rotundo parum compressus, inferius cinereus, superius ex fusco, & obscure viridi colore distinctus, seu striatus. Folia ejus solitaria locantur, quibus teneræ obponuntur claviculæ, quatuor, & quinque pollices longa, tres quatuorve lata, inferius rotunde auriculata, cum plano sulco, ac cordiformia, ad oras mollibus spinulis obsessa, seu apicibus ad costarum extremum donata, uti in præcedente. Flores sunt instar prioris, sed minores.

Fructus sunt baccæ vagæ, hic & illic provenientes, illis Sambuci similes, sed magis oviformes, primo virides, dein nigræ, & glabræ, succosæ, & duro ossiculo intus repletæ.

Funis hic majorem edit strepitum priore, si flectatur, seseque in multa dividit flagella, ac longos funes undique dispersos, hic & illic longa emittentes fila, & fibrillas, quæ in terra radiculas porro formant, quæ lentissimæ sunt, ac fere disrumpi nequeunt, qualia, & cuncta sunt flagella.

Radix ejus longissima quoque est, ad aliquam distantiam sub terra sese abscondens, ac dein supra eam sese parum elevans, & iterum terram petens, interim sese dividit in crassas fibrillas, quæ hic & illic novos producunt surculos, ita ut tandem vera amplius dignosci nequeat. Cortex ejus viscosus est, ac lentus, odoris gravis instar Tommon. Maturi fructus Martio observantur, & Aprili, utriusque speciei rami prope ortum geniculati sunt, uti & folia, sed potissimum in prima specie.

Nomen. Latine *Funis crepitans.* Malaice *Tali Babounji*, h. e. *Funis crepitans*, & *Daun Ubi*, ob foliorum formam cum *Ubio Pomifero.* Amboinice *Aylobun Ubi.* Secunda species peculiariter vocatur *Daun Bisol*, & *Daun Apostema.* In Baleya *Sambong Tulang*, h. e. *Consolida ossium.* Ternatice *Goemi Rotto Rotto*, h. e. *funis crepitans*, ac sic apud Amboinenses quosdam *Wari Lottu Lottu.*

Locus.

LXIV. HOOFDSTUK.

De krakende touwe-struik.

FUnis crepitans *is tweederlei, groot, en klein.*

De eerste groote *is een* Convolvulus, *met zeer lange ranken, groen, en bruin door malkander gemengt, daar aan staan de bladeren enkeld, gelykende die van 't ander* Halale, *groot, en hertformig, doch de billen maken by den steel geene, of een kleine kloove, vyf, en zes duimen lank, wat breeder, aan de kanten donker getant, of bezet met ydele, en weeke doorntjes, gelyk men ziet aan Scutellaria. De ribben staan tegens malkanderen, en zyn van onderen wat bruin. Tegen over ieder blad staat een styf clauwiertje, waar mede het zig aan de naaste dingen vast maakt. De bloempjes komen weinig voort aan ydele trossen, zynde kleen, en wit, als die van* Caju Lacca.

De vruchten zyn als knopen van Bonga Manoor, *eerst rood, daarna zwartachtig. Dit touw heeft die eigenschap, dat, als men de groene maar een weinig buigt, kraakt het als of 't in stukken was, echter zonder letzel.*

De tweede het kleene, *is mede een touw, een duim dik, uit den ronden wat gedrukt, beneden graauw, boven uit den donker-groenen, en bruinen gestreept. De bladeren staan enkeld, met jonge clauwiertjes tegen over, vier, en vyf duimen lang, drie, en vier breed, achter rond gebilt, met een vlakke kloove, en hertformig, aan de kanten met weeke doorntjes, of spitsjes aan de einden van de ribben bezet als de voorgaande. Het bloeizel is als aan 't voorige, doch kleinder.*

De vruchten zyn ydele besien, hier en daar een, of twee voortkomende, de Vlierbesien gelyk, doch meer eyformig, eerst groen, daar na zwart, en glad, binnen zappig, met een hard steentje.

Dit touw kraakt meer als het voorige, als men 't buigt, verdeelt zig in veele ranken, en lange takken wyd en zyd, hier en daar lange draaden, en vazelingen uitschietende, die weder in de aarde wortelen, zeer taai, en schier onverbreekelyk, gelyk alle de ranken.

De wortel is ook zeer lang, een stuk weegs onder de aarde verborgen, en daar na zig buiten dezelve verbeffende, en weder in de aarde kruipende, doch onderwegen zig zoo verdelende in dikke vazelingen, die hier en daar nieuwe scheuten voortbrengen, dat men ten laatsten de regte niet meer bekennen kan. De schorsse is slymerig, en taai, van reuk sterk als Tommon. De rype vruchten vind men in Maart, en April, aan beide zoorten hebben de takken by haren oorspronk een knie, als mede de bladeren, doch meest aan de eerste zoorte.

Naam. *In 't Latyn* Funis crepitans, *In 't Maleyts* Tali Babounji, *dat is* krakend touw, *en* Daun Ubi, *na de gedaante der bladeren aan 't* Ubium Pomiferum. *Amboins* Aylohun Ubi. *De tweede word in't byzonder genaamt* Daun Bisol, *en* Daun Apostema. *Op Baley* Sambong Tulang, *dat is* geneezing der beenen. *Ternataans* Goemi Rotto Rotto, *dat is* krakend touw, *en zoo by zommige Amboineezen* Wari Lottu Lottu.

Plaats.

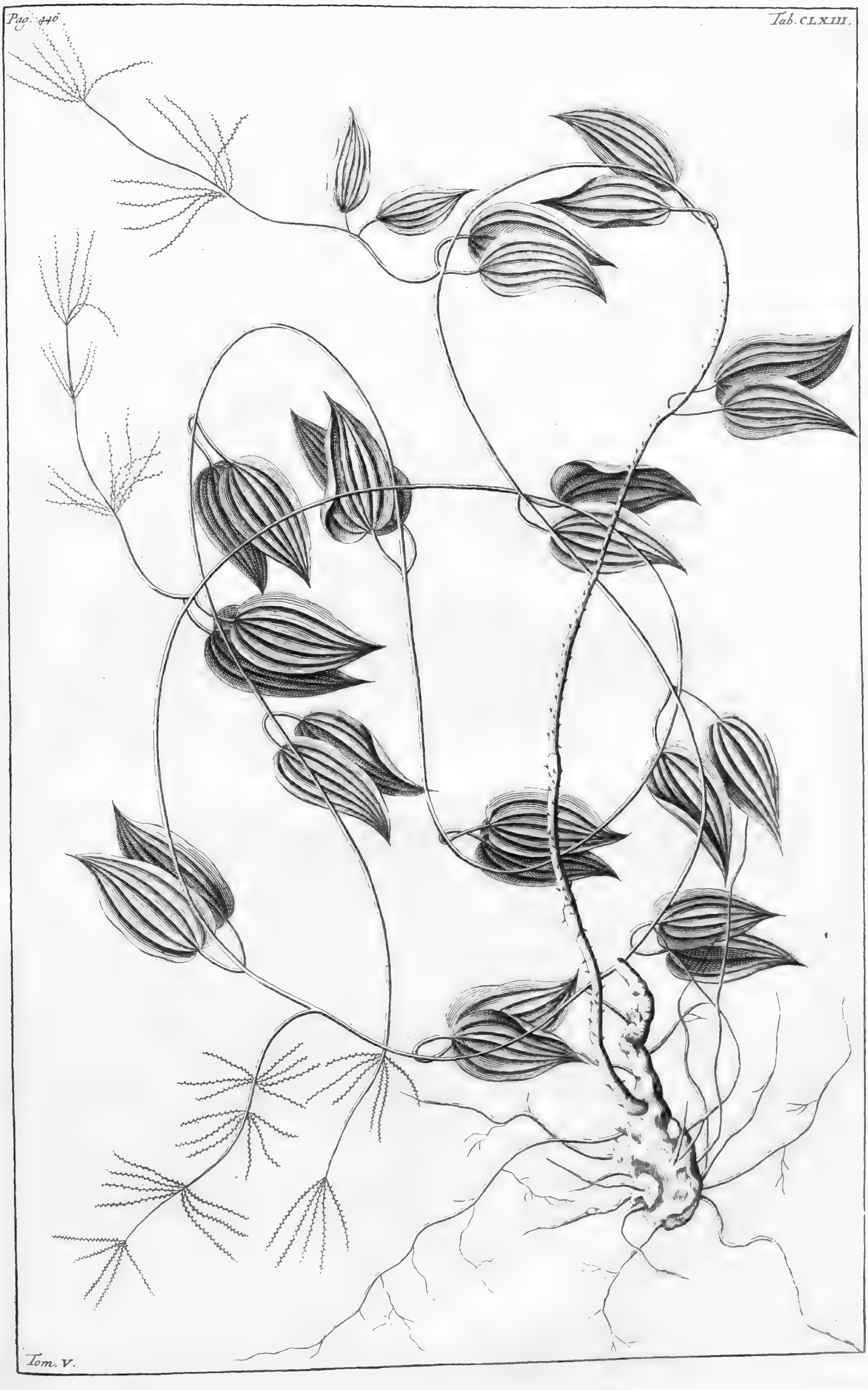

Locus. Ambæ in levibus creſcunt ſilvis tam in litore quam in campis, tam longa emittentes flagella, ut aliquando ipſorum ortus reperiri nequeat.

Uſus. Virtute, & qualitate multum convenit cum *Ariſtolochia tertia*, nullumque melius eſt folium, quo Safiri Bara, ſeu Apoſthemata, & Anthraces ad maturitatem perducuntur, præſertim minoris ſpeciei, ſi nempe ejus folia ſupra ignem parum flacceſcant, & cum Curcuma, ac pauxillo Salis fricentur, & inponantur, unde matureſcunt, & aperiuntur, ſique in initio ipſis inponantur, ex iis reſolvuntur, & diſſipantur quaſi, uti cum Opio, & Limonum ſucco etiam fit. Immo Chirurgi noſtri hæc jam incipiunt adhibere defectu Baſilici. Baleyenſes tenera adcoquunt folia aliis oleribus, licet cruda paucum excitent pruritum in ore, ſaporemque habent acidulum. Hiſce quoque curant fracta, & ſauciata oſſa inſtar Oſtiocollæ, unde & Baleyenſe obtinuit nomen. Hoc repræſentatur, & comprobatur Signatura funis, qui crepitum edit inſtar oſſis fracti.

Tertia ſpecies longus eſt funis, nullos emittens laterales ramos, arbores adſcendens, inferius digitum, ſuperius pennam craſſus, ex rotundo planus, & contortus, in ampla interſtitia diſtinctus ſine protuberantibus geniculis, ex ipſis longus excreſcit petiolus, tria ſuſtinens folia, majora illis *Bonga Raja*, quæ ad oras ample dentata ſunt, lanuginoſa, ſeu parum rugoſa, quales & petioli ſunt, ipſis obponitur ingens clavicula ad petiolum firmum, foliaque ad ortum geniculata ſunt, unde & ad unam inflectuntur partem, uti & claviculæ.

Ex foliorum alis alter excreſcit longior petiolus, in unam alteramve minorem umbellam diſtinctus, quæ flores profert, qui componuntur ex quinque parvis, & albentibus petalis, quæ intus calliculum repræſentant, in quo ſtilus erigitur, cui ſubponitur capitulum, quod fructus rudimentum eſt. Qui bacca eſt ſubrotunda magnitudine Ceraſi nigri, binæ autem ejus oræ parum planæ ſunt, ac ſulcatæ, diu virentes, dein autem nigreſcunt. Sub craſſo, ac molli putamine bina locantur dura officula, Piſa referentia, quæ ad unam partem plana ſunt, ubi ſibi invicem nexa fuere, atque hæc diſtincta ſunt pellicula, paucæ quoque baccæ in umbella perfectæ excreſcunt.

Primarius funis ſupra memoratam quoque habet naturam, quod ex geniculis nempe longa emittat fila ad terram, quæ ſeſe in multa alia diſtinguunt, quumque inflectuntur, ſtrepitum edunt inſtar priorum.

Nomen. Vocari poteſt *Funis crepitans trifolius*, Malaienſibus, & Amboinenſibus dictum obtinuit nomen, hanc quoque ſpeciem reducere poſſumus ad ſpecies ſubſequentis folii Cauſonis.

Hi funes ad quævis adhibentur ligamina in ſilvis, quum longiſſimi ſint, & pluvias ferant. Cum craſſis flagellis clypei rubro tinguntur colore, Amboinenſes quoque ex hiſce chordulis laqueos formant, *Huſu paua* dictos, quos in ſilvis tendunt ad feras capiendas.

Hujus & aliam obſervavi varietatem, ex qua quarta componi poteſt ſpecies. Hic funis infra minimum digitum, ac ſupra pennam craſſus eſt, per longitudinem ſex diſtinctus dorſis, ſatis firmus, ſed non lignoſus, ſique inflectatur, magnum dat crepitum.

Caules ejus bini tenues, firmi, & longi in ampla locantur interſtitia, directe ſibi obpoſiti, parumque ſtriati, quivis autem tria ſuſtinet magna folia petiolis mire circinnatis inpoſita, acſi claviculæ eſſent.

Folia ejus cum illis Sirii ſilveſtris conveniunt, quatuor, & quinque pollices longa, palmam lata, quinque nervis longitudinalibus diſtincta, inferiores autem non totum percurrunt folium, ſaporis amaricantis, ac ſimul olerácei. Ex ipſorum alis longus excreſcit corymbus, in longos laterales diſtinctus ramos, quibus flores inſident, qui ſunt puſilli tetrapetali floſculi, intus repleti brevibus ſtaminulis, inodori, ac fruſtra decidentes, nullos enim producunt fructus. Radices ſunt tenues, longæ, ac paucæ fibræ, non profunde ſub terra prorepentes.

Nomen. Latine *Funis crepitans quartus.* Malaice *Tali Hiſmu*, & *Tali Ubi Utan.* Amboinice *Wari Hiſmu*, acſi diceretur *Funis incantatorius.*

Locus. In deſertis reperitur hortis, & in litore ſub fruticulis.

Uſus.

Plaats. *Beide waſſen in 't kreupelboſch, zoo op ſtrand als in de velden, met zoo lange ranken, dat men zomtyds den oorſponk niet vinden kan.*

Gebruik. *Het komt in kracht, en eigenſchap veel overeen met de* Ariſtolochia tertia, *en daar is geen beter blad om alle de Safiri Bara, of Apoſtbemen, en Bloedvinnen te rypen, inzonderheid de kleene zoorte, als men de bladeren over 't vuur wat ſlenſt, met Curcuma, en een weinig Zout beſmeert, en opgelegt, doed dezelve rypen, en open berſten, of zoo zy nog jong zyn verdaelenze, datze verdwynen, gelyk men anders met Affioen, en Lemoen-zap doet. Zelfs onze Chirurgyns beginnen het nu te gebruiken, by gebrek van haar Baſilicum. De Baleyers koken de jonge bladeren ook onder ander Sajor, hoewel de raauwe wat jeuken in de mond veroorzaken, en zyn rins van ſmaak. Zy geneezen ook gebrooken, en gequetſte benen als een Oſtiocolla, waar van ze den Baleyſſen naam beeft. Dit werd geconfirmeerd door de Signature des touws, krakende als een gebrooken been.*

De derde zoorte *is een lang touw, zonder zyde-takken, de bomen oplopende, beneden een vinger, boven een ſchaft dik, uit den ronden wat plat, en gedraait, in wyde tuſſchen plaatzen verdeelt, zonder uitſtekende knien, aan dezelve ſtaat een lange ſteel, dragende drie bladeren, grooter dan die van* Bonga Raja, *en aan de kanten wyd gezaagt, wolachtig, of wat ruig in 't aantaſten, gelyk ook hare ſtelen zyn, tegen over ſtaat een groot clauwier aan een ſtyve ſteel, en de bladeren by haren oorſpronk hebben een knie, het welk ze na de eene zyde buigt, gelyk ook de clauwieren ſtaan.*

Uit den ſchoot der bladeren komt een andere lange ſteel, verdeelt in een, of twee kleene dollen, en daar aan het bloeizel, beſtaande uit vyf kleene, en witte blaadjes, en daar binnen een kleen kelkje, en een ſtyletje daar in, waar onder een knopje, zynde het beginzel van de vrugt. Dezelve is een rondachtige besje, in de groote van een krieke, doch twee zyden daar van zyn wat plat, en een weinig gevoorent, lange tyd groen, daar na zoo werdenze zwart. Onder een dikke weeke bolſter leggen twee harde zaad-korrels als Erweten, doch aan de eene zyde plat, daar ze tegens malkander gezeeten hebben, zynde onderſcheiden met een vliesken, ook komen maar weinig besjes aan een dol tot perfectie.

Het hooft-touw heeft mede de bovenſtaande natuur, dat het uit hare leden lange draden na de grond zend, die zig in veele andere verdeelen, en als men ze buigt, zoo kraaktze als de twee voorgaande.

Naam. *Men mag het noemen* Funis crepitans trifolius, *in 't Maleyts, en Amboins heeft het de voorgaande naam, men kan deze zoorten ook brengen onder de geſlagte van 't volgende folium Cauſonis.*

Men gebruikt deze touwen tot alderhande bindwerk in 't boſch, dewyl zy zeer lang zyn, en in regen duurabel. Met de dikke ranken verwenze de ſchilden rood, ook maken de Amboineezen uit deze Chordulen hare ſtrikken van Huſu paua, *dat zyn ſpringen die zy in 't boſch zetten, om het wild daar mede te vangen.*

Hier van heb ik nog een verandering gevonden, waar van men een vierde zoorte maken kan. Dit touw is beneden een pink, en boven een ſchaft dik, langs beenen met zes ruggens afgedeelt, redelyk ſtyf, doch niet houtachtig, en als men ze buigt hard krakende.

In wyde tuſſchen plaatzen ſtaan twee dunne, ſtyve, lange ſtelen, regt dwers tegens malkander, mede geſtreept, en ieder draagt drie groote bladeren, met hare ſtelen wonderlyk gekruld, als of het clauwieren waren.

De bladeren gelyken die van wilde Siri, vier, en vyf duimen lang, een hand breed, met vyf zenuwen, in de lengte geſtreept, doch de achterſte lopen niet door 't gebeele blad, van ſmaak bitterachtig, doch daar by wat moeskruidachtig. Uit den ſchoot der zelven komt een langen tros voort, mede in lange zyde-takken verdeelt, daar aan het bloeizel ſtaat, zynde kleene vierbladige witte bloempjes, binnen met korte veſeltjes uitgevuld, zonder reuk, voor niet met al afvallende, en geene vruchten voortbrengende. De wortelen zyn dunne, lange, en weinige vaſelingen; niet diep onder de aarde kruipende.

Naam. *In 't Latyn* Funis crepitans quartus. *In 't Maleyts* Tali Hiſmu, *en* Tali Ubi Utan. *In 't Amboins* Wari Hiſmu, *als of men zeide* Funis incantatorius, *of Tovertouw.*

Plaats. *Men vindt het in verlate tuinen, en op ſtrand onder 't kreupel boſch.*

Gebruik.

Uſus ejus nullus alius innotuit, niſi quod incolæ ejus radices maſticent cum Pinanga, cujus partem deglutiunt, alteramque abdomini inſpergunt, ſi ægre ſeſe habeant, anxii ſint, & nauſeabundi, quod ex more ipſorum alicui incantamento adſcribunt, quod *Hiſmu* ipſis dicitur.

Cum hoc convenire videtur *Merian pulli.* Bracm. *Baſil.* Portug. *Folhal Aredilha.* Belgice *Smindelblad* in *Hort. Malab. part. 7. Fig.* 48. deſcriptum, licet quodammodo etiam conveniat cum ſubſequenti *Oculo Aſtaci*, qui ambo funes ſibi adfines eſſe videntur, easdem poſſidentes virtutes, ac Baleyenſibus eadem obtinuerunt nomina.

Gebruik. *Daar van is geen ander gebruik bekend, als dat de Inlanders zyne wortelen nemen, dezelve met Pinang knouwen, daar van een deel inzwelgen, en een deel op aen buik ſproeyen, als zy hun qualyk gevoelen, benaauwt werden, en braken willen, het welk zy naar haar gewoonte eenige tooverſe beleezing toeſchryven, die men* Hiſmu *noemt.*

Hier mede ſchynt overeen te komen Merian pulli. *Bramin.* Baſil. *Portug.* Folhal Aredilha. *In 't Duits* Smindelblad *in* Hort. Malab. part. 7. Fig. 48. *beſchreeven, hoewel het ook eenige gelykeniſſe heeft met het volgende* Oculus Aſtaci, *welke twee touwen van eene maagſchap ſchynen te zyn, eenderlei kragten te hebben, en ook by de Baleyers eenderlei benaming hebben.*

Tabula Centeſima Sexageſima Quarta

Ad *Figuram Primam Funis crepitantis* ſpeciem primam denotat, quæ cum Solunambu Vale *H. Malab. part. 7. Tab.* 11. convenit.

Figura Secunda Funis crepitantis ſpeciem ſecundam ſiſtit.

De Hondert vier en Sestigſte Plaat

Verbeeld in de *Eerſte Figuur* de eerſte zoort van de *krakende touwe-ſtruik*, welke met de Solunambu Vale van de *H. Malab. part. 7. Tab.* 11. overeenkomt.

De *Tweede Figuur* wyſt aan de tweede zoort van het *krakend touw-gewas.*

Tabula Centeſima Sexageſima Quinta

Funem exhibet *crepitantem trifolium*, ſeu *tertiam* ejus *ſpeciem*, cum flore *a* & fructu *b* ſeparatis, quæ cum Belula Tsjori Valli *H. Malab. tom. 7. Tab.* 10. convenit.

De Hondert vyf en Sestigſte Plaat

Vertoont de *driebladige krakende touwe-ſtruik*, ofte deszelfs *derde zoort*, met deszelfs bloem *a* en de vrucht *b* afzonderlyk welke met de Belula Tsjori Valli van de *H. Malab. part. 7. Tab.* 10. overeenkomt.

CAPUT SEXAGESIMUM QUINTUM.

Vitis alba Indica. Paſpaſſon.

HÆc planta nobis repræſentare videtur *Vitim albam*, ſeu *Bryoniam albam*, forma nempe ſua, non autem qualitate. Circumvolvit ſeſe proximis arboribus, & fruticulis, longiſſime emittens rotunda, & tenuia flagella, quibus folia increſcunt ſolitaria, ac cuivis folio clavicula adſtat, qua ſeſe figit.

Folia vulgo palmam lata ſunt, in quinque notabiles angulos diſtincta, inſtar foliorum Batattæ, ſed inter hos angulos oræ parvis, ac mollibus dentibus, ſeu apiculis notatæ ſunt, illaque porro viridia, glabra, craſſiuſcula, flaccida, & ſuccoſa ſunt, ac proinde mox flacceſcunt, ſi decerpantur, ſaporis dulcis, ac fatui, quædam vero in plures angulos diſtincta ſunt.

Flos albus eſt, campaniformis, & flaccidus, ita ut nunquam rite ſit apertus niſi matutino tempore, ac ſolitarius dependet, inferiorque ejus pars firma eſt, in quinque angulos diſtincta. In Amboina raro fructus profert, quin prius craſſiorem formaverit ſtipitem. Qui poſt florem ex pedunculo excreſcit, nec quidquam refert niſi formam Cucumeris minoris, qui fruſtra decidit, aliis in locis paulo major eſt, non tamen excedit magnitudinem Cucumeris minoris, eſtque ſemi digitum craſſus, ac, ſi maturus, ex luteo colore ruber.

Vetuſti ſtipites brachii, vel pedis craſſitiem obtinent, immo craſſiores aliquando ſunt, anguloſi, & parum ſtriati, acſi ex multis ſtipitibus concreti eſſent, cinereo, rugoſo, & fiſſo cortice obducti, qui aliquando ad orgyas quasdam longi, & nudi ſunt, quum arbores adſcendunt, ex quibus formâ funium dependent.

Radix longe ſub terra prorepit, craſſo, & rugoſo obducta cortice, non ſuccoſa, uti neque flagella ſuccum, vel lac emittunt. Hæc planta, ſi arborem adſcendat, hanc adeo fronde ſua obtegere poteſt, ut arboris foliatura conſpici nequeat, plerumque vero aſſerculis, ſeu Parparren inponitur. Licet enim ſponte creſcat in deſertis hortis ad ſepes, & in litoribus, quidam tamen hanc plantant in hortis ſuis ob folia, ut molliora ſint, quum ad varios adhibeantur morbos.

LXV. HOOFDSTUK.

De witte Indiſche Wyngaard.

DIt gewas wil ons de Vitis alba, *of* Bryonia alba *verbeelden, te weten eenigzins in gedaante, maar niet in eigenſchap. Het ſlingert zig om al de naaſte bomen, en ruigten, met zeer lange, ronde, en dunne ranken, daar aan de bladeren enkel ſtaan, by ieder blad een clauwiertje, daar 't zig mede vaſt maakt.*

De bladeren zyn in 't gemeen een hand breed, en in vyf principale boeken verdeelt, gelyk de Batattas-bladeren, doch tuſſchen de boeken hebben de randen nog kleine weeke tanden, of ſpitzen, zeer groen, glad, en gelyvig, ſlap, en zappig, en verſlenzen dierhalven ſtraks, als men ze afbreekt, zoet, en ſmets van ſmaak, zommige zyn in meerder boeken verdeelt.

De bloem is wit, kloksgewys, en ſlap, zoo dat men ze nooit ter degen open ziet, dan in de morgenſtond, en hangt enkel, het onderſte daar van is ſtyf, in vyf boekjes verdeeld. In Amboina draagt het zelden vrucht, of het moeſt een dikker ſtam hebben. Zy komt achter de bloem uit den ſteel voort, en is niet anders dan een gedaante van een klein Comcommertje, 't welk voor niet met al afvalt, op andere plaatzen valt zy wat kloeker, doch mede niet grooter dan een Comcommertje, een halve vinger dik, als zy ryp werd, gebeel rood.

De oude ſtammen werden een arm, of ook wel een been dik, en meer, zyn boekig, en wat geſtreept, als uit veele ſtammen zamen gegroeid, met een graauwe, ruige, of geſcheurde ſchorſſe, dewelke zomtyds eenige vademen lang, en blood zyn, als zy de bomen oploopen, daar aan zy in de gedaante van touwen hangen.

De wortel is lang, onder de aarde kruipende, met een dikke gerimpelde ſchorſſe, niet zappig, gelyk ook de ranken geen zap, of melk geven. Dit gewas, zoo het een boom oploopt, kan dezelve zodanig bedekken, dat men des booms loof niet zien kan, maar gemeenelyk werd het op Parparren, of langs de paggers geleid, want al waſt het van zelfs in de verlate tuinen aan de hagen, en op ſtrand, zoo planten het echter zommige in hare tuinen, om de bladeren wat malzer te hebben, als mede om dat het tot veele gebreeken gebruikt werd.

Nomen.

Naam.

Fig. 1.

Fig. 2.

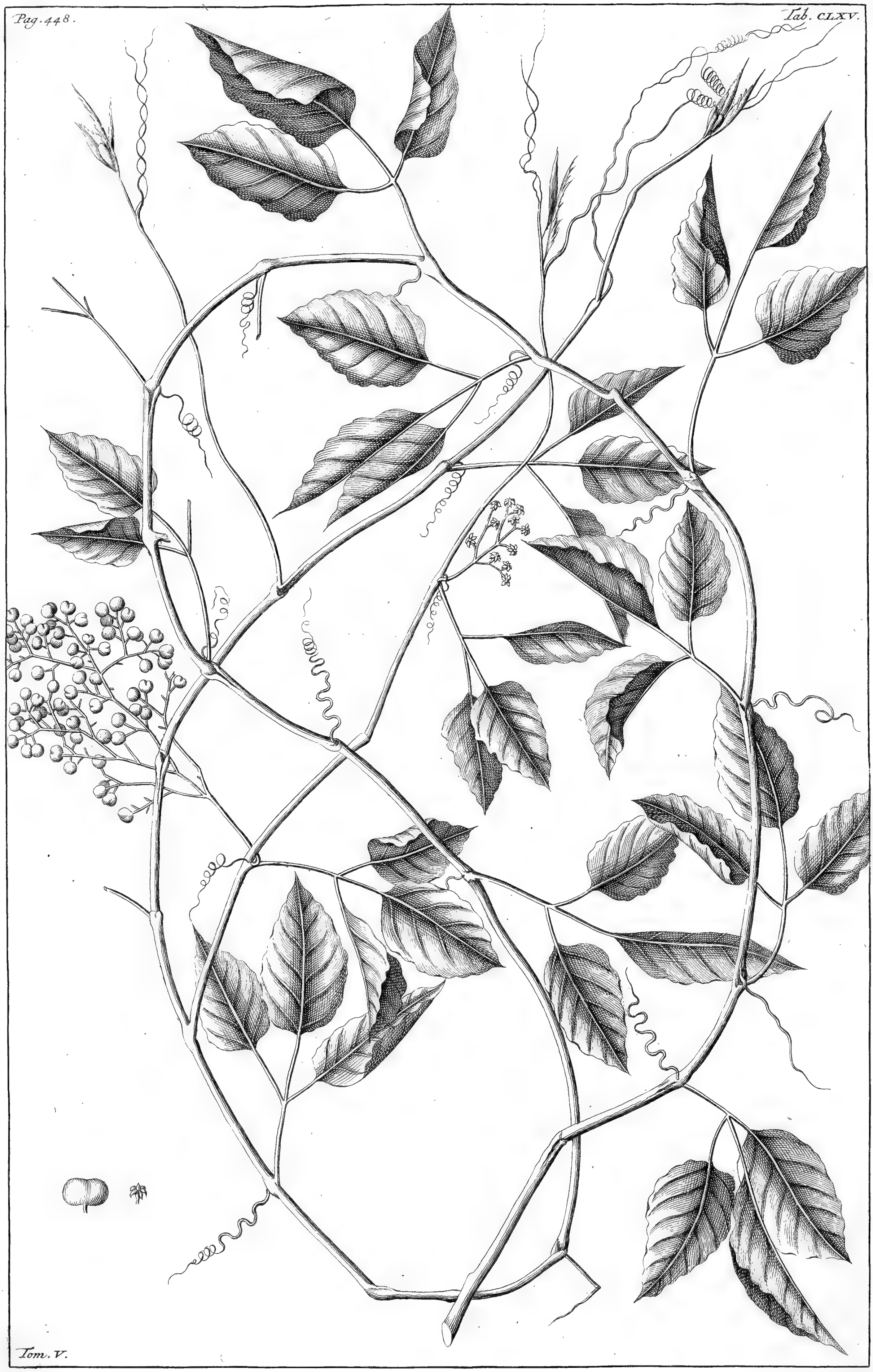

Fig. 1.

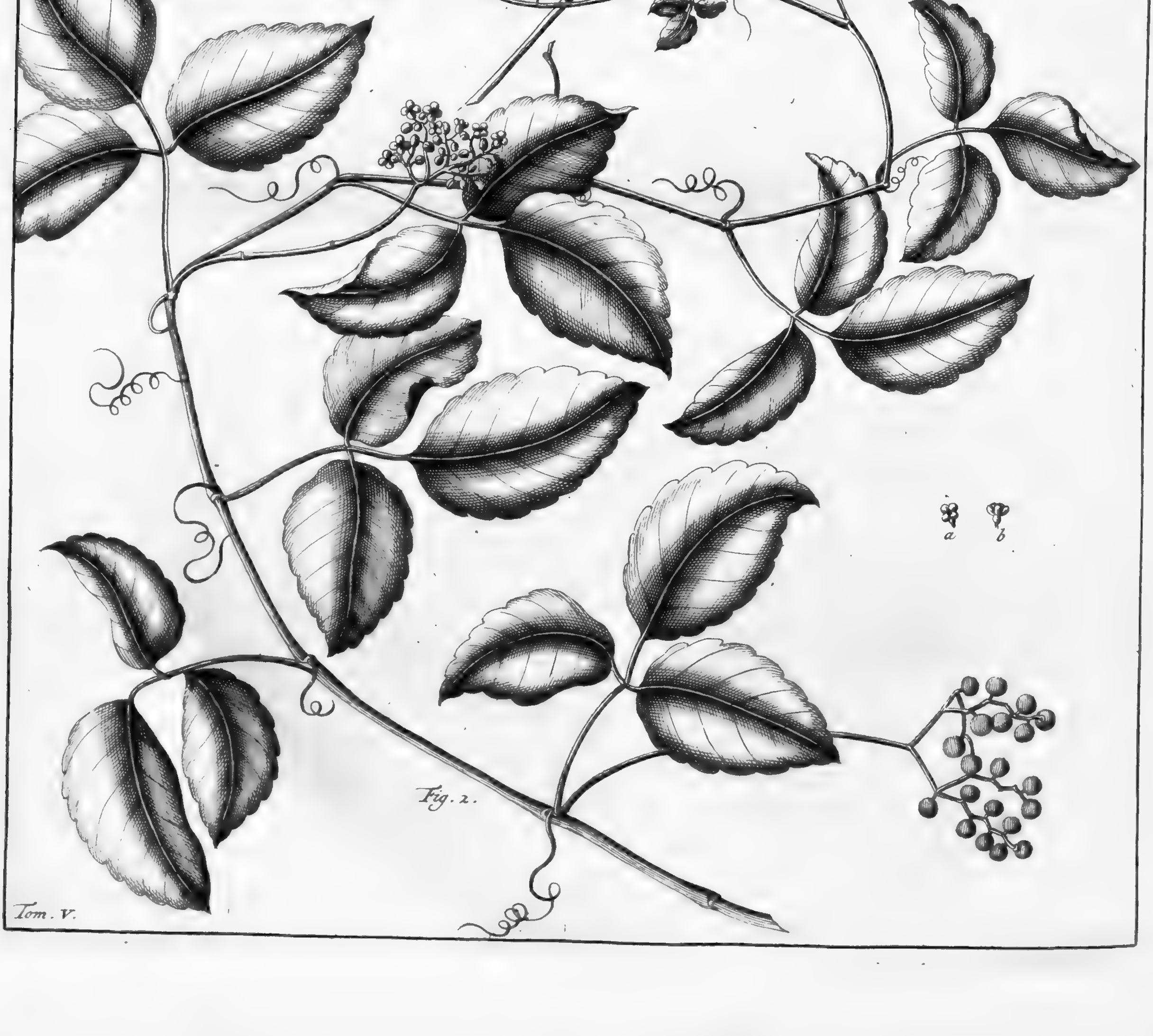

Fig. 2.

Nomen. Latine *Vitis alba Indica.* Malaice, & Baleyice *Paſpaſſan*, vera Malaica lingua *Gambas*, Javanice *Paſſan*, Maccaſſarice *Canrular*, Amboinice *Utta Mabu*, h. e. Sajor Javanorum. Ternatice *Uge Jabba*, h. e. Amboinenſe Sajor. Bandice *Flecke Natoor.* Portug. *Bredo Tintele.* Malabarice *Cobe.*

Locus. Nota eſt Javæ, Baleyæ, Bimæ, & Celebis, in Amboina quondam fuit exotica planta, & aliunde deducta, ac proinde non proprie ſponte creſcit, ſed circa hominum ædes, & prope ſepes hortorum, atque ob multiplicem ejus uſum multum plantatur, & aſſerculis inponitur, a frugiferis autem arboribus arcenda eſt, quum has denſa, & gravi ſua foliatura nimis obprimat, intra breve temporis ſpatium quam latiſſime ſeſe extendens, vix enim ulla reperitur planta, quæ citius creſcendo ſeſe diſpergit.

Uſus. Folia cum teneris flagellis dulce præbent olus, leviter autem coquenda ſunt, alioquin enim mucoſa fiunt. Sic quoque maturi ejus fructus cum Tury, ſeu Emeri floribus, vel ſoli coquuntur, & eduntur. Non modo in hunc finem plantatur in hortis, ſed quum præſtans quoque ſit in Medicina. In nigris puerorum variolis, ſeu Loete Loete itam, hujus radix ſumitur, quæ ſiccatur, & in carbones comburitur, illusque pulverem cum aqua ægris propinant, ut variolæ expellantur, quarum ſubpreſſio lethalis eſt.

In cunctis porro variolis hæc quoque folia adhibentur in aqua contrita, tranſcolata, & ſic propinantur. Leniter enim variolas hæc planta expellit, uti Salſa Parilla.

In febribus ardentibus hæc itidem propinatur aqua, contritaque folia externe inliniuntur ad ardorem extrahendum, ſed melius eſt, ſi propinentur ad eas expellendas.

Craſſa flagella in fruſta ſcinduntur, & in fumo ſiccantur, quum diu conſervari poſſunt. Eadem cum aqua contrita, addito pauxillo Acori, ac ſic propinata vertigines tollunt, præſertim in febribus ardentibus. Recens radix contrita, & dorſo inlinita ipſius dolorem ſedat in febribus. Tota hæc planta haud ingrata eſt, ſi interne adſumatur ob acidulum ſaporem, & gratum refrigerium. Alii in variolis ſequenti hanc adhibent modo.

Recipe folia Vitis albæ, Halicacabi Indici, Portugallis *Bredo Pataſſi* dicti, Hortulanæ Malab. & Pancagæ, ana partes, dimidium vero Tuluſſi, ſeu Baſilici agreſtis, ac lamellam toſtæ Cepæ, hæc ſimul contunde in aqua, tranſcola, & ægro propina, externe quoque inliniendum eſt Santan Calappa, vel cremor lactis, atque hoc peragendum eſt quinque primis diebus, ut expellantur. Oculi obliniendi ſunt ſucco Daun Tawas, & nares toſta Cepa, ut apertæ ſerventur.

Quum variolæ ſint diſruptæ, tum inliniendæ ſunt ſucco foliorum Tamarindi, Mangii Caſeolaris, & Lingoæ.

Javæ, & Bimæ fructus profert, uti ſupra notatum eſt, qui in ſtipite maturi facti, crudi edi poſſunt.

Naam. *In 't Latyn* Vitis alba Indica, *Maleys, en Baleys* Paſpaſſan, *in 't regte Maleys* Gambas, *Javaans* Paſſan, *Maccaſſaars* Canrular, *Amboins* Utta Mahu, *dat is Javaanſe Sajor. Ternataans* Uge Jabba, *dat is Amboinſche Sajor. Bandaas* Flecke Natoor. *Portugees* Bredo Tintele. *Malabaars* Cobe.

Plaats. *Het is bekend in Java, Baley, Bima, en Celebes, in Amboina eertyds vreemt, doch van elders ingebragt, dierhalven niet eigentlyk in 't wild waſſende, maar omtrent de woningen der menſchen, en by de hagen van de tuinen, en wegens zyn veele gebruik werd het ook geplant, en op Parparren geleid, men moet het van de vrucht-bomen afhouden, dewyl het dezelve met zyn digt, en zwaar loof te zeer drukt, en in korten tyd zig verre uitbreid, hebbende in haaſtig opſchieten ſchier zyns gelyk niet.*

Gebruik. *De bladeren met de teere ranken geven een zoet moes, doch men moet het ſlegts een reis of twee laten opwellen, anders werd het wat ſlymerig. Insgelyks werden de rype vruchten alleen, of met bloemen van Tury gekookt, en gegeeten. Het werd niet alleen tot dien einde in de hoven geplant, maar ook om dat het goede nuttigheden in de Medicynen heeft. In de zwarte Kinderpokken, Loete Loete itam genaamt, neemt men deze wortel, droogt, en brandze tot koolen, welkers poeders geeft den patient met water te drinken, zoo dryft het de pokken uit, welkers inſlaan anders doodelyk is.*

In alle andere Kinderpokken gebruikt men ook deze bladeren, dezelve in water wryvende, doorgekleinſt, en te drinken gegeeven. Want het dryft de pokken zoetelyk uit in maniere als een Sarſa Parilla.

In heete koortzen geeft men dit water ook te drinken, en ſmeert de gewreeven bladeren van buiten op, om den brand uit te trekken, doch het is beter ingegeeven om den zelven uit te dryven.

De dikke ranken ſnyd men in ſtukken, en droogt dezelven in den rook, zoo kan men ze lang bewaren. Dezelve met water gewreeven, een weinig Acorus daar by gedaan, en ingenoomen, verdryven de duizelingen, inzonderheid in heete koortzen. De verſche wortel gewreeven, en op de rugge geſmeert, verdryft de pyn des rugge-graats in de koortzen. Dit gheel gewas is niet onaangenaam binnens lyfs te gebruiken, wegens zynen ſmetzen ſmaak, en zagte verkoelingen. Andere gebruiken 't in de kinderpokken aldus:

Neemt de bladeren van deze Vitis alba, van Halicacabus Indicus, in 't Portugees Bredo Pataſſi *genaamt, van Hortulana Malab. en Pancaga, ieder eeven veel, half zoo veel Tuluſſi, of Baſilicum agreſte, een ſchilfertje van een gebraaden Ajuin, ſtoot het al te zamen in water, kleinſt het door, en geeft het de Patient te drinken, van buiten moet men ook ſmeeren Santan Calappa, of room van melk, in de eerſte vyf dagen om de pokken te doen rypen. De oogen moet men beſmeeren met den zap van Daun Tawas, en de neusgaten met gebraaden Ajuin, op dat ze open blyven.*

Als de pokjes opgebroken zyn, zoo ſmeertze met den zap gemaakt van de bladeren van de Tamaryn-boom, Mangium Caſeolare, en Lingoo-bladeren.

Op Java, en Bima draagt 't vruchten, als boven ſtaat, dewelke men, aan den ſtok ryp geworden zynde, raauw eeten kan.

Tabula Centeſima Sexageſima Sexta

Ad *Figuram Primam Vitim* exhibet *albam Indicam*, quæ vera *Bryoniæ* ſpecies eſt.

Figura Secunda Folium denotat *Cauſonis Rumphio* dictum, cum floſculo quadripetalo *a* aperto, & *b* ſemiclauſo. Quod cum Kareta Tsjori Valli *H. Malab. part. 7. Tab.* 45. convenit, & Hedera trifolia, baccifera, Malabarenſis in notis vocatur.

OBSERVATIO.

Vitis alba Indica eſt eadem, quæ Bryonia foliis ſubrotundis, angulosis, Momordicæ facie, vocatur in *Theſ. Zeyl. p.* 49. & in *Tab.* 19. *Fig.* 2. exprimitur, atque Bryonia lævis, fructu rubente, tereti, oblongo *Herb. Herm.* ibidem.

De Hondert ſes en Sestigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *witte Indiſche Wyngaard*, welke een waare zoort van de *Bryonia* is.

De *Tweede Figuur* wyſt aan het *blad* van de *brandende koorts*, zoo als het van *Rumphius* genaamt werd, met het vierbladige geopende bloempje *a*, en *b* het geen half ontloken is. Hier mede komt overeen de Kareta-Tsjori-Valli van de *H. Malab. part. 7. Tab.* 45. het welk in de aantekening Malabaarſche driebladige, besdragende Klimop genaamt werd.

AANMERKING.

De Indiſche witte Wyngaard is dezelve, welke de Bryonia met rondachtige, hoekige bladeren, in de gedaante van de Momordica genaamt werd, in de *Theſ. Zeyl p.* 49. en op de 19. *Plaat Fig.* 2. uitgedrukt werd, als mede de gladde Bryonia, met een roode, ſmalle, lankwerpige vrucht, van het *Herbar.* van *Herman* aldaar.

CAPUT SEXAGESIMUM SEXTUM.

LXVI. HOOFDSTUK.

Folium Cauſonis. *Daun Capialon.* *Het blad van de brandende Koorts.*

DAun Capialon adfine eſſe videtur *Viti nigræ*, dividiturque in albam, & rubram ſpeciem.

Primo *alba* infra prope radicem digitum craſſa eſt, corticem gerens rugoſum, ac fiſſum, ejus autem flagella longiſſima ſunt, tenera, & flaccida, in una ſpecie pallide virentia, in altera fuſca, utraque autem ſtriata ſunt.

Folia ſolitaria locantur, ſed ample diſtant, firmis inſidentia petiolis, ac ternata ſunt, ſeu quivis petiolus tria ſuſtinet folia, quorum medium ſemper longiſſimum eſt, a binis ad tres pollices longa, ſeſqui lata, inferius latiſſima, ad oras ample dentata, ſed non profunde, paucis obliquis coſtis pertexta, craſſiuſcula, glabra, & pinguia inſtar illorum Portulacæ, ſed multo flaccidiora, ſaporis primo fatui, dein in ore vellicantis, & pruritum excitantis. Cuivis petiolo folia gerenti longa obponitur clavicula, quæ ubique ſeſe circumvolvit, & figit, ac ſic flagella quaſi ſuſtinet.

Flores progerminant in parvis laxisque umbellis, ſuntque puſilli, & albentes floſculi, quos baccæ inſequuntur, magnitudine, & forma cum illis *Vitis nigræ* convenientes, primo virides, dein nigræ, interne caro locatur ſuccoſa, officula continens trigona, vel quadragona, ſuccusque manus inficit ſordide purpureo colore, ſaporis acris, & pruritum excitantis. Radix ejus longa eſt, ſub terra prorepens, raras emittens fibrillas.

Secundo *rubra ſpecies* raro invenitur, priori in omnibus ſimilis, excepto quod ejus folia ſint paulo majora, & craſſiora. Cuncti ejus caules, ac foliorum venæ fuſcæ ſunt, cæterum ejusdem ſaporis, & qualitatis.

Sunt & quædam litoreæ ſpecies, ſed quas ſub una comprehendemus. Funis eſt craſſitiem habens brachii infantis, cortice obductus rugoſiſſimo, & fiſſo, interna ejus ſubſtantia fungoſa eſt, & plicis quaſi complicata inſtar *Soelamu Taly*, qui ſeſe dividit in multa tenuia, & lenta ſarmenta, quæ, ſi flectantur, ſtrepitum edunt.

Folia duplicem habent formam, ſed meo judicio non peculiarem conſtituunt ſpeciem; Quædam horum ſunt glabra, magna, ac ternata ſemper, ejusdemque cum prioribus formæ, ſed craſſiora, majora, ac pinguora, quædam ſolitaria locantur in petiolis, quinque pollices longa, palmam lata, craſſa, & ſolidiora, ſed fragilia, paucisque transverſalibus coſtis donata, ad oras profunde dentata quinque ſexve dentibus utrimque. Quædam ternata ſimul locantur uno in petiolo, ſed inæqualis magnitudinis, bina enim inferiora ſemper minora ſunt ſuperiore, ſeu medio, eodemque modo dentata, in longum deſinentia apicem, ſaporis primo fatui, ac parum aciduli, dein parvum hæc excitant pruritum, ſed non tantum quantum priora. Tenera ſarmenta ſunt rotunda, & viridia inſtar Vitis palmitis.

Fructus umbellis quoque inſident, ſed hæ baccæ multo majores ſunt, diu virentes, ac duræ, tandem nigreſcunt, interne vero virides ſunt, & officula, ſeu granula continent quatuor.

Nomen Latine *Folium Cauſonis.* Malaice *Daun Capialon*, *Daun Lacum*, & ſolummodo *Lacong*. Amboinice *Aylau Sala*, h. e. herba pruritum excitans, nomen obtinuit a *Cauſo*, h. e. febri ardenti cum delirio, quam Malaienſes *Capialoe*, & *Capialun* vocant.

Locus. Planta eſt indigena, in omnibus Amboinenſibus, & Moluccis inſulis nota, prima autem ſeu terreſtris ſpecies raro reperitur, ac potiſſimum ad fluminum ripas, & in vallibus ventoſis, ubi ſolum eſt ſaxoſum. Rubra ſpecies raro reperitur, tertia ubique creſcit in litoribus planis ſub humilibus arboribus.

Uſus. Apud Malaienſes, & Baleyenſes majori in uſu eſt, quam apud Amboinenſes, qui hanc non ita norunt præparare herbam illis, cautelam enim in uſu quandam requirit, conſtat autem ex partibus calidis, & humidis ſibi mixtis.

Te-

DAun Capialon *wil uit de maagſchap van* Vitis nigra *zyn, verdeelt in wit, en root.*

De eerſte of de witte zoorte, *is beneden by de wortel een vinger dik, met een ruige geborſtene ſchorſſe, maar de ranken zyn zeer lang, teer, en ſlap, aan de eene zoorte licht-groen, aan de andere bruin, beide geſtreept.*

De bladeren ſtaan enkeld, wat wyd van malkanderen, op ſtyve ſtelen, en zyn in drien verdeelt, of ieder ſteel draagt drie bladeren, zynde het voorſte altyd het langſte, van twee tot drie duimen lang, onderhalf breed, en achter het breedſte, aan de kanten wyd getant, doch niet diep, met weinige ſchuinſe ribben, dikachtig, glad, en vet, als Porcelyn, doch veel ſlapper. Van ſmaak eerſt ſmets, daar na in de mond vry gevoelig jeukende. Tegens over ieder bladdragende ſteel ſtaat een lank clauwiertje, 't welk zig over al om vaſt begt, en zoo de ranken dragende houd.

Het bloeizel komt voort aan kleene ydele dolle, en vuil-witte bloempjes, hier op volgen de ronde beſien, in groote, en gedaante, gelyk die van onze Vitis nigra, *eerſt groen, daar na zwart, binnen is een zappig vleeſch, drie of vierboekige korrels, of ſteentjes verbergende, en het zap verft de handen vuil-purper, mede ſcherp, of jeukende van ſmaak. De wortel is lang, onder de aarde kruipende, en van weinig vaſelingen.*

De tweede de roode zoorte *werd zelden gevonden, de voorgaande in alles gelyk, behalven dat de bladeren wat grooter, en gelyviger zyn. Alle de ſtelen, en aderen der bladeren zyn bruin, anders van dezelve ſmaak, en eigenſchap.*

Dan zyn 'er nog eenige ſtrand zoorten, doch die wy onder eene zullen begrypen. Het werd een touw zoo dik, als een kinds arm, met een zeer ruigen, en geborſtene ſchorſſe, binnen van ſubſtantie voos, en als met vouwen te zamen gezet, ganſch als Soelamu Taly, *het welke zig in veele dunne, en taaje gerten verdeelt, in 't buigen krakende.*

De bladeren zyn van tweederlei gedaante, doch myns oordelens geen byzondere zoorte uitmakende; Zommige zyn even, groot, altyd drie by malkanderen, van dezelve gedaante als de voorige, doch dikker, grooter, en gelyviger, zommige ſtaan enkeld op bare ſtelen, vyf duimen lang, een hand breed, dik, en gelyviger, en bros, met weinige dwersribben, aan de kanten grof getant, met vyf of zes tanden aan weerzyden. Zommige ſtaan wel drie by malkander op eenen ſteel, doch van ongelyke grootte, want de twee achterſte zyn altyd kleinder, als het voorſte, of het middelſte, ook zoo getant, met een lange ſpitze, van ſmaak eerſt ſmets, en wat ſiltig, daar na een weinig jeukende, maar zoo veel niet als de voorige. De jonge gerten zyn rond, en groen, gelyk een Wyngaard ranke.

De vruchten ſtaan mede in dollen, maar de beſien zyn veel grooter, langen tyd groen, en hard, eindelyk mede zwart, van binnen ook heel groen, en daar in vier korrels.

Naam. *In 't Latyn* Folium Cauſonis. *In 't Maleyts* Daun Capialun, Daun Lacum, *en ſlegts* Lacong. *In 't Amboins* Aylau Sala, *dat is jeukend kruid, het heeft zyn naam van* Cauſſon, *dat is brandende, en dolle koortſe, dewelke de Maleyers* Capialoe, *en* Capialun *noemen.*

Plaats. *Het is een Inlandis gewas, door alle Amboinſche, en Moluxe Eilanden bekend, doch de eerſte of landelyke zoorte vindt men weinig, en meeſt langs de kanten van de Rivieren, en in lugtige valleyen, daar het wat ſteenachtig is. De roode zoorte, die is zelden te vinden, de derde waſt over al op vlakke ſtranden, onder 't lage geboomte.*

Gebruik. *By de Maleyers, en Baleyers heeft het een grooter gebruik, dan by de Amboineezen, die zoo wel daar mede niet weeten om te gaan, als geene, want het vereiſcht eenige omzigtigheid in 't gebruiken, zynde gemaakt van beete, en vogtige deelen onder malkanderen.*

De

Tenera folia ad olus adhiberi poſſunt, ſi prius in aqua cum ſale parum ebulliantur, unde qualitatem pruritum excitantem perdunt, & apta ſunt, quæ cum Bocaſſan eduntur, plerumque vero folia Papaſſan aliorumque olerum adduntur, ut cibus ſit magis temperatus. Præſertim vero bina iſta folia proſunt illis, qui febriculis obnoxii ſunt, ac nunc calent, nunc frigent, hæc enim folia hanc habent qualitatem, ut calidos, & bilioſos humores, qui febriculas excitant, quaſi adtrahant, & e corpore eliminent, unde & ſpecificum præbent remedium in cauſis, ſeu Capialu, quum homines ſunt phrænetici, ac vehemens ardor per totum diſpergitur corpus, ita ut in cute fere nullus ſuperſit ſenſus. Ut hæ febres rite dignoſcantur, & ab aliis ardoribus diſtinguantur, hujus plantæ ſume folia, ac caules, quorum ſuccum exprime, quem inline ægri pectori, & brachiis circa pulſum, ipſique parum propina hujus ſucci cum aqua mixti.

De jonge bladeren kan men tot moeskruid gebruiken, als men ze eerſt in water, en zout een weinig opkookt, waar door ze haar jeukende eigenſchap verliezen, en bequaam werden om met Bocaſſan te eeten; doch men doet daar gemeenelyk de bladeren van Papaſſan, en andere moeskruiden daar by, om zoo een getemperde koſt te maken. Inzonderheid zyn de twee voornoemde bladeren gezond den geenen, die met Binnekoortzen gequeld zyn, in een ommezien, dan beet, dan koud werdende, want deze bladeren hebben die eigenſchap, dat ze de beete, en galachtige humeuren, die de koortzen maken, aan zig trekken, en uit den lyve voeren, dierhalven zyn ze een toegeëigent genees-middel in de dolle koortze, daar de menſchen eylhoofdig, en raazend by worden, met zulken brand over 't gebeele lyf verſpreid, dat ze op de huid ſchier geen gevoelen hebben. Om deze koortze ter degen te leeren kennen, en van andere hitten te onderſcheiden, zoo neemt deze bladeren, en ſtelen, drukt 'er het zap uit, ſmeerd den patient daar mede op de borſten, en armen, omtrent de pols, geeft hem ook een weinig met water gemengt te drinken.

Si pruritum inde ſentiat in cute, vel faucibus, non eſt cauſos, ſeu Capialoe, ſed vulgaris febris ardens, aliusve morbus. Si nullum perſentiat, habetur, vel dicitur cauſo laborare, qui gradus ſuos quoque habet. Ut jam cognoſcatur, an Capialœ ad ſummum adſcenderit gradum, quod ex Phrænitide quoque dignoſcitur, caules ſume Ari domeſtici nigri, ſeu Biræ, hos contunde cum cineribus ejus cribratis, maſtica etiam radices Acori, Banglei, Tsjonkor, Cepæ, & Allii, hanc miſce maſſam iſti cineri, atque obline ægrum dictis in partibus, & locis, ſi nullum perſentiat pruritum, vero laborat cauſo, ſeu Capialœ, tum largiter ipſi propinandus eſt iſte ſuccus cum aqua mixtus, cui quidam addunt folia Papaſſan, & Daun Candal dimidia doſi, ut ſimul refrigeretur.

Zoo by jeuken daar van op de huid, of in de keel gevoeld, zoo is het geen Capialoe, maar een gemeene beete koortze, of andere ziekte, zoo niet, zoo houd men hem met de Capialoe belaſt, 't welk mede zyn graden heeft. Om nu te weeten, of het Capialoe in de hoogſten graad zy, 't welk men anders aan de ydelhoofdigen ook bekend, zoo neemt de ſtelen van 't zwarte Arum domeſticum, of Bira, ſtoot die met fyn geſifte aſſche, knouwt ook de wortelen van Acorus, Bangle, Tsjonkor, Ajuin, en Look, mengt dit ſpeegzel onder de voornoemde aſſche, en beſtrykt hem daar mede op gemelde plaatze, gevoeld by nog geen jeuken, zoo heeft by 't regte Capialoe, als dan moet men hem te drinken geven rykelyk den voornoemden zap met water gemengt, waar by zommige ook doen de bladeren van Papaſſan, en Daun Candal in halve proportie, om met eenen te verkoelen.

Totum quoque corpus obliniendum eſt cinere iſto præparato, qui ardorem noxiarum harum febrium ex omnibus extrahit artibus. Poſt ſudores lavandus eſt æger aqua, in qua Capialœ, Papaſſan, folia Bongæ Rajæ, & Daun Candal fuere contuſa, & macerata; Ut ſuccus iſte propinetur, & miſceatur, quidam non communem, vel vulgarem ſumunt aquam, ſed ſecundam, & tertiam aquam, in qua Oryza eſt lota, quum eam coquere velimus.

Het gebeele lyf moet men beſtryken met de voorgenoemde geverfde aſſche, die den brand van die ſchadelyke koortzen uit alle de leden trekt. Na 't zweeten moet men hem waſſchen in water, daar al weder Capialoe, Papaſſan, bladeren van Bonga Raja, en Daun Candal in gekneuſt en geweekt zyn; Om de voorſchreeven zap in te geven, en te mengen, neemen zommige geen gemeen, maar het tweede, en derde water, daar men Ryſt in gewaſſchen heeft, die men koken wil.

Huic curæ tam certo fidunt incolæ in hiſce periculoſis febribus, quam ſacræ anchoræ, ita ut de ægri vita deſperent, ſi hiſce foliis curari nequeat, hæc vero cura peritis conmittenda eſt hominibus, quum quidam adeo ſtupidi ſunt, ut Biram admiſceant ſucco, quem propinant, unde ægri fauces adeo intumeſcunt, & inflammantur, ut deglutire nequeat.

Op deze cure ſtaan de Inlanders zoo vaſt in die periculeuze koortze, als op een plegt anker, zoo dat ze aan het opkomen van een patient wanhopen, als by met deze bladeren niet kan geholpen worden, doch men moet die cuure ervarene perzoonen toevertrouwen, om dat 'er zommige zoo plomp zyn, dat ze de Bira mengen onder den zap, die ze ingeven, daar door den patient de keel zoo ontſteeken, en doen opſwellen, dat by qualyk ſlikken kan.

In tranſitu alia mihi enarranda hic cura eſt, Sinenſibus uſitata in Cauſo, qui ægrum in pectore, vel dorſo explorant, nigram inveſtigantes ibi puſtulam, haud majorem grano hordei, ſed quæ quam maligna eſt, inſtar Anthracis, vel furunculi, quam putant radicem morbi eſſe. Hanc acu perforant, ex qua filamentum, ſeu venulam extrahunt, ita ut quædam ſubſequantur tantum ſanguinis guttæ, unde æger mox ſolamen perſentit, hæc autem Anthrax non in cunctis reperitur cauſis.

In paſſant moet ik nog een andere cuur hier by zetten, by de Sineezen gebruikelyk in de Capialoe, dewelke den patient op de borſt, of rugge bekyken, en zoeken een zwart puisje, niet grooter dan een Gerſte-koorn, doch zeer quaadaardig, als een Anthrax, of peſtkole, 't welk zy houden voor de wortel van die ziekte. Dit ſtekenze met een naalde door, en halen daar een draadje, of adertje uit, dat 'er ſlegts eenige droppelen bloeds navolgen, waar op de patient ſtraks eenige verligting vind, doch deze Anthrax is niet in alle Capialoe te vinden.

In Hort. Malab. *part.* 7. *Fig.* 9. *Folium cauſonis* deſcribitur ſub Malabarenſi nomine *Tsjori Valli.* Bracm. *Cerbert Valli.* Portug. *Uvas d'Aljofare.* Belgice *Platpimperling*, licet ibi nil memoretur de pruriente folii qualitate, neque de ſummo ejus uſu in febribus ardentibus cum delirio, cujus ſpecies videtur eſſe *Kareta Tsjori Valli.* Bracm. *Dou Cerberi Valli.* Portug. *Uvas de Boy.* Belgice *Wild Pimperling. part.* 7. *Fig.* 45. deſcripta.

In Hort. Malab. part. 7. Fig. 9. *werd het* Folium cauſonis *beſchreeven onder den Malabaarſchen naam* Tsjori Valli. *In 't Bramm.* Cerberi Valli. *Portug.* Uvas d'Aljofare. *In 't Duits* Platpimperling, *hoewel aldaar niets vermeld werd van de jeukende eigenſchap des blads, nog van den grooten gebruik in de raazende koortzen, waar van mede een zoorte ſchynt te zyn* Kareta Tsjori Valli. *Bramm.* Dou Cerberi Valli. *Portug.* Uvas de Boy. *In 't Duits* Wild Pimperling. part. 7. Fig. 45. *beſchreeven.*

OBSERVATIO.

Tertia hujus folii cauſonis ſpecies, ſeu triphylla videtur eadem eſſe, quæ Clematitis triphylla, arboreſcens e Maderaſpatan *Plukn. Almag. p.* 108. & *Phyt. Tab.* 163. *Fig.* 1. &c.

AANMERKING.

De derde, of driebladige zoort van het koorze blad, ſchynt dezelve te zyn, met het geen de driebladige boomachtige Clematitis uit Maderaſpatan genaamt werd van *Plukn. Almag. p.* 108. en *Phyt. Tab.* 163. *Fig.* 1. &c.

CAPUT SEXAGESIMUM SEPTIMUM.

LXVII. HOOFDSTUK.

Labruſca Molucca. Djebib Utan.

De Molucce Wilde Wyngaart.

LAbruſca eſt ingens, ſilveſtris, & incomptus frutex, amplum obcupans locum, craſſiora gerens ſarmenta domeſticâ, cortice nigriore obducta. Teneri autem ejus ſurculi longiſſimi ſunt, tenues, herbacei, parumque ſtriati, & quaſi ex binis compoſiti, plerumque rugoſi, & piloſi. His folia inſident ſolitaria, ab illis Vitis non multum diverſa.

Prima tribus gaudent angulis, ſubſequentia quinque, quorum ſuperiores profunde diſſecti, & laciniati ſunt, rotundi, & ad oras ſerrati, ſuperne pallide virent, inferne ex cinereo virent, quinque magnis nervis, & parvis transverſalibus venis folia diſtincta ſunt, inſtar foliorum Vitis, ſaporis quoque aciduli. Hac in re autem folia ab illis domeſtici differunt, quod petioli, nervi, ac maxime venæ ab utraque parte, ſed potiſſimum inferius obſitæ ſint rugoſis punctulis, aceſi ſpinuloſæ eſſent, quæ in ſuperioribus itidem conſpiciuntur ſarmentis. Cuivis folio obponitur clavicula, ſuperius bifida, atque ad latus ex folii ortu novus excreſcit ſurculus oblique excreſcens.

Flores, & racemi domeſticæ Vitis modum ſequuntur, excepto quod hi ſint multo majores, ac pluribus baccis onuſti, quidam enim magnitudinem adquirunt capitis pilei, quidam inſtar vulgaris Vitis.

Baccæ contra minores ſunt, inſtar paſſularum, ſed inferius acuminatæ, duriuſculæ, externe nigræ, interne obſcure fuſcæ, quævis unum alterumve continet acinum planum, & acuto angulo conſtantem. Maturarum ſapor eſt inſtar Uvarum, excepto quod parvum in ore excitent pruritum, cæterum non ingratus, quique per culturam ſine dubio corrigi poſſet. Non certum obſervant anni tempus, maturæ enim, ac ſemi perfectæ ſimul conſpiciuntur in uno frutice, menſe autem Aprili potiſſimum matureſcunt.

Nomen. Latine *Labruſca Molucca.* Malaice *Djebis Utan*, Maccaſſar. *More More.* Boetonicie *Cacuti Cuti.* In Bonoa *Libe Halun.* Javanice *Gangh.*

Locus. Labruſca hæc invenitur Javæ, Boetonæ, Maccaſſaræ, & in Amboinæ provinciis in inſula Bonoa, ubique ſponte creſcens in locis ſaxoſis, in Amboina vero ignota eſt.

Uſus. Incolæ nullum ejus norunt uſum, excepto quod maturas comedant baccas recreationis gratia. Boetonenſes autem has non multum curant, licet ibi copioſe creſcat circa fluminum ripas, quum fructus, licet maturi, pruritum excitent.

Hi frutices tribus quatuorve prioribus annis, antequam fructus proferunt, ita pereunt quotannis, ut fere nil niſi inferior ipſorum pars conſpiciatur, ſubſequenti autem anno luxurioſe iterum regerminant, ac tam diu, donec lignoſum adquiſiverint ſtipitem.

Labruſca hæc convenit cum Malabarenſium *Schembra Valli.* Bracm. *Rana Diacq.* Portugallice *Uvas dos bugios.* Belgice *Ape-druiven* in *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 6. deſcripta.

WIlde Wyngaart *is een groote, wilde, en woeſte ſtruik, op zig zelfs een ruime plaats beſlaande, met dikkere ranken dan de tamme, en zwarter van ſchorſſe. Maar de jonge ſcheuten zyn zeer lange, dunne, en kruidachtige ranken, wat geſtreept, en als uit tween te zamen gezet, doorgaans ruig, en haairig. Daar aan ſtaan de bladeren enkeld, van 't Wyngaart-loof niet veel verſchillende.*

De eerſte daar aan hebben drie hoeken, de volgende vyf, waar van de voorſte diep geſneeden, en in lappen verdeelt zyn, rond, om de kanten gezaagt, boven bleekgroen, beneden graauw-groen, met vyf groote zenuwen, en kleene dwers-aderen, gelyk het ordinaris Wyngaartloof, ook zuurachtig van ſmaak. Hier in verſchillende van de tamme, dat hare ſtelen, de zenuwen, en grootſte aderen, te weerzyden, doch meeſt van onderen bezet zyn, met ruige punctjes, als of ze ſteekelig waren, die men ook aan de voorſte ranken ziet. Tegens over ieder blad ſtaat een clauwier, die zig vooren in twee ſplyt, en ter zyden zelfs uit de oorſpronk des blads komt een nieuwe ſcheuten voort, die dwers waſt.

Het bloeizel, en troſſen volgen de tamme manier, behalven dat de troſſen veel grooter zyn, en digter met beſien bezet, want zommige zyn zoo groot als het hooft van een hoed, zommige als een gemeene druive.

De beſien daar en tegen zyn kleender, te weten als Corenten, naar achteren toegeſpitſt, hardachtig van vleet, buiten zwart, binnen donker-bruin, ieder met een of twee platte ſteenen, met een ſpitze hoek. De ſmaak van de rype is regt druifachtig, behalven dat hy een klein jeuken in de mond veroorzaakt, anders niet onaangenaam, en die door queeking buiten twyffel te verbeteren was. Zy hebben geen regte ſayſoen, maar ment vind 'er rype, en halfwaſſen te gelyk aan eenen ſtok, doch in de maand April vindt men ze wel meeſt.

Naam. *In 't Latyn* Labruſca Molucca. *In 't Maleyts* Djebis Utan, *Maccaſſaars* More More. *Boetons* Cacuti Cuti. *Op Bonoa* Libe Halun. *Javaans* Gangh.

Plaats, *Deze wilde Wyngaart word gevonden op Java, Boeton, Maccaſſar, en in de Amboinſche provintie, op 't Eiland Bonoa, overal van zelfs in 't wild, en op ſteenachtige plaatzen, doch in Amboina onbekend.*

Gebruik. *De Inwoonders weeten geen gebruik daar van, behalven dat ze de rype vruchten uit pleiſier eeten. De Boetonders zelfs maken 'er geen werk van, hoewel het aldaar overvloedig waſt omtrent de rivier kanten, dewyl de vruchten, hoewel ze ryp zyn, in 't eeten wat jeuken.*

Deze ſtokken in de eerſte drie a vier jaren, en eer zy vruchten dragen, vergaan jaarlyks zoodanig, dat men ſchier niets dan den onderſten ſtam ziet, doch in 't volgende jaar ſchietenze weder weelderig uit, en dit doen ze zoo lang, tot dat ze een bouten ſtam gezet hebben.

Deze Labruſca *komt overeen met het Malabaarſche* Schembra Valli. *In 't Bramminees* Rana Diacq. *In 't Portugees* Uvas dos bugios. *Neerduits* Ape-druiven, *beſchreeven in* Hort. Malab. part. 7. Fig. 6.

Tabula Centeſima Sexageſima Septima

Labruſcam exhibet *Moluccam.*

De Hondert ſeven en Sestigſte Plaat

Vertoont de *Molucce wilde Wyngaart.*

OBSERVATIO.

Hæc eſt Vitis, fructu minore, rubro, acerbo, folio ſubrotundo, minus laciniato, ſubtus alba lanugine tecto *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 171. & Vitis vinifera ſilveſtris, Americana, foliis averſa parte denſa lanugine tectis *Plukn. Phyt. Tab.* 249. *Fig.* 1.

AANMERKING.

Dit is de Wyngaart met een kleinder, roode, wrange vrucht, met een rondachtig minder ingeſneeden blad, van onderen met een witte wolligheid bedekt, van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 171. en de wilde Wyngaart uit America, met bladeren van achteren met een dikke wolligheid bedekt, van *Plukn. Phyt. Tab.* 249. *Fig.* 1.

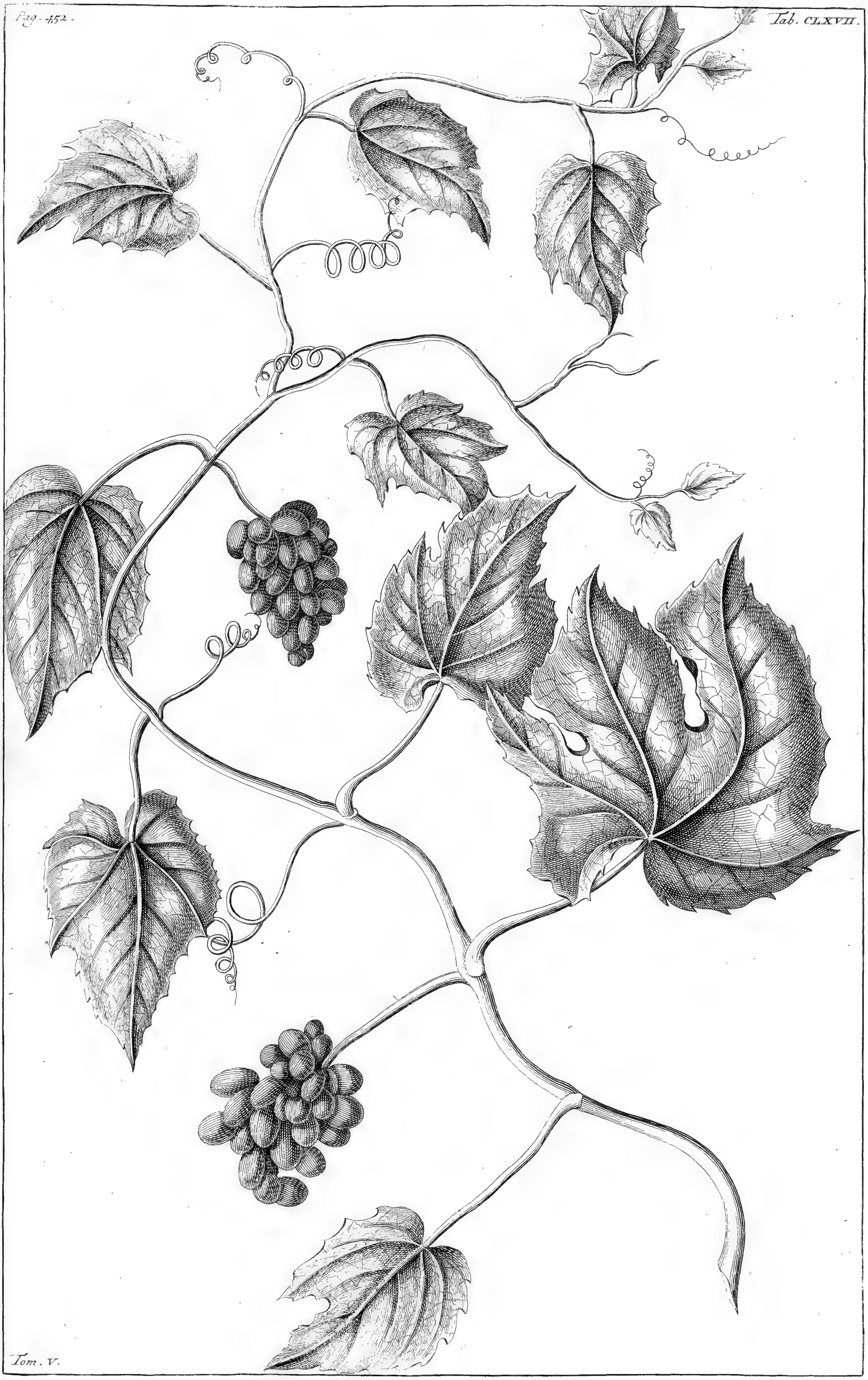

CAPUT SEXAGESIMUM OCTAVUM.

Radix Veſicatoria. Accar Binaſſa.

ACcar *Binaſſa* ſpecies eſt Clematitidis Indicæ, caules emittens lignoſos, & erectos, ſed prope radicem prorepentes, vel terræ incumbentes. Ex una autem radice multi adſurgunt caules, plerumque erecti, vel inferiore parte terræ parum incumbunt, quidam etiam per herbas prorepunt, miris ſæpe gyris, quodammodo inſtar fruticis *Bonga Manoor*. In amplos diſtincti ſunt articulos, inferius lignoſi, & lenti, ſuperius virides, & herbacei, culmum circiter craſſi, ex rotundo parum ſtriati, ſed interne plerumque lignoſi, a radice per binas tresve ſpithamas nudi, dein vagis obſiti foliis. Cuivis articulo ſimplex inſidet folium, ubique geniculum hoc craſſeſcit inſtar genu, ad latera emittens alium longum caulem, qui ſuperius ſæpe craſſior eſt quam inferius, hic & illic brevem formans ſinum inſtar normæ, ſique genicula terræ incumbant, radiculas emittunt.

Folium cum illo Bliti convenit, ſeu *Sayor Bayangh*, ſed longius eſt, & anguſtius, mox a ſuo ortu ſeſe extendens, ac dein ſenſim acute deſinens, glabrum, & læte virens, ſed in umbroſis creſcens locis, ex nigro virens. Prope ortum, & ad genicula caules fuſci ſunt, ſeu pallide rubentes, ubi & hæc in binos ſeſe dividunt caules, plura ſimul excreſcunt folia, uti & in extremis flagellis, quæ inſtar hami incurvantur. In hortis plantata elegantior excreſcit, plures denſiores, & breviores emittens caules inſtar fruticuli, tres quatuorque pedes alta, ſupra terram eleganter ſeſe extendens, ac dein iterum caules adtollens. Qui latiora quoque, & molliora proferunt folia, quam ſi ſit ſilveſtris, & ad genicula magis fuſci ſunt. In caulium ſummo ad palmæ, vel ſpithamæ diſtantiam flores excreſcunt, vagi, & ſupra ſeſe invicem poſiti. Hi longo conſtant tubo, illis Jaſmini ſimiles, ſed anguſtiores, ex quinque petalis conſtantes, eleganter ignei rubentis coloris, qui ad roſaceum adcedit, & inſtar holoſerici ſplendet.

Ipſorum tubi roſacei ſunt coloris, & calicibus inſident profundis, & anguſtis, qui parum viſcoſi, ac piloſi ſunt. Florum petala in orbem expanſa ſunt, pollicis unguem circiter lata, ſed in plantatis, & in hortis excretis multo latiora, & coloris magis vivacis.

Hi flores quam tenerrimi ſunt, & facile flacceſcunt, nec ulli ſubſequuntur fructus, uti & inodori ſunt, aliquando etiam, ſed raro, ſi in locis creſcunt umbroſis, ſex conſtant petalis, quum vulgo quinque obſerventur.

Radix reſpectu plantæ craſſa eſt, & valida, ſuperius nodoſa, & ſinuoſa, multas craſſas inferne emittens fibrillas, profunde in terram penetrantes. Immo primaria ſæpe radix ad binorum pedum longitudinem, immo profundius terram petit, ita ut difficulter extrahi poſſit, externe viridis eſt, interne flaveſcens, lignoſa, & ſolida, odoris gravis, & herbacei, ſaporis acris, & ingrati, ſed non fervidi.

Nomen. Latine *Radix veſicatoria.* Malaice *Accar binaſſa*, h. e. perdens radix, quum cutim perdat, & veſiculas adtrahat, Ternatice *Bama.* Amboinice in Hitoea, & Loehoa *Mebulatu*, *Nebulatu*, & *Mebutana hane*, aliis *Aylatu minor* ad diſtinctionem *Aylatu majoris*, quæ arbor eſt *libr. 5.* deſcripta. Cuncta hæc nomina denotant *Ubat regium*, & medicamentum hoſtium. Bandice *Caju Auwaran*, h. e. carbo ignitus, atque hinc apud noſtrates Belgice *Vuur-wortelen.* Amboinenſes quidam hanc male confundunt cum *Ajoccol*, h. e. *Bori*, vocantque *Ayoccol minus.*

Locus. In Amboina raro obcurrit, ſponte reperitur circa litus, in locis ventoſis, & umbroſis ſub arbuſculis, & ubi ſolum eſt argillaceum, & lapillis mixtum, ſemper enim ſolum amat durum.

Quum

LXVIII. HOOFDSTUK.

De Vuur-Wortel.

ACcar Binaſſa *is een zoorte van de Clematis Indica, met boutachtige, en regte ſtelen wel opſchietende, echter by de wortel iſſe kruipende, of op de aarde ruſtende. Uit eene wortel ſchieten veele ſtelen op, die meeſt regt zyn, of met haar onderſte een weinig op de aarde leggen, zommige kruipen ook door de ruigten, en dat dikwils met zeldzame bogten, eenigzins den ſtruik van de* Bonga Manoor *gelykende. Zy zyn in wyde leden verdeelt, beneden houtverwig, en zeer taai, boven gras-groen, omtrent een halm dik, uit den ronden wat geſtreept, doch van binnen doorgaans boutachtig, van de wortel twee of drie ſpannen lank bloot, daar na met ydele bladeren bezet. Aan ieder lid ſtaat een enkel blad, en het lid is aldaar dikachtig, als een knie, ter zyden uitgevende een andere lange ſteel, die men dikwils boven dikker ziet dan beneden, hier en daar met een kort bogtje als een winkelhake, en als de knien op de aarde ruſten, zoo ſchietenze worteltjes daar in.*

Het blad gelykt na 't Blitum, of Sayor Bayangh, *dog langer, en ſmalder, ſtraks van zynen oorſpronk zig uitbreidende, en daar na allenskens ſpits toelopende, glad, en blyde-groen, maar in ſchaduwe ſtaande zwart-groen. By haren oorſpronk, en aan de knien zyn ze bruin, of ligt-rood, daar de knien zig in twee ſtelen verdeelen, ſtaan meer bladeren by een, als mede aan de uiterſte ranken, die zig in een haak omkrommen. In de hoven geplant, ſchiet het wat cierlyker op, met meerder, digter, en korter ſtelen, als een ſtruikje, drie, en vier voeten hoog, op de aarde zig fraay uitſpreidende, en dan zyne ſtelen opregtende. Die ook breeder, en weeker bladeren dragen dan in 't wild, met veel bruins aan de knien, aan 't opperſte der ſtelen in de ſpatie van een hand, of een ſpan, komen de bloemen voort, ydel, en boven malkander ſtaande. Deze zyn langbalzig, de Jaſmynen gelyk, doch ſmalder, van vyf blaadjes gemaakt, ſchoon vlammend-rood, na de roozen trekkende, en glimmende als Satyn.*

De balzen zyn rooze-rood, en ſtaan in diepe naauwe kelkjes, die wat haairig, en kleeverig zyn. De blaadjes van de bloemen ſtaan regt uitgebreid in de rondte, omtrent zoo breed als een nagel van een duim, doch aan de geplante in de tuinen veele grooter, en levendiger van coleur.

Zy zyn zeer teer, ſlenſſen ligt, en daar volgen geen vruchten op, gelyk ze ook zonder reuk zyn, zomtyds ook, doch zelde, als zy in ſchaduachtige plaatzen ſtaan, hebbenze zes blaadjes, daar zy anders maar vyf hebben.

De wortel is naa proportie van de plante grof, en ſterk, boven knoeſtig, en bogtig, maar veele dikke vazelingen na beneden wendende, die diep in de aarden gaan. Zelfs de hooftwortel gaat zomtyds twee, en meer voeten diep in de aarden, zoo dat ze zwaarlyk uit te trekken is, buiten is ze groenachtig, binnen bleek-geel, boutachtig, en vaſt, wat ſterk, of kruidachtig van reuk, van ſmaak ſcherp, en onliefelyk, doch niet heet.

Naam. *In 't Latyn* Radix veſicatoria. *In't Maleyts* Accar binaſſa, *dat is bedervende wortel, om dat ze de huid bederft, als zy bleynen op trekt, in 't Ternataans* Bama. *Amboins, op Hitoe, en Loeboe,* Mehulatu, Nehulatu, *en* Mehutana hane, *by anderen* Aylatu *het* kleene, *tot onderſcheid van* Aylatu *het* groote, *'t welk een boom is* lib. 5. *beſchreeven. Alle deze namen beduiden* Koninglyk Ubat, *en vyandlyk artſeny in't Bandaas* Caju Auwaran, *dat is gloejende koole, en daar van by onze Duitze* Vuur-wortelen. *Zommige Amboineezen vermengen het qualyk met* Ajoccol, *dat is* Bori, *en noemen dit* Ayoccol *het* kleendere.

Plaats. *Het is in Amboina weinig te vinden, van zelfs vindt men het omtrent het ſtrand, daar het lugtig, en ſchaduwachtig is, onder andere boomen, en daar de grond kleiachtig, met ſteenen gemengt, want het wil altyd een harde grond hebben.*

Quum ſponte ſub fruticulis creſcit, planta videtur eſſe ſarmentoſa, & convolvulacea, in hortis vero quum ſola locetur, frutex eſt, qui aſſerculis inponi poteſt. Per ſegmenta radicis transplantanda, & propaganda eſt, quæ nodos exhibent, quod & laborem requirit, quum raro ſubcedit.

Uſus ejus eſt potiſſimum ad veſiculas extrahendas, uti cum Cantharidibus fit, cum quibus radices hæ virtute quodammodo conveniunt. Hunc in finem recentes, & molliſſimæ eliguntur radices, quæ in ſegmenta ſcinduntur cultrum craſſa, quæ tumentibus, & œdematoſis inponuntur pedibus hominum Hydropicorum, Leycophlegmaticorum, & Paralyticorum, intra ſex, vel octo horas cutis rubebit, & mollis adtrahetur veſicula, ſed non tam fortiter, vel tam alte, quam per Cantharides. Veſiculæ hæ diſſectæ, ſi non ſponte diſrumpantur, multum effundunt liquorem, qui eſt lympha inſalubris in artibus hærens, unde multæ ſimul tales veſicæ in pede adtrahendæ ſunt, quum lympha ſit effuſa, aperturæ ſponte exſiccari permittuntur, ſeu parum calcis inlinitur, ut cruſta generetur.

Similia quoque ſegmenta fronte adplicantur, ſi quis Cephalalgia laboret, ut extrahatur, uti noſtrates Cantharides poſt aures adplicant. Venatores tanquam arcanum habent folia, ac flores hujus plantæ cibis canum venaticorum admiſcere, ut avidi, & cupidi eſſent ferarum.

Radix hæc cum Zingibere, & Pipere longo contuſa, & Cormento inpoſita, qui proprie ſunt dura tubercula, & Tophi Amboinenſium variolarum, hos curat, copioſam enim adtrahit aquam aliosque humores.

Amboinenſium propugnatores hujus flores poſt aures gerunt, quos etiam Saguero infundunt, & epotant, ut ex ipſorum fide audaces, & bellicoſi ſint. Floris forma, ingratus ſapor, & levis ardor radicis declarant hanc plantam adfinem eſſe frutici ſupra libro ſexto deſcripto, qui *flamma ſilvarum*, ſeu *Auparulan* vocatur, quæ femina cenſetur, atque hæc radix veſicatoria mas, quum ſterilis ſit.

Als het in 't wild, en onder de ruigten groeid, zoo ziet men 't voor een ſeelent, en ſlingerend gewas aan, maar in de tuinen, als het alleen ſtaat, werd het een ſtruik, en laat zig ook op latten leiden. Men moet het met ſtukken van de wortel verplanten, daar eenige ſcheutjes aan zyn, 't welk nog al moeite koſt, om dat het zelden gelukt.

Gebruik. *Het werd meeſt gebruikt om bleinen daar mee op te trekken, gelyk wy met de Cantharides, of Spaanſche-vliegen doen, welkers kragten de wortelen ten naaſten by hebben. Hier toe neemt men de verſche, en weekſte wortelen, die men in ſchyfjes ſnyd van een mes dik, en dezelve bind op de dikke, en zugtige benen, van waterzugtige, gezwollene, en aan de Beriberi gaande menſchen, in de tyd van zes, of acht uuren zal het de buid rood maken, en een zagte blaar optrekken, doch zoo ſterk, en hoog niet als Spaanſche vliegen, de bladeren open geſneeden, zoo ze niet van zelfs berſten willen, geven veel vogtigheid uit, zynde het ongezonde water, dat in de leden ſtak, dies men diergelyke blaaren veel aan een been moet laten optrekken, als het water uit gelopen is, zoo laat men de gaten van zelfs opdrogen, of men ſmeert daar wat kalk op, dat zy een korſt krygen.*

Dezelve ſchyfjes werden ook op 't voorhooft gebonden, als men hooftpyn heeft, om 't zelve uit te trekken, gelyk de onze met Spaanſche vliegen achter de ooren te zetten doen. De jagers houden 't voor een ſecreet onder hun lieden, dat ze de bladeren, en bloemen den jagt-honden onder de koſt te eeten geven, op dat ze greetig, en verbit op 't wild zoude wezen.

Deze wortel met Gengber, en lange Peper geſtoten, en op de Cormento gebonden, dat zyn de hatde knobbelen, of Tophi van de Amboinſe pokken overgebleven, geneeſt dezelve, want het trekt veel water, en vogtigheden uit.

De voorvegters onder de Amboineezen, dragen de bloemen achter de ooren, doen ze ook in Sagueer, en drinken daar van om na haar geloof ſtout te werden, als zy vegten gaan. De gedaante van de bloem, vyze ſmaak, en zagte brand van de wortel, bewyzen dat dit kruid uit de maag ſchap zy van een Heeſter, boven lib. 6. *beſchreeven, en genaamt* flamma ſilvarum, *of* Auparulan, *dewelke men voor 't wyfje houd, en deze Radix veſicatoria voor 't mannetje, om dat 't onvruchtbaar is.*

Tabula Centeſima Sexageſima Octava

Plantam exhibet, quæ *Radix veſicatoria* vulgo vocatur, cum ejus *corymbo florifero* A majori forma expreſſo.

De Hondert acht en zestigſte Plaat

Vertoont een plant, welke by 't gemeen de *Vuur-wortel* genaamt werd, met des zelfs *bloem-tros* A in grooter gedaante.

OBSERVATIO.

Hæc eſt Plumbago Zeylanenſis, folio ſplendente Ocymaſtri, flore lacteo *Boerh. Ind. H. L. B.* & *Theſ. Zeyl. p.* 195. & Plumbago foliis petiolatis *H. Cliff. p.* 53. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

Dit is de Zeylonſche Plumbago, met een blinkend blad, als van de Ocymaſtrum van *Boerh. Ind. H. L. B.* en de *Theſ. Zeyl. p.* 195. en Plumbago met geſteelde blaadjes van de *H. Cliff. p.* 53. alwaar het overige ziet.

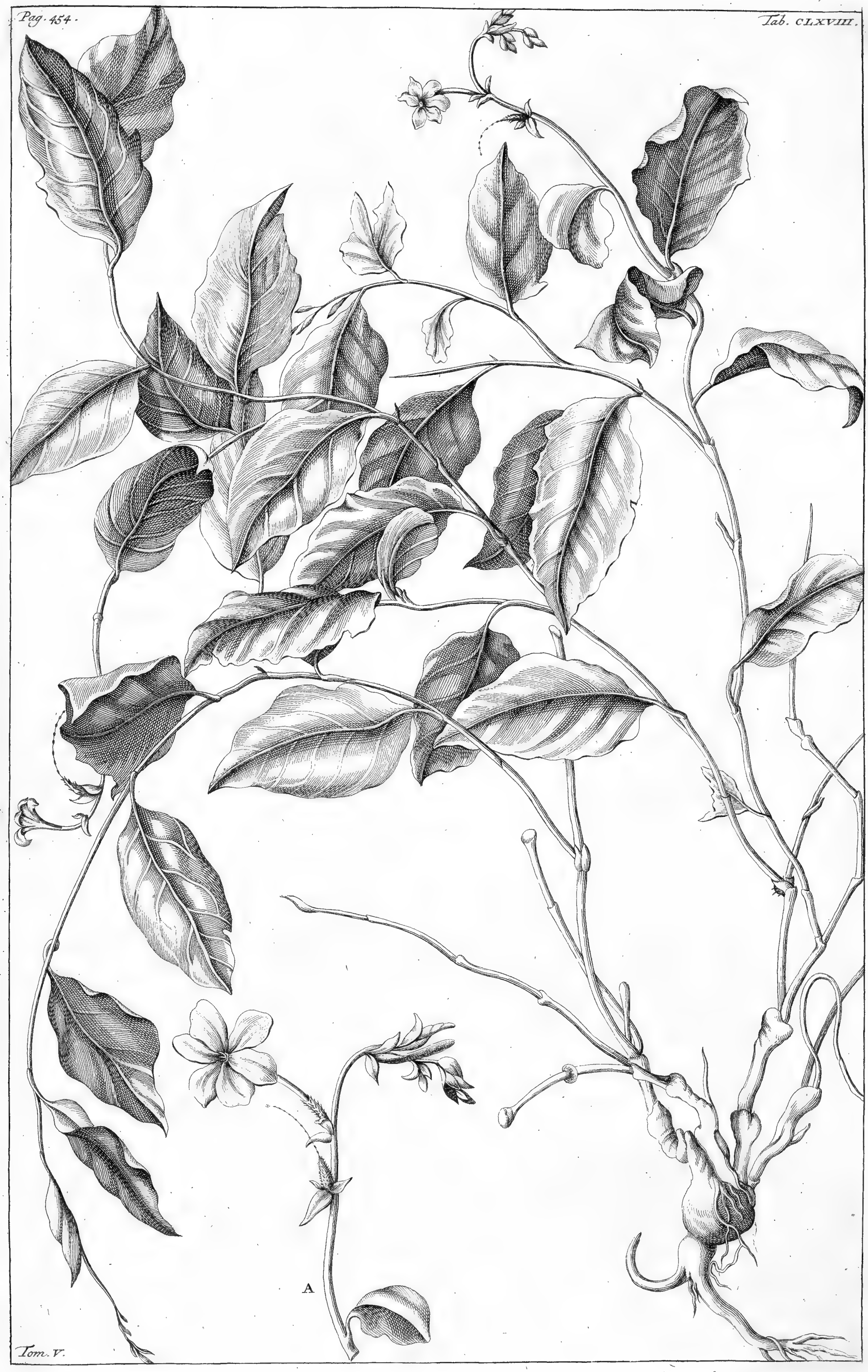
A

CAPUT SEXAGESIMUM NONUM.

Pes Equinus. Pancaga.

HÆc humilis plantula eſt, more Chamæciſſi ſupra terram prorepens, nil adtollens niſi petiolo, quibus folia inſident, ex radice enim primo multi propullulant caules, terræ incumbentes, plani, qui in quibusdam locis radices iterum emittunt, aliosque adtollunt caules, potiſſimum ſimplices, aliquando autem plures ſimul excreſcunt; Erecti hi caules dimidii circiter pedis altitudinem habent, ac quivis in vertice ſimplex ſuſtinet folium, in orbem diſperſum.

Folium cum illo Chamæciſſi convenit, vel propius ad illud Aſari adcedit, eſt enim rotundum, ſeu paulo latius quam longum, ſi non ad unam partem ſulcatum eſſet, ubi petiolus inmittitur, atque hinc equi pedem refert, magnitudine denarii, inque locis umbroſis inperialis magnitudinem obtinet, ad oras rotundis dentibus dentatum, in quibus etiam breves conſpiciuntur apices, ſuntque porro tenuia, glabra, ac parum ſinuoſa ob teneritudinem, ſubtus intricatis, & protuberantibus nervis diſtincta, læte virentia, ſaporis herbacei cum ſubtili amaritie, ad illa Naſturtii aquatici adcedentis.

Floſculi progerminant brevibus in petiolis, prope radicem propullulantes, ſuntque violacea, ſeu fuſca capitula, floſculos referentia, nullique hos inſequuntur fructus. Undique e radice ſurculos emittit albos, tenues referentes lumbricos, amplumque obcupat locum. Radix alba eſt, vilis, & fibroſa.

Nomen. Latine *Pes equinus.* Malaice *Pancaga.* Belgice *Paarde-voetjes.* Quidam hanc quoque Malaice vocant plantam *Daun Cucurang*, a ſerratis foliis, quod nomen etiam gerit *Serratula Amara*, quæ hujus ſilveſtris habetur ſpecies, licet herbæ ſint quam maxime inter ſeſe diverſæ. Portugalli Bataviæ hanc vocant *Folho Rabaſſo*, quæ proprie in Hiſpania Naſturtium aquaticum eſt. Ternatice *Coloditi manoora*, h. e. lumbrici pulvinar. Cæterum *Coloditi maſou*, h. e. Oebat contra vermes. Amboinice *Aſſotelina laun*, h. e. folium canis aures referens, item *Alaun Ribute*, h. e. *infundibuli folium*, in Loehoea *Aylaun Capepuli.* Bandice *Biſſi mattan.* Baleyice *Paydob.*

Locus. Ubique in hortis creſcit juxta ſepes, ut & ſponte, ob ejus vero uſum de induſtria colitur in ſolo argilloſo parumque humido, ubi folia gerit ampla, & obſcure virentia, quæ vero Soli exponitur, melius cruda edi poteſt, eſtque porro nota per totam Indiam Orientalem.

Uſus. Potiſſimum in uſu eſt apud milites noſtros, quem ab incolis addidicerunt, ad quævis foramina, & vulnera accidentalia pedum curanda, quum enim in hiſce calidis regionibus nudis incedant plerumque pedibus, hinc hiſce quam maxime obnoxii ſunt, ac facillime per contuſiones vulnera adquirunt, quumque nulla alia ad manus ſint emplaſtra, hæc inponunt ipſis folia manibus, vel ſupra ignem parum calefacta, Cicatricantem, & conſolidantem habent virtutem, atque jure inter vulneraria cenſentur, curatio autem per ſola hæc folia tarde procedit, ac tantummodo in levibus, & recentibus vulnuſculis.

Pes quoque iſto tempore ſiccus, & tectus ſit, & abſtineant a nimio potu, alioquin enim hæc folia humores nimis adtrahunt, ac pus generant, quum vero hoc extraxerint, Cicatricem melius promovent.

Cruda quoque edi poſſunt cum Bocaſſan, & Oelang Oelang, ſuntque ſalutaria ſtomacho. Ac præſertim adhibentur ad mirum *Moretum malaicum*, quod componitur ex decem, vel duodecim diverſis recentibus herbis, in quo acrimonia, aciditas, & lævis obſervatur amarities, quæ omnes ſimul minutim conſcinduntur, & cum cocta miſcentur Oryza, quæ ad quosvis editur cibos, ut adpetitus excitetur.

Exem-

De Paarde-voet.

Dit is een laag kruidje, op de manier van Chamæciſſus, of Aardveil, op de aarde kruipende, en niets verbeffende dan de ſtelen, daar de bladeren opſtaan, want uit de wortel komen voor eerſt veele ſtelen voort, plat op de aarde leggende, hier en daar weder inwortelende, en andere ſtelen opregtende, die meeſt enkeld, zomtyds meer by malkanderen ſtaan; Deze opgeregte ſtelen zyn omtrent een halve voet hoog, en ieder draagt op zyn top een enkeld blad, in de rondte uitgebreid.

Het blad gelykt na de Chamæciſſus, of Aardveil, of nader na 't Aſarum, te weten meeſt regt rond, of wat breeder dan lank, zoo bet niet aan de eene zyde eene kloove badde, daar den ſteel ingelaten werd, en daar door een paarden hoef verbeeld, in de groote van een ſchelling, aan ſchaduwagtige plaatzen ook van een reaal, aan de kanten met ronde tanden gezaagt, daar aan men ook korte ſpitsjes ziet, dun, glad, doch wat gefronſt, wegens zyn teerheid, van onderen met uitſtekende, verwerde zenuwe, blyde-groen, van ſmaak kruidachtig, met een ſubtiele bitterheid, na de water-Eppe trekkende.

De bloempjes komen voort op zeer korte ſteeltjes, digt by de wortel, zynde licht-violette, of bruinachtige knopen, die zoo wat na bloempjes gelyken, en daar volgen geen vruchten op. Het zend zyne witte ſchcutjes als dunne wormen rondom uit de wortel, en beſlaat een breede plaats. De wortel is wit, gering, en vaſelachtig.

Naam. *In 't Latyn* Pes equinus. *In 't Maleyts* Pancaga. *In 't Duits* Paarde-voetjes, *zommige noemen 't ook in 't Maleyts* Daun Cucurang, *van zyne gezaagde blaadjes, welke naam ook draagt de* Serratula Amara, *die men voor 't wilde houd, hoewel 't zeer verſchillende kruiden zyn. In't Portugees op Batavia noemen ze bet* Folho Rabaſſo, *'t welk eigentlyk in Spanje de water-Eppe is. In 't Ternataans* Coloditi manoora, *dat is wormkuſſen, anders* Coloditi maſou, *dat is Oebat tegens de wormen. In 't Amboins* Aſſotelina Laun, *dat is blad, dat na honds-ooren gelykt, als mede* Alaun Rihute, *dat is* tregters blad, *op Loeboe* Aylaun Capepuli. *Bandaas* Biſſi mattan. *Baleys* Paydoh.

Plaats. *Het waſt over al in de tuinen langs de hagen, en ook in 't wild, doch wegens zyn gebruik werd bet met opzet onderhouden, en aangequeekt op een klei grond, die wat vogtig is, daar bet dan groote, en donker-groene bladeren gewind, doch bet geene ter Zonne ſtaat, is bequamer om raauw te eeten, voorts is bet bekend ſchier door gebeel Ooſt-Indien.*

Gebruik. *Het is meeſt in gebruik by onze Soldaten gekomen, die bet echter van de Inlanders geleerd bebben, om alderhande kleene gaatjes, en toevallende bezeeringe, die ze in de voeten krygen te geneezen, want dewyl ze in deze warme landen meeſt bloots voets lopen, zoo zyn ze dat ligt onderworpen, dat ze bier of daar ſtoten, of gaten krygen, als dan met geen pleiſters verſien zynde, leggen ze deze blaadjes daar op eerſt in de banden, of over 't vuur wat warm gemaakt zynde; Zy bebben wel een Cicatriſeerende, en heylzame kracht, en werden met reden onder de wond-kruiden gereekend, echter de cuure met deze bladeren alleen gaat zeer langzaam toe, en ſchier alleenlyk by kleene, en verſche zeerigheden.*

Zoo moet men ook de voet voor die tyd droog, en gekleed houden, en van veel drinken zig ſpeenen, anders trekken deze blaadjes de vogtigheid meer na zig, en genereeren etter, doch als ze die nu uitgetrokken bebben, zoo Cicatriſeerenſe te beter.

Men kan ze ook raauw eeten met Bocaſſan, en ander Oelang Oelang, werdende voor de maage gezond bevonden. Inzonderheid werden ze genomen tot bet wonderlyk Moretum malaicum, *'t welk gemaakt werd van wel tien, of twaalfderlei groene kruiden, daar een ſcherpigheid, en kleene bitterheid in is, alle door malkanderen kleen geſneeden, en met gekookte Ryſt gemengt, welke men tot alderhande ſpyze eet, om een graage maag te maken.*

By

Exempli gratia recipe foliorum Pancagæ manipulum, virides Cepas, foliorum Sinapi, Laganſæ, ac quorumvis acidorum foliorum Sonbong, Daun Boaya, Pharmacum litoreum ana manipulum ſemis, tria quatuorve tenera Limonum folia, Petroſelini, Portulacæ, & Lampoejang, & Lancquas, Palmytam, ſeu cor caulium Syreæ, Sulaſſy, Micka Micka &c. quantum vis, hæcque omnia minutim conſcinde, & miſce cum cocta Oryza, quæ ex manu loco panis editur. In ulceribus, ac vulneribus depurandis, & e quibus pus extrahere volumus, infunde ſuccum calefactum ex radicibus expreſſum, ipſisque folia inpone, hoc autem ſemel bisve tantum inſtituendum eſt, ac porro folia ſolummodo inponuntur. Pueris quoque propinatur tam ſuccus ex tota hac herba, quam aliis adcocta herbis contra vermes, & abdominis tormina.

Pancaga cum Sirio repente, & Pinanga alba maſticata, ſuccusque horum deglutitus antidotum eſt contra noxium cibum, qui adſumptis eſt. Foliorum ſuccus cum Calappi oleo mixtus, calefactus, & auribus inſtillatus ipſarum tinnitum, & ſuſurrum curat. Tota hæc herba Saguero incocta ſalutarem præbet potum Nephriticis, hic autem propinandus eſt per tot menſes, quot annis æger hoc laboravit malo. Alii totam hanc ſumunt herbam cum dimidia parte bulbulorum Cypri rotundi, & acutis apicibus Caricis Lalan dicti, quæ ſimul coquunt in dulci Saguero, vel aqua, quam aliquamdiu propinant. Hoc vehementer urinam expellit, ac ſalutare eſt remedium Hydropicis, Nephriticis, & Iſchuria laborantibus. Contra Aſthma, & tuſſim convulſivam manipulum Pancagæ cum radicibus ejus ſumitur, ac bini ramuli veri Cucurang, quæ ſimul aquæ incoquuntur, & propinantur. Eadem hæc folia cum illis Dutræ contrita, & calida dorſo inlinita, ipſique tota inpoſita folia dolores, ac lancinationes ſpinæ dorſi curant. Foliorum ſuccus calide auribus inſtillatus, quæ purulentæ ſunt, ac pus effundunt, has curat, unde apud Loehoenenſes ſuum obtinuit nomen.

Pancaga quoque coquitur cum Gratioſa in Banda Daun Kitsjil dicta, horumque decoctum propinatur contra Nephritidem, & Colicam.

NB. Pes equinus in Friſia vocatur Alchimilla, cum qua multi hic hanc comparant herbam, hocque ipſi inponunt nomen, ob conſolidantem ejus naturam, uti Alchimilla quoque herba vulneraria eſt.

Alii hanc comparant cum Chamæciſſo, Sanicula, Sione, & Naſturtio aquatico, cur autem Portugallis *Rabaco*, h. e. Naſturtium aquaticum, vel Sion vocetur, comprehendere nequeo, quum *Rabaco* vidi crescentem longe alia forma in Portugallia circa urbem Valentiam in locis paludoſis.

Codagen. *Hort. Malab. part.* 10. *Fig.* 46. deſcriptum convenit cum hoc pede equino, excepto quod Malabaricum dicatur eſſe piloſum ad caules, totaque planta non amarum, ſed ſalſum, acrem, & mordentem habet ſaporem. Virtutes ejus medicinales hic ignotæ ibi memorantur. Adnotator ibi pro una eademque habet planta cum Braſilienſium *Acaricoba* a D. *Guilhelmo Piſone libr.* 4. *cap.* 66. *Hiſtor. nat. Braſ.* deſcripta.

By exempel neemt van de bladeren Pancaga een handvol, groene Ajuinen, Moſtaart bladeren, Laganſa, alderhande zuure bladeren, Sonbong, Daun Boaya, Pharmacum litoreum, van ieder een halve handvol, drie, of vier jonge Lemoen bladeren, Petercely, Porcelein, jonge bladeren van Lampojang, en Lancquas, het Palmyt, of hert van Syree-ſtelen, Sulaſſy, Micka Micka &c. zoo veel gy wild, en ſnyd dit alle kleen door malkanderen, mengt het met gekookte Ryſt, die men dan zoo uit de hand eet. In ulceratien, en wonden, die te zuiveren zyn, en daar men etter wil uittrekken, giet het warm gemaakte zap, uit de wortelen geperſt, en legt dan de bladeren daar op, doch dit behoeft men niet meer dan een of tweemaal te doen, en voorts de bladeren alleen opleggen. Men geeft het de kinderen ook in, zoo het zap uit het gebeele kruid, als onder moeskruiden gekookt, tegens wormen, en buikpyn.

Pancaga met Sirium repens, en witte Pinang geknouwt, en den zap ingezwolgen, is een tegenbaat tegens ſchadelyke koſt, die vergeven is. De bladeren met Calappus-Oly gemengt, warm gemaakt, en in de ooren gedruipt, geneezen het moejelyk ſuizen der zelven. Het gebeele kruid in Sagueer gekookt, is een gezonden drank voor gravelige perzonen, maar men moet zoo veel maanden daar van drinken, als men jaren aan dat euvel gegaan heeft. Andere nemen dit gebeele kruid met half zoo veel bolletjes, of worteltjes van Cyprus rotundus, en de ſcherpe ſpitze van Snygras Lalan, koken dezelve in zoete Sagueer, of water, en drinken een tyd lang daar van. Dit zet geweldig het water af, en is gezond voor Waterzugtige, Graveelige, en die een verſtopping van hun water hebben. Tegens den Kinkhoeſt, en benauwde borſt, neemt een handvol Pancaga met wortel en al, en een paar takjes van de regte Cucurang, kookt het in water, en drinkt het. Dezelve bladeren met de bladeren van Dutra gewreeven, en warm op de rugge geſmeerd, en daar dan de gebeele bladeren over gebonden, geneezen de ſteekte, en weedommen des ruggengraats. Het zap van de bladeren warm in de ooren gegooten, die etterig zyn, en vloejen, geneeſt dezelve, waar van het by de Loeboeneezen zynen naam heeft.

De Pancaga werd ook gekookt met de Gratioſa in Banda, Daun Kitsjil genaamt, en het afziedzel gedronken, tegens het Graveel, en Colyk.

NB. Paarde-voetjes noemen ze in Vriesland de Alchimilla, waar mede veel hier te lande dit kruid vergelyken, bewogen door zyn beelende kracht, gelyk Alchimilla mede een wondkruid is.

Andere met Chamæciſſus, Sanicula, Sion, en Naſturtium aquaticum, waarom het de Portugees Rabaco, *dat is water-Eppe, of Syon noemt, kan ik niet bedenken, dewyl ik de* Rabaco *met een andere gedaante in Portugaal, omtrent de ſtad Valentia, op waterachtige plaatzen hebbe zien groejen.*

Codagen in Hort. Malab. part. 10 Fig. 46. *beſchreeven, komt met onze Pes equinus overeen, behalven dat het Malabaarſche beſchreeven werd haairig van ſteel, en de gebeele plante geen bitteren, maar een ſiltigen, ſcherpen, en bytenden ſmaak toegeſchreeven werd. De medicynale krachten, die hier onbekend zyn, ziet aldaar. Den Annotator houd het voor een en het zelfde met het Braſiliſſe* Acaricoba *van D.* Guilhelmus Piſo lib. 4. cap. 66. Hiſtor. nat. Braſ. *beſchreeven.*

Tabula Centeſima Sexageſima Nona

Ad *Figuram Primam* plantam exhibet, quæ *Pes equinus Rumphio* dicitur.
Figura Secunda Empetrum exhibet *acetoſum.*

De Hondert negen en ſestigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* een plant, welke de *Paardevoet* van *Rumphius* genaamt werd.
De *Tweede Figuur* wyſt aan de *Suure Empetrum.*

OBSERVATIO.

Pes equinus *Rumphii* vocatur Hydrocotyle Zeylanica, Aſari folio a *Tournef. inſtit. p.* 328. & *Theſ. Zeyl. p.* 122. & Valerianella Zeylanica, paluſtris, repens, Hederæ terreſtris folio, ad radicem florida, *Herm. Par. Bat. p.* 238. ubi icon & deſcriptio, & Aſarina Zeylon. minor. *Par. Bat. Pr. p.* 315. & Hydrocotyle foliis reniformibus crenatis, *H. Cliff. p.* 88. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

De Paarde-voet van *Rumphius* werd genaamt Zeylonſe Hydrocotyle, met het blad van de Aſarum van *Tournef. inſtit. p.* 328. en de *Theſ. Zeyl. p.* 122. en Zeylonſe, moeraſſige, kruipende Valerianella, met het blad van de Hondsdraf, by de wortel bloejende van *Herm. Par. Bat. p.* 238. alwaar de figuur, en beſchryving; en Zeylonſe keinder Aſarina van de *Par. Bat. Pr. p.* 315. en Hydrocotyle met niervormige getande bladeren, van de *H. Cliff. p.* 88. alwaar het overige ziet.

Fig. 1.

Fig. 2.

CAPUT SEPTUAGESIMUM.

Empetrum Acetoſum. Daun Aſſam.

D*Aun Aſſam* videtur ſpecies eſſe *Cotyledonis*, ſeu *Umbilici Veneris*, cujus ſpecies quasdam *Cluſius* quoque obſervavit. Rotundis ſuis, ac pinguibus flagellis, haud longis, ſupra rupes, vel juxta ſolum prorepit. Hi repentes caules alios proferunt erectos, rotundos, pingues, rubentes, & ſemi pellucidos cauliculos, ſeu petiolos, quorum quivis ſingulare ſuſtinet folium more Chamæciſſi, vel præcedentis Pancagæ.

Repentia vero ſarmenta prope articulos radiculas figunt in rupes, aliaque emittunt lateralia etiam rubentia. Folium magnitudinem obtinet inperialis, aliquando palmæ, immo etiam majus eſt, rotundulum, ſeu obliquum, ac cordatum, prope petiolum ſulcatum, ubi & rotundæ auriculæ ſibi invicem parum inponuntur.

Folium hoc ſuperius binos tresve gerit apices, quorum longiſſimus, ſeu primarius non directe in medio locatur, ſed ſemper ad unam inclinat partem, ad oras dentatum, ſeu in plures minores apices diſtinctum, atque ad binos primarios apices majores excurrunt nervi, cum aliis minoribus lateralibus, ejusdem cum caulibus coloris, quidam enim, uti dictum fuit, pallide rubent, alii albi, ſeu pallide virentes. Folia porro ſuccoſa admodum ſunt, fragilia, glabra, ac fere ſplendentia, ac facile flaccescentia, licet in planta firmiter extenſa ſint, ſaporis grate aciduli, cum quadam tamen ſilveſtri ſapore, qui ex terra adtrahitur.

Flores peculiari inſident pedunculo, qui tenuior, & longior eſt illo, qui folia ſuſtinet, binos tresve ſimul exhibet floſculos, qui in hac planta duplicem obtinet formam, primus floſculus rotundam refert, ac cordiformem burſam, inſtar ſquamæ piſcis, qui in bina dehiſcit petala, externe rubentia, interne alba, inque medio flavus erigitur collis ex brevibus ſtaminulis formatus, uti in floribus Pomi.

Poſt hunc ejus loco excreſcit trigona, & pallide virens cellula, ex tribus alis compoſita, inſtar cellulæ ſeminalis Lapathi, vel Acetoſæ Hiſpanicæ, ſupra hanc alius excreſcit flos, ex quatuor albis conſtans petalis, quorum bina exteriora magis albent binis interioribus, ſine flavo iſto colle intermedio, ſed ejus loco viride erigitur piſtillum, ſeu ſtilus ſupra trifidus, qualis conſpicitur in inmaturis Ricini fructibus, trigona cellula ſeminalis matura in tribus cellulis ruffum continet ſemen, inſtar arenæ puſillum, undique circa axim pendens.

Radix puſilla eſt, alba, vilis, & fragilis, ſed primaria radix firmior eſt, & transverſalis, rupibus laxe inhærens, unde & tota planta facile evelli poteſt.

Præter albam rubra quoque obcurrit ſpecies, forma, & modo creſcendi priori ſimilis, ſed ejus folia majora ſunt, & craſſiora, plerumque palmam lata, ſubtus fuſca, ſuperius obſcure virentia, ſeu viridia, cum fuſco mixta, venæ, & caules eleganter rubent, & ſemi pellucidi, ejusdem acidi ſaporis, flores, & ſemina ſunt, uti in priore.

Hæ autem binæ herbæ diſtinguendæ ſunt ab alia ſimili herba, quæ ſimilibus fere foliis ſupra rupes prorepit, folia autem ejus ſunt cordiformia, apicesque gerunt in medio vulgari in loco, ad oras quoque dentata, ſed rugoſa, & ad tactum piloſa, flaveſcentia, non acidi, ſed ſilveſtris penitus ſaporis.

Nomen. Latine *Empetrum acetoſum.* Malaice *Daun Aſſam.* Belgice *Sineeſe blaadjes.* Ternatice *Tsjotsjo.* Baleyice *Batsjam Batsjam.* Amboinice *Hatu Hanal*, & *Hatu Hanar*, i. e. *Cingulum Petræ*, item *Hatu Ebu*, i. e. *germen Petræ*, item *Hatu Callan.* In Hitoea *Utta batu*, i. e. Sayor ſaxoſum, in Loehoea *Minibatu* minor, ad diſtinctionem *Minibatu* majoris, quæ eſt Baleyenſium *Lompa.* Maccaſſarice *Katsji.*

LXX. HOOFDSTUK.

De Suure Empetrum.

DAun Aſſam *wil een zoorte zyn van* Cotyledon, *of* Umbilicus Veneris, *waar van* Cluſius *ook eenige ſuure zoorten gevonden heeft. Het kruipt met zyn ronde, en vette ſtelen, die doch niet lang zyn, over de klippen, of langs de grond. Deze kruipende ſtelen dragen andere overeind ſtaande, ronde, vette, roodachtige, en half doorſchynende ſtelen, waar van ieder een byzonder blad draagt, op de maniere als de Chamæciſſus, of voorgaande Pancaga.*

De kruipende ſtelen verwortelen hier en daar by hare leden in de klippen, en zenden anderen ter zyden uit, die ook roodachtig zyn. Het blad is in de grootte van een palm, somtyds ook van een band, of meer, rondachtig, of als een ſchaef hert, achter by den ſteel met een kloove, daar de ronde billen wat over malkander ſtaan.

Vooren heeft het twee a drie ſpitzen, waar van de langſte, of principaalſte niet regt in de midden ſtaat, maar altyd naar eene zyde, aan de kanten getant, of in veele kleene ſpitzen verdeelt, en na de twee voornoemde hooftſpitzen lopen de principaalſte zenuwen, met nog andere mindere ter zyden, van dezelve coleur als de ſtelen, want zommige, als gezegt, zyn licht rood, zommige wit, of bleek-groen. Voorts zyn de bladeren zeer zappig, bros, glad, en ſchier glimmend, ſlap, en ligt ſlenſende, hoewel ze aan haren ſtok ſtyf uitgebreid ſtaan, van ſmaak aangenaam ſuur, doch met eenige wildigheid na de grond riekende.

Het bloeizel komt voort op een byzonderen ſteel, die dunder, en langer is dan de bladdragende, twee a drie bloempjes teffens vertoonende, die men aan dit gewas dubbelt, of van tweederlei fatzoen ziet, het eerſte bloempje is een ronde, hertformige beurſe, als een viſch-ſchubbe, die zig in twee blaadjes opend, buiten roodachtig, en binnen wit, en in de midden een geel beuvelken, van korte draadjes, gelyk in 't Appel-bloeizel.

Na dezen groeid in haar plaats een driekantig, en lichtgroen buisken, van drie vlerken gemaakt, gelyk de zaadbuiskens van Lapathum, of Spaanſche Suuring, boven op 't zelve komt een andere bloeme voort, van vier witte blaadjes gemaakt, waar van de twee buitenſte wat witter zyn, dan de twee binnenſte, zonder het geele beuveltje in de midden, maar in deszelfs plaats een groen pylaartje, boven in drie ſpitzen zig verdeelende, gelyk men op de onrype vruchten van de Ricinus ziet, het drieboekige zaad-buisken ryp geworden zynde, begrypt in drie celletjes een ros zaat, zoo fyn als zand, rondom een middel-pylaartje hangende.

De wortel is kleen, wit, gering, en bros, maar de hooft-wortel is wat ſtyver, en leid dwers, die loſſelyk aan de klippen hangen, wesbalven de gebeele plante ligt af te trekken is.

Behalven de witte beeft men nog een roode zoorte, in gedaante, en wasdom de witte gelyk, doch deze bladeren zyn grooter, en dikker, in 't gemeen een band breed, van onderen bruinachtig, van boven donker-groen, of groen met bruin gemengt, de aderen, en ſtelen zyn ſchoon-rood, en half doorſchynende, van dezelve ſuure ſmaak, bloemen, en zaden zyn als aan 't voorige.

Zoo moet men deze twee kruiden nog onderſcheiden van een ander diergelyken kruid, 't welk ſchier met diergelyke bladeren over de klippen kruipt, maar de bladeren zyn regt hertformig, en hebben hare ſpitzen in de midden op de gewoonlyke plaats, aan de kanten mede getant, maar ruig, en haairig in 't aantaſten, geel-groen, van geen ſuure, maar ganſch wilde ſmaak.

Naam. *In 't Latyn* Empetrum acetoſum. *In 't Maleyts* Daun Aſſam. *In 't Duits* Sineeſe blaadjes. *In 't Ternataans* Tsjotsjo. *In 't Baleys* Batsjam Batsjam. *In 't Amboins* Hatu Hanal, *en* hatu hanar, *dat is* Cingulum Petræ, *als mede* Hatu Ehu, *dat is* germen Petræ, *als ook* Hatu Callan. *Op Hitoe* Utta hatu, *dat is ſteen Sajor, op Loeboe* Minibatu *het kleine, tot onderſcheid van* Minibatu *het groote, 't welk is der Baleyers* Lompa. *Maccaſſaars* Katsji.

Locus. Nullibi creſcit niſi in locis ſaxoſis, in montibus ſilveſtribus, & in vallibus, ubi rupes ſunt præruptæ, præſertim autem luxurioſe progerminat in acutis ſcopulis tam erectis quam planis, quales aciniformes vocantur, quique plerumque tam periculoſi ſunt, ut adceſſum prohibeant, qui tamen hiſce foliis penitus obtecti ſunt, in foveolis enim horum acutorum ſcopulorum ſemper quædam reperitur terra, in qua hæc planta fibrillas ſuas figere poteſt. Rubra ſpecies non tam frequens eſt, collesque requirit frigidiores, ubi ingentes lapides, & terra ſibi mixtæ ſunt, quales præ aliis ſunt colles circa pagum Ema in Leytimora. In cunctis Amboinæ, & Moluccæ inſulis nota eſt hæc planta, uti & in Celebe, non autem ita in Occidentalibus inſulis.

Uſus. Multum adhibetur ad Lactucam, tam ab incolis, quam Europæis, & Sinenſibus, incolæ vero hanc potiſſimum piſcibus adcoquunt, ad acidum condimentum. Omnibus denique rebus hiſce in terris inſervit, quibus Acetoſa, ac forte easdem habet vires ad ſitim ſedandam in calidis morbis.

Aptiorem cenſeo herbam ad calidum hepar temperandum, quam ad bilioſos ſtomachi humores tollendos, quod per acida inſtitui non oportet. Baleyenſes, & Javani horum foliorum ſuccum adhibent ad tincturam Caſſombæ, quum ipſis deficiat Limonum ſuccus. Sic quoque quodvis ferri genus, quam æruginoſum etiam ſit, hoc ſucco non tantum depurari, ſed etiam cæruleum reddi poteſt, licet ipſi non admiſceatur Mercurius ſublimatus.

Ternatenſes hunc miſcent ſuccum cum acido Limonum ſucco, ſi cœruleum tingere velint colorem, ac ſiccum oblinire ferrum quodam oleo. Ferrum ærugine infectum per noctem in hoc deponunt ſucco, qui æruginem omnem tollit, ac ferrum purum reddit.

Idem hic ſuccus cum dimidia Sacchari parte coctus grate acidum præbet Syrupum, ad Mangam conditam, & Ribeſios adcedentem, qui in calidis morbis ad ſitim ſedandam adhibere poteſt.

Agreſta Hittonica ſequenti præparatur modo: Hanc herbam coque cum caulibus, in aqua marina, ac circumage cum bacello, donec cunctæ partes ſint minutæ, tranſcola dein per linteum, & in ollis ſerva uſui: Hoc agreſtam præbet gratam cunctis frixis cibis conducentem, ſalſedo enim aquæ marinæ, & aciditas foliorum ita temperatur, ut gratum præbeat ſaporem.

Plaats. *Het waſt nieuwers dan op ſteenige plaatzen, in wilde gebergten, en in valleyen, daar ſteile rotzen zyn, inzonderheid ziet men ze weelderig op de ſcherpe klippen, zoo ſtaande als vlakke, diergelyke men ſpeldewerk noemt, zynde meeſt zoo akelig, dat men qualyk daar over gaan kan, en echter met deze blaadjes ganſch bedekt, want in de kuiltjes van die ſcherpe rotzen altyd wat aarde zit, daar in dit gewas zyne worteltjes begten kan. De roode zoorte vindt men zoo veel niet, en vereiſcht koudere valeyen, daar groote ſteenen, en aarde onder malkanderen lopen, gelyk onder anderen zyn de valleyen omtrent de Negory Ema op Leytimor. In alle de Amboinſche, en Moluxe Eilanden is het bekend, als mede op Celebes, in de Weſtelyker Eilanden zoo veel niet.*

Gebruik. *'t Werd veel gebruikt om Salade daar van te maken, zoo wel by de Inlanders, als Europiaanen, en Sineezen, doch de Inlanders koken 't meeſt by viſſen, om een ſuure ſouſe te hebben. In ſomma het dient ons hier te lande in alles, waar toe de Zuuring dient, en heeft miſſchien des zelfs krachten in 't verſlaan van den dorſt, by heete ziekten.*

Ik houde het voor bequamer om een verhitte lever te temperen, dan om galachtigheid in de mage te verdryven, 't welk met ſuure dingen niet geſchieden moet. De Baleyers, en Javaanen nemen den zap van deze bladeren, tot het verwen van Caſſomba, als zy geen zap van Lemoenen konnen hebben. Zoo kan men ook alderhande yzer geweer, hoe verroeſt het ook zy, met dezen zap niet alleen ſchoon maken, maar ook blaauwen, al en komt 'er geen ſublimaat toe.

De Ternataanen vermengen deze zap met ſuure Lemoenzap, als zy blaauwen willen, en het gedroogde wapen ſmeerenſe dan met eenige Oly aan. Een yzer, dat zeer verroeſt is, leggen ze een nagt in deze zap, die den roeſt tot de grond toe uitbyt, en 't wapen zuiver maakt.

Dezelfſte zap met half zoo veel Syroop van Suiker opgekookt, geeft een aangename rinſchen Syroop, na 't geconfyte Mangas, of Aalbeſien ſmakende, die men in heete ziekten om de dorſt te verſlaan gebruiken kan.

Agreſta Hittonica, *of Hitoeëeze verſuis, werd aldus gemaakt: Kookt dit gewas met ſtelen en al in Zeewater, en roerd het met een ſtokje, tot dat het alles kleen werde, zygd het dan door een doek, en bewaard het in potten, dit geeft een aangenaam verſuis by alderhande gebraden koſt te gebruiken, werdende de brakheid van 't Zeewater, en ſuurte van deze bladeren door malkanderen zoo gebrooken, dat het aangenaam van ſmaak werd,*

CAPUT LXXI.

CAPUT SEPTUAGESIMUM PRIMUM.

Serratula amara. Daun Cucuran.

D*Aun Cucuran* eſt herba repens, caules gerens lentiſſimos, infraque parum lignoſos, ſupra terram extenſos, aliosque emittit erectos ſtriatosque cauliculos inſtar Veronicæ noſtratis.

Hi cauliculi vix culmum craſſi ſunt, in amplos articulos diſtincti, quorum inferiores craſſos formant nodos, qui terræ incumbentes fibrillas ipſi infigunt.

Caules vero ipſi anguloſi, & ſtriati ſunt, in una ſpecie virides, in altera fuſci, dividitur enim in album, & rubrum Cucurang, foliis, ac modo creſcendi ſibi ſimiles ſunt, atque ad genicula bina locantur folia ſibi obpoſita, inſtar illorum Urticæ minoris, ſed nullis pilis armata, glabra, & tenuia, parumque contracta, multis transverſalibus coſtis magnitudine unguis pollicis, ad oras acute dentata, in alba ſpecie læte virentia, in rubra nigricantia, ipſorumque venæ fuſcæ ſunt. Utraque vero ſaporem habent amariſſimum, inſtar Centaurii. Obſervatur quoque hæc folia unam partem gerere anguſtiorem, & breviorem altera, acſi lamella abſciſſa foret, qui Character cæterum Solanis competit, hoc autem potiſſimum in inferioribus detegitur plantæ foliis.

Ex ipſorum alis burſula provenit, ex binis pallide virentibus foliolis, ſeu pelliculis compoſita, quorum ſupremum multo longius eſt inferiore, oblongum, & incurvum repræſentans corculum, quumque hæc foliola ſeſe aperiunt, floſculum exhibent illi Urticæ quodammodo ſimilem, qui parum nempe concavus eſt, & ex uno conſtat petalo, ſuperius in tres rotundos deſinens apices, albus, ſeu punctulis quibusdam purpureis notatus, in medio bina gerens ſtaminula, inferiori, & latiſſimæ lamellæ nexa, ſupremumque virens burſæ foliolum ipſi arcte incumbit floſculo, quod cito decidit.

Dein ſeſe claudunt iterum burſulæ foliola, atque intus formant oblongum vaſculum ſeminale, in quo latet minimum, & arenaceum quaſi cinereum ſemen.

Folia ejus magis contracta ſunt illis Urticæ, ſed plerumque glabra, abruptaque mox flacceſcunt, horumque interſtitia multo longiora ſunt, quam in Urtica, ubique multos emittentia laterales ramulos.

Radix ejus vilis eſt, alba, ac fibrilloſa, atque transplantari poteſt hæc planta per abruptos ramulos, fibrillis hiſce gaudentes.

Nomen. Latine *Serratula amara*, juxta Malaienſe *Daun Cucurangh*, quod proprie eſt ferrum acute dentatum, formam habens magnæ ſerræ, machinæ nexæ, cui inſidere poſſumus, quum Calappi medulla minutim radatur, quæ in culina adhibetur, cujus denticulos hæc folia referunt. Vero Malaico nomine dicitur *Ampetu Tana*, h. e. fel terræ. Amboinice *Ayloun Uyn*, & *Aylaun Waccan*. Ternatice *Papayta*, quidam Malaice hanc vocant *Kukurang ſilveſtre*, uti præcedens Pancaga *Kukurang* domeſticum dicitur. Licet, uti dictum fuit, binæ hæ herbæ ſibi parum ſimiles ſint, & utræque ſponte creſcant.

Locus. Sponte creſcit in campis, & in vallibus ſub ſepibus, & Carice, ut & ſub arboribus juxta fluminum ripas, in hortis vero transplantata major, & luxurioſior creſcit.

Uſus. Adhibetur ad vermes expellendos in pueris, tam ejus ſuccus, quam decoctum ex aqua propinatum, licet ſine taldio, & nauſea ipſis vix exhiberi poſſit ob ſummam ejus amaritiem.

Eodem propinata modo curat quoque Tertianam febrim, ad quam apud nos Centaurea in uſu eſt, expellens, & conſumens bilem in inteſtinis, & ſanguine diſperſam, quæ febris cauſſa eſt, ſed ſine alvi evacuatione, vel purgatione.

De Bittere Serratula.

D*Aun Cucuran is een kruipend gewas, met zeer taaje, en beneden wat boutachtige ſtelen, op de aarde kruipende, en andere regte geſtreepte ſteeltjes opbeffende, gelyk de vaderlandze Veronica.*

De ſteeltjes zyn geen ſtroo-halm dik, in wyde leden verdeelt, daar men aan de onderſte dikke knietjes ziet, dewelke op de aarde ruſtende, weder inwortelen.

De ſtelen zelfs zyn boekig, en geſtreept, aan de eene zoorte groen, aan de andere bruin, want men deelt het in wit, en rood Cucurang, aan bladeren, en wasdom malkanderen gelyk, aan de knietjes ſtaan twee bladeren tegens malkanderen, gelykende die van kleine Netelen, doch zonder baairtjes, glad, en dun, hoewel gefronſt door de veele dwersribben, in de groote van een duimnagel, aan de kanten ſcherp getant, aan de witte zoorte blyde-groen, aan de roode zwart-groen, en bare ribbetjes bruinachtig. Beide van een uittermaten bittere ſmaak, als eenig Centauria mag zyn. Zoo werd ook in 't byzonder aan deze bladeren gemerkt, dat de eene helft, namentlyk de voorſte altyd ſmalder, en korter is dan de andere, als of 'er een ſtukje afgeſneden was, een merkteeken anders de Solanum eigen, doch men bemerkt dit meer aan de achterſte bladeren des ſtoks.

Uit den ſchoot der zelve komt een beursje voort, van twee ligt-groene blaadjes, of velletjes gemaakt, waar van het bovenſte veel langer is dan het onderſte, een langwerpig, en gekromt hertje vertoonende, deze twee deurtjes hun openende vertoonen een klein bloempje, het Neetel-bloeizel eenigzins gelyk, te weten een weinig bol, van een blaadje gemaakt, boven in drie ronde ſpitzen verdeelt, wit, of met eenige purpure ſtipjes, in de midden met twee geele draadjes, aan het onderſte, en breedſte lapken ſchier vaſt, en het bovenſte groene blaadje van de beurs leid ook veel digt op de bloem, 't welk ten eerſten uitvalt.

Daar na ſluiten haar de deurtjes van de beurſe wederom, en formeeren binnen haar een langwerpig zaadbuisken, daar in men byſter kleen zandig, en graauw zaad vindt.

De bladeren zyn veel gefronſter als die van Netelen, doch doorgaans gladder, en de afgebrooken ſlenſen terſtond, ook zyn de leden hier aan langer, dan aan de Netelen, overal veele zyde-takjes uitzendende.

De wortel is gering, wit, en vol vaſelingen, en het laat zig verplanten met afgebroke takjes, daar eenige worteltjes aan zyn.

Naam. *In 't Latyn* Serratula amara, *na 't Maleyts* Daun Cucurangh, Coecoerang *nu is een ſcherp getant yzer, in forme van een groote ſage aan een blokje vaſt, daar op men zitten kan, en het Calappus-pit kleen raſpt, als men het in de keuken gebruiken wil, wiens tantjes deze blaadjes verbeelden. In 't regt Maleyts echter noemt men het* Ampetu Tana, *dat is aardgal. In 't Amboins* Ayloun Uyn, *en* Aylaun Waccan. *In 't Ternataans* Papayta, *zommige noemen 't in 't Maleyts* wilde Kukurang, *gelyk het voorgaande Pancaga* tamme Coecoerang. *Hoewel, als gezegt, beide die kruiden weinig gelykeniſſe met malkander hebben, en beide in 't wild groejen.*

Plaats. *Het waſt van zelfs in de velden, en in de valleyen onder de beggens, en onder het ſnygras, ook onder de bomen langs de kanten van de rivieren, in de hoven geplant werd het grooter, en weeldriger.*

Gebruik. *Het werd ook gebruikt tot de kinders, om de buikwormen uit te jagen, zoo wel het zap, als het afzietzel daar van in water ingegeeven, hoewel men hun zulks zonder moeiten niet ingeven kan, wegens zyne zeer groote bitterheid.*

Op dezelve manier ingenomen, geneeſt het ook de anderendaagze koortze, waar toe men by ons de Centauria gebruikt, uitvoerende, en conſumeerende de galle door het ingewant, en bloed verſpreid, die oorzake van de koortze is, doch zonder purgeren.

Noſtra natio ſiccis utitur foliis ad cereviſiam componendam, uti cum Papari, vel Margoiſa etiam fit, ſed obſervatum fuit, ſi hæc cereviſia nimis fortis, & gravis ſit, capiti moleſtam eſſe, & fauces ſiccas reddere.

Onze natie gebruikt de gedroogde bladeren om bier daar van te zetten, gelyk men anders met Papari, of Margoiſa doet, doch men bevind, dat dit bier te ſterk gezet zynde, het hooft merkelyk beſwaart, en de keele geweldig opdroogt.

Hic quoque ſuccus propinatus cuncta curat abdominis tormina, licet Colica adſit. Folia contrita, & externe inlinita ſcabiem curant, aliasque cutis inquitates ſine acrimonia, quum maxime exſiccant.

Den zap ingenomen, verdryft ook het krimpzel des buiks, al loopt 'er wat Colyk onder. De bladeren gewreeven, en van buiten opgeſmeert, geneezen het ſchorft, en andere onreinigheden des huids, en dat zonder ſcherpigheid, want ze droogen zeer.

Tabula Centeſima Septuageſima

Ad *Figuram Primam Serratulam* exhibet *amaram.*
Figura Secunda Cruſtæ Ollæ majoris ſpeciem denotat *primam.*

Figura Tertia Cruſtæ Ollæ parvam, ſeu *ſecundam* exhibet *ſpeciem.*
Figura Quarta, Cruſtæ Ollæ minimam, ſeu *tertiam* exhibet *ſpeciem.*

De Hondert Seventigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *bittere Serratula.*
De *Tweede Figuur* wyſt aan de *groote*, ofte *eerſte zoörte* van de *Cruſta Ollæ.*
De *Derde Figuur* vertoont de *kleine*, ofte *tweede zoört* van de *Cruſta Ollæ.*
De *Vierde Figuur* verbeeld de *kleinſte*, of *derde zoört* van de *Cruſta Ollæ.*

CAPUT SEPTUAGESIMUM SECUNDUM.

Cruſta Ollæ. Caranaſci.

HÆc quoque herbula humilis eſt, ac repens, priori non diſſimilis, ſed in omnibus partibus minor, in tres diſtincta ſpecies, quarum prima major eſt, ſecunda minor, tertia anguſtifolia, quæ omnes hoc in capite deſcribuntur.

Primo *Caranaſci majus* ex radice varios emittit caules, partim terræ incumbentes, & prorepentes, partim ſeſe erigentes inſtar *Veronicæ repentis.* Vix autem culmum craſſi ſunt, quadragoni, in domeſtica fuſci, in ſilveſtri pallide virentes, diſtinguitur enim in rubram, & albam, quæ nulla alia re differunt niſi cauliculorum colore.

Hi in amplos diſtincti ſunt articulos, ubi circa inferiorem partem terræ incumbentem craſſi nodi, ſeu verticilli conſpiciuntur, qui in terram fibrillas emittunt, unde & hæc plantula ſatis amplum obcupat locum, ubique terræ infixa, ſi adtrahatur inſtar aduſtæ cruſtæ Ollæ, in qua Oryza fuit cocta, unde & Malaienſe obtinuit nomen.

Articulis, & nodis bina ſibi obponuntur foliola, inque amplis interſtitiis bina alia cum prioribus cruciata, quorum quodvis ex ala ſua lateralem emittit caulem. Foliola vero puſilla ſunt, unguis digiti magnitudinem habentia, ſeu paulo majora, maxima vero non obtinent transverſalis pollicis latitudinem, illis Urticæ minimæ ſimilia, & anguſtiora, ad oras ſerrata, ſed non ita acute quam in Daun Coecoerang, craſſiora quoque firmiora, unde & illis Veronicæ ſimiliora ſunt, pro qua a noſtratibus quoque habetur. Ad tactum parum rugoſa ſunt, in alba ſpecie obſcure virentia, in rubra læte virentia cum coſtis pallide fuſcis inferioribus, atque prope ortum aliquid fuſci habent.

Ex ſuperiorum foliorum alis ſimplex excreſcit petiolus in tres alios diſtinctus, qui pentagona, & longiuſcula ſuſtinent capitula, ad latera quinque pallide virentibus pelliculis aucta. Hæc parum ſeſe aperientia floſculum exhibent oblongum, illi Roſmarini quodammodo ſimilem, ſed minorem, parumque ſeſe adtollentem, qui compoſitus eſt ex tribus minoribus petalis, & uno majore, quorum quidam læte violacei ſunt, ſeu cœrulei, quidam albi cum oris cœruleis, in centro gerentes ſtaminula quædam alba, maculaque flava in inferiore conſpicitur petalo.

Poſt floſculi lapſum quinque ſeſe iterum contrahunt pelliculæ, & intus formant oblongo acutum capitulum, in quo puſillum latet ſemen, colore, & duritie cum ſubtiliſſima flava arena conveniens.

LXXII. HOOFDSTUK.

De korſt van de pot.

DIt is mede een laag kruipend kruidje, het voorgaande niet ongelyk, doch in alle delen kleender, verdeelt in drie zoorten, de eerſte groote, de tweede kleene, de derde ſmalbladige, alle in dit Hooftſtuk beſchreeven.

De eerſte groote Caranaſci *heeft uit zyne wortel verſcheide ſtelen, die ten delen op de aarde leggen, en kruipen, daar na zig verheffen, als een* Veronica repens. *Zy zyn geen ſtroobalm dik, vierkantig, aan het tamme bruin, aan het wilde licht-groen, want het werd onderdeeld in roode, en witte, die in niets anders verſchillen, dan in de coleur der ſtelen.*

Zy zyn in wyde leden verdeelt, waar by men omtrent het onderſte, dat op de aarde bukt, dikke knien, of knobbels ziet, die ook wederom in de aarde wortelen, waar door dit kruidje een redelyke breede plaats beſlaat, en overal aan de aarde kleeft, als men daar aan trekt, gelyk een aangebrande korſte in de Ryſtpotten, waar van het den Maleytzen naam heeft.

Aan de leden, en knien ſtaan twee blaadjes tegens malkander, en in wyde diſtantie twee andere, met de voorigen in 't kruis, ieder uit zyn ſcheet een zyde ſteel uitzendende. De blaadjes zyn kleen, zoo groot als een nagel van een vinger, of wat meer, inmers de grootſte mogen geen dwersduim halen, de kleenſte Netelen gelyk, nog al ſmalder, aan de kanten gezaagt, doch zoo ſcherp niet als het Daun Coecoerang, ook dikker, en ſtyver, en daarom de Veronica gelyker, waar voor het ook van de onze aangezien werd. In 't aantaſten zyn ze wat ruig, aan de witte zoorte doods-groen, aan de roode gras-groen, met licht-bruine ribben van onderen, en by haren oorſpronk ook wat bruins hebbende.

Uit den ſchoot der bovenſte bladeren komt een enkeld ſteeltje, verdeelt in drie anderen, die vyf hoekige, en langachtige knoppen dragen, aan de zyden met vyf licht-groene velletjes bezet. Deze een weinig zig openende vertonen een kleen langhalſig bloempje, het Roſemaryn bloeizel eenigzins gelyk, doch kleender, even daar tuſſchen uitkykende, en verdeelt in drie kleene, en een grooter blaadje, zommige licht-violet, en blaauwachtig, zommige wit, met blaauwe kanten, in de midden met eenige witte draadjes, en een geel plekje op het onderſte blaadje.

Na 't uitvallen van de bloem ſluiten haar de vyf velletjes wederom, en formeeren binnen haar een langwerpig ſpits knopje, daar in men vindt kleen zaad, aan coleur, en hardigheid het fynſte geele zand gelyk.

Radi-

De

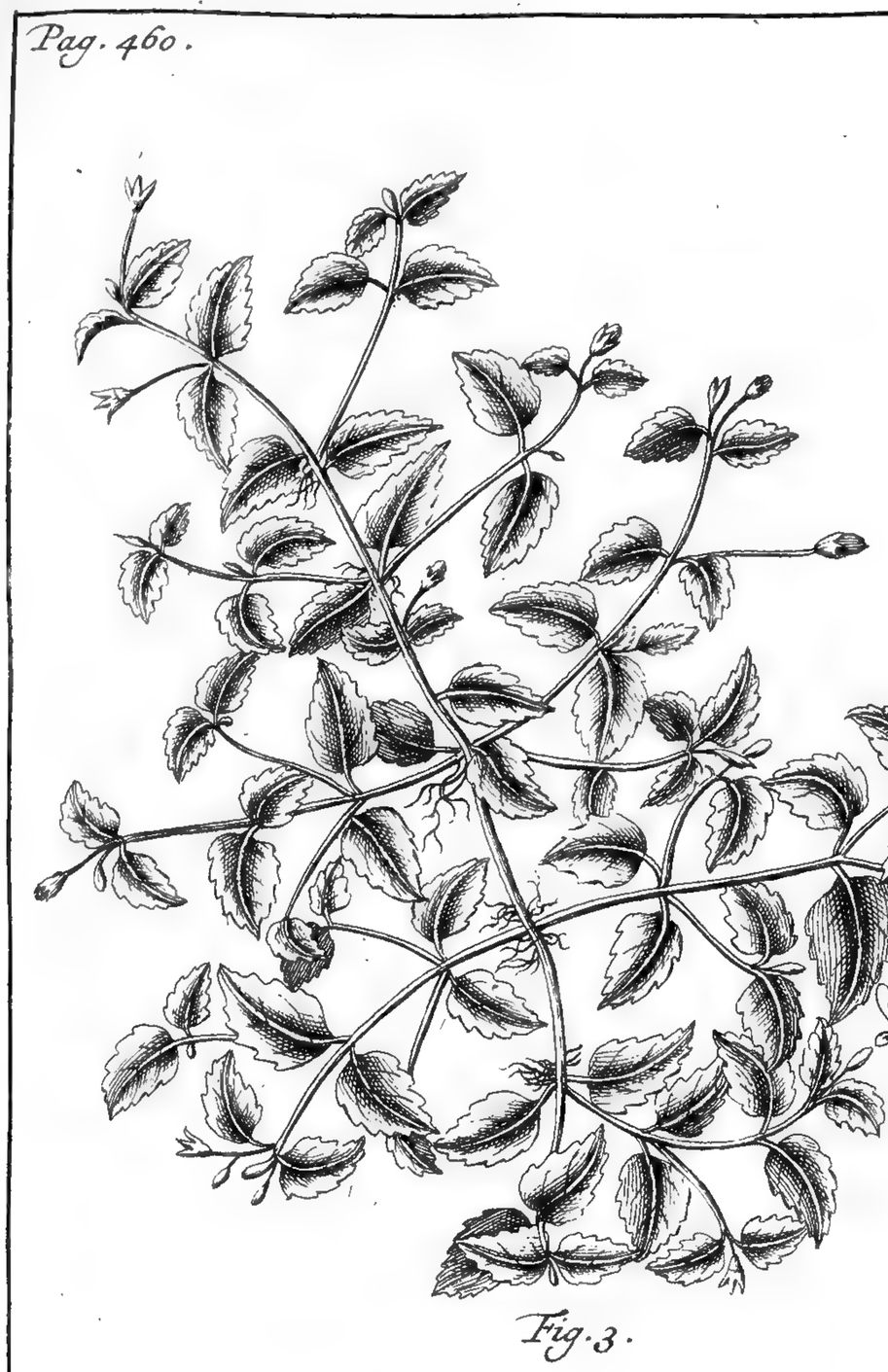

Fig. 3.

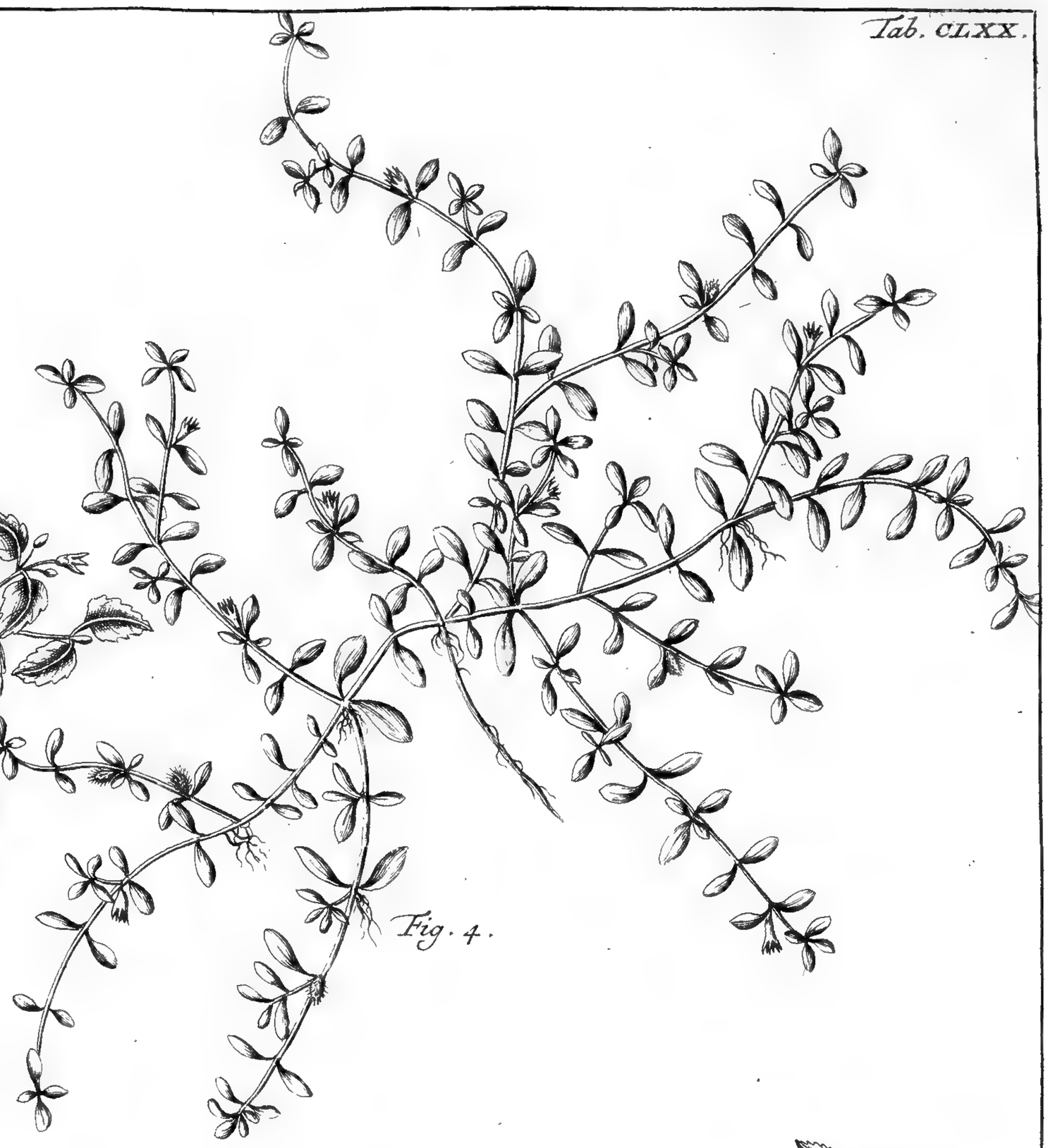

Fig. 4.

Fig. 2.

Fig. 1.

Radices ſunt ſimplices, ac ſubtiles fibrillæ, in terra ſeſe diſpergentes, cui laxe adhærent, in tota planta nulla amarities, vel acrimonia detegitur, ſed fatuus ſapor, unde tam a præcedenti Daun Coeroerang, quam a Veronica differt, quum prima ſit amara, altera ſaporem, & odorem quaſi habet reſinoſum.

De wortelen zyn enkele fyne vazelingen, in de aarde hun verſpreidende, en maar loſſelyk houdende, aan de gebeele plante en is niets bitters, nog ſcherps, maar een ſmetze ſmaak, waar in het zoo wel van het voorgaande Daun Coeroerang, als van de Veronica verſchild, zynde het eerſte bitter, en het andere van een Reſineuſe reuk, en ſmaak.

Secundo *Caranaſci minus* ſimili creſcit modo, quadratos gerens caules, ac folia in amplis diſtant intervallis cruciata, ſed in omnibus partibus minor eſt, magisque terræ incumbit, in qua ubique ſeſe per fibrillas figit. Foliola minora ſunt ungue digiti, ſubtus ſenſim anguſtata, & acuminata, pallide virentia, plurimaque albis maculis tanquam tineis notata ſunt, ad oras raro dentata. Nil fuſci in hac conſpicitur plantula niſi in vetuſtis, & inferioribus cauliculis prope radices. Floriferi pedunculi in hac ſpecie longiores ſunt, ac viridia capitula quoque pentagona, ſed non alata.

De tweede kleen Caranaſci *waſt op dezelve manier, met diergelyke vierkante ſtelen, en bladeren, in wyde diſtantie, en in 't kruis ſtaande, doch in alle zyn delen kleender, en nog meer op de aarden kruipende, daar in het zig met zyne worteltjes overal vaſt maakt. De blaadjes zyn kleender als een nagel van een vinger, vooren zagtjes toegeſpitſt, bleek, en doods-groen, en de meeſte met witte plekken, als ſproeten bevlekt, aan de kanten weinig gezaagt, men ziet niets bruins hier aan, behalven aan de oude, en onderſte ſtelen by de wortelen. De bloemdragende ſtelen zyn in deze zoorten langer, de groene knoppen ook vyfhoekig, doch zonder vlerken.*

Floſculus longum gerit tubum, ac magis erigitur, plerumque albus, ſeu ad oras parum violaceus, cæterum ejusdem formæ. Vaſcula ſeminalia breviora ſunt, ſuperne plana, & pentagona, in quibus arenoſa latent ſemina. Matura dehiſcunt in quinque ſquamulas, formam referentia alterius floſculi. Sapor magis fatuus eſt, quam in priore ſpecie.

Het bloempje heeft een langen hals, en kykt verder uit, meeſt wit, of aan de kanten een weinig Violet, anders van dezelve fatzoen. De zaadhuisjes zyn korter, boven plat, ook vyfhoekig, en daar in zandig zaad. De rype openen haar in vyf ſchubbetjes, in de gedaante van een tweede bloempje. De ſmaak is nog laffer, dan aan 't voorige.

Tertio *Caranaſci anguſtifolium* degeneratio eſt parvi, anguſtiora, & longiora gerens folia, ad oras non dentata, ac fere ſine coſtulis, nil fuſci quoque exhibens. Ex ipſorum alis tenuiſſimus erigitur petiolus, in tres quatuorve alios, ac tenues quaſi filamentoſos diſtinctus, qui anguloſa ſuſtinent capitula, quæ ſeſe aperientia floſculum exhibent ſtellatum, plerumque album, ſeu ad oras ex cæruleo purpuraſcentem. Capſula ſeminalis matura in bina dehiſcit ſegmenta, arenoſumque emittit ſemen.

De derde ſmalbladige Canaraſci *is een veranderinge van het kleene, met wat ſmalder, en langer bladeren, aan de kanten ongekerft, en ſchier zonder ribbetjes, mede niets bruins aan haar hebbende. Uit haren ſchoot komt ook een zeer dunne ſteel, in drie a vier anderen, als dunne draden verdeelt, die boekige knopjes dragen, en dezelve gapende, vertoonen een geſternt bloempje, meeſt wit, of aan de kanten blaauwachtig-paars. Het rype zaadhuisje opent zig in tween, en werpt zyn zandig zaad uit.*

Caules ejus primarii fere hexagoni ſunt, nec ita prorepit hæc planta binis prioribus, ſed magis erigitur, qua in re cum Veronica magis convenit, ſaporemque etiam habet fatuum, & aquoſum.

Zyne hooft-ſtelen zyn ſchier zeskantig, en het kruipt zoo niet als de twee voorige, maar ſtaat meer overeindt, waar in het de Veronica gelyker is, doch mede laf, en ſmets van ſmaak.

Hæ porro tres ſpecies alias quoque habent varietates, quæ tamen ad priores reduci poſſunt, unde inutile eſt illas deſcribere.

Zoo hebben ook alle deze drie zoorten nog meer veranderingen, die echter tot de voorige konnen gebracht werden, doch zyn niet nodig te beſchryven.

Nomen. Latine *Cruſta ollæ*, juxta Malaienſe *Caranaſci*, acſi diceretur *Carat*, ſeu *Crat-naſci*, h. e. aduſta cruſta in Oryzæ ollis ex dicta cauſſa. Amboinice *Ayloun Payamatta*, i. e. Herba Paronychiæ, *Loſſa Loſſa.*

Naam. *In 't Latyn* Cruſta ollæ, *na 't Maleytſe* Caranaſci, *als of men zeide* Carat, *of* Crat-naſci, *dat is aangebrande korſte in de Ryſtpotten, uit voorſchreeven reden. In 't Amboins* Ayloun Payamatta, *dat is Herba Paronychiæ* loſſa loſſa.

Locus. Zizania ſunt ubique in hortis creſcentia in ipſorum vacuis areis; & in agris olim cultis, copioſe quoque obcurrit in campis ad vias ſub Carice, quæ plantæ ſemper magis albent tam in caulibus quam foliis præ illis, quæ in hortis creſcunt, unde & ratione loci quam maxime variant.

Plaats. *Het is een onkruid overal in de boven waſſende, op leedig leggende bedden, en op alle eertyds gebouwde landen, doch men vindt het ook overvloedig in de velden, by de wegen onder 't ſnygras, welke altyd witter van ſteel, en bladeren zyn, dan die geenen, die in de tuinen waſſen, en daarom na de grond daar ze ſtaan zeer veranderlyk.*

Uſus. Cenſetur habere vim depurantem, & conſolidantem in cunctis ſinibus, & ulcerationibus, quæ naturæ ſunt Herpeticæ. Quidam difficilis caſus eſt malignæ Herpetis, quum pedes plurimis ſcatent puſtulis, quæ pruriunt, & intra breve temporis ſpatium quam maxime prorepunt, cutim perforant, ac tandem ulcerationem cauſſant. Quæ cauſſantur a parvis acaris, quos Malaienſes *Koeman* vocant, ac qui ſub cute prorepunt.

Gebruik. *Het werd gehouden van een zuiverende, en geneezende kragt te zyn, in alle lopende gaten, en Ulceratien, die van de aard des Herpes, of den omloop zyn. Daar is een zeker moejelyk accident, een zoorte van een quaadaardigen Herpes, wanneer men aan de beenen veel kleene puisjes krygt, die jeuken, en in korten tyd zeer voortloopen, om zig vreeten, en ten laaſten een ulceratie maken. Werdende veroorzaakt door kleine ſieren, die de Maleyers* Koeman *noemen, en onder de huid voorteeten.*

Hoc malum potiſſimum contrahunt feminæ, pueri, aliique mollem habentes cutim, quum in ſilvis ambulant, ubi copioſiſſima ſunt animalcula puſilla, ac fere inviſibilia, quæ *Cotoe Utan*, h. e. pediculi ſilveſtres vocantur, quæ in alicujus cutim tam profunde penetrant, præſertim ubi mollis eſt, ut extrahi nequeant, ſed mox tubercula excitant, quam maxime prurientia. Incolæ hoc negligentes, ſi nec ſtatim cutim urendo, vel Limonum ſucco inliniendo illa enecant, ſed unguibus cutim arrodunt, intra breve temporis ſpatium prorepentem excitant ulcerationem.

Dit accident krygen meeſt vrouwen, kinders, en andere, die een week vel hebben, en in 't boſch wandelen, daar het vol is van zekere kleene, en ſchier onſienelyke diertjes, die men Cotoe Utan, *dat is boſchluizen noemt, dewelke iemand zoo diep in de huid dringen, inzonderheid daar ze week is, dat men ze niet kan uitbrengen, maar werpen ſtraks bobbelen op, die zeer jeuken. De Inlanders, die hier op niet agten, en met branden, en Lemoen-zap niet ſtraks daar tegen zyn, maar vallen aan 't krouwen, die maken in 't kort diergelyke voorteetende ulceratien.*

Ad illa itaque ſumitur ſuccus dictarum herbarum, ſed rubra optima cenſetur, & acerrima, qui hiſce infunditur ulceribus, vel ſolus cum Calappi oleo mixtus, inpoſitis porro aliis foliis. Contra unguium ulcera tam in manibus, quam pedibus, vel ſi unguis caſu ſit contuſus, hæc ſume foliola cum pauxillo Curcumæ contuſa, additis guttis quibusdam aquæ ſalſæ, hæcque calido involve folio, caleface dein illa ſupra ignem, ac dictis inpone malis.

Tot diergelyke nu neemt men de zap van voornoemde kruiden, doch de roode houd men voor de beſte, en ſcherpſte, doet den zelven daar in, of alleen met wat Calappus-Oly gemengt, en verbint het met anderen. Tegens het nagel zweeren aan handen, en voeten, of zoo een nagel by geval afgeſtooten is, neemt men deze blaadjes met een weinig Curcuma geſtooten, in eenige droppels zout water gemengt, windze in een ander blad, maaktze warm over 't vuur, en bindze op de voornoemde ongemakken.

Eadem quoque adplicantur anthracibus aliisque ulceribus apertis, & prorepentibus ad depurandum, & exſiccandum. Vulgaris Herpes, ſeu Curab hoc quoque conteritur ſucco, maximaque ipſi inponuntur folia, ſi prius fuerit excoriata, ſeu arroſa foliolo, ſeu ramento, ita ut cruda, & ſanguinolenta ſit, ut ſuccus ad acaros melius penetret, qui in illis latitant, ac proſerpere illam faciunt. Hæc autem cura non ſemper ſubcedit.

Incolæ binas faciunt Paronychiæ ſpecies, quæ Malaice *Matta ican*, & Amboinenſibus *Paya Matta* dicitur. Prima eſt vulgaris unguis ulceratio in digitis. Altera multo magis dolorifica eſt, quæ in plantis pedum, & in vola manus oritur, in qua durus reconditur nucleus, ſeu acarus, unde vehemens excitatur dolor, ita ut æger altam vocem tolerare nequeat, ſed videtur ipſi inde malum exacerbari, magisque dolere, atque Amboinenſibus *Pattettu Hatu* vocatur, ad utrumque malum ſumunt rubrum, & album Caranaſſy conmixtum, & adhibitum ut ſupra.

Poſt unguis lapſum, vel ſi hic per aliquot menſes jam vacellaverit, unde æger meticuloſus admodum factus eſt, continuo tamen applicanda ſunt contrita hæc folia, quibus bina foliola *Daun Lacca*, ſeu *Cypri* addere licet, unde novus generatur unguis, addendo ſemper aliquid Curcumæ, quamdiu ulcus ſit crudum, & purulentum, conſolidant quoque aduſtas partes, præſertim quæ per Amboinenſem Dammaram combuſtæ ſunt, ſic quoque adhibentur contra Kadel album, quod ſicca ſcabiei ſpecies eſt, ex qua Amboinenſium cutes albent.

Huc pertinet alia parvula plantula, tenuiſſimis, ac teretibus cauliculis ſupra terram prorepens, ac ſeſe etiam adtollens, illis foliola adſtant vaga, minora, & anguſtiora, quam in anguſtifolia Caranaſci, non dentata, atque ex ipſorum alis pauca excreſcunt viridia capitula inſtar ſeminis Sinapios ſine notabilibus floſculis. Juxta canales creſcit in arcis platea dicta in Amboina. Vocaturque Ternatice *Colofino*, i. e. *Herba Timoris*, uti etiam in Symbolis denotatur.

Nanſchera Canſchabu Hort. Malab. part. 10. *Fig.* 50. deſcripta cum noſtra quodammodo convenit, præſertim cum minore ſpecie, ſed Malabarenſi amaricans adſcribitur ſapor, quum noſtra ſit fatua, commentator putat eſſe *Veronicam*.

Dezelve bind men ook op Bloedvinnen, en andere zweeren, die open zyn, en om zig willen vreeten om te zuiveren, en op te droogen. De gemeene Herpes, of Curab werd ook met dezen zap gewreeven, en de geſtoote bladeren daar opgebonden, als men hem te vooren wat ſchraapt met een blaadje, of Spaantje, dat hy raauw, en bloedig werd, opdat den zap by de ſieren mogen komen, die daar in ſteken, en 't voorteeten veroorzaken. Doch deze kuur gaat niet altyd vaſt.

De Inlanders maken twee zoorten van de Paronychia, die in't Maleyts Matta Ican, *en by de Amboineezen* Paya Matta *genaamt werd. De eerſte is het gemeene Nagel zweeren, aan de vingers. Het tweede is veel pynelyker, voortkomende van de voetſolen, en in de holle handen, daar een harde korrel in ſteekt, groote pyn veroorzakende, dat den patient ook geen ſterk ſpreeken leiden kan, maar hem dunkt, als of hy 't aan 't zeer zelfs gevoelde, en biet by de Amboineezen* Pattettu Hatu, *tot beide nemen ze roode, en witte Caranaſſy, t'zamen gemengt, en gebruikt als boven.*

Na 't afvallen van den nagel, of als dezelve eenige maanden los hangt, waar door den Patient zeer vreesachtig werd, moet men nog al continueeren met deze gewreeven bladeren daar op te binden, waar by men wel een paar blaadjes van Daun Lacca, *of* Cypros *mag doen, die een nieuwe nagel maken, en altyd wat Curcuma daar by, zoo lange het gezweer raauw, en eterig is, zy geneezen ook de verbrande partyen, inzonderheid die door de Amboinſe Dammar gebrand zyn, zoo werd het ook gebruikt tegens het witte Kadel, zynde een drooge ſcburft, waar door der Amboineezen huiden wit werden.*

Hier by beboort een ander kleen kruidje, met zeer dunne tanken, en ſteeltjes op de aarde kruipende, en dan zig verheffende, daar aan ſtaan ydele blaadjes, kleender, en ſmalder dan aan 't ſmalle Caranaſci, ongekerft, en uit derzelver ſchoot weinige groene knopjes, als Moſtaartzaad, zonder kennelyk bloeizel. Het waſt langs de geuten, in de burgſtraat op Amboina. Heet op Ternataans Colofino, *dat is* Herba Timoris, *'t welk het ook beduit in Symbolis.*

Nanſchera Canſchabu *in* Hort. Malab. part. 10. Fig. 50. *beſchreeven, heeft met het onze eenige overeenkomſt, inzonderheid met de kleene zoorte, doch het Malabaarſe werd een bitteracbtige ſmaak toegeſchreeven, daar het onze laf is, den Annotator maakt 'er een* Veronica *van.*

CAPUT LXXIII.

CAPUT SEPTUAGESIMUM TERTIUM.

Cucumis murinus. Antimon Ticos.

ANtimon *Ticos* eſt humilis, & convolvulacea plantula, in binas diſtincta ſpecies, in rubram, & viridem.

Primo *Antimon ticos rubrum* pauca, ac flaccidiſſima emittit ſarmenta, culmum circiter craſſa, quadragona, & ad tactum rugoſa, in paucos laterales diſtincta ramos, proximas adſcendentia herbas, ſeſeque claviculis infigunt illis.

Folium cum illo Cucumeris convenit, ſed multo minus eſt, ac ſolitarium locatur, atque cuivis folio clavicula obponitur. Triangulare eſt, quatuor transverſales digitos longum, ac tres latum, inferius prope petiolum per auriculas ſinum formans, ad oras ample dentatum, vetuſtaque profunde inciſa ſunt.

In teneris dentes in molles terminantur apices, in inferiore parte multas gerunt craſſas, & intricatas venas filamentoſas quaſi. Suntque porro rugoſa, & piloſa, contracta, & ex nigro virentia, arcte cauli adcumbentia. Ex ipſorum alis varii excreſcunt tenues, petioli, plerumque nudi, unus vero alterve floſculum ſuſtinet flavum, & pentagonum, viridi caliculo contentum, quem fructus inſequitur ſimplex, parvis Cucumeris fructibus ſimilis, ſed multo minor, oblongus inferne, ſuperne oviformis, ultra pollicis articulum longus, vix digitum craſſus, externe glaber, intenſe ruber, albis ſubtilibus, & vagis pilis hirtus. Sub tenui pellicula multa locantur plana ſemina inſtar illorum Cucumeris, ſed multo minora, & rotundiora, ac virentia, in alba viſcoſaque carne locata, ſaporis fatui. Radix tenuis eſt, & vilis.

Secundo *Antimon Ticos viride* multo minor plantula eſt. Caules ejus haud craſſiores ſunt filo navis, quadragoni, ſed oris acutis, & paucos emittentes laterales ramos. Folia ejus ſolitaria quoque ſunt, & ipſis clavicula obponitur, peculiari inſidens petiolo, qui longior eſt quam in priore.

Folium ejus minus eſt, vix binos pollices longum, ac latum, non tam craſſum, neque piloſum, quam in priore, rugoſum tamen, præſertim in ſuperiore parte, ita ut veſtibus adhæreat, inferius non multum ſinuoſum. Folia hæc quoque triangularia ſunt, ſed anguli non multum protuberant, unde & magis cordiformia videntur, nullis dentibus, vel inciſionibus ad oras, ex nigro virentia, & inferius valde protuberantibus, & intricatis coſtis donata, rugoſa, & granuloſa, acſi arenoſa eſſent. Ex quavis ala bini excreſcunt peculiares petioli, divergentes, quorum quivis floſculum ſuſtinet minorem quam in priore, ex albis petalis compoſitum, hunc inſequuntur in iſtis pedunculis bini fructus, digiti articulum longi, utrimque oviformes, ſuperius brevi apice coronati.

Fructus hi externe glabri ſunt, æquales, & intenſe virides, qui nunquam alium conquirunt colorem. Sub tenui, & ſonoro putamine ſimilia locantur plana, & alba ſemina in aquoſa medulla, odore, & ſapore cum vulgaribus Cucumeribus conveniunt, ſed hic magis ſilveſtris eſt. Hæc ſpecies non tam alte ſeſe erigere poteſt priore, quum ejus flagella inſtar fili flaccida ſint, hinc proximis modo circumrepit plantis, ſique has adtingere nequit, per terram prorepit, ubi hic & illic fibrillas emittit.

Nomen. Latine *Cucumis murinus*, juxta Malaienſe *Antimon Ticos*, ſeu *Pepinjo Ticos*, h. e. Cucumis murinus, ſic dictus ob parvitatem.

Locus. Ambæ hæ ſpecies ſponte creſcunt tam in litore, quam ad ripas fluminum, rubra ſpecies multum quoque reperitur in Sagus ſilvis, ac viridis ad oras foſſarum, ubi muri ſunt vetuſti, ac humidi.

Uſus. Virides ſecundæ ſpeciei fructus a pueris eduntur ſine noxa, ſaporem enim habent Cucumerum.

Folio-

LXXIII. HOOFDSTUK.

De muyſe Comcommer.

ANtimon Ticos *is een laag, en ſlingerend kruidje, verdeelt in twee zoorten, roode, en groene.*

De eerſte roode Antimon Ticos *ſchiet met weinige, en zeer ſlappe ranken op, omtrent een ſtroobalm dik, vierkant, en ruig in 't aantaſten, in weinige zyde-takken verdeelt, de naaſte ruigten opklimmende, en zig met zyne clauwiertjes daar aan begtende.*

Het blad gelykt dat van een Comcommer, doch veel kleinder, en ſtaat enkeld, en tegen over ieder blad een clauwier. Het is drieboekig, vier dwersvingers lang, en drie breed, achter met de billen by den ſteel een boeſem makende, aan de kanten wyd getant, en aan de ouden wat diep gekeept.

Aan de jonge eindigen de tanden in weeke ſpitsjes, aan de onderſte zyn ze vol groove, en verwerde draadjes. Voorts ganſch ruig, en baairig, rimpelig, en zwartgroen, digt tegens den ſteel ſtaande. Uit haren ſchoot komen verſcheide dunne ſteeltjes, meeſt bloot, een of twee dragen daar van een kleen, geel, en vyfbladig bloempje, in een groen kelkje ſtaande, daar op volgt een enkele vrucht, de Comcommertjes gelyk, doch veel kleinder, langwerpig achter, vooren Eys-gewyze toelopende, ruim een lid van een duim lang, ſchaars een vinger dik, buiten even, boog-rood, met witte fyne, en ydele baairtjes bezet. Onder het dunne velletje leggen veele platte zaden, als Comcommer-zaden, doch kleinder, en ronder, groenachtig, in een wit ſlymerig vleeſch leggende, ſmets van ſmaak. De wortel is dun, en gering.

De tweede groene Antimon Ticos *is nog een kleender gewas. De ſtelen zyn niet dikker dan Seil-gaarn, zonder baairtjes, gras-groen, vierzydig, doch met ſcherpe kanten, en weinige zyde-takken. De bladeren ſtaan ook enkel, en tegen over een clauwiertje, op een byzonder ſteeltje, 't welk langer is dan aan 't voorige.*

Het blad is kleender, ſchaars twee duimen lang, en breed, zoo dik, en baairig niet dan aan 't voorige, echter zoo ruig, inzonderheid aan de boven-zyde, dat het aan de kleederen blyft kleven, achter zonder merkelyke boeſem. Zy zyn mede eenigzins driekantig, doch de boeken ſteken niet verre uit, waar door het meeſt hertformig werd, zonder tanden, of keepen aan de randen, mede zwart-groen, en aan de onderſte zyde met zeer uitſtekende verwerde ribbens, ruig, en korrelig, als of ze zandig waren. Uit ieder ſchoot komen twee byzondere ſteeltjes, dwers van malkander ſtende, en ieder draagt een bloempje, nog kleender dan aan 't voorige, van witte blaadjes gemaakt, daar op volgen op de ſtelen twee vruchten, een lid van een vinger lang, achter, en vooren ook Eyformig, met een kort ſpitsje boven op.

Buiten even, glad, en boog-groen, werdende nooit anders; onder een dunne, en krakende ſchaal, leggen diergelyke platte, en witte zaden, in een waterachtig merg, van reuk, en ſmaak de tamme Comcommers gelyk, of een weinig wilder. Deze zoorte kan haar zoo boog niet verbeffen als de voorige, om dat zyne ranken zoo ſlap zyn als gaaren, daarom loopt het maar om de naaſte planten, en zoo het die niet kan krygen, op de aarde, daar het dan hier en daar weder inworteld.

Naam. *In 't Latyn* Cucumis murinus, *na't Maleyts* Antimon Ticos, *of* Pepinjo Ticos, *dat is muize Comcommer, aldus genaamt wegens zyne kleinheid.*

Plaats. *Beide zoorten vindt men in 't wild, zoo op ſtrand, als langs de oevers van de rivieren, de roode zoorte is ook veel in 't Sagu-boſch, en de groenen aan de kanten van de gragten, daar eenig out, en vogtig muurwerk is.*

Gebruik. *De groene vruchten van de tweede zoorten eeten de kinderen zonder ſchade, want ze ſmaaken als Comcommers.*

Den

Foliorum ſuccus quam maxime detergit, unde hic adhibetur in puerorum aphthis ad os, & linguam depurandam, item ad oculos claros reddendos, quum hi nubecula, vel obſcura opacitate obducti ſunt, hunc in finem primum in oculis inſtillandus eſt ſuccus tenerorum, & juniorum Sirii foliorum, ad nebuloſas ſordes detergendas, ac mox ſuccus horum foliorum mixtus cum illo foliorum *Rempot Carbou*, ſeu *Graminis Vaccini.*

De zap van de bladeren is zeer afvegende, wesbalven de zelve gebruikt werd in de Sprouw van de kinders, om de mond, en tonge te zuiveren, als mede om de oogen te reinigen, als dezelve met wolke, of eenige nevelachtige donkerheid overtogen zyn, tot dien einde moeten ze eerſt in de oogen druipen den zap van jonge, en gebeel teere Siriboa-bladeren, om de nevelachtige vuiligheid los te byten, en ſtraks daar op den zap van deze bladeren gemengt, met de bladeren van Rempot Carbou, *of* Gramen Vaccinum.

Tabula Centeſima Septuageſima Prima

Ad *Figuram Primam Cucumerem* exhibet *murinum rubrum*, cum ejus *fructu* A *ſeparato.*
Figura Secunda Cucumerem exhibet *murinum minorem*, ſeu *viridem*, cum ejus *fructu* B *ſeparato.*

OBSERVATIO.

Prima ſpecies, ſeu Cucumis rubra eadem eſt, quæ Cucumis Maderaſpatenſis, fructu minimo *D. Du Bois* a *Plukn.* vocatur in *Almag. p.* 123. & *Phyt. Tab.* 170. *Fig.* 2. exprimitur, ſed cujus fructus ibi magis rotundus eſt depictus, quum in noſtra planta ſit oblongus, & Cucumis minima fructu ovali, nigro, lævi *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 103.

Altera, ſeu *minor ſpecies* eſt Cucumis Bryonoides, Biſnagarica, fructu parvo, florum calice muricato *Plukn. Almag. p.* 123. & *Phyt. Tab.* 26. *Fig.* 4.

Hæ plantæ hodie ad ſingulare genus relatæ ſunt a *Linnæo*, quod *Melothria* ipſi dicitur, cujus alia varietas cum hac conveniens ſupra in *cap.* 41 fuit deſcripta, quæ *Cucumis Sinenſis Rumphio* dicitur, ubi vide obſervationem in iſtud caput.

De Hondert een en zeventigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *roode muiſe Comcommer*, met deszelfs *vrucht* A *afzonderlyk.*
De *Tweede Figuur* wyſt aan de *kleinder*, ofte *groene muize Comcommer*, met deszelfs *vrucht* B *afzonderlyk.*

AANMERKING.

De eerſte, ofte roode Comcommer, is dezelve, welke genaamt werd Maderaſpataanſche Comcommer, met een zeer kleine vrucht van de Heer *Du Bois* van *Plukn.* in *Almag. p.* 123. en in de *Phyt. Tab.* 170. *Fig.* 2. uitgedrukt werd, doch wiens vrucht daar ronder is afgebeeldt, daar onze langwerpig is, en is de zeer kleine Comcommer, met een ovale, zwarte, gladde vrucht van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 103.

De *Tweede*, of *kleinder zoort*, is de Biſnagariſche Comcommer, na de Bryonia gelykende, met een kleine vrucht, met een kelk der bloemen, als een voetangel van *Plukn. Almag. p.* 123. en *Phyt. Tab.* 26. *Fig.* 4.

Deze planten zyn hedendaags tot een byzonder geſlagt gebragt van *Linnæus*, het geen *Melothria* van hem genaamt werd, waar van een ander verandering met deze overeenkomende boven in het 41. Hooftſtuk beſchreeven is, van *Rumphius Sineeze Comcommer* genaamt, alwaar ziet de aanmerking op dat Hooftſtuk.

CAPUT SEPTUAGESIMUM QUARTUM.

Corona Ariadnes. Suſſuela.

NUnc ſubſequuntur funes quidam lacteſcentes, omnes fere unius naturæ, & formæ, quos in quinque primarias dividimus ſpecies, ac cuivis peculiare tribuemus caput. Primo *Corona Ariadnes.* Secundo *Suſſuela eſculenta.* Tertio *Nummularia lactea major.* Quarto *Nummularia lactea minor.* Quinto *Puſtula Arborum lactea.*

Corona Ariadnes funis eſt lacteſcens, ſubdiviſus in fuſcum, & flavum.

Primo *Corona Ariadnes punicea* potiſſimum ſimplex, ac longiſſimum emittit flagellum, quod in pauca laterala diſtinctum eſt ſarmenta, rotunda, nuda, ultra pennam craſſa. Hiſce folia inſident in amplis interſtitiis, bina ſibi obpoſita, curtis, & craſſis inſidentia petiolis, prope ortum ſinuoſis, unde folia connivent, quæ ipſis quaſi incumbunt, vel inferiore parte ipſis quaſi adglutinata videntur, planam referentia palmam, quæ in brachio retrorſum flectitur.

Folium vulgaris eſt formæ, ſeu figuræ ellipticæ, utrimque ſubrotundum, ſeu ſuperius in brevem deſinit apicem, tres quatuorve pollices longum, binos latum, quam maxime craſſum, & firmum, ac fere venis deſtitutum, excepto quod nervus medius inferne protuberet, ac ſuperne ſulcum formet.

Oræ ejus ſunt integræ, & deorſum flexæ, ita ut folium inferius cymbam, vel cochlear referat, eſtque porro glabrum, ac ſplendens inſtar Portulacæ, craſſitiem habens pellis animalis, attamen fragile, & crepitans, ſi frangatur. Ubique ex ſauciatis foliis, & petiolis album, ac ſpiſſum exſtillat lac, parum viſcoſum, ſed non acre, verum ſaporem habet fatuum. Ex ortu folioſorum petiolorum alter craſſus excreſcit pedunculus, binos pollices longus, in alios ſeptem, novem, vel decem ſeſe dividens pedunculos in orbem poſitos, ac pollicem longos.

Qui-

LXXIV. HOOFDSTUK.

De Ariadnes Kroon.

NU volgen eenige Melkagtige touwen, die alle meeſt van eene aard en fatzoen zyn, die wy in vyf hooftzoorten verdeelen, en yder een byzonder Capittel geeven. De eerſte Corona Ariadnes. *De tweede* Suſſuela Eſculenta. *De derde* Nummularia Lactea Major. *De vierde* Nummularia Lactea minor. *De vyfde* Puſtula Arborum Lactea.

Corona Ariadnes *is een Melkagtig Touw onderdeelt in bruine, en geele.*

De eerſte Corona Ariadnes Punicea *heeft meeſt een enkele zeer lange ranke, of in weinige zyde-ranken verdeelt, rond, kaal, ruim een ſchaft dik. Hier aan ſtaan de bladeren in wyde taſſen leden twee tegens malkander op korte ſtelen, by haaren oorſprong bogtig, en hare bladeren na malkander buigende, dewelke daar op als gelegt, of met het agterſte aan geplaatſt zyn, verbeeldende een vlakke hand, die aan de arm agterwaarts gebogen ſtaat.*

Het blad is van een gemeen fatzoen of van de figuur Ellyptica, agter, en vooren rond, of vooren met een korte ſpitze, drie en vier duimen lang, twee breed, ongemeen dik, en ſtyf, bykans zonder aderen, behalven dat de Middelſenuw beneden uitſteekt, en boven een voore maakt.

De randen zyn effen, en neerwaarts gebogen, zoo dat het blad van onderen een ſchuitje of lepel gelykt, voorts glad en glimmende als Porcelyn, zoo dik wel als een huit van een beeſt, egter gants broſch en kraakende in 't breeken. Overal uit de gekwetſte bladeren en ſtelen loopt een witte en dikke Melk, die ook wat kleverig is, niet ſcherp, maar laf van ſmaak, nevens den oorſprong der blad draagende ſtelen komt een andere dikke ſteel voort, twee duimen lang, in andere zeven, negen, of tien zig verdeelende, in een kring ſtaande, en een duim lang.

Ieder

B

Fig. 2.

A

Fig. 1.

Quivis craſſum ſuſtinet, ac pentagonum capitulum, Jeſuitarum Mythræ ſimile, ſi quadragonum eſſet, qualia etiam quædam obſervantur ſuperius acuminata quinque ſulcis.

Hi ſulci ſeſe aperientes elegantem exhibent florem, pentagonæ ſtellæ ſimilem, magnitudine Denarii Hollandici, qui ex uno conſtat petalo, in quinque craſſos, & latos apices diſtincto, perfecte uti radii ſtellarum depinguntur, ſed qui parum retroflexi ſunt, craſſi, firmi, interne ſpadicei, & ſplendentes, acſi gummi obducti eſſent, externe glauci, interne quinque obſervantur granula ſibi juncta, ac ſuperius plana, acſi fragmenta eſſent dentum molarium.

Per diem nullus percipitur, vel paucus admodum in hiſce floribus odor, ſed veſpertino tempore in clauſo cubiculo depoſiti, dulcem, ſed debilem fundunt odorem, ferè inſtar maturorum fructuum Anaſſæ, ac decerpti per aliquot dies ſuum ſervant vigorem, & odorem, quum in aqua ponantur, tumque ſimul nondum aperta capitula in medio umbellæ locata ſenſim ſeſe aperiunt.

Aperti porro flores undique in orbem dependent, ſex ſeptemve ſimul, radiatam referentes Ariadnes coronam. In centro autem coronæ alia minora conſpiciuntur capitula, ſupra reliqua parum elevata, in pentapetalos, albicantes, ſinuoſos, ac vix conſpicuos floſculos ſeſe aperientia, qui in medio non quinque habent apices, ſed binos breves, & craſſos apices, quorum plurimi pereunt, atque unus alterve tantum in fructum excreſcit, qui raro etiam obſervatur.

Yder draagd een dikken vyfhoekige knop, de Jezuiten Mutzen zeer gelyk, zoo zy vierkantiger waren, gelyker ook zommige zyn na boven toegeſpiſt met vyf naden.

Deze naden baar openende vertoonen een fraaje bloeme een vyfhoekige ſterre gelyk, in de grootte van een Hollandze ſchelling, gemaakt van een blad, 't welk zig in vyf dikke en breede ſpitzen verdeelt, regt als men de ſtraalen aan de ſterren ſchildert, dog wat agterwaarts gebogen, dik, en ſtyf, van binnen Caſtanje-bruin, en blinkende, als of ze gegomt waren, buiten Zee-groen, binnen ziet men vyf geele korrels tegen malkander ſtaande, en boven plat, als of het ſtukken van baktanden waren.

Over dag gevoeld men geen, of weinig reuk aan deze bloemen, maar by avond, en in geſloote kamertjes gezet, geven ze een zoete, hoewel ſlappe reuk van baar, ſchier als rype Anaſſen, en de afgebroken blyven eenige dagen in haar volle fleur, en reuk, als men ze in water ſtelt, wanneer hun ook de nog geſloote knoppen in de midden van de dolle ſtaande, allenskens openen.

Fructus eſt oblongum cornu, ſeu ſacculus, tredecim, ac quatuordecim pollices longus, circa inferiorem partem tres circiter digitos craſſus, atque inde ſenſim acuminatus, pallide virens, glaber, per longitudinem parum ſtriatus, & ſulcatus, ubique lac emittens album, ſi comprimatur, vel lædatur.

Hic ſacculus diu clauſus eſt, tandem dehiſcit per maximum ſulcum, ſeu dorſum, intusque multa exhibet plana ſemina, in ordinibus quibusdam oblique ſibi adcumbentia, inſtar ſquamarum piſcium, ſeu uti ſtrata tectorum deponuntur. Quævis ſquama ad utramque partem ſubtiles gerit pilos inſtar ſerici albi ſplendentes, adeoque leves, & ſubtiles ſunt, ut a minimo tactu, immo ab ipſo halitu avolent, ita ut vix tractari poſſint, quin alicujus oculos, vel crines infeſtent.

Si vero leniter hi ſacci aperiuntur, in his latent inſtar granulorum Capock, ac ſemina adunata inferiorem tantum obcupant dimidiam partem, ad apicem autem referunt longum ramentum Capock.

De geopende bloemen bangen nu rondom in een kring, met hun zes, of zeven t'effens, verbeeldende het geſternte Corona Ariadnes genaamt. In de midden van deze dollen ziet men nog andere kleene knopjes, boven de anderen wat verbeeven, in vyfbladige witachtige bogtige, en pas kennelyke bloempjes zig openende, die in de midden geen vyf tanden, maar twee korte, en dikke ſpitzen hebben, waar van de meeſte part vergaat, en maar een of twee tot een vrucht werden, die men nog al zelden ziet.

De vrucht is een langwerpige boorn, of zakske, dertien, en veertien duimen lang, omtrent het agterſte drie vingers dik, en van daar allenskens toegeſpitſt, bleekgroen, glad, in de lengte wat geſtreept, en gevoornt, overal witte melk uitgevende als men 't drukt, of quetſt.

Dit zakske blyft langen tyd geſlooten, ten laatſten berſt het open langs de grootſte voore, of rugge, en vertoont van binnen veel platte zaden, in eenige ryen ſchuins tegens malkander geſtapelt, als viſch-ſchubben, of gelyk men de dak-pannen zet. Ieder ſchubbe beeft aan beide einden ſubtile haairtjes, blinkende als witte zyde, en zyn zoo ligt, en ſubtiel, dat ze van 't minſte aanraken, ja zelfs door den aaſſem vervliegen, en zoo qualyk te handelen zyn, dat ze iemant niet in de oogen, en haairen vliegen.

Maar als men ze zoetjes opent; zoo ziet men ze daar in leggen als klonteren van Capock, en de geſtapelde zaden beſlaan maar de achterſte helft, na de ſpitze toe gelyken ze een lange ſchilfer van Capock.

Secundo *Lutea ſpecies*, ſimilis funis eſt, quatuor, & quinque orgyas longus, in pauca lateralia ſarmenta diſtinctus. Folia, ac flores cum priore in omnibus fere conveniunt, excepto quod ejus folia ſint paulo latiora, & rotundiora, craſſiſſima quoque, & lacte turgida, quæ in inferiore parte loco coſtarum venas quasdam protuberantes gerunt, coloris pallide virentis.

Flores in ſimilibus dependent coronis, eandemque habent formam, interne lutei, quum prioris ſpadicei eſſent.

Fructus ſunt ſiliquæ longæ, plerumque novem pollices longæ, ultra binos digitos craſſæ, quædam ad apicem parum incurvæ ſunt, ad unam partem craſſo dorſo notatæ, juxta quod dehiſcunt, ſemenque exhibent inſtar Capock, quod ſenſim per ventum diſſipatur.

De tweede de geele zoorte *is een diergelyke touw, vier, en vyf vademen lang, in weinige zyde-ranken verdeelt. De bladeren, en bloemen zyn de voorigen in alles ſchier gelyk, behalven dat de bladeren wat breeder, en ronder zyn, mede zeer dik, en vol melk, aan de onderſte zyde, in plaats van ribben eenige uitbuilende aderen vertoonen, licht-groen van coleur.*

De bloemen hangen in diergelyke kranſen, en zyn van dezelve fatzoen, doch van binnen geel, daar de voorige bruin waren.

De vruchten zyn lange bouwen, ordinaris negen duimen lang, ruim twee vingers dik, zommige by de ſpitze wat krom, aan de eene zyde met een dikke naat, langs den welken zy openberſten, en het Capockachtig zaat vertonen, 't welk op 't laatſte met den wind verſtuift.

Nomen. Latine *Corona ariadnes*, ex forma dictæ radiatæ formæ, quod nomen ipſi inpoſui, quum nullum invenerim Malaienſe, vel Amboinenſe, excepto generali nomine *Suſſuela*, quod cunctis dant lacteſcentibus funibus, ac proprie denotat funem lacte turgidum. In Hitoea a quibusdam vocatur *Walebiſſi*, h. e. nummi folium, cognomine majoris, ad diſtinctionem minoris, quæ proprie ſunt ſubſequentes *Nummulariæ*.

Locus. Sub altis creſcit fruticulis in minoribus ſilvis tam in litore, quam in ipſa regione, ubi longis funibus ex arboribus dependet, ſed ubique raro obcurrit; Flores Novembri conſpiciuntur, ac fructus Martio.

Naam. *In 't Latyn* Corona Ariadnes, *na de gedaante van 't voorſchreeven geſternte, welke naam ik hem gegeeven heb, om dat ik geenen vond, nog in 't Maleyts, nog in 't Amboins, behalven den generalen naam van* Suſſuela, *dien ze aan alle melkachtige touwen geven, en wil zeggen een touw vol melk. Op Hitoe noemen 't zommige* Walebiſſi, *dat is penning-blad, met den toenaam van groote, tot onderſcheid van 't kleene, 't welk zyn de volgende* Nummulariæ.

Plaats. *Het waſt onder de booge ruigten in 't kreupelboſch, zoo op ſtrand, als landwaarts in, daar men 't met lange touwen van de bomen ziet afhangen, doch is overal weinig te vinden. De bloemen ziet men in November, de vruchten in Maart.*

Uſus ejus nullus peculiaris innotuit, atque hic eam poſui ob florum elegantiam, quumque primarium ſit genus ſubſequentium funium lacteſcentium. Ejusdem habetur virtutis cum ſubſequentibus Nummulariis lacteſcentibus, quarum lac antidotum eſt contra ictus venenatos piſcium Sambilang, & Ican Swangi.

Baubinus libr. 15. *cap.* 16. deſcribit *Apocynum*, ſive *Periplocam*, longiſſimis ſarmentis arbores ſcandentem, foliis obpoſitis in geniculis, floribus quinque petalis umbellam conſtituentibus. Folia lacteo ſucco turgent. Fructus ſunt ſiliquæ curvæ, binæ junctæ, intus planis ſeminibus in pappoſa medulla, qualem *Rouwolfius* miſit e Libano monte. In Italia maxime aſſurgit, ſed raro flores fert ex lignoſis, & tenacibus caulibus.

Meo judicio hic, & ſequentes lactarei funes commode referri poſſunt inter *Apocyni*, ſive *Periplocæ* ſpecies, quamvis nondum expertus ſim, an harum ſtirpium lac canibus ſit lethale, ſicut de Europæo Apocyno affirmatur, unde etiam ſuum nomen habet.

In *Hort. Malab. part.* 9. a *Fig.* 5. usque ad 17 incluſive variæ *Apocyni* hujus lacteſcentis deſcribuntur ſpecies, quarum tamen nulla eſt, quæ perfecte cum Amboinenſibus noſtris lacteſcentibus funibus convenit, cujus cauſſa eſt, cunctarum fere deſcriptionem, vel in textu, vel in figuris mancam, & inperfectam eſſe.

Gebruik. *Daar is nog geen zonderling gebruik van dit gewas bekend, en ik heb het meeſt hier geſtelt, om de fraaijigheid van de bloemen, en als een hooft geſlagte van de volgende melktouwen. Het werd gebouden van dezelfſte kragt met de volgende Nummulareis lacteis, welkers melk een tegenbaat is tegens de fenynige ſteeken, van de viſſchen Sambilang, en Ican Swangi.*

Bauhinus lib. 15. cap. 16. *beſchryft een* Apocynum, *ofte* Periploca, *met zeer lange ranken de bomen oplopende, met tegengeſtelde bladeren aan de knien, en met vyfbladige bloemen een dolle vertonende. De bladeren zyn vol melkachtig zap. De vruchten zyn lange kromme bouwen, twee te zamen gevoegt, van binnen met platte zaden in een pluisachtig merg, hoedanig* Rauwolf *gezonden heeft van den berg Libanon. In Italien groeit het zeer hoog op, doch zelden geeft het bloemen uit houtachtige, en ſtevige ſtelen.*

Na myn gedachten zouden deze, en de volgende melkachtige touwgewaſſen gevoeglyk kunnen gebracht werden, onder de ſoorten van deze Apocynum, *ofte* Periploca, *ſchoon ik nog niet ondervonden heb, of de melk van deze geſlagten aan de honden doodelyk zy, gelyk van de Europiſche Apocynum verzekert werd, waar van het ook zyn naam heeft gekregen.*

In Hort. Malab. part. 9. *van de vyfde figuur af, tot de* 17. *incluis, werden verſcheide ſoorten van 't Malabaarſche* Apocynum *beſchreeven, waar van echter niet een is, die volkomen met onze Amboinſche melk-touwen overeen komt, waar van de oorzaak is, dat meer alle de beſchryvinge van dit deel, of in den text, of in de figuur onvolmaakt zyn.*

Tabula Centeſima Septuageſima Secunda

Coronam exhibet *Ariadnes Rumphio* dictam, quæ vera *Apocyni ſcandentis* ſpecies, ac forte Apocynum ſcandens, Vincæ Pervincæ majoris folio, ex Provincia Corolina *Plukn. Mantiſſ. p.* 17. & Apocynum ſcandens, Africanum, foliis Laurinis, lucidis, glabris *Herm. Par. Bat. p.* 57.

De Honderd twee en ſeventigſte Plaat

Vertoont de *Ariadnes Kroon* van *Rumphius* genaamt, welke een waare zoort van klimmende Apocynum is, en mogelyk de klimmende Apocynum, met het blad van de grootere maagde-palm, uit de Provincie van Carolina, by *Plukn. Mantiſſ. p.* 17. en de klimmende Africaanſche Apocynum, met heldere, gladde bladeren, als van de Laurier van *Herm. Par. Bat. p.* 57.

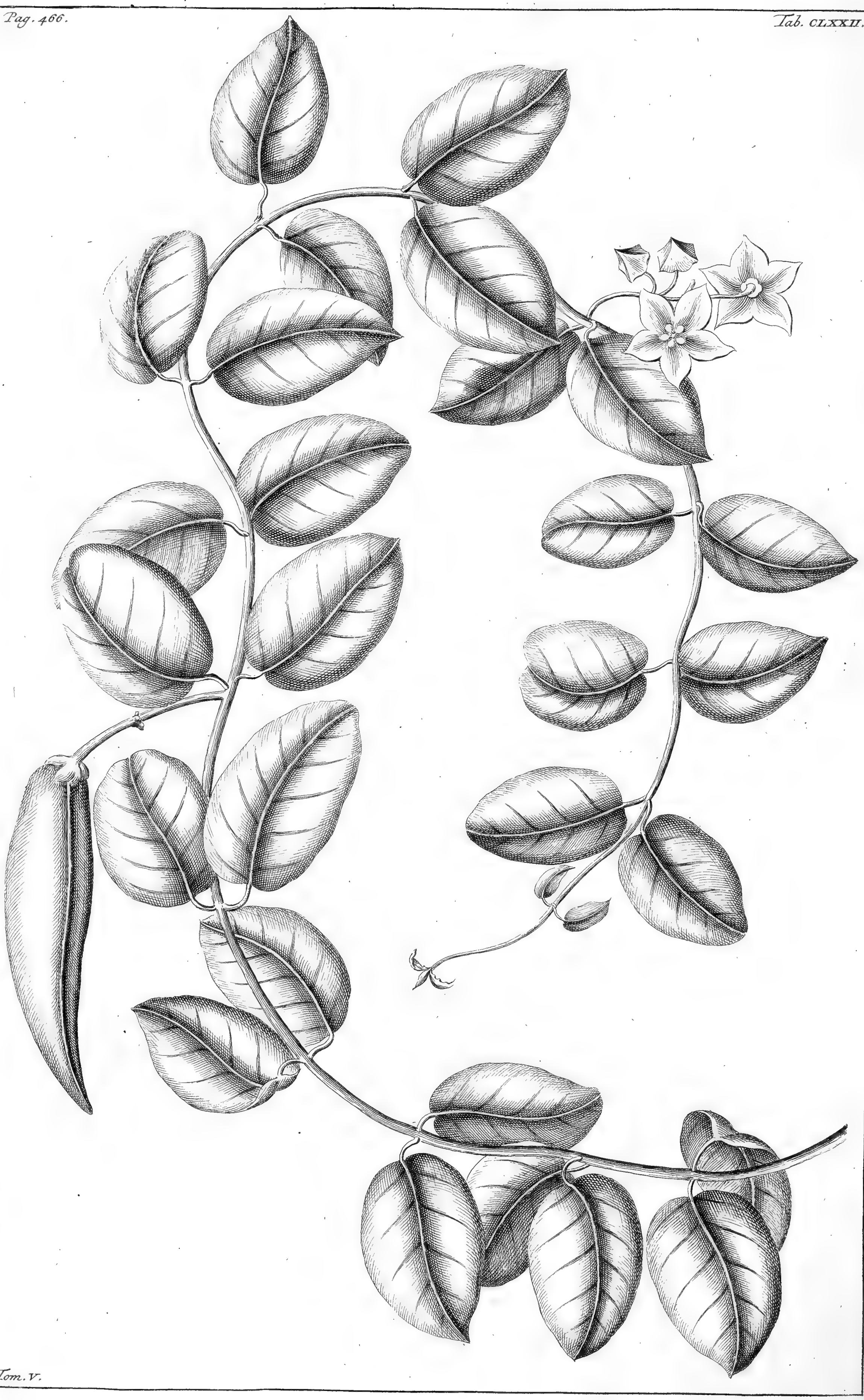

CAPUT SEPTUAGESIMUM QUINTUM.

Suſſuela eſculenta. Sajor Maccou.

PRæcedens *Suſſuela* quasdam quoque ſpecies habet, quæ edules ſunt, & in minores diſtinctæ ſunt varietates, quam maxime intricate decurrentes. In duas primarias dividam ſpecies, primo terreſtres hoc in capite, ac ſecundo litoreas in ſubſequenti deſcriptas. Terreſtres iterum ſubdividuntur in marem, & feminam.

Primo *Suſſuela eſculenta* mas, in longum excreſcit funem, inferius rugoſum, & lignoſum, digitum craſſum, dividit autem ſeſe in multa lateralia ſarmenta, rotunda, nec culmum craſſa.

Folia bina ſibi obponuntur, craſſis, & incurvis inſidentia petiolis, craſſa quoque, glabra, nec notabiles habentia coſtas, niſi quæ inferius parum protuberant, flaveſcentia, & ſi frangantur, ſonitum edentia, petiolis autem non tam transverſaliter, ac plane incumbunt, quam prioris.

Tota hæc planta referta quoque eſt albicante, & viſcoſo lacte, quod ſaporem habet amaricantem. Tenera folia non firma, ſed flaccida ſunt, & edendo apta. Floſculi plures ſimul excreſcunt in brevibus, & extenſis racemis quaſi umbellatis. Puſilli admodum ſunt, vix dimidium transverſalem digitum lati, ex quinque albicantibus, & craſſis petalis conſtantes, retroflexis quoque.

Fructus ſimiles ſunt acuminati ſacculi, ſed multo breviores, non ultra quinque pollices longi, & unum craſſi, externe quoque pallide virentes, glabri, & ad unam partem dorſo ſinuoſo notati, ſique vulnerentur, vel comprimantur, albicans quoque, & amarum effundunt lac. Sub externo herbaceo cortice alter locatus acuminatus ſacculus, multis fibrillis exteriori ori nexus, ſed ad aliquam diſtantiam ſeparatus.

In hoc ſacculo cauda reperitur, ſuperne viridis, & herbacea, inferne alba, ac ſimilibus ſquamulis obducta, oblique ſibi adcumbentibus, omnes vero deorſum ſpectant, & ad utramque partem albis pilis hirtæ ſunt, uti in priore, ſed qui breviores ſunt; Si hæ ſquamæ detergeantur, vel ſi ſucceſſive avolent, interna caudæ pars conſpicitur, fulcrum referens, ex ſimplicibus conſtans, albis, ſubtilibus, & rectis pilis, inſtar holoſerici ſplendentibus, qui etiam ſeparantur, quum tractentur, & inſtar Capock avolant.

Secundo *Suſſuela eſculenta femina* paulo minora gerit folia, bina ſibi quoque obpoſita, longiuſculis inſidentia petiolis, tres quatuorque pollices longa, vix binos lata. Non multum conveniunt cum illis Susſuelæ, ſed proprius adcedunt ad illa *Utta Matte*, oblongo-acuminata, ſuperne glabra, inferne paucis maxime obliquis, ac vix notabilibus donata coſtis, ſaporis oleracei, primo parum amaricant, dein dulceſcunt, ac proinde grata ſunt. Prope ortum bina alia parva, ac rotunda gerunt foliola, auriculata quaſi, & retrorſum flexa, ipſorumque flagella vix culmum craſſa ſunt, glabriora illis litoreæ ſpeciei, paucumque exſtillant albicans, & viſcoſum lac, non valde amarum.

Floſculi incurvo increſcunt pedunculo, quinque ſexve ſimul umbellatim quaſi, & ad viſum pleni, inferior enim ipſorum pars caliculum refert, ac ſtellula eſt ex quinque purpureo fuſcis radiis compoſita, in qua floſculus continetur ex quinque albentibus petalis conſtans, qui plurimis denſis, & albis ſtaminulis completus eſt.

Fructus ſolitarius quoque dependet, eſtque viridis ſiliqua, rugoſa, & per longitudinem binis ternisve planis ſulcis cum obſcuro dorſo notata, juxta quod dehiſcit, tres quatuorve pollices longa, vix unum craſſa, interne repleta ſimili columna inſtar prioris.

De eetbaare Suſſuela.

DE voorgaande Suſſuela beeft nog eenige mede-zoorten, dewelke eetbaar zyn, verdeelt in mindere zoorten, dewelke zeer verwerd door malkanderen lopen. Ik zal ze verdelen in twee Hooft-zoorten, de eerſte landelyke, in dit Capittel, en de tweede ſtrandelyke, in het volgende beſchreeven. De landelyke wederom verdelende in mannetje, en wyfje.

De eerſte Suſſuela eſculenta *het* mannetje, *werd ook een lank touw, welk beneden ruig, en boutachtig is, een vinger dik, maar verdeelt zig in veele zyde-ranken, die rond, en geen ſchaft dik zyn.*

De bladeren ſtaan mede twee en twee tegens malkander, op dikke, en kromme ſtelen, mede dik, glad, zonder merkelyke ribben, dan die van onderen wat uithuilen, geel-groen, en in 't breken krakende, op hare ſtelen zoo dwers, en vlak niet ſtaande als de voorige.

Het gebeele gewas is ook vol vuil-witte, en kleverige melk, die bitterachtig van ſmaak is. De jonge bladeren zyn niet ſtyf, maar ſlap, en bequaam tot eeten. De bloempjes komen veele by malkander, aan korte, en uitgebreide troſſen als dollen. Zy zyn zeer kleen, ſchaars een halve dwers-vinger breed, uit vyf vuil-witte, en dikke blaadjes gemaakt, die ook achterwaarts gebogen ſtaan.

De vruchten zyn diergelyke ſpitze zakskens, doch veel korter, niet boven vyf duimen lang, en een dik, van buiten mede bleek-groen, glad, en aan de eene zyde een rugge, als een naald hebbende, als men ze quetſt, of drukt, ook vuil-witte, en bittere melk uitgevende. Onder de buitenſte kruidachtige ſchelle leid een ander ſpits zaksken, met veele vazelingen aan de buitenſte ſchelle vaſt, doch een ſtuk weegs daar van afſtaande.

In dit zaksken vindt men een anderen ſteert, boven groen, en kruidachtig, beneden wit, en met diergelyke ſchubben bedekt, die ſchuins tegens malkander geſtapelt zyn, alle agterwaarts ziende, en aan beide einden met witte haairtjes bezet, als aan 't voorige, doch korter, als men deze ſchubben afwryft, of dat ze na malkander zelfs vervliegen, zoo ziet men het binnenſte van den ſteert, als een pylaartje van enkele, witte, ſubtiele, en regte haairtjes gemaakt, blinkende als Zatyn, die zig ook van malkander geven, als men ze handelt, en als Capock verſtuiven.

De tweede Suſſuela eſculenta *het* wyfje, *beeft wat kleender bladeren, mede twee ende twee tegens malkander ſtaande op langachtige ſtelen, drie en vier duimen lank, ſchaars twee breed. Zy gelyken niet veel na die van Suſſuela, maar beter na die van* Utta Matte, *langwerpig toegeſpitſt, boven glad, van onderen met weinige zeer ſchuinze, en pas kennelyke ribben, van ſmaak moeskruidachtig, eerſt wat bitter, daar na zoet, en dierhalven aangenaam. By haren oorſpronk hebben ze nog twee kleene ronde blaadjes, als ooren achterwaarts gebogen, en hare ranken zyn qualyk een ſtroobalm dik, gladder dan die op ſtrand, en geven een weinig vuil-witte, en kleverige melk uit, die niet merkelyk bitter is.*

De bloempjes komen op een krom ſteeltje voort, vyf en zes by malkander in een kroontje, in 't aanzien als dubbeld, want het onderſte wil het voetje zyn, en is een ſterretje van vyf peers-bruine ſtralen, en daar in een bloempje, van vyf vuil-witte blaadjes, digt uitgevuld met witte vezeltjes.

De vruchten hangen mede enkeld, en zyn groene bouwen, rimpelig, en langs heen met twee, of drie vlakke geuten, met een donkere naad, langs dewelke zy openberſten, drie en vier duimen lang, ſchaars een dik, van binnen uitgevuld met een diergelyke pylaartje, als het voorgaande.

Squamæ ſibi quoque incumbunt, una parte deorſum adunatæ, ſuperiorque ipſarum pars longum gerit penicillum ex albis, & ſubtilibus pilis compoſitum, qui ſub ſquamis non conſpiciuntur, quamdiu ſibi incumbunt, quum mediæ columnæ infixi ſunt, exceptis ſupremis, qui eminent. Maturæ ſquamæ fuſcæ ſunt, ſique tractentur, in quavis ſquamula penicillum dependet.

Nomen. Latine *Suſſuela eſculenta.* Malaice *Sajor Maccou*, hujus vero nominis ortus mihi ignotus eſt. Male ab aliis vocatur *Sajor Poppya*, quod ad *Papari* genus pertinet ſupra deſcriptum. Altera ſpecies, ſeu femina peculiariter vocatur *Sajor Maccou Darat*, & *Utta Meyt*, h. e. *Olus litorale*, quod nomen commune gerit cum præcedenti *Olere crepitante*, hæ enim herbæ quam maxime inter ſeſe intricatæ decurrunt. In Leytimora vocatur *Kaley*.

Locus. Hic fruticulus creſcit in litore ad plana oſtia majorum fluminum, inque hortis transplantari poteſt. Obcurrit in Hitoë ora, atque in quibusdam incultis inſulis prope parvam Ceramam ſitis. In Leytimora reperitur a litore remota in ipſa terra, ſeu regione.

Uſus. Tenera folia cruda eduntur cum Atsjaar, & Bocaſſan, non enim multum viſcoſum gerunt lac, ac vix quandam amaritiem. Teneri fructus non ultra ſemi digitum longi ſimili modo eduntur, vetuſti vero non, quum in iis nil niſi avolans quaſi ſericum, ſeu Capock reperitur. Feminam vero huic rei aptiorem obſervavi, quum paucum gerit lac, & gratam præbeat amaritiem.

De ſchubben leggen mede op malkander, met het eene eind naar achteren geſtapelt, het voorſte eind heeft een lank penceeltje, van witte ſubtiele haairtjes gemaakt, dewelke men onder de ſchubben niet ziet, zoo lang ze op malkander leggen, zynde in het middelſte pylaartje gedrukt, behalven de voorſte, dewelke uitkyken. De rype ſchubben zyn bruin, en als men ze handelt, blyft aan ieder ſchubbe een penceeltje hangen.

Naam. *In 't Latyn* Suſſuela eſculenta. *In 't Maleyts* Sajor Maccou, *doch den oorſpronk dezes naams is my onbekend. Qualyk noemen het andere* Sajor Popya, *'t welk onder de maagſchap is van* Papari, *hier boven beſchreeven. De tweede zoorte, of het wyfje, werd in 't byzonder genaamt* Sajor Maccou Darat, *en* Utta Meyt, *dat is* Olus litorale, *gemeen met het volgende* Olus crepitans, *want deze kruiden zeer verwerd door malkanderen lopen. Op Leytimor noemen ze het* Kaley.

Plaats. *Het waſt in de ruigte op ſtrand, en aan de plakke monden van groote rivieren, en laat zig ook in de tuinen verplanten. Het werd gevonden op de kuſt van Hitoe, en op zommige onbewoonde Eilanden, by Weſter Ceram leggende. Op Leytimor vindt men het wat verder van Lee, en landwaarts in.*

Gebruik. *De jonge bladeren eet men rouuw met Atsjaar, en Bocaſſan, want zy hebben niet veel kleverige melk, en pas merkelyke bitterheid. De jonge vruchten nog niet boven een halve vinger lang zynde, werden op gelyke wyze gegeeten, maar de oude geenzins, om dat daar in niets dan vlog-zyde, en Capock gevonden werd. Het wyfje heb ik hier toe bequamer bevonden, als weinig melk, en een aangename bitterheid hebbende.*

Tabula Centeſima Septuageſima Tertia

Ad *Figuram Primam Suſſuelam* exhibet *eſculentam* primam, quæ *mas* vulgo cenſetur, cum fructibus A A dependentibus, & ſtilo B, cui ſemina inſident.

Figura Secunda Suſſuelam denotat *eſculentam terreſtrem minorem*, quæ *femina* vulgo habetur.

De Honderd drie en Seventigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *eetbare Suſſuela*, ofte de eerſte, die voor het *mannetje* gehouden werd, met deszelfs vrugten A A afhangende, en pylaartje B, waar aan de zaden zitten.

De *Tweede Figuur* wyſt aan de *kleinder land Suſſuela*, die *eetbaar* is, en voor het *wyfje* gehouden werd.

OBSERVATIO.

Hæ binæ plantæ veræ quoque Apocyni ſcandentis ſpecies ſunt, priorque proxime adcedit ad Nansjeram Patsja *H. Malab. part.* 9. *Tab.* 13. ſed differt, quod hæc ſiliquas gerat geminas ſimul, quum noſtra tantum ſolitarias proferat uno ex ortu.

AANMERKING.

Deze twee planten zyn ook ware zoorten van de klimmende Apocynum, en de eerſte komt het naaſte over een met de Nansjera Patsja, van de *H. Malab. part.* 9. *Tab.* 13. dog verſchilt daar in, dat deze twee vrugten te gelyk draagt, daar de onze maar een t'eſſens voortbrengt uit een oorſpronk.

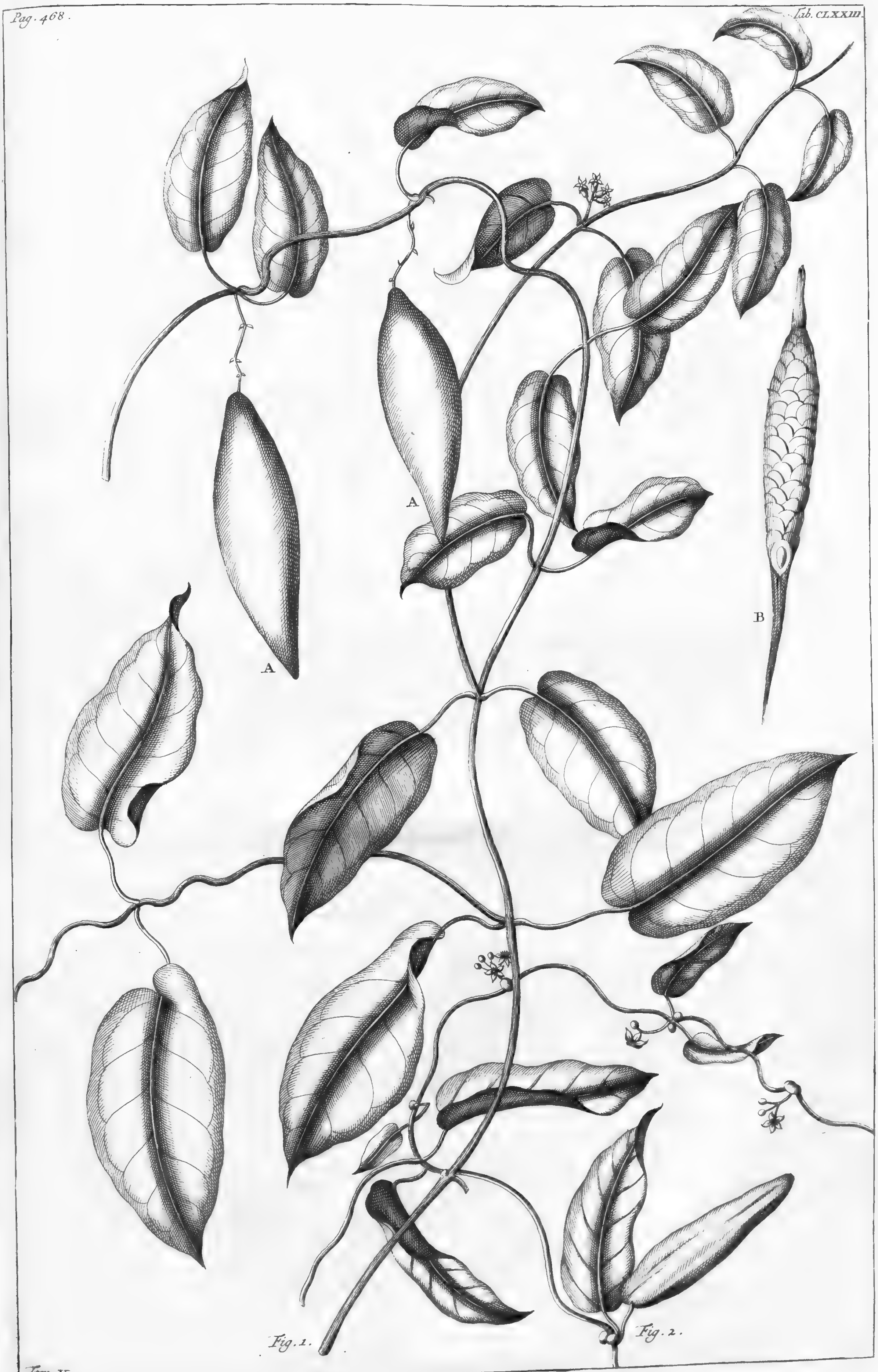

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 1.

Fig. 2.

CAPUT SEPTUAGESIMUM SEXTUM.

LXXVI. HOOFDSTUK.

Olus crepitans. Daun Corpoo. *Het krakend Moes.*

HOc *Olus crepitans* proprie habetur *Utta Meyt*, ſeu litorea ſpecies præcedentis *Suſſuelæ eſculentæ*, atque ſubdividitur iterum in binas ſpecies. Primo *latifolia*, ſeu *mas*. Secundo *anguſtifolia*, ſeu *femina* eſt.

Primo *Olus crepitans mas* folia gerit cordiformia, binos cum dimidio, ac tres pollices lata, in obtuſum apicem deſinentia, nec inferius profunde ſulcata, ibi autem binas obſcuras gerunt venas, oblique ſurſum excurrentes, ſaporis magis ſalſi quam in terreſtri ſpecie. Floſculi bini ternive ſimul excreſcunt, quorum unicus tantum apertus eſt, formam habens ſuperioris terreſtris ſpeciei, ſeu paulo major.

Fructus octo pollices longi ſunt, ultra pennam, vel minimum digitum craſſi, ſuperius in longum tenuemque excurrentes apicem, flagella vero ejus rugoſiora ſunt, quam in terreſtri ſpecie.

Secundo *Olus crepitans femina* folia gerit non ultra binos pollices longa, ſuperius parum ſulcata, cum brevi apice, ſaporis, uti priora. Floſculi ſimili modo, & forma excreſcunt.

Fructus minimum digitum longi ſunt, binis acutis dorſis notati, planiuſculi, & per longitudinem ſtriati, parum rugoſi, & incurvi inſtar acinacis minoris. Petiolus non directe, ſed parum oblique excreſcit, ac plerumque ſolitarius fructus obſervatur inſtar prioris. Intusque repletus eſt hic fructus ſimilibus cancellis inſtar præcedentis.

Nomen. Latine *Olus crepitans*. Malaice *Daun Corpoo*, vel ſimpliciter *Corpoo*, h. e. *folium crepitans*. Javæ, & Baleyæ *Crepetan*. Amboinice *Utta Meyt*, h. e. *Sajor litoreum*, quod nomen etiam dant *Sajor Maccou* in præcedenti capite deſcripto. Cujus hæc minor ſpecies eſt.

Locus. Ubique in Amboina obcurrit, Java, Baleya, & Maccaſſara, ſed nullibi niſi in litore, & in rupibus, ſeſe circumvolvens circa *Mangi Mangi* arbores.

Uſus. Potiſſimum crudum editur hoc olus cum Atsjaar, & Bocaſſan, quum inter maſticationem crepitum edat, & gratam præbeat ſalſedinem, folia quoque Lactucæ admiſceri poſſunt, & edi, ſed non in uſu ſunt apud omnes iſtas nationes.

Cum hoc convenire videtur *Nantsjera Patsja* in *Hort. Malab. part.* 9. *Fig.* 13. deſcripta, quæ aquoſum gerit lac, an vero ſit edulis, non indicatur, ipſi autem vires ibi adſcribuntur adſumtum venenum, & per vulnus acceptum expellendi.

Dit Olus crepitans *werd voor het eigentlyke* Utta Meyt *gehouden, of voor de ſtrand zoorte van de voorſchreeven* Suſſuela eſculenta, *werdende wederom onderdeelt in twee* Onder-zoorte. *De eerſte het* grootbladige, *of* mannetje. *De tweede het* ſmalblage, *of* wyfje.

De eerſte Olus crepitans *het* mannetje *beeft hertformige bladeren, twee en een half, en drie duimen lang, met een ſtompe ſpits, en achter niet diep gekeept, maar aldaar beeft het twee donkere aderen, die ſchuins na vooren lopen, van ſmaak brakker dan de land-zoorte. De bloempjes komen twee en drie by malkander, waar van maar een geopend is, van fatſoen als boven in de landzoorte, of wat grooter.*

De vruchten zyn acht duimen lang, ruim een ſchaft, of een pink dik, vooren met een lange, dunne ſpits, en de ranken zyn ruiger dan aan de land zoorte.

De tweede Olus crepitans *het* wyfje *beeft bladeren niet boven twee duimen lang, van vooren een weinig geklooft, en daar in een ſpitsje, van ſmaak als de voorige. De bloempjes zyn ook zoo.*

De vruchten zyn een pink lank, met twee ſcherpe ruggens, platachtig, in de lengte geſtreept, wat rimpelig, en een weinig gekromt, als een Sabeltje. De ſteel komt niet regt achter, maar wat ter zyden in, en men vindt ze meeſt enkeld, gelyk de voorige. Zynde van binnen uitgevuld met diergelyke ſcalien, als de voorgaande.

Naam. *In 't Latyn* Olus crepitans. *In 't Maleyts* Daun Corpoo, *of ſlegts* Corpoo, *dat is krakend blad, op Java, en Baley biet het* Crepetan. *In 't Amboins* Utta Meyt, *dat is* ſtrand Sajor, *welke naam zy ook geven aan het* Sajor Maccou, *in 't voorgaande capittel beſchreeven. Waar van dit een kleene zoorte is.*

Plaats. *Men vindt het overal in Amboina, op Java, Baley, en Maccaſſar, doch nieuwers als op ſtrand, op de klippen, en ſlingerd zig om de* Mangi Mangi *bomen.*

Gebruik. *Het werd meeſt gebruikt om raauw te eeten met Atsjaar, en Bocaſſan, om dat het in 't knouwen kraakt, en een aangename ſiltigheid beeft, men kan de bladeren ook onder de Salade mengen, en eeten, doch niet by alle de voorſchreeven Natie gebruikelyk.*

Hier mede ſchynd overeen te komen Nantsjera Patsja *in* Hort. Malab. part. 9. Fig. 13. *beſchreeven, het welk een waterachtige melk zal hebben, maar of het eetbaar zy, daar van werd niets vernomen, doch werden hem de kragten toegeſchreeven, het ingenomen, en ingeſchote venyn uit te jagen.*

Tabula Centeſima Septuageſima Quarta

Ad *Figuram Primam Olus* præbet *crepitans latifolium.*
Figura Secunda Olus exhibet *crepitans anguſtifolium.*

De Honderd vier en Seventigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* het *grootbladige krakend Moes.*
De *Tweede Figuur* wyſt aan het *kleenbladige krakend Moes.*

OBSERVATIO.

Hæ binæ quoque *Apocyni ſcandentis* ſpecies ſunt, atque minor videtur eadem eſſe, quod Apocynum, Indicum, Numulariæ folio a *Breyna* vocatur, & Apocynum ſcandens Africanum, Convolvuli minoris folio &c. a *Pluk. Almag. p.* 37. & *Phyt. Tab.* 137. *Fig.* 4. &c.

AANMERKING.

Deze twee planten behooren mede tot de *Apocynum ſcandens*, en de kleinder ſchynt dezelve te zyn, welke Indiſche Apocynum, met het blad van het penningkruid genaamt werd, van *Breyne*, en de klimmende Africaanſche Apocynum, met het blad van de kleine Winde &c. van *Pluk. Almag. p.* 37. en de *Phyt. Tab.* 137. *Fig.* 4. &c.

CAPUT SEPTUAGESIMUM SEPTIMUM.

Nummularia lactea major. Daun Pittis Besaar.

HI tres subsequentes funes lactescentes adfines quidem sunt binis præcedentibus, sed peculiarem habent crescendi modum, nunquam enim inveniuntur ex terra progerminantes, sed semper ortum habent ex rugoso alicujus crassæ arboris cortice, vel ex semi putrido quodam ligno.

Maxima harum species est *Nummularia lactea major*, quæ hoc in capite describitur, vagis, & longis sarmentis arbores adscendens, ex quarum cortice prius excrevit, ubique sese figens per fibrillas ad nodos positas, ubi hæ corticem modo tangunt. Reliqua flagella culmum circiter crassa ex ramis arborum dependent intricatis sarmentis.

Folia bina sibi sunt obposita, & interstitia per quatuor vel quinque digitos distant. Utrinque acuminata sunt, instar cochlearis, binos tresve pollices longa, binos digitos crassa, plana, nec venis notata, crassa, & firma, sed fragilia admodum instar foliorum Sempervivi, albo lacte turgida, saporis fatui, & aquosi, quæ vero in litore crescunt, parum salsa sunt, superne pallide virentia, rubrisque quibusdam maculis, instar tinearum notata, subtus albicantia. Sessilia flagellis incumbunt, atque prope ortum initium habent nervi medii, qui tamen non excurrit.

Ex ipsorum alis alter excrescit pedunculus, pollicem circiter crassus, in viginti, vel triginta alios distinctus pedunculos ejusdem longitudinis, qui regulariter in corona, vel umbella locantur, binos tresve digitos transversales lati. Quivis pedunculus pentagonum sustinet capitulum, quod sese aperiens flosculum exhibet ex quinque crassiusculis petalis compositum, retroflexis parumque intortis, coloris pallide fusci, & splendentis instar holoserici, in centro stellula locatur ex quinque crassis apicibus formata, coloris lutei, quæ sursum in apicem simul excurrunt.

Totus flosculus optime refert Cravo, seu stellulam auream, quam mulierculæ auribus gestant. Non enim latior est ungue digiti, odoris dulcis, sed debilis, qui ad maturas Anassas adcedit.

Plurimi flores frustra decidunt, ex quibusdam autem mediis fructus excrescunt, qui sunt siliquæ longæ, & angustæ, geminæ semper dependentes, rotundulæ, vix pennam crassæ, septem & octo pollices longæ, externe pallide albentes instar fabarum Sinensium, sed sanguineis maculis notatæ.

Intus longa reperitur cauda, cujus suprema pars similibus albis, ac subtilibus pilis hirta est, inferior vero pars multis scatet tenuibus squamis oblique sibi invicem incumbentibus, glabris, ruffisque, seu fumei coloris. A postica parte hæ squamæ sese sensim aperiunt, ac decidunt, quæ ob levitatem per ventum projiciuntur, ita ut per aërem volitent, nunquam terram tangentes, sed iterum fissuras ingrediuntur corticum arborum, ubi novam denuo formant plantulam, uti & in fissuras rupium hanc producunt, si illas obcupent, in quibus quædam terræ pars reconditur, hoc autem *Corona Ariadnes* melius efficit.

Hujus & alia obcurrit species alba dicta, cujus folia majora sunt, ultra quatuor pollices longa, & binos lata, ac quodvis incurvo insidet petiolo, quæ & hinc connivent, illis Coronæ Ariadnes similia, quæ in icone notari possunt, cæterum ejusdem formæ, virentia, nec maculis notata.

Flosculi similibus in umbellis progerminant, sed paulo majores sunt, instar unguis nempe digiti, qui componuntur quoque ex quinque crassiusculis retroflexis, & contortis albis petalis, in medio gerentes quinque albos denticulos sibi nexos, & stellulam formantes, qui stylum medium ambiunt. Odorem quoque fundunt dulcem, sed debiliorem prioribus, sique media eximatur congeries, totus flosculus ex pedunculo eximi potest, qui sponte etiam facile decidit.

Fructus

LXXVII. HOOFDSTUK.

Het groote melkachtige Penningkruid.

DEze drie na malkander volgende melk-touwen, zyn wel uit de maagschap van de twee voorgaande, maar hebben een byzondere manier van wassen, want men vindt ze nooit uit de aarde spruiten, maar altyd haren oorspronk hebben uit de ruige schorsse van eenige dikke bomen, of uit eenig half verrot hout.

De grootste zoorte daar van is de Nummularia lactea major, *die wy in dit capittel beschryven, met ydele, en lange ranken de bomen oplopende, uit welkers schorsse zy eerst gegroeit is, en begt zig overal vast met de worteltjes, die aan de leden staan, en daar ze de schorsse raken. De resterende ranken omtrent een stroobalm dik hangen van de takken der bomen af, met verwerde strengen door malkander.*

De bladeren staan ook twee en twee tegens malkander, en de leden vier en vyf vingers van een. Zy zyn achter, en vooren toegespitst als een lepeltje, twee en drie duimen lang, twee vingers breed, plat, zonder eenige åderen, dik, en styf, doch bros in 't breken, als de bladeren van Huislook, en vol witte melk, laf, en waterachtig van smaak, doch die op strand wassen met een siltigheid, boven bleek-groen, met eenige roode plekken als sproeten, van onderen witachtig. Zy staan zonder stelen tegens de ranken aan, en hebben by haren oorspronk een begin van een middelzentuwe, maar die gaat niet voort.

Uit haren schoot komt een andere enkele steel voort, omtrent een duim lang, verdeelt in twintig, of dertig andere steeltjes, ook zoo lang, die ordentlyk in een kroon, of dolle staan, twee en drie dwers vingers breed. Ieder steel draagt een vyfhoekig knopje, 't welk zig openende, formeert een bloempje van vyf dikachtige blaadjes gemaakt, achterwaarts gebogen, en wat gedraait, lichtbruin van coleur, en glimmende als vulp, in de midden staat een sterretje van vyf witte spitzen gemaakt, geel van coleur, en t' zamen na boven in een spitze toelopende.

Het gebeele bloempje gelykt zeer wel een Cravo, of goude sterretje, dat de vrouwen in de ooren dragen. Het is niet breeder dan een nagel van een vinger, van zoeten, doch slappen reuk, meest na rype Anassen trekkende.

De meeste bloemen vallen vergeefs af; Uit eenige van de middelste komen de vruchten voort, 't welk zyn lange smalle bouwen, altyd twee by malkander hangende, rondachtig, schaars een schaft dik, zeven en acht duimen lang, buiten bleek-wit, gelyk de Sineeze boontjes, doch met bloed-roode plekken gespikkelt.

Binnen vindt men een langen steert, wiens voorste met diergelyke witte subtiele baairtjes bezet is, het achterste met veele dunne schubben schuins op malkander leggende, en zonder baairtjes, ros, of rookachtig van coleur. Van achteren openen haar allenskens deze schubben, en vallen af, werdende wegens hare ligtigheid door de wind verstuift, dat ze in de lugt vliegen, en nooit op de aarde komen, maar geraken weder in de scheuren aan de schorssen der bomen, daar zy dan een nieuw plantje formeeren, gelyk ze ook doen, als zy in de scheuren van een rotze komen, daar wat aarde schuilt, doch de Corona Ariadnes *weet dit beter te doen.*

Hier van heeft men nog een witte zoorte, wiens bladeren grooter zyn, vier duimen lang, en twee breed, ieder op een krom voetje, die na malkander zien, de bladeren van Corona Ariadnes gelyk, waar van een figuur is, anders van dezelfste gedaante, gras-groen, zonder plekken.

De bloempjes komen in diergelyke dollen voort, doch zyn wat grooter, te weten als een nagel van een vinger, mede gemaakt van vyf dikachtige achterwaarts gebogene, en gedraaide witte blaadjes, in de midden met vyf witte tandjes, schier aan malkander vast, en een sterretje uitmakende, omgevende in de midden een pylaartje. Zy zyn mede zoet van reuk, doch slapper dan de voorige, en als men het middelste gestel afbreekt, zoo kan men het bloempje gebeel van den steel afligten, 't welk dog anders van zelfs ligt afvalt.

De

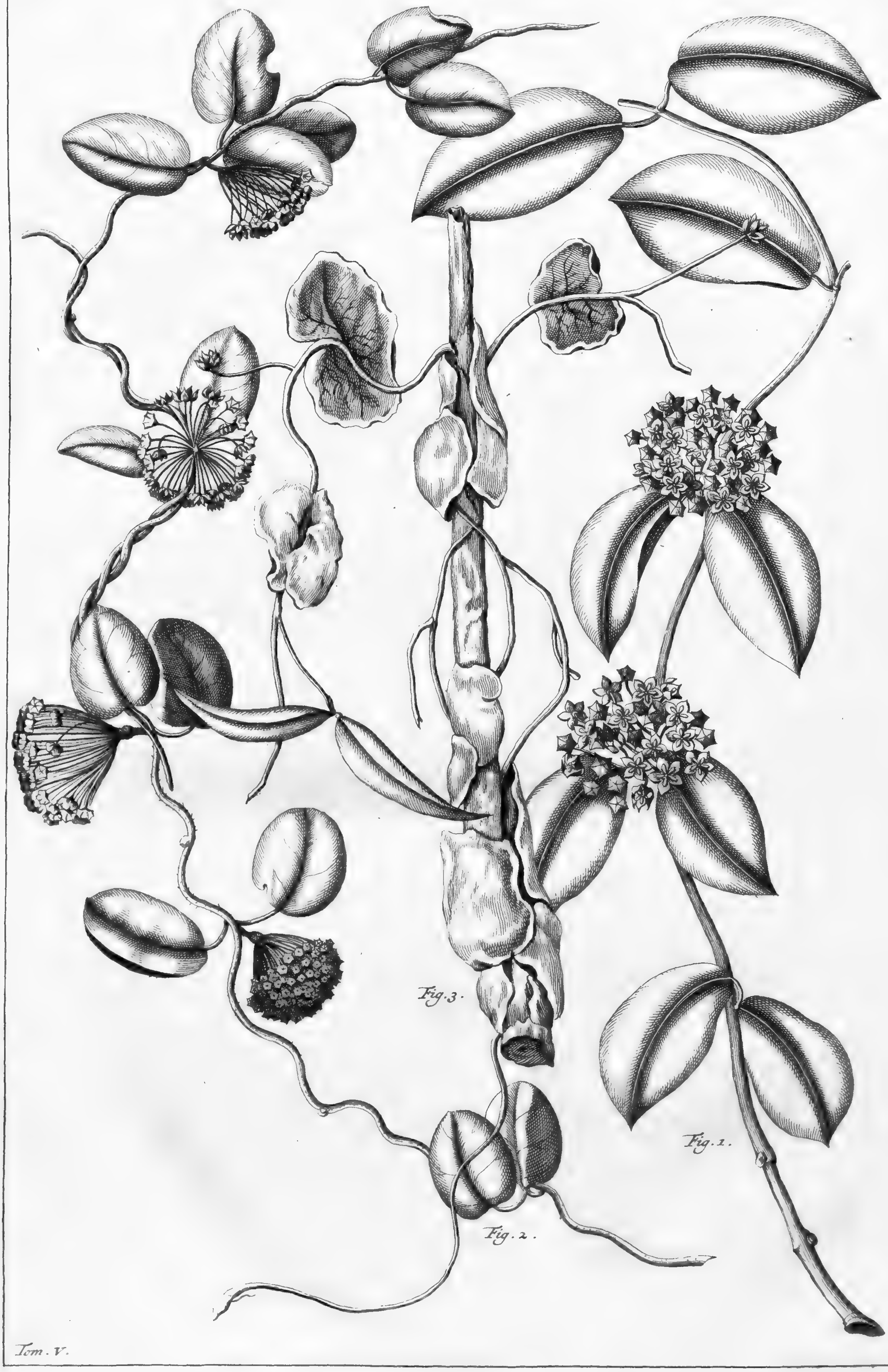

Fig. 3.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fructus ſunt ſimiles longæ ſiliquæ, ſed viridiores, nec rubris maculis notatæ. Flores Semptembri conſpiciuntur, quum plurima deciderint folia.

Tertia inſuper hujus ſpecies reperitur, caules gerens tenuiſſimos, culmum circiter craſſos, rugoſos parum, & tuberculis quaſi obſeſſos, in amplis interſtitiis folia locantur bina ſibi obpoſita brevibus in petiolis, in ſuprema ſarmenti parte conjuncta, quatuor, & quinque pollices longa, binos cum dimidio, & tres lata, formam habentia folii Sirii, firmo apice donata, craſſa, pinguia, ac venis fere deſtituta, niſi quod in inferiore parte quædam protuberent.

Flores in elegantibus locantur coronis ex albo, & purpureo colore mixtis uti ſupra. Octobri fructus conſpiciuntur, qui ſunt ſiliquæ virides, quinque digitos longæ, majorem pennam craſſæ, trigonæ, parumque ſtriatæ, intus repletæ lanugine alba, ſeu Goſſypio; Folia lacte turgent, ſed petioli raro.

Nomen. Nummularia lactea major, non quia adfinis eſt, vel convenit cum Nummularia noſtra Europæa, ſed ita dicitur ex foliorum forma, uti & Malaice *Daun Pittis* vocatur. Baleyice *Pittis Pittiſan*, h. e. *nummi herba*, cum cognomine majoris, ad diſtinctionem ſubſequentis minoris. Amboinenſes hanc confundunt plantam cum Suffuela præcedente, quum ipſi adfinis ſit ejusdemque formæ, excepto quod in omnibus ſuis partibus minor ſit. Melius vocatur *Walebiſſi*, h. e. Nummi funis, ad diſtinctionem præcedentis majoris ſpeciei. Hæ tres ſpecies peculiariter vocari poſſunt Nummularia Siri folia, quæ male confunditur cum ſubſequenti folio crepitante.

Locus. Major hæc Nummulariæ ſpecies raro obcurrit, ac potiſſimum in planis ſaxoſisque litoribus, ubi *Mangi Mangi* arbores creſcunt, quæ ab aqua marina non tanguntur, hæcque ſpecies craſſiora, & albiora gerit folia. Quæ vero ad ſilvarum oras, & in vallibus provenit, viridiora, & majora profert folia. Cunctarum trium ſpecierum flores Septembri potiſſimum conſpiciuntur, ſed raro, ac terreſtris ſpeciei plurimum Decembri. Ex craſſis dependent arboribus, nec ſeſe ubique, nec tam firmiter hæc major ſpecies ſeſe ipſarum corticibus infigit ſubſequenti minore ſpecie.

Uſus. Cunctæ Nummulariæ lacteæ cenſentur unas easdemque poſſidere virtutes, de quibus ſubſequens vide caput, quum minor ſit uſitatiſſima, peculiariter autem huic majori ſpeciei adſcribitur ea vis, quod, ſi ejus folia aquæ incocta propinentur, acrimoniam Gonorrhææ curent, quum leniter refrigerent, & obturent.

Florum, ac præſertim fuſcæ ſpeciei exemplar ſæpe eligitur ab aurifabris, ut Cravos, ſeu aurium ſtelulas pro mulierculis componant, ac forment, cujus radii ex auro elaborati, ac media elevata pars, ſeu capitulum ex Robino, vel alio pretioſo polito, & acuminato conſtat lapide.

De vruchten zyn diergelyke lange bouwen, dog groender, en zonder roode plekken. De bloemen ziet men in September, wanneer de meeſte bladeren afgevallen zyn.

Nog een derde zoorte beeft zeer dunne ſteken, omtrent een ſtroobalm dik, wat ruig, en als met pukkeltjes bezet, aan wyde tuſſchen leden ſtaan de bladeren twee en twee tegens malkanderen, aan hare korte ſteeltjes boven den rank t'zamen gevoegt, vier en vyf duimen lang, twee en een half, en drie breed, gefaſſoneert als een Siri, met een ſtyven ſpitze, dik, vet, en bykans zonder aderen, dan aan de onderſte zyde ziet men eenige uitbuilen.

De bloemen ſtaan in mooje kroontjes, van wit, en purper gemengt, als boven. In October ziet men de vruchten, zynde groene bouwen, vyf vingers lang, een groote ſchaft dik, driekant, en wat geſtreept, binnen vol wit kattoen; De bladeren hebben veel melk, maar de ſtelen weinig.

Naam. Nummularea lactea major, *niet als of ze eenige gemeenſchap hadde met onze Vaderlandze Nummularia, maar alzoo genaamt na het fatzoen der bladeren, gelyk ze ook in 't Maleyts* Daun Pittis *bieten. In 't Baleys* Pittis Pittifan, *dat is* Penningkruid, *met de bynaam van 't groote, tot onderſcheid van 't volgende kleene. De Amboineezen vermengen 't met de voorgaande Suſſuela, om dat het in der daad van deszelfs maagſchap, en gedaanten is, behalven in allen zyn delen kleender. Beter noemen ze het* Walebiſſi, *dat is Penningtouw, tot onderſcheid van 't voorgaande groote. Deze drie zoorten mag men in 't byzonder noemen Nummularia Siri folia, dewelke men qualyk confundeert, met het volgende folium crepitans.*

Plaats. *Deze groote zoorte van Nummularia werd weinig gevonden, en meeſt op vlakke ſtenige ſtranden, daar* Mangi Mangi *bomen ſtaan, die van 't Zeewater droog vervallen, 't welk dikker, en witter bladeren heeft. Maar 't geene aan de randen van 't boſch, en in valleyen waſt, heeft groender, en grooter bladeren. Het bloeizel van alle drie zoorten valt meeſt in September, doch werd zelden gevonden, de land-zoorte meeſt in December. Men vindt ze van de dikke bomen afhangen, en by begt haar niet overal nog zoo vaſt niet in derzelver ſchorſſe, gelyk de volgende kleine.*

Gebruik. *Alle de Nummulariæ lacteæ werden van eenderlei krachten gehouden, waar van ziet het volgende capittel, dewyl de kleene wel de gebruikelykſte is, in 't byzonder werd deze groote zoorte toegeſchreeven, als men de bladeren in water kookt, en drinkt, dat ze de ſcherpe Gonorrhæa geneezen, dewyl ze zoetjes verkoelen, en ſtoppen.*

Van de bloemen, inzonderheid van de bruine, nemen de Goudſmeeden dikwils een patroon om Cravos, of Oorſterretjes voor de vrouwen te maken, waar aan de blaadjes van goud, en ge-emalieert, het middelſte knopje van een Robyn, of ander ſpits geſleepen ſteen zyn.

Tabula Centeſima Septuageſima Quinta

Ad *Figuram Primam Nummulariam* exhibet *lacteam majorem.*

Figura Secunda Nummulariam denotat *lacteam minorem.*

Figura Tertia Puſtulam arborum ſiſtit.

De Hondert vyf en Seventigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *groote melkachtige Nummularia*, ofte *Penningkruid.*

De *Tweede Figuur* wyſt aan de *kleinder melk Nummularia*, ofte *Penningkruid.*

De *Derde Figuur* ſtelt voor de *Puſtula arborum*, ofte de *Puiſte der bomen.*

OBSERVATIO.

Hæ tres plantæ veræ Apocyni, ac quidem ſcandentis ſpecies ſunt, *primaque* convenire videtur cum illo, quod Apocyni genus ſcandens ex India Orientali a *Plukn.* in *Mantiſſ. p.* 17. vocatur, & in *Phytogr. Tab.* 359. *Fig.* 2. exprimitur.

Secunda cum Watta-Kaka-Codi *H. Malab. part.* 9. *Tab.* 15. convenit, hujus autem folia magis acuminata ſunt, quum noſtræ plantæ ſint ſubrotunda, cæterum eadem planta.

Tertia mira, & Paraſytica planta eſt, quam apud nullum Auctorem obſervavi.

AANMERKING.

Deze drie planten zyn waare zoorten van de Apocynum, en wel van de klimmende, en de *eerſte* ſchynd overeen te komen met die, welke een zoort van klimmende Apocynum uit Ooſt-Indien genaamt werd van *Plukn.* in zyn *Mantiſſ. p.* 17, en in zyn *Phytogr. Tab.* 359. *Fig.* 2. uitgedrukt werd.

De *Tweede* plant komt overeen met de Watta-Kaka-Codi, van de *Hort. Malab. part.* 9. *Tab.* 15. dog deze zyne bladen zyn puntiger, daar die van onze plant rondachtig zyn, voor het overige is het dezelve plant.

De *Derde* is een wonderlyke, en op andere bomen groejende plant, welke ik by geen ander Schryver gevonden heb.

CAPUT SEPTUAGESIMUM OCTAVUM.

LXXVIII. HOOFDSTUK.

Nummularia lactea minor. Daun Pittis Kitsjil.

De kleinder melk Penningkruid.

MInor ſpecies *Nummulariæ lacteæ* multò magis obvia eſt præcedente, ortum quoque ducens ex rugoſo vetuſtarum arborum cortice, quas ſæpe adeo inveſtit, ut totus ipſarum vertex, ac craſſi rami ipſa obtecti ſint. Flagella vero gerit tenuia, & fragilia, vix culmum craſſa, in multos articulos diſtincta, qui ad pollicis latitudinem diſtant, & ubique fibrillas in arborum cortices inmittunt, unde inſtar cruſtæ has obtegit, ita tamen ut quoque ſinibus, & ſarmentis e ramis dependeat.

Cuivis articulo bina adſtant foliola ſibi obpoſita Nummulariæ noſtrati multo ſimiliora prioris, unguem digiti enim magna ſunt, ſuperius obtuſo apice donata, craſſiſſima, pinguia, & fragilia, venis deſtituta, niſi quod ad ortum parvam nervi medii exhibeant partem, coloris albicantis, ſeu pallide virentis, inſtar inmaturorum pomorum, in litore autem magis virent, & ſubtus incana, in ſilvis vero magis albent. Non unam eandemque habent magnitudinem, quædam enim digiti articulum longa ſunt, quædam vix unguem, quædam rotunda, alia oblonga.

Tota planta lacte ſcatet albo, & ſpiſſo, ſaporis aquoſi, & ex foliorum alis ſimplex excreſcit floſculus, longo inſidens pedunculo, ex quinque albis apicibus conſtans, parum campanulatus inſtar floris *Lilii convallii*, ſeu crateri ſimilis eſt.

Poſt flores fructus ſequuntur, qui ſunt ſiliquæ geminæ ſimul junctæ, ad inferiorem partem latiuſculæ, inferne planæ, & ſuperne rotundæ, reliqua pars anguſta eſt, ac rotunda, binos porro transverſales digitos longæ, & culmum craſſæ, percurrenti ſulco notatæ, juxta quem maturæ dehiſcunt in bina ſegmenta. Intus repletæ albiſſimo, & longis pilis aucto fulcro, inſtar ſerici ſplendente, in inferiore autem parte plana quædam conſpiciuntur ſemina, oblique ſibi invicem inpoſita, ſemini Lactucæ ſimilia, quæ ſimul cum ſericeis iſtis pappis per ventum disjiciuntur in allarum arborum cortices, ubi novas producunt plantulas.

Nomen. Latine *Nummularia lactea minor.* Malaice *Daun Pittis Kitsjil.* Baleyice *Pittis Pittiszan* minor, quod etiam Malaienſe habetur nomen. Amboinice *Walebiſſi* minus.

Locus. In cunctis creſcit vetuſtis arboribus, rugoſo quodam cortice gaudentibus, tam in litore quam in ſilvis. In litore potiſſimum reperitur in *Mangio Caſeolari*, in continenti in arboribus *Daun Baroe*, & *Kinar*, atque etiam in ramis Mangiorum transplantari poteſt, ſi cum adhærente terra fibrillæ ejus abſcindantur, & pluvioſo tempore Mangæ ramis inligatur, ut ad manus ſit, ſi aliquando deſideretur. Cæterum non multum prodeſt arboribus, ſed has emaciat, unde & ubique abrumpitur, & eradicatur, ſi in arboribus frugiferis obſervetur excreſcere.

Uſus. Album lac horum binorum lacteſcentium funium, ac præſertim minoris, cenſetur virtutem habere refrigerantem, præſertim vero inſervit ad venenatos ictus, qui accipiuntur ab acutis ſpinis piſcium Ican Swangi, & Sambilang, ſi ipſis inſtillatur, refrigerat enim, & venenum extrahit, licet dolor non ſtatim ceſſet, donec bis terve fuerit repetitum.

Unde & prudens natura curam geſſit, hæc folia in litore ubique ad manus eſſe, in campis, & ad fluminum ripas, in quorum paludoſis oſtiis *Ican Swangi* plerumque degit. Contra Gonorrhæam hæc quoque folia adhibentur, eodem modo, quo in ſuperiore capite fuit indicatum.

Minor ſpecies Javæ vocatur *Turac*, cujus lac ibi quoque in uſu eſt ad puerorum Aphthas curandas, ejusque folia edulia ſunt.

DE kleene zoorte van 't melkachtige Penningtouw, is veel gemeender dan de voorgaande, mede haren oorſpronk nemende uit de ruige ſchorſſe van oude bomen, die het zodanig bekleed, dat men dikwils den gebeelen bovenſten ſtam, en zyne dikke takken daar mede bedekt ziet. Het beeft dunne broſſche ranken, qualyk een ſtroobalm dik, in veele leden verdeelt, die een duim breed van malkanderen ſtaan, en overal kleene wortelen in de ſchorſſen der bomen zenden, en als een korſt daar aan vaſt zitten, doch zodanig, dat by ook met bogten, en ſtrengen van de takken afhangt.

Aan ieder lid ſtaan twee blaadjes tegens malkander, onze vaderlandſche Nummularia veel gelyker dan de voorige, want ze zyn omtrent een nagel groot, vooren met een ſtompe ſpitsje, zeer dik, vet, en broſch, zonder aderen, als by haar beginzel een weinig van de middelzenuwe hebbende, witachtig, of bleek-groen van koleur, ſchier als ontype appelen, op ſtrand zyn ze groender, en van onderen grys, maar in 't boſch witter. Zy hebben niet eenderlei grootte, want men vindt ze een lid van een vinger lang, en andere ſchaars een nagel groot, zommige rond, zommige langwerpig.

De gebeele plante is vol witte dikke melk, waterachtig van ſmaak, uit den ſchoot der blaadjes komt een enkeld bloempje voort, op een lang ſteeltje, van vyf witte ſpitzen gemaakt, wat kelkachtig, als het Lilium Convallium, *of een kroesje gelyk.*

Na de bloemen volgen de vruchten, 't welk zyn twee bouwen by malkander ſtaande, aan 't achterſte einde breedachtig, beneden plat, en boven rond, de reſt ſmal, en rond, twee duimtuingers lang, en een ſtroobalm dik, met een doorgaande naat, langs welke de rypen openberſten, en in twee deurtjes zig openen. Binnen zyn ze uitgevuld met een ſpierwit, en langhaairig ſteeltje, als zyde blinkende, en aan 't achterſte ziet men eenige platte zaadjes, ook ſchuins tegens malkander geſtapelt, het zaad van Latuwe gelyk, 't welk teffens met de zyde vloksjes door de wind verſtuift, en in andere bomen ſchorſſen komende, een nieuw plantje formeert.

Naam. *In 't Latyn* Nummularia lactea minor. *In 't Maleyts* Daun Pittis Kitsjil. *In 't Baleys* Pittis Pittiszan *het kleene, 't welk men ook voor Maleyts gebruikt. In 't Amboins* Walebiſſi *het kleene.*

Plaats. *Het waſt aan alderlei oude bomen, die maar een weinig ruige ſchorſſe hebben, zoo wel op ſtrand als in 't boſch. Op 't ſtrand vindt men het meeſt aan* Mangium Caſeolare, *op 't land aan de bomen van* Daun Baroe, *en* Kinar, *men kan 't ook op de takken van de Manga bomen verplanten, als men 't met de aanhangende ruigten aan de worteltjes affnyd, en by regenachtig weer op de Mangas-takken bindt, om zomtyds by de werken te hebben, als men 't gebruiken wil, anderzins doed het de bomen niet veel goeds, maar magert dezelven uit, dies men het overal aftrekt, en uitroeid, als men 't aan vruchtbomen ziet voortkomen.*

Gebruik. *Den witte melk van deze twee melktouwen, inzonderheid van dit kleenſte, werd een verkoelende kragt toegeſchreeven, en zy dient inzonderheid tot de venynige ſteeken, dien men van de ſcherpen doornen van de viſſchen Ican Swangi, en Sambilang krygt, daar opgedruipt, want zy verkoelt, en trekt het venyn uit, hoewel de pyn niet ten eerſten overgaat, tot dat men het twee of driemaal herdoet.*

Daarom de voorſigtige natuur geſchikt heeft, dat deze bladeren op ſtrand overal by der hand zyn, in 't veld, en aan de kanten van de rivieren, in wiens moeraſſige monden de Ican Swangi *zig gemeenlyk ophoud. Tegens de Gonorrhæam werden de bladeren ook gebruikt op dezelve manier, als in 't voorgaande capittel.*

De kleene zoorte biet op Java Turac, *wiens melk aldaar gebruikt werd, om de Spruw der kinders te verdryven, en de bladeren zyn eetbaar.*

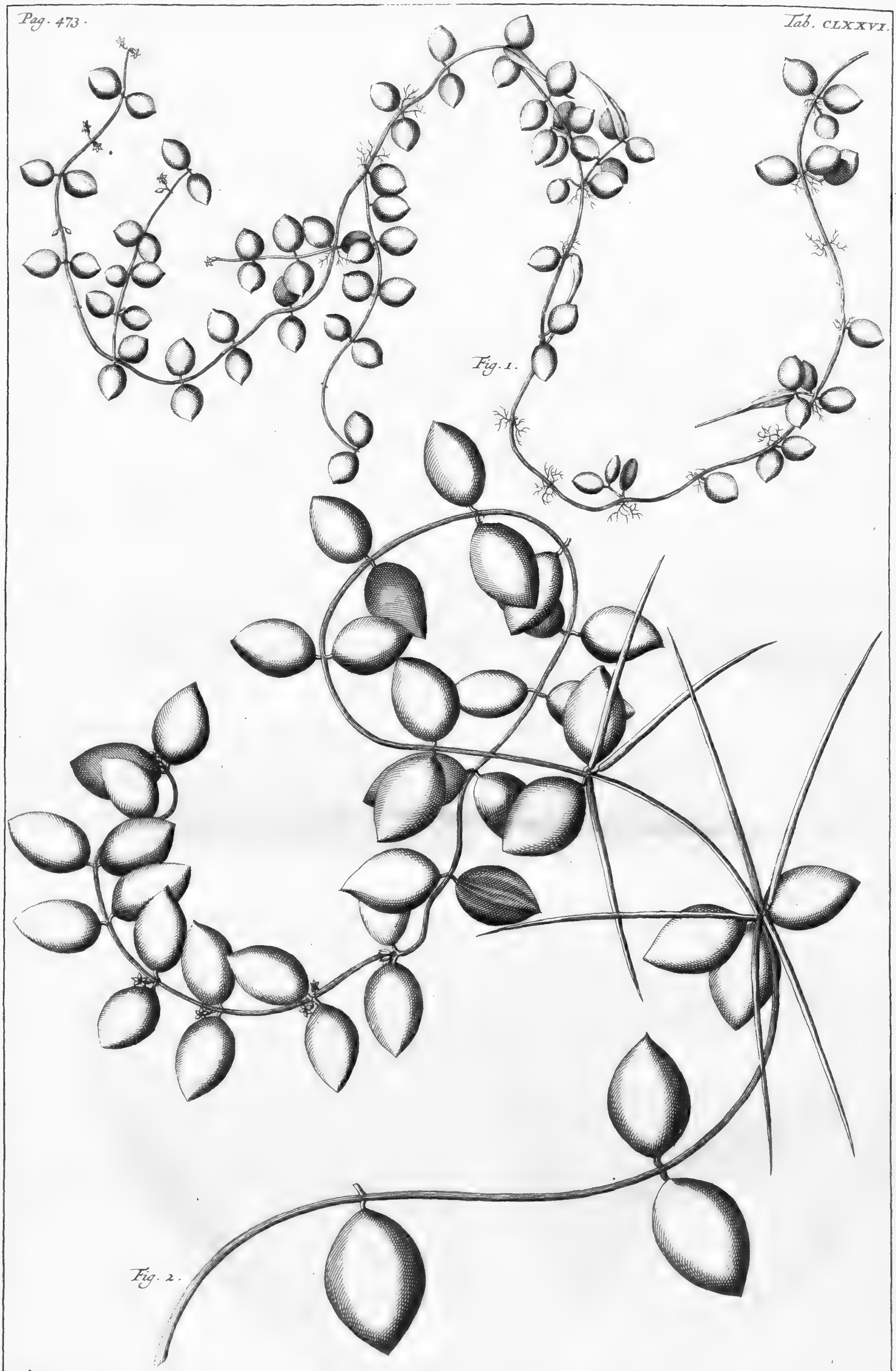

Fig. 1.

Fig. 2.

Major hujus ſpecies folia gerit eodem modo locata, ſuntque digiti articulum longa, ac digitum lata, in notabilem apicem definentia, ac magis virentia, quam in ſupra deſcripta *Nummularia minima*, ſubtus quoque coſta protuberante, ac rotunda notata, quæ tamen potiſſimum in teneris obſervatur. Floſculi ſunt uti in priore, ſeu paulo majores, ac quatuor, vel quinque ſimul locantur in coronula. Tot quoque fructus ſimul excreſcunt uno ex articulo, digitum longi, vix culmum craſſi, rotundi, & æquales, ſiliquis Catjang ſimiles, tenues, & repleti ſimili alba ſericea lanugine, ad unam partem planum gerentes granulum inſtar Cumini.

De groote zoorte hier van beeft de bladeren op dezelfſte manier ſtaan, maar die zyn een lid van een vinger lang, en een vinger breed, met een merkelyke ſpits. en groender dan de bovenſtaande Nummularia minima, *ook van onderen met een uitſtekende ronde ribbe, doch meeſt aan de jonge. De bloempjes zyn als de voorgaande, of wat grooter, doch ſtaan vier, en vyf by malkander aan een kroontje. De vruchten komen mede zoo veel uit een lid, een vinger lang, ſchaars een ſtroobalm dik, rond, en egaal, gelyk de bouwen van de Catjang, dun, en gevuld met diergelyke witte zyde-plokken, aan 't eene eind een plat zaad-korreltje hebbende als Comyn.*

Tabula Centeſima Septuageſima Sexta

Ad *Figuram Primam Nummulariam* exhibet *lacteam minimam.*

Figura Secunda Nummulariam denotat *lacteam majorem*, quæ veræ Apocyni ſcandentis quoque ſpecies ſunt, ſed quarum apud nullum auctorem inveni mentionem; hoc autem genus hodie *Cynanchum* vocatur, de quo vide *H. Cliff. p. 79.*

De Hondert ſes en Seventig ſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* het *kleinſte melkachtige Penningkruid.*

De *Tweede Figuur* wyſt aan het *grooter melkachtige Penningkruid*, welke ook waare zoorten van de klimmende Apocynum zyn, doch waar van ik by geen Schryvers eenig gewag gemaakt heb gevonden. Dit geſlacht werd hedendaags *Cynanchum* genaamt, waar van ziet de *H. Cliff. p. 79.*

CAPUT SEPTUAGESIMUM NONUM.

Puſtula arborum. Daun Beba.

PUſtula *arborum* quinta ſpecies eſt *Nummulariæ lacteæ*, ex cortice quoque dependens vetuſtarum arborum tenuiſſimis cauliculis, qui ubique per fibrillas ſeſe ipſis infigunt, nec laxis ab iis ſeparantur ſarmentis. Peculiarem habet formam, a binis utrisque præcedentibus diverſam, folia enim ejus bina quoque ſibi obponuntur, hæc vero rotundiora ſunt, ſubtus concava, inſtar minoris patinæ, vel conchæ, magnitudine denarii, quædam etiam inperialis, craſſa quoque, pinguia, & albo lacte turgida, externe, ſeu in dorſo ſordide albicantia, vel pallide virentia, interna, ſeu concava parte purpuraſcentia, atque oris ſuis arboribus inſident inſtar majorum tuberculorum, ſeu puſtularum, bina ſimul, auriculis ſibi incumbentibus, & petiolum obtegentibus, ſenſim vero hæc prorepit herba, ita ut amplum obcupet locum totius trunci, & craſſiſſimorum ramorum, ſub quovis foliorum pari ſeſe figit arboribus plurimis tenuiſſimis fibrillis.

Floſculi ſunt capitula puſilla, virentia, quinque, ſex, octove ſimul in coronula locata, ſeſe aperientia in floſculos albos ex quinque, vel quatuor acuminatis petalis conſtantes, quodammodo grati odoris.

Ex uno alterove horum fructus excreſcit, qui corniculum eſt, minimum digitum longum, ultra culmum craſſum, ſuperne acuminatum, & firmum, pallide virens, & lacte ſcatens, maturumque dehiſcit juxta ſulcum in ſuperiore parte, & interne anguſta exhibet ſemina inſtar Cumini, ſibi invicem inpoſita inter tenuem albamque lanuginem locata, quæ per ventum disjiciuntur.

Nomen. Latine *Puſtula arborum*, *Nummularia Laganoides*, quum folia ejus referant lagana ex lacte, & ovorum vitellis præparata, quæ inter pinſendum ſeſe elevant. Malaice *Daun Boba.* Amboinice in Leytimora *Tiru Makir*, h. e. aures animalis Koeskoes.

Locus. In Mangiis creſcit, ſed magis in ipſa continenti terra quam in litore, atque a frugiferis arboribus detrahenda eſt, quum has maxime emaciat.

Uſus. Foliorum decoctum propinatum Amboinenſium variolas expellit, quarum ſignaturas gerunt, ſeu characteres, quum arboribus inſident inſtar craſſarum varioloſarum puſtularum, unde & *Daun Boba*, h. e. variolarum folia vocantur. Hoc quoque decoctum Gonorrhæam curat, hæc etiam folia cum Pinanga maſticari poſſunt.

De puiſte der bomen.

PUſtula arborum *is de vyfde zoorte van* Nummularia lactea, *ook aan de ſchorſſe van oude bomen warſende, met dunne ſteeltjes, die daar in overal vaſt wortelen, en met geen loſſe ſtrengen afhangen. Het beeft een byzondere gedaante, van de beide voorgaande verſchillende, want de bladeren ſtaan ook twee en twee tegens malkanderen, maar deze zyn ronder, van onderen bol, als een klein ſchoteltje, of ſchulpe, in de grootte van een ſchelling, zommige ook van een reaal, mede dik, vet, en vol witte melk, buiten, of over den rugge vuil appelgroen, aan de binnenſte, of holle zyde purper-verwig, en met de randen ſittenze tegens de bomen aan, als groote bobbelen, of puiſten, twee en twee met haar billen ſchier over malkander, en haar eigen ſteel verbergende, doch allencken voorbykruipende, zoo dat ze een grooten plaats van den gebeelen ſtam, en dikſte takken bedekken, onder ieder paar bladeren maakt het zig aan de bomen vaſt met veele dunne vazelingen.*

Het bloeizel beſtaat in kleene groene knopjes, waar van vyf, zes, of acht in een kroontje by malkanderen ſtaan, die zig openen in kleine witte bloempjes, in vier of vyf ſpitzen geopent, eenigzints welriekende.

Uit een of twee van dezelve groeid de vrucht, welke is een boorntje, een pink lang, en ruim een ſchaft dik, vooren toegeſpitſt, en ſtyf, bleek-groen, en vol melk, ryp zynde berſtenze open langs een vooren aan be boven zyde, en vertoonen van binnen ſmalle zaden, als Comyn tegens malkander geſtapelt, tuſſchen een fyne witte wolle, dewelke met de wind weg ſtuiven.

Naam. *In 't Latyn* Puſtula arborum, *en* Nummularia Laganoides, *om dat de bladeren gelyken na eenige Eyer-koekjes, die in 't bakken opzwellen. In 't Maleyts* Daun Boba. *In 't Amboins, op Leytimor* Tiru Makir, *dat is ooren van een Koeskoes.*

Plaats. *Het waſt aan de Mangis-bomen, doch meer landwaarts in dan op ſtrand, en men moet het van de vrucht-bomen aftrekken, om dat ze die zeer uitmagert.*

Gebruik. *Het afziedzel van de bladeren gedronken, dryft de Ambonſche-pokken uit, wiens ſignaturen zy hebben, als ſittende aan den boom, gelyk dikke pokkige puiſten, daarom ze ook* Daun Boba, *dat is pokken-bladeren genaamt werden, het afziedzel geneeſt ook de Gonorrhæam, en men mag de bladeren ook met Pinang kouwen.*

Pro generali admonitione adtendendum eſt, ſi ex hiſce lacteſcentibus funibus quædam interne adhibere velimus, tales eligendas eſſe plantas, quæ non creſcunt in noxiis arboribus, ſed quæ proveniunt in Mangiis, Mangi Mangi, Daun Baru, Kinar, & Varinga.

Si quis in pede vulnera accepit per combuſtionem, vel ſi ipſi unguis decidat contuſione, hæc ſume folia, quæ parum caleface ſupra ignem, donec flacceſcant, hæcque inpone læſis partibus, quotidie illa renovando, donec vulnus ſit ſiccum, & curatum. Amboinenſes pueri hæc quoque edunt cum Sirio, & calce loco Pinangæ.

NB. Hujus plantæ icon ſupra *Tab.* 175. *Fig.* 3. fuit exhibita, quæ mira quoque *Apocyni ſcandentis*, ſeu *Periplocæ* ſpecies eſt paraſytica.

Tot een generale waarſchouwing ſtaat te letten, dat zoo men een van deze melktouwen binnens lyfs wil gebruiken, men zodanige verkiezen moet, die aan geen ſchadelyke bomen groejen, maar die aan Mangas, Mangi Mangi, Daun Baru, Kinar, en Waringa-bomen zitten.

Als iemand gaaten aan de voeten krygt door brand, of dat hem den nagel afgeſtoten werd, zoo neemt deze bladeren, maakt die warm over 't vuur, tot dat ze leenig werden, en bind ze over den ſchaden, dagelyks dezelve vernieuwende, tot dat hy droogt, en geneeſt. De Amboinſche jongens eeten 't ook met Siri, en kalk in plaats van Pinang.

NB. De Aftekening van deze plant is boven op de 175. *Plaat Fig.* 3. afgebeeldt, welke een wonderlyke zoort van *klimmende Apocynum*, ofte *Periploca* is, op verſcheide bomen groejende.

CAPUT OCTOAGESIMUM.

Peponaſter. Taly Gorita.

BInæ ſubſequentes plantæ ex genere *Ariſtolochiæ* ſunt, quæ *Clematitis* cognominatur, in majorem, & minorem diſtinctæ.

Major funis eſt convolvulaceus, ſatis alte arbores adſcendens, & excreſcens. Ejus ſtipes pollicem craſſus eſt, externe rugoſus, qui juxta terram prorepit, atque hic & illic fibrillas in ipſam emittit, vel ſimplici, ac nudo fune arbores adſcendit, firmusque eſt, ſiccus, & lignoſus, ac porro ſeſe dividit in longa, viridia, & lenta ſarmenta, quæ ex rotundo plana ſunt, vel compreſſa, oras habentia quasdam, plurima vero rotunda ſunt, quibus inſident ingentia triangularia folia, ſolitaria, in amplis locata interſtitiis, ac ſine claviculis longis in petiolis, quæ prope ortum incurva gerunt genicula, formam habentia cuſpidis haſtæ, ſeptem, vel octo pollices longa, quinque, ac ſex lata, firma, ſuperne glabra, & læte virentia. Ejus anguli laterales non acuti, ſed rotundi ſunt, immo in quibusdam foliis fere nulli conſpiciuntur, inferiusque auriculas gerunt rotundas cum ſulco, ubi petiolus inmittitur, folia referentia Ari minoris. Subtus gerunt quinque protuberantes nervos, quorum bini anteriores fere juxta totum folii oram decurrunt, ac parum fuſci ſunt, multis notata venis transverſalibus, quæ folium parum rugoſum, ſeu contractum inferius formant.

Oræ ipſius æquales ſunt, ſed in vetuſtis parum deorſum flexæ; Floresque ex foliorum ortu proveniunt, qui primo ſunt capitula viridia longa, & acuminata inſtar illorum Jaſmini, non plura ſimul, ſed quodvis peculiari inſidet pedunculo, qui proprie longus tubus eſt, in longum ſeſe aperiens florem, binos pollices longus, coloris fuſci, qui in inferiore parte longum gerit labium inſtar ſacci ſutorii, qui concavo, viridi, & anguloſo inponitur capitulo, ſeu germini, quod in fructum excreſcit.

Poſt flores ſequuntur fructus, quorum quivis ex longo dependet pedunculo, binos digitos lati, ac tres longi, magnitudine malorum Armeniorum, ad formam Peponum adcedentes, intenſe virentes, & glabri, maturi fumei coloris, ſuperius plani, inferius ſubito acuminati inſtar pyri, externe ſex ſulcis diſtincti, quodvis vero ſegmentum externe juxta dorſum coſtam gerit, interna medulla ſuccoſa eſt inſtar Pomi, quæ in maturis penitus exſiccatur, tumque in ſex cellulis varia, tenuia, & plana locantur ſemina ſquamoſa, in quorum medio aliquid nigri elevatum conſpicitur, in quo vis ſeminalis latet. Maturi in ſex dehiſcunt ſegmenta, ſed ita, ut hæc ſuperne, & inferne ſibi nexa ſint, inperatoris repræſentantia coronam, totaque interna medulla decidit.

Ipſorum petioli finduntur mox in multa loramenta, ſi abrumpantur, inſtar illorum *Ackar Pouloron*. Totius plantæ odor gravis eſt, uti in Dracunculo, ſeu Anappul, ſed magis proprie adcedit ad illum Ariſtolochiæ, ad cujus genus pertinet.

Ra-

LXXX. HOOFDSTUK.

De Pompoenen touw.

DE twee volgende planten zyn van 't geſlacht Ariſtolochiæ, *die men* Clematitis *by noemd, verdeelt in groote, en kleene.*

De groote is een ſlingerend touw, redelyk hoog opſchietende, en de bomen beklimmende. Den ſtam is een duim dik, buiten ruig, kruipt langs de aarde, wortelt hier en daar weder in, of loopt met een enkeld, en bloot touw de bomen op, maſſief, droog, en houtachtig, voorts verdeelt het zig in lange, groene, en taaije ranken, dewelke uit den ronden wat plat, of gedrukt zyn, met eenige kanten, doch de meeſte regt rond, daar aan ſtaan groote drieboekige bladeren, enkeld, in wyde tuſſchen-plaatzen, en zonder clauwieren, op lange ſtelen, die by haar oorſpronk kromme knien hebben, van gedaante als Eyloof, of het yzer van een Bartiſaan, zeven, of acht duimen lang, vyf, en zes breed, ſtyf, boven glad, en weeldriggroen. De boeken aan de zyde zyn niet ſcherp, maar rond, aan zommige bladeren ziet men ze ſchier niet, en hebben achter ronde billen met een klove, daar den ſteel ingelaten werd, gelykende de bladeren van kleen Arum. Zy hebben van onderen vyf uitſtekende zenuwen, waar van de twee voorſte ſchier langs het gebeele blad lopen, en wat bruin zyn, met veele dwers-aderen, die het blad wat rimpelig maken, de kanten zyn even, doch aan de oude wat neerwaarts gebogen.

De bloemen komen uit den oorſpronk der bladeren, zynde eerſt groene, lange, en ſpitze knopen, als Jaſmyn-knoppen, niet veel by malkander, doch ieder op een byzonder ſteeltje, beſtaande uit een langen hals, die zig in een lange bloem opend, twee duimen lang, bruin van coleur, hebbende aan de onderſte zyde een langen ſlip, of lelle, gelyk een naaizak, ſtaande op een bollen, groenen, en boekigen knop, waar uit de vrucht werd.

Na dezelve volgen de vruchten, ieder aan een lang ſteeltje hangende, twee vingers breed, en drie lang, in de grootte van Apricoſen, naar de gedaante van Pompoenen, ook boog-groen, en glad, de rype rook-verwig, vooren plat, achter ſchielyk toegeſpitſt als een peere, buiten met zes voorens afgedeelt, doch ieder deel heeft van buiten langs de ruggen nog twee ribbe, het binnenſte merg is zappig, als een appel, 't welk in de rype geheel en al opdroogt, en dan ziet men in zes kamertjes verſcheide dunne, en platte zaden als ſchubben, en in 't midden der zelver iets zwarts, daar in de zaad-kracht ſteekt. De rype berſten in zes deelen open, doch zodanig, dat de riemkens achter, en vooren aan malkander vaſt blyven, vertoonende een Keizers-kroon, en het binnenſte drooge merg vald gebeel uit.

Hare ſtelen ſplyten ſtraks in veele riempjes, als men ze aftrekt, gelyk die van Ackar Pouloron. *De reuk van de gebeele plante is zwaar, gelyk aan de Dranconculus, of Anappul, of eigentlyker na die van Ariſtolochia, onder wiens geſlagten men 't rekenen moet.*

De

Radices ſunt longæ, in multas craſſas fibras diſtinctæ, transverſaliter ſub terra prorepentes; Major ultra minimum digitum craſſa eſt, externe cinerea, interne flaveſcens, & lenta, ſaporis amaricantis, qualis, & inferior ſtipitis pars eſt, quousque lignoſa eſt, quam proxime conveniens cum ſubſequenti *Ackar Poeloron*, ſed multo debilior eſt, cujus loco tamen adhiberi poteſt. In reliquis flagellis, ac foliis nulla detegitur amarities, ſed ingratus quidam ſapor, ſi hæc porro planta quasdam etiam habet varietates, cum in litore creſcit, folia ejus minora ſunt, anguſtiora, ac nullis fere angulis notata. Fructus quoque dimidio minores ſunt, cæterum ejusdem formæ. Talis planta in Loehoæ, & Boeronis litoribus ſcopuloſis repetitur repens, ac Ternatenſibus dicitur Beſſa Magumi h. e. pluvialis funis, quum pluvioſis menſibus ſit luxurioſiſſimus.

Nomen. Latine *Peponaſter*, h. e. æmulus Peponum ex fructuum forma. *Clematitis Amboinica* etiam vocari poteſt. Malaice *Taly Gorita*, h. e. *funis Polypoides*, & *Taly Rottu Rottu*; Apud Ternatenſes vero *Tali Rotto*, ſeu *Gumi Rotto*, eſt *funis crepitans* ſupra deſcriptus, unde & hic funis melius vocatur *Taly Labo*, h. e. *funis Peponiformis.*

Locus. In levibus creſcit ſilvis, ſiccaque Sagus ſilva poſt Caſtellum Victoriam, ſed raro obcurrit.

Uſus. Ad morbum adhibetur, qui *formicatio* dicitur, incolis vocatus *Hiſmu* repens, ſeu incantamentum. Difficile malum eſt, quum quis per totum corpus dolorificum ſentiat pruritum, acſi formicæ ſub ejus cute reperent, quæ tandem per foramina dehiſcit, & corpus incomptum reddit. Hunc morbum putant incolæ ſibi ſupervenire a malis hominibus per incantamentum, contra hunc itaque dicta ſumunt folia, quibus contritis corpus obliniunt, ipſorumque paucum ingerunt ſuccum. Folia hæc etiam conteruntur cum *Matta Cuning*, ſeu Curcumæ gemmis, ac pauxillo aquæ tepidæ calefacta, & abdomini inpoſita, unde ardor extrahitur tam in Colica bilioſa, quam aliis æſtuantibus partibus.

Careloe Vegon. Bracm. *Sapoeſſi.* Portug. *Aterluſi.* Belgice *Kokerlingen* in *Hort. Malab. part.* 8. *Fig.* 25. deſcriptum medium eſt inter hunc *Peponaſtrum*, & ſubſequentem *Radicem Puloronicam*, fructibus ſaltem, ac foliis cum ſupra deſcripta conveniret planta, eoque magis, quum ipſi non magna adſcribitur amarities, quam *Radix Puloronica* quam maxime habet. Commentator optime etiam notavit *Ariſtolochiam* eſſe, quæ *Clematitis Indica* quoque dicitur.

De wortelen zyn lang, in veele groove vazelingen verdeelt, dwers in de aarde kruipende; Zy is ruim een pink dik, buiten graauw, binnen geelachtig, en taai, bitter van ſmaak, gelyk ook de onderſte ſtam, zoo ver by houtachtig is, zeer na met de volgende Ackar Poeloron *overeen komende, doch ruim een graad ſlapper, in wiens plaatze men 't ook gebruiken kan. In de verdere ranken, en bladeren is geen bitterheid, maar wel een viezen ſmaak, zoo heeft dit gewas ook nog eenige veranderingen, want als het op ſtrand groeid, zoo zyn de bladeren kleender, ſmalder, doch zonder merkelyke uitſtekende boeken. De vruchten zyn ook wel de helft kleender, anders van dezelve fatzoen. Diergelyke vindt men op Loehoe, en Boeroe over de ſtrand klippen lopende, en werd by de Ternatanen genaamt Beſſa Magumi, dat is regentouw, om dat het in de regen-maanden op 't weelderigſte ſtaat.*

Naam. *In 't Latyn* Peponaſter, *dat is een nabootzer van de Pompoenen, na de gedaante der vruchten. Men mag het ook* Clematitis Amboinica *noemen. In 't Maleyts* Taly Gorita, *dat is* funis Polypoides, *en* Taly Rottu Rottu, *doch by de Ternatanen is* Taly Rotto, *of* Gumi Rotto, *de* funis crepitans, *boven beſchreeven, daarom men dit touw beter noemt* Taly Labo, *dat is* Pompoenen touw.

Plaats. *Het waſt in 't kreupel-boſch, en drooge Zagubooſchen, achter het Caſteel Victoria, doch is weinig te vinden.*

Gebruik. *Men gebruikt het tegens een ziekte* formicatio *genaamt, by de Inlanders voor het kruipende* Hiſmu, *dat is betoveringe gehouden. Het is een moeijelyk accident, wanneer iemand een pynelyk jeuken over 't gebeele lichaam gevoeld, even als of baar Mieren onder de huid kruipen, 't welk eindelyk met gaten opbreekt, en het ligbaam zeer mismaakt. Deze ziekte meenen de Inlanders, dat hun van booze menſchen door toovery, en beleeſinge aangedaan werd, tegens dezelve dan neemenze voorſchreeven bladeren, wryven, en ſmeeren het lichaam daar mede, nemen ook een weinig daar van in. De bladeren werden ook gewreeven met* Matta Cuning, *of knopjes van Curcuma, en een weinig water warm gemaakt, en op de buik geſlagen, trekt uit den brand, zoo van de galachtige colyk, als andere verbitte, en gezwolle leden.*

Careloe Vegon. *Bramm.* Sapoeſſi. *Portug.* Aterluſi. *In 't Duits* Kokerlingen *in* Hort. Malab. part. 8. Fig. 25. *beſchreeven, ſchynt te twyffelen tuſſchen ons* Peponaſter, *en het volgende* Radix Puloronica, *immers aan vruchten, en bladeren zoude het met het bovenſtaande overeen komen, te meer, alzoo hem geen groote bitterheid toegeſchreeven werd, dewelke in onze* Radix Puloronica *uitſtekend is. Den Annotator heeft ook wel aangemerkt, dat het een* Ariſtolochia, Clematitis Indica *is.*

OBSERVATIO.

Hæc eſt Ariſtolochia longa, Indica, aromatica, odorata *Muſ. Zeyl. p.* 9. & *Theſ. Zeyl. p.* 32. & Ariſtolochia Clematitis Indica, odorata *Par. Bat. Pr. App.* & Ariſtolochia ſcandens, odoratiſſima, floris labello purpureo, ſemine cordato *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 60. & *Hiſt. vol.* 1. *p.* 162. *Tab.* 104. *Fig.* 1. & Ariſtolochia caule volubili, foliis cordato oblongis, planis, fructu pendulo, pedunculis ramoſis *H. Cliff. p.* 433. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

Dit is de Indiſche, lange, ſpeceryachtige, en ruikende Ariſtolochia van het *Muſ. Zeyl. p.* 9. en de *Theſ. Zeyl. p.* 32. en Indiſche ruikende Ariſtolochia, Clematitis genaamt in de *Append.* van de *Par. Bat. Pr.* en klimmende, zeer ruikende Ariſtolochia, met een purpere lip aan de bloem, en een hartformig zaad van *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 60. en *Hiſtor. vol.* 1. *p.* 162. *Tab.* 104. *Fig.* 1. en de Ariſtolochia, met een klimmende ſteel, en hartvormige, langwerpige, platte bladeren, met een hangende vrugt, en takkige ſteeltjes van de *H. Cliff. p.* 433. alwaar het overige ziet.

CAPUT OCTOAGESIMUM PRIMUM.

Radix Puloronica. Accar Puloron.

ALtera, ſeu minor *Peponaſtri*, vel *Clematidis Indicæ* ſpecies, funis eſt multo nobilior, ac majoris uſus, Bandanenſi Pouloroni inſulæ fere propria, unde & nomen obtinuit. Funis itaque eſt tenuis, ac longus, ultra pennam craſſus, infra lignoſus, rugoſus, & ex cinereo flavus colore, ſeſe dividens in multa tenera, lenta, ac viridia ſarmenta, longas referentia chordulas, ſeu funes, parum ſtriata, juxta terram, & per herbas prorepentia, in alia minora diſtincta, fila referentia.

Flagella vix diſrumpi poſſunt, ſed facile per longitudinem finduntur, intusque pallide flaveſcunt, quibus inſident tenuia, & glabra folia, ſed firma, inſtar cuſpidis ferri formata, quæ inferius auriculis rotundis concurrunt, quatuor, & quinque pollices longa, binos lata, gracile referentia Sirii folium. In majoribus ſarmentis ſolitaria locantur, ac ſuperius ex ipſorum alis bini tresve excreſcunt ramuli, ubi ſolitaria quoque, ſed minora excreſcunt foliola, ex quibus longa iſta ſarmenta proveniunt. Inferius prope petiolum tres majores nervi concurrunt, quorum bini laterales non ad finem excurrunt, ſed a binis aliis mediis ſubplentur, atque inferius ad oras bini alii minores oriuntur. Saporem habent dulceſentem, ſubſequente lævi amaritie, qualis in Ariſtolochia detegitur, ac ſæpius etiam falſa ſunt, quum ad oras maritimas creſcunt. Odor vero tam amarus eſt, ut manibus adhæreat, ac peculiare præbet ſpectaculum, tot tenuia ſarmenta ſuperius in tot ſurculos, & denſam coronam ſeſe dividere, ita ut rupes, & fruticulos obtegant, ſupra quos prorepunt.

Ex foliorum alis pauci excreſcunt floſculi, bini plerumque ſimul tenuiſſimis in pedunculis. Quivis flos transverſalem pollicem longus eſt, cujus inferior pars tubus concavus eſt ſine ſtaminibus, ſuperius dependentem gerens lingulam craſſiuſculam, & ad oras deorſum flexam, coloris obſcure purpuraſcentis, atque hic flori præcedentis Peponaſtri in omnibus ſimilis eſt, ſed multo minor, omnesque floſculi retrorſum incurvati ſunt, inſidentque viridi, rotundo, & campanulato capitulo, ſeu germini, quod in fructum excreſcit.

Fructus hi ſolitarii, vel gemini ſimul plerumque creſcunt, aliquando tres quatuorve ſimul, ex omnibus fere ſuperiorum foliorum alis, quæ tum decidunt, ita ut ſupremus ramulus inſtar longi racemi dependeat fructibus onuſtus; Qui majores ſunt fructibus Ricini, ſed multo minores illis Peponaſtri, ſuperius quoque plani, & umbilicati, inferius ſubito anguſtati inſtar pyri brevis, loco ſex ſulcorum, quibus Peponaſter ornatus eſt, hic fructus ſex acutas gerit coſtas, juxta quas etiam dehiſcit, ita ut coſtulæ iſtæ a pelliculis intermediis ſeſe ſeparent, inferius, ac ſuperius ſibi nexæ, ac ſic Cæſaream quoque repræſentant coronam.

Quidam fructus oblongiores ſunt perfecte inſtar Pyri, quidam breviores, & rotundiores, diu autem virent, ac tandem fumeum contrahunt colorem, atque, uti dictum fuit, in ſex dehiſcunt anguſta loramenta, ac ſex pelliculas intermedias, intus ſex conſpiciuntur cameræ, per ſex ſepta diſtincta, quæ in medio circa axim hexagonam locantur, quævis autem cellula repleta eſt pauca aquoſa carne, quæ in maturis penitus exſiccatur, atque in hac multa locantur plana ſemina ſquamoſa, parum contracta, & cordiformia.

Cuncta ſarmenta, & ſurculi in multa tenuia finduntur fila, ſi inflectantur, vel torqueantur, attamen vix diſrumpi poſſunt.

Radix ejus longa eſt, vilis, & in paucas laterales ramificationes diſtincta, non profunde terram penetrans, ac fere fibrillis deſtituta, externe ex flavo cinerea, & rugoſa, interne flaveſcens, lenta quoque, & lignoſa.

Quum

LXXXI. HOOFDSTUK.

De Puloronſche wortel.

DE tweede, of kleene zoorte van Peponaſter, *of* Clematitis Indica, *is een veel edeler touw, en van grooter gebruik, het Bandaſche Eiland Pouloron ſchier eigen, waar van het ook den naam heeft. Het is een dun lang touw, ruim een ſchaft dik, beneden houtachtig, ruig, en graauw-geel, zig in veele lange, teere, taaije, en groene ryskens verdeelende, als Chordulen, of lynen, die wat geſtreept zyn, langs de aarde, en verre over de ruigte lopende, die zig hier en daar in andere verdeelen, als zeyl-, of bind-garen.*

De ranken zyn qualyk te breken, maar ſplyten ligt in de lengte, en zyn van binnen licht-geel, daar aan dunne, en gladde, doch ſtyve bladeren, als het yzer van een piek geformeert, doch achter lopenze met ronde billen toe, vier, en vyf duimen lang, twee breed, gelykende een mager Siry-blad. Aan de hooft-ranken ſtaan ze enkeld, doch na vooren toe komen uit haar ſchoot twee, of drie takjes, daar ze mede enkeld, doch wat kleender ſtaan, waar uit de voorſchreeven lange ryskens werden. Achter by den ſteel ſtoten drie zenuwen t'zamen, waar van twee ter zyden niet tot aan 't einde gaan, maar door twee andere uit de middelſte zenuwe vervangen werden, en hebben achter by de randen nog twee kleendere. Haar ſmaak is zoetachtig, nalatende een kleene bitterheid, gelyk men in de Ariſtolochia beſpeurt, dikwils ook ſiltig, dewyl ze langs de Zee-kanten groejen. Maar den reuk is zoo bitter, dat by aan de handen blyft hangen, het is vreemd om te zien, dat zulke dunne hooft-ranken boven in zoo veele ryskens, en digt loof zig verdeelen, zoo dat ze de klippen, en ruigte bedekken, daar zy overlopen.

Uit den ſchoot der bladeren komen weinig bloempjes voort, gemeenlyk twee by malkander, op zeer dunne ſteeltjes. Ieder bloem is een dwers duim lang, waar van de achterſte helft een hol balsje, of pypje is, zonder middel-draden, vooren met een afhangend lelleke, of tongetje, dikachtig, aan de kanten neerwaarts gebogen, donker-purperverwig, de bloeme aan de voorgaande Peponaſter in alles gelyk, doch veel kleender, alle de bloempjes ſtaan ook achterwaarts gekromt, en achter op een groen, rond, en geboekt knopje, waar uit de vrucht word.

De vruchten waſſen enkeld, of gemeenlyk twee by malkander, zomtyds ook drie, en vier ſchier uit alle ſchooten van de voorſte bladeren, die als dan afvallen, zoo dat het voorſte rysken als een langen tros hangt met vruchten beladen; Zy zyn wat grooter dan de vruchten van Ricinus, maar veel kleender dan aan Peponaſter, vooren mede wat plat, en een kuiltje vertoonende, achter ſchielyk toegeſpitſt, gelyk een kort peertje, in plaats van zes voorens, die den Peponaſter heeft, ziet men hier zes ſcherpe ribben, langs dewelke ze ook open ſplyten, zodanig dat zig de ribbetjes van de tuſſchen-vellen ſepareeren, achter en vooren aan malkander blyvende, en zoo mede een Keizers-kroon vertoonen.

Zommige vruchten zyn langwerpiger, regt als een Peertje, zommige korter, en ronder, zy blyven langen tyd gras-groen, ten laatſten werden ze rookverwig, en berſten open, als gezegt, in zes ſmalle riempjes, en zes tuſſchen-velletjes, binnen ziet men zes kamertjes, door twaalf ſchyds-vellen afgedeelt, dewelke in de midden om een zeskantig pylaartje ſtaan, ieder celletje is uitgevuld met een weinig waterachtig vleeſch, 't welk in de rype beel opdroogt, en daar in vindt men veele platte zaden, als ſchubbetjes, wat hertformig, en rimpelig.

Alle de ranken, en ryskens ſplyten in veele dunne draden, als men ze buigt, of draait, en echter zyn ze qualyk te breken.

De wortel is lang, gering, en in weinige zyde-takken verdeelt, niet diep in de aarde gaande, en ſchier zonder vazelingen, buiten graauw-geel, en ruig, binnen bleek-geel, mede taai, en houtachtig.

Als

Quum primum ſarmentum inveterueriť, tum ad ejus inferiorem partem prope radicem alter excreſcit ſurculus, qui matrem ſubplet. Flagellorum, & ligni ſapor eſt penitus amarus, qui tam acriter linguam vellicat, & in eam penetrat, ut diu in ore perſentiatur, qualis in Abſynthio obſervatur, immo penetrantior eſt, parum ad illum Terebinthinæ adcedens, unde & haud ingratus eſt, hic autem tam diſtincte in radicibus detegitur, acſi oleum Terebinthinæ in ore contineretur. Siccæ plantæ odor gravis eſt, & aromaticus, ad illum Terebinthinæ quoque adcedens, qui in diu ſiccata herba potiſſimum perit, amarities vero per longos durat annos.

Nomen. Latine *Radix Puloronica*, & *Clematitis Ronica.* Malaice *Accar Pouloron.* Bandice *Tube Tuttunu*, unde adparet hanc nationem illam numerare inter *Tubæ*, ſeu *Tube* ſpecies, quandam enim ſimilitudinem habet cum *Tuba ſterili*, ac præſertim cum florifera. Alii dicunt *Tebu Tuttunu*, h. e. ſummitates, ſeu extremitates arundinis Sacchariferæ, cujus tamen rei rationem dare nequeo. Ternatice *Beſſa Magumi*, h. e. funis pluvialis, uti præcedens.

Locus. Nullibi huc usque detecta fuit hæc planta, niſi in Bandæ inſula *Ron*, vulgo *Puloron* dicta, ibique in quibusdam litoribus longe lateque altas adſcendens, & obtegens rupes. Ternatenſes tamen dicunt, ipſis quoque notam eſſe, immo hic in Amboina circa Loehoe veterem, & in Hitoes ora circa Lienam etiam creſcere, adcurato autem examine detexi, hanc parvam eſſe Peponaſtri ſpeciem, de qua vide præcedens caput. Poſt multum inpenſum laborem curavi quoque creſcere in horto meo prope Caſtellum Victoriam, ex viginti enim vel triginta officulis, vix unicum progerminavit. Amat autem plantari in molli arenoſoque ſolo, parum elevato, & ventoſo, cui admixta ſunt Corallia mortua, tumque ipſi pali ramoſi adponendi ſunt, ut ſupra hos ſeſe extendere poſſit, alioquin enim proximas adſcendit arbores. Obſervavi quoque in hortis elegantius excreſcere, quam ſi ſilveſtris ſit in litore, ubi primarius ſtipes ſæpe inregularis creſcit, prope articulos, ubi laterales excreſcunt ramuli, nodoſus, & craſſior quam in inferiore parte, puto autem plantam ſponte in litore provenientem amariorem eſſe, pluribusque polſere virtutibus plantata.

Uſus. In Banda hæc planta multum adhibetur in Medicina, præſertim in quibusvis alvi torminibus, & inteſtinorum obſtructionibus, quum hujus radicis, vel ſarmentorum fruſtum ſpithamam longum in ſimplici aqua coquitur, & propinatur. Hac quoque curant omnes febres intermittentes eodem propinata modo, hinc ſolebant Bandanenſes has radices cum ſarmentis ex Poulorona quotannis petere, quæ in coronas flectebant, & in ædibus ſuſpendebant, primoque decocto propinato radices hæ cum ſarmentis ſiccari poſſunt, ac denuo coqui, ſed paulo diutius, & fortius prima vice.

Pro una doſi non plus ſumendum eſt fruſtulo digitum longo, ſive ſit inferioris ſtipitis, ſive radicis, quod in ollula cum aqua coquitur, & inſtar potus Thee bibitur. Radices vero ſemper præſtantiores ſunt tam virtute, quam ſapore ipſis flagellis, coronæ ex his formatæ, & in loco clauſo conſervatæ per multos annos amarum ſervant odorem, qui mox percipitur, ſi ipſis adſtamus, vel parum modo tractentur.

In præcedenti capite innui; *Careloe Vegon Hort. Malab. part.* 8. *Fig.* 25. deſcriptum forma, & qualitate medium eſſe inter *Peponaſtrum*, & *Radicem Puloronicam*, poſt iſtud tempus per amicos meos faſciculum hujus radicis in Zeylana, & Coutſchina Malabaris ibi oſtendi, qui hanc ex odore, & ſapore mox noverant, dicentes in ſua patria etiam notam, & celeberrimam eſſe radicem contra quosvis ſerpentum morſus uſitatam, ac proinde Portugallis vocabatur *Raiz da Cobra*, Malabarenſe autem nomen oblitus fuerat tranſlator, mihi autem adferebat faſciculum radicum, & ſarmentorum, qui perfecte conveniebat cum noſta *Accar Pouloron.*

Sic

Als de eerſte rank oud geworden is, dan komt aan deszelfs onderſte, en digt boven de wortel een nieuwe ſcheute, of rank, die de moeder vervangt. De ſmaak van de ranken, en 't hout is eén zuivere, en klare bitterheid, zoo ſcherp in de tonge dringende, dat men den ſmaak langen tyd behoudt, gelyk den Alzem doet, en nog doordringender, een weinig na Terpentyn trekkende, en daarom niet onlieffelyk, maar denzelven proeft men zoo klaar in de wortelen, als of men Terpentyn-Oly in den mond nam. De reuk van 't drooge gewas is ſterk, en ſpeceryachtig, mede na den Terpentyn riekende, dewelke in de lang gedroogde meeſt vergaat, doch zyne bitterheid houd het lange jaren.

Naam. *In 't Latyn* Radix Puloronica, *en* Clematitis Ronica. *In 't Maleyts* Accar Pouloron. *In 't Bandaas* Tuhe Tuttunu, *waar uit ſchynd, dat het die Natie rekent onder de zoorten van* Tuba, *of* Tuhe, *want het ook eenige gelykeniſſe heeft met de* Tuba ſterilis, *inzonderheid met de bloemdragende zoorte. Andere zeggen* Tebu Tuttunu, *dat zyn de hoofden, of einden van 't Zuiker-riet, waar van men geen reden geven kan. In 't Ternataans* Beſſa Magumi, *dat is regen-touw, gelyk het voorgaande.*

Plaats. *Men heeft het tot nog toe nieuwers gevonden, dan op 't Bandaanſche Eiland* Ron, *in 't gemeen* Pouloron *genaamt, en aldaar op ſteenige ſtranden wyd en zyd de hooge klippen, en ruigte bedekkende. Echter de Ternataanen zeggen, dat het by hun lieden ook bekend zy, ja zelfs hier in Amboina, omtrent oud Loehoe, en op de kuſt van Hitoe, omtrent Lien ook groejen zal, doch by nader onderzoek bevinde, dat dit een kleene zoorte van Peponaſter is, waar van ziet in 't voorgaande Capittel. Naar veel moeiten heb ik 't ook in myn tuin aan 't Caſteel Victoria doen groejen, komende van twintig a dertig zaad-korrels pas een op. Het wil geplant zyn in een mulle zandige grond, wat verheven, en lugtig, daar onder doode Craal-ſteenen gemengt zyn, en dan moet men wel getakte ſtokken daar by zetten, daar op het zig uitbreiden kan, anders beklimt het de naaſte bomen. Ik heb ook bemerkt, dat het in de tuinen wat cierlyker op waſt, dan in 't wild op ſtrand, daar de hooft-ranken dikwils ongeſchikt groejen, by de leden daar de takjes uitkomen, knoeſtig, en dikker dan aan 't achterſte, doch ik geloove, dat 't geene van zelfs op ſtrand waſt, bitterder, en meer van krachten zy, dan 't geplante.*

Gebruik. *In Banda heeft dit gewas een groot gebruik in de Medicynen, voornamentlyk in alderbande buikpyn, krimpzel, en verſtoppingen der darmen, wanneer men van deze wortelen, of ryskens een ſpan lang, in 't enkeld water kookt, en drinkt. Zy geneezen ook daar mede alle afgaande koortzen op dezelve manier gedronken, hier om plegen de Bandaneezen deze wortels met alle ranken daar aan jaarlyks op Pouloron te halen, in kranzen te vlegten, en in huizen op te hangen, het eerſte afziedzel afgedronken zynde, kan men de wortelen, en ranken droogen, en nog eens opkoken, doch wat harder dan de eerſtemaal.*

Op een reis neemt men niet meer dan een ſtukje van een vinger lang, 't zy van den onderſten ſtam, of van de wortel, kookt dit in een Theepotje vol water, en drinkt het als Thee. De wortelen zyn altyd beter, en ſterker van geur dan de ranken, de kranzen daar van gemaakt, en in een beſlote plaats bewaard, behouden haren bitteren reuk lange jaren, dien men ſtraks gewaar werd, als men daar by gaat, of een weinig handelt.

In 't voorgaande Capittel heb ik aangeroerd, dat Careloe Vegon *in* Hort. Malab. part. 8. Fig. 25. *beſchreeven, in gedaante, en eigenſchap twyffelde tuſſchen* Peponaſter, *en* Radix Puloronica, *eedert heb ik door myne vrienden een bondeltje van deze wortel op Ceylon, en Coutſchyn aan de Malabaren laten tonen, dewelke ze aan den reuk, en ſmaak ſtraks kenden, zeggende datze in haar land ook bekend, en een zeer vermaarde wortel was tegens alderhande Slangen-beete gebruikelyk, en daarom in 't Portugees genaamt* Raiz da Cobra, *doch den Malabaarſchen naam hadde den brenger vergeten, hy bragte my echter een bondeltje van wortelen, en ranken mede; dewelke volkomentlyk accordeerden met ons* Accar Pouloron.

Sic mihi quoque adfirmabat quidam Europæus Centurio, ſeſe in Banda laboraviſſe Hydrope perfecta, atque curatum fuiſſe ſolummodo hujus radicis decocto, indigenæ vero curatrices ibi tanta copia hanc decoxerant, ut amariſſimum eſſet decoctum. Lymphaticos vero humores potiſſimum eduxerat per urinam, uti eodem modo etiam adhibetur contra Nephritidem, exſiccat enim corpus quam fortiſſime.

Zoo getuigde my ook een zeker Europiaans Officier, dat hy in Banda aan een volkome Waterzugt was vaſt geweeſt, en daar van gecureerd was, alleenlyk door het Decoctum van deze wortel, doch de Inlandſche Meeſtereſſen hadden het t'elkens in zulke meenigte gekookt, dat het yſſelyk bitter was om in te nemen. De waterachtige humeuren had het meeſt afgezet door den Uryn, gelyk het op dezelfſte manier ook gebruikt werd tegens het Graveel, en verdroogt voorts het lichaam ſterkelyk.

Bandanenſes putabant hanc plantam nullibi tantas poſſidere virtutes, quam quæ in Poulorona creſcit, quod tamen contrarium expertus fui, quæ enim hic in Amboina progerminavit ex ſemine Pouloronico, æque fortem præbebat odorem, ac ſaporem, qualem in Zeylanenſi etiam obſervavi.

De Bandaneezen meenen, dat deze plante nieuwers zodanige krachten heeft, als alleenlyk die op Pouloron groeid, het welk ik echter contrarie bevonden heb, zynde die van 't Poulorons zaad hier in Amboina opgekomen, even ſterk in reuk, en ſmaak, gelyk ik aan de Ceyloniſche ook bevonden heb.

Hortus Mal. l. c. Careloe ſuum laudat tam externe inlinitum, quam interne propinatum contra morſus quorumvis ſerpentum, contra febres frigidas, abdomina tumentia, Iſchuriam, & Cephalalgiam.

Den Hortus Mal. loc. cit. *pryſt zyn* Careloe, *mede zoo wel van buiten opgeſmeerd, als ingedronken, tegens de beeten van alderhande Slangen, tegens koude Koortzen, gezwolle buiken, droppel-pis, en booftpyn.*

Non tamen detegere poſſum *Careloe* hoc eſſe unum ex tribus ligni Colubrini ſpeciebus, neque illum a *Garzia ab Orta libr.* I. *aromat. cap.* 44. neque a *Chriſtoph. Acoſta cap.* 33. deſcriptum, Dr. tamen *Paul. Hermannus* Botanices Profeſſor Leidæ in Catalogo ſuo Zeylonico pro prima habet ſpecie *Ligni Viperini* ab iſtis Auctoribus deſcripta, & ab ipſis male *Rametul* dicta. Ipſi autem inponit Zingalenſium nomen *Ekaweryа*, putatque eſſe Clematitidem Indicam Perſicæ foliis, ac fructibus Caprifolii.

Echter kan ik niet bevinden, dat dit Careloe *een van de drie zoorten van't Slangenbout zy, nog by* Garzias ab Orta lib. I. Aromat. cap. 44. *nog by* Chriſtophorus Acoſta cap. 33. *doch den Heer Dr.* Paul Hermans *Profeſſor Botanices tot Leiden, in zyn Catalogus Ceylonicus, houd het evenwel voor de eerſte zoorte van't* Lignum Viperinum *by voorſchreeven Schryvers beſchreeven, en by hun lieden qualyk* Kametul *genaamt. Hy geeft hem den Singaleezen naam* Ekawerya, *en houd het voor een Clematis Indica, met Perſic-bladeren, en vruchten van Caprifolium.*

Tabula Centeſima Septuageſima Septima

Plantam exhibet, quæ a *Rumphio Radix Puloronica* vocatur, quæ Ariſtolochiæ vera quoque ſpecies eſt, ac ſine dubio eadem, quæ Ariſtolochia Zeylanica, flore atropurpureo *Theſ. Zeyl. p.* 33. & Ariſtolochia Virginiana, Violæ fruticoſæ foliis, cujus radix *Serpentaria* dicitur, *Plukn. Almag. p.* 50. & *Phyt. Tab.* 15. *Fig.* 2. Tres autem radices nomine *Serpentariæ Virginianæ* in Officinis veniunt ex *Pluknetii* monitu, quae memorantur a *S. Dale* in *Pharmac.* in 4to. *p.* 213. quas ibi vide.

De Hondert ſeven en Seventigſte Plaat

Vertoont een plant, welke by uitſtek van *Rumphius* de *Puloronſche wortel* genaamt werd, en is mede een waare zoort van de Ariſtolochia, en zonder twyfel dezelve, welke is de Zeylonſche Ariſtolochia, met een zwart purpure bloem van de *Theſ. Zeyl. p.* 33. en de Virginiaanſche Ariſtolochia, met bladeren van de ſtruikachtige Viool, welkers wortel de *Serpentaria* genaamt werd van *Plukn. Almag. p.* 50. en *Phyt. Tab.* 15. *Fig.* 2. Doch daar zyn drie wortels, die onder de naam van *Serpentaria Virginiana* in de Apotheeken voorkomen, volgens de vermaning van *Pluknet*, welke opgetelt werden van *S. Dale* in *zyn Pharm.* in 4to. *p.* 213. welke aldaar ziet.

Fig. 2.

Fig. 1.

CAPUT OCTOAGESIMUM SECUNDUM.

LXXXII. HOOFDSTUK.

Oculus Aſtaci. *Matta Udang.* *De Zee-kreeften-Oog.*

FUnis hic ſarmenta gerit longa, & quadragona, inferius digitum, ſuperius pennam craſſa, omnino herbacea, cum quatuor protuberantibus aliis inſtar Oebi funis. Folia ejus ſolitaria locantur in amplis interſtitiis, ac cuivis folio clavicula obponitur. Folium hoc cordiforme eſt fere inſtar folii Sirii, vel Combilii, tres quatuorque pollices longum, & latum, ſubtus protuberantibus, & diſtinctis coſtis pertextum, ad oras parum dentatum, & brevibus apicibus ad coſtarum extremitates donatum, ſaporis aciduli, ac porro glabrum, & flaccidum eſt. Dividitur in binas ſpecies, in rubram, & albam.

Alba vulgatiſſima eſt, rubra aptiſſima ad olus, ſeu Sajor, ſolummodo petiolorum colore differentes, alba autem aliquid fuſci gerit prope foliorum ortum. Flores progerminant in vagis, & laxis umbellis. Floſculi ſunt puſilli, ex albo virentes. Fructus faſciculatim dependent magnitudine Baccarum Juniperi, rotundi, primo virides, dein fuſci, quos Amboinenſes comparant cum oculis Aſtaci, unde & nomen ſuum obtinuit, quævis autem bacca interne oſſiculum gerit durum duro apice coronatum.

Nomen. Latine *Oculus Aſtaci*, juxta Malaienſe *Matta Udang*, & Ternatenſe *Boero Malacco.* Boegice *Tsjerekan*, & *Arian.* Amboinice *Oläar*, & *Cara.* Baleyice *Sambong Tulan* minus, ad diſtinctionem majoris, quod eſt ſupra deſcriptus *Funis crepitans*, cui adfinem hunc funem habent.

Locus. Sponte creſcit in vallibus, & ſublevibus ſilvis ad fluminum ripas.

Uſus. Folia adhibentur ad *Saffiri Bara*, ſeu Apoſthemata, ut maturentur, & aperiantur, & aperta ſimul depurentur, bonumque porro præbent olus, ſeu Sajor, tam cruda comeſta, quam piſcibus adcocta, quibus condimentum præbent acidulum, ipſorum enim ſapor convenit cum *Empetro acetoſo.* Folia ſola cruda maſticata haud grata ſunt, ſed ſaporem habent ſilveſtrem, unde & melius eſt, ſi Bocaſſan addantur, vel piſcibus adcoquantur. Montium incolæ Maccaſſarenſes, & Celebis orientalis oræ in cibo hæc adhibent, & ad alias res, ad quas acidus Limonum ſuccus cæterum adhibetur, unde & ipſis *Tali Aſſam*, h. e. *funis acidus* vocatur, ſemper rubram præferentes ſpeciem, quum alba in ore parvum excitet pruritum.

Videtur verum eſſe ambos hoſce funes adfines eſſe *Funi crepitanti* ſupra deſcripto, quum fere easdem habeant vires, & Baleyenſibus eadem nomina, ac præterea hic *Oculus Aſtaci* ſi inflectatur, crepitum quoque dat, ſed fructus non habet acrem, vel prurientem ſuccum, uti in illis funis Crepitantis, atque ſine noxa tam Bocaſſan, quam piſcibus adcoqui poſſunt.

Funis hic non ſeneſcit, ſed ſæpe usque ad ipſam perit radicem, & inferiorem ſtipitem, ac dein nova iterum emittit ſarmenta, uti *Labruſca*, unde & convenire videtur cum *Schunambu Valli*, Bracm. *Cade Valli*, Portugallis *Uvas d' Emfermos*, Belgice *Snoepdruiven* in *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 11. deſcripto.

Dit touw heeft lange vierkante ranken, beneden een vinger, boven een ſchaft dik, ganſch kruidachtig, met vier uitſtekende ruggens, of kanten, gelyk het Oebi-touw. De bladeren ſtaan enkeld, in wyde tuſſchenplaatzen, en tegens over ieder blad een clauwier. Het blad is hertformig, bykans als Siri, of Combili-blad, drie en vier duimen breed, en lank, van onderen met zeer uitſtekende, en verdeelde ribben, aan de kanten een weinig getand, met korte ſpitzen ſtaande aan de einden der ribbetjes, ryns, of zuurachtig van ſmaak, voorts glad, en ſlap. Het is verdeelt in twee zoorten, roode, en witte.

Het witte is het gemeenſte, het roode het bequaamſte voor Sajor, verſchillende maar in de coleur der ſtelen, doch het witte heeft ook wat bruins by den oorſpronk der bladeren. Het bloeizel komt voort aan ydele dollen. De bloempjes zyn kleen, en groenachtig-wit. De vruchten hangen in bosjes by malkander, in de grootte van Genever-beſien, rond, eerſt groen, daar na bruin, dewelke de Amboineezen vergelyken by de oogen van de groote Zee-kreeften, waar van het zyn naam heeft, en ieder beſie heeft van binnen een harden korrel, met een harde ſpitze boven op.

Naam. *In 't Latyn* Oculus Aſtaci, *na 't Maleyts* Matta Udang, *en het Ternataanſe* Boero Malacco, *Boeg.* Tsjerekan, *en* Arian, *Amboins* Oläar, *en* Cara, *Baleys* Sambong Tulan *het kleene, tot onderſcheid van 't groote, welk is de bovenſtaande* Funis crepitans, *voor wiens maagſchap zy dezen touw houden.*

Plaats. *Het waſt van zelfs in de valleyen, en onder 't kreupel-boſch, aan de kanten van de rivieren.*

Gebruik. *De bladeren werden gebruikt tot* Saffiri Bara, *of Apoſthemen, om die te rypen, en op te trekken, ook de geopende te zuiveren, voorts is het een goed Sajor, zoo wel de bladeren om raauw te eeten, als by viſſen te koken, die het een zuurachtig zop geeft, want haar ſmaak komt overeen met het* Empetrum acetoſum. *De bladeren alleenig raauw geknouwt, zyn niet zeer aangenaam, maar wild van ſmaak, dierhalven men beſt doet, dat men ze by Bocaſſan eet, of by viſſchen kookt. De Bergwoonders van Maccaſſar, en Celebes Ooſt-kuſt gebruiken ze in de koſt, en tot andere dingen, waar toe men anders zuure Lemoen-zap hebben moet, en daarom by hun lieden ook* Tali Aſſam, *dat is* zuur-touw *genaamt werd, prefererende altyd het roode geſlacht, dewyl het witte in den mond wat jeukt.*

Het ſchynt zeker, dat deze twee touwen van eenderlei maagſchap zyn met het bovenſtaande Funis crepitans, *dewyl ze ſchier eenderlei kragten, en by de Baleyers een benaming hebben, en daar en boven in 't buigen dit* Oculus Aſtaci *mede kraakt, doch in de vruchten is geen jeukende, of ſcherpe zap, gelyk aan die van Funis crepitans, en men mag zonder ſchroom, zoo wel by Bocaſſan als by Viſſchen ze koken.*

Het touw werd niet oud, maar vergaat dikwils tot de wortel toe, en onderſte ſtam, en ſchiet daar na weder nieuwe ranken uit, het welk de Labruſca *mede doet, ook ſchynt het overeen te komen met* Shunambu Valli, *Bramminees* Cade Valli, *Portug.* Uvas d' Emfermos, *in 't Duits* Snoep-druiven *in* Hort. Malab. part. 7. Fig. 11. *beſchreeven.*

Tabula Centeſima Septuageſima Octava

Ad *Figuram Primam* Funem exhibet, qui *Oculus Aſtaci* a *Rumphio* vocatur.

Figura Secunda Ramulum exhibet funis, qui *Olus crepitans mas Rumphio* dicitur.

De Hondert acht en Seventigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* een touw gewas, het welk de *Zee-kreeften-Oog* by *Rumphius* genaamt werd.

De *Tweede Figuur* wyſt aan een takje van een touw gewas, het geen *Olus crepitans mas*, of het *mannetjes krakende moes* by *Rumphius* genoemt is.

CAPUT OCTOAGESIMUM TERTIUM.

LXXXIII. HOOFDSTUK.

Olus crepitans mas. Sayor Corpoo Lacki Lacki.

Het mannetjes krakende Moes.

SUpra *Cap.* 76. binas deſcripſimus *Oleris crepitantis* ſpecies, quod diſtinguebatur in marem, & feminam, quum vero tertia dein ejus mihi obvenit ſpecies, a binis prioribus maxime diverſa, hinc huic peculiare dabimus caput, ac peculiariter in hoc deſcribemus.

Funis itaque eſt tenuis, inferius pennam craſſus, lignoſus, rotundus, rugoſus, & nodoſus, ſed qui mox ſeſe dividit in tenues chordulas, culmum circiter craſſas, virides, glabras, & non diſrumpendas, quæ vero in vetuſtis ſtipitibus lignoſæ quoque ſunt.

Folia bina ſibi oponuntur, interdum etiam cruciata, in interſtitiis quibusdam conniventia; In teneris fruticulis folia craſſa ſunt, & pinguia, ſuperius in apicem excurrentia, acſi ſpinulæ eſſent, ſed non pungentes, tres pollices longa, binos digitos lata, quædam paulo longiora, quædam rotundiora, nullas fere gerentia transverſales coſtas, & quæ in inferiore parte parum protuberant, per medium tranſit nervus longitudinalis, ſuperne virentia, & plana, inferius pallidiora. In vetuſtis ſtipitibus majora ſunt, & cruciata quoque, illis *Nummulariæ lacteæ majoris* adeo ſimilia, ut adcurate adtendendum ſit, ſi rite diſtinguantur, illa vero *Daun Corpoo* plerumque anguſtiora, & tenuiora ſunt, quatuor, quinque, immo plures digitos longa, binos, ac binos cum dimidio lata, inferne auguſtata, ſuperne obtuſa cum apice ſupremo. Superior, ſeu interior pars eſt intenſe glauca cum ſulco intermedio, loco nervi medii, ubi parum contracta ſunt folia; coſtæ transverſales paucæ admodum ſunt, incurvæ, & ſuperne protuberant, inferior ipſorum pars pallide viret, ſed coſtæ virides penitus, quæ ibi ſulcos formant.

Petioli transverſalem digitum longi ſunt, ad internam partem ſulcati, ex abruptus autem lac exſtillat paucum, ac tenue, non tanta copia, quam ex Nummularia, at multo aquoſius. Sapor ejus fatue dulcis eſt, ac parum acidulus, adtamen gratus, cum parva adſtrictione, inſtar illius *Groſſulariæ domeſticæ*, in ore gratum præbens crepitum, unde & nomen obtinuit. Ex iisdem nodis, quibus folia adſtant, hic & illic novi excreſcunt petioli, quibus tenera inſident folia, ac ſenſim novos exhibent ſurculos.

Ex foliorum alis flores excreſcunt, qui primo ſunt capitula puſilla, & pentagona, quæ ſeſe aperiunt in floſculos ex quinque firmis petalis compoſitos, in quibus totidem quoque locantur brevia ſtamina, cum piſtillo craſſiore medio, ſuntque ſordide albicantes, convenientes cum illis *Sayor Maccou*, ſed minores ſunt, ac florent Septembri.

Fructus cum illis *Angreci ſcripti* conveniunt, ultra tres pollices longi, binos transverſales digitos craſſi, externe trigoni, per longitudinem tribus dorſis diſtincti, horum una, ſeu latiſſima pars, quæ dorſum format, gibboſa eſt, æqualis, vel parum rugoſa, & in medio ſubtilem gerit ſulcum. Bina alia dorſa gerunt bina minora dorſa, ſuntque porro parum rugoſa, vel granuloſa. Fructus pellicula lacte turget, ingrati ſaporis, & odoris, interne locatur album, craſſum, & fungoſum piſtillum, digitum circiter craſſum, quod obſitum eſt innumeris tenuibus, & planis ſeminibus, illis Cucurbitæ ſimilibus, ſed quæ tenuiora ſunt, magisque linguæ formia, in una nempe parte latiora quam in altera, omnia vero inſtar ſqamarum locantur ſibi juncta, & inpoſita latiſſima parte, alia laxa ſunt, inferius autem dentata, anguſtiſſimaque parte, ubi tenues conſpiciuntur pili, piſtillo iſti junguntur, quam primum vero tanguntur, mox decidunt, in medio autem parum protuberant, albicant, ſed ad oras virent, in ipſis vero locatur granulum tenue, planum, & album, quod ſemen eſt. Fructus gemini ſemper concreſcunt inferiore parte ſibi nexi, ac ſeſſiles, tuberoſos ventres ſurſum elevantes, ſed ſejuncti, ac remoti inſtar fructuum *Capſici ſilveſtris*.

Nomen.

BOven Cap. 76. *hebben wy beſchreeven twee zoorten van* Olus crepitans, *en dat zelve verdeelt in mannetje, en wyfje, doch dewyl zig nog een derde zoorte opdoet, merkelyk verſchillende van de twee bovenſtaande, zoo zullen wy het zelve een byzonder Capittel geven, en in dezen beſchryven.*

Het is een dun touw, beneden een ſchaft dik, boutachtig, rond, ruig, en geknoopt, doch verdeelt zig ſtraks in dunne chordulen, omtrent een ſtroobalm dik, groen, glad, en onverbrekelyk, maar aan de oude ſtammen werden ze mede boutachtig.

De bladeren ſtaan twee, en twee tegens malkander, ook hier en daar in 't kruis, in zekere tuſſchen plaatzen ook na malkander gebogen; Aan de jonge ſtruiken zyn de bladeren dik, en vet, vooren in een ſpitsje toegaande, als of het doorntjes waren, doch niet ſtekende, drie duimen lang, twee vingers breed, zommige wat langer, en ronder, bykans zonder dwers-ribben, of die aan de onderſte zyde maar een weinig uitbuilen, hebbende in de midden maar een zenuwe, boven regt groen, en plat, onder bleeker. Aan de oude ſtruiken zyn ze grooter, en ſtaan mede in 't kruis, de Nummularia lactea major *zoo gelyk, dat men 'er naauw opletten moet om dezelve te onderſcheiden, die van deze* Daun Corpoo *zyn doorgaans ſmalder, en dunder, vier, vyf, en meer duimen lang, twee, en twee en een half breed, achter lopende ſmal toe, en vooren ſtomp, met een ſpits boven op. De boven, of binnen-zyde is boog Zee-groen, met een vooren in de plaats van de middel-zenuwe, daar ze een weinig t'zamen luiken, de dwers-ribbetjes zyn weinig, krom, en builen aan de boven zyde uit, de onder zyde is bleek-groen, maar de ribbetjes gras-groen, dewelke aldaar groeven maken.*

De ſtelen zyn een dwers-vinger lang, aan de binnenzyde gevoorent, uit de afgebrookene zweet een weinig dunne melk, en verre zoo veel niet als uit de Nummularia, en waterachtiger. De ſmaak is laf-zoet, en wat ſiltig, doch aangenaam, met een kleene zamentrekking, gelyk die van Groſſularia domeſtica, *in den mond aangenaam knappende, waar van ze den naam hebben. Uit dezelve leeden, daar de bladeren ſtaan, ſchieten hier en daar nog andere korte ſteeltjes, daar weder jonge bladeren aan ſtaan, en met ter tyd nieuwe ryskens maken.*

Uit den ſchoot der bladeren komen de bloemen voort, dewelke eerſtelyk zyn kleene vyfhoekige knopjes, daar na openen ze haar in kleene bloempjes, van vyf ſtyve blaadjes gemaakt, daar in men ook zoo veele korte draadjes ziet, met nog een dikker pylaartje in de midden, vuil-wit, gelykende die van Sayor Maccou, *doch kleender, zy bloejen in September.*

De vruchten gelyken die van Angrecum ſcriptum; *ruim drie duimen lang, twee dwers-vingers dik, buiten driezydig, in de lengte met drie ruggens afgeſcheiden, hier van is de eene, of breedſte zyde, dewelke den buik maakt, bultig, even, of een ſubtiele vooren. De twee andere ruggens hebben nog twee mindere ruggens, en daar boven mede wat rimpelig, ofte korrelig. De ſchelle der vrucht is vol melk, onaangenaam van reuk, en ſmaak, binnen ſtaat een witte, dikke, en vooze pylaar, omtrent een vinger dik, dewelke bezet is met ontelbare dunne, en vlakke zaden, als die van Couwoerde, doch dunder, en meer tongeformig, te weeten aan het eene eind breeder dan aan het andere, alle leggen ze als ſchubben, of ſcalien tegens malkander geſtapelt, met het breedſte eind, daar ze ook van malkander los zyn, naar achteren gekeert, en met het ſmalſte, daar eenige fyne haairtjes aan ſtaan, zyn ze aan den pylaar vaſt, doch zo dra men ze aanraakt, vallen ze van malkander af, in de midden zyn ze wat geribt, witachtig, en aan de kanten groenachtig, in dezelve leid een dunne vlakke beeſt, 't welk het zaad is. Deze vruchten groejen altyd twee met het achterſte bykans aan malkander, en zonder ſtelen, met de bultige buiken opwaarts, dog van malkander afgedraait, gelyk de vruchten van* Capſicum ſilveſtre.

Naam;

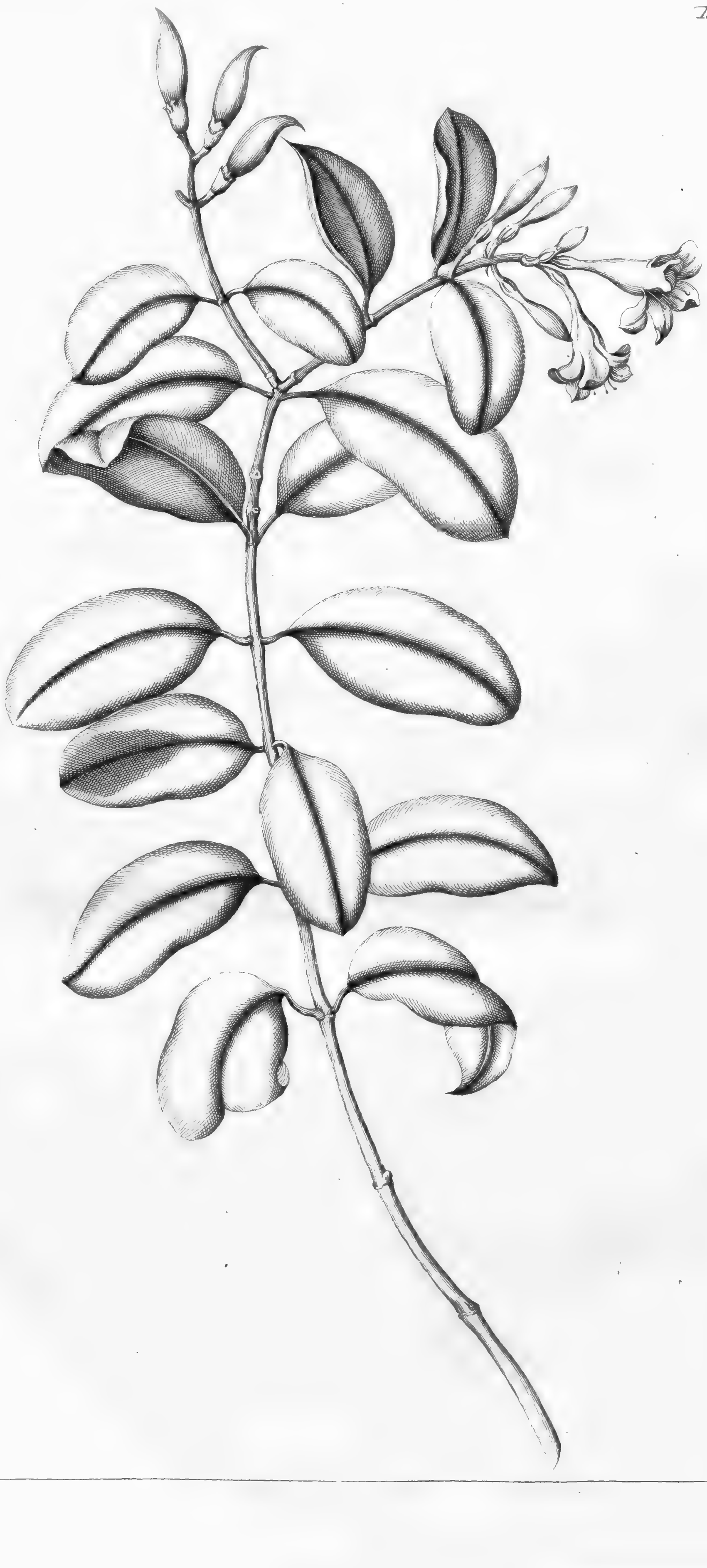

Nomen. Latine *Olus Crepitans mas*, juxta Malaienſe *Sayor*, ſeu *Daun Corpoo Lacki Lacki*, vel tantummodo *Corpoo*, h. e. folium crepitans. Javæ, & Baleyæ *Crepitaan* vocatur.

Locus. Ubique in Amboina obcurrit, uti & Javæ, Baleyæ, ac Maccaſſaræ, ſed nulliбi niſi in litore, & ad rupes, ſeſeque circa Mangia circumvolvit.

Uſus. Magis adhibetur, ut crudum edatur cum Atsjaar, & Bocaſſan, quum inter edendum crepitum edat, ac gratam præbeat ſalſedinem. Folia etiam Lactucæ admiſceri, & edi poſſunt, ſed apud omnes iſtas nationes non ſunt in uſu.

Naam. *In 't Latyn* Olus crepitans mas, *na 't Maleyts* Sayor, *of* Daun Corpoo Lacki Lacki, *of ſlegts* Corpoo, *dat is, krakend-blad. Op Java, en Baleya biet het* Crepitaan.

Plaats. *Men vindt het overal in Amboina, op Java, Baley, en Maccaſſar, doch nieuwers als aan ſtrand op de klippen, en ſlingert zig om de Mangi Mangi-bomen.*

Gebruik. *Het werd meer gebruikt om raauw te eeten met Atsjaar, en Bocaſſan, om dat het in 't knouwen kraakt, en een aangename ſiltigheid heeft. Men kan de bladeren ook onder Salade mengen, en eeten, doch niet by alle de voorſchreeven natie gebruikelyk.*

CAPUT OCTOAGESIMUM QUARTUM.

Funis Toaccæ. Taly Toaccæ.

Hic funis paucis, longis, & rotundis prorepit flagellis per herbas, quæ ſauciata tenue effundunt lac, inſtar dulcis Towack, illis vero folia inſident in amplis interſtitiis bina ſibi obpoſita, ex rotundo oblonga, inſtar illorum *Funis perplexus*, ſed majora ſunt, ſex, ſeptemve pollices longa, tres digitos lata, ſuperius incurvo apice ornata, uti & oræ deorſum flexæ ſunt, glabra porro, firma, & coſtis deſtituta, excepto nervo medio, ſubtus albicantia, ac petiolis inſident curtis, & rotundis.

In furculorum extremo flores excreſcunt, tres plerumque ſimul, & cruciati, flores hi longum gerunt tubum, campanulati quaſi, atque in quinque petala diſtincti, externe flaveſcentes, interne albi, quinque longis ſtaminibus completi, quæ antheras gerunt majores ſemine Cumini, cum ſtylo medio, quod poſt floris lapſum remanet in capitulo inferiore anguloſo, ex quo fructus excreſcit; Recentis odor gratus eſt inſtar Liliorum. Fructus bini ternive ſimul proveniunt inſtar oblongorum bacellorum, ſuperius acuminati, ultra palmam longi, ab utraque parte ſulcati, interne columna locatur formata ex longis, anguſtis, & anguloſis ſeminibus in ſuperiore parte anguſtum faſciculum conſtituentibus ſubtilis lanuginis inſtar Goſſypii, quæ alba eſt, ſplendens, & a vento disjicitur, inſtar ſeminis Suſſuelæ, de quo ſupra, ad cujus genus haud inmerito referri poſſet.

Nomen. Latine *Funis Toaccæ*. Malaice *Taly Toacca*. Amboinice *Wari Tua*, quamia hæc nomina ex ſimilitudine *Towac* deſumpta ſunt, qui in lacte tenuium ſarmentorum reperitur.

Locus. Raro obcurrit, & in ſiccis Zagus ſilvis creſcit haud longe a litore, ubi parvæ reperiuntur arbores.

Uſus. In Celebis ora Orientali vocatur hic funis *Poulo Niry*, h. e. Muſcarum viſcum, quia cum lacte ex ſauciatis fructibus profluente ulcera aliæque ſcabies ad oras obliniuntur, ad muſcas capiendas, quæ haſce infeſtant partes, hiſce enim adhærent, aliisque partibus etiam inliniri poteſt hoc viſcum ad haſce capiendas.

LXXXIV. HOOFDSTUK.

De Toacca touwe-ſtruik.

Dit touw kruipt met weinige, lange, en ronde ranken door de ruigte, dewelke gequetſt zynde uitgeven een dunne melk, als zoeten Towack, daar aan ſtaan de bladeren in wyde tuſſchen-plaatzen, twee, en twee tegens malkander, uit den ronden lankwerpig, als die van Funis perplexus, *doch grooter, zes, en zeven duimen lang, drie vingers breed, vooren met een kromme omgeboge ſpits, gelyk ook de kanten neerwaarts gebogen zyn, glad, ſtyf, zonder ribben, behalven de middel-zenuwe, van onderen witachtig, en ſtaande op korte ronde voetjes.*

Aan 't uiterſte der ryskens komen de bloemen voort, gemeenlyk drie by malkander, en in 't kruis, de bloemen zyn langbalſig, ſchier als klokjes, doch in vyf bladeren verdeelt, van buiten geelachtig, van binnen wit, gevuld met vyf lange draden, boven op met nopjes, grooter dan Comyn-zaad, met nog een middel-ſtyletje, 't welk na 't afvallen der bloem ſtaan blyft op het onderſte boekige knopje, waar uit de vrucht werd. De reuk in de verſche is lieffelyk als aan Lelien. De vruchten komen twee of drie by malkander, als langwerpige ſtokjes, vooren toegeſpitſt, ruim een hand lang, ter weer zyde met een vooren, binnen leid een columme van lange, ſmalle, en boekige zaden gemaakt, aan 't voorſte eind een ſmal bosſie fyne wolle hebbende, als kattoen, wit, blinkend, en met de wind verſtuivende, gelyk 't zaad van Suſſuela, waar van hier voor, en onder wiens geſlagt men het niet onbillyk rekenen mogte.

Naam. *In 't Latyn* Funis Toaccæ. *In 't Maleyts* Taly Toacca. *In 't Amboins* Wari Tua, *alle na de gelykeniſſe van* Towac, *dewelke men in de melk van de dunne ranken ziet.*

Plaats. *Het werd zelden gevonden, en groeid in droge Zagu-boſſchen, niet verre van ſtrand, daar kleen geboomte onderloopt.*

Gebruik. *Op Celebes Ooſtkuſt noemd men dit touw* Poulo Niry, *dat is Vliegen-lym, om dat men met de melk uit de gequetſte vruchten vloejende ulceratien, en andere ſchorftheden aan de kanten beſtrykt, om de moejelyke vliegen te vangen, die anders dezelve partyen quellen, want zy blyven daar aan kleven, en men kan 't ook op andere partyen ſtryken om dezelve te vangen.*

Tabula Centeſima Septuageſima Nona.

Funem exhibet *Toaccæ*, qui ad *Apocynorum* genera pertinet.

De Honderd negen en ſeventigſte Plaat.

Vertoont de *Toacca touwe-ſtruik*, welke tot de geſlagten van de *Apocynum* behoort.

CAPUT OCTOAGESIMUM QUINTUM.

Olus Sanguinis. Utta Lala.

UTta *Lala* eſt *Convolvulus*, ſeu potius volubilis, flagella emittens tenuia, rotunda, viridia, & lentiſſima, non fragilia, quæ funis emittit pollicem craſſus, externe rugoſus, non lignoſus, ſed mollis, & herbaceus, interne poroſus inſtar Rottang, ex quo copioſum exſtillat tenue lac, ſaporis amaricantis.

Illis folia inſident ſolitaria longis in petiolis, triangularia inſtar illorum *Ariſari*, quinque, ſex, & ſeptem pollices longa, paulo latiora, inferius binis acutis, & aliquando obtuſis auriculis donata, ſed ſemper parum anguloſa, atque prope petiolum, amplum, & planum formant ſinum inſtar ſemi lunæ, ubi quinque nervi albicantes concurrunt, quorum bini inferiores ſeſe in alios minores dividunt. Suntque porro craſſiuſcula, glabra, & mollia, abruptaque paucum exſtillant lac. Quam maximè vaga locantur ad binarum palmarum diſtantiam, ſaporem habentia Braſſicæ, vel aliorum olerum.

Hic funis optime refert *Convolvulum majorem*, ſeu *Haylale*, ſupra deſcriptum, ipſius vero folia glabriora, & craſſiora ſunt, ipſorumque nervi ab utraque protuberant parte, atque auriculæ acutiores, & anguloſæ magis ſunt, quam in Haylale. Maſticati caules, & folia gravem ſpirant odorem fere inſtar aquæ turbidæ. Hic porro funis hanc habet proprietatem, quod convoluta ejus folia aliquamdiu depoſita in vermes degenerent, ſic quoque ejus radices, ac craſſi caules vermes generant, ſi per viginti quatuor horas in aqua deponantur. Quum ſtipitem formaverit brachium craſſum, tum flores modo profert, qui in longis progerminant racemis, quorum bini excreſcunt ſimul ex foliorum alis, primoque ſunt capitula ſuperius rotunda, & inferius acuminata, quæ ſeſe in floſculos aperiunt pentapetalos, & ſordide albicantes, in quibus quinque ſimilia locantur ſtamina flavas antheras gerentia, quivis autem floſculus calici inſidet viridi, & tripetalo, poſt floris lapſum pedunculus excreſcit acutis oris auctus, qui ad quodvis latus tenuem gerit pellicolam inſtar binarum alarum, ac ſuperius oblongum locatur capitulum in binos apices diſtinctum, ſeu bifurcatum.

Totus vero fructus ultra pollicem craſſus eſt, ac digitum latus, ſcalmum referens Amboinenſis remi, ſeu Bagey, plurimi autem flores fruſtra decidunt, ita ut pauci fructus in racemis excreſcant, qui maturi dehiſcunt, & oblongum exhibent pedunculum, qui ſemen mentitur.

Quodvis hujus funis folium prope ortum ſinum craſſumve geniculum format, unde folium ad unam inflectitur partem.

Nomen. Latine *Olus Sanguinis.* Amboinice *Utta Lala*, h. e. Sanguinis Sajor, Maccaſſarice, & Boegice *Matta Matta.* Ternatice *Ugejabba*, h. e. Amboinenſe Sajor, quod nomen commune eſt cum *Viti alba*, ſeu *Paspaſſan.* Baleyice *Popongan.* In Celebis ora Orientali *Tamatta.* Amboinenſes quidam hanc plantam vocant *Utta Tuer*, h. e. Malaice *Sayor Tawar*, ſeu *Olus fatuum*, quum ipſius ſapor ſit fatue dulcis, unde & raro ſolum coquitur, ſed aliis miſcetur oleribus.

Locus. In minoribus creſcit ſilvis circa Caſtellum Victoriam, in pluribus vallibus, ſeſeque circumvolvit circa quaslibet plantas.

Uſus. Celebre eſt olus, atque æque crudum adhiberi poteſt inſtar *Ulang Ulang*, quam coctum. Ternatenſes ejus craſſum incoquunt funem aquæ, quam propinant Ictericis, qui pallidi, & Leucophlegmatici ſimul ſunt, nunquam ſolum coquitur, quum nimis viſcoſum ſit, ſed aliis ſemper miſcetur oleribus. Folia ejus aquæ etiam incoquuntur, qua talos lavantur homines, qui lenta Beribery, ſeu Paralyſi laborant.

Tabula Centeſima & Octoageſima

Plantam exhibet, quæ *Olus Sanguinis Rumphio* dicitur, & adfine videtur Citamerdu *H. Malab. part. 7. Tab.* 21.

CAPUT

LXXXV. HOOFDSTUK.

Het Bloed-Moes.

UTta Lala *is een* Convolvulus, *met dunne, ronde, gras-groene, en zeer taaje ranken, die niet breken, en voortkomen uit een touw, die een duim dik is, van buiten ruig, niet houtachtig, maar week, en kruidachtig, van binnen poreus, als Rottang, waar uit veel dunne melk loopt, wat bitter van ſmaak.*

Daar aan ſtaan de bladeren enkeld, op lange ſtelen, en zyn driekantig, gelyk die van Ariſarum, *vyf, zes, en zeven duimen lang, wat meer breed, achter met twee meeſt ſpitze, en zomtyds ſtompe oren, doch altyd wat boekig, en by den ſteel maken ze een plakken, of wyden boeſem, of inbam halvemaans-gewyze, alwaar vyf witachtige zenuwen t'zamen ſtooten, waar van de twee achterſte zig in andere verdelen. Voorts dikachtig, glad, en zagt, afgebroken geven ze een weinig melk. Zy ſtaan zeer ydel, en wel twee banden breed van malkander, van ſmaak als Kool, of andere moeskruiden.*

Dit touw gelykt zeer wel na de Convolvulus major, *of* Haylale, *hier boven beſchreeven, doch de bladeren zyn gladder, en dikker, en bare zenuwen buiken ter wederzyde uit, en de ooren zyn ſpitzer, en boekiger dan aan 't* Haylale. *De gekneusde ſtelen, en bladeren hebben een geilen reuk, ſchier als ſpoelwater. Voorts heeft dit touw deze eigenſchap, dat de t'zamen gerolde bladeren een tyd lang weg gelegt in wormen veranderen, en zoo generreren ook de wortelen, en dikke ſtelen wormen, als ze een eenmaal in water gelegt werden. Als het een dikke ſtruik gewind van een arm dik, dan brengt het eerſt zyn bloeizel voort, het welk voortkomt aan lange troſſen, waar van twee ſtaan in den ſchoot der bladeren, en zyn knopjes boven rond, en onder ſpits, waar uit vuil-witte vyfbladige bloempjes werden, waar in vyf diergelyke draadjes ſtaan, met geele noppen, en ieder bloempje ſtaat op een voetje van drie groene bladjes, na 't afvallen van de bloem groeid een langwerpigen ſteel, ſcherp van kanten, dewelke aan ieder zyde een dun velletje heeft, als twee vlerken, en boven op nog een langwerpig knopje, in twee ſpitzen verdeelt, als een furke.*

De gheele vrucht is ruim een duim lang, en een vinger breed, gelykende het blad van een Amboinſchen riem, of Bagey, *doch het meeſte bloeizel vald af, zoo dat men weinig vruchten aan de troſſen ziet, dewelke ryp zynde openberſten, en een langwerpig ſteeltje vertoonen, 't welk het zaad zyn wil.*

Ieder blad van dit touw heeft by zyn oorſpronk een bocht, of dikke knie, waar door het blad na de eene zyde gedraait ſtaat.

Naam. *In 't Latyn* Olus Sanguinis. *In 't Amboins* Utta Lala, *dat is Bloed Sayor. Maccaſſaars, en Boegs* Matta Matta. *Ternataans* Ugejabba, *dat is Amboinſche Sayor, een naam gemeen met* Vitis alba, *of* Paspaſſan. *Baleys* Popongan. *Op Celebes Ooſtkuſt* Tamatta. *Zommige Amboineezen noemen dit gewas* Utta Tuer, *dat is in 't Maleyts* Sayor Tawar, *of* laf moes, *dewyl zyn ſmaak ganſch laf-zoet is, daarom het ook zelden alleen gekookt, maar onder ander Sajor gemengt werd.*

Plaats. *Het waſt in 't kreupel-boſch rondom het Caſteel Victoria, in de meeſte valleyen, en ſlingert zig om alderhande ruigte.*

Gebruik. *Het is een vermaard Moeskruid, en kan zoo wel raauw, gelyk een* Ulang Ulang, *als gekookt gegeeten werden. De Ternataanen koken zyn dikke touw in water, en geven het zelve te drinken aan Geelzugtige menſchen, die een bleeke, en ongezonde coleur hebben, het werd nooit alleen gekookt, om dat het te ſlymerig vald, maar altyd met andere Moeskruiden gemengt. Men neemt ook de bladeren, kookt dezelve in water, en waſt daar mede zodanige lieden, dewelke aan een langzamen Beribery, of Lammigheid gaan.*

De Hondert en Tachtigſte Plaat

Vertoont een plant, welke het *Bloed-Moes* by *Rumphius* genaamt werd, het geen ſchynt zeer na te komen aan de Citamerdu van de *H. Malab. part. 7. Tab.* 21.

LXXXVI.

Tab. CLXXX.

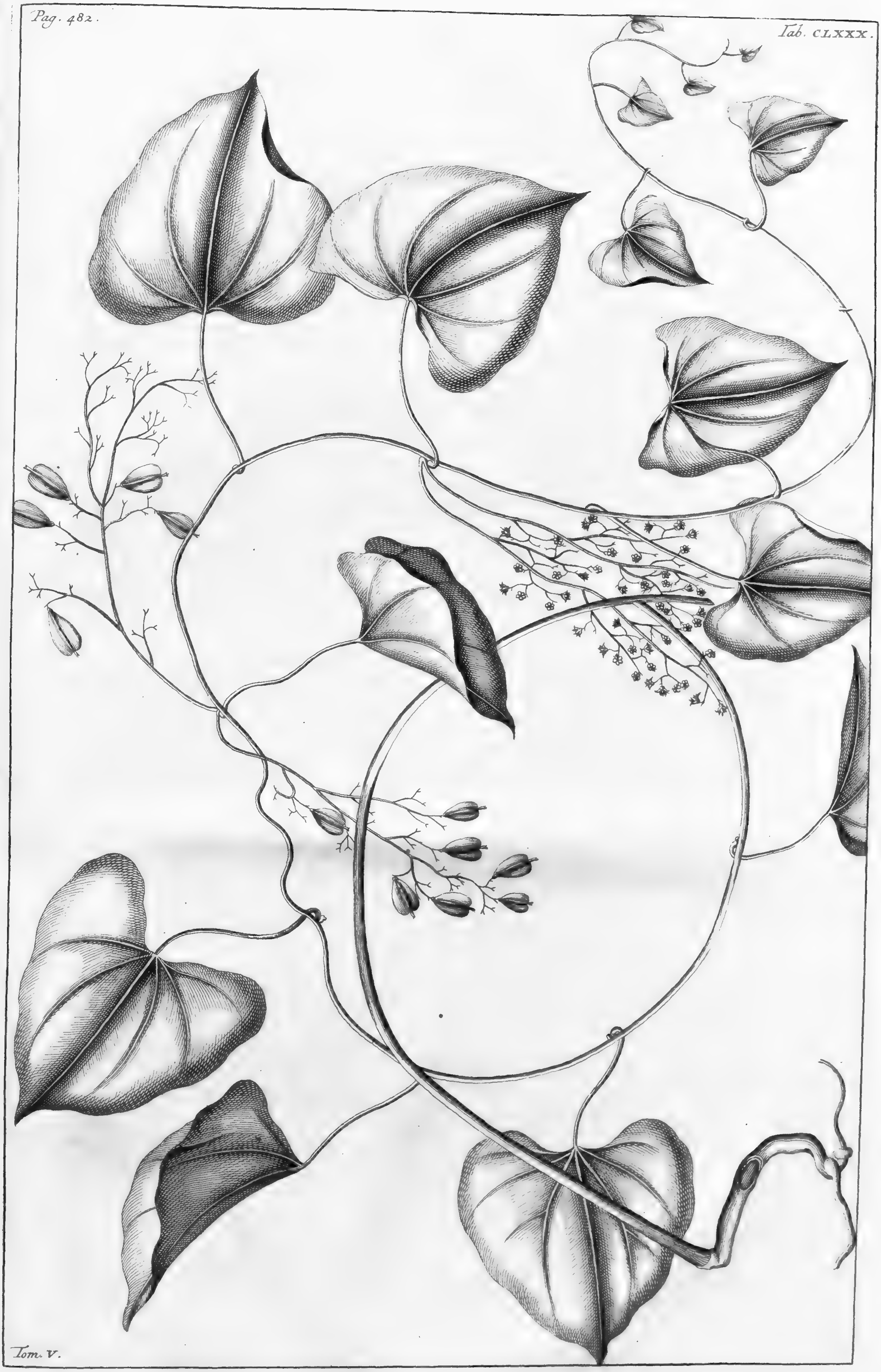

CAPUT OCTOAGESIMUM SEXTUM.

LXXXVI. HOOFDSTUK.

Adpendix arborum. Tapanawa.

Het Aanhangzel der bomen.

HÆc funicularis planta longis rependo adſcendit flagellis arborum truncos, atque ex alieno vivit nutrimento inſtar Sirii. Non ſeſe circa illos circumvolvit inſtar aliorum Convolvulorum, ſed per ipſos prorepit rectis flagellis minimum digitum circiter craſſis, inferius lignoſis, & in multos articulos diſtinctis, quæ fibrillas in arborum cortices figunt, hic & illic laterales emittentia ramulos, qui obliquo curſu truncum ambiunt, ſeſeque ubique prope articulos firmant, quamdiu truncum adtingere poſſunt, alioquin enim per laxa dependent flagella, ſuperiores vero caules ſenſim herbacei ſunt, ac virides, ſed ex lenta conſtant ſubſtantia, ac fere juncei ſunt, quum in craſſa findi poſſunt per longitudinem fila. Superiores vero partes vere herbaceæ ſunt, inque longum acutumque excurrunt cornu, quod ſenſim ſeſe aperit, & in folium expanditur.

Folium hoc ſolitarium, & alternatum cuivis inponitur articulo, craſſo, & ſulcato inſidens petiolo, plerumque transverſale reſpectu ſarmentorum, quæ dependent, quæ enim arbori nexa ſunt, pauca, ac fere nulla gerunt, uti in Sirii ſtipitibus. Flagella tam firmiter arboribus per fibrillas ſeſe inplantant, ut non niſi vi avelli poſſint, quæ porro intorqueri, & flecti poſſunt inſtar Juncorum. Folia diverſa ſunt non forma ſua, ſed magnitudine juxta tres ſpecies, quæ hujus obſervantur plantæ.

Primo *Tapanava parvifolia* folium gerit inſtar Galangæ, ſed multo minus, quinque ſexve pollices longum, ſesqui latum, craſſiuſculum, glaberrimum, ac ſplendens. Nervus ejus medius in ſuperiore parte ferè non conſpicitur, qui ibi ſulcum format, ſed inferius protuberat, ad ejus latera ſubtiliſſimæ, & denſæ obſervantur venulæ, oblique admodum decurrentes, uti in Galanga, ac ſimilibus arundinaceis plantis.

Fructus ejus ſunt longæ caudæ inſtar Siriboæ, ſed breviores, & craſſiores, quatuor, & quinque pollices longæ, digitum craſſæ, primo virides, & duriuſculæ, dein rubræ, & molles, ita ut facile conterendo diſſolvi poſſint, transverſaliter quoque locantur, ac primum in vagina obcluduntur, antequam in conſpectum veniant. Tenerorum foliorum ſapor dulcis eſt, ſeu aquoſus, qualis & primo in maturis obſervatur fructibus, ſed brevi poſt in ore parvum cauſat pruritum. Hæc ſpecies plurimis laxis flagellis ſeſe circa arbores ipſarumque ramos circumvolvit ſubſequenti.

In Amboina in vallibus montis Elephantis ſpecies quædam *Tapanavæ parvifoliæ* obcurrit, flagella gerens, minimum digitum, & pennam craſſa, ex rotundo parum quadragona, quorum bina latera ſulcata ſunt, inferior ipſorum craſſa pars in articulos diſtincta eſt, ad palmæ latitudinem diſtantes. Cuivis articulo folium adſtat craſſum, ac pingue inſtar cuſpidis haſtæ, ſeptem, & octo pollices longum, binos craſſum, per longitudinem multis ſubtilibus nervis diſtinctum, ſeu ſtriatum, atque cuivis folio adponitur clavicula. Hic & illic ex foliorum alis longiſſimum, lentum, & nudum excreſcit ſarmentum, aphyllum penitus, binas, & binis cum dimidia orgyas longum, ac vix pennam craſſum. Sapor acris eſt, parum amaricans, ac pruritum in ore excitat, nullum præbet uſum, niſi quod tenuia ejus ſarmenta ad ligacula adhibeantur.

Secundo *Tapanava media* foliis, ac modo creſcendi priori ſimilis eſt, ejus vero folia majora ſunt, & firmiora, novem nempe pollices longa, binos lata. Pauciora gerit flagella, nec ita incurva, quam in priore, ſed quæ multo magis lenta ſunt, & ad ligamina aptiora.

Fructus primo ſunt uti in priore, inſtar craſſæ, ac brevis Siriboæ, ex quibus ſenſim alii excreſcunt fructus, ſemi maturis Olivis, vel glandibus ſimiles, arcte ſibi adunati, ac ſeſſiles, qui undique circa axim locantur, ac racemum formant ſpithamam longum, ac brachium craſſum.

Dit zeelend gewas kruipt met lange ranken de ſtammen der bomen op, en leeft zoo van vreemde bloede gelyk Siri doet. Het ſlingerd zig niet om dezelve, gelyk andere Winden, maar kruipt daar op met regte ſtelen, omtrent een pink dik, van onderen houtachtig, in veele leden verdeelt, die bare worteltjes in de ſchorſſen der bomen hechten, hier en daar zyde-takken uitzendende, die met een ſchuinſe gang den ſtam omvatten, en zig overal by de leden vaſt maken, zoo lang ze den ſtam vinden konnen, want verders hangen ze met loſſe ranken af, de bovenſte ſtelen werden allenskens kruidachtig-groen, doch zyn gemaakt van een taaje ſubſtantie, en ſchier biesachtig, die zig langs been in dikke draden laat ſplyten. De bovenſte einden zyn regt kruidachtig, en gaan uit in een lange ſpitſe boorn, 't welk metter tyd zig opend, en een blad werd.

Het blad ſtaat enkeld aan ieder lid, en verwiſſelt tegens malkander, op een dikke, en gegeute ſteel, meeſt dwers aan bare ranken, die afhangen, want die aan den boom vaſt zyn, hebben 'er weinig, of geene, gelyk men ook aan de Siri-ſtokken ziet. De ranken wortelen zoo vaſt aan de bomen, dat men ze niet dan met geweld afrukken kan, latende haar voorts draaijen, en buigen als Biezen. De bladeren zyn onderſcheidelyk, niet in gedaante, maar grootte, na de drie zoorten, die men daar van maakt.

De eerſte Tapanawa de kleenbladige *heeft een blad als Galanga, doch veel kleender, vyf, en zes duimen lang, anderhalf breed, dikachtig, zeer glad, en glimmende. De middel-zenuwe ziet men aan de boven zyde ſchier niet, makende aldaar een geutje, maar van onderen builtze uit, ter zyden ziet men dan zeer fyne, en digte adertjes, die zeer ſchuins lopen als aan de Galanga, en diergelyke rietachtige planten.*

De vruchten zyn lange ſteerten gelyk Siriboa, doch korter, en dikker, vier, en vyf duimen lang, een vinger dik, eerſt groen, en hardachtig, daar na rood, en week, zoo dat men ze ligt van malkander wryven kan, zy ſtaan ook dwers aan den ſtam, en leggen eerſt in een ſchede beſloten, eer ze voortkomen, de ſmaak van de jonge bladeren is zaet, of waterachtig, gelyk ook in 't eerſt aan de rype vruchten, maar een korte pooſe daar na in den mond wat jeukende. Deze zoorte ſlingerd met meerder loſſe ranken om de bomen, en hare dikke takken dan de volgende.

Op Amboina in de valleyen van den Olyphant vindt men een zoorte Tapanawa parvifolia, *met ranken van een pink, en een ſchaft dik, uit den ronden wat vierkantig, waar van de twee zyden vooren hebben, het onderſte dikſte deel is in leden verdeelt, een hand breed van malkander. Aan ieder lid ſtaat een dik, vet blad, als het yzer van een pink, zeven, en acht duimen lang, twee breed, in de lengte met veele fyne zenuwen geſtreept, en by ieder blad ſtaat een clauwier. Hier en daar uit den ſchoot der bladeren komt een zeer lange taaije kale ranke, zonder bladeren, twee, en twee en een halve vadem lang, en ſchaars een ſchaft dik. De ſmaak is ſcherp, wat bitter, en verwekt jeuken in de mond, het heeft geen gebruik, als zyne dunne ranken tot bindwerk.*

De tweede Tapanawas middelzoorte *is aan bladeren, en wasdom de voorige gelyk, doch de bladeren zyn grooter, en ſtyver, te weten negen duimen lang, twee breed. Het heeft minder ranken, en zoo krom niet, als aan 't voorige, zynde daar en tegen veel taaijer, en tot bindwerk bequaam.*

De vruchten zyn in 't eerſte als aan 't voorige, namentlyk als een dikke korte Siriboa, uit den welken met ter tyd andere vruchten werden, half waſſene Olyven, en Ekelen gelyk, digt op malkanderen gedrongen, en zonder ſtelen, rondom de middelſteel ſtaande, en maken een tros van een ſpan lang, en een arm dik.

Fructus hi externe glabri ſunt, ac ſplendent inſtar Corallii rubri, per elegantem adſpectum homines adlicientes, ita ut ad cibum expeterentur. Carnem quoque gerunt rubram, & mucoſam, in ore primo dulcem, dein urentem inſtar Ari, ita ut quis diceret, hunc funem Arum eſſe volubile.

Sub dicta carne oblongum locatur cinereum officulum inſtar illius Olivæ, ſed quod ad unam partem rotundius eſt.

Racemus hic non ſimul iſtis baccis onuſtus eſt, ſed ex craſſa, & viridi Siriboa, hic & illic quædam protuberant granula, quæ in iſtos excreſcunt fructus, ac dein alii ſubſequuntur.

Tertio *Tapanava latifolia* magis differt a prioribus, unde & ipſi peculiare tribuemus caput.

Van buiten zyn ze glad, en blinkende, Coraal-rood, met haar fraai aanſien iemand aanlokkende, zoo dat men ze tot het eeten begeeren zouden. Zy hebben ook een rood, en ſmeerig vleeſch, in de mond eerſt zoet, daar na brandende als Arum, zoo dat men zeggen zoude, dit touw een ſlingerend Arum te zyn.

Onder het voornoemde vleeſch leid een langwerpige graauwe ſteen, als een Olyve-ſteen, doch aan de einde ronder.

De tros werd niet t'effens vol van de voornoemde beſien, maar uit de dikte, en graauwe Siriboa builen hier en daar eenige korrels uit, die tot de voornoemde vruchten werden, en daar na vervolgens alle anderen.

De derde grootbladige Tapanawa, *verſchilt zoo wat van de twee voorgaande, daarom zullen wy haar een byzonder Hooftſtuk geven.*

Nomen. Latine *Adpendix arborum.* Malaienſe nomen ignotum eſt. Amboinice *Tapanava*, quaſi dicas *Adpendix Goemoeti*, quum maxime in Sagueris obcurrat arboribus.

Secundam ſpeciem incolæ a *Tapanava* diſtinguere volunt, ac peculiariter denominare *Walepinam*, quod tamen nomen magis proprie ſubſequenti competit ſpeciei. Ternatice *Kokin Soffobeca*, quum ad *Kokin* ſpecies referant ob foliorum quandam ſimilitudinem.

Naam. *In 't Latyn* Adpendix arborum. *De Maleytſche naam is nog onbekend. In 't Amboins* Tapanawa, *als of men zeide* Adpendix Goemoeti, *om dat men 't meeſt aan de Sagueers-bomen vindt.*

De tweede zoorte willen de Inlanders van 't Tapanawa *ook onderſcheiden, en in 't byzonder* Walepinan *noemen, 't welk eigentlyker de volgende groote zoorte toekomt. In 't Ternataans* Kokin Soffoheca, *om dat zy 't onder de zoorten van* Kokin *rekenen, wegens eenige gelykeniſſe der bladeren.*

Locus. Nullibi creſcit niſi in altis ſilvis, vel litoribus ab arboribus obſeſſis, præſertim in arboretis collibus, ubi flumina percurrunt.

Quasvis adſcendit arbores muſcoſo cortice gaudentes, inter quas eminet Saguerus, quæ tamen præter hac multas paraſyticas, & ſpurias nutrit ſoboles, quæ omnes ex rugoſo ejus cortice nutrimentum ſuum hauriunt.

Plaats. *Het waſt niewers dan in 't booge boſch, of op de ſtranden, die vol geboompten zyn, inzonderheid in boomachtige valleyen, daar rivieren door lopen.*

Het loopt alderhande bomen op, die een mosachtige ſchors hebben, waar in uitmunt den Sagueers-boom, die doch behalven dit veele boere-kinders voeden moet, alle uit zyne ruige ſchorſſe haar voedzel hebbende.

Uſus. Folia primæ, ſeu minimæ ſpeciei, ac præſertim tenera nondum aperta in decocto adhibentur, quod præparatur contra Aſthma, ſeu Hoſa, ut bronchia a muco depurentur.

Gebruik. *De bladeren van de eerſte, of kleenſte zoorte, inzonderheid de jonge, die nog niet open gegaan zyn, werden gebruikt onder de afkookzels, die men maakt tegens het Aſthma, of Hoſa, om de longe-pypen van ſlymerigheid te zuiveren.*

Cunctæ aliæ majores ſpecies in fune ſuo magnum gerunt nervum medium inſtar cordis, qui neutiquam diffringi, ſed per longitudinem findi poteſt in tenuia loramenta, ad ligamina apta.

Alle de andere, en grootere zoorten, hebben in haar touw een doorgaande groote zenuwen, als een hart, dewelke zig geenzints breken, maar wel in de lengte ſplyten laten tot dunne riempjes, die tot bindwerk dienen.

Tabula Centeſima Octoageſima Prima

Ad *Figuram Primam ramum* exhibet *funis*, qui *Adpendix arborum prima* vocatur.

Figura Secunda alterum denotat *ſpecies Adpendicis arborum.*

De Honderd een en Tachtigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* een *takje* van een *touw*, welke het *Aanhangzel der bomen*, en wel de *eerſte zoort* daar van genaamt werd.

De *Tweede Figuur* wyſt aan de *tweede zoort* van het *Aanhangzel der bomen.*

Fig. 2.

Fig. 1.

CAPUT OCTOAGESIMUM SEPTIMUM.

Adpendix Porcellanica. Mou.

EX tertia, ſeu maxima Tapanavæ ſpecie incolæ peculiarem faciunt plantam, quæ ſimplici fune minimum digitum circiter craſſo ingentes adſcendit arbores, atque in ipſarum cortices ſeſe ubique figit per plures, & circinnatas fibrillas, quæ ouivis adſtant articulo, ipſarumque articuli ad palmam diſtant. Interne hic funis loco cordis nervum gerit craſſum, ac viridem decurrentem craſſitie fili, cui plumbum adpenditur inſtar normæ, hicque externe ſpongioſus videtur, ſed quam maxime lentus eſt, & inſtar Rottangæ Javanorum findi poteſt.

Cuivis articulo folium adcreſcit ingens, formam habens uti in aliis Tapanavis, ſed multo majus, ac figuram fere habet Amboinenſis remi Pangay dicti, craſſum, glabrum, & firmum, ſuperne intenſe virens, ac ſplendens inſtar porcellani operis, inferne ex viridi flaveſcens, undecim, ac duodecim pollices longum, ſex latum.

Nervus medius ſuperne ſulcum format, qui inſtar canalis per petiolum decurrit, & hic ambit primarium ramum inſtar vaginæ. In ſuperiore foliorum parte nullæ conſpiciuntur transverſales coſtæ, exceptis binis tribusve ſubtilibus venis, quæ inſtar ſinuum juxta oras decurrunt, ac ſubtus magis protuberant, uti & præterea innumeræ, ac ſubtiles transverſales venulæ in iſtos ſinus excurrunt, in extremo folia longum gerunt apicem inſtar fili, ac præterea tanquam peculiaris character obſervatur, quod una folii pars pollice latior eſt altera, ac potiſſimum ad unam inclinant partem, ſed quædam hunc non obſervant ordinem, ac quodvis præterea folium prope ortum ad petiolum ſinum format, ſeu geniculum.

Superior funis in pauca ſeſe dividit longa flagella, quæ truncum non amplius adtingentia e ramis dependent, atque ad ipſorum extremum primo fructus excreſcunt, ſed raro, ac tantummodo in vetuſtis funibus. Hic primo fructus eſt inſtar Siriboæ craſſæ, novem, ac decem pollices longus, digitum craſſus, ex viridi fuſcus.

Ex hoc primo excreſcunt lutea capitula inſtar verrucarum, acte ſibi adcreta, qualia in Ari fructibus obſervantur, ex his ſimiles proveniunt Olivæ formes fructus, articulum pollicis longi, externe glabri, & eleganter ſplendentes, ac rubentes, ſuperne coronati ſtellula nigra ex ſex radiis compoſita, quæ in apicem terminatur, aliæ verrucæ aliquamdiu humiles quoque ſunt, ac tandem in Baccas quoque excreſcunt, donec totus corymbus completus ſit, & compactus. Exterior caro mucoſa eſt, & minii rubentis coloris, ſeu intenſe lutea, non craſſa, ſaporem habens primo dulcem, ac fatuum, dein in labiis pruritum excitantem. Maturæ baccæ abruptæ inferius in tres dehiſcunt partes, quum conſpicitur, quamlibet plano inſediſſe pericarpio. Intus tria locantur oblonga officula ſibi adcumbentia, ex cinereo nigra, & in dorſo parum ſtriata, ad inferiorem partem dehiſcentia.

Sub tenui pellicula virens locatur nucleus muco quodam obductus. Circa radicem hic funis multas longas, & duras emittit fibrillas, duris ſpinis armatas, quæ vel circa arborem ſeſe circumvolvunt, vel juxta terram prorepunt, atque uti majores funes, diſrumpi nequeunt.

Hæc planta ab aliis diſtinguitur *Tapanavæ* ſpeciebus, quum *Mou* folia ſint firmiora, & glabriora, ejusque ſtipes primo parum erigitur, donec arborem adtingere valet, cui ſeſe figere poteſt.

Maximum vero diſcrimen in corde, ſeu nervo duro obſervatur, qui in præcedentibus Tapanavis ſemper fragilior eſt.

Alii

LXXXVII. HOOFDSTUK.

De Porcellynachtige Aanhangzel-ſtruik.

DE derde, en grootſte zoorten van Tapanawa maken de Inlanders tot een byzondere plante, dewelke met een enkeld ſteel, omtrent een pink dik, de groote bomen oploopt, en in deszelfs ſchorſſe zig overal vaſt hecht met veele, en gekrulde vazelingen, die aan ieder lid ſtaan, en der zelver leden, en band van malkander. Binnen beeft dit touw in plaatze van een hert, een doorgaande dikke, en gras-groene zenuwe, in de dikte van een Loot-lyn, wel ſpongieus van aanzien, doch zoo taai als eenig Javaanze Rottang, en dierhalven onverbreekelyk, maar laat zig als Rottang in de lengte ſplyten.

Aan ieder lid ſtaat een enkeld groot blad, van fatzoen als andere Tapanawas, doch veel grooter, en ſchier als het blad van een Amboinſchen Riem, dik, glad, en ſtyf, boven boog-groen, blinkende, als Porceleyn-werk, beneden geel-groen, elf, en twaalf duimen lang, zes breed.

De middel-zenuwe maakt boven een vooren, die als een geute door den ſteel loopt, en dezelve omvat den booft-tak als een ſcheede. Aan de boven-zyde ziet men geene dwers-ribben, behalven twee a drie ſubtiele aderen, die als ſoompjes, of naden langs de kanten lopen, en van onderen meer uitbuilen, gelyk ook ontelbare, en fyne dwers-adertjes na de voornoemde ſoomen lopen, aan 't uiterſte hebben de bladeren een lange ſpitze als een draad, daar en boven tot een byzonder merkteken, dat de eene helft wel een duim breeder is dan de andere, en zy ſtaan meeſt na een zyde van den rank, doch daar tuſſchen onder, die hier en daar de order breken, en ieder blad beeft by zyn oorſpronk aan den ſteel een bocht, of knie.

Het bovenſte touw verdeelt zig in weinige lange ranken, die geen ſtam meer vindende van de takken afhangen, en omtrent het uiterſte derzelver komen eerſt de vruchten voort, doch zelden, en alleen aan de oude touwen. Dit is mede eerſtelyk een vrucht als een dikke Siriboa, negen, en tien duimen lang, een vinger dik, uit den groenen bruin.

Hier aan groejen eerſtelyk geele knoppen als vratten, digt aan malkander gedrongen, gelyk men ziet aan de Druiven van Arum, uit deze werden diergelyke Olyfformige vruchten, een lid van een duim lang, buiten glad, en ſchoon blinkend-rood, boven met een zwart zesſtartig ſterretje, 't welk een ſpitze maakt, de andere vratten blyven een tyd lang laag, en werden vervolgens ook tot beſien, tot dat de gebeele tros vol werd, en malkander dringen. Het buitenſte vleeſch is ſlymerig, Menie-rood, of boog-geel, niet dik, in 't proeven eerſt zoet, en laf, daar na in de lippen jeukende. De rype beſien afgetrokken, ſplyten aan 't achterſte in drien open, en men ziet, dat ieder op een vlak ſchooteltje gezeten heeft. Binnen ſtaan drie langwerpige korrels tegens malkander, zwart-graauw, op de rugge een weinig geſtreept, en aan 't onderſte eind open.

Onder een dun ſchilletje leid een groenachtig beeſt, met eenige ſlymerigheid omgeven. Omtrent de wortel ſchiet dit touw veele lange, en harde vazelingen uit, met harde doornen gewapent, die of om den boom ſlingeren, of langs de aarde kruipen, en gelyk de booft-touwen niet te breeken zyn.

Men onderſcheid dit gewas van de andere Tapanawas, *om dat de bladeren van* Mou *ſtyver, en gladder zyn, de ſtok ſtaat in 't eerſte wat overeind, tot dat hy een boom bereiken kan, daar hy zig aan vaſt maken kan.*

Het grootſte onderſcheid is in't taaije hert, 't welk in de voorgaande Tapanawas altyd broſſer is.

Alii tres componunt *Mou* ſpecies, quarum prima minora gerit folia, ac forte eadem cum ſecunda Tapanavæ ſpecie præcedenti capite deſcripta.

Secunda vulgaris eſt hoc in capite deſcripta. Tertia maxima eſt, laciniata proferens folia, de qua poſtea, ſeu infra ulterius.

Nomen. Latine *Adpendix porcellanica* juxta Hitoenſem, & Amboinicam vocem *Alaun pinan*, & *Wale pinan*, ob foliorum glabritiem porcellanas patinas referentem, quæ Malaice *Pingan*, Amboinice *Pinan* vocantur, alioquin *Mou* vocatur, licet generale ſit nomen cunctorum junceorum, & lentorum nervorum, qui ex variis funibus ſylvaticis extrahuntur, & ad ligamina adhibentur, in Java, ni fallor, *Caju Tawa* vocatur.

Locus. Mou in altis creſcit ſilvis tam in montibus, quam in planitie, ubi quasvis adſcendit arbores.

Uſus. Junceus hujus funis nervus tantummodo in uſu eſt per longitudinem fiſſus in loramenta, quæ ad varia ligamina adhibentur, ad Seria, alas navigiorum, ac ſupellectilem variam, ad quos uſus durabiliora ſunt Javanorum Rottanga, ſed non magna conquiri poteſt copia.

Javani foliis utuntur Caju Cauwa, ad corpus lavandum illorum, qui variolis laborant.

NB. Fructus ex ſpatha, ſeu vagina progerminant, uti in Aro, pruritumque corporis excitant, ſi fricentur, uti & foliorum petioli.

Anderen maken drie zoorten van Mou, *waar van de eerſte kleendere bladeren heeft, en miſſchien het zelfſte met de tweede zoorte van Tapanawa in 't voorgaande Hooftſtuk beſchreeven.*

De tweede gemeene in dit Hooftſtuk begreepen. De derde de aldergrootſte, met geſneede bladeren, waar van hier na.

Naam. *In 't Latyn* Adpendix Porcellanica, *na 't Hitoeëſe, en Amboinſche* Alaun pinan, *en* Wale pinan, *wegens de gladdigheid der bladeren eenige Porceleyne ſchootels verbeeldende, die men in 't Maleyts* Pingan, *in 't Amboinſch* Pinan *noemt, anders biet het* Mou, *hoewel dit een generale naam is, van alle biesachtige, en taaje berten, of zenuwen, die men uit veelderlei bostouwen trekt, en tot hindwerk gebruikt, op Java biet het, zoo ik meen,* Caju Tawa.

Plaats. Mou *waſt in 't hooge wout, zoo op bergen, als in de vlakten, daar het alderhande homen oploopt.*

Gebruik. *Alleen het biesachtige hert van deze touw is in 't gebruik, in de lengte te ſplyten, tot riempjes, die men tot veelderlei hindwerk gebruikt tot de Serien, vlerken van de prauwen, en ander huisraad, waar toe men 't duraheldst bevindt, dan andere Javaanſche Rottang, maar men kan het in geen meenigte hebben.*

De Javaanen gebruiken de bladeren van haar Caju Cauwa, om het lichaam te waſſchen, van die geenen, die de kinderpokken hebben.

NB. De vruchten komen uit een booze, gelyk aan 't Arum, en veroorzaaken een jeuken op de huid, als men ze wryft, als mede de ſtelen der bladeren.

Tabula Centeſima Octoageſima Secunda

Ad *Figuram Primam ramum* exhibet *Adpendicis Porcellanicæ*, uti a *Rumphio* vocatur.

Figura Secunda Adpendicem denotat *erectam.*

De Honderd twee en Tachtigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* een *tak* van de *Porcellynachtige Aanhangzel*, zoo als die van *Rumphius* genaamt werd.

De *Tweede Figuur* wyſt aan de *opſtaande*, ofte *opgeregte Aanhangzel.*

Fig. 1.

Fig. 2.

CAPUT OCTOAGESIMUM OCTAVUM.

Adpendix erecta. Tapanawa Badiri.

ULterius a Tapanavæ adfinitate recedunt bini ſubſequentes funes, quorum hic parum erigitur, nec arboribus ſeſe figit, ſed tandem in longum extenditur, & proximis incumbit fruticulis.

Stipes ejus pollicem circiter craſſus eſt, parum ſinuoſus, & in multos articulos, ſeu protuberantias diviſus, quæ veſtigia ſunt deciduorùm foliorum, inſtar ſtipitis *Terminalis ſilveſtris*, externe ex cinereo virens, interne fungoſus, ac plerumque fere herbaceus, molli medulla refertus.

In vertice folia locantur arcte ſibi adpoſita, petiolis inſidentia excavatis, qui per vaginam ſeſe invicem, & ſtipitem ambiunt.

Folia majora, & latiora ſunt illis Terminalis, ex nigro virentia, pedem longa, quinque pollices lata, ſuperne glabra, æqualia, & in medio amplo ſinu notata, in inferiore parte parum protuberant obliquæ, & vagæ coſtæ, nec geniculum gerunt ad ortum, quod in aliis obſervatur Tapanavæ ſpeciebus.

Fructus ex incurvis dependent pedunculis, ex foliorum alis deorſum flexi, qui primo ſunt acuminatæ vaginæ, uti in Anappul, quæ ſeſe aperientes Uvam quaſi exhibent, cui inſident pauca, ac primo intenſe lutea, dein ſanguinea granula verrucas mentientia, omnino, uti in Ari fructibus, magnitudinem habentia minorum Olivarum.

Ipſorum ſapor primo fatuus eſt, dein in ore pruritum excitans, argumento adfinem eſſe Aro, vel Dracunculo.

Nomen. Latine *Adpendix erecta*, Malaice *Tapanawa Badiri*, h. e. *Tapanawa erecta.*

Locus. In denſis, & umbroſis crefcit ſilvis.

Nullus alius ejus innotuit *Uſus*, niſi quod incolæ infantes, qui currere addiſcunt, hoc ramoſo fune, ac foliis leviter verberent, credentes hinc cito erecto incedere corpore, & ambulare, uti hæc planta ſua quaſi ſponte erigitur, pigritiem vicinorum, ſeu ſociorum, ac congenerum ſpernens, quum ne ad pedis quidem altitudinem ſeſe erigere valeant, quin aliis junctas eſſe oportet arboribus.

LXXXVIII. HOOFDSTUK.

Het opgeregte Aanhangzel.

NOg verder uit *Tapanawas maagſchap zyn de twee volgende touwen, waar van deze wat overeinde ſtaat, en zig aan de bomen niet vaſt maakt, echter ten laatſten als het lang werd, op de naaſte rwigten leund.*

De ſtam is omtrent een duim dik, wat bogtig, en in veele leden, of trappen verdeelt, zynde voetſtappen van de afgevalle bladeren gelyk de ſtam van Terminalis ſilveſtris, *buiten graauw-groen, binnen voos, en ſchier doorgaans kruidachtig, met een week merg.*

Aan 't opperſte ſtaan de bladeren digt achter malkanderen, mede aan gegeute ſtelen, die met een ſcheeden malkanderen, en den ſtam omvatten.

De bladeren zyn grooter, en breeder dan van Terminalis, zwart-groen, een voet lang, vyf duimen breed, aan de bovenſte zyde glad, even, en in de midden met een breede geut, aan de onderſte zyden builen een weinig uit ſchuinze, en ydele ribben, zonder de knietjes by den oorſponk der bladeren, het welk andere Tapanawas hebben.

De vruchten hangen op kromme ſtelen, uit den ſchoot der bladeren neerwaarts geboogen, zynde eerſt ſpitze oogjes, gelyk aan 't Anappul, die haar openende, formeeren een Druive, daar aan weinige, en eerſt boog-geele, daar na bloed-roode korrels ſtaan, als wratten, ten eenemaal als aan de Druiven van Arum, zoo groot als kleine Olyven.

Haar ſmaak is eerſt ſuets, daar na in de mond jeukend, tot een klaar bewys, dat ze uit de maagſchap van Arum, of Dracunculus zyn.

Naam. *In 't Latyn* Adpendix erecta, *in 't Maleyts* Tapanawa Badiri, *dat is* ſtaande Tapanawa.

Plaats. *Het waſt in dichte, en ſchaduwachtige boſſchen.*

Gebruik. *Daar is nog geen ander gebruik bekend, als dat de Inlanders bare kinders, die even willen leeren gaan, met deze tak, en bladeren zagtjes ſlaan, gelovende, dat ze daar door zullen ſpoedig overeind ſtaan, en wandelen, gelyk deze plante quantsrwys op zig zelfs wil ſtaan, veragtende de luijigheid van zyne makkers, die niet een voet boog konnen opſchieten, of moeten haar aan andere vomen vaſt houden.*

OBSERVATIO.

Similes plantæ nomine *ViſciCaryophylloidis* proponuntur in *Sloan. Hiſt. Jam. tom.* 1. a *Tab.* 120. ad 123. quod genus *Tillandſia* vocatur in *H. Cliff. p.* 129. ubi vide reliqua.

AANMERKING.

Diergelyke planten komen voor onder de naam van *Viſcum Caryophylloides* in *Sloan. Hiſt. Jam. tom.* 1. van *Tab.* 120. tot 123. welk geſlagt *Tillandſia* genaamt werd in de *H. Cliff. p.* 129. alwaar het overige ziet.

CAPUT OCTOAGESIMUM NONUM.

Adpendix Cuſcuaria. Taly Kuſſu.

HIc funis mixtam gerit formam *Tapanavæ*, & *Pandang Taly*; ejus funis digitum craſſus eſt, lignoſus, in anguſtos nodos diſtinctus, qui flexilis eſt, & arbores adſcendit.

Folia ejus cum illis Angreci conveniunt, vel Anaſſæ; anguſta nempe, & longa, per medium ſulcata, inferne acuto dorſo notata, duodecim, ac quatuordecim pollices longa, binos digitos lata, coſtis deſtituta, ſeſſilia fere ſibi inpoſita, in teneris petiolis, in tres plerumque ordines ſeſe invicem prope ortum ambientia, uti in Anaſſis.

Ex petiolis calix excreſcit teneram Anaſſæ coronam referens, ex parvis, acutis, & dentatis foliolis compoſitus, inter quæ floſculi eminent, poſt quos ex eodem calice bini tresve oblongi excreſcunt petioli, fructus ſuſtinentes peculiaris formæ, inſtar manubrii nempe teli Kris dicti, qui quatuor pollices longi ſunt, ac binos digitos craſſi, ex oblongo rotundi, ſed ſuperne paulo latiores. Compoſiti autem ſunt hi fructus ex ſimplicibus parvis pyramidibus, ſeu anguloſis ſegmentis, circa axim locatis, ac ſi hæc viridia ſint, arcte ſibi adſtant, & clauſa ſunt, inſtar ſegmentorum fructuum *Pandani litorei*, ſeu *Keker*, ſed quæ minora ſunt, atque ipſorum apices non acuti, ſed obtuſi ſunt. Regulariter in obliquis locantur ordinibus ſeſe invicem decuſſantibus, inſtar filorum argenteorum manubrii enſis.

Inmaturi, & clauſi fructus externe glauci ſunt, vel pallide virentes, in vetuſtis vero ſegmenta ſenſim ſeparantur, atque tum interne intenſe ſplendent ex aurantio colore diſtincta, inſtar ignis candefacti forti, tumque ſegmenta iſta facile decidunt, eodem modo uti in Keker.

Fructus hi plerumque ad unam incurvantur partem, unde manubria teli Kris dicti magis æmulantur. Foliorum forma, ac modus creſcendi declarant adfinem eſſe Tapanavæ, ſi vero flores fructusque ſpectentur, concluderemus *Pandanum* eſſe *funicularem*, ſupra *libra ſexto* deſcriptam, unde inter haſce ambigit.

Nomen. Latine *Adpendix Cuſcuaria.* Malaice *Taly Cuſſu.* Amboinice in Hitoea *Wale Makel*, h. e. *Cuſci funis.*

Locus. In montibus, & deſertis creſcit hortis, ubi ventoſum eſt, uti & in altis, & ſcopuloſis litoribus.

Uſus ejus nullus mihi alius innotuit, niſi quod Cuſci ſeſe hac maxime delectentur, atque ipſius flores, ſeu prima fructuum rudimenta decerpant, quod ipſorum captores rite adtendere norunt.

Hujus & *latifolia* obcurrit ſpecies, quæ funem gerit ultra pollicem craſſum, primo parum erectum, dein vero altas adſcendit arbores ubique longis fibrillis ſeſe figens.

Folia ejus cum illis *Folii menſarii* conveniunt, binos, ac binos cum dimidio pedes longa, unum cum tertia pedis parte lata, multis, & inferne protuberantibus transverſalibus coſtis notata.

Fructus ſunt uti in priore, inſtar manubriorum nempe teli Kris dicti, ſed rectiores, ſeptem, & octo pollices longi, ex ſimilibus conis pyramidalibus compoſiti, quorum exteriores, & breviſſimi decidentes alterum exhibent fructum ex ſimilibus pyramidibus compoſitum, ſed ſuperius apices gerunt, quibus exteriores inſident, quum hi quoque decidunt, Scapus conſpicitur rugoſus inſtar Siriboæ.

Het breedbladige Koeskoeſe Aanhangzel.

Dit touw heeft een gemengt wezen van Tapanawa, *en* Pandang Taly, *zyn touw is een vinger dik, houtachtig, in digte leden verdeelt, buigzaam, en de bomen oplopende.*

De bladeren gelyken na die van Angreck, of van Ananas; te weten ſmal, en lang, in de midden gegelt, beneden met een ſcherpe rugge, twaalf a veertien duimen lang, twee vingers breed, zonder ribben, digt achter, en ſchier tegen malkander ſtaande, aan de jonge ſtelen ſtaan ze gemeenelyk in drie ryen by malkander, den oorſpronk omvattende, gelyk in de Ananaſſen.

Uit de ſtelen komt voort een kelk, de jonge Ananaſſen kroonen gelykende, van kleene, en gezaagde, of ſcherp getande blaadjes gemaakt, tuſſchen dewelken eenige bloempjes uitkyken, na dewelke komen uit den zelfſten kelk twee, of drie langachtige ſtelen voort, dragende vruchten van een byzondere gedaante, te weten als een begt van een Kris, vier duimen lang, en twee vingers dik, langwerpig-rond, doch vooren wat breeder. Zy zyn gemaakt van enkele kleene pyramiedjes, of geboekte ſtukjes, alle rondom de middel-ſteel ſtaande, en nog groen zynde digt tegen malkander ſluitende, gelyk de ſtukjes aan de vruchten van Pandanus litoreus, *of* Keker, *doch kleinder, en bare hoofden zyn niet ſcherp, maar ſtomp. Zy ſtaan ordentlyk in ſchuinze ryen malkanderen kruiſſende, gelyk de kooper, en ſilverdraden aan een degen greep lopen.*

De onrype, en nog geſlotene zyn van buiten Spaanſchgroen, of licht-groen, maar aan de andere gaan de ſtukjes allenſkens van malkander, en dan ziet men ze van binnen hoog-geel blinken, gelyk het vuur aan een glorijend yzer, en dan vallen de ſtukjes ligt af, op dezelve manier, als aan 't Keker.

Deze begten zyn gemeenlyk na de ene zyde wat gekromt, waar door zy de Kris-begten nog eigentlyker verbeelden. De gedaante der bladeren, en manieren van waſſen bewyzen, dat het uit de maagſchap van Tapanawa zy, maar de bloemen, en vruchten aanſiende, zoo zoude men beſluiten, dat het een Pandanus funicularis *zy, lib. 6. beſchreeven, dies wy het tuſſchen beiden laten twyffelen.*

Naam. *In 't Latyn* Adpendix Cuſcuaria. *In 't Maleyts* Taly Cuſſu, *Amboins op Hitoe* Wale Makel, *dat is* Koeskoes-touw.

Plaats. *Het waſt in 't gebergten, en verlatene tuinen, daar 't lugtig is, als mede op hooge, en klippige ſtranden.*

Gebruik. *Daar is my anders niet van bekend, als dat de beeſjes Koeskoeſſen zig gaarne daar by ophouden, en bare bloemen, of eerſte uitſpruitzels der vruchten eeten, daar dan bare vangers weeten op te paſſen.*

Men beeft nog een breedbladige *zoorte bier van, wiens touw ruim een duim dik is, eerſt wat overeind ſtaande, daar na loopt het hooge bomen op, overal met lange vazelingen zig vaſt makende.*

De bladeren gelyken die van Folium menſarium, *twee, en twee en een derde voet lang, een en een derde voet breed, met veele, en beneden uitbuilende dwers-ribben.*

De vruchten zyn als aan 't voorgaande, te weten Krisbegten, doch regter, zeven, en acht duimen lang, van diergelyke pieramiedjes gemaakt, waar van de kortſte, en buitenſte afvallende, vertoonen een tweede vrucht van diergelyke pieramiedjes gemaakt, doch boven met een ſpits, waar op de buitenſte ſtaan, wanneer deze ook afvallen, zoo ziet men ook een ſteel, ruig als een Siriboa.

Tabula Centeſima Octoageſima Tertia

Ad *Figuram Primam Adpendicem* exhibet *Cuſcuariam latifoliam.*

Figura Secunda Adpendicem denotat *laciniatam.*

De Honderd drie en Tachtigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* het *breedbladige Koeskoeſe Aanhangzel.*

De *Tweede Figuur* wyſt aan het *ingekorve*, ofte *ingeſneede Aanhangzel.*

Fig. 2.

Fig. 1.

CAPUT NONAGESIMUM.

Adpendix laciniata. Sambong.

HIc funis brachium infantis circiter craſſus eſt, rotundus, non lignoſus, ſed gramineus, & viridis, nihilominus lentus, interne fungoſus admodum, & ex vagis craſſisque compoſitus filis, externe obductus piloſa textura, & pruriente lanugine, ſeſe arboribus figit ubique per longas radices haſce ambiens, pennam circiter craſſus ſine lateralibus ramulis, externe rugoſo obductus cortice.

Funis hic arcte quoque arboris cortici adcumbit, ſed ſeſe non ipſi figit, ac facile avelli poteſt.

Folia craſſis inſident petiolis, qui ad folii ortum ſinum retrorſum formant.

Folia ipſa ultra tres pedes longa ſunt, ac binas ſpithamas lata, in decem, vel undecim majores lacinias diſtincta inſtar majoris *Polypodii*, ſuperne autem integra ſunt, & rotundum formant apicem.

Laciniæ inæqualis ſunt magnitudinis, quædam enim unicam, aliæ binas tresve gerunt medias coſtas, ipſarumque apex ſemper antrorſum flexus eſt, acſi folium in tot partes diſſectum eſſet, inferius autem prope petiolum hæ laciniæ latiores ſunt, unde dignoſcitur naturales eſſe.

Fructus ſunt etiam inſtar manubriorum teli Kriſſe, unus alterve ſupra ſeſe invicem erectus, quinque ſexve pollices longus, binos digitos craſſus, circinnata piloſitate obductus, ex parvis cancellis conſtructus inſtar Siriboæ, primo glaucus, dein fuſcus, ac dehiſcens; Funis extremum plerumque ſeſe dividit in bina recta, & longa cornua, quæ funem, & folia propagant.

Hic funis facile majori cultro diſſecari poteſt inſtar ſtipitis Braſſicæ, ſed cavendum eſt, ne piloſa lanugo cutim tangat, quum pruritum excitet.

Sapor tam foliorum quam corticis radicum aquoſus eſt, parum ad illum Filicis, vel Polypodii adcedens.

Nomen. Latine *Adpendix laciniata*, juxta Malaienſe Amboinicum *Tapanawa Tairis*. Baleyice *Sambong*, Javanice *Bullu Mappa*.

Uſus. Javani, & Baleyenſes iſta cornua ſupra ignem parum torrent, quæ contundunt, ſuccum dein exprimentes, quem propinant gracilibus, & languentibus equis, & vaccis, quæ inde curantur, bonum conquirunt habitum, & pinguescunt.

Interna funis ſubſtantia contrita, & inpoſita luxatos curat pedes, & manus.

Apud Baleyenſes in majori uſu eſt quam apud Amboinenſes, illi enim vaccas hiſce paſcunt foliis, ac præſertim ferventibus menſibus, quum arvi gramine deſtituuntur, vaccæ enim hæc maxime amant folia, uti & turiones, quum nulla ipſis adſit acrimonia. Alii cor maſticant, ſeu internam ejus ſubſtantiam cum Pinanga, & calce, ut dentes fuſci, & nigri ſint, quum prius politi fuerint, quod ipſis ornamento inſervit.

Hoc etiam peragunt cum cortice longarum radicum, quæ inſtar tenuium ſerpentum circa arborem dependent.

XC. HOOFDSTUK.

Het ingeſneede Aanhangzel.

DIt is een touw omtrent een kinds arm dik, rond, niet boutachtig, maar grasachtig, en groen, niet te min taai, van binnen zeer voos, en van ydele grove draden gemaakt, van buiten bekleed met een baairachtig geweef, en een jeukende wolachtigheid, het hegt zig aan de bomen vaſt, overal met lange wortelen dezelven omgevende, omtrent een ſchaft dik zonder zyde-takjes, buiten met een ruige ſchorſſe.

Het touw zelfs leid ook digt tegens de ſchorſſe des booms aan, doch houd niet vaſt daar aan, en men kan het ligt aftrekken.

De bladeren ſtaan aan dikke ſtelen, dewelke in 't begin van 't blad achterwaarts een bocht hebben.

De bladeren zelfs zyn ruim drie voeten lang, en twee ſpannen breed, in tien, of elf groote ſnibbelen verdeelt, gelyk aan het groote Polypodium, *maar na vooren zynze heel, en maken een ronde ſpitze.*

De ſnibbelen zelfs zyn ongelyk van grootte, want zommige hebben een, zommige twee, en drie middel-ribben, en hare ſpitze is altyd na vooren gekeert, even als of het blad in zoo veel delen geſcheurt was, doch achter by den ſteel zyn deze kerven breeder, waar aan men bekend, dat ze natureel zyn.

De vruchten zyn mede als Kris-begten, een, of twee boven malkander, vyf, en zes duimen lang, twee vingers dik, met een grofzandige ruigte bezet, kleen geruit als Siriboa, eerſt ſpaanſch-groen, daar na bruin, en van malkander gapende, het uiterſte van 't touw verdeelt zig gemeenlyk in twee regte, en lange hoorens, dewelke het touw, en bladeren voortzetten.

Het touw kan men ligt met een Parrang doorkappen als een Kool-ſtronk, maar men moet de baairige wolle niet laten op de huid komen, want zy maakt een jeuken.

De ſmaak zoo van bladeren als ſchorſſe der wortelen is waterachtig, een weinig na de Varen, of Polypodium trekkende.

Naam. *In 't Latyn* Adpendix laciniata, *na 't Maleyts, Amboins* Tapanawa Tairis, *op Baleys* Sambong, *Javaans* Bullu Mappa.

Gebruik. *De Javanen, en Baleyers neemen de voornoemde hoorens, bradenze wat over 't vuur, kneuzenze, en perzen den zap daar van uit, dewelke zy de mageren, en queinende Paarden, en Koejen te drinken geven, daardoor daar van geneezen, wel gedaan, en vet werden.*

Het binnenſte des touws gewreeven, en overgeſlagen, geneeſt ook verſtuite handen, en leden.

By de Baleyers is het in een grooter gebruik, dan in Amboina, want aldaar voeden ze de Koebeeſten met deze bladeren, en dat in de beete maanden, als 'er geen gras op 't veld is, want de Koebeeſten eeten deze bladeren gaarn, als mede de jonge uitſpruitzels, vermits daar ganſch geen ſcherpigheid by is. Andere knouwen het hert met Pinang, en kalk, om de tanden bruin, en zwart te maken, als zy dezelven eerſt geſchuurt hebben, 't welk zy voor een cieraat houden.

Dit doen ze ook met de ſchorſſe van de lange wortelen, die als dunne ſlangen om den boom hangen.

In RUMPHII AUCTUARIO *Adpendix duplo folio*, ſeu *Tapanawa Kitsjil* ſequenti deſcribitur modo.

HÆc rara *Tapanavæ* ſpecies eſt, eodem modo arbores adſcendens, & craſſiſſimo ſuo fune ſeſe ipſis infigens, ex quarum ramis longa dependent ſarmenta, quæ ſeſe iterum in breves dividunt laterales ramos: Binæ ejus obcurrunt ſpecies; major, & minor.

Primo major ſpecies ſarmentum gerit herbaceum, ac viride, minimum digitum circiter craſſum, quod per fibrillas ſeſe in arbores inplantat; Folia arcte ſibi adſtant, caulem ambientia inferiore ſua parte. Miræ ſunt formæ, acſi bina folia ſibi eſſent inpoſita, uti in Limonum foliis quoque adparet. Totum vero folium ſex, ſeptemve pollices longum eſt, unum latum, atque in medio geniculatum, & bifidum, cujus ſuprema pars prope geniculum parum retroflectitur; Nullum gerunt nervum medium, ſed ejus loco in ſuperiore parte ſulcata ſunt, ac ſubtus protuberans habent dorſum, ſuntque porro per longitudinem ſubtiliter ſtriata, glabra, & læte virentia.

Sarmentorum extremum terminatur in tria quatuorve folia ſupra ſeſe invicem convoluta, quorum apices vix dignoſci poſſunt, uti in Pinangæ tenero conſpicitur folio.

Fructus ejus huc usque ignoti ſunt, interna hujus funis ſubſtantia ob tenacitatem in uſu eſt ad ligamina inſtar Rottangæ.

Secundo minor ſpecies tenuiora, & lignoſiora gerit ſarmenta, cujus folia non multum variant ab illis prioris, ſunt enim a tribus cum dimidio ad ſex pollices longa, ac vix unum lata, formæ ejusdem. Longiſſima in ſuprema ſurculorum parte locantur, ac breviora inferius, longorum quædam perfecte in medio diſtincta ſunt, quædam ſuperiorem partem habent longiorem, minora ſuperiorem partem gerunt breviſſimam, ac quædam non niſi apicem tantum in ſummo tenent. Inter inferiora, & minima folia in ſarmentis fructus excreſcunt, qui primo ſunt obtuſi conuli, dimidium digiti articulum longi, inſtar fruſtuli Siriboæ. Ex hiſce ad latera fructus proveniunt, uti in Gnemone conſpicitur, formam habentes teneræ Pinangæ, ſeu in noſtra patria inſtar glandum tenerarum, quæ ſquamoſo inſident caliculo, magnitudinem habentes unguis digiti minimi. Siriboæ color flavus eſt, fructuum primo viridis, dein circa apices flavescens, ſub putamine craſſiuſculo oblongum reconditur durumque officulum.

Nomen. Apud Amboinenſes nullo alio innotuit nomine niſi *Tapanawa Kitsjil*, ac potiſſimum Kinaræ arbores adſcendit, ex cujus ramis dependet longis flagellis, quorum uſus, uti dictum fuit, ad ligamina aptus eſt.

Altera Tapanava folia gerens ejusdem formæ inventa eſt ad flumen *Batu Gantong*, quæ ex cujusvis folii ortu ſimplices gerit fructus, uti videbatur ex fiſſura quadam ortos, quæ poſt quemvis fructum conſpiciebatur. Fructus magnitudinem habebat Piſi, ſed oblongo rotundus erat, granuloſus, & cancellatus uti in Siriboa, interne repletus dura, ac ſicca carne.

In RUMPHIUS AUCTUARIUS werd het *Aanhangzel* met het *dubbeldledige-blad*, of *Tapanawa Kitsjil* op de volgende wyze beſchreeven.

Dit is een zeldzame zoorte van Tapanawa, *op dezelve manier met het dikſte zeel de bomen oplopende, en in derzelver ſchorſſe zig vaſt begtende, en van derzelver takken, met lange ranken afhangende, en zig in korte zyde-takken verdeelende: Men beeft 'er twee zoorten van; groote, en kleine.*

De eerſte de groote zoorte beeft een kruidachtig groen zeel, omtrent een pink dik, en met worteltjes aan de bomen vaſt gebegt. De bladeren ſtaan digt op malkander rondom den ſteel, dezelve met haar onderſte omvattende. Zy zyn van een zeldzaam fatzoen, regt, als of ze uit twee op malkander gezette bladeren gemaakt waren, gelyk men aan de Lemoen bladeren ziet. Het gebeele blad is zes, en zeven duimen lang, een dito breed, en in de midden met een knietje in tween verdeeld, waar van de voorſte helft by 't knietje een weinig achterwaarts zig buigt. Zy bebben geen middel-zenuwe, maar in der zelver plaats aan de bovenzyde een geut, en van onderen een uitſtekende rugge, voorts in de lengte fyn geſtreept, glad, en ſchoon-groen.

Aan het einde der ranken zyn drie, en vier bladeren boven malkander gerold, waar van men even de ſpitzen bekennen kan, gelyk men aan de Pinang-boom het jonge blad ziet.

Zyne vruchten zyn nog onbekend, bet binnenſte bert van dit touw is wegens zyne taaijigheid gebruikelyk tot bindwerk, gelyk Rottang.

De tweede of kleender zoorte beeft dunder, en houtachtiger ranken, bier aan zyn de bladeren niet veel verſchillende van 't groote, want zy zyn van drie en een half tot zes duimen lang, en ſchaars een breed, van fatzoen als de voorige. De langſte ſtaan aan 't voorſte der ryskens, en de kortere achter, van de lange zyn zommige regt in de midden gedeelt, zommige bebben de voorſte helft langer, de kleendere bebben de voorſte helft zeer kort, en zommige niet dan een ſpitsje op een blad gezet.

Tuſſchen de achterſte, en kleenſte bladeren, aan de ryskens komen de vruchten voort, zynde eerſt ſtompe keegeltjes, een halve lid van een vinger lang, gelyk een ſtukje Siriboa. Hier uit ter zyden groejen de vruchten, gelyk men aan de Gnemon ziet, in de gedaante van jonge Pinang, of in ons land van jonge Eekelen, in een geſchubt kelkje zittende, in de grootte van een nagel van een pink; De koleur van de Siriboa is geelachtig, aan de vruchten eerſt regt groen, daar na omtrent de ſpitze geelachtig, onder een dikachtige ſchaal leid een langwerpige harde korrel.

Naam. *By de Amboineezen is het niet anders bekend als met den naam* Tapanawa Kitsjil, *en het loopt meeſt de Kinar-bomen op, van deszelfs takken met lange ranken afhangende, zyn gebruik is, als gezegt, tot bindwerk.*

Een ander Tapanawa van dezelfſte fatzoen aan bladeren, aan de rivier van de Batu Gantong *gevonden, waar aan uit ieder ſchoot van een blad quaamen enkelde vruchten, zoo 't ſcheen uit een keepje voortgekomen, dewelke achter ieder vrucht nog ſtond. De vrucht was in de grootte van een Erwete, doch langwerpig-rond, korrelig, en geruit als een Siriboa, van binnen uitgevuld met een droog hard vleeſch.*

Tabula Centeſima Octoageſima Quarta

Ad *Figuram Primam* exhibet *primam ſpeciem Adpendicis duplo folio.*
Figura Secunda Adpendicis ejusdem *ſecundam* denotat *ſpeciem*, ſeu varietatem.
Figura Tertia Adpendicis hujus *tertiam* ſiſtit *ſpeciem.*
Figura Quarta Cuſſutham delineat.

De Honderd vier en Tachtigſte Plaat

Vertoont in de *Eerſte Figuur* de *eerſte zoort* van de *Adpendix* met een *dubbeldledig blad.*
De *Tweede Figuur* wyſt aan de *tweede zoort* van die *Adpendix*, ofte *Aanhangzel.*
De *Derde Figuur* verbeeld de *derde zoort* van deze *Adpendix.*
De *Vierde Figuur* tekent af de *Cuſſutha-plant.*

OBSERVATIO.

Hæ plantæ cum Ana Parua *H. Malab. part. 7. Tab.* 40. conveniunt, quod vocatur Frutex Malabaricus, folio auriculis prælongis donato, fructu parvo, tuberculoſo *Plukn. Amalth. p.* 97. &c.

AANMERKING.

Deze planten komen overeen met de Ana Parua van de *H. Malab. part. 7. Tab.* 40. het geen genaamt werd Malabaarſe-Struik, met een blad, dat lange ooren heeft, en een kleine bultige vrucht van *Plukn. Amalth. p.* 97. &c.

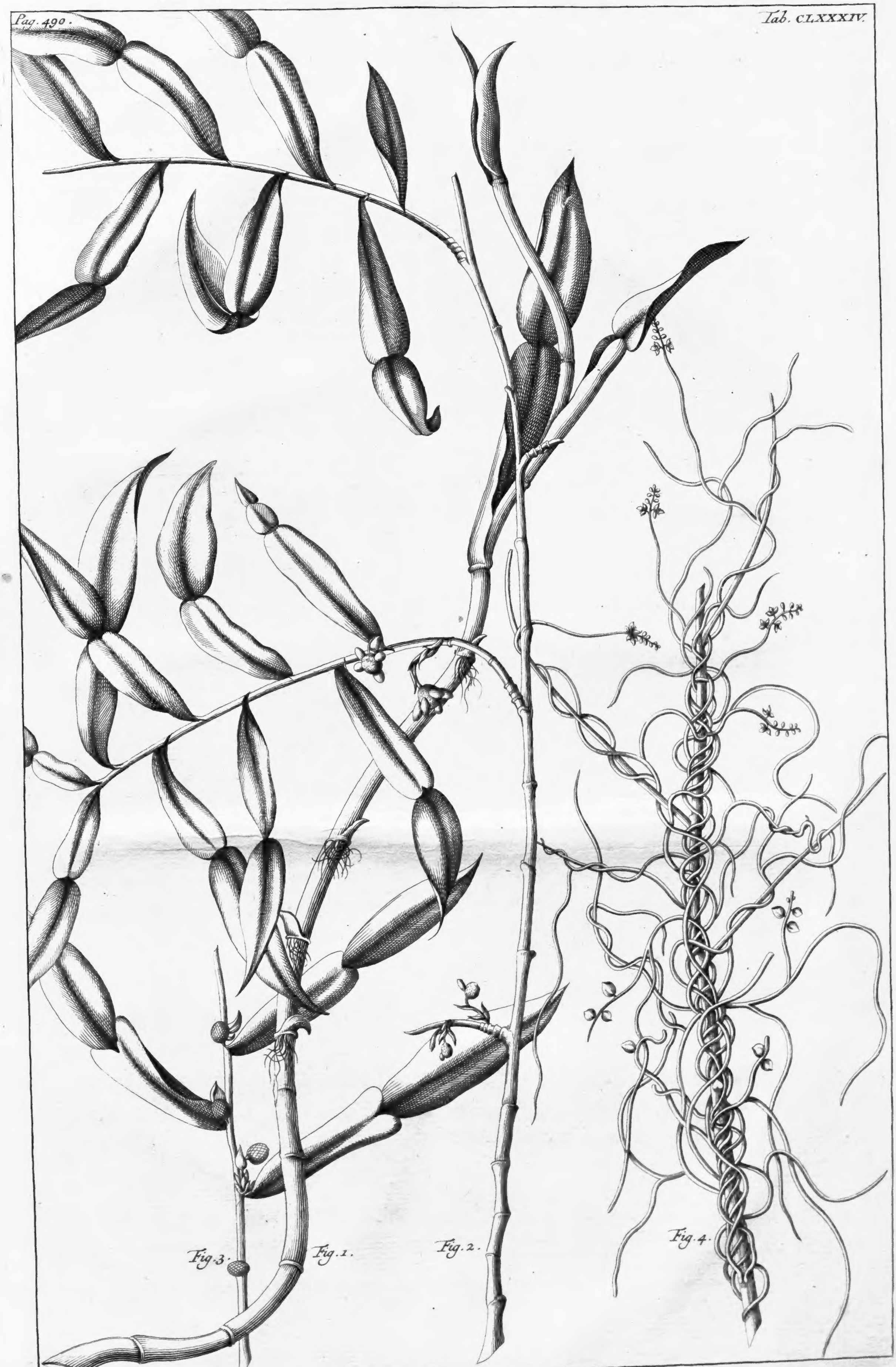

Fig. 3.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 4.

CAPUT NONAGESIMUM PRIMUM.

Cuſſuta. Rombut Putri.

CUſſuta fere eodem creſcit modo uti apud nos in Europa, ſine radicibus nempe, ac foliis, incumbens herbis, & fruticulis, ita tamen ut ejus ortus dignoſci nequeat. Planta enim eſt intricata, nudis ſarmentis ſibi invicem mixta, & convoluta, atque inſtar nubis aliis inſidet herbis, quas adeo obtegit, ut dignoſci nequeant.

Ut vero certus eſſem, an ortum haberet, ſæpius præmium pollicitus ſum, ſi quis ejus radices mihi oſtendere poſſet, ipſeque ſæpius experimentum inſtitui in fruticibus puſillis, ac vagis ſarmentis, & ſtipitibus gaudentibus.

Plurimi igitur adtente inquirentes ſemper conperunt, nullibi terræ infixam eſſe, ac tuberculis ſubpoſitis ſolummodo ramis peregrinorum fruticum adhærere, cujus tubercula iterum tam frequentia erant, & undique diſperſa, ut detegi non poſſet, quodnam primarium eſſet, ex quo ortum duceret. Adcurate autem adtendens concluderet quis unum maximum, ac vetuſtiſſimum eſſe, ex quo hæc plantula ſuum duceret ortum.

Cauliculi ejus craſſitiem habent fili navigii, parum ſtriati, intenſe virides, non lenti, ſed fragiles, & intricati decurrentes. Ad latera alios emittunt breves cauliculos, qui capitula ſuſtinent viridia ſeſe aperientia in floſculos tripetalos albos, ac vix dehiſcentes.

Fructus ſunt baccæ vagæ, hic & illic ſolitariæ provenientes, ſeſſiles cauliculis inſidentes, paulo majores baccis Myrtillorum, pallide virentes plerumque, tandem fumei ſunt coloris, rotundi, ac ſuperius umbilicati.

Maturæ corticem gerunt externe tenuem, qui ſponte dehiſcit, ac nigricans exhibet granulum, paulo majus Pipere, interne medullam continens flavam, lentam, & inſipidam.

Cauliculi interne concavi ſunt, ac ramis fruticum inſident, per quos prorepunt excreſcendo, pedem piſcis Polypi referentes, qui breves quaſi ſunt digiti, ex albicantibus verrucis compoſiti, quibus ſeſe figunt iſtis ramis, ac nutrimentum ex peregrino capiunt corpore eodem modo, quo Viſcum. Hinc tubercula hæc tanquam ejus radices cenſenda ſunt, quæ per totum fruticem tam ample diſperſa ſunt, ut diſcerni nequeat, quænam primaria fuerit radix, ex qua primam traxit originem. Præter iſtos fructus dicunt quidam, alium inſuper rarum fructum in hac aliquando reperiri planta, qui magnitudinem habebit Pangii nucis, ac parum ſpinuloſus, qui inventorem felicem reddit, ita ut captivos reduceret hoſtes, quum in prædam exeat, ſed tam raro obcurrit, ut apud nos Trifolium quadrifolium. Alii fabulantur, aliquando fortuito caſu veram quoque detegi radicem, qua ſeſe terræ implantat.

Hæc fauſta cenſetur detectori ad divitias conligendas, ſed puto addendas eſſe plumas Cycni nigri, ac ſanguinem Gryphis.

Nomen. Latine *Cuſſutha Indica.* Malaice *Danſidan*, & *Rambut Putri*, h. e. capillitium Principiſſæ, aliis *Daun Tali Tali.* Arabice ejus modi herba vocatur *Cuſcbut*, & *Cuſcbuta*, in officinis *Caſcuta*, & *Cuſcuta.* Inde Malai, & Molucci ſuum *Cuſſu* fecerunt, quod quatuor ſignificat. Primo quodvis perplexum, & inpervium virgultum. Secundo lacum tali virgulto, & vepribus plenum. Tertio animal *Cuſcum*, Malaice *Kuſſu*, Belgice *Koeskoes* dictum, quod in talibus locis, & villoſis denſisque arboribus habitat. Miraque naturæ diſpoſitione apertam in ventre Crumenam habet, ubi fætus ejus formantur, & aluntur.

Quar-

XCI. HOOFDSTUK.

De Cuſſutha-Plant.

CUſſuta *waſt ſchier op dezelve manier, gelyk by ons in Eupora, te weten zonder wortelen, en bladeren, op andere ruigte, en Heeſteren voortkomende, zonder dat men haren oorſpronk bekennen kan. Want het is een verwerd gewas, met kale ſtengels door malkanderen, en om zig zelfs geſlingert, en als een wolke op andere ruigten ruſtende, die het zodanig bedekt, dat men ze niet bekennen kan.*

Om nu verzekert te weezen, dat het geen merkelyke oorſpronk heeft, zoo heb ik dikwils een prys opgezet, indien my iemant deszelfs wortelen konde betoonen, en het zelve geprobeert aan ſtruiken, die kleen, en vry ydel van ſtelen nog waren.

Daar 't dan wakker op een zoeken ging, 't quam telkens daar op uit, dat het nieuwers in de aarde vaſt was, en met de ondergeſchreeven vratjes, of pootjes, alleene aan de takken van vreemde heeſteren hing, welkers pootjes dan weder zoo veele waren, hier en daar verſpreid, dat men niet raden konde, welke het oorſpronkelyke was. Echter naauw op lettende, zoude men beſluiten, dat 'er een van allen het grootſte, en oudſte moeſte zyn, daar dit gewas eerſt zyn oorſpronk afgenomen heeft.

De ſtelen zyn in de dikte van zeilgaren, wat geſtreept, hoog-groen, niet taai, maar ligt om te breken, en verwerd door malkander loopende. Ter zyden geven ze andere korte ſteeltjes uit, en aan dezelven ziet men groene knoppen, die zig in kleene bloempjes openen van drie witte blaadjes gemaakt, die effen van malkander luiken.

De vruchten zyn rare beſien, hier en daar enkeld voortkomende, zonder voetjes tegens haar ſteeltjes zittende, wat grooter als Myrthe-beſien, de meeſten tyd licht-groen blyvende, ten laatſten werden ze rookverwig, regt rond, boven met een naveltje.

De rype hebben van buiten een dunne ſchel, dewelke van zelfs openberſtende vertoont een zwartachtige korrel, wat grooter dan Peper, binnen met een geelachtig merg, taai, en zonder ſmaak.

De ſtelen zyn van binnen hol, en zitten op de takken der beeſteren, die ze bekruipen met eenige uitwaſſingen, de voeten van den viſch Polypus gelykende, namentlyk korte vingers, van witachtige wratten gemaakt, waar mede zy haar aan de voornoemde takken vaſt zetten, en haar voordeel uit een vreemd lichaam trekken, op dezelfde manier als het Viſcum doet. Dierhalven moet men deze pootjes, voor zyne wortels houden, die over den gebeelen ſtruik zoo verre verſpreid zyn, dat men niet raden kan, welke de eerſte hooft-wortel zy, daar by zyn eerſte begin van genomen heeft. Behalven voornoemde vruchten zeggen zommigen, dat 'er nog een ander rare vrucht zomtyds aan dit gewas gevonden werde, die zoo groot zal zyn als een Pangy-noot, ook een weinig doornachtig, en den vinder gelukkig zal maken om gevangen te bekomen, als by op den vyand roven gaat, doch by is zoo raar te vinden, als by ons de vierbladige klaver. Andere fabuleeren, dat men zomtyds by rare gevallen ook de eigentlyke wortel zoude vinden, waar mede het in de aarde vaſt zy.

Deze houden ze voor gelukkig aan den vinder, om rykdom te vergaderen, maar ik betrouw, dat men de veeren van zwarte Zwanen, en bloed van Griffioenen daar by moet doen.

Naam. *In 't Latyn* Cuſſutha Indica. *In 't Maleyts* Danſidan, *en* Rambut Putri, *dat is Princeſſe-haair, andere* Daun Tali Tali. *Op het Arabiſch werd diergelyke plant genaamt* Cuſchut, *en* Cuſchuta, *in de Apotheeken* Caſcuta, *en* Cuſcuta. *Daar van hebben de Maleyers, en Moluccanen hun* Cuſſu *genaamt, het geen vierderlei dingen beteekent. Voor eerſt al het geen verwart is, en een ondoorgankelyk ſtruike boſch. Ten tweede een meyr met zodanig boſchen en bramen bezet. Ten derden het beſie* Cuſcus, *op het Maleyts* Kuſſu, *op het Duitſch* Koeskoes *genaamt, het geen op diergelyke plaatzen, en in wollige, en digte bomen zig onthoud. Het geen door een wonderlyke ſchikking van de natuur een open beurs draagt in den buik, alwaar de jongen geformeert, en gevoed werden.*

Ten

Quarto gramen aciculatum, campos, & loca ſterilia obſidens, ejusque acuminata ſemina nominant, pediculos ſilveſtres, qui veſtibus adhærent. Quinto Belgi addunt gramen illud Caricoſum, quod omnes patentes Colles, & Campos veſtit, adeoque loca tali gramine plena, *Koeskoes* apellant.

Locus. In cunctis creſcit fruticum ſpeciebus, & arbuſculis plerumque in litore, & circa oſtia fluminum, præſertim vero amat *Fruticem Crocodili*, Malaice *Daun Boaya*, ſique hunc adtingere nequeat, tum per Polypodium prorepit, cujus caules tuberculis ſuis ambit, & connectit, uti iſtius plantæ ramulum Cuſſutha obductum delineavi. Nota eſt hæc planta a Java usque per omnes Orientales inſulas.

Uſus. Apud Javanos, & Maleyenſes multum adhibetur ad navigia ipſorum externe oblinienda, & pice obturanda, quod *Labbur* vocant; Hunc in finem tota hæc ſumitur planta, quæ in aqua contunditur, & conteritur, donec puls ſit viſcoſa, cui admiſcetur copia quædam cribratæ calcis, donec puls ſit tenax. Qua tam majora quam minora obducuntur navigia, ut ab aqua marina arceantur. Hæc autem puls tantum inſervit defectu alius melioris materiæ, quæ ex Dammar Selan, ſeu Minjac Djarak cum calce mixta Javæ præparatur.

Viſcoſitas ex iſtis cauliculis extracta cum raſura medullæ Calappi mixta, & per noctem rori expoſita conducit ad caput obliniendum ſubſequenti die, quod poſt binas horas iterum abluitur, & inſtituitur, ut capillitium longum, ac denſum excreſcat, unde Malaienſe obtinuit nomen. Malabarenſes aliique incolæ primos ejus ſumunt cauliculos, quos parum contundunt, & lacti ebutyrato infundunt, quod inde craſſeſcit, quodque propinant ad ardorem in febribus aliisque calidis morbis inminuendum, vel aliis in caſibus ad corpus refrigerandum.

Ternatenſes volentes navigia ſua oblinire, hanc coquunt plantam parum in aqua, cui cribratam addunt calcem, corticem arboris funicularis, ac longos fructus Lolaro, ſeu Mangi Mangi, quæ omnia ſimul contundunt, donec craſſam conquirant pultem. In Banda iſti ſucco admiſcent tenuem calcem, folia, ac viſcoſum corticem *Caroe Baroe*.

In *Hort. Malab. part.* 7. *Fig.* 44. Cuſſutha deſcribitur ſub nomine *Acatsja Valli.* Bracm. *Medica Tali.* Portugall. *Ramos Daſevi.* Belgice *Meervlecht-wortel.*

Ten vierden een naaldig, of puntig gras, de velden, en onvruchtbare plaatzen beſlaande, en deszelfs puntige zaden, bosluizen genaamt, dewelke aan de kleeren vaſtbangen. Ten vyfden doen de Hollanders nog dat Snygras daar by, het geen al de opene heuvels, en velden bedekt, en noemen derhalve die plaatzen met zodanig gras bezet Koeskoes.

Plaats. *Het waſt op allerlei beeſteren, en laag geboomte, gemeenelyk op ſtrand, en omtrent de monden van rivieren, inzonderheid bemind het 't boompje* Frutex Crodili, *op 't Maleyts* Daun Boaya, *en als het dit niet krygen kan, zoo loopt het over het weggras, om wiens ſtelen het zig met zyn pootjes vaſt maakt, gelyk ik een takje van 't zelve gras met de Cuſſutha behangen afgeteekend hebbe. Het is bekend van Java aan door alle Ooſterſe Eilanden.*

Gebruik. *By de Javanen, en Maleyers werd het veel gebruikt om hare vaartuigen van buiten te beſtryken, en te pikken, 't welk zy* Labbur *noemen; Hier toe neemt men dit gebeel gewas, ſtoot, en wryft het in water, tot dat het een ſlymerige pap werde, daar onder men een quantiteit fyn geſifte kalk mengt, tot dat het een ſtyve pap werd, waar mede men dan zoo groote als kleene vaartuigen geſtrykt, om voor het Zee-water bevryd te zyn. Doch is deze pap maar een noodhulpe, en aangenomen, by gebrek van andere beter materie, die men van Dammar Selan, of van Minjac Djarak met kalk gemengt op Java maakt.*

De ſlymerigheid uit de voornoemde ſtelen getrokken, met raſpel van Calappus-pit gemengt, en een nagt in den dauw geſtelt, diend om 's anderen daags het hooft daar mede te ſmeeren, 't welk men dan na een paar uuren weder afwaſt, om een digt, en lang haair te doen groejen, waar van het den Maleytſchen naam heeft. De Malabaren, en andere Inlanders nemen de eerſte ſtelen, kneuzenze wat, en doen ze in Karnemelk, die daar van dik werd, dewelke zy dan drinken, om de hitte in koorzen, en andere heete ziekten te verminderen, of by andere voorvallen het lichaam te verkoelen.

De Ternataanen willende hare vaartuigen beſtryken, koken dit gewas een weinig op in water, daar by doende geſifte kalk, ſchorſſe van Lond-boom, en de lange vruchten van Lolaro, of Mangi Mangi, alles onder malkander ſtootende, dat het dikwils een dikke pap werd. In Banda doen ze by den voorigen zap fyne kalk, bladeren, en de ſlymerige baſt van Cajoe Baroe.

In Hort. Malab. part. 7. Fig. 44. *werd Cuſſutha beſchreeven onder den naam van* Acatsja Valli. *Brammines* Medica Tali. *Portugees* Ramos Daſevi. *In 't Neerduits* Meervlecht-wortel.

OBSERVATIO.

Hæc eſt Cuſcuta Indica, rarius folioſa, floſculis ſpicatis hexapetalis, fructu coronato rotundo monoſperno, *Ray tom.* 3. *p.* 55. & Cuſcuta Indica floſculis albis ſtellatis *Muſ. Zeyl. p.* 67. & *Theſ. Zeyl. p.* 84. & Cuſcuta baccifera Barbadenſium a maritimis *Plukn. Almag. p.* 126. & *Phyt. Tab.* 172. *Fig.* 2. &c.

AANMERKING.

Dit is de Indiſche Cuſcuta, zeer zelden bladdragende, met zesbladige geaairde bloempjes, met een ronde, gekroonde, een zadige vrucht van *Ray tom.* 3. *p.* 55. en Indiſche Cuſcuta, met witte geſternde bloempjes van het *Muſ. Zeyl. p.* 67. en de *Theſ. Zeyl. p.* 84. en besdragende Cuſcuta der Barbadenſers aan ſtrand waſſende van *Plukn. Almag. p.* 126. en de *Phyt. Tab.* 172. *Fig.* 2. &c.

Finis Libri Noni, & Tomi Quinti.

Eynde van 't Negende Boek, en Vyfde Deel.